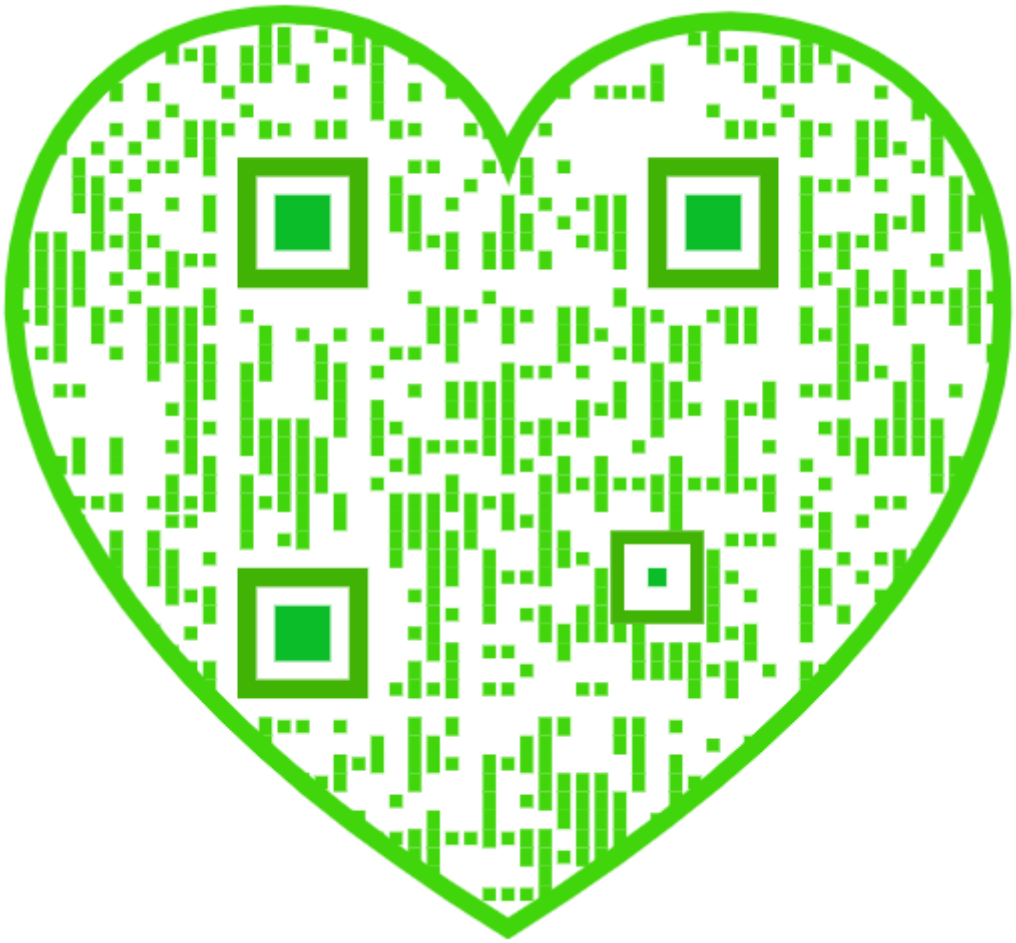
De Nieuwe Gids. Jaargang 25

bron
De Nieuwe Gids. Jaargang 25. Luctor et emergo, Den Haag 1910

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_nie002191001_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren



[De Nieuwe Gids. Jaargang 25. Deel 1]

Ongeweten lijden door Dr. A. Aletrino.

Voor mijn neef Leopold Aletrino.

De schitter-zilver lichte zomerdag zweeg heen tot avond-innig kleuren.

Strak-schuinend onder den dicht-grauwen rand van de luidloosvoorgeschoven wolk-bank, rekten de volle zonne-bundels, een gouden wazing wevend in de dunne damp, die uit het meer omhoog ijlde. De dorpen aan de overzij stonden zuiver-klein in een webbe van warm-gulden glans, waaruit de kleuren helderplekten, week-uitvloeiend tot een tenger schijnen naar de vallei, die roerloos-stil, uitgemoeid neerlag onder het poeder-schemer stijgen van den avond. In doffe spiegeling staalde het meer, ruim-breedend naar het Westen, waar zacht de vage bochting van den horizont in mistig nevel-dekken ineen-wisschte met het water. Beweegloos, strak-beeldend met een klaren weerschijn in de eindelooze diepte, hoogde de donker-violette opstand van de bergen aan de overzij, waarachter roze-smeulend de sneeuwe-dekking van een tand-gekamden berg-top staarde, een wijde klove helder-scheidend waar het begin van de vallei leeg opende naast de schuinend-verre glooiing, die in wazig-blauwe duisterheid omhoog zweeg, een rustig peinzen vastend in het langzaam-wijkend kleuren van den dag. In ruime spreiding, gril-lijnend naast elkaar, spanden de brokkel-kleine wolken onder de diepe verheid van den hemel, waarvan het blauw begon te plekken door het splijten, dat langzaam wijder scheurde in de wisseling van roze-goud en duister-grijs, waartusschen dun de teerheid van de wolkranden pluisde. Het kleur-geluiden van het dag-zijn grijsde zacht ineen, een wijde weving van onduidelijke ruchting

droomend in het weeke stillen van den avond, waardoor het even streelen van een geur-gedragen wind luw suisde, heen-lossend in het kleine ritsel-schuiven van de bladen, die nauwbewegend trilden in het laat-uittintend licht. De zilver-blanke hitte van den zomerdag, strak-wit-gestralenschitterd door de helle uren van een blikker-harde zon, waarin het luidloos samen-grijzen van een dreigend onweers-wolken loom-benauwend kort maar had geschaduwd, was voorbij; het helder-plekkend scheuren van de wolken, waarboven blank-gelicht de sterren roerloos vlekten, beloofde straks een mane-koele luchting van den avond. De zomerdag was heen.

Zij waren na het eten in de laag-gemakkelijke breedheid van de stoelen neer-geloomd op het terras, dat tusschen de omwitting van de balustrade, ruim hoogde tot den oever van het meer. Ver aan het einde, even helder-blankend met de witheid van een stuk der muren tusschen den dichten voorstand van de wijd-gegroeide boomen - het blauw-grijs leiendak, met ernstige staring uit de donker-ooging van de vensters, op-vierkantend uit de hooge bezeming der blad-gegroende takken - stond het zomerhuis, waarin zij als de gasten van hun gezamenlijke vrienden wien het toebehoorde, al lange weken leefden. Zij waren, behalve de gastvrouw en haar man, een vrouwelijke student, die uit kwam rusten van haar pas-geslaagd examen, een schrijver, die het laatste deel van zijn roman hier wilde schrijven, ver buiten stads-melancholie en menschen-drukte, een jonge man en vrouw, die op den teruggang van een lang-gemooide huwelijks-reis, hun komen in het nuchter harden van de huizen-rijing in de stad hier nog een tijdlang verder scheidden, door teer behoeften naar zomer-zonne-kleur en bloemen-geurend droomen van de stilte.

De stijfheid, die de eerste dagen in hun samen-zijn gedwongen had, was ongemerkt heen-geluchtigd door het wennen aan elkaars gewoonten en het regelmatig dagelijks stillen van hun doen. Des morgens en den middag leefden zij gescheiden van elkaar, met even snel ontmoeten in de uren van gezamenlijk aan tafel zijn. Maar na het avond-eten bleven zij bijeen, in warme uren prate-zittend in de koelheid van het hoog terras of anders in het zacht gezellig-kleuren van het lamplicht in de kamers.

Van avond, na het loome broeien van de hettend-lichte uren,

waren zij weer bijeen, op-luchtend in de koele stilling van het moewend-helle licht, dat heel den dag geblind had van den hemel. En als in andere uren van hun met elkaar-zijn, hadden zij gesproken, vertellend ieder wat hij had gedaan, weer telkens onbewust voort-pratend in het zeggen van hun denken, waarin de andere mengden, een lange, luid-klankende neveling van woorden roezend rond hun hoofd. Maar langzaam was hun stemmen-luiden ingestild.

Het was of zacht een weeke triestheid droefde op hun zitten, een loome peinzing droomend in hun hoofd, waarin het hooger kleurloos-grijzen van den nacht een vagen weemoed klaagde. Het laatste zonnelicht was heen-gedraald, nog even klein, in rosse gloeiing den sneeuw-gedekten bergtop guldend met een matten schijn, de wijde kalm-strakking van het meer diep-glanzend in metalend kleuren; het wazig, dieper-tinten van de bergen donker-vastend naar de lucht, waar luidloos, voort-gedreven in een langzaam-wijder trekken, de wolk-brokkeling geruimd was, een dunne mane-glanzing blauwend in het lichter-stippend gouden van de sterren. En in het wijder, droever-droomen van den nacht, bleven zij stil, heen-soezend naar het luister-suizen van den wind, die ruimer op begon te koelen uit de verheid van het meer, een lichte schuiving rythmend van het water tegen de week-glooiende schuining van den oever.

Toen, even schor nog doffend in zijn spreken na het lange stil-zijn, klankte het zeggen van den schrijver naar hun hooren, hun lang-geleden woorden nieuw-herinnerend voor hun denkezien: ‘Toch heb ik, zei hij langzaam, in mijn leven wel een man gekend, die zooveel van zijn vrouw hield, als alleen een vrouw haar liefde voelen kan’. En na het wonder-vragend kijken van de anderen, die in de diepe zwijging van hun zitten een plotse duidelijking voelden van wat zoo straks gezegd was en nu zoo ver leek heen te zijn, sprak hij verder: ‘Het is al langen tijd geleden, nooit heb ik het verteld, omdat ik hem beloofd had, dat ik er voor zorgen zou, dat zij het nooit zou weten. Maar zìj is ook al dood, gestorven door het langzaam-vretend slijten van haar droefheid. Ik kan het nu wel zeggen, waar toch geen van jullie hen hebt gekend’. En in het luisterend nader-schuiven van hun stoelen, ging hij voort: ‘Het is hùn huwelijk, dat de

oorzaak is geweest, waarom ik nooit getrouwd ben. Door hèn is het in mijn bewustzijn vast-geslagen, dat het veel beter is, alleen te blijven, dan altijd weer het dreigen voor te voelen van een leed, dat onvermijdbaar is en dat toch eens moet komen: het heen-gaan van den iemand die je lief-hebt. Of anders, midden in je hoogst geluk, te weten, dat je sterven gaat en dat je haar nooit weer zult zien, terwijl zij achterblijft, alleen, wondneergeslagen voor haar verder leven, waarin zij altijd hooren blijft de klanking van je stem, de liefheid van je woorden en altijd missen en verlangen blijft wat eens het eenig mooie in haar dagen is geweest. Je kunt er niets aan doen als het gebeurt, het is je schuld niet, dat zij - die je lief-heeft boven iedereen en boven alles - zóó pijn-gemarteld wordt. Maar dat voelen maakt je sterven dubbel zwaar en maakt het moeilijker nog, je wreede dood-gaan. Door wat ik heb gezien en heb gevoeld van hùn gehuwd-zijn, van hùn liefde, ben ik nooit getrouwd. Beter alleen, in een gestadig, eenzaam, wisselloos en weemoed-grijzen van je dagen, dan jaren lang, of kort misschien, een helle lichtheid, die je leven vroolijk en gelukkig kleurt, maar die daarna het donker, waar je tot het eind in voort moet sleepen, nog donkerder en niet te dragen maakt'.

Weer zweeg hij, even snel het weg-gesmeulde vuur van zijn sigaar aantrekkend tot een scherp-grauwend, krinkel-lijnen van den rook, die leeg ver-ijlde in de stille lucht. Toen zei hij, en het was of hij de beelding van die ver-voorbije uren alleen voor zich herinnerde, zóó toonloos-mattend droomde hij de woorden uit zijn mond: 'Wij waren vrienden al van onze kindsheid. Wij zijn samen groot gegroeid, wij waren altijd met elkaar en we zijn met elkaar gebleven tot zijn dood. Een zeldzaam vaste, niet-te-storen vriendschap, al was ons denken ook verschillend en ons voelen zóó verwijderd, dat soms het vragen in me op-verwonderde, hoe we toch altijd samen konden leven en zonder ooit te twisten konden omgaan met elkaar. Maar het ging best en nooit heeft ook maar één kleine twist ons van elkaar gescheiden.

Hij was een pessimist, een die het leven voelde als één lange, trieste troosteloosheid, waarin - wanneer er wel een lichtend vreugden mogelijk was - toch alles overduisterd werd door de geheime dreiging van het eind, dat onvermijdelijk was en dat

hij altijd voor zich zag, bij alles wat hij deed, bij alles wat hij wilde in zijn denken aan de toekomst en dat hem dadelijk het licht van zijn geluk versomberde. Hij had dat dood-gevoel gekregen, doordat hij - toen hij nog een kind was - zijn vader plotseling had zien sterven en hem had zien liggen op zijn doodsbed en gedwongen was geworden mêe te gaan met zijn begrafenis. Nooit had hij dat vergeten en het peinzen over dat geheime, raadsel-vreemde had nooit weer van hem losgelaten. Hij was, voor wien hem niet goed kende, een vreemd-baroque man, die in zijn denken en zijn doen verschilde met wat ieder deed, die zijn idee, wanneer het eenmaal in zijn hersens vast was ingedacht, nooit losliet. Hij had gedachten, die dezelfde zijn gebleven heel zijn leven lang en die ik onveranderd van hem kende vanaf zijn prille jeugd, opvattingen die ik steeds vermeed in ons gesprek, omdat ik wist, dat wij daarover nooit hetzelfde zouden voelen en die, hoe lang wij ook er over konden praten, nooit anders zouden worden voor zijn zien. Het was vooral zijn groote trouwheid, die me aan hem bond, een trouwheid, die ik voelde in de klemming van zijn hand-druk, van zijn groote, mooie hand, die zoo royaal en steunend om mijn vingers heen kon vatten, de trouwheid, die ik hoorde klinken in zijn teêrbeschermend spreken, terwijl ik naar hem opzag als mijn oudste broêr. Nooit heeft hij anders tegenover mij gestaan en ons met-elkaat-zijn is hetzelfde gebleven tot het eind.

Hij was al van zijn jonge kind-zijn af verliefd en is verliefd gebleven op hetzelfde meisje, terwijl hij ouder werd, een jongen eerst en later, toen hij als volwassen man zijn weg moest zoeken in de maatschappij. Eerst werd die kinderliefde door hun ouders als een aardigheid beschouwd, maar later, toen zij zagen, dat het ernst bleef, toen kwamen van haar ouders allerlei bezwaren, omdat hij geen betrekking had en lang zou moeten wachten, vóór hij zooveel zou verdienen, dat hij trouwen kon. Na jaren wachten op elkaar, zijn ze toch getrouwd. Het was of er geen andere vrouw voor hem bestond. Wanneer zijn ouders of een ander wel eens zeiden, dat er toch andere, zooals het heette “partijen” waren, dan keek hij naar ze of hij ze niet begreep. Voor hem was er geen andere dan zij. En nooit ook heeft hij aan een andere vrouw gedacht.

Hun getrouwd-zijn was niet anders dan een intiemere voortzetting van hun kameraden-leven, alleen met dat verschil, dat zij nu samen woonden in één huis. Ik heb hun heele liefde mee-geleefd van het begin tot aan het einde en mijn met-hem-zijn bleef onveranderd, al was hij ook getrouwd. Ik kwam om zoo te zeggen, elken avond bij ze. Ik heb nog nooit, dat durf ik te zeggen, een mooier huwelijk gezien als van die twee, niet lastig en vervelend voor een ander hangen aan elkaar, maar trouw en eerlijk en eenvoudig als een lang-gevoelde liefde in een later leeftijd wezen moet. Het eenige wat haar ongelukkig maakte, was het denken, dat hij dood kon gaan.

Hij had zóó dikwijls van zijn angst gesproken, zij had zóó dikwijls bijgewoond, hoe hij op eens, in 't midden van zijn vroolijkdoen, dof met een lamme moedeloosheid, zweeg en angstig voor zich uit bleef staren, dat langzaam, ongemerkt het vrezen voor zijn dood-gaan in haar over was gegroeid. Wanneer dat in haar hoofd kwam woelen - en voornamelijk 's nachts, wanneer zij even wakker lag, vertelde zij, dreigde dat angsten in haar op - dan bleef zij staren naar zijn rustig liggen en boog zich zacht voorzichtig over hem heen, een plotselinge wildheid voelend gillen in haar denken, dat hij beweegloos, niet meer ademhaalde en dat hij stil was dood gegaan. Wanneer zij dan, nadat zij met een kleine stem geroepen had, alsof een helder droomen haar liet spreken in haar slaap, zag dat hij zich had bewogen, dan viel zij achterover in haar kussens, haar op-gespannen angsten lossend in een ingehouden huilen, voortdurend teemend in haar hoofd, dat eenmaal zou gebeuren wat zij vreesde. Ook 's avonds, als zij samen zaten in hun kamer, kon zij hem tijden achtereen, zonder een woord te zeggen, aanzien, zich zelf plagend, zonder dat zij het beletten kon, dat hij eens dood zou gaan, voortdudurend heen-en-weer diezelfde woorden zeggend in de stilheid van haar lippen, dat hij eens dood zou gaan, dat hij eens dood zou gaan. Wanneer zij daaraan dacht, dan was het of zij gek zou worden, of een stikkende benauwing op-kneep naar haar keel en of een holheid leegde in haar hoofd, waardoor zij niet meer denken kon. Dan, somtijds, als het haar te zwaar werd, barstte zij op eens in huilen uit, zoodat hij opkeek uit zijn lezen en haar te troosten zocht voor wat hij wist, dat hij ook zelf dikwijls

voelde. Alleen was het bij hem een stiller, fatalistischer verdriet. Wanneer ik wel eens bij zoo'n scène was en wij er verder over praatten, dan kon hij heel eenvoudig, alsof er geen andere oplossing bestond, stil voor zich heen en als verwonderd zeggen, dat als zij vóór hem dood zou gaan, hij zich van kant zou maken, omdat er dan geen reden meer bestond waarom hij verder voort zou leven. Bij haar was het, behalve de groote, wijde warmte die zij rondom zich behoefte van zijn liefde, voornamelijk de angst, dat zij alleen zou moeten blijven, alleen tegen de moeilijke zwaarte van het leven, die haar altijd pijn deed, alleen in de vijand-vreemdheid van de maatschappij. Waarom zij dat zoo voelde, wist zij zelf niet en kon zij niet verklaren. Maar het was zóó sterk bij haar, dat zij - wanneer zij bij dag soms noodzakelijk een uur of zoo alleen moest uit zijn - zich haastte om weer thuis te komen en zich niet eer veilig voelde, dan dat zij weer met hem was en sterker, door de tegenstelling, weer zijn liefde en bescherming om zich wist. Nooit ook ging zij zonder hem en nooit, zoolang als zij getrouwd zijn, is het gebeurd, dat zij, zonder elkaar, bij dag of 's avonds uit zijn geweest, wanneer het niet noodzakelijk was. Wanneer hij wel eens uit de stad weg moest voor zijn werk, dan ging zij altijd mee. En zelfs in de stad, wanneer het even mogelijk was, nam hij haar mee, voor haar en voor zich zelf, omdat hij wist, dat zij niet goed alleen kon zijn en omdat hij langzaam, ongemerkt zóó gewend was aan haar bijzijn.

Zij zijn altijd alleen gebleven en hebben nooit een kind gehad. Zij wilden beide niet, omdat, zooals zij altijd zeiden, wanneer de man een hoofde-werkleven heeft en wil en de behoefte voor het beter-worden van zijn werk voelt, dat zijn vrouw ook daarin mee zal leven, een kind het diepere-intieme van het samen-zijn belet, omdat de vrouw zich niet zóó geven kan, wanneer haar denken altijd door de zorgen voor haar kind wordt opgeëischt. En zij, van haar kant, voelde de behoefte niet. Wel vroeger soms, als meisje, toen zij nog haar eigen ziel niet goed verstond, had zij wel eens gedacht een kind te willen hebben. Maar later, toen zij de behoefte om haar teederheids-gevoel te geven kon ruimte-vieren op haar man, was het verlangen naar een kind totaal verdwenen. En hij wilde geen kind, omdat hij altijd aan

de kans dacht, dat het later ongelukkig worden kon of, eens volwassen in zijn denken en zijn voelen, het leven als een last zou ondervinden en hij de wroeging altijd hebben zou, dat hij voor zijn plezier een nieuw individu gedwongen had de raadselige doelloosheid van het bestaan te lijden. Het was het egoisme al te ver gedreven, vond hij.

Zoo is hun leven tien jaar lang gegaan, een mooie kameraadschap, met alleen een zachter, trouwer, inniger gevoel dan ooit een kameraadschap tusschen mannen zijn kan.

Maar toen is langzaam, ongemerkt eerst, een vreemd veranderen in hun samen-leven komen sluipen.

Hij was een tijdlang ziek geweest, een vreemd-onduidelijke ziekte, waarvan de dokter nooit den naam had kunnen zeggen, maar waaruit hij beter was geworden, wel nog lang zijn dagen sleepend in een langzaam sterker worden van zijn krachten. Den zomer, kort daarna, zijn zij op reis gegaan.

Het was een tweede huwelijks-reis geweest, die weken ver alleen in de natuur, vrij van den druk van huizen-muren en het onverschillig menschen-woelen van de stad, zonder de kans van midden in een stemming van tevredenheid en stil geluk het antipathisch plotseling ontmoeten van personen, die je hinderen alleen door hun bestaan en die je mooie stemming voor den heelen dag bederven; een heerlijk tijdeloozen van de dagen, met lange uren zwijgend loopen naast elkaar, waarin je alles ziet als in een droom, zoodat wanneer veel later de herinnnering voor je oogen komt, je je verwondert, dat je toch zoo duidelijk hebt gezien wat rondom je was en je zoudt kunnen teekenen den weg dien je gegaan bent, de bloemen en de boomen, de wolken en de lucht en dat je weer het geuren riekt, zooals dien dag de wind droeg van de velden. Het was een tweede huwelijks-reis geweest, waarin nog vaster de behoefte naar elkaar gebonden had, waarin zij diepzr nog dan ooit te voren hun liefde hadden gevoeld en het een zekerheid voor hen was geworden, dat zij gescheiden nooit zouden kunnen leven en dat een leven zonder een van beiden, voor den ander onbestaanbaar en onmogelijk te dragen was. Het is het laatste mooi van hun bestaan geweest, het allerlaatst'.

Hij zweeg weer, vergeten uit zijn zitten met de anderen, week

droome-starend voor zich uit, alsof hij in het schemer van den avond de beelding voor zag lichten van zijn ver herinneren. In zacht-egale grijsheid lag het meer, met ruime plekken troebel-dofheid door het boven-trillend schuiven van den wind, donkerkleurend in het gladde roerloozen rondom, de bergen aan de overzij stonden in duister-vaste, grauw-gediepte eenheid, breed in elkaar gezwaard van onder op den oever, naar omhoog, waarboven stomp de toppen brokkel-klompten naar de lucht, omwazemd door een dunnen nevel, die van de luidloos-uitgestilde wolk-drijving floersde. De wijd-open breedheid van de vallei, tusschen het naar de toppen glooiend ruimen van de bergen, was langzaam diep gevuld met een fulp-zachte schemering, nog even helder-scheidend naast de donker-vaste hooging van den bergwand, die ver naar achter met het dof-egaal fluweelen van het bosch ineenstond. Stil-stippend in het koel-belovend duisterklaren van den nacht, bleekte het matte licht van de lantaarns in de straten van de stad, die met het vaag nog helder-kleuren van de huizen breed voorlag in het meer, in zwijgend staren rijend boven het onzichtbaar rechten van de kaden, uit-kartelend in wijder-ruimen afstand langs de buiging van de oevers, tot waar de laatste flikker-kleinheid nauw nog vlekte in den nacht.

Toen, plotseling wakker rechtend uit zijn voorgebogen zitten, zei hij langzaam: ‘Nooit is hij na zijn ziek-geweest-zijn weer geworden wat hij vroeger was. Hoe prettig hij die reis gevonden had, toch had hij, zooals hij me later heeft verteld, altijd een vage angste-jachting in zich voelen haasten om weer t'huis te zijn, een jachting waar hij zich zooveel tegen verzet had als hij kon, maar die hem toch een groot gedeelte van zijn reis bedorven had; een haast, die hem had doen verlangen om weer t'huis te zijn en zich weer veilig en gerust te voelen in de omgeving van zijn kennissen. Het was hem voortdurend geweest of hem een ongeluk achterna dreigde, dat hem liet verlangen onder vreemden weg te zijn. Misschien is het een voorgevoel geweest!

Zij kwamen t'huis en leefden weer hun leven als te voren, hetzelfde kalme, geregelde, tevreden en intiem bestaan als al die jaren. En maanden gingen er voorbij.

Maar toen gebeurde iets, wat nooit nog was gebeurd en wat

zijn vrouw en ik nooit dachten, dat gebeuren kon. Hij ging alleen op reis voor een paar dagen, voor zijn werk, zei hij. Zooals gewoonlijk had zijn vrouw gedacht om met hem mee te gaan, maar hij wilde niet en zocht naar allerlei excuses om haar t'huis te laten blijven. Wat zij ook deed en sprak, hoe vast zij ook beweerde, dat zij het angstig vond, dat hij alleen ging, dat zij bang was dat hem iets zou overkomen, dat zij bang was om alleen in huis te blijven enzoovoort, niets hielp. Hij moest en zou alleen gaan. En hij ging. Wat hij bedoelde met die reis en waarom hij alleen ging, heb ik later pas van hem gehoord.

En weer ging, na zijn terugkomst alles als gewoon. Ten minste schijnbaar en voor menschen, die hun huishouden niet kenden zooals ik. Al heel gauw na zijn terugkomst voelde ik, zonder te kunnen zeggen hoe en waarom, dat er in hun samen-leven iets veranderd was. Het was of er een kleine, teere barst, bijna onzichtbaar was gebroken, die je alleen kunt merken door een beetje schrille klank, maar die heel langzaam verder scheurt, tot opeens de stukken neer-gebroken uit elkander scherven. Ik voelde het aan schijnbaar kleinigheden, aan het klinken van zijn stem als hij iets tegen haar zeide, aan zijn niet-gewone doen, wanneer ik onverwacht eens bij ze kwam, aan zijn naar haar kijken en zijn raar verlegen tegen haar staan, wanneer zij hem iets vroeg. En ongemerkt, langzaam werd hij stiller, hij sprak soms uren lang geen woord en kon dan plotseling, zonder reden, in een ruwe drift-bui zijn zeggen naar haar bijten, een koppig mokken hardend in ons verder samen-zijn den heelen avond lang. En gauw al ging hij 's avonds uit, alleen. Eerst eens één avond, daarna meer, soms eenige keeren achtereen en kwam dan t'huis, dan later, dan weer vroeg, zonder te zeggen waar hij was geweest en ging dan zwijgend naar zijn kamer of naar bed. Wanneer hij wel eens sprak, beet hij met lachend-harde woorden op haar vragen terug. En langzaam meer en meer werd van hun mooie, lief-geleefde met-elkaar-zijn een echt banaal, slecht-passend huwelijk en eer een jaar voorbij was, leefden zij naast elkaar als vreemden en was de heele atmosfeer in huis veranderd, de kleur die vroeger zoo gezellig, prettig aandeed, dompte vergroezeld in een trieste onbehagelijkheid. Wel was er nu en dan nog wel een avond of een dag, waarin het leek of al het oude mooie weer zou

komen, maar altijd was hij daarna weer veel harder en onvriendelijker dan te voren, alsof hij spijt had, dat hij korten tijd was goed geweest. Ik heb me uit mezelf nooit er mee bemoeid, omdat ik dat te teer vond en ook voelde, dat ik geen recht had me te mengen in hun huisgezin. Maar dikwijls heb ik lange avonden, wanneer hij uit was, met haar zitten praten, omdat zij zich bij mij beklaagde en zij niet meer kon en heb ik alles met haar nagegaan, om toch te weten wat de oorzaak wel kon zijn van die verandering. Maar nooit, hoeveel, hoe dikwijls wij ook spraken en weer en weer de dagen, die verdwenen waren na hun reis, na-gingen uur voor uur, nooit hebben wij de oorzaak kunnen vinden van zijn plotseling-vreemde doen, nooit kunnen raden wat de reden was, dat zoo op eens zijn groote liefde voor haar was veranderd in den haat, die uit zijn oogen kilde, wanneer hij met haar sprak. Zoo is een jaar ellendig heen-gehuild.

Het was de avond van een eersten lentedag. Ik was den heelen dag op straat geweest en had geslenterd zonder doel, me moê geloopen in de zon, die voor het eerst na langen tijd, weer warm-lichtte in de helder-blauwe lucht. Ik had geen lust gehad te werken en voelde als je meer in zulke lentedagen voelt, een weeke weemoed-stemming met een vaag behoeften naar iets wat je zelf niet duidelijk weet, een zachte droevenis die zuchtend in je snikt, een triest-gelukkig klemmen in je borst, dat je verlangen laat naar buitenstilte in de zomer-zonne-schijn en geuren van den wind en dun-gegroeide teerheid van de bladen. Maar 's-avonds, als de zon is heen-gestild, hardt weer een kille najaarswind je stemming neer en doft een moeilijk-moe melancholieken in je denken, dat je de trieste eenzaamheid van je alleene zitten in je kamer nog droever maakt en die je instinctmatig dwingt te werken, om weg te voelen uit de matte peinzing, die als een zware donker-drukking op je hangt. Ik had mijn boeken klaar gelegd en mijn kamer zoo gezellig mogelijk gemaakt, en zat, vóór ik begon, nog even in mijn stoel te soezen naar de rook van mijn sigaar, die langzaam, loom, in breede slinger-kringen te drijven hing onder de warm-zachte kleuring van het lamplicht.

Toen plotseling, kort kartel-brekend in de stilte van het huis, het hard geluid klonk van de straatdeur-schel. En even later,

na een klein, forsch-tikkend kloppen, stond hij voor me, mijn oude vriend, me plotseling terug-herinnerd - 't was in zoo oneindig langen tijd niet meer gebeurd, dat hij zoo op een avond bij me was gekomen - naar jaren ver geleden, toen hij dikwijls met me op mijn kamer zat te praten. Maar het visioen was dadelijk weer weg. Want nauwelijks had ik hem verwonderd kunnen vragen, wat hem op eens hier heen had laten komen, of hij zakte - alsof zijn beenen werden heengeslagen onder zijn lijf - neer in een stoel en viel met zijn hoofd voorover in zijn handen op de tafel en brak in huilen uit, terwijl zijn arme, groote lichaam zenuwschokte door zijn snikken. Het was of plotseling een lamme beving schrikte in mijn lichaam en ik vroeg angstig wat er was gebeurd, of er iets met zijn vrouw was, of met zijn familie, met zijn moeder, waar hij veel van hield, maar hij antwoordde niet en schudde neen en bleef zacht liggen huilen. Toen ben ik stil gaan zitten en bleef maar zwijgend wachten tot hij bedaard zou zijn en spreken kon. En langzaam hield zijn huilen op, hij snikte nog met telkens hoog-opschokken van zijn lichaam en eindelijk bleef hij onbewegelijk voorover liggen. Toen, na een langen tijd van doode stilte, waarin het weeke suizen van de gasvlam 't eenig levende geluid was, ging hij rechtop leunen in zijn stoel en bleef strak staren voor zich uit, terwijl een zenuw-springend trekken langs zijn lippen trilde.

De volle, wijde lichtheid van de lamp helderde op zijn gezicht, terwijl ik naar hem keek. En 't was op eens of ik een vreemde zag, zóó leek hij me veranderd. Ik had het al dien tijd niet opgelet, wanneer ik bij hem was en altijd achter in mijn hoofd het vragen stond naar de verandering in zijn doen en zijn raadselachtig leven van de laatste maanden, zooals wel meer gebeurt wanneer je denken bezig wordt gehouden met één gedachte, die gestadig en vermoeiend heen en weer teemt en nooit heelemaal verdwijnt. Nu zag ik plotseling hoe zijn gezicht veranderd was, ouder geworden, moe, met scherp-getrokken voren langs zijn neus en langs de hoeken van zijn mond, hoe ziek de diepten onder zijn oogen waren ingedonkerd, hoe dof zijn haar gegrauwd en grijs geworden langs zijn slapen, die mager met een scherp-slangend bochten van de aâren smalden naast zijn voorhoofd. Ik zag zijn hals, die dun en met een slappe droogheid van het vel oprekte uit de wijde zakking van zijn boord. En dan zijn

handen, zijn mooie, groote, trouwe handen. die dun-gemagerd op zijn knieen steunden, alsof zij dood te staren lagen, met de witte smalheid van de vingers en de beenige verknoking van de duimen, ver-rekkend uit de moewe plooiing van de huid. Hij was veranderd, het was hetzelfde niet meer, dat langzaam, ongemerkt heen-gewrakte krachtig mannenlijf, die triest-navrante rest van vroeger knappe jonkheid.

Toen, na een langen tijd van zwijg-verdrietig samen-zitten, zei hij uit, wat hem gedwongen had om bij me aan te komen. En in een moeilijk-langzaam, soms bijna fluister-spreken van de woorden, met telkens ingeknepen zenuw-trillen van zijn lippen, dat hij niet huilen zou, terwijl hij korte stilten staarde in zijn zeggen, alsof hij in een duidelijk angstig lijnen het visioenen van zijn denken zag, vertelde hij het diep-gevoelde van zijn leven in het laatste jaar, het groot ellenden, dat hij met zich mee-droeg, het troostelooze leed, dat plotseling donker in de mooie lichtheid van zijn leven had gebroken. Hij kon niet meer! Hij had het al dien tijd alleen geweten. nooit had hij iemand iets er van gezegd, omdat hij meende het te kunnen in zich sluiten tot het eind. Maar nu, van daag, had hij zijn krachten plotseling van zich voelen slappen, een laffe, moedelooze wanhoop angstend in zijn ziel voor wat hij in de dreiging van de toekomst zag en die hem steun en hulp zoeken liet bij iemand, dien hij wist, dat naast zijn vrouw, de eenige was, die zooveel van hem hield, dat hij hem alles kon vertrouwen. Het was al bij hem opgekropt, van kort nadat hij van zijn reis was terug-gekomen. Hij had zich daarna langen tijd niet meer gevoeld als vóór zijn ziek-zijn, niet meer de oude. Het was hem of hij langzaam, ongemerkt, slapper, moewer werd. Hij vond het moeilijk te werken als voorheen, te willen en te doen, zooals hij vroeger had gevoeld, een vage, onduidelijke malaise, die hem elken ochtend weer liet vrezen voor de lengte van den dag en die hem 's morgens al deed verlangen naar het uur, waarop de dag voorbij zou zijn en hij weer denkeloos zou liggen in de troostend-stille wetenloosheid van den slaap.

Hij had er niets van aan zijn vrouw gezegd, om die niet ongerust te maken, maar was in stilte naar zijn medicus gegaan. Die had hem onderzocht en na een dag of veertien terug laten komen en had hem weer nauwkeurig na-gekeken en had vaag

gesproken, dat het nog niet ernstig was, maar dat hij toch voorzichtig zijn moest. Hij had hem iets gegeven en weer bij hem terug besteld, na korten tijd. En weer had hij dezelfde vage woorden naar hem toe gesproken en na zijn dringend vragen, wat hij had en dat hij zeker wilde weten, of zijn toestand mettertijd gevaarlijk worden kon, had deze hem geantwoord, dat hij vreesde voor een ernstig iets, ofschoon er kans was, dat het later wel weer kon genezen. Ik heb den naam geweten, maar hij is me weer ontgaan, het was iets in zijn hersens of misschien zijn hart, of ook iets anders, dat niet bij hem deugde, ik weet niet meer. Toen is hij naar een kennis toegegaan, een oud student al in de medicijnen en heeft zoo los weg, onverschillig en gewoon gevraagd, of die iets van de ziekte wist, omdat hij iemand kende, die daaraan leed. En die had toen geantwoord, dat het heel gevaarlijk was en dat zoo iemand hoogstens twee of drie jaar nog te leven had, dat het misschien wel beter weer kon worden, maar dat dit toch altijd een groote uitzondering bleef. Toen heeft hij zich een medisch boek gekocht en heeft er in gelezen, tot hij wist waaraan hij zich kon houden. En hij wist zeker, dat hij twee of drie jaar nog te leven had, ten minste als niet, heel bijzonder, een keer kwam in het lijden, wat altijd toch een buitengewoonheid was. Dat was de reden, waarom hij alleen op reis toen is gegaan. Hij wilde naar Berlijn, om daar een laatst consult te vragen aan een specialiteit, om volle zekerheid te hebben. En die, met al het onverschilligvoelen voor een vreemde, voor een onbekende, die maar even bij hem kwam en toch weer weg ging, had hem kort en duidelijk bevestigd, wat zijn eigen dokter vaag maar had gezegd. Toen is zijn lijden pas begonnen.

In al die weken van te voren, had hij nog altijd hoop gehad, dat het zoo erg niet zou zijn, dat misschien zijn dokter het te zwaar had ingezien of zich misschien vergist had, dat die student het niet zoo wist, omdat hij nog niet klaar was, in één woord, allerlei waaraan een ieder vast-houdt bij instinct en, al weet hij dat het toch niet waar is, zich vleit, uit aangeboren zucht tot zelf-behoud, zooals wij alle zouden doen, wanneer wij in hetzelfde geval zouden verkeeren.

Wat hij geleden had, vertelde hij, daar in die vreemde stad,

alleen, zonder één iemand aan wien hij kon vertrouwen wat er in hem rond-ging, wat hij voelde, wat hij dacht, is onbeschrijfelijk. En dan zijn terug-gaan in den nachttrein, dien hij gekozen had, omdat hij schuwde vreemden rondom zich te hebben en behoefte had, alleen te zijn. Hoe hij had zitten denken, gestadigvoort herhalend in zijn hoofd, wat hij meê hoorde jagen in het rythmend schokken van de wielen: dat hij dood moest, dat hij dood moest, dat hij dood moest,; hoe hij zijn leven weer en weer had nagepeinsd, het eerste waken van zijn liefde in zijn kindertijd, het vaster hechten aan haar mooie goedheid in het snel-voorbijgaan van de jaren, zijn moeilijk leven later, waar hij haar steeds naast zich vond, de steun en lichtheid in zijn dagen, de laatste jaren van egaal en innig-stil geluk, waaruit hij nu zoo plotseling, ruw en onverwacht gestooten werd door wat hij harder in het haastig kletter-kartelen van de wielen hoorde deunen: dat hij dood moest, dat hij dood moest, dat hij dood moest; hoe 's morgens in het langzaam lichter-wijken van den nacht de angst-gedachte in hem opsloeg, dat eens, niet meer veraf, de laatste ochtend voor zijn oogen kleuren zou, het laatst beginnen van een dag, waarachter niet dan eeuwig donker wachtte en waarheen hem elke wielslag nader stuwde in het dreunend dreigen: dat hij dood moest, dat hij dood moest, dat hij dood moest!

Hij had na zijn bezoek aan dien specialiteit geloopen uren lang, waar kon hij nooit herinneren, als in een droom, voortdurend teemend in zijn hoofd dat ééne denken, dat hij dood zou gaan, dat kort nog maar hij alles zien zou wat hij nu rondom zich zag; dat na een snel-voorbij-gehaasten kleinen tijd van een paar jaren, hij niet meer mee zou zijn hier in het licht en dat hij in een eeuwig-durend duister neer zou liggen, heen in eindelooze, raadselende doodheid. En daarna, dadelijk, was het wrange-pijnend denken in hun vast-geknepen aan zijn vrouw. Waarschijnlijk zat zij, zooals altijd als hij 's middegs uit was, te lezen op zijn kamer, tevreden, veilig wachtend in hun huis, alleen nog meer verlangend, dat hij terug zou komen, omdat zij angstig aan zijn onverklaarbaar, zonder haar ver weg-zijn dacht en telde zij, verheugend dat hij gauw weer t'huis zou zijn, de uren af die nog verloopen moesten, onwetend - terwijl hij rond-liep in de radelooze wan-

hoop dat hij was veroordeeld - wat in de verte op haar leven was beslist en wat, elk oogenblik gestadig, onvermijdelijk nader-sluipend, loerde om op eens te klauwen in haar teêr geluk. Wat zou er van haar worden als hij dood was, wat moest zij doen, hoe kon zij verder leven zonder hem, hoe kon zij - zonder dat zijn trouw-kalmend meê-zijn naast haar hielp - doorgaan in het leven, eenzaam en alleen, verlaten, zonder steun tegen haar angste-voelend vijand-vreemden van de menschen! Hij was de eenige van wien zij zooveel hield, dat het haar mogelijk was te blijven leven, de eenige die waarde aan haar leven gaf, het eenig veilige, waar zij bij schuilen kon uit heel die wijde, onverschillig-groote menschen-volheid, die zij in angstig onbekendzijn altijd rond zich voelde, waarin zij bang was, zonder hem, te worden neêr-getrapt. En als een waanzin-visioening had hij hun laatste afscheid op zien dreigen, het laatste klemmen van haar handen om zijn hand gevoeld en haar laatste woorden, die haar voor-altijd van hem heen-gescheiden worden huilden naar het langzaam-doffend pijne-staren van zijn oogen, hooren smeken: bij me blijven, bij me blijven, bij me blijven.

En hij had langen tijd, ver in een eenzaam park op een bank gezeten en had er zijn ellende uitgehuild, nog minder om zijn dood-gaan dan omdat hij weg zou moeten van zijn vrouw, die bijna niet verder leven kon, wanneer hij eens zou weg zijn voor altijd.

Hij had gedacht zich dadelijk zan kant te maken, om niet nog al dien tijd te moeten voortbestaan met het visioen, dat altijd nader iederen dag kwam dreigen. Eens, binnen korten tijd, toch ging hij dood. Of het wat vroeger was of twee jaar later, wat kwam het er op aan. Wanneer hij alles weg deed, waardoor men kon weten, dat hij het was, dan zou hij onbekend verdwijnen tusschen die velen, die in een groote stad, vervreemd van iedereen, alleen en eenzaam doodgaan, onverschillig neer-verwijderd ergens in een graf, waar niemand iets aan hecht, vergeten dadelijk als zij zijn begraven. Maar dan zag hij het angstig wachten voor zich van zijn vrouw, haar altijd hoopen, dat hij weêr zou komen, haar moeite-zoeken of zij iets van hem weten kon, haar twijfelen en peinzen naar dat onbekende, dat haar krankzinnig maken zou.

Hij had gedacht het haar te schrijven en dan zich dood te maken, vóór zij komen kon. Maar dadelijk zag hij voor zijn oogen haar gezicht, wanneer zij lezen zou wat hij geschreven had, het angstig-schrikkend bleken van haar wangen, de wijde staring van haar zien, haar plotseling in elkander slappen op den grond, wanhopig-huilend altijd altijd voort dezelfde woorden, één gilling van geluid, waaruit zij neêr-gebroken voor haar verder leven misschien op zou waken, erger nog dan wanneer zij bij zijn sterven was geweest.

En hij had heen-en-weêr getwijfeld in zijn denken, wat te doen, wanneer hij haar weêr zou ontmoeten voor het eerst, hoe hij den kleinen tijd, dien hem nog restte, met haar door zou leven. Moest hij haar zeggen wat er dreigde, haar hulp vragen en haar steun door te vertellen wat er wachtte na het snel-inkortend tijds-verloop van die paar jaren? Of zou hij zwijgen, al het leed verkroppen en voortgaan met een kalm geluks-vertoon, alsof er niets veranderd was, de dagen die zij nu nog samen zouden zijn, zóó mooi, zóó lichtend maken van geluk, haar zulk een wijde vreugde door zijn laatste leven naast haar geven, dat de herinnering daaraan, wanneer hij dood zou zijn, de smart en het verdriet verzachten zou en troost zou geven, wijl zij dàt ten minste had genoten?

Als hij het eerste deed - en hij voelde telkens de behoefte hooger op-benauwen naar hulp en naar steun in zijn ondragelijk ellenden, een waanzin-angst om jammerend te gillen, dat zij hem zou beschermen en hem vast zou klemmen, dat niets hem van haar los kon rukken - dan zou haar leven die paar jaar één lange, moordende misère zijn, even ondragelijk als voor hem, die hem ter nauwernood zou baten, waar toch het einde onvermijdelijk was, maar die haar neêr zou knakken en haar een krankzinnig-huilende herinnering zou laten tot het laatste van haar jaren, een altijd na-schrikkend visioen, waardoor zij nooit gelukkig meer kon worden. Als hij het eerste deed, zou hij - uit egoïsme, om een twijfelachtige opluchting te voelen - haar neêr-pijnen in dezelfde wanhopige beroerd, als waarin hij zelf was gedwongen voort te bestaan. Dat mocht hij niet, hij mocht haar niet zóó lang en heftig laten lijden om eigen-wil.

Zou hij het tweede vol kunnen houden? Zou hij niet een of

anderen dag verraden wat er in hem huilde? Zou, met die dag aan dag neer-loodende obsessie, hij zich zóó kunnen bedwingen, dat hij haar leven voort zou mooien in een nog hooger voeling van geluk dan het tot dusver was geweest? En dan, zou niet - wanneer de slag gebrijzeld had - juist de herinnering van die laatste, mooie jaren, de smart om zijn verlies nog grooter maken, zou niet na zooveel teêr geluk, de leêge, troostelooze werkelijkheid nog onverdragelijker voor haar worden, nog wanhopiger, nog bitterder, juist door het altijd weêr verbeelden van den tijd, waarin zij zóó gelukkig was geweest?

En toen, na lang bedenken, heeft hij het besluit genomen, terug te gaan en niets te zeggen, maar zóó met haar te leven, dat na een korter of een langer tijd, zij een opluchting zou voelen als hij dood was, zóó tegenover haar te staan en haar te behandelen, alsof hij al zijn liefde voor haar had verloren en te maken, dat zij hem langzaam, ongemerkt haten zou en dankbaar voelen, wanneer eindelijk de dood haar zou verlossen van zijn hard en onverschillig treiter-pijnend doen. En dat had hij gedaan. Dat was de oorzaak van zijn raadselend veranderen in het laatste jaar, dat was de reden waarom hij zoo anders was geworden in den omgang met zijn vrouw. Het had hem pijn gedaan en elken dag begon de pijniging opnieuw! Hij kon het bijna niet - wanneer hij zoo gevoelloos deed - inkroppen, dat hij niet in huilen neêr zou breken om zijn eigen wreedheid; hij haatte zich, dat hij zoo dag aan dag zijn marteling kon ruwen tegen haar, van wie hij boven alles hield en die hij dagelijks meer en dieper lief-had, nu hij wist, dat hij voor altijd van haar weg moest en haar nooit weêr terug zou zien. Wanneer hij 's avonds met haar zat, kon hij haar ongemerkt aanzien en voor zich denken al die avonden, die zij zóó waren saâm geweest. Dan vroeg hij zich verwonderd hoe het mogelijk was, dat hij zóó tegen haar kon doen, zóó tegen haar van wie hij zoo veel en zoo lange jaren had gehouden en die hem alles in zijn leven was geweest? Hoe kon hij zoo intens gemeen zijn, zóó laag, zóó hondsch gevoelloos? Dan voelde hij telkens, bijna onweêrstaanbaar, de behoefte in zich huilen haar te klemmen in zijn armen, haar vergiffenis te vragen voor alles wat hij haar had aangedaan en lijden deed, en haar alles uit te zeggen, wat er in hem

moordde. Maar altijd dwong hij zijn verlangen neêr - en als hij voelde, dat hij geen kracht genoeg had om het vol te houden, ging hij heen - omdat hij alles beter vond dan haar zoo langen tijd te laten leven in de dreiging van zijn dood, omdat hij bang was meer nog haar bestaan te zullen breken, wanneer zij in een altijd meê-zijnd angsten door haar dagen leven moest. En hij was voortgegaan, zooals hij was begonnen.

Maar het ergste, waarvan hij leed, was dat hij somtijds vreesde, dat hij door zijn hatend doen in ernst haar zou gaan haten, dat zóó zijn hatend-doen gewoonte worden zou, dat werkelijk zijn liefde minder werd of zou verkillen tot een dubbel-pijnend onverschillig voelen. En ook, hoeveel hij moeite deed, dat zij niet meer van hem zou houden, hij was er bang voor, dat het eens gebeuren kon en dat een uur zou komen, waarin zij niets meer voelde van het mooie, dat hen zoo lang gebonden had gehouden aan elkaâr. Toch had hij volgehouden, wat hij eens begonnen was en had zich streng gedwongen alles te verdragen, wat hij leed.

Maar dezen middag was plotseling alles neer-gebroken in zijn voelen, hij had zijn krachten van zich voelen slappen, een laffe moedelooze wanhoop angstend ln zijn ziel, die hem om steun en hulp lieten vragen bij mij, die al zoo lange jaren met hem omging en die de eenige was met wien hij er van spreken kon.

Hij had dien middag op zijn kamer zitten werken, het eenige, dat hem - ofschoon hij wist, dat het er niet op aan kwam, voor den korten tijd, dat hij nog leven kon - nog uit zijn somber en wanhopig peinzen voor een paar uur op kon luchten. Stil in het gouden lichten van de voorjaars-zon lagen de tuinen, het dunnend-teere groen der takken hoog-tintend voor het raam, waardoor het zachte geuren van den wind naar binnen dreef, een duizel-droomend wolken van koel-gefrischte aarde op-riekend in de lucht. Terwijl hij even stil had zitten soezen naar de blauwe lucht, waarlangs een wazig-dunne nevel zachtjes dreef, was plotseling een lijster in den tuin begonnen te zingen. Dat helder-teer geluid had hem opeens een weeke droefheid laten voelen, een zacht berouwen treurend in zijn borst om zijn voorbije leven, om al het mooi, dat hij genoten had en dat nu weldra heen zou zijn, een angstig-stikken nauwend in zijn keel, dat binnen

korten tijd dat mooi en heerlijk licht voor hem zou weg zijn en hij liggen zou in onbewustheid in het donker van den grond, met nooit weer in zijn oogen het hoog visioen van zonne-schijn en lente-lichtheid en nimmer meer het hooren van het zingen van de vogels. En heerlijk-strooiend in het licht de ragge-klanking van zijn zingen, helderde het fluiten van den lijster voort, een werveling van zilver-zacht geluiden blankend in het gulden zonnelicht. Dat alles zou voor hem na korten tijd geweest zijn, hij zou het niet meer zien het gouden licht, het webbe-teerend groen, hij zou het niet meer hooren, het zuiver-glas geluid, het weven van den wind, het suizen van de bladen. En altijd weer, in regelmatig komen jaar na jaar, zou alles nieuw gaan leven, het zonne-licht weer gouden van de lucht, de bloemen zouden kleuren, de boomen nieuw weer groenen in het juichen van de lente, de vogels vroolijk zingen een volheid van geluid en hij zou heen zijn, weg in eeuwig-onbewuste stilheid, in nooit-te-waken wetenloozen slaap, diep in de duister-kille luideloosheid van zijn graf, voor altijd heen-gescheiden uit den lichtgang van de wereld. En er was niemand wien hij alles wat er in hem woelde zeggen kon, er was niemand die hem helpen kon en troosten en hem steunen in zijn moeilijk, onverwijdbaar neergaan naar zijn dichterdreigend einde. Hij was alleen, hij moest alleen het alles kroppen in zijn borst, zich kalm toonen en gelijk van voelen, een onverschillig, kouden masker dekkend over zijn gezicht, terwijl het in hem huilde, terwijl een wijd ellenden schreinde in zijn ziel, dat hij niet meer kon doen, zooals hij vroeger deed, háár hulp vragen en háár steunen in zijn smart, het troostend zachten van háár handen in de zijne. En hij had langen tijd voorover liggen huilen het wijd berouw van alles wat voorbij was, het somber nader-droeven van het einde snikkend in een hulpeloos geklaag.

Toen had hij, in het dringend-diep behoeften van het luchtend zeggen wat hij leed, besloten om bij mij te komen.

Tot laat, dien avond, ver al in den nacht, hebben wij gesproken. Wat kon ik zeggen, wat te troosten in zoo'n smart! Daartegen kon ik niet het klein-banaal beweren vragen, of alles wel zoo zeker was en of die medici zich niet konden vergissen. Wat kan men zeggen tegen zulk een ellendig, radeloos leed? Ik heb gedaan wat ik het eenigst vond, dat ik nog voor hem

doen kon en heb geluisterd naar zijn klagend-dof verdriet en heb hem laten spreken, telkens en telkens weer hetzelfde herhalend, altijd datzelfde waarmeê hij steeds zijn zeggen eindde, dat hij dood moest, onvermijdelijk dood en dat het voor zijn vrouw het ergste zou zijn. Wanneer het uur was heengevallen, waarin hij voor het laatst het lichten van den dag, het duister van den avond had gezien, dan zou het voor hem uit zijn, hij zou het niet meer weten, wat er rondom bewoog, wat er gebeuren zou met wat er van zijn lichaam over was. Maar zij, de arme, zou in het leven blijven, alleen, verlaten, eenzaam zonder hem en zij zou weten, zij zou voelen, de droefheid leeren kennen van te moeten voort-bestaan in eeuwig-rouwend donkeren der dagen.

Wanneer hij er aan dacht, hoe zij, zoo klein en tenger, hulpeloos zou achterblijven zonder zijn steun, al had zij ook haar ouders en een paar goede vrienden, hoe haar veel erger dan een andere vrouw haar eenzame verlatenheid zou drukken, omdat zij altijd naast het leed, dat zij haar liefde had verloren, het diep gemis zou voelen van zijn innig-warm steun-beschermen tegen het vijand-zelfzuchtig vreemden van de wereld rond haar teêr, alleenig-schuw bestaan, dan sneed het medelijden om haar neêr-gewrakte leven een dieper wroeging in zijn ziel dan om zijn eigen lot en doofde het wanhopig vrezen voor het sterven zelf ineen tot onverschilligheid. En altijd weifefde het willen weer omhoog, er dadelijk een einde aan te maken, nu plotseling, onverwacht de droefheid voor te dwingen, die onvermijdbaar, na een korten tijd, toch komen moest. Maar dan zag hij haar gezicht weer met de schrik-gepijnde trekken, dat hem weerhouden had den eersten keer, toen hij het wilde doen en de verwachting hoopte zuchtend in hem uit, dat zij misschien zou wennen aan haar toekomst, wanneer zij in zijn zieker-worden zou vooruit zien langen tijd, wat haar te wachten stond.

Hij vertelde de obsessie van de eerste dagen, toen hij terug was uit Berlijn, dat altijd denken aan zijn dood, dat nooit van hem los-liet en hem belette iets te doen. Hij was maar even vrij van die obsessie en dat was 's morgens als hij wakker werd, het kort moment tusschen den slaap en helder denken. Maar dadelijk waarschuwde de ellende weer omhoog en de gedachte aan den

dood klemde weer in zijn hoofd en bleef in duister-doffe zwaarte tobben heel den langen dag, hem dwingend telkens voor den spiegel te studeeren of hij verandering kon vinden in de kleur van zijn gezicht of in het lichten van zijn oogen, of rond te voelen in zijn ledematen en zijn lijf of hij het sluipend slijten van zijn ziek-zijn merken kon. En 's avonds laat, als hij te bed lag, in het vaag verwarren van zijn denken vóór het onbewusten van den slaap, sloeg plotseling, als het grijpen van een klauw, de angsting in hem neer, dat hij nu dood zou gaan, hem helder wakker schokkend door het schuddend jachten van zijn hartslag. Dan bleef hij, met-wijd-open oogen starend in het schemer-dompen van de kamer, liggen op zijn rug, zijn lichaam lang gestrekt, zijn armen naast zijn zij, voort-peinzend, dat hij ook zoo liggen zou, wanneer hij dood was, op eens recht-schrikkend in een krankzinnig-stikkende benauwing, omdat het leek of hij nu al de beklemming voelde van de lage ruimte, waarin hij voor altijd neer-gesloten blijven moest. En hij stond op, voorzichtig-zacht om haar slapen niet te storen en ging naar beneden, naar zijn kamer, waar hij al zijn lichten vlammen liet en trachtte door te lezen uit de obsessie van zijn denken te genisten. Maar het lukte niet en hij liep lange uren heen en weer, telkens onbewegelijk blijvend om te peinzen, waar zijn kist zou moeten worden neergezet en te weten hoe de kamer er wel uit zou zien, als het zoover was, wanneer de meubels waren weg-geruimd en alleen het kleine vlammen van de kaarsen zou schemer-zwijgen in het donker-stil vertrek. En zijn ellende later, toen de obsessie zwakker was gewend en hij soms uren leefde, dat hij zijn verdriet vergat en vroolijk en tevreden als voorheen weer zat te werken! Hoe dan op eens de dreiging van zijn nader-haastend dood-gaan voor hem opstond, de kleine luchting die hij even had gevoeld neer-dompend tot een somber-dof benauwen, dat hem ineen liet zwakken, machteloos huilend heel het verdere van den dag, dat hij zijn denken er niet uit kon dwingen. En elken dag moest hij zich voordoen aan zijn vrouw, zoo heelemaal anders dan hij was en altijd door comedie spelen en onverschillig, hard zijn, terwijl hij het verlangen in zich voelde smeeken om bij haar neer te vluchten en te vragen hem te steunen met haar beide armen rond zijn moewe lijf, zijn mat-gepeinsde hoofd te laten rusten tegen haar borst en

hem te troosten door haar mee-snikkend huilen, waar hij de groote wanhoop van zijn lijden bijna niet meer alleen verdragen kon.

Het is de eerste en de laatste keer geweest, dien avond, dat wij er over hebben gesproken. Hij is daarna 's avonds nog dikwijls bij me komen inloopen, maar nooit meer heeft hij er iets van gezegd. Het leek of het hem genoeg was, dat hij het aan iemand had kunnen toevertrouwen en dat ten minste iemand het wist en dat het al een troost en steuning voor hem was, wanneer hij bij me zat en voelde, dat ik, even goed als hij, er altijd aan moest denken. Ik had beloofd, dat ik er nooit iets aan zijn vrouw van zou vertellen, niet nu en ook niet na zijn dood. En ik heb woord gehouden. Wanneer ik wel eens 's avond met haar zat te praten, en het was natuurlijk altijd over hem, over zijn raadselvreemde doen en over zijn slechter, zieker uitzien, dat zij ook al heel gauw opgemerkt had, dan trachtte ik haar altijd de gedachte op te dwingen, dat heel zijn onbegrijpelijk veranderen het gevolg er van zijn moest, dat hij ziek was en dat hij wel weer worden zou als vroeger, wanneer maar eerst zijn ziekte zou geweken zijn.

Dan zuchtte zij en antwoordde niet, maar bleef stil voor zich staren, terwijl de tranen langs haar mat-gebleekte, mager-ingeholde wangen zacht naar onder huilden. Begreep zij, dat hij nooit weer beter worden zou, ofchoon de dokter - wien hij had verzocht nooit over zijn aanstaanden dood te spreken - altijd vaag de hoop van beter-worden trachtte in haar op te houden? Was al haar liefde ingeschrompeld tot een moewe onverschilligheid en huilde zij, omdat zijn haat en hardheid haar voortdurend kwetsten en zij vreesde, dat een dag zou komen, dat zij niet meer van hem houden kon? Of voelde zij verdriet, omdat het mooie van haar leven zóó was in-gebroken? Ik weet het niet. Dat zij hem gehaat heeft, zooals hij hoopte, dat gebeuren zou, is nooit geschied. Daarvoor was zij te goed en was haar ziel te mooi. Zij kon niet haten! Maar ik weet wel, en duidelijk hoorde ik het klagen in het diepe, ongezegde van haar spreken, dat zij haar bestaan zóó bijna niet meer dragen kon en dat het elken dag weer zwaarder voor haar werd, om naast hem voort te leven. Dat zij niet van hem weg-ging, was omdat zij toch te veel nog van hem hield en zij dien laatsten knauw niet in de

herinnering van het mooie van haar leven wilde breken. En ook omdat zij hem - waar haar ouders, die hun samen-leven wisten, haar voortdurend trachtten aan te zetten om van hem weg te gaan en haar altijd om zijn treiter-doen beklaagden - tegenover hen en anderen wilde verontschuldigen.

Zijn ziek-zijn heeft niet eens zoo lang geduurd, als men gedacht had. In nog geen twee jaar was hij dood. Was de aard van zijn lijden heftiger dan men in den aanvang heeft gemeend, of heeft de slijting van zijn stil verdriet en van de zenuwspanning om háár achterblijven na zijn dood, het sluipend ruineeren van zijn ziekte voortgehaast? Misschien wel beide. Eén ding is zeker, namelijk, dat de angst-obsessie voor zijn dood geleidelijk is ingekalmd tot een droevende berusting en hij alleen het visioen van de ellende, die haar wachtte, voor het dof-gehuilde staren van zijn oogen zag.

De laatste maanden van zijn leven is hij bedlegerig gebleven. Eerst stond hij elken dag nog een paar uur op en zwakte naar zijn kamer, waar hij languit lag in zijn stoel, en trachtte altijd nog te lezen, om niet te denken aan het nu duidelijker voorbijtellen van iederen dag. Maar heel gauw bleef hij boven in zijn bed. Ik kwam geregeld elken dag een paar keer bij hem, om hem voor een korten tijd ten minste uit het dof gepeins te halen, waarin hij altijd lag. 's Morgens en 's avonds kwam er een verpleger om hem te verbedden en te helpen, omdat hij tot het einde wilde doorgaan met wat hij eens begonnen had. Hij wilde niet door haar geholpen zijn. Wanneer zij wel eens op zijn kamer kwem, dan sprak hij even, maar meer niet dan noodzakelijk was, een korten zin of een paar woorden en keek dan zwijgend, met een voelloos-harde kilheid van zijn oogen naar haar bewegen en haar doen, totdat hij haar verlegen maakte en haar dwong de kamer uit te gaan. Wij zeiden weinig, als ik bij hem was en meestal zat ik zwijgend naast zijn bed, omdat hij niet meer noodig had dan dat en het een troost was, dat hij iemand bij zich voelde, dien hij wist dat zooveel van hem hield, dat hij begrijpen kon wat in hem woelde en die hem nooit verkeerd beschuldigde om wat hij deed. En soms, wanneer wij langen tijd gezwegen hadden, zag ik langzaam sterker-trillend het oud-geweten zenuw-trekken beven rond zijn mond en plotse-

ling brak hij uit in huilen, zijn tanden klemmend op elkaar, om de wangopige ellende in te bijten, die hij op voelde gillen in zijn hoofd. Dan vleidde ik zijn groote, trouwe, ziek-gedunde handen in de mijnen en zacht ze streelend met een droome-dwingend heen en weer gaan van mijn vingers, kalmde ik zijn hoog-opschokkend droeven neer tot stil berusten, mijn zwijgend met hem voelen warmend in zijn koud, alleenig wachten naar zijn dood. Wat had ik trouwens kunnen zeggen, wat kan men troosten in zoo'n groot verdriet, in zoo'n ellenden, zoo'n niet te dragen lijden? Het helpt toch niet wat je zegt en het kan niet helpen. Het eenige wat troosten kan, wat iets, een kleinigheid kan steunen, is dat je mee-voelt, dat de ander weet en voelt, dat je veel van hem houdt en dat je met hem mee-lijdt. Maar verder ben je machteloos.

Hij heeft zijn liegend haten volgehouden tot het eind! Gelukkig heeft hij niet geweten, dat hij dood ging. De laatste dagen heeft hij in een diep bewusteloozen stil gelegen en is langzaam, zacht, met ongemerkt kleiner zuchten van zijn ademhaling, heen-geleefd. De laatste dagen heeft zij hem nog opgepast en heeft voor hem gezorgd, de volle steuning gevend van haar liefde, zooals zij die gegeven had door heel zijn leven, zooals die haar gebonden had aan zijn bestaan. Die troostende voldoening heeft zij nog gehad.

Ik heb, zoolang hij nog op aarde mee was, al die nachten naast zijn stil, geheimend-onbewegelijk liggen, opgezeten, mijn laatste vriendschaps-dienst, omdat ik wist, dat hij zijn vrienden een voor een verloren had en iedereen hem schuldig had véroordeeld om zijn hard en hatend omgaan met zijn vrouw den laatsten tijd. Ik was de eenige die wist, de eenige die mee heeft kunnen voelen wat er in hem had gedacht, de oorzaak van zijn doen, de reden van zijn zelf-moordend hard-zijn tegen haar, van wie hij had gehouden boven alles en die hij, om zijn groote liefde voor haar, zoo behandeld had. Ik heb de laatste vriendschaps-dienst gedaan, die ik verrichten kon, de korte uren die hij nog in de wereld mee zou zijn, bij hem te blijven, dat hij ten minste iemand naast zich had die van hem hield en dat hij niet verlaten, onverschillig-eenzaam liggen zou. Het moest, als hij het weten kon, een zachte, lieve troosting voor hem zijn.

En toen is hij begraven en men heeft hem weg-gebracht met

al het onverschillig, voelloos, quasi-triestig schijnvertoon van zoo'n plechtigheid, waarbij de menschen, die om de familie of om een andere conventionneele reden den doode volgen, onder het rijden praten over allerlei en eigenlijk verwonderd zijn, wanneer zij op het kerkhof komen, bijna vergeten waarom zij waren meegegaan. Zoodra de kist is dicht-gedekt haasten zij weg en na een uur, wanneer zij terug-zijn in hun dagelijks-gewone doen, hebben zij moeite te herinneren, waarmee zij die uren van den dag hebben doorgebracht.

Van niemand onder al die menschen, die onverschillig naar zijn laatste heen-gaan keken, terwijl hij luidloos dieper neer-zweeg in het duister van zijn graf, heb ik één woord van medelijden, één woord van droefheid over hem gehoord. Alleen een smalend, wreeke-voelend oordeelen over zijn leven van de laatste jaren, waarin niet eens de verontschuldiging van zijn lange ziek-geweest-zijn zachter sprak, een oppervlakkig, grof-gevoelloos medelijden met zijn vrouw, voor wie zij het gelukkig meenden, dat zij hem kwijt was. En dat was al!

Ik ben, toen alle waren weg-gehaast, een langen tijd alleen gebleven en heb stil. met zachte woorden huilend wat er in me droefde, afscheid van hem genomen voor altijd. Vergiffenis beloven en vergeten, dat hij misschien verkeerd gedacht had en gedaan, was niet meer noodig; hem voor het laatst verzekeren, dat ik altijd aan hem denken zou, behoefde evenmin. Ik wist waarom en hoeveel hij geleden had. Hij was mijn oudste en mijn eerste vriend'.

Hij zweeg, een matte stilte doffend in de stilheid van hun zitten. De wind was heen-gezacht, een donker-glans metalen strakkend op het meer, waarin het golf-schurend binnen-schuimen van de rivier een schemer-grijze trekking rechtte. De bergen aan de overzij droomden in wazig-dunne, grijs-egale sprookjes-silhouetting van hun licht-gekantte toppen naar omhoog, waar met de blanke, zilver-zachte randen de donker-groote wolk-brokken dreven, in luidelooze stuwing telkens wijde spleten ruimend, het zuiverhelder staren van de maan voor-lossend uit de blauwend-diepe, goud-gewaasde sterren-wemeling van de lucht. De berg-glooiing naast de open schemer-wijdheid van de vallei, stond donkerwandend uit de vloeiend-breede mane-glanzing van het meer,

met even scherp-kleinend in het dlepe duister de punting van een enkel licht, een toover-weeke weving van teer-gewaasden schijn zacht-droomend naar het luidloos trekken van de wolken. En in de wijde zwijging van den nacht schoof week het schuren van het water langs de oevers een fluister-zachtend klagen, dat tenger-suizend, nauw-ruchtend losde in de ruimte.

De jong-gehuwde vrouw was dichter naast haar man geschoven, haar arm ongemerkt rondend om hem heen, als om hem met haar liefde vast te houden tegen de dreiging, dat hij van haar zou gescheiden worden. En ook de gastvrouw had haar zitten nader bij haar man geschikt.

Zoo bleven zij een tijdlang zwijgen. En in het neer-zachtend duister, na de rosse lichtheid van het flikker-deinend vlammen van de lucifer, waarmee hij zijn sigaar had opgestoken, sprak de schrijver voort: ‘Het erge is, dat al zijn lijden niets gegeven heeft. Want na zijn dood is zij hem weer gaan zien als vóór zijn ziek-zijn, zij heeft vergeten alles wat er in die laatste jaren is geschied en heeft zóó van haar eenzaam, van hem weg-gescheiden voortbestaan geleden, waarin gestadig, dag na dag, steeds hooger-droevend klaagde het willen naar zijn mee-zijn, dat zij kort na hem gestorven is.’

Toen, na een lange stilte, zei de gastvrouw - en het was of zij de diep-gevoelde overtuiging van haar denken voor zich zelf helder wilde duidelijken -: ‘toch zou een vrouw zoo nooit kunnen doen. Een vrouw zou alles diep in zich zelf houden, het weten van haar dood-gaan, het snijdend leed, omdat zij heen moet van haar man. Maar zóó zou zij leven, dat die laatste jaren de gelukkigste voor altijd in zijn herinneren zouden blijven. Misschien geeft dat meer verdriet, dan anders. Maar een vrouw, die veel en goed houdt van haar man, kan - zelfs om zijn bestwil - niet zijn dagen opzettelijk droevig maken’.

Juli, 1909.

Over de Duitsche romantische school door F. Erens.

De richtingen in de litteratuur grijpen in elkaar. Nauwelijks is de eene tot haar hoogsten bloei gestegen, of eene andere aan deze min of meer vijandelijk, wordt naast haar geboren. Somtijds raken dan deze twee richtingen elkander aan, een enkele maal vermengen zij zich en valt het moeilijk ze van elkander te onderscheiden. Het is daarom voor de letterkundige geschiedenis een moeilijk iets, wanneer zij precies wil nagaan, waar de oorsprong ligt van eene richting. Een absolute oorsprong, eene oorsprong geheel onafhankelijk van al het voorafgaande is er natuurlijk niet, want alle beweging is kringloop, maar somtijds en op eenige punten vermag men toch aan te wijzen, waar de verandering het sterkst is en hakt men met decisie den knoop door en geeft de nieuwe opschriften voor den veranderden geestesloop.

Eene van de meest belangrijke letterkundige richtingen is zeker de romantische school in Duitschland. Goethe was haar niet zeer genegen blijkens zijne woorden aan Eckerman, waar hij zegt: Das klassische nenne ich das Gesuncle und das Romantische das Kranke. Und da sind die Nibelungen klassisch, wie der Homer, denn beide sind gesund und tüchtig. Das meiste Neuere ist nicht romantisch, weil es neu, sondern weil es schwach, kränklich und krank ist, und das Alte ist nicht klassisch, weil est alt, sondern weil es stark, frisch, froh und gesund ist.

Naar deze woorden te oordeelen voelde zich de oud-meester direct getroffen, door de pijlen van de romantische schutters.

Dit blijkt ook nog uit andere van zijne uitlatingen ten opzichte der nieuw opgekomen richting en het is een eenigszins scheeve of onjuiste voorstelling van de toedracht der zaak, wanneer

Heine en anderen beweren, dat de romantische school uitsluitend ontstond uit oppositie tegen den romanschrijver August Lafontaine, tegen Iffland en Kotzebue. De waarheid schijnt mij in het midden te liggen, zooals zij zoo dikwijls doet. Het laatstgenoemde driemanschap stond onder de bescherming van Goethe. Deze sloot er zich bij aan, omdat hij voelde dat indirect de jongeren hem wilden op zij zetten, hem wiens groote volmaaktheid de hunne verduisterde, doch die zij toch ten slotte gedwongen waren te erkennen en feitelijk erkend hebben. De romantici wilden namelijk iets *anders* dan Goethe. Ik noem slechts Novalis, die met zijn *Ofterdingen* b.v. een tegenhanger van den *Wilhelm Meister* wilde schrijven.

De naam van romantische school is natuurlijk in Duitschland zelf ontstaan en wilde eenvoudig zeggen, dat de dichters, die er toe behoorden, hun stof bij de romaansche volkeren, bij voorkeur in het zuiden zochten. De lijn liep daarom paralel met Katholicisme, en met het veraffe van de middeleeuwen.

Doordat men weg wilde van de onmiddelijke omgeving, en de diepere zielsroerselen van den godsdienst zocht, werd het veld ruimer, waarin men zich wilde bewegen. Het moet erkend worden: zij begonnen met eene principieele zwakheid, doordat zij buiten het eigen *Erlebte* gingen, buiten den eigen kring, vluchtten naar het verleden en een andere omgeving.

De meeste groote kunstwerken bloeien op uit eigen grond. Zij komen spontaan en uit onmiddelijke behoefte. Gaat de dichter ver van huis en naar een tijd, welke niet de zijne is, dan is er opzet, dan vervalt hij licht in mooipraterij, in datgene wat de franschen: *litteratuur* noemen in tegenstelling met het leven.

Dan gaat hij spreken over dingen, die hij nooit heeft gezien en men wantrouwt instinctmatig zijne getuigenis. De kern is weg uit de vrucht. Veel wordt er verbeterd en de kern ontbreekt niet geheel, wanneer het algemeen duurzame van den godsdienst in het spel komt en de dichter zijn godsdienst bezingt in verafliggende tijden of landen. Men denke hier b.v. aan Milton.

In het begin der negentiende eeuw, ja, op het einde der achttiende reeds is de opkomst der romantische school in Duitschland te zoeken. Alhoewel men gewoonlijk aanneemt, dat, (en het zich aldus voorstelt), de klassieken Herder, Wieland, Goethe,

Schiller werden opgevolgd door de romantici: de Schlegels, Kleist, Novalis, Arnim, Brentano enz., verscheen toch het eerste deel van Goethe's Faust in hetzelfde jaar als de Penthesilea van Kleist en kwam ‘Des Knaben Wunderhorn’ reeds op het einde van 1806 uit. De eene richting kwam dus niet toen de andere verloopen was, maar vertoonde zich reeds toen hare voorgangster nog was in volle glorie.

Het is een feit, dat de romantici nader bij ons staan, dan de klassieken: romantische taal, klank, wending van zinnen leven in onzen tijd nog gedeeltelijk voort. Sommige van die bladzijden konden gisteren zijn geschreven. Het rhytme en de gevoelsovergangen zijn zoo levendig soms, dat wij heden veel meer aan de lectuur van de romantici hebben, dan aan die van de klassieken. In Frankrijk werd de brug naar het verleden op eenige punten door het realisme van Balzac en het naturalisme van Zola afgebroken. Doch wanneer wij Kleist en Brentano b.v. ter hand nemen, dan vinden wij daarin iets voor ons meer verteerbaars, iets meer verwants dan het toch veel volmaaktere kunstwerk, dat Goethe's Tasso is. Dit drama is niet zoozeer vleesch van ons vleesch, zooals menig sprookje van Brentano.

En omdat dit het geval is, kunnen wij op de romantiek doorgaan, als op een schakel, die aan de onze aansluit, terwijl wij de klassieken gedwongen zijn te bewonderen, als op afstand en uit de verte.

Wel waren het eigenaardige menschen die dichters en prozaïsten van de romantische school. Hunne aantrekkelijkheid voor ons op heden wordt daarbij nog versterkt door het ongelukkige leven van velen van hen. Want niet weinigen van hen zijn treurig te gronde gegaan zonder het definitieve te hebben bereikt, waartoe de klassieken waren gekomen. Onder deze laatsten heeft Schiller het misschien nog verder gebracht dan Goethe, alhoewel deze toch grootere genius was, want het aantal afgeronde kunstwerken door Schiller geschapen, gaat dat van Goethe te boven.

Kleist, hadde hij lang genoeg willen blijven werken en zijn evenwicht weten te behouden, zou waarschijnlijk Schiller in menig opzicht hebben overtroffen. Zijne gestalte is eene van de minst heldere van de groep. Er blijft iets duisters in hem, iets dat wij niet begrijpen. School in die duistere hoek eene superioriteit of

eene inferioriteit? Wij weten het niet. De Klassieken waren reuzen, groot in hunne afmetingen. Wat zij in rijkdom misten, vergoedden zij door hunne grootte en meerderen eenvoud. Zij waren een ander slag menschen, dan wij zijn, doch de romantici leefden, dachten, voelden zooals wij, met vermeerderd aantal levenstrillingen, met ingewikkelder levensrythme. Scherer in zijne geschiedenis der duitsche litteratuur doet het voorkomen, alsof Herder, Goethe, Schiller in sommige van hunne werken romantische scheppingen hebben gegeven. Hij werpt alles door elkander en laat de groote lijnen van Klassicisme en Romantisme niet duidelijk uitkomen: het Klassicisme komend van de Grieken en nu dan middelaar door de franschen; het romantisme uit de middeleeuwen, uit die landen, waar de middeleeuwsche geest zijn hoogsten bloei bereikte.

Wanneer wij een blik werpen op alle die duitsche schrijvers in het begin der negentiende eeuw, zien wij hen staan als een woud van zuilen, die het grootsche gebouw van den litteratuurtempel steunen, doch wij moeten heel nauwkeurig toezien, hoe het gebouw in elkaar zit. Wij moeten kiezen en eenvoudig besluiten: deze en gene waren de nieuwe school en tot meerdere verduidelijking de auteurs in vaste rubrieken indeelen. Desnoods kan men vermelden hoe en waarin ze aan de tegenovergestelde richting verwant waren.

Hoe het precies is gegaan met de stichting der romantische school, is moeilijk te zeggen. De oorsprongen liggen gewoonlijk in het duister en zullen, zooals overal, wel nooit opgehelderd worden. Geschiedenis blijft altijd toevallige combinatie en de ware bewerkers van het nieuwe komen nooit aan het daglicht. De eerste ideeën zijn altijd de onzichtbare zaadkorrels en de maaiers van den oogst alléén worden de bezitters meestal en voeren hem naar de schuren der geschiedenis. De namen der maaiers worden opgeteekend in de annalen der tijden, wanneer de zaaiers aan den horizont reeds zijn verdwenen.

Oppervlakkig gezien, is het Friedrich Schlegel geweest, die de primitieve leider was, de initiator, de brenger van het nieuwe: wijsgeer, dichter, prozaschrijver, overal heen wendde hij zijn blik en stuurde hij zijne activiteit. Hij was een hevig temperament een zoeker. Protestant geboren huwde hij met eene jodin en

ging later met zijn vrouw tot het Katholicisme over. Zijn invloed schijnt werkelijk zeer groot te zijn geweest. In zijn tijdschrift, het Atheneum, dat ook dat van zijn eveneens uitmuntenden broeder August Wilhelm was, kondigde hij voor het eerst de nieuwe richting aan, welke van de theorie uitging en opriep tot de practijk. Dit was, mijns inziens, eene principieele fout, die de latere zwakte van de school deed voorspellen.

Friedrich Schlegel, alhoewel hij stichter was, werd in dichterlijken aanleg door zijne vrienden en medewerkers verre overtroffen. Het zijn vooral Kleist en Brentano geweest, die bestemd waren, de eene in de dramatiek, de tweede in de lyriek het hoogste te geven, wat na Schiller en Goethe de duitsche litteratuur heeft vermocht. Alhoewel zij slechts gedeeltelijk hunne belofte hebben gehouden, is hun werk ook nu nog van eene zoo groote schoonheid, dat wij in onze dagen, de uren aan de lezing besteed, tot een zeer intensief genot kunnen rekenen. Alhoewel Schlegel zich beijverde Tieck als den romantischen Goethe te doen erkennen, was het toch niet deze maar vooral Kleist en Brentano, die de duurzame bewondering van het nageslacht verdienen.

* * *

De nieuwe dichters in Duitschland voelden zich door het werk van Goethe en Schiller te nauw gebonden. Zij verlangden naar lucht en vrijheid uit de banden, die Voltaire had gelegd. Ja, het was vooral Voltaire geweest, die de traditie van Corneille en Racine en van de Grieken had voortgezet en in Europa als het universaal genie werd beschouwd. Goethe, de grootere en diepere geest was op den keper beschouwd een meegaander. Aan de eene zijde volgde hij Voltaire en de achttiende eeuw in Rousseau, en aan de andere ging hij mede met hen die in Shakespeare hun afgod zagen en het duitsche verleden met bewondering voelden.

Zijn kracht was boven de partijen te zijn blijven staan en het onvergankelijk menschelijke, dat in hem was, zoo sterk te doen schitteren, dat het door geen tijdgeest kon worden uitgedoofd.

* * *

De litteratuur riep de wijsbegeerte te hulp. Kant had beweerd, dat het menschelijk verstand de werkelijkheid niet kan kennen.

Fichte zeide, dat er geen eigenlijke werkelijkheid bestond.

Buiten het Ik kan de mensch niet treden zeide hij. Schelling liet werkelijkheid en Ikheid gelden. De romantici namen nu aan, de werkelijke wereld de wereld der fantaisie bestond en zij dat naast eischten voor de laatste alle mogelijke vrijheid op.

Eenmaal vrij zijnde en dank zij Schelling met de rede op goeden voet, meenden zij dat alle wet slavernij was en deden zij in het bewustzijn van de veroverde ruimte de dolste sprongen. De wegen waren nu overal open. Geen tijd en geen land was er waarheen zich hunne vaart niet richtte. Zoo ontstond uit die bandeloosheid ook weer het goede en nieuwe moed. Men doorzocht de meest onbekende velden. Naast de philosophen, kwamen de vertalers der vreemde litteraturen, de historici, de schatgravers der oude duitsche heldengedichten; de germaansche philologie kwam op. Men doorzocht de middeleeuwen. De gothiek kwam tot eere en tot haar recht. Het Katholicisme was verjongd uit de bouwvallen van de encyclopedisten te voorschijn getreden en de Protestanten, Novalis Arnim, Tieck en anderen stonden vol bewondering voor zijne schoonheid. Ditmaal was het niet Frankrijk, dat aan Duitschland den weg wees, zooals het in de achttiende eeuw had gedaan, maar omgekeerd; en Victor Hugo's dramatiek ontstond onder de suggestie der duitsche dichters. De fransche romantiek was een echo der duitsche wouden en burgten.

II

In verschillende landen en vooral in Duitschland wordt men tegenwoordig eene lichte neiging gewaar om terug te keeren tot de denkbeelden en aspiraties der romantici. Deze herrijzen bijna allen in nieuwe, geheel compleete en wel verzorgde uitgaven. Hunne brieven worden uit de schuilhoeken der bibliotheeken te voorschijn gehaald en uitgegeven. Men kan niet veronderstellen, dat wij binnen een tiental jaren eene geheele opleving der romantiek zullen hebben, doch dat de invloed van deze op de aanstaande letteren zoo geheel nul zou zijn, zal ik niet durven beweren.

Het is nog niet lang geleden dat het naturalisme, de kunst van het dicht-bije is afgestorven, Het wijsgeerige van het symbolisme in Frankrijk maakte de litteratuur te dun, te etherisch,

zoodat zij op den duur aan bloedloosheid zou moeten verdwijnen. Er moet dus meer sappigheid en plastiek er bij komen opdat de kunst volkomen worde. De school van Stefan George ik zou haar moeten noemen *de school van de intensieve aandacht* wijkt ietwat af van de romantiek, doch ook zij is verder van het bloote naturalisme verwijderd en eene toenadering van haar tot de romantiek zou geene verloochening van principes zijn. Hauptman en menig ander duitsch dichter verdiepen zich in hunne laatste werken bij voorkeur in de sage, en de tijd der 'Weber' is vetre. Ook Suderman schijnt naar de middeleeuwen te grijpen. Het moderne socialistische tendenz drama, zelfs de Ibseniaansche ideeën worden door de grootere duitsche dramaturgen van heden niet bewerkt. Er schijnt in Duitschland behoefte te komen om tot het zuivere, reine poëtische terug te keeren. Een bestudeeren van deze aan onzen tijd verwante schrijvers ligt daarom voor de hand. Wanneer men door de straten der duitsche steden gaat en voor de spiegelruiten der boekwinkels blijft staan, zal men verbaasd zijn over de talrijke producten die zich met de romantiek bezighouden of in haar geest zijn geconcipieerd. Nu pas sinds één of twee jaren begint het te broeien en te gisten in die ideeën-wereld. Daarom weten wij nog niet hoe de zaak zal afloopen.

De diepere behoeften van het zielsleven worden door het vlakke realisme en nog minder door het dorre naturalisme bevredigd: Men zoekt dus naar nieuwe banen.

De malaise in de litteratuur en kunst, zoowel als in Frankrijk en in ons land doet zich ook in Duitschland gevoelen. Liliencron was korter bij het realisme dan Dehmel, die dichter bij de romantici staat. Tot eene navolging van deze is het gelukkig nog niet gekomen; men neemt en apprecieert de kleurrijke pracht der voorstelling, de intense zielsaandoeningen. Men zoekt het in sprookjes, in den riddertijd, in vreemde landen. Daarbij blijft het voorloopig. Het moeitevolle, langzame indringen in zielediepte en het uiten van sensatie-merkwaardigheden maken dikwijls een pijnlijken indruk. Slechts dan, wanneer de stroom der inspiratie spontaan en uit volle kracht vloeiende is, overweldigt hij geest en gemoed. Dan slechts wil de hedendaagsche man van zaken of van actie, hij zij dan groothandelaar of eenvoudige arbeider,

wel luisteren naar den dichter of den verteller. Anders jaagt men hem in het harnas en voelt hij in het pijnlijk litteratuur geploeter iets vijandigs, iets dat hem ongeschikt maakt voor geldverdienen en carrière maken. De echte volle natuur verveelt niet. De werkelijke emotie, die een verhaal of een vers doortrekt, zal op het meest weerbarstige publiek invloed krijgen. Aan de lagere detailkunst van het naturalisme ontgroeien we meer en meer, wij willen meer overzicht en zoeken hooger te stijgen. Van den anderen kant mag de schrijver het gewone publiek niet angstig naar de oogen zien, doch moet hij alléén zijn drang volgende, zijn eigene zielsverwording uiten. Wij wachten op een nieuwen Werther, op een nieuwen Don Quichotte. Het is voornamelijk in Duitschland, dat het verlangen naar het verlossende litteraire zielswerk het sterkst is. Doch ook daar is er tot nog toe geen eenheid en alleen uit de vereeniging van de krachten kan het groote worden geboren. In ieder geval: het zou te betreuren zijn, indien de litteratuur de eereplaats in het leven der volkeren zou verliezen, die ze tot nu toe gehad heeft, eene plaats, die ze nu gevaar loopt kwijt te raken door de sport. Het boek, dat zoo dikwijls het geweer en het kanon heeft verdrongen, zal voorloopig moeten wijken in de belangstelling voor de vliegmachine. Moge het slechts tijdelijk zijn!

Of wij eene, nog meer dan nu, opleving der middeleeuwen zullen hebben? Ik zou het niet durven voorspellen. Het is de verdienste der duitsche romantische school de poorten der middeleeuwen, die voorgoed gesloten leken, te hebben geopend. Wanneer men nagaat, welke ideeën men had in de 17 en 18de eeuw over de Gothische Kathedralen, over litteraire meesterstukken als de Parcival, of het Nibelungenlied, dan mag men de veelgesmade romantiek dankbaar zijn, want op haar instigatie zijn wij verder gekomen en hebben wij van de zolders gehaald wat voor goed aan stof en wormen was prijs gegeven.

En toch onderzoekt men den algemeenen indruk, dien de romantiek op het grootste gedeelte der geschiedvorschers heeft nagelaten, dan is die niet bevredigend. Het aantal meesterstukken van blijvende waarde is gering. Wat er heden ten dage nog van de romantische school wordt gelezen, is zooveel niet; maar het is dan toch nog meer dan dat van de classici, wanneer men

Schiller en Goethe uitzondert. Niemand neemt meer Herder ter hand. Wieland wordt niet meer ingezien. De mannen van het zoogenaamde zilveren tijdperk komen meer aan het woord: Grabbe, Hebbel, Grilparzer en anderen; doch wat men ook moge beweren, zij halen niet bij de klassieken. Grabbe is niet vol genoeg, Hebbel te knokig, Grilparzer te glad om met Schiller en Goethe op een lijn gesteld te kunnen worden. Ik wil daarom aan hun glorie niet te kort doen, maar wensch mij onder hun verstandige bewonderaars te kunnen rangschikken. Als lyrici en prozaschrijvers waren Hebbel en Grilparzer zelfs de minderen van Brentano, Kleist en Arnim.

Wat zou dan wel de reden zijn, dat bij hunne groote gaven de romantici niet bereikten, wat zij vermochten?

Zij misten, naar mijne meening, die hoogere eenheid van wereldconceptie, die de classici en later ook Hebbel b.v. wèl hadden. De klassieken waren geheel menschen van hunnen tijd, mannen van de achttiende eeuw, zuivere producten van de encyclopedistische wereldbeschouwing. Deze was wel eng, maar toch compleet. De romantici hadden te veel te omvatten. Voor hen waren de middeleeuwen geopenbaard geworden, de historie was verruimd, zij stonden op de smalle brug tusschen den ouden en den nieuwen tijd; zij schommelden heen en weer en verloren het evenwicht.

Zij wisten te veel en op hen was van toepassing het woord van den Prediker: ‘wie kennis vermeerdert, vermeerdert smart’. Die smart was sterker dan zij zelven en heeft hen te gronde doen gaan. Het Katholicisme ging hun te hoog boven de gewone wereldbeschouwing uit, zoodat zij die daarheen werden getrokken en toch in de wereld van vroeger wilden blijven staan, den vasten voet verloren. Hunne persoonlijkheid scheurde en zij gingen ten onder.

Hoeveel eenvoudiger was het voor Goethe, die in het bloot menschelijke wortel vatte, zich zelf erkennend, zijne grenzen overzag en in zich zelven postvatte zonder verdere aspiratie naar de eeuwigheid. In zijne tevredenheid en het niet verder willen dan zijn onmiddelijk begripsvermogen hem toeliet bereikte hij, zelfs in het intuitieve, dingen die nooit door de hoogste geesten zelf beter werden doorschouwd en kwam hij tot eene rust, die

hem deed opbloeien tot een der volmaaktste menschen. De romantici stonden in een grooter en ruimer land dan Goethe. Zij werden bedwelmd door het overweldigende licht dat aan den horizont van dat land ontlook. Doch het ongeluk, dat velen onder hen heeft getroffen, maakt hen voor ons niet alleen sympatiek, maar is ookeen waarborg voor ons, dat wij in hun geschriften belangwekkende dingen vinden. Want alle ondergang is aangrijpend, op zich zelf en omdat hij zal samenvallen met een dageraad, die zal opkomen. De ondergang en de dageraad, zij zijn het schoonst bij de zon en bij de meeste dingen op aarde.

Novalis was ziekelijk en stierf zeer jong. Kleist maakte vroeg een einde aan zijn leven. Arnim, een van de gelukkigste dank zijne harmonische persoonlijkheid en sociale positie, heeft toch geen hoogen leeftijd mogen bereiken. Brentano had geen houvast, sukkelde met zijn overtuiging, kwam tot geen vaste wereldbeschouwing en stierf in een haren boetekleed, wars van de wereld en hare ijdelheid. In hun ongeluk zijn zij ons nader dan dat ze in weelde, eer en aanzien zouden hebben geleefd. Hun roem is echter onsterfelijk en in de herinnering van het nageslacht zullen ze voortleven als buitengewone artiesten, schrijvers waarvan zich ook heden ten dage menig gedicht en prozastuk laat lezen met waarachtige bewondering. Want zij de romantici zijn het geweest, die de menschelijke emotie direct en zonder omweg hebben durven uitspreken.

Over regie door Frans Mijnssen.

Toen wij nog zéer jong waren, maar toch wel eens, onder leiding, een Concert mochten bijwonen, hadden wij niet veel eerbied voor den dirigent. Zijn werk scheen ons tegenover dat der anderen, - die streken, bliezen, sloegen, èn met welk een brio soms!, en die de muziek maakten, - bizonder onbelangrijk: niets dan de maat slaan. Wij hebben ouderen gekend, die niet méer waren ingewijd. Natuurlijk waren het er slechts enkelen en ook dat is lang geleden. Zij leefden in den tijd, toen voor sommige liefhebbers elke fotografie naar eene onbekende beauté 'een fantasietje' heette en men een boek kon lezen zonder zich voor den naam van den schrijver te interesseeren, ja, zonder zich rekenschap ervan te geven, dat het boek door den een of ander inderdaad geschreven moest zijn.

Wij allen zijn intusschen enorm vooruitgegaan. Wij weten nu bijvoorbeeld precies, wat 'onze Mengelberg' waard is, en wij lezen geen boeken meer.

De hier geboekstaafde vooruitgang is een geluk niet het minst voor den regisseur. Want komt de dirigent ten minste nog lijvelijk voor zijn publiek, de regisseur blijft, ook in letterlijken zin, geheel achter de schermen. En thans heeft zelfs de laatste de zekerheid, dat de beteekenis van zijn arbeid niet zal worden onderschat. Nog sterker: het juiste inzicht heerscht in onze dagen zoo allerwegen, wij allen zijn het in zaken van kunst, - gelijk trouwens ook in zaken van anderen aard, - zoo volkomen eens, dat de goede regisseur ook hierover gerust kan zijn: de koeken van lof en de garten van blaam zullen naar

behooren worden verdeeld; het kan niet voorkomen dat ‘schijn’ voor ‘wezen’ wordt aanvaard.

Waarom wij dan tòch hier over de kunst van den regisseur gaan spreken? Omdat het spreken tot gelijk-gezinden aangenaam is. Wij kunnen dan allicht iets precieser zijn; daar wij niet worden afgeleid. Onze aandacht behoeft niet voor een deel in beslag te worden genomen door de antwoorden, die mogelijke (en wellicht ook onmogelijke) tegenstanders zouden kunnen geven; wij behoeven er niet voor te waken, dat men ons zou kunnen misverstaan, door onkunde of minder negatieve eigenschappen. Doch is het aangenaam te spreken tot gelijkgezinden, er w a s toch ook iets aangenaams in het d e b a t t e e r e n met anderen. Want de opinies, de snel-geborene uit den aard nog meer dan de langzaam gegroeide, waren in den regel sterk en onaantastbaar.

Doch men roept allicht reeds waarschuwend: ter zake, ter zake. Zoo vangen wij dan aan; door in de herinnering terug te roepen den verleden tijd, den vóór-naturalistischen, - gelijk wij hem hier wenschen aan te duiden, - die, men zal het zich nog al eens bij voorstellingen van thans moeten bekennen, wat o.m. de regie dier voorstellingen betreft... nog niet geheel tot den verleden tijd behoort.

* * *

De Concertbezoeker die in den dirigent niet meer zag dan een de-maat-slaner, bewees daardoor, dat hij geen al te preciese kijk had op het aandeel van den dirigent in den arbeid vóór en tijdens de uitvoering. Doch ook musici zullen ons niet een boud spreken verwijten, wanneer wij beweren, dat niet ieder die met den dirigeer-staf in de hand voor den lessenaar staat, een kunstenaar is; hij moge dan doorkneed zijn in het vak en de leiding der repetities door eene correcte uitvoering kunnen bekronen.

Zijn de orkestleider-kunstenaars niet zeldzaam, vooral niet in dezen tijd, de tooneelleider die kunstenaar is, komt ook thans nog zelden voor. En indien wij ons tot Holland en onze eigen herinneringen bepalen en uitzonderen Jan C. de Vos, wiens stichting van het Rotterdamsche ‘Tivoli’-gezelschap echter zeer kort vóór de opkomst van het Naturalisme op ons Tooneel, plaatsvond, dan kunnen wij gerust zeggen, dat hij, de tooneelleider-kunstenaar,

in den tijd die aan de opkomst van het naturalisme voorafging, onvindbaar was.

Er werd in de jaren vóor de oprichting van het gezelschap de Vos en van de Nederlandsche Tooneelvereeniging, - het gezelschap dat zich wel het meest verdienstelijk zou maken voor het, al dan niet tendentieuze, naturalisme, - zeker niet minder goed tooneelgespeeld dan daarna. Integendeel; wij noemen de namen van zulke voortreflijke kunstenaars als Louis Bouwmeester, L.J. Veltman, Mw. Théo Bouwmeester, Mw. Cath. Beersmans, Mw. Chr. Stoetz, Derk Haspels, - er blijven er ongenoemd, - en behoeven niet verder te bewijzen, dat men in dien tijd inderdaad prachtig spel te zien kreeg[1]. Doch dit spel stond in den regel op zich zelf; in de meeste gevallen scheen het, als had de tooneelspeler er niet aan gedacht, dat de rol een eigen plaats heeft in de eenheid, het geheel, van het dramatische werk, en de tooneel herschepping op de overeenkomstige plaats behoort te blijven in de eenheid, het geheel, van de opvoering. De meeste tooneelspelers uit vroeger jaren hadden zich opgewerkt uit kermisschouwburg en volkstheater; zij kwamen op het groote tooneel rijk aan vakkennis en, - de meer bizondere menschen, tevens kunstenaars onder hen, - met een in het leven gerijpte (niet immer naar vele zijden ontplooide) innerlijke natuur, en een krachtig creatievermogen. Doch reeds Multatuli had geklaagd over gebrek aan meer algemeene ontwikkeling bij velen. En hij had te recht den eisch gesteld: de tooneelspeler ‘moet genoeg ontwikkeld wezen (d.i. hier: zéér, zéér ontwikkeld), om de wereld die op de planken wordt voorgesteld, te begrijpen, sociaal, historisch en psychologisch’. Inderdaad, het kan voorkomen, dat een dramatisch werk, en in dat werk de rol, behoort te worden gezien in een licht op de historie, in het licht dan van onze verbeelding, na een door studie dieper ingedrongen zijn in het betreffende tijdperk. En wat het sociale aangaat: het staat bijvoorbeeld vast, dat de tooneelspeler die iets heeft weer te geven dat speciaal tot het bizondere leven der zoogenaamde hoogere standen behoort, - het bizondere hier bedoeld als tegenstelling tot het meer algemeene, algemeener-menschelijke, - althans innerlijke voeling

1) Wij houden ons in dit opstel bij Holland en zullen dus het toon-drama en zijne voorstelling buiten beschouwing laten. Want de Hollandsche voorstellingen van het toon-drama stonden tot dusver geheel buiten de tooneel-kunst.

met dat bizondere leven moet hebben onderhouden.[1)] Want door afkijken en imiteeren schept of herschept men niets, dus ook geen dames en heeren van onzen tijd in hun doen (óók door laten), in de wijze waarop zij zich uiten. Andere dramatische werken verlangen inzicht in maatschappelijke verhoudingen en kennis der oorzaken. Wij noemen als sterk voorbeeld Shaw's 'Mrs. Warrens Profession'. Eene voorstelling van 'Mrs. Warrens Profession', welke niet door dit inzicht en die kennis werd geleid, maar integendeel de, op zichzelf hier niet zoo schrikkelijk belangwekkende, strijd tusschen een 'onfatsoenlijke' moeder en een fatsoenlijke dochter, en de beantwoording van vragen als deze: 'had Frank Vivie toch moeten trouwen'? of: 'had Vivie haar moeder mogen verlaten?' en meer dergelijke, als het wezen-lijke van het werk zou naar voren brengen, deed zeker geen recht aan de innerlijke beteekenis van het werk. Want het wezen-lijke is hier iets anders en is van grooter waarde; het is hier: de ondergrond van 'social horror,' gelijk Shaw in zijne voorrede tot de 'plays pleasant and unpleasant' formuleert. Social horror; van Shaw's, d.i. een hooger, plan beschouwd, is zelfs John Crofts grootendeels een slachtoffer, een slachtoffer dan van de maatschappelijke (wan-)verhoudingen.

En ten slotte het psychologische. Een innerlijk-levende creatie is slechts mogelijk, indien het Innerlijk van den tooneelspeler een kant heeft, welke verwant is aan het Innerlijk van den persoon dien hij te ver-beelden heeft. De overeenkomstige innerlijke eigenschappen van den tooneelspeler slechts, zullen hem in staat stellen het Innerlijk van dien persoon aan te voelen en zich in diens eigen-gevoelens in te leven. Bij een evenredig beeldend vermogen, - welk vermogen macht over de techniek van het kunstvak in zich sluit, - zal diè tooneelspeler het diepst treffen door de levensechtheid en -innigheid zijner creatie, wiens Innerlijk het schoonst, d.i. het meest harmonisch en naar alle kanten, is gerijpt. En het is wel zeker dat de groei tot deze rijpheid niet geschiedt in de studeerkamer en den 'salon' alleen, doch ook niet uitsluitend in het 'vie-de-bohème'. De Bohème heeft haar waarde; een kopje-onder in het leven, een overgave aan den Stroom, het kan zijn niet gering nut hebben

1) De grenzen van Multatuli's woorden zullen hier en in het volgende wellicht eenigszins worden overschreden.

en behalve een verrijking der ervaring, de opruiming van ongekeurd overgenomen en dus steriel geworden inzichten beteekenen.

Doch daarna zal de kunstenaar zich weer hebben saam te vatten; een zich te langdurig laten gaan, kost levensenergie die beter bewaard bleef voor het werk. Want het zijn van deze energie geen geringe offers die het werk voortdurend eischt. Maar deze samenvatting, deze opvolgende zelf-beheersching, is allicht ook nog om eene andere reden ten zeerste gewenscht. Zij houdt ten slotte een der voorwaarden in zich, voor den schoonen zelf-uitbouw van het Innerlijk des kunstenaars 'harmonisch en naar alle kanten', nadat hij de worsteling van ieder waarlijk levend mensch om zich bewust te worden, geleden en, mocht het zijn, daarmêe den eigen-weg gevonden heeft. Er is een groot verschil tusschen een ontvankelijk blijven, zich telkens weer openstellen èn een zich in den regel maar laten gaan.

De kunstenaar die niet zich blijft openstellen, zal op den duur zich verbruiken - als wij het zoo mogen noemen; en het einde zal wezen een zich, en telkens zwakker, herhalen; een teren op oude vormen, dan zonder inhoud-van-leven, op een m a n i e r. Doch wie zich ontvankelijk houdt, blijft levend, blijft groeien en vermeerdert door de waarneming zijn innerlijk materiaal. Deze waarneming is dus i n n e r l i j k e waarneming en wèl eene andere dan die van den 'opmerker' met het notitieboekje in de hand. En met innerlijk materiaal bedoelen wij datgene, wat in ons zelf is opgekomen en doorleefd of door waarneming-bij-anderen is doorleefd, de bouwstoffen welke de scheppende verbeelding van den kunstenaar aanvullen bij de studie van de rol[1)], bouwstoffen die op het goede oogenblik gevonden worden, hoe ongeweten en schijnbaar al lang vergeten zij ook opgeborgen waren in de mysterieuze voorraadkamer van den kunstenaar.

De waarneming nu, zal zich niet tot het enger terrein van de personen op één bepaald plan der maatschappij, in één enkel land, hebben te beperken. Want wij mochten er reeds op wijzen, dat de tooneelspeler geroepen kan worden speciaal het bizondere leven van de personen op één plan der maatschappij weer te geven, dus met, ja wellicht ter wille van, het eigenaardige en bizondere van dat leven. En wij duidden ook reeds aan, dat de tooneelspeler om

1) Zie over de studie van een rol ons opstel 'Gemma Bellincioni', H.N.G. van Juni j.l.

hierin te slagen, althans innerlijke voeling met dat bizondere leven behoort te hebben onderhouden. Hetgeen zeggen wil, dat hij falen zal en iets geven dat valsch is, indien het plan of de plans waarover zijne waarneming zich uitstrekte, een ander was of andere waren. Doch er is nog een belangrijke dubbele reden welke een ruimer veld van waarneming in het belang van den kunstenaar en zijn werk doet verlangen. Een reden, die mede de wenschelijkheid deed zien, dat de grenzen van het eigen land overschreden worden. (Niettegenstaande het, b.v., den Hollandschen tooneelspeler wel nimmer zal gelukken eene speciaal Italiaansche individualiteit overtuigend te ver-beelden, of den Franschen acteur eene bepaald Engelsche figuur). Want: groote tegenstellingen tot het eerder waargenomene, zullen dat eerder waargenomene onder een sterker licht plaatsen. De menschenkennis van den kunstenaar, volgens den dieperen zin, zal dus zuiverder en scherper worden. En: de tegenstelling tusschen de wijze waarop het Innerlijk van onderling zeer afwijkende naturen bij een zelfde wedervaren reageert, - wij noemen als voorbeelden: de liefde, de haat, - en die de kunstenaar innerlijk mocht waarnemen, zal zijn inzicht blijken te hebben verruimd en verdiept, wanneer hij niet aan een bepaald maatschappelijk plan en eene bepaalde nationaliteit gebonden, zich integendeel zal hebben te verheffen uit het bijkomstige en tijdelijke en zijne creatie van grooter waarde zal zijn, naarmate zij rijker is en essentieeler in algemeener-menschelijkheid. Natuurlijk zullen wij geenszins ontkennen, dat de intuïtie en, - uit het voorafgaande bleek dit trouwens reeds, - de oorspronkelijke persoonlijkheid-van-den-kunstenaar bij den opbouw eener creatie uiterst belangrijke factoren zijn.

Niet alleen d e r o l vraagt van den tooneelspeler zijn psychologisch (en, eventueel, sociaal en historisch) inzicht. Indien het dramatische werk tenminste niet uitsluitend voor die rol geschreven schijnt. Want in andere gevallen is de rol er niet om haar zelfs wil, maar is zij er, - eene eenvoudige, doch vaak door tooneelspelers vergeten, waarheid, - ter wille van het geheel dat een dramatisch werk is. De groote Nederlandsche tooneelspelers, zeiden wij hierboven onder meer, schenen er zich in de meeste gevallen niet over te bekommeren, dat de rol

een eigen plaats heeft in de eenheid van het stuk, en de tooneel-herschepping van de rol op de overeenkomstige plaats behoort te blijven in de eenheid der opvoering. De tooneelstukken die in den glorietijd van onze groote acteurs bij voorkeur opgevoerd werden, waren echter noch sterk door de diepe Innerlijkheid van de handelende personen, noch door een schoonen, logischen bouw.

De schittering van een ster, deed dus niet het Innerlijk van andere personen door de voorstelling verloren gaan voor onze waarneming; er werd bij zulke werken evenmin een innerlijk verband weggespeeld. Deze werken, - wij bedoelen werken der romantiek, doch niet de besten der soort (Hugo), - waren blijkbaar in de eerste, en wellicht soms eenige, plaats geschreven voor het uiterlijke effect der verschillende tooneelen. En gaarne werd hiervoor het verband opgeofferd. Hoe grooter dus het aantal der effectvolle tooneelen en hoe sterker het effect, hoe beter geslaagd het werk. Eischen van zuiverheid, logica, waarschijnlijkheid mochten niet worden gesteld. De bravour werd zeer vereerd; en zij die, onder het publiek, mèt Henri de Lagardère ten slotte de stoot van den hertog de Nevers hadden toegebracht, en dus aan het groote gevaar waren ontsnapt, hadden daarmeê tevens de kalmte verloren, die noodig is om critisch te kunnen zien. Boeien, in spanning brengen en houden was het streven van den schrijver, en niet spoedig werd hem daarbij een middel te grof. Boeien, in spanning brengen en houden kònden onze groote tooneelspelers, en daarenboven maakten hun rijkdom aan vakkennis, krachtige steun van hun beeldingsvermogen, en hunne fleurige fantasie, die 't wonder wel kon vinden met al het onwaarschijnlijke dat de schrijver zijn ‘helden’ te doen en te zeggen gaf, dat het in den regel ook een groot genoegen was kalm naar het spel t e k i j k e n .

De ‘in het leven gerijpte natuur’ der bedoelde acteurs kreeg, wat het meer-innerlijke aangaat, niet veel in zulke tooneelwerken te doen. Doch deze natuur maakte sterk en treffend het spel in rollen die logischer waren gebouwd en een Innerlijk hadden, dat... niet voor het Innerlijk van den tooneelspeler gesloten bleef.

Louis Bouwmeester en Mw. Théo Bouwmeester: voor hen behoefden wij gelukkig niet in den verleden tijd te schrijven. Want zij, de trouwens jongeren in leeftijd der door ons genoem-

de groote tooneelspelers, zijn nog in ons midden. En onverzwakt is onze bewondering voor hun beeldingsvermogen, ook waar de rol de ver-beelding eischt van het meer innerlijk-menschelijke, dat niet buiten hunne natuur ligt. Wat den heer Bouwmeester betreft: men denke slechts aan zulke tegenstellingen, niet het minst wat de kunst-soort aangaat, als ‘Shylock’ en ‘Pancras Duif’ (Heijermans' ‘Schakels’). Over welk een beeldingsmacht moet de kunstenaar beschikken, die, uiterlijk beschouwd, dezen heroïschen Shylock kan creëeren en tevens den levens-echten burgerwerkman van onze dagen Pancras Duif. En hoe sterk moet het Innerlijk zijn, dat het geheel van plastiek en gesproken woord dezer beiden van zoo krachtig een leven vervult, overal waar de groote acteur ‘'em’ niet ‘van katoen geeft’, - als in Shylock soms, - en daardoor in zulke oogenblikken zijne ver-beelding... verzwakt. En Mw. Théo Bouwmeester: om ook twee tegenstellingen te noemen: hare gewèldige Wassilissa (Gorki's ‘Nacht-asyl’) en heur jongste schakeering-rijke creatie van de vrouw-en-moeder in het Fransche tooneelspel ‘Overwinnaars’ (van Emile Fabre).

Dat ook minderwaardig tooneelgeschrijf aanleiding kan worden tot treffend en ontroerend spel, wij hebben het bij andere gelegenheden dikwijls betoogd en de Bouwmeesters hebben het vaker bewezen. Het zooeven genoemde ‘Overwinnaars’ is eigenlijk ook al niet veel zaaks. En om een ander voorbeeld te noemen: onvergetelijk blijft ons in Mw. Mann's, overigens door de kunstenares nu wel ongeveer ter dood gespeelde, creatie van Marguérite Gauthier, het afscheid van Marguérite en Armand in de volkomen onzinnige derde acte. Marguérite geeft zich nog éénmaal aan de geopende armen van Armand; het is alsof het lichaam zwak en soepel wordt van deze zich nu klein voelende, want liefhebbende vrouw, waar zij zich tegenover den geliefden man bevindt; en met een snelle beweging buigt zij het hoofd en drukt-wrijft zij haar voorhoofd tegen zijn borst: een overgave volmaakter dan in den kus. Dit was plotseling hevig ontroerend door de kracht in zuiverheid der ver-beelding van een diep-menschelijk gevoel. En er waren geen woorden die verinnigden, noch gelukkig, die... (wij kennen Dumas fils!) verzwakten.

Doch het spel dezer groote tooneelspelers, wij zeggen het nog eens, staat op zich zelf, is niet bedoeld deel te worden van een

geheel. En zoo is Louis Bouwmeesters ‘Shylock’ niets minder dan eene g e n i a l e creatie, doch tevens eene creatie die het geheel, dat het dramatische meester-werk ‘De Koopman van Venetië’ is, in de voorstelling vernielt. Want, al dadelijk, welke tooneelspeler, en wij zonderen de grootsten niet uit, zou het in de rol van Antonio, den koopman, de tegen-speler van Shylock, niet afleggen tegenover den geweldenaar!?

Wij noemden een der oorzaken die dit spelen van de rol buiten het verband van het geheel verklaart: de leerschool in het al te brokkelige romantische tooneelwerk. Eene andere oorzaak zal gelegen hebben in de afwezigheid van kundige en door hare kunde gezag-hebbende regie.

* * *

De Hollandsche regisseur uit den tijd vóór het naturalisme op ons tooneel, scheen het belangrijkste werk gedaan te achten, wanneer de indeeling van het tooneel was geschiedt, het opkomen en verlaten van het tooneel, het gaan, het plaats nemen en weer opstaan van de tooneelspelers, de vorming, beweging en oplossing der groepen, was vastgesteld en aan de acteurs medegedeeld. Hij had dan nog in de bergplaatsen de decors uit te zoeken, die bij het op te voeren stuk konden worden gebruikt, (omdat een zaal immers altijd een zaal en een plein een plein is); indien niet de Directie als groote aantrekkelijkheid (en handhavende het genoemde principe: een zaal is een zaal; een plein is een plein) prachtig nieuwe doeken voor een of meer der tafereelen liet schilderen. En hij moest een woordje spreken met den requisiteur, den inspéciënt, den man die de torenklok doet slaan en donder, regen en andere natuurverschijnselen hanteert, den verhuurder van ‘tooneel- en maskerade-costumes’ e.d. meer.

De taak scheen volbracht, als dan ook nog de voorstelling ‘liep’, d.w.z. in een behoorlijk tempo en zonder onbedoelde onderbreking, door afwezigheid van onontbeerlijke requisiten, door te laat opkomen of door uitblijven van repliek, kon plaats vinden.

Er is geen reden de waarde van eene vakkundige ineenzetting[1)]

1) Onder tooneelspelers wordt met het woord ‘ineenzetting’ de eerste repetitie bedoeld, waar de regisseur zijne aanwijzingen geeft met betrekking tot opkomen, zich op het tooneel bewegen etc, - zie boven. Wij hechten aan het woord hier de beteekenis van: het ontwerp der voorstelling, dat de regisseur thuis heeft gemaakt alvorens ter repetitie te komen. Deze mededeeling om eventueele opmerkingen van tot critiek geneigde acteurs, naar aanleiding van het volgende, te voorkomen.

gering te schatten. Vakkundig: zonder meer. Er is geen reden tot geringschatting, zelfs niet in gevallen dat het de ineenzetting geldt van stukken der romantische school, bij welke ook de regisseur het uit den aard met de waarschijnlijkheid niet zoo nauw behoeft te nemen. Kennis der praktijk van het Tooneel wordt er voor vereischt en eenig voorstellingsvermogen. De regisseur toch, die met eene ineenzetting bezig is, zal het tooneel hebben vóór zich te zien, zooals hij dit in zijne verbeelding heeft ingericht (met meubelen, rotsen, bloemperken), en op dat tooneel de personen, min of meer duidelijk, in actie tijdens de wisselende handeling.

De ineenzetting zal van hooge beteekenis zijn voor den k u n s t e n a a r der regie; zij is immers iets als van een architect het totaal aan plannen en teekeningen voor een bouwwerk. Doch wij spreken thans nog over den regisseur die reeds daarom niet hoog tracht te reiken, wijl zijn inzicht niet diep gaat.

Ook de Hollandsche regisseur uit den tijd vóor het naturalisme, moet eenig voorstellingsvermogen hebben gehad[1]. Zijn 'kennis der praktijk van het tooneel' zou echter nauwkeuriger omschreven zijn door de woorden: kennis van de gewoonten en gebruiken op het tooneel. Hij toch werd door zijn kennis van de praktijk niet uitsluitend gebonden door vaste eischen die het tooneel stelt, om zich overigens, dus met inachtname van die eischen, vrij te voelen de eigen fantasieën te verwerkelijken, die de studie van het tooneelstuk in hem had opgeroepen. De oude regisseur was gebonden door en leefde in de eerste plaats van sleur en manier.

* * *

Toen het naturalisme op ons Tooneel werd gebracht, kreeg de regie daardoor nieuwe en zeer dwingende eischen te vervullen. De opvoering van een naturalistisch of aan het naturalisme verwant tooneelstuk zou een mislukking zijn, indien het spel met de omgeving niet voortdurend den schijn van werkelijkheid hadden. De schrijvers der naturalistische tooneelwerken stelden zich in den regel met hun werk ten doel, het aldagsche leven weer te

1) Er waren regisseurs die hunne fantasie te hulp kwamen met een poppentooneel; door middel van de poppetjes werd bepaald, hoe opkomst, beweging op het tooneel etc. der acteurs kòn.

geven van menschengroepen uit onzen tijd; het aldagsche leven, niet meer saamgetrokken dan voor het Tooneel strikt noodzakelijk is. Wij spreken opzettelijk van menscheng r o e p e n . Bij de beschouwing der meest typische stalen der naturalistische tooneelschrijfkunst, ziet men, dat de personen niet om hun zelfs wil en om hunne conflicten met anderen werden geschapen. De personen werden geschapen om het leven te veraanschouwelijken b.v. van den wever, van den visscher, van den landbouwer, van de gevallen vrouw in het doorgangshuis. Het leven, dat wil hier zeggen bijna steeds: de misère, als gevolg van maatschappelijke wanverhoudingen.[1)]

Wij noemden op een der eerste bladzijden van dit opstel het tooneelstuk van Shaw: 'Mrs. Warrens Profession' en zeiden dat het wezenlijke van dat werk is: zijn ondergrond van 'social horror'. Ook de meeste, en wel de uitstekendste, werken der naturalisten hebben dien ondergrond. Maar behalve deze overeenkomst, is er een essentieel verschil tusschen een stuk als 'Mrs. Warren's Profession' en de bedoelde naturalistische werken. De ondergrond van 'social horror' is het wezenlijke in het tooneelstuk van Shaw; de inzichten en handelingen der personen in het stuk worden voor een goed deel door de samenstelling der maatschappij verklaard; doch de schrijver heeft deze personen daarbij sterk gekarakteriseerd; hij leert ze ons innerlijk kennen, indien wij goed kunnen lezen of tegenwoordig zijn bij eene behoorlijke opvoering, zonder dat hij door uitspinnen en aanbreng van bijkomstigs onze aandacht van het wezenlijke in het stuk afleidt.

De personen in de andere werken daarentegen hebben wij als deelen van groepen te b l i j v e n beschouwen. Elk van hen heeft iets eigens; wij zien bij de lectuur der geheel geslaagde werken of bij eene goede opvoering zeker m e n s c h e n ; doch gaan wij na-peinzen over het dieper-Innerlijk van ieder hunner afzonderlijk, dan blijven wij spoedig steken. Dan beseffen wij, dat de groote meerderheid dezer personen ons niet veel dieper bekend is ge-

1) Zulke werken zouden beter zijn gekenschetst door: t e n d e n t i e u s n a t u r a l i s m e , - wij noemden het woord reeds en meenen het voor 't eeerst gelezen te hebben bij Adama van Scheltema, - doch het is niet noodig voor ons doel, dat wij het l'art-pour-l'art naturalistische en het tendentieus naturalistische tooneelstuk in dit opstel afzonderlijk bezien.

worden dan de menschen die wij, zonder dat wij hen van vroeger kenden, in de werkelijkheid gadesloegen; bij een conflict b.v. of bij hunne vertwijfeling door een hoogtepunt van ellende.

Wil men eene nadere aanduiding der werken: wij denken, terwijl wij dit schrijven, aan de soort waartoe ook de oudere 'spelen' van Heijermans behooren, maar die het sterkst getypeerd wordt door 'Die Weber' van Hauptmann. Er bestaan zeer zeker uitzonderingen; Heijermans' kapitale 'Engel'-figuur is er eene van; andere zijn de sterke en fijne 'Rebbe' in 'Ghetto' en de Schippersmeid in 'Ora-et-Labora', om ook eenige kleinere rollen te noemen.

Het uiterlijk-doen der personen had een zeer groot deel van de belangstelling der naturalistische auteurs. Zij lazen in de groepen van wevers en visschers en gevallen vrouwen, op de gelaten en de lichamen den opstand, het lijden, de vertwijfeling - Zij zagen hoe in angst en kommer de menschen van een bepaalde groep bijeen scholen ('Op Hoop van Zegen') of een macaber défilé vormden van uitgeputten door het Kapitaal ('Die Weber', 1e bedrijf) - En zoo kwamen in den schrijver de scheppende woorden op. Een bewijs? Heijermans, die sedert zijne werkwijze veranderd heeft, getuige zijne latere werken, van 'Uitkomst' af[1], geeft er ons óók een in de 'Aanteekeningen over Tooneel', 'XXe Eeuw', Juni en Aug. 1904. Hij neemt een van Van Deijssels fijne beschrijvingen over van details in een menschenuiterlijk; omdat, naar zijne meening, de wijze van zien des heeren Van Deijssel van waarde is voor den tooneelschrijver, - de overgenomen beschrijving is er nog wel eene van een uiterlijk in rust, - en zegt, onder meer, teekenend dit: 'Is de figuur A. een grootvader, dan móét de tooneel-auteur een bepaald wezen van vleesch en bloed, met eene bepaalde houding van rug, met bepaalde zoo-en-zoo gevormde handen[2], met bepaalde grijze of donkere oogen, met een bepaalden neus en eene bepaalde haarinplanting voor zich zièn. Heeft die figuur smart, dan móét op het oogenblik dat de pen schrijft:

1) 'Schakels' behoort, door den aard van het werk, tot de latere serie, hoewel het stuk, - curieus feit, - tusschen 'Ora et Labora' en 'Bloeimaand', twee werken echt van den óuden Heijermans, verscheen.
2) Wij zijn het die telkens in dit citaat spatieeren.

A. (smartelijk)... Ik kàn dat niet, nòu niet, nòoit niet.., in de verbeelding, de gekende figuur A., in smart-houding tot hem staan, dan moet hij den adem hóóren, de schaduw-lijn van neushoek naar mondhoek zièn verscherpen, de oogen zièn vochtigen, de knokelhand zièn krimpen. Die figuur A. móét in de ziening van den auteur een mensch zijn, dien hij kènt, dien hij gekend heeft, een oom, een bakker, een officier, een overbuurman, een niet-gesproken straatfiguur, waarvan het gelaat met afwijkende trekken, een beslisten indruk achter liet. In de vrije wereld der fantasie zal de oom, de bakker, de officier, de overbuurman, de nietgesproken straatfiguur, de scheppingsmensch van den auteur worden, met gedachten, neigingen, gebaren in verhouding tot het gekend lichaam'. (afl. Juni '04, blz. 376). En later: 'Een inderdaad zienend auteur moet er zekere smart in vinden, zeker ruw bederf zijner visie, dat hij in momenten van levendste ontroering het fantasie-spel ontwricht door een slap, niets zeggend, niet-uitsnijdend - "met ingehouden smart". Van zulk een "ingehouden smart" zou men gaarne met scheppingsweelde de houding, het gelaat, de klank der stem beschrijven'.

Men kan, schrijvend, de menschen van binnen zien en in verband met het Innerlijk hun uiterlijk-doen, voor zoover dit noodig is, wil het werk kunnen worden ver-beeld. Men kan ook, en zoo deden het de naturalistische tooneelschrijvers, de menschen van buiten zien en het Innerlijk 'in verhouding tot het gekend lichaam'. Het is duidelijk, dat ook in het laatste geval de bekwame schrijver iets zal geven, dat ten zeerste 'tooneel' is, - hij let immers in de eerste plaats op de plastiek!, - maar tot het Innerlijk zijner aan de engere werkelijkheid ontleende personen, - personen die hij 'kent' (op Heijermans' oude wijze), die hij 'gekend heeft', of... zou kùnnen hèbben gekend, en die innerlijk niet uitsteken boven hunne groepgenoten der werkelijkheid, - tot dat Innerlijk zullen wij niet diep kunnen ingaan; gelijk wij reeds zeiden.

De regisseur die het naturalistische werk ten tooneele had te brengen, behoorde er, gelijk wij zagen, voor te zorgen, dat het spel met de omgeving voortdurend te zamen den schijn hadden van werkelijkheid, van aldagsche (engere) werkelijkheid. De regisseur die

het werk ten tooneele had te brengen: want in tegenstelling tot de voorstellingen uit den vóor-naturalistischen tijd, bij welke de regisseur quantité (presque) négligeable scheen te kunnen zijn, was het bij de opvoering van naturalistische werken, door hun aard geboden, dat de opvoering door den regisseur inderdaad werd g e l e i d . De regisseur was bij zulke opvoeringen de plaatsvervanger van den schrijver.

Niet als bij dramatische werken die geschreven zijn van het Innerlijk der handelende personen uit, eventueel in het licht van een sociaal- of levensinzicht van den schrijver, liet de naturalistische dramatische auteur aan den tooneelspeler diens wezenlijke taak: een menschen-Innerlijk, gelijk hij, de tooneelspeler, dit door het Woord (bij het toondrama: door den Toon) heen ziet, door lichaam en gelaat te ver-beelden; waarbij de stem verinnigt en duidt. Bij den naturalistischen auteur kreeg de tooneelspeelkunst een dienende rol te vervullen. Zou het haar gelukken de visie van den schrijver te verwerkelijken, de voorstelling gelijk te doen worden aan de voorstelling, welke de auteur bij het schrijven in zijne verbeelding had gezien: de menschen met (dit thans bij wijze van spreken) hunne ‘bepaalde zoo-en-zoo gevormde handen’, hunne ‘bepaalde grijze of donkere oogen’, hun ‘gepaalden neus’ en ‘bepaalde haarinplanting’, en hunne ‘gedachten, neigingen, gebaren in verhouding tot het () lichaam’, - i n e e n b e p a a l d e o m g e v i n g , - dan zou het allerverste doel zijn bereikt. En er was dan niets verder te bereiken, niets dieper te verinnigen of nieuw te zien; daar de schrijver den tooneelspeler binnen vaste grenzen gebonden hield; door zijn, des schrijvers, uitspinnen van het uiterlijk-doen zijner personen.

De regisseur, de plaatsvervanger van den auteur bij de opvoeringen. Men zal ons thans beter verstaan. De regisseur vertegenwoordigde de visie van den schrijver. Hij, als eerste onderdaan van den schrijver, had de visie van den schrijver zoo ver mogelijk te verwerkelijken, waarbij zijn materiaal bestond uit: het spel van zijne tooneelspelers; de, volgens zijne aanwijzigingen vervaardigde, costumes en decors; de verlichting; requisiten; en wat nog verder die eenheid: spel-en-omgeving, kon bevorderen, welke de schrijver als ‘de voorstelling’ in zijne verbeelding had

gezien. Ook het spel der tooneelspelers materiaal in handen van den regisseur? Ja, doch zeer levend materiaal; zooals ook de praestatie van den toonkunstenaar in een ensemble niet aan leven zal inboeten door het bloote feit dat zij gehouden wordt op haar plaats, dat is in de juiste verhouding tot het geheel.

De goede regisseur trachtte ter repetitie aan zijne tooneelspelers de visie van den schrijver met betrekking tot de rol van ieder hunner afzonderlijk, en het verband van die rol met het geheel, duidelijk te maken, - wat het eerste betreft tot in fijne details, - voor zoover de tooneelspelers niet zelf reeds met den schrijver hadden gezien. Het z i e n met den schrijver of met zijn plaatsvervanger, wist hij, de goede regisseur, voerde tot een ander resultaat dan het blindelings n a d o e n door den tooneelspeler van hetgeen de regisseur hem had voorgedaan. Om de eenheid die ‘de voorstelling’ is, tot stand te brengen, werd in de eerste plaats vereischt een zoo na mogelijk volmaakt e n s e m b l e s p e l . Bij de werken die wij de meest typische stalen der naturalistische tooneelschrijfkunst noemden, hadden de personen op het tooneel, deelen van groepen die zij waren, zich uit den aard op hunne plaats in de groep te houden. Bij andere, doch mede naturalistische werken, was de uiterste verzorging van het ensemble-spel niet minder noodzakelijk. Want zouden niet alle mede-spelers in gelijken stijl spelen, - indien men bij het naturalistische acteeren van stijl spreken mag, - dan zou reeds daardoor de gebeurtenissen hunnen onontbeerlijken ‘schijn van werkelijkheid’ moeten missen.

Eene bevordering van den ‘schijn van werkelijkheid’ werd verkregen door de inrichting van het tooneel, door verlichting, sòms mede door een enkel vertrouwd geluid. Er behoorde stemming uit te gaan van het tooneel, stemming door spel en omgeving te zamen, doch ook nu en dan door de omgeving op zich zelf. Wij herinneren aan het tooneel bij het opgaan van het doek voor Halbe's ‘Jeugd’, - uit den eersten tijd der Nederlandsche Tooneelvereeniging (regie Chrispijn), - het rustige vertrek in de pastorie; de zon schijnt vroolijk naar binnen; er is een vogeltje dat fluit; buiten is het lente. Of aan het laatste bedrijf van Hauptmann's ‘Eenzamen’, - uit den zelfden tijd - de kamer in duisternis, wijl buiten de avond valt; dan hoort men

in de verte het geluid van een vertrekkenden spoortrein; het geluid verliest zich en laat een drukkende stilte.

Er zijn in die dagen, en ook later, - Heijermans zelf nam later nu en dan in persoon de leiding ter hand, en met succes, - vaak zeer goede voorstellingen van naturalistische werken gegeven. Er was leiding die voor de hierboven aangeduide taak speciaal, geschikt bleek. Er waren onder de tooneelspelers jonge, frissche talentvolle krachten, die niets hoefden af te leeren. Er waren oudere, die in dit soort werk eerst geheel tot hun recht kwamen.

* * *

De geestelijke verlangens der vrienden van het tooneel zijn sedert andere geworden. Men wil niet terug naar Henri de Lagardère. De moord op Desdemona door Othello verlangt men niet meer met bravour vertoond te zien, waarbij de tragiek die er is in Othello's daad vergeten wordt. Maar ook het naturalisme heeft zijn tijd gehad. Daar de herhalingsvoorstellingen niets diepers of nieuws konden brengen, waren werk-en-opvoering voor den toeschouwer vaak spoedig ‘gekend’. De knappe schrijvers van naturalistische werken Hauptmann en Heijermans gingen andere wegen op, en hunne nakomers misten het vermogen de handelende personen zoo stevig op de beenen te zetten als de Meesters, en vooral Heijermans, dit hadden gekund.

Er zijn diepere oorzaken. De engere werkelijkheid der naturalistische tooneelstukken en dus van de voorstellingen, is ons wat al te eng geworden. Wij wenschen voor onze verbeelding, voor ons gevoel meer vrijheid. Een klaargemaakte verbeelding die geen verschiet meer laat, bevredigt ons niet meer. En dan: eene naturalistische tooneelvoorstelling is iets anders dan een naturalistische roman: in dit opstel werd herhaaldelijk gesproken over den ‘schijn van werkelijkheid’, die de voorstelling eigen behoorde te zijn. En nu gebeurde het maar al te vaak, in oogenblikken bij voorbeeld, dat de toeschouwer niet meêgenomen werd door het temperament van een speler, of van sterke stemmingen op het tooneel, dat juist deze ‘schijn van werkelijkheid’ belette met het gebeuren mee te leven. Dat deze schijn al te zeer als schijn werd gevoeld. Deze schijn van werkelijkheid,

die geen werkelijkheid was, en uit den aard niet kon zijn. Deze schijn: dit ‘alsof’.

De fantasie is een machtig iets. Wij, - en hier is nu weer de schrijver van dit opstel bedoeld, - zagen eens Mounet-Sully in de rol van een jonge-minnaar, in een stukje van de Musset. Het was geen tooneelspelen; de dames en heeren bewogen zich op een podium; het was niet meer dan wat wij zouden willen noemen: het zeggen van de rol met aanduidingsspel. De groote tooneelspeler had zijn eigen grijze ‘kop’ behouden, hij ‘deed’ niet ‘jong’, maar terwijl hij sprak, zagen wij in den geest aldoor den jongen minnaar van het stukje. In den geest alleen is niet voldoende; doch hier werd, zooals wij zeiden, ook niet: tooneelgespeeld. Wij gaven dit voorbeeld slechts als tegenvoeter van: het uitgesponnen uiterlijk doen - als-of van een schijnbaar oud-mannetje, dat onze verbeelding gevangen houdt aan het bijna-doch-daardoor-juist-‘net niet’, en ook aan pruik en hooge rug en schmink.

De geestelijke verlangens die andere zijn geworden: men zoekt nu weer het dieper Innerlijk van den mensch. Men wil zijn strijd volgen met de maatschappij, of, teruggaande, bij het zien van zijne verwording, de oorzaken opspeuren. Men zoekt weer de eigenschappen van het Innerlijk, welke den eigen innerlijken strijd van dat Innerlijk bepalen. En men vraagt bij de voorstelling vóór alles naar zuiverheid; doch stijl en schoonheid mede, zijn voor ons geen leêge woorden meer.*)

En nu treedt de eisch van Multatuli weer ten zeerste op den voorgrond. Evenwel: het is niet noodig, dat alle tooneelspelers die meêwerken aan eene bepaalde voorstelling, aan dien eisch voldoen. Want hoewel natuurlijk de kleinere rollen eene evengoede bezetting verlangen als de grootere en groote, - in dien zin, dat de tooneelspeler zijn rol ‘aan kan’ en de waarde van de rol in het geheel van stuk en voorstelling behouden blijft, - er zijn tooneelspelers die uitnemend werk leveren doordat zij onbewust als een medium zijn, - indien wij zoo mogen aanduiden, - van eene deugdelijke leiding. Een deugdelijke leiding: hier de regisseur-kunstenaar met paedagogische talenten, en die de

*) Laten wij eens optimistisch mogen zijn en wat generaliseeren.

ontwikkeling bezit, van welke Multatuli sprak. Ja, het emplooi van zulke tooneelspelers behoeft in vele gevallen niet tot de kleine rol beperkt te blijven.

Toen wij de uitspraak van Multatuli nader beschouwden en als juist erkenden, dachten wij aan den tooneelspeler die gewoonlijk geroepen wordt tot het spelen van rollen welke tot den kern van stuk en voorstelling behooren. Die van zulke rollen sterke en innige, en, niet het minst, zuivere ver-beeldingen zal hebben te geven. De eisch van Multatuli geldt echter ook voor den tooneelspeler van geringer beeldend vermogen en die daardoor op een tweede of lager plan gehouden wordt; zoo lang hij niet een 'deugdelijke leiding' boven zich heeft. De deugdelijke leiding kan, indien zij de beschikking heeft over handelbaar materiaal, het inzicht van den tooneelspeler in de rol (het zien van een menschen-Innerlijk door 'het Woord', - bij het toon-drama: 'den Toon', - heen, gelijk wij boven formuleerden) en in het spelen ervan, ('de ver-beelding van dat Innerlijk door lichaam en gelaat; waarbij de stem verinnigt en duidt') vervangen. Handelbaar materiaal: wij bedoelen den tooneelspeler-medium, die nu wel eenigszins nader mag worden bekeken.

Uit den aard geldt bij andere dan naturalistische werken nog meer het: niet n a d o e n . De tooneelspeler-medium zal niet nadoen. Hij zal door de leiding ziende worden gemaakt; door de oogen van de leiding zal hij het Innerlijk van de rol zien; maar hij zal zich dermate met de visie van de leiding vereenzelvigen, dat het bijna wezen zal als had hij door eigen macht gezien. Bijna, want de creatie van den tooneelspeler die, bij het bestudeeren van een rol, de persoon die bij ver-beelden zal, in zijn geheel en details zelfstandig kan zien, zal toch altijd meer ruggegraat hebben dan de creatie van den tooneelspeler-medium. Daardoor zal de laatste voor de ver-beelding van sterke, vierkante, zeerdiepe naturen dan ook niet geschikt zijn.

Het spreekt, dat de tooneelspeler-medium besliste aanleg voor het tooneel moet hebben; dat lichaam, gelaat en stem volgzaam moeten zijn. Er zijn vrouwen die voortreflijke mediums bleken onder goede leiding. Wij herinneren aan de waarlijk verbluffende resultaten die Lugné Poë met een niet gering aantal hunner reeds na luttele maanden verkreeg. Vrouwen die vóor enkele

maanden nog volkomen onbekend waren, werden buitengewone actrices genoemd; andere vergat men spoedig weer, nadat zij ‘l'Oeuvre’ hadden verlaten.

Doch ook onder de mannen zijn er velen die goede mediums zouden zijn en die dan, zooals gezegd, zeer bruikbaar werk zouden leveren. Tooneelspelers zonder rechte lijn, met een uiteenliggend Innerlijk, van heel wat menschelijke eigenschappen echter; onontwikkeld, doch dat hun in staat zou kunnen stellen analoge eigenschappen in een rol aan te voelen. Onbeheerschte, verwarde menschen. Zonder goede leiding moeten zij hunne innerlijke eigenschappen, die zij over het algemeen zelf niet zullen kennen, ongebruikt laten, - gaan zij zich, daarentegen, een aantal uiterlijke manieren eigen maken, en spelen daarop, en bederven, ontzielen daarmêe zoo goed als alles wat zij onder de handen krijgen. Een enkele, minder spoedig arrivé en minder zelfgenoegzaam, ziet men de onwezenlijkste bokkesprongen verrichten en in zich zelf opbranden.

Tooneelspelers zonder rechte lijn, met een uiteenliggend Innerlijk; wij meenen dat het nu ook beter duidelijk is, waarom de creatie van den tooneelspeler die zelfstandig kan zien, meer ruggegraat heeft. En dat de ver-beelding van sommige naturen niet aan den tooneelspeler-medium behoort te worden toevertrouwd. Doch waar de tooneelspeler, wiens veelzijdig Innerlijk (in het leven ‘naar alle kanten ontwikkeld’ en dat hij beheerscht) hem weinig menschelijks vreemd doet blijven en die tot een g r o o t tooneelspeler, een groot ver-beelder groeide, - waar die tooneelspeler een zoo zeldzaam verschijnsel is, daar achten wij de volgende bewering niet te boud: bij een deugdelijke leiding zal de medewerking van den tooneelspeler-medium in vele gevallen van grooter waarde zijn voor de voorstelling, dan de medewerking van den grooten tooneelspeler, indien zijn Innerlijk tot slechts enkele kanten van het menschelijke is beperkt, en die groot en sterk is ook dan.... wanneer hij ‘er naast’ speelt; er naast, wijl zijn Innerlijk geen voeling kon krijgen met het Innerlijk van de rol. Want de groote tooneelspeler steunt op eigen krachten.

De minder-gunstige kant van den invloed welke het naturalisme op het Tooneel heeft gehad, werd in dit opstel reeds indirect

aangeduid en kan verder buiten bespreking blijven. Goeds heeft het naturalisme o.a. gedaan toen het heel wat valschheid en opgeblazenheid opruimde. De groote tooneelspelers der romantiek hadden hun eigen breed gebaar, hun eigen sterke mimiek, hun levende stem, hoewel hunne ver-beeldingen op bepaalde regelen steunden. De kleinen leefden van traditioneele namaak.

Het spel der laatsten had overeenkomst met de rhetoriek in de literatuur vóor '80, doch was nog minder verkwikkend; deze tooneelspelers stonden a l s p e r s o o n l i j k h e i d meestal een flink stuk lager dan de bedoelde schrijvers. Doch meer dan deze opruiming beteekent voor het Tooneel dit: het naturalisme heeft aan den regisseur zijn plaats van leider der voorstelling gegeven, zijn plaats van leider in den wezenlijken zin. En wij gaven reeds ten deele te verstaan: bij de tegenwoordige 'geestelijke verlangens' is de taak van den regisseur weer zwaarder geworden; b e l a n g r i j k zwaarder. De regisseur die een zeer goede naturalistische voorstelling tot stand kon brengen, is daarom nog allerminst de uitverkoren leider bij ander werk. Dit bleek, - naar wij door vertrouwbare berichten meenen te weten, - bij Antoine's 'Lear'-vertooning in het 'Odéon', het bleek bij ons o.a. door de 'Julius Caesar'-voorstelling op het Leidscheplein.

Welke eischen stelt dat 'andere werk' den regisseur? Wanneer zal deze bij dat 'andere werk' de goede leiding kunnen worden genoemd?

Ten behoeve van een eenigszins duidelijk antwoord gaan wij eerst tot den schrijver en nog even tot den tooneelspeler. Waarbij iets herhaald zal moeten worden van het voorafgaande (al weer! doch het kan niet anders) en van meeningen die wij vroeger reeds uitten[1].

De dramatische auteur die het tooneelstuk schrijft dat de kern zal worden van het 'andere werk', legt het Innerlijk zijner personen vast in het woord. Hij houdt daarbij het uiterlijk doen zijner personen in het oog, omdat aan dezen elementairen eisch van het tooneel moet worden voldaan: dat de personen kunnen worden ver-beeld. Hij zal het uiterlijk doen der personen echter niet precieser volgen dan strikt noodzakelijk is, daar een te-veel

1) Zie ook hiervoor o.m. ons Bellincioni-opstel van Juni j.l.

van aandacht voor het uiterlijk, een te-weinig voor het innerlijk beteekent.

Hij brengt zijne personen samen hetzij simpel en alleen: om het conflict te demonstreeren, dat door het bijeenbrengen van bepaalde personen, door hunne bepaalde innerlijke eigenschappen, ontstaat, of wel: om in den krom-groei dezer eigenschappen en in het bedoelde conflict, de invloed van maatschappelijke verhoudingen op den mensch te doen gevoelen, of ten slotte: om den mensch te doen zien in den strijd met zijn eigen innerlijk noodlot.

De acteur zal het Innerlijk van de rol, die hij in zulk een tooneelstuk te spelen kreeg, op het tooneel hebben te verbeelden, plastisch hebben te doen leven. Hij schept het woord van den schrijver om tot een geheel, - zijne 'creatie' van de rol, - dat steunt op de plastiek (de expressie van gelaat en lichaam te zamen) en waarvan het woord, gesproken, een zeer innig deel uitmaakt. Dit geheel behoort weer deel te kunnen worden van een grooter geheel: de voorstelling. De groote acteur zal bij den opbouw van zijne creatie een eigen visie van de rol aan dien opbouw ten grondslag leggen. Hij heeft z i j n e i g e n v i s i e v a n d e r o l.

De groote tooneelspeler heeft zijn eigen visie van de rol. Welnu, de kunstenaar heeft zijn e i g e n v i s i e v a n h e t s t u k. De tooneelspeler schept zijn rol om tot een geheel dat steunt op de plastiek. De regisseur doet de verwerkelijking zijner visie, d.i. de voorstelling, het 'grooter geheel', steunen op een harmonisch samengaan van verschillende beeldende kunsten. De regisseur zal dus niet meer, als bij de opvoering van het naturalistische tooneelstuk, de eerste onderdaan van den schrijver wezen. Het werk van den schrijver zal zijn eerbied hebben in dien zin, dat hij het niet zal forceeren ter wille van effecten in de voorstelling. Doch waar de aandacht van den schrijver zich voor het óvergroote deel bepaalde tot het Innerlijk, daar werd hem, den regisseur, in de eerste plaats deze belangrijke taak gelaten: v a n d a t I n n e r l i j k h e t U i t e r l i j k t e z i e n.

Bij de 'ineenzetting' zal de regisseur natuurlijk anders te werk gaan dan de groote tooneelspeler, die bij den opbouw zijner creatie het eigen lichaam en gelaat vóor zijn geestesoog de steeds

wisselende expressie ziet aannemen van den uit-te-beelden mensch. De regisseur zal bij de voorafgaande lectuur van het stuk eerst zich hebben laten leiden door den schrijver; hij zal door het stuk heen, de diepere bedoeling ervan hebben gevonden; hij zal de waarde gezien hebben van iedere rol afzonderlijk in de eenheid van het stuk; hij zal het Innerlijk van iedere rol afzonderlijk hebben aangevoeld.

Bij de 'ineenzetting' zal hij de personen plastisch zien leven op een denkbeeldig tooneel dat zijne fantasie inricht. Een eisch die ook reeds eenigszins aan den regisseur uit den vóor-naturalistischen tijd werd gesteld? Ja, doch thans zal het een kunstenaar zijn die ziet, en spreken wij over de fantasie van den kunstenaar.

De plastiek der personen, hunne costumes, de decors, de verdere stoffage van het tooneel, in een leven-sterkende belichting, het zal alles deel uitmaken van en op zijn plaats blijven in het geheel dat de regisseur als de voorstelling in zijne verbeelding ziet, en afhankelijk wezen van: het Innerlijk van het stuk in de personen, van den stijl van het stuk, en van den tijd in welken de handeling geacht wordt plaats te vinden. De tijd: wij zeggen weer: zóo als de door studie opgewekte fantasie van den regisseur den tijd zal zien.

Wat de verwerkelijking betreft: over de verhouding van den regisseur tot den grooten tooneelspeler hebben wij elders geschreven[1)]. Wij wezen er op, dat de regisseur, hij die ook de rollen verdeelt, zijn tooneelspelers kent, en dat hij dus weten kan, hoe ongeveer de groote acteur een bepaalde rol zou spelen. Hij kan weten of dat spel deel zal kunnen worden van het geheel zijner verbeelding. De verhouding van den regisseur tot den tooneelspeler wiens aard wij met den naam tooneelspeler-medium aanduidden, werd hierboven reeds voldoende omschreven. Blijft de kleine troupier, de botte comediant met niets dan eenige op het tooneel verkregen routine. Hem zal de regisseur gebruiken op minder belangrijke plaatsen, wanneer hij die plaatsen niet gunstiger bezetten kan; deze tooneelspeler moet dan in godsnaam maar 'nadoen', waarbij de regisseur hem zoo veel mogelijk het

1) Wij verwijzen nogmaals naar het bedoelde Bellincioni-opstel.

'waarom' zal duidelijk maken. En om nu nog even terug te komen op de 'ontwikkeling,' gelijk dit woord hierboven werd verstaan, - wij herhalen samenvattend: ontwikkeling door kennis als gevolg van studie, die weer overwonnen is (historie-studie bijvoorbeeld) en veelzijdige waarneming, die door het Innerlijk is verwerkt, - het is nu wel ten zeerste gebleken, dat althans de regisseur die 'ontwikkeling' niet ontberen kan.

De decors. Wij spraken van een geheel en van de noodzakelijkheid dat de deelen daarvan op hunne plaats blijven. En mèt de plastiek der tooneelspelers in hunne costumes, dachten wij aan de decors toen wij onzen zin schreven over het steunen der voorstelling op een harmonisch samengaan van verschillende beeldende kunsten. Het woord decor beteekent hier: de architectuur van het tooneel, eventueel een vereeniging van architectuur en schilderkunst.

Er zijn in ons land interessante decor-proeven genomen door schilders van rang; hun werk werd, op zich zelf beschouwd, curieus en meestal fraai; doch, afgescheiden van andere bezwaren, behoorde men tegen deze decors dit zéer principieele te hebben: deze schilders die het ding òm het ding, de decors om hunzelfswil, hadden genomen, maakten iets dat de grenzen o v e r s c h r e e d van de taak die het decor heeft in het geheel der voorstelling, en dat daardoor b u i t e n dat geheel kwam te staan. Anderzijds kan de kunstenaar der regie niet meer genoegen nemen met een willekeurig, niet al te storend decor, dat ook voor andere voorstellingen bruikbaar was en blijft. Het decor is niet voor de voorstelling wat de gewone lijst is voor de schilderij. Het decor is met de costumes een essentieel deel van 'het Uiterlijk van het Innerlijk'. En het is Jac. van Looij geweest, die dit vóór ons heeft begrepen, toen hij de leven wekkende 'Inleiding' tot zijn 'Macbeth'-vertaling, en daarbij o.m. over de kleurverbeeldingen schreef, die 'Macbeth', het drama, in hem hadden opgeroepen.

Bij zijne ineenzetting en de latere verwerkelijking zal de regisseur het essentieele betrachten. De stijl der tooneelstukken zou hem veelal reeds het uitspinnen beletten, als bij Shakespeare, bij de ouderen; maar hij weet trouwens wel, dat alleen het essentieele het verschiet opent, dat wij, toeschouwers, voor ons gevoel en onze fantasie noodig hebben. Het beeld dat door zijne

essentie ons niet aan eene uiterlijkheid bindt, hoe precies dan ook gezien, maar dat ons eigen gevoel, onze eigen fantasie opwekt, - al zullen dan de wegen van dat gevoel en die fantasie, van het beeld uitgaan, - doet ons eerst in den dieperen zin meêleven. En schmink en andere practische noodzakelijkheden van het tooneel zullen daarbij niet verstoren.

Juli, 1909.

Na-betrachting over de Darwin-herdenking door Hein Boeken.

Ik kan die Darwin-herdenking nog maar niet uit mijn gedachten zetten. Laat ik, wat ik er over op het hart heb, - een paar opmerkingen, een paar vragen, - aan het publiek mededeelen.

I.

Het aller-merkwaardigst vind ik dat wat Prof. Hubrecht mededeelt: ‘de Jezuitenpater Wassman heeft publicatiën gedaan, die gerekend kunnen worden tot de proefondervindelijke bewijzen van het ontstaan van dier-soorten door langzame wijziging uit andere. De Katholieke Kerk is dus niet vijandig aan de opvatting van Darwin. Het Calvinisme wèl’.

Prof. Hubrecht schrijft dit onderscheid toe aan de groote reken plooibaarheid der R.K. Kerk, in vergelijking met de protestantsche geloofs-overtuiging.

Ik geloof dat de oorzaak van dit verschil veel dieper te zoeken is, en dat dit verschil voor ons, protestanten, een zeer nuttige les bevat. Het is n.l. deze.

De Calvinistische kerk-leer beschouwt den Scheppings- en Paradijs-mythus als eene historische overlevering. Er is echter een andere beschouwing mogelijk n.l. dien mythus inderdaad te beschouwen als een mythus. Eene historische overlevering kan worden omver geworpen, hetzij door betere berichten, hetzij door eene andere opvatting van reeds voorhanden berichten. Een mythus nooit. Wel kan hij worden overboord geworpen. En wordt hij overboord geworpen door een menschengeslacht, dan verarmt dit zich. Want de mythen, de gedichten der onge-

noemde poëten, vormen een van de grootste schatten der menschheid, den grootsten allicht. Ze zijn een schat, die zich telkens vernieuwt, waarin telkens nieuwe rijkdom, nieuwe diepte wordt ontdekt. Heeft één, hebben vele menschengeslachten zich gelukkig, zich rijk gevoeld, in het bezit van zulke mythen, omdat zij er in zagen de verzinnelijking van hun geloof, van hun wereldbeschouwing - dat geloof, die wereldbeschouwing kàn vallen, de mythus blijft: een nieuwe kant wordt er aan gezien, een nieuwe diepte er in ontdekt en eene volgende generatie ziet in dien zelfden mythus de verzinnelijking van een gansch ander geloof, een gansche andere wereld-beschouwing. Eerst zoo blijft de menschheid zich zelve gelijk, doet zij geen val, ook al ontschieten haar eenige steunselen, verarmt zij niet, ook wanneer zij gelooven voor weten, zien voor redeneeren verruilt. Dit was de grootheid van Athene's bloeitijd, dat de kunstenaars en wijsgeeren al hun zien en weten in den mythus zagen weerspiegeld.

Zou dit wezenlijk de wijze zijn, waarop de Katholieke Kerk den mythus beschouwt? Zoo ja, dan wel driewerf gelukkig, wel driewerf rijk die Kerk - èn als men haar vergelijkt met de Calvinistische Kerk, die blijft vasthouden aan den Scheppings-Mythus als aan een historische waarheid, èn als men haar vergelijkt met de mannen der wetenschap, die den mythus, òmdat hij blijkt geen historische waarheid te bevatten, overboord werpen.

II.

Zoo kom ik op een passage uit de rede van Hugo de Vries: ‘De oude Scheppings-leer is gevallen; zij oefent op het onderzoek der natuur geen invloed meer uit. De geldigheid der natuurwetten op het geheele gebied van stoffelijke verschijnselen wordt niet meer betwijfeld.’

Ge ziet, hier wordt gesproken van leer, niet van mythus. Dat die leer, getrokken of liever versteend, verdord uit den mythus, gevallen is: wie zal daarom treuren? Er zijn zoovele ‘leeren’ gevallen; er zullen er nog zoovele vallen, andere weer opkomen. Ook de afstammingsleer, de erfelijkheids-leer kan weer vallen. Daar zal wel weer een andere leer voor in de plaats komen. Meen niet dat ik daarmede iets zeg *tegen* die leer. Ik wil alleen

waarschuwen tegen de haastigheid, waarmede men van den jongen afstammings-mythus een afstammings-leer heeft gemaakt. Die mythus verzinnelijkt zeer aanschouwelijk het gevoel van verwantschap, dat zich den natuuronderzoekers der laatste een en een kwart eeuw, en aan Darwin wel het allerkrachtigst, heeft opgedrongen. Het nagaan van die verwantschap is allervruchtbaarst gebleken voor het vinden en verklaren van allerlei betrekkingen, maar - al is die verwantschap zelf tot een mythe geworden door het woord afstamming - die mythe behoeft geen enkelen anderen mythe omver te werpen. Mythen toch, zij leven naast elkaar zonder elkaar te verdringen. Dóórdringen kunnen zij elkaar, want een stoffelijk bestaan hebben zij niet; en elkaar doordringend, kunnen zij schooner, want diepzinniger worden.

III.

Maar wat hebben wij nù nog aan dien Scheppings- en Paradijs-mythus?

Laat ik op deze vraag, met eene tweede vraag antwoorden. Darwin's hoofd-werk heet de ‘Oorsprong der Soorten.’ Welnu, wat heb ik aan die soorten?

Hierop antwoord ik terstond: Heel veel, ontzaggelijk, onnoembaar veel. Want zonder het aannemen van die soorten, kan ik - nog afgezien van wetenschappelijk natuuronderzoek - kan uwe echtgenoote morgenochtend geen andijvie, geen boerenkool, geen varkens- of rund-vleesch bestellen. Gij kunt niet eens zoo aanstonds de trap oploopen en uwe slaapkamer vinden, want dan zoudt ge niet weten dat in elk huis een bepaald *soort* gedeeltelijke vloer verhoogingen gevonden wordt ‘trappen’ genoemd, en dat er soorten van kamers zijn, kamers waarin men slaapt, kamers waarin men eet, waarin men werkt enz. Om kort te gaan, ons geheele leven bestaat in het onderscheiden en herkennen van soorten. Die soorten herkennen wij, omdat wij in onzen geest allerlei typen of ideeën (in den letterlijken zin van beelden of gestalten) geschapen of liever gedicht hebben. Nu is het verschil tusschen Darwins beschouwing en de vroegere; de vroegere nam een vast stel typen aan; Darwin neemt aan dat die typen rijker aan verscheidenheid en zelf veranderlijk zijn. Maar typen, ideeën neemt hij even goed aan.

Die typen of ideeën nu zijn, zooals ik reeds zeide, een zelfstandige schepping of dichting van den mensch. De oude ongenoemde dichter heeft die scheppings-daad, die voortdurend stilzwijgend, ongemerkt in den mensch voltrokken wordt, veraanschouwlijkt in den mythus van den God, die die typen in volkomenheid, in Paradijs-staat heeft geschapen. Gooit de mensch dezen mythus, de veraanschouwelijking van zijn eigen scheppend of dichtend vermogen, overboord; dan vergeet hij dat hij zelf dichtend tegenover de natuur staat: of mythisch gesproken, dat de Natuur eene schepping Gods is; dan vergeet de mensch, hetzij hij natuur-onderzoeker of artiest of predikant of volksleider is, zijn eigenlijk mensch-zijn.

IV.

Men kan de zaak ook nog van een anderen kant benaderen. De Natuur (wie is toch die God of die Godin?) schept dagelijks, iedere minuut, iedere sekonde, nieuwe kunst-werken, volgens de oudere beschouwing naar een vast stel modellen, volgens Darwin's voorstelling naar sommige oude en sommige nieuwe modellen.

Dit is en blijft het groote wonder der natuur. Niets van het wonderbaarlijke is daarvan afgedaan door de nieuwe opvatting. Wanneer de geloovige van vroeger zeide: dit is het werk van een scheppend God, die voortdurend door zijne Al-macht zijne schepping in stand houdt; en wanneer de natuur-onderzoeker van heden zegt: de jongen *erven* hunne gestalten, hun vermogens, hun geheele zijn van hunne ouders: heeft dan niet de menschheid eenen schoonen mythus verruild voor een slecht, een weinig aanschouwelijk beeld. Het beeld van erven immers is ontleend aan een gewoonte van heden, door het burgerlijk recht geregeld wel is waar, maar een gewoonte, die ook weer afgelegd kan worden. Wanneer weldra de ideaal-staat verwezenlijkt is - zooals immers zoovelen droomen - waarin ieder mensch naar gelang van zijn aanleg, zijn bekwaamheden en zijn ijver een aandeel krijgt van den algemeenen rijkdom - dan zal alleen de geleerde - zoo dezulken er dan nog zijn - uit de historie weten te verklaren wat erfelijkheid is; geen leek zal meer dat woord begrijpen. Die mythe zal dus - anders dan die oudere mythen - verloren zijn gegaan omdat hij niet aan het diepste wezen der mensch-

heid ontleend was, omdat hij berustte op een in 't ruwe gekozen beeld.

V.

En toch is bijna ieder mensch, natuur-onderzoeker zoowel als leek, tevreden met dat beeld van ‘erven’ en heeft hij niet meer den mythus noodig van den scheppenden God.

‘Dat komt’ zult gij mij antwoorden: ‘doordat wij tegenwoordig zooveel meer weten van de natuur-wetten’. Hugo de Vries heeft immers ook gezegd ‘De geldigheid der natuur-wetten op het geheele gebied van stoffelijke verschijnselen wordt niet meer betwijfeld.’

Dat maakt het wonder nog wonderbaarlijker. De wijze, waarop alles gebeurt, of liever de grenzen, de beperkingen, waarbinnen alles gebeurt - want wat anders zijn natuurwetten? - worden hoe langer zoo nauwkeuriger berekend en afgewogen. Maar de oorzaak, - ik bedoel niet eens de Eerste oorzaak, - maar de scheppende kracht, die voortdurend als onzichtbaar God of Kunstenaar alle leven in stand houdt, d.w.z. ieder oogenblik nieuw schept - deze houdt zich schuil evenzeer nu als vroeger. En - de meerderheid der menschen heeft nauwelijks meer de behoefte om die onzichtbare kracht in het schoone beeld van een mythus of eene Godheid zich voor oogen te stellen. Die kracht, zij wekt nauwelijks nog onze nieuwsgierigheid, onze verwondering. De mensch bezinne zich toch: Wie de gave der verwondering verliest, hij verliest den zin voor wijsbegeerte en wie dien zin verliest, hij verliest het gevoel van zijn mensch-zijn.

VI.

Ook de volksleider en dichter, Herman Gorter, doet mij, in de woorden, die hij ter herdenking van Darwin sprak, een treffend voorbeeld aan de hand van het afstand-doen van hun eigenlijk mensch-zijn, waartoe een gedeelte der menschheid heden ten dage bereid blijkt. Hij zegt: Solidariteit is goed omdat het gebleken is dat sommige dier-soorten door solidariteit in den strijd om het bestaan zich hebben staande gehouden.

Nu vind ik nederigheid, leerzaamheid volstrekt geene altijd te verwerpen eigenschappen. Wie van de Dieren wil leeren, ik zal

het hem niet ontraden. Wie tot zijn kinderen zegt: ‘gaat naar de mieren, en leert wat werkzaamheid vermag; gaat naar de bijen en neemt aan haar een voorbeeld van samenwerking’. - Ik zal het dien kinderen niet afleeren. Maar wie zegt: ik vind solidariteit of welke andere eigenschap ook goed òmdat zij een deugdelijk wapen is *gebleken* in den strijd om het bestaan en niet omdat ik als mensch voor den rechterstoel van mijn geweten, haar goed, en edel en mooi vind - hij verplaatst niet alleen het eigenlijk moraliteitsgevoel, het onderscheid van goed en kwaad, van het lichte marktveld van zijn eigen geweten en menschelijk inzicht naar het neutrale gebied der nooit afdoende zekerheid gevende wetenschap, maar hij maakt zelfs een vraag van goed of kwaad tot een vraag van nut of onnut. Op twee manieren dus abdiceert hij van zijn mensch-zijn.

Zouden misschien deze woorden, bij mij opgekomen, als nabetrachting van de Darwin-herdenking, ook eenige mijner lezers tot nadenken kunnen brengen?

Hilversum, 30 Nov. 1909.

Inleiding tot Dante's hemel door Hein Boeken. Eerste gedeelte. De Gods-Idee.

I.

In dit derde deel vindt het geheele Gedicht zijne voltooiing. Het is niet alleen het ‘einde’, dat men hier na lezing van het geheel, bereikt, maar de geheele compositie vindt hier hare bekrooning. Eerst van dit einde uit kan men het geheel overzien, begrijpen en waardeeren.

In den laatsten zang van zijnen ‘Hemel’ ziet de dichter God, en laat hij inderdaad den lezer God zien.

Hiermede heeft Dante het hoogste bereikt, wat ooit door dichtkunst, godsdienst oi philosophie is beöogd. Hierdoor is Dante's gedicht een blijvend bezit voor de menschheid van alle eeuwen; een blijvend bezit niet alleen van schoonheid, maar ook, maar vooral van waarheid.

II.

Terstond moet ik hier te niet doen twee gevolgtrekkingen, welke allicht de lezer zal maken.

Hij zal zeggen: ‘Goed, Dante geeft ons God te zieD. Maar er zijn meer gedichten, die dat doen. Er zijn zelfs tooneelwerken, die God ten tooneel brengen. Om nu niet eens te spreken van de deels sublime, deels comische scene, die tot voorspel dient van Goethe's Faust - hoeveele ernstig gemeende stukken, mysteriespelen noemt men ze, zijn er ons niet overgeleverd uit de Middel-Eeuwen, in welke God, engelen en duivelen ten tooneele komen.’

Welnu, met al deze voorstellingen heeft Dante's Gods-gezicht niets te maken.

Ook niet met Milton's voorstelling van den Hemel, met God en de engelen erin.

In Milton's Gedicht, dat overigens èèn bijna onafgebroken stroom is van muziek en muzikale fantasie, kan ik tcch nooit zonder weerzin dat tooneel lezen, waarin ons verhaald wordt hoe God op een troon gezeten met den naast hem zittenden Christus beraadslaagt over den door Lucifer voorbereiden en veroorzaakten zondenval der menschen.

Nogmaals, met al zulke voorstellingen heeft Dante's Godsgezicht niets te maken.

Waarom niet?

Omdat Dante ons geeft te zien den God *in ons.*

III.

De tweede gevolgtrekking, die de lezer allicht maakt en die ik wil teniet doen, is deze.

Hij zal zeggen: ‘Er zijn wel meer voorstellingen van een leven hier namaals. Het kan zijn dat die van Dante bijzonder mooi is. Maar als er wat mocht zijn na den dood, dan is dat toch een toestand waar wij, menschen, niets van kunnen weten.’

Welnu, hierop antwoord ik: ‘Dante's voorstelling van den hemel is slechts in schijn eene voorstelling van het leven na den dood; zij is inderdaad eene symbolische voorstelling van onze ziel en daarin geeft zij ons als diepsten grond te zien onze *Ikheid, den God-in-ons.*

IV.

Dus, wanneer ik spreek van de waarheid van Dante's Gedicht, meene men niet dat ik bedoel dat Dante's voorstelling van het leven hier namaals, of zijne onsterfelijkheids-leer zoo waar is.

Aan den anderen kant, meene men nu ook niet dat het gedicht daardoor veel van zijne waarde verliest. Immers menigeen, die zoo gaarne versterkt zou willen zijn in zijn geloof of een geloof zou willen krijgen in de onsterfelijkheid, zal zich nu teleurgesteld voelen.

Welnu, dat betreur ik niet. Want wat hebben wij toch aan

al die voorstellingen; aan al die bewijzen zelfs, zooals men ons ze wil opdringen, van de onsterfelijkheid, van welke men ten slotte toch niets anders kan zeggen dan: 'Ja, heel mooi - *als* het waar is!'

Behoeven wij immers niet heel iets anders? Die voorstellingen van eene zaligheid, die ons wacht - den fanatieken Mohammedaan mogen zij doods-verachting geven - wij willen ons zelf leeren kennen, wij verlangen een innerlijk geloof. Dat heeft niets te maken met een leven nà den dood. Immers vóór en na, dat geldt alleen voor ons, stervelingen, zooals wij *nu* zijn. Wij verlangen te weten wat *dit* leven ons geven kan, wij verlangen den God in ons te kennen, te zien. En dat kennen en zien dàt geeft ons Dante.

V.

De kaart, die ik in dit boek[1)] heb laten afdrukken, geeft een plan, zoowel van het Heelal als van den Mensch, niet van het menschelijk lichaam maar van den Mensch als geestelijk wezen, als ziel èn lichaam.

Dat die kaart, als plan van het Heelal, niet deugt, dat behoef ik u waarlijk niet te zeggen. De voorstelling, volgens welke de aarde het punt zou zijn, waarom de planeten, de maan, de zon, de vaste sterren en het empyreum, de sfeer des Vuurs, als om hun mid-punt zouden draaien, is verworpen voor één, waarin een veel grooter aantal waargenomen gegevens tot een zoo wonderbaarlijk geheel zijn samengesteld dat tot nog toe elk nieuw gegeven alleen heeft mogen dienen om het geloof in de juistheid van die voorstelling in plaats van het omver te werpen, te versterken.

VI.

Maar deugt die kaart als plan van den mensch?

Het antwoord op deze vraag kan niet zoo terstond en zonder voorbehoud gegeven worden als we de vorige met een 'neen' konden beantwoorden. Immers de mensch als geestelijk wezen is niet een zichtbaar iets. We hebben hier dus niet te oordeelen

1) De bedoelde kaart is die van het wereld-stelsel volgens Ptolemaeus.

over een plan van een tastbaar iets; maar over het plan van een beeld. En als ge dan vraagt is dat beeld zóó dat we het onzichtbaar, geestelijk wezen, den mensch, er in kunnen herkennen? Dan antwoord ik volmondig ‘Ja’. We herkennen er den mensch in niet alleen, maar we zien hem erin weerkaatst zóó dat wij hem zelven er beter door leeren kennen.

En daarom was het dat ik sprak van de groote *waarheid* van Dante's Gedicht.

VII.

Wij zien hier dus op dit plan als beeldtenis van den mensch zoolang hij met het lichaam verbonden is: de aarde, met de Hel er dwars doorheen en den Louteringsberg; - en als beeldtenis van den mensch, van het lichaam ontbonden, al de hemelkringen, ieder genoemd naar één der planeten (waartoe ook zon en maan gerekend zijn), dan één genoemd naar de vaste sterren en ten slotte daarboven of daarbuiten den hemel des vuurs, of des lichts de woonplaats van God.

VIII.

Het eerste wat ons opvalt bij het beschouwen van dit plan is de groote ongelijkheid der verdeeling. Van de drie Rijken: Hel, Louteringsberg en Hemel is het derde niet alleen onvergelijkelijk, maar letterlijk oneindig veel grooter. En geen wonder want het derde is de afbeelding der *ziel*, die immers zelve de oneindigheid kan onvatten, dus in haar beeld ook oneindig moet zijn.

IX.

Het gedicht zal den lezer door elk dezer hemelkringen henen tot het hoogste punt tot God geleiden,

Ik zou dus gevoegelijk ieder zijn eigen weg daarin kunnen laten vinden. Maar daar ik deze inleiding schrijf om den menschen dien nog wa gemakkelijker te maken, wil ik hun gaarne het een en ander mededeelen van wat zij daar ontmoeten zullen Ik heb den weg eeds ten einde toe afgelegd. Ik zal dus beginnen met het eindpunt, de hoofstad zoude ik haast zeggen, van dat rijk waar de wg doorhenen voert, met God. Waar die hoofdstad te vinden is op de kaaart?

Hier, boven in den negenden hemel, dien ik reeds noemde, den hemel des lichts in het mid-punt der negen door de engelen gevormde kringen, boven de hemel-roos. De hemel-roos zelve is eigenlijk een Wolk, gevormd door de heirschare van heiligen, die den eersten afglans van het goddelijk licht ontvangen. Want God zelf te zien, dat gebeurt Dante en den lezer maar één oogenblik van bijzondere genade. Op de kaart kan men dus alleen zien de kringen van engelen en degenen, die in den eersten afglans van het 'Grondloos Licht' zooals Vondel legt, aan ons zullen verschijnen.

X.

Dante's God is een Drievuldig God. (XV)

Hij is een scheppend God; al heeft Hij niet alles geschapen. (XVI)

Hij is geen al-besturend God; wel is Hij de Oorsprong, van welken alle leven, alle daad uitgaat. (XVII)

XI.

Dante's God is eene Idee, geen Dogma.

XII.

Wat is een Idee?

Een idee is een denkbeeld.

Wanneer we niet gewoon waren dit woord te gebruiken zonder aan zijn eigenlijke beteekenis te denken, ware dit woord reeds verklaring genoeg.

Laten wij het dus in zijn eìgenlijke beteekenis nemen van een beeld, dat wij bij het denken voor ons geestesoog hebben.

Zonder dat wij er op letten, hebben wij, wanneer wij spreken en denken het, niet over de waargenomen voorwerpen, maar over min of meer blijvende beelden, die wij ons daarvan hebben gevormd.

Wanneer ik zeg: ik houd van appelen, dan bedoelen we niet de appelen, die we wel eens gegeten hebben, noch den appel die voor mij ligt, maar het denkbeeld, de idee 'appel'.

Plato laat Socrates vragen: 'wat is rechtvaardigheid?' Alle antwoorden op deze vraag gegeven, blijken onvoldoende. Daarom gaat Socrates voor onze verbeelding met worden een staat

opbouwen, den ideaal-staat heeft men hem wel eens genoemd, waarin de rechtvaardigheid heerscht. In dezen staat geeft dus Socrates en krijgen zijne toehoorders den afglans der Idee, Rechtvaardigheid, te zien, haar zelve krijgen zij niet tezien, maar de overtuiging is in hen gewekt of bestendigd dat die Idee bestaat, dat zij haar konden zien, als maar hunne oogen, de oogen des geestes, zuiverder en sterker waren.

In dien zelfden Staat wordt het leven besproken dat de filosofen leiden. Waarin bestaat dat leven? In het aanschouwen der Ideën, vooral der Ideën van het Rechtvaardige, het Schoone en der Hoogste Idee, het Goede. En dit Goede is niet iets dat buiten den mensch bestaat; het is de Idee, in ieder mensch aanwezig, bij welker licht hij goed en kwaad onderscheidt, bij welker licht hij dus als onze persoonlijkheid kiest, tot zijne daden besluit en dus handelt.

In Plato's Idee van het Goede herkennen wij Dante's Idee van God.

XIII.

Ik heb hier van Plato gesproken, niet om te zeggen dat Dante deze voorstelling van Plato heeft overgenomen. Waarschijnlijk heeft Dante Plato niet dan zeer onvolledig gekend.

Plato en Dante echter brengen beiden ons op die hoogte of liever diepte des geestelijken levens, dat beiden, zij het ook in verscheiden vorm, ons in ons zelven de zelfde Machten of Rijkdommen - de bronnen des geestelijken levens - doen ontdekken.

XIV.

De Idee van het Goede, - God - wordt door alle bewoners van het Paradijs, als een zichtbaar licht, aanschouwd. In al die bewoners wordt die Idee, als een zichtbaar Licht, weerspiegeld.

Dit maakt den grooten Vrede, de Eendracht, die in dit Rijk heerschen; den eigenlijken Paradijsstaat, zoo verscheiden van alle Warrigheid, Tweedracht, en Strijd, die heerschen in het Ondermaansche.

Dante's reis door het Paradijs is een steeds nader komen aan de Gods-Idee. En steeds nader komende en stijgende ziet hij

Gods licht van steeds naderbij weerspiegeld in de door hem ontmoete gelukzaligen. Door dat zien en door Beatrice's blik wordt hij al meer en meer bekwaam en gesterkt om de Gods-Idee zelve te aanschouwen.

Het zien dier Idee is niet een strijdloos en werkeloos aanzien, maar eene eindelijke victorie, welke hij met de grootste inspanning, na den felsten strijd behaalt, daartoe gesterkt door het gebed en den liefdevollen bijstand van anderen en door het met de grootste toewijding en voorkomendheid aannemen der goddelijke genade.

XV.

Dante's God is een Drievuldig God: d.w.z. Dante ziet de Wereld en zijne Ikheid drievuldig, dus ook God, die het einde, het mid-punt, het doel, van beiden is.

Zijne Ikheid drievuldig. Hoe zoude de mensch met zich zelven kunnen overleggen, zich zelven kunnen ondervragen, zoo hij niet twee ikheden hadde; en hoe zoude hij ten slotte tot een resultaat komen, zoo er niet een derde ware, die richt en beslist?

De Wereld drievuldig. Al wat bestaat, bestaat op eene van de drie volgende wijzen: of als stof, of als geest, of als vereeniging van deze beiden. Alle stoffelijke verschijselen zien wij in drie afmetingen: lang, breed en hoog. Alle gebeurtenissen zien wij in ruimte, tijd en het verband van oorzaak en gevolg. Alle lichamen zien we, populair gesproken, als aarde, als water of als lucht, wetenschappelijk gesproken, in vasten, vloeibaren, of dampvormigen toestand.

En meer in onderdeden beschouwd en beoordeeld naar den aard der bewoners, werd de wereld door Dante gezien als verdeeld in drie groote deelen of Rijken, de Hel, den Louteringsberg, den Hemel of het Paradijs.

Deze drie-deeling kan nog verder worden doorgezet tot zelfs in de drievoudige aaneenschakeling der verzen, de terzinen.

XVI.

Dante's God is een scheppend God; toch heeft hij niet alles geschapen.

God schiep de Hemelen, de Engelen, het Aardsche Paradijs, met plant en dier, en Adam (Hemel XIII Lout. XXVIII 115).

Wat is van deze mythische voorstelling de diepere, blijvende zin?

De mensch herkent in alle ding, mensch, plant en dier en zelfs in de anorganische stof *Soorten.* Deze soorten lijken ons allen nabootsingen van, dus gevormd, geschapen, gegroeid naar vaste Typen, of Ideën (in den zin van gestalten).

Die Ideën zelve schept of dicht zich de mensch; hij heeft ze nooit met oogen gezien; hij ziet ze met het geestes-oog met meerdere of mindere klaarheid.

Vandaar de Mythe: God schiep ideën: dus God is de schepper van wat ik hierboven genoemd heb.

Hier ontmoet dus de scheppende, of dichtende mensch den scheppenden God. De mensch *ziet* in zijne Ikheid den Schepper der Ideën, de mensch *gelooft* in de Natuur den Scheppenden God te herkennen (Hemel XIII 52-61).

Gods invloed dringt, als een stralend licht, door al de hemelen tot op de Aarde door, doch veriiest veel van zijn kracht door al de beletselen die hij ontmoet. De Natuur brengt dus voort, wel onder Gods invloed, maar naar allerlei toevalligheden.

Het aannemen van die toevalligheden laat dus plaats voor het opsporen van regel in die toevalligheden: de Natuurwetenschap, zonder inmenging van eenig dogma.

XVIII.

Dante's God is geen albesturend God.

Dit volgt reeds in hoofdzaak uit het in XVI. besproken.

De gebeurtenissen, behooren tot de natuur; hebben dus plaats onder Gods invloed, doch ook met voorbehoud zooals boven gezegd is.

De mensch handelt, naar zijn inzicht: d.w.z. naar de mate van klaarheid waarmede hij in zich zelven God's licht weerspiegeld ziet; naar zijn vrijen wil dus, naar zijn sterkere of zwakkere begeerte om dat inzicht te volgen en zichzelven ontvankelijk te stellen voor Gods licht en genade, Gods invloed, die als een licht van boven komt.

Van waar komen den mensch zijne vermogens? Van de *Sterren.*

Zoo kom ik vanzelf tot het tweede Gedeelte der Inleiding, waarin ik zal trachten het den lezer gemakkelijker te maken om Dante te volgen op zijne reize van Ster tot Ster, door de Hemelen tot God, of anders gezegd op zijne reis door des menschen ziel van vermogen tot vermogen tot zijn diepste Ikheid.

Tot den jongen Bakchos door Hein Boeken.

bij Leonardo da Vinci's Teekening in de Akademie te Venetië.

Nog niet gansch wakker? Wrijf uw oogjens uit,
Mijn kind, mijn jonge vriend, mijn god, doe weder
De lucht weerklinken van uw lachen teder
En vol, dat krachtig, liefelijk geluid.

Wat is weer heden op de jacht uw buit,
Uw dartelende jacht? Gij krenkt geen veder
Van vreugd-gewiekte zwerm, noch schiet iet neder
Van wat, als gij, op lach en licht vrij-buit.

Nog is uw jagen vreedzaam, lieve jager,
Wat als gij dra vol-op drinkt 's levens wijnen
Der lusten, liefde's bitter-zoeten dronk?
Dan zijt gij zelf geplaagde, lieve plager,
Wel andren kreet ontperst u 't smartlijk schrijnen
Dan nu door heldre morgen-lucht weerklonk.

Phantasia door Hein Boeken.

Phantasia, gij machtigste godin, Verschijning,
Zijn het uw vinger-tippen, die, wanneer de zon,
Als al-dag, heden weer het duister overwon,
De wolken kleurden, rozig, levensvolle omlijning

Aanbrachten, waar des nachts was van al vormen kwijning;
Door wie ook heden weer licht-spiegeling begon
Dat weder oog in oog en ziel zich spieglen kon;
Gij die op golven treedt en landen, vlakten, deining?

Gij, als wij liggen ver in nacht en ledige eenzaamheid,
Verschijnt, vertoont nabij wat ver leek en verdwenen,
Gij geeft aan ziel en zin met zin en ziel gemeenzaamheid,
Vervult, bevolkt al ruimt', stort al gaaf om u henen,
Geen andre tooverij noch heerschappij begeer ik
Dan de uwe, op uwe gaaf, op uw belofte teer ik.

2 DEC. 1909.

Het is wellicht niet overbodig te zeggen dat hier niet sprake is van de subjectieve Verbeelding, maar van de objectieve Verschijning, dus inderdaad van de zelfde godheid, van welke de dichter van Genesis zegt ‘God sprak: er zij licht’.

Michel Angelo's Schepping van Adam, in de Sixtynsche Kapel. Door Hein Boeken.

Waartoe, waartoe mij uit den slaap gewekt,
Den rijken slaap, waar alles scheen vervuld?
Wat is daarbij, wat Gij mij geven zult,
Gij, die met macht'ge stem en toorn-bedekt

Gelaat mij, daar ik lag op de aard' gestrekt,
Die schemerige lieflijkheid omhult,
Bestaard door 't duizend oogige geduld
Der Nacht, in 't ongewenschte dag-licht trekt?

Was ik niet heer van al wat rond mij rustte?
En hoorde ik niet in zangen, nauw begonnen,
Beloft' van wat, nu weet ik 't, nooit mij wacht?
Voelde ik niet ongezienen mond, die kuste
Mijn mond, die nu van 't dreigend wee verwonnen,
Roept - maar Zij hoort niet - om goê Moeder Nacht?

14 DEC. 1909.

Kerstfeest door Hein Boeken.

Voor mijne Vrouw.

‘In stad, daar ziet men 't eig'lijk kerstfeest niet’.
Zoo spraakt ge en gaaft daarmee zoo net te kennen
Wat 't kerstfeest is: het fijne feest der dennen,
Der sneeuw, der gouden Maan aan blauw verschiet,

Die op landouw van groen en witheid ziet -
Het feest van 't licht. Wij kunnen maar niet wennen
Aan 't donkeren, al gaat het traag, en 't schennen
Der pracht, schoon 't ons het trouwe naaldgroen liet.

Het feest van 't zomerlicht, nu weer herboren,
En 't ander feest nog in dit feest gevierd
Om 't kindjen eens der lieve Vrouw geboren,
Ach 't feest dat eens ook u en mij gewierd,
Toen òns blauwoogig kindjen werd geboren,
Met minder schoon niet dan dàt kind gesierd.

21 DEC. 1909.

Gedichten door Karel van de Woestijne.

1.
Liederen.

De koelte neigt den avond over;
en waar ik wijle, uit zwoelen dag
in 't zwenken van 't gezonken loover
Voel 'k onder donkeren den toover
van licht en schaâuw door 't trage rag
der blaeren 't sterven van mijn lach.

Ik wacht. Ik heb de stille pijne
dat ik den heelen dag u wacht.
En, onder 't huivrend avond-kwijnen,
voel 'k om mijn mond de strakke lijnen
waar, wijl ik nóg te hopen tracht,
het sterven van mijn hope in lacht...

2

Aan u, van u dees stille droom:
dat, met het broos-ontloken oost
gereze', uw vreezig wezen vroom
mijn bleek ontwaken naêrt, en bloost,
en dat uw aêm mijn aanzicht koost.

Ik zou, ter zoelte neêr-geleid,
(die me al te wreede zonne weert,)
van uw gebogen somberheid,
-verteederd van wat is verteêrt,
den dag aanveerden, dien ge aanveerdt.

En 't slepend slapen blijde ontknecht,
zou mijn gestalte aan de uwe staan:
ons blijde' in 't ronde omlichten recht
der blinkende uren die haar baan
met trage-keerende oogen gaan,

tot waar een naderende nacht
haar reize weig're ruste brengt;
en 't late licht, dat lodder-lacht,
o lieve, en grauwre gloeden plengt,
gepaard ons dubble schaâuwe lengt...

Zóo, van een nieuw-ontloken oost
- o droom! - gezaêm de gave aanveerd,
tot waar de zaal'ge dag verbloost
en beider oog naar 't westen keert;
- o droom, die nóg 't ontwaken koost
dat weêr me de arme waarheid leert...

3.

De morgen was in stralen niet ontloken,
nauw wies een rillen uit den zwoelen nacht...
Gij gingt voorbij maar hebt geen woord gesproken,
en - 'k heb geen sidd'ren op uw lip verwacht.

Nauw was een schémeren om uwe schreden.
Met duistre en kuische plooi in uw gewaad
zijt ge mijn weifelen voorbij getreden;
en 'k zag noch ernst noch lach op uw gelaat.

En - minder dan een roos bij welkens-neigen
welke in heur zwaarsten geur haar zijn verslenst, -
heeft uw verdwijnen-zelf, bij 't morgen-zwijgen,
mijn nieuwen dag geen trotschen dag gewenscht.

- Toch, is aan niets me uw nadering gebleken,
en zelfs geen droom u noensch herleven zag;
er is een stille stemme in mij aan 't spreken
als een meêlijdend-ongeloof'gen lach.

Er is een blij gedoende in mijn geheugen,
van kalm bereiden aan een passend leed...
- Maar heb 'k den troost dan niet, me te verheugen,
dat ik niet eens uw lieven naam en weet?...

- - Wees dan gerùst, o wankle levens-wijze.
Kent gij den wrok van oùde liefden niet?...
Er is geen spijze, dan de kloeke spijze
van 't zélf-verzonne' en ijdel liefde-lied.

Leie-zangen.
4.

o God, ik heb den geur der vlieren om me henen,
en mijn hart - God, gij kent zijn lijden, en Ge weet
hoe vaak het, schoon gelate', in pijn zijn dagen leed -,
is als een appel-boom, met pralend licht omschenen,
die blij zijn branken breidt, waar roze en blank vereenen,
hun perel-kleuren in 't teer-weemlend bloemen-kleed...
Zoo is mijn vrucht-zwaar hart een vreugde-boom, en breed
is om zijn kruin de vlieren-geur'ge dag verschenen.

o God, die glanzend thans van aangezichte zijt
bij dezen zomer-dag vol rechte honig-geuren;

Gij, die Uw rijke hand ter zegeninge breidt
en mij naar 't hel gelaat des zomers 't hoofd liet beuren.

- o God, maak mijne dage' één dag als dezen, wijd
gelijk een groot paleis met zonnig-open deuren...

De schikgodinnen door Jeanne Reyneke van Stuwe.

Zij zit en spint. En 't gulden vlas aan 't rokken
Wordt in haar vingren gouden draad na draad.
Maar goudner nog is 't golvend blond der lokken,
Die glijden langs 't fijn-lijnige gelaat,
De schoudren langs en over 't wit gewaad,
Dat wijd omplooit de slanke meisjesleden,
Als ware een donzen wolk, die zeilend gaat
De luchten langs in verren, stillen vrede,
Van 't stralend-blauw gewelf des hemels neer-gegleden.

Zij, Clotho, zit en spint. Zij weeft het leven,
En 't leven, dat zij weeft, gonst haar voorbij
In beelden, melodieën, die verzweven
Al de een na de aêr, in wisselende rij.
Zij blikt en hoort het aan, en glimlacht blij
Om 't boeiend-bont tooneel, dat haar gevangen
Houdt eindeloos in weelge mijmerij.
En 't snorrend wiel versmelt zijn droom-gezangen
In 't altijd zelfde lied van 't altijd nieuw verlangen.

De levens, die zij schept, zijn haar als droomen.
Zij ziet... Een held, de helm omglanst hem 't hoofd...
Voorbij. Een dichter zingt en zingt, hem stroomen
De klanken van den mond, die Phoibos looft.
Voorbij, voorbij. Warm-rood als blozend ooft
De ronde koon, springt aan op lichte zolen
Een dartel kind; een maagd, als bruid beloofd,
Schrijdt langzaam voort, 't gelaat bedeesd verscholen,
't Gebogen hoofd getooid met rozen en violen, -

Voorbij, voorbij, voorbij. Haar vlijtge vingren,
Zij reppen zich in rustelooze vaart.
En door elkaar doen zij de draden slingren,
Die ze achteloos, tot warrgen knoop vergaart.
En sneller, sneller draait het wiel, glipt haar 't
Vlas door de hand, laat zij de klossen dansen,
Al sneller, sneller nog, en luistrend staart
Zij naar der schimmen glijdende cadansen,
Die glimmen óp uit 't niet, en weer in 't niet verglanzen.

En verder in de zaal, de zachte handen
Geduldig uitgestrekt, zit Lachesis;
Een witte tunica met purpren randen
Om 't vormrijk lijf; het jeugdig-schoon en frisch
Gelaat met de eedle, sterke trekken is
In vaardige aandacht op haar werk gebogen,
En soms, als zij beschouwt het ongewis,
Verwoeld gewar der draden, worden de oogen
Plots met een glanzig waas van tranen overtogen.

Zij schudt bedroefd het hoofd, en zucht. Zorgvuldig
Schikt zij de draden, strijkt ze zacht en glad.
Maar vaak ziet zij een draad verrafeld, 't guldig
Geglinster tot vaalzwart verdoft, als had
Een ruwe vuist gekneusd het weefsel, dat
Weg-schrompelt, sidderend verkrimpt, als 't broze,
Door winden heen en weer geslingerd blad...
Dan streelt haar hand er langs in troostend kozen,
En om de wonde plekken legt zij rozen, rozen.

En om haar heen is 't een chaotisch woelen
Van vliedend-komende gestalten. Luid
Klinkt lachen, roepen, kermen, juichen, joelen,
Druischt woest gefeest, geworstel en gemuit.
Soms schalt een juichkreet boven alles uit,
Soms schrilt een gillen van onnoembaar lijden, -
Zij vraagt niet, wat die gil, die kreet beduidt,
Zij luistert niet naar 't treurge, noch naar 't blijde:
Zij helpt, herstelt, hervlecht, eer haar de draân ontglijden.

Want onmeedoogend als het noodlot staren
De blikken der onwendbare: Atropos,
En flitsend gaan gestaag haar zware scharen,
En snijden één voor één de draden los.
En 't eenmaal gouden vlas aan Clotho's klos,
Het ligt ontkleurd, verhavend aan haar voeten...
Zij zit gedoken in haar sombren dosch, -
Beeld van verschrikklijk en onwrikbaar moeten, -
En wacht genadeloos de naderende stoeten.

En stemmen heesch van weenen, weenen, weenen,
En stemmen dof van machteloos verzet,
Zij bruisen als een branding om haar henen,
En schim na schim schuift aan met bangen tred,
De handen saam-gewrongen in gebed,
Verwilderd de oogen in vertwijfeld smeeken...
Zij ziet, noch hoort; haar scharen zijn gewet,
Zij gaat, hoe stemmen kermen, tranen leken,
Voort met haar wreede taak van scheiden en verbreken.

Soms, in 't rumoer, dat dof raast langs de wanden,
Dringt vaaglijk dóor 't gemurmeld woord van dank...
Dan rilt een siddring door haar maagre handen,
En snel vertrekt zich, als in pijn, 't was-blank
En strak gelaat; een huivring glijdt langs 't slank
In grijze pij gehulde lijf... en éven,
Eén oogenblik, verstilt der scharen klank...
Maar daadlijk weer, door strengen plicht gedreven,
Snijdt zij, en snijdt zij zwijgend, leven weg na leven.

Haat, afschuw, angst, zelfs droefheid kan zij dragen,
Doof blijft zij, blind, voor wanhoop en geween.
Zij arbeidt voort bij 't luidst en raadloost klagen,
Zij arbeidt voort, doodsbleek en kil als steen.
Maar 't simpel woord van dank gaat door haar heen
Als snel en stroomend vuur... verteert haar krachten...
Maar zij mag niet verweeken...: Háar-alléen,
Het Eeuwig Einde, - is door de hoogre Machten
Ontzegd, wat ze állen geeft: de troost, de rust der nachten.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

Het is mij een genoegen, de reeks mijner Kronieken in dezen nieuwen jaargang te kunnen openen met een waardeering van v. Eeden's jongste boek. Want deze verdienstvolle auteur is, na zijn niet zeer langdurige populair-zijn van een vijftien jaar geleden, toen het groote publiek ook zijn minderwaardigste schrijfproeven als wonderen van hooge, nieuwe kunst wou beschouwen, langzaam-aan geworden een dier schijnbaar-twijfelachtige grootheden, die zeker nog wel een gedeelte van hun vroegeren naam behielden, maar over wie de kritiek toch een beetje smadelijk spreekt. Van Eeden's werken vinden tegenwoordig, bij hun eerste verschijning, een ongunstige pers, en dat komt niet, omdat die latere geschriften - De Nachtbruid en Van de Koele Meren, b.v.: - minder zouden beteekenen dan de goede onder zijn eerstelingen, maar wèl hoofdzakelijk omdat de dwaze minachting, neen, vèrachting, mag men zeggen, die hij tegenover zijn letterkundige medelevenden gezegd heeft te voelen, een onbewusten, algemeenen wrevel heeft gewekt. Al die auteurs toch - romanschrijvers, dichters, kritici - weten van zichzelf (terwijl de publieke meening hen in dat oordeel bevestigt) dat zij waardevoller en oorspronkelijker, deeglijker, dieper en vaster, moderner in één woord, voortbrengen en kritiseeren dan Van Eeden ooit gedaan heeft, en zelfs al mogen zij dan ook persoonlijk niet door hem gekrenkt, want bespogen wezen, toch schiet hun gemoed onwillekeurig vol, als zij een nieuw werk van hem onder oogen krijgen, en belet hun die overigens rechtmatige ergernis, om geheel en al objectief in hun oordeel te zijn.

Laat ik hier daarom trachten - het is, heusch, een beetje noodig! - om Van Eeden's letterkundige waarde vast te stellen

in zoo weinig-mogelijke, maar karakteristieke trekken, zonder mij ook maar in het minste te laten beïnvloeden door het scherp-nijdige uitpakken, zonder dieperen ondergrond, over de kunst in 't algemeen en allerlei schrijvers in 't bijzonder, dat deze soms al te dilettantische waaghals wenscht te doen doorgaan voor literaire kritiek.

Slechts even dit dus erover, en verder niets:

De heer van Eeden, die eigenlijk geen enklen der thans-levende schrijvers goed-vindt, behalve misschien zijn vriendje en navolger Henri Borel en verder zijn zwager Verwey, en die al de andren talentloos, oneerlijk, en weet ik wat al meer noemt, durfde in een blijkbaar door zijn toenmalige levensomstandigheden versterkte ontstemming, niettemin beweren, dat geen der door hem veroordeelde schrijvers zoo grof en onwaardig door hem is bejegend, als deze het hèm hadden gedaan.

Om te beginnen nemen wij hier nota van zijn naïeve bekentenis, dat hij onwaardig en grof over zijn medelevenden spreken dorst, dus dat die letterkundige praatjes van hem feitelijk geen ernstige beschouwingen, maar slechts ‘schimpredenen’ zijn. En toch wil hij deze behandeld zien niet als subjectieve uitingen, neergeschreven in een stemming, maar als waardehebbende, literaire kritiek! terwijl ik daartegenover mijn spontane, lyrische uitingen, en mijn ernstig-overdachte, objectieve besprekingen altijd streng-gescheiden heb gehouden, en er wezenlijk geen enkle mijner literaire kritieken, die als zoodanig werden gegeven, valt aan te wijzen, waarin ik niet streng-objectief, dat is: wel het slechte afkeurend, maar ook steeds het goede waardeerend ben geweest. Van Eeden daarentegen, die niet zoo thuis is in de plichten van den kritikus, haalt geregeld in zijn zich noemende kritieken, de beide soorten van beschouwing, de subjectief-satyrische en de objectief-bekijkende, waartusschen hij, geen verschil blijkt te bespeuren, door elkander heen.

* * *

Alleen wat ik in mijn altijd goed doordachte literaire kritieken zeg, is mijn letterkundig oordeel, waarvoor ik steeds blijf instaan, en als de lezer die na wil gaan, zal hij bespeuren, dat ik alleen

aan drie onder Van Eeden's, vele werken, Ellen, Lioba, Viator, die den overgang vormen van zijn jeugd-productie tot die van zijn mannelijken leeftijd, alle psychische en artistieke waarde heb ontzegd. Voor het overige heb ik hem, met een paar kleine restricties, in hoofdzaak geprezen, en als hij dus durft volhouden, dat ik ongunstiger over hem spreek, dan hij ooit over mij deed, dan vraag ik heel rustig: 'Waarom jokt gij zoo? Waarom tracht gij uw publiek iets als waarheid voor te stellen, wat gij heel goed kunt weten, dat verzonnen is?

Uw algemeene geliefdheid en letterkundige roem zijn, met het toenemen van het aantal uwer werken, geenszins gestegen in zoo'n buitengewone mate, als gij hoogstwaarschijnlijk door uw snel succes met De Kleine Johannes indertijd verwacht hadt, - er zijn andren na u opgekomen, prozaschrijvers en dichters, van wie de allerbesten wezenlijk veel meer waard zijn, menschlijker en levender, rijker en plastischer, objectiever en steviger dan gij met uw toch altijd een beetje eendere, gematigd-talentvolle, nimmer den lezer overweldigende, noch hem diep in zijn wezen pakkende werken - en gij zijt ook door de kritiek soms niet gespaard geworden, ja, laat het zijn, onbillijk bejegend, zooals dat met ieder's verdiensten soms gebeurt - maar dat rechtvaardigt toch geenszins de felle, korte hakken, waarmêe gij allen, die naast u werken aan het gebouw onzer 20e eeuwsche letterkunde den lust wilt ontnemen om verder uw mede-schrijvers te zijn.

Waart gij ontstemd, en voeldet ge dat ge iets te zeggen hadt, wat gij niet kondt zwijgen: welnu, was dan lyrische verzen gaan maken, en had uw diepste wezen losgedonderd over de wereld. Ik zeg u, dan zoudt gij een beter figuur geslagen hebben, want alle verstandige menschen hadden dan uw uitingen opgevat als wat zij wezenlijk heeten moeten: lyriek van persoonlijken toorn en subjectief sentiment, terwijl zij thans door den rustigen toon waarop ze geuit worden, op het minder ontwikkelde deel van het publiek, dat nìet door dien schijn heenziet, den indruk maken van een ernstige meening en wel overwogen hersenwerk te zijn.'

Om het hier nu eens vast te stellen voor 't heden en de toekomst: de heer Van Eeden toont zich, als men hem beoordeelt

naar zijn letterkundige opstellen, en de daarin verkondigde meeningen, van literair-kritische gaven, van gevoel voor en begrip van de letterkunde in haar geheelen omvang, door de eìgenaardigheid van zijn temperament, te zeer verstoken te zijn gebleven, dan dat zijn letterkundige uitspraken als iets anders zouden mogen beschouwd worden dan als de bijzondere meeningen van een slechts voor een bepaald soort van letterkundige uitingen ontvankelijken en openstaanden enkelling.

Toen Van Eeden nog een jongmensch was, - Perk's verzen waren juist uitgekomen - deelde hij, zooals hij mij zelf eens vertelde, in 't vooroordeel, dat tegen die nieuwe kunst heerschte bij het groote publiek, hij vond die poëzie, wier verschijning thans erkend wordt een datum in de geschiedenis onzer dichtkunst te zijn geweest, ‘gekunsteld’, ‘onnatuurlijk’, ‘gezocht’, en wat dies meer zij, en eerst het rijkere gevoel, en de fijnere intuïtie van een meisje, dat hij goed kende, kon hem er langzamerhand toe brengen, in de onsterfelijke ‘Mathilde’ iets meer dan een reeks van knutselversjes te zien.

En tegelijkertijd daarmede voelde hij een sterken afkeer van den grootsten romancier dier dagen, Emile Zola. Die leek hem te ‘grof’, te onbeschaafd ‘zinnelijk’, te veel belangstellend in het ‘lagere’ van het leven en den mensch.

Men begrijpt, dat een mensch wiens smaak zóó enge grenzen van waardeering om zich heen trok, - zoowel het groot-geweldige, primitief-menschelijke, als het plastisch-artistieke, kon hij niet genieten - andere richtingen uitkeek, om zich thuis te kunnen voelen, en zóó terechtkwam bij de jongere Duitsche romantiek - den aardigen von Eichendorff b.v. - die met haar luchtige gevoeligheid en losse scherts iets soortgelijks had gegeven als wat Van Eeden toen voelde bewegen in zijn binnenste zijn. En zoo kwam, na eenige, hier en daar aangename, studentenblijspelletjes, het nog altijd waardevolle eerste deel van De Kleine Johannes[1)] tot stand, dat wel eenigszins Duitsch is in eerste herkomst en sentiment en aanleg, maar waar de vreemdlandige grondstoffen toch zóó verhollandscht werden, aan hollandschen gemoedsaard en landschap aangepast en daar half-

1) De latere deelen zijn anders en veel minder.

bewust naar gewijzigd, dat het een echt-hollandsch boek is geworden, waar ook het nageslacht waarschijnlijk nog pleizier in hebben zal.

Daarmede, en met het leuke, alleen soms wel wat te veel redeneerende blijspel Don Torribio, dat de kroon zet op zijn vroegere, hier en daar nog wat rederijkersachtige komedie's, is Van Eeden's jeugdproductie vrijwel geëindìgd, slechts eenige goede lyrische gedichten zouden nog te vermelden zijn.

Toen kwam het tweede stadium van zijn letterkundige werkzaamheid, waarin hij onvermoeid voortschreed, het eene probeersel na het andre in boekvorm doend verschijnen, maar zonder dat één dier geschriften, met uitzondering alleen van De Broeders, kans heeft, genade te vinden bij het nageslacht.

Want het temperament-looze ‘Lioba’, met zijn slappe en futlooze verzen en zijn bleeke, vervelende zeuringen, het gelei-achtige ‘Ellen’, waarin een inwendig-koele, sarkastische geest zooals de heer v. Eeden is (dit blijkt uit verschillende plaatsen in al zijn werken) zich tracht voor te doen als een overgegevene aanbidder, krijgen alleen beteekenis, indien men hen neemt als kriterium of iemand in het bezit is van dat subtiele psychisch-zinnelijke ken-vermogen waardoor de kritikus van dichtwerken zich te onderscheiden heeft. Vindt iemand Ellen mooi, dat met kunstige zorg door elkaâr geklutst ratjetoe van Perkiaansch en Kloosiaansch en nog ander sentiment, waarin niets van v. Eeden zelf zit (het verschilt ook in alle opzichten van al v. Eeden's overige lyrische gedichten, die daarentegen onder elkander wèl verschillende punten van overeenkomst vertoonen) of ook Lioba, dan kan men zeker zijn, dat hij te weinig thuis is in de intiemere elementen, zoowel als in het geestelijk wezen der dichtkunst, om een objectief kritikus van verzen te kunnen zijn. Want ook Lioba is natuurlijke klokspijs voor het groote publiek, omdat dit graag iets leest waar het vers als vers hun niet al te zeer opvalt, en dat zich dus even vlot laat doorzien, alsof het proza waar'.

Na dezen decadententijd van v. Eeden, waarin alleen het scherp-sarkastische als satanische van De Broeders tot de wezenlijke dichtkunst kan gerekend worden, heeft hij zich, gelukkig, met Van de Koele Meren des Doods, weer opeens verheven,

en op een hooger plan gesteld. Over het algemeen kan men wel zeggen, dat hij als prozaschrijver talentvoller en belangrijker dan als dichter is. Want het Lied van Schijn en Wezen b.v. is een allerverdienstelijkste en lofwaardige reflektieve dichtproeve, maar in innerlijk leven en dus leesbaarheid haalt het toch niet bij 'Van de Koele Meren' en evenmin bij de Nachtbruid, het wezenlijk, ondanks eenige van Eeden'sche eigenaardigheden zeer interessante boek, waarom 't hier gaat.

Lag het in mijn bedoeling, Van Eeden met alle geweld 'de waarheid te willen zeggen', dan zou ik allen nadruk kunnen leggen op het ook voor mij soms tot komisch-wordens antipathieke, dat verschillende bladzijden van De Nachtbruid ontsiert. Want Vico Muralto en Van Eeden vertoonen beiden op verschillende punten, van hun karakter en hun leven, zooveel overeenkomst, dat men onwillekeurig gaat voelen: Van Eeden heeft in deze figuur zichzelf gegeven, zooals hij zich graag aan de menschen wil laten zien. Maar dan worden ook dadelijk de uitingen van Muralto, waarin hij zichzelf gelijk stelt met Spinoza, Shelley en anderen, zóó onredelijk en smakeloos, omdat men daarbij denken moet: Van Eeden doet óók zoo, en voelt zich eveneens een van de grootste en diepste geesten die ooit ter wereld hebben bestaan, zoodat men ongeduldig wordend lust voelt om uit te roepen: Mensch Van Eeden, zie uw uil toch niet langer aan als een valk: gij zijt een begaafd Nederlandsch schrijver, volstrekt niet de eerste de beste, en gij weet ook heel aardig te pas te brengen, wat gij hier en daar in uw lectuur hebt opgedaan, maar van daar, van uw hoogte, tot den rang van een oorspronkelijk denkhoofd en een wereldkunstenaar, is nog een heele afstand, waar men maar niet met een paar antosuggestie's over heen springen kan.

Men zal hier tegen inwerpen: Gij vergist u, Van Eeden is niet Muralto, en gij moogt dus den eerste niet iets ten laste leggen, wat bij den tweeden behoort. Maar dan antwoord ik: Formeel is het waar, dat Van Eeden niet Muralto is, maar toch staat het vast dat al de gedachten van die romanfiguur, zoowel als zijn levensondervindingen en zijn idealen vrijwel gelijken op de meeningen, lotgevallen en verwachtingen van den schrijver

zelf, en dat dus een verwarring tusschen deze beide, den maker en zijn maaksel moeilijk uitblijven kan.

Wij hebben hier een treffend staaltje van v. Eeden's suggestie-vermogen, dat hij als voornaamste geneesmiddel in zijn dokters-praktijk gebruikte en waardoor hij andren menschen zijn gedachten inblies. Want iedre lezer van dit boek, die onder de lectuur zichzelf blijft vasthouden, voelt dat er telkens een zachte dwang op hem wordt geoefend, die uitgaande van den schrijver, ons in den waan tracht te brengen dat de held een en-de-zelfde met zijn maker is, en dat dit heele boek niets anders moet heeten, als een neus-van-fantasie op een gezicht-van-werkelijkheid. Des schrijvers hoofddoel met het saamstellen van dit werk is geweest: zijn ‘lieve’ lezers, gelijk hij hen telkens noemt, voor zich in te nemen, en hun een voorstelling te geven van zijn levenswederwaardigheden, zooals hij deze het liefst door andren gezien hebben wil. Met de tijdgenooten, denkt hij waarschijnlijk, zal dit niet heelemaal lukken, maar het nageslacht, het goede nageslacht, dat verder van mij afstaat, vliegt er wel in. Welnu, wij die niets tegen van Eeden hebben of zullen krijgen, al zou hij ook zijn heele leven doorgaan, om, zooals hij doende is, telkens op onjuiste wijze zijn nietige wrokjes op ons te luchten, wij wenschen hem gaarne succes met zijn apologetisch streven, en hopen dat het nageslacht hem zich alleen zal mogen herinneren, zooals hij in zijn beste momenten is geweest. Want al het andre wat verteld wordt, al zou de waarheid ervan gekonstateerd zijn, blijft toch slechts loutere schandaal-reportage, omdat geen buitenstaander al de innerlijke roerselen, noch de omstandigheden kan kennen, die dit of dat geruchtmakende feit ten gevolge hebben gehad.

Van Eeden gaf in De Nachtbruid een mooi-makenden schijn van zichzelf, en ik maak hem daar geen verwijt van, want hij kan er niets aan doen. Het ligt in zijn temperament om zóó te schrijven en te denken, om alles een beetje anders te beschouwen als het wezenlijk is. Een aardig staaltje hiervan is: het gebruik van den naam Christus, in de Nachtbruid, telkens weêr, zoodat iemand, die vlug leest, allicht zon kunnen gaan denken, dat Muralto van Eeden een geloovig Christen is. Doch kijkt men scherper, leest men alles aandachtig, dan bespeurt men dat de

schrijver, met die veelgebruikte, doch ook zoo dikwijls misbruikte benaming, heel iets anders bedoelt als al de overige menschen, en dat des schrijver's woordkeuze hier dus gereede aanleiding tot dubbelzinnigheid geeft. Onder Christus toch verstaat men hetzij de Zoon van God, die op aarde is gekomen, om te sterven voor onze zonden, en dusdoende de schuld der menschheid aan het Opperwezen te voldoen, of wel, zooals de moderne protestanten willen, een ideaal-edel mensch, die door leering en marteldood het geweten der menschheid wakkerschuddend, de stichter is geweest van een nieuwen godsdienst, die alle andere godsdiensten te boven heet te gaan. Het is duidelijk, dat als men Christus niet heelemaal wil laten vervagen tot een droombeeld, een menschelijke gedachte, waaraan geen werkelijkheid beantwoordt, men een van deze twee opvattingen voor waar houden moet. Christus *moet* een van tweeën zijn, de mensch gewordene Godszoon, of een mensch-boven-alle-andren, beter en wijzer zelfopoffrender en sterker dan eenig mensch-ter-wereld voor of ná hem is geweest: dat alleen, dat plastische, wezenlijk als mensch op de aarde bestaan hebbende kan een houvast wezen voor wie een houvast behoeft. Maar om nu dit bestaan te ontkennen, zooals Muralto van Eeden doet, en dan toch te blijven spreken van Christus en daaronder te verstaan een verzonnen abstractie, een filosofische gedachte, als 't diepste Wezen, of 't geweten der Menschheid, dan verwart men het reëel-bestaande met de scheppingen van 't menschelijk intellekt, die geen objectief, van 's menschen gedachten onafhankelijk Wezen kunnen hebben, en vervalt dus in loutere frasenmakerij. Men zou evengoed de Poëzie (met een hoofdletter) als een op-zich-zelf staande Wezenlijkheid kunnen beschouwen, ook bestaand buiten alle verschijnselen, die een poëtische aandoening geven, om... Men vervalt dusdoende weer tot het leventoekennen aan abstractie's, aan gedachte-produkten, hetgeen men nog wel, met zijn verbeelding, in de kunst doet, maar den modernen denkmensch, in zijn zoeken naar waarheid niet helpen kan, ja hem zelfs het vinden van de waarheid belet.

Muralto van Eeden neemt aan, dat Jezus Christus historisch niet bestaan heeft, en dat kan best waar zijn, want groote theologen, dus mannen-van-het-vak, zijn door studie en nadenken,

láng voor dezen Hollander, tot hetzelfde negatieve resultaat moeten komen, maar waarom dan nog altijd - terwijl men niet aan hem gelooft - van dien naam gebruik, of liever misbruik gemaakt? Evenals met dat ‘lieve lezer’, dat de heer van Eeden óók niet meent (hij minacht de menschen daarvoor veel te veel) dient ook dat woord ‘Christus’ hem alleen, om de menschen naar zich heen te lokken, de modern-protestantsche menigte vooral neemt het niet zoo nauw, en is al blij, als zij 't woord ‘Christus’ hoort, in vriendlijken zin. Maar mijn bescheiden meening is, dat de schaijver eenvoudiger en recht-uiter had moeten blijven, en dus de essentie-der-menschheid, die nu ‘Christus’ bij hem heet, had moeten blijven noemen, wat zij is, het Diepst-menschlijke, dan had zijn boek niet zooveel aanleiding kunnen geven tot misverstand. Want onder ‘Christus’ verstaan alle menschen, geloovigen of niet-geloovigen, heel iets anders als wat van Eeden hier doet die het als kunstenaar niet beneden zich acht, zich schuldig te maken aan dubbelzinnigheid, daar hij wel Christus zegt, maar niet Christus meent. Dat is een manier van zich uit te drukken, die het beter is, geloof ik, hier niet nader te kwalificeeren, maar die sommige recht-uite, hoogstaande menschen verbaasd doet kijken, en andere, soortgelijke, maar met prikkelbaarder zenuwen kriebelig maakt. ‘Het is om wee van te worden’, hoorde ik zeggen door mannen, die ik hoogacht, ‘geloof, of geloof *niet*, alnaar gij, krachtens uw overtuiging doen moet, maar kom er rond voor uit, als gij 't noodig vindt er over te spreken, en tracht niet, door ijdellijk te gaan spelen met een aan andren heiligen naam, een schijn te wekken bij de oppervlakkige groote menigte over uw godsdienstige meeningen, die heelemaal niet aansluit bij uw ware inwendige voelen, en waarom dus datzelfde publiek, indien het de waarheid bevroedde, u, volgens zijn spraakgebruik, een volgeling van Loyola noemen zou.

* * *

Ziezoo, nu heb ik uiteengezet, wat er, van objectief-kritisch standpunt, tegen Van Eeden's Nachtbruid moet ingebracht worden, en wij zijn nu gekomen tot de mij aangenamer bezigheid om het lofwaardige erin te prijzen, zooals 't behoort.

Volgens mijn inzicht, is dit boek, met ‘Van de Koele Meren’ het beste en blijvendste wat hij tot dusverre schreef. Zooals ik reeds aangaf, om tot dit oordeel te komen, moet men Van Eeden niet vergelijken met zijn tijdgenooten, die zooveel krachtiger en plastischer werken, maar hem zetten afzonderlijk, als een schrijver op zichzelf, die niet geheel modern is, maar door zijn redeneerenden verstandelijken schrijftrant nog hier en daar doet denken aan een aantal schrijvers van het vorige geslacht. Want als zoodanig, als een waardevol trait d'union tusschen de dominé's-literatuur van de vorige generatie, en de zuiverder, want minder-reflectieve, reeds voordat zij geschreven werd spontaan-doordachte en daarna sterk-geziene kunst van onze dagen vertoont de kunst van Van Eeden hoedanigheden en deugden, die, schoon niet eersterangsch, toch zeker een bijzondere innemendheid hebben en zoowel in den smaak van 't groote publiek kunnen vallen als den kritikus kunnen behagen, die Van Eeden's werk en mensch-zijn rustig-vriendelijk bekijkt. Waarachtig, met de malle boutades en scherpe uitvallen, met de zotte afkeuringen en even dwaze goedkeuringen, die de schrijver der ‘Studiën’ van tijd tot tijd loslaat, heeft die deugdzaamheid van zijn productie niets uit te staan. En men doet dus het beste, door productie en kritiekjes van dezen schrijver te beschouwen als de uitingen van twee geheel verschillende persoonlijkheden, de laatste als die van den oppervlakkig-satirisch-denkenden, daaglijkschen mensch, met zijn wreveltjes en slechte humeurtjes en plotse nijdige invallen, zooals hij met scherp-stekende blikken en het hoofd een beetje schuin-gehouden over zijn landgoed liep en praktisch-nuchter rekende, de eerste daarentegen als ten deele ten minste de uitingen van den zooveel beteren, hem-zelf onbewust blijvenden binnenmensch in hem-zelf in wien inderdaad veel goeds en prijzenswaardigs leeft. De eerste is de verganklijke Van Eeden, die thans nog hier en daar, vooral bij het zwakkere geslacht, eenig opgeld doen moge, met zijn vinnige, doch geregeld ter zijde slaande opmerkingen, zoowel als met het minderwaardige studentikoze of geheel onwaardige gedeelte zijner productie, doch dien het nageslacht zich ternauwernood herinneren, laat staan met instemming lezen zal, de laatste is de wezenlijke kunstenaar, de auteur van De Kleine Johannes, van

de Broeders, Van de Koele Meren en De Nachtbruid, wat lyriek en hetgeen er verder in de toekomst nog goeds uit hem moge komen, en die in de waardeering van het nageslacht een plaats zal innemen, die hij door eenige als-geaquarelleerde kunstwerken ten volle en voor langen tijd verdient.

Ik zou nog een heeleboel van De Nachtbruid kunnen zeggen, en verschillende interessante aangenaamheden van inhoud en stijl uitvoerig kunnen bespreken, maar het is meer mijn doel geweest, in deze Kroniek, den heelen Van Eeden, met wat hij goeds en verkeerds heeft, globaal te schetsen, dan een indringende kritiek te geven op zijn laatste boek.

Wij zeggen hier dus alleen, zooals wij 't hebben gevonden: in vergelijking van veel andere boeken van dezen schrijver, is De Nachtbruid een belangwekkend werk, waarvan men zich de lezing niet beklagen zal, daar ik het met voortdurende belangstelling heb kunnen blijven volgen van het begin tot het eind.

De Nachtbruid. De Gedenkschriften van Vico Muralto, door FREDERIK VAN EEDEN.

Amsterdam, W. VERSLUYS, 1909.

Staatkundige kroniek.

Kerstmis 1909.

De donkere dagen voor Kerstmis hebben weer alle heeren ministers voor het voetlicht gebracht. Mocht men uit het negental een keuze doen, de heeren Nelissen en Van Swinderen zouden het eerst gelezen zijn.

Onze minister van Justitie is een voortreffelijk man. Uitnemend jurist, helder hoofd, en een man van doortastend karakter. En wat èn den jurist èn den staatsman siert bovenal: het is hem uitsluitend om de waarheid te doen en hij zoekt nimmer zich zelf, eigen eer of eigen succes.

Het zal zelden zijn voorgekomen, dat een minister zoo algemeen de sympathie had van de Kamer als Mr. Nelissen. Het moge gelden als bewijs, dat de sterkste positie inneemt wie aan bekwaamheid karakter paart. Praktische handigheid is dan overbodig. Deze bezit de heer Nelissen niet en deze behoeft hij niet te bezitten. Men stelt een bewindsman als deze te hoog op prijs dan dat van eenigerlei minder gelukkig beleid zou worden gebruik gemaakt om hem te doen vallen.

Deze minister is democraat als aristocraat van den geest. Democraat meer dan zijn voorganger, die democraat was naar het program en aristocraat van allures.

Minister Nelissen is zoo krachtig mogelijk opgetreden om de fouten van het corps ambtenaren onzer rechterlijke macht te verhelpen. De afgeleefde elementen ruimt hij op, en zijn nieuwe benoemingen zijn - in onderscheiding van die zijner voorgangers - goed. Hij kiest de beste krachten, al zijn zij jong en zonder routine in de zaken der rechterlijke macht.

En in een zaak als de Papendrechtsche heeft de minister getoond, dat hij zich boven vooroordeelen en gevoeligheden van

rechterlijke ambtenaren weet te verheffen om recht en waarheid te doen zegevieren.

Naast zijn ambtgenoot van justitie is de minister Van Swinderen l'enfant chéri van de Kamer. En terecht. Wij hebben in hem een uitnemend diplomaat, een intellectueel heel wat krachtiger figuur dan er de laatste jaren aan het hoofd van dit departement is gezien. Daarbij een goed en pittig spreker.

Een krachtig bewindsman is ook de minister van Waterstaat. De heer Regout toont zich bestand tegen de pogingen, welke men van velerlei zijden op dezen functionaris pleegt te wagen om nu voor deze dan voor gene groep van ambtenaren iets gedaan te krijgen. Deze minister gaat zijn eigen weg. Hij tracht het den menschen zoo goed mogelijk te geven, en zal bij de verdeeling der gunsten zich niet laten leiden door pressie, van wege de belanghebbenden op hem uitgeoefend.

Het ziet er intusschen niet naar uit, dat wij door dezen minister de staatsexploitatie onzer spoorwegen zullen bevorderd zien. Deze wordt teruggehouden niet door de aandeelhouders der maatschappij om hun belang, maar door de directies, die nu eenmaal baas willen blijven in eigen huis. Een groot-industriëel als de heer Regout moet voor deze wenschen wel gevoelen.

De heer De Waal Malefijt is als minister van koloniën meegevallen. Althans, aan de vrienden die meenden wel wat over hem te kunnen bazen heeft hij aanstonds met energie hun plaats gewezen. En dat was goed ook.

Dr. Kuyper en zijn trouwe gezellen zijn fanatici. Het scherpe antithese-drijven van 1901-1905 tracht men bij elke gelegenheid aan te wakkeren.

Bij Koloniën was het de zending. De minister moest verklaren, dat hij van staatswege de zending zou versterken en begunstigen. En dan liefst, dat nergens de Islam zou worden ontzien. Propaganda door dik en dun.

Toen Marine aan de orde kwam, klommen dezelfde fanatici op de bres. Admiraal Wentholt deed niet genoeg voor het zedelijk en geestelijk welzijn der matrozen. Er waren in de scheepsbibliotheken bundels *moderne* preeken! Ook hier moest van de Overheid propaganda uitgaan voor het eenig ware Christendom.

Het werd den minister op weinig vriendelijke wijze onder de

aandacht gebracht. Zelfs werd de beweging voor het thuis eten der matrozen, een beweging in hoofdzaak tot loonsverbetering, omdat dan het voedinggeld in contanten wordt uitgekeerd, omgezet in een christelijke actie voor de eenheid van het gezin. De minister werd met een 'snertmotie' bestookt, die door den heer De Savornin Lohman handiglijk werd onschadelijk gemaakt.

En eindelijk kwam bij Oorlog dezelfde drijverij aan den dag. Hier zijn het de onderofficieren, die in schapen en bokken moeten worden gescheiden. De groote neutrale organisatie Ons Belang is voor Christelijke onderofficieren niet geschikt. Zij moeten afzonderlijk worden georganiseerd. Zij mogen aan een fiere en zelfbewuste actie niet meedoen. Zij moeten worden zoet gehouden.

En daarom mag Ons Belang niet krachtig worden. Vooral niet kapitaalkrachtig. Het mag geen voordeel trekken uit een drukkerij in den vorm eener naamlooze vennootschap. In geen geval zoo op die drukkerij stukken worden gezet die voor de Regeering onaangenaam zijn.

Zulk een organisatie moet worden gefnuikt, opdat die van de Christelijke onderofficieren met kracht kunne opbloeien.

Zoo wordt de tweedracht, het onderling wantrouwen, het farizeïsme bevorderd onder de mannen, die in krachtige solidariteit onze weerbaarheid moeten waarborgen en versterken.

Dit alles geschiedt telkens door de antirevolutionairen. Een paar mindere goden dansen voor en Kuyper trekt aan de touwtjes.

Gelukkig heeft vooreerst de nederlaag van 1905, vervolgens de duikeling van Dr. Kuyper dit gunstig gevolg gehad, dat de fijne geesten, wien het niet om persoonlijk succes en persoonlijke eer te doen is, zijn gaan inzien, dat van deze drijverij de meerderheid van het Nederlandsche volk niet is gediend. Zoodra zulk een toeleg waarneembaar is, komen deze mannen ter rechterzijde in verzet en keeren zij de geestdrijverij. Noch de christelijk-historischen, noch ook de katholieken zijn daarvan gediend. En het kabinet voelt zich onder hun hoede veilig.

Tot dusver trekt dr. Kuyper, wanneer hij de zaak verloren ziet, zich zoetjens terug. Hij houdt zich groot, maar hij is te slim om niet te begrijpen, dat het met zijn gezag buiten de eigen partij gedaan is. Alleen *De Standaard* blijft dan nog wat sputteren.

De zaak Kuyper-Lehman-Westmeyer is intusschen nog steeds aan de lucht. Kuyper is doende met het bijeenzoeken van candidaten voor zijn eereraad. Een bezigheid, die hij liever aan anderen moest overlaten; maar hij doet nu eenmaal alles singulier. En van den heer Troelstra is nu een voorstel ingekomen tot het houden eener parlementaire enquête.

Waarin dr. Kuyper groot mag zijn, in goede manieren stellig niet. Wie meent, aan een onderzoek van een eereraad zich te moeten onderwerpen doet, hangende de formatie, niet alsof hij de rehabilitatie van zijn zelf gezochte rechters reeds in den zak heeft. En hij, dr. Kuyper, had nauwelijks het boetekleed aangeschoten, of hij hield een redevoering en deed, alsof met deze schuldbelijdenis de zaak was afgedaan.

Dit heeft ongetwijfeld wat afstoot.

Van den minister van Arbeid, zooals hij logischer is te noemen dan van Landbouw, nijverheid en handel, is weinig te zeggen. De hoofdschotel, de arbeidersverzekering, is bewaard tot Februari. Ter zake van de arbeidsbescherming waren de beschouwingen vaag en breedsprakig als naar gewoonte. Men moet maar afwachten, wat ervan zal terechtkomen.

Hoewel een zeer sympathieke persoonlijkheid, is Mr. Kolkman geen minister van financiën. Men kan, bij gewijzigde economische omstandigheden, eens op een eerstontworpen plan terugkomen, maar deze veranderlijkheid heeft zijn grenzen. Deze minister is niet een stuurman met een vaste hand. Hij experimenteert. En hij doet dat met edele nonchalance.

De dertig opcenten van het tarief van invoerrechten zijn weer verdwenen. Omdat de opbrengst der geldmiddelen is meegevallen, heet het. Van de laatste maand zou het hebben afgehangen. Doch ook zal wel hebben meegewogen het nader inzicht, dat dergelijke experimenten zich op het maatschappelijk verkeer niet laten toepassen. De onzekerheid, of alle mogelijke artikelen al dan niet aanmerkelijk zwaarder zullen worden belast, geeft in tal van transacties op termijn, geeft bij alle aanbesteding moeilijkheid. Men schijnt dat niet te hebben voorzien. Maar dit doet ook reeds verstaan, welk een gemis aan besef er heerscht in de regeeringskringen omtrent de geheele beteekenis van het tarief voor het reëele leven. Het is daarom nog niet te voorspellen,

hoe het loopen zal, wanneer eenmaal na de indiening van een tariefwet de strijd van belangen zal zijn losgebroken. Gelukkig dat de voorloopige opcenten tot een definitieve verhooging althans niet hebben dwongen.

Een onbewust gebrek aan ernst zou men in dit beleid kunnen zien. Iets anders dan verweten werd aan den premier, Mr. Heemskerk.

Deze minister is altijd zoo vol geladen met humor, dat te pas en te onpas van den voorraad wordt meegedeeld. Voor den vrager is dit menigmaal onaangenaam. Het doet gemis aan ernst onderstellen en geeft den indruk, alsof men in het zonnetje wordt gezet.

Tegen de onderstelling van gemis aan ernst is de minister met nadruk opgekomen. Hij heeft zich zelf nog eens grondig onderzocht en is tot de conclusie gekomen, dat er nooit een ernstiger minister is geweest dan hij. Men kan hopen, de bewijzen ervan te zullen zien.

En eindelijk de man, die het laatst voor het front kwam, de minister van Oorlog.

Last least. Met de moeilijkste portefeuille van alle heeft men een man belast, die hiertegen blijkbaar niet is opgewassen.

De groote rede van generaal Cool was te scheiden in twee deelen. een zeer klein deel, duur ongeveer tien minuten, dat van hem zelf was; en een zeer lang deel, dat van de ambtenaren kwam.

In het eerste deel, waarin men mocht verwachten dat een belijdenis zou zijn neergelegd van het ideaal, hetwelk hij in zijn bewindstijd hoopte te naderen, in het eerste deel was niets positiefs te herkennen. Alleen hoorde men, hoe moeilijk het was met de verschillende stroomingen in en buiten de Kamer rekening te houden. Van een strooming in het hoofd des leiders zelf schijnt geen sprake te zijn.

En het lange deel, van de ambtenaren, bestond uit de lectuur van de nota's letterlijk zooals zij den minister waren voorgelegd. Erop gewerkt had hij blijkbaar niet, blijkbaar zelfs niet alles van tevoren gelezen.

Reeds nu is er niemand geweest - of de hartelijk bedankte heer Duymaer van Twist moest het zijn - die met het aange-

kondige verhoogde contingent en de verdubbeling van diensttijd voor de viermaanders zich ingenomen betoonde. Uit den katholieken hoek kwam zelfs een ernstige waarschuwing.

Als deze minister het moeilijke werk zal moeten volbrengen van de herziening der Militiewet, zal hij wel een Regeeringscommissaris mogen meebrengen. Gelukkig voor den generaal, dat ook de minister van Binnenlandsche Zaken voor deze wet opkomt.....

M.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs.
XXXIV.

> Nein, sprach der Habicht, du bist mein.
> Denn ich bin gross und du bist klein.

Zou er iets zijn, in het leven, - behalve wellicht de beide door Schiller in zijn ‘Weltweisen’ bezongen drijfveeren voor 's menschen handelingen ‘Hunger und Liebe’, - dat meer invloed heeft dan het gevoel van rechtvaardigheid, het verzet tegen onrecht? Wij hebben gelegenheid gehad op krachtige wijze de openbaring van dat gevoel te zien in de zaak-Dreyfus, in de dagen van den Transvaalschen oorlog, en nu onlangs weer na de terechtstelling van Ferrer. Maar juist die volgorde wekt den schijn, alsof het tragische lot van den enkelen mensch dieper indruk maakt dan dat van een geheel volk. Want hooger gingen de golven der opwinding in de dagen der Dreyfus-zaak, dan tijdens den oorlog der stamverwante Zuid-Afrikaansche republieken, en meer aandacht heeft de terechtstelling van Ferrer gewekt, dan de dreigende vernietiging van Finlands zelfstandigheid, voor de tweede maal thans, door den Tsaar aller Russen.

En toch moest het lot van Finland een vlammend protest doen ontstaan bij alle vrije volken van Europa en Amerika, wijl de autocratie, het ruwe geweld, de bureaucratische onderdrukking bezig is de nationale zelfstandigheid van een hoogbegaafd, jeugdig, frisch en moedig volk, van vrije politieke ontwikkeling, te vernietigen.

Voor de tweede maal. En dat maakt juist die gebeurtenis te tragischer.

Toen het voor de eerste maal gebeurde, in 1899, stond Europa

er eenigszins vreemd tegenover. Wij kenden Finland, zoo'n beetje, als het land der duizend meren, en wisten iets van afkomst en geschiedenis der Finnen, die bij Rusland behoorden, doch toch vrij stonden tegenover dit sombere land van den Witten Tsaar. Door vele geschriften over de rechtspositie van Finland werd toen de aandacht meer en meer op dit land gevestigd. Maar eerst goed leerden wij het kennen op de tentoonstelling van 1900 te Parijs. Het Finsche paviljoen was een openbaring voor velen. Wat daar bijeen was gebracht getuigde van zoo hoog een beschaving, zoo artistiek een ontwikkeling, zoo rijk een volkskarakter, zoo zinrijk een litteratuur, zoo rein een poezie,....

Wat stak dat eenvoudige, maar smaakvolle en harmonische Finland scherp af tegen de brutale, bonte, schitterende, maar smakelooze pracht van Rusland. Wat aangename en leerrijke uren sleten wij dan onder de Finsche vaderlanders, die met geen woorden genoeg vertellen konden van hun mooi, arm, maar ontwikkeld land; van hun meren en bergen en scheren; van hun dichters en schilders; van hun onderwijs en hun industrie. En vooral van hun vrijheidsgevoel.

Dat was het, wat het meeste indruk maakte. De liefde voor zijn land is ieder aangeboren, zeide Vondel. Maar bij niemand was die liefde zoo sterk saamgegroeid met het begrip van vrijheid, van zelfstandigheid, van eigen land en eigen wet en eigen taal, dan bij de Finnen, die juist toen zuchtten onder het systeem van Bobrikof.

De tentoonstelling van 1900 bracht ons ook in kennis met Finsche patriotten, ontwikkelde, sympathieke mannen, die blaakten van liefde voor hun vrij land. Door hun voorlichting, door hun briefwisseling wisten zij voordurend belangstelling te wekken voor hun land en hun taal, voor hun schrijvers en dichters en zangers. Zij leerden ons Runeberg kennen, den dichter van het mooie ‘Värt Land’:

> ‘O Land, du tusen sjöars land,’

dat tot een volkslied is geworden voor de Finnen; maar ook Franzèn, den dichter van ‘Den inre föreningen’, (de innerlijke vereeniging) en ‘Sörj ej den gryenden dagen förut’ (ween niet over den dag die nog komen moet); en Arwidson, wiens Bundel: ‘Ungdoms rimfrost af sonen i Örnskog’ (Blanke dauw, door den

zoon van het woud) een grootere bekendheid verdient, dan alleen bij Finnen en Zweden. En den geheelen Parnassus van Abo: Nervander, Snellman, Runeberg, Lille, Lönroth, Cygnaeus, die zooveel deden om de oude Zweedsche dichters bekend te maken, en voor jonge dichters den weg te banen in Finland; en die door hun opstellen in 'Abo Tidningar' niet alleen liefde wekten voor de vaderlandsche dichtkunst en de Finsche taal, maar ook voor het vaderland en de vrijheid. Later, toen de studenten van Abo mannen waren geworden, die hun geestdrift en hun liefde voor taal en volk hadden behouden, maar die zich ook met de ernstige vragen des levens moesten bezighouden, sloten zich Nordström, Laurel, en vooral Matthias Castrén bij hen aan. Daar was te Helsingfors een kring van mannen en vrouwen bijeen, die in hun 'veilleés du samedi' den grondslag legden voor het intellectueele leven, dat in Helsingfors zoo krachtig zich vertoont.

Zij zijn de voorvaderen van het tegenwoordige geslacht, dat hun herinnering zoo hoog noodig heeft in de dagen der beproeving.

Naast deze Zweedsche dichters en schrijvers ontstond een jongere generatie, die de Finsche taal weder in eere bracht. Tot deze generatie behoort Lönrott, wiens *Kalevala* het vaderlansche heldendicht werd der Finnen, welks helden: Väinämoinen, Ilmarinen en Lemminkäinen de fresco's van Axel Gallén in het Finsche paviljoen op de wereldtentoonstelling ons leerden kennen. Van die jongeren, meest leerlingen van Topelius, kennen wij nog Aleksis Kivi, den zanger van *Kanteletar* en *Kullervo*, en Arvid Järnefelt, die door zijn roman Isänmaa (Het vaderland) zooveel bijdroeg, om het patriotisch gevoel bij de Finnen te versterken.

Een eigen volk met een eigen taal - dat op het punt staat vernietigd te worden.

En toch is Finland, sedert den vrede van Frederikshamn, sedert de bijeenkomst van den eersten landdag te Borga, een eigen, zelfstandige staat. Alexander I, de ridderlijke keizer, had Finland veroverd, maar geen Russische provincie maakte hij van het veroverde gebied. Het behield de bestaande wetgeving, het kreeg een eigen bestuur en een eigen grondwet. In zijn troonrede

zeide de keizer, dat het Finsche volk ‘sera placé désormais au rang des nations’, dat het ‘libre dans l' intérieur’ zou zijn en slechts onderworpen zou wezen aan ‘l'empire de ses lois.’

Die grondwet van Finland werd plechtig bezworen door elken Tsaar van Rusland, die als vorst van Finland den titel van grootvorst droeg.

En die grondwet bepaalt, dat de grootvorst het land zal regeeren volgens de wetten en dat de Finsche wetgeving geheel zal zijn afgescheiden van die van Rusland; dat Finland een eigen, zelfstandig bestuur zal hebben, behalve op het gebied der buitenlandsche zaken, en dat alleen de troonsopvolging in Finland dezelfde zal zijn als in het Russische keizerrijk.

Ook Nikolaas II heeft die grondwet bezworen, toen hij de erfenis van zijn vader Alexander III aanvaardde.

Maar onder den Russificeerenden invloed van Pobjedonostzef, den almachtigen Opperprocurator der Heilige Synode, werd die eed op de Finsche constitutie door Nikolaas II gebroken...

Die Finsche vrijheid was den Panslavisten reeds lang een doorn in het oog. Zij hadden al zoo vaak de gelegenheid willen aangrijpen om dit laatste verdoolde kind onder de hoede der Al-Russische moeder te brengen. Van de honderd-en-twintig volksstammen waaruit het Heilige Russische Rijk geleidelijk is samengesteld, was het Finsche volk het eenige, dat nog in vrijheid, zorgeloos en blijmoedig, onttrokken was aan de tuchtroede, in het Russisch nagaika of knoet genoemd.

Al die andere volken waren reeds zoo goed getemd.

De Polen hebben reeds lang de ideale politieke eischen met een soort dédain laten varen, en als zij nu en dan schijnen te willen opstaan, doen zij maar zóó; ze gelooven er zelf niet meer aan.

De zeven millioen Joden hebben, onder de slagen van het noodlot - en van de knoet - geleerd hun ruggen philosofisch-geresigneerd te krommen, en zijn dankbaar, dat ze nog niet allemaal in de herhaalde progroms zijn vermoord.

De Klein-Russen zijn zorgelooze vogels, die al blij zijn zoo zij hun bijbel in hun moedertaal mogen lezen, en zoo hun het vel niet al te veel over de ooren wordt gehaald.

De vroeger zoo dappere Kaukasische stammen bieden thans, met Perzische opdringerigheid, in de spoorwegcoupé's hun zijden doekjes te koop aan, voorzien geheel Rusland van hun pikante anecdotes, en zijn tevreden zoo zij in de restaurants hun ‘schaschlyks’ aan het spit mogen braden. De Tartaren, wier schrikwekkendheid tot een antediluviale mythe is geworden, zijn de rustigste kinderen van Rusland, ideale koks, concierges en koetsiers, en hebben hun naam geleend aan iederen Rus. ‘Grattez le Russe’, zeide Napoleon, ‘et vous trouverez le Tartare.’

De Duitsche Balten verloochenen zoo spoedig en zoo goed hun Duitschen naam en hun Duitsche afkomst, worden ‘schneidige’ administrateurs, bureaucraten en officieren, en zijn dan nog Russischer dan de Russen.

En al die andere halfwilde, halfverhongerde, halfbevroren stammen, in verschillende deelen van het groote gebied, drinken wodki, hebben er hartelijk weinig belangstelling voor, wat er in de wereld omgaat, hoe zij genoemd worden, en door wien zij bestuurd worden. Zij vereeren den Pope en Batoesjka, den grooten Tsaar, en als men ze aanziet moet men tot de overtuiging komen, dat geen macht ter wereld in staat is den goedmoedig-wreeden, stompzinnig-vervelenden grijnslach van hun gelaat te verdrijven, te doen plaats maken voor eenig hooger begrip dan ‘Hunger und Liebe.’

De Finnen staan geheel buiten die verruschte wereld. Zij zijn wat, en zij weten het. Van alle beschaafde volkeren het meest naar het Noorden en op een armelijken grond wonend, moeten de Finnen een harden strijd voeren om het bestaan. De aanraking van de uit Zweden komende westelijke beschaving, met den kernigen, reeds door de wonderbare volkspoëzie zich kenmerkenden geest der Ural-altaïsche stammen, droeg mede bij tot versterking van het intellectueele leven. Door ijzeren vlijt en door kennis van de moderne techniek ontstond een toenemende welvaart, een zelfstandige industrie, een levendige handel. En daardoor ontwikkelde zich een nationaal zelfbewustzijn, dat door dichters en schrijvers en predikers krachtig werd gesteund. Allen, die Finland leerden kennen, die zich bezig hielden met de studie van het volksleven, van de litteratuur, van de kunst,

staan vol bewondering voor de op elk gebied bestaande geestesontwikkeling, die onder vaak moeilijke omstandigheden is aangekweekt. Finnen en Zweden wedijverden, om de schatten van het verleden en de wetenschap van den nieuweren tijd onder de breede klassen des volks te brengen. Bibliotheken en openbare leeszalen werden opgericht; te Helsingfors bestaat een filosofische boekerij, waarin alle meesterwerken der wereldlitteratuur in het oorspronkelijk en in Finsche vertalingen aanwezig zijn. Bijzondere zorg werd besteed aan het onderwijs, aan de verspreiding van kennis onder de volwassenen. En met groote kosten, gedekt door een algemeene inschrijving, werd een Finsche encyclopedie uitgegeven, die naast de beste encyclopedia van Europa mag genoemd worden.

Zoo is Finland geworden een beschaafd land, met een beslist modern karakter. Wat in Europa werd gedacht en geschreven, uitgevonden of gemaakt, werd in Finland met groote liefde ontvangen, met zorg bekend gemaakt. En bij de groote gevoeligheid, bij de bijna naieve weekheid van gemoed toonen de Finnen een mannelijke kracht, een natuurlijke, gezonde levensopvatting, die spreekt voor het hooge peil, waarop het Finsche volk staat.

Dit was grootendeels een gevolg van de vrijheid, de individueele en politieke vrijheid, de autonomie van den staat, en den eerbied voor de wet, heerschend onder de bewoners. Die vrijheid zal thans worden vernietigd, die eerbied voor de wet is reeds geschonden, door den vorst, die in de eerste plaats geroepen was haar te doen eerbiedigen.

Dat is het, wat diepen indruk moet maken, in geheel Europa.

Toen de ontzettende nederlagen van het Russische leger in Mandsjoerije, van de Russische vloot bij Tsoesjima, alle gebreken van het bureaucratische regeeringsstelsel hadden blootgesteld, ontstond in Rusland een groote beweging, die het einde van het Cesaro-papisme scheen te zullen aankondigen. Zelfs zij, die het hardst den machtigen Tsaar hadden gevleid, drongen nu aan op een parlementairen regeeringsvorm, een constitutie, de bijeenroeping van een Zemstvo Sobor. Voor Rusland scheen de dageraad der volksvrijheid te zullen aanbreken. En voor Finland het herstel van de rechten, die Nikolaas II, zonder acht te slaan

op wet en recht en met schending van zijn eed, had vernietigd.

In de Russische constitutie van 1906 staat in art. 2:

'Het grootvorstendom Finland, dat een ondeelbaar bestanddeel van het Russische Rijk vormt, wordt in zijn binnenlandsche aangelegenheden bestuurd door bijzondere instellingen, gegrond op een afzonderlijke wetgeving.' En daardoor werd in 1906 de toestand hersteld, die in 1899 was opgeheven. En thans, nauwelijks drie jaren later, wordt, al weder met schending van die belofte en van die bij 'onveranderlijkenkeizerlijken wil' vastgestelde grondwet, het geheele bestuur van Finland onder Russische ambtenaren gebracht. Buiten medewerking van den Finschen Landdag werd aan Finland een schatting van 20 millioen per jaar opgelegd voor militaire uitgaven in Rusland, en toen de Landdag weigerde machtiging te verleenen voor die betaling werd hij ontbonden. De schatmeester, die weigerde op een niet door den Landdag goedgekeurd besluit, de betaling te doen, werd ontslagen. De gouverneur van Finland, die deze beslissingen afkeurde, wijl zij in strijd waren met de plechtige beloften des keizers, en die in zijn onschuld nog waarde meende te moeten hechten aan Russische keizerwoorden, werd ontslagen. De Finsche Senaat, bestaande uit de hoofden van departementen, werd samengesteld uit Russen, die zelfs de taal des lands niet kennen, veel minder begrip hebben van het intellectueele, het geestesleven der Finnen. En dat geschiedde, waar de Finsche wet, door den Tsaar bezworen, bepaalt, dat slechts Finnen in Finland openbare ambten mogen bekleeden.

En om de Russische overheersching inderdaad te voltooien, werd aan de Russische regeering macht gegeven, om vast te stellen, welke Finsche zaken voortaan als 'Rijkszaken' aan de beslissing van de Russische regeering zullen worden onderworpen; met het resultaat, dat zoowat alles wat in Finland tot de bestuursmacht behoort, zal worden gerekend tot de 'Rijkszaken.'

In een woord: de inlijving - voor het oogenblik nog de facto slechts, morgen ook de jure.

En dit gdbeurt, drie jaren nadat de 'onveranderlijke wilsuiting' de rechten en vrijheden van Finland had hersteld!

Wat zal van Finland worden onder dit Russische bestuur?

De nivelleeringszucht der Panslavisten zal Finland pogen neer te halen tot het peil van Russische beschaving, van wodki en knoet. De drie millioen Finnen kunnen niet op tegen de honderd dertig millioen Russen, die al de ‘zegeningen’ van de slavische beschaving genieten.

Maar de Finnen hebben iets wat hen sterker maakt. Zij hebben één wil en één gevoel dat den Russen ontbreekt. Zij willen de vrijheid. Zij gevoelen zich sterk, door dien wil.

Het zijn geen fantasten, geen opbruischende vrijheids-roepers, geen zich in opwinding pratende idealisten, als de Russen, die snel ontvlammen, en even spoedig weder ineenzinken als een uitgebrand stroovuur. Zij zijn harder, steviger, krachtiger, en daardoor kalmer, maar met meer doorzettingsvermogen. Zij zijn geen mannen van het woord, die zich dronken maken met welsprekendheid; maar mannen van de daad, ernstig, helder, onverwrikbaar. Zij zijn hard en trotsch als het graniet hunner bergen, dat in Petersburg zoo veel wordt gebruikt, omdat het beter weerstand biedt aan het ruwe klimaat dan het zachte, schitterende marmer van zuidelijker landen. Maar wat zij willen, weten zij, met onverzettelijke hardnekkigheid, en zij willen nooit meer dan zij kunnen.

Een eeuw lang hebben de Finnen onder het bestuur der Russische Tsaren getoond, dat zij in vrijheid levend, tot de beste, eerlijkste, werkzaamste en meest intellectueele vaderlanders behooren.

De nieuwe eeuw, die in 1909 voor hen aanbreekt, zal zoo geheel anders zijn.

Maar zij zullen niet versagen. Want wat hen samenhoudt, wat hen maakt tot een ‘eenig volk van broederen’ is het duidelijke besef van den gemeenschappelijken nood, de liefde en toewijding aan het gemeenschappelijke vaderland en het gemeenschappelijke vrijheidsideaal.

Voor de toekomst van Finland behoeft men niet bezorgd te zijn - zoolang die gevoelens blijven heerschen.

Maar toch mag Europa niet toestaan, dat op die wijze een vrij volk wordt geknecht, dat op die wijze binnen tien jaren een keizerlijk woord en een dure eed tweemaal verbroken werden.

En al kan Europa dat onrecht, die vernietiging, die knechting

niet beletten, het heeft toch den plicht tegenover dat onrecht zijn weloverwogen meening uit te spreken.

Komende tijden mogen ons niet kunnen verwijten, dat wij, in kleine zorg voor het eigen welzijn en het eigen belang, ons hart en ons gemoed gesloten hebben gehouden voor het lot van een klein, maar dapper volk, dat met alle kracht strijdt voor zijn vrijheid en zijn nationaal bestaan. Het protest van 1899 heeft niet veel geholpen, dat van 1909 zal evenmin baten. Maar toch mogen wij niet zwijgen. Want ook in de staatkunde mogen de denkbeelden van humaniteit en solidariteit geen holle frases zijn, en ook in de staatkunde geldt de stelregel:

> Qui tacet consentire videtur.

Bibliografie door J.B. Schepers.

Nieuwe bloesems.
Die vlakte en andere gedigte van Jan F.E. Celliers; Volkstemdrukkerij - Pretoria, 1908.
Verse van Potgieter's trek van Totius, A.K. Koomans, Potchefstroom.

Eigenlik was het onbillik bij de bespreking van het herleven van de Nederlandse stam daarginds en van de wording der Zuid Afrikaanse kunst Totius (‘Bij die Monument’, de N.G. 1909, II 39) te laten voorgaan, want wij allen hadden al lang gehoord van ‘Die Vlakte’ van Celliers, voordat we iets wisten van het bestaan van Totius. Toevallig kreeg ik echter zijn bundel het laatst in handen. Nu wil ik echter hem graag op de plaats zetten, die hem toekomt. En die plaats is hoger: hij overziet ruimer veld en staat ons daardoor nader; hij is een van de onzen, wanneer hij Afrikaans schrijft; zijn Hollands is dat van een De Genestet. De Afrikaander is mij liever, is échter.

Het bundeltje begint met een scherpe karakteristiek van de nieuwe tijd en -kunst in Zuid-Afrika door Gustav S. Preller; ook voor menig Nederlander nuttig om te lezen en - aangenaam. Dan een blz. van de schrijver over z'n spelling en z'n taal en ‘Die Vlakte’ ligt voor me, maar ik wil hier niet weer die kostlike beschrijving fragmentaries overnemen; het boekje is voor ieder te krijgen, ofschoon veel te duur voor het uiterlik, maar men weet wel hoe prachtig dat wijde veld geschilderd is, en zal over vorm-van-uitgave en prijs wel heenkomen.

Waar ik echter nu op wijzen wil, dat zijn verzen als ‘In ballingskap (Clarens 13 Juli 1904)’, waarin de schrijver zo prachtig de laatste ogenblikken van Paul Krüger schildert:

Die awendsonne kus die vlak van d' meer,
Die golfie slaat
'n droewe maat,
Die moe'e krijger buig d' hoofd terneer.

Allen zitten daar om de lamp, mans, vrouwen en kinders; maar in d' ou krijgsmans oge welt 'n traan.

Hij denkt aan zijn thuis; hij is er weer; zijn leven vliegt hem voorbij in al z'n fazes en zo sterft hij daar bij 't invallen van de nacht. Daar woonde de schrijver dat afsterven bij; daar zong hij van ‘Chamonix’ en droomde te ‘Sauvabelin’ bij Lausanne. Maar z'n geest geniet het meest van Zuid-Afrika en hij gaat niet geheel in het verleden terug; hij staat in het heden; dat heden gaat voor en in velerlei vormen treft het hem, van de leuk vertelde anekdote tot het zot-dolle ‘More-mal’ (morgendwaas), d.w.z. dol van de gouden morgenstralen). Innig-knus vertelt hij van ‘Klein-ondeug’, geestig van ‘'n Snaakse vrijerij’; raak is dit puntdicht op

Die boerevrouw.

Haar wese is ernst, sij gaat haar weg in swij'e,
gehoorsaam op die weg van lange lije;
Suid-Afrika, Uw moeder in haar wee
- wat aan die wer'ld 'n nasie gee.

Ferm is het historiese verhaal van Japie Greyling, de jonge van elf jaar, die zich eer liet doodschieten dan te verklappen waar zijn broers waren; en dan vooral is goed:

Die ossewa.

Die osse stap aan deur die stowwe,
geduldig, gedienstig, gedwee;
die jukke, al drukkend hul skowwe[1)],
hul dra dit getroos en tevree.

En stille, al stuiwend en stampend,
kom stadig die wa agterna,
die dowwe[2)] rooi stowwe, al dampend,
tersij op die windje gedra.

1) schoften.
2) doffe.

Die middagson brand op die koppe,
gebuk in hul beurende krag,
hul swaai heen en weer in die stroppe
- en ver is die tog van die dag.

Dit kraak deur die brekende brokke,
die opdra'ens[1] is ver en is swaar,
dit knars in die knakkende knokke,
maar hul beur en die vrag breng hul daar.

So, stom tot die stond van hul sterwe,
blijf ieder 'n held van die daad.
- Hul bene, na swoege en swerve,
lê[2] ver op die velde verlaat[3]....

Wie Zuid-Afrika van horen zeggen, niet van eigen aanschouwen kent, ziet het hierin voor zich. Deze verzen staan dicht bij de Vlaamse van René de Clercq, b.v. Er is veel meer; maar, als men denkt dat de schrijver tot *dieper*, *meer persoonlike* lyriek zal komen, volgen er een 15-tal verzen saamgebracht onder het hoofd ‘Oorlog’ en men wordt werkelik door vele tot tranen geroerd, o.a. door ‘Die laatste a'ent’, als de kinderen nog niet naar bed hoeven, want - maar dat zegt Moeder hun niet - Vader moet ten oorlog en staat ten slotte bij z'n slapende schatjes; zo waait er ook weer door deze verzen de weemoed van verloren illusies, van ondergang in wreedheid, maar tevens de stille belofte van weeropbloeien als in de eerste bundel van Totius (‘Bij die monument’).

En ons past het wel blij te zijn, dat zich dat diepe gevoel door het verleden gewekt, omzet in liefde voor het heden, die hoop geeft voor de toekomst, maar wij willen dan die hoop ook wel verwezenlikt zien.

En ziedaar, nauweliks was deze bundel in mijn handen, of ik ontving een nieuwe van Totius en, was die van Celliers heel gewoon, wel een beetje erg minnetjes van papier, oranje omslag

1) helling.
2) liggen.
3) verlaten.

en druk, deze voldeed aan hogere eisen, in z'n bruine fijn bedrukte omslag door 't rode zijden koordje vastgehecht.

Daarbij goed van druk, op mooi papier met veel wit omrand, waarlik een uitgave om trots op te zijn!

Deze keer geeft Totius ‘Verse van Potgieters trek’ en ziet dat verleden voor zich waarin het ‘Donkere Afrika’ verlicht werd door de Boer die het van het zuiden uit binnen trekt en dan in botsing komt met ‘Die swarte halwe-maan’ van vorst Chaka; hij beschrijft hoe zij zich samentrekken rondom de optrekkende blanken op ‘die Vlakte’, niet als Celliers die schildert, maar wakker geschrikt door een kerklied vóór de strijd; weer worden ‘die Os’ en ‘die Ossewa’ bezongen als een Hollander zijn schip toezingen zou, de woestijnbewoner zijn kameel; en er heerst daarin een toon van retorika min of meer als Schaepman in de mooiste delen van zijn Aya Sofia lei; beide voortkomende uit het innige geloven van de dichters. ‘Die drie kindertjes’, door kaffers weggevoerd en nooit weer gevonden - in leven ten minste niet - wel

> klein beentjies, tussen steentjies
> weggebleek, bedek die grond.

‘Vegkop’ en z'n gevecht wordt in een paar vegen geschilderd; daarna klinkt het ‘Kafferlied’ met z'n eentonig, dreigend ritme; ‘Weg van die see!’ wordt Potgieter in de mond gelegd en zijn Nederlandse naamgenoot zou raar opgezien hebben, had hij geweten dat een verre tijdgenoot zo dacht, zo moest denken, hoewel hij van Nederlandsen bloede was. Dat is de humor der wereldgeschiedenis: voor de ene tak van onze stam is zee haast gelijk van betekenis met ‘vrijheid’, voor de andere met ‘dwang’ en ‘vervolging’.

De Brit vervolgde hem waar maar zijn schip varen kon, terwijl hier de niet varende Spanjaard niet kon komen.

De macht van de zee blijkt er afdoende uit: wie er meester van is heerst; wie 't land alleen kent, vlucht weg en mag zijn ‘Trekkerslied’ aanheffen:

> ‘Trek verder!’ verlui dit
> die more heel vroeg,
> en sawends heel laat:
> ‘nog nie ver genoeg!’

Die vooros zijn klok
met sijn klinglende lied
is die weinige vreugd
wat die wereld hier bied.

De zeekust en het binnenland zullen nu een worden; wat zal nu de toekomst, wat de vreugde dan zijn; klokgelui van vrijheid blijheid?? De zware last van vroeger, kaffervorsten als ‘Moselekatse’ die hoopten: ‘eenmaal drijf ons hul weer weg’, zullen wel niet gauw weer opstaan; maar mannen als ‘Potgieter’ zijn er nodig, al zijn zij niet het ene nodige. Totius doet, dunkt mij, wijs, met niet alleen naar dat verleden en z'n helden te kijken; de retoriek van een Arndt en Körner wekt niet voortdurend de aandoening van gevoels-poëzie, al heeft men in sommige tijden er behoefte aan.

Celliers wijst hem andere wegen.

Haarlem.

De zonde.*) *Drama in vier Bedrijven* door Eline van Stuwe (Jacqueline P. Reyneke van Stuwe).

Voor de eerste maal opgevoerd te Amsterdam, den 21en November 1908, door de Nederlandsche Tooneelvereeniging.

Het recht van opvoering voorbehouden volgens de wet, op het auteursrecht.

Personen:

SJOERD AFKEMA, Timmerman.	Juffrouw ANNA.
NELLE, zijn vrouw.	JANS } Verpleegden op Rustenburgh.
BERT, hun zoon.	KATRIEN } Verpleegden op Rustenburgh.
SIETSKE, hun dochtertje, oud 14 jaar.	LENA } Verpleegden op Rustenburgh.
Een Roomsch-Kath. Geestelijke.	MIJNTJE } Verpleegden op Rustenburgh.
Mevrouw BOOMS.	HENDRIKA } Verpleegden op Rustenburgh.
Mevrouw VAN LAAR.	Een buurvrouw.
GRADA, binnenmeid } bij Mevr. BOOMS.	Een knecht.
DIEN, keukenmeid } bij Mevr. BOOMS.	Eerste dienstbode.
De Directrice van het gesticht Rustenburgh.	Tweede dienstbode.

*) Met oorspronkelijk 2e bedrijf, dat op verzoek der Nederlandsche Tooneelvereeniging, door een ander vervangen werd.

De zonde.
Eerste bedrijf.

Eenvoudig binnenhuis. Links achter deur, daarvoor roodgloeiende kachel, of gasstel met strijkijzers, overal lijnen, waarop schoon goed te drogen hangt. Achtergrond huishoudkast en bedstee met gesloten gordijnen. Rechts bij 't raam geschoven kleine tafel, waarop koffiegerei. In 't midden groote strijktafel met strijkgoed. Rechts meer vooraan ook een deur.
Avond, ongeveer 7 uur.

Eerste Tooneel.

Nelle, Sietske.

Nelle:

(onder 't strijken tot Sietske, die bij de kleine tafel zit te lezen)

Mot dat zoo maar leze, de heele avond door?

Sietske:

(voorover gebogen, 't hoofd in beide handen)

Nog effe dit hoofdstuk uit.

Nelle:
As je d'r maar an denk, dat de wasch van Wenting nog weg mot.

Sietske:

(ongeduldig)

Jawel.

Nelle:
En vader wil niet, dat je zoo laat over straat gaat.

Sietske:

(stopt de vingers in de ooren)

Nee, nee,

(stilte)

.

Nelle:
Ik zou wel 'n kommetje koffie luste.

(luider)

. Ik zeg, ik zou wel 'n kommetje koffie luste.

Sietske:

(afwezig)

Wat is t'r nou weer?

Nelle:

(wijzend op de koffiekan)

Ik wou, dat je me's inschonk.

Sietske:

(smijt 't boek dicht)

Dáar dan

(schenkt driftig in)

.

Nelle:

Ben je klaar?

Sietske:

(schamper)

Klaar? Da's ook 'n vraag. Nooit laat u me 's rustig leze.

N e l l e :

(tevreden koffie drinkend)

Maak dan maar af, gauw.

S i e t s k e :
Nee, nóu bedank ik d'r voor

(mokt)

.

N e l l e :
Ook al goed. Haal dan die bandjes maar uit. Niet zoo peuterig, vlug 'n beetje, d'r is nog meer

(stilte)

.

S i e t s k e :
Heb vanmiddag Bert z'n meissie gezien.

N e l l e :

(doorstrijkend, afwezig)

Wie heb jij gezien?

S i e t s k e :
't Meissie van Bert.

N e l l e :

(schrikkend)

Jezus Maria, daar zou 'k 't goed late verbrande.

(stroef)

Bert heb geen meissie.

S i e t s k e :
Niet? En òf hoor. Net of 'k 't niet weet. Jullie denke altijd nog, dat 'k 'n klein kind ben. Maar 'k weet alles. Ja, kijk u me maar niet zoo raar an ik weet alles.

N e l l e :
Tjonge, jonge, wat 'n genotje voor jou. En wat weet je dan wel? Zou je me dat ook ereis wille vertelle?

S i e t s k e :

Nóu dat van Bert.

N e l l e :
Wel, wél. En hoe ben je daar zoo achter gekomme?

S i e t s k e :
Gehoord.

N e l l e :

(minachtend)

Heb jij voor luistervink gespeeld?

S i e t s k e :
Hoeft geen eens, u praat altijd zóó hard, dat je 't wel hoore mot. Maar 'k wist 't al lang hoor, o jee, al zoo lang.

N e l l e :
Zoo. 'k Merk, dat me motte oppasse met jou.

S i e t s k e :
Waarom wil u 't eigelijk niet? 't Is wat 'n knappe meid, zwarte oogen, en zwart haar, ècht. Grada hiet ze, mooie naam Grada.

N e l l e :
Wat je zegt.

S i e t s k e :

(zeurig)

Alleen maar, omdat ze protestant is? A l l e e n ...

N e l l e :

(uitvarend)

Alleen? Alleen? Alsof dat geen voldoende reden is. Alleen.... Kijk me 's an. Nou heb jij de jare nóg niet, maar as jij 't hart heb, om me later an te komme met 'n protestantsche jonge, dan zal jij 's wat zien. Haal 't niet in je hersens, ik waarschuw je. Net as nou met Bert zal 'k 'r tege strijje, strijje, tot 'k niet meer kan. Mijn hebbe ze in m'n jeugd 'n huwelijk met 'n protestantsche jonge onmogelijk gemaak, en 'k ben d'r me ouwers altijd dankbaar voor geweest, nét zoo zal 'k doen met me eige kindere. Nou weet je 't

(stilte)

.

Sietske:
Maar Bert.... Bert kan d'r nou toch niet meer af? Hij mót 'r toch trouwe? Hij mót nou toch?

Nelle:
Motte? Motte? Dat zalle me dan toch ereis zien. Motte? Hij mót niks, en hij hoeft ook niks, versta je me?

Sietske:
Ja maar....

(aarzelt).

Nelle:

(begrijpend)

Oooo. Ben je dáar ook al van op de hoogte. 'k Merk, dat jij goed geluisterd heb

(binnensmonds)

. Hadde ze maar motte oppasse 'k heb genoeg gewaarschuwd, 'k heb....

Sietske:
Stuur je 'm dáarom soms naar Rotterdam?

Nelle:
Daarom? Ja, zoo'n slungel van 'n jonge stuur je maar, net of 't 'n postpakketje is. Is ie verleje jaar daar dan niet op karwei geweest? O zoo. En nou heb ik je maar één ding te zegge, dat, as jij 'n woord uitlaat, van wat jij heb gehoord, ik jou 's zal late proeve, dat mijn hande meer kenne as strijke. Begrepe?

Sietske:
Ik zal niks zegge.

Nelle:
Da's je geraje. Denkt 'r an,

(dreigt met den vinger)

luistervinke en babbelkouse kenne me hier niet gebruike, dan ga jij 't huis maar uit. Me zalle altijd wel 'n dienstje voor jou vinde, as hippeltip bij 'n kind of acht, of as duvelstoejager in 'n winkel. - Nou heb jij maar te kieze.

Tweede Tooneel.

Nelle, Sietske, Dien.

N e l l e :

(tegen Dien die komt binnenstuiven)

Heer wat mankeert jou? Je ziet 'r uit, nee maar... Heb je gehuild?

D i e n :

(ontdaan)

Bert is weer an geweest. Wat mot 'k beginne? Het 'n spektakel gemaakt.... En mevrouw is thuis.

N e l l e :
Sinds wanneer?

D i e n :
Van gisteren. Grada was om 'n boodschap, nèt. Angst, dat 'k heb uitgestaan. Oooo..., als z'm getroffe had!

(half schreiend)

'k Mot er niet an denke, 'k wou dat 'k 't nooit begonne was....

N e l l e :
En dan?

(tot Sietske)

Sta jij nou niet te kijke, of

je van Lotje getikt ben. Allee, dáár, neem je boek, en ga zitte leze. In de keuke maar.

Sietske:
Laat me nou blijve, 'k vertel immers toch niks over?

Nelle:
Werachies niet. 'k Vertrouw jou voor geen haar, vlug 'n beetje, en pas op, as je luistert

(Sietske af).

Derde Tooneel

Nelle, Dien.

Nelle:
Nou?

Dien:
Hij leek wel dol, wou de naam van die vent wete, en 'k wist niks. Laatst, toen ie me vroeg, of ze met 'n ander liep, heb 'k 'ja' gezeid, om d'r van af te weze, maar 't is niet waar, nièt waar. Ik kan me d'r niet uit redde meer. Toen ze weg was, ging 't nog, maar nou, nou.... Als je 'm niet laat weggaan, ga ik weg, zoo hou 'k 't niet uit. Hij vermoordt me, als tie d'r achter komt, hij vermoordt me.

Nelle:
Bedaar nou 's effe. Eerst zal 'k je 'n bakkie koffie schenke, en dan spreke me same nader.

Dien:
En als Bert.... Als ie me nou hier ziet zitte?

Nelle:

(inschenkend)

Wat zou dat? Heb je nooit meer 'n bakkie koffie bij me gedronke? Nou.... Daár, drink op je troost.

(gluurt om de keukendeur)

Niks. As die leit te leze, denkt ze an geen luistere. Vertel op nou. Wanneer is mevrouw thuis gekomme?

Dien:
Gisteravond met Grada en de kinderen.

Nelle:

En.... heb ze niks gevraag?

D i e n :
Grada? Zóo als ze in huis kwam: ‘Is Bert 'r nog geweest? Heb je wat van 'm gehoord?’

N e l l e :
En wat heb je gezeid?

D i e n :
Nee, natuurlijk.

N e l l e :
Heb ze niet uitgevare?

D i e n :
Gehuild heb ze, was niet tot bedare te krijge

(stilte)

. Vroeger heb ze mijn late huile, nou krijg zij d'r beurt.

N e l l e :
Zoo zie je al weer. - Wie weet, hoe jij later nog 's lache zal.

Dien:
Verlede jaar, als 'k uit de kerk kwam, wie bracht me thuis? Bèrt. Als 'k me uitavond had, wie stond me op te wachte? Bèrt.

Nelle:
Vertel me nou niks, zèg. Je ben same wel hier geweest.

Dien:
Dikwijls.

Nelle:
En dat had ik wat graag gezien hoor, wát graag. Eén geloof, 'n knappe meid - geen praatjes, dat ben je -, handen an je lijf, wat?

Dien:
Eén keer ben me saam met Grada na de kemedie geweest, en toen was 't uit, uit, keek Bert niet meer na me om, stond ie me niet meer op te wachte, kon ik alleen uit de kerk na huis toe gaan.

Nelle:
'k Weet 'r alles van, heb 'r zelf spijt genoeg van gehad.

Dien:
O, als 'k ze same zag uitgaan, arm in arm, de hoofde bij mekaar, smoespelend, zij en hij....

(hartstochtelijk)

, dan had ik ze kunne slaan, slaan.

Nelle:
Kan me best begrijpe.

Dien:
Niks heb ze an me gemerkt, alles heb 'k uitgevochte, alleen in me kamertje bove, maar dát heb 'k mezelf beloofd, als 'k ze ooit 'n poets kon bakke, dat 'k 't dan niet late zou.

Nelle:
En je heb ze d'r een gebakke, hahaha, geen halve maatregel.

Dien:
Gewacht heb 'k d'r op, maande, maande, en aldoor heb 'k d'r glundere snoet voor m'n ooge gehad, moest 'k z'n praatjes anhoore, maar 'k heb ze late prate en lache.

(balt de vuist)

Wacht maar, heb 'k gedacht, mijn beurt kom ook, en mijn beurt is gekomme. Verlede maand moest mevrouw uit stad, onverwacht, d'r pa lee op sterve. Grada ging mee met de kindere, ik bleef hier, passe op 't huis. Vóór dat ze ging, heit ze me 'n brief

gegeve voor Bert, zóó as tie kwam, moest 'k 'm geve. Jawel, toen ie 's avonds an de deur stond, heb 'k 'm gevraagd, of tie Grade niet was tege gekomme, zoo nèt was ze de deur uitgegaan.

N e l l e :

(lachend)

Wat 'n kemedie. 'k Zie 'm nog thuis komme die eerste avond. Heere, heere, wat was tie kwaad.

D i e n :

De tweede avond heb 'k 'm 't zelfde gezeid, de derde

ook, toen ben 'k uitgegaan, heb 'm late belle. De volgende dag heb de buurmeissies me gevraagd, of t'r brand was geweest.

N e l l e :
'n Wonder, dat ie de bel niet heb stuk getrokke. 't Is zoo'n driftkop.

D i e n :
Na 'n week heb 'k 'm wijs gemaak, dat Grada met vacantie de stad uit was. Mevrouw wist, waar ze zat, dán hièr, dán daàr. Als tie brieve voor d'r had, zou mevrouw d'r 't adres wel opzette.

N e l l e :
Heit ie dat gedaan?

D i e n :
Telkens, de stoffel! Een voor een heb 'k ze de kachel ingestopt. De brieve van haar heb 'k opgezameld, 'n heel pak. Lage op 'r te wachte, toen ze thuis kwam.

N e l l e :

(gretig)

Hei je d'r niet eentje....

D i e n :

(met walging)

Geleze? 'k Had ze liever angeraak met 'n tang als met me vingers, bah.

N e l l e :
En.... heb ze jou nóg niks gezeid van....

D i e n :
Van dát? Geen stom woord. Als Bert zich niet versproke had, was 'k nog eve wijs, als te vore.

(ruw)

Mot ze maar hebbe, wat 'r op staat, 'n fatsoenlijke meid doet zoo iets niet.

N e l l e :

(met overtuiging)

Daar zeg jij 'n waar woord an.

D i e n :
O, geloof maar niet, dat 'k 'r spijt van heb. Ze hebbe wat verdiend, allebei. Maar 'k had gedacht, dat hij meegaander.... Hij stuift zoo op, is niks mee te beginne. 'k Ben bang voor 'm, ècht bang.

N e l l e :
Mot je niet weze. As je bang ben, ben je weg.

D i e n :

(angstig)

Zorg d'r voor, dat ie niet meer bij me komt. 'k Val door de mand, 'k kan me niet meer houwe en hij vermoordt me, hij....

N e l l e :
Meid, stel je niet zoo an. Vermoorde doe je zoo gauw niet. Maar je heb gelijk, hij mot geen kans meer hebbe d'r te zien.

(zich bezinnend)

La me 's kijke.... Morge mot ie op karwei na Rotterdam, as 'k 't 'm lappe kan, gaat ie vandaag nog. Wie weet met 'n zoet lijntje. Me zalle wel zien, vertrouw maar op mijn.

D i e n :
En geen woord dat ik....

(staat op)

N e l l e :
Jóu verraje? Maar mensch 'k ben je veels te dankbaar. Hoor 's, je kan de omstandighede niet vooruit loope, maar as alles gaat, zooas 'k 't hoop, dan spreke *wij* mekaar

nader. Let 's op *mijn* woorde.

(klopt Dien op den schouder)

Kom maar 's gauw hoore, hoe 't hier is afgeloope. Mijn deur staat voor je ope meid, altijd, vergeet dat niet.

Dien:

(glimlacht gestreeld)

Dat is dus goed afgesproke? Ik kan je niet zeggen, hoe 'k ben opgelucht. Wel tien pond lichter.

Nelle:
Wel ja, wat geef dat gedrens? Moet de wereldsche zake wat luchtiger opneme. Goeien avond en sterkte.

(gelach)

Dien:
Dáàg.

(af)

Vierde Tooneel.

Nelle, Sietske.

Nelle:

(de keukendeur openend)

Kom nou maar weer binne.

Sietske:
Had me nou nog effe gelate, 'k was net zoo prachtig an 't leze, van 'n ontaarde moeder, die stuur d'r kind in nacht en ontijd de straat op.

Nelle:
Tjessis, wat 'n verhaal. Hoe kan je nou zulke dinge leze.

Stem:

(buiten de deur)

Volk.

Nelle:

(tot Sietske)

Doe 's ope.

Vijfde Tooneel.

De vorigen, Dienstbode.

Dienstbode:
Goeien avond. 'n Mand strijkgoed, vrouw Afkema. Kan 't nog thuis vóór Zaterdag?

Nelle:

(overdreven vriendelijk)

Me heb nou Dinsdag? Dat zal d'r om spanne. La me 's kijke. Boorde, manchette, overhemde.... Da's zoo heel veel niet. Is 't voor de nieuwe mensche op 't Plein? Zal wel gaan hoor.

Dienstbode:

(dringend)

Vast voor Zaterdag?

Nelle:
Je kan d'r op rekene. 'n Bakkie koffie? Nee? Heb je zoo'n haast?

Dienstbode:
Mevrouw wacht. Saluut.

Nelle:
Dáàg.

(dienstbode af)

Zesde Tooneel.

Nelle, Sietske, Bert.
(Bert komt binnen rechter zijdeur).

Nelle:
Kom je achter in?

Bert:

(kortaf)

Ja.

Nelle:

(aan 't strijken)

In de kroeg geweest? 'k Ruik hier de jenever.

Bert:
Kan 'k me ete krijge?

Nelle:
Zeker.

(tot Sietske)

Haal 's uit de bedstee, gauw.

(zacht tot Bert)

Wat is t'r gebeurd?

Bert:

(met ingehouden woede)

Ben bij Booms geweest. Ze was t'r niet, wéér uit met die kerel.

Nelle:
Wat heb ik je gezeid? Wou je moeder niet geloove, nou zie je 't zelf.

Bert:
'k Ga weg. Vanavond nog.

Nelle:
En me had afgesproke van morge? O nee mijn is 't goed, zóó niet, me sture je goed wel na. Maar je winkel.... Kan je toch zoo niet in de steek late?

Bert:

Kan me niet verdomme. Stuur d'r Siets op af, of - of...

N e l l e :

't Is goed. Eet nou maar. Kijk 's, boerekool met rookworst, je lieveling.

(tot Sietske)

'n Vork, gauw. Mot je broer soms met z'n vingers ete?

(stilte)

. Smaakt 't?

(Bert schuift opeens wet walging 't bord van zich af, steunt 't hooft in beide handen)

Wat doe je nou? Ga je huile? Maar jong, da's de heele meid niet waard,

(zucht)

Had 't spel maar nooit begonne, och - och... Heb 'k 't niet altijd gezeid: ‘Twee geloove op een kusse, daar schuilt altijd de duivel tussche’. Nou dan?

B e r t :

(dof)

Ze had wel van ons geloof geworde.

N e l l e :

Wat je zegt. Effe voor 't trouwe zeker, om 't in 't trouwe weer te vergete. O hee ja, dan kenne me, en de kindere late rondloope zonder God of gebod. Nee jonge, wees dankbaar, dat 't zoo geloope is, wees dankbaar, en kies jij later maar 'n meissie van je eige geloof, 'n knap meissie, dan ben jij bon af.

B e r t :

'n Andere meid neme? Nou nog 'n andere?

(lacht schamper)

Ik zou nog liever, 'n andere....

N e l l e :

(kalmeerend)

'k Zeg immers later.

Bert:

(opstuivend)

Later? Later? Nooit zeg 'k je, nooit. Ik wil geen andere meid, ik wil haár, ik hou van 'r.

(ploft neer, 't hoofd in de handen)

.

Nelle:

(tot Sietske)

Ga jij 's effe na de overkant en vraag, wanneer d'r 'n trein gaat na Rotterdam.

Bert:
Ik ga niet naar Rotterdam.

(Nelle maakt tegen Sietske een gebaar van toch te gaan; Sietske af.)

Zevende Tooneel.

Nelle, Bert.

Nelle:
Ga jij niét na Rotterdam?

Bert:

(staat op)

Nee.

Nelle:
Jij schijnt niet meer te wete, wat jij wil, of.... Moet jij soms weer 'n vergeefsche tocht make na Booms?

(Bert loopt zwijgend door de kamer, zoekt naar zijn pet)

Bah, wat 'n vent. Achter de rokke anloope van 'n meid, die 'm bedriegt. Eet me niet op, wat is 't anders? As-je-blief spele hè, bij 'n meid, die genoeg van jou heb. Wat belet je, gaat je gang, gaat je gang, gerust. Maar 'k heb je alleen maar dit te zegge, dat ze over mijn drempel geen voet zette zal, versta je, geen voet. En ruk nou maar op.

(stilte)

Sta je daar nog? 'k Dacht, dat jij zoo'n haast had.

B e r t :

(weifelend)

D'r is te veel gebeurd, om d'r nou in de steek te late.

N e l l e

(schamper)

Dié is goed. Laat jij haar in de steek, of zij jou? Nou vraag ik je? Hoeveel brieve heb jij geschreve? Vier? Vijf? Zes? Nou spreek op? En heb je ooit antwoord terug gehad? Nooit. Hoe honderde male ben jij an d'r huis geweest? Hoe lang heb jij staan schildere op de hoek van de straat? En is ze ooit te voorschijn gekomme? Maak mij nou wat wijs, zèg! Nee mannetje, nee, wil ik jou 'r 's wat zegge, die dát verdraagt is 'n stommert, 'n lammeling, 'n gek, die dát verdraagt, verdient dat ie 'n emmer koud water op z'n kop krijgt, die dat.... Och, laat me ook eigenlijk maar zwijge, wat helpt 't. Maar 'k had wél gedacht, dat mijn zoon meer gevoel in z'n lijf had, dat ie zich niet zou

late trappe, nóg 'r 's, en nog 'r 's. Maar, zoo zie je al weer.

Bert:

(schor)

Had jij vader late loope, as-as....

Nelle:

Hoor 's, óm te trouwe ben d'r twee noodig, en as d'r één niet van wil, dient de andere zich te schikke.

(stilte, dan grijpt Bert zijn pet, en loopt op de deur toe)

Ga jij toch,

(woedend)

tóch, na alles, wat 'r is voorgevalle? Nou jij honderde bewijze heb, dat ze loop met 'n ander, dat ze jou bedroge heb van 't eerste oogenblik af tot nou an toe. Dan mot jij ook maar hebbe, wat 'r op staat, maar kom bij mijn niet meer, om te klage en te klieme, ik zeg, kom bij mijn....

Bert:

Je vraagt 'r zelf na.

Nelle:

Waarom? Waarom? Omdat 'k medelijje heb met jou. Maar nou? Noú heb 'k geen medelijje meer, van mijn zal je 'r geen woord meer van hoore, geen woord, versta je me? En al heb jij later ook spijt as hare op je hoofd, al wil jij de boel dan ook nóg zoo graag ongedaan make, bij mijn hoef je niet meer an te komme. Begrepe?

Achtste Tooneel.

De vorigen, Sietske.

Sietske:

(binnenstuivend

D'r gaat 'n trein om vijf minute over achte.

Nelle:

(stroef)

Nee kind, laat maar, je broer gaat niet na Rotterdam.

B e r t :

(binnensmonds brommend)

'k Ga wel.

N e l l e :

(quasi zonder te hooren, tot Sietske)

Pak die mand 's in voor Wenting, ja, al dat goed dáar.

B e r t :
'k Ga toch, zeg 'k je.

N e l l e :

(onverschillig)

Mot jij wete.

B e r t :
Verdomd, nou 'k je zin doe, nou....

N e l l e :
Mijn zin? As je mijn zin had gedaan, dan had je 't niet aangeleid met die meid, nooit-nooit.

B e r t :
Ook al goed, dus nièt-nièt?

N e l l e :
Ik bemoei me d'r niet mee. Dan zou 't naderhand heete ‘moeder heb me angezet,’

(maakt een afwerend gebaar)

daar mot 'k niks van hebbe, jij ben oud en wijs genoeg om

te wete, wat of jij zelf wil. Toen jij 't spelletje begon, heb 'k je gewaarschuwd, en je luisterde niet, nou waarschuw ik je weer....

(haalt de schouders op)

nou mot je 't zelf maar wete. Die niet luistere wil, mot voele.

(huilerig)

't Is anders wel hard, wel hard, zoo iets te moete ondervinde van je eige kind. Altijd ben 'k goed voor je geweest, nooit heb 'k je begrauwd of besnauwd, zooas andere moeders. In ons harde jare ben je nooit iets te kort gekomme, jij niet, je zussie niet. Pakkies net as andere kindere, geen haar minder, al liepe vader en ik ook in lompe, ja werachies in lompe. 'k Weet nog, dat 'k me zwarte trouwjapon heb gekeerd, en nóg 's gekeerd tot 'r geen keere meer an viel. En ete.... Vader en ik ben wèl hongerig na bed gegaan, honderde male, maar julie? Nooit, zeg op, of 't niet waar is. Alles maar om de kindere netjes en fesoendelijk groot te brenge, en as ze groot ben? Nou, hou op maar. 'n Dochter, die gromt, en bromt, as ze d'r hande uit mot steke, en 'n zoon, die z'n eige verslingert an 'n meid van 'n ander geloof. Slik dat maar 's. Je hoef werachies niet te vrage, waarom 'k nacht op nacht in me bed leg te huile. Gistere heb je vader d'r ook al geen oog van toe gedaan.

Bert:

(stroef)

Ik zeg immers al, dat 'k ga. Wat wil je nog meer? Kan ik 'r dan nog zien as ik weg ben?

Nelle:
Jij gaat wat. Kijk 's op de klok. Al kwart voor achte.

Sietske:
Die van vijf minute over achte haalt ie niet meer.

Nelle:

(met nadruk)

Jawèl, as tie zich haast, as tie zich heel erg haast

(tot Bert)

Maar rep je dan ook, d'r zit geen voortgang in jou, - sta je tijd dan niet te verlummele.

Bert:
't Is of je me weg wil hebbe.

Nelle:

(gebelgd)

Is 't weer zoo? Nooit goed. Ik zal me mond wel houwe.

S i e t s k e :

Hij komt 'r niet.

N e l l e :

Stil toch, hij kan 't toch perbeere. Je gereedschap? Daar leit 't.

(hem dringend naar de deur)

Kom je Zaterdag ook thuis?

B e r t :

(onverschillig)

Dat zal d'r wat op an komme. Saluut

(af zijdeur)

Negende Tooneel.

Sjoerd, Nelle, Sietske.

Sjoerd:

(door dezelfde deur binnen komend)

Wat stuift Bert me daar voorbij? Wat mot dat?

Nelle:

(nerveus)

Ga 'm na. Hij wil na Rotterdam. Zie of ie de trein in gaat, toe-toe.

Sjoerd:

(bedaard)

Waarom zal ie niet gaan, as ie toch wil?

Nelle:

(gejaagd)

Hij wil, en hij wil niet. 't Is bij Bert immers altijd zoo. Nou mót ie gaan, zal je straks wel vertelle, waarom, 't is toch al op 't nippie. Maar ga dan, ga dan toch

(duwt hem de deur uit, Sjoerd af)

.

Tiende Tooneel.

Nelle, Sietske.

Nelle:

(zuchtend)

Zoo heb je 't met de zoon, zoo heb je 't met de vader, je zou d'r moe van worde.

(tot Sietske)

Gauw, nou jij naar Wenting. En heb 't hart niet om die meid an te spreke, as je d'r tegen kom op straat. Denkt 'r an, da's nou eens en voor al, jij loop d'r voorbij, jij ken d'r niet, jij weet niks af van Bert en haar. Verstaan?

Sietske:
Ze heb me nooit gezien.

Nelle:
Des te beter. Vooruit, om negen uur kan je werom zijn

(Sietske af met mand waschgoed)

.

Elfde Tooneel.

Nelle, Dienstbode.

Nelle:

(overvriendelijk)

Kom binne. Zeker voor de wasch? Kijk ereis? Staat klaar om bezorgd te worde. M'n dochtertje is net weg. Kan je nog effe wachte? Of wil je 't meeneme soms? 't Is zoo vlak bij.

Dienstbode:
Leg maar in me mandje.

Nelle:
'n Schoon papier onderin, zoo kan 't wel. Hoe gaat 't met mevrouw? 'n Kleintje bijgekomme? Ja, dat heb 'k ge-

hoord. Wie doe nou 't waschje? U? En ben je maar alleen? Da's ook 'n ding.

Dienstbode:
Net zoo lang tot 't me begin te vervele, en dan....

Nelle:
Of je gelijk heb. Ik neem anders ook kinderwaschjes an hoor. Wist je dat niet? Zeg dat 's an je mevrouw. Heel billijk, en binne 'n paar dage thuis. Goeien avond

(dienstbode af. Op het tooneel een korte pooze alleen Nelle, die eerst ongeduldig in de geopende deur naar buiten gluurt, en dan met korte, haastige bewegingen doorgaat met werken. Bij 't binnentreden van Sjoerd uit zij een zucht van verlichting)

.

Twaalfde Tooneel.

Nelle, Sjoerd.

Nelle:
Eindelijk.

Sjoerd:

(buiten adem)

Da's me ook 'n baantje om achter zoo'n jonge sprinkhaan an te loope

(valt op een stoel neer)

.

Nelle:

(gretig)

Is ie d'r gekomme?

Sjoerd:
Wel zeker.

(stopt zijn pijp)

Maar wat had dat voor 'n haast?

Nelle:
Die meid is weer in stad.

Sjoerd

(dampend)

Geeft je toch niks moeder, al je gewurm. As die twee 't op mekaar voorzien hebbe, late ze mekaar toch niet schiete.

Nelle:

Zalle me dan toch ereis zien. Ja, as je mijn d'r alleen voor laat optrekke.... Maar je mot meehelpe, jij net zoo goed, as ik.

Sjoerd:

(afwerend)

Ik? Nee, ik hou me d'r buite, m'n vingers steke in 'n wespennest, dank je.

Nelle:

Niet? O, 'k hoef werachies niet te vrage, waar me zoon z'n lakse aard vandaan heb, is niet ver te zoeke. Al staat 't geluk van je kind ook op 't spel, jij blijf maar kalmpies op je stoel zette hè? Lekker bij de kachel 'n pijpie in je mond, wel zeker, waarom niet?

Sjoerd:

(langzaam)

't Geluk van m'n kind?

Nelle:

Wat anders? Of noem jij 't soms geen ongeluk, dat

je zoon scharrelt met 'n meid van 'n ander geloof? Ik wèl. Liever zie'k'm dood, as dat ie dat doordrijf. Ik heb 't al ééns gezeid, maar nou zeg ik 't weer.... Ik zal me d'r tege verzette, zoo lang, totdat 'k niet meer kán, en as 'k de gelegenheid schoon zie, om 'n kink in de kabel te gooie, 'k zal niet late, geloof me.

Sjoerd:
Jij speelt grof spel moeder.

Nelle:
Maar 'k zal 't winne, dát zal je zien. As je 't an Bert overlaat, dan spreekt ie de eene dag zus, de andere dag zoo, dan heit ie d'r vandaag genoeg van, wil ie d'r niks meer van wete, en morge loopt ie d'r deur plat om d'r toch maar effentjes te zien. Zulke lui mot je 'n duwtje geve, anders komme ze d'r niet. Met mijn heb ze dat ook gedaan. Vader, moeder, ooms, tantes, broers, zusters, ja, wie al niet, 'k had ze allemaal tege me. Goed, ze heb d'r zin gehad, 'k ben getrouwd met 'n katholiek, en dat is goed geweest, best. Spijt? Dat heb 'k d'r nooit van gehad.

Sjoerd:
Jij zal maar alles voor zoete koek geslikt hebbe. Kan 'k zoo nagaan.

Nelle:
Zeker niet. 'k Heb wel degelijk uitgevare, en gehuild, as 'n bezetene. Maar later, of 'k later ook gelache heb, nou. Ja, daar had 'k me kindere 't *a b* motte leere van 'n ander geloof, was me goed afgegaan. En hoe of 't is, al staan ze je ook toe, dat de kindere Roomsch worde, al wordt de man zélf Roomsch op de koop toe, je vervreemdt tóch van je kerk. Kan immers niet anders? Wat voelt nou zoo'n man voor 'n geloof, dat ie pas heb angenome? Maak mij nou wat wijs. Zal hij de kindere anzette om te leere, zal hij ze na de kerk zende? Larie. En as je dan zelfs niet muurvast in je schoene staat, ga je mee, langzaam, maar zeker. Nee, nooit kan 'k me ouwers dankbaar genoeg zijn, dat ze me dáarvoor behoed hebbe, want, hoe ouwer, dat je wordt, hoe meer je ze gelijk mot geve. 't Geloof nummer één, daar vind je steun en vrede bij, en al 't andere is bijzaak.

Dertiende Tooneel.

De pastoor, Nelle, Sjoerd.

De pastoor:
Braaf, braaf moeder Afkema, dat zijn nog 's woorden, die 'n priester goed doen om te hooren.

Nelle:

(verlegen)

O Eerwaarde, kom binne, kom binne, 'k zal 'n stoel voor u ruim make.

De pastoor:
Doe geen moeite. 'k Kwam maar even voor je man.

Nelle:
Neem me niet kwalijk, dat ik zoo bezig ben.

De pastoor:

(goedig)

Hahaha, kwalijk nemen? Daar moet de schoorsteen van rooken. Wat zeg jij Afkema?

Nelle:
Gaat u zitte, as te blieft. Me sprake net over Bert, u weet wel.

De pastoor:

(stroef)

Is dat nog niet uit?

Nelle:
Zal wel uitkomme Eerwaarde, kan d'r vast van op an. Hij 's nou voor 'n poossie de stad uit.

Sjoerd:
Heb 'm zoo juist op de trein gezet.

Nelle:
Nee, nee, u heb niet voor niks verleje Zondag weer gepreek tege de gemengde huwelijke. M'n man en ik ben d'r ook zoo op tege.

(maakt een afwerend gebaar)

De pastoor:
Had 'r dadelijk paal en perk an moeten stellen. Als zulke dingen eenmaal zijn ingeworteld....

Sjoerd:
'k Wist 'r niks vanaf in 't begin.

Nelle:
Ik evenmin. U mot niet denke, dat zoo'n groote lummel, al woont ie ook bij je in, je nog vertelt, waar ie na toe gaat 's avonds, heere nee.

De pastoor:
Verwacht je 'm gauw terug?

Nelle:
Aanstaande Zaterdag Eerwaarde. Zou u 'm soms....

De pastoor:
Zeker. Stuur 'm maar 's bij me, 's avonds na acht uur.

Nelle:
Dank u. Dat geeft altijd zooveel meer, as 't prate van ons, niewaar?

(vertrouwelijk)

En as u 'm dan ereis....

(aarzelt)

U weet wel, dat ie vroeger ging met Dien? Dien Slot, ja, u kent 'r wel, ze is ook van uw parochie, zoo'n knap stuk meid.

(De pastoor knikt)

't Is God geklaagd, dat ie die heb late loope voor zoo'n.... As u 'm daar nou's op wou wijze....

De pastoor:

(glimlachend)

We zullen zien moeder Afkema. Ja geloof bij geloof, dat is altijd 't meest gewenscht.

(geklop aan de deur)

Nelle:
Kom binne.

Veertiende Tooneel.

De vorigen, Grada.

Grada:

(aarzelend om den hoek van de deur)

Ben 'k hier bij...., bij....

Nelle:

Bij vrouw Afkema? Ja zeker. Kom toch binne mensch, 't tocht zoo met die ope deur.

Grada:

Is u....

Nelle:

(ongeduldig)

Ja, ik ben vrouw Afkema, Heb je wat voor me te doen? 't Is anders erg druk van de week.

Grada:

Nee, nee, 'k wou u spreken, maar alleen, heel alleen.

Nelle:

Dat gaat moeilijk. 'k Hou d'r geen spreekkamer op na, maar dat hoeft ook niet, ik heb geen geheime, voor me man niet, en voor de pater ook niet.

De pastoor:

(opstaande)

Zal ik soms....

Nelle:

(heftig protesteerend)

O, Eerwaarde.

De pastoor:

Steek dan maar van wal, deerntje.

Grada:

(aarzelend)

't Is over Bert, ik wilde....

De pastoor:
Liefdesgeheimen? Hahaha, daar hooren wij niet bij, Sjoerd.

(wijst op de keukendeur)

Mogen we dáár? 'k Heb 'n karwei voor je man moeder, dan zijn we beide vrij.

Nelle:
As u 't wil? Anders, ik voor mij....

(De pastoor en Sjoerd af)

Vijftiende Tooneel.

Nelle, Grada.

Nelle:

(na een stilte steeds doorstrijkend)

Wat was 'r nou met Bert? Me zijn nou alleen.

Grada:
'k Kom vragen, waarom.... Waarom komt ie niet meer?

Nelle:

(verbaasd)

Bij wie? Wie is u eigelijk?

Grada:
Ik? Ik ben z'n meisje.

Nelle:

(quasi ten hoogste verwonderd)

Z'n meisje?

Grada:
U zal er toch wel alles van weten? Hij zal z'n moeder toch wel alles hebben gezegd?

Nelle:

(schudt ontkennend 't hoofd)

Nee.

G r a d a :

(aarzelend)

Misschien..., misschien, omdat ik protestant ben.

N e l l e :

(afwerend)

Ja, hoor 's effe, dát heb die vooruit gewete, bij mijn komt 'r geen protestantsche meid over de vloer.

G r a d a :
'k Heb gezegd, dat 'k Roomsch wil worden.

N e l l e :
Dat wil d'r zooveel. Nee, nee, da's 't ware niet. Mijn zoon mot 'n vrouw, die in 't geloof gebore en getoge is, mijn zoon mot 'n vrouw, die z'n kindere kan voorgaan, en helpe desnoods, níet een, die 'r voor 't trouwe maar 'n snuffie van heb beet gekrege, en die blij is in 'r huwelijk alles weer te kunne vergete. Nee, daar mot 'k niks van hebbe.

G r a d a :
U hoeft niet bang te wezen. Zoo iets zou ik niet willen doen.

N e l l e :

(ongeloovig)

Wie bewijst me dat? Kom, jij eve goed as ieder ander.

G r a d a :

(zenuwachtig)

Heeft ie nooit m'n naam genoemd, heusch nooit over me gesproken?

N e l l e :
As'k me goed herinner..., ja, hij heb 'n blauwe maandag geloope met 'n protestante meid.

(zich bezinnend)

Hoe heette ze ook weer?

G r a d a

(gretig)

Grada?

N e l l e :

Ja. O, maar da's al lang uit.

G r a d a :

(driftig)

Daar had ie 't recht nìet toe.

N e l l e :

Recht? Daar heb iedere jonge 't recht toe, as de meid 'm niet meer bevalt.

G r a d a :

(zenuwachtig)

Hij niet.

N e l l e :

Ook niet, as ie merkt, dat ze loopt met 'n ander?

G r a d a :

'n Ander? Ik? 'k Heb nooit geloopen met 'n ander, noóit, dat zwéér ik u.

N e l l e :

Mijn zoon is 'r anders de persoon niet na, om iemand te verdenke op losse gronde.

G r a d a :

Waar is ie? 'k Wil 'm spreken. Hij moet me zegge, wie me bij 'm heb zwart gemaakt. Want dat hebben ze, ik merk 't aan alles. Waarom was 't goed, toen ik in stad was, en waarom is 't mis, nou ik 'r uit ben geweest?

N e l l e :

(bedarend)

Zachies, zachies, de pater is daar, hij zou denke, dat me ruzie hadde.

G r a d a :

(dringend)

Waar is ie dan? 'k Ben op z'n winkel

geweest, hij was 'r niet, 'k ben hier na toe geloopen, hier zie ik 'm niet.

(in doodsangst)

O God, zeg me niet, dat ie met 'n ander loopt, zeg me niet....

Nelle:
Kalmeer 's effe hè... Is me dát schreeuwe, Bert is uit stad.

Grada:
Waarheen?

(Nelle haalt de schouders op)

Weet u 't niet? Of wilt u 't me niet zeggen?

Nelle:
Wat komt 'r dat nog op an? 't Is immers toch uit.

Grada:
Uit? Nee, 't *is* niet uit, en 't mág niet uit.

(smeekend)

Help me toch. - Ik kan niet langer wachten, ik moet 'm spreken, ik moet....

Nelle:
Mòt... mòt....

Grada:

(met nadruk)

Ja, móet..., móét.

(de oogen wijd geopend, zacht)

Begrijpt u me niet? Ach, begrijpt u me niet?

(doodsche stilte.)

Nelle:

(stroef, ruw)

Heb mijn zoon daar schuld an? Je ben met méer uitgeweest, as juist met hem?

Grada:

(bergt met een woesten kreet 't hoofd in beide handen. Na een stilte)

Als je me kende,

(met groote moeite)

zou je dát niet zeggen, als je me kende, zou je 't niet hebben gedurfd Alsof... alsof ik... oooo! Dat 't gebeurd is met jóuw zoon, daar heb jij schuld aan, jij en je man, m'n vader en m'n moeder, jullie allemaal; als je wat had toegegeven, zou't anders geloopen zijn, was 't zoover niet gekomen, nooit - nooit. Hard tegen hard ging 't, niemand gaf toe. - Als 'k vrij had, zwierven we in de duinen of 't bosch, bij slecht weer schuilden we in 'n koffiehuis, bleven daar hangen, uren, uren soms. Op 'n avond, - we hadden gewandeld, - zouden we afscheid nemen. Dáár waren we 't over eens, zóó kon 't niet langer, 't moest uit zijn, uit. - Toen ie me gendag zei, begon ie te huilen, ik huilde ook, - liepen we samen terug, - verder - en verder - en toen....,

(gesmoord)

niks meer.

(stilte)

N e l l e :

Praatjes, allemaal praatjes.

G r a d a :

(hartstochtelijk)

Geloof je 't niet? Geloof je 't niet? Waar is je zoon om 't te bewijzen? Waar is ie? Als je 'm niet krankzinnig heb gemaakt, zooals je 't mij doet nóu, dan zal ie niet dulden, dat 'k hier voor z'n moeder sta, zóó, - zóó....

Zestiende tooneel.

De vorigen, de pastoor, Sjoerd.

De pastoor:

Dat is dus afgesproken? Vanavond meet je op, en morgen begin je. We kunnen zoover wel samen gaan. Maak je niet ongerust moeder, zoo lang zal 't niet duren.

Nelle:

O, al werd 't nachtwerk Eerwaarde.

Grada:

(smeekend)

Help ú me dan. U kunt 't. Hij heeft me gesproken over u z'n biechtvader. U weet alles. Zeg aan haar, wat ie u gebiecht heeft, alles - alles, - ook van....

De pastoor:

(met ontzetting)

Geheimen uit de biecht? Dat zou geen katholiek me vragen. Geheimen uit de biecht zijn heilig kind. - Kom Sjoerd.

(af met Sjoerd)

.

Zeventiende Tooneel.

Nelle, Grada.

Grada:

(gesmoord)

Nu - weet ik - niets - meer - Nu.... Zeg, - zeg me dan - alleen, - wie - wie me heeft zwart gemaakt. - Wie, - wie me beklad heeft, - zóó, - zóó, - dat hij me niet meer wil zien.

(stilte - Nelle werkt door zenuwachtig driftig)

Ben - ben - ik dan zóó verdorven, dat - je me zelfs geen antwoord geven wilt?

Nelle:

Je heb me wat leelijk besnauwd daareve.

G r a d a :

Heb? Heb ik? Ik weet 't niet. Vergeef 't me. 'k Wil je op me knieën om vergeving vragen, als je me nu....

N e l l e :

(zenuwachtig)

'k Weet niks, en m'n zoon - die is uit stad, voor lang - voor héél lang.

G r a d a :

U weet niets? *U* zou niet weten, wie m'n naam door 't slijk heeft gesleurd? *U* zou niet weten, waar uw zoon naar toe is gegaan? *U* zou dat niet weten, ú z'n moeder, die - die álles van 'm weet? Drijf me niet tot 't uiterste. Ik kan 't niet lang meer verbergen. - Ze zullen 't zien, iedereen zal 't weten. - Oooo, ik durf m'n oogen niet meer op te slaan.

N e l l e :

Had je eerder moete bedenke.

Grada:

(met moeite)

Heb je dan geen meelij met me? Begrijp je dan niet, wat ik voel? Vraag heel de stad, 'n ieder, die me kent, of 'r iets op me te zeggen valt, of 'k niet altijd net en fatsoenlijk ben geweest. -

(hartstochtelijk)

Als je toestaat, dat ie me trouwt, zal 'k voor je kruipen, 't kind zal Roomsch worden, - ik zelf....

Nelle:

Je maak me lamlendig mensch, hoe ken ik me zoon nou dwinge?

Grada:

(komt naar voren dringend)

Als u 't wilt. - Eén woord van u....

(Bij de laatste woorden is Sietske geruischloos binnen gekomen, en blijft met de leege mand verlegen staan).

Achttiende Tooneel.

De vorigen Sietske.

Nelle:

(voor zich heen, den rug naar Grada gewend, schril)

Nee.

Grada:

(wankelt naar de deur)

Nee? Nee? Wat moet ik dan? 'n Vaderloos kind, en.... Wat - moet - ik - dan?

(doodsche stilte, gebroken)

Keer - je - om. - Zie - hoe - ik - hier sta, - zie....

(Nelle blijft onbeweeglijk voor zich uit staren.)

G r a d a :

(met knikkende knieèn zwaar neergebogen)

Dan - dan....

(af.)

S i e t s k e :

(zacht)

Dat was Grada moeder.

(zet de mand neer, grijpt naar 't boek)

Effies nog leze, effies... Bladzijde een en tachentig: De ontaarde moeder....

(leest zachtjes verder)

.

(Scherm).

Tweede bedrijf.

Dienkamer ten huize van mevi. Booms Rechts twee ramen, waarvoor eenvoudige vitrage gordijnen, daartusschen dientafel, links dressoir, op den achtergrond buffet met toebehooren. In 't midden groote tafel met tafellaken gedekt, daarop een banketbakkersdoos met petits fours en een met pasteitjes, verder presenteerbladen, gebakschalen, schoteltjes, een broodplank met Weener brood, botervlootje, messen, vorkjes enz. Kale wanden. Weener stoelen. Links vóor deur leidend naar den gang, op den achtergrond deur leidend naar de ontvangkamer. Middag ongeveer drie uur.

Eerste Tooneel.

Grada, Dien.

Dien:

(legt aan de dientafel de laatste hand aan het poetsen van een zilveren servies)

Ziezoo, dat glimt als 'n spiegel. 'k Mot altijd lache, zoo'n mooi bakkes als je in die trekpot krijgt, kijk ereis, wat 'n apesnoet. Poets zoo lang niet op één stuk mensch, zóo kom je d'r nooit.

(werp de poetsdoeken neer)

Al klaar, suikerpot, melkkan, trekpot, geef op de lepeltjes. Dat die vent nou ook niet komt. 't Zal d'r nog op uitdraaie, dat jij mot ope doen.

Grada:
Ik doe niet open.

Dien:
Ook goed, dan blijve ze maar buite staan, ik kan niet weg van me pot.

(zet alles op een presenteerblad. Er wordt gescheld, ziet uit 't raam)

Daar zal je'm hebbe. Waarachtig, 'n stroohoedje op en glacétjes an. - 'k Zal 'm 'n uitbrander geve, waar die van opfrischt.

(tot Grada, 't blad in de handen)

Help 's eve, ik laat 'm wel in.

Tweede Tooneel.

Mevrouw Booms, Grada.

Mevrouw Booms:
Is de knecht er nog niet?

Grada:
Dien doet juist open mevrouw.

Mevrouw Booms:
Tjonge jonge, hij is te laat. Drie uur heb 'k gezegd en 't is er al lang over. Die menschen zijn nooit op tijd. Zal je aan Dien zeggen, dat ze om vier uur voor theewater zorgt?

Grada:
Ja mevrouw.

Mevrouw Booms:
En als je de sandwiches maakt, denk er aan zoo dun, zoo dun als loovertjes.

Grada:
Goed mevrouw.

Mevrouw Booms:
Wat ben je stil Scheelt er wat aan? Woorden gehad met Dien? Neen? Ze is anders niets aardig in den laatsten tijd Of..., of tob je misschien weer? Nog altijd over dien jongen? Meisje, meisje, daar moet je overheen.

Grada:

(haperend)

Dat kán ik niet. Nou - nou is ie weg, de stad uit, - wil niks meer van me weten.

Mevrouw Booms:

(geruststellend)

O, maar daar is wel 'n mouw aan te passen.

Grada:

(schudt 't hoofd, moedeloos)

Nee, nee, d'r is niks meer an te doen, niks. 'k Ben aan z'n huis geweest, z'n moeder wil 't niet.

Mevrouw Booms:
Ja, ja.... dat verschil van geloof, ik heb er zelf ook altijd een zwaar hoofd in gehad.

Grada:

Altijd heeft ze me tegen gewerkt. Nou is ze blij, dat 't uit is.

Mevrouw Booms:

Dan zou 'k 'r me maar in schikken kind, d'r zijn meer goeie jongens. Ja, je zal wel veel van 'm gehouden hebben, dat geloof ik wel, maar.... als 't nou beter is? 't Zou tóch niet gaan op den duur, geloof me.

(ziet haar aan)

Denk je ook niet?

(Grada blijf star voor zich uitkijken, verschrikt)

Kijk toch niet zoo wanhopig, - er is toch geen reden, om....

(Grada knikt met 't hoofd)

O, dat is verschrikkelijk.

Grada:

(heftig)

Moet ik weg? Ik zal wel gaan, vanavond al.

Mevrouw Booms:
Nee, nee, wees toch niet zoo heftig. Hoe zou ik je nu zóó de straat opsturen? Daarvoor ken je me toch te goed. - Als *ik* eens naar z'n moeder ging?

Grada:

(dof)

Geeft niet, ze weet alles.

Mevrouw Booms:
Wil ze tóch niet....

Grada:
Nee.

(stilte).

Mevrouw Booms:
En je eigen ouders?

Grada:
Die zijn boos, dat 'k 't met Bert heb doorgedreven.

Mevrouw Booms:
Zou je nu niet....

Grada:

(angstig)

Naar huis gaan? Zóó.... Nooit, nóóit. - Vader sloeg me dood.

Mevrouw Booms:
Kalm nu, we zullen er wel iets op vinden. Onze vereeniging helpt in elk geval.

Grada:

(gesmoord).

Als 'k maar gedurfd had.... Gisteravond, toen 'k de gracht langs kwam....

(verbergt 't hoofd in beide handen)

Oooo, 'k was zoo bang, zoo bang.

Mevrouw Booms:

(verschrikt)

Jij wilde.... Foei Grada, heb je er dan geen oogenblik aan gedacht, dat *wij* je niet in den steek zouden laten, dat je op ons vertrouwen kon?

Derde Tooneel.

Mevrouw Booms, Grada, Dien.

Dien:
De knecht is binnen, mevrouw.

Mevrouw Booms:
't Is goed, ik kom

(af deur achtergrond)

.

Dien:
Ik geef je te rade, wat die zotte pierlala tegen me zeit, zóoas tie de deur in komt: ‘Wijs me de weg 's lief kind’, met 'n veeg onder me kin, net of 'k 'n snotneus van veertien ben. Hij mot me met z'n hande van 't lijf blijve, daar ben ik niet van gediend, Slaap je? Ik heb 't tege jou. 'k Geloof waarachtig, dat je niet eens na me luistert. - Wat mankeert je toch?

Vierde Tooneel.

Grada, Dien, de knecht.

De knecht:

(komt buigend binnen)

Morge dames. Mag 'k

zoo vrij zijn m'n eige maar voor te stelle? Ik ben François, maar ik luister na drie name François, Pierre, Gérard, je heb maar te kieze.

Dien:

Zij heet Grada, en ik ben Dien, verder geen nieuws.

De knecht:

(weer buigend)

Aangenaam kennis te make. En zou ik nou ook moge wete, welke vereeniging hier van middag vergadering houdt?

Dien:

(met zekere deftigheid)

De vereeniging tot verheffing van 't zedelijk bewustzijn van gevallen vrouwen en meisjes.

De knecht:

Pscht, da's lang niet mis. Mot ik de gevalle meisies soms óok binne late?

Dien:

Loop rondom, jij. D'r is gebeld. Als je maar weet, dat je niet mag late wachte.

(knecht af, tot Grada, die bordjes en schalen met een doek afwrijft)

Ik zou dat nou maar late staan. Als jij de boterhamme snijdt, kan ik ze smere.

Grada:

Goed.

(een stilte).

De knecht:

(bij 't binnenkomen)

Mevrouw van Laar en haar dochter, - chic, chic....

(maakt een gebaar met de vingers)

.

Dien:

(schamper)

Chic? 'n Kreng is 't, mot noodig presedent weze van zoo'n vereeniging, nóu. Het ze niet 'n week geleje d'r meid 's avonds om half 12 buite de deur geslote? Dat gaat daar ook: ‘Let wél op me woorde, maar niet op me dade.’

Grada:

Ze kwam altijd te laat.

Dien:

O zeker, dán 's 'n kwartier, dán 's vijf minute. Da's nog geen manier om 'n meid de slechte weg op te drijve. Waar kan je nog te recht na half twaalf? Dat vraag ik je maar. En de volgende ochtend met de politie d'r koffer en d'r kastje 't huis uit, alsof ze gestole had.

De knecht:

(gewichtig)

Hm, maar daaruit herkent men juist wel de fijne dame, vindt u ook niet?

(er wordt gebeld, staat op)

Ik zal maar weer 's gaan kijke.

(af)

Dien:

Je snijdt scheef, God mensch je handen beve, of je de kouwe koorts heb. Geef mijn dat mes, zoo meteen jaap je nog in je vingers.

De knecht

(overdreven)

Heere, heere, wat 'n snoetjes, wat 'n rotjes. Oogies om te kusse en koontjes om in te knijpe. Freule Terweijde en juffrouw Gevers, ook lid van de vereeniging!

Grada:
Allebei.

De knecht:
Zóo, zóó, je zou zoo zegge, zulk jong goed. In mijn tijd werde zulke kindertjes na buite gestuurd met 'n pop of 'n stuk speelgoed, tegeswoordig...

Dien:
Praat me d'r niet van. In mijn jonge jare - wat wiste wij af van vereeniginge? Bestonde geeneens. Als d'r 'n ongelukkie gebeurde, zoo een enkele keer, zoo een héél enkele keer, dan werd 't geheim gehouwe, geen woord hoorde je d'r van, en t' meisje, dat werd 't huis uitgestuurd. Ja, dat was me 'n gebeurtenis, 't heele huis ging gebukt onder de schande, maar nou.... D'r wordt maar over gepraat, waar een ieder bij is, alsof 't 'n doodgewoon verschijnsel is. Hoor je niet? D'r is al weer gebeld.

De knecht:
Dat gaat me 'n gangetje hier.

(af)

Grada:
Zou je geen theewater gaan opzette? 'k Heb 't al half vier hooren slaan.

Dien:
't Zal wel koke.

(legt 't broodmes neer)

Ziezoo, beleg ze nou niet te rejaal, d'r zijn maar twee potjes paté.

(af gangdeur)

.

De knecht:
Vier tegelijk, dat help nog ereis. Ah, is de zure medam afgemarcheerd? Zijn we eindelijk alleen m'n poesje, m'n schatje. - Enfin seuls?

(komt met geopende armen op haar toe)

Kom in m'n arme, hartedief, en voel, dat ik 't ben.

Grada:

(uit de hoogte)

Zeg 's eve. Schiet 'n beetje op, hè?

De knecht:

Ah zoo, zoo, ben je van die kracht. Vraag wél excuus. Is de freule soms al voorzien van 'n beminde?

G r a d a :

(stroef)

Gaat 't jou wat an?

D e k n e c h t ?

Mijn? Nee, in zoo verre.... Jammer, jammer van zoo'n mooi kindje, jammer.

(luid stemgegons uit de naaste kamer)

Hoor 's, ik geloof waarachtig, dat ze 't met mekaar aan de stok hebbe.

(gaat naar den achtergrond, doet de deur op een kier, luistert)

.

G r a d a :

Zou je dat maar niet laten? Wat gaat 't je an.

D e k n e c h t :

Shut ze hebbe 't over de onwettige geboorte. Aan wie de schuld? Aan de man of aan de vrouw... Hahaha, die is goeie,

(wijst op zich zelf)

Aan ons natuurlijk.

(triomfantelijk)

Heb 'k gelijk of niet? De schuldige is de man,

(meer in de kamer met pathos)

daar de man met al z'n listen en lagen 't hart der vrouw verstrikt, en zelfs de meest helder ziende blind

maakt.

(tot Grada)

Gossie, als ik jou heldere oogies ook ereis blind maakte, lieveling.

Grada:

(boos)

Ruk toch uit met je gezanik. Wat leg je hier toch om te douwelen. Ga naar de keuken naar Dien, of doe tenminste wat.

De knecht:
Dat is me niet bevole, lieffie. Ik doe nooit meer, als wat me bevole is. We kenne same toch wel vreedzaam 'n beetje prate, of niet?

(neemt een sandwich, gaat zitten)

Als me nou ereis een avondje same uitginge, één avondje maar.

Grada:

(zenuwachtig)

Nee, zeg ik. Versta je geen Hollandsch? Ik wíl niet.

De knecht:
Ook al goed, schat, dan zalle me wachte, tot je wél wil.

Dien:

(tot den knecht)

't Theewater is binne. Je zal zoo meteen wel geroepe worde.

(helpt Grada schalen en bordjes op een blad schikken)

Let op de bel.

De knecht:
All right.

(luid rumoer in de naaste kamer)

Hoor ze 't 's druk hebbe, dáar. - 't Is toch wél kostelijk zoo'n vereeniging,

(gewichtig)

Gevalle meissies, die weer op 't rechte pad worde teruggebracht.

(tot Dien)

Pèh, geloof jij, dat 't kan? *Ik* niet. Wat krom is, blijft krom meid, daar mag je nóg zooveel an draaie en wriemele, rècht - dat krijg je 't niet meer.

Grada:
Dus, dus, 'n ongeluk gebeurt nooit buiten schuld?

De knecht:
Hoor dié. Als je de meissies geloove mot, gebeurt 't altijd buite schuld, lieffie.

Dien:

(beslist)

Natuurlijk.

De knecht:
En als de eerste stap is gedaan...

(maakt een veelzeggend gebaar)

.

Dien:
Kom, dat heb me toch zelf gezien an Aaltje Struis. Wat praat je dan.

(tot den knecht)

Nog geen vijf maande was die 'n dienst of - je kan 't wel raje hè, - 't verkeerde pad weer opgegaan.

Grada

(heftig)

Was dat te verwonderen? Ik heb genoeg meelij met de stakker gehad Niemand mocht iets van d'r verleden weten, niemand - ondertusschen, - net of niet iedereen 't begreep. Als d'r 'n man voor de deur stond, 'n bakker, 'n slager, 'n kruidenier, God weet wie, mocht zij niet open doen.

Als ze d'r uitavond had, werd ze naar d'r kennissen gebracht door 't tweede meisje, 'n kind jonger dan zij, nooit mocht ze alleen over straat. - Als dat niet is om dol te worden, dan weet ik 't niet.

De knecht:
Nou ja, nou ja, ze motte d'r toch wát van hebbe?

(er wordt gebeld)

Als je 't ze al te gemakkelijk maak....

(lacht veelbeteekenend, knijpt Dien in den arm)

Wat zeg jij d'r van lieveling?

Dien:

(afwerend)

Vooruit, ga nou maar

(de knecht neemt het blad aan, loopt er stijf-deftig mee naar de deur)

Denk 'r an, beginne bij mevrouw Van Laar.

(opent de deur voor hem, knecht af, tot Grada)

Heb mevrouw ook gezeid, hoe laat we moste ete?

Grada:
Nee.

Dien:
'k Zal maar 'n half uur later rekene. Wat denk je?

Grada:
Ja.

Dien:
Kan jij niet anders zegge, als ja en nee? Prettig gezelschap, mot 'k bekenne.

(helpt de tafel opruimen)

Mier jij nog altijd over die jonge? 'k Zou 't maar uit me hoofd zette.

Grada:
Dat gaat niet.

Dien:
Als d'r toch niks an te doen is.

Grada:

'k Heb d'r over liggen denken, de heele nacht, de heele morgen Misschien - als jij me geschreven had in 't begin, dat 't dan nog wel....

D i e n :
Ja, maar wie denk daar nou an? Ik ben niet vlug met schrijve, dat weet je. Later heb 'k 't toch gezeid.

G r a d a :
Toen 't laat was.

(stilte)

Is ie dadelijk weggebleve, zóo als 'k de stad uit was?

D i e n :

(argeloos)

Weet ik niet meer.

G r a d a :
Dat moét. Anders had je 'm m'n brief gegeven.

D i e n :
Ja, ja. 't Is al zoo lang geleje.

G r a d a :
Hoe meer ik 'r over denk....

(schudt 't hoofd)

Vreemd. Hoe kón alles zoo veranderen. Vijanden heb ik niet.

D i e n :

(schamper)

Nee, als ik 't nog was.

G r a d a :
Alles wat hier aan de deur komt, zie 'k d'r op aan. Bakker, slager, kruidenier.... Geen een, die me uit de weg gaat.

D i e n :
Waarom zouwe ze ook?

Grada:
Als ze een van alle gestookt hadden, zou ik 't zien, onmiddellijk.

Dien:
Och kom, meid, loop! Jij ziet veel.

(er wordt hard gebeld)

Die bel is net gek vandaag.

(ziet uit 't raam, tot den knecht)

Jij komt als geroepe. Ope doen, 't is meneer Wesselink.

De knecht:
Ook lid van de vereeniging? Nee? Fijn heer, hahaha. Die zal wel zorge, dat ze dáar

(wijst op de naaste kamer)

niet met leege hande zitte.

Dien:

(met een veelzeggend gebaar)

Nou, we hoeve mekaar niks wijs te make.... Maar geen een daár zal 'm bedanke, als tie 't in z'n hoofd krijgt om te trouwe.

De knecht:
Kan je begrijpe. Wat zegge ze dan? Il faut que jeunesse se passe. Mooi spreekwoord. Dat wil zooveel zegge, als - zoolang je duite heb, is t'r nog wel 'n doekie te vinde, om de schande te bedekke. Hahaha, daar belt ie waarachtig al voor de tweede maal.

(wegloopend)

Hou je gemak ouwe, ik kom al

(af)

.

Dien:

(neemt een pasteidoos onder den arm)

Ik zal de pasteitjes maar gaan warme. Je kon wel meegaan aarpele schille.

Grada:
Ik mag hier niet weg.

Dien:
Niet?

(ongeloovig)

Kom? Bang voor je fijne handjes?

(boos)

Je mag blij zijn, als je nooit erger te doen krijg, hoor

(af)

.

De knecht:
Ze komme hierheen. 'k Mot vrage, of ze je geen belet doen, schat.

Grada:

(verward)

Hier? Waarvoor?

De knecht:
Is me niet bekend. Mijn sture ze na de keuke. Schade, Schade. Heb 'n beetje meelij met me, laat me niet te lang alleen met Dien!

(met kushandjes af)

.

Vijfde Tooneel.

Mevrouw Booms, Louise v. Laar, Grada.

Mevrouw Booms

(tot Grada)

Mevrouw Van Laar is zoo vriendelijk om hier te komen, ik begreep, dat je niet graag, waar iedereen bij is....

Louise v. Laar

(gaat zitten)

Ja, meisje, ik kom eens even hooren, hoe dit in vredesnaam is kunnen gebeuren, hoe....

Grada:
Hoe?

Louise v. Laar:

(bestraffend)

Ja, hoe? Kijk 's. Als je 'n slechte dienst had gehad en buitenshuis gezelligheid had moeten zoeken....

(haalt de schouders op)

Och, dan is 't nóg niet goed, maar - je ziet 't door de vingers. Maar nu...., mevrouw hier doet alles voor jullie, wat ze kan, je vrijer mocht zelfs in de keuken komen.

(tot mevrouw Booms)

Nietwaar?

(mevrouw Booms knikt toestemmend)

Wat kan je meer verlangen, hoe ter wereld is dit dan.... Ik wil je wel zeggen, dat ik van jou zoo iets nooit had verwacht, en dat dit me bitter, bitter in je is tegen gevallen.

Mevrouw Booms:

(legt bedarend haar hand op den arm van mevrouw van Laar)

Ik heb je toch verteld, hoe de ouders hen hebben tegengewerkt?

Louise van Laar:

Dus, zou een ieder, die werd tegengewerkt, zoo iets.... 'n mooie grap. 't Zou d'r aardig gaan uitzien in de wereld. Nee, nee, maak nu geen verontschuldigingen, die zijn er niet. Grada is heel onvoorzichtig geweest, en ze moet ons vast beloven zich in 't vervolg niet meer zoo te vergeten, - alleen in dát geval zullen we iets voor haar kunnen doen.

Grada:

(trotsch, met moeite)

Hoeft niet, ik zal zelf wel....

Louise van Laar

(uit de hoogte)

O, is 't zoo gesteld, meisje, dan hebben we hier ook niets meer te maken.

(staat op)

We kunnen wel naar 't salon terug gaan, Helene.

Mevrouw Booms:

(sussend)

Nee, nee, zóo meent ze 't niet.

(tot Grada)

Ga even naar m'n kamer en haal een zakdoek voor me

(Grada af)

.

Zesde Tooneel.

Louise v. Laar, Mevrouw Booms.

Mevrouw Booms:
Hoe kan je nu zoo hard zijn, ze lijdt er toch al zoo onder.

Louise v. Laar

(gebelgd)

Ja, hoor eens even, je moet me niet kwalijk nemen, maar dát is géén manier van doen, om zoo tegen me op te staan. Wat verbeeldt ze zich wel? Ze mag God op haar bloote knieën danken, dat we ons over haar ont-

fermen willen; of denkt ze soms, dat we dat doen voor ons plezier?

Mevrouw Booms:
Je weet niet, hoe ze geleden heeft in de laatste weken, hoeveel angst ze heeft uitgestaan, toen die jongen niets meer van zich hooren liet, dat wreekt zich nu. Ik weet precies, wat er in haar omgaat, hoe diep rampzalig ze moet zijn.

Louise v. Laar:
Dat mag allemaal waar wezen, maar dat is nog geen reden om tegenover mij zoo'n houding aan te nemen. Stel je voor.... Als 'n beleedigde vorstin:

(imiteert Grada)

''t Hoeft niet, ik zal zelf....' Ik zou wel eens willen weten, hóe zij zelf.... Ze moet niet verwachten, dat ze ergens nog met égards behandeld worden zal, dát mankeerde er nog maar aan, daar heeft ze 't waarachtig niet naar gemaakt.

Mevrouw Booms:

(met nadruk)

Dat heeft ze wél. Vier jaar heeft ze me gediend, zóo trouw en eerlijk als geen andere.

Louise van Laar

(ongeloovig)

Wie weet, hoe lang ze je al bedrogen heeft. Geloof me vrij, als ik zoo iets ondervond van 'n meid, die ik vier jaar lang m'n vertrouwen gegeven had, - zonder pardon ging ze op staande voet de deur uit.

Mevrouw Booms:
Dat meen je niet. Zoo'n arm schepsel, ze zou in staat zijn, zich van kant te maken.

Mevrouw v. Laar:

(sarcastisch)

Kom, dat zou al 'n heel tragisch einde zijn. Geloof toch niet, wat Grada je wijs maakt, daar komen zulke menschen niet toe. Maar maak je niet ongerust, we zullen haar natuurlijk voorthelpen, al was 't maar alleen ter wille van jou

(er wordt geklopt)

.

Mevrouw Booms:
Binnen.

Zevende Tooneel.

Mevrouw Booms, Louise v. Laar, Grada.

Grada:

Uw zakdoek, mevrouw.

Louise v. Laar:

(uit de hoogte)

Hoor eens even, Grada, we zullen maar aannemen, dat die uitval van je zooeven, niet was gemeend. Daar vergis ik me toch niet in, wel?

Grada:

(zacht)

Nee, mevrouw.

Louise v. Laar:

Dan is 't goed. Luister eens. Mevrouw

hier en ik zijn overeengekomen, dat je het best je bevalling kunt afwachten in een gesticht.

Grada:
In een gesticht?

Louise van Laar:
Ja, waar gevallen meisjes weer op den rechten weg worden teruggebracht.

Grada:

(verslagen)

In zoo'n gesticht? Ik!

(krimpt ineen)

Als 'n misdadigster in 'n verbeterhuis.

Mevrouw Booms:
Dat moet je zoo niet opnemen. Je wordt daar verpleegd en je leert daar van alles, dat heb je noodig, Grada. Vergeet niet, dat je later ook voor je kind zal moeten zorgen.

Grada;

(kreunend)

In 'n gesticht - dat draag je altijd met je mee als een schande. O, als ik 'r uitkom, wijzen ze me na.

Louise v. Laar:
Ja, berouw komt na de zonde. Je hadt dat alles moeten bedenken, meisje, vóór je....

Mevrouw Booms:

(hartelijk)

Als je er uit komt, zal ik er zijn om je voort te helpen.

Louise v. Laar:
Willen we nu maar terug gaan naar 't salon? Ze zullen niet weten, waar we blijven

(beiden af kamerdeur)

.

Achtste Tooneel.

Grada, even later Dien.

G r a d a :

(gaat zitten, gebroken)

In 'n gesticht, 'n gesticht...

D i e n :

(binnenstuivend)

Zijn ze weg? Wat moste ze hier? Wat hadde ze je te zegge? Kan je niet antwoorde? 't Lijkt wel of je suf ben vandaag. Waar hadde ze 't toch over? Was.... was t over Bert misschien?

G r a d a :

Ja.

D i e n :

(gretig)

Wat wiste ze van 'm?

G r a d a :

Niks. Ik ben bij z'n moeder geweest, gister.... gisteravond.

D i e n :

(schrikt, herstelt zich weer onmiddellijk)

Zóo! Daar zal je ook niet vrindelijk ontvange weze.

G r a d a :

Nee.

D i e n :

Jij vertelt nou nooit 's wat. 'k Mot je de woorde uit de mond trekke.

G r a d e :

D'r is niks te vertellen. Bert was wèg, de stad uit

(ziet op)

. Waarom lach jij?

(komt nader, dreigend)

Waarom lach jij?

D i e n :

'k Lach niet.

G r a d a :

(driftig)

Jij lacht wèl. Ik zie 't.

(met een kreet, grijpt Dien bij de schouders)

O! jij.... jij vervloekte huichelaar, jij hebt 't gedaan, jij hebt 'm tegen me opgezet.

(schudt haar heftig heen en weer)

Jij hebt 'm gek gemaakt, jij... jij...

D i e n :

(worstelend om los te komen)

La me los, la me los, zeg ik

(porcelein valt van de tafel in scherven)

.

G r a d a :

(gillend bijna)

Nee, nee. Waar is ie naar toe? Spreek op. Waar heb je 'm naar toe gedreven? 'k Knijp je de keel dicht. als je niet antwoordt, ik....

Negende Tooneel.

De vorigen, Mevrouw Booms, de knecht.

Mevrouw Booms:

(hevig ontsteld)

Maar meisjes, wat heeft dát te beteekenen? Is me dát 'n heidensch spektakel. Schaam jullie je niet? Wat moeten m'n gasten wel denken?

De knecht:

(blijft in de gangdeuropening staan)

Goeie hemel, wat is hier te doen?

Grada:

(heesch)

Zij, - zij heeft....

Dien:

(zich herstellend, honend)

Zij, - zij heef....

Mevrouw Booms:

Laat 'r uitspreken, wat heeft zij?

Grada:

(geslagen)

M'n jongen van me afgetroggeld, m'n jongen....

Dien:

Zoo? En wat heb jij anders gedaan bij mijn, nou 'n half jaar geleje? 'k Vraag.... Hahaha, daar staat ze nou, of ze geen tien kan telle. Wist jij niet hè, dat *ik* toen liep met Bert, nee daar wist jij niks van af. O ze was zoo onnoozel. Maar met ons mee na de kemedie gaan, dát wou ze wel, 'm de heele avond lonkies geve, wel zéker, - 'n glaassie lemenade gaan drinke, en mijn late zitte..... Oooo, dat ging zoo aardig. 'k Heb niks vergete, dat zie je.

Mevrouw Booms:
Is dat waar Grada?

Grada:
'k Heb 'm dadelijk gevraagd, of ie liep met háár.

Dien:
En heb die toen *nee* gezeid? Jij had niet hoeve te vrage, jij zag 't voor je ooge. Maar an die kant ben ze blind, natuurlijk. Of ze 'n ander 'n knauw geve, dáár vrage ze niet na, als ze maar zelf....

(maakt een gebaar van naar zich toehalen)

Nou krijg ze d'r gebakke pere thuis. Maar wát best.

Grada:

(woest)

O jou ellendeling, ik zal je....

(wordt door mevrouw Booms tegen gehouden)

.

Mevrouw Booms:
Ga naar de keuken, Dien.

Dien:

(honend)

Vraag nou maar meteen om hulp, dáár.

(wijst op de naaste kamer)

Je heb 't noodig mensch.

Grada:
Ah!

(wendt zich geslagen af)

.

De knecht:

(onder 't heengaan met Dien, zich uitbundig lachend op de dijen slaand)

Wie had dát nou gedacht, wie had dát kunne denke?

(Scherm).

(*Wordt vervolgd*).

De grafkapel der Medici te Florence door Hein Boeken.

Opgedragen aan Jozef Israëls.

De vier allegorische Figuren, Dag, Avond, Nacht en Morgen, oorspronkelijk bestemd om ieder één sarcophaag te dekken, liggen nu twee aan twee op twee Sarcofagen: Dag en Nacht aan de voeten van de beeltenis van Giuliano, den Fiere; Avond en Morgen aan de voeten van die van Lorenzo, den Peinzer. Michel Angelo zegt zelf van deze twee beelden, op de achterzijde van eene teekening: ‘De Dag en de Nacht spreken en zeggen: ‘wij hebben met onzen snellen loop Hertog Giuliano tot den dood gebracht; wèl is het rechtvaardig dat hij daarover wraak neemt, zooals hij doet; en de wraak is deze: gelijk wij hem gedood hebben, zoo heeft de doode ons het licht genomen, en met het sluiten zijner oogen, heeft hij de onze toegedrukt, opdat ze niet meer zouden lichten over de aarde. Wat hadde hij met ons gedaan, ware hij in 't leven gebleven!’

Op het beeld der Nacht vond men bij 's Kunstenaars leven een blad bevestigd, waarop door een bewonderaar in vier versregelen ongeveer het volgende was uitgedrukt:

‘De Nacht, die g' hier ziet sluimren met gebaarde
Zóó zoet, zij leeft! Gij zult het zien: zij is
Eens Engels werk. Ai wek haar en, gewis,
Ze ontwaakt, als levend draagt haar Moeder Aarde!’

Waarop Michel Angelo de Nacht liet antwoorden, in vier vers-regelen die ongeveer het volgende beduiden:

‘Zoet is mij 't sluim'ren, zoeter nog 't van steen zijn,
Zoolang de schanden en de ellenden duren,
Niet hooren en niet zien in dees trage uren -
Dies wekt mij niet: spreekt zacht, wie om mij heen zijn!’

De dag.
I.

O Dag! Wat heimlijk raad-slot sloot den mond
Des Gods, wiens diepste drang is openbaring,
Dies hij zich uitspreekt, eindloos, mèt bewaring
Van 't eindelijk geheim, der gronden grond.

Wat, zoo een man in 't open dag-licht stond
En won en won al worstelend ervaring,
Maar voor zijn eigen goden-drang bedaring
Noch vree, noch ruimt' voor 't worstlend kampen vond?

Hij voelt en voelt de kluisters en den muur,
De onzichtbren, die hem binden, schoon ook 't licht
Kwanswijs het gansch heelal hem onderwerpt.

En trekken, trekken voelt hij kostlijke uur
Na uur, zoo luttel arbeids nog verricht,
Den angel in zijn binnenst staeg verscherpt.

16 Dec. 1909.

De avond.
II.

Zoudt gij dan komen, nog te vroeg, o nacht?
Reeds de avond komt, die het herdenken brengt,
Nog eens het mensch-beeld dan in volle lengt':
Een man, die peinst, maar zonder lach of klacht,

Als ik, die in zijn innerlijkst gedacht,
Gelijk de God, die schept en, daar hij wenkt,
Scheidt, wat in duistren baajerd lag gemengd,
Weet al wat was, al wat nog 't aanzijn wacht.

Hij peinze en peinzend zie hij ze allen naderen,
In 't licht der jeugd, der manheid middag-zon
Gezien weleer, als mensch, als god, gemind:
't Naakt menschen-schoon, profeten en aarts-vaderen,
En de Eéne, de Eén', die trotsche min hem won,
En teeder-hoog, Gods Moeder en het Kind.

17 Dec. 1909.

De nacht
III.

Als gij dan kwaamt, hoe waar 't, o Moeder Nacht?
Zóó als gij slaapt met 't moederlijk lichaam,
De borst, de schoot? - o Moeder, zoete naam
Voor wat eens allen als verschrikking wacht,

Of troost. Geen dood dunkt gij, maar volste kracht
In rust, de Moeder, uit wie 't al eens kwaam',
Die 't al weer eens in machtige armen naam',
Tot wie 't al vlucht, al bidden, al gedacht'.

Wel iemand sprak: ‘Nu wek haar, gij zult zien,
- Een engel maakt' haar - dat zij springt ten leven’
De maker sprak: ‘Niet hooren, niet te zien
Is 't eenige, wat haar geneucht kan geven,
Dies wekt haar niet. Zacht, zacht!’ Zóó slaapt ze en ligt,
Totdat de God haar wekk', die sprak; ‘'t Zij licht!’ -

18 Dec. 1909.

De morgen.
IV.

O Hoop, o Morgen, Dageraad, o, Maagd,
Komt gij van verren morgen, die eens gloorde,
Wiens korte klaarheid mist en nevels stoorden
En storm, die 't goud van gouden zon-dag vaagt?

Of wacht gij verren morgen, die eens daagt,
Gij met dat schoon gelaat, welks schoonheid moordde
Geen weedom, blikkend of het boodschap hoorde,
Die kond', geweldig, maar niet hooploos draagt?

Gij innerlijkste jeugd, die leven blijft
In 't hart des mans, niet schuldloos of onwetend,
Niet lokkend door beloft' van lust of vreugd,

Maar hemel-vonk en vuur, dat niets verdrijft,
Maar vrijheid, door geen dwang noch nood geketend,
Die wacht en waakt in eeuw'ge goden-jeugd.

19 Dec. 1909.

V.

Zoo liggen ze in dees vorsten-hal, gevieren,
Dees dooden-vorsten-hal, waar koning Dood,
Die 't vorsten-paar de fonklende oogen sloot,
Door de eeuwen heen zijn majesteit laat vieren.

Hun was der wereld grootheid, hun, dèn Fieren,
Den Peinzer, vorst en krijgsman, die uit nood
Hun volk optogen, 't maakten schoon en groot, -
Wee! niet hun macht, hun doods-hal slechts te sieren!

Zoo bond de kunstnaar hier dees vier getijden,
Dag, Avond, Nacht en Morgen, dat zij stil
Hen eerden, die heur gang niet mochten leiden,

Heur gang niet leiden naar hun menschen-wil;
En leeft de Macht'ge in Graf-kapelle kil,
Die goden bond en menschen kan bevrijden.

19 Dec. 1909.

Van Debucourt tot Forain. *Een eeuw van Fransche satirieke prentkunst.* Door Cornelis Veth.

Naar met stelligheid is beweerd, zouden Francisco Goya en Louis David elkaar niet slechts hebben ontmoet, doch met elkaar hebben verkeerd; twee Polen van de wereld der romaansche kunst zouden op deze wijze dan elkander genaderd zijn, of moet men liever zeggen, dat aldus het verleden en de toekomst, de stervende en de jonggeboren kunst een korten groet hebben gewisseld?

Louis David, vriend van Marat, om later gefascineerd te worden door de wonderen-doende figuur van Bonaparte, Louis David, de sterke, de koude, hardnekkige en verharde studieman, die gezegd wordt anatomische en physionomische studies te hebben gemaakt naar de slachtoffers der Septembermoorden, en die in elk geval een onmeedoogende schets naliet van de verouderde en gebroken weduwe Capet op weg naar het schavot - een vreeselijke tegenstelling met de portretten der trotsche en schoone Marie Antoinette van voorheen - deze Louis David die als meest menschelijk genaakbaar werk dan nog zou geven de beroemde kille beeltenis dier koude en preutsche kokette Madame Recamier, Louis David heeft gesproken, verkeerd met Goya! Zijn klassische kunst, die tot ideaal de deftige ongereptheid en koele volmaaktheid had, evenals zijn Romeinsche helden der rechtvaardigheid en vaderlandslievendheid alles ten offer brachten, dat klassisisme is in aanraking geweest met de impressionistische, het leven op al zijn ongeëffende banen najagende, ademloos-aandachtige, hartstochtelijke, nerveuze muze van Goya.

Het verleden en de toekomst? Maar dat verleden was dan door David's werk alleen, en dat van een kleinen kring om hem vertegenwoordigd; en het rijk der toekomst zou de gepassioneerde en militante muze, zoo satiriek aangelegd ondanks haar geestdrift, moeten deelen niet met een afstammelinge van David's kunst, maar met een verwante van die van Watteau, afstammelinge wellicht nog eerder van Chardin, Fragonard, van Debucourt of Boilly.

De school van David kende geen dan directe leerlingen, tijdgenooten des meesters; de Fransche schilderkunst ging reeds met Géricault andere wegen, om weer nieuwe leiders te vinden in Ingres en de mannen van Barbizon, in Manet en Renoir.

Het is dan ook niet David's imposante verschijning, die wij in de Fransche satirieke prentkunst - naast de schilderkunst daar meer en meer opmerkenswaard in haar ontwikkelingsgang - op den achtergrond zien en blijven zien, doch die van Watteau, wiens aard wij reeds dadelijk herkennen in veel van het belangwekkende, van karakter nog vrijwel achttiende-eeuwsche werk van Debucourt.

Het is de zeden-satire vooral, die wij door Watteau's vriendelijke schim bezocht zien, van den beginne af, door al haar gedaanteverwisselingen heen, tot het einde toe van de rijke en grillige negentiende eeuw.

Wij zullen intusschen niet zoo kortzichtig zijn, te meenen, dat het inderdaad de invloed van den hoofschen en galanten herders-scenen-compositeur zelf is, welke wij in de zedeschildering der Franschen voortdurend blijven herkennen, want wij weten te goed, dat het die bizondere kwaliteit van den Franschen aard zelve is, die zich in hem zoo volkomen uit en zich na hem zoo voortdurend blijft uiten, die door de traditie geboekte zin voor gratie - en wel voor wulpsche gratie.

De eenige teekenaar van zedehekelende prenten, die hierin een uitzondering maakt is, curieus genoeg, tevens de grootste: Honoré Daumier miste den smaak voor het seduisant-wufte die overigens allen, zij mogen heeten Vernet of Monnier, Gavarni of de Beaumont, Grévin of Willette, Steinlen, Forain, Lautrec of Caran d'Ache eigen is.

Meer dan elders heeft de samenlevingssatire in Frankrijk dan

ook door de gansche eeuw heen een erotisch karakter gehad, erger dan elders (want Holland kan hier in geen enkel opzicht meetellen) heeft men ten bate daarvan de eigenlijke, de wezenlijke sociale satire verwaarloosd - indien we alweer Daumier's werk, juist in deze zoo compleet en waar, uitzonderen. Ik meen dat toch, hoeveel fijns en groots ze ook moge hebben voortgebracht, de Fransche zede-schildering vóór en na Daumier als zoodanig niet heeft gereikt aan de verdienste van Jan Steen of zelfs Hogarth, dat men er niet een historie van het menschensoort dat ze behandelt uit kan construeeren, zooals men dat doen kan uit de kunst van Jan Steen en Terburg en Brouwer en Ostade gezamenlijk. De documenten, te nemen uit het werk van Debucourt en Boilly, Vernet en Doré (dien minder bekenden Doré van de fijne realistische satiren) of die van Forain en Willette, Steinlen, Lautrec enz. vullen elkaar niet aan tot een beeld van den tijd. Noch die van Daumier en Gavarni, zal men zeggen. De schuld is aan Garvarni.

Het is geen directe invloed, die van Goya op de Fransche prentkunst is uitgegaan. Wij kunnen zelfs aannemen, dat er in het geheel geen verband bestaat, maar dan nog is het geoorloofd, Goya te noemen als prototype voor de meer hartstochtelijke, de meer fantastische en de meer militante kunst, vertegenwoordigd, niet zoo zeer in de gezelschapssatire der Franschen als in hun politieke spotprentkunst.

Opvallend genoeg is het niet het vernuft, niet de ‘esprit’ zelfs, die wij de Fransche spotprentkunst der 19e eeuw tot iets zoo machtigs en moois zien maken, doch de geestdrift, de vervoering, dan wel de haat en het grimmigst cynisme. En terwijl wij in de Engelsche en in de Duitsche satire zelden of nooit de stem van den hartstocht vernemen, doch des te menigvuldiger die van de sceptische kritiek, revolutie noch reactie zich vrijelijk en fel uitspreken, kunnen wij in de Fransche de politieke partijen in al haar overtuiging en woede zien optreden; kunnen wij er uit begrijpen, niet hoe de passieve, kritische beschouwer van omwentelingen en stroomingen, maar hoe de bewerkers daarvan, de dwepers ervoor en de slachtoffers zelf dachten. De Fransche politieke satire - tot voor korten tijd - was strijdlustig eerder dan geestig.

Tot voor korten tijd. In Caran d'Ache en Willette - in den laatsten evenwel slechts nu en dan, - was een humor, die de partijschap aan kant wist te zetten, een aangeboren oolijkheid, die nabijkwam aan wat wij overeengekomen zijn op zijn Fransch, als ware het iets uitsluitend Fransch, ‘esprit’ te noemen, en het is vooral in den laatsten tijd, na de Dreyfus-zaak zou ik zeggen, dat de Fransche karikatuur een smakelijken lach in de plaats stelt van schimp en smaad. Alsof de grenzen wat verflauwen, en de cultuurmensch, die de kunstenaar is, ook dáár, als elders, den politieken hartstocht moede wordt. Men behoeft bladen als Le Rire en Cri de Paris slechts door te zien, om kennis te maken met den luchtigen geest van jolige spotzucht, welke wij te voren slechts vaardig wisten in de sociale satire, dien kritischen van allen hartstocht vrijen ‘esprit’, dien wij in Duitschland en in Engeland ook in de meest bewogen tijden aan het werk zagen, doch die scherp contrasteert met de overtuigdheid, de passie, die sprak uit de Fransche politieke prent van nog niet zoo lang geleden.

Want Daumier was in zijn tijd wel de grootste, doch niet de éénige dier kunstenaars-strijders uit den derden stand, die het burgerkoningschap haatten zooals thans eigenlijk nauwelijks meer een partij of een groep een andere partij of een regime haat of althans in zijn spotprentkunst toont te haten. En vóór hem hadden anderen met niet minder woede en hoon Karel X aangevallen, en de clericalen en reactionnairen die hem omgaven. En van Napoleon's val af was het zóó geweest. Talleyrand en Cambacères, Lodewijk XVIII en Lafayette vonden in de karikatuur van den tijd geen kritiek doch hoon, behalve een sterk en ten onrechte sedert bijna vergeten, professionel als Traviès, trokken gelegenheids-karikaturisten als Decamps, Raffet, Grandville en.... Delacroix op hen los. Steeds was de toon die van den toorn, meer dan die van den rustigen, op een afstand blijvenden spot.

Maar naast die imposante, die geweldige, die donderende en razende politieke satire, steeds tot feller uitspraak gedrongen door het altijd uitblijven van de vrijheid waarop zij wacht - en die haar de wapenen stomp zal maken - naast die hoog-ernstige groote satire gaat die pikante, genoegelijke, gracelijke mode-

karikatuur en zede-karikatuur rustig haar gang. Zij alleen had de revolutie meegemaakt, het Directoire, het keizerrijk en de Restauratie beleefd, zonder haar gelijkmoedigheid en tevens haar behagelijke ondeugendheid te verliezen. Zij was door het Directoire vooral geboeid, door dien dollen tijd van vrouwen-heerschappij, van kleine intriges en van de kinderachtigste modes die een periode heeft gekend, en het Empire met zijn killen praal en even groote, doch minder aardige zedeloosheid, de Restauratie onder den cynischen epicurist Lodewijk en onder Karel, den huichelaar, den verdorvensten der Bourbons, den eens door hoog en laag verfoeiden Artois. Barras en Madame Tallien waren dankbaarder typen voor een satire der gezelschapsmoraal dan de Napoleontische grootheden of die van de Restauratie, maar overigens bleef er door de wisselingen heen stof te over.

In hooge mate vermakelijk is de karikatuur gedurende het Directoire. Die tijd zelf met al zijn excesses, vooral in het uiterlijke, was dan ook wel bij uitnemendheid aanlokkelijk voor een satire in beeldende kunst. En tegelijker tijd voor een speelsche, niet al te diep gaande spot. Er is iets bijna aandoenlijks in de uitgelatenheid, waarmede de Franschen, toen de druk van het schrikbewind voorbij was, aanvielen op de geneugten, die hun zoo lang waren onthouden, - en waarop de karikatuur, die had moeten zwijgen van de gruwelijker en waanzinniger uitspattingen van het fanatisme, aanviel, op de betrekkelijk onschuldige zotheid van grillige en hoogstens ietwat onkuische moden en gezelschapszeden.

Wij weten uit de vele geschriften en memoires uit dien tijd, hoe dol die modes en hoe bandeloos die zeden waren; het zal overigens wel toen evenals nu zoo gegaan zijn, dat slechts een deel des volks aan de excesses deelnam - het waren vooral de aristocraten en de verwanten der slachtoffers van de revolutie, juist zij die het meest door haar hadden geleden en voor wie de kentering een terugkeer tot de vrijheid en de weelde beteekende, het waren de lieden, die bals gaven waarop slechts rouwdragers over geguillotineerden werden toegelaten, die zich in die periode op den voorgrond plaatsen. En zulke mannen als Fréron en Barras, de dandies van het Directoire stonden tegenover de dandies in Engeland b.v. den Prins van Wales en zijn

volgelingen, ongeveer zooals Napoleon stond tegenover de koningen en andere vorsten der andere landen, zij waren parvenu's, maar ook scheppers van die epicuristische doch geraffineerde cultuurperiode, die zij beheerschten.

En er was dan toch maar weer iets zeer gezonds, energieks en brutaals in die mode der naaktheid van den tijd, die mode ingevoerd door dat genereus, ontuchtig wijf, dat om een schip met refugié's te redden de guillotine trotseerde, dat Robespierre ten val bracht en zoovele van die ongekamde helden der revolutie voor zich uitdreef, Madame Tallien, en het was te denken, dat de mode door zulk een vrouw bedacht, een andere zou zijn dan die, gehuldigd door de geaffecteerde markiezinnen van het ancien régime. Het was uit met de hooge poederpruiken en de mouches en de crinolines, en in de losse en schaarsche kleederen, die zooveel onbekleed lieten, voelden zich zeker de gezondste en kranigste van deze vrouwen het beste thuis - zij die niet haar toevlucht behoefden te nemen tot het aanschaffen van vulsels in allerlei bedriegelijke vormen. Het is kenschetsend voor het respect voor al wat gezondheid en kracht was, en dat aan diens tijd waarin de vechtgeneraals plachten te tieren eigen moet geweest zijn, dat de mannen toen - en tot in het Empire, er in hunne kleeding eveneens op bedacht waren de lichaamsvormen duidelijk uit te doen komen en dat mouwen en pantelonpijpen zeer eng sloten, zoodat wederom hij, die van de natuur geen zeer goede spieren had meegekregen, dit trachtte te verhelpen door allerlei valsche aanvulsels.

Het zal hieruit blijken, dat het Directoire wellicht een zedelooze, doch geen weekelijke tijd is geweest, inderdaad wel een felle terugslag gaf op het eigenlijke achttiende eeuwsche. Doch tevens was het een humane periode, waarin de afkeer van verdere wreede vergelding zich deed kennen, doch ook de weerzin tegen het oude onrecht wakker was gebleven.

De mode-satires uit den tijd zijn talrijk - ze werden evenveel gekocht en evenzeer genoten als kort te voren de charmante, indecente prenten van Fragonard. Maar - ofschoon er een gelijkenis blijft - een Fragonard zou zulke prenten niet hebben gemaakt, zulke modes hadden voor hem nauwelijks charme hebben gehad. Er is iets in de driestheden dezer *incroyables* en *impos-*

sibles, *merveilleuses* en *invincibles*, waar een luchthartige, gratieuze en kokette kunst als de zijne geen weg mee zou hebben geweten. Het ras is verjongd en heeft iets barbaarsch zoowel als iets frisch gekregen in de plaats van veel weekelijks en indolents, de zinnelijkheid zelf is een minder loome en broeïerige. In plaats van markiezinnen geven hetaeren de mode aan - -. De *macaroni* is vervangen door den *dandy* '*Le macaroni a une fortune à dispenser*, *le dandy a une fortune à conquérir.* Het is een tijd en een land, een volk van avonturiers - en van fortuinlijke avonturiers. Vandaar dat in die zoo indecent gescholden mode van Directoire en Empire iets krachtigs en kranigs is, men wil zich gezond en krachtig toonen als men het is, en zoo men het niet is, het schijnen; de vereering en de nabootsing van de Romeinen, hoe belachelijk zij ook schijnen moge, was niet geheel zonder beteekenis en niet geheel zonder deugd. De vrouwen waren er trotsch op, indien die wat ostentatief onthulde vormen haar voor vruchtbaar, de mannen indien die door de eng sluitende kostuums afgeteekende spieren hen voor spierkrachtig konden doen gelden.

De modeprenten van den tijd zijn dan ook minder charmant, stouter, grover dan die van Fragonard. Het geheele aspect van den tijd is veranderd, de inrichting der huizen, het gansche milieu is minder weelderig, is krasser, hoekiger van karakter - en zoo heeft de teekenaar weinig grilligheid en luxe en pracht weer te geven en wordt zijn trant vanzelve minder bekoorlijk. Wij kunnen zelfs aannemen, dat in het aspect dat de niet al te zeer overdrijvende, en niet te mismaakte volgsters der mode boden, niet veel van de wulpsche charme was van de rococo-vrouwtjes, maar ook niets te belachelijks, zoodat de karikaturisten van den tijd zich vooral wierpen op die gestalten, welke de mode zeer onvoordeelig deed uitkomen, want wij zien op de prenten van den tijd vooral de onthulde leelijkheid bespot. Vandaar, dat, in tegenstelling met de prenten van Fragonard, deze galante satires niets verleidelijks, niets charmants hebben en volstrekt onbehagelijke dingen te zien geven. Er is geen poging gedaan, om aan de vraag naar aangenaam-obscène tafreelen te voldoen; het is een wat plomper maar een eerlijker spot.

Ik spreek natuurlijk slechts van de prenten door werkelijke

kunstenaars, waaronder Carle Vernet, Debucourt, en Isabey ((de vader van den schilder en lithograaf van zeegezichten) de voornaamsten zijn.

Zij zijn eerlijker en minder hupsche lieden dan die satirieke Watteau, Fragonard was, maar toch is in hen dezelfde aard en hoe ver staan zij af van de rauwe mode-karikaturisten in het Engeland van die dagen!

Om met Isabey te beginnen, welk een jolige, prettige en geheel niet gemeene wijze had hij van met de zotheden der kleedij te schertsen. De teekening is bij hem even snedig als behagelijk, doch hij gebruikt ze niet om voorstellingen te geven, geschikt om op clandestine manier door de gewone afnemers van galante prenten genoten te worden; hij geeft vooral het groteske, het dolle van de verschijningen om zich heen, in teekeningen, die aantrekkelijk zijn door den goeden smaak, die den maker nooit verliet en door den kostelijken, in wezen onschuldigen humor, die in hem is.

Ik voor mij vind den meer bekenden Carle Vernet iets minder dartel, wat meer door David beïnvloed, een teekenaar, die wel zeer vele zeer grappige scènes weergeeft, en ongehoord knap blijkt daarbij, maar ze niet op een werkelijk vroolijke, speelsche manier weet af te beelden. Hem ontbreekt iets van den Watteau-aard, die alle Fransche zede-prent-teekenaars bijkans zouden bezitten, iets van het speelsche. Hij schijnt een *grognard*, die met onwil de lichtzinnigheden der merveillences en incroyables beziet.

Debucourt is nog het meest de Franschman van Watteau's geslacht, de voorganger van Gavarni en van Willette.

En het doet zonderling aan, zulk een teekenaar van de charme zijn indrukken te zien geven van het gezelschapsleven in het zoo weinig aantrekkelijks biedende Empire. Wij zien den man, die voelt voor al wat gracieus en suave is, gedwongen om een stijf met vlakke draperieën behangen zaal te teekenen als milieu voor zijn figuren, met de strakgelijnde stroeve meubels, genoodzaakt om heeren te teekenen in stijve houterige rokken en strenge spanbroeken, om het ongracieuze aspect weer te geven van de steeds minder los wordende, steeds uiterlijk correcter menschengestalten der negentiende-eeuwers. Van de vrouwen intusschen

weet hij nog iets aanvalligs te maken. En, - want hij is hierin duidelijk de galante teekenaar, die noch Isabey noch Carle Vernet ooit waren, - iets verleidelijks. De vrouwen dragen het Empire-kostuum met het hooge middel en de stijve draperieën, maar kokette mutsjes, en aardige colliers, en haar gelaatstrekken zijn niet meer die van de onkuische heldinnen der Revolutie, maar van zachter en minder ambitieuze dames en meisjes. Zoo zien wij op zijn geestige prenten de mannen alle harkerig, in hun hoofsche houdingen onbeholpen en ridicuul, alsof zij, met hun kaplaarzen en spanbroeken, dichtgeknoopte rokken en stropdassen, willen doen wat slechts markiezen op hooge hakken en met lubben betaamt, doch de vrouwen zelfs in haar zoo andere kleedij, weer geworden zooals ze vóór de revolutie waren, teruggekeerd tot haar passieve en beminnelijke rol, - levende voorteekenen als het ware (want wij gaan naar het einde van het Keizerrijk) dat de Restauratie op til is en dat voortaan voor zoo heldhaftige allures en zoo heel vrijë gewoonten geen plaats meer zal zijn.

Want de charmanter en luchtiger, maar tevens, naar duidelijk blijkt, weder minder eerlijk-satirieke, doch voor de markt, waar de erotische prent opgang doet, beter berekende zedenkarikatuur komt terug met de rustiger tijden en zal zich verder staande houden, want met de geestdrift voor het Spartaansche is het voorgoed gedaan, en de kunstenaars, die zich voortaan wijden zullen aan erotische onderwerpen zullen dat niet meer doen op de wijze van een Isabey of Vernet, maar met een open oog voor het séduisante, dat ook in de excesse van de galante tafereelen ligt.

In die jaren van 1820 tot 30 - tamste der tijden in bijna elk land voor de kunst! - is de trant wat zoetelijk, wat lievig, zonder de groote charme te bezitten van die der Fragonard's. Wij zien het gebied der zedensatire dan ook nog niet betreden door zeer eminente artiesten - het lijkt wel, of deze er op wachten, dat hun talent door den val der Bourbons en een althans gedeeltelijke vrijheid van drukpers gelegenheid zal krijgen tot een heftige, hartstochtelijke campagne.

De zedensatire is in handen van eenige teekenaars van den tweeden rang, op zijn best.

Het zijn wel-lieve en niet zoo bizonder onvoegzame prentjes, die ze ons geven, maar de keuze van onderwerpen leert ons, hoe weinig toch de eigenlijke passie tot weergeven van het leven in al zijn aspecten de kunstenaars vervult; wij zien niet, wat wij in de Engelsche karikatuur van die dagen herkennen, het voorkomen der straten, het type der menschen en van hun bestaan als iets levends vóór ons.

Daarentegen komt, in een als document niet genoeg te waardeeren, als kunst waarlijk grandioze prentenvloed, de herinnering aan den grooten tijd van nog zoo kort geleden zich doen gelden. Raffet teekent de soldaten der revolutie en vervolgens wat bijna hetzelfde was, de soldaten van Napoleon. Wat bijna hetzelfde was. Want het waren de helden van 1790, de vrijheidshelden, die het inwendig zoo verdeelde land redden toen het bestookt werd door zoovele buitenlandsche vijanden, 'Verbazingwekkende armeeën, welk een grandioze moreele kracht vervulde ze' zegt Michelet, en Victor Hugo:

Au lévant, au couchant, partout, au sud, au pôle,
Avec les vieux fusils sonnant sur leur épaule
Passant torrents et monts.
Sans repos, sans sommeil, coudes percés, sans vivres,
Ils allaient fiers, joyeux, en soufflant dans les cuivres
Ainsi que des démons.

Het waren deze helden, die Napoleon verder voerde, om niet langer de vrijheid van hun land te beschermen, doch om roem te behalen, roem voor de natie als geheel, roem voor zich, niet als persoonlijkheid, doch als Franschman.

Het is in dezen tijd, dat de Napoleonvereeniging weer sterker dan te voren opkomt, en thans is ze een vereering voor het verleden, romantisch, mystiek.

En het is misschien wel deze zoo overal doordringende cultus voor den heldentijd, dien cultus die de prachtige, zoo strakke, zoo bedwongen en toch zoo zeer pathetische prenten van Raffet schiep - deze cultus die zich op zoo velerlei wijzen in allerlei populaire bedenksels uitte, die de aandacht van het volk en den arbeid der kunstenaars te veel in beslag nam, dan dat deze beiden veel tijd en belangstelling over zouden hebben gehad voor de wedergave, hoe raak en boeiend ook, van hun eigen tijd.

En ondertusschen had de politieke karikatuur een offer gevonden in Karel X.

De graaf van Artois was de eerste geweest der edelen, die geëmigreerd waren, toen de revolutie uitbrak. Reeds den 15 Juli 1789 was hij gevlucht en het waren de intriges, die hij en zijne mede-vluchtelingen in het buitenland op touw zetten, die de directe oorzaak werden van zijns broeders onttroning en dood.

Geen wonder dat de clandestine, ja voor een groot deel posthume karikatuur hem nog minder dan zijn voorganger en zijn opvolger spaarde. De schrale oude man met het lange hoofd, den krommen Bourbon-neus en de hanglip, de vaardige volgeling en dienaar der Jezuiten, eens gedoodverfd als Maria Antoinette's minnaar, wel de treurigste vorstenfiguur die Frankrijk wellicht heeft gekend, verschijnt in alle mogelijke vormen en vervormingen op de mooie prenten van Decamps en de ruwe, forsche karikaturen van Traviès, en een enkel maal op die van Philipon, die de aanvoerder en de geestelijke leider zou worden van de karikaturisten in Louis Philippe's tijd.

Bij Travies mogen wij even blijven stilstaan, niet alleen omdat hij werkelijk een wel wat grof, maar een krachtig teekenaar is, doch omdat hij nog vóór Daumier en anderen een type heeft geschapen, waarin hij den tijdgeest verpersoonlijkt.

Het is Mayeux, de gebochelde held, wien hij vele zeer cynische gezegden in den mond legt, en dien hij tot tolk maakt van zijn satirieke gedachten over den tijd en het gouvernement. Op één prent zien wij dezen Mayeux met een steek op en met de hand in de borst van zijn rok, voor den spiegel Napoleon spelen. Is dit een op zichzelf staande niet volstrekt smaakvolle aardigheid, deze krates zich als een Caesar te doen gedragen, of is het een felle zijdelingsche schimp op het Bonapartisme, dat zoo overal door drong en wel tot zeer komische uitingen zal zijn gekomen? Doch het is overigens merkwaardig, dat wij die manie, die ziekte, die zoozeer woedt juist onder de kleine burgerij en het volk, eigenlijk nergens, zooals iedere andere volksmanie in elk ander tijdvak, gekritiseerd en, gehekeld zien - voor het te laat is. De Bourbons en de Orleansen moeten het zeker slecht hebben gemaakt, dat die gevaarlijke stille stemming voor den despoot

van voorheen en zijn familie, blijkbaar door elkeen werd getolereerd, zoo niet aangemoedigd.

Het dient vermeld dat Traviès, de schepper van dit gedrochtelijk en nogal gemeen type, tevens de teekenaar was van charmante en liefelijke vrouwenfiguren, die wonderlijk contrasteeren met dit satyr-achtig personage.

Intusschen, de hoofdzaak is deze, dat in den tijd tusschen het 1e Keizerrijk en de Juli-monarchie geen noemenswaarde zedenkarikatuur bestaat, en dat deze eerst onder het regime van Louis Philippe weer zal ontstaan, en wel drie schitterende vertegenwoordigers zal vinden in Monnier, Gavarni en Daumier.

Henri Monnier is, naar het mij voorkomt, een kunstenaars-figuur, die door die ontzaglijke van Daumier te zeer in de schaduw is gesteld en die toch wel verdient, dat wij hem goed bekijken. En als ik dat doe, dringt zich telkens een vergelijking bij mij op met een ander teekenaar van prachtig geobserveerde typen uit eigen omgeving, een ander teekenaar wiens werk (afgezien van de groote artisticiteit) eens als een ontschatbaar document zal kunnen dienst doen voor den bestudeerder van de zedegeschiedenis van zijn tijdvak: Eduard Thöny, de teekenaar van luitenants en van den beau monde in het Duitschland onzer dagen.

Monnier was de teekenaar van de bourgeoisie, en zijn prenten, soms forsch geteekend, vol fijne en altijd geestige typeering, bieden behalve dat nog - want de gewezen ambtenaar was ook nog een tooneelspeler en tooneelschrijver - als légende een dialoog, die wellicht nog completer en karakteristieker is dan de teekeningen zelf, een paar woorden, of een gezegde en een antwoord daarop, zoo grotesk, dat wij er om schateren, en tevens zoo raak-typeerend, dat het klassiek is.

Zijn deftige, gezette burgers (het was de tijd waarvan Champfleury zegt: ‘C'était l'époque des gras. La Bourgeoisie avait du ventre et la jeunesse ne trouvait pas de railleries assez aigues pour penétrer cette graisse’) zijn deftige burgers zijn behalve in letterlijken, ook in figuurlijken zin tot het belachelijke toe gewichtig. Zij zijn wijsgeeren van de plechtigste en van de imbécielste soort. Zij vatten elkaar bij een knoop van het vest, knijpen de oogen toe, en spreken op een orakel toon:

‘Otez l'homme de la société, vous l'isolez’.....
Je n' aime pas les épinards et j'en suis bien aise; si je les aimais,
j'en mangerais, et je ne peux pas les sentir’...,.
Mettez cent mille hommes à ma disposition, et vous verrez....’

Maar men moet de prenten zien, bij deze onderschriften. Monnier heeft het leven der burgerij van zijn tijd, wel niet met zooveel fougue als Daumier, maar met een kalme, fijne natuurlijkheid afgebeeld, zóó, denkt men, waren deze lieden, zóó waren hun ontmoetingen, hun feesten, zóó was hun dagelijksch bedrijf. Het was geen periode en geen milieu, waarin een Brouwer veel stof zou hebben gevonden, doch deze fijne humorist, van huis uit opmerkzaam juist op kleine dwaasheden en kleine buitensporigheden van kleine luiden, wist het eenigszins stijve prenterige doen van de bons bourgeois op altijd boeiende en nimmer zeer malicieuze wijze te geven. Het wekt bevreemding, in den beginne, bij hem, die de karikatuur van het tijdvak nagaat, dat deze bons bourgeois dezelfde zijn, die Daumier teekende, dat de creatie van Monnier, Joseph Prud'homme dezelfde is, die wij ook door Daumier aanvaard zien - het is duidelijk dat de kijk van Daumier breeder, algemeener en wijsgeeriger is, die van Monnier echter de exaktheid, de compleetheid heeft van dengene, die de soort het intiemst kende, omdat hij er toe behoorde. Misschien stond hij er iets te dicht op, en verkreeg geen overzicht.

Dit is zeker, dat het tijdbeeld, door Daumier gegeven, een vreemder, een feller is. Vreemder, misschien, omdat wij eerder gewennen aan de zonderlingheid van de jassen en andere kleeren, waarin wij Monnier's figuren gebeeld zien, dan aan de openbaringen van een zeldzaam luciden psycholoog.

Daumier blijft nog immer te beschouwen als de grootste en meest artistieke der teekenaars-journalisten, die de negentiende eeuw heeft voortgebracht - maar hij was meer dan dat.

Het was wel toe te schrijven aan de uitstekende, bezielende leiding van dien geestigen, vernuftigen Philipon, dat het peil van

de bijdragen tot Caricature en Charivari in het algemeen zoo hoog was. Deze zonderlinge man, zelf uitmuntend teekenaar, maar bovenal ingenieus vinder van strijdkrachten en strijdwijzen in zijn schitterende campagne tegen het burgerkoningschap, wierf Traviès, Grandville, Daumier voor zijn satirieke organen, en toonde zich daarin gelijk aan een vorst die voortreffelijke ministers weet te kiezen.

Grandville had een enorme productiviteit. Terwijl hij de 'Caricature' vulde met zijn eindelooze 'processions politiques' leverde hij die eigenaardige dier-menschen waarin hij zoo veel wel wat gezochte creaties deed, in allerlei publicaties, en vercierde het 'Magasin pittoresque' met zijn 'Metamorphoses politiques'.

Grandville was een vindingrijk man, maar zijn vinding was van die loome, zware soort, welke zich wel wat al te zeer als zoodanig aanmeldt, zij mist de aisance en de bondigheid, er behoort geduld toe, zijn stoeten van gecostumeerde en gemetamorfoseerde personages te waardeeren. Intusschen, elk van deze figuren is goed gevonden en goed uitgevoerd, maar het hoog komische ontbreekt er toch aan, evenals aan zijn somberder fantasieën toch meestal het overtuigend en ontroerend-pathetische ontbreekt.

Zoo blijven zijn menschen wel een beetje poppetjes en in deze is Traviès bijvoorbeeld, hoeveel grover diens verbeelding ook werkt, wel eenigszins zijn meerdere.

De strijd tegen het burgerkoningschap, dat te kwader ure in het leven geroepen was door Thiers, Lafitte en den ouden Lafayette, was een verwoede en de grootste en machtigste der kampenden was Honoré Daumier. En toen het laatste wapen van het gezag stond te worden gebruikt, toen de vrijheid van drukpers werd bedreigd, met welk een hardnekkigheid weerde zich de 'Caricature', weerde zich Daumier! Het blad had reeds zware boeten moeten betalen, Philipon was meermalen veroordeeld, maar altijd had men volgehouden. Tegen een verscherpte censuur, een maatregel, die den burgerkoning tot een meineedige zou maken, vermocht de pers ten slotte niets. Doch zulk een maatregel was tevens het begin van het einde.

'Ne vous y frottez pas' heet die machtige prent waarop wij een sterk arbeider de vrijheid van de drukpers zien verdedigen tegen Louis Philippe, nadat hij Charles X heeft verslagen. Het baatte

niet. In 1835 werd de censuur zoozeer verscherpt, dat de draconsche straffen, aan de vertegenwoordigers der oppositiepers opgelegd, dezen wel moesten dwingen te zwijgen, en evenals de meeste andere spotbladen moest ‘la Caricature’ ophouden te bestaan.

Maar deze gebeurtenis had tot indirect gevolg, dat de satiricus Daumier andere motieven zocht voor zijn rusteloozen, grootschen spot, en deze vond, nu niet meer in de politieke daden, doch in de samenleving van de periode, de periode van het ‘Enrichezvous’. De créatie van Robert Macaire vervangt het peren-hoofd van den laatsten koning van Frankrijk.

Robert Macaire is de incarnatie van den geest van fraude, die de Juli-monarchie en het land dat ze beheerschte, kenmerkte. Robert Macaire is de bedrieger, de charlatan, de oplichter, de dief in duizenderlei gestalten, van die van den schooier tot die van den bankier. Philipon was de vinder van de figuur - oorspronkelijk de trieste held van een pover melodrama - en de vinder der onderschriften der tallooze prenten, die zoo gezocht waren, dat de Charivari vergroot moest worden om ze te bevatten. Het is waarschijnlijk, dat Daumier op het laatst genoeg kreeg van het eeuwig ten tooneele voeren van deze persoonlijkheid en zeker, dat bij dit werk eenige zijner minder geslaagde teekeningen zijn, maar toch is het geheel een cultuurbeeld, een psychologisch document en een galerij van kunstwerken, van groote waarde.

Philipon was trotsch op zijn onderschriften, ze waren verfijnd, somtijds schitterend, doch vele ervan hebben thans wel iets van hunne waarde verloren. De creatie echter blijft. Als melodramaschurk en als financier, als kleine en als groote oplichter, heeft Robert Macaire bestaan, en bestaat hij nog, maar hij was eenmaal de verpersoonlijking van een corrupt stelsel en een corrupt gezag. De onderdrukking van de vrijheden der pers had de persoon des konings zelf voor directe, en betrekkelijk onschadelijke aanvallen onaantastbaar gemaakt, doch deze verfijnde, onvermoeide, bedekte campagne tegen den geest die hem en zijn ministers bestierde, zou meer doen om hem gehaat te maken bij allen.

De Robert-Macaire-serie is een tijdbeeld, doch dan slechts het beeld van diplomatiek des tijds, of nog liever van den econo-

mischen toestand, het zou aangevuld worden door Daumier zelf met zijn tafereelen uit het leven der kleine burgerij, van die petite bourgeoisie, die juist toen in verval begon te komen, die gerust had op haar lauweren en vadsig zelfvoldaan en machteloos geworden was - daarenboven zou Gavarni er wat vage en wat te romantische studies van den bohême en van de galante wereld bijvoegen, benevens de singuliere creatie van den filosofischen haveluin Thomas Vireloque, waarover nader.

Daumier stond tegenover de petits bourgeois anders dan tegenover de rechters, de financiers en de politici, die voor hem een corrupte macht vertegenwoordigden, hij was altijd evenzeer mensch als kunstenaar, er was weinig in hem van den geest eens Guy de Maupassants. die leer van de objectiviteit van den artiest, die zichzelf geheel buiten zijn onderwerp heeft te plaatsen, was toen nog niet uitgesproken en zou hem weinig hebben behaagd. In zijn naïeven geest was een ethisch princiep oppermachtig, en hoewel hij bij alles kunstenaar bleef, was hij in alles subjectief; waren de deelen en de beginselen der menschen hem hatelijk, zoo zag hij ze als demonen; de ‘bons bourgeois’ met hun dufheidjes kon hij zoo gemoedelijk, zoo goelijk en half meewarig bespotten, omdat hij hen als den goeden kern des volks bleef zien, en hun milieu als dat, waaruit een frisscher en beter geslacht zou opkomen. Hij, de naïeve, zou in hen nog niet enkel en alleen de huisbakkenheid, de dufheid en de door correctheid nauw verborgen gemeenheid zien, die later zede-hekelaars hebben ontdekt.

De bons-bourgeois van Daumier zijn de kleine winkeliers die nog niet speculeeren, de kleine ambtenaars die nog traditioneel denken, zich nog niet vereenigen tot bonden, doch wien hun nederige officiëele functie een zekere steilheid en pedanterie geeft. Menschen met een geringe eerzucht, bescheiden genoegens, veel vooroordeelen en ongeveer geen kennis, maar in vele dingen zeer onbedorven menschen. Het is dan ook hun naïveteit, hun gewichtigheid, hun eenigszins huisbakken sentiment, hun kinderachtige en platonische zin voor het romaneske, die hij bespot, er bestaat geen reden om zulke eigenschappen met verwoedheid of pijnlijke scherpte aan te vallen.

Daumier deed dan ook beter dan dat: hij karakteriseerde het ras met een overtuigende waarheid, karakteriseerde hun milieu,

hun allures, hun geest. Hij toont ons een paar oude luidjes knus bij de lamp gezeten, in een stille achterkamer, met een groot portret van een dikken voorvader op den muur, zooals ze genoegelijk zitten te rillen en te beven over de lectuur van het faitdivers; of op een zondagsche wandeling buiten bezig een luchtkasteel te bouwen, hij toont ons verrukte en trotsche ouders, des morgens vroeg in bed reeds bij een trouwdag gecomplimenteerd door een veelbelovend zoontje, of een grooteren zoon bewonderend, die voor het eerst de advocatenbaret en toga draagt. Hij laat ons het leven van een gemakzuchtigen vrijgezel zien, de stereotype handelingen en gebeurtenissen van den dag, en als hij ons zoo het leven dezer lieden heeft beschreven met zekeren goedigen, zij het wat dédaigneuzen humor, doch geheel komend in hun wereldbeschouwing, geheel de stemming meemakend waarin zij thuis zijn - wordt hij nu en dan malicieuzer, geeft ze ontdaan van hun betrekkelijke, met zorg bewaarde waardigheid, toont ze, zooals ze blijken in hun naaktheid, en dat in letterlijken zin, want in badhuizen en heel buiten in beken waar ze zich onbespied wanen, bestudeert hij hun anatomie, hun anatomie van menschen die in correcte en stemmige kleeren gewoon zijn zich zeer weinig te bewegen en een onnatuurlijk, vegeteerend bestaan te leiden, hun anatomie van te zelden gebruikte spieren vergroeid met vet of schraal vel over stroef werkende beenderen.

Slechts een enkele maal maakt hij wat men desnoods een galante voorstelling zou kunnen noemen, doch geeft dan meer de situatie zelf, en wel het pijnlijke daarin, dan iets van de aantrekkelijkheid - dit wel in sterk contrast met den Franschen geest der meesten, die met de satire de charme plegen te dienen, die elk motief van eenigszins erotischen aard ook op een wijze behandelen, die hun smaak in dit speciale motief toont. Wel geeft hij tooneelen van echtbreuk, brengt ons in een huis waar de echtgenoot den vriend zijner vrouw bij haar ontdekt, en dezen wil aanvallen, maar gestuit wordt met de vraag ‘ongelukkige, wilt gij den vader uwer kinderen dooden?’ Doch hoe geheel anders werkt hij zulk een thema uit dan de echte specialist in zulke tooneelen, hij moge Gavarni heeten of Willette of Forain! Deze allen zouden een pikant op-heeter-daad-betrappen hebben

gekozen tot onderwerp van hun voorstelling en de boelen bijna ontkleed geteekend hebben, daarbij zorg dragende van de vrouw in dien toestand, iets aantrekkelijks, zinnen-bekorends te maken - Daumier geeft ons een burgervrouwtje in haar prozaïsch pak, een onder de tafel gekropen armzalig minnaar en een grotesk *cocu* in schuttersuniform... Niets séduisants in dit tafreel - geen romance! - Doch Gavarni, zijn illustre tijdgenoot zou deze leemte - zoo het een leemte was - vullen. Vullen, misschien toch niet zoo geheel en al. Want zulk een opmerker als Daumier was, als op een andere wijze Vernet en Debucourt geweest waren en Steinlen en Forain zouden zijn, was hij toch niet. Een Comédie-humaine, treffend van juistheid, voor het nageslacht een overtuigend en betrouwbaar document, zouden zijn schetsen uit het leven van étudiant en grisette, cocotte en grande dame niet blijken.

Gavarni is een van die figuren, over welke men het onder de bewonderaars zelven steeds zeer oneens is geweest; wij hooren hem verheerlijken als den waren lofzanger van den Bohème; den fijnen geest, die de losse, fleurige, wilde zijde van het groote stadsleven kende, genoot, en in zijn teekeningen wist te doen genieten, de vlindernatuur, die al wat luchthartig is en broos en mooi liefheeft, wij hebben hem ook voorgesteld gezien als ‘le moraliste amer, le philosophe désenchanté; qui, avec autant d'art que Daumier, sut écrire sur la pierre tous les orgueils déçus, tous les rêves malsains, toutes les haines, toutes les angoisses, qui' il découvrait et rencontrait sur les visages des damnés dans ses longues promenades méditatives à travers les cercles des enfers de Paris et de Londres’ (Armand Dayot).

Mij dunkt, beide opvattingen zijn onjuist, want Gavarni was, voor zoover uit zijn werk blijkt, niet een vroolijke, niet een ernstige natuur, maar een lichtzinnige zonder luchthartigheid, een minnaar van de élégance, die te zeer mensch en te zeer filosoof was om niet de trieste zijde er van te zien - zonder evenwel de diepte van ellende en verdorvenheid te peilen zooals Forain dat later zou doen, altijd eenigszins vluchtig observeerend, romantisch in zijn grappigheid zoowel als in zijn weemoed, romantisch waar hij charmant en romantisch waar hij tragisch is. Daarbij altijd fijn, met een ironie van goeden huize - vooral in de door hem zelf bedachte korte onderschriften. Een have-

looze oude kerel, die zoo juist een aardig koket, rond vrouwtje, net in de kleeren, gezond, bedrijvig, parmant, is tegengekomen en bromt: ‘ce qui me manque à moi?... une p'tite mére comme ça, qu'aurait soin de mon linge’; of een ook bedaagd man, een heertje, die mededeelt: ‘ce que je trouve de plus changé à Paris depuis vingt-cinq ans? Les Parisiennes’... in zulke scherts ligt een fond van weemoedige sympathie voor het verlatene, vervallene van die types; die fijne melancholische trek adelt vaak zijn humor waar hij gewezen balletteuzes, een schoonmaakster, en dergelijke trieste schipbreukelingen weergeeft. Evenwel is in dit alles zekere voorkeur voor het curieuze zooals men die van den romantisch aangelegden en in smaak niet zoo heel ver van den rococo-tijd afstaanden precieuzen Bohème verwachten kan, het is niet geheel en al zuiver en het is vooral verre van compleet, dit beeld van den misdeelde en zijn leven en denken, de filosofische teekenaar is zelf wel te veel aan het woord, zooals hij bij zijn wijsgeerigen haveluin Thomas Vireloque aan het woord is. Deze zoo los, zoo fijn en smakelijk bewerkte litho's zijn prachtige croquis gebleven, aanzetten als het ware, die aanwijzen hoe een beeld van zulke existenties zou kunnen worden gegeven, maar ze zijn toch ten slotte meer geestig dan waar. Het lijkt wel, of het gemak, waarmee de kunstenaar een kort en frappant onderschrift vond, op zich zelf een chef-d'-oeuvre, hem genoegen doet nemen met een aangeven in de teekening van zijn bedoeling. Want wij hebben hier geen, aan het beeld der burgerij door Daumier gelijkwaardig beeld van den zelfkant der samenleving, de woorden van Dayot overschatten het werk als karakteristiek, als document. Men vindt hier niets van ‘haines’ en ‘angoisses’ - wat spleen, wat galgenhumor en eenige goedlachsche verteedering.

En nu wat betreft Gavarni als teekenaar van monde en demimonde, is hij een groot realist, is hij de psycholoog-kunstenaar op wien wij kunnen bouwen, indien wij willen weten, hoe het karakter van den tijd was, het volledigst willen weten dan wij het uit de kunst van Daumier, die dit terrein niet betreedt, kunnen opmaken? Ik geloof het niet. Hij was daartoe toch te zeer voor alles in zijn werk een charmeur; het was hem meer te doen om te behagen dan om te karaktiseeren, en al hebben wij aan deze

eigenschap menige delicate, technisch wonderbaarlijk geraffineerde steenteekening van zijn hand te danken; al heeft hij ook daarin zijn doel bereikt dat zijn prentenreeks er een galerij van mooie meisjes en mooie-vrouwen-beeltenissen bieden, hij heeft er sommige hoogere eischen van artisticiteit mee veronachtzaamd. Want wij zien in de personen, die de vaak prachtig-typeerende cynische gezegden uiten, welke hij zoo goed wist te bedenken, niet altijd juist die individuen, die zoo iets zullen denken of zeggen, aan de karakteristiek des teekenaars ontbreekt de durf, de snedigheid die de vinder en redacteur van den tekst in zoo hooge mate bezit. Wel is het een fijne en bizondere gave van hem, vrouwelijke bekoring op zoo verleidelijke wijze, als ware hij telken male de verliefde van zijn sujet, weer te geven - niet alleen de gezichten; de handen, armen en het gansche lichaam dezer vrouwen en meisjes zijn wonderbaarlijk mooi geteekend door dezen fijnen lithograaf, - maar ze zijn toch te veel van één type en men onderscheidt bij hen niet aan velerlei physionomische trekjes zijn sujetten in vrouwen van allerlei soort, opvoeding, stand en karakter.

Wanneer hij een dezer vrouwtjes laat zeggen dat de mannen toch zulke idioten zijn, daar ze altijd een vrouw voor zich alleen willen hebben, zoo herkennen wij wel aan deze legende het type dat hij wil kenschetsen, maar niet in het aardige meisje, dat hij teekent, en dat evengoed iets anders zou kunnen zeggen. Hij is nog niet de nijvere opmerker en onbarmhartige neerschrijver van de trekken die deze schoone maskers moeizaam verbergen, de trekken van verveling, valschheid, begeerte, hebzucht of rampzaligheid, welke de latere teekenaars zouden doen uitkomen in hun karakteristiek der Parisiennes.

Met dat al was hij, als gezegd, geen vroolijk teekenaar, de luchthartigheid van den waren Bohème is hem niet genoeg eigen, het is voorzeker zijn dieper inzicht, dat hem hier tot een twijfelaar maakt; Watteau kende de bedruktheid en de wijsgeerige sympathieën en bezorgdheden niet, die hem beklemmen, - doch het is jammer, dat dit meerdere besef hem niet iets verder voerde dan tot wat sentimentaliteit hier en wat bitterheid daar, tot werkelijke waarheden, ontdekkingen, tot psychologie. Dat is het ongeluk van dit werk, het onartistieke

dat het geen van beiden is, een volkomen luchthartige, en dan desnoods oppervlakkige en kinderlijke, niet charmante verheerlijking van een schijn-idylle, brutaal, pikant, indécent, al wat ge wilt, doch blijdschap uitend en blijdschap wekkend, of krasse openbaring van het werkelijke karakter der dingen, die hij teekent. Nu is er in alles iets lichts, iets niet-serieus, en mengt zich daardoor toch weer zekere melancholie en zekere nadrukkelijkheid, de prent spreekt tot de zinnen van begeerlijkheden en tot het hart van tragiek - en het is juist deze troebelheid, die aan het toch zoo geestig en zoo verfijnd werk een tamheid geeft, die tamheid welke hem een populariteit heeft bezorgd, hem eigenlijk onwaardig. De Gavarni van eenige, zelfs vele charmante tafereelen uit de wereld van den Bohemer en de grisette, en de Gavarni, die enkele fijne portretten van trieste vervallen persoonlijkheden gaf, zijn twee verschillende, goede meesters, en in beide is de teekenaar en de lithograaf een kunstenaar van groote verdienste.

Als wij het werk van E. de Beaumont naast het zijne zien, treft het feit ons, dat daarin met veel meer luchthartigheid de galante wereld is bekeken, dat daar alle pretensie van wijsgeerigheid is uitgebleven, dat daar een teekenaar aan het werk is, die schik heeft in zijn thema. De prenten van Beaumont zijn niet zoo heel érg indécent, ze zijn op een vermakelijke en behagelijke manier ondeugend - en daardoor zoowel als door de delicate gaven van den teekenaar, ongemeen charmant. Fragonard schijnt in dit aardige werk herboren, maar hij is journalist en lithograaf geworden: daarbij misschien iets minder volmaakt meester in zijn genre, maar te gelijk iets meer realist. De negentiende eeuw heeft de vijftig jaren langzamerhand overschreden; wij gaan naar het tijdperk van het naturalisme toe, maar de man, die hier de vrouwen en haar minnaars, en het geheele galante leven teekent, heeft dezelfde ambitie als de achttiende-eeuwsche schilders van zijn soort - te behagen, en die ambitie is bij hem onvermengd met de filosofische tendenzen van een Gavarni. In zijn handen wordt de lithografie tot een procédé dat in fluweeligheid, zoetheid en preciositeit den achttiende eeuwschen kleurets nabij komt. Minder op het romanteske en op het sentimenteele uit dan Gavarni, geeft hij somtijds in de

koppen en houdingen der grisettes iets zeer echts, hij geeft een type, waaraan men gelooft - en dit met een onbevangenheid die zeer aantrekkelijk is, alsof hij er nauwelijks bij gedacht heeft, maar een herinnering aan sommige bizondere en karakteristieke trekken bij levende personen zijn fantasie bestuurt. Dat maakt de Beaumont voor mij tot een zuiverder kunstenaars-figuur dan Gavarni, al zal ik niet beweren, dat diens oeuvre als geheel geen merkwaardiger verschijning in de negentiende-eeuwsche kunst is.

Zoo vinden wij dus in dit tijdvak van het burgerkoningschap, de Tweede Republiek en het Eerste Keizerrijk de beeltenis van het volk in zijn leven en bedrijf wel nog niet op de schier objectieve, doordringend-juiste wijze geteekend als met dat in derde republiek het geval zou worden, wij missen er vooral betrouwbare documenteerende trekken betreffende den proletarier en zijn bestaan, terwijl de karakteristiek van den demi-monde ons als te romanesk, te Dumas-fils-achtig, niet geheel voldoet, maar uit het werk dezer vier kunstenaars Monnier, Daumier, Gavarni en Beaumont kunnen wij toch wel iets construeeren, dat den tijd in zijn eigen aspect vertoont.

Nog levert eenige waardevolle bijdragen niemand anders dan die zonderlinge, geniale illustrator, die wilde fantast, met zijn grootsche eigenschappen van compositeur en zijn vreemde tekortkomingen als teekenaar, Gustave Doré. Want somtijds betreedt die schepper van picturale heldendichten, die specialiteit in het vaag-pathetische, die toovenaar met expressieve licht- en donker-partijen, die naieve, sprookjesachtige verschijning in de illustratiekunst, het gebied van de werkelijkheid, om het leven en de derden van zijn tijdgenooten in met opmerkelijke beslistheid geteekende karikaturen te schetsen. Van hem zijn ons enkele, zeer enkele documenten ter aanvulling aan de vorige gebleven; die ons iets van het leven in stad en provincie vertellen, nog kennen wij eenige waarschijnlijk wel echte typen van bedelaars, kermisklanten en volkskarakters, scherp geobserveerd en fraai geteekend. Vooral de deftigheid der provincialen weet hij met luim weer te geven; hij gelijkt in deze eenigszins groteske en zeer puntige voorgedragen tooneeltjes meer op eenige Engelsche teekenaars, b.v. een Dickens-illustrator, dan op zich zelf, den

vinder van machtige, pittoreske en indrukwekkende décors.

Tot dezen tijd behoort nog A. Grévin. Maar deze handige teekenaar is te zeer een voorlooper van Mars, een amuseur en niet meer dan dat. De charme van zijn teekeningen is geen charme meer, als men er enkele bij elkaar ziet en de trant verveelt ook hen, die in het speelsch en luchtig werk van de Beaumont behagen weten te scheppen. Het is een kunstloos voorzien in de vraag naar het nog juist toonbaar obscene. En in het tweede Keizerrijk was de smaak in zulke dingen een ontwikkelde...

Ondertusschen was na 1848 de politieke karikatuur herboren - tot nader order! -

Eerst kregen de representanten van de Juli-monarchie, na den val daarvan, nog een enkelen stoot achterna, toen kwam al spoedig de candidatuur van Louis Napoleon voor het presidentschap en zijn keuze die vrijheidlievenden weder begonnen te verontrusten. De Bonapartistische legende en de cultus van den oom waren te veel tegen het burgerkoningschap uitgespeeld en de spotbladen van de soort van den Charivari haastten zich een campagne te beginnen tegen den gevaarlijken president. Het enthousiasme en de droom der vrijheid hadden kort geduurd, de constitueerende nationaalvergadering met de dichters en beeldhouwers onder de leden was verdrongen en de intriges van Napoleon den Kleine, met het klerikalisme tot bondgenoot, waren in vollen gang. Daumier trad als politiek spotprentteekenaar weder op den voorgrond. Zijn haat tegen het Bonapartisme is niet minder sterk dan die tegen de corrupte bankiersregeering van Louis Philippe en zijn kring. Hij schept een type, een direkter representant van het Bonapartisme dan Robert Macaire van het vorig regime was: Ratapoil, de avonturier, een verloopen krijgsman, commis-voyageur geworden, de verkiezingsagent van den eerzuchtigen candidaat. Dit type, in een statuette bewaard, is wel een van de schitterendste vondsten van Daumier's genie, het is een monster - en toch een mensch, een avonturier, woest, kranig, schooierachtig, gemeen en zwierig, broodmager, taai - een soort van soldateske Mephistopheles. En zoo komen nog eenige forsche uitingen van weerzin tegen het Cezarisme. Maar de staatsgreep volgt, met de persvrijheid

is het alweer gedaan en de Charivari gaat voort met de sociale satire bijna uitsluitend. Daumier vervolgt zijn series van verschillenden aard, die wij reeds bespraken, de emancipatie der vrouw en andere niet beslist politieke onderwerpen worden opgezocht, want het Tweede Keizerrijk duldt geen kritiek.

Als dat Tweede Keizerrijk gevallen is en de oorlog uitgewoed, komt een talentvol karikatuurteekenaar Daumier, wiens dagen geteld zijn, eenigszins vervangen: de scherp chargeerende André Gill, wiens portretten van Gambetta en Thiers meesterstukken zijn in het soort. Zijn 'l'Oiseau sur la Branche', de kleine Thiers op den tak van den Gambetta-boom, is een der uitmuntendste karikaturen, die men ooit te zien kan krijgen, het genre, waartoe ze behoort staat intusschen op een iets lager plan dan dat van Daumier's werk.

André Gill hield het nog eenigen tijd uit en stond bijna alleen met zijn knap werk, tot een nieuw geslacht, waarvan nu nog eenige representanten in leven en in de weer zijn, ontstond.

Naar ik meen, was de affiches-teekenaar Chéret met Willette een der oudsten van dit geslacht van Fransche teekenaars, dat op het gebied van sociale satire zooveel onvergetelijks heeft geleverd.

Chéret valt misschien eenigszins buiten ons kader, want is de man die de muren van de huizen in de stad versierde met vroolijke afbeeldingen van vroolijke café-chantant-tafreelen en figuren in vroolijke kleuren, wel een eenigszins realistisch, gedocumenteerd zedenschilder geweest?

Willette echter heeft als politiek teekenaar en als zedenschilder veel, zeer veel gegeven en een groot deel van zijn ongelijk werk schijnt mij te weinig te worden begrepen. Ik geloof, dat er niet velen meer zijn, die zien hoe groot en mooi het beste er in is.

Zeker, Willette werd eenigszins leverancier van obscène prenten. Maar dat was voor hem iets volkomen natuurlijks; men ziet in zijn werk geen 'effort' om indecent te zijn ter wille van een niet zeer smaakvol publiek. Hij is kwajongensachtig onfatsoenlijk, overal, ook waar dit niet gevraagd wordt: in politieke prenten beeldt hij Marianne af in de meest onbetamelijke kleeding en onveranderlijk als een cocotte, de vrouw is eigenlijk voor hem niets anders dan altijd minstens een grisette, doch

dan meestal een aardige, een aardig speelgoed, want zijn kunst is een zeer speelsche, een ondeugende, maar toch weer onbedorven kunst. Onbedorven, omdat er een zekere naïveteit in is bewaard, die ze onderscheidt van de kunst der overige finde-siècle-teekenaars; Willette is somtijds bitter, vaker nog sentimenteel en een enkel maal grof, maar hij ziet niet, tracht niet te zien het zedenbederf, de exploitatie der hartstochten, de algemeene corruptie, de maatschappelijke nooden als de gevolgen van een stelsel, als iets gemeens, als iets, dat uit diepgewortelde oorzaken voortkomt; hij ziet de sexueele uitspattingen bij voorkeur nog aan als in eenig verband staande met den hartstocht der liefde, ziet de charme vóór alles in de dingen, die met vrouwen gebeuren, en die vrouwen bijna uitsluitend gracelijk, geestig en bekoorlijk; en als zijn hart uitgaat naar de armen, onderdrukten en ellendigen, is het met élan, met schoonen pathos, doch zonder verder begrip van den grooten toestand, dat hij spreekt. Hij gelijkt in het laatste den man, dien als hij een arme ontmoet, dezen zonder na te denken en zonder zich verder te verdiepen in diens kommer, of te onderzoeken naar de waarheid van zijn verklaring, zijn geheele beurs toestopt, ziet hij naar ongerechtigheid en ellende, dan is hij ook onmiddellijk pleiter, neen strijder. De prenten, waarin hij eenigszins Steinlen's gebied betreedt, waarin hij opkomt voor de armen, zijn van een hartstochtelijkheid, die wel eens aan het kinderlijke nadert. Hij heeft de vooroordeelen, de moraal, de gevoelens van een ‘gamin’, hij haat al wat macht heeft, haat de zelfvoldaanheid, haat de uitoefenaar van het gezag, de politie, de ambtenaars, elke regeering en hij komt op voor al wat zwak, al wat dwaas, en al wat avontuurlijk is. De onderschriften voor zijn prenten zijn somtijds even goed als wij dat van Forain gewend zijn.

‘Le bon Dieu est aux bains de mer avec les gens riches.’

En bij een tegen een kruis aan den weg liggende, met takkenbossen beladen en daaronder bezweken vrouw in de sneeuw haalt hij het vrome versje aan:

> Aux petits des oiseaux, il donne la pâture
> Et sa bonté s'étend sur toute la nature!

Kinderen en gekken zegt een spreekwoord, zeggen de waarheid en ik meen dat naïeve Willette niet zelden eenige groote

waarheden heeft uitgesproken in zijn altijd naar het uiterlijk zoo wufte kunst, bij voorbeeld in die prent, waar hij de Democratie als eene naakte vrouw tegen de guillotine laat leunen in een onbeschaamd-verlokkende houding: ‘Je suis le sainte Democratie: J'attends mes amants.’

Dit is een greep, en een geslaagde; ik geloof niet dat zijn vele verdienstelijke tijdgenooten beter in een prent een groote gedachte hebben uitgedrukt, die vrouw met haar drieste houding is de Democratie zelve, een kind des volks, van het in wezen anarchistische volk. ‘The beast with many heads,’ dat hare minnaars ontvangt om ze te verderven, de Democratie der Revolutie, de levensverwoestende Hetaiere, wie de guillotine dient tot rendez-vous.

Deze prent, waar de onbeschaamde meid, robust, rustig, trotsch, op de planken van het schavot, tegenover de trap, die rechtsstreeks naar haar leidt, met haar hoofd vóór het ronde gat, waardoor de hoofden van de slachtoffers worden gestoken, een nummer (93-1793 het jaar van het schrikbewind) op de lantaarn als bij de Parijsche bordeelen, wacht op de minnaars, die komen zullen, deze prent met de stormlucht achter die fiere naaktfiguur is een magistraal stuk, imposant, waar, en vol duiding.

Citeer ik eenige woorden, door Willette zelf neergeschreven ter verdediging van deze forsche prent, waarin het publiek, evenals het gerecht, in den beginne niets dan pornografie heeft gezien.

‘Donc m'étant donné le thème de symboliser la Démocratie; je n'alllais pas, bien entendu, la representer sous l'aspect d'une jeune femme ayant la posture timide des nymphes qui ont l'air de tenir entre leurs cuisses, une assiette vieux Rouen de vingt-mille francs! La Democratie de 93, robuste gaillard, qui vient, comme une paysanne ou une ouvrière de déposer un lourd fardeau... la Royauté ne peut avoir qu'une pose très-crâne et il n'appartient pas aux sans-culottes d'en rougir.’

Een andere waarlijk grootsche prent van zijn hand, en meer dan de vorige nog, uit het geheel origineel sentiment van den fijnen Bohème ontstaan, is: Les petits oiseaux meurent les pattes en l'air.’ Het is een vondst der delicate, zachte melancholie waardig, die luchthartigen naturen als de zijne eigen kan zijn en,

dit is wel waarlijk het einde van de vogeltjes zoowel als van die kinderlijke levenslustige wezens onder de menschen, die hun gelijken, te sterven in een houding, die een onverwoestbare joligheid, een onsterfelijken spirit en een onverbeterlijke lichtzinnigheid uit schijnt te drukken. Het meisje met het wipneusje en den grooten rooden mond, ligt achterover in de sneeuw, achter haar ziet men den dreigenden kop van een reusachtige zwarte kat met spookachtige oogen, maar alsof ze het somber monster tartten, als een supreme uiting van speelschen levensmoed heeft het tenger schepseltje, evenals die andere vluchtige en fladderende créaturen, de beenen rechtuit in de lucht gestoken - dartele en onbetamelijke, fiere, vreemde houding voor een lijk - het lijk van een klein vogeltje of van een licht meisje... Weder een symboliek, die zelf bedacht is en sprekend.

Maar er is in deze nu eens idyllische, dan weder pathetische en eindelijk niet zelden zonder meer onkuische kunst - die altijd kunst blijft, wat men ook zeggen moge, - een element van realisme, dat haar waarde geeft als Kultuurbeeld, ondanks grilligheid van den vorm, waarin het is weergelegd. Het is de werkelijkheid weergegeven als in een operette, slechts hier en daar een trekje ervan, en dat extravagant, pikant, grillig, maar de werkelijkheid *is* er niettemin. Men lette slechts op het type dier vrouwtjes, die hij in zulke nauwelijks meer mogelijke situaties, met zulk een vroolijke libertijn-vrijmoedigheid heel of half ontkleed, en die nu eens als wat ze waarlijk zijn, grisettes en cocottes, dan weder als - nota bene - de Fransche of de Duitsche maagd optreden, men lette op dit type en erkenne den verfijnden, wakkeren en altijd weer gecharmeerden, den tot in het oneindige amusabelen opmerken in den kunstenaar, die het schiep.

Pierrot heeft hij zich genoemd, Pierrot is zijn held, de droomerige, de geestige de jolige en sentimenteele, maar hij was nooit de volkomen artificieele, de onzuiver denkende, de onzuiver handelende Pierrot, die niet meer weet, of hij acteert dan wel zich zelf is - hij is een onbedorven, een spontane, een kinderlijke.... niet zoozeer een figuur uit de Fransche moderne vaudeville, als de oude uit de Italiaansche comédie.

En welk een teekenaar... Misschien behoort de meeste nadruk

wel gelegd op het feit dat hij, de moderne, de somtijds zeer scherp ziende, toch altijd nog het fijnst en het meest zichzelf is, niet zooals de meeste zijner tijdgenooten, wanneer hij de leelijkheid, het hatelijke afbeeldt, maar als hij de charme, als hij de vrouwelijke bekoring geeft; zijn meisjes zijn altijd weer begeerlijk, jeugdig, amoureus, er is niets in haar van het geraffineerd, neen perverse cocotte-type; hij ziet de vrouw altijd weer als iets liefs, zachts en bekoorlijks, wijl hij eeuwig verliefd en nooit geheel ontnuchterd is.

Misschien is hij daarom iets te weinig realist....

Ik zeide, dat hij helaas een leverancier van obscene prenten geworden was.

Welnu dit is niet zoozeer *zijn* schuld.

Willette, wie weet, hoe oud de man nu reeds is - is altijd *gamin* gebleven, altijd ondeugend, altijd jong, altijd enthousiast en sentimenteel, zooals de jeugd nu eenmaal behoort te zijn.

Pauvre Pierrot! en toch, gelukkige Pierrot, die nooit iets heeft gezien in de Parijsche vrouw van den list, de gemeenheid, de aangeboren zonden die een Forain in haar ontdekte - en zelfs een Steinlen, die als socialist en veel verstandiger mensch veel meer de feiten, het geheel niet operette-achtige zag.

Maar welk een artist was deze Willette!

Een realist en toch een charmeur met zijn kunst, wijl inderdaad niets bekoorlijker is dan die charme, welke leeft en *is*.

Die grappige meisjes, met de wipneusjes en de fijne, geestige lichamen, nooit schoonheden, doch bekoorlijk in haar tengerheid, rondheid en pittigheid, zijn geen fantastische herderinnetjes, zijn geen nimfen, geen soubrettes zelfs, al treden ze op in idyllen, sproken en operette-scènes, maar de werkelijke Parijsche juffertjes, die hij kende en wier vleeschelijke zoowel als spiritueele aantrekkelijkheid het hem altijd weer zoo wel gelukt te verheerlijken met enkele fijne, gevoelige, speelsche lijnen.

Misschien is hij, Willette, de veelteekenaar en teekenaar van veel dat den toets niet kan weerstaan, dat toch te gezocht is en te weinig kunst, in zijn beste werk daarom wel zoo hoog te schatten, wijl hij onbevangen weet te genieten en te doen genieten van schoonheden, fijnheden, charmes van het moderne leven, waarin zijn tijdgenooten Steinlen, Forain en Toulouse

Lautrec altijd gereed stonden maatschappelijke, geestelijke en gemoeds-ontaarding te ontdekken. Parijs, als stad van verfijnde vreugden, gezien door een Parijschen gamin, die weet te genieten, te lachen en schreien, doch slechts één ding niet kan: nadenken, rekenen, redeneeren, - dat is Willette's geestige, mooie, lieve, ondeugende kunst...

In Steinlen's werk is meer naar een groot plan.

Hij geeft meer zelfbewust, met grooter overtuiging, met grooter ernst een beeld van het leven zijns tijds in de stad zijner inwoning. Hij geeft het groot contrast, het eene groote contrast van arm en rijk, altijd weer. Als hij indécente, eenigszins romantische of sentimenteele schetsen illustreert, blijft hij altijd aan die tegenstelling denken, aan ellende en weelde, aan onderdrukkers en onderdrukten. Zijn lijnen zelf, waarmee hij menschen, zelfs landschappen en intérieurs aanduidt, schijnen met deze preocupatie neergezet, kracht en zwakheid, geluk en rampzaligheid, gezondheid en ziekte zijn de dingen die hij in de eerste plaats wenscht uit te drukken, - altijd met de arrière-pensée aan arm of rijk. De ethische gedachte van den tijd heeft dezen vorm aangenomen, en Steinlen is naar den aard dan ook eigenlijk geheel anders dan Willette; een prediker, een apostel, waar de ander een zeer kinderlijk mensch is, met de onnadenkende ondeugendheid van een kind.

Steinlen's werk is krachtiger, wijsgeeriger en wellicht in het kader des tijds een gelukkiger geheel, een meer uitgesproken opvatting van de dingen die beiden zagen. Maar het heeft niet die onbevangenheid, dat verfijnt genot in het leven, quand même, - het is een kunst van ontwaking, die zekere rauwheid toont.

Het beeld van de straat, dat hij geeft - niet voor niets noemde hij een bundel: Dans la rue - is wel zéér forsch en schoon. Het is ook meer een volkomen, een zakelijker weergave van het leven, dat wij langs ons zien gaan, zonder het vast te kunnen houden, in een groote stad.

Steinlen heeft de stemming zelfs weer gegeven van de groote stad, bij dag en bij nacht, heeft de straat gegeven als ze druk is en de werkende, jagende of flaneerende menschen ze vullen en wanneer ze stil is en triest, beschenen door enkele lantaarns,

bezocht door een enkel vrijend paar of bewaakt door een eenzame meid, die op klanten uit is. En de boulevards-extérieurs, de gevaarlijke en zeer gemeene buurten, de danshuizen, de holen, want deze school van teekenaars breekt uit alle grensmuren der conventie en wijdt zich, met een tot nog toe ongekenden durf, aan de uitbeelding van het leven in al zijn verschijningen. Nu is het uit met de legende, volgehouden in alle aan erotische onderwerpen gewijde kunst, de legende van de liefde, de ‘amour,’ die iets idyllisch en iets grootsch geven zou aan elke verhouding tusschen personen van tweêerlei geslacht. Fragonard, en nog Gavarni hulden - meer charmeurs dan waarheidsprekers als zij waren - ook de prostitutie nog in een gracelijk kleed en verre was het van hen de plaatsen op te zoeken en af te beelden, waar ze zich ontdaan van elke bekoring, uiterlijk of innerlijk, vertoont. Wij vergeten bij hunne smakelijke voorstellingen, de sinisteren achtergrond die de figuren hunner juffers en minnaars afzet, zelfs Gavarni's melancholie heeft met zulk een erkenning der waarheid niets uitstaande.

Het was niet enkel of hoofdzakelijk een ethisch streven, dat de nieuwe school bracht tot deze onderzoekingstochten, er kwam de neiging bij, door de schilders van hun tijd eveneens vertoond, om het pittoreske, en het karakteristieke te zien op een terrein, dat nog niet was verkend. Ook de vreemde effecten van het licht, het kunstlicht, van het barokke milieu der tingeltangels, danshuizen, van de verlaten, lugubere straten - en het abnormale typen der paria's en parasieten van allerlei aard, boeiden hem.

De geheele kring van romantische bizonderheden, die zich sloot om het optreden en de kunst van de schilders van Montmartre blijkt niet veel waarde voor ons houden, maar het werk, dat in den loop der jaren door elk van hen geleverd is, zal bewaard blijven als de meest gedurfde en meest artistieke poging die wellicht ooit is gedaan om een volledig, een kras, een waar cultuurbeeld te geven van een periode.

Raakt Lautrec met al de scherpte van zijn observatie en zijn zin voor het aspect der dingen bij een schel en wreed kunstlicht toch nog eenigszins aan het fantastische, blijkt Caran d'Ache met zijn fijn talent voor het karakteriseeren in enkele snedige

lijnen, toch altijd zeer af te dalen naar het burlesque, - Forain is ten deze wel de zuiverste van allen.

Hij waarlijk, de teekenaar bij uitnemendheid - zonder besmet te zijn met de ziekte der dorre formules van de 'lijn' - de teekenaar van vormen, van karakter, van actie en expressie, en licht, staat onbevangen tegenover die zijde van het groote stadsleven. dat hij zich ter schildering uitzocht. Het is een schoon, zij het ook geen vroolijk beeld, dat hij geeft. Het is zijn vloek, maar het is ook zijn glorie, dat hij nooit en nimmer den behagelijken, den vriendelijken schijn der dingen ziet, dat hij nooit en nimmer den roman, de idylle, de operette bekijkt, maar dat hij genoopt wordt om achter de coulissen te zijn en de 'dessous' van dit alles te peilen. Zeer onderscheiden van de anderen is hij nooit toegankelijk voor den schijn van ongemeenheid, die het kunstlicht, die de afstand, die de kleur kan geven aan tafereelen die in waarheid geheel niet fantastisch doch banaal en wreed, leeg en naargeestig zijn.

Ik geloof dat het onbillijk zou zijn, te spreken - zooals trouwens vaak gebeurt - van een zeer cynischen kijk die Forain op het leven zou hebben, ik geloof dat hij juist ziet, en dat het eenige cynische in hem is, dat hij ondanks dat *deze* motieven voortdurend weder opzoekt.

Bij Willette, die nu eens een indecent sprookje - moderne Boccaccio die hij is - ziet in de scènes der galante wereld, dan weder een fijne klucht,... voor Steinlen, die er een moraal uit haalt, heeft het onderwerp een charme, apart van de zuiver artistieke, doch Forain bewijst voortdurend, hoezeer het hem te doen is om de karakteristiek zoowel bij sarkastisch-euphemistisch 'l'amour à Paris' noemt om de karakteristiek der publieke vrouwen en hare klanten, de kamers, waarin zij leven, haar omgeving. Het volkomen materieele daarin, het zoo volstrekt niet poeëtische. En ondertusschen toch de charme van het vrouwelijke in de jonge meisjes, de fijnheden van het menschelijke.

De subtieliteit, waarmede de charme van de vrouw bij er ondanks alles in zijn werk werk wordt gehuldigd, de krasheid, waarmee het gemeene, de grimmige humor waarmee deze verre van idyllische bijeenkomsten worden gekenschetst, de ware typeering der mannen, de teekening der situatie, het is alles

zoo meesterlijk. En met hoeveel begrip is dat altijd rake, korte, fijne onderschrift door de teekening verduidelijkt.

‘Et moi qui vous croyais sceptique!...’
‘Tiens, à propos, comment 't appelles-tu?...’
‘Vous auriez peut-être aimé mieux ma mère?’
‘Je 't en prie, ma chérie, dis-moi avec qui était ma femme!’
‘Les hommes, j'pense pas vous le dire, c'que ça m' dégoute, maintenant.’

Dit zijn slechts enkele der ‘legendes’ - elk op zichzelf een gansche biografie.

En in zijn schildering van het leven der groote wereld en der burgerij is hij de zelfde, altijd een fel licht latende vallen op de rauwheid, de hardheid, de somberheid, die de achtergrond is van een conventioneel fatsoenlijk milieu, of op de banaliteit, de grofheid, de leegheid, die de romance van avontuurlijker tooneelen opheft.

Zoo komt hij tot een beeld van het leven, dat even luguber als de fantasieën van Goya, even luguber en even schoon en des te schrijnender, omdat het waar is, des te aangrijpender, wijl het niet zijn streven is, het onmiddellijk, het voor de oogen leelijke te toonen, opdat men daaruit het dieper gelegen, het psychisch leelijke zou beseffen. Neen, die wereld van onverschilligen, berekenenden en verdorvenen heeft bekoring, heeft een schoon, hoewel hatelijk aanzien; dit is niet de zonde, zooals de kerk der Middeleeuwen ze voorstelt, monsterlijk, gruwbaar, noch zoetlijk, lievig, als de rococo-tijd ze geeft, maar de zonde als een deel van het leven, noch het een, noch het ander, of beide: verleidelijk en stuitend, hard en schoon.

Want de teekenkunst, de teekenkunst zuiver en alleen, heeft hare rechten herwonnen.

Zooals in Manet de schilderkunst triomfeerde, vierde het teekenen - te onderscheiden van het prediken met lijnen, van het

spelen met vormen, van het illustreeren eener gedachte - in Forain de zege.

Ik noemde zijn kunst onbevangen en ik wensch hiermede niet zijn keuze van onderwerpen, maar zijn wijze van zijn gegevens uit te werken, te karakteriseeren. Het is niet de onbevangenheid van een kind, doch de onbevangenheid van een kunstenaar, die nooit om zijn wijsgeerig inzicht de kunst vergeet en aldus evenmin nalaten kan de droeve waarheid te doorgronden als den schoonen schijn te bewonderen. Hetgeen waarlijk de eenige houding schijnt van den kunstenaar, die noch blagueur, noch clown, noch boetprediker wil zijn, tegenover het moderne leven in zijn onzedelijkheid en schoonheid kan aannemen. Hier is geen 'ontkenning der moraal', maar een ontkenning, of liever nog een aanvaarden als een deel en geen onschoon deel van het leven der immoraliteit. En bovenal, een erkenning van de schoonheid, waar ze ook worde aangetroffen.

In hoeverre nu is de kunst van Willette, van Steinlen, van Lautrec, van Forain ieder op zichzelf of in hoeverre zijn zij te zamen, een beeld van het leven in hun tijd?

Mij dunkt, hun werk laat een andere leemte dan dat van Daumier, aangevuld door dat van Gavarni en Beaumont, want het is juist de schildering van het dagelijksch leven der burgerij, het juste milieu, waarin het te kort schiet, terwijl ze in de teekening van monde en demi-monde completer en waarder is; ze overtreft Gavarni verre, doch blijft ten achter bij Daumier. Ik weet dat het even hoog staat boven het werk van de platen-leveranciers voor de gewone onvoegzame Fransche blaadjes als kunst boven journalistiek van twijfelachtigen smaak, - maar dat het als cultuurbeeld eenzijdig is en incompleet, kan niet ontkend worden. De geest van Watteau draagt hier eenigszins de schuld - en de afwezigheid van een publiek, dat oog heeft voor de afbeelding van het leven, waar dit niet pikant, amusant, of sensationeel is. Welk publiek zou een lakonieke karakteristiek genieten der bons (?) bourgeois van onze dagen?

De journalistiek heeft de kunst van het terrein der kroniek des dagelijkschen levens verjaagd - en die kunst, wil zij zichzelf blijven, moet een terrein zoeken waar het haar mogelijk is tegelijk waar te zijn en een sterk effect te bereiken.

Zoo is de kunst van den zedenschilder dezer periode als van zelve genoopt tot de studie der onzedelijkheid, en de nazaat, die het tijdvak naar haar zou willen beoordeelen, zal dit wel moeten bedenken, voor hij de gevolgtrekking maakt, dat het totaal aspect van den tijd onreiner zou zijn dan dat der dagen, toen Fragonard een aantrekkelijk tafreel op hing van een even groote onzedelijkheid of toen Vernet en Daumier de burgerij en haar bedrijf welwillend schetsten.

Uit Italië. III
Siena.

1.

Dadelijk zijt gij onder de bekoring van deze kleine stad welke op drie heuvelen gebouwd met haar smalle koele straten, haar paleizen en prachtige gebouwen, een schoon geheel van het verleden gebleven is en gelukkig de karakterlooze aangroeisels mist van moderne wijken welke den reiziger die de schoonheid zoekt, in den aanvang het eigentlijk wezen van steden als Florence en Rome op onaangename wijze verborgen houden en den eersten indruk niet tot den gunstigsten maken. Doch hiervan is bij Siena geen sprake. De wallen liggen nog rond de stad; door de negen poorten voeren de wegen de heuvels af naar het omliggend land dat schoon is. Wij zijn immers in het hart van Toscane? - In de smalle straten die af en toe zeer steil dalen of stijgen, ziet gij talrijke prachtige paleizen. Er is een plein, amphitheater-vormig, vóór het Palazzo pubblico, waarrond oude gebouwen staan in dezelfde orde opgebouwd als het schoone gemeentehuis, welks zeer hooge toren bekroond met twee gekanteelde ommegangen, slank en sterk de stad overheerscht. Doch hooger, op den hoogsten heuveltop ligt de witte en zwarte Kathedraal; daarbovenùit de Campanile, de sonore klokketoren.

Zoo gij eenmaal in deze kleine stad geweest zijt, zult gij de zonderlinge bekoring kennen van het dwalen door die oude koele straten waar wegens de smalheid nergens stoepen zijn langs die door de oude geslachten niet meer bewoonde paleizen welke den ernst aan zich hebben en de droefgeestige schoonheid van historievolle voorwerpen; ge herinnert u de macht van hun bewoners, de eerzucht, het hevig leven dat die menschen tot slechte en edele daden dreef. Doch het mocht u wellicht drukkend worden

de kelderachtigheid dier nauwe straten waar nergens een boom is, maar alles steen, sterk en oud, en plotseling, als ware het berekend, als ware het een kunstig ineengezet décor, komt gij bij een zijstraatje, dat stil den heuvel neergaat, of voor de open poort van een groot huis en gij ziet vol vreugde de zonnige verten van het wijde heuvelland. Het stadje is donker en vol koele schaduw; somber gaan de enge straten waar de avond vroeg valt al branden de gevels aan de westerzijde onder den dalenden gloed van de gouden zon. Doch telkens staat gij voor een wijd verschiet op zonnige tuinen; boomen pralen in volle pracht; uw blik volgt de heuvelen begroeid met olijven en hier en daar den starren ernst van een cypres; waar woningen liggen van het licht doordrenkt en op sommig uur tot gouden kostbaarheden verworden, - uw blik gaat verder en verder over al die heuvelen naar den blauwen wand van een hoogen, wonderlijken berg, die als een blauwe wolk op den horizon rust, een onbereikbaar geluk. Uw geest geniet van de schoonheid van dit landschap waar de vormen en de lijnen zoo zuiver zijn. - Gij loopt weer verder door de smalle straat; streng en sterk in hun forsche schoonheid staan de gebouwen aan beide zijden. En het wezen van deze stad wordt u duidelijk, meer en meer voelt gij hare eigenheid die zoo sterke aantrekking op u uitoefent: de mengeling van bouwkunst en natuur, van stoerheid en zoete droomen.

Als op geen andere plaats wekt de oude bijna onberoerd gebleven omgeving voorstellingen in u van het bedrijf dier groote tijden der hevige en schoone Middeleeuwen, toen de piazza del Campo en de nauwe straten daarrond menigmaal in zonderling snelle opeenvolging de schouwplaats waren nu van felste twisten en burgerkrijg, dan van feesten en blijde optochten. Siena, evenals alle stederepublieken in Italië, was in een volheid van leven, bezat een overvloed van kracht, een verlangen naar grootheid die tot daden voerde niet alleen van geweld, maar ook van schoonheid. Niet uitgeput door het gestadig oorlogvoeren tegen de Guelfischgezinde naburen waaronder Florence, de oude erfvijand, de machtigste was, vierden de burgers, terug uit den krijg, groote feesten, begeleidden jubelend een schilderij gelukkig met het nieuw bezit, of besloten een Kathedraal te laten bouwen, grootscher en van weidscher schoonheid dan de Dom van Florence.

Welke edele wedijver! - De menschen toèn, ik schreef het reeds elders, hadden honger naar schoonheid; deze was hun even onmisbaar om te leven als brood en wijn. En de kunstenaars gedragen door den geest dier tijden en dien toch ook voerend met hun genie, levend in het alles doordringend en bezielend geloof (deze conditio sine qua non van groote kunst), schiepen meesterwerken, welke, al zijn zij eeuwen oud en door de tegenwoordige menschen beschouwd als wel merkwaardige doch eigenlijk doode voorwerpen, wier beteekenis een historische is, levender zijn door de gedachte die in hen woont, dan al het moderne, zoo angstwekkend leeg en ephemeer, want zonder verband met wat de kern, het wezen der dingen is.

Terwijl de Seneezen vroeger, - het is zéér lang geleden! - verrukt over de beeltenis welke Duccio di Buoninsegna geschilderd had van de Heilige Maagd, omgeven van vele heiligen, in optocht, zooals eenige tientallen jaren te voren de Florentijnen gedaan hadden met het groote schilderij van Cimabue, de Moeder en Het Kind voorstellend en dat zich in de S. Maria Novella bevindt, van het atelier des schilders naar de Kathedraal vervoerden, jubelend, - zitten zij nu bijna iederen dag uren achtereen hun honger naar schoonheid te stillen in de Cinematograaf d.w.z. hun geest en het artistiek gevoel dat nog in hen aanwezig mocht zijn, af te stompen aan direct genomen afbeeldingen van de werkelijkheid. En dan nog welke werkelijkheid! - Automobielwedstrijden, jachten op wild en op menschen, inept in elkaar gezette geschiedenissen naar het leven opgenomen of infernaal onnoozele fantasieën. Zoo deze dwaze dingen dienden als tegenwicht voor den grooten diepen ernst - begeleidt het satyrspel de tragedie niet? - dan ware het hoewel treurig, nog te begrijpen en vergeeflijk. Doch nu is het ontstellend te denken dat de cinematograaf, van het grootste deel van de afstammelingen der oude Italianen, der Seneezen die in hun stad een schat bezitten van prachtige gebouwen, fresco's en schoone schilderijen, het geheele geestelijke voedsel vormt. En het is jammer dat zij zich afstompen aan de moderne leelijkheid; want juist het volk van Toscane, dit edel gewest, bezit de zoo zeldzame eigenschappen van echte beschaving. Vol gracie zijn de gebaren waarmee de lieden hun woorden begeleiden; zuiver

spreken zij hun taal, allen; zij groeten met zwier, zonder pose of onderdanigheid, zij hebben voorname sierlijke bewegingen; welwillend helpen zij u, en nog nù zijn zij trotsch op de eeuwenoude schoonheden welke in hun steden bewaard gebleven zijn; en zij kennen die.

Ik zal trachten door het volgende, enkele onbelangrijke gebeurtenissen van onze tochten door dit schoone land, u een beeld te geven van land en menschen.

Toen wij na een rit van eenige uren over de heuvelen, langs olijftuinen en wijngaarden, door bosschen en door zonnige dalen, in Colle di Val d'Elsa aangekomen, een groot dorp op twintig kilometer afstand ten noorden van Siena gelegen, den weg vroegen aan een man, een gewoon werkman, liep deze bereidwillig met ons mee en sprak onder het beklimmen van den steilen heuvel op welks top het mooiste gedeelte van het stadje ligt, vol enthousiasme over het Etruscisch tijdperk, over de Middeleeuwen en de Renaissance, en wat er uit deze verschillende tijden in het nu zoo onaanzienlijke en stille, doch helle zonnige stadje te zien was. Gij zult wel denken: O, dat is een gids, of één die de vreemdelingen gaarne rondleidt voor een drinkgeld en zijn eeuwig-zelfde relaas opzegt. Gij vergist u. In de eerste plaats komen in Colle di Val d'Elsa al zéer weinig bezoekers; het ligt afgelegen, is moeilijk te bereiken en véel buitengewone schoonheid valt er niet te bewonderen, al is de ligging en het uitzicht van de hoogte over het wijde heuvelland niet minder dan hetgeen de onvergeetlijke bekoring vormt van S. Gimignano welks torens men in de verte naar het noorden toe bespeurt. - Bovendien weigerde onze begeleider, als een beleediging, wat ook van ons aan te nemen; hij zeide dat het hem vreugde deed zijn stadje aan ons te toonen. - En zoo zijn er werkelijk velen, wellicht ondanks zichzelve. De cultuur is door de eeuwen heen als het ware van zelf tot in de onderste klassen der maatschappij doorgedrongen; zooals water gewelven doorsijpelt. Ik weet wel dat zij geen buitengewoon onderwijs genieten noch iederen avond der week voordrachten bijwonen der University Extension; er zijn zelfs vele analfabeten. Doch in hun oogen staat een vlam, hun blik is open, wakker, intelligent. Zij kijken bij een vraag u niet bot aan met open mond of zij het in Keulen

hooren donderen! en draaien zich niet om onnoozel en wantrouwig, zooals de boeren in noordelijke landen dat wel doen. Er is een zachte edele beschaving in dit gewest; de zachtheid van zeden die de menschen volstrekt niet maakt tot onnoozele schapen, geeft een gracie, een lieflijkheid, een straling aan het leven zooals men denkt dat er was, lang geleden, in Galilea. Niet willekeurig schrijf ik dezen naam neer, want telkens werd ik getroffen hier in dit land door een als het ware evangelische atmosfeer. Nog zuiverder, daar ook het stadje is als een bijbelsch oord, voelt gij dien zachten stralenden geest en die diepe schoonheid in Assisi en omgeving. Doch daarover later.

Laat ik u nu de volgende wandeling beschrijven.

Op een middag waren wij de oostelijke poort van Siena uitgegaan, de porta Tufi. Het was vroeg in het najaar. Aan den stralenden hemel stond de zon. Langs den witten stoffigen weg, - in maanden had het niet geregend, - tusschen de lage ongelijke muurtjes die de olijftuinen en de wijngaarden van den weg afscheidden, kwamen wij op een hofstede en wilden terugkeeren, doch de bewoner verschijnend boven aan het steenen trapje dat overgroeid met wijnranken, toegang gaf tot de woning, noodde ons de wandeling te vervolgen langs het pad dat door zijn tuinen in wijden schoonen omweg voerde naar het dal en naar den weg langs welken wij de andere poort, de porta S. Marco, het doel van onzen tocht bereiken konden. Wij dankten en volgden het pad. Wij waren boven op een heuvel. Ons omwendend zagen wij de wallen en de huizen van Siena tot gouden kostbaarheden verworden in het dalende licht. Vóor ons het blauwe dal vol schaduw en daarachter zonnig weer de heuvelen, de heuvelen onafzienbaar. Een groote vrede woonde over het landschap. In de oliveten die overal de hoogten en de hellingen bedekten met het wondere zilvergroen van hun open kronen, hingen als guirlanden van den eenen naar den anderen boom al de tuinen door, de wijnranken en deze waren vol zware druiventrossen, blauwe en witte, roerloos hangend in het gouden licht. Het was volkomen stil. Het licht neeg naar den avond in het dal. Toen hief een vrouwenstem op korten afstand van ons een landelijken zang aan, droevig, met telkens den eentonigen val van het refrein zooals men dat wel vindt in zeer

oude liederen. Als een zwarte, goud-omkartelde vlam, ernstig en schoon staat een cypres tegen den hellen hemel. Wij dalen den heuvel af naar het doorzichtige schaduwlicht van het dal waar een beek tusschen kleine abeelen wier bladeren geel zijn, een zacht en vochtig gerucht maakt. Niet ver van daar in een olijftuin zien wij een man aan het ploegen; twee grijze ossen met zeer breed uitstaande, groote puntige horens trekken traag den ploeg welken de boer met beide handen moeizaam stuurt. Het maakt den indruk dat het zeer zwaar werk is. Voor de houten wig die glanzend is van de stage beroering der aarde, blinkt een breed mes in den vorm van een spade; die klooft den grond. Loom, met onweerstaanbare zachte kracht trekken de twee ossen; men hoort den adem die regelmatig en gestadig door de vochtige neusgaten blaast, en het zachte snijden van het ploegijzer door de vaste aarde; olijven staan ter weerszij met hun kronen van spichtige blaren; druiventrossen hangen aan de ranken in overvloed. Het is als een bijbelsch verhaal. - De ploeger hield stil toen hij ons zag, groetend nam hij den breedgeranden strooien hoed af en wees op onze vraag den weg dien wij volgen moesten, want wij dwaalden; en toen hij weer den ploeg in den grond duwde om de vore te vervolgen, groette hij ons nogmaals glimlachend en wenschte ons tot weerziens toe. Werkelijk, deze eenvoudige boer uit Toscane had de natuurlijke gracie, het rustige voorname gebaar van den edelman.

Nòg zijn het een edel volk, de bewoners van deze streek, nòg bezitten zij de zachte zeden, zijn sober en gastvrij voor den vreemdeling, en hopelijk zullen zij aldus blijven ondanks de rampzalige invloeden van de zoogenaamde moderne beschaving.

Gelukkig vergeet ge deze laatste zonder moeite in de wondere omgeving van dit land met zijn zuivere horizonnen, en bizonderlijk in deze kleine stad waar zooveel oude schoonheid levend is gebleven. Geen fabrieken bederven met den zwaren tragen rook uit de zoo onooglijke schoorsteenen de doorzichtige helheid van de atmosfeer, die soms als licht van edelsteenen schijnt. Tot nog toe is het stadje vrijwel bewaard gebleven van den twijfelachtigen bouw van moderne huizen. De straten worden niet verbreed, de vorm der pleinen niet veranderd om eeuwig onbekend blijvende redenen, paleizen worden, o wonder, niet omgehaald om plaats te maken

voor de ijzer- en glasconstructies van bazars waar men alles koopen kan, en voor modemagazijnen. Men kan hier nog volkomen genieten, zonder stoornis. En dit is van vele kleine stadjes in Italië de wondere bekoring. Wie eenmaal onder den toover is bevangen geweest van deze onvolprezen oorden en de schoonheid begrepen van een Siena, een San Gimignano, een Assisi, zal niet licht die schoone oogenblikken van zijn leven vergeten.

Van het hooge terras vóór onze kamers, in een oud huis dicht bij de porta Tufi in de via del Casato, hebben wij het uitzicht over een gedeelte der stad en naar het Noorden en het Oosten onafzienbaar over het wijde bergland. Links boven de blokken der huizen, wier groene vensterluiken hel afsteken tegen de zon-doordrenkte oranje-kleurige muren en de bruinroode, bijna vlakke daken, en die tegen den heuvel trapsgewijze liggen opgebouwd, rijst de Campanile van de Kathedraal en het hooge open venster van het onvoltooid gedeelte. Bij het zien van de schoone overblijfselen van dien reusachtigen kerkbouw, denkt men dadelijk aan wat deze Dom, ook nu toch een der prachtigste gebouwen der Italiaansche Gothiek, zou geworden zijn, zoo het grootsche plan van Lorenzo di Maitano uit 1321, door het Seneesche volk in 1339 aangenomen, en in welk ontwerp de kerk zooals zij nu daar staat, slechts het transept zou geweest zijn, ten einde toe verwerkelijkt ware. Onder leiding van Lando di Pietro heeft men negen jaren eraan gearbeid, doch geldgebrek, burgertwisten en vooral de verschrikkelijke pest van 1348 die dertig duizend menschen doodde, dwongen om het groote werk te laten liggen en zich te beperken tot den kleineren bouw, de tegenwoordige Kathedraal welker schoonheid, wanneer de eerste bevreemding over de afwisselend witte en zwarte banden van marmer die zuilen en wanden bedekken, geweken is, u niet meer verlaten zal. Verderop zal ik u nog spreken over het inwendige van deze edele kerk. Nu geef ik u het uitzicht van onze woning, dat altijd schoon is en nooit hetzelfde onder de wisseling der uren. - Wij zien ook den hoogen toren van het Palazzo pubblico, die sterk en slank, als een roeper met zijn luide klokken, de stad en het omliggend land beheerscht. De huizen liggen in lange rijen, klein en veilig,

onder hare macht. De kerken, vlak over ons, hebben vierkant stompe torens, waarin door de groote open boogvensters de klokken zichtbaar hangen. Diep beneden, in het smalle dal dat als een enge baai is van het wijde verre land, beginnen de tuinen, staat een enkele cypres, donker, tusschen het grijze groen der olijven. Achter den lagen heuvel die het dal naar het noorden toe begrenst en waarop huizen staan hun zonnige gelaten naar ons toegekeerd en de straat aanwijzen die naar de porta Romana en de kerk Servi di Maria voert, hooger gelegen en iederen klaren namiddag het laatst beschenen door het dalende gouden licht, - achter genen heuvel begint het wijde, open land. Blanke woningen liggen hier en daar tusschen het zachte groen der olijftuinen. Streng staat er de onverroerbare vorm van een zwarten cypres. De heuvelen daarachter zijn vaag, doch de toplijn blijft zuiver tegen den lichten hemel; wazig wijken de verre bergen naar den horizon als blauwe wolken. Wonderbaar van klaren en schoonen vorm is dit land.

Buigen wij ons ietwat over het muurtje dat het terras omgeeft, dan zien wij in het Oosten een vreemde dorre streek; over lage heuvels kaal en droevig van eenzaamheid gaat de blik naar alle zijden en wekt in ons het beeld van een verdoemd land, een streek waar God's vloek op rust. Doch uwe oogen reizen snel door die grijze woestijn en komen tot rust aan den horizon waar zéér ver een hooge berg reusachtig opstaat tegen den hemel met twee toppen en voor uw hart een blauwen wand van heimwee zet.

Ons landschap is schoon. En dan daarover, denkt het u, het opgaan der zon; - de stad is wonderlijk rose boven de dalen vol nachtelijken nevel, de hemel gloeit als bij den éérsten zonsopgang; - het stijgend licht naar het midden van den dag, en het dalen der zon, in welk wonder uur het aanzicht van alles verandert, een diepe innige vrede zich vestigt in alle dingen der wereld, aan de aarde en aan den hemel.

Doch er gaan wolken, langzaam drijven vochte schaduwen over het land, de top van een heuvel is in het zonlicht boven een donker dal; of de huizen der stad liggen als gouden kostbaarheden in den laten schijn vóór het paarse landschap waar de avond woont onder de schaduw der wolken. De klokken der kerken luiden op dit vrome uur. En alle lijnen zijn zuiver en

ontroerend schoon als getrokken door een volmaakt kunstenaar.

Doch gij moet niet meenen dat het karakter van deze streek louter lieflijkheid en zachte blijmoed is. Geenszins. Ernst en kracht zult gij er vinden, nooit woeste geweldigheid, want de vorm blijft altijd binnen de edele lijn der schoonheid.

Dit is ook het kenmerk van de kunst. Het Palazzo pubblico, hoe sterk en heerschend ook en van een strenge stoerheid, bezit een gracie tevens, een welluidendheid mocht ik zeggen, door den hoogen slanken toren. De paleizen rond het wijde plein dat op het uur na zonsondergang blank is in het schaduwlicht als een groote vijver, zijn forsch van bouw doch hun stugheid wordt verzacht door de sierlijke gothische vensters. Was het geen wijze maatregel van het gemeentebestuur te verordenen dat al de woningen aan deze piazza van eenzelfde bouworde moesten zijn als het palazzo pubblico, om de schoone eenheid te bewaren?

Het waren prachtige menschen in die tijden en al deden zij daden van brutaal geweld, bezeten door eerzucht en verlangen naar macht, op andere oogenblikken waren zij edeldenkend, waren zij gelukkig om de schoonheid die hen nader bracht tot God. Toen ik dit plein voor de eerste maal betrad, dacht ik onmiddellijk aan den grooten Ghibellijn Provenzano Salvani die om het leven van een vriend te redden welke gevangen was genomen door den vijand en voor wien een losprijs geëischt werd van tienduizend gouden guldens, neerknielde midden op de piazza del Campo, het plein vóor het gemeentehuis, en in deze ootmoedige houding, als een bedelaar, hij de trotsche en machtige man, zijn medeburgers om giften vroeg tot vrijkooping van zijn vriend. Uit liefde voor zijn vriend bedelde Provenzano Salvani; het Seneesche volk getroffen door de daad van zoo groote vriendschap, wierp zijn giften, één voor één, op het kleed dat naast den bedelaar lag.[1)] - Op eenvoudige, natuurlijke wijze hadden de menschen toen het schoone gebaar, waren zij verheven. Jacob Benincase, wolwever van beroep, een eenvoudig godvreezend man, zeide tot zijn vrouw en de andere kinderen die Catherina één zijner dochters, tegen haren wil, want zij wenschte non te worden, tot een huwelijk trachtten te bewegen: ‘Waarlijk, wij hebben geene reden om ons te bedroeven, dat wij in plaats

1) Cf. Dante, zang XI van het Vagevuur.

van haren sterfelijken bruidegom den onsterfelijken Koning ontvangen aan wien zij hare trouw gegeven heeft'. - Dat meisje is de heilige Catherina van Siena geworden, de 'seraphiensche maegd', die vaak biddende geknield lag en daden deed van liefde, niet slechts tot heil van één mensch maar van zéer velen.

Er was in die tijden een eenheid van voelen, van gedachte, van levensbegrip, welke vrij wat dichter bij de waarheid was dan ons tegenwoordig rationeele weten. Toen bestond er ook een groote kunst, één zelfde adem gaat door al het werk, één geest bezielt haar, zij was er om iets anders, zij bloeide niet ephemeer als nu in klein, wel kunstig werk; zij droeg de diepe gedachte in zich waarvan de Katholieke kerk als het ware de projectie uit de eeuwigheid in den tijd beeldt. En daarom is deze kunst door de eeuwen heen levend gebleven.

Want hetgeen te vaak beweerd wordt, als zouden de oude schilders vooral die der Seneesche school als Duccio en later Lippo Memmi en Simone Martini, - wordt niet somwijle ook hetzelfde gezegd van Giotto, dien wonderbaren meester? - slechts historische waarde hebben om de ontwikkeling der schilderkunst te bestudeeren vanaf haar tastenden aanvang waar wel, men erkent het, naïeviteit gevonden kan worden, tot aan de glorie der algemeen bewonderde meesters, en zou hun werk geen bereikte schoonheid zijn doch een moeizame ontbolstering, - deze beweringen zijn ònwaar; Duccio, Memmi, Martini, geven bereikte schoonheid, zijn niet een begin, maar een volle bloei.

Ziet eens de groote wandbeschildering al fresco van Simone Martini in de Sala delle Balestre, van de Heilige Moeder met het Kind, omgeven door vele heiligen, tronend onder een baldakijn. Gij zult er bewonderen de macht der groote en vaste samenstelling, den rhythmus statig en streng en toch zoo welluidend van lijnen, zoo gracievol van aanbiddend gebaar. Er gaat een glorie uit van de Koningin der hemelen die het Kind ophoudt als een goede belofte voor de menschen. En dit zoo eenvoudig en verheven fresco bewonderend, herinnert gij u niet vanzelf de antiphoon? - eenzelfde gevoel bezielt beide poëemen:

> Salve Regina, mater misericordiae,
> Vita, dulcedo et spes nostra, salve.

Ad te clamamus exules filii Hevae,
Ad te suspiramus gementes et flentes in hac lacrymarum valle.
Eia ergo, Advocata nostra, illos tuos misericordes oculos ad nos converte.
Et Jesum benedictum fructum ventris tui nobis post hoc exilium ostende.
O clemens, o pia, o dulcis Virgo Maria.

Waar zaagt gij schooner gebaar dan aan de knielende engelen ter weerszij van de treden van den troon, die met geheven handen, in het beeld van schalen vol vruchten, de offerande brengen van de aanbidding der menschen?

Dieper dingen, want het mysterie van het leven en van de eeuwighed beroerend, bevat zeker geen kunst van andere tijden. En het is niet alléén die gedachte in gebrekkigen vorm, tastend en naïef uitgedrukt. Nèèn. Door de volmaakte schoonheid van het werk van Giotto, van Duccio, van Memmi, van Martini (herinnert ge u van dezen laatste de gouden Annunciatio te Florence?) en van vele anderen wordt als het ware een mist van onze oogen genomen en zien wij diep, in de verte, den oneindigen afgrond van lich.

Duccio di Buoninsegna, de tijdgenoot van Cimabue en zeker niet de mindere van dezen, schilderde een groot paneel dat aan de eene zijde de Moedermaagd met het Kind voorstelt omgeven door engelen en heiligen, aan de andere zijde ons geeft het verhaal van Jezus' kruisgang, van af zijn laatsten intocht in Jeruzalem tot aan zijn verrijzenis. Het zijn weer dezelfde tafereelen die elke schilder, iedere beeldhouwer in die tijden behandeld heeft, en welke ge vindt aan de kathedralen van gansch Europa.

De figuren van dit verhalend schilderij zijn niet groot, het lijken kotelijke miniaturen, maar door de prachtige compositie, door de volheid en de maatvolle bedwongenheid van gevoel is dit werk groot en van gelijke macht als de fresco's van Giotto. Van enkee tafereelen die mij de allerschoonste dunken, zal ik u een beeld trachten te geven. Het zijn: Jezus in den hof der olijven, de Judaskus, de Kruisiging, en de afname van het Kruis.

Op het gouden fond, - speelt de tragedie van den gang naar

den dood van God's zoon zich niet af vóór het oneindig licht? - tegen den gouden achtergrond zijn de blauwe, roode en groene figuren als silhouetten: de kleuren hebben den zwaren warmen gloed van edelsteenen. - De apostelen slapen, gedoken onder den nacht. Jezus ligt geknield en bidt, ‘omtrent eenen steen-worp’ van hen gescheiden. De drie boomen zijn donker als hangt tusschen hun bladeren de nacht. Het verschrikkelijk uur waarop God's zoon als een mensch moest lijden om de menschheid te verlossen, waarin hij de afzichtelijke visioenen langs zich heen zag gaan van al de zonden, al de zonden - waarin hij bloed zweette, maakt de aarde donker. Hij is volkomen alleen. De apostelen slapen, niet bevattend wat er gebeurt.

De Judaskus. Christus staat gelaten lijk een lam in het midden vóóraan tusschen de soldaten die hem gevangen nemen. Judas kust den Heer als een kwaaddoend beest. De apostelen vluchten als bange dieren. Doch God's licht is alomtegenwoordig.

De Kruisiging. Er is onrust in de bewogen menigte. Zij aarzelt, zij begrijpt niet wat er gaande is. Een onzeker vermoeden vervult de harten. Er gebeurt iets eindeloos-groots. Zij zien op met twijfel en angstige gelaten naar dien éenen Gekruisigde, wiens kruis op den heuvel staat als de boom des levens. En Zijne Moeder daarneven, wenend, nameloos lijdend:

Stabat mater dolorosa
juxta crucem lacrymosa
dum pendebat Filius.
- - - - - - -
O quam tristis et afflicta
fuit illa benedicta
Mater Unigeniti!
- - - - - - -
Quis est homo qui non fleret,
matrem Christi si videret
in tanto supplicio? -

En dan de droeve afname van het Kruis, waar Maria het gelaat van den dooden Jezus liefdevol tegen het hae legt en zijn doode hoofd ondersteunt. -

Eén ding is jammer en wel dat dit meesterwerk in een museumzaal hangt en men niet meer als vroeger de innige

schoonheid van dit onvergeetlijk schilderij bewonderen kan op zijn oude plaats in de witte en zwarte Kathedraal van Siena. Want dit werk is niet dood als zoovele andere in musea verzamelde en kunstig uitgevoerde paneelen; het is levend, het hoort nòg in zijn omgeving, het is nòg een levend deel van het groote schoone geheel der kerk. En liever mocht ik dit schilderij van Duccio in de Libreria der Kathedraal te aanschouwen hebben, dan de bonte en zeer uiterlijke fresco's van Pinturicchio.

De Metropolitana is bewonderenswaardig. Van zuiverder harmonie en gaver verhoudingen is wel de Dom te Pisa, grootscher de bouw van koepel en koor der Florentijnsche S. Maria del Fiore, doch van geen van beiden is het inwendige zoo machtig van indruk, zoo stemmingsvol en schoon als van de Kathedraal van Siena. Wanneer men komend door den hoofdingang over den steen waarin gegrift staat met gave letters: Castissimum Virginis templum, caste memento ingredi, in den aanvang bevreemd rondziende langs de wit en zwart gestreepte zuilen en wanden, doch verder gaande over den rijk-ingelegden, met groote figuren en tafereelen versierden vloer, bij het transept gekomen is en de machtige zuilen, die reusachtige palmen van steen, en den preekstoel ziet welke als een kostbaarheid van marmer daar voor u staat, dan begrijpt gij de schoonheid van dit gebouw, en de indruk dien deze kerk op u maakte, zal u bijblijven voor altijd.

En weer naar buiten getreden in het helle licht van het plein, wandelt gij door de enge koele straten langs de paleizen naar het kleine park, de Lizza, waar aan het einde een oud fort ligt, gebouwd in 1560 door Cosimo I, groothertog van Toscane, en vanwaar het uitzicht gaat over het omliggend heuvelland. Uw geest nog vol van de schoonheid welke gij genoot, zal niet licht deze plek vergeten, vanwaar gij leunend op den ouden wal, uw hart vol wondere droomen en onuitsprekelijk heimwee, de zon zaagt dalen achter den versten berg, terwijl de zoete avond door de grijze olijftuinen doolt. Cypressen en een kroonpijn op een hoogen heuvel staan zwart tegen de groene en gouden lucht.

2.

Op een dertig kilometers afstand van Siena naar het noorden

toe te midden der heuvelen begroeid met wijngaarden en oliveten en donkere bosschen, ligt hoog op een top vanwaar men naar alle kanten dit schoone deel der aarde overziet, een klein oud stadje met een kroon van torens: *San Gimignano alle belle torri.* Reeds in de verte heeft men eenmaal het vreemde silhouet dier stompe torens gezien, dan blijven zij verborgen achter andere hoogten totdat men zeer nabij gekomen is en het stedeke, omringd door oude wallen, hoog boven u weer zichtbaar wordt. In de groote landelijke stilte die niet bevuild wordt door het onesthetisch gefluit van treinen, lijkt het of een oude droom verwerklijkt is, voortbestaan heeft door de eeuwen heen, verborgen in het gebergte, ver van den lawaaiigen en leelijken stroom van het moderne leven. Het lijkt een sterke stad uit een middeleeuwsch verhaal, en in het minst zoudt gij u niet verwonderen wanneer ridders en hun knapen uit de poort u tegemoet reden, wanneer gij het zware gerucht van zwaarden op harnassen en vechtend rumoer zoudt hooren. Gij zoudt u niet verbazen wanneer een schare biddende pelgrims op den weg van Rome huiswaarts trok en een hymne zingende den heuvel beklommen naar hun vaderstad. Want niets is er veranderd, alles is gebleven als in den ouden tijd. Aan den grooten put op het plein, de piazza della Citerna, komen de vrouwen water halen. Wanneer het avond wordt, stijgen langzaam langs de wegen den heuvel op, de karren, getrokken door de trage sterke ossen; zij keeren huiswaarts van het land. De mannen na volbrachten arbeid staan in groepen bijeen op het plein of in de loggia, die eenvoudige sierlooze hal onder den klokketoren der stad, en praten met elkander. Des avonds zijn de smalle straten, de nauwe overwelfde gangen uiterst schaarsch verlicht door enkele zwak brandende petroleumlantaarns. De donkere torens staan als fantomen in den nacht. Het karakter der stad, de atmosfeer dier straten, de gansche omgeving moet wel dezelfde gebleven zijn als in den tijd toen de Guelfen en de Ghibellijnen tegen elkander vochten als bezetenen, toen Dante haar bezocht, toen Memmi, Martini, Barno, Taddeo di Bartolo, Gozzoli, en vele andere schilders daar kwamen om de paleizen en de kerken met hun werk te versieren, want hoe klein en onaanzienlijk ook nù, éénmaal was zij machtig en bloeiende. De

sterke paleizen der oude familie's, de kerken met haar fresco's, zij zijn de levende getuigen van het sterke leven dat ook in deze kleine, zoo schoon met torens bekroonde stad heerschte.

Ik noemde u reeds eenige schilders onder de velen die in S. Gimignano gewerkt hebben. Vooral de Kathedraal, de Collegiata, bezit schoone fresco's van zeer verschillende meesters. De muur van den linkerzijbeuk is gansch bedekt met tafereelen uit het oude testament, door Bartolo di Fredi, terwijl Taddo di Bartolo op den rechter zijmuur het leven en den kruisdood van Jezus schilderde. Wanneer men binnentreedt in deze oude kerk welke schoon van verhoudingen is en doet denken aan den dom van Fiesole, maakt het geheel dier rijk versierde wanden een prachtigen indruk.

Doch er is nog meer; Gozzoli en Ghirlandajo hebben hier van hun beste werk. - Ge ziet dat S. Gimignano toen niet een stil dood plaatsje was. Zelfs nadat het niet meer onafhankelijk, doch in de macht van Florence geraakt was, bleef er leven in de stad; want ontbood men in 1463 Benozzo Gozzoli niet om de S. Agostino te komen versieren met tafereelen uit het leven van dien grooten kerkvader? - Ik zal u niet de zeventien fresco's beschrijven; zij bezitten de eigenschappen van dezen schilder, een levendige behandeling van het onderwerp, de schoone compositie, het realisme der gezichten mij ietwat te zéer portretten geworden en daardoor uw aandacht afleidend, (zooals ook in zijn zoo rijke fresco der Riccardi-kapel en de weidsche wandschilderingen van het Campo Santo te Pisa) van wat eigenlijk de hoofdzaak, - en de schoonheid van het landschap, hetgeen ik misschien wel het meest bewonderde. Hij is reeds de realist die niet als Giotto algemeene figuren schept, maar de personen uit zijn omgeving naschildert; en dit vaak op meesterlijk schoone wijze. -

Doch hetgeen vooral u bijblijft, van het bezoek aan dit stadje, is wel dit oude stedeke zelf, de stemming der oude straten, de atmosfeer der middeleeuwen, zijn ligging midden in het gebergte, de stoere ernst der stompe torens die reeds vroeg haar den naam bezorgden van S. Gimignano alle belle torri.

(*Wordt voortgezet.*)

PIETER VAN DER MEER.

De beteekenis van de reaktie. Door Jos. Loopuit.

In de Decemberaflevering van dit tijdschrift raakt Mevrouw G. Kapteyn - Muysken, den justitieelen moord op den Spaanschen leeraar en vrijdenker Ferrer besprekend in haar artikel 'Geestelijke Evolutie en het geval Ferrer', ook het zoo belangrijke vraagstuk van de toenemende reaktie aan, namelijk de reaktie op geestelijk gebied.

De geachte schrijfster zegt daaromtrent vele zeer behartigenswaardige dingen, doch zij zal naar ik vertrouw, wel willen toegeven, dat zij noch in de diepte, noch in de breedte het probleem heeft uitgeput.

Heel terecht zegt de geachte schrijfster ook, dat het geval Ferrer slechts een 'geïsoleerd symptoom' is van 'een algemeen kwaad', dat in de laatste jaren op 'schrikwekkende wijze om zich grijpt.' Met dat algemeene kwaad bedoelende de 'zegevierende reaktie' die zich keert 'tegen al het schoonste en beste, dat in de laatste helft der 19e eeuw als een schijnbaar zekere schat voor de menschheid was veroverd door hare uitstekendste persoonlijkheden.'

Inderdaad was het geval-Ferrer als zoodanig, namelijk wat de gansche middeleeuwsche rechtspleging tegen dien gehaten vrijdenker aangaat, een zuiver Spaansch verschijnsel, dat ook in het licht kan worden bezien eener zich wrekende bourgeois-klasse, na een opstand tegen haar gezag. Doch men behoefde maar acht te geven op den geweldigen jubel, die door de gansche europeesche clericale pers is gegaan, om te ervaren hoe het beschouwd werd als een slag aan het gansche moderne denken toegebracht.

Daar is dan ook een verband tusschen het algemeene verschijnsel van de toenemende - en zich uit dien hoofde ook op maatschappelijk terrein openbarende reaktie - en het bizondere geval, van den Spaanschen vrijdenker en vrije scholen-stichter Ferrer.

En dit verband - het wordt ook door de geachte schrijfster juist ingezien - is de algemeene geestelijke achteruitgang van onzen tijd. Of liever: het algemeene voortdringen van de reaktionaire stroomingen tegenover de geestelijke vrijheid, in een strijd van anderhalve eeuw bevochten.

Maar wij meenen dat het verschijnsel op zich-zelven eerst beter en dieper moet worden gekend en ontleed; in zijn oorzaken moet worden nagegaan en in zijn roerselen dient te worden onderzocht, alvorens het kan worden bestreden en met die kracht kan worden weerstaan en op de wijze, zooals Mevr. Kapteyn - Muysken het aan het slot van het, mij overigens zoo hoogst sympathiek artikel in de December-aflevering, ook wil.

Zij noemt in het mij zoo warm aandoend slot daarvan óók de ‘arbeiders van alle landen’ en roept hen òp hun ‘Inter-nationale’ te stellen tegenover die van de internationale reaktie, en naast hun: ‘alle denkers van alle naties.’ Wij zien hierin iets van een oproep tot een kruistocht van beiden, van wetenschap en arbeidersbeweging. Wij ontwaren - en hopen dat wij ons daarin niet vergissen - dat de geachte schrijfster de geestelijke vooruitgang, althans voor een goed deel dan, enkel veilig weet bij de om hare rechten, hare menschen-rechten strijdende arbeidersbeweging.

Wij herinneren ons hier een oogenblik den ouden historikus prof. Mommsen in Duitschland, die, een tiental jaren geleden, toen in het land van Goethe, Schiller, Kant en Heine een aanval gedaan werd op kunst en wetenschap, door middel van de toenmaals ingediende ‘lex-Heine’, de strijdende arbeidersklasse in de sociaaldemokratie belichaamd, de eenigste en veilige toevlucht moest noemen, tegen dat wat toen door Clerus en door schijnheiligheid bedreigd stond te worden. Hij, die zijn lange leven in de kracht van zijn liberalisme had geloofd, moest op zijn ouden dag, in een van de gevaarvolste oogenblikken voor kunst en wetenschap tot de erkenning komen, dat er nog maar ééne klasse was, die

werkelijk gereed stond om dien slag af te weren, en daartoe èn de wil èn de kracht bezat, en dat dit de arbeidersklasse was.

Mommsen had juist gezien, en hij heeft de getuigenis daarvan ook publiekelijk beleden, zonder daarom, als liberaal, eenige meerdere toenadering, eenige toenadering op sociaal-ekonomisch terrein. tot het socialisme te doen.

Voor ons, als sociaal-demokraat, is er dan ook, het zij hier geenszins met hoovaardigheid gezegd, een grootere duidelijkheid in het verschijnsel van de toenemende reaktie, dat ook een begaafde philosophe als mevr. Kapteyn - Muysken, bedroeft en verontrust. Voor ons teekenen zich de oorzaken en de bewegende krachten van het verschijnsel duidelijker af, wijl wij ons er zoo bewust van zijn, dat de tegenstand die de geestelijke evolutie in de laatste jaren, o.i. sedert tal van jaren, weder ontmoet en die zoo onrustbarend wast, hare primaire oorzaak en hare verklaring in laatste instantie slechts in sociale verschijnselen vindt.

Enkel het van sommige zijden nog zoo gesmade, maar o.i. steeds nog verkeerd begrepen historisch-materialistisch gezichtspunt kan ons hier meer licht geven en kan ons de duisternis doen doorschouwen.

'Niet het verleden', zegt de geachte schrijfster van het artikel over de 'Geestelijke Evolutie', eer het hèden geldt voor alles onze aandacht en onze toelichting'. En, in het verband waarin zij deze zinsnede hier schrijft, is dit volkomen juist gesteld.

Maar toch, meer in het algemeen verband tot de geheele menschelijke evolutie gezien, de evolutie van de wetenschap, van de techniek en van de machtige vooruitgang van al ons kunnen en weten, onze beheersching van de natuurkrachten en de macht ons leven beter, aangenamer, veiliger en mooier te maken; kortom, in het verband tot dat wat wij dan gewend zijn in het algemeene woord, vooruitgang, samen te vatten, moet ook dat verlèden zonder eenigen twijfel onder onze aandacht worden genomen.

Want hij is toch ook het merkwaardigste, dat wij bij de studie over dit verschijnsel, goed onder de oogen hebben te zien, willen wij het bestrijden, willen wij het ook ten slotte terug dringen kunnen, dien blik op het verleden.

Ja, het gansche verschijnsel doet zich bij eenig dieper nadenken aan ons voor, als een heerschen, in dit geval zelfs een over-heerschen, van het verlèden over het héden.

'Le mort saisit le Vif' zegt de onsterfelijke Karl Marx in de eerste 'Voorrede' tot het eerste deel van zijn meesterwerk 'Das Kapital'. 'Wij lijden niet enkel van de levenden, maar ook van de dooden'.

Is het niet, als wij de geestelijke achteruitgang zien, als wij de overdehand toenemende reaktie, de stijgende macht van den clerus en de meer dan ooit herlevenden invloed van een drukkenden clericalen geest zich van de leiding van het leven van onzen tijd zien meester maken, - is het dan niet alsof wij doode machten zien herrijzen uit hun graf; een graf dat wij eenmaal voor goed gesloten hebben gewaand.

Eens voor goed vernietigd als wij ze waanden, in dien schitterenden eind-strijd tegen hen geslagen, in die in onze geschiedenis zoo lichtend en stralend voor ons staande fransche Revolutie aan het einde der 18e eeew, zien wij die middeleeuwsche machten van geestesknechting en autoriteitsgeloof - spoken als wij ze dachten in een bangen nacht - in levende gestalten weder grimmig om ons henen waren.

Het doode is herrezen en het poogt het levende te verdrukken; het te doen verschrompelen met zijn killen en bedervenden adem!

Zonder eenigen twijfel hebben wij in den geestelijken strijd hier te doen met de machten der overlevering, die wij wel dood wáánden, maar die het daarom nog niet waren.

Onze tegenstanders vervullen die niet-gestorven, zelfs voor een deel maar in schijn-dooden toestand verkeerende machten, met nieuw leven. Het is voor een deel een aanpassing van wat slechts hàlf-leefde, aan datgene wat reeds zóó sterk heeft geworteld in ons leven en denken, dat het er onuitroeibaar in is geworden. In de overgangen van het oude tot het nieuwe leven, worden nu, méér dan in welken tijd ook, de hiaten welke die overgangen noodwendig moesten achterlaten, toegestopt met half-vergàne denkingsvormen. De geestelijke evolutie heeft groote sprongen gemaakt, en het zijn er slechts betrekkelijkerwijs enkelen, maar een handje-vol geweest, die ze hebben kunnen medemaken.

Voor de zoo overweldigende massa der anderen bleven de gapende afstanden van een verleden, dat zij niet *konden* afschudden, waaraan zij zijn *blijven* hangen met al de taaie kracht van hun psychisch bestaan, het latente door-leven van alle aandoeningen en gevoelens. Het dompe en beneden-menschelijke strijden om het dagelijksch bestaan heeft het hun belet zich die aandoeningen bewust te worden en wat meer zegt: ze te verwerken. En de schrille tegenstrijdigheid tusschen wat wàs en wat wèrd, is over die ontelbare massa's gekomen en de onlust heeft zich van hen meester gemaakt, over al het nieuwe, het wordende, dat hun het geluk en de rust zoozeer heeft doen verliezen. Het evenwicht tusschen hun bewustzijn en hun zijn was verbroken. Niet altoos even snel is dat proces gegaan en niet bij iedereen en niet bij iedere groep op dezelfde wijze. Maar het moest plaats vinden, omdat, en vooral hierop dient in dit geval zoo nadrukkelijk de aandacht te worden gevestigd, de geweldige ‘errungenschaften’ van onze cultuur, straks samengevat onder den verzamelnaam ‘vooruitgang’, zoo ontzettend vele malen hebben overtroffen die veroveringen, welke wij nog maar hebben kunnen maken op het terrein dat ons het allernaast ligt: het doen deel hebben van zooveel mogelijk menschen aan al die cultuur-veroveringen zelven.

Wij meenen bijwijlen dat die doffe massa - en wij bedoelen hier niet zoozeer het proletariaat alléén - maar wij zien hier al die schigten die aan de dagelijksche, kleine zorgen, aan de sluipend-vernielende platte bestaan strijdsnood is gekluisterd - dat die daar in doffe berusting voortlevenden, niet denken. Dat is niet zoo. Het is wel een traag-levende, maar toch een zich door haar massaal karakter niettemin uitende macht; en zij speelt in het proces dat wij doormaken, een véél belangrijker rol dan men denkt.

Wij willen dat hier verder eenigszins nader ontwikkelen.

Vanwaar toch zijn die geweldige veroveringen waarop wij bogen er gekomen? Stellen wij ons op het onverwrikbaar juiste standpunt, dat de noodzakelijkheid de moeder van alle cultuur is, op het gansche terrein van wetenschap en techniek, dan leeren wij heel duidelijk uit de geschiedenis, dat de geweldige drang eener als zelfstandige klasse òpstrevende bourgeoisie - en wij vatten hierbij dan ook om niet te ver terug te gaan, slechts de glorierijke burgerlijke periode uit de tweede helft van de vorige eeuw in

het oog - de noodzakelijkheid schiep om, door middel van het geestelijke hulpmiddel bij uitnemendheid, van de wetenschap, de geweldige paden te effenen, welke zij als de klasse die de wereld-produktie had te beheerschen, noodwendig beschrijden moest.

Die kolossalen drang heeft het menschelijk intellekt tot een geweldigen strijd aangescherpt, tegen alle hinderpalen die haar daarbij in den weg stonden, zooals nooit tevoren. De krijgstocht van den menschelijken geest tegen al die moeilijkheden, is tot een ware zegetocht over al die moeielijkheden gemaakt. Het is ook dat tijdperk dat Mevr. Kapteyn - Muysken als dat van de verovering beschouwt, van een ‘schat’ der menschheid.

Dat alles was een gevolg van het feit, dat de burgerklasse, na veel en langen strijd de wereld had veroverd; een noodzakelijkheid, geboren uit hare verovering van de leiding der productie, de vestiging van den burgerlijken Staat en hare politieke overwinning op het feodalisme, kortom van de heerschappij van de bourgeoisie, als het produktieleidend element in de samenleving.

Dat wil dus dit zeggen: de destijds naar zoo groote verruiming van de wereld, de ekonomische èn de geestelijke wereld, hakende groepen van groot-industrie en groot-handel, waren de impuls tot een wedergeboorte van de wetenschap, als nooit eenige menschelijke beschaving ze heeft gekend. En uit haar is de moderne techniek geboren; de in stof omgezette, in materieele macht overgebrachte menschelijken geest. Nimmer heeft een tijdvak van menschelijke kennis en beschaving het zoovèr kunnen brengen als het burgerlijke, nà de revoluties van 1848; in geen periode was het zoo zeer mogelijk de werking van den geest te kunnen omzetten - en dat op zulk een reusachtige, onze stoutste verwachtingen overtreffende schaal - in bewegend en niet-bewegend ijzer en staal. Inderdaad, de wetenschap van de vorige eeuw eerst, vermocht het al het geweldige denken van eenige eeuwen praktisch te doen samentrekken en zoodoende al die ontzettende praktische problemen te kunnen oplossen, die de zoo rasch toenemende bevolking, de noodzakelijkheid eener ekonomische voortbrenging van de massaas produkten, die van de uitbuiting van den bodem en van de met ontzaggelijke snelheid groeiende

behoefte aan verkeersmiddelen, in dat tijdvak aan de bourgeoisie hebben gesteld.

Maar, hoezeer ook voortgekomen uit de noodzakelijkheid om het terrein voor de bourgeoisie te veroveren, die geestelijke evolutie maakte geen halt daar waar de behoeften van die klasse, haar alléén stoffelijke, vervuld waren! Voor den menschelijken geest, in zijn eenmaal opgewekten drang naar een voortschrijden op de banen dien hij had betreden, openden zich geweldige vergezichten. In het licht van dat nieuwe en vrije lachte der menschheid een nòg schooner en heerlijker toekomst tegen.

In het schitterend licht van wat behaald was en veroverd, zag men enkel nog wat verkregen zou kunnen worden. En in dien roes, in die geweldige oog-verblindende en haast zinsverbijsterende warmte van de stralen der schitterende morgenzon, verkeerden wij, in den tijd toen wij aan niets dan aan overwinningen van de wetenschap dachten!

Wat was echter het geval? De geestelijke evolutie had blijkbaar weer een te grooten sprong gemaakt, in verhouding tot de bewustwording van de groote massa; en, naar mate dat hare sprongen te geweldiger waren, was die afstand steeds grooter geworden. Gansche, haast onmetelijke afgronden gingen er aldus gapen.

Vergeten wij ook niet, - wij kunnen hier slechts aanstippen en niet bij ieder punt verwijlen, - dat diezelfde vooruitgang voor groote, breede groepen in het volksleven ruïneus is geweest; duizenden bij duizenden existenties vernield zijn, juist door een geweldige vooruitgang als die van de techniek. Vergeten wij niet hoevele patriarchale verhoudingen er verstoord zijn geworden, door de geweldige materieele omwenteling die onze negentiende eeuw heeft gekenmerkt. Vergeten wij ook niet, hoe den schijn en den luister, die het oude, zij het dan ook in cultureelen zin volkomen overleefde voor duizenden en duizenden bezat, daardoor is verscheurd geworden, zonder dat daar iets anders voor in de plaats kwam, dan misschien een dor en een kil rationalisme.

Het evenwicht was verbroken tusschen de geweldige volheid van ons z i j n , ons bestaan, ons kunnen en ons maatschappelijk vermogen en ons bewustzijn, dat dit alles niet absorbeeren kon. Dit is vooral het geval geweest in de burgelijke kringen zelven.

Daar maakte zich al zeer snel de psychische ònlust bemerkbaar en een gevoel van psychische onrust, het gevolg van de naderende ongerustheid, dat er met al die veroveringen, maatschappelijke en sociale krachten waren ontketend geworden, die een ‘gevaar’ voor de toekomst in zich borgen.

Wij behoeven de namen niet te noemen van hen, die veel meer door geestelijke dan door politieke en sociale behoeften gedreven, het éérst de burgerklasse op die gevaren opmerkzaam maakten.

Van hen, die al reeds in de kiem de reaktie vertoonden, die later zich zou organiseeren en zou uiten in het massale gevaar dat nu de ‘schijnbare zekere schat’ steeds meer bedreigt. Hun namen zijn bekend.

De schat die naar onze meening inderdaad slechts *schijnbaar* zeker was, is nooit buiten gevaar, zoolang wij allen, dat wil zeggen de gansche menschheid, niet in gelijke mate aandeel zal kunnen hebben aan al het veroverde van de cultuur.

Want, inderdaad zou een tijdperk van zooveel schokkende veroveringen als door de geestelijke evolutie gemaakt, gevolgd hebben moeten worden door een, zij het dan ook geleidelijke, maar in ieder geval krachtig voortdringende verjonging van het menschelijk bewustzijn; een ononderbroken streven naar harmonie tusschen ons geestelijk bewustzijn en ons maatschappelijk zijn.

Doch wij zagen reeds hoe in de bovenste lagen van de bourgeoisie zelf den moed in de schoenen zonk; en hoe sterk reeds dáár de geestelijke reaktie al zoo vroeg is kunnen inzetten. En het doormaken van het proces van levensharmonieering naar beneden is verder, mèt haar toedoen, gewelddadig belet; haar ouden vijand, de clerus, trad aan hare zijde en zij heeft zijn hulp aanvaard. Het vijandige clericalisme is, hoe oud ook in zijn wezen, in de moderne gedaante waarin het optreedt, een schepping van de behoeften van de huidige bourgeoisie; uit hare geestelijke, politieke en uit hare sociale noodzakelijkheden geboren.

Het is een onderdeel geworden - en kon dat als zoodanig dan ook gemakkelijk worden - eener nieuwere worsteling van de bourgeoisie, tegen de nieuwe macht die naar de leiding der produktie dingt, die van het moderne, internationaal strijdende proletariaat.

In dit clericalisme, niet enkel eng opgevat als regeer-systeem,

als polieke behoefte aan een sterken regeeringsdruk van bovenaf, een der massa onder de suggestie brengen van een krachtige staatsautoriteit, maar als reaktieverschijnsel, ook op geestelijk gebied, is ten slotte een goed deel van het over-lééfde en ten deele àf-geleefde belichaamd; half-vergane levensvormen, ideologische afschijnsels van verouderde produktievormen; reminiscenzen eener inwendig vervallen traditie, die haar leeg bestaan slechts kan rekken door als een loodzwaar blok zich te hangen aan de traagheid van het menschelijk denken; of door te figureeren voor den huichelachtigen schijn, waarmede groote groepen van menschen in onzen tijd zich het zoo troosteloos leege leven vullen.

Die doode vormen voeren weder hunne makabrische dansen uit; en bij dien akeligen heksensabbath worden vele geesten verward en meegesleurd. Want de Satan die hier den dans bestuurt, spiegelt hen voor: rust in het tegenwoordige, rust in de toekomst.

Doch dat kan toch niet zoo zijn. Het is niets als een verleiding van den Booze, die zich voor deze gelegenheid vermomt in het kleed van de vroomheid, om al die scharen des te gemakkelijker naar de hel te kunnen sleepen, van waar uit iedere vooruitgang, van ouds, is bestreden geworden.

Want dit is het noodlot van deze reaktie, en het is tevens ook hare innerlijke beteekenis: dat zij een geestelijke hinderpaal vormt, in den loop van een onvermijdelijke evolutie; de dialektiek in die ontwikeling, die het convulsieve element uitmaakt van den tegenstand, die ten slotte den weerstand aan den anderen kant, niet alleen doet geboren worden, maar des te sterker moet doen voeden.

Zij beteekent een nu eenmaal uit kracht van oorzaken, waarvan hier het schema eener verklaring gepoogd is te geven, onvermijdelijken teruggang. Een ‘réculer pour mieux sauter’ van den loop der geschiedenis.

En van uit de hoogte dezer onze verklaring verlaat ons ieder pessimisme, omdat wij toch reeds de lentelucht der komende vrijheid weldadig voelen geuren.

Inderdaad, lijkt het ons in dezen tijd, nu de reaktie overal op ons aandringt en alles poogt te overweldigen wat wij eens als een vast bezit beschouwden, alsof al den strijd er voor niets is geweest. Want in veler rijen is mismoedigheid, is vertwijfeling

gekomen; mysticisme, occultisme en andere vormen eener spiritueele levensbeschouwing hebben daar de plaats ingenomen, die vroeger de kennis van en het zoeken naar de realiteit innam, om die in zich op te nemen en haar uit te werken tot hoogere levensvormen.

En even gewis is het dat het geestelijk leven onzer burgerklasse, in het generaal genomen, stil is blijven staan; zoo niet in absoluten zin zelfs achteruit is gegaan.

Daar heeft niet minder gewis dan ook de reaktie zich binnen gedrongen en daar heeft zij hare krachten versterkt en het heeft haren moed vergroot. Een verbond is daar tot stand gekomen met werkelijk feodale overblijfselen, resten eener absolutistische middeleeuwsche levens- en wereldbeschouwing. Een burgerklasse die den moed en den lust bij zich-zelf voelt ontzinken, ook wijl zij alles heeft bereikt, wijl zij zat is, èn zat in ekonomisch, èn zat in cultureel opzicht, greep naar de hulp van die geestelijke machten, die uit het verleden nog een deel van het heden zijn blijven beheerschen, omdat geen enkele vorm van samenleving een in-zich-zelf afgesloten geheel is en geen geestelijke periode op-zich-zelf een gehéél *nieuwe* vertegenwoordigt. Clerus en adel hebben de leiding kunnen nemen, omdat de terugtocht van het burgerlijk intellectualisme, dat de zegepralende opkomst en de vestiging van de bourgeoisie, als heerschende klasse, heeft begeleid, haast allerwegen een feit is geworden.

Want deze burgerklasse heeft nog maar één wensch. Zij is, dat men haar bevrijde van haren onrust en dat men die krachten, die haar voor de naaste toekomst benauwen, vooral toch maar bemeesteren zal. En aan dien wensch kan alleen nog maar het verbond met adel en clerus eenige uitvoering geven, in het heden althans nog.

Doch zoo zeker als een dergelijk verbond in de 18e eeuw een Revolutie voorbereid heeft, die ten deele ook zeer grondig is te werk gegaan, zoo vast staat het voor ons en boven eenigen twijfel verheven, of de reaktie van dezen tijd bereidt een dergelijk wereldschokkend feit voor.

De geschiedenis, zeiden wij, werkt met sprongen; en de reaktie van onzen tijd is wel een geweldige terug-sprong, doch die een nieuwe naar voren sprong in zich voorbereidt - en ze ook tot uitwerking brengt.

Raadsel. Welk tweede isme doodde het eerste? Door Hein Boeken.

M. Angele is de eerste, Israëls de laatste individualist.
R. ROLAND HOLST.

'k Las onlangs: zeker isme werd geboren
(Het woord is veel te lang dan dat ik 't zet
Op dat Procrustus-bed, dat heet sonnet)
In zeker eeuw en land; nu komt dat smoren

Een ander isme, een als nog nooit te voren
De voeten op deze aarde had gezet;
Een groote godheid is 't, geeft deze wet:
Geen zing' nu Solo meer; 't zinge al in kooren.'

O groote eendrachtigheid, die aan de menschen
Het paradijs der algemeenheid brengt!
Geen kunstnaar hoeft zich voortaan af te sloven,
Daar hij zich zelf en andren dorst belooven,
Dat hij wat anders dan zijn buurman schenkt;
O kan nog grooter eenheid 't menschdom wenschen?

27 Jan. 1910.

Verzen. Van Giza Ritschl.

I.

Jezus, Jezus, de Zoon van God,
Jezus, voor ons geboren;
Jezus leidt en bestiert ons lot,
Jezus, voor ons herboren.

Jezus geeft liefde, Jezus geeft vreugd,
Jezus bemint ons allen.
Jezus schenkt genade, Jezus schenkt deugd,
Jezus voor ons allen.

Jezus wil zien, Jezus wil hooren
Naar ieder, die jubelt of schreit;
Doch enkelen heeft Jezus uitverkoren,
Enkelen apart verblijd.

Jezus, de Koning vol heiligheid,
Jezus verkoor ook mij,
Doch wien ik nu dit liedeke wijd,
Dien verkoor stil ik voor mij.

II.

Bang en blij klopt mijn hart,
Als ik voor u verschijn,
Want, o, er is veel vreugd en smart,
In mijn binnenste zijn.

Jezus mijn, toe zie en raad,
Raad mij, maak mij blij,
En zeg, hij, voor wien mijn harte slaat,
Denkt hij wel eens aan mij.

Jezus mijn, Gij kent zijn Zijn,
Gij weet zijn doen en laten,
Jezus, Jezus, o Jezus mijn,
Wilt Gij eens met hem praten.

Praten over mijn liefdevreugd,
Over liefdesmart en bangen,
Jezus, toe, maak mijn hart verheugd,
En vervul mijn stil verlangen.

III.

Ik bad vandaag tot God den Heer,
Ik bad met ziel en hart.
Ik bad vandaag tot God den Heer,
Om verlossing voor uwe smart.

Ik bad, ik bad en ik bid nog immer,
Heer, o Heer, help, genees hem toe!
Want, o, mijn harte rust nu nimmer,
En mijn ziele is zoo droef en moe.

Hoe en waar moet ik vreugde zoeken
Als Gij hem niet geneest,
Heer, o Heer, hoor mijn droevig roepen,
Heer, o Heer, ik ben bevreesd.

Bevreesd is ook mijn hart, o Heer,
Mijn hart, dat om hem beeft;
O, op mijn knieën wil ik danken, Heer,
Als Gij hem genezing geeft.

IV.

Voor J.A. van Leeuwen.

O Heer, ik kom met al mijn zorgen,
Met al mijn leed en pijn.
O Heer, wilt Gij nu dezen morgen
Mijn trooster, mijn Geneesheer zijn.

Want al de kwalen die mij plagen,
Die mij doen sidderen elken keer,
O Heer, ik kan ze niet langer dragen,
Zij drukken mij zoo zwaar terneer.

O Heer, zie, zie mijn strijden,
Zie mijn ziel, zie mijn hart;
O Heer, laat mij niet langer lijden,
Ik verga in leed en smart.

Ach, te hard, te wreed is mijn levenslot,
Te droef zijn al mijn wegen,
O Heer, verander nu mijn lot,
En geef mij Uwen zegen.

V.

Voor J.A. van Leeuwen.

Uit mijn ziel een heilig lied,
Voor u, die door God uitverkoren,
Uit mijn ziel een heilig lied,
Voor u, die alleen voor 't hooge geboren.

Uit mijn ziel een heilig lied,
Voor u, die mij naar 't vrome leidt,
Uit mijn ziel een heilig lied,
Voor u, die steeds mijn hart verblijdt.

Uit mijn ziel een heilig lied,
Een lied, heel teeder, heel schoon.
Uit mijn ziel een heilig lied,
Voor u, die zoo heel fijn en heel vroom.

Uit mijn ziel een heilig lied,
Voor uw zeer wonderlijk gemoed.
Uit mijn ziel een heilig lied,
Voor u tot dank en groet.

Literaire kroniek

Het is een feit, dat het Hollandsche groote publiek onzer dagen, in tegenstelling tot zijn voorgeslacht, veel minder graag poëzie leest dan proza, en dat dus, over het algemeen, een goede roman méér aftrek dan zelfs de mooiste verzen bij ons vindt. ‘Nu ja’, zal men zeggen, ‘dat ligt in den aard der dingen, omdat proza-geschriften een natuurlijker uiting van het geestlijk productievermogen en dus veel lichter leesbaar dan verzenbundels zijn.’ En wie dit gezegd heeft, wendt zich dan weer om naar zijn eigene kwestie's, en verbeeldt zich dat hij den spijker op den kop heeft getikt. Want hij weet niet, dat hij, zóó sprekend, niets anders deed als een in de lucht hangend wanbegrip bevestigen, dat, in de laatste halve eeuw, door 't onvolledige inzicht van een aantal overigens kranige en dus beroemd geworden schrijvers, het geldende mocht wezen, maar dat met den waren historischen oorsprong en 't eigenlijk wezen der dichtkunst strijdig heeten moet. Hoe toch is deze laatste in de wereld gekomen? Is ze een voortbrengsel der beschaving, der hoe langer hoe meer toenemende geestelijke verfijning, waardoor de menschen er toe kwamen, allerlei veraangenamingen des levens te verzinnen, omdat het primitieve, hun door de natuur meegegevene, niet langer voldoende was, om hun het bestaan uithoudbaar te doen vinden. en men dus naar zoete streelingen, naar den-tijd-verdrijvende vermaaklijkheidjes zocht? Een oppervlakkig beschouwer zou allicht zoo kunnen denken, en de dichtkunst is dan ook wel eens ongeveer op die wijze door minder-inzichtigen, b.v. door den met zijn eigene invallen vaak al te gauw tevredenen Multatuli voorgesteld.

Doch ieder, die ook maar een klein beetje thuis is, zoowel in de geschiedenis der poëtische letterkunde, als in die van de, in de historie, de een na de ander opkomende verschillende uitingswijzen der menschelijke psyche, weet, dat het met den

eersten oorsprong en de beteekenis der dichtkunst heel anders gesteld is, als dat dilettantische soort van praters en schrijvers, waartoe, jammer-genoeg, ook de begaafde Douwes Dekker soms valt te rekenen, veelal heeft gemeend en meegedeeld-op-schrift.

Toen toch de menschen, voor het eerst, iets meer dan dieren begonnen te worden, en ze dus wat er in hen omging, onder woorden trachtten te brengen, hadden ze 't over hun aandoeningen en gewaarwordingen, en was de vorm, waarin zij dit deden volstrekt niet het proza, maar veeleer een soort-van-vers. Men kan dit nog merken aan het veel meer dan het onze zangrigklinkende spreken der oer-volken, dat werkt met heffingen en dalingen, met open heldere klanken, muzikaal-beklemtoonde monosyllabenen melodieuse herhalingen, veel meer dan, neen heel anders als een modern maatschappij-mensch, dus een zeer-ver-van-de-natuur-staande dat in zijn spreken doet. Vooral wanneer de leden van zoo'n onbeschaafden volksstam bij elkander komen om feest te vieren, dus wanneer zij zich het meest gaan laten, uiten zij zich tegen elkander niet sprekende, maar zingende, d.i. in vers. Ja, dit doen zij ook, als zij zich ten strijde gaan begeven, zoowel als bij hun dagelijksch werk van stampen, slaan en trekken, voor het een of andere praktische doel, kortom bij alles, waarin zij, voor een kort tijdje geheel en al opgaande, vrijraken van het trieste, nuchtre gezorg en gemier van hun moeilijk bestaan. Want, al zingen ze ook niet altijd bij die bezigheden, dan geschiedt tenminste de beweging, die ze er bij maken moeten, geheel van zelf volgens een zekeren rhythmus, die hun den arbeid lichter lijken doet, omdat die rhythmus, waarin hun geheele wezen meegaat, hen terugvoert in en doet voelen een heel andere en vrijere sfeer als hun daaglijksche levenssfeer is. Rhythmus toch is een der saamstellende elementen van het oorspronkelijke, zuivere, onvermengde, het niet door het bewustzijn en zijn rekenend denken verabstraheerde, en als verkilde psychische, waar uit al het levende voortkwam, en zich, om dit beeld te gebruiken, op de wijze van kristallen heeft afgezet.

Het innerlijk Zijn van alle levende wezens beweegt zich van nature op den gang van, dus uit zich ook in rhythmus, en wie hier nog nooit op gelet mocht hebben, heeft, om van de waarheid dezer stelling overtuigd te worden, slechts de geluiden die zijn

vriendjes-huisdieren maken, zoowel als die van de andre dieren, in de vrije natuur, tot zelfs van vele insekten, na te gaan. Al zijn ze niet alle aangenaam om te hooren, er valt toch in elke een evenmaat van beweging, een regelmatige kadans op te merken, die aangeeft, dat er in de bron, waaruit zij stijgen, (de onbewustheid van, of liever achter den voortbrenger) een aandrang naar muzikale uiting leeft. Bij sommige vogels is die innerlijke neiging het sterkst en volledigst, en openbaart zich dus, naar buiten, als wezenlijke muziek. En wat nu de beschaafde menschen aangaat - in hun diepste onbewustheid sluimert evenzeer een meegeborene, uit het algemeene Psychische stammende zucht, om harmonische tonen voort te brengen, maar bij de meesten blijft die sluimren door de verstijvende en verstillende werking van het abstraheerende Bewustzijn of óók wel, en dit nog veelvuldiger, want bij de groote massa, door de neerdrukkende zorgen van het aardsche bestaan, zoodat de lust tot zingen en dansen, welk laatste als een zingen van lijf en ledematen beschouwd kan worden, alleen nog maar zich merken laat in de eerste jeugd. Ik spreek hier vooral van de noordelijke volken: de zuidelijke, die zich niet zoo van de natuur behoeven af te wenden, omdat deze in een warmer klimaat rijker en aantrekkender is, zoodat de menschen er meer meê in verband blijven, doen soms levendiger en luchtiger, al is het onwaar wat in de boekjes staat, dat dit regel bij hen zou zijn. Als men in den winter reist door Italië b.v. ziet men de menschen daar, over het algemeen, even nuchter en norsch en nurksch zijn als hier, en ik moet ronduit bekennen, dat ik indertijd verbaasd ben geweest, toen ik in Genua, Florence, Rome en Venetië, allerlei menschen gadeslaand, volstrekt niet meer opgewektheid en kinderlijke frischheid bij hen kon bespeuren dan bij de bewoners van mijn eigene, om de effenheid van zijn volksaard beruchte vaderland. Alleen in Bologna deden de menschen leuk en gezellig, eenigszins op de wijze der vriendelijke, menschelijk-voelende Zuid-Duitschers, en in Milaan waren de bewoners ook aangenaam: dat leek een beetje op een prettig soort namaak-Parijs - en ik vond het de eenige, want meer dan Turijn nog, modern-beschaafde stad in het land. Maar de andere - men ziet er een enkele keer wel eens wat gratie-van-beweging, die de Hollanders niet bezitten of

in het publiek niet zien laten: men hoort soms het hel opklinken van een mooie stem of lach, zooals door onze zware lucht niet heen durft breken, maar voor het overige scheelt de uiterlijke volksaard van het Zuiden, tenminste voor een haastigen kijker, zooals ik natuurlijk op mijn vluchtigen doortocht moest blijven, niet zoo ontzettend veel van 't Noorden, als de idealiseerende fantasie van sommige schrijvers wel eens heeft beweerd. 't Kan ook zijn - te oordeelen tenminste naar wat ik in het meer afgezonderde Bologna gewaar werd, waar de menschen minder wassebeeldachtig dan in de grootere steden optraden - dat er in het binnenland, waar alles niet zoo vervlakt en als bevrozen is door de ‘beschaving’, een andere toon van leven heerscht, die juister resoneert op het onbewust-werkende, het rhythmisch-bewogene, der menschelijke natuur. Doch dat binnenland is voor een eenvoudig tourist, met beperkte tijd en middelen, niet zoo makkelijk te bereiken, en daar ik in 't reëele leven, om niet teleurgesteld te worden, de dingen niet graag mooi maak, vóórdat ik ze mooi weet, houd ik het er dus maar voor, dat, evenzeer als in de steden, ook dieper in Italië de menschen volstrekt niet zoo heel veel meer op 't levensrhythme wiegen, in denken, doen en spreken, als hier te lande de doorsneê der bewoners pleegt te doen.

Neen, de eenigen, die, voorzoover ik de wereld zag en kennen leerde, tenminste met het binnen-in-hen levende deel van hun Wezen nog dicht bij de natuur staan en dus het rhythme, dat al het Psychische beweegt, van zeer nabij, ja, diep in hun eigene Psyche voelen en dan naar buiten weten te belichamen of tenminste te benaderen in de klank-nuance-rijke rhythmen hunner woorden, zijn behalve de scheppende musici, de dichters, de echte, die *niet* met grootere of geringere technische knapheid, verzen zitten te rijmen, abstracte, droge verzekeringen aan elkaêr te lijmen met de kleefstof hunner koude kunstigheidsroutine, welke zich voordoet als gelijkluidende eindlettergrepen, neen, maar die de geheimzinnige ontroering (welke geen huilen is en geen lachen, maar een heel verre en vage gelijkenis van deze beiden) in zich op voelen stijgen van uit hun diepste Wezen, en dan de essentíe van hun geest uitstorten in woorden, niet met wilskracht, zooals sommigen meenen, maar gedwongen want bezield door die vreemde Macht, de ondoorgrond'lijk diepe, die

naar de verste grenzen der Eeuwigheid turende en reikende, eenzaam in het Binnen-wezen van ieder mensch verscholen zit, en de kern van 't raadsel uitmaakt des Wereldbestaans.

De oudste literaturen, van alle volken waren dus literaturen-in-vers-maat, daar rhythmus de eerste uitingsvorm der menschlijke Rede geweest is, en buitendien, wijl dat regelmatige op-en-neergaan der lettergrepen als het eenige afdoende middel strekte om de letterkundige scheppingen in 't geheugen te bewaren, toen de schrijfkunst nog niet uitgevonden was.

Uit het voorafgaande - 't zijn nuchtre feiten en geen subjectieve beschouwingen - blijkt zonneklaar dat de vers-vorm niet iets willekeurig's door menschen spelenderwijs verzonnen's, maar iets tot de menschlijke natuur behoorends is, en dat Douwes Dekker, toen hij tegen het ‘kunstje van het verzenmaken’ schetterde, eenvoudig, gelijk hij zoo vaak deed, is afgegaan op vluchtige indrukken, en haastig door zijn zichzelf een beetje te hoog stellend temperament getrokkene slotsommen, die hij dan, met nadruk, uitvaardigde als absolute waarheden, waarbij geen tegenspraak geduld kon worden, terwijl hij toch wezenlijk de letterkundige, zoowel als filosofische kwesties en verschijnselen, waarover hij zijn welsprekendheid zoo welgeslaagd den teugel vierde, in het geheel niet omvaemde, noch in hun diepte had onderzocht.

Ontneem, met kalm hoofd, aan Dekker's geänimeerde beschouwingen en onomwondene, maar daardoor des te naïeveronwetend-doende uitspraken over dichtkunst en dichters het suggestieve der zeggingswijze, door alles om te zetten in nuchter couranten-hollandsch, en, heusch, de lezer, die er zich nú nog door laat inpalmen, zal tot bezinning komen en eindlijk-gaan grimlachen om de maar luk-raak bedachte, op geen enklen grond van waarheid of werklijkheid steunende dooddoeners en machtspreuken, die de schepper van ‘Woutertje’, als van de hoogte van een katheder, met indrukmakenden stemtoon gelanceerd heeft naar 't publiek.

Douwes Dekker was als stylist, dus als schrijver in den artistieken zin des woords, een zeer ongemeene en dikwijls bewondrenswaarde verschijning, maar een diep-doordringend denkhoofd kan hij geenszins genoemd worden, en zelfs sprak hij

meermalen op stellig-beslissenden toon over onderwerpen, als de dichtkunst en de metaphysica, b.v. waar hij zelfs niet uit de verte aan geroken te hebben blijkt.

Het was noodig hier even te herinneren aan een zeer zwak uitgewerkt motief in de kompositie der overigens op sommige plaatsen nog altijd belangwekkende en behartigenswaardige ‘Ideeën’ omdat in Dekkers nawerking op het groote publiek een der oorzaken moet gezocht worden, dat de dichtkunst, als lectuur, bij een zeker gedeelte onzer landgenooten, vooral bij wat men noemt het modern-verlichte, een beetje in diskredict is geraakt.

Het nuchter-verzekerende, kalmpjes-mededeelende, het ijzigbedaard - met een godsdienstige of zedelijke bedoeling - opgezette en vlak-verstandlijk uitgesponnene of ook wel eens schijnbaar, met vlugger maatslag, wat opgewekter-doende en dan met ongeziene, elders-gelezene beelden en vergelijkingen zich koud-kunstig-sierende, waarmede de ‘populaire’ poëzie van het vorige geslacht den smaak voor de ware dichtkunst bij de menigte bedierf, had bij de minder-kerkelijk gezinde fraktie onzer landgenooten, die door dat kille rijmwerk, met zijn waarheden-als-koeien en verouderde opvattingen, ontzettend verveeld werd, een half onbewusten afkeer, van al wat rijmde, wakker gemaakt. Zooveel belang stelde men echter *niet* in de dichtkunst, zóóveel tijd *had* men er niet voor over, en de maatschappelijke suggestie die van de rijmers uitging, was over 't algemeen nog veel te krachtig, dan dat men ronduit, door openbare protestjes, zijn ongenoegen had willen of kunnen toonen over dien aanwassenden stroom van zeurig-vloeiende en psychisch-ondiepe rijmproeven, die gleed van de persen, door de boekwinkels henen, naar de salon-tafels der huisgezinnen op het eind van ieder jaar. Zoo bepaalde het intelligentste deel van de groote massa zich er toe, om zich van de dichtkunst af te keeren, en Multatuli, die tot die intelligentsten behoorde, en dus óók het ondichterlijk karakter van het grootste deel der verzen, die hier toen uitkwamen, gewaar werd, vond daarom een groot, ja, steeds vermeerdrend aantal van willig-instemmende luistraars voor zijn strafrede tegen álle poëzie. Dekker meende het daarmeê goed, maar ging, gelijk hem bij zijn overstroomend-lyrische inborst-en-aanleg menigmaal gebeurde, tien maal zoo ver als zijn praemissen hem recht gaven om te doen.

Want, met zijn gewone absoluutheid, die een Ghingis-Khan niet misstaan zou hebben, betrok hij op de poëzie in 't algemeen van alle tijden en landen die hij volstrekt niet onderzocht had, wat alleen waar mocht heeten voor het vers-werk van een zeker aantal menschen uit zijn eigen land-en-tijd. En hij verviel in die vreemde vergissing, omdat hij, in zijn blinden hartstocht voor de wiskunde, onwillekeurig de methode van denken, die in de mathesis gevolgd wordt, voor de ook overal elders geldende, voor de uitsluitend-rechthebbende en waarheid-bestrevende hield. Deze foutieve manier van denken bij Dekker zal misschien ook wel eens opgemerkt zijn door andre beschouwers, maar, voor zoover mij thans bewust is, is zij, voor deze, nog nooit gezien geworden, als wat zij toch vóór alles is: het in-vooze sophisme dat al zijn orakeltjes over dichtkunst volstrekt waardeloos maakt.

Laat mij even mogen aantoonen, hoe m.i. Eduard Dekker geredeneerd moet hebben, om, zonder dat het hem zelf opviel. te kunnen vervallen in de denkfout, die hij beging.

In de mathesis geven alle benamingen der individueele dingen tevens onwankelbaar-vaststaande begrippen te kennen, omdat in geen enkel ander vak van menschelijke kennis de begrippen en de voorwerpen elkander zóó beantwoorden, zóó met elkander sluiten als juist dáár. In alle wiskunstige lichamen en vormen vindt men noodzakelijk al datgene terug, waar het begrip van zoo'n vorm of lichaam uit bestaat. Een gelijkzijdige driehoek, b.v. is een driehoek welks drie saamstellende zijden onderling precies even lang zijn, en niemand die zien en meten kan, zal zich dus ooit er in vergissen kunnen, of een vorm, dien hij ziet, een gelijkzijdige driehoek mag worden genoemd.

Dat wist Multatuli en als hij nu om zich heen keek, en hij zag zijn tafel, dacht hij waarschijnlijk: zie, zooals het met dien driehoek is, is het ook in hoofdzaak met mijn tafel gesteld, een tafel is een blad met een onderstuk, en nu kunnen die beide deelen wel zus of zóó gevormd wezen en het onderstuk moge één of meer pooten hebben, maar ik heb toch mijn oogen en handen en zal er mij nooit in vergissen, of iets een tafel kan genoemd worden, ja dan neen. Tafels komen onderling wel niet zoo sprekend overeen als wiskunstige figuren, die trouwens ook niet allen even groot zijn, maar, in essentie staan de twee

gevallen, dat van een tafel en van een parallelopipedum precies gelijk, tenminste voor de praktijk en 't gezonde verstand. En zoo doorredeneerende en alleen op het uiterlijk lettend kwam hij er ten slotte toe, om te zeggen: Een vers is een verzameling van wèlklinkende woorden op een bepaalde wijze gerangschikt, dus als ik weet wat ik kan hebben aan het eene behoorlijkgebouwde vers, ben ik mij ook meteen bewust wat ik aan al de overigen hebben zal, zoo goed als ik dat, naar één driehoek of tafel ziende, van alle driehoeken of tafels weet. Zóó zal Multatuli in-zich-zelf gedacht hebben, en zijn konklusie zou dan ook de juiste geweest zijn, als er bij een vers, of juister bij een gedicht-in-vers-vorm, niet nog een heel ander element te pas kwam, iets niet met onze lichamelijke zinnen waar te nemens, noch met ons enkele begripsvermogen te vattens, en dat toch juist het wezenlijk-onmisbaarste, het sine qua non der dichtkunst heeten moet, n.l. de psychische, de geestlijk-zinnelijke emotie, die ieder waarachtig gedicht in zich bergt, en vermag te geven aan den lezer, die ontwikkeld genoeg is, om haar te voelen en te genieten bij zijn lectuur. En dát nu, dat allerwezenlijkste, dat eigenlijk-dichterlijke in de dichtkunst, dat levend in de ziel en spontaan daaruit opkomend, wordt vastgelegd door den dichter, die daarbij onbewust te werk gaat, in zijn niet met nuchter-zinnende hersens wils-sterk gerijmde, maar half buiten hem om op het papier komende verzen, dát, het al-eenige, waardoor korrekt rijmwerk tevens poëzie kan zijn, dát heeft Multatuli nooit kunnen opmerken, niet in zijn lectuur kunnen vinden, 1o. omdat hij te dilettantisch-oppervlakkig tegenover de dichtkunst stond, en dus minderwaardig vers-werk, onbeduidende rijmproeven, die toevallig en om bijredenen bij het groote publiek eenigen naam hadden gekregen, voor vertegenwoordigende staaltjes der wezenlijke dichtkunst aanzag, en 2o. wijl hij te autokratisch dacht en voelde, om over zijn eerste indrukken en ondervindingen heen, verderop naar de echte, de beste en grootste dichters en kunstenaars te zien.

Al moge de invloed van Multatuli's wezenlijk-schoolknaapachtige ideeën over dichtkunst en verzen op de thans-levende volwassene letterkundigen, zoowel als op de meest-ontwikkelden in 't algemeen, vrijwel nul zijn geworden, toch werken zijn goed-gezegde,

maar hoogst-oppervlakkige en dilettantische gedachten ongetwijfeld nog na, door de goedkoope uitgaaf zijner werken, op heele klassen der bevolking, die door hun gebrek aan diepere ontwikkling, de poëzie reeds uit zichzelf beschouwen als iets tamelijkzonderlings en noodeloos'. Want al had Multatuli in vele kwestie's een juister begrip dan de groote massa, en evenzeer een veel zuiverder gevoel voor de taal, in aesthetisch opzicht, met zijn neiging tot krasse effekten, sentimentaliteitjes en oratorischen zwier, stond hij toch op de zelfde lijn, als waarop de gewone, literair minder-beschaafde burger zich bewoog terwijl er bovendien, in zijn eigen tijd, geen gezaghebbend letterkundige zich tegenover hem plaatste en zijn lyrische ontboezemingen ontzenuwen wou.

Want de groote, goede Potgieter, die van heel andre dingen vervuld was, nam hem, geloof ik, te weinig au sérieux, en Huet die slechts te hooi en te gras iets voor de dichtkunst voelde, en zelf te goed de minderwaardigheid van het vers-werk der meeste zijner tijdgenooten inzag, liet Dekker maar praten, in dat opzicht, en dacht waarschijnlijk: Och, heelemaal ongelijk heeft hij eigenlijk niet.

Huet - om tot dezen over te gaan - was als letterkundig proever, als mensch met onderscheidingsvermogen voor schoonheid en menschlijkheid, buiten vergelijking veel vatbaarder en geoefender dan b.v. Jonckbloet, en ook dan Douwes Dekker, maar het orgaan voor de dichtkunst, het psychische vermogen om ontroerd en verteederd of verrukt te worden door de machtigdiepe uitingen der waarlijk groote dichters, om sterk te worden aangegrepen door de van-diep-uit stuwende muziek hunner rhythmen, om innig meê te leven met, om zalig op te gaan als 't ware, in hun verbeeldingen onder het lezen, daarvoor was hij - ik miszeg daarmeê niets van hem - een veel te veel, in hoofdzaak, verstandelijk-begaafde, een al te sceptische, te lekker-koele geest. Hij was stelig de ruimste, de het meest van vooropzettingen vrije, de het verst- en best-ziende van al zijn letterkundige tijdgenooten, en al moet Potgieter mooier en warmer, verbeeldingsrijker en levensvoller heeten, en lijkt zijn jongere vriend, in die opzichten bij hem vergeleken, een ietwat-lauwe, ja, soms kille en nuchtertjes-schrale, omdat deze minder ‘ziel’ had, - in scherpte van begrijpen en breedte van zien, was de schrijver

der Fantasiën dien der Kritische Studiën zeer zeker de baas. Doch zoo'n een heel klein beetje Erasmiaansch temperament als Huet eigen moest heeten, was met zijn altijd koel-rustig-beschouwende, zich tegenover de dingen stellende en dus er buiten blijvende innerlijkheid, dan ook beter geschikt om proza juist te beoordeelen, dan voor de meegaande, warme waardeering van die meer bloedlevende, die zenuwtrillende scheppingen, die poëzie worden genoemd, zoodat alles wat Huet over dichtkunst beweert, met zijn vaak verrassende inzichten en treffend-rake slagen en, op zijn gunstigst, koel-vriendelijke waardeering, niet als schild kan dienen om de houwen op te vangen, die de doordraver Multatuli op 't weinigje waardeering voor de dichtkunst, dat in de volksmassa nog naleefde, nederkomen deed. 't Weinigje waardeering, want ik liet nog na, te vermelden, dat het nuchterdrukke oreeren in rijm-maat, dat over 't geheel weinig meer was dan koude beweging over droge abstractie's, en waarmede Bilderdijk, Loots en Helmers de lezers vermoeid hadden, reeds vóórdat de predikanten-poëzie in het licht kwam, de menschen een beetje schuw tegen alle dichtkunst had gemaakt. Huet's voor poëzie weinig ontvankelijke, meer fijn-scherp doordringend-redeneerende, dan zooals bij 't beoordeelen van gedichten te pas komt, met sympathie doorvoelende kritische begaafdheid, die hem b.v. belette om iets van de schoonheid der verzen van Jaeques Perk te bespeuren, lag dus geheel in de lijn van zijn tijd, toen de Leidsche professor allerzotst zijn moedje aan onze klassieke schrijvers koelde, en Dekker álle dichters voor nietswaardigen schold.

Rekent men hier nu nog bij, dat in het zelfde tijdvak Emile Zola eveneens zijn best deed, om de poëzie het recht op leven te betwisten, daar zij hem een waardeloos overblijfsel uit een vroegeren staat der menschelijke ontwikkeling scheen te wezen, dan ziet men dat de dichtkunst het toenmaals hier als elders hard te verantwoorden heeft gehad.

Zola, om een paar woorden ook over Hèm te zeggen, was verstandiger dan Multatuli, die er alleen maar lyrisch op los had gefantaseerd: de groote Fransche romanschrijver trachtte zijn afkeer van de dichtkunst tenminste historisch te rechtvaardigen, en veroordeelde haar dus uitsluitend als uitingsvorm voor de

moderne menschheid, die volgens Hem, overal dus ook in haar kunstwerken, rekening had te houden met de vorderingen der wetenschap en de eischen en behoeften van den tegenwoordigen tijd.

Dit klinkt zeker rationeeler dan de jongenspraatjes van Dekker, maar tevens moet wèl bedacht worden, dat Zola hier niet sprak als wijsgeerig letterkundig geschiedschrijver - het lag niet in zijn aanleg, noch in zijn studiën om dat te wezen - maar alleen als manifestant en vechtend weg-bereider voor zijn eigene, van rondom aangevallene, nieuwe kunst. Hij voelde onbewust de noodzakelijkheid om wat er toen was in Frankrijk en aller vereering voor zich opvroeg en verkreeg - het omvangrijke werk van Victor Hugo, voornamelijk - een flinken duw in de flanken te geven en zoodoende plaats te maken ln de publieke aandacht voor wat hij zelf maken wou en zou. Deze hem-zelf waarschijnlijk niet volkomen-helder wordende strekking zijner opstellen belette hem echter natuurlijkerwijs om de dingen te zien, zooals zij wezenlijk zijn. Want het is stellig-onwaar, zooals hij in zijn polemisch drijven goed vindt om te beweren, dat de steeds toenemende verstandlijke en praktische ontwikkeling de thanslevenden tot zóó heel andre menschen zou gemaakt hebben dan de vroegeren waren, dat zelfs hun diepere geestlijke Wezen, hun Onbewustheid, m.a.w., totaal-verschillend van die der vroegren zou zijn. De moderne beschaafde toch is geestlijk in geen enkel opzicht de mindre van den oer-mensch: hij is niet armer, niet minder vatbaar voor gewaarwordingen en aandoeningen, die naar uiting streven, en alleen heeft hij er iets bijgekregen. Zijn Rede is verfijnd, verdiept en meer omvattend geworden, zoodat er als het ware, twee menschen in hem leven, naast elkaêr, en die elkander toch niet hindren, noch allerminst onderdrukken, omdat zij samen streven en werken in een harmonisch huwlijk, waar nu eens de eene en dan weer de andre. al naar 't het beste uitkomt voor het geheel, het allerlaatste en beslissendste spreekt. De dichterlijke aandrang wordt dan ook geenszins. zooals Zola het wil, door de negentiende-eeuwsche beschaving met haar wetenschap en wijsbegeerte en maatschappelijke vraagstukken, verzwakt en geheel en al tot zwijgen gebracht, want Shelley en de Brownings Landor en Whitman, Hebbel, Hamerling, Lingg en

Von Scheffel en zooveel andren meer, wier namen de groote Franschman, juist omdat hij een Franschman was, waarschijnlijk nooit gehoord had, logenstraffen onwedersprekelijk, door hun op bronnen-onderzoek berustende dichterlijke wederopbouwingen van 't verleden, zoowel als door de oplossingen die zij soms voorslaan van enkle, den tegenwoordigen tijd in beweging houdende vraagstukken, het polemische exclusivisme van de naturalisten, en bewijzen dat niet uitsluitend het proza bij machte is, om te voldoen aan de vereischten, die Zola terecht opstelde voor de moderne kunst. Zola's leering moet geenszins vervallen: zij heeft alleen te worden uitgebreid omdat er niet alleen een materieele, maar ook een psychische werklijkheid is, en 's menschen waarnemingsvarmogen zich dus niet alleen naar buiten, maar ook naar binnen richten kan. Zola was een eerbiedwaardig mensch en strijder, die op kranige en, in haar wezen, juiste wijze heeft gevochten voor het huis, neen, 't paleis van zijn eigene Kunst, maar hij was te weinig op de hoogte van de wereldliteratuur en de niet-Fransche dichters, om de dichtkunst in haar geheel, in haar verschillende manifestatie's te kunnen doorgronden en te overzien. Want Victor Hugo, die bij dezen theoretiseerenden polemicus als een type van alle overige dichters heeft gegolden, is zonder twijfel een kraan, maar toch meestal meer op de manier van een groot deel der Latijnsche dichtkunst een zwiervol redenaar-in-rijmmaat dan een waarachtig-psychisch dichter geweest. En de dichters, die toen hij oud begon te worden, in Frankrijk opkwamen, Leconte de Lisle, Verlaine, Laforgue, ja zelfs de oudere Lamartine zijn veelmeer zuivre dichters dan Hugo te noemen, en blijven door Zola's redeneering ongedeerd.

II.

In het vorige hebben wij gezien, dat, hoe ook de poëzie door desonkundigen bestookt moge worden, zij niettemin telkens het hoofd hooger opricht en sterker en schooner zich gaat vertoonen dan voorheen. Ondanks Zola verscheen Verlaine, en na de onverschilligheid van Huet, en de driftbuien van Multatuli, kwam de poëzie der tachtigers in 't land.

Er zijn nu wel is waar nog een aantal maraudeurtjes, van welke de eene foetert tegen al zijn tijdgenooten, terwijl een groepje van andren schijnt te denken: nul aura de l'esprit hors nous et nos amis, maar dat zijn toch slechts voorbijgaande, zwak zich uitende verschijnseltjes, waar over een jaar of tien niemand meer aan denkt.

Wij behoeven Mevrouw Hélène Lapidoth - Swarth dan ook niet te gaan verdedigen tegen de malle uitvallen, waaraan zij, als ieder goed kunstenaar, wel eens bloot heeft gestaan. Wij willen liever iets van haar werk zeggen, wat tot dusver nog niet werd opgemerkt, in de hoop dat het publiek, zoowel als een paar onbillijke recensenten haar duidlijker zullen kunnen gaan zien zooals zij is. Helène Swarth, ik noem haar voor de kortheid zoo, is langzaam-aan 't worden een klassieke dichteres. Haar huidige kunst toch is meestal even kalm-koel, stil-sterk-gedragen, en hoog-rustig als de eenig-wezenlijk-klassieke, de Grieksche kunst. Men merkt er uiterlijk weinig ontroering aan, en bij een oppervlakkig lezen, loopt men dus gevaar over de schoonheid heen te glijden, en die niet te bespeuren, zooals u dat evenzeer gebeuren kan bij een vluchtig inzien van de antieke Grieksche poëzie.

Deze rustige buitenzijde, dit vaak als-marmren karakter der oppervlakte heeft sommige minder diep-indringende, zich licht door den schijn bedriegen latende besprekers harer verzen in de war gebracht over het ware wezen, den innerlijken aard dier, als Helleensche bas-reliefs, met enkle, sterk-zachte, eenvoudige kontoeren aangegevene beelden en stemmingen, waar men eenigen tijd bij moet vertoeven, indien men het volle genot ervan proeven leeren wil. Zoo gaat het ons eveneens met de oude Grieksche dichters, den diepvoelenden Sophokles b.v. zij lijken voor wie haastig kijkt, koel en effen, maar o, als men genoeg psychische aanvoelingsmacht in zichzelf heeft, om in de zachte welving van die schijnbare strakheid het leven te bespeuren en gewaar te worden, wat sterk in die dichters gewoeld heeft, maar door hun kunst tot schoone harmonie is gemaakt, dan geniet men intensief, en geeft men voor de klare schoonheidsemotie, die de antieke dichters verschaffen kunnen, gaarne het drukker-doende uiterlijk van veel moderne kunst, in wier binnenste toch volstrekt niet een sterkere emotie dan in die

uiterlijk bedaard-doende, ja, soms strak-lijkende kunstwerken der levensvolle Oudheid schuilt.

Hélène Swarth's kunst is klassiek dus (hetgeen men vooral niet moet verwarren met klassicistisch, wat alleen op een navolgen der uiterlijke vormen van de Oudheid doelt) en ik durf dan ook gerust aan haar verzen een eeuwig leven voorspellen, omdat het wezenlijk-klassieke nooit kan vergaan, maar in ieder volgend geslacht opnieuw bewonderaars bij de besten en ontwikkeldsten der menschheid vindt.

WILLEM KLOOS.

Bleeke Luchten, door Hélène Lapidoth-Swarth, P.N. van Kampen en Zoon, Amsterdam.

Staatkundige kroniek.

Januari 1910.

De spontane uiting van voldoening, door het geheele Nederlandsche volk aan den dag gelegd bij gelegenheid van de geboorte onzer Kroonprinses, heeft reactie opgewekt. Op zich zelf beschouwd, is dit verschijnsel niet vreemd: de eene beweging, licht wat krachtig ingezet, lokt altijd de andere uit. Wel merkwaardig is, dat de terugslag zich deed gevoelen in.... het lager onderwijs.

De sociaal-democraten zijn in later jaren tot de verstandige taktiek gekomen, van het koningschap en Oranje weinig werk te maken. Zij zien in, dat het verstandig is, deze dingen te laten rusten. Wel zien zij in de geheele instelling van het koninschap een uitwas van het 'kapitalisme', maar het doet weinig kwaad. Actie daartegen belooft geen vruchten, terwijl zij de sociaal-democratie bij de kleine burgerij impopulair zou maken. Vandaar onthouding op dit gebied en vandaar, vooral in de volksvertegenwoordiging, een min of meer voorzichtige behandeling van deze dingen.

Niettemin blijkt van tijd tot tijd dat de gevoelens opzettelijk worden beheerscht. Doet zich de gelegenheid voor, dan laait de vlam op.

In de Juliana-feesten van het vorige jaar werden ook de scholen betrokken. Natuurlijk. Men mag over ons constitutioneel koningschap denken zooals men wil; men mag, zich abstrakeerende van al wat naar gevoel en enthousiasme zweemt, zich brengen in een stemming, waarin men een rekenkunstig vraagstuk pleegt op te lossen, concludeeren, dat per slot van rekening de Koningin weinig recht en macht van werkelijke beteekenis heeft, het koningschap der Oranje's is nationaal en populair. Men haalt nu eenmaal met de meest logische redeneering geen spons door de historie van een volk.

De sensatie, die bij de geboorte der prínses van Oranje door

het Nederlandsche volk ging - - wij spreken nu niet van Oranje-*feesten* - die sensatie was het klaarste bewijs, hoe het koningschap der Oranje's bij ons is een nationale zaak, hoe de constitutie in dit opzicht wortelt in de kern van ons volk.

En waar spreekt het nationaal besef zich verder, luider, zuiverder uit dan in de school? Hier weerklonk: ‘Piet Hein, zijn naam is klein’. Hier werd gezongen: ‘Als is ons prinsje nog zoo klein, alêvel zal hij koning zijn’. Hier wordt in blijden trots het oranjestrikje aangespeld.

Op de openbare scholen mag dat niet meer, heeft de Nederlandsche Bond van Onderwijzers gedecreteerd. De kinderen mogen natuurlijk wel Oranjestrikjes aanspelden; dat moeten de ouders weten; maar in de school wordt over Oranje niet meer gesproken. De openbare school is neutraal. Zij moet ‘vrij zijn van godsdienstige en politieke dogma's’. En wat is het koningschap in Nederland anders dan een politiek dogma? Er is immers een politieke partij, die het koningschap voor Nederland verwerpt. Een partij, die daarin niet anders ziet dan een machtsmiddel van ‘de heerschende klasse’. Een machtsmiddel om het proletariaat er onder te houden. Daarom is het constitutioneele koningschap een politiek dogma, dus contrabande op de openbare school. Wat wil men hiermede de reine, teere kinderziel bederven? Hoe zal het kind ooit ‘bewust’ worden, hoe zal zijn klasse-instinct ooit behoorlijk tot ontwikkeling komen, wanneer in zijn prilste jeugd aan het kind wordt bijgebracht, dat het den schitterendsten maar leelijksten uitwas van het kapitalisme heeft te verheerlijken als een nationale instelling, voor alle Nederlanders goed.

Derhalve: het koningschap uit de school. En worden er Oranje-feesten gevierd, dan mag de onderwijzer als zoodanig op geenerlei wijze daarin worden betrokken. Hij moet protesteeren. Hij moet weigeren in de school leiding te geven. Hij mag ook niet, wanneer de kinderen schoolsgewijze aan de Oranje-feesten deelnemen, daarbij als zoodanig zijn medewerking verleenen. Er is zelfs een gewetensvraag van gemaakt: wie zoo iets zou eischen van een onderwijzer, die tegen het koningschap is, zou zich schuldig maken aan ergelijken gewetensdwang.

Het protest tegen deze beweringen is niet uitgebleven. Noch van geschonden neutraliteit, noch van politiek dogma mocht hier

sprake zijn. Politiek dogma is het koningschap alleen voor den sociaal-democraat. Hij *maakt* er een dogma van. Hij ziet de maatschappij in twee klassen. Maakt het koningschap tot een misbruikt machtsmiddel van de eene klasse over de andere, en rangschikt het aldus onder de politieke dogma's, die verboden zijn.

Maar daarom is het dit nog niet. De vraag, of wij onze constitutioneele monarchie moeten handhaven, is er een van zuivere doelmatigheid. Zij heeft met dogmatisch niets te maken. Zelfs zij, die de dogmatische leer aanhangen van het koningschap bij de gratie Gods, zelfs zij worden door deze leer niet gebonden, hunne medewerking te weigeren aan een wijziging der Grondwet zóó, dat voortaan de republikeinsche regeeringsvorm voor Nederland zal gelden.

Dat door de onderwijzersbeweging de vraag in quaestie als een dogmatische wordt gesteld, bewijst reeds, dat deze beweging is van sociaal-democratisch karakter. Zij zijn het alleen, die in hunne dogmatiseering van de maatschappij het koningschap in eerste lijn betrekken. Van alle anderen heeft het met geen dogma iets te maken. Alle anderen kunnen derhalve de formule omtrent ‘godsdienstige dogma's’ onderschrijven, zonder dat zij het goed recht erkennen van de onderwijzersbeweging als uitvloeisel daarvan.

Deze geheele dogma-constructie is bovendien zoo onredelijk. De openbare school is overheidsschool. Zij is de school van de Staatsorganisatie. Welnu, zou de grondslag van dien Staat, zou de inhoud der Nederlandsche Grondwet daar niet mogen worden aangenomen als de ware, de juiste organisatie gevende aan ons staatkundig bestel? Is het in Nederland zoo ver gekomen, staat onze grondwet zóó wankel, dat men die aan de kinderen niet meer kan voorhouden als de doelmatige formatie van ons regeeringsstelsel?

Wie het koningschap afzondert als liggende buiten neutraal gebied, doet meer dan het laten naar hetgeen het is: hij wekt twijfel aan zijn waarde. Welke overheid kan dit toelaten op hare school?

Het is wel te betreuren, dat menige onderwijzer door de aangevoerde drogredenen zich heeft laten vangen. Het beroep op de vrijheid, de aandoenlijke woorden over de kinderziel hebben ge-

pakt. Wie onder hen niet tot de sociaal-democraten behooren, hebben blijkbaar nimmer kennis genomen van de bewerking der kinderzielen door de sociaal-democraten zelf, maar dan in hun eigen geest.

De actie is met beleid gevoerd. Naast het beroep op de vrijheid is de waarde, het inzicht van de onderwijzers zelf sterk naar voren gebracht. Aan zijne handen was de toekomst van Nederland vertrouwd. Hij bekleedde de belangrijkste functie van allen.

Dat ging er in. Dat deed vergeten, dat het ouders zijn, die hunne kinderen aan de onderwijzers toevertrouwen. Dat, hoe gewichtig de invloed is, voor de onderwijzers op de kinderziel geoefend, de ouders toch ook gaarne een deel in de opvoeding zullen behouden. Het is nog van eenig gewicht, hoe, behalve de onderwijzers en de sociaal-democraten, de overgroote meerderheid van de ouders denkt over de openbare school, waarheen zij hunne kinderen moeten zenden. Ook hun is er aan gelegen, welk begrip der neutraliteit daar wordt gehuldigd.

Mocht de actie, thans door den Bond gevoerd, ingang vinden, dan ware het vonnis der openbare school geteekend. Zij werd een sociaal-democratische school. En dat kan zij niet zijn, zoo zij nationaal zal zijn in dezen zin, dat zij wortelt in de kern van ons volk.

Daarnaar hebben de onderwijzers zich te schikken. Zij hebben zich te schikken naar de ouders, en zij zullen niet de ouders kunnen drijven naar hun zin. Wie zich niet schikken kan, wie daarmede zijn geweten bezwaard voelt, hij hoort in de openbare school niet thuis en ga over naar het bijzonder onderwijs, waarbij hij uitsluitend kinderen heeft te onderwijzen van ouders, die zijn beginsel deelen. Daar kan hij naar hartelust zijn neutraliteitsgevoel botvieren.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs. XXXV.

Onder vele andere goede eigenschappen bezit keizer Wilhelm II die een goed regisseur te zijn. Wel wat al te veel hechtend aan uiterlijken schijn, om een regiekunstenaar te wezen naar het hart van Frans Mynssen, maar toch regisseur genoeg om alle staats- en hofplechtigheden te doen verloopen zonder dat er iets aan hapert, en om aan die plechtigheden glans en schittering te geven, geheel in overeenstemming met zijn mystieke opvatting van het 'Gottesgnadentum' des konings.

Openings-plechtigheden van Rijksdag en Landdag behooren, met de Kapittel-vergaderingen van Zwarten Adelaar en Duitsche Orde, tot de gebeurtenissen in het Duitsch-Pruisische hofleven, die aan deze schouwburgkunst doen denken.

In de witte zaal van het slot, een groote, mooie zaal met wit-en-gouden versiering, is de troon opgesteld, onder een rooden baldakijn gekroond met struisveeren. Pages in roode jas en witte kniebroeken, met zijden kousen en lage schoenen, staan om de trappen van den troon. Grenadiers, in de uniformen uit de dagen van Frederik den Groote, met de bekende 'Blechmütze', houden wacht, reuzen van kerels, aan de deuren van de zaal. Kamerheeren met zeer veel gouden tressen en lange witte staven gaan op en neer, om de Hooge, Doorluchtige, Genadige en Andere Heeren, de Excellenties en Geheime Raden, en hoe die van goudborduursel en ridderorden schitterend personen meer mogen heeten, hunne plaatsen aan te wijzen. In een loge de keizerin, met eenige prinsessen, in galagewaad; in andere loges vreemde gezanten en hunne ambtenaren, eveneens in hofcostuum, een mise-en-scène

die niets te wenschen laat, met figuranten, die de handelende personen niet voorstellen, doch zelf zijn.

Er zijn menschen die vragen, waartoe dit alles noodig is; en die menschen beroepen zich dan graag op Goethe's woord tot Eckermann (Gespräche mit Goethe):

'Ein Rock mit dem Stern imponiert nur noch allenfalls der rohesten Masse'. En zij halen dan tevens met voorliefde het slotwoord van dit gesprek aan:

'Es kommt jetzt nur darauf an, was einer auf der Wage der Menschheit wiegt'. Dat woord is in Pruisen echter heelemaal niet meer waar. Om daar invloed te hebben is het noodig een 'Von und zu Kiess und Scholle' te zijn; de naam en het kleed zijn alles, het intellectueele gewicht is bijzaak.

Van degenen, voor wie deze omhaal eigenlijk wordt gemaakt, de leden van den Pruisischen Landdag, van Heerenhuis en Huis der Afgevaardigden, zijn betrekkelijk weinigen aanwezig, en voor zoover zij er zijn, hebben zij meer van soldaten, dan van volksvertegenwoordigers, bijeen gekomen om wetten te maken; als zij die hebben, trekken zij hunne ulanen-, dragonder-, artillerie- of infanterie-uniformen van de reserve of de landweer aan, zoodat men slechts enkele rokken opmerkt, meest van burgemeesters met hun gouden of zilveren ambtsketting.

Daar stooten de kamerheeren met hunne lange witte staven driemaal op den grond. De pages naast de treden van den troon, de grenadiers aan de deur, schijnen te versteenen.

En nu komt de optocht binnen, die aan een opera van Wagner denken doet. Eerst de garde-compagnie, ook al in de Fredericiaansche uniformen, met de Blechmütze, de officieren met hellebaarden gewapend. Dreunend stappen de reuzen,.... een-twee, een-twee,... op den parketvloer van de witte zaal, en schel klinken de commando's:

'Halt! Richt euch! Augen grad aus! Präsentiert das Gewehr!' De compagnie is gevolgd door de schaar van geuniformde hofbeambten en adjudanten, die den Keizer ditmaal voorafgaan. En als zij hun plaats hebben ingenomen, treedt de bonte stoet aan, die den Keizer vergezelt.

Herauten van wapenen, hofmaarschalken, ceremoniemeesters openen dien; daaraan sluiten zich de kamerheeren, en adjudanten-

generaal aan, en dan komt Lohengrin zelf - pardon Keizer Wilhelm II - schitterend als de graalriddder, in de witte uniform der Gardes-du-Corps, den gouden helm met den zilveren adelaar op het hoofd, op de borst het oranjekleurige lint van den Zwarten Adelaar. En achter hem verbreedt zich weer de stoet, dien hij alleen, tusschen de eene en de andere helft heeft verbroken: de prinsen, de generaals, de adjudanten.

En dit alles in den valschen lichtgloed van het daglicht, vallend door de hooge vensters en, van een geheimzinnigen, stralenden schijn van een ongeziene lichtbron boven de glazen bedekking van de witte zaal.

Langzaam, ernstig, overtuigd van zijn belangrijke, goddelijke zending nadert de Duitsche keizer, koning van Pruisen den troon; langzaam beklimt hij de treden van den troon, als in zichzelf gekeerd, niemand ziende; langzaam keert hij zich om....

En daar klinkt dan donderend, met overtuiging geuit door alle aanwezigen de kreet, door den president van het Heerenhuis aangeheven:

'Seine Majestät der Kaiser, unser allergnädigster König und Herr lebe hoch!' 'Hoch, Hoch, Hoch!' dondert het door de zaal, en de rechterhanden gaan daarbij hoog in de lucht.

Dat is de opening van den Rijksdag - of van den Landdag - in Berlijn. De handelende personen mogen verschillen van kleedij en van naam soms, het tooneel blijft hetzelfde. Steeds de vage herinnering oproepend aan Lohengrin.

Maar de toespraak van Heinrich der Vogler, zooals Wagner die neerschreef, is nog beter aan te hooren dan de troonrede, die de Pruisische ministers hun 'allergenadigsten keizer, koning en heer' in den mond geven. Iets banalers was moeilijk te bedenken; iets wat minder zegt in een paar honderd woorden evenmin. 'Que de bruit pour une omelette' zou een Franschman kunnen getuigen. En, och arme, in de omelette waren de eieren nog vergeten!

Het zou dan ook heusch niet de moeite loonen, om mede te deelen, wat er in die Pruisische troonrede stond. Het eenige wat de belangstelling waard was, is wat er niet in stond.

En dat was de aankondiging van het Pruisische kiesrecht. In

1908 liet Bülow, die toen nog minister-president was, in Pruisen den koning zeggen:

> Het is mijn wil, dat de voorschriften voor de verkiezing van het Huis van Afgevaardigden, op de grondwet berustend, een organische ontwikkeling zullen ondergaan, die met de economische ontwikkeling, de toenemende beschaving en het politiek begrip, zoowel als met de versterking van het verantwoordelijkheidsgevoel van den Staat rekening houdt. Ik zie daarin een der belangrijkste eischen van dezen tijd...

In 1910 liet Bethmann Hollweg, de opvolger van Bülow, den koning zeggen:

> Ten slotte wacht u nog een ernstige taak. De voorloopige werkzaamheden voor de hervorming van het kiesrecht voor het Huis van Afgevaardigden zijn bijna gereed. Het voorstel zal binnen eenige weken aan uwe bespreking worden onderworpen.

Wat die kiesrechthervorming brengen zal, daarover werd geen woord gezegd.

Dat ging ook moeilijk.

De belangrijke voorbereidende werkzaamheden voor het opmaken van het nieuwe ontwerp, waaraan bijna twee jaren werd besteed, bestonden in het opstellen van een statistiek der verkiezingen in 1908 gehouden, door een ambtenaar van het statistisch bureau. En op grond van die statistiek heeft een geheimraad van het Pruisische ministerie van binnenlandsche zaken een opstel geschreven, dat op die statistiek sloeg als een tang op een varken.

Wat onder die omstandigheden de kiesrechtwijziging brengen zal, - op grond dezer ‘belangrijke voorloopige werkzaamheden’ opgemaakt - is van hier te zien.

‘Es wird doch wieder nichts daraus’ kunnen de Berlijners zeggen.

In het Duitsche Rijk, door Bismarck in 1866 en 1870 met bloed en vuur tot een politiek geheel gesmeed, heerschen nog zulke merkwaardige toestanden. De eenheid, naar buiten tot stand gebracht, laat naar binnen nog veel te wenschen over. Het Rijk, waarover de duitsche staatslieden het altoos druk hebben, is een bondsstaat, met vijf-en-twintig verschillende staten, op de meest uiteenloopende wijze bestuurd, van de republieken (Hamburg, Bremen en Lubeck) tot de bijna absolute heerschappij in Mecklenburg. En bij het aanschouwen van dien inwendigen warwinkel doet zich de vraag voor, of Bismarck in zijn verwachting, dat de tijd ook in het binnenlandsch bestuur zijn nivelleerenden

invloed zou doen gelden, niet al te optimistisch is geweest. Het provincialisme, het particularisme, de politiek van ‘Scholl und Ecke’ de kleinzielige esprit-de-clocher-staatkunde is eer toe- dan afgenomen in die jaren, verstreken sedert de duitsche eenheid werd tot stand gebracht. En dat ligt voor een groot deel aan de overheersching van het ultra-conservatieve element, van de Pruisische en Brandenburgsche jonkers, in den nieuwen staat. Die jonkers zijn nooit groote vrienden geweest van het Rijk. Zij waren Pruisen en bleven dit; zij wilden Pruisen altoos vooraan zien, en gaven om de rest geen zier. Hohenlohe, de Beiersche rijksvorst, een der duitsche grooten, die zeer liberale staatsbeginselen durfde te bezitten en te uiten, en die daarom den Pruisischen jonkers een doorn in het vleesch was, heeft dit eens zeer kras gezegd:

‘Wenn ich so unter den preussischen Excellenzen sitze, so wird mir der Gegensatz zwischen Norddeutschland und Süddeutschland recht klar. Der Süddeutsche Liberalismus kommt gegen die Junker nicht auf. Sie sind zu zahlreich, zu mächtig, und haben das Königthum und die Armee auf ihrer Seite. Auch das Zentrum geht mit ihnen. Alles, was ich in diesen vier Jahren, erlebt habe, erklärt sich aus diesem Gegensatze. Wie ich von 1866 bis 1870 für die Vereinigung von Süd und Nord gewirkt habe, so muss ich hier danach streben, Preussen beim Reich zu erhalten. Denn alle diese Herren pfeifen auf das Reich und würden es lieber heute als morgen aufgeben.’

Dat is een uiting van 1898, in de Mémoires van Hohenlohe opgenomen. De geheele geschiedenis der laatste jaren heeft doen zien, hoe juist deze oude, scherpzinnige staatsman den toestand beoordeelde.

De Pruisen willen heerschen in het Rijk; en de Pruisen zijn de jonkers. Zij hebben slechts één opvatting, en dat is die, welke hun voordeel, hun macht, hun aanzien, hun heerschzucht ten goede komt.

Zij hebben in Pruisen de macht, dank zij het ellendigste der kiesstelsels, een ante-diluviaal mengsel van drieklassen-kiesrecht met getrapte verkiezingen en openbare, mondelinge stemming; een soort kiesrecht als Willem I, de souvereine vorst, in ons land wilde invoeren, maar dat bij den eersten krachtigen stoot verdween.

In Pruisen heeft het zich door alles heen weten te handhaven, en hoewel Bismarck voor het Rijk het geheime, rechtstreeksche en gelijke kiesrecht invoerde, bleef in Pruisen het ouderwetsche stelsel gehandhaafd, omdat het den jonkers de overmacht verzekerde in den Landdag. Een kiesrecht, dat de kiezers in drie klassen verdeelt, naar gelang van hun bezit; dat in iedere klasse een zeker aantal kiesmannen doet benoemen, zoodat de stem van één groot-grondbezitter vaak opweegt tegen die van vele honderden niet-bezitters; en dat dan de kiesmannen in een openbare vergadering mondeling laat verklaren op welken candidaat zij hun stem uitbrengen. Een kiesrecht, dat aanleiding geeft tot terrorisatie van boven en van beneden, wanneer de kiesman eens niet stemt in den geest van de regeering, of van den landheer, of van de sociaal-democraten.

Een kiesrecht in een woord, dat onder alle omstandigheden te veroordeelen is, wijl het geen enkelen waarborg geeft, dat de daardoor gekozen vertegenwoordiging ook maar eenigzins een weerspiegeling is van den volkswil. Der Pruisische minister Delbrück mocht in den Rijksdag verklaren: ‘Der Staat hat die Aufgabe die Interessen der Gesamtheit nach Massgabe der Verfassung und des bestehenden Rechts zu vertreten’, de upper ten in Pruisen hebben een eigen opvatting van die ‘Interressen der Gesamtheit’, en meenen dat die ‘Interessen’ het beste gediend worden wanneer zij in de eerste plaats hun eigen belangen dienen en bevorderen.

Dat kwam nog weer eens kras uit, bij de behandeling van de begrooting in den Pruisischen Landdag. Daar hebben de conservatieven op onomwonden wijze hunne wenschen uiteengezet. Om den invloed van het Rijk op Pruisen volkomen uit te schakelen willen zij, als in de dagen van Caprivi, weder een scheiding tusschen het ambt van Rijkskanselier en Pruisisch ministerpresident. Van een kiesrechthervorming, zelfs een zoo tamme als de heer von Bethmann Hollweg deed opmaken, en waarvan de pluraliteit het voornaamste kenmerk is, willen zij niets weten. Nieuwe belastingen, de successie-belasting vooral, willen de conservatieven niet aanvaarden; als er nog geld noodig is, dan moet dit maar gevonden worden door het heffen van scheepvaarttollen, wat in strijd

is met de Rijksgrondwet, en waartegen andere Bondsstaten, als Saksen, Baden, Hessen zich krachtig verzetten.

Maar wat storen Pruisische jonkers zich aan de Rijksgrondwet wanneer hunne belangen in 't spel zijn. ‘Alle diese Herren pfeifen auf das Reich und würden es lieber heute als morgen aufgeben.’ En zij zouden den Rijksdag het liefst door een afdeeling soldaten laten uiteenjagen.

Zoodra echter de belangen der jonkers het noodig maken de grondwet te hulp te roepen, zijn zij de vurigste verdedigers ervan. Het is maar op welk standpunt men zich plaatsen wil. Dat toonen zij in de Mecklenburgsche quaestie. Reeds van 1847 af wordt gepoogd een einde te maken aan de middeneeuwsche regeeringstoestanden, die in het land der Obotriten bestaan. Daar heerscht nog de stenden-vergadering, samengesteld als in 1789 in Frankrijk, uit de Ridderschap en de steden, die bij stemming niet hoofdelijk, maar naar stenden stemmen, (itio in partes) zoodat de regeeringsvoorstellen tot wijziging van het bestaande stelsel, en tot invoering eener meer moderne - o, zoo weinig moderne-vertegenwoordiging steeds afstuiten op den tegenstand der ridderschap. Toen hiertegen de hulp der Rijksregeering werd ingeroepen, om op grond van de bepalingen der Rijksgrondwet de invoering van een meer modern regeeringsstelsel in Mecklenburg mogelijk te maken, waren de jonkers voornamelijk de tegenstanders daarvan, omdat daardoor het federatieve karakter van het Rijk zou worden aangetast, naar zij voorgaven. Maar de ware reden zit dieper. Staan zij toe, dat het Rijk zich met de Mecklenburgsche grondwet bemoeit, waartoe de bepalingen der Rijksconstitutie de regeering ongetwijfeld het recht geven, dan is er niets tegen, dat het Rijk zich ook te eeniger tijd met de Pruisische grondwet gaat bemoeien. En daarvan moeten de Pruisische jonkers niets hebben. Zij willen baas blijven, met uitsluiting van elke andere klasse, van elke andere ‘Interesse’ en zij zullen dat blijven volhouden, zoolang zij kunnen.

Dat zij daardoor de toestanden in Pruisen, en dus in een der grootste Bondsstaten, die overwegenden invloed op het Rijk oefent, onhoudbaar maken, wat geven zij daarom? Zij hebben voorloopig nog de macht; dynastie en leger zijn op hun hand, of liever in hun handen; zij stellen de regeerings-ambtenaren

aan, en weten wel middelen te vinden, om ieder, die het met hun opvatting niet eens is, aan den dijk te zetten. Zij zijn de bezitters van het gezag in den Staat en geven dat niet af denkend: 'Sei im Besitze und du bist im Recht.' Van hun welbehagen hangt toch alles ten slotte af, zelfs de hoogste regeeringspersoon. En daarom voelen zij zich sterk, trotsch op hun afkomst en positie. Maar de bange ure, die eens in Frankrijk een einde heeft gemaakt aan dit adels-regiment, wordt door de cynische zelfzucht van den Duitschen adel ook voor Duitschland mogelijk en waarschijnlijk. Het volk groeit, ontwikkelt zich, vraagt, eischt, neemt straks, wat het moedwillig onthouden werd.

'Ach bitte, dieser Pöbel soll sich gegen uns auflehnen? Dass können Sie nicht meinen. Wir sind auch noch dabei' zeide mij eens een Pruisisch jonker, wien ik poogde dit aan het verstand te brengen. En hij sneed elke verdere bespreking af met zijn hooghartig: 'Lächerlich, einfach lächerlich!'

Maar het is de Duitsche dichter Schiller geweest, die zijn volk de eeuwige waarheid heeft voorgehouden: 'Die Weltgeschichte ist das Weltgericht!'

Hoe zou echter een Pruisisch jonker weten wat Schiller gezegd heeft? Die heeft zooveel andere dingen aan zijn hoofd: graanprijzen, varkensvoeder, paarden, vrouwen en sekt...

In deze collectie is voor Schiller of Goethe geen plaats. 'Solche Federfuchser! Nichts für unsereins'...

Boekbeoordeeling. door Dr. A. Aletrino.

Vrije kracht, door Jeanne Reyneke v. Stuwe, Uitg. L.J. Veen. Amsterdam.

Uit het aantal boeken, door vrouwen geschreven, dat ik tot nog toe ter bespreking heb ontvangen, is dit het tweede, dat ik met genoegen - en met meer genoegen nog dan het eerste - heb gelezen en waarvan mij het schrijven eener beoordeeling niet een kwelling en een last is.

Ik weet wel, dat wanneer een medicus den roman leest (wanneer hij hem leest! over het algemeen staan de kunst-zin en de liefde voor de kunst bij medici op een zeer lagen trap van ontwikkeling en hebben medici nog al heel weinig begrip van literatuur;[1)] zij lezen dan ook bijna nooit anders dan hun vak-boeken en tijdschriften), hij - tuk er op, om toch maar een fout te vinden,

1) De meeste recente rarigheid op dat gebied kan men lezen in de rede, door Prof. Straub, bij gelegenheid van de verjaardag der Universiteit van Amsterdam gehouden (zie Handelsblad. 9 Jan. 1910. avondbl.), waar hij zegt:
'Nu is al een menschenleeftijd lang in de wetenschap en in de hare uitkomsten volgende en overdrijvende literatuur - ik bedoel de zoogenaamde fraaie letteren - een overweldigende strooming, welke de persoonlijke ervaring wegduwt. Men heeft zich laten meeslepen voor de ijzeren wet der erfelijkheid ootmoediger te bukken dan noodzakelijk was'. Waarschijnlijk heeft onze Hoogleeraar eens iets van de serie der Rougon-Macquart gehoord en breidt hij, omdat daarin een groot deel aan de erfelijkheid wordt gewijd, dit verschijnsel over de literatuur uit van 'een menschenleeftijd lang'. Ik heb nog al wat literatuur in mijn 'menschenleeftijd' gelezen, maar moet bekennen, dat ik dat 'ootmoedig bukken voor de ijzeren wet der erflijkheid' noch in onze literatuur, noch in de fransche literatuur, behalve dan bij Zola (en die bukt niet eens zoo erg) heb gevonden. Eerlijkheidshalve echter moet ik bekennen, dat het weinige begrip omtrent kunst en speciaal omtrent literatuur n i e t u i t s l u i t e n d e e n e i g e n s c h a p van medici is. Men leze o.a. welke bêtises over kunst de Groningsche hoogleeraar Prof. Heijmans in zijn laatste rede over 'De toekomstige eeuw der psychologie' er uit kwakzalvert!

wijl hij door een leek is geschreven - een zekere pietepeuterige vreugde niet zal kunnen onderdrukken zelfs over de drukfouten - b.v. een 7% zout-oplossing in plaats van een zout-oplossing van 7 pro mille - en over de enkele onnauwkeurigheden, die in het boek te vinden zijn. Zulk een vroolijke geneesheer vergeet twee dingen in zijn spottend veroordeelen: ten eerste, dat de schrijfster geen medisch handboek heeft willen geven of een boek, waaruit een medicus zijn medische kennis zou kunnen verrijken, of een 'waarop' een student zijn examen zou kunnen doen en ten tweede, dat - wanneer men een medicus voor het feit zou plaatsen (de weinige uitzonderingen daargelaten van hen, die literatoren en tevens medici zijn), een roman te moeten schrijven met een artiesten-milieu of een verhandeling over zijn opvatting omtrent literatuur - er al een heel raar en verwrongen product voor den dag zou komen en dat er vrij wat meer belachelijke fouten en vergissingen in zijn werk zouden voorkomen dan in het werk van Jeanne R. v. St.[1)] Zelfs maar een vergelijking maken tusschen de beide werken, zou al een onmogelijkheid zijn. En daarbij ziet hij nog één voornaam ding over het hoofd, namelijk, dat de schrijfster al het medische dat er in haar roman voorkomt, slechts als omlijsting gebruikt voor haar eigenlijk onderwerp (de gebeurtenissen hebben in een deel van de medische wereld plaats) en dat al het medische op het tweede plan staat en dus niet het voornaamste van den roman is.

Wanneer men nu bedenkt, dat het boek geschreven is door een leek op medisch gebied, dan is men verplicht te erkennen, dat er een meer dan gewone knapheid voor noodig is, zich zóó de dingen van een geheel vreemd vak te kunnen eigen maken, dat er niet alleen geen leeken-fouten in het werk voorkomen, maar vooral om het medisch gedeelte zóó te behandelen, als de schrijfster heeft gedaan! Daarvoor is het niet genoeg één of meer handboeken door te lezen, of een medicus te interviewen, of bij een medicus een tijdlang les te nemen. Men moet zich daarvoor zoodanig in het

1) Ik herinner me altijd met plezier een gesprek, dat ik eenige jaren geleden met een medicus heb gehouden en waarbij deze mij, nederbuigend, vriendelijk en beschermend zeide: 'och, voor jou is het niets! Je gaat zitten en je schrijft maar wat je in je hoofd komt. Maar weet je, wanneer je een wetenschappelijk artikel schrijft, komt er wat anders kijken. Dan moet je zoeken en nadenken. Dat gaat maar niet zoo gemakkelijk'. Tracht nu zoo iemand iets omtrent literataur aan zijn verstand te brengen!

geheel vreemde vak en de geheel vreemde toestanden inwerken, dat men nauwkeurig weet wat en hoe men moet lezen, wat en hoe men moet vragen en men moet volgens een zekere lijn en in een bepaalde richting informeeren, om tot een eenigszins bruikbaar resultaat te komen. In dezen roman komt dan ook een van de meest bewonderingswaardige eigenschappen van de schrijfster uit - een eigenschap, die men in haar vroegere werk eveneens kan opmerken - namelijk, dat zij zich zoo goed en volkomen in toestanden en in een omgeving kan verplaatsen, die niet haar gewonen zijn. Wanneer men b.v. in dezen roman de beschrijving van een 'kroegjool' leest, dan is men onwillekeurig geneigd te vragen of de schrijfster dien soms op een of andere manier in persoon heeft bijgewoond, of zij dien met eigen oogen heeft aanschouwd, of zij met eigen ooren de geluiden, het lawaai en de gesprekken heeft afgeluisterd, omdat het bijna onmogelijk is, dat iemand alleen van hooren zeggen een zoo uitstekende beschrijving van zulk een festijn kan geven.

Niet alleen echter dáárom voel ik mij gedwongen mijn bewondering voor het werk uit te spreken, maar vooral, omdat de kern er van, de spil, waarom zich de gebeurtenissen bewegen, zoo uitstekend is beschreven en weergegeven. Die kern nu, is de psychologische beschrijving van de langzame ontwikkeling van het liefdegevoel in een vrouwengemoed.

Odilia Berghem, een medische studente, later arts, een gezonde, krachtige persoonlijkheid, waarin voornamelijk de behoefte om te helpen en te steunen spreken (een van de redenen, waarom zij de medische studie heeft verkozen), heeft zich voorgenomen nooit te zullen trouwen, nooit een man te willen en te zullen liefhebben, omdat zij de overtuiging heeft, dat een vrouw door liefhebben een gedeelte van haar persoonlijkheid weggeeft of die geheel verliest, dat zij door te trouwen afhankelijk van haar man wordt en niet meer zelfstandig en zelfhandelend kan blijven en omdat passie een mensch minderwaardig maakt. Zij is dan ook nog nooit verliefd geweest en al vermoedt zij, dat Frans van Arkel, dokter en assistent in het gasthuis, meer dan een gewone vriendschap voor haar voelt, zij wuift die gedachte ver van zich en wil geen anderen omgang met hem dan dien met een goeden vriend. Odilia nu heeft een studie-vriendin, Emilie, een meisje met een slap, onzelf-

standig karakter, over wie Odilia zoo'n beetje moedert, die zij helpt en - wanneer zij haar wanhopige, trieste buien heeft, waarin zij nergens meer uitkomst ziet - op de been houdt met raad en daad, een teer wezentje, dat tegen het leven opziet, zich niet tegen het leven voelt opgewassen en dat een groote behoefte heeft door een ander gesteund en beschermd te worden, daarom Odilia heel dankbaar is en aan haar hangt en, men zou bijna zeggen blindelings, diens raad opvolgt. Dokter George Daumier is op Emilie verliefd en heeft haar dat gezegd en duidelijk doen weten, terwijl een neef van Emlie, Bob de Ridder, eveneens student in de medicijnen, ook veel van haar houdt, maar het nooit tot een liefdes-verklaring heeft laten komen. Emilie nu weet niet of zij wel of niet zóóveel van Bob houdt, dat zij met hem zou willen trouwen. Misschien, wanneer Bob zou gesproken hebben, zou Emilie's wankelende en weifelende liefde zekerder voor haar zijn geworden, maar nu blijft zij in onzekerheid van haar eigen voelen, een onzekerheid, die haar er toe brengt het huwelijksaanbod van Daumier te aanvaarden. Te meer wordt zij tot die daad aangezet, doordat Odilia, met de, men zou haast zeggen pedante, zelfoverschatting waarmee jeugdige medische doctorandi zoo dikwijls behept zijn, haar een eventueel huwelijk met Bob afraadt, omdat zoowel in de familie van Bob als in de hare tuberculose heerscht en zij daarenboven neef en nicht zijn. Odilia namelijk heeft al langen tijd een speciale studie van het tuberculose-vraagstuk gemaakt en heeft de neiging (wat op een college, waarop zij respondeert, maar al te duidelijk uitkomt) in alles tuberculose te zien, een veel te groot gewicht aan de nog theoretische opvattingen omtrent de erfelijkheid en de besmetting van tuberculose te hechten en de theorieën en opvattingen omtrent tuberculose dadelijk als even zoovele waarheden te beschouwen. Om die familie-tuberculose, ofschoon er noch bij Emilie noch bij Bob eenig verschijnsel van de ziekte bestaat, raadt zij een huwelijk met Bob af en geeft een schrikwekkende waarschuwing voor de moreele verantwoordelijkheid van een huwelijk onder die omstandigheden, met het oog op de kinderen en raadt haar daarentegen ten sterkste het huwelijk met Daumier aan. Emilie geeft aan dien raad gehoor, ofschoon zij zich gedurende haar verloving verre van gelukkig voelt, wat door Odilia telkenmale wordt weggepraat met

de voorspiegeling, dat zij, eenmaal getrouwd, wel van haar man zal gaan houden. Inderdaad geschiedt dit, al is het ook heel langzaam, en het lijkt of - zoodra Emilie haar eerste kind heeft gekregen - zij op weg is naar het geluk, waarnaar zij al zoo lang heeft gewacht. Van Bob hoort zij in al dien tijd niets meer en Odilia en haar kennissen houden voor haar geheim, dat Bob na haar verloving aan den boemel is gegaan en bezig is zijn gezondheid en zijn toekomst te gronde te richten, wat dan ook geschiedt. Hij krijgt een aandoening van de familiekwaal, van tuberculose, en is verplicht naar Davos te vertrekken.

Intusschen is Odilia arts geworden. Zij heeft een huwelijksaanzoek van Frank afgeslagen en heeft met hem afgesproken, dat zij in het vervolg alleen als vrienden met elkaar zouden omgaan, een afspraak waaraan Frank belooft zich te zullen houden, maar waarbij hij toch in zich zelf steeds de hoop blijft koesteren, dat Odilia een of anderen dag wel van haar ideeën zal terugkomen en hem tot man zal nemen. Odilia vestigt zich als arts en ondervindt de desillusie van iederen jongen arts, die gevestigd is en nog niets te doen heeft, een desillusie, die vooral zeer sterk is bij naturen, die geneigd zijn of een groote behoefte hebben om te helpen en zich te geven voor anderen. Zij komt veel bij Emilie aan huis, voelt zich, meent zij, volkomen gelukkig door de vriendschap, die zij zoowel van haar als van haar man ondervindt en houdt dol veel van het kind en laat geen dag voorbijgaan zonder even het kind te komen opzoeken. Totdat zij plotseling op een dag het bericht krijgt, dat Bob in Davos is gestorven en spoedig daarna, met een haast-boodschap bij Emilie wordt geroepen door diens dienstmeisje, dat alleen met haar thuis zijnde, niet wist wat zij doen moest. Odilia vind haar dood. Zij heeft eveneens vernomen, dat Bob in Davos is gestorven en heeft zich uit wroeging over zijn dood, dien zij meent dat voor een groot deel haar schuld is, omdat zij met Daumier en niet met hem is getrouwd (een wroeging, die voortdurend, zonder dat zij er ooit veel over heeft gesproken, zoowel gedurende haar verloving als gedurende haar huwelijk steeds bij haar heeft geknaagd), met een revolver van haar man van kant gemaakt.

Door den dood van Emilie ontwaakt, of liever komt het gevoel

van verantwoordelijkheid, dat Odilia al vroeger heeft gevoeld over haar beslisten raad dien zij Emilie indertijd heeft gegeven, weer boven, maar nu met zulk een heftigheid, dat zij zenuw-ziek wordt en wel in die mate, dat men voor het behoud van hare verstandelijke vermogens vreest. Frank behandelt haar en doet alle moeite om haar beter te krijgen. Maar niets helpt. Eindelijk op een dag, ten einde raad, neemt hij het besluit om te beproeven, waar zij door een heftige, moreele aandoening in dien toestand is gekomen, haar daaruit te halen door een even grooten moreelen schok. En op een middag brengt hij het kind van Emilie bij haar (waar Odilia steeds in een geheele onbewustheid van de buitenwereld en van wat er rond haar gebeurt, verkeert), haar plotseling waarschuwend, dat hij met het kind van Emilie voor haar bed staat. Die schok is het begin van haar genezing. Na nog langen tijd van sukkelen en van zwakte, komt zij er meer en meer bovenop en het boek eindigt daarmee, dat zij Frank belooft zijn vrouw te zullen worden, omdat zij voelt dat haar vroegere ideeën zijn veranderd en omdat haar liefde voor hem, die zij al zoolang onbewust in zich had, zoodanig is gegroeid, dat zij er niet meer tegen kan of wil worstelen. En te liever geeft zij ook Frank het ja-woord, omdat hij haar belooft, dat zij - zeker zoolang zij nog geen kinderen zullen hebben - kan blijven doorgaan met haar beroep van arts uit te oefenen.

Dit is, natuurlijk erg verkort, de inhoud van den roman, waarvan de hoofdzaak - de beschrijving, hoe zich bij Odilia langzaam het gevoel van liefde ontwikkelt en hoe geleidelijk haar vroegere opvattingen omtrent liefde, passie en huwelijk zich wijzigen - zoo uitnemend is beschreven, dat ik niet aarzel, deze ontleding van wat er in het gemoed van een vrouw omgaat, onder de beste rangschikken.

Schijnbaar is het karaker van Odilia een fantaisie-karakter, een karakter zooals er geen in de werkelijkheid bestaat, en men zou geneigd zijn te veronderstellen, dat de schrijfster de figuur van Odilia en haar opvattingen, zooals zij die in en nog na haar studie-tijd verkondigt, zoo maar verzonnen heeft. Inderdaad is echter het karakter van Odilia zoo echt en naar waarheid, als het maar kan.

In de laatste jaren toch (hoe groot het tijdperk is, kan ik met geen mogelijkheid bepalen), is onder jonge meisjes de neiging opgekomen - is het een mode geworden of zijn er inderdaad diepere oorzaken voor aan te toonen? - een neiging, die ik vooral onder meisjes-studenten heb gezien, zich in eigen zieleontleding te verdiepen, om haar gemoed uit te rafelen, om - ik zou haast zeggen - te pulken aan haar ziel. Men kan ze hooren schermen - en het is altijd een zeker eigenaardig soort dat zoo doet - met de termen 'zich zelf zoeken', 'zich zelf zijn', 'je persoonlijkheid behouden', 'je zelf niet verliezen', 'je bij elkaar rapen' enz. enz. Wat er met die vage termen wordt bedoeld, daar komt een buitenstaander moeilijk achter. Deze neiging of poging tot ziele-ontleding verdwijnt na langer of korter tijd van zelf en spoorloos.

Odilia is in tamelijk hooge mate met deze neiging behept en is daarbij, als de meeste meisjes, totaal onwetend op het gebied van het sexueele leven, weet niets of weet verkeerd wat eigenlijk 'liefde' beteekent en is, en heeft de neiging liefde en passie met elkaar te verwarren en met elkaar gelijk te stellen. Wat heel natuurlijk is. Het weinige wat jonge meisjes van liefde en passie weten en vernemen, leeren zij òf uit weeë romans òf uit gesprekken, die zij hier en daar opvangen. Er is niemand, die haar op de hoogte brengt van het sexueele leven; niemand, die haar ooit ernstig over passie, liefde en het verband tusschen beiden spreekt of haar het verband en het verschil van een van beiden met het sexueele leven uitlegt. Als medische studente, na haar doktoraal, heeft Odilia nooit anders kennis gemaakt dan met gevallen - op poliklinieken, klinieken en uit haar boeken - waardoor zij alleen de gevolgen van de 'passie' heeft leeren kennen, nooit heeft zij anders gezien dan gevallen van passie en de gevolgen van dien. Noch op college vóór haar gasthuis-studie, noch op colleges gedurende dien tijd, wordt er ooit gesproken over het sexueele leven, over de psychologie van de liefde. Het onderwerp wordt nooit op college door een hoogleeraar aangeroerd. Weten deze er te weinig of liever niets van, of vinden zij het onderwerp te onbelangrijk en achten zij het van meer belang 'merkwaardige gevallen' voor te stellen? Zeker is het, dat het onderwerp door hen geschuwd wordt als iets, waarover een fatsoenlijk mensch

niet spreekt. Wonder is het dus niet, dat een meisje als Odilia, met zulke totaal verkeerde denkbeelden over het onderwerp behept, niet tot andere en betere opvattingen kan en zal komen. Eerder zal zij, door wat zij ziet en hoort, in haar verkeerde opvattingen worden versterkt. En nu komt er bij Odilia nog dat bij, dat zij inderdaad het eerst met de passie-zijde van de liefde kennis maakt en dat de passie-zijde eigenlijk de eerste openbaring van de liefde voor haar is, die zij aan den lijve voelt.

Op een avond toch, dat er een feest in het concert-gebouw is, een studenten-feest, danst zij eerst met Harris en gaat even later met een anderen student in den tuin wandelen. Zoowel Harris, als die andere student zijn een beetje aangeschoten. En op eens, midden onder een wals, hoort zij hoe Harris haar smeekt om met hem mee in den tuin te gaan, omdat hij haar zoo mooi vindt en zoo graag een zoen wil geven, terwijl zij zich een oogenblik daarna, nadat zij zich van Harris heeft los-gemaakt en met dien anderen student in een donker laantje loopt, door haar cavalier voelt aangegrepen, die haar een liefdesverklaring doet, en haar tegen haar wil zoent en nog eens zoent. Nadat zij dol van woede zich heeft los gerukt en is weggeloopen, vraagt zij van Arkel of hij haar wil t'huis brengen, wat deze dadelijk doet. Maar terwijl zij gearmd met hem loopt, voelt zij aan het zoeken en het drukken van zijn hand op haar half-ontblootten arm, dat ook bij hem de passie aan het opkomen is en, wanneer zij hem aankijkt, ziet zij in zijn oogen den vreemden glans, dien zij vroeger nooit daarin heeft gezien en die haar op eens laat voelen, dat ook bij hem de passie, de lichamelijke liefde, als ik het zoo mag noemen, aan het woelen is.

Is het wonder, dat een meisje, met die ondervindingen, gevoegd bij alles wat zij rondom zich ziet in het gewone zoowel als in haar gasthuis-leven, niet uit haar foutieve opvattingen komt en blijft volharden bij de gedachte, dat liefde toch niet anders dan passie is en het gevoel krijgt, dat passie iemand inderdaad minder maakt? En tijd of gelegenheid om tot andere opvattingen te komen, heeft zij niet. Wanneer Frank haar, kort na haar arts-examen om een onderhoud verzoekt en in haar kamer met haar spreekt en haar zijn liefdes-verklaring doet, dan ook - terwijl hij tegenover haar staat en naar haar woorden

luistert - komt plotseling zijn passie weer over hem en pakt hij haar aan om haar te zoenen, meenend, dat zij toestemmend op zijn vraag, of zij zijn vrouw wil worden, antwoordt. Dit alles, gevoegd bij het feit, dat Odilia zich volkomen gelukkig voelt, zoolang zij nog studente is, maken, dat zij blijft volharden bij haar denkbeelden om nooit een man te zullen of te willen liefhebben en dat zij zich sterk genoeg meent te voelen in haar trotsche kracht, in haar zelfstandigheid en in haar vrijheid. Maar langer dan tot aan haar arts-examen duurt dat gevoel van geluk niet. Op uitstekende wijze is het gevoel van leegte en de desillusie beschreven, die Odilia na haar arts-examen en na haar vestiging als arts voelt, wanneer zij in haar kamers zit te wachten op patienten, die nog maar niet willen komen en wanneer zij haar leven na-peinst en over haar toekomst denkt. Dan komt de vraag in haar op, omdat zij zich onvoldaan voelt over haar leven, over haar werk waarvan zij iets anders had verwacht, met welk recht zij zich zoo hoog heeft gesteld, dat nimmer een man haar zou mogen de zijne noemen en haar aanraken, waarom zij zich heeft in-gepraat dat zij zooveel hooger en beter dan andere vrouwen zou zijn, waarom zij zich voorgenomen heeft alleen en zelfstandig te blijven en nooit den steun van een ander aan te nemen. En dan is het begin, dat haar opvattingen gaan wankelen en dan ook komt een vermoeden in haar op, komt het gevoel, dat zoo lang al onbewust in haar heeft geleefd, dat zij toch in haar alleen-zijn en in haar alleen willen blijven niet het geluk vindt, dat zij gemeend heeft er in te zullen vinden.

En al is dat alles nog onduidelijk voor haar zelf, al weet zij zelf nog niet, dat wat haar ontbreekt eigenlijk niet anders is dan de liefde, de liefde van een man, de liefde van haar zelf voor een man, de gelegenheid om de teederheid die in haar zit ruim uit te geven, te voldoen aan de behoefte die zij heeft om teederheid te ontvangen, al weet zij dat alles zelf nog niet duidelijk, in haar gedrag komt het uit, het blijkt maar al te helder uit haar daden. Dat zij zoo zielsveel van het kind van Emilie houdt, maar zóó houdt, dat zij er geen dag buiten kan het kind te zien, het in haar armen te dragen en te koesteren, vindt zijn oorzaak in het feit, dat zij het gemis van liefde in haar bestaan

voelt. Het is uitstekend van de schrijfster gezien, Odilia in dat tijdperk van haar bestaan zulk een behoefte te laten voelen naar de liefde van dat kind en haar dat kind zoo hartstochtelijk bijna te laten liefhebben. Het is een verschijnsel dat men bij het meerendeel der vrouwen vindt, die nog ongetrouwd zijn, het verschijnsel dat men kan opmerken bij zoovele jonge en oudere vrouwen, die groote liefde voor kinderen, die behoefte om een kind te koesteren, de behoefte om een kind te hebben. Die behoefte zelf en het voldoen aan die behoefte, zijn niet anders dan de uiting van een onbewusten honger naar liefde voor en van een man, het ongeweten verlangen om lief te hebben en te worden bemind, den uitweg waarlangs zij de behoefte om teederheid te geven, om teederheid te ontvangen, voldoen en die zoo dikwijls verdwijnt, wanneer zij verloofd of wanneer zij getrouwd zijn. Ik ken de gevallen van vrouwen, die vóór haar verloving of huwelijk heftig verlangden een kind te hebben en bij wie dat verlangen verdween, zoodra zij verloofd of getrouwd waren en ik geloof, dat bij zeer, zeer veel vrouwen het verlangen naar kinderen niets anders is dan de onbewuste behoefte naar liefde, het onbewuste verlangen om lief te hebben en om door een man te worden bemind. En ook de worsteling, die Odilia voortdurend met zich zelf voert om toch maar aan haar opvattingen te blijven vasthouden, die zij voelt dat haar langzaam maar zeker ontgaan, omdat zij, onbewust, veel meer voor Frank voelt dan vriendschap - een gevoel dat haar tot de vraag heeft gedreven, dat hij haar niet zal verlaten, maar als vriend met haar zal blijven omgaan - is door de schrijfster uitstekend weergegeven. De wijze waarop Odilia is beschreven, waarop de langzame ontwikkeling van haar liefde-groei is uitgebeeld, de hoofdzaak van het boek, doen de fouten die er in de andere gedeelten mochten zijn geheel te niet. Iemand, die op zulk een meesterlijke wijze de psychologie van een vrouwen-gemoed kan beschrijven, is niet de eerste de beste en die moet men veel fouten vergeven.

Ook de beschrijving van de figuur van Emilie zou uitstekend zijn, ware het niet, dat haar einde, haar zelfmoord, te ongemotiveerd is.

Emilie heeft een slap, zwak en onzelfstandig karakter, zóó onzelfstandig, dat zij zich het huwelijk met Daumier door Odilia

laat aanraden, dat met Bob door haar laat afraden, op zuiver theoretische gronden; zóó onzelfstandig dat zij haar verloving met Daumier - terwijl zij voelt, dat zij zóó weinig van hem houdt, dat zijn liefkozingen haar onaangenaam zijn - niet durft afmaken en een verloving met Bob (waarover zij nog altijd denkt), door het spreken en betoogen van Odilia, niet durft aangaan. Iemand met zulk een weeke en passieve natuur komt er niet toe, zich van kant te maken. En daarbij moet men niet vergeten, dat de liefde voor Bob van den beginne af heel vaag is geweest, zóó vaag, dat zij zelf nooit goed wist of zij wèl dan of zij niet van den jongen hield. Tusschen haar verloving met Daumier en het tijdstip dat zij den dood van Bob verneemt, verloopen eenige jaren, jaren waarin zij zich langzamerhand is gaan gelukkig voelen, zoowel met en door haar man als omdat zij een kind heeft. Ik kan mij niet voorstellen, dat iemand met zulk een karakter, met zulk een natuur, onder die omstandigheden, zóó door de doods-tijding van Bob zal worden getroffen, dien zij in al die jaren niet heeft gezien en van wien zij in al jaren niet heeft gehoord, dat zij een eind aan haar leven maakt. Had zij Bob innig lief gehad, dan zou ik het kunnen wettigen, dat zij, door wanhoop gedreven, tot de daad komt. Maar nu, terwijl zij altijd in twijfel heeft verkeerd of zij hem wel heeft lief gehad, na zooveel jaren dat zij niets van den jongen heeft gehoord of gezien, nu is mij die suicide een raadsel en vind ik het jammer, dat de schrijfster, die zoo uitstekend dat slappe, weeke karakter heeft beschreven, haar zóó laat eindigen.

Even groot vind ik de fout, dat de schrijfster het leven van Bob, na de verloving van Emilie, zoo op eens laat veranderen. Waarschijnlijk hield hij van haar, waarschijnlijk! Maar hij heeft nooit gesproken, nooit heeft hij Emilie laten merken of weten, dat hij van haar hield. Ou celui qui aime est muet, celle qui est aimée est sourde, zegt Gérard de Nerval. Waarom hij nu, na de verloving van Emilie, op eens zijn leven moet gaan vergooien en waarom hij zóó wanhopig is, dat hij met alle geweld moeite doet om zijn lichaam te ruïneeren, is niet gemotiveerd. Had hij des noods, zoodra hij de verloving van Emilie vernam, nog gesproken. Misschien had hij kunnen bewerken, dat zij de verloving met Daumier afbrak en dat zij met hem was gegaan.

Zoowel de suicide van Emilie als de levens-verandering van Bob, vind ik in den roman een verkeerdheid, die ik bejammer.

En ook kan ik het met de figuur van Frank niet geheel eens zijn. De schrijfster zegt wel op bladz. 19, 2e deel: 'Bij hem waren, in zijn verhouding tot haar, de zinnen het eerst ontwaakt, daarna was de echte, onvergankelijke liefde gekomen', maar dat is niet genoeg om een verklaring van het doen van Frank te geven en zeker niet om zijn doen te verontschuldigen. Ik geloof niet (er zullen wel mannen zijn, die zoo voelen, maar het zijn dan toch een raar soort en blijven gelukkig uitzonderingen), dat iemand met zulk een ernstige, vaste liefde als waarvan Frank blijken geeft te voelen, iemand die de afspraak maakt en houdt, terwijl hij de vrouw ziels-lief heeft, om met haar om te gaan als twee vrienden en dan het geduld heeft te wachten tot de dag zal komen, waarop zij zelf tot hem zal naderen, dat zoo iemand, telkens wanneer hij met die vrouw samen is, zóó hevig zijn passie zal voelen opkomen, dat hij die niet kan bedwingen en zijn handen niet van haar kan afhouden. Dat doet geen man, die zóó van een vrouw houdt als Frank van Odilia en om dat te verklaren is dat eene zinnetje niet genoeg.

Ik zou nog op eenige vergissingen en onnauwkeerigheden kunnen wijzen, die in het werk voorkomen, b.v. dat medici, wanneer zij met elkaar zijn, nooit over hun vak zouden spreken. Mijn hemel, wanneer er menschen zijn, wier conversatie voor iemand die wat beters en anders wil, vervelend is juist door het eeuwige spreken over hun vak, dan zijn het medici! Zij spreken, om zoo te zeggen, nooit ergens anders over en over de 'merkwaardige' gevallen, die zij in hun praktijk hebben en wanneer zij dàt niet doen, dan halen zij hun collega's over den hekel. Ik ken geen vervelender en onaangenamer conversatie dan met medici, de uitzonderingen daargelaten. Ook is het responsie-college, waar Odilia respondeert, niet goed. Iemand die semi-arts moet doen, weet er meer van dan waarvan zij blijk geeft. Maar dat zijn alle bijzaken, verregaande bijzaken, die tot de eigenlijke waarde van het werk niets afdoen.

Wanneer ik mijn oordeel samen-vat, dan kan ik niet anders zeggen dan dat het boek van Jeanne R. v. St. een goed boek is, een boek waarin zij op meesterlijke wijze de psychologie van

een vrouwen-ziel heeft behandeld en beschreven. De hoofdzaak van den roman, de kern van het boek, is uitstekend en men kan alleen bejammeren, dat er in de bijzaken, in het ‘bijwerk’, hier en daar een minder goed ding is. Maar waar het alleen bijzaken betreft en alleen de omlijsting en de dingen, die op het tweede plan staan, daar kan men ze tegenover de uitstekende behandeling van de kern verwaarloozen.

De zonde. (*Vervolg.*)

Derde bedrijf.

Linnenkamer van het gesticht Rustenburch. Rechts en op den achtergrond groote linnenkasten, in het midden een lange wit-houten tafel, waaromheen stoelen met zitting van gevlochten mat, rechts vooraan, kleine wit-houten tafel, links een strijkkachel, waarop eenige strijkijzers, achteraan een mangel. Verder strijkplanken, linnenbakken en een groote waschmand. Godsdienstige spreuken aan de wanden.
Middag.

Eerste Tooneel.

Jans, Katrien, Mijntje.

Jans:

(lakens tellend bij de tafel)

Twee, vier, zes, acht, tien, twaalf

(telt met twee op tot 24)

. Vier en twintig? Komt dat uit?

(ziet op de waschlijst)

Nee, dertig. Zijn d'r nog meer in de mand Trien? Kijk 'r 's.

Katrien:

(zoekend in de mand)

Nog zes.

Jans:
Komt uit. Leg maar neer. Vier lakens van de dominee. Lakens met kantjes en tusschenzetsels, fijn, fijn. Daar mot ie onder slape, as 'n lammetje onder de wol, hahaha, as 'n lammetje.

Katrien:
En sloope met borduursel. Jans kijk, letters as koeie. Daar leit ie nou z'n preekies op te verzinne. Och hoe lief, z'n blonde hooffie midden op 't kussentje, 'n heel zacht kussentje. Poeh, *ik* pas voor de fijnigheid. Voel 's Jans, kan jouw wang dát verdrage?

(wrijft haar met het sloop in 't gezicht).

Jans:

Schei nou uit, zèg. Je kreukt de boel.

K a t r i e n :

Komt 'r wat op an. Mot 't soms niet meer in de mangel?

J a n s :

(tellend)

Vier en twintig sloope? Da's vier te min.

K a t r i e n :

In de mand zijn 'r niet meer.

Jans:

(zoekend)

'k Heb ze al. Tussche de linnedoeke. Dat 's vier en twintig. Twintig handdoeke....

Katrien:

(tot Mijntje)

Geef jij ook 'r 's asem, jij. Je zeit geen woord.

Mijntje:

(rustig voortwerkend)

We moge niet spreke.

Katrien:
Moge? Moge? Is t'r 'n mensch hier om 't ons te verbieje?

Mijntje:
Komt 'r niet op an, maar 'k *doe* 't niet, 'k *wil* 't niet

Katrien:
Heere, heere, wat 'n heiligheid.

Jans:
Laat ze d'r gang gaan, je weet nou eenmaal, hoe ze is. Heb je daar nog vaatdoeke?

Katrien:
Een, twee, drie, vier

(tellend tot zestíen)

.

Jans:

(ziet op 't waschboek)

Komt uit. Blijve me de heele morge alleen? Komt 'r niemand meer helpe?

Katrien:
Lena komt op slag. Hendrika is op de kraamkamer.

Jans:
En Grada?

Katrien:
Nou, ga maar na. Waar ze de halve dag om heen draait hè? In 't kinderhuissie.

Jans:
Net zoo lang tot ze gesnapt wordt.

Katrien:
Ja. Begrijp je dàt nou? Griene, griene, toen 't komme most, en nou 't 'r ìs.... geen houwe meer an.

Jans:
Tja, ja. Zie je wel meer.

Katrien:
En wat 'n stakkert is 't. Vel over been, geen fut in.

Jans:
Kijk *mijn* jonge daar 's bij hè? Gos wat 'n beer, 'n knul. Koone om te zoene, en ooge.... De ooge van z'n vader. Maar 'k zal 'm leere daar meissies mee gek te make, wacht maar. As tie d'r foeffies mee draait, - dat leer je niet hè, dat zit je in 't bloed, - maar 'k zal 't 'r wel uithale. De eerste keer, dat ie 't perbeert,

(maakt een gebaar van slaan)

ik zal 'm rake.

Katrien:
Jij zal wat, hij windt je om z'n vingers mensch. Foeffies? Daar fopt ie as kleine jonge z'n moeder mee, en later....

Mijntje:
Sla 't 'r uit Jans. Laat ie geen meissies make, zooas wij.

Katrien:
'k Dacht, dat jij je mond zou houwe?

Stem:

(buiten de deur)

Doe 's ope. Doe 's ope.

Katrien:
Wacht effe, ik kom.

Tweede Tooneel.

De vorigen. L e n a .

K a t r i e n :

(bij de deur)

Kom binne schoone dame.

L e n a :

(een gevulde linnenbak binnen dragend)

Pff, wat 'n vracht, je breekt haast doormidde.

(zet de bak neer, blaast uit)

Hè, hè. - Juffer Marie is ziek, leit op bed.

J a n s :
Wat heeft ze?

L e n a :
Niks, kiespijn, of zinkes, weet ìk 't?

K a t r i e n :
Heere, heere, wat zalle ze in de penari zitte. Marie ziek en Everdien op reis, geen mensch om ons te peste.

L e n a :
Mensche zat. Juffer Anna komt straks nazien.

K a t r i e n :
Laat ze wegblijve.

L e n a :
Ze heb verordineert, dat we motte zinge, gezange en psalleme, te beginne met: ‘Jezus neemt de zondaars aan’.

K a t r i e n :
Ken ze in d'r hart voele. Zinge? Dan kenne me niet prate hè? Zoo'n kanjer. Moge me dan nooit mekaars geluid 's hoore? 't Lijkent de gevangenis wel hier.

L e n a :
Wat is 't anders?

J a n s :
Pak an, prate en breie tegelijk.

M i j n t j e :

(goedig)

La me nou maar 'n stukkie zinge?

K a t r i e n :
Hou jij je mond brave Hendrik.

L e n a :

(onder 't lakens rekken)

We zalle wel zinge: ‘Heelemaal alleen, heelemaal alleen.’

J a n s :
Die is net gek vandaag. Heit 'r vrijer gezien.

K a t r i e n :
D'r vrijer? Waar?

L e n a :
In 't nokkie van 't huis mensche, in 't nokkie. Ja, stil nou. D'r was 'n lek, 't drupte in de kamer van de directries. De tuinman moest na 't dorp de loodgieter hale, en... en... Daar brengt ie me Jaap mee, Jaap, já.

(tot Jans)

Nee, la mijn nou vertelle, werachies, net, toen we an 't bidde ware, zag 'k 'm ankomme.

M i j n t j e :
Jij dee beter je ooge dicht te houwe onder 't bidde.

L e n a :
't Is nogal 'n pleziertje 'n half uur met je ooge toe te zitte. Juffer Hes lee op de loer, maar 'k lapte 't 'm, zóo, kijk. Kan jij nou zien, dat m'n ooge ope ben? O zoo.

J a n s :
Ze heit 'm gesproke.

K a t r i e n :
Tjees, hoe kón dat?

J a n s :
Daar mot je net háár voor hebbe. Juffer Anna most met 'm mee, de lekkasie wijze, en toen die terug was, zeit me die in eene tege de directries: ‘Mag 'k effe 'n schoone zakdoek hale? 'k Ben zoo verkouwe, kom dadelijk weer terug.’

(gelach)

En ze kwam dádelijk weer terug, dát snap je.

(weer gelach)

K a t r i e n :
Hoe wist ie, dat je hier was?

L e n a :
Ja hoe? M'n vader zee niks, en m'n moeder zee niks, maar hij had 't in de gate, de goochemert. Oooo, 'k hou m'n buik vast, as 'k an m'n vader denk, die vreet z'n eige op, as ie hoort, dat Jaap hier is geweest.

J a n s :
Hoort ie niet.

L e n a :
Morge brenge. Klesmeiers ben d'r overal Maar 't kan me niet bomme, niet dát.

(knipt met de vingers)

Jaap *is* van mijn, Jaap *blijft* van mijn, al is tie ook de halve dag zat, dèr.

M i j n t j e :
Daarvoor sture ze je nou na 'n gesticht toe.

J a n s :
Netjes, heel fesoenlijk.

L e n a :
Hoor *die.* Zeg jij nee, as je jonge terug komt?

J a n s :
Hij komt niet terug.

L e n a :
Nou ja, as...., as....

K a t r i e n :
Asch is verbrande turf.

J a n s :
Laat ie maar komme, liever vandaag as morge.

L e n a :
O zoo Kees. As je dát maar begrijpt.

Derde Tooneel.

De vorigen. G r a d a .

G r a d a :

(binnen sluipend)

Ben laat hè?

L e n a :

(streng)

Waar kom jij vandaan? Most je schame.

K a t r i e n :
Twee dage water en brood.

G r a d a :
'k Ben bij Gesientje geweest.

J a n s :
Noem je d'r Gesientje?

G r a d a :

(week)

Naar m'n moeder. God, ze was zoo lief. Kon niet bij d'r weg komme. Ze heef tegen me gelachen.

K a t r i e n :
Kan niet, 'n kind van twee maand. Ben groeistuipies geweest.

Jans:
Ja, natuurlijk.

Grada:
Nee heusch, héûsch.

(slaat de armen over de borst, innig)

O je weet niet, wat 't voor me is, dát kind. En 'k heb zoo gevloekt, toen 't komen moest.

Mijntje:
Dat doen we allemaal. Daar mot je niet meer an denke.

Grada:
'k Heb niet willen eten of drinken. 'k Wou dood,

(hartstochtelijk)

al maar dood.

Lena:
En nóu wil je leve? Wees blij mensch.

Grada:
Als 'k d'r 's voor gestraft werd? 't Is zoo'n zwak stumpertje, heelemaal niet tierig, zooals andere kinderen.

Lena:
Springlevend is 't. Wat mier je toch?

Mijntje:
Tierige kinders ben hier niet veel. Mijn kind heb ook gekwijnd, maande, maande.

Grada:
En nou is 't zoo lief, 'n kleurtje op z'n wangen. 't Heeft nooit genoeg, zegt de juffrouw. Jóuw jongen heeft 'n heel bord pap gegeten Jans.

Jans:
Zoo'n beest. Die vreet me later de oore van m'n hoofd.

Grada:
Komt de juffrouw niet?

Lena:
Ziek. Da's je geluk meid. Pak an, gauw. Anna kom strakkies.

Katrien:

(gebukt over een linnenbak)

Nee maar Jans, kom nou 's hier. Kijk 'r 's. Bár, bár. Die maakt 'r zich ook af met 'n Jantje van Leijen.

J a n s :

Dat kan niet gemangeld, de helft mot 'r af.

L e n a :

Bemoei je met je eige bemoeisels. Afblijve. Ben *jij* gek, wat heb Anna d'r voor benul van? Geen steek.

(neuriënd)

En Marietje is verkouwen

(luider)

En heeft wat hoest er bij. Ze mot haar bedje houwen...

M i j n t j e :

(angstig)

Och God dan toch.

J a n s :

Hou je stil.

(gerammel aan de deur)

Daar heb je 't nou al.

Vierde Tooneel.

De vorigen: H e n d r i k a .

H e n d r i k a :

(om den hoek van de deur, een kop bouillon in de hand, nuffig, spreekt gemaakt)

Hoe staat 't leve? Kan 'k de dames ook diene?

J a n s :

(stroef)

Wat mot jij hier?

K a t r i e n :
Kom je de boel weer 's opneme, stille verklikker?

H e n d r i k a :
'n Lieve ontvangst, dát moet 'k zegge. 'k Zal maar weer weg gaan.

J a n s :
Nee, blijf maar, nou je 'r eenmaal ben. Voor wie is die bouillon?

H e n d r i d a :
Voor Gerritje drie en twintig. Heeft 'n zoon gekrege, vannacht om twee uur.

L e n a :
Dus tòch. Ik dacht, dat 't mis zou gaan.

H e n d r i k a :
Wij ook. Ze heb 't vér gehaald. Van acht uur af....

K a t r i e n :
Ja, zwijg nou maar.

H e n d r i k a :
O, je had moete zien, hoe juffrouw Lij met 't kind heeft omgetobd. 't Was 'n mirakel. De dokter zei: ‘Leg maar weg, geen leven meer in,’ maar zij heeft 't opgenome, en gewreve, en geschud...

L e n a :
En leeft 't nou?

H e n d r i k a

(onverschillig)

Och, je weet niet goed, wat 't wil, maar juffrouw Lij zal 't 'r wel bovenop hale, zal je zien, juffrouw Lijda is zoo knap.

J a n s :

(minachtend)

Knap? 't Was beter, dat 't stierf.

G r a d a :

(heftig)

Waarom?

Jans:

(verlegen-geheimzinnig)

Waarom? Waarom? Vraag me dat nou. Omdat de vader..., bah, de smeerlap, dáárom.... Omdat 't kind niet gezond kan weze, sukkele, sukkele, van z'n geboorte tot z'n dood toe, daarom..., dáárom...

Katrien:

Maak je niet dik, daarom, daarom. - Dáárom mot 't blijve leve ook. Begrijp je 't niet? Z'n moeder most 's vergete, dat ze gezondigd heb, en ze mag 't niet vergete. Tot 'r dood toe mot ze d'r voor boete, boete...

Mijntje:

Dat is zij niet alleen, dat motte me allemaal.

Grada:

Nee, nee, dat is níet waar, níét waar, zeg...

Lena:

Niet waar? Werachies wel. Je hoort 't toch? Waarom wordt anders zoo'n wurm met kunst en vliegwerk in 't leve gehouwe?

Grada:

O, maar dat is onmenschelijk, dat is beestachtig, dat...., dat.... Alleen dáárom, omdat de moeder.... Alsof ze 't ooit vergeet, of ze 't ooit vergeten kán.

(half schreiend)

Zoo'n stumpertje, zoo'n arm, arm schaapie, moet

dát dan boeten voor de schuld van 'n ander, moet dat....

Jans:

(haalt de schouders op)

Laat 'r maar betuile. Ze is wel 's meer sentimenteel.

Grada:

Moet zoo'n kind dan 'n schrik zijn voor z'n moeder, z'n leven lang? 'n Schrik, 'n schrik? O, ik moet 'r niet an denken. Dat 's niet uit te houwen

(rillend)

Nee, nee, dat wil God niet.

Lena:

Wil God dat niet? Ben je je les al vergete? God wil, dat de zonde geboet zal worde, geboet tot in 't tweede, tot in 't derde, tot in 't vierde geslacht. God wil....

Grada:

(bitter)

Ja, ja, dát zeggen ze hier, hiér in dit vervloekte huis. Dat wordt je voor de voeten gegooid, telkens weer, als je maar effe je kop boven water steekt, bah, báh, ik walg d'r van.

Hendrika:

Oooo! Hoe durft ze zoo te schelde.

Lena:

Dat doet ieder op z'n beurt wel 's.

Hendrika:

M'n bouillon wordt koud. Ik ga hoor. Niet zegge, dat 'k hier ben geweest. Adieu.

Jans:

Doe me groete an Gerritje.

Hendrika:

(deftig)

'k Hoop 't waar te neme.

(af)

Allen:

Dág. Dáàg.

Vijfde Tooneel.

De vorigen, even later Juffrouw Anna.

Lena:

(bij de deur, gejaagd)

'k Hoor wat, achter in de gang. Zinge, zinge....

Mijntje:

(zenuwachtig)

Wat? Zeg dan wát?

Katrien:

Begin jij Jans, gauw, gauw.

Jans:

(met gedempte stem)

'k Weet, dat de Heer mijn Herder is;
Dies zal mij niets ontbreken.
Door Hem verkrijg ik lafenis,
Hij leidt m' in groene streken.
Hij schenkt mijn hart,
In angst en smart,

Verkwikking, heil en zegen;
Voert keer op keer, Zijn naam ter eer,
Mij op de rechte wegen.

(Allen zingen uitgezonderd Grada, die met den rug naar de anderen gewend, doeken rekt).

Juffrouw Anna:
Waarom wordt 'r niet harder gezongen?

(Het gezang wordt plotseling oorverdoovend.)

Juffrouw Anna:
Niet zóó hard.

(luider)

Niet zóó hard, zeg ik.

(stampt met den voet op den grond)

Houd op, onmiddellijk.

(het gezang verstomt)

Wie ging er de deur uit zooeven?

Jans:

(onnoozel)

Bij me wete, niemand.

Juffrouw Anna:
Ik hoorde de deur kraken. Het móet.

Katrien:

(onbevangen)

O, dat zal Lena zijn geweest, die most effe weg.

Juffrouw Anna:

(langzaam)

Is dat waar?

Lena:
'k Mag d'r op sterve, as 't niet waar is.

Juffrouw Anna:
Is dat waar Mijntje?

Mijntje:
Waarom geloof u d'r niet?

Juffrouw Anna:
Ik vraag, of 't waar is.

Mijntje:
Ja.

Juffrouw Anna:

(haar strak aanziende)

Lieg je niet?

Mijntje:

(hakkelend)

Ik? Nee.

Juffrouw Anna:

(met nadruk)

Lieg jij niet? Kijk me an Mijntje. *Jij* moogt niet liegen. Liegen is zonde, en vergeet niet, dat je al één zonde bedreven hebt, 'n gróóte zonde.

Mijntje:
Ik vergeet niks.

Grada:

(bitter)

Ze zou waarachtig an 't liegen komen op zoo'n manier. Wat heeft zij d'r nou mee te maken, of Lena weg is geweest of niet? Zij liegt nooit.

Juffrouw Anna:

(kalm)

'k Vraag niets aan jou Grada. Nu Mijntje, is 't waar, wat Lena gezegd heeft? Je weet welke straf er staat op liegen, je weet....

Lena:

(tusschen de tanden)

As je 't hart heb, as je 't hart heb, om....

Mijntje:

(met moeite)

't Is waar.

Juffrouw Anna:

Goed, we zullen er wel achter komen. Laat me 't werk zien.

(betast de rollen)

Die zijn te dik. Uithalen...

L e n a :

Daa's gemeen.

J u f f r o u w A n n a :

(streng met nadruk)

Lena, men zegt zulke dingen niet.

L e n a :

(pruilend)

Ook goed, dan is 't niét gemeen, maar 't is belabberd, belabberd. 't Was net zoo netjes, zoo echt net....

J u f f r o u w A n n a :

Je hebt gehoord, wat ik gezegd heb, niet? Uithalen en overrekken.

(langzaam)

Uithalen....

L e n a :

(heftig)

Jawèl. Uithaaalen en overrrekken.

J u f f r o u w A n n a :

((kalm)

Precies.

(gaat naar Grada)

Zong jij niet mee straks, Grada?

G r a d a :

(kortaf)

Nee.

J u f f r o u w A n n a :

Neen, juffrouw.

G r a d a :

(op denzelfden toon)

Neen, juffrouw.

Juffrouw Anna:
Waarom niet?

Grada:

(haalt de schouders op, gedwongen kalm)

Omdat ik niet kon, juffrouw.

Juffrouw Anna:
Jij kón niet?

(stilte)

Waarom kón jij niet?

Lena:

(haastig)

Ze is verkouwe.

Juffrouw Anna:
Hou jij je 'r buiten Lena, ben jij verkouden Grada?

Grada:

(schamper)

Verkouwen? Nee, 'k bén niet verkouwen.

Katrien:

(langs Grada heen loopend, fluisterend)

Maak geen mot meid. Hou je koest.

Juffrouw Anna:
Waarom zong jij dan niet mee, Grada?

Grada:

(heftig)

Och wat, wat... Wie kan 'r zingen, als je keel vol zit,

(wijst op haar keel)

tot hier aan toe vol.

Juffrouw Anna:
Vol? Vol van hoogmoed Grada? Is 't weer zoo laat? Meisje, meisje, die hoogmoed zal jou nog 's leelijke parten spelen, leelijke parten zeg ik je, want - de hoogmoedigen zullen vernederd worden, de hoogmoedigen zullen zich buigen, buigen tot in 't stof, de hoogmoedigen....

G r a d a :

Waar staat dat? In de bijbel? Weet u wat óók in de bijbel staat? Heb uw naasten lief als uzelve. Uw naasten, dat zijn wij, al hebben we ook 'n *zonde* begaan. *Wij* zijn uw naasten; maar wíe denkt 'r aan hier om óns lief te hebben? Ons? Niemand, niemand.

(lacht schamper)

Weten ze hier wel eens, wát liefde is?

Juffrouw Anna:

(grijpt Grada ruw bij den arm)

Wil jij wel 's dadelijk je mond houden ondankbaar schepsel, ondánkbaar.... In plaats van God te danken op je bloote knieën, dat je hier ben opgenomen, mor jij, durf jij te morren, te mórren. Weet jij wel welke straf....

Grada:

(zich los rukkend)

Kan me niet schelen. Er staat nog meer in de bijbel, hoor maar. De liefde is lankmoedig, zij is goedertieren, zij wórdt niet verbitterd, zij dénkt geen kwaad....

Juffrouw Anna:

(ruw)

Houd op met die satansche woorden.

Grada:

Zij bedekt alle dingen....

Alle meisjes

(uitgezonderd Mijntje, gelijktijdig)

Zij gelooft alle dingen, zij hoopt alle dingen, zij verdraagt alle dingen.

Grada:

Hoort u 't? *Wij* weten 't, allemaal, maar u vergeet 't, ú en de andere juffrouwen, ú vergeet 't. Hoe behandelt u dié daar.

(wijst op Mijntje)

Heeft ze al niet ellende genoeg gehad? Hoe behandelen jullie ons?

Juffrouw Anna:

(heesch)

Zwijg, zeg ik, onmiddellijk, of....

Grada:

Of, of.... Is de liefde misschien te goed voor ons? Zijn wij 't alleen maar waard om vernederd, geschopt en vertrapt te worden? Zijn....

Juffrouw Anna:

Dat loopt de spuigaten uit. Naar de strafkamer, én gauw....

Grada:

(onwillig)

'k Heb niets misdaan.

Juffrouw Anna:

Niet goedschiks? Dan kwaadschiks.

(grijpt Grada bij den arm)

Vooruit. Moet ik de directrice halen? Grada, moet ik.... Héél best

(trekt heftig aan de schel tot de andere meisjes)

En jullie aan je werk, onmiddellijk.

Zesde Tooneel.

De vorigen, Hendrika.

Juffrouw Anna:

(tot Hendrika die komt binnen stuiven)

Ga naar de directrice en vraag....

Hendrika:

(onthutst)

De directries? Die vraagt, of u maar

dadelijk komme wil. Gerritje 23 ligt in krampe. Dokter is 'r bij. Ze weten 'r geen weg mee.

Juffrouw Anna:
Ook dát nog. Alles loopt in 't honderd vandaag.

(tot Hendrika)

Zeg, dat ik dadelijk kom.

(Hendrika af)

Luister goed meisjes. 'k Moet nú weg, dat hoor je, maar pas op, als 'k straks terug kom, en 'k merk, dat je werk niet is opgeschoten. En jij, Grada, je moogt nu hier blijven, maar je straf kan je niet ontgaan. Als jij je nu niet stil houdt, doodstil, en je de meisjes wéér opruit, zooals daareven, dan zal je zien, wat 'r gebeurt. Ik waarschuw je.

(onder 't heengaan)

Nu weten jullie 't.

(af)

.

Zevende Tooneel.

Grada, Jans, Mijntje, Katrien, Lena.

Katrien:
Daar heb je 't nou al. Had je koest gehouwe.

Jans:
Gos, wat 'n spektakel, 'k dacht, dat ze 'n beroerte kreeg.

Mijntje:

(hoofdschuddend)

Had je niet motte doen. Had je niet motte doen.

Lena:
Net goed. Laat ze 't maar 's hoore, de treiters. Hahaha. Je leekent de dominee wel. De liefde is lankmoedig, de liefde is....

Katrien:
Jij zal wég motte meid. Daar helpt geen lieve moederen meer an.

G r a d a :

(dof)

Goed, goed.

J a n s :
Goed? En wat dan?

G r a d a :

(stil voor zich heen)

Ik weet niet.

J a n s :
Je was net zoo mooi an 't bijkomme. Je zag 'r zoo miserabel uit, toen je hier kwam, de dood gelijk.

L e n a :
Wat mot ze nou beginne met 'r kind?

G r a d a :
Ze zullen me wel helpen. Mevrouw....

K a t r i e n :
Ja, die zal je zien ankomme, as je hiér ben weg gestuurd. Kan je begrijpe.

G r a d a :
'k Heb nog handen an m'n lijf, gezonde handen....

J a n s :
En as jij met die gezonde hande bij de mensche ankomt, en ze hoore, dat 'r 'n steekie los is an jou, nee, hou je gemak, 'k zeg, as ze dát hoore, en jij heb geen rikkemedaasje, dan passe ze voor jou gezonde hande, wat *ik* je zeg. Ze passe d'r voor.

Mijntje:
Ze heb gelijk.

Lena:
Vraag eskuus.

Grada:
Nee, nee, 'k wil weg, 'k stik hier, ik....

Mijntje:
Jij zou niet weg wille, as je wist, wat je te wachte staat, jij zou....

Grada:
Ik weet 't. 'k Heb zelf gelejen, nét zoo goed as jij.

Mijntje:
As dát waar was, dan zou jij nou eskuus vrage, op je knieën desnoods, dan had jij liever je tong afgebete, as uit te vare, zooas jij straks heb gedaan, dan had jij je kop geboge,

(slaat met de vlakke hand op den mond)

en gezwege, gezwege.

Jans:
Ze heb veel verdriet gehad.

Mijntje:
O verdriet, verdriet, maar ellende, nee. Zij heb geen dage lang rond gezworve zonder 'n dak bove d'r hoofd, zij heb niet gekrompe, gekrompe van de honger, zij, zij heb niet voor de gracht gestaan, omdat, omdat....

(keert zich om, den rug van de rechterhand voor de oogen.)

Lena:

(troostend)

Nou, Mijn.

Mijntje:
As dát waar was, dan zou ze dít hier 'n paradijs vinde. Dan zou ze de mensche hier wille zoene, zoene voor de rust, die ze hier heb, dan zou ze bang zijn, báng voor de tijd, dat ze weer op mot rukke.

Katrien:
Heer nog an toe. In de tien maand, dat die hier is, heb ze nog niet zooveel woorde vuil gemaak, as nou in twee menute.

Mijntje:

Ik zeg 't voor haár. Ze mot eskuus vrage, ze mót. As ze zóo weg gaat, zoo zonder hulp of iets, en mét 't kind, gaat ze de baan op. Hoe is 't gegaan met Anna 17 en met Kaatje 33? Voorbedde zat.

J a n s :

(schamper)

O, de mensche ben zoo lief, as je in de klem zit. Crepeere late ze je, crepeere. 'n Hand uitsteke om je te helpe, hó maar.

M i j n t j e :

Hoe ben *ik* gevare, toen m'n jonge me in de steek liet? Gebeje om werk heb 'k, gebeje. - Maar wie kon me gebruike? Acht maand ver? Waar deugde ik nog voor? Schoonmaakster? Ze wouen me niet. Boodschappe doen? 'k Bleef veels te lang weg; je bent niet vlug meer, as je op 't laatst loop.... En 'k was niet meer dan 'n guide rijk. Eén guide. Weet je wat dat is? 'n Guide op de huishoudlei? Niks. In 'n uur is ie weg. *Ik*

heb d'r van geleefd zeve dage.... *Een* nacht heb 'k geslape bij 't Leger des Heils, de andere nachte in de duine.... Ja dat kón, 't was zomer. Telkes op 'n ander plekkie, om niet in de kijker te loope. Op 'n nacht begon 't te regene. Strale, strale. Binne vijf menute was 'k nat, tot an me hemd toe nat. O, dan voel je pas, wat 't is, lekker in huis te zitte, as 't regent buite. Daar sta je in 't pikkedonker, dood alleen, en alles nat, je hoofd, je hande, je lijf, 't zand, waar je in grijpt, nát, nát, en geen mensch om mee te prate, geen mensch...

(rilt)

En 't regende maar, 't regende en 't woei. Dat 'k tóén niet gek geworde ben, 'k weet 't niet. 'k Heb geschreeuwd, gebruld, as 'n beest, niemand hoorde me. 's Morgens hebbe ze me gevonde, ziek, brachte ze me na 'n ziekehuis. Dáár heb 'k geschreve om me ouwe juffrouw.

Katrien:
Wist ze, dat je....

Mijntje:
Ja. Vóór 'k wegging, heb 'k 'r alles verteld. Ze wou me toen al na hier hebbe, maar 'k bedankte d'r voor. Me zouwe immers trouwe.

(lacht bitter)

Trouwe, jawel, verschuive en nóg 's verschuive van de eene week op de andere, net zoo lang tot ie d'r van door kon. Op 'n morge ging ie weg, bleef ie weg, kwam 'n kameraad vertelle, dat ie was angemonsterd, en an boord zat na de Oost.

(balt de vuisten)

Wat je dán voelt hè? 'k Had 'm kenne vermoorde.

(stilte)

Jans:
Smeerlappe zijn 't allemaal. Belove, o ja álles belove, tot ze d'r zin hebbe, en dan-póf, uit.

Katrien:
En de getrouwde ben 't ergst. De mijne, gos nog 'n jong kereltje, kwiek, 'n fijn snorretje, en lache, lache.... 'k Was gek op 'm.

Lena:
Was? En nou niet meer?

Katrien:
Laat 'm is terug komme, as ie durft. 'k Krab 'm de ooge uit. Zes maande heb me geloope, nee langer, en laat 'k 'm daar nou in eene zien wandele met 'n vrouw en twee kindere, waarachtig lieffies achter 'n wagentje.

L e n a :

(lachend)

Wat dee je wel? Niks?

K a t r i e n :

Kan je in je hart voele. Gescholde, dat 'k heb, gescholde. En wat zeit me de vuilik? Wat zeit ie tege z'n vrouw, vraag 'k je? ‘Luister d'r niet na, dat wijf is dronke’. Dat *wijf* dat was ik.

(schamper)

Dat-wijf-is-dronke.

Lena:
Je had 'r op motte slaan.

Katrien:
As 'k 't had kenne lappe, zoowaar 'k hier voor je sta, 'k had 't niet gelate, geloof me. Maar hoe gaat 't. As je 'm misse kan, is 'r altijd 'n diender in de buurt. De vent trok me weg, bracht me de straat uit en d'r zit nog altijd zooveel fesoen in je lijf, dat je op 't laatst je mond maar houdt.

Jans:
O natuurlijk, 't ouwe liedje. Wij trekke an 't kortste eind, dat 's zeker.

Grada:

(zenuwachtig)

En die ellendelingen loopen rond, vrij, héélemaal vrij. Laat ze de eene gemeenigheid doen na de andere. Wie bemoeit 'r zich mee? Geen sterveling. Maar wij? *Een* vinger steek je in de asch, en je ben wèg, uitgeschopt, wèg. En als je ook maar even je kop opsteekt, páts, daar leg je weer. Wat kan 't ze schelen of je vroeger 'n fatsoenlijke meid ben geweest, 'n meid, waar ze respect voor hadden, allemaal; 'n meid, die ze niet dorsten an te raken, met geen vinger. Komt 'r niks op aan. Nóu mogen ze je trappen, ieder mag je trappen, omdat je één keer....

(snikt.)

Katrien:
'k Zou me nog maar belabberd make, as 'k jóu was. Wel zeker. Nee hoor. Wat gebeurd is, *is* gebeurd, daar maal 'k wat om. - As 'k d'r hier uitga, dan zeg 'k

(maakt 't gebaar van een groet)

'Besjoer, je ziet me niet weerom.' En as 'k in 'n dienst ben, en ze peste me te veel, nou, dan ga 'k in 'n andere. En is 't daar ook hommeles, dan maar wéér na 'n andere. En as 't heelemaal niet meer wil? Nou vooruit, dan is 'r altijd nog wel 'n plaassie, waar ze zalle zegge: 'Kom binne, as je blief'.

Mijntje:
Late ze je niet hoore.

Grada:

(heftig)

Dát niet, dat nóóit.

Katrien:

As ze me d'r toe drijve? Waarom niet? Wat komt 't 'r eigelijk op an? Beroerd is 't overal, en dáár vrage ze teminste niet: ‘Wat heb je vroeger gedaan?’ Dáár ben je wellekom, altijd wellekom.

L e n a :

Schei nou uit, zèg. Gos, 'k word 'r wee van. Hoe kom jullie zoo miezerig vandaag? Trap terug, as ze je koejeneere, dan zalle ze 't wel late. *Mijn* zalle ze 't niet levere. Heer nog an toe. Gooi ze maar 's voor de voete, wat Jezus gezeid heb: ‘Hij die geheel zonder zonde is, werpe de eerste steen op haar.’ En heelemaal zonder zonde ben d'r niet veel, geloof me.

Jans:

(de vinger op de lippen)

Stil 's. Wat is dat daar toch bij die deur? Kijk 's.

Katrien:
't Tocht.

Jans:
Nee, nee.

(trekt haat pantoffels uit, loopt op de teenen naar de deur)

Let 's op, d'r staat een op de luister.

(rukt de detir open)

Ah, juffrouw Henderika, dácht 'k 't niet? Kom binne, kom u toch binne. Luistere kan u beter binne as buite.

Achtste Tooneel.

De vorigen, Hendrika.

Lena:
Wel allemachtig nog toe, zoo'n leelijk dier.

Hendrika:

(bedremmeld)

Gerritje 23 ligt op sterve.

Jans:
Ah juist, júíst. Nou kan de directries niet komme, en juffer Anna niet, en nou kom ú. Heel vriendelijk van u.

Katrien:

(een stoel bijschuivend)

Ga u toch zitte.

Mijntje:
Laat 'r met vree, d'r komt herrie van.

Jans:

Herrie? Maar lieve mensch, wie denkt nou an herrie bij zoo'n aangenaam bezoek.

L e n a :
Wil u ook 'n voetebankie dame?

H e n d r i k a :
As je me voor de gek houdt.

L e n a :
Ik u voor de gek houwe? O nee, dame, 'k zou niet durve.

J a n s :
Hoe lang stond je daar wel te spionneere, zèg?

K a t r i e n :
U mot je zegge, *u.* De dame is niet zooas wij. Tjee nee, véél fijner. Heeft alleen ammoertjes gehad met heere, ja heusch, alléén maar met heere.

H e n d r i k a :

(boos, half schreiend)

Kreng, jullie zijn allemaal krenge.

J a n s :
Dat meent u niet, we zijn nog wel zoo beleefd.

H e n d r i k a :
'k Zal alles vertelle, álles.

J a n s :
Of u gelijk heb.

K a t r i e n :
Als u maar niks vergeet.

L e n a :
Heere, nee. De dienstbooi van de directries gaat weg, en as u nou wat vergeet, kon ú dat baantje wel 's niet krijge. Pas u maar op.

H e n d r i k a :
Pas jullie maar op. 'k Heb alles gehoord, alles.

L e n a :
Wat u zegt. Hoe heerlijk voor u.

Mijntje:
As ze maar niet meer gehoord heb, as we gezeid hebbe.

Jans:
Dat heb ze zeker.

(tergend)

Zal u niet ál te veel liege dame. Zoo'n beetje, dat gáát nog, maar te véél, dat merke ze.

Katrien:
En smeer geen duime dik honig om d'r mond hoor, dan zegge ze bah.

Hendrika:
Mispunte, vuilikke, diere. 'k Zal 't je betaald zette, wácht maar.

Allen:
Hahaha.

Lena:

(gierend)

Strooplikker, luistervink, klikspaan. Haaa, daar gaat ze al, daar gaat ze.

(Hendrika af)

Negende Tooneel.

Grada, Jans, Mijntje, Katrien, Lena.

Jans:
't Heilige kruis na. Addieu, addieu.

Katrien:
En voor zoo'n smeerpijp hebbe me nou geloge. Zou je d'r niet ville?

Lena:
'k Zal d'r poeiere in 'n zak met meel, dan gaat ze wit na de hel.

Jans:
Maak voort gauw. De directries kom dadelijk, zal je zien.

Katrien:
Wie weet, wat voor 'n tooneel ze ophangt.

L e n a :

Laat ze d'r gang gaan.

M i j n t j e :

(tot Grada)

En jij vraag eskuus? Denk an je kind meid, toe dan.

G r a d a :

Die zal 't beter hebbe bij mij, als hier.

M i j n t j e :

Ook as je geen werk heb, en geen ete, en geen dak? Je doet veel voor je kind.

G r a d a :

Ja, ja.

M i j n t j e :

As je je kind ziet honger lijje....

G r a d a :

(zeuuwachttg)

'k Zal 't doen, 'k zal 't doen.

Tiende Tooneel.

D e v o r i g e n , d e d i r e c t r i c e , j u f f r o u w A n n a , H e n d r i k a .
(Bij 't binnenkomen der directrice rijzen de zittende meisjes onmiddellijk op, de staande laten dadelijk het werk rusten.)

Directrice:
Wat moet ik hooren meisjes? Is de satan hier weer bezig geweest? Heeft hij u zijn macht weer doen voelen?

(doodsche stilte)

En zijn jelieden gezwicht?

(stilte als voren)

Kom hier Hendrika, herhaal mij eens, wàt er daareven is voorgevallen.

Hendrika:
Ze hebbe me gepest.

Directrice:
Geplaagd, meen je Hendrika. Wisten de meisjes, dat je kwam uit naam van mij?

Hendrika:

(onbeschaamd)

Ja.

Jans:
Niet waar.

Katrien:
Dat liegt ze.

Lena:
Ze stond op de luister, me wiste van niks.

Directrice:
Ik verzoek stilte. Wie van de meisjes hier heeft je 't meest geplaagd Hendrika?

Hendrika:
Allemaal hebbe ze 't gedaan.

Directrice:
Kan iemand dat hier ontkennen?

(stilte)

Niet? Dan zal een dag op water en brood jelieden er aan herinneren, dat men niet straffeloos elkander 't leven onaangenaam maakt. Wilt u er voor zorgen, dat de straf wordt nagekomen, juffrouw Anna?

Juffrouw Anna:
Ik zal er aan denken, juffrouw.

Directrice:

Dank u.

(gaat naar Grada)

En jij Grada? Ben jij zoo in opstand gekomen? Nog wel tegen eene, die bóven jou is gesteld, die door God boven jou is gesteld? Nu Grada?

G r a d a :

(zenuwachtig met moeite)

'k Heb 'r spijt van. 't Zal niet meer gebeuren. Vergeef 't me. Och, vergeef 't me maar.

D i r e c t r i c e :

Heb je je reeds in afzondering begeven Grada? En heb je de Heer om vergeving gevraagd?

G r a d a :

Nee, maar God zal me wel vergeven. God....

D i r e c t r i c e :

(koel)

Dat is aan mij om te beoordeelen, Grada. *Ik* ben van meening, dat je een zware straf is toegedacht. Je bent méer in opstand gekomen, dit is de eerste keer niet, en daarom....

G r a d a :

(afwerend)

O nee, nee.

D i r e c t r i c e :

Daarom Grada, zal je straf hierin bestaan:

(uiterst langzaam)

dat je in geen drie dagen de strafkamer verlaten moogt.

G r a d a :

(verbijsterd)

Drie dagen? Drie dagen 't kind niet zien, dat kan niet. Dat hou ik niet uit. Drie dagen? Sluit me op; weken,

maanden, als ik 't kind maar elke dag mag zien, even maar. Ze is zwak, telkens ziek. 'k Zal geen rust hebben, 'k zal gek worden van angst. Heb meelij met me. Ach even maar, elke dag, even maar. Juffrouw....

D i r e c t r i c e :

(beslist)

Néén, je berouw komt te laat, Grada.

(gaat naar de deur op den achtergrond)

M i j n t j e :

(zacht)

Ik zal naar 't kind gaan zien.

G r a d a :

Dat geeft niet, 'k moet zelf.

(tot directrice)

Geloof me toch, u zal geen last van me hebben, nóóit meer. 'k Wil alles voor u doen, alles, als....

D i r e c t r i c e :

Wees bedaard, Grada. Neem die straf aan, als komende van Hoogerhand. Gaat u mede juffrouw Anna.

(af met juffrouw Anna en Hendrika)

G r a d a :

(met gebalde vuisten, woest)

Van Hoogerhand, van Hoogerhand.... Oooo!

(wil de directrice na, maar wordt tegen gehouden door Jans en Mijntje. Valt neer bij de tafel, barst uit in hevig snikken.)

(S c h e r m .)

Vierde bedrijf.

Klein tooneel. Binnenhuis van Grada, armoedig gemeubeld, alleen 't hoognoodige; een tafel, waarop eenig naaigerei en staande petroleumlamp, grof bewerkte stoelen; rechts een bruingeverfd buffetkastje, waarop koffieblad, kandelaar, en petroleum-toestel; links een deur, op den achtergrond buitendeur, daarnaast een raam, waarvoor rek met enkele bloempotten. Dicht bij 't raam geschoven een wieg met groen saaien gordijn.
Vooravond. Schemerlicht.

Eerste Tooneel.

G r a d a .

G r a d a :

(zit ijverig te naaien, zingt met gedempte stem een wiegeliedje. Na een pooze bukt zij zich over haar werk heen, knapt met de tanden den draad af).

Klaar, ziezoo

(schudt het verstelde hemd uit, vouwt het netjes op)

Da's weer 'n hemd

(telt de hemden, die op tajel liggen)

. Eén, twee, drie. Drie versteld, da's dertig cent. Twee broeken stukjes ingezet, twee dubbeltjes, en zes paar kousen gestopt.

(rekent zachtjes op de vingers)

Dat 's zestien stuivers bij mekaar. Goddank.

(gluurt tusschen de gordijntjes van de wieg)

. Als 'k 't geld nou maar dadelijk krijg.

(opent de buitendeur, roept met gedempte stem naar buiten)

Buurvrouw, buurvrouw.

S t e m :

(van buiten)

Ja, wat is 'r?

G r a d a :
Heb je ook 'n oude krant voor me?

Tweede Tooneel.

Grada, een Buurvrouw.

Buurvrouw:

(brengt een stapeltje kranten)

Zooveel as je maar hebbe wil. Mot je weer uit?

G r a d a :
Werk wegbrengen.

(met een blik in de richting van de wieg, vriendelijk)

Zou je soms even....

B u u r v r o u w :
Na 't kind zien? Wel zeker. Mensch jij dee nou toch vrij wat verstandiger, as je uit werke ging. Alle dag de volle kost, en 'n guide op de koop toe. Jij naait niet voor 'n guide af op 'n dag, en dan mag je voor je eige potje nog zorge ook.

G r a d a :
Als 'k 't kon doen voor 't kind...

(vouwt een krant open, pakt er het werk in)

.

B u u r v r o u w :
't Kind? Dat breng je in de vroegte na 'n bewaarplaats. Hebbe ze 't wát best.

G r a d a :
Allemaal goed voor gezonde kinderen, niet voor zoo'n arm zwak stumpertje, als ik heb.

(loopt naar de wieg)

Kijk ze nou's rustig slapen. Heb de heele nacht met 'r opgetrokken. Vind je d'r erg min?

B u u r v r o u w :

(gewichtig)

Bleekies. Je most 'r wat meer in de lucht brenge.

G r a d a :
'k Doe 't raam al open, zooveel als 'k kan.

B u u r v r o u w :
Nee, dat bedoel ik niet. In de duine mot ze, lekkertjes legge te stove in de zon.

G r a d a :

(droevig)

Dat heeft de dokter ook al gezegd. Maar hoe kan 'k dat bij brengen met m'n werk? 'k Zie d'r geen kans toe. Nee, dat 's alleen maar goed voor rijke menschen.

B u u r v r o u w :

Hoe komt 't wurm zoo sukkelig? Jij mankeert toch niks.

G r a d a :

(verstrooid)

Ik? Nee.

B u u r v r o u w :
Je man misschien ziekelijk geweest?

G r a d a :

(aarzelend)

Ook niet.

B u u r v r o u w :
O nee, die heb 'n ongeluk gehad, niet? Wat was ie ook weer? Metzelaar? Zeker van 'n steiger gevalle?

(zonder 't antwoord af te wachten)

Tjonge, jonge, 't zal je overkomme. En in eene dood?

G r a d a :
Dadelijk.

B u u r v r o u w :
Da's me ook 'n ding, zóo je man te moete verlieze.

G r a d a :
Ja. Zal 'k nu maar gaan?

(Rumoer achter de schermen)

.

B u u r v r o u w :
Wacht 's effe,

(ziet uit 't raam)

Harm komt

thuis. D'r zal wat broeie. Is juist 'n vrindje bij z'n vrouw. Lekker dier die meid, bah.

Grada:

'k Ga d'r niet langs. Moet de andere kant uit. 'k Ben zóó weer terug, 't is vlak bij.

(gluurt weer om 't wiegekleed)

Ze zal wel blijven slapen.

Buurvrouw:

(bij de deur)

Haast je niet. 'k Heb toch niks bezonders vandaag. De deur laat 'k an staan.

(af met Grada)

.

Derde Tooneel.

Mevrouw Booms, Lena.

Mevrouw Booms:

(om de hoek van de deur)

Geen mensch thuis. Zeker werk weg brengen. Laten we maar naar binnen gaan, Lena.

Lena:

Woont ze nou hier? Wat heb ze 't netjes.

Mevrouw Booms:

(kijkt in de wieg)

't Kind slaapt. Kom 's kijken.

Lena:

(schrikkend)

O... je zou d'r van schrikke.

Mevrouw Booms:

Is 't niet vreeselijk? En ze doet 'r alles aan. Melk, room, eieren... 't Geeft allemaal niets. 'k Geloof nooit, dat ze 't lang behouden zal.

(Lena wendt zich af, ziet uit 't raam)

Zie je d'r aankomen? Nee? Als we dan den boel 's uitpakten.

(opent haar city-bag)

Thee, koffie, suiker, rijst, in jou pak zijn erwten en boonen. We moesten 't maar in de kast leggen.

(ontsluit de kast)

Geen thee, geen koffie,

(opent een zakje)

alleen 'n zakje suiker. Zal ze voor 't kind moeten gebruiken

(neemt een fleschje uit de kast)

Scott's emulsion, gerstewater, 'n pak havermout. Alles voor 't kind. 't Zou me niets verwonderen, als ze zich zelf te kort deed. Heb 'k geen gelijk? Kijk 's. 'n Stukje rogge, anders niet. Als 't zoo gesteld is....

(opent haar portemonnaie, haalt er een bankbiljet uit)

Waar zal ik 't stoppen? Ze neemt 't niet aan, als 'k 't 'r geef.

Lena:
In d'r naaidoos, onder de klossies. Wat zal ze 'n ooge opzette, as ze 't vindt.

Mevrouw Booms:
'n Goed idee.

(sluit de naaidoos)

Ziezoo, en nu de koekjes er naast.

Vierde Tooneel.

De vorigen, Buurvrouw.

Buurvrouw:

(om de hoek van de deur)

O, is 'r bezoek? 'k Kwam maar effe naar 't kindje kijke.

Mevrouw Booms:
Dat is aardig van je.

(met den rug naar de kast)

Je helpt Grada wel 's meer, niet? Ja daar heeft ze me al over gesproken.

Buurvrouw:

(nader komend nieuwsgierig)

Is mevrouw bezig...

(wijst op de kast)

de provisiekast...? Heb ze wel noodig. Krappies, krappies, verdient geen droog brood met 'r naaie. Maar altijd eve fesoenlijk, dáar niet van, geen onvertoge woord,... nee hoor. Ze heb zeker bij mevrouw gediend?

Mevrouw Booms:
Ruim vier jaar.

Buurvrouw:
En weggetrouwd ook? Ja dat dacht 'k wel. Zal 't wat best gehad hebbe bij mevrouw. Geen zorge, goed van ete en drinke, heel wat anders, as nou. Tobbe, tobbe om rond te komme. 't Heb d'r laatst wat om gespanne, nou, nou.

Lena:
Wat was t'r dan?

Buurvrouw:
Met 't ophale van de huur. 'n Gulde kwam ze te kort, 'n heele gulde Als 't wéér gebeurt, mot ze d'r uit.

Mevrouw Booms:
Had ze maar bij mij moeten komen.

Buurvrouw:

'k Heb ook al gezeid: ‘Heb ie nou niemand, die je 's bij kan springe? Niet van je man z'n kant, niet van je eige?’ Maar die zeit maar altijd ‘nee.’ 'n Trotsch hart, ja, ja dat zit 'r wel wat in

(buiten luid rumoer van scheldende stemmen)

.

Lena:
Gommenikke, hoor 's effe...

Buurvrouw:
Dat 's Harm met z'n vrouw. Heb 'r zeker weer gesnapt. 'n Vuil, smerig wijf is dat, leit 't telkens an met 'n ander.

(Buiten hevig rumoer)

.

Mevrouw Booms:
'k Zal 't raam maar sluiten. 'n Wonder, dat 't kind 'r niet wakker van wordt. Ah, daar is de jarige.

Vijfde Tooneel.

De vorigen, Grada.

Grada:

(gedrukt binnenkomend, opeens blij verrast)

Mevrouw, u? En jij, Lena!

Mevrouw Booms:

(met een handdruk hartelijk)

Van harte gefeliciteerd.

Lena:

(verheugd)

Ja, wat zeg je d'r van?

Grada:
M'n jaardag? Dat was 'k al vergeten.

Buurvrouw:
De ziel! Kijk 's, hoe ze je bedacht hebbe.

Grada:

(verrast)

Koekjes? Hè...

Buurvrouw:
En de rest. Nou, 'k ga maar.

(groetend)

Mevrouw, juffrouw. Kom straks 'n bakkie koffie bij je hale. Ja, kijk maar in je kast.

(af)

Zesde Tooneel.

Mevrouw Booms, Lena, Grada.

Grada:

(verwonderd)

In m'n kast? Hebt u dat ook...?

(vliegt naar de kast)

Koffie, thee, suiker, nee maar 'n heele kruidenierswinkel, erwten, boonen, rijst... O, mevrouw...

Mevrouw Booms:
Sht, niet bedanken. We hadden zelf zoo'n schik om 't te brengen, nietwaar Lena? Wat blijft 't kleintje lekker doorslapen.

Grada:

(gaat zachjes naar de wieg)

Zóó lang slaapt ze nooit.

(bukt zich neer)

Ze haalt toch rustig adem. Zèg, kan jij niet wakker worden kleine rot?

Mevrouw Booms:
Laat 'r maar slapen, daar groeit ze van.

Grada:
Groeien? Ze groeit niet hard. Kijk nou zoo'n handje 's? Je kan 'r door kijken.

Lena:

(gemaakt luchtig)

Jij ziet altijd meer as 'n ander. Wees toch wijzer, mensch. Mevrouw vond 'r juist nogal aardig vandaag.

Grada:

(twijfelend)

Ja?

(schudt 't hoofd, met een gebaar van wel begrijpen)

.

Lena:
Naai je tegeswoordig? Heb je nou werk weggebracht?

Mevrouw Booms:
En betaling gehad?

Grada:

(knikt)

En gedaan gekregen. Dat is m'n tweede naaihuis al, en 'k had 'r maar vijf.

(verslagen)

'k Weet niet meer, wat of 'k doen moet, 'k weet 't niet. Als - als 'k de waarheid spreek, sturen ze me weg, als 'k lieg, en ze komen 'r achter, hoef 'k niet meer terug te komen.

Mevrouw Booms:

Kleingeestige menschen.

G r a d a :

Vandaag ook weer. 'k Zag 't al zóó als 'k binnen-

kwam. De meid deed me open. Anders maakte ze 'n praatje met me, nou niks, geen woord. 't Naaiwerk nam ze mee naar boven. Toen ze terug kwam, kreeg 'k m'n geld, en 'n briefje, dat moest 'k thuis maar 's lezen, naaiwerk, dat was 'r op 't oogenblik niet.

(haalt een briefje uit haar zak)

Lees u 't, as je blief.

Mevrouw Booms:

(lezend)

'Mejuffrouw. Hierbij meld ik u, dat ik voor 't vervolg van uwe diensten zal afzien. Het zal u geen geheim zijn, waarom ik tot deze maatregel ben overgegaan. Mevrouw Ten Oever.'

(werpt het briefje op tafel)

.

Grada:
Ze had gevraagd, of 'k weduwe was, en 'k heb 'ja' gezegd.

Mevrouw Booms:

(neemt het briefje weer op)

Er is nog 'n postscriptum bij: 'Op verdere aanvragen om werk zal geen acht geslagen worden.'

Grada:

(bitter)

Ze hoeft niet bang te zijn, van mij zal ze geen last meer hebben.

Lena:
Zou je d'r niet...

(minachtend)

Net of 't 'n pretje is verstelwerk te magge doen.

Grada:
En 'k durf nog geen eens veel te vragen. 'k Verdien 'r zoo weinig aan. Gaat u maar 's na, alles met de hand, wat 'n ander doet met de machine. U moet niet vragen, hoe lang 'k 'r op wroet. En dan 's morgens in de vroegte m'n lamplicht, 's avonds m'n lamplicht, natuurlijk, dat rekent niemand.

Lena:
En hoe zijn de andere drie, waar je voor naait?

Grada:
Goed, góéd, zoolang als 't duurt...

(bitter)

Zal ook wel weer, vandaag of morgen.... U zal 't zien.

(met een wanhopig gebaar)

Wordt 't werken je nou niet onmogelijk gemaakt? Al wil je nóg zoo graag, je kán niet.

Mevrouw Booms:
Je had eerder bij mij moeten komen.

Grada:
Bij u? U is goed voor me, en 'k ben u daar dankbaar voor, héél dankbaar, - maar u moet me niet kwalijk nemen, altijd vragen.... nee, dat kán ik niet.

(stilte)

Straks, toen 'k naar huis ging, heb 'k loopen denken over alles, maar 't meest nog over die daar.

(wijst naar buiten in de richting van Harm's huisje)

U hebt 't spektakel wel gehoord? 'n Ieder mijdt ze, ik niet. 'k Heb meelij met 'r. *Zij* had ook 'n kind voor d'r trouwen, net als ik. Wie weet, hoe vaak ze gevraagd heeft om werk, hoeveel ellende ze heeft doorgemaakt, hoeveel ze getobd heeft om rond te komen... Nou is ze 'r doorheen. Nou staat ze voor

niets meer. Nou laat ze komen, wie wil, en,... en... d'r is vleesch op tafel, d'r kind is gezond, 't heeft speelgoed, eten, kleeren, alles in overvloed.

(springt op, slaat 't godijn van de wieg open)

Kijk dát daar 's bij?

(buigt zich neer, anstig)

't Is of ze dood is, geen kracht haast om adem te halen.

(knielt neer, met oneindige teederheid)

Gesientje, mijn schatje, mijn hart...

Mevrouw Booms:
Wat zou je 'r toch wakker maken. Kijk toch, hoe rustig ze nu is

Grada:

(hartstochtelijk)

Als 'k was, als die daar, zou 'k met 'r kunnen wandelen en loopen. Zou 'k 'r kunnen leggen in de duinen, te stoven in de zon, dan zou ze wel wangen krijgen, dikke rooie wangen. Nou, leit ze maar in de wieg lucht te happen, bedompte lucht uit 't steegje. Nou moet ze maar tevreje zijn met de bloemen voor 't raam. Elke morgen gaan we d'r voor staan, grijpt ze met 'r handjes in de blaren, lacht ze van pret. 't Wurm, hoe zou ze lachen, als ze mocht woelen in de duinen.

Mevrouw Booms:
Je moet 'r maar 's bij ons brengen in de tuin, de kinderen zullen 't aardig vinden. Dien is weg, dat weet je.

Grada:

(knikt)

'k Heb 'r gezien. Als 'n pauw liep ze me voorbij.

Lena:
Mot je je daar nou warm over make? Kom allee, je ben jarig vandaag, je heb 'n lief huisje, 'n lekker kind, allemaal dingen om blij mee te zijn.

Mevrouw Booms:
En 't kind heb je nu bij je den heelen dag?

Grada:
Ja, nou heb 'k 'r mij me. 's Nachts als 'k wakker word, en 'k steek m'n hand uit, dan kan 'k over d'r kopje strijken. Och, 'k denk zoo dikwijls, nóú houdt ze nog van je, nou ben je 't eenige, wat ze heeft, nou lacht ze je toe, als je tegen d'r praat, maar later als ze groot is, en, ze weet alles, och dan wil ze misschien niks meer van me weten.

Mevrouw Booms:
Tobster! Wie zou 'r nou niet houden van 'n moeder, zooals jij.

Grada:
Ze wordt misschien niet groot, de dokter...

Lena:
Al weer? God mensch, wat ben jij zwaar op de hand.

Mevrouw Booms:
Toe, ga 's koffie zetten, maak 't 's wat feestelijk hier, tegen dat je buurvrouw komt.

Lena:
'k Zal je helpe. De lamp op, niet? 't Is al zoo donker-

Grada:
Moet de lamp nú al op? We hebben nog dag.

Lena:

(bedrijvig)

Ja, dat mot, vandaag gooi je 't maar 's over de balk.

(steekt de lamp op)

Zorg jij nou voor de koffie.

(Grada zet water te koken op 't petroleumtoestel)

. 't Koffieblad an de eene kant, de koekies an de andere.

(schudt de zak uit op een bord)

Blomme op de tafel? Nee, dat zal niet gaan.

(gaat naar 't raam, neemt uit 't rek een bloempot)

We zalle d'r twee op 't kassie zette.

(Grada maakt een afwerend gebaar)

Ja, dat mot. Morge ben je niet jarig meer, mag je alles weer op z'n plaats zette.

(beschouwt de bloemen op de kast)

Nou? Is dat soms niet mooi, die rooie geraandiums? Zou 'k ook zegge.

Mevrouw Booms:

(tot Grada, die koffie in de kan doet)

Als je nu klaar bent, moeten we 's samen praten, kalm praten, 's overleggen, of 'r niet 'n mouw aan te passen is, of je leven niet anders zou kunnen worden, misschien...

Grada:

(vermoeid)

Hoe bedoelt u?

Mevrouw Booms:
Je zou 'r over moeten nadenken natuurlijk, niet dadelijk 'n besluit nemen. Maar voor jóu en 't kind... 't Zou wel 'n verandering ten beste zijn.

Grada:
'k Weet niet, wat u meent.

Mevrouw Booms:
Er is iemand bij me geweest, 'n dag of wat geleden,

(aarzelend)

misschien... Kan je niet raden, wie?

Grada:
Nee.

(opeens heftig)

Was 't... Bert?

(Mevrouw Booms knikt bevestigend)

O nu begrijp 'k alles, nú begrijp 'k 't. Al 'n week lang loopt ie me na, al 'n week lang kan 'k m'n neus niet naar buiten steken, of 'k voel 'm achter me. Oooo, hebt u 'm gezegd, waar 'k woonde. Hebt u 'm verteld van m'n armoe, van m'n tobben, van...

Mevrouw Booms:

(kalmeerend)

Niets kind, niets. Ik wilde niets zeggen vóor 'k je gesproken had.

Grada:
Wat moet ie van me? Wat wil ie? Me trouwen soms? Me trouwen? Nóú? Nou 'k de grootste ellende verdragen heb, nou al die schande over m'n hoofd is heen gegaan. Nóú nog?

(buiten zich zelf)

Nee, nee, in d'r eeuwigheid niet.

Mevrouw Booms:
Kalmeer nu eens even. Ja, hij wil je trouwen. 'k Begrijp best, dat 't je overvalt, dat je niet dadelijk...

Grada:
Niet dadelijk, niet... Nóoit zeg 'k u, nooit. Ik wil niet. Ik haat 'm, ik... Nooit wil 'k 'm meer zien, nooit, en -

en als ie toch... Laat 'm niet komen. 'k Zou in staat zijn de buurt bij mekaar te schreeuwen, ik...

Mevrouw Booms:
Grada, meisje, wind je toch niet zoo vreeselijk op. Er is geen mensch, die je dwingt, niemand...

Grada:
'k Heb 'r over gedacht, - als je zit te naaien denk je an alles, - wie, de schuld van alles is... Niet z'n moeder, niet Dien, maar hij, niemand anders als hij.

Lena:
Nou nog mooier, ben je dan vergete, wat Dien je geleverd heb, wat z'n moeder heb gedaan?

Mevrouw Booms:
En dat hij nu terug komt, is dat soms geen bewijs, dat hij van je houdt? Dat hij altijd van je gehouden heeft?

Grada:
Van me gehouwen?

(hartstochtelijk)

Nee, néé, dan was ie gebleven, dan had ie me niet in de steek gelaten, nooit, dan had ie Dien op 'r valsche gezicht geslagen in plaats van d'r aan te hooren, en te gelooven, dan, dan had ie alles gedaan, alles, alleen niet dit, niet dit.

(gesmoord)

Spreek u d'r niet meer over, ik - ik kan 'm niet meer zien.

Mevrouw Booms:
Kom, kom, maak je niet zoo overstuur. Nú denk je 'r zoo over, maar later, als 't kind groot is. dan...

Grada:
't Kind?

(slaat 't wiegekleed open)

Och, denk u heusch, dat 't kind 'r lang plezier van hebben zou?

(schudt 't hoofd, geslagen)

'k Ben niet blind, 'k zie genoeg, dat ze minder wordt, hard minder, al zegt 'n ieder ook, dat 't niet waar is. U weet, wat 'k voor d'r doe, en alle morgens zijn d'r wangetjes bleeker, kost 't 'r telkens meer moeite d'r oogjes op te slaan, en tegen me te lachen

(snikt)

. De dokter heeft 't me gezegd, ronduit, als ze nog éens 'n aanval van stuipen krijgt, nog éens, dan...

(heftig)

En zou 'k 'r dan deelen met 'n ander, die niets, niets om d'r geeft, die nooit naar d'r heb omgekeken?

(sidderend)

Nee, née, néé.

(stilte, knielt neer bij de wieg)

Ik kan 't niet langer uithouwen. Word 's wakker m'n hartje. Kom 's bij me. Kom 's bij je moeder. Och God, als 'k jóu missen moet, jóu...

(neemt 't kind in hare armen, loopt zenuwachtig de kamer op en neer)

.

Mevrouw Booms:
Je bent nú overspannen, als je tot rust komt...

Grada:

(dof)

'k Zal 'r niet anders over denken. Ik kan niet, en ik wil ook niet.

Zevende Tooneel.

De vorigen, Mijntje.

Mijntje:

(verlegen in de post van de deur)

O, 'k zal maar weer heengaan. 'k Wist niet...

Grada:
Kom binnen Mijntje

Lena:

(verrast)

Mijntje.

(gaat druk met haar staan praten)

Mevrouw Booms:
We moeten naar huis, 't is al laat. Kom Lena.

(knoopt hare handschoenen dicht)

Dat is dus afgesproken, Grada? 't Kleintje breng je bij ons in den tuin? Je weet wel op de zandhoop, dat is 'n mooi zonnig pekje.

Grada:

(met moeite)

U is te goed - veel te goed voor me.

Mevrouw Booms:
Kom je dan morgen? 'k Verwacht je stellig.

(knikt in de richting van Mijntje)

Lena:

Dag Grada.

(tot mevrouw Booms)

Dat is Mijntje uit 't gesticht.

Mevrouw Booms:

(vriendelijk)

Je moet 'r maar 's opvroolijken, ze is in 'n trieste bui vandaag.

Grada:

(bij de deur)

Ik dank u, voor alles.

Mevrouw Booms:

(met af werend gebaar)

Daar praten we niet meer over.

(beiden af)

Achtste Tooneel.

Grada, Mijntje.

Mijntje:

Was dat je mevrouw? Waar je 't laatst bij gediend heb? Toch aardig van ze om nog 's bij je te komme. Mijn juffrouw heb geld gestuurd, verleje maand met de begrafenis van Jantje. Vijf en twintig guide. Maar zelf komme? Nee.

Grada:

Daar zal ze te oud voor zijn.

Mijntje:

(schudt ontkennend 't hoofd)

Arme bezoeke doet ze wél. Nee, 't is de schande, om an huis te komme bij 'n...

G r a d a :
Schenk je 's in, de koffie is klaar.

M i j n t j e :
Jij ook 'n bakkie?

(Grada schudt van neen)

Hè koekies?

(ziet rond)

En blomme op 't kassie?

G r a d a :
Heeft Lena gedaan. 'k Ben jarig vandaag.

M i j n t j e :
Dat zijn anders zulke prettige dage niet voor ons. Verleje jaar om deze tijd zatte me in 't gesticht, was die daar

(wijst op 't kind)

pas gebore, lag je maar in je bed te huile, te huile....

(stilte)

. Gek, maar waar je ook zit, je jaardag vergeet je nooit, al spreekt geen mensch d'r over, 't is of je 't voelt. Op m'n jaardag, twee jaar geleje, was 'k thuis, zatte me allemaal om de tafel, m'n vader, m'n moeder, de broers en zusters, schonk m'n moeder slemp, heb me nog gelache, gelache. Verleje jaar in 't gesticht kropte ik 't alleen. Niks van m'n ouwers, niks van de broers en zusters, geen woord. En 'k had nog zoo gehoopt, gehoopt tot laat in den avond, maar niks. Toen 'k in m'n bed lee, was 'k te lam om te huile...

(vermant zich)

Maar, daar mot je overheen, plezier, dat 's voor ons niet meer weggelegd.

(drinkt haar koffie, stilte)

Je mot 't niet zoo in je hande houwe, da's niet goed.

G r a d a :
Laat me toch. Ze ligt nou zoo lekker. De heele dag heeft ze geslapen. Ze wordt zoo suffig, ze slaapt te veel.

M i j n t j e :
Och, doen kinders wel meer

(staat op, kijkt naar 't kind, schrikt hevig)

Jezus, wat ziet ze d'r uit, net as Jantje, toen ie op 't laatst lee.

G r a d a :

(met een woesten kreet)

Oooo!

(drukt 't kind vast tegen zich aan, heesch)

Als - als je ben hier gekomme om me lam te maken, lam en beroerd, dan, dan moet je 't maar zeggen, was dan maar weggebleve, was...

M i j n t j e :

(ontdaan)

Mensch, wat scheelt jou? Op dát enkele woord van mijn? 'k Zeg toch niet, dat ze dood gaat.

(stilte, mokkend)

Nee hoor, as 'k dát had gewete. 'k Kwam nog wel hier, om 's op te montere. Je ben altijd nog 's aardig voor me, maar nóú.... 'k Zal maar make, dat 'k weg kom.

G r a d a ;
Nee, toe Mijntje, blijf nou. - 'k Weet zelf niet wat me scheelt vandaag. 'k Ben net gek... De dokter heeft me ook zoo bang gemaakt.

M i j n t j e ?
Mot je niet bang late make. Jij ben ook zoo gauw in je wiek geschote. Had je kleine Jan 's motte zien. Zóo as

ie ziek wier, zee 'n ieder tege me: ‘Dat leef geen dag meer, geen uur,’ en ie heb 't nog 'n maand uitgehouwe, 'n heele maand.

(stilte, in gedachten)

. As je nou van verstandig spreek, dan was dat 'n verstandig joggie. As 'k om 'n boodschap most, zette 'k 'm in 'n kring van stoele, en denk maar niet, dat ie d'r uit kwam, nee. As 'k terug was, en om 'n hoekie keek, zat ie nog nét zoo, en as 'k 'm riep, dan kroop ie op me toe, tussche de stoele door, kruipe, kruipe zoo heb je niet. Och 't was zoo'n molletje, zoo'n schat. Wat kon ie lief doen, as 'k verdrietig was, me zoene, dat ie dee, en aaitjes geve, 'k voel 't nòg. Achttien maande is ie geworde, maar achttien maande...

(stilte)

Wat is zoo'n kind niet voor je? Vader, moeder, broers, zusters, mán zelfs, alles te gelijk. De heele dag denk je d'r an, as je van huis ben, hunker je om terug te komme, en nou? As je thuis komt? Niks meer.

(houdt de hand voor de oogen)

En dan zegge de mensche nog: ‘'n Geluk voor zoo'n meid, dat 't wicht gestorve is.’

(bitter)

Ze wete niet, hoe ellendig je je voelt.

G r a d a :

(troostend)

Kom, kom, zet je d'r tegen in, je moet je niet zoo overstuur maken.

M i j n t j e :

Overstuur make? Ik? Heb jij zelf niet geschreeuwd, toen 'k maar effe...

G r a d a :

Dat was dwaas van me. Toe, schenk nog 's in. 'k Zal 't kind weer in d'r bedje leggen. 't Wordt onrustig, je hebt gelijk. Ja, mij ook 'n bakkie, weinig suiker.

(komt bij Mijntje staan, vertrouwelijk)

Mot gehad met je mevrouw? Je ben anders nooit zoo...

M i j n t j e :

Mot gehad? Nee. Zal geen mot met me zoeke ook. Krijgt niet gauw weer 'n werkster, die ken naaie, strijke, wassche, en werke op de koop toe. Nee, die zijn met 'n kaarsie te zoeke, anders, - 'k was al lang de laan uit geweest. Nou vreet ze 't allemaal op, as d'r man me in de gang knipoogies geeft, en d'r oudste jonge me in m'n arme knijpt, nóu zegt ze niks, as de jongste me omver trekt, as 'k an 't schrobbe ben, dat 'k leg te

spartele in de gang. Maar 'k verdraag 't niet langer. - As die gemeene snotneus met z'n smerige praatjes weer bij me komme durft, dan trap 'k 'm de keuke uit.

G r a d a :

(gaat zitten naaien)

Jij zal wel wijzer zijn. Drie dagen in de week.

M i j n t j e :

Drie dage? Al waren 't 'r vier, al waren 't 'r vijf. Zou jij 't over je kant late gaan? Wat praat je dan? Veel verdrage, is goed, maar alles? Nee. Misschien as Jantje...., maar Jantje is 'r niet meer.

(stilte)

De mensche ken soms zoo raar doen. As 'k bij Meursing werk, is 't net anders om. Mevrouw? Voor die besta 'k gewoon niet. As 'r wat te doen valt, wordt 't me gezeid door de tweede meid. Meneer, ziet over me heen, de juffrouwe neme d'rlui rokkies op, as ze me voorbij gaan, de jonge heere....

(maakt 'n afwerend gebaar)

Boe noch bah.

G r a d a :

Da's wel 'n verschil.

M i j n t j e :

'k Begrijp 't wel. De directries heb mevrouw ingelicht, en mevrouw heb de famielje ingelicht, da's alles. O, 'k laat ze maar in d'r vet gaar smore, wie mijn niet zien wil, die ziet me niet. Voor de rest geen nieuws.

G r a d a :

Hoorde je wat?

M i j n t j e :

Ik? Nee.

G r a d a :

(gaat naar de wieg, luistert)

Ze slaapt maar, ze slaapt maar, en....

(wrijft zenuwachtig de handen, ziet op naar de deur, schrikt hevig, blijft als verlamd staan, de armen slap neer langs de zijden)

.

Negende Tooneel.

De vorigen, Bert.

Bert:

(verlegen)

Je, je mot me niet zoo ankijke. *Ik* ben 't, Bert.

Grada:

(heesch)

Dat zie ik.

(schuift langs hem heen, werpt de deur open.)

D'r uit, versta je me niet? D'r uit, zeg 'k. Jij hoort hier niet.

(gillend)

D'r uit, d'r uit.

Bert:

(sluit de deur)

Nee, niet voor je na me geluisterd heb.

(grijpt Grada, die tegenstreeft bij de polsen vast)

Jij zal na me luistere, hoor je, jij zál. 'k Heb niet voor niks na je gezocht, dage lang. 'k Heb je nageloope. 'k Ben bij Booms geweest, overal heb 'k gevraagd....

Grada:

Wat wil je? 'k Heb je niet noodig. 'k Heb alles, eten, drinken in overvloed. Werk heb 'k genoeg, schulden heb 'k niet. We hebben 't goed, 'k wil 't niet anders.

B e r t :

Ik wil 't wèl anders. 'k Wil jou, jóú wil 'k. 'k Hou van je, en nou 'k je gevonde heb, nou hou 'k je vast, nou laat 'k ie niet meer los, ik....

G r a d a :

(worstelend)

Dat zal 'k dan toch 'r 's zien. Als 'k niet wil.

(wringt zich los)

En 'k wil niet....

B e r t :

(week)

Grada, waarom doe je zoo tege me, waarom....

G r a d a :

(bitter)

Waarom? Dat vraagt ie nog. Waarom? Jij had zeker gedacht, dat 'k zou zeggen: ‘Kom binnen als je blief, 'k heb zoo naar je verlangd. Hahaha, nee, dáár kan je lang op wachten!’

M i j n t j e :

Jij heb 'r mooi late zitte hoor.

B e r t :

Hoor dan na me. Als je alles weet, dan zal je 't wel begrijpe. Dien....

G r a d a :

(driftig)

Beschuldig niemand. 'k Weet alles. 'k Ben bij je moeder geweest, dezelfde dag, dat jij ben weggegaan. Dien heeft alles bekend. 'k Weet, dat ze jou brieven verbrand heeft, en de mijne heeft achtergehouwen. 'k Weet, wat ze je heeft wijs gemaakt, en toch beschuldig 'k 'r niet. Maar, dat *jij* 'r geloofd heb, *jij*, die me kende, dat vergeef 'k je niet, nooit, nóóit.

M i j n t j e :

'k Geef d'r gelijk. 't Was 'n gemeene streek van je, en 'n héél gemeene ook.

B e r t :

(heftig)

'n Gemeene streek? Weet jij, dat 'k avond an avond voor d'r deur heb staan schildere? Dat 'k op 'r gewacht heb ure, ure, dat 'k d'r bel half kapot getrokke heb? Weet jij dat? Is 't dan wonder, dat je gek wordt, stapel gek? Hoe kon ik ruike, dat ze de stad uit was? Dien loog me voor.

M i j n t j e :

Dat 's waar, alle harte bij jezelf Grada.

G r a d a :

Praat me d'r niet van. Wie had geen argwaan gekregen, als ie me nooit te voorschijn komen zag? Was 't niet toevallig, dat Dien altijd open deed? Dien, die anders nooit an de deur kwam? Maar hij slikte 't maar, zeker, hij slikte 't maar. 't Was wél zoo gemakkelijk te gelooven, en stilletjes uit te knijpen, wél zoo gemakkelijk....

B e r t :

(buiten zich zelf)

Schei uit, 'k ben geen kwajonge, wat denk je, ik....

G r a d a :

(opgewonden)

Laat 't toch uit zijn, láát 't toch.... Waarom ben je niet weggebleven. Alles komt weer zoo boven, 'k zie 't weer voor me ál die ellende, m'n wanhoop, m'n angst.

B e r t :

Ik heb óók verdriet gehad, ruzie met m'n moeder, ruzie met....

G r a d a :

(zonder te luisteren)

'k Zie nog, hoe 'k over straat ging in 't donker, hoe 'k wegkroop voor 't licht van de winkels, hoe 'k me verschool, als 'k bekenden tegen kwam....

B e r t :

(zenuwachtig)

Toe nou, toe nou, laat dat nou ruste.

G r a d a :

(opgewonden)

En later, later, in 't gesticht, waar je de schande voor oogen hebt de heele dag. Waar je hoort spreken over de zonde, waar je droomt van de zonde.

(krimpt ineen)

Oooo!

M i j n t j e :

Hou op nou, hou toch op, jij, met al die herinneringe, je wordt 'r beroerd van.

B e r t :

(smeekend)

Laat 't me goed make Grada, toe laat 't me....

G r a d a :

Goed maken?

(gesmoord)

Er *is* niets meer goed te maken Kijk die daar,

(wijst op de wieg)

dan weet je, wat 'r is misdaan. In 't gesticht ben 'k ziek geworden, ziek van ellende en verdriet. Weken lang heb 'k niet willen eten of drinken, hebben ze me 't voedsel ingegoten met geweld. 'k Mocht niet dood, en 'k ging ook niet dood. Maar toen *zij* daar geboren werd, arm, klein stakkertje, toen was 't zoo zwak, zóó zwak, dat de dokter 't op zij lee, dacht, dat 't gestorven was. Nooit is ze gezond geweest, nooit fleurig, als andere kinderen, altijd heeft ze gekwijnd, gekwijnd van de eene dag op

de andere. Zou je niet denken, dat, als jij en ik..., als alles goed was geweest, dat zij dan wel....

Tiende Tooneel.

De vorigen, Sietske.

Sietske:

(stormt binnen, een ruikertje in de hemden, slaat beide armen om Grada's hals)

Grada, Grada! 'k Ben zoo blij, dat 'k bij je komme mag.

(stopt Grada de ruiker in de handen)

Bloeme voor je jaardag, van m'n eige geld gekocht. Zie je ze wel? Zijn ze niet mooi? Vind je ze niet prachtig?

Bert:

Dat is Sietske, m'n zusje.

Grada:

(ontroerd)

Sietske?

(strijkt met de hand liefkoozend langs hare schouders)

Hoe aardig van je. Ik hou zooveel van bloemen.

Sietske:

'k Heb door 't raam gekeke. Toen 'k Bert zag staan, dacht 'k: ‘Daar is 't.’ Ben je nou niet blij, zeg? 'k Dacht, dat je nou lache zou, je kijkt zoo sip. Bert is toch bij je? O, nou wordt alles goed, as je maar....

Grada:

(voor zich heen, bitter)

Nou -, nou 't te laat is.

Bert:

(dringend)

As je wil Grada? Je zal 'r geen spijt van hebbe, waarachtig niet.

(Grada schudt droevig van neen)

Mijntje:

Toe, je mag niet zoo hard zijn.

Sietske:

(bij de wieg, teleurgesteld)

Is..., is dát nou 't kindje? 'k Dacht héél wat anders. Wat doet ze raar, lache en huile tegelijk. O wat is dát eng.

(loopt griezelend weg)

Wat is dàt eng.

Grada:

(opvliegend)

Stuipen! 'n Nieuwe aanval, O, God, God.

(buiten zich zelf)

'n Dokter, haal 'n dokter.

(tot Bert)

Loop, loop, wat je loopen kan. Als ze blijft leven, doe 'k alles. Je trouwen, Roomsch worden, alles. 'k Beloof 't. Als ze maar leven blijft, als....

(Bert snelt weg)

Elfde Tooneel.

Grada, Mijntje, Sietske, Buurvrouw.

Mijntje:

(gejaagd)

Laat legge. Niet anrake, mag niet. Wacht nou tot de dokter komt.

Buurvrouw:

(in de deuropening)

Daar ben 'k nou voor m'n bakkie koffie. Wat heb je 'n anloop vandaag.

Mijntje:

(de vinger op de lippen, neemt haar ter zijde)

Sht. 't Kind heb stuipe.

(schudt 't hoofd)

Haalt 't niet op. Zijn om de dokter.

Buurvrouw:

(met 'n gebaar van medelijden)

En ze is 'r zoo gek mee. Tjonge, jonge.

Sietske:

(bij Mijntje, gesmoord)

Mot ze dood? O maar, da's verschikkelijk, net nou Bert....

(huilend)

Da's verschrikkelijk.

Buurvrouw:

(met een blik op Sietske)

Zeker van de famielje?

(Mijntje knikt van ja.)

Sietske:

'k Was net zoo blij met 'n nichie. Bert zou d'r trouwe, alles zou goed zijn.

Buurvrouw:

(tot Mijntje)

Trouwe. Is dat niet heel schielijk, zoo kort na d'r mans dood?

S i e t s k e :

(kregelig)

Wat praat ze toch? Bert is toch d'r man? Bert...

M i j n t j e :

(sussend)

Ja, ja kind.

B u u r v r o u w :

(tot Mijntje geheimzinnig)

'k Mot je 's wat vrage. Was ze niet....

(Mijntje zwijgt)

Daar ben 'k nou beduveld van, werachies, zooas de stiekemert me heb beet genome. D'r man van 'n steiger gevalle, zóo maar hard stikke dood, wat 'n leugens. Wie mot je nou nog geloove op de wereld, ik vraag maar, wie....

S i e t s k e :

(tot Mijntje)

Kom 's mee na 't kindje. 't Leit zoo stil.

(Mijntje kijkt in de wieg)

Is 't over?

(Mijntje knikt.)

G r a d a :

(verward opkijkend)

Over? Is 't voorbij? Dan mag....

(staat op, neemt 't kind in de armen.)

Koud, alles koud, de voetjes,... als ijs, de handjes....

(wikkelt het kind in haar boezelaar)

Zóó wordt ze warm.

(loopt murmelend heen en weer.)

Buurvrouw:

(zeurig)

Daar ben 'k nou 'n rare in, maar as iemand me eens zoo iets gebakke heb, dan is 't ook voor goed uit.

Mijntje:

(heftig)

Hoe kan je daar weer over beginne...

(zachter)

Zie je dan niet....

Buurvrouw:

(verschikt)

Oooo!

Twaalfde Tooneel.

De vorigen, Bert.

Bert:

De dokter zal komme, dadelijk

(loopt verschrikt op Mijntje toe, gesmoord)

Is 't niet noodig meer?

(verbijsterd)

Is 't gedaan?

(Mijntje knikt van ja, juist op 't oogenblik, dat Grada haar richting uitkijkt. Grada blijft een oogenblik roerloos staan, er komt een vreemde, starende uitdrukking in hare oogen, om haar mond een diepe smartelijke trek. Sietske barst in snikken uit.)

Mijntje:

(angstig)

Laat 'r toch stil zijn.

Bert:

(stroef)

Ga na huis Sietske.

(Sietske snikt door.)

G r a d a :

(strekt hare hand uit)

Kom 's bij me kind, waarom huil je?

S i e t s k e :

(bang)

Nee, nee, ze doet zoo raar, ik durf niet.

M i j n t j e :

(tot Grada overredend)

Mag ik 't kind nou effe drage? Toe, je wordt zoo moe.

G r a d a :

(drukt 't kind nog steviger tegen zich aan)

Nee, ze - blijft - bij - me. Altijd, - altijd....

B u u r v r o u w :
Waar slaap ze?

(wijst op de zijdeur)

Dáár? Je mot 'r late ruste.

G r a d a :

(moe)

Rusten? Ja rusten, - rusten.

M i j n t j e :

(steekt een blaker aan, opent de zijdeur)

Kom dan, 'k zal je helpe.

G r a d a :

(bij de zijdeur, met 'n vage beweging van de hand)

Ik wil alleen.

B u u r v r o u w :
Laat 'r begaan. Des te eer kom ze bij.

(Grada af.)

Dertiende Tooneel.

B e r t , S i e t s k e , M i j n t j e , B u u r v r o u w .
(Doodsche stilte, alleen 't snikken van Sietske wordt gehoord)

B u u r v r o u w :
'k Mag dat strakke niet. 'k Heb liever, dat de mensche huile. 'n Nicht van me....

M i j n t j e :

(luisterend)

Hoor je wat?

B e r t :
't Was of 'r 'n deur ging.

(tot Mijntje)

Ga toch 's kijke.

Buurvrouw:
Och nee mensch, da's hiernaast, m'n man komt thuis.

(stilte)

Bert:
'k Hoor niks meer.

(tot Sietske)

As je niet uitschei met je geblèr.

(driftig)

Is 't nou uit? Versta je me niet? Dan maar na huis.

(neemt haar bij den arm, zet haar de deur uit. Sietske af)

Veertiende Tooneel.

Bert, Mijntje, Buurvrouw.

Buurvrouw:
Nou en die nicht van mijn, die had ook 'r kind verlore, 'n kleintje van zes maand....

Bert:
Nou hoor 'k zeker wat.

Mijntje:
Ik ook.

(staat op)

Buurvrouw:

(haar tegenhoudend)

Dat je me toch niet geloove wil. Je mot 'r met rust late. Ga nou strakkies.

Mijntje:

(heesch)

'k Wil d'r in. 'k Ben bang

(rukt de deur open, aarzelt)

Leeg!

(gillend)

De achterdeur staat ope. O God, God, de gracht, de gracht....

(blijft verlamd in de deuropening staan.)

S c h e r m .

EINDE.

Vervolg der wonderlijke avonturen van Zebedeus door Jac. van Looy.

Broeiig weêr.

Bijlage 11.

Boven de mollige pruiken van de zomerboomen zong een vogelkeel ten blauwen hemel op.

Rêvard! riep Zebedeus.

Zwaarmoedig in zijn violette kleeding zag hij tusschen de zuilen der stammen door, voorbij de versieringen van geschoren dwergpalm, Rêvard staan, geneigd naar de dieper liggende, omschulpte vijverkom, waarin hij met behoedzame smijtjes een biscuit voor de zwanen verbrokte. Hij hoorde niet; hij was geheel en al bezig met de vogelhalzen, die gezien van uit de verte, zich dicht bij zijn witte kuiten vertoonden.

Monsieur Rêvard! herhaalde de voorzichtige stem van Zebedeus.

Rêvard keek schuin naar boven en daarna om. Maar een zijdelingsch gedruisch had ook Zebedeus doen omzien en hij ontwaarde Tourniput die juist zijn loop inhield, met een zwaai zijn zwart driekantje afnam, het hield langs zijn gele dij; zijn walmig bleek gelaat, groot-oogig van haast en vervoerde verwarring, op zijn schralen hals naar hem rekte.

Lorrijn is er van do-ór! riep hij en ontrimpelde heftig zijn voorhoofd.

Zebedeus verhief zich wat rijziger, als een die plotseling zijn borst verruimd voelt; hij plaatste zijn hoofddeksel met zorg in den oksel-stand en het bewarend daar, gaf hij een oogenblik aan zijn houding toe en zeide:

Arme man!

Heelemaal niet arm! kraaide dadelijk Tourniput, hij heeft alles meegenomen, en-ne, en-ne, de juffrouw met het hondje.

De juffrouw met het hondje! herhaalde Zebedeus.

Met het hondje! krijschte Tourniput.

Tu, tu! waarschuwde Zebedeus, terwijl hij in de richting zag van het prieel der klimmende rozen: het is het uur, mevrouw Dorinde rust.

Tourniput perste zijn lippen, deed drie passen achterwaarts, en uit het zwijgen gonsde het neuriën toen aan van Rêvard, die zoetelijk zijn arm bewegend of spijsde hij nog immer de zwanen, kwam aangedrenteld en als hij tot hen genaderd was, zijn deuntje van voren af aan fredonneerde:

> 'k Ben van Holland, van Holland, van Holland, Hól-land, dát
> Te allentijde veel mooie vrouwtjes had,
> Poezele kuiltjes en lipjes als rozelaar
> Voor zuchtjes en zegjes klaar, voor zoentjes klaar.

Dat is een aangenaam wijsje, monsieur Rêvard, lachte Zebedeus, en hij keek weder ernstig naar Tourniput.

Catalaansch! bromde Rêvard, ik heb het gekregen van monsieur de abbé.

Monsieur de abbé is een milde natuur, keuvelde Zebedeus, zich gekeerd houdend naar Tourniput, hij is vervuld van het heil der menschen, het zal hem deren, den val van Lorrijn te hooren.

Is er wat gevallen? mompelde Rêvard.

Lorrijn is gevallen, haastte Tourniput.

Natuurlijk met eere, bromde Rêvard.

Wij weten daartoe lang nog niet alles, antwoordde Zebedeus; sinjeur Tourniput beweert hier ter plaatse, hij is er van do-ór met een juffrouw, met een hondje; hij heeft dus de hem toevertrouwde post verlaten, het is gewis een ernstig ge-vál.

Gelukkig, zei Tourniput, weêr naar voren tredend, dat er bénnen, die óp de hoogte gebleven zijn en de aard veler arbeid kennen.

Hé, zei Zebedeus, u solliciteert?

Dat is te zeggen, antwoordde Tourniput, of stond hij op heete kolen, met uw verlof, ja, ik solliciteer... ik houd van het leven, voegde hij er somber aan toe.

Gij mint de juffrouw met het hondje dan wel zeer, sinjeur Tourniput, lispelde Zebedeus.

Tourniput slikte hoorbaar.

Komaan, bedwing uw neigingen, schep moed, sinjeur, wij zullen u gedenken, sprak Zebedeus, terwijl hij aandachtig op een verwijderd figuurtje begon te letten, dat licht-paljetjes uitschietend en met een dons-rand van kin tot buik, vaagachtig stapte en de tuiten van zijn grooten steek tot op de schouders had hangen: zoudt u zoo vriendelijk willen zijn, het zal u wat afleiden, sinjeur Tourniput, vervolgde Zebedeus, u een oogenblik te bemoeien met mijnheer Bombardos ginds; hij ziet niet zoo best meer, ik vrees, hij gaat zich wagen in het Doolhof....

Lorrijn was niet ijveriger dan Tourniput is, hernam Zebedeus, nadat die vertrokken was, en niet minder een toovenaar in zijn soort; zijn opvattingen der kans zijn wat buitengewoner, doch zijn aanpassingsvermogen onbegrensd. Het zij zoo. Binnen een afzienbaar tijdje, vervolgde Zebedeus, een boogvormige beschrijving makend met zijn hand, zal hij het potentaatje wezen wat hij wenscht.... eigenlijk, mijn beste Rêvard, ben ik gansch vergeten geraakt waarom ik u riep.

Zegt niet veel, gromde Rêvard, het is de toon die de muziek maakt; wie eens op een zomer-middag een gelukkig zangetje op zijn lippen vond, is er wel aan toe.

En let eens op, antwoordde Zebedeus, hoe dikwijls dat komt na een onweêr.

Hebt gij het ook bemerkt, beaâmde Rêvard, wat was het onlangs een weêr.

De verzoening, mijn beste, zei Zebedeus, zijn gezel onder den arm nemend, zoodat de in de stof der mouw verweven mosgroene loovertjes nu zeer duidelijk zichtbaar waren, de verzoening is delicieus.

Rêvard lachelde wat; ze stapten wat heen en weêr en zeiden lange niets.

Dit is een der schoonste plekken in ons park, zei eindelijk Zebedeus, ik zou durven zweren, Rêvard, dat Dorinde op het punt van ontwaken is.

Ik zou soms willen bidden, antwoordde Rêvard, dat de zonne voor uren schuil ging, uit vrees dat de rozen te vroeg zich openen... een slapend botsel is een wonder.

Een insekt zat van geuren insgelijks, meende Zebedeus.

Laat ons de droppen niet vergeten, antwoordde Rêvard, een drop is een wonder.

Een traan insgelijks, zei Zebedeus.

De tintel, zei Rêvard.

Wat er in breekt, antwoordde Zebedeus.

Rêvard, Rêvard, fluisterde Zebedeus, hoe moeielijk is het dikwijls de noodzaak te vatten van wat oorzakelijk toch geschiedde; hoe zwaar vaak na data nog te begrijpen wat eenmaal als van zelve sprekende scheen... och, te gedenken, wanneer al deze gloedende bladen zoo koel weder ter aarde zullen liggen, hoe brandend de zomer soms zijn kon....

Een zwaan kan verduiveld met zijn vleugels slaan, leefde de bas van Rêvard uit een bromming op.

.... En de geschiedenis zal zich herhalen, Rêvard, prevelde Zebedeus.

Het zijn de Lorrijns en de Tourniputs, grommelde Rêvard, die het meest de geschiedenis herhalen.

Ah, zei Zebedeus en hij richtte zich weder en bleef op de plek pal staan: ik dank u, Rêvard, en ik die nogal dacht....

Wel neen, knorde Rêvard, laat het u alles maar welgevallen en zie vooruit.

Zebedeus had de oogwijzing van Rêvard gevolgd en zag langs het helle grint Bombardos breed aankomen stommelen, geleund op Tourniput's schouder. De generaal was geheel in het wit; links waar Tourniput hem geleidde, gloedde diens afschijn in de kreukeltjes van het satijn. En hij leek gegroeid, en een roode pompon en kokarde befleurden zijn plechtigen steek die helde wat achterover. Het gevest zijner pronkdegen blonk voor zijn jas, uit een valsche, gepassementeerde zakspleet. Hij naderde; zijn bewegelijk aanschijn was gevlekt van ontroering; hij had zich een moesje gezet, rechts van zijn kin. Als bloemen van stokrozen bloeiden er rozetten op zijn lage schoenen.

In de bibliotheek.... begon Tourniput, maar hij bleef in zijn woorden steken, wijl Bombardos luid lachte.

Ha! ha! ha!

Een schoone dag, mijnheer Bombardos, begroette hem Zebedeus, het is een genoegen u zoo welvarend te zien.

De generaal lachte welig en gelukkig; hij hief zijn hand met vermanenden vinger en terwijl zijn hoofd naar zijn borstkant knikte, tikte hij zich tegen het brein.

Welk een zomertje, mijnheer Bombardos, vervolgde Zebedeus.

Bombardos drukte vertrouwelijk Tourniputs arm, look toen veelzeggend zijn oogen, proestte zijn mond te saâm, onbeschrijfelijkerwijze, en tikte zich weer voor het brein. Dit gedaan, dribbelde hij om, Tourniput medevoerend, die eerst nog eens omkeek en duidelijk met zijn lippen vormde:

Pa-ta-kès!

Mijnheer Bombardos bediende zich weêr van een nieuw geurwater, sprak Zebedeus, ziende hun schallende gestalten onder de boomen dooven: hij leerde de waardij der ontgoocheling niet... Hoe groot een invloed heeft de atmosfeer toch op de geesten, vervolgde Zebedeus, en hoe wonderlijk soms, dat wat den eene verheft, drukt den andere neder. Laat ons ook een weinig de zon ontvlieden, mijn goede Rêvard, wat er van wezen moge, de slaap is goed.

En de dood, bromde Rêvard.

De Bijlagen worden vervolgd.

De heilige tocht. Door Arij Prins.

X (*vervolg.*)

De duisterlijkheid van den nacht door het aarzelende licht verbroken, dat bleekte hemel grijs hoog over het heuvelland met grauw dampen overtrokken, die van de koele aarde kwamen, en waren als een luchtige zee, waaruit verdronken struiken hun schemer-toppen staken.

Uit openheid aan de Oosterkim door het dagen in den nacht gescheurd ver-straalde bleeke ochtend-schijn, en toonde vage wolken-grillen in het Westen opgebouwd, die voor het licht verdreven.

Als schimmen op de hoogte de Kruisvaarders in het helderen kwamen, dat wijfel-lichtte blank hun rustingen en wapenen uit, en toonde vreemd de paarden in wonderlijkheid van gedaant', die masker droeg van ijzeren platen met krommingen en punten op kop en langs het lijf, waar-om het kleed der hoze in donker voetstuk leek.

Maar Zon-omluistering aan horizont in het stijgen, en hemelkleur van grijs tot jong lazuur verblauwde. De lucht nu gansch gezuiverd van warme goudheid zacht doorschoten, en de nevelen daardoor verdwenen, die blank als vederen opwaarts dreven.

Al-om slechts zand - eenzaamheid van heuvelen en dalen - maar toen de ridder ter verkenning een hooge hoogte had bestegen zag hij den bouwval staan, blank-zichtbaar in de zon. Dit redding uit gevaren scheen, en het krijgsvolk blij te moede gehaast daar heene reed.

Door ijlheid van de lucht de oude forteres in zulk een scherpe

duidelijkheid met teekenen der verbrokkeling en scheuren in het gesteent, dat de afstand nauw een stonde leek.

Daardoor de ruiters lustig waren; met kortswijl werd de tijd verdreven, en vroolijkheid in zang klonk boven het geraas, dat harnastuig bij het rijden maakte - maar altemet de vreugd verstomde.

Door het blendend zonnevuur, dat een torment-in-stijgen, de weg werd voor de paarden zwaar, en hunne hoeven sleepten sporen in mulheid, die tot stof verging, en als een trage wolk lang achteraan bleef hangen.

De paarden stapvoets gingen, en de ruiters loom en dorstig in druk van rustìng-onder-gloed met oogen strak van-onder-ijzer stil schouwden met verlangen naar de ruïne heen, waar water in een put en koelte tusschen muren was.

En op het fijn-geschroeide zand, waarover lucht door hitte als waze scheen te trillen, de troep in wemel-schitteren door zonnedans op harnasstukken, die lager schoot de kleuren uit der hozen langs de pooten, waar-om op grond ging grillige dans van paarse schaduwen mede.

Zoo trok men moeizaam voort, totdat de zon van gouden gloed omkreitst, van klimmen kwam in dalen - en de strekke maar niet korter leek. De bouwval onveranderlijk op verren afstand stond, waarheen de weg in schijn door klaarheid was bedrog.

De ruiters en hun paarden ten lest zoo uitgeput, dat bij een steile hoogte, waar sparige schaduw lag, werd rust op het heete zand gezocht.

Languit de mannen lagen van harnastuig ontdaan, de aangezichten rood uit zon, en weldra slaapgeluiden uit open monden kwamen, die naar de lucht gekeerd.

De ridder bij hen waakte. Door zorgen gekweld hij zat naast de Edelvrouw, die bleek lag neer van dorst bevangen, en hare donkere oogen strak-open zonder gloed.

Sints vele nachten de engel hem niet meer verschenen, wat duisternis bracht op den weg, die leidde hem ter zaligheid. De blijdschap der verwachting van het hemelsche geluk gestoord ook door de kommernis dat het Kristenheir, zoo na aan het heilig doel, te gronde was gegaan, wat eene straffe Gods voor al de zondigheid moest zijn, die op den tocht bedreven.

Soms uit zijn droef gepeins ontwaakt, hij zag met aandacht rond, maar om hem stilte als bij nacht, die slechts gestoord door leven, dat onbewust in slaap gemaakt.

Zacht ook de paarden wel bewogen, die, onbedekt, met glans van vocht, moe-droomend bij elkander stonden, de koppen laag, op slappe pooten, en in hun rust was onrust door de staarten, die vliegen van de flanken joegen.

De ijlheid van de lucht door hette zwaar werd verweg lichte-damp, en toen de ruiters verder gingen de forteves een schimme leek van bouw, die guldich werd in waas beschenen.

Op vaster grond men echter kwam, waar, tusschen grijs gesteent in pulvering door gloed, een enkele boom verrees met donkere kruin voor zon, die schitterde door blaaren heen. Nu sneller kon gereden worden, en de bouwval weldra duidelijk uit neveling zoo nabij, dat op den grijs-verweerden toren beweeg van mannen was te zien met spiegeling van schijn in hunne harnasstukken.

Zij wenkten naar de ruiters, en wezen met gebaren, die toonden zorgelijkheid naar den Ooster-horizont, waar stof als wolk-in-glooien door wind scheen voortgedreven.

De kruisvaarders dit nauw konden zien door ongelijkheid van den grond, maar uit den bouwval kwam een man hard naar hen toegereden.

Met woorden van ontsteltenis, hij schreeuwde reeds van ver, dat een armey van Saracenen op korten afstand rukte aan.

De ridder door deez' konde tot vrome daden werd gedreven. Hij richtte zich in het zââl omhoog, en dreef zijn ruiters aan met stem, die van ontroering beefde.

In harden gang de burcht werd bereikt, waardoor de paarden schuimden uit bek en op het lijf, en bloed uit flanken sporen maakte, die van het sporen kwamen.

En achteraan de Edelvrouw, die, van ontsteltenis bleek, nauw had de kracht in het zââl te blijven. Verschrikking van gevangenschap met al de onderworpenheid van laag voldoen aan vurige driften zoo duidelijk voor haar verschenen, dat alles om haar heen daardoor in nacht vervaagd.

De ridder van zijn hengst gestegen ging dadelijk den bouwval in, waar was een groot rumoer van velerlei bedrijf.

De zon door spleten in de muren schoot vurigheid-in-snaren op het zandig binnenplein, waar dat was stof door veel bewegen als nevel om gestalten heen, die schitterden in schimmigheid en noestig bezig waren.

Van steenen sprongen vonken door moordtuig, dat geslepen werd, en bij het snerpend geluid ook klonken slagen op metaal, want builen in kurassen met hamers uitgeklopt.

Rood puilden aangezichten van mannen, die gebukt met moeite droegen groote stukken van eenen afgebroken muur, waarmeê de ingang werd verstopt, en op den toren en den wal steenen ook geheschen om op den vijand neêr te kantelen.

De laatste voeder dorrig groen op ruwgemaakte sleê kwam voor de paarden binnen, die in een hoek gekoppeld stonden, en stampten stof uit puin, dat onder hunne voeten lag.

Met teekenen van vreugd de ridder werd ontvangen. Zijn onverwacht verschijnen, dat wonder scheen in nood, deed het volk grooten moed gewinnen, en, door het rumoer van bezigheid, klonk op het Kerielys als lied van vroom vertrouwen nu de strijd was zoo nabij.

* * *

Uit de eenzaamheid van den woestijn door lage zon als door een brand belicht, die gloeying bracht in palmentoppen, en rood beglansde rotseblokken, kwam in verborgenheid door stof het heir der Saracenen met snelheid op den bouwval aan.

Als uit een pulverwolk voor kimme uitgestrekt, die vurig was in rollen, gestalten hoog op kemelen gezeten in blinkenis verrezen, en boven alles uit stak van een elefant met oorlogstuig belaân de vale reuzige schedel-kop van bonte tooi omhangen, met tromp, die als klaroen grauw in de hoogte stak.

De ondergaande zon goud-vlamde in rondassen - in sperenspitsen trilde gloed - uit kovelen fel beschenen sloeg sprankeling van edelsteenen, en om de bruine ruiters heen woest wapperden verschoten kleuren, en witte mantels zeilen leken, waarover schijn van roodheid gleed.

Er was een groot gerucht van talrijkheid in dreiging. De rust omhoog ook werd verbroken door vogelen die opgeschrikt al krijschend wilde kringen trokken, en zwart hun grillige vlucht

voor gloed van het vlammend ondergaan, dat achter het sombere woud verzonk.

Het leger thans was gansch nabij, en de ridder, die den toren had beklommen, zag met verbazing negerknapen, die liepen voor de scharen uit met vuurpot aan een stok gedragen, waarachter soms onzichtbaar door walmende vlammen, een ruiter, fier, plots-schitterde door goud-gewaad - een fonkeling van gestalt gezeten op een edel paard, dat, wit, een schimme leek, die schoon van leden was.

Hij plotseling hief zijn zwaard, dat krom als zeis met gloed beloopen, en het heir van duizenden stond stil - een donkere wal-van-levens door laatste zon bevaagd, waarboven tintelden al starren uit tulpen donkering van blauw.

In neveling van zilverschijn de drommen zich verspreidden, en op den bleeken zandwoestijn, die had de heimenis van zee, werd om den burcht een kring van vuur aangestoken, waarin de toren blank stond in onrustig licht met kruisvlag op de tinne, die rood op sneeuwveld toonde.

* * *

De nacht ging stil voorbij, en de kruisvaarders op wacht geen onraad door de gaten zagen.

De Saracenen donkere groepen, die om de vuren lagen, en menschen-vormen ingehuld met schijnsel overloopen, dat, toen de vlammen doofden, verdween voor maneschijn, waarin gestalten soms zoo blank-en-onbewegelijk lagen alsof door ruige vorst verstard.

Maar voor de slapende armey stíl reden ruiters rond, en op de plekken waar het zand bleek-schitterde als strand bedekt met zout-kristallen, man-en-paard één zuivere gestalt rank in den vollen schijn, die zilver-blauwde het metaal van kap en pantsering.

En in den burcht, waar tusschen grijze muren de onderschepte maan als lichte-waas in droome hing, ook rust door slaap gekomen. In hoeken waar dat schaduw viel, de kruisvaarders lagen neder met onrust wel door droomen-van-krijgsgewoel-en-strijd; armen dreigden soms onzeker, en aangezichten gansch verwrongen in schaduw vaal van dooden leken.

XI.

Het aarzelende dagen, dat op het binnenplein door spleten in de muren gleed, grauw toonde kristenstrijders, die biddend neergeknield op steenen beelden leken.

Ten strijde gansch gerust in vroomheid zij verzonken, de handen saâm, de hoofden neergebogen, en het stil geluid-van-prevelen der vele monden ging naar den hemel op, die bleekte door het schemer heen.

Een monnik door het burre kleed in donkerheid gehuld had eerst de mis bediend, en het outaer een gewijden steen, die op den kruistocht meegenomen.

Zijn handen bleek als van een doode, de hostie hadden toegereikt aan de krijgers voor hem neergezonken in zuiverste ootmoedigheid.

Gelouterd voor den strijd, hun aandrift sterk voor vrome daden, en met groot ongeduld de aanval door hen werd verwacht.

* * *

De lucht, in blending door de zon, van zware wolken soms betrokken, en fel de schijn, die oversloeg-met-vlagen de dorheid van den zandwoestijn en het heir der Oosterlingen, dat in een wondere pracht zich grimmig voor den strijd bereidde - dàn schitterde met buigzaamheid de damascener borst-kurassen van Saracenen fier te paard - dàn ebben-bronsden negerslaven, die naakt met olieën besmeerd slechts bontheid om de lendenen droegen - dàn sloeg de zon in het blauwe staal van tweehands strijdgisarmen - dàn was een fonkelend clareeren van gemmen en balaisen op kostbare bardeering, en in het gulden laaien de hooge schraalheid van kameelen in ruigelijk bruineeren droeg tusschen steun der bulten de onschuld-in-couleur door Arabieren wit omhuld, die schuin op het zaal als vrouwen zaten.

Maar ook van duisternissen wel beslaan, alsof van regen schaduw trok, was het onzalige bedrijf der donkere gestalten, wier talrijkheid was een bedrang, dat de ruine gansch omvaamde in dreiging, die tot daden kwam

(*Slot volgt.*)

De philosophie van het Boeddhisme. Door Dr. C.J. Wijnaendts Francken.

Tot de verhevenste, diepzinnigste en indrukwekkendste wereldbeschouwingen behoort die van het Boeddhisme.

De geschiedenis der wijsbegeerte pleegt aan te vangen bij die der Grieken. Dit is verklaarbaar: eensdeels uit de classiek-humanistische gymnasiale opleiding tot de hoogeschool, anderdeels uit den grooten invloed der classieke oudheid op onzen tijd door middel van scholastiek, renaissance en andere geestesstroomingen.

Evenwel, niet minder kennenswaardig is de Indische philosophie, sedert nog geen eeuw - te beginnen met mannen als Burnouf en Weber - in Europa ernstig bestudeerd.

Niet alleen om haar eerbiedwaardigen ouderdom en eigenaardig karakter, maar tevens omdat ook zij niet heeft nagelaten in den nieuweren tijd grooten invloed te oefenen op het denken der Westerlingen. Wij herinneren slechts aan Schopenhauer en zijn volgelingen; of aan de zoo verbreide theosophie, die de meeste harer leeringen aan het Oosten ontleende. Zelfs is het niet onwaarschijnlijk dat reeds eenige Grieksche wijsgeerige scholen, blijkens hare mystieke en ascetische elementen, die aan het volkskarakter vreemd waren, zulk een invloed ondervonden hebben; en volgens sommigen kan hetzelfde getuigd worden van de Christelijke leer.

In het navolgend opstel nu wil ik een overzicht geven van de grondtrekken der Boeddhistische wijsbegeerte.

Inzonderheid wil ik daarbij trachten, met weglating van ondergeschikte punten, den onderlingen samenhang der verschillende

deelen te teekenen, alsmede te wijzen op zekere punten van overeenkomst met andere wijsgeerige stelsels.

De studie toch der Indische godsdiensten is grootendeels overgelaten aan taalvorschers en geschiedkundigen, bij wie uit den aard der zaak, - al zijn er schitterende uitzonderingen als Oldenberg, Deussen, Rhys Davids, - de beoefening van het strikt wijsgeerig gedeelte veelal te kort komt; of deze bevindt zich in handen van aanhangers der theosophie, die niet altijd onbevooroordeeld en bedoelingloos te werk gaan.

Uitsluitend het *zuidelijk* Boeddhisme, zooals dit nog verbreid is in Ceylon, Birma en Siam en neergelegd werd in de Pitaka's, wensch ik hier te behandelen.

Het zoogenaamd *noordelijk* Boeddhisme toch van Thibet, Nepal, China, Japan en Mongolië, zooals dit werd vastgesteld op het concilie van Kashmir, wordt algemeen door deskundigen geacht de oorspronkelijke leer op veel minder zuivere wijze te vertolken en tal van later ingeslopen verbasteringen te bevatten.

I.

Volgens logische volgorde zouden wij in onze uiteenzetting het best aanvangen met het *kenleerig* gedeelte.

Evenwel de kenleer met haar onderzoek naar den aard, den oorsprong en de grenzen onzer kennis, dagteekent als afzonderlijk wijsgeerig leervak eerst van zeer veel *later* tijden.

Maar al is zij ook niet als zoodanig, d.i. als bizonder probleem, door het Boeddhisme beoefend, dit neemt niet weg dat dit zich te dien opzichte kenmerkt door een zuiver *idealistisch* karakter.

Alles wat wij in zijn waren aard meenen waar te nemen, is niet anders dan schijngestalte: de zinnelijke wereld is ons slechts bekend in verschijningsvormen zonder reëelen inhoud of achtergrond.

De wereld gaat op in een reeks van *indrukken*, wier inhoud geen zuivere weerspiegeling is van een buiten ons liggende realiteit, maar vol is van dwaalbeelden en schijngestalten.

Gelijk bekend, leerde eeuwen later Berkeley een ‘esse est percipi’: slechts de *psychische* wereld is ons primair gegeven,

en al het overige, de gansche door ons als bestaande aangenomen buitenwereld, is eerst *secundair* daaruit afgeleid.

Bij hem voerde die overweging tot de aanneming eener *Godheid* als grond van alle dingen.

Het Boeddhisme evenwel voert als eindpunt tot *nihilisme.*

Niet alleen, zoo leert het, is een absoluut kennen en doorgronden ons onmogelijk en kunnen wij ons niet verheffen boven eene bedriegelijke phaenomenalistische kennis der dingen, maar er bestaat ook in 't geheel geen ‘ding an sich’, geen onveranderlijke en gelijkblijvende substantie.

Ook in onzen tijd leerde een Schopenhauer: ‘Die Welt ist meine Vorstellung’.

Maar hij nam toch het *bestaan* aan eener intelligibele wereld, het bestaan van een absoluut wezen der dingen, hoe onvolkomen en gebrekkig slechts dit ons bekend was.

In het Boeddhisme daarentegen valt het absolute weg, er bestaat niets anders dan een eindeloos wisselende reeks van *verschijningsvormen.*

II.

In verband met het voorgaande baart het geen verwondering, dat het Boeddhisme geen uitgewerkte metaphysica geeft.

Het draagt een streng *agnostisch* karakter.

Het aanvaardt de beperkte omgrenzing van ons bevattingsvermogen en erkent onomwonden de onoplosbaarheid van tal van vraagstukken, die zich wel aan ons opdringen, maar waarvoor slechts schijnoplossingen te geven zijn.

Het heeft den moed eerlijk het ignoramus et ignorabimus te bekennen, en het zoekt geen afgerond volledig systeem te geven ten koste van den waarheidszin.

Het wenscht zich niet te verliezen in phantastische bespiegelingen; het geeft geen theorieën omtrent eindoorzaken en einddoeleinden, noch doet het pogingen om ononthulbare mysteriën op te lossen, als daar zijn die van het ontstaan der wereld, van het wezen der oneindigheid, van het doel des levens of van den oorsprong der oorzakelijkheid.

Want zulke pogingen zijn slechts zinloos.

De kennis van den oorsprong en het wezen der dingen blijft ons volkomen onbereikbaar; die te willen opsporen en doorgronden is niet anders dan een dwaas en nutteloos beginnen: wat buiten de spheer ligt van ons kenvermogen, kan zelfs geen Boeddha oplossen.

In dit opzicht vinden wij een groote overeenstemming met het moderne *positivisme.*

Ook hier wordt een vertrouwbare kennis omtrent al dergelijke punten ten eenenmale onmogelijk geacht. Wij blijven daaromtrent in 't duister rondwaren, en elk zoeken daarnaar is wetenschappelijk onvruchtbaar.

Het Boeddhisme evenwel acht het zich bezighouden met zulke vraagstukken niet alleen vruchteloos, maar het acht dit ook onnuttig, waardeloos en zelfs schadelijk en afkeurenswaardig: het is niet anders dan een ijdele krachtsverspilling.

Immers het peinzen over onoplosbare metaphysische raadselen trekt de aandacht af van de ware levensvragen; het verstompt den geest ‘gelijk het mes zijne scherpte inboet, wanneer er onpassende dingen mede gesneden worden.’

Ook op *moreele* gronden is het Boeddhisme afkeerig van alle onvruchtbare bespiegeling: - daarin niet ongelijk aan het moderne *pragmatisme* met zijn leer dat slechts datgene, wat vruchtbaar is voor ons leven en handelen, waarde bezit en in waarheid *goed* te noemen is.

Want volgens het Boeddhisme heeft al ons weten voor ons slechts beteekenis, in zooverre het ons inzicht verruimt omtrent de oorzaak en de opheffing van het lijden.

Vragen daarentegen naar de al dan niet overeenstemming van lichaam en ziel en dergelijke zijn tot niets nut; zij dragen niets bij tot ons waar geluk en onze verlossing. Wij moeten handelen als een heelmeester, die de wonde uitsnijdt zonder zich eerst af te vragen vanwaar zij afkomstig is, totdat wellicht de patiënt reeds is overleden alvorens nog met de operatie werd aangevangen.

Vandaar dat, als een der leerlingen bij Boeddha, den verlichte, aandringt op een antwoord aangaande dergelijke vraagstukken, hij tot antwoord krijgt: ‘Indien dit de prijs is, tegen welken

gij zijn volgeling wilt worden, te weten of de wereld eeuwig is of niet, begrensd of onbegrensd; of de levenskracht met het lichaam identisch is of daarvan onderscheiden, of de volmaakte discipel na den dood voortleeft of niet, tegelijk voortleeft en niet voortleeft, of noch voortleeft noch niet voortleeft, - indien dit de prijs is, dien gij verlangt, zoo kunt gij mijn volgeling niet worden.'

III.

Wij zagen boven, dat volgens het Boeddhisme de wereld zich aan ons voordoet als een eindelooze reeks van *wisselende* verschijningsvormen.

Inderdaad, niets is blijvend of eeuwig; alles ontstaat en vergaat; alles is vergankelijk.

Er is geen *zijn*, slechts *wording.*

Nergens vinden wij duurzaamheid, maar overal verandering, overal beweging en wisseling.

Gelijk Heraclitus, zoo leert ook Boeddha het *παντα ρε□*: *verandering* is het eenig werkelijke.

Alle duurzaamheid en standvastigheid zijn slechts schijn en dwaling: er bestaat slechts een onophoudelijk *worden* en *vergaan.*

In aanleg vinden wij hier het denkbeeld van *evolutie.*

Het heden bevat de kiemen voor de toekomst, gelijk het heden ontsproten is uit het verleden.

Eene schepping uit niets wordt verworpen: het heelal is niet geschapen, maar ontwikkelt zich volgens een vaste noodzakelijkheid.

Zocht het Brahmanisme in het worden het zijnde, in het wisselende het substantieel blijvende te ontdekken, het Boeddhisme omgekeerd zocht in het schijnbaar zijnde het wordende.

IV.

Aan die voordurende wisseling nu is ook de *ziel* onderworpen, evengoed als het lichaam.

Want er bestaat geen zelfstandige, ondeelbare ziel, geen standvastig onveranderlijk ik, slechts een reeks van wisselende indrukken en voorstellingen, van opeenvolgende bewustzijnstoestanden.

Uit deze is ons *ik* opgebouwd; want dit is niet iets afzonderlijks, daarvan afgescheidens.

Bijgevolg is ook onze persoonlijkheid nimmer zichzelve gelijkblijvend, maar onophoudelijk zich wijzigend, gelijk een stroomende rivier telkens is saamgesteld uit andere bestanddeelen.

Het is een waan, te meenen dat te midden van al het vergankelijke wijzelven eene vaste en onafhankelijke eenheid zouden vormen.

In werkelijkheid zijn wij niet meer zelfstandig dan een golf in den oceaan, vormen wij slechts tijdelijke schakels in een onafgebroken keten.

Het is slechts een metaphysische inbeelding zich een zelfstandig en onafhankelijk bestaan toe te kennen; en juist die waan is het, die oorzaak wordt van 's menschen begeerig streven en daarmee van al zijn ellende.

De wagenmenner jaagt door het veld, en in zijn snelle vlucht voelt hij zich als behoorde hij bijkans niet meer tot de aarde.

Maar de wijze, die als een torenwachter uitkijkt, het geheel overziende, vermag hem nauwelijks te onderscheiden, en het is hem als kroop de wagen voort.

Zoo wil de mensch in zijn waan steeds meer beteekenen dan hij in werkelijkheid is, meer zijn dan een onzichtbaar stipje in het wereldal.

Maar het Boeddhisme doet hem dien trots afleggen en leert hem zich niet meer te achten dan een atoom, dat willens of onwillens meegevoerd wordt in 's werelds loop.

V.

Uit het voorgaande volgt als vanzelf, dat van eene *persoonlijke* onsterfelijkheid geen sprake zijn kan; zij is voor het Boeddhisme eene ongerijmdheid.

Eensdeels uit hoofde van *verstandelijke* besluiten, voortvloeiende uit de voorgedragen zielstheorie.

Want waar geen zelfstandige ziel bestaat, daar is ook geen plaats voor een zelfstandig *voortbestaan* der ziel.

En iets wat onophoudelijk in verandering is begrepen, kan onmogelijk in eene vaste gedaante *eeuwig* voortbestaan.

Zoo zijn wij slechts voorbijgaande verschijnselen als eene rimpeling op het watervlak.

Maar anderdeels ook op *moreele* gronden is de aanneming eener persoonlijke onsterfelijkheid te verwerpen.

De Boeddhistische lijdenstheorie toch sluit de wenschelijkheid uit van een eeuwig voortbestaan, doet den prikkel tot een verlangen daarnaar ontbreken.

Nu is welbekend de *wensch* veelal de vader der gedachten. Vandaar des Christens hoop op en verzekerdheid van een eeuwig leven.

De Indiër daarentegen heeft een *ander* ideaal voor oogen; bij hem is dit niet belichaamd in een voortbestaan maar in een absolute rust, een algeheele bevrijding van persoonlijke levensdrang.

Daarenboven, de hoop op persoonlijke onsterfelijkheid is in wezen niet anders dan een vorm van *egoïsme*, dat zich uitstrekt tot over het graf, een hechten aan eigen bestaan en aan voortzetting van persoonlijk leven.

Dit nu is in lijnrechten strijd met de moraal van het Boeddhisme.

Want deze leert, naar wij zien zullen, dat juist de wensch naar *persoonlijk* voortbestaan dient te worden afgeschud als eene dwaling en als een voor 's menschen zedelijke ontplooiïng hinderlijke keten.

VI.

Is alzoo eene persoonlijke onsterfelijkheid onaannemelijk, wèl bestaat er een *moreele* onsterfelijkheid.

Deze vindt hare belichaming in de zoogenaamde *Karma*-leer.

Volgens deze is de wet der *causaliteit* onvergankelijk en onveranderlijk.

Die wet is het, welke alomgeldig het gansch heelal beheerscht in al zijn verschijningsvormen.

Geen enkele uitzondering op haar is mogelijk; hare werking te ontvlieden is ondoenlijk.

Die onverbiddelijke causaliteit nu wordt door de Karma-leer toegepast op *moreel* gebied.

Want ook in de zedelijke wereld heerscht de meest strenge noodzakelijkheid, die door niets valt te keeren.

Wat de mensch zaait, dat zal hij ook oogsten.

Nooit ofte nimmer vermogen wij de gevolgen onzer daden te ontkomen, 'niet in het luchtruim, noch der zeeën diepten; niet in het diepst verborgen hol, noch ergens elders in de wereld.'

Alle pogingen daartoe zijn ten eenenmale vruchteloos; en noch smeekgebeden, noch berouw vermogen het eenmaal gebeurde ongedaan te maken of deszelfs gevolgen op te heffen.

Ten allen tijde heeft de mensch zich afgevraagd: vanwaar het *leed* en vanwaar het *kwaad?*

Ook voor den godsdienstige blijven zonde en leed een *mysterie*, weinig te rijmen als deze vallen met de almacht en de algoedheid Gods.

Daarnevens rijst voor dezen een tweede vraag, namelijk deze: Waarom, gegeven eenmaal dat kwaad en leed bestaan, heerscht er geen *evenredigheid* tusschen deugd en geluk, tusschen zonde en smart? Hoe toch valt de ontstentenis daarvan, de schrille tegenstellingen die hier heerschen, te rijmen met een *rechtvaardig* God?

Maar ook afgezien van elk Godsgeloof en elke Godsvoorstelling, komt het in ons levend rechtvaardigheidsgevoel in opstand tegen onze waarneming en vraagt het eene vergelding als wij hier op aarde niet verwezenlijkt zien.

Het Boeddhisme nu zoekt aan de eischen van dat rechtvaardigheidsgevoel tegemoet te komen door zijn Karma-leer.

Op den duur toch zal volgens haar de deugd steeds haar belooning, het kwaad zijn bestraffing vinden, zij het dan al niet in *dit* leven, dan toch in *toekomstige* levens.

Want zelven als persoonlijkheid gaan wij wel ten gronde, maar ons *moreel* bestaan vindt zijne voortzetting in na ons komende individuen, als een soort van *zedelijke* wedergeboorte.

Het is als eene vlam, die aan eene andere wordt aangestoken, als de opeenvolgende leeftijden in eens menschen leven.

De vlam is eene andere vlam en toch dezelfde vlam; in elken volgenden leeftijd is men een andere persoonlijkheid en toch ook dezelfde persoonlijkheid.

VII.

Deze theorie, hoe verheven ook, geeft niettemin aanleiding tot zekere bedenkingen.

Wij zagen vroeger, dat er na den dood geen voortzetting of identiteit van *bewustzijn* plaats heeft.

Maar alsdan is moeilijk in te zien hoe eene identiteit van *persoonlijkheid* zou kunnen worden aanvaard.

En indien deze vervalt, hoe kan er dan sprake zijn van een later persoonlijk lijden ten gevolge van onvolkomenheden in vroegere existenties.

Hoe kan men dan verwachten, dat de Karma een prikkel zal vormen tot deugdbetrachting, tenzij men zich plaatst op een standpunt van onbegrensd altruïsme ter wille van komende geslachten, die niet eenmaal zich het verband met ons bewust zullen zijn.

Een tweede bedenking is deze: uitgegaan wordt van de hypothese, dat waar *lijden* gevonden wordt, dit noodwendig wijst op een voorafgaande *schuld* in vóórlevens.

Maar teveel wordt hierbij het *collectieve* lijden teruggebracht tot een *individueel* lijden. Het individu wordt teveel beschouwd als een moreele eenheid, te weinig als deel van een grooter geheel, in dien zin dat wèl zijn deugd en ondeugd noodwendig vruchten zullen dragen, maar dat daarom nog niet *hijzelf* die behoeft te plukken, *hijzelf* behoeft te lijden of te genieten voor wat hij deed.

Zeer zeker worden de zonden van een voorgeslacht gestraft aan een nageslacht, maar niet in dien zin dat elke persoonlijke misdraging zich wreekt aan één enkel bepaald individu.

Dit alles neemt niet weg dat, ook al worden niet alle logische

bezwaren en moeilijkheden erdoor opgeheven, de karmaleer een hooge *berusting* vermag te schenken, de rechtvaardigheidsbehoefte van velen vermag te bevredigen, en dan ook overgenomen is in de huidige theosophie met hare reïncarnatieleer.

Voortgesproten uit de waarneming van het lijden van rechtvaardigen, het genieten van boozen, leert zij eene *vergelding* ook zonder *vergelder.*

Zij is een leer, uitgedacht ter geteugeling der zelfzucht, tot drijfveer voor zedelijke gedraging, tot kweeking van berusting in lotsbedeeling.

Maar zij blijft met dat al niet anders dan eene onbewijsbare hypothese; een leerstuk, voortvloeiende uit *zedelijke*, niet uit strikt *verstandelijke* overwegingen, en uitgaande van de *juistheid* onzer inzichten omtrent rechtvaardigheid, onzer zedelijke beoordeeling en onderscheiding van goed en kwaad.

Maar het staat te bezien of deze wel eene *kosmische* waarheid vertolken, geldig voor het heelal in zijn geheel; en of niet 's werelds loop is geregeld op een gansch andere wijze dan ons beperkt doorzicht zich dien opbouwt, zonder zich te richten naar de voorstellingen die wij menschenkinderen ons er van believen te vormen.

VIII.

Keeren wij terug tot de uiteenzetting der Boeddhistische wijsbegeerte.

Grondelement van deze is het *lijden* of dukha; dáárin is de geheele leer als geconcentreerd.

Want dit leerstuk omvat alle andere, ‘gelijk het voetspoor van den olifant dat van elk ander wezen.’

Slechts één ding, zegt Boeddha, verkondig ik u, heden als gisteren: het lijden en deszelfs vernietiging.

Want het lijden is als een gezang, dat ons allen eeuwig in de ooren ruischt.

Slechts voor hem dus, die het leven als een *lijden* opvat, kan de Boeddhistische leer waarde hebben, slechts door hem kan zij aanvaard worden.

Voor hem daarentegen, die het leven *niet* als zoodanig inziet, is zij eene ongerijmdheid.

IX.

Welke nu is de bron en oorzaak van al dat lijden.

Zij is te zoeken in de tanha of *levensdorst*, in het begeertevol streven naar genietingen, naar macht, naar bestaan.

Deze is het, die onder eindelooze zorgen en beslommeringen voert tot een onophoudelijk najagen van allerlei schijngenot en denkbeeldig geluk, welks bereiking slechts teleurstelling vermag te baren.

En in wezen is die onleschbare levensdorst terug te brengen tot een zoeken van, een bezigzijn met zichzelven, een egoïsme of liever *egocentrisme*, een overdreven waardehechting aan eigen persoonlijkheid en zelfbehoud.

Maar, naar wij zagen, volgens het Boeddhisme is eene zelfstandige individualiteit niet bestaande.

Het is dan ook in laatste instantie de *onkunde* of avya, die ons doet streven naar allerlei persoonlijke bestaansuitingen. Onze onkunde is het, die ons het onwerkelijke als werkelijk voortoovert; zij is het, die ons het waardelooze doet nastreven en daarmede grondoorzaak wordt van al onze ellende.

Vóór alles dus moet die onkunde, dat verkeerde inzicht bestreden worden, wil eene verlossing van het lijden mogelijk zijn.

X.

Groote verschilpunten treffen wij hier aan met het Christendom.

Hier toch wordt het lijden voorgesteld als een straf voor *zonde*; niet slechts voor eigen zonde, maar ook voor die van het voorgeslacht: erfzonde, waarmede wij van onze geboorte af aan belast zijn, maar waarvoor zij toch boete moeten doen en genade ontvangen.

Het lijden verder wordt hier tot een middel ter verbetering en zedelijke volmaking, een noodwendig stadium in het aardsche tijdperk ter bereiking van latere hemelsche zaligheid.

In het Boeddhisme daarentegen vloeit het lijden voort uit het *leven zelf*, is het een noodwendig bestanddeel van elk streven, hangt het 't leven aan als de gloed het vuur, de vochtigheid het water.

Het lijden is een uitvloeisel van de ijzeren wet der *oorzakelijkheid*, niet van een schuld in Christelijken trant d.i. van een zonde in den zin van opstand tegen God.

In plaats van het theologisch-metaphysisch begrip *zonde* treedt het realistisch-psychologisch begrip *lijden.*

Gelijk bekend, vinden wij een soortgelijke leer bij *Schopenhauer.*

In zijn ethiek vertoont diens wijsgeerig stelsel de grootste overeenkomst met de Indische, aan welke voor een groot deel de elementen ontleend werden.

Ook bij hem draagt alle lust slechts een *negatief* karakter, in zooverre deze niet anders zijn kan dan eene opheffing of bevrijding van eene voorafgaande smart d.i. van een positief lijden, voortvloeiende uit het streven naar het nog niet bereikte begeerde.

Ook hier is alle lijden een gevolg van een voluntaristisch gedachten *levenswil*, aan welken het intellect is onderworpen dat eerst secundair een rol speelt.

Die blinde wil is het, die ons nimmer met rust laat, ons voortdurend voortzweept en steeds een schijngeluk doet najagen.

XI.

Zien wij thans welken weg ons het Boeddhisme wijst ter *opheffing* van dat lijden.

Die opheffing kan slechts door onszelven bewerkstelligd worden, door *eigen* krachtsinspanning, niet door eenige acte van genade, noch door de werkzaamheid van iemand anders, wie ook.

Verlossing van het lijden is slechts te vinden in eene *uitdooving* der begeerten. Want wie den levenslust bedwingt, diens kwalen glijden van hem af gelijk de dauwdruppel van het lotusblad. Zijn ziel komt niet meer in oproer, gelijk een klok die in stukken sprong geen stormgelui meer van zich afgeeft. Geen leed vermag hem te treffen, evenmin als een naaldspits vermag door te dringen in een zaadkorrel.

Slechts door wegneming van zijn ware oorzaak is het lijden op te heffen, namelijk door verloochening der persoonlijkheid die de wortel is van alle kwaad.

Die verloochening toch gaat parallel met opheffing van lijden; beide zijn onafscheidelijk samen verbonden.

M.a.w. er moet gestreefd naar eene opheffing van elk individueel willen, gegrondvest als dit is op den waan der ik-voorstelling.

Alle begeerte moet worden uitgedoofd als wortelend in wanbegrippen, uitgebluscht ook alle hartstochtelijke aandriften en gemoedsbewegingen, die slechts leed kunnen baren.

Hetzelfde geldt ook van de *liefde.* 'Wie honderdvoud liefheeft, heeft ook honderdvoud leed; slechts wie liefde en haat niet kent, is bevrijd van boeien. Waar niets dierbaar is, ontstaat geen verdriet; gelukkig en onbekommerd daarom zij, die in de wereld niets dierbaars hebben.'

Uit dit alles volgt eene aanprijzing der *onaandoenlijkheid* of ataraxie.

Immers is deze eenmaal bereikt, dan kan geen leed meer vat op ons hebben.

Ook van Boeddha zelf wordt nimmer verhaald dat hij lachte of weende; in tegenstelling van Jezus, die toornde over Phariseeërs en wisselaars en jammerde over zijn geliefd Jerusalem.

XII.

De kroon op het werk der verlossing wordt gezet door het *Nirvana.*

Eerst wanneer wij dien staat bereikt hebben, zijn wij geheel ontkomen aan den eeuwigen maalstroom of Sansara, verlost van alle verdere wedergeboorte met haar telkens vernieuwde bestaansvormen, die alle steeds weer lijden baren.

De eenige ware bevrijding toch van leed is te vinden in ongestoorde *rust;* eerst daarmede houdt elke bron van lijden op.

Die geluksstaat nu is niet te bereiken door eene verkrijging der begeerde en nagestreefde dingen, maar alleen door een quiëtistisch niet-streven, een ontstentenis van alle begeeren. Eerst

langs dien weg blijft men bewaard voor verdere teleurstelling.

Het Nirvana vertegenwoordigt een staat van volslagen *willoosheid.*

Naar de mate deze bereikt wordt, verdwijnt alle hechten aan het leven, vervalt alle smart van scheiding enz.

Naar de mate de schijn van eigen bestaan tot ons besef is doorgedrongen, beseffen wij ook het waardelooze van alle begeeren en streven, leeren wij ware vrede en berusting kennen.

Naar die mate treedt rust in plaats van strijd, tevredenheid in plaats van begeerte, onaandoenlijkheid in plaats van hartstocht.

XIII.

Hoe nu hebben wij ons dat Nirvana voor te stellen?

Veelvuldig is er over die vraag gestreden, want Boeddha zelf heeft daarop geen duidelijk antwoord gegeven, eene afdoende beslissing vermeden.

Het wezen van het Nirvana werd door hem inzonderheid omschreven door *negatieve* eigenschappen, bovenal gekenmerkt als een zielsstaat van rust; want vóór alles komt het aan op den geestestoestand waarin men verkeert.

De *physieke* dood treedt daarbij in beteekenis volkomen op den achtergrond; en hoe zeldzaam het ook wezen moge, de mogelijkheid is niet uitgesloten dat het Nirvana reeds *tijdens het leven* bereikt wordt.

In geen geval ook is de verwerving van het Nirvana te verhaasten door onnutte zelfkwelling of door *zelfmoord*; integendeel, die laatste geeft geen blijk van de gevorderde wilsuitblussching, maar is veeleer een der sterkste uitingen van wilsleven, waardoor de Karma niet wordt opgeheven, maar alleen eene wisseling van schouwtooneel wordt in 't leven geroepen en de bereiking van het Nirvana vertraagd.

XIV.

Vatten wij het tot dusver besprokene in enkele weinige woorden samen.

Wij kennen slechts een reeks van schijngestalten.

Deze zijn eeuwig wisselend en voorbijgaand.

Ook de ziel is niet anders dan een veranderlijk samenstel van bewustzijnstoestanden.

Onze onkunde schept waanvoorstellingen omtrent onze persoonlijkheid en voert tot een onophoudelijk streven en begeeren.

Dat streven en begeeren voert tot een eindeloos lijden.

Dat lijden is slechts op te heffen door dooding van het wilsleven.

Zijn volkomen opheffing vindt het lijden in het Nirvana.

XV.

Het Boeddhisme is niet in den eigenlijken zin des woords een *godsdienst*, waar het niet eenmaal het bestaan van een God predikt.

Evenmin is het een volledig wijsgeerig stelsel te noemen, waar het zich zooveel mogelijk onthoudt van alle metaphysica.

Bovenal en in de eerste plaats is het eene *moraalphilosophie*, eene levensbeschouwing, waarin intellectueele denkbeelden en religieuse sentimenten zijn dooreengeweven.

De moraal toch wordt van meer waarde en beteekenis geacht dan eenig ander deel van wijsbegeerte; elk weten slechts gewaardeerd in zooverre het middel is ter verlossing.

De metaphysische bespiegeling in één woord wordt achtergesteld bij de ethiek.

De moraal nu wordt opgebouwd niet op een *gelooven*, maar op een *weten.*

Ons geheele zijn toch is vrucht van ons *denken:* dáárin wortelen al onze woorden en daden.

Zedelijkheid en kennis worden in nauw verband gebracht. De eerste is onafscheidelijk van de laatste; deugd en het rechte weten zijn als twee kanten van éénzelfde verschijnsel.

Want *onkunde* is de bron van alle kwaad; zonde en leed berusten ten slotte op dwaling en wanbegrip.

De bestrijding der onkunde dus in het doel der moraal, de doorziening van het juiste pad het eenig middel ter verlossing.

De willoosheid, die voor die verlossing noodig is, is nimmer te bereiken door eenige wilsdaad, - hetgeen eene ongerijmdheid ware, - zij kan slechts de vrucht zijn van een juist *inzicht* in het wezen en de waarde der dingen.

Bijgevolg is de deugd *leerbaar*, evenals bij Socrates.

Maar zij is slechts te bereiken door eigen krachtinspanning.

Geen bovennatuurlijke inspiratie, noch goddelijke hulp of bemiddeling vermogen haar tot stand te brengen: ook Boeddha zelf wordt niet voorgesteld als eene vleeschwording des woords, noch als een middelaar bij God, die vergeving van zonden zou vermogen te bewerkstelligen.

Ook hij is een mensch, van hoe groote volkomenheid ook; geen bovennatuurlijk wezen, slechts een alwijze raadgever, padvinder en zedelijke geneesmeester.

XVI.

Evenals de Samkhya-philosophie, zoo is ook het Boeddhisme volstrekt *atheïstisch.*

Nergens wordt van een God gesproken of deze ter verklaring te hulp geroepen; nergens gewaagd van een goddelijke openbaring.

Het Godsbegrip is aan het Boeddhisme zóó ten eenenmale vreemd, dat het niet eens wordt bestreden, het Godsbestaan niet eens geloochend wordt.

Bijgevolg is er geen sprake van eene *schepping* in oud-testamentischen zin.

Evenmin van een goedertieren, liefhebbend *Vader*, die zou moeten vereerd en aangebeden worden.

Bij de absolute causaliteitswet en Karmaleer is voor eenen zoodanige geen plaats: hij ware gedoemd tot eene volstrekte onwerkzaamheid en machteloosheid.

Een willekeurig ingrijpend God toch ware in onverzoenlijken strijd met alle vaste wetmatigheid.

Zoodoende is er ook geen sprake van eenige *gebedsverhooring*, die noodwendige gevolgen zou vermogen af te wenden.

Te meenen dat men daardoor 's werelds loop zou kunnen wijzigen, ware even dolzinnig als te meenen dat men den tegenoverliggenden oever eener rivier tot zich zou kunnen doen overkomen.

In 't algemeen is het Boeddhisme eene leer vol ontkenningen of *negaties*: geen God, geen zelfstandigheid, geen persoonlijke on-

sterfelijkheid, geen geloof, geen openbaring, geen gebedsverhooring.

Maar door de ontstentenis van alle met het verstand in botsing komende ongerijmdheid en leerstelligheid, kenmerkt het zich door groote *verdraagzaamheid.*

Daardoor ook, zich onthoudend van onbewijsbare metaphysische leerstukken, komt het niet in strijd met de wetenschap.

Het predikt eene causaliteit en eene evolutie, waarin in nuce de wet van het behoud van kracht als ligt opgesloten; en in zijn phaenomenalisme en zielsleer sluit het zich in voorstellingen en uitkomsten aan aan de moderne psychologie en het positivisme.

XVII.

De Boeddhistische leer draagt een sterk *pessimistisch* karakter.

Trouwens ook in het oorspronkelijk *Christendom* vinden wij een zeer donkeren kijk op het leven: ook hier vindt men een diep doordrongen zijn van de onvolkomenheden dezer wereld, wordt gesproken van een aardsch tranendal en het zwaartepunt verlegd naar een leven hiernamaals, waartoe dit aardsche leven slechts is voorbereiding.

In *alle* godsdiensten zetelt een pessimistische achtergrond, een onbevredigd zich gevoelen met het heden, een hunkeren naar een betere toekomst.

Toch ware het verkeerd de Boeddhistische lijdensleer te vereenzelvigen met een melancholisch, oppervlakkig, emotioneel duisterzien.

Maar wèl behelst zij een gansch andere levensbeschouwing dan die der *Classieken*, zooals deze haar hoogtepunt bereikte in Griekenland's bloeitijd.

Hier toch werd het leven aangemerkt als iets schoons en goeds, bezien als iets begeerenswaardigs, en werden de beschikbare genietingen niet versmaad.

Hier ook heerschte een cultus der persoonlijkheid, een uitleven van de in deze vervatte krachten, een beoefening van uitgezochte levenskunst.

XVIII.

In verband met zijn pessimistische levensvisie staat het *passief* karakter der Boeddhistische moraal.

Deze bestaat meer uit *verboden*, dan uit *geboden;* en een actief optreden wordt niet door haar gepredikt noch aangemoedigd.

Integendeel, de voortreffelijkheid die zij voorstaat, bestaat veeleer in een zich onthouden; en de hoogste zaligheid, die te bereiken valt, wordt gezocht in eene berustende ontstentenis van alle streven.

Wij hebben hier te doen met een fundamenteel onderscheid tusschen de Oostersche en de Westersche levensbeschouwing, een onderscheid dat zeer zeker samenhangt met verschillen in klimaat en temperatuur, bodem en levensverhoudingen.

Bij ons Westerlingen een *levensdrift*, die zich uitspreekt tot in het geloof in een leven hiernamaals, welk geloof voor de menigte zelfs wordt tot hoeksteen van het zedelijk gedragen.

Bij den Indiër daarentegen een ideaal van *zelfoplossing*, van opgaan in het Al, van verlies van elk persoonlijk bestaan.

Vandaar zijn onverschilligheid voor maatschappelijke vraagstukken, zijn gemis ook aan historischen zin.

Want liever dan met de steeds wisselende werkelijkheid, houdt hij zich bezig met den ondergrond der dingen, die niet afhankelijk is van allerlei toevallige stroomingen en omstandigheden.

Hetzelfde vinden wij bij *Schopenhauer:* ook voor hem is de geschiedenis niet anders dan een wetenschappelijk waardelooze reeks van gebeurtenissen, die slechts een eindelooze herhaling vormen van hetzelfde onder wisselende namen en vormen.

XIX.

Gelijk gezegd, het Boeddhisme voert tot overpeinzing, tot medelijden en vredelievendheid, maar niet tot *actie*, niet tot eene ontplooiïng van individueele werkzaamheid ten dienste van het algemeen welzijn.

Hier staan wij voor eene ondempbare klove tusschen het Oosten en het Westen. Onwillekeurig rijst daarbij de vraag, welke van beide opvattingen als juister te verkiezen is, de vraag of niet in menig opzicht de kalme, beschouwende, zielsrust aanbrengende levensvisie van den Oosterling de voorkeur verdient boven het koortsachtig verhitte en gejaagde leven van ons Westerlingen, dat telkens nieuwe behoeften schept, nieuwe begeerten kweekt en den mensch met al zijn beschaving en verfijning gevoeliger maakt voor lijden.

Maar welk antwoord wij op die vraag ook geven, op straffe van isolement en uitstooting moeten wij willens of onwillens mede op den eenmaal ingeslagen weg. In *onze* maatschappij is het Boeddhistisch ideaal niet te verwezenlijken.

Ten slotte zouden wij nog kunnen treden in eene vergelijkende waardeering van het Boeddhisme en het Christendom.

Evenwel deze ware hier niet op hare plaats.

In alle godsdiensten der aarde en in de uitbeelding die zij verkrijgen in den loop der tijden, vinden wij eene weerspiegeling van 's menschen idealen, eene vertolking van zijn gemoeds-behoeften al naargelang van tijd, plaats en afkomst.

Waartoe dan zoude het dienen Boeddhisme of Christendom af te breken ter meerdere glorie en ophemeling van den mededinger?

Zoo iets is inderdaad noch nuttig noch wenschelijk.

Daartoe toch hebben beide een te gewichtige en onmisbare rol vervuld in de geschiedenis der menschheid; daartoe ook eenerzijds te veel trekken gemeen, terwijl zij anderzijds weer elkander aanvullen in de volledige uitbeelding van 's menschen godsdienstig zieleleven. Slechts hij, die vervuld is van bekrompen fanatisme en van haatdragendheid jegens andersdenkenden, is in staat den godsdienst van anderen te verketteren en te verguizen; de ware wijze is bescheidener en verdraagzamer: hij erkent de betrekkelijke waarheid in alle geestelijke stroomingen en tracht aan elk dezer recht te doen wedervaren.

De Lange's muziek-theorie door J.C. Hol.

De heer Daniel de Lange heeft een ‘Exposé d'une Théorie de la Musique’ doen verschijnen[1)], dat door schrijvers positie als directeur van het Amsterdamsche Conservatorium de aandacht verdient van allen, wien de muziek meer is dan een woord. Immers reeds vóór zij gedrukt werd, was deze theorie der muziek voor de leerlingen van genoemd Conservatorium praktijk geworden, een stuk onverbiddelijke werkelijkheid, waarvan voor een goed deel de muzikale toekomst van ons land afhangt. Alle belangstellenden in den ruimsten zin, vooral ouders en voogden, van de strekking en betrouwbaarheid van De Lange's geschrift op de hoogte te brengen, is het doel van dit schrijven. Hiertoe is de aangewezen weg eerst de methode van onderzoek na te gaan, die de heer De Lange aan zijn uiteenzettingen ten grondslag legde en dan de paedagogische waarde der hiermee verkregen resultaten te onderzoeken.

Om een zoo principieele vraag als die aangaande de methode van wetenschappelijk onderzoek, op algemeen begrijpelijke wijze te behandelen, moeten wij eenige algemeenheden van philosophischen aard laten voorafgaan, die iedereen wel kent, maar die wellicht niet ieder lezer zoo duidelijk voor den geest heeft, als noodig is.

***

Socrates was de eerste Grieksche Philosoof, die bewust ‘begrippen’ vormde, d.w.z. hij abstraheerde uit de bijzondere gevallen van gelijksoortige handelingen het hun gemeenschappelijke,

1) Parijs, Fischbacher.

door er de omstandigheden, waardoor zij zich van elkaar onderscheiden, uit weg te denken. Dit al dezen handelingen gemeenzame, hing hij als een herkenningsteeken boven hen op, b.v. de rechtvaardigheid boven alle rechtvaardige handelingen; hieraan kan men deze daden dus herkennen, of wat hetzelfde is, *begrijpen*, van daar het woord *begrip.*

Doch de Hellenen waren te zeer kunstenaar om met dergelijke abstracties vrede te hebben. Al Socrates' voorgangers waren op een paar na, meer kunstenaar dan denker; zij hadden bij het construeeren hunner wereld-beschouwing meer stoffelijk-aanschouwd dan abstract-gedacht.

Hetzelfde deed ook Socrates' grootste navolger. Plato maakte, meer dichter dan philosoof, de abstracte begrippen van zijn leermeester weer tot wezenlijk-bestaande, reëele dingen, die de volmaakte, onveranderlijke quint-essence waren van de onvolkomen, veranderlijke dingen, die onze zintuigen waarnemen. Al wat de menschen kenden aan goeds en schoons, was herinnering aan deze Ideen, die hun ziel in een vroeger, onstoffelijk leven had aanschouwd. De aardsche dingen zijn slechts waar, in zooverre zij afbeeldingen zijn van de Ideen, die de maatstaf van alles, de waarheid-zelve waren.

Deze Ideen-leer heeft met Kant's *Ding-an-Sich*, het hoogtepunt en tevens slot harer ontwikkeling bereikt. Hegel bracht haar den eersten stoot toe; door den huidigen stand der philosophie is zij als voortbrengsel der menschelijke phantasie definitief overwonnen. Toch wortelt zij nog diep in het volksmatige denken en in het woord-gebruik van alledag (‘ideaal’). De Lange's onderzoek berust op deze zuiver phantastische, wetenschappelijk volkomen verouderde basis. In het tweede hoofdstuk van zijn ‘Exposé’ (het eerste is van algemeenen aard) bespreekt hij de gamelang-muziek der Javanen, en deelt als resultaat zijner waarnemingen en berekeningen mede, dat de toonshoogten der 3 eerste tonen van den voomaamsten Javaanschen toonaard zich verhouden als 6: 7: 8. Is de eerste der drie tonen *d*, dan is de derde *g* en de tweede tusschen *e* en *f* in, d.w.z. met *d* absoluut dissonant, en harmonisch (d.i. gelijktijdig met *d* klinkend) volkomen onbruikbaar. Dit is voor de Javanen niet erg, daar hun muziek éénstemmig of homophoon is, alleen een na-elkaar en geen

met-elkaar der tonen kent. Wat concludeert nu De Lange: (p. 10): ‘Que la mélodie non l'harmonie, est l'élément fondamental de la musique.’ Hier vragen wij dadelijk: van *welke* muziek? Van de Javaansche natuurlijk, want dáár hadden wij 't over. En het is niets buitengewoons, dat de melodie de basis is van een muzieksoort die alleen de melodie kent. Neen, zegt de heer De Lange, de melodie is de basis van alle muziek, want de primitieve Javaansche muziek is de *Idee* der muziek, die alleen de onveranderlijke waarheid is. Om te zien of een willekeurig muziek-systeem bijv. het onze (tegenwoordig-Europeesche) deugt, hoef ik het slechts met het Javaansche muziek-systeem te vergelijken: lijkt het daar niet op, zoo deugt het geen zier, en moeten wij het zoo spoedig mogelijk daarmee in overeenstemming brengen. In deze zienswijze zijn meerdere fondamentale vergissingen te constateeren, het gevolg van wellicht onbewuste nawerkingen der bovenbeschreven, verouderde wereldbeschouwing, dat er in het verleden iets onvergankelijks bestaat, waarmee wij het tegenwoordige, dat wij als geworden en dus als veranderlijk hebben leeren kennen, kunnen vergelijken, om het wetenschappelijk te beoordeelen. Alsof zelfs Goethe zich niet de correctie van den lachenden dichter-psycholoog moest laten welgevallen:

> ‘Das Unvergängliche
> Ist nur dein Gleichniss.’*)

De eerste vergissing is dus, dat de Javaansche muziek, zelf slechts een ontwikkelings-stadium, als maatstaf wordt gebezigd voor onze muziek, die zich in een geheel andere phase der ontwikkeling bevindt. Reeds het gezonde menschenverstand zal hier uitroepen: wat gaan ons die Javanen aan, hoe kan voor ons verplichtend zijn een muziek van menschen, die in een geheel ander klimaat zich geheel anders voeden en kleeden, in geheel andere religieuse en maatschappelijke opvattingen opgroeiend, heel anders denken en voelen dan wij!

De tweede dwaling is, dat de melodie, omdat zij in het menschelijk bewustzijn ouder is dan de harmonie, nu ook de *basis* moet zijn der muziek, d.i. van *alle* muziek-beoefening. Dat de melodie

*) Lieder des Prinzen Vogelfrei. Goethe was overigens een der ontdekkers der ontwikkelings-theorie.

ouder is dan de harmonie komt alleen hiervan, dat het eenvoudiger, gemakkelijker is een éénstemmige opeenvolging van tonen (een melodie) voort te brengen en in zich op te nemen, dan een meerstemmige. Ook ligt het om practische redenen voor de hand, dat de natuur-mensch met éénstemmige muziek begon, en dat er geen harmonie kon ontstaan, zoolang men niet meer dan één toon tegelijk voortbracht, zal wel niemand betwijfelen.

Toen de menschen nog geen ijzer kenden, omdat het diep in den grond zat, maakten zij onbeholpen gereedschappen van steen. Wie zal daarom beweren, dat die steenen gereedschappen de grondslag moeten blijven voor de vervaardiging en de beoordeeling der veel fijnere werktuigen van staal? Zoo in het algemeen het primitieve steeds de maatstaf moest blijven voor het hooger ontwikkelde, hoe ware dan ontwikkeling mogelijk? Ontwikkeling is niet anders dan een aanpassen aan nieuwe omstandigheden ter bereiking van door die nieuwe omstandigheden in het leven geroepen nieuwe doeleinden. Toen de menschen niet meer uitsluitend éénstemmig speelden en zongen, maar ook twee- en meerstemmig begonnen te musiceeren, ontstond daardoor een nieuwe omstandigheid, waaraan men zich moest aanpassen: het gelijktijdig klinken van tonen, die vroeger slechts na elkaar waren voortgebracht. Hierdoor ontstond een nieuwe mogelijkheid, een nieuw doel-einde: welgevallen te hebben aan deze samenklanken. Dit welgevallen hing af van de hoedanigheid van 's menschen oor en geest die de samenklanken opnamen, en van de voorwerpen, stem, orgelpijp, snaar, die de tonen voortbrachten. De laatsten waren dezelfde als bij het éénstemmig musiceeren, doch aan den menschelijken geest werden geheel nieuwe eischen gesteld. Hier was om zoo te zeggen een nieuw materiaal ontdekt, waaruit de nieuwe composities werden vervaardigd, dus moest ook de meerstemmige methode van componeeren zich langzaam maar zeker émancipeeren van de éénstemmige componeer-wijze. Voor deze laatste bestonden er tallooze modi of toonaarden, waarvan voor Europa de Grieksche en de z.g.n. Kerk-toonaarden in aanmerking kwamen. Het bleek nu bij toenemende oefening en verfijning van het muzikaal gehoor, dat slechts twee der zes Kerk-toonaarden geschikt waren voor harmonische (d.i. meerstemmige) behandeling. Bij de andere deed zich steeds impérieuser

de noodzakelijkheid gelden van bepaalde toons-verhoogingen en toons-verlagingen, die ten slotte deze toonaarden gelijk maakten òf aan de ionische òf aan de aeolische scala: onze toonaarden met groote en met kleine terts. De plaats waar dit assimilatie-proces zich het eerst deed gelden was natuurlijk het slot, daar men vóór alles gedurende den slotval een volkomen bevrediging van het harmonisch-muzikale instinct verlangde. Dit eischte in de eerste plaats den kwintval der bas-stem, en de halve toonschred opwaarts van een andere stem naar den grondtoon van het slot-akkoord.

Men wilde dus, dat het voorlaatste en het laatste akkoord een kwint van elkaar af lagen (kwint-verwantschap) en men verlangde bovendien, dat het voorlaatste akkoord een groote terts had, om de leidtoon-schred mogelijk te maken.

Hier ontwikkelde zich wat wij een volkomen cadence of heelslot noemen: de opeenvolging van dominant- en tonica-akkoord. In een ander geval (bij den phrychischen toonaard) moest men zich tevreden stellen met de halve toonschred beneden-waarts, en met een moll-akkoord als voorlaatst akkoord: hier ontwikkelde zich ons half-slot, de opeenvolging van onder-dominant en tonica. Daar nu ‘alles Musizieren ein fortgesetztes Cadenzieren’ is (Riemann), stelde men deze eischen hoe langer hoe meer ook in het verloop der compositie. Doch niet alleen in de slot-vallen, ook er buiten ontwikkelde zich het harmonie-gevoel aan de kwintverwantschap der drieklanken; ik heb meerdere voorbeelden in partituur voor me uit de tweede helft der zestiende eeuw, waarin de componist, wanneer hij naar een bijzondere harmonische wedergave van den tekst streeft, zich instinctief langs den kwinten-cirkel beweegt, gelijk wij nu nog het z.g.n. kwinten-cirkel-slot kennen, dat echter een versleten kunstmiddel is geworden.

Wanneer dus de heer De Lange in het derde hoofdstuk van zijn geschrift voor onze moderne *harmonische* muziek (d.w.z. een muziek, welker basis of onbewuste ondergrond de *harmonie* is) eenvoudig de toonshoogte-verhouding 8: 9: 10 vaststelt, voor de tonen *g-a-b* & *c□-d□-e□* en dan *g-c□* door een kwart verbindt, zoo schept hij een toon-systeem dat de ouden gebruikten (het hexachord- of zes-tonen-systeem) zoolang zij uitsluitend éénstemmig musiceerden, doch dat juist door de ontdekking der

harmonie en de ontwikkeling van het op de kwint-verwantschap der akkoorden berustende *toonaard-gevoel* werd overwonnen, want dit sloot, wat binnen de grenzen eener octaaf lag, als transponeerbare, doch ondeelbare eenheid te samen.

Hoe de heer De Lange de consequenties uit zijn stelling trekt, en daardoor het gevoel voor tonaliteit d.i. voor onze harmonische muziek (de muziek sinds Bach) ondermijnt, zullen wij in den loop dezer beschouwingen nagaan; terstond zij er echter opmerkzaam op gemaakt, dat de ontwikkelingsleer, die hierboven in een paar schertsende versregels werd geformuleerd, definitief gemeengoed der officiëele muziek-wetenschap is geworden. Zoo zegt de Berlijnsche hoogleeraar Carl Stumpf in zijn *Tonpsychologie*: 'etwas absolut Beharrendes gibt es nicht.' Hieruit volgt van zelf, dat men een muziek-psychologisch phaenomeen als ons modern harmonie- en toonaard-gevoel alleen kan leeren kennen uit de ontwikkelings-geschiedenis van dat verschijnsel zelf, d.i. uit de wordings-geschiedenis onzer harmonische muziek, en niet uit een ander, willekeurig gekozen phaenomeen, (de Javaansche melodie-vorming), dat met onze muziek-beoefening hoegenaamd niet in verband staat.

* * *

Een experiment is een vraag die de vorscher aan de natuur stelt, nadat hij de omstandigheden waaronder zij moet antwoorden, nauwkeurig heeft bepaald.

De heer De Lange vermeldt een tweetal experimenten, als bewijs voor zijn systeem. De eerste proefneming (blz. 9). is een gezongen muziek-dictaat aan kinderen, waarin de intervallen e-g en g-f-g voorkomen. Gedurende de 20 jaren dat de heer De Lange deze proef in zijn lessen nam, waren er steeds een paar kinderen, die de *e* als *f* hoorden of omgekeerd. Wat bewijst dit? Immers alleen, dat onder een bepaald aantal kinderen er zich altijd een paar bevinden, die òf niet voldoende opletten, òf minder begaafd zijn.

Volgens den heer De Lange blijkt hieruit echter: 'de muzikale kennis van volkeren, die buiten de Europeesche beschaving zijn gebleven, staat ongeveer op hetzelfde niveau als die van een Europeesch kind van 10 à 12 jaar' (blz. 10). Kort gezegd: (uit

muzikaal oogpunt) Javaan gelijk Europeesch kind van 10 jaar. Maar onze kinderen ontwikkelen zich ook wat de muziek betreft tot volwassen Europeanen d.w.z. tot de geschiktheid onze huidige Europeesche muziek te produceeren, te reproduceeren, of althans in zich op te nemen. Dus moet ook de Javaan zich hiertoe kunnen ontwikkelen; anders gezegd, uit het Javaansche muziek-systeem, waaraan De Lange de toonshoogte-verhouding 6: 7: 8 aanneemt, moet zich ons Europeesch muziek-systeem waarvoor hij 8: 9: 10 vaststelt, kunnen ontwikkelen.

Hoe dit mogelijk is, hieraan gaat de schrijver stilzwijgend voorbij. Hij, die zoo vrijgevig is met onbewijsbare veronderstellingen, stelt hier zelfs geen hypothese op.

Doch ook, al houdt men deze ontwikkeling voor aannemelijk, (wat mij niet mogelijk is) dan nog gaat de vergelijking Javaan-Europeesch kind niet op, want onze kinderen maken geen ontwikkeling door van het eene systeem naar het andere, van de homophone (onharmonische) naar de polyphone (harmonische) muziek. Zij hooren van het begin af aan altijd dezelfde (onze harmonische muziek)*); het kind ontwikkelt zich geleidelijk door oefening en door zijn voordeel te doen met opgedane ervaring. Wanneer het een of twee maal verkeerdelijk *e* in plaats van *f* heeft opgeschreven bij het muziek-dictaat, dan zal het in de derde les bij de précaire passages zoo ingespannen luisteren, dat het zich niet meer vergist, en weer eenige lessen verder zal bij een begaafd kind ook die bijzondere inspanning niet meer noodig zijn: de nieuwe vaardigheid is automatisch geworden.

Tusschen onze kinderen en de Javanen ontbreekt in muzikaal opzicht niet alleen alle analogie, zij zijn antipoden. Want de Javaan heeft op melodisch gebied een *fijner* oor dan wij, hij is in het hooren van tonen na-elkaar geoefender dan de Europeaan, die zich nu al eeuwen lang heeft gespecialiseerd in het gelijktijdig

*) Reeds het 'Slaap, kindje, slaap', dat het wichtje in de wieg hoort, berust op een ondubbelzinnig-harmonische onderlaag, en zoo gaat het met a l l e ervaringen, die het kind op muzikaal gebied in de prille jeugt maakt. De deuntjes der straatmuzikanten, de liederen van feest-kermisgangers, de hoornsignalen der voorbijtrekkende soldaten, alle brengen het h a r m o n i s c h -muzikale indrukken, lang voor er van een muzikale opvoeding sprake kan zijn. Een onderricht-methode, die op zoogenaamde evolutionnistische wijze, met melodie (homophonie) wil beginnen om langs de polyphonie (contrapunt), ten slotte de harmonie te bereiken, is daardoor practisch een onmogelijkheid. Men zou, om haar te verwezenlijken, den leerling in de absolute eenzaamheid der wildernis moeten doen opgroeien, ongeveer zóó als Rousseau zijn Emile.

hooren van meerdere tonen (wat de Javaan niet kan) en zich aan de eischen heeft aangepast, die de natuur daarvoor stelt. Een dier eischen is juist het verwaarloozen der kleine, voor samenklanken onbruikbare verschillen in toonshoogte. De Javaan kan intervallen van een kwart-toon onderscheiden, die in Europa niemand, ook geen musicus, kan hooren, zoo hij zich daar niet speciaal op heeft toegelegd. De kinderen van de Lange's experiment hoorden echter minder scherp, dan een volwassen Europeaan; zij vergisten zich reeds bij het onderscheiden tusschen een heelen toon en een kleine terts. Deze beide groepen nu, onze kinderen en de Javanen, waarvan de eersten beneden ons, en de laatsten ver boven ons staan wat *melodisch*, hooren betreft, stelt de heer de Lange op één en hetzelfde niveau. Dat een tot dergelijke contradicties leidende bewijsvoering niet deugt, is duidelijk.

In het tweede experiment (blz. 14) laat de heer De Lange een door een zanger aangehouden toon d^1 op de piano begeleiden met de akkoorden van g-dur en bes-dur; tegenover het bes-dur-akkoord klinkt dan de d^1 van den zanger ‘absolument faux’. De schrijver wil hiermee iets demonstreeren over de natuurlijke stemming (gebaseerd op de boventonen). Nu is de piano (daar niets vermeld wordt) natuurlijk een gewone, met gelijkzwevend getemperde stemming. De zanger, die gewend is bij de piano te zingen, zal natuurlijk ook goed-getemperd intoneeren. Maar dan is de natuurlijke stemming in 't geheel niet aanwezig, en kan men dus niet experimenteeren over haar. (De dokter kan de pols niet voelen van een patiënt, die uit wandelen is). Intoneert de zanger echter niet goed-getemperd doch volgens de natuur-stemming, dan klinkt het bij de goed getemperde piano *per se* valsch, te meer daar de d^1 van den zanger in beide akkoorden een octaaf lager op de piano wordt aangegeven en ons oor voor de indentiteit der octaven het gevoeligst is.

Wie muziek-psychologische experimenten wil nemen, dient zich op zijn minst met dat deel van Stumpf's *Tonpshychologie* vertrouwd te maken, waarin de methode van onderzoek en de hiervan afhangende betrouwbaarheid der resultaten worden nagegaan. De natuur is nu eenmaal geen praatzieke juffrouw, die zich graag laat uithooren. Om er een bruikbaar antwoord uit te krijgen, moet men haar terdege de duimschroeven aandoen.

* * *

Behalve van het experiment kan bij wetenschappelijke bewijsvoeringen ook van axiomata worden uitgegaan. Een axioma is een grondstelling, die men niet hoeft te bewijzen, daar iedereen de waarheid ervan oogenblikkelijk inziet.

Door den eigenaardigen vorm waarin de heer De Lange zijn gedachten heeft gegoten, en ook door het ontbreken van betrouwbare experimenten en overtuigende logica in de gevolgtrekkingen, maken bijna al zijne stellingen den indruk van axiomata; deze indruk wordt nog versterkt doordat het steeds gaat om kwesties van principieelen aard.

Om den lezer er nu voor te behoeden De Lange's hoogst subjectieve meeningen eenvoudig op te vatten als grondstellingen waaraan de zaakkundige niet twijfelt, en hij dus ook niet twijfelen mag, zullen wij enkele dezer meeningen van nabij bezien.

Op blz. 27 staat te lezen: ‘En considérant que toute harmonie a sa base dans le contrepoint (qui n'est autre chose qu'une superposition de mélodies).’ Ook hier lijdt de schrijver aan de wetenschappelijk onhoudbare opvatting, dat er ergens in het verleden iets onvergankelijks bestaat, waarvan wij bij de beoordeeling van het heden kunnen uitgaan.

Inderdaad had in vroegere tijden de harmonie haar oorsprong in het contrapunt, zij was toen niet anders dan het resultaat van gelijktijdig gezongen of gespeelde melodiën. Maar het ligt juist in de natuur van iedere ontwikkeling, dat door haar de dingen na verloop van tijd in hun tegendeel omslaan. Uit de hypertrophie van een princiep (bij den ouden vorm van het motet werden op verschillende melodiën gelijktijdig verschillende teksten gezongen, Fransche en Lateinsche door elkaar, waarlijk, een abnormaal uitwas van het melodisch princiep) wordt een nieuw beginsel geboren, dat zich nu op zijn beurt ontwikkelt en het oude verdringt. Dit is absoluut noodwendig en begrijpelijk. Met het gelijktijdig optreden der melodiën ontstond een nieuw princiep: het harmonische; dit beginsel was, als alle begin, heel zwak, doch ontwikkelde zich door oefening van oor en geest langzaam maar zeker, tot eindelijk de wetten der harmonie machtiger worden dan die der melodie. Omstreeks 1600 was de strijd beslist door de opkomst der generaal-bas, die met akkoorden opereerde. Van dat oogenblik af werden de harmo-

niën meer en meer bewust de steunpilaren der melodie. Dit harmonisch bewustzijn is volkomen ontwikkeld sedert Bach; nu zijn de bordjes verhangen: de harmonie is niet meer het toevallig resultaat der melodische meerstemmigheid, maar de melodie is de bloem, opbloeiend aan de struik, die wortelt in de harmonie: elke moderne melodie is meerstemmig harmonisch geconcipieerd en wordt als zoodanig gehoord, ook al wordt zij éénstemmig voorgedragen; ons muzikaal instinct denkt er zich de harmoniën bij. Geen werkelijk muzikale natuur zal dit tegenspreken; wel het tegendeel is mogelijk, wel kan iemand met krachtig muzikaal instinct, door overmoed en onkunde geleid, decreteeren: onze manier van musiceeren is de eenig mogelijke, kerktoonaarden zijn er nooit geweest. Wie tusschen deze beide uitersten, De Lange's standpunt en het laatstgenoemde, de werkelijkheid, d.i. de wordingsgeschiedenis onzer muziek wil leeren kennen, dien zij hiervoor als belangrijkste periode, de tijd kort vóór 1600 aanbevolen. Wie de theoretische- en de practische documenten van dit tijdvak, de leerboeken en de composities (vooral de wereldlijke) bestudeert, die ziet met toenemende belangstelling hoe de theoretici zich steeds meer moeite moeten geven, om van uit het melodische standpunt de compositie-regels in omslachtige bewoordingen uit te drukken. Wanneer wij daarentegen de composities raadplegen, zien wij terstond of alles in orde is, en waar het bij deze melodische woorden-worsteling om was te doen, om harmonische principes, die de componist onbewust voelt en opvolgt, maar waarover de theoretici nog geen voldoende rekenschap kunnen geven. Eindelijk worden dan de componisten van al het gezeur baloorig en roept er een in den zelfgedichten tekst van een vierstemmig liedje, zelfbewust uit: ‘Bekommer je niet om den toonaard (n.l. den melodischen kerktoonaard), noch om de regels, maar schrijf wat de phantasie je ingeeft, want dat is het beste, wat je doen kunt.’[1)]

* * *

1) Non ti curar di tuono ò d'osservata
Che questo è meglio che tu possi fare,
Falla come ti dà la fatasia,
E affretta il corso col bel solfeggiare.’

Wanneer in de middeneeuwen een geleerde iets meende te hebben waargenomen, dat in tegenspraak was met ARISTOTELES, dan zei men eenvoudig (en hij geloofde het): 'Je hebt ongelijk, want ARISTOTELES zegt het anders.' Tegenwoordig is het omgekeerd. Wij erkennen geen autoriteit meer; de natuurwetenschappen hebben de leiding (biologie en psychologie vooraan) en geen modern philosoof zal trachten algemeenheden op te stellen, die niet zijn gebaseerd op zorgvuldig waargenomen en beschreven feiten. Alleen de speciale gevallen zijn werkelijk; de generaliseering is een menschelijk bedenksel dat zich telkens aan het resultaat van vernieuwde waarneming moet aanpassen. (*Universalia post rem*).

In het voorafgaande is geconstateerd, dat de heer DE LANGE twee muzikale verschijnsels (de Javaansche muziek en de oude contrapuntiek) opvatte niet als geworden en dus ver-wordend (relatief) maar als vaststaand en absoluut. Des te meer moest men zich hierover verwonderen daar men den schrijver vroeger (op blz. 5 zijner brochure) de uiterste consequenties der ontwikkelings-theorie hoorde voordragen: 'Il faut admettre comme règle générale de tout développement intellectuel que chaque individu, pris en particulier, doit passer rapidement par une série de phases successives semblables à celles par lesquelles l'humanité a passé pendant le cours des siècles.' Oppervlakkig bezien lijkt deze stelling zoo kwaad niet, en zeker zal men, evenals de schrijver, zeer jonge kinderen liever iets vóórzingen, dan hen te onthalen op gecompliceerde piano-muziek. Doch de gevolgen dezer opvatting reiken vèr; de heer De Lange ontneemt er aan het recht de leerlingen toon-ladders met onharmonische kwarttoon te doen zingen, hun van tetrachorden te spreken die het moderne toonaard-gevoel te gronde richten, kortom, Grieksche muziek-beoefening als uitgangspunt te doceeren.

Zien wij daarom nauwlettend toe: is er werkelijk overeenkomst tusschen de ontwikkelings-phasen van individu en menschheid? Moet het kind wèrkelijk weer van meet aan beginnen? Bestaat de ontwikkeling, de vooruitgang alleen daarin, dat het kind met razende snelheid en afgekort doorloopt wat de menschheid in duizenden jaren doormaakte? Schrikt men voor een dergelijke hypothese niet terug, waar blijft dan de erfelijkheid? Zoo wij

aan onze kinderen niet kunnen overdoen een speciale begaafdheid voor onze speciale moderne manier meerstemmige, harmonische muziek te componeeren, te spelen en te hooren, wàt kunnen wij hun dan als erfdeel geven? ‘Een algemeene begaafdheid voor muziek’ zal men zeggen. Doch algemeenheden zijn begrippen, die niet bestaan; de natuur is gebonden aan de reëele concrete gebeurtenissen van elk speciaal geval. Zoo min als wij iemand het begrip ‘vermogen’ kunnen nalaten, maar dit vermogen altijd in *concreten* vorm moet *bestaan* als huis, landerij, schuldbekentenis (effecten), goud of zilver, zoo kunnen ouders of grootouders aan hun kinderen of klein-kinderen ook alleen nalaten de reeds door hen van hun voorouders geërfde en door stadige oefening uitgebreide en verfijnde geschiktheid tot beoefenen van een speciale soort muziek, bij Hellenen der Helleensche, bij Europeanen der Europeesche muziek. Op deze wijze alleen is ontwikkeling denkbaar, die integendeel door een onzinnige toepassing van het darwinistisch princiep geheel onmogelijk wordt. Wie hierdoor nog niet overtuigd mocht zijn, leze het opstel van Oswald Koller: ‘die Musik im Lichte der Darwinschen Theorie’ in het Jaarboek der firma Peters voor 1900. Op blz. 43 staat daar te lezen: ‘Jeder rationelle Unterricht beginnt mit der Harmonielehre (Stufe des XII und XIII Jahrhunderts’). Waarachtig, het staat er, deze rationneele 12de en 13de eeuwsche harmonie-leer[1]. Waarvoor heeft Hugo Riemann dan zijn ‘Geschiedenis der Muziek-theorie’ geschreven, indien men niet de moeite neemt daarin na te slaan, dat eerst in 1558 door Zarlino het princiep van den drieklank is uitgesproken, waarop alle

1) De evolutionistische paedagogie kan hiertegen opperen, dat niet met de harmonie, doch met het contrapunt, en wel het oude, onharmonische, moet begonnen worden, om eerst daarna tot de harmonie-leer over te gaan. De onmogelijkheid hiervan is reeds hierboven (blz. 341 noot) aangetoond. Aan enkele conservatoria wordt den leerlingen, vóór zij in de harmonie-klas komen, door een tweede-rangs-meestertje wat streng contrapunt onderwezen; dit is in het gunstigste geval noodeloos tijd-verlies, daar ook deze beginners reeds in een harmonisch-muzikaal milieu zijn opgegroeid. Consequent ware het, ook het eigenlijke onderricht in de contrapuntiek (na de harmonie-leer) steeds van uit harmonisch oogpunt te doen plaats hebben, d.w.z. in te zien, dat H u g o R i e m a n n h e t e e n i g e b r u i k b a r e l e e r b o e k v o o r c o n t r a p u n t heeft geschreven, omdat hij steeds de harmonien als dragers van het contrapuntisch weefsel beschouwt (wat onbewust ook ieder modern componist doet), hetgeen van het hoogste gewicht is voor het twee-stemmig- en voor het omkeerbaar contrapunt. In de twee-stemmige schrijfwijze mogen de harmonisch-karakteristieke tonen niet ontbreken, en in het dubbel-contrapunt mag de verwisseling der stemmen geen harmonischen onzin teweeg brengen.

harmonie-onderricht berust. Wel zijn inderdaad de 12de en de 13de eeuw dichter bij onze harmonie dan latere tijden. Aan het eind der 13de eeuw beschouwde de Engelsche muziek-theorie de terts voor het eerst als consonant (waaraan waarschijnlijk een oudere muziekpraktijk voorafging), maar later in de 14de eeuw vergat men dit weer, of liever, de gewoonte, de oefening, raakte zoek: een bewijs te meer, dat men wel gewoonten kan overerven die door oefening in het organisme stoffelijk zijn overgegaan, maar geen ideen of begrippen. Ook is de ontwikkeling der muziek geenszins een opstijgende lijn, deze vertoont heuvelen en dalen; wat eenmaal verworven is kan door ongunstige omstandigheden weer verloren gaan; dit laatste moet bij de ontwikkeling van het individu juist vermeden worden; een goede onderricht-methode tracht vergeten even goed buiten te sluiten als van buiten leeren, door alleen het absoluut noodige in den duidelijksten vorm mede te deelen.

* * *

Wij zouden bij dit alles niet zoo lang hebben stil gestaan, indien de consequenties, die de heer De Lange uit zijn ontwikkelings-theorie trekt, niet van dien aard waren, dat zij de kern onzer muziek-beoefening, ons harmonie- en toonaard-gevoel, ernstig in gevaar brengen. Na op blz. 29 de gamma in tetrachorden te hebben uiteengesneden, zegt de schrijver op blz. 63: ‘Tout son qui se trouve placé sur le temps fort représente une tonique’. Deze stelling is onhoudbaar. Men stelle zich voor of men spele op de piano de driekanken van c-groot en f-groot, bijv. e-c□-g□-c□ en f-c□-f□-a□, het eerste akkoord als opmaat (licht) het tweede met nadruk (als sterke maatdeel). Nu voege men tusschen de tonen der bovenstem c□ en a□, eerst een b□ als melodie-toon, dan echter spele men tusschen c□ en a□ een bes□. Ieder muzikaal mensch zal hooren, hier met twee principieel verschillende dingen te doen te hebben. In het eerste geval is het het natuurlijkst de drieklanken van g-dur en c-dur te doen volgen en zoo de cadence in c te voltooien; in het tweede geval zou deze voortzetting echter klinken als een herroeping, want hier ligt het door de bes voor de hand in F-groot te blijven. Volgens den heer De Lange zijn beide gevallen volkomen gelijk, want de f-dur drieklank, die telkenmale op het sterke

maatdeel komt, is volgens hem beide malen tonica[1]. Dit druischt, gelijk de lezer gehoord heeft, lijnrecht in tegen het eenvoudige experiment, dat we daareven namen. De heer De Lange lost de moderne cadence (en daarmee het moderne toonaard-gevoel, dat ons als vrucht eener eeuwenlange inspanning heeft geleerd cadence en toonaard als een organisch, ondeelbaar geheel te hooren) op in twee gelijke bestanddeelen zonder innerlijken samenhang. Wat het gevoel voor toonaard en modulatie betreft, is De Lange's leermethode dus zuiver destructief; door op ieder sterke maatdeel een modulatie aan te nemen, roeit men al datgene uit, wat aan onze muziek zin en vorm heeft gegeven, n.l. consonant en dissonant, toonaard en modulatie, alle structuur in hoogeren zin.

In het bovenstaande is duidelijk gemaakt dat de methode van onderzoek, zoowel als de grondstellingen, waarvan de heer De Lange zich bediende, berusten op volksmatige opvattingen, die volkomen verouderd of op subjectieve meeningen, die met de werkelijkheid in tegenspraak zijn. Er kunnen hiervoor nog meer bewijzen worden aangevoerd, doch het bovenstaande is overtuigend genoeg en wij gaan dus over tot het slot-thema onzer bespreking: de paedagogische waarde van De Lange's methode in engeren zin.

* * *

Allereerst dienen een paar détails te worden vermeld, die van fondamentale beteekenis zijn. Op blz. 71 spreekt de heer De Lange van de grond-tonen der drieklanken als ‘sons générateurs’ op blz. 49 komt iets dergelijks voor, waaruit blijkt dat de schrijver de consonantie van den drieklank nog aan de boventonen verbindt. Dit is een geheel overwonnen standpunt, dat aan geen muziek-leerling meer mag worden gedoceerd.

Wanneer men een C-snaar aanslaat of aanstrijkt ontstaat niet alleen de toon C, doch opmerkzaam luisterend, kan men nog andere tonen hooren: c--g-c□-e□-g□ enz. (nog hooger ook dissonante, muzikaal onbruikbare tonen). Naar men ziet, klinkt twee octaven hooger de drieklank van C□. Deze drieklank is echter niet een gevolg van den grondtoon C, hij wordt niet door dezen

1) Tweeërlei tonica aan te nemen is practisch onmogelijk. Ook het toonaard-gevoel is geworden en kan dus vernietigd worden!

teweeg gebracht. De boventonen ontstaan *gelijktijdig* met den grondtoon, daar een snaar nooit enkelvoudig trilt, niet ééne, doch meerdere soorten van bewegingen (trillingen) tegelijkertijd maakt, waarvan elke bewegings-wijze een toon in het leven roept. De grondtoon is het sterkste van allen, doch hij is niet de oorzaak der anderen; hij is de broeder en niet de vader der boventonen. Hem 'son générateur' te noemen is even ongerijmd als te zeggen: ik ben de vader van mijn tweeling-broer. Het phaenomeen der muzikale consonantie der drieklanken is nog onverklaard, het is een oerphaenomeen, dat in twee helften uitéénvalt[1]; daarom heeft men ook niet het recht om, zooals de heer De Lange doet, den moll-toonaard eenvoudig als een gemodificeerden dur-toonaard op te vatten.

Prof. Hugo Riemann eindigt een korte bespreking van De Lange's brochure[2], op humoristische wijze voorwendend, dat hij door de contradicties, waarin De Lange zich wikkelt niet meer weet of hij hem als voor- of als tegenstander moet beschouwen. Wie echter, zooals de heer De Lange, het dominant-kwartsext-akkoord nog als I6/4 expliceert (blz. 64-66), d.w.z. geen onderscheid maakt tusschen de *consonante* tweede omkeering van het tonica-akkoord (eerste trap) die in alle één-stomp-stomp dansbegeleidingen voorkomt en het *dissonante* voorhoudings-akkoord der dominant (5de trap), waarin de kwart en de sext als dissonant voor de terts en de quint worden gehouden; wie hier dus nog de zuiver-*mechanische*, in ieder opzicht verouderde en veroordeelde onderwijsmethode à la Jadassohn vertegenwoordigt, die is wel niet anders te beschouwen dan als antipode van den grooten muziek-theoreticus, wien wij definitief de *organische* behandeling der harmonie-leer hebben te danken.

Tenslotte worde nog op drie punten van algemeen-didactischen aard in De Lange's systeem opmerkzaam gemaakt.

Het eerste betreft het onderricht voor beginners, waarbij geen noten, maar cijfers, geen vaste toonshoogte, doch alleen intervallen worden geleerd. Deze methode is op haar plaats in volksscholen

1) Zie Louis Thuille, H a r m o n i e l e h r e blz. 35, noot (der eerste Editie.)
2) In het Tijdschrift van het Internationaal Muziek-Genootschap X. blz. 249. Deze kritiek zij den nader-belangstellenden aanbevolen.

en overal, waar men voor het zingen van eenvoudige liedjes rhythmisch gevoel en intervallen-gehoor wil ontwikkelen.

Moet het elementaire onderricht echter den grondslag leggen voor een werkelijke muzikale opvoeding, moet het derhalve leiden tot klavier-spel, kennis der harmonie en oefening in de muzikale compositie, dan is de cijfermethode niet alleen verloren moeite, maar ook nadeelig. Het eigenlijk criterium of iemand de muzikale loopbaan als vak moet kiezen overeenkomstig den modernen drang, op zijn gebied het hoogste te bereiken, bestaat hierin, of hij een absoluut gehoor bezit; d.w.z. of hij in staat is iederen toon en iederen samenklank terstond naar hun werkelijke toonshoogte te herkennen. Wanneer men een kleine terts aanslaat, moet hij niet alleen hooren dat het eene kleine terts is, maar ook, dat het de bepaalde terts a-c is; de wereld der tonen moet zoo zeer zinnelijke werkelijkheid voor hem zijn, dat iedere toon een individu is dat hij terstond herkent. Nu is door muziek-psychologische experimenten vastgesteld[1)]: 1e dat het absoluut toonbewustzijn in directen samenhang staat met de muzikale scheppingskracht, met het compositie-talent; 2de dat het in vele menschen sluimert, en door gehoor-oefeningen en vlijtig musiceeren kan gewekt worden. Er zijn ook gevallen (bij niet-musici) dat het absoluut gehoor kleine fouten maakt, die echter kleiner worden of verdwijnen in tijden, waarin buitengewoon veel wordt gemusiceerd. M.a.w. het absoluut gehoor is niet een ding dat uit de lucht valt, maar kan door oefening en ervaring ontstaan of verbeterd worden. De aanstaande musicus moet dus van het eerste begin af (want bij het kind zijn de organen nog vormbaar) geregeld gehoor-oefeningen doen met *vaste* toonshoogte, bovendien kan hij in den vorm van een fluitje of kleine stemvork de toon *á* steeds bij zich dragen en daarmee al wat hij op wandelingen etc. hoort controleeren. Het zingen van kwart-tonen en oefeningen in het zgn. kommatiseeren is voor het toonbewustzijn nadeelig, daar het den eisch stelt steeds kleiner intervallen te onderscheiden; het absolute gehoor is geen goochelkunst, doch berust ook op het herkennen bijv. van een a of een bes; gaat men nu echter het oor oefenen nog een

1) Men zie de studie van Otto Abraham in de ‘Sammelbände’ van het Internationaal Muziek-genootschap III blz. 1. Vooral cap. XIV en XVII.

daar tusschen liggenden toon (kwarttoon) te herkennen, en zelfs voor nog kleinere onderscheiden gevoelig te worden, dan zal alleen een uiterst krachtig toonbewustzijn niet te gronde gaan; wie zijn heele leven niets dan sirene- of stoomfluit-glissando's hoort, zal nooit komen tot het opvatten en herkennen van een bepaalden toon. Het onderwijs aan een conservatorium is echter niet alleen voor de eminent-begaafden zooals bijv. Mozart, die zich reeds als kind een kwarttoon-onderscheid in de stemming herinnerde, doch moet ook en vooral de goede en middelmatige talenten in staat stellen met hun kapitaal te woekeren.

Het tweede practische nadeel is een gevolg van De Lange's dubbele opvatting der muziek, eerst als absoluut melodisch (de melodie als basis) en dan toch ook als harmonisch, daar de harmonie bij de toonhoogte-bepaling natuurlijk haar recht doet gelden. Omdat, gelijk hij zelf inziet, De Lange's intervallen-leer voor kinderen te gecompliceerd is, laat hij later door volwassenen, wier harmonie-gevoel reeds definitief is geoefend en vastgesteld, weer intervallen oefenen, die harmonisch onbruikbaar zijn en dus het harmoniegevoel in gevaar brengen. Hiertegenover zegt de werkelijkheid: de harmonie is de grondslag der moderne muziek-praktijk, en alle onderricht, dat niet van het begin af aan hier op is gericht, is tijdverlies.

Het derde punt van algemeen-paedagogische strekking is De Lange's versmading der piano. Alle piano-onderricht, dat het niet verder brengt dan het mechanisch verband tusschen de noten en de toetsen, met een gevoels-accentje hier en daar (aangeleerde voordracht), is zeker niet veel waard. Desalniettemin is de piano onmisbaar voor de ontwikkeling van het harmoniegevoel, voor het opdoen van ervaringen op meerstemmig gebied. Het onderscheid tusschen een werkelijk componist en een dilettant blijft altijd, dat de eerste aan de schrijftafel, de laatste aan de piano componeert; maar na gedane arbeid zal ook de componist zich willen vergewissen van de uitwerking van het neergeschrevene. Wij weten dat Josquin des Près, wanneer hij een compositie voltooid had, zich deze door zijn leerlingen liet voorzingen; hij hoorde op en neer wandelend toe, en wanneer het een of ander hem niet beviel, liet hij ophouden en bracht een verandering in de zangboeken aan. Den modernen componist

staan de uitvoerende middelen waarvoor hij schreef, meestal niet onmiddellijk ten dienste; de piano is zijn eenige toevlucht. Trouwens reeds in de zestiende eeuw en in alle tijden, waarin de harmonie met groote schreden voorwaarts ging, is er ijverig aan akkoord-instrumenten (cembali) geëxperimenteerd. Het is geen toeval dat Liszt een zoo eminente intelligentie voor harmonische finesses bezat en dat hij tevens als partituur-speler alles wat los en vast is met zijn tien vingers op den vleugel wist weer te geven. De meeste dirigenten en componisten zoowel vroeger als thans, zoowel in ons land als daarbuiten, hebben als hoofd-instrument of als bij-vak klavier gespeeld. Richard Wagner noemde (in den voor hem nu eenmaal karakteristieken kothurn-stijl) de Bechstein-vleugels 'tönende Wohlthaten für die Musikalische Welt.' Hij sloot zich zelf daarbij niet uit.

* * *

De heer De Lange zegt, dat de door hem verlangde intervallen in meerdere moderne composities reeds voorkomen; het is onbegrijpelijk, dat hij hiervan geen enkel voorbeeld geeft. Want men kan een muzikaal systeem alleen bewijzen door zijn practische bruikbaarheid aan te toonen. Natuurlijk zou de heer De Lange hiermee alleen hebben bewezen dat hij niet alleen staat, en niet dat deze innovaties nu ook den weg voorschrijven, die de gezonde ontwikkeling der muziek gaan zal en gaan moet, en nog veel minder dat dit systeem aan het Amsterdamsche Conservatorium mag worden onderwezen.

Den jongen kunstenaars moet datgene overgeleverd worden, wat de toets van het verleden heeft doorstaan en zoo tot algemeene grondslag is geworden van het heden; voor het morgen, voor de ontwikkelng, zorgt dan de rijpe kunstenaar, die in overweldigenden scheppings-drang aan leermeester en school verraad pleegt. Niet op de ontwikkeling, maar op het bestendige in de kunst moet bij alle onderwijs de nadruk worden gelegd. Want de kunst vertegenwoordigt het relatief onvergankelijke: 'vita brevis, ars longa'.

Het komt er veel meer op aan wat de kunstenaar in zich heeft, dan wat voor nieuwigheden hij verzint. Men denke aan Rembrandt en Rafaël, beide voleinder en 'grand profiteur'. Experimenteeren,

daarentegen, is in de kunst vaak levensgevaarlijk. Wie heeft voor de ruïne van Leonardo's avondmaal niet gedacht: 'vervloekte experimenteer-lust.'

De heer De Lange verlangt in naam der '*logica*', dat wij de gelijkzwevende temperatuur zullen verlaten, waaronder en waardoor ongeveer alles is ontstaan, wat ons thans waarde doet hechten aan de muziek.[1)] Anderen verlangden hetzelfde in naam der '*waarheid*', waarover zij echter met den heer De Lange weer niet overeenstemmen. Het is hier niet de plaats de biologische beteekenis en oorsprong dezer twee begrippen na te gaan. Maar wel dient te worden opgemerkt, dat alle leven, alle mogelijkheid te leven, berust op het verwaarloozen van kleine verschillen. Zou het niet de dood zijn der toonkunst zoo wij haar wilden opdringen een onbiologische '*logica*', een met alle leven onvereenigbare orthodoxie der '*Waarheid*'?[2)]

Heeft niet de groote philosoof gezegd: 'Das Leben ohne Musik wäre ein Irrthum.' Willen wij ons leven maken tot een vergissing?

Zie hier een vraag, die het waard is, ernstig te worden overdacht.

1) Dat bijv. *Beethoven* de *enharmonie* opvatte als verschillende schrijfwijzen van denzelfden toon, blijkt uit een vergelijking van de tweede, met de derde *Leonore-ouverture* (blz. 2 der partituren van Br. & H.) Hij schreef hierbij een enharmonische overgang in de tweede viool eerst *es'* - *dis'* (*Leonore II* maat 17-19); de violisten namen toen, volgens hunne gewoonte, de *dis* hooger dan *es*. Dit was echter Beethoven's bedoeling niet, en hij veranderde in de latere bewerking der ouverture (*Leonore III* maat 16), tegen alle regelen der orthographie in, de *dis'* in *es'*, zoodat de violisten slechts één en denzelfden toon konden spelen.
2) Objectief opgevat; subjectieve waarachtigheid is daarentegen de eerste levens-voorwaarde voor iedere aristocratie van den geest.

Wereld-vrede door Hein Boeken.

II.[1)]

Waartoe toch 't vreedzaam boom-rijk toe te spreken
En niet het al-bewegelijke volk
Der menschen? Kijk, als onontkoombre kolk
Zuigt elke stad hen uit de ruime streken

Tot zich te hoop - daar spelen zij hun treken,
Ach! niet van dood-slag slechts met knods en dolk,
Maar 't is als hing er over hen een wolk
Van noodlot, die hen noopt den vreê te breken,

Den schoonen vreé, die heerscht in 't boomenrijk.
Zijn zij niet schoon, die weerelooze schoonen?

Maar toch, ai zegt me: is 't schoonste van dat schoone
Niet dat ze in iet aan menschen zijn gelijk?

Die stille schoonheid en dat zacht gebaren
Is 't niet een menschen-schijn, in hen gevaren?

1) Zie voor n^{o}. I: N.G. Dec. 1909.
Deze sonnetten maken deel uit van mijne voordrachten over Dante.

III.

Is niet de mensch het schoonst wat is op aard?
Wat is, wat leeft, wat staat, wat zweeft - o rotsen,
Zag 'k niet in zilvren maan-licht 't zee-schuim botsen
Op uw zwart'hardheid? Niet tot blauwe klaart'

Den winter-nacht bij daag'raad opgeklaard
Over't blauw meir? Zag 'k niet den stroom-val-schots en
Scheef over steenen trappen dal-waart klotsen,
Waaròm tot wacht zich 't statig spar-heir schaart?

Zag 'k niet uw heilige oogen, zomer-nachten,
Uit zwarte flonker-boogen neder-oogen
Met blik, die lokt en 't binnenst hart omkeert?

Maar is er iet dat zóó verzacht, verteêrt,
Als menschen-oog, als één paar menschen-oogen?
Kan iet als schooner, wie dat zag, nog wachten?

IV.

En op dat schoon te heerschen, niet door kracht
Of macht, maar liefde's edelste gezag,
Is't niet het schoonste, waarnaar talen mag
Een mensch? die liefde, waardoor de ander wacht

Te volgen, waarheen wenkt met kracht wel zacht,
Maar toch onwendbaar, wie haar lieft. Die dag
Waar schoonste, dien ooit minnaar dagen zag,
Wien 't menschdom volgde, door dier liefde macht.

Ik heb een vriend - o mag ik hem zóó noemen?
Hij voerde mij door rijken eindeloos.
Als 'k hem zóó noem, het is niet om te roemen,
Het is uit dank, dat, nog in 't lichaam broos,
Mij Dante deed dat Rijk der liefde zien,
Waar mocht dàt wonder, waarvan 'k sprak, geschien.

V.

‘Maar 't is het Rijk des Doods’ voert gij mij tegen.
Des Doods? Arm woord! het heeft zijn kracht verloren
Voor u, voor mij, voor elk, die dát mocht hooren,
Dàt zien, het rijk des Lichts, waar opgestegen

Ge u opgestuwd voelt langs de onzichtbre wegen,
Waar u omkringen, zingend, zaal'ge kooren,
Waar zaal'gen komen elke beê te voren,
Waar 't licht, al lichter, nederstort als regen.

O dood! Zijn 's winters soms de boomen dood?
Wij weten 't beter, wij, die buiten wonen;
Al zijn zij kwijt hun weidschen zomer-dosch,

Juist met hun takskens grauw, geel, zwart ja rood,
Dan kunnen zij hun fijnst karakter toonen; -
Zóó ginds de zielen van het lichaam los.

VI.

Toch zien wij naar den zomer met verlangen!
Nog één geheim! Ik weet niet of 't u smaakt.
't Is dit dat Dante zegt, dat 't graf eens slaakt
Weêr 't lijk, de ziel weer 't lichaam zal ontvangen

In schoon verheerelijkten staat na langen
Doods-nacht. Zóó staat, als 't licht der lente ontwaakt,
Wellust-omhuld 't geboomte, dat was naakt,
Zoo komt een nieuw getij van licht en zangen.

Hoort hoe mijn geest dit wondre raadsel leest:
Daar buiten ruimt' en tijd, daar is een rijk,
Waar, wat ook hier vervloog in de vlucht'ge uren,

Het leeft in wondren bond van stof en geest,
Geen vrees dat dat wat Is voor 't niet ooit wijk',
Wat Is, het zal in lichte glorie duren.

VII.

Nu geeft u, geeft u gansch aan 't gaaf genot
Van dees Licht-dag - daar gaat de zon niet onder,
Daar hangt geen wolk of damp, daar rolt geen donder,
Dan soms, wanneer de lof versombert tot

Wee-roep om wat voor ons verdonkert God,
God zelf, der zonnen zon, der wondren wonder,
Van wien is elke straal door 't ruim verkonder -
Is daar één vast punt in al 't wisslend lot?

Maar nooit, vergeet dat nooit, nooit week de macht,
Daar Dante steeg, de macht van dàt paar oogen.
Waaruit hem straalde Liefde's lichtend licht.

Nooit waar hij opgerezen uit den nacht
Van 't aardsch bestaan, had hem niet opgetogen
Die blik, die glimlach, Beatrice's licht.

Literaire kroniek.

Het thans levende geslacht verschilt in de meeste opzichten geheel en al van het vorige, en wat onze vadren, de van 1820-40 geborenen, voor altijd-durend waar hielden, hun opvattingen over godsdienst en politiek, over beeldende kunsten en letterkunde, passen maar zelden meer in het denken en weten, in het wenschen en willen van den tegenwoordigen tijd. Ik geloof dan ook, dat, als Potgieter nog eens terug kon keeren, hij zijn volk in 't eerste oogenblik niet herkennen zou. Ja, als hij een poosje om zich heen had gekeken, en zijn landgenooten had waargenomen in hun geestlijkheid. zou hij waarschijnlijk de wenkbrauwen fronsend, voor zich uit blijven staren, met de donkere gedachte: ‘Wat is alles toch anders geloopen, als waar 'k mijn heele leven voor gearbeid heb en naar verlangen bleef; mijn terugwijzen naar de zeventiende eeuw heeft geen uitwerking mogen hebben, en alleen - zoo zou er bitter-spottend flitsen door zijn hersens - op het punt, dat ik had willen uitsluiten, is mijn vermaning tot werkelijkheid geworden: de Dordtsche Synode houdt weer het roer van den Staat.’ Zoo zou de bewindvoerder van '40 peinzen, en een traan vóelen, maar niet láten opkomen om het ijdelgeblekene van zijn levensideaal. Inderdaad, al wat wij lezen in de geschiedenis over onze 17e eeuw, over dat tijdperk van lustige oorlogskracht en krachtigen handelslust, van vette schenkelstukken en godsdienstzin, of liever godsdienst-twistzin, van forsch-gespierde uitingen eener onbevangen levensliefde, van naïef er op los-sabelen en bidden en klinken, het kan ons, latergeborenen, om de waarheid te zeggen, heel wat minder schelen dan het dien zooveel eenvoudiger-geäarden, dien minder om de diepte van het Zijnde zich bekommrenden grooten novellist en essayist en dichter moest doen. Om maar één ding te noemen:

het vrijheidsbegrip, dat leefde in die oude stoere Hollanders en met roemwaardige weerkracht bij hen naar buiten kwam en zich gelden deed, was zeker ten volle sympathiek en eerbiedwekkend, als alles wat echt is, maar tegelijkertijd ook uiterst beperkt en, in zijn wezen, eng. Alleen de lieden, die rijk waren of tot de regentenfamilie's behoorden, werden ontzien door de andren, en den armen Vondel, die zijn tijd bij het nageslacht groot wist te maken en heerlijk-onsterfelijk door alle eeuwigheden, dwong men op zijn ouden dag een bitter stuk brood te verdienen met werk dat hem geheel onwaardig was. De duurgekochte vrijheid der zeven provinciën, waarvan wel eens de dichters, ook de lateren, in hun verzen zoo hoog opgegeven hebben, bestond feitelijk alleen in de vrijheid der heerschende klassen om op hun eigen houtje 's lands zaken te kunnen regelen, zonder naar een vreemden vorst te moeten zien. Maar de persoonlijke vrijheid van het individu was, vergeleken bij die van thans, weinig meer dan een schijntje en ik geloof, dat b.v. Multatuli indien hij, bij ongeluk, in dat op menschenverzinsels doodblijvende tijdvak waar' geboren, geen halven bundel van zijn Ideeën had kunnen toonen, zonder van een slechte reis thuis gekomen te zijn. Geldverdienen en krachtvertoon en machtuitbreiding, dus het vechten en werken voor de stoffelijke goed'ren des levens, stond bij onze sterke en ferm-krachtdadige maar ook altijd-praktische en effen-nuchtre voorvadren veel hooger aangeschreven dan het peilen van de diepten des denkens en des Zijns. Trouwens, met dit laatste hadden zij zich ook niet in te laten, de mensch hehoefde niet te denken over de geheimenissen van het Aanzijn, want alles daarover stond beschreven, precies zooals het was, of tenminste voor zoover het door menschen mocht geweten worden, in den Heidelbergschen catechismus en het Bijbelboek. Daar in dat bedenksel der godgeleerden en in de officieele vertaling van een aantal werken der Israëlitische literatuur lag de eenige waarheid, de eeuwige en onweerspreek'lijke, waar alles wat menschen verder dachten, mee overeen had te stemmen, en de denker, die 't gewaagd had dieper te willen kijken in de afgronden van 't menschenhoofd, of er over heen had wagen te turen naar een wijderen horizon van nog niet verrezene, slechts even schemerende toekomst-gedachten, die eerst een twee eeuwen

later als waarheid zouden erkend worden, hij zou voorwaar als een misdadiger in de doos gestopt of genoodzaakt geweest zijn, om te vluchten als balling 's lands. Of al geschiedde geen van deze dingen, zouden toch de enghartige, Calvinistische dominé's hem op allerlei wijzen het leven zuur hebben gemaakt.

Neen, de zeventiende-eeuw is heel best en prachtig-mooi, maar alleen uit de verte: kijk maar eens naar Jan Steen of Rubens - zoudt gij met die heeren en dames of met dat volk willen verkeeren? de meest gekunstelde staatsie ziet men, de stijfste en meest opgedirkte deftigheid naast de platste en ruwste, want ongeestigste en ongeestlijkste grofheid van zeden - 't is stellig: *leven*, doch een leven van uiterlijke handling, van kleurig en energiek door elkander woelend bewegen, maar waar de schilder meer aan heeft voor zijn kunst dan de dichter, zooals wel uit de werken der toenmalige poëten blijkt. Zij vluchtten bijna allemaal als van-zelf met hun verbeelding naar 't verleden en zochten, in de figuren der historie of der fabel, naar het inwendige leven, naar de diepte en de breedte, naar den rijkdom en de hoogheid, de pracht van psychisch bewegen, die in hun stelselmatig door de overgeleverde leer en het dogma der kerk beëngde en verkilde tijdgenooten niet aanwezig meer kon zijn, of minstens onderdrukt werd en tot zwijgen gebracht. Zou dat niet de psychologische verklaring kunnen wezen, dat het klassicisme, het zich afwenden van het Heden, om te trachten het Verleden weer in 't leven te roepen, hier twee eeuwen geheerscht heeft, totdat door de Fransche revolutie de oude banden werden verbroken, en de mensch, de moderne, allengskens opkwam en wezenlijk diep-psychisch te leven begon? Daarna heeft echter Bilderdijk's, in diens eigen tijd, reeds verouderd klassicisme nog een halve eeuw, na zijn dood, kunnen doorwerken op de dichters, die hem volgden, tot hun eigen nadeel, zoowel als tot schade van de auto-genetische ontwikkeling der Nederlandsche poëzie. Want al was ook de den innerlijken, waarachtig-levenden mensch wakker schuddende schok van de Fransche revolutie hier niet langs gegaan, zonder spoor na te laten: in het behoudzieke Holland bleef die invloed toch veel geringer, en terwijl overal in Europa de literatuur een ander, moderner, frisscher en losser aanschijn kreeg, terwijl zelfs in 't droge, stijve Noord-Duitschland

Heine zijn Reisebilder dichtte, deunden de dichters hier te lande nog eenigszins op den drogen, eind-achttiende-eeuwschen, kwasi-klassiek-doenden toon. In Da Costa en Ten Kate, om van de andre vrome poëten niet te spreken, ja, zelfs in Potgieter, is het klassicistisch-vormelijke, het verstandelijk-stijve nog volstrekt niet overwonnen en breekt telkens, vaak al het andre overstelpend, door het betere heen. Eerst het jaar '80 heeft daar een einde aan gemaakt. De diepste gevoelsondergrond der Hollandsche menschheid, die tot dusver overkorst had gelegen met de niets meer zeggende vormen eener ouderwetsch-duf gewordene letterkundige dictie, met haar redekunstige wendingen en uitroepen, met haar nietgeziene beeldspraak, kwam weer opzingen vrij, zooals zij was uit zichzelf, in haar zuivre psychische Wezen, zonder zwierige luidruchtigheid, noch nuchtre redeneering, en als ze in beelden sprak, waren dat geen van elders gestolen sieradiën, maar bloemen uit haar eigen, rijken grond gegroeid.

* * *

De generatie van '80 is nu bezig te volvoeren wat zij heeft beloofd, en ook Dr. Koster heeft na de onzekere tastingen zijner jongelingsjaren den goeden weg gevonden, en mag meetellen bij de dichters, wier werk men met waardeering en genoegen leest.

Indien men de dichters naar hun voornaamste onderwerpen mocht benoemen, zou men kunnen zeggen, dat hij een klassiek dichter is. Maar het is nu wel algemeen eigendom geworden onder de meeste over letterkunde denkende menschen, dat een's dichters onderwerp heelemaal niet tot zijn soort of waarde af kan doen. Vondel b.v. is zeer zeker een groot dichter, maar dit *niet* om de belangrijkheid der door hem behandelde stoffen, geenszins, omdat hij, in zijn drama's en leerdichten, zijn lyriek en zijn hekelverzen, van de merkwaardigste gebeuringen zijns tijds, zoowel als van de hoogste geestlijke belangen der toenmalige menschheid heeft gezongen, maar alleen omdat zijn zingen wezenlijk **zingen** was, omdat zijn verzen waarachtig-gevoelde en geziene, melodisch-harmonische, verbeeldingsvolle uitingen van zijn persoonlijke, diepste binnenwezen zijn geweest.

De gewichtigheid of de ernst toch van het onderwerp in-abstracto doen niets tot de wezenlijke waarde, tot het eigenlijk-dichterlijke

van een dichtwerk af. Om nog even over Vondel te spreken: zou men b.v. een heerlijk gedicht als ‘Lucifer’, met behoud van den geheelen gedachte-gang, dus met al zijn tooneelen en zonder ook maar één moment van den abstrakten inhoud verloren te doen gaan, in verzenreeksen omzetten van een heel ander soort, d.w.z. met minder muziek en harmonie-van-beweging, en met minder suggestief-mooi gezegde verbeeldingsschildering, ik verzeker u, er zou geen sikkepit van de letterkundige waarde van Vondel's hoofdwerk overblijven, en dat meesterstuk onzer zeventiende-eeuwsche dichtkunst zou een vervelend en onbeduidend verstandsgewrocht, een stuk nuchterheid, dat het lezen niet-waard was, geworden zijn. En toch zou er dan precies hetzelfde in staan, als wat Vondel gezegd heeft, maar de eenheid van vorm en inhoud zou verloren zijn gegaan. Want het gevoel en de ziening, die het onderwerp in den lezer op moet wekken, zou dan niet uitgedrukt zijn, niet sterk-suggereerend vastgehouden liggen in de woorden van den korrekten maar alleen koudtechnischen, ondichterlijken rijmer, die het werk van den grooten Vondel had durven overdoen. Laten drukke, dogmatische praters, als de heer Adama van Scheltema b.v., die met nieuwe socialistische, al het vroeg're omverwerpende kunsttheorieën beweren aan te komen, doch die altijd bezijden de wezenlijke kwestie's blijven doordraven, het hier-gezegde, rustig-ware en de kern van het vraagstuk precies-uiteenzettende maar eens kalmpjes overwegen: want tot leering kan hun dat strekken en tot een nuttige waarschuwing, om niet meer zoo vlug-beslissend, zonder voorbereiding van ernstig en diepgaand denken over de allersubtielste beginselen van letterkunde en dichtkunde, zich te wagen aan 't opwerpen van nieuwe theorieën, die ostentatief-zeurend om het eigenlijke heenpraten, zoowel als aan het smadende afkeuren van alles wat belangloos den weg voor hen gebaand heeft, en tegelijk met hen òp nog krachtig leeft. Heusch, om over literatuur prijzend òf lakend mee te kunnen spreken, daarvoor moet men eerst met zijn volle weten en denken er geheel in geleefd hebben, doch zoover is de heer Scheltema nog heelemaal *niet*, daar hij den grooten werelddichter Shelley, zoowel als Gorter's Mei niet veel zaaks zegt te vinden, maar daarentegen het aanstellerige ‘Ellen’ benevens het droge rijmwerk van den goeden Beets als onsterfelijke meestergedichten prijst.

Ik spreek hier over den heer Scheltema omdat de oordeelvellingen in zijn zwaar-op-de-handsche boek zoo'n teekenend staaltje zijn van het subjectieve gepraat over dichters en dichtkunst, dat uitgaand van enkle leden van het jongste geslacht, met grappig aplomb zich opstelt als de definitieve uitspraak van een allerhoogste rechtbank, waar geen herroeping van te hopen is. Nu zou dat nog iets kunnen beteekenen, als die jonge kritici het onderling eens waren, maar wat de eene zegt, spreekt de andre weer lijnrecht tegen: wat de eene heerlijk-mooi vindt, vindt de andere foei-leelijk, zoodat al die op hoogen toon ons toegeduwde beslissingen niets anders blijken te wezen als particuliere meeningen, zooals men die ook kan hooren, in honderd verschillende soorten, van het lezende publiek. Al die jongelieden, de schrijver dier dwaze 'Grondslagen' in de allereerste plaats, moesten eerst eens leeren werken, standvastig-geduldig werken, lange jaren lang, voordat zij het wagen gingen, om over hun oudere tijdgenooten, die allen zonder onderscheid hun meerderen zijn in kennis en werkkracht, een enkel woord te spreken van blaam of zelfs van lof. Te leeren hebben zij, en zichzelf te ontwikkelen, te verdiepen en te verfijnen, maar niet rechts en links, kwade of goede cijfers, al naar het in hen opkomt, toe te kennen, want zooals ik reeds mocht opmerken, wat de eene dier jongeren hemelhoog verheft verdoemt weer de andere, die even weinig recht van spreken heeft, en zoo neutraliseeren ze elkander wonderwel. Laten ze dus hun dilettantische, toevallig geborene meeningen, die er heelemaal niet op aankomen, gerust voor zichzelf houden: niet iedereen is een kritikus, die 't graag wezen wil. En als iedere halfontwikkelde, zonder veel kennis of diep-doordringend begrijpen, al zijn halfgare gedachten en onrijpe meeningen gaat uitstallen op de tafel van boek of krant of tijdschrift, zooals men tegenwoordig telkens weer geschieden ziet, dan zal het slot zijn, dat, over eenige jaren, het groote publiek zich van alle kritiek afkeert, en zich vergenoegt met romans en gedichten te lezen, daarbij heelemaal vertrouwend op eigen oordeel alleen. Of hoogstens zullen ze luisteren naar wat een paar ouderen blijven zeggen, op wier objectiviteit en ernst zij af kunnen gaan. Want zooals het nú is, is het toch te gek: nu honderd stemmen spreken, allen zonder onderscheid even

druk en zelfverzekerd, terwijl elk harer heel iets anders als de andren beweert: de eene b.v. ziet Bilderdijk, op ouderwetsch-onkritische wijze, nog altijd als een dicht-genie aan, terwijl een ander recensent, die er even weinig benul van heeft, mij uit gaat foeteren, omdat ik den gulden middelweg bewandlend, dien ouden versifex niet neerhaal alsof hij in zijn geheel slechts goed voor de prullemand waar.

Ja, wij beleven tegenwoordig een soort van anarchie in onze letterkundige kritiek, die een wel onvermijdelijk maar daarom toch ellendig gevolg van de Revolutie van '80 is.

Ieder meent nu, dat hij meê mag spreken: aller tongen zijn losgemaakt, ook die van de meest-grappiglijk onbevoegden, die op zelfgenoegzame wijze het eerste het beste wat in hun hoofd komt, op stelligen toon doen hooren als orakeltaal. Nu zijn zeker, in de republiek der huidige letteren, alle meeningen geoorloofd: in demokratische vergaderingen, waar ieder een hoog woord mag voeren, moet de wijzere man, die weet, waar 't om gaat, dikwijls een glimlachje onder zijn hand verbergen, bij 't schijnbaar opstrijken van zijn knevel: maar toch zou ik er vóór zijn, dat ons hollandsche publiek wat lachlustiger werd, en de zotte, waanwijze beweringen van sommigen, die wezenlijk van toeten noch blazen weten, zóó hard ging beproesten, dat hun tot hun eigen heil, de lust tot gewichtig-doen voor goed verging.

O, wie zonder eenige zelfverheffing stil werkt voor zichzelf, daar het hem uitsluitend te doen is om de waarheid, om het juiste gevoel-en-begrip van alles, hij alleen kan weten, hoeveel geestlijke arbeid van alles bekijken en langzaam doordringen en algeheel zich eigen maken er vereischt wordt om een ernstig auteur tot op zijn bodem te peilen, zoodat men over hem kan spreken met kennis van zaken en waarachtig inzicht, dus op een toon van kalm gezag. Want uw kritische intuïtie moge zoo groot zijn als gij wilt, de scherpste intuïtie heeft studie en nadenken noodig om te kunnen werken, want anders oordeelt zij in 's Blaue hinein, op niets dan haastige dus allicht verkeerde indrukken steunend en het toevallige of partijdige verzinsel van den onbewust met zichzelf dwependen frasenverkooper neemt dan de plaats in die alleen toekomt aan het deugdelijke, de waarde en de beteekenis van het beoordeelde

kunstwerk volkomen juist weergevende begrip. O, als men zelf zoo'n hooge opvatting heeft van kritiek en men waardeert dus den rustigen Van Nouhuys, die altijd streeft naar eerlijk objectief zijn, al zit het te vlak-verstandelijke, dat zijn generatie soms eigen is, hem wel eens in den weg daarbij: den merkwaardigen Coenen, den zoo vaak raak-menschlijken Robbers, den vlot-levendigen De Meester, den rustig-denkenden Boeken, den krachtigen, veel-verscheidenen Netscher, den geestigen Aletrino, den deeglijken v. Deventer, den fijn peinzenden Erens, en - de laatsten zullen de eersten wezen - den rijken van Deyssel met zijn kantige redeneering waar elke zijde scherp uitsteekt, en zijn gloeiende energie - dan wordt het wezenlijk grappig om te zien, hoe enkele leden der allerjongste generatie al het mogelijke doen, de borst vooruit, om sommige, om bijredenen, overschatte figuren van een overwonnenn Verleden weer op hun geraamte-beenen omhoog te zetten, als heroën voor de Toekomst, of, de in hun volle kracht staande en werkende kunstenaars en literatuurbeschouwers van heden, uit de hoogte van een weinig-passend zelfgevoel, dat praalt met oude vooroordeelen, weer gehecht op verschoten vaandels, te besmeuren met de inktspatten, die springen onder 't schrijven, uit hun ouderwetsche, deftige hanepooten neerkrassende, maar voor een modern auteur, slechtversnedene pen.

Doch de echte kritiek, de wezenlijk 20e eeuwsche, die de dichtkunst niet beoordeelt naar de achteraffe abstractie's, waar des dichters hoofd van vol zat, maar die hij in zijn rijmprodukten niet tot leven wist te brengen, zooals dat b.v. veelal met Bilderdijk het geval was, (de enkle goede brokken niet te na gesproken), de kritiek van de toekomst, die ook de waarachtig hedendaagsche is, let er in de eerste plaats op bij de dichters of zij wezenlijk zijn wat zij voorwenden te wezen, of hun psychische essentie, hun diepste, innerlijk Wezen zich naar buiten heeft gestort in de stonde der schepping, als muziek en plastiek, als rhythmus en beelding, waar het allerdiepste, onbewuste Zijn des dichters in trilt als een wonderbaar-ontroerende schakeering van melodisch-opdoemende ziening en verbeeldingsvol geluid. Dát, het eenig-wezenlijk dichterlijke wat Vondel heeft en Shelley, zoowel als alle goede en groote, alle eersterangsdichters, bezitten Bilderdijk en tal van anderen, die te weinig dichter waren,

om overal het abstracte tot leven te kunnen bezielen, slechts in zeer matige hoeveelheid, en wie het anders zegt, toont eenvoudig, dat hij te weinig bedreven is in het verzenproeven en dus den uiterlijken schijn van het korrekt-gerhythmeerde voor de waarachtige wezenlijkheid van het diep-psychisch zingende houdt.

In tegenstelling tot de kritici van het vorige geslacht beoordeelt De Nieuwe Gids alle dichters *niet* naar die eigenschappen welke men bij prozaschrijvers óók kan vinden, als b.v. hun wijsheid, hun vroomheid of verlichtheid, hun de menschen opvoedend en beter-makend vermogen, maar uitsluitend naar datgene wat hen dichters doet zijn: hun diepste psychische Wezen, hun onbewuste gevoel, dat de kern zoowel van hun Zijn als hun Kunst is, en de laatste tot ontroerende, den lezer diep-pakkende schoonheid maakt. Vroeger zooals ik reeds zeide, is dit anders geweest: als b.v. Huet den een of andren dichter minder-aardig behandelde, geschiedde dit wel eens, omdat hij, de kritikus, zich met de levensopvatting des dichters niet goed vereenigen kon. Terwijl wij daarentegen aan alle levensinzichten en geloofsovertuigingen volle vrijheid laten en alleen vragen: zijn wezenlijk dat inzicht en dat geloof in 's dichters werk geworden tot poëzie? Ook Potgieter - zijn nagedachtenis vergeve ons de opmerking, - heeft wel eens dichters geprezen, ja, hoog-verheven, zoo Loots en Onno van Haren, b.v., om hun, hem sympathiek aandoende vaderlandslievende gedachten, maar in werklijkheid waren 't schrijvers, die, als een objectief kritikus van den tegenwoordigen tijd hen leest, blijken niet anders als mal-nuchtre, suffe rijmers te zijn geweest.

Ja, Potgieter hield er soms bij het beoordeelen, jammer genoeg, te veel rekening meê, of stof en geestlijke opvatting en gedachten van een kunstenaar behoorden tot een soort, waar hij zelf, de kritikus zich meê vereenigen kon. De tegenwoordige kritici, de goede tenminste vragen er alleen naar of de te beoordeelen gedichten poëzie zijn en vinden deze laatste - ‘poëzie is overal’ - zoowel bij katholieken als vrije-gemeentenaren, zoowel bij orthodoxen als bij godloochenaars.

* * *

Om ons thans meer in 't bijzonder tot Dr. Koster's bundel te bepalen - Adrastos, het eerste gedicht er uit, waarnaar het

boekje genoemd is, is een verhaal uit Herodotus, door den dichter op voortreflijke wijze in aangenaam-sobere verzen oververteld.

Ik weet vooruit, dat als iemand den vorigen volzin las en hij dus weet, dat de Grieksche geschiedschrijver Herodotus Dr. Koster tot het schrijven van zijn gedicht gebracht heeft, hij allicht zal gaan denken: Wat gaat mij, 20e eeuwer, die de wereld van tijd tot tijd op haar grondslagen zie schokken, zoowel door aardbevingen als door schijnbaar-logische theorieën, maar die in waarheid fantastisch zijn, wat gaat mij, zelf-geschokte, die ouderwetsche geschiedschrijver Herodotus aan? Maar dan antwoord ik: gij spreekt zoo onder den onbewusten invloed van de slechte nawerking der 'Leidsche' filologen, die door hun aesthetisch ondeskundige woord-zifterijen, de studie der klassieken bij het beschaafde publiek in diskrediet gebracht hebben, zóó zelfs dat reeds De Génestet het eigenlijk-'klassieke' en 'vervelend' voor synoniemen houden moest.

Maar ondanks dien aardigen causeur in rijm-maat, die ook wel eens van tijd tot tijd een wezenlijk gedicht schreef, zijn de Grieksche auteurs, voor wie hen wezenlijk kent, meestal minder vervelend dan hun reputatie vermoeden zou doen.

Herodotus, b.v. al heeft hij zijn best gedaan om een nauwgezet geschiedschrijver te wezen en heeft hij dus onderzocht en gevorscht naar zijn beste vermogen, hij kan, door zijn levendige inkleeding en zijn naïeve vertelling, meer nog een dichter dan een historicus genoemd worden, zooals ook het heele tijdvak, waarin hij leefde, en dat tijdens zijn geboorte bezig was, den overmachtigen Perzischen aanval te weerstaan en terug te drijven, dichterlijk-durvend, grandioos-energiek, en met succes op zijn geestdrift vertrouwend is geweest. Vergeleken bij den ernstigen, volwassen-mannelijken Thucydides,[1)] die slechts een twintigtal jaren later werd geboren, lijkt hij een allerbeminnelijkst, meer ziend en voelend, dan bewust-denkend kind. Terwijl Thucydides alles wat hij vernomen en in zichzelf overdacht had, met geëtste trekken fixeerde op het staal van zijn stijl, tot een altijddurende bezitting, gelijk hij zelf zijn eigen werk dúrfde en ook mócht

1) Aan wie Thucydides wil leeren kennen, zij de hier onder vermelde goede vertaling aanbevolen.

benoemen, tracht Herodotus onbewust op ons gemoed en onze verbeelding te werken: hij plaatste zich, in zijn werk, dichter bij de menschen, over wie hij had te spreken: hij vereenzelvigde zich meer met hen, en onze eigen innerlijkste menschlijkheid wordt dus door hem geraakt, terwijl Thucydides meer ons weten bevredigt en ons denkende verstand.

O, als men die twee schrijvers in 't oorspronkelijke kan lezen, en men hoort dan hun stemmen. ongeveer zooals zij die zelf moeten gehoord hebben in zichzelven, toen zij hun werken schreven, dan klinkt die van den laatste als het vaste, breede, metalene geluid van een mannemond, terwijl Herodotus daartegenover spreekt met het gauw en toch uitvoerig-vertellende zilver-heldre stemmetje van een babblend kind.

Ik moet er dan ook voor uitkomen, dat Koster het karakter van Herodotus' vertelmanier, voor zoover dat in onze stroevere taal doenlijk was, heel verdienstlijk heeft weten weer te geven in zijn Hollandsche vers.

Men moet in dit gedicht echter *niet* zoeken naar diepe psychologie of echte karakterteekening: alles gaat als vanzelf, zooals de goden het willen en de mensch doet eenvoudig, want heeft te doen, zooals die wil hem drijft. Dat kan ons, modernen, in het eerste oogenblik, wat vreemd voorkomen, omdat zoodoende de handelingen des menschen niet voldoende worden gemotiveerd uit het binnenste dier menschen-zelf. Maar toch zit er realiteit in, want in het werklijke leven, ook van onze tijden, al laten we ons ook nog zooveel voorstaan op psychologische motieven en zelfbeslissing, gaat alles eigenlijk precies zoo, als in dat oude verhaal. Vele menschen meenen alles uit te kunnen rekenen, en den loop der dingen in hun leven te bepalen, en leven een tijdlang gelukkig in dien autokratischen waan, totdat er plotseling iets gebeurt, dat al hun overwegingen waardeloos doet blijken, en als een hooge muur, de uitwerking van al hun slimme berekeningen, die in waarheid zeer dom waren, van de toekomst afsluit en terugjaagt in het Niet. De oude Grieken schreven deze onverwachte en ongewenschte lotswisselingen, zooals ieder mensch, ook de meest gewetenloos-handige, ze te eeniger tijd ondervinden zal - de ondeugd is heusch niet zoo voordeelig als ze gedacht wordt - aan de alles terecht-brengende inwerking

der goden toe, en de hedendaagsche Christenen, van het ouderwetsche soort, beweren eveneens dat zij te danken zijn aan een onmiddellijke inwerking der Voorzienigheid op den loop der aardsche dingen; maar de ware oorzaak is natuurlijk, dat de grootste slimmert toch altijd maar een beperkt menschlijk wezen blijft, dat niet alles kan weten en geenszins het weefsel van des levens gebeuringen, dat door tallooze factoren bepaald wordt, en dus telkens verandert, kan overzien, met de zekerheid, dat niet in het volgende oogenblik iets plotseling zal gebeuren, dat wel logisch volgt uit het vorige, maar dat toch niet werd verwacht.

Het diplomatiekste handelt soms hij, die er heelemaal niet aan denkt, om diplomaat te zijn.

* * *

Wie Koster's bundel ter hand neemt, hetgeen ik gerust ieder kan aanraden om te doen - zal ook in de overige verzen vaak iets ontmoeten, wat hem bevalt of treft.

* * *

Ik wil het dezen keer nu alleen nog maar hebben over een ander bundeltje, dat wel heel anders als dat van Koster is, meer dan dat, bekorend door vederachtige, zacht-fijn bewogen stemming en teekenachtig detail, en dat mij dus niet minder aangenaam getroffen heeft, al is het om andere redenen en op andere wijs. Wie houdt van lieve en toch niet flauwe of vage verzen, wie iets even aangetikts, en toch dieps wil lezen, dat niet al te sterk, en dus misschien onprettig aangrijpt, wie geestigheid van wending, die tevens gevoelig is, weet te waardeeren, leze Greshoff's boekje; het gaf mij tenminste pleizier.

WILLEM KLOOS.

Edward Koster. Adrastos en andere gedichten. 's-Gravenhage, C. Bredée.
Jan Greshoff. Aan den Vijver. Meindert Boogaerdt, Zeist.
Thucydides' Navorschingen. De Peloponnesische Oorlog. Boek I.W. Versluys Amsterdam, 1908.

Staatkundige kroniek.

23 Februari 1910.

Nog altijd woelt de strijd over het karakter van ons openbaar lager onderwijs voort. Wie alsnog twijfel koesteren mocht omtrent de beteekenis van de beweging, door den Bond opgezet, zal wel zijn genezen na kennisneming van de redevoeringen der heeren Troelstra en Ossendorp in een protestvergadering van de S.D.A.P. te Rotterdam. Geheel de beweging werd door den heer Troelstra gekarakteriseerd als een sociaal-democratische als eene van 'de arbeidersklasse' tegen 'de kapitalistische klasse'. Wie Oranje eert doet dit om de overmacht van het kapitaal op de arbeiders te sterken. Er kwam nog een beetje slappe neutraliteitsgroch van den heer Ossendorp achteraan, maar die verzonk in het niet. Men had liever met de groch moeten beginnen. Hoofdzaak was de socialistische speech van den heer Troelstra.

Zooals steeds, wanneer de sociaal-democraten een flater hebben begaan - adres aan 1903 - wordt kracht gezocht in het aanwijzen van een ander als uitlokker, om zelf de vermoorde onnoozelheid te spelen. Zoo is, naast den heer Van Wijnbergen met zijn beschuldigingen tegen de openbare-schoolonderwijzers in de Tweede Kamer geuit, de heer Treub naar het front gebracht met zijn motie in den Haagschen Gemeenteraad. Alsof die motie zoo maar uit de lucht is komen vallen! Het is wel kras, de vrijmoedigheid, den heer Treub voor te stellen als de aanstichter van deze sociaal-democratische beweging! Maar de heer Troelstra durft veel. Het is alleen merkwaardig, dat de leider der sociaaldemocraten voor de beweging zulk een verontschuldiging meende te moeten zoeken. Een excuus voor de uitsluitende bescherming van de openbare school!

Wel mogen de sociaal-democraten het Gemeentebestuur van Rotterdam dankbaar zijn, dat dit hun een aanleiding gaf om hun

protestvergadering te rechtvaardigen. Het schijnt, dat door de zoogenaamde neutraliteitsbeweging aan B. en W. van Rotterdam de schrik is geslagen om het hart. Zij hebben een circulaire uitgevaardigd om de onderwijzers te waarschuwen. Denkt eraan, de overheidsschool gaat uit van den grondwettelijken regeeringsvorm; dus de onderwijzer als zoodanig heeft de constitutioneele monarchie in de school als den juisten regeeringsvorm te erkennen. Anders ontslag.

Dat spreekt vanzelf. Maar daaraan wordt toegevoegd, dat ook uit de houding des onderwijzers in het openbaar buiten de school kan blijken, dat zij binnen de school de waarheid van den vooropgestelden regel niet erkennen. Ook dan zal het gemeentebestuur hen uit de school verwijderen.

Dit ging in zijn algemeenheid te ver. Natuurlijk; evenals elke andere ambtenaar kan een onderwijzer buiten de school zich zóó gedragen en zóó spreken of schrijven, dat hij als zoodanig niet kan worden gehandhaafd. Maar dat zullen excessen moeten zijn. Is het voldoende, wanneer buiten de school blijkt, dat de onderwijzer in de school onzen constituoneelen regeeringsvorm niet als den juisten zal erkennen, dan zou tot het trekken dier conclusie voldoende kunnen zijn, dat de onderwijzer in het openbaar zich verklaarde als republikein of sociaal-democraat. En dit kan van geen vrijzinnig bewind de gedragslijn zijn.

De tegenwoordige burgemeester van Rotterdam, Mr. Zimmerman, moet in hetzelfde ambt te Dordrecht eenige jaren geleden dat standpunt pertinent hebben veroordeeld. Zijn de ambtenaren, behoudens de grenzen van wet en fatsoen, buiten hunne functie niet vrij in de uiting hunner gedachten, dan zal vandaag het gouvernement veroordeelen wat in deze, morgen een ander wat in gene richting mocht worden gesproken of geschreven. Daarvan mag het bestaan van den ambtenaar niet afhankelijk worden gemaakt.

Zooals gezegd, verklaarbaar is, dat de actie der sociaaldemocraten door deze reactie is gevolgd, maar dat de socialisten hierdoor versterkt zijn en voor protestmeetingen een grond van rechtvaardiging hebben verkregen, kan niemand ontkennen.

En wat is het voordeel? De school zuiveren van alle socialistische elementen kan men toch niet. Men laat alleen gedachten

in het geheim voortwoekeren en propageeren, die gevaarloos zijn wanneer zij blijven in het licht der openbaarheid. De sociaal-democratie verdelgen kan men nu eenmaal niet; zelfs de burgemeester van Rotterdam kan het niet. Maar dan dient men met haar bestaan rekening te houden en zijn beleid zoo te richten, dat conflicten worden voorkomen. Door de Rotterdamsche circulaire zijn zij veeleer uitgelokt.

* * *

Het rumoer om de openbare school werd een oogenblik overstemd door de beweging, verwekt door een overigens onschuldig Eerste-Kamerlid, den heer Van Heeckeren van Kell.

Overbekend is het, hoe dr. Kuyper in zijn kabinet van 1901 een koopje had aan zijn minister van Buitenlandsche Zaken. De heer Van Lynden, een zeer respectabel man, was voor zijn taak niet berekend, en dr. Kuyper, de premier voor alles, meende, die taak te moeten overnemen. Niet dat hij mr. Van Lynden naar huis zond en zelf Buitenlandsche Zaken *ad interim* nam, hij gaf er de voorkeur aan, buiten weten van zijn collega met gezanten van vreemde naties besprekingen en onderhandelingen te voeren. Niet bepaald anti-revolutionair, deze methode, maar wel Kuyperiaansch.

De minister zonder portefeuille, die als dr. Kuyper's raadsman fungeerde bij deze wijze van regeeren, was de heer Van Heeckeren, gezant te Stockholm. Als belooning moest hij later genoegen nemen met het lidmaatschap der Eerste Kamer; de werkelijke portefeuille van Buitenlandsche Zaken is hem ontgaan. Trouwens, wie tot dusver 's mans optreden in het openbaar heeft gevolgd, zal erkennen dat de heer Heemskerk in Mr. Van Swinderen een betere keuze heeft gedaan.

Sedert het jaar 1904 heeft in ons land een verhaal rondgespookt betreffende bemoeiingen van den Duitschen Keizer met onze defensie. Bemoeiingen, die in het verhaal den vorm verkregen van een brief, aan onze Koningin gericht. De brief heeft herhaaldelijk in de kerkelijke bladen dienst gedaan om groote uitgaven voor onze defensie door te drijven. Bangmakerij met het Duitsche spook bleek hier de goede methode om geld los te krijgen.

Het eerst namen deze verhalen min of meer vasten en officieelen vorm aan in een redevoering van het anti-revolutionaire Eerste-Kamerlid generaal Van Löben Sels.

Op 8 Februrai 1907 drong ook hij het doen van groote uitgaven voor kustverdediging aan met het argument, dat een paar jaren geleden ons van buiten een ultimatum was gesteld.

Brak er toen een storm los over het eerbiedwekkend hoofd des generaals? Integendeel; zijn uitlating werd in de pers onderstreept. Het Duitsche gevaar geëxploiteerd om de kerkelijke opdrijving van onze uitgaven voor defensie te rechtvaardigen.

Wat wonder, dat de heer Van Heeckeren, met deze antecedenten vóór zich, hetzelfde probeerde? Het was nu niet om geld los te krijgen voor forten en kanonnen; het was om critiek te laten hooren op het beleid onzer diplomatie; maar wàt hij zeide of bedoelde was hetzelfde.

En nu - de arme heer Van Heeckeren werd door zijn ongemakkelijken tegenstander danig onder handen genomen. De pers steunde den minister uit alle macht, en *De Standaard* brandmerkte de briefverhalen als ‘verzinsels.’

Maar dan zijn het verzinsels van den minister Kuyper, antwoordde de heer Van Heeckeren. Hij zelf heeft mij het verhaal van den brief gedaan in den tijd, toen ik minister was zonder portefeuille!

Dr. Kuyper heeft nog niet van antwoord gediend. En hij zal toch iets moeten zeggen. Of zou ook dit verder maar worden doodgezwegen? Of zou ook hiervoor een parlementaire enquête moeten worden gehouden? In elk geval, zoo de eereraad aan het werk mocht gaan; zoo na de verwerping van mr. Troelstra's enquête-voorstel de heeren Van Swinderen, vice-president van den Raad van State, Van Karnebeek en Kist de vierschaar zullen spannen over den gewezen premier, dan zullen zij de zaak-Van Heeckeren wel in hun onderzoek moeten betrekken. Anders blijft er, hoe schitterend de slotsom moge worden van hun onderzoek in de Lehmann-Westmeyer-zaak, nog altijd een Van Heeckeren-zaak over, die voor den ouden Minister van Staat vooral niet minder compromitteerend is.

* * *

Het kabinet gaat zijn gang zonder dat er veel resultaat te zien komt. Alleen de minister van Justitie levert veel werk af. Hij heeft zich zelfs overwerkt en is rust gaan nemen. Moge hij geheel hersteld terugkeeren! Als het nu eenmaal zoo moet zijn, dat 'de coalitie' baas is, dan zal men een beter minister van justitie dan mr. Nelissen moeilijk vinden.

Het actiefst zal, vreezen wij, de kerkelijk-calvinistische politiek zijn in onze koloniën. Plannen zijn gemaakt om de openbare scholen in de Minahassa aan de protestantsche zending over te doen. De strijd, zoo noodlottig in het moederland, wordt naar de koloniën overgebracht. En de politieke redevoeringen, door den heer Colijn hier gehouden, schijnen te getuigen van pogingen tot kunstmatige kerstening van Indië, waarbij de godsdienstige gevoelens van de inlanders niet genoeg worden ontzien. Mogelijk zijn deze redevoeringen meer bestemd om moederlandsche kiezers te doen gelooven in de trouw aan Ons Program dan om een lijn te marqueeren voor het bestuursbeleid in onze koloniën. Is dit niet zoo, dan staat te wachten, dat door de kerstenaars een roekeloos spel wordt gespeeld.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs. XXXVI.

Langs de groote slingerende bochten van een Beiersche bergstraat reed een auto.

Hijgend, puffend, zuchtend en steunend kroop het zware gevaarte naar boven. Het was een heel oude wagen, die een wolk achter zich uitblies als de schoorsteen van een locomotief. In den wagen zaten, met den chauffeur en een ‘Fremdenführer’ eenige heeren en dames, die naar boven wilden. De Führer kortte de reis, door het gezelschap, dat aan zijn hoede was toevertrouwd, allerlei bijzonderheden mede te deelen over het landschap en den weg.

Plotseling stond de machine stil. Een gendarme had zich midden op den weg geposteerd en riep nu met barsche stem, als ware hij een spoorwegconducteur die aan het eindstation alle portieren opengooit: ‘Alles aussteigen!’

Groote verbazing van de reizigers. Maar wat konden zij er aan doen? Zij stonden tegenover het koninklijk Beiersche staatsgezag, en daarmede is niet te spotten. Dus zat er niets anders op, dan de auto te verlaten.

Buiten bleek al heel gauw wat er gaande was.

Een auto, een zich zelf bewegend duivelswerk, een heksenkunst-machine, was in dien tijd in Beieren, tenminste in dat deel van het hoogland, nog niet heel bekend; en de gendarme meende, dat het niet te pas kwam, met zoo'n eigenwijs ding op een koninklijk Beierschen bergweg te rijden. Als het nog een gele Beiersche postsjees was geweest, met een koetsier, die zoo'n

stijf hoedje draagt en op den posthoorn spelen kan. Maar zoo'n gevaarlijk nieuwerwetsch ding....

Alle gepraat hielp niet. De reizigers moesten den verderen tocht te voet voortzetten. En de chauffeur moest maar zien, dat hij met zijn machine weer beneden kwam, ergens in Schwabenland of zoo; maar niet met volle kracht, doch in een lijkwagen-gang, getrokken door twee gemoedelijke Beiersche ossen. Den gendarm, als vertegenwoordiger van het Beiersche staatsgezag, was het vrijwel onverschillig, of hij zich voor de heele wereld blameerde, of de regeering later schadevergoeding zou moeten betalen, of er nog meer onaangenaamheden uit konden voortkomen. Met zijn breeden Beierschen bier-glimlach zeide hij gemoedelijk,

'Jetzt werd'n mer mal schaug'n, wer d' Oberhand b'halt, de Kraftmaschin oder's Rindvieh!'

Goddank, het rundvee heeft de overhand behouden, niet alleen toen, op dat merkwaardige tochtje in de Beiersche Alpen, maar ook later. En als ik er goed over nadenk, dan moet ik verklaren, dat het gewoonlijk de overhand behoudt, ook in landen waar men niet als in het heilige Duitsche Rijk, wordt opgevoed 'dans la crainte des sergeants'.

En dat is maar goed ook!

Waar zou het naar toe moeten als de nobele zoogdieren die ons van melk, vleesch, hoornen-knoopen, koeharen-tapijten, mitsgaders van schoenen voorzien, moesten plaats maken voor zoo'n 'Kraftmaschin'.

Leve het rundvee! Benevens de fokker ervan, de rundveeboer bij uitnemendheid, de Pruisische jonker!

Ik heb mij wel eens verstout met een zeker gebrek aan eerbied te spreken van Pruisische jonkers. Ik zal het nooit weer doen!

Wat drommel, van hun standpunt hebben zij groot gelijk.

'Duitschland vooraan in de wereld, en Pruisen vooraan in het Duitsche Rijk'; zoo was de wensch van Bismarck.

Maar hij heeft der één factor bij vergeten: de jonkers vooraan in Pruisen! Had hij dat er nog bijgevoegd, dan was de trias compleet geweest, en met de werkelijkheid meer in overeenstemming. Zij hebben nu eenmaal de macht in hun land, in

het Rijk; waarom zouden zij niet alles doen, wat zij kunnen, om die te behouden. ‘Beati possedentes’ zouden zij kunnen zeggen; maar dat doen zij niet. Zij zeggen veel meer met den Beierschen gendarm: ‘Jetzt werd'n mer mal schaug'n werd d'Oberhand b'halt’.

En omdat zij de macht - en gelijk - hebben, lieten zij de regeering ‘die geen partijregeering is, om de dood niet!, een kiesrecht ontwerp indienen, dat door booze spotters in deze Carnavals-maand een Fasching-grap werd genoemd, maar dat inderdaad volkomen ernstig gemeend is, en beantwoord aan het keizerlijk woord in de troonrede: hervorming en ontwikkeling van het kiesrecht langs de historische lijn.

De historische lijn, dat is het behoud van het adels- en ambtenaars-bestuur. Ontwikkeling in die lijn wil zeggen: dat alles moet blijven zooals het is. Hoogstens kunnen een paar kleinigheden gewijzigd worden, als aan de grondslagen maar niet getornd wordt.

Het drieklassenstelsel moet worden behouden. Het plutocratisch karakter kan er aan worden ontnomen, het bureaucratische niet. Daarom zal bij de rangschikking in de drie klassen voortaan niet alleen meer rekening worden gehouden met de betaalde belasting, maar met bekwaamheid, met arbeid in het openbaar belang, met positie in de maatschappij. En dan wordt bepaald, dat de gewezen onderofficieren van de derde naar de tweede klasse overgaan, officieren, reserve-officieren en regeerings-ambtenaren van de tweede naar de eerste. Daarnaast, behoud van de openbare stemming: niet met gesloten briefjes, maar den moed der overtuiging toonen, als echte Germanen, en overluid verklaren op wien men stemt. Anders komt er veel te veel van dat roode gespuis in den Landdag. Het voorbeeld van den Rijksdag is afschrikwekkend genoeg. Drie millioen stemmen op de sozi.... daarvoor moet in de heilige enceinte van den Pruisischen Landdag worden opgepast.

Zouden zij dat uit het oog verliezen, en niet meer zorgen voor de reinheid der verkiezingen, dan weet niemand wat er van het mooie Pruisen moet terecht komen, Nu zijn de jonkers er nog de baas, nu kunnen zij nog, door Pruisen, het Rijk besturen;

nu kunnen zij nog zeggen hoe zij het graag willen hebben en de regeering is onpartijdig genoeg om het hun altoos naar den zin te maken. Nu kunnen zij zelfs, omdat het in hun kraam te pas komt, scheepvaartrechten invoeren, al hebben de Saksers en de Hessen, de Beieren en Badensers er wat op tegen. Wat blieft u? Is dat in strijd met de Grondwet? Dat is best mogelijk, maar het is in het belang van de graanprijzen. En daarvoor geven zij de heele grondwet cadeau. Bismarck heeft hen de agrarische politiek gegeven, Bulow de hooge graanrechten, Bethmann de scheepvaartrechten. Van de kanseliers met een B moeten zij het hebben; dat zijn, wat men noemen kan, de Beste!

Of Nederland, Oostenrijk en Frankrijk zich er druk over maken, wat malen zij daarom. Duitschland vooraan in de wereld, Pruisen in het Rijk en de jonkers in Pruisen! Zoo regeeren zij de wereld en behoeven zich van die protesten uit Weenen, Parijs, Amsterdam niets aan te trekken. ‘Ze doen ons verder toch niets, moeten wij maar denken, want

> ‘We have the guns, and we have the men
> And we have the money too’.

Als er wat van komt, dan ‘werd'n mer mal schaug'n, wer d'Oberhand b'halt.’

De Pruisische jonker is van een geheel andere stof dan de Engelsche Tory. Hij zal zich niet laten overhalen een beroep te doen op het volk. Dat zou wat moois worden. Het volk laten beslissen of nieuwe belastingen zullen worden ingevoerd. Daar zullen ze wel zalig oppassen. Wie zich zelf helpt, weet dat hij goed geholpen wordt. Waar hebben ze anders den Rijksdag voor en de goede vrienden van het Centrum. Ja, spot u maar over ‘die Heilgen und die Ritter’. Samen hebben zij toch maar de belastingen in Duitschland ingevoerd die de jonkers wenschten. En wat het volk ervan denkt, raakt hun koude kleeren níet. Als het gemopper wat al te erg wordt, dan is er nog altoos de regeering, die er voor verantwoordelijk kan worden gesteld.

Maar zich op den kop laten zitten, zooals de Engelsche agrariers; het laten afhangen aan de stemming van het volk, of vrijhandel of protectie troef zal wezen, zich laten bespotten in

verkiezingsproclamaties en manifesten, en dan per slot van rekening nog de kans loopen om de macht uit handen te moeten geven, en zich te laten ringelooren door radicalen en socialisten,.... Ich danke béstens!

Je moet dat van den beginne af heel anders aanpakken.

Wie eens de macht uit handen geeft, die is voor heel zijn leven bedorven; qui se fait brebis les loups le mangent. Met zoo'n Engelsche opvatting, met erkenning van de beginselen der volkssouvereiniteit komt men heelemaal in het moeras.

Dat doen ze in Pruisen beter. 'Gottesgnadentum', het dríe-klassenkiesrecht, met openbare stemming.

'Und der König absolut
'Wenn er unsern Willen tut....

Dan heb je met al die soesah niets noodig. Dan blijft alles bij het oude, beproefde, door God ingestelde agrarisch-conservatief-bureaucratisme. En de jonkers zijn de baas.

Zoodra je daaraan gaat tornen moet de boel misloopen. Kijk maar eens naar Frankrijk. Wat hebben ze daar nu met die democratische opvattingen? Overstroomingen, te kort aan geboorten, geen soldaten genoeg voor de lichtingen, apachen in het leger - in het leger! - socialistische ministers, en meer dergelijke onaangenaamheden.

En dat komt nu maar alleen, omdat ze daar de voorrechten van den adel hebben aangeschaft, en dat er zelfs joden officier kunnen worden. Dat kan bij ons in Pruisen niet gebeuren. Daar wordt wel gezorgd, dat de regimenten rein blijven, dat de adel de hem toekomende plaats krijgt in het leger, op de vloot en in de regeering, dat de socialisten als 'anti-monarchaal' en 'vaderlandsloozen' worden behandeld, en dat de gevaarlijke nieuwigheden bijtijds worden afgewimpeld. Laat in Frankrijk Millerand, Briand of Viviani maar minister worden; doch stel je eens voor: Excellentie Bebel aan de Bondsraadstafel in den Rijksdag! Dat zou al net zoo erg worden als die Lloyd George met zijn socíalistische begrooting in Engeland. Wat durft die man al niet aan! Belastingen van den grond, van den agrarischen grond, en van de erfenissen, van de jonkerlijke erfenissen; neen hoor, daar moeten de Pruisische jonkers niets van hebben. Die achten het veel verstandiger het 'profanum vulgus' te laten

betalen, voor de tabak, de koffie, het graan, het vleesch, de lucifers, de spoorwegkaartjes, en de rest.

Het kan toch beter van een stad dan van 'n dorp. En daarom moeten de steden de belastingen maar opbrengen; van de Oost-Elbische dorpen is niets te halen. Van die steden heb je dan ook het meeste last. Nu ja, zoo 'ris uitgaan, dat is nog tot daaraan toe. Maar verder? Op het land zijn geen kiesrechtbetoogingen. Die vind-je alleen in de steden. Maar we zullen ze betoogen! Laat ze maar beginnen. De politie heeft strenge orders: De straat is voor het verkeer. Dat gebazel van ‘recht op de straat’ erkennen wij niet. Nieuwsgierigen zijn gewaarschuwd. Denk aan Frankfort, 300 gewonden. Om nog maar niet te spreken van Neumünster, Essen, Hamburg. Zoo moeten ze maar leeren, wie de baas is in Pruisen!

De eenigen met wíe zij nog kunnen sympathiseeren zijn de Russen, en misschien de Hongaren.

De Russen, dat is je ware. Die komen er rond vooruit, wat ze willen. Zoo'n Bond van Russische mannen, dat is knap en flink wat die durft doen, Daar heb je nu bijvb. dien Maklakof. Zelfs von Heeringen, die anders ook waschecht is, windt er in den Rijksdag nog doekjes om. Maar Maklokof zegt heel precies waar het op staat. Joden kunnen geen vrederechters zijn, veel minder officieren. En als de voorzitter van de Doema hem daarvoor tot de orde roept, antwoordt hij, met dien Meyendorf ‘Schabbesgoj’ te schelden, en de geheele linkerzijde er bij. ‘Het zijn allemaal ‘Schabbesgojim!’ Laat ze hem nu voor veertien dagen vacantie geven, dat maakt niets uit. Afvegen kunnen ze het daarmede toch niet. Trouwens, wat heeft die heele Doema te beteekenen? Niets, niemendal. De Russische gouverneurs zijn verstandig genoeg om hun gang te gaan, en zich van dat parlementje-spelen niets aan te trekken. En de regeering nog veel minder. Het dient dan ook voor niets dan om de geldschieters wat zand in de oogen te strooien. Was dat niet noodig, dan hadden ze het heele ding allang opgeruimd. Nu kunnen ze in het Taurische paleis nog wat meer tijd verknoeien met hun ellenlange redevoeringen, maar dat er ooit eenig resultaat van te zien komt, nenni, nitsjewo zeggen ze in Petersburg.

En de Hongaren? Ook van adel, nu ja, niet zoo'n oeradel als

de Pruisen, wat meer van den kouden grond, maar toch chic, hoor. Vooral als ze in groot-tenue zijn, daar komen zelfs de dragonder-officieren nog bij te kort. En als het er op aankomt hun zin door te zetten, net zoo koppig, net zoo onhandelbaar als de Oost-Elbiërs. De koning van Hongarije, - zeker, Eljen a Kiraly! - moge nog zoo graag het algemeene kiesrecht willen invoeren, de Hongaarsche gentry doet niet mee. En dan gebeurt het ook niet! Dat hebben ze nu al jarenlang weten vol te houden, dan weer in de oppositie, dan weer meegaand; maar hun doel bereiken ze, zoo waar. Nu heeft de koning er Khuen-Hedervary weer op afgestuurd, om het zaakje op te knappen. Of die meer kans zal hebben dan Fejervary of Wekerle? Wel neen, Tisza en Andrassy zijn hem veel te slim af. En bovendien behoort Khuen zelf ook tot de clan. Hij zal zich er niet mede vermoeien, en het best een poosje uithouden zonder een nieuwe kieswet. Hij heeft al een regeeringspartij gevormd, die zoowaar een heel nieuwen naam heeft aangenomen in de parlementaire geschiedenis; partij van den nationalen arbeid. Dat is haast zoo mooi als in Pruisen de nationaal-liberalen, die niet nationaal, en nog minder liberaal zijn; want ze zijn zuiver Pruisisch en conservatief. Gaat het met die partij van den nationalen arbeid ook zoo, dan behoeven we niet te vreezen, dat er voorloopig veel zal worden uitgevoerd in Hongarije. En in elk geval lijkt het weer eens wat anders. Na de liberalen, de onafhankelijkheidspartij, na de onafhankelijkheidspartij die van den nationalen arbeid. En per slot van rekening is het allemaal hetzelfde, een poging van de gentry om aan het bestuur te blijven, en vooral het volk, en de niet-Magyaarsche nationaliteiten, er buiten te houden. Is het niet net als in Pruisen. En had de Beiersche gendarm geen gelijk toen hij zeide:

‘Jetzt werd 'n me mal schaug'n wer d'Oberhand b'halt....’

Goddank, dat het rundvee nog altoos sterker gebleken is. Nu kunnen wij er gerust op zijn, dat het nog wel een poos zoo blijven zal, en dat de jonkers, in en buiten Pruisen, nog langen tijd aan het bewind zullen blijven, met Pruisen in Duitschland, en Duitschland in de wereld vooraan.

De Pruisische geest als wereldbeheerscher! Is dat geen ideaal om van te likkebaarden?

Welnu dan: Leve het rundvee!

Bibliographie.

Frank Luns, Over het ontstaan van Het Fransche Drama en zijne ontwikkeling in den loop der Middeleeuwen. - Amsterdam, Losco 1909.
Zehntes Jahrbuch der Kölner Blumenspiele (1908). - Köln, Schmitz'sche Buchhandlung.
Paul Verlaine, Voyage en Fransche par un Francais. - Paris, Messein.
Victor Emile Michelet, L'Espoir Merveilleux. - Paris, Mercure de France.

Dit is het eerste nummer van eene serie studies, die de heer Frank Luns voornemens is te publiceeren over de Fransche Letterkunde. Voorwaar, geen onbelangrijk onderwerp wordt in deze brochure behandeld. Helder en duidelijk zet de schrijver zijn onderwerp uiteen. Hij geeft geen beschouwingen, beoordeelingen of kritieken, doch hij geeft schematisch de ontwikkeling van het tooneel in de Middeleeuwen. Het tijdvak dat wordt nagegaan, loopt van de XII^{de} eeuw tot 1548. Hier en daar krijgen we in weing woorden een kort overzicht van de voornaamste tooneelstukken, zelfs worden daaraan karakteristieke citaten toegevoegd. Dit wordt gedaan aan de hand van de beste kenners der middeleeuwsche letteren in Frankrijk, Gaston Paris en Petit de Juleville, die behalve nog eenige andere auteurs, den schrijver door hunne werken hebben voorgelicht.

Het boekje van den heer Luns moge menigeen aansporen kennis te maken met eene litteratuur, die wel niet overal de psychologische draden heeft uitgesponnen, zooals Shakespeare dít vermocht te doen, maar dan toch een frischheid en natuurlijkheid bezit, die de grondslag is van alle goede kunst. Het is zeer smaakvol uitgegeven en versierd met eenige kleine, doch keurige reproducties, genomen naar oude handschriften.

Het was een goed besluit van mevrouw Fastenrath met behulp van de Keulsche letterkundigen het werk van haar man ook na diens dood voort te zetten en met onverzwakten ijver en krachten

de Blumenspiele aan den Rhyn in stand te houden. Want het is een feest voor schrijvers en dichters en menschen, die de literatuur en kunst in eere houden, een feest en gelegenheid tot samenkomst, zooals er weinigen zich aanbieden. Ik weet wel dat menigeen schouderophalend over veel gedichten en proza van dezen wedstrijd spreekt. Doch, ik meen ten onrechte. Ieder weet wel dat alles, wat nu in dit tiende jaarboek is gepubliceerd, geen meesterstuk is, maar er komt toch menig stuk in voor, waarvan de lezing werkelijk genot geeft. Het instandhouden van die feesten die ieder jaar in het begin van Mei plaats hebben, kan voor de litteratuur niet anders dan bevorderlijk zijn. Zij houden de belangstelling wakker bij het Duitsche volk, bij het beschaafde publiek. Wanneer de lichten in den Gurzenichzaal schitteren, de aangebrachte bloemen geuren en kleuren in alle hoeken en langs de gothische wanden en de slanke houten pijlers de muziek opstijgt naar de fijngesneden gewelven; wanneer de gouden wijn in de groene glazen en in de blauwe vrouwenoogen schittert en de dichters hunne verzen uitzeggen te midden van rozen en azaleas, zal menigeen in zijn binnenste schoone ideeën voelen ontluiken, beelden zien oprijzen en overtuigd worden, dat boven den langen schoorsteen zijner fabriek des dichters droom kan stijgen.

Het beste wat ditmaal het jaarboek biedt, dunkt mij, zijn: *Stemmungsbilder* van Heinrich Hack. Zij zijn in Keulsch dialect. Zij zijn van een roerenden eenvoud en men zou meenen een Walther von der Vogelweide te lezen, wanneer men toevallig deze gedichten opslaat. Gewoonlijk wordt het Keulsche dialect aangewend tot humor. Meestal is dit smakelooze komiek. Maar deze gedichten zijn zangerig en diep ernstig. Wanneer het dialect van eenig land of stad door zulke dichters wordt gebruikt, kan men daaraan eene groote toekomst voorspellen. Doch doorgaans blijft het bij enkelen. Dialectdichters maken weinig school. Zoo Reuter, zoo Klaus Groth in het Noorden van Duitschland. Deze twee gedichten hier zijn wonderbaarlijk van suggestieven eenvoud, want alleen de eenvoud is suggestief. De volheid des gemoeds wil slechts even door het woord worden aangeraakt om door te trillen op eigen wijze: want ieder voelt op eigen wijze. De volheid der ziel wil niet worden geleid, maar zij vraagt alleen naar het enkele woord. Slechts dan, wanneer de ziel van den lezer leeg is, wil zij

door de uitvoerige woorden van den dichter worden gevuld: dan is er geen suggestie meer.

Het boek is prachtig uitgegeven en bevat vele portretten. Het is lijviger dan zijn voorgangers en telt niet minder dan 841 bladzijden Het is niet in den handel.

F.E.

Dit boekje werd een paar jaren geleden uitgegeven. Het is een oeuvre posthume van den dichter Verlaine. Hij, die het leest, zal er eenigszins verwonderd over zijn, dat deze bladzijden door den auteur van ‘Sagesse’ zouden zijn geschreven, en hij zal allicht zich afvragen of het soms niet een valsche Verlaine is, even als men heeft valsche Diaz, Corots, Daubignys. En men is geneigd uit te roepen: Was dan Verlaine een zoo vroom, zoo innig voelend katholiek, dat de beste asceticus, de meest godvreezende monnik het niet met meer toewijding zou kunnen doen? Ik had het boekje ter hand genomen in de meening er eene werkelijke, en naar ik hoopte, omdat ze van Verlaine kwam, zeer eigenaardige reisbeschrijving in te vinden, maar ik vind wel een reisbeschrijving, doch niet eene, zooals ik ze had verwacht. Ik vind algemeene beschouwingen over den politieke toestand van Frankrijk, over het algemeene stemrecht, over de monarchie, over den toestand van Frankrijk, in één woord zooals deze was vóór en na de fransche revolutie. Vóór '89 was, volgens dit boekje, alles goed, heerlijk, ideaal ingericht.

Indien het werkje echt is, doet het den dichter Verlaine geen eer aan. In den gang van de volzinnen is geen zekerheid te bespeuren. Hij schommelt als een dronken man heen en weer. Volzinnen vlechten zich in volzinnen, zonder dat het duidelijk is, waar zij beginnen of eindigen. Verlaine geeft hier blijk een middelmatig prozaschrijver te zijn geweest. In een voorrede van Louis Loviot wordt gezegd, dat dit boek op de geweldige artikelen van Louis Veuillot gelijkt. Niets is minder waar dan dit. Veuillot's stijl was hard en sterk als ijzer en soms blinkend als staal, terwijl dit proza week is en zonder scherpe gedachten-grenzen. Slechts hier en daar is er geest en kracht in, zooals daar, waar hij van de Jezuieten spreekt, waarvan hij even als Baudelaire, een groot bewonderaar is geweest.

F.E.

Ruim een jaar geleden heeft de fransche dichter Victor Emile Michelet een bundel gedichten doen verschijnen, die den titel draagt: L'Espoir merveilleux. Deze verzen zijn doortrokken van een hoopvol licht. Telkens op iedere bladzijde straalt dit door. In de duistere worsteling van een mensch tegen den naderenden ouderdom, tegen de telkens terugkeerende rampspoeden verzet de dichter zich met alle kracht die in hem is en waar hij de kracht niet onmiddellijk voelt, waar zij zich niet spontaan aanbiedt, zoekt hij ze op in zijn binnenste. Niet, zooals velen, zooals de meesten, klaagt hij over het Verleden, vervalt hij dan tot wanhoop of mistroostigheid, ziet hij den horizont enger worden en naderen de grens van zijn wezen, maar hij keert in zich zelven en vindt nieuw licht, dat hem nieuwe landen laat zien in onafzienbare pracht. Het zijn wenken van opwekking en opstanding. Zij klinken als metaal met dat forsche, fransche sonore geluid, dat is als de klank van slagen op harnassen, van ijzeren staven, een enkele maal als klokken van kristal. Er zijn weinig fransche dichters, die zoo essentieel den franschen klank in hunnen verzen hebben als Michelet: dat is niet die van pure melodie, niet die van den zuiveren open klinker, niet het zuiver teere geluid van sommige engelschen, maar het scherpe nazale geluid dat onder alle talen het Fransch alléén schijnt te hebben. Het is moeilijk te defineeren, waarin het echte fransche taaleigen bestaat. Niet iedere fransche dichter of prozaschrijver heeft het; maar Michelet spreekt er in en uit hem klinkt het met volle echtheid. Hij is echter geen populair dichter en zal ook nooit door de groote menigte worden gelezen, maar hij is iemand die zingt voor dichters, voor eene keurbende van denkers. Hij heeft zich zelf volkomen in zijn macht. Hij leidt en tempert de steigerende gedachte en hij rijdt voort met den vasten stap van ingehouden kracht.

In dezen bundel werpt hij een terugblik op zijn vroeger leven, op al zijn dwalingen, op de folteringen van het verleden, die zijne ziel hebben gemarteld, maar hij zoekt uitkomst en vindt die in de Hoop, die de hefboom is van iedere menschenziel, de cardinale deugd, die doet berusten, den geest verheldert en de ziel naarboven doet staren. Waarom ook toegegeven aan de neiging om te gronde tegaan? Is het niet beter zijn weg te vervolgen tot het einde, al worden de ledematen ook stijf en al buigen

de schouders onder den zwaarwegenden last van het leven. Hij klimt, voort in eenzaamheid naar de hoogte, daar zal hij zich zelven weervinden in vrijheid en volheid. In zijn binnenste zit nog de oude vijand, die hem wil trekken op den verkeerden weg, maar hij zal hem vernietigen en boven op de bergen zal hij het slijk zijner fouten afwasschen in de reine fonteinen.

C'est la fontaine de Jouvence
- Sache voir la réalité -
qui te donnera la puissance
de retrouver la purete,
et la primordiale essence
de ton intégrale beauté.

F.E.

George Bernard Shaw door G. Kapteyn-Muysken. Een waardeering en inleiding.

> ‘Long before the understanding of the development of life in the present can be reached, the eyes of men begin to turn towards the distant Light of the New Age. Discernible at first only by the eyes of the man of genius, it must be focussed bij him on the speculum of a work of art, and flashed back from that into the eyes of the common man.’
> G.B.S.
> Preface Plays Pleasant.

Wie bij de keuze zijner litteratuur geleid wordt door het verlangen naar een erkenning der nieuwe levenswaarden en levensmogelijkheden, als natuurlijk gevolg van den voortgang der menschelijke bewustwording, zal onwillekeurig zich voelen aangetrokken door de werken van George Bernard Shaw, den geniaal geestigen Ier.

En wie dan, na langdurige studie van dezen gecompliceerden schrijver voor zijn werken en zijn persoonlijkheid steeds grooter waardeering is gaan voelen, die zal pijnlijk getroffen worden door de meening die in ons land, en voor zoover ik heb opgemerkt ook in Duitschland op enkele uitzonderingen na de heerschende is over deze werk-krachtige persoonlijkheid en eminenten litterator.

Het is mij nl. herhaaldelijk voorgekomen èn in de beoordeelingen die ik over hem las, èn in de meeningen die zich mondeling over hem uitspraken, dat, ondanks een zekere erkenning, die van zelf elk intelligent persoon en verstaander van litteraire

kwaliteiten voor Shaw koesteren moet, dat ondanks deze van zelf sprekende erkenning, een terughoudend, ja afwerend woord nimmer uitbleef.

Men scheen een zeker iets in hem gemist te hebben, hij was toch niet dát wat men zich van hem had voorgesteld en ten slotte altijd de vraag: 'Is het hem eigenlijk wel ernst?' is hij eigenlijk wel iets meer dan een geniaal grappenmaker, die zijn publiek voor den gek houdt, dan een cyniker, die ten slotte met ijzige onverschilligheid de menschelijke komedie gadeslaat en haar in een hyper-belachelijk daglicht stelt?

Het is omdat deze zeer verbreide meening over Shaw en deze van oppervlakkig inzicht in zijn leven en streven getuigende vragen mij, na een langdurig samen zijn met zijn geschriften en een vertrouwd worden met zijn leven, tot een ergernis zijn geworden, dat ik wil trachten een ander oordeel over hem in ruimeren kring voor te bereiden.

Eigelijk is voor bovengenoemde meening en vragen moeielijk een excuus te vinden, want Shaw is allesbehalve een obscuur iemand, en geheel zijn publiek leven, dat was, is, en wel altijd zal blijven een zich in dienst stellen der menschheid, van hare belangen en problemen, en zijn gansche persoonlijkheid, zooals die in Londen haar prachtigen, vruchtbaren werkkring heeft gevonden, is in flagrante tegenspraak met de opmerkingen der kortzichtigen die hem waanwijs bevitten.

De groote fout ligt wel zóó: dat Shaw, die ongetwijfeld een der meest gecompliceerde verschijningen is onzer moderne kultuur wordt beoordeeld door hen, die niet in staat het gansche zijn, het beeld in zijn geheel van dezen veel omvattenden werker in zich op te nemen of ook maar eerbiedig te naderen, oppervlakkig een deel zijner genialiteit laten doorgaan voor het geheel, waarvan zij feitelijk geen 'Ahnung' kunnen hebben.

Van de duizenden, die zijn tooneelspelen toejuichen met de behagelijkheid van hun gekittelde lachlust, van de duizenden, die zich, de mode volgend, voor hem beweren te intereseeren zijn er waarschijnlijk geen 100, die datgene wat Shaw's wezen uitmaakt: zijn liefde tot de menschheid, zijn intensief mede gevoel voor haar lijden en strijden, zijn vurige belangstelling voor hare mogelijke innerlijke en uiterlijke bevrijding en omhoogstreving gewaar

worden en in den grooten omvang van zijnen rusteloozen, edelen arbeid waardeeren.

En toch moet met absolute noodzakelijkheid, Shaw, wil men hem leeren begrijpen in deze, zijn buitengewone vruchtbaarheid voor onzen tijd erkend worden, want hier schuilt het fundamenteele zijner geaardheid en van zijn geschriften.

Men moet, wil men recht van oordeelen zich aanmatigen over hem, in staat zijn, den tooneelschrijver te vatten plus den hervormer, den satiriker plus den weg-bereider, den geniaal geestigen bohemien plus den vurigen propagandist, kortom den artiest plus den denker.

Deze opvatting van Shaw, als een der meest onvermoeide en consequente arbeiders voor de metamorphose onzer begrippen en onzer maatschappelijke toestanden, als leeraar eener individueele en sociale wedergeboorte moet ingesloten zijn in onze opvatting van hem als litterair kunstenaar. De laatste te huldigen en de eerste te negeeren is een onmogelijkheid: beiden zijn onwrikbaar verbonden.

Shaw zelf is de eerste en beste bron voor deze meening. Geheel zijn levensloop, zijn openbaar optreden, de toelichtende bemerkingen en inleidingen waarmede hij opzettelijk en aanhoudend den uitleg geeft van zich zelf, elk voorwoord, waarmede hij zijn tooneelspelen voorziet, staven mijn bewering.

Het is en blijft schier een wonder te noemen, dat, waar de artiest zelf zoo glashelder zijn bedoelen zegt, de menigte toch veelal te bot blijkt om die te vatten.

Wellicht is het dan ook wel deze botheid van het publiek die in den gevoeligen Ier den ironischen aanleg op dreef tot satyre en paradox en den lach wakker riep die den philister uit den zelfgenoegzamen dommel der conventie moest losrukken. Hoe dit ook zij, wie niet in het schitterende jongleur-spel van Shaw's vernuft, den diepen ernst herkent waarvan het de keerzijde is, is niet aangelegd voor dezen schrijver, tot hem zal de grondtoon niet doordringen van het min of meer gevleugeld, voortvluchtig, ja raadselachtig wezen, dat dezen man van Keltisch ras, eigen is. Hem zal het nooit gelukken achter den genialen Punch, achter den meer dan grootmeester der ironische satyre, van het tragischkomische dat opduikt in al wat hij schrijft, den man te herkennen,

welke een zijner begrijpers noemt: ‘The G.B.S., whom wise men read, mark, learn and inwardly digest’, ik wensch er bij te voegen den G.B.S. die een der edelste strijd-krachten is van onzen tijd, en tegelijk een zijner grootste kritische artiesten, den man in wien al het meest kenmerkende en beste van dezen tijd tot rijpheid is gekomen.

Om dezen G.B.S. is het mij te doen, van hem wil ik trachten een beeld te geven, dat de werkelijkheid benadert, dat althans aan den twijfel of het hem wel ernst is, een einde hoopt te maken.

Sedert Nietzsche met zijn idee der ‘umwerthung aller Werthe’ de algemeene aandacht leidde naar het meest belangrijk probleem van den modernen tijd, naar het probleem n.l. eener nieuwe levensbeschouwing en een uit deze voortvloeiende herziening der moraal, is door niemand meer nadruk gelegd op dit vraagstuk dan door Bernard Shaw.

Wat echter Nietzsche ontbreekt, het gevoel van verband met zijn medemenschen, het sociaal instinkt, het intiem kontakt met het praktische leven, met de bewegingen van zijn tijd, is bij Shaw overheerschend. Terwijl gene zich terugtrekt uit de menigte en tevergeefs in de eenzaamheid een kracht zoekt die slechts in de gemeenschap haar eigenlijken bloei bereiken kan, werpt deze zich van den aanvang van zijn loopbaan met geestdrift niet alleen in den geestelijken, maar evenzeer in den maatschappelijken strijd zijner dagen.

Terwijl Nietzsche ten slotte als een te strak gespannen boog breekt, en in de eenzijdigheid van zijn geestes-spanning omkomt, ontspant Shaw zijn gansche wezen in een veelheid van belangstelling, in een warmte van sympathiek medeleven met de geheele menschheid, van praktische deelneming in de verschillende conflicten van den dag, die de ontwikkeling zijner genialiteit ten goede komt.

Het is deze ‘training’ in het volle Leven der reuzen-wereldstad, het is deze expansieve levensrichting te danken, dat Shaw mocht worden die zeldzaamheid heden ten dage, n.l. een ongebroken vruchtbare kracht, een volgroeide persoonlijkheid, die de beloften door zijn eerste optreden gewekt, vervult, ja overtreft. Immers, zelfs zijn antagonisten zullen het erkennen, deze Ier wist van den aanvang af wat hij wilde, en zette zijn wil door.

Hij is een der weinigen uit de tweede helft der 19de eeuw, wiens kunnen en willen in harmonie is, wiens macht ongeknakt voortwerkt in de 20ste eeuw, die hij zoo energisch hielp voorbereiden; hij is een dóórdenker en dóórzetter die van geen halfheid weten wil.

Nog heden ten dage, even goed als 10 en 25 jaren geleden, bindt Shaw in London den strijd aan tegen elken 'Sham', d.i. tegen elke schijnheiligheid, tegen elk bedrog, tegen elke onmenschlijkheid, en ziel-looze conventie, die de kultuur in den weg staat. In allerlei bewegingen, die het heil en de bevrijding der menschheid nastreven is hij een onvermoeid voorvechter. Met een vuurwerk van tintelende geestigheid, van paradoxale satyre, vangt hij zijn luisteraars binnen de betoovering zijner persoonlijkheid, dan eens hen toeroepend dat: 'een natie zonder vrijdenkers, dat is zonder intellektueele anarchisten, het lot zal deelen van China', nu eens trachtend tot hun verstand te doen doordringen: 'dat in de wereld-situatie van het heden het meest treffende feit (the most stupendous fact) is: dat er op het oogenblik geen enkele geloofwaardige religie bestaat, geen enkele vorm van geloof, die op waarschijnlijkheid aanspraak kan maken.' (Uit de voorrede tot zijn tooneelspel 'Major Barbara.')

De geestelijke voosheid der hedendaagsche wereld, die het hapert aan een levens-visie volgens den gang harer bewustwording, en die hierdoor den zuiveren psychischen en physischen grondslag mist, waaruit alleen een gezonde bloei ontstaan kan, is het thema dat in duizend varianten den inhoud uitmaakt van Shaw's spreken en schrijven. In dit opzicht is hij een Zarathustra, die niet moede wordt één zelfden gedachten-gang te herhalen, en die zelf dit proces der eindelooze weder-keer bespiedend hiervan zegt: 'this growth of pregnant single sentences into whole books is the process by which all great writers, speakers, artists and thinkers elaborate theis life-work.'

Inderdaad is de levensarbeid van Shaw niet recht te begrijpen en te overzien, zoo men niet van den aanvang aan op deze wording zijner hoofd-motieven den blik vestigt en tegelijk hun werking in het praktische leven gadeslaat. Wij hebben hier een sprekend voorbeeld van het in elkander grijpen van theorie en praktijk, van een intellektueel-artistieke, zich in handelen omzet-

tende vruchtbaarheid van buitengewoon gehalte en omvang.

Een onmiddellijk en aanhoudend kontakt met de werkelijkheid, een rijke persoonlijke observatie en ervaring der moderne levensbewegingen verleenen al wat Shaw schrijft het magnetisme van het onmiddellijk gewaargewordene en doorleefde, de intensieve belangwekkendheid van levens-kwesties, die naar oplossing dringen; terwijl een scherp doordringende intelligentie, een fijn voelend, artistiek temperament, een veelzijdige, ja bijna alzijdige begaafdheid voor kunst en denk-manifestaties zijn openbaar optreden altijd doet streven naar het hoogste niveau van moderne kultuur.

Uit een en ander vloeit het feit voort, dat ondanks de oneindige bewegelijkheid van geest hem eigen, niet alleen door zijn Iersche land-aard, maar eveneens door de algemeenheid zijner belangstelling en van zijn aanleg, zijn arbeid in zijn geheel het beeld geeft eener stalen consequentie en beginsel-vastheid.

Onder het spel van zijn vernuft, onder de wildheid zijner paradoxale verontwaardiging, onder de goocheltoeren van Punch, onder de schijnbaar cynische satyre die neerstriemt om het dof en dor publiek te prikkelen tot ontwaking, schuilt altijd de ernst van den doel-bewusten en doel-vasten denker-artiest die de metamorphose wil van den mensch en de maatschappij.

Het is deze energische Levens-impuls, dit heen sturen naar Levens-zuivering en Levens-verheffing, die Shaw juist doen zijn den tegenvoeter van den cyniker en den spotter, met wie het kortzichtig oordeel hem dikwijls verwart.

Om den schrijver der tooneelspelen, den litterair-artiest in Shaw te kunnen begrijpen moet men den hervormer der sociale misstanden, den aankondiger van eene levens-visie in hem kunnen huldigen. Reformator, artiest en filozoof als hij is, is het hem vóór alles hieraan gelegen: de hoop, de aspiratie, de droombeelden en de latente mogelijkheden van een schatrijken, doch chaotischen tijd om te zetten in een duidelijk beeld, op den weg te helpen der nieuwe geboorte.

Bernard Shaw, wiens gansche leven één protest is tegen de klein-zieligheden en klein-geloovigheden eener wankel-moedige wereld, Bernard Shaw, de man van het normale gezichts-vermogen, (lees de geestige beschrijving van een dokter's oordeel over den normalen toestand zijner oogen in een zijner voorreden) die den

wrong ziet der duizeling-wekkende gegevens waarin de moderne menschheid gevangen zit, voelt het raderwerk stokken der sociale machine, ziet de leiders terugdeinzen en hun kudde uitgeput of onverschillig terug zinken in een moeras van overlevering, van schijn en conventie. Deze kleinmoedigen wil hij nieuwen moed inblazen, deze kortzichtigen en bewusteloozen wil hij tot hooger bewustzijn trachten te brengen, vandaar zijn onvermoeid uitleggen, het herhalen zijner overtuiging en zijner ideeën.

Het is een vergissing van den hedendaagschen dandy eener quasi ge-avanceerdheid te meenen en te beweren, dat wij al deze dingen door Shaw ons gezegd en herzegd al lang weten en dus niet meer van noode hebben. Daargelaten, dat er een groote helft bestaat, die nog niets weten, die zelfs niet het a.b.c. kennen van het alphabet der moderne bewustwording, wat baat die wetenschap der andere helft, zoo zij haar niet opjaagt uit haar zelf-voldane dommeling tot vastberaden en doel-bewust handelen?

Het is juist deze vergissing van den 'would-be' weet-al, die, het nobel 'Put your shoulders to the wheel' van Shaw lusteloos ignoreerend, ons altijd maar weer het juk der geestelijke en maatschappelijke achterblijvers om den hals schroeft.

Het is juist deze vergissing van een zelf-vleierig 'wij weten dat immers al lang', en: 'dat is toch geen nieuws meer', het is juist deze verlammende geesteshouding der geestelijk werkeloozen, die door een intiem kontakt met Shaw, en door de grondige studie van zijn leven en werken moet worden overwonnen.

Een kijk op het Leven als die van Shaw, een door en door vruchtbare genialiteit als de zijne magnetiseert in de beste beteekenis van het woord, werkt met de edelste aller hypnosen, die van een op het hoogst aangelegd Leven en een daaruit voortvloeiende kunst.

Door en door man van zijn tijd als hij is, volbloed modern, met een ware realiteits-hartstocht het leven zijner dagen in een der grootste centrums van wereld-bewegen medelevend, leerde Shaw als slechts weinigen den toestand kennen der hedendaagsche menschheid in de crisis hunner geestelijke en materieele conflikten, leerde hij den afgrond kennen der problemen voor welke de wereld zich gesteld ziet en voor welke zij telkens terug

deinst, omdat haar inzicht nog on-volledig, haar geest-kracht nog sluimerende is.

Voor hen nu, die wèl voelend hoe weinig zij nog eigenlijk weten, verlangen naar verheldering van levens-inzicht is het bijzonder aan te bevelen door de studie van dezen ziener der nieuwe kultuur zich te laten inwijden in het rijk eener hoogere menschlijkheid.

Het is bij eene studie als deze die een persoonlijkheid geldt, in welke theorie en praktijk elkander op zeldzame wijze aanvullen, van zelf aangewezen uitsluitend de lijnen te volgen van een levensloop en ontwikkeling, die in hun bijzonder consequenten en vasten gang, de alleen betrouwhare leiddraad en bron van informatie zijn.

Geboren in Dublin in 1856 valt Shaw's geestelijke ontwikkeling samen met het intensief ontwakende nieuwe Leven, dat in de laatste helft der 19e eeuw in gansch Europa omhoog stuwde en zich vooral in Engeland op harmonische en onmiddellijk het Leven bezielende wijze openbaarde.

De begaafdheid der familie schijnt zich in de moeder en den zoon geconcentreerd te hebben, behalve dat de vader, die twintig jaren ouder was dan zijn energieke vrouw, een zekere zelf-bewustte humor bezat die in den zoon aangroeide tot geniale geestigheid.

Mrs. Carr Shaw, een vrouw van karakter en robuste praktische levens-opvatting was in vele opzichten een anticipatie der vrouw onzer dagen, gewend den eigen wil te volgen, haar eigen gang te gaan.

Begaafd met aanleg voor muziek en met de energie om van dezen aanleg partij te trekken werd zij de ekonomische steun van haar gezin. Klaarblijkelijk heeft Bernard Shaw van deze voortreffelijke, moedige vrouw vele zijner beste eigenschappen geërfd. Haar liefde en aanleg voor muziek, haar zelfstandig optreden, haar anti-konventioneele houding tegenover het leven, dat zij praktisch en flink aanvatte, haar totale onverschilligheid voor de opinie van een zoogenaamd deftig publiek, zijn alle karaktertrekken, die wij in den zoon terugvinden. Vandaar ongetwijfeld dat deze beiden elkander begrepen en dat de moeder niet

aarzelde de vrij-buiter natuur van den zoon in zijn strijd om realisatie van zijn karakter en gaven vrij te laten niet alleen, maar trouw ter zijde te staan in de praktische moeilijkheden van het leven. Een situatie door Shaw kernachtig erkend, waar hij zich zelf noemt: ‘a stupendously selfish artist leaning with “the full weight of his hungry body on an energetic and capable woman.”

Met de scherpe waarneming zijner zelfbeschouwing onderwerpt hij in zijn later leven deze zelfzucht van den kunstenaar herhaaldelijk aan kritiek. Zijn op problemen gespitste oplettendheid erkent hier een ernstig vraagstuk, n.l. dit: hoeveel zelfzucht een begaafd persoon veroorloofd is ter wille der gaven die men in hem veronderstelt, en die men vertrouwd dat ten slotte zich tot iets goeds zullen ontwikkelen’; anders gezegd: in hoeverre genialiteit althans een tijdlang op de inspanning van anderen mag steunen om zich materieel staande te houden.

Hoezeer Shaw het type vrouw als zijn moeder op prijs stelt, treedt duidelijk aan den dag in zijn uitgesproken sympathie voor de werkende zelfstandige vrouw, die het leven aandurft en zich eene onafhankelijke positie en vruchtbaren werkkring weet te verschaffen. Mrs. Clandon bijv. in ‘You never can tell’, Major Barbara, Candida, Vivie in Mrs. Warren's Profession, zijn frissche, levenskrachtige vrouwen, die zich zelf en anderen tot steun, herinneren aan deze onzelfzuchtige, verlichtte moeder die haar eigen weg ging en haar zoon veroorloofde hetzelfde te doen, niet aarzelend hem door haar materieele hulp gelegenheid te geven zichzelf te zijn en zich te ontwikkelen volgens zijn aanleg.

Wat zijn eigenlijke schooljaren betreft Shaw noemt deze: een onvruchtbaar niet alleen, maar zelfs belemmerend deel van zijn leven. Gelukkig voor hem duurde deze periode korter dan gewoonlijk, en werd zij niet nog verlengd door een, voor dergelijk aangelegde naturen, even nutteloos verblijf aan de een of andere universiteit.

Van zijn 15e tot zijn 20e jaar was Bernard Shaw een eenvoudig klerk in een zaak van landagentschap te Dublin. Deze betrekking vervulde hij zoo handig en conscientieus dat hem, 16 jaar oud, een post van vertrouwen werd aangeboden, een aanbod dat hij

echter afsloeg daar de bureau-atmosfeer hem te benauwd werd. Hem drong het naar het ruimer leven der groot-stad.

In 1876 ging hij naar Londen waar hij nog tot 1879 zijn kost bleef verdienen met bureauwerk, zooals hij zegt: ‘Ik begon die zonde tegen mijn natuur toen ik 15 jaar oud was en hield vol uit jeugdige bedeesdheid en gewetensbezwaren tot ik 22 was.’

Zijn laatste poging om zich in het gewone gareel te dwingen was bij een maatschappij die Edison's telephoon trachte te exploiteeren.

Eindelijk dit geest-doodend bureauwerk moede, waagde hij in 1879 den sprong in het onbestemde en begon hij zijn loopbaan als schrijver, waarvan de eerste periode hem niets dan teleurstelling bracht.

Er bestaat uit dit jaar 1879 een portret van hem, dat mij om den sterk kenschetsenden indruk die het van Shaw's persoonlijkheid geeft, de moeite eener beschrijving waardig lijkt. Het gelaat van een jongeling, zachtzinnig, kalm, buitengemeen zuiver en rein van uitdrukking, intakt nog van de stormen en wonden des levens, met in de oogen en om den mond nog nauwelijks de aanduiding der door een rijpere levens-ervaring gewekte ironie, met geen spoor nog van het scherp vlijmend sarkasme door een doordringend gewaarworden en speuren der werkelijkheid daarop later te voorschijn geroepen. Het gelaat van een sensitief puritein, van een droomer van heilige droomen en zuivere aspiraties, wien het troebele van het leven geheel vreemd is, de echte zoon van ‘the island of the saints’, van het land der droomen en der verbeelding, waar religieus genie een nationaal produkt is; zoo is de indruk van dit portret uit het jaar 1879.

Eigenaardig dat in het laatste portret, nog onlangs in de Graphic van 13 Sept. 1909 verschenen, geheel dienzelfden indruk, die uit het daartusschen genomen beeld waarin het sarcasme tot een satirische scherpte is gegroeid schier verdween, dat diezelfde kalme, ja zachtzinnige indruk is wedergekeerd, verhoogd nog door het diepe, het begrijpende inzicht dat spreekt uit den humanen blik der oogen, die in der menschen innerlijk en uiterlijk bestaan met de buitengewone gezichts-macht hunner normaliteit tot op den grond zijn doorgedrongen.

De oogen van Shaw hebben behalve deze normaliteit van hun

gezichtsvermogen een andere eigenaardigheid die opvallend is. Zij zijn ongelijk, niet dat zij eenigszins scheel zien, neen, zij schijnen dubbel te zien, het eene oog het rechter, hoe prachtig en geprononceerd komt dit niet uit in dat laatste portret van hem, met het diepfronsend deel van het voorhoofd er boven, is het oog van den scherpen levens-kritiker, van den denker, die met zijn dòòrdringend verstand niets aan zijn waarneming ontsnappen laat. Het linkeroog ernstig-weemoedig, met de onmiskenbare zachtzinnigheid van den humanist is het oog van den sensitivist, voor wien elke kunst niet minder dan de werkelijkheid zelf, de opbaring des levens is geweest; het is het oog van den heilige en van den mystikus in Shaw, die in de wereld der leid-motieven en der symphoniën zijn droom-natuur redde, heeling zoekend voor het ruwe leven van den hervormer.

Een der compakte, zinrijke gezegden van Shaw zelf schijnt mij hier op zijn plaats. Het onderscheid besprekend der Engelsche en Iersche geaardheid zegt Shaw: ‘An Irishman has two eyes’ hiermede bedoelend dat met het eene oog de Ier een bezielende, betooverende of sublieme droom ziet, terwijl hij met het andere oog waarneemt, dat ten slotte de droom, een droom is en niets meer (zie preface John's Bull's other Island over het iersche oog).

Deze eigenaardigheid van blik is kenschetsend voor Shaw en moet ons bij de studie zijner werken in gedachten blijven; zij raakt den grond van zijn wezen. Zij levert het goed recht voor mijn beweren dat, Shaw's sarkasme, zijn maar al te dikwijls vlijmende spot, zijn somtijds woest paradoxale overdrijving, niet het gevolg zijn van de ziele-kilte van den cyniker, van een ten slotte hyper-artistieke onverschilligheid, maar integendeel, dat zij zijn de keerzijden eener uiterst fijne gevoeligheid, van den diepen ernst en de hooggespannen vorderingen van den droomer en den humanist die elk vlekje der werkelijkheid pijnlijk gewaar wordt en elke tegenstrijdigheid als marteling ondergaat.

Den onbevangen, jongen Ierschen puritein, den reinen droomer van het eerste portret, die vol hoop en verlangen naar Londen kwam, wachte daar den eersten tijd niets dan desillusie. Zes lange jaren moest hij tobben eer het hem gelukken mocht met zijn litterairen arbeid iets te verdienen. Met stalen ijver en onvermoeid werken hield hij zich echter staande. Van 1879 tot 1883

dus vòòr zijn 30ste jaar schreef hij niet minder dan vijf romans door hemzelf genoemd: ‘the five novels of my nonage’. Twee dezer eerstelingen ‘The irrational knot’ en ‘Cashel Byron's Profession’, de totale onverschilligheid van het publiek bij hun eerste verschijning overlevend, werden later opnieuw uitgegeven en erkend als produkten van een niet gering oorsponkelijk talent. Beide zijn belangrijk als karakteristieke aankondiging van des schrijvers geaardheid en richting.

In den jeugdigen, ongeschoolden puritein zien wij hier in frissche naiviteit al die opvattingen en ideeën opleven, kortom het begin van dien aanleg die later zijn consequent hoogtepunt bereikt in de beste zijner kritische opstellen en tooneelspelen, wij slaan hier de ontwikkelng gade van den volbloed 19e eeuwer, die de 20e eeuw zal inluiden.

En ofschoon Shaw in het voorwoord der nieuwste uitgaaf in 1905 van de ‘Irrationaal knot’ beweert: ‘Natuurlijk ben ik nu niet meer de schijver van dezen roman’, bewijst toch het feit dezer nieuwe goed verzorgde en bevoorrede uitgaaf genoegzaam, dat het boek als een begin van het litterair leven van den schrijver niet alleen een zekere waarde bezit, maar dat het levensvatbare qualiteiten heeft, die Shaw zelf aldus omschrijft: ‘het is een van die werken van fictie, waarin de moraal oorsponkelijk is en niet pasklaar overgenomen. En deze eigenschap is een kenmerk van eerste-rangs litteratuur, en inderdaad van alle eerste-rangs kunst, de levenskunst inbegrepen.’

Des schrijvers criterium voor leven en kunst is hier duidelijk uitgesproken; een opvatting die hem van af het begin zijner veelomvattende werkzaamheid op litterair en sociaal gebied kenmerkt en is bijgebleven tot op den huidigen dag. Zijn eerste optreden als schrijver en maatschappelijk arbeider is dat van den heraut eener metamorphose van begrippen en toestanden. Met het beslist gebaar van den lichtwerper tast hij zuiverend de heerschende verwarring van het zedelijk oordeel aan, alles, religie, kunst, wetenschap en maatschappij aan een scherpe kritiek onderwerpend.

Zich bewust hoe zijn protesteerend en reformeerend temperament voor de groote menigte in raadselen spreekt, begeleidt hij elk zijner tooneelspelen van een uitgewerkte en doorwrochte toelichting, voorziet hij elke nieuwe uitgave zijner studies en kritie-

ken van een opheldérend voorwoord, wordt hij niet moede den uitleg te geven zijner bedoeling, die hij, dit ligt nu eenmaal eveneens in zijn geestelijke constistutie, achter een stortvloed van paradoxen, spotternijen en geestigheden verbergt.

Feitelijk zijn deze inleidingen, die mede tot het meest oorspronkelijke en litteraire van zijn werk gerekend moeten worden, het beste, meest betrouwbare materiaal om mensch en schrijver te leeren kennen. Wat anders in brieven of dagboeken is opgeteekend, vinden wij bij Shaw in zijn voorwoord, dat een zeer bepaald en karakteristiek deel uitmaakt zijner letterkundige produktie.

Met dit feit zijner aanhoudende zich-zelf-verklaring in de gedachten is het schier onbegrijpelijk, dat toch slechts in een zeer kleinen kring Shaw met den eigenlijken, dieperen zin van zijn leven en arbeid is doorgedrongen, met dien zin, die hardnekkig en consequent is gericht op hervorming en verheffing van innerlijke en uiterlijke levens-toestanden volgens de lijnen eener constant voortgaande bewustwording.

Een man als Bernard Shaw in wiens geest de meest wezenlijke waarden van den tijd tot rijpheid zijn gekomen, een persoonlijkheid, in wien de eigen tijd intensief en hartstochtelijk doorleefd, zich in al zijn grootsche mogelijkheden karakteristiek en levensvol openbaart, is wèl begrepen de beste helper in het heden, de wegbereider der toekomst.

Dat het smakeloos gebabbel eener alles nivelleerende moderne vluchtigheid, die met nieuwsgierigheid alles doorsnuffelt om het met dien zekeren sneer die alles aan-twijfelt weer los te laten, niet in staat met concentratie van aandacht door te dringen tot de kern der meest beduidende menschelijken arbeid, dat dit zeer algemeen verschijnsel van onzen tijd, zich ook ten opzichte van Shaw niet verloochent is van minder gewicht. Dat echter meer beteekenende critici in zijn eigen land en op het vasteland nog dikwijls bovenal in hem zien de geniale nar en universeele grappenmaker doet tragisch aan, waar toch het eigenlijk kernpunt van des schrijvers bedoeling door hem zelf telkens en telkens wordt vooropgezet. De kwestie is, dat een groot deel van al wat Shaw met een vuurwerk van spottende, bijtende geestigheid omvleugelt, dat het meeste van al wat in zijn tooneelspelen en

redevoeringen onwederstaanbaar werkt op den lachlust, in het geheel niet is om te lachen, wanneer men het fataal ernstige vat, dat hier ten grondslag ligt.

Inderdaad naarmate het publiek zich amuseert, kostelijk amuseert met Shaw, naar die mate mist het den eigenlijken aanleg om hem te verstaan. De roes der sarkastische ironie, der honende spotternij, bedoelt als den striemenden zweepslag voor de schijnheiligheid der Pharizeeërs, wordt als middel tot dit doel slechts door enkelen erkend.

Weinigen zijn zich bewust dat deze revolutionnaire Ier, deze protestant bij uitnemendheid, die het protestantisme doorzet tot zijn uiterste consequentie, zich den weg baant naar het gehoor der menigte door den lach, zooals eertijds de profeten en heiligen door jammerklachten en geween. Het is een andere wijze van uitdrukking voor een soortgelijke aandoening.

Wij herinneren ons hier het woord van Keegan, den droomenden priester uit ‘John Bull's Other Island ‘Every dream is a prophecy! every jest is an earnest in the womb of Time.’

De lach bij Shaw is een tucht, is de keerzijde van een ernst zóó diep, dat de mensch die hem in zich voelt zonder deze veiligheidsklep van het komische, in zijn tragiek onvruchtbaar zou vergaan. Denk aan Heine's woorden: ‘Aber das Leben ist im Grunde so fatal ernsthaft, dasz es ohne solche verbindung von dem komischen mit den Pathetischen nicht za ertragen wäre.’ Maar anders dan Heine, al heeft hij met dezen tragischen zanger der schoonste duitsche lyriek de ironie gemeen, ontlaadt Shaw's intensieve gevoel en gedachte-spanning zich op een humaner en vruchtbaarder wijze door zijn actief optreden in het volle bewegingsleven onzer dagen; heeft overigens deze levensmoedige strijder tegen romantiek en sentimentaliteit, tegen de slavernij eener het leven ondermijnende, overspannen erotiek, weinig gemeen met den zich zelf-verteerenden lijder.

Deze behoefte aan onmiddellijk vruchtbare, praktische werkzaamheid, deze warme belangstelling in het algemeen welzijn drong Shaw, nà zijn periode van romans schrijven heen naar de verschillende centra van hervorming die het Londen zijner

dagen de intensieve belangwekkendheid verleenden van krachtig opwellend Leven.

In de nevel-omsluierde Theems-stad stuwde op het oogenblik dat de jeugdige Ier er zijn leven begon, een nieuwe zelfbewuste kultuur naar boven. Nog was er de invloed der Pre-raffaëliten een bezielende macht, nog ruischte er de mystiek van Rosetti in beeld en in woord, nog behield de fijne beschaving dezer buitengewoon begaafde familie er een subtielen invloed, die door Ruskin voortgezet, werd overgedragen naar den ruimeren kring der ekonomische belangen en der algemeene aesthetische beschaving; Ruskin die in de opvoeding en het dagelijksche leven der stijve onartistieke engelschen een revolutie wist te weeg te brengen, die door William Morris op schitterende wijze werd aangevuld en voltooid.

In dit milieu, in dit Londen waarin bovendien nog door tal van organisaties voor geestelijke en maatschappelijke bevrijding de vaan der vrije gedachte en der vrije volksbeweging moedig omhoog gedragen werd, in dit brandpunt van zich krachtig ontplooiend leven nam Bernard Shaw schier onmiddellijk de karakteristieke plaats in die hij sedert nimmer verlaten heeft; trouw op zijn post, als leider der nieuwe kultuur, was hij van den aanvang af een kracht die tot op het huidige oogenblik toe zich met consequente doelbewustheid en wil doorzet.

Reeds in 1879, 23 jaar oud, werd hij lid van verschillende vereenigingen tot hervorming van gedachte en daad, van begrippen en toestanden. Zijn edel wachtwoord ‘Put your shoulder to the wheel’ bracht hij onvermoeid in praktijk. Hij hielp waar hij helpen kon en waar die hulp verlangd werd in den geest zijner overtuiging en van zijn aanleg.

De comités, die van alle kanten het leven in Londen geestdriftig aandurfden en aanpakten tot verheffing van individu en maatschappij, aarzelden niet den jeugdigen Ier, wiens genialiteit zij weldra erkenden, aan het werk te zetten.

Charles Bradlaugh, Annie Besant, John Robertson, de welbekende pioniers der vrije gedachte gaven hem gelegenheid in hun propaganda-blad ‘Our Corner’ de eerste zijner romans en kritische opstellen te publiceeren.

Shaw's belangstelling en aanleg was echter te veelzijdig om zich in een eenzijdigheid, in één richting van welken aard ook, te kunnen gevangen geven. Vandaar wederom dat vele der vooruitstrevenden die tot zijn beste kenners en vrienden moesten behooren, zich onbevredigd van hem afwendden, omdat zij in de dogmatiek hunner speciale beweging al spoedig verstijvend en verdorrend, voor den breederen wiekslag van het groote algemeene, dat Shaw op zijn eigen wijze nastreefde, geen begrip hadden.

Bij Shaw werkte naast den drang van den absoluten vrijdenker, het bewustzijn van den socialist en den artiest met hun verschillende eischen. Zijn ethisch, sociaal en aesthetisch instinkt stuwde hem naar verschillende kanten. Bunyan, de schrijver van ‘The Pilgrim 's Progress’ was hem volgens zijn eigen beweren dierbaarder dan Shakespeare, Shelley, Samuel Butler, Ibsen, Wagner, Henry George, Karl Marx boeiden zijn ontwakenden geest, versterkten in hem het ideaal der geestelijke en stoffelijke re-generatie, der innerlijke en uiterlijke omhoogstreving.

Onder den invloed dezer verschillen aansporingen wierp hij zich met den ijver en de conscientieuze, volhardende eerlijke toewijding die een karaktereigenschap bij hem is, in de verschillende voorwaarts-stroomingen, en werd hij door onvermoeide oefening een der geniaalste schrijvers, sprekers en debaters van zijn tijd.

In 1885 werd hem een litterarische werkkring geopend als een der kritikers van de Pall Mall Gazette; het was zijn collega, den kunstkritiker William Archer wien hij dit te danken had. Zijn fijne aesthetische ontwikkeling, zijn gevoel voor beeldende kunst, zijn uitgesproken aanleg voor muziek, erfdeel zijner moeder, zijn snel kontakt met het zich juist baanbrekende werk van Wagner, dien hij een der eerste was om in volle beteekenis te waardeeren, geheel zijn veel omvattende artiesten-constitutie, deed hem op dit gebied der kritiek zich spoedig als meester handhaven.

Zijn belangstelling en gaven echter ook bij deze richting niet beperkend, openbaarde hij in de bekende ‘Fabian Society’, van welke hij in 1884 lid was geworden, zijn buitengemeen zelfstan-

dig en intelligent oordeel betreffende de maatschappelijke vraagstukken die aan de orde van den dag waren.

Zijn energie en arbeidsvermogen was in die dagen werkelijk phenomenaal. Hij hielp in verschillende steden bij het stichten van allerlei bonden en vereenigingen, was lid van verschillende besturen, sprak en debateerde in Londensche parken en op het land voor dichte volks-massa's, zoowel als in de comfortable clubs der ‘Upper-ten’.

Door deze aanhoudende oefening en ervaring, door dit contakt op groote schaal met de meest uiteenloopende menschentypen, met de verschillende klassen der samenleving, werd Shaw niet alleen onder de vele welsprekende en begaafde redenaars die in het duister Londen licht trachtten te ontsteken een der meest invloedrijke propagandisten, maar ontwikkelde zich tegelijk in hem de scherpzinnige psycholoog, de menschen- en toestandenkenner, die utopiën en dogmas ontwijkend, den blik openhield voor de veelvoudige en verrassende werkelijkheid van het steeds voortbewegend Leven.

Geen beter leerschool dan deze voor den toekomstigen tooneelschrijver; haar is het voorzeker te danken, dat deze emotioneele Ier ondanks den stormwind der algemeene beroering, als een door en door bekwaam stuurman zijn balans zuiver wist te bewaren en niet verviel in de afdwalingen zijner litterarische kunstbroeders, die òf hyper-moderne aestheten werden, òf sociaal-demokraten à outrance.

Het normale en scherpe van zijn blik droeg bovendien het zijne bij om hem voor deze uitersten te behoeden.

Vroegtijdig werd hij de gevaren gewaar van zijn temperament en begreep hoe een zekere askese de voorwaarde is voor persoonlijke vitaliteit en vruchtbaarheid. De nieuwe regeling der ethische en sociale begrippen, die hij met zooveel nadruk verlangde, was in overeenstemming met deze individueele ervaring.

Strikte eenvoud, strenge terughouding, was zijn persoonlijk levensbeginsel als het noodzakelijk tegenwicht eener in onzen tijd gevaarlijke compexiteit en overtollige weelde-neiging. Opmerkenswaardig is het, dat de man die onder de gewone wereldlingen staat als een: ‘odd man outside society’, in werkelijkheid, en zeker niet het minst door bovengenoemd beginsel, gegroeid is

tot een rots in den chaos van de moderne wereld, tot een persoonlijkheid in wien de levens-wekkende en levens-vruchtbare elementen zegevieren.

Kenteekenend is voor de levens-stemming hierboven bedoeld zijn eigen beschrijving: ‘I cannot say that I have much experience of real poverty’ zoo luidt het, ‘quite the contrary. Before I could earn anything with my pen, I had a magnificient library in Bloomsbury, (het britsch museum is hier bedoeld) a priceless picture gallery in Trafalgar Square, and another at Hampton Court, without any servants te look after or rent to pay. As to music, I actually got paid later on (als kritiker van weekbladen) for saturating myself with the best of it from London to Bayreuth. Nature and mankind are common property. Friends! Lord bless me, my visiting list has always been of an unpurchasable value and exclusiveness. What could I have bought with more than enough money to feed and clothe me? Sigars? I don 't smoke. Champagne? I don 't drink. Thirty suits of fashionable clothes? The people I most avoid would ask me to dinner if I could be persuaded to wear such things. Horses? They're dangerous. Carriages? They're sedentary and tiresome. By this time I can afford to sample them; but I buy nothing I didn't buy before. Besides, I have an amagination. Ever since I can remember, I have only had to go to bed and shut my eyes to be and do whatever I please. What are the trumpery Band-luxuries to me, George Bernard Sardanapalus! etc.’

In deze trotsche zelfgenoegzaamheid schuilt de zuiver-edele persoonlijkheid, het bovenal groot-menschelijke dat hij in zijn levens-visie en kunst heeft nedergelegd.

Het was hoofdzakelijk door deze eenvoudige materieele eischen die hij aan het leven stelde, dat zijn geest zich hoog en vrij boven de zwakheden en doolwegen zijner tijdgenooten uit, kon opwaarts stuwen.

Achter dezen eenvoud is echter niet de zekere barbaarschheid van den z.g.n. natuurmensch verborgen, maar in tegendeel de subtiele, kieskeurige smaak van den waarachtigen fijnvoeler. Shaw is in den besten zin van het woord ‘puritein’, dat is de natuurlijke askeet met een zeer moeilijk te bevredigen reinheids-

en schoonheidsgevoel, met het zeldzaam acuut onderscheidingsvermogen eener uiterst delikate constitutie.

De wijze waarop hij zijn leven inricht is dat van een epikuur, die kritisch het onzuivere, leelijke en ordinaire van zich afstoot, en in de eeuwig frissche, luchtige atmosfeer van zijn zelf gekozen levenswijze instinktmatig en bezonnen tegelijk, zich physisch en psychisch omhoog richt.

En het merkwaardige is dat deze kieskeurigheid volstrekt niet is: de in zich terugtrekking van den hypochonder of den hyper-aestheet, een welbekende figuur in die dagen; maar de kieskeurigheid van den humanist, wien de ellende en duisternis der maatschappelijke omgeving pijnigt, en die zich daarom met de elementaire robuustheid zijner verontwaardiging in de bewegingen van zijn tijd werpt, om in deze maalstroom van menschelijk streven zich met het meesterschap van zijn genie te doen gelden.

Inderdaad wordt deze voor wijsheid aangelegde droomer door zijn gedachten tot daden gedrongen, de meester censor niet alleen van menschen en toestanden, maar tegelijk de helper die wil verbeteren en hervormen. Zijn redevoeringen, discussies, kritische opstellen en ten slotte zijn tooneelspelen zijn als zoovele pleidooien voor de nieuwe kultuur, voor den vooruitgang der menschheid en der maatschappij, voor de transformatie hunner bestaans-voorwaarden en levens-vormen, volgens de beginselen eener nimmer stilstaande bewustwording. Zijn vóór-voelen, zijn conceptie eener hoogere menschelijkheid, van den ‘super man’ zoo ge wilt, in gezuiverde en opnieuw geregelde samenleving, is de spoorslag van elk zijner handelingen, voor elk woord dat hij spreekt en schrijft.

Zij, die in den weg staan van den voortgang dien hij verkondigt, bestrijdt hij met de snijdende flitsen zijner satyre, zij in wien deze opgang zich manifesteert, de herauten van een nieuwe kunst en een nieuw leven huldigt hij met geestdrift.

Onder de verschillende belangrijke opstellen door deze edele aandrift geinspireerd, verdienen enkelen bijzonder de aandacht, moeten inderdaad gelezen worden, niet alleen als meesterstukken van analytisch litteraire kritiek, maar omdat zij de beste, de eenig betrouwbare inwijding zijn in den geest van Shaw, in dat

‘Shawisme’ (zooals zijn landgenooten het noemen) dat slechts gedeeltelijk, of in het geheel niet wordt begrepen.

Mijn keuze ter nadere bespreking is op een tweetal gevallen dat karakteristiek is voor den schrijver en zich hierdoor bij uitstek leent als inleiding tot een conscientieuze studie zijner werken.

‘The Sanity of Art’ en ‘The Perfect Wagnerite’ zijn prachtige staaltjes niet alleen van Shaw's kritisch talent, maar de allerduidelijkste manifestaties zijner zelfstandige geesteshouding in onmiddellijk verband met het artistiek streven van zijn tijd.

Het eerste, in den vorm van een brief aan den Amerikaan Benjamin Tucker, verscheen in diens propaganda-blad ‘Liberty’, 27 Juli 1895.

Het is een aanval op Max Nordau's bekend werk: ‘Degeneratie’, dat met zijn pseudo-moraal en gezondheidsbescherming een reaktie inluidde van welke wij ons nog niet bevrijd hebben. Achter de enkele waarheden door Nordau behendig naar voren geschoven was den fijnvoeler der moderne situatie het valsche der diagnose niet ontgaan. Vandaar dat Shaw, in wien de meest belovende en zuiverste tendenzen van den nieuwen tijd, gelouterd en in helder begrip omhoog stuwden, met de hem eigenaardige strijdvaardigheid zich haastte dit tweeslachtig geschrijf van een zwaartillend behoudsman in zijn noodlottigen invloed te keeren.

Zijn open brief, eerst in Amerika verschenen, werd in 1907 in Londen separaat opnieuw uitgegeven door de drukkerij van ‘The New Age’ onder den titel: ‘The Sanity of Art’ an exposure of the current nonsense about artists being degenerate.’ Deze uitgave was, als vanzelf spreekt bij dezen schrijver, voorzien van een voorwoord. Inleidend begint hij zijn lezers opmerkzaam te maken op een moeielijkheid waarin hij zich door de verschillende herdrukken zijner vroeger verschenen dag-en weekblad-artikelen bevindt, de moeielijkheid nl. van den journalist, wiens werk de dagen waarin het geschreven werd, overleeft. Terecht noemt hij deze opnieuw verschijning zijner opstellen den toets-steen voor de kwaliteit van een oogenschijnlijk slechts voor het vluchtig moment bestemden arbeid. Zijn persoonlijke ervaring die in dit opzicht zeer bevredigend is, geeft hem een gewenschte gelegenheid een lans te breken voor de zoo dikwijls gesmaadde journalistiek, die

waar zij talentvol en met verantwoordelijkheids-besef wordt beoefend, een zeer bepaalde kultuur-factor verdient genoemd te worden.

Met de gansche hartstocht van het heden, met de geestdrift zijner toewijding aan de groote vraagstukken van den dag die hem kenmerkt spreekt hij dan de tot het uiterst opgedreven overtuiging uit, dat journalistiek, zoo zij door de rechte personen wordt gediend: ‘can claim to be the highest form of litterature; for all the highest litterature is journalism’.

Dit min of meer doordravend, toegespitst beweren, dat den handschoen werpt in het kamp der omzichtige en pedante litteratoren die zich terugtrekken in de doorluchtige vesting hunner litteraire voornaamheid, is een typische, uitdagende ‘Shavian’ paradox, d.w.z. het is een overdrijving, een charge bedoeld om ergernis te geven, omdat alle ergernis wakker schudt en de slakken van een conventioneel begrip doeltreffend wegwerpt. Als elk met opzet paradoxaal gevat beweren van Shaw bevat het wèl doordacht en in zijn eigenlijken zin begrepen een kernachtige en van zelf sprekende waarheid.

Immers, het is een onbetwistbaar feit dat elke vruchtbare arbeid op welk gebied ook, geboren wordt uit het verlangen en de behoefte van het oogenblik, dat hoezeer men ook zijn tijd vooruit gaat, men des ondanks uit dien tijd geboren voor dien tijd moet voelen, denken en werken; aan dit tijdelijke, ja momentane in dezen zin is alle waarachtige menschelijke uiting gebonden. Het is een dwaasheid en een kleinheid van begrip zich hiervan te willen losmaken, het is ijdele waanwijsheid zich hierboven verheven te rekenen. Het is een der meest sterile vergissingen, het tegenwoordige voor het verleden of zelfs voor de toekomst voorbij te zien of gering te achten. Alleen het inzicht, het medegevoel, de eerbied, de passie zoo ge wilt voor het heden in al zijn beste richtingen en mogelijkheden kunnen de levensvatbare drijfveeren zijn voor de vorming eener persoonlijkheid in wie de toekomst zich zal openbaren, voor de vorming van menschen als faktoren der kultuur-geschiedenis. Shaw zelf is het type van zulk een dóór-dringend en geestdriftig individu, wiens levenskracht zonder bedenken in dienst gesteld

van de dringende eischen des tijds, voor zijn eigen generatie en de volgende steunend en voorbereidend werkt.

Zelfbewust maakt hij zich vroolijk over die kunstbroeders: who ride the high horse of Letters at me' en roept hen tevreden met den weg, dien hij gaat, toe: 'Let others cultivate what they call litterature! journalism for me!' zich in het tumult van den dag- en weekblad-pers van het groote Londen al evenzeer op zijn plaats en behagelijk voelend, als in het gedrang der vergaderzalen of op de platforms der parken waar de protestmeetingen der socialisten gehouden worden.

In den strijd van het oogenblik accentueert zich een dergelijke persoonlijkheid en ontwikkelt zich zijn volle genialiteit. Discussie, debat, het heen en weder flitsen van geprononceerde meeningen is Shaw's element, omdat hij overtuigd is dat, om een probleem te leeren verstaan en zoo mogelijk op te lossen het noodzakelijk is: 'to get it argued with reckless bias for and against.' Het is omdat hij deze 'reckless bias' in Nordau huldigt, dat hij het de moeite waard acht niet alleen, maar noodig om hem met dezelfde 'reckless bias' te bestrijden.

En ofschoon op het oogenblik van den herdruk dezer bestrijding de 'degeneration-boom' vrij wel min of meer als uitgeput mag beschouwd worden, blijft de eigenlijke grond-oorzaak voor dit verweer voortbestaan, n.l. de eeuwige strijd tusschen den artiest-wijsgeer en den Philister, die helaas aan tijd, noch plaats gebonden, een universeel verschijnsel is.

Max Nordau nu is de bourgeois philister, het banaal talent, dat wantrouwend het geniale waar het dit in eenigszins buitengewone verschijningen aantreft, miskent.

Zeldzame artiesten als de Pre-rafaelliten, baanbrekende machten als Wagner, Nietzsche, Ibsen en Tolstoi, in wie de nieuwe bewustwording zich schitterend en zegevierend openbaart, wordt het anathema van degeneratie naar het hoofd geslingerd door een angstvallig re-ageerder op sommige ongunstige tijds-symptomen, wien, niet uitgerust met genoegzame gave des onderscheids, de tijd-geest te machtig is geworden.

Het is tegen dezen 'devils advocate', die met schijn van recht de beste artistieke reputaties van de 19e eeuw probeert af te maken, dat Shaw lostrekt. Het geldt hier, den 'Superman' te

vindiceeren, wiens: ‘Every step of progress must horrify conventional people’ en die telkens weer door de behoudende menigte wordt gekruisigd.

Een en ander mag niet begrepen worden in dien zin alsof Shaw blindelings alle dwaasheden van den dag verdedigt, of zich in de bres stelt voor de delireerende afdwalingen en ab-normaliteiten, die enkele, gewoonlijk niet de beste artiesten zich veroorlooven; zijn optreden tegen elke ‘sham’ is hiervoor bewijs genoeg; maar hij eischt in deze, als in elke kwestie, den onbevooroordeelden blik, den hoogsten eerbied voor al wat het Leven inderdaad omhoog tilt, hernieuwt en verder brengt. Vandaar zijn ondubbelzinnige woorden: ‘If Dr. Nordau would make a serious attempt to show us exactly “where we are in this matter by ascertaining the real stigmata of genius, so that we may know whom to crucify, and whom to put above the law, he would place the civilization he attacks under an obligation which would wipe out the marks of all the wounds (most thoroughly deserved) he has dealt it.”

Maar dit is Nordau niet in staat te doen, en daarom wekt zijn brutale aanval, den oneindig fijneren psycholoog, den zooveel dieper en helderder zienden menschenkenner Shaw, tot hardnekkig verweer op tegen de schijn-waarheden, die den voortgang der menschelijke bewustwording in haar grootste kultuurfaktor, de scheppende menschelijke geest, het genie, miskent, en daardoor een noodlottigen terug-gang in de hand werken.

Shaw wijst er dan in zijn verder betoog nadrukkelijk op hoe elke schrede vooruit op elk gebied der menschelijke ontwikkeling, in haar eerste stadium, altijd als gevaarlijk, abnormaal of waanzinnig werd uitgekreten en met wantrouwen bevochten.

De drang tot zelf-beweging en tot zelfstandigheid, die op het gebied der mechanische techniek reeds lang geen grenzen zich meer stellen laat, en in den letterlijken zin des woords met den aeroplaan een vlucht in de onbegrensde ruimte is geworden, deze drang op technisch terrein toegejuicht, blijft als men hem in logische consequentie wil huldigen op zijn eigen terrein waar hij de bevrijding der menschheid van elken boven-natuurlijken invloed beteekent, in zòò sterke mate mistrouwd en ontkend, dat wij ten slotte aan den aanvang van de met zooveel verwachting

verbeide 20ste eeuw, staan voor een muur van bijgeloof en antiquarische waan-voorstellingen, die de geheele individueele en sociale bevrijding dreigen terug te werpen.

Om dezen werkelijk beschamenden toestand van verwarring te helpen ontwarren zijn pleidooien als die van Shaw het aangewezen hulpmiddel.

Hier toch is de geboren re-generator aan het woord, de ontwarrer der tegenstrijdigheden waarin de moderne wereld gekneld is, de ridder zonder vrees, die met onschendbare eerlijkheid en onkreukbare trouw het heden verdedigt, de strijder voor den nieuwen inhoud en vorm van het individueel en maatschappelijk bestaan, van een zich baanbrekende nieuwe levens-periode.

Schrijvers als Nordau, wier drogredenen zich voordoen als de onomstootelijke wijsheid van een geleerd professor, of de wetenschappelijke diagnose van een befaamd geneesheer, zijn gevaarlijk voor het zich altijd hernieuwende en verjongende Leven, dat zij in het dwangbuis hunner theorieën willen opsluiten. Daarom voelt Shaw zich gedrongen aan Benjamin Tucker aldus te schrijven: “Your function as a philosophic Anarchist in American society is to combat the attempts that are constantly being made to arrest development by using the force of the State to suppress all departures from those habits of the majority which it pretentiously calls its morals.”

Daarom voelt Shaw, de aandurver van het nieuwe Leven in al de uiterste gevolgtrekkingen zijner bewustwording, zich gedrongen Nordau, die dit doorzettings-vermogen mist en daarmede het inzicht om de neven-verschijningen van de hoofd-verschijningen, den ziekelijk voozen uitwas van den wezenlijken groei te onderkennen, op zijn plaats te zetten.

Het mag den ver- en door-zienden Levens-meester nooit te doen zijn om levens-beweging - dat is passie te onderdrukken; het kan zijn doel slechts zijn de onheilige hartstochten door heilige te laten evenaren, opdat deze laatste ten slotte in vrije dressuur de eerste verdringen. Hoe onwederlegbaar klinkt de bewering van den doorzetter der natuurwetenschappelijke methode op psychisch terrein waar hij zegt: “Abstract principles of conduct break down in practice, because kindness and truth and justice are not duties founded on abstract principles external to man,

but human passions, which have, in their time conflicted with higher passions as well as with lower ones."

In deze "struggle for life" zijner innerlijke, psychische natuur zal bovendien de vrije mensch, sterk in zijn steeds meer ontwakend en actief bewustzijn, leeren met de redelijkheid van zijn nieuw inzicht het gewicht te leggen in de rechte schaal.

Wel verre van te zijn de "passionless Puritan" waarvoor in psychologisch inzicht geheel incompetente be-oordeelaars als zelfs Chesterton, die voorgeeft hem beter dan eenig kritiker of bewonderaar te verstaan, hem uitmaken, is Shaw de hartstochtelijke verdediger van de waarachtige passie, die de jaren te boven harer kindsheid, de eigenlijke hoeder wordt des Levens, in plaats van zijn verwoester. Gezien uit dit hoogtepunt van ontwikkeling verdwijnen de gevaren die angstvallig kleinzieligen zien in elke aankondiging eener ruimere levensopvatting.

Zooals Shaw wel terdege opmerkt is het natuurlijk voor den mensch terug te deinzen voor de geweldige verantwoordelijkheid, die het onverbiddelijk feit van zijn geestelijken vooruitgang op zijn schouders laadt; ontkomen is er evenwel niet, op godheid noch duivel kan langer met eenigen schijn van waarschijnlijkheid de schuld geschoven worden der menschelijke ellende, of de eer worden toegekend van zijn geluk.

Theorieën als die van Nordau, Shaw, de geloover in den eigen tijd en diens mogelijkheden van vruchtbare levens-onplooiing, aarzelt niet ze in het licht te stellen als de welbekende des-illusie van den verbruikten mensch, die gelooft, dat met zijn eigen ondergang het algemeene einde nabij is. Niet de genieën die hij miskent, hijzelf is de eigenlijke decadent, een terug-valler in vervlogen levens-opvattingen. Want wie kan in hemelsnaam eenige waarde hechten of aan de levens-vatbaarheid gelooven van een inzicht, dat Ibsen, Wagner, Nietzsche, Tolstoï, Ruskin, Victor Hugo enz. op één lijn stelt met de verdoolden, die in een gevangenis en gekkenhuis hun einde vinden? Het is deze monsterachtige dwaasheid die Shaw zich gedrongen voelt aan de kaak te stellen, ge-ergerd als hij is door de oplettendheid van een quasi beschaafd publiek geschonken aan een boek, dat een dier subtiele invloeden zou kunnen worden die de altijd waak

liggende re-aktie met den schijn van recht en autoriteit in de hand werkt.

Begonnen uit een oogpunt van verweer werd dit schrijven tot een dier geniaal welsprekende en rake pleidooien voor menschelijke en maatschappelijke bevrijding, in welke Shaw's litterair meesterschap zich met voorliefde uitstort. Inderdaad zijn vele dezer kleinere geschriften even belangwekkend, als de veel meer de algemeene aandacht trekkende tooneelspelen. In genen als in dezen vibreert de pols-slag van het revolutionair genie, dat, in welken vorm het zich ook uit, welk materiaal het behandelt, overal den stempel drukt zijner stormende strijdlustigheid, van zijn zuiver en groot levens-ideaal en zijn buitengewone artistiek litteraire begaafdheid.

Een jaar nà den herdruk van het bovenbesproken opstel verscheen in 1908 een ander uiterst karakteristiek geschrift in vernieuwde uitgaaf: “The Perfect Wagnerite” een commentaar op den Ring der Nibelungen, geschreven niet minder om de Shavians (aanhangers van Shaw) in te lichten, dan om de Wagnerianen te volmaken. Gedreven door zijn bijzonder acuut kritisch onderscheidingsvermogen voor elk symptoom van veelbelovende levens-beweging was Shaw een der eerste om Wagner's toekomst-kunst in den geheelen omvang van haar streven te waardeeren.

Zijn veelzijdige sympathie, zijn schier al-zijdige ontwikkeling als humanist, litterator, hartstochtelijk muziekliefhebber, als algemeen kunst-kritiker trok hem vanzelf tot Wagner, den man in wiens kunst-droomen de gansche levens-strijd der nieuwe menschheid in hoogere synthese omhoog stuwde. Dit grootsche begrip van het algemeene, der solidariteit van het nieuwe muziek-drama met het complex der materieele en ideeële tijds-tendenzen was nog weinig doorgedrongen, toen Shaw, gedreven door den weerklank die het opriep in zijn ziel, het op zich nam deze zijde der toekomst-muziek onder de aandacht te brengen van het publiek.

De “Ring der Nibelungen”, niemand weet dit beter dan Shaw, is reeds veel besproken en uitgelegd, echter hoofdzakelijk door

musici, die geen revolutionnairen zijn, of door revolutionnairen die geen musici zijn.'

Shaw nu voelt zich beiden, revolutionnair èn muziker, weet zich te behooren tot den kleinen kring dier ingewijden, die in staat zijn Wagner als denker èn als toondichter te waardeeren.

Om Wagner ten volle te kunnen verstaan is meer noodig dan enkel muzikaliteit; men moet de gedachten van den denker, de ideeën en idealen van den wijsgeer-kunstenaar kunnen volgen met evenveel gevoel en aandacht als zijn 'leitmotiven.'

De zin voor het dramatische, in Shaw door zijn arbeid als kritiker en zijn oorspronkelijke gaven zoo ruimschoots voorhanden waren bovendien een voorwaarde tot nadering dezer nieuwe toonkunst.

Veelzijdig als de ring zelf moest het oordeel zijn dat hem in zijn geheel als gedachten-toondrama bevatten kon. Het kritisch talent van Shaw was hier in het rechte element zijner eminente begaafdheid, en erkende onmiddellijk hoe het Nibelungen-epos, dat pracht-gedicht der grijze oudheid, gezet door Wagner in nieuwe toonvormen en motieven, tegelijk in zijn modern-dramatische bewerking het heden den spiegel voorhield.

Terecht brengt Shaw de filosofische kant van den Ring onder de aandacht der zeer onvolmaakte Wagnerianen, die voor de betoovering der muziek vergeten het dramatisch symbool van den hedendaagschen wereld-toestand zooals Wagner dien zag, een wereld doorschokt van tegenstrijdigheden, in strijd om hare verlossing.

In 1819 had Shelley zich met zijn 'Prometheus unbound', een werk van buitengewoon artistiek-wijsgeerige macht, aan het zelfde onderwerp gewaagd. 'Both works set forth the same conflict between humanity and its gods and governments, issuing in the redemption of man from their tyranny by the growth of his will into perfect strength and self-confidence.'

Wie niet, de Ring-folosofie volgend daaruit begrijpt dat de ondergang der godenwereld, voor de menschheid de mogelijkheid beteekent van een ongekenden opgang, niet van nedergang, mist den zin voor het eigenlijk kernpunt van dit grootsche drama.

De geschiedenis van Siegfried, de zegevierende jonge held,

is een beeld van het Leven in zijn onsterfelijke verjonging en omhoogstreving. Shaw noemt Siegfried den ‘neo-Protestant’, en Wotan diens ‘pontifical antagonist.’

Het eerste deel van het episch-drama, het Rijngoud, is de inleiding, die als elke inleiding geschreven werd nà de voltooiing van het geheel. In deze inleiding hebben wij nog niet met menschen te doen, maar met dwergen, reuzen en goden die in onderlingen twist hun ondergang tegemoet gaan; wij bevinden ons in een wereld van vervallen machten, die den held wacht, die haar zuivering en redding brengen zal. Zooals Shaw zegt: ‘the world is waiting for man to redeem it from the lame and cramped government of the gods’.

Heeft men eens dit feit gevat dan is verder de allegorie eenvoudig genoeg en ziet men in duidelijke lijnen in dit grootsch muziek-drama de tragedie der moderne wereld zich ontwinden. Inderdaad is voor den verblinden toehoorder die hier niet tegelijk voelt en herkent het Leven dat hijzelf en zijn tijdgenooten moeten doorworstelen, de Ring niet veel anders dan een kerstmis-pantomine.

Het Rijngoud, Shaw's realisme kent geen omwegen, is: de Parabel van Klondyke’ d.w.z. de parabel van den gouddorst, die liefde en schoonheid ten offer brengt en het eigenlijk Leven vermoordt. Om den ring, als symbool van het verlokkend goud, cirkelt zich de duivelachtige begeerte van dwergen, reuzen en goden in een netwerk van jaloersche listigheden; de ring is de twistappel die laagheid en wraakzucht in allerlei gedaanten te voorschijn roept. Het rijk van onschuld en vreugde, het zonnige rijk der Rijn-nijmphen wordt door Aleric, die hun spel bedervend hun den Ring ontrooft, verwoest. Door dezen roof voelen goden en reuzen zich in hun bestaan bedreigd; de strijd om den ring en al wat het bezit van den ring belooft, begint,

Wotan heeft geen rust meer, hij moet Loki, dat is de god van leugen en bedrog te hulp nemen; een toestand van eindelooze verwarring en strijd is in het leven geroepen, de godheid, Wotan de machtige, moet transigeeren, en onze onverbeterlijke Ier licht drastisch toe: ‘This, the dilemma of the Church to-day, is the situation created by the exploit of Alberic in the depth of the Rhine.’

In Wotan, de éénoogige god is echter nog genoeg van het goddelijk inzicht over om den toestand te doorzien en raad te schaffen. Hij gedenkt Erda, de onuitputtelijk vruchtbare moederaarde, die van eeuw tot eeuw Leven baarde van steeds hoogere organisatie. Nu de Levens-kracht der goden verbruikt blijkt is het hare taak een helden-ras te doen geboren worden, dat Fricka en Loki, de conventie en leugen waartegen Wotan zich niet langer bij machte voelt te kampen, overwinnen zal. Alleen op deze wijze is redding mogelijk, alleen van deze vernieuwing en verjonging is heil te wachten. Uit de toekomst, niet uit het verleden blinkt de straal van hoop.

Aldus eindigt het Rijngoud de inleiding tot het drama, die zooals Shaw terecht opmerkt het minst populaire gedeelte van den Ring is. De dramatische gegevens liggen hier buiten het bewustzijn en medegevoel der groote menigte, wier belangstelling niet uitgaat boven de gewone huiselijke aangelegenheden, boven de romantiek der sexueele passie en de opwinding van vechtpartijen.

Zij, wier geloovingen en opvattingen in sociale en religieuze problemen conventioneel is gebleven, kunnen voor den wezenlijken inhoud van het Rijngoud geen gevoel hebben.

'Only those of wider consciousness can follow it breathlessly, seeing in it the whole tragedy of human history and the whole horror of the dilemmas from which the world is shrinking to-day.'

Wie de grootsche conceptie van het Ring-drama, die is: De verdwijning der oude wereldorde en de aankondiging en overwinning van een nieuwe kultuur, wie deze conceptie niet nabij kan komen, die moet het gansche gedoe der Walhalla-bewoners met inbegrip zelfs van de tragische figuur van Wotan een groteske warboel schijnen. Eerst als men inziet, dat Wagner de god en zijn trawanten voorstelt als grootheden in verval, wier tijd voorbij is, en dat hij de toekomst geeft aan het jonge helden-geslacht, dat tegen deze goden opstaat, eerst waar dit besef is doorgedrongen kan het kunst-werk zijn volle openbaring brengen.

Begrepen moet worden hoe Wotan zelf in zijn oprechten drang naar een altijd hooger en voller leven in het diepst zijner ziel verlangt naar de komst van dien held, wiens macht

de zijne zal vervangen, al ziet hij daarom nog niet in hoe dit zijn ondergang zal beduiden.

Het geheele tumult van leven door Wagner omstreeks 1849 in Dresden doorgemaakt ten tijde der revolutie toen hij met Bakounin uittrok is in den Ring nedergelegd. Er trilt in dit toon-drama een atmosfeer van geestdriftig jong geloof en jonge kracht, er ruischt een lied in der opstanding, van een tijdperk waarin: 'All the loftiest spirits of that time were burning to raise man op to give him self-respect to shake him out of his habit of grovelling before the ideals created by his own imagination, of attributing the good that sprang from the ceaseless energy of the life within himself to some superior power in the clouds, and of making a fetish of self-sacrifice to purify his own cowardice.'

Deze nieuwe Levens-adem, dit roode bloed van jonge Levenskracht klopt in de aderen van het nieuwe geslacht door Erda op bevel van Wotan verwekt. Trotsch stuwt het omhoog in de Walküren, het meest in Brunehilde, de fiere in wier ziel een zelfstandigheid, een moed en overtuiging is gerezen welke zich stootend aan den hollen schijn der oude wetten, haar in tragisch conflikt brengt met den vader wiens bevel zij trotseert.

Wotan door Fricka opgehitst offert zijn heerlijk kind de edelste zijner Walküren hem dierbaar als zijn beste zelf, die, hij weet dit, het hoogste verlangen der godheid in zich draagt, die zonder aarzeling volbrengt wat haar inzicht haar beveelt, die weet wat zij wil, die datgene realiseert waarvoor Wotan terugdeinst omdat hij onmachtig is zich los te rukken van Fricka en Loki, dat is van conventie, van schijn en leugen.

De heroische Walküre, die het vaderlijk verbod in den wind slaat omdat zij in haar ziel een hooger gebod van menschelijkheid voelend ontwaken dit zonder aarzelen gehoorzaamt, dit oproerig goden-kind moet worden gestraft. De straf echter, daarvoor zorgt de haar heimelijk bewonderende vader, zal harer waardig zijn.

Hoog op den eenzamen, majestueuzen bergtop wordt zij verbannen, door den laaienden gloed van het opvlammend vuur beveiligd, terwijl Wotan haar in den diepen slaap dompelt waaruit slechts een held die het wagen zal de vlammen te trotseeren, haar wekken kan; zoo beschut hij het goddelijk kind

voor elke nadering behalve die van een haar verwanten strijder, een triomfeerder over alle zich in zijn weg stellende moeielijkheden.

Alleen een Siegfried mag een Brunehilde bevrijden. Hier in deze opvatting zegeviert in den God-vader, die zich zijn macht voor hooger macht ontzinken voelt het goddelijke, dat hij, Fricka en Loki ten trots, wil vereeuwigd zien in het komende heldengeslacht als dragers der eigenlijke goden-traditie in de zich aankondigende nieuwe kultuur. Het is door dit inzicht dat zich in Wotan de grootsche tragiek van het ring-drama belichaamd.

En Siegfried de held verschijnt 'Siegfried Bakounin' zooals Shaw hem noemt, zinspelend op Wagner's sympathie voor den edelen revolutionnair.

Siegfried die juichend midden door de vlammen gaat, en met de ongeschonden kracht zijner heroische jeugd door deze bevrijding der edele Walküre den triomf viert zijner heldendaden.

Het prachtig symbool licht Shaw met propaganda-hartstocht aldus toe:

'Those frightful flames which have scared mankind for centuries from the Truth, have not heat enough in them to make a child shut its eyes. They are mere phantasmagoria, highly creditable to Loki's imaginative stage-management, but nothing ever has perished, or will perish eternally in them except the Churches which have been so poor and faithless as to trade for their power on the lies of a romance.'

Uit de vlammende brandstapels der martelaren stijgt het nieuwe licht naar boven dat niet meer te verduisteren is. Zoo ook uit den vuurgloed, waaruit Brunehilde ongeschonden verrijst, het vooroordeel ten trots, dat in haar het ontwakend zelf-bewustzijn, den zelfstandigen Levens-impuls der vrouw wrekend wilde treffen.

En nu zijn wij op het belangrijk punt aangekomen, waarop Shaw zijn eigenlijken kritiek van Wagner, die als alle geniale kritiek een gezichts-verruiming, een voortgang op den weg der bewustwording beteekent, begint.

De hartstochtelijke opwinding der slot-scène van den Siegfried, die hij zeer terecht een prèlude noemt van Tristan en Isolde,

geeft hem aanleiding tot eenige bemerkingen, die door en door Shavian, d.w.z. karakteristiek Shaw als zij zijn ons dwingen onze aandacht hier een oogenblik te bepalen.

Vooraf zij vermeld, dat het deze en soortgelijke bemerkingen van Shaw zijn die hem voor oppervlakkige gevoelsmenschen een cyniker doen schijnen, een soort koud, hartstochteloos monster, dat zich vergrijpt aan de hen allerdierbaarste dingen; voor den hooger ontwikkelden daarentegen, voor hen die voort-voelend en voort-denkend den door de algemeene evolutie gewijzigden toestand niet alleen van uiterlijk, maar ook van innerlijk leven waarnemen zijn Shaw's redeneeringen het bewijs eener uiterste fijngevoeligheid, van een geestes- en ziele-houding die de hoogste eischen stelt, welke de moderne kultuur, wil zij haar naam en karakter waardig zijn, met alle inspanning dient voorop te stellen.

Wagner de revolutionaire denker, die de drogredenen, de valsche conclusies, de oud-romantische idealen heeft bevochten, wiens generaal protest tegen verouderde instellingen en inzichten, maatschappelijk, religieus en aesthetisch, in de wonderbare Ring-creatie culmineerde, deze zelfde Wagner viel ten slotte nog terug in zeer mediocre oplossingen, in wat Shaw noemt ‘panacea’ die weinig oorsponkelijk, in hun versleten romantisme, den fijn-gespitsten en geschoolden modernen voeler en denker niet bevredigen kunnen; het magnifique crescendo der passie, dat Wagner in staat is te geven, mag niet verblinden voor het feit dat in de toekomst hier andere eischen mogen en zullen worden gesteld.

Bernard Shaw nu stelt alreeds zulke hoogere eischen en wijst aan hoe juist precies op het punt waar het Ring-drama terug gaat van muziek-drama tot opera, het tegelijk ophoudt filosofisch te zijn om daarvoor in de plaats didaktisch te worden. ‘The philosophic part is a dramatic symbol of the world as Wagner observed it. In the didactic part the philosophy degenerates into the prescription of a romantic nostrum for all human ills. Wagner, only mortal after all, succombed to the panacea mania when his philosophy was exhausted, like any of the rest of us.’

De panacea waartoe Wagner zijn toevlucht nam was ver van

oorsponkelijk. Maar zelfs Shelley in zijn Prometheus-schepping, verviel in de zelfde sentimentaliteit; beide werken eindigen, zooals Shaw opmerkt: ‘bij a lapse into panacea-mongering didacticism, bij the holding up of Love as the remedy for all evils and the solvent of all social difficulties.’

Het zou ons te ver voeren de geestrijke vergelijking van den Prometheus en den Ring, van Shelley en Wagner en détail te volgen. Genoeg zij hier nog de aanduiding dat de liefde die in Prometheus Unbound een gevoel is van goedertierenheid, dat niets te doen heeft met sexueele passie, bij Wagner ontaardt in de dwaasheid met welke de wil tot Leven ophoudt en de dood als hoogste geluk wordt voorgesteld. Tegen dit ideaal van het Schopenhauer-nirvana, verzet zich Shaw met de volle kracht van zijn ongerept levens-instinkt, dat hem overal en bovenal den tegenstander doet zijn van levens-gevaarlijke tendenzen, speurder als hij is der waarachtige levenskracht die het menschelijk geslacht op nieuwe banen zwenkt.

De liefde zooals die in de slot-scène van Siegfried aangroeit tot een alles overweldigende hartstocht is volgens den temperamentvollen Ier: ‘an experience which it is much better, like the vast majority of us, never to have passed through, than to allow it to play more than a recreative holiday part in our lives, It did not play a very large part in Wagner's own laborious life and does not occupy more than two scenes of The Ring; Tristan and Isolde, wholly devoted to it is a poem of destruction and death. The Mastersingers, a work full of health, fun and happiness, contains not a single bar of love music that can discribed as passionate.... Parsifal makes an end of it altogether.’

Moralist als Shaw is, d.w.z. Levens-hernieuwer, Levens-aanbidder en Levens-beschermer keert hij zich tegen den verwoestenden invloed van een onstuimig sexueel instinkt, dat in een verzengenden brand het hooger menschelijke vernietigt. Met de altijd wakkere intuitie van zijn werkelijkheids-idealisme, de evolutie volgend in hare innerlijke voltrekking in de menschelijke natuur zelve, speurt hij de nieuwe mogelijkheden op die daaruit zijn af te leiden voor de meest radikale bevrijding der mensch-

heid en vat hij, als alle probleemen ook het liefdes-probleem bij den wortel.

Anders als de romantische dweepers en vrije-liefde apostels, die, met de werkelijkheid geen rekening houdend, in een omwolkte fantasie de afgronden eener tegenstrijdige natuur ontkennen en voor de uiterlijke hinderpalen de innerlijke voorbij zien, leert Shaw, dat, wil de Liefde zich waarlijk vrij maken, een transformatie van dezen hoogsten Levens-impuls noodig is, opdat zij de slakken uitwerpend harer duistere vlagen van zelfverbranding, de zuivere opvlamming van het Leven onbelemmerd vrijlate.

Anti-alkoholiker als hij is, haat hij den roes die de bezinning vermoordt, haat hij de gloei-hitte die verzengt, niet Levenwekkend verwarmt.

Zijn verlangen gaat uit, niet alleen boven het liefdes-verlangen, maar ook naar den zuiverder vorm, de reiner, milder, teederder toenadering der geslachten door fijner gevoel van menschelijkheid voorbereid.

Een Leven geleefd in de alzijdige hartstocht van intensieve deelneming in de algemeene belangen der menschheid opent zich andere wegen dan alleen hoofdzakelijk die van het sexueel instinkt.

De hoop op loutering van Leven en Wereld ligt in deze richting, en het is Shaw's onsterfelijke roem dat hij met de ongebroken kracht zijner edele en vruchtbare persoonlijkheid een der eerste is geweest om dezen moeielijken weg te betreden. ‘Not Love, but Life’ is het gebod, het is het eenige geloof, dat een met inzicht en redelijkheid begaafd discipel van Wagner uit den Ring kan afleiden, een geloof in het Leven zelf als de onuitputtelijke macht die onophoudelijk voorwaarts en omhoog stuwt, niet, en hierop wijst de onverbiddelijke en onverbeterlijke Shaw met nadruk, gedreven of bekoord door ‘Das Ewig weibliche’, of eenig ander uiterlijke sentimenteele aandoening, maar van binnen uitgroeiend volgens de wet harer eigen onverklaarbare energie tot altijd hooger en hooger vormen van organisatie, tot een Levenskunst wier behoeften en vermogens aanhoudend de beginselen en instellingen, eertijds in het leven geroepen in tijden van meer primitieve ontwikkeling, verandert en hervormt.

Deze opvatting moge bij de eerste kennismaking anarchistisch

schijnen, elke evolutie schijnt bij haar eerste optreden zoo, een zekere anarchie is een onvermijdelijke phase in het proces der voort-ontwikkeling ‘A nation without Freethinkers - that is, “without intellectual Anarchists - will share the fate of China.”

Maar uit de Anarchie moet als uit den chaos regel en orde te voorschijn komen, zij moet leiden tot wat Shaw noemt een “ordered socialism”; niet bandelooze quasie-vrijheid, die gewoonlijk uitloopt op de ergste slavarnij, die der lagere instinkten en lagere vormen van maatschappelijke inrichting, maar de waarachtige vrijheid eener zichzelf en zijn milieu in redelijkheid besturende intelligentie is het ideaal dat moet worden nagestreefd.

“In the volition of the full-grown spirit of man” schuilt het heil, zoo luidt het moedige woord van Shaw, die met de stalen consequentie van zijn door diep gevoel gedreven denken, den wil tot leven redt uit het moeras van een machteloos pessimisme, aldus Schopenhauer en Wagner uit hun Nirwana verdrijvend en Nietzsche socialiseerend. Siegfried, door Wagner gecreeërd voor hij onder invloed kwam van Schopenhauer, Siegfried is de incarnatie van dezen Levenscheppenden Wil, Siegfried is de held in zijn jubelend kunnen van surplus kracht, de Uebermensch van Nietzsche, de Super-man van Shaw, het heerlijk voorbeeld der mogelijke menschen-ontwikkeling.

“Wagner did not begin a movement: he consummated it. He was the summit of the 19th century school of dramatic music in the same sense as Mozart was the summit of 18th century school.”

Kritiker geboren en daarenboven geschoold door onvermoeide oefening en een altijd durend contakt met de beste bewegingen van een groot wereld-centrum, voelt Shaw de grootste fout van den kritiker te zijn: het groote en echte te miskennen of voorbij te gaan zonder er van te getuigen.

Vandaar zijn verhouding tot Ibsen, tot Wagner, tot elken grooten tijdgenoot, dien hij in zich opneemt en voor zijn landgenooten toegankelijk maakt. Wel verre van ook maar een oogenblik zijn eigen zelfstandigheid te verliezen, neemt onder deze belangelooze erkenning en waardeering zijn eigen oorspronkelijkheid steeds toe, en wordt hij, hen die hij welsprekend vertolkt voorbijstrevend, de schepper van nieuwe waarden en mogelijk-

heden, de consequente voltrekker van conclusiën door zijn voorgangers nauwelijks vermoed; wordt hij de wekker, de luide roeper ten strijde, die onvermoeid de hoofdgedachten zijner Levens-visie herhaalt om aan te sporen tot een regeling van geestesleven en van samenleving, zonder welke elke natie ten slotte in den strijd om een hooger bestaan, om een betere organisatie in individueel en maatschappelijk leven, gedoemd is tot ondergang.

Zooals reeds te voren bemerkt werd, gaat volgens Shaw in de slotscène van den Ring het Toondrama over tot Opera, een overgang, welke met dien van den filosofischen geest tot didaktiek samenvalt. Een nedergang die in de slotcatastrophe der Sage, in de "Götterdämmerung" zich voltrekt, want in deze laatste heerscht wederom geheel de stijl der groote opera, wat niet zoo wonderbaarlijk is als men eerst meent, daar de conceptie van dit slot-gedeelte plaats had gevonden vóór die der anderen, en eigenlijk alle anderen uit haar hun oorsprong namen. Van de eenvoud en waardigheid, van het helder allegorisch plan van het Rijngoud, de Walküren en de Siegfried is in de conventioneele tooneel-effekten der "Götterdämmerung" weinig overgebleven. Voor de machtige innerlijke Levensbeweging zijn de gewone, verouderde uiterlijke middelen van den melo-dramatischen stijl teruggekomen. Wie dit verschil niet voelt tusschen de eerste drie deelen van den Ring en het laatste, heeft, volgens Shaw, voor het meest eigenlijke en baanbrekende van Wagner's genie geen zin.

Behalve in de beide hierboven besproken geschriften heeft Shaw in tal van kleinere en grootere opstellen zijn hervormende wereldbeschouwing met onmiskenbare klaarheid uitgesproken; de meeste dezer werden door de Fabian Society uitgegeven en maken ons vertrouwd met den Fabian, d.w.z., met den sociaal-filosoof in Shaw, die echter, laat ons dit wel bedenken, toch niet geheel is af te scheiden van den artiest-filosoof die wij in "The Sanity of Art" en "The Perfect Wagnerite" leerden kennen.

Men dient zich van deze schier al-zijdige werking der belangstelling en begaafdheid van dezen elastischen arbeider goed op de hoogte te stellen wil men in staat zijn hem te begrijpen

in de volle realiteit en bewegelijkheid van zijn wezen. Het dikwijls zoo averechtsch begrijpen zijner tooneelspelen, dat meest populaire, meest tot de menigte doorgedrongen deel van hem, ligt juist aan de niet- of slechts oppervlakkige kennis van zijn zoo uitgebreiden en beteekenisvollen werkkring als kritiker, als socialist, als algemeen hartstochtelijk hervormer der innerlijke en uiterlijke levens-verschijningen.

Als Fabian verloochent Shaw geen oogenblik zijn meest markante eigenschappen, een intellektueele oprechtheid en vastberadenheid die geen grenzen kent, een onwrikbaren wil die recht op zijn doel afgaat, een verzet tegen al wat voos is, tegen den schijn op welk gebied, in welken vorm ook, een absolute zuiverheid van visie en bestreving die onoverwinnelijk blijkt ook voor de dogmatiseerende redeneering zijner eigen partij, een "straightforwardness," een scherpzinnigheid van intuitie die hem buiten eigenlijk elk partijverband om, toch voor den vooruitgang geestelijk en maatschappelijk de geweldigste kracht doet zijn. De geestdrift van zijn propaganda voor zijn Levens-visie, voordat wat men niet lang geleden durfde schimpen met den naan "tendenz" is alles overheerschend, het is mèt zijn eclatante geestigheid, zijn genialiteit zelf. Shaw is het meest welsprekende bewijs hoe allerlei bedenkingen en theorieën in zake kunst feilbaar zijn, hoe werkelijk elke afpassing ijdel is, waar Genie zich het woord verschaft.

Hoe verbleeken niet alle vooropgestelde beweringen van den vorm die alles moet zijn, van zuivere woordkunst etc., voor het bevelend vermogen dat den inhoud versmeltend in de lichtlaaie vlam van overtuiging en wil, van doel en bewustzijn, het propagandisch pamflet een litterair meesterstuk doet zijn, en de dramatische kunst een school der propaganda!

Hoe verdwijnen hier niet alle theorietjes, die den mensch en het leven opsluiten in broeihokjes van zelfgenoegzame bekrompenheid, waar de socialist met de volle kracht eener beteekenisvolle individualiteit zich opheft tot een altijd zelfstandig blijvende persoonlijkheid, waar de artiest zich filosoof voelt en omgekeerd, waar een intensief voelen ten spoorslag wordt tot een altijd verder voortdringend denken, waar bij den meest humanen zin voor samenwerking en het zich onafgebroken in dienst stellen

der hoogste menschelijke belangen, ten slotte toch de zelfstandige oorspronkelijkheid intakt blijft.

Maar om tot den Fabian terug te keeren. De gangbare meening die den Fabian Shaw eenvoudig beschouwt al een intellektueelen socialist, is hier, na het bovenstaande vereischt het geen verder betoog, op een dwaalspoor. Zijn gevoel is hier als overal niet minder dan zijn intellekt spoorslag tot formuleering der gedachten en handelingen. Wel verre van zich te laten vangen in de netten der socialistische of filosofische dogmatiek is en blijft Shaw de artiest-humanist bij uitnemendheid, die zich door het doornig struikgewas der "principieën-Reiterei" henen, den weg vrijhoudt voor de vrije elastische beweging van zijn denken en doen, die hem levensvoorwaarde is.

Oprecht, ja onwrikbaar socialist, d.w.z. geloover in de emancipatie der arbeiders, als in de natuurwet, geloover in de normaliseering en transformatie der maatschappelijke verhoudingen, onbarmhartig aan de kaak-steller van de "upper-ten" in hun ziellooze en schijnheilige conventie, van de bourgeoisie in hunne angstvallige deftigheid, vervalt hij echter niet in de algeheele minachting zijner eigene, de middelklasse of in een ietwat naieve en bedriegelijke idealiseering van het volk. Fijn en diepzinnig psycholoog als hij is, verliest hij de zwakheden der menschelijke natuur die zich in elke klasse herhalen, geen oogenblik uit het oog, en vergeet hij nooit hoe de edelste revolutionnairen en volks-leiders zijn voortgekomen uit het midden der burgerij, ja zelfs uit vorstelijke geslachten. Waren het niet Bakounin en Kropotkine, uit den militairen adel gesproten die behoorden tot den uitersten vleugel der hervormers? Zijn niet Marx, Lasalle, Hyndman, William Morris, die even als hijzelf de roode vlag omhoog heeschen, zonen der bourgeoisie?

En is ten slotte niet juist dikwijls het volk, in zijn ingeboren liefde voor conventie, voor vorstelijk vertoon en praal, in zijn haken naar het zelf-bourgeoisie worden en zelf deftig kunnen doen, onvatbaar gebleken voor den hoogen geest der revolutie?

Het is dit inzicht, waardoor Shaw zich gedrongen voelde onder de tallooze socialistische en anarchistische groepen die in Londen in de laatste 25 jaren der 19e eeuw zich samenstelden "the Fabian Society" de voorkeur te geven.

Deze vereeniging had oorspronkelijk haar bestaan te danken aan de scheuring eener andere partij, n.l. van die, genaamd The Fellowschip of the New Life' die omstreeks 1883 ijverig vergaderde en een blad uitgaf 'Seed-time' genoemd. Het meest socialistisch deel der leden scheidde zich af en vormde een eigen organisatie, die weldra als 'The Fabian Society' zich een eigenaardige plaats wist te veroveren in het algemeen bewegen der wereldstad. Onder de eerste harer leden vinden wij de namen van mannen en vrouwen van beteekenis en van veel-zijdige werkkracht, van welke de eene helft opkwam voor het meer theoretisch en litterarisch gedeelte, terwijl de andere helft als leden van parlement of van de stads-raad practisch politieke en sociale arbeid verrichtte. In enkele en wel in de meest begaafde vertegenwoordigers dezer unie vinden wij beide soorten van werk vereenigd. Mr. en Mrs Sydney Webb en Bernard Shaw geven van deze vereeniging van theorie en praktijk de meest schitterende voorbeelden. Over het geheel kenmerkte deze groep werkers zich door een hooge graad van veel omvattende belangstelling en intelligentie en werd hun organisatie een centrum van kultuur.

De vereeniging vond plaats onder de volgende leuze: For the 'right moment you must wait as Fabius did most patiently when warring against Hannibal though many censured his delays, but when the time comes you must strike hard, as Fabius did, or your waiting will be in vain, and pointless.'

Hier dus was in den revolutionnairen geest die bezinning, die redelijkheid der Rede bezonken, die hem de beste kans van slagen geeft en voor nuttelooze krachts-verspilling behoedt.

Het hoofdbeginsel der Fabians is revolutie door constitutioneele middelen, en Bernard Shaw die in 1884 lid werd dezer vereeniging, heeft ondanks zijn onvermoeid revolutionair propaganda dit beginsel altijd geëerbiedigd. Zijn optreden in vergaderzaal en in geschrift is vastberaden, beslist, altijd door en door karaktervol en ondubbelzinnig, maar zijn scherpziende blik doorziet niet minder in hun zwakheid 'the gushing enthousiasts, who mistake their own emotions for public movements' dan de behoudende achterblijvers; beiden geeselt hij met zijn ironie, en beiden, even weinig in staat hem te begrijpen wenden zich boos geworden

van hem af, om hem later als spottend cyniker en niet ernstig man af te breken.

De onstuimige jonge socialist tot wien Shaw zegt: 'Become efficient at your own particular trade profession first and then tell every one you are a socilist;' deze jeugdige heethoofd verwoed over de verstandige raad, loopt over naar het kamp der bekrompen dogmatikers die met een soort botte 'cock-sureness' elke idealiteit die zich niet precies uit als de hunne achterdochtig wantrouwen.

Zeer belangrijke en karakteristieke kritische studies en opstellen van Shaw zijn uitgekomen als 'Fabian-Tracts', d.w.z. als traktaatjes, n.l. propaganda litteratuur der Fabian Society. Het zou ons te ver voeren, ook van dezen wederom enkelen afzonderlijk te bespreken.

De op nieuw uitgave van vele dezer geschriften is een bewijs hunner meer dan tijdelijke waarde; inderdaad zijn het litterarische documenten, die, wil men Shaw in den grond van zijn wezen leeren kennen, gelezen moeten worden. Bovendien geven zij ons een treffend beeld van het Londen dier jaren in intellektueele worsteling met de geestelijke en maatschappelijke problemen van onzen tijd; van de worsteling der maatschappij om zich aan te passen aan de reusachtige ontwikkeling van het modern produktie-vermogen en der industrie; van de worsteling van den menschelijken geest om in zijn steeds hooger klimmenden graad van bewustwording nieuwe steunpunten en nieuwe beginselen te vinden voor zijn religieus-ethisch-aesthetische ontwikkeling.

Want Shaw, er moet met nadruk op gewezen worden, was een der eerste om den strijd onzer dagen in zijn tweevoudigheid te herkennen en hem energisch en zonder ophouden van beide zijden toe te lichten. Het is in dit feit dat het geheim ligt van de ongebrokenheid zijner kracht, van zijn invloed die de verschillende ineenzinkingen van onzen tijd overlevend, nog op dit oogenblik een der meest beduidende is voor onze kultuur.

Shaw is in elk opzicht een geniaal ekonomist, d.w.z. een hater van verspilling van Levensmateriaal en Levens-kracht zoowel in ideeële als materieele Levens-benoodigdheden.

Hij stelt de dwaasheid aan de kaak van een stadsbestuur,

dat bezuinigen wil op essentieele levens-elementen als water, gas, middelen van verkeer en maatregelen voor gezondheid, zoowel als de dwaasheid van het kerkbestuur dat de schoone kathedralen voor den waarachtig vrome ontoegankelijk maakt, door hun absurde uit den tijd gevallen prediking en hun hol en leelijk geworden uiterlijk schijnvertoon.

Hij is de moralist à outrance, die de zedeloosheid der verouderde moraal ontbloot, en in zijn hoogste eischen voor een zuiver, mooi en hernieuwd Leven dat het bestaande en door de conventie krampachtig vastgehoudene aan een vlijmend-scherpe kritiek onderwerpt. Hij is de dokter der doktoren, de hygieniker die individu en samenleving genezen wil in het versterkend bad eener rationeele askese.

Het is over al deze dingen dat Shaw niet moede wordt te spreken en te schrijven minder als profeet dan als practisch sociaal arbeider in alle kringen der samenleving, en als artiest, die het Leven ziet, onderzoekt en beoordeelt. Zijn opvatting van socialisme is niet zoozeer een bepaalde na te jagen gelukstoestand, dan wel de voorstelling eener gansche rij mogelijkheden om mensch en samenleving op een hooger plan te heffen volgens de lijnen eener zich steeds ontwikkelende natuur-evolutie die plaats grijpt niet alleen in de uiterlijke ekonomische verhoudingen der maatschappij, maar evenzeer in het innerlijk voelen en denken der menschheid. Zijn hoofdbeginsel luidt zooals een zijner bondgenooten uitdrukt: ‘so to affect the social germ in the human constitution as to urge it into an endeavour against all impediments to its full development.’

Wat Shaw tracht er door woord, daad en voorbeeld in te drijven bij de menschen is: de erkenning der noodzakelijkheid van een behoorlijk georganiseerde groep van specialiteiten voor maatschappelijk werk, die tracht de politieke macht in handen te krijgen om haar te gebruiken voor het regelen der sociale belangen en voor het scheppen van een maximum van vrijheid binnen een minimum van staatsbeheer, dat de plaats zal vervangen van het kapitalistisch, tyrannisch albeheer.

Shaw erkent geen ander klassen-onderscheid als dat van karakter en doet zich hiermede kennen als de sociaal-ethiker en ethisch-socialist van zuiverste en hoogste doeleinden.

Zijn, uit vertwijfeling over de schijnheiligheid der hedendaagsche religieus-ethische en sociale toestanden geboren spot, geldt de ‘would be,’ de ‘sham’moraliteit eener schaamtelooze conventie, eener prediking die geen voeling meer heeft met den eigen tijd, van een godsdienst waaraan elke wetenschappelijke grondslag ontbreekt.

Zijn socialisme is de zelf-bewustte aanwending der menschelijke vermogens in dienst der gemeenschap, in dienst van een voller, dieper en waarachtiger individueel en sociaal Leven, een Leven gebaseerd op bekwaamheid en kracht, op zelf-bewustzijn, in plaats van op ootmoed en onmacht.

Ten slotte blijkt het ideaal van dezen onverbiddelijken realist: de schepping van een toestand in welken de vrijheid van het individu zal samen gaan met een sterk maatschappelijk verantwoordelijkheidsgevoel, een toestand in welken geestelijke en sociale solidariteit vereenigd, mensch en samenleving zullen hernieuwen en verheffen.

Dezen Shaw, den Fabian, den hervormer en humanist dient men te kennen, wil men in staat zijn Shaw, den geniaal geestigen schrijver van paradoxaal-ironische tooneelspelen, in den eigenlijken zin zijner tragisch-komische kunst te leeren begrijpen.

30 November 1909. Den Haag.

(*Wordt vervolgd.*)

De schoone slaapster. *Verbeeldings-spel*[1] *in drie Bedrijven, en in rythmisch proza.* Door Herman Heijermans.

Dramatis personae.

SERO, volksmenner.	2de RAKKER.
REGINA, eene hoer, zijne vrouw.	KOMMANDANT DER GEVANGENIS.
DROOMELOT, hun dochter.	1ste WACHTER.
DE REGENT.	2de WACHTER.
JUS.	EEN SOLDENIER.
EEN HOPMAN.	EEN PATER.
1ste RAKKER.	EEN ARTS.

(Het Spel geschiedt nergens - tijd onbekend.)

Het recht van opvoering voorbehouden volgens de Wet van 28 Juni 1881.

1) De bedoeling van dit Verbeeldings-spel, met de oude lompheid of oppervlakkigheid door het gros der critiseerenden ontvangen, is deze: de Schoone Slaapster (het volk) wordt door Sero (den Socialistischen Uilenspiegel) en door het geweld van den machthebber, den Regent gewekt. De zeer-ironische bijvoeging (in Holland moet men zich zelfs van doorzichtige grapjes speenen): 'Het spel geschiedt nergens - tijd onbekend', die bijvoeging meende natuurlijk: 'Het Spel geschiedt heden ten dage en overal'. Moge de lezer dit werk met eenige meerdere aandacht volgen dan de scribenten, die nog niet tot het besef zijn gekomen, dat men ernstigen arbeid minstens ook eventjes gelezen dient te hebben.
H.

Eerste bedrijf.

(Het tooneel verbeeldt een tweeplans gewelf van granieten blokken. Eerste plan, rechts, een koepelvormige gaanderij - tweede, dito, een tot de bintenzoldering reikend boogvenster, fel door de zon beschenen, waarvoor een kruk. Eerste en tweede plan, links, de granieten wand. In den granieten achterwand is, geheel links, de koepelvormige trapopening en, geheel rechts, tegen het venster aan, een stel van traliedeuren, waarachter telkens een hok met bank. Een koord scheidt het tooneel in tweeën. In de daardoor aangeduide ruimte links, een oude massieve tafel met oude stoelen - in de ruimte rechts, voorgrond - een bank. Tegen linkerwand een crucifix.)

Eerste tooneel.

Sero, Soldenier, Rakkers.

Sero:

(wordt door twee rakkers, die hem aan polsen en nek vasthouden, naar rechtsche traliedeur voortgeduwd).

... Ho! Ho! Ho!...

(schudt zich even los, staat glimlachend met quasi-dreigenden wijsvinger)

... Mijn gebeente, proletariërs!... Heeft God...

Eerste Rakker:

(hem weer vastgrijpend)

... Ja, ja, 't is goed! Vooruit!

Sero:

Heeft God ons niet naar zijn evenbeeld geschapen? Past 't jullie, proletariërs, een zoo voortreffelijk evenbeeld...? ... Au!.. Au!...

Tweede Rakker

... 'ns Kijken, evenbeeld, wie 't kortste van stof is - jij of de paternosters!... Doe de deur open, kameraad. Dàt hou 'k alleen...

Sero:

(terwijl de eerste Rakker de getraliede deur ontsluit)

... Heb jij wel 'ns gehoord, vriend, hahaha! - van - van - breek m'n polsen niet, man! - van zeker wereldsch en voorwereldsch gezegde - ja, hoeveel eeuwen gelejen wel?... Heb je naaste - au! au! - heb je naaste lief - au! - gelijk jezelf...?

Eerste Rakker.

(hem in den nek grijpend en in 't hok

smijtend)

... Afgeloopen! De rest schenken we je!

(sluit de traliedeur)

De rest vertel je aan de heeren zelf!

(tot Soldenier)

... Laten praten!

(betikt z'n voorhoofd)

Half simpel en driekwart gek!

(af)

Tweede tooneel.

Sero, Soldenier.

Sero:
Dat's niet te hoog, niet te breed, niet te diep hier - gewapende macht! Maar ruim genoeg voor mijn beetje gedachten - en voor de jouwe 'r bij, als ik je niet beleedig!

(op 't bankje in 't hok neerzittend)

Ha! Ha! Een aan alle eischen des tijds beantwoordende luierstoel... Heeft u er geen bezwaar tegen, gewapende macht, dat mijne sokken het daglicht aanschouwen?...

(trekt zijn ouwe schoenen uit)

Ben in geen tweemaal vier en twintig uur uit de kleeren geweest - en - en -

(moeilijk-trekkend)

vastgeroest! - een van twee: deze voorwerpen van de laatste mode zijn hoogst-eigenzinnig gekrompen, òf m'n voeten hebben zich in groeistuip gezet... Pang!... Da's een...

(met den wijsvinger op een gat in de kous, dat de hiel bloot legt)

... Geen eerste, geen tweede kwartier: volle maan!... Zelfs met de merkwaardige vlekken, die men vroeger voor zeeën aanzag! Galileï...

(zich onderbrekend)

... O?... Luister je niet?...

(tweeden schoen uitwringend)

Bij mijn ziel, en bij de ziel van de koe of den stier, die eens...

(hijgend stoppend)

- daar blaas 'k mijn adem bij uit! - die eens hier-in stak - dat noem 'k weerbarstig...

(trekt - de schoen vliegt uit, hij tuimelt van de bank op den grond)

... Ha-ha-ha!

(De soldenier schiet mee in 'n schaterlach)

... Ha-ha-ha! 'k Zou op die manier 'n leelijken smak hebben gedaan, als 'k in vrijheid boven op 'n dakgoot was gedresseerd, ha-ha-ha!...

S o l d e n i e r :
Dat zou je, ha-ha-ha!

S e r o :

(weer op de bank)

... Hé!... Wel 't wonder! Práát jij... Dùrf jij praten?...

S o l d e n i e r :
Waarom zou 'k dat niet durven?

S e r o :
Ja, waarom zou je 't niet - jij ziet beter dan ik of 'r geen derde-met-gezag in de buurt is! Gewapende macht, ge-

wapende macht, nou heb 'k in deze veilige behuizing nog maar één wensch! Neem een spons, vul die met edik, steek ze op een rietstok of op je schoudergeweer, en hou 'r door de tralies dezer leeuwenkooi!

Soldenier:

(bot)

... Wat wil je?... Wat mot je?

Sero:
Water.

Soldenier:
Mag niet.

Sero:
Weet je dat zeker?

Soldenier:
Zoo zeker als tweemaal twee vier...

Sero:
Da's lang niet zeker, vriend - vriend, als 'k je niet voor de tweede maal beleedig! - tweemaal twee lasteraars zijn méér dan vier, zijn ontelbaar! - tweemaal twee halve zijn twee hééle, hahaha! - en tweemaal twee vlooien vóél je als, als...

Soldenier:
Als 'n dozijn, hahaha! Daar, drink uit m'n flesch, grappenmaker!

Sero:

(de veldflesch door de tralies aannemend)

. Dank je, barmhartige!

(drinkt gulzig)

... Hè! Hè!... Dat kan jouw en mijn Heiland, bij de fontein Jacob's in 't land Samarië, niet beter gesmaakt hebben!...

(drinkt nog eens)

... Hè!... 't Was hier binnen alles aan 't verdorren...

(drinkt)

... Hè!... Jij ben 'n - 'n - 'n christen... Dáár!... Da's de gróótste onderscheiding!...

Soldenier:
Stop! Stop! Laat 'r voor mij nog wat in!

S e r o :

(de flesch ondersteboven houdend)

... Te laat! Had je éven vroeger dienen te zeggen...

(den mond der flesch met 'n goren lap drogend)

... Zoo, kameraad - dat's hèt voorbehoedmiddel tegen puisten!... Dank je!

S o l d e n i e r :

(de flesch terugnemend)

... Haal jou de duivel!

S e r o :

En àls-ie 't deed - als-ie mij voor z'n kudde lustte - zou jìj me láten halen? En bèn 'k al niet gehaald door twee van z'n rakkers met knuisten als nijptangen? Hahaha! Hahaha!

(De eene hand door de tralies stekend)

Ziet m'n pols 'r niet uit, of bloedzuigers 'r horlepiepten? Hahaha!

S o l d e n i e r :

Heb je gestolen?

(zet zich op de kruk)

.

S e r o :

Gestolen, néé. Ja toch: den dag!

S o l d e n i e r :

De dag?

S e r o :

Ben ik geen dagdief, vrind?

S o l d e n i e r :

Ja, ja!... Heb je gemoord?

Sero:
Nee, nee. Integendeel! Ik bèn vermoord - vermoorder onschuld vind je niet!

Soldenier:
Niet gestolen, niet gemoord?... Dan toch gevochten of ergens brand gesticht?

Sero:
Nee, 't was wel stichtelijk, maar toch geen brand.

Soldenier:
Dan ben je gek en lastig voor 't verkeer!

Sero:
Juist! Lastig voor 't verkeer, ha-ha-ha! 'k Stond op de markt en praatte met de menschen... De een die haalt den ander aan... 't Werd wat vol, te vol misschien... Ze drongen op... En toen, toen werd ìk ingepikt.... En die geluisterd hadden, kregen klop, ha-ha-ha!

Soldenier:
Wat heb je dan gepraat?

Sero:
De waarheid, vriend.

Soldenier:
De waarheid?... Wat voor waarheid?

Sero:
Ja, wat voor waarheid! Nièt die van gister en eergister!...

(onwezenlijk de hand heffend)

... Die van vandaag...

Soldenier:

(spottend)

Ach kom!

(staat van kruk op)

Wel, wel! En stonden daarvoor menschen stil?

Sero:
Ja, ja - vast meer dan duizend, mannen, vrouwen, kindren - ook soldaten... 't Was 'n lust....

Soldenier:

(spottend)

Dat laat zich denken! Hé! Hé! Wat ga je doen?

Sero:

(de schoenen buiten de traliedeur op den grond plaatsend)

. In geen weken hebben ze 'n beurt gehad. En als 't Allerhoogst Gezag 't acht in 's lands belang, dan mag 's Rijks werf voor zool en achterlappen zorgen! Let je goed op, gewapende macht?... Jij blijft me borg!... Schendt men mijn schoenwerk, schendt men mijn aangezicht!

Soldenier:
Ach, ach, wat 'n gezwollen taal!

Sero:
Ach, ach, wat 'n gezwollen voeten! Is 't wonder dat mijn kousen barsten!...

(stilte)

Ben jij al lang soldaat?

(stilte)

O! Ik vraag of jij al lang met zoo'n ding op je schoeren door 't leven marscheert?

(stilte)

O! Je schijnt je 'r voor te schamen dat je 't niet zeggen durft!

(stilte)

... En dat kruis - waar heb je dat verdiend?

Soldenier:
Man, vraag niet zooveel! Op 't veld van eer, natuurlijk!

S e r o :
't Veld van eer...? Oho!

(kijkt van het crucifix naar den Soldenier, lang en aandachtig)

Je kruis op 't veld van éér?

(glimlachend)

Hij draagt 't op z'n rug - en jij van voren... Dat's mal!

S o l d e n i e r :

(nijdig)

Wat's mal?

S e r o :
't Moest net andersom... Hij

(z'n borst betikkend)

't enkel hier - en jullie 't daar!

(beduidt z'n rug)

Dan zág je 'r niet zooveel en werd 'r minder om gevochten, ha-ha-ha!

S o l d e n i e r :
En nou je mond gehouen! En weg die dingen!...

(schopt driftig de schoenen naar de zijde der tafel)

'k Ben simpel dat 'k met jou spreek!

S e r o :
Nou vraag ik u beleefd - wat of mijn schoenen je misdaan... Hebben die redelooze, puike, geduldige lotgenooten van mijn voeten, die uit 't stof zijn gekomen en in 't stof zijn gegaan...

(zich onderbrekend)

Oho! Oho!

Derde tooneel.

D e v o r i g e n , R e g i n a , e e r s t e R a k k e r .

R a k k e r :

En vlug wat!

(zij zet zich op de bank)

Nee, daar niet!... Dáár!

R e g i n a :

D a a r ? W a a r ?

R a k k e r :

Sta op!

R e g i n a :

Mensch, man - ik ben bek-af...

R a k k e r :

Mot 'k geweld?...

R e g i n a :

(op de bank haar mouw opstroopend)

Of je geweld gebruiken moet?... Nog meer geweld?... Je kompleete tien gebojen staan 'r in...

('r rok optillend, dat de kuit zichtbaar wordt)

En m'n rokken heb je afgetrapt of 't dwijlen waren!

R a k k e r :

(tot Soldenier)

... Dat vertelt de sloeber nou alleen om 'r kuiten te laten zien, hahaha!

S o l d e n i e r :

(naast haar zittend)

... Schoone joffer - ik zou 'r 'n eed op doen, dat we mekaar van héél dichtbij hebben gekend.

R e g i n a :

(hem op de knie kloppend)

Hahaha!... Ik ook! Jij ben de man met 'n moedervlek als 'n muis!

Soldenier:
Klopt!... Dan ben jij...

Regina:
Ja! Ja! Hahaha!

(den Rakker die haar in de wang knijpt 'n tik op de hand gevend)

. Wel allemachtig! Buiten knijpen...

(toont haar arm aan den Soldenier die er een zoen op geeft)

... binnen aaien - ben jij gek!

Rakker:
Buiten riep m'n plicht - en als die roept, ben ik 'n slaaf - maar binnen, binnen... word 'k mensch en ieder mensch is zwak, ha-ha-ha!

(zet zich ook op de bank)

.

Regina:

(tusschen de twee in)

... Kerels, kerels, jullie doen als vliegen bij de suiker! Toe schuif wat op!

(tot Soldenier)

. Wat zeg jij van zoo'n sallemander, zoo'n verdraaiden judas

(den Rakker n tik gevend)

- handen thuis! - zoo'n gedrocht?... Dat komt me halen - of 'k wìl of niet! - dat sleept me mee, met honderd menschen op m'n hielen - zegt niet waarvoor...

Rakker:
Hoe weet ìk dat, m'n toet? Als mij gelast wordt: haal je vrouw, of haal 'r moeder's moer - dan vraag ik niet, dan weet ik niet, dan klets ik niet - dan hààl ik - en soms haal ik met plezier...

(legt arm om haar middel)

.

Soldenier:

(dien wegduwend)

... Ho! Ho!... Die plaats die is bezet.

R a k k e r :
Wat is bezet?

S o l d e n i e r :

(lachend)

Ik heb de oudste rechten!

R a k k e r :
Nee ik! Want ik moet toezicht op 'r houen!

S o l d e n i e r :
Wie van ons twee heeft de klandizie van l'amour? ... Nou zeg 't zelf, Regien - zoo heet je toch?

R e g i n a :
Toe, toe!.. Twéé knieën is te veel! Vindt jij dat lekker in die warmte?... 'k Ben smòòr op wie 't meeste dokt! Dok jij - dokt hij - ìk hou m'n hand. Jij ben 'n knappe vent - en jij 'n schat.... Als 'k hier

(bootst met de handen een bascuul na)

- als 'k hier, ha-ha-ha!, jouw hart hou, híer 't jouwe - dan gaat de weegschaal op en neer - dan ben 'k op jou verkikkerd en op jou verzeten - razend met jou en door 't dolle heen met jòù!... Is jouw beurs 't zwaarst, dan doe ik zoo - en is de jouwe stevig, zoo! Ha-ha-ha: die twéé paar schelvischoogen!...

S o l d e n i e r :
Dus krengekop: jij heb geen zoetelief?...

R a k k e r :
Geen

(bluffend)

... die jij naar zijn snor en oogen kijkt? En die z'n beentjes vrij uit in je bedje steekt, ha-ha-ha!

Regina:

Nee, kerels, nee! Die tijd die is voorbij! Schenkt jou de bakker brood en wat je verder met 't draaien aan dat ding

(bootst z'n gepluk aan de snorharen na)

komt vragen? Stopt jou de slager spek en worst en Zaterdags 'n pondje lenden in je léége handen? Geeft jou je huisjesmelker zoomaar onderdak? Waar werk jij met je oogen en je snor 'n borrel los, ha-ha-ha? Nee, kerels - 'k ben niet gekker dan 'n ander, niet stommer en niet braver! O zoo! ha-ha-ha!... Wie alles uit z'n huis draagt gaat failliet - wie open tafel houdt krijgt zelf geen kluiven en wie - ach Jezis, jongens, 't is zoo warm! - wie van de lucht wil leven, eet zich geen spekrug

(den rug van den Soldenier beklоppend)

en geen buik van negen maanden, ha-ha-ha!

(klopt den Rakker op z'n buik)

.

Soldenier:

(zich lachend omdraaiend)

Nou grappenmaker in je kooi - heb jij je tong verloren? Héé́é! 'k Heb 't tegen jou! Durf jij niet naar dat prachtwijf kijken, dat je ons je ribbekast van achter toont?

Sero:

(zich naar hen toekeerend)

M'n ooren zien meer dan me lief is...

(tot Regina, die angstig opgesprongen is)

Goeien dag. Wel geslapen, Regina, koningin van den nacht? Niet van me gedroomd...?

Regina:

Jij hier? Heb jìj daar al dien tijd gezeten?

Sero:

Gezeten ja - ik zit. Nee, loop niet achteruit - ik zit sekuur - en dan ik doe geen schepsel ook maar zóóveel kwaad... Dat weet jij toch...

Soldenier:

Wel allemachtig - is dat, dat aapmensch, ook een van je klanten?

Sero:

Ja, ja. Een van 'r alleroudste - waar of niet, Regien! Al was 'k niet de eerste, waar of niet, Regien? 't Spijt me machtig, dat ik heb gestoord... Ga zitten, menschen... En praat rustig verder!...

(geeuwt)

... Ik heb - mijn kaken springen van mekander - 'n slaap, 'n goddelooze slaap of 'k tién roezen uit moet slapen... Geneer je niet - ik speel geen luistervink, Regien...

(zet zich weer op de bank met den rug naar de anderen gekeerd)

.

R a k k e r :
Ken jij dat heer?

R e g i n a :

(vinger op den mond)

... Dat is - dat is...

S o l d e n i e r :
... Dat is 'r minteneur!

Sero:

('t hoofd naar de tralies)

... Nee, nee - ik ben de vader van 'r kind - èn, als 'k me niet bedrieg - en 't niet verkeerd geboekt staat in de folianten van den godgezant, die ons voor weinig penningen - te spotgoedkoop, voorwaar, voorwaar! - zijn allerheiligste zegen gaf - en zij 't zich nog herinnert (ik zelf was het haast kwijt!) - en jullie twee 't niet aan iedereen verklapt: ik ben, ik ben 'r lijfelijke man, 'r màn! ... Ja, Ja - ha, ha! - 't was voor zestien jaar en zeven maanden en dertien dagen - in Mei - als elke vogel legt 'n ei - in Mei, dat *wij* de voorste vingers van twee rechterhanden (tweemaal twee is tien!) naar den hemel staken - omdat, omdat ons, òns kind op komst was - òns kind, niet waar, Regien... Ja, ja - en nou - en nou...

Soldenier:
En nou?... Nou visch je achter 't net, ha-ha-ha!

Rakker:
Nou draagt-ie op z'n test 'n honderd hoornen, ha-ha-ha!

Soldenier:
Nou heeft-ie òns daar net gesnapt, ha-ha-ha!

Rakker:
Nou zit-ie op z'n sokken in 'n kooi, ha-ha-ha!

Soldenier:
En geeft je pootjes, als je 't vriendlijk vraagt, Regien, ha-ha-ha! En wacht zìjn beurt om in je armen weer te leggen, ha-ha-ha!

Sero:
Ik heb geen bek voor dàt soort spek!

(zij schopt achter het koord de schoenen weg)

Eerst hij, nou jij! Alle negen! Dat wordt 'n kegelspel met schoenen die de tand des tijds nog beter dan ik zelf doorstonden! Ben je ontstemd, Regien, of is 't de vreugde van 't wederzien, na zooveel jaren?

Regina:

(kwaadaardig)

Ik zou van leut en lol wel kunnen dansen! Dat merkt-ie nog niet eens! Dat vraagt 't schepsel! Wil je 't soms zwart op wit?

Sero:
Och nee - die twéé getuigen zijn voldoende... En de pure, malsche blijdschap op je aangezicht!

Regina:

Zoo heeft-ie jaren lang, me ieder uur gesard, gehitst, gekweld... 'n Adder heeft geen giftiger tong... Man, man ik háát je zoo!

Sero:

(triestig-glimlachend)

Ja, ja, 't kan verkeeren.

Regina:

(nijdig tot Rakker)

Nou! 'k Kan m'n tijd gebruiken! Moet 'k langer samen met dien kerel? Als 'k z'n lachen als 'n monster zie, is heel m'n week vergald!

Sero:
Als ìk vergal - vergulden andren!... En àls ik monsterachtig lach...

(rondkijkend)

- wat drommel, hangt hier nergens in dit weelderig, volmaakt gemak 'n spiegelscherf, dat ik me overtuigen kan, en mogelijk zóó lamgeslagen sta, dat deze gruwellach z'n eigen dood besterft? - als 'k leelijk, onvertogen, ongepast, en jou 'n hééle week vergallend lach: ik ben geschapen met de hulp van drie - door vader, moeder en door God (alleen de laatste is in leven!) - en heb me zelf niets van mijn manlijk schoons en leelijks toebedeeld, noch toegewenscht!

(zij keert zich driftig om, zet zich voor de tafel)

... Goed zoo! Van achter zien we niet - geen kleur, geen schoen, geen hindernis, geen kushand en geen judaslach... De Satan voer in een der twaalf - 't staat beschreven!

Regina:
We zullen zien - wie 't laatste lacht!

Sero:
't Laatste lacht, wie 't laatste leeft! Je blaast je lach uit als 'n kaars, mèt dat je laatste adem gaat!

Regina:
Jij niet! Jij niet!

Sero:
Ik niet?

Regina:
Jij grijnst nog in je graf!

Sero:
Als *jij* 'r op komt bidden zeker!

Rakker:
Ha-ha-ha! Ja, ja - dié zijn getrouwd! 't Klopt!

Soldenier:
Wel selderju - dat hoor je van 't spullevolk, als 't jaarmarkt is, niet beter! Kischt! Kischt!... Laat je niet plukken, meid!

Rakker:
Vooruit! Toe dan, ha-ha-ha! 't Liep zoo lekker en gesmeerd! Leg je 't af, Regien?

Regina:
Ik wreek me wel - vandaag of morgen.

Sero:
Vandaag! Dat 's dichterbij en houdt 't vuurtje warm!

Regina:
Klets toe - ik zeg geen woord, geen woord meer!

Sero:
Geen woord? Dat is 't einde. Want in den Beginne wàs het Woord...

Soldenier:
Ach gekke kerel loop!

Sero:
Als ik maar loopen kòn!

Rakker:
Dan liep zij kwispelstaartend met je mee, ha-ha-ha!

(zakt lachend van de bank op den grond)

Regina:
Met dien stumper, dat gedrocht, dat hatelijk verschijnsel, dat mirakel, dat ellendig wurm, ha-ha!

Sero:
Let op - dàt was 'r láátste woord!

Soldenier:
Regien, Regien!

(schatert met den Rakker)

Vierde tooneel.

De vorigen, Hopman.

Hopman:

(op door gaanderij)

Wat is dat?

(tot Rakker)

Wat zit jij op den grond?... En jij - is dat jouw plaats?... En hoort die vrouw daar achter?

Rakker:

(terwijl de Soldenier naar venster wijkt)

Ik was - ik was gevallen, hopman...

Sero:
Ja, ja - dat kan 'k getuigen - 'r zijn 'r meer gevallen hier...

Hopman:
Mond gehouen allemaal!

(tot Regina)

Weg jij daar!

(tot Rakker)

Wat had ik jou gelast?

Rakker:
Ik heb 'r minstens twintig keer gezeid

(naar het linkerhok wijzend)

daar in te gaan...

Regina:
... Dat liegt-ie.

Rakker:
Lieg ik, Soldenier?

Soldenier:
Ik heb 't gehoord.

Sero:
Ha-ha-ha!

Hopman:
Wel alle duivels, is dat hier 'n bende! Als jij nog even kikt, dan sla 'k je in de boeien!

Sero:
O, mocht 't niet?

Hopman:
Nee - hier mag niks!

Sero:
Niks is niet veel - maar als je 't eenmaal weet genoeg.

Hopman:

(tot Soldenier)

Marsch! Ingerukt! Daar in 't wachtlokaal! En vlug!

(tot Rakker)

En jij, jij zal je uur onthouden...

(Soldenier af).

Rakker:
... Ik heb 'r dertig maal misschien...

Hopman:

(met driftig gebaar)

Dat 's dertig maal te veel! Jij heb te dóén en niet te laten! Rechtsomkeer en marsch!

(Rakker af)

En jij vooruit!

(Smijt tralicdeur voor Regina open)

Versta je niet?

Regina:
Ik heb toch niet gestolen, niet gebedeld, ben niet dronken langs den weg gegaan - ik heb geen nachtrumoer...

Hopman:
... Asjeblief!

Regina:
... Wat heb 'k dan gedaan?

H o p m a n :
Dat zal je later hooren!

(trapt de schoenen)

.

S e r o :
Die arme schoenen maken nog de reis rondom de wereld.

Regina:
Nee - ik verdraai 't!

Hopman:
Wat zeg jij?... Wil jij niet?... Heb jij 'n wil?

(grijpt haar bij den arm)

... Een, twee...

Vijfde tooneel.

De Regent, Hopman, Sero, Regina, later Jus.

Regent:

(van de trap komend)

Ho! Ho! Geen drie! Maar Hopman, 't is 'n vrouw, 'n vrouw...

Hopman:
... Geen vrouw - 'n lichtekooi, Uw Excellentie!

Regent:
... Is dan 'n lichtekooi 'n man? Kom, kom! Jij blijft wel rustig zitten dáár, ook zonder kussen in je rug, niet waar? Geweld bij vrouwtjes, hopman, onverschillig wat ze zijn, dat heeft geen pas - tenzij - tenzij je zwaar verliefd ben en 't torteltje niet trekkebekken wil, ha-ha-ha!

(let Sero op)

... Ha, onze vriend! Wees welkom, welkom!

Sero:
Dank u, Excellentie. 't Zelfde. En nog meer.

Regent:
't Is kostlijk weer vandaag. 'n Tikje warm, 'n beetje felle zon...

(den schijn van 't venster bedoelend)

... Hindert je niet?

Sero:
Nee, nee. Integendeel. Waar licht is, is ook vreugde!

Regent:

De schalk, de schalk! Dat blijft maar goed gemutst en welbespraakt! 't Is zeldzaam, zeldzaam! Ja, geniet 'r nog maar van. Wie weet hoe kort 't duurt - een trapje lager houdt 't op...

S e r o :
De zon...

R e g e n t :
... De zon, de maan, de sterretjes - en wat de grappenmakers meer in dicht en rijm bezingen... Heb je honger?

S e r o :
'k Wist niet dat dàt Uw Excellentie intresseerde...

R e g e n t :
Och ja - och ja!... Hoe meen jij dat?

S e r o :
'k Meen dat 'r duizenden en nog eens duizend - 'k meen niemendal...

R e g e n t :
De schalk!... Nu had-ie moeite 't in te slikken, ha-ha-ha!

(tot Jus, die de trap af gekomen, 't laatste gehoord heeft)

... Die man heeft hier

(betikt z'n voorhoofd)

'n koemaag, maar geen hersens - die kauwt, herkauwt en kauwt zoo ieder uur op onverteerbaar tuig! Ha-ha-ha, 't is zeldzaam, zeldzaam!... Dus geen honger?...

Sero:
Nee, nee...

Regent:
Geen trek in jonge kiekens of een malsch aan 't spit geroosterd boutje?

Sero:
De koemaag hier verdraagt die zaken niet...

Regent:
Geen kreeftje, rood - óók rood - van woede om de hitte van 't water, met 'n roemer witten wijn?

Sero:
Daar heb 'k juist vanmorgen mee ontbeten - en heel m'n buurt tot we 'r van kikten en ik 'n graat kreeg in m'n keel.

Regent:
Hoor je dat, Jus - ja Hopman lach gerust! - de schalk heeft kreeften met 'n graat, 'n graat - en zonder schaal gegeten! Zoo praat dat over alles, alles mee. Dat heeft verstand van staat en kerk en God weet wat - en ook van kreeft, ha-ha-ha!

Sero:
Als 't dan geen graat was - en geen bastaardkreeftje - was 't 'n schaar - en als 't geen schaar was, was 't 'n ander ding om in te stikken. In Godsnaam, Excellentie, eet geen kreeft!

Regent:
Ha-ha-ha, zoo'n levenslust! Geen honger dus?

Sero:
Spijt me waarachtig, néé.

Regent:
Dat moet dan anders worden, Jus. Dat 's ongewoon en maakt me ongerust. 'n Man die 't prachtig eten van mijn kok niet lust, geen honger heeft - die driemaal weigert - is te zwaar doorvoed - en vroeg of laat krijgt-ie vervetting aan z'n hart, z'n lever, of z'n tong!

Sero:
Ja, ja - m'n tong is welgedaner dan m'n buik!

Regent:
Is dat niet abnormaal? En zijn wij niet verplicht zoo'n kanker uit te snijden?

(met gebaar naar 'n insect dat hij reeds 'n paar maal verjaagd heeft)

Wat wil dat lastig dier toch bij m'n hoofd?... Heb jij geen honger, vriend, dan moet jij op dieet - en schap'lijk lang tot dat je maag weer werkt en ook je tong wat minder welgedaan doorslaat, ha-ha-ha! 'k Wed dat die kuur je helpt!

S e r o :
Dus ik blijf hier?

R e g e n t :
Voor onbepaalden tijd.

S e r o :
Wel, wel - en zonder vonnis? Dat's 't nieuwste recht, 'n vastenavondgrap, 'n luimige inval van z'n Excellentie...

R e g e n t :
Niet waar? 'n Beetje kortswijl hoort 'r bij!

S e r o :
Ik vast zoolang die kortswijl duurt.

Regent:
Bezwaarlijk, vriend.

Sero:
Wie niet gevonnist is - en niets misdreven heeft - heeft 't poorter-recht van iedren poorter - en móét voor schemer weer op vrije voeten gaan! 'k Ben minstens tien keer hier voor dezen heer

(met gebaar naar Jus)

gebracht en tien keer met beleefden groet weer losgelaten...

Jus:

(lachend)

Dat klopt

(mede met gebaar naar insect)

- hij was zoo glad, zoo leep, zoo listig, Excellentie, en zoo glibberig als 'n aal, dat we 'm telkens lieten glippen, om de poorterwet in eer te houden...

Regent:
'n Aal vat men niet aan met schoongewasschen handen... Dat doet men met 'n scheutje zand...

(beloert het insect op de tafel)

... Wacht even! Stil! Ha-ha, 'k heb beet! Twee hommels in een klap. Zoo. Even drukken. Die spelen niet meer schuilei met m'n neus. O? Wil jij toch nog - toch nog vliegen?... Wel ja!

(trekt 'n vleugel uit)

Probeer 't met één vlerk!... Daar snapt-ie niets van: kijkt me zoo beteuterd aan, of 'k onze Lieve Heer persoonlijk ben, ha-ha-ha!

(tot Regina)

... Ja, kom maar dichter bij... Je mag 't wel zien!... Die is getemd, ha-ha!, en loopt m'n hand rond of-ie kreupel is... Dat komt omdat de andre vleugel 'm te lastig is... Dan die 'r ook maar af...

('t insect op tafel zettend)

En kalm aan stappen - niet te wild - want op den inktpot is geen klep - en reddingsgordels heb 'k niet, ha-ha! Zoo zie je, Jus, hoe je met handigheid, 'n kwajen hommel leert marscheeren, ha-ha-ha!

(nijdig uitvallend tot Regina)

Is jouw plaats hier?

Regina:

...

(angstig)

U zei me zelf...

Regent.

Ik zei jou niets, niets, niets!

Hopman.

Nee, niets! Vlug achteruit! En op de bank gebleven!

Regina:

Wel allemachtig, 'k ben niet gek!

Regent:

(met de hand de tafel beslaand.)

Hoor ik jou nog...! Wordt 't hoogste woord door straatgespuis en wijven uit 't bordeel gesproken!

(tot Jus)

. Waar is 't onwijze jong, 't schaap, 't kind?

Jus:

Dat moet benee zijn, Excellentie.

Regent:

Hier laten brengen!

(Jus gaat naar gaanderij)

. Nee - wacht nog even. Die vrouw, die is te veel.

(Hopman wenkt Rakker in gaanderij, die Regina heen voert)

.

Jus:
Wil u...

Regent:
Wil u... Wil u... Wil u... Als *ik* geen haast heb, hol je of 'r brand is - en als 'k angstig uitkijk waar je blijft, kruip je met looden ballen aan je beenen! Wat lach je nou? Ik maak geen pret, ben niet jouw clown!

(tot Sero, die weer met den rug naar de tralies zit.)

... En jij! Ha-ha! Als jij niet weergaasch-rap de voorpui van je onbewoonbaar huis vertoont, zal ik je blaren laten zitten!

Sero:
Ik warm m'n rug in 't uitgezochte zonnetje...

Regent:

(tot Hopman)

. Haal 'm 'r uit! Kun je 't alleen?

Hopman:
Dat stuk karkas regeer 'k met twee vingers, Excellentie!

(tot Sero, dien hij uit de kooi trekt)

. Toe, maak wat voort!

Sero:
Dank u zeer! Ik wist wel dat Uw Excellentie haar kostbren tijd niet lang verspillen zou - en mij vóór 't ongenoeglijk schemeruur weer op 's lands kei zou zetten.

Regent:

(wenkend)

Op die bank! Halt! Halt! Heeft men zijn zakken onderzocht?

Hopman:
Ik denk van ja...

Regent:
Jij denkt van ja - jij denkt van nee - wie denkt 'r ooit behalve ik? Is één vermoorde koning niet genoeg? Moet ik op alles letten?

Sero:

(op den eenen zak wijzend)

. Hier, Excellentie, zit 'n bom - en daar 'n handgranaat... Eén vinger, die den weg niet weet, in deze donkre, schrikkelijke grot - en 'n vulkaan, 'n donderslag vernielt mijn ribbekast, maar ook 't Hoofd van Staat!

H o p m a n :
De handen op je rug!

S e r o :
Nee, nee. Dat doe 'k liever zelf. Als u mij kietelt, schiet ik in den lach - en als ik lach, loopt 't bommen-uurwerk af!

(den eenen zak ledigend)

. Dat's een.

(overreikt 'n stukkenden zakdoek)

. M'n linnengoed, merk S. van een tot twaalf. Dat 's twee, met minder ezelsooren dan menig hooggeleerd gezelschap!

R e g e n t :
Wat is dat voor 'n godvergeten boek? Lees voor! Lees voor!

H o p m a n :
'n Boek vol dikke potloodhalen...

R e g e n t :
Dat vraag 'k niet! Lees voor! Lees voor!

(tot Sero)

Geheim genootschap, schalk?

Hopman:

(lezend)

'Wij hebben (hier is wat doorgehaald) den, den... (dat is onleesbaar!)... den strijd tegen de overheden, tegen de machten, tegen de geweldhebbers der wereld'...

Regent:
Staat dat 'r woordelijk?

Hopman:
Woordelijk!

Regent:
Je legt daar op beslag!

Sero:
Dat is 'n eeuw of wat te laat - 't is te zwaar verspreid - In ieder huis leit 't met netter kaft op tafel, te pronk, te pronk - en ook Uw Excellentie heeft 't eens gelezen...

Regent:

('t Boek dat de Hopman voor hem op tafel legt, op den grond werpend)

't Nieuwe testament, 't testament!

(tot Hopman)

Ben jij versuft of doe je mee aan drieste grappen, ezel, lomperd!

Hopman:
U zei: lees voor - ìk zag 't wel...

Regent:
Hij zag 't wel! Hij zag 't wel! Als jij wat ziet, is 't al lang gevlogen! Hou je mond!

(weer zacht en valsch tot Sero)

Loop jij met testamenten in je zak? Is dat de nieuwste vinding, schalk? En haal jij daar in door wat jou niet past? Heb jij patent als prediker?

(vinnig)

Je andre zak!

Sero:

(dien ledig uittrekkend)

... Verschijn en maak je reverentie! En zonder dubblen bodem, Excellentie. Enkel met rijm!

(De Hopman geeft 'm 'n por)

... O! 'k Was juist uitgesproken!

(zit op bank)

.

Regent:
Hij was zoo goed op dreef. Dat 's jammer, hopman. 'k Hoor graag rakkers met wat overmoed. Vooral als 'r 'n kleine prikkel wacht... Je hebt soms muizen, die nog speelsch en dartel piepen, als poes licht op den loer... Ga zitten, Jus - en sla je wetboek op - maar heel voorzichtig! De nieuwe soort die ik gekweekt - de zesvoeter met kromme beenen - kijk, kijk: hij springt waarachtig over hindernissen! - die heeft vandaag z'n laatsten vrijen dag... 'n Lijkenvlieg, hoe kwam ze hier?... 'k Heb meelij met je larven, acrobaat! Jouw nageslacht zal in geen krengen bruiloft vieren! Ho! Dezen weg! Die is versperd. Op last der overheid, hahaha!

(speelt met de vlieg, half over de tafel hangend)

Ja, Ja - en nu m'n andre kameraad. 'k Zou je bij m'n dressuur vergeten! Jij ben gearresteerd, omdat, omdat...

Sero:
... Omdat 'k wat lastig ben...

Regent:
Lastig néé - welnee m'n brave vriend! De wet

heeft mazen en je kruipt 'r door. Dat is je recht! Je ben niet lastig: listig, lustig. Je bazelt af en toe...

(tot Jus)

... Wat zei-ie gister op de groote markt? Hoe was dat weer?

Jus:
Hij zei: 't volk dat wordt belogen en bedrogen door iedereen...

Regent:
Door iedereen? Door iedereen? Uitzondring ken jij niet? Dus ik, ik als Regent, belieg, bedrieg?

Sero:
Als ik dàt heb gezegd verbeur ik 't vrij gebruik van deze tong!

Regent:
Bedoelen dee je 't evenmin?

Sero:
Niet dat ik weet.

Regent:
En denken, denken?

Sero:
Zelfs niet dróómen, Excellentie - en bij God, de droom is van een bandloosheid, wanneer je stevig slaapt en snurkt, om in een ijzer dwangbuis op te sluiten!

Regent:
Dus ik ben uitgezonderd?

Sero:
'k Heb niet aan u gedacht - 'k zou vloeken bij mijn zwaard en bij mijn éér - als ik 'n zijgeweer bezat - en als ze op mìjn eer in 't pandjeshuis 'n tiende penning of 'n knijzer schoten!

Regent:

(tot de vlieg)

Ho! Ho! Verboden toegang, lijkenschenner!

(sarrend-zoet tot Sero)

Jij ruit niet op?

Sero:
Beweert dat iemand? Als ik 't dee - had die meneer me niet gehouden, voor jaar en dag?

Regent:
Jij scharrelt overal - langs veld en wegen - op markt en plein - in dorp en kroeg - Wat doe jij daar?

Sero:
Verhalen en vertellen.

Regent:
Vertellen? Wat?

Sero:
Van alles, maar geen leugens. M'n vader, die door Zijn Majesteit - Zijn Majesteit is dood - hij rust in vrede! - gehangen werd, omdat-ie (vader - niet Zijn Majesteit!) anders bleef denken dan zijn tijdgenooten - en dat hardop, hardop (was-ie maar stom geboren!) - m'n vader leerde me al vroeg, al van m'n eerste jaren...

Regent:
Nu? Durf je niet? Wat leerde-ie?

Sero:
Ben 't vergeten... 't Een'ge wat ik me herinner, als 'k de spons hierbinnen wring - de koemaag, Excellentie! - is dat een fopspeen meerder lucht dan moedermelk bevat -

en dat - en dat - laat 's zien - en dat als je géén leugens zegt - de waarheid ongemerkt en ongevraagd en als 'n dief zoo handig in je eigen schaduw loopt...

Regent:
Zoo'n roover, zoo'n bandiet! Verspreekt zich nooit! Loert als 'n schildwacht op 't onraad van z'n woorden! Heel goed! Heel goed!... Wat was 't vanmorgen, Jus, toen ze 'm grepen?

Jus:
Vanmorgen was 't zoo'n herrie en zoo'n volte op de markt, dat 'r met blank geklopt moest worden. Hij las 'n stuk van 't nieuwe testament, maar las 't zoo, zoo uit mekaar getrokken en zoo sluwtjes weer gekoppeld, zoo vol bedoeling en hiaten - als iets niet paste - dat 't geen tekst was, maar een oproerspreek...

Regent:
Aha!

Jus:
'k Heb zelf gehoord hoe-ie de poorters hitste.... *Een dienstknecht is niet meerder dan zijn heer*, dat staat geschreven - hij roept 't zoo en met zoo'n haat - en op zoo'n feilen toon, of 'r geschreven stond: ze zìjn gelijk!

Regent:
Jawel! Jawel!

Jus:
Hij is 'n dagelijksch gevaar - en lacht geslepen om elk verbod, om iedre wetsbepaling, iedre ordonnantie - en toch - en toch - toch is 't nog niet gelukt...

Regent:
De deksel op de doos te vouwen.

(tot de vlieg)

Ho, deze zij!... Dus, dus: hardop beweer jij niets?

Sero.
Niets dat niet elkeen mag! Hardop is lokvink voor de galg - en 'k heb zoo teeder vel -

(op z'n nek wijzend)

hier in 't bijzonder - vel dat al springt als 't de zeepkwast ruikt, dat 'k liever met 'n baard van weken ga, dan met 'n gladde kin.

Regent:
Dan met 'n gladde kin - jij gladde vogel!

Sero:
Mag ik m'n schoenen nu...? Of wil Uw Excellentie dat 't volk, de poorters, keerlen en de wijven, me missen - en aan 't vloeken slaan?

R e g e n t :

Hij is vrij - dat spreekt vanzelf, voor wat-ie gister en vandaag en vroeger nog, *niet* zei, maar dàcht, of ook *niet* dacht, maar droomde - de sluwe vos... Nee, laat je schoentjes nog wat rusten!

(wenkt gebiedend den Hopman)

Die vrouw! Die vrouw!

(Hopman wenkt Rakker)

Al wou je, hier op 't slotplein, in gelijkenissen spreken - zoo dat de minderjaarge koning

als z'n vader neergeschoten werd - *ik* heb de poorterwet bezworen, *ik* breek geen eed, *ik* doe alleen m'n plicht als 't moet, als 't kan, als 't openbaar belang 't dwingt en eischt

(tot de vlieg, terwijl Regina door Rakker weer binnen geleid wordt en op bank neerzit)

Je eigen schuld! Heb ik je niet gewaarschuwd, smakker?

(Jus buigt zich ook over den inktkoker)

Wat doe je, als je 't zwemmen niet verstaat, te duiken in den put?... Die sterft een zwàrten dood, ha-ha!...

(tot Sero)

Jij wordt beschuldigd...

(zich onderbrekend, nijdig)

Ken jij die vrouw?

(Sero knikt)

Niet knikken! Antwoord geven!

S e r o :
Ik ken 'r - ja.

R e g e n t :

(tot Regina)

En jij? Heb jij 'n dochter van dat schepsel daar?...

R e g i n a .
We waren...

R e g e n t :

(met de handen op 't koord, snerpend)

Ik vraag niet wat jij was - 'k vraag of je 'n dochter heb?

R e g i n a :
Die hebben we... Een is gestorven...

S e r o :
... Goddank!

R e g i n a :
... Een leeft.

R e g e n t :
... Dat is jóúw dochter dus?

(tot Sero)

En ook de jóúwe? Verkies je niet te spreken?... Blijf je zwijgen?...

S e r o :
Och, als ìk zwijg, zal iedre steen 't roepen! Ze ìs m'n vrouw...

R e g e n t :
En met jouw weten is die vrouw 'n lichtekooi - en laat je 'r hoereeren!...

R e g i n a :
... Ik ben...

R e g e n t :
... Je ben hier om je mond te houen en te blijven zitten, als *ik* met andren praat!... Jij!... Wist je dat? Déélde je soms de honingkoeken en pataten, die zij je huis indroeg - deelde je bed en beurs en lippen - lief en leed, ha-ha! Had jij de kas, de tucht, bij dat òntuchtig doen? Ging je door d'achterdeur, als vóór de klink gelicht werd door 'n klant? Hoorde je niets en zag je minder nog? En had je zoo bij winterdag twee warme voeten en 'n heet-gekruide maag?

S e r o :

(spottend)

Misschien.

R e g e n t :
Misschien! Misschien! Waar heb jij van geleefd in al die jaren?

S e r o :
Van manna en van lucht - èn - hoop doet leven!

R e g e n t :
Noteer je, Jus - ontkennen doet-ie niet...

Sero:
Oho - is dat de klem?... Is dat de val, en dat 't spek? En denk je dat 'n ouwe rat met haast geen tand meer in z'n bek, onnoozelweg z'n grijzen staart daaraan verbeuren zal?... Ik heb die vrouw - mijn vrouw - in volle vijftien jaar niet meer gezien - zie 'r vandaag voor 't eerst en - weer voor 't laatst.

Regent:
En 't kind?... je dochter?...

Sero:
Laat m'n kind 'r buiten!

Regent:
Hoe oud is ze?

(Sero haalt de schouders op)

O, ben je dat vergeten?

Sero:

(dof)

'k Zeg nòg eens: laat 't kind 'r buiten...

Regent:
Nee, nee - 't gaat juist om 't kind!

Sero:

(opstuivend)

Ik zeg...

Hopman:
,.. Zitten blijven!

Regent:
... Of in z'n kooi!... Ei, ei - hij lacht niet meer! De snaak trekt nieuwer soort grimassen! Ik vroeg: hoe oud?... Da's zeldzaam!... Zeldzaam, hoe 'n tong, straks vlijm geslepen, nu bot naar antwoord zoekt!

(tot Regina, haar in de wang knijpend)

Is jouw geheugen, zwartoog, knappe deern - jij ben de zonde waard, waarachtig, op m'n woord - ook zoo wormstekig?... Is 't wonder, Jus, dat ze dàt mensch 'ns af en toe verschalkte?... Hoe oud of wel hoe jong?...

Regina:
... Zeventien!

Regent:
Zeventien?... Dan was jij zelf niet ouwer toen je trouwde?...

Regina:

(driest)

Jonger nog!

Regent:

(haar kin streelend)

Ha-ha, had ik jou toen gekend! 'n Jonge duif, 'n jonge doffer, wat? De malste kippen zijn de kiekens, versch van 't nest! De grootste gaping in de poorterwet - ja, lach maar, Jus - is dat 't recht van d'allereersten nacht, 't jus prima noctis, is vergeten...

(tot Regina)

Je hoeft niet bleu en ook niet bang te zijn... Voor àlle vrouwtjes, met of zonder man, of met dozijnen, ha-ha-ha! - buig ik mijn krolschen rug! Ja, ja... Maar nu de zaken!... Je dochter heeft je dikwijls opgezocht in deze maanden, niet?

Regina:
Dikwijls niet - soms eens, soms tweemaal in de week.

Regent:
Niet meer?

Regina:
Nee, Excellentie.

Regent:
Jìj gaat vrij uit - en zonder straf - 't is niet om jóú te doen - biecht op!

Regina:
Ik heb 'r eerst ontmoet op straat - toen is ze vier, nee: vijfmaal op bezoek geweest...

Regent:
... 's Avonds?... 's Nachts?...

Regina:
... 's Morgens. Dacht u dat ik - als moeder...?

Regent:
Ik denk... ik denk... Dat raakt je niet!

(plots weer fel)

... Zoo, zoo, ha-ha!... 't klopt als 'n bus met wat ze ons berichtten!

(tot Sero)

. Jij, burger Sero, wist dat niet? Jij wist niet dat je kind, je minderjaarge dochter, op bezoek ging bij 'n slet, 'n alle-kerels-lief

(tot Regina die zich verdedigen wil)

- wat ben jij anders? Hou je mond! - jóú was dat niet bekend?

Sero:
Ik wist van d' eersten keer - toen ze mekaar op straat... 't Andre heeft m'n kind verzwegen...

Regent:
Ja, ja... Dàt antwoord wachtte 'k! Maar toen dien eersten keer - heb jij je dochter niet gezegd wat of 'r moeder was en is?

Sero:
Nee.

Regent:
Nee? Nee?

Sero:
Nee.

Regent:
Waarom niet, ridder met de waarheid - in je schaduw?

Sero:

Waarom? Omdat - omdat 'k niet wou.

Regent:

Heb je dat, Jus?... M'n hulde!... Dat wou niet dat z'n dochter eerbaar bleef!

Sero:

(met dreigenden glimlach)

Pas op!...

(zich inhoudend)

Ho, ho - ik ging te ver...

Regent:

Ja, 't gaat te ver! Bij God, 't gaat te ver! 'n Vader die z'n kind niet tegenhoudt op 't ergste pad - 'n minderjarig kind nog wel - zoo'n liederlijke vader... De wet!... Sla op de wet!

Jus:

(glimlachend)

Had 't al aangestreept - hier staat (... Artikel 82 Bis)... ‘De ouders die...’

Regent:

... 'k Vraag niet van óúders - 'k vraag van váders, die...

Jus:

Dat's 83 D, gewijzigd bij de wet van...

Regent:

'k Vraag naar geen nummers van je wettenkraam... Lees op!

Jus:
‘Hij die 't vaderlijk gezag misbruikt, mitsgaders bij zijn kind of kindren ontucht kweekt...’

Regent:
Juist! Juist!

Jus:
... ‘Wordt staande het delikt uit eerstgenoemd gezag ontzet en met verlies van alle poorterrecht tot spinhuisstraf van hoogstens zeven jaar gericht.’ Artikel 83 E...

Regent:
't Is al genoeg! Ik dank je wel!

(dicht op Sero)

Glimlach je nog schavuit?

Sero:
Niet zoo dicht bij m'n handen, Excellentie!

(lachend, om z'n verwoedheid te bedwingen)

't Is meer gebeurd, dat 'r 'n vuige moord geschiedde, ha-ha-ha! - dader onbekend, ha-ha!...

(tot den Hopman, die zich tusschen hem en den Regent plaatst, de hand aan het gevest)

Ik zou dat scheermes liever laten in z'n - in z'n schulp. Ik kruip al met 'n vlotte buiging in de mijne!

(zet zich weer op de bank)

.

Regent:

(die achteruit-geweken is)

Dat 's over 't toppunt heen! Zag jij 't Jus?... Heb jij 't opgelet? Dat dreigt!... Dat heeft gedreigd!... Dat heeft den moed gehad z'n vuisten op te heffen en me met oogen aan te zien, of ik - hè-hè-hè!, hè-hè-hè! - of ik z'n maat, z'n rot-gezel, z'n chère confrère, hè-hè-hè!

(tot den Hopman)

't Kind! Hier met de eedle erfgenaam van 't schoone paar!... Dat heeft gedreigd, gedreigd!...

Hopman:

(Regina bedoelend)

En die...

Regent:

(nijdig)

Dat kind, dat kind, de dochter van dien koppelaar!

Sero:

Een oogenblik! Is *mijn* kind hiér?

Regent:

Ja, ja! Wij willen 't zelve ondervragen, zelf getuigen laten. En dan...

Jus:

Artikel 85, alinea vier: Wanneer zoowel de vader als de moeder ontucht plegen, wijst het Hoofd van Staat dengene aan, die in de plaats der ouders...

Regent:

... In te grijpen weet! Juist! Juist!

(wenkt den Hopman)

.

Sero:

(glimlachend)

Dus wordt mijn naam aan 't ziek bedrijf dier vrouw gekoppeld!

(met aandrang)

Een oogenblik! Ik vraag, verzoek - en als 't moet, dan sméék 'k - kan 'k meer? - om 't kind niet te ‘verhooren’ - niet in 't bijzijn van ons twee... niet onverwacht. Laat me alléén twee woorden met 'r praten!

Regent:
Is-ie niet stom en doof en blind en dronken!

(tot den Hopman)

Moet ik jou zesmaal orders geven!

(Hopman wenkt Soldenier in gaanderij, die bij de poort plaats neemt. Hij zelf gaat over de trap in 't paleis)

.

Zesde tooneel.

De Regent, Sero, Regina, Jus.

Sero:
Dat mag dus niet?

Regent:
De schalk! Heb jij geen schoffels jaren tijd gehad, om met je nageslacht te práten? Jij wist, pioef - en heb 'r niet belet die vrouw

(Regina is op de kruk bij 't boogvenster gaan zitten)

en 'r kornuiten - en wat 'r meer in 't donker van die kasten en die krotten hokt en krielt - te zien en op te zoeken!...

Regina:
... Ik heb...

Regent:
Zet jij je tanden op mekaar en hou je tong 'r tusschen als ik spreek!...

Sero:
De eerste keer...

Regent:
Als jij dien eersten keer rechtschapen poorter en 'n vader als 't daar beschreven

(gebaar naar testament op den grond)

staat, geweest - en je dat eigen kind - of was 't van 'n ander soms, hèhè! - gewaarschuwd en geranseld had, dan dwòng je mij niet - tot m'n spijt (tot onze spijt, wat Jus?) - om namens ieder poorter met 'n vaderhart - verbolgen, diepverbolgen, door te tasten. Zachte meesters kweeken...

S e r o :

(glimlachend)

Rotte wonden... 't Is niet kwaad bedacht...

(Een stilte. Hij staat op, kijkt de gaanderij in, zet zich opnieuw, begint met moeite)

Ik heb m'n dochter niets gezegd, dien eenen keer, omdat, omdat...

R e g e n t :

... Omdat? Vermaaklijk hoe-ie zit te henglen naar 'n leugen, dood of levend!

S e r o :

... Omdat ze nog zoo'n kleine droomster is...

R e g e n t :

Wel! Wel!

S e r o :

'r In 'r jonge meisjesdroomen met dàt harde, dát haast niet uit te spreken van hààr doen - en laten, op te schrikken - ik heb 't niet gekund...

Regent:
Wel! Wel!

Sero:
Ik heb - ik heb 'r laten - slapen.

Regent:
Ha-ha, 'n winterslaap van meer dan zestien jaar!

Sero:
'n Lenteslaap.

Regent:
Hoor je dat sprookje, Jus? De moeder hóér - de vader vijand van den staat - en 't kind

(schel lachend)

hè-hè-hè!, 't kind - 'n schoone slaapster in 't bosch!

Sero:
Dat's ieder kind.

Jus:
Dan wordt 't tijd, Uw Excellentie, dat 'n prins verschijnt, ha-ha-ha!

Regent:
Ja, ja, 'n prinselijke porder met 'n bezemsteel!

Sero:
Ze sprak, mijn kind - 'k herhaal dien één'gen keer! met zulk 'n vreugde van 'r móéder, dat ik 'r droom niet met mijn ruwe knuisten breken kon...

Jus:
Als jij destijds - destijds - voor zooveel jaar gescheiden was, dan wàs die vrouw geen moeder meer!

Regent:
Maar Jus - dat wist-ie niet, dat was 'm onbekend! Dat heeft-ie nooit gehoord! Nietwaar? Nietwaar?

Sero:
Al was *ik* duizendmaal gescheiden: 'n móéder *is*, 'n moeder blijft - blijft - blijft. Dat's nóóit meer ongedaan te maken.

Regent:
Niet ongedaan, jij goochelaar met woorden! Ook niet door overspel? Je Testament! Je boek met potloodstrepen!

Sero:

Ook niet door overspel. Wat ook gebeurt: de vrouw die 't kind geboren heeft, blijft moeder - blijft dè moeder. Draagt niet elkeen 't merk, 't moederteeken, waar de navelstreng doorsneden werd?

R e g e n t :

Ha-ha-ha! Dat heeft verstand van alles - van staat, van kerk, van kreeft, van navelstreng! En laat z'n schoone slaapster met 'r droomen en 'r moederteeken naar snollen, sletten en d'r mansvolk loopen!

(tot Regina)

Dat was 'n kluifje voor jouw mond - hé, jij daar! Slaap je? Gaf de nacht te weinig rust, ha-ha! - dat was 'n voorjaars-snoepje, wat? - om bij 'n deern van zeventien je móéderplichten waar te nemen! Als ik niet ingegrepen had - door jou en hem en 't delikate kroost (drie tegelijk) van straat en bed te lichten - was dan vandaag of morgen 't loon voor d'eersten nacht gestreken - of is de goudvink al geknipt?

R e g i n a :

(woest opstuivend)

Dat lieg je, lieg je! 'k Ben

zóó'n loeder niet, om bij d' onschuldge oogen van m'n èigen kind...

Regent:
Vergeet jij, lichtekooi, dat ik de hoogste magistraat!

Regina:

(heftig)

'k Lap alle magistraten an m'n zool! 'k Heb lang genoeg m'n lippen stuk gebeten! 't Zit me tot hier, tot hier! Mot ik nog pootjes geven als 'k wor gepest!...

Jus:
Als jij je toon niet matigt...

Regina:
Wat dan? Wat dan! Doe jij maar wat je wil! Ik ben geen wáárdin voor me eigen dochter! Bij me in 't huis heeft ze geen stap gehad, geen stap! 'k Heb op m'n stoep gestaan, bang voor 't zonlicht en de menschen - en op m'n stoep heb ik met haar gepraat. 'k Weet wat ik ben - plezier voor kerels in den nacht en goed voor alle vuil zóo als 't daglicht schijnt! 'k Weet wie ik ben! Maar zoo gevallen, om 'n kind, dat ik gezoogd, aan dat bestaan, dat rot bestaan, te geven - 'r na te laten kijken als 'n schurftig dier - 'r voor 'r jonge leven te verdoemen, te vervloeken - 'r ook te laten grienen uur aan uur - zoo'n smerig beest ben ik nog niet, wor 'k nooit, nee nooit!

Regent:
Ze' is vijfmaal op bezoek - bezoek geweest, zei je daar straks...

Regina:
Dat heb 'k niet gezegd!

Jus:
Je liegt - jij liegt - ik heb 't opgeschreven!

Regina:

(snikkend)

Ik zweer bij Jezus aan 't kruis...

Regent:
Haha, dat zweert - dat durft te zweren!

Regina:
Ze heeft geen voetstap op m'n stoep gehad!

Regent:

(kwaadaardig)

... Voetstap of niet - over je stoep of niet - of 't dag of avond was of niet - gaat ons, de Overheid niet aan! Ze' is vijfmaal - vijfmaal...

J u s :

Vijfmaal!

R e g e n t :

Op bezoek bij jou geweest! Dat 's duizendmaal te veel!

J u s :

Artikel 85, vier...

R e g i n a :

(heftig)

. God mag me straffen met de ergste straf...

R e g e n t :

(driftig dreigend)

. Dáár zitten en je driesten mond gehouen, slet! En als jij weer, jij leugenaarster en jij lichtekooi...

(zich onderbrekend bij 't over de trap binnenkomen van den Hopman door Droomelot voorgegaan)

. Is dat - is dàt 't kind?

Zevende tooneel.

Droomelot, Hopman, De Regent, Sero, Regina, Jus.

Hopman:
Ja, Excellentie! 't Heeft wat lang geduurd, omdat ik eerst wat smakkers, schreeuwers en slampampers - vriendjes van hèm! - van 't plein heb laten smijten... Ze wouen weten waarom hij...

Regent:

(hem met de hand wenkend te zwijgen)

. Ja, ja!

(tot Droomelot)

. Ben jij...? Wat dichterbij,

(stilte)

. Nog dichter!

(stilte)

. Ben je - bang?

(stilte)

. Nu, schiet 'r geen enkel woordje over? Hoe is je naam?

(nijdig)

. Mij aankijken! Niet die mènschen! Je voornaam!

Droomelot:
Droomelot.

Regent:
Droomelot! Droomelot! Hè-hè-hè! Is dat de nieuwste christen naam? Wie heeft jou zoo gedoopt? In welke kerk?

Droomelot:
In welke kerk?

(haalt Sero aankijkend de schouders op)

Dat weet ik niet.

Regent:
Nooit in 'n kerk geweest?

D r o o m e l o t :

(na Sero aangekeken te hebben, angstig)

. Eens.

R e g e n t :
Wel, wel! Al ééns! Tijdens 'n dienst?

D r o o m e l o t :
'n Dienst?... 'n Dienst?... Dat weet 'k niet. Ik was 'r heel alleen.

R e g e n t :
Eens in 'n kerk! Eens in 'n kerk! Is 't wonder, Jus, dat ze verdwalen moest! Dus - bidden heb je nooit gedaan?

(zij haalt de schouders op)

. En dan dien éénen keer? Wat was dat toen?

D r o o m e l o t .
De deuren stonden aan - 'k heb enkel rondgekeken.

R e g e n t :
Ha-ha-ha! Was 't 'n synagoog, 'n kathedraal, 'n protestantenkerk?

(zij haalt de schouders op)

. Zoo, zoo.

(een stilte)

. Ken je dien man?

D r o o m e l o t :
Dat is - m'n vader.

R e g e n t :
Ken je die vrouw?

D r o o m e l o t :
Dat is - m'n moeder.

R e g e n t :
Hoe weet je - dat die vrouw je moeder is?

D r o o m e l o t :
Dat heeft m'n vader me gezegd.

R e g e n t :
Ha, zoo! - Wanneer?

D r o o m e l o t :
Altijd.

Regent:
Mij aankijken! Niet die menschen! En ook niet liegen, droome-Droomelot! Altijd - dat is onmogelijk! Want voor 'n maand had jij je moeder niet gezien!

Droomelot:
Dat had 'k wel. En iedren dag - al was 't niet dichtbij.

Regent:
En iedre dag - hoe dan?

Droomelot:

(haar medaljon bedoelend)

Ik heb 'r hier gedragen.

Regent:
Laat zien! Laat zien!

(zij treedt dicht op hem toe, opent het medaljon, zonder den ketting los te maken. Hij neemt het in de handen)

Ja, ja - dat kàn ze zijn - 't kan...

(betast haar blooten boezem)

Maar als je hier 'n kruisje droeg - in plaats van dat - dan zou - dan zou - wat? - wat?...

Droomelot:

(angstig-beschaamd achteruit wijkend, de handen in bescherming voor de borsten)

Vader!

Sero:

(door Hopman weerhouden)

Verdoemde ploert!

Hopman:
Terug!

Regina:
Als jij 'r nog eens aanraakt, jij...

Regent:
Weg met dat wijf, weg met dien kerel! Weg!

(De Hopman wenkt in gaanderij. De twee rakkers schieten toe, terwijl de Soldenier Regina terugduwt)

Verzetten zich, omdat ik raad 'n kruis te dragen! Blijven in opstand voor den hoogsten magistraat! Bedriegen, konklen, drijven saam 't span van ontucht!

(nijdig tot Droomelot)

Hier! Dichterbij! En geen onnoozle streken! Was jij - bij haar in dat bordeel?

D r o o m e l o t :
In wat?

R e g e n t :
In dat bordeel?

D r o o m e l o t :
Bordeel?

(aarzelend-onwetend)

Nee.

R e g e n t :
Hoe dikwijls heb je 'r bezocht - die vrouw?

D r o o m e l o t :
M'n moeder?

R e g e n t :

(kwaadaardig)

Die vrouw, je moer - gaat mij dat aan! 'k Praat toch geen Spaansch! Hoe dikwijls was je bij 'r?

(zij staat in angstige aarzeling, bevreesd voor Sero's glimlachend kijken)

... Nu dan!

D r o o m e l o t :

(benepen, zonder iemand aan te zien)

Dat was, geloof 'k, ééns...

(ziet vluchtig naar Sero)

.

R e g e n t :

(woest)

Eens! Eens in de kerk - eens in 't bordeel - 't blijft altijd eens! 't Heele nest dat is bevuild! Hij heeft de

waarheid in z'n schaduw - zij liegt - en zij, zij slaapt, maar liegt 't hardst van allemaal!

(tot Jus)

Zijn klaar de stukken, Jus?

Jus:

(een ganzeveer overteikend)

Ja, Excellentie. Als u ze teek'nen wil!

Regent:

(indoopend)

Goed zoo. De schalk, die tienmaal door de mazen glee, die tienmaal jou te glad was, Jus, de schalk die overal op plein en markt 'verhaalt' - ja, ja! - 'vertelt' - ja, ja - en zulk een teeder nekvel heeft - gaat op diëet!... Ho, ho!... Dat is een vonnis met 'n monsterpen, hahaha!... 't Lijkje van m'n lijkenvlieg! Net door 'r taster en 'r kop geregen! Adieu m'n vriend: de laatste eer, hahaha!

(tipt met den middelvinger tegen den penhouder en wrijft met den voet over het doode insect)

Rust zacht en met 'n R.I.P.!

(teekent de stukken)

... Zoo gaat 't beter, zonder inktgemors... Die vrouw is vrij!

Regina:
Goddank!

Regent:

(tot Droomelot)

En jij - heb jij 'n keus - bij hem, bij haar?

Droomelot:
Blijft vader hier?

Regent:
Ja, ja - en kosteloos!

Droomelot:
Dan blijf ik bij m'n vader.

Sero:
Dat kan niet, Droomelot!

Regent:
O, 't kan! 't Hoofd van Staat - de Staat - heeft ruimte voor z'n kindren!

R e g i n a :
Mag ik 'r niet...

R e g e n t :
Hahaha! Of zij! Of zij!... Hahaha! Wat jij 'r leeren kan - dat is mij toevertrouwd! En hoe! Hahaha!

(tot Hopman)

Hier is 't bevel! Je plicht! Vooruit! Hahaha! Of zij! Of zij!...

(af over trap met Jus)

.

H o p m a n :

(tot de rakkers)

Wat slapen jullie nou! Weet je geen raad?

(zij brengen Sero naar het hok, sluiten de traliedeur. Dan wenkt hij ze Regina heen te voeren)

.

R e g i n a :
Mag ik 't kind...

H o p m a n :

(grof)

Nee, nee!

R e g i n a :
Ik wou 'r enkel...

H o p m a n :

(haar zelf bij een arm grijpend)

Nee zeg ik, nee!

(duwt haar met de rakkers door de gaanderij-opening)

.

Achtste tooneel.

Sero, Droomelot.

Droomelot:

(staart als in bewusteloosheid rond, ziet Sero achter de tralies)

Vader...

Sero:

Kom hier, m'n kind... Je heb daar straks gelogen!

(zij stort op het traliewerk toe, kust knielend z'n hand)

Waarom?... Waarom?... Dacht jij dat ik op haar afgunstig ben?... Sta op!... Geknield wordt hièr genoeg! En geef m'n schoentjes en 't testament...

(zij raapt het Testament op. De soldenier begint op en neer te loopen)

.

- DOEK. -

Tweede bedrijf.

(Het tooneel verbeeldt twee kerkers door cementen muur gescheiden. In beider achterwand een deur met kijkgat. De rechter heeft een langwerpig, betralied venster over eerste en tweede plan, geheel in de hoogte. Een opvouwbaar bed daaronder. Op voor grond tafel en stoel. De linker-kerker wordt door een onbetralied tuimelraam boven de deur belicht. Een koepelvormige deurlooze opening, in eerste plan, geeft daar tot slaapstee toegang. Tegen cement-muur, die aan beide zijden bij voorgrond sporen van een vervallen schouw heeft, staat de tafel met stoel. Op de tafels telkens een lampje. Bij de deuren rekjes met kommen en bijbel. Vroegmorgen).

Eerste tooneel.

Sero, wachter.

Wachter:

(ontsluit deur van rechter-kerker, waar Sero bij de kleine olielamp zit te schrijven. Bij 't gerinkel der sleutels verbergt de laatste snel eenige papieren. De wachter controleert of het bed goed ingeslagen is, staat in nadenken, werpt dan verwoed z'n sleutelbos tegen den grond)

Pardieu! Pardieu!

Sero:

Ontstemt u iets, mijn dienaar en mijn vriend?

Wachter:

'k Zou kunnen springen uit m'n vel, pardieu!

Sero:

Ha-ha-ha, dat is een sprong, die zelfs geen paling uit den nood helpt, kameraad!

Wachter:

Jij ziet me hier voor 't laatst - ik ben gesjeesd - ben aan den dijk gezet...

Sero:

'k Wou dat ik mèt jou op dien dijk mocht gaan!

Wachter:

Is 't geen schooiersstreek me zoo op staanden voet, omdat ik diefstal rapporteer, 't groote gat te wijzen? Is 't niet ongehoord me uit m'n brood te trappen, om 'n onvertogen woord?... De heele maatschappij is rot!...

Sero:

(spottend)

Juist, Juist! Jij slaat den spijker op zijn harden kop! Ga zitten, maat. Jij wordt 't zitten waard!

(ordent de papieren, presenteert stoel, wipt zelf op tafel.)

Wachter:
Ik rapporteer - begrijp nou goed, pardieu! - dat van 't leer, waarvan ze schoenen snijden...

Sero:
Voor de rakkers...

Wachter:
Gestolen wordt...

Sero:
Dat 's dom!

Wachter:
Wat?... 't Stelen?

Sero:
Nee - 't rapporteeren!

Wachter:
Waarom? Waarom, pardieu!

Sero.
Omdat - wel, bij mìjn idealen en jóúw baard! - hiér iedre dief een diefjesmaat moet hebben. En dan: ad één, den Staat bestelen is geen schelmerij. Jij had geen oogje, maar twee oogen moeten knijpen - als een kat in 't licht! Men rapporteert niet als de boeken kloppen. Wat aan den officiëelen maatstok kleeft - dat telt niet mee. En àls 't telt, dan telt 't tikken op de vingers, van wie te lange neuzen heeft. Jouw neus was hier te lang - en ook je tong. Begrepen, ha-ha-ha?

Wachter:
Begrepen, nee, pardieu! Hoe kan 'k begrijpen, als jij 't zelf niet snapt?

(legt zijn uitgegane sigaar op tafel neer)

Ik rapporteer dat van 't leer en dat vannacht àlweer...

Sero:
... Gestolen is.

Wachter:
Gestolen is! Toen zeit de kommandant: jij kletst - gestolen wordt hier niet...

Sero:

(die de sigaar genomen heeft en haar aan de lamp op poogt te steken)

Dat dacht ik wel!

Wachter:
Ik zeg: 't is niet alleen van 't leer, maar ook van 't spek en van 't meel en van...

S e r o :

... En van de rest, ja, ja! Heb jij een lucifer?

W a c h t e r :

(verstrooid, hevig in z'n klacht geinteresseerd doorpratend)

Toen wordt hij valsch en vuil en scheldt me uit voor sufkop, halve gare, idioot...

(strijkt lucifer af)

en zeit: as jij wat minder zoop, dan zou jij niet zoo dubbel zien. Ik zeg: ik zie niet dubbel, 'k zie te weinig! Had ik geen gelijk? 'k Geef 'm den wind van vore en van achter - en sta op straat! Je eten wordt al door 'n ander straks gebracht, pardieu!

S e r o :

(dampend)

Je neus - je tong - net als ik zei!

W a c h t e r :

Wat zou jij doen in mijn geval?

S e r o :

Met heel bekwamen spoed mijn boeltje pakken!

(de lamp uitblazend)

't Wordt 'n zomerdag vandaag, om in 't bosch

te loopen fluiten

(begint op en neer te stappen)

- om bij de kreek te liggen in 't gras - om met 'n open mond te droomen, wachtend op manna, zonder gist, ha-ha-ha! Ja, ja, 't gist nog in mijn oud karkas, als 't in 't Oosten daagt met zwarte strepen van de tralies!... Wees blij, m'n vriend, dat jij de plaat hier poetst - en verder gaan mag dan dat drie en vier, dat ik met taai geduld van 's morgens tot den laten nacht doorstap! Jij ben de een'ge wel, die zich verzet, als van de kooi 't deurtje openwipt! Ik zit 'n week al, week van zeven dagen, zeven nachten, honderd vijf en zestig uren welgeteld... Als mij de kommandant op staanden, staanden voet de andre zij van dezen muur, waarop de schimmel hare schoven stouwt, laat zien, dan weet mijn rechter wat mijn linker doet - en als 'k nog o m k i j k mag ik vrij van rechten en accijns een zoutzuil worden, als 't brave wijf van Lot!...

(raapt den sleutelbos op)

Je loopers, vriend! Bij alle Heiligen der Heil'ge Kerk, bij alle Sinten en Apostels, die boven hebben vrij logies, vrij stoken en vrij licht, jij brengt me gloeiend in verzoeking!

W a c h t e r :
Pardieu, 't is mak'lijk spotten met 'n anders ongeluk! Ik heb 'n vrouw...

S e r o :
Dàt ongeluk heeft meer dan een, die tot geluk geschapen werd...

W a c h t e r :
... Ik heb 'n vrouw, die als 'n helleveeg regeert en om 'n vlooiebeet 'n hallef jaar van streek is! Als ik, pardieu! daar thuis kom zonder uniform, als 'k hier niet blijven mag, krabt ze mijn goed stel oogen uit! Pardieu, hij's nog niet van me af! 'k Ga requestreeren, requestreeren dag aan dag!...

S e r o :
De snippermand van staat, mijn opgewonden vriend!, kent 't geluid van stuk-gescheurde paperassen!

W a c h t e r :
Wat dan? Geef dan 'n raad! Jij zit toch hier, omdat jij preekt voor recht en billijkheid! Jij komt toch op voor ieder die verdrukt...

S e r o :
Nee, nee, nou laster je, mijn vriend!... 'k Eet jullie rats en gort, omdat 'k ontuchtig ben!

W a c h t e r :
Als jij me helpt dan help ik jou!

S e r o :

Dan help jij mij? Met wat? Met ladders, vijlen en 'n kreuplen knol, om in 'n ander land weer opgepikt te worden? Ik ken dat hasardspel. En dan - als 't kon - als ik op vrije voeten... (v r i j e voeten wat 'n hoon, waar in geen stad, geen

dorp, 'n mensch vrij-uit bewegen, spreken, dènkend-spreken mag!)... als *ik* 't zonlicht zonder tralies zie - laat 'k dan m'n kind niet in dit wanhoopshuis! Was 't niet mijn troost dat jij me zei, dat 't zelfde eedle dak òns tegen wind en regen schut?... Nee, nee, ik dank je wel - en jij, wil jij hier blijven met geweld...

Wachter:
Natuurlijk! Ja!

Sero:
Steel dan van 't leer, dat hier vannacht gestolen werd, en eer je'n rozenkrans of tien voor al de misdaad in dit toevluchtsoord gedraaid, ben jij m'n buurman dáár...

Wachter:
Dáár kan niet - dáár... Nou goed, je zal 't weten, nou ze zoo'n judasdaad an me begaan! Dat is m'n eerste wraak vóór 't requestreeren, want requestreeren ga 'k op slag: dáár zit je dochter!

(Sero schudt glimlachend-ontkennend 't hoofd)

Nee? Jà! Al van den eersten dag!

Sero:
Zoo, zoo. Wel, wel! Zit daar?

(pijnlijk lachend)

Ha-ha-ha, als je 't eerder had gezegd, dan had ik eens geklopt, zooals de boef hierboven, die om 't uur zijn knokels op de planken praten laat! Daar heb je'm net!

(geklop)

Wachter:
Dat is 'n moordenaar - heeft toen-ie bij 'n diefstal werd gesnapt, z'n mes getrokken! Dáár - pardieu, geloof 't niet! - daar is je dochter!

Sero:
Als je niet liegt: wat helpt òns dat? De wanden hebben ooren hier, maar niet voor mij en haar!

Wachter:
Ooren èn oogen - als je wil!

Sero:
Begrijp ik niet. Dat's raadseltaal.

Wachter:
'k Draai ze 'n loer, die heugen zal! De schoft, de schobbejak!

(luistert schrikkend aan de deur)

Jij kan zoo veel, zoo lang, zoo dikwijls als 't je past, 'r zien en met 'r spreken!

S e r o :

(ongeloovig)

Ja, ja! Dat is 'n fijne wraak van jou! Máár - máár, wie zal zoo hoflijk zijn de deuren te ontsluiten? Straks komt de andre wachter, heb jezelf gezeid!

W a c h t e r :

(naar den schouw wijzend)

Dat 's eens 'n schouw geweest!

S e r o :

Geweest, ja, ja!

W a c h t e r :

De deur zit daar!

(wijst omhoog)

S e r o :

(spottend)

En 't sleutelgat?

W a c h t e r :

(vroolijk)

'r Naast.

S e r o :

En de portier?

Wachter:
Ben ik - bijtijds!

Sero::
Ha-ha, en dan m'n buik - m'n buik gezwollen zevenmaandsch van 't kostelijke voer - zal die z'n vel niet langs de posten schaven?

Wachter:
Als je je riem wat snoert, kost 't geen blauwe buil! Ha-ha-ha! En minder nog 'n miskraam!

Sero:
De guiterij is goed! Ik dank je wel voor zooveel snaaksheid op mijn nuchtre maag!

Wachter:
Pardieu, 'k steek je den lepel in je mond!... Hier in ditzelfde hok heeft eens 'n dief-in-'t-groot meer dan 'n jaar gewurmd, die zei dat-ie krankzinnig was - en maandenlang heb ik z'n kunsten afgeloerd, als-ie alleen, vergat z'n fratsen uit te halen! 'k Ging op de tafel staan en schoof 'n ijzren val 'n vingerbreed omhoog! Hoef ik nog meer te zeggen?...

(Sero grijpt de tafel)

Pas op! Nou niet! Wacht tot 't donker is! De kommandant kan ieder oogenblik... Pardieu, verdoemd! 'r Kijkt een door 't luik!

(dreigend en schreeuwend)

Dat's hier 'n bende, sakkerjuu! Je lamp hoort bij de deur - je emmer ook!

Sero:
Jawel meneer!

Wachter:
Wat vlugger, hè!

Sero:
Haasten doet niemand die gelóóft, en die niet storten wil - hij 's vol tot aan den rand...

Wachter:

(de deur openend)

Je bek gehouen en geen tegenspraak! En als je weer zoo treuzelt met 't ruimen van je cel, ben je 'r vierkant bij!

(zet lamp en emmer buiten, kijkt de gang af, zacht)

Hij 's weg! Van mij weet jij geen woord!

Sero:

Geen woord!

Wachter:

Wacht tot 't donker is! En eerder niet! De schobbejak! De smiegd!... Kan 'k nòg wat voor je doen?

Sero:

(enkel aandacht voor de schouw)

Nee, niemendal!

Wachter:

Dan wensch ik je... Verroest!

(sluit de deur)

Tweede tooneel.

Sero, Droomelot, Kommandant.

Sero:

(beluistert de stappen, staat in nadenken, neemt van tafel 'n blad papier, tracht dat voor het deurluikje te hechten,

doet zulks ten slotte met speeksel. Dan draagt hij vlug de tafel naar de schouw, schuift de papieren tezaam, wipt er op, tracht door de reet te kijken.)

Dat 's net 'n hand te hoog!... Wat nou? Wat nou?... Aha! Ik kan...

(geklop boven - hij schrikt)

Was dat hier boven of opzij?...

(springt van de tafel, luistert, spreekt de balken toe)

Hoe wil je nu, m'n vrind, dat ik je antwoord zonder stelten? Ik heb geen arm, die tot den hemel reikt en ook geen tijd! Of heb jìj speeksel, dat 't uren hardt?

(neemt neuriënd den bijbel van 't rekje)

'n Vondst! 'n Vondst! Als 'k op den bijbel stap, en op m'n teenen sta - kan ik 'r bij...

(legt 't boek op tafel, betreedt den bijbel, springt bij sleutelgerammel opnieuw op den grond).

K o m m a n d a n t :
Wat dee jij daar?

S e r o :
Den bijbel lezen.

K o m m a n d a n t :
Den bijbel lezen met een blinddoek op je deur!

(trekt het papier er af)

Ben jij soms bang dat 'k dáárvoor straf?

S e r o :
Dat weet 'k niet, meneer de kommandant! De een mag wel, de ander niet de teksten lezen... Ik dacht...

K o m m a n d a n t :
Wie heeft de tafel daar?

S e r o :
... Ik wou mijn cel een extra-schoonmaakbeurtje geven...

K o m m a n d a n t :
Bijbel en schoonmaak sáám? Hoe doe jij dat, kornuit?

S e r o :
'r Is geen tweede boek, meneer, dat meer tot schoonmaak port - dan dàt, wanneer je 't zoo aandachtig leest als ìk!

K o m m a n d a n t :

(snuffelend)

Ik ruik hier wat. Is hier gerookt? Hou weg je handen van je rug! Recht voor je uit, en basta met je slinksche streken! Geen vuist! Ik wil je vingers zien! De tien - of ben jij misgeboren!

S e r o :

(laat het stompje vallen)

Daar zijn de welgeschapen tien!

(met het stompje sprekend)

Had ik 'r twaalf gehad, dan had de aarde jóú niet aangetrokken!

K o m m a n d a n t :
Wie bracht dat hier?

S e r o :
Heb 'k in 'n hoek gevonden.

K o m m a n d a n t :
In welken hoek - 'r zijn 'r vier!

S e r o :
Ik heb ze nooit geteld, maar 't schijnt te kloppen - in een 'r van.

K o m m a n d a n t :
We zullen zien wie 't laatste lacht, m'n

goed-geluimde vriend! En of jij niet te temmen ben! Bevalt 't je zóó zeer -

(Tweede Wachter brengt brood en water)

dat eten op 'n vasten tijd, de regelmaat en de g e l i j k h e i d voor en achter - o, ja, dàt zal 't zijn!

S e r o :

Dat is 't juist!

K o m m a n d a n t :

(tot Wachter)

Dit heerschap krijgt een week lang brood met watersaus, omdat-ie schoonmaakt als-ie in den bijbel leest en in een hoek wat heeft gevonden, dat in een hoek niet deugt! Hé! Halt! Neem mee z'n inkt en z'n papier en breng 'm voor verzet en tijdverdrijf 'n baal met erwten! En als-ie weér wat in een hoek vindt, dat zoo zeldzaam stinkt, of als je je door hem laat paaien en besmoezen, zooals je kameraad, die ook door hem is aangestoken, ook van z'n wijsheid heeft geleerd, haha! - dan vlieg je 'r als de weerlicht uit! Verstaan?

(Tweede wachter tikt aan z'n pet)

Water en brood en laten kletsen - geen woord terug! Verstaan?

(Tweede wachter slaat nog eens aan)

Laat zien wat je daar heb!

(Tweede wachter geeft hem de van de tafel genomen papieren - hij leest terwijl Sero zitten gaat)

Wat is dat voor gezwets?... Wat wil jij van de zon - den dageraad?... O, moet 't rijmwerk zijn?

(betikt z'n voorhoofd)

Jawel!...

(Tweede wachter buiten bij deur)

'k Heb zoo 'n heelen stapel van 'n dief, die in de twééde week al gek geworden is!

(leest)

‘De zon kijkt lachend...’ Ha-ha-ha, 'n zon die lacht! 'n Zon die kijkt! Bravo!... ‘De zon kijkt lachend aan den einder - het wordt een nieuwe dageraad - een jonge reus komt aangetogen - bravo! bravo! - en strooit in akkers wonderzaad’... ... Wonderzaad?... Ha-ha-ha! Ik weet voor jou 'n wonderzaad, boonen en erwten, om

keurig te sorteeren!... Daar mag jij dan, als jóú dat lust, je moois bij zingen, grappenmaker!

S e r o :

Dat wil 'k daadlijk wel, meneer!... 't Zijn nieuwe woorden op 'n ouwe wijs...

(zingt op de melodie van een vrijheidslied:)

‘De zon kijkt lachend aan den einder - het wordt een nieuwe dageraad!’...

(tijdens het gezang verschijnt Droomelot uit de linker-slaapstee)

.

K o m m a n d a n t :

(schaterend van 't lachen, omdat de Wachter Sero kwaadaardig in den nek grijpt)

Ha-ha-ha, daar heb je al je reus! Laat 'm maar los! 't Kan geen kwaad! De steenen en de balken zijn geduldig luistervolk! Eer jij, sinjeur, die nieuwe

woorden en die ouwe wijs, of ouwe wijs met nieuwe woorden aan 't gepeupel zegt of zingt, eer jij weer buiten strooit je wonderzaad, eer jij je vrijheid krijgt terug - nou we je eenmaal hebben - hebben achter slot en grendel, heer! - zal aan den einder menig keer jouw zon met loensche oogen kijken!

(tot Wachter)

't Wordt geen week, maar veertien dagen brood met 's morgens vroeg wat water! En als-ie weer z'n ouwe wijs durft zingen, sluit je 'm in boeien, dag en nacht! Vooruit. En stevig opgelet! En ooren toe!

Derde tooneel.

Sero, Droomelot, Tweede Wachter.

Sero:

(hij loopt onrustig van kijkgat naar schouw op en neer, terwijl Droomelot de lamp uitblaast, daarna voor zich henen staart. Tweede wachter draagt baal met erwten, rooster en tobbe binnen)

Ik dank u wel. Het was den derden dag, avond en morgen, dat God gewassen deed ontspruiten....

(laat telkens handen met erwten in den zak terugslieren)

... kruid dat zaad geeft naar de soort deszelfs, boomen met vruchten en weer zaad daar in... Wat moet God denken, nieuwe kameraad, als-ie in elken kerker menschen op den zèsden dag geschapen, gestraft ziet met het ziften van den schoonen overvloed des dèrden dags? Ha-ha-ha!... 'Het zij tot spijze u!'... Tot spijze!... Zou u me willen zeggen hoe de Staat de klassescheiding hier verlangt?

2de Wachter:

Jij neemt de groote en de dikke 't allereerst - kijk toe! - en dan de kleine, slecht-gedroogde en de schriele! De stuk-gebarsten, die met wormen en 't vuil dat overschiet, smijt je opzij!... Gezien?... Gesnapt?

Sero:

(knikt)

'k Zal als de Hemelsche Genade de grooten, vetten, dikken laten bovendrijven - en wat te klein, mismaakt, wormstekig of kapot, smijten bij 't vuil...

2de Wachter:

Begin en bek gehouen!

S e r o :

Hier heb je proletariërs - zakken vanzelf en ruimschoots door de gaten van de zeef.
Weg bij 't vuil! Daar zijn *wij* tweeën, meen 'k, bij...

2de Wachter:
Wij twee! Wij twee! Vergeet jij, pooier, dat ik draag 'n koninklijke uniform! Dat ik jouw meerdre ben!

Sero:
Mijn meerdere in knoopen-met-'n-wapen, kameraad!

2de Wachter:
Ik ben jouw kameraad niet, vlerk!

Sero:
Vandaag nog niet - maar morgen wel. En jij niet - dan je zoon...

(sorteert)

'k Heb meer gestaan voor jongens uit 't volk, die me den eersten dag met drek en steenen smeten - 'k heb meer gestaan voor jongens uit 't volk, die net als jij met booze oogen keken...

(De wachter gaat onhoorbaar heen)

die vuisten duwden bij m'n neus en met z'n allen trapten op m'n hielen tot ik 't dorp uit was... 'k Was in 't begin de vijand overal, met weinig, weinig makkers - 't eene zaad, herinner je de Schrift, valt bij den weg en wordt vertreden en door de vogels heengesleurd - 't andre valt op rots, verdort - 't derde wordt door doornen neergehaald - 't vierde, dat in aarde wortel schiet, draagt honderdvoudig vrucht... Ieder, mijn kameraad, heeft ooren om te hooren...

(kijkt glimlachend op, ziet dat hij alleen is)

behalve jij naar 't schijnt, ha-ha-ha! Mogen je oogen ook zoo luttel zien!

(schuift de tafel, na de zeef op den stoel te hebben geplaatst, onder de schouw, bestapt den bijbel, schuift den val omhoog, werpt een paar erwten door de smalle spleet. Droomelot schrikt op, wijkt achteruit)

.

Vierde tooneel.

Droomelot, Sero.

Droomelot:
O, lieve God!...

Sero:

Pischt! Pischt!

D r o o m e l o t :
O, lieve Hemel, doe me niets!

S e r o :
Ik jóú wat doen? Herken je me dan niet?

D r o o m e l o t :

(angstig)

Nee, nee! 'k Zie enkel vingers, die geen vingers zijn! Als jij de Duivel ben...

S e r o :
De duivel - ik, ha-ha-ha! Wel àlle duivels met en zonder hinkepoot, wiè heeft dat zotte woord jou in je mond gegeven? Ik ben... Kom dichterbij!... Pischt!... Pischt!... Waar steek je nou?... Als ik nòg harder schreeuw

(kijkt onrustig naar kijkgat)

kraait straks de wachter onraad door de gangen!... Ik ben 't... Ik!

Droomelot:

(tegen den muur)

Ach toe, 'k heb niet zoo véél misdaan...

Sero:

Misdaan? Jij wat misdaan? 'k Begrijp je niet, m'n kind! En als je je zoo schuil houdt in dien hoek, en door je dwaze angst roet in 't eten werpt, dan maak je dat wij samen... Antwoord dan, Droomelot!... Of ben je heengegaan!...

Droomelot:

Nee, nee, meneer...

Sero:

Meneer? Meneer! Ken je mijn stem niet meer - of klinkt ze zoo - zoo anders in die steenen fuik? Wat weerga, moet 'k door die spleet mijn kop en schoeren wringen, om jou te zeggen wié ik ben...?

Droomelot:

(ontzet op de knieën vallend)

O, satan, satan, 'k heb wel veel gezondigd, maar 'k hield zoo van 'r - en ze is m'n moeder toch!

Sero:

Daar sta 'k bij te draaien op m'n sokkel! Ha-ha-ha! O, Droomelot, m'n kind - als ìk 'n satan ben, dan word ik door den bijbel zelf gesteund op 't oogenblik! Was jij mijn stem zoo gauw vergeten? De stem die voor je zong als je niet slapen kon, toen je nog bang was voor 't avonddonker en voor den stóúten wind en voor de maan, als ze zoo rood en dik langs 't dak van d'overbuurman kroop... De stem, m'n kind, die bij je bedje boog en je deed luistren naar 't spel van hoe 'n vader ook 'n moeder wilde zijn... De stem, m'n Droomelot, die later weer voor iedre vraag van jou 'n antwoord had - en met je sprak van god en menschjes - en van de menschen en 'n kleinen god...? Nou lacht je mondje weer, 't mondje dat daar straks zoo klagend heeft geroepen! Moet 'k nou nòg vragen wie ik ben?

Droomelot:

Jij ben - je ben m'n lieve vader. Ik dacht: nee, nee - dat zeg 'k niet... Ben je weer bùiten, vader?

Sero:

Buiten?

Droomelot:

En mag ik met je mee?

Sero:

Als 't kon, dan zei 'k ja! Maar 't heeft bezwaren, kind... Nee, buiten is 't niet! Eer allerveiligst-binnen! 'k Heb hier náást jou - is dat niet machtig-leuk?... 'n kamer als een prins, een vorstlijk bed met peluw en matrassen -

(den bijbel bedoelend)

een boekerij, die eeuwenoud -

(het rekje met kom bedoelend)

een kast met kostbaar porcelein -

(de drinkkan bedoelend)

-

een waterbekken en

(de tobbe bedoelend)

een antiek bad - en dan - en dan: ik ben gezegend met een voorraad vruchten als 'k in geen zomer en geen winter heb geteld! En jij? Dat 's keurig hier! Je heb een kamer meer dan ik! Wel, wel, je wordt verwend!

Droomelot:
O, lieve vader, 'k heb dáár al die nachten zoo'n vreeselijken angst doorstaan!

Sero:
Voor wie? Voor wat?

Droomelot:
Voor... Voor...

(houdt zich in)

Sero:
Ha-ha-ha! Voor dieven soms? Hier wordt niet ingebroken... Ze breken uit - als 't kan.

Droomelot:

(angstig-starend bij 't kloppen boven)

Hoor je dat tikken, dat wel midden in den nacht!...

Sero:
Ja, ja - dat is 'n moordenaar...

Droomelot:
'n Moordenaar! 'n Moordenaar!

Sero:
Is dat zoo schrikkelijk? Heb ik je niet geleerd, dat iedre moordenaar 'n mènsch is, die met zieke oogen ziet? M'n Droomelot, m'n kind, m'n liefste dochter, kom tot jezelf! 'r Zijn geen spoken hier en niet hierbuiten en nergens op de wereld, waar dan ook!...

Droomelot:
Ik heb geen uur geslapen...

Sero:
Waarom, waarom dan niet?

Droomelot:
Ik dacht aan jou - hoe door mijn schuld - mijn liegen dat 'k maar ééns bij moeder was...

Sero:

Jij ben de schuld van niets... Van niets, m'n kind... Als je daarom geen zeven nachten heb geslapen, doe dan vannacht gerust je moeie oogjes toe! En als 't niet lukt, dan zet je ook je tafel en dat dikke boek hier onder - en we praten met ons tweeën duizend uit of jij 'n kleuter ben en ik 'n wijze man, die weet van alles, alles heeft, ha-ha-ha!

(een stilte - zij staart gejaagd voor zich heen)

Lach je niet mee?... Is 'r wat anders nog?... Heb je nog meer geheimen dan dat van moeder en dien eenen keer?

D r o o m e l o t :
De pater zegt...

S e r o :
De pater? Welke pater?

D r o o m e l o t :
De pater die hier komt...

S e r o :
Oho, 'k begrijp... Je heb geknield en dacht dat ik de looze, list'ge Satan was...

(een stilte - hij glimlacht smar-

telijk)

Zijn 'r nog meer, m'n kind, die hier mijn plaats innemen?

(zij schudt starend het hoofd)

Of helpen andren óók?

(zij schrikt - ontkent)

Je keek me vroeger aan, als je 'n antwoord gaf...

(zij blijft staren)

Ik dwing je niet. Heb ik dat ooit gedaan? Eer nieuwe vogels nieuwe nestjes bouwen, kies jij je eigen, vrijen weg - en ik blijf achter...

D r o o m e l o t :
En - jij blijft achter!

S e r o :
Ik heb - 't is niet de eerste maal, dat je 't hoort! - mijn vader aan een galg zien hangen, omdat-ie tot z'n laatste prachtig uur - de waarheid sprak, de waarheid die zoo simpel is en klaar en als 't zonnelicht doorzichtig - de waarheid dat een mensche-rug in zòrg gebogen de Schepping hóónt - de waarheid dat er niet gedood mag worden de vreugde die een elk aan groen en lucht en licht en blij-uit droomen heeft! Ik heb mijn vader aan een galg zien hangen, toen ik jouw jaren had - twee lange dagen tot de sneeuw een lijkwa om z'n schoudren spon en alle kinders naar die vreemde sneeuwpop keken, waarlangs de raven vlogen op en neer. Toen, Droomelot, heb *ik* mijn vingers opgestoken. Nou komt de beurt aan jou. Want 't leven is een gaan van graf naar graf en altijd verder - en altijd opgewekt... *Ik* blijf hier in-gesloten, om wat ik erfde van m'n vader. Als jij den draad laat glippen, en met den vijand, d' ouwen vijand heult - heb ik misschien voor niets geleeld...

(zij kijkt hem lachend aan)

Versta je kind?

D r o o m e l o t :

(monter)

'k Versta alleen, dat we weer sámen door de wereld trekken - jij èn ik...

S e r o :
Nee, nee - ik wacht nog men'ge oogst van erwten die uit peulen doppen...

D r o o m e l o t :
Als we weer samen zijn, vraag 'k jou hoe 't moet - hoe 't is - hoe 't worden zal - en als 'k niet durf, als 'k telkens omkijk...

S e r o :
... Bang voor schaduwen en kloppen in den nacht...

D r o o m e l o t :
Dan stap ik met jou mee, wáárheen je wil!

S e r o :
Ik wil zooveel, maar 'k zit hier vast.

D r o o m e l o t :
Ik maak je los!

S e r o :
Maak andren los - en eerst jezelf, m'n kind...

D r o o m e l o t :
Ik zal... Ik zal...

(verstart bij sleutelgerinkel bij de deur)

Sero:
Je mond - je mond gehouen!

(springt van de tafel omlaag, zet zich vlug op den stoel met de zeef op zijn schoot, sorteert, terwijl hij naar deurgat loert)

.

Vijfde tooneel.

Droomelot, Sero, Pater, 2de Wachter.

Pater:

(wordt door wachter binnengelaten)

Liep je te praten met jezelf, m'n kind?

Droomelot:
Jawel, meneer...

Pater:
Ik ben geen heer!

2de Wachter:
Dat weet jij toch!

Droomelot:
Jawel - Eerwaarde...

2de Wachter:
As je 't dan weet, wat zeg je dan voor stommiteiten! Geef an den stoel - den stoel! En doe dat uit je eigen! - Eerwaarde heeft maar op de deur te klopen: ik hou hier dienst op deze gang!

(neemt lamp mee, sluit deur.)

Pater:

(voor stoel dankend)

Ik dank je wel, en ga 'r zelf op zitten. Ik loop 'n eindje op en neer. Heb je vandaag gebeden?

Droomelot:
Nog niet - ik heb geen tijd gehad.

P a t e r :

Geen tijd? Geen tijd?... Voor bidden nog geen tijd? Dan doe je 't nu - en zoo dat ik 't hoor! Of ben je-'t Onze-Vader wéér vergeten? Vouw je handen en wat snel!

(De Wachter treedt bij Sero binnen, bekijkt de tobbe, loopt stug heen en weer)

.

D r o o m e l o t :

... Onze Vader, die in de heemlen zijt...

P a t e r :

Waar zoek jij nu dien hemel? Is die daar

(gebaar naar grond)

of daar?

(gebaar omhoog)

Moet ik jou alles leeren?

D r o o m e l o t :

Mijn vader zegt, dat aan den andren kant van d'aarde, die rond moet zijn, de grootste hemel is...

P a t e r :

Jouw vader is een gek en weet van God en hemel niemendal! Je kijkt dáárheen als ieder mensch met goeie hersens!... Vooruit!

D r o o m e l o t :

... Die in de heemlen zijt - geheiligd zij uw naam. Laat toekomen uw Rijk! Uw wil geschiede in den hemel...

(stokt)

P a t e r :

(haar helpend)

En op aarde!

D r o o m e l o t :
En op aarde... En geef ons heden 't daaglijksch brood...

P a t e r :
Wat lach je nu! Men lacht niet als men bidt!

D r o o m e l o t :
Ik lach, omdat hiér onze Vader 't daaglijksch brood vanzelve schenkt - en buiten, thuis, is 't wel 'ns weggebleven...

P a t e r :
Je mag niet lachen en niet babb'len en vooral niet denken, als je bidt!... Vooruit!

D r o o m e l o t :
En geef ons - geef ons heden 't daaglijksch brood...

(staart droomend voor zich uit)

.

P a t e r :
Nu! Nu!

D r o o m e l o t :
Ik dacht...

P a t e r :
'k Zeg je nog eens - en nu voor 't laatst - men denkt niet met gevouwen handen!

D r o o m e l o t :
'k Heb eens 'n brood zien stelen, pater - en die man...

P a t e r :
Die man, dat was 'n dief!... 't Onze-Vader! En geen verder praten!

D r o o m e l o t :
En geef ons heden 't daaglijksch brood! En vergeef ons

(stokt luisterend bij geklop boven)

- en vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij - gelijk ook wij vergeven... Dat is 'n moordenaar... Wat moet 't vreeslijk zijn, Eerwaarde...

(hij beklapt ongeduldig de tafel)

... Gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren... Amen!

P a t e r :
Nee, nog niet amen! Hoe is 't slot? En leidt... En leidt...

D r o o m e l o t :

En leidt ons niet in de verzoeking...

P a t e r :

(haar helpend)

Maar verlos ons...

D r o o m e l o t :
Maar verlos ons van de kwade menschen...

P a t e r :
Van den Kwadè!

(het geklop stopt)

D r o o m e l o t :
En van den kwade. Amen!

(bij het slot is Sero, al dien tijd door den wachter, die voor de geopende deur heen-en-weer wandelde, in bedwang gehouden, op de tafel gewipt, nu de wachter de deur sluit.)

P a t e r :
Amen! En nu de katechismus, kind. Waar is 't boek, dat ik heb meegebracht?

D r o o m e l o t :
Ligt op m'n bed.

P a t e r :

Haal 't hier - en leg dien ketting af - dien ketting met die vrouwspersoon! Dat is je zesmaal al gezeid!

D r o o m e l o t :

(aarzelend den ketting loshakend)

't Is... 't Is...

P a t e r :

't Is 'n lichtekooi - en lichtekooien zijn verdoemd!

D r o o m e l o t :

(af in slaapstee, keert met katechismus en zonder ketting terug)

Wat is 'n lichtekooi, Eerwaarde?

P a t e r :

'n Lichtekooi - 'n lichtekooi - dat is 'n vrouw, die zóó gezondigd heeft, zoo diep gezondigd dat hel en vagevuur 'r wachten...

D r o o m e l o t :

Gezondigd, hoe?

P a t e r :

Hoe! Hoe! Met vleeschelijk begeeren! Wat zegt 't zesde der Geboden?

D r o o m e l o t :

Eer uwen vader en uw moeder, opdat gij lang moogt leven...

S e r o :

(zacht)

Mis! Mis! Dat is 't vierde...

P a t e r :

(staat driftig van stoel op, waarop hij was gaan zitten, terwijl Droomelot in slaapstee)

Daar zou zelfs Job, toen hij melaatsch werd en zijn wonden op den mesthoop met een potscherf krabde, van ongeduld bij zieden! Zijn dan de tien geboden niet in je hoofd te stampen?... 't Zesde is: gij zult geen overspel bedrijven! En overspel is 't werk van alle lichtekooien - niet 't werk, maar 't te lui zijn, om te werken - want wie wil werken wordt geen lichtekooi!... Sla op je boek! Zul jij nooit wakker worden? Ik kan m'n tijd met jou niet heelemaal verdoen!

D r o o m e l o t :

(bladerend)

Wanneer m'n moeder is 'n - 'n - 'n - lichtekooi - en ze voor eeuwig is verdoemd - hoe moet 't dan, Eerwaarde, met dat andere gebod, dat ik verkeerd genummerd heb, en dat zoo stellig zegt: eer uwen vader en uw moeder, opdat gij lang moogt leven... Ik wil graag heel lang leven...

Pater:
Jouw vader en je moeder hèb je niet te eeren!... Eer kerk en overheid!

Droomelot:
Waarom m'n lieven vader niet?

Sero:
Heel juist! Héél juist!

Pater:
Omdat, omdat... Dat kun je op je vingers tellen... Omdat... Omdat...

Sero:

(z'n vingers śpreidend)

Ik sta al klaar.

Pater:

Omdat jouw vader kent geen God

(Sero telt achtereenvolgens z'n vingers af)

- omdat-ie niet den Sabbath heiligt - omdat-ie in den grond, als vijand van de kerk en van den staat, roof, moord en diefstal predikt, waar-ie kan! - omdat-ie valsch getuigt van òns, zijn meerderen en naasten - omdat-ie andren leert 't schaamteloos begeeren van huis en land en os en ezel!

Sero:

Nee, nee, we willen minder ossen, minder ezels, ha-ha-ha!

Pater:

Heb jij dat ook gehoord? Dat lachen, boven of hier-naast?

Droomelot:

(angstig)

Nee, nee.

Pater:

Sla op je boek! En als jij ooit gelijkt je moeder, waar je 't voorbeeld heb van Jozef in 't huis van Putiphar, van Judith die den wreeden Holofernes doodde, van Susanna, de vrouw van Joakim, die - die wàt? - die wàt? - laat je mij alles zeggen? - moet ik 't weten heel alleen?... Die wàt?

Droomelot:

M'n vader heeft me nooit daarvan verteld!

Pater:

Jouw vader moest gehangen worden!

Sero:

Gehangen ook? Dat wordt 'n erfelijke ziekte - 'k ben zwaar belast!

(luistert verschrikt naar geluid op de gang, wipt van den bijbel, hervat het sorteeren)

Droomelot:

(is schreiend bij de tafel gaan zitten)

Moet hij - moet hij - moet hij gehangen worden? Is-ie zóó slecht?

P a t e r :
Of-ie zoo slecht is? Nog tienmaal slechter en doortrapter dan je moeder! 't Zijn allebei, maar hij 't willigst en 't gehoorzaamst: slaven des Duivels, die op den oordeelsdag, wanneer de Heer verschijnt, om levenden en dooden saam te richten, in eeuw'ge straffen zullen ondergaan. En jij? En jij? Denk aan 't uur, als heel de wereld in vuur en vlammen zal verdwijnen!

D r o o m e l o t :

(angstig)

In vuur en vlammen?

P a t e r :
Ook jij ben in de macht des Duivels, van Bëlzebub!

D r o o m e l o t :
'k Heb zooveel nachten niet geslapen uit angst voor wat u me gezegd - van God - en Dood - en van den Satan - en wat Hier-namaals komt... Ik ben zoo bang in 't donker, heel alleen...

P a t e r :
Dat is je slecht geweten!

D r o o m e l o t :
Wie is dan God - en waar is-ie, Eerwaarde?

P a t e r :
Dat leer ik je, als je in òns gelooft! Sla op je boek... De zesde les was van...

D r o o m e l o t :
De zonde die men erft...

P a t e r :
Heel goed! Heb je de zevende geleerd?

(zij knikt)

Wanneer, wanneer kwam de Verlosser?

(Sero is na door 't deurgat gekeken te hebben wederom op de tafel gesprongen.)

D r o o m e l o t :
Dat weet ik niet...

P a t e r :
Weet je dat niet! Weet je dat niet? Lees op en weet 't morgen wel!

D r o o m e l o t :
‘Omstreeks vier duizend jaar na Adam's zonde is hij gekomen’....

P a t e r :
Wie?

D r o o m e l o t :
Onze Verlosser...

P a t e r :

(legt de hand op 't boek, om haar het lezen te beletten)

Kon dan de mensch zichzelven niet verlossen?

D r o o m e l o t :

(aarzelend)

... Vader zegt ja...

P a t e r :
Domine ne statuas illis hoc peccatum! Reken hun deze zonde niet toe!

(heftig)

Ik vraag niet wat 'n loochenaar van God, die van geen zieleheil wil weten, jou in z'n domheid zegt!

(stapt driftig naar de deur, beklopt die)

En als je morgen weer te droomen en te slapen zit, draag ik je voor voor straf!

(heftiger)

Al moet 't met geweld, geweld: je zult je buigen voor de heil'ge leer, want buiten ons is 'r geen zaligheid!

2de Wachter:
Heeft u geklopt, eerwaarde pater?

Pater:

(verwoed op en neer loopend - tot Wachter)

Dat heb ik, ja! Zij blijft den heelen dag den katechismus leeren!

2de Wachter:
En 't half uur loopen op de plaats? 't Is juist 'r tijd van luchten!

Pater:
Ze leert den katechismus, zònder frissche lucht! En jij, je let 'r op!

(glijdt uit)

Wat is dat op den grond? Dat scheelt geen haar! Moet ik m'n hals hier breken!

2de Wachter:

(bukkend)

'n Erwt? 'n Erwt! En daar nog een! En daar... Hoe kan?... Wie heeft?...

Pater:
Naar drie en veertig! Links of rechts?

2de Wachter:
Boven, Eerwaarde - deze zij - 'k loop met u mee.

Zesde tooneel.

Droomelot, Sero.

Sero:
Ziezoo! Pischt! Pischt! De muizen piepen als de poes aan 't wand'len is! Pischt! Pischt! De baan is vrij van wakken en van scheuren! Hoor je me niet? Ha-ha-ha, de dochter leest den katechismus en de vader groene erwten... M'n kind, wat zit je stil!

Droomelot:
Waarom heb je me niets geleerd van dat?

Sero:
Van wát, m'n kind?

Droomelot:
Van 't uur als heel de wereld in vuur en vlammen zal vergaan, als op den oordeelsdag de Heer verschijnt...?

Sero:
De oordeelsdag - de dag des oordeels, kind - gesteld hij kwam! - kan geen van óns, die eeuwen lasten droegen, den last van 't juk bezwaren - en als 'n Heer verschijnt - gesteld hij kwam! - dan zullen duizenden dien oordeelsdag hem zonder deemoed vragen:... waarom zoo laat, waarom eerst nu: 'r is zooveel, zoo schand'lijk veel gebeurd!

Droomelot:
'k Ben bang geworden hier, m'n vadertje! 'k Was vroeger zoo gelukkig in 't huisje, bij 't bosch - en nou - en nou...

(hartstochtelijk)

Wat is 'r, vader, nà den dood! Is 'r 'n straf, 'n hel?

Sero:
Nièt nà den dood, m'n kind!

Droomelot:
Wat is de dood dan, vadertje?

Sero:
M'n Droomelot, m'n liefste, liefste dochter - 'r is geen dood...

Droomelot:
Geen dood?

Sero:
Dat heb je zelf gezien bij 't grafje van je zuster, waar de dood - dien jij nu als iets vréeslijks voelt - lévende bloemen, varens, mossen, zwammen en dat altijd knikkend

parelgras - herinner je! - bij 't hoofd- en bij 't voeteneinde plantte! Je zei me toen: ‘Hoe komen die 'r op? 't Was voor 'n maand nog alles zwart en onbegroeid!’... Ik zei - herinner je! - dat heeft de blijde dood gedaan. De dood brengt leven - en 't leven l i j k t weer dood te gaan, zoo maat'loos om en om, in zooveel vormen en gestalten, dat niemand weet en niemand weten k a n wat dood, wat levend is, en wat verschrikken m a g . Als ik eens sterf - daar hoef je niet zoo smartlijk bij te kijken:

zou 't leven dieper, schooner zijn, als er géén grens bestond, geen ruimte voor vernieuwing? - als ik eens ga (men gaat niet heen!) - en in de aarde rust (er rust daar nièts!) - dan keer ik weer, m'n kind, in 't groen van struiken en in 't koele water, in voorjaarsgeur die van de landen adem is - en als dan 's nachts een vogel roept of blaren suizen, de kleuters in 't nest de jonge veeren pluizen - of in 'n eenzaam uur de regen zucht en slaat, 'lijk in 't stille donker iemand fluistrend praat - dan zie jij mij - en ik zie jou en iedereen, omdat de dood niet denkbaar en niet móóglijk is - 't leven wel!

D r o o m e l o t :
Ik zou graag in God gelooven!

S e r o :
Ik óók, m'n kind.

D r o o m e l o t :

(dringend en klein-angstig)

Hoe moet ik dan?

S e r o :
Doe zelf 'n keus - *ik* dwing je nièt!

D r o o m e l o t :
Hij zegt: jij kent geen God!

S e r o :
Kent hij 'm wel - heeft hij 'm óóit gekend?

D r o o m e l o t :

(dringender)

Als onze Lieve Heer 'n teeken gaf...

S e r o :

(triestig)

... Zooals in ouwe tijden...

D r o o m e l o t :

(gretig)

Zooals in ouwe tijden, ja!

S e r o :
Als-ie dat dee - gesteld dat-ie 't eens gedaan! - zou 't niet ellendig en wanhopig wezen? Zijn we niet dom en slaafsch genoeg, ook zonder hemelteekens?

D r o o m e l o t :

(moeilijk)

Ik durf alléén niet denken vader!

S e r o :

Dat moet je toch!

D r o o m e l o t :

(uitbarstend)

Is 'r - is 'r 'n God?

(hij schudt ontkennend het hoofd)

Je antwoordt niet! *Ziet* onze Lieve Heer ons niet?

S e r o :

Dat heb je driemaal in je leven me gevraagd.

D r o o m e l o t :

Nee, nee, vandaag voor 't eerst!

S e r o :

De éérste maal was je 'n kind en schrikte bij 'n visscher, die 'n wurm reeg aan 'n angel, zooals ook Petrus deed - herinner je! - de dobber dook - 'n baars zat aan de lijn en stuipte met z'n kieuwen in 't gras. Die had den angel door z'n eene oog - en om den haak weer vrij te maken, voor nieuwe wurmen, nieuwe baarzen...

D r o o m e l o t :

(trillend)

Trok-ie 't oog 'r uit...

S e r o :

Jij bleef toen uren, uren stil, en vroeg: ziet...

D r o o m e l o t :

Onze Lieve Heer dat niet?

Sero:
De tweede maal - dat's niet zoo lang geleen - was 'r 'n vrouw, die met vier kinders zich voor goed te slapen lei bij 'n gebedenboek, papieren van de bank-van-leening en bij 'n heeten, heeten pot - met doove kolen... Een van de kleuterkleine lijkjes droeg jij in je armen naar de straat. Je huilde en je vroeg: ziet...

Droomelot:
Onze Lieve Heer dat niet?

Sero:
Nee, nee, m'n kind - hij ziet het niet! *Ik* ken geen God, geen God zooals die man jou straks wou leeren...

Droomelot:

(starend)

Jij kent geen oordeelsdag, geen dood, geen God... Maar in den katechismus staat...

Sero:
Staat vraag aan antwoord vàstgekoppeld!

Droomelot:
O vadertje - de stem van God...

Sero:
Dat is een mensche-stem uit vróéger eeuwen! 'r Is vandaag geen God - 'r was 'r geen!

Droomelot:
O vadertje - O schimp zoo niet!

Sero:
Wie schimpt, m'n kind? Schimp ik, die zeg:... *wil* je een godheid ééren - ontken hem dan, omdat hij anders één wordt met het vuil, de leugen en 't bedrog, 't onrecht en de schand', waarin wij leven! Schimp *ik*, m'n kind, die van geen God wil weten, 'n God die aarde, water, vrucht en dier (met zooveel zorg en scheppingsvreugd gewrocht!) aan ènklen laat en alle andren voor de ploegen spant! Schimp *ik*, die in 'n mensch geen eeuwig lastdier zie - of schimpen zìj, die met den blinden roep: ‘'r is 'n God!’ dien God met wat op aard' òn-godlijk en òn-zeedlijk en verfoeilijk werk van mènschen is - vereenen...? Zeg je vandaag: 'r *is* 'r een, dan stuit dat af op je verstand en je geweten - dan heet hij! goed wat wij terecht verdoemen - en wat wij haten, heeft hij! lief... Doe zelf je keus... Ik dreig je niet!

Droomelot:
'r Wàs 'r geen - 'r ìs 'r geen... Maar morgen, overmorgen, later, vader...

Sero:

(starend-glimlachend)

Wie weet?... Wie weet wat weer ontstaat uit dankbare verbeelding! 't Eene sprookje rijpt, 't andre gaat... Wie weet wat jij weer weten zal en komenden na jou! Wie weet wat heiligs groeien kan, als iéder tijd krijgt om te denken en iéder tijd de wonderen te zien? Wie

leeft? Wie heeft geleefd? Wie leeft zich uit in droomen, weetbegeerten? Wie, wie, m'n kind?

Droomelot:
Dat weet 'k niet...

Sero:
Ha-ha-ha, dat angstige gezichtje! De pater heeft gelijk: jij zal nooit wakker worden! ‘Ik draag je voor voor straf!’ En ook van mij krijg je te leeren! Ha-ha-ha! Stil!... Stil!... Ik hoor twee zolen en twee hakken bij de trap!

(werpt pakje door spleet)

Pak aan! En pas 'r op! Als ik hier blijf...

Droomelot:
Je blijft hier niet!

Sero:
Stil! Stil! Dan geef je dat aan onze vrienden! En als de katechismus je verveelt, leer dan mijn kraam, mijn rijmsel en mijn afscheidsgroet van buiten! Dan wordt 't niet gevonden en *jij* draagt 't mee!

(hij springt van de tafel, sorteert - zij raapt het pakje op)

Zevende tooneel.

De vorigen, 2de Wachter.

2de Wachter:
Wat doe jij daar?

Sero:
Werken in 't zweet mijns aanschijns, vriend!

2de Wachter:
Ik zag je springen!

Sero:
Dat heb je goed gezien: ik sprong twee erwten na, die 't verdraaiden bij hun soort te blijven!

(getik boven)

2de Wachter:

Zoo! Zoo! Heb jij daarvoor de tafel wéér verschoven?

S e r o :

Begrijp 'k niet! Die tafel danst - 'r is 'n klopgeest boven!

2de W a c h t e r :

(wipt op de tajel, ziet de spleet)

Ha-ha! Was jij 't die met erwten smeet?

(springt omlaag)

S e r o :

Ik zweer je, vrind...

2de W a c h t e r :

(hem achteruit smijtend)

Ik ben je vrind niet, schobbejak, en als 't niet uit is met je streken, sla ik je stomme hersens in! Dat flik je me geen tweeden keer! De tafel gaat 'r uit!

(draagt haar heen)

Ik blief niet telkens bij je deur te komen kijken!

(smijt Sero, die op den stoel is gaan zitten op den grond)

... Hier met je stoel! Je doet 't anders weer!

(geeft hem een schop)

En opgeschoten met je erwten! Of 'k trap je valsche ribben stuk!

Sero:

(pijnlijk)

M'n valsche zitten lager, vrind!

(hij sorteert. De wachter kijkt even toe, gaat met stoel weg)

... Dat is

(wrijft zich de borst)

'n proletariër met onderlegde zolen en 'n beenig hoofd! Wat moet die man 'n ijvrig en 'n nuttig christen wezen!

(staat op, zet zich op de baal - sorteert)

Droomelot:

(heeft het pakje losgeknoopt, de papieren met stijgende vrees gelezen. Ze dan in haar boezem bergend, roept ze)

Vader! Vadertje! Hoor je me niet? Dan doe 'k net als hij!

(beklimt haar tafel)

Dan klop ik bij hem aan!... Dat's veel te hoog... Ik reik 'r zoo niet bij...

(staat in gedachten)

Ik kan den stoel nog op de tafel zetten, als 't avond is...

Achtste tooneel.

Sero, Droomelot, Regent.

Regent:

(is binnengetreden, terwijl zij in gedachten staat, en op de teenen nader geslopen. Met de armen op den rug, staart hij haar lachend-driest aan, waar zij in hulpeloozen schrik zich tegen den wand dringt. Dan als zij met een ruk van de tafel wil springen, vangt hij haar in z'n armen, houdt haar woest tegen zich aangedrukt)

Lig je zoo goed, m'n schat?

Droomelot:

(smeekend)

Laat los! Laat los! 'k Heb jou toch niets gedaan!

R e g e n t :

Heb jij me niets gedaan! Ben ik niet dol van af 't oogenblik dat ik de warmte van je borsten heb gevoeld! Is niet de adem van jouw mond...

(zij klemt de hand voor de lippen)

Weg met je hand, dat ik je lippen kus!...

D r o o m e l o t :

Ik smeek je: laat me los!

R e g e n t :

Nee, nee, ik draag je zoo door hel en hemel heen! Weg met je hand - ik bijt 'r in!

D r o o m e l o t :

Ik zal zoo schreeuwen, dat de wachter op de gang...

R e g e n t :

(naar de open deur kijkend, dan lang en hijgend in haar oog en)

Daar dan!

(laat haar los)

Als jij niet wil, dan wil ik - evenmin!

(gaat naar de deur, sluit die, keert terug. Zij leunt hijgend tegen de tafel - hij, den stoel grijpend, leunt er achterwaarts tegen, houdt haar met de loering van z'n oogen

vast)

Nu zijn we samen ongestoord! 'k Heb als 'n beedlaar iedren dag wel drie- wel viermaal door dat gat gekeken - ik - ik, die nooit 'n vrouw wat vráág!... 'k Ben elken nacht nog langs je deur gekomen en met 'n halven waanzin in m'n kop heb 'k aangeklopt - heb 'k aangeklopt - ik, ik! Wil jij, dat 'k voor je kniel, dat ik m'n hoofd buig naar je voetjes, je kleine voetjes, die 'k zou willen zién... Ik hou van jou, hou van je lippen en je tanden, je mond zooals geen ander heeft, je zijjen wimpers en je poppe-ooren, je kin, je hals - je heele lijf! Jij heb - jij heb me gèk gemaakt door 't altijd schuilen van je oogen, door 't schuchter spel van je gezicht - en door - en door - wat ik niet zeggen kan - wat ik niet zeggen kan, ik, ik!... Nu vraag 'k voor 't laatst, voor 't allerlaatst: Màg ik je in mijn armen grijpen, màg ik je kussen op je mond, je haar - en van jouw lippen weer m'n dag- en nachtrust zuigen?

D r o o m e l o t :

(met neergeslagen oogen)

M'n vader en m'n moeder hebben me gekust - nooit iemand anders... En dan... En dan...

R e g e n t :

En dan!

D r o o m e l o t :

Hoe kàn 'k iemand kussen, als 'n - als 'n vriend - die van mijn vader is de ergste vijand...

R e g e n t :

Dat ben ik nièt - als jij 't niet wìl!

D r o o m e l o t :

(hem aanziend)

Heb ik dat in mijn macht?

R e g e n t :

Jij kan me laten krùipen door je lach en door je witte tanden! Wat sla je nu je wimpers neer? Ben ik zoo leelijk, Droomelot? Heb ik 'n bochel of 'n horrelvoet?

D r o o m e l o t :

(weer angstig tegen de tafel)

Ik kàn niet in jouw oogen zien!

R e g e n t :

(bedwongen)

Kun je dat niet?

D r o o m e l o t :

Ik kàn 't niet!

R e g e n t :

Ook niet als 'k goud en paarlen om je jonge schoeren hang? Ook niet als 'k hèm laat gaan, wat 'k gister en eergister telkens weer beloofde?...

(met geweld haar handen vattend)

'k Heb al die nachten in 'n koorts geleefd en 't hijgen van je borsten zoo gedroomd, als toen dien eersten dag, toen jij ze schutte met je kouwe handjes!

D r o o m e l o t :

(worstelt zich los, wijkt tot dicht bij de schouw)

Laat eerst m'n vader vrij...

R e g e n t :

(onstuimig)

En als-ie 't is?

D r o o m e l o t :

(zacht en op schreien af)

Dan geef je mij een kus - en ik zal jou een geven...

R e g e n t :
Een? Een! Ik tel je heele lichaam af! Hij 's vrij!

D r o o m e l o t :
Wanneer?

R e g e n t :
Vandaag!

D r o o m e l o o t :
Nog vóór den avond?

R e g e n t :
Nog voor... Nog voor... Wanneer jij wil!

D r o o m e l o t :
Als je onwaarheid spreekt - en me beliegt!

R e g e n t :
Ik geef m'n woord! M'n wóórd! Kom dichterbij! Ik heb wat voor je meegebracht, dat 'k zelf moet om je naakte halsje leggen

(toont parelsnoer)

D r o o m e l o t :

(doodelijk bevreesd)

Ik draag alleen m'n moeder's beeld!

R e g e n t :
Dan hou je dit en draagt dat van je moeder... Of hebben ze dat afgenomen?

D r o o m e l o t :
Nee. Nee. Ik heb 't daar!

(met gebaar naat slaapstee)

R e g e n t :
Haal 't dan hier...

D r o o m e l o t :
Waarom? Waarom? Ik wil niet ruilen!

R e g e n t :
Dat hoeft niet - haal 't hier!

(gaat haar na, verspert haar den weg)

D r o o m e l o t :
Je zei... Je zei...

R e g e n t :
Ik zei... Ik zei...

(dringt haar in slaapstee)

D r o o m e l o t :
Hulp vader, vader, vadertje!

S e r o :

(die met 't hoofd in de handen gebukt heeft gezeten, staat onrustig op, staart luisterend voor zich uit, zet zich opnieuw en sorteert.)

- DOEK -

Derde bedrijf.

(Het onveranderd tooneel van het tweede Bedrijf. In Droomelot's cel ligt op de tafel een fleurig kleed, waarop een vaas met bloemen - in het midden staat een divan met smyrnaasch tapijt.)

Eerste tooneel.

Sero, 2de Wachter, Arts.

2de Wachter:

(Sero, die met het hoofd op de erwtenbaal op den grond ligt, 'n trap gevend)

Wat is dat nou? Hé!... Hé!... Slaap jij alweer

(naar het uitgeslagen, onbeslapen bed aan den wand kijkend)

- of heb je niet geslapen?

Sero:

(versuft opzittend)

Ik heb - ik heb - ik heb zóó goed geslapen, dat ik nog dronken ben...

2de Wachter:

Sta op!

(rukt hem aan den schouder)

Sta op!

Sero:

Dat wil ik wel

(poogt op te staan)

- dat wil ik zeker wel - maar wil is niet genoeg!

(smakt terug)

Je moet me, kameraad, 'n steuntje geven...

2de Wachter:

(hem ruw onder de armen grijpend)

Vooruit! Schiet op! Ik ben jouw kruier niet!...

S e r o :

Ik dank je zeer. Bij Jericho heeft zelfs de Samarieter béter niet geholpen... Nee, laat me nog niet los... 't Is nog 'n afstand tot 't bed. En zak ik in, moet jij je weer verneedren door me op te rapen!

(zit op bedhoek. De wachter veegt nijdig z'n uniform af)

Ja, vuil geeft af! Van buiten en van binnen!

2de W a c h t e r :

Ik waarschuw je - Je kent me nou!

S e r o :

(knikt)

Ik kèn je vuisten en je voeten, je vloeken en je vlakke hand al haast twee maanden, niet? Twee maanden, ja! Jij heb 'n toekomst, vriend. Nog eer ik hier krepeer, krijg jij 'n ééreteeken daar - en welverdiend!... Tot zelfs m'n makker, in 't hol hierboven, heb jij met klappen 't kloppen afgeleerd...

2de Wachter:
Je brood - je water, bek gehouen! En als je 't weer niet lust: 't komt terug - 't komt terug, hard als 'n bikkel! En zien wie 't 't laatste wint! Sta op! De dokter! Ben je blind?

Arts:
Wel nummer-zooveel, zit je alweer op?

(tot wachter)

Is hier geen stoel? Moet 'k op den grond gaan knielen bij patiënten?

2de Wachter:
De order is dat hij geen stoel meer krijgt!

Arts:
Ja, ja - dat's best - maar ik, maar ik!

2de Wachter:
'k Breng ù 'r daadlijk een!

(af)

Arts:
En jij? En jij? Nog altijd duizlig en eens af en toe 'n flauwte?

(Sero knikt glimlachend)

Ja, ja, dat is 't hart, 't hart. Je hart dat is vergroot, te groot; daar zijn geen kruiden voor gewassen!

(tot wachter met stoel)

Ik dank je wel!

(Wachter bij deur)

Je moet geen vrachten tillen en geen trappen loopen en naar - omstandigheden je ontzien!

Sero:

(spottend)

Geen koffie en geen sterke drank?

Arts:
Nee, nee. Je tong!

Sero:
Geen lange wandeltochten, geen tabak?

A r t s :

Nee, nee. Je tong!

S e r o :

Niet dansen en geen zwaar verkeer met vrouwen?

A r t s :

(afwezig)

Nee, nee!

(plots vinnig)

Nee, nee! Hoe heb ik 't met jou? Zit jij me voor de mal te houen?

(Sero steekt z'n tong uit, schudt 't hoofd)

2de W a c h t e r :

Als u me noodig heeft, meneer de dokter!

A r t s :

(wenkt hem heen te gaan. Wachter achter deuropening op en neer)

Gezien! Gezien! Je pols... Heb je vannacht geslapen?... Nu!

S e r o :

'k Lei op den grond en had geen fut meer in m'n bed te kruipen... 't Is mal, 't is zot, hoe je dan tobben kan en in 't donker dingen zwarter dènkt dan ze bestaan...

A r t s :

(hem wenkend te zwijgen)

Ja, ja! Hoe werkt je maag?

S e r o :

Heeft in de laatste dagen wat geluierd - en 'k heb geen beitel om m'n brood voor 't heilig avondmaal te brokken!

(laat het brood dat hij met de vrije hand opgenomen heeft op den grond vallen)

Ik wou... Ik wou...

(strijkt zich moeilijk langs 't voorhoofd)

Vreemd dat je ziel zoo in en uit je lichaam gaat...

(zakt achterover)

A r t s :

(zich over hem buigend)

Dat schijnt nog niet de láátste

keer...

(tot wachter)

Hé, jij - maak jij dat raam 'ns open!

2de Wachter:
Ja, als 't móét - maar doen mag ik 't niet!

Arts:
Als ik 't zeg, dan is 't noodig! Hij ligt in onmacht - vlug wat buitenlucht!

2de Wachter:

(met 'n sleutel het kastje van de lijn openend en het tuimelraam vierend)

Nou, als 't lee an mijn, dan bleef-ie waar-ie leit! De dokter heeft geen flauw benul, wat judas of die kerel is! Niet één dief, niet één moordenaar, in 't heele huis, zit zoo vol vuile praat en vuile streken as deze gladde boef. An dat gaat niemendal verloren! Gift, haat en ongeloof!

Arts:
Ja, ja - maar 't is 'n mensch, al deugt-ie niet, en zieke harten geven zieke hersnen... Als-ie familie heeft en de Regent 't wil, dan moet gewaarschuwd worden. De veer van 't werk is stuk.

2de Wachter:
't Werd tijd!

(kinderstemmen buiten)

Arts:
Is 'r 'n vrouw?

2de Wachter:
'n Hoer.

Arts:
'n Kind?

2de Wachter:
'n Jong, hiernaast! Wordt door Zijn Excellentie achterna-geloopen! Ik knijp 'n oogie dicht...

Arts:

(de kinderstemmen bedoelend)

Is dat de straat?

2de Wachter:
Nee, dokter, dat's 't plein - en wat u hoort...

(Sero zit langzaam-tastend op)

Arts:

(wenkt Wachter heen te gaan)

Wel, was 't weer even mis?

Sero:

(luistert hijgend naar de geluiden, zakt van het bed op de knieën, snikt 't steunend uit)

Arts:
Kom nu - dat's niet zoo goed voor je, je op te winden!

Sero:

(hem met armgebaar af werend)

Doe dan dat raam weer dicht!

Arts:
Dat raam weer dicht? 't Is voor je bestwil nummerzooveel!

Sero:
Doe dicht dat raam - ik heb 't koud!

Arts:
Je heb 't koud? Stop jij daarvoor je vingers in je ooren? 't Is buiten heerlijk warm!...
Kom, kom, wees man! Wil je je vrouw nog zien?

(Sero schudt woest het hoofd)

Je dochter dan?

(Sero staart naar ijzeren val, schudt het hoofd)

Nee? Heb 'k goed begrepen?

Sero:

(naar den val starend)

... Ik wil 'r zien, als ze geen tafel heeft...

Arts:
Geen tafel... Weet je zelf nu wat je zegt...?

Sero:

(moeilijk opstaand)

... *Ik* had 'r geen - en aan de schuif is nog geen hand geweest - geen wachtershand - en niet de hare... 'k Heb meer dan zestig dagen, uur aan uur en nacht aan nacht... Ben jij hiernaast geweest? Héeft ze 'n tafel en 'n stoel? Dat kan 'k dien man niet vragen, die me trapt en slaat op hoog bevel, en me op hoog bevel m'n krachten heeft genomen, omdat 'n galg zoo-zeer de aandacht trekt van raven en van menschen...!

Arts:
Bedaar nu, nummer-zooveel - of je heb 'r zelf aan schuld... En praat gezonde taal...

Sero:

(den stoel nemend en pogend er bij de schouw op te klimmen)

Nee, nee, dat kan de akrobaat niet meer! En 't hoeft ook niet. Want aan de schuif is niet getimmerd, niet geschroefd... En zij heeft jonge beenen...

(zit gebroken neer)

Arts:
Ik zal je laten brengen naar de ziekenzaal.

Sero:
Dat is te laat -

(naar omhoog kijkend)

en wie weet nog te vroeg. Ik wil hiér in m'n eentje sterven.

Arts:
Dat zeg je me bij elk bezoek, maar hier is toch geen plaats...

(omzichtig)

Je vrouw en dochter kunnen bij je komen.

Sero:

(de hand op 't hart)

Ik heb geen vrouw - en als ze heeft 'n tafel met vier pooten, geen dochter meer!

A r t s :

(goedig-sussend)

Ja, ja, ja, ja! Dat meen je nu, en straks heb je weer andre, dwazer kuren!

(naar deur, keert terug)

Wil je soms schrijven voor je laatsten wil? Ik vraag dat, waar jij zèlf zoo telkens weer van sterven spreekt!

S e r o :

M'n laatste wil...

(diep ademend)

Hè, 'k ben den ballast kwijt - ik word weer mensch, nou dat te groote hart zich uitzet als 'n spons in 't water! M'n laatste wil, hahaha! Hoe ben 'k met zóó'n groot hart zoo klein geweest daarnet te grienen! 'k Vermaak - dat kan ook zonder testament - en vrij van zegel, registratie! - vermaak m'n geest en ziel aan wie 'r bod op doet, rabijnen zelfs, pastoors èn wie den geldzak kust! - vermaak m'n lichaam huid en haar, 't vet en 't vleesch, aan jonge maatjes in jouw vak van wetenschap, die uit geen béter kringen krijgen 't materiaal, om voor te snijden op de sectie-

tafel... Vermaak: vermaak! In 't leven is de zotheid baas!...

Arts:
De zotheid, zeg dat wel, vooral jouw zotteklap! Men maakt geen grappen, als men kan vermoeden...

Sero:
... Dat binnenkort 't zeldzaam-groote hart ligt in 'n glazen huis met spiritus en met 'n varkensblaze-dak!

Arts:
't Is wel. Ik zwijg,

(bij deur)

'k Zal je den priester sturen.

Sero:
Waarom? Waartoe? Ik wìl en géef geen absolutie!

(De arts gaat schouder-opkalend af. Buiten wordt het spelend rumoer der kinderen sterker. Met de handen op den rug gevouwen, staart Sero eerst naar den schoorsteenval, vervolgens zonder te bewegen naar de richting van het geluid)

'k Zou willen weten wat uit jullie groeit. Ik ga en jullie komen pas den weg geloopen die zoo wonderschoon kon zijn, als niet de modder hing aan elken stap, en elke nieuwe, jonge, vrije jeugd, weer in de óúwe leugens werd verstikt! 'k Zou willen weten of de lente, die uit jullie kleine kinderstemmen spreekt, 'n Zomer wordt die bloeiend opengaat en aan de landen eindloos stuifmeel geeft! 'k Zou willen weten of de rijke vrucht, die van geen mensch en toch van iéder is, door jullie éénsgezind gegrepen wordt en zóo gesteld dat nooit meer ruwe klauw 't kost'lijk aardgeschenk vernielen kan...

(de gevangene boven klopt)

Dat zien wij twee, jij dief en moordenaar, en ik, die langs de wegen ben gegaan, om zonder aarz'len mensche-plicht te doen - dat zien wij twee niet meer - maar zij - misschien...

(zet zich op stoel, sorteert)

.

Tweede tooneel.

Droomelot, 2de Wachter, Sero.

2de Wachter:

(ontsluit Droomelot's cel, laat haar binnen. Zij neemt haar masker af, geeft dat den Wachter, die haar onder de kin strijkt. Zij wijkt verschrikt achteruit)

Hahaha! Doe niet zoo preutsch, jij leep en listig ding! 'k Draag niet m'n oogen in m'n zak en 'k heb twee ooren als trompetten! Ja, kijk maar lekker rond - 't wordt hier 'n fijne keet!

Droomelot:

Wie heeft dat alles hier gebracht?

2de Wachter:

Wie? - Ik en m'n maats!

Droomelot:
Wanneer?

2de Wachter:
Terwijl je werd gelucht! Hahaha, de heele wacht is uitgeloopen, en heeft zich voor jouw deur 'n uitgezakte breuk gelachen! Jij ben 'n bliksems-gladde, kleine helleveeg. Je moeder kan 'n puntje an jou zuigen! En as je éven handig blijft, en 'm zoo zacht an 't lijntje houdt, 'm snoepen laat met mondjesmaat, en of je 'r tièn zoo aan je vingers heb, 'm onverschillig op z'n koppie krauwt - dan lijm je 'm vast nog jaren lang en wat jij wil, krijg jij gedaan! Tik voor je aan, met veel respect! En as je je bij hèm verveelt, in plaats van elken dag kandij 'ns watertandt naar mager spek: dan heb je maar 'n kik te geven! Met veel respect! Hahaha!

(treedt nog lachend bij Sero binnen; nijdig)

Raap op dat brood! Al smijt je 'r mee: je krijgt geen ander!

(Sero bukt zich, legt het op het bed. Wachter rukt stoel weg, zet dien buiten, keert terug, sluit het raam. Droomelot heeft de bloemen opgenomen, laat die vallen, zet zich op haar stoel.)

Sero:
Móét 't al dicht? Màg 't niet langer open?

2de Wachter:
Je kan je zelf wel antwoord geven!

Sero:
't Is toch 'n kleinen dienst dien ik je vraag!

2de Wachter:
As ik je luchten wóú, heb je 't verdomd! Je was te slap, niewaar?, te ziek, niewaar?, om naar de plaats te te loopen! Hier geef ìk jou geen lucht, nog niet voor tien doktoren! 'k Vertrouw je net van hier tot daar! Jij ben in staat, of anders zijn 't je vrinden om bij zoo'n open raam... Ha-ha-ha, heb ik je door?

Sero:

(moeilijk)

Mag ik vandaag?

2de Wachter:
Nou, wat? Leg niet te pruimen op je woorden!

Sero:
Mag 'k vandaag - mee naar de plaats? Ik wou voor 't laatst de zon nog zien.

2de Wachter:

Wel, wel - nou zoo ineens? De tijd van luchten is voorbij - moet je tot morgen wachten!

S e r o :

(spottend)

Ik heb misschien geen morgen meer.

2de W a c h t e r :
Daar làcht-ie om, 't stuk ongeluk! Dàt wil de zon nog zien! De zon, die draait 'r kooi niet in, as jij geen afscheid neemt! Vooruit dan maar! 'k Ben gek gedorie da'k 't doe!

(laat sleutelbos vallen)

... Raap op!

(Sero geeft hem de sleutels)

Ha-ha, heb ik je goed gedrild? Komt 't ontzag 'r langzaam in? As *ik* jouw vader was geweest...

S e r o :
Was jij voorzeker in je bèd gestorven!

2de Wachter:

('t masker gevend)

Pak an! Zet op! Geen kletspraat onderweg, geen teekens, geen gefluit!

Sero:

Dat masker ruikt naar karneval!

2de Wachter:

Ha-ha-ha!

('t ook beruikend)

Dat is 't luch-ie van de harem, hier dichtebij! Naastan wascht een 'r snuit met beter zeep dan jij, omdat ze met Zijn Excellentie trekkebekt!

(Sero rukt 't masker af)

Zet op! Wat suf je nou? Vooruit! Je hoeft niet vies van 'r te wezen! As jij as teef geboren was, liep ook de duurste reu je na! Zóo as 't voorjaar is, is iedre hond-van-ras z'n moer en stand vergeten en rent in d'achterbuurt met 't smerigst mormel mee!...

(Sero laat 't masker vallen)

Wat mier jij nou? Vooruit! Zet op!... En as je onderweg 'n flauwte krijgt - ik ken je foefies, ouwe smakker! - giet ik 'n emmer langs je leeg!

(duwt hem voort)

Derde tooneel.

Regent, Droomelot.

Droomelot:

(heeft de papieren gelezen, bergt die op)

O, vadertje, als je eens wist - als je eens weten kon!

Regent:

(onstuimig binnentredend, werpt mantel en hoed op divan)

Daar ben ik weer - verdoemd, terwijl 'k gister pas gezworen heb, nóóit meer 'n stap hier in 't hok te zetten! Daar ben ik weer, voor spot van soldeniers en wachters!

(zij smakt met het hoofd op de tafel)

Daar ben ik weer! Heb je me niet verstaan? Dat is geen houding die jou past, als ìk hier ben!

(rukt haar omhoog)

Zit recht en kijk me aan!... Heb jij, heb jìj de bloemen die ik zelf voor jou geplukt, daar op den grond gesmeten? Neem op! Neem op!

(houdt haar tegen, bukt, legt haar de bloemen in den schoot, grijpt geknield haar handen)

Daar ben ik weer: doe met me wat je wil! - trap me en sla je handen om m'n strot - kwel me en laat me kruipen als 'n dier, dat nog je nasluipt, als 't geranseld wordt! Ik kan niet buiten jou, m'n Droomelot! Ik hijg in eenzaamheid m'n uren door, je hatend en verwenschend eindeloos - en naar je snakkend met zoo'n woesten lust, zoo'n rauwen opstand van m'n heele lijf, dat ik m'n tanden in m'n lippen zet, en met m'n

vuisten beuk m'n gloeiend hoofd! Ik zal je niet en nooit meer met geweld heendragen naar je bed, als toen dien dag: 'k wil dat je zèlf je armen om me legt en zèlf den adem van mijn mond begeert, en zèlf met dat waanzinnig ongeduld, de slingerslagen telt, om me te zien!

(kust haar handen)

Zeg nu een woord en staar niet voor je uit!

(heftig)

Ik wìl en zàl jouw eersten v r i j e n kus!

D r o o m e l o t :

(de bloemen zonder hem aan te zien brekend)

Je heb me met geweld hierheen gebracht - en met geweld geleerd wat moeder is - en met geweld gezegd hoe 'k bidden moet - en met geweld gehaald van vader af - en met geweld mijn tranen weggekust - en met geweld me 't vrees'lijke gedaan

(smijt alle bloemen neer)

- maar dàt, dat uit mezelf, dat kàn ik niet!

R e g e n t :
Dat kun je niet!

D r o o m e l o t :
Dat kan ik niet...

R e g e n t :
Ook niet - als - als... als ik je smeek en bid?

(zij schudt het hoofd)

... Ook niet als iedre wensch van jou...

D r o o m e l o t :
'k Heb 'r maar een - hier dood te gaan!

R e g e n t :

(haar in de armen nemend)

Kom nu, m'n kleine, kleine Droomelot: je weet hoe ik je slaaf geworden ben, hoe ik, die honderd vrouwen heb gehad, gehad en weer verschopt, hoe 'k van jóú hou, en hoe je me gelukkig maken kan door éven vroolijk kijken en 'n lach! Is 'r een deur, die hier gesloten blijft? Ben je niet vrij, ook zònder dat je 't vraagt?

D r o o m e l o t :

(zich losrukkend)

Ik wil niet vrij!

Regent:
Je wil niet vrij? Waarom?

Droomelot:
Als 'k buiten kom, dan ken ik maar één stap - waar 't water diep is, en geen mensch me ziet... waar 'k niet meer denk en tob, en niet meer vrees dat ik m'n vadertje ontmoeten zal... 'k Hoop dat-ie sterft, vóór iemand 'm dat zegt...

Regent:
Dat kàn 'm niemand zeggen!

Droomelot:
Iedereen!

(divan en kleeden bedoelend)

Waar zooveel wachters dat en dat gezien, hoort 't de heele stad eer 't avond is - en eer 't avond is, hoort hij 't ook!

(valt snikkend neer)

Regent:
Hij hoort 't niet en nóóit!

Droomelot:
Hij weet 't al!

Regent:
En als-ie 't weet, wat raakt dat mij - en jou! Druk een keer zèlf je lippen op mijn mond - en wee degeen die dan niet voor je buigt!

Droomelot:

(in knielende houding, de oogen gesloten)

Ik zeg - ik zeg niet langer nee... Ik zal...

Regent:
Je zult...?

Droomelot:
Ik zal je kussen op je mond...

Regent:
Uit vrijen wil?

Droomelot:
Dankbaar - uit vrijen wil - als 'k dan voor goed vrij-uit mag gaan!

Regent:
Waarheen?

Droomelot:
Waar 'k nooit meer vadertje ontmoeten kan!

Regent:
Je vader niet - maar mij?

Droomelot:
Geen sterveling!

Regent:
Verdoemd! Ben jij zoo op den dood verzot, enkel uit angst...

Droomelot:
Voor zìjn twee oogen - ja!

Regent:
En voor die van je moeder dan?

Droomelot:
Voor haar? Ik ben geworden wat mijn moeder is.

R e g e n t :

En als-ie nu gestorven was - of weer - neem dat eens aan: opnieuw gevangen werd...

D r o o m e l o t :

Als hij gestorven was - is-ie dat dan!

R e g e n t :

Hij is nog hier - hij is niet weg geweest!

D r o o m e l o t :

Niet weg geweest?... En jij je gaf je woord!

R e g e n t :

Dat heb ik ook gegeven in m'n roes!

(moeilijk-pratend en lachend, terwijl zij met eene verjonging van het gelaat voor zich heen staart)

Ha-ha! 'k Heb dronken wel m'n zaligheid beloofd, meer dan ik had en ik beloven kon - ha-ha! - om als m'n dolle kop weer nuchter was, 't - met verstand - weer andersom te doen! Ha-ha! Maar jij - maar jij! - hield jij je woord dan wel? Dee 't je wat, dat jij me had bekeerd niet langer je te kussen met geweld? - Dee 't je wat of ik krankzinnig werd? Heb 'k niet gekropen en mezelf verlaagd - heb ik een oogenblik voor jou bestaan?

D r o o m e l o t :

(starend)

Hij is niet weg geweest - en hoort 't nooit...

Regent:

(sleutels op divan smijtend)

Nu lieg ik niet en laat ik je de keus - en speel niet met den tijd, eer 't me berouwt! - daar zijn de sleutels om hier uit te gaan, voor hem èn jou, of voor jou heel alleen - of als-ie wil, voor hèm, terwijl jij blijft - àls jij je volle ziel me overgeeft, en met den geur van bei je lippen zegt, dat ik de koning van je droomen ben, en jij me toebehoort met al den lust, die de verkwikking is van jonge min! Ik zweer...

Droomelot:
Dat heb je gister pas gedaan!

Regent:
Ik steek m'n vingers op...

Droomelot:
'k Geloof je niet!

Regent:
Ik laat de sleutels hier...

Droomelot:
En neemt ze weer terug! Zooals je op je woord getrapt!

Regent:

(heft z'n vuist, wijkt bij haar oogen, werpt de deur open)

Ik wacht.

Droomelot:

(voor zich uit glimlachend)

Voor ik m'n beste zelf jou geef - en ongedwongen jóú tot liefste neem, en jou vertel het diep en teer geheim, dat me in wreede nachten heeft ontrust - vraag 'k zekerheid, dat 'k gaan kan ongestoord...

Regent:
Gaan naar den dood?

Droomelot:
Nee! Naar 't leven heen!

Regent:
En als je me bedriegt?

Droomelot:
'k Bedrieg je niet!

R e g e n t :

Ik zekerheid - maar jij geen onderpand!

D r o o m e l o t :

'r Is 'r een...

R e g e n t :

Wat dan?

D r o o m e l o t :

Wat dan?... Ons - kind.

R e g e n t :

Ons kind!

(grijpt haar onstuimig in de armen)

... Ons kind - en jij je weigert nog!

D r o o m e l o t :

(haar gelaat hijgend afwendend)

Ik heb 't niet gewild - heb 't verwenscht...

R e g e n t :

(lachend voor zich uit starend, holt de gang in, wenkt wachter)

Kom hier! En zeg aan al je kameraads, aan alle wachters en aan iedereen, dat zij de vrijheid heeft om heen te gaan, heen waar ze wenscht en waar 't 'r behaagt - en dat 'n klacht van haar een vonnis wordt!

(Wachter tikt aan, verwijdert zich)

Dat is mìjn kind!

(grijpt haar handen)

Droomelot:

(trotsch)

Nee, nee - 't is van mij!

Regent:
Ik zorg 'r voor - ik voed 't op!

Droomelot:

(de handen terugtrekkend)

Nee, ìk.

Regent:
Ik! Jij! - Jij! Ik! - Dat komt op 't zelfde neer! Krijg 'k nu wat 'k heb gevraagd die maanden lang?

Vierde tooneel.

De vorigen, 2de Wachter, Regina.

2de Wachter:

(Regina bij de open deur weerhoudend)

Niet hier!

Regina:
Waar dan?

2de Wachter:
Dat merk je wel - hiér nièt!

Droomelot:
Hier wel! Hier wel!

(vliegt haar om den hals)

Wat ben ik blij dat ik je zie!

Regent:
Wie heeft die vrouw gehaald?

2de Wachter:
Dat heeft de kommandant gelast!

Regent:
De kommandant - waarvoor?

2de Wachter:
Omdat de dokter heeft gezeid, dat hij krepeeren gaat!

Regent:
Is hij dan hier? Wat heb jij voor 'n kop! Weg met die vrouw!

2de Wachter:

(Regina, die angstig Droomelot omhelsd houdt, bij den arm grijpend)

'r Uit - en as de bliksem mee!

Droomelot:
Zeg aan dien man, dat ik 'r spreken wil!

Regent:
Dat zeg ik niet!

Droomelot:
Dan ga ik mee, waar zij heengaat!

Regent:
Dat zul je niet!

Droomelot:
Heb je niet zelf gelast, dat ik me vrij bewegen mag?

Regent:

(denkt na, haalt Regina bij de deur terug, fluistert haar wat toe - dan tot wachter)

Je blijft 'r bij!

Droomelot:
Dan spreek ik niet - en zoek m'n moeder later op!

(Regent loopt even woest op en neer, wenkt wachter - beiden af - de deur blijft open)

.

Vijfde tooneel.

Droomelot, Regina.

Regina:
Dus - is 't waar?

Droomelot:
Wat, moederlief?

Regina:
Wat overal, in elke straat 'n ieder zegt - dat jij en hij...

(Droomelot knikt)

O, lieve Jezus, 't is mijn schuld! En ik - ik ben jou niet tot schrik geweest, tot voorbeeld hoe je ondergaat, als je je eenmaal geeft...

Droomelot:
Ik heb me niet gegeven -

(hard en trotsch)

géef me niet!

Regina:
En jij en hij? - Je knìkte toch!

Droomelot:
Die man wordt enkel vader van 'n kind, dat 'k leeren zal hoe men hèm haten moet...

Regina:
Dus... Dus... Jij ook!

Droomelot:
Ik ook - je hoeft niet bang te zijn, dat ìk op jou óóit neer zal zien!

Regina:
Had 't maar wel gedaan - en wel gekùnd!... Ik ben zoo schand'lijk slecht...

Droomelot:
Zoo slecht...? Heb je dan meer - misdaan dan ik?...

(Regina slaat de handen voor het gelaat)

Wàt heb jij dan misdaan?...

Regina:
Vraag 't me niet, m'n kind...

Droomelot:

'k Dacht dat je net als ik - gedwongen was geweest.

R e g i n a :

Gedwongen word ik nog. 'r Is geen weg terug.

D r o o m e l o t :

Geen weg terug - dat meen je niet...

(op den divan knielend, achter Regina en de armen om haar heen vouwend)

Dat meen je niet en 't is niet zoo! 'k Heb over jou, als 'k niet meer schreien kon, die nachten, zoo gedacht en zoo je pijn en zorg geweten en zoo me voorgesteld hoe jij gelejen heb, dat ik mezelf verweet, dat ik geen dochter voor je was. Dan nam ik, in 't donker op mijn bed, den ketting met 't groote medaljon en draaide kreunend zoo de schakels rond, of 'k voor je bad en hield een rozenkrans en jij me in de verte hooren zou! Jij heb wel schrik'lijk veel verdriet gehad?

(Regina tracht Droomelot's handen los te maken)

Nee, laat mijn handen om jouw lieven hals - ik ben toch ook voor jou 't kind geweest,

dat in 'n lichaam angst en vreugde wekt, en naast je eigen, wilden harte-slag - de zachte echo van 'n tweeden stelt...! 'k Hou nu veel meer van jou!

(kust haar)

Regina:

(heftig opstaand)

Nee doe dat niet.

Droomelot:
Dat niet? 'k Omhels jou - en...

Regina:
En 'k wil 't niet!

Droomelot:
Weer niet? Weer niet! Dat zei je toen...

Regina:
... Toen ook!

Droomelot:
Waarom?

Regina:
Omdat...

Droomelot:
... Omdat...?

Regina:
Omdat 'k niet wil!

(moeilijk)

Omdat wat 'k laat - verkoop aan iedereen, niet voor jouw mond en lippen wezen mag!

Droomelot:
Begrijp ik niet...

Regina:
Hoop dat je 't nooit zal doen...

Droomelot:
Je ben van vader weggegaan - waarom?

Regina:

(stug)

Dat weet ik niet...

D r o o m e l o t :
Hield jij dan niet van hem?

R e g i n a :

(stug)

Dat weet ik niet - herinner 't me niet meer! 't Is zoo lang geleden - en vandaag...

D r o o m e l o t :
Wat dan vandaag?...

R e g i n a :
Vandaag is alles uit... En als 't uit is, helpt geen spijt, geen klacht!

D r o o m e l o t :
Je praat in raadsels, moederlief... Je praat...

R e g i n a :
... Allicht te veel

(met blik op wachter, die even in deuropening verschijnt)

- omdat 'k niet praten mag! Ik kom misschien terug.

D r o o m e l o t :
Dat hoeft niet meer. 'k Ben vrij.

R e g i n a :
Jij vrij?

D r o o m e l o t :
'r Houdt me niemand hier!

R e g i n a

(angstig):

Je zegt dat zoo - zoo blij en opgewekt omdat je nog niet weet... Ik ben besteld...

D r o o m e l o t :
Ik weet - weet dat-ie nog gevangen zit, wéét dat-ie niet door schùld is los gekocht, wéét dat-ie me zoo diep verachten zou, als ik door éigen wil gevallen was, en door zoo'n offer hèm geofferd had... 'k Was voor 'n uur nog tot den dood bereid, uit vrees dat hij me ginds ontmoeten zou en me verwijten, dat ik hem verlost! Nu is hij even ongerept als ik -

nu trek ik sterk en ongebogen uit - en zet als 't mag en kan zijn arbeid voort... En jou laat 'k niet meer los!

Regina:
Ik tel niet mee!

Droomelot:
Jij blijft bij mij... en ik, ik blijf bij jou!

Regina:
Dat kàn niet, kind!

Droomelot:
't Kàn!

Regina:
Ik ben melaatsch.

Droomelot:
Melaatsch!

Regina:
Ik ben gedoemd...

Droomelot:
Door wie gedoemd?

Regina:
Vraag 't aan elke vrouw en iedren man - maar niet aan mij!

Droomelot:
Ik vraag 't aan jou zèlf - zooals mijn eigen kind eens vragen zal...

Regina

(worstelend):

Ik ben... Ik ben...

Droomelot:
... Wat ik geworden ben!

Regina:
Ik was zoo slecht, zoo laag en zoo gemeen - en ook zoo laf, dat 'k haast niet biechten kan. Ik liet hem in den steek, toen 't armoe werd, armoe met iedren dag meer wrok en twist.... 'k Was jong, dacht dat 'n ander beter was. Die ander zette me weer aan den dijk: het was z'n recht - hij had 'r voor betááld. Ik stond op straat - 'r stonden 'r daar veel. Naar jullie huis dorst ik niet heen te gaan. Dat durf je niet: je voeten zeggen nee. En 'k vond dien hongernacht toen weer 'n dak bij weer 'n man, die me z'n kussen gaf, 'n slok jenever en 'n middagmaal. En 'k stond op straat - en keek de modder aan, de modder en de mannen, beurt om beurt, tot 'k bij die twee geen onderscheid meer

zag - tot ieder kind me nawees in de stad - tot 'k bang was voor de vogels en de zon, en eerst bij avond langs de wegen ging, omdat je dan je eigen schaduw mist. Eens ben ik ziek geweest, op sterven af, en heb toen alle heiligen en God bezworen dat ik me beet'ren zou voor goed, maar hoe ik worstelde en hoe ik wou, en hoe ik heb gewroet, gesmeekt, gezocht - de deuren van de huizen smakten dicht - en 'k stond weer in de modder - in de straat - en ben toen wéér van hand in hand gegaan - van man naar man - en heb op ze gespuwd, en heb gehaat, gehaat, op mijn manier - en als

'k me voelde beu en levenszat, dan dee 'k wat ik van anderen geleerd - en dronk. Drank maakt je van de dingen los. Zoolang je dronken ben, klaag, bid je niet! En bìd je God, vloeken de menschen toch...

(Staart met het hoofd in de handen voor zich uit. Droomelot zelf ontwakend, staat op, neemt met zacht geweld haar handen weg, kust haar - zij duwt haar op zij)

. Laat staan! Laat staan! Je weet niet wat je doet! Ik ben geen lippen - als van jou - gewend!

D r o o m e l o t :

Daar móét jij dan aan wennen, moederlief - wij blijven saam!

(kust haar weer)

.

R e g i n a :

(lang-aanhoudend snikkend)

Je weet niet wat je zegt!

D r o o m e l o t :

(haar de haren streelend)

Wat heb jij, moedertje, 'n leed gekend - wat is jouw straf verschrikkelijk geweest - wat ben ik blij dat ik je troosten kan - en blij dat ik jouw steun geworden ben - en blij dat vadertje dàt nooit gehoord...

R e g i n a :

Hij 't nooit gehoord! Hij 't niet gehoord, ach, ach!

D r o o m e l o t :

Hij zei van af 't eerste uur, dat ik 'm vroeg waarom de andre kindren wèl en ik géén moeder had: je hèb 'r een...

R e g i n a :

(stellig)

Dat heeft-ie jou als kind gezegd - als kind...

D r o o m e l o t

(schudt het hoofd):

.... Niet waar! Toen ik vertelde hoe ik jou - dien wintermorgen voor - dat huis gezien, dat vreemde huis, met al de blinden neer, toen sprak-ie even goed: ze komt terug, maar jij je praatte niet van hem - jij zei: hou toch vooral je mond als je me ziet... Ja, ja en zoo ben ik hierheen geraakt...

R e g i n a :
Ik ben 'n beest - 'k wou dat ìk stierf!

D r o o m e l o t :
En dan? En dan! Heb jij je beurt gehad?

R e g i n a :
M'n beurt?

D r o o m e l o t :
Je beurt van òpgang na je ondergang? Je beurt van wraak...?

R e g i n a :

(schudt het hoofd)

't Was m'n eigen schuld!... Als 'k niet was heengegaan, dan zou ik niet...

D r o o m e l o t :
Was 'r 'n weg terug?

R e g i n a :
Die was 'r niet!

D r o o m e l o t :
Heb jij je vuisten niet gebald, als je weer telkens in de modder kwam te staan? Wie smeet de deuren

dicht?... Wie wees je na?... Wie heeft je bang voor zon en dag gemaakt?... Was jij dan slechter dan de mannen, die te eten gaven jou - en dan opnieuw je trapten en je zweepten als slavin?... Je wóú je modder uit - je kon 't niet!... Je wóú weer in 't licht - 't lukte niet!... Je wou 't zelfde recht van elken man, die als-ie in jouw armen was geweest - weer vrij-uit, zingend, over straat kon gaan: je kreeg 't niet! Sta op! En help jezelf! Als jij melaatsch ben, jij, melaatsch, gedoemd - dan is 't ieder, die den steen opnam, en elke man die met jou heeft verkeerd...

Regina:
Ik word niet meer gered.

Droomelot:
Je redt jezelf! Jezelf! Jezelf!

Regina:
Daarvoor heb ik geen kracht!

Droomelot:
Ben ik 'r niet? Heb ik geen kracht voor twéé?

Regina:
Ben jij de droomster en 't zelfde kind, dat bij me kwam? Wat is met jou gebeurd?

Droomelot:
Ik heb van hèm geleerd...

(Wachter laat Sero in cel terug)

En óók geleerd

(met bijtenden spot)

van al de andren, die hier zijn geweest! En als ik twijfelde en niet begreep, dan had 'k een wijs en kostlijk amulet, dat 'k als een troost ook in jouw handen geef...

(geeft haar Sero's papieren - Wachter schiet toe, rukt ze uit haar hand)

.

Zesde tooneel.

Droomelot, Regina, Sero, Wachter.

2de Wachter:
Komt niets van in! Daar heb ik op geloerd!

(verscheurt ze driftig)

'r Uit gedragen wordt hier niemendal! Zie zoo! Nou kun je grabb'len allebei!

(een snipper lezend)

Dacht ik 't niet: jawel, 't bekende schrift!

(bukkend en de snippers nog eens verscheurend)

Te groote brokken steken in je keel en maken dat je je verslikken zou. Dat's beter mondjesmaat - en jij 'r uit!

Regina:
'r Uit?... Ik ben besteld, om - hem te zien...

2de Wachter:
Komt niets van in!

Regina:
De kommandant...

2de Wachter:
Is gek!

Regina:
Jij heb me zelf gezegd...

2de Wachter:
Ik ben óók gek - we zijn 't allemaal, ik, de Regent, en ieder die te loopsch naast rokken loopt, ha-ha-ha! Geloof, dat als ik wijven-wachter was, m'n uniform gauw an den kapstok hing!

(tot Droomelot, die glimlachend de snippers geraapt heeft)

Wil je ze liever strooien op de plaats, ha-ha-ha!

Droomelot:

(ze spottend nakijkend)

Ik geef ze aan den wind - en woord voor woord - ik weet den stand van elke letter nog...

2de Wachter:

(tot Regina)

'r Uit madam!

Regina:
Dus mag ik 'm niet zien?

2de Wachter:
Hier namaals ja - maar bij z'n erwten niet!

Regina:
Dat is gemeen! Als-ie toch stervend is!

(Droomelot schrikt op, luistert onbewegelijk toe)

.

2de Wachter:
Jij kletst! De kommandant is idioot! Ik heb 'm zelf pas op de plaats gelucht! En op de plaats heeft-ie gefloten als 'n vink, haha!, die in z'n kooi wat suiker vindt!

Droomelot:
Hij liegt!

Regina:
Je liegt! Ik ga hier niet vandaan! Laat me 'r door.

2de Wachter

(z'n mouwen opstroopend):

Haha, dat wordt 'n bokspartij! 't Spijt me wel, madam, 't is afgelast!

Droomelot:
Door wie?

2de Wachter:
Door den Regent!

Droomelot:
Wanneer?

2de Wachter:
Zoo pas.

Regina:
Mag ik dan wachten hier?

2de Wachter:
Nee, nee - hier niet! Maar als je wachten wil, met véél geduld - neem dan je intrek in mijn wachtlokaal - 'k heb bier en goed-belegen roggemik!

Regina:
Dan wacht ik daar! Dag Droomelot, m'n kind - Ik dank je wel - en als 'k je niet meer zie...

Droomelot:
We zien mekaar nog eer 't avond is...

Regina:
Dat weet ik niet...

Droomelot:
Maar ik - ìk weet 't wel...

4de Wachter:
Na u - ik heb de sleutels en de eer!

(af met Regina)

.

Zevende tooneel.

Droomelot, Sero.

Droomelot

(waakt op, ziet de sleutels op den divan, grijpt ze, treedt bij Sero binnen, blijft stuipend van angst staan, als ze hem ziet liggen):

Vader! Vadertje!...

(hij stut plotseling op de armen, kijkt haar enkel aan)

Goddank!...

(knielt bij 't bed, neemt z'n hand, kust die - hij stoot haar driftig terug)

. Vadertje!

(hij blijft haar aanstaren, zij wijkt achteruit)

. Je kijkt zoo vreemd - ìk ben 't - Droomelot! Herken je me niet meer?

(hij schudt wild het hoofd, wijst haar heen te gaan)

. Ik ben 't - ik!

(knielt opnieuw bij 't bed)

.

Sero

(moeílijk):

Ga weg!

(schor lachend)

... 'k Verdraag de lucht niet van jouw zeep! Daar stik ik bij! Smijt open hier 't raam! Ga weg! Ga weg! Ga weg! Ik ken jou niet!

Droomelot:
Je kent me niet? Ik ben je eigen kind!

Sero

(halverwege van 't bed):

Ben jij m'n eigen kind - weet je dat wel? Ik stik!

(zij bukt, reikt hem de waterkruik - hij duwt haar achteruit)

. Nee, uit jouw kinderhanden niet!... Eer kruip ik naar den berg van Horeb heen, en wacht 't wonderwater uit de rots... dan dat ik nog van jou, van jóú - wat wil!

D r o o m e l o t :
Toe, vader, vader, vadertje!

S e r o :
Ga weg! Jij wist den weg, daar bij de schouw, niet waar?

D r o o m e l o t :
Dien wist ik, maar 'k dacht...

S e r o :
Jij dacht - jij dacht, hahaha! Ik ook! Ik heb zoo vreeslijk veel gedacht - ik heb dit zotte hart kapot gedacht! Hahaha! 'k Heb naar jouw stem daar door die spleet gesnakt en midden in den nacht m'n hoofd gebonsd tegen den wand, of je 't niet hooren wou, of je geen oogenblik meer voor me had, of je 't begrijpen zou, dat ìk niet kòn! Maar jij, je hield je stil - jij had...

D r o o m e l o t :
... Ik had...

S e r o :
Je pater en je moeder, den Regent! Je beetre kost, je bijbel en je zeep! Je leugens en je liederlijk bedrog!

D r o o m e l o t :
O vadertje, ik zweer je 't is niet waar!

S e r o :
Geloof je niet, wie gaf die sleutels jou?

D r o o m e l o t

(laat ze vallen):

Die vond ik straks...

S e r o :
... Die vond je naast je bed - je bed dat beter veeren hebben zal, en beter peluw dan waarop ik sterf! Ik heb, toen

ik zoo pas hier binnen kwam, jouw moeder's stem in druk gesprek gehoord - je deur staat open toch voor iedereen! - Jij ben je moeder's kind, zooals 't was je zuster die bijtijds in 't graf gelegd...

(zit zwaar hijgend op 't bed)

.

D r o o m e l o t :
Ze hadden me gezegd voor maanden al, dat jij weer buiten in de vrijheid was...

S e r o :
Wie zei jou dat?

D r o o m e l o t :
Die man.

S e r o :
Dat zei-ie jóú? Waarom? En waarom heb jij 't geloofd?

D r o o m e l o t :
Omdat - omdat-ie gaf z'n eerewoord.

S e r o :
Z'n eerewoord - aan jou?... Aan jou z'n eer?... En jij gaf ook je eere-woord - je eer...?

(zakt schor lachend achterover)

.

D r o o m e l o t :

(bij het bed neerstortend)

O, lieve vader, 'k ben en blijf van jóú!

S e r o :

(haar woest terug-duwend)

Waar is - waar is dat pak, dat ik aan jou - dat ik aan jou toen toegeworpen heb - dat pak dat voor de kameraden was?... Terug! Terug! Hoort in jouw handen niet!

D r o o m e l o t :

(losbarstend)

Dàt heb 'k niet meer, maar 'k heb 't zoo geleerd, zoo in me opgenomen, vader, dat elk van je woorden gloeiend in me leeft!

S e r o :
Geloof je niet!

D r o o m e l o t :

(hartstochtelijk)

Ik draag ze met me mee!

S e r o :
Geloof je niet!

D r o o m e l o t :
Ik zweer 't bij - m'n kind.

S e r o :
Je kind.

(staat onbewegelijk rechtop)

Je kind. Heb ik dat goed verstaan?

D r o o m e l o t :
Hij heeft me met geweld, geweld, geweld...

S e r o :

(staart, glimlacht bij de herhaling van dat woord)

G e w e l d !

(beweegt machteloos de handen)

En als jij me beliegt...

D r o o m e l o t :
Ik lieg niet vader - bij mijn kind van háát!

S e r o :

(nu sterker glimlachend, hurkt op 't bed)

Zeg op dan wat ik voor m'n makkers sprak - en aan je stém, je stém zal 'k hooren of - of ik kan slapen gaan...

D r o o m e l o t :

(knielt bij hem, kust zijn handen)

Jij heb gezegd... Jij heb gezegd op 't allereerste blad...

(spreekt, terwijl hij gretig elk woord met lippen-gemummel herhaalt)

‘De aarde ligt wel kostlijk voor ons uit, alsof ze zóó door òns

te grijpen is, maar van haar vruchten zijn wij zelf niet rijp nog - en we moeten met een jongen lach, van dat het ochtendlicht naar schemer gaat, het onkruid wieden en gestadig voort aan d'ouwe akkers geven 't nieuwe zaad, 't gouden zaad, dat zonnebloesems wekt!'

(hem vergetend is zij opgestaan - hij smakt achterover)

, 'Al boom, die met te woeste hand geschud... werpt groene knoppen in 't vertreden gras! *Wij* tasten toe eerst met de volle kracht, als onze Macht zoo gaaf en sterk gestut, dat wij het Leven in zijn heerlijkheid, zijn groote, heil'ge onverwoestbaarheid, van al zijn leugens, zijn erbarmlijkheid - voor wat niet leeft, niet leven mòcht - bevrijd!'

(kijkt verheugd-glimlachend om, ziet hem liggen, stort op hem toe)

O, liefste God, wat is 'r vadertje? Je kijkt me aan en ziet - en ziet me niet! Je glimlacht, maar je mond die ademt niet! Slaap je, of ben je - dood?... Toe vadertje! Toe vadertje, zeg nog een enkel woord!

(staat op, wijkt achteruit, denkt na, maakt den ketting met 't medaljon van haren hals los, legt dien in zijn handen, kust zijn voorhoofd)

Dan moet ik verder, verder, als 'k beloofd - en jij blijft bij me, waar ik reis en trek - want dat heb jij me, vader, óók beloofd...

(kust hem nog eens, raapt de sleutels van den grond, gaat heen)

.

Achtste tooneel.

Regent, 2de Wachter, Regina.

Regent

(treedt in Droomelot's cel, ziet dat zij er niet meer is, roept de gang in):

Verdoemd, verdoemd, waar zijn de wachters, hier? Vlug dan! Ze is 'r niet! Waar is ze heen?

2de Wachter:
U heeft ons zelf gelast, maar als u 't wil...

Regent:
Vooruit en breng 'r met geweld terug! Nee! Nee!... Blijf hier! Jìj raakt haar lijf niet aan!... Zoolang 'k haar vader heb, heb ik haar ook!

2de Wachter:

Z'n deur staat aan!

R e g e n t :

Z'n deur staat aan! Verdoemd!

(stort in Sero's eet)

... Hij is 'r nog!

R e g i n a

(angstig bij het hoofdeinde)

... Nee, *hij* is 'r niet meer...

(ziet ketting en medaljon in de handen van den doode, knielt)

... Nu durf ik met je dochter mee te gaan...

EINDE.

Berlijn, Juli/December 1909.

Vervolg der wonderlijke avonturen van Zebedeus door Jac. van Looy.

Avond.

12 Bijlage.

Geen béter weg, jonge vriend, dan de natuurlijke weg, redeneerde Patakés nadat hij met het witte steel-einde zijner pijp den neus bijna had aangeraakt van Tourniput die in de vensterbank was gezeten, den rug gekeerd naar de glazen. Het statige raam met zijn negen ruiten van onderen en zes in het bovenlicht, gaf helderheid genoeg om bij te keuvelen nog en telkens zwankte en zwirrelde er de schaduw voorbij van een jagende vleêrmuis.

Houd u aan de methode van uw grooten voorganger, vervolgde Patakés en heb de takt hém te willen behagen. Lorrijn wist het wel, dat hij toch in zijn wezen ontrefbaar is.

Hij is nog onnoozeler dan die rijer en rosser Rustaard, bromde Tourniput.

Maak mij dat niet wijs, antwoordde Patakés, hij zou dan gevaarlijk kunnen worden en dat is zoo niet. Neen, ondanks zijn buitensporige jeugd is hij, wel begrepen, de samenstelling eener lange ervaring. Neen, er zijn plekken, die....

Vertrouwelijk was generaal Patakés weêr naar voren gekomen en latend zijn pijp uit de lippen langs zijn doffe huis-jas bungelen, vatte hij met zijn beenige vingers Tourniput bij den arm.

Niet dóór-knijpen! riep Tourniput.

Waarom zou ik dat? antwoordde Patakés, men kwelt niet wat men lief heeft en wij beminnen hém toch, is het niet waar?

Of we, zei Tourniput.

Lorrijn bewonderde hem innerlijk, herbegon Patakés, dat is een

wankel vlak. Mijn voortreffelijke en meer cosmopolitische vriend, de generaal Bombardos, kon grénzenloos bewonderen. Om deze reden alleen en om geen andere, hebben wij altijd als het ware samen gewipt. En ofschoon onze verhouding almede voortreffelijk bleef, was hij het toch, die altijd zat in de hoogte.

Hij zal lichter geweest zijn, meende Tourniput.

Patakés stuurde even een blik naar het bovenraam en wendde zich dan rookende naar het reeds donkerachtige binnen van de boekerij. Hij was dusdanig inkeerig geworden, dat hij te fel op zijn pijp beet, zoodat het einde kraakte en hij de steen-splintertjes om zich heen begon te spuwen.

Wel verduiveld, zei hij kuchend, ik zou mijn tong kunnen bezeeren.

Pas toch in 's hé-mels naam op! riep Tourniput van uit de verte.

Het is een dure plicht, meende Patakés, voor zich zelf te zorgen.

Gesnapt, zei Tourniput.

Lorrijn overijlde zich, vervolgde Patakés, het nieuwe steeleinde onder zijn kalotje wat smerend, zijn laatste tijding was een klaaglied. Dat is zwak. Men klaagt niet. Gij zult uw begrijpelijk verdriet nu wel te boven zijn, neem hem dus hier ook, in zijn dwaling, ten voorbeeld. Straf volgt zonde. Wij willen toch geen zonde doen in den volstrekten zin van het woord?

Nee-ë, schudde Tourniput met het hoofd.

Wel neen, hernam Patakés, de weg der zonde en de weg der deugd ontmoeten elkander bij dezelfde mijlpaal.

Gesnapt, herhaalde Tourniput.

Het is ook niet juist noodig, geniale jonge vriend, noch van zelve sprekend, te bewonderen wat men lief heeft, vervolgde Patakés; het deed Lorrijn zich te buiten gaan en eerst toen kon onze meester zich aan zijn invloed onttrekken... Het is nu Rêvard die het meeste vat op hem heeft.

Ja, die vervloekte Rêvard, bromde Tourniput.

Ik vrees, Tourniput, zei Patakés, zijn pijp belurkend, dat hij maar weinig op u zal letten.

Dat hij naar de maan loope, smaalde Tourniput.

Ik meende hém, zei Patakés, andermaal in de rookershouding staan gebleven, met de schuine pijpe-lijn van den mondhoek tot den gekromden vinger.

Van-morrege, blufte Tourniput naar het al vager en vager wordende gezicht van zijn zegsman, heeft hij me in het voorbijgaan op den schouder getikt en gezegd heeft hij: Sinjeur Tourniput, niet al te veel rumoer in mijn woning.

Heeft hij dat gezegd, zei Patakés.

Door het raam verscheen nog het park in den eindloozen, droevigen schemer. Generaal Patakés drentelde en pufte rookjes. Zijn stramme gestalte stapte langs de schrijf-schrijn, tot aan de spokende rijen der boekenruggen en weêr naar het venster, als van tralies tot tralies.

Wat waart gij van morgen doende? vroeg hij.

Aan het beschrijven, hier, zei Tourniput.

Patakés humde.

Het telkens aanraken derzelfde plek, hervatte hij langzaam, is zonder twijfel afmattend... en erkend moet worden dat Rêvard niet van ijdelheid ontbloot is... Van vleien kan vleien komen...

Tourniput's oogen keken groot of werd hij inwendig ontstoken; de tred van Patakés dofte zacht...

Ik zou het gezicht wel eens willen zien van mevrouw Dorinde, schoot de stem van Tourniput op, wanneer zij ons zoo hoorde praten.

Mevrouw Dorinde bestaat niet, zei Patakés, plotseling zoo hard als de pit in een pruim is.

Ik heb haar nog gisteren gezien, riep Tourniput, ten minste....

Wanneer ik zeg bestaat niet, zei Patakés, dan zeg ik bestáat, dan zeg ik bestáat niet voor óns; voor hém bestaat wat hij liefheeft. En dat kan veel zijn. Ja, hij is in stáat zelfs óns lief te krijgen.

Tourniput tilde zijn knieën tot zijn kin en schaterde het uit.

Het zal aan mij niet liggen, hikte hij na.

Waarom ook? praatte weêr Patakés, waarom zoudt gij hem niet even voorbeeldig dienen als Lorrijn. Vondt gij reeds een plaatsvervanger voor uw vroeger-zelf?

Kans, zei Tourniput.

Beslis, beslis altijd, antwoordde Patakés, achter Lorrijn paste Tourniput; achter Tourniput past een andere, en achter dien andere weêr een Tourniput, en zoo voort en zoo voort.

Merci, zei Tourniput.

Het gaat rond, vervolgde Patakés, een schemerig gecirkel makend met zijn pijp, rond gelijk een wiel. Maar al zijn wij geen wiel-makers in de werkelijke beteekenis des woords, toch weten wij dat de sterkte des wiels afhankelijk is van de kracht der spaken. En dat daartoe een deugdelijke houtsoort is noodig. Hóud dát voor oogen bij de keuze uwer medestrijders. Wij willen toch allen, is het niet waar? de regeering verzekeren van onzen heer Zebedeus?

Tot in lengte van dagen, ijverde Tourniput.

Wel, hoor eens aan, praatte Patakés, volkomen nu uit het duister, en hoe gij u alreeds op uw plaats weet te houden.

De Bijlagen worden vervolgd.

Inleiding tot Dante's hemel door Hein Boeken. Tweede gedeelte[1]. De Hemel-Sferen.

I.

De afstraling der Gods-Idee over Engelen en Heiligen, door alle hemel-sferen tot op de Aarde, is gelijk aan de uitstraling der Ikheid door alle vermogens en lagen der Ziel tot op het sterfelijk lichaam.

Er zijn dus twee vaste punten in het Heelal en twee in den mensch, aan elkaar over gesteld.

In het Heelal: de Aarde en de Godheid.

In den Mensch: het Lichaam en de Ikheid.

II.

In den hemel is de ziel gescheiden van het lichaam, maar zij wacht de hereeniging ermede door de weder-opstanding des vleesches.

III.

In den hemel gelden niet meer tijd en ruimte. Voor de beelding echter van alles wat in den hemel is en gebeurt, is de indeeling in tijd en ruimte onmisbaar. Vandaar dat alles wordt voorgesteld naar tijd en ruimte gescheiden te zijn.

IV.

De negen hemel-sferen bewegen zich om heur mid-punt, de Aarde, met te grooter snelheid al naar mate zij verder van dat mid-punt verwijderd zijn.

1) Vervolg en Slot van N. Gids, Jan. 1910, pag. 68.

De negen engel-kringen, zich bevindend buiten de negen hemel-sferen, in het Empyreum, bewegen zich om hùn mid-punt, God, met te grooter snelheid al naar mate zij dichter bij hùn mid-punt, God, zijn.

In die zelfde mate voelen ook beiden, hemel-sferen en engelkringen, grootere begeerte tot God: dóór die begeerte bewegen zich beiden.

Evenzóó de ziele-vermogens: zij zijn in snellere en krachtige werkzaamheid, al naarmate zij verder van het lichaam en dichter bij de Ikheid, minder onderworpen aan de driften des lichaams, meer onderworpen aan de bevelen der Ikheid, zijn.

De zielen, die zich in den Hemel aan Dante vertoonen, hebben geene menschelijke gestalte, behalve in de Maan, als zijnde de laagste nog niet geheel verhemelde sfeer, èn in het Empyreum, waar de heiligen weder de Gestalte hebben gekregen.

V.

De sfeer, die geen sfeer meer, de ruimte, die geen ruimte meer is, die, waarin God zich bevindt, is de hemel des Vuurs, het Empyreum: zij omgeeft naar binnen de negen andere sferen, maar is naar buiten onbegrensd. Zij staat zelve stil, maar doet allen bewegen in begeerte om tot haar te naderen.

Zij staat bij den mensch gelijk aan die laag, welke leeft onder 't onmiddellijk bestuur van, in de onmiddellijke gemeenschap met de Ikheid en de diepste onbewustheid.

VI.

In het Empyreum wonen de engelen, die God in negen kringen omkringen, en daaròndèr de heiligen, die als in een amphitheater gezeten, de hemel-roos vormen. De Engelen en Heiligen kunnen echter ook naar andere sferen afdalen. Waarom de ééne dit soms wèl, de andere soms niet doet, in dit vraagstuk màg de mensch zich niet verdiepen. Hiermede wordt voorgoed de weg afgesneden aan alle haar-kloverij over den Vrijen Wil, die toch altijd onvruchtbaar is. Gelooft de mensch niet aan zijn vrijen wil, dan is alle leven en handelen onmogelijk gemaakt. Zulke haarkloverijen kunnen dus nog Gode, noch aan het Geweten welgevallig zijn.

VII.

Aan de binnen-zijde van het Empyreum, d.w.z. dichter bij het midpunt, de Aarde, beweegt zich de buitenste of negende sfeer, de kristallijnen hemel of Primum-Mobile. Zij is het eerste lichaam dat beweegt, van waar de beweging zich voortplant op de overige sferen. Zij is gansch effen licht zonder onderscheid van deelen; toch is zij als eerst bewogene en bewegende, de wortel van den tijd. Zij gunt het beste uitzicht naar de diepten omhoog en daarbuiten op de Godheid, naar de diepten omlaag, op alle de planeten en op de Aarde zelve.

Onnoodig bijkans te zeggen welke laag der ziel hierin wordt verzinnelijkt: die der eerste bewustwording, ziende in de zelflichtende diepten daar binnen, ziende in de verlicht wordende diepten daarbuiten.

VIII.

Binnen den hemel van krisstallijn is de sfeer der vaste sterren.

Deze sfeer verzinnelijkt die vaste grondslagen van het zieleleven, die de mensch heeft in zijn aard en aanleg en in zijn geloof. De aanleg van elk mensch wordt vooral verbeeld door dat teeken van de Dieren-riem, waarin de Zon bij elks geboorte stond. Zóó komt het dat ook juist de Tweelingen het teeken zijn waarin Dante, die den 16 Mei geboren was, haar nadert.

Wanneer Dante in deze sfeer is, vertoont zich hem ook het eerst de Godheid onmiddellijk en niet weerkaatst. Hier dalen tot hem af Christus, hoewel slechts als een licht, vertoevend achter eene wolk, en Maria als een licht, door den engel Gabriël, in den vorm van een licht-krans, gekroond.

Hier doet Dante belijdenis van zijn geloof, daarover ondervraagd door Petrus. Hier geeft hij verklaringen over de barmhartigheid ondervraagd door Johannes, over de hoop, ondervraagd door Jacobus.

IX.

Tot deze diepste gronden des ziele-levens daalt of stijgt de mensch langs de ladder, die opstijgt van Saturnus.

Saturnus is de planeet der Beschouwing. Zijn kleur is wit

en koel. Er wordt niet gezongen. Hierdoor is hij in scherpe tegenstelling met de lagere planeten, waar alles is muziek en lofzang.

X.

Tot Saturnus was Dante gestegen uit Jupiter, de sfeer der rechtvaardige heerschers en dus ook van den wèl gerichten Wil, die zich uit in het handelen. Zijn kleur houdt het midden tusschen de witheid van Saturnus en de roodheid van den wederom een trap lageren Mars. De zielen - als lang gerekte, ver strekkende vogelvluchten - formeeren er te zamen de gestalte van eenen Adelaar, zinstaal des Heiligen Roomschen Rijks.

XI.

De planeet Mars heeft de roodheid van bloed, Hier wonen de martelaren en strijders voor het geloof, wier lichtende zielen daar een ontzaggelijk kruis vormen.

Als onderdeel van 's menschen ziel genomen, is deze de planeet der hartstocht, maar ten goede geleid, van de strijdbaarheid en van alle edele driften.

XII.

Tot de vurigheid van Mars was Dante opgestegen uit de lichtheid der zon. De zon is de woonplaats van degenen, die zien met helder inzicht in het wezen van God en de wereld: de godgeleerden en kerkvaders. Lichtende rei-dansen worden door dezen uitgevoerd.

Voor de ziel is dit de sfeer van het helder inzicht; zijn de dansen de schoone, zich in en afwikkelend gedachten-combinaties.

Men lette wèl dat eerst dit inzicht voert tot het vuur en het hartstochtelijk geloof van Mars en niet omgekeerd.

XIII.

Maar tot alle deze hoogheid, hierboven aangeduid, hoogheid van inzicht, van heiligen hartstocht, van machtigen zich zelven en anderen beheerschenden wil, van hemelsche beschouwing, geraakt men niet zonder door te gaan door het zoete licht van Venus, de

avondstarre, die tot het minnen troost, de planeet der verliefden. Dat Dante zooveel schoons daarvan te zeggen weet, van haar zelf en haar bewoonsters en bewoners, kan niemand benieuwen, die maar iets van Dante weet.

XIV.

Tot Venus kwam hij van Mercurius. Hier staat hem Keizer Justinianus te woord, die hem konde doet over de bestemming, waaraan het Romeinsche Rijk heeft voldaan n.l. door het voltrekken van Gods wraak op den Mensch in Christus voor Adam's overtreding; op de Joden voor het kruisigen van Christus; en door het verspreiden van het Christendom. Deze planeet is dus de sfeer van den wèl uit roemzucht maar toch edel handelenden mensch.

XV.

De Maan is de planeet, die het dichtst bij de Aarde is, het meest verwijderd van de Godheid, en ook, zooals de vlekken er op bewijzen, niet overal in staat het licht der Godheid te weerkaatsen.

Zij wordt bewoond door degenen, die niet gansch en al gedaan hebben, wat ze zouden hebben willen doen indien hunne zielskracht volkomen aan hunne bedoeling hadden beantwoord, getuige de Non, die door geweld gedwongen het klooster en haar gelofte moest in den steek laten en in den echt treden.

Als ziele-sfeer is het dus die der goede bedoelingen, die echter, niet gansch en al onder het beheer der Ikheid staande, niet tot volkomen werkelijkheid worden.

XVI.

Hoe Dante, de kracht tot stijgen schept uit Beatrices oogen, die op hunne beurt hun kracht scheppen uit het licht der zon, dit wordt ons terstond na den aanhef, in den eersten zang van het Gedicht ‘de Hemel’ zinrijk verteld.

Februari-middag in 't woud door Hein Boeken.

't Is nu geen meenens - o wat staan ze stil,
De zon doet ook haar best niet, 't zijn maar glansen,
Die flauwtjes scheemren achter wolken-schansen,
't Is of hij suft, de macht'ge Zonne-wil.

Toch zijn er groote dingen weer op til,
't Is maar een rusttijd nu vóór 't wilde dansen,
Den fellen strijd met hachelijke kansen
Van wind, weêr licht - dies staan de boomen stil.

Maar stil-staan, och! dat doen ze ook in den zomer,
Ook in den winter, och ja te allen tijd,
Toch welk verschil, ook voor zoo'n den, zoo'n droomer -
Al houdt hij 't zelfde pakje, ook bij 't joleit,
Den ridder-strijd, daar de andren zich begroenen,
Van 't fijner slag, gravinnen en baroenen.

27 Febr. 1910.

Boschleven.

I.

Voor Leo en Tine.

De vreemde geluidjes in 't bosch,
Krakende takjes, vallende blaren
't Luwtje dat door 't hoog hout gaat gevaren
't Glijden der stappen, op 't glad-droge mos
Hoe leeft 't àl frisch in mijn held're gedachten
Zoo klaar is mijn hoofd, waar de wind lang om speelde
't Zonlicht liet achter mijne oogen, een zachte
Tint'ling van kleuren één lichtende weelde.

II.

Ontroerend hoorngeschal des avonds in 't wijd woud
Wanneer door 't dicht geblaart' nog dringt 't warm zonnegoud
En de verschrikte vogels fladd'rend takken vluchten,
Als duizenderlei vreemde ontwaakte woudgeruchten
Maken de lucht rumoerig en mysterievol...
Een laat konijntje snelt naar zijn verholen hol
'Wijl als een diepe snik, het triest geluid blijft zwerven
En flauwend in 't geblaarte verre lijkt te sterven.

JULES SCHüRMANN.

Weemoed.

Weemoed wat wilt ge toch
Moet gij dan altijd nog
Schreien in mij?

Zal steeds een oud verdriet
Mind'ren, maar sterven niet,
Schrijnen in mij?

Waar mij het leven bracht
Voelde ik de weemoed, zacht
Ruischen in mij

In alle mijmering
Wist ik herinnering
Immer nabij.

Zal ik dan nimmer meer
Voelen de vreugde wêer
Bruisen in mij?

Ach! door die droefenis
Dat donk're weemoed is
Bij mij, nabij...

JULES SCHüRMANN.

Literaire kroniek door Willem Kloos. (Over ethica in de kunst.)

Een overigens welmeenend kritikus in een onzer groote dagbladen heeft mij, kort-geleden, het verwijt willen toevoegen, dat ik, in mijn letterkundige beschouwingen, wel eens ‘polemiseer’. Daar ik mij nu bewust ben, een sterken afkeer van polemiek te hebben - ik houd haar voor een weinig-doeltreffend, lager soort werk en heb er mij dus slechts éénmaal in mijn leven, nl.: in die malle Julia-brochure, aan schuldig gemaakt - kan het goed zijn, hier even, in preciese woorden, de beteekenis uiteen te zetten van dat op mijn kritieken in 't geheel niet passende woord. Want dan zal daar voor ieder onbevooroordeelde uit blijken, dat de geachte recensent, in de jagende haast van zijn journalistisch werken, ‘polemiek’ heeft gezegd, maar ‘karakteristiek’ bedoelt.

‘Polemiek’ toch komt van het Grieksche ‘polemos’ dat oorlog beteekent, en onderstelt dus noodzakelijk een vijandelijke bedoeling, een subjectieve antipathie in den recensent, die er zich van bedient. Polemiek is uit den aard der zaak innerlijk een beetje lyrisch en persoonlijk: maar persoonlijke lyriek - ik zeg het heel ernstig - is, in mijn kritieken, altijd verre van mij geweest. Het eenige, waar ik aan denk, als ik boeken of uitingen beoordeel, is de bevordering van het welzijn der Hollandsche literatuur, en als ik, daaronderdoor, in de noodzakelijkheid kom, om andren te weerleggen of te kritiseeren, daar ik de overtuiging heb, dat hun theorie of praktijk onze letterkunde van den wal in de sloot zou helpen, geschiedt dit, van mijn kant, zonder eenigerlei hatelijke gezindheid steeds. En als ik vechten móet, hak ik nooit polemisch op menschen, daar deze mij feitelijk koud

laten, al wil ik wel eens gemoedlijk over hen schertsen, maar tref ik, als wezenlijk kritikus, verkeerde beginselen of toepassingen alleen.

Ja, zoozeer betracht ik altijd de objectiviteit, dat ik zelfs een paar mijner medeliteratoren, wien ik indertijd de nietswaardigheid van enkle hunner letterkundige voortbrengselen onder het oog heb moeten brengen, en die, daarover verbolgen, mij nog telkens te lijf gaan of laten gaan, rond-uit blijf prijzen, waar ze iets wezenlijk lofwaardigs doen, zonder er mij aan te storen, hoe ze, in hun gekrenkte ijdelheid, mij hebben aangekeft.

Zoo heb ik bijv. in onze Januari-aflevering een boek van v. Eeden, dat zeer sterk werd afgekeurd, zelfs door schrijvers, die ik bewonder en hoogacht, omhoog willen halen uit die geenszins verdiende radicale neersabeling, en heb ik het gezet op de plaats, waar het, vind ik, goed recht op heeft.

Hadde ik polemische neigingen, voelde ik mij ook maar eenigszins gehinderd door de dwaasheden, die de àl kritisch inzicht missende Van Eeden links en rechts over mij in den wind strooit, ik had mij voorwaar wel aangesloten bij Herman Robbers, vooral daar deze niet per sé ongelijk in zijn fellen afkeer van De Nachtbruid heeft. Maar de bloedrijk-gezonde, fijn-natuurlijke schrijver van Annie de Boogh en zoovele andre prachtige boeken, werd m.i. al te sterk afgestooten door één enkel psychisch element in v. Eedens boek. Het geëffaceerd-getinte en dus onzekere, het vaag-aangegevene, halftoon'sch-vleiende, met een wrang-flauwen nasmaak, het als-slangachtig-glijdende, en soms zacht-scherp-prikkende, waarbij men een gevoel krijgt, als wreef men met de hand over iets week-koud-schuivends, heb ook ik er gemerkt, en het was mij, evenals aan Robbers, antipathiek. Maar dat griezelige, dat eveneens in ‘Van de koele meren des Doods’ werd gevonden, moet den kritikus niet ongedurig maken, zoodat hij het hoofd afwendt: neen, men moet er, in geestelijken zin, met resolute tanden doorheen bijten, totdat men de psychische kern te pakken krijgt. Want die is er wel zeker bij v. Eeden, in tegenstelling tot zijn leerling en navolger Borel, wiens werk, naar het uiterlijk, zich precies zoo voordeed, alleen maar armer en slapper en veel glibbriger nog; daarachter, in het binnenste van den dekadenten faiseur van ‘Het Jongetje’

en ‘Het Zusje’ gaapte een holle ruimte: hij deed van Eeden's vormen na, maar verder was 't een schijn, omdat hij psychisch een inhoudslooze was.

Wat in Borel geheel ontbrak, het waarachtig-levend psychische, is bij v. Eeden zeer stellig wèl aanwezig, maar, ongelukkig genoeg, is deze laatste tegelijkertijd een te weinig uitingskrachtige geest, een te flauwtjes-artistieke, om wat er in hem zit, geheel op te kunnen laten groeien tot scheppingen van heerlijk-sterke, plastisch-levende, eeuwige kunst. Of misschien ook wel doet een onschuldige, maar voor zijn waarachtig kunstnaarschap hoogst-gevaarlijke, innerlijke ijdelheid hem te spoedig tevreden zijn met wat er uit zijn pen vloeit, en komt dus alles, bij hem, een beetje als in-embryo op 't papier.

Van Eeden is wèl een door iets suggestief-harmonisch', iets prettig-evenmatigs voor vele menschen aangename, maar geenszins een machtig-diepe, autochthone, uit eigen grond al zijn sappen zuigende, in de volheid van zijn kracht heerlijk-zeker staande geest.

Hij is noch een wezenlijk realist, noch een scheppend visionnair, die zijn sterke werklijkheidsgezichten, of stil-prachtige verbeeldingen zou kunnen opstooten in de wereld, zoodat alle menschen er verrukt naar omhoogzien, maar een soort van eklektisch talent, dat van het eene wat neemt en van het andre wat, ook van dingen, die oorspronkelijk niet aan hemzelf behoorden, en die zóó, met gelukkige kunst en knap verstand, vaak geheelen weet te maken, die wel nooit diep-pakkend aangrijpen, maar waar uit toch, als men van dit en dat afziet, en niet méér verwacht van den schrijver dan waartoe zijn betrekkelijk weinig expressief talent hem in staat stelt, om te geven, rustig-aangenaam bij toeven laat. Doch juist omdat zijn werken geen spontane, door-en-door echte scheppingen zijn, omdat er zooveel berekening van 't verstand bij in 't spel komt, treden de mindre daaglijksche eigenschappen van den auteur-zelf, die onwillekeurig tot de vervaardiging bijdroegen, zijn grappige bemoeizucht en eigendunklijkheid, zoowel als zijn wel een beetje dubbelzinnige levenshouding, er soms zoo onprettig-duidelijk in te voorschijn en stooten den eenigszins vluchtigen lezer, die geen tijd of lust heeft, om tot het echte, de blijvende essentie van v. Eeden's

kunst door te dringen, even sterk af als een Tartuffe-Nurks-redivivus óók zou doen.

Ik verdedig hier, zooals men ziet, v. Eeden's echte kunstenaarsgaven en dus zijn innerlijk menschzijn, dat wezenlijk niet zoo scherp-bitter is, als het zich soms voor wil doen, tegen alle snelle beslissers, die hem alleen maar naar enkle zijner uitvallen beoordeelen en niet dieper willen kijken, dan tot zijne, door menschlijke oneenvoudigheid - ik moet het bekennen - soms vreemd aandoende schors.

In ieder mensch kunt gij wel iets goeds vinden, als gij maar te zoeken weet, zegt het oude, wijze spreekwoord, en zoo is het ook bij hêm.

Gelijk méér menschen, is hij, tot zijn ongeluk, geboren in een prachtigen tijd, als de onze, maar waarin hij niet heelemaal thuis behoort, omdat men thans hoe langer hoe meer een hekel aan alle halfheid krijgt. Wij hebben hééle menschen noodig, die volledig weten wat zij willen, en niet iemand, die met één oog lonkt naar het socialisme, terwijl het andre, in den spiegel, naar zich zelven kijkt, geen mensch, die met zwarte letters op 't papier laat drukken, dat hij weer in een God gelooft, terwijl hij, met zijn andre hersenhelft, schijnt te denken, in elk geval zóó handelt, dat hij zou moeten gaan denken: ‘Zóó heel zeker van 't bestaan van God ben ik toch eigenlijk niet: want anders zou ik wel rechtvaardiger en deemoediger tegenover mijn medemenschen zijn, en mij niet een hoogmoedig-afkeurend oordeel aanmatigen over al mijn tijdgenooten, onder wie ik, op dit oogenblik, toch zeker niet een der grootsten, noch puurst-meenenden ben. Want ik ken mijzelf, en weet dat ik nooit geheel en al mijzelf ben geweest. In mijn denken was ik dat niet en evenmin in mijn kunstenaar-zijn. Mijn werken zijn, wat de beelding er van aangaat, afhanklijk van Duitsche en Engelsche voorbeelden, terwijl zij geheel Engelsch zijn, wat het gedachteleven betreft. Laat ik dus blij zijn met den roem, dien ik heb gekregen, ja trachten wil ik, mij dien hoe langer hoe meer waardig te maken, door vriendlijk en vooral eerlijk gestemd te zijn jegens mijn medemenschen, wien ik eveneens dikwijls veel heb te danken, en daardoor als een oprechte staand in de oogen van de Godheid, in wie ik zeg te gelooven, en die mij eens richten zal.’

Zóó, ongeveer, zou Van Eeden moeten denken van tijd tot tijd, indien hij waarachtig-geloovig en dus van zichzelf meer afziend geworden waar. Maar in strijd met dat alles, en als nieuw bewijs voor zijn halfheid - zijn mond zegt: ‘Ja, ik geloof!’ terwijl zijn hart van ‘neen’ klopt - is hij nu weer in Antwerpen, op het spreekgestoelte, zijn gemoed gaan luchten over De Nieuwe Gids en de moderne Hollandsche letterkunde, of liever over de menschen, die die letterkunde zijn. Weet gij, Nederlandsche kunstenaars, wat volgens dien vlotten causeur aan u allen ontbreekt? Is het talent, gevoel, gedachte? Waarschijnlijk niet, want die kan men niet verliezen, als men ze uit zichzelf, en *niet* door suggestie van anderen heeft. Neen, wat, volgens hem, de moderne kunstenaars missen - houd u vast, o, gij allen! - is de ethica, het ethische, of hoe men 't noemen wil. En daardoor komt het, dat gij nooit zoo groot en onsterflijk kunt wezen als de sprekerzelf, die, de eenige onder zijn kollega's, in leven als in werken altijd ‘ethisch’ is geweest. Is 't niet, wanneer men den welbekenden auteur der ‘Grassprietjes’, met zulk een zalving, hoort schimpen op al zijn tijdgenooten, als leefde weer voor ons òp de zalige dominé Zwavel, oreerend over uitverkiezing en verdoemenis?

Zie, nogmaals, ik polemiseer hier volstrekt niet tegen Van Eeden: ik word niet zijn vijand, al zou hij zijn heele leven doorgaan, zooals hij telkens probeert, om ons te beschuldigen en te verkleinen, ja, uit te schelden: als men eenmaal aan de kalmere helft van de honderd beland is, ziet men al dat gedraai van een onrustige natuur, zooals hij er een te wezen blijkt, met rustige belangstelling aan, van uit de hoogte, en voelt zich opgewekt, omdat men weet, dat men, in tegenstelling tot zoo'n onzekeren heen-en-weer-schuiver, nog alles kan blijven beâmen wat men in vroeger tijd schreef. Een ernstig mensch gaat wèl vooruit: hij wordt wijzer door het leven, breeder en bewuster, maar omdat hij nooit iets opschreef dan wat hij wezenlijk, tot in zijn diepste Zijn, meende, loopt de lijn van zijn denkleven logisch door, en raakt hij nooit in flagrante tegenspraak met wat hij vroeger heeft gezegd. Van Eeden echter, de stemmingsmensch, die nooit objectief kon zijn, zegt telkens weer iets anders, al naar het toevallig in hem opkomt, en is dus een zeer onbetrouwbare gids.

Inderdaad, men gaat niet te ver, als men volhoudt, dat Van Eeden hier voor het luchtig naar hem luisterende Antwerpsche publiek heeft staan te spelen met frases, met willekeurige beweringen, die hun aanknooping alleen in zijn eigen hersens kunnen vinden, maar met de levend-bestaande werklijkheid in strijd blijken te zijn. Wat hij in Holland moeilijk meer kwijt kan raken, omdat de meeste ontwikkelden hem hier doorgrond hebben, daar tracht hij nu onze broeders in het Zuiden meê te pakken, die natuurlijk van de wezenlijke literaire toestanden en opvattingen hier te lande slechts tamelijk oppervlakkig op de hoogte kunnen wezen, en die dus, wanneer een bekende menheer, met een minzamen glimlach en beschaafde gebaren, hun een onjuistheid over zijn eigen land komt verkondigen, daar eer dan de Hollanders-zelve de dupe van zullen zijn.

Laten wij hier dus even in 't kort onderzoeken - het is wezenlijk de moeite waard, ook voor sommige Noord-Nederlanders, nu van Eeden zoo heeft doorgedraafd - 1° wat kunst is en wat ethica, en hoe deze twee tot elkander hebben te staan; 2° of er aan de Hollandsche kunst van heden wezenlijk geen ethisch beginsel ten grondslag ligt.

Ieder zal 't erover eens zijn, dat deze twee levenssferen, de kunst en de ethica, elkander in elk geval niet volkomen dekken, omdat die der laatste er eene is van het beginselvaste beschouwen en handlen, dus van het kalm redeneerende bewustzijn, die der andre daarentegen eene van 't naïeve, spontane, levensvol-scheppende, welke reikt met haar wortlen tot in de diepste onbewustheid der menschelijke ziel. De macht, die kunst voortbrengt, is er dus eene, om zoo te spreken, van eerste instantie, die tegelijk met den mensch-zelf geboren wordt: het ethische element daarentegen, in zijn wezen, wordt ons door opvoeding of leering later bijgebracht. Nu kunnen de bewuste elementen van 's menschen rijper, volwassen-geestlijk leven natuurlijk in zijne kunst terug gevonden worden - het reëele wordingsproces der kunst behoeft lang niet altijd zoo eenvoudig te zijn, als men vroeger wel eens gedacht heeft - maar tot de waarde der kunst, als kunst beschouwd, als uitstorting van het diepste wezen des kunstenaars, doet de bijvoeging van die meer aan den buitenkant liggende, want door het redeneerende bewustzijn gevormde ingredienten in geen geval

in gunstigen zin iets af. Neen, integendeel kunnen die tijdelijke, toevallige bestanddeelen, die niet stammen uit het naieve, onbewuste, diepst-psychische Wezen des kunstenaars-zelf ontzachelijk veel kwaad doen aan de waarde der kunst als kunst, als zij namelijk niet geheel zijn ondergedoken van uit hun oorsprong, de stellige redeneering, tot diep in het eigenlijke gevoelswezen des schrijvers, en zij zich dus niet hebben vereenzelvigd met, geen deel zijn geworden van de innerlijk-levende menschelijkheid van den artiest. Die éénwording nu van het ethische met den kunstenaar kan alleen geschieden doordat deze de zijn leven richtende beginselen, waartoe hij is gekomen, zoo innig-diep gaat voelen als absolute waarheden, dat hij hen met zijn bewustzijn, om zóó te spreken, los kan laten, en uit het oog verliezen, omdat zij uit eigen beweging in zijn binnenwezen doorwerken, zonder verder toedoen van zijn weten of zijn wil. Zij worden zoodoende de saamstellers en in-ordehouders van zijn innerlijk Zijn, en doordringen en kleuren alles wat hij naar buiten laat merken, zoowel als datgene wat binnen in hem blijft.

Op die manier worden de principes de voor den bezitter-zelf niet scherp-afgeteekende achtergrond van zijn denken en handlen, en spreken, want zij blijven in de schemering, schoon zij de krachtdadig-stuwende motoren van al zijn uitingen zijn.

Zulke kunstenaars-menschen echter, bij wie de ethica zoo algeheel tot een onbewust-gewordene, integreerende factor van hun innerlijk leven is geworden, zijn er niet vele in de letterkundige geschiedenis aan te wijzen en slechts bij enklen der allergrootsten en alleroudsten, Aischulos en Sophokles, bijv., zijn ethica en leven en kunst inderdaad kunnen worden onscheidbaaréén. Bij Euripides echter, die Sophokles' jongere tijdgenoot was, gingen ethica en kunst reeds meer apart staan.

Bij de twee oudere tragici leek de ethica het vleeschgeworden Woord, denk maar eens aan de Antigone of den Prometheus; bij Euripides, evenwel, diende zij veeleer als een kruiderij bij den maaltijd, wat hem wel nader bij ons, modernen, brengt, maar hem tevens een kleiner dichter dan de twee andren doet zijn. En na hem bleef dat zoo doorgaan, dat niet plastisch worden der ethica, dat naast elkander in één kunstwerk opstaan van levende kunst en ethische redenatie, zoowel in de Alexandrijnsche als in

de Romeinsche literatuur. In de Middeleeuwen echter ziet men door het genie van sommige groote Christelijke dichters, vooral van Dante, de volledige eenheid van kunst en ethica weer triömfeeren, en wordt er, ook nog door ons, met instemming en blijde bewondering begroet.

Maar in de moderner tijden eindlijk, toen de eenheid van het geestlijk-leven, voor-allen, zooals die vroeger steeds bestaan had, plaats begon te maken voor een grootere verscheidenheid van meeningen en inzichten en er dus strijd over ontstond tusschen de menschen onderling, welk inzicht van alle, die er opkwamen, het meest juiste heeten moest, toen ging, als noodzakelijk maar treurig gevolg van dien tweespalt, de voor de schoonheid der kunst onmisbare volstrekte eenheid van haar en de ethica gaandeweg vermindren: de ethica, ofschoon zij nog bij dezen en genen dichter uit de kunst bleef spreken, deed dit toch, hoe langer hoe meer, afgescheiden van de schoonheid, en zij trad om zichzelf te beter te kunnen handhaven tegen alle andre met de hare strijdige inzichten, op zichzelf staand, in het kunstwerk, en abstract-redeneerend op. Wij zien dit bv. in Milton, wiens Paradise Lost zeker een nog machtiger indruk zou maken, dan het thans vermag te doen, indien de groote dichter die het schiep, in een meer met zichzelf éénzijnden tijd waar geboren, en dus niet telkens den bewusten aandrang, want de noodzaak, had gevoeld, om in het gedicht zelf, bij monde zijner figuren, zijn eigen ethisch, d.i. hier godsdienstig, standpunt te verklaren en staande te houden, tegenover de andre helft der wereld, die er zich vijandelijk toe verhield. Maar toch, en dit is wel het sterkste bewijs, dat Milton een ontzachelijk dichter moet heeten, weet hij, tot zelfs in zijn stugste redeneering, nog een suggestieven toon te leggen van stevig-strenge maar kalm-schoone hoogheid, die den andersdenkenden, volwassenen lezer, al wordt hij niet overtuigd, eerbiedig luistren en berusten doet. Na Milton scheidden kunst en ethica zich nog verder van elkander af, al bleven zij samen wonen onder der dichtkunst dak. Om van Pope niet te spreken voor wien het ethische, als men het in dit geval nog zoo noemen mag, vooral was geworden tot iets maatschappelijk-menschelijks, - bij Cowper kwam het ethische óók sterk naar voren, doch wel wat tot schade van den eigenlijken dichter, den gemoeds- en

verbeeldingsmensch, die er óók in hem school, en van tijd tot tijd, tusschen het effene geredeneer door, naar buiten dringen kwam. Want hij miste te veel, omdat hij een kleiner kunstenaar was, den indrukmakenden toon en klank van den grooten Milton, die daarmede zelfs theologische disputen tenminste tot iets aanhoorbaars te maken wist. Tusschen twee haakjes: het komt er in waarheid, voor het dichterlijke van een dichtwerk, volstrekt niet op aan, wàt de dichter gaat zeggen, en of dat zus of zóó is, en dit of dat te kennen geeft, maar wel of er uit het suggestieve van zijn toon, uit het overweldigend-gevoelde en voelen-doende van zijn zegging, blijkt aan den lezer, dat een waarlijk-groote, want machtig-muzikale, de dingen diep doorvoeld hebbende geest tot hem spreekt. Zóó een nu was Milton, maar Cowper, de arme Cowper, met zijn melancholischen aard en zijn somber einde, had, zooals ik zeide, van die eigenlijk-dichterlijke gaven veel minder, al is hij als denker stellig beter, want dieper en fijner-peinzend, minder naïef oermenschachtig dan Milton geweest.

Deze opmerkingen over Cowper en Milton, die, op eigen wijze, het algemeen-erkende gevoelen over die twee dichters ontvouwen, zijn een mathematisch-zeker bewijs, dat de waarde van een dichter geenszins kan bepaald worden naar de belangrijkheid en waarde van zijn denken, maar naar zijn zuiver-dichterlijke kwaliteiten, naar de gevoeldheid, de gezienheid en gehoordheid, kortom naar de schoonheid zijner verzen alleen.

Dit ter inlichting van minder-onderzocht en overdacht-hebbende literatuurbepraters, zooals de heer Van Eeden er óók een is. Cowper denkt fijner en verstandiger dan Milton, schoon in een overeenkomstigen geest met deze, en toch is hij als poëet zeker de helft zoo klein, alleen omdat de muziek en de verbeelding, die in zijn ziel leefden, blijkens zijn verzen, even zooveel malen geringer zijn geweest.

Na Cowper kwam Wordsworth als ‘ethisch’ dichter, en is als kunstenaar stellig grooter dan zijn voorganger, doch dit ook al weer geenszins door de rijkere ontwikkeling der ethische beginselen, die er zeer zeker in zijn werk valt te bespeuren, maar uitsluitend omdat zijn verzen door hun gang en toon, hun voorstellingskracht en sporadische naïefheid meer ons intiemste

Wezen raken dan die van Cowper vermogen te doen. Want, och, de gedachte, het ‘ethische’ erin, dat komt bij beide dichters, in essentie, op hetzelfde neer. 't Is de ethica van de leer der Engelsche Kerk, die bij den een zoowel als bij den ander, sterk naar voren komt in hun gedichten en een niet onbelangrijk gedeelte ervan voor den anders-denkenden Nederlander-van-heden hoogstens curieus, maar in geen geval wezenlijk-dichterlijk doet zijn.

En hoe zou het ook anders kunnen? Want de ethica, waar Van Eeden zoo meê op beweert te hebben, waar hij al het andre, zelfs in de dichtkunst, voor weg zou willen gooien, is niet iets eeuwig-vaststaands voor alle volken en tijden, maar wisselt voortdurend door de eeuwen, neen, door de geslachten heen. De gewone ethica van de Grieken b.v. met haar zeker eerbiedwaardig-eerlijk beleden grondbeginselen van het recht is aan de zijde van den sterkste, het leven moet genoten worden, en andre ons nog vreemder klinkende uitspraken, is stellig natuurlijk-menschlijk, maar wordt thans, in theorie tenminste, als onwaar beschouwd. Men noemt dat thans barbaarsch, maar vergeet dat die oude Grieken tenminste eerlijk uitkwamen voor wat zij meenden: zij waren zuivere menschen uit één enkel stuk, bij wie theorie en praktijk met elkander sloten, terwijl in den lateren tijd, onder den opgelegden dwang der idealistische, praktisch-onuitvoerbare theorieën van onzen godsdienst, de mensch, behoudens schaarsche en lofwaardige uitzonderingen, zich genoodzaakt voelt, heel anders te spreken als hij denkt en doet. En zóó is die tweeslachtigheid, die de Grieken misten, den lateren tot een tweede natuur geworden, dat de allermeeste menschen er zich zelfs niet van bewust worden, hoezeer hun idealistisch spreken en hun realistisch willen en handlen met elkander in onverzoenbare tegenspraak zijn.

Wij zijn dus, door het onderzoek van het werk eeniger nieuwere ethische dichters, moeten komen tot de slotsom, dat de ethica die dichters niet alleen niet grooter heeft gemaakt, dan zij uit zichzelf, als puur-mooi-psychische kunstenaars reeds wezen zouden, maar dat integendeel die toegift van ethische leering hun verzen in sterke mate heeft ontsierd en tot een korterdurende geniet-

baarheid gedoemd. Want dat ethische element in hun werken bleef wezenlijk, in de nieuweren, een louter bijvoegsel, een apart-staand aanhangsel van zedekundig-betoogende redenatie, zonder te worden tot echt levend en plasticeerend sentiment. Een volkomene eenheid toch van kunst en ethica kon alleen plaats vinden bij een naïef en spontaan en tevens boven al de andre toenmalige volken hoog-uitstaand volk als de oude Grieken, of hoogstens nog bij enkle zeer groote dichters van de onder één onwankelbaar-lijkend idee levende Middeleeuwers, die beiden hun eigen overtuiging voor de eeuwig-ware, eenig-geldende konden houden, omdat ieder dien men sprak, en elk geschrift, dat men opsloeg, niets anders verkondigde als wat men zelf, in zijn jonge jaren, als de waarheid had geleerd.

De dichters van den nieuweren tijd dan ook, die ronduit, in hun werk, den brui gaven aan alle altijd-wisslende en dus twijfelachtige, of door het millioenmaal herhaald zijn, eentonige ethische leeringen, - zoo Keats, o. a, - zijn., - in tegenspraak met v. Eeden's praatjes, verzekerd van een langer leven in den loop der tijden, dan voor hun met verganklijke maximes spelende en die telkens in hun werk te pas brengende tijdgenooten is weggelegd.

Over 500 jaar b.v. zal een dan levende ontwikkelde nog de plastische verbeeldingen en de versmuziek van Keats' Hyperion of het heerlijk-suggestieve, een beetje Thijs-Maris-achtige van Coleridge's Christabel kunnen genieten, terwijl die zelfde later geborene het ethisch redeneerende werk van Cowper, Wordsworth, en andren, halfverveeld zal gaan bestudeeren, zich telkens weer afvragend, onderwijl hij hun stellig uitstekend-bedoelde maar even stellig eenzijdige beschouwingen tracht te benadren met zijn begripsvermogen: ‘Waar had die dichter het over? Wat wil hij mij aan 't verstand brengen? Mij dunkt: al dit abstracte betoog van vroeger over ethische kwestietjes, die thans niet meer aan de orde zijn, doet wèl een beetje vreemd en suffig aan in dezen zoo heel anders denkenden en voelenden tijd.’

Ik geloof, dat ik hier den lezer uit de geschiedenis-zelve duidelijk heb gemaakt, dat het ethisch-doen, in zijn dichtwerk, van een modernen, dichter dezen in geen geval de onsterflijkheid verzekeren kan. Want, bovendien, houden de socialisten, die zich de menschen

de toekomst wanen, maar in elk geval, hoe langer hoe meer, een sterke macht in den staat zullen worden, er niet een vrijwel andre ethica op na, dan die tot dusver voor de ware geldt, en zal er niet, na het socialisme, weer een andre wereldmacht opkomen, die, op háár beurt, een nog nieuwere ethica opstellen zal?

Van Eeden had dat alles moeten bedenken, maar och, hij is zoo weinig objectief: hij draaft maar door op zijn eigen parti-pris en persoonlijke gemoedstemmingen, en houdt dus voor waarheden wat niet meer dan dilettantische bevliegingen van hem zijn. De man, die zijn heele leven door, in tal van werken geschertst heeft met al datgene, wat den meesten andren heilig was, en zich ook op andre wijzen, denk maar eens aan de zeer ònethische daad der Ellen-uitgave, aan de eischen van het redelijke menschlijke gevoel maar zeer weinig stoorde, gaat thans, met een vroom gezicht, als een oud vosje, de passie preêken, en doet zijn medelevenden in den ban, omdat zij niet 'ethisch' zouden zijn! Had ik gelijk, toen ik, in het begin van dit opstel, van v. Eeden's 'dubbelzinnige levenshouding' sprak?

* * *

In het voorgaande heeft de lezer kunnen zien, 1°. dat de ethica, zooals Van Eeden deze in de kunst wil zien aangebracht, de kunst naar beneden haalt en minder waard doet wezen. 2°. dat Van Eeden-zelf, onder al zijn tijdgenooten, een der minstgeroepenen moet heeten om de kwestie van ethiek-in-kunst op het tapijt te brengen, en dat hij dus daar mee zichzelf, harder dan een der menschen, die hij aan durft randen, op het, zich als een heilige plooiend, gezicht geslagen heeft.

Er blijft nu nog over, om eveneens te bewijzen, dat, in tegenspraak met zijn haastig-fel scherp-schimpen, onze nieuwere kunstwerken er wel degelijk een ethica op nahouden, maar eene van eenigszins andere geaardheid, dan die waarmêe hij, met zijn weinige doorzicht, te schermen tracht; de ethica nl., die ik hier in een paar volzinnen ga omschrijven, is de eenige ethica, die behoort bij echte kunst.

Ja, ik moet kort zijn in die verklaring, daar alle zelf-beroeming mij vreemd is, al sta ik natuurlijk met stelligheid in voor de juistheid van alles wat ik zeg.

Het eerste ethische principe van de thans levende schrijvers, van de uitstekendste, wel te verstaan, is om nooit iets te schrijven, behalve datgene wat, naar hun beste overtuiging, waar is, omdat zij van te voren hun onderwerp ernstig hebben waargenomen, onderzocht en overdacht. En het tweede is: om nooit iets te schrijven met een bijbedoeling, met een zus-of-zóó strekking, die uit achterhoekjes van het werk hier en daar voor den dag zou loeren, maar alle stof te nemen en eerlijk weêr te geven, zooals zij door en uit zichzelve wezenlijk is. Kunst moet dienen, niet om de menschen direct-weg wijzer of beter te maken, zooals de filosofie en de moraal trachten te doen: kunst dient in de eerste plaats om de lezers geestlijk-ruimer en rijker en dus gelukkiger te doen zijn. Door de met hun lectuur verkregen ruimte en rijkdom worden de menschen veel beter in staat om verder zelf het leven te doorgronden, te begrijpen en meê te voelen, dan zij, zonder die lectuur, uit zichzelf alleen zouden zijn. Maar de kunstenaar-zelf heeft bij het kunstscheppen daaraan *niet* gedacht: hij wil alleen het volle leven geven van de wereld of zijn eigen psyche, omdat hij op die manier alleen, zoo mooi-onbevangen blijvend, die twee sferen, van het innerlijk en het uiterlijk, vermag te laten kijken, zooals zij waarlijk in hun levendheid er uitzien, en hij zóó werkend slechts, het recht heeft om genoemd te worden een natuurlijk, eenvoudig en eerlijk kunstenaar.

Zie, dat is de eenige ethica die in de kunst te pas komt, en waaraan de beste Nederlandsche kunstenaars van heden zich houden, maar die de heer van Eeden blijkbaar nog niet kent. Laat hij dus voortaan, voordat hij met groote beweringen aankomt, en op de andren gaat foeteren, eerst eens degelijk nadenken, en goed overwegen, of wat hij wil zeggen, eigenlijk wel veel beduidt. Want doet hij dit, dan zal dat tot voordeel kunnen strekken, zoowel van hem zelf als van het bijzondere publiek dat naar hem hoort.

II.
(*Prof. Is. van Dijk en de exacte waarheid.*)

De heer Is. van Dijk is, na mijn kalm-schertsende, doch zaaklijke repliek (in den nieuwen druk der Imitatio) nóg een beetje boozer geworden dan hij éerst was, en trekt thans, in een brochure, wederom van leêr.

Ondanks dat, na zijn talrijke door mij aangetoonde vergissingen, een beetje bescheidenheid hem zeker niet kwaad zou gestaan hebben, komt hij nu wederom naar voren stappen en oreert over ‘Kloos-cultus’ en andere dergelijke niet bestaande malligheden van zijn eigen verbeelding, alsof deze ooit iets te maken konden hebben met de tusschen hem en mij behandelde letterkundige kwestie's of hem recht zouden kunnen geven tot zijn ingehouden-driftigen aanval op mij.

De heer Van Dijk noemt zijn boekje: ‘Willem Kloos en de exacte waarheid’; de zonderlinge, op niets steunende beweringen in zijn polemiekje noodzaken mij echter, de zaak hier om te keeren, en na te gaan, hoe de heer Is. van Dijk-zelf zich tot de Waarheid verhoudt.

Na lezing toch van zijn mij wezenlijk verbaasd-hebbend geschriftje, moet ik, tot mijn leedwezen, twee grove onjuistheden constateeren, waaraan de heer Van Dijk zich daar schuldig maakte, en waarmede zijn heele brochure staat of valt.

Ten eerste n.l. beweert hij, dat ik in mijn repliek, aan hem, ‘gescholden’ hebben zou. Dit is een besliste onwaarheid, en ik durf gerust alle lezers naar het bedoelde boekje der W.B. verwijzen, want dan zullen zij daar zien, dat ik elk woord, dat ik er zeg, heb bewezen en er nooit, zooals een ‘schelder’ doet, lyrisch ben geweest. ‘Gebrek aan inzicht’ is het sterkste woord, dat ik er gebruikt heb, en ‘dominê’ en ‘professor’, zooals ik hem ook elders zag noemen, zullen toch zeer moeilijk ‘scheldwoorden’ kunnen zijn, evenmin als ik mij beleedigd kan voelen, indien iemand mij ‘letterkundige’ of ‘dichter’ noemt. En ik tart dus iedereen, een enkel woord uit mijn repliek op te halen, dat met recht en reden een ‘scheldwoord’ heeten kan.

De andere onjuistheid, die de professor meent zich te mogen veroorloven, is deze: hij durft mij de beschuldiging naar het

hoofd gooien als zou ik hebben voorgewend, dat ik mijn vertaling alleen op drie plaatsen gewijzigd had. Maar ook *dit* verkeerde verslag, van wat er in mijn repliek staat te lezen, moet men hem niet te hard aanrekenen, omdat hij blijkbaar, door 't geleden nederlaagje, diep-in-zich-zelf aan het zieden is geraakt, en dus niet goed meer onderscheiden, tenminste niet meer onthouden kan wat hij las. Slechts drie plaatsen heb ik erkend, *foutief* te zijn, omdat daar inderdaad een zakelijke verbetering moest worden aangebracht.

Maar op het einde van mijn weerlegging, die ik noodig had gehad, om het ongemotiveerde van een groot deel zijner aanmerkingen duidelijk te maken, ben ik er rond vooruitgekomen, dat de heer Van Dijk mij aanleiding had gegeven mijn toch reeds met zorg bewerkte vertaling nog eens te herzien, en dat hij, zoodoende, schoon onwillens, de oorzaak was geworden, dat zij der volmaaktheid nog wat meer nabijgekomen is.

Ik verbeterde den vorm mijner vertaling op verschillende plaatsen, óók op een aantal, die de heer v. Dijk *niet* aangewezen had, hetgeen hij pour le besoin de sa cause eenvoudig verzwijgt.

Mij dunkt, dat méer dan de ruiterlijke erkenning hiervan, namelijk ‘dank’, - niet geeischt mocht worden van iemand die door zijn tegenstander (v. Dijk) behandeld was op een toon en met kwalificaties, alsof hij een zich slecht gedragend jeugdig bezoeker van zijn openbare lessen waar' geweest.

Op de details der brochure, met haar martelaars-manieren would-be-vinnigheidjes, die geen van allen het juiste treffen, ga ik natuurlijk niet in. Ik zeg dus alleen maar, dat volgens mijn bescheiden meening, de heer Van Dijk met deze brochure aan zijn zaak noch aan zijn persoon een goeden dienst heeft bewezen, daar zooals ik hiervoren aantoonde, zijn voorstellingen en appreciatie's van mijn woorden, met wat ik wezenlijk zeide, in strijd blijken te zijn.

Ten slotte: het oordeel over de vraag, wie in deze gedachtenwisseling van twee volwassen menschen het behoorlijkste figuur sloeg, laat ik gerust ter beslissing over aan het onbevooroordeelde, ontwikkelde publiek, dat zoowel mijn antwoorden als 's heeren Van Dijk's polemieken aandachtig lezen en overdenken wil.

WILLEM KLOOS.

Staatkundige kroniek.

24 Maart 1910.

Dezer dagen kon in de pers nog eens worden geconstateerd, dat de staatkundige figuur van dr. Kuyper van het tooneel is verdwenen, althans niet meer verder komt dan den achtersten achtergrond. Want voor iemand van zijn positie is een tweederangsplaats de dood.

Het schijnt wel, alsof het zoo komen moèst: nauwelijks had de beweging over de affaire Lehmann-Westmeyer zich wat gelegd, of de heer Van Heeckeren kwam het vuurtje opnieuw aanblazen. En terwijl nu weer de oud-premier als amateur-diplomaat was tentoongesteld, kwam een onwaardige dwarskijkster uit een vertrouwelijk gezelschap verklappen, hoe door dr. Kuyper's eigen getrouwen over hem werd geoordeeld op een Zondagavond in besloten vriendenkring.

Wat er alles is gebeurd, kan door geen telegrammen van christelijke bijeenkomsten, met en zonder lichtbeelden in het duister, weer worden goedgemaakt. Had men niet het onaangename gevoel, dat het Nederland is, waar zooiets mogelijk is geweest, men zou de zaak vooral van den komischen kant kunnen bekijken. Een verhaal van een keizerlijken brief komt in de wereld. Niemand weet aanvankelijk, hoe. Maar griezelig, is het. Een generaal, lid van de Eerste Kamer, imponeert er mede. Millioenen zal men met blijmoedigheid offeren, alleen om dien brief. En nu... nu schijnt het geheele verhaal van den brief te zijn verzonnen in een gemoedelijk onderonsje van een gezant met een minister van binnenlandsche zaken, die gaarne gewichtig deed en binnen- en buitenslands den diplomaat uithing.

Toen dr. Kuyper buiten zijn eigen partij reeds werd beschouwd als verwerkt, deed men daarbinnen kalmpjes, alsof er niets was geschied. De eerbewijzen en betuigingen van aanhankelijkheid

stroomden toe als vroeger. De pers raakte niet uitgepraat over de verdorvenheid van al degenen, die den aangeklaagde minder groot zagen dan tevoren. En daar werd plotseling publiek, hoe een van de onderbevelhebbers in de antirevolutionaire armee, leider van een der getrouwe dagbladen, zich uiten kon in kleinen kring. Kuyper zoo al niet een gewoonte-leugenaar, dan toch een neurasthenicus, die gewoon is onwaarheid te spreken zonder bewustheid.

Zoo was het drama geheel afgespeeld. Er hangt nu een enquête-voorstel, en er zit een eereraad. De laatste kan in elk geval zich de moeite van een onderzoek sparen. De patiënt is toch onmogelijk. En van dezen eereraad kan de arbeid toch slechts de positie van dr. Kuyper persoonlijk betreffen: zijn onderzoek heeft niet de staatsrechtelijke beteekenis van een enquête. Maar indien het practische doel was, met deze enquête beoogd, om aan het staatkundig leven van een gevaarlijken vijand een einde te maken, is dit doel reeds bereikt: les gens que vous tuez... sont déjà morts. Als dus, wat te verwachten is, het voorstel tot het houden eener enquête wordt verworpen, zal de feitelijke toestand daardoor weinig zijn veranderd.

Ook de beteekenis van den socialen arbeid des oud-ministers is sedert zijn aftreden niet vergroot. Tegen de verkiezingen van 1905 werden de kiezers bezworen, nu toch het kabinet aan het werk te laten; het resultaat lag in wetsontwerpen gereed; de velden stonden wit van den oogst; als men de landbouwers maar aan het werk liet, zouden de vruchten onmiddellijk zijn binnengehaald.

Na een kort intermezzo van het kabinet-De Meester is het christelijk bewind voortgezet. De leiding van den sociaal-wetgevenden arbeid kwam in handen van den man, die zijn politieke loopbaan onder de kerkelijke arbeiders had gemaakt. Met zijn studie had hij zich voortdurend op dit gebied bewogen. Hij had onder het kabinet - Kuyper als specialiteit zich laten gelden, en hij was de man, die tegenover den minister Veegens optrad als degene, wiens plaats tot schade van het volk door Veegens werd ingenomen.

Voortdurend was blijkbaar het oog op den ministerieelen zetel gevestigd. Het ongeduld werd al sterker en sterker. Het militaire

punt was het zwakste in de vijandelijke stelling. Daarop werden de aanvallen gericht. Totdat het gelukte: de lang gekoesterde wensch ging in vervulling. De teleurstelling van 1905 werd vergoed. Talma was minister van Landbouw, Nijverheid en Handel.

Nam men nu de draad weer op, die in 1905 was gevallen, dan kon alle heerlijkheid, waarmede destijds de hoorn des overvloeds was gevuld, over ons volk worden uitgestort. De heer Talma wist zoo goed, hoe het niet moest, en ook hoe het wèl moest, dat alles nu wel spoedig zou worden afgewerkt.

Deze minister heeft er thans twee volle jaren gezeten, en er is nog niets. Hem was na twee jaren de gelegenheid gegeven om te toonen, dat hij naast de gemakkelijke critiek ook de moeilijke kunst verstond. Dat de christelijke kiezers hem niet hadden overschat, en met geen ijdele beloften waren gepaaid.

Hetgeen thans voor den dag kwam geeft nog niet de zekerheid, dat het inzicht van het Kamerlid Talma in zijn geschiktheid voor het ministersambt juist was. Er is een wetsontwerp op de ziekteverzekering bij den Raad van State, en de minister hoopt, dat nog dit zittingsjaar een ontwerp op de ouderdoms- en invaliditeitsverzekering zal inkomen. Wat hiervan de opzet zal zijn, wij weten het niet. Zelfs weten wij niet, of de minister zelf het weet. Er zit dus niet anders op, dan af te wachten, wat de minister in zijn buitengewoon lang ambtelijk leven van een zestal jaren zal kunnen tot stand brengen. Indien onder zoo gunstige omstandigheden de oogst onbevredigend zal uitvallen, is het hooge woord van de kerkelijke partijen, sedert 1901 gevoerd, veroordeeld. Dan behoeft nog niet het kleinste gedeelte van de ellende met de Ongevallenwet op de rekening van den minister te worden geboekt.

* * *

Waar de rechterzijde wèl geluk mee heeft, dat is haar onderwijs-politiek. Het bijzonder onderwijs groeit, en een deel van de voorstanders der openbare school volgt een beleid, dat door geen vijand dier school anders kan worden verlangd.

Geheel de strijd, door de leiders van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers gevoerd, heeft aan de school slechts afbreuk kunnen doen. Bovendien heeft zij schade toegebracht aan de

toch reeds niet al te sterke ambtelijke stelling, door de onderwijzers ingenomen.

De zoogenaamd absolute neutraliteit is met drogredenen verdedigd. De eerste was de eisch van de ‘moderne’ paedagogiek: aan het kind onthouden wat het niet begrijpt. De stelling was alleen vol te houden, door ons constitutioneel koningschap voor te stellen als een staatkundig dogma, waar het niets van heeft.

De tweede drogreden was, dat geen geweld mocht worden aangedaan aan het geweten van ‘andersdenkende’ ouders en onderwijzers. Wie ook alweer de zaak terugbrengt tot de juiste verhoudingen, wie de ‘politieke dogma's’ over boord heeft gezet, ziet onmiddellijk in, dat aan een geweten alleen geweld kan worden aangedaan, wanneer het eerst door die drogredenen een valsch beeld van de zaak is gesuggereerd.

Men heeft, gevangen door de logische argumentatie der tegenstanders, zich in allerlei bochten gewrongen. Den eenen keer, ja in hetzelfde manifest, werd verklaard dat nimmer bezwaar was gemaakt tegen het aankweeken van eerbied voor de Koningin en het leeren van ‘Vaderlandsche liederen’, een tweeden keer, in het manifest een bladzijde verder, heette het dat met dergelijke leeringen de kinderen in ‘staatkundige twistgesprekken’ werden betrokken. Restte niet anders dan ten slotte een marktgeschreeuw aan te heffen in de steeds beschikbare volksmenigte der S.D.A.P. Jammerlijker schouwspel is door voorgangers der Nederlandsche jeugd nog niet vertoond.

* * *

In de Tweede Kamer werd in de afgeloopen maand een exotisch gewas geïmporteerd: de parlementaire obstructie. Uren werden verspild aan redelooze stemmingen. Wie van oordeel is, dat het ons parlement ontbreekt niet aan praatvermogen, maar aan bekwaamheid om zaken af te doen, zal deze import met schrik hebben vervuld. Ontevredenheid, gevoel van miskenning zal telkens zich voordoen. In een vergadering als de volksvertegenwoordiging kan van de leden worden verwacht, dat zij hun driften meester zijn. Straks vliegen hier, als thans in Hongarije, de inktpotten en schrijfmappen.

Tegen een optreden, als thans van de overmachtige rechter-

zijde aanschouwd, die de debatten sloot om een zwakken minister te sparen, bestaan andere middelen. Zulk een kwaad straft altijd zich zelf. En een tweede fout is geweest, dat in een openbare vergadering buiten de Kamer zij, die het hardst tegen de dompers fulmineerden, den volke kwamen verkondigen, hoe weinig hetgeen zij nog te zeggen hadden de groote zaak van de voorziening in de nooden des volks verder bracht.

Met de voorbereiding van de sociale wetgeving zal thans die der grondwetsherziening samengaan: de Staatscommissie zit in elkaar. Zou de grondwetsherziening van Heemskerk senior door eene van Heemskerk junior worden gevolgd? En wanneer?...

Een andere commissie zal zich met de oorlogszaken gaan bezighouden. Liet het zich aanzien, dat de beslissing hieromtrent niet zonder parlementaire stormen zou kunnen vallen, onverwacht is achter de coulissen bemerkt, dat het votum der Kamer zonder beraadslaging en hoofdelijke stemming doorging. Een gewichtig besluit zonder redevoeringen!

M.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs. XXXVII

I.

De heer Asquith staat voor een moeilijk geval.

De uitslag van de verkiezingen is een teleurstelling geweest voor hem en zijn ambtgenooten. Hun vertrouwen in den constitutionneelen zin van het Engelsche volk is te groot gebleken. De ontbinding, volgende op de weigering der Lords om de begrooting goed te keuren, voordat die aan een volksstemming was onderworpen geweest, had een groote overwinning voor de regeering tengevolge moeten hebben. Want het ging om een oud en gewaarborgd recht te handhaven van het gekozen Lagerhuis, dat uitsluitend de koorden van de beurs houden mag. Voor eenige maanden (in het No. van October 1909) heb ik uiteengezet, dat alleen de Commoners het recht hebben eene ‘bede’ van den Vorst toe te staan, en dat de Lords in de financieele aangelegenheden zich eigenlijk moeten houden aan de grondstelling, in 1671 door het Lagerhuis opgesteld: ‘that, in all aids given to the King, by the Commons, the Rate and Tax ought not to be altered by the Lords.’ Maar het was niet alleen onwil over deze bemoeiing met de financieele aangelegenheden, die tot den strijd tusschen ‘Peers and People’ aanleiding had gegeven; het was de ondragelijke gewoonte van het erfelijke, feudale en dus conservatieve Hoogerhuis, om elken maatregel van wetgevenden aard, waarin een liberaal kabinet en een liberaal Lagerhuis beginselen van vooruitstrevenden aard hadden neergelegd, te wijzigen tot die onherkenbaar of beginselloos geworden was, of geheel en al te verwerpen. Zoodra echter een Tory-ministerie

aan het bewind was, konden de heeren gerust zijn. Zij behoefden zich niet druk te maken met het nagaan der parlementaire werkzaamheid, zij konden naar hartelust gaan jagen en zich op hunne prachtige goederen ophouden, of in het buitenland genieten van de verstrooiingen, die de groote steden of de moderne badplaatsen bieden. Want voor het goedkeuren der wetten door den Torie-caucus voorgesteld, waren de enkele dienstdoeners voldoende. Hoe ernstig de peers van het Vereenigd Koninkrijk over het geheel hun wetgevenden arbeid opvatten, kan blijken uit dit overzichtje, door Stead gegeven, van hun aanwezigheid in het Huis, bij de beraadslagingen: Van de 600 peers, door den Koning opgeroepen, om in het Hoogerhuis ‘to treat and have conference with the prelates and the great men,... of our realm’ kwamen er 179 nooit in de zitting, 400 waren in geen tien zittingen aanwezig en slechts 21 woonden tien- of meermalen de zitting bij.

Deze verouderde en in een modernen staat niet meer thuis behoorende kamer van erfelijke wetgevers voldeed dus niet eens aan den eersten plicht van zijn bestaan; het was slechts een rem tegen elke wetgeving die nieuwe denkbeelden in het land wilde invoeren, het was een verzameling jabroers, zoodra de conservatief-unionistische partij aan het bewind was.

Tegen de machtsaanmatiging van die tweede kamer hadden de liberalen reeds lang gezworen te zullen optreden. Sedert in 1860 de Lords de afschaffing van het dagbladzegel verwierpen, is feitelijk de vraag van de hervorming van het Hoogerhuis niet meer van de agenda geweest. En alleen de zin van het Engelsche volk voor traditie, de gehechtheid aan het van-ouds-bestaande, de eerbied voor den feudalen adel in tal van Engelsche volkskringen, zijn oorzaak, dat die strijd slechts bij tusschenpoozen acuut werd, gewoonlijk in latenten vorm bleef rusten, als stil gekoesterde wensch, waarvan men de uitvoering vreest. Maar Gladstone heeft altoos gewenscht het Hoogerhuis te hervormen, en dien wensch nooit onder stoelen of banken gestoken. Onder Lord Rosebery's leiding scheen de liberale partij de noodzakelijkheid dier hervorming niet meer in te zien, maar dadelijk toen Sir Henry Campbell-Bannerman aan het bewind kwam, sprak hij het beginsel uit: dat het Hoogerhuis moet worden hervormd, en

in modernen geest samengesteld. Zijn dood belette hem, aan dit plan uitvoering te geven; Asquith moest met het premierschap tegelijk ook dit deel der erfenis van Sir Henry aanvaarden. Hetgeen in het eerste regeeringsjaar van Asquith gebeurde was wel geschikt, om in hem den wensch levendig te houden naar een wijziging in de bevoegdheid en in de samenstelling van het Hoogerhuis. Elke wet toch van eenige beteekenis, die door de groote, 354 leden tellende liberale meerderheid was aangenomen, werd in het Hoogerhuis gewijzigd, verminkt of verworpen, wanneer daarin eenig liberaal beginsel was neergelegd. Dat geschiedde met de onderwijswet, met de landwetten, met de drankwet, en de wet tot afschaffing van den Plural Vote; en toen ten slotte de Lords zich ook tegen de begrooting gingen verzetten, en deze eerst aan een plebisciet wilden onderwerpen, toen was de maat volgemeten.

Asquith aanvaardde den strijd, in het volle besef van de rechtmatigheid zijner beginselen, onder de leuze: 'The peers v. the people.'

Hoe is het nu mogelijk, dat bij de verkiezingen de liberalen zooveel zetels verloren, waar toch de strijd allen in het geweer had moeten doen komen, om de rechten van het Lagerhuis te verdedigen tegen de aanranding daarvan door het Huis der Lords; om de liberale zaak, die de zaak van het volk is, te verdedigen tegen den feudalen, conservatieven adel?

Gedeeltelijk is die uitslag te wijten aan de geregelde opvolging, sedert eeuwen, in Engeland van conservatieve na liberale, van liberale na conservatieve meerderheden, die slechts enkele malen werd onderbroken, als gevolg van abnormale omstandigheden. Maar grootendeels is die uitslag te wijten aan de handige manier, waarop de conservatieven de verkiezingsleuze hebben vervalscht. Zij gaven voor, dat zij den strijd wilden om de begrooting, maar zij voerden strijd om hunne belangen te doen zegevieren, en met zeer oneerlijke middelen. Tegenover de belastingplannen van Lloyd George, die de groote grondeigenaars wilde treffen, de successierechten wilde verhoogen, en de vergunningsrechten voor tappers wilde uitbreiden, plaatsten de conservatieven als het alleen-zaligmakende redmiddel: tarief-hervorming, invoering van beschermende rechten. Maar daarnaast voerden zij een

laster-campagne tegen Duitschland, dat Engeland verdringt op de wereldmarkt, en dat nu nog een vloot bouwt, om Engeland ook de heerschappij ter zee te kunnen ontrukken. Zij zweepten de laagste hartstochten van het volk op, beloofden ‘monts et merveilles’ wanneer zij aan de regeering zouden gekomen zijn, hooger loonen en goedkooper voedingsmiddelen, - ondanks de verhoogde rechten die, de buitenlandsche producent toch moet betalen! - wegnemen der werkeloosheid, in één woord: den heilstaat op aarde, onder het zegenrijke bestuur der conservatief-unionistische partij, met beschermende rechten als hulpmiddel voor alle maatschappelijke kwalen...

Wat konden de liberalen doen, om deze beloften te overbieden? Zij hadden hun beginselen neergelegd in wetten, die iedereen kende en kon beoordeelen; zij gaven geen vage theoriën en holle phrases, maar de eenvoudige werkelijkheid.

En daarom verloren zij den slag. Want de macht der phrase is nog zoo groot, en de hoop op vervulling, zelfs der onmogelijkste voorspiegelingen, werkt veel meer op de verbeelding, dan de koude cijfers van de koel-rekenende realisten.

De partijverhouding vóór de verkiezingen, toen tegenover 158 conservatieven stonden 383 liberalen, 46 labourites en 83 nationalisten, werd na de verkiezing aldus gewijzigd: 273 conservatieven, 274 liberalen, 41 labourites en 82 nationalisten; of een liberale meerderheid van 1 stem, zoodat Asquith afhankelijk werd van de werklieden-afgevaardigden en de Iersche nationalisten.

Met deze meerderheid van 124 stemmen kan Asquith wel wat doen, maar niet veel. Want hij weet nooit in hoeverre hij rekenen kan op den steun van de Ieren. Deze zijn tegen de begrooting, omdat daarin rechten op whisky zijn voorgesteld, wat de Ieren niet in het belang van hun land achten. Zij willen echter de begrooting doen aannemen in het Lagerhuis, door onthouding van stemming, wanneer zij de zekerheid hebben, dat de regeering onverwijld de hervorming van het Hoogerhuis zal ter hand nemen, en het recht van veto zal beperken.

Zal het ministerie-Asquith den ‘struggle for life’ met eenig succes kunnen voeren, dan zal het ernstig de hervorming van het Hoogerhuis moeten ter hand nemen.

Nu is het een opmerkelijk verschijnsel in de Engelsche staatkunde, dat hoelang die hervorming ook al op het programma staat van de liberale partij, de ernstige poging om haar uit te voeren nog altoos achterwege bleef. Beschikte de liberale regeering over eene krachtige meerderheid, dan had zij altoos eerst nog andere, dringende zaken af te doen, en werd die hervorming verschoven; werd het ernst met de hervorming, dan was gewoonlijk de meerderheid niet krachtig genoeg. Thans echter moet Asquith, wil hij den steun der Ieren niet verliezen, den aanval op het Hoogerhuis wel ondernemen; en de Ieren willen alles op den koop toenemen, mits de hervorming van het Hoogerhuis en het afschaffen van het vetorecht hen slechts in staat stellen zal, voor hun eiland Home Rule te verkrijgen.

Na deze korte uiteenzetting van den parlementairen toestand, zooals die door de verkiezingen is ontstaan, moet dus de vraag gesteld: Op welke wijze kan het Hoogerhuis worden hervormd, of welke maatregelen kunnen worden genomen, om het recht van veto van dit Huis te doen eindigen?

II.

Vooraf dient iets te worden gezegd over de zeer samengestelde adelsverhoudingen in Engeland, die vaak tot verwarring aanleiding geven.

Men onderscheidt in Engeland een ‘greater’ en een ‘lesser nobility’, ‘nobiles maiores’ en ‘nobiles minores.’ De eerste groep vormt den eigenlijken adel, in tegenstelling tot de ‘commoners’, welke laatste bestaat uit de ‘lesser nobility’ en de geheele rest.

De hooge adel, de ‘greater nobility’ wordt gevormd door de hertogen (dukes), markiezen, graven (earls), viscounts en baronnen. Deze titels zijn erfelijk naar het recht van eerstgeboorte; zij geven recht op het voeren van den titel ‘Lord’ voor den naam.

Naast dezen titel van Lord bestaan nog ‘courtesy titles;’ voor den oudsten zoon tijdens het leven van zijn vader een der ondertitels van dien vader, voor de jongere zoons der hertogen en markiezen den titel ‘Lord’ doch altoos gevolgd door den

voornaam. Officieel worden die ‘courtesy titles’ echter niet erkend, zoodat de oudste zoon van den hertog van Bedford in officieele stukken niet anders wordt genoemd dan ‘Hastings William Sackville Russel, Esq., commonly called Marquess of Tavistock’, waarbij moet worden opgemerkt dat Russel de familienaam van het geslacht der hertogen van Bedford is.

Trouwens voor die geheele titulatuur in Engeland is een afzonderlijke studie noodig. Het bekende geschrift van Gneist: ‘Adel und Ritterschaft in Engeland’ (Berlin, 1853) geeft daarover belangrijke inlichtingen, die in geen enkel mij bekend Engelsch werk worden gevonden.

Tusschen de Commoners en den adel, de Lords, staan behalve de zonen, die slechts een ‘courtesy title’ hebben, de leden der ‘lesser nobility’, de ‘nobiles minores.’ Zij worden gevormd door de ‘baronets’ wier titel erfelijk is, en de ‘knights’ wier titel persoonlijk, niet erfelijk, is: deze beiden hebben het recht hun voornaam te doen voorafgaan door den titel ‘Sir’.

‘Esquire’ is een gemengde titel, die officieel wordt gegeven aan de zonen der ‘nobiles majores,’ de zonen der baronets en de oudste zonen der ‘knights,’ en voorts aan alle officieren van land- en zeemacht, alle hooge ambtenaren, en alle personen die een universiteits-graad bezitten. In het dagelijksche leven geeft men dien titel ook aan alle beschaafde personen, van zekere sociale ‘standing.’

De laagste rang onder de ‘nobiles minores’ wordt ingenomen door de ‘gentlemen entitled to bear coat armour’, volgens de aloude opvatting: ‘nobiles sunt qui arma gentilitia proferre possunt.’ Het zijn de nakomelingen van adelijken, en de leden der familiën, die van ouds gerechtigd zijn tot het voeren van een familiewapen. De rechten op zulk een wapen worden door de ‘Heralds college’ te Londen, niet door de kroon, verleend.

In tegenstelling met de begrippen, die op het vasteland omtrent den adel bestaan, is de Engelsche opvatting: dat de titels van den hoogen adel slechts erfelijk zijn volgens het recht van eerstgeboorte, en dat de titel van ‘knight’ steeds persoonlijk is en niet wordt geërfd. Dit heeft tengevolge, zooals Macaulay eens heeft uiteengezet, dat de Engelsche aristocratie niets heeft van het hatelijke karakter eener kaste’, daar ‘zij voortdurend leden

uit het volk opneemt en voortdurend ook leden weder tot het volk zendt, om zich met dit volk te vermengen.'

Want de jongere zonen van de adelijke familiën keeren terug tot de groote rubriek der 'Commoners', en onder alle regeeringen zijn verdienstelijke personen door den koning tot peer benoemd, en in een der vijf rangen van de 'greater nobility' geplaatst. Nog dezer dagen is Herbert Gladstone, de zoon van den 'grand old man', bij zijn benoeming tot gouverneur-generaal van Zuid-Afrika, tot peer van het vereenigd koninkrijk verheven; de vader, die zich voor het land onsterfelijk verdienstelijk had gemaakt, weigerde steeds een peerschap te aanvaarden. Hij wilde als Commoner leven en sterven.

Het Hoogerhuis in Engeland nu is samengesteld uit de peers van het Vereenigde Koninkrijk, de 'representative peers' voor Schotland en Ierland, en de bisschoppen der Anglikaansche kerk, krachtens hun ambt en voor den tijd dat zij dit bekleeden

In de oproepingsbrieven, de 'writs' waarmede de koning de 'peers and prelates of our realm' oproept om deel te nemen aan de beraadslagingen over de staatszaken, wordt ook melding gemaakt van 'the great men'. Maar die blijven gewoonlijk achterwege. Wel heeft de regeering het recht, hen ook op te roepen, als peers voor het leven of voor een parlementszitting. Maar van dat recht wordt geen gebruik gemaakt, zoodat het Hoogerhuis alleen bestaat uit de leden van den erfelijken adel en de hooge geestelijkheid.

III.

Dat het noodzakelijk is, de wijze van samenstelling van het Hoogerhuis te veranderen, wordt door de conservatieven zelf erkend. Vooral nu, na deze verkiezing.

Disraeli heeft eens van Sir Robert Peel de merkwaardige vergelijking gebruikt, dat hij 'found the Whigs bathing and stole their clothes', dat wil zeggen, dat hij het programma overnam van de liberalen. Stead noemde dit een grondbeginsel 'fundamental principle' van de Britsche conservatieven: 'the Liberals start the hare, and the Tories catch it.' En dat is ook na deze verkiezing weder duidelijk gebleken. De Tory-pers heeft met

bijzondere handigheid zich meester gemaakt van het liberale program. De *Observer*, een der felste tory-organen, verklaarde dadelijk na de verkiezing:

'De voortdurende uitsluiting van een der groote partijen in den staat uit een der beide Huizen van het parlement kan niet worden volgehouden. Geen eerlijk man kan dit goedkeuren, geen mensch kan het rechtvaardigen; want het is onverdedigbaar en niet vol te houden.'

De *Pall Mall Gazette*, eveneens een Jingo-orgaan, plaatst op het program voor de Unionistisch-Conservatieve partij bovenaan: 'de hervorming van het Huis der Lords'.

En de Lords zelf toonen, dat zij hervorming noodig oordeelen. Zij willen echter geen afstand doen van het recht van 'Veto'.

Sedert eenige jaren is Lord Rosebery bezig met het beramen van plannen voor die hervorming. Op zijn voorstel werd in 1908 een commissie benoemd, uit leden van het Hoogerhuis bestaande, die ten doel had, voorstellen voor die hervorming uit te werken en in te dienen. Het rapport van deze commissie toont in welke richting die hervormingen worden gezocht: Het Hoogerhuis, zoo ongeveer luidde de conclusie, zal bestaan uit 200 leden van het tegenwoordige Huis, gekozen door de overige leden van de 'greater nobility'. De 26 aartsbisschoppen en bisschoppen kiezen uit hun midden tien geestelijke peers. Vier leden worden aangewezen door de koloniën: Australië, Nieuw Zeeland, Canada en Zuid-Afrika, De bureaucratie wordt vertegenwoordigd door 130 leden, die den staat als gouverneurs, onderkoningen, ministers, of in hooge betrekkingen bij leger en vloot hebben gediend. Ten slotte worden 45 peers voor hun leven benoemd door den koning, zoodat het aantal leden van het Hoogerhuis, volgens dit voorstel, op 389 zou worden gebracht.

Het Lagerhuis heeft geweigerd van dit voorstel der Rosebery-commissie kennis te nemen, wat zeker niet verbazen kan, want daarin is van eenige beperking der financiëele of wetgevende bevoegdheden van het Hoogerhuis, van het opheffen van het vetorecht geen sprake. Het is niet veel meer dan een numerieke vermindering van het Huis, dat thans uit 600 leden van de 'greater nobility' is samengesteld.

Maar ook in het Hoogerhuis hebben de voorstellen van die

commissie weinig instemming gevonden; de erfelijke wetgevers zien niet in, waarom zij van hun voorrechten afstand zouden moeten doen. De plannen van Lord Rosebery toch houden weinig anders in, dan de rangschikking van de Engelsche peers onder hetzelfde regime als de Schotsche en Iersche peers, die ook slechts door een bepaald aantal 'representative peers' vertegenwoordigd zijn.

Inmiddels heeft Lord Rosebery een voorstel gedaan, dat het Huis in comité zal vergaderen, om te beraadslagen over de beste middelen om de bestaande inrichting van het Hoogerhuis te verbeteren en een krachtige Tweede Kamer te vormen.

Hij heeft daarvoor drie resoluties ingediend, luidende:

1°. Een krachtige Tweede Kamer is niet alleen een onafscheidelijk deel van de Britsche constitutie, maar ook een noodzakelijkheid voor het welzijn van den staat en het evenwicht van het Parlement;

2°. Zulk een Kamer is het best te verkrijgen door hervorming en vernieuwing van het Huis der Lords;

3°. Bij zulk een hervorming dient te worden uitgegaan van het beginsel, dat het bezit van een peerschap op zich zelf geen recht geeft om zitting te nemen in het Hoogerhuis.

In een lange, breedsprakige, maar nu en dan zeer pakkende redevoering, doorspekt met historische herinneringen, heeft Lord Rosebery die stellingen verdedigd.

Maar terecht antwoordde Lord Morley, dat hij niet begrijpt, waarom Lord Rosebery die voorstellen nu aan de orde stelt, terwijl de Regeering bezig is met het gereed maken van voorstellen, die van ingrijpender aard zouden zijn dan die van Lord Rosebery. Het is toch niet de vraag op het oogenblik, op welke wijze de Lords hun vertegenwoordiging willen hervormen, maar wel: hoe kan worden voorkomen, dat zij, zooals verleden jaar, misbruik maken van hun macht, om wetten, die door het Lagerhuis zijn goedgekeurd, te verminken of te verwerpen.

Trouwens, de meening van Lord Rosebery dat de Regeering voornemens is het Hoogerhuis geheel af te schaffen, of tenminste geen krachtigen Senaat zou wenschen, kon Lord Morley beslist tegenspreken. De voorstellen van Henry Asquith, in de troonrede aangekondigd, zullen doen zien, dat ook de regeering een krach-

tige Tweede Kamer noodig oordeelt, maar een Kamer, die niet uitsluitend en onder alle omstandigheden conservatief doet en denkt.

Eerst in de nieuwe maand zal Asquith zijn voorstellen doen behandelen; hij heeft vooraf op handige wijze de goedkeuring van de credietwetten voor zes weken weten te verkrijgen. Niet de begrooting wil hij thans aan de Lords toezenden; hij wil de ‘supplies and grants’ mondjesmaat toestaan, de koorden der beurs vasthouden en inmiddels maatregelen nemen, om zijn voorstellen tot hervorming van het Hoogerhuis gereed te maken. Weigert het Hoogerhuis die voorstellen aan te nemen, dan zal Asquith het bijltje er bij neerleggen; maar dan zit een nieuwe regeering zonder middelen, en moet deze eerst doen goedkeuren, voordat over parlements-ontbinding kan worden gedacht. Daarvoor heeft echter een conservatieve regeering geen meerderheid, want de Ieren weigeren steun aan elke combinatie, die niet de invoering van Home Rule voor hun eiland wraarborgt.

Wat Asquith zal voorstellen in het Lagerhuis is geen wijziging in de samenstelling van het Hoogerhuis, maar wel in de bevoegdheid van het Huis. Hij wil uitgemaakt zien:

1e. dat het gewenscht is, dat het Hoogerhuis bij een wet onbevoegd zal worden verklaard om een wetsontwerp van financieelen aard te verwerpen of te amendeeren, maar dat zulk een wetsbepaling de bestaande rechten en privilegies van het Lagerhuis niet zal inkorten of wijzigen.

2e. dat het gewenscht is, dat de bevoegdheden van het Hoogerhuis ten aanzien van andere dan financieele wetsontwerpen bij de wet in dier voege zullen worden beperkt, dat een zoodanig ontwerp, in drie achtereenvolgende zittingen van 't Lagerhuis aangenomen en daarna naar het Hoogerhuis gezonden, minstens één maand voor het einde der zitting wet zal worden, ook zonder goedkeuring van het Hoogerhuis, door de koninklijke bekrachtiging alleen, onder bepaling echter, dat minstens twee jaar verloopen moeten zijn tusschen den dag, waarop het ontwerp voor het eerst in het Lagerhuis is ingediend en dien, waarop het daar ten derden male is aangenomen.

Zulk een ingrijpende hervorming, als Asquith volgens dit schema wil invoeren, kan echter niet worden doorgezet door

een Lagerhuis, waarin de regeering bij de eerste stemming een meerderheid van slechts 31 stemmen verkreeg. De koning, ‘our sovereign Lord the King’, zooals Stead hem noemt, heeft ook nog stem in het kapittel. En wanneer hij meent, dat de uitslag der jongste verkiezingen niet beslissend genoeg is, om hem te noodzaken een wijziging van het Hoogerhuis, door dit Huis zelf niet goedgekeurd, door te zetten, dan moet hij dit weigeren. Waarvan het gevolg zou zijn, dat het kabinet-Asquith zou heengaan, en dat een kabinet-Balfour tot parlementsontbinding zou moeten overgaan.

Het ziet er dus niet naar uit, of wij van parlementsontbinding en nieuwe verkiezingen zullen verschoond blijven in dit jaar.

Boekbeoordeeling door Dr. A. Aletrio.

De roman van een gezin. 2. Eén voor één, door Herman Robbers. Uitgave Jac. G. Robbers, Amsterdam.

Ik zal er mij niet aan wagen, met de opkomende mode meê te doen en te profeteeren of dit werk in de toekomst zal blijven of niet. Zulke profetieën zijn al even onbetrouwbaar als weêrvoorspellingen en even onzinnig als de uitingen van hen, die vooruitzeggen welke rampen in het komende jaar de aarde zullen treffen of op welken datum precies de 'wereld' zal vergaan. Evenmin zal ik trachten een etiket op dit werk te plakken en uit te maken of het tot het 'kinematografisch realisme,' tot het 'verkleind realisme' behoort of dat men het als een gevolg van 'de kopieerlust des dagelijkschen levens' (de tijd is nog niet zoo heel ver, dat men dezelfde bêtise van het 'groot' realisme beweerde) moet beschouwen. Dergelijk theoretiseeren en etiketteeren zegt niets, bewijst niets en doet er niets toe.

Wèl wil ik er op wijzen, dat het verwijt dat men Robbers over het eerste deel van zijn werk 'De roman van een gezin' heeft gemaakt, namelijk dat hij in 'De gelukkige familie' geen psychologisch probleem aanroert, evenmin op dat eerste deel als op 'Eén voor één' toepasselijk is. In mijn bespreking van dat eerste deel toch, in de Nov. afl. 1909 van den N.G., heb ik aangetoond, dat de kern van het boek juist een ernstig en gewichtig psychologisch probleem is, namelijk de psychologie van het huisgezin, de psychologische kwestie, dat in een huisgezin - hoe gelukkig ook in de oogen van de wereld en in de oogen van de leden van dat huisgezin zelf, hoe lief die verschillende leden ook met elkaar omgaan - deze toch au fond vreemden voor

elkaar blijven en dat zij met en naast elkaar voortleven, zonder dat zij elkaars diepere wezen kennen en weten. Dat psychologisch probleem is het geheele boek, daarom is het geschreven, daaromheen geschiedt elk gebeuren in den roman en dat maakt den roman tot een zoo knap en merkwaardig werk, als in de laatste jaren maar weinige in ons land zijn verschenen.

Een psychologisch probleem, dat in 'De gelukkige familie' de kern vormde, ontbreekt slechts schijnbaar in 'Eén voor één', omdat de psyschologie, die in den eersten roman duidelijk is, in den tweeden niet zoo op den voorgrond komt. Maar toch is zij aanwezig. Men zou de psychologie van het eerste deel en die van het tweede tegenover elkaar kunnen stellen en zeggen, dat waar in het eerste beschreven wordt, hoe - niettegenstaande den band die de leden van eenzelfde huisgezin onderling bindt - die leden toch als vreemden naast elkaar voortbestaan, in het tweede wordt aangetoond, hoe en dat - niettegenstaande de verschillende leden van eenzelfden huisgezin door hun ouder-worden, doordat zij ieder hun eigen belangen krijgen enz. meer en meer van elkaar vervreemden - toch altijd de onverklaarbare familie-band ze met en aan elkaar houdt en dat zij, onbewust waardoor en waarom, in tijden van vreugde en in tijden van tegenspoed (in de laatste meer dan in de eerste) zich door dien band aan elkaar voelen gebonden.

In 'Eén voor één' toch, wordt den verderen levens-loop van de verschillende leden van het huisgezin, van 'De gelukkige familie', die voor een gedeelte het huis hebben verlaten of gaan verlaten, beschreven. De band die ze samen hield - de onverklaarbare instinct-band, die alleen voor hen zelf duidelijk werd in tijden van vreugde of in tijden van verdriet, doch dien zij in den gewonen loop der dagen niet voelden, zich zelfs niet bewust waren, dat hij bestond - zoolang zij nog samen onder één dak woonden, moest vanzelf losser worden, toen ieder (door en omdat hij ouder werd) zijn eigen belangen kreeg, zijn eigen gedachten en opvattingen ruimer en anders voelde worden en daardoor bewust meer op en met zich zelf voortleefde. In de veranderde omstandigheden echter, openbaart zich die familie-band telkens weer (zij 't dan ook momenteeler, minder langdurig dan voorheen), vooral in tijden van verdriet (b.v. wanneer de moeder

sterft of wannner de oudste zoon misdadige malversatieën in zijn zaak heeft gedaan), maar toch, al duurt het voelen van dien band korter, hij is even sterk als vroeger.

Maar behalve dat, is er nog meer in den roman te vinden, dat een diepere beteekenis heeft, namelijk, dat niettegenstaande die familie-band zich doet voelen, de leden toch altijd vreemden voor elkaar blijven. Men wil wel eens beweren, dat kinderen uit één huisgezin weinig aan elkaar of aan hun ouders hechten, en omgekeerd misschien, wanneer de kinderjeugd ongestoord verloopt en wanneer geen groote rampen het huisgezin treffen en dat alleen het ongeluk bindt. Het kan zijn. Dat binden door het ongeluk echter blijft en is altijd schijnbaar en oppervlakkig. De uitingen van hartelijkheid kunnen momenteel forscher en dieper zijn, maar nadat de ramp is voorbij-gegaan, nadat de tegenspoed is gekeerd of verkeerd, zal ieder bemerken, dat hij nog even vreemd als vroeger van het diepere ziele-leven van zijn omgeving is gebleven. En die vervreemding zal zooveel sterker, zooveel onverwinlijker zijn, wanneer de verschillende leden van het huisgezin niet meer dezelfde belangen hebben, maar ieder gedwongen is zijn eigen leven te lijden. De band bindt niet lang achtereen en na korten tijd leeft ieder der huisgenooten weer voort in eigen belangen en in zijn eigen bestaan. Zij zijn en blijven vreemden voor elkaar! Er moge een momenteele hartelijkheid tusschen hen zijn geweest, een hartelijkheid ontstaan uit een mengsel van herinnering aan vroeger (en vooral die), terwijl er bij verdriet een vaag gevoel van medelijden met zich zelf en de anderen, alsmede een onverschilligheid voor het kleine, dagelijksche gedoe in vergelijking met de grootte van de ramp, in vreugde-tijd een gevoel van eens willen verademen uit den dagelijkschen sleur en zich eens uit-vieren zooals men is, omdat men zich niet anders behoeft voor te doen, bijkomen..... de hartelijkheid, geboren uit het gevoel van bij elkaar te behooren, is momenteel en blijft alléén hartelijkheid. Dieper in elkaars zielewezen dringen geschiedt niet, evenmin als dat men elkaar beter en inniger leert kennen. En toch zal altijd weer op nieuw, zelfs na verloop van heel langen tijd, dat de verschillende leden vreemd en dikwijls min of meer vijandig tegenover elkaar hebben gestaan, wanneer de omstandigheden er voor geschikt zijn, de familie-band

zich laten voelen. En toch ook weer, de familie-leden zullen altijd vreemden voor elkâar blijven.

Bij alle huisgezinnen moge nu gelukkig niet geschieden wat er gebeurt met het huisgezin door Robbers beschreven, namelijk dat het langzamerhand geheel verbrokkelt en uiteen-valt, in de meeste gezinnen moge tot den dood tusschen broêrs en zusters die zekere hartelijkheid en belangstelling blijven heerschen, het psychologisch probleem, namelijk dat zij toch altijd onbekend blijven met elkaars innerlijk leven, blijft bestaan.

Beweren, dat het overdreven en een uitzondering is, een familie zooals Robbers geeft, waarin - behalve dat vreemd blijven van elkaar - in betrekkelijk kort tijds-verloop zulke groote en rampzalige veranderingen plaats vinden, mag men niet. Men mag alleen de vraag doen, of - gegeven zulk een familie, gegeven die omstandigheden enz. enz. - de schrijver die personen, verkeerend onder, bij vroeger vergeleken, zoo nieuwe omstandigheden en het langzame en toch snelle verval, den achteruitgang en de vermindering van dat huisgezin, goed heeft weergegeven.

Het eerste zoowel als het laatste moet men volkomen toestemmend beantwoorden. Men zou zelfs geneigd zijn te zeggen, dat hij de familie - juist omdat de personen in ‘Eén voor één’ voor het meerendeel verspreid zijn, niet meer dagelijks met elkaar omgaan, ieder meer dan in ‘De gelukkige familie’ zelfstandig is geworden en een eigen bestaan heeft - nog kraniger en knapper in het tweede dan in het eerste deel heeft beschreven en dat hij in dit tweede deel nog meer met zijn personen schijnt te hebben mee-geleefd, zoodat hij een nog grooter belangstelling voor ze bij den lezer heeft weten te suggereeren. De taak, die hij in dit deel op zich heeft genomen, is veel moeilijker geweest dan die hij zich in het eerste heeft heeft opgelegd. Het goldt hier niet meer om een s.v.v. collectieve psychologie te geven, maar hier was hij gedwongen de personen een voor een te doen kennen, voor het grootste deel los van de anderen, en - waar in het eerste deel ieder's psychologie door het psychologisch probleem, dat het geheel beheerscht, min of meer op den achtergrond moest blijven, min of meer een ondergeschikte plaats moest innemen - ieder's psychologie bijna als een op zich zelf staande te ontleden. Dat diepere wezen nu van zijn personen heeft hij

uitstekend beschreven, terwijl hij ook weer hier, evenals in ‘De gelukkige familie’, iederen persoon naar zijn waarde en naar de plaats, die hij in den roman inneemt, meer of minder heeft gedétailleerd. Een gevolg daarvan is, dat men in dit boek bepaalde hoofd-personen kan aanwijzen. Het gevaar, dat hierdoor dreigde, namelijk dat het evenwicht van den roman zou worden verbroken, wanneer een of meer personen uit de velen uitgebreider zou worden behandeld, wanneer de psychologie van deze dieper dan die der anderen zou worden ontleed, verder zou worden uitgeplozen, wanneer de ontleding van hun gevoelens verder zou worden doorgevoerd, is door den schrijver prachtig vermeden. Zonder dat de andere personen tegenover de hoofdpersonen in schemering en schaduw blijven, heeft hij van die twee - van den vader en van de oudste dochter (en meer nog van de laatste dan van den eerste) - de personen gemaakt, waaròm de andere figuren en de gebeurtenissen zich schikken en bewegen.

In ‘Eén voor één’ toch zijn die familie-leden, die naar voren treden, de vader, de oudste en de jongste dochter, waarvan de laatste toch weer een minder voorname plaats dan de twee andere inneemt. Eigenlijke hoofd-personen zijn voornamelijk de vader en de oudste dochter. En waar de psychologische ontleding van den vader als een voortzetting kan beschouwd worden van de ontleding daarvan in het eerste deel begonnen (zijn figuur staat van den beginne boven alle anderen uit), daar treedt hier de figuur van de oudste dochter, om zoo te zeggen, als een geheel nieuwe persoonlijkheid op.

In het eerste deel op gelijk plan als de anderen gehouden, laat de schrijver haar hier in gelijke waarde met den vader optreden en heeft haar tot een hoofd-persoon gemaakt, aan wier psychologie hij de diepe studie heeft gewijd, waarop zij - door de veranderde omstandigheden, door haar langzaam veranderd leven en door de rol, die zij in het huishouden is gaan spelen - als 't ware recht had. Zonder dat men het wil, staat dan ook haar figuur in het helderste licht, wanneer men over den roman nadenkt en zich het verloop van den roman herinnert. De beschrijving van het gemoeds-leven van Jeanne is een meester-stuk! Haar zachte, moewe melancholie met het zich

telkens willen op-steunen door haar voldoening-zoeken in het helpen van anderen, zonder hoop op of verwachten van een belooning, haar tobben over haar eigen bestaan, de desillusie over de waardeering van den kant van haar moeder voor wat zij in het huishouden doet, de stille droefheid er over, dat haar vader het heel gewoon vindt en er zelfs niet eens op let, wat en hoeveel zij eigenlijk in het huishouden vóór en na den dood van de moeder uitvoert, het langzaam voelen verkwijnen van haar jeugd en het minder voelen worden van de kans op een huwelijk, van de mogelijkheíd eens een man te ontmoeten die van haar houdt en aan wien zij haar groote behoefte om liefde te geven kan uitvieren, een behoefte waarvan zij de laatste op-leving voelt op haar ziekbed, dat haar doods-bed worden zal.... het is een psychologische beschrijving van een langzaam heen-dorrend vrouwen-bestaan, zooals er maar weinige zijn geschreven.

Doch niet het minst komt zijn talent uit in de beschrijving van het langzame verval en van de geleidelijke uiteen-brokkeling van het huisgezin. Bijna zonder dat men het bemerkt, bijna zonder dat men er op let, ziet men het verval geschieden en constateert pas, aan het einde van het boek gekomen, het groote verschil tusschen de eenmaal zoo prettig-levende, onbezorgde, uitgebreide familie van eertijds en wat er van is geworden, wat er van is gebleven. De rampspoeden, de grootere en kleinere misères schijnen maar terloops te zijn aangegeven en pas later ziet men met verwondering hoe groot die ellende is geweest en welken invloed die ellende gehad heeft. De schrijver heeft ook hier zijn talent getoond, alle opzettelijkheid te kunnen vermijden, zoodat men aan het eind van den roman eigenlijk moet terug-voelen en terug-zoeken, waar toch het begin van den achteruitgang is te vinden, door welke ongelukken, door welken samenloop van omstandigheden dit huisgezin zóó is vervallen en men dan pas voelt hoe zwaar - zonder dat men het op het moment van treffen zelf heeft opgelet - de slagen wel moeten gebeukt hebben, dat er van ‘De gelukkige familie’ zulk een in-triest, desolaat, wanhopig, niet-te-releveeren restje is geworden.

Ik herhaal, dat ik er mij niet aan zal wagen te voorspellen of dit werk in de toekomst zal blijven, of dat ik de dwaasheid zal doen te trachten een etiket op het werk te plakken en uit te

maken of men hier met een of ander ‘realisme’ of met een ander soort ‘Kunst’ te doen heeft. Laat wel of niet een van die etiketten of een ander etiket er op passen! Wat komt het er op aan. Het zegt zoo weinig en het beduidt nog minder. Een zekerheid echter is het, dat wanneer iemand een psychologische ontleding kan geven als die van den vader, een diepe en fijn-gevoelde psychologie als die van het gemoeds-leven van de oudste dochter, wanneer iemand bladzijden kan schrijven als die, waarin Robbers het ziek-zijn en den dood van Jeanne verhaalt, bladzijden als die waarin ons de begrafenis van Jeanne wordt beschreven, bladzijden zóó subtiel van voelen, zóó fijn van observatie en ontleding, men hem - zelfs al het andere nog daargelaten - onder de eerste literaire artiesten mag en moet rangschikken.

De sociaal-psychologische evolutie-hypothese van Karl Lamprecht door E.D. Baumann.

‘L'histoire’ schrijft Taine in zijn studie over Michelet, ‘est un art, il est vrai, mais elle est aussi une science; elle demande à l'écrivain l'inspiration, mais elle lui demande aussi la réflexion; si elle a pour ouvrière, l'imagination créatrice, elle a pour instruments la critique prudente et la généralisation circonspecte; il faut que ses peintures soient aussi vivantes que celles de la poésie, mais il faut que son style soit aussi exact, ses divisions aussi marquées, ses lois aussi prouvées, ses inductions aussi précises que celles de l'histoire naturelle’.[1)]

De geschiedschrijving een kunst - het mag den velen nijveren, echter bij het uitbeelden van het verleden het artistiek moment te zeer veronachtzamenden historiebeoefenaars bijwijlen wel eens worden herinnerd! - maar ook een wetenschap! Een kunst in zooverre als de schrijver het geheel van feiten en gegevens, waartoe het ijverig onderzoek hem bracht, in zich opnemend en verwerkend, uit dit alles het verleden heeft te herscheppen. Een wetenschap - omdat het historisch materiaal door hem naar wetenschappelijke methoden wordt bearbeid en op zijn waarde beproefd, omdat ook bij 't scheppen-zelf de begrippen der wetenschap door hem worden benut.

Maar de geschiedschrijver, waar hij meer was dan de samensteller van een dorre kroniek, heeft zich nimmer tevreden gesteld met de zoo trouw mogelijke weergave der feiten of een

1) H. Taine, ‘Essais de critique et d'histoire’, p. 111-112.

uitbeelden van voorbijgegane dingen met al die levendigheid van beschrijving en schittering van verluchting, welke we in de meesterwerken der historiographie bewonderen. Want hij staat niet objectief tegenover het verleden, maar als een voelend en denkend wezen. Zijn waardeering van feiten en personen leidt hem tot een oordeelen, een waarde-schatting. En uit de gebeurtenissen in lang vervlogen dagen dringt zich een leering aan hem op en de geschiedenis wordt hem tot 'leermeesteres des levens'.[1)] 'History', verklaart Macauley, bij wien het artistiek moment wel veel meer was ontwikkeld dan het wijsgeerig-beschouwend, 'at least in its state of ideal perfection, is a compound of poetry and philosophy. It impresses general truths on the mind by a vivid representation of particular characters and incidents'.

Evenwel bij zulk een primitieve wijsbegeerte der geschiedenis blijft het niet lang. Samenhang en verband der feiten wordt nagespoord; hun eindelijke verklaring beproefd. Naar ontdekking van wet en regelmaat wordt gestreefd. De drijvende krachten, de leidende, scheppende machten in het historisch gebeuren wenscht men te erkennen. Daar ontstaat naast een critische methode - Niebuhrs' heerlijke nalatenschap - een wetenschap der geschiedenis, die zich meer en meer vrijmaakt van metaphysica en wijsbegeerte tot een eigen zelfstandig zijn.

Ook op dit gebied van het geestelijk leven bracht de eeuw van intense vitaliteit, die achter ons ligt, menige schrandere poging tot verklaring, menige grootsche idee, menige geniale conceptie. Na Herder en Kant, kwamen Fichte en Hegel, Carlyle en Comte, Taine, Marx en Spencer. Idealistische, positivistische, materialistische systemen werden opgebouwd en uiteengezet, en door velen met gloed verdedigd of fel bestreden. En daar is bijkans geen enkele dier theoriën, die niet ook nu nog haar aanhangers onder ons vindt.

1) 'Ik wil U maar niet bloot doen kennen wat gebeurd, wat gedaan is. Ik wensch niet alleen uw nieuwsgierigheid te bevredigen. Ik wil u stof tot nadenken geven, u opwekken tot navolging van hetgeen navolgenswaardig door het voorgeslacht is gedaan. Eerst op die wijze, in dien geest behandeld wordt de historie, wat zij wezen moet, de leermeesteres des levens. Tweeërlei is de roeping der geschiedenis, buiten en boven het verhalen der gebeurtenissen. Zij moet uit het verleden het tegenwoordige verklaren, zij moet in het verledene het goede van het kwade onderscheiden, het eene ter navolging, het andere ter afschrikking ten toon stellen.' R. Fruin's 'Verspreide Geschriften' Dl. IX p. 316-317.

Het zou een interessante en aangename taak zijn voor U deze zoo gansch onderscheiden stelsels uiteen te zetten en hun, altijd relatief, goed recht aan te toonen. Maar het is niet dit, wat ik mij in deze studie voorstel te doen. Waarvoor ik Uw aandacht wensch te verzoeken is de modernste evolutieleer, welke een Duitsch geschiedschrijver, Karl Lamprecht, heeft opgesteld en welke mij zoo belangwekkend schijnt en van zoo groot gewicht voor de verdere ontwikkeling der geschiedeniswetenschap, dat een kennismaking met haar nuttig zal blijken ook voor wie zich niet speciaal met historische studiën bezighoudt.

Indien we - om U maar direct in de kern van ons onderwerp binnen te leiden - het wezenlijke in Lamprechts theorie in eenige woorden willen samenvatten, dan meen ik haar aldus te moeten formuleeren: In de historie openbaart zich een door wetten bepaalde, noodwendige ontwikkeling, die gekenmerkt wordt eenerzijds door een verruiming en verdieping van het sociaal bewustzijn, andrerzijds door een steeds meerdere differentiatie der eenlingen, met daaraan paralel gaande toename in vrijheid. Iedere gemeenschap maakt in haar historische evolutie een bepaalde, overal gelijkelijk opeenvolgende reeks kultuurperioden door, welke bij alle onderscheidenheid toch een wezenlijke overeenkomst vertoonen en telkenmale haar dwingend moment vinden in een typische sociaal-psychische dispositie, die aan alle levensuitingen haar karakteristieke eigendommelijkheid verleent. Na aftrek van het voor elk volk singulaire, dat zijn cultuur van andere doet verschillen, schuilt in iedere samenleving een sociaal-psychische kern, welke bij alle gelijk is, en een gelijke evolutie-rij doormaakt.

Ge ziet hieruit, dat in Lamprecht's historiebeschouwing twee denkbeelden op den voorgrond treden, welke tot de grondbegrippen der moderne wetenschap behooren: de idee eener in zichzelf bepaalde ontwikkeling en die eener volstrekt geldende causaliteit, welke elk willekeurig en bovennatuurlijk ingrijpen buitensluit. Toch is 't niet in de eerste plaats hierop dat Lamprecht zich beroept, wanneer hij zijn opvatting als bij uitstek modern-wetenschappelijk en baanbrekend wil doen erkennen. Maar wel grondt hij die aanspraken op het feit, dat zijn theorie

in zich heeft wat de noodzakelijke bestaansvoorwaarde is voor elke wetenschap: een geheel van begrippen, waaronder het chaotisch feitencomplex kan worden geordend. Immer ‘wetenschap’ is naar zijn oordeel niet anders dan de poging de wereld der verschijnselen te groepeeren onder hoogere begrippen en begripssystemen, dan de gewone spreektaal reeds mogelijk maakt: ‘Wissenschaft ist eine auf einem anderen als bloss gemeinsprachlichem Wege fortgesetzte Begriffsbildung.’

We komen hier nu weer terug op het oude probleem, waaromtrent ge aan 't hoofd van deze studie Taine's opvatting hebt leeren kennen: de vraag n.l. of de geschiedschrijving als zoodanig behoort tot het gebied der kunst dan wel tot dat der wetenschap. Lamprecht kiest op dit punt de zijde van hen, die der geschiedschrijving den naam van wetenschap niet willen toekennen. Het onderscheid tusschen wetenschap en kunst, betoogt hij, bestaat hierin: dat terwijl deze met aanschouwingen werkt, gene arbeidt met begrippen. De uitbeelding van het individueele zoowel in natuur als in historie behoort dus tot de spheer der kunst. Immers ‘das Individuelle als Ganzes ist anschaulich; es lässt sich durch eine Beschreibung, durch eine Umschreibung mittelst Begriffen wohl der Phantasie einigermassen vergegenwärtigen, niemals aber völlig exakt wiedergeben. Jeder Versuch der Umschreibung des Individuellen, er sei roh oder fein, gehört daher nicht der Wissenschaft an, sondern der Kunst: die Kunst geht auf die Belebung des Anschaulich-Individuellen in der Phantasie.’

Is dus, volgens Lamprecht, de beschrijving van het individueele steeds een zaak der kunst, onze Duitsche historicus miskent toch het relatief goed recht der tegenpartij niet. Hij ziet niet voorbij, dat we ons hier bevinden op een gebied, waar twee spheren van het geestelijk leven ineenvloeien. En al moge nu ook de uitbeelding van het slechts eenmaal gegevene een activiteitsbetoon zijn der verbeelding en als zoodanig een stuk kunst, toch staat zij in wezen en worden niet los van het wetenschappelijk zijn. Immers als hulpmiddelen ter omschrijving maakt zij gebruik van begrippen en oordeelen, welke bij elke hoogere ontwikkeling aan de wetenschap worden ontleend. Want terwijl de gewone spreektaal niet meer dan een ruwe schets van het

beschouwde toelaat, is de taal der wetenschap zooveel rijker aan begrippen en begripsnuanceeringen, haar begrippen zelf zooveel fijner en subtiler, dat het met haar hulp ontworpen beeld ons ook een veel juister inzicht in het wezenlijke en eigendommelijke van het verschijnsel schenkt. Vandaar dat - hoewel in waarheid toch een kunst - de historie- zoowel als de natuurbeschrijving in haar hoogere ontwikkeling van die der analoge wetenschap afhankelijk is.

Gaat de kunst op in de aanschouwing en uitbeelding van het individueele, voor elk verschijnsel eigendommelijke, de wetenschap, - reeds Aristoteles heeft dit erkend - richt zich juist op het algemeene, poogt het typische op te sporen in de rijke verscheidenheid van dingen en gebeuren. Haar belangstelling geldt niet wat aan het beschouwde zijn bijzonder karakter geeft, wat daarin slechts éénmaal is, niet het ding of het gebeuren in zijn individueel bestaan, maar juist wat het met verwante verschijnselen gemeen heeft, het overeenstemmende in de dingen, het wederkeerende in het gebeuren. En haar einddoel vindt ze in de opstelling van opperste begrippen, van hoogste feiten, die in zich al het zijnde bevatten.

Is in het opgemerkte de karakteristieke wezenlijkheid van alle wetenschap naar waarheid aangegeven, dan behoeft het geen betoog dat waar alleen het singulaire in de verschijnselen in het oog wordt gevat, van wetenschap geen sprake mag zijn. Om deze reden meent Lamprecht aan de ideeënleer, gelijk zij door Ranke en vele Duitsche historici na hem werd en nog wordt aangehangen, den naam van waarlijk wetenschappelijk systeem te moeten ontzeggen.

Volgens Ranke en zijn medestanders is het niet het willen en streven der eenlingen in hun historisch samenleven, niet het complex van psychische levensuitingen der in een gemeenschap vereenigde menschen, welke het historisch leven in zijn bonte verscheidenheid uit zich doen voortkomen. Maar zij erkennen als de eenige bewegende krachten in de historie, emanaties van het goddelijke, gedachten Gods, transcendente ideeën, welke onafhankelijk van de causaliteitswet, volgens eigen wetten opkomend, voortbestaand en weer ondergaand, het historisch zijn opbouwen en doordringen.

Zoo is dan het geschiedkundig leven met al zijn rijkdom aan werkingen en uitingen niet iets uit zich zelf, uit eigen innerlijke energie voortkomend en zich ontwikkelend, en dus ook uit eigen, innerlijk-levende krachten verklaarbaar en het historisch onderzoek heeft niet tot eindelijke en hoogste opgave die weinige, in waarheid het zijn bepalende momenten op te sporen. Ondanks alle postulaten van ons denken is niet unificatie der elementen van de verkregen kennis het doel. Maar de vorsching heeft de ideeën als in laatste instantie scheppers van heden en verleden te erkennen, en de eenheid van het zijn valt uiteen in een veelheid van onderling onafhankelijke bewegingsmomenten, die hun eigen mysterieus bestaan voeren.

Volstrekt niet begrippen in den zin der wetenschap - dat is wel duidelijk - zijn de ideeën der ideeënleer, en deze zelf is niet een samenstel van lagere en hoogere begrippen, door eenige hoogste begrippen gekroond. Immers terwijl begrippen worden verkregen door vergelijking uit een veelheid van bijeenbehoorende verschijnselen als 't in hen gemeenschappelijke en overeenstemmende, doelen de ideeën slechts op het singulaire in dingen en gebeuren, op wat slechts eenmaal was. Uit een geheel van feiten, die zich naar hun individueele zijn beschouwd ongedwongen om een aanschouwelijk historisch concretum, 't zij dan een instelling of wel een persoonlijkheid, laten groepeeren, wordt het typisch geestelijk wezen erkend en dit nu onder den naam ‘idee’ het feitelijk-bezielende, den drager der verschijnselen genoemd. En omdat zij nu algemeene begrippen mist en alleen op aanschouwing berust, is de ideeënleer wel tot artistieke veraanschouwelijking maar niet tot wetenschappelijke beheersching der stof in staat.

Is dus de ideeënleer ook al onaannemelijk voor wie de geschiedeniswetenschap wenscht te zijn een wetenschap in den waren zin van het woord, men kan toch haar relatief goed recht erkennen en dankbaar aanvaarden het waardevolle, dat zij ons bracht. Het denkbeeld ‘idee’ als samenvattend moment uit zoodanige feitenreeksen welke worden beschouwd naar het singulaire in hen, is een winst ook voor den modernen historicus. Wèl zal 't beter zijn, opdat noodelooze begripsverwarring worde vermeden, naar Lamprechts voorstel van ‘tendens’ in plaats

van ‘idee’ te spreken, daar toch de ‘idee’ in de moderne geschiedeniswetenschap niet identiek is met die in de ideeënleer. Want zij is nu niet meer een transcendente kracht, de feitelijk scheppende macht, maar alleenlijk een logisch hulpmiddel, ‘ein einfaches Expediens zur Hervorhebung derjenigen Momente an den innerhalb eines Kulturzeitalters wirkenden Kräften, welche neben den typischen als singulär bemerkenswert und dem besonderen Verlaufe grade dieses Falles besondere Farbe gebend erscheinen, eine künstlerische Handhabe also zur Veranschaulichung des begrifflich nicht fassbaren singulären’.

Mogen derhalve de ‘ideeën’ of ‘tendenzen’ al in de moderne geschiedeniswetenschap behouden blijven, haar beteekenis is dan toch sterk verminderd. Niet op haar erkenning is het streven allereerst gericht, maar het groote doel wordt de begripsmatige beheersching der rijke historische stof en de eindelijke opstelling van hoogste begrippen, waaronder de volle verscheidenheid der verschijnselen zich laat ordenen. En die hoogste begrippen meent Lamprecht nu te vinden in zijn Kultuurperioden, de ‘Kulturzeitalter’, waarvan in onze korte samenvatting zijner theorie alrede sprake was. ‘Die Kulturzeitalter’, zegt hij in de ‘Kulturhistorische Methode’, ‘sind höchste Begriffe zur ausnahmslosen Subsumtion aller seelischen Entwicklungserscheinungen menschlicher Gemeinschaften, und das heisst: zur ausnahmslosen Subsumtion des historischen Geschehens überhaupt, denn ohne seelische Entwicklung innerhalb menschlicher Gemeinschaften keine Geschichte’.

In de ‘Kulturzeitalter’ als opperste synthetische begrippen is het gansche psychisch leven der historische perioden vervat. Al wat is en geschiedt, wat wordt gedacht en voortgebracht, vertoont haar karakteristieken toon en kleur. Met haar opstelling is voldaan aan den eersten eisch der wetenschap, welke toch begripsmatig ordening bedoelt. ‘An Stelle der Ideenlehre, die nur einen künstlerischen Betrieb der höheren geschichtlichen Zusammenfassung gestattete, tritt jetzt eine auf Begriffen beruhende wahrhaft wissenschaftliche Methode.’

Met de onderscheiding in het historisch verloop van een reeks opeenvolgende kultuurperioden begint er orde te komen in den bonten chaos van feiten en gebeuren, welke tot nu toe de histori-

sche overlevering feitelijk was. Want nu blijkt toch het gelijktijdig optreden en na elkaar komen van die veelheid van verschijnselen niet iets volstrekt toevalligs en willekeurigs, wat ook wel gansch anders had kunnen zijn, omdat het immers duidelijk is, dat het al zijn dwingend moment vindt in de sociaal-psychische dispositie der tijden. De psyche der gemeenschap, die in haar noodwendigen groei steeds weer dezelfde rij van perioden doorloopt, doet uit eigen wezenlijk zijn het historisch leven voortkomen, gelijk het is geweest. Zoo blijkt daar een causaliteitsverband te bestaan, een onverbreekbare en onmiskenbare samenhang tusschen wat voorafging en wat volgde, een noodwendigheid, welke elk bovennatuurlijk ingrijpen buitensluit. De causaliteitswet gaat zich demonstreeren ook op sociaal-psychologisch gebied; en daarmede wordt voldaan aan wat is de tweede eisch voor elke wetenschap: een volstrekte doorvoering van het causaliteitsbegrip. En naast een ordening komt zoo een verklaren en een begrijpen.

Ondanks het schijnbaar toevallige en regelloos wisselende in de opeenvolging van dingen en gebeuren, bestaat er dan een noodwendige samenhang der verschijnselen, staat ook hier het volgende in innig verband met het voorafgaande. En bij eenig nadenken zal het U duidelijk worden, dat het feitelijk ook niet anders kan zijn. Het is toch een grondwaarheid der individueele psychologie, dat geen voorstelling spoorloos kan verdwijnen, maar dat zij steeds zal nawerken En wat waar is voor den enkeling is ook waar voor de gemeenschap. Ook het voorstellingsleven eener historische generatie kan nimmer in 't niet opgaan, maar het volgend geslacht zal steeds bewust of onbewust onder zijn invloed staan. En is eenmaal dit naleven van het voorgegane psychisch zijn in het bewustzijn der later komenden erkend, dan volgt daaruit ook noodzakelijk, dat het nieuwe geestelijk leven, opgewekt door nieuwe indrukken en ervaringen in zijn wezenlijk zijn niet alleen van deze zal afhangen, maar in zijn karakter mede zal bepaald worden door den inhoud van het zieleleven, dat hem voorafging. Bij elke schrede voorwaarts in de ontwikkeling vindt een synthese plaats van het oude en het nieuwe, en wat reeds lang was, bestaat voort in 't nieuwe Zijn.

En dat nieuwe is ook een hooger Zijn. Want al wijst Lamprecht

er met nadruk op, dat evolutie niet identiek is met vooruitgang, de ontwikkelingsweg van het menschdom voert ook volgens hem omhoog. Hij erkent in den voortgang der historie een psychisch uiteengaan, een differentiatie der in den aanvang gelijke eenlingen, met een daaraan paralel verloopende toename in psychische kracht, in bewustzijn en in vrijheid.

Hier nu vinden we wat - naast de begripsmatige ordening en de aanname der volstrekte geldigheid van het causaliteitsbegrip ook op het gebied der geesteswetenschappen, - karakteristiek is voor Lamprecht's beschouwing, n.l. de opvatting der historische ontwikkeling als een *psychologische* evolutie.

Ik leg hier den nadruk op ‘psychologisch’, want velen hebben toch zeer lang vóór hem het historisch gebeuren als een noodwendig-in-zich-bepaalde ontwikkeling erkend. We noemen idealisten als Herder, Hegel en Fichte, religieuze naturen als Kidd en Carlyle, positivisten als Saint Simon, Comte en Spencer, materialisten als Marx en zijn medestanders. Maar terwijl deze het wezenlijke in het historisch leven zochten buiten de levende en strevende individuen, heeft Lamprecht het met nadruk betoond, dat de geschiedenis is en blijft de geschiedenis van den mensch, van den denkenden en gevoelenden, willenden en handelenden mensch. Bij hem is de historische ontwikkeling niet meer een groei van den wereldgeest tot bewustzijn en vrijheid, ook niet een evolutie van religieuze ideeën of productieverhoudingen, evenmin de verwezenlijking van humaniteit en vrijheid, of wel de overwinning van het intellect over 's menschen hartstochten. Neen! in het centrum van het historisch zijn staat bij hem de sociaal-psyche, d.i. de samenvatting der individueele psyche's: de eenlingen in hun samenleven. En het zijn haar wezenlijke eigenschappen en vermogens welke het geschiedkundig leven deden zijn wat het is geweest.

De psyche is de in laatste instantie het historisch zijn scheppende en bezielende kracht, het historisch gebeuren is de condensatie van psychische processen: ‘Geschichte ist an sich nichts als angewandte Psychologie.’ En elders: ‘Die im Grunde treibende Kraft ist die allgemeine seelische Arbeit der menschlichen Gemeinschaft, um die es sich handelt, und zwar sowohl der Grossen wie der Kleinen, der Mächtigen wie der Schwachen in ihr;

eben sie und die entsprechende Arbeit der vorhergegangenen Geschlechter bestimmen die Kultur der Zeit und damit den allgemeinen geschichtlichen Habitus.'

Zoo staat dus bij Lamprecht de mensch in het middelpunt zijner geschiedenis-opvatting en de historie wordt nu wat zij in waarheid is: het verhaal van den groei der menschelijke psyche. En het moet worden erkend, dat de voorstelling, die onze Duitsche historicus geeft van die psychische ontwikkeling, van een grootsche intuitieve conceptie getuigt, dat hij daarbij uitkomt boven de dorre zakelijkheid der wetenschap.

Mij dunkt er schuilt iets waarlijk religieus' in die innig-moderne evolutie-gedachte - innig-modern, omdat al mogen vroegere tijden die idee min of meer bewust hebben erkend, het toch eerst de nieuwe tijd is geweest, die haar heeft begrepen in haar wezenlijke machtige beteekenis, die haar heeft geprojecteerd in de werkelijkheid, welke ons daardoor zooveel nader kwam en meer verstaanbaar werd. Ziet, waar de wereldgrond wordt gezien, gelijk Schopenhauer hem zag, als een rede-looze, wette-looze, doellooze macht en drift, daar moet men wel tot pessimisme vervallen, daar kan een vrome aandoening bij de aanschouwing van historie en natuur niet worden gewekt.

Maar waar de wereld zich aan den mensch openbaart als zijnde in een steeds omhooggaande ontwikkeling, in een continuen groei van het lager- tot het hoogerstaande, van het onbewuststoffelijke tot het bewust-geestelijke, en dat in een rijkdom en verscheidenheid aan scheppingen, de een al wonderlijker en schitterender dan de andere, daar wordt aan pessimisme en irreligieuziteit de loutere mogelijkheid van bestaan ontnomen. De idee der onafgebroken en noodwendige vooruitgang, der steeds voorschrijdende evolutie is een innig-religieuze gedachte, al moge dat innig-religieuze in haar ook gaan boven het bevattingsvermogen van hen, die zich de kenners bij uitstek der vroomheid wanen.

En wat voor de ontwikkelings-gedachte in de natuurstudie geldt, het geldt niet minder waar het evolutie-begrip wordt geprojecteerd in de historie en al 't geschieden doet zien in zijn licht. Het pessimisme ziet geen groei, geen voortgang in het leven der volkeren; het ziet de geschiedenis slechts als een

voortdurend veranderen en wisselen der dingen. En het kan 't ook niet anders! Immers wanneer de historie wordt erkend als het verhaal van den groei van den mensch, van zijn opgang tot het ware Zijn, tot Vrijheid, Redelijkheid en Humaniteit, wanneer zij ten slotte in de dichterlijke verbeelding wordt aanschouwd als leidende tot den Uebermensch, tot de overwinning van het menschelijk-zijn in een boven-menschelijk bestaan, - dan komt het toch met noodzakelijkheid tot een ja-zeggen tot het Zijn, tot levensblijheid en levensliefde.

Zoo brengt ons dan de evolutionistische beschouwing van het historisch-gebeuren een winst, grooter en heerlijker dan eenige andere vóór haar. Niet slechts immers bevredigt zij ons verlangen naar een dieper en juister kennen van de dingen, die zijn voorbijgegaan, wekt zij in ons verdraagzaamheid waar zij ons bewust doet worden van het altijd relatieve van ons denken en gevoelen, is zij ons een leermeesteres voor het leven wanneer zij ons de fouten en misslagen van vroeger tijden toont en ons waarschuwt niet alzoo te doen, - maar zij bemoedigt ons tevens en spoort ons aan te streven naar steeds hooger doel, vervult ons ook met blijde hoop, daar zij ons het nu doet zien als alleen tijdelijk, als een stadium in een voortdurend omhoog gaan van het Leven.

Is eenmaal de geschiedenis erkend te zijn een psychische evolutie, dan kunnen - dat is wel duidelijk - de opeenvolgende stadia dier evolutie alleen naar de voor hen typische psychische eigenaardigheden worden onderscheiden. Zoo ontstaat dus het moeilijke probleem uit de rijke veelheid der historische verschijnselen tot de psychische kern, welke hun gemeene oorzaak is, door te dringen, uit de levensuitingen der na elkaar komende tijden den zielstoestand der gemeenschap, gelijk zij toen was, te erkennen en daarnaar de tijdperken in hun wezenlijkheid te typeeren en onderling af te grenzen. Dat dit alles reusachtige moeilijkheden met zich brengt, behoeft geen betoog en evenmin dat redelijkerwijze van een eerste poging een definitief resultaat niet mag worden geëischt. Lamprecht heeft dit trouwens zelf ingezien en herhaaldelijk verklaard, zeer wel te begrijpen, dat het ontwikkelingsschema door hem ontworpen ongetwijfeld bij

meerdere studie en bij dieper inzicht herzien zou moeten worden. En ik meende hierop te moeten wijzen, alvorens voor U de Kulturzeitalter, welke Lamprecht onderscheidt, uiteen te zetten.

Wat dan volgens onzen Duitschen schrijver het zieleleven der oudste bekend historische tijden typeert, is de symboliek. Nog komen in die dagen het denken, gevoelen en willen, en haar scheppingen, taal en kunst, wereldbeschouwing en ethiek, niet uit boven het symbolische. Het denken heeft nog niet de leiding in 's menschen geestelijk-zijn op zich genomen en het erkennen gaat op in een aanschouwen. Dien primitieven mensch is de wereld niet zijn voorstelling of zijn begrip, maar louter zijn aanschouwing, en aanschouwelijk is dan ook het beeld, dat hij zich van haar vormt. De dingen des levens worden niet in begrippen omschreven, en in oordeelen samengevat, maar aanschouwelijk in symbolen uitgedrukt: ‘das gedankliche Gerüst irgendeiner Vorstellung oder irgendeines Wollens erschien alsbald in einer bedeutungsvoll aufgefassten Handlung verkörpert: erschien symbolisiert in den Formen einer nocht nicht in mehrere Strahlen der Auswirkung gebrochenen Phantasietätigkeit.’ En zoo vielen dus aanschouwen en denken nog samen, en de geestelijke kultuur, het zieleleven der gemeenschap, verliep symbolisch.

En gelijk het geestelijk zijn nog niet is gedifferentieerd, zóó zijn ook de leden der maatschappij psychisch - zelfs physiek! - onderling nog vrijwel gelijk en gelijkvormig; de individualiteit ontbreekt; en het leven van den enkeling verdwijnt achter dat der massa. Nog niet is de mensch zelf-opbouwer van zijn leven, maar hij lijkt slechts toeschouwer van een in hem, onbewust en van hem onafhankelijk, zich voltrekkend psychisch gebeuren. Aan het streven ontbreekt nog verscheidenheid, daar heeft onder de samenlevende eenlingen nog geen arbeidsdeeling plaats gevonden, daar wordt het bewustzijn zelve der nationaliteit en der gemeenschap gemist en alleen de familieband gevoeld.

In het familieleven gaat dan ook het leven van den eenling oeconomisch en geestelijk gansch en al op; daarin geldt hij nog slechts als een exemplaar, volstrekt nog niet als persoonlijkheid. Daar is hij onderworpen aan de idee der bloedwraak, welke getuigt van een niet-kennen van het waarde-onderscheid der individuen, van een allen gelijkwaardig oordeelen. In neigingen,

in vijandschap en vriendschap aan zijn familie gebonden, verschijnt hij naar buiten als identiek met elken anderen bloedverwant. De idee der persoonlijkheid en de persoonlijkheid zelve is dien ouden tijden volstrekt vreemd.

Maar wanneer op het tijdperk der symboliek dat van het typisme is gevolgd, is reeds de groei der persoonlijkheid en der individueele vrijheid duidelijk merkbaar. Terwijl de oer-tijd alleenlijk een onbewust leven in en met de natuur kende, heeft in de nu aangebroken periode het individu zijn subject-zijn tegenover het object-zijn van de wereld der dingen rondom hem erkend. Hij heeft de verschijnselen begrepen als buiten hem staande en zijn eigen wezen als hun tegenstelling. En nu hij zich dit eenmaal is bewust geworden, begint hij ook de buitenwereld als iets objectiefs te beheerschen. Maar toch is de aanschouwing nog niet tot de erkenning van het individueele opgekomen en alleen het typische wordt bewust aanschouwd.

En in gelijke mate als de bewustwording toeneemt, ontwikkelt zich ook de persoonlijke vrijheid. De tegenstelling van held en natie, de onderscheidenheid der volken wordt erkend. De enkeling begint zich te ontworstelen aan den benauwenden greep zijner naaste omgeving; hij vangt aan, zij 't dan ook nog zeer ten deele, over eigen zijn te beschikken. Zijn geestelijk leven wordt iets op zichzelf, zijn oeconomisch leven treedt uit 't communistische te voorschijn en niet meer gaan beide gansch op in dat der massa. En aan den anderen kant verruimt zich de sympathiekring, omvat de gemeenschap meerdere individuen dan in den oer-tijd.

En wat we constateerden als 't machtige onderscheid tusschen de nu besproken periode en de oudste tijden, hetzelfde treft ons ook weer, wanneer we het tijdperk, dat op het typisme volgt, beschouwen. Wederom erkennen we hier een toename in bewust-worden en in vrijheid, een meerdere differentiatie der eenlingen in hun sociaal en geestelijk zijn. Het oeconomisch leven vertoont een uiteengaan in eenige weinige bevoorrechten en vele minder rijk bedeelden; naast het groot grondbezit en de ridderschap ontwikkelt zich het stedenwezen; naast de oeconomisch produceerenden, welke de groote meerderheid uitmaken, is daar een kleine minderheid, welke een veel intensiever geestelijk leven leidt. Een nieuwe vroomheid met een duidelijke

neiging tot mystiek, een bouwkunst, die naar eigen uitingswijze streeft, een letterkunde, welke zich kenmerkt door een zuiverder uitbeelding en scherper karakteristiek, een dieper psychologisch doordringen in het individueele zijn - dit alles toont ons het omhooggaande geestelijk leven dier tijden.

Evenwel van een reëele, individueele opvatting blijft men nog verre. ‘Men is niet meer typisch, maar nog minder is men reeds individueel, men beweegt zich in het tusschenstadium van het conventioneele.’ Maar de groei der persoonlijkheid in bewustzijn en in vrijheid houdt steeds aan. ‘Immer mehr drängen die seelischen Regungen des Zeitalters hin auf eine weitergehende Freiheit. Das 15 Jahrhundert verläuft wie ein gewaltiger Strom vor dem Absturze seiner Wässer in die Abgründe eines tiefer und breiter dahin fliessenden Bettes. Die Strömung wird unruhig; Wirbel bilden sich; näher und näher hört man das Brausen des Falls, bis schliesslich Wolken gewaltsam emporgeschleuderter Wasserbläschen den ungeheuren Sturz verschleiern zugleich und verkünden.’

Wij zijn hiermee gekomen in een periode van machtigen, geestelijken opbloei in die van het Individualisme. Een bevrijding uit het, de zelfontplooiing verhinderend, keurslijf van oude vormen brengt deze nieuwe tijd, een zich vrij maken van den geest wan elk uitwendig gezag. Nu komt daar op een innig zelf-bewust-worden, een verlangen en streven naar een zich-vrij-uit-leven, naar zelfverwezenlijking en zelfvoltooiing.

En in dien strijd voor persoonlijke vrijheid neemt het verstand de leiding op zich en de wetenschap slaat breed de vleugels uit. Het besluit uit inductie doet zijn intree in het denken, dat tot nu alleen het besluit naar analogie kende; het causaliteitsbegrip verdringt het wonder, zij 't dan ook eerst na langen kamp en slechts zeer ten deele. Fier en vrij, vol innig vertrouwen op zijn intellectueele vermogens, wier kracht hij leert waardeeren, stelt de enkeling zich tegenover wereld en leven. Met het natuurlijk licht van zijn verstand zoekt hij het oneindige te doorlichten; en een natuurrecht, een natuurlijke godsdienst, een leer van de natuurlijke opvoeding ontstaat.

En gelijk altijd wordt ook nu in den vollen levensdrang het doel voorbij geschoten; en daar komt een verstandskultus, een

overschatting der rede als gids voor het leven, en gemoed en fantaisie worden verwaarloosd. Het vertrouwen in de individueele vermogens ontaardt in een excessieve vereering, in een overschatting van wat het individu beteekent en vermag. En de innige samenhang van enkeling en gemeenschap wordt miskend: 'Das Individuum für sich erschien, isoliert, als ein von den andern abgetrennter Mikrokosmus.'

Het is in reactie tegen het eenzijdig rationalisme, waarin het individualistische tijdperk verliep, dat zich de periode van het Subjectivisme heeft ontwikkeld. 'Onder Sturm und Drang', piëtisme en sentimentaliteit groeien de sympathische functies van het zieleleven weer op tot volle kracht. Het gevoelen en willen doen hun rechten gelden en geven aan de verschijnselen ter tijden hun karakteristieke toon en kleur. 'Ihr Gefühlsleben wirkt sich aus vom Freundschaftskultus der Frühzeit bis zur weitgreifenden nationalen Begeisterung des 19 Jahrhunderts, und ihrem Willenskultus entspringt wie anfangs die Idee des Kraftgenies so später die Machtpolitik eines Bismarck.'

Door klassicisme, idealistische philosophie, romantiek, realisme en epigonendom heen reikt dit tijdperk tot omstreeks 1870 en voert dan over in een tweede subjectistische periode, die volgens Lamprecht in onze dagen bezig is zich te ontwikkelen.

Maar de Kulturzeitalter welke ik voor U in hun waarachtige wezenlijkheid heb uiteengezet, geven in hun optelling niet de gansche som van het historisch zijn. Immers ze worden verbonden tot de eenheid van ontwikkeling door de 'overgangstijden.' Want het behoeft toch geen betoog, dat het kultuurbeeld niet zoo maar plotseling volstrekt kan worden gewijzigd, dat de verandering telkenmale eerst geleidelijk tot stand komt en dat daar dus tijden moeten zijn, waarin de psyche zich omhoog werkt tot haar nieuw stadium van ontwikkeling.

Zoo vormen de kultuurperioden in waarheid de hoogtepunten van het historisch leven: het zijn die tijden, waarin een psychische evenwichtstoestand is bereikt. Want wat hen kenmerkt is die harmonie in alle geschieden en in alle verschijnselen, welke de overgangstijden juist missen. Die harmonie danken zij aan het bezit eener volkrachtige 'dominante.' Want men kan toch in

het zieleleven onderscheiden een geheel van gebeuren - van gewaarwordingen, gevoelen en wilsuitingen - en een kern of dominante welke deze zielsprocessen in hun verloop regelt en beheerscht. Maar slechts dan is dit laatste aan de dominante mogelijk, wanneer er een evenredig-zijn bestaat tusschen haar kracht en omvattingsvermogen en de intensiteit en quantiteit van de psychische processen, welke zij heeft te leiden. En waar derhalve dit evenwicht wordt verstoord, daar komt het noodzakelijk tot een tekort in psychisch beheerschingsvermogen, wat leidt tot een dissociatie in het psychisch zijn.

Dit nu is karakteristiek voor de overgangstijden. In hen komt de sociaal-psyche in een atmosfeer van historisch leven, waarin een overgroot en steeds toenemend quantum nog onbekende indrukken, opwekkingen, prikkels haar treft, een gansch ongewoon samenstel van feiten en gebeuren zich aan haar voordoet. Dientengevolge ontstaan er nieuwe nuanceeringen en differentiaties in de psychische processen, waartegenover de dominante vreemd staat en welke zij niet vermag te beheerschen in hun verloop. Nieuwe gewaarwordingen, voorstellingen en gevoelens, die in hun wezen van de oude gansch onderscheiden zijn, worden door de nieuwe motieven opgewekt. En de dominante, door de veelheid en vreemdheid verrast, niet onmiddellijk in staat die overmaat van dingen en geschieden te bemeesteren, verliest de leiding en de processen voltrekken zich zonder de noodige controle.

In plaats van de zuivere waarneming der verschijnselen, een duidelijk onderkennen van wat zich voordoet, ontstaat een dooreenvloeien van het aanschouwde, een niet scherp van elkaar scheiden en onzeker herkennen. In plaats van het vroegere juiste oordeelen treedt een louter meenen, waarbij de veelheid van indrukken en voorstellingen nog niet in haar enkelvoudige momenten is geanalyseerd. In plaats van het doelbewuste, vrije besluiten en handelen komt een besluiteloosheid, een onmogelijkheid om te beslissen, wat wederom noodzakelijkerwijze een gevoel van onlust verwekt in stede van die innerlijke bevrediging, welke de vrije zelf-verwezenlijking in de daad met zich brengt. En pessimisme en Weltschmerz erkennen we, waar te voren levenslust en vreugdevol streven werd aangetroffen.

Uit Potgieter's jongelingsjaren, *Een nadere verklaring van 's dichters innerlijk leven* door K.H. De Raaf.

No idly-feign'd poetic pains
My sad, love-lorn lamentings claim.

BURNS, 'The Lament'.

I.
In Antwerpen en Amsterdam.

Toen de jonge Potgieter in den winter van 1830 het oproerige Antwerpen moest verlaten, teleurgesteld in zijn verwachting, in de opkomende Scheldestad een handelsfirma te doen bloeien welke in Amsterdam slechts gekwijnd had, en hij na een bijna vierjarige afwezigheid weer in Amsterdam was teruggekeerd, werd hij door een aanbevelingsbrief van Johannes Francies Willems, den Vader der thans zoo krachtige Vlaamsche Beweging, binnengeleid in den familiekring van Jeronimo de Vries, man van kunstzin en kennis, vroolijk gastheer tevens, die de fraaie geesten van het Amsterdam dier dagen om zich te vereenigen wist. Nooit heeft onze dichter den tijd vergeten, toen hij daar als jonge vriend des huizes placht te verkeeren. In het machtig werk, dat de dood hem belette te voltooien, zijn *Leven van R.C. Bakhuizen van den Brink*, wijdt hij aan deze herinnering regelen van verrukking en weemoed. 'O avonden! in gezelligen kout omgevlogen, - opgeluisterd door den glimlach der beminnelijke gastvrouw, - altijd verrassend door de afwisseling der genoodigden: vermaarde mannen, die daar geene andere aanspraak maakten dan vrienden des vaders te zijn; veel belovende jongelui,

er op uit zich het voorregt waard te toonen, door de beide zoons te zijn meêgebragt; - onvergetelijke avonden! velerlei weelde rijk door den geest en het gemoed der aanvallige dochteren des huizes; bij wijle besloten, neen bekroond door des gastheers zangerige voordragt van *Rosemond*, - waar bleeft ge? Waar?' -

Op een feestmaal bij dezen zijn vaderlijken vriend - onder het nagerecht, terwijl een bij uitstek keurige wijn de gasten verheugt, komt Potgieters poëzie ter sprake. We zien den jongen dichter voor ons: zijn oogen tintelen; hij neemt deel aan het opgewekte, het geestige gesprek; en daar klinkt plotseling het openhartige woord: 'Sans comparaison, doch wáar blijkt het, de duivel zelf is niet zoo zwart als hij geschilderd wordt; uit uwe sombere poëzie had ik gevreesd, een sentimenteel mannetje te zien'.[1)] Dr. Willet, de letterlievende medicus, die hem dit in een plaagzieke bui toeriep, had gelijk, toen hij sprak van sombere poëzie. Was het een gekunstelde, nagebootste zwaarmoedigheid, afgekeken van een Feith of een Byron? 'Als de meeste eerstelingen,' zegt Potgieter, 'waren zij, wat de manier betreft, navolging; Feith had mij voor de vroegste tot model gestrekt, vervolgens was ik bij de meesters onzer oostelijke buren school gegaan; wie mij later de liefsten zouden blijken, wist ik het zelf? Was de ontluikende bewondering voor Van Haren en Staring meer dan een hopelooze hartstogt? Over de wijze van mij uit te drukken al genoeg; wat de gedachten zelve betreft, de arts kon niet raden wat de aanleiding tot het overzwaarmoedige gaf, toen ik hem voor alle wederwoord de hand reikte, en mij den pols voelen liet. "Meer gejaagd dan gedrukt," mogt hij zijn onderzoek lagchende besluiten; doch dat mijne schoone voorspraak het daarop ontgelden moest, geloof te slaan aan gedroomd leed, dat ging te verre. Een bondgenoot daagde op in het grootste genie der eeuw: "Zart Gedicht, wie Regenbogen, wird nur auf dunklem Grund gezogen", u.s.w.[2)], was een der gasten heusch genoeg aan te halen, en toch vond de hoogleeraar geen gehoor'. Veel wijzer zullen de bijzittende dischgenooten niet geworden zijn. Het was daar

1) Blz. 386.
2) Darum behagt dem Dichtergenie
Das Element der Melancholie.

ook de plaats en de tijd niet voor een volledige opheldering. En Potgieter, de bedaagde, die het gesprek een veertig jaren later opschreef, achtte het onnoodig den sluier op te lichten. Een toespeling op gedroomd leed, een aardig beroep op Goethe's *Sprüche in Reimen*, 't welk bedoeld schijnt te zijn als een verontschuldiging van behaagzieke dichtersmart, doch ons in werkelijkheid omtrent het wezen van den 'dunklen Grand' in het onzekere laat, ziedaar alles wat we vernemen.

Welnu, we zullen het leven van den jongen Potgieter nagaan, zijn verzen nog eens aandachtig doorlezen en zien of we de werkelijke oorzaken vinden kunnen. Gelukt ons dit, dan zullen we den mensch en dichter des te beter begrijpen.

Om het dan maar dadelijk te zeggen: Wij gelooven niet aan het gedroomde van het leed, althans niet in den volstrekten zin van het woord, zooals men zou kunnen spreken van de gedroomde of verbeelde smart in de verzen van dien anderen Zwollenaar, den sentimenteelen Rhijnvis. De term waarmee de dichter zelf zijn eerste poëzie heeft gekenschetst, is te billijken, mits we dien verstaan als echt, doorleefd leed, dat door een poëtische verbeelding die geen tegenwicht vond in een rijpere levenservaring, grievender werd gevoeld, donkerder werd gekleurd en dientengevolge eenigszins overdreven werd voorgesteld.

Het is een bekend verschijnsel, dat jonge, idealistische naturen dikwijls een neiging tot zwaarmoedigheid vertoonen. Daar rede noch ondervinding hen heeft leeren te berusten, zien ze de dingen nog wat donkerder dan ze wel eens zijn en achten de wereld niet veel beter dan een Hel, omdat ze niet veel minder dan een Paradijs hadden verwacht. Zoo verklaart Walter Scott het spleen van Byron, waar hij bij een der gedichten uit *Hours of Idleness*: 'I would I were a careless child', het volgende aanteekent: 'De intenze verbeelding zonder welke men geen dichter zijn kan, is een gevaarlijke gave. Zij doet onze verwachtingen alle perken te buiten gaan en doet ons dikwijls iets hopen wat toch onmogelijk werkelijkheid kan worden. Het bedrieglijk genot dat geschonken wordt door deze vizioenen der verbeelding, gelijkt dat van een kind welks aandacht is getrokken door een stuk glas, dat door een zonnestraal voor 'n oogenblik prachtig schittert. Met ademloos ongeduld snelt hij er naar toe en merkt dat het voorwerp

zijner nieuwsgierigheid even gemeen als waardeloos is. Zoo gaat het ook met den man die een snelle en vurige verbeelding heeft... De wanverhouding tusschen wat men hoopt en wat men bezit, welke alle menschen kennen, wordt dubbel gevoeld door hen die de natuur heeft begiftigd met de macht om een verre toekomst te vergulden met de stralen der verbeelding. Deze overwegingen, hoe alledaagsch en voor de hand liggend ze mogen zijn, dringen zich aan ons op bij het lezen van Byron's gedichten'. Zou het met Potgieter anders zijn? Als ge hem uit zijn werk nog niet kent als den uiterst gevoeligen dweper en idealist, ge zoudt hem als zoodanig leeren kennen uit dit fragment van een brief aan Harmen Klijn van 29 November 1831:[1] 'Vergeef! mijn Hoog Geachte Vriend! ik heb te veel geleden en genoten om vrolijk, opgeruimd te kunnen schrijven. Mijn opvoeding heeft het hare tot die zonderlinge stemming bijgedragen. Het knaapje had door te vroege lectuur reeds te veel vooruit gesmaakt, dan dat iets den jongeling nieuw en bekorend zou zijn. *Alles bleef beneden zijn gespannen verwachting* en er is geen akeliger gevoel dan dat van altijd durende teleurstelling. Vandaar die wonderlijke neiging voor menschen van rijpere jaren, der jeugd zoo oneigen. Hoe dikwijls heb ik door gelaatstrekken verleid, mij niet aan jongelingen aangesloten en altijd minder overeenstemming van begrippen gevonden dan tot een durend genoegen vereischt worden. Daarbij komt de *lust tot dweepen met liefde en met vriendschap.* Ik weet niet of ik beklaging verdiene, maar zeker dat ik nooit iemand den weg zou willen doen bewandelen, dien ik ging. Het is zoo droevig zich niet op zijne plaats te gevoelen, en eene zoete waan is in zoo menig opzigt meer waard dan eene naakte waarheid.' -

Alles bleef beneden zijn gespannen verwachting. Geen wonder. Hoe groot bij hem de klove tusschen ideaal en werkelijkheid. Zijn ideaal? Zich te mogen wijden aan kunst en wetenschap, eenmaal met fierheid te kunnen zeggen: Ook ik ben dichter! De werkelijkheid? Als knaap van dertien jaren weg uit het ouderlijk huis, naar Amsterdam, in den handel; dat wilde zeggen: sjouwen in het pakhuis, stil zitten, rekenen en copieeren, op de

1) Zie Groenewegen, blz. 70.

kantoorkruk. Als jongeling naar Antwerpen: leider van een zaak waar geen gang in zat, die mislukken moest.

> Helaas! welk een drukkende last werd zijn deel,
> Zijn aanleg verlooch'nend in 't slaafsche gareel
> Der schamele nooddruft te loopen.

Zoo dacht hij over een loopbaan waarop hij, wij weten het, aanvankelijk met goeden moed de eerste stappen gezet had. Het is een aanhaling uit *De Twintigjarige* (1828), een van de zeer enkele jeugd-verzen welke Potgieter uit een veertigtal heeft uitgezocht om deel uit te maken van zijn bundel *Gemoedsgetuigenissen.* Toch was dit het ergste niet: In een van zijn handschriften,[1] een Dagboek, waaraan hij in Zweden zijn indrukken toevertrouwde, vond ik onder de nagenoeg onleesbaar opgekrabbelde aanteekeningen, op Donderdag, 14 July 1831, het volgende: ‘'s Morgens vroeg verliet ik bij donker warm weder het reeds woelige Carlstad - De weg naar Lillmos was afwisselend en tamelijk aangenaam, de hemel weet waarom ik zooveel aan Zwolle en kindschheid dacht. Niet met die bitterheid die mij anders wel aankleeft maar met een zeker genoegen en weemoed. - Mijne moeder, mijne arme Moeder! - Heuvelen en bosch wisselden zich af enz.’

Wat beduidt die droevige uitroep?

Ik twijfel niet of we hebben hierin een bevestiging te zien van het vermoeden van Albert Verwey, ‘dat er aan het huwelijks-leven der ouders iets haperde’,[2] een vermoeden dat berust op eenige briefregels van Ds. de Keizer, den man bij wien Potgieter vóór zijn vertrek naar Antwerpen zijn belijdenis deed en die, sinds Potgieters ouders uit Zwolle naar Amsterdam waren verhuisd, ook zijn beide jongere broeders op zijn catechisatie-lessen zag. De predikant schreef 25 Januari, 1829: ‘Weinig was ik bekend met de geschiedenis waaruit gij, tengevolge van het vereerend vertrouwen hetwelk gij in mij stelt, eenige trekken mij hebt medegedeeld. Slechts in het algemeen was mij daarvan wel eens eenig gerucht ter oore gekomen, een gerucht, waarvan ik om mijne achting voor u, meer dan eenmaal gewenscht heb dat het onwaarheid mocht zijn, en waarnaar ik dan ook nimmer een bepaald onderzoek gedaan heb. Het door u mij medegedeelde

1) Ze bevinden zich in de Universiteits-bibliotheek van Amsterdam.
2) Zie: Verwey, Het Leven van Potgieter, bl. 138.

smart mij. Gelukkig, dat de deugd alleen haren bezitter vereert, waaruit wij bij tegenstelling een besluit mogen opmaken dat u niet anders dan aangenaam zijn kan'. En wat verder, sprekend over Potgieters broeders: 'dat zij niet bij voorkeur door hunne medeleerlingen geacht en gezocht worden, schijnt mij nog al vrij duidelijk te zijn'. Met de ontboezeming uit het dagboek en den brief van Ds. de Keizer vóór me, waag ik het nog wat verder te gaan dan Verwey, wiens oordeel over de huiselijke omstandigheden der familie Potgieter teekenend is weer te geven met het volkswoord:

'Als de armoede de deur in komt, vliegt de liefde het venster uit.' Neen, er was iets ergers dan armoede. Oneer en schande moeten het ouderlijke huis zijn binnengeslopen, neen, er zijn binnengehaald. Door wie? Door de moeder, van wie Everhardus zooveel gehouden heeft? 'Gelukkig dat de deugd alleen haren bezitter vereert, waaruit wij bij tegenstelling een besluit mogen opmaken dat u niet anders dan aangenaam zijn kan.' Het is een troostwoord: de ondeugd, de schande onteert alleen haren bezitter. Mijn jonge vriend, gij behoeft u zelven dus niets te verwijten wanneer een van uw allernaastbestaanden zich slecht gedraagt. - Kan er wel iemand anders bedoeld zijn dan de vader? Is de gissing waarschijnlijk, dan begrijpen we te beter in *De Twintigjarige* (Poëzy, II, bl. 8) die fictie van den wees, die ongelukkig is door het wangedrag van een trouweloozen v o o g d , daar we dan in de woorden:

> Geen vloek voor den voogd die zijn roeping verried,
> Hun [der ouders] naam van zijn luister beroovend

een vermomde waarheid ontdekken, waarbij een voogd de leelijke rol van den vader werd toebedeeld. Hoe het zij, bij de maatschappelijke teleurstelling van den economisch zwakke, zooals het tegenwoordig heet, voegde zich schaamte en verdriet over den toestand in het ouderlijk huis. - Er was nog meer wat zijn leven vergalde.[1)]

1) Potgieter schrijft uit Zweden behalve aan zijn tante nog al eens aan een van zijn ooms in Amsterdam, E.J. Potgieter, blijkens de notitiën vertrouwelijker dan aan zijn ouders. In een brief van 30 Mei 1832, heeft hij het gehad 'Over mijnen Vr. en mijne Broeders. Is het niet opmerkelijk dat een neef aan een oom vertrouwelijk over zijn vader schrijft!

‘Er is geen bitt'rer smarte
Dan dagen des geluks in 't onheil te gedenken’,

klaagt Francesca da Rimini tot Dante, en de jonge Potgieter kon het met haar klagen, al was zijn liefdesgeluk op andere wijze vernietigd dan het hare. Inderdaad, we behoeven ons niet te verwonderen, wanneer we in de volgende ‘*Balance*’[1] waarin hij zijn rekening van het jaar 1831 opmaakte, de ‘onaangenaamheden die het harte gevoelt’ met een zoo hoogen post genoteerd vinden.

Genoegen.

Gezondheid	10
Letterstudiën	4
Hoop op het wederzien der mijnen	10
Vriendschap in Z.	10

Smart..

Afzijn van de en stilzwijgen der mijnen	14
Liefde (hartstochtelijke)	14
Verdriet geen dichter t.k.w.	5
Onaangenaamheden die het harte gevoelt	20

Wanneer ik sprak van verloren liefdesgeluk, dan is dat niet zoo maar een overijlde gissing, maar een stellige overtuiging, gegrond op een nauwkeurige lezing van zijn gedichten niet alleen maar ook van brieven en aanteekeningen uit het Potgieter-archief, dat door de zuster van den schrijver aan de Amsterdamsche Universiteits-bibliotheek vermaakt is. Dat men over dit punt van 's dichters leven tot nog toe slechts gegist of gefantaseerd heeft, maar niets met zekerheid heeft vastgesteld, is eenerzijds te wijten aan een te vluchtig inzien dezer handschriften, anderzijds een gevolg van de omstandigheid dat men de laatste niet heeft kunnen raadplegen. En nu is het wel merkwaardig dat Busken Huet en Beets, die de handschriften nooit zagen, met hun weinig gemotiveerde gissingen eigenlijk nog dichter bij de waarheid zijn geweest dan Groenewegen en Verwey, die deze zaak heeten te hebben onderzocht maar in werkelijkheid opgrond van onvoldoende

1) Deze Balance komt voor in het HS. ‘Aanteekeningen over mijne Briefwisseling met Magen, Vrienden en Bekenden gedurende eene reize naar Zweden 1831.’

gegevens zijn gaan raden en fantazeeren en de plank daardoor deerlijk misslaan. ‘Hij begreep zoo goed de betrekking tusschen man en vrouw,’ schreef Huet[1)], Potgieters vertrouwde en jongere vriend, ‘dat hij niet dertig jaar is kunnen worden, zonder een meisje te vragen; en te vragen enkel en alleen met zijn hart.’ En Beets, zijn eerste ontmoeting in 1836 met Potgieter herdenkend:[2)] ‘Hij was ongehuwd en scheen mij besloten hebben het te blijven, en ook de man te zijn om het zonder veel moeite te *kunnen* blijven. Dat echter, op het teeder gebied, waarop bijna ieder mensch zijne minder of meer smartende ervaringen doorleeft, ook door Potgieter pijnlijke teleurstellingen ondervonden waren, had mij reeds menige uiting van zijn dichtgeest doen vermoeden; maar hoe kon ik er aan twijfelen, nadat hij mij, in een zijner brieven (18 November '36), naar genomen aanleiding,[3)] woorden als deze te lezen had gegeven: ‘Waar zou ik eindigen, indien ik u den droevigen roman van mijn leven wilde mededeelen?’ - Zeker, het zijn vage gissingen, door geene of zeer zwakke bewijzen gestaafd. Laten we dan nu zien wat de navorsching van de heeren Groenewegen en Verwey ons geleerd heeft. Men mag hier eigenlijk niet van navorsching spreken. Met allen eerbied voor het belangrijke werk van den eerste, moeilijk, tijdroovend pionierswerk, mogen we toch niet voorbijzien, dat hij in het leven van den jongeling Potgieter niet diep genoeg is doorgedrongen, en evenmin in zijn gedichten, daargelaten nog dat men het met de aesthetische beoordeeling niet altijd eens kan zijn. Het gedichtje *Aan Lotje*,[4)] onbeduidend en onwaar in de voorstelling en zeker een der zwakste onder de eerstelingen, wordt onderscheiden[5)] als een der kernigste stukjes, getuigend van menschenkennis, en als ‘natuurlijk, gezond, levendig, bevallig.’

Van het gedicht *Godsdienst*,[6)] dien smartkreet eener ten doode toe gefolterde ziel:

1) Persoonlijke Herinneringen XVI.
2) Nieuwe Verscheidenheden, 3e stuk, bl. 15.
3) Potgieters brief was een gelukwensch met Beets' verloving.
4) Zimmerman, I, bl. 21.
5) Groenewegen, bl. 20.
6) Zimmerman, bl. 50.

Half bezweken door de ellenden,
Wakend om het leven te enden,
Zich naar elken storm te wenden,
Broeders! neen, ik schets het niet!

Kreet, die ten slotte overgaat in een lofzang op de zaligen de kracht van het geloof in Jezus, van dit merkwaardige gedicht dat ons door zijn stemming doet denken aan Da Costa's *God met Ons*, vernemen we niets meer dan de schrale opmerking: ‘Soms was hij somber. Dan kende hij den strijd tusschen geloof en twijfel.’ En van *Klagt en Troost*[1)] heet het, ‘dat er eenvoud en reinheid van gedachte uit spreekt.’ En wat is de inhoud? De bedrogen minnaar vertelt een belangstellend meisje zijn levensgeschiedenis en de oorzaak van zijn somberheid: Hij heeft uit den beker der driften gedronken en den ‘wrangen’ ‘nasmaak’ geproefd. Hoe wenschte hij, als kind, ‘weêr rein aan moeders schoot te staan.’ Daarna, het gezelschap van zijn lichtzinnige vrienden verlatend, in beteren kring opgenomen, werd hij vervuld met een schromende maar vurige liefde, die eerst beantwoord, daarop versmaad werd.

Hoe vloog, zoo dikwerf de avondsterre
  Ons riep van verre,
De tijd voor 't minnend paar te snel!
Op welk een toekomst durfde ik bogen!
Geloofde, aanbad, - en werd bedrogen,
En zei de levensvreugd vaarwel!

Hij raadt daarom het meisje, zich aan hem te spiegelen en zich niet eveneens te laten begoochelen. Alleen in het geloof is troost te vinden:

Ik droomde voor een Eden blakend,
  Om droef ontwakend
Te gruwen van de werk'lijkheid!
Gij wacht u voor dier dweepzucht togen,
Als heur bedwelming is vervlogen,
Zoo vaak, zoo vruchteloos beschreid.

1) Het is onmiddellijk geschreven na zijn terugkeer in Amsterdam; het komt voor als het eerste in een verzenschrift met den titel: ‘Versjes in Amsterdam,’ geschr. 1830 en 1831; het oorspronkelijke, doorgestreepte opschrift was D e L i j d e n d e . Zie Poëzy, II, 15.

Ver van 't gevoel den toom te vieren,
Leer 't kloek bestieren
En regel door 't verstand uw lot;
Zie uit naar hemelsche bestemming,
Dan vraagt ge in bange hartsbeklemming
Geen troost van menschen, maar van God!

Dat Potgieter hier iets wezenlijks uit zijn Antwerpsch leven zou hebben kunnen meedeelen, de heer Groenewegen gelooft het niet. Prof. van Kampen (een der vrienden van Jer. de Vries), meende inderdaad, dat Potgieter in Antwerpen een meisje had. Groenewegen noemt het (z. bl. 49) ‘eene onjuiste onderstelling’, maar hij verzwijgt de gronden van zijn bewering.

En toch klaagt niet alleen in het bovengenoemde gedicht een teleurgestelde minnaar, maar ook in *Godsdienst*, ook in *De Twintigjarige*, ook in *De droeve zanger*,[1] in de twee gedichten met den zelfden titel van *Wilhelms Reize*, (waarover straks) in *Kalmte*[2] (Aan Louise); en in *Verklaring*.

Dit gedicht uit Potgieters handschriften is door Zimmerman niet opgenomen. Het is gedateerd 1831 en voorzien van het onderschrift ‘In 1832 aan Jer. de Vries medegedeeld.’ Ziehier enkele coupletten:

Noem den balling 't Vaderland,
Noem den grijsaard zijn geliefde,
Schoon hun die herinn'ring griefde
Drukken zij u warm de hand.

Als in avondzonnepracht
Doet Ge hun verleden stijgen,
En welsprekend is hun zwijgen
Daar hun vreugde uit tranen lacht.

Maar vraag nimmer mij naar 't Oord
Waar mijn jeugd mij is ontgleden,
En 'k voor 't eerste heb gebeden
En het zekerst werd verhoord.

1) Zimmerman, I, bl. 53.
2) Zimmerman, I, bl. 161.

Plotsling zoudt ge een sombre wolk
Mijn gelaat zien overdekken,
Mij de hand naar 't hart zien strekken
Als bij 't wonden van een dolk.

Het zijn niet de eenige. De beide laatste zijn evenals de beide gedichten *Wilhelms Reize* van 1831, en we weten, dat Potgieter in April van dit jaar voor de familie Trip zijn zakenreis naar Zweden begon. Ook hier zal de klacht vooreerst niet verstommen. Hoor slechts naar deze regelen, uit *Winterweemoed*, voorkomende in een brief aan H.H. Klein van November 1831:

Ik heb aan vriendenborst gerust,
En z' ongetrouw bevonden!
Een lieve rozenmond gekust,
De droomen zijn verzwonden!
Och, of nu ook mijn krank gemoed
Mogt sluimren als het aardrijk doet.

Zelfs niet wanneer hij sinds het begin van 1832 lid geworden is van ‘l'Ordre de l'Amaranthe’ en bezoek na bezoek, feest na feest hem afleiding en verstrooiïng bieden. Ziehier een paar aanhalingen uit *Eerste Liefde*[1] uit de lente van 1832.

Zoo op mijn arm nog d' uwe rustte,
Gelijk z' in onze lent het deed,
Zoo nog uw rozenmond mij kuste
Bij 't staamlen van den zoetsten eed,
O, zoo wij voor elkaer nog waren
Wat zich ons harte hield bestemd,
dan was in 't bloeijendst van mijn jaren
Mij reeds dat alles niet ontvaren,
Wat d' ouderdom, vergrijsd van haren,
Nog met verlamden arm omklemt.
- - - - - - - - - - -

1) Groenenwegen (bl. 70) geeft fragmenten. Het is me niet gelukt het los M S. te vinden waarvan Groenewegen spreekt op No. 599 van zijn B i b l i o g r a p h i e .

Hoe effen vloten niet mijn dagen
Toen ik u ied'ren morgen zag!
Wat last kon niet mijn schouder dragen
Als ik beloond werd door uw lach!
- - - - - - - - - - -
Dan bij den Hemel! 't was geen smarte,
Dan blonk een traan op uw gelaat
En zei mijn handdruk aan uw harte
Wat in geen taal zich zeggen laat.
En nu - 'k verliet onze oeverboorden
En zwierf aan onbekende kust;
Mijn lier is vreemd aan wie haar hoorden,
De droefheid spreekt uit elk der koorden,
En toch, ik zoek vergeefs naar woorden
Als mijn gebroken hart naar rust.

Dit kunnen we althans veilig aannemen: Indien deze regelen uit *Winterweemoed* en *Eerste Liefde* werkelijkheid bevatten, dan is het een werkelijkheid die reeds eenigen tijd achter hem lag, dan is het waarschijnlijk dezelfde welke we vermoedden als den kern van de hierboven genoemde of aangehaalde gedichten uit zijn Antwerpschen tijd; en in allen gevalle eene, die vooraf ging aan zijn vertrek naar Zwéden, zooals de regel: ‘En nu - 'k verliet onze oeverboorden’ overtuigend aantoont.

In geen dezer gedichten heeft de heer Groenewegen vertolkingen gezien van in Antwerpen ondervonden liefde en leed. Hij heeft geen acht geslagen op hun duidelijke vingerwijzingen die hem op het rechte spoor hadden kunnen leiden. De beide laatste (*Winterweemoed* en *Eerste Liefde*) verkeerdelijk in verband brengend met ontmoetingen in Zwéden, en steunend op een paar schamele en bovendien onjuist verklaarde gegevens uit de handschriften (een brief-excerpt waarin Potgieter schreef over ‘Mon coeur’ en ‘mes amours,’ benevens de notitie van een verloving eener onbekende M.L.C.E. B d. in een Zweedsch almanakje) komt hij tot het besluit, dat Potgieter in Zwéden ‘een meisje gevraagd heeft’ en dat ‘zijne uitverkorene hem ontrouw [is] geworden’ (z. bl. 77 en 78).

De heer Verwey daarentegen heeft bij de Antwerpsche ge-

dichten lang en opzettelijk stil gestaan, hij maakte ze tot het voorwerp van zijn onderzoek en oordeelt dat de teleurgestelde minnaar niets dan een romantische verbeelding is.

'De teleurstelling (n.l. de vernietiging van P's carrière) die zijn heele gezellige wereld, werkelijke en gedroomde, verbrijzelde en hem vereenzaamde (?) heeft in hem de fantasie geschapen van den Teleurgestelde.'

'Wij hebben gezien hoe de verbeelding van een geliefde in hem ontstaan is dadelijk naenals gevolg van de vernietiging van zijn vooruitzichten.'[1].

Men gelooft zijn oogen niet als men het leest, maar het staat er, het staat er te duidelijk, om er aan te twijfelen. Me dunkt dat de heer Verwey hier sterker fantazeert dan Potgieter wordt toegedicht, en dat hij ons voor een zielkundige abnormaliteit stelt, die eenig is in de geschiedenis der letteren. Stelt u voor: een koopman-dichter ziet zijne handelsvooruitzichten vernietigen; zijn suikerhandel maakt fiasco door een opstand, uitgebroken in de stad zijner inwoning, en nu werkt hij deze maatschappelijke teleurstelling om, hij symbolizeert ze als verloren liefdesgeluk, telkens en telkens weer, in de meest levendige, meest persoonlijke bewoordingen! - Liever dan de beide levensbeschrijvers punt voor punt te weerleggen en den lezer zoowel als mij zelf met verdrietige polemiek te vermoeien, zal ik trachten aan te toonen dat Potgieter in Antwerpen niet slechts als koopman, maar ook als minnaar schipbreuk leed. Blijkt dit overtuigend genoeg, dan is de onhoudbaarheid van de beweringen der heeren Groenewegen en Verwey meteen bewezen.

Op één punt alleen zij het mij vergund, den laatste reeds nu te weerleggen.

Verwey meent dat Potgieter liefde heeft gekoesterd voor Marie Lorent en zegt (bl. 135) dat Groenewegen 'het waarschijnlijk heeft gemaakt dat de letters M.L.C.E. B d., die, voorafgegaan door het woord Forlövning in een Zweedsch almanakje van Potgieter op den 19den Augustus voorkomen, Marie Lorent Castillon E B. dotter beduiden.' Daargelaten dat Groenewegen hier niets waarschijnlijk heeft gemaakt, daar hij niets doet dan een gissing opperen, blijkt de onmogelijkheid zijner bewering

1) Zie Het Leven van Potgieter, blz. 116 en 131.

voldoende uit het feit, dat dit meisje, toen P. in Gothenburg vertoefde, nog niet ouder dan twaalf jaren was! Wat blijkt uit een Zweedsche aanteekening, waarin hij zijn indrukken van een bezoek bij de familie Lorent op Hemelvaartsdag 1832 meedeelt: ‘Mevrouw Lorent is werkelijk een zeer beminnelijke vrouw....

Haar dochter Marie is een van de mooiste rozenknoppen die ik ooit gezien heb; op een leeftijd van twaalf jaar heeft ze de levendigste oogen en ze bloost als men haar aankijkt. Wat zal het wezen als ze achttien is? Ein Kind der Liebe, dat kan men haar wel aanzien!’[1)]

Potgieter wordt weinig gelezen, maar wellicht herinnert ge u toch wel uit *De Zusters* de oom en tante van Aafje, Warners verloofde, die brave oudjes, welke hij ons in een enkele bladzijde waar bewondering met humanen spot beurte houdt, met zooveel liefde geteekend heeft. Immers, ‘ev'n (their) failings,’ zou men Oliver Goldsmith kunnen nazeggen, ‘lean'd to virtue's side.’ Aan hun vlijt, hun spaarzaamheid, aan hun orde hadden zij het te danken dat ze er warmpjes in zaten. ‘Orde - wien ging het ooit goed zonder haar?’ Potgieter kon de vraag met een gerust geweten stellen, hij wien orde en tucht even eigen waren als hartstocht en verbeelding, aan wiens zin voor orde wij onder meer de erfenis te danken hebben van een verzameling persoonlijke aanteekeningen, brieven en geschriften van allerlei aard, die beginnend reeds met zijn elfde jaar en niet eindigend vóór de dood hem wegnam, voor den beschrijver van zijn leven een bron van beteekenis mag heeten. Onder deze talrijke papperassen - het is maar jammer dat het schrift niet wat gemakkelijker is - bevinden zich ook een drietal brievenboeken. In dat van 1832 treffen we onder meer de punten aan van de onderwerpen uit een brief aan zijn boezemvriend, Ds. Marcus, gedateerd 22 Mei, '32, Gothenburg. De oorlog met België had de vrienden, die elkander te Antwerpen hadden leeren kennen, gescheiden. Potgieter was, men weet het, na een kort oponthoud in Amsterdam, reeds in April 1831 naar Zweden vertrokken ter waarneming van de belangen der familie

1) ‘Hennes dotter Marie är en af de wackraste rosenknospor jag nonsin har sett, har pa□ en alder af tolf är de lifligaste ögon och rodnar utsedan när man ser pa□ henne, Hvad skall det vara när hon skall vara aderton. Ein Kind der Liebe, det ser man let pa□ henne!’ (Mengelingen 1.)

Trip, die in dat land goederen bezat. De jonge predikant was veldprediker geworden bij de Hollandsche troepen in Eindhoven en nam daarna een beroep aan naar Hazerswoude. Ze schrijven elkander geregeld. Tot de punten nu uit gemelden brief behooren ook: '*Article sur le coeur. Mes amours*, *la belle Suze, la douce Cécile*, *la ravissante Marie d'Aix la Chapelle*, *l'Orientale Fanny*, *la blanche Hilda.*' Den brief zelf hebben we niet, alleen deze aanteekeningen, en we weten dat hij was uitgelokt door een vertrouwelijk epistel van Marcus, die evenmin als Potgieter ongevoelig was voor 'l'adorable moitié du genre humain,' ja, reeds een onaangenaam avontuur beleefd had, dat hij zijn Zweedschen vriend in bizonderheden had beschreven[1]. Potgieters brief werd weldra beantwoord. Den 15^{den} Juli schreef Marcus: 'J'ai lu avec intérêt la confidence que tu m'as faite au sujet de *ta charmante Marie* que j'ai crue jusqu' ici un être absolument idéal. Je te plains, cher ami, de ce que l'amour parfois se joue de toi, comme de ma petite personne et j'ai été étonné bien longtemps de ne t'avoir jamais vu dans quelque accès de tendresse vis-à-vis une personne du sexe. C'était un énigme que je ne pouvais m'expliquer. Tu avais un coeur capable d'aimer plus qu'un autre, tu chantais l'amour à merveille, et cependant tu n'en parlais jamais. Je te remercie que tu m'as sorti de cette incertitude.'

Van de vijf genoemde meisjes zijn de twee laatste ons welbekend; straks zal ik ze u voorstellen; het zijn Fanny Vallentin en Hilda Prytz die Potgieter in Gothenburg dikwijls ontmoette. De namen van de andere komen in geen enkele der zorgvuldig bijgehouden aanteekeningen uit zijn Zweedschen tijd voor; we mogen dus wel aannemen dat het geen Zweedsche meisjes geweest zijn, maar meisjes uit België of Nederland. Dat doet ook de volgorde vermoeden waarin de namen vermeld zijn. In Suze en Cécile zie ik Antwerpsche schoonen. En Marie d'Aix la Chapelle?

1) 'Een schoone kokette, verloofd, maar die nochtans zijn verklaring uitlokte, en er toen mee naar haar minnaar liep; een vertoornd aanstaande, student, die den ongelukkigen veldprediker een duel spaarde, alleen uit eerbied voor zijn stand, zooals hij zich uitdrukte; een ziekte waarin de ongelukkige zich troosten kon met de wetenschap dat het behaagzieke en klikkende voorwerp (Verwey bedoelt zeker 'de oorzaak') van zijn lijden, dagelijks naar zijn gezondheid vernemen liet.' Zie Het Leven van Potgieter, bl. 130.

Deze is blijkbaar dezelfde als ‘la charmante Marie’ die Marcus tot nog toe altijd voor een schepping van Potgieters verbeelding had gehouden, over wie hij nooit gesproken, maar die hij wel bezongen had. Waarom noemt Marcus juist haar alleen? Waarom anders dan wijl Potgieter over haar in 't bijzonder geschreven had en juist zij gebleken was, het meest voor hem beteekend te hebben? We nemen het te eerder aan, daar hij de andere meisjesnamen zeker vleiende epitheta toevoegt, maar Marie d'Aix la Chapelle als de verrukkelijke onderscheidt. Of zijn liefde voor haar hem een bron van blijvend geluk is geweest, behoeven we niet te vragen. Hoe zou het kunnen, waar Marcus zijn vriend na diens confidentie beklaagt als leedgenoot. Gelooft ge nóg niet, lezer, dat ook Potgieter zijn ernstige, zijn smartelijke teleurstelling had, even goed als Marcus? Dan wil ik er U op wijzen, dat een van de gedichten waarmede hij zijn Antwerpschen tijd besluit, n.l. *Wilhelms Reize I* onderteekend is met Aken[1]. (Aix la Chapelle) en duidt op een kort weerzien van de geliefde op den Lustberg bij Aken, eindigende met een vaarwel voor altijd! De zeer persoonlijke toon van het gedicht, de voor de zooveelste maal herhaalde nadrukkelijk verwoorde liefdes-smart, de onderteekening ‘Aken’, en dit alles in verband met bovengemelde feiten, laat geen andere verklaring toe dan dat de historische Marie d'Aix la Chapelle en het meisje uit *Wilhelms Reize* een en de zelfde persoon zijn. Potgieter had dus inderdaad, toen hij naar Amsterdam terugkeerde, een ongelukkige liefde achter zich en hij heeft die bezongen ook. Van dit onomstootelijke feit uitgaande, mogen we nu ook wel aannemen dat in de andere gedichten welke in denzelfden tijd of kort daarna ontstaan zijn, dezelfde klacht op dezelfde geschiedenis berust.

Wilhelms Reize I is eenmaal gedrukt, n.l. in ‘de Vaderlandsche Letteroefeningen, het 2e stuk’ van 1833. Zimmerman nam er slechts een deel van op. Hier mag het niet ontbreken.

1). De reis van Antwerpen naar Nederland ging toen niet over den Moerdijk, maar over Aken. Potgieter geeft een mooie beschrijving er van in zijn Leven van Bakhuizen v.d. Brink.

Wilhelms reize (I).
Fragment.

De zilv'ren maan ziet van den hemel neêr
Op de oude stad, die in haar gloriedagen
Carolus' kruin de keizerskroon zag dragen,
De God der aarde in 't overoud weleer,
Toen nog de borst van vrijheidszucht niet joeg,
De mensch het juk van Paus en Keizer droeg!

Een schouwspel is 't, den blik eens denkers waard!
Al wat hij schiep, is reeds tot puin vervallen;
Geen heerschersstoel praalt langer in die wallen;
Zijne asch is daar, bij 't half verroeste zwaard;
Maar wie weleer zijn breede kruin bescheen,
Zweeft even kalm nog langs de wolken heen!

O, was het stil en rustig in 't gemoed
Van hem, die straks hier naar den hemel blikte,
En zich, naar 't scheen, door 't kalm tooneel verkwikte,
Hoe deed de val van zooveel groots hem goed,
Die, nauw' het pad der wereld opgegaan,
Eene onweêrsbui zijn bloesems neêr zag slaan!

Maar nu! - de drift doorwoelt zijn jonge borst;
Een zeldzaam vuur blinkt tint'lend in zijne oogen,
En minder diep is 't hoofd naar de aard' gebogen,
Dat lang den last des lijders heeft getorscht;
De sombere ernst, die lag op zijn gezigt,
Week voor een straal van liefdes zonnelicht.

Hij denkt aan haar, die in den ochtendstond,
Toen wolken dauw zich hieven allerwegen
En hij den top des Lustbergs had bestegen,
Opnieuw een weg naar zijnen boezem vond;
En zoeter lacht hem die herinn'ring aan,
Dan de oude stad en de onbewolkte maan.

Hij grijpt en stemt de langvergeten luit,
Waar hij weleer, in onschuld of in weelde,
Een vrijheidszang of minnelied op speelde,
Toen hij nog dacht aan vaderland en bruid,
En rigt aan haar, wier schoon zijn borst ontsteekt,
Dit droef vaarwel, waaruit zijn harte spreekt:

Dan volgt het gedicht:
'*Aan Adeline*' (Zie Zimmerman I, bl. 83).

En het eindigt met deze regelen:

Hij zwijgt, en werpt de schorre luit ter zij,
En wischt het oog, dat anders zelden weende;
Hij dacht, dat smart zijn tranenwel versteende,
En schaamt zich schier zijn somb're mijmerij.
Ach! 't lot neemt al wat zalig is ons af -
De tranen niet; zij vloeijen tot aan 't graf!

O. IJ.

AKEN, 1831. (*lees* 1830).

Het hier weggelaten gedicht '*Aan Adeline*', heeft Zimmerman opgenomen in de *Verspreide en Nagelaten Werken.* Hier treffen we 't eerst de fantazie van den landjonker aan, met zijn kasteel, zijn ros en zijn jachthond. Hij is heengedraafd om nooit weêr te keeren binnen de muren van zijn burchtslot, maar zou gebleven zijn, als zijn liefste hem teruggeroepen had. Nu zullen zijn vingers nooit meer spelen met haar donker, golvend haar. Hoe kort duurde het bedwelmende genot, toen haar oogen op hem neerdaalden, toen de hemelspranken der liefde in zijn sombere ziel vielen. Geen stroom, waar de zon haar stralen op schiet, was woester. Maar op den Lustberg bij Aken heeft hij haar weergezien en opnieuw stijgt zijn hartstocht, opnieuw kwellen hem zijn zoete herinneringen; tot hij zich troost met de voorstelling van een nog ondraaglijker leed.

Wèl mij, wien de wolk der smarte
Over 't koud gemoed nu hangt,
Dat ik nimmer aan mijn harte
U, geliefde! heb geprangd!

Ach! bij 't rusten op uw' lippen
In een paradijs vervoerd,
Ware een beê mij gaan ontglippen,
Die uw' boezem had beroerd!

En hij eindigt:

Zachter dan het avondwindje,
Bitt'rer dan ooit traan me ontviel,
Reiner dan de lach van 't kindje,
Is het afscheid van mijn ziel!

Liefde en onschuld, hoop en vrede
Blijve u, waar gij dartelt, bij,
En vergunt gij me ééne bede,
O gedenk dan soms aan mij!

Neen! vaarwel! vergeet mijn trekken;
Want herinn'ring is de wel
Of van weedom of van vlekken...
O vaarwel! vaarwel! vaarwel!

* * *

Wilhelms Reize II geeft uitdrukking aan andere gevoelens; liefde voor den geboortegrond, bewondering voor het voorgeslacht, en zijn tegen de Belgen moedig oprukkende landgenooten. Maar toch komt ook hier de oude klacht terug. Daar het gedicht nooit in zijn geheel herdrukt is, moge het hier een plaats vinden.

Wilhelms reize (II).
De Atlas, 4 Sept. 1831.
Fragment.

Vlugger op, mijn vrolijk paard!
Dat in onherbergzame oorden,
En aan 's vijands oeverboorden,
Trouwer dan een vriend mij waart;
Vlugger nog, mijn vrolijk paard!
Heengedraafd langs veld en vaart.

Voelt gij 't aan de winden niet,
Nu zij met uw manen spelen,
Dat gij d'erfgrond der krakeelen,
Dat gij 't muitend Zuid verliet;
En nu, als in vroeger tijd,
Weêr op Hollands bodem zijt?

Ginder ligt de vette wei,
Waar gij op hebt rondgesprongen,
En mijn hand u heeft bedwongen,
Toen de liefelijke Mei
Holland's beemd en Holland's duin
Omschiep tot een bloementuin!

Hinnik dan uw blijdschap uit!
Hef den kop en spits uw ooren
Of ge een wederklank mogt hooren
Van het liefelijk geluid
Dat den Vaderlandschen grond
Onze wederkomst verkondt.

Vlugger op mijn moedig ros!
Nu de lagchende landsdouwen
't Wit gewaad voor schooner houën
Dan den groenen blad'rendosch;
Vlugger nog, mijn moedig ros!
Heengedraafd door beemd en bosch!

Ach! verstijfd zijn vaart en beek,
Waar ge uw leên in plagt te wasschen,
Als de zon met gloeijende assen
's Hemels middagvak ontweek
En ze een poos in 't rozig west
Nog haar zetel had gevest.

Ginder wacht de kribbe u af,
Na een rit van weinige uren -
Echter niet in de oude muren,

Waar mijn hand u haver gaf,
Toen ik nog mij zalig prees,
En mijn lied ten Hemel rees!

Op den drempel van de poort
Zal mij vriend noch lieve beiden -
'k Heb der mijnen droef verscheiden
Op der vreemden grond gehoord,
Toen ik in het dierbaarst hart
Allermeest bedrogen werd!

Vlugger op, mijn edel dier!
't Waar mij anders zoet te wijlen
Waar ik 't eerst, met boog en pijlen,
Schoot naar taling en pluvier;
Maar nu verder, edel dier!
Holland heft de krijgsbanier!

Heeft de schorre krijgstrompet
De oude rust en vreê verbroken;
Zoo ze in Holland wordt gestoken,
't Is voor orde, regt en wet!
Want voor deze beide alleen
Vliegen wij naar 't slagveld heen.

Ginder ligt de fiere stad
Die de Keizerskroon mag dragen,
En van burgers blijft gewagen
Als Europa zelden had,
En wier onverbasterd kroost
Bij hun marm'ren graf niet bloost.

Vlugger, vlugger op haar aan;
Van haar hooge torentransen,
Van haar wallen en haar schansen
Wappert onzer vad'ren vaan,
Eens, als koningin der zee
Aangebeên van reê tot reê!

Zoo sprak, toen Amsterdam zich toonde aan 's jonglings oogen
Terwijl aan zijne zijde, op 't zilveren tapeet
Des strooms, de dart'le jeugd op vlugge schaatsen reed,
Hij vriend'lijk tot zijn ros - wél scheen zijn ziel bewogen
Bij 't weêrzien van 't kristal waarop hij vroeger[1)] gleed,
Toen 't honderd arren droeg en 't mogt op maagden bogen,
Wier wang voor anemoon noch rozen onderdeed -
Maar vlugtig als de wolk des voorjaars was zijn smart,
De fierheid van zijn geest beheerschte 't krimpend hart.

Maar waar de hooge poort, waardoor hij in kwam jagen,
Het ijz'ren hek geweest van 't huis van 't voorgeslacht,
Waarop zijn wapen stond - maar waar de breede gracht
De lieve beek geweest, waarop, in kindsche dagen,
In ranke en kleine boot hij zich een zeeman dacht,
Die onversaagd den togt om 't wereldrond ging wagen,
Als hij gebloemte en visch bij 't keeren met zich bragt;
Hij hadd', hoe trotsch hij 't hoofd ondanks zijn rampen droeg,
Het dorp een zucht gewijd, waaruit hem 't lot verjoeg!

Aandoenlijk toch is 't oord, waar ons een moeder leidde,
Waar, als het zonnelicht te fel zijn stralen schoot,
Haar teêrbezorgde hand de wieggordijnen sloot,
De plek waar 't eerst en 't laatst ons oog onschuldig schreidde!
De rozenknop het beeld van ons ontluiken bood,
De vreugde 't moede lijf een lief'lijk leger spreidde,
Daar 't hart nog vreemd'ling was van wroeging, angst en nood;
En hij, wien al dat heil zoo mild'lijk werd verleend,
Hadd' wis bij 't wederzien een' bitt'ren traan geweend.

Geen weemoed en geen smart benevelde zijn trekken,
In Hollands rijkste stad. Een tint van zagte vreugd
Hergaf hem al het schoon, in 's levens eerste jeugd
Hem eigen. Wat dien gloed op zijn gelaat mogt wekken?
Geen handdruk van een vriend wien de oude kennis heugt;

1) In den kouden winter, ik meen van 1823 (P.).

Den stoet die hem vergat, zou hij zich niet ontdekken,
   En ware vriendschap is zoo schaars als ware deugd!
Maar op der vad'ren grond woont nog der vad'ren trouw!
Die waarheid streelt zijn geest en lenigt al zijn rouw.

Wanneer er namen zijn, die 't harte doen ontgloeien,
   Wanneer er banden zijn, die nimmer 't lot ontbindt,
   't Is die des heil'gen gronds, waarop we als dartel kind
In schaâuw van orde en wet tot jong'ling mogten groeien -
   Die alles in zich sluit hetgeen ons hart bemint -
Welks eer, welks roem en rang nog ons gemoed blijft boeijen,
   Als 't witte haar van 't hoofd het van de sneeuwvlok wint,
Voor wien, zoo 's vijands voet de grenzen overschrijdt,
De grijze 't wapen neemt en naast de vrouwen strijdt!

De band die 't harte bindt van jeugdige echtelingen,
   Door liefde en niet door goud of oud'rendwang vereend,
   Zij heilig, rein en sterk - dwaas wie ze onschendbaar meent;
Wat hartstocht zamenknoopt, kan hartstocht los doen springen!
   Maar voor het Vaderland was nimmer hart versteend,
't Zou niet meer mensch'lijk zijn, kon 't zich dien band ontwringen;
   Wie 't ooit vermetel zocht, heeft lang die proef beweend!
Hij werd zich zelv' ten beul na 't schenden van dit regt.
Dien band heeft niet de mensch, maar hooger hand gelegd!

De liefde en vriendschap eischt bij blonde en zwarte haren,
   Een opgeruimd gemoed, een hart der vreugd gewijd;
   Vandaar dat zij weleer, in Wilhelms rozentijd,
De gidsen zijner jeugd, zijn lotgodessen waren.
   Maar 't ruw en distlig pad verving het weidsch tapijt;
Zijn levenshulk ontvoer de zachte en effen baren,
   En liefde en vriendschap werd hem vreemd'ling in den strijd!
Hij zag op bruid en lijk met de eigen koelheid neêr:
Maar was in Amsterdam, en minde 't leven weêr.

't Is zoet bij Ruiters zuil en Heemskerks graf te schreijen,
   De borst klopt ruim en vrij bij zulker mannen asch;
   't Is of ons Hollands maagd, zoo schoon als ze immer was,
Op nieuw naar Chatham's reê en Zembla's strand gaat leijen,

Waar al de grootheid blonk der telgen van 't moeras,
't Geen op zijn vochten grond paleizen zich zag reijen;
Een Raadhuis rijzen zag van waar men wetten las,
Die 't halve wereldrond van Hollands maagd ontving,
Toen zij den drietand zwaaide, en Maurits' hand de kling?

Maar niet om 't namental dat blinkt van marm'ren graven,
Omzweefde een hoogen gloed des fieren jonglings koon!
Dient niet aan Tijbers boord het stof van halve goôn,
Tot rustbed van een schaar van lafgekromde slaven?
Heeft niet de vorige eeuw hier 't schouwspel aangeboôn,
Van burgers die zich zelv' aan 't juk van vreemden gaven,
Door dolle zucht verblind, gevoelloos voor dien hoon?
't Is door den geest alleen die nu in Holland blaakt,
Dat de oude zanglust weêr in zijn gemoed ontwaakt.

Oud-Holland wankelt niet! al jaagt geheel het Zuijen,
Op nieuw de droomen na, in vroeger eeuw gevierd,
Door wie het stille veld een rookend bloedbad wierd,
En 't harte kromp van schrik voor erger onweersbuijen,
Dan d' opgestoken wind langs 't ruim der heemlen stiert,
Wanneer de Saint-Bernard de kloosterklok hoort luijen,
En op verdervings-aêm de digte jagtsneeuw zwiert;
Oud-Holland wankelt niet, dit denkbeeld vuurt hem aan,
En als in blijder tijd gaat hij de citer slaan.

Aan de vrijheid.

Zie neêr uit uw heiligen tempel daarboven;
O Gij, die de hulde der Grieken ontvingt,
Wie Rome in haar heerlijke kindschheid mogt loven,
Die lang aan de spits haren dapperen gingt!
Zie, lieflijke Vrijheid! zie neder op aard,

Mijn volk is den roem van zijn voorgeslacht waard.
Laat zich met uw mantel de snoode bedekken,
Die dood en verwoesting haar zusteren heet;
Wij zien, trots de mom, haar afzigtige trekken,

Den dolk en de toorts in haar handen gereed.
Zie lieflijke Vrijheid! zie neder op aard,
Oud-Holland heeft vlekkeloos uw outer bewaard.

Gij waart met ons erf in der Vaderen dagen,
En 't zwaard werd gezwaaid tot het land was bevrijd;
Gij schraagdet hun schoud'ren om lasten te dragen,
Almagtig en goed, als God wil dat ge zijt!
Zie, lieflijke Vrijheid! zie neder op aard,
Wij staan als weleer op de grenzen geschaard!

Wie droom' dat uw voet op de kroonen zou treden,
Hier hebt gij den vorstlijken zetel gevest -
Voor wien wij den heerscher der Franschen bestreden,
Ten strijde nu snellen uit ieder gewest.
Zie, lieflijke Vrijheid, zie neder op aard,
Vorst Willem vertrouwt op het Hollandsche zwaard!

O zeg het aan hen, die uw zalen betreden,
De schimmen der vad'ren vereend in uw rijk,
Vervuld zijn hun wenschen - verhoord hun gebeden,
Het kroost is aan de oud'ren in deugden gelijk.
Het erf dat ze ons lieten, hoe ned'rig en klein,
Is nog als de parel zoo zuiver en rein!

O. IJ.

Ook in een aardig ballade-fragment, geschreven in den winter van 1830 op '31[1)] heeft Potgieter zijn smart romantisch geobjectiveerd. Voorzoover ik kon nagaan is het nooit gedrukt, het komt althans niet voor in de bestaande verzamelingen van zijn gedichten. De ongelukkige minnaar is hier omgetooverd in een adellijke maagd, vergeefs wachtend op de terugkomst van den geliefden ridder die naar het Heilige Land is getrokken; het verhaal wordt niet voltooid maar afgebroken en besloten door twee strofen met een persoonlijke beschouwing.

1) Het komt voor in een H.S. getiteld: ‘Versjes in Amsterdam geschr. 1830 en '31.’

Aline
Of de smart der Jonkvrouw.

Aline vindt de herfstnacht zacht
Al schudt de wind haar lokken,
En kiest voor 't weeld'rig slaapsalet
Den half bemosten steen tot bed
Van vochten daauw doortrokken.

Ach! hij wien z'als haar halsvrind mint
Is met zijn ros getogen,
Ter heirvaart naar het Heilig Land,
En zachtkens strijkt haar elpen hand
Langs haar verduisterde oogen.

De schildwacht die de slotgeest vreest,
Belooft zich kruisend boete,
Nu zij den witten doek verheft
Daar weêr haar blik de vlakte treft
Vanwaar hij 't laatst haar groette.

En wie zich als haar dienstmaagd draagt,
Zoekt vrucht'loos haar te troosten.
De Jonkvrouw zucht ‘Vaarwel mijn lief’,
Alsof zijn pluim zich nog verhief
Op 't gindsche pad naar 't Oosten.

Zoo slijt zij op den walmuur 't uur,
Waarop z'in vroeger dagen
Reeds op een koets van rozen sliep
Tot haar de morgen wakker riep
En zij niet wist van klagen.

De liefde neemt de hartsvreê meê,
Maar 't heir van idealen
Verzelt en volgt haar op den voet,
En 't is een poos voor 't jong gemoed
Alsof de heem'len dalen.

Helaas, hoe kort ons 't luchtbeeld streelt,
Dat w'in den droom aanschouwen,
Nog langer duurt die zoete waan
Dan echte liefdes bloemenpaên,
Die w'eerst oneindig hoûen!

(*Het tweede deel volgt in de Juni-aflevering*).

Cynthio door Joannes Reddingius.

Donker in 't maanlicht lag de spelonk voor mij, daarin had eens een heilig man gewoond. Oude lieden wisten nog te vertellen dat hij het was die met een scherp werktuig vele figuren en teekens had gegrifd in den wand van grijzen steen. Later was de grot menigmaal de verblijfplaats geweest van vogelvrijverklaarden die in den nacht de voorbijtrekkende kooplieden overvielen. Een doolhof van verwarrende gangen bevond zich onder het woud, zoodat te vluchten bij een plotselingen aanval hun steeds gemakkelijk was gevallen.

Ik voelde geen vrees toen ik de spelonk betrad, rustig ging ik naar de steenen bank en zette mij. Mijn ellebogen rustten op mijn knieën, mijn handen omvatten mijn hoofd. Zóo zat ik stil en dacht. Ik verbeeldde mij dat ik de bewoner was van het hol, die leefde ver van de menschen verwijderd, een leven van licht. 'k Wist mijn ziel ongedeerd, het was mij alsof ik stond aan een schoon begin van leven, blij-dankbaar als een kind. Verlaten was ik niet, want in mij sprak de waarschuwende stem, die mij zeide te scheiden kwaad van goed.

Om de waarheid moest ik lijden, hoog moest ik houden het hooge in mij, zóó diende ik God. Als een geestmensch moest ik eenmaal voor Novela staan.

De tijd zou komen dat die man haar zou loslaten, wanneer nieuwe avonturen hem verlokten en hij dacht te vinden nieuwe buit en nieuwe lust.

Door vroegere ervaringen was felle haat tegen het leven in hem gegroeid, geluk was hem een gruwel, hij wreekte zich op het leven door den man te bedriegen, die zich zijn vriend had betoond. Hij begeerde diens vrouw sneller te doen ontwikkelen,

sneller dan goed voor haar was, en Novela, nieuwsgierig naar de visioenen waarin hij leefde, had haar man en haar kinderen vergeten.

Een hemelsche liefde gedoogt alles, waren de woorden van de arme geweest, die niet wist dat het heilige leven geen ontrouw gedoogt.

Niet als een minnaar zou ik haar later helpen, maar als een man, die alles had doorstaan en die, veel geleden hebbende, wist. Zóó alleen zou ik haar kunnen helpen; lang zou dat nog kunnen duren, want zij moest door smartelijke ervaringen wijs worden.

Rustig denkend zat ik op den steenen bank, voelend dat ik weer wondere dingen zou kunnen zien, want ik leefde weer in een andere wereld.

Langzaam stond ik op en trad naar de opening van de spelonk, maneschijn was buiten, alles was zoo stil. 'k Sloot mijn oogen een wijl om beter te kunnen luisteren. Toen staarde ik in den nacht en zag:

Ruiters kwamen aan, hoog-houdend brandende toortsen, ruiters, vijf in getal, met wapperende mantels. Zij zetten hun paarden aan tot spoed. Sieraden zag ik blinken door der flambouwen goudgevlam; gerinkel van wapenen klonk.

Het waren barsche ruiters met trotsche gezichten. Zij zwierden langs mij heen in dollen ren, gevolgd door vier paarden die een wagen trokken. Het was een hooge, donkere wagen, zwart-somber en gesloten, dicht was het kleine raam. Bij het licht van een flambouw, die gedragen werd door een krijgsman, zag ik het afstootend gelaat van een man, die kijkend door het venster te glimlachen scheen vol spot. Om het dunne haar droeg hij een gouden band. Hij hield zijn hoofd gebogen en keek voor zich uit. Een wijde mantel mat-rood, omgaf zijn gestalte.

Ik keek hem in de staal-harde oogen, hij boog nog meer voorover en trok zijn wenkbrauwen omhoog, diepe rimpels zag ik in het lage voorhoofd, wist zijn zonderling-stompen neus, waaronder een dunne knevel. Het was de fakkelglans, die mij helder dat gelaat deed zien; 'k voelde dat een mij vijandige macht mij terugstootte. 'k Bleef staan en keek hem aan, maar eindelijk sloot ik mijn oogen om niet langer dat gelaat te zien. Een hevige pijn voelde ik onder mijn borst.

Mijn hart bonsde, 'k verloor eenige oogenblikken mijn bewustzijn, daar alle kracht uit mij week. 'k Hoorde een vreemd gesuis, leek te zwezen in een wondere slaap, had plotseling een verbeelding van een Oostersch paleis met gouden torens, rond, spits-uitloopend; mannen en vrouwen togen door een nauwe poort - wilssterk schudde ik krachtig mijn hoofd om te staan midden in de werkelijkheid, willende zien met open oogen. 'k Drukte mijn linkerhand tegen mijn hart en greep met mijn rechter naar mijn wapen.

Ik stond alleen in den nacht.

De ruiters waren gegaan, geen fakkelschijn bescheen meer dat felle gelaat, ik haalde diep adem, hijgend als na een geweldige inspanning. Nooit had ik zoo'n nachtelijke stoet gezien, nimmer mannen aanschouwd in zoo'n vreemde kleedij... en toch... ik had de ruiters zien tijgen, zwaaiend hun flambouwen, ik had dien man aanschouwd, en gehoord het hoefgetrappel en het gesnuif der paarden. Mijn bewustzijn was verdoofd geweest door de inwerking van den zwarten Magiër.

Ik had mijn arm wel beschermend om Novela heen willen slaan en met mijn wapen in den vuist dien man willen afwachten, maar Novela was heen en wilde niet luisteren naar mijn stem.

Weer had hij een teeken gegeven van zijn macht.

- Vader van leven-en-dood, fluisterde ik, maak mij sterk, doe mij overwinnen.

Het visioen was heen, ik had mijn kracht terug en ging door de poort, die gevormd werd door de twee overhangende zandsteen-gevaarten. Mijmerend over wat ik aanschouwd had toog ik verder langs een smal pad dat naar het kasteel voerde. 'k Was weer vol levensmoed en in staat moeilijkheden te overwinnen.

Mijn hand voelde of mijn degen gemakkelijk de schee verliet.

Toen ging ik verder.

Ik wist dat er iets bizonders gebeuren ging.

Op een open plek in 't bosch zag ik in de sterren boven de boomen blinken, ook was er maneglans, die alles vol geheimenis deed zijn. Zoodra ik de maan zelf had aanschouwd, prevelde ik een oude spreuk om mij aan haar invloed te onttrekken, want ik wist dat zij maan-ziek kon maken wie doolde in haar schijn.

Wat was mijn hart vol verlangen naar zon, en bloemenpracht en blauwe lucht. Ik spiegelde mij een klein paradijs voor, op zij van mijn woning, daar zou ik bloemen zaaien van de meest uiteenloopende soort, 'k zag mij in verbeelding zitten op een houten bankje kijkend naar de kleurenpracht met mijn kinderen bij mij. O schoon geluk dat komt wat ben je schoon...

Ik ging verder en verder, was nu midden in het woud.

Een enkele maal had ik een wolf hooren huilen, maar dat geluid had een zeldzame opgewektheid doen ontstaan, aanlokkend was het vermoeden van nabij gevaar.

Eindelijk zag ik de maneschijn blinken op een der torens van het kasteel. Toen stond ik stil, overleggend wat ik zou doen, terug gaan nu ik het slot had bereikt, of de zalen betreden, die ik zoo vaak in vroeger tijden had aanschouwd, toen ik als blijde minnaar door het lente-lichte leven ging,

Vaak had ik in 't verlaten kasteel alleen vertoefd, wanneer Novela was afgereisd naar een verweg wonende bloedverwant. Dikwerf had ik gedoold door de gangen en de zalen, mij trachtend te herinneren door voelend begrijpen hoe alles vroeger geweest was, toen de banier woei in den helderen dag en 's nachts horenklank schalde van een dolend ridder, die toegang verzocht tot den burchtheer.

't Was mij wel eens voorgekomen alsof ik vroeger zekere dingen in dit kasteel had ondervonden.

Dit overdacht ik weer toen ik naar den toren stond te zien. Neen, ik moest niet teruggaan, maar mij naar de zaal begeven waarin ik dikwijls met Novela was geweest.

'k Betrad het pad dat naar de ophaalbrug leidde en staarde vluchtig in de uitgedroogde gracht. In het bosch klonk windgeruisch, klagelijk-zacht; niet vreemd was mij de stem der natuur.

Met vasten tred ging ik over de oude brug en vond de poort open. Vóór mijn binnentreden keek ik vol aandacht naar de verkleurde wapenschilden, die in den muur gemetseld waren, aan weerskanten van de poort. Langzaam ging ik door de gangen, denkend aan den tijd waarin ik met mijn bruid dikwijls in 't verlaten kasteel was geweest. Eens had zij mij doen zitten in den steenen zetel, die zich in den grooten zaal bevond. Zij droeg dien dag een wit gewaad, dat los en licht haar lijf omgaf.

Zij was zoo mooi, zij was zoo rein, zoo stil en toch zoo blij. Zij droeg een snoer van blanke parelen rond haar hals, en zilveren ringen om haar linker pols. Ook rustte een kleinood aan haar borst.

Ik was ontroerd door 't fijne wit van haar gewaad, wel wetend dat een schoon vertrouwen haar dit gewaad deed dragen.

Stil had ik toen gezeten in den steenen stoel, al kijkend naar heur schoon gelaat.

Met lichte buiging was zij mij genaderd, zij, die ging met vlugge pasjes; opstaande had ik haar op 't voorhoofd gekust.

Hoe ver was nu die droom, en toch nabij, altijd. Een lach gleed langs mijn gelaat door dit herdenken.

Weer was ik in 't kasteel, langzaam gaande door de gangen, loopend door zaal aan zaal, donker en doods. 'k Hoorde 't gerucht van mijn stappen, 't was mij of geluiden achter mij klonken, of stemmen vóór mij, me riepen.

Vreemd wonder-leven was in het slot, 't was of alles had gewacht op mijn komst. 'k Wist dat voor dingen van mysterie een tijd was bepaald.

Bij een wenteltrap stond ik stil, alle rumoer verklonk.

Talrijke treden ging ik op, bij een schietgat stroomde eene koele tocht mij tegen; al hooger en hooger ging ik, bereikend zoo een breede gang. Daar klonk gepiep van vogels, als een vreemd, schril leven in de stilte. Duisternis was om mij, tastend langs de wand bereikte ik langzaam-aan de groote zaal waaraan die herinnering was verbonden.

Ik vond den steenen zetel waarin ik mijmer-stil ging zitten, en wonderlijk, langzamerhand begon ik de zuilen te onderscheiden, zag ik de schaduwhoeken verhelderd. Maneschijn zweefde door een hoog raam en toen ik aandachtig keek naar een lage steenen bank werd het mij zonderling te moede. Wie was ik toch, die hier zat? Waar ging ik heen? Welke macht beschermde mij? Ik wist dat ik het nooit-aanschouwde beminde, de macht van leven-in-liefde, die mij leven deed.

- O heer van dood en leven, prevelde ik, laat mij weer uw heerlijkheid vinden in een vrouw. Mijn gansche vertrouwen in de menschen zal ik herwonnen hebben als ik een vrouw zonder zwakheid zal aanschouwen, die ik vereerend mag liefhebben.

Zij zal komen, zong een stem in mij, Cynthio, zij zal komen tot u en gij zult haar zien, zij zal komen en gij zult weten dat zij het is; dan zal een scheiding volgen, maar eeuwiglijk zal haar beeld leven in uw hart; zij zal u liefhebben en nimmer vergeten.... zij zal u leeren Novela te herwinnen.

Ik lachte stil, gelukkig in mijn droom van geluk; het leven had mij veel gegeven, veel ontnomen, veel gegeven, ontzaglijk veel.

Mijn oogen waren aan de duisternis gewend, aandachtig keek ik naast mij, langs de wanden tot in de diepe verte. Wat was die glinstering daar van goud in maanlicht? Veerkrachtig stond ik op, 't gerucht van mijn stappen verklonk. Naarmate ik voortging werd de zaal lichter en lichter. Toen ik bij de bank was gekomen waarnaast de schittering was, kwam het mij voor of morgenschemering het duister verwon.

Een gouden lier was in mijn hand een oogwenk later; wat een geluk te kunnen spelen, nu mijn ziel zoo licht was. Mijn vingers gleden langs de strakke snaren en zachtkens hief ik een voorspel aan, staande bij een zuil. Ik speelde op maat der molodie die in mij klonk, die lachte en weende en klaagde en stormend vroeg en lachend weer uitzong in hoog geluk.

Ik speelde een lied van herinnering, denkend aan de lieve die de vreugd mijns levens was geweest. Ik wilde nog eenmaal haar gelaat aanschouwen en haar danken voor 't heil, dat zij mij had geschonken, vergeten al het donkre leed van later, dan scheiden in een wonder-vreemd vaarwel, en mijn leven voort leven, wachtend op wat eens zou komen, gelukkig met de luister van de oogen van mijn kinderen.

Nieuwe menschen wilde ik om mij heen verzamelen, edele vrouwen wier komen blijde verwondering zou geven en ernstige mannen met trouwe oogen en vaste vuist.

Schoon zou mijn leven worden. Ik speelde voort en zingend verhief zich mijn stem, zuiver klonken de klanken door de hallen; trotsch als machtig zanger wist ik mij staan in het nachtelijk kasteel.

De zaal was veranderd. In gouden luchters brandden blanke kaarsen met stille vlammen; er was overal licht-geschitter en geflonker en blinke-schijn. Een regen van bloemen ruischte,

bloemen, zachtvallend op dikke tapijten. Vreemde, heerlijke geuren vervulden de lucht. Aan de wanden hingen breed en zwaar, gobelins, kostbaar en schoon. De steenen zetel had een glans van marmer waarop goud-licht stroomt. Schilderstukken waren hoog in het gewelf. Engelen in rust leken daar te zijn met zacht gelaat en zegenende handen.

'k Had opgezien, aandachtig en eerbiedig, en toen ik weder naar den steenen stoel keek, zag ik daarin een man zitten. Ernstig zat hij en onbeweeglijk, starend voor zich uit. Een klok tik-takte in de stilte, een klok onzichtbaar voor mijn oogen, die zagen. Hoog als een koning zat hij in den troon; twee jonge mannen, rijk gekleed, stonden aan weerskanten, een droeg op een blauw satijnen kussen een gouden kroon waarin juweelen blonken, en de andere hield een korten degen, met den punt omlaag. Ik zong, verheerlijkt door het schoon gezicht, met vaste hand in de snaren grijpend. Ridders in kostbare kleedij bewogen zich hoffelijk met breede gebaren en statigen tred. Toen mijn lied geeindigd was, speelde ik voort. In het kasteel luidde eenige malen een klok. De grijsaard stond op, eerbiedig boog de jonge man het hoofd en hief het kussen met den gouden kroon; met breed gebaar kroonde zich de koning. Daarop greep zijn hand een hamer van ivoor, en klonken er drie slagen in eigenaardige tempo, beantwoord wordend uit het zuiden en het westen. De edellieden stonden stil, als wachtend op iets dat komen zou. Weer zat de koning op zijn troon, geheven hoog het oude hoofd met de jonge oogen.

Niet vreemd was mij die kring, het was mij of ik eens in hun midden had getoefd, lang geleden; had ik toen niet een plechtige belofte afgelegd van trouw en van zwijgen? Had mijn hand niet onder mijn hart gerust, dat strijden zou zoo menigen strijd?

Vage herinneringen togen door mijn bewustzijn. Wat was het schoon, te leven zoo.

Waar had ik ooit dat verheven gelaat aanschouwd? Ik dacht en wist op eenmaal: De Koning was de grijsaard, die enkele uren in mijn hut had vertoefd.

In de plechtige stilte werd op eenmaal de voorhang terzijde geschoven van een verborgen gang; 't kleed viel toe achter een

kind, een jong blond meisje, dat nader kwam, haar gouden haar hing los in weelde. Haar witte gewaad raakte de rozen op het effen kleed, zoo trad zij tot den troon. De ridders waren eerbiedig terug geweken en hieven de hand tot groet van heil.

Weer stond de grijsaard, in het purper van zijn zwaren mantel. Hij lachte vriendelijk en trad stap voor stap nader en boog zich om het kind op het voorhoofd te kussen.

Toen speelde ik weer en zong, zong en speelde, welke macht deed mij zóó zingen?

Ik was de ridders genaderd en stond nu dáár waar de rijen elkaar raakten. De Koning wenkte 't meisje plaats te nemen aan zijn zij, waar een tweede zetel stond. Een baldakijn was hoog boven hun hoofden. Een hemelsche gelukzaligheid lichtte op zijn gelaat.

Ik speelde voort, moest spelen, starend naar het kind, dat ging, dat zwevend ging zoo licht en vrij. Nog had ik haar gelaat niet aanschouwd, in verwondering had zij haar hoofd lichtelijk gebogen gehouden. Nu stond zij naast de vorstelijke gestalte, rozen bloeiden op heur bleeke wangen, zij lachte gelukkig en stil.

Ik zong en hijgde, hijgde en zong, want in de hemelsche jonkvrouw had ik de liefste van mijn jeugd herkend.

Mijn hand raakte de snaren, eenmaal nog, en nog eens... toen drukte ik wild het speeltuig tegen mijn borst en wilde gaan tot haar in blij herkennen, maar ik kon niet van mijn plaats, 't was of een macht mij tegen hield...

Verstomd was de muziek, de gouden schijn verbleekte, de kleurenpracht der edele kleedijen ging te loor. Weg was de troon en weg het purper. Heen waren de grijsaard en het lieflijk kind.

Ik huiverde en streek met mijn hand langs mijn oogen en zag op, rond mij was de donkere zaal van het oude slot. Tegen mijn borst hield ik een lier geklemd. Ik beproefde te spelen, maar de snaren waren gesprongen. Ik legde 't speeltuig neer waar ik het gevonden had. 'k Wist nu dat de tijd nog niet dáár was waarop ik tot Novela zou kunnen gaan. Tranen voelde ik komen in mijn oogen, maar mijn degen opzij schuivend, hulde ik mij in mijn mantel, drukte mijn hoed op het hoofd en doorliep

met vasten tred de zaal. Door gangen gaand en zalen en weer gangen bereikte ik de poort.

Snel liep ik over de ophaalbrug.

Nauwelijks had mijn voet de houten vloer verlaten of de brug ging naar boven, terwijl geheimzinnig in den nacht verklonk 't roestig geluid der metalen kettingen.

Het werk van Henry Bataille*) en de Fransche tooneelkunst door André de Ridder.

't Is een bijzonder en blijvol te waardeeren geluk thans in eene schouwburgzaal - waarin we nochtans zoo dikwijls worden gedreven door 'n kleinzielig snobisme, een valsch plichtsgevoel, eene onwaardige verstrooiïngszucht - werkelijk eens de diepe impressie van het leven te krijgen; de zekerheid dat er iets vóór ons gebeurende is dat grootsch is en wezenlijk schoon; te voelen beven in ons de stille, weeke aandoening en rillen over onzen rug den vromen huiver waarmee de schoone kunst ons kan ontroeren, en die niet bedriegen, een leven voor een paar uren prachtiger en oneindig maken, het wijden en zalven. En dat gebeurt daar, in die gulden-hooge zaal, vóór die linnen en houten schermen, wanneer in plaats van te moeten volgen - lijdzaam gezeten in onzen orkeststoel en staatsielijk verkilligd achter ons staal-glimmerend plastron-hemd - het gewoon echtbreuk-avontuurtje of het banale coup de foudre-historietje en luisteren naar wat weeke sentimentaliteit of wat vieze humor, het ons eens overkomt, onverwachts bij te wonen de losbersting

*) Henry Bataille werd geboren 4 April 1872, te Nimes, in 't Zuiden.
Hij gaf twee bundels gedichten uit La Chambre Blanche en Le beau Voyage.
Zijn tooneelwerk omvat La Lépreuse (1896, Comédie Parisienne); Ton Sang (1897, Nouveau Théatre); L'Enchantement (1900, Odéon); Le Masque (1903, Vaudeville); Maman Colibri (1904, Vaudeville); La Marche Nuptiale (1905, Vaudeville); Poliche (1906, Comédie Française); La Femme Nue (1908, Renaissance); Le Scandale (1909. Renaissance); La Vierge Folle (1910, Gymnase) en eene bewerking van Tolstoï's Résurection.
De aangehaalde gedachten over tooneelkunst zijn genomen uit de Préface van den bundel La Lépreuse-Ton Sang (Mercure de France, 1898) en uit de Préface van Le Masque et La Marche Nuptiale (Eug. Fasquelle, 1908) alsmede uit een interview met Bataille. Die twee 'Inleidingen' zijn van 't allerhoogst belang voor de kennis van Bataille's richting.

eener echte en wilde passie, die neerhamert, plettert en doodt, de botsing van vreemde en diepe instincten, te raken hierin den bodem der eeuwige menschelijke waarheden, te krijgen over ons gelaat den blinkenden weerschijn der opgeklaarde zielen. En 't is vóór ons echt, diep. intens leven dat juicht en jubelt of weent en huilt, leven dat wondt, dat sterft, dat bloedt, dat kwijnt, en menschen die luid opeischen hun deel geluk, over de hindernissen vallen en liggen blijven, menschen die gaan onder den geheimzinnigen toover der liefde, als in een hypnose-slaap, en lijden en genieten, belijden de absolute rechtzinnigheid van hunne vreemde wezens en de eeuwige waarheid hunner passies en instincten...

Ik herinner me zóó zekere opvoeringen van *La Femme Nue* of van *Le Scandale* - en ik zie nog Berthe Bady, met haar tragisch-wit gezicht, hare domineerende gebaren, haar zenuwtrillend lijf, en hoor hare stem, zoo warm, zoo vol, zoo liefelijk en smeekend, die uit den dooden hoop der woorden de gensters van het leven op deed ketsen - die me meer gegeven hebben aan klare emotie, aan oprechte, algemeene menschelijkheid dan twintig andere producten van habiele planken-kunst te samen.

We hoeven ons niet er over te verwonderen dat, door den onvermijdbaren invloed van eene kunst lijk de zijne, Henry Bataille, op zoo heel korten tijd, zich door de zuiverst-oordeelende critici heeft doen erkennen als de beste dramaturg van hedendaagsch Frankrijk en overal zijn werk weten te imponeeren als de eigenaardigste uiting van de moderne tooneelkunst in zijn land.

En wat ik in deze zeer beknopte studie juist wil, dat is: aantoonen den bijzonderen invloed van Bataille op onze tegenwoordige sensibiliteit, de nieuwheid van zijne tooneel-opvattingen en de weldadige evolutie die hij er door in de maar al te dikwijls conventionneele tooneelkunst van heden gebracht heeft.

Bataille's innoveerende inzichten vat ik allereerst samen - wat al te simpel weg - in deze drie regels: 1°. ons tooneelwerk moet *waar* zijn, 2°, moet *lyrisch* zijn, 3°. moet *modern* zijn.

‘'t Is altijd door het deel waarheid welk het bevat dat een nieuw werk de tijdgenooten stoort. 't Is altijd en uitsluitelijk maar door het deel waarheid dat het zal hebben bevat dat dit

werk geroepen is in de toekomst voort te leven.' Dien zin vindt men op de eerste bladzijde van 't 'Voorwoord' op *Le Masque*, en Bataille voegt er bij: 'Wat niet is de waarheid, is bestemd tot sterven, en indien er tot een werk een welkdanig deel conventie behoort, dan is dit deel op voorhand beladen met verval en met dood, niettegenstaande den bijval die het mag hebben begroet en niettegenstaande al het talent waarmee het mag zijn voorgebracht.'

De tooneel-auteur zal dus de waarheid als zijn dagelijksch brood eten. Hij zal uitgaan op het leven, van het leven trachten weer te geven de steeds meer en meer genuanceerde uiting, pogen te bekomen de volheid van eene ideale, eene alzeggende expressie; hij zal vermeerderen de wijsheid en de rechtzinnigheid van de kunst, hare diepte en hare werkelijkheid; hij zal leggen voor zijn werk een grondslag van sterker, steviger waarheid, van waarheid die steeds dichter het leven benaderen zal, aan 't leven fijner gelijken.

Eenvoudig een realistisch princiep? Meer dan dat, omdat bij Bataille die opgelegde, die dapper en hardnekkig achtervolgde waarheid niet is 'die oppervlakkige waarheid, die waarheid in schijn, brutaal realistisch, die heel gemakkelijk te verkrijgen is en heel goedkoop aan het publiek de illusie van het leven geeft; die waarheid staat tegenover de menschelijkheid, zooals een postkaart tegenover Velasquez'. Door werkelijkheid hoeven we te verstaan 'de betrekking, het verband tusschen de innerlijke waarheden der ziel met de uiterlijke waarheden; 't is uit de tegenoverelkaarstelling van die twee werelden dat heel de tooneelkunst wordt geboren, uit hunne botsing of hunne versmelting dat alle bron van schoonheid welt.' Door die innerlijke waarheden der ziel moet dan in 't bijzonder worden begrepen 'het geheim der wezens, hetgeen borrelt in het individu en hetgeen hij niet rechtstreeks uitdrukt; het zijn zijne diepe en bewegende redenen, het zijn ook de onbewuste en handelende sfeeren van 't geschapene. De mensch drukt zich in 't leven slechts zeldzaam *geheel* uit. Hetgeen hij zegt, drukt in 't algemeen maar één uitzicht van hemzelve uit, een oogenblikkelijk en kortstondig verband tusschen hem en zijne medemenschen en de gebeurtenissen.'

Hoe geven in een kunst van schijn, uiterlijkheid en opper-

vlakte, lijk de tooneelkunst, de uitschijning van heel die zwijgende en geheimzinnige wereld? Daartoe hoeft er wat genie ‘Par des cris, des mots, des portes ouvertes sur l'âme, des synthèses merveilleuses et vraies,’ antwoordt Bataille. En zooals hij, voor de conceptie, twee werelden onderscheidde: de uiterlijke wereld en de innerlijke wereld - die tot een groot, breed geheel dienden samengevat te worden - zoo onderscheidt hij ook, voor de uitwerking, twee talen: de rechtstreeksche taal en de onrechtstreeksche taal, die op hunne beurt elkanders onvolledigheid moeten aanvullen. ‘De rechtstreeksche taal, is deze die we gebruiken om zonder omwegen onze wenschen en gevoelens uit te druken. De onrechtstreeksche taal is deze waarvan de zin niet die zelf van de gebruikte uitdrukking is, maar deze die bevoolt of veropenbaart de innerlijke aandoening, deze die aan onze woorden geeft dit bezonder vermogen soms zoo ontroerend, zoo fijn-geschakeerd.’ 't Is uit de schoonheid van die verborgene spraak dat zal rijzen gedeeltelijk ook de *lyriek* van 't werk - waarover verder meer. Maar tot nu toe hebben slechts Shakespeare, soms Goethe, en Ibsen, in hun tooneelwerk een klank van die mysterieuze in-taal laten zinderen. Bataille heeft dus ook op het gebied van de theater-*taal* sterk geinnoveerd. Hij deed dat in reactie tegen de zoo valsche, factische, conventioneele taal der meeste dramaturgen van dezen tijd, van Alexandre Dumas in 't bizonder: lees *Francillon*, *Denise* en vergelijk daarvan de ‘écriture’ met deze van *Maman Colibri* of *Poliche.*

De groote werkelijkheid, dus, en de groote studie voor den modernen kunstenaar: de uiterlijke wereld en de innerlijke wereld, hun verband en hunne wederzijdsche verhouding. Het Romantisme miskende de beide werelden, het Realisme wou er slechts één erkennen. Een paar hooge bakens kijken slechts over de mistige zee...

Bataille heeft op de sceen gebracht een minder simpele, naïeve psychologie en er voor geschapen personen van eene minkinderachtige sinceriteit, nauwkeuriger geschakeerd, met complexer wezens. Gevallen lijk die van *Maman Colibri*, van *La Femme Nue*, - bestudeerd met zoo eene ingewikkelde, bezorgde aandacht, zoo fijn en teer uitgewerkt, tot in de mysterieuste détails der zielen - dacht men tot nu toe voor den roman

voorbehouden, zoodat de personen ook heelemaal volgens de wetten van hun eigen wezen handelen, niet meer volgens de vereischten der actie. Zij leiden nu het stuk, het stuk leidt hen niet meer, zooals dat gebeurde bij Sardou en Scribe, tot zelfs nog bij Bernsteìn. Ze werden bevrijd van het juk van den ‘Dramatischen Toestand’, zooals ze bevrijd zijn van het juk der ‘Thesis’, ook zoo pijnlijk misvormend. Alle behendige effecten-betrachtingen, alle dramatische trucs blijven aan het werk van Bataille vreemd, evenals alle tendenz-apologiën en alle besluitselen, die op 't leven inbreuk maken en altijd de lijn van 'n stuk naar zekere op voorhand vastgestelde en systematisch-gekozen richting doen zwenken en dus aan de ‘waarheid’ schaden. Daarom ook geene solutiën in Bataille's stukken, die noodzakelijkerwijze eene partij-neming zouden impliceeren. Die stukken blijven eenvoudig: levensfragmenten...

Een werk moet door zichzelf gelden, mag niet zijne tendenz, zijne philosofie, zijne moraal in de plaats van het zelf-betoogende leven laten spreken, moet wel gedachten suggeseeren, - mag ze niet verdedigen echter - ter wille der waarheid. De idee is lijk een naad op een kleed: noodzakelijk, maar heelemaal onzichtbaar. ‘L'idée ne doit pas plus déborder que le fait. L'idée doit être contenue, incluse en la matière, s'étendant à tout et jamais hors les choses. Et c'est la tare du drame ibsénien qu'elle excède la vie.’

Bataille vindt overigens den eigentlijken ‘théatre d'idées’ te eenvoudig, te enkelzijdig, te weinig echt dus, omdat hij in een drama de eenheid van eene enkele grondgedachte vereischt. ‘On ne saura que plus tard le mal que le théâtre à thèse a fait au théatre de vie, et le théâtre d'idée, tant acclamé, au théâtre de pensée.’ En tegenover dat beperkt, doode, naïef-simpele tooneel heeft dan Bataille willen stellen de menigvuldige conceptie van het leven...

Maar hoe nu strekken achter het drama de droom en het tot de lyriek verheffen? Kunst bestaat altijd slechts uit vergrootte en esthetische waarheid, uit gestyliseerde werkelijkheid, uit uitgebreide en gespecialiseerde observatie. De lyriek kan dus, in literatuur, best met de waarheid overeen gebracht worden. Er bestaat een ‘lyrisme exact’, eene realistische lyriek, die den

subliemen kant der werkelijkheid uitmaakt, waardoor we niet zullen verstaan bijvoorbeeld ‘le lyrisme littéraire, l'exaltation verbale qu'on entend généralement par ce vocable, l'ivresse des mots qui nous vient de ce fâcheux romantisme dont le théâtre porte encore la tare’, maar eene lyriek die groeit uit den grond van 't leven zelf, uit den eigentlijken vorm der gebeurtenissen, die opbloemt in 't innerlijke der zielen. ‘L'état d'âme lyrique existe dans la vie aussi bien que tel autre, il faut seulement désormais lui trouver sa juste expression.’ En niemand meer dan Bataille heeft door een theaterzaal de beving der lyrische aandoening doen trillen, doen vleugelen over de hoofden van vroom-bevangen aanhoorders de wieking der eeuwige poëzie. Brokken lijk deze over ‘le don nuptial de soi’ in *La marche nuptiale*, lijk Loulou's liefdebekentenis in 't eerste bedrijf van *La Femme Nue* enz. blijven onder dat oogpunt typisch en onovertrefbaar. En verre vizies van open lucht en groene boomen deinen door die stukken, walmen poëzie dampen door licht-klaterende vensters binnen. En al de dingen spreken; 't is de schoonheid van een deur die opengaat, van een vischje dat in zijn waterbokaal krinkelsteert, van een vogeltje dat in een wissen kooitje kwettert...

Ten derde, zal het echte en levenszware tooneelspel modern zijn, zal het geven onzen strijd en onzen twijfel, onze aarzelingen en bekommernissen, ‘nos conflits intimes et nos sensibilités exactes, toute notre vie moderne avec ses puissances, ses faiblesses, ses simplicités infinies comme ses complications extrêmes, la pauvreté de ses intrigues, l'intensité de sentiments qui l'agitent’. En eene actueele lyriek - un lyrisme contemporain - zal later uit dat nijvere werk der nieuwzoekers geboren worden.

Nog eene conventie die Bataille heeft afgeschaft: de specialiseering der manier, de afgescheidenheid der genren. ‘*L'Enchantement* eut ce mérite de rompre un joug barbare et d'inaugurer pour la première fois depuis qu' on fait du théâtre, un *comique dramatique*, du moins, pour être plus exact, une fusion complète de l'élément comique et de l'élément dramatique d' un sujet’. Hetzelfde probeerde Bataille later nog met *Poliche.* En 't is heel vreemd eenzelfde mensch met het lijden van een schepsel te zien lachen en weenen...

* * *

‘Het is werkelijk ongeloofelijk hoe onbeduidend en van belang ontdaan, wanneer men het langs buiten bekijkt, en hoe dof en geheimzinnig van binnen, het leven van 't meerendeel der menschen verloopt...’ Die zin van Schopenhauer, gezet op *Poliche*, zou wel heel het werk van Henry Bataille kunnen epigrafeeren, te beginnen met *La Lépreuse* tot aan *La Vierge Folle.* Want daartoe streeft de schrijver wel altijd: in een banaal ‘fait-divers’, eene alledaagsche gazetten-gebeurtenis toonen de werking der grondliggende, der hoofdzakelijkste levenswetten, het paart algemeene menschelijkheid bevat in 't simpelste en onbenulligste avontuurtje. Al de typen van Bataille zijn zoodoende heel hoog opgegroeid, immens menschelijk geworden en hunne woorden hebben verkregen een zeer wijd-uitdeinenden klank. Hun leven heeft een vervolg, eene voortzetting: achter hun leven schuilen duizend andere levens, achter hun eigen feit wordt men gewaar heel de ellende van ontelbare andere toestanden. En achter 't lichte, onbelangrijke, gewone anecdootje rijst op ineens een breed drama, zwaar en aangrijpend, en klaart de wet die het heeft veroorzaakt en beheerscht. En vóór u ligt open dan voor een oogenblik de enorme essentie van het leven, *de ziel* zelf, de geest ervan, die de kunstenaar er uit heeft kunnen trekken...

Zooals hieruit moet blijken, heeft wat men noemt ‘de actie’ maar een tweede belang in Bataille's werk en heeft dat werk niets van zijne glorie te danken aan gemeene ingewikkeldheid van de intrigue, romantische vergezochtheid of buitengewone verwarring der tooneelgebeurtenissen, aan habiele ‘coups de théâtre’ en knappe artificiëel-berekende ‘effets scéniques’, aan 't gebruik van overgeleverde middeltjes en stiel-trucs, noch aan klater-blindenden brio van dialoog - zooals dat 't geval is met Eugène Brieux' werken, bijvoorbeeld, en met Alfred Capus' producten. Bataille schreef zelf: ‘Ce n'est point l'anecdote en elle-même qui est le point important de mes ouvrages, ce sont les cristallisations d'âme, l'impressionnabilité morale de mes personnages et, en somme, la combinaison des rêves intérieurs avec l'évènement passager et fortuit’ en elders ‘ce n'est pas le fait qui est important, mais la position morale des individus autour de ce fait, ce sont les consciences et les caractères

qui gravitent autour d'une action', Uit de karakters zelf, uit hunne conflicten ontstaan de toestanden, ontwikkelt zich de actie. En die actie, kiest Bataille opzettelijk zoo simpel, zoo gewoon mogelijk, maar die zal hij dan telkens vergrooten, verruimen door eenig breed oerstondig princiep...

Ziehier *Le Masque*, 't avontuur van een bedrogen vrouw die, uit verontwaardiging, uit smart weggeloopen, toch eens wederkeert, om nederig haar plaats weer in te nemen, aanvaardend zonder verderen tegenstand het lot dat de man haar in de toekomst zal willen maken...

En hier *Maman Colibri*, die vergeet hare plichten, haar man en hare kinderen, om een minnaar van twintig jaar te volgen, die haar wel gauw in den steek zal laten... En dat stuk zal zijn heel het smartelijk epos der oud-wordende vrouw die niet wil dooven, die honger heeft naar liefde en liefhebben wil en die in 'n laatste herfstpassie - waarna ze zal uitgeleefd hebben en gelaten en liefdevol grootmoeder worden - zich geeft, zonder 't te berekenen, wild zich overgeeft, tot stervens-toe onstuimig...

L'Enchantement: Een onbegrijpelijk liefdesgevoel dat ontstaat in 'n heel jong meisjeshart voor haar eigen schoonbroer, en haat en nijd zaait tusschen twee zusters.

Ziehier in *La Marche Naptiale*, het jonge meisje uit een stil provinciestadje en een statig-geloken patricieërshuis, dat vlucht met haren pianomeester en dan op zekeren dag eene oneerlijkheid in 't leven van haar minnaar ontdekt, inziet dat ze zich aan een onwaardig man heeft geschonken en zich doodschiet, omdat ze niet den val van haren schoonen droom wil overleven...

Ziehier, in *La Femme Nue* de dikwijls-gebeurde geschiedenis van den man die, door den bijval en de eer beroesd, de nederige gezellin der kwade dagen vergeet en zijn hart in de handen legt van eene adelijke 'putain', die hij hooger waant. En daarin zucht heel de droefheid der verlatenen, der opgeofferden...

Ziehier nog, de even gewone geschiedenis der achtelooze vrouw die zich op zekeren dag laat verleiden door de zwarte glinsteroogen van welkdanig een avonturier, in een warrelbui van passie heel haar vorig groot leven van eerlijkheid, echtelijke

min en moederlijke zorg vergeet, maar vlug ontwaakt uit den bedriegelijken slaap en weerkeert, gebroken, aan haar haard, terwijl de openbare mare hare schande bespreekt; en dat heet *Le Scandale.*

En eindelijk dit - *La Vierge Folle* -: een getrouwde man die met een jong meisje wegloopt... zijne vrouw die hem zoodanig bemint dat ze zijne vlucht beschermt en dekt, omdat ze weet voor zijn geluk te werken, en later met hem het gestorven lief beweent...

Stof voor zoo'n drama vindt men alle dagen, in overvloed, in de dagbladen, ‘Mengelnieuws’ of ‘Kroniek der Rechtbanken’. Hunne eigenaardigheid, hunne beteekenis en hunne waarde liggen heelemaal in de bewerkingsmanier.

Maar éénzelfde gedachte verbindt al die werken: de alvermogendheid der passie.’ 't Zijn de menschen niet die wreed zijn, 't is de liefde’ en de liefde is gevaarlijk en doodelijk. Lijk een Fatum beheerscht juist de liefde Bataille's werk. En onder dat fatum gaan vooral de vrouwen gebukt, lijden er onder 't hevigst. Grâce (*La Marche Naptiale*), Jeannine (*L'Enchantement*), Loulou (*La Femme Nue*), Irène (*Maman Colibri*), Charlotte (*Le Scandale*), Dianette (*La Vierge Folle*), Geneviève (*Le Masque*), Marthe (*Ton Sang*), 't zijn allen zonder uitzondering *instinctieve* wezens, die eene innerlijke, zeer vreemde fataliteit voortstuwt en die, gewond en geofferd, lijdend en vertrapt, nog gelukkig blijven in de onmetelijke overheersching hunner gekke drift.

Want in *Le Masque*, zal Geneviève zeggen ‘Eh bien, reprend moi donc! toi, ta cruanté et ton mauvais amour!... Je ne lutte plus... Fais de moi ce que tu voudras... Je te donne le reste de ma vie... Epargne-moi le plus que tu pourras, c'est tout ce que je te demande!...’

En Grâce van *La Marche Nuptiale* zal uitjubelen hare vereering voor de liefde op 't oogenblik zelf dat ze zich omver schiet: ‘C'est beau, comme tout, c'est beau comme le soleil, comme le courage et comme l'amour... tout grand... avec ses ailes.’

In zijn geheel, is dat werk als zoodanig bezien, eene verheerlijking der *instinctieven*, van al dezen die in zich de schoonste macht van het leven dragen, dat dwaze, domme en grootsche

heerlijke leven. ‘O matière! matière cruelle et triomphante de la vie, tu es supérieure à tout parce que tu es belle! L'intelligence n'est rien en face de ta loi. Il est nécessaire, logique, qu'elle s'immole à ta royauté. Tu es la vie bête, adorable, inconsciente et pour cela sublime’. Heel *La Femme Nue* wil anders niet dan vatbaar en voelbaar maken ‘la gloire des instinctifs, des êtres qui détiennent dans les profondeurs inconscientes de l'âme, la plus grande beauté du monde moral’, waarvan Loulou het volmaakste figuur is, want ze gaat, die vrouw, gehuld in de klare naaktheid van eene zuivere, belanglooze ziel ‘cette nudité primitive et originelle d'une âme riche seulement de son instinct, sans autre parure que cette mystérieuse et précaire beauté’.

Poliche toont aan hoe de man - zoo hij minder impulsief en dweepziek blijkt - op zijne beurt ook onderworpen is aan de heerschappij van den eeuwigen en onverwinnelijken daïmoon der drift, der passie, der liefde - die heel den gang der wereld regelt. En wij, wij staan bedrukt, verwonderd en bewonderend vóór heel de oneindigheid van de menschelijke zwakheid en pijn. In die drama's komt tot uiting, scherper dan waar ook, gansch ons modern pessimisme. Niet voor niets heeft Bataille lang Schopenhauer willen begrijpen. Die stukken zullen definitieve documenten uitmaken voor hen die zullen willen ontleden, veel later, het idee der liefde in de XXe eeuw. In dat genre van sentimenteel drama hebben we - sinds het *Théâtre d'Amour* van Georges de Porto-Riche - niets tragischer, grootscher, volmaakter en echter gelezen...

Christelijke en maatschappelijke deugden door Dr. W. Meijer.

De bovengenoemde woorden, voorkomende in Art. 33 der Wet op 't L.O. hebben tot zeer veel wrijving van gedachten aanleiding gegeven en komen ook tegenwoordig weer op de tong.

Het is daarom van belang hun oorsprong en beteekenis eens na te gaan.

Voor ik daartoe echter overga, wensch ik mij eerst uit te spreken over een begrip dat zeer veel verwarring heeft veroorzaakt en juist bij deze materie onder de oogen dient te worden gezien.

Dit begrip is 't welk wordt aangeduid door het woord ‘dogma’.

Velen zijn er die zich tegenstanders van alle dogma's verklaren, en dit is toch ten eenenmale onjuist.

Wat de mensch doet, moet geregeld worden gedaan, door beginselen beheerscht worden.

Als 't kind begint te spelen loopt het aan den leiband.

Als het dien band ontsprongen is, springt het in 't wilde dan hier dan daarheen, totdat het neervalt van vermoeienis of zich aan 't een of ander stoot en begint te schreien.

Als jonge menschen echter spelen, b.v. football, dan speelt men volgens regels en dan is daar een captain en scheidsrechter aanwezig, door wie het spel wordt geleid. Zoo wordt het spel zelfs onder regels gebracht en kunnen wij leeren van de jeugd.

Bij den enkelen mensch is in zijn geestesleven 't zelfde op te merken.

Hij begint met te gelooven wat zijn ouders of leermeesters hem zeggen; dan komt wat men noemt een Sturm- en Drangperiode waarin hij aan niets meer gelooft, totdat hij ouder geworden, begint in te zien dat toch ook in 't menschenleven

zekere beginselen noodig zijn, wil men niet telkens verkeerd handelen en zich 't hoofd stooten.

Die beginselen worden ons gegeven door de zedewet; en wie zich daaraan niet stoort moet door schade en schande wijs worden.

Maar niet alleen in 't leven, ook in elke wetenschap en kunst zijn zulke dogma's onmisbaar. Dogma's zijn grondstellingen.

De geometrie, de volmaakste der wetenschappen bestaat geheel en al uit stellingen. Sommige wetenschappen kennen er meer, andere weer minder, maar wat in 's menschen ziel bewust leeft, laat zich samen vatten in stellingen, 't geen Leibniz 't recht gaf uit te roepen, utinam omnes velint *γεωμετρεῖν*. Och wilden alle menschen toch wiskunstig denken! De la doctrine il en faut, zei Ds. Chavannes. Zonder grondstellingen gaat het niet.

Maar is dit zoo, waarop berust dan toch die zoo vaak herhaalde afkeer van dogma's, waarvan we zoo straks gewaagden?

Op een hallucinatie, zooals er zoo velen zijn op geestelijk gebied.

Na de vestiging van 't Christendom eischte de kerk het geheele geestesleven der menschen voor zich, en bepaalde op elk gebied wat zij voor waar moesten houden.

Met geweld, op straffe van eeuwige hellepijn en met galg en rad verbood zij iets anders te denken dan door haar werd voorgeschreven.

Deze uiterlijke dwang, die zooveel eeuwen met de kerkelijke dogma's gepaard ging, heeft deze zwart gemaakt in de oogen der menschen, wat evenwel niet wegneemt dat toch geen mensch het zonder dogma's stellen kan.

Wat men doet of denkt moet men doen op redelijke gronden en deze gronden zijn dogma's geheeten, de geheele wereldgeschiedenis door.

Sapientia neque de se ipsa dubitare debet neque de suis decretis, quae philosophi vocant dogmata, zei Cicero; en Seneca Nulla ars contemplativa sine decretis suis est, quae Graeci vocant dogmata.

Alle dogmata te zamen vormen de doctrina of de leer.

Nu is het eigenaardige van dogma's dat zij ons *dwingen*, en daarvan wil de lieve dartele jeugd (ook die der hoogeschool van

't leven) en de onnadenkende menigte, die altijd kind blijft, niets weten.

Een verstandig mensch echter legt er zich bij neer, *want wie de rede dient*, *wil zich aan haar gezag ook onderwerpen.* Nos legis servi sumus.

Nu zijn er op elk gebied veschilllende dogma's en daaruit moeten we naar ons beste weten een keuze doen. Die keuze staat ons vrij op elk gebied behalve op het gebied van de zeden.

Ieder mensch leeft bij de gratie zijner medemenschen. Indien er dus in zekere maatschappij een zedewet heerscht, die niet anders is dan een levensleer, dan heeft men zich daaraan te onderwerpen. Wie dit niet wil, moet schade en schande lijden.

Niemand heeft het recht voor zich alleen het recht te eischen daarop inbreuk te maken; want dit is de grondwet die het geheel, de maatschappelijke orde tezamen houdt.

En aangezien 't voor ons hoofdzaak is in een ordelijke samenleving of staat te leven d.i. een samenleving die op zulke dogmata berusten zonder dewelke wij allen slechts kuddedieren zouden zijn, moet de mensch zich aan de zedewet die om hem heerscht, onderwerpen.

Justitia, 't is bekend, regnorum fundamentum, wie dus niet ieder het zijne gunt maar zich toeëigent wat van een ander is, is strafschuldig omdat hij zondigt tegen het eerste artikel van elke maatschappelijke grond- of zedewet.

Onze slotsom is dus: dat de mensch bij alles wat hij doet of denkt (dus ook bij 't onderwijs) dogmata behoeft; en dat hij zich in de maatschappij waarin hij leeft, aan de daarin heerschende levensdogmata moet onderwerpen.

Dit eischt de Rede van ons.

Het bovenstaande is onmisbaar om ons de geschiedenis en den zin van art. 33 der wet op 't L.O. duidelijk te maken.

Bedoeld art. wil de kinderen, het een en ander dat nuttig is, leeren met het doel hun verstand te ontwikkelen, maar bovenal hen opleiden tot alle Christelijke en maatschappelijke deugden.

Qui proficit in litteris sed deficit in moribus plus deficit quam proficit, zegt een oude spreuk.

Laat ons nu eens zien hoe die aangehaalde woorden vroeger zijn opgevat en wat wij er thans van te denken hebben.

I. Geschiedenis van het L.O.

Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst, en wat nu de school is, is straks het volk.

Dat heeft reeds Aristoteles ingezien die in Πολ□τει□α VIII leerde dat de Staat verplicht was de kinderen tot nuttige burgers op te leiden, dat erkende ook Plato in zijn Republiek, dat hebben ten allen tijde de Jezuieten begrepen, dat blijken ook onze sociaaldemocraten terdege te verstaan.

Toen de Christelijke kerk zich onder Constantijn den Groote tot wereldmacht verhief had zij reeds overal hare scholen.

Want aangezien de menschen moesten zalig worden door het geloof, moest hun dit geloof immers geleerd worden.

Om diezelfde reden werden later, toen de Kerk zich over 't onbeschaafde Germanje uitstrekte, door Karel den Groote overal scholen opgericht om de menschen de 12 Artt. des geloofs, 't gebed des Heeren en de tien geboden te leeren.

Het dogma der M.E. was, dat men hier op aarde zich moet voorbereiden op den Hemel en dat wie geloofde, zalig worden zou.

Was het wonder dat de vorsten van dien tijd die 't goed meenden met hun volk, alle aandacht wijdden aan de school om de menschen op te leiden tot burgers van 't Hemelrijk?

In de Capitularien van Karel den Groote komt reeds een volledige wet op 't onderwijs voor. De scholen worden onderscheiden in kloosterscholen, domscholen, stiftsscholen, parochiaalscholen, kortom alle kerkelijke scholen.

Wat Karel de Groote begon, werd door Karel den Vijfden voortgezet. Ook zijn doel was het, door het onderwijs de maatschappij te kerstenen want Kerk en Staat waren een en de Staat was Christelijk.

Toen daarop de hervorming ontstond werd de behoefte aan scholen nog dringender, want de Hervorming gaf aan alle geloovigen den Bijbel in handen als richtsnoer des geloofs. Ieder verkreeg zelf het recht den Bijbel uit te leggen. Vandaar dat de leerstof ontzaggelijk werd uitgebreid. Wel bleef men steunen op het Evangelie, maar eischte meer van ieder individu. Het is veel

gemakkelijker om Catholiek te worden dan Hervormd. Men kon van nu af niet meer volstaan met het opzeggen van de Artt. des Geloofs, maar moest ook den geheelen Catechismus van buiten leeren, waarin de hoofdstukken des Geloofs werden uitgelegd. Ook moest men om te kunnen oordeelen zelf kunnen *lezen*, wat in de M.E. natuurlijk niet noodig was. Toen liet men 't zich gezeggen.

Ja zoozeer breidde zich de eisch naar zuivere wetenschap uit dat er hoogescholen gesticht moesten worden om aan de eischen der Kerk te voldoen.

Zoo o.a. onze Leidsche Hoogeschool, waar thans de Sancta Theologia slechts nog in naam bestaat, terwijl zij er weleer het fundament van uitmaakte.

Quantum mutata ab illa.

Door de Hervorming werd nu ook de onderwijzer niet uitsluitend meer uit de klerken of geestelijken gekozen, maar kon men ook uit de leeken meesters benoemen, die alleen maar de belijdenis des geloofs moesten onderschrijven en den catechismus moesten onderwijzen.

Dissenters en Catholieken mochten natuurlijk in Protestantsche landen geen scholen oprichten, en de meester blijft als koster, klokkenluider enz. geheel afhankelijk van den predikant, evenals dit nu nog eenigermate in Duitschland het geval is.

De kinderen zei men, moesten leeren de eerste fundamenten der Christelijke religie.

Het Christelijk dogma dat ook toen nog de geheele Maatschapij beheerschte, vorderde dat het schoolwezen geheel en al kerkelijk bleef. Maar toch werd door de invoering van het leekenelement onder de onderwijzers en de noodzakelijkheid voor Protestanten om te leeren lezen, de eerste schrede gedaan om 't onderwijs te seculariseeren of van de kerk los te maken; een groote schrede voorwaarts inderdaad.

Toen brak de 18de eeuw aan en daarmee begon het verval der Kerk. De stem der Fransche philosophen drong ook bij ons door en bracht zulk een verandering in de denkbeelden te weeg dat de Holl. Mij. van wetenschappen in 1763 de volgende prijsvraag meende te moeten uitschrijven: Hoe moet men het verstand en het hart van een kind besturen om het

te eeniger tijd een nuttig en gelukkig mensch te doen worden?

Hier klinkt ons reeds een geheel andere toon tegemoet. Onder de opperheerschappij der Chritelijke kerk was de eenige vraag geweest: Wat moet ik doen om zalig te worden?

Hier vroeg men hoe men een gelukkig en nuttig mensch kon worden.

Van nu aan scheen het doelwit van de opvoeding van den hemel op de aarde verlegd.

Dit was het keerpunt. De Maatschappij, tot Nut van 't Algemeen was de belichaming van deze idee, op dezen grondslag of dit dogma richtte zij in 1794 hare Modelscholen op.

Inmiddels was de Fransche Revolutie, het einde der Christelijke wereldperiode, uitgebroken, en door deze werd verklaard ‘dat Kerk en Staat voortaan gescheiden moesten zijn en dat 't onderwijs een zaak was van nationaal belang’.

Deze laatste uitspraak nu was volstrekt niet overbodig, want het l.o. was schromelijk in verval geraakt. De onderwijzers leden broodsgebrek en moesten allerlei beroepen er bij ter hand nemen, om hun sober bestaan te rekken. Hun gehalte was daardoor deerlijk achteruitgegaan; er moest in de opvoeding der jeugd van Staatswege voorzien worden.

Maar de eerste helft van bovengenoemd decreet was een valsche leuze.

Scheiding van Kerk en Staat is onmogelijk. De Kerk is of met de Staat één of daaraan onderworpen, een derde is er niet.

Naast elkander kunnen zij niet staan. Dit hebben onze Vaderen niet ingezien en daaruit is een zee van verwarring en ellende ontstaan in de politiek der 19 de eeuw.

Het was gemakkelijk te verklaren dat men los wilde zijn van de Kerk, maar de Kerk liet den Staat niet los. De Staat moest met haar rekening houden, haar ontzien.

Evenals de Revolutie zelve in Sept. '93 de Raison als godin vereerde maar een half jaar later weer l'Etre suprême aanbad, zoo geschiedde het ook in alles wat van de Omwenteling het gevolg was. Zelfs Napoleon zag zich gedwongen een concordaat te sluiten met den paus. In 1789 zegt Dr. Kuiper is de antichristelijke macht opgetreden en sedert is de Revolutie als een gif in al onze instellingen, wetten en gewoonten gedruppeld. En

daarin heeft hij ook gelijk, royaal is het optreden van de zonen dier Revolutie niet geweest. Toen men zich aan 't Burgerlijk Wetboek zette, durfde men geen definitie geven van 't huwelijk, uit vrees daarmede ergernis te geven aan de kerk, en als men onze Grondwet nagaat, ziet men aan de bepalingen omtrent Armenzorg en Godsdienst, dat de hoofdartikelen en de geheele strekking bedorven zijn door kerkvrees.

Onze geheele G.W. is daardoor niets meer of minder dan een cacographie geworden. Vrees is een slechte raadgeefster.

Wat kwam er nu onder die omstandigheden van 't onderwijs terecht?

Men erkende in Art. 194, dat de Staat daarvoor zorgen moest, m.a.w. men beriep zich weer op 't dogma van Aristoteles, maar hoe werd dit nu in toepassing gebracht?

Men begreep dat men de kinderen tot brave menschen moest maken, meende echter dat dit zonder godsdienst niet te bereiken was, maar wenschte nu alleen het zedekundig gedeelte van dien godsdienst op de school te onderwijzen, en het *leerstellige* aan de Kerk over te laten.

Hier begint nu die ongegronde en kinderachtige vrees voor leerstellingen te werken, die tot in onzen tijd nog aanhangers vindt. Om dit plan, een zedekunde zonder beginsel uit te voeren, schreef men in de schoolwet van 1806, dat de school moest worden dienstbaar gemaakt aan de verstandelijke ontwikkeling van de jeugd en haar opleiden tot alle maatschappelijke en Christelijke deugden.

Toen gingen de maatschappelijke aan de Christelijke deugden vooraf.

De nationale school, uit den bodem der omwenteling gesproten hield zich nog door dat eene woord ‘Christelijke’ aan de Kerk vast. De Bijbel werd nog op de school gelezen. Maar mannen als Groen en da Costa waren met dit onleerstellig onderwijs niet tevreden. Indien de confessie werd losgelaten (in 1801 daargelaten in 1803 verboden en in 1806 aan de Kerk aanbevolen) zou volgens hen de maatschappij, die een Christelijke was, te gronde gaan.

Beide partijen vergisten zich.

Die de nationale school wilden, en dus vrede tusschen de

geloofsbelijdenissen, schreven een ondogmatisch onderwijs voor wat een onmogelijkheid is, daar geen opvoeding zonder dogma's bestaan kan; de andere partij wilde haar gereformeerd geloof op de school brengen en dit paste natuurlijk niet voor alle kinderen, Joden en vrijdenkers incluis. Ten slotte troostte men zich met de algemeene leer van dien tijd: dat er een Opperwezen was, dat 's menschen lot regelde als vader en rechter en voorts een eeuwig leven, waarin de mensch zijn belooning en straf zal vinden. Dit stond destijds bij allen vast en daarom meende men, natuurlijk geheel ten onrechte, dat dit nu *niet* leerstellig was.

Opmerkelijk was nog dat men bij deze wet die als 't ware het grondplan der volgende wetten zou uitmaken het nationaal onderwijs ‘openbaar’ onderwijs noemde.

Dit woord openbaar was een slechte vertaling van 't Fransche publique. Het beteekent natuurlijk, dat het van Staatswege gegeven wordt maar bij ons beteekent openbaar, wat niet geheim is.

Was de school dadelijk Staatsschool geheeten dan zou geen verstandig mensch, laat staan een onderwijzer het in zijn hoofd gehaald hebben zooals thans geschiedt; op die school als onderwijzer te willen toelaten, die tegen de Staatsinrichting gekant is. Want dit strijdt tegen de grondstelling van Aristoteles.

Intusschen was de vrede tusschen partijen gesloten, al was de breuke ook niet geheeld.

Doch nu begon ook het deisme der 18de eeuw, het catholieke dogma van dien tijd allengskens te slinken.

Lang had men geheel gesteund op de Kerk. Toen heeft men eenigen tijd gemeend zonder steun te kunnen wandelen. Eindelijk begint men in te zien dat men zijn eigen dogmata zal moeten kiezen.

Meer en meer week men van den Bijbel af en aan de geloovigen werd het nu reeds duidelijk dat het neutraliteitsbeginsel een onmogelijkheid was. Wie kan bij opvoeding neutraal zijn?

Toen Professor Hofstede de Groot een der onderwijzers in 't openbaar verweet dat ze den Bijbel niet meer lazen op de school trad een Rabbi op, die verklaarde dat dit juist zeer verdienstelijk was en men den Bijbel liever moest verbieden.

En zoo ontbrandde de schoolstrijd.

De Staat moet voor onderwijs zorgen. Maar hoe kan nu de Staat aan allen onderwijs geven zonder iemand te krenken; ziedaar

het vraagstuk der 19de eeuw. Minister van Reenen deed het voorstel den term Christelijk kort en goed weg te laten, maar daartegen verhief zich zulk een sterke oppositie, waarbij zelfs Willem II zich aansloot, dat wederom het parlement zich moest inspannen om de geit en de kool te sparen om de gemoederen te bevredigen.

Toen vond Thorbecke den 8sten Juli van 't jaar 1857 zijn Christendom boven geloofsverdeeldheid uit, en dit lapwerk heeft nog 25 jaar 't gescheurde kleed bijeengehouden.

In ons land zijn op gezag en ter wille van de theologie de logica en de wijsbegeerte op de hoogeschool langen tijd veronachtzaamd.

Dat heeft zich in onze wetgeving gewroken en dat blijkt nergens sterker dan op dit punt. Het Christendom is een geloof en staat dus natuurlijk tegenover een ander. Hoe men zich nu een Christendom kan denken boven geloofsverdeeldheid is eenvoudig niet te begrijpen. Toch heeft men jarenlang met deze formule zich zelf en anderen een rad voor de oogen gedraaid.

Intusschen bij de stemming over de wet waren de Roomschen, de Joden en de Liberalen gezamentlijk tegen den Bijbel gekant en op die wijze ging de wet van 1857 er door. Christelijke deugden gingen nu zelfs vooraan. Men had ze onschadelijk gemaakt. Er was geen gevaar meer bij.

Van nu aan zocht men naar steeds betere inrichting van 't onderwijs, de scholen, de leermiddelen etc. Dit alles kostte aan de gemeenten veel geld en daarom gaf de Staat 30% van hun onkosten aan de gemeente terug, volgens de wet van Kappeyne in 1878.

Weer komen daarbij de Christelijke en maatschappelijke deugden ter sprake. Kappeyne meende dat Thorbecke's formule van een Christendom boven geloofsverdeeldheid ‘eenigzins philosophisch’ was, wat in die dagen in Holland zooveel wilde zeggen als: nu wel niet stapelgek, maar toch zoo wat op 't kantje. Hij meende dat men onder Christelijke en maatschappelijke deugden moest verstaan de plichten jegens den evenmensch en de plichten jegens het vaderland.

En hiermede nu was het eigenaardig Christelijke geheel vervluchtigd en waren we weder tot het heidensche standpunt teruggekeerd. Deugdzame menschen en brave burgers van den Staat, dat was het zuivere Hellenisme.

Doch nu verzette zich het Christelijk deel der volks met kracht. De openbare d.i. de Staatsschool was 1° ontkerstend, 2° door Staatshulp veel krachtiger gemaakt.

In 't verschiet dreigde leerplicht.

Hiertegen moesten de geloovigen opkomen.

De school met den Bijbel moest den strijd aangaan met de neutrale d.i. zooals Pierson terecht zeide, de moderne sectenschool.

Dit was een ongelijke strijd. Alom in den lande werd luide daarover geklaagd, en dit vraagstuk belemmerde onze geheele wetgeving.

Toen heeft Mackay in 1889 den steen der wijzen gevonden.

Hij heeft voorgesteld aan de bijzondere scholen evenals aan de openbare 30% uit te keeren, omdat 27% der kinderen een bijzondere school bezochten, het dus onbillijk was de geloovigen dubbel te laten betalen.

Dit voorstel aangenomen zijnde, was de schoolstrijd beeindigd.

De schoolplicht was nu mogelijk geworden en werd ook ingevoerd.

Maar de z.g.n. *openbare* school was er mede ter dood veroordeeld.

Openlijk werd van orthodoxe zijde te kennen gegeven dat men nu de school ging leegpompen, en onder het tegenwoordig Ministerie zal dit ook wonderwel gelukken.

De liberalen hebben met hun vreesachtig terugtrekken voor de Kerk niets gewonnen.

Ze zijn overvleugeld en de Kerk heeft de jeugd d.i. de toekomst.

Zoolang wij vrijdenkers geen beginselen tegen over beginselen durven stellen zijn wij in 't nadeel.

En als hier nu nog bij komt dat de openbare school door de onderwijzers van haar bijzonder nationaal karakter wordt beroofd, dan zal zij binnen kort tot de historie behooren.

Wat geen karakter heeft kan niet standhouden.

Dit is glorierijke geschiedenis der dogmatische en de lijdensgeschiedenis der beginsellooze of neutrale school.

Steeds verder heeft de laatste zich van alle stellige beginselen verwijderd en zal ten slotte aan de absolute neutraliteit bezwijken.

II

Laat ons nu de beide begrippen, die blijkens de geschiedenis zoo verschillend werden opgevat, eens op zich zelf beschouwen.

Wat zijn de Christelijke deugden en hoe verhouden zij zich tot de maatschappelijke?

Deugd is iets, dat aan den aard van een ding beantwoordt, het eigenaardige van een ding. Zoo is de deugd van hout dat het buigzaam is en meegeeft, de deugd van ijzer dat het hard is en stevig, zoo heeft alles zijn eigen deugd.

Wat wil nu 't Christendom? In *'t algemeen*: dat men God liefheeft boven alles en den naaste als zich zelven. Dit is ten allen tijde opgevat in dien zin dat het laatste moest wijken voor 't eerste, en dat dus de ongeloovigen en de ketters, bestreden moesten worden en verbrand, ter meerdere eere Gods. Ten allen tijde werd voorts het meest gedacht om de huisgenooten des geloofs, de broeders in Christus.

Maar bovendien eischt 't Christendom dat men Jezus volgen zal.

En daar nu de grondslag van Christus prediking was dat zijn rijk niet van deze wereld was, zijn dan ook de meeste Christelijke deugden niet voor deze wereld berekend en beschikt.

Dit ga ik u aantoonen.

Volgt men het N.T. dan ziet men in LUC. 19 en MATTH. 19 de *armoede* voorgesteld als een der voornaamste deugden.

Uit de HAND. blijkt dat in de eerste Christengemeente ieder verkocht wat hij had om het den apostelen te geven, een voorschrift, dat in later tijd door alle kloosterlingen gevolgd is. In onmiddellijk verband met deze onthouding van aardsche goederen staat de tweede kloostergelofte die van *volstrekte kuischheid*, welke door Paulus op verschillende plaatsen gepredikt is, en evenzeer in de Christelijke Kerk, als een bijzonder bewijs van vroomheid gehuldigd is, zoodat zij zelfs den wereldlijken geestelijken is opgelegd.

In de derde plaats treedt in 't Christendom de *weereloosheid* op den voorgrond, die mede in alle opzichten met de leer van Jezus strookt. Dr. K.H.E. de Jong heeft ondekt dat reeds bij de oudste Christenen gevallen van dienstweigering voorkwamen; de Doopsgezinden hebben zich altijd streng hieraan gehouden en wie

Tolstoï leest, die den Bijbel als 't ware opnieuw weer heeft bestudeerd, zal bij hem een verdediging van armoede, kuischeid en weereloosheid vinden, juist zooals die door de oudste Christenen is voorgestaan. Nu heeft men gedurende langen tijd, immers 18 eeuwen, die deugden voor echt gehouden omdat men den Prediker daarvan als een Godsgezant vereerde. Toen men echter dit geloof begon op te geven, ongeveer 100 jaren geleden, had men ook niet meer van Christelijke deugden moeten gewagen.

Dit deed men echter niet. Veeleer ging men nog verder en zeide wat tot nu toe Christelijk heette, was goed, welnu laat thans al wat goed is Christelijk heeten.

En ten gevolge van die heillooze redeneering leert men thans: wees arbeidzaam en zorg voor den ouden dag, wees bedrijvig want dat is een zegen voor u zelf, uw gezin en uw medeburgers. Armoede is geen deugd, maar een schande.

Volstrekte kuischheid wordt door niemand meer geëischt, en weereloosheid is noch bij den Staat, noch bij 't Gerecht, noch bij den individu in eenig aanzien.

Toch zijn er nog liberalen die bij verkiezingen natuurlijk, het openlijk uitspreken dat alle Nederlanders Christenen zijn.

Hierin vergissen zij zich deerlijk. Maar dit niet alleen, er valt ook op te merken wat ons onderwerp betreft, dat de bovengenoemde Christelijke deugden volstrekt niet zijn in 't belang der maatschappij. Wie zijn goed verkoopt en het den armen geeft, benadeelt zijn gezin en beneemt zichzelf de gelegenheid om welvaart te verspreiden en wel te doen, hij handelt dus onmaatschappelijk.

Wie absolute kuischheid betracht b.v. 't huwelijk veroordeelt of minacht, verkracht zijn natuur, en is een schadepost voor zijn vaderland, want 't is niet waar dat 't aantal menschen de welvaart vermindert. Elk mensch is zijn plaats waard aan 't gastmaal des levens en als men het koren maar verbakken wilde en niet verstoken, dan kwam niemand te kort.

Wie eindelijk de weereloosheid predikt, is een vijand van de maatschappij waarin hij verkeert, maar bovendien kortzichtig. Hij staat gelijk met hen die *geen* dieren wil dooden, maar wel muizen laat verslinden door zijn kat en zeker de geheele gewapende macht te hulp zou roepen indien er eens een wolf verdwaalde in 't Haagsche bosch.

Stel u voor dat iemand eens op de poort van alle gerechtshoven schreef: ‘Oordeelt niet, opdat gij niet geoordeeld wordet’, en in de rechtszaal: ‘wie uwer zonder zonden is werpe den eersten steen op haar’, waar zou het heen met onze beschaving, die toch al niet buitengewoon uitmunt.

Wederstaat den booze niet, zegt Tolstoï, maar wat zoudt ge beginnen zonder 't heirleger agenten in onze groote steden. En wat 't leger betreft, leeft ge liever onder den allerhoogsten krijgsheer Wilhelm II dan onder koningin Wilhelmina of liever onder koning Demos dan onder onze Grondwet?

Doet ge dat niet: durft ge dat niet aan, spreek dan niet van *weereloosheid.* En hiermede meen ik aangetoond te hebben dat de echte Christelijke deugden, die eeuwenoude kenmerken van Christelijke vroomheid, zeer onmaatschappelijke deugden zijn en dat we dus wel zullen doen bij een nieuwe herziening der wet op 't L.O., alleen de maatschappelijke deugden, dat is liefde voor onze medemenschen, in het bijzonder voor ons vaderland en zijne instellingen aan te prijzen en daartoe de kinderen op te leiden.

Den onderwijzers moest een examen worden afgenomen in de zedeleer en hunne schriftelijke instemming gevraagd met onze Grondwet, want een Staat die zijn jeugd wil laten opvoeden moet voor alles zekerheid hebben dat zijn eigen fundamenten niet worden ondermijnd.

Wie dat niet verkiest te doen moet geen onderwijzer worden van den Staat.

Hij vare naar Utopia. Wie de fundamenten ondergraaft van 't gebouw dat hij moet helpen schragen, maakt zich schuldig aan sabotage.

Vervolg der wonderlijke avonturen van Zebedeus door Jac van Looy. Een stukje voor het theater van Dorinde.

(Een bebloemde glooiing. Op den voorgrond schijnt zon. Een Jong Paar komt op, gemakkelijk gekleed.)

Zij.
Wat is de zon-middag wijd in de landen...

Hij.
Laat ons wat rusten gaan, hier aan den rand en
In 't koel geschaduw van die groene helling.

Zij.
Laat ons als schaapjes doen die in de delling,
Voorpootjes vouwende, het willig gras
Heen om zich hebben als een kleed van pas.

Hij.
Een dubble vacht, òf, werden zij geschoren?

Zij.
O, ik heb lust nu om mijzelf te hooren.
O, het is alles zoo heerlijk vandaag,
Ik voel als een veêr me zoo licht en vaag. -
Kijk niet naar mij; kijk naar den kant der stad,
Zie hoe zij drijft in 't licht, overal bespat
Is van het licht nu, heelemaal betooverd
Is van het licht nu, heelemaal veroverd
Geworden door het licht, overal gezwicht
En boven 't water troont toch, vlot en licht.

Hij.
Ik kijk naar jou, door jou, en met jouw oogen.

Zij.
Och neen, och neen, - o, daar te wonen mogen!

Hij.
Wij wonen er.

Zij.
Ik kan het niet gelooven.
Wij wonen in een buurtje, ónder-boven.
Ik weet het wel, het is haast al te mal;
Zie je die dom? is het geen puur kristal?

Hij.
Dat is de...

Zij.
Stil, zeg niets, zeg het maar niet.
Als je het zei, had ik bepaald verdriet;
Het is te zeldzaam, ach, het is een weelde.
Begrijp je 't niet, de zon is aan het beelden.
Het is verrukkelijk!

(Zij gaat langzaam zitten.)

Zoo wijd, zoo ruim,
Het zijgt en poeiert er op elke pluim
En spriet; wat zijn die daakjes helder, mooi,
De wilgjes bij die schelfjes, klaar voor 't hooi.
Zie je die vlondertjes? dat vrouwtje knielen?
Ze schept het water, 't druppelt, gaat aan 't wielen;
Ik houd van dat wit-waterig gewemel,
Als op duizenden visschen, waar de hemel
In spiegelt; visch heeft zoo iets wonderlijks,
Glans uit de diepte, iets afgrondelijks,
Vindt jij ook niet? O, die zon doet me duizlen,
Van alle kanten komt het zingen, suizlen;
Een gonzen, wiegen; en een vlindren, zoemen,
Van vuurge bijen, van bloemen naar bloemen;
Daar achter me sjierpt het, neen daár, er naast,
't Is net of een kind op een grasje blaast.

Hij.
Dat's de allerlichtzinnigste, dat's de krekel.

Zij.
Ik heb vandaag aan fabels een hekel.
Toe, kom hier zitten.

(Zij schikt haar rok; hij gaat naast haar zitten.)

Op wie zal het lijken
Ons kind?

Hij.
Op jou.

Zij.
En jou. Jouw neus, jouw oogen,
Mijn mond.

Hij.
Jouw haar!

Zij.
En 't voorhoofd gebogen
Van jou.

Hij.
Jouw enkels, jouw voeten, jouw handen!

Zij.
Neen, blijf stil zitten zoo, hier aan den rand en
Laat ons te saâm het heerlijk licht indrinken,

Het mild verschonken licht; je haren blinken
Als koren; - hier in schaduw is het frisch,
't Goed voor vermoeiden en bedaagden is.
Luister eens; geloof jij het ook niet dat
De zon schik heeft in kindren, altijd gehad; -
'k Zie hem al dribblen, onze kleine klauter.
'k Zal van hem maken 'n echte zon-kabouter;
Ik wou hem geven 'n berg van gloeiend zand;
Want eens moet hij zijn 'n groot man in dit land;
Een man die gezond en zeer krachtig is...
O, 'n dichter die zingen zou, hoog-óp, frisch,
Omdat hij 'n zonnekind is, 't licht zijn leven...
Zou dit niet schoon zijn te hebben gegeven,
Wij met ons beiden het eigene land?...
Zie, hoe het neêrligt in de zonne-brand,
Zoo goed, zoo vroom, zoo gaaf en onversleten,
Zoo jong nog, zoo mild, zoo regen-vergeten...
't Mocht ook een groot man worden, dadig, krachtig,
Die andre dingen schept, wiens wil werkt machtig,
Geneest of sturen helpt 't volk en den staat,
Die streng van rede is en wijs in raad.

Hij.
Waar drijf je heen?

Zij.
Het is de schuld van 't water
Daaronder de stad; een geweldige prater
Was 't water van oudshér en 't draagt al eeuwen...
't Komt van de zee... wat glinsteren die spreeuwen...
Toen ik nog jong was,... nog jong, wat een klucht,
Leek 't mij heerlijk onder de bloote lucht
Te slapen. Ik geloof dat 'k, even maar,
Zou kunnen slapen nu... Vindt je het naar?
't Alleen zijn? Als ik nieuwe krachten raap?
Zal je bewaken mij wanneer ik slaap?...
Daar ligt zij al.

(Zwijgen)

.
Ze loopen boven ons...
'k Heb een welriekend kussen... Kus me!... Gons
Maar hommeltje; neen, 'k ben niet bang...
'k Heb goud-geel en purper vlak naast mijn wang...

Wat een geschitterlicht; wat een geschater,...
't Gaat in mijn toeë oogen aan als water.
Het is verrukkelijk!

(Zwijgen).

Lig ik wel net?

Hij.
Je ligt zoo keurig of je lag in bed.

(Zwijgen. Hij zit recht voor zich uit te kijken. Hij laat zich wat lager dan zakken en strekt zich overlangs tegen de glooiing. Hij beurt zijn armen boven het hoofd en sluit de oogen. Zwijgen.
Langs den rand der helling-schaduw vlotten de toppen van schaduwen voorbij en kinderen komen op den voorgrond spelen. Zij zijn in aardige, hun leedjes goed uitbeeldende kleêrtjes gekleed en hebben zich met veldbloemen getooid.)

I Kind.
Wat doen we!

II Kind.
Wat?

III Kind.
Er is zooveel, en...

IV Kind.
Laten we...

V Kind.
Laten we...

VI Kind.
Blindeman spelen.

I Kind.
Wie zal hem zijn?

II Kind.
Wie zal de blinde zijn?

III Kind.
Aftellen eerst.

IV Kind.
Aftellen!

V Kind.
Mij!

VI Kind.
Eerst mijn!

(De kinderen plaatsen zich in een kring. Een telt af).

Wiebelde, wabbelde, wak,
De zon zat op een tak,
Al met zijn bloote beenen,
Al met zijn schoenen vol steenen,
Al met zijn zakken vol geld,
Gij zijt er eerlijk en zuiver van áf-ge-teld.
Wiebelde, wabbelde, wak,
De zon gleê van zijn tak,
Al met zijn bloote beenen,
Al met zijn hoedje vol steenen,
Al met zijn zakken vol geld,
Gij zijt er eerlijk en zuiver van áf-ge-teld.

Wiebelde, wabbelde, wak,
De zon die deed een smak,
Al met zijn bloote beenen,
Al met zijn mantel vol steenen,
En leêgde zijn zakken op 't veld,
Gij zijt er eerlijk en zuiver van áf-ge-teld.

(De laatst overgeblevene binden zij een witten zakdoek voor de oogen en beginnen om haar heen te springen en te zingen.

Wie zal er vinden
De blinde,
Die inder den blinde tast?
Wat er de blinde
Zal vinden,
Houdt er de blinde vast.

(Na eenige rondetjes te hebben gedaan, uitwijkend wanneer de blinde komt tasten, heeft die er eindelijk een gevat en schuift zich zelf den doek van de oogen. En in groote vroolijkheid gaan ze. Het meisje echter dat gegrepen is geworden, blijft op den voorgrond staan, zij schudt het haar en voor ze de anderen naijlt, zegt ze in de ruimte:)

Het is ver-ruk-ke-lijk!

(Zwijgen, andermaal vlotten er schaduwen langs den rand. Een man en een vrouw komen op, waardig gekleed.)

Hij.
Loop niet te tobben, moeder, 't kroost is groot,
Een ieder kreeg zijn werk, voor elk is brood;
Voor iedre dorstge mond een koele dronk,
En 't oudren huis dat is een veilge honk.

Zij.
Onze oudste suft.

Hij.
Een echte telg van mijn...
Wat? kindren moeten 'r wezen, kindren 'r zijn.
Er wandlen maagdjes zat op flinke beenen,
En iedre bloem heeft recht te zijn beschenen.
Weet je nog, moeder, hoe ik om je ging?
Hoe vlinder-zot ik je aan de lippen hing?

En op mijn woord, ik was weêr net zoo dom,
En liep weêr honderd paadjes voor jou om.
Wel, laat de jongen zijn gang gaan.

Zij.
Ja, maar...

Hij.
Wat meisje is 't? is ze van zessen klaar,
En lijkt zij op zijn moeder? 'n Man is 't goed,
Haár in zijn vrouw te zien, die 'm heeft gevoed.
Lijkt zij op jou? Wat is ze? bruin of blond?
Is zij goedlachsch? dan is de kern gezond!
Hoe is zij, hupsch? Wat is zij, groot of klein?

Zij.

(Wijzend naar de slaapster.)

Ik denk zij zal zoo groot als die daar zijn.

Hij.
Wel, dat 's een aardig ding, dat 's 'n aardig span,
Twee zorg-wegslapers die 't er nemen van;
Tob maar niet, moeder, 't zal meevallen best,
Al zeg ik 't zelf, hij komt uit 'n zeer goed nest.
Het in de jeugd ervaarne en zelf-geziene
Dat dagelijks elkander te verdienen,
Het beste huwlijk maakt, blijft waarde houën,
Door 't leven heen totdat de haren grauwen.
Heb dus geen zorg, maak je 't niet moeilijk, vrouw,
Ik weet wat 'k zeg, laat hem maar vliegen gauw.
'n Goed schutter denkt bij 't doel, aan kans en lot,
Hij kent zijn boog en geeft den wind verschot.
Zoo zei het oude spreekwoord, en 't zei recht,
Ik ken ons kind, 't komt alles wel terecht.

Zij.
Ge hebt mij al mijn zorgen weggepraat.
't Hart van een moeder heeft het wel eens kwaad.

Hij.
Ik weet wel, weet wel; eens raak je ze kwijt.
Dat is 't verloop, wijl alles heeft zijn tijd...
Waar had ik heen gemoeten met mijn leven,
Wanneer gij waart bij moederlief gebleven?
Mensch, vat je saâm, gebruik je lief verstand,
Zet in dit schoon getij de zorg aan kant.
Het zomert waar je ziet, de beemden spreken,
't Praat al van liefde, liefde, in teeke' op teeken;
De bij zegt het de bloem, de bloem de bij;
Die niet verduffen wil, moet in de wei.

En waar is 't beter, waar 't gaat als van zelf,
Waar 't brood komt op de plank, de oogst ter schelf,
En 't menschenkind na wat gepast gezwoeg,
Veel schoone ruimte vindt en zon genoeg.

Zij.
Je bent mijn schat van 'n man!

Hij.
Ha, ha, ha, ha!
Je kijkt of was je twintig weêr, ha ha!
Kom, laat ons gaan;... ik deed dat vrouwtje schrikken,
De zon schijnt verder ook; de halmen knikken;
Ze slaapt al weêr. - 't Zal 'n schoone avond worden,
Een schoone avondstond: kindren bij horden...
Wij zullen lachen, vrouw, verkwikkelijk.
Geef mij een arm.

Zij.
Het is verrùkkelijk.

(Af).

(Zwijgen. Andermaal vlotten er schaduwen langs den rand. Een bejaarde man en vrouw komen op, stemmig gekleed).

Hij.
Zij neigt ter kimme, de onvermoeide zon,
Die om ons hoofd haar klare glorie spon,
Voor onze schreden heeft het pad onthuld,
En onze harten met haar gloed vervuld.
Straks zal zij oogenschijnlijk nederdalen,
Aan andren wijden haar weldadige stralen;
En in een grooter glorie óp verrijzen,
Als moe-gekeken, gaan onze oogen deizen...
Zeg, lieve, zullen wij wat rusten even?
De voeten worden traag, mijn knieën beven...
Wij hebben veel getript, de weg was lang,
Een bonte weg, vol tierelier en zang...

Zij.
Zijt ge niet wel, je woorden komen zwaar
En vol nadenkenheid?

(Ze gaan tegen de glooiing zitten).

Hij.
Ik zei 't niet, maar
Ik had na noen een schrikkelijke droom...
Een zwarte gruis-weg zag ik, zonder 'n boom...
Er wies geen bloem, er groeiden stakkelstruiken
Ter weêrszij van den weg; ik zag hem duiken
Diep in een ros verschiet, bedrukt van wolken...

Er zwermden zwarte vogels in de kolken...
En 'k zag een wilde horde komen draven
Met felle koppen, als gepijnde slaven,
Aaneén gedromd, afschuwelijk te zien,...
Zoo zwoegden door het gruis die arme liên...
Ik hoorde geen geluid dan dat der voeten...
Het leek me of al dat volk elkaâr ontmoette
Daar op dien helschen weg voor de eerste maal...
Er stortte er een... geen blik, geen hand, geen taal...
Ik keek verstijfd en zag wat krinkels zwieren,
En bollende van windgang wat banieren,
Waarop het menschbeeld aan een kruishout hing...
Het warde weg in stof en duistering...
Niets dan der kromme lijven woest gewuif,
Niets dan dat staâg en ijselijk geschuif
Van de gejaagde voeten, opgereten,
Gezwachteld en gekneusd; verminkt, vervreten
Door wonden... O, ik ben in koorts ontwaakt...
Mijn mond was wreed of had zij eêk gesmaakt,
Ik ril weêr bij 't gedacht.

Zij.
Je leest te veel.
Je laast van ochtend in dat oude deel,
Men moet zooveel niet lezen op jouw jaren.

Hij.
Ge hebt gelijk, ik moest mijn krachten sparen.
Men moet geen droomen wekken die zoo hindren;
Het zijn der vaadren zonden die ons kindren
Bezoeken blijven... ja... Dit tweetal vast
Van beter dingen droomt; op hen de last
Niet drukken zal van zulk een booze droom...
Die wilde jacht, dat gruis, die warre zoom,
Behangen als met flarden van trofeeën,
Levens verscheurd, verwoest, van de ongedweeën,
Uit de akeligen gang, gevlucht, gered...
Toen blijven steken in het stakkel-net...
Hoe hebben menschen tóch, zoo'n lot gedragen?

Zij.
't Is lang geleên, waarom je zelf te plagen?
Hoe dikwijls zei je niet in zacht pleizier:
De menschheid is gegaan van dàar tot hier.

Hij.
Door dàt tot hier... tot onze orde en staat
Van vrij-gebondenheid, waar ieder gaat
In vroeden zin, en met een vasten tred,
Al de arbeid doend, waartoe hij is gezet.
Geen schepsels zoo van toeval en van kans.
Waar allen staan op welgeweten plans,
En elk de deugd gevoelt van 't eigen deel,
Noodzakelijk te zijn in het geheel.
O, goed het is óns leven; zoo te leven
Aan aller leven, heel zich-zelf te geven:
Hart, hand en hoofd, de kloeke drie-heid, klaar
Voor de gemeenschap, eeuwiglijk voor haar...
Zie onze steding in het zonne-gloren.
De koepel waar wij onze dichters hooren,...
Al wat de ziel versterkt, den geest verblijdt,
Der onuitputlijke meedeelzaamheid...
Daar was het dat ik gaf wat in mij zong,
De zoete weêrglans der bewondring vong,
Daar ruischt de dank om 't leven, huist de kroning,
De kindren wijze' elkaâr die hooge woning,
En zeggen: ‘als ik groot ben!’ O, mijn zuster,
Men zei het wel, wij weten het geruster,
Dat droomen niet zin-ledig zijn en wenschen
Der daden zaad, nu menschen bouwe' op menschen.

Zij.
Zoo zij 't!

(Zwijgen).

Hij.
Hoe kalm daar rusten ze die twee,
Zij glimlacht in haar slaap.

Zij.
Zijn hand ontgleê
De hare...

(Zwijgen).

Hij.
't Leven rust niet, als gedaan,
Vervuld de taak is, eindt ons aardsch bestaan;
Wat 't leven gaf, geeft men getroost weêr 't leven...
De mensch gelijkt de plant uit zaad geheven,
Prijkt ook een korten tijd en maakt weêr zaad:
Een kroost van ziel en lichaam, droom of daad...
Wij zijn 'n stoflijk beeld, waar als 'n geestlijk spelen

Aan 't enkele de veelvoud meê wou deelen...
Gedachten gaan als bijen in gezoem
Van bloemenkroon tot kroon, van roem tot roem;
En in dien drang, naar wat hen-zelf verkwikt,
Is ook de voortduur van den geest beschikt...
Dat is het wat wij zien, tot ons verblijden,
Wat ons betrachten doet, en zorgen, leiden...
Wij weten weinig nog... 't is alles teeken...
Het andre zij verhuld.

Zij.
Zou ze verbleeken
De kleurge bloem misschien niet om het leed
Te weten dat zij sterven moet?

Hij.
Wie weet...
Er is veel nóodig leed.

(Zwijgen).

Kom, laat ons gaan,
Het spreken, zuster, heeft mij goed gedaan.
'Licht volgt een klaren dag een gulden avond...
Zij slapen maar... dat hun de slaap zij lavend...
De zon daalt voort; dan vult haar stiller licht
De wereld tot een peinzensvol gedicht.
Koelte streeft aan van 't water;... is 't niet rijk?
Is 't niet aandoenlijk schoon?

Zij.
Het is verruk-ke-lijk!

(Zij verwijderen zich langzaam).

(Slot der Bijlagen volgt.)

't Scheelt maar een haarken door Hein Boeken.

I.

Ware alles ietwes anders, o dan zoude
Veel plat neêr-liggen, wat nu heft omhoog,
Het godg'lijk liefdes-aanzicht, dàn benauwde
Een eeuw'ge eentonigheid ons smachtend oog,

Daar dan de wisseling van warmte en koude,
Die nu verslaat, dan tergt met schaarsche toog
Der menschen dorst naar bloei van bloem en wouden
In eend'ren omzwaai daaglijks ons omtoog.

Wanneer de pool-as recht stond, die nu de aarde
In schuinschen stand bij de' omloop om de zon
In staege stijging dees aanschouwen doet,

Dan haar ons toont als daald' ze daaglijks naar de
Donkere diepte en de onmacht haar verwon,
Waar bleef lent', herfst, waar winter, zomers gloed?

II.

Eentonig? Neen twee-tonig zou 't al wezen,
Dag, nacht, het zelfde stadig, elk van beiden,
Niet zouden wij de groote wiss'ling lijden
Waardoor 't nu dunkt een uchtend, opgerezen,

Een dageraad, waarvan wij gratig lezen
De teek'nen, dat hij komt, het groot verblijden,
Dan of het werd een zacht en zacht verscheiden,
Zoo schoon versterft, verkleurt 't groot zomer-wezen.

Wat macht'ge Godheid wacht gevangen dus
Den Al-dag, dat zij keert en keert de zijden
Naar 't licht, niet wetend hoe zij wentlen mag

Het best, dat zij ontvang' des Licht-gods kus,
En maakt voor ons de lichte en donkre tijden,
Mee-levend van haar liefd' den Nacht, den Dag?

10 April.

Bloemen-schouw in den Haarlemmer-hout door Hein Boeken.

Wat tronen opgericht - en geen vorstinnen!
Hoe heffen zwarte stammen 't dak omhoog
Van baldakijn of luchten glorie-boog,
Hoe wijken hier boschaadjen, tot beminnen

Verlokkend, zoden om den dans te ontginnen
Van reien, daar zich licht-gewiekt bewoog
De voet, die droeg de schoonste bloem omhoog,
Gestalte, onwis van sterflijke' of godinnen.

Geeft, vorsten, macht mij dat ik hier ze stuwe,
De stoeten, volgend mijner rythmen dwang -
Wat god zou dans en 't dansend zingen vieren?
Of, volken, zoo nu heerschappij werd uwe
Begift'ging, drijft naar hier der driften drang,
Dat hier mijn maat heur rustloos stormen stiere.

21 April 1910.

Vier gedichten, *behoorende bij mijne Dante-voordrachten* door Hein Boeken.

I.
Aanhef.

Tot strijden kom ik, 'k kom niet tot den vrede.
Het is een tijd van strijd, waarin wij leven.
Was 't ooit niet zoo? Was 't iemand ooit gegeven
Als mensch te leven en hij streed niet mede?

Ik zeg ‘als mensch’.
Wel-zalig wie een bede
Mocht spreken voor 't zich in den strijd begeven,
Een bede tot de Machten, die hem dreven,
Dat z' hem beschutten bij zijn eere-veede.

Dan, bij dien god, - ik durf geen hoogren noemen -
Die nu aan de andre helft zijn glorie geeft,
En lichtend heenschrijdt over landen, zeeën,

Hem, in wiens komst wij daaglijks mochten roemen,
Maar schaarsch is wie hem roem voor 't komen geeft -
Ik strijd voor goden, englen en ideeën.

II.
Verweer

O zegt niet: ‘'t is een dichter, laat hem droomen!’
Een dichter? Schoone naam! Of 'k hem verdien?
Vooral nu ik hier tot u ben gekomen
Dat ik dien dichter tot vertolker dien',

Die had de groote stof voor zich genomen,
Waarin geheeld is al wat mocht geschiên,
Waarin zich ieder kan weerspiegeld zien -
Dat doet mij meest mij zóó te noemen schroomen.

Dat ik 't dan waar! Want dan eerst mocht ik spreken
Van de geheimen van dien scheppings-raad
Die werkt vol-machtig, al-om-tegenwoordig,

Dien raad, wiens kunst, wiens wil, wiens daad uitbreken
Al-om, al-tijd, schoon alles hem wêer-staat,
Hem in zijn eeuw'ge jeugd, met dood-slag moordig.

III.
Dionusos?

Eén god ontbreekt. 't Is Dionusos' naam
Voor één' der sferen, die deze Aarde om-kringen
In de onbetembaar radde omwentelingen
Van heur door hemel-liefd' bewiekt lichaam

Te naderen tot God in hoog verzâem,
Bevolkt met zielen, die, al lichtend, zingen,
- Eén sfeer, waar zang en Bice's lach vergingen, -
Zij allen dragend van een god den naam.

Ontbreekt? Wie is het dan, die Dante maakt
Dronken en dronk'ner van den zang der sferen
En 't licht, dat in al goud'ner bliks'ming stroomt,

Stroomt, daar hij nader de eeuw'ge bron genaakt,
Hij, de een'ge, die van daar mocht levend keeren
Om ons te zeggen wat zijn ziele droomt?

IV.
Slot-woord.

Geen goud, geen edel-steen, geen blad papier
Of perkament, waarop iets stond geschreven,
Dat gij kondt mededragen door uw leven,
Geef ik u mede, alleen dit woord: dat hier,

Hier is het midden-punt, hier 't vlammend vier -
O schoone droom dat alle krachten streven
Naar 't eenig Punt door Liefde's macht gedreven! -
En alle licht, het vindt zijn spiegling hier.

Hier kringen zij, hier zingen zij, de scharen,
Met 't wit gewaad en 't vlammende gelaat,
O luistert maar, gij zult de stemmen hooren.

Van hier vlam-oogig komen zij gevaren,
De boden, roepend-óp tot macht'ge daad.
Hier is de God, dien zingen de englen-kooren.

Voor de overige gedichten behoorende bij mijne Dante-voordrachten (welke voorhands nog niet in druk verschijnen) zie men ‘Nieuwe Gids’ Nov. 1909 en Maart 1910 en ‘Ontwaking’ I, 1910.

Literaire kroniek.

Effen, als de ver-gezichten hunner weilanden, zijn de Hollanders, en even bezadigd als de grachten hunner steden altijd doen. Onze doorsneê-landgenoot, gaat er wel iets in hem om behalve het daaglijksch-praktische, denkt hij wel eens aan iets anders als aan zijn nut of zijn vluchtig genoegen, interesseert hij zich ooit in ernst voor literatuur of kunst? Vergelijk ons eens in dat opzicht met andre volkren, met de overigens toch onderling zoo verschillend-geaarde Franschen of Duitschers, maar die dit tenminste gemeen hebben, dat een nieuw boek, waar iets pakkends in leeft, hen in beweging te brengen weet: de tijdschriften staan er dadelijk vol van, de ontwikkelden koopen het en praten er over, de spotbladen parodiëeren het, en voor de ramen der boekwinkels ziet men 't overal liggen, met een plakkaat van aanbeveling er boven tegen de ruit. En 't heilzame gevolg is natuurlijk, dat, binnen-kort, het heele publiek, voor zoover het om lectuur geeft, wordt bevangen als door een aangenamen aanval van lichte geestlijke koorts, die dikwijls overslaat over de grenzen henen, naar de andre rijken der aarde, tot zelfs naar ons zelden uit zijn plooi te brengen land. Ja, al zijn die buitenlandsche succesboeken soms letterkundig-waardeloos, zooals thans ‘Götz Krafft’, en een kwart-eeuw vroeger Georg Ebers' produkten, toch vonden zij hier te lande dol-gretige koopers tot een aantal, waar zelfs een eersterangs hollandsche romanschrijver, die gerust naast de allerbeste buitenlanders staan kan, nooit van zijn leven op mag rekenen voor zijn kunst. Wilde de Nederlandsche regeering de kunst van ons land beschermen, zonder dat het haar een enklen stuiver kostte, ja, zelfs zóó, dat

zij nog een kleinigheid zou verdienen met haar nobel streven, dan had zij niets anders te doen als een hooge belasting te heffen van ieder vertaald werk, dat onze uitgevers doen verschijnen, en dat niet eerst door een raad van Nederlandsche kunstenaars de eer eener vertaling wezenlijk waardig waar' gekeurd. ‘Kunst is geen regeeringszaak’ wou Thorbecke wel zeggen, maar voor dat bijzondere geval zou kunst tot regeeringszaak kunnen worden gemaakt. Want in elk geval, zou de maatregel dit goede gevolg hebben, dat de smaak van het groote publiek niet langer werd bedorven door minder dan middelmatig-vertaalde buitenlandsche maakwerken, en men dusdoen de lust kreeg om te grijpen naar de zooveel waardevoller werken zijner eigen literatuur.

Op het oogenblik toch, en zooals de dingen nu staan, is er bij ons te lande slechts een tamelijk-klein publiek, dat geniet van echte kunst, en het meerendeel onzer landgenooten - 't zij gezegd in allen eerbied voor hun andere, dikwijls uitmuntende hoedanigheden - is maar weinig meer dan een verzameling van alleen om 't onmiddellijk-voordeelige malende rekenaars en moeite-doeners, wie behalve de nijverheid en wat godsdienst (dat is ook iets praktisch'!) en het stoffelijk genoegen, al het hoogere en betere (kunst en letterkunde bv.) zoo koud en strak laat, als waren zij stukken steen.

Zie, ik spreek hier niet eens van onze dichters, want echte dichtkunst, die geen vlak-nuchtre of zoet-gladde rijmkunst is, was ten allen tijde in Nederland een slecht-gewild artikel: Vondel en Hooft b.v. zijn nooit veel gelezen, Potgieter blijft onbemind, en in onze generatie - al leek er in den eersten tijd de algemeene smaak voor poëzie een klein beetje gezuiverd - is het toch in hoofdzaak juist zoo gebleven, als het vroeger was en van de aan zichzelf ongelijke, want weinig-kritisch aangelegde talenten, zooals Van Eeden b.v. worden de beste gedichten Enkele Verzen en De Broeders het minste verkocht, terwijl sommige andere werken van denzelfden schrijver, - ik noemde deze reeds vroeger - die het nageslacht onverschillig in den hoek zal laten liggen, thans weer telkens en telkens herdrukt worden, en door minder-inzichtigen zelfs hemelhoog geroemd. Ik laat het bij dit eene voorbeeld, al kan ik er ver-

scheidene andere geven, om te laten zien, dat de smaak voor poëzie, bij de groote massa, nog geenszins zooveel hooger staat dan een kwart-eeuw geleden, toen men zich willig door Guido's Julia voor het lapje houden liet.

En met den goeden smaak voor proza, dat toch zooveel lichter valt te begrijpen, omdat de aandacht er niet wordt afgeleid door het schijnbaar-gewilde, het, zooals men 't noemt, kunstige van den uiterlijken vorm, is het al even treurig gesteld. Want ook daar worden slechts weinigen, betrekkelijk-weinigen - in aanmerking genomen, dat er wel een tien millioen Nederlandschsprekende menschen op de aarde leven - getroffen door het psychisch-levende, en precies-juist gezegde, dat het eenige is, waardoor werken in ongebonden vorm echte kunst kunnen zijn. Men let op alles behalve op datgene, waar 't op aankomt, en beoordeelt dus nog altijd de werken, naar het ons persoonlijk-sympathieke van den inhoud of de ‘gedachte’ - zie bv. de auteur van die, in de eerste plaats, subjectieve ‘Grondslagen’ - en kijkt dan óók nog, of de vorm wel heelemaal beantwoordt aan zijn eigen ideaal van schoolsche aesthetiek. Sommige onzer allerbeste moderne romanciers heeten zelfs kort-weg ‘slordig’ of ‘slecht’ te styleeren, men begrijpt niet goed waarom. En ik vermoed alleen, dat het is, omdat die thans-levenden niet tot in de fijnste opzichten zich houden aan de willekeurig-gestelde methode's, de toevallige mode's, die het vorige geslacht ons nagelaten heeft. En ook nog allerlei andre vooroordeelen, eener juiste waardeering in den weg staande vooropzettingen werken er toe mede, om het groote publiek een heeleboel letterkundig genot af te snijden, dat het, bij vrijere en frisschere beschouwing, zeker en stellig deelachtig worden kon.

Een van die vooroordeelen wil ik hier even aanwijzen, nl. de niet-voldoende waardeering, die men onzen Zuidelijken broeders. den Vlaamschen dichters en prozaschrijvers gunt, en waardoor de grootste Vlaamste auteurs-van-heden, die stellig op hun eigen wijze, niet minder talent hebben dan onze beste Noord-Nederlanders, toch niet zooveel gelezen worden als wel kon, neen móest. De redenen immers, die indertijd tot dat tegenvooroordeel leiden moesten, bestaan thans niet meer: de slaafsche navolging wan Bilderdijk's klassicisme, met haar redekunstige onnatuur,

waardoor bv. een welmeenend rijmer als Ledeganck voor ons lateren vrijwel onleesbaar is geworden, en wier schoolsche eentonigheid den thans-levenden Noord-Nederlanders waarschijnlijk nog in 't geheugen zit, hen zich onverschillig doet afwenden van alles wat er aan doet denken, ontbreekt in de tegenwoordige Vlaamsche poëzie - ik herinner hier slechts aan Karel Van de Woestijne - ja, zelfs reeds in het latere en beste werk van Gezelle, geheel en al. En ook in het tegenwoordige Vlaamsche proza is die slechte inwerking van verouderde letterkundige procédé's op de Vlaamsche natuurlijkheid, waardoor de lezing der wel wat dubbelslachtige, want half conventioneele, half natuurlijke werken van den braven Conscience, ons veel minder genoeglijk schijnt dan zij waarschijnlijk onzen vaderen heeft geleken, geheel en al verdwenen. Ja, zelfs het Vlaamsche ‘dialekt’ dat men onzen Zuider-broeders zoo dikwijls heeft aangewreven, en dat velen misschien weerhoudt, om hun werken op te slaan, daar zij zoo ‘weinig verstaanbaar’ zouden zijn, is een ‘sprookje’ geworden, waarvoor geen grond meer in de werkelijkheid bestaat. Herman Teirlinck, bv. wiens werk ik hier wensch aan te kondigen, schrijft even zuiver Nederlandsch als gij of ik, zonder eenig spoor van gewestlijke eigenaardigheden, die wel waarschijnlijk heel treffend zijn, maar waar men toch niets aan heeft, indien men ze niet begrijpt. Men zou kunnen zeggen, Teirlinck is geen Zuid-Nederlander, maar een Nederlander tout-court, wiens werk door iedereen te begrijpen valt, 't zij men een Hagenaar of Amsterdammer, of een Antwerpenaar is. Ik zou mijn landgenooten dan ook willen verzoeken, hem op gelijken voet te beschouwen en behandelen met bv. hun ongemeenen, meer-onmiddellijken landgenoot Herman Robbers, met welken Hollandschen schrijver hij bij alle onderling verschil, toch nog het meeste overeenkomst vertoont. Bij Robbers zal men niet zoo zeer vinden wat men, maar ten onrechte, het ‘romantische’ in het werk van Teirlinck heeft genoemd, alsof alles wat snel beweegt en flitst en huppelt, wat levendig spreekt, en gebaart en telkens wisselt, - want zoo doet de kunst van dezen grooten Nederlandschen schrijver - daardoor met de kunst van Arnim, Brentano, Novalis, of met die van Victor Hugo, Coleridge of Byron, onder één hoedje gevangen worden

kon. Neen, de Hollandsche pers: zij sprak hier van ‘romantisch’, maar zij bedoelde hoogstens te zeggen: een beetje romaansch. Er zit inderdaad iets ‘romaansch’ in Teirlinck: iets pittig-gratievol opspringends, een door een zuiver gevoel voor de schoonheid, harmonisch-gebondene uitgelatenheid van ziening, waar ieder detail scherp naar voren komt, met zijn kleuren en lijnen, zonder dat het de eenheid breekt van het geheel. Maar er is niets bij Teirlinck van het stemmingsvol-weeke of fantastisch-bizarre, die de twee hoofd-elementen van het ‘romantische’ zijn. Integendeel is hij een realist, een werkelijkheidsgetrouwe schilder van het levende leven, hetgeen de romanticus nooit wil zijn, en wat er misschien in zijn werk, bij meer vluchtige beschouwing, romantisch moge lijken, is wezenlijk niets anders als het sterk-expressieve, het bloedrijk-geestkrachtige, mannelijk-oppakkende en op 't papier werpende, zonder zich ook maar eenigszins te laten gaan in droomingen, die iets romantisch zouden kunnen bijzetten aan zijn scherplijnig energieke, haast meer zuidelijke en romaansche dan noordsch-germaansche kunst.

Het is goed, dit hier even vast te stellen, omdat door de onjuiste aanhanging van één zoo'n epitheton - het overigens, ten onrechte, gesmade ‘romantische’ - een prachtige, temperamentvolle levensschildering als die van 't Ivoren Aapje, gevaar loopt verkeerd beschouwd en dus minder gelezen te worden door de groote menigte, die het land heeft aan ‘romantiek’. O, die sterke woorden, waarmede men zoo vaak in de pers ziet spelen, zonder dat de gebruiker de beteekenis er van kent! Zoo wordt zuivere kritiek, zonder eenigerlei persoonlijke stemming, wel eens door haastige kijkers, als ‘polemiek’ gedoodverfd, en romantisch wordt genoemd wat warm-levensvol is!

Slaat men een bladzijde, onverschillig welke, op van dit meesterlijke levensbeeld, en beschouwt men die afzonderlijk, dan kan het ons misschien wel een oogenblik lijken, ons, die gewend zijn aan de soberder, de als-strakkere kunst van het Noorden, als gaf de man, die haar schreef, te veel bijzonderheden, als schilderde hij te veel met het fijne penseel. Maar leest men door, dan bemerkt men reeds spoedig, dat die fijne details toch volstrekt niet de hoofdzaak zijn voor den kunstenaar, want dat hij, onder alles door, de groote lijn streng vasthoudt, zoodat deze,

overheerschend, aan alles de leiding geven blijft. In zooverre vertoonen Teirlinck's boeken, al is de geest en de bedoeling ervan heel anders, eenigermate hetzelfde karakter als de Gothische werken uit den allerbesten tijd dier ontroerende bouworde, toen immers óók alle onderdeelen in dienst van 't geheel stonden, en eendrachtig samenwerkten om in gedwee zich inhouden, volmaakt tot stand te brengen het ééne groote Doel.

Is het leven-zelf trouwens, het werkelijke leven, ook niet rijk, onuitputtelijk-rijk door eind'loos-veel bijzonderheden en toch in zijn wezen en geaardheid, met al zijn tegenstellingen en onderling-strijdige machten, ondeelbaar-één door zijn mystischen oergrond, die alles tezamenhoudt door de eeuwigheden heen? En daar de kunst het leven heeft te geven, zooals dit wezenlijk is, of tenminste den kunstenaar toeschijnt, is het dus geen gebrek, maar eer een deugd in haar te noemen, als óók in haar de werkelijkheid zich vóórdoet, met een rijkdom van kleinigheden, zooals de zinnelijke en plastische kunstenaar die geven kan. Indien tenminste maar, zooals ik zeide, de groote lijnen scherp uit het detailwerk te voorschijn blijven komen, gelijk dit het geval is in Teirlinck's boek.

Men moge zeggen wat men wil, en nog altijd den braven Conscience en zijn tijdgenooten groote Vlaamsche auteurs noemen: die abstracte verhalers en rijmers waren toch hoofdzakelijk groot als vaderlanders alleen, en eerst in de laatste vijf-en-twintig jaren, hebben de Vlamingen langzaam-aan een letterkunde gekregen, die met vol recht, want voor altijd, dien naam verdient.

WILLEM KLOOS.

Herman Teirlinck. ‘Het Ivoren Aapje.’ Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur.

In memoriam Jean Moréas door P.N. van Eyck.

In een korte aankondiging bericht het dagblad den dood van Jean Moréas, den Griek die, Franschman geworden, bijna dertig jaren een voorname plaats heeft ingenomen in de literatuur van zijn nieuw land, en reeds sedert lang een der belangrijkste moderne Fransche dichters was. Het zij mij vergund, ter herinnering aan den kunstenaar ook in ons land, in enkele bladzijden iets van zijne eigenaardige figuur te zeggen: Wij kunnen hem, meen ik, bij zijn dood geen beter eer bewijzen, dan, op het oogenblik dat zijn lichaam voor goed uit het leven zal worden weggedragen, met korte woorden te wijzen op het blijvend schoone zijner kunst, op het ééuwige dat uit zijn ziel omhoog bloeide.

Van alle jonge dichters, die, omstreeks 1880, in Frankrijk tot het besef kwamen, dat een algeheele omwenteling in zake verskunst dringend en onvermijdelijk was, behoorde Jean Moréas tot de eersten. Ofschoon Gustave Kahn om zijn eigen, niet onmiddellijk naar buiten zich uitende belevingen het begin der beweging reeds in 1878 stelde, kunnen wij den werkelijken aanvang toch niet vroeger nemen dan ten vroegste 1883, het jaar waarin Moréas, Barrès, Tailhade en anderen hun kleine tijdschriften begonnen op te richten, waarin sommige verzen van Moréas' in 1884 verschenen bundel ‘Les Syrtes’ geschreven werden. Sinds dat jaar was Moréas de man die, op het strijdgebied om verschillende kunstprincipes, het meeste gerucht maakte, niet alleen door zijn Manifeste litéraire van 1886, niet alleen door de overdreven luidruchtigheid, waarmede in 1892 de uitgave van zijn Pélérin Passionné begroet werd, maar ook door zijn ontrouw worden aan de eigenlijke Symbolistische beweging om een nieuwe

school, de ‘École romaine’ te stichten, en om de karakteristieke rusteloosheid, waarmede hij ten slotte ook dit ideaal verliet. Wanneer wij in bijzonderheden nagaan, op welke wijzen zijn innerlijk zich aan ons voorgedaan heeft, komen wij tot deze resultaten.

Moréas schreef eerst tamelijk regelmatige verzen, wier soms aan Baudelaire en Verlaine herinnerende inhoud evenwel reeds heenging naar het hier niet zeer moeilijk genietbare symbolische. In weinige jaren verliet hij de vormen, die hij tot dan toe gebruikte, bijna geheel, en kwam hij tot een vers-librisme dikwijls zóó doorgevoerd, een enkel maal zóó bijna te noemen brutaal, als weinigen der belangrijke dichters durfden of wilden aannemen. Tegelijkertijd werd de inhoud steeds troebeler, en zoo niet troebeler, dan toch ingewikkelder, verloor zijn kunst de spontaniteit die zij nog bezeten had, kreeg zij de gekunsteldheid die haar in zoo ruime mate en zoo langdurig eigen geweest is. Vervolgens ging hij onder den invloed zijner studies van het oude Fransche vers weder over tot een klassieker, een regelmatiger vers, met ongetwijfeld een gansch andere soort van inhoud, maar deze minstens even ondoorzichtig gebleven, zoo, door zijn eigenaardige woordkunst, niet nog moeilijker geworden. Doch ook deze periode gleed langzaam heen. Onder den invloed zijner liefde voor de Grieksche en Fransche klassieke tragedie, is bij hem het geloof gerezen, dat de toekomst der poëzie in het drama, dat wil zeggen in een hergeboorte van het zuivere klassieke treurspel ligt, nam hij denzelfden vorm aan, waarin dat laatste zich in Frankrijk had geopenbaard en schreef hij twee voorbeelden van deze oude, nu weder nieuwe kunstsoort. Tenslotte, zonder de laatste liefde te laten varen, gelijktijdig daarmede, dichtte hij in eenvoudige, streng klassieke alexandrijnen zeer sobere verzen, waaraan dan niet meer het gevoelig vernuft, maar het gevoel zelf den inhoud gaf.

Wat het symbolisme, dat ik, om het verrassende van dit einde duidelijker te laten zien, zoolang niet aanroerde, betreft: Wij zien denzelfden man, die méér dan anderen iets verwachtte van scholen, van theorieën, van publieken strijd, van omwenteling, ten laatste zonder eenige drukte, zeer bedaard en zonder ophef, erkennen, dat dit alles waardeloos is; den dichter die een der paladijnen voor het verslibrisme was, verzen schrijven

in strenge maten, welke *onmiddellijk*, door hun duidelijken inhoud inwerken, d.w.z. gedichten die èn wat vorm èn wat inhoud betreft, juist het tegenovergestelde zijn van wat hij zelf nadrukkelijk met de anderen als alleen-zaligmakend evangelie had opgesteld.

Kort saamgevat is hij dus de schrijver geweest van zacht melancholische gedichten in tamelijk regelmatige vormen (les Syrtes, óók nog Les Cantilènes) van symbolische verzen in excessieve, moderne vormloosheid (een gedeelte van 'le Pélérin Passionné, b.v.: Autant en emporte le vent) van meest vrijwel leege verzen in weder strakkere maten (laatste deel v.d. P.P. en de Sylves) van de strenge klassieke tragedie (Iphigénie, Ajax) en van inhoudsvolle gevoelsgedichten in heldere vormen (Les Stances). Het is misschien niet onnoodig daarbij aan te teekenen, dat hij niet anders mag beschouwd worden dan volkomen eerlijk zijn gang gaand, zijn eigen ontwikkeling volgend, en zich absoluut niet schamend, zoo dikwijls hij om al die veranderingen den naam van weerhaan en eerzuchteling tegen het hoofd geslingerd kreeg. Dat hij de idealen zijner jeugd liet varen, is op zich zelf zoo merkwaardig niet: reeds anderen hadden die gedeeltelijk als onvervulbaar en niet wenschelijk leeren erkennen. Maar niet één deed dit zoo volkomen en sloeg een zoo geheel aan de tegenovergestelde richting in, als Moréas, na er zoo hevig en met zooveel gerucht voor gestreden te hebben[1)].

Niettegenstaande alle gewicht, waarmede Moréas steeds de poëzie behandelde, en niettegenstaande al de waardeering, die hij voor het Leven beschikbaar had, moeten wij tot het inzicht komen, en is uit het voorgaande alreeds min of meer afteleiden, - want gaf hij in zijn werk niet het beeld van zijn wezen en lijkt dit meestentijds anders dan een wezen dat een weinig met zichzelf speelde? - dat hij jarenlang met het leven en de waarachtige poëzie eenigermate gespeeld heeft, om eerst langzamerhand te leeren, zoowel het een als de andere te zien zooals zij zijn, essentiëel ernstig

1) Hoe compleet zijn verandering is, blijkt wel merkwaardig uit deze uitlating in de Enquête van Cardonnel en Vellay: 'J'ai abandonné le vers libre, m'étant aperçu que ses effets étaient uniquement matériels et ses libertés illusoires. La versification traditionelle a plus de noblesse, plus de sûreté, tout en permettant de varier à l'infini le rhytme de la pensée et du sentiment.

te worden en het warme Leven te doen kloppen in gevoelvolle verzen. Ernstig te worden. Ik wil hiermede niet zeggen, dat Moréas niet altijd ernstig was - hij was integendeel in al zijn eigenaardigheid serieus, streed en leefde ernstig, maar zonder geheel te kunnen onderscheiden, welke dingen den grooten ernst waard zijn, en wat in werkelijkheid Ernst *is*. En al blijft het betreurenswaardig, dat hij daarvoor zooveel tijd noodig gehad heeft, - wij mogen verheugd zijn dat hij dit toch mocht leeren: zonder dat konden wij hem niet, behalve als historisch persoon en als een invloedrijk letterkundige, die met groote beheersching der taal merkwaardige, fijne en literaire verzen schreef, ook nog en voornamelijk als de dichter beschouwen dier schoone en echte poëzie, die tot de eenvoudigste behoort van alle dichtkunst, welke geschreven werd door in den zelfden tijd levende kunstenaars. Opmerkenswaard is daarbij, dat hij aldus gelijdelijk iedere *allure* van grootheid liet glippen, alle verwachting van school-leiderschap liet varen, en dat hij in zuiverheid tot een dichter werd, die, hoe waarlijk ook dichter, ongetwijfeld in den ruimen zin, geen *groot* dichter was en dit, wellicht, tenslotte ook niet meer verlangde te zijn. In dat deel van zijn werk, dat hem ons het langst zal doen gedenken, dat kleine boek van doffe klachten, van beheerschte en edel gedragen melancholie, van gedempte, nooit in wanhoop of hartstocht uitbrekende droefenis, dien bundel, waarin een menschenziel na vele nuttelooze dwaaltochten, gewond en moede van den langen reis, altijd begeerig naar rust en vrede ook wáár zij haar honger nog stillen moet met het brood der bitterheid, eindelijk haar stil verlangen, haar berusting in 't sluimerende of zachtjes wakende leed dat het leven nooit verlaat, haar rusten ìn die resignatie en ìn dat verlangen, en in al wat er aan droefgeestige herinnering of teruggedrongen begeerte in haar overblijft, uitzingt in gedichten, die vol van datgene, wat de dichter tot zingen dreef, geen doel hebben, dan om die tot schoonheid geworden zielsaandoeningen in anderen te doen herleven, - in dat boek der Stances heeft hij zich zelf het niet weidsche, niet statige, maar sober schoone monument opgericht, dat altijd duren zal. En zooals ook de wilde kreten en de schreeuwen, de wanhoop, de haat en de walmende liefde, zooals die hartstochtelijke, ontstellende ontroeringen hem vreemd waren, zoo draagt ook dit monument niet om zijn

voet het relief gebeeldhouwd der ontzaglijke, groot-menschelijke worstelingen, in zijn beeld niet den wrok der verstikkende benauwenis, maar staat het, gedempt-glanzend, harmonieus, droefgeestig-grijs onder een zacht zuiveren hemel, is het de fijne, teeder troostende schoonheid voor de intieme oogenblikken, de momenten van stille bezinning op lust en leed.

April 1910.

Varium.

Imitatio-'geharrewar'.

Ik dacht nu, heusch, dat het genoeg was.

Ik dacht, heusch, dat de Pers het hare gezegd had èn van mijn vertaling èn van prof. Van Dijk's kritiek, èn van mijn nieuwe Voorrede, èn van prof. Van Dijk's brochure, èn van mijn wederwoord daarop. Maar neen, daar komt Den Gulden Winckel nog eens, frischjes, opnieuw de kwestie behandlen. En, och, ik wil mijn geachten kollega van D.G.W. óók wel weer antwoorden. Waarom niet?

Om te beginnen dan: het eerste en voornaamste punt. Wat U, geachte kollega, over mijn 'onoprechtheid' beweert, begrijp ik niet goed, en zullen, vrees ik voor U, ook Uw lezers niet begrijpen. Want ziet gij U niet, aan het slot van Uw artikel, verplicht, *mij* gelijk te geven in mijn weerlegging der dubbele aantijging door prof. Van Dijk? Van het eerste punt zegt U: 'dat kan worden toegegeven', van het tweede: 'dit is juist'. Maar door deze twee erkenningen van U, waartoe gij U genoopt voeldet, valt immers Uw geheele stuk omver, want werd het zonder reden van bestaan? Jammer, dat gij Uw stuk reeds hadt geschreven, vóórdat de Nieuwe Gids van April verscheen: want hadt gij gewacht, totdat gij mijn antwoord aan Van Dijk daar laast, dat had U veel moeite bespaard.

Vervolgens: de tweede druk van de Imitatio is een door mij *herziene*, zooals het titelblad het vermeldt en niet slechts op de *58* door den heer Van Dijk aangegevene, maar op ongeveer *200* plaatsen, (behalve nog de bijbelplaatsen) is er iets door mij eenigszins gewijzigd, doch, let-wèl!, al die veranderingen betreffen *den vorm* alleen. En dat 'herzien' is dus geen bewijs van mijn 'onbevoegdheid tot vertalen', kollega!, maar alleen van de groote

zorg, die ik mij, niet slechts in dit geval, maar *altijd* en voor al mijn arbeid getroost. Het is volstrekt niet onmogelijk, dat ik in een eventueelen derden druk niet nòg eenige, even-kleine, vorm-verbeteringen aanbrengen zal, en ik vertrouw dan ook, dat er niemand is, die mijne zorgvuldigheid, ook in het allernietigste, niet waardeeren zal. Maar hier zal ieder 't over eens zijn, dat zoo'n-angstvallige-nauwkeurigheid-en-aesthetische-fijnvoelendheid-betrachten heel iets anders is als fouten gemaakt hebben en verbeteren, zooals D.G.W. mij tracht aan te wrijven, dat ik deed. *Zakelijke* foutjes toch had ik er slechts drie gemaakt, en die heb ik, ronduit, erkend in mijn voorrede tot den tweeden druk.

Vervolgens: terwille van uw geloofsgenoot prof. Van Dijk (dat gij u aan de zijde van dezen schaart, en niet de partij kiest van den agnosticus Kloos is wel menschlijk, maar... er zijn grenzen. Men zou b.v. objectief kunnen blijven.) keert gij, beste kollega, de zaken precies anders om als zij wezenlijk *zijn*: 'De houding van Kloos is als die van een straatjongen' beweert gij. Hoe dat? vroeg ik verbaasd, toen ik deze passage las. Ben *ik* dan degene, die is 'begonnen?' Heb *ik* den heer Van Dijk aangevallen of heb ik mij tot tweemalen moeten verdedigen tegen den 'hooggehoeden heer'. die mij, zonder eenige aanleiding, te lijf wou gaan, en mij de grofste beschuldigingen naar het hoofd kwam gooien? Zoo is het toch, nietwaar? Daarom ben ik dan ook zoo vrij, uw zinnetje: 'Van deze beide personen is de eene grievend door den ander behandeld' op te vatten, als zoudt gij met 'de een' mij, en met 'den ander' prof. Van Dijk hebben bedoeld.

(En evenzoo, 'wringt' gij u zélf niet veeleer 'in bochten' om prof. Van Dijk, die zoo roerend over gebrek aan belangstelling in de pers heeft geklaagd, ter hulpe te komen? Bijv.: een woord, dat in 't Duitsch met een overeenkomstig woord vertaald worden kan, is daarom nog niet per se een germanisme, - of meent U van wél?... Verder het in Uw 2e afd. mijn antikritiek 'rustig en zelfverzekerd' noemen, en die even later vergelijken met het 'steenen gooien' van een 'liegenden en bedriegenden straatjongen'. En dan die sentimenteele betuigingen van uw liefde voor mij, die slechts dienen om uw woorden van afkeuring meer relief te geven: wij begrijpen u wel, collega!)

Ten slotte, van onoprechtheid gesproken: is het u ook opgevallen, zooals mij is opgevallen, dat prof. Van Dijk aan het slot van zijn artikel wel over zijn eerewoord spréékt, maar het niet géékft? Deze - ja kan ik het anders noemen, - diplomatische handigheid heb ik in mijn wederwoord 'edelmoedig met den mantel der liefde bedekt,' maar móet ik thans wel releveeren, nu *mij*, tot mijn verbazing, de smet der onoprechtheid werd aangewreven.

Een volgend maal, geachte collega, schrijft gij, hoop ik, *niet* meer een artikel, waarin uw verstánd den een gelijk moet geven (zie uw IIe afdeeling en het slot van uw stuk) terwijl uw gevóel, o, zoo graag, het voor den andren, u uit den aard der zaak sympathiekeren, goed praten wil. Want daardoor kwam er thans bij u een halfheid, een dubbelzinnigheid voor den dag, die uw reputatie als schrijver weinig goed kan doen.

Ook kan ik u aanraden, om voortaan, aleer gij u weder in kwestietjes van andren gaat mengen, inderdaad Uw Latijnschen Thomas van de boekenplank te nemen, en eerst eens het XIVe hoofdstuk van het 1e boek der Imitatio te herlezen. De temerario judicio vitando. (Dat men niet lichtvaardig oordeel moet spreken...).

WILLEM KLOOS.

De studie van prof. Van Dijk over Maeterlinck, die ik nooit hoorde noemen, zou ik gaarne leeren kennen. Of bedoelt de heer 'Van Eckeren' hier de studie van den heer Schrijver misschien?

Staatkundige kroniek.

April 1910.

Een rustige maand. Beide helften der Staten-Generaal op reces. Alleen van voorbereidenden arbeid werd iets bemerkt. De commissie van voorbereiding, gezeten aan de oplossing van het vraagstuk der gemeentefinanciën, zat met zijn tallooze bijzitters - alles tezamen is het zoo'n halve Kamer - een grondslag te formeeren voor het overleg met den Minister, waaruit een verslag zal moeten groeien. Een zware taak! Reeds het vinden van een stelsel om de gemeenten uit haar nood wat op te beuren is niet gemakkelijk. Maar zoodra men iets meent te hebben gevonden, gaat ieder afgevaardigde de wonderformule ervan toepassen op de bakermat van zijn teergeliefde kiezers: en o wee! als daar blijkt dat zij moeten bloeden! Dan deugt het stelsel niet. Dan moet de zaak geheel anders worden aangepakt. De Commissie is wèl ijverig: zij vergadert dagen, urenlang. Maar omtrent het resultaat zou een burger sceptisch kunnen zijn.

* * *

Na den afloop van het Leeuwarder congres der S.D.A.P. is er windstilte in de politiek. Toch staan verkiezingen voor de deur. In 1907 was er in dezen tijd al heel wat meer beweging waar te nemen. Men zou een poging wagen, het kabinet-De Meester op een vrijzinnige Eerste Kamer het uitzicht te openen. De poging is jammerlijk mislukt. En, den loop der dingen aandachtig beschouwende, moet men niet gemakkelijk neigen tot de verwachting, dat een gecentraliseerde linkerzijde regeeringsmacht zou kunnen worden. Er is voorshands niets wat naar gemeene zaak kan heenwijzen. Eerder omgekeerd. En van het knutselen van een gemeen program pour le besoin de

la cause zal men zijn bekomst wel hebben gekregen. Of het knutselen moest een gewoonte zijn geworden.

Wij zitten met alles in een tijd van overgang. Wat van het kiesrecht zal worden, is op geen voeten of vademen te begrooten. De sociale verzekering is aan het gaarstoven, maar eerst wanneer de schotel op tafel staat, zal de strijd ontbranden en teekening kunnen brengen, nieuwe teekening, in de verhouding der partijen. Want dit zijn de leiding gevende hoofdpunten: het kiesrecht en de sociale verzekering. De minister zit niet op rozen, die een en ander geroepen is af te werken, afhankelijk van de gunst der kerkelijke coalitie. En mocht hij al op de rozen zitten, dan zal hij meer dan van rozengeur van doornen merken. Nu reeds wordt de heer Talma in de pers door de eene helft der vrienden aan zijn rechter jaspand getrokken: geen staatspensioen, geen vrijstelling van premie; terwijl aan den linkerpand de andere vriendenhelft zich heeft gehecht, die er den arbeider zoo goedkoop mogelijk aan helpen wil.

* * *

Het Leeuwarder congres werd genoemd. De S.D.A.P., niet alleen in Nederland, vertoont het paradoxale beeld, dat zij zwakker wordt naar mate zij groeit.

Van de Marxistische leer van den klassenstrijd, die ons langs revolutionairen weg den omslag brengen moet van de kapitalistische tot de communistische maatschappij, is nu eenmaal het moment van de catastrophe niet los te maken. Geleidelijk vergroeien van de eene maatschappelijke inrichting tot de begeerde langs lijnen van geleidelijkheid, wat revolutionairs zou er nog in zijn te bekennen?

En toch, eenmaal werkende in het parlement, moet ook de sociaal-democraat ervaren, dat zijn medewerking wordt geëischt tot burgerlijke hervorming binnen de lijst onzer huidige maatschappelijke samenleving, zonder dat in afzienbaren tijd buiten die lijst zal zijn te werken.

Daarmede valt de ideëele heerlijkheid buiten den gezichtskring, maar daarmede onderscheidt de arbeid zich dan ook in niets van dien der veelgesmade burgerlijke hervormers met hun zooveel beperkter horizont.

Dat moet de ervaring zijn van sociaal-democratische parlementariërs, ook al zijn zij op een gering aantal geestverwanten aangewezen.

Maar telkens sterker doet zich dit gevoelen, naar mate een groeiend aantal kiezers de parlementaire groep komt vergrooten. Vooral waar zij zoo krachtig worden in getal, dat eenige verantwoordelijkheid voor de samenstelling van een regeering niet kan worden ontgaan.

Zoo zien wij hen, die buiten het parlementaire werk de grondgedachte van de partij propageeren, meer en meer van de parlementariërs zich verwijderen. De verwijdering verbreedt zich. De wettenmakers komen met de mannen der theorie in conflict.

Het congres te Deventer heeft een zuivering gehouden. De felste critici uit het kamp der orthodoxen werden verwijderd. Maar het verschil in standpunt bleef natuurlijk. En binnen de partij bleven nog orthodoxen. Zij werden gelukkig gemaakt met een eigen orgaantje, op kosten der partij als wekelijksch critisch aanhangsel bij het partij-orgaan gevoegd.

De critiek deed haar werk, maar de gecritiseerden bleven daarvan niet gediend. Toch begrepen zij, dat een experiment als te Deventer werd toegepast niet kon worden herhaald. Vandaar te Leeuwarden dezelfde geschillen, hetzelfde kwaadaardige debat, maar geen nieuwe amputatie. Slechts een verlenging van den oorlogstoestand, onder het uitspreken van de hoop, dat het nu verder niet al te bar zou toegaan.

Zoo blijven de beide elementen samen, door één naam en door één droom vereenigd, maar in beleid en waardeering van het bereikbare zóó hemelsbreed verschillend, dat de conflicten niet van de lucht zullen zijn. Juist op de punten, die in de democratische actie het meest naar voren komen ontbrandt de strijd: kiesrecht, tienurendag, staatspensioneering en sociale verzekering, omtrent dit alles is hevig geschil. Daartegen wil weinig baten, dat na elke bijeenkomst de stemmen van allen zonder uitzondering in ‘de Internationale’ harmonieeren.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs. XXXVIII.

I.

Het Fransche volk moest opnieuw, aan de stembus, uitspraak doen over Regeering en Kamer, opnieuw overwegen of het reden heeft tot tevredenheid met den regeeringsvorm, waaronder het wordt bestuurd.

Sedert veertig jaren bestaat nu de Republiek in Frankrijk.

Veertig jaren is in de levensgeschiedenis van een groot volk slechts een kleine spanne tijds, maar deze is toch voldoende om een oordeel te kunnen geven over wat is tot stand gebracht onder dezen regeeringsvorm, en de vooruitzichten te bespreken voor de toekomst. Van alle vormen van bewind, die Frankrijk sedert het uitbreken der Revolutie, sedert de afkondiging der eerste Republiek, heeft gekend heeft deze derde Republiek het langst geleefd. De eerste Republiek bestond acht jaren (1792-1800), het consulaat vier (1800-1804), het keizerrijk elf (1804-1815), de restauratie vijftien (1815-1830), de Juli-monarchie achttien (1830-1848), de tweede Republiek vier (1848-1852), het tweede Keizerrijk achtien jaren (1852-1870). De derde Republiek bestaat nu sedert 1870, en het ziet er nog niet naar uit, of zij spoedig haar einde zal tegemoetgaan. Ondanks de veroordeelingen door clericalen en monarchisten is de Republiek nog krachtig genoeg om haar een lang leven te voorspellen; ‘les gens que vous tuez, se portent assez bien,’ zou men dien belagers der Republiek kunnen toevoegen.

In het begin zag het er werkelijk niet naar uit, of de Republiek ‘een blijvertje’ zou zijn. Geboren in ‘l'année terrible,’ 1870,

na Sedan en den val van het Keizerrijk, stond zij voor den ontzettenden last van den oorlog en den niet minder zwaren last van den vrede, die Frankrijk vijf milliarden en twee provincies kostte. Maar haar bestaan werd verzekerd, wijl zij geen ernstigen concurrent had. Wel koos het Fransche volk, in zijn wensch naar vrede, een reactionnaire Nationale Vergadering; maar van de drie monarchale partijen had geen enkele de meerderheid. Legitimisten, Orleanisten en Bonapartisten trokken elk een anderen kant uit, en Thiers kon met gerustheid zeggen:

'Er zijn drie candidaten en maar één troon, zoodat ze er geen van drieën op kunnen gaan zitten.'

De moeilijkheid, om bij den onderlingen strijd der monarchisten een populaire monarchie te vestigen, deed de bekendste aanhangers van de Orleanistische, dat was de meest gematigde fractie, overgaan naar de Republiek. Thiers maakte daarvan gebruik om zich door de Nationale Vergadering, onder den titel 'Chef du pouvoir exécutif de la Republique française' tot hoofd van den staat te doen benoemen. Maar toen de opstand der Communards in Parijs was onderdrukt en de oorlogsschatting aan Duitschland was afbetaald, wilde Thiers de wettige organisatie der Republiek regelen. De Nationale Vergadering echter, die geleidelijk in monarchaal vaarwater was geraakt, en door de onderwerping van den graaf van Parijs aan den graaf van Chambord, de kans schoon meende te zien, de legitieme monarchie te herstellen, bracht Thiers op 24 Mei 1873 ten val, verving hem door Mac Mahon, hertog van Magenta, van wien zij meer medewerking verwachtte. Over de onderhandelingen tusschen de leiders der Nationale Vergadering en Chambord gevoerd, hebben vooral de werken van Arthur Loth: '*L'échec de la Restauration Monarchique en 1873*' en van Charles Chesnelong: '*La Campagne Monarchique d'Octobre 1873*' ons genoegzaam ingelicht. De weigering van Chambord, om de witte vaan der Bourbons te verwisselen vóór de driekleur, om de legitimistische en absolute denkbeelden van vóór 1789 te vervangen door de meer democratische van den modernen tijd, deden de onderhandelingen mislukken, vooral na het bekende woord van Mac Mahon: 'Si le drapeau blanc était levé contre le drapeau tricolore, et s'il arri-

vait qu'il fût arboré à une fenêtre, tandis que l'autre flotterait vis-à-vis, les chassepôts partiraient tout seuls.'

Na de weigering van Chambord, om anders dan met de witte vlag in Frankrijk terug te keeren - een weigering die een dreigenden burgeroorlog voorkwam - kon Mac Mahon er over denken, de republikeinsche staatsinstelling te bevestigen, al dadelijk door de invoering van het Septennaat, de wet bepalende dat de president der Republiek voor zeven jaren zou worden benoemd. Daarna werd een Constitutie vastgesteld, die het verschil tusschen de Republiek en de constitutionneele monarchie zoo weinig deed uitkomen, dat Thiers ervan zeggen kon: 'la république n'est au fond qu'une monarchie constitutionnelle avec un président, au lieu d'un roi héréditaire.' De reactionnairen meenden daardoor de deur open te houden voor de monarchie; als het geluk hun weer eens gunstig was, konden zij de grondwet zoo laten, en behoefden zij slechts te bepalen dat in plaats van president in de Grondwet koning zal worden gelezen; de Republikeinen wilden elke grondwet goedkeuren, waarin de Republikeinsche regeeringsvorm was vastgelegd. En toch werd het ontwerp-Vallès slechts met een stem meerderheid goedgekeurd. Die Grondwet heeft thans in een tijdvak van 35 jaren volkomen aan het doel beantwoord; er zijn gebreken in, maar welke wet heeft die niet? De behoefte om haar te veranderen is nog nooit zoo groot gebleken, dat die verandering ernstig ter hand gegenomen is.

De Grondwet bepaalt, dat de volksvertegenwoordiging zal bestaan uit een door de vertegenwoordigers der gemeenten en generale raden gekozen senaat, en een door het algemeene, gelijke, geheime en directe kiesrecht gekozen Kamer.

Reeds de eerste verkiezingen, onder de nieuwe Grondwet gehouden, in Februari 1876, gaven den Republikeinen een krachtige meerderheid. Mac Mahon, die wel president der Republiek wilde zijn, maar geen democratische regeering wenschte, eer reactionnaire neigingen had, moest na harden strijd voldoen aan den eisch van Gambetta, die hem in een hartstochtelijke redevoering het ultimatum stelde: 'se soumettre ou se démettre.' De president koos het laatste, en trad af.

Sedert in 1879 ook de Senaat een republikeinsche meerderheid

kreeg, is de macht der monarchisten in Frankrijk gebroken. Wel hebben zij voortdurend gepoogd die macht te herstellen, en bij elke gelegenheid zich verbonden met de vijanden der Republiek, vooral met de clericalen en nationalisten, om haar ten val te brengen - maar zonder succes. Al was de strijd soms moeilijk, de Republiek heeft gezegevierd en zich steeds meer bevestigd. En het is een openlijke hulde voor de Republiek, dat de monarchisten zelfs niet meer onder het monarchale vaandel ten strijde trekken; zij noemen zich conservatieven, nationalisten, zelfs liberalen of aanhangers der 'republique plébiscitaire' - maar van de 'camelots du Roy' willen zij niets meer weten in het parlement.

Krachtig heeft in de eerste jaren na 1870 von Bismarck meegewerkt, om de Republiek te bevestigen. De gezant van het Duitsche rijk te Parijs, von Arnim, werkte voor het herstel van het koningschap. Bismarck echter meende, dat het beter was een republikeinschen regeeringsvorm te steunen, omdat hij daarvan voor Pruisen en het Rijk voordeel verwachtte (*Briefwechsel mit von Gerlach*). Dit voordeel meende Bismarck om twee redenen van de Republiek te mogen verwachten: Frankrijk moest zoo spoedig mogelijk van de geleden verliezen opkomen, opdat het zijn verplichtingen, voornamelijk wat betrof de betaling der oorlogsschatting zou kunnen nakomen; de strijd om de monarchie had Frankrijk niet tot rust, niet tot kracht doen komen. En verder zag Bismarck in, dat alleen de Republiek in staat was voor Frankrijk den vrede te bewaren. Iedere monarch, keizer of koning, zou gedwongen zijn geweest, om zijn gezag te bevestigen, een revanche-oorlog te voeren, en ten minste te trachten Frankrijk de verloren provincies benevens het militaire prestige te doen herwinnen.

Maar overigens was Bismarck's meening over de democratische Republiek niet hoog. Hij voorzag niet, dat zij zich zou kunnen bevestigen, en de fransche natie groot, sterk, machtig en aanzienlijk maken. Daarin heeft hij zich vergist. Want juist de Republiek heeft Frankrijk tot een hoogte van macht en invloed gebracht, als geen andere regeering, met persoonlijke relaties en connecties, ooit zou hebben vermocht. Frankrijk, dat voor veertig jaren vernederd, verminkt, verarmd en geïsoleerd stond

in Europa, is thans een krachtige, zelfbewuste, rijke en door bondgenootschappen machtige Staat, die een overwegende stem heeft, waar beslist wordt over het lot van Europa.

II.

'La République sera conservatrice, ou elle ne sera pas' zeide Thiers voor veertig jaren.

Die voorspelling is, even als zoovele andere, gebleken onjuist te zijn. De Republikeinen waren niet geneigd, de handlangers, de pleitbezorgers der conservatieven te zijn; zij wilden de Republiek, maar zij wilden niet conservatief, doch democratisch. Gambetta trad krachtig op voor het radicale program, dat hij onder het keizerrijk steeds had verdedigd; hij gaf alleen den raad de hervormingen niet ineens te verlangen, maar ze intevoeren als de gelegenheid er gunstig voor was. Vandaar, dat zijn aanhangers den naam 'opportunisten' kregen. Gambetta, die in 1881 als minister-president optrad, wilde dadelijk beginnen met zijn voornaamste denkbeeld te belichamen in de kiesrechthervorming, die de 'scrutin de liste' in de plaats van den 'scrutin d'arrondissement' zou invoeren. De laatste stelde de verkiezingen te veel bloot aan plaatselijke en persoonlijke invloeden, de 'scrutin de liste' zou de kiezers doen stemmen naar partijen, naar ideeën, zoodat de afgevaardigden niet meer gebonden zouden zijn aan plaatselijke invloeden, aan den 'esprit de clocher', die van den deputé den bijzonderen vertegenwoordiger van de persoonlijke belangen zijner kiezers maakte. De Kamer verwierp dit voorstel, Gambetta moest aftreden en stierf een jaar later.

Openlijk kwam nu de scheuring in de Republikeinsche partij aan den dag. Onder leiding van Clemenceau trad de uiterste linkerzijde krachtig op tegen de opportunisten, die zich vaak met de conservatieven en gematigde Republikeinen verbonden. Het was een verwoede strijd, die jarenlang duurde; elke regeering stond geregeld bloot aan de krachtige aanvallen van den onvermoeiden, scherpzinnigen omkegelaar van ministeries, Clemenceau, die een soort virtuositeit verkreeg in die kunst; maar het gevolg bleef niet uit. Hervormingen werden niet, of zeer nooddruftig ingevoerd; de ontevredenheid nam toe. Reactionnaire

neigingen eenerzijds, anarchistische anderzijds schenen het einde der Republiek te voorspellen. Vooral toen onder het kabinet-Brisson (1885) de ‘scrutin de liste’, die in 1881 was afgewezen, werd ingevoerd en de eerste verkiezingen onder deze nieuwe methode voor de Republikeinen zeer nadeelig uitvielen. In die ontevredenheid poogde generaal Boulanger, gesteund door reactionnairen en clericalen, de macht aan zich te brengen, een soort dictatuur in te voeren, die waarschijnlijk geleid zou hebben tot een nieuwe poging om het koningschap te herstellen, ditmaal door een prins uit het huis Orleans de monarchale waardigheid aan te bieden. Boulanger wilde zich, bij de verkiezingen van 1889, in geheel Frankrijk candidaat stellen, om zoodoende door een plebisciet als dictator te worden aangewezen. Doch de minister Constans, uit het kabinet-Tirard, wist dit te beletten, door een bevel tot inhechtenisneming tegen Boulanger uit te vaardigen, hetgeen dezen noopte naar België te vluchten. Bij verstek werd ‘le brav' général’ wegens hoogverraad veroordeeld, wat hem de laatste stralen van zijn glorieschijn ontroofde, de Kamer nam een wet aan, waarbij de meervoudige candidaturen werden verboden en de ‘scrutin d'arrondissement’ werd hersteld. De Boulangistische farce was geëindigd. Maar betere toestanden kwamen niet.

Een stabiele regeering scheen onmogelijk. Van 1881 tot 1899 waren vijf-en-twintig kabinetten in Frankrijk opgetreden, zoodat gemiddeld ieder ministerie een levensduur van acht maanden had. Nauwelijks hadden de ministers tijd om zich van hun ressort op de hoogte te stellen. Van continuïteit in het beheer was geen sprake, van het invoeren van hervormingen noch minder. De ministers hadden den naam, inderdaad regeerden de ambtenaren. Bovendien maakten opportunisten en radicalen elkaar het leven onmogelijk. En een wereldschokkende gebeurtenis, als de door reactionnairen en clericalen gevoerde strijd in de zaak-Dreyfus, was noodig om de Republikeinen de oogen te openen, hen te doen zien welke gevaren de Republiek bedreigden, en hen te doen inzien, dat samenwerking noodig was tegen de vijanden, die de Republiek wilden doen ondergaan in smaadheid, om op haar puinhoopen de alleenzaligmakende monarchie te herstellen. Het is een eer voor Waldeck-Rousseau geweest, dat hij de

republikeinsche groepen voor dien strijd heeft weten te vereenigen, en daarvoor zelfs de uiterste linkerzijde wist te winnen, door den socialist Millerand in zijn kabinet op te nemen.

Door deze Republikeinsche coalitie versterkte Waldeck-Rousseau niet alleen de Republikeinsche partij, maar maakte hij tevens een einde aan de wisselvalligheid der kabinetten, zoodat deze gelegenheid vonden zich aan ernstigen hervormingsarbeid te wijden. Zijn kabinet kon drie jaren aan het bewind blijven, en schonk Frankrijk een hervorming van de successiebelasting, een belasting op alcoholische dranken, en een vereenigingswet, die de mogelijkheid deed ontstaan de netelige quaestie der congregaties onderhanden te nemen.

De verkiezingen van 1902 brachten een sterken aanwas der radicale en socialistische partijen. Waldeck-Rousseau legde uit eigen beweging het bewind neder. Zijn opvolger, Combes, zette den aangevangen strijd tegen het clericalisme krachtig voort. Onder zijn ministerie werd de missie bij den Paus opgeheven, het Concordaat opgezegd, en de scheiding tusschen Kerk en Staat voltrokken. Deze anti-clericale politiek vond lang niet de algemeene instemming, maar werd door Combes met zooveel succes doorgezet, dat alle niet-erkende congregaties het land moesten verlaten.

De Marokkaansche quaestie, en de houding door Delcassé daarin aangenomen, leidde tot verwikkelingen met Duitschland. Delcassé moest aftreden, en sleepte in zijn val het kabinet-Combes mede. Twee kabinetten, Rouvier en Sarrien, volgden elkaar met groote snelheid op, zonder veel tot stand te hebben gebracht, buiten de regeling van de épineuse Marokkaansche geschiedenis, door het aanvaarden van de conferentie van Algéciras.

In 1906 hadden de verkiezingen voor de Kamer plaats, die opnieuw de radicale en socialistische fracties versterkten. Als gevolg daarvan trad een ministerie-Clemenceau op, dat het program van de uiterste linkerzijde zou uitvoeren. En welk een program: progressieve inkomstenbelasting, ouderdomsverzekering voor de arbeiders, afschaffing der doodstraf, hervorming der krijgsraden, kiesrechthervorming, verbetering van het onderwijs... Doch waartoe deze opsomming voortzetten? Clemenceau heeft toch van al de mooie plannen, die hij in zijn regeeringspro-

gram uiteenzette, zoo goed als niets verwezenlijkt. Zijn politiek gedurende zijn drie-jarige regeering, wordt algemeen gekenschetst als een ‘politique incohérente’, omdat hij van den hak op den tak sprong, een menigte quaesties omhaalde zonder ze tot oplossing te brengen, en slechts door zijn snijdend sarcasme en zijn felle aanvallen op zijn bestrijders de lachers en de stemmers op zijn hand wist te houden. Maar onder zijn bestuur brak de opstand der wijnbouwers en de staking der postiers uit, werd de ongelukkige liquidatie der congregatie-goederen ondernomen, en bleek vooral de onmacht van den premier om de reorganisatie van de marine tot stand te brengen. Het was een verluchting voor Frankrijk toen de ‘government-killer’, die zoovele kabinetten ten val had gebracht, zelf moest wijken voor de heftige aanvallen van Delcassé en diens nationalistische vrienden.

Clemenceau maakte plaats voor Aristide Briand, die reeds als minister van justitie in diens kabinet zitting had, en wiens staatkunde thans aan de beoordeeling van de kiezers in Frankrijk onderworpen werd.

III.

La Commedia è finita! zegt Canio aan het slot van *Bajazzo.*

Dat konden de heeren ‘députés’ ook zeggen, toen zij voor enkele dagen het Palais Bourbon verlieten. Hoevelen gingen, om niet terug te keeren? Tot nogtoe waren zij de meesters in het land, les-Quinze-mille, zooals ze spottend werden genoemd. Nu is hun rijk uit. Slechts eenmaal in de vier jaren gevoelen zij, dat er nog andere meesters in Frankrijk zijn, maar dan sidderen zij voor die meesters, en beloven ‘monts et merveilles’ om opnieuw afgevaardigd te worden.

Die beloften hebben gewoonlijk niet veel te beduiden. Ze leven niet langer dan ‘ce que vivent les roses, l'espace d'un matin.’ Ze zijn vergeten, wanneer de stembus gesloten is, wanneer de heeren weder zijn afgevaardigd, om vier jaren het wel en wee van Frankrijk te besturen.

Dat is in de jongste legislatieve periode duidelijk uitgekomen. Een der meest onvruchtbare periodes op wetgevend gebied in Frankrijk is gesloten. Een periode, die onder zulke veelbelovende omstandigheden begonnen was. De Republikeinen hadden

gevreesd, dat de verkiezingen van 1906 een reactionnairen terugslag zouden brengen. De scheiding van kerk en staat, de wetten tegen de congregaties, de maatregelen door Combes noodig geacht, en het verzet dat deze in verschillende deelen van het land hadden ondervonden, maakten zelfs de meest optimistisch gestemde gemoederen bezorgd. Wat zou de toekomst brengen? Wat zou het land er van zeggen?

De vrees bleek onnoodig, de bezorgdheid ongegrond. De verkiezingen brachten den Republikeinen een toewas van meer dan 60 stemmen, en vooral de radicaal-socialistische fractie werd zoodanig versterkt, dat zij bijna een meerderheid kon vormen. De uitspraak van het land was dus implicite een goedkeuring van de gevolgde politiek, een opwekking om zoo voort te gaan. De uitslag was van dien aard, dat Sarrien meende in den geest der kiezers en der kamermeerderheid te handelen, door de regeering over te dragen aan zijn minister van binnenlandsche zaken, Clemenceau, wiens partij, de radico-socialistische, feitelijk de beheerscheres was van den toestand. Zoo vormde Clemenceau dan ook een radicaal-socialistisch kabinet, waarin hij naast den socialistischen minister Briand een anderen socialistischen afgevaardigde Viviani opnam, als minister van arbeid en sociale voorzorg. En nu kon, naar men meende, de lang gewenschte aera van sociale hervormingen aanbreken. President Fallières deed dat duidelijk uitkomen, toen hij bij de ontvangst van het kabinet-Clemenceau een toespraak hield, om de regeering te wijzen op haar plicht, aan de spits der democratie te staan, en voor geen hervorming terug te deinzen, die voor de ontwikkeling van het land nuttig kon zijn.

Ook het programma, waarmede Clemenceau in November 1906 in de Kamer optrad was veelbelovend. Zooveel dat de Kamer met 376 tegen 94 stemmen instemming met dit program, vertrouwen in het Kabinet uitsprak

Nu de vier jaren dier legislatieve periode voorbij zijn is het oogenblik gekomen, om den oogst te monsteren. De velden zijn wit om te oogsten' had Clemenceau geroepen, en thans blijkt er niets opgelegd te zijn in de schuren. Dat is de 'maxima culpa' van Clemenceau, wiens incoherente politiek zooals wij zagen, elken hervormingsarbeid onmogelijk maakte.

Aristide Briand is nog te kort aan het bewind, om gelegenheid te geven tot een afgesloten oordeel over wat van hem mag verwacht worden. Hij heeft verklaard een ‘gouvernement de conciliation républicaine, de concentration reformatrice’ te willen vormen. Een voorwaarde daarvoor is slechts, dat hij een meerderheid kreeg bij de verkiezingen. Dat hij die krijgen zou was bijna zeker. Groote verrassingen kon de stembus niet meer brengen in Frankrijk. Het schijnt, dat de strijd tegen de Republiek, die wij in den aanvang met zooveel felheid zagen voeren, geleidelijk geëindigd is. De oude monarchistische en bonapartistische partijen, zelfs de nationalistische, die in het begin dezer eeuw nog zooveel invloed had, zijn verdwenen. Niemand waagt het meer zich onder die vaan aan de kiezers voor te stellen. Republikein te zijn is al het minst wat men doen moet, en elke redevoering eindigt, als de beroemde toespraak van den sousprefet in ‘Le vieux marcheur’ met de tot formule geworden woorden: ‘Vive la République’.

De republikeinsche candidaten van de rechterzijde noemen zich ‘libéral’ of ‘indépendant’, die der linkerzijde ‘radical’, ‘socialiste’ of een combinatie van deze beide, die der gematigde middenpartij kondigen zich met meer bescheidenheid aan als ‘candidats de la concentration républicaine.’ Dit doet denken aan het woord van Octave Feuillet: ‘La France est centre gauche.’ In dezen verkiezingsstrijd zijn de uiterste linkerzijde en de uiterste rechterzijde verdwenen, om plaats te maken voor de gematigde partij.

Deze gematigde, concentreerende stemming staat in krasse tegenstelling tot den bewogen en feilen strijd van voor enkele jaren. Zij vormt het beste bewijs voor de juistheid der meening, dat de Republikeinsche regeeringsvorm door niemand meer ernstig wordt bestreden. Er is geen neiging meer, als in de eerste jaren van de Republiek, om te pogen, een koning of keizer aan het hoofd der zaken te plaatsen in Frankrijk; er is geen gevaar meer voor een boulangisme of iets dergelijks, dat de Republiek wil doen ondergaan in de dictatuur van een generaal op een mooi zwart paard. Krachtig en onveranderlijk heeft de Republiek zich gevestigd in de veertig jaren die voorbijgingen, en derhalve kan een nieuwe regeering en een nieuwe kamer den

strijd, die zoolang heeft geduurd, staken om eindelijk te beginnen aan den hervormings-arbeid, waarmede reeds te lang werd gemard, aan de behartiging der economische en nationale belangen, die reeds te lang op een afdoende verbetering wachten.

Met deze verkiezingen kan voor Frankrijk een nieuwe aera aanbreken, wanneer zij een krachtige arbeidsmeerderheid in de Kamer brengen, en wanneer een krachtige persoonlijkheid gevonden wordt, om die meerderheid te leiden en te inspireeren.

Wanneer Briand er in slaagt die rol te vervullen, dan zal van hem gezegd kunnen worden, met meer recht dan van een zijner voorgangers ‘qu'il a bien mérité de la patrie.’

Boekbeoordeeling door Dr. A. Aletrino.

Sinds, en misschien omdat, eenige eerste-rangs Vlaamsche schrijvers zijn opgestaan, lijkt het wel of een troep Vlaamsche jongelingen is gaan meenen, dat Vlaming-zijn de eenige conditie is om prima kwaliteit kunstwerken te kunnen leveren. Er zijn en er worden maar tijdschriften opgericht, stapels boeken worden de wereld in-gegooid, muren-dikke hoopen papier worden volgeklad en er is een geschreeuw en een lawaai van de andere wereld! En behalve die eerste-rangs schrijvers, is het meerendeel zoo'n erbarmelijk troepje, zoo rauw, zoo grof en zoo pedant! Zij begrijpen zoo heel weinig hoe en wat het moet zijn, dat iemand er bedroefd van wordt. Trouwens, er zijn Vlamingen die dat zelf ook vinden en voelen. André de Ridder, redacteur van het tijdschrift 'Vlaamsche Arbeid' (ik ken hem niet en weet niets van zijn werk af, maar alleen omdat hij het volgende schrijft, citeer ik hem), zegt in de voorrede van 'De gevangene prinses' van Gerard Ceunis: 'Onze kunst is, in het algemeen, nog te grof, te realistisch gemeen, nog te weinig geciseleerd, te weinig aristocratisch.'

Het doet iemand daarom goed, wanneer hij tusschen al dat mallemolen-lawaai, al dat valsch sentiment, die verpieterde namaak en die pedante hoogheids-waanzin's-uitingen, goed, knap, mooi werk ontmoet als van Piet van Assche en teerstille bladzijden als van Gust. van Roosbroeck.

Het doode land door Piet van Assche. Uitg. Gebr. Janssens. Antwerpen. 1909.

Negen novellen, waarvan de eerste den titel aan het boek geeft en waarvan er twee minder goed en zwakker dan de andere zijn, namelijk 'De poel der verdronkene kinderen' en 'Rakkers'. Overigens heel knap, forsch, eerlijk en kranig geschreven werk.

Het zijn verhalen van het ‘hei-land,’ van den desolaten, triestleegen, eindeloozen hei-streek, met het misère-en armoê-gedoe en het hard-rauwe, ruwe bestaan der boeren die er wonen, met de stomp-denkelooze verveling van lange wintermaanden en het dor-mattende werken der lijven in de gloeiing van den zomerzon, alles goed gezien en echt gevoeld. Ik weet niet of Piet van Assche al meer heeft geschreven of dat ‘Het doode land’ zijn eersteling is. Zeker is het, dat dit werk heel dicht staat bij het beste wat er tot nog toe in Vlaanderen is geschreven. Hij heeft alle reden om er trotsch op te zijn. Er zit een mooie belofte in zijn bundeltje voor de toekomst.

Nogmaals, het ware te wenschen, dat alle Vlamingen zoo schreven of zulk goed werk leverden.

Sproken van droom en dood door Gust. v. Roosbroeck. Uitg. v. ‘Vlaamsche arbeid’.

Sproken waaruit een innig-zachte, eindeloos-stille weedom weent, waaruit een droeve hopeloosheid en nooit-voldaan verlangen snikken, sproken om te lezen in uren van diep-schreiend herinneren van wat zoo heel ver is voorbij-geleefd en eens onwerkelijk-schoon beloofde door kleuren-weving en door week-verruischend klanken.

En als ik ze gelezen had, die sproken, toen bleef ik - het boek stil neer-gegleden in mijn schoot - in vage peinzing staren, en zweeg heel langen tijd, en zag de beelding weer van vroeger jaren, en droomde heen in eindelooze triestheid om alles wat het Leven bracht en wat ik eens gehoopt had, dat het brengen zou.

Nu voelt de werkelijkheid, waardoor mijn droomen wakkert, veel harder en veel ruwer dan te voor en ik sta op en zucht. En verder gaat het Leven voort, geheim en nooit begrepen.

Een Mei van Vroomheid, door Maurits Sabbe. Uitg. v. C.A.J. v. Dishoeck. Bussum. 1909.

De schrijver had zijn boekje met evenveel recht ‘Een December van Liefde’ of ‘Een Juli van blooheid’ of ‘Een October van Verzaking’ hebben kunnen noemen. Het eenige verband, dat er tusschen die ‘Mei’ en die ‘vroomheid’ bestaat is, dat het Mei

is en dat het meisje, dat in het boekje optreedt, zóó vroom is, dat zij non wil worden. Eigenlijk heeft het boekje heel weinig om het lijf en die zoogenaamde ‘Mei van Vroomheid’ wordt geheel op den achtergrond gedrongen door het gekonkel en de vrijage van twee oudjes, van de moeder van het meisje en van den oom van het zijn-liefde-verzakende jongmensch, dat te bloô is om voor zijn liefde uit te komen. Die oude vrijage neemt het grootste gedeelte van het boek in. Van die vroomheid merk je niet veel anders dan dat het meisje veel naar de kerk gaat, veel bidt en non wil worden. Dat het jonge mensch van zijn liefde en van zijn huwelijks-plannen afziet, komt minder door vroomheid dan wel, omdat hij zijn oude oom zijn zin nièt wil geven en het meisje wèl de gelegenheid, dat zij haar zin krijgt. Waarom en hoe deze psychologische processen bij beiden ontstaan, daarvan lees je al heel weinig. Dat de schrijver een gevoelig mensch is en talent heeft, blijkt duidelijk uit het teêre, lieve, stemmingsvolle, dat er over sommige bladzijden droomt en uit de goede beschrijvingen van het oude stadsbuurtje. Deze bladzijden maken dan ook, dat het werkje beter is dan zooveel dat er tegenwoordig verschijnt. Waren het deze goede dingen niet, men zou het boekje gerust onbesproken kunnen laten. Nu ja, het is wel aardig, hier en daar een beetje gewild en een raar woord, maar je leest het gauw door en heusch het is wel aardig. En de plaatjes! Nu ja, heel veel is het niet en geen plaatjes zou even goed zijn geweest, misschien wel beter.

***Jongen en Ouden*, *door Jan v. der Moer.* Amsterdam. Scheltens en Giltay.**

Misschien ware het beter geweest het boek ‘Koetjes en Kalfjes’ te noemen. Ik heb het gevoel of de schrijver een beetje met het onderwerp in zijn maag zat. Het is het verhaal van een mooi, arm, imbecillig meisje, wier moeder een winkeltje heeft en met koopwaar den boer opgaat en welk imbecillig meisje onteerd wordt door den knappen zoon van een rijken boer, welke zoon weer in stilte verloofd is met de dochter van een anderen rijken boer. Omdat die zoon het op het eind te benauwd krijgt tusschen de onteerdheid van het eene en de verliefdheid van het andere meisje, trekt hij naar Canada, met wroeging, om

daar te gaan boeren en dan hangt het imbecillige meisje zich op. Het boek is vol braafheid. De schrijver vond dit - en wie zal het oneens met hem zijn - blijkbaar een mooi ‘geval’. Maar hij heeft er ook, even blijkbaar, mee ingezeten om er iets van te maken, ten minste iets goeds. En nu is er een langdradig boek uit voortgekomen, zóó verregaand langdradig, met allerlei bij-personen, allerlei gesprekken en beschrijvingen, die met het geval zoo erg weinig te maken hebben, of waarin het geval er zóó met de haren wordt bijgesleurd, dat het je moeite kost - niettegenstaande de braafheid van die moeder, van haar stakkerige dochter en van haar zoon (zij heeft ook een zoon, ook braaf en schippersknecht, die haar nu en dan natuurlijk geld stuurt) - het boek uit te lezen. De braafheid van zooveel menschen, die er in den roman voorkomen, maakt je zelfs een beetje wee! En dan komt er nog een vrouwtje in voor (dat hoort zoo bij de beschrijving van het dorpsleven), dat door iedereen wordt verafschuwd, omdat zij den naam heeft aan hekserij en aan den aankleve van dien te doen, maar die eigenlijk ook zoo geweldig braaf en goed en lief is en die in stilte goed doet. Het mooie er in aan te wijzen, in den roman namelijk, iets werkelijk mooi's, een beschrijving, één zin zelfs is onmogelijk. Het is niet anders dan één lange, eentoonige, taaie, slaap-verwekkende aaneen-rijing van woorden en zinnen, kleurloos en klankloos, zonder één geluid dat je doet opspringen en uit je dommeligheid wakker schrikken. Het eenige wat je wakker maakt, is de suicide van de dochter, van het imbecillige meisje, minder nog door het tragische van het geval, dan wel door de onmogelijkheid, dat iemand die zóó achterlijk is, zulk een gecompliceerde associatie in zijn hersens kan verwerken en zulk een gecompliceerde handeling, als zich ophangen, kan verrichten. Dat is wel de grootste fout in het boek. Maar onteerde meisjes doen nu eenmaal zoo, vooral op het platteland! Wat me altijd verwondert en wat ik altijd bewonder is, dat zoo'n schrijver zoo iets vervelends zoo lang kan volhouden. Want schrijven van een boek duurt veel langer dan het lezen er van en dàt verveelt iemand al zoo erg, en kost zoo veel moeite. En wat me nog meer verwondert is, dat ik er nog een beoordeeling over schrijf, waar het lezen me al zoo geweldig

kriebelig heeft gemaakt. Het is een boek zooals er zoovele dozijnen uitkomen en die niets met literatuur hebben uit te staan.

Dompelaars door Frans Verschoren. Uitg. Meindert Boogaerdt. Zeist, 1909.

Een goed boek, met een familie-trek van Zola's ‘l' Assommoir’, eenvoudig, vlot geschreven, zonder aanstellerij en zonder would-be ‘Kunst’. Het is de beschrijving van een episode uit het leven van een vrouw uit het volk, die op een fabriek werkt en die jong met een fabrieks-arbeider trouwt en wien het goed gaat, niettegenstaande een viertal kinderen, dat zij tamelijk snel achtereen krijgt. Zij is een courageuse vrouw en hij een stille, brave, werkzame man. Alles gaat goed, totdat de man begint te sukkelen, tuberculose krijgt en dus niet meer kan werken. Omdat de vrouw niet te gelijk het huishouden kan verzorgen en op de fabriek werken, besluit zij een herberg te beginnen, waarin zij door de directie van een groote brouwerij wordt geholpen, die - op voorwaarde, dat er alleen bier uit háár brouwerij zal verkocht worden - de geheele inrichting op afbetaling geeft. Een korten tijd gaat de herberg goed, maar daarna begint de clandisie, door de ziekte van den man, af te nemen. De man sterft ten gevolge van een bloedspuwing en de vrouw wordt door medelijdende menschen geholpen, zoodat zij er weer geheel boven op komt. Maar nu doet zij de dwaasheid om met een vriend van haar man te hertrouwen, die veel bij haar in de herberg komt. Weldra blijkt het, dat deze een luiaard, een zuiper en een zwakkeling is, die er verwarde socialistische theorieën op nahoudt en het zaakje gaat weer langzaam achteruit. Hij beproeft van alles om geld te verdienen, maar op de fabriek - waar hij om zijn roode ideeën is weggestuurd - wil men hem niet terug, zijn venten met een hondenkar den boer op lukt niet en hij wordt eindelijk - nadat hij nog getracht heeft duiven te kweken en die bij wedstrijden te laten vliegen, wat hem meer kost dan het hem inbrengt - smokkelaar. Maar na een paar keer te hebben mee-gesmokkeld, wordt hij met zijn kameraden achterna gezet door douanen en hij kan ter nauwernood ontsnappen. Uit angst voor een mogelijke gevangenis-straf, wanneer zijn kameraads hem verraden, trekt hij met zijn vrouw en zijn

kinderen en het huishoud-rommeltje weg, om te trachten een plaats te krijgen in het mijn-district. Het boek eindigt met de beschrijving van den tocht van het troepje ‘dompelaars’ in den nacht, in koû en sneeuw, langs de verlatenheid van den eindeloozen straatweg.

Evenals in l'Assommoir, is ook in ‘Dompelaars’ de drank de oorzaak van alle kwaad, van het langzame verval en van de armoê op het einde. De roman is volstrekt niet een copie van l'Assommoir, doch men voelt duidelijk, dat hij onder de suggestie van dat werk is geschreven. Wel zijn de gebeurtenissen, de menschen en ook de omgeving anders dan in l'Assommoir, maar toch, onwillekeurig voelt men zich onder het lezen telkens gedwongen aan l'Assommoir te denken en het boek daarmeê te vergelijken. Al mag men dit nu den schrijver niet bepaald als. een fout aanrekenen, toch is het de oorzaak, dat zijn werk een niet-oorspronkelijken, zwakkeren indruk maakt, dan wanneer die familie-trek niet aanwezig zou zijn. Erkend moet echter worden, dat ‘Dompelaars’ een prettig, gemakkelijk geschreven boek is, met hier en daar zeer goed beschreven tafereelen en goed weergegeven observaties. Een groote verdienste er van is, dat het eenvoudig en zoo geheel zonder pretentie, zonder lawaai en zonder artistiekerigheid is geschreven.

***De Strijd*, door Constant Eeckels. Uitg. ‘Vlaamsche arbeid’ Boekh. ‘Flandria’, Antwerpen.**

Ik krijg ditmaal telkens boeken onder mijn oogen, waarvan de titel en de inhoud niets met elkaar te maken hebben! Dit boek is tenminste al het derde. Wat de collectief-titel ‘De strijd’ te maken heeft met de vijf novellen ‘Van de haven’, ‘Genezen’, ‘Het huis op den hoek’, ‘Wrakhout’ en ‘Wraak’, weet ik. niet. Misschien bedoelt de titel de strijd om het bestaan’, maar die zou dan alleen passen voor de eerste en de derde novelle, waarin (in de eerste) de armoê en het werken voor een hongerloon wordt beschreven van een weduwe en haar te jong dochtertje, terwijl in de derde het langzaam verloopen van een hoedenzaak, door een weduwe en haar dochter gedreven, onder de vijandschap van de menschen in de volks-straat, waarin de winkel staat, wordt verteld. Misschien bedoelde de schrijver

‘Tweestrijd’, dat echter dan alleen maar betrekking zou kunnen hebben op de laatste novelle, het verhaal van een kolendrager, die op een meisje verliefd is, dat hem niet hebben wil, maar dat een anderen kolendrager lief heeft, die daarom door den eersten kolendrager wordt gehaat en gesard. Terwijl zij bezig zijn kolen te laden, valt de tweede kolendrager in het water en is op het punt van verdrinken, maar wordt gered doordat de eerste hem naspringt en hem uit het water haalt. Wat ‘De Strijd’ bedoelt in de novelle ‘Genezen’, het vertelsel van een stoker op een lokomotief, die ziek is geweest en nog heel zwak weer aan zijn werk gaat en dan plotseling, onder een hevig onweer dat losbreekt, krankzinnig wordt, zijn machinist met een schop een slag geeft en in zijn razernij zijn trein op een anderen laat loopen, vat ik niet, evenmin als ik ‘strijd’ kan terugvinden in het afgezaagde onderwerp van het verhaaltje ‘wrakhout’, waarin een onteerd meisje, door haar vader verstooten (dat is nu eenmaal de gewoonte van onteerde meisjes en van derzelver vader), ergens op een kamertje bij kennissen bevalt en op een avond met haar kind de straat opgaat om het kind aan haar vader te vertoonen en op die manier vergeving te krijgen (die truc van gevallen meisjes lukt wel eens aan het eind van tooneel-draken), maar - omdat het stormt en zij aan het ijlen is (ten minste dat heb ìk er uit begrepen) - ja, wat doet zij eigenlijk aan het eind? ik weet het heusch niet, er komt iets van een drenkeling in, dien zij ziet en dan loopt zij weg, het is heel onduidelijk, maar 't is toch wel erg! Maar van den titel afgezien, is de laatste novelle nog de beste van het boek. Het is echter voor een Hollander moeilijk een zuiver oordeel over in het Vlaamsch geschreven boeken te geven, omdat er zooveel woorden in voorkomen, die wij niet begrijpen of waaraan wij een andere beteekenis hechten en die in ons oog en in ons gevoel heel raar doen, wanneer zij in sommige beschrijvingen worden gebruikt. Doch ook daarvan afgezien, is de vijfde novelle de beste van de vijf en houdt misschien een belofte in voor beter proza-werk in de toekomst. Wanneer de schrijver zich maar wil afwennen zijne eigen beschouwingen tusschen zijn beschrijvingen in te lasschen of - wanneer hij dat nu eenmaal niet kan laten - die beschouwingen dan maar zuiverder te geven

en niet zoo maar iets op te schrijven, wat hij onmogelijk kan hebben gezien of gevoeld. Wanneer hij b.v. op bladz. 248 schrijft - sprekend van een torenklok in den ondergaanden zon dat ‘uit de galmgaten een trippelend klokkenlied zong, laatste leven van stervenden tijd, die dan weer zwijgend voortkroop met de meterslange naalden langs de vergulde uurwerkplaten’, blijkt daaruit duidelijk, dat hij dat niet gezien heeft, noch gevoeld, maar alleen bedacht. Evengoed als men het bedachte, niet gevoelde leest, wanneer hij op bladz. 261 schrijft - van schippers sprekend, die met hun scheepjes de Schelde afvaren - ‘dat zij (die schippers) verlangden naar de onmetelijkheid van water en lucht, die als één werden in het grenzelooze, naar het dreigen van het gevaar en den voldanen trots na het overwinnen in den ongelijken kamp’. Met die sentimenten moet je juist bij visschers aankomen, die - zooals hij zelf een paar regels te voren zegt - ‘eenvoudige geesten’ zijn. Onwillekeurig vraag je, hoe de schrijver dat alles zoo precies weet, wat er in die ‘eenvoudige geesten omgaat, juist op het moment, dat hij ze ziet voorbij varen. Dergelijke hinderlijke fouten zijn er ettelijke, zelfs in die novelle, die dan de beste van de vijf is. Uit de beschrijving echter b.v. van de mist, die over de haven hangt, van de haven zelf, van de schepen en van de zon, belooft de verwachting, dat de schrijver het met werken misschien wel tot iets kan brengen.

Behalve de genoemde rarigheden, die men in de andere novellen maar voor het grijpen heeft, gebruikt de schrijver woorden en uitdrukkingen, waar je van omvalt. Wat beduidt b.v. op bladz. 7, dat de menschenvolte door de straat gaat ‘als zwaarbarend bloed door spannende slagader’? wat op bladz. 19, een ‘been-doorsnerpend gefluit’, wat iets lager op dezelfde bladz., dat iemand er voor zorgt ‘dat de valsch-gouden ring, die aan zijn kleinen vinger blonk, goed in het oog sprong der voorbijgangers’? Wat is, bladz. 73, een trein, die ‘gretig-slokkend de afstanden doorsnorde’, wat zijn, bladz. 76, wolken, die ‘zwangerig zwoegend in de onrustige ruimte hangen?’ In een winkel, waar van alles te koop is, ‘volgden (na een uitstalling van mode-artikelen enz.) de reukwerken, donker en helkleurig vocht, koel verfrisschend in geslepen fleschjes’ (bladz. 115), terwijl in dezelfde

winkel een atmosfeer hangt ‘als doortrokken met plakkerig zweet en jagende koorts’ (bladz. 117). Ook ziet men in dien winkel jufrouwen ‘met bleek, afgemat gelaat, dat schril uitloste op hunne donkere kleeding, gelijk droeve bloemen van kommer, gebloeid op zwarte zorgplant’. Dit alles kan men zeer te recht nonsens noemen, even goed als op bladz. 139, waar de vreemde menschen, die in de volksstraat zijn komen wonen, vergeleken worden bij ‘de ratten, die enkel naar hier waren overgezeild om de menschen te stroopen’. Nogmaals, deze en dergelijke schrijfwijzen en vergelijkingen zijn er bij dozijnen in het boek te vinden. Wanneer men nog hierbij voegt, dat de schrijver een zeer uitgesproken neiging vertoont om, als zooveel half-slag, lidwoorden weg te laten, dat sommige van zijn novellen een ergen familietrek, maar een heel verren en verpieterden, vertoonen met werk van Zola (b.v. Au bonheur des dames, in ‘Het huis op de hoek’, van La bête humaine in ‘Genezen’) dan kan men zich wel voorstellen, dat - wil Constant Eeckels mettertijd iets eerste rangs leveren, hij nog - behalve dat hij hard moet werken - vervaarlijk veel moet af- en aanleeren.

De gevangene prinses door Gerard Ceunis. Stille tragedie in drie bedrijven. Uitg. Boekhandel ‘Flandria’, Antwerpen.

‘Men zal zeker trachten u dood te slaan met den naam Maeterlink’, zegt André de Ridder in de inleiding, tot den schrijver. Zoo erg behoeft het niet, tot doodslaan hoeft het niet te komen, zelfs niet met een naam! Maar wel voelt men zich, na de lezing van deze stille tragedie, gedwongen den schrijver te smeken in het vervolg om s'hemels wil nog stiller tragedies te schrijven, tragedies zóó stil, dat niemand er een woord in zegt. Misschien lukt het genre pantomime beter! Alles verkieselijker dan dit vervelende, quasi-geheimzinnige, quasi-mysterieuze, ‘materlinkiaansche’ (het woord is van genoemden André de Ridder) gezeur en gezanik! Wanneer het mocht gebeuren, of mocht het Gerard Ceunes weer eens overkomen, dat hem ‘in een vreemde stad, op een zekeren avond - een dier avonden, die hem met hunne stille donkerte de eeuwigheid op de schouderen drukken - herinneringen opkomen’ (het is weer André de Ridder, die met dit abacadabra in de voorrede aan het woord is), dan hoop ik, dat die eeuwigheid hem zoo zwaar op zijn schouders zal drukken,

dat hij zijn armen voor heel langen tijd niet anders zal kunnen bewegen dan om zich te kunnen wasschen en verschoonen. Maar alsjeblieft niet, om nog meer van zulke ‘stille tragedies’ te kunnen schrijven. Eén zoo'n ding is genoeg. Het is zelfs twee te veel.

O*p den weg des levens* door Leo Meert. Uitg. v. Holkema en Warendorf. Amsterdam 1909.

Een juffrouw, die Elza heet, loopt op een avond, terugkomend van de oude mevrouw bij wie zij voorlezeres is, in het donker op den dorpsweg naar haar huis en wordt bijna door een automobiel overreden, waardoor zij natuurlijk schrikt en op zij springt. Zoodra de auto voorbij is, hoort zij een stem achter zich ‘belangstellend en zacht’ vragen: ‘U is toch geen leed overkomen, Mejuffer?’ Zij ‘wendt zich snel om, gereed om te spreken’ en terwijl ‘de maan even van achter de wolken is komen kijken, ontmoet háár blik den zijnen’. Waarschijnlijk door de schrik en door dat kijken van de maan en ook door dat ‘ontmoeten’ van die oogen, komt zij in een toestand, waarin ‘'t is alsof een electrische schok haar doorstroomt.... haar blik is als te zwaar geladen te gronde geslagen en haar zoo sterke zelfbeheersching is er door verzwonden’. En nu ontwikkelt zich het volgend gesprek tusschen die juffrouw en dien mijnheer met de belangstellende en zachte stem (Bladz. 41). ‘Mejuffer, ge moet wel zeer ontroerd zijn na zoo'n schrikkelijk oogenblik... laat mij toe u te mogen vergezellen, tot de eerste ongesteldheid over is’.

‘Ik dank u, mijnheer,’ antwoordde zij met een piepende stem, die haar nauwelijks door de keel wil, ‘gij zijt wel vriendelijk... doch het is nu heel veel beter.’

‘Welaan, laat ons dan samen opwandelen tot aan de Kruisstraat, waar ik moet afslaan om naar huis te komen...’

Eenige oogenblikken gaan zij zwijgend naast elkander en dan vraagt hij: ‘Maar mejuffer, zijt gij nooit bang zoo heel alleen in de donkere winteravonden?’

‘Wel integendeel, mijnheer,’ antwoordt zij nu op haar gewonen, luchtigen toon, ‘het is mij een genoegen zoo heel van dichtbij de mysterieën der avondstonden te kunnen bespieden.’

‘Inderdaad, de nacht is vol geheimen, en als het ons gegeven is, door een helderen maanschijn, een plekje van den zwaren, zwarten sluier te mogen doorzien, dan moet men in verrukking komen.’

‘Gister avond, mijnheer, was het schouwspel eenig... die woeste wind, die vochtige kruinen, die dolle uitgelatenheid der natuur... en over dit alles een waas van broze zilverachtigheid, een raadselachtig licht.’

‘Hoe dikwijls reeds heb ik er aan gedacht om zoo'n avond in mij op te nemen, en hem dan op het doek te brengen. Doch de uitvoering is bijna onmogelijk... en toch moet het er eens van komen.’

‘Een liefhebberij, mejuffer, die in mij tot een groote hartstocht is opgewasschen. Ik kan soms dagen aaneen met iets in mijn hoofd loopen, ik voel dan, dat er iets in mij werkt, het kan me soms overspannen, en toch voel ik iets als een onmacht, als ik aan een belichaming denk... Maar ik houd u noodeloos op met mijn gepraat. Wij zijn hier aan den kruisweg en wij moeten scheiden.’ En hij drukte op het woord ‘wij moeten...’

‘Goeden avond, mejuffer,’ groet hij beleefd, ‘tot weerziens.’

‘Goeden... avond... mijnheer,’ zegt Elza ietwat haperend, want haar gedachten zijn mee met zijn laatste woorden: ‘tot weerziens’. Het warrelt in haar hoofd, en toch kan zij voor zich zelf tot geen klare voorstelling brengen.’

Van die kracht is de geheele roman. Had ik niet aan het eind van het boek een prospectus van den uitgever gevonden, waarop het portret van den schrijver is afgebeeld, ik zou bij mijn verbeelding zijn blijven volharden, dat hier gedurende plus minus 250 bladzijden een poppenkast-man aan het woord was, die voor een rijksdaalder meer, een voorstelling zonder vloeken en gemeene woorden geeft of misschien wel een der acteurs van Stoel en Spree. Dit portret echter laat geen dezer twee soorten artiesten herkennen!

Indertijd heb ik van een boek van Leo Meert gezegd, dat het ‘niets’ was. Dat kan ik van dit boek niet beweren of volhouden. Ik heb zeldzaam onder het zoodje boeken, dat ik in de laatste jaren heb doorgelezen, een maller, idioter, onzinniger roman onder de oogen gehad dan dezen, een roman, die je telkens

zóó laat in elkaar krimpen van het onbedaarlijk lachen. De eenige schrijver die misschien bij Leo Meert kan halen, is v. Wermeskerke, ofschoon ik niet met zekerheid zou durven vaststellen, wie van de twee het ergst is, wie de komiekste dingen zegt en wie de meest nonsensikale uitdrukkingen gebruikt. De overweging, dat het een te vervelend werk zou zijn en dat ik er den uitgever schade mee zou doen, weerhoudt mij om den geheelen roman over te schrijven, en er op die manier ook anderen van te laten genieten. Want heusch, het is zonde het boek te koopen en ik ben er vast van overtuigd, dat iemand zijn geld nuttiger besteedt, wanneer hij 3 francs 75 cent. in balletjes of drop belegt, dan dat hij die som voor de aanschaffing van dit raar literair product zou uitgeven.

Eenige staaltjes van Leo Meert's visie en beschrijving, mogen - tot staving van mijn beweren - volgen. Elza loopt op een lentedag te wandelen en ‘neemt de punten op, die haar het meest de ziel ontroeren’ en daarom ‘blijft zij, zooals telkens weer in verrukking staan voor drie populieren, ginds heel ver den hof in’. Deze populieren nu, ‘rekken lenig en slank hun stammen ten hemel, en overheerschend aanschouwen zij heel het gedoe (welk ‘gedoe’ wordt er niet bij gezegd).... het heele landschap... en wie weet hoe ver zij het alles overzien.... En zij deelen elkander hun indrukken mee, terwijl zij met sierlijke buigingen malkaar onvermoeibaar groeten. Zij nijgen hun koppen te samen en dan fluisteren zij malkaar de indrukken in't oor. Maar als de wind met al zijn geweld door 't luchtruim jaagt, worden hun bewegingen onstuimig, en toornig slingeren zij hun koppen 't allen kant..... Die populieren, Elza bemint die als levende wezens, en nooit kan ze daar voorbij, zonder in hun bewegingen te zoeken, wat zij nu weer aan malkaar zouden te vertellen hebben...’ (bladz. 35). Kan 't erger? Is het niet of je in een krankzinnigen-gesticht loopt? Een ander maal ‘staan de gepeinzen van Elza stil op luttele dingen, huppelen in den spiegel, stuiten op de zwarte ruiten’ (bladz. 22). De reeds genoemde oude mevrouw spreekt over Elza's moeder, die twintig jaar was, en vertelt, dat deze in zekere oogenblikken ‘om versterking hier aan mijn borst kwam’ (bladz. 9). Een bejaarde zuigeling voorwaar, is men geneigd uit te roepen, maar nog bejaarder en

merkwaardige minne! Doch er werden meer van dergelijke kracht-toeren door de personen van Leo Meert verricht. De heer met de belangstellende en zachte stem, die Alfred heet en schildert of liever niet schildert, omdat hij in zijn eentje geen inspiratie kan te pakken krijgen, vertelt aan Elza, dat hij ‘maanden geleden een schilderij heeft aangevat, een maneschijn in den hof, opgenomen van uit zijn venster’ (bladz. 47). Overweldigend is de beschrijving door Leo Meert van een ‘dorpsprachthuis’ gegeven, namelijk ‘een witte voorgevel met vier vensters en een donkere poort en daarboven een volledige verdieping.’ Voelt men zich door die beschrijving niet als verplaatst in een sprookje uit de Duizend-en-een-nacht? En op die manier gaat het voort, het geheele boek door; er is letterlijk geen bladzij waaruit je niet de nonsens en malheid bij pennenvol kunt putten.

Toen ik met lezen begon, heb ik telkens en telkens zitten lachen. Maar langzamerhand is mijn lachen verstomd, ik kreeg te veel pijn in mijn kaken en ik werd te kriebelig en te kribbig van humeur. En ook kan je op den duur niet blijven lachen om zooveel onzinnigs, omdat iets bedroefds over je komt, een diep medelijden met iemand, die zulke boeken schrijft en in het licht durft geven, omdat er ten duidelijkste een hersen-toestand uit blijkt, die men geneigd zou zijn met den naam ‘achterlijkheid’ te bestempelen. Daarom, Leo Meert kan het eigenlijk niet helpen en men moet het hem niet kwalijk nemen. Maar wat te denken van de artistieke opvattingen van de redactie van een tijdschrift als ‘Vlaamsche arbeid’, die in den jaargang 1907-1908 (ten minste volgens bovengenoemd prospectus) schreef, ‘dat de roman “Op den weg des levens” min realistisch, maar meer psychologisch bedoeld is’ en dat ‘de opvolging van de twee werken van Leo Meert een zeker geestes-eclectisme laat raden, dat de hoop nog steviger steunt, en werkelijk doet gelooven, dat Mijnheer Meert tot een onzer beste romanschrijvers groeien zal’.

Leo en Gerda door AE. W. Timmmerman. (*Vervolg van blz.* 576).

'Nou laten we dan loopen.'

'God ja, we sturen de koetsier met je koffertje vooruit, er is niemand die op ons wacht. Vooruit maar. Zeg Hendrik, zet 't koffertje maar in de schuur achter het huis. De jongen zal wel weg zijn en de boel is gesloten. Ziedaar, pak aan jong. Bonjour.'

Ze liepen de Warnsveldsche weg op.

Leo voelde zich na het bekrompen zitten in het wagentje heerlijk verwarmd door het zonnelicht en de lauwe lentelucht. Het was weken lang koud en schraal geweest en nu pas waren ze het lentehuis binnengetreden.

'Je treft 't Kees. Ze hebben speciaal op jou gewacht met de warmte. Gisteren konden we voor het eerst buiten zitten. En dat bijna Juni. Je kon 's avonds niet stil blijven staan om naar de nachtegalen te luisteren. Er zijn er wel vijf of zes vlak bij het huis. We hebben al nesten gevonden, de boerenjongens blijven er af en de katten... nou ik geloof dat er twee uur in den omtrek geen meer leeft, die heb ik van den winter het licht uitgeblazen. Nou hebben we ook allerlei zangvogels in den tuin. Verleden week met die donderbui zat er een nachtegaal vlak bij ons huis te zingen. 't Weerlicht was niet van de lucht af. Door de dikke gordijnen en het nachtpitje er bij, werd het slag op slag nog blauw-licht in de kamer. Gerda kroop van angst onder de dekens, maar ik heb tot het dag werd op mijn rug liggen luisteren. 't Was toch zoo verdraaid mooi dat beest met zijn onverschrokken vroomheid. Heb je wel eens een nachtegaal gezien? Verweij is een ezel hoor! Van de leelijkste vogel

is het mooiste lied! Die heeft er zéker nooit een gezien. Leelijk! Een pracht van een vogel met zijn groote verstandige oogen. En een delicaat bruin en zacht grijs! Een lichaam zoo vlug en slank van lijn. Heelemaal gebouwd op zang, harmonisch ondergeschikt aan gezang. Misschien vindt hij 'n fel rood en blauwe ara... Hoor! daar zit er een op 't Kerkhof te zingen. Jammer dat-i niet doorslaat.

Ja! daar rechts in de verte is de IJssel. Hou jij van een rivier, ik niet. Dat stroomt maar voort met zijn gekolk om de kribben, zonder je iets te vertellen, hij is veel te gauw voorbij om zich te laten kennen, hij spiegelt niet eens je zelf weer. Hij schommelt maar wat met zijn geel-groene kop en is weg, altijd weg. Het kan je niks schelen wat er in hem leeft, hij ademt alles in zonder iets weer te geven, hij antwoordt nooit op wat je hem vraagt, hij doet alles altijd hetzelfde en alles in z'n eentje, bij donker weer is zijn groen wat groezeliger, bij zonneschijn een beetje geeler. Waait het hard dan kruift er wat schuim en struikelen er wat golven op zijn rug, is het een harde winter en probeert de vorst hem een poosje vast te houden, dan schurkt-ie zijn schouders een paar maal en dondert er de schotsen af, dat maakt wat herrie en 't schijnt of hij zich met de wereld bemoeit, doch da's alles maar schijn hoor! Hij gaat zijn eigen weg en bewaart zijn geheimen, de ouwe dwarskop, de egoïst.

Nee, jong, dan zijn onze Hollandsche plassen en vaarten heel wat anders. Ga's languit in een bootje liggen met je kop over den boeg, laat je langzaam voortdrijven en kijk dan es in de schaduw van je schuit recht naar beneden. God, kerel da's 'n geluk en een wonder om aan te zien. Goud-brons, steen-rood, wijn-geel, het groen van sparren, van hulst, van lente-berken van parkieten, van platanen, van malachiet, van ijzervitriool; sap-groen en emerald-groen en terre verte. Dat alles slapend in het malsche, soepele, koele water-glas - kleurt op naar je hunkerende oogen. Lange bleek-geele blader-linten komen naar je toe wimpelen, soms even in een bocht gebobbeld door verschietende vischjes, die er menie-roode streepjes langs teekenen met hunne vinnen; ruigtes op den bodem als sparre- en eiken-boschjes met gevinde, gekartelde, geschaarde, gezaagde bladerranden laten het geele zand doorlichten. Onder de plompen

blaren zonneschermen staan stekelbaarsjes te spinnen en schieten los op vloten van vorentjes; torren in zilveren waterhuisjes rijzen als luchtballonnetjes naar je op. Alles spreekt tot je, alles kent je, alles is kleur en glans en koelte en klaarheid, alles is rijkdom en vroolijkheid. Dat is een schoonheid waar je je armen omheen kunt slaan en die je aan je ziel kunt drukken als je kind of je vrouw. Nie-waar meid! Maar jelui laat me maar kletsen en opsnijen. Zeg ook es wat Kees!'

'Je hebt mooi praten. Jij hebt het woord alleen.'.

'Ja, God ik moet me ook es kunnen luchten, ik zit den heelen winter al vol. Geef me een poot, Kees. Ik ben verdomd blij dat je er bent. Heb ik je al verteld dat Ger me zoo prachtig opgepast heeft toen ik ziek was van den zomer'.

'Ja! ik heb 't van Hugo gehoord!'

'Nou als zij er niet geweest was, lag ik er allang onder. Ze had in geen week geslapen, niewaar meid? En van den winter hebben we voortdurend over mijn etsen gedelibereerd. Ze gaf me soms verduiveld goeie raad. Het gaat best samen, niet meid!'

Gerda lachte weer.

Ze droeg een donkergroene geribd-fluweelen reform japon, zonder eenig garneersel, boven bruine lage schoenen. Om haar hals een glimmend stijf wit boordje, vastgehecht door een gouden guinje als broche. In de eene hand, rechts voor haar midden, omgreep ze een boeket donker-geele groote dotterbloemen onderweg geplukt, onder de linkerhand dicht bij den grond bengelde aan het elastiek haar strooien matelootje. Als donkere opgenomen overgordijntjes ronden haar bruine haren links en rechts over haar ooren naar achteren. Haar wangen waren ietwat paarschrood, als de armen van een Zeeuwsche boerenmeid in den winter. Haar donkere oogen keken het teerblauwe voorjaar in.

'Wat ruikt het nou heerlijk' zei ze.

'Daar heb je de toren van Warnsveld, Kees. Wij zijn er daalijk. Willen we wat gaan zitten an de Kap, boy?'

'Mij goed hoor. Heb je lust Kees'.

'Ja wel. Wat is dat voor een gelegenheid'.

'Een kroeg met een mooi uitzicht aan het eind van het dorp'.

Toen ze er zaten vroeg Leo:

‘Wat wil je drinken, Kees, ze hebben hier fijne ouwe klare’.

‘Nee, dankje, ik drink niet meer. Geef mij maar een kwast.

‘Niet meer. Kan je er niet tegen. Je zal 'm nog wel lusten, denk ik. Vies was je er tenminste niet van, vroeger’.

‘Nee, dat niet, maar ik ben al een tijdje geheel-onthouder’.

‘God! begin jij ook al zoo modern te doen net als Hugo en Wim. Die zijn al mooi op weg om Sociaal-democraat te worden, hoor ik. Dat begint tegenwoordig in de mode te komen. Het wordt een sjiek soort sport. 't Staat ook heel geleerd en excentriek. Ja, vooral van meerwaarde te spreken en van kapitalistische productie-wijze en te schelden op de bourgeois en te geuren met idealen en toekomstmaatschappij en er op te pochen dat je Troelstra bij zijn naam noemt en dat de meid bij je aan tafel meeëet van de kunstboter en 't paarderookvleesch. En om 's middags met een arbeider in een blauwe kiel door de Kalverstraat te flaneeren. Allemachtig intressant, moet ik zeggen. Als ik jullie was trok ik een boezeroen en klompen met stroo er in an. Pruim je nog niet?

Ja! 't zijn lieve jongens om na te doen, die arbeiders. Je moet ze mij leeren kennen. 't Zijn allemaal echte bourgeois, misschien nog erger dan de rijkaards. Wil ik je zeggen wat hun ideaal is? Zelf de macht en 't geld in handen te krijgen en zelf bourgeois te worden. Niks als jalouzie man! En jullie klassenstrijd. Wie maken de klassenstrijd. Dat doen de arbeiders zelf. Als die er niet waren, was er geen klassenstrijd. Ja, haal je schouders maar op. Denk je soms dat de socialisten een steek gelukkiger worden door hun gewurm en hun politiek geknoei, of ooit dankbaarheid van de arbeiders ondervinden? Stank voor dank! Er wonen hier een paar dood arme slokkers in het dorp; we hebben ze van den winter van alles toegestopt en toen ze...

‘God allemachtig Leo, klets, klets, klets toch niet zoo godvergeten stom. Ja! natuurlijk die menschen zijn niet dankbaar geweest en omdat nou twee, of honderd, zeg mijnentwege honderd millioen arme schooiers ondankbaar zijn, is de sociaal-demokratie... 't Mankeert je hier, vrind! Ik dacht verdomd niet dat je zoo stom was. Niet alleen, dat je je eigen ijdelheid een groot genoegen hebt gedaan door je weldadigheid te toonen.... Nee, wacht even, ik neem aan, dat je het uit pure goedhartigheid hebt

gedaan. Is weldoen, van jouw standpunt ten minste gezien, niet het grootste genot dat je jezelf kunt geven?

Wil je dan, daarmee niet te vreden, nog dankbaarheid bovendien! Wat 'n egoïst! Hoe te antwoorden op al die andere onzin? Wil ik je even vertellen hoe ik sociaal-democraat geworden ben?

'Ben jij het waarachtig ook al? Daar heb ik niks van gehoord.'

Maar Gerda zei:

'Toe, laten we nou na huis gaan hè. Ik moet nog alles koken. Anders wordt het zoo vreeselijk laat. Vertel het een andere keer Kees.'

'Ja! goed, laten we opstappen.'

Onderweg liep Leo zonder veel te zeggen aan de kant van den weg, nu een paar pas achter dan weer vooruit, sloeg met zijn stok steentjes voort en keek van Ingen tusschenbeiden van ter zijde aan alsof hij zich niet kon indenken in den toestand. Hij voelde een soort verlatenheid.

Eensklaps vroeg hij:

'Vin je dan niet dat een artiest eigenlijk nooit lid van een politieke partij moet zijn. Hij staat boven alle partijen. Zoodra er voor hem iets hoogers is dan zijn kunst gaat hij als kunstenaar per se te gronde.'

'Ja! als een artiest werkelijk zoo'n mirakelwezen is als jij denkt. Maar wat zijn wij anders dan arbeiders - behalve onze periodieke luiheid natuurlijk - met een beetje gelukkiger aanleg, wat fijner gevoel, een beetje minder kleuren- en vormen-blindheid dan de anderen. Vaak nog zoo eenzijdig mogelijk. En meestal erg onwetend bovendien, nooit buiten een klein kringetje van sentimentjes tredende, ons wanhopig vastklemmende aan de routine, de handigheidjes, die we eenmaal hebben beet gekregen.

Noem eens een schilder van nu, gedreven door een groote wereldbeweging, zooals de Italiaansche primitieven door hun geloof. Groote kunstenaars komen alleen voort uit een groote wereldbeweging. De rest is schijn en mode. Spreek jij van boven partijen staan. Hoort Dante soms niet tot de allereersten. Ken jij mooier gevoeliger boekje dan zijn Vita Nuova. Was hij niet een der felste partijgangers en misschien juist daarom zoo groot. Durf jij schelden op het volk! Omdat het ondankbaar is, grof, ruw, ongevoelig, weet ik wat jullie bourgois al niet beweren. Als dat

waar is, ik ontken het niet, zijn dan die slechte eigenschappen niet omgekeerd evenredig aan zijn geluk en moeten we daarom niet trachten die verblinden, die ongelukkigen, een beetje meer licht, een beetje meer geluk te geven, wij, die het beter weten, enkel en alleen omdat wij geld bezaten om het beter te kunnen leeren. Die dáárom alleen gelukkiger zijn dan zij. Niet als liefdadigheid, maar omdat zij er recht op hebben en bovendien, uit eigen belang. Wagner zegt: niemand kan vrij en gelukkig zijn wanneer niet alle menschen het zijn. Wanneer wij niet het streven bezitten, om alle menschen vrij en gelukkig te maken, om den bourgeois van zijn luxe, den arbeider van zijn armoede - die vier onafscheidelijk verbonden - te verlossen, wanneer wij daar ons denken en arbeiden niet aan wijden, dan kúnnen wij niet gelukkig zijn. Jij bént niet gelukkig, ontken het maar niet, je kán het niet zijn, omdat je even goed als ik - doch jij onbewust - de waarheid van mijn beweren gevoelt, omdat dit achter al je denken en handelen zit, omdat je vecht tegen een vijand die je niet kent en die toch eigenlijk je vriend is, omdat je worstelt tegen het revolutionaire, gekneld als je zit tusschen de waan van conventie, beschaving, weldadigheid, vaderlandsliefde, minderwaardigheid van den arbeid, respect voor bezit, bezit van reëele dingen, van geld, schoonheid, luxe, en van geestelijke; van geleerdheid, ondervinding, eer, aanzien, achting. Weet je nóg niet dat dit alles ijdelheid is. Werp het weg en wees revolutionair. Echte kunst zegt Wagner, ja, diezelfde Wagner die zoo vergood wordt door de bezitters, die hem natuurlijk niet begrijpen, al was het alleen maar omdat hij dít zegt: Echte kunst is in dezen tijd altijd revolutionair. Juist omdat hij het volk, het arme, lijdende volk zoo lief had. Dáárom alleen was hij groot, dáárom alleen kon hij zijn Meistersinger maken. Als men na eeuwen de drie grootste kunstwerken der negentiende eeuw zal opnoemen, is de Meistersinger er één van. Geloof mij, al je werk móét oppervlakkig blijven, wanneer je niet inziet, lijnrecht tegen het geijkte begrip artiest in, dat het individu niets, de gemeenschap alles is.

'In sommige opzichten heb je misschien wel gelijk, vaag heb ik soms ook wel iets dergelijks gevoeld. Ik wist niet dat Wagner over die dingen geschreven had. Weet je wat je doet, geef ons

maar eens een cursus in 't Socialisme terwijl je hier bent. Niewaar Gerda!'

'Mij best, ik heb altijd de pest gehad aan die rijke schooiers. Als ik ze vermoorden kan zal ik het niet laten.'

Van Ingen lachte om haar giftige onwetendheid.

'Je bent nihilist Gerda. We krijgen nog ruzie, pas maar op.' 'Schei jullie nou maar uit met je gedaas. Je komt er toch niks verder mee. Je kan Leo direct overhalen. Dan is-ie drie maanden lang de ergste socialist die er bestaat. Als je een poos weg bent, het ie er maling an. Zoo is-ie altijd. Nou zijn we er haast, links dat laantje in, Kees, rechtsom gaat naar 't dorp. Daar komt Janus an, wat zou die moeten? Kijk 'm loopen. Zou er brand zijn, ik wou dat de heele rotzooi de lucht was ingevlogen. Wat heb je, Janus?'

'Juffrouw ze bennen voor de deur van de spoor met een mand kallekoenen. Ze wachte op jullie.'

'God Leo wat leuk, dat ze nou juist komen, nou Kees der is. Kom mee Janus, gauw.'

Op een draf schoten ze het laantje in.

'Gerda schijnt hier best tevreden hè.

'Ja! God als ze der beeste maar heeft, is ze best.

Elk oogenblik wat nieuws. Je zal 's wat zien. 'n Heele menagerie. Ze heeft er geen laars verstand van en is zoo verdomd eigenwijs. In 't voorjaar zette ze een kalkoen te broeden op kippeneieren veel te veel, wel dertig of veertig, al den bliksem onder een mand, anders liep-ie der af, beweerde ze. Ze douwde er eten en drinken onder en nooit werd de boel schoongemaakt. 't Was goddome een zwijnenboel. En stinken meneer, stinken, je rook het op vijftig meter afstand. Toen de tijd om was, zou ze gaan kijken naar de kuikens. Ik zat te ontbijten, hoor een geweldig gekakel en zie het beest door de blomme vliegen, aan zijn vleugels, aan zijn staart, aan zijn borstveeren, overal zaten goddorie eieren vastgeplakt met zijn eigen vuil. Ik heb me een aap gelachen. Zij woedend natuurlijk.

't Kost een hoop geld, maar 't kan me niks bomme as ze maar lol heeft en ik me rust heb. Ze zit er den heelen dag mee te prutsen. We hebben ook een broedmachine. Jezis, kerel als je dát had bijgewoond, zoo 'n godsnakend geknoei. Dán waren

de eieren bevroren, dán hard gekookt, dan de vlam in de lamp, dan walmen dat je je een beroerte hoeste, dan liep de boel onder, dan donderde de heele la tegen de grond en zat ze bij de half-gare kuikens te grienen. Helsch op mij, als ik dorst te lachen. Van de drie honderd eieren, minstens driehonderd, hebben we zeven kuikens, mirakels met lamme poten en hangende vlerken. Maar nou, zeit ze, begint ze het te leeren. 'k Mag het lijen. Voorloopig is 't nog een zwijnenboel. Zeg er maar niks van, anders heeft ze de pest in. Kijk daar is het. Ligt 't niet leuk? Vooral van hier.'

'Verdomd aardig hoor. Ik ga er dadelijk wat van maken.'

'Doe dat en geef 't aan haar. Dat zou ze leuk vinden.'

Er stond een handkar voor het hek, doch er was niemand te zien. Alleen hoorden ze een helsch gekakel en fladderen en heen en weer gehol en geschreeuw, van mannen-stemmen.

Leo begon te lachen.

'Daar heb je het gedonder al. Ze zijn natuurlijk op de loop. Den godganschelijken dag zit ze kippen achterna die over het hek vliegen en konijnen, die er onder door graven, die je nooit weeromziet in het bosch. Nee blijf hier, ben je gek, laat gaan! Ik hou me altijd achterbaks als ze aan de gang is met de beesten. Ik heb expres een achterdeurtje in 't atelier gemaakt. Als ze me dan roept om te helpen, poets ik 'm 't bosch in. Verdomme, ze komen hierheen.'

Recht op hen af een groote kalkoensche haan met zijn roode lellen heen en weer bengelende, fladderende vlak langs de grond met breede bruine vleugels wijd uit, daarachter Janus op paarsche sokken, schreeuwende en slaande met een stok, twee witkielen en een heel eind later Gerda met een gloeiende kop. Kees bukte zich nog om het beest vast te houden, maar Leo deed niets dan lachen en Gerda:

'Hou jullie 'm tegen, hou vast dan. God wat ben jullie een stommelingen, ik kan niet meer. Die Leo is toch zoo'n lammeling daar heb je nooit wat an. Nooit doet ie es wat. Lach toch niet altijd, leelijke aap.

As-ie in 't bosch weg raakt is 't jou schuld.'

''t Zou verdomd wel wonder zijn als ik de schuld niet kreeg.'

'Natuurlijk, hou 'm dan ook tegen.'

Gelukkig kwamen ze even later met het beest aansjouwen en zetten 'm in het hok.

‘'n Borrel jongens? die heb jelui wel verdiend!’ Met z'n allen liepen ze naar binnen. Gerda liet zich op een stoel vallen en ging wijdbeens met de hielen op de grond, achterover zich met haar hoed koel waaien. Leo schonk uit een vierkanten groenen flesch vier glazen jenever in; Janus kreeg er een, wat minder vol.

‘Daar gaat-ie jongelui, op je beterschap. Kom Kees, lacht het je niet toe, hij is lekker hoor!’ zei Gerda terwijl ze haar glas half leeg dronk.

‘Dank je wel, ik kan er best buiten.’

‘Ja, dat kunnen wij ook wel, als 't dáárom te doen is!

De kruiers bedankten en gingen heen.

‘Toe Leo zet jij nou even de pannen op 't stel. Maar er niet aan draaien hoor. Jij laat het altijd walmen. Janus geef jij een bakkie graan aan de kalkoenen; maar laat ze niet meer wegloopen.’

‘Jelui woont hier heerlijk, hoor.,’

‘Ja, nou wel, maar 's winters doodelijk stil. An Leo heb ik niks, die zit altijd te werken of te lezen. Ik blijf hier ook geen winter meer. Dan moeten we maar in stad op kamers gaan wonen. Je spreekt hier God noch goed mensch.’

‘Nou ik vind het 's winters minstens zoo mooi buiten als zomers.’

‘Wil je het huis es zien? Daar aan de overkant slaap jij en wij hierachter en daar is de keuken. Ben je nog niet klaar, Leo.

‘Ik kan geen lucifers vinden.’

Van Ingen gaf ze hem en gingen ze gezamenlijk de beesten en het atelier bekijken, waarin Leo en van Ingen achterbleven, terwijl Gerda voor het eten ging zorgen.

XVI.

‘Je hebt een hoop gedaan,’ zei van Ingen, toen Leo hem al zijn werk had laten zien ‘we zullen morgen wel eens uitzoeken hè. Ik wou eerst wel een beetje genieten van het heerlijk buiten-zijn. Ik ben dood-op. Heb den laatsten tijd vreeselijk veel te doen gehad. Ik wou dat ik hier kon wonen. Wat een land!’

Ze gingen in 't bosch liggen waar het atelier half onder wegschool en rookten zonder veel te spreken, tevreden in elkanders nabijheid. Van Ingen lag in het dikke mos gedoken, in de houding van een gekruisigde, alle leden losgemaakt, zijn sigaar gleed hem uit de open hand, hij staarde door het donkere stralen groen der sparren naar de hooge lucht, genietend de volheid der lente.

‘Waarom kom je ook niet buiten wonen vroeg Leo, niets belet 't je -!’

‘Nee, dan raak ik uit de beweging. Ik kan niet meer leven zonder mee te helpen duwen. 't Is wel heerlijk te luisteren naar het latente leven der boomen, de bloemen te zien genieten in het luwe zonnelicht, nachtegalen te horen slaan in de blanke naaktheid van 't maanlicht, als er geen hond meer blaft en alleen de stilte leeft van ontbeering; te ruiken hoe de graanschoven bruinroosteren in het blakende zonnebarnen; geelfluweelen bijen in de witte winden te zien drinken; maar het is zoo'n egoistiesch, zoo'n verdomd egoistiesch genot. Het mag niet lang duren. anders verslap je er zoo door. De natuur is zoo'n egoistiesche geliefde. Als ze je eenmaal in haar armen heeft, put ze je heelemaal uit zonder iets voor anderen over te laten. Hè, het is heerlijk bij haar slapen, maar al je kracht sluipt onmerkbaar, onvindbaar heen. En bovendien, als je eenmaal weet wat ík weet, wordt het genot van het buiten-zijn door zooveel vergiftigd. Toen ik die mannen strak jenever zag zuipen, ergerde ik mij, ook aan jou, vooral aan Gerda. Vroeger kende ik de gevolgen er niet van, nu zie ik ze alle dagen voor mij. Als ik die arbeiders daar zie spitten denk ik aan het leven, het geluk, de tevredenheid, de gezond-

heid, die hun uur aan uur, dag aan dag, jaar aan jaar, worden afgesjacherd door onze verwenschte maatschappij. Ik zie hen naar huis sloffen, moe en ontevreden, ik hoor hen schimpen, op hun vrouwen, hun kinderen slaan, hun onwetend, kleingeestig gepraat: ik ruik hun zweet, hun onzindelijkheid. En het ergste. Ik wéét dat ze er onschuldig aan zijn, even onschuldig als een eeuwig geranselde en getrapte hond aan zijn kwaadaardigheid. En ook weet ik dat er geen enkele reden is waarom het niet anders zijn kan, zijn moet en, verdomd, ook worden zal.

Het kán niet langer zoo, Leo, het mág niet langer. Als ik buiten ging wonen, buiten, waar je nog bijna niets met de arbeiders doen kunt, waar geen industrie is, industrie misschien de eenige toetssteen waaraan je ze hun toestand kunt demonstreeren, waardoor je ze inzicht in hun rechten kunt geven, wier stoomfluiten alleen hen wakker kunnen bazuinen, als ik dát dee, zou er een helper minder zijn bij het zware, dikwijls wanhopige werk dat ze te doen hebben. Strijd van alle kanten, tegen het kapitalisme, tegen de anarchie, tegen de arbeiders zelf, vooral tegen hunne vrouwen. We staan altijd in carré, belegeren en worden tegelijk belegerd, vallen vechtende, staan vechtende op: als we niet zongen onder het vechten, waarachtig, we hielden het niet uit.

Nee, ik wil midden in den strijd blijven om in te halen wat ik verzuimd heb. Hoeveel jaren en jaren heeft het niet geduurd voor ik mij heb kunnen ontworstelen aan mijn bourgeois-begrippen, maar nu ik ze eenmaal weggetrapt heb, voel ik hoe slecht, hoe egoistiesch ik vroeger was. Dat is de groote kracht van het socialisme, dat je zoodra je de theorie begrepen hebt, ook onmiddelijk socialist bent.

‘Je bent als een kind die nieuw speelgoed heeft gekregen, je overdrijft je ingenomenheid, je zal er later wel anders over denken, Hoe is het mogelijk dat je niet kunt genieten buiten, omdat je weet dat onverdiende ellende wordt geleden. Belachelijk, vin je zelf niet.’

‘Ik niet kan genieten? Wil ik het je zeggen! Niemand kan in deze maatschappij genieten, noch van kunst, noch van wetenschap, noch van natuur. De arbeiders niet, omdat ze het geluk in drank, in welvaart, in hol geschreeuw; de bourgeois niet, omdat ze het niet alleen hierin, maar vooral in luxe zoeken.

Hoevelen zijn er niet die denken dat geld gelukkig maakt. Zijn die menschen soms tevreden, soms gelukkig? Wij socialisten zijn de eenigen, die tenminste een kansje hebben op tevredenheid, juist omdat we zoo ontevreden zijn met de bestaande toestanden en omdat we niet meer aan het individu geloven, tenzij als deel der gemeenschap, omdat we daarin ons geluk zoeken te vinden dat wij er anderen mee trachten te verblijden. Ik voel me dán alleen rustiger, wanneer ik mijn kleine beetje bijdraag voor de groote zaak, als ik studeer in de theorie, als ik brochures colporteer, huisbezoek of verspreidwerk doe, debatteer op vergaderingen, god! tis allemaal heel gewoon alledaagsch werk; de prikkel van het revolutionaire, het gevaar, is er af, maar al lijkt het nog zoo gering; te werken voor een illusie, te weten dat je niet voor niets leeft, niet voor je-zelf alleen leeft, is het eenige dat je geluk kan geven.

'Ben jij dan nu tevredener dan vroeger?'

'God, kerel, natuurlijk, ik ben nooit zoo tevreden geweest.'

'Ja, je hadt van middag wel gelijk, Kees, ik wou het niet zeggen an Gerda, maar te vreden ben ik niet, nooit geweest eigenlijk. Midden onder mijn werk, als alles goed vlot, als ik merk dat ik ziendeweg vooruitga, als ik het hoogste lied uitzing, komt soms ineens, gisterenmiddag nog toen ik aan dat boerderij bezig was, een hoopelooze vrees in mij op, dat al dat gepruts met krijtjes en kleurtjes en penseeltjes, nutteloos en ijdel gedoe is, dat alleen geld opbrengt, geen geluk, dat mij innerlijk niet beter maakt. 's Is best mogelijk dat geen mensch gelukkig kan zijn als niet iedereen het is. Maar je zou me vertellen, hoe je eigenlijk sociaal-demokraat geworden bent.

Goed, maar we zullen wel gauw eten en Gerda moet het ook maar eens horen. Als arbeiderskind snapt ze er misschien wel iets van. Arbeiders begrijpen bij intuitie waar het omgaat.

Geef me eens wat te lezen er over. Heb je niks geschikts?'

'O! Ja, genoeg. 't Erfürter Program. Merry England, Döring's Umwälzung der Wissenschaft, de revolutie-brochures van Kautsky, wel honderd dingen als je wilt. Weet je wat ik het eerst gelezen heb. News from Nowhere van Morris. 't Mag een Utopie zijn en romantiek van 't socialisme, maar 't is een verrukkelijk boekje.

Een heeriijke droom, maar afschuwelijk ontwaken. Toen ik den heelen middag thuis had gezeten om het uit te lezen, was ik verdrietig en verwonderd, ja, vooral verwonderd, weer het oude armelijke grijze gedoe, de zenuwachtige haasting der geldmaniaccen, het ijdele dandineeren, de smakelooze kleurendrukte, de bleeke arbeidersgezichten, de opgeblazen paarsche drankkoppen, de trantelende praalwijzen, de groezelige straten, de lichtlooze huizen om mij heen te zien.

Gerda riep om aan tafel te komen.

't Was laat geworden en te donker om bij daglicht te eten. De twaalf kaarsen branden boven het witte tafellinnen en het blinkende eetgerij met bewegelijke vlammetjes en schenen met hun zoete kalme licht de kamerdoos gezellig vol, terwijl ze honderd nieuwe lichtjes, lichtgeel in het donkerder koper, lieten blinken en flakkeren, als de geurige avondwind het opgeschoven venster binnenluwde. Er platte een tarbot op de blauwgerande schotel, als blank marmer, de zwarterige vinnen gedoken in geelgroen peterselie-gekriewel.

Bordeau goudde door het heldere flesschenglas.

‘Dat ziet er heerlijk uit hè, zei Leo. Ik heb verduivelden honger.’

‘En ik, je hebt er eer van Gerda.’

Leo greep haar om het midden en zoende haar.

‘Schei uit jong, ik ben veel te warm van dat verdomde gekook. Laten we gauw eten anders wordt de visch koud en dan is 't er niks aan. Ik heb nog rosbief, doperwten, maizena pudding en dessert.’

Ze spraken over onverschillige dingen, aten onder het zilvergerammel, aangevende en aannemende, prezen Gerda. v. Ingen vroeg haar naar den moestuin, hoe je groenten moest teelen, naar haar kippen en kuikens, waarom ze geen meid nam en alles zelf dee, of ze veel wandelde en het buiten niet mooi vond. Gerda kwam in vuur toen ze over dingen kon praten, waar ze verstand van meende te hebben. Ook toen later het gesprek over kunst liep sprak ze mee en verbaasde v. Ingen door haar juiste oordeel. Leo lachte telkens wanneer ze de uitdrukkingen te pas bracht, die ze van hem gehoord had en door een paar woorden op het juiste moment gezegd, den indruk maakte alsof

ze een eigen oordeel had. Ze sprak van prutswerk, malsch, sappig, atmosfeer, knap, mooi in toon, het rammelt wel een beetje, pretentieus, gedurfd, superbe, admirabel - precies alsof ze begreep wat er mee bedoeld werd. Zulk sluw geheugenwerk, dat v. Ingen er de dupe van werd en later tot groote hilariteit van Leo zijn verwondering over haar inzicht te kennen gaf. Het maakte een komische indruk haar te horen spreken over het Luuk-Sam-Boer en de prachtige Vollons die er waren, over het magnifieke groen in Manet's Olympia, over den statigen eenvoud van Whistler's moeder. Ze sprak de namen eenigszins verdacht uit: Sjerikó, Inker, Delakrowa, Thùnna, Kreuze verstond hij aanvankelijk niet, ze vergiste zich een paar maal en beweerde dat Wouwermans binnenkamers schilderde en Ter Borch zeegezichten, maar over 't geheel liep het gesprek vlot af, al werd ze ook enkele malen nijdig over de ironische lachjes van Leo.

Toen ze bij het dessert amandelen zaten te pellen, na met hun drieën de schalen en borden die Gerda morgen wel zou omwasschen in de keuken te hebben gebracht zei Leo:

'Kom Kees vertel nou je bekeering. Gerda wil 't zeker ook graag horen, niet meid?'

'Ja! maar laat ik dan eerst voor de koffie zorgen en kijken of de krant er al is.'

Dat deed ze, nam het Nieuws voor zich, begon de advertenties te bestudeeren en v. Ingen zei:

'Jelui kent natuurlijk de Wilde niet, hij heeft me ten slotte overgehaald lid van de partij te worden, al was ik er ook al jaren bijna rijp voor. Maar altijd was mij de politieke richting zoo onsympathiek en nog weet ik niet.... Enfin laat ik eerst maar vertellen van de Wilde. Het is een nog jonge kerel, een paar jaar in de twintig, zwaar gebouwd, vierkante schouders en grove werkhanden, ijzersterk en gezond. Hij heeft een echte proletariers-kop, kantige, door vroegere ontbeeringen in zijn bruin gezicht gehouwen trekken, een weinig vooruitstekende mond en dikke roode lippen. Hij is een jaar of wat matroos geweest bij de marine, op zijn dertiende jaar op de opleiding in Leiden gekomen, natuurlijk zonder te vermoeden hoe hij later zou kankeren over het pesten dat er gedaan werd, blij dat hij naar

zee zou gaan en vol verwachting van het heerlijke open vrije werk.

Hij bracht het tot matroos tweede klasse, met een schoon strafregister, doch werd wegens anti-militaristische eigenschappen ontslagen. Hij had honger geleden op de Triton en was er door verwaten en verwijfde officieren met minachting en onrechtvaardig behandeld, daar hij zijn mond niet kon houden als hij onrecht zag en doldriftig zijn zoogenaamde superieuren verweet dat ze hem en zijn kameraads gort met wurmen en beschuit met torren lieten vreten, hem afbeulden door overmatigen arbeid en zelfs de geringste verlichting van hun zwaar werken en de nietigste genoegens weigerden. Hij had gezien dat het de beste en meest ontwikkelde matrozen waren, die, terwijl zij door lectuur, door onthouding van alcohol en andere uitspattingen, een hoogere levensopvatting toonden te bezitten, door de kleingeestige en laffe vervolgìngen hunner meerderen verbitterd, insubordinatie pleegden en de dienst tot schade voor het land en tot hun eigen voordeel verlieten. Hoevele malen hadden hij en zijne kameraden zich niet ingehouden bij onbillijke en vernederende behandeling. Hoe dikwijls had hij niet op het punt gestaan op te vliegen tegen zijn lafhartige vervolgers. Je moet het hem hooren vertellen en zien hoe hij nog van woede begint te beven, als hij er aan denkt. Eindelijk was het er toe gekomen.

Den dag der kooi-inspectie, toen de eerste officier de sigarenkistjes, waarvoor de lui op zoo'n schuit door hun zak en kooi met groote zorg te stouwen, een plaatsje weten over te sparen en waarin zij brieven van hun ouders, hun vrouwen, hun meisjes, een velletje postpapier, pennen, inkt, portretten en kleine herinneringen bewaren, het eenige genoegen dat de arme kerels zich op hun ijzeren gevangenis veroorlooven, te voorschijn had laten halen en de povere, maar hun zoo dierbare inhoud als mest op een hoop had laten smijten en de Wilde het portret en de brieven van zijn meisje, tusschen en onder de dingen van zijn kameraads, als vuilnis in een hoek zag dweilen, en vooral toen hij een paar al oude matrozen zich omkeerend en huilend in een hoop touw zag graaien om hun handen in te houden, en hij er den lathartigen hond om zag lachen, toen had hij razend een stormlat van de tafel gerukt, was op hem los gesprongen,

en zou hem hebben neergeslagen, als hij niet door de anderen was vastgehouden. Dat vergeten van zijn plicht tegenover een harteloozen schurk was een anti-militaristische eigenschap en de oorzaak van zijn ontslag geweest.

Toen had hij pas goed begrepen, al had hij het reeds vroeger door zijn lectuur geloofd, tot welke laaghartige wezens de kapitalistische maatschappij hen die haar dienen maken moet. En de dagen dat hij aan wal naar werk liep te zoeken en overal teruggestooten werd om de roode streep in zijn paspoort, leerde hij de solidariteit der kapitalistische klasse kennen.

Het was winter toen hij te Amsterdam terug kwam. Van zijn overgehouden gage, betaalde hij kostgeld bij zijn oude moeder en daar zij comensaals hield, wier gezelschap hem niet aanstond en de zolder waar hij sliep te koud was om te gaan zitten lezen, liep hij 's avonds meestal de straat op en waar openbare vergaderingen waren, eerst uit nieuwsgierigheid, later uit belangstelling, de zaal binnen. Zoo hoorde hij dikwijls goede sociaal-demokratische sprekers, kocht brochures, maakte kennis met leiders der partij, en werkte zich langzamerhand in de theorie in. Vóór dien tijd had hij door den omgang aan boord en door de lectuur van Recht voor Allen en dergelijke blaadjes, die binnengesmokkeld werden, vage anarchistische denkbeelden gehuldigd en gemeend dat alles beter zou worden, wanneer slechts het zoo hartgrondig verwenschte gezag en de tucht zou zijn uit den weg geruimd; maar later zag hij in, dat ruim opgevatte en verstandig toegepaste tucht, het eenige middel waren om een organisatie te vormen, bijeen te houden en krachtig te maken en dat het voornaamste wapen waarmede de arbeider zich tegen het kapitalisme kan verweeren, de politieke actie is. Hij voelde nu, dat de uit overtuiging zich zelf beheerschende vrijheid, veel machtiger is dan de bandelooze anarchistische die zich niet weet te onderwerpen aan de tucht, door de gemeenschap, in haar eigen belang, van de individuen geëischt. Maar zooals vele sociaal-demokraten, was hij pas door het anarchisme heen tot de partij gekomen, om de eenvoudige reden, dat menschen, die lang in slavernij geleefd hebben en eindelijk los gelaten, de vrijheid beginnen te proeven, er zoo overmatig in zwelgen, dat ze er van gaan walgen, en zien dat ook hierin, zooals in alles, zelf-

beheersching, en een matig gebruik alleen, gezond en gelukkig kunnen maken.

Na lang zoeken vond hij eindelijk bij een der weinige minder bekrompen patroons, die in de kapitalistische maatschappij hier en daar te vinden zijn, een betrekking, en daar hij geheel-onthouder was, met zijn zwaargebouwd lichaam veel hield van handenarbeid, altijd precies op tijd aan den winkel kwam, zijn andere kameraden, zoowel door zijn voorbeeld, als door zijn verstandige denkbeelden, door zijn bemoedigende vrolijkheid en hoopvolle gesprekken, het verblijf in de werkplaats veraangenaamde, was hij niet alleen bij hen gezien maar ook bij zijn patroon, die hem na een paar jaar zoo vertrouwde, dat hij hem, bij het overlijden van de meesterknecht, tot diens opvolger aanstelde. Nu pas toonde hij wat er in hem zat. Streng voor zich zelf, was hij het ook voor zijn kameraden. Er werd geen minuut verloren maar ook geen minuut te veel gewerkt. Na een paar maanden vroeg hij zijn patroon een onderhoud, bracht hem onder het oog dat er te weinig verdiend en te lang gewerkt werd en daar hij zijn openhartige en vurige welbespraaktheid ook tegenover hem vrijliet, de man noch harteloos noch dom was en de Wilde er voor instond, dat er bij korter arbeidstijd, meer geproduceerd zou worden, werden de elf uren tot negen ingekrompen en een regelmatige loonsverhooging ingevoerd. Binnen twee jaar, toen de patroon zooals het bijna altijd gaat, had gezien dat de productie zich verhoogde, volgde de achturige arbeidsdag, werd er het hoogste standaard-loon betaald, waren alle kameraads lid hunner organisatie geworden en hadden tijd kunnen vinden om te werken aan hun eigen geestelijke beschaving.

Sommigen, die ijverige kroegloopers waren geweest en alle vrijen tijd aan drinken en kletsen besteedden, doch nu, omdat zij teveel tijd kregen, van zelf langer thuis bleven en daardoor beter toezicht op hun huishouden konden houden, er de gebreken van inzagen, die begonnen te verbeteren en pleizier kregen in de verbeteringen die ze zelf tot stand hadden gebracht, hechten zich langzamerhand zóó sterk aan de door hen zelf geschapen huisselijkheid, dat zij eerst enkele malen de kroeg vergaten, somtijds opzagen om door het slechte weer te gaan, ook wel een knutselwerkje, waar ze aan begonnen waren, niet

onafgemaakt wilden laten liggen en ten slotte op een bepaald uur van een bepaalden dag, dien ze zich naderhand steeds met genoegen herinnerden, bemerkten, dat ze de kroeg vervelend vonden, die eigenlijk altijd zoo hadden gevonden, maar zoo dwaas waren geweest om te pogen de eene verveling door de andere te verdrijven.

Anderen, zwijgers en norsch van aard, die vroeger machinaal en zonder lust hadden gearbeid, moe te huis kwamen en zoo spoedig mogelijk naar bed gingen, zagen thans hun vrouw en kinderen in hun gewone dagelijkschen doen, voelden zich eerst niet thuis in de hun zoo vreemde weeksche omgeving, doch konden daar ze niet zoo afgejakkerd en lusteloos als vroeger thuis kwamen, het gedruisch der kinderen beter verdragen, bromden minder, namen eerst uit verveling en daarna uit belangstelling, deel aan hun spelletjes, bemerkten nu pas dat de kleintjes die begonnen te spreken en te loopen en die ze alleen kenden als onrustige schreeuwers in den nacht, leuk doen en aardig konden zijn, letten op wanneer ze er minder lustig en gezond uitzagen, maakten zich bezorgd over hun gezondheid, begrepen welk een vermoeiend leven hun nooit afgewerkte, maar altijd afgetobde vrouwen hadden, hielpen eindelijk zelf een handje mee en werden zooal niet volmaakte vaders en echtgenooten, dan toch op den duur handelbaarder en minder egoïstisch dan vroeger. Ook waren er, die, ongetrouwd, aanvankelijk al hun vrijen tijd in de kroeg doorbrachten, in het begin van den avond het gezellig vonden met den baas te zitten boomen, daar hun kameraden nog niet van het werk terug waren en later in het gezelschap der anderen nog een paar uur te blijven praten, maar daar zij geen van allen dronkaards van professie waren, den volgenden dag zich onlekker voelden en het land hadden aan hun werk, omdat ze meer gedronken hadden dan ze konden verdragen. Langzamerhand begon hun het gezelschap van den kroegbaas te vervelen of grepen zij, alleen zittende in het vroege avonduur, een krant, lazen toevallig verslagen van vergaderingen hunner georganiseerde vakgenooten, vonder er iets in dat hun belangstelling opwekte, liepen eens zoo'n bijeenkomst binnen, hoorden tot hun verwondering er over dingen spreken die zij volkomen begrepen en die met hunne onmiddellijke belangen in verband

stonden, voelden aan den anderen kant dat er veel was, waarin zij bij meer ontwikkelde kameraden te kort kwamen, grepen naar vaklectuur en een degelijke arbeiderskrant en werden ook zóó gered voor een werkzamer en dus beter leven.

De Wilde groeide er in toen hij zag, dat velen zijner kameraads een ruimer blik en betere begrippen kregen, schreef dit terecht toe aan de verbetering hunner arbeidsvoorwaarden en voelde zich gelukkig dat hij daartoe had meegewerkt. Hij sprak hun over de sociaal-democratie, de organisatie en politieke actie, toonde aan dat een vrij en menschwaardig bestaan in de kapitalistische maatschappij voor ieder en dus ook voor den arbeider onmogelijk is en, dat pauperisme, prostitutie, drankzucht, militarisme, weelde, uitzuigerij en onderdrukking, onafscheidelijk verbonden zijn aan de tegenwoordige productiewijze. In de schafturen las hij hen voor uit brochures en krantenartikelen, troonde hen mee naar sociaal-democratische vergaderingen. Daar hoorden zij hem debatteeren met anarchisten en liberalen en hoewel hij nog vrij gebrekkig en met moeite sprak, waardeerden zij toch zijn oprechtheid, zijn kennis en vooral in die mate zijn onwrikbaar vertrouwen op de zekere overwinning van het socialisme, dat al spoedig enkelen zich bij de partij aansloten.

Ook mij heeft hij overgehaald. Eigenlijk alleen, althans in de eerste plaats, door zijn voorbeeld, zijn blijmoedigheid, zijn hoop, zelfs zijn doordraven. Meen niet dat ik een fanaticus ben. Ik zie heel goed de gebreken van onze partij. Maar de beginselen zijn onweerlegbaar.

Door Marx heb ik ingezien dat de productiewijze zooals die nu heerscht de oorzaak van alle bestaande ellende is. Van den nood der arbeiders en van de luxe der bourgeoisie. Dat voorloopig alleen de sociaal-demokratie in de goede richting werkt om hen daarvan te bevrijden, de arbeiders doch ook de kapitalisten, ondanks zich zelf. Vroeger heb ik wel eens getwijfeld wie van beiden het meest ongelukkig waren, de verzadigde bourgeois, die alles genoten heeft en daardoor bij den dag ontevredener en ongelukkiger wordt, of de lijdende arbeiders die tenminste nog altijd hoop konden koesteren om een beter leven te veroveren. Nu ik echter dagelijksch het getob der armoede, den honger voor mij zie, weet ik dat de arbeiders eerst moeten

geholpen worden, er het grootste recht op hebben. Ja! recht! Want waar de arbeider in meerwaarde minstens de helft van zijn arbeid heeft moeten afstaan aan het kapitalisme, omdat dit het sterkste was, daarom heeft hij het recht er zijn deel van terug te eischen. Het is maar een klein deel dat wij voorloopig wenschen. Waar jij dus weldadigheid bewijst, zooals je van den winter gedaan hebt, Leo, daar doe je niet anders dan bedriegen. Je goedhartigheid is die van een falsaris. Je vervalscht het recht tot een gunstbetoon. En ook! Door elk glas jenever dat je schenkt, hou je de vooruitgang tegen, je geeft een slaapmiddel dat het denken belet

Waarom wordt de oorlam niet afgeschaft, denk je, waarom het alcohol schenken in de cantine niet. Omdat het kapitalisme weet, dat door elk glas niet geschonken, zijn ondergang een moment verhaast wordt. Het kapitalisme vermoordt de arbeiders niet alleen in het open veld, in fabrieken en werkplaatsen, maar het vergiftigt hen als een sluipmoordenaar. Het bederft eerst hun leven, hun zeden, hun karakter, om later voor zich-zelf een verontschuldiging te hebben voor den moord, gepleegd op zoo laagstaande wezens.'

Met hoog-roode kleur en driftige gebaren had hij gesproken. Gerda vergat haar krant en Leo zijn sigaar bij het luisteren.

Zij riep:

'Ja! Leo hij heeft gelijk, we moeten ook maar sociaal-demokraat worden en dan in Amsterdam of zoo gaan wonen. Hier is 't toch niks gedaan. Aan wie moet je je opgeven Kees?'

Hij begon te lachen en zei:

'Ik vind het heel aardig Gerda dat je den toestand en ons doel begrijpt; maar zou het niet beter zijn als je nog wat wachte. Jelui weten er nog zoo weinig van en als je zoo gauw een besluit neemt, je neemt me niet kwalijk hè, dan ben je er even gemakkelijk weer af te brengen. En aan zulke leden heeft de partij zoo weinig. Je moet eigenlijk, al is 't ook onbewust, je heele leven sociaal-democraat geweest zijn, voor je je aansluit.'

'Nou, dat ben ik dan ook mijn heele leven geweest. Heb ik niet al de beroerderigheden van het arbeidersleven ondervonden. Mijn vader, die pestkop, was toch eigenlijk ook maar eene gewone arbeider. 't Was altijd armoe troef bij ons. Je moest je uit je

naad werken, nooit als gevloek en gescheld. Je mocht blij zijn met droog brood en aardappelen met een stukkie spek, waar ik niet eens van hield, ik kreeg er het zuur van. Nee, jò, ik weet er alles van. En de rijkdom! Ook een schooierstroep. Hoeveel van die kerels hebben me niet laten stikken als ik alles voor de lui had opgeofferd.'

'Heusch Gerda, je begrijpt het verkeerd. We willen je natuurlijk graag hebben als helpster. Maar dan moet je het ook met hart en ziel en uit overtuiging zijn, zonder bijoogmerken. Vrouwen zijn even welkom als ze het goed menen. Maar ik zou je toch aanraden er met Leo eerst wat over te lezen.'

'Nou laten we er nog maar een nachie over slapen, zei Leo. Kees zal wel slaap hebben. Willen we maar na bed gaan? 't Is al mooi laat ook.'

'Mij best. Ik wou toch ook graag vroeg op staan? Wel te rusten.'

'Droom maar es van me, zei Gerda!'

XVII.

Van Ingen werd al vroeg wakker, hoewel het den vorigen avond zoo laat geworden was. Want hij had nog lang zitten luisteren voor zijn opgeschoven raam, naar het geheimzinnige leven van den lentenacht. Een nachtegaal sloeg dicht bij hem in de haag die het huisje omgaf. Als parelende honingdruppels liet hij klanken orgelen in het oor der stilte, die met ingehouden adem lag te luisteren op de droomende velden. Als juweelen op een rouwkleed, als koperen lantaarnflikkering in het donkere grachtewater, fonkelden de klanken op het fluweel van den nacht. Alles hield den adem in. Alleen de wind ritselde schuchter in de hoogste takken, wanneer de zanger zweeg.

Even later dreven de tonen weer weg op de kabbeling der onzichtbare lentegeuren, die af- en aanzweefden met den weemoed van het verlangen. Toen zweeg hij. Ver weg achter het bosch blafte een hond en kwaakten eenden. Aarzelend begon het Oosten reeds op te helderen onder de zachte glans van Eos oogen. De boomstammen werden zichtbaar tegen het witte fond boven den horizon. Een koele wind ruischte aan.

Van Ingen rilde, liet ramen en gordijnen open en ging slapen, de handen gevouwen onder het luisterende hoofd...

Op de vloer van zijn kamertje bewogen de zonnetjes reeds tusschen de bladerenschaduw toen hij wakker werd.

Hij lag even te denken aan het heerlijke dat hem wachte in dien pralenden lentedag, stond toen vlug op en liet het koele water over zijn bevende lichaam plentsen, kleedde zich snel aan en liep naar buiten.

Van alle kanten kwamen vreugde en schoonheid aansnellen.

Geen veldheer werd ooit zóó ontvangen in een verloste, hongerende stad.

De zachte wind omkranste zijn hoofd met koelte, de vogels zongen hun gloria, boomen wuifden buigend, bloemen richten hun kleurige zoeklichten op hem, witte en roze bloesemblaadjes

zweefden naar zijn schouders, bijen bromden rondom hem, de zon schonk hem een gouden harnas, witte wolken zeilden hem tegemoet, sloten rolden zilveren linten voor hem uit, van de akkers golfden groene en witte tapijten. Zijn wijde neusgaten snoven honinggeuren, de reine lucht deed zijn borst hoog opzwellen, hij voelde zich naakt in zijn kleeren en alleen in de stralende wereld. Zijn hoofd ging hoog boven zijn beenen, zijn oogen dronken de lentekleuren, zijn wangen lachten.

De dennebosschen door met hun ronde zuilengangen, waar de grimmelende mieren hun slingerende weggetjes trippelen tusschen en over het gladde naaldengrind en het witte zand, waar je de pluimoorige eekhorentjes blijft staan nakijken, die wegschieten over de takken en wachten, glurend om de hoek van een breeden stam of je hen volgt, waar je spechten hoort timmeren en meezen elkaar zie!-zie!-zie! waarschuwen, zie-je-zie-je-zie-je! Heuvels, waarvan je in eens verwonderd en blijde neerziet op graanvelden en een wiekend wit molentje bij een blauw-zilveren watertje in de verte. Vlak onder je bijna, het dak van een boerenwoning naast de groenfluweelen hooibergkap, waar een mannetje in hemdsmouwen aan een wagen morrelt en kippen naast een stroogele mestvaalt scharrelen. Een spiernaakt varken hobbelt lodderig over de zwarte aarde. Langs den zandweg met zijn rulle groeven en langs weilanden; waar koeien hoorbaar gras-scheeren onder de arabesken, die de zwaluwen tegen het blauw teekenen, slingerend de pluimstaart die de flanken veegt, want vliegen al lang wakker en stekend de roomwitte, zwartgelapte huid; waar een hoogpootig veulen slungelig om het goedige moederpaard galoppeert, naar je toeholt en op een meter afstand met oorenbewegen naar je gluurt. Een gehucht door, acht witte huisjes en een winkeltje over de kerk en tegenover de kroeg, waar een bellepaard snuffelt in de leege trog, dat de doppen uit de hoeken stuiven.

Achter de groene deur staat zijn baas voor de toonbank. De zweep leunt tegen het witte huis.

Toen keerde van Ingen om. Het was al over negenen toen hij thuis kwam.

Hij zag Janus bij de kippen, bleef wat kijken naar hun geëet en ging binnen. Niemand in de voorkamer. Leo riep.

‘Zeg Jò, we staan zoo op. Als je wat hebben wil moet je 't zelf maar nemen. De vreterij staat in de kast vóór.’

De tafel stond nog vol met de glazen en kopjes vuil van den vorigen avond. Onder den bank naast de deur had hij een melkkan zien staan met een brood er op. Die haalde hij, en ging naar de keuken om water op te zetten. Er was geen petroleum in het stel. Hij vond die na wat zoeken in rommelkasten. Toen het water kookte zette hij thee en ging den vuilen rommel omwasschen, schoenen poetsen en de messen slijpen. Ze waren zoo bot en bruinvuil alsof er bloed opgeroest was dat hij ze niet wilde gebruiken. Van zijn kamer had hij een schoone handdoek gehaald om af te drogen. In de keuken hing geen enkele doek. Hij zag in de glazen kast wel een schotel koude aardappels, overdonsd met groenig-witte schimmel, een biefstuk blauw van ouderdom in vet-ijs, op de rechtbank stapels borden en schalen, aaneenklevend en stinkend, pannen met aangebakken rijstkorsten en uitgedroogde appeltjes, een ketel zwartgewalmd en met gebroken hengsel, een paar sokken en een slobkous, een dotje haar, een gebroken hoefijzer, een busje fietsolie, omgevallen en leeggeloopen, een stuk beitel, leege sardineblikjes, twee gouden ringen een gebroken zakkammetje, een nijptang. Een der schalen was vol bier waarin roode lucifers dreven, een andere met eierschalen, maiskorrels en een sleuteltje aan een plankje gebonden.

Hij zette binnen de ontbijtboel klaar en at een paar boterhammen, met eieren, die Janus juist binnenbracht. De warme thee smaakte heerlijk. Hij was al klaar toen Gerda kwam.

‘Zoo Jò ben je al bezig. God! Leo, zeg, hij heeft klaar gezet met een servetje. Allemachtig fijn hoor. Dat doen wij niet. We ontbijten nooit, eten maar zoo een stuk brood, als 't er een honger heeft. Ik heb 't veel te druk om de rotzooi weer op te redderen. Ja! me haar zit gemeen hè. Daar moet je maar niet naar kijken. Dat kan ik vandaag niet uitkammen voor me gestel. Hoe laat ben je opgestaan?

‘Om een uur of vijf. Ik heb gewandeld. 't Is hier verrukkelijk.’

‘Hoor je dat, Leo, hij is om vijf uur al opgeweest. Midden in den nacht. Dan beginnen we pas te slapen. We staan nooit voor tien of elf uur op. Ik kan der Leo niet uitkrijgen. Leeeo, sta nou

op, 't is half tien, zeg! Ik geloof waarachtig dat-i weer slaapt. Leo!'

Een gebrom kwam van achteren, onverstaanbaar. 'Weet je wat, ik eet met je mee. Strak zal ik me wel wasschen. Wil ik nog een boterham voor je snijen?'

'Dank je wel, ik ben juist klaar.'

Hij stak een sigaar op en vroeg:

'Wil ik een paar eieren voor je koken?

'Ja Jò doe je dat. Da's leuk. Heb je de boel kunnen vinden. Er staat nog wat rommel in de keuken, geloof ik. Die ga ik vandaag of morgen es omwasschen Da's nu zóó heerlijk, de boel schoon en ankant te hebben. Zoo'n herrie vin ik afschuwelijk. Maar er zijn nog schoone borden en schalen genoeg in de kast. We hebben drie serviezen en als al de boel vuil is, dan zet ik een paar groote ketels water op en maakt alles heerlijk in orde. Da's me lust en me leven, zoo te ploeteren. Leeeo, sta je nou op. Anders smijt ik de waterkraft over je donder, hoor je. Toe Kees as je morgen weer zoo vroeg op bent, breng ons dan een koppie thee op bed. Dat dee moeder ook altijd. Die heeft hier gelogeerd toen Leo ziek was geweest. Die zat om vier uur al koper te poetsen.

Intusschen kwam Leo, zijn bloote voeten in een paar muilen met gaten op zij, een broek aan en een paar uitrafelende bretels over zijn grauwe Jaegerhemd, zijn haren in zijn oogen en een pet op, naar voren.

'Goddome, da's fijn hier. Goeie morge jongelui. Ik heb je de messen hooren slijpen Kees. Da's braaf jong. 't werd Goddorie tijd. Ze stonken tegen je an.'

'Denk je dat ik alles tegelijk kan doen. Leo doet nooit zoo iets, Kees. Die laat mij voor alles opdraaien. Ik heb 't al drok genogt met de beesten en het huishouen. Je zal es wat zien. Strak gaat-ie met zijn luie pens in 't gras liggen en rooken en mij laat-ie maar sjouwen.'

Leo nam met zijn vingers een lap rookvleesch van het schaaltje en stopte dat in Gerda's hals. Ze had een soort zak aan, reformachtig met lange geele eiervlekken op de borst en een vierkant laag uitgesneden hals.

'Laat je 't schooier. Ga je liever eerst wasschen. Je stinkt.'

'Goddank, stank vindt ik het heerlijkste dat er bestaat. Zeg

Kees is er niks van de post, die komt altijd tegen tien uur. Weet jij hoe laat het is Kees, mijn horloge is stuk en de wekker loopt niet. Die klok in de gang zal ik ook es in orde laten maken. Wat voert Janus uit? Daar heb je de post net. Zeg, Kos, wat breng je? Koppie thee, jong. Kom der in. Ga zitten! 'n Boteram met 'n eitje hè. Verdomd lekker. Pas gelegd! Hier staan er nog.'

'Nee Leo die kan-ie niet eten, dat zijn koue van gisteren. Eet jij die zelf op. Die lust geen mensch. Strak goed door het kippeneten.'

'Ik lus ze anders best Juffer.'

'Laat-ie ze dan mee naar huis nemen.'

'Be-je gek, die koue eieren. Roep Janus es Kees. Jij doet toch niks.'

Janus kwam.

'Hoeveel eieren zijn er Janus? Van eergisteren lagen er ook nog in. Heb je ze allemaal eten gegeven? Zijn er geen kuikens?'

'Zeventien kippen- en vijf kalkoeneneiers Juffrouw.'

'Van de Wijandotten zijn er zeven uit en vier angepikt, Juffrouw.'

'God da's leuk. Toe Leo zit nou niet zoo slaperig te kijken en geef es een sigarenkistje voor Kos. Die heb meer te doen vandaag dan jij. He wat be-je weer met die boter an 't knoeien. Toe smeerlap schei uit.'

Leo veegde zijn vinger aan het dekkertje af, kreeg een kistje, keerde het boven de tafel om zoodat de velletjes van de tabak en de tabaksstof overal op stoven - toe vuilik is 't nou gedaan met je zwijnerij! - pakte het vol met eieren en sloeg het deksel met een flap dicht.

Natuurlijk kraakten er een paar eieren.

Leo aan 't lachen.

'God, stommeling kan je dan niks. Zoo gaat het nou altijd Kees. Niks kan-ie. Ik moet godsterwereld ook alles doen. Geef maar hier leelijke aap.'

Ze liep er mee naar achteren om de boel weer schoon te wasschen.

'Hier Kos neem maar mee.'

'Heb je niks meegebracht' vroeg Leo.

‘Ja, meneer, die twee quitanties van verleden week en nog een nieuwe van de lijstenmaker.’

‘Godallemachtig, kerel schei uit. Steek maar bij je, hoor. Ik wil ze niet eens zien. Of geef maar hier liever. We zullen de kerels nog een maandje laten wachten.’

Hij schreef er achter op: Zal 1 Augustus betaald worden.

‘Zie zoo, weer geld verdiend vandaag. Zeg Kos, hoe is 't met de vrouw?’

‘Nog zwakkies meneer. Water in de beenen en rheumatiek. Me jongste mot ook an de flesch. Ze het bijna geen zog meer.’

‘Kan je nog een paar flesschen wijn bergen? O! je tasch is bijna leeg. Ga je na huis? Zie daar jong. Ja! leg maar naast je hoor! Dag Kos. 't Beste. De flesschen terug hoor! Bonjour.’

‘Toe Leo ga jij nou even de kuikenren in orde brengen, die groene met de stukkende ruit.’

‘Nee meid, we moeten eerst mijn dingen uitzoeken. Dat mot vandaag nog. Ik heb Beier met de kar besteld om drie uur. Er is nog niks ingepakt. Ga je mee Kees of mot je er nog meer inproppen.’

‘Wasch je nou toch eerst Leo.’

‘Ben je mal! Ik word toch zoo weer smerig met die pakkerij, Ik heb nergens zoo de pest an as an koud water.’

Kees lachte en zei: ‘Ik begrijp niet dat je eet. Je hebt strak toch maar weer honger!’

‘Nou waschdorst heb ik nog nooit gehad. De smerigste kerels zijn het meest gezond. Dat zie je an de boeren, die wasschen zich alleen Zondags, dat zou me lijken.’

‘Nou vuilpoes. Rukken jullie nou maar op. Dan ga ik opredderen. Toe Kees krijg jij even die kuikenren voor me. In 't schuurtje bij het atelier.

De ren werd gehaald. Leo putte een paar emmers water uit de wel en smeet die er over heen.

‘All right, Janus, zet 'm even in de zon.’

Terwijl ze in 't atelier bezig waren teekeningen uit te zoeken en in te pakken riep Gerda telkens uit het keukenraam.

‘Leo de groenboer. Ik kan niet weg van me rommel. Neem maar doperwten en vier bos wortelen en zeg, ook een paar komkommers

of nee komkommers niet. Ga es kijken in 't broeibakkie of 't er nog komkommers zijn.' Leo ging.

En later.

'Leo petroleum. Toe gauw Jò, tien kan.'

Toen weer.

'Daar is de bierkar, Leo. Neem maar twintig flesschen en ook kogelflesschies-limonade en spuitwater, van ieder vijftien. Laat-ie 't maar opschrijven. Volgende maand betalen we wel. Geef ook de leege mee. Leo kom dan toch. Hij het al driemaal gebeld.'

'Leo daar is de kruidenier, met z'n kwitantie. God Leo betaal hem toch es eindelijk Hij is er al wel zesmaal geweest.'

'Ja! jij heb mooi kletsen. Waar moet-ik 't vandaan halen. Wacht ik kan hem vast vijf-en-twintig pop geven,'

'Geef nou niet alles weg hoor, nou Kees 't er is. Dan hou je zelf niks over. Ik moet vandaag een paar nieuwe schoenen hebben. De zolen zijn stuk.'

'Laat ze dan repareeren.'

'Be-je gek. Op verzoolde schoenen kan ik niet loopen. Dank je hartelijk. Stuur Jans even na 't dorp om schoenen op zicht en laat ze er de kwitantie bijdoen. Ik hou niet van schulden maken, zooals jij. Voor me-zelf heb ik bijna niks noodig, dat weet je wel. Zeg tegen Kees dat we niet koffiedrinken. As 't ie wat hebben wil, moet-ie 't zelf maar klaar maken. Ik heb geen tijd. Hoe laat is 't? Laat die wekker dan toch es maken. Hij moet toch nog meer geld hebben, dat kan er best bij.'

Tegen drie uur waren eindelijk de teekeningen uitgezocht, doch toen de vrachtkar voor de deur stond nog lang niet alles ingepakt.

Onder zwaar gehamer en zenuwachtig vloeken en rukken werd de boel in de kisten gedonderd. Er braken twee ruiten en Leo sloeg zich op zijn vingers. Hij stond schreeuwend en lachend tegelijk in 't atelier te springen. Eindelijk was de boel klaar en in de kar gebracht, maar de adressen waren vergeten en de vrachtrijder had geen tijd meer.

'Rij maar vast vooruit, jong. Ik zal ze je wel nabrengen op de fiets.

Een half uur later schoot Leo zijn jasje aan en met een lijmpot in de hand op zijn fiets de kar achterna.

Goddank zei Kees en ging op een stoel zitten uitblazen.'

Nu kon hij nog wat gaan werken. Het weeë gevoel van een verboemelden dag begon al te ontwaken. Hij nam een schetsboek, krijt en een stoeltje en ging het bosch in. Niet ver daar vandaan had hij 's morgens een ouden eik gezien, alleenstaand op een open plek in het bosch. Er liep een zandweggetje langs, geboord met lage sparreboschjes. Doch toen hij begonnen was, vlotte zijn werk niet best. Zijn gedachten waren te vol van Leo en Gerda. Wat een bohémiens! Heel aardig voor een poosje om bij te wonen, maar voor hen zelf, wat een onvoldaanheid, wat een ontevredenheid in het vooruitzicht. Waar moest dat op uitloopen. Beiden zoo wispelturig en lui. Hij wist zelf zoo goed, dat het eenige genoegen van het leven arbeiden is; dat alleen geregeld werken, aan bepaalde uren gebonden werken, vooral gedwongen werken, je tevredenheid kan geven. Als je een betrekking hadt, die je niet losliet omdat je er van moest eten, een betrekking die een uur of vier, vijf van den dag in beslag nam, waarin je werk moest doen dat je bepaald antipathiek was, dan begon je pas je vrijen tijd te apprecieeren en er mee te woekeren. Dan vindt je het zonde er een oogenblik van te verkwisten. Omgekeerd kreeg dan het werk in je betrekking die onmiskenbare waarde, dat het de schoonheid van je vrijen tijd verhoogde, dat de glans en het geluk dat deze over je uitstraalde, zóó rijk en zóó groot werd, dat het zelfs je gedwongen onaangename werk verlichte en verwarmde, zóódat je er dankbaarheid voor begon te gevoelen, het met meer toewijding verrichtte en er alzoo een wisselwerking ontstond die je heelen dag gelukkig en voldaan maakte. Maar een schilder als Leo, zooals er zoovelen zijn, die de beschikking over zijn geheelen dag had, kon onmogelijk die vrijheid hoog stellen, omdat hij de tegenstelling niet kende die tot fond diende waaruit zij te voorschijn trad. Waar gedwongen matige arbeid het leven met den dag blijer doet worden en den ouderdom de glorie der jeugd schenkt, daar brengt de gedwongen vrijheid dagelijks achteruitgang, dagelijks grooter vermindering van levensvreugde. Hij had hetzelfde ondervonden als leeraar aan de teeken-academie, een betrekking die hij met groote tegenzin aanvaard had, doch waar hij langzamerhand van was gaan

houden, die hij soms met genoegen herdacht en wel eens spijt had te hebben laten varen. Doch hij had toen nog niet de levenservaring van nu en meende dat zijn werk beter doordacht en energieker uitgevoerd zou worden bij volkomen vrijheid van handelen. Het resultaat was evenwel ver achter gebleven bij zijn verwachting. Er was maar één categorie menschen meende hij, die bestand zouden kunnen blijven tegen de kwade gevolgen der onbeperkte vrijheid. Zij die zich zelf dwongen en energiek volhielden een taak te vervullen die zij zich van uur tot uur, van dag tot dag letterlijk hadden voorgeschreven. Ook hij had er zich streng aangehouden om acht uur op te staan, te gaan wandelen tot half tien, daarna tot half een te teekenen, 's middags weer van half twee tot half vijf te schilderen en 's avonds te lezen of een taal te leeren. Allengs merkte hij echter dat zijn werk machinaal werd, dat de routine hem allerlei maniertjes en trucs deed vinden, waardoor hij zich gemakkelijk kon voegen naar de smaak van het publiek, waardoor hij wel veel begon te verkoopen, doch zijn tevredenheid niet alleen niet toenam in evenredigheid met zijn arbeiden, doch zelfs aan frischheid verloor, naarmate zij vaker en langduriger terugkeerde. Zelfs het geluk werd eentonig, 't was in zijn ziel nooit meer Zaterdagavond, zoo gelukkig gemaakt door den volgenden vrijen dag. Hij had nooit bemerkt dat het alleen voor zich zelf werken en niet voor de gemeenschap geen duurzaam geluk kon geven.

Sociaal-demokraat geworden kwam er onmiddellijk verbetering.

Toen vond hij gedwongen arbeid en vaak arbeid die hem tegenstond. Polemiseeren tegen katholieken en antirevolutionnairen, tegen liberalen en vrijzinnig-demokraten, het voortdurend aantoonen hunner slechte eigenschappen, van hun bekrompenheid, hun harteloosheid, hun egoisme, het nasnuffelen van al die banale kranten om kleingeestigheidjes, lafheid, textvervalsching te ontdekken, dit alles stuitte hem tegen de borst. Las hij weer de organen van zijn eigen partij, dan was het snoeven en gebrek aan smaak, aan kunstzin van vele partijgenooten, hun nog zoo vaak voorkomend onderling wantrouwen, jalouzie, haat en lichtgeraaktheid, hun bombast en opschroeverij, hun kleingeestige vreugde over nederlagen en tekortkomingen, over kleine vergissingen, leugens en wreedheden door den kapitalistischen vijand

bedreven, hun kinderachtige trotschheid op kleine overwinningen, hem hinderlijk. Vooral omdat hij wist dat een politieke partij per se zich moet verheugen over de slechtheid en de tegenspoed harer vijanden en daardoor in tegenspraak komt met de hoogste rechten der menschelijkheid, die eischen dat men zich bedroeft, niet verblijdt over de slechtheid van anderen; al was het alleen maar omdat zij des te ongelukkiger worden naarmate ze slechter zijn.

Doch hij wist ook dat er onder deze ergerlijke gebreken, te eerder te vergeven, omdat men in deze maatschappij des te slechter wordt naarmate men nadeeliger arbeidsvoorwaarden moet dulden, een schoon streven verscholen lag: het verlangen om de culte van het individu te vervangen door die der gemeenschap, de begeerte van den arbeider om zich niet alleen te ontworstelen aan de macht van het kapitalisme, maar ook aan zijn eigen slechte eigenschappen. En al werd de strijd tegen het kapitalisme soms al te zeer als hoofdzaak beschouwd en die tegen zich zelf nog te vaak vergeten, hij geloofde dat deze tweeledige strijd, mits gepaard gaande de geheele menschheid ten slotte een beter lot zou bereiden. Dat geloof gaf hem de kracht om dagelijks den verdrietigen arbeid weer ter hand te nemen. De vernietiging van den kapitalistischen vijand kon immers samengaan met opbouwen, wanneer al die kleine schermutselingen uitgingen van en bestuurd werden door één groote logische gedachte, voorloopig het principe van den klassenstrijd: hij erkende dien ongetwijfeld, doch slechts voorloopig als een noodzakelijk kwaad, opdat achter dien strijd tegen het bestaan der klassen, die nu nog een strijd tusschen klassen was en ook noodzakelijk zijn moest, het principe stond van een eindelijke wereldvrede. De strijd was het eenige middel om tot het doel der vrede te geraken.

Zóó was het hem mogelijk geworden mede te strijden. Zóó gaf hem die antipathieke arbeid den innerlijken vrede die gevaar had geloopen hem te verlaten.

Hij werkte nu niet meer voor een enkel individu dat van anderen afgescheiden, op zich zelf een eenzaam egoistiesch leven leidde, maar voor een die zich een deel van de gemeenschap voelt en weet dat hij slechts als zoodanig gelukkig zijn kan.

Nu hij dit alles zoo nauwkeurig bij zich zelf naging, meende hij toch ook dat het mogelijk was Leo er aan te doen geloven.

Hij wist wel dat hij zoo zwak en oppervlakkig was, dat hij het vuur zijner ingenomenheid met het nieuwe, zoo onnatuurlijk hard opstookte, dat het al spoedig bleek hoe onmogelijk het voor hem was 't aanhoudend van brandstof te voorzien; maar toch wilde hij zijn best doen. Hij kon, hij mocht het niet nalaten. Al duurde het ook kort. Hij zou hem toch een oogenblik van onvervalscht geluk hebben geschonken.

Tevreden dat hij het met zich zelf was eens geworden, ging hij voort met teekenen, eerst zingende en fluitende, doch spoedig door de ernst van zijn aandacht vastgroeiende in het werk en meelevende het boomeleven in den vreedzamen avondstond. Hij hoorde niets dan het lichte ritselen der vogels in de boomen om hem heen, het teere sjilpen hunner zachte stemmen, het onzichtbare slijpen van een zeis in de verte op het hooiland, waarvan hij een stuk zag geelen in het zonlicht ver achter den donkeren bladeren-tunnel rechts. Voorbij de eik, in het bolle zandpad speelden een paar konijntjes, hobbelden heen en weer, zaten op hun achterpoten rond te kijken of te knabbelen aan de stammetjes langs den kant. Telkens kwamen er meer bij. Soms sprong er een met gesprenkel van achterpoten dwars uit zijn richting, of rende doelloos in een kring of zat met zijn eene oor gespitst te luisteren. Toen v. Ingen zich bewoog viel het schetsboek van zijn knieën en met een doffe plof op het zand.

Twee en drie signaalkloppen riepen de konijnen de boschjes in, een kleintje bleef midden in het pad rustig zitten knabbelen. Ook toen Van Ingen opstond en terugging. Langzaam wandelde hij naar huis. Hij zag Leo in de verte en floot hem.

Deze zei:

‘Zoo, heb je geteekend? Je zal wel honger hebben niet? Ja, 't is donderen met Gerda. Ze is woest-nijdig en verdomt het om eten te koken.’

‘Wat is 't er gebeurd?’

‘God! niks. Een van de dochters van den boer daarginder, kwam mij strak met de mestkar achterop. Ik had me dood getrapt om die kisten in te halen. Ze waren, goddome, bijna bij Zutfen. Nou toen heb ik mijn fiets op haar kar gesmeten en ben bij haar op de bok gaan zitten. Nou, wel lollig, een leuke dikke meid. Ik wou sturen, maar ze verdraaide 't. Juist waren

we een beetje aan 't stoeien om de teugels, daar komt me, verdomd, net Gerda 't bosch uit. In eens kip-nijdig, dat kan je denken. Ze keerde zich om en liep terug. Ik haar achterna maar kon 'r niet inhalen. Thuis lag ze te kermen op de vloermat. Moeite gedaan om het weer goed te maken. Jawel, 't gaf geen laars. Nou zit ze op der bed te grienen. Ga mee jong. We zullen zelf maar wat klaarmaken. Ik zal 't nog eens met 'r probeeren.'

Gerda was echter niet te vinden. Haar hoed hing niet op den kapstok.

'Ja! dat heeft ze me nog eens gelapt. Toen is ze tot 's nachts twee uur uitgebleven.

Ik ben toen zoo mal geweest overal naar haar te loopen zoeken, terwijl ze doodleuk bij een boer in de buurt zat te bomen. Onze boterboer. Ik was doodsbenauwd. Ze dreigt altijd zich te verdrinken, als ze woest is. Later vertelde ze onder groote lol dat ze me wel zesmaal met een benepen smoel voorbij had zien hollen en me had zitten uitlachen. Dat is eens, maar nooit meer. Ze zal wel komen opdagen.'

'Vooruit jong, hier is boter en daar de biefstuk, ken jij 'm bakken? Dan ga ik in dien tijd even naar 't dorp om een paar blikken te halen. Je flikkert de heele pan vol met boter en laat die uitbraaien. Als-i zijn bek houdt en niet meer knistert leg je de biefstuk er in, maar, goddorie voorzichtig. Als je 'm er in laat vallen, spat al den bliksem in je snuit en verbrandt je levend. Dan ga je prikken met twee vorken, stalen hoor. Als je de eene eruit haalt hou je 'm met de andere vast, anders spat-i weer, 't doet verdomde pijn. Wacht even, we zullen 'm eerst even malsch kloppen.'

Hij nam den houten hamer en sloeg op 't vleesch of 't een aanbeeld was. Het bloed spatte op zijn boord en tegen den zolder.

'Nou is 't ie fijn. Halve maatregelen daar hou ik niet van. Nou zeg, ik ga er even van door, Atjuus.'

Van Ingen was nog geen kwartier bezig en druk aan 't prikken, toen Gerda met een groote boeket veldbloemen, aanstellerig luid zingende de voordeur binnenkwam.

'Zoo Kees, ben jij aan 't prutsen. Schiet maar op, nou zal ik 't wel verder doen. Die schooier is zeker na 't dorp. Ik heb

'm zien rijen in de verte. Je weet niet Kees, wat voor 'n patser 't is. Hij kan geen vrouw met rust laten. Als we in Amsterdam loopen en hij ziet een Zeeuwsche meid, dan knijpt-ie er in der armen. Verdomd, waar ik bijloop. Ik kan hem geen oogenblik alleen laten. Van de winter logeerde Fleury hier met z'n zuster. We zitten te schemeren bij de kachel. Toevallig steek ik een lucifer an. Daar zat-ie waarachtig hand in hand met dat ouwe lijk.'

'Ik dacht dat het nog een jong meisje was, zei van Ingen, ze ziet er tenminste nog jong en frisch uit.'

'Ben je mal. 't Is een verlepte totebel. Der is niks an, hoor. Maar dat kan hem niks schelen, as 't maar een vrouw is. Hij heeft 't je zeker verteld van die meid strak. Ook een ongewasschen vuilpoets en vet, ze stikt er in. Dat vindt-ie juist leuk, de schooier. Ik laat 'm nooit meer alleen uitgaan.'

'Denk je niet Gerda, dat 't dan nog veel erger wordt als je 'm zoo naloopt. Ik zou hem maar laten gaan. 't Zal zoo'n vaart niet loopen.'

'Ja! jullie nemen 't altijd voor mekaar op. Ik zeg als je getrouwd bent, dan moeten alle grappen uit zijn. Wat ie vroeger dee, moet ie maar zijn met eigen geweten uitmaken. Nou moet-ie met mij maar tevreden zijn. Ik heb alles voor 'm opgeofferd, God, ik was ook geen heilig boontje. Maar nou is 't uit. Ik kijk na geen man. Toe jong ga es op zij. Nou mot ik er bij. Toe dan! God wat heb jij 'n dikke armen. Dat zou je ook van buiten niet an je zeggen.'

Van Ingen moest lachen en ging naar buiten, voor het huis zitten lezen.

Bij zijn terugkomst even later, deed Leo alle moeite om Gerda weer in haar humeur te brengen. Van Ingen hoorde hem zeggen:

'Zeg, meid ben je nog kwaad?'

Geen antwoord!

De deur van de keuken werd gesloten en er volgde een langdurige woordenwisseling, waar hij niets van verstond. Wel hoorde hij nu eens heftige woedevlagen van haar kant, dan weer van de zijne. Allengs luwde de storm echter en een half uur later zat Leo haar na door het huis, lachend en schreeuwend, tot hij

haar achter een deur te pakken kreeg en er een paar klinkende zoenen volgden.

‘Toe, boy’ kwam ze kort daarop naar buiten zeggen, nadat Leo bij Van Ingen rood en hijgend was komen zitten uitblazen ‘rij nou even na het dorp om die schoenen. Bruine met zijen veters. Niet te licht van kleur, vent. Hier steek die in je zak voor de maat.’

Vroolijk sprong hij op zijn fiets, omkijkend onderweg en met zijn pet zwaaiend. Zij keek hem in haar groenfluweelen pak omlijst door het witte deurkozijn na en schreeuwde door den koker van haar handen:

‘Schooier! dadelijk terug hoor je!

Hij keek om schudde van nee en zoende de rug van zijn hand.

‘Zie je dat Kees, wat een gemeene kerel. Maar alleen uitgaan laat ik 'm nooit meer.’

Na het eten gingen ze met z'n drieën wandelen, 't was al heelemaal donker. Arm in arm liepen ze te zingen in den zwijgenden avond. In het dorp wilde Leo nog even aan het postkantoor vragen.

Hij bleef lang weg terwijl Gerda en Van Ingen heen en weer liepen langs de kleine slecht verlichte winkeltjes met hun armelijke etalage van zure ballen in stopflesschen, groene testen, pepermuntstokken, boenders, tollen en ballen in een eiernetje, een paar kistjes sigaren, prentbriefkaarten, doosjes lucifers, glazen urnen met uitgedroogde koekjes, fleschjes bier en spuitwater.

Een bakker stond in zijn deur een pijp te rooken en nam zijn witte muts af.

‘Goeien avond, bakker. Mooi weer hè?’

Bij den kruidenier met z'n beide ruime vensters en twee rijen van vier helderbrandende petroleumlampen, zag het er voorstadachtig welvoorzien uit.

Hij verkocht zelfs verduurzaamde groenten en zalm in blik en in een hooge stopflesch verschen gember, lekker zoet gebed in zijn bruine stroop, waar Gerda zooveel van hield.

‘Kijk jò, daar heeft ie van die leuke groene gemberpotten, zie je wel, zoo mooi voor veldbloemen. Ga mee, dan koopen we er een.’

Zij zocht de mooiste uit en Kees wilde betalen.

‘Nee jò ben je gek, voor onze rekening hoor Van Drooge. Geef me ook nog een blik perziken op jus.’

‘Asjeblieft juffrouw!’

Leo kwam fluitende den winkel in.

Hij hield de deur op voor een dienstmeid die er aankwam.

‘Kind, stoot je niet. Ga voor.’

De meid lachte.

Gerda riep ‘Leo, zeg Leo, waar heb jij zoolang gezeten?’

Leo maakte een gebaar met z'n hand boven zijn schouder dat Gerda nijdig deed worden.

‘Toe zanik nu niet, was 't er wat?

Leo antwoordde niet, maar zei:

‘Och van Drooge wil je Zaterdag met de qitantie sturen, er staat nog wat,’ en stak tegen Gerda die hem een douw gaf met haar elleboog zijn tong uit.

Nauwelijks waren ze op straat of hij begon een krijgsdans uit te voeren, smeet zijn pet in de hoogte en sloeg vonken met zijn stok uit de straatsteenen.

‘Schei uit jong en zeg nu wat je heb, riep Gerda, Hij heeft wat, Kees ik zie 't an z'n gezicht.’

‘Ik heb jou, riep hij, sloeg z'n arm om haar heen en gaf haar een zoen.

‘Beroerde aap, maak me niet nijdig hoor, zeg op.’

Hij begon zwijgend in zijn zakken te zoeken. Gerda stond te trappelen van ongeduld, toen hij de eene zak na de andere uithaalde, waar wel krijtjes, klontjes suiker, aanelkaar geplakte stukken sjokola, een vieze zakdoek, een sparappel, een stuk touw, briefkaarten met omgekrulde hoeken, potloden en sleutels uitkwamen, maar niet de brief die hij had gekregen. Dien had hij bij de omhelzing onder de kraag van haar mantel gestoken.

‘Toe, pestkop, ik ga direkt na huis as je je bek niet open doet.’

(*Wordt vervolgd.*)

De sociaal-psychologische evolutie-hypothese van Karl Lamprecht door E.D. Bauman. (*Vervolg*).

Het gansche zieleleven dier tijden vertoont iets ziekelijks. Niet meer beheerscht de persoonlijkheid de wereld harer ervaringen, waarnemingen en gedachten, maar zij wordt een offer der suggestie en auto-suggestie, en zelfbedrog, zelfverkleining en zelfverheerlijking zijn het gevolg. Het streven, dat een duidelijk erkend en vaststaand doel mist, richt zich in hartstochtelijke onbezonnenheid of wel in lichtzinnig vertrouwen op wat in normalen staat als onbereikbaar of wel als onmogeiijk te verwezenlijken zou worden verworpen. En de energie gaat verloren in een nutteloos pogen.

Typisch ook voor de tijden, die de leidende dominante ontberen, is dat het algemeene levensgevoel, de aandrang om zich ten volle uit te leven in de bestaande psychische functies, zich uit in een zich-geven aan de dingen zelve, d.i. in een ‘positiv gewendeten Verluste der Selbstpersönlichkeit.’ ‘Er ist der Gesichtspunkt, der schon jedem Aufkommen eines Naturalismus der Kunst in solchen Zeiten zugrunde liegt. Tritt aber dies Streben noch einseitiger hervor, so entstehen die merkwürdigen Formen anormaler Neugier: der Drang zum Hässlichen, der Hang, in das eigene Ich als ein Objektives einzudringen, die Neigung zur Selbstquälerei und zur Selbstverstümmelung, ja in einzelnen Fällen schliesslich zum Selbstmord. Und nicht minder entwickelt sich die Lust am Unlustigen, die gepfefferte Lust,

die pikante Befriedigung, der schmerzliche Genuss, die Freude an Dissonanzen der Farben und der Töne, das Behagen am Übermässigen, am Fortissimo der Musik, am Schreierischen der Architektur usw.'

Onmacht tot beheersching en tot de omvatting van den bewustzijnsinhoud, door de nieuwe inwerkingen opgewekt, hebben we dus als oorzaak van de psychische dissociatie leeren kennen. Het geheugen schiet te kort in het vastleggen der veelheid van indrukken. De analyse, welke de zegevierende synthese moet voorafgaan, blijft onbevredigend. De psyche vermag de tallooze nieuwe inwerkingen niet in haar wezen te onderkennen en in haar samenstellende elementen te ontleden. Zoo komt dan de wetenschap niet uit boven een beschrijven, de kunst huldigt een steeds meer onvruchtbaar wordend naturalisme. En tegelijk komen de sociale neigingen, het altruisme en al wat met haar samenhangt: zelfopoffering, zedelijk idealisme, in het gedrang en egoïstische drijfveeren krijgen de overhand.

Gaat de ontwikkeling al maar in deze richting voort, dan moet het noodzakelijk tot een psychisch débacle en daarmede tot een verval der cultuur komen. 'Es bleiben schliesslich, nach Ausschaltung aller Zielvorstellungen, von den Trieben nur noch die unmittelbar sinnlichen, von den Gefühlen nur noch die auf Befriedigung dieser Triebe gerichteten, von den Assoziationen nur noch die auf älterem Gedächtnisvorrat beruhenden übrig: bis in einer weiteren Depravation auch diese schwinden und psychische Zustände erreicht werden, die im gewissen Sinne denen niedriger Kulturstufen entsprechen.'

Maar ten slotte treedt toch de wending ten goede in. De persoonlijkheid in haar psychische kern door de veelheid van inwerkingen als 't ware verrast en overdonderd, richt zich weer op en een nieuwe dominante ontwikkelt zich. In kunst en letteren bloeit een nieuw frisch idealisme op, dat de wereld der verschijnselen beheerscht. De fantasie ontplooit de vleugelen en niet loutere reproductie der werkelijkheid is meer het doel. In het denken komt een centraliseerende, eenheid-scheppende beweging op. De analyse ontleedt het complex van voorstellingen, het totaal van indrukken, welke tot toen onverwerkt bleven. Een zuiverder inzicht in het wezenlijke wordt verkregen. En de nu

erkende nieuwe wereld wordt in een systeem van begrippen geordend en in hoogste synthese wordt het stelsel door eenige opperste begrippen gekroond, van welker hoogte de vergezichten eener intuitive wereldbeschouwing en eener redelijke metaphysica zich voor den mensch opdoen. En ten slotte krijgt ook het streven weder vastheid van richting, de doelen worden duidelijk onderscheiden en beslist gesteld, en dientengevolge is ook het handelen niet meer weifelend en in-zich-zelf-onzeker. De vragen van het 'Entweder-Oder' worden scherper geformuleerd en gemakkelijker en sneller rijpt het besluit.

Zoo heeft de psyche in het overgangstijdperk, onder de inwerking der vele prikkels, tot grooter kracht en omvattingsvermogen opgegroeid - haar vrijheid herwonnen. De persoonlijkheid heeft een centrum hervonden van waaruit zij de wereld der verschijnselen kan beheerschen, een kern en dominante heeft zich in haar ontwikkeld, en daarmede is zij opnieuw meester geworden over zichzelf.

En omdat de harmonie in het psychisch leven is hersteld, komt een hoog idealisme, een blij optimisme op, en de mensch voelt zich in die wonderlijke wereld als een levenslustig godskind. Het streven vertoont weer zelfbewuste kracht en het doel staat den strevende helder voor oogen, als een blinkende illuzie die hem wenkt. En het sociale leven in al zijn uitingen getuigt van het kern-gezond zijn der psyche, van haar energie en levensvreugde, van de hooge gezindheid, waaruit zij handelt.

Maar met het nieuwe evenwicht is tevens een hooger stadium in de ontwikkeling van het gemeenschapsleven gewonnen. Want de tijden van Sturm und Drang waren niet zonder heerlijk gevolg voor het ziele-zijn der gemeenschap. Daar is een krachtiger dominante opgegroeid. Het bewuste deel van het psychisch leven heeft zijn invloedskring uitgezet ten koste van het onbewuste: spheren, die tot nu onder den drempel van het bewustzijn lagen, zijn daarboven opgeheven. De psychische breedte, d.i. het geheel van mogelijkheden in het individueele zieleleven, is toegenomen. En als steeds op psychisch gebied zijn de veranderingen in quantiteit ook tegelijk veranderingen in qualiteit. Kortom de nieuwe positieve periode, die is aangebroken, vertoont niet alleen een intensiever en meer gedifferentieerd, maar

ook een hooger bewust psychisch-zijn dan die, welke haar onmiddellijk voorafging.

De tegenstelling, in 't bovenstaande voor U uiteengezet, van negatieve tijden van Sturm und Drang en de positieve tijden der zegevierende synthese, is in zichzelf niet nieuw - we kenden haar immers reeds uit Fichte en vooral uit Carlyle. Maar wel nieuw is haar zuiver psychologische opvatting en verklaring. Want de geschiedenis wordt bij Lamprecht niet opgebouwd uit de wisselwerking van geloof en verstand of van geloof en ongeloof, welke ten slotte opgaan in een hoogste synthese. Maar het verloop der ontwikkeling wordt bepaald door de samenwerking van twee momenten: de wereld der verschijnselen, welke voortdurend nieuwe prikkels en associatie-mogelijkheden uit zich voortbrengt, en de sociaal-psyche, welke ondanks het telkenmaal dreigend gevaar deze inwerkingen door analyse en synthese leert te beheerschen.

Daarbij is dus de sociaal-psyche een wezenlijke macht, die uit en in zich zelf bestaat, en de reactie volgend op de inwerkingen van dingen en gebeuren, wordt in haar karakter mede bepaald door de eigendommelijkheid der volksziel. Zoo is de geschiedenis niet gelijk aan ‘ein Kaleidoskop mit einer bestimmten Summe von Gruppierungsmöglichkeiten seelischer Elementarerscheinungen’, waarbij ‘die in diesen Möglichkeiten beschlossenen Bilder durch rein äusserliche, “mechanische” Anregung bald so, bald so hervorgerufen’ worden. En de dominante is niet een product van sociaal-psychische processen, welke op de een of andere wijze van buiten af zijn opgewekt, ook niet iets als de manometer of regulateur bij een stoomketel of machine. Maar de ziel der gemeenschap is wel degelijk een ding op zich zelf en draagt een zekere ontwikkelingspotentie in zich. Wel kunnen inwerkingen van buiten haar groei en ontplooiing bevorderen of wel tegenwerken, maar zij kunnen haar niet in haar wezenlijk zijn passief veranderen.

Het is in deze dingen met de sociaal-psyche als met de individueel-psyche: zoomin als deze slechts is ‘eine Schaubühne, über die Assoziationen und Vorstellungen, Gefühle und Strebungen huschen’, maar wel in de allereerste plaats een actief ‘ik’, evenmin mag de sociaal-psyche, d.i. toch niet anders dan de samenvatting

der individueele psyche's, worden opgevat als louter een produkt van de inwerkingen der buitenwereld. Ten slotte - trots alle phrasen - kan toch niemand onzer vrede hebben met de voorstelling, dat hij alleenlijk een ziel- en willoos, in zijn wezen volstrekt door het milieu bepaald creatuur zou zijn. Wel degelijk maken we allen aanspraak op karakter, op een persoonlijk geestelijk zijn, en we kunnen niet aannemen, dat ons denken, willen en streven niet zou voortkomen uit een innerlijke psychische energie.

Ziet, daar is niets levends, geen plant noch dier, dat in zijn physieke evolutie gedurende den loop der tijden gansch en al uit de inwerkingen zijner omgeving kan worden verklaard. In al wat leeft, is er toch steeds een wezenlijke, onuitroeibaar ontwikkelingstendentie, een eigen aard en bijzondere schoonheid. En niet anders is 't ook op psychisch gebied, bij het individu en niet minder bij de gemeenschap: het psychisch leven verloopt niet absoluut in zijn en worden door het milieu mechanisch bepaald, maar daar is een innerlijk uiteengaan en zich differentieeren der psychische veel-eenheid naar haar eigen wetten.

Tot nu toe hebben we nog niet nagegaan, welke wel volgens Lamprecht de uitwendige oorzaken zijn, die dat groote quantum nieuwe prikkels in 't aanzijn roepen, waardoor de psychische dissociatie en daarmede het overgangstijdperk ontstaat. Want dat deze niet zoo maar als 't ware spontaan worden geboren, zal wel ieder begrijpen. Ook zij komen noodwendig voort uit de historische evolutie, wanneer deze op een bepaald punt is aangekomen.

Het zijn nu volgens onzen Duitschen schrijver in de allereerste plaats momenten uit de inwendige ontwikkeling der gemeenschap en met name uit de oeconomische en sociale ontwikkeling, welke de bron vormen dier veelheid van inwerkingen. ‘Verfolgen wir’, zoo schrijft hij in zijn ‘Moderne Geschichtswissenschaft’, ‘die Entstehung der meisten grossen Kulturzeitalter in der deutschen Geschichte, so sehen wir: sie hängen zusammen mit dem Uebergang zur Sesshaftigkeit, zur vollen Naturalwirtschaft, zur Geldwirtschaft und endlich zur Unternehmerwirtschaft von heute; und prüfen wir andere nationale Entwicklungen in derselben Richtung, so ergibt sich im allgemeinen ein verwandtes Resultat.’

Op den overgang tot nieuwe oeconomische en sociale toestanden volgt dus weldra ook de overgang tot een nieuwe kultuur-periode. En, zegt Lamprecht, de noodwendigheid van dit verschijnsel is ook niet moeilijk aan te toonen. ‘Das Wirtschaftsleben gleichviel welcher Kulturstufen hat für das Ganze der jeweiligen sozialen Psyche manche Aehnlichkeit mit den Instinkt- und Triebhandlungen der Einzelseele; die Mehrzahl aller oekonomischen Handlungen erscheint gleichsam mechanisiert und zur sozialen Unbewusstheit entwickelt infolge gewohnheitsmässiger Wiederholung; gegenüber dem höheren Geistesleben hat das Wirtschaftsleben in vielen seiner Teile den Charakter des Vegetativen. Wenigstens für gewöhnlich, solange die einmal herausgebildeten Formen des Handelns beibehalten werden. Wie aber, wenn sie sichnun, infolge eigensterinnerer Verschiebungen, infolge namentlich der Zunahme der Wirtschaftskräfte irgendwie aufgespeicherter Arbeit zu ändern beginnen? In diesem Falle erwacht offenbar vieles, das sozial unbewusst geworden war, zu neuem sozialpsychischem Bewusstsein, tritt Beunruhigung ein, melden sich Affekte und Strebungen, die teils sozial beleben, teils seelisch dissoziieren’. Aldus leiden - wat wel duidelijk is - tijden van oeconomischen overgang gemakkelijk tot veranderingen in het hoogere psychisch leven, en dat wel met te meer noodwendigheid, omdat toch de oeconomische revolutie weldra door een sociale pleegt te worden gevolgd.

Evenwel is hiermee de nauwe samenhang, die blijkt te bestaan tusschen de oeconomische ontwikkeling en de geestelijke evolutie, nog slechts ten deele uiteengezet. Want wel is het gebleken, hoe het mogelijk is, dat oeconomische overgangstijden algemeen-psychische kunnen worden en werkelijk ook worden, maar niet waarom - gelijk de historische ervaring leert - op bepaalde oeconomische revoluties steeds weer analoge psychische omwentelingen volgen. De verklaring voor dit verschijnsel, meent Lamprecht, nu hierin te vinden, dat de oeconomische verandering niet alleen een psychische dissociatie opwekt, maar tevens ook telkenmaal een geheel van specifieke prikkels in 't aanzijn roept, een complex van inwerkingen op de sociaal-psyche, welke typisch zijn voor juist deze oeconomische revolutie. En hieraan moet het dan ook worden geweten, dat de geestelijke waarden

in de nieuwe kultuurperiode in haar wezenlijk zijn zoo nauw samenhangen met de oeconomische veranderingen, welke den nieuwen tijd voorafgingen.

Ge ziet, dat hetgeen Lamprecht hier zegt, bedenkelijk veel gelijkt op wat Marx heeft geleerd. En het dient erkend, dat er in de geschriften van onzen Duitschen schrijver meerdere uitingen voorkomen, die Marxistisch klinken. Zoo lezen we in de studie over 'Ranke's Ideenlehre und die Jungrankianer': 'Für die deutsche Geschichte glaube ich auf Grund induktiv geführter, mich seit zwei Jahrzehnten beschäftigender Studien behaupten zu können, dass die Perioden geistiger Entwicklung mit denen der materiellen Entwicklung zusammenfallen und auch dann, wenn die Chronologie nicht völlig übereinstimmt, doch innerlich zusammenhängen.' Maar voorzichtig vervolgt Lamprecht: 'Ob freilich damit ein *kausales* Verhältnis im Sinne etwa der Folge geistiger Bewegungen aus materiellen oder sonstwie gegeben ist, diese Frage ist noch vielfach offen, kann jedenfalls keineswegs von vornherein generell beantwortet werden, sondern bedarf vor allem der energischten Nachprüfung im einzelnen und der Zerlegung in tiefere, noch in ihr enthaltene Fragen.'

Evenwel bestond er, toen Lamprecht dit in 1896 schreef, wel uitermate weinig kans, dat hij bij nader studie voor Marx' dogma zou worden gewonnen. Want hij was in de ontwikkeling van zijn historisch erkennen reeds op die hoogte gekomen, waarop de tegenstelling tusschen ideologische en oeconomische geschiedsopvatting wordt overwonnen in een hooger begrijpen. In zijn studie 'Ueber geschichtliche Auffassing und geschichtliche Methode' had hij zich immers reeds met de volgende, van dieper inzicht getuigende opmerking verdedigd tegen hen, die hem van materialisme bij zijn geschiedkundige studiën hadden beschuldigd: 'Wer Wirtschaftsgeschichte treibt - had hij daar opgemerkt - und wirtschaftliche Einflüsse im geschichtlichen Geschehen anerkennt, sie gar wohl in dieses einführt, gilt heute einer grossen Gruppe von Historikern als Materialist. Warum? Ich sehe keinen andern Grund als den: weil man sich gewöhnt hat, die wirtschaftlichen Geschehnisse als "materielle" denen der Kunst und Litteratur, überhaupt der Anschauung und des abstrakten Denkens entgegenzusetzen, weil man von "materieller"

und “ideeller” Kultur spricht. Merkwürdige Kurzsicht! Jedes wirtschaftliche Thun ist psychologisch genau so bedingt wie irgend ein anderes “geistiges” Thun; jede Summe wirtschaftlicher Errungenschaften ist genau so Niederschlag seelischer Vorgänge wie irgend ein Gedicht, ein Rechtsbuch, ein staatliche Institution. Materialistisch ist aber doch wohl nur der, der gewisse psychologisch-metaphysische Voraussetzungen macht? Der philosophische Materialismus liegt weit abseits der hier berührten Gegensätze.’

Wie zóó schrijft, wie zich aldus bewust is geworden van het psychologisch karakter van alle historisch - ook het oeconomisch - geschieden, geeft blijk van een critisch inzicht, waarmede het Marxistisch geloof zich niet verdraagt. En zoo is dan ook Lamprecht bij al zijn waardeering der oeconomische invloeden voor het geschiedkundig leven, van elk historisch-materialistisch dogmatisme steeds verre gebleven. Hij ontkent niet, gelijk Marx, dat naast de oeconomische ook ideeële en physische momenten tot den opbouw van het historisch- en sociaal-zijn kunnen bijdragen. Wel is hij van oordeel, dat de invloed der laatsten niet zoo groot is, als die der eersten, en slechts bij uitzondering beslissend voor de evolutie; hij verklaart ook met nadruk, dat de oeconomische en daarmede de sociale vooruitgang bijkans steeds het grondmotief levert voor de normale ontwikkeling, - maar van uit eigen innerlijke energie zich ontwikkelende productiekrachten als in laatste instantie scheppers van heden en verleden, is bij Lamprecht toch geen sprake. Trouwens, onze Duitsche historicus heeft zelf het onhoudbare van het historisch-materialisme betoogd, er op wijzend, dat Marx, een gewichtige factor in de historische evolutie heeft miskend, n.l. de verbreiding van cultuurelementen in ruimte en tijd, d.i. over samenlevingen, en dus ook oeconomische milieu's uit wier eigen gebeuren zij niet voortkwamen en dus ook niet zijn te verklaren. Het is deze overdracht van beschavingselementen, welke volgens Lamprecht de Marxistische hypothese onbewijsbaar doet zijn. Want alleen een geïsoleerd volk zou een schoolvoorbeeld kunnen geven van de altijd relatieve juistheid van Marx' stelling. Maar dit nu - een geïsoleerd zich ontwikkelende natie - bestaat niet, noch heeft zij ooit bestaan. Historisch ontwikkelde zich geen gemeenschap gansch uit zich-

zelf alleen. Altijd bestond er een contact met andere samenlevingen, 't zij in vriendschappelijken, 't zij in vijandelijken zin. En door die aanraking en wisselwerking der onderscheidene gemeenschappen worden in het verloop der evolutie motieven ingeschoven, welke haar voortgang bevorderen of tegenwerken, versnellen of vertragen.

Zoo blijkt reeds alleen hierom het sociale groeiproces veel gecompliceerder en veel moeielijker in zijn bestanddeelen te analyseeren, dan Marx bij oppervlakkige beschouwing meende. Want de mate en aard der wisselwerking, haar beteekenis voor het gebeuren is in elk concreet geval volstrekt niet gemakkelijk te erkennen en nog moeilijker wel haar psychische kern.

Maar al kent Lamprecht aan de overdracht van kultuurelementen groot gewicht toe voor de historische evolutie, hij legt er toch den nadruk op, dat ook voor hem geldt wat geldt voor alle uitwendige inwerkingen, n.l. dat zij in 't karakter der ontwikkeling zelve geen wijziging kunnen brengen. Zij kunnen zich begunstigend of tegenstrijdig tegenover de tendenzen in 't sociale leven verhouden, maar die tendenzen zelve liggen buiten hun machtssfeer. Hun effect zal te grooter zijn naar de mate waarin hun richting samenvalt met die der gegeven tendenzen. Tot de psychische dissociatie welke 't overgangstijdperk inleidt, kunnen ze veel bijdragen en zeker niet minder tot de concentratie, welke tot de zegevierende synthese en daarmede tot de nieuwe kultuurperiode leidt. Het is waar, voor de analyse der nieuwe indrukken en prikkels, in den overgangstijd ontstaan, is van haar weinig te verwachten. De strijd om een nieuw psychisch centrum en de en de vorming eener nieuwe dominante is een te zuiver innerlijk proces, dan dat hulp van buiten daarbij van overwegend belang kan zijn. De overwinning kan alleen worden bevochten door krachten voortgekomen uit de inwendige energie der sociaalpsyche, en hieruit moet het ook voor een goed deel worden verklaard, dat de grondtendens der eenmaal aanwezige dominante door uitwendige invloeden in haar wezen niet kan worden gewijzigd. Maar toch kunnen kultuurelementen, uit andere tijden of andere samenlevingen overgeleverd, medewerken tot die meerdere klaarheid in aanschouwen en denken, tot die zelfbezinning, welke de noodwendige synthese voorafgaan.

Zoo komt aan de overdracht van beschavingselementen voornamelijk een den groei versnellend effect toe. En aan dit feit is het toe te schrijven, dat - gelijk de ervaring leert - die volken zich het snelst ontwikkelden, welke 't meest openstonden en ontvankelijk waren voor vreemde invloeden, zonder daarbij echter eigen individualiteit op te geven. Want het zij met nadruk betoond: een loutere overname vindt nimmer plaats, maar wel steeds een verwerken, een assimilatie der vreemde elementen.

De cultuurbestanddeelen nu, die zich in ruimte en tijd verbreiden, zijn volgens Lamprecht voornamelijk ‘die Elemente höchster geistiger Betätigung: die Elemente der Sittlichkeit und Religion, noch mehr der Kunst, Dichtung und Wissenschaft.’ Deze, verklaart hij, ‘konstituieren daher recht eigentlich den weltgeschichtlichen Zusammenhang.’ En het is zijn praestatie in deze hoogste, geestelijke dingen, welke de kultuur-historische beteekenis van een volk uitmaakt.

Niet naar momenten der oeconomische, sociale en rechtsgeschiedenis moeten derhalve de onderscheiden, opeenvolgende samenlevingen in haar beteekenis voor de evolutie der cultuur worden gewaardeerd en gerangschikt, maar wèl naar momenten der hoogste geestelijke functies. Alleen op deze wijze kan men immers erkennen wat iedere tijd heeft bijgedragen tot de ontwikkeling der beschaving.

Dientengevolge mag een theorie omtrent het verloop en het karakter der kultuurperioden - zelfs wanneer het vaststond dat dit verloop en karakter hun dwingende oorzaak vonden in sociaal-oeconomische momenten - haar indeelingsprincipes niet aan de oeconomische geschiedenis ontleenen, maar moeten deze steeds berusten op feiten uit het hoogste geestelijk leven. ‘Nicht nach der Art ihrer Wurzel, sondern nach ihren Blüteerscheinungen sind die Kulturzeitalter abzugrenzen und zu ordnen.’ En men kan dit doen met te meerder gerustheid, omdat men zeker is ‘mit der Abgrenzung nach den Blüteerscheinungen zugleich auch die wurzelhaften Vorgänge völlig auseinanderzuhalten.’

Zoo neemt dan ten slotte Lamprecht, die in zijn geschiedenis-beschouwing ons eerst zoozeer Marx scheen te naderen, in waarheid pal tegenover hem stelling. Evenwel - wanneer men zich ten minste volkomen juist wil uitdrukken - mag hier feite-

lijk niet van een ‘tegenstelling’ worden gesproken. Want onze schrijver heeft de geschiedenis-wetenschap geheven op een hooger plan, uit boven dat, waarop het historisch-materialisme en de ‘ideologische’ historie-opvatting zich bewegen, en de antithese dier beiden is in zijn theorie opgegaan in een hooger synthese.

Dit nu schijnt mij wel de grootste verdienste van Lamprechts' werk, dat hij het historisch evolutie-probleem heeft erkend als een sociaal-psychologisch vraagstuk, en ons daarmee heeft uitgevoerd boven het onvruchtbaar getwist over ‘ideologische’ en ‘materialistische’ geschiedenis-verklaring. De vragen waarover het in de geschiedenis-philosophie gaat, heeft hij zuiverder gesteld, en dit zal zijn roem blijven ook dan, wanneer het mag blijken, dat de oplossing, die hij meent te moeten geven, niet alleszins bevredigend is.

In hoeverre die oplossing oorspronkelijk is - een kwestie waarover Bernheim 't zich zoo noodeloos druk heeft gemaakt - meen ik een vraag van vrij ondergeschikt belang. Lamprecht heeft trouwens zelf betoogd, dat ‘Formulierungen wie die der Kulturzeitalter nicht aus dem Boden gestampft werden.’ Ook de kultuur-historische methode had als noodzakelijke voorwaarde voor haar ontstaan het historisch-geworden geestelijk leven van haar tijd, zij is het product van de, ten deele bewuste, ten deele onbewuste samenwerking van gansch verschillende geesten. Dat zij in haar wezen in nauw verband staat met het positivistisch denken, waarvan Saint-Simon, Comte, Taine en Spencer de groote voorvechters waren, kan moeielijk worden ontkend - al wijst ook Lamprecht, naar mijn oordeel terecht, de samenkoppeling van zijn ‘moderne Geschichtswissenschaft’ met eenige ‘Weltanschauung’ af - nadrukkelijk verklarend, dat hij gansch inductief, van geenerlei philosophisch-metaphysische axioma's uitgaande, tot zijn theorie is gekomen.

Evenmin acht ik een uitvoerige critische bespreking van wat boven is uiteengezet, hier op haar plaats: zij is toch niet vereenigbaar met de oeconomie, noch met de strekking dezer studie, welke alleen een inleiding tot Lamprecht wil wezen. Eenige korte bedenkingen meen ik evenwel niet te mogen achterhouden. Want dat de evolutieleer van onzen schrijver niet mijn onverdeelde sympathie heeft, heb ik reeds in een vroegere

studie[1)] verklaard. Het is de miskenning van de waarde en beteekenis van het individueele voor de ontwikkeling, waartegen ik toen en ook nu weer meen te moeten protesteeren.

Ziet, dat de historie niet langs individueel-psychologischen maar alleen langs sociaal-psychologischen weg kan worden verklaard, acht ik volkomen juist. De invoering van het causaliteitsbegrip en de afwijzing van het ‘Zweckbegriff’ als ten eenenmale ontoereikend ter verklaring van het gansche historisch geschieden, daar dit zich immers niet volstrekt laat oplossen in een veelheid van individueele, doelbewuste handelingen, aangezien niet alle strevingen tot oorzaak hebben een bewust doel - ook dit heeft mijn volle instemming. Dat de historie een evolutie, een opgang van het Leven, ons toont, en dat die ontwikkeling een noodwendig in zichzelf bepaalde is, is ook mijn innige overtuiging, Maar dat na aftrek van het, als zijnde iets vrijwel bijkomstigs, voor ieder volk singulaire - en als zoodanig noemt Lamprecht de ‘Rassenelemente’, ‘die Fermenten ursprünglicher Begabungen’, de geographische momenten - in alle gemeenschappen een gelijke sociaal-psychische kern zou schuilen - dit acht ik niet alleen onwaarschijnlijk maar zelfs volstrekt onjuist. En ge zult wel hebben ingezien, van hoe groot gewicht deze aanname voor Lamprecht's ontwikkelingshypothese is. Want zij leidt hem toch tot de erkenning eener ‘im Grunde und Wesentlichen identische Entwicklung’ van alle menschelijke samenlevingen, van een ‘Typ des Völkerwerdens’. Gelijk de mensch in zijn leven van zuigeling tot grijsaard een bij elk exemplaar gelijke reeks opeenvolgende leeftijden doorloopt, zoo doorloopt ook elke maatschappij een steeds dezelfde rij kultuurperioden.

Naar mijn oordeel is Lamprecht bij zijn conceptie dier overal identieke sociaal-psyche in een analoge dwaling vervallen als Hegel, toen hij al 't wezenlijke der dingen in de begrippen meende te vinden. Ook van Lamprecht's sociaal-psyche geldt, wat naar Feuerbach's zoo juiste opmerking van Hegel's begrippen moet worden gezegd: dat zij slechts is een logische abstractie en niet het werkelijke wezen der dingen. Wat alleen is en kan zijn, is de individueele volksziel. Ontneem aan deze het haar eigendommelijke, dat is ten slotte niet anders dan het geheel

1) ‘Over Individu en Massa’ in de XXste Eeuw (Nov. 1907).

harer eigenschappen, dan rest niet anders dan een schim, iets waaraan 't zijn-zelve is ontnomen. Niet het geabstraheerde is in waarheid het wezenlijke, maar het individueele, dat Hegel en Lamprecht iets bijkomstigs meenen. Alle zijn is individueel.

De miskenning van de waarde van het individueele in de historie heeft Lamprecht - gelijk wel niet anders mogelijk is - allereerst geleid tot een geringschatting van de beteekenis van den grooten eenling. Niet dat hij, gelijk Bourdeau, het bestaan zelve der heroes heeft ontkend. Zoo min als Hegel heeft hij het groote onderscheid tusschen het genie en het massa-element niet gezien, al meent hij dit ten onrechte alleen een quantitief verschil - hierbij vergetend dat op psychisch gebied verschillen in quantiteit ook tegelijk verschillen in qualiteit zijn. In principe neemt hij ook inwerkingen der eenlingen op de gemeenschap aan naast de inwerking van de laatste op de eerste. Zelfs heeft hij uitdrukkelijk betoogd, dat, ‘das Social-psychologische immer nur eine Folgeerscheinung des Individual-psychischen’ is, dat ook de collectieve verschijnselen ‘niemals ohne irgend welche bewusste Thätigkeit der Einzelnen zustande kommen.’ Maar bij de uitwerking zijner theorie, in de praktijk ook zijner methode verdringen de sociaal-psychische momenten het individueele handelen, denken en voelen als iets vrijwel bijkomstigs en onwezenlijks, en komt hij tot zuiver collectivistische uitspraken. Zoo oordeelt Lamprecht ‘die sozial-psychischen Kräfte die stärkeren und damit die eigentlich bestimmenden der Entwicklung: diejenigen Kräfte mithin, in deren Verlaufe die Leistungen der individualpsychischen Kräfte eingeschlossen erscheinen.’ ‘Auch das Genie ist in das Kulturzeitalter eingeschlossen, und nur dann kommt es zu voller Entfaltung, wenn es in der Entwicklungstendenz dieses Zeitalters wirkt. Diese Entwicklungstendenz aber ist abhängig von der jeweiligen Entfaltung der sozialpsychischen Dominante.’ ‘Die persönliche Initiative auch des gewaltigsten Einzelmenschen ist in der Wirkung der nationalen Entwickelungsstufe, in der er lebt, als in unübersteigbare Notwendigkeiten eingeschlossen.’

Ziet, dat ieder in hooge mate afhankelijk is van den tijd waarin hij leeft, dat ieder naar Hegel's woord kind van zijn tijd is, daarvan zijn wij wel allen overtuigd. Maar dit behoeft ons

nog niet te leiden tot de aanname eener volksziel die uit zich al het historisch zijnde voortbrengt. Want zulk een volksziel is slechts een begrip, uit ons denken voortgekomen, niet iets objectief-wezenlijks. Wat Lamprecht de in een tijd bestaande sociaal-psychische dispositie noemt, is niet anders dan de resultante der individueel-psychische tendenzen en daarom in haar karakter van de aanwezige psyches afhankelijk. Zoo wordt dan de vraag naar den invloed der eminente persoonlijkheden de vraag naar de mate hunner invloed op de sociaal-psychische resultante. En daar nu de groote mannen - gelijk Lamprecht zelf heeft erkend - gekenmerkt worden door hun grootere, d.i. ook qualitatief onderscheiden scheppingsvermogen, kan het effect der fermenten van persoonlijke begaafdheid op den gang der ontwikkeling wel niet dermate gering zijn als onze schrijver het voorstelt.

Evenwel van nog meer fundamenteel belang dan deze kwestie der beteekenis van het groote individu voor de sociale evolutie, is de vraag, of Lamprecht recht had te verklaren, dat de ontwikkeling bij alle samenlevingen eenzelfde type vertoont. Want dat dit iets is, wat wel van zelf spreekt, gelijk onze historicus in een overmoedige stemming heeft beweerd, is zeker niet juist. En ook het beroep op de normale ontwikkeling van den physieken mensch gaat niet op, daar toch de historische evolutie, als zijnde een vraagstuk der psychologie en niet der physiologie, alleen met de psychische ontwikkeling van den mensch mag worden vergeleken; en dat deze bij alle individuen een identieke rij groeiperioden zou vertoonen, is wel moeilijk vol te houden.

Ongetwijfeld vermoedt ge reeds dat ik het ook in deze kwestie niet met Lamprecht eens ben. Naar mijn meening heeft hij ook hierbij de beteekenis van wat hij het singulaire noemt, onderschat.

Ziet, waar de evolutie - gelijk Lamprecht zelve zeer juist heeft opgemerkt - door uitwendige en inwendige momenten wordt bepaald, zal slechts dan de ontwikkeling eenzelfde type kunnen vertoonen, waar dit ook bij deze momenten het geval is. En dat nu is geenszins zoo bij alle samenlevingen. Hoe gansch onderscheiden bij de verschillende volken de uitwendige factoren, d.i. de natuurlijke omgeving en de som der historische ervaringen zijn, weet ook wie op geschiedkundig terrein een leek is. Dat

aan den anderen kant de aanleg, het complex van psychische eigenschappen en vermogens, intellect en ethos bij de leden der verschillende rassen volstrekt niet dezelfde zijn, integendeel ten zeerste uiteenloopen, zal ieder ethnoloog u vertellen. En daar nu de tweede groote factor in het historisch zijn, ook volgens Lamprecht, de sociaal-psyche is, en deze - volgens mijn betoog - niet anders is dan de samenvatting der individueele psyche's, en dus in haar wezen van den aard en het karakter van deze volstrekt afhankelijk, wordt het toch a-priori al hoogst onwaarschijnlijk, dat de ontwikkeling van alle gemeenschappen wezenlijk zoo volstrekt gelijk zal zijn. Zoo moge dan het ontwikkelingsschema, door Lamprecht opgesteld, niet alleen gelden voor Duitschland, welks historie hem als paradigma der normale evolutie diende, maar ook voor de nauw verwante West-Europeesche Staten - of zij ons het beeld der ontwikkeling eener gemeenschap in het algemeen geeft, waag ik te betwijfelen. Zoo schijnt mij b.v. de groei in intellectueele en zedelijke vrijheid, door onzen schrijver als typisch voor het omhoog gaan der cultuur genoemd, wel wat te specifiek Germaansch.

Ondanks het vele aantrekkelijke en van geniale intuitie getuigende in Lamprecht's evolutieleer is deze dus toch niet voor mij ‘der Weisheit letzter Schluss.’ Ziet, het is de vraag of het Zijn in zijn machtige verscheidenheid van verschijnselen, feiten en gebeuren, of het historisch leven in zijn rijkdom aan uitingen en werkingen, zich ooit zal laten samenvatten onder een wetenschappelijke formule, waarin het wezenlijke dier veelheid is neergelegd. Maar zal dit het geval zijn, dan kan dit ook alleen dan mogelijk worden, waar de wereld der dingen in haar gansche complexiteit van geschieden, met al haar onderling zoo uiteenloopende processen en samenwerkende bewegingskrachten ten volle wordt erkend. Dat onze Duitsche historicus dit niet heeft vermocht en dientengevolge in zijn theorie eenzijdigheid niet heeft weten te vermijden, - dit kan hem slechts euvel worden geduid, door wie zich niet bewust is van de ontzaggelijke moeielijkheden in het probleem, naar welks oplossing Lamprecht zoo verdienstelijk heeft gestreefd.

A'dam Juli 1908.

G. Bernard Shaw. *De tooneelkritikus.*

> So stubborn is the critic within me, that with every disposition to be as good-natured and as popular an authority as the worst enemy of art could desire, I am to all intents and purposes incorruptible.
> G.B.S.

Met de herinnering in ons aan Shaw als literair essayist, als revolutionair denker, als humanist en sociaal-ekonoom, naderen wij het tijdperk van zijn arbeid voor het tooneel, bestaande uit zijn-kritieken en tooneelspelen.

Van de eersten zijn in 1906 twee deelen opnieuw uitgegeven; het zijn uitgezochte opstellen, die in Londen waren uitgekomen in de Saturday Review, het literarisch weekblad waaraan Shaw van af 5 Januari 1895 tot 21 Mei 1898 werkzaam was als tooneelkritikus.

Deze opstellen bevatten het beste wat omstreeks dezen tijd in Engeland gezegd is over het tooneel niet alleen, maar ook ook over het Leven in het algemeen, en wel over het Leven in een crisis van zijn ontwikkelingsgang in een der grootste centrums van wereld-bewegen. En dit is wat Shaw intensief belangwekkend doet zijn, dat hij het machtige leven der reuzenstad in zijn geheel doorleeft, zoodat daardoor achter al zijn schrijven, achter het bijzondere dat hij toevallig behandelt, achter het speciaal verschijnsel, altijd staat de ruimere kring van het Leven in zijn oneindige deining en rustelooze voortbeweging. Er is verband in al wat hij schrijft omdat er verband is in al zijn voelen en denken, een verband wederom dat ontstaat uit die aandacht en belangstelling in het Leven, dat mede-gevoel met de menschheid, welke de kern zijner persoonlijkheid zijn.

Vandaar concentratie ondanks veelzijdigheid, consequentie, beginsel-vastheid zonder bekrompenheid, het voortvluchtig bewegelijke van den om zijn geestigheid beroemden Ier, vereenigd met den solieden, vastberaden wil van den Engelschman.

Aan het einde der 19e eeuw, toen vele schitterende toekomstbeloften uitdoofden als een nachtkaars en er een algemeen cynische decadence was ingetreden met Oscar Wilde en Aubrey Beardsly als goden, verscheen Shaw in deze atmosfeer van kunstlicht en zware oostersche tapijten, met de frissche bries van het groene eiland in zijn ziel, met zijn humane stem en het gebaar der natuurlijke menschelijkheid, en verbrak de arrogante betoovering van het hyper aesthetisch talent met het groote éénglazige lorgnet, dat de literaire salons, de clubs en het tooneel van Londen beheerschte. Zooals Chesterton opmerkt: 'the single eyeglass fled before the single eye', voor dat karakteristieke rechter-oog van Shaw, dat zoo scherp toeziet en de werkelijkheid doorboort met den onverbiddelijken blik die schijn verafschuwt. Deze blik nu avond aan avond op het theater gericht, zag daar, evenals in het Leven zelf, schoonheid en den vrijen bloei van beduidende kunst verstikken onder de slakken der conventie, van vooroordeel, wanbegrip en smakeloosheid.

Het theater in Londen was namelijk in die dagen niet veel meer dan een soort circus en een mode-magazijn. De stukken die gegeven werden konden op den naam van tooneelkunst geen aanspraak maken; melo-drama, sentimenteele romantiek, quasi artistieke wereldschheid voerden het hoogste woord en in alles speelt op het tooneel als in het Leven, het sexueele een abnormaal groote rol. 'We are over-sexed' zoo waarschuwt de koele Ier, en hij steekt den draak met de zotte, zwoele liefde-episoden die hij gezaaid vindt op zijn pad als tooneel-censor. Het Londensch publiek, in dit opzicht niet wijzer dan eenig ander publiek, lacht om zijn geestige zetten, wordt ondanks zich zelf geboeid door de kritiek die wekelijks uit zijn pen vloeit zonder zich rekenschap te geven van het feit, dat hier een wereld-hervormer aan het woord is, die het tooneel wil als school des Levens, als een macht, die de meer en meer verdwijnende autoriteit der kerk zal vervangen, en die zich nu geplaatst ziet voor een distel-bed van middelmatigheid en misstanden, dat hij

zich geroepen voelt te wieden en te zuiveren; waarlijk een situatie, die men zich niet verwonderen kan dat als tortuur gevoeld wordt.

In twee deelen, verzameld onder den titel ‘Dramatic opinions and essays with an apology bij Bernard Shaw’ vinden wij des schrijvers ervaring opgeteekend van deze jaren in dienst der tooneelkritiek die hij onder de moeilijkste van zijn leven rekent.

Het zijn opstellen die in hun geheel genomen een hoogst interressant deel bevatten van Shaw's arbeid, een leer niet alleen van het tooneel, maar een leer van het Leven dat hem boven alles gaat, van het Leven in dienst waarvan hij zich zelf en alle menschelijk streven gesteld wil zien. De kracht die deze tooneelkritieken bezielt is dezelfde die wij in zijn tevoren besproken literaire en sociale studies hebben aangetroffen, te weten: de kracht eener persoonlijkheid die weet wat hij wil en die het vermogen bezit dezen zich zelf bewusten wil door te zetten volgens eene onwrikbare overtuiging en helder inzicht. En deze kracht groeit tot macht, omdat zij onmiddellijk zich richt op het hoogste. Het theater is hem heilig als een centrum van invloed op de menigte; hij beschouwt het van evenveel belang als de kerk was in de middeneeuwen, en van veel grooter belang als de kerk van den tegenwoordigen tijd, wier grondslagen zijn ondermijnd door de natuurwetenschap en de voortgegane bewustwording van den menschelijken geest. Bewijs hiervoor is, dat in Londen evenals overal elders de theaters drukker worden bezocht dan de kerken, een feit, dat, bij den toestand waarin het theater zich bevindt, zeer bedenkelijk is omdat hierin voor de massa een groot gevaar schuilt van neder-gang, van demoralisatie.

Niemand die dit duidelijker inziet dan Shaw, de man die het vóór alles te doen is om het tegen-overgestelde, nl. om eene hernieuwing van religie en moraal, d.i. eene hernieuwing van Leven, om een theater als middel tot dit doel, ‘a temple of the Ascent of man’, waaruit de vulgariteit, en de oppervlakkige wereldschheid voor goed zal verbannen worden. Hier, als overal staat Shaw aan de rechte kant, bepleit hij de heilige zaak, de zaak der affirmatie tegenover negatie, van opbouw tegenover verval, van de hoogte tegenover den afgrond.

Niemand kan Bernard Shaw ten volle begrijpen die zijn protest,

zijn revolutionaire beginselen ten gunste eener nieuwe ethiek, d.w.z. ten gunste eener gezuiverde en gezonde levensvisie niet weet te waardeeren. Wie echter van dezen hervormings-drang ook op het gebied van kunst de hernieuwing verwachten, zullen deze beoordeelingen van het tooneel een bron van informatie zijn, inderdaad is voor hen een betere gids moeielijk te vinden.

Want, en hierop dient nadruk gelegd te worden voor hen die, met de neuswijze pedanterie van een artistiek dogma, Shaw trachten uit te maken als een geborneerd tendenz schrijver, het waarachtig kunstbegrip laat dezen aanvaller van het schijn-schoon van de conventie en de pose nooit in den steek. De goedkoope waar der would-be moralisten en sentimenteele vroomheid stuit hem niet minder tegen de borst, als het aesthetisch geknutsel eener hyper-moderne afdwaling. Het drama moet zijn volgens hem, de artistieke voorstelling van een conflikt. Maar alvorens men weg-vinders als Ibsen en Shaw zelf volgens de conventies der kunst beoordeelt, dient men zich te herinneren dat men hier te doen heeft met een nieuwe kunst in het worsteltijdperk van haar jeugd, een kunst bezig zooals Shaw kernachtig zegt ‘to formulate its own revolt against itself as it develops into something higher.’

Welnu het is naar dit iets, dat hooger is als al het voorgaande, omdat een rijker schat van levenservaring en bewustwordending het heeft bevrucht en herschapen, naar dezen verren gezichteinder van den nieuwen tijd, naar dit voor-gevoel van een oneindig nieuwe en volle schoonheid die komende is voor leven en kunst, dat Shaw's gedachten zich immer heenwenden. Het is het waarom van zijn denken en handelen, het waarom van zijn kritischen en scheppenden arbeid.

Wat het theater betreft, hij wil het verheffen tot een maatschappelijke instelling van opvoedende kracht, dat voor het drama wezen zal wat de nationale museums zijn voor kunst, voor de eer en de kultuur van een volk. Maar dan moet, spreekt dit niet van zelf, den oorlog worden verklaard aan de gemeenplaatsen van het vulgaire tooneelspel, dan mag dit niet langer de plaats in nemen van het betere dat wordende is en dat den weg moet worden bereid, dan moet de grens wegvallen die het drama scheidt van geschiedenis en religie, dan mag geen andere onder-

scheiding bestaan dan die van het meesterwerk en het knoeiwerk, dan die van het echte en het valsche, het oorspronkelijke en het surrogaat.

Maar dan moet ook de waarheid zijn doorgedrongen, dat dramatische vinding eene eerste poging is van den mensch tot intellektueele bewustwording, dan moet hoofdarbeid, dan moet wetenschappelijk natuurlijke historie, d.i. psychologisch inzicht, karakter kennis, dus geestelijke en ethische faktoren de plaats innemen, die nu door romantische bombast en hysterische overprikkeling onzer minst edele zintuigen wordt gemonopoliseerd.

Dat Shaw, bezield door deze opvattingen, moeielijkheden te gemoet ging met het publiek, de tooneel-schrijvers, spelers en theater-direkteuren behoeft nauwelijks gezegd te worden. Instinktmatig richt een natuur als de zijne zich naar het brandpunt van den strijd en zal elke poging om hem tegen te gaan slechts energischer verzet oproepen.

Het voorbeeld voor den artiest zegt Shaw is hier Cromwell de onverbiddelijk gestrenge; men moet het publiek niet cajoleeren men moet het geven niet wat het begeert, maar wat het noodig heeft, men moet niet toegeven aan den bedorven smaak, maar door reiner voedsel dien smaak zuiveren.

Ten slotte is, wie deze regel menschkundig en menschlievend toepast zelfs op het tooneel het zekerst van succes, want er sluimert toch altijd nog in de menschheid een latent verlangen naar het zuivere en hoogere dat op de stem van den wekker re-ageert.

Ibsen, Tolstoi, Wagner, Shaw zelf zijn er een bewijs van, dat werk waarachter een groote persoonlijkheid staat, dat is een mensch wiens gaven in de smelt-oven eener sterke overtuiging, van een onwrikbaren wil zijn gevormd, dat zulk werk ten slotte dóór-dringt en vruchtbaar wordt.

Gegeven nu Shaw's rechtuit afgaan op een hooge, edele en bovenal zuivere tooneelkunst is het te begrijpen, dat bijv. de dramas van Arthur W. Pinero n.l. ‘The notorious Mrs. Ebbsmith’, ‘The second Mrs. Tanqueray’, ‘The Profligate’, stukken die een ontzachelijk succes hadden bij het gemiddeld theater publiek, in Shaw den censor vonden, die hen het ‘neen’ van zijn ergernis en afkeer tegenhield. En even duidelijk is het dat Oscar Wilde's

artistiek talent hem niet vermocht te verblinden voor het au fond koude, geaffecteerde en veelal perverse van zijn kunst.

Hetzelfde aangeboren en geschoolde onderscheidingsvermogen, dat de dramatische produkten weegt, richt over de vertolking. In beide gevallen is dit oordeel gekleurd door Shaw's opvatting van de problemen van den dag, van die moderne levens-vragen die op elk levens-gebied, dus ook op het gebied van kunst, als de incarnatie van het leven zelf zich op den voorgrond der aandacht dringen. Het sexueele probleem, het sociale probleem en het probleem der hernieuwing en transformatie van moraal en religie, alle levensvragen die den inhoud uitmaken van Shaw's eigen tooneelarbeid, worden ook door den kritieker geen oogenblik uit het oog verloren. Zoo herkent men in zijn beoordeeling der beide grootste tragediennes van den dag: Sarah Bernhardt en Eleonora Duse onmiddellijk zijn houding tegenover de vrouw, tegenover den strijd der geslachten en het sexueele probleem op zichzelf. De afkeer van goedkoope romantiek, van het hypersensationeele en emotioneele, die caricatuur van het echte en diepe gevoel die Shaw kenmerkt is het gevolg dezer houding.

Zoo vaart hij uit tegen Pinero, waar hij in ‘The notorious Mrs. Ebbsmith’, de kans mist voor een interessante dramatische ontwikkeling door zijn heldin op het laagste peil te houden eener meest ordinaire verliefdheid, in Shaws eigen kernachtige verachting van het geval aldus uitgedrukt, ‘by making the woman declare that her discovery of the nature of the man's feelings (his simply sexual attachment) puts within her reach the only one hour in a woman's life’, in pursuance of which detestable ‘view she puts on an indecent dress and utterly abandons herself to him. A Clergyman appears at this crisis and offers her a bible. She promptly pitches it into the stove, and a thrill of horror runs through the audience as they see in imagination, the whole christian Church tottering before their eyes. Suddenly, with a wild scream, she plunges her hand into the glowing stove and pulls out the bible again. The Church is saved, and the curtain descends amidst thunders of applause. In that applause, I hope I need not say, I did not join.’

Het is de mishandeling van ernstig materiaal op deze triviale en vulgaire wijze, die Shaw niet dulden kan en niet dulden wil.

Evenmin bij de spelers als bij de schrijvers. Zoo ridiculiseert hij, de goddelijke (?) Sarah, die in haar sensatie-effekten meer de kunst van leeuwen-temmen, dan die der tragedie beoefent, en vooral in de tweede helft van haar loopbaan in klaterende en loeiende fransche melodrama's niet haar kunst maar haar verlokkingen ten toon spreidt.

Op haar wereldreizen, wie heeft dit niet met Shaw bemerkt, is de kunst der gevierde fransche actrice allengs meer en meer tot een lager plan afgedaald; wat zij geeft is wat Shaw noemt: ‘part of the conventional Bernhardt-exhibition, it is pure rant and nothing else.’ Te vergeefs tracht zij achter haar eentoonig zingende volzinnen de intellectueele leegte en gevoels-valschheid die haar voordracht eigen is geworden te verbergen. Van haar stem, waarover in den blinde wordt gedweept en die onder haar collegas een allerleelijkst na-maaksel in de mode heeft gebracht, maakt zij volgens Shaw misbruik, de menschelijke spraak wordt er door mismaakt, ‘de-humanised’, altans in de ooren van den realistischen humanist die gekunsteldheid veracht, omdat hij het waarachtig kunst-volle er door beleedigd voelt.

Het feit is, dat Sarah's kunst uit den tijd valt en dat de drama's die zij nog altijd geeft dood zijn. Dat Shaw, die ondanks zijn gestrengheid bijna altijd humaan blijft, hier zoo onverbiddelijk optreedt is omdat hij den verderfelijken invloed wil tegengaan, het soort magnetisme van Sarah dat zij uitoefent op bijna elke jonge, veelbelovende actrice. Zoo waarschuwt hij Mrs. Patrick Campbell, in die dagen een der meest begaafde tooneelspeelsters in Londen en wijst hij er herhaaldelijk op hoe op het hoogste niveau der dramatische tooneelkunst de methode van Duse de rechte is; zoo spreekt hij het vonnis uit over de ‘claptraps’ die Sardou voor Bernhardt samenflanst, terwijl hij dàt drama hooghoudt ‘in which emotion exists only to make throught live and move us.’

Wij zien dus dat Shaw, hoezeer van een geheel ander temperament, een geheel verschillende volksaard, hierin met Hebbel overeenstemt dat hij den nadruk legt op den gedachtengang in het drama, en dat hij evenals deze voor de problemen van zijn tijd toegang eischt op het gebied der dramatische kunst. Het is hem zoowel als de groote duitsche tragiker van den nieuwen

tijd te doen om die zeldzame vereeniging van diep voelen en diep denken, van groot sentiment en grooten geest, zonder welke alle kunst terugvalt in leege romantiek, ijdel aesthetisch gebaar of de oppervlakkige kleinkunst van een fotografisch naturalisme.

De kunst van Eleonora Duse is voor Shaw een oase in de woestijn der Londensche theater-wereld; deze Italiaansche is groot niet alleen door het vurig temperament dat men van hare land-aard verwacht, maar door het innige medegevoel, de diepe zielsbeweging, haar hartochtelijke menschelijkheid, beheerscht door een intellektueel begrijpen dat van energischen hersen-arbeid getuigt.

Bovendien, en wederom strekt het Shaw tot eer hoe hij dit punt niet voorbijziet, er integendeel telkens den nadruk op legt, bovendien is de persoonlijkheid van Duse eene, waarin samen kan gaan ‘the consistency of supreme admiration for the artist with perfect respect for the woman’.

Het is de moreele bekoring en niet de sexueele-gezelschaps of toilet-bekoring of een der vele vulgaire attracties der alledaagsche actrice, het is de geestvolle betoovering die Duse onwederstaanbaar doet zijn, en Shaw die deze overal zoekt is waar hij haar aantreft niet karig met zijn lof.

Duse's optreden, haar geheele wezen straalt van innerlijke schoonheid, zegt de groote waardeerder van dit schoon: ‘Duse is not in action five minutes before she is a quarter of a century ahead of the handsomest woman in the world.’ In de geringste harer bewegingen, die alle ingehouden en delikaat zijn is een warme levenstrilling; de mystieke suggestie eener ontastbare psychische wereld-ontroering omgloriet haar, spreekt van die hoogste menschelijkheid waarin het goddelijke zich openbaart. Shaw begroet met vreugde: ‘the indescribable distinction which Duse's acting acquires from the fact that behind every stroke of it is a distinctively human idea.’

De bladzijden door hem aan deze tragedienne gewijd verdienen bijzondere aanbeveling; zij behooren tot het schoonste wat hij geschreven heeft in dezen bundel, zijn daarenboven als aangewezen om menige misvatting die men van hem heeft te doen verdwijnen. Kan een cyniker of een lichtvaardig grappenmaker schrijven zooals deze man van uiterst fijn inzicht ja, maar ook

van uiterste fijngevoeligheid, die realist à outrance tevens blijkt te zijn de werkelijkheids-idealist bij uitnemendheid? Immers neen, het diep gevoel en de diepe ernst die Shaw maar al te vaak worden ontzegd spreken hier uit elken volzin, die met literair meesterschap de meest gecompliceerde kenmerken der tragische groot-kunst vastlegt niet alleen, maar de fijnste ethische onderscheidingen hier tusschen doorvlecht.

Bijv. waar hij zegt hoe Duse's methode ons toont: ‘how human sorrow can express itself only in its appeal for the sympathy it needs, whilst striving bij strong endurance to shield others from the infection of the torment. It is unspeakably touching, because it is exquisitely considerate: that is, exquisitely sympathetic’.

‘The infection of the torment’! Zouden de schrijvers, spelers en zangers van Salomé en Elektra nooit gedacht hebben aan die tortuur, en die infectie, welke ons tegen krijscht uit deze hyper-moderne drama's en toonzettingen in de bandeloosheid hunner neurotische hysterie? Voorwaar, niet in deze distrakties in deze overspanning der moderne kunst leven de nieuwe, jonge ideeën, de elementen, die den dag hunner geboorte lang overlevend, vruchtbaar zijn voor de toekomst.

Zeer zeker is het in onzen tijd van crisis wèl noodig te onderscheiden tusschen het hysterische en geniale genre en het is zaak van den kritikus toe te zien dat niet het eerste de plaats inneme van het laatste.

Niet alles wat zich uitgeeft voor een ‘Umwerthung der Werthe’ en daarvoor met een reuzen-reclame wordt beloond, verdient geloof en gehoor. Shaw, de bij uitnemendheid modern geschoolde weet dit maar al te goed; zijn scherpzinnig onderkenningsvermogen laat zich niet om den tuin leiden. De eminente slagvaardigheid, die hem kenmerkt op het podium, in het debat blijft hem als kritikus van het tooneel bij. Hoezeer ook gespitst op datgene waarin het hart des tijds klopt, laat hij echter niet toe dat na-maak de oorspronkelijkheid verdringt, dat het onechte het wint van het echte.

Vandaar, dat hij de schrijnende kunst van Ibsen accepteert en de romantische imitatie van een Pinero geeselt, vandaar dat hij de toekomst-motieven van Wagner huldigt, maar zijn terugval in verbruikte themas ook in hun nieuwe zetting afwijst.

Hoezeer ook geneigd om in zijn oordeel zoo humaan mogelijk te blijven, en de sympathie waarmede hij schrijvers en spelers van minder pretensie, maar zuiverder streven tegemoet komt is hier een bewijs van, is zijn meening on-omkoopbaar en gaat hem hier, waar hij schrijft over het tooneel evenals overal elders de zaak die hij behartigt boven alles en dient hij deze met onschendbare oprechtheid.

Daarbij komt dat Shaw wat hij als zijn eigenlijke taak heeft opgevat nl.: hervorming des Levens door kritiek, geen oogenblik uit het oog verliest, vandaar dat zijn tooneel-kritiek veel meer bevat dan een verzameling oordeelvellingen over het Londensch theater, dat zij, in haar geheel doorlezen, een helder beeld geeft van des schrijvers innerlijke constitutie, van zijn levens-inzicht en levensdoel. Zóó sterk is dit zelfs het geval in deze twee deelen die wij bespreken dat men gerust kan zeggen, dat zij de eigenlijke kern van Shaw's wezen misschien wel het meest weergeven van al wat hij geschreven heeft.

'They contain the very pith of the man' zegt James Huneker in zijn inleiding, en een zorgvuldige lectuur deed mij tot dezelfde conclusie komen.

Boeiend van het begin tot het eind, onderhoudend in zeldzame graad door vernuft en stijl, houden zij bovendien met dieper kracht de aandacht vast, n.l. met een doelvasten wil, met een beschouwing van wereld en menschen, met een filosofisch inzicht dat baanbrekend is.

In den geboren schrijver is de stijl de man; dit kan van weinigen met zooveel recht gezegd worden als van Shaw. De altijd wakkere geestigheid, het geweldig rake, het afwisselende, het levens-volle, dat zijn schrijfwijze kenmerkt, men voelt het, is onmiddellijk uitvloeisel van zijn veelzijdig, in allerlei richtingen rusteloos werkzaam temperament.

Hoe stuiten op dit glansrijk kunnen en willen de geijkte theorietjes, de pedante oordeeltjes af der voor-opgezette dogmas van z.g.n. kunst- en levenskenners.

Het geheim dezer macht is wel de vaste overtuiging die met durf de eigen doeleinden zonder omwegen volgt, en deze beiden vastberaden verdedigt tegenover de aanvallen eener wereldsche

menigte, en de halfheid van alle would-be poseurs en weinig doortastende onvermogenden.

Zoo bijv. waar hij een nieuw en oorspronkelijk tooneelspel van het modern engelsche leven bespreekt dat veel bijval vond, genaamd; 'Michael and his lost angel' door Henry Arthur Jones.

Deze kritiek is wederom zoo typeerend voor Shaw, dat wij er de aandacht op willen vestigen.

Wij hebben hier te doen met een stuk, dat veel belooft maar weinig volbrengt. Het is een drama met stijl en natuurlijke actie, geschreven met het bewustzijn van den geestelijken toestand des tijds, van de crisis die de menschheid in het laatst der 19e eeuw doormaakt, het is in kontakt met de meest belangrijke werkelijkheid van den dag, iets waarin de meeste dramas die Shaw te beoordeelen heeft jammerlijk te kort schieten; maar ziet, op het gewichtige oogenblik schijnt Mr. Jones zijn balans kwijt en vervalt ook hij, ondanks de goede opzet van zijn stuk, in het banale.

Michael en zijn verloren engel hebben ten slotte niet 'le courage de leur opinion', ondanks het revolutionaire van hun optreden buigen zij het hoofd voor de conventie, en waar de fout zit, zij doen dit uiterlijk, terwijl zij heimelijk in hun eigen gevoel zich vermeien. Ondanks de natuurgetrouwheid der teekening speurt de rechtzinnige Ier hier een on-echtheid die hij haat, nl. een schroomvalligheid die tegen beter weten in zich laat intimideeren door conventie, terwijl de aanvang iets geheel anders liet verwachten; hij roept daarom verontwaardigd uit:

'Let me re-write the last three acts, and you shall have your reverend Michael embracing the answer of his own soul thundering it from the steps of his altar. Whether he is right or wrong is nothing to me as a dramatist, - he must follow his star, right or wrong, if he is to be a hero.'

Het is de valsche pretentie van een held te zijn, terwijl hij ten slotte een lafaard blijkt, die de vóór alles waarachtigheid eischende kritiker niet kan laten doorgaan, de gebrekkige karakterteekening en het spelen met hooge motieven, alle dingen die een werkelijk artiest niet doet.

De slot-scenes zooals Jones die geeft en met hem zoovele andere moderne schrijvers, waarin een belovende opzet totaal

ineenzinkt en men zich van de moeielijkheid afmaakt met een wankelmoedig transigeren, een algeheel toegeven aan de traditie die eerst schijnbaar was op zijde gezet, deze halfheid die de reaktie vleit is Shaw een gruwel. Tegenover deze gedachten en wils-bezwijming verkiest hij als censor en als schrijver de schijnbare anarchie der nieuwe ideeën, waaruit toch ten slotte de mogelijkheid eener hoogere orde der meeningen en zaken te verwachten is. Beter, oneindig beter de oplossing van een conflikt in het midden te laten, zooals dat in het Leven zelf maar al te dikwijls gebeurt, dan zich tevreden te stellen met afgesleten voorstellingen, die geen innerlijke waarheid meer bezitten. Wij hebben er reeds te voren op gewezen hoe in Wagner en zelfs in Shelley hem de verbruikte liefde-illusieën hetzij in religieuzen of wereldlijken zin hinderden, als een onvoldoende, ja geheel uit den geest slaande apotheose der nieuwe levens-visie die was voorafgegaan.

De niet zeer verheven leer, dat het Leven een moeras is, waaruit alleen ‘das ewig weibliche’, of een vage verzinking in religieuze symbolen den mensch vermag te redden, zal nooit de heldenkracht kweeken om het Leven groot te leven volgens diep doorvoelde en doordachte beginselen, volgens inzicht en overtuiging.

Mr. Jones heeft zich niet weten te verheffen boven het niveau zijner tijdgenooten, hij heeft zijn drama geschreven als een realist van lager plan.

Shaw houdt zich in het bijzonder bezig met dit werk, omdat er hem juist alles aan gelegen is dat dergelijke onderwerpen als er in behandeld worden voor het voetlicht komen. Hij eischt nl. een zich in dienst stellen van het tooneel, van alle kunst kortom in de groote vragen van den dag, van religie, moraal, sociale toestanden, d.i. van al datgene dat de hoogste belangen der menschheid raakt.

Van-daar zijn onvermoeide strijd met den theater-censor die zich in Londen het veto voorbehoudt over hetgeen al of niet zal worden toegelaten op het tooneel, een veto wel te verstaan dat liederlijke operettes toelaat, maar de nieuwe moraal die het leven zuiveren wil terugwijst, zooals bijv. nog dezen zomer geschiedde met een van Shaw's laatste tooneelspelen onder het voor-

wendsel dat het op het tooneel brengen der religieuze kwestie heiligschennis was.

Tegen deze domme bekrompenheid gaat Shaw's streven lijnrecht en energisch in. Wat hij wil is een nationaal theater even goed als een nationaal museum; een theater, getransformeerd tot een opvoedende en bezielende kracht zooals de kerk eenmaal geweest is in den tijd van haren bloei, toen er nog geen afgrond gaapte tusschen het primitieve harer voorstellingen en geloofsleer en het sluimerend bewustzijn der menschheid.

Pietetische pruderie en schroomvallig toegeven aan een conventie wier basis wankel is, wier raison d'etre is verdwenen was ten allen tijde het kenmerk der achterblijvers, van hen in wier constitutie de altijd voort-strevende levenskracht was uitgedoofd.

Er is altijd strijd noodig, rustelooze strijd, opdat het betere en hoogere, dat wat wij gewoon zijn het nieuwe te noemen, wat echter niets anders is dan een voort-ontwikkeling, dóórdringt en meester wordt van eigen tijd en toekomst.

De Mattheus-passion van Bach werd eenmaal in den ban gedaan, sterker nog: Christus werd eenmaal gekruisigd, is dit niet eene waarschuwing voor hen, die de begonnen Transformatie, de consequente voortgang van Hervorming uit den booze schijnt?

Is het niet zedelijker, is het niet religieuzer de bombastische praal der wereldsche kerkelijkheid, het aureool der liefde-illusie, het hectisch rood der hysterie, den verderfelijken sluier waarmede het alles verleidend omfladdert af te rukken, en werkelijkheid, al is het pijnende en schrijnende, ja ruwe werkelijkheid te geven inplaats van dezen schijn?

Is het niet een eerste noodzakelijkheid voor zuivering van Leven, dat het theater waar de menigte in veel dichter scharen instuwt dan in welke kerk ook, iets anders wordt dan een finantieele onderneming, dat de natie haar plicht op dit gebied gaat inzien en op deze wijze de beste artistieke krachten een nieuw veld zich geopend zien, zonder vrees dat zij er de on-aantastbaarheid hunner hoogere doeleinden en levensvisie bij moeten inschieten?

‘Nobody goes to the theatre except the people who also go to Madame Tussauds. Nobody writes for it, unless he is hope-

lessly stage struck and cannot help himself. It has no leadership of thought, it does not even reflect its current. It does not create beauty, it apes fashion.'

Zelfs de kunst die men in het Lyceum-theater, dat onder directie en invloed stond van den beroemden Henry Irving, te zien kreeg, was slechts hoogst zelden den naam van kunst waardig. Zóó gekunsteld was hier de atmosfeer, zóó zeer ge-preoccupeerd was men er met de werken van 16e en 17e eeuwsche (Shakespear uitgezonderd, en deze werd nog op geheel on-artistieke wijze opgevoerd) middelmatige schrijvers, dat zij bijv. in een 19-20ste eeuw artiest als William Morris geen belangstelling kon opwekken.

Deze volbloed-kunstenaar, aan wien het geestelijk, sociaal en artistiek leven in het Londen dier dagen zijn eigenlijken glans en spontane frischheid dankt, keerde zich dan ook geheel af van het tooneel om zijn exquise schoonheidszin te bevredigen in stijlvolle decoratie en zijn vurig intellekt in dienst te stellen der sociale beweging.

Het weldadige van dezen invloed, van dezen meester die het beste der wereldstad tot zich trok onderging ook Shaw in niet geringe mate, zonder echter ooit, wat bij de minder oorspronkelijk begaafden wél het gevaar was, zich zelf ook maar een oogenblik te verliezen door het sterk magnetisme dat van Morris uitging. Hij bleef in dezen uitgelezen kring als in elk anderen kring zich zelf. Zijn waardeering van Morris maakt hem niet ongevoelig voor den sterken stroom van hoogere kunst die van het vasteland komt opzetten. Hij is een der eersten om Wagner en Ibsen te herkennen. Wat hij van den eersten denkt weten wij reeds. Zijn oordeel over den laatsten is, behalve in zijn 'Quintessence of Ibsenism' een Fabian pamflet dat niet meer te krijgen is, te vinden in de twee deelen tooneelkritiek die wij bespreken.

Het komt ongeveer hier op neer: in de duffe atmosfeer van verouderd sentiment en valsche, leege romantiek verrees Ibsen, als de frissche bries uit het Noorden in een zwoele, enerveerende zuider-lucht gesteldheid. In de voor Shaw bijna ondragelijk beproevende jaren van zijn avond aan avond gedwongen theatersafloopen, kwam eindelijk de verlichting van iets interessants. Als een uitkomst voor het afmattend terechtwijzen en afkeuren,

was hier eindelijk de gelegenheid, de opwekking van het belangwekkende en nieuwe dat lof verdiende.

Al was het bijwonen van menig, ja bijna de meeste dramas van Ibsen wederom een soort tortuur, al schrijnde zijn ontsluiering der menschelijke en maatschappelijke kwalen en wonden door de ziel, er was hier althans het supreem waardevolle der zuivering, het doordringend besef van den sterken heelmeester, die ondanks pijniging den weg opent tot genezing; bovendien veel geniaals, dat den adem der poëzie blies over de woestenij der menschelijke ellende.

Zoo bijv. in 'Peer Gynt' een der uitgelezen werken van de literatuur der 19e eeuw. Peer Gynt, waarin de tragedie van een menschenleven omhangen is met het ragfijne weefsel van het Noordsche sprookjesachtige en fantastische.

Het gemiddeld literarisch begripsvermogen heeft natuurlijk hier als altijd zijn typische dwaling gemaakt; de dwaling n.l. om 'quand même' een oplossing te willen wringen uit, in werkelijkheid altans tot heden, nog onoplosbare problemen.

Misleid door de bekoorlijk pathetische figuur van Solveig juichte men weer dat toch de liefde zegepraalt en dat alle geestelijke vragen in dit allerhoogste hun einde vinden: 'a doctrine which after several year's attentive observation, and a few careful personal experiments, I take to be the utmost attainable extreme of nonsensical wickedness and folly.'

Natuurlijk is Ibsen's oplossing, dat er zulk een algemeene oplossing niet bestaat, evenmin als dat er zoo iets is als de steen der wijzen voor den waarachtigen wijsgeer.

De opvoering van 'Peer Gynt' door het theatre de l'Oeuvre van Lugné Poe wordt door Shaw geprezen vooral om de soberheid der regie, die de dichterlijke atmosfeer behoudt welke enkele régisseurs de gaaf hebben onder een kostbaar decor geheel te doen verloren gaan.

Gemist werd echter bij den franschman, het harde, ja soms ijzige van een humor, die de aangrijpendste ellende in de meest huiselijke, ja zelfs groteske gedaante voorstelt.

Een van Shaw's collega's Mr. Clement Scott, die Ibsen niet lijden kan en hem dacht af te maken met hem minachtend 'Suburban' te noemen, wordt er aan herinnerd dat voorsteden in onze dagen

beteekenen ‘frissche lucht’, en dat de tijd der aristokratische romantiek voorbij is, terwijl de gezinnen waarin Ibsen ons binnenleidt, die onzer onmiddellijke bourgeois-omgeving zijn, een omgeving waartoe Shaw, en dit is een karakteristiek onderscheid van zijn socialisme met dat der Marxisten, zich niet schaamt te behooren als de middelklasse waarin op het oogenblik nog de meeste kracht schuilt om te helpen, en interessante psychologische dilemmas zich voordoen. Hoe innerlijk en uiterlijk raak Ibsen de typen uit deze kringen schildert is aardig gezegd door Grant Allen, een ander engelsch schrijver, waar hij sprekend over Hedda Gabler opmerkt: ‘I take her in to dinner twice a week’.

Het Ibsen drama nu is vóór alles het drama van het huwelijk, het drama der dés-illusie, het drama eener harde, geweldige werkelijkheid.

Toch is het Ibsen gelukt, evenals de zooveel romantischer Wagner door te dringen tot het bewustzijn zijner tijdgenooten en dit op te heffen op hooger plan.

Een kritikus kan veel vergeven worden behalve dat hij den echten artiest, waar hij dien op zijn weg ontmoet, niet bijna instinktmatig begroet, en weet te schatten.

Wie om de kwellende operaties door Ibsen ondernomen op mensch en maatschappij, wie om de onrust, die hij brengt, om de wroeging die hij wekt zich van hem afwendt, is als een, die weigert met Dante de hel te doorwandelen, vergetend het purgatorium en het paradijs, de zuivering en de bevrijding die volgen gaat.

Immers dit doorboren van schijn en illusie om de werkelijkheid te kunnen grijpen, het leven zijn geheimen af te dwingen is het teeken der groot-menschelijkheid en van de artistieke superioriteit, die niet aarzelen de bekoring der mythe en van het symbool, waar die valsche romantiek zijn geworden, te offeren voor de pijnigende, doch machtige emotie van het reëele:

‘Great works in fiction are the arduous victories of great minds over great imaginations’.

Veel populaire, 2e en 3e rangs kunst en litteratuur is eenvoudig de goedkoope zegepraal eener al te weelderige verbeelding over een middelmatigen en on-geoefenden geest. Shaw noemt hier als voorbeeld het werk van Marie Correlli, lievelingslectuur

in de leesbibliotheken, maar zelfs Shakespeare is hier niet onberispelijk en hiermede zijn wij aangeland op een veel-omstreden punt in Shaw's litterair oordeel, nl. zijn kritiek op Shakespeare, die aanleiding heeft gegeven tot veel misverstand en daardoor tot niet geringe ergenis.

Shaw's oordeel is hier als overal dat van den vrij-denker, van den denker voor zich zelf, die zich niet storend aan het aureool der traditie, zijn zelfstandig en persoonlijk onderscheidingsvermogen laat werken.

Shakespeare werd het engelsche volk niet minder dan de bijbel een aanleiding tot afgoderij, tot onrechtvaardigheid (en dit is het punt, waarop Shaw, de strijder der levens-voortbeweging, vooral re-ageert) tegenover de intellektueele en artistieke ontwikkeling van den nieuwen tijd.

Shaw wil Shakespeare wél geven wat hem toekomt, maar niet meer dan hem toekomt en bovenal hij kan niet toelaten, dat hij de plaats in-neemt van het waardevolle dat nà hem is gekomen; het is wederom de stil-stand die Shaw bevecht, hij dringt vooruit, omdat hij voelt, dat alleen door het op den voet volgen der Levens-beweging het Leven kan worden ontraadselt, en in individu en maatschappij komen tot zijn volsten en schoonsten bloei.

Zijn groote grief tegen Shakespeare, wiens artistiek meesterschap hij geheel erkent, is het gebrek aan Levensmoed en Levensgeloof, dat hij bij hem meent aan te treffen. De mistroostigheid der refreinen: ‘out, out brief candle’ ‘Vanitas vanitatum’ ‘to what end’ enz., is hem ondragelijk, evenals de sensationeele daad, de romantiek van het sexueele en de soort droomerig moraliseerende filosofie, die in den melancholischen dreun van ‘blank verse’ tot gemeenplaats is geworden.

Wat Shaw mist in Shakespeare: het Levens-heroïsme, dat trekt hem tot John Bunyan, in wiens onsterfelijke allegorie: ‘The Pilgrim's Progress’ hij den pols-slag voelt kloppen van overwinnende Levens-kracht. Shaw's oordeel is hier wederom zoo typeerend voor zijn eigen geesteshouding, dat wij het in zijn geheel volgen:

‘All that you miss in Shakespeare you find in Bunyan, to whom the true heroic came ‘quite obviously and naturally. The world was to him a more ‘terrible place than it was to Shake-

speare, but he saw through it a path at the end of which a man might look not only forward to the Celestial City, but back on his Life and say: ‘Tho' with great difficulty I am got hither, yet now I do not repent me of all the trouble I have been at to arrive where I am. My sword I give to him that shall succeed me in my pilgrimage, and my courage and skill to him that can get them.’

Heeft niet Shaw recht, als een klok slaat het hart, waar het een uitspraak als deze verneemt? van dit Levens-heroism zich te keeren tot het droomerig pessimisme van: ‘we are such stuff as dreams are made on’ of ‘our little life is rounded by a sleep,’ is een terugval van eewige jeugd en frissche morgenlucht in de verschrikkingen van de nacht-merrie eener onheil zwangere atmosfeer.

Ondanks deze scherpe kritiek, die, wij herhalen het, velen geheel in de war bracht is Shaw te zeer kenner en onderscheider van wat voortreffelijk is om niet op andere punten in Shakespeare den buitengewonen artiest te huldigen.

Terwijl de intensiviteit van zijn ongeduld over de eenzijdige Shakespeare-vereering somtijds stijgt tot het malaise, dat zich door een steen-worp naar den afgod der traditie zou willen verlichten, bekent hij, onmiddellijk daarop zijn evenwicht hernemend, niet minder eerlijk, dat hij voor hen die Shakespeare niet weten te genieten medelijden koestert, omdat, ondanks zijn te kort Shakespeare's artistiek genie duizend bekwamer denkers heeft overleefd en nog wel eenige duizenden meer zal blijven overleven. Wat Shaw bij Shakespeare vooral bewonderd is zijn taal-macht, die hem wonderen doet verrichten van muzikale woordkunst, zijn humor en zijn gave een geschiedenis te vertellen op een wijze, dat zij voor ons in intensieve realiteit het leven zelf overtreft, tenminste zoo lang tot dat onze eigen menschenkennis en ons levens-inzicht zich ver boven het middelmatige is gaan verheffen door persoonlijke ervaring en bewustwording.

Deze geesteshouding van Shaw, die ook zijn tooneelspelen voor velen tot terugstootende raadsels maakt en zooveel ergenis geeft, verdient juist hierom wel eenige nadere toelichting, Het kwaad is als gewoonlijk het slechts ten deele bekend zijn met een schrijver, die juist in zijn geheel gekend moet zijn, wil men eenig recht van spreken over hem zich aanmatigen.

Het niet en toch weer wel der dingen is nu eenmaal een kwaliteit van het Leven zelf, dat in zijn wonderbare complexiteit en tegenstrijdigheid is ingeweven. Hegel bouwde hierop een systeem, wat wonder dat in den psychologischen dramatist, in den censor van toestanden en menschen dit schijnbaar in-consequente is ingeweven, ondanks zijn overigens juist door hardnekkige consquentie zich kenmerkende persoonlijkheid.

Bovendien is het wederom de kwestie van het echte - tegenover het onechte, het oorspronkelijke tegenover de na-maak, het zuivere tegenover het on-zuivere. Juist omdat het land der droomen Shaw heilig is, dat land waarin alleen de groote dramatici ons den toegang verschaffen kunnen, juist daarom trekt hij grimmig verbeten los tegen die 'would-be' phantasten wiens hoofd op hol werd gebracht door leege fictie, en wier verbeelding is verhit door alkohol, kan hij niet uitstaan de 'literary trade of imaginative weaklings' die noch de energie bezitten om Levens-ervaring op te doen, noch het genie bezitten het Leven intuitief te begrijpen.

Juist omdat de groote, echte romantiek hem heilig is, noemt hij het romantisme uit de tweede hand, dat vreemd staat in den tijd: 'the blight and dry rot of Art',

Zijn beoordeeling van Henry Irving, de beroemde tooneelspeler en directeur van het Lyceum theater kenmerkt zich door deze tweevoudigheid van scherpe kritiek en een zekere erkenning van verdiensten voor al wat Irving tot stand bracht. Zijn kritiek op Irving was evenals die op Shakespeare een strijd tegen den druk, de tyrannie van het verleden en der conventie; hij kon den invloedrijken theater-dirigent niet vergeven, dat hij Ibsen buitensloot terwijl hij allerlei oude rommel naar voren schoof en met uiterlijk aesthetisch effektbejag het ledig trachte te verbergen dat zijn verouderd repertoire eigen was. Ook zijn Shakespeare-voorstellingen keurde hij af, omdat deze hun eigenlijk schoon verloren in een overladen décor en philisterachtige besnoeiing, terwijl bij Irving door persoonlijke ijdelheid het oorspronkelijk artistieke niet tot zijn recht kwam.

In plaats van de verouderde romantiek en sentimenteele oppervlakkigheid die in het Lyceum theater de overhand had eischt Shaw een drama, waarin de eigenlijke diepere zin van het

Leven geopenbaard wordt; daarom verkiest hij de heilzame pijn, die Ibsen ons aandoet en beweert hij in deze keuze zeker niet alleen te staan, daar de drang naar het tragische, die in vele menschen is waartenemen bewijst hoe het hen ten slotte om iets hoogers te doen is dan om een zoet-sappige emotie, die de ziel niet raakt.

Wij zijn nu het einde genaderd van Shaw's arbeid als tooneelkritikus. Dit zich in dienst stellen der theaterwereld is volgens hemzelf het zwaarste offer geweest dat hij gebracht heeft voor het algemeen welzijn.

Dit zegt veel voor een man als Shaw die nimmer aarzelt waar hij ziet dat hij helpen kan.

Een zóó groote inspanning is hem echter dit theater-leven avond aan avond geworden, waar de voorstellingen hem als regel een kwelling, slechts hoogst zelden genot waren, dat ten slotte zijn physiek bezwijkt en hij na een ernstige ziekte, met een 'I can no more', afscheid neemt van deze voor hem beproevende levens-periode.

Toen deze periode van uitputting voorbij was vond Shaw's huwelijk plaats met miss Payne-Townsend, een trouwe mede-arbeidster op maatschappelijk gebied.

Van dit huwelijk zegt ons een zijner landgenooten: 'it was one, of these quite successful things which are utterly silent'.

Inderdaad is Shaw's persoonlijk leven weldadig vrij van verrassingen. Zijn geschriften daarentegen ware reflektors van den tijd, zijn vol van de rustelooze beweging van het Leven in een zijner meest kritieke perioden. Het is zonder twijfel deze hartstochtelijke deelneming in het hem omringende dat Shaw's wezen verheft boven de troebele dwalingen van eigen lusten en lasten en het telkens zijn véérkracht terug geeft.

Ik heb over deze dramatische kritieken van Shaw eenigszins uitvoerig willen spreken, omdat ik ze beschouw te zijn van het beste dat hij gegeven heeft, en omdat zijn levens- en kunst-opvattingen, zoowel als het waartoe en waarin van zijn eigen tooneel-arbeid er zoo duidelijk in zijn opgeteekend. Zij zijn voor de studie zijner tooneel-spelen de beste inleiding en voorbereiding.

(*Wordt vervolgd.*)

DEN HAAG 4 FEBR. 1910.

Vervolg der wonderlijke avonturen van Zebedeus door Jac. van Looy.

Na-proloog.

Ofschoon wel wetend, in engeren zin, geen man van het woord te zijn, kom ik nogmaals een oogenblik gehoor verzoeken. En wel om deze reden: Ik meende namelijk beter te handelen, de Bijlagen niet te vermeerderen nog, en niet, gelijk ik had aangekondigd de ‘keur’ er aan toe te voegen uit ‘den zak van Ruigrok’. Want, hoe belangrijk deze ook op zich zelf moge wezen, gevoelde ik ten slotte, het Boek niet àl te zeer te mogen bezwaren en juist ter wille der nagedachtenis aan mijn hoogvereerden oom, geen recht te hebben er bij te doen, wat ik niet met overtuiging kon geven, als zijnde van hem afkomstig. De lezer zal mij deswege wel willen ontschuldigen, aangezien ik geloofde in zijn geest te handelen, en de oude heer tot de plaatsing ervan, geen enkele aanwijzing hier gaf. Hoe afwijkend de opgenomen Bijlagen ook zijn, zijn dat toch, sprankjes, als het ware, uit dezelfde kosmos die de Wonderlijke Avonturen voor ons schiep, ja, het kwam mij wel eens voor, als zouden zij, in hun verscheidenheid, de voornaamste kanten van zijn geest in het licht ons stellen.

Het was mij een groote voldoening en het heeft mij aangespoord bij dezen arbeid, van zooveel zijden belangstelling te ondervinden, verzoeken om inlichting, ongeduldige vragen wanneer toch eindelijk het boek zou verschijnen.

Een vraag vooral, dacht mij, hier te moeten worden behandeld. Hoe, schreef mij een zijner vriendinnen, hoe kon de verhaler zijn grootschen en zoo hoog strevenden held terug tot den ‘pruiken-tijd’ voeren. Na wat ik vroeger heb meegedeeld, zal

het wel geen mensch verwonderen, wanneer ik het antwoord schuldig blijf. Welke gevoelens hebben hem deze opstelletjes voorgeschreven? Moeten de bedoelde tafreeltjes gezien worden, gelijk ik dacht wel eens, als de droom-beeldjes van een oud vrij-gezel, waarin zich zijn geest verkneukelde? Zijn het de fantasietjes naar een geluk, dat hij wellicht gevolgd heeft in den rook zijner pijp?

Niemand vergete dat onder de tallooze stukken in de nalatenschap gevonden, dit ten minste niet geheel fragmenten zijn en dat wij het 'ontwerp', helaas, missend, wel niet veel anders kunnen doen dan gissen. Toch is er in al deze uitingen misschien meer werkelijkheid dan wij weten. Mijn oom zei het bij verschillende gelegenheden herhaaldelijk: 'ik ben altijd zeer werkelijk'.

Eene gissing leek mij niet al te zeer uit den nevel gegrepen. Onze familie van moederskant, waartoe mijn oom behoorde, stamde uit een der deftigste geslachten in ons vaderland. Onder haar leden telde zij zelfs een generaal die den tocht naar Rusland meemaakte, waarvan ik de herinnering in den allereersten avond heb gemeend te herkennen. Door dit van 'goeden huize' zijn, was hij, om kort te gaan, een tijdlang in het bezit van een kostbaren inboedel. Na den ramp, waar ik op zinspeelde even, waarbij hij al het geërfde weder verloor, slecht financier als hij was, bleef hem daar niet veel van over; niets dan eenige achttiende-eeuwsche voorwerpen: een barometer, een snuifdoos, een lodderijn-doosje; snuisterijen: van dezulke die tegenwoordig zeer gezocht en met grof geld worden betaald. Er pronkten er altijd een paar op den rand met klassieken, bovenop zijn eenvoudigen schrijftafel, waar hij eveneens zeer aan gehecht was, zijnde het geschenk van een vriend zijner jeugd, een Franschman, die den zonderlingen naam droeg van: 'Va-promener'; of wel zij stonden, wanneer hij bij den haard zat, aan weêrszijden van de pendule, op den mantel der schouw. Het waren twee porceleintjes, gelijk die destijds door uitnemende kunstenaars werden vervaardigd: een herder en een herderinnetje, ware kleinoodjes, en die dan ook door zijn bestel, vermaakt zijn geworden aan het Museum van Land- en Volkenkunde en in dank door de Regeering aanvaard.

Hoe dikwijls heeft hij in zijn eenzame uren zich verlustigd aan deze tengere popkens. Eenmaal trof ik hem aan dat hij het vrouwtje in zijn hand hield. Ik zie hem weêr: iedre ader in het fijne, bleeke vel, scheen door de liefkoozing gevulder en hoe innemend was zijn glimlach... 'Si dou-ce-ment fausse,' mompelde hij voor zich heen, terwijl hij het pruikje met zijn platte vingertoppen bestreelde, een bemind gebaar van hem bij het waardeeren van kunst, ik zag het hem zelfs wel doen, over een boek-bladzijde... 'En welk een savoir-vivre' ging hij voort, zonder op mij te letten, 'zich zoo jong tot grijsaards te maken, elkander de deernis besparend, de verwoestingen te zien van den on-delicaten tijd... oh, mijn beste,' wendde hij zich naar mij, 'dàt is het laatste geweest, het áller-laatste... praat er mij niet over, uw empire was een melo-drama.'

Wanneer men nu bedenkt dat ik in 't geheel niets beweerd had en dat zich zijn uitval grondde op mijne, ik erken het, jongensachtige vereering toen voor Napoleon den Groote, zult gij begrijpen hoe afwezig zijn geest kon wezen. En is dan de onderstelling gewaagd, dat hij voor zijn held, den zoon zijner eigenschappen, waarvan hij gezegd heeft de vader en de moeder gelijkelijk te zijn, zich gaarne een leven droomde, zoo bekoorlijk als hem door zijn beeldjes werd voorgespiegeld.

Maar wij zagen het, zijn rustelooze geest hield niet af te droomen. Ja, hij was van aard een droomer. Hoe meer men zich verdiept in dit wonderlijke boek, hoe meer het ons duidelijk wordt dat de Wonderlijke Avonturen, het wonderlijk verhaal zijn van een wonderlijk droomer. Men gevoelt zulks terstond bij den aanvang ervan. Wat doet hij? Hij neemt den held van een reis-verhaal zijner jeugd tot den held van zijn geschiedenis, en zijn punt van uitgang is juist daar, waar deze klaarblijkelijk verkeert in een staat van droomen.

Dat er toestanden onzer dagen in geschilderd worden en dat er gezichten in voorkomen die door sommige personen herkend zijn, bewijst toch niets. In hoevele onzer nachtelijke droomen verschijnen niet de levende gestalten die klaar door onze dagen wandelen. En zij, die hem gehoord en gekend hebben, weten het wel dat hij niet altijd droomde: zijn het niet juist die gedeelten, overal in het boek verspreid, dewelke ons zoo treffen

en waar hij ons de bewijzen van zijn ‘waken’ schonk. Gedenken wij hier hoe hij het was die de aandacht der autoriteiten vestigde op de verzanding van de Lek; gedenken wij hier de levenskrachtige regelen door hem gewijd aan den Lach des Levens.

Hoe heeft hij den levenslust in zich wakker gehouden en de mistroostigheden bekampt, waar een aard als de zijne noodwendig aan was onderworpen. Het was koddig bijwijlen hem uit te hooren roepen: ‘het is ongeoorloofd; een kind màg niet zuur ruiken, het bewijst een onzorgzame of te arme moeder.’... Hoe dankbaar was hij voor genoten oogenblikken, zijn ‘teer-kost’ gelijk hij ze noemde. Onder zijn papieren bevinden zich eenige ‘in-memoriams’. Een er van is als in een koorts geschreven. Hij had een akteur gekend, die jong is gestorven en waarvan hij nooit zonder aandoening kon spreken... ‘Geen wijsaard,’ hoorde ik hem zeggen, ‘heeft mij meer verklaard dan deze potsenmaker; nimmer heb ik den zin der vreugde beter begrepen dan door dezen teringlijder.’ En dadelijk begon hij te vertellen... Hoe deze eens ten tooneele verscheen, geplooid in een alma-viva, een wanhopend minnaar spelend en ieder bracht onder den ernst van zijn smartelijken toestand. Zoo hij was zittende onder een boom, het hoofd gesteund in de hand en de arm op de knie. Hoe toen, als bij ongeluk, de elboog zijn dij af gleed en hoe de komiek, zonder opzettelijkheid, maar uiterst voorzichtig, met de andre hand, den elboog wêer op zijn plaats bracht, zonder onderbreking van zijn tragisch spel.... ‘Niemand wellicht in de eivolle zaal,’ vervolgde mijn oom nadenkend, ‘heeft dit trekje opgelet in zijn waarde, en toch wist ik toen, hoe voortaan te kunnen leven.’

Zoo kon hij zich gemoedelijk vergeten en ik voelde het wel dat hij veel van mij hield door over zich-zelf zoo als tot een oudere te spreken... ‘Gij hebt het voorrecht,’ zei hij een andermaal, en 't is mij of hoor ik zijn stem nog, ‘voortreffelijke ouders te bezítten; luister toch altijd goed naar hun vermaningen, gewend je zoodoende reeds vroeg jezelf te zien en te herzien. Heb daarvoor geen klein-schatting; reken niets te gering; bereid je voor een echt kind van je tijd te worden, die reeds zooveel groots tot stand bracht en nog zal brengen in zijn onderzoek naar de goddelijke onbenulligheden: de alleen met het gewapende

oog te ziene bacteriën en microben. Maak je weerbaar, laat je niet in verwarring brengen door degenen, die je daarom een zèlf-troetelaar schelden; bedenk dat het vrees is die zoo spreken doet, zich-zelf in alle naaktheid te zien. Wat er ook van je moge worden, onder welke omstandigheden het leven je plaatsen zal, weet het wel, dat enkel van-uit-ons-zèlf wij vermogen, onze medemenschen te zien... 'Ja, ja,' ging hij na eenige oogenblikken zwijgens verder, 'ook ik had voortreffelijke ouders, menschen van den ouwerwetschen stempel; mijn vader begon elke raadgeving, zelfs al trok hij mij daarbij aan het oor, met te zeggen: hoor! terwijl mijn moeder nooit naliet te beginnen met te zeggen: zie!... Wanneer er uit je arme oude oom niet is geworden wat hij had kunnen zijn, is het enkel omdat hij hun gulden woorden niet genoeg waardeerde, misschien wel wijzer dacht te zijn dan zijn ouders... Wel een vriendelijke appel,' onderbrak hij als gewoonlijk zijn ontboezeming, ómreikend naar de fruitschaal die van af zijn schrijftafel mij aanlokte, 'neem er maar een, mijn jongen.'

'Onderschat geen kleinigheden,' zei hij bij een andere gelegenheid, 'het geheele levens-evenwicht schommelt tusschen 'te weinig' en 'te veel'. Geef mij een kleinigheid? bidt de arme den rijke die zijn penning omkeert. Wat is er nietiger dan een drukfoutje en toch kan er een algeheele misvatting uit geboren worden. Wellicht zult ook gij eens geroepen zijn iets te boek te stellen, onze tijd maakt de lippen los en men grijpt allicht naar de pen. Welnu, indien gij ooit iets laat drukken, eisch dan altijd drie drukproeven.

Aldus bleek het mij dat hij mij toen reeds bestemde eenmaal zijn werken te verzamelen. Natuurlijk vermoedde ik dat toen niet en kon het ook niet vermoeden. In niets onderscheidde ik mij voor zulk een taak. Een mijner vele neven, die met mij terzelfde school ging, verzelde mij wel eens bij mijn middag-bezoeken; dat was een knappe kop, in wiens schaduw ik niet kon staan. Het lag echter geheel in den aard van oom mij de voorkeur te geven; hij mocht mijn neef niet altijd even gaarne lijden en dat openbaarde zich soms op het alleronverwachts. Waren wij samen bij hem dan praatte hij nooit zoo vertrouwelijk, meestal onderhield hij ons dan uit den schat zijner belezenheid. Eens, op een

mooien middag, weder verhalende, en terloops zoo zeggend: ‘vatten jullie?’ viel hem mijn neef, die 't wellicht een weinig verveelde, dewijl hij het zeker wel wist weêr, in de rede met: ‘ik vat u heel goed, oom!’ Wat bijna nooit gebeurde, gebeurde toen; oom lei zijn pijp neêr, zijn zwarte oogen fonkelden toen hij langzaam en drukkend op ieder woord hem toevoegde: ‘Du faszst den Geist dem du gleichst, mich nicht.’ Maar ziende het bedremmeld gezicht van neef, kwam oogenblikkelijk zijn aangeboren goedhartigheid boven, hij lachte luid en zei: ‘wees niet verstoord, primus, ik weet wel dat ik verkeerd citeer; Uw Goethe was wel de groote dichter die u altijd wordt voorgehouden.’

Zoo zou ik kunnen voortgaan, maar dat het boek zelve voor hem spreke. En het zal voor hem spreken onder onze landgenooten; het zal getuigen voor hem, die ons vaderland, in het beste wat wij hebben, onze heerlijke taal, bemind heeft met een waarachtige groote liefde.

Tot eenige verklaring nog reken ik mij verplicht. Waar ik sommige alinea's niet voldoende vermocht te ontraadselen, gaf ik dat aan door puntjes. Zoo het verhaal der broeders: op het einde van den 32sten avond, II^{de} Deel, waarvan ik slechts enkele kladjes kon vinden, zoo goed als niet te lezen. Mijne overtuiging in deze is: dat het Tweede Boek onvoltooid is gebleven. Waarschijnlijk werd de rampzalige Transvaal-oorlog daarvan de oorzaak. Mijn oom staakte toen zijn ‘avonden’ geruimen tijd. Ik vermoed zulks, dewijl ik zelf toen door mijn werkkring als ingenieur in Argentinië was. Ik heb dus niet de vrijheid durven nemen het Tweede Boek te sluiten.

En daarmede den voortreffelijken lezer heil.

DE VERZAMELAAR.

Uit Potgieter's jongelingsjaren, *een nadere verklaring van 's dichters innerlijk leven* door K.H. de Raaf.

II. In Gothenburg.

Over Potgieter's leven in Gothenburg heeft Groenewegen reeds iets meegedeeld. Lid geworden van L'Ordre de l'Amaranthe ‘kwam hij in een club van de deftigste leden der Zweedsche maatschappij, opgericht door jonge mannen om des winters bals, sledevaarten en wat dies meer zij, te organiseeren. Zijne dagboek-aanteekeningen en brieven geven dan ook herinneringen te lezen aan talrijke feesten’. Laat ik van deze aanteekeningen het een en ander mogen aanhalen. Aldus beschrijft hij *Un Bal dans le Mois de Janvier* (1832); het is de eerste, doch niet de belangrijkste zijner notitiën uit het tijdperk van zijn meer levendig gezellig verkeer, dat in 1832 een aanvang nam.

‘Je ne danse pas et cependant j'aime le Bal. Il y a quelque chose d'enchanteur dans cette lumière éblouissante, ces toilettes transparantes, cette musique si gaie et ses sylphes charmantes! C'est un plaisir voluptueux que de voir tant de fraîcheur agité, tant de seins palpitants, tant de regards animés. Oriental sous le rapport de l'amour du repos, je jouis de ce spectacle si divers, dans l'embrasure d'une fenêtre, et laisse un libre cours à une imagination peut-être déréglée.

On veut que j'aie été amoureux durant celui-ci et si l'on entend par là, que mon coeur a battu plus vivement, tantôt à la vue d'un joli pied, tantôt à la rencontre d'un oeil fascinant - j'en conviens. Mais veut on dire qu'une seule Dame a absorbé toute mon attention, que je ne rêvais, ne pensais et ne voyais qu'Elle - combien se trompe-t-on alors. Le récit de mes souvenirs

va prouver combien les impressions que les belles me firent étaient volages - combien peu il y avait de cet amour qui entraîne et ne laisse des yeux que pour l'objet adoré.' Dan volgt de beschrijving van een partij bij Mr. G.R. Prytz, oom van de in Zwedens beschavings-geschiedenis zoo veel beteekenende Hilda Prytz, over wie we straks nog eenige bijzonderheden zullen meedeelen. Uit herinneringen aan deze partij is een der hoofdstukken in *Het Noorden* ontstaan, het aardige boek waarin de dichter zijn Zweedsche ondervindingen met fantazie vermengd aan het nageslacht heeft overgeleverd. In *Een diner bij een zeehandelaar* en in deze aanteekening[1] dezelfde spot met een heerschzuchtige, onbehaaglijke gastvrouw, die de herinneringen opwekte aan Hooft's beschrijving der prinsesse Eboli, welke ook maar één oog had, maar het afzichtelijke blinde tenminste schuil hield 'dekkende de doove kool met een plaasterken van zijde, zilvere of te goude laaken en het wel zinlijk wisselende naar 't kleedt, waarin zij te voorschijn quam.'

Een opmerking in het boven aangehaalde doet ons vermoeden dat de schrijver toen reeds van plan was, zijne herinneringen tot een verhaal (récit) te verwerken; men zou er uit kunnen leeren, hoe vluchtig de indrukken waren, die hij van de schoonen ontving, waarmede hij in aanraking kwam. De voorspelling was wel wat voorbarig; latere aanteekeningen spreken van diepere indrukken. In een van de handschriften (*Mengelingen*, *geschreven gedurende mijn verlengd verblijf in Zweden*) vinden we een 'Giornale di fatto Visite e Provanza di Caratterizzare i Personaggio che ho visitato a Gothemborgio, in Marzo 1832.'[2] In het Italiaansch vinden we hier het eerst de vluchtige schets van een drietal dames die hij later uitvoeriger zal teekenen. Den 28sten Maart was er diner bij Signore V.J. Vallentin en Potgieter schrijft:

1) Mais comment! cette femme au teint..., cette femme qui a perdu un oeil, qui n'a qu'un peu de taille mais point de tenue, c'est l'aimée de B - c'est la femme qui a régné ici le monde?
2) De vergissingen en fouten die in dit zoowel als in andere citaten voorkomen blijven natuurlijk onverbeterd.

[1] ‘Ah! l'amabila bellezza che la Damizella Fanny! Tutta orientale i capelli e occhi, ha la bella Donna intanto tutta la bontà, tutta la dolcezza delle nostre belle. - Quando le buone Donne non hanno occhi ne orecchi, la Donna Saint-Brice non è una buona Donna! Francesa spirituala viv ella per la conversazione, cantatrice famosa ama ella gli arti, corteggiana vecchia se ella anchora piacere. - Donzellissima Mina Fröding, t'amo, senza t'adorare! Veramente:

la vostra bocca
Sano quel che tocca.

Tutta dolca, tutta viva, tutta spirituala non te credera Svedesa, tu fai onore à la tua patria. - Il Signor e la Signora Vallentin sono Giudei, assai respectabile.’

Den 13den Mei lucht hij zijn hart in het Zweedsch:[2] ‘Om zes uur ging ik afscheid nemen van een familie, waarvan eene der leden vele aandoeningen bij mij heeft opgewekt. Madlle Valentin is werkelijk een verrukkelijk meisje! Arme Fanny! waarom moest je van geloof veranderen! Ge zoudt nu echtgenoote geweest zijn, misschien een gelukkige moeder. O, hoe...? schijnt de knaap mij die eens zijn geluk zal lezen in je zwarte oogen, die zal kussen de bleeke marmerblanke wangen, waarop de liefde zijn rozenrood zal strooien, die zal rusten op je vollen golvenden boezem, die...?’

Fanny heeft dus haar Joodsch geloof opgegeven en schijnt daardoor een mogelijk huwelijk verijdeld te hebben. We vinden dezen trek terug in *Het Noorden I*, *Herinneringen uit Koppen-*

1) Ach! welk een beminnelijke schoonheid is mejuffrouw Fanny! Geheel oostersch van haren en oogen, heeft deze schoone dame toch al de goedheid, al de liefelijkheid van onze schoonen. - Wanneer de goede vrouwen geen oogen en ooren hebben (Ital, spreekw. ‘Goede vrouwen hebben geen oogen en ooren, de vrouw zonder hoofd is de beste’), dan is Mevrouw Saint-Brice geen goede vrouw. Geestige Française als ze is, leeft ze voor de conversatie, beroemde zangeres bemint zij de kunsten, coquette op leeftijd weet ze nog te behagen. - Aller maagdelijkste Mina Fröding, ik heb je lief, zonder je te aanbidden. In waarheid: uw mond! Gezond wordt wie haar aanraakt! Een en al liefelijkheid, een en al leven, een en al geest, zou men je niet voor een Zweedsche houden, je doet je vaderland eer aan. - De Heer en Mevrouw Vallentin zijn zeer respektabele Israëlieten.’

2) Jag gick klockan sex när för att taga afsked af en Famille, hvans ena ledamot har mäckat hos mig många känslor. Mamll. Valentin är märkeliger en fortjusand flicka! Stackers Fanny! hvorom skulle du ändra från Religionen! Du hadde nu warit äktamans Maka, kanske lycklig Moder. O huru af.... syner den gossen mig sam engang skal Iäsa sin lycka i dinen svarta ögun som skall kyssa de bleka, de marmorhvita kinder, hvorpâ a kärlik skull ströja sitt rosenrödt, som skall hvila pâ den fulla den in vâgor gâende barm, som lofwar en himms af njut muga!!’

hagen, maar uitgewerkt tot een novelle, *Rachel-Fanny*, waaraan eigen liefdesleven zoowel als romantische verbeelding gelijkelijk deel hebben gehad. Met zijn reisgenoot, een jongen Duitscher, ontmoet Potgieter op den Ronden Toren een gezelschap van drie personen, een jong man van omstreeks dertig jaren, een oudere dame en een jonge, donkere schoone met zwarten sluier. Ze kon een Spaansche wezen; het is een joodsch meisje. Door de stille smart van haar lief gezicht wekt ze bij onzen reiziger de levendigste belangstelling. De jonge Duitscher kent haar geschiedenis. Zij is de dochter van een rijken Israëliet uit Gothenburg. Als kind speelde ze altijd met een vriendje, Abraham; als Abraham wat ouder is, blijkt zijn vriendschap liefde geworden. Maar de ijdele vader, hopende zijn dochter in hoogere kringen te zien opgenomen, laat zijn dochter opvoeden door een Christen, den Duitscher Sternfels, en vestigt zich in een andere Zweedsche stad. Bij het weerzien wordt het Abraham duidelijk dat hij Rachel meer dan ooit bemint. Maar Rachel is van hem vervreemd; ze heeft een stille liefde opgevat voor haar leermeester, een liefde die door dezen niet beantwoord wordt. Abraham, in zijn hartstochtelijk verlangen bedrogen, wordt na zijn terugkomst gevaarlijk ziek, herstelt, en in zijn verliefden waanzin volgt hij haar, ook in den vreemde[1]. Vandaar dat we hem ook in Kopenhagen ontmoeten in de nabijheid van Rachel-Fanny. Een jaar later was Rachel van leed gestorven.

'Het einde was vrede. Rachel werd gedoopt; *Rachel-Fanny* leed, maar geloofde; en toen mijn oog een jaar later, in den vreemde, de huwelijksaankondiging van Abraham en de dochter eens rijken bankiers las, toen rustte *Rachel-Fanny* reeds onder de groene zode; de Heer had den wind voor het geschoren lam verzacht!'

* * *

Potgieter heeft in dezen tijd de gedachte aan een mogelijk huwelijk bij zich voelen opkomen. In zijn aanteekeningen vinden

1) Het is zeker niet toevallig en met het oog op Potgieters verleden wel te begrijpen dat de ongelukkige liefde van Abraham door Heinrich, P's reisgenoot, aldus wordt uitgedrukt: 'O, het moet een verschrikkelijke toestand zijn, op twee-en-twintigjarigen ouderdom al zijn droomen te zien vervliegen, al zijne luchtkasteelen te zien instorten!' Potgieter zelf was ook 22 jaar toen hij zijn groote teleurstelling ondervond.

we meer dan eens melding gemaakt van dit onderwerp[1]; uit den brief van Marcus van 15 Juli 1832, waaruit ik reeds citeerde, (zie de vorige aflevering, bl. 583) leeren we wat de vermoedelijke oorzaak is geweest, dat hij, in weerwil van de neiging zijns harten, toch altijd ongetrouwd is gebleven. Het was niet zijn blooheid of vermeende onhandigheid, zooals Huet vermoedde, maar voor een groot deel zijn maatschappelijke geringheid en gebrek aan vooruitzichten. Hoe zou hij ooit een voegzame huishouding kunnen inrichten?

'Je te remercie que tu m'as sorti de cette incertitude,' schreef Marcus in zijn boven aangehaalden brief, 'quoique les pensées, que l'article du coeur t'a fournies au sujet du mariage laissent beaucoup à désirer.' En hij vervolgt:

'Tu dis, que lors même, que tu saurais faire à une belle une position convenante ou digne d'envie; tu voudrais rester célibataire, par respect pour le repos du sexe, et par esprit de révolte, qui te ferais fuir une chaîne et te ferait jeter la plume, dont on te chargerait, en disant: c'est un devoir; plus tard tu me débites un tableau ravissant du malheur, ou l'on peut réduire une belle, quand on lui dit Je t'aime, pour la laisser là, victime de sa crédulité. Tout cela, mon cher Edouard, est fort beau, fort poétique, fort vertueux même, mais s'il m'est permis, mon ami, Je te dirai une chose. Selon moi tu te trompes sur toi même, et plus encore sur les femmes. Tu apprécies comme moi un bonheur domestique, tu le désires pour toi, comme pour moi; *mais puisque ta position comme la mienne te défend encore de songer au mariage; tu prends du présent une trop mauvaise augure pour l'avenir;* tu ne crois plus à la possibilité de voir se réaliser quelques uns de tes rêves de bonheur, puisque jusqu'ici tu vois beaucoup de difficultés qui t'en éloignent; tu tâches de te faire à cette croyance, qui au milieu de tes désirs te rend malheureux, et pour t'y faire de bonne grace à tes propres yeux et aux yeux de ton ami, tu refuses de jeter tout le tort sur les circonstances et tu vas chercher des obstacles dans la tournure même te ton esprit et de ton coeur. C'est la que tu te trompes sur toi même;

1) In een brief aan Marcus, van 22 Août, '32 en aan J.L. Potgieter, van 22-29 Sept. 1832.

ces obstacles intérieurs ne subsistent pas; et j'ai la ferme conviction, que si un jour les circonstances pour toi comme pour moi prennent une tournure plus favorable; tu prendras galammant ton parti, et tu mettras ton nom, en dépit de philosophie, de poésie, de révolte, et de respect pour les dames. A propos de cette dernière phrase je te conseille, mon ami, de ne jamais la dire à une dame; on te prendrait pour un ennemi du sexe, d'une nouvelle espèce; que deviendraient ces pauvres filles, pour qui l'amour et le mariage, à ce que tu dis, sont les seuls biens; si tout homme suivait tes maximes, s'il osait dire: mademoiselle, je te respecte trop, pour t'offrir ma main; parbleu. la belle se moquerait joliment de cet aveu d'amour; et d'après la connaissance que j'ai acquise malheureusement du coeur féminin; il se pique d'inspirer la tendresse, plûtot que d'inspirer le respect. Trop de respect, a dit Voltaire, mène à l'ingratitude; à ce sujet l'on pourrait dire: trop de respect mènerait à l'éloignement de l'amour et de l'hymen. Au reste, mon ami, je te donne le conseil, que je me donne souvent à moi même. Tâchons de nous faire aux circonstances actuelles, mais ne perdons pas l'espérance. Sans elle la vie nous serait à charge, et un martyre continuel. Si tu dis vrai, que tu ne songes pas à te faire imposer une chaîne; garde toi de trop penser à ta Marie, ou de lorgner trop longtemps ta beauté orientale, ou de t'approcher trop près des joues effleurées de roses de ta blanche Hilda!'

Men behoeft waarlijk niet te vragen in welke stemming Potgieter den brief geschreven heeft waarop deze het antwoord was: een stemming van kregelheid, van verbittering, zooals we die verwachten kunnen bij een jongen man die in zijn eerste liefde werd teleurgesteld. Het is een soort demonisch genot dat hij zich schildert: zich op de sekse te kunnen wreken door een of andere schoone op haar beurt te laten ondervinden wat het zegt, in zijn dierbaarste verwachtingen bedrogen te worden! - Welnu, er zijn andere meisjes. Ze zijn lief, ze zijn verrukkelijk. Hoe zalig het lot, met een lieve samen te wonen! Maar hoe kan hij? Hij is immers niets; heeft bovendien nog andere verplichtingen! 'Ver van 't gevoel den toom te vieren, leer 't kloek bestieren, en regel door 't verstand uw lot!' Die regel uit een van zijn vroegere gedichten, of althans een dergelijke gedachte zal hem

gesteund hebben wanneer er gevaar was dat hij zich door zijn hartstochtelijkheid zou laten meesleepen. Het is niet vreemd bij een man als Potgieter, bij wien we de zeldzame vereeniging aantreffen van nuchter denkend verstand en onverzettelijke wilskracht met de grootste vatbaarheid voor gevoelsindrukken.

Heel mooi is die strijd tusschen gevoel en verstand uitgedrukt in de dichterlijke inleiding van zijn *Gemoedsgetuigenissen*: (Poëzy II.)

Scheen dus beurt'lings mijn gemoed
Beek of vloed:
Eerst zoo wel het schaâuwgewiegel
Als den zonneglans tot spiegel; -
Later, toen der driften stoet
't Zette in gloed,
Trots 't verstand 't gevoel bestrijdend,
Telkens de oevers overschrijdend; -
Er, door eind'lijk kalmer bloed,
Voor behoed,
Is mij nog, - in luwt' der duinen,
Waar de stroom met schaarscher kruinen
Op zijn golfjes zeewaarts spoedt, -
't Flikk'ren zoet!

* * *

Het bleek reeds, dat Potgieter met allerlei menschen uit de eerste standen in aanraking kwam en vriendschap sloot. Een middelpunt van gezellig verkeer was het gastvrije huis van de familie Lorent. Ze woonde 's zomers buiten Gothenburg, op Lerjed. Verscheiden malen werd er tooneel gespeeld, door ‘la Troupe Joyeuse’, een vereeniging van dilettanten, waartoe ook Potgieter behoorde; eenmaal in tegenwoordigheid van de gravin van Löwenhjelm, een andermaal van den markies de Saint-Simon. In een zijner Zweedsche aanteekeningen, na een bezoek op Hemelvaartsdag, is hij vol lof over de vrouw des huizes, Amélie Lorent, geboren Castillon: Ze is ‘levendig, ontwikkeld, geestig en behoefde slechts wat zachter te wezen om in alle opzichten beminnelijk te mogen heeten.’[1] Den 9den Juni, den Zaterdag

1) In het handschrift getiteld M e n g e l i n g e n 3. ‘Fru Lorent är värkeligen af de aimableste Fruntimmer. Quick och lyflig, instruered och spirituel fattes henne endast en liten sakthed ‘pour être une très aimable femme.’

voor Pinksteren, die op den 10den en 11den Juni viel, schrijft hij haar, gaarne haar uitnoodiging te willen aannemen, om Zondag en Maandag bij haar te logeeren. Den Zaterdag brengt hij door op het fraaie landgoed Bokedalen (Beukendal) van zijn vriend, den ‘conseiller de commerce’, Olof Wijk.

In de volgende ‘Correspondance Amicale’ (in hetzelfde handschrift) vertelt hij ons hoe hij zijn Pinkster-vacantie doorbracht.

Ma pentecôte en 1832

Juin 10 en 11

(*Correspondance Amicale*)

L'agréable chose, Mon Ami! que deux jours Saints, quand tu te trouves dans une des Capitales Protestantes où tu ne sais choisir entre la Demi-Douzaine d'Orateurs fameux qui traiteront un de ces grands sujets qui intéressent l'Esprit et disent tant au Coeur! Alors l'ideé ne te vient pas, de t'enfuir de la ville, de t'aller clouer dans le banc étroit d'une église de Village, pour y écouter le misérable discours sans pensée et sans suite, qui te débite un vicaire au visage maigre et affamé, ou un pasteur qui court après la pulmonie pour se faire mieux comprendre pas ses auditeurs à l'ouïe dure.

L'agréable chose, Mon Ami! que deux jours Saints quand le sort t'a destiné au pupitre! Alors au moins tu peux quitter ton Bureau trop connu, où la poussière te rencontre à chaque pas et dont la fenêtre ne donne que sur une cour délaissée où personne ne passe que pour venir t'augmenter ta besogne. Tu bénis la crépuscule du samedi soir comme le poète le fait l'aurore d'un beau matin et tu te réjouis dans la perspective de quarante huit heures que tu pourras vouer sans crime à la Littérature et aux beaux Arts!

L'agréable chose enfin, Mon Ami! que deux jours Saints, quand séparé des tiens par des occupations journalières, tu oses jouir durant des journées entières de leur société, soit donc que le sort t'ait donné une belle épouse et de jolis enfants, ou que plus modeste dans tes désirs et plus borné dans tes richesses, tu n'ayes pour toute rélation que des parents, qu'une

aimable soeur, qu'un ami de l'enfance, lieux doux et attrayants qu' on apprécie à leur juste valeur quand le sort nous en prive!

Finissons cette longue introduction et disons le tout simplement, qu'à l'approche de la Pentecôte en 1832 me trouvant en Scandinavie, j'étais bien inquiet que ceux de mes Amis qui ont une terre me passeraient avec leur invitation. Certes, et Dieu en soit loué, je ne me serais pas vu forcé d'écouter un discours larmoyant d'un Lévite Suédois, même quand ils m'auraient laissé en ville, j'aurais pu entendre une oraison bien courte et assez raisonnable du vénérable (reverend) Morgan Morgan, mais ne t'en déplaise, la Litanie Episcopale est longue à faire peur et l'Eglise trop petite pour y pouvoir entrer dix heures et demi passées. Si tu a l'hardiesse d'y entrer à onze heures et demi, non seulement toutes les femmes tournent la tête et te regardent, ceci serait assez supportable, mais tous les Ecossais aux traits rustiques te fixent et semblent te demander, pourquoi ne te lèves-tu pas plus tôt?

Bien heureusement je fus quitte de tout cela pour la peur; Mr. Wijk ayant bien voulu m'inviter à passer le premier jour a son Bokedalen et m'offrir une place dans sa Voiture pour m'y transporter. Dans l'après dînée du Samedi nous quittions ce Gothembourg qui m'ennuye si fort, assis en sa calèche vis à vis et à côté d'une de ses soeurs. Ce sont des Dames d'un certain âge, mon Ami! chez lesquelles je trouve que la galanterie a quelque chose d'ironique. Notre conversation fut donc passablement sérieuse et déja commençait d'avoir tous les symptômes d'une prochaine langueur, quand le Conseiller de Commerce la fit revivre par des plaisanteries sur mon logement précédent et les Demoiselles de cette maison. Ce sujet a presque toujours la gaîté pour compagne et la route nous fut bien courte, quoiqu' elle est en effet plus d'une lieue Suédoise. Tu qui aimes les campagnes ne me dispenses pas d'une description de celle ci, qui est presque la seule de cet endroit qui mérite la peine de la décrire - pardon d'avance, si mon esquisse te fait répentir de m'avoir fait connaître ce gôut.

Imagine toi une Villa infiniment pittoresque, le balcon duquel repose sur trois colonnes et quatre arcades. Prends y une place à côté de moi et conviens- en que l'inégalité du terrain a quelque

chose d'enchanteur. Vois tu vis à vis de nous cet arpent à peine couvert de la première verdure, plus loin la petite colline et à gauche un ruisseau au doux murmure? Que ces parties sont bien ombragées par ces arbres vigoureux - ces chênes - ces bouleaux et ces tilleuls charmantes! Distingue tu dans le lointain la grande route et sur ces montagnes qui ferment l' horizon quelques pierres élevées cà et là? C'est autre chose que notre Hollande toujours également platte. Ah! que j'aime ce parc à la verdure touffue, dont les beaux arbres agités par un vent doux parlent une langue que le coeur seul entend et qui a tout le calme et toute la profondeur de celle de la nature.

Soyons moins poétique et disons te que bientôt le souper fut arrangé, que nous le prenions tout en nous et qu'après nous révifiames ce vieux refrain

> Qu'il est si doux de trouver en voyage
> Un bon souper et surtout un bon lit -

L'autre jour (car je ne t'ennuyerai pas avec une prière et mes songes), l'autre jour le ciel était orageux et force nous fut de rester chez nous. Une pluie violente ne cessa pas avant midi, quand les invité's arrivaient lentement. - - - - - - - - - - - - - - - - - - -

Le dîner que nous savourions, le champagne que nous bûmes peut guère t'intéresser et je passe donc cela sous silence. Une promenade dans l'après-dînée eut bien plus de charmes pour moi. Puisse le récit t'en amuser un peu. Elle avait pour but Jonsered, autre villa mais moins bien bâtie, située sur une colline dont on a cinq vues différentes sur la grande route qui serpente along the lake. Je t' avoue que j'ai une prédilection pour les beaux lacs à l'eau limpide et calme, et que je ne partage l'opinion de Mad. de Montgomery qui appelle cela dans ce pays le Lac Obligé. Bon Dieu! Est ce que la satiété fait donc perdre les charmes à toute chose? Que tu serais enchanté si tu vis ces anciennes montagnes élever leurs flancs couverts d'un velour vert ou brun selon que la verdure ou la mousse les couvre, et se réflecter dans ce bleu profond qu' à peine une brise agite. - Nous admirions retournant ces bouleaux pendantes, ces prairies émailleés de fleurs et surtout ces petites cascadelles qui irritent le saumon, qui ne les traversent que pour tomber dans les mains de

l' aimable propriétaire.[1] Aimable? Oui, il l'est par son bonheur méprisable qui fait oublier qu'il ne reçut point d'éducation, par sa gaîté qui cache tant son égoïsme. Egoïsme? dis-tu. Ah, mon ami; qui n'en a pas dans ce siècle tant égoïste, qui n'a ni l'honneur ni la liberté pour idole, qui n'encense que la plus folle des aristocraties, celle de l'argent.

Sais-tu que dans ma carrière romanesque j'eus une époque d'équitation? J ' a l l a i s à c h e v a l a l o r s p o u r r e g a g n e r u n e s a n t é , p e r d u e à f o r c e d e v i e t r o p s i m p l e , d e c o e u r t r o p a g i t é . Il y a un siècle depuis ce tems et je croyais même avoir perdu le peu d'art, acquis dans un hiver au manège Français. Eh bien! Le second jour de la Pentecôte on proposa une cavalcade et j'eus trop d'amour propre pour le refuser. Me voilà donc en selle, sur un grand cheval de voiture, trottant ou galoppant selon que la demoiselle Wijk qui nous accompagnait (Mr. Wijk, Gibson et moi) en donnait le signe. Tant bien que mal restai j'en selle et le mouvement me rappela des jours plus heureux. Plus heureux dis-je - ah, ils ne l'étaient qu' à perspective! Nous faisions un tour d'une heure le long du lac et admirâmes les campagnes, situées sur ses côtes. - Un mot de mad. Mina. Elle a plus que trente ans et bien peu de grâce, mais une pâleur intéressante et une douceur inaltérable. Explique moi quel intéret qu'il y a dans cela pour un jeune homme de vingt trois ans.

Revenu at home je pris congé de la famille et me mis sur la mauvaise charrette qui me conduisait à Lerjed... C'est une femme intéressante que l'hôtesse, c'est une femme aimable que Madame St. Brice, c'est une beauté que Mlle Valentin, c'est une mignonne que Mina Fröding; par son teint blanc et ses yeux bruns on oublie ses cheveux un peu roux; par son air angélique, son esprit charmant et toujours neuf, vif comme un flacon d'eau de Cologne on l'adore. - Imagine donc combien j'étais heureux ce jour là. Il n' y a que des femmes qui puissent créer un ciel à l'entour de nous, il n' y a qu'elles qui puissent nous faire envier et adorer. Oh! mon Ami! quand je vois des fronts si séreins, des yeux si purs, quand je me trouve auprès des coeurs si tendres, d'âmes si innocentes que celles des deux

1) William Gibson, een fabrikant, Schot van geboorte, gehuwd met een zuster van Olof Wijk.

dernières - je respire un matin, je suis un autre homme. Pourquoi faut-il que la passion se mêle à ces sentiments célestes - pourquoi faut-il que je compare et finisse par me dire: 'How happy could I be with either!' (l' orient et l' occident - Stella - l'amour divinisé, l' amour humain.)

La journée fut charmante....

Enfin il fallait partir. Ah! je ne puis te rendre mes rêves, quand en rentrant je vis l'occident, enflammé d'or et de pourpre, jeter les dernières reflets sur les cîmes des montagnes - quand l'étoile de l'amour se levait et quand mon coeur me disait mille choses que la Philosophie ne peut expliquer. Ne me force par à anatomiser ces sensations délicieuses, à disséquer ces désirs qui se perdirent dans une douce langueur, a sweet melancholy. Quand je te parlerai de vive voix, je t'en dirai plus, car je ne dis pas avec le Tasso de Goldoni:

> Per carità Signore,
> Parlate mi di tutto, non parlate d'amore'.

Il y a des mystères incompatibles en apparence dans la faible coeur de l'homme', zoo luidt het aan Charles Nodier ontleende motto boven een gedicht van 1833, *De beide Meisjes*.[1)] De geheimzinnige schijnbare tegenstrijdigheid is hier de liefde voor een bruine en een blonde schoone. Wie zouden het anders zijn dan Fanny Vallentin en Mina Fröding? - 'How happy could I be with either!'

Hij schijnt niet aan het eene meisje te hebben kunnen denken of het andere stelde zich er dadelijk naast in zijn verbeelding. Op zijn terugreis in December 1832, over Bremen, ontmoet hij de meisjes nog eens als logé's bij een familie waar ook hij gastvrijheid vond, en uit Amsterdam schrijft hij hun samen een galanten brief. Ze zijn 'comme des fleurs l'une à l'autre enlacées' en 'toujours présentes à [sa] mémoire comme deux apparitions aussi brillantes qu'aimables!' - 'Vous différez, mes toute belles! mais comme des soeurs, et c'est pour cela que je n'hésite pas à Vous écrire en commun, maintenant que les affaires disposent tellement de mon tems (non de mon coeur)...

1) Zimmerman I, bl. 107

Amusez vous bien et n'oubliez pas ou plutôt, Amies bien chères à mon coeur

Ne giorni tuoi felici,
Ricordati di me!'

Laat ik van het genoemde gedicht enkele coupletten mogen aanhalen:

De beide meisjes.
I.

Ik had ze beide lief, zooals de stoet der westewinden
Het vroeg ontloken roos en blanke lelie heeft.
Ach! waarom moest, voor ik ze op 't levenspad mogt vinden
Een gruwzaam driftenheir het argloos hart verslinden,
Dat zich aan elke geeft.

Ach! waarom beide op eens! de bruine, gloed en leven,
Als waar' ze een kind van 't land, 't geen loover der citroen
Met der granaten groen zich weeld'rig saam ziet weven,
Wier voetjen over 't gras scheen als een veêr te zweven,
Geen kreuk gaf aan 't festoen.

De blonde, zacht van aard, als lieflijk lenteweder
En rein gelijk 't azuur, dat over 't noorden lacht,
Met leest zoo rank en trotsch als de onbedwongen ceder,
Met oog zoo kwijnend zacht en hartinnemend teeder
Als avond-sterrenmacht.

III.

En waarom beide op eens! Gelijk zich golven jagen,
Verdringen zij zich nog in 't wolkenloos verleên.
Lief waart ge, o blonde! mij in zoele zomerdagen,
Wanneer we in 't blaauwe meir het zonlicht zinken zagen
En de aarde hemel scheen!

Wanneer dan 't windje zuchtte in 't ruischend loof der dennen,
De nacht met vonklend kleed aan d' effen hemel trad,
Behoefdet gij geen krans, geen hagelwitte pennen,
Om u voor engel Gods door hem te doen erkennen
Die aan uw zijde bad.

De hemel wordt beneên slechts door een hart begrepen
Als 't uwe, rein als sneeuw en kuisch gelijk het licht,
En de onschuld weet alleen door lied en toovergrepen
Op kunsteloozen harp de zielen meê te sleepen
Tot waar het aardsche zwicht!

Emerson zegt ergens dat een wijsgeer het waardevolle van zijn lotgevallen omzet en verwerkt in zijn geschriften zooals een goede schoorsteen zijn rook verbrandt. Met den dichter is het evenzoo. Vandaar dat we de beide meisjes in dit gedicht aantroffen; vandaar dat Potgieter, de zondagsruiter van Bokedalen, veranderde in Willem Hofstee zooals we dien ontmoeten in *Het togtje naar ter Ledestein.* In zooverre had Huet dus toch gelijk, toen hij in Willem Hofstee een dubbelganger van Potgieter vermoedde.

Nog in een ander opzicht is deze brief merkwaardig, nl. waar de schrijver zegt, zijn gezondheid verloren te hebben ‘à cause de vie trop simple et de coeur trop agité.’ De woorden ‘il y a un siècle depuis ce tems’ doen ons denken aan den Antwerpschen tijd en dan komen we er van zelf toe, bij het al te zeer geschokte gemoed te denken aan de treurige liefdesgeschiedenis, waarvan in het eerste gedeelte van deze studie sprake was.

* * *

Dat Potgieter in Zweden als lid van la Troupe Joyeuse tooneel heeft gespeeld, is reeds vermeld; ook dat de opvoeringen plaats hadden op het buitengoed Lerjed der familie Lorent, maar niet dat de ziel van die troep waarschijnlijk Madame Saint Brice is geweest. Deze geestige, beminnelijke[1)] Française heeft invloed gehad op den Hollandschen dichter, die zich gelukkig rekende, met haar Italiaansch te mogen lezen en door haar in Thalia's kunst te zijn ingewijd. Ze roept een romantische stemming in hem wakker en zal den wanhopig ernstigen, verliefden dweper straks op zijn beurt doen schertsen als een galant hoveling uit oude tijden.

‘Maintenant que vous m'avez inspiré le goût du théâtre, schrijft hij haar den 21en Augustus 1832, ‘je l'aime à la folie et ce n'est que parceque je désirais faire entrer le Comte Gyldenstolpe dans la troupe Joyeuse que je vous ai fait demander le

1) ‘altid lika älskvärdt’ noemt P. haar in een Zweedsche aanteekening.

Legs ('n blijspel in één bedrijf van Marivaux). Nous partons à l'instant à Bokedalen, et c'est là que nous le lirons ensemble. ... Au propos de la Promessa sposa, j'ai fini le premier Volume et voi baccio le mani pour en recevoir le second. - Je désire beaucoup causer avec Vs. et j'espère avoir l'honneur de Vs. trouver chez Vs. Mercredi Soir. Pauvre Gyldenstolpe qui aimerait tant assister à nos Lectures Italiennes.'

Het verwondert ons niet meer, in een aanteekening over een brief aan zijn vriend Zimmerman te Amsterdam, van twee dagen later, gewag te vinden gemaakt van 'mijne betere luim'. 'De twee aangename famillen' (Lorent of Wijk?). Of hij in dien brief ook van 'mijne romantische stemming' mocht spreken beoordeele men na deze ontboezeming:

E/V., 23 Août, 1832.

Mad. ST. BRICE,
GOTHEMBOURG.

Lamentation.

Hélas! les beaux jours de la Chevalerie sont passé et il n'est plus permis de porter les couleurs d'une Dame. Adieu donc Rubans, Roses et Blancs, gages charmantes d'innocence et d'amour; il faut te quitter.

Hélas! la jalousie est une passion si terrible, la moindre préférence, le plus petit présent peut la faire naître! La pauvre Desdémone mourut dans la fleur de l'âge par les mains de l'amour même pour avoir perdu son mouchoir! Je n'ose donc pas te conserver, morceau de linge, blanc comme la neige, il faut te renvoyer. Adieu à Vs., un long Adieu!

Précaution inutile! Il me reste toujours un gant blanc, trouvé l'autre soir à Lerjed, et qui certainement une jolie petite main a serré. Qui peut prévoir les suites malheureuses que ce funeste présent peut entraîner. Un gant de la Princesse Eboli entraîna Don Carlos à sa perte; que ne peut un gant faire le pauvre Lafleur![1].

1). Deze rol speelde Potgieter in 'La Gageure Imprévue' van Sédaine.

Madame!

Mille excuses et mille remerciments pour ma faute et pour les objets amenés. Des occupations seules ont pu me retenir hier soir. Vous faire accroire leur importance serait vouloir *l'impossible* qui est redevenu Français depuis la chûte de l'Empereur.[1)] Daignez accepter mes remerciments pour les rubans et le mouchoir. Voulez, vous me permettre de Vous demander de me prêter un Dictionnaire Italien? On m'a privé du mien - d'une manière tout à fait suédoise. Vous m'obligerez infiniment. - Nous serons demain vers les deux heures à Lerjed, où j'espère vous assurer de vive voix combien...

Continué le 27 du m.m.

Madame!

Je brise le cachet pour Vs souhaiter le bon jour et pour vous rendre grâce de l'accomodation. Quoique j'en suis incure à comprendre l'offense et que je trouve tout cela petit, mais bien petit, je ne Vous en dois pas moins de la reconnaissance. Agréez la.

S'il vous réussit de faire passer cet orage sans que l'éclair en jaillisse, ce sera Votre second triomphe sur les inimitiés théatrales; déjà les Annales de la Troupe Joyeuse rendent Votre nom immortel par la paix que Vous fîtes conclure le Marquis et le Choufleur: quelle couronne ne Vous appartiendra pas, si Vous sauvez le pauvre Lafleur!

Merci du Misanthrope. Il y avait de l'àpropos dans ce choix, et le but n'échappe pas à ‘ma charmante petite Gotte.’

Onder dezen naam had de twaalfjarige Marie Lorent meegespeeld in *La Gageure Imprévue.* De opmerking over den Misanthrope, het blijspel van Molière, toont aan dat er binnen in zijn hart nog altijd somberheid was, een somberheid die nog jaren duren zou en o.a. niet vreemd is gebleven aan de teekening van een der figuren uit *Het Noorden*, Herr Christian, den stillen

1) ‘Pour coeur vaillant rien n'est impossible’; zoo of ongeveer zoo luidde een machtwoord van Napoleon. Het woord impossible kwam in zijn woordenboek niet voor.

man van wetenschap, den ouden vrijer, die zich zoo gaarne terugtrekt waar anderen blij zijn, en in wien we iets van Potgieter zelf herkennen. Ook Herr Christian wordt de menschenhater genoemd! Hij neemt niet deel aan het vroolijke Juulfeest, omdat er voor hem, den ouden vrijer, geen familievreugd bestaat. ‘Geef me mijn jeugd terug: daar hebt ge mijn geheim! - zoolang ge dit niet kunt, zal ik bij uwe gewone gastmalen aanzitten, - in uwe alledaagsche uitspanningen deel nemen, - mij op een langen winteravond, als gij, met het deftig omberspel vermaken, - maar op *Jul-Afton*, eenzaam en verlaten, op mijne kamer blijven, mijne viool van de wand nemen, een Adagio van Beethoven spelen en aan Amalia denken, die mij weleer de viool vergeten deed!’ Het is twee jaren na zijn vertrek uit Zweden geschreven, maar nog klinkt zacht de klacht over verloren liefde, en weer denken we aan de smart die Potgieter in Antwerpen ondervinden moest. Maar thans zijn we in Zweden, en getuige van oneenigheden onder de leden van de anders zoo vroolijke troep. Ditmaal heeft Lafleur het verkorven en Mad^{me} St.-Brice moest hem helpen en den vrede herstellen. Nog in een brief van 4 Augs 1871 aan Huet spreekt Potgieter over iets dergelijks: ‘Onvoorzichtige als ik was, had ik geen plezier (op de planken) de *amoureux* te zijn van ons aller gastvrouw, gaf ik duidelijk een jonger meisje de voorkeur. Vandaar scènes die alles opwogen wat wij vertoonden.’

Aller gastvrouw was niemand anders dan Mevrouw Amelie Lorent. Haar naam komt nergens onder de medespelenden voor; mogen wij uit Potgieter's brief aan Huet opmaken, dat zij voor een andere het veld heeft geruimd? Dan moet deze haar eigen dochtertje Marie geweest zijn, die in het stuk van Sédaine, of Fanny Vallentin die in Le Legs van Marivaux voor Potgieter's bien-aimée gespeeld heeft.

Mag ik U den inhoud van dezen laatsten ‘een-akter’ even meedeelen? De *Markies* (het was graaf Gyldenstolpe die deze rol vervulde) heeft 600.000 fr. geërfd onder voorwaarde dat hij *Hortense* (Fanny Vallentin) moet trouwen; doet hij dit niet, dan moet hij haar 200.000 fr. afstaan. Ze zijn à la campagne bij *la Comtesse* (Madme St.-Brice). Deze, een weduwe, wordt in stilte bemind door den rechtschapen, maar blooden en onhandigen

Markies, terwijl *le Chevalier* het met *Hortense* eens is. De vraag is nu voor Hortense, die weinig bezit, hoe ze zich kan verzekeren van de 200.000 francs zonder gevaar te loopen, aan den Markies te blijven hangen; voor den *Markies*, hoe hij de volle som zal houden, zonder Hortense te hoeven trouwen. Zijn besluit is: hij zal haar 't voorstel doen, afgeslagen worden, en dan zal haar weigering hem strekken tot quitantie van de 200.000 fr. Vermakelijk is het, hoe de twee voor elkaar bestemde partijen (Hortense en le Marquis) nu op elkaar inrukken tot kwalijk verholen angst van de beide andere betrokkenen, le Chevalier en la Comtesse, welke laatste, al heeft ze den Markies afgestooten om de al te naïeve vrijmoedigheid van zijn liefdesverklaringen, toch heimelijk hoopt dat Hortense hem weigeren zal. Het huwelijkscontract tusschen Hortense en den Markies zal reeds geteekend worden - daar wordt het den *Markies* eindelijk duidelijk dat *la Comtesse* hem tot man wenscht, en alles is beklonken. De 200.000 fr. wil hij nu wel gaarne afstaan.

Verwachtte Potgieter van madme St. Brice hulp als vredestichtster, kort daarop was het zijn beurt, haár bij te staan, niet in een strijd tegen anderen maar tegen zich zelve, toen twijfel en moedeloosheid haar te machtig waren. Zeker zal zij geen reden hebben gehad zich over haar vriend te beklagen, want de brief waarmee hij haar een riem onder het hart bond, munt evenzeer uit door hartelijke deelneming als door welsprekendheid.

Goth. 30 Août, 1832.

(*Esquisse de ma Lettre.*)

Madame!

Et c'est Vous qui me le demandez? S'il ne vaut pas mieux de s'ennuyer toujours que vider parfois la coupe enchanteresse des jouissances intellectuelles? Vous dont le pied a certainement effleuré bien des sentiers couverts de roses de ce genre! Vous dont la main a cueilli bien des lauriers qui ne croissent que sur eux? Vous qui avez du talent, de l'amour pour les arts, de l'âme? Oh! je n'y comprends rien et je suis bien tenté de prendre Votre: je me taise et j'écoute, pour un

compliment gracieux, pour une plaisanterie, pour toute chose enfin, plutôt que de le croire un mot bien triste qui révèle un doute sérieux.

Permettez moi de le prendre pour une de ces idées noires que la pluie fait naître et j'aurai le courage de Vous dire que e'est envier à la pierre son insensibilité que de préférer l'ignorance du bonheur à sa possession passagère, troublée par la crainte, par la certitude de le perdre un jour. Vous vous rappelez mieux que moi le mot du Dante que Byron a mis en tête de son *Corsaire*, mais vous ne pouvez me citer une passage de ce grand poète où il désire toujours avoir été malheureux parcequ'on sent doublement après qu'on a connu toute la félicité dont nous pouvons jouir. Ce serait souhaiter ne connaître de la vie que le midi et le déclin parceque l'aurore est ce qu'il y a de plus beau et de plus court!

Une fois admis qu'il vaut mieux sentir quelque chose que ne rien sentir, combien les jouissances intellectuelles sont elles préférables à toute autre. Les plaisirs sensuels dégradent et abattent, les sentiments élevés élargent le coeur, raniment l'âme, épurent et vivifient et conduisent à la probabilité d'une vie meilleure, d'un avenir de béatitude infinie. - Y a-t-il rien de plus triste que le sort de celui qui a porté le sacrifice de son corps et de son coeur à la Déesse traîtresse qui a nom de sensualité, vice immonde - selon la portée de l'esprit de celui qui la nomme. Le dégoût est là - le dégoût, l'impossibilité de jouir plus et la sécheresse de coeur, ou le dégoût, l'impossibilité de jouir plus et la soif dévorante de Tantale. Ciel! quel état!

Détournons en les yeux car ça fait mal à voir comme le jamais et toujours du Père Bridaine le fit à entendre. Et cependant que de fois ai je rencontré de ces tombeaux vivants, dans lesquels le flambeau des passions jette une lueur d'autant plus lugubre et terrible qu'il n'éclaire que les ossements d'un spectre!

Pardon, Madame! Pardon de ces lignes; j'ai un tableau plus riant à Vous offrir dans le malheur, dans la solitude de celui qui aime les jouissances intellectuelles. Si son sort l'accable, il sait le braver, ou la porte avec résignation - si la destinée le condamne à un cercle peu digne de lui, il sait qu'il vaut mieux

que ceux qui l'entourent, et loin de se mettre à leur niveau son juge[1)] en récompense son royaume est dans son coeur. Il est seul - mais le Vrai, le Beau, le Sublime de tous les âges est le sien - et il n'y a pas d'ennui en telle société. Il est seul - mais la voix de la Nature, voix puissante et douce - voix qui ne blesse pas - voix qui fait espérer, croire et aimer, elle parle à son âme et le ciel est son partage sur la terre s'il sait la comprendre!

Est il ainsi dans ses jours de tristesse, que ne jouit il pas dans les jours plus heureux. Une heure d'entretien lui donne des souvenirs pour un mois - une journeé en donne pour une année. Et quels souvenirs! Ils ne donnent pas du remords comme ceux de la joie bruyante, car le réveil n'a rien de condamnateur. Ils ne passent pas comme ceux du plaisir de ce monde, car leur base est plus noble, plus élevée, elle est éternelle comme Dieu même - esprit et vérité.

Nous sommes d'accord sur la valeur des jouissances intellectuelles, seul bonheur de celui qui en jouit. Je me dispense volontiers de Vous en faire un tableau qui resterait toujours bien au dessous de ce que Vous avez senti Vous même, de ce que Votre brillante imagination Vous rappelle (retrace) sous les couleurs les plus séduisants. Veuillez donc m'accorder la grace de terminer cette lettre déjà trop longue par les belles lignes de Thomas Moore

> O, Love! Religion! Music all etc.
> Pardon de Vous avoir ennuyé si longtemps, je crains bien.

Dit is de laatste brief aan Madame St. Brice waarvan ons het ontwerp is overgeleverd. Den 24sten October heeft hij haar ook nog geschreven, maar we hebben hiervan slechts de punten die hij in dien brief behandelde. Hij begint met den raad: ‘Vivez en Vous!’ - En dan volgt de opmerking: ‘Vivre en soi pour l'homme ni sec, ni froid, ni égoïste si vivez le fonds!’ - Ziedaar wat het leven hem reeds geleerd heeft: Tracht met u zelf tot klaarheid te komen en in uw eigen hart een hooge rust te vinden wanneer ge die in den omgang met uwer onwaardigen niet vinden kunt. En, zoo ge u verlaten mocht voelen of mocht

1) Ik lees s o n j u g e , maar de zin is niet duidelijk.

gaan twijfelen aan u zelven, neem dan uw toevlucht tot het beste, het edelste wat denkers en dichters der wereld als een onvergankelijken troost geschonken hebben! - Hier zien we den jongen Potgieter reeds zooals hij later worden zal: Zonder gade door het leven gaande, niet omdat hij te bleu was om een meisje te vragen of onverschillig voor huiselijk geluk[1)], maar omdat het lot nu eenmaal wilde dat hij het zich leerde ontzeggen en wijl hij zich zelven genoeg was; - bezield met een vrome en sterke en nooit verflauwde liefde voor kennis en kunst; zich met alle kracht wijdend aan de ontwikkeling van zijn eigen gaven van geest en gemoed; - met stillen trots zich afwendend van alles wat laag of minderwaardig is: een idealist van de goede soort!

* * *

Langzamerhand naderde voor den zaakgelastigde der familie Trip de tijd dat hij Zweden moest vaarwel zeggen. Een paar van zijn beste vrienden scheidden nog vóór hij Gothenburg verliet. Het waren Olof Wijk en zijn jonge vrouw Hilda, die zich in November '32 in Londen ophielden, zooals we vernemen uit een brief van 11 November. Potgieter vindt Gothenburg 'dull' sinds zij er niet meer zijn. 'May you be convinced that whom you forget, you are not forgotten here, least by me, who said to my self in being yesterday night at Mr. Prytz:

> And is she lost, to them, to all!
> Her lute hangs silent in the hall,
> And on the stairs and at the door
> Her fairy step is heard no more.

And thought many times with less poetical but quite warm hearted feelings on the respected friend, the happy husband'. Verder bericht hij, dat hij ook binnenkort vertrekt, maar 'next spring' terugkomt, en na eenige mededeelingen over wederzijdsche vrienden, eindigt hij:

'I pray Heaven to grant me the favour to see you back next summer... Addio! *Ne giorni tuoi felici Ricordati di me!* La Signora understands this and man and wife are one'.

In verband met dezen wensch: 'Wil mijner gedenken in uw gelukkige dagen!' is het van belang, te letten op het slot van

1) De meeningen resp. van Huet en Beets.

Potgieters eerste kritische studie.[1] We lezen daar: ‘Een paar blikken tusschen Galama en Klara gewisseld zijn van zooveel invloed, dat het lieve kind besluit Don Ferdinand te trouwen, om Galama, wien zij nog nooit gesproken heeft, van den dood te redden. Dat heet ik ware liefde!

De wonderen, die dit gevoel verder uitwerkt, lieve lezer! lees ze zelf. Ik heb, in mijn tijd, veel liefgehad, maar zoo iets nimmer ontmoet, al draag ik nog aan mijn linkerhand een' kleinen gouden ring, waarin de woorden van Metastasio:

> Ne giorni tuoi felici
> Ricordati di me,

op verlangen van een lief meisje, ten droevig afscheid strekten. Maar onze scheiding was, den hemel zij dank, ook natuurlijker dan die op bl. 210.’

Het moge eigenaardig aandoen, deze persoonlijke, intieme mededeeling aan te treffen in een letterkundige critiek, voor de kennis van Potgieter's leven is ze ons welkom. Welk meisje hier bedoeld wordt, is niet met zekerheid te zeggen. Het zou Fanny Vallentin of Mina Fröding kunnen zijn, wie hij in zijn brief van 2 Februari 1833 den zelfden wensch te kennen gaf; we zullen toch wel niet met het oog op ‘La Signora understands this’ mogen aannemen, dat de ring een geschenk was van de met Olof Wijk verloofde Hilda Prytz. Hoe het zij, ook voor deze moet hij een warme genegenheid hebben gekoesterd. In zijn brief van 22 Mei aan zijn vriend Marcus wordt la blanche Hilda ook gemeld onder de meisjes die zijn hart getroffen hadden. Haar heeft hij blijkens de dateering 1831 reeds twee jaren vóór Fanny en Mina bezongen in een gedicht dat onder den titel K a l m t e ; *aan Mathilde*, in de Muzen werd opgenomen. In *De Nalatenschap van den Landjonker*[2] heet het K a l m t e ; *aan Louise.* Maar de oorspronkelijke titel van het handschrift is k a l m t e ; *Axel aan Hilda.*

1) Galama, of de Bevrijding van Friesland, 1834.
2) Het is de oorspronkelijke kern van het dichtwerk dat hij op rijpen leeftijd samenstelde en te vinden in het 1ste dl. van Zimmerman's uitgave. Ik geloof niet dat het te gewaagd is, in de drie meisjes die hier bezongen worden, nl. Clotilde, Mathilde en Louise, de historische Fanny, Mina en Hilda te zien.

De dichter, Axel, prijst zich hier gelukkig, dat hij de geliefde niet eerder heeft ontmoet, ‘daar (hij) haar toch in den morgen van 't leven rang noch vermogen (haar) waardig kon geven’, en hij besluit met een gelukwensch aan het jonge paar:

Neem dan voor hulde mijn hart'lijke beê:
Zoo zich de hemel regtvaardig wil noemen,
Strooije hij immer Uw paden met bloemen,
Schenk hij U beiden de liefde en den vreê.

Als Gij in volheid dien zegen geniet,
Zult Gij weemoedig den Jong'ling beklagen,
Die op dat meir ook de boot wilde wagen,
En wien de storm op de rotsklippen stiet.

En niet alleen hier, maar ook in *Het Noorden* heeft hij zijn verhouding tot de bruid van zijn vriend Olof Wijk geteekend. Ook hier noemt Potgieter zich zelven Axel, maar Hilda is omgedoopt in Ebba. Axel, een jong rechtsgeleerde uit Gothenburg, is te beschroomd om zijn liefde te toonen en moet het aanzien dat de rijke Arfwed die het dubbele van Ebba's jaren telt, haar echtgenoot wordt.[1)] ‘Morgen!’ zeide Axel, als ik hem op menige ochtendwandeling aanried, het staren met het spreken af te wisselen; helaas! het kwam nimmer! Ebba is thans de gelukkige moeder van twee knapen, die ze mij in de verleden lente uitnoodigde op hun landgoed te komen zien spelen. En Axel? Zijn laatste brief was een oud-vrijers-jeremiade.’ (Dl. II bl. 3).

Stelt ge belang in het uiterlijk der schoone? Ziehier dan haar beeltenis zooals Potgieter het schilderde in *Een diner bij een zeehandelaar.* (Het Noorden, Dl I, bl. 179 der eerste uitgave): ‘Zoo vergelijkingen in den Oosterschen smaak u bevallen, stel u eene ranke lelie, liever nog een' jeugdigen populier, voor die zijne bleek zilveren kruin bij iederen ademtogt des winds zachtkens wiegelt, maar aan die gedurige bewegelijkheid iets waardigs en statigs huwt, en ge hebt een denkbeeld der rijzige gestalte en der aschkleurige blonde haren van de twintigjarige EBBA. U eene beschrijving te geven harer groote sprekende oogen,

1) Olof Wijk was werkelijk reeds over de veertig toen hij met de twee en twintigjarige Hilda huwde.

vol van onschuld en liefde, van den keurigen omtrek van haar gelaat, dat aan DIANA denken deed, ik zoude het vergeefs beproeven. De laatste vergelijking brenge u echter niet te zeer de koele jagtgodesse voor den geest, die liefst verboden vruchten plukte; EBBA vereenigde met de regelmatigheid harer trekken, eene schuldelooze *coquetterie.* Frons er het voorhoofd niet om, het mogt u gaan als een mijner kennissen, die gaarne over behaagzieke meisjes (dus verhollandscht hij die Fransche eigenschap) den staf breekt en echter in gezelschap de heel zedige, heel onnoozele onuitstaanbaar vindt.'

We merkten reeds op, dat Hilda Wijk een rol van beteekenis vervulde in Zwedens beschavingsgeschiedenis. Ze heeft dit gedaan, niet door geschriften, maar door den invloed op beroemde mannen die met haar in aanraking kwamen. In 1908 verscheen in Stockholm bij Wahlström en Widstrand D e n B l å ö g d a , ur Hilda Wijks litterära minnen,[1)] een boek door E. Wrangel bewerkt uit familiepapieren van de Wijk's en andere ongedrukte bronnen. Het blijkt nu, dat de zelfde Hilda met wie de jonge Potgieter zoo dweepte, eenige jaren later de 'huldgudinna', de gevierde muze, van twee bekende Zweedsche dichters is geweest, den ouden 'envoyé', Carl Gustaf von Brinkman, en den ook niet meer jongen bisschop, Esaias Tegnér. De blonde, slanke Hilda moet een bijzondere vrouw zijn geweest. Van moeders zijde afstammend van koning Erik XIV muntte ze evenzeer uit door schranderheid en zielenadel als door betooverende schoonheid. Haar man, de 'handelsraad' Olof Wijk, reeds een zes en veertiger toen hij de twee en twintigjarige huwde, wordt ons geteekend als een toonbeeld van kloekheid en burgerdeugd, aan wien vooral Gothenburg voor de ontwikkeling van zijn handel veel te danken heeft. De jonggehuwden maakten een groote reis en bezochten Engeland (men herinnert zich den brief dien Potgieter hun schreef tijdens hun verblijf te Londen), verder Frankrijk, Italië, Zwitserland, Duitschland, België en Nederland, om over Hamburg naar hun vaderland terug te keeren. Hilda hield een dagboek geregeld bij, waaraan Wrangel verschillende bizonderheden heeft ontleend. Ze verkeerden in de aanzienlijkste kringen, in Rome o.a. met prinses Musignano, een broeders

1) D e B l a u w o o g i g e , uit H.W.'s letterkundige herinnering.

dochter van Napoleon; ook met Thorvaldsen, en in Amsterdam, waar ze van 21 tot 23 Juni van het jaar 1833 waren, ontmoetten ze hun Hollandschen vriend, die ‘eenige jaren geleden (1827) [wij weten dat het van het voorjaar van 1831 tot den winter van 1832 was] Zweden bezocht en in het huis van Wijk een dagelijksche gast was’.[1)]

Sinds haar man (in 1834) lid van den Rijksdag was en Hilda hem naar Stockholm vergezelde, kwam ze in kennis met verschillende mannen van naam. Zoo b.v. behalve met de reeds genoemden, met Bernard von Beskow, den secretaris van de Zweedsche Akademie, die haar weldra zoo hoog stelde, dat hij zijn geschriften aan haar oordeel onderwierp alvorens ze te laten drukken. Het grootst evenwel is haar invloed geweest op den licht ontvlambaren dichter der Frithjofssaga, vijf en vijftig jaar reeds, toen hij in 1835 Hilda Wijk leerde kennen, maar nog altijd even gevoelig en dweepziek, ‘‘en evig yngling med en evig trånad,’ som altid behöfde ‘en liten roman’.[2)] Hij werd een trouw bezoeker van Bokedal, dat, zoolang de Wijk's het bewoonden, iets werd als ten onzent het Muiderslot is geweest, in de dagen van P. Cz. Hooft. Daar men allicht belang zal stellen in een vrouw die zoovele uitstekende mannen heeft geboeid, zal ik den lezer een paar brieven voorleggen, een van Tegnér aan Hilda en haar antwoord daarop. Men zal dan zien, met hoeveel beminnelijkheid en takt zij haar hartstochtelijken vereerder op een voegzamen afstand wist te houden. Op haar warme vriendschap mocht hij rekenen, liefde had hij niet van haar te wachten. Zijn ‘huldgudinna’ wilde ze zijn, maar daarvoor niet haar plicht verzaken tegenover haar man en kinderen. Zij is er ons te liever om, terwijl we Tegnérs verbittering wegens Hilda's minder ‘romantischen’ aanleg, een verbittering welke hem zijn *Varningen* (waarschuwing) dichten deed, beter kunnen begrijpen dan billijken. Tegnér had in den zomer van 1837 eenigen tijd in Gothenburg tot herstel van gezondheid de baden genomen; bij zijn vertrek schrijft hij Hilda een briefje waarin hij haar dankt, dat hij haar nog eens ongestoord heeft

1) Zie D e n B l â ö g d a , blz. 25.
2) Een eeuwige jongeling met een eeuwige smart, die altijd ‘een kleine roman’ noodig had.

mogen spreken, waarop hij vervolgt: ‘Het waren heerlijke oogenblikken, de heerlijkste die ik in langen tijd gekend heb. Waren het misschien ook de laatste? In dat geval zal ik ze des te trouwer bewaren en veel andere ballast uit mijn herinnering wegruimen. Het is me alsof ik je te laat heb leeren kennen, Hilda; misschien was het ook - te vroeg. Maar tevergeefs ben ik ditmaal niet naar Göteborg gereisd. - Morgen vertrek ik en overmorgen zul je mij vergeten zijn.

Het zij zoo! Ik kan niets anders verlangen; maar wees niet verwonderd, dat ik zelf minder vergeetachtig ben. Je bent me heel dierbaar geworden, Hilda. Moge de God van het Schoone, die de hoogste God is, je bewaren. Ik vertrouw je aan zijn hoede. - Ik weet niet recht, hoe ik het gevoel moet noemen dat ik voor je koester. Ik geloof, het is het best, het ongedoopt te laten, een heiden als ik zelf. Ik zal me zelf tenminste trachten wijs te maken dat het vriendschap is....

ES. TEGNÉR.

Deze brief kruiste dien van Hilda Wijk, die hem op zijn verzoek een haarlok zond; zij schreef het volgende:

Bokedal, d. 1 Augusti 1837.

Dank, duizendmaal dank voor het vriendelijk bezoek gisteren op Bokedal; ik noem het een bewijs van vriendschap, zoo'n langen weg door storm en regen af te leggen, om een zieke te bezoeken, maar de zieke moest biechten en Tegnér is voor zooiets de aangewezen man. - En ik biechtte, eerlijk en oprecht, zoodat ik, nu ik vandaag mijn hart weer onderzocht heb, niets meer vind om er aan toe te voegen. En ik geloof dat alle verdere biecht kan worden uitgesteld tot we elkander weer ontmoeten, hoewel ik overtuigd ben, dat die zal uitvallen zooals nu. - Een ding dat ik niet uit kan staan, is, dat de biechtvader aan mijn oprechtheid schijnt te twijfelen; maar daarin heeft hij ongelijk. Gelukkig ben ik, onuitsprekelijk gelukkig, maar het meest doordat ik weet dat ik het geluk uitmaak van hem dien ik meer dan iemand op aarde liefheb, en die dat verdient: mijn man. Mochten velen hetzelfde kunnen zeggen! - Het is waar, dat ik ben opgevoed in de overtuiging dat alleen in het nauwgezet vervullen van de plicht een werkelijk geluk te vinden is. Deze overtuiging zal ik mijn kinderen trachten in te prenten,

zoo gewichtig, zoo noodzakelijk, zoo overwegend acht ik ze. - Ik zelf ben hierin nooit op de proef gesteld, want ik heb mijn gevoel nooit hoeven te bedwingen, maar het alleen hoeven te volgen. Het is van mij dus volstrekt geen verdienste. En meen niet, dat ik anderen streng beoordeel. Neen! ik oordeel niemand, maar waardeer ieders overtuiging, en evenals Tegnér haat ik huichelarij...

Niet lang hierna schreef Tegnér in een hartstochtelijk oogenblik het bovengenoemde gedicht *Varningen*, dat eerder *Verleiding* had moeten heeten. Een enkele greep eruit:

> Alltså - ej älska vill du. Lugn och kall
> förutan tjusning, endast utan fall
> vill du igenomgå det öde lifvet,
> blind för des skönaste som blef det gifvet.
> - - - - - - - - - - -
> Tag dig till vara, sköna Hilda! Vörda
> ditt lifs bestämmelse! - - -
> När månen skiner öfver Bokedal,
> en himmelsk saga med sin längtans kval,
> hvad sorla vattnen då, hvad susa träden,
> hvad är väl meningen i vakans kväden?
> Ack, kärlek, kärlek enda ordet är
> till lifvets gåta. Skapelsens mystèr
> förklarar hon och, tro mig, hon allena,
> den gudaburna, himmelska och rena.
> Haf därför mod att älska - - -
> Säg ej att denna kärlek är ett brott:
> det brottet hafva gudarne begått,
> de glada gudarne från Rom och Hellas,
> de stora männens gudar och de sällas,
> Och deras namn stå kvar i minnets sal,
> När ingen vet om oss med all vår munkmoral.

Dat is:

Dus - je wilt niet beminnen. Om maar niet te vallen wil je kalm en koud zonder verrukking door het eenzame leven gaan, blind voor het schoonste dat er bestaat - - - Neem je in acht, schoone Hilda! Waardeer toch de bestemming van je leven! - - -

Als de maan schijnt over Bokedal, een hemelsche sproke van liefde en smartelijk verlangen, wat ruischt het water dan, wat suist de boom, wat is wel de beteekenis van het lied van de lijster? Ach, liefde, liefde alleen is het woord voor het raadsel des levens. Het geheim der schepping verklaart zij, en, geloof mij, zij alleen, de van God geborene, de hemelsche en reine. Heb daarom moed om te beminnen. - - Zeg niet dat deze liefde een misdaad is; deze misdaad hebben de goden gepleegd, de blijde goden van Rome en Hellas, en hun namen blijven onvergankelijk in den tempel van den roem, terwijl niemand iets weet van ons met al onze monnikenmoraal.' -

Maar we zouden voor Tegnér onzen Potgieter vergeten. Hij deed het Hilda niet, al heeft hij zich nooit zoo aan haar opgedrongen als zijn dertig jaren oudere kunstbroeder.

In 1868 heeft hij na lange jaren zwijgens de briefwisseling weer opgevat; en Hilda, al weet ze niet, zoo zegt ze, waar ze beginnen moet, daar er vijf en dertig jaren verstreken zijn sinds ze elkander schreven, ze vertelt haar Hollandschen vriend in geregelde orde en uitvoerig alles wat haar eigen familie en hun wederzijdsche vrienden wedervaren is: Fanny was kort geleden (ongehuwd) gestorven, ook haar beste man was niet meer in leven; in 1856 was hij reeds overleden. Bokedalen dat ook door den aanleg van een spoorweg veel van zijn aantrekkelijkheid verloren had, heeft ze van de hand gedaan en ze woont nu in Gothenburg, gelukkig in het geluk van haar kinderen. Bij den laatsten brief van Hilda Wijk (van 1870) was de Zweedsche vertaling van een van Potgieter's gedichten ingesloten welke een harer vriendinnen, fröken Virgin, met behulp van een oud woordenboek van 1700, ergens uit een vergeten hoek opgeschommeld, niet zonder moeite vervaardigd had. Het was zijn *Afscheid van Zweden.* (Afsked från Sverige).

* * *

We hebben onzen dichter gevolgd van Antwerpen naar Zweden en van Zweden terug naar Amsterdam. We zijn weer thuis en onze taak is afgeloopen. We hebben zijn leven niet uitvoerig beschreven met vermelding van alle uiterlijke levensomstandig-

heden; we zouden dan hebben herhaald wat Verwey, maar in de eerste en voornaamste plaats Groenewegen reeds gedaan heeft. We hebben ons bepaald tot de mededeeling van enkele tot nu toe onbekende dokumenten en daardoor eenige trekken aan de karakterschets van onzen beminden dichter toegevoegd, waardoor hij nog meer sprekend en als levend voor ons staat. Moeten we nu nog in bizonderheden aantoonen waar in zijn latere werken iets onmiskenbaar persoonlijks gegeven is? Waar Potgieter in anderen zich zelven teekent? Eens schreef hij dat in zijn werk meer objectiefs dan subjectiefs te zoeken was.[1)] Ongetwijfeld is het zoo, maar dan blijft er toch nog genoeg subjectiefs over. De lezer die dit opstel wel heeft willen volgen en een weinig vertrouwd is met Potgieters werken, zal zonder dat hij er op gewezen wordt nu en dan punten van overeenkomst vinden tusschen den schrijver zelf en sommige personen zijner verbeelding. Ze leven van zijn bloed, ze vertoonen zijn trekken; b.v. *De jonge Priester;* Warner in *De Zusters*; Fanny en Abraham in *Het Noorden*; Huibert in *Hoe het weeuwtje uit het Hof van Holland gevrijd werd* e.t.q.

Wie hem niet leest, hoe zou die belang kunnen stellen in het aanwijzen van deze familiebetrekkingen!

1) In een brief aan den uitgever Yntema. Zie Groenewegen, blz. 97.

Het muziekdictaat en de niet-gephraseerde uitgaven der muzikale scheppingen. Door Frans Vink.

Sedert het verschijnen der door Dr. Hugo Riemann gephraseerde uitgaven van verscheidene meesterwerken der toonkunst is de geheele muziekwereld in rep en roer.

Wanneer men zich van het leven volkomen rekenschap geeft, dan komt men er toe te overdenken, in welke verhouding men zich zoowel tot het verleden als tot de toekomst bevindt.

En wanneer men zich dan van het heden abstraheert, is het mogelijk te beoordeelen, hetgeen ons de historie van het verleden leert en te voorzien, hetgeen de toekomst ons leeren zal.

Het is echter niet een ieder gegeven, zich van het dagelijksch materialistisch leven zoodanig los te maken, dat men instaat zij, zich over het wezen der dingen een zuiver oordeel te vormen.

Alleen zij, die zich in den waren zin van het woord op een of ander gebied kunnen concentreeren en voornamelijk de groote denkers, die in dit opzicht tot groote daden zijn voorbestemd of zich-zelf daartoe aanwijzen, zullen door hun geestelijken arbeid vruchten afwerpen, waaraan de evolutie der tijden behoefte heeft en zonder welke het streven der menschen zou worden gedood.

Zoo geschiedt het bij uitzondering, dat deze of gene zich van van het onbewust leven abstraheerende groote denker eene hervorming voorbereidt of tot stand brengt, welke wel beschouwd, feitelijk niets anders beteekent of te beteekenen heeft dan eene demonstratie der voortdurend evolutioneerende activiteit van den geest.

Tegenover de hervorming staat geheel natuurlijkerwijs het conservatisme van den mensch, die zich niet van het dagleven pleegt te abstraheeren.

Even verklaarbaar als de vooruitstrevendheid van den zich tot hervormer verkernenden geest, laat zich ook het door de sleur van het stoffelijk leven geboren en aangekweekt conservatisme gelden en rechtvaardigen.

Daarom is het geen wonder, dat de menschheid door de eene of andere hervorming, op welk gebied ook, uit hare des geestelijken levens sluimerende onbewustheid wordt opgewekt en uit vrees, aan de hervorming te moeten medewerken en dus, waar het noodig is, zichzelven te moeten vervormen, met woede protesteert tegen zulke abnormale levenswendingen.

Zoo was het dan ook tengevolge der phraseerings-uitgaven van verscheidene meesterwerken uit onze klassieke muziek-literatuur door den genialen musicoloog en philosoof Dr. Hugo Riemann, tengevolge van zijne muziek-wetenschappelijke onderzoekingen tot stand gebracht, dat tegen hem en zijne hervormings-denkbeelden een oorlog in de muziekwereld losbarstte.

Edoch, de woeste stormen zijn voorbij en het hervormingsdenkbeeld staat ondanks den fellen tegenstand nog altijd recht overeind.

Eene hervorming kan op tweeërlei wijze geboren worden.

Zij kan zijn eene inspiratie, een vrucht der intuitie, duikt dan onverwachts en plotseling op, om òf weer even onverwachts en plotseling te verdwijnen, òf, wijl zij te laat, wellicht te vroeg, in elk geval ontijdig geboren is, voorloopig als eene mysterie verborgen te blijven.

In dit geval verricht de oppositie dankbaar werk.

Eene hervorming, kan zijn, moet zijn, of liever, is eene demonstratie van resultaten der eeuwige evolutie van den geest, waaraan de geheele menscheid arbeidt.

Zij is dan niet een nieuw-geboren idee en openbaart zich als zoodanig niet onverwachts en plotseling, doch zij is de herboren idee, die zich door de geestelijke activiteit van haren apostel aan de menschheid openbaart als een volkomen begrijpbaar en verklaarbaar teeken ter aanwijzing van de koers, welke men in de toekomst te volgen heeft.

In dat geval komt zij te vroeg noch te laat en zal zij, naar mate de oppositie heviger is en feller reageert, te spoediger en te glorieuser ter overwinning voeren.

De muzikale hervorming van Dr. Hugo Riemann heeft reeds veel oppositie weerstaan en Riemann bezit nog altijd vele tegenstanders.

De argumenten, welke tegen het hervormingsdenkbeeld werden en nog worden aangevoerd, kunnen gereduceerd worden tot de navolgende:

1e Theorie is schadelijk zoo niet verderfelijk voor de toonkunst-praktijk
2e Riemann's gephraseerde uitgaven doen de muzikale meesterwerken herscheppen in strijd met des componisten bedoelingen; m.a.w. zij vervormen, wijzigen, bederven de composities van onze groote meesters.

Welnu, de zwakheid dezer argumenten openbaart zich op zeer naive wijze.

Het eerste argument kenmerkt zich door vrees, die even ongemotiveerd als schijnbaar is; immers, al zou de toonkunst-praktijk door de toonkunst-theorie zijn achterhaald geworden, in de praktische toonkunst-beoefening zal noch kan het individualisme verloren gaan.

Het tweede argument is slechts eene verdachtmaking zonder meer; het bewijst, dat men bij het aanschouwen der gephraseerde uitgaven, een ander dan de traditioneel gebruikelijke en bekende aanschouwelijke voorstelling ziende, zich het vooroordeel veroorlooft niet slechts te vermoeden, doch, ondanks onbekendheid met de juiste beteekenis der phraseeringswetten, onvoorwaardelijk te constateeren, dat ook de uitvoering dezer gephraseerde werken een geheel ander beeld der composities zou moeten geven.

Beide argumenten getuigen van dom-angstige of zelfgenoegzame onwelwillendheid, welke het beletsel is tot een onbevooroordeeld streven ter grondige kennisname van de intensiviteit dezer hervorming.

Wij willen niet nagaan in hoeverre deze of andere argumenten zijn geweken of nog trachten te gelden; evenmin willen wij resultaten leveren van een onderzoek naar de vruchtbaarheid dezer

phraseeringsleer bij het onderricht in de toonkunst-beoefening en opsommen, hoeveel conservatoria en particuliere paedagogen de phraseeringsleer van Riemann toepassen.

De hervorming zal, indien zij waar is en reeds eeuwen werd voorbereid, zich-zelf handhaven en verdedigen.

Wij willen echter thans eenige beschouwingen wijden aan de verhouding, waarin wij ons in verband met de phraseeringsleer tegenover de niet-gephraseerde uitgaven der meesterwerken bevinden.

Wanneer de tijd zal gekomen zijn, dat door Riemann en zijne hervorming alle argumenten tegen de hervorming overwonnen zijn, m.a.w. dat algemeen de waarde der gephraseerde uitgaven wordt erkend en het nut dezer verdedigbare aanschouwelijke middelen wordt ondervonden, is niet met zekerheid te bepalen.

Dat wij ons in die richting reeds snel voortbewegen, is zeker.

Doch wat men bovenal zeker kan verwachten, is, dat onverstoorbare tegenstanders bij gebrek aan argumenten tegen de gephraseerde uitgaven, hun toevlucht zullen moeten nemen tot andere middelen om de verderfelijkheid der hervorming te trachten te bewijzen.

Zij zullen ongetwijfeld beweren, dat, wijl het aantal gephraseerde meesterwerken, althans voorloopig, nog zeer beperkt zal blijven en derhalve het grootste gedeelte der muziek-literatuur steeds in niet-gephraseerde uitgaven zal blijven verschijnen, de hervorming toch slechts gedeeltelijk zou kunnen worden doorgevoerd.

Immers, het getal der door Riemann gephraseerde uitgaven is in verhouding tot de geheele literatuur zeer gering en Riemann, die in 1909 als 60-jarige door de geheele muziekwereld werd gehuldigd, zal wel niet zooveel uitgaven meer leveren.

Wel zullen er natuurlijk verscheidene anderen, wellicht velen, op zijn voorbeeld dezen arbeid voortzetten, doch de literatuur zal voor een zeer groot deel, zoo niet meerendeels, van gephraseerde uitgaven verstoken blijven.

Meent men echter, dat daardoor de hervorming zal worden gestuit en dat daarmede de oppositie, tegen deze hervorming gericht, gerechtvaardigd zou zijn, dan maakt men zich schuldig

aan meer dan verdachtmaking, dan bewijst men de strekking der hervorming niet te begrijpen, dan getuigt men van domheid en daaruit geboren kwade wil.

Heeft men daarentegen na eene consciencieuse studie - inplaats van eene oppervlakkige beschouwing - der phraseeringsleer eenmaal het doel der hervorming begrepen, dan is het gebruikmaken van eene gephraseerde uitgave geen vereischte meer en volstaat men met de kennis der phraseeringsleer, om als uitvoerend kunstenaar hare beginselen zelf toe te passen en te handhaven en als paedagoog tot het doen handhaven en toepassen van de phraseeringsbeginselen eveneens zelf de noodige teekens in de niet-gephraseerde uitgaven aan te brengen.

Trouwens, zooals ieder begrijpen kan, zijn het niet de teekens, doch is het de beteekenis en de bedoeling dier teekens, welke ons brengen moet tot het juist begrip der hervorming.

Om hiermede accoord te gaan, is het onvoorwaardelijk noodig het volgende te erkennen:

Muziek is hoorbare, voelbare en verstaanbare geluid-toon-klank, welke men door middel van toongevend organisme en mechanisme verwezenlijkt en door middel van het notenschrift veraanschouwelijkt.

Muziek heeft zich te openbaren in hoorbare, voelbare en verstaanbare verhoudingen; melodische en harmonische, metrische en rhythmische, dynamische en agogische verhoudingen, hebben zich hoorbaar, voelbaar en bovenal verstaanbaar te doen gelden bij de uitvoering van muzikale scheppingen.

De schepper van het toonwerk heeft derhalve, om den herschepper door een juiste opname tot eene juiste wedergave in staat te stellen, dit complex van verhoudingen - den vorm - zoo instructief mogelijk aanschouwelijk voor te stellen. Bij deze veraanschouwelijking hebben de componisten zich door alle tijden heen van een zeer onvolmaakte muzikale teekenleer bediend.

Zelfs heden ten dage, hoowel mechaniek, techniek en aesthetiek zich werkdadig bijna tot volmaaktheid hebben ontwikkeld, laat de autographie, zelfs der grootste componisten, nog zeer veel te wenschen over.

Voegt men bij de onvolmaaktheid en willekeurigheid der

autographie nog de onnauwkeurigheid, waarmede het zetten en drukken der manuscripten - vaak zonder deskundig toezicht geschiedt, dan behoeft het geen betoog, dat de gedrukte niet-gephraseerde uitgaven van onze muziek-literatuur vaak of in de meeste gevallen niet zijn, wat zij eigenlijk bedoelen te zijn, namelijk de veraanschouwelijking van des componisten eigen hooren, gevoelen en verstaan zijner in vorm gebrachte inspiraties.

Waren dus de autographiën en dienovereenkomstig de gedrukte uitgaven onzer klassieke meesterwerken veelal onvolmaakt en onnauwkeurig, de onbetrouwbaarheid dier geschriften zoowel als die der latere afdrukken heeft zich in de uitvoering der muzikale scheppingen geopenbaard, al is het waar, dat door historische overlevering mondeling werd aangevuld, wat aan de autographie ontbrak, en toegelicht, waar de gedrukte compositie of het manuscript te twijfelen of te raden overliet. Deze ervaring in de toonkunst-praktijk bracht het individu categorisch tot twijfel, onderzoek, wetenschap.

Hoe onjuist, onlogisch en onverdedigbaar de stelling dus is, - welke men wel eens te hardnekkig tracht te verdedigen, - namelijk: de wetenschap is de vijandin der kunst (of schepper en pentinenter) wetenschap is verderfelijk voor de kunst, wordt mede bewezen door het historisch feit, dat de toonkunst zelf, m.a.w. dat de practische toonkunst-beoefening het individu door ervaring tengevolge van twijfel en onderzoek tot de wetenschap bracht.

De toonkunst is dus geworden een kunnen èn weten, een kunstwetenschap, een wetenschappelijke kunst.

Zoo heeft de wetenschap, tengevolge van onderzoek, ons tot de aesthetische idee gebracht en de vrucht van den wetenschappelijken arbeid is de phraseeringsleer van Dr. Hugo Riemann, een leer, die wetten stelt aan de articulatie der schoonste en meest universeele taal, de muziek.

Geen taal, welke geen interpunctie behoeft.

Geen taal, die meer eischen stelt aan de interpretatie en meer wetten der interpunctie-leer eischt te eerbiedigen dan de taal der toonkunst.

Want juist in hare universeele verstaanbaarheid ligt hare grootheid maar ook tevens de onmisbaarheid der aesthetische wetgeving.

Zijn derhalve de teekens in de gephraseerde uitgaven slechts de veraanschouwelijking en bevestiging der schoonheidswetten - hetzij onderwerping aan, hetzij afwijking van deze beginselen - de leer der phraseering zelf is het, welke wij in de praktijk der toonkunst hebben te kennen, toe te passen en te handhaven.

En bij het gebruik van of liever om wille der niet-gephraseerde uitgaven diene men de phraseeringsleer als onderdeel der kunstwetenschap te bestudeeren, te erkennen en te eerbiedigen.

Is men eenmaal tot kunnen èn weten gekomen, dan zal men in staat zijn in de niet-gephraseerde uitgaven te veraanschouwelijken, hetgeen men weet te kunnen wijzigen, verbeteren of aanvullen, m.a.w. de de kunstwetenschap volkomen beheerschende paedagoog zal met gebruikmaking van de door Riemann ingevoerde phraseeringsteekens zelf in de niet gephraseerde uitgaven kunnen aantoonen, hoe die werken wel gephraseerd behooren te worden, terwijl de door den paedagoog te vormen executant of de zichzelf vormende herschepper door de studie der phraseeringsbeginselen en door kennisname van de beteekenis en bedoeling der phraseeringsteekens geheel natuurlijkerwijs tot een zelfbewust gebruik dier teekens zal geraken.

Hiermede is dus het argument, dat eventueel zou moeten dienen om den strijd tegen de hervorming opnieuw te beginnen, althans om te betoogen, dat de hervorming slechts gedeeltelijk zou kunnen worden doorgevoerd, weer afgebroken.

Bovendien, alle strijd tegen het hervormingsdenkbeeld lost zich op, zoodra men volledig kennis genomen heeft van doel en middelen in het hervormings-proces en men volkomen bewust geworden is van het belangrijk hervormings-resultaat, dat zonder de geniale activiteit van Dr. Hugo Riemann nog niet bereikt zou zijn geworden.

Heeft men eenmaal de omvangrijkheid, het gewicht en de verre strekking dezer hervorming in de toonkunst-praktijk volmaakt begrepen, dan acht men zich als toonkunstenaar verplicht met geheele toewijding deze hervorming te steunen, te verdedigen en door te voeren.

Is men als zelf-paedagoog er toe gekomen eigen interpretatie naar de hervormingsidee te vervormen, dan voelt men als met liefde en toewijding de paedagogie beoefenende toonkunstenaar

den onweerstaanbaren drang ook anderen te doen deelen in deze toonkunst-evolutie, welke naar de door de natuur gegeven aesthetische idee heenleidt en welke het eenig verdedigbaar middel, het middel bij uitnemendheid, verschaft, om het doel te kunnen bereiken, dat de hervorming zich tot taak en onze paedagogiek tot plicht stelt.

Thans zijn wij aan het doel onzer beschouwingen gekomen, namelijk, te verklaren en te verdedigen, dat het muziekdictaat onvoorwaardelijk het onfeilbaar middel in de paedagogie der toonkunst is, om den toekomstigen muziekbeoefenaar competent te doen worden, de wetten der phraseeringsleer na te leven in de uitvoering van de niet - als van de wel - gephraseerde uitgaven der muzikale scheppingen.

Naar de letter heeft Riemann, de hoofdpionier der phraseeringsleer, zich in dien zin nog niet uitgelaten, doch naar den geest heeft hij echter wel de gevolgtrekking, dat bovengenoemde stelling verdedigbaar is, reeds doen geboren worden.

Immers, inplaats van de onmisbaarheid der gephraseerde uitgaven te bepleiten, zegt Riemann in zijn 'Erklärung der Phrasierungsbezeichnung' het volgende: 'Das Verständnis für die durch die Phrasierungsausgaben angebahnte Reform der musikalischen Vortragslehre dringt erfreulicherweise in immer breitere Schichten der musiktreibenden Welt, und es steht zu hoffen, dass in nicht ferner Zeit niemand mehr für einen guten Lehrer gehalten werden wird, der nicht wenigstens die Hauptprinzipien der Phrasierungslehre in sich aufgenommen hat.'

En om aan te toonen, dat niet de phraseeringsteekens doch wel de beteekenis en de bedoeling der gephraseerde uitgaven, derhalve, de phraseeringsleer zelve, de hervorming in de muziek-beoefening brengt, zegt Riemann verder: 'Die ausführlichen Abhandlungen und Bücher über Phrasierung sind nicht bestimmt, das Verständniss der Phrasierungsbezeichnung zu erschliessen, sondern vielmehr die Anwendung derselben wissenschaftlich zu begründen.

Die Phrasierungsbezeichnung selbst aber ist nicht Theorie, sondern verfeinerte Praxis, ein weiterer Ausbau unserer so herrlich entwickelten Notenschrift.'

En alvorens zijne phraseeringsteekens te verklaren, zegt Riemann nog eene waarheid, welke voor de paedagogiek een alles openbarende richting aanwijst. Hij zegt namelijk:' Ein und derselbe musikalische Gedanke (gedachte is eigenlijk een onjuiste term die beter 'schepping' genoemd ware) kann auf die verschiedenartigste Weise artikuliert werden, ohne das sein innerstes Wesen angetastet wird. Die Artikulation, welche in der alten Bezeichenungsweise im Vordergrunde steht, dem Spieler das Auffinden der rechten Sinngliederung überlassend, tritt in der Phrasierungsbezeichnung gegen diese in die zweite Linie zurück, die erste Frage ist nicht mehr: 'Wie muss ich, was da steht, spielen?' sondern 'wie habe ich zu verstehen, was da steht?'

Ziehier de gewichtigste vraag uit het hervormingsproces:

Hoe heb ik de veraanschouwelijking van des componisten hooren, gevoelen en verstaan op te nemen en te verstaan. om de compositie geëvenredigd verstaanbaar te kunnen weergeven?

Zooals reeds gezegd, wanneer men beteekenis en bedoeling der phraseeringsuitgaven eenmaal volkomen begrijpt, dan zal men met behulp der in deze uitgaven aangebrachte interpunctie de taal der componisten juist verstaan en geëvenredigd verstaanbaar uitvoeren.

Wanneer men echter bovendien de phraseeringsleer volkomen beheerscht, dan zal men in staat zijn in de niet-gephraseerde uitgaven zelve de verstaanbaar makende interpunctie te kunnen aanbrengen om de zoodanig aangevulde en verbeterde veraanschouwelijking verstaanbaar op te nemen en weer te geven.

Om echter tot deze hervormende activiteit in staat te zijn en daarin de zooveel mogelijk ontwikkelde bedrevenheid te bezitten, moet men bovenal de kunst der veraanschouwelijking meester zijn, want zooals de weergave een gevolg is van de opname, is ook weder de opname veroorzaakt door het gegeven, de veraanschouwelijking, het beeld van de door den componist gevormde inspiraties.

De herleving van het toonkunst-werk is derhalve aan de veraanschouwelijking afhankelijk gesteld.

Wil dus de herschepper deze veraanschouwelijking zelve kun-

nen beoordeelen, om aan te vullen, wat ontbreekt en te verbeteren, wat foutief genoteerd is, welnu, dan moet hij zelf kunnen veraanschouwelijken, hetgeen hem de kennis der phraseeringsleer gebiedt en deze wetenschap in staat stelt te kunnen.

Het ‘muziekdictaat’ beoogt den leerling het door den leeraar hoorbaar, voelbaar en verstaanbaar gegeven dictaat te doen veraanschouwelijken, daarmede bewijzend en bevestigend, het gehoorde en gevoelde juist verstaan te hebben.

Wanneer dus door het muziekdictaat overeenkomstig de phraseeringsleer de meest gebruikelijke muzikale vormen worden gegeven, opgenomen en aanschouwelijk weergegeven, dan zal de aldus ontwikkelde en gevormde toonkunstenaar voldoende gedocumenteerd zijn, om aan de naar de aesthetische idee voerende hervorming krachtig mede te werken, zelfs met gebruikmaking van de niet-gephraseerde uitgaven der muzikale scheppingen.

Voelt men zich derhalve geroepen, aan de door Riemann geopenbaarde hervormingsideeën uitvoering te geven, men neme als paedagoog, ten einde den toekomstigen toonkunstenaar in staat te stellen de hervorming of liever de vervorming in de reproductie van niet-gephraseerde muzikale scheppingen door te voeren, zijn toevlucht tot het onfeilbaar middel ter bereiking van het doel, het muziekdictaat.

Aanteekeningen over volkskracht door L. Simons.

Ouderdoms-pensioen en zelfzorg.

Naast de zeer overwegende geldelijke vraag, die zich bij de oplossing van het ouderdomspensioen doet gelden, komt een andere, die van de Zelfzorg. De eerste kan in dit kort bestek van aanteekeningen niet anders dan worden terzij gelaten. De tweede verdient hier beturing.

Waar het op áánkomt bij de keus tusschen verzekering of pensioen, en ten aanzien van de eerste ook bij de overweging of lage inkomsten zijn vrij te laten of niet, blijkt, in het kort, aldus saam te vatten:

Voor Staatspensioen wordt niet direct betaald door wie er later van zullen genieten, maar uit de algemeene belastingopbrengst (ook al worden bepaalde belastingen, zelfs zulke als inkomende rechten, ervoor aangewezen). Bij verzekering betaalt ieder mee, die er later van trekken wil. Dit laatste systeem wordt nu vooral verdedigd uit het oogpunt van Zelfzorg. De laterpensioengerechtigde wordt niet uit de algemeene kas, als een armlastige, b e d e e l d ; hij kan, zijn rente trekkend, de satisfactie hebben, zich zelf te hebben bedropen, althans ten deele. Want zonder bijslag van den Staat gaat het voor de meest-behoeftigen natuurlijk toch niet.

Het argument tegen deze verdediging van de verzekeringsmethode is nu vooral: dat het van de lage loonen niet àf *kan*. En dus een dwangverzekering, die er toch nog iets afhaalt, een grove onbillijkheid is, en tevens schadelijk; waarbij ten bate van de Staatspenioenregeling de overweging komt, dat wie zijn leven lang voor de Gemeenschap gesloofd heeft, aan het eind

ervan wel een recht heeft op zulk een toelage, temeer waar onze indirecte belastingen van den arme en den kleinen man een hoog percent van zijn inkomsten vergen - zoodat hij aldus toch feitelijk ook tot zijn eigen pensioen bijdraagt.

***

Het curieuse van deze gedachtewisseling ligt voor mij vooral in het zich blind staren door de afkeeringen van het Staatspensioen op een stelling die ze, als het er op aankomt haar in de praktijk toepasselijk te maken, tegengaan.

Want op zich zelf is die stelling, dat het beter is dat ieder betaalt voor wat hij krijgt, heel aannemelijk; ook al wordt tegenover haar al te sterk individualistische strekking de overweging geplaatst, hoe in onze samengestelde maatschappij het werken van de individuen en van het geheel zoo ineenvloeit, dat het individu behalve op de directe inkomst uit eigen arbeid, gerust ook nog mede aanspraak mag maken op een deel van hetgeen het geheel bereikt. Het is stellig beter gesteld in een maatschappij, waar alle ouders genoeg inkomen hebben om hun kinderen zelf het noodige voedsel te versrtekken, dan in een waar men, om het tekort in de ouderlijke kas, voor vele kinderen het tekort in voedsel moet aanvullen door schoolvoeding vanwege Liefdadigheid of Overheid. Doch er is weer allerminst bezwaar tegen om de zaak zóó te regelen gelijk bijv. te Parijs gebeurt - waar de schoolcantines voor 't geen de kinderen betalen hun, dank zij goede organisatie der voedselbereiding en een toeslag van particulieren en overheid, meer en beter voedsel verschaffen dan op de gewone wijs voor dat geld te koop zou zijn.

Intusschen, dit systeem van zelfzorg der ouders voor de kinderen vordert een hoogen loonstandaard, tegenover zoo laag mogelijk gehouden levensonkosten. Nu erken ik dat de aanhangers van de liberale leer ook tevens tegenstanders zijn van indirecte belastingen, en vooral van hooge invoerrechten, maar de Kerkelijke verkondigers van die leer (als *de Standaard*) zijn dat juist niet. Doch hoe staan beide tegenover de loonbewegingen der arbeiders? Steunen ze gemeenlijk hun streven om zich hooger loonen te verschaffen, of staan ze daar, hetzij dat het eisch is aan de overheid hetzij aan particulieren, uit ‘kapitalistische’ over-

wegingen vijandig tegenover? En als dit laatste het geval is, en ze zijn nog bovendien voorstanders van indirecte belastingen en inkomende rechten, voelen zij dan niet dat zij de zelfzorg, waarom ze zich zoo bezorgd toonen, zelf om hals helpen?

_

De vraag moet bekeken worden onder het heldere licht der werkelijkheid. Het is zeker heel goed dat ook de werkman spaarzaamheid voor zijn ouden dag betoont. Maar het is heelemaal niet goed als die spaarzaamheid gaat ten koste van noodzakelijke levenszorg voor hem en zijn gezin. Het eerste belang is - en dit zeker zoolang de ouders nog in den tijd zijn van kinderen-voortbrengen, - dat hun voedingstoestand volkomen voldoende is, en dit geldt natuurlijk van die kinderen zelf niet minder. Welnu, we hebben vroeger al gezien, hoe dit noodzakelijk minimum voor een stad als Utrecht bij een gezin van 5 personen, op f 14.50 p. week te stellen was, en ik behoef voor niemand cijfers te geven om te bewijzen, hoe ontzaglijk groot het aantal gezinnen in ons land is - en vooral *op* het land - dat zulk een minimum bij verre niet haalt; gezwegen nog van grooter getalsterkte, van kerkelijke zijde, bij het tegengaan van het nieuw-malthusianisme, uitteraard sterk aangemoedigd. Ligt er nu eenige redelijkheid in om die minimum-lijders eerst het bestaan nòg moeilijker te maken, alleen om ze later de satisfactie te geven van zich op de borst te kloppen en te zeggen: die rente heb ik mezelf gekocht? - En ligt er waarlijk iets vernederends voor hen in om later aan te nemen wat ze zich zelf volstrekt niet konden verschaffen? - Als iemand iets *kan* betalen, en ge gaat 't voor hem doen, verzwakt ge zeker zijn zelfbesef. Maar als hij, met de grootste inspanning, dat toch niet zou kunnen bereiken, wordt het wat anders. Wie iemand die nooit een groote reis zelf betalen kan, daarop tracteert, zal dien persoon daardoor zeker niet demoraliseeren, tenzij men hem het klaploopen erbij aanleert.

_

Maar is niet eigenlijk dit alles woordenspel, en ligt, indien men deze demoraliseering door het vrije Staatspensioen zoo vreest, er niet een zeer eenvoudige weg open om de menschen

te laten meebetalen zonder ze in hun levensbestaan te fnuiken? Niet door de reeds gesignaleerde zotte methode van onze tegenwoordige regeeringspartij, die de Staatsbijdragen voor elk pensioen beweert te willen halen uit - inkomende rechten, welke dan eerst dubbel en dwars de hulpbronnen der minst-gefortuneerden zouden aftappen! Neen, maar door een belangrijke *verlaging* van een der accijnsen, als die op suiker. Laat de verzekerden zeg vijf millioen zelf opbrengen voor het ouderdomsverzekeringspotje en *verlaag* uw suikeraccijnsopbrengst met hetzelfde bedrag, dan moeten natuurlijk die vijf millioen wel weer uit andere zakken in de algemeene Staatskas komen, maar ge hebt, terwijl ge de satisfactie krijgt dat de menschen zelf bijdragen, hun dit ten minste ruimschoots mogelijk gemaakt. Want 5 millioen minder heffing aan die accijns, beteekent zeker 7½ minder uit de zakken der verbruikers genomen.

Ik geef dit voorbeeld - als voorbeeld. Om te laten zien dat, àls men dan zoo ontzaglijk hecht aan die zelfzorg, men eerst moet beginnen met ze mogelijk te maken. En dit ook van Staatswege in de hand heeft.

Voor de overige hecht ik voor mij sterkst aan een *algemeene* pensioensverzekering, waartoe iedereen bijdraagt, de zwakken heel, heel weinig (hoogstens *f* 1. - per jaar), de meest welgestelden naar verhouding; waarbij ieder, na zijn 65^{e} jaar, *recht* heeft op een algemeen minimum, als zijn inkomen dan beneden een bepaald cijfer gedaald is, en waarbij voor het overige binnen zekere grenzen en naar verhouding men zich een extra-toeslag koopen kan, zoowel door stortingen ineens (als men eens 'n extra heeft) als door jaarlijksche extra-betalingen. De welgestelden zouden dan voor hun minimum nogal hoog betalen, natuurlijk, maar gezien 's levens wisselvalligheid, zouden toch ook zij zeker zijn van dit minimum als hùn iets overkwam. Zulk een stelsel zou ten minste *allen* baten en zou een echte Gemeenschapsuiting zijn; een waarlijk nationale verzekering. En zonder te veel omslag. Die ook populair zou wezen. En terecht.

Terwijl dan inmiddels de reeds bedaagden nu zouden moeten geholpen worden als overgangsmaatregel, uit de algemeene kas.

Vergunningen.

Er bestaat, volgens de Drankwet, dit jaar gelegenheid het maximum-aantal vergunningen in een Gemeente te herzien en te verlagen, en er wordt in sommige invloed geoefend op de Gemeentebesturen, om daartoe te komen.

Ook zonder stokpaardberijder te wezen kan men uit volkskrachtoogpunt het wel is waar dalende, dòch nog altijd zeer groote, drankgebruik en misbruik moeilijk anders behandelen dan als een fel en inkankerend zeer, en moet men erkennen dat het bestrijden daarvan eerste voorwaarde voor allen vooruitgang is.

Maar dit te doen door vermindering van het aantal drankgelegenheden, zoo maar en zonder meer, is toch een bedenkelijke methode.

Het gevolg ervan is toch onvermijdelijk dat de overblijvende vergunningen in waarde toenemen, en dat met die toenemende waarde men den drankhandel versterkt. Engeland heeft aldus dien handel zien groeien tot een zeer sterke politieke macht in den Staat, van zeer schadelijke openbare werking, en we moeten er voor oppassen, niet in diezelfde fout te vervallen. Eerst behoort de drankwet ons aan de middelen te helpen om die toenemende waarde der overblijvende vergunningen van de eigenaars over te brengen naar een Gemeentelijk fonds, dat vergunningen moet opkoopen om ze te vernietigen (een soort van Wertzuwachssteuer van bepaalden aard en strekking en een zeer hoogen) en als we dat recht hebben en dat fonds, kunnen we aan het verminderen gaan.

Voorloopig zou dit meer kwaad stichten dan goed.

Huwelijkswetgeving.

De Christelijke partijen zijn uit op braafdoen. Ze willen ons zedelijk maken bij de wet. En een van hun geliefkoosde zedelijkheidsthemata is die van de ‘heiligheid van het huwelijk’ naar Roomsch-Kanonieken trant. De ingeburgerde echtscheidingsmethode op grond van een stilzwijgend erkend, maar niet verder bewezen en dus dikwijls fictief, overspel wil men langs wettischen weg tegengaan. De echtscheiding moet bemoeilijkt worden.

Ziehier een van de vele onderwerpen, waarbij het volkskrachtoogpunt allereerst dwingt om zich los te maken van een gangbaar

overgeleverd moralisme, om dan het vraagstuk tot zelfstandige oplossing te brengen. Die oplossing vindt het door het vooropstellen van het belang van het kind, zoodat allereerst waar geen kinderen of althans geen kinderen beneden de 18 jaar aanwezig zijn, geen enkele overweging blijkt te dringen om gehuwden tegen hun wil onder het huwelijksjuk te houden. Aan een 'gezin' van man en vrouw, die elkander in den weg staan, is niets gelegen om het met dwang te willen handhaven; en de meest-mogelijke vrijheid te geven is integendeel in het algemeen belang. De twee eenige overwegingen, die hier te pas komen, zijn die van een wenschelijke inperking van grillig onverantwoordelijkheidsgevoel, en behoorlijke zorg voor de in de meeste gevallen onverzorgde vrouw. Het is niet noodig dat men de huwelijksontbinding mogelijk maakt op grond van de eerste de beste gril, maar het is wèl wenschelijk, daarentegen, dat men de èene partij verzekert tegen het al te absolute veto van de andere. Een scheiding van tafel en bed op grond van 'incompatibilité d'humeurs' en andere ernstige redenen natuurlijk, na één, hoogstens twee jaar door echtscheiding gevolgd, als niet inmiddels een verzoening gebeurd is, biedt hier een inderdaad zeer redelijke oplossing.

***

Hoe evenwel als er kinderen zijn?

Stellen we vast, dat in al die gevallen waarin de gezondheidstoestand der gehuwden redelijke grond tot de verwachting geeft dat hun kroost eveneens gezond zal wezen, hun huwelijk behalve op het wederzijdsch geluk allereerst op het verwekken en opvoeden van dit kroost zal moeten gericht zijn. De ouderwetsche opvatting, die bij huwelijkssluiting aanstonds naar dit doel van het huwelijk verwees, mag zich soms in ietwat onkiesch-wordende toespelingen vermeid hebben, haar 'gezondheid' en juist begrip van wat volkskracht versterkte kunnen ook heden niet geloochend worden. (Alleen zijn wij het er nu wel over eens, dat qualiteit meer beteekent dan quantiteit, en dat de aarde niet meer noodig heeft 'vervuld' te worden, omdat ze al aardig vol genoeg is). Wordt dus bij het huwelijk-sluiten de aandacht weer allereerst gevestigd op de kinderteelt, dan zal bij de keus van de weder-

partij de romantische liefde - die nu in ons gewone leven in tallooze gevallen zoo heel fel ook niet is - minder gaan meetellen dan het ouderlijk instinkt. Partijen zullen minder bedacht zijn op de voldoening van hun eigen samenlevingsidealen, dan van de behoeften van het verwachte kroost; en het verzwakken van het gesteigerd subjectivisme, dat in de Liefde tot uiting komt, zal uitteraard tot minder teleurstelling, ontgoocheling en dus wrijving aanleiding geven dan we plegen te vinden waar dat opgevoerd subjectivisme tot elkaar dreef.

Eveneens zal bijv. de vrouw, die in den man allereerst den vader van haar kinderen ziet en die volkomen tevreden zal wezen als die kinderen allereerst krijgen wat hun toekomt, kalmer kunnen toezien wanneer die man, na haar kinderen te hebben geschonken, op rijper leeftijd nog zich tot een andere vrouw mocht aangetrokken gevoelen, en zelfs bij deze kinderen verwekken. Het is, àls een dusdanige situatie maar aan de personen zelf wordt overgelaten, zonder dat men haar met moralisaties en wetgeving bederven komt, zeer goed denkbaar dat zij zoowel voor de beide vrouwen als voor de kinderen goed werkt - beter dan een gewelddadig vasthouden, met al de daaraan verbonden jammerlijke onderhandschheid, en beter dan veel gedwongen scheidingen. Uitteraard zijn dergelijke situaties subtiel, en wordt hun welslagen geheel bepaald door de persoonlijke factoren; doch zoolang als de kinderen krijgen wat hun toekomt (minder dan in een gewoon ‘gelukkig’ huwelijk, doch meer en beter dan in een ‘ongelukkig’ en dan na een scheiding) heeft het algemeen zich met zulke verhoudingen niet te bemoeien. Het opdringen van de monogamie heeft, in al die gevallen waarin de individueele natuur daartegen in verzet moest komen, nooit werkelijk gebaat, en de eenig acceptabele regeling zal dus een zoodanige blijken waarbij - zoo noodig onder toezicht van een voogdijraad in het belang der kinderen - de individuen, waar hun eigen omstandigheden dit veroorloven, zekere speelruimte krijgen.

* * *

Opvattingen nu, als de hierboven omschrevene, zullen, het is duidelijk, veel minder aanleiding geven tot echtscheidingspro-

cessen dan de nu veelal heerschende, en de bemoeilijking der echtscheiding door kerkelijken drang zal op zich zelf al tot een ontgaan dier echtscheidingen, hetzij door feitelijke polygamieën, hetzij door 'vrije huwelijken' drijven, doch dan waarschijnlijk zonder de waarborgen voor de jeugd, die toch stellig te eischen zijn. En waar de moed om, tegen gangbare opvattingen en wettelijke bemoeilijkingen in, het onvermijdelijke te doen, ontbreken mocht, zal die wettelijke bemoeilijking alleen strekken, om veel ouderlijke en jeugdelijke rampzaligheid te doen voortduren. Er is nu eenmaal niets jammerlijkers voor kinderen dan een huiselijke omgeving van elkaar bevittende, tegen elkaar aan wrijvende, met elkaar twistende, zoo niet bekampende ouders. Het gezinsleven en zijn opvoedend vermogen berusten op gemoedswarmte. Zonder die verwarmende innigheid mist het zijn 'nest'werking, en als ouders niet uit en om zichzelf en niet om hun kinderen die innigheid weten te doen leven, zal de dwang van de wet haar niet verwekken. Integendeel. Alleen het besef dat men het samenleven, als dit ondragelijk wordt, kan doen beëindigen, zal het - ook waar het tot een pijniging werd - nog redelijk doen verdragen. De zekerheid dat het niet te beëindigen is, kan alleen strekken om de door den verkeerd gelegden band ontstane prikkelbaarheid te verscherpen. Zoo zal de bemoeiing van den Staat om het uiteengaan te belemmeren niet alleen pijnigend werken op de ouders - wat we, als het moest om de jeugd, over het hoofd hadden te zien - doch juist voor die jeugd schadelijk blijken. Als de ouders, hoewel tegen elkander ingenomen, om hun kinderen geven, en zelf voelen, dat zij om die kinderen bijeen moeten blijven, zullen ze dit offer brengen ondanks den Staat. De Overheidstusschenkomst kan hier niets goeds bewerken, alleen kwaad brouwen. Laten we ons dus, juist ook om den wille van onze jeugd, tegen die clericaal-moraliseerende bemoeienissen verzetten. De Staat heeft niet de taak op zich te nemen van de bescherming van een kerkelijk sacrament, waar dit in strijd komt met de belangen, die hij voor alles heeft vóor te staan.

Sterilisatie onzer onderwijzeressen en vrouwelijke beambten.

Weer een ander en even verkeerd pogen van de zijde onzer Kerkelijke meesters vinden we in het juist ingediend wetsontwerp, dat onze openbare onderwijzeressen en vrouwelijke beambten thans officieel wil stellen voor de keus: H u w e l i j k o f A m b t.

In tal van gevallen zal dit leiden tot sterilisatie van een aantal vrouwen, die anders zeker tot onze beste moeders zouden zijn geworden.

Dat het den geheelen dag afwezig zijn van de moeder schadelijk kan werken op het kweeken der jonge kinderen is toe te geven.

Wat niet deugt, is deze methode om het kwaad te genezen.

Men geve den moeders gelegenheid tot het werken van halve dagen; of wel men stellen ze op wachtgeld, tot haar kleintjes groot genoeg zijn.

De eerste methode is. organisatorisch, volkomen vereenigbaar met de belangen van school en dienst. De tweede, de betere, kost geld, en zou, mogelijk, vereenigd moeten worden met een algemeene m o e d e r s c h a p s -verzekering, een der dringendste eischen van welbegrepen volksbelang.

In elk geval is de methode, door onze Regeering gekozen om in dit geval te voorzien (?), de denkbaar slechtste.

Zeven mei-sonnetten door Hein Boeken.

I.
Mei-vuur.

Het Mei-vuur brandt. Hoe lichten groene vlammen
Door 't woud alom, schoon nog zoo donker kijkt
De zwarte lucht: 't is iet dat haar niet lijkt,
Die jonge vreugd, het wil haar maar vergrammen.

Haar lijken beter, wie nog staan als stramme,
Norsch donkere ouden - of uw bast ooit wijkt
Voor 't parsend sap, uw ernst den lust bezwijkt
Tot jong joleit, gij knoestig, knook'ge stammen?

Ja zeker, dezen zomer zult gij barnen,
Door al de staten van de lichte vaag'
Der jonge kransen, die u 't hoofd omlooveren,
Door diepsten gloed, terwijl de luchten tooveren
De stemmingen, totdat de herfst-wind knaag'
Aan uw rijp schoon, kome aan uw volheid tarnen.

II.
Nachtegaal.

Weer in dat holletje der nacht dat tjuiken!
Hoe kon ik 't hooren en geen antwoord vond
Die lieve taal, geen antwoord van mijn mond?
Kwam het dan eindelijk in u opluiken?

Moest het zóó lang in duister zwijgen duiken?
Of was er niemand, die uw taal verstond?
Of moest het wachten tot gij weer dees grond
En weer den reuk van 't lieve nest mocht ruiken?

En droop nu al dat lang-gespaard gevoel
U uit de borst en 't strak-gespannen keeltjen,
En wekt een galm en antwoord in mijn hart?
O mocht het zijn dat in dees wereld koel,
Zooals gij in dees nacht, ik voor mijn deeltjen
Werd tot een troost en zangstem voor al smart.

III.
De fakkel-loop der jaren.

Nu zijn 't al bruine vlammetjes: de beuken
Beginnen zóó. Dan, bruin-geel, volgen de eiken,
De sparren dan, die laten kaarsen prijken
Op de armen in hun grauwe dracht. In reuken

Van tuinen, die kwam zon, kwam regen meuken,
Daar komen bloemetjes, nieuwsgierig, kijken,
Die toch in vuur en verf voor geenen wijken
Van de andren, die nu strij'n in kleur en reuken.

Het komt, het komt! Nu heft des levens toorts
De zomer in den fakkel-loop der jaren,
Nu vlamt het vuur, bij winter ingerekend.
Zoo heft de dichter in zijn scheppings-koorts
Den fakkel, dien zijn binnenst mocht bewaren,
Zoo laait, als vlam, zijn ziel in zang uitbrekend.

IV.
Altaar-rook.

Is 't altaar-rook, die rustige kolom
Van wolk, die oprijst ginds van eenig vlak,
Van hier onzichtbaar, tot aan 't rechte dak
Der andre wolken, dan zich spreidt al-om?

Wat dank, wat beê, wat smeken waar 't dat klom
Daarin? Wat held, wat goden-zoon, die stak
Den brand in plag of mijt, daar rond hem brak
In snik een volk, of stond aanbiddend stom?

't Verijlt - en ware 't maar een lucht-verheveling,
Een wolkenbeeld, dat mij voor de oogen riep
Een gansch volk staande in biddende vergadering,
Het zij - toch rest mij meer dan een beneveling
Van 't brein door schijn, daar 't mij een vast beeld schiep,
Hoe 't òp mij trekt tot hooger goden nadering.

V.
Kleedkamer.

't Is nu een groote kleedkamer in 't woud.
Gansch klaar is er nog geen, doch o zoo druk
Zijn ze allen bezig voor het groote stuk
Van dezen zomer. En niemand, die houdt

Zijn pak van 't vorig jaar, al was 't van goud
Of bruin fluweel - die prullen, elke nuk
Van wind of tocht jaagt ze onder stoel en kruk,
Waarop, naar 't kleeden 't eischt, ieder zich houdt.

En niet in kleine kamertjes of hoekjes,
Dwars over het tooneel daar zit de troep,
Zoo ziet men alles: hoe met strookjes, doekjes
Zich tooien personaadjen hoog van roep.
Met licht en brand-kraan ondertusschen proeven,
Of 't hèn deert? 't Kan den lampist niet bedroeven.

VI.
Open school.

Maar is er wel een dak over 't tooneel?
Neen, neen! 't Is open, alles open lucht,
Van daar die tocht, dat voortdurend gezucht
Van wind, en dat vreemd licht, zoo goud, zoo geel.

En de muziek? Waar is 't orkest? Geen veêl,
Geen pauk, geen trom, en toch verward gerucht
Van 't al dooréén... ze zijn er mee gevlucht,
De stoutertjes, dies dat gekweel, gespeel.

't Is geen tooneel. Bijloo, ik zie ze groeien
De god-gelijke' in ongedwongen houding,
'k Zie scheut'ge deernen, pootig, knuist'ge knapen,
Een open school - dat zal me zijn een stoeien
Als 't speel-uur is en langer geen onthouding
Van lust, maar spel naar drift elk ingeschapen.

VII.
Hof van Heul.

Voor mijne Vrouw.

Geen school, geen spel. 't Zijn de innigste gedachten
Der Godheid, weer opdoemend uit den schijn,
Dien er opgoot mijn wat beneveld brein,
Beneveld door den voorgang van geslachten,

Die overal zich zelf zien, nimmer wachten,
Te zien wat is - och arme, kòn dat zijn?
En is 't niet schooner 't zien zóó als de wijn
Der liefde ons sterkt en stuwt de zieners-krachten?

Want schoon is 't woud. Toch zijn het maar koeliessen
- Ach, altijd, altijd weder dat tooneel! -
Ja, zeker, schoon eerst zijn ze zoo wiesen
Te zijn geluk'ger menschheid tot prieel;
Of zoo niet allen, immers toch ons tweeën
Te zijn een Hof van Heul van 's levens weeën.

6-11 Mei 1910.

Verboden toegang. Door Hein Boeken.

Tot de Woud-bezitters tusschen Hilversum en 's-Graveland.

Waartoe toch dat verbod? Wat zoude ik stelen?
O alles, alles, wat mijn hart begeert.
Hier vond ik vetten kost, waar mee geneert
Mijn nooddruft zich. En 'k zoude ervan uitdeelen,

Ik zoude 't maken tot een spel voor velen,
Uw schat, waarvan gij mij zóó angstig weert,
En maakt mij door gedreigde straf verveird.
Niets zou mij heilig zijn, zelfs niet het kweelen

Der zangertjes, schietend van tak op tak
Door 't heilig wulfsel van uw weidsche lanen.
Of ducht gij wellicht, dat ik iets verklap
Zoo nog wat anders zich in 't bosch verstak;
Een mijn'rend oog of badende Diane?
Zoo handhaaft uw verbod, zoo weert mijn stap.

Brahma of...? Door Hein Boeken.

Na het lezen van ‘De Schepping’ Indisch Poëem uit het Spaansch van G. Becquer, door Mevr. N. Smidt - Reineke.

Vier armen en vier hoofden heeft uw God -
Naar avenant de rest: gij noemt hem wijs,
Niet ijdel: nog meer zegt gij tot zijn prijs,
Dat hij schept werelden met wezens tot

Bewoners levend een schoon, zalig lot,
Gansch anders dan die gansch mislukte wijs,
Waarop onze Aarde doet haar ong'luks-reis,
Een spel van kinderen, ja God tot spot.

Mijn God - o menschelijk geslacht en Aard'
Onze arme veege, - 'k vond hem in de kijkers
Van enkelen, en waar 't maar van Eéne Enkele,
Toch had 'k geloof, toch zou mijn g'loof niet wankelen.
O zie naar de verwinners, de bezwijkers
Op onze arme Aard' - dan eerst kent gij Gods aard.

Interview door Hein Boeken.

Een interview? Waartoe? 'k Beeld nu al jaren,
   - En 't laatst wel 't meest en nooit zóó ongestoord -
   In rijm, onrijm, met 't uitgezochtste woord
De stemmingen, die door mij henen varen,

En al de beelden grijp ik bij de haren,
   Die 'k kan verpraaien van mijn kapersboord,
   En ook begint - onlanks heb 't gehoord -
Mijn duistre stijl goddank! wat op te klaren.

Nu wilt gij van mij hooren: ‘Die of die,
   Mijn meester is 't.’ ‘'k Heb alles uit mij zelven.’
Of: ‘Dichters moeten leeren myth'logie,
   Historie, Grieksch.’ Of: ‘Laten zij maar delven
In 't eigen hart.’ Neen, vriend, ik zie u garen
Eens bij geval: 't examen wil mij sparen.

Antwoord door Jan Greshoff.

Is niet een kleine vraag, zoo sierlijk mij gedaan
Haar hofflijk antwoord waard? Gij mijmert dan: Waartoe?
Ach 't is me een vrome vreugd getrouw te weten hoe
De schoone dingen die ik liefheb zijn ontstaan...

En nooit bij dagen en bij nachten word ik moe
Verdiept te speure' of, óók wel, liefdenvol te râan;
Om dus te scheiden 't wezen van den wanklen waan...
En ik vertrouw, dat 't goed is wat 'k geloovend doe.

't Is immers juist zooals een vrij en zwervend man,
Die in den rossen herfst - of laat het lente wezen
Of wèlk getijde ook - de allerjongste schoonheid van
Zijn waereld bly-wijd-open om zich liggen ziet...
En als hij uit zijn vreugden 't lied wil samen lezen.
Denkt hij hoe 't kwàm... en hij vergeet den Maker niet...

Verzen van Giza Ritschl.

I.

O, mijn Jezus, zegen mij.
O, mijn Jezus, leer aan mij,
Leer mij, hoe ik leven moet,
O, Jezus lief, O, Jezus zoet.

O, mijn Jezus, kijk naar mij.
O, mijn Jezus, maak mij blij,
Mij, die met mijn droef gemoed,
Niet weet, waar ik het zoeken moet.

O, mijn Jezus, verbeter mij.
O, mijn Jezus, zorg voor mij,
Toe, geef mij troost, geef mij kracht,
O, Jezus zoet, O, Jezus zacht.

O, mijn Jezus, heilig mij.
O, mijn Jezus, leef in mij.
Gij in mij, mijn Jezus zoet,
Gij mijn Jezus, groot en goed.

O, mijn Jezus, ik kniel voor U.
O, mijn Jezus, hoe dank ik U.
Ik dank, omdat Gij in mij zijt.
Voor nu en voor de Eeuwigheid.

II.

Ik wil u niet meer beminnen,
Ik verkoor Jezus boven u.
En met al mijn denken en zinnen,
Wijd ik mij aan Jezus.

Jezus, zal mij helpen,
Jezus, dien ik vertrouw,
Jezus, zal mijn begeerten stelpen,
Jezus, op wien ik bouw.

Jezus moet mij genezen,
Van mijn groote liefdekwaal.
Ja, Jezus zal het wezen,
Die zorgt dat ik niet dwaal.

Jezus, mijn licht, mijn leider,
Jezus, dien ik begeer;
Jezus, mijn verlosser, mijn bevrijder,
Jezus, mijn God, mijn Heer!

Neen, niet meer aan anderen schenken
Het schoonste van mijn Zijn.
Laat ik maar alleen aan Jezus schenken,
Aan Jezus! mijn hart, mijn ziel, mijn Zijn.

III.

Christus zal en moet het zijn,
Christus wil ik winnen.
Christus voor mijn ziel en Zijn,
Ja, Christus wil ik beminnen.

Christus is mijn eenig vriend,
Christus voor mijn leven.
Ik zijn zus, zijn bruid, zijn kind,
Ja, aan Christus wil ik geven;

Aan Christus al mijn Zielevreugden,
Aan Christus al mijn smart.
Aan Christus al mijn leed en deugden,
Aan Christus mijn zeer zondig hart.

Ja, aan Christus wil ik belijden,
En erkennen al mijn schuld.
Met Christus wil ik mij verblijden,
Met Christus vol rust, vol geduld.

Met Christus wil ik mij verbinden,
Met Christus zonder strijd.
Bij Christus zal ik liefde vinden,
Liefde voor de eeuwigheid.

IV.

Voor J.A. van Leeuwen.

Ik strooi anjelieren, narcissen en seringen
Op het graf van uw lief kind.
Terwijl de kinderkens in de kerke zingen
Voor onzen Jezus, veel bemind.

Voor onzen Jezus, die voor ons geboren,
Voor onzen Jezus tot eeuwige eer.
Doch stil, ik hoor nu engelenkoren, -
Ik hoor, ja, ik hoor ze telkens weer.

Engelenkoren, zoo heel vroom en verheven,
En o, de bloemen blank en blij. -
En sterrelichtjes zie ik blinken en beven,
O, welk een weelde om mij, boven mij!

Maar hij, de lieve Everhard, hij slaapt zoet
Onder de bloemen, die hem dekken.
Want noch der kindren-, noch der englenjubelgroet
Mogen hem nu wekken.

Want bij Jezus wijlt hij, bij Jezus is hij,
Bij Jezus, hoog, verblijd!
Voor Jezus is hij, voor Jezus blijft hij,
Voor Jezus tot in eeuwigheid.

V.

Aan J.A. van Leeuwen.

Ik hoor u bidden, ik hoor u spreken,
Ik hoor u, ja, ik hoor.
Want o, uw stemme, uw innig preken,
Dringt steeds en immer tot mij door.

O! 't is voor mij een zoete laving,
Eene weelde uwer woordenvloed,
Uwe ziel voor mij een openbaring.
Uwe ziel zoo rijk, zoo rein, zoo goed.

En o, uw gemoed zoo overvol van liefde,
Als gij tot zeegning uwe handen spreidt,
En o, uw harte beeft van liefde,
Omdat gij u uit liefde wijdt,

Uit louter liefde aan den Heere.
Uit louter liefde aan den Zoon van God.
Ja, geheel uit liefde aan onzen Heere.
Geheel uit liefde aan onzen God.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

Ieder, die ook maar een klein beetje in onze letterkunde thuis is, zal, zoodra hij het voortreffelijke boek van den heer Feith onder oogen krijgt, al dadelijk getroffen worden door den familie-naam van den auteur. Want die is dezelfde als van een dichter, uit den overigens verkeerdelijk zoo genoemden tweeden bloeitijd onzer letteren, wiens naam men zich herinnert uit zijn kinderjaren op school. De onderwijzer toch, die zijn nauwluistrenden leerlingen terloops eenige ‘gezonde’ denkbeelden over letterkunde wenschte bij te brengen, vond dan dien ‘sentimenteelen’ Feith eigenlijk te mal om over te spreken, maar meende niettemin hem te moeten opstellen als waarschuwend voorbeeld, en schamperde dus wat over diens ‘streepjes’ en ‘achjes’ (die tusschen twee haakjes, maar weinig bij hem voorkomen) alsof hij, de geëxamineerde leerstof-uitdeeler, in geestelijke echtheid en beteekenis, eenige meters hooger dan de beminnenswaardige Zanger van Het Graf had gestaan. Ja, Rhynvis Feith moge nog minder dan Willem Bilderdijk, door het thans levende geslacht, gekend zijn, laat staan, gewaardeerd worden, zijn naam is toch in het volksgeheugen bewaard gebleven omdat hij sinds 80 jaren als sporadisch motief tot aanfluiting gestrekt heeft in de monden der opvoeders van de hollandsche jeugd, die zelf nooit een blik in zijn werken hadden geslagen, maar vertrouwensvol na-babbelden wat de een of andre ‘autoriteit’, de heer Jonckbloet, b v.: met zijn gebrekkigen smaak, over hem losgelaten had. En zóó sterk heeft dit op niets steunende vooroordeel, tegen een lofwaardig schrijver van vroeger, post gevat in de hersens van allen, die onze letterkunde beoefenen, dat

een nuttige onderneming, als 't Klassiek Letterkundig Pantheon, wèl den langdradigen Loosjes, den zotten Helmers, ja, zelfs den onnoozelen Borger wou opnemen, maar nooit heeft gedacht aan een herdruk van een treurspel, studie of leerdicht van hun aller Meerdere, Feith. En zoo'n tekortschieting eener populaire uitgave werkt dan natuurlijk weer terug op het onderwijs, omdat de leeraren er in meegaan en slechts de werken behandlen en roemen, die algemeen verkrijgbaar zijn, en door hun lagen prijs onder 't bereik vallen van iedereen.

Om hier even bij stil te staan: ik geloof eigenlijk, dat het onderwijs in de letterkunde aan de openbare scholen eenigszins schadelijk werkt op de liefde voor de literatuur, en dat het in het algemeen veel beter zou wezen, als men de fraaie letteren volstrekt onbesproken liet bij 't onderwijs. Want niet alleen hield men dan meer tijd over voor andre vakken die van meer praktisch belang zijn, maar buitendien werden de hersens der jongens niet bedorven met allerlei dwaze meeningen en verkeerde theorieën, hun ingepompt door leeraren, die er zelf niet veel van weten en er ook niets om geven, maar alleen de misverstanden der handboekjes napraten, zoodat de enkle meer begaafde leerlingen, die na afloop van den cursus, in de letterkunde willen doorgaan, eerst beginnen moeten met alles af te leeren wat hun wijsgemaakt is, willen zij in 't moderne letterkundige leven geen dwaas figuur slaan, terwijl het meerendeel der toehoorders, eenmaal in 't praktische leven getreden, binnen korten tijd alles zijn vergeten wat ze uit het hoofd geleerd hebben, daar het hun nergens bij te pas kan komen, en het hun dus in 't geheel niet interesseert. En bovendien nog: een aantal wanbegripjes blijven allicht in de hoofden hangen, - school-leering kan zoo taai en vasthoudend zijn als zeewier - en zoo gaat de grove dwaling dat Bilderdijk een reus van een dichter, maar Feith een tamelijk belachelijke rijmer zijn zou, later in de meeste hoofden naspoken, tenminste wat de tweede helft dier tegenstelling betreft.

De zuivere waarheid echter is: zoo min als Bilderdijk een evenknie van Vondel was, zoomin is Feith, zelfs niet in zijn ‘Julia’, het aanstellerig-overdreven-doend, of geestlijk-zieke zottertje, als hoedanig de 19^{e} eeuwers hem zich hebben gedacht.

De waarheid over dat dichterpaar ligt tusschen die twee lyrische uitersten precies in het midden, en bestaat daarin, dat beiden een zekere mate van talent hadden, en dat Feith wel niet de krachtigste of universeelste, maar voor de latere-eeuwers stellig de aantrekkendste van hen is en blijft. Zeker, met zijn glad-zachte vaagheid, die soms slapheid lijkt, dunkt hij ons, meer kernachtig-denkenden en -schrijvenden, wel eens een beetje vervelend, maar is het met Bilderdijk, ondanks diens rhetorische forschheid, die dikwijls ontaardt tot smaakloos-hol buldren, wel een ander geval?

Ik heb dezen laatste, zooals men weten kan, geheel en al gelezen, ernstig gelezen met toewijding en zin om mooi te vinden, - geen vers-stuk, geen regel zelfs heb ik overgeslagen - maar ik moet bekennen, dat ik, ofschoon mijn altijd-bezig hoofd eer te wakker dan te sluimer-log moet heeten, toch bij de eeuwige herhalingen en de koud-opgewonden-doende leegheid van dien woordenrijken rymspeecher, dien ik onvermoeid had te volgen, dikwijls eenige neiging in mij tot indutten heb bespeurd. De uitdrukking bij Bilderdijk is menigmaal veel sterker dan datgene wat hij eigenlijk te zeggen heeft: bij de eenvoudigste en natuurlijkste, de menschlijkste dingen, die om, in hun weergave, den juisten indruk te maken, even natuurlijk, eenvoudigmenschelijk hadden moeten gezegd zijn, staat hij luidruchtig te roepen en als met vuistslagen te verzekeren, zoodat iemand die, zonder Hollandsch te kennen, zoo'n bezinging van een huislijke ramp b.v. hoorde voordragen, zou wanen dat hem het relaas werd gedaan van een vulkanische uitbarsting of een volksoproer. Sommige der vroegere kritici, die blind waren voor Bilderdijk's fouten, voor deze scherpe tegenstelling b.v. tusschen zijn zegging en zijn innerlijk, daar zij zijn staatkundige en godsdienstige meeningen vereerden, hebben dat den ‘hartstocht’ des dichters genoemd, zonder er aan te denken, dat echte hartstocht zich heel anders pleegt en heeft te uiten, in de dichtkunst, als in armzwaaiend, tooneelmatig woordlawaai. Neen, Feith houdt den thans-levende beter vast dan Bilderdijk, omdat hij niet, als deze, staat te brullen en te zuchten op het redenaarsgestoelte, maar met zijn innerlijk gemoed - al moge dit dan niet heel diep gaan - zijn onderwerpen tracht te benadren en te doordringen,

en zijn stil gevoel, dat niet boven een kalm-beschouwende, vlakke peinzing uitreikt, zegt op een wijze, die nooit afstoot noch, tegen de bedoeling in, van het lachen doet schudden, zooals dit het geval is met heel veel van het vers-werk van den soms temperamentvolleren, mear ook minder evenwichtigen Bilderdijk.

Het letterkundige publiek-van-heden, dat dweept met Gorter's Mei, en de Deméter van Verwey bewondert, kan, als het Feith's Fanny, zijn ‘Ouderdom’, of zijn 135 ‘Oden en Gedichten’ aan 't lezen is, wel moeilijk meer begrijpen, hoe die gladde rijmproeven, waar slechts zelden iets in opvalt, een eeuw geleden zóó geliefd, ja, bewonderd werden, dat zij 't tot vierde en vijfde drukken konden brengen, maar tracht men literair-historicus te wezen en dus, door de woorden heen, het psychische Zijn van den langgestorven dichter als iets kloppends en ademends en bloedwarm-bestaands ons voor den geest te roepen, dan begint men allengs te merken, dat hij, de oude Feith, dien men thans een sentimenteele noemt, iets innemends moet gehad hebben, waar de felle, maar toch ook koude Bilderdijk in het geheel niet bij kon, iets, in zekeren zin, menschlijks, dat aangenamer aandoet dan het knapper-technische, want sterker-spierige woorden geloop, waar zijn vruchtbaarder tijdgenoot telkens een goed deel van zijn talrijke bundels meê gevuld heeft tot schade van zijn dichterroem in de tijden, die reeds geweest of nog komende zijn.

Ik herhaal, voor iemand, die alleen een weinig thuis is in de zoo heel andere en wezenlijk-mooiere kunst van zijn eigenen, den tegenwoordigen tijd, is het een beetje moeilijk om onmiddellijk genoegen te vinden in de lektuur van Feith's dichtwerk in rijm en proza, evenals dit voor hem ten opzichte van het werk van Bilderdijk het geval is, maar toch weet ik vast, dat de eerste veel te veel verwaarloosd is, en dat zijn tijd, bij een goede keuze en toelichting, nog best eens, thans of later, te ugkeeren kan.

Wezenlijk, leest men, zonder eenige moderne vooropzetting, maar met een rustig zich overgevend, niet vooruitloopend ontvangvermogen, een tijdje lang in Feith's complete werken, zooals deze in minstens 19 deeltjes het licht hebben gezien, en tracht men dan niet dadelijk zich boven hem te verheffen om hem te minachten, wat altijd heel makkelijk valt, door onze aangeboren

eigentijds-liefde, maar hem zooveel mogelijk na te voelen door den een-eeuw-dikken-mist heen, die ons van hem scheidt, dan komt men ten slotte tot de erkentenis, dat hij wel heelemaal geen stilmakend want eerbiedwekkend genie was, maar toch een sympathieke, want soms aardig-slagende poger om iets echters en wezenlijkers te voelen en te zeggen, dan de meeste andre menschen gewoonlijk doen.

Feith en Bilderdijk vullen elkander in zeker opzicht aan: want wat de laatste miste was het wezenlijke menschelijke voelen: en daarentegen, waar de eerste in te kort schoot, dat was de op zichzelf stil-fiere, energieke kracht. En waren dus die beide werkers tot één mensch geworden, wij zouden in 1800 een dichter bezeten hebben, die nog wel beneden Vondel stond, maar niet zoo héel ver, als nu elk hunner, door zichzelf alleen, moet doen.

Of, een beetje anders gezien. Bilderdijk en Feith waren in sommige opzichten elkanders kontrasten, ja, tegenstanders, maar daardoor juist vullen zij elkander aan.

Bilderdijk lijkt een stevig-knuistige kerel, met breede bewegingen, en vaak plompe gebaren, die, altijd-door onder het loopen dof laag-zingend, eentonig-zwaar deunt: maar daar tusschen in weet hij plotseling een enkel keer een mooien danspas te zetten, terwijl hij dan, een korte poos, een geluid geeft uit volle longen, waar men ook thans nog met genoegen naar hoort. Feith, daarentegen, als dichter, lijkt naast dien wel deftigen, maar altijd plompen, soms zelfs vloekenden heereboer, een beminnelijke, beschaafde dorpsmatrone: zij gaat niet zoo geweldig zwaar als haar echtgenoot, maar heeft toch ook niet meer de gratie van haar jeugd. Want al wóu zij nog langs den grond vliegen, zij zou het niet kunnen, omdat haar vaart door het gewicht van haar rokken wordt vertraagd. Maar, als zij 't op haar heupen krijgt, zet zij toch haar voetjes nog bevallig neder, met een ingehouden-zwierige liefheid van gebaar. Wezenlijk, men doet als letterkundig kritikus heel verkeerd, want onrechtvaardig, als men tracht Bilderdijk, soms met zeer-zonderlinge, volstrekt niet bij hem behoorende toekenningen in de hoogte te halen uit zijn vergetelheid, en tegelijkertijd den als schrijver en mensch veel sympathiekeren Feith in het duister te houden, waarin hij niet door gebrek aan begaafdheid maar door een verandering

der letterkundige mode, zoowel als door zijn zachter, minder de zenuwen treffend stemgeluid, zonk.

Feith's werken, als men ze snel doorziet, zooals meestal met dichters gedaan wordt, lijken vaak flauw en effen, een vlakke veldstrook, waar geen schoonheid valt te plukken, maar let men scherper op, bekijkt men ze langzaam-aandachtig, zooals een kritikus behoort te doen, dan merkt men telkens iets aardigs, ja, zelfs wel eens iets treffends, dat boven al het andere, meer onverschillig-latende uitreikt, als een geel bloempje, op-prijkende in 't matte duin. En in zooverre is hij volstrekt niet anders of minder dan zijn wel krachtiger-klinkende, meer luidruchtig zich gelden-doende en daardoor den naïeve gemakkelijk imponeerende, maar over 't geheel, volstrekt niet inhoudsrijkere noch dichterlijker Bilderdijk. Ik hoop dan ook in het nog te verwachten 2^{e} deel van ‘Een Daad van eenvoudige Rechtvaardigheid’ een beeld van dezen dichter en beschouwer te geven, dat beter overeenstemt met zijn wezenlijke beteekenis en waarde, dan de flauwe grapjes en onjuiste voorstellingen, die men zich een eeuw lang heeft veroorloofd over hem.

(Wie kan mij helpen aan ‘De Patriotten’ treurspel van Feith, zonder naam des schrijvers, uitgekomen in 1784? Waarschijnlijk om de staatkundige strekking is dit stuk van een dichter, die door koning Willem I gedecoreerd was, later in zijn verzamelde werken niet herdrukt).

II.

Zou de gelijkheid van Jan Feith en Rhijnvis Feith er alleen eene van naam, of ook van wezen zijn? Oppervlakkig-beschouwd zijn die twee schrijvers geheel en al verschillend, maar bekijkt men hen grondiger, dan blijken zij een familietrek gemeen te hebben, die in beider voordeel spreekt. Het niet luid-doende en toch vaste, het op kleinigheden lettende en toch nooit overladene, de aangeboren zelfbeheersching, om nooit boven zijn onderwerp uit te vliegen, in een subjectief lyrisme, waardoor lezer zoowel als schrijver het wezenlijke, het karakter van dat onderwerp uit het oog konden verliezen, kortom, de menschlijke zoowel als letterkundige beschaafdheid, in den goeden zin des woords, van

den heelen, uit- en inwendigen mensch, bij beiden, waardoor er een weldoende overeenstemming blijft bestaan tusschen het zeggen-doende, de stof, en het gezegde, het gevoelde en geziene woord des schrijvers, dat is het wat de vroegere en de moderne Feith gemeen hebben, en wat den oudere zoo gunstig van zijn tijdgenooten, Helmers, Bilderdijk en de andren, den jongere van sommige der thans levenden onderscheidt.

Ja, deze overeenkomst doet een familieverwantschap van hoogere geestlijke en letterkundige beschaving vermoeden tusschen Feith Jr. en Feith Sr., al heeft de thans-schrijvende natuurlijk heel andre onderwerpen, en behandelt hij deze ook heel verschillend van de wijze, waarop een schrijver van 100 jaar geleden de zijne gaf. En al mist hij, gelukkig, óók het banaalreflekteerende, het onbeduidende, ja twijfelachtig-ware gemeenplaatsen, op een deftig-saaien toon als eeuwige wijsheden verkondigende wat, op een paar schrijvers na, de geheele Nederlandsche literatuur van Feith tot 1880 voor een modern mensch grootendeels weinig genietbaar maakt. De oude Feith lijdt daar óók aan, maar 't wordt, gelukkig, bij hem, meer dragelijk gemaakt, doordat hij daarnevens, van tijd tot tijd, een psychologisch doordringingsvermogen weet te toonen, waardoor wat hij schrijft, te leven begint.

Rhijnvis was geen realist, niemand in Europa was dat, noch wou dat zijn in zijn dagen, al zijn enkele gedichten van Maler Müller, ondanks het idyllische, aangenaam werkelijkheidsgetrouw, meer zelfs dan sommige, zich als realistisch voordoende tooneelen uit de ‘Komödien’ van den overigens thans wel wat te veel verwaarloosden Lenz. Neen, Feith deed zijn best om een verbeeldingskunstenaar te wezen, en al mislukte hem dit dikwijls, tenminste als men het woord in zijn volledigen zin neemt, toch is de volgende plaats uit zijn Johanna Gray één goed staaltje onder velen van zijn kunnen in deze, omdat de dichter hier blijkbaar de mensch, die hij wou zien laten, goed had gevoeld en als in zich gehaald.

Maar eerst een paar woorden ter inleiding: Johanna Gray, en haar echtgenoot zijn beiden in den kerker en wachten hun doodvonnis. Guilford klaagt, maar Johanna blijft rustig en schijnbaar-ongevoelig voor wat haar man haar verwijt. Maar

plotseling antwoordt zij hem dan op een wijze, zóó goedgevoeld en daardoor indrukwekkend, dat een vergelijking van dit tooneel met andere soortgelijke van buitenlandsche tragici, zeker niet ten nadeele van onzen landgenoot zou uitvallen, als men maar heen weet te zien door de conventioneele zegging van 's dichters tijdvak, dat deftigheid voor hoogheid hield en omslachtige rhetoriek beschouwde als echte verbeeldingspracht. Want achter die stijve vormen, die gepoederde uiterlijkheid school toch wel deeglijk psychisch leven, zoo goed als onder de pruikjes en valsche kapsels dier tijden waarachtige menschehoofden wezenlijk hebben gevoeld, en gedacht. En waarom zou een dichter als Feith ongenietbaar voor ons moeten wezen door datgene wat men anderhalve eeuw van Fransche dichters, van Corneille tot Voltaire, willig gunt?

En wat het ‘sentimenteele’ bij Feith betreft - van het woord ‘sentimenteel’ is, zooals ieder inzichtige kan weten, bij ons te lande vaak een verkeerd gebruik gemaakt. Omdat wij Hollanders, over 't algemeen, een beetje droger en nuchterder zijn dan andre natie's, en in onze handelingen en gedachten ons minder leiden laten door 't gevoel, zien wij ook al gauw datgene in de kunst wat een beetje sterker-gevoelig is uitgedrukt, dan de gewone alledágsmensch pleegt te spreken, aan als overdreven en noemen het ‘sentimenteel,’ aldus een smadelijken zin aan een woord gevend, dat door zijn afleiding (iets waar sentiment in zit) volstrekt geen ongunstige beteekenis te hebben behoeft, zoomin als 't Engelsche woord ‘sentimental’ (denk maar eens aan Sterne) die heeft. Onze, in zijn oorsprongen, nuchter-praktische, men zou haast zeggen, een beetje boersche landsaard toonde zich dus in deze te weinig onderscheidend, door twee geheel verschillende, ja onderling tegenstrijdige soorten van letterkundige productie grovelijk over één kam te scheren, alsof wáár gevoel, en aanstellerij een en het zelfde waren geweest. Wie proefjes van het laatste wil zien, heeft daartoe, op de een of andre bibliotheek, slechts op te slaan de werken van Feith's tijdgenoot, J.E. de Witte Junior, schrijver van Constantia de St. Denis, Schetsen van het Menschlijk Hart, Dichtoffer aan Themire en ander dergelijk flauw-week geleuter, en dan zal het hem duidelijk worden, dat Feith, in vergelijking van dezen wezenlijk-sentimen-

teele, een werker volgens vaste lijnen en vol redelijken zin was, die nog wel degelijk door verschillende zijner geschriften, de aandacht verdient van den tegenwoordigen tijd. Ja, zeker is Feith die niet minder waardig, dan Bilderdijk haar, door het beste gedeelte van zijn vers-werk, verdient. Want de minachting waarmede de op hem volgende romantici, die toch waarlijk, voor het meerendeel, als kunstenaars, verreweg zijn mindren waren, hem beschouwden en dus verzinken deden bij het groote publiek, was geenszins gerechtvaardigd, en het wordt dus tijd, dat er eens een einde aan haar nawerking komt.

En nu ten slotte, na dit begin van eerherstel, het slot van het tooneel tusschen Jane Gray en haar man.

Guilford.

.....
Ach, nu de dood in elken winkel zit verscholen
En ieder nieuw geruisch, in deze duisternis,
Misschien de voetstap van zijn wreeden Engel is,
Zie 'k stille zielrust in uw trekken uitgegoten,
Houdt kalmte van gemoed uw lippen toegesloten?

Lady Gray.

O waan niet dat mijn hart min dan uw hart gevoelt,
Schoon ligt een feller drift door uwen boezem woelt!
Hoor ik een Moeder niet van naamlooze ellend' klagen?
Derf ik geen Vader, wreed in ketenen geslagen?
Krimpt niet mijn Guilford weg van wreede zielepijn?
En ik, mijn Echtgenoot! zou ongevoelig zijn?
Neen, uw Johanna lijdt zooveel een hart kan lijden;
Zij voelt zich door natuur en huwlijksmin bestrijden;
Maar midden in haar smart vindt zij dien troost gereed,
Dat zij een zetel mist wiens glans haar siddren deed;
En keert geruster in den koelen schoot der Aarde,
Dan haar ontroerde ziel den rijkstroon ooit aanvaardde!

Ik herhaal: ondanks alles wat de zegging hier verouderds moge vertoonen, springt het echt-psychische toch naar voren, en raakt den lezer met een zachten slag. Vooral in de twee laatste regels.

***

De heer Jan Feith zal 't misschien een beetje grappig vinden, dat ik hem naast zijn voorzaat gezet heb: en zijn werk is dan ook inderdaad heel anders, want modern, ‘natuurlijk,’ zooals men 't noemt. Maar de kern ervan: het stil-meevoelend manlijke, het rustig-uitzeggende, zonder goedkoop-aandoenlijk of flauwgrappig effect-bejag, kortom, het in den goeden zin des woords, klassieke, onderscheidt zoowel den voorvader, in het blijvende deel zijner Werken, als den nazaat in dit meesterlijk ‘Verhaal van den Dief.’ En ik hoop dus zeer, dat dit boek niet het laatste van dien aard moge wezen, dat ons van Feith te wachten zal staan.

Het Verhaal van den Dief. Scheltens en Giltay, Amsterdam.

Staatkundige kroniek.

26 Mei 1910.

De afgeloopen maand staat in het Kuyper-teeken. Het is mogelijk de laatste maand geweest.

Terwijl de groote Kuyper minister was, tevens partijleider en beheerscher van de verkiezingen, heeft hij als goed partijman gezorgd, dat er iets in de verkiezingskas vloeide. Wie bij den minister kwam om iets te vragen, zoo drukte de heer De Beaufort het plastisch uit, was tevens terecht bij den kassier van de kerkelijke partijen, wien hij iets brengen kon.

Terwijl Dr. Kuyper minister was, maakte hij als partijleider gebruik van de diensten eener ‘agente zonder aanstelling’, om de partijkas te vullen. Met deze zelfde dame werd door denzelfden dr. Kuyper in qualiteit van minister onderhandeld over het decoreeren van lieden met geld. Door middel van deze dame wees de minister aan die lieden den weg, hoe zij zich jegens het vaderland verdienstelijk zouden kunnen maken.

Ziedaar wat na de onthullingen omtrent dr. Kuyper en zijne erkentenissen als feiten vaststaat. Ziedaar ook het materiaal, dat voldoende is om dr. Kuyper als algemeen geacht staatsman en toekomstig minister onmogelijk te maken.

Ook voordat mr. Troelstra's voorstel tot het houden eener parlementaire enquête in de wereld was gekomen, waren deze feiten zoo rechts als links erkend. De heer Drucker had ze bij de laatste algemeene beschouwingen over de Staatsbegrooting in de Kamer gereleveerd, en ze werden niet tegengesproken. Dat kon niet.

Hiermede was over dr. Kuyper het vonnis geveld. Tegen herhaling van hetgeen tusschen 1901 en 1905 is geschied, is Nederland beveiligd. Daarom kon men constateeren: een enquête is overbodig. Het gevaar voor herhaling is afgewend.

Hiermede is niet gezegd, dat behalve de vaststaande feiten niet waarschijnlijk nog veel meer zou zijn geschied, waarbij de eer van ons land was betrokken. In de eigenlijke Kuyper-zaak zijn verschillende punten voor den dag gekomen, die erop wijzen, dat van minister Kuyper's ‘naïeveteiten’ maar enkele publiek domein zijn geworden. Het briefje betreffende de universiteiten van den minister Kuyper aan juffrouw Westmeyer; het post-zegelalbum; zij geven te denken.

En buiten de eigenlijke Kuyper-zaak; wat bekend is geworden omtrent hetgeen er omging aan Buitenlandsche Zaken tusschen 1901 en 1905 is ook niet geschikt om het ministeriëel beleid met zijn vertrouwen te zegenen. Ook daardoor wordt het vermoeden versterkt, dat de man, die zich op zijn zoo vaste hand van 1903 beroemde, met zeer losse hand heeft geregeerd.

Er is dus een en ander, waaromtrent een enquête licht zou kunnen verspreiden. Een andere vraag is, of nu werkelijk van een enquête licht zou zijn te verwachten. Waarschijnlijk is het niet. Men had als ‘materiaal’ de heeren Lehmann en juffrouw Westmeyer. Maar deze patiënten zouden door een enquête-commissie moeilijk zijn te bereiken. Sommigen in Indië, anderen met geheel onbekend adres.

Gelukkig was, bij dit gebrek aan uitzicht op resultaat, het heil van Nederland van het doorgaan der enquête niet afhankelijk. Wij zullen het aanzien van vroeger ook zonder enquête wel zien gehandhaafd.

De houding der rechterzijde echter veranderde de positie van hen, die er zoo over dachten. Men trachtte daar met allerlei juridische chicanes, onder leiding van den heer Lohman, zich het voorstel van het lijf te houden. Zoo verdedigde men hier een zeer beperkte opvatting van het enquête-recht der Kamer. Waar dit geschiedde, werd het plicht voor hen, die voor de ruime rechten der volksvertegenwoordiging opkomen, daartegen met alle kracht te protesteeren.

Toen de behandeling der enquête in de Kamer was afgeloopen, heeft *De Standaard* nog eens gesproken. Ook hier de grootste begripsverwarring. De enquête is volgens *De Standaard* verwerpelijk, omdat ‘een politiek man’ niet voor zijn politieke tegenstanders als rechters kan zitten. Dat kan hij niet aanvaarden. Alsof er iets te aanvaarden viel! De schrijver schijnt de geheele

zaak als een soort van private liefhebberij te beschouwen. Als een zaak tusschen dr. Kuyper en eenige andere Kamerleden.

Deze leekengedachtengang schijnt door juristen als de heeren Lohman en Loeff van den 'dominus', zooals de afgevaardigde van Goes dr. Kuyper bij voorkeur noemde, te zijn overgenomen. Toch moet men het publiekrechtelijk karakter van een onderzoek naar regeeringshandelingen geheel miskennen om zoo iets ervan te maken.

In hetzelfde *Standaard*-stukje wordt de verklaring geaccepteerd, die de heer De Jong heeft gegeven van 'het Kuyper-probleem', de verklaring, welke hierop neerkomt, dat dr. Kuyper gewoon is te goeder trouw onwaarheid te spreken en te schrijven.

Zoo is de Kuyper-zaak waarschijnlijk afgeloopen, en is het tevens afgeloopen met dr. Kuyper. De afloop is voor de rechterzijde niet schitterend geweest.

Gesteld voor de keuze: verdedigen of loslaten, hebben zij het eerste gekozen. En dan nog: hoe? Zij hebben gepleit, dat het zoo erg niet was. Dat Kuyper zoo groot was en dat zijn tegenstanders zich door haat lieten leiden. Doch tevens werd de gelegenheid waargenomen, om zich zelf te dekken tegen ongewenschte gevolgtrekkingen, door Kuyper en de zijnen uit die verdediging te maken. Werd hij verdedigd en gerehabiliteerd, dan zouden zij hem ook weer als leider moeten erkennen. Maar dat was de bedoeling niet. Wél verdedigen dus, maar tegelijk onmogelijk maken. 'Stervende leeuw', 'domineerende dominus', hyper-naïeve geest van wien alles kon worden verwacht.

En onder dat alles geen afkeuring over hetgeen was geschied. Integendeel. De heer De Stuers scheen van oordeel, dat de minister slechts zijn plicht had gedaan door, met welke middelen dan ook, geld los te krijgen ten algemeenen nutte. En de heer Loeff meende te moeten waarschuwen tegen het lichtvaardig verdacht maken van respectabele personen, hierbij doelende op Lehmann en Westmeyer. Van Lehmann had Kuyper zelfs een bewijsje opgevraagd, dat hij niet eens betrokken was geweest in het proces-Haar-Van-Hall.

De heer De Jong protesteerde dan ten minste nog tegen het voor een christen ergerlijk feit, dat Lehmann 'man van rechts' werd genoemd, omdat hij groote sommen gaf aan de antirevolutionaire partijkas. Hij voelde als christen zich daarmede

bezwaard. De heeren Lohman en Loeff niet: zij pleitten alleen.

Een gunstige uitzonding op deze houding ter rechterzijde maakten de heeren Van Idsinga en De Geer. Geplaatst voor de keuze: Kuyper verdedigen of loslaten, kozen zij het laatste. Zij wilden hun heilig beginsel niet geblameerd zien om politieke belangen. Zij spraken het uit: met de vuiligheden, hier aan de orde, heeft de rechterzijde en haar beginsel niet te maken. Al had Kuyper alle zeven hoofdzonden begaan, ons christendom staat overeind, ook in de politiek. En een woord van verdediging spraken zij niet.

Of zij dan de enquête niet moesten steunen? Zij wilden het niet, omdat naar hunne overtuiging geen resultaat zou worden bereikt, waarmede het landsbelang zou zijn gediend. Ook de juridische chicanes, daartegen door den heer Lohman op gezet, deelden zij niet.

Zoo werd de verdediging, ten laatste gevoerd, waarop blijkbaar de heer Kuyper zelf had aangedrongen, ten slotte nog erger voor hem dan het zwijgen. Hij weet nu, wat hij aan zijn vrienden heeft. Er is niets meer te hopen.

De verwerping van het enquête-voorstel was na dit debat op zich zelf van geen beteekenis meer.

***

Het Kabinet-Heemskerk verloor zijn vierden minister: Bevers, Sabron, Idenburg, Nelissen. De nieuw benoemde Minister van Justitie zal in vlugheid van afwerken zijn voorganger wellicht overtreffen. Zeker in handigheid van samenwerken met de *beide* Kamers. Hij zal zich door de Eerste Kamer niet gemakkelijk uit het veld laten slaan. Waarin wij mogelijk achteruit zouden kunnen gaan, het is de onafhankelijkheid van politieke en geestelijke invloeden, waarin Mr. Nelissen den weg der waarheid placht te bewandelen.

De minister van Koloniën had een échecje te boeken, toen hem de aankoop werd geweigerd van de spoorlijn Batavia-Buitenzorg. Het had inderdaad allen schijn, alsof hier door deze maatschappij, en wellicht ook door anderen, wat veel werd geprofiteerd. Zij hebben thans gezien, dat in de Kamer maar niet alles wordt geslikt, wat in Indië is klaargemaakt.

M.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs. XXXIX.

'I think, the king is but a man.'

SHAKESPEARE.

I.

Het was op St. Nikolaasdag, 6 December 1841, dat de 'Court-circular' de volgende mededeeling bevatte:

'Wij, Victoria, bij de gratie Gods, enz...., doen kond en te weten, dat wij onzen dierbaren zoon, den prins van het Vereenigd Koninkrijk van Groot-Britannie en Ierland, hertog van Saksen, hertog van Cornwallis, hebben benoemd tot Prins van Wales, hertog van Chester,...; wij vorsten en beleenen hem, onzen genoemden dierbaren zoon, naar aloud gebruik, met genoemd prins- en hertogdom, door hem een zwaard aan te gorden, hem een adelskroon op het hoofd te zetten, een gouden ring aan den vinger te steken en hem verder een gouden staf in de hand te geven, opdat hij daarmede zal regeeren en die streken zal leiden en verdedigen.'

De 'dierbare zoon', wien deze eer te beurt viel, die met zwaard en kroon, ring en gouden staf werd versierd, lag nog in de wieg. Het kind was nog geen maand oud. Want het was geboren op 9 November 1841, en zal dus wel een koddig figuur gemaakt hebben, 'en maillot' met al de genoemde versierselen en verdedigings- of regeeringswerktuigen.

Het was Albert Edward, wien deze onderscheiding te beurt viel; de onderscheiding die sedert de geboorte van Edward II in 1284 steeds het voorrecht is geweest van den vermoedelijken

troonsopvolger in Engeland, dat hij naast een massa andere titels dien van Prins van Wales draagt.

Niemand vermoedde toen, op dien St. Nikolaasdag 1841, dat de jeudige prins dien titel 60 jaren zou dragen, dat hij dus het grootste deel van zijn leven, prins van Wales wezen zou en voor vele tijdgenooten nooit iets anders zou worden.

Als prins van Wales had hij in zijn wapen drie struisveeren, met de zinspreuk: 'Ich dien'. Een zinspreuk die tot heel wat merkwaardige beschouwingen heeft aanleiding gegeven, en die zelfs voor vele jaren een jong duitsch officier tot het schrijven van een geesdriftig boekje over den militairen stand en voornamelijk den officiersstand bracht, - hoewel volgens professor Bolland *(Notes and Gleanings*, pag. *190)* die zinspreuk onder het wapen niets met 'dienen' te maken heeft, maar een verbastering is van het woord: 'ichdyn', dat in het Welsh 'struisveer' beteekent.

Nadat de prins van Wales dan zestig jaar had 'gediend', werden zwaard, kroon, ring en staf overgedragen aan zijn zoon en werd Albert Edward tot Koning van het Vereenigd Koningrijk, Keizer van Indië en Beschermer van het Geloof uitgeroepen.

Een lang en moeilijk menschenleven lag tusschen die beide data.

Al schijnt het veeleer, dat het leven van den prins van Wales een leven van 'lauter Saus und Braus' was. Tenminste, toen de eerste moeilijke studiejaren voorbij waren. Koningin Victoria wist wel dat haar Bertie geen overvlieger was, maar zij troostte zich ermede, dat in haar familie, de Koburgsche, de ontwikkeling langzaam en laat komt.

'Wessen Geistes Kind er war' toonde Albert Edward reeds op 14-jarigen leeftijd, toen hij in 1855 met zijn ouders de opening der Parijsche tentoonstelling bijwoonde. Met zijn open jongensgezicht, zijn schotsche kostuum met de plaid en de kilt, de luchtige muts met de arendsveer op de lange blonde krullen, was hij de lieveling van alle dames, in de Tuileriën en te St. Cloud. En hem beviel dit leventje zoo goed, dat hij Keizerin Eugénie bad en smeekte, nog een paar weken te mogen blijven, als zijn ouders weder naar Engeland waren. Door het machtwoord van vader Albert, den Prince-Consort, werd die wensch van den jongen prins in de kiem gedood.

Maar in later jaren heeft hij zich wel schadeloos gesteld voor het hem toen ontzegde langere verblijf in Parijs. Zijn leven lang heeft hij in de Fransche hoofdstad het meest en het liefst verkeerd. Met Koning Leopold van België behoorde hij tot de bekende figuren van den Parijschen boulevard, en de verhalen die over beider avonturen werden gedaan, waren niet steeds stichtelijk.

Of die verhalen niet vaak zeer overdreven waren, is moeilijk te beoordeelen. Een troonsopvolger, die in onvrijwillige rust oud en grijs wordt, moet veel tact en levenswijsheid hebben, om geen aanleiding te geven tot beoordeelingen, die niet steeds al te welwillend zijn.

Maar na zijn dood - de mortuis nil nisi bene - heeft een Wesleyaansch predikant, dr. Drimsdale Young, van hem verklaard: ‘dat hij het leven genoten heeft, zooals ieder mensch het genieten mag.’ Welk woord zeker Johan Braakensiek aanleiding gaf tot zijn ondeugende prent, met het onderschrift: ‘Ik wist waarachtig zelf niet, dat ik zóó braaf was.’

Want de prins heeft wel eens de mate van genot, die men elken Engelschman en zeker elken Engelschen edelman toekent in het eilandenrijk, overschreden. Een vergelijking tusschen den vroolijken, vlotlevenden Bolingbroke (later Henry V) als kroonprins en Albert Edward is wel meer gemaakt; en menig woord uit de beroemde Koningsdrama's van Shakespeare, waarin deze Henry, met zijn vrienden Falstaff, Bardolf, Pistol, Poins, en zijn vriendinnen Doll Tearsheet en Mrs. Quickly, voorkomt, zou op Albert Edward van toepassing zijn. Aan het eenvoudige en zuinige hof van Victoria was voor zulk een leven van genot geen plaats. Daarom zocht de prins van Wales het elders, in Parijs, aan de Riviera; daar vond hij, wat vorsten, die zich bewegen in de wereld ‘où l'on ne s'ennuie pas’, gaarne zoeken: ‘le vin, le jeu, les belles.’ Dat leventje echter kostte veel geld, en hoewel hij als prins van Wales een jaarlijksch inkomen had van 40.000 Pond Sterling, en als Hertog van Cornwallis van 60.000 Pond, scheen dit niet altoos voldoende, voor de groote uitgaven die zijn staat en zijn genoegens van hem eischten. Mama Victoria was niet erg scheutig, zoodat er wel eens moeilijke dagen voor den prins aanbraken, en wissels

moesten worden getrokken op een onzekere toekomst. Heel wat caricaturen, door John Grand-Carteret in zijn verzameling: '*l'Oncle de l'Europe*' bijeen gebracht, hebben op dit onderwerp betrekking. En zeker niet de minst scherpe was die van Moloch in de '*Silhouette*' van 24 Mei 1891, waarop Victoria haar zoon toevoegt: 'Mon fils, vous avez cinquante millions de dettes; rassurez-vouz, je ne les payerai pas. Mais à quoi avez-vous pu dépenser une pareille somme?' Een vraag, waarop de prins natuurlijk het antwoord moest schuldig blijven.

In afwachting van de kroon van Engeland - en dat het wachten hem wel eens lang viel en ongeduldig maakte, getuigde zijn bekend woord tot een Parijschen vriend: 'Gij zult zien, mama overleeft ons allemaal nog' - was hij reeds koning op het gebied der mode en der sport. De roem van Brummel, die in de dagen van de eerste Georges 'arbiter elegantiarum' in Engeland was, liet Albert Edward geen rust. Hij was, naar Grand Carteret van hem getuigde: l'arbitre suprême du bon ton, un de ceux qui décidaient de la mode et des élégances... mondaines et de tous les plaisirs.' Op dat gebied heeft hij de Franschen, die hij anders zoo hoog stelde, volkomen geslagen; sedert vele jaren reeds komt het nieuwste snufje op het gebied der heerenmode, of het de vouw in den pantalon, of de kleuren van het vest, of de vorm van den hoed, of het fatsoen van den four-in-hand geldt, niet meer uit Parijs, maar uit Londen. En er is zelfs een tijd geweest, waarin de Parijsche élégants hun kleeren in Londen lieten maken, of daar hun lijfgoed lieten wasschen en strijken. De 'entente cordiale' tusschen Frankrijk en Engeland werd niet alleen tot stand gebracht door de staatslieden, als Delcassé en Clemenceau, maar ook door de kleermakers, schoenmakers en hoedenfabrikanten, die in Londen hun investituur moesten halen, wilden zij in Parijs wat beteekenen.

En verder bracht Albert Edward zijn tijd zoek met het leggen van eerste steenen, het openen van liefdadigheidsbazars, het ontvangen van vreemde bezoekers, het inspecteeren van troepenafdeelingen, of het afleggen van bezoeken aan andere hoven. Zoolang Victoria leefde heeft zij nooit iets van de regeeringszaken aan haar zoon overgedragen, zoodat hij als grijsaard en groot-

vader nog altoos de verzuchting slaken moest, die wij onlangs van den Duitschen kroonprins vernamen in een dier aardige en vriendschappelijke brieven aan den vroegeren graaf Ferdinand von Hochberg, thans Mr. Barnes of Newyork: ‘Sie wissen, es geht mir wie einem Seemann, der niemals das Schiff führen darf und doch plötzlich an die Stelle des Steuermannes berufen werden kann.’

En toch was Albert Edward een politieke figuur. Slechts het holle, het leege, het geestdoodende van zijn ambt maakte hem tot den vroolijken, eenigzins loszinnigen ‘Lebemann,’ tot den ‘prince so wild a libertine,’ als Shakespeare zegt. Maar had hij gelegenheid gehad, wat zou hij, vroeger reeds, gaarne met Bolingbroke hebben uitgeroepen:

> ‘Presume not, that I am the thing I was;
> For God doth know, so shall the world perceive,
> That I have turn 'd away my former self.’

II.

Die gelegenheid zou komen, al was het laat.

Toen hij, 60 jaren oud, koning werd, was er niemand die veel verwachting van hem had. Hij was voor zijn land en voor de wereld de Lebemann, de sportsman en de modekoning; en sceptisch zeide men: ‘Ook als koning zal hij niet anders zijn, want op 60-jarigen leeftijd verandert een mensch niet meer.’

Hoe hebben allen zich bedrogen, die zoo dachten!

De wereld heeft kunnen zien, dat hij zijn vroeger ik had weggedaan, dat hij een ander was, dan men meende. Niet dat Albert Edward zich nog veranderen kon, hij was anders dan hij zich voordeed. Hij was niet ‘the thing he looked’, maar een mensch, die een masker had gedragen, en dit aflegde toen hij in de gelegenheid kwam zich in zijn ware gedaante te toonen. Als kroonprins was zijn leven een schijn; een rol speelde hij, omdat hij iets moest doen, en gelegenheid zocht voor het uiten van zijn overvloedige levenskracht. Als koning kwam het verantwoordelijkheidsgevoel boven, met de macht en met de zorg voor het welzijn van het rijk. Als koning toonde hij zich in zijn ware gedaante, als staatsman en diplomaat. En menigeen, die de vergelijking tusschen den prins van Wales en den koning gemaakt

heeft, moest in stilte zeggen: ‘Waarom heeft hij niet een kwarteeuw vroeger gelegenheid gehad zijn politieke, zijn diplomatieke talenten te wijden aan zijn land, hoeveel dingen zouden anders zijn geweest en beter, dan nu.’

De korte regeering van koning Edward heeft de herinnering aan den prins van Wales, aan den Lebemann, den modekoning, den sportsman, geheel uitgewischt. In de wereldgeschiedenis, zoowel als in de geschiedenis van zijn land, zal koning Edward een zeer belangrijke plaats blijven innemen.

De conventie der Engelsche ongeschreven Grondwet heeft geleid tot de staatsrechterlijke fictie, dat de souverein de eenige man in het koninkrijk moet zijn, die op politiek gebied aan een totale en chronische onverschilligheid moet lijden. Zooals de koninginnen van Spanje officieel geen wil hebben, (vid: Ruy Blas, tweede bedrijf) zoo heeft de koning van Engeland geen politiek. Zijn eenige functie is ‘raad aannemen’ en wetten onderteekenen, die hij niet mag beoordeelen, dus niet eens behoeft gelezen te hebben. Dat is de theorie.

Maar in de practijk is het toch wel anders. Wel heeft de kroon alle pogingen om persoonlijk bestuur in te voeren, die de koningen uit het Welfenhuis steeds weder deden, reeds lang opgegeven - maar door de verstandige leiding van Prins Albert en de gedragslijn door Victoria in haar langen weduwentijd gevolgd, heeft de kroon een nieuwe kracht gewonnen, een kracht die gedeeltelijk berust op de patriarchale autoriteit, maar zeker niet minder op de overtuiging, dat de monarchie het eenige constante en gemeenschappelijke element is in de uit zoovele bonte deelen samengestelde eenheid. die de Engelschman met den naam ‘the Empire’ betitelt. Juist door het sterker worden van het imperalistische gevoel in Engeland is de positie, de macht, het aanzien van de kroon aanmerkelijk gestegen. En Edward VII - om den spot van ‘made in Germany’ te ontgaan, en zijn regeering glans te verleenen door de herinnering aan groote voorgangers die Eduard heetten, heeft hij zijn eersten naam, Albert, die voor Engelsche ooren een te Duitschen klank had, laten vallen - heeft als koning dit aanzien der kroon nog weten te verhoogen. Was hij als kroonprins de ‘arbiter elegan-

tiarum', als koning was hij de arbiter bij alle geschillen van bestuur, bij alle moeilijke quaesties, een arbiter bij wiens uitspraak allen zich nederlegden. Naar buiten vertegenwoordigde hij het rijk met waardigheid en tact; naar binnen wist hij, al had hij over hangende quaesties zeker een besliste meening, zich de gewenschte terughouding op te leggen, wat in Engeland de zekerste weg is tot populariteit.

En populair was Edward VII. Een volk stelt allerlei eischen aan zijn vorst, gerechtvaardigde en overdreven eischen. Maar één eisch vindt men altoos en overal, en wel, dat de vorst zich vertoonen zal. Men wil hem zien, weten dat hij er is.

Aan dien eisch voldeed Koning Edward gaarne. Men zag hem altoos en overal. Bij geen parlementsopening, bij geen tentoonstelling, bij geen in wijdingsplechtigheid ontbrak hij. En altoos won hij aller harten door zijn vriendelijkheid, zijn natuurlijkheid, zijn kunst de sympathie te wekken. En wat vooral den Engelschman inneemt, de koning bleef een vriend en beschermer van Engeland's nationale liefde voor sport. Op de renbanen van Ascot en Goodwood kon men altoos den eenigzins corpulenten heer vinden, in een onberispelijke gekleede-jas, met den grijzen cylinder eenigszins los op het hoofd, die met vertrouwelijken eerbied werd gegroet, en die men den vreemdeling aanwees als den 'eersten sportsman en gentleman van het Rijk'. Hij had zelf een renstal, en zijn paarden hebben menigmaal den prijs gewonnen. En op zijn sterfdag zeide een omnibus-koetsier, die ook een grijzen cylinder droeg, maar met een breeden rouwrand, en een zwart strikje om zijn zweep: 'I'm so happy that the old boy had a good race luck yesterday'.

'The old boy' - dat was koning Edward voor den Engelschman; en die naam alleen geeft reeds blijk van zijn populariteit. Niet de Groote, noch de Wijze, zal hij heeten in de geschiedenis; maar 'the old boy' zal nog lang blijven voortleven in de herinnering van zijn volk.

Dat verklaart ook de, voor een buitenlander wat overdreven, rouw in Engeland bij zijn overlijden. Iemand, die in die dagen in Londen was verhaalde mij, dat hij op het drukste namiddaguur, in de drukste straten der groote stad wandelend, honderden menschen, heeren en dames, was tegengekomen, maar niemand

zonder uiterlijk teeken van rouw. Geen enkele dame met een lichten hoed of met een kleurig costuum, geen enkele heer met een strooien of grijzen hoed - allen waren in het zwart, van top tot teen.

Ik weet niet, of koning Edward zijn populariteit als koning ook niet te danken had aan zijn eigenschap, een volmaakt gentleman te zijn. Steeds had hij voor een ieder een vriendelijk woord, met bonhomie wist hij moeilijkheden uit den weg te ruimen, de ernstigste dingen door zijn goed humeur en zijn beminnelijkheid tot een gemakkelijke oplossing te brengen. Hij was een 'charmeur', zooals de Franschen zeggen. En dat maakte hem zijn diplomatieke en politieke werkzaamheid zoo gemakkelijk.

In zijn binnenlandsche staatkunde was hij van een eenigzins ouderwetsche, kalm liberale opvatting, geen democraat, maar ook geen tory. In de jongste crisis heeft hem de hardnekkige oppositie van het Hoogerhuis zeer onaangenaam aangedaan, en vaak heeft hij gepoogd de peers van houding te doen veranderen. De staatsman, wiens politieke meeningen hem het meest sympathiek schenen, was Lord Rosebery, en het heeft hem wel gespeten, dat diens liberalisme in de laatste jaren zooveel invloed verloren heeft bij de Engelsche bourgeoisie. Voor de nieuwere politieke levensbeschouwing, zooals die in Lloyd George en zijn aanhang belichaamd zijn, had de koning niet veel oog. Hij was in zijn liberale opvattingen van voor een halve eeuw te zeer vastgegroeid.

Maar zijn voornaamste triomfen heeft hij gevierd in de buitenlandsche politiek. Hij was de 'commis-voyageur' in politieke artikelen, die van zijn groote bekendheid met menschen en dingen gebruik maakte, om de 'splendid isolation', waarop Chamberlain vroeger zoo roemde, te doen plaats maken voor eene staatkunde van bondgenootschappen of ententes. Het was Edward's persoonlijk werk en zijn eerzucht, de toenadering tot Frankrijk te bewerken, tot Frankrijk, dat sedert Fashoda en den Boerenoorlog zoo fel op Engeland gebeten was. En door Frankrijk won hij aan invloed in de omgeving van zijn neef Nicolaas, den Russischen Tsaar. Zoo wist hij tegenover, of naast, de geduchte macht van de Midden-Europeesche Triple Alliantie een

nieuw stel bondgenootschappen te vormen, waarvan Engeland het middenpunt vormde, en waarin behalve Rusland en Frankrijk ook Spanje, Portugal, Italië en Japan waren opgenomen. Het is niet aan te nemen, dat hij dit deed uit oorlogzuchtige oogmerken. Edward was geen krijgsman, en verwachtte van een oorlog geen heil voor zijn land, dat juist in vredestijd het best voor de uitbreiding van zijn natuurlijke hulpbronnen, handel en industrie, zorgen kan. Niet ten onrechte heeft men hem in Engeland den bijnaam gegeven van Edward the Peace-Maker. De leidende gedachte van zijn diplomatieke optreden is geen ander geweest, dan de versterking van den status quo, door herstel van het evenwicht, dat sedert 1870 was verbroken. Maar slechts om daardoor den wereldvrede des te meer te verzekeren.

Zijn vredelievende gezindheid heeft hij vooral getoond tegenover de Zuid-Afrikaansche Republieken. Zoodra hij aan de regeering kwam richtte hij zijn streven erop, den strijd in Zuid-Afrika te doen beeindigen, en aan de beide republieken de meest volledige autonomie te geven. Wij kunnen ons geen ander land, geen ander vorst voorstellen, die zoo spoedig mogelijk na een feilen en langdurigen oorlog aan de vroegere tegenstanders de zelfregeering zou toestaan, noch die, als Edward VII, zoo van geheeler harte zou medewerken, om de Zuid-Afrikaansche Unie, onder een eigen grondwet en een eigen regeering, te doen tot stand komen. In dit geval heeft Edward VII geheel gehandeld in den geest van Henry V, wien Shakespeare (in Henry IV part I, V: 5,) de woorden in den mond legt:

> ‘His valour shown upon our crests today
> Hath taught us how to cherish such high deeds
> Even in the bossom of our adversaries.’

III.

En om nu tot een conclusie te komen:

Als koning was Edward VII beter, dan zijn roep en dan zijn leven als kroonprins van hem deed verwachten. De woorden, die hij op 23 Januari 1901, bij zijn installatie in den Privy Council, twee dagen na den dood zijner moeder, sprak, heeft hij als koning tot waarheid gemaakt: ‘Ik ben vast besloten een consti-

tutioneel heerscher te zijn in den strengsten zin des woords en tot mijn laatsten ademtocht werkzaam te zijn voor het welzijn en de ontwikkeling van mijn volk.'

Hij heeft de lijnen, die het parlementaire reglement afbakenen, nooit pogen te overschrijden, en toch heeft hij op de politiek van zijn land een persoonlijken stempel weten te drukken, zoodat men met hem rekening moest houden, zoowel in de binnenlandsche staatkunde van Engeland, als in de internationale politiek. Hij was de ziel van de verschillende kabinetten, die onder hem hebben gewerkt, zonder dat hij er ooit aan gedacht heeft zijn raadgevers ter zijde te schuiven, of hun zijn meening op te dringen. Waar verschillen van meening voorkwamen, daar wist hij, meer door zijn tact en wereldwijsheid dan door het trotsch doorzetten van zijn wil, de moeilijkheid te overwinnen.

Nu is de Engelsche vorm van regeering zoo bij uitstek geschikt voor het releveeren, het doen uitkomen van de persoonlijke waarde van een koning als Edward VII was. Reeds Frederik de Groote noemde de parlementaire opvattingen van Engeland den regeeringsvorm, die den monarch alle vrijheid laat om goed te doen, en geen enkele gelegenheid geeft kwaad te doen. Iedere Engelsche koning weet, moet gevoelen, dat hij er is om het volk, niet het volk om hem; dat het volk souverein is en zich zelf regeert, en dat geen persoonlijk ingrijpen van den souverein aan het volk kan of mag voorschrijven, wat het te doen of te laten heeft. Die eigenaardigheid der Britsche constitutie heeft Edward VII volkomen begrepen, en hoewel hij zelf niet zonder een eigen wil en zelfs niet zonder eigenzinnigheid was, bleef hij toch steeds in zijn rol, als koning de hoogste en meest vertrouwde beschermer van de rechten en vrijheden des volks te zijn.

Dat is de deugd, die den dooden koning van Engeland, ondanks zijn eenigzins stormachtig verleden, heeft gemaakt tot den meest populairen vorst van onzen tijd, tot den eersten staatsman van zijn land.

En voor het overige, kunnen wij besluiten met de woorden van Shakespeare, als motto boven dit opstel geplaatst, de woorden van Koning Hendrik V, die zoo echt-menschelijk zijn en zoo juist van toepassing ook op den koning die heenging:

‘For though I speak it to you, I think the king is but a man, as I am. The violet smells to him as it doth to me; the element shows to him as it doth to me; all his senses have but human conditions; his ceremonies laid by, in his nakedness he appears but a man; and though his affections are higher mounted than ours, yet when they stoop, they stoop with the like wing.’

Wat met ‘ein bischen andren Worten’ hetzelfde zegt als de vaak aangehaalde regel uit Terrentius' Heautontimorumenos:

‘*Homosum; humani nil a me alienum puto*’.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 25. Deel 2]

Sentimenteele geschiedenissen door J. Steynen.

VI.
Het misverstand.

> La vie est comme une pipe d'écume de mer.
> Q u i b e r t i n .

Het was daar eensklaps de topic geworden in de kleine stad. Dien avond in ‘De Gouden Kandelaar’ sprak men van niets anders: Mijnheer Batenteller, rentenier, tot op dien dag een voorbeeldig oppassend man, had zich aangesloten bij de Nivellistische Partij.

Rondom de groote leestafel zaten de habitué's; daar waren winkeliers, een onderwijzer, een dokter, agenten voor buitenlandsche huizen, een vendumeester, kantoorbedienden en een deurwaarder, allen achtenswaardige ingezetenen met een onsterflijke ziel. De meesten rookten, en elk hunner had een glas voor zich, bier of cognacgrog, een enkele een glaasje oude jenever.

- Wie had dat ooit gedacht? mompelde een winkelier in garen en band, die wethouder, en, naar men zeide, een groot denker was, - Wie had dat ooit gedacht?

En als niemand hierop antwoordde, deed hij het zelf. ‘Ik nièt,’ voegde hij er althans aan toe, en schudde vele malen met het achtbaar hoofd.

- Het is ontzettend, zei de deurwaarder met een droeven blik naar den wand recht tegenover hem, waar een reclameprent van een nieuwe kunstmest hing.

De stilte, welke dan intrad, was vol van eene dreigende verbolgenheid der habitué's.

- 's Jongens, 's jongens, deed er dan iemand.

Een stilte wederom.

- Wel, wel, zei dan een ander.

Stilte opnieuw.

- Ach, ach, hoorde men een derde, en verbaasd en verdrietig klonken al deze woorden temidden van het veelzeggend zwijgen telkenmale.

Daar brak eensklaps de onderwijzer uit, en het werd zeer ontroerend voor wie het aanhoorden, want deze man was anders een voorbeeld van edele bezadigdheid. - Waar moet het heen, riep hij, zonder iemand aan te zien, doch bevend over het gansche lichaam, wat hem, zoo pratend (luide en met stooten van de stem), wel eenige gelijkenis met een Kwaker in geestvervoering gaf, - waar moet het heen, als zelfs personen van goeden huize zich zóó vergeten, dat zij heulen met de vijanden van den staat, met de omverwerpers van wat ons altijd heilig geweest is, met de belagers van wat wij met de moedermelk hebben ingezogen!

Hier greep hij rillend zijn glas, en wat hij inzoog, was geenszins moedermelk, maar mocht, naar den geur te oordeelen, eerder een cognacgrog heeten.

De dokter knikte veelzeggend; een der agenten voor buitenlandsche huizen zei: ‘Juist’; een winkelier in manufacturen zei ook: ‘Juist’; een grutter eveneens, en de vendumeester, die, - blijkbaar niet ten onrechte, - den naam had een origineel te zijn, mompelde: ‘Zoo ìs het.’

De achtenswaardigen werden nu zacht-aan expressiever. Een schudde onafgebroken met het hoofd ten blijke zijner afkeuring; een ander knikte weder voortdurend, als beaamde hij het schuddende hoofd van zijn buurman, weer een ander trok vreemde zenuwachtige gezichten, waarvan de aanblik wederom een vierde in grenzenlooze verbazing deed toezien. Een lichte epidemische koorts brak uit in de gelagkamer.

- Hoe laat is het? vroeg er plotseling iemand, (ik meen, dat het die verduivelde onderwijzer weer was) en allen raadpleegden de klok boven het buffet, wat van een schuiven met voeten en een onaangenaam gekraak der stoelen vergezeld ging, waardoor de onverschillig dommelende kastelein werd opgeschrikt, en haastig kwam toeloopen, als hij bemerkte, dat

aller oogen naar zijnen kant gericht waren. Zich verontschuldigend dat hij geslapen had, vroeg hij den gasten hunne bestellingen te herhalen, welke handelwijze door den vendumeester werd aangezien voor een looze aansporing tot sneller en overvloediger vertering.

Een getemperde kwaadaardigheid werd algemeen.

- Negen uur, concludeerde de onderwijzer, die, scherpzinnig als hij was, uiterst goed op de klok kon kijken, - negen uur. Dit wil zeggen, dat *hij* nu elk oogenblik hier kan zijn.

Het gezelschap veinsde, als bij afspraak, hem niet te verstaan, doch een dronk eens snel van zijn glas, maar had er geen smaak van, een ander rookte gretig zonder er iets van te proeven, weer een ander keek aarzelend naar de straatdeur, die echter gesloten bleef.

Een voetstap klonk in het portaal.

- Daar is hij, zei de onderwijzer.

Opnieuw veinsde men, hem niet te verstaan, wat echter een nutteloos vertoon kon heeten, want op de gezichten bracht het ontstelde gemoed een trek van afgrijzen, met den spoed van een behendigen snelteekenaar.

De binnenkomende bleek nochtans een ander, een die eveneens tot de club behoorde; zoodra hij had plaats genomen, werden de ernstige feiten hem medegedeeld. Daarna vroeg men zijn raad, hoe te handelen als de onteerde Batenteller komen mocht.

- Hij moet geboycot worden, verklaarde hij.

- Dat is niet zoo gemakkelijk, wierp men hem tegen.

- Je antwoordt gewoon niet, als hij iets zegt, ried een ander.

- Je kijkt door hem heen, als door een venster, zeide op krachtigen toon een derde.

Een winkelier in galanterieën, wiens gelaat een groote overspanning uitwees, beweerde met een onheilspellende stem, dat hij dien Batenteller haatte, en hem openlijk zijn verachting zou doen blijken.

Men juichte hem toe, wat dien spreker bovenmate aanhitste.

- Heer in den Hemel! kreet hij verder, en sloeg, naar den aard der driftige lieden, zeer hard met de vuist op tafel, wat aan een glas Urquell en een kouden cognac-grog het leven kostte. (Hé, hé!’ protesteerden de eigenaars, doch de spreker bemerkte er niets van.) - Heer in den Hemel! kreet hij, - laat de

ellendige het niet wagen mij nog aan te zien of het woord tot mij te richten.

Een boosaardig gejubel ontsteeg den ingezetenen.

- Hij moet mij niet aanraken, voer de toornige voort, - want ik zou dat niet dulden. Zijne aanraking zou mij bezoedelen. Ik ben echtgenoot, en vader van drie kinderen, maar zijn aanraking zou mij doen blozen als een zuivere maagd.

Hier zweeg de opgewondene even, en zag om zich heen. Wat hij van de gezichten der aanwezigen las, geleek hem pure verbazing, en gevoelend hoe het laatste door hem gebezigde beeld wel wat akelig was, probeerde hij het te herstellen, maar slaagde slechts matig hierin. - Ik wil maar zeggen, verklaarde hij, - dat ik u één ding zeggen zal, en dat is, dat ik met wat ik daareven heb gezegd niets anders zeggen wilde dan hetgeen ik gezegd heb. - Ik heb gezegd.

Lichtelijk transpireerend, leunde hij naar achter in zijn stoel, en gedurende een korte poos bleven zijn hersens in het ongereede. Zijn welsprekendheid had echter de verontwaardiging der habitué's uitermate aangewakkerd, en zoo groeide gaandeweg deze bijeenkomst van oorspronkelijk achtenswaardige burgers tot eene verschrikking, die met den naam geheime samenzwering het best ware aangeduid.

Juist als deze gruwelijke toestand haar toppunt bereikte, trad mijnheer Batenteller binnen, en de uitwerking zijner verschijning was onbeschrijfelijk; een groote verwarring beving de samenzweerders, en hun dierlijk instinct deed hen eene houding zoeken. Een stak een lucifer aan voor zijn sigaar, die volmaakt brandde; een ander poogde zijn grog om te roeren met een lepel, welke er heel niet in was; een derde bracht de hand naar den neus en streelde dien op een onaangename, liefkoozende manier; velen begonnen pijnlijk te hoesten.

Vriendelijk groetend naderde mijnheer Batenteller, en, bij den toornigen spreker van daareven gekomen, stak hij dezen goedmoedig de hand toe. De opgewondene nam de hem geboden hand aan, en niet alleen dat hij haar aannam, maar hij schudde haar zelfs met een opvallende hartelijkheid, waarna hij zich echter plotseling scheen te geneeren, met een verlegen grijns naar de vrienden keek en zijn vingers terugtrok in een tempo

als ware de hand van mijnheer Batenteller een pan met kokend water geweest.

- Neem me niet kwalijk, mompelde hij verward.

- Ik neem je heel niets kwalijk, antwoordde glimlachend de argelooze man. Deze zonderlinge handelwijze van den opgewondene had zijn aandacht echter gewekt, en eens rondziend, bespeurde hij de eigenaardige stemming van het heele gezelschap.
- Wat is er gebeurd? vroeg hij op verbaasden toon, terwijl hij nog onverstoorbaar vriendelijk nu eens den een, dan den ander aankeek, met kleine teugen van zijn glas bier drinkend.

- Waag het niet tot ons te spreken, barstte de vendumeester uit.

- Afvallige! kreet de man der galanterieën, en zijn gelaat werd karmijnrood.

- Wat? Wat? stotterde de geplaagde mijnheer Batenteller, zeer verward, nu hij bemerkte dat het ernst was.

- Nivellist! krijschte de ander weer en het karmijn van zijn gelaat werd levensgevaarlijk.

- Ojé, ojé, steunde de gefolterde man, die bij dit laatste woord verbleekte, en wel in zulk een mate dat hij het gipsen afgietsel geleek van wat hij eens geweest was.

- Nivellist! Nivellist! tierde het geheele gezelschap.

- Oh! Oh! Ik een Nivellist! kermde de gekwelde mijnheer Batenteller, die zijn hersens in alle richtingen doorkruiste om te begrijpen wat er dan toch wel gebeurd mocht zijn. - Zegt dan tenminste wat ik heb misdaan! bad hij, schreiend bijna, maar niemand antwoordde.

De ongelukkige, ten einde raad, zette zich aan een tafeltje op eenigen afstand van zijn vijanden, en terwijl het gezelschap zich pijnlijk fluisterend onderhield bleef hij een poos mijmerend zitten. Hij trok zich het geval erg aan, en bleek er physiek van in de war; een wreede hoofdpijn begon hem te kwellen en zijn heele gestel was dermate verstoord, dat het koude bier gelijk een ijsschots zijn maag benarde en een overvloedig zweet hem uit alle poriën brak. Intusschen hield hij een ingrijpende vivisectie op zijn arm geweten.

Plotseling begreep hij de toedracht en in zijn ziel kwam een wilde lach, die tegelijk ook wederom verdrongen werd door een onstuimige weekheid om het uit te snikken.

Laat mij u, mijn weinige lezers, kortelijk mededeelen wat er geschied was:

De Nivellistische partij, - de meest revolutionnaire en menschlievende aller politieke groepen, waaraan onze schoone tijd zoo rijk is, en welke de zegen der beschaafde volkeren in de toekomst dreigen te worden, - de Nivellistische partij was, behalve op vele andere uitmuntende denkbeelden ook op dat eener coöperatieve bakkerij gekomen, en bereidde daar een zeer goed brood, melkbrood, van een bizondere kwaliteit. En mijnheer Batenteller, wiens tong uiterst fijngevoelig was, (een eigenschap kenmerkend voor vele coelibatairs,) voelde een groote begeerte om het eens te beproeven met dit melkbrood. Zoo had hij voor eenige dagen zijn huishoudster den wagen, die dagelijks rondreed in de kleine stad, doen aanroepen, en een exemplaar doen koopen. Het was onverantwoordelijk geweest van hem, den conservatief, uiterst onverantwoordelijk om op deze wijze zijn politieke tegenstanders te begunstigen, maar in geen geval had hij er eene staatkundige toenadering mede bedoeld. - ‘Al eet ik hun melkbrood’, zoo had hij zichzelven voorgehouden, - ‘hun melkbrood, dat voortreflijk is, dan onderschrijf ik daarmee toch niet hun politiek programma, hetwelk mij geenszins voortreffelijk toeschijnt.’ Aldus zijn gewaagde onderneming goedpratend, was hij ermede voortgegaan, en met zijn vlekkeloos conservatief verleden waande hij zich ook verheven boven elke verdenking. Maar, oh, hoe beschamend moest hij op dezen avond ervaren, dat in onzen schitterenden tijd van logica en anderszins geen sterveling meer boven verdenking verheven kan zijn! Deerlijk bleek de ontgoocheling! Oh! hoe verfoeide hij zichzelven thans om zijn onergdenkendheid, en die anderen daar om hun hoonend gedrag, en de heele wereld, conservatieven en liberalen en unionisten en nivellisten met al hun politieke programma's en melkbrooden!

Een overspanning als voordien nog nimmer zijn deel was geweest, maakte zich van hem meester; hij slikte onophoudelijk, alsof hij eene buitensporige hoeveelheid pillen innam, en nu en dan hoestte hij met meer eigenaardig dan wel pijnlijk geluid. In een tijdsverloop van nauwelijks een kwartier doorleefde hij het geheele repertoire der menschelijke gemoedstoestanden: geen

gedachte, hoe afgrijselijk, of zij deed, zij het voor eenige seconden slechts, haar intrede in zijn hersens. Door dit alles was zoo gaandeweg zijn geest in een deerniswaardigen staat geraakt: week, en uitgeput en naar, gelijk de physieke toestand van een vergevorderden pierewaaier. Ten slotte bleef er van alle aandoeningen, welke hem dien avond geteisterd hadden, nog slechts eene over, namelijk een groote verwarring. - 'Ik ben verlegen,' zoo sprak hij in zichzelf - 'en de oorzaak van deze verlegenheid is hun bijzijn. Daar moet ik dus een eind aan maken. Zij zullen niet weggaan, dus moet ik het doen. Vanaf mijn plaats tot aan de deur is ongeveer tien stappen... meer... stellig meer... het zijn er wel twaalf. Eens zien'. En hij lichtte het droevig neerhangend hoofd op om nauwkeuriger den afstand te bepalen; deze beweging volvoerde hij vrij plotseling, wat de andere aanwezigen, die hem voortdurend zaten aan te kijken, verschrikt de hoofden deed afwenden. - 'Zòo verfoeien ze mij,' zuchtte de geplaagde man, wel eenigszins gegriefd door deze overdenking, maar tevens ook lichtelijk verheugd dat niemand hem meer aanzag, en niemand dus zijne verlegenheid bespeuren kon. - 'Het is tien stappen,' mompelde hij even later, nadat hij, voor zoover zijne verwarring dit gedoogde, den afstand tot aan de straadeur had geraamd, - 'tien stappen. Tien seconden, en alles is voorbij. Kort zal het duren, maar te verschrikkelijker Een houding, een waardige houding, dat is het waar het op aankomt, want aller oogen zullen op mij gevestigd zijn. Hoe moet ik loopen? Hoe moet ik het hoofd houden? Wat moet ik met mijn handen doen? En vooral, welken kant moet ik uit kijken?'

Na eenig weifelen had hij besloten, zich met kalme doch lange schrden te bewegen, het hoofd op trotsche wijze in den nek te dagen, de handen in de broekzakken te houden met de duimn eruit en omhoog gebogen, en zijne blikken onafgebroken strakop de deur te richten. De overweging dat dit laatste door de aderen als een blijk zijner diepe verachting zou worden opgevat, eed zijn moed eenigszins aangroeien. Nochtans bleef hij aarzeln.

Hetstond nu zòo met hem:

1°. Hij herhaalde telkens in zichzelf: 'Nog even wachten. 'Nog ven; uitstel is geen afstel.

2°. Hij had wel gewenscht dat er iets gebeurde, dat er bijvoorbeeld plotseling iemand iets zeide of zijn glas vallen liet, of dat er een door een beroerte werd getroffen, of dat er eensklaps een brand uitbrak; dan zou hij van de verwarring gebruik maken en onbemerkt het café verlaten.

3°. Het liefst zou het hem zijn geweest dat dit alles niet geschied ware, maar nu het eenmaal was geschied, moest hij zich erin schikken, en pogen te redden wat er nog te redden was: zijn figuur namelijk.

4°. De lui, die daar zaten, hadden hem uitgeworpen, omdat hij, zoo meenden zij, lid der Nivellistische partij geworden was, - wat er heel niet naar leek. Integendeel, hij voelde zich ijveriger conservatief dan ooit, conservatief en christen, evenals die anderen. Was het wellicht daarom, dat hij hen heel niet haatte ondanks hun booze handelwijze. Toch zouden ze geen vreugde hebben van hun aantijging, had hij zich voorgenomen. Indien hij nu naar hen toeging en zei: 'Vrienden, ik weet wat de oorzaak van uw verstoordheid is, maar, gelooft mij, het was mij alleen om hun melkbrood te doen,' dan zouden ze hem waarschijnlijk gelooven, en binnen eenige dagen althans zou de twist vergeten zijn, maar dit te doen juist, dit opstaan, naar hen toegaan, en zich, om zoo te spreken, verontschuldigen viel hem uiterst moeilijk. Zijn eergevoel belette het hem. Ook had hij niet goed gedurfd, meende hij aarzelend, - misschien een volgenden keer, maar nu niet; het zou een te zware taak zijn voor zijne zenuwen, die toch reeds voldoende geleden hadden op dezen avond van tweedracht en liefdeloosheid zooals hij er in zijn kalme leven nog nooit een had gekend.

Dus besloot hij op te staan, en zwijgend het café te verlaten, hoe moeilijk hem dit ook vallen mocht.

Nog lang aarzelde hij; telkens meende hij te durven, tekens bemerkte hij dat dit heel niet zoo was. Zoo bleef hij nog een weinig zitten, en door de oogen te sluiten en zich te verbeelden, dat alles maar een booze droom was, poogde hij opnieuw zijn moed te verzamelen. En nog altijd gelukte dit niet. Het angstzweet, voor een korte poos van hem geweken, bevochtigde wederom kwistig zijne ledematen als een kille najaarsregen. Opeens echter overwon hij zijn bangheid met een schier boven-

menschelijke inspanning, stond wild op, waarbij hij zijn stoel met een groot geraas naar achter schoof, en snelde naar de deur, zoo het café uit.

Het gezelschap verademde. Allen zonder uitzondering hadden zich zeer onbehaaglijk gevoeld in zijn bijzijn; het sombere zwijgen had hen beangstigd, meer dan ze nu wel weten wilden, te meer daar zij zulk een houding van den ietwat sulligen, babbelzieken en beschroomden Batenteller niet hadden verwacht. Toen hij daareven zoo plotseling den stoel had verschoven en opstond, waren allen zeer verschrikt, vreezend voor een vechtpartij, want vechten was wel eene van de soortelijke hoedanigheden der Nivellisten, wat de oorzaak was van hunnen haat aan de maatschappelijke orde.

- Wat doet hij raar, zei er een.

- Hij is erg veranderd, meende een tweede.

- Ja, beaamde een derde, - zoo suf als hij was toen hij tot de onzen behoorde, zoo kordaat lijkt hij nu.

- Een echte Nivellist, viel een vierde bij, - met de ophanden verkiezingen kan hij een geduchte tegenstander worden.

Deze laatste opmerking noopte den winkelier en denker, die tevens wethouder was, tot het uitspreken van een korte politieke rede, welke door de geestverwanten met zoogenaamde gemengde gevoelens werd aangehoord: de meesten overpeinsden hunne huiselijke zorgen en den toestand hunner nering, de dokter overwoog het voor en tegen van een blindedarm-operatie, terwijl de deurwaarder een afwezigen inboedel uit het hoofd taxeerde, en de grutter, die in het verborgen een gretig minnaar der vrouwen was, het voor en tegen overpeinsde eener weduwe, die een droit-devant en helgele laarzen droeg en dien middag voor het eerst zijn groet beantwoord had met een alles omvattenden glimlach.

Toen de speech geëindigd was in een hernieuwde waarschuwing tegen den afvalligen Batenteller, leek aller aandacht zich weder ernstig en bezwarend op dien man te hebben gevestigd; schier allen spraken over hem en zijn gedrag van daareven, hetwelk zoo goed als algemeen heldhaftig werd genoemd.

- Bang is hij niet, dat verzeker ik je, beweerde de onderwijzer met een veelbeduidenden blik.

- Het moet gezegd, dat hij zich ondanks onze dreigende houding kalm en ferm gedragen heeft, beaamde een der winkeliers dit, en - was het de wensch een eind aan deze ijverzuchtwekkende lofspraken te maken? Was het de welwillende blijmoedigheid die den menschelijken ellendeling bekruipt, wanneer een vrees van hem is weggenomen? om het even: - Allen vielen den geachten ingezetene bij, en het ware niet zoo heel verwonderlijk geweest, als deze lieden in hun vreugde om zijn vertrek een inschrijving geopend hadden voor een standbeeld van dezen politieken tegenstander. - Eilieve, mijn luttele lezers, zou een soortgelijke stemming niet de bestaansoorzaak zijn geweest van vele werkelijke standbeelden, zooals men die aantreft temidden der afzichtelijkheden, welke men stadspleinen noemt?

Wanneer de ongelukkige in zoo razend snelle vaart 'De Gouden Kandelaar' ontruimd had, en veilig op de straat stond, leek hij eensklaps tot bezinning te komen. Uit den ban hunner blikken, benauwde hem daar plotseling het besef dat zijne handelwijze ietwat eigenaardig geweest was, en zonder twijfel een slechten indruk op de anderen had gemaakt. Hij poogde dan zijne gedachten te regelen. 'Ik word door hen verdacht van iets gruwelijks, en moet mij rechtvaardigen,' sprak hij in zichzelf, en na eenige seconden weifelens keerde hij zich om, en stapte langzaam naar het café terug.

Zijn zielsstaat was wederom veranderd. 'Laat hen van me denken wat ze denken, want ik kan het niet van mijzelf verkrijgen, hun het geval op te helderen,' aldus had hij het daareven bezien, maar een droevig gevoel van hulpelooze verlatenheid was zijn trots gaandeweg komen neerbuigen, en de wensch, zich te rechtvaardigen in hun oogen, werd hem meer en meer gemeenzaam. Hoe moest hij dit echter doen? Hij wist het niet. Het alles beheerschend denkbeeld op dit oogenblik was nochtans, dat men hem voor bang mocht aanzien, iets wat na zijne handelwijze van daareven wel verklaarbaar was, en dezen indruk moest hij vóór alles wegnemen. Hij zoù dit doen, al durfde hij eigenlijk niet.

Den zoogeheeten zielestrijd, die dan zijn deel werd, ('Zou hij het doen?' - 'Zou hij het niet doen?' - 'Of toch maar wel?' -

enzoovoort) vindt ge in elken Nederlandschen roman of novelle aangenaam uitgewerkt, waarom ik dezen gevoeglijk meen te kunnen verzwijgen.

Kortelijk dan: na eenige minuten duwde hij de deur van het café open, en trad binnen.

Een buitengewone nerveusheid greep hem aan, zijn oogen zagen het interieur in een deinenden nevel, en het luttele restant van zijn zelfbeheersching ontglipte hem jammerlijk. Naar het midden der zaal wendde hij zich, naar het benauwende visioen: de onwezenlijke spookgestalten der ingezetenen, die met witte bolle visschenoogen en cirkelronde monden van verbazing hem aanstaarden. Neergezonken op een stoel, - door een gelukkig toeval ook in een zittende houding, - sloot hij de oogen, opende ze weer, aanschouwde opnieuw de cauchemar der schetsmatige gezichten, en gevoelde dat hij volslagen krankzinnig werd. - Goedenavond, zei hij dan in zijn onuitsprekelijke verwarring.

- Dat is verduiveld brutaal, fluisterde een agent voor buitenlandsche huizen.

- Wat een onbeschaamde komediant, blies de onderwijzer den vendumeester in het oor.

- Zoo is hij geworden door het Nivellisme, blies deze terug, - pas op, zeg ik u; hij is een gevaarlijk man.

Mijnheer Batenteller viel bijna in zwijm; het koude zweet drenkte hem gelijk een vreeselijke morgendauw van den waanzin. Een gruwzame maskerade van verschrikkingen stormde door zijn hersens. Herhaaldelijk poogde hij zich rekenschap te geven van wat er in en buiten hem geschiedde, doch tevergeefs. Duizenden invallen flitsten op in zijn brein, en waren weder henen en volkomen vergeten voor hij er het geringst ook maar van vatten kon met zijn verlamd begripsvermogen, de meest onsamenhangende invallen als: ‘Het is wreed, zoo jong te moeten sterven,’ en ‘Niet onaardig anders, dit zaaltje van ‘De Gouden Kandelaar’, en ‘Ik ben een groote stoffel’ en ‘Vader, vergeef het hun, want zij weten niet wat ze doen;’ een drijftol, waarmede hij als kind gespeeld had, herinnerde hij zich plotseling heel duidelijk, en het gelaat van een schoolvriendinnetje, dat hem eens een onvergeetlijk zoeten kus had gegeven, zag hij heel scherp voor zich, en de snelheid, waarmede deze kwellende

voorstellingen kwamen en gingen in zijn hoofd, deed ze alle ineenvloeien tot een helschen chaos.

- Goedenavond, zei hij toen nogmaals, en op zijn gezicht verscheen een grijns, die uiterst onrustbarend was.

De anderen, de oorzaak van zijn vreemde doen misvattend, zagen er een paroxysme van onversaagdheid in, en beefden bij zijnen aanblik.

Ineens (waarom? Ik weet het niet,) vroeg mijnheer Batenteller, en hij wist bij het spreken zijn schichtige stem te mennen: -

- 'Wat was uwe beschuldiging daareven, *mijneheeren?*'

Deze vocatief tot lieden, met wie hij als bloedverwanten had verkeerd, bleek zeer treffend: er kwam een wilder angst in de oogen der ingezetenen, en hunne gebaren werden onbeheerscht en schuw als van lijders aan ijlende koortsen.

- Wat zei u daareven, mijneheeren? herhaalde Batenteller, die, bemerkend hoe niemand antwoordde, nu inderdaad een weinig moediger werd, en daarna nogmaals, rondom zich heenziend, hernam hij, met een valsch vertoon van koelbloedigheid elke syllabe rekkend: 'mij-ne-hee-ren?'

Het was snijdend.

Niet een der geachte ingezetenen kikte; hun zielen waren als gevierendeeld.

En mijnheer Batenteller, nu gevoelend hoe hij rustig kon voortgaan zonder een klap om de ooren te krijgen, ja zonder zelfs te worden weersproken, zeide smalend: Hebt gij me niet een Nivellist genoemd daareven?

Een siddering ging door het gezelschap, en Batenteller had, ondanks zijn grenzenlooze overspanning, plotseling een helder oogenblik: Hij begreep dat al deze menschen bang voor hem waren. Weerzinwekkend werd dan zijn overmoed. - Ha! Een Nivellist? riep hij uitgelaten, en sloeg nogal hard met de hand op tafel, waarbij hij de knokken van de wijs-, middel- en ringvinger een weinig bezeerde, - Ja, lafaards, een Nivellist ziet ge voor u, en een van het zuiverste water. (Hij verschrikte er zelf van, maar herstelde zich na eenige seconden.) Met een blik op zijn toehoorders, die met een heesche stem nu iets van tegenspraak mompelden, vervolgde hij onstuimig: Ja, ik ben een voorstander van de heilige zaak der Nivellisten, en met vreugd

zou ik daarvoor willen sterven. Ik voel een doodelijken haat tegen alles wat conservatief is en burgerlijk. De huidige maatschappij is... een dief... een beurzensnijder... een bloeddorstige vampyr. Ik verfoei uwe maatschappij in al hare geledingen, en ik zal den eenen steen op den anderen niet laten. Ik spuw haar mijne verachting in het gelaat. (En de daad bij het woord voegend, spuwde hij werkelijk, en zijn omvangrijke speekselstraal trof den denker, die tevens winkelier en wethouder was, in het notabele aangezicht.)

Deze daad ontroerde hem echter, ondanks zijne overspanning, tot in het binnenst zijns gemoeds: hij zieltoogde bijna, doch met een laatste krachtsinspanning overwon hij nog voor eenige seconden zijn uitputting, strekte dreigend de armen uit, en riep luidkeels: Lafaards! Lafaards! Ge zult van mij hooren; van mij en de mijnen met de aanstaande verkiezingen!

Dan keerde hij zich snel om en draafde het café uit. - Wat heb ik gedaan, wat heb ik gedaan! steunde hij, wanneer hij in de donkere ledige straat stond, - Ik ben de schande van mijn geboortestad. Maar ik zal mij zelven straffen, en ga mij dadelijk bij het gerecht aangeven.

Hij deed dit echter niet, maar dwaalde dien geheelen nacht door de straten van het stadje, zette zich in het plantsoen vele malen op verschillende banken neer, hervatte zijn wandeling, doolde over de brake gronden der buitenwijken, waar de vuilnis wordt neergeworpen, en gevoelde zichzelven als de uitgeworpen vuilnis zijner vaderstad.

De gevolgen van dezen avond waren uiterst noodlottig voor den armen Batenteller. Reeds den dag na het voorval in ‘De Gouden Kandelaar’ wisten alle stadgenooten dat hijzelf daar verklaard had, een Nivellist te zijn; zoo was er dus geen twijfel meer, en alle ingezetenen, geachten en ongeachten, bejegenden hem als een gevaarlijken oproerling.

Dat de verkiezingen ophanden waren verergerde den afkeer nog, een afkeer, waarin zich ook nieuwsgierigheid mengde naar het verloop van zijn doen, en met nog meer belangstelling dan anders zag men uit naar den dag der stemming, zoo beteekenisvol voor het welzijn van het vaderland reeds op zichzelf.

In het aangezicht van dien wreeden, onverwrikbaren datum wies en wies de onrust in de ziel van den ongelukkige. Sedert dien avond in 'De Gouden Kandelaar' was de man voortdurend angstiger geworden voor de gevolgen van zijn laakbaar optreden. Immers, nu hij de ingezetenen in den waan gebracht had, dat hij een Nivellist was, kon het niet anders of men verwachtte ook van hem de *daden* van een Nivellist, en zulke te volbrengen juist was hem onmogelijk, en niet alleen omdat hij niet durven zou, maar al had hij den moed bezeten, dan zou er nog geen enkele daad van oproerigheid door hem bedreven worden, omdat zijn gansche ziel aan het conservatisme was verknocht, aan de politieke overtuiging, die steeds zijn trots en vreugde geweest was, en welke hij *innerlijk* nooit had verloochend. Eigenlijk haatte hij meer dan voordien de gewetenlooze aanranders van al wat edel was en grootsch en vernuftig in de maatschappij, die beeldenstormers: De Nivellisten. Aan dien scheeven toestand konden enkele woorden van hem een eind maken; indien hij tot de bevriende club der ingezetenen ging, en hun bekende dat de speech van dien schunnigsten avond zijns levens een leugen was geweest; dat hij in dat helsche oogenblik gekweld was met een groote nerveusheid, waardoor hijzelf nauwelijks wist wat hij zei; dat een dwaze koppigheid slechts hem had weerhouden van de bekentenis hoe het alleen het melkbrood der Nivellisten was waarnaar zijn begeerte uitging, en hij hun politiek standpunt verfoeide, - indien hij dit alles had medegedeeld aan de achtenswaardige ingezetenen, dan was het geheele misverstand opgehelderd, en de oude vriendschap, zooal niet onmiddellijk hersteld, dan toch weder gaandeweg als vroeger geworden. Maar deze verklaring juist was hem onmogelijk. Hoe menigmaal had hij intusschen gepoogd zichzelven te bepraten dat zijn trots, of koppigheid of angst of wat het wezen mocht, in dit geval al uiterst misplaatst was, maar nooit had hij zich kunnen overreden tot het uitspreken dezer verontschuldiging. Zoo leefde hij verdrietig verder, tobbend over dit heilloos geval, zijn gebrek aan moed verwenschend, of zijn koppigheid, al naar de luim van het oogenblik het hem deed noemen.

Zijn blijmoedigheid was gefnuikt, zijn dagen kwijnden.

De weinige lieden, met welken hij vroeger nog had omgegaan,

vermeed hij angstvallig, zich dusdoend beveiligend voor hun uitgesproken minachting, waarvan hij de pantomime - als hoofdomwenden, den neus optrekken en boosaardig aankijken - met een dergelijk soort van grimassen onderving.

Allengs schuwer en schuwer werd de arme man echter temidden der vijandschap zijner stadgenooten; hij verliet zijn woning niet meer dan noodzakelijk, en de enkele malen dat hij zich op de straat vertoonde, geleken zijn houding en ijlende schreden wel het meest op die van een voortvluchtigen misdadiger. Het luttelst geluid in zijn nabijheid deed hem rillen en zijn tred verhaasten, de gevels der huizen joegen hem schrik aan, maar het meest was hij bevreesd voor de wandelaars, voor wat zich hier en daar aan een venster liet zien: het bekende chimpansé-masker, verlevendigd door een glanzende wezenloosheid, dat alom met den naam van 'menschengezicht' wordt aangeduid. Zijn schichtige gang en pretentieuze gebaren van minachting, die in hun misluktheid pijnlijk waren om aan te zien, brachten een groot aantal lieden tot de meening dat hij niet wel bij zinnen was.

Veel mocht er echter veranderd zijn in zijne levensgewoonten, één ding had hij nimmer verzuimd: wanneer de wagen der coöperatie voor zijn deur stilhield, nam hij steeds een melkbrood, en onder geen enkel voorwendsel zou hij dit hebben nagelaten; dit was tot de grootste daad van zijn bestaan geworden, de daad waarmede hij zijn vertwijfelde ziel nog paaide. 'Ik ben niet laf, dat zal ik hun toonen,' zei hij steeds en onveranderlijk in zichzelf, wanneer hij het naderend geraas der wielen in de straat vernam, en hij toònde het, terwijl de ontroering hem schier bezwijmen deed. Daar de huishoudster, onteerd door zijne reputatie, hem had verlaten, trad hij zelf naar buiten, en nam het brood aan, wat hem, wijl hij eigenlijk niet durfde, zoo aangreep, dat hij, in zijn woning teruggekeerd, verwezen op een stoel neerzonk, en soms na een uur van zijn aandoening eerst weder was bijgekomen. Het melkbrood zelf bekoorde hem niet meer, het stond hem tegen; immers, elke bete wekte zulke schriklijke gedachten in hem op, dat hij het nauwelijks nog door zijn beproefde keel kon krijgen.

Verduiveld, dat mannetje leed veel in die dagen. Wat al pijnende invallen konden hem bestoken in zijn eenzaamheid,

voor het venster zijner achterkamer, dat uitzicht gaf op een plaatsje. Welk een verdrietigheden om zijn vrees, dat hij lafhartig was, wat al moeiten, - vergeefsche moeiten - om die vrees te overwinnen en zich te bevrijden van zijn lafhartigheid, en, o! welk een zielige deernis met zichzelven bij dit alles, welk een meewarigheid om zijn vergooide leventje! Op zijn mahoniehouten stoel met roodtrijpen zitting zat hij wel eens te huilen, wat wel een weinig overdreven was van mijnheer Batenteller, immers zoo veel beteekende dat leventje niet, mijn goede lezers; de eenige verontschuldiging voor zijn schreien was dan ook, dat dit versmeten leventje zijn *eenige* was.

Zoo vergingen de dagen, en werden onveranderlijk door nieuwe gevolgd, (iets dat in verband staat met ons zonnestelsel en uiterst eentonig is.) De datum der verkiezing was daar, en nog altijd had mijnheer Batenteller zich niet gerehabiliteerd, teruggedeinsd als hij telkens was voor de daad der verontschuldiging. Nog den vorigen avond was hij steels naar 'De Gouden Kandelaar' geslopen met het stellige voornemen daar alles aan de ingezetenen te gaan biechten, maar toen hij door het venster de eens zoo gemeenzame stemmen weder hoorde, had hij niet durven binnengaan, en was radeloos naar zijn woning teruggekeerd, onderweg zoozeer geteisterd door zijne zenuwen, dat hij luide klappertandde, hetwelk hem eenigszins op den ouderwetschen ratelman gelijken deed.

Het was negen uur in den morgen van den verkiezingsdag.

De zon stond wonderbaarlijk aan den hemel, - wat wellicht overbodig was, daar niemand erop lette.

Onze beklagenswaardige vriend, nog in zijn onbeschrijflijkst négligé, stapte heen en weder door zijn achterkamer, en preste zijn ontredderden geest tot denken. Na lang en moeizaam zwoegen gelukte het hem, het volgende te begrijpen:

1. Hij moest heden zijn scheeven toestand rechtmaken door alles aan de ingezetenen, die op het stembureau aanwezig zouden zijn, te bekennen. Hij moèst.

2. Hij zou niet durven. Oh! De gezichten der achtenswaardigen! Hun hoonende blikken, hun glimlach, de gebaren hunner handen! Hij zou niet durven!

3. Toch ging hij het doen. Zonder een zweem van twijfel.

Al moest deze gang - dit smaadlijkst Canossa - hem volslagen krankzinnig maken.

Hij keek op zijn horloge, en begon zich te kleeden.

Hij wiesch zich.

Hij kamde zijn schaarsche haren.

Hij at en dronk. - Het melkbrood was hem dien morgen al heel weerzinwekkend, zoodat hij er niet meer dan een weinig van tot zich nam; het restant op de broodschaal trok voortdurend als met een magische kracht bezield, zijne blikken tot zich, liet niet af gelijk een tastbaar verwijt zijn kranken geest te verontrusten. Thee plengde hij overvloediglijk, want hij was zeer dorstig van de koorts; zijne nerveusheid echter werd door dit vocht nog aangewakkerd, en wies als de zondvloed.

Tegen tien uur verlangde hij vurig naar zijn dood.

Om bij half elf werd in zijnen geest een droevige luim geboren: hij wilde de hand aan zijn leven slaan.

Tegen elven overwon hij dezen inval, ‘deze lafheid’ noemde hij het fluisterend, en even zette zijn ziel daarbij een hooge borst op.

Circa kwartier over elven begon een gevoel van ledigheid in slokdarm, maag en ingewanden hem te plagen, ook nam hij een zekere koude waar op genoemde plaatsen. ‘Het is of er een kille tocht door mijn organen gaat,’ aldus poogde hij nog voor het laatst zijn innerlijk ervaren te analyseeren.

Te half twaalf zette hij zijn hoed op, nam zijn wandelstok ter hand en ging de deur uit, nadat hij listig aan zichzelven voorgehouden had, dat in dit doen niets definitiefs gelegen was, daar hij toch altijd wanneer hij wilde dadelijk weer naar huis terug kon gaan.

Met klokslag twaalf wàs hij dan ook weer terug in zijn woning, ‘om uit te rusten van het loopen,’ zoo sprak hij verontschuldigend zichzelven toe, maar bleef toch voortdurend door zijn kamers, alkoof, gang en keukentje wandelen zonder zich een seconde rust te gunnen tusschen de herbergzame armen van zijn mahoniehouten leunstoel op de roodtrijpen zitting of elders. De buikpijn hield intusschen aan, wat bij zijne veelvoudige vreezen ook nog die voor een besloten koliek voegde.

Eindelijk, tegen een uur, was hij in zulk een toestand van

overspanning geraakt, dat hij, zonder eenige poging om wat hij ging doen te motiveeren, naar buiten liep, in de richting van het stembureau. De straten waren ledig aan eenig leven als een vaderlandsche roman, slechts een jongen stond hier en daar te spellen van de plakkaten, die de namen der vrienden des volks vermeldden, met aanprijzend bijschrift of aantrekkelijke laagheden omtrent hun huiselijk leven. Onze arme vriend stapte voort op een zonderlinge wijze, die op haast en tevens op aarzeling duidde, hij hield het hoofd aldoor omlaag gebogen, de oogen halfgesloten, en onafgebroken zei hij zacht gebeden op. Wanneer hij ongeveer vijf minuten zoo geloopen had, trof een eigenaardig rumoer zijn ooren. Hij stond stil, zijn hart stampte als een motor, en hij sloot de oogen. Na een korte poos had hij den moed ze weer te openen, en het tafereel, dat zich dan aan zijne blikken voordeed, voltooide zijn ontoerekenbaarheid:

Aan den hoek van het pleintje was hij gekomen, juist tegenover het stembureau. Twee groepen menschen stonden grimmig tegenover elkaar, boeren uit den omtrek - wakkere behoudsmannen - aan de eene zijde, en aan den anderen kant een aantal arbeiders - Nivellisten - uit de naburige fabrieksplaatsen. Zij krijschten en joelden, en maakten aanstalten voor een gruwzamen veldslag.

Mijnheer Batenteller bracht de hand naar zijn maagstreek, waar de pijn feller en feller woedde en wilde reeds vluchten, als een der Nivellisten - de broodbezorger der coöperatie - hem herkende, toeliep, en hem bij de hand vatte. - ‘Makkers,’ zei hij op een toon van vloekwaardige geestdrift, terwijl hij zich tot de anderen keerde, - ‘hier is een stille werker,’ en juichend verdrongen de kerels zich om den armen man, die in dit onzalig uur tot het slachtoffer hunner proletarische vereering was uitverkoren. Allen wilden hem aan de borst drukken, en maakten hiermede reeds een aanvang, terwijl de geplaagde makker geen kracht had om zich te verzetten: hij zieltoogde. Als een der geestverwanten hem een hartelijk duwtje gaf in de maagstreek, (die delicaatste aller streken op het compas van den ongelukkige,) was het slechts een luide, snelle zucht, niet ongelijk aan een tragische oprisping, wat nog getuigenis gaf van eenig leven.

Doch plotseling liet men van hem af; de makkers waren handgemeen geworden met de politieke tegenstanders. Een gevecht begon, waarbij vrijwel al deze menschen, ieder op zijne beurt, duchtig werden geranseld om daarna nog eens door inmiddels ontboden veldwachters met botte, doch zware sabels te worden afgerost. Dit alles nu was uiterst onbelangrijk en de moeite van het verhalen nauwelijks waard geweest, indien er niet tevens iets afgrijselijks had plaats gegrepen: Mijnheer Batenteller, onherkenbaar verfomfaaid, te zeer verbijsterd om te vluchten, te zeer naar lichaam en ziel gekneusd na deze liefkozing des volks om nog een zweem van besef te hebben, stormde dol heen en weder met opgeheven wandelstok temidden der handgemeenen, en werd, helaas, allernoodlottigst op het hoofd getroffen door een der botte maar zware sabels, zoodat hij kort daarop - gelijktijdig gefolterd door hernieuwde maagkrampen - den geest gaf.

Het was wel allerminst om bij te lachen, dit einde van een eerzaam onberisplijk leven. Eerder kon ons de mooglijkheid van zulk een misverstand bedroeven, niet waar, mijn goede lezers? Doch meer nog dan dit sterven bij vergissing, werd de teraardebestelling van onzen armen vriend tot een tragisch visioen. Immers, de Nivellisten, hem beschouwend als een slachtoffer der heilige zaak, bereidden hem - terwijl geen enkele bloedverwant achterbleef om dit nieuwe misverstand te voorkomen - een kameraden-begrafenis, en het was heel akelig om achter het lijk van dezen uiterste-rechterzijde-man, die door zoo gruwzaam verwarrende omstandigheden een prooi der verkiezingen geworden was, een aantal vakvereenigingen met ontplooide banieren te zien aanstappen onder het zingen van revolutionnaire liederen, welke den overledene, als hij ze had kunnen hooren, het haar te berge hadden doen rijzen, zoodat het in dit opzicht gelukkig heeten kon dat hij dood was; niet minder aangrijpend was de lijkrede, die een woordvoerder der Nivellistische partij uitsprak, en waarbij den doode als den gewaanden geestverwant een bedwelmende lof werd toegezwaaid uit het welriekend wierooksvat, dat de Volksmond heet. - ‘Hij is gestorven,’ besloot de argelooze zijn doodentoast, - ‘hij is gestorven op het veld van eer, gesneuveld in het heetst van den strijd door de wrekende

hand der betaalde politiedienaars, - de wrekende hand, die eigenlijk geen hand, maar een sabel was. Hij is gevallen voor de heilige ideeën van het Nivellisme, welke hij liefhad. Veel zèggen deed hij niet, hij was een stille werker, een denker, maar toen het uur daàr was, aarzelde hij geen seconde, en offerde zijn leven op het altaar van den vooruitgang. Hij was geen spreker, maar hij was een martelaar! Wel verliezen wij veel in hem. We hebben den doode zielslief gehad.' (De man had nooit een woord met hem gesproken bij zijn leven. S.) Doch we kunnen niet blijven stilstaan om te weenen. Voorwaarts dus, makkers. Voorwaarts, en bedenkt: Het bloed der martelaren is het zaad der toekomst!'

Dit is het verhaal van de politieke loopbaan en den dood van mijnheer Batenteller: het verhaal van een misverstand.

Enkelen onder u, mijn lankmoedige lezers, genoopt tot deernis met den ongelukkigen man, zullen, tot hier genaderd, hun neus snuiten met meer geraas dan strikt noodig is, zullen meewarig het hoofd schudden om het droevig avontuur, en de zinrijke verzuchting niet kunnen weerhouden: 'Wát is een mensch?' En als meestentijds, niet minder, zal deze vulgaire uitroep gebillijkt zijn; immers de gesneuvelde Batenteller droeg in zichzelven alle hoedanigheden, welke hem voorbestemden tot dit avontuur, tot dit misverstand, was in zekeren zin zelf uit zijnen aard een misverstand. Kon zoo het antwoord op de eeuwenoude, ontstellende vraag: 'Wat is een mensch?' niet luiden: 'Een misverstand?' Het zij aan de *denkers* onder onze letterkundigen overgelaten, dit te doorvorschen, doch waar de antwoorden van de, oude, godsdienst: 'Een redelijk schepsel Gods, gevormd naar Diens beeld en gelijkenis,' en dat van de, nieuwe, wetenschap: 'Een type van de orde der Primaten, familie der Erecti uit de zoogdieren, brengt levende jongen ter wereld, en zoo voort,' wellicht sommige lieden niet volkomen bevredigt, ware op deze vraag aller vragen: 'Wat is de mensch?' het antwoord: 'Een misverstand' dezen niet ondienstig ter overpeinzing. En, o, mocht op die wijze dit simpele verhaal nog eenig nut brengen aan mijn evennaasten, die ik liefheb als mijzelven.

Multatuli's afschuw van logen en onrecht, de man van Lebak en de strijdkreet van den Max Havelaar (*Eene nabetrachting*) door Jhr. W.H.W. de Kock.

> ..... en wie tot den vrijdenker komt met eenig oordeel over eenige zaak en hem wil aantoonen dat hij langs redelijken (logischen) weg tot die uitkomst gekomen is, vindt bij hem een gunstig onthaal en een gretig luisterend oor. Verketteren doet de ware vrijdenker niemand, dan alleen die hem op gezag van anderen iets wil doen gelooven.
> *Dr. W. Meyer. Multatuli als vrijdenker. Gids Mei 1910.*

Naar aanleiding van het feit, dat 50 jaar geleden de Max Havelaar verscheen, is Multatuli's nagedachtenis den 7^{den} Mei l.l. gehuldigd. De Gids gaf een Meinummer met een achttal bijdragen aan Multatuli gewijd. Ook andere tijdschriften bleven niet achter, en bevatten Multatulistukken.

Tot het hoogst gestemde op dit gebied, dat mij onder de oogen kwam, behoort het hoofdartikel van Land en Volk van 4 Mei l.l. Het is van de hand van Mr. van Deventer, een der werkzaamste leden van het Comité van huldiging, maar ook een van de geestdriftigste verkondigers van Havelaar's grootheid. Hij kan geacht worden te zijn de vertegenwoordiger eener geheele klasse van vroegere en récente lofredenaars van Multatuli.

Ik stel mij voor in de volgende bladzijden de uitspraken, voorkomende in dat hoofdartikel en in een paar der Gidsbijdragen, te toetsen aan de feiten. Verder wil ik nagaan in hoeverre er reden is om te spreken van *den Man van Lebak* en van *den strijdkreet van den Max Havelaar*, in het kort, ik wil trachten te bewijzen, dat de Havelaar uit het boek van Multatuli en uit de huldiging niet behoort aan de geschiedenis, maar tot de legende

***

Reeds vroeger heb ik trachten aan te toonen,[1)] dat de Max Havelaar, hoeveel letterkundige waarde dat boek ook moge hebben, nooit als *uitgangspunt* had mogen dienen voor eene huldiging van Multatuli's *nagedachtenis*. Want, als de schrijver in den Max Havelaar, den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist naar het hoofd slingert: 'Er kleeft bloed aan de overgegaarde penningen van uw dus ontvangen Indisch traktement, Excellentie!' kan tot Multatuli zelven, met het volste recht worden gezegd: Aan uw boek kleven de tranen van Tine, in armoede, ellende en vernedering geweend, hetgeen niet had behoeven te zijn. Er had anders kunnen zijn gehandeld, zonder dat de, aan het boek toegeschreven bedoeling en uitwerking daaronder, hoe weinig ook, hadden behoeven te lijden.

Indien Mr. van Deventer dan ook beweert, dat de Max Havelaar is 'een strijdkreet van het gefolterd gemoed, dat *onrecht* niet dulden kan', dan vraag ik dadelijk: waarom voelde dat zelfde gemoed geen foltering, waarom rees daaruit geen kreet van deernis op tegenover het onrecht dat vrouw en kinderen werd aangedaan, ook in later jaren? - om niet tevens te spreken van de wijze waarop Multatuli o.a. tegenover den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist is opgetreden, die Multatuli met *groote* toegevendheid behandeld heeft. Immers Mr. van Deventer heeft het in zijn artikel van 16 April in de Nieuwe Courant, zoo juist en zoo eerlijk uitgesproken, dat Multatuli d o l d r i f t i g , o n d o o r d a c h t e n z o n d e r k e n n i s v a n z a k e n , te Lebak is opgetreden en dat de Regeering van uit haar standpunt t e r e c h t , zulk eene wijze van handelen niet kon goedkeuren. Multatuli zelf heeft dit bevestigd, door in den Max Havelaar te verklaren, dat ontstemming van den Regent gemakkelijk oproer, ja, opstand in het leven kon roepen.

Zoo ook, als de Heer van Deventer zegt, dat Multatuli's heilige verontwaardiging en zijn heftig gevoeld medelijden, die het boek bezielen, 'zijn doorgedrongen tot in de volksziel', en tevens uitroept: 'Neerlands eereschuld aan Insulinde is nog altijd onvereffend', vraag ik: Is die volksziel dan wel zoo doordrongen geweest? is er wel noemenswaardig volksziel in het spel geweest?

Dagelijks gaat er in Nederland, met al zijn gradaties van

1) Nieuwe Courant van 13 en 21 April l.l.

christelijkheid, een duizendvoudige kreet van ellendig lijden op uit de wereld der trekhonden, en een, zoo mogelijk nog snerpender duizendvoudige kreet van schandelijk-wreede marteling uit de wereld der waakhonden, welke ter wille van een paar gulden minder te betalen belasting, dag en nacht geketend worden, en zomer en winter buiten liggen in hokken, welke onvoldoende beschutten tegen warmte, koude en regen. Dringen díé kreten door tot de volksziel? Is díé eereschuld vereffend? Hoe kan de heer van Deventer dan beweren, dat 50 jaren geleden de volksziel doordrongen zou zijn geweest van heilige verontwaardiging en heftig gevoeld medelijden, toen het gold 'die zwarte roetmoppen van Lébak'?

Geheel in overeenstemming met dezen twijfel is hetgeen een der medehuldigende, Dr. Prinsen, schreef in het Meinummer van den G i d s , het M u l t a t u l i - n u m m e r , over die doordrongen volksziel, d.i. over die 'rilling'. 'Men heeft - zegt hij - gesproken van een rilling. Multatuli heeft dat woord aangegrepen. Nu 50 jaar lang gaat de sage van de rilling, die daar ging door het volk van Nederland..... Die rilling is een bijna weerzinwekkende gemeenplaats geworden. Wat hebben we te gelooven van die rilling? Een rilling inderdaad door al die lezers van den Max Havelaar, een rilling om het lot van *den* Javaan, van den gewezen assistent-resident Eduard Douwes Dekker, om het gevaar dat *ons* in Indië dreigde?

Ik geloof niet aan die rilling'.

Zulk een kritiek brengt ons, naar mijn bescheiden meening, verder dan overdrijving. En werkelijk, de heer van Deventer overdrijft, niet alleen als hij spreekt van een volksziel die doordrongen was van heilige verontwaardiging en heftig gevoeld medelijden, maar ook, als hij schrijft, dat den Max Havelaar een *eereplaats* is verzekerd in de letterkunde *van alle volken.* Buitendien, dit betreft de literaire waarde van het boek en wij hebben het over den politieken kant, den strijdkreet, welks klank diep zou zijn doorgedrongen in de volksziel.

Waartoe, vraag ik mij af, die overdrijving? Een sterk staande zaak heeft geen behoefte aan overdrijving. Er moet zijn *argument, bewijs.* Één aardschok, die ons slapjes in de beenen maakt, is krachtiger argument, sprekender bewijs voor onze

nietige aardwormerigheid dan tallooze ratelende donderslagen, die ons over het hoofd gaan.

In zijn hoogerbedoeld hoofdartikel maakt Mr. van Deventer eene vergelijking tusschen Roosevelt en Eduard Douwes Dekker. Waarom niet? Hij behoeft zich waarlijk niet, hoe weinig ook, te verontschuldigen, want de vergelijking is in elk geval up to date. Ik zou het zelfs erg natuurlijk gevonden hebben, dat, als Roosevelt vóór Chantecler ware gekomen, deze laatste tot eene vergelijking ware uitverkoren.

Immers Chantecler kraaide de zon wakker en Multatuli is volgens Dr. Prinsen 'de luid en fier kraaiende haan geweest, die den schoonen morgen aankondigde'. Mr. van Hall, voorzitter van de huldigingskommissie, die het dus weten moet, dikt het wat aan en beweert dat Multatuli '*het eerst* (ik cursiveer) onze oogen geopend heeft voor het lijden van den inlander'.[1)]

Coco.....

Chantecler! de zon is al een kwartier op!

... rico! Cocorico!

Meer dan dertig millioenen inlanders... zegt Multatuli, in den Max Havelaar.

Bedoel je Lebak, dat misschien maar een honderdste deel is van de oppervlakte van Java? Dat heeft, volgens je eigen opgave, slechts 70000 inwoners.

Meer dan dertig millioenen inlanders worden mishandeld....

Bedoel je Java? dàt had maar twaalf millioen inlanders in 1856.

Meer dan dertig millioenen inlanders worden mishandeld en uitgezogen....

Bedoel je heel Insulinde? Dàt had toen hoogstens twintig millioen inlanders. De heer van Deventer zelf zegt het.

Meer dan dertig millioenen inlanders worden mishandeld, uitgezogen, beroofd....

Multatuli! toen uw boek verscheen was de zon al ruim 10 jaren op. Het Tijdschrift van Nederlandsch-Indië, onder den bekenden van Hoëvell bestreed toen al 10 jaren lang alles wat in Indië verkeerd werd geacht. Het streed ook voor de rechten

1) Verg. Veth in den Gids van Juli 1860: 'Men ziet het, het is niets nieuws wat ons Multatuli mededeelt van de afpersingen.'

van den inlander. Het ontzag niemand. Zelfs de hoogst geplaatste ambtenaren viel het aan. Van Hoëvell was een der eersten, zoo niet de eerste, die opkwam voor *vrijen-arbeid;*[1] die wees op het afschuwelijke van den slavenhandel in Indië; hij is de schrijver van 'Slaven en Vrijen'; van hem getuigde Veth: dat niemand zich een grooter aandeel mag toeëigenen in de eer van de opheffing der slavernij in O.-I. bewerkt te hebben. Hij heeft geleden voor zijn Tijdschrift, geleden op bezwijken af, maar hij heeft volgehouden met een taaiheid, een ernst, een kalmte, die bewondering wekken, en hij heeft gezegevierd, glansrijk gezegevierd!

Meer dan dertig millioenen[2] inlanders worden in uwen Naam, Keizer van Insulinde,[3] uitgezogen, mishandeld, beroofd, vermoord!.....

'De jongere', zegt de heer van Deventer, in zijn paralel tusschen Roosevelt en Multatuli 'bond in zijn land den strijd aan tegen omkooperij en tegen de wandaden der trusts met de zelfde onverschrokkenheid als waarmede de oudere te velde trok tegen verzaking van een der fundamenteele beginselen van ons Indisch regeeringsbeleid: den plicht tot bescherming der inlandsche bevolking tegen willekeur van wien ook'.

Akkoord, wat den jongere betreft! Wat aangaat den oudere ...? ...? nu dan, *voorloopig* akkoord! Maar er is toch een groot, een *oneindig* groot verschil. Roosevelt offerde niet zijn naaste verwanten aan dien strijd op. Dat weet ik zeker, want ik heb Mrs. Roosevelt, Miss Ethel en Mr. Kermit met eigen oogen gezien. Zij zagen er wat vermoeid uit, maar overigens, welvarend, tevreden en blijmoedig.

En Multatuli?.... Ik heb Tine niet gekend, nooit gesproken, zelfs bij mijn weten nooit gezien, maar in h e t b o e k H a v e l a a r heeft Multatuli, de profeet, zijn profetie zelf gesteld, welke maar al te zeer is bewaarheid: 'terwijl ik zelf nu met vrouw en kinderen [noodeloos] honger en armoede te gemoet ga. Een deftig gezin is [noodeloos door mij] tot den bedelstaf gebracht'.

1) Dit noemt Multatuli 'wawelen over een opgedrongen topic'. Het is nog niet eens het prettigste, dat hij van v. H. weet te zeggen.
2) Twee jaar later werd dit cijfer in 'Vrijen-arbeid' *veertig* millioen.
3) Een beroep op Willem III, van wien M. elders zegt: 'Zijn constitutioneele plicht is niets te zijn.' 'Gij zijt gedoemd tot onbeduidendheid.' Ieder kan zich doen gelden 'een grondwetkoning niet.'

Dàt is het kapitale punt, hetwelk met geen macht ter wereld is weg te redeneeren; dát kan het water der zee niet afwasschen, want dat feit is door den bedrijver zelven *in* zijn boek vermeld; er als het ware doorheen geweven; daarin vol trots en zelfverheffing neergeschreven!

Maar bovendien, *ik geloof niet aan dien strijd tegen verzaking van een der fundamenteele beginselen van Indisch regeeringsbeleid!....*

Waarom ik daar niet aan geloof?

Dr. Prinsen heeft in den Gids van Mei eene verklaring gegeven waarom er na den Havelaar in Multatuli iets geknakt, iets teers in zijn ziel gesprongen, het evenwicht voor goed verloren zou zijn. Zoo is er een voor de hand liggende reden voor Multatuli's optreden in Lebak, een reden welke niets te maken heeft met een strijd tegen fundamenteele beginselverzaking.

Hebben zij, die in Multatuli zien ‘den Man van Lebak,’ die zich en zijn gezin opofferde voor den mishandelden inlander, zich wel ernstig en met kennis van Indische zaken, afgevraagd, hoe het te verklaren is:

dat dezelfde man, die gezegd heeft: ‘Een gering Javaan beklaagt zich niet gaarne over zijne hoofden;’ ‘Bovendien, waar haalt de Assistent-Resident de getuigen die den moed hebben eene verklaring te doen tegen hun heer, den gevreesden Regent?’; ‘de minder goede stemming van een Regent zou de kiem kunnen worden van beroering of opstand;’

dat dezelfde man, die zoo weinig Soendaneesch kende, dat hij den mannelijken hoofdpersoon van zijn verhaal, dat het hoofdmoment, het glanspunt is van het boek, een vrouwennaam geeft en de vrouwelijke hoofdpersoon een naam die in het Soendaneesch onbekend is;

dat dezelfde man, die zeer goed weten kon, hetgeen de jongste ambtenaar van het Binnenlandsch Bestuur al weet, dat men het vertrouwen van den inlander, wie men ook moge zijn, n o o i t anders winnen kan, dan door groote taal- en adatkennis, door een langdurig plaatselijk verblijf en door groote bezadigdheid en kalmte in handelen, hetgeen bij den inlander, een geboren drager van goede vormen, geldt voor distinctie, terwijl een bruusk, vooral een zonderling optreden hem doet spreken van ‘gila’, gek;

dat diezelfde man ons wil diets maken dat binnen één maand

reeds, tallooze getuigen bij hem kwamen klagen over ‘den gevreesden Regent’;

dat diezelfde man zoo doldriftig, ondoordacht, zoo zonder kennis van zaken, zoo *gila* optrad en zonder eenig deugdelijk bewijs, alleen op vermoedens - ‘op de getuigenissen die ik *zal* moeten inwinnen’, luidt het woordelijk in den brief, voorkomende in den Max Havelaar - den Regent, die *zoo licht beroering en opstand* kon verwekken, de vernederende behandeling wenschte te zien aangedaan, van met spoed te worden geïsoleerd en verwijderd, terwijl ook andere hoofden van meer of minder rang in de hoogste mate gekwetst moesten worden door eene in arreststelling zonder vorm van proces;

dat diezelfde man *onmiddellijk* met zoo'n hartstocht aanviel en jarenlang met grooten haat bleef vervolgen hen, die hem niet direkt toejuichten, en die niet op stel en sprong krachtig wilden reageeren op zijn vermoedens?

De verklaring is m.i. toch zoo eenvoudig.

Dr. Swart Abrahamsz heeft het ons 22 jaren geleden in zijn mooi Gidsartikel van Juli 1888 reeds zoo helder, zoo onpartijdig, zoo kalm aangetoond, dat Multatuli was een zenuwlijder.

Dr. S.A. is voor zijn artikel bemodderd, gesteenigd; de ergerlijkste pamfletten verschenen tegen hem. Men noemde hem een eend, een ezel; uit letterkundige kringen werd hij onbevoegd geacht, want hij was slechts medicus. De monopoliezucht van het gilde sprak ook mede! De kwetsende opmerking n.l. werd gemaakt, dat voor den dokter spoedig genoeg het oogenblik moest komen ‘om te betreuren, dat hij zijne handteekening ooit onder andere geschriften dan onder recepten had geplaatst’.

Nog onlangs bespotte de Groene (de Amsterdammer) hem. Zoo'n fanatisme heerschte er destijds, - gelukkig tegenwoordig niet meer! - dat Dr. S.A. ter zake zijner diagnose, zelfs gerediculiseerd werd uit medischen kring!

Maar wat begrepen wij leeken in 1888 van zenuwlijden? Toen wist men niet algemeen, dat zenuwlijden een ziekte is als elke andere; dat zenuwlijden dus niet iets is waarvoor men zich heeft te schamen; dat het volstrekt niet synoniem is met krankzinnigheid[1)]. Dit laatste heeft Multatuli trouwens wel bewezen

1) In het Multatulinummer is het Dr. Prinsen die beweert, dat M. zoo ‘razend krankzinnig’ was om te gelooven dat geest en gevoel het eenige noodige waren.

door zijne scheppingen. Men wist destijds niet algemeen dat zenuwlijden zich onder verschillende symptomen vertoont, terwijl het lichaam overigens toch gezond kan zijn. Twee en twintig jaar geleden was neurasthenie niet zulk een algemeen heerschende ziekte,[1] in elk geval was haar aard niet algemeen bekend. Neurasthenische verschijnselen golden destijds onder de leeken voor aanstellerij, en zich krachtiger uitende, voor krankzinnigheid.

Toen Dr. S.A. Multatuli dan ook een neurasthenicus noemde, bond hij zich zelven tegelijkertijd het roode lapje van de Kaapsche duiven om, waarvan hij in zijn stuk vertelt, en hij werd gebeten, gepikt, geknauwd, maar hij schijnt taai te zijn, taaier dan een Kaapsche duif, want hij leeft nog, geloof ik. En toch, toen Dr. S.A. Multatuli een neurasthenicus heette, was dit 34 jaren vroeger al ambtshalve geconstateerd!

Immers M. leed in 1856 volgens den inspekteur van den geneeskundigen dienst Snabilié, die hem vóór zijn terugkeer naar Indië, ambtshalve had te onderzoeken, doch die de diagnose bij ongeluk op den kop zette, aan ‘een hoogen graad van melancholie, en hierdoor ongeregelde werking van hersenen en ruggemerg.’

Bij Multatuli openbaarde zijn zenuwlijden zich in onverdraagzaamheid en onstuimig verzet tegen elken waren of vermeenden tegenstand, gevolgd door een doodelijken haat tegen dengene die hem z.i. weerstond. En dan, wee, die hem weerstreefde! adres aan Brest van Kempen, Duymaer van Twist, Michiels, van Lennep, van Vloten, enz. Spreekt dat eenig overgebleven blad in het album amicorum niet boekdeelen? Reeds te Sumatra werd geklaagd over ‘des controleurs tegenstrevigheid’. (Officiële Bescheiden bl. 141)[2].)

1) De nervositeit en prikkelbaarheid neemt in den laatsten tijd buitengewoon toe. Op elke 7 personen vindt men stellig veel meer dan één die min of meer overspannen is. (Lize Deutmann, arts. Iets over den degeneratieven invloed van het lawaai op de menschen).

2) Nederig en welwillend voor wie zijn geestelijk overwicht erkenden, doch lastig wanneer men poogde zich daartegen te verzetten. (M.H. blz. 110.)
‘Laat niemand trachten in te werken op mijn politieke plannen, wil men mij te vriend houden. Wie met mij niet is, die is tegen mij,’ zei hij tot Sietske. (Nederland. Jan. 1910 bl. 82.)
‘Dat gij u te ver liet leiden door een vast ingewortelde overtuiging alleen, op alle punten gelijk te hebben, wist ik sedert lang’, schrijft hem van Lennep in zijn, einde Januari 1862 uitgekomen ‘Brief aan den Heer Douwes Dekker.’ (Het leven van mr. Jacob van Lennep door Jhr. Dr. M.F. van Lennep).

Multatuli had, zooals hij zelf vertelt, veel gehoord van de ongerechtigheden, die in Bantam, naar men zei, zich voordeden. Op weg naar zijne nieuwe afdeeling Lebak, maakte hij, volgens ambtelijken plicht, zijne opwachting bij den Resident en begon dadelijk uittepakken over de knevelarijen te Lebak. De Resident, een kalm, nooit uit zijn plooi rakende, deftige, langzame man, die, zelfs, al viel men hem in de rede, met een tergende taaiheid zijn aangevangen zin tot aan het laatste woord uitsprak, was geknipt om een driftig zenuwlijder tot den hoogsten graad van razernij op te drijven. En toen die, voor ongeduldige, haastige zenuwlijders hoogst prikkelende man, nog bovendien niet dadelijk inging op Multatuli's toekomstplannen, (natuurlijk, want hij zal gevonden hebben, dat zijn Assistent-Resident, die voor het eerst het korps Javasche ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur intrad, eerst de kat uit den boom had te kijken) was dat, van zelf sprekend, genoeg om Multatuli tot verzet te brengen en tevens een doodelijken haat tegen dien ‘slijmerigen’ Resident te doen opvatten.

Multatuli sloeg toen dadelijk de prikkels tegen de verzenen. Hij zette zich schrap. Hoe kalmer de Resident, hoe ziedender Multatuli, totdat hij eindelijk, binnen één maand, met zijn onzinnig spoedvoorstel kwam om den Regent, den eersten inlandschen ambtenaar in het Regentschap, die al dertig jaar zijn hoog ambt vervulde en bij de Regeering hoog aangeschreven stond, als gold het den eersten den besten koeli, met spoed te doen opzenden, alleen op *vermoedens.* Dit blijkt duidelijk uit de missive, in den Max Havelaar voorkomende, die bovendien van geen enkele bijlage of procesverbaal vergezeld ging om zijn voorstel, ook maar eenigszins, te motiveeren. De brief zelf vraagt de opzending op grond van getuigenissen, welke, zooals we boven vernamen, *nog moesten worden ingewonnen*, en dát, n.b.! terwijl Multatuli elders in den Max Havelaar ons tracht wijs te maken, dat tallooze menschen zich dagelijks bij hem kwamen beklagen (de ravijnfancy).

Toen zijn voorstel niet onmiddellijk werd goedgekeurd; toen er niet direkt daadwerkelijk op werd ingegaan, diende hij, zonder andere aanleiding dan zijn overprikkelde gemoedstoestand, zijn verzoek om ontslag uit 's lands dienst in, daarmede zijne schepen

verbrandende, elke verdere poging om de meer dan dertig millioenen uitgezogen en mishandelde inlanders te hulpe te snellen, afsnijdende.

Als men meent dat ik overdrijf, door te beweren, dat een zenuwlijder, zonder andere aanleiding dan zijn overprikkelde gemoedstoestand, tot zulk een overdreven daad, als een ongemotiveerde ontslagaanvrage in staat is, moet men niet beginnen met mij uitteschelden, maar men raadplege liever eerst eens een zenuwarts en men zal hooren dat zulke zenuwlijders niet alleen bestaan, maar veelvuldiger voorkomen dan de meesten wel weten, dan zij dikwijls, helaas! wel begrijpen. De arts Lize Deutmann bijv. vertelt op gezag van Lombroso, van een man, die door het ongeneeslijk snurken van zijn vrouw, op een nacht plotseling zoo geprikkeld werd, dat hij zijn wederhelft beetgreep en door het raam naar buiten wierp.

Hoe Multatuli in den Max Havelaar, het boek, dat volgens Mr. van Deventer, 'den strijd aanbindt tegen de *logen*,' overdreven onwaar kan zijn, blijkt wel hieruit, dat hij doodleuk vertelt, dat in tijden van hongersnood op Java, moeders hun kinderen hebben opgegeten. Men heeft natuurlijk 'gerild,' want zooiets doen kanibalen zelfs niet, doet geen enkele m o e d e r , behalve de moeder 'bij het zachtste volk der aarde.'

Met het bovenstaande wil ik volstrekt niet zeggen, dat er in Lebak géén ongerechtigheden zouden zijn voorgevallen, dat zou te mal zijn om alleen te loopen, het tegendeel is trouwens bewezen, maar *vermoedens*, zelfs al mochten die in later jaren in meerdere of mindere mate bevestigd worden, zijn geen a r g u m e n t e n , althans niet op het oogenblik dat zij geuit worden, en voorzeker geen materiaal om daarop een Regent, onder isoleering, te doen opzenden en evenmin om daarop een ernstigen strijd te beginnen tegen verzaking van fundamenteele beginselen van regeeringsbeleid. En wat de hoofdzaak is, men moet een uit een medisch oogpunt volkomen verklaarbare uiting van een zenuwlijder, welke overigens absoluut onverdedigbaar is, niet verheerlijken,[1)] niet opblazen tot een daad van zelf- en gezinsopoffering ten behoeve van den mishandelden

1) In zijn Vrijen-arbeid getuigt M. zelf: 'Ik beweer geenszins dat dit offer juistheid van inzicht bewijst.'

en uitgezogen Javaan, tot een strijdkreet gericht tegen verzaking van fundamenteele regeeringsbeginselen.

Toen Multatuli zijn verzoek om ontslag indiende, kon er nog volstrekt geen sprake zijn van eenige verzaking van regeeringswege, zijne overplaatsing stond evenmin daarmede in eenig verband, maar wel met zijn afkeurenswaardige wijze van optreden, die beroering, ja, opstand had kunnen veroorzaken,[1] terwijl, zooals we zoo aanstonds zullen zien, de regeering onmiddellijk haar plicht deed, door een onderzoek te doen instellen.

Als dus de ontslagaanvrage te Lebak geen gevolg kon zijn van eenige tekortkoming van Regeeringswege, kan ook de Max Havelaar, als het ware het procesverbaal van de Lebaksche daad, onmogelijk een strijdkreet zijn berustende op zelf waargenomen verzaking van een fundamenteel regeeringsbeginsel.

Bovendien, iemand, die zulk een ernstigen strijdkreet heeft aan te heffen en vervuld is van heilige verontwaardiging en heftig gevoeld medelijden en verder rondloopt met een gefolterd gemoed dat *onrecht* niet dulden kan, zooals de heer van Deventer beweert, wacht geen 4 jaren om dit alles te openbaren; vooral niet als de eerste de beste poging om te schrijven, hem zou hebben doen gevoelen over hoeveel auteurschap hij te beschikken had. Zoo iemand verpeutert die 4 jaren ook niet met avonturen in Marseille, met speelbankplannen en met pogingen om, samen reizend, een prostituée weer recht op haar pootjes te zetten.[2]

Het ontstaan van den Max Havelaar moet m.i. dan ook geheel anders verklaard worden.

In Nederland aangekomen zag Multatuli eindelijk in, dat er wat gedaan moest worden om aan den kost te komen. De illusie van tallooze Indische mannen, dat ze gemakkelijk een baantje zullen kunnen krijgen of met schrijven in een krant wel hun levensonderhoud zullen kunnen verdienen, zal ook ongetwijfeld Multatuli hebben vervuld en is dan natuurlijk, als bij zoo velen geëindigd met‘'n Engelsche *notting.*’

1) Als men eens een oordeel wil hooren van een bevoegde over M.'s onverantwoordelijk optreden, leze men het artikel in den Gids van Juni l.l. van de hand van den Oud-Resident De La Valette, een oud vriend van M.

2) Van deze 4 jaren heet het in ‘Vrijen-Arbeid’: Als een geduldige Javaan had ik mij vier jaren laten mishandelen. Vier jaren had ik van-dag-tot-dag gestreden met kommer van heden, met angst voor morgen, voor ik die rilling opwekte.

Toen dacht hij aan een boek. Reeds vroeger immers had hij als schrijver willen optreden? Hij begon te schrijven. Alles warrelde hem door het hoofd, zijn jeugd, zijn jongensliefde, de Griek, de vroeger gedichte verzen, waarmede hij erg ingenomen was en die nu te plaatsen zouden zijn; de Saïdjah-geschiedenis, voor eene dame gemaakt en welke kant en klaar voor het gebruik, slechts tusschengeschoven behoefde te worden; zijn Sumatrasche diensttijd onder dien vervloekten Michiels, die hem geschorst en zooveel kwaad gedaan had voor dat kas-tekort, dat hij wel recht zou praten; die kalkoenen; die tergende slijmerige Brest van Kempen, die hem zoo razend had gemaakt; Duymaer van Twist, die ellendeling, die dadelijk was ingegaan op zijn verzoek om ontslag uit 's lands dienst, in plaats van hem te verzoeken om aan te blijven, hem! die voorbeschikt was voor groote dingen! Was het niet te klein, te nietig, was 't niet te ongerijmd, hem, die zoo vorstelijk dacht, te willen binden aan de regels, die voor anderen gelden?! hij die Gouverneur-Generaal moest worden, of... een Koning. Was 't niet vreemd zelfs dat hij niet reeds Koning wàs? hij die Keizer van Insulinde zou worden, Gouverneur van een zonnestelsel had moeten zijn, hij de vader van Max, het Koningskind, dat door den dubbelen haarwervel op de kruin, bestemd was een kroon te dragen! Hij, Multatuli, leed armoede en van Twist leefde rustig van zijn pensioen, waar bloed aan kleefde. Lebak, dat Lebak waardoor hij zoo nameloos leed, zou hoofddoel worden; in Lebak werd geknoeid, dat stond vast; had hij zich eigenlijk niet opgeofferd voor Lebak, zichzelven en Tine en Max en Nonnie, alles opgeofferd voor den mishandelden Lebakker, ja, voor meer dan dertig millioenen mishandelde en uitgezogen inlanders?! Dat boek zou een zelfverdediging zijn, ‘heel Nederland wachtte er op!’ Hij schreef verder, meer en meer voelde hij zijn machtig, dichterlijk, nog latent meesterschap over de taal zich ontplooien, het verbitterd gemoed had behoefte aan ontspanning, de hartstocht laaide hoog op en.. de Max Havelaar was geboren!....

‘Ik geloof, schrijft hij dan ook aan Tine, dat mijn boek ons aan brood zal helpen, want dat ik daarna dadelijk geld zal kunnen krijgen.’

Niet waar, wat een kreet van het gefolterd gemoed, wat een

strijd tegen fundamenteele verzaking van regeeringsbeginselen?

'Ja, zegt hij ook aan Tine, ik moet schrijver zijn. Ik heb wel honderd boeken in mijn hoofd. O! ik moet absoluut schrijven! Het is schoon, vooral als men naderhand voelt dat het publiek u met open mond aanhoort.'

En Dr. Prinsen, die, m.i., zoo eigenaardig medehuldigt, niet vroolijk medeklinkt, zoo heelemaal geen champagne drinkt, niets als water, zegt weer zoo akelig ontnuchterend: 'Gelooft ge niet, dat hij in zulke oogenblikken heel de Javanen en het Raad-van-Indië-schap vergat?'

Neen? *ik geloof heel niet aan dien strijd tegen verzaking van een der fundamenteele regeeringsbeginselen!* Het boek gewaagt wel van die verzaking, maar Dr. Prinsen, die weer met water klinkt, zegt zoo vischachtig koud, doch tevens zoo juist, dat de Max Havelaar niet had 'dien diepen ernst van bijv. de Negerhut, die terstond tot de harten der menschen doordringt en hen overtuigt, dat het gaat om een groot beginsel. De vergelijking met de Negerhut, die Multatuli zelf maakt, is dan ook een zoete illusie! M. maakt heel niet den indruk van een heusche martelaar te zijn, van op te wekken tot een geweldigen strijd, waarmede het lichamelijk en geestelijk heil van millioenen gemoeid zijn.'

Wanneer men kan toegeven, dat Multatuli was een zenuwlijder en dat de Max Havelaar ontstaan is zooals ik het boven beschreef, dan zijn tevens afdoende verklaard Multatuli's heftig en ongemotiveerd optreden in Lebak; de tegenspraak in de feiten, welke ik hooger aangaf; het voortdurend met elkaar in strijd zijn van Multatuli's beweringen; het ergerlijk-insinueerend en vernietigend optreden in het boek tegen allen die hem, z.i., weerstonden; het onware van vele voorstellingen en van vele beschuldigingen welke nooit vergezeld gaan van bewijzen[1] en

1) Voortdurend heet het: 'ik voel me volkomen in staat de beschuldiging met bewijzen te staven;' 'waar noodig zal ik aantoonen;' 'ik meen te kunnen bewijzen'; 'dit kan ik bewijzen'; 'ik zal 't bewijzen. Reken daarop.' Maar nooit komt een bewijs, steeds worden er vermoedens, praatjes gegeven. (Referte bijv. de beschuldiging van Michiels als zou hij medeplichtig zijn geweest aan het verduisteren van een kind.) 'Het is mijn voornemen niet deze bewijzen te leveren in *dit* boek, schoon ik vertrouw dat men 't niet uit de hand leggen zal zonder te gelooven dat ze bestaan', luidt het in den M.H. Waarom niet? Zoo ergens hadden die bewijzen juist in den M.H. moeten staan, bijv. onder de noten, want bij een 'aanklacht' behooren bewijzen. En dan, gelooven op gezag, waar Multatuli zich zoo vaak vergist?

soms zelfs het akelig karakter aannemen van kwaadsprekerij; de wee-makende beschrijving van Havelaars buitenissigheid en supergenialiteit. Tevens is het dan duidelijk, waarom de M.H. bestaat uit een groot gedeelte, hetwelk met de, als hoofdzaak voorgestelde kwestie niets te maken heeft, o.m. de talrijke bladzijden gewijd aan de Sumatrasche dagen en de dikwerf buitensporige uitwijdingen. En we begrijpen nu ook waarom de Saïdjahgeschiedenis, welke, als voorstellende het symbool van Insulinde's knevelarijen, natuurlijk geleidelijk uit het verhaalde zoude hebben moeten voortvloeien, als het ware onverwacht uit de lucht komt vallen met de introduceerende gelegenheidsfrase: 'We zullen hem (nl. Havelaar) nu eenigen tijd aan die droefheid en zijn moeilijken arbeid overlaten, om den lezer de geschiedenis te verhalen van den Javaan Saïdjah in de dessah Badoer.'

De Max Havelaar is m.i. dan ook niet anders dan een brok geflatteerde levensgeschiedenis, maar tevens een, met een geweldig knaleffect eindigende zelfverdediging van een geniaal zenuwlijder, die begreep dat hij voor een doornige zaak pleitte, doch die.... coûte que coûte gelijk wilde hebben.[1)]

De vergelijking tusschen Roosevelt en Multatuli gaat dus voor *mij* niet op. Maar evenmin aanvaard ik de conclusie van den heer van Deventer, dat beiden één sterk sprekenden karaktertrek gemeen hebben, n.l. 'afschuw van logen en onrecht.'

Ik wilde dat de heer van Deventer dat nooit gezegd hadde, want ik *moet* het tegenspreken, en dit doe ik met grooten tegenzin. Het *mag* niet onweersproken blijven, al ware het alleen maar, omdat, als deze uitspraak, op gezag van den heer van Deventer, aan de jeugd geleerd wordt, deze op nog verder dwaalspoor geraakt dan mij zelf overkwam, toen mijn Willemachtige onderwijzer mij onderwees dat Filips II en Alva, ter

1) 'Het is een gewoon verschijnsel bij zenuwzwakken, zegt Dr. Swart Abrahansz, dat zij na het begaan van een kwalijk doordachte daad, redeneeren, om zoowel tegenover zich zelf als tegenover anderen, aan die daad den schijn te geven eener redelijke handelwijze. Zoo wordt ook hier elke gedachte onderdrukt die betrekking zou kunnen hebben op eigen fout, op misvatting zijnerzijds en elke daad, die mogelijkerwijze door anderen *dwaas* genoemd zou kunnen worden, verklaard als een uitvloeisel van een edele, hooger georganiseerde natuur.'

Is het niet een zelfverdediging als M. in den M.H. van het *doel* van het boek zegt: 'Dit doel is tweeledig. Ik wilde *in de eerste plaats* het aanzijn geven aan iets dat als heilige *poesaka* zal kunnen bewaard worden door kleinen Max en zijn zusje, als hun ouders zullen zijn omgekomen van ellende?'

wille van den Zwijger, levend door wurmen zijn opgegeten. Hoelang heeft het niet geduurd voor een wijzer het weer wegredeneerde en mij afhielp van die wurmenfancy?

Had de heer van Deventer in Godsnaam maar gezegd: hij *leeraarde* afschuw te hebben voor logen en onrecht. Ik zou dan stilzwijgend voorbij gegaan zijn.

Neen, de bewering van den heer van Deventer is in strijd met de feiten. Ik zal dit aantoonen, helaas!

Ten eerste.

De heer van Deventer zegt: 'Voor de beoordeeling van Dekker's ambtelijke intregriteit is echter de waarheid ten aanzien van het kas-tekort van meer belang dan al het andere.'

Als stelling, volkomen juist. Indien Multatuli inderdaad geheel smetteloos uit die kwestie komt is dit te hebben aangetoond, ongetwijfeld een groote eer voor zijn pleitbezorger. Maar waarom deze zaak, als hare bespreking zoo noodig werd geoordeeld, niet liever tot later uitgesteld, tot na den huldigingsdag?

Voor ik echter deze aangelegenheid wat nader ga beschouwen, moet mij eene opmerking van het hart. Ik vind dat de heer van Deventer over het algemeen buitengewoon vergoelijkend over Multatuli spreekt. Dit is als karaktertrek zeker zeer bewonderenswaardig en ik ben de eerste om hem daarvoor lof toe te zwaaien, maar... dan moet men geen geschiedenis schrijven, want geschiedenis eischt de strengste objectiviteit.

Als men weten wil hoe christelijk-mooi, maar hoe geschiedkundig- vergoelijkend de heer van Deventer schrijft, leze men zijn 'Havelaar's Voorspel,' waarin we Multatuli leeren kennen in zijn speelbankzwakheden en in zijn weinig oprecht optreden tegenover den Minister Pahud, als ook in zijn weinig vertrouwenwekkende financieële opvattingen.

De heer Pahud, destijds minister van Koloniën, betracht tegenover Multatuli, die ergerlijk zijn plicht verzaakt door niet naar Indië terugtekeeren toen het zijn tijd was, en die hem (Pahud) vrijwel wat op de mouw spelt, de meest denkbare welwillendheid en lankmoedigheid. Hij helpt Multatuli zelfs geldelijk uit den brand. Deze heeft dan ook een zeer vriendelijk aandenken voor den heer Pahud over: 'Pahud, een pronkjuweel van onbeduidendheid. Ik wist dat er van dien man n i e t s t e w a c h t e n v i e l.'

Trots dit alles vindt de heer van Deventer dat er ‘redenen te over zijn om dien verloftijd te zegenen, gedurende welken de geest tot rijpheid kwam, die zoo groote en wonderbaarlijke dingen schiep.’

Elders lezen we bij den heer van Deventer, nl. in diens ‘Uit Multatuli's dienstjaren’: ‘Ook het, na het, door Havelaar min of meer geridiculiseerde, te Natal gehouden onderzoek in de Si Pamagazaak, door Michiels over die zaak aan den Gouverneur Generaal ingediend officieel rapport bewijst, dat de toenmalige Civiel en Militair Gouverneur van Sumatra's Westkust zich inderdaad veel moeite gaf, omtrent zuiver-politieke aangelegenheden achter de waarheid te komen.’

Geridiculiseerd? Neen, veel erger. Multatuli insinueert dat de Generaal als Voorzitter van den Grooten Landraad pressie uitgeoefend heeft op de getuigen. Naar aanleiding van deze zelfde zaak zegt Multatuli een paar bladzijden eerder van Michiels, den beëindiger van den Padri-oorlog dat hij ‘zeer goed zorgde voor eigen veiligheid.’ Ik herinner mij van den oud-kapitein Manger, die onder Michiels diende, te hebben gehoord, dat deze, onvermoeibaar, altijd aan de spits van de uitrukkende troep liep. Zulke onware insinuaties van Multatuli zijn toch heel erg!

Maar nu de zaak van het kas-tekort. In weinige woorden is dit de kwestie: Multatuli ontvangt als kashouder voor een wissel een zeker bedrag aan vendu-accepten en aan contanten. Hij boekt slechts het bedrag der vendu-accepten.

De heer van Deventer, na vermeld te hebben, dat in de ‘Officiële Bescheiden’ voorkomt een fac-simile van ‘de becijfering betreffende die wisselafgifte,met Dekker's eigen hand geschreven op het omslagvel van het wisselregister,’ vervolgt dan:

‘Hieruit blijkt dat Dekker twee becijferingen maakte, één die betrekking had tot het vendupapier waarmede de geëmployeerde van de Factory Sem den wissel ten deele betaalde en die tot het eindcijfer f 6825,92 voerde en een andere, die de som aanwees van dit eindcijfer en de de bedragen der contanten door Sem aan de acceptatie toegevoegd om het verschuldigde voor den wissel vol te maken. Deze som was f 8331,92. Bij het inschrijven in het wissel-register heeft Dekker blijkbaar van

de twee getallen die hij op het omslagvel geschreven had het verkeerde overgenomen. *Hiermede nu is*, *voor mij althans*, *de ware toedracht der zaak verklaard*[1]. En verder overtuigen mij die becijferingen op het door Dekker bij zijn vertrek van Natal daar achtergelaten register ook van zijn moreele onschuld. Natuurlijk was zijn kas in de war. Was dit niet het geval geweest, de fout had, bij het natellen van den geldvoorraad, aan het licht moeten zijn gekomen. Misschien was hij bestolen of had hij andere ontvangsten niet behoorlijk gecontroleerd of was er, ten gevolge van lichtvaardig verleende credieten, een tekort ontstaan in zijn vendu-administratie dat door vermenging van de vendukas en de landkas aan zijn aandacht ontsnapt was, - dit alles en andere oorzaken van het te kort zijn mogelijk. Maar geheel onaannemelijk mag het, dunkt mij, voortaan heeten dat Dekker ten nadeele van een dier kassen zich zou hebben willen verrijken. Een dief houdt geen aanteekening van zijn fraudes op het register-zelf dat zijn ambtelijke verantwoording bevat! Die door den heer de Bruijn Prince gevonden cijfers getuigen na jaar en dag nog voor de zuiverheid van den onervaren rekenmeester (hij zou de kunst nooit leeren!) die ze haastig en zonder er veel bij natedenken op den omslag van zijn wisselboek schreef.'

Tot zoover de heer van Deventer.

Dat Multatuli zijn berekening op het omslagvel schreef, bewijst dat hij slordig was, want daar is de plaats niet voor berekeningen. Verder bewijst het niets, omdat nooit ontkend kon worden dat f 8931,92 betaald en slechts f 6825,92 geboekt werd.

Misschien vermenging van kasgelden zegt de heer van Deventer. Maar het totaal der vermengde gelden moet toch gelijk zijn aan de som der boeksaldo's van de administatiën welker gelden vermengd zijn. Er had dus f 2000 *te veel* in kas moeten zijn.

Een lichtvaardig verleend krediet? Maar dit geeft een achterstandspost in de *boeken*, nooit een te kort *in kas.* Wat niet afgedragen werd kan niet ontbreken.

Diefstal? Waren er dan teekenen van braak?

Als Multatuli inderdaad geen schuld had, waarom nam hij dan, zooals wij hieronder zullen zien, zulke ergerlijke maatregelen om te trachten een kastekort van circa f 4000 te dekken. Hij zegt

1) Ik cursiveer.

immers zelf, dat de Regeering de moeielijkheid der positie van de ambtenaren op Sumatra inzag; ‘in grondbeginsel’ bij zulke gelegenheden scheen aangenomen te hebben iets door de vingers te zien; zich vergenoegde met terugbetaling van 't ontbrekende te vorderen. Toen dat tekort er was, wist hij nog niet beter of Michiels was hem genegen.

In werkelijkheid is de ware toedracht der zaak *niet*, *heelemaal niet* verklaard. De *moreele onschuld* is absoluut niet bewezen. Daarom kan het best mogelijk zijn dat Multatuli zich niet heeft willen verrijken met kasgelden. Ik wil de kwestie niet onderzoeken; zij kan mij niets schelen. Waarom, vraag ik zelfs, haar te releveeren? Welk nut had het, om het verschijnen van de *Officiële Bescheiden*, die toch al te vroeg kwamen, nog vooruit te loopen en dit gedeelte er uit op te diepen en te plaatsen in het vóór die *Bescheiden* verschenen Multatuli-nummer van den Gids? Dat is toch geen huldiging eener nagedachtenis?

Ik zie meer en meer in dat het niets prettig is om te worden gehuldigd.(1)

Ten Tweede.

‘Uwe Excellentie heeft gesanctioneerd: het stelsel van misbruik van gezag, van roof en moord, waaronder de Javaan gebukt gaat. Er kleeft bloed aan de overgegaarde penningen van uw dùs ontvangen Indisch traktement, Excellentie!’

Zoo staat het in den Max Havelaar.

In het jaar 1891 schreef Prof. v.d. Lith.:

‘Al aanstonds worde herinnerd dat hij (nl. Duymaer van Twist) met kracht optrad tegen de zelfde misbruiken, als waarvan Multatuli de hoofden in Lebak beschuldigde, zooals blijkt uit de straffen, door den landvoogd bij besluit van 11 Augustus 1851 op den Regent van Kendal en eenigen zijner wedono's toegepast ter zake van geldafpersing, knevelarij en willekeurige beschikking over de goederen en den arbeid der hen ondergeschikte bevolking. Het ontslag, aan den Assistent-Resident verleend (nl. als Assistent-Resident van Lebak, met overplaatsing naar Ngawi) was dan ook volstrekt geen poging om het inlandsche bestuur

(1) Multatuli is in enkele Gidsartikelen allerzonderlingst gehuldigd. En als om te toonen dat het mede kwam huldigen, verschenen op den 7 Mei de *Officieële Bescheiden* die moordend zijn voor wie geloofde aan het geen Multatuli in den Max Havelaar gelieft op te disschen van zijn Sumatrasche ‘perkarás’.

te redden en het de vrije hand tegenover de bevolking te laten., maar eenvoudig het gevolg van de wijze waarop Douwes Dekker, optrad en die in den ambtenaar niet kon worden geduld. Uit het besluit van den Gouverneur Generaal van 23 Maart 1856 toch blijkt, dat de Assistent-Resident E. Douwes Dekker, na slechts één maand te Lebak te hebben bestuurd, en alvorens zich dus behoorlijk te hebben kunnen bekend maken met de personen en zaken aldaar, zonder voorafgaande opening aan zijn chef, den Resident van Bantam te hebben gedaan en geheel zonder diens voorkennis, een onderzoek naar de handelingen van den Regent van Lebak en diens schoonzoon, den Demang van Parang Koedjang had ingesteld. Dit onderzoek leidde hem tot schrijven van een brief aan den Resident van 24 Februari 1856, waarin hij beide hoofden beschuldigde van misbruik van gezag en bovendien de verdenking uitsprak, dat zij zich aan knevelarij zouden hebben schuldig gemaakt, en voorstelde onmiddellijk een onderzoek in te stellen en daartoe den Regent met den meesten spoed naar de hoofdplaats te verwijderen, den Demang voorloopig in arrest te nemen; eveneens in verzekerde bewaring te nemen de aanverwanten van den Regent van minderen rang, die op het in te stellen onderzoek invloed zouden kunnen uitoefenen, en eindelijk de komst van den Regent van Tjandjoer in Lebak, werwaarts hij op reis was, te verhinderen. De Resident begaf zich onmiddellijk naar Lebak, en eischte daar van den Assissent-Resident, dat deze hem stellige feiten of bewijzen zou aanvoeren tot staving zijner aanklacht, 't geen D. Dekker weigerde, zoo niet v o o r a f door den Resident werd overgegaan tot den voorgestelden maatregel van verwijdering. Daarop deelde de Resident aan den onder hem geplaatsten ambtenaar mede dat hij, als aansprakelijk voor den gang van het bestuur in de residentie niet in zulke, op bloote beschuldigingen gegronde voorstellen kon treden en dat het zijn stellig verlangen was, dat D. Dekker zich stipt zoude onthouden van verder iets ter zake te doen en alles vermijden, wat misschien reeds opgewekt vermoeden, als zoude er tegen den Regent van Lebak een onderzoek aanhangig zijn, kon aanwakkeren. In een schrijven van 29 Februari 1856 gaf de Resident kennis van het gebeurde aan den Gouverneur Generaal en verzocht dezen, de boven omschreven voorstellen van den Assistent-Resident van Lebak

voorloopig buiten eenig gevolg te laten en van hem te vorderen dat hij alsnog aan den Resident volle opening zou geven van al hetgeen hem ter zake de handelingen van het inlandsch bestuur der afdeeling mocht zijn ter oore gekomen, ten einde door den Resident nader ter kennis der Regeering te worden gebracht, om te kunnen beoordeelen, wat ter zake verder zou behooren te worden verricht.

Het sprak wel van zelf dat de Gouverneur Generaal, waar het gold te beslissen tusschen den pas kort geleden opgetreden Assistent-Resident, die in alle gevalle getoond had, weinig takt en bezadigdheid te bezitten en verlangde dat men enkel op grond van zijne, door geen bewijzen gestaafde verzekeringen, inlandsche hoofden op de meest krenkende wijze zou behandelen en tusschen den hoofdambtenaar, die het volle vertrouwen der Regeering genoot, den eerste niet kon handhaven.

De Raad van Indië stelde voor D. Dekker uit 's lands dienst[1)] te ontslaan. D. v. Twist erkennende, dat de Assistent-Resident gehandeld had met goede bedoelingen en op grond van de overweging dat deze bekend stond als een bekwaam en ijverig ambtenaar, die gunstig stond aangeschreven, weigerde echter in dat voorstel te treden, en bepaalde zich tot eene overplaatsing van dien ambtenaar naar Ngawi. Voor hen, die D. v. Twist gekend hebben, is het wel zeker, dat daarbij niet de beweegredenen ten grondslag lagen, die Multatuli gelieft op te geven, maar de wensch om een man te redden die in geen geval, ook in het belang van een in te stellen onderzoek, gelaten kon worden op de plaats waar hij, van ambtelijk standpunt beschouwd, zijne ongeschiktheid voor den dienst had bewezen. Die handeling werd door D. Dekker beantwoord met een ongemotiveerd verzoek om ontslag uit 's lands dienst; den Gouverneur Generaal, die dit toestond, kan het verwijt niet treffen, onrechtvaardig te hebben gehandeld.'

Tal van ambtenaren van allerlei diensttakken, wie ik er onlangs of vroeger over sprak, kunnen evenmin als ik zelf, inzien dat Duymaer van Twist in eenig opzicht laakbaar heeft gehandeld. Het moet Prof. v.d. Lith m.i. dan ook volkomen worden toegegeven, als hij schrijft: 'dat hij (D.v.T.) niet anders had kunnen en

1) Juister is, "als ongeschikt voor die betrekking van der zelver verdere vervulling eervol te ontheffen". De bedoeling scheen te zijn dat de Raad hun ongeschikt achtte als A.R. door te dienen.

mogen handelen, en dat ieder *bevoegd* (ik cursiveer) beoordeelaar het met hem hierin eens was'.

Maar nu openbaart de heer Hasselman in den Gids, het Multatuli-nummer, een paar officieële stukken, waarvan het laatste hem aanleiding geeft te schrijven: 'Zonder voorbehoud trekt de Minister van Koloniën partij voor Havelaar, tegen de Indische Regeering.'

Wij zullen de stukken even nagaan.

Het eerste stuk is een Gouvernements Besluit van 11 December 1856 No. 17.

Het begin daarvan luidt:

'Gelezen de missives,

1. van den Resident van Bantam van 20 September 1856 No. 2372a en bijlagen, naar aanleiding van het besluit van 23 Maart te voren No. 34.

Wij behoeven niet verder te lezen. Uit de woorden: naar aanleiding van het besluit van 23 Maart te voren No. 34 (54?) volgt voor ieder ingewijde in de Gouvernementeele correspondentiewijze duidelijk, *dat tegelijk met de aan Multatuli gerichte kabinetsmissive van 23 Maart 1856 No. 54 (34?)*, *waarbij hij terecht werd gewezen over zijn verkeerde wijze van optreden, er een last afging aan den Resident om de Lebaksche vermoedens te onderzoeken.*

Na een halfjarig onderzoek zond de Resident de uitkomsten daarvan in bij zijne, in het Gouvernements-besluit bedoelde missive van 20 September 1856 No. 2372a.

Dus de laatste schijn dat er niets gedaan werd, dat er was verzaking van fundamenteele regeeringsbeginselen is totaal verdwenen. En, toen het rapport den Gouverneur-Generaal bereikte, was Duymaer van Twist al vertrokken en kon er zich dus niet verder mede bemoeien.

Niet waar, Uwe Excellentie heeft gesanctioneerd het stelsel van misbruik van gezag, van roof, van moord?! Er kleeft bloed aan uw pensioen?!...

En nu de missive van den Minister van Koloniën[1)] van 8 November 1864 dus van 8 jaren later.

1) Van dezen Minister (Franssen van de Putten), dien de heer Hasselman warme hulde brengt omdat hij 'tegenover de gezaghebbende opvattingen in Indië, de vaan van het rechtvaardigheidsbeginsel wist hoog te houden', zegt M. als altijd vriendelijk: 'Ook had de ware economie voorgeschreven de bemoeienis van den millionair F.v.d.P. aftekoopen met 'n paar ton 's jaars, voor-i zijn in Indië op den *Javaan* veroverd fortuin in de schaal kon leggen, waarop *Javaansche belangen* zouden gewogen worden.'

Daarbij worden de, in het Gouvernements besluit van 11 Dec. 1856 voorkomende woorden ‘zoogenaamde knevelarijen’ die wel als ‘ongeoorloofde handelingen’ voorgesteld, maar toch verschoonbaar geacht worden, veroordeeld. Ik kan in die missive niet zoo heel veel bijzonders vinden. Misschien gaat het mij als machinisten, die aan het dagelijksch, gestamp en geraas der werktuigen gewennen en eerst opkijken als een niet dagelijksch geluid zich hooren laat. Ik heb misschien wat lang in de paperassen gezeten om in de Ministrieële missive meer te hooren dan het dagelijksch gekras van ambtelijke pennen, meer te zien dan het gewone gedoe van kommiezerij. In mijn meening ten deze word ik versterkt, als ik in noot 150 van den M.H. lees: ‘De minister Fransen van de Putte heeft in de Kamer beloofd “*dat geschiedenissen als die van Saïdjah niet meer zonden plaats hebben.*”

Als de heer Hasselman zegt, dat men 50 jaar geleden in Indië anders dacht dan thans over feodale vrijheden, vraag ik: is het Gouvernements-besluit van 11 December 1856 eene beslissing van die “*men* in Indië”, van 50 jaar geleden of de strikt persoonlijke meening van den Gouverneur Generaal Pahud? Is er heel geen aanleiding om te veronderstellen, dat als Duymaer van Twist, die den Regent van Kendal en zijne hoofden strafte, nog aan het bewind ware geweest, de Regent van Lebak zwaarder ware gestraft? Is het vreemd dat de heer Pahud, die tegenover den plichtverzakenden ambtenaar met verlof, Multatuli, zoo lankmoedig, zoo geheel anders dan 50 jaar later zoude zijn geschied, handelde, dat hij, Pahud, ook lankmoedig optrad tegenover den Regent van Lebak?

Juist omdat er geen regeeringsbeginsel bestond, nedergelegd in Wet, Koninklijk Besluit, Koloniale Ordonnancie of in eenige Gouvernements circulaire, dat “zoogenaamde knevelarijen verschoonbaar werden geacht”, en men dus i.c. te doen heeft met een uitsluitend persoonlijke opvatting van den *uit Nederland gezonden* heer Pahud, eene opvatting waaraan geen enkele volgende (ook uit Nederland gezonden) Gouverneur Generaal ge-

bonden was, noch uit een oogpunt van continuïteit van regeeringsbeleid, noch van een zedelijk standpunt, klinkt zij vrij nuchter, die Ministrieële missive, welke, zich zelve als overbodig aanmeldende, zegt: Het zal wel overbodig zijn Uwer Excellentie te doen opmerken, dat zoodanige toegevende beoordeeling, ten koste en nadeele der inlandsche bevolking, door mij in geenen deele wordt beaamd. En ik meen te kunnen vertrouwen, dat Uwe Excellentie, bij onverhoopte herhaling van een dergelijk geval, zich door andere beschouwingen zoude laten leiden.'

Ware de missive 8 jaren vroeger gericht geweest aan den Gouverneur Generaal Pahud, van wien het aangehaalde besluit uitging, dan zoude zij tot zekere hoogte althans, raison d'être hebben gehad. Tot zekere hoogte, want men moet de hoofdzaak in het oog houden en zich niet laten afleiden door kommiezerige ommegangen'die in ambtelijk argot *consideransen* heeten. En de hoofdzaak was, dat de Regent van Lebak die een verdienstelijk inlandsch ambtenaar werd geacht, door zijn hoogen adel en zijne relatiën met gezaghebbende Regenten en zijn uitgebreid aantal verwanten[1] een zeer invloedrijk hoofd was, wiens 'minder goede stemming wellicht de kiem zou kunnen worden van beroering of opstand'; dat Bantam een gevaarlijke streek was, (de Gouverneur Generaal Rochussen wees er zijn opvolger Duymaer van Twist in zijn afscheidsrede op[2]; dat men den Java-oorlog, die zooveel menschen en geld gekost had, nog niet vergeten was.

Dat is de *ware*, *de politieke* considerans.

Nu weet ik wel dat de tegenwoordige kreet zou zijn: Er uit met den ploert, er uit met den geweldenaar, die het volk trapt en uitzuigt!, maar tusschen *niet* verantwoordelijk zijn en schreeuwen en *wel* verantwoordelijk zijn en doen, ligt een kloof zóó diep, dat velen die niet schijnen te kunnen peilen, ook omdat zij

1) Zijn Vader had in 3 huwelijken ruim 20 kinderen verwekt.
2) Bij zijn bestuursovergave zeide de Gouverneur Generaal Rochussen: Om met het westelijk gedeelte van Java te beginnen, moet ik hier herinneren, dat het nog niet lang geleden is, dat sommige distrikten van de residentie Bantam in openbaar verzet tegen het Bestuur waren en dat het bloed daar heeft gestroomd. Gekrenkte eigenliefde van enkele inlandsche hoofden vond in de trotsche, woelige en dweepzieke bevolking van dat gewest aanhang en brandstof, om te trachten wanhopige en kwalijk beraamde plannen ten uitvoer te brengen. Het bleek echter al spoedig, dat eene verbetering in het binnenlandsch bestuur, kort na mijne aankomst in Indië, als gevolg van een ook toen plaats gehad hebbenden opstand, ingevoerd, aan het doel beantwoordde en de verdere uitbreiding van het verzet heeft tegengehouden (Tijds. v. N.I. Eerste afl. 1856.)

niet willen inzien dat machteloosheid dikwerf een hoofdfaktor is.

In het kort, men moet niet alleen de *geschriften*, maar ook de *feiten* beoordeelen d'après leurs dates, en niet alleen daarnaar maar ook d'après les circonstances.

Het spijt mij, dat de heer Hasselman dàt niet met mij eens schijnt te zijn. Nu weet ik wel dat Multatuli een genie was, en Professor Snouck Hurgronje heeft het in zijn artikel tegen Dr. Kohlbrugge destijds zoo duidelijk uitgesproken, dat een langdurig verblijf van den een, geen waarborg voor meerdere plaatselijke kennis is dan een korter verblijf van den ander, maar als men nooit bij het Binnenlandsch Bestuur op Java gediend heeft, pas één maand Assistent-Resident is van een heel klein stukje van Insulinde, onvoldoende kennis van taal en adat heeft, en in dat heel kleine stukje misbruiken meenende te hebben ontdekt, daarin reden vindt het uit te gillen, dat meer dan dertig millioenen inlanders mishandeld en uitgezogen worden in 's Konings naam, is dat geen intuïtie van het genie maar eenvoudig zucht om spektakel te maken, hetzij, omdat men, als onderwerpelijk, tot barstens toe verbitterd is, hetzij om andere redenen.

Ik vind het buitengewoon jammer, dat de heer Hasselman in zijn Gids-artikel niet *uitdrukkelijk* gewezen heeft op het feit, dat, al werd Multatuli's w i j z e v a n o p t r e d e n ook afgekeurd, de Regeering niettemin *onmiddellijk* een onderzoek gelastte naar de Havelaar-vermoedens omtrent misbruik van gezag en knevelarij. Ook Multatuli zelf heeft dit niet verteld in zijn Max Havelaar. Heeft hij het inderdaad niet geweten? Hij is toch niet terstond van Lebak weggegaan. Daartegenover staat, dat als hij het wel verteld had, er niet veel overgebleven zoude zijn van den politieken kant van den Max Havelaar, waarin immers beweerd wordt, dat *geen* recht werd gedaan? Hij zal het wel niet geweten hebben, want het boek bindt immers den strijd aan tegen de l o g e n ?[1)]

Dit, uit het Gouvernements-besluit blijkend feit, nl. dat on-

1) Is het niet vreemd dat Multatuli in zijn *Minnebrieven* het doet voorkomen, dat na het verschijnen van den Max Havelaar, door den heer G.G. Pahud persoonlijk te Lebak de toestand onderzocht is (wat trouwens niet waar is) doch verzwijgt, hetgeen hem, uit het door hem aangehaald Gidsartikel van Prof. Veth bekend *moest* zijn, dat in 1856 reeds een onderzoek was ingesteld. Wordt het niet opzet, als hij in noot 170 van den M.H. zegt: 'Eerst *jaren daarna* (ik cursiveer) is het onderzoek werkelijk geschied. Zie Prof. Veth in den Gids van Augustus 1860.'

middellijk een onderzoek ingesteld is, was weinig bekend, en deze vrij algemeene onbekendheid heeft er ontzaggelijk toe bijgedragen om ook anderen te doen spreken van sanctioneering van misbruik van gezag, van roof, van moord en ook te doen gewagen van een strijdkreet tegen verzaking van fundamenteele beginselen van regeeringsbeleid.

En nu de conclusie van den heer Hasselman, dat de Minister zonder voorbehoud partij trekt *voor* Max Havelaar, t e g e n de Indische Regeering! Wil dat zeggen, dat de Minister Multatuli's optreden in Lebak goedkeurde en zijne overplaatsing een onrechtvaardige daad achtte? Ik weet zeker dat de heer Hasselman dat niet bedoelen kan. Daarvoor is hij te bekend met aangelegenheden van het Binnenlandsch Bestuur en *hij* zou zeker nooit gehandeld hebben gelijk Multatuli deed.

Daarom betreur ik zijne uitspraak, zooals zij daar staat, zonder eenige toelichting, want voor de fanatieken, - of neen, ik heb boven gezegd, dat die er tegenwoordig niet meer zijn in zake Multatuli, - voor idealisten, zal zij zijn koren op hun molen en voor hen die weinig of niets van de kwestie afweten en niet doordenken, zal zij zijn een klank, die nog langen tijd nagalmen en eene rechtvaardige beoordeeling der zaak niet bevorderen zal.

Neen! Neen! als de heer de Bruyn Prince overlegt processenverbaal betreffende:

a. den chinees Tyon Ayoe van wien Multatuli f 4000 á f 5000 wilde leenen, omdat hij gouvernementsgelden te kort kwam, zooals hij zelf verzekerde, en dien hij dan dreigde en vervolgens onrechtvaardig twee dagen in het blok sloot als een groot misdadiger, zonder aan diens betrekkingen toegang te verleenen;

b. den fuselier (woekeraar?) *Spies*, die ook geld moest schaffen voor het te kort, ook weigerde, doch *niet* in het blok werd gestopt;

c. den Toeankoe Bezar van Natal, een voornaam Hoofd, wien in tegenwoordigheid van de verzamelde hoofden, ook om geld werd gevraagd ter dekking van het te kort, en toen hij ook niet kon of wilde helpen, door den dreigenden en stampvoetenden Multatuli met aandrang werd aangemaand, ‘om zelfs zijne kleederen te verkoopen’;

als ik denk aan den verloftijd, aan de financieële relaties tot

Pahud en dan aan de vriendelijke herinneringswoorden aan het adres van dezen laatsten;

aan het lichtvaardig uitgesproken oordeel over Michiels' behandelen van inlandsche aangelegenheden;

aan het onwaar gebleken vermoeden. - die eeuwige vermoedens, zonder eenig bewijs, - dat 'de Generaal' reden zou gehad hebben om de stukken, betreffende het onderzoek omtrent zekere veronderstelde onlusten in het landschap Mandheling niet ter kennis van de Regeering te Batavia te brengen;

aan de onware insinuatien in zake de Si-Pamagazaak;

aan de vergissing bij de wisselboeking;

aan de onwaarheden in den Max Havelaar, waarop de heer de Bruyn Prince bijv. wijst op bl. 170 van de Officiële Bescheiden;[1)]

aan de weerzinwekkende onderhandeling betreffende het manuscript, waarvan de heer Walch in het Vaderland van 8 Mei vertelt, het manuscript, dat verkocht zou worden aan den heer Smit, doch waarvan vrouw en kind vooraf een afschrift moesten maken;

aan de den heer Duymaer van Twist naar het hoofd geslingerde ergerlijke, volkomen onware beschuldigingen van misbruik van gezag, roof en moord, van b l o e d , dat kleven zou aan zijn pensioen;

als ik bedenk hoe schandelijk hij Van Lennep behandeld heeft inzake den verkoop van het manuscript van den M.H., waarbij hij geen cent tekort gekomen is terwijl hij, zelfs na zijn schriftelijke retractie van zijn beleedigende beschuldigingen, 'toch voortging in zijn Ideeën en later in de noten op den M.H. eene eenzijdige en daarom onjuiste voorstelling van haar (de verkoopzaak) tegeven';[2)]

als ik denk aan Tine!...

Neen! neen! dan kan Mina Kruseman misschien overdrijven als zij in 'M i j n L e v e n ' zegt: Die Mul is zoo beneden alle beschrijving laag en heeft zulke ongeloofelijk gemeene streken'; maar, met den besten wil der wereld, kan ik het den heer van Deventer niet toegeven, dat een sterk sprekende karaktertrek bij Multatuli was: *afschuw van logen en onrecht!*

Zijn, tot de moeders, de meisjes en de jongelingen gerichte

1) Er zijn in den M.H. vele onwaarheden, die ieder, bekend met Indische toestanden, treffen. 'Ik zeg altijd de waarheid', beweert M. elders.

2) Vide 'Het Leven van Mr. Jacob van Lennep'.

oproep om te streven naar waarheid is voor mij dan ook slechts een zijner vele frasen![1)]

Dus weinig gelijkenis m.i. tusschen Roosevelt en Multatuli in daden en karaktereigenschappen. Maar nu de heer van Deventer, n.h.v. minder gelukkig, Roosevelt er bij gehaald heeft, willen we even nagaan hoe beider opvatting is betreffende het ter hulpe snellen van de menschheid.

Van Multatuli weten we dat hij de toekomst van een gezin daarvoor geen te zwaar offer vond; in den Max Havelaar spreekt hij dan ook van ‘de aanlokkelijkheid van een zelfoffer.’

Roosevelt daarentegen sprak in de Sorbonne (volgens de Nieuwe Courant):

‘De eerste plicht van een man betreft hem zelven en zijn gezin en hij kan dien niet vervullen dan door zijn levensonderhoud te winnen en aan de zijnen het onmisbare te verschaffen voor stoffelijk welzijn; eerst daarna kan hij hopen op den stevigen stoffelijken grondslag een hoogen bovenbouw op te trekken; eerst daarna kan hij mededoen aan bewegingen voor het algemeen welzijn. Hij moet eerst zijn eigen last op zich nemen en eerst daarna zal zijn overschot van kracht aan het algemeen van dienst kunnen zijn. Niemand is er bij gebaat dien bitteren lach bij anderen te wekken die minachting beteekent, en minachting is wat wij ondervinden voor het wezen wiens geestdrift om de menschheid ter hulpe te snellen zoo groot is, dat hij zelf ten laste zijner nabestaanden leeft, die groote dingen voor de menschheid in het algemeen wil doen, maar onbekwaam is om den welstand van zijn vrouw en de opvoeding zijner kinderen te verzekeren.’

Waarlijk, laten wij niet ontkennen, dat Multatuli een zenuwlijder was en zijn verzoek om ontslag de uiting van overprikkelde zenuwen!....

1) Hoe ver de huldigingszucht van sommigen wel gaat, blijkt uit hetgeen Veth in zijn meer aangehaald Gidsartikel zegt: ‘Velerlei in zijn handel en wandel, dat door een handig bestrijder als een wapen tegen hem had kunnen gekeerd worden, verliest in den samenhang, waarin het door hemzelven geplaatst is, zijn verderfelijke kracht: het wordt hem vergeven omdat men het in *hem* natuurlijk en eigenaardig vindt. Ja, omschenen door het tooverlicht, dat er een veelzins beminnelijke persoonlijkheid op werpt, vertoonen zelfs de vlekken in zijn karakter zich als schoonheden, gelijk in het oog van den Arabischen minnezanger het moedervlekje op het gelaat der geliefde. Zelfs de ongunstigste zijner beoordeelaars getuigt, dat men onder het voortlezen dien Havelaar meer en meer lief krijgt. (Gids Augustus 1860).

Als de heer van Deventer aan het eind van zijn artikel dan ook zegt:

'Wie Roosevelt toejuichte, mag den Multatuli van den Havelaar niet stilzwijgend voorbij gaan,' is dit mijn antwoord:

Ik had mij achter het rechtsche schildwachthuisje vóór het paleis van Hare Majesteit de Koningin-Moeder met moeite een plaatsje veroverd. Meer dan een half uur heb ik daar gewacht. Er werd gezegd: hij is naar Dilft toe. 't Zei nog wel een paar uur duren.' Maar ik begreep dat Roosevelt, die geweest was meer dan Koning, President van de machtige Republiek van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, Hare Majesteit de Koningin-Moeder geen seconde zoude laten wachten. Doch ik zou bereid zijn geweest te blijven staan, om hém te zien, den grooten Teddy!

Eindelijk reed het hofrijtuig, op de minuut af, voor. Roosevelt stapte uit, eenvoudig, kalm, zonder aanstellerij. Toen heb ik mijn hoed afgenomen, ik heb dien gezwaaid en ik heb luide geroepen: three cheers for Roosevelt! En de omstanders vielen mij bij en er was groot gejuich en druk hoedengezwaai.

De Max Havelaar?.... Even als de heer van Deventer zag ik de heilige vonk van het dichterlijk genie gloren, Ik heb eerbiedig mijn hoed afgenomen, maar ik heb niet gejuicht en ik heb niet met mijn hoed gezwaaid.

Meer dan *dertig millioenen* onderdanen worden m i s h a n d e l d e n u i t g e z o g e n i n U w e n N a a m !' zoo luidt het bij Multatuli. En Dr. W. Meijer, in zijn Gidsartikel van Mei 'Multatuli als vrijdenker' neemt dit over en zegt: '(Multatuli) sprak onverschrokken zijn geweldige aanklacht, als Zola later zijn "j'accuse", uit, tegen de wijze *waarop in naam van ons Gouvernement in Indië geregeerd en gekneveld werd.*[1)] Zijn geweldig optreden en heldhaftig aftreden bewees dat hij zijn geweten niet onderweg verloren had.'

Ook niet te Sumatra, vragen wij?

Dr. Meijer vergeet, geloof ik, dat als men sprak over knevelarij, men meer speciaal het oog had op de gouvernements-kultures, welke de millioenen leverden, waaruit de eereschuld ontstond. In Lebak nu werkte geen kultuur-stelsel. De beschuldigingen van

1) Ik cursiveer.

den M.H. zijn dan ook uitsluitend gericht tegen de vermeende *persoonlijke* knevelarijen van den Regent van Lebak en van eenige der hem ondergeschikte hoofden. Multatuli zegt dit ten overvloede zelf als hij schrijft, dat hij ‘in 't eind zou moeten optreden als verdediger van het goed recht der inwoners van Lebak.’

Als men nu verder in aanmerking neemt, dat deze Regent in zeer bijzondere, van die der meeste zijner collegas afwijkende omstandigheden verkeerde, (hij genoot geen kultuurprocenten, welke zooals M. beweert, soms twee à driemaal honderdduizend gulden 's jaars beliepen, hij was arm, hoofd van talrijke, arme familieleden en hij ging bovendien gebukt onder een zware korting op zijn traktement, zoodat M. zelf zegt, dat de nood den Regent dwong gebruik te maken van de te zijnen behoeve gepleegde afpersingen); dat Lebak, door gemis aan waterwerken een dood-arm land was, met een zeer schaarsche, erg verspreid wonende bevolking van 70000 zielen, die telkens bezocht werd door ‘rampen van Hooger Hand’; dat dit regentschap een klein deel (stel 1/100) van Java is en Java op zijn beurt 1/13 deel uitmaakt van geheel Insulinde; dat onder de diverse inlandsche volksstammen er zijn, die volstrekt geen afzetterij door hoofden dulden; dat een aanmerkelijk deel van Indië niet onder direct bestuur stond; dat, gelijk M. zelf erkent, er een groot onderscheid bestaat tusschen de verschillende Indische volken onderling, zoodat generaliseeren in de hoogste mate onlogisch, ja, onzinnig is, dan is het duidelijk, hoe belachelijk die opblazing van 70000 Lebakkers tot meer dan dertig millioenen mishandelde en uitgezogen inlanders, hoe overdreven die ‘geweldige aanklacht’ is,[1)] Multatuli's zucht tot overdrijving en opblazing blijkt ook uit het volgende. In den M.H. wordt gezegd: ‘De vraag is voor den Regent niet dat hij leve, hij moet zóó leven als 't volk gewoon is dit te zien van zijne aristocratie. Waar een Europeaan een huis bewoont, is dikwijls zijn verblijf een Kratoon, met vele huizen en dorpen daarin. Waar de Europeaan één vrouw heeft met drie, vier kinderen, onderhoudt hij een tal van vrouwen met wat daarbij behoort. Waar de Europeaan uitrijdt, gevolgd door eenige beambten, wordt de Regent vergezeld door honderden die tot zijn gevolg behooren, dat in de oogen des volks onafscheidelijk is van zijn hoogen rang. De Europeaan leeft burgerlijk,

1) Een prachtig staaltje van opblazingskunst zijn de 36 buffels opgepompt tot circa 2½ millioen gestolen buffels.

de Regent leeft, of wordt verondersteld te leven als een vorst,'

Welnu als dit zoo is; als Multatuli bovendien zegt: 'Wanneer een Regent een gevallig oog mocht slaan op het paard, den buffel, de dochter, de vrouw van den geringen man, zou men 't ongehoord vinden, als deze den onvoorwaardelijken afstand van het begeerd voorwerp weigerde; als hij verder beweert: 'onderworpenheid aan den wil van z'n erfelijken heer is zijn godsdienst', blijkt dan uit dit alles niet glashelder, dat het volk, dat zoo dacht, in de geëischte prestaties heel niet zag het *knevelen*, dat M. beweerde er in te zien, hij, die te voren gediend had in streken, waar het volk zijn hoofden in de verste verte niet zoo deemoedig eerde als de Soendanees het deed? Blijkt er ook niet uit, dat bezadigd optreden waar het *godsdienst* gold, heel wat beter zou zijn geweest en ook meer zou hebben uitgewerkt?

Wat blijft er nu over van Dr. Meijer's beschuldiging van 'knevelen *in naam van ons Gouvernement*', en van Multatuli's 'geweldige aanklacht'?[1)]

Voelde Van Lennep al niet iets van de overdreven, dikwijls onware voorstellingen van den M.H. toen hij, na zijn eerste dwaze opwinding, welke hem in M. den eenigen man deed zien die Indië zou kunnen redden van een wissen ondergang, dezen drie jaar later toeriep: 'Uit de verkeerde voorstelling, welke gij u schept van mijne handelingen - want ik wil hier liefst noch aan ondankbaarheid noch aan kwade trouw denken - is mijn vertrouwen op uw oordeel zeer verzwakt, en dientengevolge ook mijn vertrouwen in de voorstellingen welke gij in uw M.H. en volgende werken, van zaken en personen geeft... Pas op, gij die verlangt dat men tot elken prijs geloof hecht aan uw woorden, gij die van de wereld vordert dat zij u voor een Profeet der waarheid aanzie... dat men niet, hoe langer hoe meer, ook in het algemeen aan de gegrondheid van uwe beweringen en beschuldigingen beginne te twijfelen, en ten slotte uw geheelen M.H. voor een verdichtsel houde'?

Dat M. zelf voelde en begreep dat hij bovenmatig overdreef,

1) Het is wel jammer, dat de heer Hasselman, die ons het Gouvernements Besluit van 11 December 1856 No. 17 openbaarde, niet tevens iets vertelde van het daarin genoemde Gouvernementsbesluit van 23 Maart te voren, naar aanleiding waarvan de Resident een rapport indiende omtrent de veronderstelde ongerechtigheden. Misschien zou dat besluit ons veel hebben kunnen leeren omtrent de wijze waarop in naam van ons Gouvernement in Indië gekneveld werd!

volgt hieruit. ‘Herhaaldelijk, zegt hij, heb ik van Javanen gesproken, en hoe natuurlijk dit den Eurepeeschen lezer moge toeschijnen, toch zal deze benaming als een fout hebben geklonken in de ooren van wien op Java bekend is.’[1)]

Natuurlijk! want de Havelaar-geschiedenis speelt in het Soendaland, in Lebak. Men heeft dus *recht* eene toelichting te verwachten waarom hij die ‘fout’ herhaaldelijk en opzettelijk maakte, te meer omdat hij onmiddellijk er op laat volgen: ‘Kleeding, volksaard en taal zijn zoo geheel anders dan meer oostwaarts, dat de Soendanees van den eigenlijken gezegden Javaan meer verschilt dan een Engelschman van een Hollander.’ Maar er wordt over de fout heengepraat; we krijgen de toelichting niet, en dat is te begrijpen, want anders zou het dadelijk in het oog vallen dat de sprong van Lebak tot Java, dat de opblazing van 70000 Lebakkers tot meer dan dertig millioenen ‘onderdanen’ toch wel wat heel kras is. Er wordt dan ook maar kalmpjes doorgesproken van den *Javaan* Saïdjah!...

Het verwondert mij, dat dáárop nooit de aandacht gevallen, dat nooit gevraagd is waaraan M., die den ‘*uitstekend bekwamen* heer van Hoëvell’ de bevoegdheid ontzei de, om mede te spreken over *Vrijen-arbeid*, eigenlijk het recht ontleent om, gelijk hij deed, zulke zware beschuldigingen te uiten, hij, die het terrein van het Binnenlandsch Bestuur op Java voor het eerst en het laatst betrad te Lebak en dàt gedurende slechts een paar maanden.

In verband met het bovenstaande is het hier de plaats om even te herinneren, dat den 7en Mei ll. de *nagedachtenis* gehuldigd is van hem, die op een te Amsterdam gehouden *internationaal* congres, stukken aanhaalde uit den Max Havelaar, en, onder het gejuich der aanwezige vreemdelingen gesproken heeft: ‘de ces épiciers armés, qui tenant la Bible d'une main et l'épée de l'autre, montraient le ciel aux aborigènes en leur enlevant la terre’, waarop een zekere heer Dumonceau uit Luik uitriep, dat de vreemdelingen Nederland zouden verlaten onder den indruk ‘dat zij gastvrijheid hadden genoten van *roovers!*’

Er is ter eere van die nagedachtenishuldiging ook een Havelaarfonds gesticht!...

1) Dat ‘natuurlijk toeschijnen aan den Europeeschen lezer’ is helaas! oorzaak geweest dat zooveel ‘fouten’ van M. voor waarheden zijn aangezien. Wat klinkt het b.v. niet ‘natuurlijk’ als M. zegt: ‘Het had aan mij gestaan de Bevolking op te ruien’. Maar hij zelf wist al te goed dat hij, in dat geval, in no time achter slot en grendel had gezeten. Wat een schandelijk argument bovendien.

Op grond van al het bovenstaande geloof ik, dat het geen zin heeft om te beweren dat een sterk sprekende karaktertrek van Multatuli was zijn *afschuw* van logen en onrecht. En daar ik meen aangetoond te hebben, dat de Havelaar tot de legende behoort, wordt het m.i. tijd om uit te scheiden met het uitgalmen van frasen als: ‘de Man van Lebak’; ‘de onvermoeide strijder voor de rechten van Insulinde's vertrapte en uitgezogen bevolking’; ‘de schandelijke bejegening, een eeuwige schandvlek voor Nederlands toenmalig koloniaal bewind’; ‘een meester, die een ambtenaar het edelst voorrecht van den mensch “'t vrije denken en spreken” wil benemen, is een ellendeling, die slecht wordt bediend. Van dit alles zien we in 't Rijk van Insulinde het sprekendst bewijs’; ‘het boek heeft de oogen en ooren geopend voor diep-gewortelde misbruiken, voor ten hemel schreiend onrecht’; ‘wegruiming van misbruiken waartegen hij zoo moedig en onzelfzuchtig den strijd aanbond’; ‘die de gewetens wakker schudde, streed en leed voor de inlandsche bevolking van Nederlandsch Indië’; ‘Multatuli werd smadelijk weggezonden om arm rond te zwerven door Europa en Duymaer van Twist kon zich in rustige rust verlustigen op zijn baronie bij Deventer.’

Want Multatuli was een zenuwlijder en zijn verzoek om ontslag uit 's lands dienst slechts een uiting van overprikkelde zenuwen.

Men verkleint, in geen enkel opzicht de letterkundige waarde van den Max Havelaar, en van al zijn latere werken, men bemoddert en verlaagt Multatuli zelven niet, als men beweert dat hij een zenuwlijder was. Men verklaart daaruit alleen veel van zijn optreden, dat anders onbegrijpelijk zoude zijn, ja, dat velen, die heel niet weten hoe zenuwlijders soms kunnen overdrijven, zouden doen denken aan krankzinnigheid.

Trots die medisch vastgestelde omstandigheid kunnen Multatuli's werken dan ook voor ieder, om met Mr. van Hall te spreken, blijven ‘vol phantasie, vol oorspronkelijk vonkenspattend vernuft;’ kan men blijven zien in ‘de Ideeën, het groote blad-de Times-van zijn ziel’; kan men in Multatuli blijven eeren ‘den onbevooroordeelden denker’, ‘den dichter’, ‘den vrijdenker’, ‘den bevrijder’!

Pieter Jelles, de Friese dichter[1] door J.B. Schepers.

Rispinge, Alde en nije ferzen fen Pieter Jelles. Den Haech, Drukkerij Atlas 1909.

Deze bundel, met zijn voor niet-Friezen vreemde titel (die *oogst* beduidt) is voor Friezen om van te juichen.

Zoals de jongeling blij is, als de lente komt en er is iets onzegbaar milds in de lichte natuur, terwijl vogels zingen in knoppende struiken: er gaat hem een rilling van genot door 't lijf; zo blij moet de jonge Fries zijn met de dichterlente in deze bundel.

En zoals een gemeente wordt bezield door een rustig en toch geestdriftig spreker, die vergeten doet het kleine wereldje van thuis met al z'n nesterige onaangenaamheden, en kwellingen, die men eerder opmerkt dan het aangename levensgeheel dat ons thuis kon zijn; zo moet het de volwassen Fries te moede zijn bij het genieten van deze verheffing van gemoed, deze gloed van geestdrift uit de jeugd meegenomen en bewaard in het aangezicht van de vijftig.

1) Achterstaande studie is samengesteld uit de gegevens van de besproken bundel en uit door de dichter gegeven inlichtingen en vingerwijzingen die hij later uitgewerkt heeft tot een uiterst belangrijke rede: ‘Ten Liet en Libben’ getiteld, ook in Den Haag uitgegeven; ook persoonlike herinneringen zitten er in.
Bij de vertalingen hierin aangehaald, is vooral bedacht, dat van zangliedjes zo licht het frisse afgaat door vertalen, wat bij beschrijvende verzen minder het geval is. Voor 't overige is de vertaler in Friesland en z'n taal te huis en vond de dichter ze goed. Van een eerst begonnen klankaanduiding in Nederl. of andere klanken heb ik afgezien om het nodelooze ervan voor wie de Friese taal toch niet kent, even goed als voor de kenner. De tekst is om te begrijpen met de vertaalde woorden genoegzaam verklaard.

Maar er is meer: wie onder de jonge en oude Friezen hun landsman, die zulk een naam buiten hun gewest gekregen heeft, beter wil leren waarderen, hem wil zien worden tot wat hij is, die kan zich ook dat geestesgenot verschaffen door de studie van deze verzen, wier opvolging en inhoud voor de schrijver zelf, nu hij ze na zo lange jaren eindelik bijeenzag, een ontdekking was. Hiermee is het meteen een ook-buiten-Friesland-sprekende gebeurtenis, dit verschijnen van al- en niet-eerder gedrukte gedichten van de leider der S.D.A.P. Nergens toch zal men zo goed de mens-Troelstra kunnen vinden als hier en de rol van die staatsman in de staatkundige ontwikkeling van de laatste 20 jaar is te groot, om niet elke gelegenheid aan te grijpen, die ons doet doordringen in zijn geestes- en zieleleven. De verzen van Pieter Jelles stellen daartoe in staat; zijn rede werkt dat uit, beredeneert het.

Hiermee is dus meteen het Nederlandse belang van deze uitgave aangewezen. De Nederlanders in 't algemeen zullen niet tot het besef komen van wat deze bundel aan poëzie bevat; het innige ervan zal hun moeten ontgaan, omdat de klanken niet de hun eigene zielegeluiden zijn; zij zullen zich eerder in het taalgeluid kunnen verheugen van Gezelle, Streuvels, Totius, Celliers, Cremer, Lamberts Hurrelbrinck, de Blécourt of andere dichters en schrijvers, wier gouwspraak tot algemene beschaafde taal het Nederlands heeft, dan in dat van onze Friese zangers; zij zullen ons moeten geloven als wij zeggen dat ons in geen tijden Friese poëzie zo getroffen heeft door eenige klank en echtheid als deze; maar door studie van deze verzen te maken zullen de niet-Friezen toch een beetje meer doen dan alleen-maar-om-het-hoekje-kijken, nu daar in de Friese letterkamer een dichter is komen binnenstappen, wiens komst er met blijdschap begroet is.

De kenners van meer letterkunde dan de Nederlandse zullen er velerlei stromingen van het laatst der 19de eeuw, die ze uit hun eigen letterkunde kenden, in aantreffen. En ook dat is een geestesgenot. Ik wil het trachten te verschaffen.

Geschiedenis van de dichter.

Pieter Jelles Troelstra was de zoon van de Leeuwarder Jelle

Troelstra en werd daar geboren de 20ste April 1860; maar op z'n achtste jaar kwam Pieter te Stiens, waar zijn vader ontvanger werd. Dat is een van die oude kleidorpen waar de eeuwenoude stompe Romaanse torens, als resten van het vroegste Christendom in deze landen, van de terpen oprijzen te midden van nu hoog-liggende vruchtbare landen met grote boerderijen, vee- en bouwplaats tegelijk. Daar heeft nu natuurlik de nieuwe tijd b.v. een boterfabriek gebracht, maar toen Pieter daar zijn jeugd doorleefde en opging in het eenvoudige dorpsjongensleven, dat weer geheel het boerebedrijf in zich opnam en door en door leerde kennen, toen was het er vredig, afgelegen; al was Leeuwarden te zien: geen spoor verbond het er mee; een heerlik oord voor jongens, ook als ze dichterlik van aanleg waren. Voor de mens zijn jongensindrukken vaak beslissend en de jongen, die in de 7 jaar daar doorgebracht tot 15 opgroeide, waarvan hij de laatste paar jaar bij vader op 't kantoor zat en wetten, talen en wiskunde moest leren; de van 't ruime veld houdende jongen, die dáárvoor, natuurlik tijd genoeg wist te vinden, werd vaak getroffen, als hij droomde in de wijde velden, of in het lievelingsbosje of op hun erf met z'n Vosmaer, Schiller, Hamerling of andere dichters bij zich, wanneer daar op hun sjezen dronken boeren voorbijreden, zomaar midden in de week; boeren dronken van de hoge prijzen op de Leeuwar der markten gehaald in die ‘kostelijke tijen’, zou Vondel gezegd hebben, boeren die midden in het land kroegjes deden verrijzen en daar, naar de sage zegt, champagje dronken. Zulke indrukken blijven ons ons leven bij.

In 1875 werd Jelle Troelstra ontvanger te Leeuwarden en kwam de zoon op de tweede klas van de R.H.B.S., maar de vader hield als zijn einddoel voor ogen, dat de zoon ook ontvanger zou worden. Die ijverde echter voor de keuze van de rechten, omdat de direkteur de letteren afried en hij toch in de oude talen wou studeren, dweper als hij was met Vosmaer. Na het eind-examen volgden dan ook - de zoon kreeg z'n zin - twee jaren op het gymnasium doorgebracht en, terwijl al zijn schoolvrienden dus al student waren, kwam hij pas op zijn 22ste jaar zoover, in 1882.

Maar ook deze zeven jaren waren zeer vruchtbaar voor de

jonge man; hij nam velerlei denken op dat later ontkiemen zou. Bijna dageliks kwam hij in huis bij Oeble Stellingwerf, de redakteur van het 'Friesch Volksblad'; daar aan huis werden de toestanden van Friesland besproken en gekritiseerd; daar werd hij getroffen door de grote ekonomiese krizis van het jaar 1880 en daarna, toen de prijzen met sprongen omlaag gingen en vele boeren en notarissen faljiet gingen. Het werd algemeen toegeschreven aan de weelderigheid van de boeren, aan het pronken van de vrouwen, die geen werk van de boter maakten maar wel van opschik. Stellingwerf zelf schreef een tooneelstuk. '*Giet it sa*'?[1]. En een ander stuk van die dagen had een niet minder sprekende titel: '*De pronkskens*[2] *fen de froulju*[3] *is de manljue hjar skuld*'. Zij zagen niet, dat dit alles meer gevolg was dan oorzaak en dat de laatste, als zo vaak, in Amerika gezocht moest worden, omdat het Europa met graan ging overladen, zodat de graanprijzen laag werden, de veel te hoge pachtsommen niet konden worden opgebracht en boer en notaris, vaak de geldschieter, faljeerden. Natuurlijk werkte de weelde door eens verworven rijkdommen, het ontwend zijn aan degelike arbeid, die instorting in de hand, maar de oorzaak waren zij niet. Maar het sprak vanzelf dat de gymnasiast Troelstra die zaak niet beter doorzag dan zijn leermeester Stellingwerf. Hij, de jonge dichter, reageerde er tegen met nationale stamtrots en met verzen in die geest vol retorika. Maar er kwam meer tot ontwikkeling. Z'n lievelingslektuur bij afwisseling Vosmaers klassicisme en Duitslands Romantiek, deed ook in hem de dichter zich ontplooien; liefhebberij voor het toneel en het kennen van rollen bracht tot de stichting van de toneelvereniging 'Gysbert Japiks', tot druk verkeer met de toen algemeen bekende toneelvereniging Thalia te Grouw, tot het schrijven in het Fries. Maar toch weer niet tot het overschatten van de betekenis der taal voor de mens. Colmjon, een oudere Friese dichter, mocht gezegd hebben:

> Sonder Frysk gjin Fryske seden,
> Sonder 't Frysk gjin Friezen mear,

1) Gáát het zo?;
2) Pronkzucht;
3) Vrouwen.

toen hij stierf in 1884, had de jonge vrijheidsman al geschreven:

> Meye ek namme en tael forgean,
> Dou, o frijdom, bliuw bestean![1)]

In ieder geval, hij schreef Fries en voerde te Leeuwarden Friese stukken mee op, waarbij hij zelf in die tijd voegde '*Oan 'e sédyk*' naar het Frans (*Jeanne Marie*). Twee liedjes daaruit '*de Séman*' en de '*Widzesang*'[2)] *fen 't Sémanswiif*' sloegen in. Dat wees op sukses in één richting, die van het lied; op minder talent voor toneelschrijver. En hij schreef maar; hij móést schrijven. Zijn vader was er tegen, al vond hij de verzen ook mooi. Er was nuttiger te doen: hij moest werken. Vandaar ook dat de dichterlike zoon zich moest verdedigen (in een sonnet: '*Net*[3)] *mear sjonge?*'). Er waren meer die hem te roeperig vonden; hij antwoordde ze met een hekeldicht '*Kwa-kwa*', waarin de kikvorsen de leeuwerik najouwen, wanneer die de hoge Hemel zoekt en zich niet stoort aan hun gekwaak. De melkmeid echter staart het vogeltje na met ogen vol licht.

In die dagen was Troelstra Junior ook gezien bij de Friese meisjes, had vele verliefdheden, gaf uit zijn '*Wiersizzerij fen âlde Foekje fen Heech oan 'e Fryske fammen*' en plaatste menig Fries versje en minnelied in het verzamelwerk '*It jonge Fryslân*' door hem met de Friese dichter O.H. Sijtstra uitgegeven. De stemmen die hem het zwijgen op wilden leggen, zwegen, terwijl hij op z'n vele zwerftochten in kennis van de Friese volksaard dieper doordrong. Zo werd hij in 1882 student met een goede naam al als dichter een besliste voorkeur voor het algemeen kiesrecht en een grote kennis van het Friese volk in de omstreken van Leeuwarden, van de arbeiders te Stiens, die hij voorlas uit de boekjes van het '*Frysk Selskip*', tot de burgermensen, met wie hij door het toneel kennis maakte, en de boereen burgerdochters met wie het vrije verkeer van jongelui hem samenbracht. Hij was een getapt student te Groningen en z'n zanglust begeleidde hem ook daar: hij zat in de kommissie voor de Almanak natuurlik, ook in die welke het Groningse studenteliedboek uitgaf en in 1886 verscheen van hem en Tj. E. Hal-

1) Mogen ook naam en taal vergaan
Gij, o Vrijheid, blijf bestaan.

2) wiegezang;
3) niet.

bertsma een '*Nij Frysk Lieteboek*' met veel van zijn verzen, vaak door zijn medewerker op muziek gezet. Hij verhollandste dus niet in Groningen. Maar hij had er meer aan 't hoofd dan alleen 'kôr'zaken en poëzie. Hij was beslist liberaal, type-Büchner, tegen klerikalisme en socialisme-merk-Domela Nieuwenhuis en zo krijgt hij het in 1885 te kwaad met Dr. Lutsen Wagenaar. Dit werd een hevige letterkundige, godsdienstige, politieke strijd, die ieder Fries meestreed, waarin ieder voorstander van het Fries z'n genoegen vond.

De doleantie was begonnen; in 'arm Friesland' bloeide rood op het socialisme; maar de strijd kwam aan om het Fries. Ds. Wagenaar, destijds predikant te Heeg, hoorde tot de vurige geestverwanten van Dr. Abraham Kuyper en bestreed de kandidatuur van de arbeider B.H. Heldt, die als voorstander van het Algemeen Kiesrecht in de Tweede Kamer moest. Dat deed Ds. Wagenaar in de tale Kanaäns die bij doleantie paste en daar kwam Pieter Jelles in eens uit de hoek met een '*Fij Lutsen*',[1] een brosjure, waarin hij de vroegere Friese dichter ook van minneliedjes, Lü-tsen, verweet dat hij zijn oude liefde, het Fries, ontrouw was geworden en nu in veel leliker taal lelike dingen zei. Ds. Wagenaar liet dit niet op zich zitten, trok de statige toga uit om dit frisse Fries in even pittige, in stoere tael te beantwoorden. Hij verweet in zijn brosjure '*Hark*[2] *ris*, *Pieter!*' deze, dat hij het pseudoniem verbroken had en dat hij hem dingen voor de voeten smeet, waarvoor hij toen niet meer verantwoordelik kon zijn, na zoveel jaren van verandering. Ook die brosjure was voor liefhebbers van mooi Fries een verheuging. Toen kwam Hepkema tussenbeide met een welgemeend '*Hâld op*, *jonges*', brosjure van Gabe fen Grouwergea en Pieter Jelles nam nog eens de gelegenheid om tevens het Algemeen Kiesrecht te verdedigen in een laatste vlugschrift '*Nei*[3] *de stoarm*'. Ook Heldt schreef hiervoor een Nederlandse brief om de schrijver te bedanken. En wij horen hier al aankomen de zwaar dreunende macht van het socialisme, waartegen Heldt zich zwak gevoelt. Maar Pieter Jelles is nog geen socialist. In dit laatste geschriftje is hij wel de hekeldichter ook in Vondel's trant van de kalvinistiese drijvers, maar voorshands blijft hij nog op letterkundig

1) Foei, Lutsen;
2) hoor;
3) na.

terrein en wordt aan het eind van zijn studentetijd uitgever van een eigen Fries tijdschrift '*For Hûs en Hiem*' (1888).

Toen was er grote vreugde in Friesland. Men had, na veel zangen, pittig, pakkend Fries proza gelezen in de brosjurestrijd en hoopte dat ook voortaan zang en kracht van stijl zouden samengaan, dat nu voorgoed de dichter en stilist bij de gratie Gods op de hem toekomende plaats was terecht gekomen, om van daaruit de leiding te nemen tot het weer in ere brengen van de Friese taal. En als ik nog weer doorblader die drie jaargangen van dat tijdschrift, wat vind ik dan een moois van hem en van anderen. En hoe heerlik was dat toen! Het was een nieuwe lente en een nieuw geluid. Nu kwam onze tijd, de tijd van Pieter Jelles, zoals, ja meer dan dat, heerliker als die vorige die de tijd der Halbertsma's geweest was. Hoe dicht stond ons dat Friese dichterwoord. Er was overeenkomst met de pas opgerichte Nieuwe Gids, omdat beide frisse, echte poëzie gaven; er was ook verschil, afgescheiden van dat tussen de Nederlandse letteren - veelal alleen voor de hoger staanden, dieper denkenden - en de Friese - voor alle lagen bestemd, meer volksaardig -; er was nog een ander verschil en wel dit: *For Hûs en Hiem* was geen strijdschrift: er viel op litteratuurgebied niet te strijden. Het nieuwe was alleen een grotere golf die in de richting van de andere stuwde. Pieter Jelles wist veelsoortige helpers te krijgen, als de vriendelike, zacht-poëtiese verteller Tj. E. Halbertsma, de leuk-geestige C. Wielsma. Er kwamen meer los; ook schrijver dezes zag zijn vroegste Friese verzen er in geplaatst en vond er opwekking door om voort te gaan en vele voor 't gemak in het Nederlands geschreven verzen te verfriesen, zoals trouwens ook Pieter Jelles wel deed.

Maar deze betrekkelik zoete rust zou niet van lange duur zijn. De jonge advocaat - hij was de 7e Julie 1888 gepromoveerd - kreeg een mooie zaak te bepleiten, een zaak die grote beroering veroorzaakte en in nauw verband stond tot de slechte, Ierse toestanden in de prov. Friesland. De voorzitter en sekretaris van de landarbeiders-vereniging 'Broedertrouw' op het Bildt werden aangeklaagd 'wegens opruiing' en kozen hun volksman Mr. P.J. Troelstra tot hun verdediger. Hij won het pleit, kreeg ze vrijgesproken, en was sedert socialist geworden. Hij

uitte dat in een gedicht: '*In nije tiid*' *(For Hûs en Hiem 1890)*, moest daar veel over horen van zijn lezers en hij stak af van de Friese wal.

Wij zagen of hoorden niets meer van de Friese dichter - wel van de staatsman - tot 'de blijde gebeurtenis' de onwillekeurige oorzaak werd dat Mr. P.J. Troelstra - tijdelik tenminste - weer de Friese Pieter Jelles werd. Er is toch humor in de loop der dingen! Niet tijdig genoeg gewaarschuwd dat de Regering de gewichtige mededeling gaat doen, zijn de socialisten in de Kamer; zij menen dat nu een kort snijdend protest tegen de drukte, ervan gemaakt, van hun kant niet ontbreken mag; hun leider zegt dat en velen met mij ergeren zich. Ik schrijf mijn ergernis in een vers neer in het Nieuwsblad van Friesland[1]; Pieter Jelles antwoordt daar ook in met een Fries gedicht, sabelt mij uit socialistiese hoogte neer, verklaart dat hij niet weer rijmen gaat:

> Né dokter - rym jy mar for my:
> Ik dichtsje libbenspoezij!

En is gelukkig in de zomer, die op die Januariestrijd volgt, inkonsekwent genoeg om naar Friesland te gaan, zich daar af te zonderen en de wereld z'n loop te laten gaan - voor een paar weken tenminste -, om zich te wijden aan z'n Fries, z'n land, z'n taal, z'n poëzie. En Friesland is verheugd, want wel werd Mr. P.J. Troelstra een groot man, maar wij misten hem jaren lang; wij zagen hem daarginds geharnast staan in Den Haag en we wisten dat het hart van Pieter Jelles toch zo warm geklopt had voor z'n taal; wij hadden niemand die zijn plaats kon innemen, die gloed en talent, scherpheid en diep gevoel zo wist te verenigen. Nu gaf 'de blijde gebeurtenis' aan heel Nederland een blij begroet prinsesje, maar schonk daarbij aan Friesland z'n dichtervorst terug. Voor een tijdje tenminste. Immers na de opfrissing in het eigene volgde weer volkomen overgave aan het plichtgevoel van de leider. Voor hoe lang? Tot het hem weer te machtig wordt; zoals ook nu in de tussenliggende jaren, als Pieter Jelles des zomers ging zeilen in Friesland en zwerven langs de Friese wateren, de politikus wel eens vermoeid indommelde aan het roer, maar de dichter zich

1) Men vindt het ook Risp. blz. 8. Het antwoord van P.J. bld. 174.

vrijer voelde tussen wuivend riet en geurige hooivelden, onder de witwolkige lucht en boven de huppeldans der golven. Ten slotte overwon de natuur van land en volk hem. En er is geen reden waarom dat later niet weer gebeuren zal.

Ziedaar ongeveer de geschiedenis van de dichter Pieter Jelles.

Taal en 'Heitelan'.

De schrijver zelf heeft zijn poëzie over verschillende afdelingen verdeeld en daarmee aangegeven wat de verschillende tonen zijn die hij heeft aangeslagen in zijn leven. Er is een zekere chronologie ook in; het oudste staat in 't algemeen voorin, het jongere sluit het boek.

De eerste afdeling '*It Heitelân*', doet ons dadelik vóór alles een onderzoek instellen naar dat woord en z'n betekenis. Betekent het presies hetzelfde als 'vaderland'? En in nauw verband hiermee: wat is de taal voor de Fries in 't algemeen, voor deze dichter in 't biezonder en is er verschil tussen hun denken daarover en dat van de Nederlander in 't algemeen over het Nederlands?

Taal en 'heitelân' zijn voor de Fries-sprekende Fries[1)] niet te scheiden. Nu is dit verschijnsel bij de Nederlanders in 't algemeen ook wel waar te nemen ten opzichte van de begrippen taal en vaderland maar dàn vooral, als ze in 't buitenland zijn, terwijl het zich bij de Friezen in te erger mate voordoet, omdat zij wat hun taal betreft, zo gauw in dat geval verkeren. De provincie is zo klein en spreekt nog niet eens geheel en al Fries. Maar er is nog iets, dat die groter innigheid tussen taal en '*heitelân*' veroorzaakt. Friesland is een deel van Nederland; het Fries wijkt dus licht voor het Nederlands, dat over een eigen staatsorganisme beschikt met alles wat daarbij behoort: bestuur, school en kerk, en daardoor heeft dit een grote opslur-

1) Ik zonder hier uit, of liever spreek niet van, de Friezen, in de 11 steden vooral - maar niet in alle elf - en ook op de dorpen, die Friso-Frankiese dialekten spreken, d.w.z. hun Stadsfries of 'Stedsk', want dit verhoudt zich weer tot het Algemene Nederlands als het Gronings, Drents, Deventers, Zeeuws, Brabants. Wie zich ontworstelt aan dit dialekt, komt *gelijdelik* tot dat algemene; de Friese dorpsjonge echter *met een sprong,* die hem de school vooralleert maken. Alleen bezuiden de Tjonger heerst een Friso-Saksies dialekt en in het Bildt een Friso-Frankies en ook die hebben tot algemene taal het Nederlands. Onder die andere-dialekten-sprekers zijn vooral veel vereerders van dat algemene; zij wilden wel dat er geen Fries gesproken werd, maar zouden het toch missen als 't eens gebeurde. Wonen zij buiten Friesland, zij voelen het gemis en zoeken de Fries-sprekenden op.

pende kracht De Fries-sprekende moet dus als van zelf meer liefde hebben voor het hem door de natuur gegevene, voor dat vaak belaagde innigste van z'n ziel, dan de Nederlander voor het zijne. Immers ook als wij allen in het buitenland zijn, buiten Nederland, hebben wij die rugsteun van het Nederlandse staatsorganisme overal, als iets vanzelf sprekends, wat wij ons vaak niet bewust zijn. Alleen dan wanneer de vreemde elementen ons dreigen op te slokken is ons het plotseling weer gehoorde Nederlands tot een grote verkwikking en voelen wij de innige verwantschap tussen taal en vaderland. Liefde komt dan voort uit het leed van 't gemis. Wie eerder mist heeft groter liefde. Vandaar ook dat er zich buiten Friesland zoveel Friese verenigingen gevormd hebben om dat gemis enigermate te vergoeden. Maar naast deze algemeen menselike trekken zijn er nog veel individuële, terwijl ook in de loop der tijden er verandering gekomen is in de blik van vele Friezen op hun taal.

De herleving van de belangstelling voor het Fries in het begin van de 19e eeuw had een veelzijdig karakter. Bij Eeltje Halbertsma was het eigen dichterlikheid en gevoel voor melodie die te Heidelberg met Hebel's dialektpoëzie kennis maakten en behoefte kregen die ook op Friese bodem over te brengen, evenals later die van Klaus Groth's Quickborn. Het was bij hem ook de liefde voor het karakteristieke dat hij om zich heenzag, de humor van het leven; alles in één woord litterariese behoefte, artiestedrang van romantiesen huize. Bij zijn broer Joost was het, behalve belangstelling in het werk van zijn broer, geleerdheid. Dat Fries was zo'n oude taal; het zou jammer zijn als dat verloren ging. En bij de derde broer, Tjalling, was het vooral sympathie voor het ronde, vaak ruwe, typerende karakter van het Fries, dus ook artiestedrang, maar zonder de dichterlikheid van Eeltje. Het was bij geen van drieën levensbehoefte. Immers hun briefwisseling onderling bleef Nederlands al spraken ze Fries samen. Alleen typiese uitdrukkingen namen ze in hun brieven over.

Toen zij de stoot gegeven hadden, kwamen er meer, anders van temperament, geheel uiteenloopend van aard. Er werden oude gedachten van provincialisme wakker; velen bestreden het Nederlands - alsof ze er buiten konden! -; dan waren er weer die zich er op verhieven, dat zij zo'n moeilike taal

spraken, die voor het gros van de Nederlanders onverstaanbaar was. Maar voor al wie schreef, bleef het vooral een literatuur-taal, wegens ouderdom eerwaardig of wegens klankmooi heerlik voor eigen kunst.

Zo ging het ook Pieter Jelles. Maar hij en velen, bewust of onbewust, met hem, ze voelden er nog iets meer bij: het was de taal van '*it heitelân*,' dat in de Middeleeuwen een vrije staat geweest is met eigen bestuur in eigen taal en nu niets meer is dan een gewest van Nederland: maar die staat heeft nog een grote mate van zelfgevoel achtergelaten in de Fries, omdat met de staat niet het volk, niet het volkskarakter verdwijnt.

En nu is een van die volkskaraktertrekken juist in staat om aan het begrip '*heitelân*' dat intieme, gezellige te geven dat het heeft. Om een voorbeeld te noemen. Friezen spreken elkaar aan met '*jou*', missen dus het maatschappelik verfoeilike verschil tussen *U* en *je*, *jij*, waardoor zo menig Nederlander niet weet wat hij in bepaalde gevallen moet zeggen, b.v. als er een timmermansbaas bij hem komt om over een karweitje te spreken. Is hij dan ook beledigend familjaar, als hij hem met *je*, *jij*, of belachelik op een afstand als hij hem met *U* aanspreekt? Voor dergelijke moeilikheden staat een Fries niet.

Hij heeft daarbij nog *dou* voor het intieme van man en vrouw, vader tegenover kind, meester tegenover jonge, ook hierin echter dringt *jou* door. Dat *jou* maakt stands-verschil niet zo merkbaar: heer en knecht spreken elkaar aan met *jou* en *je*, al begint de ondergeschikte meer en meer andere beleefdheidsvormen te zoeken, jammer genoeg. En vandaar ook dat al wat Fries heet zich zo gauw bij elkaar aansluit. Een zelfde verschijnsel merkte een Hollandse jonge dame op bij de Engelsen toen zij een openlucht-meeting bijwoonde op het buiten van een Engelse lord. Men weet Angelsaksen en Friezen zijn na verwant.

Maar omdat zij zich zo gauw aansluiten, is ook het begrip '*heitelân*' onmiddellik tussen beiden als een hechte band des gemoeds. Zo dekken de woorden '*heitelân*' en 'vaderland' elkaar niet voor een Fries die b.v. te Chicago woont. Onder 'vaderland' zal hij meer de staatsabstraktie verstaan; 'vaderland' is de benoeming door zijn verstand; zijn hart en gemoed zijn

vol van '*it heitelân*' en z'n taal, als hij geen kosmopoliet geworden is, of - meent te zijn. Maar hoe hevig hij daaraan ook denkt, al is hij er nog zo trots op, dat zijn Fries een taal is, dat het evengoed een woordenboek, literatuur, volkslied, bijbel (tenminste de evangelies), onderwijs kent, als het Nederlands; dat ook de Koningin het spreken kan en soms eens spreekt; hoe mooi dat alles ook is, geen Fries denkt en dacht er aan om het Fries te maken tot de tweede officiële taal in Nederland, zoals het Nederlands dat geworden is en blijven zal in België en Zuid-Afrika. Wel is er iets veranderd, sedert Pieter Jelles begon te schrijven. De Friezen buiten Friesland zijn begonnen zich te verenigen en in Friesland wordt onderwijs in de Friese taal gegeven en van provinciewege bevorderd. Deze beide faktoren maken, dat de opvattingen over het Fries zich sterk gewijzigd hebben. Zo is de overtuiging van de sociale betekenis van het Fries en die van de gemoedswaarde sterker geworden.

Het Fries moet voor velen dienen, vooral buiten Friesland, om een band te houden tussen mensen van allerlei stand en rang, om elkaar bij te staan en te ontwikkelen meteen.

En in Friesland blijkt uit de voorlopig gunstige resultaten van het onderwijs in het Fries, hoe groot de pedagogiese waarde hiervan is, terwijl ook het stichten van het '*Christlik Selskip for Fryske Tael en Skriftenkennisse*' wijst op een verdiepen van de Friese stroom, waardoor andere elementen dan tot nu toe meededen de waarde van de eigen taal zijn gaan voelen. Wat van dit alles het einde zal zijn, wie zal het zeggen, maar de Friese aard zal het wel in de diepte blijven zoeken en zich geen hoge torens van nationale trots gaan bouwen. Het bewustzijn van de eenheid van '*heitelân*' en 'vaderland', al voelt men het eerste woord dieper, is nog door niemand verbroken, maar daarom vaart het Fries toch evengoed mee in de vaart der verdrukte talen met het Pools, Fins, Vlaams, Hongaars, Slavies (Czechies), Welsh, Schots, Iers, Afrikaans, Rumeens, Roetheens enz. enz. en streeft goedmoedig naar ontwikkeling van het eigene, het volksaardige. De verhoudingen van alle genoemde volken tot de hun overheersende is verschillend en weifelt tussen hevige haat en stille berusting of soliede samenwerking; bij alle heeft de tot-ruimere-ontwikkeling komende behoefte aan nog één taal,

die dan ook min of meer de zijne wordt, waarvan hij zich - even goed vaak als anderen - kan bedienen.

Pieter Jelles is min of meer te vergelijken met de Welsh Lloyd George, die opklom tot Engels minister en z'n Engels meesterlik en scherp weet te hanteren, maar die in z'n hart een stille liefde houdt voor dat kleine volkje, waar hij uit voort gekomen is en dat in rustige kracht zich zelf gelijk blijft, zolang het z'n taal nog spreekt en zingt.

Ook doet Pieter Jelles mij denken aan de kaptein van een scherpgestevende ijsbreker, die door massief ijs moet en wil; vaak wordt hij tegengehouden, stoomt terug, valt weer aan. Hij moet en zal er door! En zo kiest Troelstra hoekig en scherp partij, sedert zijn vertrek-naar-de-geest uit Friesland tegenover een bourgeoisie waarin hij niet veel meer voelt dan het kille, ijzige, kapitalistiese stelsel. Maar in die kaptein zat jaren lang een stil verlangen om eindelik eens uit die ijszee weg te komen en '*it hetielân*' van z'n jeugd weer te zien, z'n taal als van zelf weer ten allen tijde om zich te horen, er z'n dichterlikheid weer in uit te zeggen.

Taal en '*heitelân*' zijn hem onafscheidelik geworden in de loop der tijden en - door 't gemis van het laatste.

De vroegere verzen.

Er zijn velen, die als hij denken. Zij zullen het hunne vinden in de eerste afdelingen van de bundel (*Kening Friso*', b.v.).

Er zullen echter ook zijn die iets meer wensen, die in de eerste Afdeling vooral zullen herkennen de jonge opgewonden man onder indruk van de plotselinge achteruitgang van zijn land, die zich in vaak heftige retorieka tegen het '*basterskaei*'[1] verzette, dat door '*de Frânske moade*' aangetast was, dat wegens verwekeliking dreigde onder te gaan, meende de schrijver; dat lang niet meer de kracht had van de dagen van Radboud, dat kortom was een 'mislik nageslacht,' alleen te redden door een hevige strijd voor de eigen taal.

Toch zullen ook zij, die aan diepere kunst behoefte hebben, in het '*Ela fria Fresena*' de zucht naar vrijheid prijzen, in '*It âldershûs*' de warmte voor het heerlike thuis en in '*Heamoanne.*'[2]

1) Verbasterd geslacht;
2) De schildering van Friesland in de Hooimaand.

En van de eerste beide liedjes de zangerigheid.

In de tweede Afdeling vindt de kenner van de Nederlandse letterkunde de toon van Bogaers en Tollens hier en daar. Binnerts Anke lijkt enigszins op Truitje van de eerste, maar geeft meteen een Fries binnenhuisje te zien van zo'n echte veelwetende schoolmeester met de lange pijp zich in wolken rook hullende en dan verteller van oude tijden, toen de Fransen hier waren. Hij vindt er het novelletje op rijm in van '*Hetsjemoi*', de zestigjarige, die zich op haar oude dag opoffert om de vrouw te worden van een oude reumatiekerige stumper. Er zijn versjes in die aan Pol de Mont's eerste, idylliese toon doen denken als dat '*Frysk binnenhûs*'; een vers als '*Slieprige*[1] *frijerij*' paste in 'n Zuid-Afrikaanse bundel. De schilderingen van '*Merke*',[2] '*Draeimounle sankje*', '*Sankje by 't swyljen*[3]; het beeld van "*De alde toer*",[4] het tafreel in: "*Hwet moatte us jonges wirde*"[5], "*de Terhernster*[6] *melkers*" en *Yn*[7] *'t Wetterlân*' ze zijn niet ontroerend; ze zijn beelden van hun tijd, idyllies-mooi, luchtig oppervlakkig. Maar ook hier treft het melodieuse alweer van '*Snieuntojoun*'[8]; het zangerige van dat '*Widzesankje*[9] *for 't Smidsbern*' en het diepere, meer Potgieter-achtige van '*De libbenspiip*'[10], waar de sombere gedachten van die '*Alde pake*[11]' opgefleurd worden door het gezicht van een opgewekt aan tafel schikkende famielie van kind en kleinkind. En dan staat daar, iets geheel anders een herinnering in, aan een bezoek van dit jaar aan '*Teroele*', het dorpje aan het Koevorder-meer tegenover de Welle, waar het blijkbaar zijn naam aan ontleende (Ter-welle), en waar de Troelstra's vandaan gekomen zijn. Er is een sterke levensverdieping waar te nemen in deze overpeinzingen en terwijl de toon warmer, dieper geworden is, bleef het melodieuse bewaard, dat Pieter Jelles' z'n lied altijd kenmerkte.

Maar ook in de andere verzen van deze afdeling zullen velen meer belangstelling hebben dan in die van de eerste groep, omdat de liefde voor de mens tastbaarder is dan die voor '*it heitelân*'.

Ook in de derde Afdeling merken wij die liefde voor belangstelling in zijn volk op, te zamen met een zangerigheid die tot komponeren bracht en meteen is deze een overgang naar de

1) Slaperige;
2) kermis;
3) zwelen, hooien;
4) toren;
5) wat moeten onze jongens worden?
6) van Terhorne;
7) in;
8) Zaterdagavond;
9) wiegezankje;
10) de levenspijp;
11) grootvader.

uitingen van eigen liefde en leed, die in de vierde afdeling samengevoegd zijn.

In de derde zijn het '*Sangen fen 'e sé*,' waar zangen vol van liefde en trouw, verdriet van scheiding, verlangen naar vereniging. Eenvoudige gevoelens van eenvoudige mensen, zoals de Friese zanger en mens (als de Vlaming) na staat aan het volk. Zeven zangen op eigen of andere, Duitse, wijzen hebben over zich dat waas van lichte weemoed, dat ook in de tegenwoordige tijd, nu we gebukt gaan onder de sociale kwestie, de Friezen in hun bijeenkomsten doet wegmijmeren en zo genieten. Het geeft een sympathie voor de dichter die blijven zal, juist om de eenvoud van vers, melodie en gevoel. Maar tegelijk vinden we hier een groter gedicht, '*Minja*', dat geïnspireerd werd door 'De kleine zeemeermin' van Andersen, want ook deze behoorde tot de lievelings-letterkunde van de dichter. En juist dit gedicht is een bewijs voor de verwantschap van Pieter Jelles met de jongeren, met de mannen van '80, ten minste met hun voorloper Jacques Perk. Tevens valt er bij vergelijking met een vroeger groot gedicht '*Teaco en Gerbrich*' een grote ontwikkeling in de schrijver te bespeuren.

En het is juist die ontwikkeling welke ook de Nederlandse letterkunde heeft doorgemaakt.

'*Teaco en Gerbrich*' is de volle romantiek van een Hofdijk, de nationale romantiek; terwijl '*Minja*' de moderne tragiek is van Perk's '*Iris*'. Maar in beide Friese verzen is hetzelfde procédé gevolgd: de goed twintigjarige is verliefd en schrijft een minnelied, dat aldus begint:

Hwêr det ik kaem[1)]
Gjin oare[2)] faem[3)]
Koe[4)] sa[5)] myn hert bilêze[6)];
Yn fleur en noed[7)],
Yn goed en tsjoed[8)]
Mocht ik by dy wol wêze, enz.

Maar hij vond het beter deze liefde niet zo te openbaren en deed dus als zoveel romantici: hij zocht de stof om er het eigene in te vermommen. Zo deden ook b.v. Bredero en Hooft, wanneer ze hun liefde wilden laten spreken tot de liefste die wellicht onder het publiek zou zijn, terwijl op de planken

1) Kwam;
2) andere;
3) maagd;
4) kon;
5) zo;
6) betoveren, eig. belezen;
7) zorg;
8) kwaad.

Rodd'rick, Griane, Daifilo, Granida van liefde zongen en kweelden. Hij verdiepte zich in de kronieken van Winsemius en vond daar de vete tussen Douwe van Harlingen en Sicko Gratinga en deze plooide zich om het liedje heen. Teaco en Gerbrich werden de Romeo en Julia van twee huizen die elkaar ten dode toe bestreden. En zij werden, als deze, slachtoffers. De Duitse romantiek van een Hamerling vooral, van Schiller en Körner inspireerde hem daarbij, terwijl de nationale trek van die periode er niet vreemd aan is.

Geheel anders wordt hetzelfde een achttal jaren later uitgewerkt. Weer is de liefde de oorsprong, maar nu een ongelukkige; weer een vers de kern:

De himel het zyn iwich ljocht[1],
Mar tsjuster[2] is myn hert;
Nei[3] trouwe lieafde hab ik socht -
Ik foun[4], ik foun se net.[5]

Rjue[6] kroeze baren het de sé,
Dy boartsje[(7)] as berntsjes[8] om;
Rjue blide dreamen hie myn hert -
Hja[9] binn' forwaeid ta skom.[10]

Moai bloeit it fjild mei blom by blom
En 't ljurkje[11] sjongt er blij;
Myn hert is kâld; myn hert is stom:
Nin[12] blomke bloeit for my.

Myn hert is stom, myn hert is kâld -
O siz[13] my, djippe[14] sé,
Dou wide, wylde, wûndre wrâld[15]:
Hwêr fyn[16] ik lieafde en fré?

Of deze klacht te somber was om zo te verschijnen? Hij weefde er in ieder geval het sprookje om van Minja, de zeemeermin, en de zanger. Ze minnen elkaar en kunnen elkaar toch niet krijgen, tot ze ten slotte elkaar even genaken, als de

1) Licht;
2) duister;
3) om, eig. naar;
4) vond;
5) niet;
6) veel;
(7) stoeien;
8) kindertjes;
9) zij;
10) schuim;
11) de leeuwerik;
12) geen;
13) zeg;
14) diepe;
15) wereld;
16) vind.

zanger in een stormnacht de zee inloopt en zij hem te gemoet snelt. Dan doortrilt haar het wonderlik zalig gevoel van de liefde, en de ziel, die daar ontzweeft aan die mens,

Dy amme[1] fen God bringt hjar triennen yn 't each.[2]
Maar zie - dan is ook haar einde gekomen:
Mei dy inkelde trien
Is it bern fen 'e sé yn 'e loften[3] forgien.[4]

Men moet wel denken aan Perk's ‘Iris’ hierbij, maar er is in dit Friese vers verder niets dat ook maar de schijn van navolging zou kunnen hebben; de dichter zag zelf verbaasd, toen ik hem op de overeenstemming wees. En toch is het geen wonder. Er is en blijft voeling tussen de Friese en de Nederlandse kunst, evengoed als er tussen Gysbert Japiks en de Zeventiende-eeuwers betrekkingen bestonden.

Dat de schrijver bovenstaande liefdekracht niet zoo maar, zonder meer, in het licht wou zenden, kwam niet voort uit de schuchterheid om zich te laten drukken. In het verzamelwerk ‘*It jonge Fryslân*’ een jaar of zeven geleden uitgegeven, had hij al veel minnepoëzie gehad. Het lag bepaald aan het te sombere karakter. Al wat de minne hem dwong te zingen in de jaren dat hij gymnasiast en student was bracht hij hier samen in een v i e r d e a f d e l i n g als ‘*Jongfeinte*[5] *Lok*[6] *en Lijen* en zoals ten allen tijde de liefde de jonge man tot de ontplooiing van het beste wat er in hem zit gebracht heeft, zo zal deze afdeling ook tot het beste van zijn werk gerekend worden, de meeste aantrekkelikheid hebben voor wie zoekt om het warm kloppend dichterhart. Daar ligt om deze verzen dat onzegbare, dat poëzie heet, een teder waas dat schoonheid verhoogt, een gloed van echtheid die meesleept. Wie Goethe's en Heine's lyriek bewonderen en Fries verstaan, zullen ook deze verzen prijzen, er van genieten. Er zijn twee stemmingen in de jonge man die met elkaar in botsing komen: de beide eerste verzen van deze afdeling plaatsen ze tegenover elkander. Het is het verlangen naar liefde, ‘*Langst nei lieafde*’, om te hebben een houvast in het leven, een wijkplaats, een rustoord bij de stormen en strijden; in een woord: het is het morele, datgene wat de maatschappij in z'n voegen houdt, het stichten van het huisgezin; en dan,

1) Adem;
2) oog;
3) lucht, eig. luchten;
4) vergaan;
5) jongelings;
6) geluk.

het andere zegt: '*'t Jonge libben moat ris rûze*': het is het toegeven aan zijn hartstochten, het voortbruisen met de storm des harten mee, het is het immorele, niet maatschappelike. Deze gehele afdeling zingt van die strijd, maar tevens van de overwinning van het eerste. Maar om dit hier te bewijzen, zou ik alles haast moeten aanhalen. Laat mij bescheiden zijn, zoals vele van deze versjes zich vergenoegd hebben in '*It jonge Fryslân*' en in '*For Hûs en Hiem*' met een plaatsje als bladvulling, als bv.

Wûnderblom.

Ik rin[1] alhiel forwêzen[2] om
En bin net mear my selme[3],
De swietrook[4] fen in wûnderblom
Het mij alhiel bidwelme.

Nou sjong en floitsje 'k yn 'e moarn[5]
En laitsje[6] tsjin[6*] 'e sinne[7].
O wûnderbliere hertesoan,
Dou blide jonge minne!

Dan dit nieuwe, d.w.z. nu pas gedrukte:

Wij wierne[8] togearre[9].

Wy wierne togearre sa fleurich en blij
En wisten gjin rie[10] fen 'e wille[11];
Gol[12] skynde de lieafde oer dy en oer mij,
Hjar sinneljocht glinstere en trille.

Mar der kaem de Earnst yn syn donkere klean[13]
En wiisde yn 'e skymrige fierte...
Dou waerdste sa kjel[14], ek myn mûle[15] bleau stean,
Wij koenen[16] it suchtsjen net litte.

Do krûpten w' elkoarren sa nei oan it hert

1) Loop;
2) verward;
3) zelf;
4) geur;
5) morgen;
6) lach;
6*) tegen;
7) zon;
8) waren;
9) samen; eig. tegader;
10) wij waren overstelpt door;
11) genoegen;
12) mild;
13) kleren;
14) verschrikt:
15) mond;
16) konden;

En koene gjin wirden mear fine[17],
Mar 't rûsde om my hinne: ‘Hald op, 't is to let;
Ek dit wirdt in dream fen 't forline.[18].

17) vinden;
18) verleden.

Dou naemste[1] myn romer.

Dou naemste myn romer en tapest[2] mij yn.
Ho fonkle en ho glinstre dy godlike wyn!

Allyk as 't kristal fol fen hearlike wyn,
Sa gloeide ek us hert, mei de lieafde der yn.

Wij namen de romers, sa ljocht as in stjer,
En preauden[3] en dronken, en - frijden do wer.

Ho gloeide ús[4] it hert mei de lieafde der yn!
Wij dronken dy lieafde as in kostlike wyn.

Naast deze drie voorbeelden van genre's: het stil-blijde, het weemoedige, het uitbundig-gelukkige, mag niet mankeren de lichte spot uit overmoedig-geluk geboren, na een nacht op oud-vaderlandse (en nu-nog-Friese) wijze aan liefjes zij doorgebracht en pas geëindigd bij zons-opgang:

Net bite.

Wij habbe smûk[5] bij enoar sitten
Oan de komst fen de sinne ta,
Ik hab ek wol[6] sjoen[7]; me kin it
Bij dy wol noflik[8] ha.

It ken ek wol wêze, det ik
Mei koartens[9] wer by dy kom,
Mar byt mij net wer yn 'e lippen,
Den sjuchste[10] mij noait werom.

O, ik weet het wel, voor de niet-Fries, ten minste voor de Hollander, die deze leest missen ze de bekoring en pittigheid, die de Fries er in voelt en hoort, maar Friezen wonen er overal en ze willen stellig graag bijdragen tot het bekend maken van deze poëzie; mogen ze deze en andere verzen laten klinken! Ze bleven alleen verborgen omdat er in de jaren dat ze geschreven werden buiten Friesland alleen door geleerden kennis genomen werd van hun taal en zelfs nu nog, nu er zoveel

1) Je nam;
2) tapte;
3) proefden;
4) ons;
5) knus, gezellig;
6) wel;
7) gezien;
8) genoeglik;
9) binnenkort;
10) zie je.

Friese verenigingen naar buiten gewerkt hebben en bijgedragen tot het hoger in aanzien brengen van het Fries, nu is het Fries voor velen nog zo vreemd, dat ik niet meer in het oorspronkelike durf aanhalen. Bovendien niet ieder heeft een welwillende Fries tot zijn beschikking. Maar de liedjes vertalen, dat gaat toch niet: ze verliezen te veel van de hun eigene bekoring. Ik voeg hier liever in een vertaling van het langere '*Lieafde-tankliet*'.

Liefde-danklied.

Duik weg, aan mijn harte, mijn blanke bloem,
En zie mij in de ogen zo stil en vroom.
Dat ik jou harte voel kloppen aan 't mijn;
Dat niets in mijn ziel je verborgen kan zijn.

***

Mijn ziel is een veld met veel gebloemt,
Dat bloeit als jou zon het beschijnen komt.
Gelijk een dankbre, een blijde zucht,
Stijgt er de zoete geur in de lucht.
Daar zingen in zomergloed van jou min
Wel duizend vogels met blijde zin;
En gladde meren, halfweg in 't groen
Blinken er blauw als saffieren doen,
En in 't ruisend groen zeggen koeltjes zacht
Ontroerd: wat 'n wereld vol zomerpracht!...

***

O, 't was voorheen niet zo licht en zo blij
In 't hart, vóór 't heerlik min-zomertij.
Wel keek er een bloempje of wat in het rond,
Maar buien smakten 't weer tegen de grond
En kleumse vogels riepen luid:
Is nooit de hemel dan afgebuid?

Maar dwaalde er maar even een zoeltje om,
Dan bloeide 't in eens er en 't zong rondom,
Dan staken lelie en rozeknop
De blanke kopjes aanstonds op,
De vissen stoeiden in 't zilveren meer,

De nachtegaal zong z'n lentelied weer,
De leeuwriken zweefden omhoog in 't blauw
Er ruisten zangen van eeuwige trouw.
⁎
Duik weg aan mijn harte, mijn lieve bloem,
En zie mij in de ogen, zo stil en vroom,
En hoor het nog eens, hoe lang je al bekend,
Dat je mijn een en mijn alles bent.
⁎
Gelijk een wilde, onbetoombre zang
Bruiste in mijn harte de liefdedrang;
En diep verlangen naar 'n hechte schoor,
Dreef mij tot reizen de wereld door.
De blonde vogel zingt van het licht,
Eens genoten; o 't blinkt hem nog voor 't gezicht?
Zo spreekt ook verlangen naar 't ideaal
In mijn woordemuziek, in mijn dichtertaal
En hoger en beter had ik niet
Dan ik lei in 't vleiende minnelied.
⁎
Wij mensen worstelen 't leven door,
Vaak struikelt de pelgrim: toch moet hij voort!
Wel ziet hij van verre een glimpje van 't licht,
Maar nachtzwarte wolken omhullen 't gezicht.

En al ziet hij het pad ook, hij is toch zo moe;
Wild huilen de stormen 't niet-verder hem toe
En schaterend juichen de geesten des kwaads:
‘Houd op toch met zwoegen; daar is niet je plaats:
De levenskelk schuimt van een goudene wijn;
Drink uit tot de bodem: steeds meer zal het zijn.’

Maar nee, in dat harte door 't kwade beproefd
Daagde eenmaal zon; niets dan zonlicht het hoeft.
En met tranen in 't oog gaat hij eenzaam het pad
Naar ginds, waar hem 't eeuwige licht eens omvat.
⁎
Duik weg aan mijn harte, mijn blanke bloem.
En zie mij in de ogen, zo warm, zo vroom;

Dat ik het voel met een blijde zin
Hoe rijk en gelukkig ik ben door de min.
Waar of je bent, mijn beste bruid,
Daar is mijn geluk en mijn zaligheid;
Daar is mijn vrede, daar is mijn rust,
Daar houdt niet mijn ziel de aardse kust,
Maar zweeft op wieken, als sneeuw zo rein,
Naar de hoogte waar eens haar woning mocht zijn.
Nu wijkt de haat uit mijn zinnen vol jacht
En beter mens word ik, dan 'k ooit had gedacht,
Want jou liefde - mijn Engel voor 's Hemels poort -
Die fluistert mij 't hoogst evangelie in 't oor.

Kom, schreiend en lachend, lief kind, aan mijn hart!
Zo wil ik je houden - je missen, wat smart!
En laat nu in kussen ontvlammen 't gemoed,
Als geen dichter met gloeiende lied'ren het doet.

***

Gelijk aan twee golven met schuim op de kruin,
Als ze elkaar omvatten, zo hoog als een duin,
De koppen opsteken boven de bank
En, samen vervloeiend, losbreken in zang -
Zo wij! Bruis, mijn lied in zwellende toon;
De liefde voert menden omhoog naar Gods troon;
Op, 't klinke in het ronde: zo fel is mijn vuur,
't Doordringt met zijn warmte heel de natuur,
En de Engelen vragen - hun vraag is een wens -
'Kan zo groot geluk zijn in 't hart van de mens?'

Dit lied, dat deze afdeling nagenoeg afsluit is als de weerslag op de beide eerste, die moreel en immoreel, huwelik en hartstocht tegenover elkaar plaatsten. Het zingt de triomf van het eerste in de extaze van 't geluk. En juist dit lange gedicht waarvan de toon soms aan Hel. Swerth herinnert, nam ik in vertaling op, omdat de tijd van schepping samenvalt met de verschijning van de eerste Nieuwe Gidsen, evenals '*Minja*' van dat moderne bleek in zich te hebben. Maar dan moet ook deze dichter mee doorleefd hebben wat de jongelui van zijn tijd door

't hoofd ging en zo vinden we dan ook in de v i j f d e a f d e l i n g, '*Libbensfragen*' veel wat ons de staatsman van nu te beter doet begrijpen. Zo al dadelik '*De sjonger en de wrâld*', een gedicht dat nu pas gedrukt werd. Toen '*It jonge Fryslân*' verscheen lag het er al, maar bleef om de ene of andere reden liggen. De dichter was bewust of onbewust onder de klassieke leiding van Vosmaer's 'Vogels van diverse pluimage', als hier duidelik te bespeuren valt.

De zanger zit bij Wiarda State, de oude stins van Goutum, die men op het punt is te slopen en hij mijmert over het verlies van alles; Geloof, Hoop en Liefde ziet de twintigjarige zich ontnemen; bij de mensen rondom zijn: goud- en genotzucht, gebrek aan levensbeschouwing en - kracht de kenmerken en hij verzucht: waarom blijft dan het zwerk, de blauwe hemel bestaan? Maar een engelenkoor komt hem troosten en oproepen met

> Der is ien God dy Harmonije hiet.

Aan hem, de zanger, om van die Godheid het rijk te stichten: hij moet

> Fordwaelden 't paed nei 't Goede wize.

Vooral om de kritiek, de zanger in de mond gelegd, is dit vers merkwaardig; het is de eerste aankondiging van de revolutionair van later. Toen liet hij zich nog paaien met een machtspreuk, een fraze van Vosmaer; maar dat was dan ook nog in zijn gymnasiaste-tijd. Het is de sleutel tot Troelstra's verder optreden en bewijst tevens, dat het als-socialist-zich-afscheiden van de Friese beweging niet een opwelling was, maar een einde van een gestadige ontwikkeling.

Vooral voor die kant van de schrijver leveren de '*Libbensfragen*' kostbaar materiaal. Als hij b.v. een dame het '*Wolkom yn Gaesterlân*' toezingt (± 1885), dan zegt hij tot haar: het is hier prachtig, maar duizenden van arme menseharten kunnen er, al zien ze 't, uit 'domheid', 'bijgeloof" en 'onverstand' niet van genieten. Help mee, Mevrouw, dat dat betert.

> O kom dochs, kom dou blide dei,
> Dat alle minsken *minsken* binne.

Wie de waarheid zoeken wil, heet het iets verder:

Hij siikje[1] net bij *ien* leare of partij.

Dat zoeken-zelf is hem een genot; de strijd-er-om is zijn loon:

Hij[2] is it lok[3] fen eltse frije siele -
Nei wierheit siikje[4] is stride of forgean[5].

Kan het ons dan verwonderen dat er een vers op volgt, '*Lok*' getiteld, dat wat gedachte betreft doet denken aan 'Niet voor kinderen' van J. Winkler Prins.

Lok.

In berntsje roun[6] in flinter nei,
Dy -t sitten gyng op alle blommen;
Mar, tocht us maet him binei[7] to kommen,
Dêr floddre de flinter wer fleurich wei[8].

Mar gjin bilies[9] joech det krigele[10] bern:
'Wier[11] 't faek al mis,' sa tocht er, letter
Pak ik dy, flugge flinter, wol better -
Hij taestte - de reed[12] wier wer forlern[13].

Al fierder en heger[14] de flinter fleach[15]
Oer in djippe kûle... Boi[16] seach[17] yn 'e hichte[18].
Mirk de kûle net[19] - waerd wei yn 'e lichte,
Wylst[20] dy lokjende flinter de loft ynteach.[21]

Sa bistou, o lok! Wy skrippe[22] om dy,
Wy hoopje op dy ûnder lêst en lijen
En miene dy ienkear wol to krijen,
En forjitte[23] er it grêf foar ús foetten by.

1) Zoek;
2) nl. de strijd;
3) geluk;
4) zoeken;
5) vergaan;
6) Liep;
7) nabij;
8) weg;
9) krimp;
10) wilskrachttg;
11) was;
12) de slag, eig. de reed van een ijswedstrijd;
13) verloren;
14) hoger;
15) vloog;
16) knaapje;
17) zag;
18) hoogte;
19) niet;
20) terwijl;
21) intoog;
22) zwoegen;
23) vergeten

En falle deryn!...
Mar al wier dat sa *net*:
Al mocht it ek ienkear us tabihearre[24].
Wij scoene[25] det moaije lok bidearre,[26]
Lyk[27] as 't bern, det in flinter yn hannen het.

24) toebehooren;
25) zouden;
26) bederven;
27) gelijk.

Zo komen we als vanzelf tot het geloven en er volgt een gedicht '*De striid om 't heechste*', dat zo begint:

> Is der in God of is der net in God?

en dat ons daarmee doet denken aan het *Gebed van den onwetende*, maar Pieter Jelles was geen Multatuli. Hij schreef om z'n twintigste jaar heen twee psalmen (Psalm XIX[1)] en LXIII[2)] en ontboezemde zich daar op deze wijze:

> De hymlen fortelle jou eare, o Heare

en

> Jo binne[3)] o God, myn fêste hâld

met dit slotkoeplet:

> Loksillich,[4)] hwa 't op God bitrout;
> Syn Libben him yn hannen jowt[5)],
> Nei Him zyn stappen riuchtet[6)]!
> Hij driuwt[7)] as 't liurkjen[8)] op de wyn[9)]
> De hege kleare himel yn
> Hwêr d'iiwge Wierheit ljochtet.[10)]

En nu, een kleine tien jaar later, was hij alleen maar het spoor kwijt. Hij wist: God was er, maar hij kon Hem niet vinden - en toch niet buiten Hem:

> Ik kin net libje sûnder God,
> In help en treast yn 't swartste lot
> In Heit[11)], dy as my d' ierde[12)] ûntsinkt,
> Mei blide himelloaits[13)] my winkt,
> Ien dy 't my taropt dei[14)] oan dei,
> Dat 'k oan syn herte rêste mei.
>
> Mar ho 't ik rôp[15)] mei hiel myn hert,
> Dy hege Heit, yet[16)] foun[17)] 'k Him net.

1) Blz. 265;
2) blz. 266;
3) gij zijt;
4) welzalig;
5) geeft;
6) richt;
7) drijft; zweeft,
8) de leeuwerik;
9) wind;
10) licht;
11) vader;
12) aarde;
13) hemelse blik;
14) dag;
15) riep;
16) nog;
17) vond.

En hij eindigde dan ook met deze bede:

> Lit my Jou mylde troanje sjean...
> Riis op, o God! - kom bliere dage.

‘Laat mij Uw blij gezicht toch zien... Rijs op, o God (voor mijn ogen)! - kom heerlik dagen!’ Nietwaar, dat is een andere

toon dan die van Multatuli. Maar nu nadert ook '*In nije*[1] *tiid*' voor de dichter die hij inluidt met een lied dat ik alweer om z'n betekenis voor het kennen van de staatsman hier vertaald inlas; 't is: '*De kriichssang fen it ideael.*'[2]

De krijgzang van het ideaal.

Ik wil niet meer van blijde bloemen neuren,
Van hemelsblauw en zachte sterrepracht,
Van zoet gekoos in stille zomernacht,
Van leeuwriken die zang ten hemel beuren,
Ik zing niet meer van liefde en vrede een zang:
'k Span andre snaren aan, dieper van klank.

Niet dat de liefde uit deze ziel ging wijken:
Zij vond reeds wat zij vol verlangen zocht,
Mij heeft het lot als hoogst geschenk gebracht
De liefste, die 'k lang in mijn droom zag prijken;
Maar toen de vrede 't harte overtoog,
Riep mij een stem: 'Wees man! Ten strijde omhoog!

Uw hoogste doel zij nooit voor 't huis te zorgen,
Om 't brood te werken, zwoegend altijd door,
U, zoon van de aarde, sta de hemel voor!
Niet bij vergaarde schat nieuw goud geborgen!
De wereld heeft nog andre schatten: zoek
En breng ze aan 't licht, maar - 't aardse slijk vervloek 't:

Sla de ogen op, de poort is u ontsloten.' -
En 't menslik leven sloeg de sluier neer.
Ik staarde 't aan, 't was middag: 't oog deed zeer:
Van stromen licht was 't krielen overgoten -
'Maar hoe? Millioenen broeders, zusters, laat
Gij mij die zien in zulk een droeve staat?

De sluier voor!' -
'Gij zult hem toch aanschouwen,
Die wondre wereld, mooi en toch zo voos.

1) Nieuwe;
2) Het is geschreven voor en het eerst verschenen in Buitenrust Hettema's 'Bloemlezing van Friesche geschriften.'

Gij hoort er toe als eigen zoon: ja bloos!
Hoe zaagt gij hem in hemelglans wegblauwen.
Gij woudt terug!? Spreek, is dat mannetaal?
In 't staal, gij, *ridder van het ideaal!*

Wat ge in uw heiligste uren dacht en voeldet,
Wat uit de Hemel U in de ogen blonk;
Wat U als waarheid luid in de oren klonk,
De God, waarvoor gij knieldet, die ge aanvoeldet,
Neem 't daarvoor op! Waar U uw hart toe spoor,
Volbreng dat trouw, nu en de tijden door.'

Toen zweeg 't geluid. 'k Stond stil; nog gloeide en trilde
De rug die pas de ridderslag ontving.
Nog gloeit mijn ziele na. En wat ik zing
Dat zijn geen zangen meer van zomerweelde:
Het heeft een stalen klank; 't is harde taal
Het is de *krijgzang van het ideaal.*

Maar toen de nieuwe tijd werkelik kwam, werd Pieter Jelles niet de zanger van 'klewang-wettende krijgszangen' in het Fries; daarvoor was de zaak die hem boeide te groot en het Friese taalgebied te klein; die zaak, het socialisme, nam hem geheel in beslag en zijn gemoedsleven trok zich in 't diepste van het hart terug. In het Nederlands ervan spreken, ging eenvoudig niet. Hij zweeg dus.

Als er dus op de Afdeling '*Libbensfragen*' een z e s d e a f d e l i n g '*Striidsangen*' volgt, dan zijn dat in hoofdzaak strijdzangen uit het verleden, toen hij het te kwaad had met de dolerende predikanten te Heeg, Wons, Kollum en Oldeboorn en ze met Vondeliaanse scherpte en heftigheid te lijf ging. In '*De pit fen 't folk*' legt hij een van hun tot slot dit in de mond tegen de arbeiders:

Jimm' binne de *pit*:
Dos, frieunen, lit[1)]
Jimm' sûnder stymjen[2)] kreakje.

1) Laat;
2) weerstand.

Hij vertelt van ‘*De hoanne fen 'e heegmer toer*’ en laat deze de lof uitkraaien van de nieuwe geest der doleantie:

Ik en us doomny binn' in pear,
Goed thus yn d' âlde, wiere[1] lear;
Wij binne útforkoaren.
De greate hoanne út Amsterdam,
Us gnappe fader Abraham,
Kraeit ús de wet to foaren.

De tsjerke[2] Gods giet[3] net foarut;
Derom kaem ik ek[4] ta 't bestût:
De tsjinst[5] hjar op to sizzen;
Mar 'k nim, gean[6] 'k ienkear by hjar wei,
Fensels de toer[7] en tsjerke mei...
'k Hoech[8] det net ut to lizzen.

Hij vertelt in ‘*De Wûnzer reis*’ - en dat is waarlik een poëties stukje uit die strijdzang - van de kerk van Wons met de kerkuil er op:

Ho smûk[9] leit Wûns yn it beammeskâd,[10]
Sa kûs[11] yn it grien[12] biskûle!
Hofsjongerkes[13] niuentsje[14] 'r sa blij hjar liet -
Op 'e tsjerkenael[15] sit in ûle.

En die uil zit daar te mijmeren, zodra de zon opkomt:

De wrâld is for d'ûlen net makke.[16]

En dan valt hij weer in ‘*It nije Kollumer oproer*’ Dominee Van Kasteel aan, die te Kollum stond en als kasteel heerste of heersen wou over de vrije Friese zielen; maar in de ‘*ôfskiedssang fen 'e sweltsjes*[17] *oan 'e Boarnster tsjerke*’ bestreed hij meteen de socialisten van zijn tijd, die ‘de flagge mei de kleur fen bloed’... op dat kerkdak ‘omwaeije (lieten)’:

Sa liet min 't sein ta broerremoard

1) Ware;
2) kerk;
3) gaat;
4) ook;
5) dienst;
6) ga;
7) toren;
8) hoef;
9) knus;
10) schaduw van de bomen;
11) warm;
12) groen;
13) hofzangertje, de fitis;
14) tsjilpen;
15) de vorst van de kerk;
16) gemaakt;
17) afscheidslied van de zwaluwen.

Oer disse fjilden swaeije.

Er is in de opvatting van de rode vlag bij deze socialist in de loop der tijden wel het een en ander veranderd, dunkt me.

Bevat zo de zesde afdeling voor 't meerendeel oude herinneringen, het nu volgende '*Teaco en Gerbrich*' vult op zich zelf een z e v e n d e a f d e l i n g en besprak ik al, als oude Romantiek. Rest nu nog alleen voordat we tot het nieuwe komen de a c h t s t e a f d e l i n g *Grienmank*[1)]

Bij deze afdeling behoef ik nu niet lang stil te staan: van alle eigenaardigheden bij Pieter Jelles waargenomen vindt men ook in deze afdeling de staaltjes. Romantiese brokstukken als '*Tawijd oan e' haet*', dat eigenlik een heel werk had moeten worden in de trant van '*Teaco en Gerbrich*'; vertalingen uit Duits en Latijn ('*Krystsangen*'), maar voor alles en in alles melodieusheid. Laat mij daar nog dit van aanhalen:

Widzesankje.[2)]
For us lytse Nynke.[3)]

Sang.

Nynke, dêr ûnder dyn wrynke[4)]
Efter it griene girdynke,
Dûk mei dyn kopke nou wei yn de plom[5)];
Slomje,[6)] dou lieaflytse[7)] blom!

Poppe, sa prûs[8)] yn de gloppe[9)],
Sliepingel[10)] wjukkelt fen boppe[11)];
Floddert sa blier en sa gol om dy ta,
Triuwket[12)] en tutet[13)] dy sa.

Berntsje, sa kûs yn dyn herntsje[14)],
Stil wirdt allinken[15)] dyn wentsje[16)];
Efkes noch kypje[17)] 't girdijnke op in kier...
Sliep nou, lieaf famke, ont moarnier.[18)]

Welnu, zou het nu niet jammer zijn geweest, als deze dichter gezwegen had?

1) Mengelwerk eig. waar ook groen tussen is, rijp en groen dus.
2) Wiegeliedje;
3) liefkozingsnaam voor Catrine, Tine;
4) kopje;
5) pluimen;
6) sluimer;
7) lief-klein;
8) lieflik;
9) afgeschoten hokje in 't bed, voor 't kleine kind bestemd;
10) slaapengel;
11) boven;
12) troetelt;
13) kust;
14) hoekje;
15) allengs;
16) woninkje;
17) gluren;
18) tot morgen vroeg.

Zijn nieuwe verzen.

Gelukkig zijn daar de n e g e n d e en t i e n d e a f d e l i n g, de nieuwe verzen, om te bewijzen, dat de dichter niet in hem

stierf, al is er veel in hem gewijzigd in die 19 jaar. Door die vele jaren van ongewoonte kon hij blijkbaar niet tot het Fries-schrijven komen, zonder dat hij Friese grond onder de voeten had en het zou mij in de toekomst niet verwonderen, als dit zo bleef. Nu hij met al z'n wilskracht een Nederlandse taak afwerkt, voor een grote zaak in die taal strijdt, kan hij alleen in perioden van rust zich wijden aan de poëzie, maar - moet dan in de oude Friese omgeving, van waar die z'n oorsprong nam, terug geplaatst worden. Eerst als de staatsman de politiek beu wordt,.... maar zover is het nog niet.

In de zomer van 1909 betrok Pieter Jelles een huisje te Stiens zonder dat de post zelfs z'n adres wist, en hij gaf zich over aan z'n nieuwe indrukken en aan de oude, die weer uit het verleden tot hem kwamen.

En zie, met beide kwam de poëzie mee en de verbinding tussen de oude romantiek, het nieuwe, het socialisme, en de werkelikheid, die hij in het als opnieuw ontdekte Friesland zag, kwam tot stand. Die werkelikheid was dezelfde die Streuvels in zijn land opmerkte, de arbeid en het leven van boer en arbeider en Troelstra's werk moest het worden en werd het: een stuk arbeid weer te geven, waarvoor de oude romantikus de lievelingsvorm van langvervlogen dagen koos, die van '*Das Lied von der Glocke*'. '*It koalsiedterskjen*' (het koolzaad-dorsen) wordt als Schiller's klokkegieten in beurtzang bezongen. De dichter geeft zelf in zijn voorrede een uitvoerige beschrijving. Voor mijn doel kan ik wel volstaan met het volgende over gedicht en dorsen.

Een dorserslied opent het; dan spreekt de kleedbaas, de eigenaar van het kleed, waarop gedorst wordt, als reivoerder der dorsers, terwijl de zever, de wijsgeer, er de les uithaalt. Het volk van de boer is blij dat er nu 'gejaagd' worden kan, d.w.z. dat de kleedbaas en zijn volk - een vereniging van dorsers, voor dit doel bijeengestapt - komen en dat de paarden, voor de rol gespannen, over het stro in het kleed zullen gejaagd worden, om de vruchteschillen te kneuzen, het zaad te bevrijden. Dit dorsen is aan regels gebonden, die de kleedbaas uiteenzet. En dan gaat alles aan 't werk. 'Menear', de onderbaas, de 'earste minister' van de kleedbaas, te vergelijken met de voorwerker in een fabriek, heeft de leiding en in wissel-, beurt- en

koorgezangen van inleggers, stengelzoeksters, dragers, voor- en naschudders, krabbers, kleedbaas en zever, gaat nu het levendige tafreel aan onze ogen voorbij, tot ten slotte bij de rust en de roemer de zever wordt uitgenoodigd om een paar wijze woorden te zeggen. Deze, een oud werkman, gaat aller werk en taak na en vindt alle werkers delen van een groot geheel. Ten slotte, zegt hij,

't Past alles yn det Greate,
Dút es[1] hjir[2] by 'noar[3] hâldt -
Ik drink op 't mei 'noar wirkjen
Fen hiel de minskewrâld.

En de voorwerker, ‘Menear’, vindt de formule, die hier past:

Ien for allen, allen for ien!

En allen geven dan in koren en wisselzang weer de diepe indruk, die dat op hun maakt.

Op for de nije tiid!
Gabels[4] en klouwers[5] swaeije!
Maeije[6] scil 't wirde, Maeije!
De takomst winkt sa bliid.

Ook de vrouw juicht, in de stengelzoeksters:

Ek[7] oer[8] it wiif scil skine
Dyn frijdom, bliere dei,
As wiere[9] lieafde allinne
De herten bine[10] mei[11]
‘Ien for allen, allen for ien!’
Wij ek habbe 't wird forstien.

En als de schafttijd om is, zingt het koor ten laatste:

Fensels[12] net komt dy nije tiid.
Hird[13] scil it waeije, swier is de striid,
Dy 't giet[14] oer alle folken.
Ban ut, al hwet ús fen 'noar hâldt,
En slut de kring oer hiel de wrâld.

1) Ons;
2) hier;
3) bij elkander;
4) Vorken met twee tanden;
5) harken;
6) Mei;
7) ook;
8) over;
9) ware;
10) binden;
11) mag;
12) vanzelf;
13) hard;
14) gaat.

En rûze 't nei de wolken:
Op for de nije tiid!
Gabels en klauwers swaeije!
Maeye scil 't wirde, Maeije?
Klear stean wij ta de striid.

Dan zegt ‘Menear’ dat men weer aan 't werk moet gaan. Voor spoken-ziende, rustige burgers mag ik zeker wel even zeggen, dat hier de dorsers aan 't woord zijn en niet Mr. P.J. Troelstra. Bij dergelijke gelegenheden worden vele en velerlei gedachten geuit en bezongen; men denke aan de hei-liedjes. Of er wel iets van de socialist ingelegd is? Zeker, maar het is van de voor 20 jaar tot ridder van het ideaal geslagene. De spreuk: ‘Een voor allen, allen voor één’ kon óók beaamd worden door Dr. L.H. Wagenaar, al zou die dan, denk ik, óók het tweede ‘een’ met een hoofdletter schrijven. Er is niets bizonder socialisties in, maar als men er op gesteld is, kan men 't heel wel vinden, dat spreekt. Hoe knap men daarin, is heeft bv. de Lucifer-geschiedenis voor Vondel bewezen. Dat gebrek aan socialisme is een deugd van 't gedicht: een huwelik tussen dogma en poëzie blijft onvruchtbaar in kunst. De feiten bewijzen het afdoend. Is er een katholiek kunstwerk, dat boeit en het dogma van de katholieke kerk verdedigt? Kunst eist rythme, beeld, melodie; en dogma: redenering, abstrahering, opgaan langs één verstandslijn. Zodra het katholicisme wordt tot Maria-verering bv., geeft het kunst: Beatrijs is daar een merkwaardig staaltje van. Zo schiep het kerken, beelden, schilderijen om het levende geloof, dat uit het dogma tot de zielen doordrong. Van het Calvinisme is het voor kort door een jong gelovig protestant (Adel Anckersmith) met overtuiging weer bewezen, dat ook dit dogma niet kan samengaan met het wezen van poëzie, en dit te minder omdat het koeldenkend in rechte lijnen gestileerd is, met als enig punt voor 't oog van de gelovige - het eindpunt. Eerst waar het protestantisme als warm levend geloof zich uit als in Milton's ‘*Verloren Paradijs*’, waar het uitbeeldt wat de dichter ziet, eerst daar is aanwezig wat het tot kunst geschikt maakt. Maar - daar ook naderen de protestant Milton en de katholieke dichter van de ‘*Lucifer*’ elkaar. En zou nu ‘de arbeider’ als abstraktie kunnen worden het voor de ogen staande beeld dat boeit;

zijn strijd-in-abstrakto worden tot rythme en melodie in een dichterziel? Wie het geprobeerd heeft, Herman Gorter, bv. in '*Een klein epos*' heeft het zien mislukken; alleen daar waar de fabrieksbeweging geschilderd wordt, dat fatale door elkaar snorren, draaien, gonzen en wielen, waarin de moderne arbeider opgesloten zit; pas dus waar het konkreet wordt, boeit het als iets van kunst. Eerst wie de lichte geur uit het zware drama weet te trekken kan het tot het eeuwige leven van de kunst omscheppen; hij mag zijn theorieën als mist zien wegdeinzen: de zon van zijn poëzie komt er uit op en zo is het verheugende in dit gedicht tweeërlei: 1° het is een stuk arbeidskunst geworden en Friese kunst van dien aard hebben we in 't geheel niet en 2° het toont, dat Troelstra's theorieëstrijd niet meer in staat is om de dichter tegen te houden; dat er dus om het innerlike leven van de leider der S. D A.P. een sfeer hangt, geschikt voor kunst; dat dus de Sturm-und-Drangperiode geheel voorbij is. En dit is van ruimer betekenis dan voor Friesland alleen. Het minder verheugende is het oratorium-achtige, dat het van Schiller's lied heeft meegekregen, maar in veel erger mate zelf heeft; de onwaarschijnlikheid van deze taal in deze monden, die als vanzelf uit het eerste voorkomt, terwijl het dramatiese karakter niet zo goed tot uitvoering zal kunnen komen als bij '*das Lied von der Glocke*', omdat er bij het werk ook nog paarden te pas komen. Misschien had het beter voldaan als de schrijver zich had kunnen losmaken van het verleden en z'n herinneringen aan Schiller; als hij het, in plaats van lyries-dramaties-epies, zuiver epies had opgevat. Maar er staan zulke mooie lyriese gedeelten in, dat men die niet zou willen missen. Een wil ik hiervan opnemen om het goudlicht van de avond dat er om alle dingen valt.

Moaije joun, sa ljocht, sa smout!
D' ierde leit laitsjend to drôgjen;
Hynzers en mannen skreppe om yn it goud,
't Blanke strie stiet to lôgjen.

Midden yn 't goud stiet de man yn 't spriedt,
't Sparket nei alle kanten:

Diggelfjûr ut syn hierren scjit,
Hannen ha goudene wanten.

Gabel, dy 't for 't lêste swaeit,
Is in goudene roede;
Hynzers stean stil, fen 't ljocht omwaeid,
Banend rounom yn 'e gloede.

Skodders smite mei sprankels fen goud,
Smite op 'e bult it to brânnen;
Weage fen sie, dy 't de klauwer skout,
Brûst fen goud oan 'e râunen.

Fen d' âld silder syn strieën hoed
Streamt it goud oer syn baitsje;
't Sie fen 'e sauwe falt yn 'e gloed -
Gouden de mantsjes laitsje.

As in mearke út 'e gouden tiid
Teistert it om yen hinne;
Fiere toerren geane sa bliid
Biddend omheech yn 'e sinne.

Oer is it lûde hynstegejei,
Dien is it drawen en springen,
't Risselt en skoffelt yet hwette nei,
Reader yet skine de dingen.

Goudene frede, ynlike nocht
Nou fen 'e loften trillet;
Siele, dy 't lang it lok al socht,
Fen hillige wille skrillet.

Ik heb getracht dit naar z'n waarde te vertalen, maar het verliest natuurlik veel in klankwaarde. Toch wil ik voor degene, die het Fries niet kent, die vertaling hier opnemen.

Mooie avond, licht en warm,
De aarde ligt lachend te dromen,
Paarden en mannen werken in 't goud,
Goud zien we 't stro omzomen.

Midden in 't goud staat de man op 't kleed.
't Sprankelt naar alle kanten:
Lichtvonkje op -vonkje uit z'n haren schiet;
Om z'n handen goudene wanten.

De vork die hij voor 't laatst nu zwaait
Is een goudene roede;
De paarden staan stil, door het licht omwaaid,
Branden rondom in het gloeien.

Schudders smijten met sparkels goud
Op de bult en het gaat daar branden;
De golf van zaad, die de hark voortduwt
Bruist van goud aan de randen.

Van de oude zever z'n strooien hoed
Stroomt hem 't goud langs de leden;
't Zaad valt van de zeef in gloed:
Goud-mannetjes[1)] lachen tevreden.

Gelijk een sprookje uit gouden eeuw
Werkt het daar voor onze ogen.
Verre torens stijgen in 't licht,
Blijde, tot bidden bewogen.

't Luide paardegejaag is voorbij;
Uit is het draven en springen;
't Ritselt en schoffelt nog wat na -
Roder nu gloeien de dingen.

Gouden vrede, innige weeld'
Zijgt uit de lucht als een trilling.
De ziel, die lang het geluk al zocht,
Voelt van heilige vreugde een rilling.

Krijgt nu de lezer niet die licht-goud-en-rood-indruk, die ik voelde, dan moet dat aan het gebrekkige van de vertaling liggen. Bovendien schilderen die laatste regels volkomen de rustsensatie, die het scheppen van kunstwerk als dit mogelik maakt. Zo triomfeerde dus te Stiens het algemeen menslike, de kunst,

1) De beide oude mannetjes die samen de zeef hanteren en er 't zaad opscheppen.

over het altijd eenzijdige dogma. Het slotkoortje luidt, zwakker, meer gewoon:

Foarbij giet alles,
  Lok, lieafde, ljocht
Ek 't leed en lijen,
  Det d' ierde brocht.
De frucht fen hjoed[1] is
  It sie[2] fen moarn
It nye libben,
  Det giet wer oan.[3]

Zo gaat het nieuwe leven ook voor Pieter Jelles verder; het zaad is ontkiemd, gegroeid, gerijpt, de dichtervruchten roepen om oogsters.

Behalve dit grote werk schildert hij ook '*It âlde doarp*', zijn Stiens, zoals hij het nu weer doorvoelde, na vijf en twintig jaren ruim van scheiding. Er is wat in gebeurd, met Friesland, maar ook Pieter Jelles is sterk veranderd. En een vers als '*Doe en nou*', de vergelijking van verleden en heden, lag voor de hand. Ik voeg dit hier vertaald in:

Toen en nu.

Daar steekt uit groene bomen de oude toren
De grijze kop omhoog in blauwe lucht,
Waar trillend zonnelicht zijn goud inweeft.
Stil, statig rijst hij op, als indertijd,
Toen wij als kind'ren aan zijn voeten speelden
Gedachten van weleer drijve' om z'n hoofd,
Heugnis van eeuwen mijmert om z'n leest.
Bij al wat wisselde wijst deze stoere,
Die bleef, nog stom omhoog boven de laan,
Dë oude, waar de doden 't laatste pad langs gaan.
De levenden, zij werken in het rond:
De doden zinken om hem in de grond;
Hij blijft en staat daar stom, ernstig in het midden,
Een grijze priester voor hun rust aan 't bidden.

1) Vandaag;
2) zaad;
3) begint weer.

Aan 't groen leunt menig huis het rode dak,
Stil, vredig, half verscholen in 't geboomte;
De witte wegen krommen zich naar 't dorp
Met huisjes aan de kant, die de ogen sloten
Voor 't klare licht dat voor de ruiten blakert.
Zij gaan nog de oude boerehoeven langs,
Die brede daken, oude rode muren,
Die hoven vol geheim, die groene deuren,
Die vensters in de lindeschauw wegduikend,
Mij nog zo eigen of 'k er gister speelde;
Daar breekt zich ook het grootste huis van 't dorp.
De school, een brede plek door 't bomegroen -
Zo staat mijn dorp daar nog in 't oude doen.

Aan beide kanten van het oude dorp
Is 't nieuwe dat ook hier vooruitgang bracht:
Twee hoge schoorsteens blazen daar hun rook
Langs veld en bomen heen in dikke walmen.
Rechts loopt het spoor dwars door de landen heen,
Langs gouden graan, dat al in schoven staat;
Aardappelland, waar 't volk aan 't rooien zit,
En akkers die vol suikerbieten staan.
Een grote werkplaats steekt zijn schoorsteen op,
Waar eenmaal 't lieflikst bosje was te vinden,
Dat warme plekje, waar ik menig Zondag
In zonneschijn en eenzaamheid verdroomde.
Doem, zilverbomen, voor mijn oog weer op,
En wiekel weer mijn zielë in, gedachten
Aan heilige uren, toen mijn jonge geest
Saam met de leeuwrik naar de wolken vloog
En op zijn zang de hemel binnen toog.

O Zondagen, vol vrede en klokkeklank,
Als in de lucht het licht zo trilde en tilde,
En van de grond zo'n fijne wazem dampte;
O verre kimmen, wijde, wijde wereld,
Waar 't hoge diepe blauw zich over spande,
Zo vol van licht, vol zegen, vol van psalmen.
Daar lag ik, och zo klein, een wormpje, een bloempje,

Een drupje dauw in 't eindeloos heelal -
En toch ook aangetast door 's levens drang,
Die 't harte zwellen deed van smart en vreugd
En 't met het leeuwrikslied naar boven dreef.
O arm, klein zieltje, dat die hoge hemel,
Die wijde wereld in je omvatten wou,
En toch niet anders kon dan met de damp
Van 't veld omhoog te waze, in ijl verlangen;
O, zuiver, rein verlangen van het kind,
O blanke droom van levens vroegste tijd,
Lief-droef is 't denken dat tot u heenglijdt.
Waar toen die leeuwrik zong en stille dromen
Uit kinderharten welden, laat nu schel
Een fluit zijn schrille klanken horen, dreunt
De trein met zwaar gepuf, daar walmt de rook
En bonzen zware hamers bij de vuurgloed.
Het nieuw bedrijf verdreef de poëzie
Van 't stille veld. Weg is het bosje; ginder
Ontwijkt de leeuwrik 't veld voor stiller luchten
En 't kindje werd een strijder in de wereld,
Die 't ijl verlangen van z'n jeugd omzet
In daden, hard en luid vaak als 't gedreun
Van trein op spoorbrug, waar de rook na vliegt,
Die ook de vrede van de velden breekt
En van een nieuwe tijd met nieuwe mensen spreekt.

Kijk daar, die oude 'plaats'[1], mijn jongensparadijs,
't Stookhok is weg en ook het emmerrak,
Dat blonk in 't licht van 't gele en rode koper.
Maar 't 'milhuis'[2] gluurt onder de bomen uit
En wekt zoet denken op aan rijstebrij
En aan de bank bij 't venster, waar mijn plaats was.
Vóór de oude muur met, boven, 't uilebord
En 't ijzren jaargetal, daar speelden wij
Als kindren dag aan dag op 't zelfde erf;
Waar nu die blauwkiel werkt op bruine mesthoop,
Daar leerden wij geen beersloot te vertrouwen,

1) Boerderij;
2) het middenhuis, woonhuis, tussen voorhuis-met-pronkkamer en schuur.

Al lag hij ook bij 't dorsen vol met kaf.
Heerlik, als 't volk ons helpen liet bij 't werk,
Hetzij we een haastig kalf het erf langs joegen
Met luide drukte en lach en wild geschreeuw,
Of dat, als in de eens overvolle schuur
Plaats kwam, de mijt van 't erf werd ingehaald.
Dan krielde 't vaak van muizen in de haver,
In lange voren lag het kale kroost,
En menig vinger drupte van het bloed
Als blijk van muize-moederliefde en -moed.

Van buiten haast hetzelfde als in mijn tijd,
Maar binnenshuis, hoe zou het daar nu wezen?
Ik weet niet; maar 't fabriek daar links van 't dorp
Haalde uit de hoeve een brok weg van 't bedrijf.
Wel staan des winters in de warme stal,
Waar 't zweet drupt van de muren, nog de koeien
Te snuiven en te zuchten, te herkauwen,
Terwijl zo nu en dan de staart gaat in de hoogte
En weke drek er neerkwakt in de goot.
Maar, worden dag aan dag de ronde uiers
's Morgens en 's avonds van het witte vocht ontlast,
't Gemaak geeft nu nu geen werk meer binnenshuis.
Boers vrouw is ‘vrouw’, maar niet meer de ‘boerinne’,
De kaas- en botermaakster van voorhenen.

De karnhoek is nu stil; het blauwe vat
Met gladde koopren hoepen is verdwenen,
Voorbij is 't kletsen van de pols in 't nat;
Geen oude knol loopt zich meer blind op 't karnpad.
Men ziet in koele kelder onder 't voorhuis
Niet meer de gele room in ‘aden’[1] staan
En niet meer rijen kazen, 't pronkwerk van
De zachte, gladde vingers van de vrouw,
Die hand zoo redzaam, waar de witte brokken
Rondom uitpuilden bij het door-arbeiden.
Komt nu een jonge op 't erf, hij hunkert niet
Naar waar de dikke karnemelk borrelde in 't vat

1) Platte uitgeholde bakken waar de melk in stond te romen.

En gele verse wei hem stond te wachten,
Of weke herstkaas, om er naar te smachten!

Achter de hoge deuren is de schuur.
Daar staat het hooi wel tot de binten toe,
Op hoge wagens schokkend ingewaggeld.
Op 't veld staan garst en weit en haver nog,
Die vullen straks de schuur tot in de nok.
Dan moet het dorsen volgen: vlugge dorsers
Late' op en neer de vlegels zwaaien; helder
Klinke' op de maat hun slagen op de deel,
Muziek van overvloed dreunt over 't land
En 't dorpsvolk wint zijn brood met nijvre hand.

Maar ook deez' klank stierf weg op meen'ge hoeve:
Een ijz'ren gast gaat bij de boeren rond,
Die hijgt en puft, die ratelt en lawaait,
Die stinkt en roetdamp uitwalmt over 't erf
En aan de mensen 't werk ontnam en 't brood.
Zo is de loop van heel deez' maatschappij
Het oude wijkt - het nieuwe volgen wij.

Welk een verschil! De jonge man is zich zelf voldoende. Hij zingt van eigen leven, eigen denken, eigen liefde, eigen leed en blijdschap; hij zal de wereld even hervormen met zijn lied.[1)] Hij gaat in 't eigene op. En nu, ruim vijf en twintig jaar later: wat vergeten in hem lag, de schat van 't verleden, wordt glanzend, schitterend tegenover het heden met geheel ander begeren en doen, met veel teleurstellingen, tegenslagen, vitterijen en nesterige kwellingen, naast weinige ogenblikken van slagen en begrepen worden. De volwassene keert zo langzamerhand, als bij vlagen, terug tot de grond, waar hij op groeide, waar hij z'n jongens-geluk vond. Zo zijn z'n nieuwe verzen vol van die jeugd, waar de twintigjarige, de student, de jonge Meester in de Rechten niet over mijmerde. Zo zien wij hem bij het binnenkomen van het dorp (‘*Ynkomste*’) eigen leven overpeinzen, terwijl in ‘*Doe en Nou*’ de weerzin tegen het heden, met z'n machines en strijd, het geloof aan de blijde toekomst van de heilstaat bestrijdt. Het

1) ‘*De sjonger en de wrâld*’.

wapen is machtig: het is het als-kind-genotene. En men komt als toeschouwer tot de spanning: wie zal het winnen? Hoe nieuw is hem daarbij alles weer; hoe voelt hij deze dorpsbewoners '*(Doarpsljuwe)*' met hun stoere strijd tegen de zware klei:

> In folk om to bitrouwen.

Zo strijden de herinneringen en het heden met elkaar in deze nieuwe verzen, maar meest wint het verledene het. En hoe zou het ook anders! Hier zijn zoveel '*Alde plakjes*'. En - al weer een geheel nieuw element in deze poëzie - stierf daarginds zijn moeder niet?

> Det oare hûs bij 't tsjerkhôf,
> Dêr is ús mem forstoarn,[1)]
> 'k Wier foart,[2)] mar hot 'ik thuskaem
> Det wit ik yet[3)] sa skoan.[4)]
>
> De wein[5)] kaem oan fen Ljouwert,[6)]
> Myn sister wachte mij.
> Wij seagen op elkoarren
> Sa stiif, sa bleu, sa nij.
>
> Der siet[7)] hwet yn myn binnenst,
> Sa swier[8)], det woe net wei;
> Ik gyng mei hjar it hûs yn,
> Dêr mem op 't deabêd lei.
>
> De keamersdoar stie[9)] iepen;
> Ik koe[10)] myn heit[11)] dêr sjean,
> De jongsten op 'e knibbels[12)]
> De widner mei syn bern.
>
> Do briek[13)] det swiere yn my;
> Ik snikk're en gûlde[14)] sa
> En foel[15)] ús heit oan 't herte;
> Hij helle[16)] my nei him ta.

1) Gestorven;
2) uit het dorp;
3) nog;
4) goed;
5) wagen;
6) Leeuwarden;
7) zat;
8) zwaar;
9) stond;
10) kon;
11) vader;
12) knieën;
13) brak;
14) huilde schreide;
15) viel;
16) trok;

Do skruten[17] nei de deade;
Det wier in swiere gong;

17) aarzlend.

De freamde rook[1)], it tsjuster,
Det foar de blinen[2)] hong.

't Waerd ljochter - súntsjes[3)] skofflen
De foetten oer de flier;
Dêr lei de wite holle,
Sa kein[4)], sa stil, sa blier.

Dêr wier, nei 't lange lijen,
De dea[5)], de golle rêst;
De bleke mûle yn 't swijen
Yet lústre[6)]: sa is 't bêst...

Foarbij, foarbij det alles,
Al hast in fjirtich jier;
'k Ha sels nou bern; dy steane
Sa ienkear bij myn bier[7)]....

Maar ook blijde beelden gaan hem voorbij: het kind, dat 's winters melk moest halen met tintelende vingers om de groene kom; de konijnefokkerij van de jonges met daaraan verbonden boerebezigheden; de zachtvellige beestjes; het schoenpoetsen om de kost voor ze te verdienen; hoe hij daar lag verzen op te zeggen en volgens de buren zeker voor dominee studeerde; de kermis met alle ongure volk, met z'n danspret, waar de opgroeiende jonge tussen komt. Hij ziet zich zelf daar weer zitten dwepen bij het kijken naar de schareslijpers-dochters, bleek, met donkere ogen, mooi en voornaam. Zij bespeelt de triangel, maar hem wordt zij een Spaans prinsesje en ze smeekt hem mee te gaan naar haar land en ouders en, andere Woutertje Pieterse, draaft ook hij over huizen en bergen door naar 't land der fantazie. ‘Die fantasie is mij bijgebleven, m'n leven lang’, zegt de schrijver. En wij begrijpen de vroeger geschreven romantiek te beter, nu hij ons zich zelf schildert als de romanties dwepende jongen. Zo wordt het dorp niet het Stiens-van-nu, maar het dorp van de doden (‘*It deade-doarp*’) en al weer komt hij zo tot zijn moeder ook en we wonen haar begrafenis bij:

1) Reuk;
2) blinden;
3) zachtjes;
4) reir;
5) dood;
6) fluisterde;
7) baar

Dêr is dy bleke ade, dy-t ik
Hjir sels op 't tsjerkhôf bringe moast.

Ho scoe[1] 'k dy swiere reis forjitte,
Det klokgebrom út d' âlde toer,
Myn earme heit, dy 'k skriemend[2] folge
Mei sloppe knibbels 't tsjerkhôf oer?

Ho ik ek snikk're by dg kûle[3] -
Hwet ik deryn brocht, 'k wist it net:
Earst letter, folle letter, learde ik
Nei dy forlangjen, memmehert!

Nou wit ik, det dy lieafdehonger,
Dy 't my sa fit're[4] 't libben troch,
Bigoun[5] is by det stille grêf der,
Hwêr ik ús mem my winken sjuch.

Hoeveel echter, meer levend, is de dichter ons niet geworden! Hij ook een der velen, die zoveel aan hun moeder te danken hebben, en wie juist die moeder vroeg ontviel, als om hun er later naar te doen smachten, om hun 't leed te geven dat in elke poëzie zit.

Maar hiermee weten wij dan ook genoeg, zegt de dichter; de bundel is af; de beeltenis gegeven en wie het mooie portret voorin bekijkt, ziet er die zelfde trek van weemoed om de forse kracht heen liggen.

Nu kan het afscheid (‘*ôfskie*’) volgen, dat ik om z'n grote betekenis als toelichting, als klapper op de hele bundel hier vertaald laat volgen. Het tekenende woord hierin kan ook nu weer beter tegen vertalen dan het vlindertere van het lied. Ook de volle toon, de langere regels lenen zich beter daarvoor.

Afscheid.

Vaarwel, oud dorpje, ik moet nu wel vertrekken,
Het leven roept: 't is met de rust gedaan;
Schaduwen, die er om de toren gaan,
Velden, die wijd in zonnedroom zich strekken,
En gij ook, nijver volk, zo trouw, zo vroed,
Vrienden van ouds, gegroet.

1) Zou;
2) schreiend;
3) kuil;
4) voortdreef;
5) begonnen.

Uw lucht hangt hoog boven de vruchtevelden,
Ver zijn de kimmen, 't werk op 't land nabij;
Zo weez' en blijf' voortaan ook 't leven mij:
Mocht steeds mijn blik naar blauwe verten dwalen
En 'k nijver werken toch voor 'n nieuwe dag!
Dat 'k zo mijn leven zag.

Als vaak mijn denken lichtend is van dromen,
Oud dorpje, ik weet het nu, ik dank het jou:
Hier droomde zich mijn jonkheid weg in 't blauw
In wolkevaart en zonomgoude zomen;
Hier dreef zo hoog de hemel boven mij
In glanzige dromerij.

Onder zo'n lucht, bij zulke vergezichten,
Zweeft weg de geest, waar 'k droomrig staar en tuur
Hier is priestres-van-'t-Ideaal Natuur,
De ziel zoekt zich naar 't Eeuwige op te richten.
Uit klein gedoe, kwelling voor hart en oog,
Trekt mij uw lucht omhoog.

Maar zwaar is 't daagliks werk hier op den akker,
Waar 't brood in sluimert dat het mensdom voedt;
Die wordt elk jaar met ploegen omgewroet,
Daar zaait de boer en wiedt zo menig stakker.
Daar rijpt de vrucht gestadig en wordt zwaar,
Of schraaltjes, al naar 't jaar.

Men leeft, in hoop en vrees, hier mee met de aarde
En 't stil inwendig werken der Natuur.
Niets komt uit niets door al der tijden duur,
En elke schakel uit de ketting houdt ze in waarde,
Zij bindt wat grond en lucht omsloten houdt
In vormen duizendvoud.

Onder de hoge vaart van lichte wolken
Groeit hier het graan dat voedt, het vlas dat kleedt;
De boer speurt rond of ook de stormwind wreed

Aanstuift, of 't onweer broeit aan 's hemels kolken;
Het oog omhoog - de hand, die werks wet bond,
Wroet vlijtig in de grond.

Zo is ons leven: hoog verheven denken
En kleine daden, laag vaak bij de grond.
Naast grote wil altijd klein kunnen stond,
Het hoogste is door 't laagste steeds gebonden.
Die twee gescheiden geven zonde en strijd,
Saam maken ze ons verblijd.

'k Bad wel tot God, waar twijfelde wijl 'k knielde:
Ik dacht hem boven, buiten 't mensekind;
Dat nergens toch 't volmaakte schone vindt.
God is het beeld van 't Eeuwige in de ziele,
Wij doel van 't Eeuwige, God met mensen één:
Met deze schat ga 'k heen.

Voort rolt het grote leven door de tijden
En neemt de menslike geslachten weg;
't Neemt over wieg en graf z'n eigen weg.
Duistre geheimen blijven om ons glijden.
Natuur, historie, mensenmaatschappij,
Daarin verzinken wij.

In kringen ligt rondom ons heen het leven,
Het mensdom, vaderland en huisgezin,
't Bedrijf, de klasse, waar het lot ons in
Deed komen, kunnen ons groeibodem geven
En lucht, waarin de geest het grootse mint,
De weg naar 't Eeuwige vindt.

De jonkman wil voor 't land leven en sterven,
Voor 't Hoge boven hem dat hij vergoodt;
Dan ziet bij andere kringen, wijd en groot,
Die al z'n liefde en kracht met recht verwerven:
Hij vindt z'n roeping in de maatschappij:
Zo, Friezen, ging het mij.

Langs brede wegen rolt zij voort, Historie,
Naar nieuwe tijden, blij ziend voor zich heen:
Valt nu het volk in klassen nog uiteen,
Vol haat voor de andre, hunkrend naar viktorie,
‘Een maatschap 't volk’, die leus, door ons ook zal
Die klinken overal.

Mij roept dat woord uit deze dierbare oorden,
Daarheen, waar weer de wind van 't leven waait;
'k Moet mee vooraan, waar 't volk zijn vaandel zwaait.
De stille rust is uit, die mij bekoorde.
Haast nooit klonk 't strijdgeschreeuw zo fel, zo luid.
Hier zwijgt mijn zoet geluid.

Daar ligt het dorp. Afstekend aan de kimmen,
Waar rood de zon in gloende wolken zinkt.
Boven de blauwkiel greep en zeis rood blinkt:
Moe stapt het volk naar huis, dauwdampen glimmen,
Neer zijgt de vree, die gouden rust doet wel:
Lief vaderland, vaarwel!

Slot.

Wij voelen het: hiermee heeft de dichter z'n laatste woord nog niet geschreven. Alle de werken, ook de Friese, zullen er nog wel anders uitzien, uit meer boekdelen bestaan, als de schrijver tijd van leven houdt, Maar ook inwendig hoop ik voor de komende gedichten nog iets en dat is, dat hij weer zal leren buten z'n geboortegrond te kunnen om te dichten. Zijn rijk gedachtenleven mág, kán op den duur niet omsluierd blijven, dunkt me, zolang hij in Den Haag is. Als student kon hij te Groningen zich wel uiten in Friese klanken: vele verzen hier opgenomen uit vroeger jaren leveren er het bewijs van; waarom kan dat niet nu meer? Of is de politiek zo geheel en al de baas, dat de poëzie er naast niet geduld wordt?

In ieder geval is Pieter Jelles met deze bundel buiten het gebied der gouwspraak gekomen; hij hoort nu tot de wereldlitteratuur zogoed als Fritz Reuter, Claus Groth, Robert Burns en Thomas

Moore. Maar ik vind toch dat Pieter Jelles nog het best voegt tussen de moderne Nederlandse en Vlaamse schrijvers. Hij is van 1860 en zijn verzen bewijzen het: hij hoort tot een ouder geslacht dan de stichters van de Nieuwe Gids, wat aan retorika en beeldspraak van de oude verzen wel eens merkbaar is, maar hij ontwikkelt zich op geheel zelfstandige wijze en zijn kunst geeft de mens Troelstra in z'n ontwikkeling, in z'n denken en dichten volkomen weer, terwijl aan alles te zien is dat de drang tot dichten-alléén hem verzen deed schrijven.

Zo vindt dus ook elke leeftijd tussen de gymnasiast en de oudere er van z'n gading in, de opgewonden jonge man en de dieper voelende oudere.

HAARLEM, Desember 1909.

Theosofie, de theosofische vereeniging en de theosofische beweging door A.E. Thierens.

Het is goed, van den beginne af, drie dingen te onderscheiden: de theosofie, de theosofische vereeniging en de theosofische beweging.

T h e o s o f i e is, letterlijk vertaald, 'Goddelijke Wijsheid', wijsheid der Goden of goddelijke wezens, zegt mevrouw H.P. Blavatsky, de stichtster van de theosofische vereeniging, en zij teekent daarbij aan, dat het woord 'God' hier moet opgevat worden als 'één van de Goddelijke wezens, zekerlijke niet God in de beteekenis, heden ten dage aan die uitdrukking gehecht'.[1)] Hier is dus sprake van eene bepaalde wijsheid, of een bepaald aanzicht van wijsheid - we zullen dat straks nader onderzoeken.

De T h e o s o f i s c h e V e r e e n i g i n g is een bepaald lichaam van internationalen aard, in 1875 te New-York gesticht op initiatief van Kolonel H.S. Olcott en mevrouw H.P. Blavatsky, welks afdeelingen thans reeds over de meeste beschaafde landen verbreid zijn, terwijl in vele steden loges of plaatselijke afdeelingen als onderdeelen van de nationale afdeelingen gevonden worden.

De T h e o s o f i s c h e B e w e g i n g als geheel echter, moeten wij zien als een geestesstrooming, die breeder en veel meer omvattend is dan het lichaam der hier bedoelde theosofische vereeniging alleen; eene strooming, die niet alleen in deze eeuw optreedt, maar gedurende vele eeuwen in de geschiedenis kan worden waargenomen.

1) *Sleutel tot de Theosofie* door H.P. Blavatsky. p. I.

I.

Het is meestal ondoenlijk, eene verklaring te geven van iets, aan iemand die niet reeds eenigermate vertrouwd is met, of kennis heeft van het wezen van dat iets. En nu gaat het er hier om, niet slechts een historisch verhaal van eene geestelijke beweging, niet slechts een verslag van een organisch vereenigingslichaam te leveren, maar een begrip van de machtige Idee die aan beide het leven gegeven heeft. Daartoe zou dus eenige kennis van geestelijke beginselen en godsdienstige ideeën in 't algemeen eigenlijk bij den hoorder of lezer voorondersteld moeten worden. Wij zijn wel genoodzaakt, dit te doen.

Om te kunnen spreken over het wezen van de theosofie zijn wij genoodzaakt, een uitgangspunt aan te nemen dat aan alle godsdiensten en aan de meeste wijsgeerige stelsels ten grondslag ligt - of, zoo men wil: de kroon van deze is. Wij meenen het begrip van Geest. Wij mogen waarschijnlijk voor de overgroote meerderheid der ontwikkelde menschheid van onze eeuw aannemen, dat het begrip 'Geest' op zich zelf, hoe men dit nu ook naar persoonlijken smaak wil betitelen of uitleggen, geen ontkenning zal vinden, wanneer het bedoeld wordt in den zin van Idee, ideëel beginsel of ideëel wezen der dingen. Een ideëel wezen, dat dus als 't ware de onzichtbare essens van den zichtbaren vorm kan genoemd worden. De zichtbare vorm die door het ideëele wezen of den geest is opgebouwd uit de stof. Sommigen zullen misschien verkiezen te zeggen: de vorm is de verschijning van het ideëele wezen. Het ideëele wezen laat zich denken, de materieele vorm laat zich zien of tasten.

Het is hier niet de plaats om dit begrip in zijn geheele uitgebreidheid filosofisch te behandelen. Meer zal het ons doel moeten zijn, een schetsmatig beeld te ontwerpen, dat voor den gemiddelden mensch nog duidelijk is.

Men trachte dan allereerst van deze dualiteit van Geest en Stof, in wezen en vorm eenig begrip te krijgen.

En dan stelle men zich voor, dat deze beiden 'de polen van Schepping' zijn - in dien zin, dat eenerzijds kan gedacht worden, en dáárom moet aangenomen worden, één hoogste Eénheid van

goddelijk Zijn, Eén eerste Goddelijke Bron of Oorzaak, van welke Geest en Stof ‘slechts de twee primaire aanzichten zijn’, gelijk H.P. Blavatsky in haar standaard-werk over Theosofie, *de Geheime Leer*, zegt.[1)] Anderzijds moet deze eenheid van Geest en Stof *in* de geopenbaarde wereld zich in alles vertoonen, in dien zin, dat géén Geest zonder Stof, en *vice versa*, bestaat. Geen inwezen toch kan er gedacht worden dat niet het inwezen van *iets*, van een vorm zou zijn, ergo uitgedrukt is in stof; geen vorm kan bestaan, die niet een inwezen uitdrukt. Het is ondertusschen lang niet allen filosofischen denkers duidelijk, hoezeer dit werkelijkheid is, in allen deele! Soms spreekt men van ideeën of van *de* Idee, van inwezen en van Geest, of zelfs van God en de Godheid, alsof dit nu wel door ons *gedacht* wordt, maar overigens dingen, laat ons zeggen: wezenheden zijn, zonder werkelijk bestaan. Voor velen klinken zelfs die woorden als fictie of fantasie; op zijn best als volkomen negatieve abstracties. Dat laatste mag in haar filosofischen zin wáár zijn - daar zullen wij hier niet verder op in gaan. Maar, blijkens het dáárzijn, het bestaan van deze actieve wereld, zijn die beginselen ook in activiteit gekomen, hebben zich dus medegedeeld aan de wereld der Stof en daarin vormen geschapen.

Nu moeten wij hiervan een eenigszins duidelijker en zelfs meer plastisch beeld ontwerpen, hetgeen, dank zij den tegenwoordigen staat der wetenschap, langzamerhand in onzen tijd mogelijk begint te worden:

Geen geest zonder stof, geen idee zonder vorm!... Men zal ons onmiddellijk tegemoet voeren: waar zijn dan de vormen van de ideeën die wij dagelijks door ons brein laten gaan? Waarom, als het waar is dat de gedachte scheppend optreedt en noodwendig zich in één of anderen vorm moet openbaren, waarom worden die vormen niet waargenomen?

Deze en dergelijke vragen schijnen de filosofen in het gelijk te stellen, die zeggen dat ideeën alleen negatieve abstracties zonder werkelijk bestaan zijn, anderzijds ook de materialisten die zeggen, dat ideeën of gedachten ‘eenvoudig’ de gevolgen zijn van processen van stofomzetting in de stoffelijke hersenen.

Want tot nog toe was het héél moeilijk, op die vragen een eenigs-

1) I. 43; 82; 278/279.

zins afdoend of begrijpelijk antwoord te geven. En bij gebrek aan zulk een antwoord is de gemiddelde mensch gewoonlijk heel geneigd, zich, uit angst van totaal *allen* grond te verliezen, vast te klampen aan dergelijke theorieën, al kunnen die dan ook door hunne auteurs gewoonlijk niet nader worden toegelicht.

De groote vorderingen in het wetenschappelijk onderzoeken en denken van onze eeuw maken het thans echter wèl mogelijk een antwoord op die vragen te geven, dat, althans als hypothese, heel wat redelijker is, en daarom beter te aanvaarden, dan verklaringen als bovengenoemde.

Men is zich in de wetenschap langzamerhand bewust geworden van het bestaan van eene stof, veel ijler dan lucht; men heeft die genoemd ether of ook wel 'lichtdragende ether'. Wel is die als eigenlijke stof niet direct aangetoond, maar dat is met gewone hulpmiddelen, mechanische toestellen, vooruit ook wel voor onmogelijk te verklaren, aangezien men weet of althans moet aannemen, dat die ether *alle* andere stoffelijke deeltjes doordringt. Men heeft ze dus niet in bepaalden vorm aangetoond, maar de meest nauwgezette en heldere mannen der wetenschap later in hunne verklaringen nauwelijks twijfel over: men neemt het bestaan van den ether vrijwel als een feit aan.

Heeft men al den ether niet kunnen doen zien, men is er intusschen wél in geslaagd het bestaan aan te toonen van kleine deeltjes, *ionen* of *electronen* genaamd, uit welke alle atomen der stof en bijgevolg alle moleculen, alle chemische elementen en alle dingen ter wereld zijn opgebouwd. Althans, ook dit neemt men vrij algemeen als vaststaand aan.[1)]

Deze ontdekkingen openen de poort voor onze 'hypothese', als men het zoo wil noemen: Indien het waar is, dat er deeltjes van stof zijn, zoo klein, dat zij zelfs bij de deeltjes der lucht oneindig klein zijn te noemen, en in elk geval verre aan ons waarnemingsvermogen ontsnappen, dan is daarmee nog geen grens van kleinheid of fijnheid gesteld. Dan is het mogelijk, nog vele gradatiën van ijlheid of fijnheid van stof te denken. En wanneer wij dat eenmaal denken, dan knoopt zich daaraan onmiddellijk vast een beschouwing omtrent den dienst die deze stoffen in de wereld vervullen. Ook daaraan helpt ons de wetenschap van onze

1) Zie o.a. Prof. R.K. Duncan 'Moderne Wetenschap' (*The new Knowledge.*)

dagen: De naam ‘lichtdragende ether’ reeds, maar ook de beschouwingen van onzen landgenoot prof. Lorentz,[2)] wijzen duidelijk op een onafscheidelijk verband van de stofsoort en trilling. Zoo goed als goud, zilver, koper en tin ieder hun klank hebben, hun eigen trilling als 't ware, onafscheidelijk van hun aard of wezen, zoo schijnt ook wel reeds voor ons wetenschappelijk bewustzijn vast te staan dat het wezen van de geluidstrilling onafscheidelijk is van de lucht, en het wezen der lichttrillingen onafscheidelijk van den ether. Dat wil niet direct zeggen dat de ether onbestaanbaar is zonder licht, noch de lucht zonder geluid - niet *direct*! op het standpunt dat wij thans wenschen in te nemen - maar het wil wel zeggen, dat een bepaalde trilling van die stoffen zich doen gevoelen of denken respectievelijk als licht en geluid.

Om kort te gaan, onze hypothese sluit dus met het bestaan van vele gradatiën van fijnere stof, evenvele gradatiën van hoogere trillingen in. Wanneer men zich daarbij bewust wordt van het allesomvattende belang van trillingen, wanneer men gaat inzien, dat ‘trillingen’ de volstrekte en éénige bewerkers van concreet leven zijn, dan gaat men gevoelen, dat er vele gradatiën van zulk concreet leven moeten zijn, en dat er dus vele ijlere vormen, opgebouwd uit fijnere stof, kunnen en moeten zijn, die onze stoffelijke oogen niet zien, onze stoffelijke handen niet tasten kunnen.

Dan verliest men elk redelijk bezwaar tegen vormen van zulken ijleren aard: zoo goed als men telegrafie zonder draad aanneemt wijl men ze ziet, zoo goed zal men telepathie binnenkort algemeen moeten erkennen. Erkent men daarmee dan de gedachtetrillingen, dan ligt het voor de hand, ook van de gedachte-stof en van gedachte-vormen te spreken en die ook voor ‘werkelijk’ te houden, gelijk de theosofische litteratuur doet.

Dan vervalt elk theoretisch bezwaar tegen de veronderstelling van wezens in ijlere stoffelijke lichamen gehuld, zoowel beneden als boven het evolutie-standpunt van den mensch, en ook tegen het bestaan van ijlere, hoogere, fijnere stoffelijke beginselen in den mensch zelf, ongezien door zijne oogen.

Ten slotte bieden de bovengenoemde wetenschappelijke be-

2) Zie zijne beide opstellen in de ‘*Encyclopedie der Mathematischen Wissenschaften*’.

schouwingen van onzen tijd een aanknoopingspunt voor een verdere ‘hypothese’: Wanneer de ionen of electronen de bouwers zijn van de atomen der stof zoover wij die kennen, en dus aan deze atomen het leven of althans het organische leven geven, wat belet ons dan, aan te nemen dat steeds elke stof die wij ons denken kunnen ‘van binnen uit’ belevendigd of opgebouwd wordt uit eene andere, die een gradatie hooger, ijler, fijner is? Tot zoover zich gradatiën laten denken.

Deze inleidende beschouwingen hebben mogelijk eenig nut en kunnen waarschijnlijk aan sommigen doelmatige aanknoopingspunten leveren. Men besluite er niet uit dat, zooals wel eens beweerd werd, theosofie niet méér dan ‘verfijnd materialisme’ zijn zou. Hoogstens mag men er uit besluiten, dat zij tot deze materialistische vergelijkingen gedwongen wordt, wil zij zich althans éénigszins kenbaar maken aan een wereld, zoo materialistisch als die van onze eeuw.

De begrippen over Geest en Stof, inwezen en vorm, moeten, tot goed verstand van het geheel, worden verheven tot de hoogte van de abstracte gedachte, d.w.z. tot de hoogte der filosofie. Doen wij dat, dan ontwikkelt zich uit het begrip inwezen of Geest eene voorstelling van e i g e n l i j k h e i d, uit het begrip vorm of stof eene voorstelling van o n e i g e n l i j k h e i d. En wij komen dan tot eene onderscheiding, als door Fichte gemaakt werd: het Z e l f en het N i e t-Z e l f. Die onderscheiding had natuurlijk in de eerste plaats betrekking op een ding of persoonlijkheid en zijne omgeving. Maar in abstracto breidt dan deze vergelijking zich natuurlijk uit tot *alle* gevallen, waarin sprake kan zijn van iets eigenlijks of essentieels en iets oneigenlijks of incidenteels. Dus vooral is die onderscheiding toepasselijk op het meest algemeen essentieele, den Geest en het meest algemeen incidenteele, de Stof.

Inplaats van eigenlijk en oneigenlijk kan dan gevoegelijk gesteld worden i n n e r l i j k of e s o t e r i s c h en u i t e r l i j k of e x o t e r i s c h. Esoterisch is dan alles wat met het inwezen der dingen te maken heeft, exoterisch dat wat alleen over den vorm, het uiterlijke der dingen handelt. Dat is de beteekenis waarin deze woorden in de theosofische litteratuur gebruikt worden.

Wie verder zich filosofisch wil indenken in deze beschou-

wingen over het Zelf en Niet-Zelf, Geest of geestelijk inwezen en Stof of stoffelijken vorm, bestudeere Fichte, Hegel en Plato; misschien echter zal hij zich met meer gemak beter op de hoogte stellen door werken van den laatsten tijd als van Bhagavan Das (*The Science of Peace*), Annie Besant (*Een studie over het Bewustzijn*), dr. R. Steiner (*Theosofie*) en tenslotte H.P. Blavatsky's standaardwerk. (*De Geheime Leer.*)

Indien alles ter wereld uit geest en stof, inwezen en vorm bestaat, dan ook de mensch!

De wanhopige vraag die agnostici zich ten slotte tóch stellen, de vraag die opkomt bij hen die hun geloof verloren en er niets voor in de plaats kregen - een in onzen tijd zoo jammerlijk algemeen verschijnsel! - de vraag: 'heb ik een ziel, een geest?' moet dus niet alleen bevestigend beantwoord worden. Niet dat alléén. Wij zijn niet bezitters van een ziel of geest - wij zijn die geest zelf!

'Waar "ik" gezegd wordt, is de bliksemflits van den geest in de ziel geslagen' zegt prof. Bolland terecht. Welnu, overal wordt 'ik' gezegd. Dat 'ik' getuigt van zich-zelf, van *het* Zelf, dat de Geest is. Wij *zijn* niet onze lichamen, maar onze geest. De lichamen zijn verschijningen van den Geest, zijn dus onze voertuigen, en wij kunnen daarom wel met eenig recht zeggen: wij *hebben* een lichaam. - Maar wij *zijn* geest.

Ons geestelijk wezen is essentieel, ons lichaam eene incidenteele verschijning, die met eene 'geboorte' aanvangt en met een 'dood' eindigt.

Het geestelijk wezen is daarom de eigenlijke mensch en mag met recht genoemd worden het Z e l f . Daar men nu eenmaal in de wereld gewoon is, ook zijne uiterlijke persoonlijkheid, bijvoorbeeld in den omgang met anderen, 'zich zelf' te noemen, spreekt de theosofische litteratuur ook wel van het 'Hooger Zelf' en het 'lager zelf', met het eerste bedoelende het geestelijk wezen, of de individualiteit, met het tweede de uiterlijke persoonlijkheid.

Dat geestelijk wezen, dat wij in 't vervolg hier het Zelf (met een hoofdletter) zullen noemen, is nu, ingevolge het vorengaande niet zonder vormelijkheid of stoffelijkheid te denken. Het moet belichaamd zijn in Vorm van eene of andere Stof. En het

zal zich belichamen in vormen van die stof, waarin het trillingen uitzendt, want de trillingen bouwen de lichamen op. Het kán zich daarom alléén lichamen of vormen bouwen in die stof waarvan het de inherente trilling kan uitzenden, de eigen toon kan laten klinken.

Daaruit krijgen wij een begrip van de theoretische leeringen omtrent de verschillende beginselen en lichamen van den mensch.[1)]. Langs dézen weg kunnen wij gaan inzien, dat het Zelf door middel van het gevoel en het verstand, evenzeer als door middel van de physieke belichaming op dit physiek gebied, in aanraking komt met eene ‘wereld daarbuiten’. Wij zien thans de physieke belichaming als 't ware als de laatste uiting van het Zelf. De laatste, niet naar den tijd, maar naar volgorde; de laatste van eene reeks. Andere uitingen moeten zijn voorafgegaan. Dat wil zeggen: voordat het Zelf het p h y s i e k l i c h a a m dat door ons oog gezien wordt, kon opbouwen, moest het noodwendig de idee, het beeld, daarvan opbouwen. Voordat het plan voor dat physiek bestaan werd gebouwd, moet noodwendig een begeerte, verlangen of gevoel daartoe aanwezig geweest zijn; een begeerte of gevoel kan alweer niet als een ‘niets’ bestaan, moet een zekere belichaming of vorming bezitten: we moeten ons dus denken het bestaan van een begeerte- of gevoels-lichaam. In de theosofische litteratuur wordt dit gewoonlijk het a s t r a a l - l i c h a a m genoemd. Aan de begeerte moet zijn voorafgegaan een concreet begrip. Niets kan begeerd of gevoeld worden wanneer niet een concreet begrip van begeerte of gevoel in 't algemeen vooraf bestaat. Dit leidt ons tot de voorstelling van een verstands-lichaam of m e n t a a l - l i c h a a m . Wederom is aan te toonen, dat aan concrete begrippen abstracte begrippen, de begrippen der algemeenheden of wetten, ten grondslag liggen, zoodat er alle reden is om aan te nemen - aangezien de mensch ook abstracte begrippen denkt - dat hij ook een bepaald georganiseerd voertuig daartoe bezit: een h o o g e r m e n t a a l l i c h a a m .

Dán volgt duidelijk de voorstelling, dat het Zelf in de wereld

1) Zie theosofische ‘Handboekjes’ ‘*De zeven beginselen van den mensch*’; ‘*De mensch en zijne lichamen*’ door A. Besant. Ook ‘*De mensch zichtbaar en onzichtbaar*’ door C.W. Leadbeater, enz.

opbouwt deze verschillende lichamen als o r g a n e n , die den dubbelen dienst verrichten, het wezen van het Zelf aan de werelden der verschillende ‘gebieden’ mede te deelen door zijn wezen daaraan te openbaren, en anderzijds het leven, dus de ervaring van deze gebieden van Stof mede te deelen aan het Zelf.

Wanneer wij in de theosofische litteratuur spreken van ‘g e b i e d e n ’ dan worden daarmee bedoeld de regionen van Stof van verschillende gradatie, als boven aangegeven. Elk gebied is dus in die beteekenis de streek of sfeer van de bepaalde stofsoort, waarin een bepaalde trilling van het Eéne Leven tot uiting komt.

Zoo zijn dus het physiek-, het astraal-, het lager- en het hooger-mentaal lichaam de organen, waarmede het Zelf de wereld gewaar wordt en waardoor het zich aan die wereld openbaart.

Het physiek bestaan, het gevoel, het lagere of concrete en het hoogere of abstracte verstand zijn de uitingen van het Zelf.

Wat is het Zelf?.... Wat is deze wereld, die het waarneemt en waarbinnen het bestaat?....

Al moge de geest, de ware mensch, die de essens is waaruit de lichamen voortkomen, oneindig machtig zijn ten opzichte van deze eindige, incidenteele lichamen of verschijningen, toch moet zulk een bepaalde geest, omdat hij bepaald is, in volstrekten zin genomen een beperktheid zijn, iets niet absoluut, niet geheel oneindig. Oneindig in tijd, maar niet oneindig in ruimte! Wanneer zulk een geestelijk wezen een bepaaldheid is, dan moet daarachter noodwendig de algemeenheid bestaan. Is de geestelijke mensch, het Zelf van den mensch, een in ruimte verbizonderd wezen, dan is het als zoodanig ook weder een verschijnsel te noemen. Een verschijnsel of vorm van *het* Oneindige in Tijd en Ruimte, van God of de Godheid.

Dit begrip vinden wij met groote duidelijkheid bij de Platonisten als de *divina proportia*, de Gulden Regel: - de uiterlijke persoonlijkheid verhoudt zich tot zijn geest, gelijk de geest zich verhoudt tot God.

Het is dit begrip, dat wij aantreffen als de hoogste oplossing van het levensvraagstuk en daarom als leiddraad, als

gids voor het leven, zoowel bij filosofen als in de predikingen van de stichters der godsdiensten, de Leeraren der menschheid.

Dat begrip van de Godheid vinden wij in de christelijke Evangeliën evenals in de Stanza's van Dzyan, die de grondslag van de Geheime Leer uitmaken.

Het Zelf: een zoon van den Vader, een vonk van de Vlam, een straal van het Eeuwige, Goddelijke Licht.

Het is de essens van alle godsdiensten en geen ander begrip kan daarvan ooit de essens zijn, dan deze groote wet van Eénheid. De eene godsdienst drukt het op deze wijze, gene op eene andere wijze uit. De theosofische leer tracht waarlijk éénheid onder de menschen te brengen en *de* Eénheid te doen gevoelen en begrijpen, door zelfs de éénheid van alle godsdiensten aan te toonen.

Zoo is het Zelf, de ware mensch, een vonk van die Essens die is 'het Leven en Licht van het Heelal'[1)], van God.

De wereld is dat Heelal, de totaal-verschijning of openbaring van deze Eéne Essens, of, gelijk Goethe zei: 'het kleed waarin wij God zien.' En dat kleed wordt geweven door de geestelijke machten, die de dragers van goddelijke wijsheid zijn, de goddelijke wezens of goden, *theoï*, zooals zij door de Grieken genoemd werden, als aarts-engelen en engelen in het christendom bekend.

Want gelijk de stoffelijke wereld, die door onze oogen gezien wordt, bewerkt wordt door machten en wezens in stoffelijke lichamen, wezens - menschen bijvoorbeeld - die hier leven en hier hunne krachten aanwenden, zoo wordt de geestelijke wereld bewerkt en belevendigd door geestelijke wezens, die dáár hunne krachten aanwenden. Daarbij moeten wij ons herinneren, dat de geestelijke wereld de bron is waaruit niet slechts dit stoffelijk gebied, maar ook de gebieden van gevoel en lager en hooger verstand voortkomen. Deze laatsten zijn, evenals de geziene stoffelijke wereld, tot de stoffelijke, niet tot de geestelijke wereld te rekenen, omdat zij slechts den rang van gevolg of vorm hebben tegenover den geest, die oorzaak of inwezen van deze allen is.

'De occultist' - zegt H.P. Blavatsky - 'neemt aan, dat

1) *Geheime Leer* I. 42. Men zie in verband met het bovenstaande vooral de 'voorrede' van dit boek

openbaring komt van goddelijke, maar toch nog eindige, Wezens, de geopenbaarde Levens, nooit van het onopenbaarlijke E é n e L e v e n ; van die Wezens, die Oer-menschen, Dyani-Boeddha's of Dhyân Choans genoemd worden, de Risji-Prajapati's der Hindoe's, de Elohim of Zonen Gods der Joden, de Planeetgeesten van alle volkeren, Goden geworden voor de menschen.'[1)]

De hooge Wezens, hier bedoeld, zijn dus de 'goden' waarvan sprake was bij de omschrijving van den naam *Theo-Sophia.*

Daar de mensch in zich heeft, of liever: zelf ook *is*, die zelfde goddelijke Essens, moet het hem mogelijk zijn, de goddelijke wijsheid te verstaan.

Maar waarom verstaat hij die dan als regel *niet?*...

Omdat zijn aandacht gericht is naar buiten, niet naar binnen.

Eenerzijds is het Zelf verbonden aan het Alwezen, de Godheid door den onverbrekelijken band des Lichts, anderzijds bouwt het zijne lichamen in het groote 'Veld van Openbaring' dier zelfde Godheid en kent die dus op twee wijzen: direct en indirect: door inkeering naar binnen, zoowel als door uitgaan naar buiten.

Er zijn dus twee wegen tot het verkrijgen van kennis, twee wegen tot God, een innerlijke en een uiterlijke. De laatste is zeer zeker de langere, de eerste is 'de Weg genaamd de Rechte', de rechte weg, dien Johannes *leerde*[2)] en die de Christus is.[3)]

Beide wegen leiden tot kennis - dat zegt ook de leer van den Boeddha. Deze noemt den eersten, den innerlijken, den weg van het hart, den uiterlijken den weg van het oog.[4)]

Nu is de mensch, blijkens zijne verschijning op dit stoffelijk gebied, blijkens zijne gevoelens en gedachten, een wezen dat een belangrijke ontwikkeling op den weg van het oog, den weg door de uiterlijke wereld, heeft afgelegd. Zijne aandacht is in de meeste gevallen zóó zeer gevestigd, zóózeer in beslag genomen door de directe waarneming van het uiterlijke, dat slechts weinigen in onzen tijd een duidelijk begrip zullen hebben van dien innerlijken weg, of zijn waarde dadelijk zullen erkennen. Maar de mogelijkheid ligt voor ons open om in te zien, dat wij onmiddellijke gemeen-

1) *G.L.* I. 46.
2) Matth. XXI. 32.
3) Johs. XIV. 6.
4) *De Stem van de Stilte,* (De Twee Paden) door H.P.B.

schap met God of de Goddelijke Essens kunnen hebben, onmiddellijke Goddelijke Wijsheid, Theo-sophia kunnen verstaan door inkeering en 'éénheidstreving' (*Yoga*), door concentratie, meditatie, terugtrekken van de aandacht uit de dingen *buiten* naar het bewustzijn van het Hooger Zelf *binnen.* Die toestand werd door velen genoemd e x t a s e , door anderen eenvoudig 'één-wording' of 'vereeniging met God'.

Laat ons hierbij aanhalen wat H.P. Blavatsky er van zegt in *de Sleutel tot de Theosofie:*

'De oude theosofen beweerden, evenals de hedendaagsche doen, dat het oneindige niet door het eindige kan gekend worden - dat wil zeggen, waargenomen door het eindige (lager-) zelf - maar dat de Goddelijke Essens aan het Hooger-Zelf kan worden meegedeeld in een toestand van extase'.

Verder:

'Werkelijke extase werd door Plotinus omschreven als 'de vrijmaking van het denkvermogen uit zijn eindig bewustzijn, één en vereenzelvigd met het Oneindige wordende'. Dit is de hoogste toestand zegt Dr. A. Wilder, maar niet van blijvenden duur en hij wordt slechts bereikt door de *zeer* weinigen. Hij is inderdaad gelijk aan dien toestand die in Indië bekend is als *samâdhi.* Deze laatste wordt door de yogi's beoefend, die haar stoffelijk vergemakkelijken door de grootste onthouding in voedsel en drank en verstandelijk door aanhoudend pogen om het denkvermogen te louteren en te verheffen. Overpeinzing is stil en *onuitgesproken* gebed, of zooals Plato het uitdrukte:

'Het vurig wenden van de ziel tot God; niet ten einde iets bijzonder goeds te vragen [zooals in de gewone beteekenis van het gebed] maar om het Goede zelf, om het universeele Hoogste Goed [waarvan wij een deel op aarde zijn en waaruit wij allen te voorschijn getreden zijn]... Blijf daarom stilzwijgend in de tegenwoordigheid van de goddelijken, totdat zij de wolken voor uwe oogen verwijderen en u in staat stellen, door het licht dat van hen zelf uitstraalt, niet wat u als goed toeschijnt, maar wat waarlijk Goed is, te zien'.

En dan:

'Ware theosofie is voor de mystieken die toestand, welken Apollonius van Tyane zich genoopt zag, aldus te beschrijven:

‘Ik kan het heden en de toekomst zien als in een helderen spiegel. De wijze behoeft niet te wachten op de dampen van de aarde en het bederf van de lucht teneinde [gebeurtenissen] te voorzien... De *theoï* of goden zien de toekomst; gewone menschen het heden: wijzen, dat wat op het punt staat plaats te grijpen’.

‘De theosofie van de wijzen waarvan hij spreekt, wordt goed uitgedrukt door de stelling: ‘Het Koninkrijk Gods is binnen in ons’.[1)]

Ware theosofie is dus de kennis van het Zelf, het innerlijk weten.

Maar, zooals gezegd, de mensch heeft blijkens zijn bestaan hier, voor een goed deel den uiterlijken weg gevolgd. Door zijn physiek lichaam, zijn gevoel, zijn lagere en hoogere verstand staat hij in verbinding met de buitenwereld. Of misschien nog juister: in het physiek lichaam komen te samen die verschillende indrukken, daarin overgebracht door de hoogere stoffelijke beginselen die de grovere stof doordringen.

Door de kennis van de wereld komt het Zelf eerst tot bewustzijn van die wereld, later tot zelf-bewustzijn.[2)] En wanneer dát plaats heeft, wordt door de ervaringen van daarbuiten het bewustzijn hier binnen, dat eeuwig daar geweest is doch sluimerde, gewekt! Dit is een keerpunt in de menschelijke ontwikkeling; bij sommigen geschiedt deze omkeering langzaam en als 't ware van-zelf, geleidelijk. Dat heeft vooral plaats bij hen, die in de ontwikkeling van het lager zelf zijn voortgeschreden tot de ijlere, hoogere organen van waarneming; m.a.w. de filosofisch ontwikkelden. Bij anderen, de emotioneelen, komt het plotseling en wordt dan ‘bekeering’ genoemd. Hoe 't zij, de ervaringen van buiten worden ten slotte omgezet in bewustzijn van het Zelf, het ware zelf-bewustzijn.

De ervaringen van het gevoel heeft de mensch leeren idealiseeren tot g o d s d i e n s t, de ervaringen van het concrete verstand tot w e t e n s c h a p en die van het abstracte of hoogere verstand tot w i j s b e g e e r t e.

En daarom noemt H.P. Blavatsky ‘de Geheime Leer’ welke

1) Op. cit. p. 9-10.
2) Zie A. Besant ‘*Eene Studie over het Bewustzijn.*’

de leer der ware theosofie inhoudt ‘De Synthese van wetenschap, godsdienst en wijsbegeerte’.[1)] Niet een samenvatting, niet een optelling, maar eene synthese; dat wil zeggen, een tegendeel dat zoowel de bron als de weerspiegeling van de drie kan genoemd worden. Want zoowel als deze drie hoofdzakelijke wegen van kennis voortkomen uit dit innerlijke vermogen-tot-kennen, zoo zullen zij ook weer terugvoeren tot dat innerlijke en hunne ervaringen zullen daar binnen weerspiegelen in rein wezen.

Van het oogenblik nu, waarop theosofie door ons is erkend als de Kennis van het Zelf, kan alle kennis van het inwezen der dingen en alle handelen naar den geest der dingen, ‘theosofisch’ genoemd worden.

Is theosofie de geestelijke ervaring, het geestelijk weten, en als zoodanig de godsdienst, wetenschap en wijsbegeerte van den geest te noemen, dan is zij ook omgekeerd het inwezen of de geest van godsdienst, wetenschap en wijsbegeerte.

Zoodra in den mensch het geestelijk bewustzijn wakker wordt en hij daardoor zich opent voor de ware theosofie, zal deze zijn godsdienst, zijn wetenschap en zijn wijsgeerig denken verlichten; kortom zijn geheele bestaan. Hij kent dan het inwezen der dingen, begint althans in te zien, dat alles uit een inwezen, Geest of Goddelijke Essens, moet voortgekomen zijn, al kan hij zich daarvan ook nog maar héél in de verte een heel flauwe afspiegeling denken - en hij staart zich niet langer blind op het uiterlijk der dingen, zoo vol verscheidenheid en zonder verband. Hij ziet de Eéne groote Liefde achter de uiterlijke strijdigheid en vijandschap van dingen en menschen.

Eene ‘theosofische’ beschouwing gaat dan meer en meer overheerschen in het leven. Men ziet de wereld van boven af, niet langer van beneden af.

Dit is eigenlijk het inwezen van alle godsdiensten, en de theosofie is dan ook niet iets nieuws maar integendeel de oude, ‘Archaïsche Leer,’ die altijd bestaan heeft en aan alle godsdiensten ten grondslag ligt. Zij is wat Schiller bedoelde met ‘*de* godsdienst, die in het gewaad der godsdiensten gekleed is.’ Met dien verstande dus, dat zij niet naast deze laatsten, maar er achter,

1) Titelblad van bedoeld werk.

er boven, of, juister nog, er binnen in moet gezocht worden. Het is de *gnosis*, die vergeten of verwaarloosd werd in vele godsdiensten door onwetendheid van de menschen, maar die in alle is weer te vinden.

Dit geestelijk inzicht brengt dus een andere, verbreede wereldbeschouwing. Niet allen trekt zij onmiddellijk den innerlijken weg op, zoo min als ooit eenige godsdienst dit deed. Zij laat beide wegen open en verlicht beide. Maar van het oogenblik der geestelijke erkenning leidt de uiterlijke weg even zeker tot het Eéne doel als de innerlijke. Want van dát oogenblik af worden de ervaringen in de wereld omgezet tot bewustzijn in het Zelf - zij het ook onvolledig in den beginne.

De uiterlijke weg brengt dan verder, van-zelfsprekend, met zich mede een heel uitgebreide letterkunde van 'theosofische' beschouwingen: deze letterkunde tracht kennis te verspreiden omtrent den aard van het leven, van den menschelijken geest en zijne lichamen, omtrent zonnestelsels en atomen, natuurgeesten, elementalen en Hoogere Wezens, Leeraren der menschheid, alles slechts met het doel, Het Eéne wéér te vinden en de Godheid in zijne Schepping te leeren zien.

Laten wij eenige der voornaamste gevolgen van de theosofische leer noemen en trachten te verklaren, voor zooverre dat mogelijk is. Wij zijn overtuigd, dat zij nooit voor het concrete verstand zóó kunnen worden bewezen dat er niet ook iets *tegen* te zeggen zou zijn. Voor het hoogere verstand veeleer! Maar onze bedoeling gaat niet verder dan alleen deze gevolgtrekkingen als hypothesen aan te bieden. Onze theosofische levensbeschouwing brengt vanzelf mede, dat wij alléén aan die overtuiging eenige waarde toekennen, welke voortkomt uit innerlijke erkenning. Vandaar, dat wij niemand ooit iets van *onze* overtuiging zullen trachten op te dringen en volkomen vrijheid van denken verlangen en eerbiedigen voor ieder, zelfs al zijn de inzichten van sommigen dan ook naar onze meening onjuist, of liever gezegd: nog weinig wáár. De waarheid zal overal eenmaal haar licht laten schijnen. Maar men kan den dag niet dwingen aan te breken voordat de nacht voorbij is.

Onderscheiden wij nu ook in den vervolge de ware T h e o -s o p h i a

die een toestand is, waarin het w e t e n besloten ligt, omdat zij bestaat in innerlijke gemeenschap met de goddelijke wijsheid, en de theosofische leer, die in den regel kortweg ‘d e t h e o s o f i e’ genoemd wordt en die in verstandelijke en verstandige taal den menschen den weg tracht te wijzen naar dien toestand, hun daardoor een redelijke, waardige en ware levensbeschouwing biedende, en die, als leer, voor den een een geloof, voor den ander eene meer of minder verstandelijk en wijsgeerig doordachte, geestelijk bewustgeworden overtuiging kan zijn. Een ‘geloofsdogma’ in den zin van eene stelling die aan den mensch wordt opgedrongen, is zij niet en kan zij niet zijn.

‘Eclectische Theosofie’ - zegt H.P. Blavatsky, herinnerende aan Ammonias Saccas en de Neo-Platonisten - ‘werd onder drie hoofden verdeeld: 1° Het geloof in een volstrekte, onbegrijpelijke en allerhoogste Godheid of oneindige Essens, die de wortel is van de geheele Natuur en van alles wat is, zichtbaar en onzichtbaar. 2° Het geloof in 's menschen eeuwigen, onsterfelijken aard, die, daar hij eene uitstraling is van de Universeele Ziel, van gelijke essens is als zij. 3° Theürgie of “Goddelijk Werk” of het voortbrengen van een werk der Goden; afgeleid van *theoï* “Goden” en *ergein* “werken”. De uitdrukking is zeer oud, maar daar zij tot de woordenlijst der Mysteriën behoort, was zij niet in algemeen gebruik. Het was een mystiek geloof - daadwerkelijk bewezen door ingewijde Adepten en priesters - dat, door zich even rein te maken als de onlichamelijke wezens, dat wil zeggen: door terug te keeren tot zijn oorspronkelijke reinheid van aard, de mensch de Goden bewegen kan, hem goddelijke geheimnissen mede te deelen, en dat hij zelfs van tijd tot tijd hen zich zichtbaar kon laten maken, hetzij subjectief, hetzij objectief. Het was het bovenzinnelijk aanzicht van wat nu “spiritisme” genoemd wordt; maar nadat het door de bevolking was misbruikt en verkeerd begrepen werd, kwam het zoover, dat het door sommigen als zwarte kunst beschouwd werd, en werd het in het algemeen verboden. Een vermomde beoefening van de Theürgie van Jamblichus is nog overgebleven in de ceremonieele magie van sommige hedendaagsche Kabbalisten. De hedendaagsche theosofie vermijdt en verwerpt deze soorten van magie en zwarte kunst beiden als

zeer gevaarlijk. Werkelijke *goddelijke* theürgie vereischt een bijna bovenmenschelijke reinheid en heiligheid van leven, anders ontaardt zij in mediumschap en zwarte magie.' enz.[1)]

Zulke werkelijk goddelijke theürgie, zouden wij er bij kunnen voegen, bestaat dus steeds en uitsluitend uit handelingen ten bate en tot welzijn van de menschheid of de wereld in 't algemeen, en heeft alleen het Goede ten doel. Niet louter wetenschappelijke kennis, véél minder nog de voldoening van persoonlijke begeerten, welke dan ook.

Na de voorafgaande verklaringen zullen de hier aangehaalde omschrijvingen waarschijnlijk duidelijk zijn.

Een allereerste punt van de theosofische leer is wel de specifieke levensbeschouwing - die is eigenlijk de leer zelve; de theosofische levensbeschouwing, aan welke de leer der e v o l u t i e [2)] ter grondslag ligt. Volgens deze beschouwing is de mensch een evolueerend wezen: zijn innerlijk, het Zelf, is in dit gebied gekomen tot ervaring: heeft daarin zijn lichaam opgebouwd, evenals het in de astrale en mentale gebieden een georganiseerd lichaam opbouwt in den loop der tijden, met het doel, daardoor de kennis dezer gebieden van 'het Veld van Openbaring' in zich op te nemen en tot grooter innerlijk bewustzijn omtezetten: tot dat bewustzijn dat, wijl het positief, geestelijk, uitstralend is, in vele tijden den naam van Wijsheid en Liefde heeft gedragen.

In dien zin beschouwd, is het ook duidelijk hoe men kon spreken - als H.P. Blavatsky deed - van 'de Zonde der Onwetendheid', die de oorzaak van Dood is.

Het geestelijk leven is het ééne leven, onverwoestbaar, onverliesbaar. De ware mensch is in waarheid onsterfelijk, als zoon van den Vader, vonk van het Eeuwige Licht. Maar zijne lichamen in de lagere gebieden zijn periodisch, tijdelijk.

Die bewering nu zal op zich zelf niet veel tegenstand ontmoeten, wanneer ze eenvoudig als theoretische mogelijkheid wordt voorgedragen op grond van de vorengaande beschouwingen. Wanneer toch het Zelf zich een lichaam opbouwt uit de stof van een bepaalde soort, door trillingen van die bepaalde

1) *Sleutel tot de Theosofie*, p. 2, 3, 4.
2) Zie A.P. Sinnett *De Groei der Ziel.* Verder: *The Evolution of life and form.*

soort uit te zenden, dan kan men daaruit zich ook denken, dat die trilling eenmaal ophoudt en zoo het eerst opgebouwde lichaam weer uiteen valt. Men kan zich verder denken, hoe, gelijk een 'ademhaling', het uitzenden en weder inhouden van zulke opbouwende trillingen periodisch heen en weer gaat, en hoe dus periodisch een lichaam wordt opgebouwd in deze gebieden en weder afsterft... terwijl het Zelf daarboven blijft wat het was: de geestelijke bron van alle zijne geopenbaarde lichamen. Dit is inderdaad de theosofische leer. Die spreekt ons van herhaaldelijke geboorten en wedergeboorten in deze stoffelijke wereld of, gelijk de oude christelijke spreekwijze luidt: 'wedergeboorten in het vleesch.' Men begrijpe dus wel, dat de theosofie de 'wedergeboorte' in den zin van 'bekeering', geestelijke geboorte niet ontkent; zij tracht niet, gelijk sommigen gemeend hebben, het begrip 'wedergeboorte' te materialiseeren. Integendeel: zij stelt voorop - gelijk uit de voorgaande bladzijden duidelijk gebleken is - dat deze geestelijke wedergeboorte, de ontwaking van het Zelf, het doel van het menschelijk bestaan en daarom ook van de theosofische leeringen is. Maar zij tracht aan te toonen, dat *die* wedergeboorte niet bereikt wordt dan, in alle gevallen, na zéér vele aard-levens, zéér vele wedergeboorten in de stof, en dat eerst wanneer een bepaald punt bereikt is, de wedergeboorte naar den geest kan plaats vinden. Men begrijpe ook, dat een dergelijke kracht niet voortkomt uit een tijdelijken, zij het ook vurigen wensch; niet uit levensmoeheid of wanhoop, want deze verschijnselen toonen aan dat de dwang van de stof juist zéér zwaar drukt op den mensch. De bevrijding kan slechts voortkomen uit... het tegendeel; uit de volkomen meesterschap over de stof. Die toestand moet gedacht worden als een bewustzijn boven het leed en het genot van deze gebieden; niet slechts leed en genot van de alledaagsche en lagere soort, maar zelfs van den meest hoogen, verstandelijken aard.

Het leven is een les, vaak een harde les, maar altijd een zeer gedeeltelijke: een volgenden keer moeten wij terugkeeren om verder te leeren. Menigeen zal denken, met den dood geheel 'vrij van de wereld' te zijn - maar wie is dat inderdaad? Wie laat geen banden na, die hem binden aan hen die hij liefheeft,

geen schulden aan hen die hij verongelijkte? Dat alles - zegt de theosofische leer - raakt niet alleen aan dit ééne aardsche leven, maar is de aandoening van het Zelf. Wij kunnen het feitelijk niet beoordeelen van het standpunt van ons physiek of aardsch bewustzijn. Het is niet, alsof ons op het oogenbiik van den dood werde gevraagd: wilt gij terugkeeren in deze wereld of niet? Mogelijk zal eene krachtige wensch op dat ernstig oogenbiik, dat wel genoemd is 'de laatste extase op aarde', éénig gewicht in de schaal leggen en zoodoende de terugkomst verhaasten of vertragen. Maar de wensch van het aardsch bewustzijn, hoezeer ook opgeheven in de laatste oogenblikken, kan toch geen essentieele verandering brengen in den loop der evolutie van het Zelf. Althans, zoo kunnen we het als regel begrijpen. De 'ademhaling' van het Zelf is eene bepaalde periode en die zal worden voortgezet, ook al ontmoet zij eenige belemmering in een 'moeilijk leven' hier op aarde.

Die 'ademhaling' van het Zelf, de voortdurende wedergeboorte in de stoffelijke wereld, is in de theosofische leer bekend als de wet van r e ï n c a r n a t i e . Zij is onverbreekbaar verbonden met de wet van k a r m a , de wet van oorzaak en gevolg.

Het is natuurlijk heel moeilijk, zoo niet onmogelijk, een eenigszins volledig beeld te geven van deze beide zoo volstrekt algemeene, en daarom in hun werking zoo ontzaglijk samengestelde wetten. Vaak hoort men vragen naar duizenderlei bizonderheden: hoe dit en hoe dat geval te verklaren is; hoe deze of gene verschijnselen zich aanpassen aan de wetten..... het is niet mogelijk hier in dit kort bestek, om zelfs maar enkele bizondere vragen te beantwoorden. Wij moeten ons hier bepalen tot het algemeene.[1)] Slechts zou hier met betrekking tot het begrip reïncarnatie nog gezegd kunnen worden, dat er gevallen zijn, waarin het 'wiel der stoffelijke wedergeboorte' verlaten kan worden, en waarin het Zelf dus de bevrijding bereikt heeft, en toch weder een stoffelijk lichaam wordt opgebouwd voor verblijf hier.

Dat is het geval met hen die verkiezen de menschheid te blijven helpen en dienen, niet om daarmede iets méér te bereiken, dan slechts deze dienst om der menschheid wille, en die

1) Zie voor lectuur onder II. (Theosofische Vereeniging en Theos. Uitgevers-Mij.)

daarvoor de rust of het leven in de bovenzinnelijke wereld opgegeven hebben. Dit zijn de Volmaakte Menschen, die o.a. de stichters van godsdiensten en in vele opzichten de, gewoonlijk ongeziene, Helpers en Leeraren der Menschheid worden, en die in de verschillende eeuwen den naam van Adepten of Meesters gedragen hebben. Zij kunnen zich in het stoffelijk lichaam zichtbaar maken voor de menschen en doen dit soms. Maar meestal heeft hunne onmiddellijke persoonlijke of openbare verschijning geen nut: zou integendeel eerder verstorend werken. Er zijn meermalen antwoorden gegeven op de telkens gedane vraag, waarom deze Meesters zich dan niet onmiddellijk met ons bemoeien, ons helpen met hun meerdere Kennis en zoo de ontzaglijke ellende helpen voorkomen, die thans heerscht in zoo vele opzichten. Die antwoorden kunnen hier ter plaatse herhaald worden, maar zullen nooit begrepen worden door hen die niet eenig begrip hebben van wat een 'Meester', een wezen dat geheel uit motieven van den geest, geheel vrij van eigenbelang handelt, eigenlijk is.

Een eerste antwoord dan is eene wedervraag; waaraan zoudt gij een Meester, die zich aan u in gewone menschengestalte vertoonde, herkennen?[1)] Zoudt gij gelooven wat hij u aanbeval of raadde? Zoo ja, welk voordeel lag daar dan voor u in? Het zou uw inzicht weinig of niet vermeerderd hebben, en uw karakter zou onontwikkeld blijven als te voren, wanneer het niet de moeilijkheden, de verleidingen, beproevingen en gevaren van 's levens strijd te overwinnen had. Het is juist een cardinaal verschilpunt van de theosofische leer met de dogmatiek-kerkelijke leer, dat de eerste het gelooven op gezag, het zoogenaamde blind geloof ten eenenmale verwerpt. Althans *na* dat de menschheid haar allereerste kinderschoenen ontwassen is, gelijk thans, naar wij mogen aannemen, wel het geval is.

De theosofie stelt in het licht, dat de hulp van goddelijke wezens, en van God in hoogste instantie zooveel te meer! niet is een uiterlijke hulp maar een innerlijke; dat deze niet de moeilijkheden van het uiterlijke leven wegneemt, maar de innerlijke kracht vergroot waardoor de mensch boven de moeilijkheden uitrijst, en dat het dus niet beteekent iets te *gelooven*

1) Zie *Johs.* VIII 43 en X 26. *Bhagawad Gita* IX 11.

maar iets te *zijn.* Dit is het tweede antwoord op de gestelde vraag! Men moet zelfs iets *zijn* om den Meester te kunnen herkennen. Men moet hem met het oog des geestes herkennen, want hij openbaart zich slechts daaraan. Alleen voor hen, die hem met geestesoog herkennen, zou het van eenig nut kunnen zijn hem in een uiterlijken vorm van aangezicht tot aangezicht te ontmoeten. Want *zij* zouden - zoo al niet den Meester volkomen goed begrijpen - althans zijne goede trouw *weten.* Zij zouden innerlijk antwoorden op zijne Wijsheid en Liefde, zooals in 't algemeen alleen het goddelijke in den mensch op het wezen van God antwoordt.

Maar wie zou in onzen tijd van onderlingen strijd, naijver, winstbejag en concurrentie, waarin zelfs zoovele eerlijke idealisten ‘wantrouwen’ in hun vaandel schrijven! - wie zou in dezen tijd den Meester herkennen, vertrouwen en.... tijd vinden om naar hem te luisteren? Derde antwoord.

Ook ‘de Meesters’ kunnen dus niet een kwestie van dwanggeloof worden. Men kan er aan gelooven, van hun bestaan overtuigd zijn en van den aard van hun wezen eenig denkbeeld hebben, de theosofie tracht ook hierin niet iemand iets op te dringen. Niemand is ‘uitgesloten van zaligheid’, omdat hij niet gelooft aan de Meesters of Hoogere Wezens in 't algemeen - er zal een tijd komen dat hij weet! Niemand ook zal zalig worden omdat hij er wèl aan gelooft. Maar het kan een troostrijk en moedgevend denkbeeld zijn, te weten, dat er Wezens bestaan, beter, schooner, wijzer, rechtvaardiger dan wij-zelf zijn! Dit denkbeeld is de éérste hulp die zij ons toezenden - althans, die zij tot ons bewustzijn doen dóórdringen.

Keeren wij nu terug tot het onderwerp k a r m a , de eeuwige wet van oorzaak en gevolg. Geen oorzaak zonder gevolg; geen gevolg zonder oorzaak!

Het verschijnsel is het gevolg van het ‘oorzakelijk lichaam’ - hoogste aanzicht van het Zelf. Elke daad van elk lichaam heeft zijn gevolgen, innerlijk en uiterlijk. Elke gedachte, elke begeerte of gevoelen, elke handeling, laat een indruk, een gevolg na in het bewustzijn: innerlijk. En tevens moet naar buiten de trilling worden overgebracht: een gevolg daar buiten! De gevolgen

innerlijk worden ten slotte door het bewustzijn van het Zelf gerealiseerd en hieruit volgt: ten eerste evolutie, ontwikkeling; ten tweede de neigingen voor verdere stappen, dus de krachten die volgende incarnaties zullen bepalen en dan eene omgeving zullen zoeken in harmonie met die krachten. De gevolgen uiterlijk maken in vele gevallen hunnen indruk op personen in onze omgeving en vinden bij hen een harmonischen, vriendschappelijken weerklank of het omgekeerde, of wel ten slotte een onverschilligen. Daardoor ontstaat verband tusschen ons zelf en andere personen, en door deze 'persoonlijke banden' worden onze Zelven te samen gehouden voor eenigen tijd. Er werd reeds op gewezen, dat wij dit niet moeten inzien als een last of eene belemmering, maar als een noodzakelijk middel van ontwikkeling. Wij zullen in een volgende incarnatie voor de neigingen die van binnen komen, daarbuiten de omstandigheden vinden die er aan voldoen,... hetzij in den zin van bevrediging, hetzij in den zin van correctie. Wij vinden de gevolgen van goed en kwaad, dat wij gezaaid hebben, terug. Eene merkwaardige plaats bij Mattheüs herinnert hieraan: 'Versta u met uwen wederpartijder, zoolang gij nog met hem op den weg zijt; opdat de wederpartijder niet misschien u overlevere aan den rechter, en de rechter u den dienaar overlevere en gij in de gevangenis geworpen wordt.'

'Voorwaar, ik zeg u, gij zult daar geenszins uitkomen, totdat gij den laatsten penning zult betaald hebben.' (V. 25:26.)

Intusschen het vraagstuk is met deze enkele aanduiding nog slechts zéér algemeen aangeduid, en bij nadere bestudeering blijkt hoe langer hoe meer de groote moeilijkheid, bepaalde antwoorden te geven op vragen omtrent de bizondere toepassing der karmische wet in bizondere gevallen. Wij zullen dat dan ook niet beproeven. Men kan als vasten regel aannemen dat, ingevolge de innerlijk ontwikkelde vermogens, in de volgende incarnatie de plaats bereikt zal worden, waartoe die vermogens ons in staat stellen. Wij zullen dus niet geboren worden dáár waar een wensch van onze tegenwoordige persoonlijkheid ons graag zou zien. Maar dáár, waar wij de omstandigheden vinden, waarop ons Zelf kan antwoorden. Een weinig ontwikkeld Zelf kan nog niet antwoorden op hooge edele trillingen en daarom kan de onontwikkelde mensch al zou hij graag wijsgeer of

kunstenaar zijn, een volgende maal niet‘zoo-maar’ als wijsgeer of kunstenaar terug komen. Hij kan het worden... mits hij daarvoor wil leeren en werken! Vele, vele levens waarschijnlijk. Zoo zal de hoog ontwikkelde geest zelden incarneeeren onder zeer grove omstandigheden, omdat daar het lichaam, de stof moeilijk beantwoordt aan *zijne* trillingen, en door deze onvolledig zou kunnen worden gevormd. Ieder komt waarlijk juist daar, waar hij precies de beste gelegenheid zal vinden voor zijne verdere ontwikkeling. Dit is het zoo belangrijke punt, dat herhaaldelijk door de leiders der theosofische beweging op den voorgrond gebracht is. Het is niet steeds de plaats, die naar onzen persoonlijken smaak het aangenaamste lijkt, maar wel die welke voor onze geestelijke ontwikkeling de meest doelmatige is, die ons ten deel valt.

H.P. Blavatsky zegt omtrent de wet van karma: wij beschouwen die ‘als de *uiterste* wet van het Heelal, de bron, de oorsprong van alle andere wetten die door de heele natuur heen bestaan. Karma is de niet-dwalende wet, die het gevolg met de oorzaak in overeenstemming brengt op het stoffelijke, het verstandelijke en het geestelijke bestaans-gebied. Daar geen oorzaak zonder haar rechtmatig gevolg blijft, van het grootste tot het kleinste, van de cosmische verstoring tot aan de beweging van uwe hand, en daar gelijk gelijk voortbrengt, is karma die ongeziene en ongekende wet die *wijselijk*, *verstandig* en *onpartijdig* ieder gevolg met zijn oorzaak *in overeenstemming brengt*, de laatste naspeurende tot aan haren verwekker. Hoewel in zich zelve onkenbaar, is haar werking waarneembaar’.[1)].

En verder:

‘Wij beschrijven karma als die wet van vereffening, die immer neigt tot herstellen van verstoord evenwicht in de stoffelijke, en verbroken harmonie in de zedelijke wereld. Wij zeggen dat karma niet *altijd* op deze of gene bijzondere wijze werkt; maar dat het *wel* altijd zóó werkt, dat harmonie hersteld en de balans van het evenwicht behouden blijft, krachtens welke het Heelal bestaat’.[2)]

De wet van karma schijnt velen bij eerste kennismaking hard en wreed. En dat is ze ook.... wanneer wij vergeten inte-

1) *Sleutel tot de Theosofie* p. 167-168.
2) *Ibid.* p. 171. Zie verder het hier aangehaalde hoofdstuk en andere werken.

zien de bron waaruit onze handelingen voortkomen, en het doel waarop onze evolutie gericht is. Die bron is ons Zelf: wij zijn in den waren zin zelf-verantwoordelijk voor onze eigen persoonlijkheid, zoowel als voor onze eigen omgeving. Het doel waarop onze evolutie gericht is, is òf het leven in geestelijke werelden, waarvan wij vooralsnog slechts kunnen begrijpen dat het beter, schooner en nader bij God, de bron van al het Goede is; òf een geestelijk leven ten bate der menschheid, *in* dienst van het goddelijke. Het doel is dus niet een bestendig fortuinlijk en gelukkig leven in een onbestendige vergankelijke wereld, maar het ééne leven in een wereld van waarheid en onvergankelijkheid.

Aan hen, die zich met het denkbeeld van karma niet kunnen vereenigen, zouden wij de vraag willen stellen: vindt gij een minder harde en verschrikkelijke, een meer rechtvaardige en redelijke oplossing in de stellingen van de wetenschap of exoterische kerk-leer?

Hierop wordt in een der laatste nummers van het engelsche maandblad *The Theosophist* terecht door Annie Besant gewezen:

'Er zijn maar drie uitleggingen voor de menschelijke ongelijkheden in bekwaamheid, gelegenheden en omstandigheden: 1°. Bizondere schepping door God, wat insluit dat de mensch hulpeloos is en zijn lot bestuurd wordt door een willekeurigen en onberekenbaren wil. 2°. Erfelijkheid, zooals de wetenschap die aanvoert, wat een evengroote hulpeloosheid beteekent voor den mensch, daar hij dan 't gevolg is van een verleden, waarover hij geen macht heeft. 3°. Reïncarnatie, wat insluit dat de mensch de meester van zijn eigen lot kan worden, en hij het gevolg is van zijn eigen individueel verleden, zijnde, wat hij zich zelf gemaakt heeft.'

De mensch is wat hij zich zelf gemaakt heeft... met behulp van God, zegt de christen. En zoo zegt ook de theosoof. Want de eenige macht die iets maken kan, *is* de macht van God.

Tenslotte, zegt men, strijdt het begrip van karma met dat van den 'vrijen wil'. Dat doet het ook schijnbaar tot zekere hoogte. Maar tot zekere hoogte blijft ook de wil steeds geheel vrij om te willen... al ware eene bepaalde handeling of omstandigheid op het moment zelf niet veranderd kunnen worden. De persoonlijkheid en de omstandigheden zijn die gevolgen van het verleden... dat niet meer te niet gedaan kan worden. Maar

de wil is de macht van het Zelf, die op elk oogenblik het roer kan grijpen en van uit onze tegenwoordige verzeildheid kan sturen naar een veiliger reede. Maar wij *moeten* inderdaad den weg afleggen, die ons dáárvan scheidt.

Haar hoogte-punt bereikt de theosofische leer natuurlijk in de alomvattenheid van het godsbegrip. Het is niet noodig na al het vorengaande, daarvan nog veel te zeggen. Maar wèl moet er op gewezen worden, hoe dit a l o mvattend godsbegrip, dat de menschelijke geesten of Zelven als zonen van den Vader kent, de menschen noodzakelijk als broeders doet zien. B r o e d e r s c h a p is daarom het eerste beginsel in al ons streven. Wij trachten steeds voor oogen te houden, dat in ons allen dezelfde goddelijke Essens woont, en dat wij dus het Goede in alle menschen vinden kunnen; dat wij uiterlijk slechts hun kleed zien, dat meer of minder onvolmaakt is, maar zeer onvolmaakt toch bij ons allen. Dit is dus een broederschap, gegrond op waarheid. Zij zal zich uiten in mededoogen en verdraagzaamheid. Niet een medelijden dat zwakte is, doch mededoogen dat opheft en steun geeft. Geen verdraagzaamheid die zwijgt en zich afkeert. Maar verdraagzaamheid die het recht van allen erkent om te leeren volgens eigen aard en streven, die het goddelijk Inwezen in allen en in de geheele Natuur ziet, en die nederig erkent, dat de afgescheidenheid en het verschil slechts van deze wereld zijn, niet van die des geestes. De verscheidenheid van vorm openbaart de almacht van den goddelijken Geest.

De theosofische leer is evenmin in 't bizonder christelijk als zij in 't bizonder boeddhistisch is of aan éénigen godsdienst toebehoort, méér dan aan eenigen anderen, maar tot kenmerking van haar diepste wezen kunnen de woorden gelden:

'Gij zult uwen naaste liefhebben als u zelven' en 'Gij zult liefhebben den Heer uwen God met geheel uw hart en geheel uw ziel en geheel uw verstand.'[1)]

Wij trachten die geboden te vervullen en vooral: wij trachten onzen God niet slechts met de ziel, maar ook met het geheele verstand en geheel het hart te dienen.

(*Slot volgt.*)

1) Matth. XXII:37-39.

Dans, bij het vrouwtje, dat den kalathiskus danst.

Voor Hubert Cuypers, die Vondel's Adam en Eva met de Reyen in het Paradijs deed dansen.

Waar dans dan't eigenlijk bedrijf van vrouw
   En man en kindren, jonglingen en maagden,
   Als ze eerst - dat spreekt - volbrachten't werk, dat vraagden
Natuurlijke behoefte en driften? Zou

Onze aarde eerst dan haar eigen aard zijn trouw,
   Wanneer ze aldus haar kindren dansend schraagde,
   En dees hun diepsten drang te volgen waagden,
Zingend te dansen onder 't luchte-blauw?

Want dansen, doen niet aard, planeten, zonnen
   Daar ze aan de onzichtbre handen elkaar leiden,
   Ver-reikend, witte neevlen haar omglijden,

Als lucht gewaad, het ook? Werd ooit gewonnen
   Door zielen hooger heil dan daar ze in zingen
   En dans elkaar omstrenglend samen-gingen?

HEIN BOEKEN.

Sering, brem, regen.

Waar dit de leste tooi, dien Mei zich koor?
Kon haar die bleeke kleur het best bevallen,
Dat flauwe blauw, zooals, na 't schettrend schallen
Van alle tonen in 't gemengde koor,

Zoo schoon een zang zich in één toon verloor,
Waar als in vree al strijd kwam weg te vallen?
Of dacht zij: de sering mocht 't minst misvallen
Als rouwdracht om al 't schoon, dat ging te loor?

Alleen de brem staat nog in gelen gloed,
Dat, wie haar flikk'ren ziet aan 't eind der lanen,
En waar' hij wat verdwaald, hij mocht haar wanen
Een wacht-vuur van een roovren-troep verwoed.

Maar wie daar ziet de blauwe en gouden regen
Denkt: 't is Mei's wee, in tranen neergezegen.

HEIN BOEKEN.

30 Mei 1910.

Tot de ongevleugelde Nike, die zich de voetzool ontbindt.

Midden in de rampen van den Peloponnesischen Oorlog, bouwden de Atheners der ongevleugelden Overwinnings-godin eenen tempel, hopend haar aldus tot durig verblijf te nooden.

‘Ontbind uw schoeisel, beid’. Zoo sprak een volk,
Daar 't zelf in ijdlen krijg zijn krachten spilde,
Tot de godin, doende of zij heffen wilde
Den voet tot vlucht, te vlieden in een wolk

Met de andre goden naar een ander volk,
Haar dierder: ‘Dat de strijdbre toch hield stil den
Bewegelijken voet, geen vlerk haar tilde
Weg van dees stêe!’ Dies bede vond een tolk,

Beelder, die de godin voor goed deed staan
In steen, in 't liefelijk gebaar van ééne,
Die zich de zool ontbond - maar zij vlood henen,

Genezend hèn en òns van wuften waan:
Godinnen marren niet om daadloos weenen,
En droom noch hoop doen kwaden dag vergaan.

HEIN BOEKEN.

[Gedicht]

Tot Fernand Toussaint, mij tot Brussel noodend: ‘daar hing een wolk van blijdschap over de stede.’

Wat feest hing als een wolk van blijdschap over
  Uw stad, mij dierbaar door herinnering
  Ach! aan zoo meen'g schier onvertelbaar ding,
Van die kleinoodjen, die ons laat de Roover,

De groote, Tijd, ons aller vijand, over,
  Wanneer zijn heir-kracht door ons lusthof ging:
  Hoe meer wij sparen in bezuiniging
Zoo meer hij rooft in plundering grof en grover?

Waar' daar een volk dan dat in vreugde leeft
  Om eenig heil in 't heden hun beschoren?
Of daar het heden hun een toekomst geeft
  In droom van hoop, dien nog niet kwam verstoren
Een nuchtre dag? en mogen ze, in 't begroeten,
In 's anders oog dien zoeten roes ontmoeten?

HEIN BOEKEN.

Tot de schoonheid, Palinodie, Voor den Dichter, die Haar bad nog niet te komen aleer de wereld voor hare komst bereid zoude zijn, door Hein Boeken.

I.

Veelnamige, wie riep u? Maar hij noodde
Tot marren u, als waart gij een vorstin,
Een aardsche, die men haalt met feesten in,
Voor wie men baandren steekt, de witte en roode

En blauwe, maar gij hebt dat niet van noode
Want - ook al sloot voor u zich 's menschen zin -
Tooien voor u niet daaglijks trans en tin
Der heemlen zich, als nacht-schaûw dook gevloden?

Wie riep u? Dien naar rhythmen smacht, dat weet ik,
Die't leven kent en liefde's bitterheid,
Dies zijn ook rhythmen hem geen ijdel spel.

Daarom verstaat hij mijn bedoeling wèl,
En 't is geen leed hem, als ik hem bestrijd,
Want niet om roem of ijdele eerzucht streed ik.

II.

Waartoe - hoe kondt gij marren? Want wat bleef er
Ter wereld nog, als gij terug u trokt
In 't donker, of, door Baajert opgeslokt,
Verdweent? Want wie dan gij was, toen de Gever

Van alle goed werd, scheppend, de Belever
Van alle stof, zijn raads-vrouw? Alles stokt
Door uw vertoef, maar één is, die niet wrokt:
Die was sinds de eerste scheppings-uur' weêrstrever,

De vijand, op wien elke daad van u
Verwinning is, al wijken overgave,
En week een mensch, het waar' zich zelf vernederen.

Heil om dien strijd! Ik hoor geruisch van vederen
En wapen-klettring komt mijn ooren laven:
Dit is geen strijd van marren, maar van nu.

III.

Schoonheid, gestalte, Hera, Afrodite,
Apollo, Pallas, welke namen meer
Als strijd-kreet klinken, daar ik monster 't heir -
Neen, noem eerbiedig enklen hunner, die te

Verdeedgen niet en niet te strijden lieten,
Daar, nopend tot moorddaadgen tegenweer,
In storm en aandrang, keer en tegen-keer,
Op u, de lichten, donkre drommen stieten.

Wij kennen beter nu der goden aard
Dan de Ouden, droomend van hun zorgloos zwelgen,
Genietend van een eindloozen triomf.

Wij weten: is 't tot vrêe soms opgeklaard,
't Ligt al ten buit voor 't dreigende verdelgen,
Als slang, die onder bek des aadlaars kromp.

IV.

‘Maar wie,’ zoo vraag ik: ‘zou deze aard' bereiden
Dan tot uw komst?’ Ik weet, hij zegt: ‘Geduld,
Wij raken langzaam aan uit de oude schuld,
De lang-gegaarde met den loop der tijden,

Door 't staeg, gewillig en mismoedig lijden
Van 't onrecht, dat deze aard alom vervult,
Waarin de mensch van ouds is als gesuld;
Maar wij, wij gaan een nieuwen tijd inwijden.’

Hij weet': zoo één, ben ik het die geloof
In macht en kunst der komende geslachten -
Wie niet gelooft, hij ware aan de' afbrek schuldig;

Maar wie daar waant dat langzaam aan wegschoof
Die mist van rampen, die onze aarde omnachten,
Miskent des menschenlevens-staat drievuldig. -

V

Drievuldig? Ja, hoe voelde ik niet den kamp
Dien elk man strijdt, die lieft, voor hof, huis, haard,
Daar zorgzaam hij de zijnen ziet bewaard,
Dat dak en dek hen schutt' voor nacht en damp,

Waar de avond hem ontsteekt der liefde lamp,
Of daar zijn volk met hem gelijk-geäard
Tot oirbaar 's lands in hoog beraad vergaert,
Of daar hij waakt bij 't wachtvuur in het kamp.

Maar wie dien streed en bad niet om gelei
Van god, hem wenkend over zee, op bergen,
Of fluistrend tot hem in 't geheim van 't woud,

Hij had vergeefs zich steenen stad gebouwd,
Koper-ommuurd, om ijdlijk 't lot te tergen,
Noch zingt als held hem knaap- en maagden-rei.

VI.

Drievuldig? Ja, want was de mensch geen koning
Wanneer hij, staand in lusthof der natuur,
't Al namen gaf? Maar toen viel muur na muur
Van wat hem leek zijn wel bijzondre woning,

Met 't al daarin voor hem tot dienst-betooning,
Waar bleef zijn rijk? Toen welk geduld, getuur,
Welk zoeken dat hij zich den honig puur'
Der wijsheid! Meend' hij toen niet weer zich koning

Door 't weten hoe dit al ter wereld kwam?
Toch is al weten hem maar leêge waan,
Een stadig wijken van al ijdle schimmen,

Mag hij niet soms in droom de trêen beklimmen
Der trap, die de englen op en neder gaan
En wien een god onder zijn schutse nam?

VII.

Drievuldig? Ja! O Schoonheid - aan de voeten
Der Moeder Gods in 't hemelsch Paradijs
Wie zag ik? - Want ook daarheen ging mijn reis
Geleid door hoogen vriend - waar 'k zaalge stoeten

In zang de hoogste Liefde hoorde groeten,
Zag ik, die won, die wint der schoonheid prijs,
Die werd, trots 't hoog bevel, als God zelf, wijs,
Die gaf gehoor verleidings stem, der zoete.

Al leed, al smart, 't komt door haar overtreding,
Maar ook al heil wie ooit terug het vond
Was 't niet daar hij te volgen onderstond
Haar lieven roep en klemmende overreding?

Schoonheid, uw naam is Eva, 'k ben haar kind,
Leidt gij ons niet, o Moeder, zijn wij blind

Eén dag vóór St. Jan. 1910.

Nimf en sater door Jules Schürmann.

Aan Willem E. Roelofs Jr.

Waar eerst van zevengaatsche fluit, zoet tonen klonken
Ligt jonge boschgod rustend lui gestrekt in 't gras.
Verscholen in 't wild welig-groeiend struikgewas
Staat spiedend blanke nimf van dart'le vreugde dronken.

Het spits-gehoornde sater-hoofd is zacht gezonken
Op bruinharigen arm, de nimf gaat schalks en ras
't Blond kopje vlijen aan zijn wang, 't los golvend vlas
Van heur doorgeurde haren streelt die ligt te ronken.

Ziet! hoe een glimlach wulpsch om dunne lippen glijdt
Des Saters die zijn kleine rieten fluit omknelt
Alsof hij spelen wil, vurig in droom verblijd
Door guitig minnepeinzen, tot zijne oogen open
De nimf ontwaren die speels lachend henen snelt...
Doch twee gehoefde pootjes nog veel vlugger loopen!

Literaire kroniek door Willem Kloos.

Vóórdat ik Dr. M.F. van Lennep's zeer verdienstlijke en ook aangenaam-geschrevene biografie van zijn grootvader ga bespreken, dient er eerst een - ik dacht - verouderd misverstandje als zoodanig aangewezen en uit den weg geruimd te zijn. Want de kleinzoon van Jacob van Lennep is wel een ontwikkeld man, wiens gaven van hoofd en hart ten zeerste door mij gewaardeerd worden, maar hij stamt tevens uit kringen - de zoogenaamde burgerlijk-aristokratische onzer hoofdstad - waar men zich blijkbaar grondiger over 't verleden dan over het heden onderrichten wil, en men dientengevolge in zijn meeningen over ‘de mannen van '80’ nog altijd afgaat op scherpe maar geheel onjuiste krantebeweringen van voor 25 jaar. Toen toch heette het telkens in de pers, dat wij, jongren, alles afkeurden, minachtten en uitscholden, wat de vroegeren gedaan hadden, en dat wij ons zelf brutaal op den voorgrond drongen alsof de Nederlandsche letterkunde eerst begonnen waar' met òns. Vooral nu wijlen de Nederlandsche Spectator, wiens vriend, den armen Mr. Bohl, we in 't ootje hadden durven nemen, deed, in zijn ingehouden kwaadheid, zijn best, om zulke verkeerde voorstellingen ingang te doen vinden, doch, zooals de toekomst, die nu 't Heden werd, zou bewijzen, zonder wezenlijk succes. En dit terecht, want inderdaad, als men tegenwoordig de bundels opslaat, waarin de toenmalige jong'ren hun eerste kritieken hebben verzameld, dan moet ieder erkennen, dat wij, zelfs in onze jeugd, wel deeglijk het Verleden, waar het dit waarlijk verdiende, in eere hebben gehouden, en ons slechts dáár ongunstig hebben uitgelaten, waar het toen volgroeide geslacht op een dwaalspoor was in zijn lof.

Ja, waar komt het eigenlijk op neer, wat wij aan te merken hadden, en wat wij thans nog éven sterk volhouden als toen?

Eenvoudig hierop, dat de zoogenaamd-populaire dichters dier dagen hun naam méer dankten aan het zedelijk-godsdienstige karakter hunner verzen, dan aan eenig dichterlijk talent van diepgevoeldheid, van gezienheid en gehoordheid, dat er uit hun productie blijken zou.

Ik wil hier immers nog niet eens van de godsdienstige dichters in het buitenland spreken, van Paul Gerhardt noch van Milton, van Novalis noch Lamartine, bij wier lezing men zélf godsdienstig meent te worden, omdat men erin meegaat, want merkt dat zij diep-in meenden wat zij zeiden, doch alleen even wijzen op onze zeventiende-eeuwers, De Decker, Vollenhove en Moonen, b.v.: wier religieuse ontboezemingen óok nog den thans-levende, al is hij ongeloovig, weten te raken in het hart.

Ik neem ze nog wel eens op, als ik over iets anders wil hooren als over de moderne abstractie's kracht en stof b.v., wier reëel bestaan feitelijk even problematisch is als dat dier andere voorstellingen: Onsterflijkheid en God.

En dan geniet ik wezenlijk: ik voel mij eenige oogenblikken weer als een kind worden en leef in het geloof onzer Vaderen terug. Maar sla ik onmiddellijk daarna de bundels onzer ‘Veertigers’ open, de kerkelijke verzenreeksen dier brave predikanten, die nog gedeeltelijk onze tijdgenooten waren, en die van hetzelfde ‘zingen’, als onze kranige zeventiende-eeuwers, dan voel ik mijn zacht-opgekomene emotie weer verkillen, zooals een stil vuurtje doet onder een waterstraal.

Inderdaad, de godsdienstige verskunst van het vorige geslacht, toen men te weinig begaafd was, om, even als Vondel deed, altijd-door echt-gevoelde verzen te kunnen schrijven, en men toch maar technisch bleef doorrijmen, over de geliefde stoffen, ook al sprak de innerlijke stem niet, die predikanten-rijmkunst heeft nog het meeste van een koud-water-straal. Men wordt er zoo kil door, als kreeg men een flinke douche, want voor het meerendeel was zij niets dan technische routine en uiterlijk handwerk, en de meestal slechts een deel van de dingen ziende en daarnaar snel beslissende Douwes Dekker had, bij zijn veroordeeling van de dichtkunst, dus alleen ongelijk, doordat hij

zooals gewoonlijk, te veel veralgemeende, en uitgaande van een onvolledig praemisse, n.l. zijn lectuur van de minderwaardige rijmprodukten van een paar veel-genoemde tijdgenooten, die hem zijn heele leven lang en terecht hadden geërgerd, en die het eenige waren wat hij van de dichtkunst kende, besloot tot de onwaarde van álle verzen in 't algemeen.

In de volgende geslachten zal men het dan ook hoe langer hoe meer gaan inzien, dat het midden der negentiende eeuw bij ons, in vergelijking van den rijkdom die er toen was aan knappe rijmers, zeer arm aan echte dichters is geweest en dat het daarop volgende geslacht, de zoogenoemde 'tachtigers' het eerst die waarheid in het licht heeft gesteld. Maar tevens zal dan erkend worden, dat diezelfde 'tachtigers' de beste dichters, die hen onmiddellijk voorafgegaan waren, zonder sterk de aandacht der eigen tijdgenooten te trekken, n.l. Potgieter, Thijm en Hofdijk, hoog hebben gehouden en langzaam-aan in de hun toekomende eer hersteld.

Men ziet duidelijk uit deze uiteenzetting, dat de heer M.F. van Lennep, waar hij in zijn 'Inleiding' ons wil beschuldigen, dat wij vroeger al het aan ons voorafgegane minachtten, maar in den laatsten tijd op die afkeuring wat terugkrabbelen, zich door gebrek aan inzage van wat wij werkelijk hebben geschreven, een beetje sterk vergist. Ikzelf b.v. heb over Potgieter, Hofdijk, Beets en Ten Kate altijd eender gesproken, want eender gedacht. Potgieter heb ik steeds bewonderd en Hofdijk altijd gewaardeerd, zoowel een kwart-eeuw geleden als tegenwoordig, terwijl ik van Beets en Ten Kate vaak erkend heb, dat er een stuk-of-wat leesbare verzen van hen bestaan. En dat ik tenslotte Alberdingk Thijm's dichterlijke gaven 'ontdekt' heb, zal wel uitkomen, maar ligt niet aan een vroeger verzuim van mijne zijde, doch alleen daaraan, dat het vorige geslacht ternauwernood op hem als op een dichter gelet had en zijn dichtwerk dus absoluut vergeten, ja, zelfs in den handel onverkrijgbaar was. Zoodra ik het echter antikwarisch in handen kreeg, ben ik onmiddellijk de waarde ervan gaan beseffen en heb met vreugde de onachtzaamheid der vroegeren weer goedgemaakt, alleen met een zachten spijt dat de dichter zelf niet meer leefde om de eindelijke erkenning van zijn beteekenis te zien.

Zóó is de wezenlijke toedracht der zaken en het tegenwoordige geslacht moge in den loop der jaren zijn oordeel over de dichters der vorige generatie wat nauwkeuriger bepaald, wat scherper tot in bijzonderheden omschreven hebben, dat oordeel is daarom geenszins, zooals de heer van Lennep wil, gewijzigd in zijn wezen, maar gaat nog altijd van hetzelfde beginsel uit en komt nog steeds tot de zelfde slotsom als voorheen, n.l. dat de voor dertig en veertig jaren meest beroemde dichters der toenmalige generatie geen waardige zonen zijn van Hooft en Vondel, zooals zij toen genoemd werden, maar slechts vlotte versificateurs, die het grein echt talent van gevoel en visie, dat de natuur hun had meegegeven, tot bijna onzichtbaarworden's toe bedolven hebben onder een stortvloed van onbeteekenend, vlak-pratend gerijm.

Leest men Vondel en Hooft, ja zelfs Jacob Cats en ook Constantijn Huygens, dan is zeker voor ons, die een kwart-duizend jaar later leven, niet alles meer even belangwekkend noch zelfs volkomen meevoelbaar wat zij schreven - tenminste als men genot van den eersten oogopslag verwacht - maar men merkt, in elk geval, dadelijk, dat ze iets te zeggen hadden, dat ze over bestaande psychische of uiterlijke wezenlijkheden zongen, dat zij kortom menschen waren met een waarachtig binnenleven, dat dansend op en neer ging, en er naar haakte om zich te uiten in maat-en-rijm, dus zang. Zoo was het in de zeventiende eeuw, en ook nog in de volgende, de door het vorige geslacht zoo verkeerd beoordeelde achttiende bleef, niettegenstaande de uiterlijke stilte der tijden, die, wat ook vroegere theoretici mogen beweerd hebben, al zeer weinig met den bloei der wezenlijke dichtkunst heeft te maken, bleef, herhaal ik, de poëzie bij ons bloeien, al kon deze natuurlijk haar stof niet in krijgsbedrijven van tijdgenooten vinden en moest ze zich dus uitsluitend richten op de studie van 't verleden of op het weergeven van eigen gedachten en gewaarwordingen waar trouwens de zeventiende-eeuw - denk maar eens aan Vondel - reeds het voorbeeld van gaf.

Langzamerhand echter, in den loop der achttiende, sinds de knap-koele Feitama de baas was, en vooral toen Bilderdijk, de zwiervol-redeneerende juristekop, den verstandelijken grond-aard van Feitama's vers-werk wel bijbehield als richtsnoer voor zijn

eigen rhythmische proeven, doch er tevens iets van zijn innerlijke onstuimigheid aan toevoegde en het verfraaide met de uiterlijke middelen eener rijkere rhetoriek, begon het karakter der Hollandsche kunst een heel ander te worden, en zag het er met de eigenlijke dichterlijkheid van deze hoe langer hoe slechter uit.
Hartstochtlijk-betoogende verstandlijkheid, die niet vóór alles ontroeren wou en zien doen, maar in de eerste plaats zijn gelijk ging bewijzen, en wier gevoel dus, als zij noodig meende te hebben dat te kennen te geven, meer een door rhetorische middelen verzinnelijkte koude opwinding, dan een naïef spontane, in eigen-geschapen visie's en oorspronkelijke muziek zich uitende emotie werd, kortom een kunstvol, volgens vaste regelen meer of minder druk zich voordoen nam de plaats in der psychische bezieling, van 't diep-innerlijk gewordene, dat onze vroegere dichters, vooral Joost van den Vondel, ondanks een toen onvermijdbare mate van schoolschheid in hun werk, had gekenmerkt in hun kunst. Het schoolsche was destijds, duidde ik hier aan, een niet te ontkomen bestanddeel van zijn werk voor ieder die dichter wilde wezen, omdat de mode alle kunst van die der Ouden deed afhangen, maar bij Vondel en zijn tijdgenooten, daar deze inwendig-rijker kunstenaars waren, overwoog toch de eigen emotie de geleende vormen, het persoonlijk gevoel doordrong deze en deed hen nieuw verschijnen, terwijl bij Bilderdijk daarentegen, bij den geestelijk-schralere en koudere, de aangeleerde vorm maar al te vaak de meeste is gebleven, zoodat zijn werk ons, lateren, geen tiende deel zoo heerlijk als dat van den geestelijk warmeren, den rijkeren en volleren Vondel smaken kan.

Bilderdijk's intellekt echter, zijn begripsvermogen en de omvattendheid van zijn weten en geestelijk onderzoek, zijn buiten twijfel grooter dan die van onzen hoofddichter, die hoofdzakelijk een goed dichter en een goed mensch wou wezen, maar als kunstenaar, als schepper van schoonheid, komt de rhetorische speecher, die tot 1880 over onze dichtkunst geheerscht heeft, met ons aller eerbiedig-geliefden Vader in de verste verte niet in vergelijk.

Dit neemt echter, natuurlijk, geenszins weg, dat Bilderdijk, eenmaal aangenomen zijn koud-stijf-klassicistische, ongevoelde dictie, zijn ellenlange niets-zeggende uitweidingen en zijn het

sterkste geduld vermoeiende herhalingen, waar reeds door Busken Huet op is gezinspeeld, toch wel een aantal verzen heeft geschreven, waar men ook thans, ondanks de deftigheid van zegging, nog wezenlijk met eenige waardeering bij toeft,[1] en dat zijn proza, zijn letterkundige opstellen, Vaderlandsche Geschiedenis en Brieven bouwstoffen te over bieden voor een bloemlezing, die misschien nog merkwaardiger dan zijn beste verzen zou zijn.

Ik waardeer dus Bilderdijk, als dat nog gezegd moet worden: ik voel zelfs iets menschelijks voor hem, tusschen al mijn glimlachjes en verontwaardigingsschokjes door, als ik in zijn soms merkwaardige brieven zit te lezen, maar toch mag ik niet verzwijgen, dat zijn dichterlijke stijl op dien van 't geslacht dat na hem kwam, de zoogenaamde romantici, een allerverderflijksten invloed heeft geoefend die eerst in 1880, dus een halve eeuw na zijn dood, met het geslacht dat thans aan het woord is, tot een einde kwam.

Bilderdijk toch bracht, door zijn praktijk, den waan in de wereld bij alle toen opkomende dichters, dat de oneigenlijke uitdrukking de dichterlijke was, en in nauwe aansluiting aan dat faliekant verkeerde beginsel van het achttiende-eeuwsche Engelsche en Fransche klassicisme, volgde dan het verdere misverstand, dat de dichterlijkheid vooral in oneigenlijkheid van uitdrukking zou bestaan.

Bilderdijk trachtte deze beide slotsommen, waartoe de studie van het meerendeel zijner verzen den onbevangenen lezer moet brengen, wel te voorkomen door met emphase staande te houden, dat het gevoel de eerste bron der dichtkunst heeft te wezen, maar ieder, die het volledige vers-werk van dien veel-schrijver onder de knie heeft, omdat hij het las en bestudeerde, weet, dat gevoel, zoowel als fantasie, er slechts zeer sporadisch in aanwezig mogen heeten en dat zevenachtste van Da Costa's met veel zorg, maar ook verloren moeite, gerubriceerde uitgave, uit niets dan eentonig-deunend woordvermors bestaat. Wie het anders meent te weten, mag 't gerust zeggen: want dan heb ik hem alleen te vragen: Kent gij, die voor Bilderdijk durft op te komen, als voor een reuzen-groot dichter inplaats van voor wat hij wezenlijk is: een nooit vermoeid rijmer met gelukkige oogen-

1) Zie de bloemlezing in de Wereldbibliotheek.

blikken, kent gij de waarachtige dichterlijke genieën als Homerus Aeschylus en Sophocles, als Dante en Vondel, als Shakespeare en Shelley, die óók hun heele leven, dag aan dag, dichtten en schreven, en merkt gij niet het onderscheid tusschen hen, bij wie iedre regel iets moois zegt, en den even vruchtbaren, maar geregeld door stijf-zeurenden, zwaarwichtig-onbeduidend voortredeneerenden en slechts een enkel keer iets wezenlijk treffends gevenden Bilderdijk? Want ontgaat u dat verschil, en blijft gij volhouden dat het werk van Bilderdijk in zijn geheel een even sterken indruk op u maakt als het werk dier anderen, dan kan daar alleen uit blijken, dat niet een van al die dichters u sterk heeft getroffen, en dat gij dus onder 't genot, dat men krijgt van de lezing van dichtwerken, niet anders kunt verstaan als een glad meegaan met den rhythmus, zonder eenige diepere ontroering, zonder eenige vreugd voor uw voorstellingsvermogen, zonder eenig wezenlijk aesthetisch-psychisch genot.

Welnu zooals ik reeds aangaf, het gedachteloos en gevoelloos-technische doorrijmen van Bilderdijk heeft op de met hem gelijk gezinde, rechtzinnig-geloovige dichters, die na hem kwamen, allerschadelijkst gewerkt, omdat zij, afgaande op zijn voorbeeld, goedmoedig gingen denken dat rijmen en dichten één zijn, en dat zij dus niet anders hadden te doen, als de predikatie-thema's, die van wege hun beroep, iederen dag door hun hoofd gingen, in knap rijm te zetten, om waarlijk voorname dichters te schijnen, die de hoogste waarheden des levens aan de menschheid kwamen meedeelen, en dus niet alleen poëten maar ook een soort van profeten zonden zijn.

Dát nu juist - de afstand tusschen de pretentie en het wezenlijkbereikte, - want geniale profeten of poëten waren die vlakke berijmers van bijbelteksten toch alles behalve, - treft zoo onaangenaam bij de lectuur der dominé's-dichtkunst van het vorige geslacht. En daarom, om tot de kern dezer kroniek te komen, doet daarentegen het vers-werk van v. Lennep zoo prettig aan. Hij behoorde tot dezelfde school als zijn tijdgenooten, ook hij stond onder de suggestie van den sterken Willer, tot wien bijna allen toen eerbiedig opzagen, maar zijn geest was te ruim, te veelzijdig en te levensblij, om zich, evenals zijn Meester en diens

blinde navolgers, op te sluiten in het enge cirkeltje der christelijke dogmatiek, die niets anders als zichzelve wil zien. Hij was geloovig, zooals iedereen toen was, maar dorst toch over de grenzen zijner belijdenis heen te kijken naar andere sferen van gedachte dan de zijne, en gruwde geenszins van den vrijzinnigen Voltaire, die den meesten der toen levenden een duivel leek, al blijkt deze den thans bestaande, die hem aandachtig doorleest, niet vrijdenkriger te wezen dan een ultra-modern, maar geloovig, protestant.

Toch ondanks zijn sympathieën voor iets vrijers was Van Lennep behoudziek, als men 't zoo wil noemen, want, als verstandig man, wist hij zeer goed, dat niet elke verandering een verbetering mag heeten, en grootere vrijheid in en over alles, al lijkt zij ook nog zoo mooi, daarom nog volstrekt geen vooruitgang beduidt. Het uitstekende individu, hij zelf b.v. - zoo dacht hij waarschijnlijk - mag, ja moet vrij zijn, geheel voor zichzelf, om te denken in zichzelf, wat het wil, maar de wereld, de andere menschen, die moet men óók vrij laten, en haar niet lastig vallen met eigen verlichtheid, die men haar soms op zou dringen, zonder dat ze er rijp voor is. Dus nooit trachten de massa tot proselieten te maken van uw eigen ideeën, die trouwens óók nog wel niet volkomen juist zullen zijn. Want ieder moet maar voor zichzelf weten, al naar de mate zijne ontwikkeling, bij welke overtuiging hij zich heeft aan te sluiten: er zijn reeds genoeg overtuigingen verkondigd en elke weer van een ander soort, zoodat men niet nog zijn eigen persoonlijke, die natuurlijk weer een beetje verschilt van alle andere, er bij te voegen behoeft. Er is buitendien, voor ieder ontwikkeld mensch, genoeg te doen, in het leven, aan letterkunde, geschiedenis en andere wetenschap, dus aan positieve dingen, waar nog zoo veel valt te onderzoeken en te weten, en waar men zich mee kan bezig houden tot nut en genoegen van zichzelf en anderen, terwijl men in die hoogere meer abstract blijvende kwesties, als 't bestaan van God en Onsterflijkheid, de allerbeste Staat, de voortreffelijkste Zedeleer, toch nooit het preciese stellig te weten komen kan, omdat daar alles beslist wordt naar persoonlijke waardeering, die weer afhangt van geboorte en opvoeding, van temperament en luchtstreek, zoodat er in die dingen duizenden meeningen bestaan over

alles, die zich nooit laten verzoenen en dus slechts aanleiding kunnen geven tot nutteloozen strijd. Laat men zich dus houden aan wat eenmaal is vastgesteld, zoolang dat conservatisme niet al te veel spaak loopt, doordat het in tegenspraak komt met positieve feiten, want daardoor bespaart men zich en anderen al ijdele onrust, waar geen baat bij is te vinden, en houdt men tijd over om de dingen te leeren kennen, die inderdaad te weten zijn. De negentiende eeuw is een tijdperk van wel millioen verschillende inzichten: wie dáar de volstrekt zekere waarheid zou willen kennen, zou zich boven al die meeningen moeten verheffen, om er het kleinste gemeene veelvoud van te kunnen nemen, en dan zou hij er nóg niet heelemaal zijn. Laten wij dus maar stilletjes wachten op het synthetische genie dat dit alles, al die particularismen, eens vereenigt en oplost in een hoogere eenheid; maar die Uebermensch wordt misschien pas geboren over 500 jaar.

Op die manier, meen ik, was Van Lennep conservatief, zoo'n soort van gedachtegang lag, als richtend gevoel, op den bodem van zijn Wezen, al zal hij, hoogst waarschijnlijk, niet met bewustheid alle konclusie's hebben getrokken, waar ik hier toe kwam. Te zeggen dus, dat v. Lennep ouderwetsch is, en op hem te gaan neêrzien, toont alleen, dat men hoogstens een subjectief kind van zijn eigen tijd is, en men het verleden niet te waardeeren weet. Want al mag deze wereldbeschouwing conservatief heeten, omdat zij een hekel heeft aan heftige verandering, en uit vrees om den boel aan het rollen te brengen, zelfs aan snelle wijziging, daar men anders op een vlak komt, waarlangs het goede met het kwade naar den afgrond glijdt, toch is zij hoogstens al te voorzichtig, te bedaard-verstandig, maar in geen geval dwaas-bekrompen en dogmatisch-dom.

Om iets te winnen evenwel moet men ook iets wagen durven, en of één groep menschen al stil blijft staan, de rest van de wereld beweegt zich toch verder, en laat de trageren zoodoende achter zich, totdat deze, alleen gebleven, zichzelf moeten beklagen om hun vruchteloos verzet.

Ik geloof dan ook dat van Lennep, die wezenlijk een verstandig, en, voor zichzelf, vrijzinnig-denkend mensch was, als hij b.v. 98 had mogen worden, in 't behoud van al zijn ver-

mogens, en hij dus de snellere ontwikkeling der toestanden en gedachten die de laatste veertig jaren ons brachten, had mogen beleven, langzamerhand wat meer gang zou hebben gekregen, in fijngevoelige vrees van anders voor niets een mal figuur te zullen slaan. En het geslacht van '80 had dan stellig den niet-stijfsteilen, noch in-eigen hokje ouwelijk-wijs zich-opsluitenden, maar, tot op zijn sterfbed, ruim-schertsend om zich heenzienden, knappen dichter van veel geestigs en de Nederlandsche Legenden, besproken met de hulde die toekomt aan zijn mooi mensch-zijn en zijn aangenaam-veelzijdig talent.

Wat verder van Lennep's proza betreft: het is niet zoo onbewust zwaar-degelijk doorwerkt, en ook niet zoo evenwichtig-muzikaal, noch zoo zeggingszuiver als de stijl van Potgieter, dien men heel stil-proevend kan genieten, maar daartegenover heeft het ook een vlot-beweeglijke losheid, die ons gemakkelijk heenspringen doet over sommige stijve, ongevoelde ouderwetschheidjes, overblijfselen van 't rhetorische klassicisme uit 's schrijvers jeugd.

De romans van dezen schrijver zijn natuurlijk geen moderne, realistische kunstwerken: de laatstverschenene kwam reeds 44 jaar geleden uit. Maar toch had van Lennep *dit* voor boven vele zijner tijdgenooten die ook wel eens novellen in elkander zetten, dat hij *niet* begon te schrijven met een expresse, zedelijke of godsdienstige bedoeling, die hij zijn tijdgenooten op wenschte te dringen en in te stampen, maar dat hij, zijn geest gaan latend, vertelde en meedeelde alleen om het pleizier van het meedeelen en vertellen, zonder onmiddellijk en altijd-door te denken om datgene waar de andere veelverkochte auteurs van '40 van vervuld waren, den leerenden indruk, n.l. dien 't werk kon maken op 't publiek.

Ik heb er hier naar getracht, de volstrekte waarde van Jacob van Lennep's werk te bepalen, m.a.w. de beteekenis die hij óók nog voor óns geslacht heeft. Zijn gewaardeerde kleinzoon, die zelf een schrijver van verdienste blijkt te wezen, moge er uit merken, dat wij nooit zoo zwart zijn geweest, noch zulke wreedaardige beeldstormers, als hoedanig hij ons in zijn boek heeft geschilderd, want als hij zich ons oppervlakkig-weg denken wou.

Ik zelf b.v. heb in mijn kritieken van Lennep nooit genoemd. Doch dit geenszins omdat ik op hem neer zou hebben gezien - dit ligt niet in mijn karakter - maar alleen omdat er tot dusver minder aanleiding om hem te noemen heeft kunnen bestaan. Toen ik begon te publiceeren toch, nu dertig jaar geleden, was hij reeds 12 jaren dood, en zijn werk, welks hoofdkenmerk bestaat in een pleizierige, beschaafde gelijkmatigheid, is ter eenre, niet zóó vasthoudend en u telkens in de gedachten schietend als dat van Potgieter en Bosboom, maar ter andre ook in de verste verte niet zoo eigengerechtig-banaal, als de rijmende en prozaïsche produkten van eenige andre zijner jongre tijdgenooten vaak zijn. En men kan dan ook geen neiging voelen, als men aan hem denkt, zooals dit wel ten opzichte van die mindre goden het geval is, om telkens het publiek te verwittigen, dat hij, door de vroegeren, sterk overschat zou zijn, en zijn wezenlijke waarde dus minder groot moet heeten, dan zijn naam.

Van Lennep is door de kritiek zijner dagen volstrekt niet op de juiste waarde geschat. Huët, b.v., die niet volkomen-onpersoonlijk tegenover hem scheen te staan kunnen, heeft hem meermalen, niet ongrappig, maar wel somtijds zonder wezenlijke reden den gek trachten aan te steken, terwijl sommige anderen, nog wilder, om der generatie van '80, toen deze opkwam, een terugduw te geven, hem wel eens verheven hebben, als waar hij een grootheid van den allereersten rang.

De waarheid echter ligt hier, gelijk zoo dikwijls, precies in het midden. Van Lennep is wel geen kunstenaar, wiens werk u stil maakt van bewondring, maar evenzeer wordt hij nooit onuitstaanbaar van zeurende vaagheid, zooals zijn tijdgenooten, de rijmende predikanten, dat maar al te dikwijls zijn. Neen, zijn schrijversfaam is zeer gewettigd, en zoo blijft hij, ná Potgieter, Huet en Bosboom, en gezien in 't geheel van zijn veelverscheiden werken, een der merkwaardigste auteurs uit het midden der vorige eeuw.

De Génestet b.v. moge, om soortgelijke redenen, als waarom niet over v. Lennep werd gesproken, slechts zelden door ons genoemd zijn - de jongre dichter heeft inderdaad soms, op suggestieve wijze, een diepere stemming weten te uiten, waar de oudre zich vrij van voelde, of niet aan toe wou komen -

maar 't geheel van zijn, De G's, vers-productie wordt veel vaker dan die van zijn Meester ontsierd door droge nuchterheid, rhetorische bloempjes of veel te sterk - in de uitdrukking - aangezet gevoel.

Men staat inderdaad een beetje verwonderd, als men De Génestet doorleest, hoe de vriendlijk-gladde rijmen van dit talent, met hun net-studentikoos-doenden, oppervlakkigen levenslust (vergelijk daar eens Whitman bij!) hun conventioneele, telkens ongeziene beeldsprakigheden, (zet daar eens Potgieter naast!) en hun quasi-natuurlijkheid van zegging (die niet méér is dan maatschappelijke losheid) den opgang hebben kunnen maken, die hun eens te beurt vallen mocht.

Ja, men zou de verzen van De Génestet ‘maatschappelijk’ kunnen noemen, omdat zij den in-literatuur-onervarenen middelsoort-beschaafde door hun soepel uiterlijk, hun vriendlijke gezindheid, hun gekuischte vlotheid-van-toon en hun begrijpelijkheid ook voor den slechtst-bevattende, gemakkelijk behagen, terwijl zij diens ijdelheid streelen, omdat hij zich, ná de lectuur, verbeelden kan ‘hooge literatuur’ te hebben genoten, die hij geheel en al verstaan kon, hij, die anders om verzen, daar hij er niet bij kan, geen sikkepit geeft. Want hij weet natuurlijk niet, dat hij, heel vaak, bij het doorvliegen dier prettige rijmen, feitelijk weinig anders onder de oogen kreeg, als allervoortreffelijkste studenten-almanak-poëzie.

Neen, voor wie hem indertijd persoonlijk gekend hadden - De Génestet is ongetwijfeld, in aanmerking genomen de stijve zeden, enge denkwijze en alles, van die dagen, een aangenaam en belangwekkend mensch geweest - mocht zijn dichterlijke nalatenschap iets weemoedig-liefs zijn, toen zij uitkwam, en kon zij dat later ook blijven, omdat men den dichter er uit herkennen kon, zooals hij ook in 't daaglijksche leven had geoolijkt en geplechtigd, maar voor de later-levenden, zooals wij, behoort de, bij overlevering, wat te veel geroemde schrijver van Eerste Gedichten en Laatste der Eerste alleen door een zeer klein gedeelte van zijn verzen tot de waarachtige, de blijvende literatuur.

En Van Lennep kan men wezenlijk niet beter gaan waardeeren dan als men diens stijl, geest en levensbeschouwing, die allen treffen door vaste zekerheid en goeden smaak, vergelijkt met

de meerendeels nog onvolgroeide dichterlijke pogingen van den theologischen studiosus en jeugdigen dominé, die zeker niet onbegaafd was, maar toch met zijn, door hem zelf gehuldigden Meester volstrekt nog niet de vergelijking kan doorstaan.

Dat De Génestet zoo beroemd geworden is, is een treffend staaltje van het ware wezen en van de oorzaken van dichter-populariteit in een land als het onze, dat altijd zoo ontzaglijk veel met de rijmkunst, zoo betrekkelijk weinig met de ware dichtkunst heeft te maken gehad.

In zoo'n land, waar het groote publiek, omdat het zoo nuchterverstandig en vlak-bij-den-grond'sch tracht te wezen, in psychisch en aesthetisch opzicht een beetje achterlijker dan andere volken blijft, worden verzen niet beoordeeld en mooi gevonden, zooals overal elders geschiedt, naar de kracht hunner suggestieve eigenschappen van klank en rhythme en visie, dus naar de waarneembare, gelijkloopende weergave van het wezenlijk-dichterlijke, het innerlijk-psychische, maar naar de zoogenaamde ‘gedachte’, dus naar de leerende en voor ieder verstaanbare ‘wijsheid’, die er uit de woorden van het gedicht te abstraheeren valt. Zang en fijnere muzikaliteit kan dien goeden menschen maar weinig schelen, nieuwe verbeeldingen kunnen zij niet volgen, en diep-geestelijke gevoeldheid, de emotie die stijgt uit de onbewustheid des dichters en natrilt in diens verzen, laat hen volkomen koud, ja vinden zij iets min-waardigs en kinderachtigs, waar een verstandig mensch geen aandacht aan schenkt. Maar een gedachte, ziet ge, een abstracte, onweerspreeklijke waarheid, al is zij niet níeuw en weet de lezer haar dus reeds lang, maar die door den rhythmischen vorm een beetje verrassend opnieuw gaat treffen, en in het geheugen blijft hangen, dàt is het wat voor de groote massa voornamelijk de waarde van een dichtstuk bepaalt.

En de Génestet's verzen nu kwamen uit in een tijd, toen het moderne protestantisme voor een goed deel van 't beschaafde publiek een soort van flink-gedurfde mode te worden begon. Deze hopelooze poging om een zaak te redden die verloren dreigde te gaan, - eenige der beste want eerlijkste en scherpzinnigste moderne protestanten werden later geheel ongeloovig, - vond in den jongen De Génestet, al zat hij, op zijn jaren, natuurlijk

nog geheel bevangen in de oude gevoelssuggestie's, een welmeenend en zeer verdienstelijk voorstander, die der tegenpartij in de leuke ‘Leekedichtjes’, menigen welverdienden slag toebracht Geen wonder dan ook, dat ieder in 't publiek, die zich evenzoo als de dichter, tot den godsdienst voelde staan gaan, aangetrokken werd tot den ‘nieuw-lichter’ die de dingen zoo goed wist te zeggen; terwijl de vroege dood van dien veelbelovende die nog heelemaal niet was, waar hij wezen kon, den gloriekrans nóg wat sterker-lichtend maakte om diens veelbemind hoofd. Maar had de Génestet, met de zelfde nog volstrekt niet gerijpte gaven, andere onderwerpen gekozen, als die hij heeft behandeld, zijn populariteit en nagebleven dichternaam zou stellig geen tiende deel zoo groot geworden zijn, als die hij nu mocht verwerven door zijn op zichzelf reeds graag-gehoorde stof.

Nogmaals, ik ding volstrekt niets af op De Génestet's waarachtige verdiensten, en erken gaarne dat hij, onder de dichters van den tweeden rang in zijn tijd, door verschillende zijner verzen een prachtige plaats mag bezetten: maar toch is zijn veelgelezenheid, terwijl sommige zijner oudere tijdgenooten, die heel wat meer talent hadden, weinig opgemerkt werden, een zeker bewijs, dat de populariteit hier te lande minder een gevolg van buitengemeene gaven, dan wel dáárvan afhankelijk is, of de stof en de aard des dichters den weinig-ontwikkelden middelslag-lezer in Holland bijzonder-lekker mondt. Denk maar eens aan den goeden Tollens, dien het nu moeielijk valt, om langer dan een kwart uur zonder ongeduld te lezen, en die toch in De Génestet's dagen voor een evenknie onzer zeventiende eeuwers gold!

Het groote publiek, bij ons, is waarlijk volstrekt niet dommer dan dat van andere landen, maar wèl is het veel minder geestlijk-gevoelig, minder vatbaar voor indrukken, die niet op iets van zijn eigen daaglijksche sfeer gelijken, en die het dus niet uit zichzelf gekregen hebben kunnen zou. Zoo blijft het lezersaantal voor de allerbeste, de waarlijk-goede boeken hier te lande altijd gering, en al bestaat er een betrekkelijk-kleine schare van meer ontwikkelden of liever meer-ontvanklijken, die wel eens uit den nationalen band willen springen, omdat zij belangstelling voelen voor iets ruimers, hoogers, diepers dan de sfeer is van

den alledagsmensch, die uitgelezen schare van aesthetisch-intellektueelen behoort gewoonlijk ook tot het minder koopkrachtige want tot het jonge, nog niet in den sleur van het geldzoekende practische leven meegesleepte volksdeel, en is dus niet in staat om veel bij te dragen tot het wezenlijke succes van een uitstekend boek.

Zóó valt het te verklaren, dat Potgieter en Alberdingk Thijm, in wier schaduw als dichter de jonge De Génestet niet staan kon, toch nooit zoo geliefd zijn kunnen worden, al hebben zij meer dan tweemaal zoo lang geleefd, als hij.

Op den langen duur echter, over een eeuw misschien, komt dat alles wel weer terecht, want de wezenlijk-groote schrijvers houden bij ons, door de geslachten heen van het eene op het andere, een kern van vaste lezers, die telkens uit de besten der natie bestaat, terwijl de gunst der groote massa, die met elk geslacht weer anders denkt en dus iets anders neemt als afgod, achtereenvolgens wel drie of viermaal in een eeuw van voorwerp wisselt en soms na dertig jaar met hoon en spot bejegent wat ze een kwart-eeuw lang koesterde als onvergelijkelijkmooi.

Blij moet men dus wezen dat eindelijk deze biografie van v. Lennep verschenen is, als een waardig monument voor zijn nagedachtenis. Want deze schrijver, de eenmaal zoo geliefde, heeft te veel prijzenswaardigs en prettigs gedaan en voortgebracht dan dat hij zou mogen deelen in het lot - vergeten-worden - dat bijna allen anderen populairen schrijvers, hier te lande, eenmaal zeker en onontkoombaar wacht. En allen, ook de nieuwere letterkundigen, al krijgen zij hier en daar in dit boek een onverdiende beschuldiging of zelfs een fel schimpscheutje van den schrijver te hooren, waaruit alleen kan blijken, zooals ik reeds aangaf, dat deze hoogstens zeer vluchtig kennis wilde nemen van wat zijn tijdgenooten wezenlijk hebben gezegd, - allen dus, zeg ik, zonder onderscheid, hebben den heer van Lennep dankbaar te wezen, dat hij zijn natuurlijke genegenheid voor zijn zeer belangrijken en sympathieken grootvader om heeft weten te zetten in dit standaard-werk, dat naast de werken van den ouden Van Lennep zelf, in elke goed-voorziene boekenkast behoort te staan.

Neen, het zou, heusch, geen kwaad kunnen als het nu komende geslacht weer eens een vriendelijk kijkje in Van Lennep's verswerk nemen ging. Het verdient niet de vergetelheid, waarin het nu verzonken schijnt, want al kwam, zooals ik reeds aanduidde, deze thans als wat oppervlakkig en dus verouderd beschouwde schrijver nooit tot de diepere stemming van een vers als 'Peinzensmoede' (een van de Génestet's beste, en waardoor men neiging voelt, deze met ernstige gemoedelijkheid na te roepen: 'Ach, waarom hebt gij niet altijd zóó geschreven in plaats van uw aanleg gemakkelijk-weg te besteden aan slecht-gestijlde sentimenteelheid als het Haantje van den Toren!') toch is de poëzie van den ouderen Van Lennep voor ons, over 't algemeen, veel beter leesbaar dan die van den helaas vóór zijn bloeitijd weggenomenen, want dikwijls nog wee-zoeten en modern-rederijkersachtig-stellenden jongen Delftschen predikant.

Het was noodig, dit hier te zeggen, omdat wij, natuurlijk onbevooroordeelder tegenover deze beide dichters kunnen staan dan de kritici van het vorige geslacht. Voor hen was De Génestet de meest sympathieke, om zijn jeugd en zijn worstlen met het ouderwetsche geloof. Maar wij, die even ver staan van De Génestet's modernisme, als van v. Lennep's, naar het uiterlijk, meer ouderwetsche overtuiging, wij worden door beider denkbeelden wel niet aangetrokken, maar ook niet afgestooten: wij vinden het gematigd vooruitstrevende van den eene, het even gematigde conservatisme van den ander, dat echter volstrekt niet eng-hartig dom was, gelijkelijk waardeerbaar, en letten dus alleen op de letterkundige waarde, het objectief-voortreffelijke in wat elk hunner schreef. En dan moet mij de bekentenis van het hart, dat het vers-werk van v. Lennep, ondanks eenige rhetorische oubakkenheidjes, zooals men ze echter óók telkens bij De Génestet kan vinden, mij leesbaarder dan dat van zijn discipel lijkt. Bij den eerste, als ik hem lees, kan ik, zonder ergernis, met dat lezen doorgaan, omdat hij blijkbaar, op het punt van stijl, zonder naar expresse verfraaiing te trachten, zoo goedmoedig-naief is, echt-meenend dat hij goed-doet met te schrijven, zooals zijn meesters gedaan hadden, terwijl daar tusschendoor zijn eigen natuur, die eigenlijk iets frisschers, eenvoudigere wenschte dan die klassicistische malligheden, telkens

eensklaps zich gelden deed en hem zoo eenvoudig deed schrijven, als een 20e eeuwer maar verlangen kan.

Maar lees ik den dertig jaar later geborenen De Génestet, die begon te schrijven, toen de een geslacht oudere Heine en de Musset reeds wereldberoemd waren, dan krijgt men telkens lust om te zeggen: meneer De Génestet, wat schrijft gij toch raar, gij moest u, in uw stijl, nog tienmaal meer dan gij tracht te doen, richten naar den eenvoud, de natuur en de waarheid, zooals gij haar vindt bij uw tijdgenooten Heine, De Musset en Hégésippe Moreau. O, gij die in uw 'Leekedichtjes' zoowel door zegging als door inhoud, zoo vaak het juiste weet te treffen, hoe kondt gij onzen 'Hollandsche(n) jongens' den volgenden, voor hèn als òns onbegrijpelijken nonsens toevoegen, waar zelfs een in zijn vak doorknede letterkundige, onder uw eigen tijdgenooten, alleen door voorzichtig verstandelijk uitpluizen, met groote moeite uit wijsworden kan?

> En daagt niet van uw heldre wangen
> In 't vroolijk blosjen om uw koon,
> Een morgenstond, wiens middagschoon,
> Ons neevlig duister gaat vervangen?

Dat is geen verbeelding, maar rustig-technisch spelen met beeldende uitdrukkingen, zonder dat ge inderdaad iets vóór u hebt gezien. En Guido met zijn 'Julia' heeft het, heusch, niet zóó erg weten te maken in zijn tijd. En toch is dat vers een uwer meest bekende geworden, omdat ge er de ijdelheid van uw volk meê gestreeld hebt - Hollandsche jongens zijn stellig niet vroolijker dan hun Fransche of Duitsche kameraden - en men heeft er een geslacht lang telkens op gezinspeeld, alsof het - God beter 't! - als voorbeeld kon dienen van frissche natuurlijke, Hollandsche poëzie! Ga liever eens in Van Alphen lezen, over wien gij zoo'n hoog woord dorst voeren, maar die tienmaal natuurlijker en naïever schreef, dan gij!

De Génestet had blijkbaar, op zijn leeftijd, veel te veel te doen gehad met zijn theologische studiën en, later, zijn beroepsplichten, om zich hooger te kunnen ontwikkelen, dan tot een middelmatig poëet, die slechts een enkel keer iets voortreflijks gaf.

* * *

Niettemin kan de nagedachtenis van De Génestet ons lief zijn en blijven als die van een der mannen die, elk met zijn bijzondere gaven, ernaar gestreefd hebben een in verouderde formules verstard Protestantisme weer tot nieuw leven te brengen. Want al moest die poging noodzakelijk mislukken, daar er feitelijk geen middenweg tusschen dogmatisme en agnosticisme bestaat, toch geldt, om de braafheid der bedoeling, de goede wil hier voor de daad, en kan men dus slechts zeggen: Zij allen rusten in vrede, en met een eerbiedigen nagroet gezegend, die een afgedane opvatting, aan wier wezen zij zich nog gehecht voelden, hebben trachten te redden, door haar zoo veel mogelijk aan te passen aan het weten en dus de eischen van den modernen tijd. Want wel hebben zij vergeefs gewerkt, maar toch niet volstrekt onvruchtbaar, omdat, zonder hun tegenstand, het aartsdom-exclusieve, negentiende-eeuwsche materialisme nog veel meer hersens, dan het thans deed, verduft had en verstopt.

Dat materialisme toch, dat feitelijk niets anders was als een werkmethode, een nuttige afbakening, voor een poos, van het veld van wetenschappelijk onderzoek, stelde zich plotseling kinderlijk op als een echte, definitieve wereldverklaring, en fantaseerde, met beslistheid. ‘Waar onze instrumenten ophouden waar te nemen, houdt ook het Zijnde op te bestaan, of zoo niet, dan toch met anders te bestaan als wij het nu reeds kennen of, op grond van door ons zelf gemaakte theorieën, voor zeker houden dat het wezen zal. Want wat er moge bestaan, zoowel in 't eindloos-verre, als in 't eindloos-kleine, die wij geen van beiden met onze hulpmiddelen kunnen bereiken en doorvorschen, komt natuurlijk overeen met onze huidige waarneming of onze redelijke theorie, zelfs al kon men octillioen × octillioen maal verder of dieper kijken in het eenige wat is, de stof.’ Deze makkelijke machtspreuk, niet vatbaar voor controle, heeft langer dan een eeuw gediend als axioma, totdat thans de op feiten steunende theorie der ‘electronen’ dit heele kaartenhuis omver heeft gegooid, en de vraag zich op nieuw met beslistheid aan ons opdringt, of de materie wel iets meer dan het uiterlijke schijnbeeld van iets anders mag heeten, van iets volstrekt-anders, dat men kracht noemen kan. Waardoor thans de absolute zekerheid der waarheid van het materia-

alisme, door haar eigen middelen verslagen, natuurlijk evenzeer op apegapen begint te liggen, als die omtrent de gerechtvaardigdheid van het kerkgeloof reeds lang had gedaan.

* * *

Ten slotte: van Lennep en de Génestet waren, ondanks ál verschil van levenshouding, dichters van éénzelfde orde, van die, over 't geheel, meer fijn-intelligente, en in gesprekstaal zich uitende, dan diep psychische, in voelen en verbeelden levende, tot welke laatste Vondel b.v. behoort. En Thomas Moore is misschien de buitenlandsche dichter, met wien van Lennep nog de meeste gelijksoortigheid vertoont. Niet omdat de Hollander dezen Engelschman bijzonder zou nagevolgd hebben - och, die navolging door van Lennep, daar moest men maar over zwijgen, want hebben Vondel en Hooft niet desgelijks gedaan, zonder dat iemand, en dit terecht, er hen minder om acht? - maar van Lennep en Moore leken wezenlijk heel veel op elkaêr.

Correct in 't maatschaplijke, maar met een gedurfde losheid, die echter nooit in wezenlijkheid over de schreef ging, waren zij evenzoo in de kunst. Zij namen beiden wel eens een onschuldig loopje met ernstige dingen, van Lennep met de Vaderlandsche Geschiedenissen, Thomas Moore met de politiek van zijn dagen, maar zonder dat een ook maar eenigszins verstandige tenminste bij van Lennep, iets anders kon vinden, dan beminnelijke speelschheid van temperament, van een hooger-staande, die, voor een oogenblik, den opgeprikten ernst zijner medemenschen over dingen, die zij slechts zeer schematisch kennen, en toch met wijsdoende bewondering bepraten en beoordeelen, leukjes beglimlacht als den leegen schijn, die die ernst wezenlijk is. De droge Hollanders van die dagen beweerden, dat van Lennep ons Verleden bespot had, maar diep in hun binnenst zullen zij wel gevoeld hebben, dat alleen zij zelf in hun gehuichelde opwinding werden begekt. En daarom deden zij zoo boos.

Het verdere wat ik zeggen zou kunnen laat ik nú maar achterwege. Want Van Lennep is, met zijn levendigheid, zijn geest en wezenlijke gaven, door het werk van zijn verdienstvollen kleinzoon, weer onder ons komen wonen, zoodat nu ieder maar zelf moet zien, wat deze aangename auteur, die veelzijdig was

als geen ander, voor hem nog kan wezen in deze Twintigste Eeuw.

Alleen nog dit. Zou een volledige verzameling van van Lennep's werken (uitgezonderd natuurlijk de romans en de verzen) te maken, niet een nuttige en vruchtdragende onderneming wezen, waartoe dan deze biografie als voorspel strekken kan?

WILLEM KLOOS.

Het Leven van Mr. Jacob van Lennep, door Jhr. Dr. M.F. van Lennep, 2e druk.
Amsterdam, P.N. van Kampen, 1910.

Staatkundige kroniek.

27 Juni 1910.

Wanneer men de vraag stelt, of noch de Kuyper-affaire, noch nu laatstelijk de encycliek van Paus Pius X aan de christelijke coalitie schade hebben gedaan, is het antwoord niet te lezen uit de nieuwe verdeeling van zetels, door de laatste verkiezingen voor de Provinciale Staten tot stand gebracht. Ging men daarop af, men zou moeten concludeeren, dat het werk van Schaepman en Kuyper nog even krachtig overeind staat als negen jaren geleden. Nieuwe zetels zijn op de vrijzinnigen veroverd. In Zuid-Holland werd de eerste bres geschoten in vrijzinnig 's-Gravenhage. In Rotterdam werd nieuw terrein gewonnen. In de Zuid-Hollandsche Staten beschikt de coalitie over twee derden van de zetels. In Zeeland, Gelderland en Overijsel werd de meerderheid versterkt. In Noord-Holland zagen de vrijzinnigen hunne overmacht slinken.

Reeds geven de cijfers der uitgebrachte stemmen een ander beeld. In Zuid-Holland althans is de voorsprong van rechtsche stemmen bij de laatste verkiezingen verminderd. Gaven niet de stemmingen voor verschillende plaatsen tegelijk, in de meervoudige districten, een geheel onzuiver beeld naar de uitspraak der kiezers; gaf niet zoodanige verkiezing slechts een volstrekte meerderheid in schijn, dan zou nu reeds de uitslag geheel anders zijn.

Maar hoe dit zij, voor het oogenblik is de overmacht nog rechts. En zoolang geen nieuwe tonen zich in den verkiezingsstrijd mengen doordat nieuwe vraagstukken en nieuwe belangen op den voorgrond zijn gekomen, werkt het kerkelijk verkiezingsapparaat zonder eenige stoornis. Men drukt op het knopje en de zetels zijn bezet.

Zelfs in Delft kwam het terecht. De katholieken, verstoord

dat het burgermeesterschap hunner gemeente hun neus voorbij ging, maakten zich op om zich te wreken op den christelijken vertrouwensman van Delft in Tweede Kamer en Gedeputeerde Staten, mr. Van de Velde. ‘Volstrekt ongeschikt’, luidde het vonnis. Maar de leiders in de coalitie waren er ook nog. Een bewijs van goed gedrag werd den patient verstrekt. Een collega Gedeputeerde kwam getuigen, dat in dit Staatscollege de heer Van de Velde de belangen der katholieken met ijver behartigde. De pastoor verscheen in de kiesvereeniging om te waarschuwen, dat men de pooten toch niet in den schotel moest zetten. En zoo liet men zich dwingen. Wel moest de afgevaardigde nog eenmaal zijn ongeschiktverklaring hooren bevestigen, maar men gehoorzaamde. En de patient accepteerde. Een zetel is een zetel. En dan nog wel in Gedeputeerde Staten!

Zóó voorbeeldig werkt het apparaat, dat de volstrekt ongeschikte candidaat nog meer stemmen verkreeg dan zijn biljetgenoot, die nog geen gelegenheid had gehad om afkeuring te verdienen. Al is de baarlijke duivel candidaat, hij komt er.

Dat het karretje zoo gemoedelijk voortrolt, is zonder twijfel te danken aan de omstandigheid, dat wij leven in een tijd van voorbereiding en overgang. Er is nog gelegenheid om de penibele vragen te ontwijken. De doornige wetsontwerpen zijn of in voorbereiding, of men laat ze nog wat liggen; zoo blijven zij, die in afwachting leven van groote dingen, voorshands rustig. En zij, die liefst in het geheel niets zien gebeuren, zijn tevreden. Zij stemmen òf rechts uit vrees voor radicale proefnemingen links, òf zij blijven thuis, omdat de politiek hun niet interesseert. De opkomst van de kiezers was meer dan treurig.

Vroeger, toen links baas was, toonden de leiders der rechterzijde hun meesterschap in het opwekken en warm maken van de gemoederen voor groote en heilige dingen. Daarvan zou in de staatkundige praktijk wel niet veel worden verwezenlijkt, maar zoo kwam de organisatie tot stand en zoo leerde men stemmen. Toen waren het bovenal Kuyper en Schaepman, die leven wisten te wekken.

Nu daarentegen eischen de omstandigheden weer andere talenten. Nu moet ondervonden teleurstelling worden goedgepraat. Ontluikende verschillen gesust. Oplaaiende verontwaardiging

afgekoeld. Nu heeft men advocaten noodig, geen profeten. En nu zijn De Savornin Lohman en Nolens op hun plaats.

Pius X kwam de lijdzaamheid der protestanten stellen op een zware proef.

Driehonderd jaren was het geleden, dat Carolo Borromeo, een priester van nobelen zin, een strijdbaar zoon der Kerk, heilig verklaard werd op grond van zijn werken in de moeilijke tijden, door de roomsch-katholieke kerk doorleefd in de tijden van de Hervorming. Dit lustrum meende paus Pius X te moeten vieren door uitvaardiging eener encycliek.

Wat hierin gezegd wordt aan het adres van allen, vorsten incluis, die voor het protestantisme hebben geleden en gestreden, is niet malsch. En tevergeefs zocht men hier en daar de algemeen geldende uitspraken der encycliek te beperken tot diegenen, met wie Borromeo inzonderheid in aanraking kwam. Voor alle tijden, voor alle vorsten, voor alle ketters gelden deze woorden, door den Paus met instemming van zijnen voorganger overgenomen: ‘Of, wat Carolus ook aangeeft, het is dus zeker en uitgemaakt, dat door niets God zwaarder beleedigd en tot grootere toorn wordt opgewekt dan door de besmetting der ketterijen, en dat niets beter in staat is om provincies en rijken ten onder te brengen dan deze afschuwelijke pest.’

Zoo hebben betrekking op den geheelen strijd der kerkhervorming de volgende woorden: ‘Deze wonderbare invloed van de Goddelijke Voorzienigheid op het beschavingswerk, dat van de Kerk uitgaat, komt zeer helder aan het licht vooral in dien tijd welke tot troost der goeden den H. Carolus Borromeüs aan de wereld schonk. Bij de algemeene heerschappij der lagere lusten, toen zoo goed als alle kennis van de waarheid vertroebeld en weggevaagd was, viel er een eindelooze strijd tegen dwalingen te voeren, en de maatschappij, tot het uiterste verval komend, scheen zich haar diep verderf te bereiden.

‘Bij dat alles stonden trotsche en oproerige menschen op, vijanden van Christus' kruis, die smaak hebben voor aardsche dingen... wier God hun buik is’. Dezen was het niet te doen om de zeden te verbeteren maar om de leerstukken van het geloof te verwerpen. Zij schiepen overal wanorde, baanden voor zich en anderen den breederen weg der ongebondenheid, of

althans onttrokken ze zich aan het gezag en de leiding der Kerk, voegden zich naar de willekeur van den eersten meest bedorven vorst of volk, en namen, als een hun opgelegd juk, daarvan leer, wet en levensregel tot hun verderf aan. Toen noemden ze zooals slechte menschen, op wie de bedreiging ziet: ‘wee aan wie kwaad goed en goed kwaad noemt’, altijd doen, deze oproerige onlusten en dien ondergang van geloof en zeden een vernieuwing en zich zelven herstellers van de oude tucht.

In werkelijkheid zijn ze verdervers geweest, daar zij, toen de krachten van Europa door twisten en oorlogen uitgeput waren, de ontbinding en den ondergang in die dagen hebben in de hand gewerkt; met één stoot brandden los de drie soorten van strijd, welke te voren afzonderlijk voorkwamen, en waaruit de Kerk altijd onoverwonnen en ongedeerd te voorschijn trad, namelijk de bloedige vervolging der eerste eeuwen, vervolgens de pest der dwalingen in eigen boezem, en ten laatste onder den schijn van heiligen ijver voor de vrijheid, een zondenbederf en een tuchteloosheid, als waartoe misschien de middeleeuwen niet gekomen waren’.

Het was niets nieuws, wat hier de protestanten te hooren kregen. De katholieken hebben er altijd zoo over gedacht. Maar de protestanten, de rechtzinnigen althans, die op politiek terrein met de vrienden van Rome verbonden zijn, hebben over deze dingen bij voorkeur niet gedacht, en zij hebben er niet over gesproken.

Maar nu werd datzelfde plotseling, zoo rauw, zoo zonder omwegen vanuit Rome over de wereld uitgeroepen. O ja, de encycliek is ‘een herderlijk schrijven’, naar dr. De Visser in de Tweede Kamer opmerkte. Het is gericht ‘aan onze Eerwaarde Broeders de Patriarchen, de Primaten, de Aartsbisschoppen, de Bisschoppen en andere Kerkbestuurders, die in Vrede en Gemeenschap met den Apostolischen Stoel zijn’; maar het was voor publicatie bestemd, en wien de schoen paste, zij konden hem aantrekken.

En zij deden het. Een storm van verontwaardiging stak op in alle landen, waar èn katholieken èn protestanten een macht vormen van beteekenis.

In het Nederlandsche parlement bracht de heer Van Doorn,

de afgevaardigde van Gouda, de zaak ter sprake. Of de Regeering tegen deze beleediging van de protestanten en van de voorzaten onzer Koningin niets had gedaan? Men erkende toch een gezant van den Paus! Feitelijk lag hierin toch opgesloten, dat men met een souvereiniteit des Pausen rekening hield. Waarom liet men deze beleediging dan over zijn kant gaan?

De Minister van Buitenlandsche Zaken bepaalde zich tot een uitvlucht. De Regeering had van de encycliek geen kennis gekregen. Uit overmaat van voorzichtigheid was dit antwoord onhandig. En ofschoon de Minister in tweeden termijn nog eenige woorden er aan toevoegde, duidelijk was de beteekenis van deze woorden geenszins.

Het rechtzinnig protestantisme vond daarna nog uiting in drie redevoeringen: van dr. De Visser, van den heer Ankerman en van den heer Van der Voort van Zijp. De beide laatsten waren na het welsprekend woord van den afgevaardigde van Leiden overbodig. Alle drie betoogden: hoog het protestantisme en het protestantsch karakter der Nederlandsche natie, maar hooger de politiek. Het is in enkele woorden het beeld van de drie predikanten, die toga en bef voor den Kamerzetel in den steek lieten.

Dat van die ontroering, in protestantsche kringen gewekt, bij de laatste verkiezingen niet veel anders te voorschijn kwam dan dat eenige roomsche candidaten bij de anti-revolutionaire en christelijk-historische achterbleven, is wel een bewijs, hoe vast de politieke routine in de kerkelijk-politieke organisaties is doorgedrongen. Niettemin werkt èn de Kuyper-affaire, èn de encycliek door. Niet dat zij splitsing zullen brengen in de coalitie. Maar wanneer straks staatkundige vragen van belang niet verder op de lange baan zullen zijn te schuiven, zal mede door wat nu is ondervonden, ieder gemakkelijker zijn eigen weg gaan. Een redelijke oplossing van die vragen zal in het waarachtig belang van het volk gereeder zijn te vinden.

In de Tweede Kamer werden eenige wetten van beteekenis afgehandeld. De wettelijke reglementeering van de banken van leening zal in den strijd tegen den woeker een gewaardeerd hulpmiddel kunnen zijn. Het wetsontwerp vond nog iets meer

belangstelling dan dat tot regeling van de octrooien. Toch is dit laatste van veel belang. De uitvinder zal voortaan behoorlijk worden beschermd. De wet geeft een prikkel tot inspanning van geestelijke krachten, die tot dusver sluimerend bleven. Dat zoo weinig aandacht aan het wetsontwerp werd geschonken in de Volksvertegenwoordiging, kan aan den inhoud der wet ten goede zijn gekomen. Er zaten tal van vragen in, die allicht tot moeielijkheden zouden hebben geleid, zoo de juristen er op waren losgelaten.

De derde wet van beteekenis was die tot subsidieering van het meer uitgebreid lager onderwijs. De Regeering had het subsidie willen beperken tot de regelmatige scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs, voorzoover zij in 1910 werden opgericht. Zoo zou althans de waarborg zijn gegeven, dat geen staatsgeld werd besteed aan slechte scholen. Maar diegenen, wien kerkelijk-bijzonder meer dan goed onderwijs ter harte gaat, hebben onder leiding van den katholiek Mr. Van Wijnbergen en den anti-revolutionair Van der Molen, kans gezien, om nog ruimer dan het goede meer uitgebreid lager onderwijs bedeeld te zien het uitgebreid lager onderwijs, dat dezelfde waarborgen voor deugdelijkheid niet geeft.

De Minister Heemskerk was hier een en al toegeeflijkheid. Een bewijs, dat niet hij, maar de drijvers baas zijn.

M.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs. XL.

Kreta und kein Ende.

Waar zijn de scheppende talenten in de Europeesche diplomatie? Waar zijn de opvolgers van Bismarck en Cavour, van de mannen, die de Duitsche en de Italiaansche eenheid tot stand brachten? Van de staatslieden, die de constructieve kracht en het talent hadden uit den chaos iets tot stand te brengen, dat bevredigde en bestemd was jaren en eeuwen te duren? Een Engelsch staatsman, Lord John Russell, heeft eens als een der geboden voor de moderne staatkunde aangegeven: het onverbrekelijke recht van iedere natie, om haar eigen leven te leven, haar eigen lot te bepalen, haar eigen regeering te kiezen. Dát is de grondslag van het streven naar nationale eenheid geweest, het kenmerk van de 19e eeuw, dat de geschiedenis van die eeuw heeft beheerscht. Wat mogelijk gebleken is voor groote nationaliteiten, als de Italiaansche en de Duitsche, zou onmogelijk zijn voor het kleine Griekenland, dat al sedert jaren poogt de Grieksche bevolking van Kreta te doen terugkeeren tot het moederland, en daarbij rekent op den steun van de Europeesche mogendheden? Vooral van Engeland, welks staatkunde, zooals wij zagen, vroeger was, dit streven naar nationale eenheid te steunen en te bevorderen?

Maar zoo ooit dan geldt hier de waarheid van Goethe's bekende uitspraak:

> ‘Grau theurer Freund ist alle Theorie
> Und grün des Lebens goldner Baum.’

In theorie is iedereen het er over eens, dat het streven naar nationale eenheid, zooals dat door Lord John Russell in beginsel,

door Bismarck en Cavour met de daad werd voorgestaan, juist is en aanmoediging verdient. In de praktijk echter komen er zooveel moeilijkheden, die de uitvoering beletten, dat de diplomaten met de handen in het haar zitten. Want zij beschikken niet over de middelen, die Bismarck en Cavour ten dienste stonden, zij moeten rekening houden met den toestand in beide landen, en met den algemeenen wensch naar vrede. Zij moeten 'fünf grade sein lassen' en zich beperken tot combinaties en permutaties, om deze uitkomst uit de hen opgegeven rekensom te krijgen. Zij kunnen niets anders meer dan nota's schrijven, die aan de slechtste stukken uit de kanselarijen van den pruikentijd herinneren. En er is geen enkele man onder, die krachtig en flink genoeg is, om het spinneweb van onwaarheden met een slag te vernietigen.

Sedert twaalf jaren, na den ongelukkigen oorlog van 1898, zijn de diplomaten van Europa bezig, om deze onoplosbare rekensom uit te cijferen. Het resultaat waartoe zij gekomen zijn is er dan ook naar! De Kretensers zullen bij Griekenland behooren, maar mogen het niet zeggen; de Mohammedanen op Kreta zullen onderdanen van den Sultan blijven, maar mogen er niet over praten; Kreta zal feitelijk deel van Turkije blijven uitmaken, maar het behoeft zich daarvan niets aan te trekken; Turkije zal het eiland behouden, maar mag er zich verder niet mede bemoeien; Griekenland moet dit alles aanzien, zonder zich erover te bekommeren, en de Kretensers krijgen zelfbestuur, maar mogen dit niet naar hun eigen wenschen regelen. Enz.

Iedere zinsnede is een vat vol tegenstrijdigheden, een bron van onwaarheid, een scheeve voorstelling, een dubbelzinnigheid en de aanleiding voor nieuwe quaesties, die alweer op dezelfde wijze moeten worden opgelost.

Waartoe dit alles? vraagt men. Waarom wordt deze Gordiaansche knoop niet eenvoudig doorgehakt, maar telkens verwarder gemaakt, en moeilijker los te peuteren?

Omdat de mogendheden en hunne diplomaten den goeden tijd hebben laten voorbijgaan; met het opwerpen van allerlei spitsvondigheden de oplossing hebben vertraagd; en nu het eenmaal te laat is geworden, niet meer weten, of zij her- of derwaarts willen. Een diplomaat van Bismarck's slag zou het nooit

zoover hebben laten komen; die zou den geheelen diplomatieken paperassenboel met een krachtige uitdrukking van onwil naar de papiermand hebben verwezen, en eenvoudig, kort en duidelijk hebben gezegd, waar het op stond.

Thans is de quaestie, door die heen-en-weer-praters zoo verward, zoo onoplosbaar geworden, dat niemand meer weet hoe een einde kan worden gemaakt aan een zaak, die Europa voortdurend bedreigt met een oorlog - en met alle noodlottige gevolgen daarvan.

Dit is de schuld van de Europeesche diplomaten, die twaalf jaren hebben vermorst met allerlei bijzaken, en de hoofd-zaak onopgelost lieten.

En na dit te hebben vastgesteld is het noodzakelijk den toestand van het oogenblik uiteen te zetten, om te doen uitkomen, welke gevaren deze onnoozele Kretenser-quaestie voor Europa hebben kan.

Toen na den oorlog van 1898 de Porte het bestuur over Kreta aan de mogendheden moest overdragen, bestond in Turkije nog het despotieke bewind van Abdoel Hamid. In het land, dat onder dit bestuur onnoemelijk leed, was voor alles wat niet rechtstreeks tot de eerste levenseischen behoorde weinig belangstelling. Europa meende, dat het niet aanging, Griekenland, na een strijd waarin het smadelijk de nederlaag had geleden, Kreta als belooning te geven; maar toch wilde het dit eiland niet onder het bestuur van de Porte laten. En dus werd een middenweg gekozen, een oplossing die geen oplossing was, maar die er de voorbereiding toe kon worden. Kreta werd onder het bestuur van de mogendheden geplaatst, met een gouverneur als commissaris dier mogendheden, doch benoemd door den Koning van Griekenland. Dat was het zekerste middel om ‘kool en geit sparend’ toch de vereeniging van Kreta bij Griekenland voor te bereiden.

Dit werd echter verzuimd. Om redenen, die nog steeds niet zijn opgehelderd.

Thans is het echter te laat, om het verzuimde in te halen.

De revolutie van 1908 in Turkije, die veel meer een nationale dan een liberale was, heeft het nationale bewustzijn van het Ottomaansche volk doen ontwaken. De Jong-Turken hebben

van die ontwaking gebruik gemaakt, om in hun program het beginsel ‘Turkije voor de Turken’ op te nemen, en op grond daarvan den vreemden invloed, die in Macedonië gold, te bestrijden. Turkije is, onder het nieuwe en krachtige bestuur, mans genoeg zelf zijn zaken te regelen, en behoeft geen goeden raad, noch toezicht van Europa. Dit was niet alleen voor Macedonië gezegd, maar voor ieder ander deel van het Turksche gebied, dus ook voor Kreta.

Twee jaren zijn sedert verloopen, en de positie van de Jong-Turken wordt steeds moeielijker. Want zij hebben de gelegenheid nog niet gehad, dit voornaamste punt van hun program, waarmede zij het nationale gevoel in 't gevlei wilden komen, uit te voeren. Zij hebben allerlei moeilijkheden ondervonden, bij het bevestigen van hun gezag; zij moesten strijden tegen de openlijke reactie die verleden jaar tot den opstand in Konstantinopel leidde, tegen het verzet in Albanie, dat steeds krasser vorm aannam, tegen den geheimen, passieven tegenstand in verschillende deelen van het Ottomaansche Rijk. De geestdrift voor de revolutie begint langzamerhand plaats te maken voor ontevredenheid met de militaire dictatuur van het Comité voor Eenheid en Vooruitgang. Om de volksgunst te herwinnen, om de oproerige elementen zich te doen scharen onder de gemeenschappelijke vaan, om de geestdrift weder op te wekken, zou er geen beter middel zijn dan een oorlog, een strijd met Griekenland, om Kreta te herwinnen. De houding der Kretenser afgevaardigden, die den eed aflegden aan den Koning van Griekenland, en de Mohammedanen uit hun Nationale Vergadering verdreven, wijl zij dien eed niet wilden afleggen, gaf gereede aanleiding tot ingrijpen van de Turksche regeering.

Gretig werd die aanleiding te baat genomen. Geprotesteerd werd bij de mogendheden. Maar middelerwijl werd de toestand verergerd, vergiftigd, om Griekenland te tarten tot den strijd.

Uit alle vilayets komen berichten, die doen zien, op welke wijze gewerkt wordt. Hier is het een Oelema of Hodja, die de de geloovigen oproept ten strijd tegen de Palikaren, daar wordt gewerkt op het godsdienstig fanatisme, elders worden in de moskeeën vrijwilligers aangeworven voor den strijd onder de groene vaan tegen de Ongeloovigen; overal worden Grieksche

schepen en Grieksche koopwaren geboycot, de Grieksche brieven en pakketten worden door de postkantoren geweigerd, en in allen ernst wordt in de Turksche kamer voorgesteld, alle Hellenen te verdrijven uit het Ottomaansche Rijk.

Niemand late zich wijsmaken, dat dit alles spontane uitingen van volksgevoeligheid zijn; er is een wachtwoord uitgegeven, zoo niet door de regeering, dan toch door de geheime regeering, door het comité voor Eenheid en Vooruitgang.

Nog voor een jaar had de Jong-Turksche regeering onder de Kretenser-quaestie een dikke streep kunnen zetten, zooals zij dat onder de Bosnische en Bulgaarsche quaestie moest doen, en het verlies op het zondenregister van Abdoel Hamid kunnen boeken. Thans kan zij dit niet meer doen! Het chauvinisme is te zeer aangewakkerd, de nationale trots te zeer opgeblazen, om nu nog terug te kunnen gaan. Overal, in tallooze volksvergaderingen, in de provincies en in de hoofdstad, zelfs in het parlement en voor het paleis van den Padisja klinkt de kreet: Kreta of de dood!

Ja, het schijnt, dat de opgewondenheid en het zelfvertrouwen zoo groot zijn, dat sommige bladen het ‘machtelooze, aan den dood gewijde Griekenland’ als een ‘quantité négligeable’ beschouwen, waarachter de grootere, machtigere vijand van Turkije staat: het geheele Westen, dat op de verbrokkeling van het Ottomaansche Rijk uit is, maar ‘in dat geval zal Turkije niet alleen vallen, doch in een wereldstrijd zijn vijanden met zich meeslepen, wijl driehonderd millioen Mohammedanen in alle deelen der wereld gereed staan om den Khalief in het ergste geval te hulp te komen’, zegt *Tanin.*

Hoe is nu de toestand in Griekenland?

In een interview, dat onlangs door de *Neue freie Presse* werd gepubliceerd, zeide Koning George, dat de annexatie van Kreta bij Griekenland de eenige mogelijke oplossing wezen zou. Wordt Kreta niet bij het Grieksche moederland gevoegd, dan dreigt een omwenteling, die aan den Koning de kroon kosten zal, iets wat de mogendheden tot nog toe steeds hebben pogen te voorkomen.

Maar wanneer Griekenland op die annexatie blijft aandringen,

antwoordde *Tanin*, dan dreigt Griekenland een algemeenen boycot van alle Grieksche koopwaren, de uitzetting der Helleensche onderdanen uit het Ottomaansche rijk, alles als voorbereiding voor den oorlog, die toch onvermijdelijk wezen zou.

Wat is er voor Griekenland te wachten, als Turkije die bedreiging uitvoert? Zelfs al zou elke Grieksche soldaat een Leonidas zijn, dan zal het Grieksche leger toch in korten tijd door de Turken worden vernietigd. Een oorlog met Griekenland zou voor Turkije een herhaling worden van den strijd van 1898, een militaire wandeling naar Larissa, een gemakkelijke uiteendrijving van het Grieksche leger.

Wat zal dan voor Koning George en de Grieksche dynastie overschieten? Zou een smadelijke nederlaag, en iets anders is niet te wachten, niet nog veel erger en noodlottiger gevolgen hebben, dan het afzien van de annexatie? Ziet de Grieksche Koning dan niet, dat op dit oogenblik de annexatie een onmogelijkheid is, en dat de oplossing, die Griekenland niet wil, moet zijn de aanvaarding door Kreta van de autonomie, welke het eiland in staat zal stellen zijn hulpbronnen te ontwikkelen en zich voor te bereiden op een toekomst, waarin wellicht gemakkelijk te verkrijgen zou zijn, wat thans onmogelijk schijnt.

Op welke hulp rekent Griekenland in een strijd, dien het thans met rethorische gebaren uitlokt? Op de bloedverwanten des Konings? Die leggen niet veel gewicht in de schaal, wanneer andere belangen overheerschen.

Van de besprekingen in Londen, bij de begrafenis van Koning Edward, werd zooveel verwacht. Daar waren alle familieleden van den Koning der Hellenen bijeen. Met de voornaamste diplomaten van Europa.

De resultaten van die besprekingen waren teleurstellend, voor Griekenland en voor Kreta.

De Fransche minister Pichon had een voorstel gedaan, dat op een oplossing geleek. Hij wilde een regeling, waarbij de autonomie van Kreta, met behoud der Turksche souvereiniteit, werd vastgesteld, met scherpe omlijning van de bevoegdheden en rechten. Zoo de Kretensers zich niet volkomen en te goeder trouw aan die bepalingen wilden onderwerpen, moesten de mogendheden opnieuw troepen zenden naar Kanea, en het

eiland bezetten, om door dwang te verkrijgen, wat goedschiks onmogelijk scheen.

De Russische en Italiaansche ministers, Iswolski en di San Giuliano, sloten zich daarbij aan. Slechts Engeland maakte bezwaren. Sir Edward Grey wilde wat anders. Het is echter niet duidelijk geworden wat hij wilde, noch uit de mededeelingen der Engelsche bladen, noch uit de redevoering, die de minister in het parlement hield. Dat Engeland zelfzuchtige plannen zou koesteren, naar men in Frankrijk wel eens meent; dat het de Soedabaai zelf zou willen bezetten, als basis voor een maritieme macht; dat het daarom noch Turkije, noch Griekenland het bezit van Kreta zou gunnen, mag niet worden aangenomen, al geeft de geschiedenis van Cyprus wel aanleiding tot zulke meeningen.

Dat echter Engeland niet voornemens is, Kreta aan den Koning van Griekenland aan te bieden, is uit die redevoering van Sir Edward Grey duidelijk genoeg gebleken. Van Engeland heeft Koning George geen hulp te verwachten.

Van wien dan? Dieu le sait!

Er is nog een oplossing mogelijk; maar dan moeten de Europeesche mogendheden zich vereenigen, om kort en goed Turkije en Griekenland te doen gevoelen, dat Europa een wil heeft, en de macht dien wil door te zetten.

Voor het oogenblik lijkt het daar nog niet op.

En naar het schijnt zal de bekende Fransche kroniekschrijver René Pinon gelijk krijgen, als hij den historicus in een verre toekomst van deze quaestie laat zeggen:

‘Toenmaals waren er groote en belangrijke vraagstukken aan de orde, maar niemand waagde zich aan de oplossing. De staatslieden deden als de struisvogels, die den kop in het zand steken, meenend dat het gevaar voorbij is, als zij het slechts niet meer zien! Zij verknoeiden hun tijd en hun werkkracht met kleine intriges, kleine belangen, kleine vleierijen. Want zij waren kleine menschen.’

Onze tijd echter vraagt naar heele, krachtige mannen, om de moeilijke problemen op te lossen, die ons overal aangrijnzen.

Boekbeoordeeling door Dr. A. Aletrino.

Proefkonijntjes door Mr. M.G.L. v Loghem. Uitg. 'Een boek.' W.J. en L. Brusse. Rotterdam.

De letterkundige voortbrengselen van dezen schrijver hebben nooit veel om het lijf gehad. In dit werk heeft hij zich zelf nog, wat dit aangaat, overtroffen. Dit boekje is zóó niets, dat men er alleen zijn schouders over kan ophalen.

Van het wondere ambt door Georg Grünewald Kzn. Uitg. L.J. Veen. Amsterdam.

Een aantal schetsen, door een vrijzinnig predikant geschreven, over de desillusies en het tegenvallen van het ambt van dominé op een dorp, in de praktijk, waar hij zich veel van zijn werkkring heeft voorgesteld. Een boek, waarin - naast de ironie, - veel bitterheid en verdriet is te voelen om het weinige, dat een dominé op een dorp kan uitrichten, te midden en voor een botte, stupiede bevolking, waarvan het meerendeel daarenboven - ter wille van het voordeel en van het geld - gaat aanhangen de orthodoxe richting of van de vrijzinnige kerk afdwaalt om zich onder het gehoor van het gore slag 'prediker' te scharen, dat - naast een huichel-bakkes, een hoogen hoed met een rauwrand en versleten zwarte hand schoenen - de pedanterie heeft te meenen, dat zíjn geloof het eenige en ware is. (Even een vraag, buiten dit boek om! Waardoor komt het toch, dat dominés op dorpen in het algemeen, maar vooral orthodoxe dominés, toch altijd zooveel kinderen hebben? Werkt het eeuwige bijbel-lezen op hun wellust-centrum, of komt het door de exciteerende werking der kommen slappe koftie, die zij bij de leden van hun kudde verzwelgen?)

Eenvoudig, zonder eenige pretentie geschreven, zonder poging om literair en mooi te doen - en misschien juist daardoor - geven de schetsen je de overtuiging van echt gevoeld en geleefd te zijn, waardoor je nog dieper de ironie, nog wanhopiger de desillusie voelt, die de schrijver heeft willen weergeven. Waarom kiest iemand dan ook zoo'n baantje?

Bij ons door M. v. Ravestein. Uitg. L.J. Veen. Amsterdam.

Een roman, waarin de eeuwige botsing en het nooit op te lossen verschil worden beschreven tusschen katholieken en protestanten; het langzaam, onvermijdelijk-verkoelende van een huwelijk tusschen een katholiek en een protestant, waar de kinderen katholiek worden; het altijd vreemd blijven - al is de omgang heel goed en schijnbaar vol liefde - van elkaar, wanneer de eene familie roomsch, de andere protestantsch is. Heel goed is het huwelijks-leven beschreven van den katholieken man en de protestantsche vrouw, waarin - met hoe groote liefde ook begonnen - al dadelijk op de huwelijks-reis kleine barstjes, door hun verschil in geloof, komen, barstjes die later (doordat de man zich nooit van zijn in zijn jeugd aangeleerd geloof kan losmaken en doordat zijn familie zich ook altijd onwillekeurig tegenover de vreemde indringster samenkluit) tot groote, wijde scheuren worden, waardoor de vrouw geleidelijk haar eigen ziele-leven gaat leven en de man het zijne. Over de psychologie der katholieke menschen, die in den roman voorkomen, is het moeilijk oordeelen. Om uit te maken of die psychologie, hun voelen en denken goed en waar zijn weergegeven, moet men zelf katholiek zijn. Mij, als niet-katholiek, komt het voor, dat al deze dingen echt, goed en zonder overdrijving, maar ook zonder verzachting of vermooiing zijn beschreven. De eenige onbillijkheid, waarop ik aanmerking zou willen maken, is, dat het wordt voorgesteld, alsof de katholieke menschen in het boek alle pogingen in het werk stellen, om de protestantsche vrouw niet te kwetsen of haar te laten voelen, dat zij eigenlijk buiten hun kring staat, en alsof zij (die beschreven wordt als een fijn-voelende, ontwikkelde vrouw met een diep gevoels-leven) altijd de eerste is om grofheden en hardheden over en op den katholieken godsdienst te zeggen. En ook, dat de protestantsche meisjes, die in

het boek voorkomen (b.v. de zusters van die getrouwde vrouw) veel meer unlady-like doen en een veel leelijker karakter vertoonen en in een veel minder mooi licht worden voorgesteld dan de katholieke. Ten minste dan de vrome katholieke meisjes. Er wordt nog een familie beschreven, een ‘die niets meer aan haar godsdienst doet’, en ook de meisjes uit dien kring komen er niet schitterend af. Maar nogmaals, voor een niet-katholiek is het altijd moeilijk te beoordeelen, in hoeverre dergelijke toestanden en personen naar waarheid zijn weergegeven of niet. Zit er een onrechtvaardige tendenz in het boek of niet?

Heel goed is de streng-godsdienstige familie van den man beschreven, met het uitstekend type van de bigotte, grove tante. Ook den ziele-toestand van Louise, de protestantsche vrouw die met den katholieken man getrouwd is, is goed bestudeerd en weergegeven, waar zij, met haar bijna ongeloof, telkens en telkens, niettegenstaande de groote liefde voor haar man, voelt, dat er iets tusschen hen staat en tusschen hen zal blijven staan en die zich altijd als een vreemde in zijn familie blijft bewegen, juist omdat zij de kieschheid begrijpt van de moeite, die de familie zich aandoet en haar niet te laten bemerken, dat zij eigenlijk niet bij en tusschen hen behoort. In hoeverre een der bijfiguren, een zoon uit het vrijzinnig-roomsche huisgezin, goed is ontleed, kan ik niet beoordeelen. Een gemoeds-toestand van iemand, die twijfelt en weifelt, en zoekt en wroet om een doel, een voldoening in zijn leven te vinden, die nu eens hard werkt, dan weer op de smerigste wijze aan het losbollen gaat en die - terwijl hij aan het ware van den katholieken godsdienst twijfelt en geen troost in dien godsdienst kan vinden - verandert, doordat een vroom nichtje hem op het hart drukt naar de kerk te gaan en te bidden (aan welke beide dingen hij niets hecht) en nu zóó geloovig wordt, dat hij zijn wereldsch baantje van advocaat er aan geeft en zich als monnik in een klooster opsluit, is te onbegrijpelijk voor een buitenstaander. Misschien kan het, dat een katholiek, zooals die persoon, alleen door het napraten en nalezen van gebeds-woorden (die, zeker in den aanvang van zijn beginnende bekeering, slechts holle klanken voor hem moéten zijn) en door het bijwonen van missen en kerkelijke plechtigheden (die evenzeer in den aanvang niets-zeggende vertooningen voor

hem blijven, omdat hij de overtuiging mist), daardoor en op die manier bekeerd wordt!

Over het geheel is de roman boeiend, gemakkelijk en zonder poging om artiestiek-literair werk te leveren, geschreven en houdt hij je van het begin tot het eind vast. Jammer alleen is, dat de schrijver nu en dan zulk slecht Hollandsch schrijft en zulke verkeerde en rare uitdrukkingen gebruikt, zóó zelfs, dat de zin er onduidelijk door wordt en dat je moeilijk begrijpt, wat de schrijver bedoelt en wat hij eigenlijk wil zeggen. In alle geval is het boek een boel beter dan het meerendeel der boeken, dat - 't lijkt wel of ze machinaal vervaardigd worden - in Holland verschijnt.

Twee karakters door L.H.A. Drabbe. Uitg. D. Buys Dzn. Amsterdam. 1909.

Uitstekend, uitstekend, uitstèkend! De schrijver màg het hierbij niet laten! Hij moèt er een serie van maken. Hij is verplicht te geven: ‘Nog twee karakters’, ‘Twee andere karakters’, ‘Weer nieuwe karakters’, Veel meer karakters’ enz. enz., zoodat er een serie van komt, die onder den collectief-titel ‘Le caractère humain’ (de schrijver houdt toch zooveel van Fransche woorden) een waardige plaats naast ‘La comédie humaine’ van Balzac kan innemen. Ik zeg dit niet om te spotten, maar omdat ik die Drabbe zoo'n merkwaardige, knappe snijboon vind, die zoo verdraaid goed ‘karakters’ ziet, bestudeert, begrijpt en beschrijft en die zoowel ernstig als lollig en grappig kan zijn. Daarbij heeft hij de veelzijdigheid van een echten schrijver! Wanneer je b.v. één ding van hem hebt gelezen en je leest een tweede, zou je er op durven zweren, dat die twee van verschillende schrijvers zijn, zóó grappig en los-piesewietig is hij in het een en zóó diep-ernstig, grootemannerig in het andere. Het eenige wat de twee producten gemeen hebben is de nonsens! Daar heb je nu deze ‘Twee karakters’. Het eene heet ‘Een artiest’, het tweede ‘Een lithograafje’; het eerste is humoristisch, ironisch, grappig, van kinderlijke speelschheid en naieve komiekerigheid en heeft slot nog zin, terwijl het tweede zóó mannelijk-socialistisch-ernstig, zóó met gefronsde wenkbrauwen is geschreven, dat je zoudt denken, dat er iets dieps achter zit. En nu komt juist

hierin uit, dat Drabbe zoo'n in-leuke snijboon is, een pince sans rire, een wandelend humoristisch album... het tweede heeft ook niets om het lijf! Is hij goed of niet? De artiest wordt beschreven als iemand met een fluweel jasje, een nankin vest, grijze broek, donker-bruine slobkousen en prachtig-gelakte schoenen. Dat is nog niets en nog heelemaal niet grappig. Er zijn heele volkstammen met fluweele jasjes en grijze slobkousen! Ik zelf heb een fluweel jasje en ik wed, dat Drabbe dol graag ook zoo'n jasje zou willen hebben, omdat het zoo artiesterig staat. En ook heb ik een paar slobkousen, maar licht-grijs. Maar nu komt het grappige, het in-en in-grappige en geestige! Hij zegt van die slobkousen en van die gelakte schoenen, ‘dat zij een beduiding mogen zijn van zijn (van den artiest) prudentie in zake kunst’. Voel je het nu? Voel je de geestigheid? Hoe komt iemand er aan? Waar haalt zoo'n Drabbe het in s'hemelsnaam van daan, zoo iets lolligs en aardigs! En zoo gaat het maar door, het heele eerste karakter vol. En toch ook weer ligt er een diepere bedoeling in die karakter-beschrijving van dien artiest, wat je zoo oppervlakkig, mee-gesleept als je door al die grappigheden wordt, niet zoudt denken. Drabbe is een grappenmaker, een farceur, zooals hij zelf zou zeggen, maar hij voelt toch de diepe ernst van het leven, het fond van de menschen en doorziet zijn creaturen. En nu laat hij je - zoo'n stille, leuke socialist - in dat eerste karakter zien, hoe in-gemeen, onverschillig, verleidend zoo'n artiest uit den hoogeren stand, een meisje (fatsoenlijk natuurlijk) uit den lageren stand beschouwt en behandelt en het er op aan-legt om het schaap te verleiden. Want dat is nu eenmaal een feit, dat alle meisjes uit den lageren stand door mannen uit den hoogeren stand verleid worden. Dat weet iedereen. Maar het is juist het talent van een schrijver, om je dat zoo, kwasi zonder opzet, nog eens te herinneren. Gelukkig komt het niet verder dan elkaar zoenen in een plantsoentje! Maar wanneer niet opnieuw ruzie was uitgebroken tusschen de moeder van dat meisje en haar tante, bij wie zij den artiest ontmoet, dan zou je nog eens wat anders hebben gezien. Je houdt je hart vast en het is bepaald een deugdzame opluchting, dat op eens het tweede karakter, dat van ‘een lithograafje’ voor den dag komt. Dat laat je eens goed zien, hoe een arbeider

zich heel anders en fatsoenlijker tegenover een juffrouw, zelfs uit den hoogeren stand, gedraagt, al komt dat meisje ook met een potje bloemen zoo maar op zijn kamer en doet hem zoo maar een liefdes-verklaring, nadat zij elkaar driemaal in een gaarkeuken hebben ontmoet. Neen, 'Een lithograafje' is veel beter dan 'Een artiest', ik meen niet alleen als mensch en persoon, maar als beschrijving en je kunt duidelijk zien, dat Drabbe zich veel beter beweegt onder, zich veel meer op zijn gemak voelt, veel meer verkeerd heeft met, veel meer sympathie heeft voor en zich veel meer de gelijke voelt van menschen, die een gaarkeuken frequanteeren dan onder, met, voor en van artiesten. Het karakter van dien lithograaf is dan ook veel edeler, dieper en ernstiger dan dat van den artiest. Hij is zelfs min of meer, doch meer min dan meer meer, philosoof. En toch hoe voelt en ziet men de menschelijke dingen zóó uitstekend, hoe kan men er niet alleen zóó diep in doordringen, maar hoe heeft men het talent ze zoo weer te geven als Drabbe het doet - hij laat dien lithograaf b.v. middenin zijn diep gepeins, opletten, dat het water kookt en dat hij de thee moet opschenken! En dat is nu niet als een grapje bedoelt, maar daaruit laat hij je de ernst van het geval voelen. Het menschelijk bestaan toch is vol van dergelijke wisselingen van hooge ernst en gewone gewoonheid. Nu, dat heele tweede karakter zit vol van dergelijke fijne zetten. Neen, heusch, Drabbe is het aan de Hollandsche menschheid verplicht, een serie te schrijven, zooals ik hierboven heb aangegeven. Het zou zonde en jammer zijn, wanneer zooveel nonsens en malle-praat, die natuurlijk nog in zijn brein woelen, niet aan het licht zouden komen. En het aardigst van alles is, dat hij 'Twee karakters' aan twee menschen heeft opgedragen. Dat vind ik het geestigst van alles: twee karakters aan twee menschen! Zoo'n Drabbe toch, hè?!

Adel door Kees Meekel. Uitg. v. Holkema en Warendorf, Amsterdam.

Nu de schrijver Meekel zich zoo familiaar- en fideel-weg 'Kees' noemt, zal ik ook maar Kees zeggen. Nu dan, Kees, je moet voorzichtig zijn en mijn raad volgen, anders loopt het verkeerd. Nu ben je nog te helpen. Aan je roman 'Adel' kan ik zien,

dat je in een hoogst-opgewonden zenuw-toestand verkeert, hoogst opgewonden, met beginnende manie, namelijk de manie voor vergelijkingen. Ik heb nog nooit een boek gelezen, waarin zooveel vergelijkingen voorkomen als in dat boek van jou. Er is letterlijk niets of het wordt met iets anders vergeleken! De vergelijkingen zijn er in verspreid als krenten in een paaschbrood. Ik begin waarachtig ook al, van de psychische infectie, als de echo in een tuinhuis door de verliefde zuchten van een die op zijn meisje wacht. En het zou nog zoo erg niet zijn - die vergelijkingen meen ik - wanneer ze niet zoo mal waren. Nu ben je nog te opgewonden door al dat geschrijf, maar wanneer je wat kalmer bent geworden, zal je zelf inzien, welke nonsens het is, als iemand zegt van een meisje, dat zij is 'als een zonzwellende perzik, die tegelijk in zich mocht bezitten de sierlijke bewegingen van een duif', of van iemand 'dat hij van liefde blind is als had de snede van een gloeiend zwaard over zijn oogen gesneden', of dat iemands boeken 'op eens waren geworden als koude huizen, met niet eens kachels er in', of dat iemand 'van willen zoo meegaand is als wier' of dat 'iemands hart steigert als een kolderig paard in de wei', of dat iemand een meisje aanziet 'star als een dukdalf, waaraan een mooie schoener meert' en zoo dozijnen en dozijnen van het zelfde slag. Je kunt het niet helpen, want je bent te opgewonden. Daarom raad ik je in gemoede: neem een langen tijd broom en lauwe baden, doe een rustkuur en schrijf niet meer. Vooral niet meer schrijven, want jij kunt niet tegen je geschrijf en een ander ook niet. Ik geef je dit consult gratis. Dag Kees, denk er om, vooral niet meer schrijven, dat is het voornaamste!

De alchimisten door A. Dolfers. Uitg. Meindert Boogaerdt Jun. Zeist. 1909.

Met het oog op den titel (alchimisten, goudmakers, menschen die geheimzinnig in kelders werken met vreemde instrumenten, rollen papier beschreven met alleen voor ingewijden begrijpelijke 'karakters', dat alles ging me vaag door het hoofd), dacht ik nu eens eindelijk eens een poosje te kunnen uitrusten van 'Kunst', van het getheoretiseer over 'Kunst' en het verwerken van al dat getheoretiseer, en - ik moet het openlijk bekennen -

ook van het lezen van literair werk. Ik heb zoo nu en dan behoefte me te laten mee-slepen door de fantaisieën, maar de ouderwetsche fantaisieën, van een schrijver, eens een ouwerwetsch 'bloeiend' verhaal te lezen met edele en onedele karakters, met ontvoerde kuische maagden, met dreigbrieven met niet minder of meer dan met een dolk op een tafel vastgeprikt, samenzweringen in keldergewelven, stroomen vergif enz. enz., zoo iets als 'De katakomben van Parijs' of 'Maria of het ongelukkige meisje in de grafgewelven van Moscou'. Maar jawel, mis hoor! Niet alleen, dat 'Alchimisten' heelemaal zoo'n roman niet is, maar er komt niets van alchimisterij in het heele boek, niets niemendal niet. Je kunt er, welke moeite je je ook geeft, zelfs niet het kleinste alchimistje in ontdekken. Het is een verzameling van vier verhalen, waar de schrijver net zoo goed 'Weespermoppen' of 'Allerhande' en vooral 'Kletskoppen' op - ik had haast gezegd baksel - den titel had kunnen gebruiken als 'Alchimisten', zóó weinig heeft de inhoud der vier symbolisch-mystieke, mystiek-symbolische spook-verhalen met alchimie te maken! Enfin, de titel doet er weinig toe, in den laatsten tijd komt me nog al dikwijls een boek onder de oogen met een titel, die niets of bijna niets met den inhoud heeft uit te staan.

Toen ik begon te lezen, dacht ik: bliksems, dat kan goed worden! Un nouveau frisson, un nouveau frisson! Edgar Poe, Hoffmann, de Lautréamont, Dolfers! Maar hoe verder ik las, des te meer begon ik me te voelen als de jongen van wien Grimm vertelt, die zoo graag wilde griezelen, doch die het maar niet kon te pakken krijgen. Ik kon maar niet griezelen, welke moeite ik ook deed, ik kon mijn haren maar niet te berge gerezen krijgen. Ik had zoo'n hoop gehad op een lang-geleden sensatie, een bijna-vergeten gevoel van griezelen en angst, waardoor je 's avonds niet alleen naar je slaapkamer durft gaan en waardoor je een halve stuip krijgt, wanneer er iets kraakt of wanneer de klok begint te slaan. En grappig, hoe verder ik kwam met lezen, des te minder kwam het griezel-gevoel. En hoe minder mijn griezel-gevoel werd, des te meer werd mijn lust tot lachen. En hoe minder ik moest lachen, des te grooter werd mijn slaperigheid, zoodat ik telkens indutte van verveling. Dat laatste is dan ook de eenige reden, waarom

ik een ieder afraad het boek 's avonds te lezen: je wordt niet meer wakker, voordat je naar bed gaat! Toen heb ik het boek aan mijn vrouw gegeven, misschien, dacht ik, gaat die griezelen en griezel ik van de weeromstuit mee. Maar het heeft niets gegeven en wij zijn zonder eenige griezeling naar onze kamer gegaan en hebben alleen even van de kou gegriezeld, omdat het raam den heelen avond had open gestaan.

Neen, maar nu in ernst! Ik heb zelden in mijn leven zulke malle-praat gelezen, als er in deze vier verhalen staat, zulke nonsens en zulk verward gebrabbel, geschreven met zulk een air van gewicht, met zulk een pedanterie en zelf-overschatting. Verbeeld zich zoo'n Dolfers nu heusch, dat de menschen zoo stom zijn, dat zij zijn flap-werk voor oorspronkelijk en voor goede literatuur zullen opnemen?! Het publiek slikt op literair gebied wel een rommelzooi, waar je van omvalt, maar zóó verregaand stom kan ik niet denken, dat het is. Verbeeld zoo'n woord-knoeier heusch, dat hij een kunstwerk heeft geschreven, omdat hij voor het einde van een verhaal Wilde's Dorian Gray heeft nageschreven, een motief van Poe, een beeld van Balzac en een paar paradoxen van Huysman's des Esseintes heeft na-bedorven?! Verbeeld hij zich soms, dat het hem in het onmogelijke, onbegrijpelijke, duistere, nonsensikale, quasi-baroque van zijn verhaaltjes zit en dat zij daardoor gelijkwaardig worden met en op gelijke hoogte staan als het werk van Poe, Hoffmann en anderen? Het is niet anders dan kinderachtig, impotent, met veel groote woorden saam-geflanst gebrabbel, zonder slot of zin, zonder beteekenis en zonder iets mooi's, zonder één woord, zonder één zin, die de moeite van het lezen, en zeker niet die van het onthouden. waard zijn. Zeldzaam, en nog eens zeldzaam en zeldzaam idioot werk! Een voorbeeld van beschrijving: ‘De nacht was kil, wind zuchtte vreemd als gehuil. Een vleermuis vlerkte vladderend rond in onrustig gezoek. Toen de archivaris op het kerkhof kwam, kermde tandengeknars uit 't kiezelzand op’. Is het niet of je een beschrijving leest uit ‘De Katacomben van Parijs’? En door zoo iets wil de vent je een griezeling geven, wil de vent je de lugubere en angstige sensatie laten voelen van een nacht op een kerkhof! Denkt hij soms, dat hij tegenover kleine kinderen staat en dat

hij die in het donker spook-historietjes vertelt? Wat beduiden quasi-diepzinnigheden als: ‘Dankbaarheid ontstaat slechts uit de infectie, die opoffering heet’, of ‘Ik vind dat een mensch van beschaving niet op de zoek van geluk gaat. Dat is werk voor bedelaars en schamele geesten’? Ik vind, dat iemand die zijn verstand heeft en niet half gek is van pedanterie, niet zulk prullegoed schrijft als Dolfers heeft gedaan in ‘Alchimisten’! Heb ik gelijk, dat ik naast deze en dergelijke uitingen, bijna op ieder bladzijde, in margine heb geschreven: de vent is gek? Voegt men nu bij deze en dergelijke stijl-proeven, dat er telkens menschen het woord ellendeling ‘sissen’, dat er blikken ‘tintelen’, dat er bourgogne wordt gedronken ‘die als een heete zomeravond was en als de zachte huid van een vrouw’ en dat deze en dergelijke hoogst oorspronkelijke expressies bij dozijnen in het boek voorkomen, dan zal ieder moeten erkennen dat het eigenlijk niet de moeite waard is, dat men zich lang met een kwakzalver als die Dolfers bezig houdt. Den inhoud van de vier vertelsels weergeven, is mij absoluut onmogelijk, het is zulk abacadabra, dat ik er niet uit wijs heb kunnen worden.

Nu ik herlees wat ik hierboven heb geschreven, vraag ik mezelf af, wie eigenlijk gekker en idioter is, Dolfers, die zoo'n boek schrijft of ik, die mijn tijd verknoei met me er zoo lang mee bezig te houden en me er kwaad over te maken.

Ideale liefde. Antwerpsche zedenroman door B. Abraham. Uitg. D. Buys Dzn. Amsterdam. 1909.

‘Dit m'n eerste boek liefde-vol opgedragen aan hen die mij het leven schonken’. In deze opdracht ligt de veroordeeling van den schrijver en zijn verontschuldiging tevens. Een veroordeeling, omdat men een dergelijken roman, onbeholpen en onhandig van constructie en schriftuur als de meeste eerstgeborenen op literair gebied, niet uitgeeft maar in portefeuille houdt en wijl het uitgeven van zulk een werk op een zekere mate van zelf-overschatting en waanwijsheid duidt; een verontschuldiging, omdat men van een schrijver niet alleen niet kan en mag eischen, dat hij bij het scheppen van zijn eerste werk al dadelijk het hoogste zal bereiken wat er te bereiken is, maar zelfs niet, dat hij die hooge plaats zal innemen, die hij misschien later

zal blijken te kunnen bezetten. Ik kan niet beoordeelen of en in hoeverre de feiten waar zijn, die Abraham te lezen geeft en die voornamelijk de sexueele verhoudingen en zeden, zoowel van het hoogere als van het lagere Antwerpsche publiek, tot onderwerp hebben. Maar verondersteld, dat de schrijver de waarheid spreekt en niet overdrijft - en wanneer hij wèl zou overdrijven, zou er nog genoeg overblijven om van te walgen, wanneer alles binnen de grenzen van de waarheid zou worden teruggebracht - dan is het te begrijpen, dat een jongen als de hoofdpersoon (waarom den kinderachtigen naam 'Benneke' gekozen?), die romantisch is aangelegd, die een groot, onuitsprekelijk verlangen voelt naar liefde, naar een mooie, echte liefde, waarin de zinnen niet meespreken, die een gestadig begeren in zich voelt schreien om een vrouw rein lief te hebben en door een reine vrouw liefgehad te worden (gevoelens, die bijna iedere jongen op den leeftijd van 'Benneke' heeft), in een voortdurende walg voortleeft, door wat hij rondom zich ziet, vooral in den karnavalstijd, en dat hij tot bloedens toe gewond wordt, wanneer hij - verliefd geworden op een meisje, dat hij meent, dat aan zijn ideaal beantwoordt en dat beweert ook van hem te houden - bemerkt, dat dit even erg, even sensueel, even vuil is als de andere vrouwen, die hij voortdurend, zoowel in als buiten karnavalstijd, ziet leven voor dat ééne: haar sexueele passie.

Men mag er den schrijver geen verwijt van maken, dat een dergelijk gegeven nu niet bepaald nieuw en dat de psychologie van een jongensgemoed, onder die omstandigheden, al meermalen beschreven is. Wel echter mag men de vraag doen of de schrijver het onderwerp en die psychologie zóó heeft behandeld, dat zijn boek een belangrijk en waardevol werk is geworden. En daarop moet beslist ontkennend worden geantwoord. Van een utiliteits-standpunt beschouwd moge het boek van Abraham zijn nut kunnen hebben, al ware het maar alleen, doordat het voor de zooveelste maal de aandacht vestigt op wat er soms in een jonge-mannen-gemoed omgaat, het werk is noch literair, noch psychologisch van belang. Uit de geheele behandeling, uit de geheele constructie, uit de wijze waarop hij de gevoelens van zijn hoofdpersoon weergeeft, blijkt maar al te duide-

lijk, dat het werk te machtig was, dat het te veel boven de krachten van den schrijver ging. Een dergelijk onderwerp is te moeilijk, dan dat iemand - tenzij hij een genie is - dat in zijn eerste, letterkundig product goed en naar den eisch zou kunnen beaandelen. Want al beweert Abraham, dat Benneke - ik heb een vaag vermoeden, dat die twee eigenlijk één zijn - zich op zijn negentiende jaar al zoo lang met 'zeden-studie' heeft beziggehouden en dat 'zeden-studie zijn geliefkoosde bezigheid is', heel veel resultaten kunnen dergelijke studies, door iemand op dien leeftijd gemaakt, niet geven en zeker niet zoovele en belangrijke, dat zij ook voor een ander de moeite waard zijn. De uitkomst dier zeden-studies bestaat, in dit boek, dan ook voor het meerendeel in het, meestentijds onnoodig cru, beschrijven van smerige straat-tafereelen. En wat de psychologie van den hoofdpersoon betreft, ook hierin bemerkt men maar al te duidelijk, dat de taak die hij op zich heeft genomen, boven de macht van den schrijver ging. Het is een mengelmoes van raisonneeren van een oud mannetje en het met veel gewicht vertellen van onbelangrijke gevoelens, zonder één gewaarwording, één sentiment, dat den persoon merkwaardig maakt of de moeite van het bestudeeren en bespreken waard. Nu eens is Benneke een ernstig-redeneerend, volwassen mensch en een oogenblik daarna zegt en doet hij dingen van een zoo verregaande kwâjongens-naieviteit, dat je niet weet waarmee je nu eigenlijk te doen hebt, met een volwassen mensch of met een kind. En dan daartusschen stukken van een lyriek zóó valsch, zóó fout, zóó ongevoeld, beschrijvingen zóó ongezien en bedacht, dat je telkens gedwongen wordt het woord van Littimer tegen David Copperfield te herhalen: you are very young Sir, you are very young!

De oorzaak van dat alles is te zoeken en te vinden in het feit, dat de schrijver eigenlijk niets te zeggen had en zeker niets belangrijks, dat hij zijn eigen gewone leventje - een leven zooals er duizenden en duizenden lijden - door een vergrootglas is gaan bekijken en het toen zóó merkwaardig is gaan vinden, dat hij meende een nuttige en literaire daad te doen er een ontleding en beschrijving van te geven, terwijl hij vergat, dat zijn leven en zijn gevoelens absoluut niets bijzonders zijn, dat zijn gewaarwordingen en sentimenten zijn als van zoovelen

en dat alleen een geniaal schrijver, door de wijze van behandelen, van een zoo eenvoudig, gewoon gegeven, iets goeds en iets mooi's kan maken. Hij had veel verstandiger gedaan zijn boek in portefeuille te houden en stilletjes voort te werken tot hij iets goeds voor den dag kon brengen. Nu heeft hij zich alleen bespottelijk gemaakt door zijn haast om naar voren te dringen en met alle geweld een boek te willen uitgeven en loopt hij de kans bedorven en over het paard te worden gelicht door zijn ouders en ooms en tantes, die natuurlijk in hun verblinde liefde Benneke voor een genie houden.

Torze, tragedie van hartstocht, door Anton van Wartevelde. Uitg. D. Buys Dzn. Amsterdam. 1909.

Men heeft in Scheveningen een groot eiland gemaakt, drijvend op luchtledige bakken, dat met stalen kabels aan het strand is bevestigd en door middel van een machinerie eenige keeren per dag een eind ver in zee wordt los gelaten en dan weer teruggehaald. Op het eiland zijn café's, een orkest en verdere vermakelijkheden. Door allerlei omstandigheden zijn op een ochtend, behalve een duizendtal andere menschen, Paula met haar vader op het eiland, Hugo, die op Paula verliefd is en de commissaris van politie van Scheveningen, Torze, een wellustig, hartstochtelijk man, die een vreemden invloed op vrouwen heeft en al lang op Paula loert, om haar ‘te bezitten’. Juist op dien ochtend breken de kabels en het eiland drijft weg, met een snelheid ‘van twee uur in het uur’, zoodat geen stoomschip het achterna kan stoomen en het kan achterhalen en de menschen kan redden. Na allerlei avonturen (op bladz. 35 valt er al een doode), hongersnood, overzeiling, ‘ontketening der hartstochten’ en verder toebehooren, raakt het eiland op een heusch eiland vast en de overgeblevenen (onder weg zijn er natuurlijk nog eenige dozijnen gestorven) gaan nu een onbekommerd leven lijden. Onbekommerd in zooverre, dat alleen die ellendige hartstocht telkens tot allerlei rarigheden aanleiding geeft, tot moord, doodslag, overspel, jaloerschheid en ongeoorloofde genoegens van jonge mannen die met oude vrouwen en van jonge vrouwen die met oude mannen vrij gaan huwelijken, waarbij Torze - die niettegenstaande alles, niet-

tegenstaande hij ettelijke keeren tot over zijn hoofd kletsnat is geweest, toch een revolver met ettelijke patronen heeft gered en daardoor de anderen in bedwang houdt - de aanstoker is van alle relletjes, allerlei diplomatieke paden en wegen bewandelt, met het ééne doel, namelijk Paula 'te bezitten', haar aan zijn gloeiend lijf te drukken (of haar gloeiend lijf aan het zijne) en 'haar met kussen te bedekken' en dan, en dan.....! Maar dat is hem niet genoeg, hij verlangt nog meer, namelijk dat zij terugdrukt en zoent, anders is het nog niets gedaan! Na heel veel hartstocht (het is niet voor niets een tragedie van idem) en veel 'belagen' van Torze, steekt Paula hem op een avond, dat zij hem een rendez-vous heeft gegeven, kwasi om zich te laten verleiden, maar eigenlijk om als een vrouwelijke Mucius Scaevola of een ander, de wereld van deez' booswicht te verlossen, hem een lang mes, let wel een 'lang', in de borst (waar dat mes zoo op eens van daan komt, is een raadsel) en dan wordt Torze gevangen genomen en een ander neemt zijn revolver en houdt nu op zijn beurt het volk in bedwang. Maar die andere doet dat met een goed doel, want hij is dokter en heeft een bleek gezicht en denkt veel. Torze, ook niet van van daag, houdt zich krankzinnig en maakt op een nacht, dat zijn wachters slapen, het vlot, dat de bevolking met veel moeite, maar zonder eenig werktuig, aan elkaar heeft getimmerd, los en ontsnapt op hetzelve. Maar de bewoners maken op nieuw een vlot en tien man gaan er mee in zee, om te zien het vaderland te bereiken of een schip te ontmoeten en dan de nageblevenen te redden. Inderdaad komen zij na eenige maanden met een schip terug en nu zijn alle bewoners gered en zullen hun vaderland weldra weerzien, behalve een kind, dat in dien tusschentijd op het eiland is geboren en dat aan kramp in het buikje is gestorven. En jawel! wanneer Paula met haar Hugo, die haar man is geworden, maar toch eigenlijk haar man niet is, omdat zij alleen maar voor den burgerlijken stand van het eiland, bestaande uit Torze in zijn eentje, zijn getrouwd, enfin, wanneer Paula met haar man over de loopplank van de boot aan wal stapt, wien denk je wel dat zij het eerst ziet?..... Torze, die achter een boom staat! En daarmee is het boek uit.

Deze inhouds-opgave is natuurlijk hoogst onvolledig. Er komen nog veel meer menschen in het boek voor en veel meer hartstocht dan ik kan optellen, nog een dominé, die huilt als hij preekt, en daartusschen weer hartstocht; een moeder die bevalt, en dan weer hartstocht, steeds door hartstocht, ik zeg je een echte 'tragedie van hartstocht'. En steeds meer menschen en steeds maar meer hartstocht! En dan nog een spelonk met hartstocht er in en de menschen loopen bijna naakt en dat is het eenige dat geen hartstocht geeft, omdat het natuur is en de vormen niet bedekt zijn en altijd maar door hartstocht en hartstocht, niettegenstaande al het koude zeewater en al de koude regen, die er op die bloote lijven valt en afkoelt. Maar het is een tragedie van hartstocht en daarom kan hij door koud water niet gedoofd worden, want anders zou ook het boek te gauw uit zijn. Maar het hartstochtelijkste is en blijft die Torze. Al die andere menschen zijn zoo maar hartstochtelijk, los weg en pakken wat zij kunnen krijgen, maar hij is het met een doel, met één doel, met één vrouw voor oogen en dat is die ongelukkige Paula. Daarom is hij veel gemeener dan al die andere. En dan ook om die revolver.

De hartstocht uitgezonderd, zou je meenen, dat je een misdruk van Jules Verne of van Wells leest, maar een erge misdruk. Wat de schrijver met het boek bedoelt heeft, weet ik niet en begrijp ik niet en ik ben er van overtuigd, dat hij het zelf ook niet weet. Maar dat verhoogt juist de charme van het werk, dat je zoo telkens moet nadenken en dat je telkens voor den twijfel staat of de schrijver aan waandenkbeelden dan wel aan delirium lijdt. En waarin die 'tragedie' bestaat, is me ook een raadsel. Maar het is en blijft grootsch en bewonderingswaardig, dat iemand het zoo lang kan uithouden, zooveel onzin, zooveel wartaal en zooveel malligheid bij en achter elkaar op te schrijven. Anton van Wartevelde zou uitstekend geschikt zijn om het baantje van crieur voor een kermistent te vervullen. Foei, foei, wat is dat een drukke en vermoeiende kerel! Het merkwaardigst van alles is, dat er hier en daar een rythme in zijn zinnen klinkt, dat heel mooi is en waar menig tegenwoordig schrijver niet alleen jaloersch van mag zijn, maar waaraan hij ook wel eens een voorbeeld mocht nemen.

Adelbert van Hoorne door J.B. Meerkerk. Uitg. W.J. en L. Brusse, Rotterdam.

Een literair kunstwerk is het boek niet en niemand zal het ooit in zijn hoofd krijgen, dezen roman, om de literaire waarde, in zijn boekenkast een plaats te geven. Hoe gemakkelijk en vlot ook geschreven, hoe weinige de vreemde, rare uitdrukkingen ook zijn, die er in voorkomen, hoezeer het ook moge verschillen van het meerendeel der boeken dat tegenwoordig verschijnt, wat constructie en zinbouw betreft, hoe eenvoudig en niet gewild-mooi het ook geschreven is, een literair kunstwerk is het niet en met den besten wil kan men er niets in ontdekken, waardoor het boek op eenige verwantschap met literatuur zou kunnen en mogen aanspraak maken. De eenige verdienste, die men het boek kan toekennen, zijn de gemakkelijkheid waarmee het is geschreven en de totale afwezigheid van mooi-doenerij.

Wat de roman dan wèl is, waarom en waartoe de roman dan wèl is geschreven, is moeilijk met zekerheid te zeggen. De bedoeling van den schrijver kan alleen vermoed worden en blijft, zelfs wanneer men het boek tot het einde heeft gelezen, eigenlijk een raadsel en men kan zich ontelbare malen afvragen, welk doel de schrijver kan hebben beoogd, welke redenen hem tot schrijven hebben kunnen aangezet, zonder dat het mogelijk is een antwoord op die vragen te vinden, een antwoord ten minste waarbij alle twijfel is buitengesloten.

Al dadelijk doet zich de vraag op, waarvoor die geheimzinnige onder-titel dienen moet: ‘naar het handschrift van wijlen zijn vriend P.R. Aufetos, schrijver van ‘Ananda’? Is de inhoud van den roman zóó gewichtig, is de geschiedenis die verhaald wordt van zooveel belang, dat iemand het noodig heeft kunnen vinden, dien op te teekenen en de publicatie pas na zijn dood te veroorloven? Te vergeefs zal men in den roman zelf een verklaring voor dit bijschrift zoeken. Noch de personen, die in het boek voorkomen, noch de gebeurtenissen, die er in geschieden, zijn van dien aard, dat iemand, ze van zóó groot belang kan achten, dat hij zich gedwongen zou voelen ze aan de vergetelheid te ontrukken. De personen zijn, zooals er zich zoovele rondom ons bewegen en de gebeurtenissen voor het meerendeel gewone en alledaagsche. Men is dan ook onwillekeurig geneigd dezen onder-

titel voor een fumisterie te houden, alléén daarom bedacht, om den titel aantrekkelijker en daardoor het boek verkoopbaarder te maken. De schrijver verhaalt de geschiedenis van een huishouden, waarvan de vader, Adelbert van Hoorne, in Indië enorm rijk is geworden en daar getrouwd is met een min of meer inlandsche vrouw, twee dochters heeft, veel wel doet en weggeeft, wanneer hij in Holland is teruggekomen en die op en top een brave, verstandige, ontwikkelde, nobele kerel is. De moeder blijft steeds op den achtergrond. De oudste dochter is getrouwd met een dichter, een idealist die een kolonie wil stichten waar alleen menschenmin zal heerschen, die na een korten tijd op een andere vrouw verliefd wordt en zich straatarm maakt door zijn overtuiging en het strijden daarvoor, met die andere vrouw trouwt, wat zijn eerste vrouw natuurlijk verbittert en haar het leven ruïneert. De jongste dochter, een knappe vrouw, zoowel van uiterlijk als van intellect, is ongetrouwd. Een jongmensch, dat tuberculose heeft, wordt op haar verliefd, maar ofschoon zij alleen medelijden en vriendschap voor hem voelt, durft zij hem dat uit medelijden niet te zeggen en speculeert er op, dat hij - wanneer hij op kosten van haar vader naar het Zuiden gaat, om daar herstel te zoeken - wel zal doodgaan, waardoor zij van de moeilijkheid verlost zal worden, hem pijn en verdriet te doen. Dat geeft tot allerlei complicaties aanleiding. De jonge man gaat inderdaad naar een warmer klimaat, maar maakt een eind aan zijn leven, wanneer hij zekerheid krijgt, dat het meisje niet van hem houdt. Terwijl nu die jonge man in het buitenland is, ontmoet zij een raar soort geneesheer, op wien zij verliefd wordt, een nog al paradoxaal, vreemd, egoïst type. En wanneer nu een ander jongmensch, een dominé, die aan politiek doet en die ook op haar verliefd is en wien zij ook geweigerd heeft, haar waarschuwt welk soort man die dokter is, wordt zij krankzinnig en sterft, na een korten tijd in een zenuw-inrichting te zijn verpleegd geweest. Kort na haar, door den schok die haar ziek-zijn hem heeft gegeven en door den schok die hij krijgt, omdat zijn zaken plotseling in de war geraken, sterft ook de vader. Om deze kern, met allerlei gewone, alledaagsche gebeurtenissen (behalve dan de geschiedenis van dien dichter), groepeeren zich ver-

schillende personen van minder belang en het boek eindigt er mee, dat de moeder met de oudste dochter weer naar Indië teruggaat, waar die ook heel gauw sterft.

Bijzondere of 'spannende' dingen gebeuren er in den roman niet en alles wat er in verteld wordt (behalve, nogmaals, alles wat dien dichter betreft) kan geschieden en geschiedt zoo dikwijls in elk gewoon-levend huisgezin. Ik herhaal het, noch de personen, noch de gebeurtenissen zijn van zóó bijzonder belang, dat daarom alleen - om de psychologie der menschen weer te geven en om de merkwaardigheid der gebeurtenissen - het boek moest worden geschreven. Trouwens, heel diep is de psychologie der personen niet bestudeerd, eerder zou men zeggen, dat de psychologie door afwezigheid schittert. Waarom het boek dan wèl is geschreven? Ik weet het niet en begrijp het niet. Het meest waarschijnlijke voor mij is, dat de schrijver de behoefte voelde, om alles wat hij zoo in zijn leven overdacht en bedacht heeft, alles wat hij zoo wel eens gelezen en overpeinsd heeft, den volke kond te doen en dat hij daarvoor den roman-vorm, met een geheimzinnigen ondertitel, heeft gekozen en nu de personen gebruikt heeft om zijn theorieën en gepeinzen aan den man te brengen. Want dat is zeker, geredeneerd en getheoretiseerd wordt er geweldig door al die menschen. Door allen en letterlijk over alles! Men vindt er de meest stupiede beweringen over de literaire beweging van '80 naast theorieën over al of niet kinderen krijgen, er wordt zoowel gepraat over erfelijkheid van zielsziekten en tuberculose als over politiek en Kuyper, er worden meeningen over het Boedhisme in verkondigd en opvattingen van Bolland in besproken. En dat alle meestentijds van een oppervlakkigheid en dunheid, dat iemand zijn hart vasthoudt. Nu en dan moge er een goede opmerking, een goede opvatting, een juiste meening worden verkondigd, het meerendeel der beweringen is zóó oppervlakkig, zóó onrijp, van zoo geweldig weinig gewicht of beteekenis, er komen zooveel paradoxen in voor en vooral de meeste dingen zijn al zoo dikwijls en beter gezegd, dat het mij onbegrijpelijk is, waarom deze schrijver de behoefte heeft gevoeld, al die meeningen te uiten en ze als iets wonderdadigs, nieuws en nooit-gehoords, onder dien geheimzinnigen vorm, in het licht te geven. Nogmaals,

wat de heer Meerkerk met zijn roman heeft voorgehad en waarom hij hem heeft geschreven, is en blijft mij een raadsel. De eenige verklaring, die ik er voor kan vinden, is, dat hij te Sappemeer woont.

In tweestrijd, 2 dln. door S. La Chapelle - Roobol. Uitg. Van Holkema en Warendorf. Amsterdam.

Een overspelroman. Een onderwerp dat niet nieuw is en, ik weet niet hoeveel maal al, is behandeld. Waar nu echter in de meeste overspelromans voornamelijk de sensaties en de handelingen van de drie hoofd-personen, van den man die door zijn vrouw wordt bedrogen, van de bedriegende vrouw en van den amant worden behandeld (wat zich daaromheen groepeert, is meestal bijzaak), heeft Mevr. La Ch.-R. - en dat is, naast andere dingen, het verdienstelijke van haar werk - een ruime plaats gegeven aan de psychologie, aan de gevoelens en overpeinzingen van het kind, van het meisje, dat uit het huwelijk van den bedrogen man en van de overspelige vrouw is geboren. De beschrijving van wat er in dat kind omgaat, van het vreemde, raadselende, verwarde denken van dat dochtertje, in het begin, wanneer de moeder het huis is uitgegaan en zij door haar vader bij een oude tante te logeeren wordt gebracht, van het niet begrijpen der feiten - die zij van haar schoolvriendinnetjes hoort - later, van het langzaam meer en meer vervreemden van haar moeder, onder de suggestie van haar omgeving en doordat zij steeds die ééne gedachte vasthoudt, namelijk dat haar moeder toch maar vrijwillig is weggegaan (wat haar door haar vader en door haar tante is gezegd) en dus niet van haar houdt, het meer en meer - naarmate haar moeder ziekelijker en nerveuzer wordt - zich onplezierig voelen bij háár, in tegenstelling met het prettige en kalme, gewone van haar t'huis, waar een tweede vrouw de tact heeft het haar aangenaam te maken, brengt niet alleen een nieuwe periode in den overspel-roman, maar de beschrijving is zóó uitstekend, dat men ‘In tweestrijd’ onder de beste boeken, door vrouwen geschreven, mag rangschikken.

Naast de psychologische beschrijving van die kinderziel, staat de ontleding en de studie van de drie hoofdpersonen op

gelijke hoogte. Zoowel de uitbeelding van den drogen, saaien, nuchteren, intellectueelen man als die van de hysterische (in medischen zin hysterisch) vrouw, met haar groote behoefte naar warmte, liefde, toewijding, adoratie en naar ieis mooi's in de leege sleur van haar dagen, waardoor op den duur een botsing tusschen haar en haar man niet kan uitblijven, is hoogst verdienstelijk. De ontleding van wat er in die vrouw omgaat, van het eerste oogenblik dat zij zich voelt op haar amant verliefd worden, van wat zij voelt zoolang zij met hem leeft en waarin altijd haar kind en het verlangen naar haar kind een beletsel zijn voor een volkomen geluk, haar geleidelijk meer en meer overspannen worden, haar niet durven met haar amant trouwen, haar illusies, die telkens opkomen en daarna de desillussionneerende werkelijkheid, haar langzaam minder en minder worden, totdat zij aan den drank gaat en met een zelfmoord eindigt, het is alles buitengewoon goed bestudeerd en weergegeven. En ook de zielestudie van den amant, die haar ernstig en met een groote veneratie liefheeft, hoe hij - met wegcijferen van zich zelf - tracht haar overspannen denken en voelen in de goede en in de voor haar gelukkigste richting te leiden, hoe hij zijn geluk aan het hare opoffert, is meesterlijk geschreven.

Het is te wenschen, dat zoowel het gewone publiek als de hooger geplaatsten en vooral rechters, die zoo dikwijls gedwongen zijn uitspraak in echtscheidings-processen te doen en kinderen aan een der ouders, buiten de gewone regeling, die het wetsartikel geeft, toe te wijzen, dezen roman lezen en goed lezen. Voor het publiek zou het goed zijn, omdat het uit het boek kan leeren, dat het niet alles geluk en plezier is, wat een vrouw voelt en ondervindt, wanneer zij, op een anderen man verliefd geworden, haar eigen man verlaat en dat het - behoudens hier en daar een uitzondering - meestal de man zelf is, die door zijn denken, voelen en handelen zijn vrouw in de armen van een ander drijft; voor den rechter, omdat die er uit kan zien, dat hij het idée fixe - dat bij den meesten voorzit - moet loslaten, dat iedere vrouw, die haar man verlaat, omdat zij op een anderen man is verliefd geworden, per se zóó slecht en gedepraveerd is, dat men haar de opvoeding van haar kinderen niet langer kan en mag toevertrouwen, Ik wensch Mevr. La

Chapelle - Roobol geluk met haar werk. Het is een uitstekend boek.

Van de arme Friesche heide door Ds. J.A. Visscher. Uitg. H.D. Tjeenk Willink en Zoon. Haarlem.

Het zou een onbehoorlijkheid zijn een dit boek te beoordeelen. Elke beoordeeling, het moge een goede of een minder goede zijn, moet weg blijven tegenover het doel, waarmee en waarom de schrijver de reeks opstellen heeft geschreven en in het licht heeft gegeven. Dat doel nu, is trachten hulp te geven aan een hoop stakkers, aan een menigte wan-bedeelden, die hun misère bestaan op de Friesche heide voortslepen, waar de eigen krachten van den schrijver te kort schieten en niet anders dan moeten te kort schieten. Nut heeft de schrijver zeker met zijn werk gedaan, omdat hij in een ruimer kring leert weten, dat ergens in een afgelegen hoek van ons land een kolonie ongelukkigen woont, dat daar heel ver een armoê wordt geleden, waarvan de meeste menschen geen begrip hebben en dat er hulp, veel en voortdurende hulp noodig is, om die ellende eenigszins te kunnen lenigen. Ik hoop van harte, dat de schrijver dat doel moge bereiken en dat hij in de gelegenheid zal gesteld worden ruimschoots te doen, wat hij zoo gaarne en met hart en ziel verlangt te doen. Il y a une espèce de honte à être heureux à la vue de certaines misères!

Leo en Gerda door AE.W. Timmerman. (*Vervolg van blz. 726*).

Van Ingen gaf haar den brief. Zij las hem door voor een winkel.

'Jesis, Kees, kijk es. God, wat leuk. Nou der uit, hoor.'

Uit den Haag werd door een kunstkooper een bod gedaan voor een groot schilderij, waar Leo lang mee was blijven zitten, een bod van zeshonderd gulden.

'Ik heb dadelijk getelegrafeerd dat het goed was, als ze contant betalen en morgen het geld sturen,' zei Leo.

'Nou zullen we lol hebben, Kees. Ik heb meteen een bakkie besteld. We rijen even na Zutfen.

'Koop dan meteen een goed horloge voor me Boy en een zomerjapon.'

'Je kan goddome krijgen wat je hebben wil. Je bent zoet, hoor en jij ook Kees. We gaan morgen op reis, met z'n drieën. Leuter niet, jong, je moet mee. Nou zullen we de boter er es uitbraaien. Daar komt ie al an. Stap in jongelui.

'Laten we even naar huis rijen Leo, ik heb het te koud zonder jas,' zei van Ingen.

'Ben je bedonderd, dat wordt veel te laat. Rij even bij Brinkman an, Hendrik.'

Brinkman had een manufactuurwinkel.

Leo stapte uit.

'Wat gaat-ie nou doen!'

'Laat gaan, jò. Dat zal je wel zien.'

Leo kwam terug met een blauwe cape.

'Trek an Kees! Rij op Hendrik.'

‘Nee dat verdraai ik,’ zei van Ingen.

Leo begon te zingen van, Diender, diender als me t'u gebiedt. En Kees aan 't lachen.

‘Leuter niet, hoor. Ik heb immers geld genoeg. Heb toch geen lol voor het op is. Waar gaan we heen? Na Parijs, verdomd, na Parijs. Had ik de duiten maar, dan gingen we direct door.’

‘Jezis ja, zei Gerda, laten we dat doen. Weet je wat, ga naar de Graaff. Die heeft geld genoeg. Laat hem je brief lezen en telegrafeer naar den Haag dat ze 't geld aan hem opsturen.’

‘Jij bent een meid. Daar heb je der een en nog een en nog een. Kees geef me een poot. Verdomd leuk. Maar laten we dan door rijen naar Arnhem. In dat verdomde Zutfen heb je niks. Hendrik kan wel aan Jans zeggen dat ie voor de beesten zorgt.’

‘Ja maar we hebben niks geen goed bij ons,’ zei van Ingen.

‘Dondert niet. Je krijgt alles, al wil je een gros boorden en duizend zakdoeken. Hoera! Zeg Hendrik, kan je ons naar Arnhem brengen. Ja? Goddome, jij bent een kerel. Daar heb je vast een pop. Leg er de zweep over, maar steek eerst es op. De eerste kroeg de beste stoppen. Dan zullen we er eens op drinken. Een vervelende kerel, Kees, dat je niks drinkt. Dan is je halve lol weg!’

Gerda begon in eens te lachen.

‘Wat is er, meid?’

‘De thee staat te trekken op het brandende stel.’

‘Die zal wel best zijn als we terugkomen.’

‘Als't er maar geen brand komt!’

‘Kan 't jou verdomme! We zijn geassureerd. Dan beginnen we van voren af aan. Nemen alles weer nieuw.’

Hij sloeg Kees op zijn knie, omhelsde Gerda en hief de Marseillaise aan.

Wat later, toen ze een tijd gezongen hadden, verwonderd dat het zoo stil was bij hun zwijgen, ze hadden gedacht dat de heele wereld meezong, zei Leo:

‘Ken je Fransch, Kees.’

‘Ja genoeg om me mee te helpen.’

‘Nou ik spreek het fijn. Savez vous, va me faire peritoler

de la ferrovière, la trouche de la tombe, je m'en fiche pas mal. Nous voçons, Carmagnole.'

'Geen wonder,' zei Gerda. 'Leo had een Fransche juffrouw thuis.'

'Ik wou dat ik er maar weer een had. Weet je wat, meid, we brengen er een mee om het huishouden te doen. Maar 't moet een jonge leuke meid zijn. Ik kan er best nog een bij gebruiken!'

'Dat zou je wel willen, leelijke aap. Dan ga ik niet mee hoor. En jij ook niet. Zie je wel Kees, wat een schooier 't is.'

'O! o! o! die meid. Ze gelooft 't verdomd ook.'

'Natuurlijk, als ik jou liet gaan had je elke dag een andere.'

Ze was op 't punt weer kwaad te worden; maar de paarden hielden juist stil voor de Kap.

'Drink maar gauw wat, Hendrik. We hebben geen tijd. Ik bedenk me dat er nog een trein na Arnhem gaat. Zoo lang in zoo'n bak te zitten is ook niet alles. Vin jullie ook niet. Rij maar naar 't station, Hendrik!'

'Je hebt nog geen geld Leo.'

'God allemachtig dat was ik heelemaal vergeten. Eerst na de IJsselka, Hendrik. Weet je waar de Graaff woont. Nou, ik zal je wel waarschuwen. Schiet op jong.'

Ze reden de stad door en waren stil geworden. Leo dacht aan de mogelijkheid dat de Graaff het niet geven wou. Je hebt zulke rare kerels. Maar dien brief zou hij wel geloven. Als ie 't het maar had liggen, de schooier. Gerda was koud geworden en slaperig.

Toen ze op de IJsselkade kwamen, konden ze eerst het huis niet vinden en toen ze er eindelijk voorstonden, was alles gesloten en hing er een bordje met: Brieven en boodsch.....

'Verdomme,' riep Leo, 'da's nou altijd zoo. Ik wordt eeuwig gepest. Zoo raar kan het niet loopen of mij pesten ze, goddome.'

Gerda begon hem te verwijten, hoe hij ook zoo stom was geweest geld van de Graaff te willen leenen.

'Da's zoo'n schraper en zoo'n sicure vent.'

'Wat heb ik nou an de hand. Jij hebt 't verdraaid zelf bedacht.'

'Dat lieg je. Jij hebt 't verzonnen. Nietwaar Kees?

Kees zei:

‘Kom, maak jelui nou geen ruzie. Dat geeft niks.’

‘Nou ik vertik 't om weer naar dat vervloekte hok terug te gaan,’ zei Gerda. ‘Ik heb me daar de heele winter zitten verdommen. Ik heb er zóó op gerekend es uit te zijn. Jij stuurt ook alles in de war. Ik mag nooit es ies hebben.’

Ze begon te huilen.

‘Hoeveel geld heb jij Kees?’ vroeg Leo. ‘Ik heb nog een gulden of vijftien.’ Van Ingen had ongeveer evenveel.

‘Nou vooruit dan maar Hendrik, rij dan maar naar huis. Wij blijven hier. Zeg aan Janus dat-ie voor de beesten zorgt. Hier is de sleutel.’

‘Wat heb je nou hier in dat gat, Leo. Ik ga liever terug,’ dreinde Gerda.

‘Klets niet. We gaan direkt door naar Arnhem! Morgenochtend vroeg spoor ik naar den Haag om me geld te halen en jullie blijven daar. s'Avonds gaan we dan naar Parijs. Allo kinderen, vooruit!’

Zoo deden ze.

Acht dagen later kwamen ze dood-af thuis. Kijvend en ontevreden. Het geld was op. Ze brachten een koffer vol prullen mee, hadden plezier gehad, doch het was nu volkomen zuur en verslagen. Van Ingen bleef nog twee dagen en vertrok toen weer naar Amsterdam, onvoldaan, omdat hij zooals altijd in hun gezelschap, zijn doel had gemist, niet was uitgerust en niet lang genoeg genoten had van het buiten zijn.

Hoofdstuk XVIII.

Drie jaren waren er verloopen. De buitenwereld had weinig van Leo vernomen. Nu en dan exposeerde hij een schilderij of een paar lithos, doch zijn werk beantwoorde niet aan de verwachting die zijn eerste werk had gewekt. Degelijker en dieper werd het niet. Het bleef oppervlakkig. Wel soms frisch en ook geestig opgezet, maar een werkelijk doorgevoerd kunstwerk gaf hij nooit. Hij en Gerda waren veel te hartstochtelijk wispelturig om tot de gestadige rust en vrede te komen, noodzakelijk om een kunstwerk van blijvende waarde te produceeren. Zij waren in dien korten tijd driemaal verhuisd, naar Brabant, naar de Drentsche hei, naar Antwerpen, doch konden natuurlijk nergens de rust vinden die niet in hun eigen gemoed bezonken was. Hoewel Leo vrij veel verkocht, waren ze diep in de schuld geraakt. Had hij kans om voor vijfhonderd gulden te verkoopen, dan begonnen zij zóóveel verlangens bij zich zelf op te wekken en zooveel plannen te maken hoe zij het geld zouden kunnen uitgeven, dat Leo alleen reeds uit zenuwachtigheid niet kon werken. Dan gingen ze dagen achtereen uit, kochten dure antiquiteiten, gaven weg om hun verkwisting voor zich zelf te kunnen verontschuldigen, leidden een kostbaar hotelleven, schaften zich een overdaad van kleeren en lekkernijen aan en zorgden dat het geld meestal reeds verteerd was voor ze het ontvangen hadden, zoodat zelfs de gemaakte schuld de som, die hij te wachten had, met een paar honderd gulden overtrof. Onder voorgeven dan zelf niets noodig te hebben en alles alleen voor Leo's genoegen uit te geven, verweet Gerda hem zijn verkwisting, klaagde wanneer er quitanties werden aangeboden, kookte slecht of te weinig eten, droeg hare kostbare kleederen in huis op. bewerende dat er geen geld was om het noodigste te koopen. Zelf gelovende, althans onbewust hopende, dat door den schijn, mits hardnekkig volgehouden, de werkelijkheid eindelijk wel in het leven geroepen zou worden, deed Leo het voorkomen of

hem geld volmaakt onverschillig was, lachte om haar voorgewende bezorgdheid, bracht nú een nieuw stuk huisraad, dán een dure fluweelen japon mede, bestelde zeldzame vogels en bloemen voor haar, doch voelde in stille uren zich steeds ernstiger bekommerd worden over hun penibelen toestand. Vooral kwelde hem de zorg als hij na lang zwerven en onvoldaan genieten terugkwam en ontwend aan de eenzaamheid van zijn atelier, weer aan het werk trachte te komen. Dan legde hij het palet uit de hand om na te denken over het delgen zijner schulden, maakte plannen voor de uitgave van een groot geïllustreerd werk, voor het oprichten van een fabriek voor kunstindustrie, voor het arrangeeren van permanente tentoonstellingen. Werkelijk bracht hij in die richting iets tot stand, illustreerde een paar werken, decoreerde vazen en meubelen, liet bij enkele rijke liefhebbers het huis volgens zijn teekeningen inrichten, deed dan wat oude schulden af, doch het eind van elk jaar zag hem steeds armer dan het begin. Het middel dat hij in de meeste gevallen te baat nam, was een som te leenen anderhalf of tweemaal zoo groot als de schuld die hij te betalen had, zich zelf wijs te maken dat hij nu van alles af was, daar de termijn van afbetaling eenige jaren verschoven werd, om dan binnen den kortsmogelijken tijd al wat hij overhad te verkwisten.

Gerda, die in den eersten tijd altijd nog bevreesd was geweest, weer tot haar vroegere leven te moeten terugkeeren en daarom den schijn had aangenomen van zelf spaarzaam te zijn en het Leo ook te willen maken, die hem daarom een enkele maal weerhield van uitgaven voor iets wat zij zelf niet verlangde te bezitten, zag tot haar groote genoegen, dat hij een buitengewone virtuositeit bezat in het verschaffen van steeds maar weer nieuwe geldsommen en nam zijn luchthartigheid zóó over dat ze zich na een paar jaar in niets meer ontzag. Eerst in haar kleeding. Geen kleur was fraai, geen voorraad groot, geen stof solide en kostbaar genoeg. Daarna in haar eten. Ze zette Leo een overdaad van gerechten voor, jonge groenten en vruchten, in den tijd dat ze bijna niet te krijgen waren, een dessert zoo overvloedig en veelsoortig, dat ze na korten tijd niets meer wisten te bedenken waar ze elkaar op konden tracteeren, dat ze, bij vrienden ten eten gevraagd, alles slecht

toebereid, alles smakeloos, alles, zooals Gerda placht te zeggen, smurrie vonden. Haar hebzucht werd onverzadelijk. Wat ze zag wilde ze bezitten om het na korten tijd, verveeld door het bezit, weer weg te geven of in te ruilen voor minderwaardige voorwerpen. Antieke meubelen en Delftsch porselein betaalden zij altijd veel te duur, omdat zij te zeer overtuigd waren van hun kennis in dat opzicht en te begeerig om nog hetzelfde uur te bezitten wat zij zagen, dan dat zij er toe konden besluiten eerst het oordeel van anderen te vragen. En wat zij bezaten, stelden ze zoo weinig op prijs, dat de buren tot hun verbazing Leo soms in een gebrocheerd blauw zijden sjamberloek den tuin zagen mesten en Gerda in het bruin fluweel, koper poetsen, of de kippen zagen rondslepen met biefstukken en halve rolladen en hun morgenvoer pikken uit Japansch porceleinen schotels.

Leo, beweerende niet te kunnen werken, wanneer hij niet alles mooi en gelukkig om zich heen zag en in zijn luie egoisme op de grofste wijze meenende, dat, door het geven van geld te kunnen tot stand brengen, verspilde groote sommen aan het lenigen van echte of voorgewende ellende. Hij zag niet in, dat hij voornamelijk zich zelf daarmede genoegen deed, een genoegen van even weinig waarde en van even korten duur als het geld zelf. Terwijl hij geloofde een diepe verachting voor geld te koesteren, schatte hij het zóó hoog dat hij meende er alles mee tot stand te kunnen brengen, zelfs er liefde voor te kunnen koopen. In de eerste plaats die van Gerda, wier voorraad in dit artikel zoo gering en van zoo slecht allooi was. Die juist daarom haar waar zoo hoog in prijs hield, dat zelfs een man met het talent van geldverdienen en schuldenmaken als Leo, begreep op den duur niet in staat te zullen zijn haar te voldoen. En bij wie Leo schuld kon maken, bij haar in geen geval. Zij eischte voortdurend contante betaling. Dat was zij in haar vroegere menage zoo gewend geweest. Waarom zou hij niet aan dien billijken wensch behoeven te voldoen. Vandaar hevige en langdurige scènes, die òf eindigden met het maken van nieuwe schulden òf, wat erger was, met het verkrachten van zijn kunst.

Hij had een scherpen blik op de smaak van het publiek, het

eenigszins artistiekerige publiek, dat zich verbeeldt verstand van kunst te hebben en zich daarom zooveel te gemakkelijker door oppervlakkig en schijnbaar echt talent laat vangen. Daar begon hij met koortsachtige haast voor te werken, vlug en slecht. Het bourgeois publiek dat geld heeft laat zich echter maar korten tijd beetnemen; daar bij hen de geldswaarde toch altijd het zwaarst weegt en zij zagen dat voorname kunstkoopers, de barometers der kunstmode, zijn werk niet étaleerden, werden zij wantrouwend en kochten minder dan vroeger. Leo liet, door zijn schulden gedwongen, afdingen, zag niet of slechts in enkele heldere oogenblikken dat de kunstwaarde van zijn werk daalde door het dalen der marktwaarde en in plaats van te trachten door energieken arbeid het goede publiek tot respect te dwingen, doezelde hij de gebreken van zijn werk weg door handig gedoe. Zooals een luie tuinman zijn onkruid niet plantje voor plantje uitrukt en wegwerpt, maar het onder vochtige donkere aarde weggrisselt, zonder er zich om te bekommeren of het na een paar dagen des te weliger opschiet.

Somtijds echter werd de oude liefde voor zijn kunst hem te sterk. Zelfs sterker dan zijn angst voor Gerda en haar scènes, haar boudeeren en haar plagen. Dan werkte hij dagen lang, vol zorg en toewijding, aan een schilderij, waar hij wat van meende te kunnen maken, sprak bijna niet, sliep weinig en at nu en dan een stuk brood in melk gedoopt of het door Gerda, die zich verwaarloosd voelde, opzettelijk slecht klaar gemaakt eten, wilde niet met haar uitgaan en luisteren naar haar lasterpraatjes en haar geschimp op zijn vrienden of famielje.

Vooral dit laatste onderwerp had Gerda zich sinds eenigen tijd aangewend te bespreken.

Zij was op het denkbeeld gekomen, dat een verzoening tusschen Leo en zijn broers en zuster, haar in alle opzichten voordeelig zou kunnen zijn. Zij verwachte er niet alléén een verbetering van in hun finantieele omstandigheden. Leo zou immers van zoo welgestelde en adelijke lieden in vele gevallen de steun kunnen genieten - maar vooral zou daardoor misschien hun huwelijk, waarover Leo sinds zijn ziekte vermeden had te spreken, tot stand kunnen komen. Had zij hem eenmaal zoover gekregen dat hij een verzoening wenschelijk vond, dan moesten de famielieleden

voor het feit accompli van hun huwelijk gesteld worden. Dan immers was het te verwachten, dat deze haar lage afkomst en haar verleden door de vingers zouden zien, in de meening, dat het voor het oog der wereld een minder ernstig vergrijp is een famielielid te erkennen, dat zich weliswaar gemesailleerd heeft, doch zich ootmoedig als een verloren zoon komt onderwerpen aan de strenge conventie-eischen dier kringen, afstand doet van zijn leven als bohémien en als rustig burger en geroemd kunstenaar den naam der famielie geen oneer aandoet; dan wel een verhouding te laten voortbestaan waarop het even onwelvoegelijk is toespellingen te maken als op zekere functien van het menschelijk lichaam. Hoe weinig verstand Gerda toonde te bezitten, in dit geval begreep zij met het scherpzinnig egoïsme van een overigens niet intelligent dier, dat zijn prooi besluipt, hoe gevaarlijk een spel zij speelde. Kwam immers de verzoening tot stand vóór het huwelijk, dan was waarschijnlijk het afbreken van zijn liaison de prijs die men van Leo er voor zou eischen. Zónder de verzoening, zou hij zich wel weder tegen het huwelijk blijven verzetten. Zij moest hem dus door de voorspiegeling der vermoedelijke finantieele voordeelen, verzoeningsgezind trachten :e maken. Niet meer. Dat was evenwel geen gemakkelijke taak bij iemand als Leo, die altijd zijn wenschen onmiddellijk vervuld wenschte te zien. Doch haar intuitie deed haar de juiste taktiek volgen. Als Leo over zijn famielie begon te spreken, uitgelokt door haar toespelingen, en de verwachting uitte, dat zij hem als artiest zouden kunnen en willen lanceeren ‘want’ zeide hij, aristokraten en andere bekrompen menschen, die je eerst negeert en laat voelen dat je best buiten hen kent, zijn altijd vereerd wanneer ze je later mogen protegeeren, ten eerste uit onbewust respect voor een zelfstandigheid die ze zelf niet bezitten en ten tweede omdat hun ijdelheid gestreeld wordt, daar het blijkt of schijnt, dat je toch op den duur hun steun niet kunt missen’ dan antwoordde Gerda aanvankelijk niet, maar hield zich onverschillig, zong een liedje of praatte tegen haar vogeltjes. Hield Leo aan, dan begon ze om hem tot verdediging te prikkelen, op hen te schelden en in hen de fouten op te sommen die zij wist dat hij zelf nog niet ontgroeid was.

Raakte Leo dan in vuur bij het verdedigen van zich zelf in

hen, dan deed zij het voorkomen alsof hij in hén opzettelijk de goede eigenschappen prees die zij miste, alleen om háár te vernederen, verweet hem zijn bekrompenheid, zijn gebrek aan liefde voor haar en eindigde op de haar eigenen ruwen toon: ‘Ga na dat stomme volk toe en laat mij maar stikke. Je past veel beter bij hen, meneer de baron. 'n Fijne meneer! Toen-ie voor mirakel op sterven lag kon de scharrel 'm wel oppassen. Nou zal-ie 't zijn lieve zusters en zijn adelijke broers laten doen. Ze zullen je an zien kommen! Om je zwijnderij op te redderen, zooals ik dag in dag uit, weken, maanden lang gedaan heb. 't Zal lieve Leetje voor en lieve Leetje na zijn. Kan-je begrijpen! Laat-me maar gaan! Hadt-je me daar maar gelaten in die rotzooi! Dan had meneer de baron z'n vroegere meid nog es uit liefdadigheid op kenne komme zoeken als ze in het Ziekenhuis lag te...’.

Dan begon ze te huilen, holde weg naar de slaapkamer en versnikte haar woede tot een zenuwtoeval. Want ongemerkt was de comedie in haar tot ernst verraasd. In Leo, die niet vergeten had de zorg waarmee ze hem in zijn ziekte had opgepast, zoo min als de belofte haar bij zijn herstel gedaan, kwam dan weer bij hernieuwing het medelijden boven, niet alleen met de ellende waarin zij zoolang geleefd had, maar vooral met haar domheid en slechtheid.

‘Wat zou er van haar worden, wanneer hij haar niet langer beschermde. Moest hij het eenmaal begonnen werk niet ten einde brengen! Hij kón ook zijn tegenzin tegen het huwelijk niet voldoende motiveeren. Het was hem niet bewust, dat het bezit van iets, wat ook, hem het voorwerp dat hij bezat binnen korten tijd zóó gehaat maakte, dat hij er zich zoo spoedig mogelijk van ontdeed. Wel beweerde hij tallooze malen dat hem persoonlijk bezit niets schelen kon, zelfs een ergernis was, doch hij voelde niet hoe zijn afkeer voortkwam uit het feit dat elk voorwerp hem tot heimelijk verwijt zijner wispelturigheid strekte. Want het geheime leven der dingen die hij slechts zoo korten tijd bleef bezitten, vond geen tijd zich te verweven met zijn eigen leven. Hij bezat ze te kort om er van te kunnen gaan houden. En hij was te kortzichtig en te lafhartig om deze wispelturigheid homoeopathiesch te genezen door te blijven behouden wat hij eenmaal had. Hij trachte zijn fouten

alleen te verdrijven door er aan toe te geven. Vooral in zijn kunst werkte dit verderfelijk. Hoe meer trucs hij gebruikte, hoe meer routine hij kreeg, hoe dichter hij schijnbaar bij een volmaakte uitvoering kwam, des te sterker begon in hem het gevoel te gisten, dat de schoonheid, zich het gelaat omsluierend, van hem afwende. Vandaar teleurstelling en wrevel, afkeer van arbeid, ontevredenheid, een aanhoudend gevoel van malaise.

'Wat, verdomd! was het toch dat hem zoo beroerd maakte, waarom werden zijn buien van vrolijkheid en zorgeloosheid hoe langer hoe zeldzamer. Waarom toch zag hij bijna elken morgen, als hij in zijn bed lag wakker te worden, tegen dien onvriendelijken, eentonigen dag op, die hem nooit meer een nieuw frisch gevoel scheen te zullen brengen. Wat was de reden dat zijn andere vrienden meer en meer bekend en gezocht raakten, terwijl hij de grootste moeite had om zijn werk te verkoopen. Het was niet slechter, niet minder origineel, niet minder krachtig, en vooral in den laatsten tijd niet minder doorwerkt. Hij had maanden geregeld gearbeid, met toewijding geblokt zelfs, niet toegegeven aan zijn lust om uit te gaan en andere dingen te doen en toch voelde hij zijn rust en tevredenheid altijd verder deinzen voor zijn angstige verlangen, wegsmelten in den nevel zijner tranen. Somtijds zat hij, vol medelijden met zich zelf, in zijn atelier te huilen, alleen gelaten in een zee van zilte wanhoop, Gerda dreigende, de ernst zijner schulden waarschuwend, zijn kunst het hoofd schuddend met vragende oogen. Dan weer waren het buien van bijna razernij, die hem overvielen, waarin hij schilderijen stuk sloeg, zich kleeren van het lijf rukte, de vuist kneusde tegen wezenlooze muren, knarsetandend en vloekend heen en weer liep, alles wat hem voor de voeten lag wegtrapte en vernielde. Altijd weer de schulden en dat trouwen, dat verdoemde trouwen, waar hij niet afkon en, godverdomme ook niet af wóú. Nee, niet af wou! Hij haatte die meid omdat ze nooit aan iets anders dacht dan aan dat trouwen. Hij haatte haar, omdat ze het niet te ontkomen dagelijksche verwijt en bewijs van zijn zwakheid was, omdat zij dit, na het huwelijk waardoor hij de kroon op zijn zwakheid zetten zou, nog veel onlochenbaarder worden zou!

Hij was er zeker van dat hij zich zelf en háár bovendien

ongelukkig zou maken, dat hij haar nooit zou kunnen vergeven de oorzaak geweest te zijn van het gemis zijner vrijheid, dat hij de weinige goede eigenschappen, die hij thans nog in haar wist, een klein beetje smaak, een klein beetje goedhartigheid tegenover hen die zij als haar mindere beschouwde, een korte vrolijkheid en vriendelijkheid, wanneer zij haar zin pas gekregen had, zou vergeten en negeeren. Hij kende haar hartstochtelijkheid, grof sensueel en onverzadelijk, en voelde dat zij voorál gehuwd wilde zijn om bij de eerste gelegenheid ongestraft zich aan een ander te kunnen overgeven. Toch miste hij den moed er een eind aan te maken. Hij hoopte eigenlijk altijd met de immoreele geesteszwakte van een speler, dat het lot hem onverwacht wel zou redden. Zooals hij verwachte wakker te worden als genie, zoo dacht hij ook op een mooien morgen het geluk in zijn schoen onder de schoorsteen te zullen vinden. Want hij kende het leven evenmin als zich zelf. Zóó ging zijn ziel door het leven als een blinde door een oerwoud gaat, struikelend en voortstrompelend, onbewust van wat hem dreigt en wat hij moet vermijden, om hem angstige geluiden, waarvan hij den oorsprong niet kent, vijanden wier wil hij niet weet, giftige geuren die hem beletten adem te halen, bij elke beweging slippende op den natte gladden bodem, zich verwondend aan stugge doorns en muurharde boomstammen, meenende te klimmen, terwijl hij onmerkbaar terugglijdt, voorttegaan terwijl hij dwaalt in een kringloop, verlokt door liefelijke geluiden, die dichtbij als hoongelach en bespotting klinken, zich altijd afgematter, altijd moedeloozer voelende worden, tot hij zich eindelijk zou laten neervallen om te sterven in het bewustzijn van niets gekund, niets gewild, niets geweten, niets genoten te hebben.

Hoofdstuk XIX.

Hij schreef Hugo en mij van uit Bussum, waar zij sinds een halfjaar woonden, een langen brief, waarin hij ons meedeelde dat zij nu eindelijk zouden gaan trouwen en ons verzocht bij zijn huwelijk tegenwoordig te willen zijn. Hoewel de brief duidelijk blijken gaf van een gedrukte stemming, lichte toch hier en daar nog even de glans van zijn oude onbezorgdheid en vrolijkheid door.

We zouden weer lol hebben, zooals vroeger, de kurken laten knallen en goddorie de ruiten laten rammelen van het feestgejubel, want nou zou alles pas goed worden, zooals het nooit te voren was. Zijn leven was tot dusver niets als onrust geweest, hij zou door dit feit Gerda zóó aan zich verbinden dat ze wel begrijpen móést hoe nu hun beider belangen onafscheidelijk waren geworden. Neen, nu zou de toekomst hem werkelijk de zoolang ontbeerde rust brengen.

Maar langzamerhand drong het ongeloof aan zijn eigen woorden, aan zich zelf, er in door en zocht hij verontschuldigingen, scheen onze welwillend heid, onze troost te willen inroepen.

Hij kón, hij mócht haar immers niet meer tot haar vroegere leven laten terugkeeren. Als hij haar nú losliet, zou ze nóg slechter, nóg ongelukkiger worden. Het eenige wat je in je leven voor goeds kan doen, was aan anderen een beetje geluk geven. Daar kan je je niet aan onttrekken, op straffe van zelf ongelukkig en ontevreden te worden. Moest je niet eigenlijk je vijanden liefhebben, alleen al omdat zij haatten en dus ongelukkig waren. Als hij maar veel van haar hield, zou ze wel beter worden. Tegen liefde was niets bestand. Als je liefhebt móét je altijd lijden. Is er in dat lijden ook niet een groot geluk? Als hij haar nu verliet, zou hij er altijd spijt van hebben. Er moest nu maar van komen wat er van kwam. Hij zou dat varken wel wasschen. Wie vuur wil hebben in een kachel, die slecht trekt moet zich een ongeluk blazen, niet waar? We zouden hem wel begrijpen en moesten toch vooral komen. Wie weet hoe lang het dan weer duren zou, voor hij ons zag.

Hij sprak maar zelden een van de oude vrienden. Maar nou zou hij ze dan toch, goddorie, allemaal bij mekaar hebben, al verzette de heele wereld er zich tegen. Gerda had er ook lol in!'

Toen Hugo den brief had voorgelezen, deed hij hem met een diepe zucht weer in het couvert.

'God, Wim wat een toestand! We zullen er maar heen gaan vin je niet. Kan jij weg?'

'Ja! natuurlijk. Het zal wel een afscheid zijn. Hij voelt zich als een veroordeelde. Wat is zoo'n vrouw toch sterk als ze wilskracht heeft. Ze zal hem nou wel gauw heelemaal vernielen. Toen ik er verleden jaar logeerde, had ze het behangsel vol geprikt met vlinders en torren; uren lang krompen de beesten om de wreede ijzeren paal waar ze aan zaten gestoken. Ik heb er hevige ruzie omgehad. Maar ze lachte erom, het varken. Arme kerel.'

'Laten we het maar niet te zwaar opvatten Wim. Verdraag haar maar dien eenen dag. Laten we de hoop die hij nu misschien heeft maar wakker houden. Hij is zoo'n kind en zoo gauw down.'

'Ja! je hebt gelijk. Ik wil ook de oude vrienden wel eens weer zien. 't Kan wel een prettige dag worden, en nog meevallen. Willen we hem maar dadelijk antwoorden? We kunnen wel Saterdag gaan, vin je niet?'

'Ja, heel best, in den namiddag en dan wat vroeg eten. Er is in Bussum gemakkelijk logies te vinden, denk ik.

God ja! Heerlijk hè zoo'n Saterdagavond in een dorp uit te rusten en in den tuin voor je hotel thee te drinken, terwijl je de kinderen op het plein hoort spelen en de arbeiders er in troepjes, pijpen staan te rooken, uitrustend van hun vandaag wat minder langen arbeidsdag. Ik wil er desnoods in de verte een troep Duitsche blazers achter horen toeteren, hoe valsch het ook is, als de blatende schapen voor hun stofwolk met gebel en hun oude moede herder in vale kleeren, doorregend en doorwaaid, naast zijn moeden hond, er dan ook maar langs komen. En de bakkers met hun versche en warmriekende broodjes onder de frissche linnen doek. En de Schipper die op zijn rommelende kar de boodschappen van de trekschuit thuisbrengt.'

We antwoorden Leo, dat we Saterdagavond na het eten

zouden komen en ergens in het dorp logeeren en ontvingen nog een briefkaart ‘dat hij dat nou een verdomd leuk idee vond en logies besteld had bij van den Brink, waar Zondags ook het diner zou zijn. Hij zou aan den trein komen om ons af te halen.’

We spoorden er samen heen na in Amsterdam gegeten te hebben.

Het was strak helder Augustus weer. Alle vensters van de derde klas wagen waren neergelaten. De groen-geele weilanden blauwgestreept door de loodrecht op de horizon staande sloten, lagen veruitgestrekt onder hier en daar een donker belommerde boerderij, bespikkeld als ze waren met de bonte runderen, grazende in de avondrust.

De zoet-branderige hooilucht bolde in dikke windvlagen door de ramen en overwon meest de scherpe tabakslucht der rookende arbeiders en boeren.

Stil zaten wij over elkaar te denken aan Leo en ons vroegere woelige leven in Amsterdam.

De Naardensche plassen schoven onderlangs voorbij, het bloote water omgeven en doorward van groene rietruigten, buigend en wuivend onder den sterken wind. Enkele eendjes, zwarte vogels op het kabbelend blauw en goud, speelden in den avondzon.

Aan de linkerzijde kantten de toren en de roode daken van Naarden op oogenhoogte het landschap af van de reeds vaal blauwe lucht.

We zagen Leo achter het hek staan. Hij lachte en wuifde met zijn stok. Hij was aangedaan toen hij ons de hand drukte. Tranen stonden in zijn oogen.

‘Verdomd hartelijk, dat jelui gekomen bent. We hebben mekaar in geen eeuw gezien. Hoe lang is al dát wel geleden?’

‘Zóó lang niet. Ik was immers verleden jaar nog bij jelui. Gaat het julie goed? Had Gerda geen zin om mee te komen.

Nee, ze was zoo moe van de emotie. Mijn broers zijn van morgen bij het trouwen geweest. Daar zag ze zoo tegenop. Maar 't is best afgeloopen, ze zijn goddank weer opgerukt.

God, da's waar ook ik wensch je al het beste hoor. Neem me niet kwalijk dat ik 't vergat,’ zei Hugo en drukte hem nog eens de hand.

‘Ben je gek. Die heele trouwerij is toch verlakkerij. Wie hecht daar nou nog an. Ik voel me precies hetzelfde als gisteren.

We zijn gratis getrouwd en natuurlijk onbeschoft behandeld. Ik stond te lachen en ben er bijna uitgedonderd. Had ook mijn fluweelen verf-jasje an en een pet op. Je hadt 't smoel van den veldwachter moeten zien toen ik hem een tientje fooi gaf. Dat was hem blijkbaar nog nooit overkomen. Ik breng je nou na van den Brink, dan gaan we daar een kop koffie drinken en je tasch neerzetten.'

'Willen we niet eerst even naar Gerda gaan. Ze gaat misschien mee.'

'Wel nee, die heeft gezelschap, We hebben hier kennis gemaakt met een verdomde leuke kerel. Je zal hem strak wel zien. Een architekt. Voert niet veel uit, maar heeft nogal smaak en is heel goedig. Hij is bijna altijd bij ons. Voor Gerda goed gezelschap als ik moet werken. Ze fietsen altijd samen en reeën schaatsen van den winter. God, jaloersch ben ik heelemaal niet hoor! Als ik maar rust en zij maar lol heeft, ben ik best tevrede. Ze zullen strak wel komen opdagen.'

We liepen verder en zwegen een poos, alle drie. Het rook overal naar bloemen en koel gebladerte.

'Wacht hier even, zei Leo, 'ze hebben hier Henry Clay's. Ik zal jelui tracteeren.'

Toen hij terugkwam zei hij:

'Wat is 't toch leuk, dat we weer samen zijn. Morgen wordt het ook goed. Weet je wie er allemaal komen, Lobrij, Valerius, Ter Linde, Van Welij, Johansen, Van Prehn, Hein, Boote en ja dan nog Albert, nou heb ik ze allemaal, geloof ik, nee de Wild komt ook. De Wild is een partijgenoot uit Amsterdam, die jelui niet kent, wel?

Neen, zei Hugo, wel van gehoord. Hij is nog jong, nietwaar. Ik kan me jou haast niet voorstellen als partijgenoot. Hoe ben je daar toe gekomen. Doe je er wat an? Dat is nou eigenlijk niets voor jou.'

'Zeg dat niet. Ik heb in 't begin hard gewerkt hoor, vooral met de verkiezingen. Van Ingen had er ons het eerst over gesproken, en toen we in Braband woonden zag ik dagelijks de arbeidersellende zelf. Voor Gerda vond ik het bovendien erg goed. Die had nooit iets te doen, vóór dien tijd. Nee, lach nou niet. Ze was er wezenlijk heelemaal in, zoo goed en zoo kwaad

als dat ging. Jezis, je hadt 'r moeten zien als ze in de brochures zat te studeeren. De ellebogen op de tafel en de handen onder der rooie kop. Ze las er, goddome, vier of vijf tegelijk met dat woordenboek van Stegman er bij. Ik geloof dat ze er geen laars van begreep. Je mot 'r hooren praten van economische productiewijze, productieve associatie, meerwaarde. Je lacht je 'n aap. En ik kon rustig werken als ze bezig was. Je zal verdomd zien dat ik 't nog zoover krijg dat ze gaat speechen op een vergadering. Dan is de zaak gezond. Nou probeert ze Van den Brand, die architect van ons, ook over te halen. Je moet ze horen redeneeren, 't Lijkt, goddome, na niks. Zij weet er niks van en hij begrijpt er niks van en dan praten ze mekaar en zich zelf aanhoudend tegen. Ik laat ze maar mullen en heb er mijn draai in. Ze speelt ook piano. Kerel da's 'n genot om er na te hooren. Pederatsky is er niks bij. De linkerhand is altijd een paar maten achter, maar daar heeft de rechter maling aan, die hobbelt vol devotie door, zonder om te zien. Bij het slot halen ze mekaar meestal in. Maar met de pedalen kan ze best terecht, daar gaat niks van af, die zijn zoowat allebei lam getrápt. En de piano is nog niet eens betaald. Dat noemt ze huurkoop. Ik heb er goddorie zeker al tweeduizend pop voor betaald in die vier jaar. Die kerel kwam altijd als ik geen geld had en lei er dan maar wat op, geloof ik. Enfin, dondert niet, 't geld hoort van iedereen.'

'En jij, doe jij nog wat aan de partij'?

'Nou in 't begin heb ik er mij druk mee beziggehouden. Ook met de propaganda. Maar het bevredigde mij op den duur toch niet. Als je zelf bourgeois bent, staan de arbeiders zoo ver van je af, je wordt zoo vaak gewantrouwd. Wat zijn ze niet nog kleingeestig en ondankbaar. Zelfs onder de partijgenooten, wat toch de élite heet, niewaar?'

'Maar Leo dat is juist het opwekkende in de beweging, zei Hugo, de strijd om hun vertrouwen te winnen eerst en hen daarna bewuster te maken en gelukkiger. Je schreef ons zelf dat je veel van iemand moet houden, juist omdat hij nog zooveel tekort komt en dus ongelukkiger is dan je zelf, die het zooveel beter denkt te weten. Het geringste blijk van belangstelling in het goede en mooie van het leven dat je bij hem opmerkt, geeft jë weer nieuwe hoop onze op eindelijke over-

winning. Is 't niet wonder dat er nog zooveel arbeiders zijn flink en intelligent en fijn gevoelig, waar je toch weet dat ze eeuwen lang als beesten behandeld, uitgemergeld en uitgebuit zijn, dat hun alle ontwikkeling stelselmatig onthouden is. Want wie kan zich op de lagere school ontwikkelen, terwijl onze eigenlijke ontwikkeling pas begint als we zestien of zeventien jaar oud zijn. Zijn ze niet opzettelijk door overmatigen arbeid of nog erger door drank, honger en armoede buiten de beschaving gehouden. Hoe kan iemand aan zijn eigen ontwikkeling denken of ueberhaupt tot het besef komen, dat er zoo iets als zelfkennis bestaat, wat je toch in de eerste plaats moet inzien wil je je zelf verbeteren, als je twaalf, veertien, zestien uur per dag doodelijk vervelend of vuil of zwaar werk moet doen. Je gaat schelden nietwaar op de politie, wanneer ze met ware wellust bij de geringste aanleiding er op inhakt, maar moet een agent niet bij den dag slechter worden als hij niets anders te doen heeft dan langs de straat te slenteren en zich verveelen. 't Gaat mijn begrip te boven, dat er onder de textiel-arbeiders die jaar in jaar uit niets doen dan draadjes aaneenknoopen, nog zoovele goede elementen gevonden worden. Ik kan het alleen toeschrijven aan de almachtige grootheid van den arbeid zelf, die, hoewel misbruikt, toch zijn dienaren belet zoo diep te zinken en zoo ongelukkig te worden als leegloopers en reclame-rijkaards. Hoe kan je hen verwijten niet zoo hoog te staan als jij het wenscht. Zijn er ziekenverplegers voor gezonden noodig? Behandel je ze maar goed, geef je heelemaal aan hun zaak, behandel ze vooral net zooals je zelf verlangt behandeld te worden. Werk er voor dat ze minder arbeid, meer loon, kosteloos onderwijs genieten, vertel hen wat je zelf weet van kunst, van poëzie van de verborgen en stille schoonheid in het leven. Dan verlang je geen dankbaarheid. Verlang je dank van een plant die je verzorgt. Is het niet een genot haar te zien groeien en gedijen, wanneer ze vroeger kwijnde en je haar overgeplant hebt in betere aarde, zon en frissche lucht hebt gegeven. Als dát je niet bevredigt, dan ben je zelf beklagenswaardiger en ongelukkiger dan iemand denken kan, dan wensch ik je toe dat je zelf gedwongen arbeid moet doen, desnoods langdurig en hard, om iets beter en iets gelukkiger te worden. Maar jullie zijn zoo kleingeloovig. Wat

is bevrediging! Jullie denkt altijd aan *de* liefde, *de* vooruitgang, *het* geluk. En als je niet *het* geluk, *de* vooruitgang en *de* liefde onmiskenbaar duidelijk en in zijn geheel, compleet en volmaakt afgerond voor je vindt opgedischt, zoodat je maar hoeft toe te tasten, dan ben jelui ontevreden. Geloof me Leo dat loopt altijd uit op teleurstelling. *De* liefde, *het* geluk, *de* vooruitgang bestaat niet. Als je er iets van te genieten krijgt is het maar een miniem stukje en onder een heel andere gedaante, dan je verwacht, zóó dat je ze niet eens herkent en pas later bemerkt dat ze er geweest zijn. Vaak liggen ze weggeworpen voor je voeten, zoo dicht bij, dat je ze niet ziet en ze vertrapt, omdat je steeds te ver voor je uit ziet, verwachtende dat ze met bazuingeschal, wapperende vanen en geschitter van juweelen op zullen komen uit de zonnepoort. En terwijl je je op niets blind staart, zijn ze vlak bij je gekomen als een dief in den nacht. Wees niet zoo kleingeloovig Leo, het ligt voor je, je hebt het maar op te rapen.'

'Je hebt mooi praten, Hugo, jij bent sterk en altijd tevreden, jij hebt nooit een oogenblik van zwakte, jij weet precies wat je wil, wat je voelt. En geldzorgen heb je ook niet. Die verteren en verzuren het beste wat je in je hebt. Ik moet maar zorgen dat er altijd genoeg is. Jij weet niet dat dit van invloed is op al je denken en voelen.'

'Bah! Leo, wees niet zoo klein! Juist nu je als sociaal-demokraat zooveel arbeiders ontmoet die van een gering loon leven en tevreden zijn, moest je anders spreken. Neem eens het allerhoogste loon dat een arbeider in de gunstigste omstandigheden kan verdienen vijf en twintig gulden, een zeldzaamheid niewaar, is hij dan niet den hemel te rijk. En jij hebt zorgen, terwijl je toch zeker honderd gulden in de week verdient!

'Ja! maar ik heb meer behoeften, ik kan niet werken in een armoedige omgeving, zonder behoorlijk eten. Ik moet es op reis kunnen gaan, andere landen, andere menschen zien. Mijn werk zou er onder lijden, als ik het niet deed.'

'Och, hou op, leugens, verbeelding. Als ooit iets gebleken is, dan is het wel dit, dat kunst niet afhankelijk hoeft te zijn van een luxurieus leven. Je kan de rijke schilders van beteekenis op je vingers natellen.'

‘Nou ja, zelf heb ik eigenlijk niets nodig Maar ik wil niet dat Gerda zich in iets bekrimpt.’

‘Ook niet, als ze er gelukkiger door worden kan?’.

Leo haalde zijn schouders op en daar we juist voor het hotel gekomen waren riep hij:

‘Ze zitten er verdraaid al. Ga mee, ik heb zin een kop thee.’

Gerda zat achterover in een rieten stoel aan haar glacé handschoenen te trekken, die ze tusschen haar ontbloote handen hield; tegenover haar met zijn breeden grijzen rug onder een strooihoed naar ons toegekeerd, de architekt, zijn ellebogen op de knieën, halve cirkels maaiende met zijn stok in het zand. Ik had Gerda maar enkele malen gesproken en er eens een paar dagen gelogeerd, maar ze sprong vrolijk op en was zoo famieljaar alsof ze mij heel intiem kende.

Evenzoo tegen Hugo dien ze nog minder vaak dan mij gezien had.

‘Zoo schooiers zijn jelui daar eindelijk. We zitten hier al uren te wachten. Jullie hebben zeker weer onderweg zitten lijmen, de trein is al minstens anderhalf uur an. O! ik zie 't al, telaat angekomen. Ja! dat kennen we. Moet je net mijn hebben om te kennen belazeren. We hebben al koffie gedronken. Jullie wil zeker thee hebben; dan mot je 't zelf maar bestellen, hoor je. Toe Leo, roep de kellner nou es. Heb je ze zelf die tasch laten dragen. Ook aardig! Waarom geen kruier genomen. Je smijt anders geld genoeg weg, behalve als 't nou juist es nodig is. Hè, Guus wat sta je er weer suf bij. Ben je verlegen, fentje. Als je denkt dat ik je zal voorstellen heb je 't glad mis. Dit lieve jongetje heet van den Brand! Is 't nou goed, sukkel! Toe, Wim kom jij nou es naast me zitten, dan zit je warm. God, wat zet jelui 'n ernstige smoelen. Heb je ruzie gehad met Leo. Je lijkt mijn wel. We hebben de godganschelijken dag ruzie. Dan mot van den Brand het weer goed maken, niewaar, Guus. Kom Leo haal jij nou es wat taartjes hierover. Niet van die drooge hoor zooals laatst. Die sukkel laat zich maar alles in zijn handen stoppen. Toe ga nou, anders is de thee op. Zet maar hier neer, kellner. Nee Jò, vijf personen moet het wezen, der zijn maar vier koppies. Breng meteen nog wat meer melk, zoo'n snert kannetje hebben we niks an. En zeg, het water is van de kook.

Neem maar weer mee en gauw nieuw brengen en flink vuur der onder. Heb jelui nou beter thee dan de vorige keer. Dat was smurrie, hoor. Hij zal wel verslagen zijn, het busje sluit niet eens. Toe loop nou es vlug as 'n fent. Zeg Hugo woon je nog altijd in dat sombere huis. 't Zou mijn smaak niet wezen, hoor. En heelemaal alleen. Zeg Jò je zal wel es 'n slippertje maken naar Amsterdam. Van heb ik jou daar! Waarom ben je nooit es komen logeeren. Niet stil genoeg voor meneer! Jullie zijn tegenwoordig ook zoo saai; zure smoelen en dood in de pot. Jezis, je hadt van morgen bij die trouwerij moeten zijn. Twee broers van Leo, piek fijn hoor, godzalige bakkessen en gekleede jassen. Ik heb 'n zoen van ze gehad, verdomd! Denk je dat ze wat gegeven hebben, niet dat pfff., geen nagelschrapsel. Ik ben er niet om verlegen hoor, godbeware. Ze kenne de rotzooi houwen. Maar je ken het soort uitzuigers der an kennen. Ze zullen hier niet meer terug komen. Zullie deruit of ik. Zeg jullie ook es wat. Gezellig is anders hoor! Waar blijft die verveelende aap nou weer'.

''t Is hier heerlijk zitten, zoo rustig.' zei ik.

'Ieder z'n meug zei de boer, toen vrat ie karremelk met een hooivork. Jij liever dan ik. Ik vin der niks aan, hoor! 't is hier een dood gat. Enzulk akelig onbeteekenend volk. Die wijven da's heelemaal niks gedaan, daar zit niks bij. En kletsen, je kan geen vinger in de asch steken of ze weten het. Ik wou liever in Parijs of Amsterdam wonen.

Maar daar kan m'n baas niet werken, zeit-ie- Allemaal flauwekul, hoor. Je kan overal werken als je maar moet. Als Guus hier niet woonde waren we al lang verhuisd. Maar Leo kan niet buiten Guus'.

'Jij ook niet,' zei Leo. die weer terug kwam lachende.

''n Lieve jongen! Der is geen man, waar ik niet buiten kan. Laat die taartjes es zien Leo. God weer allemaal zoo droog als Sinterklaas zen achterste. En alles weer room en van die rooie smurrie der op. Dat lust ik niet. Zie jullie nou wel dat-ie niks goed doet. Alla geef hier, ik zal ze zelf wel weer gaan ruilen. Wacht nou met thee zetten hoor Leo tot ik terug ben. Anders verknoei je boel maar weer.'

Maar Leo haaste zich zoodra de thee er was ze te zetten. In

zijn zenuwachtigheid smeet hij het halve busje thee in de trekpot en de rest er over heen. Het regende thee in de melkkan die vol zwarte puntjes dreef en die er door Leo met zijn vingers uitgevischt werden.

Hugo en ik zagen elkaar eens aan. De architect, een zware kerel in een blauwe trui, zijn strooien nimbus achter een bollen paterskop, zat zoet glimlachend naar het geknoei van Leo te kijken en antwoorde toen ik hem vroeg of hij hier een werk uitvoerde, onder zijn opgedraaide snorren, dat hij hier maar tijdelijk was om zijn studie af te maken en na Parijs wou. In Holland werd je oud voor je naam kreeg. Als je daarop wachte, nou! Toen zoog hij weer vreedzaam zijn barnsteenen pijpje leeg.

Gerda kwam terug met een kartonnen vouwdoos en vier zakjes. We zaten elkaar eenigszins lachend aan te kijken en bemerkten haar wantrouwende oogen, ze zei:

'Nou weet ik waarom de schooier die droge rotzooi heb meegebracht. Die dikke meid was in den winkel, daardoor heb ie zich laten besabelen. Daar het ie natuurlijk weer de fijne meneer uitgehangen en istie geestig geweest. *Ik* merk er nooit van. Maar tegen zoo'n leliebel kan ie wel aardig zijn.'

'Ik wél,' zei Leo, 'wát een leuke meid.'

'Dank je. Ik hou niet van zoo'n mottig sproetenbakkes.'

Ze rook de thee en zag het lichtje branden en vroeg:

'Is 'ter al theewater.'

'Allang klaar hoor,' zei Leo 'Je zal es zien wat 'n fijne theetje.'

'O! ben je weer an 't treiteren. Zat jullie daarom zoo valsch te lachen. Als jullie me denkt te pesten! Nee hoor. Ik groet je. Zuip jullie je thee maar alleen op. Je ken mijn wel missen.'

Ze liep het hek uit, rood van woede.

De architekt riep:

'Gerda je vergeet je handschoenen.'

'Jij kan ook stikken, net zoo goed als de andere.'

Leo hield zich goed en zei hardop terwijl ze het hek langs liep voorbij hun tafeltje:

'Zie zoo jongelui, nou hebben we het rijk alleen. Aannemen breng es wat cognac en glaasjes.'

'Die vrouwtjes, die vrouwtjes,' zei de bouwmeester.

We dronken thee, praatten wat, maar niet vertrouwelijk, de

vreemdeling hinderde ons. Ook Leo was stil geworden na eerst luidruchtig en schetterig te hebben zitten schreeuwen. Hij zat natuurlijk in angst over Gerda en zei wat later:

‘Nou jongelui, ik ben moe en moet nog verscheiën brieven schrijven en wou ook wat vroeg naar bed - de architekt lachte - 't was ook een drukke dag vandaag. Ga je mee Guus of blijf je nog zitten.’

Guus had genoeg van de heeren, stond op, trok zijn broek in de hoogte, zijn vest neer, zijn hoed van het hoofd en gaf ons een engelschen handdruk.

‘Aangenaam heeren, hoop morgen de kennismaking voort te zetten.’

‘Tot morgen, Ja!’

‘'t Is nog erger dan ik dacht zei Hugo. Laten we er maar over zwijgen en onzen avond niet bederven. Heb je lust een flinke loop te maken. 't Is nog geen half negen. Wat denk je over 's-Graveland en zoo door Hilversum terug hè.’

‘Ja heerlijk, 't is nu koel en rustig.’

't Was een verrukkelijke wandeling, zoo een waarop je zonder veel te spreken elkaars gedachten voelt, zooals één span paarden door één denken bestuurd worden, zooals twee oogen in de stereoskoop één beeld zien, zooals twee vleugels een vogel dragen. We zagen elkanders woorden en proefden elkanders gedachten.

Toen Hugo zei ‘Wat jammer dat hij nog niet twee jaar langer getracht heeft te werken’, wist ik onmiddelijk zonder dat wij er te voren over gesproken hadden, dat hij aan een jongen schilder hier uit de buurt dacht, die zich kort geleden van kant had gemaakt uit wanhoop over zijn mislukten arbeid. Alles werd vermooid door het bewustzijn onzer oude vriendschap. Zelfs de burgerlijke villaas in het dorp zagen wij niet banaal en grof met hun smakelooze meubelen en luxeprullen, doch verfeestelijkt door wilde wingerden en avondzon, zelfs door het zichtbare genieten der koelte na den warmen dag van hen die om het blinkende theegerij buiten zaten. Daarop de witte klimmende straatweg tusschen de lage geurende sparrenboschjes van Walden, rechts vóór de bruine hei, de hoek om tusschen de zwaargroene lommermuur der buitens links en de weilanden daarover achter het golvend pluimriet, dat de sloot

boorde, tot aan het begin van 's Graveland, met den ouden herberg, laag onder het gemoedelijke lindenloof, waar de schippers. der trekschuiten plegen op te houden en je hun stemmen buiten hoort klinken van uit de lage gelagkamer, waar een karrepaard naast een hooiwagen op het erf stond te hoefstampen. Een schilderij van Cuyp zeiden wij. Dan het dorp zelf. De menschen voor de deuren hunner lage huisjes, in hemdsmouwen frisch gewasschen, wachtende op den Zondag of bij drieën en vieren heen en weer loopende en zacht pratende onder de hooge iepen aan den overkant van den weg.

Rechts tusschen de huisjes door telkens een stukje van de blinkende vaart en de nog geele lucht daar achter of een plassende roeiboot met het melancholieke avondlied eener harmonica of de roode en blinkend witte verf van de jaagschuit, nu eens achter blijvende of voorbijschietende onder den forschen schipper met zijn geroep van Veldzicht hoooo! Raadhuis hoooo!, lossende zijn langverwachte boodschappen en zwaar op de wal neerkrakende wasschen. De Hilversumsche weg bij den smid, waar nog een rood vuurtje in de zwarte hoek blaast, linksom. Aan beide zijden een licht vergezicht tusschen de vele groenen stammen door tot waar ver de buitens, donkere groene blokken op het geele weiland, onze wandeling afsluiten van de vreemde wereld daarachter. Verderop, waar het uitzicht inkrimpt tot niet veel meer dan wegbreedte en later verwijdt over de donkerbelommerde waterblankte van de vijvers van Six. Dan voor ons die al zwarte avondpoppen geworden met onze loopende beenen, de lichtende bodem van de bladerengracht waar we in doorgleden, en Hilversum zelf met zijn verlichte winkels en druk bewegende menschen en ten slotte de bosschen donker om ons staande onder de sterren, tintelend hemelhoog en eenzaam.

Toen we thuiskwamen was het half twaalf. In bed rook ik nog de warme hooilucht, ingeademd door de wijd opengeslagen nachtvensters mijner hooge kamer.

Hoofdstuk XX.

Het eigenlijke diner was afgeloopen. Al de oude vrienden, die we 's morgens telkens bij hun aankomst van den trein hadden gehaald, waren aanwezig. Behalve de architect was er onder hen slechts één, die ons geen van allen sympathiek kon zijn, doch door Leo geïnviteerd was, omdat hij geldelijke verplichtingen aan hem had en wist dat hij jaren lang met de meesten onzer had verkeerd, al werd hij dan ook meer geduld dan gezocht en meer gehaat dan hij vriendschap genoot. Warner van Welij. Niemand onzer vertrouwde hem en waar wij vóór het diner in groepjes hadden staan te praten en hij naderde, verdween de intimiteit uit onze gesprekken en keerden wij ons na enkele banale en onverschillige opmerkingen als bij afspraak van hem af. Hij was een bekend schrijver, gekoesterd in heete vereering door de hoogvoelers en hoogstaansters der hysterische oppervlakkigheid. Van den eigenlijken ernst des levens begreep hij niets, hoewel hij alle diepgaande en edele gevoelens der menschheid als zijn specialen eigendom reclameerde en opgepronkt met zoetklinkende woorden in de ijdele verzen zijner zelfgenoegzaamheid met telkens nieuwe bundels in Loïe-Fuller-banden, onder de smachtoogen zijner halfbewuste vereersters vleide, die, meerendeels predikants-vrouwen, gedesillusioneerde willooze, altijd zoekende, zelfkennis ontbrekende oudere meisjes, in hem den geestelijken echtgenoot in den Heere meenden te vinden, doorwien zij van hun onrust en lusteloosheid zouden worden bevrijd. Werkelijk affecteerde hij jeugdige, zij het dan ook ietwat kabouterachtige, eigenschappen die hem daartoe in hun oogen geschikt schenen te maken. De post van wereldhervormer, die goedhartige, doch niet zeer ontwikkelde jongelingen in onbewaakte oogenblikken meenen te zullen bekleeden, daar geloofde hij in rijperen leeeftijd het volste recht op te hebben. Hij hield zich zelf voor een verbeterde editie van Tolstoï, van Marx, Kropotkine, doch was slechts de clown in het spel der moderne

beweging inplaats van de directeur, dien hij eischte en geloofde te zijn, een reform-dominé, een reclame-Christus. In het kleine een Johannes de Dooper woonde hij in een hutje op de hei, waarvan het filiaal een door beuken overschaduwde getorende villa hem de geleden ontberingen deden vergeten. Hij was de profeet van het door hemzelf uitgebroeide nieuwste testament, doch het kemelsharen kleed was een manchester-artiesten-jasje, de sprinkhanen waren kreeften-sla geworden. Met zijn staf sloeg hij geen bronnen, tenzij van inkt, uit de rotsen, doch trachtte er, hoewel te vergeefs, het orkest der nieuwe Hollandsche literatuur mee te dirigeeren; uit zijn aarden kruik dronk hij het venijn der ijdelheid en zelfvergoding. Zijn discipelen waren al te jonge of al te oude maagden, gesjeesde artiesten, dilettant-bohemiëns, miskende geniën. Hij werd elk jaar de renegaat van zijn eigen geloof en had zoo weinig vertrouwen in de verwezenlijking zijner idealen, dat hij bij voorbaat de schuld hunner mislukking en zijn eigen verantwoordelijkheid daarvoor op God-en-zijn-heiligen schoof. Hij usurpeerde een geloof van aparte voornaamheid en exquise ethiek, maar het waren de oude klieken van een huisbakken avondmaal, klef-brood besproeid met den verschaalden grog van zijn zuren liefdewijn.

Daar hij als wetenschappelijk man - hij was chemicus van beroep - volstrekt geen naam had, trachtte hij het groote publiek te winnen door ingewikkelde vraagstukken, bij voorkeur nieuwe, die nog in het allereerste stadium hunner ontwikkeling verkeerden, populair te behandelen en er met zieners-reclame de mogelijke gevolgen van te voorspellen. Ook hierin was hij gelijk aan den ezel uit Aesopus, welke hen, die hem niet kenden, bedroog, die hem wel kenden, tot bespotting strekte.

Zoo ook lachten wij wanneer hij tot ons kwam met voor ieder een uitgestoken hand, een vriendelijk woord, een gewild goedhartige aardigheid, een belangstellende vraag, zich zelf vermeiende in zijn nederbuigende minzaamheid voor hen waarvan de meesten zijn meerderen waren.

(*Wordt vervolgd*).

Theosofie, de theosofische vereeniging en de theosofische beweging door A.E. Thierens. (*Slot*).

II.

De ontwikkelings-geschiedenis van een groot internationaal lichaam zal gewoonlijk belangwekkend zijn, maar zelden zal die zulk een romantisch en energisch karakter dragen als de geschiedenis van de T h e o s o f i s c h e V e r e e n i g i n g.

Data daarvoor vindt men in de jaarlijksche rapporten van de Vereeniging en in de '*Oude Dagboekbladen*' van Colonel Olcott, wijlen den President-Stichter der Vereeniging.[1)]

Aan deze beide bronnen ontleenen wij de navolgende gegevens:

De Theosofische Vereeniging is gesticht door Colonel H.S. Olcott, mevrouw H.P. Blavatsky en ongeveer veertien anderen in het jaar 1875 te New-York. Officieel was de vereeniging gereed en werd zij geopend door den gekozen president, Olcott, op 17 November van dat jaar, maar reeds twee maanden tevoren, 7 September, was door den eerstgenoemde het initiatief daartoe genomen en het voorstel gedaan, wat door mevrouw Blavatsky (die wij in den vervolge zullen aanduiden met de initialen, *H.P.B.* - zooals zij zelf zich het liefst wilde genoemd zien) en de anderen, toen aanwezig, werd ondersteund.

Aan de geschiedenis van de Vereeniging gaat eigenlijk nog iets anders vooraf: de twee oprichters die er het centrum van

1) De eerste aanwezig op de Bibliotheek der Ned. Afdeeling; de andere verschenen in *Theosophia* en ook afzonderlijk uitgegeven.

uitmaakten, hadden elkaar reeds een jaar te voren ontmoet, beide gedreven door een bizonderen drang naar kennis van hoogeren, geestelijken, althans bovenzinnelijken aard.

Bij Colonel Olcott, in dien tijd advocaat te New-York, was deze begeerte naar kennis van occulten aard vooral opgewekt door de wonderlijke verhalen die de ronde deden omtrent 'geestverschijningen' bij eene boerenfamilie te Chittenden in den Staat Vermont. Dit was de familie Eddy, in de geschiedenis van het spiritisme zoo welbekend en indertijd ook in de Europeesche pers druk besproken. Hij ging er heen om zich te overtuigen, tamelijk sceptisch gestemd, schreef over zijne ervaringen aldaar brieven naar een dagblad te New-York en trok zoodoende de aandacht van H.P.B., die sinds kort in Amerika was aangekomen. Bij haar was de drang naar weten reeds veel eerder wakker geworden. Dochter van den russischen kolonel Hahn, een oud geslacht van Duitsche afkomst, had zij - na een huwelijk met een veel ouderen man, dat een volkomen schijnhuwelijk bleef, daar zij volstrekt niet begreep wat zij gedaan had en hem ontvluchtte, - zich een tijd lang gewijd aan de studie der muziek. In die jaren gaf zij vele concerten op de piano in Frankrijk en Italië. Daarna volgden jaren van reizen en ingespannen studie van het occultisme en verschillende godsdiensten, waarbij zij, naar zij later verklaard heeft, geleid en geholpen werd door haar Meester, een van de Hooge Geestelijke Wezens, waarvan hier tevoren gesproken werd. Het was ook op aanduiding van dezen, dat zij zich in 1874 van Parijs naar New-York begaf, waar zij dengene zou ontmoeten, met wien zij verder zou samen te werken hebben in de geestelijke beweging, welks initiatief aan haar door dezen Meester (of Meesters - want voornamelijk *twee* der Meesters achten de Theosofische Beweging hun taak) was opgedragen. Zij heeft vaak verzekerd, alléén te weten, dat haar medewerker Colonel Olcott zou heeten, maar er geen flauw vermoeden van te hebben, hoe deze er uit zou zien, en wáár zij hem in Amerika zou vinden.

Aangetrokken door Olcott's artikelen in de *New-York Sun*, begaf H.P.B. zich naar Chittenden, en bij de Eddys' had de ontmoeting plaats, waaruit de verdere levenslange trouwe en onverbroken samenwerking van deze beide voortkwam.

De eerste faze van dit samenwerken droeg een karakter dat zich tamelijk wel laat uitdrukken met den naam ‘spiritistisch’. Het stelde zich ten doel de spiritistische wonderen te onderzoeken en ook aan anderen er iets van te vertoonen en uit te leggen. Dat dit niettemin van H.P.B. geen weetgierigheid of vrije verkiezing was, blijkt wel uit een aanteekening van haar zelf, waarin zij schrijft, van een der Meesters de order te hebben ontvangen: begin ‘het publiek de waarheid te vertellen omtrent de verschijnselen en hunne mediums’ en waarbij zij aanteekent: ‘Ik zal al de Spiritualisten tegen mij hebben, en daarbij nog de Christenen en Sceptici. Uw wil geschiede, o M.!’[1)]

Thans, terugziende op dien tijd, waarin zij zelf artikelen schreef, ‘wonderen’ deed, avond aan avond in hare appartementen te Philadelphia en later te New-York de belangrijkste werkers in spiritualistische richting ontving te zamen met belangstellende mannen der wetenschap en filosofie en zwermen journalisten, verschijnt het ons als een eenvoudig feit, dat in die dagen van de triomf van het materialisme en de ‘exacte wetenschap’ de verschijnselen van het spiritualisme of spiritisme gebruikt werden als een hefboom om het dorre verstand uit den zadel te lichten en de wereld te dwingen tot nadenken over iets méér dan ‘doode stof’ en even doode ‘mathematische wetten’. Het was het stellen van *het* levensvraagstuk in den voor dien tijd meest bevattelijken en dwingenden vorm: het toonen van ‘exact’ waargenomen feiten, verschijnselen. Vreemd is het, dat later spiritualisten hen hebben euvel geduid, dat zij bij deze ‘verschijnselen’ niet verkozen stil te staan, doch verder gingen en zochten naar de bron, het Leven, waaruit deze voortkwamen en de Levenswijsheid, die er eene verklaring van zou kunnen geven.

Kort en goed, dit was H.P.B.'s opdracht. Men moge hieraan gelooven of niet, het doel wordt er niet minder belangrijk om en zou zelfs zonder opdracht een menschenleven waard zijn.

Zoo komt dan, als ‘bij toeval’, op 7 September 1875 Olcott's voorstel voor het verder bestudeeren en bespreken van zulke verschijnselen en vooral ook onderwerpen gelijk dien avond besproken waren - het betrof de ‘verloren-gegane Canon van Verhouding der Egyptenaren’. Reeds toen stond dus blijkbaar

1) *Old Diary Leaves* p. 25.

ook studie van vergelijkenden aard in het wezen der godsdiensten op de agenda.

Den 18den September werd de naam vastgesteld: *Theosophical Society* en den 17den November de openingsrede gehouden door Colonel Olcott nadat de statuten waren vastgesteld.

H.S. Olcott werd tot president, H.P.B. tot correspondeerende secretaresse gekozen.

'De oude notulen toonen aan - zegt Olcott - dat wij mediums beproefden, proeven deden in psychometrie, gedachtenlezen en mesmerisme, verhandelingen schreven en lezingen bijwoonden. Maar wij maakten weinig vorderingen...'[1)]

De zaak was, dat een der leden, de heer Felt, op zich had genomen om met behulp van zijne vermeende kennis van de Egyptische magie der getallen, elementalen of natuurgeesten op te roepen, en daarin een totaal fiasco leed, terwijl blijkbaar H.P.B. hen liet begaan en niet verkoos aan aller nieuwsgierigheid te voldoen door telkens weer nieuwe kunststukjes te vertoonen. Die waren middel, geen doel. Er moest een ernstiger stemming komen in dezen kring, zoodat nagedacht kon worden over de beteekenis dezer dingen. Er moest gevraagd worden naar het 'waarom'. Zij wachtte als 't ware tot *die* vraag gesteld zou worden. Het oproepen van natuurgeesten en andere machten tot de Meesters of Mahatma's toe, was even nutteloos als het inschakelen van electrischen stroom in geleiders die nergens heen geleiden, zoolang de leden van de Vereeniging niet wisten, wat zij met de verschijning van zoodanige machten zouden aanvangen. Eigenlijk gezegd, liet zij hen, waar zij niet wilden luisteren, dus maar tobben.

'... H.P.B. op wier hulp iedereen - niet ten onrechte naar wij meenden - gerekend had, weigerde op onze bijeenkomsten de minste of geringste verschijnselen te vertoonen. En zoo nam het ledental gaandeweg af, totdat na een jaar ongeveer niet veel meer overbleef dan een organisatie die gezond en krachtig van geraamte was, een zekere vermaardheid, een paar meer of minder indolente leden, en een onverwoestbaar brandpunt van levenskracht in het onverdroten enthousiasme van de russische vrouw en den amerikaanschen man, die in doodelijken ernst

1) *Op. cit.* p. 140.

waren en nooit een oogenblik twijfelden aan het bestaan van hunne Meesters, de uitnemendheid van het hun opgedragen werk of aan het eindelijk en volkomen succes dat het zou bekronen. Judge was een loyaal vriend en een gewillig helper, maar hij was zoozeer onze jongere, dat wij hem niet konden beschouwen als een gelijke derde partij. Hij was meer als de jongste zoon in de familie. Menigen avond, nadat we ons Hoofdkwartier gevestigd hadden, zaten wij, H.P.B. en ik, als onze gasten waren heengegaan, in de leeskamer te rooken en na te praten, en hebben wij gelachen bij het denkbeeld, op hoe weinigen wij konden rekenen als medestanders onder alle omstandigheden. De vriendelijke praatjes en glimlachjes van onze gasten van den avond werden weder opgehaald en hunne kwalijk verborgen zelfzucht aangetoond. Het eenige wat wij meer en meer gevoelden, naarmate de tijd voortschreed, was, dat wij tweeën volkomen op elkaar konden vertrouwen voor de Theosofie, al zou de hemel ineen storten; verder hing alles van omstandigheden af'.[1)]

Een bijkans huiselijk praatje, waarin Col. Olcott dien tijd uitbeeldt, maar in den juisten toon gelezen en verstaan, een *epos*, tragiek en heldenmoed aan den eenen kant, moedeloosheid en zwakte aan den anderen teekenende.

Toch blijkt deze tijd, vooral het verblijf te New-York niet zonder groote voldoening geweest te zijn voor Olcott, en waarschijnlijk voor beide werkers. Hij schrijft bijv: '... de idee was nooit krachtiger, noch de beweging voller van levenskracht, dan toen zij ontdaan was van de uiterlijke vormelijkheid, en zijn geest was samengepakt in onze hoofden, harten en zielen. Ons leven in het hoofdkwartier was een ideaal in deze jaren. (1876 - '78). Vereenigd in toewijding aan de gemeenschappelijke zaak, in dagelijksche gemeenschap met onze Meesters, opgaande in altruïstische gedachten, droomen en daden, leefden wij tweeën in die bulderende wereldstad als onaangedaan door hare zelfzuchtige concurrentie en onedele strevingen, zoo goed alsof wij in een hut aan het zeestrand of een grot in het oerwoud woonden.'[2)]

Zoo gingen een paar jaren voorbij, totdat het voornemen werd opgevat, of liever de aanwijzing van Hooger Hand gevolgd werd,

1) *Op. cit.* p. I 40-41.
2) *Op. Cit.* p. 331.

naar Engelsch-Indië te vertrekken om daar, na een kort verblijf in Engeland, te trachten in aanraking te komen met de geestelijke en stoffelijke bronnen van ‘De Oude Wijsheid’.

Oogenschijnlijk, nadat gebleken was, dat in Amerika het werk niet vlotten wilde voorloopig.

De Vereeniging bleef in naam bestaan; er was geen reden om den vorm op te heffen, die te zijner tijd goede diensten zou kunnen bewijzen. Maar daar H.P.B. en Olcott in allen deele ‘het centrum van levenskracht’ van deze vereeniging waren en bleven, en men beoogde er een internationaal lichaam van te maken, was het niet meer dan billijk en wijs gezien, vóór het vertrek eenige maatregelen te nemen, om ook de uitvoerende macht in hunne handen te houden.

Het plan voor de reis eenmaal in beginsel opgemaakt zijnde, werd in de vergadering van 16 Mei 1877 besloten, dat ‘... het Hoofdkwartier van de vereeniging door den President mag verlegd worden naar eenig vreemd land, waar hij tijdelijk moge vertoeven...’ verder, dat hij de macht had, leden aan te wijzen tot uitvoerende ambten in de vereeniging. In de vergadering van 27 Augustus 1878 werd verder nog bepaald dat in zulk een geval de President leden mocht toelaten enz.[1)]

Men kan later nu wel juridische haarkloverijen beginnen over de vraag of dit ‘wettig’ is - gelijk wel eens heeft plaats gehad, helaas - men kan echter moeilijk ontkennen dat met het verplaatsen van ‘het brandpunt’ der vereeniging, deze *de facto* zelve verplaatst werd; of men dat nu wil op papier schrijven of niet. Wij vestigen hier met een enkel woord de aandacht op, wijl dit vertrek naar Indië later door een groep menschen is aangegrepen als voorwendsel tot de bewering dat de ‘eigenlijke’ vereeniging nog steeds te New-York gevestigd was.

Dit is een tamelijke onzinnige bewering, wat voldoende duidelijk spreekt uit de brieven, in *dien* tijd uit Amerika ontvangen en waaruit blijkt, dat aldaar zoo goed als niets was overgebleven na het vertrek der beide stichters (17 December 1878.) De heer Judge moest veel voor zaken op reis, de heer Doubleday benoemd tot ‘president *pro tem*’ had niet de macht om de menschen bijeen te brengen.

1) *A Historical Retrospect of the Theosophical Society* 1899 p. 4-5.

Den 2en April 1879 schrijft Judge uit Californië aan Olcott: 'Gij zult inzien, dat nu H.P.B. *et al*, zijn heengegaan, wij zijn achtergebleven als kinderen zonder ouders of voogden. Zend ons dus eenige instructies'.

'Allen, zegt Olcott, zagen naar ons uit om instructies en gezag'. Zoo moet het inderdaad zijn geweest, aangezien H.P.B. de eenige was die iets *wist* en zij en Olcott de twee eenigen waren, die zich volstrekt en algeheel, zonder eenige reserve gegeven hadden aan de zaak, waarin zij alleen een wereldbeweging voor de toekomst en een geestelijke beweging van groot belang zagen. In waarheid vormden zij beiden in dien tijd *de* Vereeniging.

Met het vertrek van de beide pioniers naar Indië *via* Engeland begint eene tweede periode in het bestaan van de Theosofische Vereeniging. In Engeland werd door hun toedoen tot stand gebracht eene 'Britsche Theosofische Vereeniging', die later werd omgezet in de '*London-lodge*' van de internationale Th.V. Den 19^{den} Januari 1879 werd Engeland verlaten en koers gezet naar Bombay dat den 16^{den} Februari werd bereikt.

'Wij hadden gedacht', schrijft Olcott in 1896, dat wij daar rustig zouden studeeren, maar inplaats daarvan 'werden wij spoedig genoodzaakt, voor het publiek te komen met eene verklaring over de doeleinden en plannen van onze Vereeniging. Er begonnen leden binnen te komen, H.P.B. en ik maakten een lange reis naar Noord-Indië en in den herfst had onze correspondentie zulk een onhandelbaren omvang gekregen, dat wij tot zelfverdediging genoodzaakt waren *The Theosophist* te gaan uitgeven als orgaan van de beweging. Binnen vier maanden had deze uitgave het punt bereikt waarop zij zich zelve bedruipen kon en is later nooit daar beneden gedaald.'[1)]

Natuurlijk, zegt hij verder, moesten wijzigingen gebracht worden in onze wetten of statuten, nu de vereeniging langzamerhand een internationaal karakter ging krijgen. Dit geschiedde dan ook nu en dan, en in 1882 werd voorgoed de zetel der Vereeniging overgebracht naar Engelsch-Indië, waar zij later werd gevestigd in Adyar bij Madras, alwaar reeds in 1886 de sinds zoo enorm uitgebreide en hoogst belangwekkende bibliotheek werd geopend.

Een algemeene Raad werd gevormd, waarin nevens de beide

1) *Retrospect* 1896 p. 6.

stichters zitting hadden o.a. de heeren Doubleday, Judge, dr. J.D. Buck en Damodar K. Mavalankar.

In Britsch-Indië, Japan en Ceylon werd in de jaren 1879-1887 ontzaglijk veel gedaan. Overal werd aanraking gezocht met de verschillende godsdienstige secten en genootschappen van Pandits, gestreefd naar een onderling waardeerende verstandhouding, en een onderling bespreken van vraagstukken van hoog godsdienstig belang. Vele teleurstellingen werden ondervonden, vooral dáár - en dit mogen sommigen in Europa wel onthouden - waar eenige dezer genootschappen verlangden, dat de geheele Th.V. in hunne bizondere richting en voor hunne bizondere inzichten zoude werken. Dit werd steeds onvoorwaardelijk geweigerd. Het was, en is nog steeds, de bedoeling der Th.V. om de oude wijsheid, de esoterische kennis van het oude Indië, die niet aan Indië uitsluitend behoort, maar wel ginds hare bakermat en een grooten bloeitijd heeft gehad, over te brengen aan het Westersch denken; maar het heeft nooit in haar weg gelegen, eenige godsdienstige secte of kerk, nòch Oostersche, nòch Westersche, te bevoorrechten of te steunen, ten nadeele of tegenover eenige andere. Dit ter naricht aan hen die, ‘de Theosofie’ aanzien voor specifiek Boeddhistisch of Hindoesch of Christelijk.

Tegenover deze enkele teleurstellingen werd echter ook veel sympathie gevonden. Vele lezingen, voordrachten en bijeenkomsten werden gehouden. Hoewel somtijds bespied en nagegaan als spionnen, werd toch steeds ter rechter tijd hulp ontvangen van de vele vrienden, die reeds in dezen korten tijd gemaakt waren en onder welke de heer en mevrouw A.P. Sinnett een zeer voorname plaats bekleedden. In dien tijd werd, vooral op Ceylon, veel moeite gedaan om op de scholen het godsdienstig en het wereldlijk onderwijs te vereenigen, - het schijnt wel alsof de vraag van ‘de bijbel op school’ bij onze broeders in het Oosten eerder en met meer gemak werd opgelost dan bij ons. Uit dezen arbeid komt later voort de met zooveel succes bekroonde poging van Olcott om de verschillende Boeddhistische secten tot elkaar te brengen.[1)]

De herinneringen uit deze Indische jaren vindt men in Olcott's ‘Dagboekbladen’ en in H.P. B's *Caves and Jungles of Hin-*

1) H.S. Olcott. *De Boeddhistische Catechismus.*

dostan', het eerste nuchter en zakelijk, het andere fantastisch als een schitterende bonte droom. Het is intusschen toch de vraag, welke van de twee het meest *ware* relaas geeft van wat gebeurde, de nuchtere opmerker die voornamelijk de buitenzijde teekent (Olcott) of de 'fantast', die heel het innerlijke leven van dit zonnige en diep religieuze land meeleeft?

Intusschen groeide van uit Indië de beweging belangrijk en van daar-uit waren sinds 1882 een negentigtal afdeelingen over de geheele wereld tot stand gekomen en gecharterd.

Te Londen was als president van de Britsche vereeniging opgetreden de heer C.C. Massey, die in Oct. 1875 de eerste besprekingen te New-York had meegemaakt. Secretaresse van die afdeeling was mej. E. Kislingbury. Een tweede Europeesche afdeeling werd gevormd op Korfoe (Grieksche Archipel) door eenige vrienden. In 1883 volgden twee afdeelingen in Frankrijk en een groep te Odessa, welke laatste niet officieel gecharterd kon worden omdat de politie in dat land er blijkbaar geen heil in zag. Verreweg de meeste afdeelingen waren dus in Indië, Ceylon en Japan gevestigd: dáár was voorloopig het brandpunt van de Vereeniging en van de beweging.

'Zoo - schrijft Olcott - was de toestand van zaken toen de beide stichters in de maand Februari 1887 uit Bombay vertrokken naar Marseille, met zich nemende Babu Mohini Mohun Chatterji *M.A.*; *B.L.* uit Culcutta en de heer B.J. Padshaw, lid van Elphinstone-College, als vertegenwoordigers van het Aziatische deel der beweging. Wij bezochten Nice, Parijs, Elberfeld en Londen gezamenlijk, en ik alleen ging naar Edinburg om op te richten de thans beroemde "Schotsche Th.V". Te Elberfeld brachten wij gezamenlijk tot stand de "Germania Th.V." met de eerbiedwaardige en geleerde dr. Hübbe Schleiden als president en mevrouw M. Gebhard, een der voornaamste leerlingen van Eliphas Lévi, als vice-president. Eene fransche afdeeling werd gevormd onder de gravin van Caithness, hertogin de Pomar en de filantropische mevrouw E. de Morsier als secretaris. De voorzitters der twee andere fransche afdeelingen waren dr. Fortin en de heer Pierre Leymarie; maar alle drie deze zijn sinds dien ontbonden'.[1)]

1) *Retrospect.* 1896. p. 11.

Met de reis van de beide stichters naar Europa vangt een derde duidelijk te onderscheiden tijdperk aan: dat van de uitbreiding der Vereeniging over Europa en verder over de geheele wereld. Verschillende nieuwe afdeelingen werden opgericht, verscheidene meening-verschillen uit de wereld geholpen.

In 1890 werd uitvoering gegeven aan het voornemen, landelijke afdeelingen te vormen, die tot op zekere hoogte eigen bestuur zouden voeren, bijv. op het gebied van de financiën, en die onderverdeeld zouden zijn in, of liever opgebouwd uit plaatselijke loges. De eerst gevormde nationale afdeelingen waren de Amerikaansche, de Indische, de Britsche, de Skandinavische, de Australische, de Nieuw-Zeelandsche en de Nederlandsche.

Gedurende de afwezigheid uit Indië in 1884 had daar een krachtige en verraderlijke poging plaats om H.P.B. en daarmee de geheele vereeniging den voet te lichten, nl. door ‘de publicatie van vele oneervolle brieven, die zouden geschreven zijn door H.P.B. aan een zekere mevrouw Coulomb...’. Deze dame was in behoeftige omstandigheden met haar echtgenoot door H.P.B. in het Hoofdkwartier opgenomen en bekleed met een post in de huishouding. Zij woonden daar eenige jaren, en de bedoelde brieven deden schijnen alsof de ‘wonderen’ of verschijnselen die H.P.B. deed, puur bedrog waren. Nu hadden deze daden als middel om menschen tot overtuiging te brengen H.P.B. altijd eenigszins tegen de borst gestuit, zij deed ze ongaarne, gelijk hare geheele omgeving wist, en weigerde meestal aan verzoeken daartoe te voldoen. Bovendien zou de echtheid van ‘verschijnselen’ nog volkomen onaangetast laten wat de hoofdzaak was, het hoofddoel der Th.V., namelijk *geestelijke* kennis te verspreiden. Dit scheen in dien tijd voor velen een raadsel te zijn - althans een groot aantal leden verliet door deze ‘Coulomb-affaire’ de Vereeniging, hetzij dat zij geloofden in den laster, hetzij dat zij vreesden, vereenzelvigd te worden met ‘de bedriegster’. Zij meenden ook buiten de vereeniging voldoende te kunnen studeeren en hun eigen weg te kunnen volgen.

Col. Olcott schroomt intusschen niet, ruiterlijk te verklaren: ‘.... al wat ik kan zeggen, met volstrekte oprechtheid, is, dat H.P.B. door eene menigte verschijnselen het bezit van psychische en geestelijke krachten van hoogen aard toonde, en dat

haar onzelfzuchtige en onwankelbare trouw aan hare Leeraren zoo heldhaftig was, dat hare intieme medewerkers wel overtuigd moesten zijn van hare oprechtheid. Deze aanval was op touw gezet door de Schotsche zendelingen te Madras en was bedoeld om de vereeniging te vernietigen...'[1] wat zij intusschen heelemaal niet deed, want haar ledental nam sinds dien gestadig en sterk toe. De aanval van deze zendelingen werd in Europa voornamelijk bekend door het sinds dien zoo bekende rapport van de *Society for Psychical Research* te Londen die, hoewel eerst sympathiek gestemd, ten slotte door allerlei naspeurlijke en onnaspeurlijke redenen in haar 'rapport' niet veel minder verklaarde dan de zendelingen te Madras en de Coulombs haar vertelden: bedrog! alles bedrog! wat verteld werd van H.P.B's verschijnselen. Dit deed in Engeland verscheidene 'geleerden' afvallen. Maar het is in onzen tijd nauwelijks meer noodig de mogelijkheid van zulke verschijnselen, en dus van het auteursrecht daarop van H.P.B., aan te toonen. De wetenschap zelve staat voor de poort van dit gebied, de waarschijnlijkheid wordt tamelijk algemeen toegegeven, en het bedoelde rapport valt daarom o.i. niet meer in de termen voor bestrijding. Men zie overigens daaromtrent de 'Oude Dagboekbladen' en een werkje getiteld: *H.P.B. en de Meesters der Wijsheid*'[2].

Na deze aanvallen scheen het wel, niettegenstaande de uiterlijke uitbreiding der Th.V. niets te wenschen overliet, of de innerlijke kracht sterk geschokt was. Of liever: alsof deze zich terugtrok, toen zij plotseling gesteld werd voor het verschijnsel van gebrek aan vertrouwen in de leiding en gebrek aan moed in het werk, zich vertoonende bij de groote meerderheid der leden door deze aanvallen.

Al moge het uiterlijk der vereeniging in die jaren een voortdurenden wasdom vertoonen, het innerlijk leven maakte een heel erge crisis door. Temeer nog, toen H.P.B. zeer ernstig ziek werd en genoodzaakt was, wederom uit Indië, waar zij juist was teruggekeerd, naar Europa te gaan om herstel van gezondheid te zoeken. Zoo vestigde zij zich eenigen tijd te Londen, waar uit degenen die zich om haar heen verzamelden, eene tweede loge,

1) *Retrospect* 1896 p. 13.
2) *Theos. Bibliotheek*, No. 31/32.

de sinds beroemde Blavatsky-loge ontstond, waaruit vele bekende, goede werkers voortkwamen: Annie Besant, de gravin Wachtmeister, G.R.S. Mead, de heeren Keightley, enz. In dien tijd werd ook een tweede maandblad in de engelsche taal opgericht, *Lucifer* genaamd, waarvan Mead en Annie Besant langen tijd de verdienstelijke redacteuren waren. De laatste was ook later presidente der Blavatsky-loge, en een der voornaamste propagandisten. ‘Mrs. Besant's openbare lezingen in Londen en in de provinciën waren stampvol’, vertelt Olcott.

Wij behoeven nu niet verder op den voet elke uitbreiding der vereeniging te volgen - aan het slot van deze paragraaf zullen wij een overzicht geven van den huidigen stand der cijfers.

Een paar belangrijke punten in het leven der Vereeniging vragen echter nog onze aandacht.

In 1891 stierf, op 60-jarigen leeftijd, degene die de spil en de levende kern van de beweging geweest was - H.P.B., Colonel Olcott achterlatende in zijne functie van President-Stichter, hem voor het leven opgedragen en Annie Besant als uiterlijk hoofd van de esoterische afdeeling.

Dit was het begin van vele moeilijkheden. Er wordt wel eens beweerd, dat H.P.B. mild was geweest met hare beloften. Zij moet minstens een half dozijn leden als haar éénige opvolger hebben aangewezen. Indien dat zoo was - wat aan twijfel onderhevig schijnt - dan was het niet geheel onbegrijpelijk, gegeven den menschelijken aard, dat daaruit naijver ontstond. Was het de bedoeling de karakters op dat punt te toetsen? Niet onmogelijk! Want wie eerzuchtig is naar een plaats van aanzien of macht, bewijst reeds daardoor dat hij in een beweging als de Theosofische Vereeniging geen plaats van werkelijk aanzien, ware macht kan bekleeden. Dien is het om wereldsche, niet om geestelijke macht te doen.

Hoe 't zij, er waren verscheidene ontevredenen, vooral in Amerika, dat meende de oudste rechten te hebben. Er moet daar een werkelijke, hoewel meestal stille, geest van verzet geweest zijn vanaf den dood van H.P B. tot aan het openlijk uitbreken van de scheuring in 1895 toe. Van zulk een geest van verzet of onwilligheid getuigen verscheidene brieven, door Col. Olcott aangehaald. Het is niet noodig, noch wenschelijk,

oude twisten op te halen, het is voor den geschiedschrijver voldoende, feiten te constateeren. En zelfs hiermede willen wij spaarzaam zijn. Het komt er voor ons weinig meer op aan, of de heer Judge werkelijk fouten gemaakt heeft, of Annie Besant zich ten opzichte van hem vergist heeft, of integendeel zeer juist heeft gezien als hoofd van de esoterische afdeeling. Wat er op aankomt is slechts dit:

10 indien werkelijk de Meesters het gezaghebbend centrum van de Th.V. waren, althans in dien tijd: van de esoterische afdeeling, en indien H.P.B. eenig gezag daarin bezat als Hun vertegenwoordiger, dan was de aanwijzing van Annie Besant als opvolgster van H.P.B. door Hen of Hun vertegenwoordiger eenvoudig te respecteeren, zonder meer. Annie Besant was daarmee natuurlijk niet onfeilbaar verklaard, maar wel was door die aanwijzing ondubbelzinnig aangegeven, wáár het esoterisch centrum der beweging lag.

20 indien het gezag van de Meesters verworpen wordt of mededeelingen van Hen in twijfel worden getrokken, dan moet de Th.V. als een gewoon exoterisch lichaam worden beschouwd en kan ieder naar vrije verkiezing heengaan en des gewenscht eene andere vereeniging oprichten.

In de kwestie's, die rezen tusschen Annie Besant en W.Q. Judge, kozen de meeste Amerikaansche loges voor hun landsman partij; ook een paar loges in Europa. De Amerikanen vormden een volkomen autonome vereeniging, die zij noemden ‘De Theosofische Vereeniging in Amerika’.

‘De zaden van scheuring lagen blijkbaar reeds in de Amerikaansche afdeeling op den dag harer geboorte - tien jaar geleden (1886) en hunne ontkieming bewees alleen, hoe weinig de meeste van onze collega's het idee vatten van deel te nemen, als individueele medespelers in het gezamelijk Karma van het geheele lichaam’ - schrijft Col. Olcott[1)].

Maar dit was nog tot daaraan toe. De bewering der Amerikanen, als zou de ‘eigenlijke’ vereeniging niet op wettige wijze zijn verplaatst naar Britsch-Indië of liever: heelemaal niet zijn verplaatst, wijst Olcott beslist terug. En terecht! Eerstens, wij maalden niet om den vorm in die dagen, [1875-'78] zegt hij,

1) *Retrospect* 1896 p. 29.

Judge, zoo min als ik. Maar dan: ook *de jure* is alles volkomen in den haak. Dit blijkt uit de door hem aangehaalde stukken. waarvan hiervoren enkele werden overgebracht. Het is eenvoudig te dwaas, te willen beweren dat het New-Yorksche centrum, dat jarenlang, volgens de eigen mededeelingen van Judge, geslapen had, geen bijeenkomsten hield, en volstrekt en alleen naar Adyar uitzag om instructies, toch eigenlijk altijd '*de* Vereeniging' was gebleven. Bovendien, de president had officiëel het recht gekregen om den zetel der Vereeniging te verplaatsen en had daarvan natuurlijk gebruik gemaakt, omdat de eigenlijke vereeniging in die dagen in waarheid alléén bestond uit H.P.B. en hemzelf.

Nu dan ook de bewering in zee werd gestuurd, dat eigenlijk de 'Th.V. in Amerika' de *ware* vereeniging en de andere een afdwalend schaap was, voelde Olcott zich genoopt te schrijven, dat 'dit niet eene eenvoudige scheuring was, maar een poging tot oudermoord, een aanslag op het leven dier zelfde Vereeniging uit welke hunne afdeeling was voortgekomen.'[1)]

'Er werden vriendelijke boodschappen tot ons gestuurd' - vertelt hij - 'tezamen met de beschuldiging dat onze vereeniging een onwettig lichaam was, de nieuwe Judge-vereeniging een wettig; het werk door H.P.B. en mij gedaan na ons vertrek uit New-York niet verantwoord en niet-officieël, en alle charters en diploma's, door ons uitgegeven van uit ons Indisch Hoofdkwartier ongeldig zonder de bekrachtiging van de New-Yorksche Vereeniging. De amerikaansche afdeeling had het volstrekte recht, zich af te scheiden van het vader-lichaam, of uittedooven gelijk de oorspronkelijke New-Yorksche groep; zij had het recht nieuwe vereenigingen te vormen en volkomen onafhankelijk te zijn van onze jurisdictie; ik zou de eerste geweest zijn, hen in broederlijke sympathie tegemoet te komen en met hen samen te werken. Het ware manlijk en eervol geweest, zich te reorganiseeren als Amerikaansche Th.V. of onder een of anderen gepasten naam die nog niet in gebruik was, en de openbare meening in te roepen door de verdiensten van hun spreekgestoelte. In plaats daarvan, eigenden zij zich titels toe, die aan ons behoorden en zelfs het zegel van onze Vereeniging,

1) *Retrospect* 1896, p. 18.

waardoor zij eene eindelooze verwarring stichtten, en - gelijk boven werd aangetoond - zonder grond de wettigheid van onze organisatie aanvielen.'[1)]

Het feit is, dat nog steeds de opvolgers van deze partij die zonderlinge bewering volhouden en overal doen voorkomen alsof zij de *ware* Th.V. zijn. Aan hun hoofd staat, sinds het overlijden van Judge in hetzelfde jaar der afscheiding, mevrouw K. Tingley; hun zetel is gevestigd te Point Loma in Californië en hunne vereeniging draagt tegenwoordig den naam van 'Universeele Broederschap en Theosofisch Genootschap.'[2)]

Wij zeggen met Colonel Olcott: maak uw bestaansrecht wáár door hetgeen ge zegt en doet; weest u zelf, twist niet over een erfenis of over erfrecht. Indien het wáár is, dat gij de *geestelijke* erfgenamen van H.P.B. zijt, gelijk gij beweert, dan kunt gij het ook *toonen.* Doet dat, dan kunnen verdere pogingen om *ons* goed recht te betwisten, ons zelf te zijn, gerust achterwege blijven.

'Heb ik ongelijk, zoo toon het mij aan; heb ik gelijk, waarom slaat gij mij?' zeide een Meester.

'De wereld is ruim genoeg - besluit dan Col. Olcott - voor een menigte van zulke vereenigingen als de onze; wij hebben geen patent-recht op het veld: indien allen die het menschelijk ras welgezind zijn, slechts wilden instemmen en samenwerken met onze pogingen op de basis van eerlijke, wederzijdsche verdraagzaamheid en rechtvaardigheid, dan zou de menschheid spoedig op den rechten weg geleid worden'.[3)]

Een volgend belangrijk punt is het overlijden van Olcott in 1907. Annie Besant wordt door de Meesters, verschenen aan het sterfbed van den president-stichter, aangewezen als de wenschelijke opvolger, ook in het presidentschap. Die aanwijzing werd bekend gemaakt en veroorzaakte een nieuwen storm in de vereeniging. Het is merkwaardig, hoe ook thans de persoon van Annie Besant op reusachtigen tegenstand stuitte, de vrouw van wie Olcott schreef dat zij was 'de ster van de eerste grootte aan onzen theosofischen hemel sinds den dood van H.P.B.' Was

1) *Op cit.* p. 31. Zie ook '*Oude Dagboekbladen*'.
2) Sinds lang bestaat in de Vereen. Staten ook weer eene Afdeeling van *de* Theosofische Vereeniging.
3) *Op. cit.* p. 31-32.

het wel hare persoonlijkheid die de ware aanleiding tot den strijd gaf? Of was het wederom een natuurlijke filter voor de karakters? - gelijk de vorige maal.

Wij zullen daar niet verder op in gaan. De persoon van mevrouw Annie Besant is voldoende te kennen uit hare werken en hare voordrachten[1)] en behoeft onzen lof niet. Het is bovendien - men versta dit wèl - niet de vraag, of hare persoon beter of wijzer of beminnelijker is dan die van andere werkers van jaren her. De vraag is eene andere... maar voor *ons* is de vraag alleen, of wij zelf trouw zijn aan het ideaal van de Th.V. in zijn hoogste beteekenis en dit niet laten varen voor welke ephemerische politiek ook.

De doelomschrijving van de Vereeniging blijkt uit de Statuten, gepubliceerd in het genoemde 'historisch overzicht' van 1896, die werden vastgesteld in den tegenwoordigen vorm d.d. 9 Juli 1896.

Het eerste hoofd dezer statuten luidt:

1. De titel van deze vereeniging die gesticht werd te New-York in de Vereenigde Staten van Amerika op den 17^{den} November 1875 is de 'Theosofische Vereeniging' *['Theosopkical Society'.]*
2. De doeleinden der Theosofische Vereeniging zijn:
   - I. Een kern van de Universeele Broederschap der Menschheid te vormen, zonder onderscheid van ras, geloof, sexe, kaste of kleur.
   - II. De vergelijkende studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap aan te moedigen.
   - III. De nog onverklaarde wetten der Natuur en de verborgen krachten in den mensch te onderzoeken.

3. De Theosofische Vereeniging bemoeit zich niet met politiek, kaste-regels en maatschappelijke voorschriften. Zij is onsectarisch en vraagt voor toelating als lid geene instemming met eenig geloofs-formulier.'[2)]

Zoo vreedzaam als deze doelomschrijving luidt, zoo stormachtig is het leven van de Th.V. tot op heden geweest. En wie zal zeggen of de laatste stormen reeds voorbij zijn? Toch is er bij

1) Men leze o.a. De *'Lezingen te Londen in 1907'* en die van 1909 *'The changing World'* daarna hare standaardwerken *Esoterisch Christendom, De Oude Wijsheid, Een studie over het Bewustzijn*, enz.
2) Overgenomen in denzelfden vorm in 'Statuten en Huishoudelijk reglement' van de Ned. Afdeeling der Th.V.

eenig nadenken wel een duidelijke reden te vinden, waarom juist het vooropstellen van het vrede-beginsel zoo vaak tot strijd moest aanleiding geven. Enkele malen kwam het voor, dat H.P.B. zelf, authoritair ingrijpende, personen verwijderde, andere malen gingen zij, die het niet ééns waren met het beleid van de vereeniging, op eigen initiatief heen. Het is een voortdurende 'stofwisseling' geweest in dat lichaam - en hoe krachtiger de levensfunctiën, hoe meer intensief het leven zelf... des te krachtiger ook de stofwisseling in elk organisme. Zoo ook hier. Maar behalve die analogie is er nog wel eene verklaring te geven: niets is moeilijker voor het beperkte menschelijk brein, dan zich een voorstelling van een mooi ideaal te maken, niets zwaarder, dan trouw aan het ideaal onder alle omstandigheden des levens.

Velen van hen die heengingen, hadden eenmaal erkend, dat er een 'Broederschap der Menschheid' bestaat - en wie dat niet in principe erkent, behoorde nooit toe te treden tot de Theosofische Vereeniging, al houdt hij overigens nog zoo veel van godsdienst-*studie* of van experimenten op ander gebied. Want het heeft geen zin, zich aan te sluiten bij een kern van menschen wier eerste doel is: die 'Broederschap der Menschheid', die zij als een bestaande werkelijkheid, als een feit, denken, in praktijk te brengen. Het heeft geen zin, zich aan te sluiten om het tweede of derde doelpunt, wanneer men het *eerste* voorbijgaat. Het eerste is inderdaad het belangrijkste, *het* doel zouden wij met eenig recht kunnen zeggen. Punten II en III konden gevoeglijk onder de 'middelen om het doel te bereiken' worden gerangschikt. Want het ontbreekt niet in de wereld aan instituten en vereenigingen waar gestudeerd kan worden. Het ontbreekt of ontbrak wèl aan een instituut, waar men zich, zonder eenige dogmatische, verstandelijke of sentimenteele vooropstellingen *de* Waarheid als ideaal en doel stelde. De Waarheid in allen deele, de kennis van de Bron 'vanwaar wij komen en waarheen wij gaan'.

Hoe nu ook de eerste paar jaren van de Vereeniging voor een buitenstaander mogen schijnen, het is zeker, dat de zinspreuk, door de Th.V. aangenomen:

'Er is geen godsdienst boven Waarheid' - haar ware doel aangeeft. De menschheid verlichten, helpen zoeken,

helpen denken, helpen gevoelen, den éénen godsdienst, den ‘Wijsheids-Godsdienst’ die is het dienen van God ‘met het geheele hart en de geheele ziel en het geheele verstand’.

Geven wij thans een paar cijfers over de uitgebreidheid van de Th.V., ontleend aan het jaarverslag van 1 Januari 1910[1]. De afdeelingen in de volgende lijst zijn geplaatst in volgorde van ontstaan, de cijfers zijn niet alle precies tot op 1 Januari 1910 bijgewerkt:

No.	**N A A M .**	**Aantal werkzame loges.**	**Aantal werkzame leden.**
1	Amerikaansche Th.V.	91	2763
2	Britsche Th.V.	46	1463
3	Indische Th.V.	288	4958
4	Scandinavische Th.V.	28	798
5	Australische Th.V.	16	849
6	Nieuw-Zeelandsche Th.V.	16	520
7	Nederlandsche Th.V.	23	1237
8	Fransche Th.V.	28	887
9	Italiaansche Th.V.	17	250
10	Duitsche Th.V.	44	1500
11	Cubaansche Th.V.	28	391
12	Hongaarsche Th.V.	7	77
13	Finsche Th.V.	15	501
14	Russische Th.V.	8	113
15	Boheemsche Th.V.	7	50
16	Z.-Afrikaansche Th.V.	8	129
	Niet aangesloten landen	28	412
	Totaal	698	16.898

Hierbij moge opgemerkt worden, dat iedere zeven leden van de Th.V. een loge kunnen vormen en daartoe een charter aan den President aanvragen; evenzoo kunnen zeven loges eene

1) *Adyar Bulletin,* Jan. 1910.

afdeeling vormen. Volgens de nieuwste verandering in het Reglement wordt echter niet meer van ‘afdeelingen’ der Th.V. gesproken, doch van nationale Theosofische vereenigingen, die ieder eene tamelijk groote vrijheid van handelen bezitten. Dit laatste was noodig in verband met de wettelijke bepalingen in sommige landen op het deelnemen aan internationale lichamen.

Een paar mededeelingen, speciaal aan Nederland gewijd, zijn hier zeker niet misplaatst.

Zooals men hiervoren gezien heeft, ontstond de Nederlandsche ‘Afdeeling’ ‘als zevende blad aan den Lotus’ gelijk H.P.B. het schertsend genoemd heeft, kort na de Skandinavische. Haar charter werd uitgereikt 14 Mei 1897.

De beweging in Nederland noemt als haar voornaamste pioniers mevrouw P.C. Meuleman - Van Ginkel, mevrouw E. Windust en de heer W.B. Fricke.

Mevrouw Meuleman werd het krachtige centrum van de beweging in ons land. Uit eenvoudige burgerfamilie geboren, huismoeder van een paar kinderen, ontplooide zij zich onder den invloed van de begeerte naar hoogere kennis, als een ontzagwekkende geestelijke kracht. Niet altijd even zachtmoedig, was zij niettemin immer hartelijk, goedhartig en bezield met den onwankelbaren wensch, de Waarheid en de Th.V. te dienen. Kortom, zij was een van de weinigen, die onmiddellijk begrepen, of liever: *wisten*, waarom het ging. Er is eenige overeenkomst tusschen haar werk in Nederland, trouw gesteund door den heer Fricke, en dat van H.P.B. geholpen door Olcott.

De heer Fricke, vroeger koopman in Zuid-Afrika, wijdde in den vervolge al zijn tijd aan de beweging in ons land, waarvan mevrouw Meuleman, gelijk H.P.B., zich belast zag met de esoterische leiding alhier. Zij overleed in Nov. 1902.

De heer Fricke was de eerste ‘Algemeen Secretaris’ (dat is de titel van den voorzitter eener Nationale afdeeling) in Nederland. In 1907 werd hij door de Presidente der vereeniging uitgenoodigd tot een post aan het Hoofdkwartier te Adyar, en later belast met een propaganda-reis door Zuid-Afrika. In zijne plaats werd sedert dien gekozen Mr. A.J. Cnoop Koopmans te Amsterdam.

De Nederlandsche Afdeeling heeft haar Hoofdkwartier te Amsterdam, Amsteldijk 76; het kantoor van den Algemeen-Secretaris, tot wien men zich wenden kan om inlichtingen, de Th.V. betreffende, is gevestigd Amsteldijk 80. Vlak daarbij vindt men nog een tweetal instellingen van onze vereeniging: aan het zelfde adres, Amsteldijk 80, is gevestigd de ruim voorziene biblioteek van de Afdeeling, waar dr. Denier van der Gon gaarne ernstige belangstellenden te woord staat, terwijl op no. 79 gevestigd is de N.V. *Theosofische Uitgeversmaatschappij*, waarvan de heer H.J. van Ginkel de ziel en drijfkracht is. In den hieraan verbonden boekwinkel vindt men alle nederlandsche en een groot deel van de buitenlandsche litteratuur steeds voorradig - van af de zeer goedkoope uitgaven, zooals de handboekjes en 'theosofische bibliotheek', tot de dure standaardwerken toe. Alle uitgaven van de engelsche *Theos. Publishing Society* worden door onze Th.U.M. als hare agentesse, ingevoerd en geleverd. Een filiaal der Th.U.M. is sinds korten tijd gevestigd in den Haag, de Perponcherstraat 66 (*Boekhandel Evolutie*).

Op aanvrage verzendt de Th.U.M. gratis een Bulletin, waarin aanwijzingen worden gegeven omtrent te raadplegen litteratuur en enkele onderwerpen schetsmatig worden behandeld.

Het laatste verslag van den Algemeen Secretaris, Mr. Cnoop Koopmans wijst aan, dat er op 30 April 1910 waren ingeschreven 1284 leden tegen 1158 op 30 April 1909. Van deze 1284 leden zijn er 341 die tot de 'Ned.-Indische Onder-Afdeeling' behooren. Door de Nederlandsch-Indische loges te Batavia, Bandoeng, Buitenzorg, Djocjakarta, Semarang, Soerabaja en Soerakarta werd deze 'Ned.-Indische Onder-afdeeling' gevormd, waardoor thans de administratie veel vereenvoudigd is. De samenwerking met de Nederlandsche afdeeling is bizonder goed; de N.V. *Boekwinkel Evolutie* te Buitenzorg neemt voor Ned.-Indië de verspreiding van theosofische litteratuur op zich. Assistent-Secretaris voor Ned.-Indië is de heer D. van Hinloopen Labberton, die voor de uitbreiding der beweging aldaar reeds vele jaren hard gewerkt heeft.

In Nederland zelf vindt men thans vijftien loges, te weten: twee in Amsterdam, twee in Den Haag, een in Arnhem, Delft, het Gooi, Haarlem, Den Helder, Hilversum, Leiden, Nijmegen,

Rotterdam, Utrecht, en Zwolle; op verscheidene andere plaatsen zijn studiegroepen in werking, vooral tengevolge van de recente propaganda-lezingen in verschillende plaatsen van ons land.

Nederland bezit behalve het bekende maandschrift *Theosophia*, onder redactie van Dr. J.W. Boissevain en Mevr. E. Windust nog een correspondentie-blaadje, genaamd *de Theosofische Beweging*, onder redactie van Mr. A.J. Cnoop Koopmans, allen te Amsterdam.

III.

De omvang van dit opstel laat niet toe, thans nog veel te zeggen van de *Theosofische Beweging* als geheel. Zooals in den aanvang gezegd werd, is deze beweging veel ruimer op te vatten dan de grenzen der Th.V. Dat blijkt wel uit hetgeen een der Meesters naar aanleiding van de kwesties in 1884 schreef: 'Wij hebben belangrijker dingen om over te denken dan kleine vereenigingen: maar toch moet de Th.V. niet verwaarloosd worden.'[1)]

Colonel Olcott had dus wel gelijk, toen hij zeide: Wij hebben geen patentrecht op het veld, er is wel plaats voor een heele menigte vereenigingen als de onze.

Inderdaad, het is veeleer een vóórrecht dan een recht, te behooren tot eene vereeniging aan wier werkzaamheid, zij het ongezien, direct wordt deelgenomen door Hoogere Wezens, Leeraren en Helpers der Menschheid. Maar dit wil niet zeggen, dat niet het veld van onderzoek openstaat voor elkeen die leeren wil, en dat niet het veld van menschelijke ellende en onwetendheid open ligt voor elkeen, die helpen wil.

Daarom zal elk rechtgeaard theosoof dankbaar erkennen al wat in de goede richting wordt gedaan, en steeds de hulpvaardige hand bereid hebben om daarin te steunen naar zijn vermogen, zonder te verlangen dat men in ruil daarvoor zoude lid worden van de Th.V. Er is maar één reden, waarom gij toe zoudt treden, zei Annie Besant nog onlangs[2)], en dat is 'dat

1) *The Theosophist.* Oct. 1907. p. 9.
2) *Lezingen te Londen* 1907 p. 144.

gij meer in aanraking zijt met de krachten die zich in de richting der toekomst bewegen' enz.

Zij doelt hier op de Meesters. Daar zij geestelijke Wezens zijn, helpen zij g e e s t e l i j k ; dat is: zij geven kracht, bezieling en wijsheid, soms zelf directe aanwijzing aan hen, die zich onder hunne leiding *willen* stellen en waarlijk in Hen vertrouwen, tevens de geschiktheid bezittende voor versnelde ontwikkeling.

Als theosofische beweging intusschen zal elk theosoof in de wereld om zich heen erkennen al wat streeft naar verheffing en veredeling van den mensch, al wat streeft naar verhooging van gevoel en denken tot waarlijke geestelijke idealen en naar overwinning van duisternis, onwetendheid, zwakte; al wat den mensch tracht terug te voeren, na rijke ervaring, tot het bewustzijn van zijn geestelijk Zelf.

Wij hopen, dat deze schets moge bijdragen om vele misverstanden uit den weg te ruimen, die telkens naar aanleiding van het wezen der theosofie en de strekking der theosofische beweging rijzen.

Vele verstands-menschen in onzen tijd hebben de theosofie voor een sentiments-verschijnsel aangezien. Zij bevat inderdaad het gevoels-element, maar niet dit alléén.

Vele gevoels-menschen hebben de theosofie voor een verstandelijk beredeneeren van de Godheid en de Natuur gehouden. Wel, zij bevat inderdaad het verstands-element. Maar niet dit alléén.

Anderen, zij die in hun hart naar het mystieke streven, maar in hún eigen woorden en daden, ietwat onwijsgeerig, de éénigware vertolking willen zien van het mystieke Eéne, de Almacht Gods, hebben gemeend dat de theosofie de almacht en eere Gods miskent of zelfs daaraan schade doet. Hun vragen wij: is de almacht Gods minder, wanneer blijkt, dat Zijn Rijk niet alleen omvat, hetgeen wij met de oogen kunnen gewaarworden, en Hij niet alleen heerscht over steenen, planten, dieren en menschen, maar ook de Heer is van 'Goden', die voor *ons* verschijnen als Leeraren of Meesters, wanneer Hij of Het ook Heer is over alle zonnestelsels der ruimte en Vader van de Logoï dier stelsels gelijk Hij Vader van ons is? Zouden wij Dát Eéne Almachtige niet veel-

eer iets méér eeren, wijl wij iets méér naderen tot verstaan van Zijne onnoembare Grootheid, wanneer wij den verschuldigden eerbied hebben en toonen voor deze Meesters en Logoï, deze voor ons reeds zoo onbegrijpelijk Hooge Wezens in wier gebied wij onzen nederigen arbeid verrichten en door Wier licht ons leven alleen mogelijk is!

Een almachtig God kunnen wij alléen eeren door *alle* onze middelen, gevoel, verstand en hart, door ons gehééle wezen en met onze gehééle kracht.

Op zulk een e e r e - d i e n s t is de Theosofie gericht.

Febr. 1910.

Duitsche kunst in de eerste helft der 19e eeuw door Cornelis Veth.

> Der Maler soll nicht bloss malen, was er vor sich sieht, sondern was er in sich sicht.
> CASPAR DAVID FRIEDRICH.

Van al de hoogst merkwaardige verschijningen, waarmede de Deutsche Jahrhundert-Ausstellung ons bekend heeft gemaakt, de landschap- en figuurschilders van het allereerste begin, de monumentale rhetorici van Cornelius' school, de Hamburger groep van portrettisten, die daaruit voortkwamen, de groote beeldhouwer en teekenaar Gottfried Schadow, de realist Krüger, de dichterschilders Richter, Schwind en Schnorr von Carolsfeld, de alleenstaande naturalist Menzel, de anecdotische impressionist Spitzweg, de fantastische schilders Feuerbach, Merées en Böcklin, zulke schier on-Duitsche schilders pur-sang als Leibl, Trübner, en eenigszins, Liebermann waren, van al die groepen en gestalten staat misschien de eerstgenoemde nog het verst van ons begrip, en toch weer, door een vreemde wisselwerking, het naast bij onze genegenheid.

Caspar David Friedrich en Philipp Otto Runge waren vrienden. Zij wisselden brieven - jongensachtige, naiëve brieven, bij het schrijven waarvan in het minst niet aan publicatie is gedacht, maar waarin zij met elkaar dingen bespraken, die hun ter harte gingen.

In de inleiding tot de ‘Propyleen’ had Goethe gezegd: ‘der Mensch ist der höchste, ja der eigentliche Gegenstand der Kunst’. Het was een uitspraak, die vatbaar was voor ruimer uitlegging; Runge vatte ze letterlijk op, en bestreed de leer, die zóó ontstaan moest, de klassieke in engeren zin:

‘Wir sehen in den Kunstwerken aller Zeiten es am deutlichsten, wie das Menschengeschlecht sich verändert hat, wie niemals dieselbe Zeit wiedergekomen ist, die einmal da war; wie können wir denn auf den unseligen Einfall kommen, die alte Kunst wieder zurückrufen zu wollen?... Die Griechen haben die Schönheit der Formen und Gestalten aufs höchste gebracht in der Zeit, da ihre Götter zu Grund gingen, die neueren Römer brachten die historischen Darstellung am weitesten, als die katholische Religion zu Grund ging; bei uns geht wieder etwas zu Grund, wir stehen am Rande aller Religionen, die aus der katholischen entsprangen, die Abstraktionen gehen zu Grunde, alles ist luftiger und leichter, als das bisherige, es drängt sich alles zur Landschaft, sucht etwas Bestimmtes in dieser Unbestimmtheit und weiss nicht, wie es anzufangen? sie greifen falsch wieder zur Historie und verwirren sich. Ist denn in dieser neuer Kunst der Landschafterei, wenn men so will auch nicht ein höchster Punkt zu erreichen? der vielllecht noch schöner wird wie die vorige?’ (Februari 1820).

Runge noemde de nieuwe kunst, die hij en Friedrich beleden, de ‘Landschafterei’, hij zelf heeft veel meer portret- en figuur-schilderijen dan landschappen gegeven; wij zouden liever hun werk, dat zou geven, veel meer nog wat de schilder in zich, dan wat hij vóór zich ziet, dat dus bewust en met overtuiging niet-objectief, niet episch, niet klassiek zou zijn, inderdaad romantisch noemen, dit waarlijk, zoo komt het mij voor, deze kunst, meer dan die van eenig Franschman misschien van een kwarteeuw ruim later, is verwant aan romantische litteratuur, hun werk, niet in de uiterlijke eigenschappen, die volkomen afhankelijk zijn van het onderwerp, maar in wezen, was subjectieve kunst, was een kunst, uit geloof, uit Frömmigkeit, uit meer of minder bewuste, bizondere, alles in zich opnemende en in zich verwerkende wereldaanschouwing geboren.

Vatte Runge Goethe's uitspraak wellicht te letterlijk op - als de mensch het hoogste motief is voor de kunst, is het dan niet mede de gedachte van den mensch, dat wat hij ziet, omdat hij mensch is, zijn wereldaanschouwing, zijn besef van het wezen van andere menschen, van gebeurtenissen en toestanden? - dat de Goethe van het begin der negentiende eeuw, die eens Wer-

ther geschreven had, vijandig stond tegen de romantiek der jongeren zijns tijds, is duidelijk.

Men merkte op, wat hij over ‘Wackenroder's Herzensergiessungen eines kunstliebenden Klosterbruders’ schreef:

‘In dem wir nur aber uns auf jede Weise bemühten, das jenige in Ausübung zu bringen und zu erhalten, was der bildende Kunst als allein gemäss und vorteilhaft schon längst anerkannt worden, vernahmen wir in unseren Sälen: dass ein neues Büchlein vorhanden sei, welches vielen Eindruck mache; es bezog sich auf der Kunst und wollte die Frömmigkeit als alleiniges Fundament derselben festsetzen. Von dieser Nachricht waren wir wenig gerührt; denn wie sollte auch eine Schlussfolge gelten, eine Schlussfolge wie diese: einige Mönche waren Künstler, des halb sollen aller Künstler Mönche sein.’

Intusschen heeft Goethe Runge en Friedrich beide gekend, en gewaardeerd. De eerste beschrijft zijn korte eerste ontmoeting met den dichter aldus: ‘Wie ich hier gestern Abend abbrach und neben an zu Voigts ging, traf ich Goethen auch dort, der zufällig hingekommen war. Er gefällt mir sehr, muss ich sagen; er kan mir gleich entgegen und fragte was ich mache und arbeite. Wir haben so die Präludia miteinander gemacht; ich schien ihm doch zu gefallen. Er wollte es einigemal versuchen, mich durch derbe Anrede und sein starkes Amsehen aus dem Zusammenhang zu bringen; ich blieb aber darin, und werde es, will's Gott! auch bleiben: ich habe ihn eben wieder grade angesehen, und das, was ich meine, ihn so unverholen gesagt, dass er wohl sah, wie sehr es mein Ernst, und mein ist, nicht von mir selbst mein, sondern von Gott, dem alle Dinge sind. Er hatte keine Zeit, sein Wagen stand vor der Türe, und doch sagte er: ich kann nicht davon kommen. Er ist ein starker und hartnäckiger Mann, gegen den ich wie ein Kind stehe, das ohne Waffen ist, und doch fürchte ich mich nicht, auf welche Seite er stehe, ob neben mir, oder gegen mich’.

Runge, - men voelt in alles den eenvoud en de naiëve geestdrift van den fijnen jongen man, legde zijn credo nog in eenige andere regelen neer, die onze laatste aanhaling uit zijn brieven zal zijn, uit die keurig gestyleerde, hoog-ernstige brieven:

‘Zuerst bauten die Menschen die Elemente und die Naturkräfte in die Menschliche Gestalt hinein, sie sehen nur immer im Menschen sich die Natur regen: das ist das eigentliche historische Fach, das sie in der Historie selbst nur wieder jene mächtigen Kräfte sehen... Jetst fältt der Sinn mehr auf das Gegenteil. Wie selbst die Philosophen dahin kommen dass man alles nur aus sich heraus imaginiert, so sehen wir, oder sollen wir sehen in jeder Blume den lebendigen Geist, den der Mensch hineinlegt, und dadurch wird die Landschaft entstehen wenn wir so in der ganzen Natur nur unser Leben sehen, so ist es klar, dass dazu erst die rechte Landschaft entstehen muss, als völlig entgegengesetzt der menschlichen oder historischen Komposition. Die Blumen, Bäumen und Gestalten werden uns dann aufgehen, und wir haben einen Schritt näher zur Farbe getan! Die Farbe ist die letzte Kunst und die uns noch immer mystisch ist und bleiben muss, die wir auf eine wunderlich ahnende Weise wieder nur in die Blumen verstehen’.

Runge was een van die schilders, die - het geval komt meer voor, en zekerlijk bij baanbrekers als hij er een was - misschien nog beter kunnen zeggen, wat zij willen, dan zich in de taal, die zij zich gekozen hebben, overtuigend uitdrukken. Een baanbreker noemde ik hem, en waarlijk, hij en Friedrich schijnen dat te zijn - hoewel, helaas op hun weg niet is voortgegaan. Het is toch eigenlijk een droef schouwspel, het overzicht van de Duitsche negentiende eeuwsche schilderkunst. Altijd aanloopjes, altijd beginners van een richting, die tot niets leidt, stichters eener school, die nimmer wordt voortgezet. Deze twee prachtige enthousiasten, met hun singulier, maar alleszins grootsch, hun diepzinnig, schoon naar den vorm nog vaak zoo onvolmaakt werk, met hun echte, fijngedachte, machtige maar vaak rauwe kunst, - waar is de Romantiek der Duitsche schilderskunst, die zij schijnen in te leiden?

Of wil men wellicht de kunst van Richter en von Schwind als een waardige voortzetting beschouwen, van wat die twee, Runge en Friedrich, begonnen? Neen toch? Vooreerst immers was de school eerst inderdaad er een geweest, waarmee in de kunstgeschiedenis rekening gehouden moet worden, indien zulke voort-

zetters der traditie het gebracht hadden tot een rijper techniek, tot een meerder perfectie, tot een zuiverder peintuur, en indien zij evenzeer van hun tijd, in alles toch weer van hun eigen tijd waren geweest, in niets anachronistisch, in niets historische-romanachtig of antiquarisch, en dan nog is er in geen van beiden, wier werk ik zeer genegen ben, en waarin ik, let wel bizondere en zeer voorname fijnheden erken, iets van de grootscheepschheid der beide anderen. Die grootscheepschheid van Runge vooral, ik weet het, hield een zekere plompheid in, maar het scheen, alsof de beurt was aan een kunst, die even innig en even groot zijn zou, en deze kunst, zoo komt het mij voor, is niet gekomen, er kwam een lieve, kleine, verteederde en verteederende, maar toch ietwat armelijke simpele, ietwat... het woord moet er uit... kinderachtige. Het scheen, alsof het pijnlijke, het onfraaie, het rauwe in Runge's schilderwijze, gewone feilen bij een nieuwe, nog niet gansch geschoolde kunstrichting, zich louteren zou, tot verheffing in aannemelijker, in genietbaarder, in zuiverder-schoonen tooi - maar de sprookjes-tafereelen van den fijnen Schwind en den vromen Richter lieten qua-peintuur even onrijp werk zien, ook zij stamelden, stamelden veel moois en liefs, maar spraken niet. De vervoering bleef zich moeizaam uiten, bleef hakkelen. Het was voor een in Engeland wonend Hollander, voor Matthijs Maris weggelegd, voor een man, die een schilder van groot, van weergaloos kunnen was, om de edele visie te uiten in edele, want zuivere, want volmaakte taal. De Duitsche kunst bleef aanloopjes nemen, nu eens in de richting, alweer van het subjectief-aanschouwen, in geëxalteerden als Feuerbach, dan in die van het objectief-opmerken, in nuchteren als Menzel en Leibl - die fijne romantische zin der eersten heeft het nimmer tot een ganschelijk volkomen uitdrukking gebracht, - die andere bleef toch, als geheel, beneden de in zich absolute meesterschap die Courbet bereikte en Rousseau, Manet en Renoir. De ethische en de aesthetische muzen bleven elkaar vijandig. Menzel was een schilder van historie, zonder ooit een historieschilder te zijn als Delacroix, een ziener van het algemeene in het bizondere, het eenige in het tijdelijke; hij was een machtig, o een wondermachtig weergever van zijn tijd, zonder ooit de psychologie van zijn tijd te bena-

deren, zooals Degas in werken, zooveel geringer in getal, zooveel grooter in besef, heeft gedaan. De allegorie van een Feuerbach blijft ons ver, - laat óns koud - ja irriteert ons somwijlen, waar de allegorie van Puvis ons boeit door het meerder bewuste bereiken, door het niet meer vage, doordat de visioenen, bij gene afhankelijk van een toevallige gedachtewending, bij dezen de gestalte-wording van een levensleer, van een geloof zijn.

Ook Runge had een geloof, had een levensleer. De jonggestorven fijne man noemde zijn geloof een geloof in God, het is voor ons de hoofdzaak, dat het hem de dingen zoo ernstig, zeer rijk en zeer groot deed zien. Het is een jonge Wijze, een man met diep besef, hoogen ernst en prachtigen humor, die deze menschen- en kinderfiguren schilderde, dat groote portret zijner ouders, die van zich, zijn meisje en zijn broer, van de kinderen Hülsenbeck, van zijn eigen zoontje. Hoe weinig begrijpt iemand, die zich stooten wil aan den barokken, aan den rococo-achtigen, grillig-onmodern-onschoolsch-decoratieven vorm van zijn wonderlief groot schilderij: Morgen, met de engeltjes die rijzen uit bloemkelken en zitten op bloembladen en spelevaren om de zonneschijf, en de kinderkopjes om een ster geschaard, en het kindje tusschen de bloemen op den grond, dat gansche wonder-naiëve schilderij, gecomponeerd in den trant van de eerste de beste ouderwetsche bruiloftsprent, maar in alle details zoo fijn en diep gevoeld en echt, en als geheel dan toch ook, ja waarlijk, ondanks dat grappig-knusse, dat bijna pueriel-fantastische van den vorm, zoo hoog-feestig, zoo innig goed. Men heeft een veroordeelend, een minachtend woord voor zulke uitingen, zij zijn ‘zoet’, ik neem het woord over, maar zóó ‘zoet’ is ook Raphaël, zóó zoet is Leonardo zelf.

En dat groote familiestuk (toch eigenlijk) het portret van de ouders des schilders, waar nog twee kindertjes bij hoog opgeschoten planten op staan, behalve de hoofdfiguren, hoe goed is het in zijn weinige vlugheid en vlotheid, zijn onaanzienlijkheid, onoogelijkheid bijna!

Tegen den steilen muur van een rechthoekig huis staan zij, achter hen ziet men schepen, - wij zijn in Hamburg. Het zijn deftige burgers. Bijna on-Duitsch deftig. De vader heeft een vol, strak-goedig gelaat, met zware, vleezige maar niet vette plooien,

een zorgvol voorhoofd, en een stroef, houterig pruikje, met niets krullerigs, dan de stijfjes opgekromde rand halverwege de ooren. Hij draagt een zware, ook al stijve jas met breede omslagen, en heeft in de hand een kwakerachtigen hoed en een dikken stok. Hij heeft even het gebaar, of hij dien hoed zal opzetten, en in zijn geheele houding is iets van iemand, die gaat wandelen. Op zijn arm leunt de moeder. De waardige vrouw van zulk een man. Een flinke neus en kin, een mond met ernstig opeengesloten lippen, en zachte ferme oogen. Een kanten muts, een zijden omslagdoek, een lange zijden mantel. Een prachtig ouderwetsch burgerlijk paar, met grooten ernst opgesteld voor het doek, maar toch in natuurlijke houding. Naar natuurlijkheid is ook gezocht, waar het om het plaatsen der kindertjes ging. Het zijn echte Runge-kindertjes, wijs, rond, al een beetje deftig als de ouders, met grappige uitvoerigheid zijn hun kleine trekjes zorgvuldig geteekend, alles is portret. Ze zijn niet mooi. Te bol van trekken, te plomp van statuur, te grof van aanleg. Maar alles aan hen is in het soort compleet, ze hebben dat mooi, dat leelijke menschen hebben, die uit een in zekere richting verfijnd ras stammen en behooren tot een milieu, waarin traditie en karakter heerschen. Het meisje kijkt wat pruilerig, dat niet gelet wordt op haar vervuldheid met de bloem bij haar, want het jongetje, dat haar vertrouwelijk beschermend vast houdt, kijkt om, vaag. Het al te mollige armpje, met de kringen van vetheid om de spieren, wijst kinderlijk onhandig, het groepje van twee is vol aanduiding van een actie, die nauwelijks is uitgesproken, om de houding van het stuk als zoodanig niet te storen.

Er zijn tallooze beter geschilderde familiegroepen. Met perfect, gedistingeerd werk als dat der oude Hollanders kan zulk een doek de vergelijking niet weerstaan. Een Terburgh heeft een volmaaktheid in elke richting, waarbij een vrij plomp, met rauwe kleuren, soms, en over het geheel vaal en stroef geschilderd doek als dit nauwelijks meetelt. Maar het is misschien in kleurlooze reproductie, dat men dit werk het best waardeert. Het is groot, het is sterk gezien, het is echt. Het zoeken naar de expressie van een groote, treffende waarheid, van den ernst en de kracht in deze lieden, in hun ras, in hun stijl, in hun

leven, is tot een overtuigend resultaat opgevoerd. Er stond geen traditie van een technisch geschoolde schilderkunst achter Runge, slechts een van teekenaars en handwerkers. Hij kwam van een onbevallig, rechtschapen ras, en hij voelde er de kracht van. Hij wilde niet meer geven dan die. Een Hollandsche, een Fransche kunst had zijn oogen niet gewend aan smakelijker schildering. Chodolswiecki, Anton Graf, de achttiende-eeuwsche Berlijners met hun aanpassingsvermogen en smaak hadden geleerd, wat hij nooit kon leeren.

Maar Runge kwam met een geloof, een geloof aan de natuur en haar grootheid, haar almacht. Hij was een Romantiker, en wel in dien negatieven zin evenzeer, dat hij bewust of onbewust, stelling nam tegenover het klassieke, maar ook tegenover het anecdotische. De achttiende eeuw, in Frankrijk, in Duitschland was altijd eenigermate een van tweeën, klassiek, of anecdotisch, men leze: rococo. En is een schilderij als dit is een totale afwezigheid, zoowel van het vormen-idealisme, als van het anecdotische. Het is negentiende-eeuwsch. Het is ook, men sta mij de uitdrukking toe, democratisch, het is ver van de romantiek van dichters als Kleist.

Nog krasser komt dit uit in de portretgroep van den schilder, zijn vrouw en zijn broeder.

Daar ziet men, hoe aan de natuur, aan het landschap, waaraan de schilder altijd dacht, nog duidelijker een stem gegeven is, hoe het meespreekt, ja den toon aangeeft.

Niet dat deze groep van drie, in een bosch of park, met een plekje licht achter zich, door de boomen brekend, in kinderachtigen zin, idyllisch, sprookjesachtig zou zijn.

En zulke namen zitten den menschen zoo dwars! Het sprookje, de idylle, dat zijn de vormen, waarin zij, die zich een andere en hoogere soort van kunst denken, dan de louter-weergevende, zich deze zoo gaarne voorstellen. Het is waarlijk eenigszins komisch, dat men zich opwindt tot het geloof, dat een weidscher een heroïscher kunst moet ontstaan, zoodra de voorstellingen een anderen vorm hebben, ja zoodra de persoonlijkheden, die optreden, andere kleederen dragen dan de huidigen! Men ziet met gewichtige en booze woorden de stelling verdedigd, dat een kunst, die van alledaagsche menschen en alledaagsche

milieu's spreekt, reeds daarom er een van lagere orde is. Waaruit dan volgen zou, dat het spreken van koningen en ridders, feeën en helden ook al op zichzelf een verdienste zou zijn. De koningskroon in een speeltuig in de hand van elk aankomend roman-schrijvertje, het harnas verrukt de zinnen van elk allermodernst dichter; hooge hoed en stemmige jas zijn reeds daarom platte onderwerpen, wijl men ze dagelijks ziet. Mooie namen volstaan. Noem een roman met zwierige, liefst Italiaansche namen, en niet alleen de sentimenteele oude juffrouw, maar half de toon aangevende vaderlandsche critiek vliegt er op aan. Laat ons toch romantisch zijn. Laat ons toch schitteren. Spreken van helden!

Aan dezen vagen afgod van een nog ongeboren romantiek offert thans een ieder, het beboort tot den goeden toon, niemand bijna, die er zich aan durft onttrekken. Mejuffrouw Augusta de Wit, in een bespreking van een, op mijn woord vrij onbeduidend, treurspel, (Christian de Wet, van Kuno Schalk) heeft zich zelf en anderen in deze richting laatstelijk nog weten te overtreffen. Wat zegt deze schrijfster van welverdienden roep?

‘Voor wie hoopt op betere tijden in de literatuur dan wij nu beleven, is het een vreugde en een hernieuwing van zijn moed telkens, wanneer weer een dichter verschijnt die zich wendt tot het heroïsche. Gelukkig! gelukkig! denkt hij. Alweer een meér die niets te maken wil hebben met die platte alledaagschheid, die voor de werkelijkheid wordt aangezien hoewel zij er toch maar een deel, en niet het belangrijkste deel van is. Gelukkig al weer een, die wat beters wil dan klagen of in een warm-veilig hoekje allerlei liefheidjes vertroetelen, wat beters dan tranen of thee-water’.

Een oogenblik dacht ik, - en dit is de volle waarheid! - dat deze gansche ontboezeming ironisch bedoeld was, dat een of ander romanesk bakvischje geciteerd werd... Maar neen.

Als ik zoo iets lees, dan weet ik niet, wat te denken. Ik begrijp er niets van! Dus wij moeten waarlijk tot het kinderachtig geloof terug, dat het heroïsche noodzakelijk verband houdt met pijlen en kogels, harnassen en biltong, dat tranen en theewater uitteraard tot een lager orde van dingen behooren, dat in veilige, warme hoekjes geen overwinningen worden bevochten,

en nederlagen geleden! Waarlijk, velen van de beste hedendaagsche gezaghebbende schrijvers in Nederland gaan in hun vage malcontentie zoo ver, dat hun beschouwingen zeer sterk doen denken aan de banale overpeinzingen van ijlhoofdige kostschoolmeisjes.

Woorden, woorden, woorden. Mooie woorden! In elk, ook het platst-gedacht, het beuzelachtigst tooneelstuk van zulke schrijvers, die gaarne - uit overtuiging of zonder deze - meedoen aan aan het vaag groot doenerig anti-realisme, (want iets anders dan negatief is het streven nog niet), geen tooneelstuk, of er moet zoo iets van een sprookje in te zien zijn, en er moeten koningen in op treden. Geeft ons koningen! De Hollandsche burgerman, in zijn nieuwste incarmatie solt zoo gaarne met groote lui. Onder een koning doen ze het niet meer...

In een zeer merkwaardig boek van Dr. Fischer, dat pas verschenen is: Studiën over het Individualisme in Nederland vind ik de karakteristieke uitspraak (over de romantiek in de 19e eeuw): 'Hun pathos heeft echter de kenmerken, die wij bij Helmers vonden, behouden: het zoeken van het grootsche, enkel door *het noemen van* '*weidsche dingen*[1)] met vaste gevoelswaarde'. Daar hebben wij het. Weidsche dingen met vaste gevoelswaarde worden ook thans genoemd, even genoemd, en elk, die verbolgen is (door eigen schuld meestal) op de beschrijvingskunst van den tijd, beeft van opwinding! Helden! Koningen! Sprookjes!... Buig u tot in het stof, Hollandsche kunstenaars, voor deze woorden!

Runge schilderde geen koningen en helden, hij maakte geen sprookjes, niets idyllisch van zijn schilderij. Hij schilderde zich zelf, zijn ouders, zijn broer, zijn vrouw en de kinderen van vrienden of opdrachtgevers op roerend-eenvoudige wijze. En toch, mijne heeren en dames omwentelingsgezinden zonder eigen kracht en scheppingsdrang, toch *was hij een romantisch schilder*, in den zin, waarin gij en wie luisteren naar uw woorden, het niet kunnen zijn! Omdat alles, wat hij maakte, doordringen van een vast en groot geloof, kon hij buiten uw.... tooneelinventaris. En het is, omdat ik, 'romantiek' als deze liefheb en vereer, dat ik lach om de uwe - om uw sentimenteele en

1) *Ik cursiveer.*

heroïsche namen en uw kronen van klatergoud. Om uw plechtig sollen met een schrijven van grootheid en hoogheid, omdat gij aan de ware grootheid en hoogheid, die niet in namen, maar in dingen is, niet reiken kunt. Om uw noemen van 'weidsche dingen met vaste gevoelswaarde' omdat gij de dingen om ons niet weidsch kunt zien. Ik zou u niet uitlachen om uw gevoelsarmoede en plompheid, wanneer gij niet zulke groote woorden in den mond naamt. Wij kunnen geen van allen vliegen, maar gij klappert zoo potsierlijk met uw gekortwiekte vlerkjes.

Runge dan, schilderde zichzelf, zijn vrouw en zijn broeder, in een bosch, dat niet sprookjesachtig, niet idyllisch is, maar dat aan het gansche schilderij een vrije, machtige, natuurlijke houding geeft. Wanneer ik hier van romantiek spreek, - het is uit het kiezen van deze voorbeelden alleen reeds duidelijk, daarenboven zijn hier de schrijvers en kunstcritici, die ik terloops tegen sprak, het met mij eens - dan denk ik niet aan de kortdurende, Byronniaansche. 'Als men dat woord (romantiek) hoort,' zegt de heer Fischer in bovenaangehaald boekje 'denkt men altijd aan opstand tegen de wereldorde, moordende twijfelzucht, wereldsmarten, negatie der moraal, verheerlijking van onbelemmerd zingenot, "en van gevoelswillekeur en daarbij *aan de intieme schoonheid eener phantastische wereld.*"

Neen, wij, die hier te lande nu van romantiek spreken, en er over twisten, wij denken *alleen* aan het begrip in de door mij zoo juist gecursiveerde woorden neergelegd. Aan de (meer of minder) intieme schoonheid eener phantastische wereld. Niet aan opstand tegen de wereldorde, ontkenning der moraal, enz. niet in het bizonder aan Byron, zelfs niet aan E.T.A. Hoffmann, in wiens werken toch eigenlijk het geloof het steeds van deze booze machten wint, maar aan de romantiek van het begin der negentiende eeuw in het algemeen, aan wat deze allen, ook de Franschen, beteren en minderen Balzac (voor een deel) en Hugo zoo goed als de oude Dumas, Tieck zoo goed als de reeds met het genre spottende Heine, gemeen hebben.

Aan het zoeken naar schoonheid in een verbeeldingswereld. Het is typisch voor de armoede aan gevoel en gedachte van de lieden, die nu met een nieuwe romantiek aandragen, dat zij die verbeeldingswereld pasklaar overnemen uit den inboedel

van vroegere tijden. Koningen, feeën reeën, helden, enz..... wij weten het al. Don Quixote is voor deze lieden niet geschreven. Zij hebben er niets uit geleerd.

Dat de begrippen: ridder, monster, held, ja die van koning, oorlog, voor de meesten onzer slechts van historische belangrijkheid zijn - dat ze niet leven - dat ook het rijk der verbeelding leven moet, wil men er een kunstwerk uit maken - dat het verwant moet zijn aan geziene dingen - dat de romantiek, of de heroïsche kunst, die men dan scheppen wil, zoo ze slechts van dingen spreekt, die wij alleen uit boeken kennen, een schrijftafel-, een bibliotheek-, een atelier-romantiek worden moet, daaraan wordt niet gedacht. Zooals Don Quixote zijn avonturen als iets heerlijks en groots zag, zoolang hij in zijn boekenkamer zat, maar zooals ze klein en pijnlijk en belachelijk werd, toen hij ze waarlijk ging ondernemen, zoo zonder de lotgevallen eener kunst, die het heldhaftige en groote wil bestaan met wat geleende werktuigen en overgeleverde gevoelens. Ook hier geldt het:

> Was du ererbt von deinen Vätern hast,
> Erwirb es um es zu besitsen.

Runge en Friedrich trachtten een grootheid te verwerven, die gelijk zou zijn aan die der vaderen. Dat zij hierin niet gansch slaagden, bij de een was misschien voor een deel zijn vroege dood, bij beiden was zeker een zekere ongeschooldheid van oog en hand daaraan schuld.

Ik kom weer terug op Runge's portret van zichzelf, zijn vrouw, en broeder. De mannen dragen de stijve jassen met de dubbele borst en de lange mouwen, de witte slipdasjes van den tijd, geen heroïsche dracht voorwaar. Het vrouwtje heeft de grove krullen, de halve mouwen en het hooge lijfje, het kostuum, dat op de kleedij van het Empire gelijkt, maar er niets van de vrijmoedigheid van heeft, een verduitschte Empire-dracht. Hun gezichten zijn onschoon. Dat van den broeder is nog het regelmatigst, maar hij heeft vroeg-oude trekken, om den ietwat vooruitstekenden mond, een lok over het voorhoofd, en bakkebaardjes. Philipp Otto zelf heeft dikke lippen, een breeden neus, het meisje is echt Duitsch rond. Er is geen poging gedaan, om

de overgeleverde taal der heroïsche verbeeldingen te spreken, nauwgezet is de werkelijkheid gevolgd. Naar het uiterlijk is deze portretkunst nuchterder dan die van den lateren Bol en den modeschilder geworden Maes, die hun personages zeer dunne, spitse vingeren lieten toonen, en ze het decoratief landschap of zeegezicht achter hen deden beheerschen. Hier is geen spoor van zulk een pogen. Maar hier is een saamgegroeidheid van die "alledaagsche" menschen met de natuur achter hen, hier is de dieper sprookjesachtigheid als men wil, de vervuldheid van groote sterke gevoelens, de ernst, de trouwhartigheid. Die drie menschen zijn inderdaad, in hun burgerlijke kleuren en met hun burgerlijke trekken, helden, helden der gedachte, helden van het gevoel.

Gevoelswaarheid, men behoeft ze niet te verwinnen door een angstvalligheid, bij honk blijven, door een benepen vasthouden aan de vormen van het onmiddellijk waargenomene. Ik kan mij denken, dat men door het zien van middeleeuwsche kunst, of door het denken daaraan, - zooals inderdaad Ary Prins en Maeterlinck hebben gedaan - een krachtig beeld kan geven van een andere tijd dan die waarin men leeft, van een ander land dan waar men huist. De geest, de gedachte is machtig. Maar men kan "platte" alledaagsche werkelijkheid geven, en daarbij in toch groot en verheven blijken - men kan zich ook verbeelden, door het spreken van heldendaden en mysterieën, iets buitengewoons te doen, en intusschen geen ander dan banale en laag-bij-den-grondsche dingen zeggen.

Het is aan de slaplendige vereerders van "le beau geste", het is aan de ten slotte meelijdenswaardige zoekers van schoonheid in het uiterlijk-ongemeene, suggestieve, van kracht in een *poncif* dat heeft afgedaan, van mysterie in een décor dat ons niet meer overtuigt, dat ik de voorname kunst van Friedrich wilde voorhouden.

Friedrich nam het landschap dat hij om zich, in de Duitsche landen vond, met de bergen en de dennen, de rotsen soms, de meren, de zee. Het is waar, dat het de landschappen waren, van oudsher, die tot décor dienden van fantastische verhalen en voorstellingen, waar de legenden tierden, en de allegorieën, de symboliek en de mystiek van het Duitsche volk. Maar hij

bracht er geen traditionale figuren in, hij stoffeerde ze niet, met romaneske personages en avontuurlijke gebeurtelijkheden, hij zag de grootheid, die er in was en gaf die weer, zooals hij ze zag, hij gebruikte geen hulpmiddelen - of zelden althans - om ons te helpen onthouden, dat dit sprokige en geheimzinnige landschappen waren. Hij bracht er zelfs - en het was een eerlijkheid, een overmoed tevens van de schrijvers ook zijns tijds, dat ze het deden, - hij bracht er zelfs figuren en accessoires aan, die bijna stuitend waren in dit geheel, bijna doch nog juist niet, nog juist niet, omdat ze slechts volgens de conventie, volgens sleurbegrippen in strijd waren met het verhevene en poeëtische; een volgens de mode gekleede burgerlijke juffer, haar werkmand, een hek, een standbeeld. Als hij een maangezicht schilderde, met het kennelijk en bereikt doel, de stemming van het maangezicht, zooals de dichters het van ouds bezongen, en de menschen weten het te moeten ondergaan, maar zooals hij ze zelf, voor zichzelf gevoeld had, weer te geven, dan was het niet zijn eerste werk, de belichaming als het ware van het begrip, de maan zelf, zeer duidelijk te geven, maar het licht daarvan, waar in werkelijk de stemming is. Dus juist andersom als men ons thans voorpredikt, te werk te gaan. En hij zette er niet een verliefd paar bij, maar twee mannen, die met bijna wetenschappelijken vorschersernst die maan beschouwen. Als hij een zonsondergang schilderde, was het alweder niet om die zon zelf, maar om het karakter, dat haar wegzinken aan het landschap geeft. Hij vermijdt, meer dan von Schwind of Richter, de sentimentaliteit, en haar taal, een onthouding, van te grooter waarde, daar hij zich beweegt op het gebied, waar zij geacht wordt te heerschen. Somtijds brengt hij stoffage aan, die een man van onzuiverder streven aan zou brengen, (om met behulp daarvan te zeggen, wat hij niet met zijn schildering van het groote geheel alleen geven kon); een kruis op de rotsen - maar ook buiten zulke bijvoegsels is het aspect grandioos en rijk aan duiding.

Ik wil niet zeggen, dat Friedrich nooit mistastte, dat zijn schilderijen niet somtijds eerder wonderlijk, ja grillig dan overtuigend, eerder grotesk dan grootsch aandoen.

Zoo is er dat stuk “Sonnenaufgang”, waar voor een panorama,

gevormd door lage heuvelen een dame in een modekostuum met poefmouwen, die strak eindigen, en een in vele plooien vallende rok, wijdarms staat te bewonderen, hier is de compositie te opzettelijk ongemeen, dit doet niet groot aan, maar bizar. Zoo is er een enkele schilderij meer.

Maar over het geheel kan men zeggen, dat wat de Noord-Duitsche beeldhouwkunst in Schadow nog volmaakter heeft gegeven, in Friedrich den landschapschilder eveneens tot zeer aparte en eerbiedwekkende uiting kwam, het magistrale, het niet slechts in onderwerp en geste, maar in wezen groote, grootgedachte en groot-uitgevoerde. En in deze zeer weinige uitingen van blijvende waarde blijkt de Duitsche kunst in waarheid het nobelste te bereiken zonder den steun van luister of van suggestie.

Het credo van een schilder als Friedrich was immers zoo eenvoudig. Wij lezen het in een schriftuur uit den tijd: Neue Briefe über Landschaftsmalerei', door Karl Gustav Carus, natuurkundige en lijfarts der Saksische koningen, - een geschrift waaraan Goethe het zegel zijner goedkeuring hechtte. Carus, vriend en vaak raadgever van Friedrich, schrijft dat de opgaaf van de landschapsschildering is: 'die Darstelling einer gewissen Stimmung des Gemütslebens durch die Nachbildung einer entsprechenden Stimmung des Naturlebens.' Is het niet eenvoudig? Klinkt het romantisch? De Marissen deden niet anders. Naar groote woorden smaakt het niet. Maar naar groote daden voorzeker.

Friedrich overleefde zijn jongeren, geestdriftigen vriend Runge, dertig jaar, en had den tijd te toonen wat hij wilde. Wie waren zijn tijdgenooten en opvolgers?

Schick, de rustige portrettist van Humboldt's lieve kinderen, Drolling, de naïeve burgermans-leven-schilder, Schnor von Carolsfeld, een enkel maal zeer teer, altijd met het penseel zeer onhandig, doch in enkele teekeningen uiterst fijn, geheel Zuid-Duitscher, warmer, maar ook zwakker, Veit, Steinle, de impressionistische, maar nooit grootsche, rauwe maar zeer persoonlijke Blechen, Richter, de zachte, zoete sprookjesbeelder, Schwind, grilliger, geestiger, doch even trouwhartig en teeder. En de de fijnzinnige realisten, de zeer jong gestorven Oldach, geniaalste der Hamburgers, waartoe nog behooren de beide Speckters,

waarvan Erwin de opmerkelijkste is, realisten, met toch iets van vervuldheid met hooger dingen, kinderlijk, onbevangen, zeer echt, Waldmüller, een Weener als Schwind, maar hoeveel meer knap schilder vooral, meesterlijk portrettist, Niederée, ook een zeer jong gestorvene, Amerling, die de beeltenis naliet van zijn inniglieve 'Brant', Krüger, wiens fijne portretten en wonderbaarlijke compositiën wij nu eerst naar behooren gewaardeerd zien, Hübner, niet zoo altijd en onderbroken ernstig en goed als de anderen - somtijds ook afwijkende in deze, dat zijn modellen niet, als de hunne, stijlvolle en belangwekkende menschen zijn,.. en Kersting.

Kersting. Een wonderlijk schilder. Wonderlijk, omdat hij zoo verbazend eenvoudig is in de keuze zijner onderwerpen, wonderlijk en apart ook door zijn bijna onartistiek vérblijven van alle schoonheid in het gegevene. Zoo vinden wij hemzelf in een zeer leege kamer, waar niets aan de wand hangt dan hier een simpel spiegeltje en daar een pleistervoet, aan een ook al zeer simpele schrijftafel zitten, met de rug naar ons toe. Het tafreel is even orgineel als gewoon. Een betrekkelijk groot deel wordt door de rechtlijnige, vercieringlooze deur ingenomen. Zijn jas hangt er vóór. Hij zit op een stoel met half matten leuning, de beenen niet recht vóór zijn lijf, want de schrijftafel is daarvoor naar onder te groot, de beenen zijn scheef teruggenomen, de houding is zeer natuurlijk, inderdaad zoo natuurlijk, als men het zelden afgebeeld ziet. Eenigszins hetzelfde ziet men in 'die Stickerin', de vrouw zit ook al met den rug vrijwel naar ons toe, haar gelaat (zeer fijn) ziet men nog bij geluk in den spiegel, alles is gewild sober, zooals de architectuur hier te lande een tijdlang was; het is zeer blijkbaar een bewuste poging om niets in uiterlijkheden te zoeken, maar de intimiteit te geven door de stemming alleen; zelfs niet in de gelaatstrekken der figuren (want die ziet men nauwelijks) maar in hun houding en milieu.[1)] Het best en karakteristiekst in deze is 'der Eleganteleser', een heer, die aan een bureau bij een lamp een boek leest, ook al zeer natuurlijk van houding, en ook al met den rug naar ons toe. Op al deze schilderijen ziet men veel rechte lijnen (wandkaarten,

1) Ik meen overeenkomst te mogen constateeren tusschen Kersting en den Hollander Jan Ekels.

enz.) zelfs steeds een stuk kaal plafond - de eenvoud is met fanatische energie volgehouden. Is door Kersting gedacht aan den Delftschen Vermeer, heeft hij dezen gezien en bewonderd? Hij is geen colorist, geen tonalist van groote beteekenis. Maar er is iets zeldzaam eerlijks, klaars en koels-sterks in het werk, en het boeit zooals de waarheid steeds belangwekkender is dan opgesmnktheid, die alleen ontstond uit vage zucht tot het bizondere en ongemeene.

Kersting diene overigens slechts tot voorbeeld, om mijn meening kracht bij te zetten, die is, dat de veel te weinig bekende en gewaardeerde, hooggestemde Duitschers van het begin der negentiende eeuw het groote hebben gezocht, niet in het reiken naar schoon klinkende begripsomschrijvingen, meer in de gemeenschap met het gemeenzame.

'Ein Freund von mir begleittete einmal Goethe auf einem Spaziergange. Unterwegs stiessen sie auf einem armen Knaben, der am Wege sass, den Kopf in den Händen und die Arme auf den Knieën stützend.

Junge was machst du da? Worauf wartest du', rief Goethes 'Begleiter.

Worauf solte er warten, lieber Freund?' nahm Goethe das 'Wort. Er wartet auf menschliche Schicksale' (D.L.B. 'Wolff Algemeine Geschichte des Romans').

Die arme jongen, wachtende op 'menschliche Schicksale', dat is wel het beeld van menig kunstenaar van den huidigen tijd. Voor velen is, dikwijls na een eerste periode van actie en productie, zekere leegte ingetreden; het is alsof ze de aanteekeningen die hun ontvankelijke, luisterende jeugdgeest maakte uit leven en overpeinzing en wording, zijn uitgeput. Zij moeten wachten. En het wachten valt hun zwaar. Anderen komen, en dringen hen op zijde of komen hun voor. De denkbeelden om hen groeien. En hun vaardigheid van hand is er, en zou ongebruikt blijven.

En nu willen ze 'menschliche Schicsale', nu willen ze dat hun frischheid door invloeden van buiten wordt levend gehouden; het liefst een nieuwe leer aanvaarden, een nieuw geloof, sociaal, religieus of aesthetisch. Zij gevoelen, dat dit hen helpen zou. En nu roepen ze namen aan, roepen ze begrippen op, die in andere

tijden andere menschen hebben bezield en jong gehouden! Alsof die zelfde namen, die zelfde begrippen, nu nog van kracht zouden zijn.

Maar als ik zie naar deze enkele begin-negentiende-eeuwsche Duitsche schilders, waarvoor ik den naam van romantici gaarne aanvaard, omdat er in dit woord iets levends is, iets negentiende eeuwsch en iets Christelijksch, dan denk ik er aan, hoe weinig hun kracht in het geloof met woorden en namen uitstaande had. Dan denk ik aan het grootsche dat spreekt uit hun soms penibel en moeizaam en onhandig werk, met eerbied, doch zonder overschatting. Zonder de overschatting, die hen, of een hunner volgers, een oogenblik voor meesters zou houden. Ze waren baanbrekers, ze waren dichters, ze waren fijne kunstenaars en prachtige menschen, maar ze hebben geen groote Duitsche kunst gemaakt. Het was een aanloop. Op Friedrich is geen Rousseau gevolgd, op Kersting geen Vermeer, op Runge slechts een Schwind en een Richter. Het is alles verkleind, of vergrofd en versaaid. Omdat na hen de rethoriek kwam, de heerschappij van het groote woord, die komt als de menschen slap zijn en zelf-bewonderend. En daarna het naturalisme - in Menzel - dat komt, als de menschen overmoedig zijn en actief.

De vakopleiding van den onderwijzer door J.C. van Zelm, *Onderwijzer te Amsterdam.*

I.

‘De resultaten van het lager onderwijs zijn over 't algemeen niet bevredigend.’ Deze uitspraak kan men vernemen zoowel buiten als in onderwijskringen. Het is een gelukkig verschijnsel, dat de onderwijzers en onderwijzeressen de minder gunstige resultaten van hun onderwijs niet uitsluitend wijten aan verschillende misstanden, als vaak onvoldoende salariëering, te groote klassen enz. Zij gevoelen de noodzakelijkheid van een grondige verbetering hunner opleiding.

Gewoonlijk treedt een pasgeslaagd onderwijzer[1)] de school binnen op 18-jarigen leeftijd. Dan wordt hem een taak op de schouders gelegd, welker beteekenis hij ternauwernood beseft. Men verwondere zich hierover niet: Zelf verkeert hij in een periode, waarin hij eerder geleid behoorde te worden, dan als leider te mogen optreden. Zijn aandacht concentreert zich in de eerstvolgende jaren meer op de studie, die hem een betere maatschappelijke positie vermag te verschaffen, dan op den werkkring, waarmee hij is belast. Eerst als de studie voor de hoofdakte en de bijakten achter den rug is, komt gewoonlijk de tijd, dat hij gaat nadenken over de gebreken, die zijn onderwijs aankleven, tenzij... hij reeds gevangen is in de netten van sleur en traditie. De hedendaagsche opleiding is van dien aard, dat iedere onderwijzer in waarheid moet ‘worstelen’, om aan dat gevaar te ontkomen. En hoe weinig denkbeeldig dit is, moge blijken uit het feit, dat een tijdschrift, ‘De Nieuwe School’[2)] genaamd, gedurende een vijftal jaren de afgoderij voor de methodiek op een onbarm-

1) Wanneer van onderwijzers wordt gesproken, worden de onderwijzeressen mede bedoeld.
2) Tijdschrift voor Practische Paedagogiek, onder redactie van Th.J. Thijssen en P.J. Bol, onderwijzers te Amsterdam. Uitgave van Edelman & Barendregt, Amsterdam.

hartige wijze bekampt. De vervaardigers der methoden werken er toe mede, dat de onderwijzers een overmatige waarde blijven hechten aan de 'methode', zoodat ze zich eerder slaafs aan haar onderwerpen, dan haar als een betrekkelijk ondergeschikt middel bij hun onderwijs te beschouwen. De Nieuwe School spant dan ook al haar krachten in, de onderwijzers van deze moderne slavernij te verlossen.

Het behoeft ons echter niet te verwonderen, dat de onderwijzers de methodiek als 'de' hoofdvoorwaarde beschouwden voor het welslagen van hun onderwijs. De methoden berusten, zegt Dr. J.H. Gunning op blz. 233 van zijn zeer lezenswaardige Paedagogische Opstellen, op deze drie grondbeginselen: 'splitsing der moeilijkheden, geleidelijke gang en voorbereiding van het onbekende door het bekende.'

'Dat zijn ongetwijfeld', vervolgt de geachte schrijver, 'voortreffelijke en onwraakbare beginselen.' De methoden zijn echter uitgedacht, om '*onnoodige* moeilijkheden te *vermijden* en *onvermijdelijke* moeilijkheden *tot een minimum te herleiden;* zelfstandige waarde hebben zij hoegenaamd niet.' (P.O. blz. 234). Dr. Gunning doet terecht uitkomen, dat een onderwijzer, die methodisch les geeft, nog niet op den naam van paedagoog aanspraak kan maken. Methodiek en paedagogiek zijn de begrippen, die de onderwijzers maar al te dikwijls met elkaar vereenzelvigen. 'De ontwerper van de methode,' zegt Dr. Gunning, 'heeft zich slechts afgevraagd: hoe leer ik de kinderen het best rekenen? maar *wij* vragen ons bovendien af: hoe bevorder ik al lesgevende in rekenen bij de kinderen het best de netheid, de orde enz. enz.?' (P.O. blz. 228). 'De hoofdzaak is, hoe ik les geef.' Dan vervolgt de schrijver: 'Onderwijs op zich zelf is onderricht en geen opvoeding en kan het m.i. nimmer worden. Maar alle onderwijs gaat noodzakelijkerwijze van paedagogische werkingen vergezeld, en zulks eenvoudig, omdat men niet kan onderwijzen, zonder omgang te plegen met de kinderen.' 'Omgang nu is het wezen der opvoeding en op de vraag: Wat is opvoeding? zou men kunnen antwoorden: dat is een bepaalde wijze om met kinderen om te gaan, waardoor men zich voorstelt op hun gemoed en geest een bepaalden invloed ten goede uit te oefenen.' (P.O. blz. 229).

Dr. Gunning heeft het dus noodig geoordeeld, de onderwijzers van den waan te genezen, als zouden methodiek en paedagogiek woorden van gelijke beteekenis zijn. De oorzaak dezer begripsverwarring schrijft de geachte auteur toe aan den geest der tegenwoordige onderwijzersopleiding. Het is daarom van 't hoogste belang, de speciale vakstudie van den onderwijzer aan een nadere beschouwing te onderwerpen. Doen wij dit, dan zal ons duidelijk worden, dat de pas gevormde onderwijzer de school moet binnentreden, zonder eenig helder inzicht te hebben in den arbeid, die hem wacht.

Op verschillende opleidingsinrichtingen - de kweekscholen en eenige normaalscholen - wordt onderwijs gegeven in zielkunde, met het doel, den kweekelingen inzicht te verschaffen in zake opvoed- en onderwijskunde. Daar wordt geleeraard over voorstellingen en begrippen aan veertienjarige kinderen met den droevigen uitslag, dat deze, tot volksopvoeders gegroeid zijnde, nog in de duisternis rondtasten omtrent de richtige opvatting hunner taak. ‘Voorstellingen’ en ‘begrippen’ blijven voor hen woorden met weinig zin. Zij zullen te tellen zijn, de onderwijzers, die, naar aanleiding van de bij hun onderwijs ondervonden moeilijkheden en teleurstellingen, nog eens hun studieboek over zielkunde er op zullen naslaan. Is de studie der zielkunde dan niet bevorderlijk geweest voor de ontwikkeling van ons onderwijs? Zeer zeker: ze heeft menigeen tot nadenken gebracht over de leerstof. Men leerde inzien, dat men, bij de indeeling daarvan, diende rekening te houden met de geesteswerkzaamheden van het kind. Men kwam er toe, de moeilijkheden te splitsen, om ze in geleidelijke volgorde door de leerlingen te doen overwinnen. M.a.w. De studie der zielkunde heeft de methodiek mogelijk gemaakt. De zielkunde, zooals ze heden ten dage wordt onderwezen, kan echter geen inzicht geven in de wijze, waarop men onderwijs dient te geven.

Om hierover te kunnen oordeelen, zullen we den inhoud van een algemeen gebruikt leerboekje over zielkunde nader beschouwen. De heer R. Broere, in leven leeraar in de paedagogiek aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Haarlem en daarna directeur van een gelijke inrichting te Middelburg, een man, die geacht kon worden, den geest van de tegenwoordige onder-

wijzersopleiding te belichamen, heeft een werkje geschreven, getiteld ‘Kennen, Gevoelen en Begeeren’. Beperken wij ons in onze beschouwingen tot het eerste gedeelte: Het kennen. Achtereenvolgens worden besproken de menschelijke zinnen, de voorstellingen en de begrippen. Eenige citaten zullen den aandachtigen lezer voldoende inlichten omtrent de wijze, waarop getracht is, de verschillende verschijnselen op zielkundig gebied te verklaren.

‘Het licht valt in de oogen, dan werken de oogzenuwen, vervolgens dat gedeelte der hersenen, waar de oogzenuwen eindigen en dan ontstaat in ons *een beeld* van het voorwerp; wij *zien.*

Het hooren, proeven, ruiken, voelen en tasten hebben op dergelijke wijze plaats. Wij spreken ook van *beelden*, ontstaan bij hooren, proeven, ruiken, voelen en tasten’. (I, 12).

‘Zien, hooren, proeven, ruiken voelen en tasten noemen wij samen *gewaarworden en waarnemen.*’ (I, 13).

‘Wij kunnen een appel zien, betasten, voelen (de temperatuur), ruiken en proeven. Een voorwerp waarnemen met zoovele zintuigen als mogelijk is, noemt men wel een voorwerp *aanschouwen*’. (I, 15).

‘Om goed waar te nemen, zijn *voldoende prikkels* noodig.’ (I, 16).

‘De gewaarwordings- en waarnemingsbeelden blijven bestaan na het ophouden der prikkelwerking. We noemen ze dan *voorstellingen.* Er zijn gezichts-, gehoor-, smaak-, reuk-, gevoels- en tastvoorstellingen. We zullen eene voorstelling in het vervolg ook wel eens een beeld noemen’. (II).

‘Een beeld kan bewust en onbewust zijn. Beelden, die onbewust zijn, worden ons later vaak weder bewust; een beeld, dat onbewust wordt, houdt dus niet op te bestaan, het duurt voort’. (III 1).

‘Wij zien een portret verscheidene keeren. Telkens als we het zien, ontstaat in ons van dat portret een waarnemingsbeeld. Als we later aan het portret denken, worden ons niet een groot aantal voorstellingen bewust, doch slechts *ééne* voorstelling.

Wij kunnen dit aldus verklaren. Als wij het portret voor de tweede maal zien, wordt ons de voorstelling, ontstaan door de eerste waarneming, bewust. Het waarnemingsbeeld smelt samen, vloeit ineen met de gelijke, tegelijkertijd bewuste voorstelling.

Zoo gaat het bij elke volgende waarneming van het portret. *Gelijke beelden vloeien ineen, smelten samen tot één beeld.*' (IV, 1).

Door herhaalde aanschouwing, zegt de schrijver, wordt de voorstelling helderder, dus:

'*Gelijke beelden vloeien ineen*, *smelten samen tot één versterkt beeld.*' (IV, 2).

'Bij het vormen van een voorstelling spelen de reeds aanwezige beelden eene groote rol; zij maken het opnemen van nieuwe beelden gemakkelijker.' (V, 3).

Overgaande van het gebied der voorstelling naar dat van de begrippen, vervolgt de schrijver:

'Het ('t kind n.l.) zegt b.v.: *Een* ezel heeft lange ooren: ik vind *een* ezel geen mooi beest enz., het spreekt nu over een ezel in het algemeen, over de *soort* ezel.

Er is nu blijkbaar in het kind een beeld ontstaan van een ezel in het algemeen, van de *soort* ezel. Dat beeld noemt men het *begrip* ezel.

Een beeld, *dat betrekking heeft op eene soort van zelfstandigheden*, *noemt men een begrip.*' (VII, 1).

De heer Broere is 'blijkbaar' niet in staat geweest, van een begrip anders te spreken dan in de taal der voorstelling. Het woord 'beeld' blijkt *le mot de l'énigme* te zijn, waardoor verschillende natuurlijke en geestelijke verrichtingen van den mensch moeten worden 'verklaard'. Vraag u eens af, wat een leerling zich wel voorstelt, wanneer b.v. gesproken wordt over *tast*-, *reuk*-, *smaak*- en *gehoorbeelden.* Het zou zelfs niet te verwonderen zijn, indien de aanstaande volksopvoeders dàt gedeelte van het menschelijk lichaam, hetwelk men met den naam 'hoofd' pleegt aan te duiden, beschouwden als een soort fotografietoestel, waarheen de verschillende zintuigen allerlei 'beelden' expediëerden. Deze, op de plaats der bestemming aangekomen, sluiten zich daar zorgvuldig op, terwijl ze de gelegenheid afwachten, te voorschijn te treden, om met andere beelden *samen te vloeien* en *samen te smelten* tot een *versterkt* beeld.

Wanneer de schrijver het geheugen behandelt, blijkt in nog sterker mate, hoe hij zich bedient van de taal der voorstelling. Zoo wordt op blz. 46 gezegd:

‘Voorstellingen, begrippen, benevens vele oordeelen en gedachten-reeksen duren voort en kunnen weder bewust worden. Dit drukt men gewoonlijk uit door te zeggen: de mensch *heeft geheugen.*

Het voortbestaan en bewustworden der beelden zijn twee verschijnselen, waartusschen een nauw verband bestaat, immers alleen uit het bewustworden blijkt het voortbestaan der beelden. 't Is dus geen wonder, dat er een naam is - geheugen - die op beide verschijnselen betrekking heeft.’ (XIII, 1).

‘Wanneer iemand beelden heeft, die weinig aan helderheid verliezen, zegt men, dat hij ten opzichte daarvan een getrouw geheugen heeft.

Wanneer iemand beelden heeft, die langen tijd, nadat ze zijn gevormd, nog de geschiktheid hebben, om bewust te worden, zegt men, dat hij ten opzichte daarvan een duurzaam geheugen heeft.

Als iemands vele beelden tot zijne beschikking heeft, zegt men, dat hij een rijk geheugen heeft.

Als iemand beelden onder allerlei omstandigheden geregeld bewust worden, zegt men, dat hij een vaardig geheugen heeft.

Wanneer bij iemand beelden, aan welker vorming hij betrekkelijk weinig tijd besteed heeft, met voldoende helderheid voortduren, zegt men, dat hij ten opzichte daarvan een vlug geheugen heeft’. (XIII, 4).

Zou men niet wanen, dat ieder mensch een soort panopticum te zijner beschikking heeft?

Het geheele boekje van den heer Broere ademt den geest der ‘lijdelijkheid’ van den mensch. Hoe zou dit ook anders kunnen, waar ‘blijkbaar’ de hersenen beschouwd worden als een ‘ontvangstation van allerlei indrukken’. Bij de lezing van het leerboek over Opvoedkunde wordt men eveneens overheerscht door de gedachte, dat de leerlingen in een toestand van voortdurende lijdelijkheid verkeeren, wanneer de onderwijzer les geeft. ‘Uiterlijk’ moge een leerling passief zijn, doch als een onderwijzer meent, dat het ‘innerlijk’ evenzoo behoort te wezen - tot welke opvatting zijn zielkundige studie alle aanleiding geeft - dan komt hij spoedig tot de overtuiging, dat de resultaten van zijn onderwijs bedroevend zijn. De reactie blijft niet uit: de studie van ziel- en opvoedkunde wordt als onnutte ballast over boord gegooid en men stevent op goed geluk af in een andere richting.

II.

Het is een gelukkig verschijnsel in de onderwijswereld, dat er stemmen opgaan voor een grondige verbetering der opleiding. Een van de krachtigste vakorganisatie's onder de onderwijzers, de Bond van Nederlandsche Onderwijzers, heeft in dezen reeds zijn wenschen geformuleerd. Ze luiden aldus:

1. ‘'t Tegenwoordige stelsel van opleiding worde in die zin gewijzigd, dat de onderwijzer slechts langs één weg voor zijn beroep wordt opgeleid.

2. Deze opleiding ontvangt de a.s. onderwijzer aan speciale vak- (kweek) scholen, waaraan als modelschool een leerschool verbonden is.

Om op de kweekschool te worden toegelaten, moet de kandidaat de leeftijd van 19 jaar hebben bereikt en in 't bezit zijn van een geneeskundige verklaring, waaruit blijkt, dat hij lichamelik geschikt is voor de werkkring bij 't lager onderwijs en van een einddiploma der H.B. School met 5-jarige kursus, of van een andere school, die, wat aard en omvang van 't onderwijs betreft, hiermee gelijk te stellen is. Bovendien kunnen tot de Kweekschool worden toegelaten zij, die met goed gevolg een Staatseksamen afleggen, dat dezelfde eisen stelt als 't eindeksamen van de hiervoor genoemde scholen.

3. 't Rijk zorgt voor een voldoend aantal kweekscholen.

4. De opleiding aan de kweekscholen duurt vier jaren. 't Onderwijs beoogt hoofdzakelik de praktiese vorming.

Gedurende de gehele vierjarige kursus wordt bij de pedagogiese vakken nog onderwijs gegeven in de drie vreemde talen en wiskunde en verder in die vakken, welke voor 't onderwijs op de lagere school van belang zijn.

5. Er bestaat slechts één bevoegdheid als onderwijzer. Aan 't einde van 't laatste studiejaar wordt de leerlingen een eindeksamen afgenomen door de leraren der kweekschool en door gekommitteerden der Regering. Ook niet- leerlingen der Kweekschool kunnen aan het eksamen deelnemen. Zij, die dit eksamen met voldoende uitslag afleggen, ontvangen een diploma.

6. Dit diploma geeft 't recht om als onderwijzer op te treden aan alle scholen voor lager onderwijs.’

Op de te Leiden gehouden algemeene vergadering van den B.v.N.O. lichtte de heer Peerlkamp, lid van het Hoofdbestuur, bovenstaande voorstellen mondeling toe. Hij wees er op, dat de onderwijzer *wetenschappelijk* en *paedagogisch* beter ontwikkeld moet worden, terwijl aan de practische vorming groote zorg moet worden besteed.

De behoefte aan verbetering der vakstudie doet de vraag naar voren treden, in welke richting die vakstudie van den onderwijzer dient te worden geleid, opdat deze zijn taak naar behooren zal kunnen vervullen. Een onderwijzer moge arbeiden naar de beste methoden, hij moge de moeilijkheden splitsen tot in het minimale toe, de 'hoofdzaak' blijft de wijze, waarop hij onderwijs geeft. *Zonder voldoende inzichten inzake de natuurlijke en geestelijke functie's van den mensch blijft het dienaangaande een rondtasten in het duister. Daarom behoort aan alle opvoeden onderwijskunde vooraf te gaan een zoo breed mogelijk opgevatte studie omtrent natuurlijke en geestelijke menschelijkheid.*

Sedert de wijsgeer Kant de gedachte heeft geopperd, dat iemand, die het wezen der verschijnselen wenscht te begrijpen, wel eens mag beginnen met te onderzoeken, tot hoever de grenzen van eigen kenvermogen zich uitstrekken, is men gaan denken over *het denken zelf.* Sedert 'het denken als zoodanig' voorwerp van bepeinzing is geworden, ontwikkelde zich een streven naar het vormen van zuivere gedachten. En wat blijkt nu? Vorm b.v. de eenvoudige gedachte 'worden', dan bemerkt ge, dat die gedachte op de heele wereld van toepassing is. De zaadkorrel *wordt* een halm, het kind *wordt* een volwassene, de eikel *wordt* een eik, zelfs een tafel is *geworden.* Vormt men de gedachten: *zijn*, *vorm*, *eenheid*, *veelheid*, *begin*, *oorzaak*, altijd blijkt de geheele wereld er deel aan te hebben. Alles kunnen we beschouwen als *zijnde*, een boom zoowel als een gedachte. Ge kunt geen voorwerp noemen, of ge kent er *vorm* aan toe. Ge denkt niet aan een *veelheid*, bv. een aantal boomen, of de *eenheid*, het bosch, is er op van toepassing. Is elk voorwerp niet een *eenheid* in verhouding tot zijn deelen? Is het gezin niet de *eenheid* en vormen de leden ervan niet de *veelheid?*

Evenzoo zou men kunnen doorgaan met tal van 'denkbaar-

heden'. Vraagt ge: '*Zijn die ergens?*' dan moet het antwoord luiden:

'*Ze bestaan nergens.*' En juist omdat ze *niet bestaan*, zijn ze 'overal' op van toepassing. M.a.w. De bijzondere denkbaarheden openbaren een algemeene geldigheid.

Wat geldt, *bestaat niet.* Al denkt men de hoeveelheid 'drie', dan kunt ge die denkbaarheid wel overal op toepassen, doch zeggen, dat iets bestaat, dat men *drie* zou kunnen noemen, kan men niet.

Iemand, die alleen tot het besef is gekomen, dat de mensch denkbaarheden - of begrippen - vormt en dat deze blijken, algemeen van toepassing te zijn, heeft aan dit inzicht betrekkelijk weinig. Geheel anders wordt het, wanneer hem blijkt, dat die nietigheden, die algemeen geldige denkbaarheden of begrippen met elkander in zeker verband staan. Ze blijken zich tot elkaar zóódanig te verhouden, dat de eehe denkbaarheid de andere te voorschijn doet treden. Wij kunnen dit niet beter vergelijken dan bij de verschillende stellingen der meetkunde, die elkander in een bepaalde orde moeten volgen, zoodat de laatste stelling de eerste vooronderstelt. Door de bijzondere denkbaarheden loopt als 't ware een draad. Heeft men een of andere denkbaarheid *doordacht*, 'ten einde toe' gedacht, zoodat men er als 't ware niets meer van kan zeggen, dan blijkt ze de kiem te zijn van een andere denkbaarheid. De eene denkbaarheid gaat n.l. over in haar *tegenstelling.* De tegengestelde denkbaarheden vormen *samen* een hoogere *eenheid*, een meer 'ontwikkelde' denkbaarheid, welke de voorgaande in zich heeft 'opgeheven'. Dit wil zeggen: de hoogere denkbaarheid heeft, om ons eens plastisch uit te drukken, de lagere denkbaarheden verzwolgen, doch deze zijn niet eenvoudig 'weg'. Ze blijven in die hoogere denkbaarheid voorondersteld, ze doen er in mee. De hoogere denkbaarheid is niet zonder de voorgaande te denken, evenmin als men een stelling der meetkunde kan uiten, zonder de voorafgaande stellingen mee te rekenen.

Om de beteekenis van de denkbaarheid 'opheffen' goed te begrijpen, volge men deze gedachten. Wanneer wij spreken over een 'man', dan weet ieder, dat hij vroeger een 'knaap' is geweest. De 'man' is dus niet te denken zonder den 'knaap'. Dezen kunnen we echter niet in den 'man' terugvinden. Toch is hij niet

eenvoudig ‘weg’. Denken we over den ‘man’, dan denken we den ‘knaap’ mede. De ‘knaap’ blijft in den man voorondersteld: de knaap is in den man ‘opgeheven’.

Wie deze redeneering heeft begrepen, begrijpt, dat het ‘opheffen’ - als zijnde een bijzondere denkbaarheid - zich in de ons omringende wereld overal verwerkelijkt. De eikel heft zich op in den eik, waterstof en zuurstof heffen zich op in het water, de dierlijkheid heft zich op in de menschelijkheid. Evenals we in al wat hooger is, het lagere terugvinden, doch ‘opgeheven’, zoo blijkt omgekeerd in het lagere het hoogere als ‘kiem’ aanwezig.

Waar de mensch tot voorwerp van bepeinzing ‘het denken zelf’ heeft gekozen, zoodat het voorwerp van zijn wetenschap is: *een cirkel van denkbaarheden of begrippen*, *die algemeen* ‘*geldig*’ *zijn*, daar blijkt, dat er is ontstaan ‘de’ logica, die zich waar maakt in de natuur en in den geest. M.a.w. De logica, deze leer van nietige denkbaarheden, van ‘zuivere nietsen’, (Bolland) blijkt op zich zelf een ‘geheel’ te vormen en tevens de ‘kiem’ te zijn van een natuur- en geestesleer. Die logica is ons aller logica en geen menschelijke wijze van denken is er dan ook, of ze wordt in ‘de’ logica tot haar waarheid verheven.

De man, die in ónze taal en in het licht van de wetenschappen ónzer eeuw, de bijzondere denkbaarheden of begrippen heeft vermogen te ordenen op dusdanige wijze, dat de eene denkbaarheid noodzakelijkerwijze eene andere naar voren brengt en zich met deze in een derde, hoogere denkbaarheid, beider eenheid, ‘opheft’ - welke hoogere denkbaarheid, zelf weer afzonderlijke denkbaarheid, zijnde, het lot der eerste ondergaat - totdat ten slotte de laatste denkbaarheid alle voorgaande vooronderstelt en in zich heeft ‘opgeheven’, die man is de leermeester van Zuivere Rede, Professor Bolland te Leiden. De Leidsche Redemeester moest ‘zijn’ logica ‘*de*’ logica noemen, waar blijkt, dat zij zich ‘eeuwig’ waar maakt in de natuur. In ‘alle’ verschijnselen, zoowel in 't vallen van den steen als in den hoogsten vorm van het leven, is ‘de’ logica weer te vinden. Wie den kring van zuivere denkbaarheden heeft doordacht, vermag de verschijnselen niet alleen in hun onderling verband te doordenken, doch begrijpt, dat de verschijnselen inderdaad verwerkelijking zijn van dezelfde logica, die wel in een bepáál menschenbrein

zichzelf bewust is geworden, maar tevens, als de waarheid der wiskunde, geldt voor elk bewustzijn, dat zóóver komt. Dat begrijpt dan tevens, dat Prof. Bolland zijn hoofdwerk heeft getiteld: *Zuivere Rede* en *hare Werkelijkheid.*

Al wie de waarheid wil kennen en niet is gekluisterd in de boeien van godsdienstige, wetenschappelijke of politieke leerstellingen, zal beseffen, dat het verschijnen van de leer van Zuivere Rede een hoogstbelangrijk feit is in de geschiedenis van het menschelijke denken. Al moge de hedendaagsche wetenschappelijke mensch de leer van Zuivere Rede hooghartig doodzwijgen, zonder te begrijpen, welk nadeel hij daardoor toebrengt aan de wetenschap zelve, dat behoeft voor ons, volksopvoeders, geen aanleiding te zijn, hem in dezen na te volgen. De leer van Zuivere Rede is in staat 'elke' vakstudie te verhelderen, zoowel die van den onderwijzer als die van den natuurkundige. Hoe vreemd u dit ook in de ooren moge klinken, de overweging, dat 'de natuurkundige van heden een heelal niet waarneemt, maar *denkt*, in *veeleenigheid van natuurwetten denkt*, die zijn eigen gedachten zijn,' (Z.R. blz. 29) zal u doen beseffen, dat het doordenken van de Redeleer, d.i. de leer van het menschelijke denken als zoodanig, aan elke wetenschappelijke vakstudie behoorde vooraf te gaan. Waar 't nu onze overtuiging is, dat de Redeleer den Leidschen Redemeester in staat heeft gesteld, onze troebele kennis omtrent de lichamelijke en geestelijke functie's van den mensch zóódanig te verhelderen, dat we met bewustheid onze taak in de school kunnen vervullen, daar zou doodzwijgen van diens arbeid de ontwikkeling van het onderwijs eer belemmeren dan bevorderen.

Spreekt Prof. Bolland over lichamelijke en geestelijke menschelijkheid, dan verwachte men geen verklaring in den gewonen zin des woords. In het dagelijksch leven, zoowel als in de wetenschap, verklaart men een feit 'oorzakelijk', d.w.z. men zoekt een 'antecedent' van het feit. De wetenschappelijke mensch handelt gewoonlijk in gelijken geest ten opzichte van een verschijnsel. Evenzoo deed de heer Broere, toen hij het geheugen besprak. Hij ging van de gedachte uit, dat de mensch 'beelden' (gezichts-, gehoor-, reuk-, smaak- en tastbeelden) te zijner beschikking heeft. Worden deze hem bewust, dan blijkt er volgens den auteur

uit, dat ze voortbestaan, ergo: het geheugen is een naam, die betrekking heeft op het bewustworden en voortbestaan der beelden. Heeft men nu begrepen, wat b.v. een smaak*beeld* is? Neen: men kan van voren af beginnen en hiervan een verklaring zoeken. De moeilijkheid is alleen verplaatst. Wie echter begrijpt, dat in natuur- en geestesleven zich 'de' Logica verwerkelijkt, wil niet meer een verschijnsel 'oorzakelijk' verklaren, doch begrijpt, dat de verschijnselen zich tot elkander verhouden op soortgelijke wijze als waarin zich tot elkaar verhouden de afzonderlijke denkbaarheden in de leer van Zuivere Rede. Het denken van de verschijnselen in ordenend verband blijkt het verklaren zelf. 'Het ordenend denken', heeft eens de Leidsche Redemeester gezegd, 'is de eenige verklaring, die in wetenschap en wijsheid recht van bestaan heeft.'

Ter vergelijking met hetgeen we hebben geciteerd uit het boekje van den heer Broere, zullen onze besprekingen zich bepalen tot dezelfde onderwerpen.

'Het begrip onzer zinnen,' zegt Prof. Bolland op blz. 930 van Zuivere Rede, 'is het begrip onzer ondervinding.' Deze ondervinding betreft de verhouding van den mensch tot de hem omringende wereld: de mensch neemt kennis van de vastigheid, de vloeibaarheid en de luchtigheid; hij neemt kennis van iets, dat zich op eenigen afstand bevindt en ook van 't geen zich alleen laat denken. 'Tastzin, smaak en reuk beantwoorden onderscheidenlijk aan de lichamelijkheid, de vloeibaarheid en de luchtigheid van wat ons onmiddellijk aandoet; *zien* is al waarneming van wat men aan den lijve niet meer gewaar wordt, en *hooren* is een vernemen van hetgeen niet meer bestaat, maar zich laat denken.' (Z.R. blz. 364).

'Voelbaarheid in het algemeen is onzakelijkheid van het voorhandene, zichtbaarheid aanwezigheid van het verwijderde, hoorbaarheid verneembaarheid van het niet bestaande.' (Z.R. blz. 931).

Men geve zich er rekenschap van, dat het gevoel geen zaak, geen ding is. 't Is een inwendige werkzaamheid, waardoor men kennis neemt van datgene, waarmee het lichaam in aanraking komt. Evenzoo bedenke men, dat hetgeen onder vooronderstelling van het gezichtszintuig wordt gevormd, een volstrekte onzakelijkheid is en dat het verwijderde als onzakelijke voor-

stelling ‘in’ ons aanwezig is. Het geluid is de onzakelijkheid zelve. We kunnen het ons niet eens ‘verbeelden’, het is alleen denkbaar.

‘Zonder herinnering geene kennis.’ (Z.R. blz. 941).

Tast, proef, ruik, zie of hoor, altijd neemt ge kennis van de u omringende wereld op de wijze eener onzakelijke, inwendige werkzaamheid. Kennis vooronderstelt het vermogen, zich deze werkzaamheid te herinneren, ook dan, wanneer de aanleiding tot de verinwendiging afwezig is. Zelfs zou men geen kennis van het rechtstreeks aanschouwde voorwerp kunnen nemen, indien in het kennis nemen niet tevens de herinnering ware begrepen. Aanschouw een wijle een voorwerp. Ge vormt daarvan gedurende een reeks van oogenblikken een reeks van voorstellingen. De laatst gevormde voorstelling vooronderstelt de herinnering aan even te voren gevormde voorstellingen. Ware dit niet het geval, dan zou de laatst gevormde voorstelling de ‘eenige’ kennis zijn aangaande het bewuste voorwerp. Nauwelijks zoudt ge 't oog richten op iets anders, of ge herinnerdet u niet meer, hetgeen ge een oogenblik vroeger hadt aanschouwd. Zonder herinnering zou al het beleefde verzinken in den nacht der vergetelheid. Waar kennis wordt gedacht, daar denkt men de herinnering mede. Kennis en herinnering zijn niet van elkander te scheiden, al moeten wij ze wel degelijk onderscheiden.

Het aanschouwen van een voorwerp gedurende eenigen tijd is niet te denken, zonder dat men er belangstelling aan schenkt. De aanschouwer ‘denkt’, al aanschouwende, ‘aan’ het voorwerp.

De ‘aandacht’ is te denken in verschillende graden. De aandacht van den aanschouwer betreft eerst een begeerte tot verinwendiging, d.w.z. - met betrekking tot den gezichtszin - een begeerte tot het vormen eener voorstelling. Hoe sterker de aandacht is, des te krachtiger inwendige werkzaamheid heeft zij tot gevolg. De meerdere of mindere overeenkomst tusschen een gevormde voorstelling en het aanschouwde voorwerp zelf hangt dus in geen geringe mate af van den graad van belangstelling bij het aanschouwen. De herinnering aan die aanschouwing brengt mede het vermogen, het voorwerp ‘in gedachten’ *vóór* zich te plaatsen, *vóór* zich te *stellen*. De aandacht is dus in tweeden aanleg een begeerte tot ‘herinnering’ van de aanschouwing, welke,

evenals de aanschouwing zelf, het vermogen tot het vormen eener voorstelling is.

Het gehalte van de aandacht stijgt, wanneer de mensch 'zelf' bepaalt datgene, waaraan hij aandacht zal schenken. Dan betreft de aandacht eveneens een begeerte tot verinwendiging en tot herinnering van die verinwendiging, doch het is een aandacht op hooger niveau van menschelijkheid. Wij behooren in dit geval niet te spreken van een 'begeerte' tot verinwendiging, maar van een 'wil'. Komt het 'willen' ter sprake, dan wordt de herinnering eveneens gedacht op hooger trap van ontwikkeling en spreekt men van 'geheugen'.

'Aanhoudende aanschouwing', zegt de Leidsche hoogleeraar in de wijsbegeerte, 'is aanhoudende verinwendiging of herinnering tot hetgeen zich laat voorstellen en vereischt oplettendheid, opmerkzaamheid of *aandacht*, dat is eene aanvankelijk zielige begeerte en een later geestelijke wil tot verinwendiging en herinnering of gedachtenis; de herinnering van aanschouwing brengt voorstelling mede.' (Z.R. blz. 438). Wordt het willen besproken, dan bespreekt men de geestelijke menschelijkheid. 'Honden en katten mogen zich een en ander "herinneren" van wat ze hebben doorleefd, doch "geheugen" heeft de mensch, omdat hij zich iets herinneren "wil": het geheugen is onafscheidelijk van den menschelijken wil'. (Z.R. blz. 438).

De leeraar in opvoed- en onderwijskunde, die in dezen geest onderwijs geeft in 'redelijke' zielkunde, doet zijn leerlingen inzien, dat de mensch ten opzichte van de hem omringende wereld telkens in een andere verhouding komt te staan. De mensch gevoelt zich genoodzaakt, de veranderde verhouding door 'andere' namen kenbaar te maken. Dan leert men begrijpen, dat de begeerte zich verkeert in den wil en de herinnering in het geheugen. Geheugen en wil zijn ongescheiden onderscheiden. Bij herinnering denken we nog aan onwillekeurigheid, aan onopzettelijkheid, bij geheugen is de opzettelijkheid van den wil te onderkennen. Ge kunt u b.v. plotseling herinneren, dat u een paar dagen geleden een vriend hebt ontmoet. Die herinnering is onwillekeurig, ze kost u geen inspanning. Doet ge moeite, u te herinneren, wien ge laatst hebt ontmoet, dan gaat er activiteit van u uit: gij 'wilt' u iets herinneren.

De leeraar, wien het onderwijs in ‘redelijke’ zielkunde is opgedragen, wordt zoo tevens de wegwijzer bij de studie der kweekelingen. Hij ontleent aan de verschillende vakken, die op de kweekschool worden onderwezen, tal van voorbeelden, die hem in staat stellen, zijn inzichten begrijpelijk te maken. Hij wekt zijn leerlingen op tot ‘innerlijke’ werkzaamheid, tot het concentreeren der gedachten op de te bestudeeren leerstof. Hij doet hun inzien, dat de *wil tot heugenis* ‘de’ voorwaarde blijft voor het welslagen hunner studie. Wanneer de kweekelingen leeren arbeiden op de wijze, zooals in de eerste plaats de leeraar in ‘redelijke’ zielkunde vermag aan te geven, dan neemt niet alleen hun geestesactiviteit toe, maar gevoelen zij tevens in zich groeien zelfvertrouwen, vertrouwen in eigen kunnen.

Vele lezers vragen zich allicht af: ‘Is het ook mogelijk, bij jonge menschen, kweekelingen, met gunstigen uitslag de verhouding te verhelderen tusschen voorstelling en begrip?’ Zeer zeker en met meer succes, dan heden ten dage het geval kan zijn. Wie gebruik maakt van de hulpvoorstelling ‘beelden’, om het verband tusschen voorstelling en begrip tot stand te brengen, dient zijn leerlingen onverduwbaren kost toe.

Bij de bespreking van dit onderwerp kunnen wij uitgaan van bekende natuurkundige wetten, om aan te toonen, dat de mensch niet blijft bij de bijzondere gevallen, maar komt en komen ‘moet’ tot een gedachte, die ‘nergens’ bestaat, doch ‘overal’ geldt. Neem b.v. een aantal proeven, die de leerlingen tot het besluit brengen, dat een lichaam, in een vloeistof gedompeld, evenveel aan gewicht verliest als de vloeistof weegt, die het verplaatst. Vraag u dan eens af, of deze Wet van Archimedes bestaat. Ge zoudt niet in staat zijn, ze ergens te toonen en te zeggen: ‘Daar is ze nu.’ 't Zijn menschelijke gedachten, die ge hebt gevormd. Is de Wet van Archimedes dan zonder waarheid, zonder werkelijkheid? Volstrekt niet. Juist omdat de wet van Archimedes niet ergens bestaat, maar volstrekt onzakelijke denkbaarheid is, kan ze algemeen ‘geldend’ zijn.

Wanneer de leerlingen 't als een vanzelfsprekendheid gaan beschouwen, dat geen enkele wet een afzonderlijk bestaan heeft, maar alle wetten te beschouwen zijn als bijzondere algemeenheden, dan is het tijd, hun duidelijk te maken, dat de mensch in ‘alle’

stadiën van bewustzijn streeft naar het vormen van algemeen geldige denkbaarheden of begippen. Ge vormt u een ‘voorstelling’ van een ‘bepaald’ dier, van een u bekend paard b.v., 't welk men, ter onderscheiding van gelijksoortige dieren, een ‘eigen’ naam heeft gegeven. Noem het Tancred en ge zult, bij het uitspreken van dien naam, terstond denken aan een bepaald levend wezen, welke gedachte de vorming eener voorstelling mede brengt. Evenzoo vormt ge voorstellingen van bepaalde soortgenooten van het dier, welken ge, ter onderscheiding van elkander, eveneens eigen namen geeft. Al deze dieren hebben kenmerken met elkander gemeen. Deze gemeenschappelijke kenmerken ‘grijpen’ wij in de gedachten ‘samen’ tot *één* denkbaarheid, welke wij ‘begrip’ noemen. Dat is de denkbaarheid van de soort, waartoe ‘Tancred’ behoort, in casu het begrip ‘paard’. Is er nu één dier op den aardbodem, dat men ‘het’ paard zou kunnen noemen? Bestaat er één dier, dat ‘alleen’ de gemeenschappelijke kenmerken bevat van alle soortgenooten en niets meer dan dat?

Neen: ‘het’ paard bestaat niet. 't Is een denkbaarheid, een begrip. En juist omdat ‘het’ paard ‘niet’ bestaat, geldt deze denkbaarheid voor al hare afzonderlijke verenkelingen.

De voorstellingen van ‘bepaalde’ wezens zijn dus de aanleiding geweest tot het vormen van het begrip paard, welke denkbaarheid, zooals we hebben begrepen, een algemeen geldend karakter heeft. Welke is nu de verhouding tusschen de voorstellingen van de afzonderlijke paarden en het begrip paard? Deze, dat de voorstellingen in het begrip zijn ‘opgeheven’. In het begrip zijn de voorstellingen als 't ware opgelost, echter niet eenzijdig verdwenen: Ze blijven immers in het begrip voorondersteld.

Vraagt men zich af: ‘Zou het onderwijs in natuurlijke en geestelijke menschelijkheid aan de kweekscholen thans geheel tot zijn recht kunnen komen?’ dan luidt het antwoord: Neen, daarvoor zijn de leerlingen te jong. Wie zich heden zou belasten met de vorming van aanstaande onderwijzers en in den geest van Zuivere Rede en hare Werkelijkheid onderwijs in ‘redelijke’ zielkunde wilde geven, behoorde een groote mate van zelfkennis te hebben. Dit woord vatte men niet op in de beteekenis van

kennis omtrent eigen zwakheden, gebreken of hoe men 't noemen wil, maar kennis van den mensch als natuurlijk en geestelijk wezen. In dat geval zal de leeraar er voor kunnen waken, dat hij zijn leerlingen stof ter overdenking geeft, die boven hun bevattingsvermogen zou liggen.

Ons betoog samenvattende, besluiten we aldus:

1. De onderwijzer trede de school binnen op ± 23-jarigen leeftijd.
2. Hij worde opgeleid aan een inrichting, zooals de Bond van Nederlandsche Onderwijzers die wenscht.
3. Aan het onderwijs in opvoed- en onderwijskunde ga vooraf een zoo breed mogelijk opgevatte studie betreffende de natuurlijke en geestelijke menschelijkheid. Dit onderwijs, dat de speciale vorming van den onderwijzer beoogt, moet worden gegeven door mannen, die de Leer van Zuivere Rede, de natuur- en geestesleer hebben doordacht.

Treedt een aldus gevormde onderwijzer de school binnen, dan spoort hij zijn leerlingen aan tot voortdurende geestelijke werkzaamheid. Hij duldt hunnerzijds eerder een of andere ongehoorzaamheid, dan traagheid of lijdelijkheid. Hij verschoont eerder een dom antwoord dan een gebrek aan ‘durf’. Hij sterkt hen in hun zelfvertrouwen en gevoelt zich pas tevreden, wanneer in zijn leerlingen een geestelijke ‘wil’ tot geestesactiviteit, tot heugenis zich ontwikkelt.

Het kind is de mensch in wording. De hoogere menschelijkheid, de meer ontwikkelde menschelijkheid is in het kind in kiem aanwezig. De onderwijzer, die met bewustheid de ontluiking van deze kiem bevordert, beseft èn het verantwoordelijke èn het schoone van zijn taak. Dan ook kan het lager onderwijs beter dan tot nu toe beantwoorden aan zijn hoofddoel: een flinke voorbereider te zijn voor het maatschappelijk leven.

Letterkundig vlechtwerk van Laurens van der Waals.

Vóór alles moet ik U doen weten, dat deze zinnen en gezegden niet voor de verstandigen bestemd zijn; ze zijn te verstandig om door hen begrepen te worden.

Zelf zeg ik tot mij: ‘Gij zijt toch waarlijk slechts een zwakkeling, niet goed genoeg om slecht te kunnen zijn en niet slecht genoeg om goed te wezen. Gij wankelt op den drempel van deugd en ondeugd, en weet niet, wat U meer aanstaat of afstoot: het vervelende amusement van de zonde of de amusante verveling van de deugd.

Er is een manier, waarop men heerlijk belachelijk kan zijn en tòch niet alleen een goed, maar zelfs een schitterend figuur slaat. Dat is, wanneer men met de bewustheid van een overschoonen waan in zich, den verbleekten luister van de wereld te bewonderen zit; wanneer men met een hellen lach - in het innerlijk -, ontroerd luistert naar een matten menschenlach.

De wereld wordt dan als een stuiversprent, waaraan de ongemotiveerde verschijning van onze eigen gestalte een zotte, maar tegelijkertijd sterke, attractie geeft.

Men gevoelt zich dan als iets kostbaars, dat eigenlijk overbodig is.

Nu even rustende van mijn jacht naar een schoone toekomst, bespeur ik met een glimlach, dat ik niet alleen niets nader ben gekomen dan jaren her, maar dat ik zelfs - het verlangen najagende - iemand met een ‘verleden’ geworden ben.

Of zou het misschien mijn toekomst geweest zijn iemand met een ‘verleden’ te worden?

Het is toch even bitter op de tong van de aandoening, wanneer het verstand haar het volgende in den mond legt:

'Ik was waarlijk te voorbarig door mij te verheugen over de liefde van mijn meester; had ik niet beter gedaan te *weenen* om zijn kortstondig geluk? om zijn wànkel geluk? -, dat zijn eenig steunpunt vond in dit ééne feit, dat mijn meester en zijn liefste - beiden - een groote genegenheid koesterden voor haar, die mijns meesters geliefde was?'

Het leven is een reeks van allerhande ontroeringen, waarvan men niet weet, of men ze beweenen of belachen moet. Men beziet ze door de ooghaartjes van de verbeelding zóó lang, tot ze droevig en beweenenswaardig zijn en laat er dan op verholen wijze het schijnsel van den spot op spelen.

Wat rest ons dan nog dan er tragische pret over te maken?

Nu ik, in gedachten, aan het denken ben gegaan, voel ik mijn mond glimlachen om iets, dat me toch droefgeestig stemt.

Ik meen nu te weten waarom mijn liefde voor U zoo rustig is en zonder leugen; ik vrees - ik hoop -: dat ik U meer lief *vind* dan dat ik U lief *heb.*

Tot den vriend, mij noodend tot een samen-zijn met oude en nieuwere zangeren door Hein Boeken.

Ook de zanger der Argonautica zoude daar zijn, en die van Kupris' klacht over Adonis...

I.

Tot welk banket van geesten noodt gij mij,
  En deelt als gastheer heusch de plaatsen uit?
  Wel dierbre buren gunt mij uw besluit.
Die kan verhalen van de zeilerij,

Die 't eerst zich waagde aan wind en 't bar getij,
  Gaaft ge onzen muzikant. Zijn zoete fluit
  Schalt zelden maar voor ons in teêr geluid -
Geeft hij zich meest der stille mijmerij?

Mocht aan ons' disch dan Kupris' smart weerklinken
  Om 's knapen dood in zangerige klacht?
Dat wil ons heul en zoet vergeten schinken.

Durft dan ons' stem zich in hùn stemmen mengen?
Zal niet ons' blik zich aan hun blikken zengen?
  Wel rekt' zich diep dit saam-zijn in den nacht.

.... en ook Kallimachos.

II.

En voor u-zelf? Daagt Alexanders stad
Niet bij zijn naam, en glans van gouden haren,
Op zijnen zang ten starren-trans gevaren,
Daar lieve vrouw aldus de weerkomst bad

Van haren man, om 't liefste, wat zij had:
Heur gouden haar? Die stad - schoon ook barbaren
Daar nest'len thands in drang van wilde scharen,
Slaat niet haar strand nog 't schuim van Kupris' bad?

Hij aan uw zij - hoe klonk daar goden-taal!
Maar zoude ook ons niet licht van heuchnis schemeren
In honig-zoet of bitter-zout verhaal
Van vrouwen-schoon of daad van ondernemeren,
Naar in de vondsten van zijn fijnen mond
Heur min, hun trotsche moed den stempel vond.

Het arme hof door Hein Boeken.

Dat wordt weer daagsche plunje, 't heele fijne
Is er al af. Zoo gaat het, als men 't goed
Maar alle dagen draagt, dat is niet goed.
Maar 't is hun eenige, daarin verschijnen

Zij als de Zon hen als zijn palladijnen
En jonkvrouwen ontvangt - maar even goed,
Als hij hen dagen, nachten, wachten doet
In weer en wind. Zoo slaan zij zelf aan 't kwijnen,

Hun pak vergaat en raakt verfonfaaid gansch
En net als 't koud wordt, staan zij bijkans naakt,
En zelf zij niet veel meer dan geraamten.

Is dat uw lot, o lieflijke gedaanten,
Die kwaamt met alle cieraad opgemaakt,
Als wachtte u niet dan spel en zang en dans?

De bedelaar en de mooie vrouw[1)]
'n Ballade door Joh. W. Broedelet.

Dreigend hing de lucht.
Gedempt klonk 't zee-gerucht,
Of tranen de eeuw'ge stem versmoorden.
Het late licht verblonk,
Dagvreugd in scheem'ring zonk,
Stil uur voor roof en duist're moorden.

Alleen, aan 't einde van den boulevard,
Zat Jan Gijsbertus Wilbout, bedelaar.
Hij zag de zee en 't donk'ren van de lucht,
Hoorde de stilte-stap en 't wijd gezucht.
De kilte-huiv'ring kroop z'n beenen langs,
Hij mompelde 'n vloek, verzuchtte iets bangs.
De zee en de lucht, ze grijnsden 'm toe.
Jan Gijsbertus keek stroef, het leven moe.

En in de wijde vert' veel lichtjes ontblonken.
Het spele-ding badplaats vonkjes gaf, blijheids-dronken.
De vrool'ke lijn, langs 't hoofd, tot heel in de zeeë liep,
'n Wonder spel van fonkel-kronkeling zich schiep.
Hoog, laag, gaf 't flikkering,
'n Hel-kleur'ge blikkering.

Tòen stond Jan Gijsbertus op,
Schudde wild z'n ruigen kop.
Hij greep naar z'n knots als naar z'n zwaard,

1) Recht van Voordracht voorbehouden volgens de wet op 't auteursrecht.

Grommelde woest in z'n rossen baard.
'n Druppel - was 't regen? - z'n neus langs aaide,
Doch dra de wind 't wel weer verwaaide.
Hij keek naar wat daar lief lonkte als 'n feest,
Voelde, zoo ver van de menschen, zich 'n beest.
En hij stapte naar het blijde licht.
't Leek toovenarij 'm, 'n droomgezicht.
De bank, waar hij zat, stond nu alleen
Onder 't luchte-gedreig, bij 't golven-geween.

* * *

'Mon Dieu, ik detesteer zelfs Ramagnani'
Gaapte de schoone vrouw op 'r balcon aan 't hôtel Albani.
Ze had er appartementen drie op de bel-étage,
Bedienden op de entre-sol en 'n auto in de garage.
'Nee' hergeeuwde ze, 'zelfs Ramagnani kan me niet meer bekoren.
Eens - ah, pariate mi Italiano! - streelde hij mijn ooren.
't Was in de 'Music-bar'. Ik dronk 'n glaasje flip-flap.
De Graaf van Rammelebatz naast me half sip zat.
Daar stond hij in z'n rood buisje tusschen de violen, de cel en 'k meen 'n trommel.
Op eens ging m'n hart - 't kwam van de flip-flap niet - heen en weer als 'n schommel,
Hij zong! Ah, mon Dieu, 'k zie nog z'n tanden. Twee blikkerende rijen,
Waartusschen mijn ziel vaneengereten kon worden of wel zich vermeien.
En toen-ie z'n hoogste *ut de poitrine* - hij stond op z'n teenen - slingerde naar m'n coiffure,
Begreep ik, dat hij de man was, die me den Graaf van Rammelebatz zou doen verduren.
Sinds heeft hij nog vaak mij gestreeld en niet enkel m'n ooren;
De schoone Elmira weet, wie haar vreugdt, te beloonen naar behooren.
Doch van 't beste krijgt men te veel. 'k Min zeer 't Italiaansch,
Doch hoor op z'n tijd ook graag eens Noorsch, Zweedsch, Engelsch of Spaansch.

Om me m'n heele leven te vermaken met één taal,
Daarvoor voel 'k me te internationaal.
Daarom, Ramagnani, zing uw *ut de poitrine's* voor 'n ander.
M'n veroverde veste snakt naar 'n nieuwen Alexander'.
Weer geeuwde Elmira. 't Leven voor 'n schoone vrouw, ach, was te eentonig.
't Zoetst zelfs smaakt bitter de tong, die proeft enkel honig.
Verveeld tuurde ze uit. De zee, bij mooi weer acceptabel,
Leek 'r vanavond al meer dan miserabel.
Ze keek verder, naar 't lichtjes-feest, dat zich ontstak
't Wandelhoofd langs, aan 't Kurhaus, de café's tot heel bij Berenbak.
Doch 't gaf 'r geen vreugd meer. Voor haar was alles oud.
Ze huiverde. Wat woei de wind! 't Werd koud.
Nog twee weken en 't seizoen was opgebruikt als fruit aan 't dessert.
Met 'n schouder-ophaal vroeg ze zichzelf, wat er dan van 'r werd.
De Graaf van Rammelebatz - ze had 't gevoeld - liet 'r schieten;
Maar dit was wel 't laatste, dat 'n schoone vrouw kon verdrieten.
Voor hem 'n ander! Reeds stonden kapers op de kust.
Liet ooit men de veel gewenschte Elmira met rust?
Zou ze in Italië belanden of in Brussel, Parijs of Nice?
Ze wist, ze had als 'n koningin slechts te kiezen.
O, was hier of daar nog 'n nieuwe vreugd voor 'r weggelegd?
Ze hoopte, al zei 'r vrees: 'Voor mij is oud elk gerecht.'
Ze hoorde kuchen, beneden. Ze bukte zich, keek. Wie stond daar?
Mon Dieu! Zoo'n gezicht! Die verwilderde baard! 'n Rond jaar
Had geen schaar die beroerd. Ze dacht op eens aan Rammelebatz' chevelure,
Gemainteneerd daaglijks door 'n coiffeur, dien je rook op 'n afstand van uren.
A bah, de vieze vent. M'n hemel, wat keek-ie! Die oogen!
Loerden ze? Smeekten ze? Dreigden ze? Niet van 'r ze zich bewogen.
Weer huiverde Elmira. Was 't van kou? Ze kon 't niet zeggen!
O, de ellende van 't seizoen-eind, de herfst, die zich aan kwam zeggen!

Terug trad ze, van 't balcon, in 't grootste van 'r drie appartementen.
Wat was 't veilig hier. O, weelde bleef 't eenigst toch, al gaf 't niet steeds amusementen!
Ze belde. Gerokte dienaar verscheen. Ze zei 'm te sluiten,
Doch voor-ie aan 't raam was, vroeg ze eerst nog: ‘Kijk eens. Staat die man nog buiten?’
De gerokte trad 't balcon op, kwam t'rug dan met minachtend gezicht.
‘Schooiersvolk! 't Heeft mevrouw niet verontrust?’ En hij deed één raam al dicht.
‘Hier, geef 'm dit’ sprak Elmira en ze reikte 'm 'r beurs toe.
‘'t Brengt geluk misschien’ dacht ze, ‘als 'k eindelijk weer eens goed doe.’
De ander keek verbaasd, loerde dan, of-ie 't geld niet kon behouden,
Maar mevrouw volgde z'n gebaar, of 'r oogen 'm niet vertrouwden.
Dus deed-ie wat 'm bevolen werd, wierp de beurs naar buiten.
Daarop, gelijk 'm reeds gezegd was, kon-ie alles sluiten.
De lichten waren aan. Mevrouw wenschte ook wat vuur. ‘En m'n kamenier,’
Ordonneerde ze vriendelijk, ‘roep 'r van de entre-sol, s'il vous plaît, naar hier.’
Ze was alleen weer. Vertrouwlijk omringden 'r de luxe-dingen in 't licht.
'n Wijle vergat ze 't nare van 't zee-gezicht,
Zag in den spiegel. O, ze was van 'n buitengewone fraîcheur!
Dat deed de buitenlucht. Die werkte knapper toch dan de bekwaamste posticheur.
Kom, ze wilde zich kappen en kleeden op 't schoonst, lokkend nieuw avontuur.
Nooit snakte naar 'n groote vreugd ze zoo sterk als in dit uur.
Ook was 't practisch, te zorgen. Zonder weelde geen genieten!
En vandaag of morgen liet de Graaf van Rammelebatz 'r immers schieten!
‘Entrez!’ 't Was de kamenier. Die, 'r helpend, bebabbelde honderd dingen,

Zoodat 't, vroolijk haast, in Elmira begon te zingen.
Doch dan keek ze stil weer. Want, vreemd, in beklemmend gestaar,
Zag ze telkens weer de oogen van den bedelaar.

* * *

Was 't de wind, die aan de luiken zat? Verschrikt keken even op
De gasten aan 't soupertje, diplomaten en meen'ge snob.
Luguber, zooals 't soms huilde en rukte hier boven den boulevard.
Mevrouw, 't dichtst aan 't raam, zag er bleek van. Voelde ze zich naar?
Doch de graaf van Rammelebatz, geheel *à son aise*,
Verdiepte zich opnieuw in z'n kreeft met mayonnaise.
Dus hapten ook weer de snob's en de diplomaten
Met mes- en vork-getikkel in 't gebodene, sla met tomaten.

Was 't de wind, die aan de luiken zat? ‘Hu!’ huilde 't buiten.
Elmira, bleeker dan ooit, zei bevend: ‘Men moest beter sluiten’,
Waarop 'n gezantschaps-attaché verklaarde: ‘Ah, madame, contre l'orage,
Parole d'honneur, rien à faire!’ En in zoo'n bad-hôtel was men als in 'n *cage*.
De snob's, zich mengend in 't gesprek, vertelden van de kracht der winden
En wat men, bij stormweer, op 'n zeiljacht of in 'n auto kan ondervinden.
De Graaf van Rammelebatz humde ‘jaja,’ liet ze maar praten.
De kreeft lag wat zwaar. Nu begon ook hij aan de sla met tomaten.

Was 't de wind, die aan de luiken zat? Of 'n hand er aan rukte!
Als iemand buiten stond - aan 't terras lag 't zaaltje, waar men soupeerde - en zich bukte,
Kon die zien, door de dwars-latten van de jaloezie, wat binnen gebeurde.
Elmira sprak er van. De Graaf van Rammelebatz vond, dat z'n *belle* vanavond zeurde.

‘Laêt zien’ zei 'n snob. ‘Wat hier geschiedt, is geheel *comme il faut.*
't Plebs spiedt graag. Plaisir gratuit’. - ‘O, yes’ knikte Lord Cartling. ‘I known.’
Doch von Strobinsky, die gedichten schreef, of 't althans probeerde,
Sprak plechtig: ‘'t Is de greep van den nachtwind, madame’ en haastig hij 't noteerde.

Elmira zette zich aan 't andere eind van de tafel. 't Was aan 't raam te luguber.
Snob en diplomaat verdrongen zich om 'r. Ze beefde. ‘Ah’ lachte ze dan, ‘Schwamm d'rüber.
Wat champie, if you please’. Ze dronk 'n teugje. Daarop viel 'r glas aan scherven.
Ze barstte in snikken uit, als 'n kind. Had madame last van 'r nerven?
't Werd stil. De gasten vroegen zich af, of 't om den Graaf was, die 'r - men wist 't - morgen liet schieten.
Doch ieder hunner immers stond gereed, 'm te remplaceeren. *Ach*, *bitte!*
Van Rammelebatz zelf, die z'n hand juist uitstak naar 'n druif,
Keek met open mond. Die Elmira ging 'm boven z'n kuif.

Opeens sprongen allen op. Daar wàs iets aan 't venster! Of 'n man
't Luik langs klauterde naar boven. Schrikte ook niet Rammelebatz ervan?!
Elmira verstarde, of ze 'r doodsklok hoorde luien. ‘Hooren jullie wel?’
Bracht ze met moeite dan uit. ‘M'n hemel, wat gebeurt hier in 't hôtel?’
Kellner, piccolo, ober schoten toe. Wat was er aan 't handje?
‘Ze breken in. Kijk, gauw!’ gilde Elmira. Ze maakte 'n heel standje.
De ober gelastte den kellner, diè den piccolo, diè zei 't den *portier.*
Doch hoe men ook zocht, binnen, buiten, men was van oordeel, dat de wind 't deê.

Wàs 't de wind, die aan 't luik had geschud? Men moest 't wel denken.
Elmira, die niet goed begreep, wat er in 'r omging vanavond, liet zich schenken
Nog 'n glas vol. ‘Adieu! En dank voor uw gezelschap, mijn heeren!’
Toen ging ze. Hoe gaarne had men 'r naar boven willen chaperonneeren!
Behalve van Rammelebatz. Die verlangde naar z'n *baccarat* in de club.
De *messieurs* vergezelden 'm? O, zonder twijfel! Niet één bleef achter. *En avant*, hup!
En toen ze, kragen hoog op, hoed diep in 't hoofd, liepen over 't terras,
Zagen ze duidelijk, dat er, behalve de wind, absoluut niemand was.

* ⁎ *

Maar boven! Elmira, in 't grootste van 'r appartementen, alleen -
De kamenier, even van de entre-sol, zond ze, waarom wist ze niet, dadelijk weer heen -
Starde voor zich. Ze huiverde, had 't koud. Toch brandde nog vuur.
Wat scheelde 'r? O, nooit nog zoo eenzaam voelde ze zich als in dit uur!
Ze was haast bang voor zichzelve. Zou ze schellen? 't Leven was leeg,
Eén ellende, hoe schoon 't mocht schijnen, en al vreugde veeg.
Hu, wat rukte 't aan 't raam! Nu stòrmde 't buiten. 't Gordijn...
'n Rilling liep langs 'r rug. Wat bewoog daar? Van tocht kon 't niet zijn.
Opeens.... 'n Gil smoorde in 'r keel. Wat zag ze? Twee oogen, 'n gezicht,
'n Gestalte! Handen, die grepen, naar 'r keel gericht!
‘Help!’ riep ze nog, zakte ineen. ‘Stil!’ rauwde 'n stem,
‘Of 'k dood je. En ze mogen 't ook mìj doen.’ Nauw levend, zag ze hèm!
‘Neem alles, wat 'k heb’ beefde ze en ze had moeite, 'r verstand niet te verliezen.

‘In die la. M'n sleutels, hier! Die kast! 't Ligt alles open. Ge hebt 't voor 't kiezen.
O, 'k gaf je m'n beurs toch. Is dit je dank, me nu te bestelen?
Maar neem, neem! 'k Zal heel stil zijn. Hoor, zoo!’ En zelfs 'r adem trachtte ze te verhelen.
In zwijgen zag Jan Gijsbertus op 'r neer. Buiten loeide de storm,
Rukkend aan raam en gesteente. Als moest de wereld uit haar vorm,
Zoo beukte de zee, torenend golven omhoog.
Dwars er doorheen de wind razend vloog.
Toen sprak Jan Gijsbertus: ‘'k Wil uw geld niet, uw schatten, wat ge hier hebt vergaard.
't Is me alles, als de wind die daar waait, geen oortje waard!’
Elmira keek op weer. Wat wilde die man?
Haar geld niet? Ze dacht. ‘O’ smoorde ze dan,
‘'k Wil u, wat ik heb, alles geven.
Maar laat me - o, heb meelij - mijn leven!’
‘Uw leven?’ grijnsde Jan Gijsbertus en hij schudde z'n kop.
‘Wat zou 'k er mee doen? Uw leven?’ en hij lachte haast hardop.
Elmira begreep niet. Hij kwam om roof noch moord?
Zoo rustig stond hij daar, dat ze gelooven moest z'n woord.
‘Wat wenscht ge dan van me, 'n vrouw?’
Toen sprak Jan Gijsbertus - en z'n oogen waren dicht bij de hare - ‘ik wil jou!’
‘Mij?’ ontstelde Elmira en ze richtte zich half op. ‘Mij, mij?
O, 't kan niet zijn. Ga, ga!’ en ze duwde 'm op zij.
Maar Jan Gijsbertus, 'r polsen grijpend, ruwde 'r toe: ‘Word niet zoo luid!
Ik heb je en ik hou je, m'n buit.’
Elmira dacht, of ze gillen zou. Doch ze vreesde voor 'r leven.
Aan z'n voeten zonk ze. Aarzelend fluisterde ze in beven:
‘Laat me, laat me! Jou kan ik niet behooren.
Wat 'k heb, geef ik. Maar mezelf... O, 'k raak verloren.’
- ‘Mij wil je niet zijn’ beet Jan Gijsbertus en vaster khelde-ie 'r polsen,
‘Maar die anderen! Ik zag ze, door 't luik, en jou en hoe vol ze

De glazen schonken en dronken je toe. Dien anderen ben je, niet mij!
Waarom? Waarom? Ben ik zooveel minder dan dan zij?'
Even zweeg hij. Donderender gingen storm en golven.
Elmira, de haren los, de schouders bedolven,
Trachtte - zacht rukte ze - te ontkomen. Doch de greep
Van Jan Wilbout, als van ijzer, naar den grond 'r weer neep,
'Hoor!' noopte-ie 'r tot luisteren en wat milder klonk z'n stem,
Als vroeg hij haar, wat meelij te hebben ook met hem.
''k Was bij de lichtjes, aan 't hoofd. Voor allen gaf 't feest.
Alleen ik liep er tusschen als 'n arm, verschopt beest.
Geen mensch die me zag, of 'k den dood al behoorde.
Toen wou ik volgen de stem, die ik den heelen avond al hoorde,
De zee, die me riep met mistroostig gebaar.
Golven zijn 'n goed graf voor 'n bedelaar.
En ik liep van 't licht naar de donkerte toe.
Daar zag ik jou en ik staarde me moe.
Je bent zoo mooi! Nog nooit zag ik zoo'n vrouw.
'k Kreeg weinig liefde en wàt ik ontving, was arm, grauw.
Toch, om een als jij was 't, dat 'k m'n leven heb versmeten,
Doch dat is dood nu alles, begraven, vergeten.
Ik zag je en 'k dacht: Sterven is goed,
Maar te drukken eerst dat in je armen, 't nog verzoet.
O, gelukkig te zijn eens door 'n vrouw, rijk en mooi!
Dan moge de dood me halen! Met lust 'k me vergooi! -
Je wierp me je beurs toe. Dat was mooi van je. Ik snikte.
'n Knecht sloot de ramen. 'n Oppermachtig leed me schier verstikte.
Uren doolde 'k rond 't huis, of 'k jou nog mocht zien.
Toen ben 'k je - hoe ontdekte ik je! - door 't luik gaan bespiên.
Daar zat je. Je lachte, dronk, dreef met allen spel.
Die kerels! Hoe haat ik ze! Je zoo te zien, was me 'n hel.
Opeens dacht 'k: "Die allen gelukkig! Ik alleen niet?
O, ze zàl mijn zijn, de schoone. Dan kome over me 't Niet."
Hoe 'k het hôtel in ben geklommen, de hemel het wete.
Ze hebben me nog gezocht, als honden 't wild nagezeten.
Hier ben 'k nu. Niets weerhoudt me. 'k Ken vrees noch berouw.
Ik wil jou, ik wil jou, ik wil jou!'

Was 't snikken of woede, wat 'm met moeite deed spreken?
Stond in bevelen hij daar voor 'r of verwrong-ie zich in smeeken?
't Niet wist Elmira. Schuw keek ze naar 'm op,
Zag met vertrouwen haast in dien verwilderden kop.
Passie had daar om 'r gelaaid als niet in tijden.
'n Bedelaar mocht hij zijn, hij wist van liefde en lijden.
Even sloot ze de oogen, dacht aan Ramagnani en de anderen
En hoe ze op 't balcon stond dien avond en van liefde wou veranderen.
Bracht de nacht 'r 't begeerde, zij 't in vorm weerzinwekkend?
Ze wist ook 't lugubere bij tijden aantrekkend.
Weer sloeg ze de oogen op. ‘Neen’ kreet ze dan, ‘'t kan niet zijn’.
‘O, 'k smeek je’ zei Jan Gijsbertus en hij knielde. ‘Wees mijn’.
‘Neen, neen!’ riep ze andermaal, verhief zich, zag z'n haren, z'n baard,
Rook z'n plunje. 't Walgde 'r. Dàt was 't leven 'r niet waard.
Kon ze ontvluchten nog? In 'n ren naar de deur! Jan Gijsbertus was 'r voor!
‘Nu doodt-ie me’ schreide 't in 'r. ‘Zou 'k gillen!’ Daar spotte 't aan 'r oor:
‘'k Ben geen heer, hè? En je veracht me om m'n kleeren.
Maar je hebt je flacons. Je kunt me parfumeeren!
Knip m'n haren. 'k Beveel 't je. 'k Heb je in m'n macht.
Kam m'n baard uit. Je handen gaan zacht.
Je vingers, zoo blank, kennen het streelen.
Als 'n baron, haha, wil ik gediend zijn! Jou zoete, fluweelen!’
Elmira dacht 'm gek. Wilde hij van 'r die dingen?
Was ze in de greep van 'n sater, die 'r tot diensten zou dwingen?
‘'k Zal gaan uit mezelf wel. Niet door je lakeien’,
Klonk 't zacht dan. ‘O, den dood zelfs verkies je boven me?’ en ze hoorde schreien.
't Werd 'r week op eenmaal. Liefde-beed'len stemt zacht.
Had ooit ze zooveel teerheid bij den beed'laar verwacht?
‘Ga, ga’ sprak ze fluistrend. ‘Geen mensch zal het weten’.
Nog weerde ze 'm af, al stond-ie in z'n hoek, als vergeten.
‘Ja’ schorde-ie. ‘'k Zal. 'k Ben Jan Gijsbertus maar’.
Elmira blikte op. Welken naam noemde-ie daar?

Ze streek zich over 't voorhoofd, herinnerde zich iets vaag.
'r Oogen zochten, op 'r lippen lag 'n vraag.
‘Jan Gijsbertus Wilbout’ mompelde-ie voort,
‘De schooier, waar geen mensch, geen luis zich aan stoort’.
Jan Gijsbertus Wilbout? Ze gaf haast 'n schreeuw.
Neen, dat kòn niet. Groote God! Wit werd ze als sneeuw.
Ze staarde 'm aan, of ze 'n spook zag, verroerde geen lid.
Hemelsche rechtvaardigheid, werd ze bezocht door dìt?
‘Je hebt nooit van me gehoord, hè, jij in je rijke leven?
Wat zou 'n mooie vrouw om zoo'n stakkerd ook geven!
Toch, 'k heb dingen, waar jij niet van weet,
Jij in je mooie kamer in je rijke kleed!
Heb je ooit gezworven door storm en door nacht,
Door honger en wanhoop half omgebracht?
Je plunje is vergaan. Je denkt: “nu ga 'k sterven”,
Vergruisd als 'n glas, dat in de goot ligt aan scherven.
Nog eens klop je aan. 'n Deur gaat open.
'n Oog lacht, 'n hand wenkt. Niet meer dorst je hopen.
Nu biedt men je warmte, voedsel. Je beeft.
Op je knieën zink je, dankt God, dat je leeft!
Daar weet jij niet van,
Hè, mooie dame, in je mantel van astrakan?
Of ken je 't genot van den opstand? Alles is geweld.
In je 't woest stormt om grootheid, geld.
Voort, jongens! Sla dood, steek in brand, zwaai de knots.
Voor ons alles wijkt, huizen, zee, rots.
Je hoort kermen, ziet bloed. Tsa, jongens, ons de macht!
En in gelukswaanzin, al duurt 't 'n uur maar, je lacht!
Daar weet je niet van, hè, dame, jij,
Als je gaapt op je sofa in je japon van zij!
'k Ken liefdes hoog're dan je ooit bezat.
De maan beminde me op m'n eenzaam pad,
Toen 'k de wereld rond zwierf sinds me verliet die eene,
Om wie ik nu nog, nu nog kan weenen.
't Was zomernacht. 'k Lei me te slapen tusschen de eikenboschjes.
'n Vogeltje, verschrikt, fladderde op. Blaadjes strooiden zich losjes.

'k Lag, sliep. Toen haalde de bleeke maan me in 'r armen,
Wist met 'r witte kussen me te verwarmen.
Daar weet jij niet van, hè, mooie vrouw,
Als je rilt voor je brandenden haard nog van kou!
'k Heb meer je misschien dan jij mij te geven.
'k Ga, heb genoeg gebedeld al in m'n leven.'
Jan Gijsbertus trad op 't raam toe, wilde dat ontsluiten.
Wilder, als 'n dreiging, gierde de storm buiten.
Daar riep Elmira: 'Jan Gijsbertus, herken je me niet?'
Hij wendde zich om, verschrikt. Dan 'n onnoozelen lach hij uit stiet.
'Ik je herkennen, jou, jou?
Nooit was 'k bij zoo'n rijke, mooie vrouw!'
- 'Jan Gijsbertus, zie me aan! Ik ben 't van wie je sprak,
Die je verliet. 'k Wist niet, dat je me zóó hebt lief gehad!'
Jan Gijsbertus kromp ineen, z'n knots trilde in z'n hand.
Weg was z'n lach en hij vreesde ook z'n verstand.
Hij starde 'r aan als 'n bezetene,
Klemde aan zichzelf zich vast als 'n dwaas aan z'n ketenen.
'Nee, nee' rauwde-ie. 'Wat zeg je? Hoe heet je dan?'
- 'Elmira men mij noemt. Doch dien naam ik aannam.
Elsje ik bèn! Nu herken je me wel?'
Daar zonk Jan Gijsbertus ter neer, radeloos, kreet: 'Hel!
Moet ik je zóó vinden? En vanavond? Wat ben je veranderd!'
En Elmira, als sprak ze 'm na: 'Wat ben je veranderd!'
Ze zagen beiden hun jeugd,
'n Glimp van ouwe vreugd.
Dan sprong Jan Gijsbertus weer op, wankelde naar 't raam.
'Wat ga je doen?' smartte Elmira, 'Jan Gijsbertus!' en ze trilde bij dien naam,
'Ga niet, blijf! 'k Heb je te vragen zooveel!
En wat je verlangt, 't wordt alles je deel.'
Weer wendde hij zich om, nu met driftigen kop.
Geen vrees hij kende, praatte hardop.
'Niets, versta je, niets, niets heb jij mij te geven.
Ik gaf jou m'n heele leven!
Hoe dorst je me je beurs toe te werpen? Daar!
Jij bent schuldig aan den bedelaar.'

't Geld rinkelde op den grond. Wilbout opende 't raam met 'n ruk.
De gordijnen bolden op, 'n vaas woei stuk.
‘Jan Gijsbertus, Jan Gijsbertus! O, ga niet heen!
Ook mijn leven is leeg. Ik ben zoo alleen.
Blijf, blijf! Of laat ik gaan met jou.
'k Was eens toch je vrouw!’
Maar Jan Gijsbertus, op 't balcon,
Sarrend riep: ‘Nee, nee, dame in je mooie japon!
Nooit gaf iemand me medelij;
Bedel jij nu eens om mij.’
En hij verdween. Elmira naar buiten!
'n Stormvlaag sloeg stuk een der ruiten.
Ze zag 'm gaan. ‘Jan Gijsbertus, Jan Gijsbertus!’ Doch hij keek niet om,
Richtte recht tegen 't geweld der winden zich, worst'lend, krom.
Elmira stond in wanhoop. Wat gebeurde hem?
Riep de zee niet met donderende stem?
O, ze wilde 'm redden. Eens was hij haar lief.
'm Te ontwringen den dood nu, die daar donkerde als 'n dief!
Terug snelde ze, in 'r kamer, haalde zich 'n sjaal.
Dan, den gang op, ging ze, bedacht zich niet eenmaal.
Geen gast ontmoette ze, gerokten dienaar noch wachter.
Buiten stond ze. 't Was stikdonkere nacht er.
En ze vocht met den storm, die als 'n razende 'r om floot.
Het luchte-geweld één roepen om ramp was en nood.
‘Jan Gijsbertus, Jan Gijsbertus!’ Doch 'r stem had geen kracht,
Verloor in 't rumoer zich van den bulderenden nacht.
Waar zag ze 't laatst hem? Toen hij zich worstelde naar 't hoofd,
Daar recht voor 'r! O, nooit kwam zoover ze! Blind, verdoofd
Vorderde ze wanhopig langzaam. Zou ze ooit hem bereiken?
Of ze mijlen gaan moest! Toch wilde ze niet wijken.
En ze verwon! Nog eenmaal zag ze hem staan.
Toen verdween hij, voor goed. 't Was met Jan Gijsbertus gedaan.
‘Jan Gijsbertus, Jan Gijsbertus!’ Voort wilde ze, naar hem.
Nog riep ze 'm met al stervender stem.

'r Arme voeten pijnden zich aan de glibberige, harde keien.
Schuim omspatte 'r. Ze wankelde, voelde zich glijen.
‘Jan Gijsbertus!’ Met dien laatsten kreet
Ze als 'n reddeloos pak in de hongerige golven gleed.
Die 'r bedolven met gehuil in den pikzwarten nacht.
Zoo werd de schoone vrouw nog door 'r liefde omgebracht.

* * *

In de badplaats zei men, 't was om Ramagnani.
Die, in z'n rood buisje, speelde te sterker den brani.
De ‘Music-bar’ werd bestormd. En als hij zong tusschen de violen, de cel en de trommel,
Kwam menig vrouwlijk hart in heftig geschommel.
Men dronk kummel en flip-flap,
Tot men in bewondering half sip zat.

De graaf van Rammelebatz, geheel *à son aise*,
Verdween, *en automobile*, met 'n allergracieuste Française.
Die maakte al weken z'n hoofd op hol.
En met hem gingen ook de chauffeur, de kamenier en 't knechtje van de entre-sol.
In 't hôtel sprak men over 't heele geval geen jota,
Want de graaf betaalde zeer correct z'n nota.

Drie dagen, nadat men Elmira vond, spoelde ook 't lijk van 'n bedelaar aan op 't golven-grauw.
Doch dit had natuurlijk niets te maken met den dood van de mooie vrouw.

Verzen van J.Ph. van Goethem.

Het nieuwe jaar.

I.

Het nieuwe jaar begint met glimpjes goud
daar ginter, boven 't doode kreupelhout.

De oude dingen zijn nu langzaam-aan
haast heelemaal zoo in mij doodgegaan

En 't nieuwe jaar begint met glimpjes goud
daar ginter, boven 't doode kreupelhout.

II.

Langs den brokkelmuur
de leuke kippen kokk'len wat
uit de oude schuur...

Ik heb toch wèl wat leuks gehad
maar 't bleef haast altijd schuil, omdat
ik meestal zoo in 't Donker zat
en 't jaar niets dan te brokk'len had...

De leuke kippen kokk'len wat...
Ik heb toch wèl wat leuks gehad.

III.

Ik voel de lichte Lente komen
van achter uitgerekte boomen

Ik sta gestrekt uit oude pijnen
om U in Licht te zien verschijnen.

Wat takken zijn omhóóg gekomen
uit oude, uitgerekte boomen.

Avond in Tiel.

Herinnering aan HANS KOLDEWIJN.

Eénzaam gaat wat triest geluid
over 't stille water uit...
Eénzaam trekt een trage schuit
't Zwarte oude stadje uit -

Van alles wat ik over had
uit den stilgeworden tijd
is ‘d eenge die mij dierbaar bleef’
nu z'n leven uitgeleid.

- Eénzaam over 't water heen
trekt de stille trage schuit...
't Leven dat de avond heeft
waait langs kalme wimpels uit.

De late dag...

De late dag is van de oude tijden,
de Zon geeft aan de muren oude kleur.
Ik wil nu zacht oude gedachten beiden
en langzaam gaan langs elke dichte deur. -

Ik ga weer stille, oude tranen lijden
om oude huizen en om oude geur,
ik ga ze aan mijn oude wegen wijden
langs al de muren met de zon'ge kleur. -

En nu 'k zoo ga, hoor ik weer úwe woorden,
ik ga weer úwe straten zoekend door
of ik niet bij uw raam gelatene accoorden
van uwe oude smart als oude zegen hoor -
En in mijn peinzend hoofd vind ik weer úwe woorden
en úwe zachte stem die ik in mijn leed verloor.

Liefde.

Mocht ik een ander geven,
heél mijn arm-mooie leven!
ik zou groot zijn en sterk,
kracht hebben voor mijn werk,

ik zou 't lachen en schreien,
wel dragen voor ons beien;
mijn leven gaat alléen,
àl te verlangend heen.

Dit maakt mij zoo, zoo moe
als ik niet anders doe,
dan denken wat ik wil
en toch niets doe en stil

bewaren moet, zielsschat,
die 'k graag gegeven had;
O mocht ik nu maar geven
heel mijn arm-mooie leven.

Heimwee-avond in 't herstellingsoord.

Moeder de boomen zijn zoo stil,
maar ik kan niet zien de zon
en u weet hoe graag ik wil,
dat 'k haar ondergaan zien kon.

De âvond is ellendig mooi:
'k lig mijn vrijheid te verlangen,
maar als vogeltje arm in kooi,
voel ik mij gevangen.

Roerloos lig ik in een rij
zieke menschen uitgestrekt
en des hemels Westerzij,
blijft maar voor mijn oog bedekt.

Moeder ware ik maar bij u,
in onze eigen trouwe veste;
'k voel zóo 't oude spreekwoord nu:
Oost of West, 't is thuis het beste.

Mocht ik uw in eigen woon,
aan mijn eigen venster droomen;
hoort ge, hoort ge, uw kind, uw zoon,
wil weer naar zijn moeder komen!

Naar zijn huis en dê oude dingen,
wetend wèl zijn vreugde en leed;
die hem in een kring omringen,
troostwarm om hem heen gesmeed.

Luister hoe ik komen wil!
Moeder hoort gij mij misschien:
al de boomen zijn zoo stil,
Maar ik kan de zon niet zien.

Putten, 8 September 1908.

Verzen door J.Ph. van Goethem.

I.
Levensgang.

Grijs ligt de weg langs mijn huis,
de regen met klaag'lijk geruisch,
heeft heel den dag gevallen.
De boomen zijn allen
glimmend nat en de steenen
hebben van 't weenen
de tranen vergaard.
De wolken in drommen geschaard,
maken den dag vroeg donker;
er is niet éven geflonker
van de zon in de plassen,
die stadig wassen.

Langs den weg die eenzaam is,
alleen een begrafenis.
Langzaam stappen de paarden
over de natte aarde;
later draafden ze vlug,
denzelfden weg terug,
met den ledigen wagen;
iemand was heengedragen.
Zóo gaat het iederen keer,
héén en wéêr;

elk die 't zag was even
verwonderd over 't eigen leven.
En zóó ook is, maar langzamer, hèt leven
Wij dragen 't leed ons gegeven
stil heen en keeren
sneller ten vreugde weer en
het blijft een schoonen wisselgang,
voor elk zijn leven lang.

II.
Opstand.

Het is er weer, dat zwaar en dof gevoel,
van diep-ellendige verlatenheid;
het klimt mij naar mijn keel, mijn hoofd,
het drukt en weegt mij op mijn borst,
het brandt mij in mijn hart en handen:
het is er weer, dat zwaar en dof gevoel
van diep-ellendige verlatenheid!
Het is er weer dat vreeselijk verlangen,
naar licht en vreugde en ook eens zorg'loos leven,
naar ook eens storten in den wilden stroom,
die enkel krachtigen trotseeren kunnen.
Ach hoe is 't nu? Hoe is dit doode leven,
van rust en plicht en ijzig zware kalmte,
terwijl mijn hart moet schreien van verlangen
en hijgt en hijgt om wat bevrediging?
Ik kàn niet meer, ik kan niet rustig wezen,
ik kan niet liggen als een levend-doode,
terwijl het leven lokkend langs mij danst;
ik kan niet meer, o laat mij gaan en breken,
o breken uit mijn kluisters en dan vrij zijn,
o vrij zijn, god wat moet dat heerlijk wezen.

Al ware het éene dag, ach eene dag,
dat ik eens krachtig zijn kon, blij en krachtig
en hollen als een jong dier in de weide,
of zwoegen als een stoer-gezonde mensch,
of was het enkel maar om uren, uren
te dwalen langs de eenzaam-schoone wegen.
Dit kan ik wel, maar nimmer zonder denken,
aan zwaar te dragen moeheid d' andren dag

en nimmer zonder weten dat deez' éene,
deez' éene dag opnieuw mij verder bracht,
van 't doel waarvoor het plicht werd om te rusten
en al te goed voel ik de wreede waarheid,
dat ik geen enkel uur mijzelf kan zijn.

Altijd maar, liggen, liggen, liggen,
terwijl de zon mij gek maakt van verlangen,
terwijl de vogels zingend mij aanroepen
om op te gaan langs blijde lichte wegen
en heel mijn hart in wilde opstand komt.
Ik kàn niet meer, ik kan niet rustig wezen,
ik kan niet liggen als een levend-doode,
ik, ga; ik ga, ik neem mijn gouden vrijheid
en stéel wat voor een ander waard'loos schijnt.
O, vogelen, o zon, o blijde lichte wegen,
ik kom, ik kom, ik neem gouden vrijheid!

O, dat vechten.

O, dat vechten om wat krachten,
dagen, maanden, jaren lang;
o, dat eindelooze smachten
naar den èchten levensgang,

dat de zieke in de uren
van verslagen somberheid
naast zijn even zieke buren
stil maar uit te treuren leit.

O, dat zwijgend snikkend liggen,
zonder dat men schreien wil;
niemand wil er iets van zeggen,
ieder vindt je stil: ‘zoo stil.’

O, die uren van verzinking,
als we'ons zelfs geen troost meer biên,
als wij zonder eenige blinking
eindeloos ons lijden zien.

Verzen van Hendrik Kroon.

Wij zijn geworteld in een wereld wier
Wezen is uit almachtgen wil geweld,
Die zich aan onzen geest in raads'len meldt
En die 't heelal bewerkt in hoogst bestier,

Bewegend naar zijn wetten mensch en dier,
Totdat zijn dienaar Dood de lijven velt.
Ons dringt de vraag welk doelwit 't leven geldt
In 't zweven tusschen hoop en vreeze hier.

Tot diepsten grond is wat bestaat geward;
't Volstrekte splitste zich, 't gesplitste streeft
De volheid van 't volstrekte t' openbaren.

De algeest schiep en onderhoudt wat leeft
Zich tot een spiegel om zich zelf t'ervaren
En wat bezield wierd voelt 't in vreugd of smart.

Uit duistren grond der onbewustheid vlamt
Ons leven vluchtig op met heft'ge pracht,
Een felle bliksemschicht in donkren nacht,
Wiens kracht is snel na snellen ren verlamd.

Begeerig zich het ik aan 't eeuwge klampt,
Maar 't eeuwge van de toekomst zwaar in dracht,
Is op wat was niet, maar wat wordt, bedacht,
En 't ik keert tot den geest waaruit het stamt.

Het wezen van den geest gelijkt de zee,
Moeder der wolken, voedsters der rivieren,
Die alle weder naar hun oorsprong zwieren:
Den vruchtbren schoot waaruit ze zijn verwekt,

Die 't geen hij gaf weer stadig tot zich trekt
Ter nieuwe baring blijvend immer ree.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

Hora Adema's ‘Tropenstudie's’ zijn reeds een jaar geleden verschenen, maar toch kan 't zijn nut hebben, er hier de aandacht op te vestigen, omdat het boekje, meen ik, minder belangstelling heeft getrokken dan het door zijn fijnheid en zijn echtheid verdient. En al wordt het door mijn bespreking niet populair, tenminste zullen de ontwikkelde lezers er door kunnen begrijpen, dat ze zich een wezenlijk genot hebben laten ontgaan.

Ja, waardoor wordt een letterkundig kunstwerk, of wat voor zóó iets wil doorgaan, populair hier te lande?

Zeker nooit uitsluitend door, en slechts zelden, gelijk in 't geval van Jacques Perk's verzen, in verband met zijn schoonheidswaarde, maar altijd en in hoofdzaak, omdat de soort van het onderwerp de belangstelling van ons groote publiek, die, uit den aard der zaak, een beetje beperkt is, in voldoende mate wekt. De belangstelling is beperkt, zeg ik, en, inderdaad, zij beweegt zich, bij de meesten onzer, alleen naar datgene wat men, uit zichzelf, reeds in zich heeft, en alles wat daar buiten valt, wat wij niet van onze jeugd gewend zijn te hooren, laat ons zoo onverschillig alsof het niet bestond. Men zou het grootste gedeelte onzer populaire letterkunde dan ook niet beter kunnen kenschetsen dan met het éene woord: ‘banaal’; omdat zij niets anders geeft als, in gladden vorm, de grootendeels minder juiste opmerkingen en praatjes, en ‘waarheden-als-koeien’, die ook de meer verhevene gespreksstof vormen, voor ernstige oogenblikken, van den beschaafden, den fatsoenlijken mensch.

Wat niemand zelf heeft gevonden en toch ieder voor juist

houdt, waar iedereen over praat, terwijl toch niemand het wezenlijk voelt, kortom de feestdaagsche conversatie-pasmunt van alle serieuse en degelijke maatschappij-menschen, die, voor een oogenblik, hun alles behalve banale, want energiek-levensvolle zaken-gedachten van zich afzettend, met een andere stembuiging van gedachten gaan wisselen over de eeuwigheid en de wereld, en 's menschen verschillende plichten en hoogere belangen, zie, dát is het banale, dat opgeld deed bij het publiek van vroeger en dus schering en inslag vormde van de toen meest in den smaak vallende Literatuur-van-den-dag.

De dagen, dat, op die wijze, niet de mate van psychische gevoeligheid der letterkundige voortbrengselen, maar het al of niet er in aanwezig zijn van een bepaald soort van inhoud, als waardemeter der kunst gold, zijn nu gelukkig voorbij, en al heeft de een of ander met veel wijdloopig vertoon van woord-redenatie wel eens getracht een dier correcte maar aandoeningslooze rijmers weer op te stellen als een voorbeeld voor alle lateren, zijn zonderlinge persoonlijke wensch kon toch geen volkswensch meer worden, omdat het publiek-van-thans, voor zoover dit eenigermate van verzen-lezen houdt, vrijwel anders is als dat van vroeger, en meer om maatschappelijke kwestie's dan om bijbelteksten geeft. Vandaar het succes van Heijermans, die wel, in tegenstelling tot de populaire grootheden van de vorige generatie, een achtergrond van krachtige echtheid in zichzelf heeft en in zijn werken zien laat, die hem, buiten zijn populaire motieven om, een schrijver van veel beteekenis doen blijven, maar die toch indien hij niet, wat thans in de lucht zweeft, had weten te pakken en te gebruiken, nooit die algemeene geliefdheid had kunnen verwerven, waarin hij zich terecht verheugen mag.

Neen, nogmaals wat een schrijver populair maakt hier te lande is nooit zijn wezenlijke letterkundige waarde, maar alleen of zijn stof en gedachte van 't eigenaardige soort zijn, dat op het oogenblik in den smaak valt van 't publiek. En als de uiterlijke vorm er maar als klokspijs ingaat, door zijn makkelijke gladheid, wordt er dan verder minder op de innerlijke echtheid, de psychische wezenlijkheid van zoo'n auteur gelet. Die moge tevens aanwezig zijn, of erin ontbreken, voor ons groote, goede publiek, dat zijn allervoornaamste auteurs, een Vondel en

Potgieter b.v. ongelezen laat liggen, komt dat vrijwel op hetzelfde neer. Men wil slechts hooren van datgene wat men vroeger reeds kende, maar natuurlijk werkt zoodoende een populaire letterkunde, welke zich bepaalt tot het herhalen van wat ieder reeds wist, in geenen deele verruimend of verdiepend op den lezer, wat alle echte kunst doet, maar houdt zij integendeel het groote publiek in diens eigen engte gebannen en legt een slagboom voor alle verdere ontwikkeling en groei.

Dit gebrek aan letterkundig apperceptievermogen bij de groote massa, zooals dit geboren werd en voortdurend in de hand gewerkt, door de psychisch-onbeduidende proza- en rijm-produkten van eenige populaire tweedenrangs letterkundigen der vorige generatie heeft den smaak van het publiek zoodanig in de verkeerde richting gedreven, - de lezers raakten de gewoonte van verder denken en dieper voelen, omdat zij die bij hun lectuur niet meer noodig hadden, geheel en al kwijt, - dat zelfs tegenwoordig nog lang niet alle sporen er van blijken verdwenen, en zijn nawerking, hier en daar, als de een of andere toevallige omstandigheid meewerkt, nog zeer aanmerkelijk blijft.

Zoo verklaar ik mij, dat het werk van Hora Adema, die wezenlijk tot de ongemeene schrijvers behoort, tot dusverre nog niet de aandacht heeft getrokken, die zijn kunst zonder twijfel verdient.

Want deze schrijver, die, met al zijn hollandschen eenvoud en menschelijke natuurlijkheid, tegelijkertijd een, 'n heel klein weinig, zooals men 't kan noemen, excentrieke geest is, die pleizier heeft in 't bizarre, exotische, geestlijk-barokke en onhollandsch-kleurige waartoe zijn reizen en verblijven in verre landen en vreemde werelddeelen hem telkens weer stof schonken, deze schrijver wordt m.i. veel te weinig op zijn ware waarde geschat. Want hij mist vaak wat onze andere goede schrijvers-van-heden veel gelezen heeft weten te maken, de liefdevolle bestudeering van onze eigen zeden en 't hollandsche interieur, hij kijkt tegenwoordig liever naar Madagascar of Spanje dan naar het Voorhout, de Kalverstraat of de Veluwe, en óók-dit is de bijkomstige reden van zijn niet verdiende weinig-bemindheid; veelmeer dan tot de gewone, normaal-rustige menschelijkheid, voelt hij zich, als kunstenaar, aangetrokken tot het meer-bijzondere, den waarnemer

vreemd-aandoende, ja, zelfs een beetje abnormale bijna, in de menschelijke psychiek.

Dat is het juist: Een Edgar Allan Poe, een Charles Baudelaire, ja, zelfs een Madame Louise Ackermann hadden in ons land bij het publiek geen vasten voet kunnen krijgen, indien zij, bij ongeluk, als Nederlanders waren geboren, en slechts een keur onder de letterkundigen zou hun scheppingen met bewondering hebben begroet. Zoo gaat het ook eenigszins met Hora Adema's kunst, en ik hoop nu maar, dat dit boekje, waar het eenige ontstellende in 't vèr-landige bestaat, onze lezers spoedig moge overtuigen, dat de schrijver er van tot de waarachtig-talentvollen hehoort.

Misschien kan daartoe de mededeeling bijdragen, dat hij ook is een diep-in gemoedlijk mensch. Maar ik haast mij er aan toe te voegen, dat die gemoedelijkheid een heel andere is, als de gewone, Hollandsch-literaire van vroeger tijd, die met goedige gewichtigheid op een trapje van zelfvoldaanheid klom, om van daaruit preêkend op zijn onderwerp te kunnen neêrzien, want een zuiver-menschlijke, en niet met eigen nobelheid pronkende, die veel prettiger en meer onmiddellijk tot den lezer spreekt. Als voorbeeld haal ik hier slechts aan: de episode van Ranovela, het Betsileo-meisje, dat op een dansfeest den schrijver ziend' en liefkrijgend, 's avonds in zijn hut sluipt en aardig vraagt, of zij daar blijven mag. Voor den schrijver die bang is zich te binden, een moeielijk geval. Maar hij wijst haar een mat op den vloêr aan, als slaapplaats, - waarin zij berust. Den volgenden morgen begint het aanzoek nogmaals, met aanbod van het meisje om zijn slavin te wezen, maar hij weigert wederom, waarop zij verlegen vertrekt.

Hij ziet haar nadien niet weder (hij moet op expeditie en zij heeft zich opgesloten in haar hut, om daar de nieuwsgierige vragen harer stamgenooten te ontkomen), tot dat hij ten slotte de inlandsche vestiging verlaten moet, dan komt Ranovela weer plots te voorschijn, omklemt zijn knieën, vraagt hem te mogen volgen, maar hij windt zich zacht los en gaat in de boot voor altijd weg.

Zóó wordt de stemming, na de scheiding, beschreven:

- Weemoed is in me, om me: op de bruin-gele, snelstroomende wateren van den Betsiboka, op den nauw zichtbaren, nog licht

weg-genevelden oever, waar alles stil is, spokerig stil. Onder het eentonig geplas der pagaaien zink ik in mijmeringen weg. Ik denk aan de lieven, die ik achterliet in het verre moederland, aan de blijdschap bij gelukkig wedervinden: ook aan Rainipatsa, Ranovela en zoovelen, die ik nooit terug zal zien.

Mijn zwarten hebben een in melancholieke rhythmen zacht uitdeinend maatgezang aangeheven. Week golven de lang aangehouden tonen over de stilte der wateren. Een oogenblik luister ik er naar, maar dwaal spoedig weer af. Een luid geschreeuw achter me doet me opschrikken. Twee wilden in een grooten uitgeholden boomstam zijn bezig de Betsiboka over te steken, en probeeren mijn zwarten bij te houden onder spottend gelach van de laatsten, pagaaien zij met plompe houten stukken wat ze kunnen, terwijl het zweet hun van de naakte lijven gudst. Bijhouden kunnen zij echter niet. - Spoedig raken zij verachter en verdwijnen in een wijde kreek.'

Zoo'n bladzijde in haar opeenvolging van stil menschlijke aandoening en levensvolle verhaling blijft den lezer altijd bij.

Ten slotte: wie het nalaat, dit werkje van Hora Adema te lezen, ontzegt zich, zonder reden, een schoonheidsgenoegen, want de kennismaking met een oorspronkelijk letterkundig kunstwerkje, dat als hoofdverdiensten heeft: levensvol-persoonlijk en oorspronkelijk te zijn.

J. Hora Adema, Tropenstudie's, Meindert Boogaerdt. Zeist.

Buitenlandsche literatuur door P.N. van Eyck. II.

Emile Verhaeren.

Emile Verhaeren: *Les Villes à Pignons.* Bruxelles, Edm. Deman.

Eenige maanden vóór *les Rythmes Souverains* die afdeeling van Verhaerens werken, waartoe *les Visages de la Vie*, *les Forces Tumultueuses* en *la Multiple Splendeur* behooren, kwam vergrooten, vond ook die, waarin de dichter ondernomen heeft zijn land te bezingen - ik bedoel *Toute la Flandre* - hare uitbreiding in een vierden bundel, getiteld: *les Villes à Pignons.* De lezer zij herinnerd dat Vlaanderens dorpsleven in *Les Premières Tendresses*, zijn zee- en kustleven in *La Guirlande des Dunes*, zijn historisch leven in *les Héros* hun uiting vonden. In den vierden bundel zullen de kleine steden (Damme, Kortrijk, Yperen, Termonde, enz.) den dichter aanleiding geven door de beschrijving van het stille, begrensde stadsleven den krans, die gansch Vlaanderen omkringen zal, met eenige bloemen te verlengen.

De verhouding van Verhaeren tot zijn stof is hier een zeer eigenaardige. Terwijl in de vorige deelen de mogelijkheid, wijde doorzichten op de wereld te openen, onze blikken over breedgespreide weiden en langs onbegrensd te droomen zeëen te doen dwalen naar de groote Vlaamsche gestalten, die hij aan de horizon kon doen verrijzen, schier onbeperkt was, zag hij, de man, die, gansch en al de dichter van het leven, zelf aan het begin zijner meest beteekenisvolle verzamelbundels uitriep: ‘Toute la vie est dans l'essor’ en ‘La vie est à monter et non pas à descendre’, zich volgens zijn plan genoodzaakt een leven

te bezingen, dat in waarheid slechts den schijn van leven heeft, het wezen dier kleine steden vast te leggen, die ver van het luide, kloppende, vaak pijnend heesche maar steigerende en zich ontwikkelende wezen der metropolen, tusschen de stille landen daarginds, in hun dommelende vergrijzing geen verleden meer kunnen aanduiden, en geen heden zijn, en aldus sluimeren in het erbarmelijk slaapkleed hunner gestorven roem en geestkracht.

Toch heeft Verhaeren ook hier geen oogenblik zijn aard geweld gedaan of verloochend: in dezen bundel voor 't eerst, heeft hij de heerlijkheid van het leven geprezen niet door den lof, maar door den blaam der dingen, - door een brandende af-keerigheid, nièt omdat hij in deze steden den dood zou vinden, (want de dood is òf een vereeuwiging òf het krachtigste tegendeel van het leven, en evenals dit zonder kleinheid of bekrompenheid) maar omdat zij de versteening en vervleesching zijn van zich op alle wijzen uitende en nimmer buiten zich zelve tredende lauwheid, bekrompenheid en werktuigelijkheid. En schijnt het ons, of Verhaeren zich menigmaal bepaalde tot het *schilderen* zijner onderwerpen, en of bij zijn arbeid zijn karakteristieke stormende ademtocht afwezig en ditmaal alleen zijn oog en artistiek intellect werkzaam waren, dit laat zich volledig verklaren uit de groote gaping tusschen Verhaerens geest en dien dezer steden, - waarvan de eerste met al zijn kracht toch zich onmachtig vond zich geheel en al in dit werk neer te leggen en daarom, waarachtig kunstenaar blijvend, slechts een ander procedé aannam, om zijn plan te kunnen uitwerken. En telkens, in een woord, een zin, een rhythme, een plotselingen gloed, zooals onvermijdelijk is, wanneer een idealist de vlakke realiteit zal weergeven, laat hij zijn ‘methode’ van lof der grootheid door blaam der kleinheid een oogenblik varen, en scheurt zijne liefde na vele woorden van scherpe, vaak bijna sarcastische plastiek, omhoog in een prijsgezang van alles, wat wij voor Verhaeren begeerlijk, en als den wind, de zon, de ideeën te bewonderen en te bewinnen weten.

De Redacteur-criticus van een der moderne Fransche tijdschriften, Jean Royère van Le Phalange, wil in les Villes à Pignons een serie gedichten zien, het een na het ander slechts dienende om met bittere ironie telkens een ander deel van het

kleine-stadsleven in al zijn leege ellendigheid te teekenen en geeft zijn lezers aldus den indruk, als ware de bundel niet dan een wrange kastijding, een uitstalling van grenzelooze, door den schrijver heet geminachte vaalheid. Niets is minder waar. Daar zijn gedichten, waarin Verhaeren, zonder eenig eigen afkeurend oordeel merkbaar te maken, een genrebeeld samenstelde, met geen ander doel dan het scheppen van een levend, levendig, in treffende tinten uitgevoerd tafereel. In zulke, in 'Les Grands Mangeurs', 'Le Linge,' 'Le Grand Serment,' 'Les Fumeurs' b.v. is hij enkel de realist, die met heldere streken, met beheerschte techniek, met oog voor al het pittoreske van zijn onderwerp, en niet méér ironie dan de aard van het gegeven zelf met zich meebrengt, een frissche doorleving geeft van, bij voorbeeld, de jaarlijksche ham- en worstmaaltijd, of een wedstrijd in het pijprooken. Men zal van deze gedichten geen ideeëlen inhoud vorderen, men heeft achter hen geen haat te zoeken. Verhaeren is niet eenzijdig. Hij heeft als kunstenaar zijn onderwerp, al behoort dit niet tot de hoogste orde, doorspeurd, hij heeft er leven aan gegeven, hij heeft wel degelijk geweten, dat zulke verzen op zich zelf geen dorst naar geestelijke lafenis, en zelfs naar groote artistieke bevrediging kunnen voldoen, maar dat zij noodzakelijk zijn voor het geheel, dat zij mede in zijn werk moeten opbouwen de verheerlijking en beschrijving van zijn Vlaanderen, en dat deze door hare voltooidheid wel degelijk een groot genot zal kunnen geven van artistieken en ideeëlen aard. Zoo zijn deze gedichten als de voor het opbouwen eener schoone woning niet minder dan de versieringen en fraaie hoeksteenen noodzakelijke, gave en zuivere steenen. Men leze den wedstrijd der rookers, of liever nog, den Driekoningendag. De jongens hebben vrij-af, de winter is wit, de sneeuw dwarrelt en hangt als een blanke franje aan den rand der daken. Daar gaan zij rond, de kinderen, door straten en stegen, zij dragen de 'virevoltante étoile de toile au bout d'un bâton vain' en zingen het lied der wijzen uit het Oosten: een frisch stukje, helder, klaar-bewerkt, met een meesterschap van zegging neergeschreven. Het is zich zelf genoeg, het vervult zijn doel met te zijn zooals het is, het doet ons stil meegaan met die zingende en bedelende jongens. Maar tegelijkertijd bemerkt men, dat er geen spoor van minachting

aanwezig is, - in dit gedicht, waar zij niet mogelijk zijn zou, zoo min als in de anderen, - waardoor de bewering van Jean Royère waar zou kunnen worden.

Daar is een kleine groep gedichten van gansch andere soort, welke in nog geringer mate dan de vorigen een oordeel over de kleine steden uitspreken. Ik bedoel die, waartoe ‘La Vieille Demoiselle,’ ‘les Soirs de Grandes Fêtes’, l'Hospice’ behooren. Men vindt er algemeen-menschelijke gevoelens van besloten, traag en inwendig-navrant verdriet, een leed, niet uitbarstend in schel geklag, zichzelf nauwelijks bewust, geleidelijk pijnend en gelaten gedragen. En in deze is de toonlooze stad, het zwijgzaam-verstilde bestaan het gelijkgestemde decor, waardoor dit verdriet nog inniger het waas van grijze troosteloosheid en droefgeestige loomheid verkrijgt, in deze zijn in zekeren zin de lijdende personen de volmaakte symbolen der ziel van deze oude, verjaarde steden. Het schoonste vers, ‘Les Soirs de Grandes Fêtes’ een gevoelvol gedicht van donkere visie en mysterieuse stemming, wil ik den lezer doen genieten:

On ferme! On ferme! Et les veuves de noir vêtues,
A pas feutrés et lents, s'en vont sous leurs manteaux,
Et font tinter de lourds deniers en des plateaux
Placés dans l'ombre, au pied de géantes statues,
Comme les larges mains mendiantes de Dieu.
Au fond, l'autel éteint ses fleurs étincelantes,
Et les veuves glissent lentes et devalantes
Vers la ville du soir où s'allument les feux.
Alors tous les métaux strident; leur bruit s'essore,
Les pieds des chandeliers grincents sur le parvis,
Les lampes font crier leurs chaînes et leurs vis;
On écoute les tabernacles blancs se clore,
Et des grappes de clefs baller à des fermoirs:
L'église est vide.

Et dans ces voix, ah! si cruelles,
Si grinçantes et si torturantes entre elles,
N'est ce pas, qu'on entend se déchirer l'espoir
Et la douleur de ces veuves maigres et droites

Qui vont à pas feutrés et lents, sous leurs manteaux,
La mémoire et le coeur traversés de couteaux,
Mais reviendront, demain, sur leurs chaises étroites,
A l'heure où l'aube éteint dans la ville les feux,
Prier les Jésus morts et les vierges dolentes,
Et baiser, tout comme hier, des blessures sanglantes,
Comme les larges mains mendiantes de Dieu!

Maar de tot nu toe besproken gedichten zijn niet diegene, waarin de dichter het leven-zelf der Vlaamsche klein-steden onmiddellijk behandelt, waardeert en met andere bestaanswijzen vergelijkt. Het zijn episoden, of het zijn gedempt-kleurige gestalten, die symbolen genoemd kunnen worden, maar zij zijn niet de dadelijke synthetische weergave van Verhaerens visie op en begrip van hun bestaan. Die vinden wij in het drempellied: De oude Roem, dat binnen de veelvuldige schittering van de oude kerken, omgolfd door 't gedreun der orgels, de flonkerende beweging van priesters en helden teekent naast de huidige verstorvenheid, die haar beeld treft in 't verarmde, vermoeide, uitgeputte wijsje der carillons; in ‘Pauvres vieilles cités’:

Pauvres vieilles cités par les plaines perdues,
Dites de quel grand plan de gloire,
Vers la vie humble et dérisoire,
Toutes, vous voilà descendues, enz.;

in bitter-klinkende gedichten als ‘La Grand' Place’, waarin een enkel woord tegelijk de scherpste weergave en de schamperste zweepslag is voor de platte, erbarmelijke kleinheid:

... L'heure est vieillotte: une dent manque
Au ratelier du carillon.
La pluie, à tomber là, s'ennuie,
Tout son de cloche semble un glas,
Tout mouvement y semble las,
L'heure qui vient vaut l'heure enfuie.

Aldus meerdere verzen. Maar altijd hooren wij in de stem hunner klanken een hoop op herleving, een geloof in nieuwe

grootheid, een liefde voor de wereld. In ‘Pauvres Vieilles Cités’ reeds, vindt deze hoop uitdrukking, wanneer de dichter niet gelooven wil, dat de kleine steden in den wind van het heelal voor altijd slechts de graven van Vlaamsche hoogmoed zijn zullen. Het dringt in hem naar boven en met wild geluid naar buiten in zijn zang der ‘Klokken,’ die steeds voor hem de ziel van zijn vaderland en diens grootheid droegen in hun galmende dreuning, het beuken der hamers tegen de sidderende bronzen wanden:

> O chants de bronze et d'or qui eclatez sans nombre,
> Sur les tracas mesquins et les desseins futiles,
> Et les pauvres soucis et les soins infertiles,
> Des minimes cités qui se meurent dans l'ombre,
> Quand donc vos sons puissants et clairs publieront-ils
> Quelle âme neuve et profonde
> Emeut le monde?

En deze wetenschap van een gistend, nieuw, eenig-aannemelijk leven, onuitgesproken, maar zeer dikwijls in toon, in woord, in beelden vindbaar, bemerken wij zelfs en heel eigenaardig in regels als deze uit ‘la Gare,’ gezegd van de weinigen, die geregeld van Deynze, Kortrijk, of een andere stad des avonds huiswaarts komen:

> Tous, ils rentrent, le soir, avant la nuit, chez eux,
> Sans que jamais aucun ne laisse errer ses yeux,
> Au long des rails brûlants, qui vont au bout du monde.

En daarom, daar allen, menschen en huizen sluimeren, daar alle groote verlangens gestorven zijn, daar niemand zich bewust is van de tallooze mogelijkheden van het heden en van de toekomst, roept Verhaeren, in het laatste gedicht (als een beeld van zich zelf: hij, schelle trompetstoot der naderende toekomst over de weilanden van het tegenwoordige en de geurig-slapende droomtuinen van het vergledene) onder de gestalte van ‘Celui qui bouscule’, den toomloos daverenden orkaanwind, de nieuwe kracht op, die alles wat vermolmde omverwerpt, alles wat dommelde verschrikt, van alle dingen, wild, ontembaar, zich

zelf verveelvoudigend en schreeuwend en joelend en brullend en bruisend, de rillende lafhartigheid, de bange schuwheid, de slaperigheid, als kleurlooze omhulselen afrukt en meesleurt tot ver over de zeeën naar de grenzen der wereld. En al wil de doodgraver den wind binden en begraven, al wil de beurtschipper hem in grauwlinnen zakken inschepen en langs zijne rivieren wegvoeren, al droomen de plechtstatige hersenen der goede wethouders, dat zij in een paniek het volk zullen kunnen verzamelen, om met honderden handen den wind te grijpen, die met reusachtige en weeke vleugels over hunne gestoorde sluimering heenvliegt, hij is te sterk; de hemel is te zwart, die wijngaard van den wind, met zijn orkaantrossen, die zwellen van regen en plotseling barsten, is te breed en te dik, dan dat allen te zamen hem konden leegplukken; en de duisternis voedt met te veel zwart bloed den ontzaglijken koppel molossen, wier razernij met bezeten geblaf de verschrikkelijke nacht bevolkt, dan dat allen bij elkaar hen kon beteugelen en dooden: de adem van het steeds zich verjongende leven zal alle verdooving voortjagen, en eenmaal zal, in nieuwe lente, een jonge, frissche schoonheid opbloeien tusschen het afgevallen herfstloof, tot de wind ook dit heeft weggeblazen en verstrooid, en haar veelkleurige, tallooze bloemen voor geruimen tijd de rokenrijke versiering der naakte altijd vruchtbare aarde zijn kunnen. Dit is de beteekenis van het slotgedicht ‘Celui qui bouscule’, dit is een der beteekenissen van Verhaerens leven en werken zelf, en tot de verduidelijking dezer beteekenis van den grooten dichter, is de bundel ‘Les Villes à Pignons’ weder een bijdrage van schoonheid, kracht en belang.

Staatkundige kroniek.

26 Juli 1910.

De meerderheden der rechterzijde waren bij de Statenverkiezingen alom versterkt; al blijkt uit de cijfers, dat haar stemmental minder snel toeneemt dan bij vorige verkiezingen het geval was. Zelfs zijn sporen te vinden, die wijzen op een stilstand, zoo niet achteruitgang in de toekomst.

Als machine, als organisatie, als stem-automaat, staat ‘de coalitie’ nog onverzwakt overeind. Maar men moet blind zijn om niet waar te nemen, dat daarbinnen niet alles *couleur de rose* is. De geestdrift is weg. Men vocht aanvankelijk in de coalitie voor een ideaal. Men had zoo geen gelegenheid, om in zijn enthousiasme de werkelijkheid aan het ideaal te toetsen. Te minder, waar Kuyper met de schittering zijner welsprekendheid het enthousiasme levendig hield en het kalm beraad terugdrong. Dat vermag zijn opvolger niet. De heer Heemskerk is scherpzinnig, gevat, uitgeslapen politicus, buitengewoon vlug van verstand. Maar welsprekend allerminst. Enthousiasme bezit hij niet en hij kan het niet wekken bij anderen.

Zoo is van de coalitie het materieële element meer en meer te kijk gekomen. De omstandigheden kwamen het nog eens extra verlichten. Of wat anders is de beteekenis van de Kuyper-affaire? De man, die naar den schijn zich steeds bewoog in hooger sferen, de profeet, door het licht van den Allerhoogste bestraald, stond opeens voor ons in zijn huisjasje. Ja, het publiek zag hem zooals tevoren alleen zijn *valet de chambre* hem had mogen aanschouwen. En zoo iets deed aan de vereering als het bovennatuurlijke geen goed. Ja, zij, van wie men had gedacht dat zij in dezelfde vereering deelden, zij voelden zich gegeneerd, en zij deden kennen, dat zij het altijd wel hadden geweten.

En daarop kwam toen nog de encycliek, die Carolo Borromeo

verheerlijkte ten koste van de hervormers van alle maatschappelijke positie, welke hij als getrouw zoon der Heilige Kerk had bestreden. Zeker, de coalitie bleef erom overeind en zij, wien politiek en zetel het allernaast lagen aan het hart, zij konden het gevoel, alsof de nagedachtenis hunner moeder was besmeurd, spoedig vergeten. Maar er zijn er ook nog anderen. Een man als dr. Keuchenius, wien de gevoelens voor de ideëele heerlijkheid van het Calvinisme in het bloed zitten, vergeet niet. Hij grijpt naar de pen en toont, dat de Paus aan minder politieke bondgenooten meer heeft te slikken gegeven dan zij kunnen verduwen. Tot zulk een prijs doet hij niet mede. Willen de Roomschen zich de weelde veroorloven, hunne waardeering te propageeren voor de mannen der Hervorming, dan is een bondgenootschap met hen ter bevordering van de hoogste ideëele belangen niet langer geoorloofd. Maar dr. Keuchenius houdt ook niet de kolommetjes bij: zooveel zetels, zooveel notarissen, zooveel burgemeesters.

Dr. Keuchenius vond gastvrijheid in *De Beukelaar.* En in *Beukelaar* en *Klaroen* propageert een nieuwe combinatie van Christen-democraten onder leiding van Mr. Van de Laar met veel bekwaamheid, ernst en wetenschappelijken zin tegen de christelijke coalitie. Zij willen door evenredige vertegenwoordiging tot een doelmatiger combinatie komen van degenen, die ter zake van de meest urgente punten van staatkundig beleid eensgezind zijn. Juist datgene, wat sedert jaren reeds is bepleit ook aan de linkerzijde door degenen, die met sociale wetgeving en kiesrechthervorming gaarne haast zouden zien gemaakt.

Deze elementen onder de rechtzinnige protestanten hebben meer invloed dan de mannen der coalitie wel willen erkennen. Zij maken het hun lastiger dan de christen-democraten, die zich om den heer Staalman schaarden. Onder dezen was een tekort aan intellectueele kracht en bleek ook wel eens van minder ernst dan thans bij de mannen van *Beukelaar* en *Klaroen.*

Voor dat evenredig kiesrecht kwam zich in *De Gids* van Juli ook verklaren Mr. W.H. de Beaufort, die vroeger zich onder de tegenstanders schaarde. Voor de goede zaak is deze aanwinst van beteekenis. De oplossing alleen, welke de geleerde schrijver beproefde van de technische moeilijkheden, door het evenredig-

heidsstelsel in zoo ruime mate opgeleverd, scheen minder gelukkig. Hij wilde het geheim der stemming loslaten. Zulk een prijs zal voor de evenredige vertegenwoordiging nimmer kunnen worden betaald. De uitoefening van het kiesrecht is nog in tal van kringen, in tal van verhoudingen, een teer punt. Stel u voor, dat in onze samenleving de werkgevers, de predikanten, de geestelijken contrôle hadden over de politieke keuzen van hunne arbeiders en de schaapkens hunner kudde! Zóó radicaal zijn materiëel en kerkelijk belang nog niet van het staatkundig terrein verwijderd. Het lijkt er niet naar. En zoo lang deze onzuivere elementen daar rondwaren zullen zij ook de zuivere uitspraak van het politieke volksleven vertroebelen en bederven.

Een verschijnsel, als zich thans in verschillende districten van Brabant en Limburg voordoet, zou zonder het geheim der stemming zich lang zoo sterk niet uitspreken. Let op de laatste Statenverkiezing van Maastricht! Een vrijzinnig-democraat haalde meer dan 1700 stemmen. En onder deze 1700 zullen er een paar honderd afkomstig zijn van kiezers, die niet tot de Roomsch-Katholieke kerk behooren.

Een merkwaardig verschijnsel, dat al evenmin pleit voor de algemeene waardeering ook aan roomschen kant, van de kerkelijke coalitie. Maar wat zou zulk een openbaring van gezindheid onder de kiezers worden belemmerd, indien zij onder onmiddellijke contrôle van hunne geestelijke leiders hun recht moesten uitoefenen!

Maar aan de evenredige vertegenwoordiging zijn wij vooralsnog niet toe. De uitvoering zal wel in eerste instantie afhankelijk zijn van de herziening der Grondwet. En de Staatscommissie is ijverig aan den arbeid. In afwachting daarvan zal de coalitie wel heel blijven. Intusschen kunnen de waarschuwingen voor de toekomst werken ten goede.

Zoo werd dan de rechterzijde in de Provinciale Staten versterkt. Van de keuzen, welke zij zou doen voor de Eerste Kamer wekte eigenlijk alleen die van Zuid-Holland belangstelling. Niet om te weten, of van de nieuw gekozenen nieuw leven zou zijn te wachten in den bewegingloozen Senaat. Dat weten wij wel. In dit opzicht pleegt ook van links geen kracht uit te gaan. Maar de heer Van Heeckeren zat voor Zuid-Holland. De heer Van

Heeckeren had nog eenmaal in de Eerste Kamer een conflict uitgelokt, door een nota, met den minister Van Swinderen, die hem maken en breken kan. En hij werd gebroken, voorgoed. En de Staten lieten hem los.

Alleen de omstandigheden waren merkwaardig. In de Eerste Kamer hadden zijn anti-revolutionaire vrienden het voor hem opgenomen. Zij hadden de geheime stukken gezien, die tot dusver op het psychologische moment van noodzakelijke zelfverdediging de gelukkige bezitter steeds had vergeten. Zij wisten hem blijkbaar gedekt door het gezag van den oud-premier dr. Kuyper, amateur-diplomaat. En zij hadden blijkbaar meer scrupules dan deze man, die loopt over lijken, om zonder meer den misleiden partijgenoot los te laten. Voor de eer van de hooge vergadering hoopte de heer 't Hooft, dat aan zijn vriend nader gelegenheid zou worden gegeven tot zelfverdediging. De hooge vergadering dacht over haar eer anders; zij sloot de discussie voorgoed, en de heer Van Heeckeren werd gewipt. Hij bleek te veel man van eer om aan den wenk van dr. Kuyper gevolg te geven: ‘beloof in het vervolg te zwijgen en gij kunt uw zetel behouden’.

Waar elders de rechterzijde in de minderheid was, werd ter linker een opschuiving waarneembaar naar de democratie.

In Noord-Holland ondervonden de vrije liberalen bestrijding. Zij hebben de meerderheid nog, maar zij werden gewaarschuwd voor het vervolg. Ook aan de democraten zal hier een plaats moeten worden ingeruimd. De strijd wordt nog voortgezet in de naverkiezing van Amsterdam IV, waar voor den uitgeworpen Gedeputeerde mr. Röell een plaats werd opengemaakt. Hij kwam in herstemming met den vrijzinnig-democraat Barnstein, den voorzitter van een werkliedenvereeniging van eenigen invloed, Handwerkers Vriendenkring, en deze werd gekozen.

Daarentegen moesten in Friesland de vrijzinnigen van conservatieven huize toegeven. De sociaal-democraten geven er den doorslag. Zij zouden slechts voor een voorstander van algemeen kiesrecht zijn te vinden. Bij de verkiezing van Gedeputeerden hadden zij getoond dat het hun ernst was: zij hadden aan de rechterzijde de baan vrijgelaten. De oud-liberalen gaven toe, en de heer Van Beyma werd in de Eerste Kamer vervangen door den heer Lely.

Intusschen is de minister Talma met wat sociale wetgeving gekomen: een herziening van de Arbeidswet breidt den kring van beschermde personen uit door den leeftijd van ‘jeugdige personen’ een jaar te verhoogen, en de maatregelen ten behoeve van de gehuwde vrouwen worden verscherpt.

Het gebruikelijk verzet tegen zoodanige maatregelen is van de zijde der fabrikanten niet uitgebleven. Een gerucht wil, dat de minister eraan zal toegeven. Maar dit staat nog niet op het papier.

En nu dezer dagen is de minister gekomen met een wetsontwerp tot regeling der ziekteverzekering. Het is vergezeld van een ontwerp tot instelling van Raden van Arbeid, gemengd samengesteld uit werkgevers en arbeiders; deze Raden moeten het orgaan worden, waardoor de geheele sociale verzekering met het maatschappelijk leven in verband zal worden gebracht. Het zijn onderwerpen, waar omtrent noch ter rechter- noch ter linkerzijde eenstemmigheid bestaat. De behandeling kan ook alweer bijdragen tot het vestigen der overtuiging, dat de troepen geschaard staan in ondeugdelijke slagorde.

M.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs. XLI.

Het is ongeveer een jaar geleden, dat de Duitsche Rijksdag de financieele hervorming in den geest ‘der Heiligen und der Ritter’ tot stand bracht, en daardoor von Bülow noodzaakte zijn mandaat ter beschikking van den keizer te stellen. En tevens is het ongeveer een jaar geleden, dat von Bethmann Hollweg de erfenis von Bülow aanvaardde, nadat hij geruimen tijd met dezen had samengewerkt om de blok-politiek te doen slagen; nu moest hij de heerschappij van conservatieven en centrum weer dulden, van de blauw-zwarte meerderheid, wier samenwerking Bülow tot heengaan had genoopt, wijl hij zijn politiek program van December 1907 niet wilde verloochenen.

Von Bethmann Hollweg, de staatsman-philosoof, heeft dus een jaar de Duitsche Rijkszaken bestuurd, en aan het einde van dat eerste jaar past het, de balans van het nieuwe bewind op te maken, en eens na te gaan, wat dit jaar voor het Rijk beteekend heeft.

Met de balans-cijfers voor oogen kunnen wij werkelijk niet van een gunstig jaar spreken. Deze nieuwe directeur heeft van den aanvang af met groote tegenspoeden te kampen gehad, die voornamelijk het gevolg waren van de wijze waarop, en de omstandigheden waaronder hij zijn taak aanvaardde. En aan het einde van het jaar ziet hij zijn voornaamste medewerkers wegloopen, hem in den desolaten boedel achterlatend. Aan het einde van het jaar moet von Bethmann Hollweg een algemeene onzekerheid, een algemeene ontstemming opmerken, die zich toont, niet

alleen wijl krachtige en flinke staatslieden, als de minister van koloniën, Dernburg, maar zoo conciliante en meegaande figuren als de erfprins von Hohenlohe-Langenburg, de vice-president van den Rijksdag, het bijltje er bij neerleggen. Dat moet te denken geven.

Bij het begin van zijn loopbaan als Rijkskanselier moest von Bethmann Hollweg de financiëele wetten van het zwartblauwe blok onderteekenen, wat Bülow in strijd achtte met zijn politieke beginselen. Hollweg deed het, noodgedwongen, ratione temporum habita, rekening houdend met de tijdsomstandigheden; en in zekeren zin werd hij daardoor reeds bij het begin van zijn ambtelijke loopbaan gehandicapt. Hij was tegenover de partijen in een zwakke en dubbelzinnige positie geplaatst; en het moest hem moeilijk, zoo niet onmogelijk worden, die positie te verbeteren.

Hij deed er een poging toe, door te trachten zoo zakelijk mogelijk te regeeren, zonder zich met partijpolitieke geschilpunten af te geven; zijn regeering zou onpartijdig zijn, was zijn zeggen, door boven de partijen te staan, en de meerderheden te nemen, die het toeval of de loop der omstandigheden hem zou aanbieden. Daardoor, meende hij, zou hij gelegenheid vinden de gemoederen te doen bedaren, de partijpolitieke tegenstellingen te doen uitslijten en kalmen, zakelijken arbeid te verrichten. Hij legde den Rijksdag als onderwerpen ter behandeling de hervorming van het strafproces, de nieuwe verzekeringswet en dergelijke ontwerpen voor, bij wier behandeling de partijgroepeering minder scherp op den voorgrond trad en die dus geen aanleiding gaven tot partij-stemmingen.

Doch in het Pruisische Huis van Afgevaardigden, waar hij als minister-president de Regeering vertegenwoordigde, kon hij zich met zulke struisvogelpolitiek niet bezighouden. Naar het woord van den koning, in de troonrede van 1908 gesproken, moest daar de kiesrechthervorming aan de orde worden gesteld; en al poogde von Bethmann Hollweg ook, in zijn eerste groote kiesrechtredevoering, de beteekenis van die hervorming te verkleinen, ja, geheel weg te redeneeren, hij zou ondervinden, dat de kiesrechthervorming in Pruisen een der groote politieke quaesties is, die het volk in hooge mate belang inboezemt en niet alleen het direct daarbij betrokken Pruisische volk; want in het geheele Rijk trok de wijziging van het Pruisische drieklassen-kiesrecht de aandacht.

En dit eenige belangrijke punt, door Bethmann Hollweg in het afgeloopen jaar aan de orde gesteld, heeft geleid tot een allermerkwaardigst fiasko voor de regeering, omdat bij haar geen vaste, goed overwogen beginselen overheerschen, maar omdat zij zich laat leiden door een meerderheid, die alle plannen en voorstellen der regeering omwerkt, totdat deze met haar zienswijze overeenstemmen. Zooals het bij de financiëele hervorming in het Rijk ging, zoo ging het bij de kiesrechthervorming in Pruisen. De beginselen, die de regeering bij het opstellen der ontwerpen had vooropgezet, werden prijs gegeven bij den eersten stormaanloop der verbonden reactionnair-confessioneele partijen. De financiëele hervorming moest worden aanvaard, zooals de heeren der rechterzijde met hun centrums-vrienden die in elkaar gezet hadden. Want geld was er noodig: zonder geld ging het niet meer, 'so oder so' moest geld gemaakt worden; want de regeering zeide:

> 'Ich habe satt das ewige Wie und Wenn;
> Es fehlt an Geld, nun gut, so schaff' es denn!'

Praatjes hielpen niet meer.

> 'Dadurch sind unsre Mängel nicht erledigt,
> Was willst du jetzt mit deiner Fastenpredigt?'

En toen centrum en conservatieven beloofden: 'Ich schaffe was ihr wollt, und schaffe mehr!' antwoordde de regeering met een toestemmende buiging.

De kiesrechtshervorming was minder noodzakelijk. Toen von Bethmann Hollweg zag dat de centrums- en conservatieve leden even graag, of nog liever, de bestaande regeling handhaafden, als zich aan een nieuwe blootstelden - toen was zijn besluit spoedig genomen: de regeering stelt onder deze omstandigheden geen prijs op het tot stand komen eener wijziging, die door de meerderheid niet gewenscht wordt.

En daarmede viel de kiesrechthervorming als een baksteen.

Zoo had de heer von Bethmann Hollweg, tweemalen binnen geen jaar tijds, de ervaring kunnen opdoen, dat in Landdag als in Rijksdag een reactionnaire meerderheid bestaat, die elke regeering haar wil opdringt, hoe hoog die regeering zich ook boven de partijen wil plaatsen. Zij is nu eenmaal, en kan niet anders zijn, de gehoorzame dienares van de agrariërs en de clericalen; en hoe ver von Bethmann Hollweg ook het denkbeeld van zich wierp,

dat in Pruisen ooit een parlementaire regeering zou kunnen bestaan, zijn bestuur is in waarheid veel machteloozer, veel meer van de parlementaire meerderheid afhankelijk, en laat zich door die meerderheid veel meer de wet voorschrijven, dan in eenig parlementair bestuurd land ooit een regeering zou doen.

Onder zulk een stelsel, dat steeds meer onduldbaar en onhoudbaar wordt, dat steeds meer op wegen moet terecht komen, die met een gezonde politieke en economische beginselverklaring in strijd zijn, kon een man als Bernard Dernburg, de minister van koloniën in het Rijk, niet blijven dienen.

Aan het bewind gekomen op een oogenblik, dat de koloniale staatkunde onverwrikbaar vastgeloopen was, heeft hij in korten tijd een algeheele hervorming van het koloniale bestuur doorgevoerd. Maar toen verleden jaar Bülow, die hem van de Darmstädter Bank naar het departement van koloniën haalde, moest aftreden, was bij Dernburg de lust geweken, nog langer aan het hoofd van dat departement te staan. Niet dat hij zich *for better and worse* met Bülow had verbonden, of dat hij zoo volkomen ingenomen was met alles wat deze deed; maar toen hij zag, dat de Duitsche Regeering door de conservatief-clericale meerderheid haar financieele ontwerpen liet uiteenrafelen, en niet in staat scheen den flinken, opgewekten strijd voor haar beginsel te aanvaarden en desnoods den Rijksdag te ontbinden om de kiezers uitspraak te laten doen - toen was voor Dernburg de aardigheid er volkomen af. Reeds toen stond zijn plan vast, heen te gaan, zoodra hij zijn taak vervuld, zijn program afgewerkt had.

Het is hem in dit jaar niet gemakkelijk gemaakt, zijn werk te voltooien. Reeds spoedig na Bülow's aftreden werd in conservatief-clericale kringen het spottende woord vernomen: Nu is de groote Bernard overwonnen, nu moet ook de kleine Bernard er aan gelooven.

Matthias Erzberger, de koloniale specialiteit van het centrum, had reeds eens gepoogd dit woord tot waarheid te maken. Met al het gewicht van zijn kennis en zijn overtuiging had Dernburg den woedenden aanval afgeslagen; maar hij had tevens de ervaring opgedaan, dat hij een doodsvijand had in de ‘kleine, maar machtige’ partij, die tot dusver met elken Duitschen kanselier den strijd op leven en dood heeft gestreden, en die niet rustte voordat

de ‘man aan het roer’ zich had onderworpen - of zijn plaats aan een ander had afgestaan. Dernburg zag, dat Bethman Hollweg niet van het hout was waarvan men martelaren voor hun overtuiging snijdt: hij zag hoe deze kanselier zich deemoedig aan de conservatief-clericale bent onderwierp, en toen wist hij, bij hem geen steun meer te zullen vinden, als het op een flinken strijd aankwam.

Staande voor de keus ‘se soumettre ou se démettre’ ging Dernburg, met opgeheven hoofde en vrijwillig, - liever dan zich te onderwerpen aan een meerderheid, van wie hij voor Pruisen, voor het Rijk en voor de koloniën niets goeds verwachten kon.

Maar daarbij bleef het niet. Achter elkaar werden nog vier ministers, in Pruisen en in het Rijk vervangen: de ministers van binnenlandsche zaken, van landbouw, van financiën en van buitenlandsche zaken, moesten plaats maken voor andere heeren. En daarmede werd het laatste overblijfsel van degenen, die onder en met Bülow hadden gewerkt, opgeofferd. Geen der vier heeren was een man van linksch. Integendeel, zij waren stok-conservatief. Maar zij hadden met Bülow en het conservatief-liberale blok geregeerd, en dat is al reden genoeg om verdacht te zijn.

Keizer Wilhelm II had gezegd, na de ontbinding in December 1906, dat hij geen centrums-keizer wilde wezen; zijn verantwoordelijke ministers, Bülow voorop, moesten hem verlossen van het centrum, van de partij die op koloniaal gebied ernstige moeilijkheden maakte, zijn wenschen afwees, zijn beschermelingen aanrandde. Bülow kon toen niet anders, dan den strijd met het centrum aanvaarden, en de liberalen tot de meerderheid overhalen, wat de oorzaak werd van het ontstaan der conservatief-liberale blokpolitiek. Toen moesten de oude, ultra-conservatieve of orthodox-reactionnaire ministers Podbielski, Studt e.t.q. door minder steile mannen worden vervangen; toen kwamen de Moltke's de Arnims, de Schoens aan de beurt. Want Bülow, hoe conservatief ook, was van meening, dat de conservatieve richting niet eenzijdig, uitdagend, onverdraagzaam, kwetsend behoefde te zijn; dat de burgerlijke linkerzijde, door inwilliging van gerechtvaardigde wenschen kon worden gewonnen, en dat een zoo al niet liberale, dan toch liberaliseerende politiek in Duitschland mogelijk was.

Door de keuze van medewerkers scheen Bülow werkelijk de aanvankelijk met terughouding en wantrouwen ontvangen paaring te zullen doen slagen. De samenwerking van alle burgerlijke partijen, had de keizer gezegd, moest gericht zijn tegen de sociaal-democratie. En na de verkiezing ontving hij, laat in den avond, de huidebetuiging van de Berlijnsche burgers; staande op het balcon van het paleis hield hij een toespraak, waarin hij herinnerde aan de woorden van Kleist uit diens: 'Prinz von Homburg':

> 'Die Kunst jetzt lernten wir, ihn zu besiegen,
> Und sind voll Lust sie fürder noch zu üben'.

Een korte waan, die al heel spoedig moest worden opgegeven.

Où sont les neiges d'antan?

Bülow, Dernburg, Arnim, Moltke, en de andere blok-ministers zijn verdwenen; de conservatief-liberale paaring heeft het moeten afleggen bij den weerzin van de conservatieven, om 'de burgerlijke linkerzijde door inwilliging van gerechtvaardigde wenschen te winnen'. Het uitgeschakelde centrum werd door de conservatieven met vreugdegejuich teruggehaald, en het oude bloc hersteld. Dat zou der regeering wel weer de wet voorschrijven.

Met het gevolg, dat de sociaal-democratie het eene mandaat na het andere veroverde. De 'Kunst ihn zu besiegen' hebben de Duitsche staatslieden nog altoos niet geleerd; want de lust daartoe ontbreekt. Voor Bethmann-Hollweg is de rechte weg niet de beste, hij gaat liever den zig-zag-koers; maar hij ziet niet, dat die hem steeds verder van het doel brengt.

De brief van Prins Hohenlohe-Langenburg moet hem thans de oogen wel openen, zoo iets anders daartoe niet in staat was. Want al is die prins geen partijleider met grooten invloed, wiens aftocht uit het clericaal-conservatieve kamp een 'désertion en masse' zal tengevolge hebben - al zal zijn besluit geen onmiddellijken invloed oefenen op de partijgroepeering in het Rijk of in Pruisen - toch is het een symptoom van groote beteekenis.

En dat moet den Rijkskanselier tot nadenken stemmen.

Dat een zoo kalme, volstrekt niet radicale staatsman, als de prins van Hohenlohe, die bij het begin der jongste zitting nog

hoopte op het herstel der vroegere blokpartijen, thans moet inzien, dat zijn hoop ijdel was, dat de tegenstellingen tusschen rechts en links onoverkomelijk zijn, en dat zijn langer aanblijven in het presidium van den Rijksdag compromitteerend voor hem zou zijn, - is een gebeurtenis, die in alle kringen opzien heeft gewekt. Temeer, daar de prins zich zoo vierkant plaatst tegenover de houding, die de Duitsche conservatieve, maar evangelisch-confessionneele heeren in de zaak der Borromaeus-encycliek hebben aangenomen, om hun verbond met het centrum niet te schokken.

Het lezen van dien brief moet den Rijkskanselier onwillekeurig er toe brengen, zich alle gebeurtenissen weder voor den geest te roepen, die sedert zijn optreden zijn voorgevallen. En als hij dan de balans opmaakt van het jaar, door hem in het paleis aan de Wilhelmstrasse doorgebracht, zal ook hij wellicht tot het besluit komen, dat er iets hapert aan zijn politieke opvattingen. Von Bethmann Hollweg is een philosoof, die graag spreekt over de 'gottgewollte Abhängigkeiten' ook in de politiek. Maar of hij het een beschikking Gods acht, dat hij, als Duitsch Rijkskanselier en Pruisisch minister-president afhankelijk moet zijn van conservatieven en clericalen, hij, die bij het aanvaarden van zijn ambt verklaarde boven de partijen te willen staan - dat is de vraag.

Wat wij in het Duitsche Rijk zien, doet denken aan de woorden, die Andrassy eens op het Congres te Berlijn sprak over: 'Politik von Fall zu Fall,' maar dan in een anderen zin. Van de trotsche hoogte, waarop Bülow de Duitsche politiek gebracht had in December 1906, is zij gevallen tot de diepste diepte, die het grillige kometenjaar 1910 kan aanwijzen. Van de schitterende, veelbelovende aera Bülow - Dernburg is niets meer over. Van de mannen, die met Bülow zouden samenwerken, om de 'liberale beginselen' tenminste eenige concessies te doen, ten einde de burgerlijke partijen zich te doen aaneensluiten tegen de zwarte ultramontanen en de roode internationalen, zijn de meesten gevallen, als de bloemen des velds, van wie de Psalmdichter zegt: 'Men kent en weet hun standplaats zelfs niet meer.' Het geloof in de voorzienigheid van Duitsche ministers is nooit groot geweest,

doch hetgeen in het jaar dat voorbijging gebeurde, deed het beetje geloof nog plaats maken voor gerechtvaardigden twijfel.

Gouverner c'est prévoir! zegt het Fransche adagium terecht.

Maar wat in Duitschland gebeurt is geen prévoyance; het verdient genoemd te worden met een anderen naam - een die levendig herinnert aan de woorden, uit den *Orlando furioso* van Ariosto,[1)] als Astolf op de maan alles terugvindt wat op aarde verloren ging, behalve de dwaasheid:

> 'Der Torheit nur konnt' er nicht habhaft werden,
> Denn sie verlässt uns nicht, und bleibt auf Erden!'

En zij schijnt vasten zetel te hebben opgeslagen in Berlijn.

1) Uit de Duitsche vertaling van Alfons Kissner.

Errata.

Door haastige plaatsing zijn in het vorig No. in 't stuk over *Pieter Jelles*, *de Friese dichter*, de volgende drukfouten ingeslopen:

pag. 54,	r. 12 v. ben. e e n i g e, lees *eigen.*
pag. 55,	r. 13 v. ben. c h a m p a g j e, lees *champagne.*
pag. 65,	r. 1 v. ben. e n i n H e a m o a n n e, lees *en in Heamoanne de schildering van Friesland in de Hooimaand.* Noot 2 schrappen.
pag. 67,	r. 3 v.b. w a a r, lees *maar.*
pag. 81,	noot 4, k o p j e, lees *kapje.*
pag. 83,	r. 8 v.b. D ú t, lees *Det.*
pag. 94,	r. 11 v. ben. d o c h t e r s, lees *dochter.*
pag. 95,	r. 1 v.b. a d e, lees *deade.*
pag. 98,	r. 10 v. ben. b u t e n, lees *buiten.*

Voor een venster door Aart van der Leeuw.

Als ik nu loop tusschen de grijze huizen en het groene hek, dan denk ik dat ik vele wegen zag schooner dan deze. Ik mis er tegelijk het ruime van den landweg en het vertrouwelijk-beslotene van stadsgrachten.

Ik ben niet jong gebleven en de volle jaren hebben mij verwend. Maar zoodra de herinnering komt en hare stem en haar beelden, dan weet ik weer hoe hier het pad was tusschen mijn hart en dat van de wereld, hoe ik uit zijn gewemel het leven leerde en al mijn verlangens, droomen en vreugden in verscheiden gestalten en vormen daar kwamen en weder vergingen.

Veel is er veranderd en als ik het hoofd ophef herken ik nauwelijks het raam en den gevel.

Daar zat ik gansche dagen voor een beduimeld tafeltje op een kleinen, dierbaren stoel. Ik had hem zien worden uit de handen van een zingenden man voor mijn venster. Eerst had zijn scharewiel gesnord en waren de vonken uit het staal gestoven, toen had hij zich met gekruiste beenen neergezet en onder een feestig geschaaf en gehamer was langzaamaan, uit snippers en spanen, iets magers en bloots opgestaan, met pooten en armen, dat kou leed en om kleeren vroeg. Van een gelen bundel biezen waar de zon op scheen, vlocht de matter al vroolijker zingend. Soms keek hij naar boven en knikte mij toe. Een bruine vrouw stond er wiegelend bij, een slapend kind in de armen. Als het stroo zachtjes onder mij kraakte en de leunigen zich buigend voegden naar mijn behagelijke rust, dan dacht ik vaak aan die geboorte uit geurig, blinkend hout en goud-gestolten zonneschijn en ik hoorde het lustige liedje weder, dat mij lokte mede naar vreemde streken en avontuur.

De weg verbond de stad aan het dorp, ik betuurde het zich

kruisend vertier dat van beiden beurtelings een steedschen of landelijken aanblik ontving.

Des morgens kende ik alle gezichten, ik was dan zelf frischgewasschen en mijn oogen stonden helder; vreugdig stemde het haastig arbeidzaam bewegen der vroegte samen met mijn pasontwaakten, levensdorstigen zin. De schorre stoomfluit gaf zijn sein in de verte. Werklui trokken in troepen voorbij om mij hun aardig gereedschap, hun bontgelapte broeken, kan en boterhammenzak te laten zien. Toch waren de lachende fabrieksmeisjes mij liever dan de baardige arbeiders die niet opkeken. De wind deed heur rokken flappen en fladderen en maakte met de zon een dansje van licht en schaduw in heur hals en heur haren. Mijn wakkere blijdschap tripte en dwarrelde mede, doch uitte zich slechts in een enkel genoegelijk groetje naar buiten. Wat later werd de drukte gewichtiger; trage karren dokkerden langs, waaruit slobberige spoeling opklotste, de kinders die stoeiend aan den bak hingen in een geniepig sprongetje bespattend.

Des avonds waren het de boeren die huiswaaats keerden. Mijn oogen straalden ervan zooals hun karwatsen klapten; de paarden draafden met wijde neusgaten en beschuimden bek, wielen ratelden en daverend werden de melkbussen in horten en zwaaien dooreengeschud. Ik juchte als ik het hooi rook, huizenhoog ruischte het langs de boomen, ik strekte de armen uit naar dien vollen, wiegelenden ruiker, doch kon de glanzende halmen niet vatten in mijn begeerigen greep. Kinderen lagen als in een bed op den top van den stapel, uit hun stemmen klonk nog de vreugde van het feestvieren op de weide dien dag, een meisje droeg bloemen door het haar gewonden, van de jongens waren niets dan de blozende hoofden te zien. Ook zat er wel een man alleen, rood en bezweet op den berg, zijn jas over de schouders, de mouwen hingen erbij, terwijl hij met beide handen den blikken drinkkan aan de lippen bracht, hij dronk de zon, zoo blonk het tusschen zijn vingers. Wanneer de wagen heen was gewaggeld door zijn groene eerepoort, bleef het toch blinken overal. De laatste stralen vloeiden over den bodem als een wilde, stroomende beek; want de lieden die er liepen waadden door golven druipend en diep. Zij hieven het nijvere staal van hun ambacht hoog in den laaienden gloed, fel fonkelden

zeisen en spaden, ik moest er de oogen voor sluiten. Snel sloeg ik ze open dat toch moeder, door het uur herinnerd, mij niet van sluimerlust verdacht. Immers de schemering viel; en als het gewemel het schoonst was in het kleurige licht, als de paarden steigerden en hinnikten van weligheid, als de blijheid om den avond in zwellende rumoeren hoorbaar werd en rossig brandde over de wangen, dan was het bedtijd voor mij. Zoo moet het een mensch te moede zijn die den dood voelt naderen; ik nam met tranen afscheid van den dag en zijn leven, want aan een morgen dacht ik niet.

Maar 's middags vertoonde de weg eerst recht en feestig zijn gansche, dubbele wezen. Zwaar-klotsende klompen, naast fijner, glimmender schoeisel deden het stof er stuiven. Petten en deftige hoeden gaven elkander een groet en het antwoord. Blauwige rook van sigaren, met pijpdamp dichter en dikker, wolkte en dreef tusschen de hoofden die, bleek en gebaard of breed en gekoperd, knikten en bogen boven buis of boord. Een vuile, ruige hond, een tuig om den kop, blafte hazewinden en glanzende doggen aan; een gespoorde ruiter sloeg ernaar met zijn zweepje. Midden op het pad hield een koetsier de leidsels in, zijn vurige beesten hieven de voorpooten op en deinsden terzijde; over de kap en de portieren negen zich parasols en in bloemen en veeren verscholen gezichten. Die staarden als ik gespannen naar de opdrommende kudde der koeien, de groote gehoornde koppen die zij elkander, de oogen wijdgeopend, op de schouders legden, hun deinende ruggen, waaruit de schoften op staken en hun schuifelende pooten en zwaaiende staarten, die een gedwarrel maakten dat voor je kijken danste en duizelde. Een fluitstoot gilde van verre, de teugels werden gevierd, het leder kraakte, de drijvers schreeuwden en deelden slagen uit in het ronde, de runderen drongen te samen, en donderend en geweldig dreunde de spoortrein voorbij, dat de lamp en de ruiten trilden.

Door een rastering van groene, puntige spijlen was de spoorbaan van den weg gescheiden. Daar liep geen mensch; nadrukkelijk verboden de piekige palen den toegang, verschikkelijk zou het wezen als er iets levends bewoog tusschen de harde, blinkende messen der rails, wanneer het stampende rommelen van wielen naderde. Kwajongens klommen wel op tegen de stijlen, met

handen en voeten het hout omklemmend; ik ging dan schreiend de kamer in.

De goederentreinen gaven een heerlijk spel in de tallloosheid hunner wagens en den wisselenden klank van het gedender, waaruit zich de lengte en het treineinde klaarblijkelijk voorspellen liet. Allerlei vreemdsoortige waren en werktuigen verbaasden mijn grage nieuwsgierigheid - waar kwam dat vandaan en waar moest het henen - de gesloten wanden en donkere zeilen verhulden nog grooter geheimen en wonder. Mijn vingers probeerden te tellen, maar mijn handjes bleken te klein die eindeloosheid te omvamen, ik staarde maar met een open mondje, in steeds stijgende verwondering en voelde den duizel van het grenzenlooze en een schrik van oneindigheid.

Personentreinen reden dan langs mij, kleiner en vertrouwelijker. Eerst de machinist die op zijn balcon van kool en ijzer bezig aan de remmen rukte, met naast hem de stoker, overstort door den gloed van zijn blakenden oven, vervolgens de tallooze hoofden voor de raampjes, die alweer voorbij schoven als ik ze dacht te herkennen, - mijne argelooze liefde ging vol naar die deinende gezichten, voelend hun knik als een vriendelijk-groetend welkom en droef vaarwel terzelfder tijd - en eindelijk de conducteurs; zij leunden aan de open deuren van hun wagen en wuifden en wenkten en riepen naar ons, naar de voordeur, waar de werkster met haar opgebonden rokken bij de emmers stond, zij waren zeker familie.

Het werd stil na een laatste geratel en ik kon het water weer zien dat achter de spoorbaan in zijn kalmen spiegel, den helderen hemel of zijn varende wolken bewaarde. Daar dreven de talrijke schepen, als in een droom traag en zonder geluiden. Zij bewogen zoo langzaam dat ik alle dingen van die woning, die een huis was als het mijne, bevragen kon en bedenken. Voor de kajuitruitjes hingen de witte gordijntjes, poppig en proper geplooid; op het daakje rookte een schoorsteen, wiens wapperende vaantje allerlei prettigs vertelde van wat daarbinnen gekookt, gestoofd, en geleefd werd; bij het deurtje schilde een meisje aardappels uit een bak op haar schoot, zij gooide ze klaar en blank in een koperen ketel en liet de schillen glijden langs haar schort, haar broertje deed zijn wit-blonde hoofd en zijn dappere

lijfje op een hobbelpaard heen en weder zwieren. Vaak lag het ruim van het schip voor mij open en verbaasden mij de geregelde rijen van turven en steenen en in stapels als kogels, de gele, glimmende kaas. Uit de tonnen en zakken bovenop het dek kon ik niet wijs worden; aardiger vond ik de groenten die alzijds uit de zeilen puilden, bloemkolen als koppen in hun groenen kraag en armenvol fleurige penen die over de voorplecht een bloemigen schijn in het water gaven. Sommige schuiten leken zoo groot als een kerk, de masten waren opgericht en de wimpels wuifden en kronkelden van de toppen: zij kwamen uit vreemde landen. Mannen en vrouwen lagen gebogen met de borst op den vaarboom, langzaam, struikelend verzetten zij een voet en dan weer een; ook kinderen duwden er mee, de haren hingen over hun voorhoofd. Daar werd ik bedroefd van, ik had wel willen wenken dat zij uit zouden rusten in mijn eigen stoel, ik had dan mijn moeder om boterhammen gevraagd en kroezen vol melk, ik had hun beloofd dat zij hier mochten blijven en hen het verwilderde haar uit de oogen gekamd. Ik trok een kwade lip tegen den man bij het roer die een pijp rookte en de anderen liet werken, tranen drongen op naar mijn oogen; het was niet altijd vroolijkheid door een raam naar de wereld te zien. Maar ik schaterlachte alweer; de kees rende als een dolle de loopgang langs, van het eene eind naar het andere, razend kefte hij naar den walkant. Ik sprong op en sloeg tegen de ruiten. Met zijn voorpooten stond hij op den rand van de planken, zijn bezig staartje pluimde achteraan, bij elk blafschokje boog hij verder over naar de vaart, nog een zetje en hij lag er te spartelen. Met mijn vuisten bomde ik tegen het glas. Dan viel de stilte, het schip voer voorbij en kwam nooit weder.

Ik hield mijn adem in als de fluit van de stoomboot klonk. Alle schuiten weken verschrikt terzijde en machtig en alleen, bruisend, schuimend en ruischend, sneed het donker gevaarte zijne diepe voor door het water, dat vluchtte in breede, klotsende golven, die bijna den oever bespoelden. Even maar zag ik den kapitein, streng en recht bij het roerwiel; de mannen die er sjouwden konden geen schippers zijn, want hun blauwe kielen en ook hun gezicht vlekten zwart van het roet uit den schoorsteen. Geluiden van kettings en ijzer verboden dat de kajuit deed droomen

van huiselijkheid en ook kinderen speelden er niet. Lang nog was het water woelig en bleef een bruine damp drijven om de huizen en tuinen aan de overzij.

Uit den wegtrekkenden rook kwamen zij weer zooveel te schooner en frisscher te voorschijn. Zij lagen als vriendelijke menschen, die zich plagend voor mij verscholen, gansch in een lossen mantel van groen en bloemen gedoken. Wingerden klommen op om de vensters en bloeiden over de kozijnen de kamers in, roode en witte rozen konden de bloote steenen niet velen, maar verborgen ze onder hun sneeuw en hun vlammen; ook van de terrassen daalden de planten in klokken en kelken of zij vol waren van kleurige vogeltjes, zij bogen zich over de vaart en zagen hun bonte gezichten zachtjes-dansend uit de diepte weerschijnen. In de tuinen groeiden de hooge boomen en maakten donkere gangen om hunne stammen, maar de toppen staken boven de daken uit en waren licht en verguld van zonneschijn. Om het mooiste balcon liep een hek als uit takken gevochten, ik meende er gedaanten te zien die, elkander omstrengelend, korven vol druiven op hun schouders torschten. Vaak sloeg de tuindeur open en een dame, blootshoofd, in prachtige kleeren, kwam buiten en vleide zich langzaam op een ruststoel neer, zij hield een boek in de hand, zij las er in, of staarde over het water. Gespannen had ik haar slanken, zwevenden gang, haar neerzitten en haar mijmeren onder de bloemen bespied. Even behuiverde mij een voorgevoel van een ver, doch beloofd genieten, ik verlangde er naar om groot te zijn, mijn hart klopte en ik voelde het geluk van het leven.

Dan moest ik ook opzien naar den ouden toren, die zijn vijf verweerde toppen uitstrekte naar de wolken; hij stond dicht bij mij en ik voelde een eerbied alsof hij mij beschermde. Vader vertelde mij wel dat de donkere, magere staak, dien ik maar even van ver onderscheidde, veel hooger was, de hoogste van het land, maar ik geloofde dat niet! Hoe dorst hij zich, nietig en klein als mijn speelgoed, te meten met den geweldigen reus die daar machtig verrees. Ik kon hem van den voet tot den top niet ineens overzien, maar neeg wonderend het hoofd achterover, terwijl hij dan, aldoor groeiend en stijgend, de groene luiken van zijn galmgaten uiteenklepte, het gouden gezicht van

de klok deed schijnen, zich omwond met transen en balustraden, totdat mij zoo, eindelijk, tegelijk met de wijde, open, lichte ruimte van den grooten hemel, de vijf door flikkerende vuurtjes gekroonde spitsen verrukten. Onder zijn schaduw gezeten overkwam mij het vreemd vermoeden van een gehoorzaamheidsplicht die ik niet slechts aan menschen verschuldigd was. Zijn zware, dreunende slagen verdeelden den dag, zij geboden mijn opstaan en naar bed gaan, zij meldden den thuiskomst van vader en het uur van den maaltijd; de levende, blinkende haan, die uitzag naar alle kanten, was de meester der winden en wees hoe zij waaien zouden, en Zondagsmorgens, wanneer mijn weg eenzaam lag en veranderd, dan begon een roepend gebeier van kóm-dan, kóm-dan, als de diepe stem van een ouden man. Van alle kanten kwamen de buren, die ik bijna niet in hun deftige kleeren herkende, een boek tegen de borst drukkend, aangestapt. Zij hielden de ruggen gebogen en keken recht voor zich uit. Het golvende galmen dreef hen voort alsof zij een straf vreesden. Maar ook als de wekker van mijn verbeelden herinner ik mij dien toren. De sprookjes die moeder verhaalde in den geheimen, weifelenden avondschemer werden onder zijn hoede een vage wensch, een nieuwe werkelijkheid. De vogels, om zijn rustigen sluimer in breede kringen drijvend, wilden mij iets uitleggen in hun dalen en rijzen, zwieren en zwenken, wat ik niet begreep, maar mij toch blij maakte en vol van een warm verlangen. Bij zonsondergangen gloeiden de kleuren dáar het schoonste, ik dacht aan tuinen die ik niet kende en aan een kasteel uit edelsteen; want de muren wisselden van tinten, en blaakten en bloosden tot zij in den nacht verbleekten. Dan steeg de maan achter zijn donkere gedaante, zij dreef als een bootje, maaide met haar sikkel de welkende bloemen van de hemelwei, of lag daar als de gouden nagel van een koningszoon. Doch wonderlijker leek mij nog die andere maan, met zijn ronde gezicht dat lachen kon en schreien, dat alles van mij wist en waar ik in tuurde tot mijn oogen zich sloten, vochtig van blank licht en droomerigheid. Hij rees op boven die vijf gespreide vingers, een vogel gelijk die een man uit de hand vliegt; immers alles vond in mijn toren zijn oorsprong en einde. Als ik in bed werd gelegd en toegedekt en moeder naar het raam liep, was hij het

laatste, eer de sombere gordijnen zakten, dat ik groeten kon tusschen de stille, fonkelende wolken, en hij gaf mij een wenk terug, vaarwel van den heerlijken, vollen dag waarvan mij het scheiden zoo zwaar viel. Ik sliep in met zijn beeld, mijn waken kon het niet loslaten, als een stervende het laatste licht; dan week het, verflauwde, in een vaag beloven van later en ginder, en in mijn droomen kwam het weerom.

Een avond lag ik met wijdgeopende oogen tegen den slaap te kampen, daar het licht nog leefde en ook het ruchtige zomergeluid van den weg. Het kussen plooide zoo wit om mijn gezicht en mijn handen bewogen zoo duideiijk op de dekens, dat ik mij niet gewillig te rusten kon leggen. Toen was de deur zachtjes opengegaan voor vader en moeder die voorzichtig naderkwamen. Vader droeg een zwarten, glimmenden hoed op het hoofd en liep recht en ernstig, om moeder beefde een wolk van glans en kleuren of de zon achter haar scheen; van alle meubelen die zij aanraakte met haar schemerende kleeren fluisterden stemmen iets vreemds en onduidelijks. Zij bogen zich over mij als andere menschen; verwonderd voelde ik een baard aan mijn voorhoofd en op mijn mond lippen die naar een geur smaakten. Snel slopen zij heen. Ik wilde hen grijpen en tegenhouden; maar kon het niet. Weedom van verlatenheid, wrok om een onverdiend onrecht en diep meelij met het arme kind dat alleen bleef, vervulden mij. Ik kon die groote gevoelens niet bevatten alle tesamen in mijn hart en brak in tranen uit. Met natte wangen sliep ik in en werd wakker in stilte en duisternis. Mijn verlatenheid bedenkende ging ik hulpeloos in de peluw zitten en voelde den nacht over mij komen. Ik had hem nog nooit zóo gezien. Veilig werd ik er voor weg geborgen 's avonds tusschen de dekens, mijn oogen vielen toe als hij naderde en als ik weer opkeek wenkte de nieuwe, blije, zingende morgen aan mijn hoofdeneind. Hoe zou ik mij nu verstoppen en niemand die mij helpen wilde! Ik voelde den donker eindeloos-wijd om het huis tesamen gedoken, van buiten gleed hij gestadig naar binnen, stil klom hij over de vensterbank en schoof de wanden uiteen, voor de open deur rezen zijn schouders en schuifelend kroop hij van onder mijn bed over het vloerkleed, hij raakte de tafel aan die een zucht gaf, hij drukte zijn rug aan de kast

dat het kraakte, zijn adem voer ritselend langs het behangsel en zijn ongewisse tasten zocht in alle hoeken. Ik wachtte roerloos, van schrik verstijfd, tot hij mij vinden zou. Een zware hand woog op de lakens, ik wist mij nu tóch verloren en gilde het uit in snerpende schreeuwen. Bij het helder-goudelend kaarslicht en de van den veiligen dag zoo welbekende stem, welke de meid vriendelijk deed klinken van kalme vertroosting, bedaarde mijn snikken wat. Wel dansten nog gedaanten om de bevende vlam, wel wist ik den nacht nog ver om mij heen met zijn sombere holen en gangen, zijn vlakten en bergen en zijn oneindige macht, maar de vertrouwelijke muren hielden de wacht, als goedmoedige menschen die dit aan vader en moeder beloofd hadden. Plots hield ik den adem in en luisterde. Vaag en sidderend drong het begin van een klank naar hier, diep uit het eind van de donkere wereld. Ik beefde alsof de avond mij geroepen had. Ik roerde mij niet in de kussens, mijn polsen klopten van verwachting, ik voelde de bewondering van het wonder, doch de angst nog niet. Maar toen het geluid van verre allengs aanzwol tot een duidelijker wijze, een vreemd gezang, zooals ik te voren nog nimmer gehoord had, beurtelings schreiend, galmend en juichend, vatte de nacht mij weer gansch in zijn duisteren greep, zóó duizelend en dicht, dat het licht uit de kamer verdween en ik, met strakke oogen turend naar 't gordijn, daar de schimmig-flakkerende grimassen zag dansen van dit zingen dat naar binnen wilde. Nog een seconde en het namenlooze, dat ik mij niet eenmaal verbeelden durfde, zou door het venster treden ten voete uit. Maar de meid, begaan met mijn hulpeloos gezicht, had mij op den schoot genomen en, de armen om mijn hoofd, dit veilig aan haar borst geborgen, zachtjes-lachend hoe ik nu bang kon wezen voor het liedje van plezier van den dronken knecht van den bleeker. Langzaam verflauwde de deun, grappig was het de onbestuurde stem te hooren overslaan en grommen in de diepte, ik had willen kijken hoe de man daar zwaaide en draaide, slingerend van den eenen kant van den weg naar den anderen. En elken morgen, in mijn leuningstoeltje, verlangde ik dat de kar verscheen, hoog met het waschgoed in krakende manden en puilende zakken bestapeld, om uit de gebogen, slovende

gestalte achter den wagen den huiver van den nacht te bespieden, mee met den koddigen tuimel der dronkenschap.

Lang tuurde ik hem na, tot hij om den hoek van een straat verdween; maar ik bleef op den uitkijk, want ik wachtte Noordam, den boer. Het eerst verscheen zijn buik, bol en geweldig, door een zware, stalen ketting, strak over zijn vest spannend, nauwelijks gevangen gehouden, dan volgde zijn hoofd, oolijk en welgedaan, met een blos van bloemen en vruchten. Telkens was het mij nieuwe vreugd het licht van zijn pintere oog en de vonk van zijn koperen oorring tusschen het gloeiende wangenrood te zien schitteren. Maar zijn handen die waren aan hem de geheimzinnigheid.

> De boeren van het Noorderland
> Hebben tien vingers aan elke hand
> Vijf en twintig aan handen en voeten
> Hoe zou men dit lezen moeten?

De oplossing van dit rijmende raadseltje had ik nooit begrepen, doch het wonder dat er in wordt gezongen had mij getroffen. De boer Noordam kwam uit het Noorderland, maar in zulk een kittige haast zwaaide hij de armen langs de zijden, dat ik zijn vingers niet tellen kon. Tien vingers had hij aan elke hand. In Noorderland, luilekkerland, want die lagen in dezelfde streken, daar woonde hij met vrouw en kinderen in zijn groote, witte huis. Om twaalf uur, als zij aan tafel zaten, dan riep hij ‘vrouw, ik ruik het varken in de pan’, hij snoof met den neus en wachtte gulzig en dreigend, een mes en vork in elke hand. Nu vlogen alle deuren open, en op schotels en schalen werden gebergten van dampende aardappels en geurige groenten binnengedragen, de gezichten der knechten bleven achter de stapels verborgen, het vleesch rolde in kruiwagens af en aan, door het raam vlogen de gebraden hoenders binnen en van den rijstebrijberg kon ieder scheppen wat hij wilde. De boer at maar door, hij riep steeds om meer en met zijn tien-vingers-aan-elke-hand veegde hij de laatste kruimkens tesamen. Onderwijl groeide zijn buik dat zijn vest kraakte en de tafel wipte.

Als ik mijn wang tegen het raam drukte en mij inspande om duidelijk te zien, onderscheidde ik boomen vlak onder de wolken. Achter die boomen daar lag het land.

Bij heerlijk zonneweer wist ik dat de moeder die haar kindje reed zeker haar wandeling langs mijn venster niet verzuimen zou. Ik had het blauw van den hemel er al om bespied, geluisterd naar het geluid dat de wind door de bladeren maakte en hoe het licht den weg bedekte onder een teer-bewegelijk schaduwnet. Dan gleed het wagentje nader, zoetjes en voorzichtig door schijn en schemer, en het leek mij of de wind nog zoeler was dan hij aan de kronen der boomen vertelde en de lucht nu nog dieper en smetteloozer dan zij eerst boven de bloeiende huizen klom. De moeder en de zachte zomermiddag waren mij weerzijds de boden van hun liefelijkheid. Het kindje rustte achterover in zijn kussens, de dekens en spreien die om hem waren gevleid schenen in verscheidene kleuren waarvan ik de namen niet kende, maar die in hun stralende samenvloeiing en veelvuldigheid aan bloemen deden denken waarmee het reizende bedje bestrooid zou zijn. Bevende vlokken van glans dansten en trilden tusschen die tinten, of zij levende vlinders verbeeldden, en het verrukte wanneer in zoo'n spelende lichtvlek plotseling een roze, bloote arm zichtbaar werd die zijn vastgesloten vuistje rustig boven het dek hield. De moeder duwde met de eene hand; met de andere, zich vooroverbuigend, verschikte zij een plooi en een kantje, of schoof de peluw recht. Als in het ronde hoofdje de oogen geopend waren lachte zij knikkend haar kindje toe, en zoo het sliep met zijn ademend mondje, lachte zij nog inniger tegen zichzelf. Ik hoorde de vogels zingen in de takken, zoo stil werd het overal, witte vleugels dreven in de heldere ruimte, en het goud op de torentoppen brandde zijn vreugdevuur. Langzaam wiegde het wagentje voort. Een moede loomheid zonk over mij, een mat behagen. Ik droomde ervan hoe heerlijk het moest wezen zoo zorgvuldig behoed en neergelegen, in een vrije wisseling van waken en sluimer, door de koesterende warmte van den dag, op de geruischloos-rollende wielen te worden gevoerd, met mijn hoofd op het kussen en verder veilig toegedekt. Maar zelf had ik alreeds tegen dien wensch van neen geknikt, een vreemd gebaar, daar tot nu mijn verlangens nog nooit dan door ánderen waren ontkend. Ik begreep vaag in mijn hart hoe de jaren iets hadden genomen dat zij niet weergeven, hoe ik, de jongen die daar in zijn stoeltje leunde, het kindje dat slapend

door den geurigen middag reed nimmermeer wezen zou. Het was het verleden van mijn leven dat ik zoo zag voor de eerste maal vol in zijn wijze, voorspellende wezen, diepe gevoelens rijker, droef heimwee en weemoedige herinnering.

Maar dit gebeurde mij reeds onder de macht van den slaap die naderde, op die grens waar alle wonderen van ons leven ontluiken. Ik dommelde in, mijn gezicht opgeheven naar den klaren hemel. Mijn droom ontving zijn eindeloos licht en zijn reine zaligheid van de onbewogen zee waar ik blind in staarde, en zuivere stemmen zongen mij hun zachte muziek toe. De oogen opslaande troffen mij nog die zoete tonen, en vreugdevol ontwakend zette ik mij te luisteren naar het orgel dat daarbuiten speelde voor onze deur. De sleepende melodie dreef heen naar de verte, zich vermengend met het licht, het blauw en het groen van lucht en geboomte. Tot tranen verteederd verwachtte ik voor altijd te mogen mijmeren aan dit oeverloos glansmeer, waarvan de ijle tinten ineenschoven en rillende verkwijnden. Even wendde ik het hoofd of ik moeder niet zag in de kamer, ik wilde innig haar hand vatten om met het liefste dat ik kende die kalme heerlijkheid te deelen. Maar reeds een ander, joliger lied kwam binnendansen, ik voelde het bloed in mijn polsen bonzen, een dolle woestheid drong mij luidkeels roepend mijn arme stoeltje op den grond te smakken en het dan nog te vertrappen bovendien, de bladen van mijn platenboek tot flarden te verscheuren, ze wegwerpend naar alle kanten dat zij als meeuwen langs de wanden scheerden, maar toch verroerde ik mij niet. Heviger nog bruiste het in mij, als drop na drop in felle korte brokkeling een piano-orgel zijn vurige regen van kletterende nootjes over mij tinkelde. Onbewegelijk zat ik terneder, maar in mijn gedachten tilde ik als een meisje heur rokken, boog ik en leende mij over, stampte met den voet op de planken, hief de gespreide vingers omhoog, om eindelijk in al-trotseerende uitgelatenheid met een sprong vanaf het kozijn mijn vlucht te nemen en zoo, op de uitgestrekte armen drijvend, als een vogel in de peillooze ruimte te zwieren en op te stijgen. Ik vermoedde het wezen niet van den brand die de deuntjes in mij ontstaken. Zij rekten zich, slechts even ontwaakt, de passies mijn latere gezellen; doch ik, een onnoozel

kind, genoot van hun wakkeren wildzang en onbegrepen aanwezigheid. Ik wierp de centen in het koperen bakje dat een vrouw, de gele haren waaiend in den wind, of een meisje, dat het donkere hoofd in een bonten doek gevangen hield, vragend in het zonlicht hief, en ik bedelde met mijn giften, dringender dan zij met heur napje, om meer, meer lustige zangetjes en vleiende wijzen, die mij beurtelings smachten deden en zwijmelen in mijn argelooze ziel.

Er trokken veel speellui in hun schamele plunjes langs onzen landweg. Belangstellend blikte ik naar het gedeukte metaal en stoffige hout der verweerde muziekinstrumenten. Elk handgebaar deed een blije belofte. Ik zuchtte van genot en verluchting zoodra het speeltuig naar mond of kin zich richten wilde; maar als de grijze vedelaar langzaam naderstrompelde, dan holde ik met een gilletje de trappen af en wachtte in de vestibule, van ongeduld schuifelend, het luidend teeken van de bel.

Vol eerbied, blozend van verlangen, keek ik zwijgend toe hoe de eerwaardige gedaante binnentrad. De sneeuwwitte baard wekte het diepst mijn bewondering, de vlokken gleden neder langs zijn wangen en bedekten, tot een blanke vacht ineengedwarreld, zijn breede borst. Ik moest denken aan den winter, zijn strenge kou, zijn heerlijke feesten en welbewaarde huiselijkheid. Bij het heffen van den strijkstok poperde mijn hart. Nu zouden de snaren beginnen te zingen van de onuitsprekelijke geheimen der lange jaren die de grijsaard meer had geleefd dan ik, nu zou het onbegrijpelijke, beklemmend-ernstige dat de groeven en voren van zijn gelaat, de onder de borstelige wenkbrauw verzonkene oogen, en zijn eeltige bevende hand mij verhaalden, klaarder en blijmoediger onder zijn tooverende vingers worden naverteld. Telkens hoopte ik vast op dit wonder, doch telkens stelde mij het krassende liedje, klankloos en zonder zuiverheid, weer even wreed teleur. Ik hoorde op uit mijn gemijmer en bemerkte een gekromden, sjofelen vent die, met zijn bemodderde voeten op de gangmat gebannen, uit een sullig geknik van het hoofd en het drukke gezwier van armen en romp, slechts een poover geneuzel kon scheppen dat nauwelijks van dichtbij verneembaar was. Ik zag nu ook zijn grappigen, groenigen hoed en de gaten waardoor zijn haren staken. Zijn kleederen schudden en schoven

bij het bewegelijke spel, en brachten een schande van scheuren en flarden en sidderende rafels aan 't licht. De viool had den stralenden baard onder de bevende kin uiteengedrongen. En ik, het weldoorvoede, blozende ventje, dat het vuil van de armoe niet velen kon, minachtte den man en zijn liedje en schraapte met mijn voet over den marmeren steen. Tegen vader en moeder die er bij kwamen, luisterend, trok ik een guitig gezicht. Zij glimlachten samen. Maar als het deuntje beeindigd was en de man zich weer oprichtte uit zijn buigende houding, het smettelooze wit om mond en schouders, dan stond ik beschaamd en kleinmoedig, en achtte het een gunst het blinkende zilver op de mij toegestrekte, bruine, rimpelige vingers te leggen. Met een koperstuk had ik den grijsaard niet gaarne beleedigd. Doch als mijn moeder dan weer kwam, de resten van ons brood in een courant gewikkeld, een vettig papier waar de korsten doorheen keken, en de sukkelaar dit duizendmaal dankend aanvaardde, den hoed in de hand, en ook voor mij een nederigen groet stamelde, voelde ik mijn waarde grooter dan die van den bedelaar, en blikte ongeweten-verwonderd, in de tegenstrijdigheid van mijn dubbel gevoelen verward, de tegelijk koninklijke en havelooze gestalte zoolang ik zien kon, na.

De kamer stoorde mij niet bij mijn uitkijk voor het venster; wij hadden elkander beiden van ons leven geleend, ik was vol van haar roerloos gepeins en warm-roode droomerigheid, terwijl haar meubelen van mij iets jongs en menschelijks ontvingen, zoodat ik tegen hen kon spreken en in mijn verbeelding hun antwoord verstond. Ook mijn moeder wekte mij niet, geruischloos sloop zij heen over het mollig tapijt, en heur donkere kleeren deden haar opgaan in de stille, gedempte schemersfeer. Het kleine hengselmandje aan den arm, verrichte zij zacht en kalm de simpele bezigheid van elken dag. Soms hoorde ik even het rinkelen van haar sleutelbos, ik dacht aan de gesloten kasten, hoe het slot kraakt als zij zich openen, en ik vroeg, vleierig en belust, om lekkernij. Vaak bracht zij mij vruchten op een blauw, bloemig bordje bijeengeschikt. Van pruimen hield ik het meest, heerlijk ze aan te vatten aan hun koele, weeke vleesch, er vol de lippen in te drukken en dan, de oogen sluitend, het

zoete sap te proeven dat, in overdaad van weligheid, met vlugge straaltjes mij over de kin vloot. Bij appelen moest ik mij langer bedenken voor ik door het stroeve zuur dorst heen te bijten, en ik bleef naar buiten turen, terwijl ik het blozende ooft in de hand bewaarde. Als ik dan opkeek stond moeder nog daar met een stralend gezicht en ik herinner mij nu hoe zij gelukkig en lachend beurtelings knikte naar mijn roode wangen en de ronde vrucht die ik, als een keizer den rijksbal, ophief tot een beeld van mijn jeugd en bloeiende zorgeloosheid. Wanneer de zon nog in de kamer scheen en het kozijn zilver blonk in de stoffige stralen, dan wipte met een onhoorbaar, plotseling sprongetje de poes op de vensterbank; zijn bont-gestroomde vachtje glansde, voorzichtig schikte hij de pootjes recht in de smijdige staartkrul die zijn zitten omving, en snorde van welbehagen. Nu eerst begrijp ik waarom ook dán mijn moeder naast mij was met haar glimlach. Haar donkere, wijze oogen, die het wezen en de reden wisten van het leven langs den weg, blikten naar de klare als water zuivere kijkers van de kat en naar de mijne vervolgens, die, even helder en gedachteloos, zich tot het bewegen beneden keerden. Mijn hoofd en zijn kopje draaiden zich langzaam tegelijkertijde en volgden in eenzelfde aandacht, nieuwsgierig, het vlottend verkeer. Begreep zij wat die weg voor mij beduidde en hoe ik zijn verschijningen oordeelloos indronk in mijn dorstige ziel; of peinsde zij over vroeger, een bewuste zekerheid vergelijkend met dat eerste aanschouwen, waarbij het eenvoudigste een openbaring is van de wereld en haar rein symbool? Ik weet het niet, maar van haar aanwezigheid dicht bij mij genoot ik en pakte, als iets bijzonders mij trof van de straat, met beide handen haar grijze schort.

Stijf hield ik haar vast tot de kamer haar van mij wegnam. Daar had een deur gekraakt, een stap geaarzeld. Er ging een gezoem van woorden, ik roerde mij niet, weer in getuur verloren. Maar als ik de stem herkende van mijn oom, den kapitein, dan was ik zóo bij hem in een blijen sprong, mijn begeerig gezicht omhoog gericht naar zijne fiere gestalte, blauw en goud. Spreken deed ik niet, slechts mijn oogen genoten; er gloorde eenzelfde licht waar hij trad als 's avonds uit lampen het duister feestelijk maakt. Ik begreep dat licht uit twee schoone herinneringen.

Beide malen was ik door zachte armen uit mijn slaap gehaald; het vakerig hoofd aan een veilige borst gevleid, had ik mij, langzaam in den duister dalend, den trap voelen afdragen, tot het eensklaps, hel verblindend, meer dan dag was geweest. Allengs had ik de kamer onderscheiden, ros en geel, de stralende tafel in het midden, waar duizend trillende sterren en vonken op zilver, glaswerk en kristallen schalen gloeiden. In het ronde zaten moeder en vader, drie vreemde dames in breed-uitruischende zijde, fonkelende steentjes aan vingers, haar en hals, en ook mijn oom. Hij blonk het prachtigst voor mijn glans- en sluimerdronken verbazing. Om hèm was ik hier in dien luister gebracht. Allen lachten mij toe en reikten mij lekkers. Behoedzaam werd ik naar ieder toegebogen om kussen en gestreel voor mijn mond en wangen te ontvangen, doch slechts het prikkelen van zijn ruigen knevel rekende ik mij tot eer. Zoo, telkens als hij binnentrad in het grauwende morgenvertrek, bracht hij den gulden gloed van die rijke avonden weer. Zwijgend nestelde ik mij in de schaduw van zijn glorie, staarde op naar zijn norsch gelaat, de hand schuchter gedrukt aan het koele, harde gevest van zijn sabel.

Niets rukte mij zoo weg uit mijn gemijmer als de thuiskomst van vader. Van den trap al schalde zijn luide stem, in blijde beloften naderstijgend. Met den hoed op kwam hij binnen, handenwrijvend en rillend, of zich het zweet wisschend van het klamme hoofd. Hij bracht, de kleederen nat van regendroppen, of ruig van smeltende vlokjes sneeuw, guurte en heldere koude in het bedompte, mollig-verwarmde vertrek; vaak ook den branderigen geur van de zon, die zomersch opwoei uit zijn heet gestoofd wezen. Een rookwolkje kringde en wimpelde opwaarts langs zijn wangen en glundere oogen, een wapperend vlaggetje dat het feest van zijn vreugdigen intocht bewuifde. Ik legde mijn kleine, onbeproefde hand in zijn knoestige, grove, en voelde aan mijn zachte huid, vol eerbied, het eelt van den arbeid en de voren des ouderdoms. Even keek ik stil naar omlaag, stof lag hem op de schoenen, of modder van de beslikte straten. Hij kwam van ver. In gedachte doordwaalde ik de stegen en grachten van zijn dagelijkschen gang. Doch met een zwaai zat ik al hoog op zijn schouder, gelukkig en trotsch, vlak bij zijn

stem en welgezind kijken, met mijn arm veilig-vertrouwend zijn hals en zijn baard omstrengelend. In dartele, koddige sprongen draafde hij rond de tafel als een jolig paard, dan stampte hij voort lijk een trein die nadert, met de lippen den sissenden stoom verbeeldend, en liet mij rijden en reizen, dat mijn haren waaiden en de nevelige verten verrezen van schimmig droomenland. Waarlijk, ik kon dan mijn uitkijk wel missen en het gemengeld vertier van den weg; ik hoefde het blauw van de lucht niet over het weer te bevragen, noch de trekkende wolken en den gouden haan; de glijdende booten en de daverende spoor hadden geen macht mij naar schooner streken te brengen dan vaders wiegelend voertuig, en de levend-klaterende woorden wisten mij meer van de stad te verhalen en haar vreemde geheimen dan mijn torens alle twee. Bovendien, de koffie stond gereed. Het blonde brood in blanke schaal, de zilver-betinkelde bordjes, de kannen en kroezen en het gulden-omrande, saprijke vleesch, dat wachtte alles smakelijk op het witte laken en noodde, door geur en kleuren en een gezellig-zingenden wasem, tot een verkwikkelijk maal. Mijn stoel verrees daar hoog als een troon, ik klom er op langs een trapje en beheerschte, als een koning, gansch den disch. Vóor mij een dampende kop chocolade beloofde en lokte. Even trok ik spijtig de wenkbrauwen samen. Weer had ik verzuimd den kabouter te bespieden die, zooals moeder mij fluisterend bekende, deze verrassing bereidde, elken dag.

Behagelijk en verzadigd zocht ik mijn tafeltje weer op, vol verlangen naar de boeken die vader er voor mij klaar had gelegd. Het waren oude, beduimelde jaargangen van ‘Graphic’ en ‘Art Journal’, ‘Ueber Land und Meer’ en ‘Gartenlaube’. Ik weet geen trouwer kameraden van mijn kindertijd. De banden geknakt en uiteengevallen, droegen al duidelijk de sporen van dit makkerschap, maar de scheuren en duizenderlei krabbels en vlekken die hen inwendig sierden, getuigden met grooter nadruk hoe onder mijn liefde en omgang geleden werd. De bladen waren mij te dierbaarder om deze teekenen van onze vertrouwelijkheid. Stil-ritselend liet ik ze langs mijn vingers glijden en dwaalde, door de opeenvolgende prenten geleid, door vreemde steden en onbekende landstreken. In die steden werd feest gevierd, vlaggen

wapperden van de daken, guirlanden brachten hun groet van groen en bloemen van het eene balcon naar het andere, onder eerepoorten en sparretakken trokken optochten voorbij, de muzikanten hielden zich recht op hun paarden, vaandels wuifden, en prinsen en prinsessen bogen zich diep en deftig uit hunne rijtuigen. Langs de ruime markten verhieven zich de hooge gebouwen, onder den zwaren, plompen tweeling-toren stonden de breede deuren geopend, de menschen stroomden de kerk binnen, doch vulden met hun vlottende hoofden stuwend en dringend het gansche plein. Des avonds lagen de straten somber en donker. Onder een lantaren, die de brokkelige muren verlichtte van een nauwe steeg, hokten magere, havelooze lieden tesamen, zij verdeelden een brood en spraken iets af met schuwe oogen. De breede pleinen echter vlamden zonnehel, gloed en rook woei op van het brandende huis, om het stortende dak rees een vuurkolom, waterstralen drongen omhoog, mannen klommen af van de ladders, een meisje met hangende haren, als een slapend kind op de armen, vonken vlogen door de zwarte lucht en lieten den angst op de tallooze, opgeheven gezichten lezen. Ook in de zalen blonk het licht, maar blij en stralend, daar vloeide het neer van de schitterende kronen, over den ranken, golvenden dans, edele heeren, besterd en gedegend, met hun tengere vrouwen in zweving en zwier. Vlugger bladerden mijn handen, ik verlangde naar de velden en het woud. De platen werden donker van boschschaduw, ik zag uitheemsche waaierboomen en hun grillige vrucht, slingerplanten kropen om de stammen en over de paden en prijkten in bleek, vergiftig gebloemte; een slang schoof fonkelend langs hunnen kelk, de vork van zijn tong en de vonk zijner oogen gericht naar een wiegenden vogel, die den kop ophief naar een zonnestraal en den langen, gekromden staart liet nederhangen tusschen de twijgen. Vaak week het duister kreupelhout uiteen om eenen woest-loerenden muil, terwijl een gestreept lichaam sprongbereid tesamen kromp. Een naakte, bruine man naderde dan uit de verte, een puntige piek over den schouder. Dit was een negerslaaf die je vrij kon koopen voor honderd duizend postzegels, het doosje stond voor mij op tafel, en ik droomde er al van, hier in de kamer, mijn bevelen te geven aan den roet-zwarten knecht; want ze moesten gehoorzamen

ook een kind. Zoo ging het leven langs mij in zijn hoogtepunten, zijn felste actie, lust en angst, het beloofde mij gretig de koorts van zijn toekomst, en liet mij, in een weelde van verwachten, voller het heden beminnen.

Ik leende van het buiten zijn tinten en kleuren en gaf, met mijn krijtjes zorgzaam teekenend, het dorre papier een schijn van werkelijkheid. Van den hemel nam ik het blauw en wit en belegde mijn luchten daarmee dat het poeder er afstoof; van de boomen, aandachtig de ritselende blaadjes achter de ruiten beturend, maakte ik vormelooze klompen groen als gras; de steenen der huizen en de bloemen der feesten en wouden verfde ik, den toren en het gebloei over het water bespiedend, rood als bloed. Wederkeerig schonk ik van de schatten mijner boeken den weg en zijn bewegen een nieuw licht en een onbegrensden, wonderenvollen horizont. Ik volgde de schepen op hun tochten, door de zonvergulde, bezige drukte der rivier, tusschen de bootjes vol zingende visschers en de ruischende vlucht van bolle, blankgespannen zeilen, vogelsnel, langs marmeren kaden en witte paleizen, naar het dreigend nachtduister van de stormende zee. Daar zag ik ze, bij een weerlichtschijn, dansen en steigeren op de toppen der golven. Ik sloot de oogen en opende ze weder om naar den spoortrein te zien. Ook die ving hier zijn rit naar verre landen aan. Droomend reisde ik mede, het liefst door diepe, onderaardsche tunnels en over duizelingwekkende bruggen die den zwevenden draad van hun weefwerk, breekbaar en broos, boven een peilloozen afgrond of brullenden waterval spanden. Het leek gevaarlijk daar bij te wezen, vaak viel je te pletter in een rotsig ravijn, of werd je meegesleurd door de golven, eerst was je nog veilig, als in een kamer, op den bodem van den stroom, maar dan drong het water binnen. Toch had ik later wel machinist willen zijn, of een conducteur, om den ganschen dag, gemakkelijk leunend aan de deur van mijn wagen, de wisselende wereld voorbij te laten gaan, en liever nog een zeeman, maar zou dat niet mogen, dan desnoods ook koetsier.

Bij de prenten waren er twee die ik nooit dan schromend tusschen hun welbekende makkers zocht. Ik vatte ze voorzichtig aan, met schoone vingers, en had nog nimmer hun doffen, roerenden ernst door de kleur van mijn potlood ontwijd. Op

sombere regendagen, of na het bitter-onbegrepene van een ondergane straf, mijmerde ik, vanuit de stille deernis met mijzelf, over hun droevige beeld. Beide stelden een kudde schapen voor. Die, waar de hulpelooze dieren, in mist verdwaald, langzaam in een doodstil meer verzonken, was niet de verschrikkelijkste, want de herder stak de beide armen op, en zijn mond stond schreeuwend open in zijn gebaard gelaat. Maar de andere plaat, waarin alle beweging en geluid reeds voorgoed verging, en kudde en herder roerloos verdwenen onder den onhoorbaren sneeuwval, beklemde mij angstiger. Heinde en verre strekte de witte vlakte zich uit, slechts de dwarrelende vlokken leefden. Ik had kunnen gelooven dat zij slechts sliepen, rustig onder de bleeke, gemeenzame deken, ware het niet dat een kop, zich opheffend uit zijn begraving, zich smeekend ten hemel had gericht. Er lag een stomme vraag in de menschelijke oogen. Met eenzelfden blik tuurde ik in het ijle. Het bloedige van veldslagen, het vernietigend geweld van stormen en spoorwegrampen gaf mijn droomerig hart niet zulk een huiver, als het hopeloos-noodlottige moeten van dien redeloozen ondergang.

Maakte de somberheid dier beeltenissen de blatende driften, voorbij mijn venster dringend, tot een droeven droom, of was het juist hunne verschrikking die aan de schildering haar bange beduidenis gaf? Aan hun komst ging van ver het angstige klagen vooraf. Dat klonk als het bevende geluid van simpele kinderstemmetjes die niet vragen naar het leed dat hen schreien doet, met daartusschen een enkele, donkere klank van ouder, dieper, schor-geweend verdriet. Dan ijlden zijzelve nader in dichte, warrelende drommen, zij hadden blijkbaar haast en duwden elkander met de vlokkige lijven opzijde, de galop van hun hoefjes kletterde op den zandweg als een zomersche regenbui. Alle snikten zij en blaatten in een duizendstemmigen weedom. De lammeren vroegen naar hunne moeders die zij verloren, de de ooien, moedeloozer, naar hun weiden, warme stallen en zoogend kroost. Zij wisten niet waar zij zich heen zouden wenden en draafden de lanen en zijpaden op. Dan knalden karwatsen, de drijvers scholden en schreeuwden, wiekten met armen en smeten met kluiten en steenen. Als opgejaagd wild keerden zij weder van hun vergeefschen tocht. Naast onze deur,

aan den slootkant, groeide wat mager, dorrend gras, daarheen bogen zich de bekjes gretig en stil. Zweepgeklap knetterde; een armelijk sprietje in den mond sprongen zij voort door een dreigender krijschen vervolgd. Nóg knabbelden zij aan het luttele groen. De beesten hadden in lang niet gegeten en huilden van honger wanneer men hen van hun karige maal verjoeg. Waar werden zij heengebracht? De herders wezen hun den weg en die konden het zelve niet zeggen, zij gilden en vloekten, maar zouden zwijgen en zuchten als zij het land van ellende bereikten waar zij in een nevelenmeer, of in een graf van sneeuw den dood zouden vinden. Wat dood kon zijn dat begreep ik niet, maar het lot van de verbijsterde schapen gaf mij een vaag voorgevoelen van een rust, die dieper dan sluimer moest wezen, en dat er aan alle dingen een einde komt. Des winters steeg bij het blaten een lichte damp uit hun kelen, ik dacht aan mijn eigen adem in de koude, en voelde een weeker, inniger medelij. Ik begreep, dat zij leefden als ik en leden, en werd warm in een liefde anders dan voor mijn vader en moeder. Maar tevens verlamde een machteloosheid die teedere kracht. Wat gaf het of ik ze riep en mijn buisje ontknoopte om ze te koesteren, ze mochten toch niet binnen, want die hen leidden waren wilder en sterker dan ik. Ik kon nu niets dan met moeite mijn tranen verkroppen en mij troosten met de hoop dat het misschien nog wel goed zou worden voor den avond. Maar ik wist dat ik mij bedroog en dat slechts de alverlaten, troostelooze leegte van mijn boek voor hen de waarheid was.

Eens op een morgen, toen het geschrei van een kudde zich naar ginder verloor, zooals een bittere smart heenluwt in enkele snikjes en een zachten zucht en ik weer tevreden en gerust de platen van mijn boek met kleuren versierde, schrikte mij plotseling een hoorbaarder blaten dat aanzwol en naderde. Ik boog mij over, doch deinsde terug, de hand aan het hart gedrukt. De schapen keerden weer, een wilde zwerm; niet langs den weg, den goeden, veiligen, maar tusschen de blinkende messen der rails, op de spoorbaan. Zij vluchtten voor de wanhopig-roepende boeren en voor een witten spoorman die de roode vlag zwaaide, en persten zich aan tegen de onwrikbare spijlen van het groene hek, struikelend aan den walkant, waartegen de wind kil-bruisende

en toornig-gekuifde golven opsloeg. Even stonden zij stil, besluiteloos, en staarden met de onnoozele koppen als blind naar alle kanten, dan wendden zij zich, om dra weer, uitzinnig van verwarring, voorbij mijn venster te ijlen. Ik meende, stikkend, een langzaam zich sluitenden greep om de keel te voelen. Hier zou dus, vlak voor mijn gezicht, het onherroepelijke, niet te bedenken vreeselijke voltrokken worden, waar de onschuldige beesten al zoo lang om hadden geweend en dat niemand wist en bekennen wilde. Een nauw'-verneembaar gefluit waarschuwde reeds in de verte. Daar was geen ontkomen aan, toch smeekte ik in meedoogen en angst, de handen tesamen gevouwen. Ik kon het aan moeder en vader niet vragen en hief mijn hoofd op naar den bewolkten hemel, daarheen zochten mijn blikken in een onbegrepen, brandend vertrouwen, zonder te weten naar wien, want nimmer had ik geleerd hoe te bidden. Maar niets veranderde, geluiden dreunden dof in mijn ooren, dat moest het dichtebij einde zijn, de machtige trein, hardvochtig en grimmig die in zijn woesten, vonkensproeienden stormloop zich om de blatende schapen niet bekommerde op zijn pad. Even zag ik de beelden van het meer en het sneeuwveld, zij schenen mij zacht en vertroostend bij deze werkelijkheid. Mijn onberoerde, vroolijk de wereld genietende ziel, nog schier te zwak voor een voorgevoelen, vluchtte in duister, nu de sluiers wegzonken om het mysterie van bloed, dood en vernietiging. Het laatst kon ik een bleek, verschrikt gezicht onderscheiden, vlak bij het mijne, uitgespreide armen en het rustige grijs van een vertrouwelijk schort. Toen liet ik mij gaan in den nacht. Wakker geworden voelde ik den mond van moeder en zoete, lenigende woordjes rondsuizend dat de schapen allang waren gered en veilig weer thuisgebracht, dat er geen trein was gekomen, en dat ik nu alles vergeten moest. Mijn schoot lag vol lekkers, maar naar het raam wilde ik niet gaan, den ganschen dag. Den volgenden morgen zat ik weer in mijn stoeltje, doch riep telkens om moeder en vroeg haar of ze daar waar het groen wemelde in den wind weer niet het gedwarrel van kudden zag dringen, dichter en dichter. Ik kon de rust niet meer vinden. Voortaan tuurden andere, oudere oogen door het venster.

Vaag ontwaken. *Fragment* door Jos van Veen. (*Aanvang van een boek, waarin Keetje's verdere lotgevallen worden verhaald.*)

De laatste dag in Uitgeest.

Toen Keetje haar zonden beleden had, ging zij aldus voort:

- Eerwaarde, ik wil u nog wat zeggen.
- En wat zal dat zijn? vroeg de biechtvader.
- Ach, Eerwaarde, ik ben zoo ongelukkig.

Dit zeide ze met een beving in haar stem en barstte in tranen uit.

Hij wachtte rustig, totdat zij gekalmeerd zou zijn; want, hoewel hij niet ongevoelig was voor het vele menschenleed, dat de biechtstoel hem openbaarde, had de ervaring hem geleerd, dat niets zoo troostend werkte als de mysterieuse stilte van het zwijgend samenzijn eener penitente met haar zieleherder in den biechtstoel.

Na enkele oogenblikken hief zij de oogen op naar den gekruiste, wiens beeld boven haar knielbank hing.

- Wat is er dan, mijn kind? vroeg kapelaan Verbeek. Wees nu kalm en stort je hart eens uit. Je weet, dat ik met iemand, die verdriet heeft, medegevoel. Is er soms iets dat je geweten kwelt? Een zonde, die je niet goed hebt durven zeggen en waarvan je je nu graag zoudt willen ontlasten, voordat je je nieuwen werkkring aanvaardt? Spreek dan vrij met mij! Ik ben altijd je vertrouwen waard geweest; is 't niet zoo? En zou je nu op het laatste oogenblik iets voor mij willen verbergen, hier op deze heilige plaats? En denk ook hieraan, dat je in de nieuwe

parochie in het hooge Noorden geen anderen biechtvader zult hebben dan den pastoor, bij wien je in dienst gaat en dat dan het biechten nog veel moeilijker zal zijn dan hier, waar je je biechtvader uit velen kon kiezen!...

Nu?... zeide hij vragend.

Keetje zuchtte en schudde het hoofd. Zij ging recht voor het rasterwerk knielen, dat haar gezicht van dat des biechtvaders scheidde, legde haar gevouwen handen op den richel, die tot steun dient onder den gleuf, waardoor men zijn biechtoffertje den priester ter hand kan stellen en boog bezinnend het hoofd over haar handen heen. De gitten van haar kapothoedje schraapten langs het door vocht roestige rasterwerk.

- Nu, Keetje, wat is er dan, mijn kind? vroeg kapelaan Verbeek nog eens.

Keetje was niets verwonderd, dat ze op zeven en dertigjarigen leeftijd als ‘kind’ werd aangesproken en richtte, door dit goedige woordje bemoedigd, het hoofd op. Zij keek hem in het halfduister met open oog aan en zeide ronduit:

- Eerwaarde, ik heb niets meer te biechten en berouw hoef ik niet te hebben over iets, dat ik niet deê... Maar ik heb spijt, Eerwaarde, erge spijt, dat ik vroeger goed ben geweest!

Dan begon zij weer zenuwachtig te worden en tot schreiens toe bewogen.

Steeds meer gejaagd vervolgde zij:

- En dat zal ù ook eens hebbe... Je zult de oogenblikken betreuren dat je goèd was... Nu zie je alles mooi, maar je zult ook alles eens van een anderen kant te bezien krijgen en dan zal het je bitter berouwen... dat je goed was... Dat zeg ik je, Keetje, 'n pastoorsmeid, je biechteling, tegen d'r biechtvader!... Bedrog is het goede, Eerwaarde! Er zou geen ruimte genoeg wezen om kwaad te zijn, als ze ons niet geleerd hadden goed te zijn!... Zoo is het, Eerwaarde! Ze hebbe je beet gehad! Je bent nog te jong omdat te weten. U is pas twee jaar priester. Ach man, ik heb zoo met je te doen,... wat ù nog te wachten staat!...

- Keetje, Keetje, hernam Verbeek zacht verwijtend. Heb geen zorg voor mij. Denk nu om je eigen en zeg me gauw wat je zeggen wilde, want je weet, er zijn na u nog enkele biechtklanten.

- Nu, Eerwaarde, ik zeg dan... dat ik niet meer kan... Mijn leven?... Bedorven is 't!... Ik kan 't niet meer uithouden!... Ik was vijftien jaar. Ik werd loopmeisje bij pastoor Kaag te Voorschoten. Ik woonde zelf onder Voorschoten bij mijn ouders. Ik vond het toen allemaal zoo mooi bij een pastoor te dienen. Ik dacht, dat het heiligen waren. Daarom dacht ik, dat het mijn 'roeping' was, na mijn dertigste als pastoorsmeid te gaan. 't Is me gelukt, Eerwaarde, maar ik heb er spijt van als haren op mijn hoofd!

- Hoe zoo? vroeg Verbeek.

- Hoe zoo? Wel, hoe zoo?... Natúúrlijk, Eerwaarde! Als meisje met heilige gevoelens, waarvoor de geestelijken wel zorgen dat je die hebt, zag ik het niet. Maar die heilige gevoelens slijten, al is het veel te laat. En dan is het alsof de schubben van Tobias, - als die het niet is, dan is het een ander! - van je oogen afvallen. En dan zie je ineens, dat de heeren gewòne menschen zijn, doodgewone menschen. U zegt natuurlijk als alle anderen: 'Een geestelijke blijft altijd mensch.' Maar wat een gewoon mensch is, weet u nog niet eens!

- Kom, Keetje!...

- Nee, nee, niets te kommen, laat me nu maar eens uitpraten, Eerwaarde, verdraag dat voor het laatst maar eens van Keetje! U weet nièt wat een gewòòn mensch is. U ziet 'n mensch zooals je hem *hoopt.* U hoopt nog en vertrouwt, net als toen ik een meisje was... Ik zeg maar: 't is maar goed, dat de bisschop heeft verboden, - hij heeft natuurlijk van den nood een deugd gemaakt, - om dienstboden te hebben tusschen de zestien en de dertig. Als de heeren ermee spotten, weten ze wel dat er meer achter zit. Enne...

- Maar, Keetje, nu overdrijf je toch. Die wet is niet gemaakt voor priesters maar voor de jonge vrouwen zelf, die eerst in de wereld kunnen blijven om te zien of ze willen trouwen.

- De heeren geven nog al wat om ze. Pastoor spreekt altijd van 'jonge merries en kapelaan de Boer noemt ze 'teven' of als ze trouwen willen, 'krolsche meiden'. Als ze eerbied hadden voor ons, vrouwen, dan zouden ze zoo niet praten. De kuischheid trouwens zou dien eerbied mee moeten brengen. Maar ik zal u dan voor het laatst nog eens gelooven! Dat neemt niet

weg, dat dan de heeren de menschen slecht kennen. 't Is net als met de meisjes, die naar het klooster willen. De biechtvader zegt: ‘Je mag niet’. Maar dan willen ze juist. Of hij zegt: ‘Je mag nòg niet’ En dan willen ze sebiet. En als je aan een meisje, een *braaf* meisje zegt: ‘Je mag bij Mijnheer Pastoor dienen, als je dertig bent,’ dan zet ze d'r zoo d'r zin op, dat ze alles laat schieten om dien heiligen dienst te bereiken. En ze laat alles in den steek, òmdat... ze... brààf is...

- Keetje werd sarcastisch -... ze hoopt... den Zaligmaker te dienen... in mijnheer pastoor met zijn kapelaans.

- Maar Keetje, wat dwaal je toch af! Wat wil je daar nu allemaal mee zeggen?

- Je hebt gelijk, Eerwaarde, ik heb mijn apperepoo verloren!... U moet weten, toen ik vier en twintig was, is Dorus Vreeswijk, een knappe boerenknecht van onder Voorburg om me geweest... We hadden een mooi paar kunnen wezen... Maar ik heb dan gestreden, zooals men dat noemt, gestréden heb ik...

Ze hield even stil en zuchtte diep.

- Ik heb dan *gestreden*, àl wat ik kon; d'r begon iets in me te werken... ik kreeg soms van die gevoelens... u weet wel, Eerwaarde,... en ik wou *rein* blijven, ‘rein als een lelie’, zooals ze zeggen, en niet aan mijn ‘lage hartstochten’ toegeven... Nachten en dagen heb ik gehuild! O, wat heb ik een angsten gehad en wat heb ik afgebeden!... Toen hij 'n blauwtje liep... ik zie 'm nog, Eerwaarde... 't Was zoo'n beste jongen. Hij was wanhopig!!... Een jaar daarna hoorde ik, dat ie aan den drank was geraakt en dat ie zich van kant had willen maken... Als ik maar gedùrfd had, van hem te houden!... maar ik dacht, als meisje, geroepen te zijn den Heiland in zijn dienaren te dienen... Hij is aan de tering gestorven.

Weer begon haar stem te beven. Zij boog zich. In haar verdriet bad ze even voor Dorus en vroeg hem om vergiffenis. Zij kon het niet helpen. Zij was toen niet wijzer... Na een wijle ging zij zuchtend voort:

- Ik ben zoo ongelukkig, Eerwaarde, wat spijt het me dat ik braaf ben geweest... En, Eerwaarde, een jaar voor mijn dertigste kwam er nog een om me. Die heeft een jaar gewacht en toen hij zag, dat ik aan een pastorie ging dienen, schreef hij mij een

leelijken brief. Toèn vond ik hem leelijk, en ik heb 'm dadelijk verbrand, maar geen letter vergat ik ervan en nu vind ik 'm mooi, dien brief, en hij zelf is er met een dweil - van - een - meid van door gegaan. Had ik 'm maar geloofd, maar ik was te bràà̀f om hem te gelooven.

Weer werd Keetje gejaagder, maar nu ook meer gepassioneerd.

- Wat is dan eigenlijk *braafheid*, Eerwaarde?. Ik zal het u zeggen: De pest van drie levens, Eerwaarde, dat is braafheid. Grooter vijand heb ik niet gehad dan hem, die mij, boerenkind, heeft wijsgemaakt, dat ik geroepen was, 'het beste deel te verkiezen'. Van mij komt niets meer terecht. Het verleden is niet te herstellen. Dorus komt niet uit zijn graf en Piet zal zijn meid niet laten schieten... O, Eerwaarde, er zijn oogenblikken, dat ik denk krankzinnig te worden.

Weer begon ze te huilen, langzaam snikkend, totdat ze als een zwakke vrouw opstond, zeer ernstig sprekend:

- Maar U zult ook ongelukkig worden, Eerwaarde, omdat je nog goed bent en op hoop leeft. Op hetzelfde oogenblik ben je ongelukkig als je hoop ijdel blijkt te zijn, als je kennis maakt met de werkelijkheid. Dán bemerkt je pas, dat je eigenlijk de gevangene bent der booze, der 'gewóne' menschen... Dat zegt je een pastoorsmeid, die nooit iets geleerd heeft... maar die uit narigheden meer heeft geleerd dan U uit al je boeken... Geen boèk leert je denken, man... Als je verdriet hebt, zal je dat pas leeren... God spare je!... Ik ga nu maar weg, want je kunt me toch niet troosten, al meen je het nog zoo goed. Alle mooie woorden helpen me niet. Je bent altijd goed voor me geweest, maar dat was per vergissing. Zoo gauw als je ook gewoon mensch zult zijn, over een poos misschien, dan geef je niets meer om Keetje en is ze goed om trappen te dweilen en voor je uit den weg te gaan... Dag, Eerwaarde, God zegen je... en... maak vooral de meisjes niet te braaf, want dan worden ze te laat vrouw en te vroeg satans.

Toen hij de dunne eikenhouten deur van den, als een lichte kast gebouwden, biechtstoel hoorde dichtkleppen, schrok Verbeek op. Het was hem zoo vreemd geweest die grievende klachten te hooren, dat hij met sufheid was geslagen. Hij had z'n hoofd

in beide handen genomen, terwijl zijn ellebogen op zijn knieën steunden en bemerkte Keetjes vertrek aan de dichtslaande deur.

Toen herinnerde hij zich, nog niet de *absolutie*, de kwijtschelding der zonden te hebben gegeven en wilde Keetje naloopen om haar terug te roepen; maar een gewoon menschelijk gevoel van: 'er is toch niets aan te doen', verdrong zijn dogmatischen ijver en hij bleef met een hand onder het hoofd, steunend op de leuning van zijn stoel, zitten wachten, totdat een volgende biechteling zijn zonden zou komen belijden. Ondertusschen stond het bij hem vast, dat er bij Keetje een streep doorheen liep...: 'Zij begreep den Godsdienst niet meer'...

Keetje was naar haar stoel gegaan, waar het dikke kerkboek op haar lag te wachten en knielde neer. Zij opende het boek niet, maar boog het hoofd diep en zuchtte hoorbaar. In de stille, halfduistere kerk, brandde een enkele gasvlam bij elken biechtstoel en flikkerde geheimzinnig het godslampje als een roode ster midden in het groote duister van de diepe en hooge altaar-nis.

Nu en dan ging iemand met licht deurgeklepper den biechtstoel in, zoowel bij Verbeek, als aan de overzijde bij den pastoor.

Keetje keek eens om of er nog veel penitenten zaten.

Nu voor het eerst 'zág' zij pas haar biechtstoel. De plaats, waaraan zij haar zielsgeheimen toevertrouwde, die wist van al haar verdriet, van haar vertroostingen mede en die nu haar wanhoop gezien had.

Indrukwekkend stond het meubel van donker eikenhout tegen den witten kerkmuur.

Ofschoon Keetje geen bouwwerk kon waardeeren, voelde zij toch wel iets voor de zorg, die aan het tabernakel der zielsgeheimen was besteed; vooral nu zij ervan scheiden ging.

Zij bekeek het beeldje van Sint Pieter, dat op een smalle kolom stond, daar waar het binnenschot biechtvader van biechtkind scheidde. Ze bekeek den heiligen Apostel met zijn droeve gelaatstrekken en een altoos kraaienden haan aan de voeten. En dan op den eenen hoek zag ze onder een sierlijk gothisch troonhemeltje de beeltenis van Sint Elizabeth, koningin van Hongarije, die in haar uitgespannen voorschoot veel rozen droeg;

en op den anderen hoek den heiligen Joannes a Nepomuc, den poolschen bisschop, wiens tong werd uitgerukt, omdat hij het biechtgeheim der vorstin niet wilde schenden tegenover haar vorstelijken gemaal.

Die drie beeldjes verlevendigden op dat oogenblik in haar de zachte intieme vertrouwelijkheid ten opzichte der heilige Geheimen; die oud-christelijke symbolische figuren brachten haar een weldadige kalmte.

Wel was het diep in haar gemoed nog niet geheel tot rust gekomen, maar zij voelde zich verteederd. Ze bekeek die heiligen een poosje en het deed haar goed. Doch spoedig kwam zij weer tot haar droeve zelf terug, omdat de wèrkelijkheid voor haar nu eenmaal zoo anders was.

Nogmaals rustte haar hoofd in haar handen. Zij zat onbeweeglijk. Alleen de gitten sprietjes, die haar hoedje sierden, bewogen en schitterden in het licht, dat van een kolom ter linkerzijde weerkaatste.

Na een kwartiertje stond zij op en liep naar voren. Zij zag er zeer ernstig uit. Haar ovale, knappe en fleurige gezichtje was bleek. Haar lippen drukten zich vast op elkaar. Haar anders kordate houding was verslapt en Keetje had in haar gang iets van een hofjesbewoonster.

Geruischloos en steeds recht voor zich uit starend, ging zij het hoofdaltaar voorbij en het wippende lichtje van de godslamp wenkte haar vergeefs tot een stillen groet aan het Allerheiligste. Onvoldaan ging zij verder door de donkere deur die tot de pastorie toegang gaf en toen naar boven om haar kerkgoed te verwisselen voor de tulen muts en het witkatoenen voorschoot.

Er waren dien avond weinig biechtelingen bij kapelaan Verbeek en het duurde niet lang of hij kwam met het brevier onder den arm, bonnet op het hoofd en met beide handen zijn rozenkrans houdend, uit zijn biechtstoel in de groote holte der sombere kerk. Even bleef hij op de zwartmarmeren knielbank voor de uit witten zandsteen gesneden communiebank knielen en terwijl de laatste der vijftig kralen van zijn bidsnoer door zijn vingers gleden, bad hij de laatste wees-gegroeten om zijn rozenhoedje van dien dag te voleinden. Dat staartje bad hij voor Keetje. Voor Keetje die ongelukkig, maar toch niet slecht was.

Daarna ging hij, salueerend met zijn bonnet, toen hij het tabernakel, waarin de Heilige Hostie rustte voorbijkwam, dezelfde deur in, waardoor Keetje was verdwenen.

Als hij de volgende deur opende, viel een hel licht uit de pastorie in de nauwe gang en zijn gestalte stond als een zwarte zuil een oogenblik onder de met een spitsen boog toeloopende deurpost. De dichtgaande deur nam het licht weer terug en doodsche stilte bleef in de gang.

Op zijn kamer gekomen stak Verbeek zijn gaslicht aan en een breed lichtvlak viel uit de geelzijden lampenkap op zijn bureau-ministre, waar eenige boeken en een enkel schrift openlagen op het groene laken.

Zijn bonnet gooide hij in een hoek. Z'n rozenkrans verdween in zijn broekzak, dien hij door een spleet in de plooien van zijn toog wist te vinden. Zijn brevier bracht hij zorgvuldig naar een bidstoel, die tegen den muur stond.

Die bidstoel met zijn zwart ebbenhouten ornament, rood-pluche armleuning en knielbank, was een cadeau geweest van een lief nichtje, dat na zijn priesterwijding den kloostersluier had aanvaard.

Boven den bidstoel hing een kruisbeeld met een Christus, uit wiens wonden overvloedig bloed droop langs wangen, armen en zijde. Daaromheen hingen tusschen kleurige heiligenprentjes en vrome photo's eenige ronde zilveren reliekdoosjes, die met hun glazen voorkant gelegenheid gaven de relikwieën of overblijfselen der heiligen met een kus te vereeren. Er staken eenige boekjes uit het kastje onder de armleuning en ook het paarsche stooltje, het smalle lint, dat een priester bij het biechthooren om de schouders slaat, lag er bij de hand.

Het dient echter gezegd, dat Verbeek zonder het te beseffen, zijn ‘bidhoekje’ hoe langer hoe minder bezocht en dat hij meestal zat bij het raam, waar een salontafeltje en een paar crapaud's stonden, die rijkelijk waren belegd met kleedjes, vervaardigd door de heilige handen van vrouwelijke parochianen. Hij hechtte weinig aan die dingen, want mooi was er niet een, en nam die giften aan om de verwende geefsters pleizier te doen en voor zijn collega's de gewoonte van het geven niet te bederven, maar toch zat hij liever in het wereldsche deel van zijn kamer dan in

het supranatureele hoekje, dat zijn eerste ijver had ingericht.

Niettemin was hij zeer ernstig en even dogmatisch gezind; ofschoon reeds in de sfeer van het onbewuste een strijd zijner zich oprichtende, levende en strevende menschelijkheid was begonnen tegen de doode dogmatiek, het voortbrengsel der doodende egale mediocriteit. Daarom was Verbeek nu eens menschelijk, dan dogmatisch, steeds denkend zuiver te handelen.

Toen hij bij het neerleggen van zijn 'vrouw'[1)], de boekjes wat had gerangschikt, stond hij een oogenblik te dralen, stak een sigaar aan en ging van zijn kamer. Hij liet de deur open om wat licht te hebben in de dwarsgang, die naar zijn kamer leidde en waar uit zuinigheid geen licht mocht branden. Juist wilde hij een der twee deuren, die op het bordes halverwege den trap waren, open doen, toen hij heel boven in het huis, Keetje hoorde stommelen.

Zij kwam naar beneden. Hij kende haar tred.

Hij keerde zich peinzend om, ging heel langzaam de weinige trappen op, die hem naar zijn gang brachten en bleef daar staan, totdat Keetje er ook was.

- Keetje, kom eens hier!
- Jawel, mijnheer, antwoordde Keetje.
- Ga eens even mee naar mijn kamer.

Ze gingen geruischloos loopend en in spanning naar Verbeek's kamer.

- Keetje ga eens hier zitten...

Hij schoof een stoel rechts van zijn bureau en ging zelf er voor zitten.

Keetje begreep er niets van. Nog nooit had een geestelijk heer haar een stoel gegeven op zijn eigen kamer.

Ze keek hem verbaasd aan en zei:

- Wat beduidt dat allemaal eigenlijk, mijnheer?
- Keetje, ik wilde eens een ernstig woord met je spreken...
- Ernstig, mijnheer?
- Ja, heel ernstig.
- Ga je gang maar, mijnheer.
- Nu dan, Keetje, wil je mij toestaan, dat ik je even onderhoud over datgene, wat je met mij van avond in den biechtstoel hebt besproken?

1) Dat is zijn brevier.

Keetje kon haar ooren niet gelooven.

Hier in de pastorie was *zij* eigenlijk op *haar* terrein. *Zij* was er de baas en niemand anders en nu zou hij haar willen spreken over iets, dat haar geneerend voorkwam en dat ze alleen in de kerk gewoon was te bespreken, in den biechtstoel....

Ze stond plotseling op. Haar door de spanning roode gezicht, droeg op de gescheiden zwarte haren de fonkelwitte tulen muts met verschgestreken keelbanden. Dat scheen haar strijdhelm. En voor haar lijf droeg ze, als blank schild, haar ongekreukten boezelaar. En achter dat schild stond de in zwarte japon gestoken heerscheresse eener pastorie, die tot op het laatste moment haar prestige zou weten op te houden.

Zij legde een kleine roode vuist op 't bureau, plaatste haar linkerhand in de zij en sprak haar besliste weigering uit:

- Nee, mijnheer, wis en waarachtig niet! Die dingen moet je èlders behandelen!
- Maar, Keetje!...?...
- Niks te maren!!
- Maar Keetje, ik meen dat ik vergat je de heilige absolutie te geven.
- Dat is uw zaak, mijnheer! *Ik* spreek er niet van. 't Zou wat moois zijn, als de heeren met de dienstboden biechtzaken op hun kamer bespraken,... dan liep de boel nog veel meer in 't honderd. Ik ga weg!

Zij ging inderdaad weg en liet Verbeek in een kleine verwarring achter. Hij had haar nog willen helpen en de deur voor haar open doen, maar zij had hem voorkomen door te zeggen:

- Blijft u maar zitten! Ik kan er wel uitkomen! Gut, wat een complimenten! Wat moet dat allemaal beduiden!?

Toen was ze naar de keuken gegaan. Daar zou ze een uur alleen moeten zijn, want Mietje was juist naar den biechtstoel van den pastoor.

Mietje moest altijd tegen achten komen als de laatste biechteling geholpen was, want ze had last van gewetensangsten, scrupulen of rotjes genaamd, en haar biecht liep gewoonlijk tegen het uur.

Keetje voelde zich in de keuken niets op haar gemak.

Die volslagen orde, die er heerschte: die groote vierkante hal vol van echt hollandsche helderheid; die gladde marmertegels van den onberispelijken vloer; die hel verlichte, blankgeschuurde tafel bij den witten muur; dat propere zwart glanzende fornuis met koperen knoppen; die zindelijke gootsteen met delftsche tegels en dubbele koperen pompkranen; zelfs het geplooide wit-tulen schoorsteenvalletje, dat alles had voor haar een tartende helderheid, een uitdagende orde, een verwijtende kalmte.

Ze had met Mietje alles zelf gewasschen, geschuurd en gepoetst, alles en alles, maar nu ze alléén, als dè Wanordelijke, in al die orde kwam, nu kon ze het onmogelijk uithouden en ze ging wat opruimen in de huiskamer waar de thee-boel nog stond en wat rommelen in den kelder, tot dat Mietje terug zou zijn. Deze bleef haar tijd uit; want ofschoon de pastoor bijzonder zijn best deed haar gerust te stellen, gelukte hem dezen avond niets, daar Mietje vast besloten was, morgen, op den Eersten Vrijdag der maand, eens met een bijzonder zuivere ziel zich op te dragen aan het Allerzoetste en Allerzuiverste Hart van Jezus.

De kwaadaardigheid die Keetje bij Verbeek had getoond, was echter gauw verdwenen. Zij speelde in zoo'n geval eigenlijk meer comedie. Want, om in haar armzaligheid niet alle gevoel van eigenwaarde, niet alle zelfbewustzijn te verliezen, was het Keetje's gewoonte geworden zich op te winden, als zij het kon doen voorkomen, dat men haar rechten beperken wilde.

In den laatsten tijd was er nog iets anders bijgekomen waarvan Keetje zich echter niets bewust was

Zij was eenmaal gedupeerd, zeer zeker. Maar niet door één man, door een bepaald persoon, op wien zij haar toorn kon botvieren, maar door ‘DE’ man, door het ingebeelde universaal-wezen, dat door heerlijke bovennatuurlijke voorstellingen haar als meisje had verlokt. In ‘DE’ man, begon zij meer en meer haar vijand te zien en 't werd een zeldzaamheid als 'n man genade vond in haar oog.

Toch had ze nog de stille hoop eens door een man te zullen worden verlost uit haar gevangenis. Dat zou haar eenige redding wezen. Of het moest zijn, dat de bovennatuurlijke godsdienst definitief de ontwaakte vrouw in haar kon temmen en haar

natuurlijk liefdesverlangen omzetten in een supranatureele erotiek met het kussen van kruisjes, reliekglaasjes en priesterhanden, met de inbeelding van Jezus' Heilig Hart, dat zich aan haar boezem drukt en met de hysterische verliefdheid op de *abstracte* Causa causarum, manlijk van geslacht.

Nu werd ze nog telkens heen en weer geslingerd door haar primitief denken en even primitief gelooven, door harde werkelijkheid en schoone ficties, door aangeboren goedheid en in 't bewustzijn tredende verdriet, door een naïven goeden wil en een toornende machteloosheid, door haar zachtheid, die ze uit kinderlijk gelooven had verkregen en door haar opkomenden haat.

Verbeek verbeeldde zich nu, dat hij Keetje wèl begrepen had. Hij zag haar voor zich als een ‘diepbeproefde ziel’, als iemand die ‘veel strijd had’, en met wie ‘God een minzame afrekening zal houden’.

Daarom speet het hem, dat Keetje was weggeloopen. Hij had haar zoo graag geholpen en ze weer met den Heiland verzoend, opdat zij den moed zou hebben haar lot te dragen en altijd goed blijven. Onder goede leiding, dacht hij, zou Keetje wel weer beter worden, maar van die leiding zou dan ook alles afhangen.

Tja, wat moest hij doen? 't Is een vreemde geschiedenis...

- Wacht!...

Hij ging naar zijn bidstoel en bad voor Keetje. Nog eens voor Keetje. Daarna ging hij naar zijn bureau, prevelend:

- Koningin des Hemels, bid voor het arme Keetje!...

Een paar bladzijden had hij van zijn preek geschreven, toen er heel zachtjes aan zijn deur werd geklopt.

- Ja, binnen! riep hij, zonder op te zien. En hij schreef den zin af, dien hij begonnen was. Toen keek hij kalm en vragend om.

Daar stond Keetje in zijn kamer, dicht bij de deur. Haar rechterhand onder haar boezelaar, haar linker in elkander geknepen voor de borst. Nauwelijks had zij de zachte blikken van Verbeek ontmoet of ze bedekte haar betraande oogen met haar hand en bleef zoo staan, langzaam snikkend, totdat de hand onder den boezelaar haar voorschoot ophief om er de tranen mee te drogen.

- Arme Keetje! zei Verbeek.

Keetje nam haar handen van haar behuilde gezicht weg, knikte bedeesd: ‘Ja’, liep naar den bidstoel en viel daar op de knieën.

Verbeek begreep alles.

Hij zocht gauw zijn bonnet op, schoof een stoel met den rug tegen den muur naast Keetje, ging zitten, nam met zijn vlugge vingers het paarsche stooltje dat hij zich omhing en voordat Keetje, iets zeggen kon, zeide hij:

- Keetje, wat ben je in de war!... Wat moet je veel verdriet hebben, kind... Kon ik je maar helpen... Ja, ik kàn je helpen... Zooeven heb ik de Moeder van Smarten voor je gebeden en nu ben je weer hier teruggekomen om je met het Heilig Hart van Jezus te verzoenen...

Keetje snikte luid en kermde zacht, terwijl de tranen steeds rijker vloeiden.

- ... Stil, laat ons nu alles in orde maken. Je behoeft je van niets meer te beschuldigen. Als je alleen maar zegt, dat het je spijt, wanneer je den goeden God door sommige woorden mocht beleedigd hebben...

- Ja, Eerwaarde, zei Keetje met een hooge huilstem.

- Welnu, maak je dan over niets ongerust. Je hebt je tot nu toe ongelukkig gevoeld en bent tot morren gekomen. Nu krijg je een heel andere werkkring. Van dezen pastoor, die het niet met je kan vinden, ga je weg om aan een andere pastorie misschien wat meer goedheid en vriendschap te vinden... Je weet, er is een zekere mate van geluk noodig om deugdzaam te zijn. Je hebt de plicht dat geluk te zoeken... Zie nu dat je van den nieuwen pastoor het goede leert kennen. Ik weet niet anders of hij is een heilig priester. En dan zal Keetje zich eindelijk op haar plaats voelen en gelukkig en goed worden... Na lijden komt verblijden, goed mensch! Wie met Jezus geleden heeft, zal met hem gelukkig zijn! Werp al uwe kommernissen op den hemelschen Vader, zegt de Heilige Schrift, want Hij draagt zorg voor U.... Kom, doe nu eens goed je best!... Draag je morgen op aan het Lijdend Hart van Jezus, dat van liefde tot den mensch versmacht en dat u met zijn oneindige Liefde bemint; opdat Het je moge vertroosten met zijne god-

delijke Liefde, wanneer Hij in de Heilige Communie bezit neemt van uw hàrt...

Keetje was stil...

Zij sprak haar berouw deemoedig en getroost uit. Haar beste zelf was weer boven gekomen. Hoop verkwikte haar en toen Verbeek, na de absolutie te hebben gegeven, opstond, stond ook zij, verlicht op en er was een glimlach om haar mond en een blijde straling in haar nog vochtige oogen.

Verbeek ging even voor zijn bureau zitten, schoof een lade open en rommelde erin.

- Mijnheer Kapelaan, zeide Keetje, die nog niet wegging, omdat ze begreep dat hij iets voor haar zocht, - Mijnheer Kapelaan, ik weet niet wat het is, maar soms is het alsof Satan in mij leeft...

- Wat dat is, Keetje? *Ik* weet wel wat dat is; dat is nièts! Heelemaal niets! Daar moet je maar mee lachen en je van die vreemde buien niets aantrekken... Denk nu nergens meer over... Kijk eens! wat ik hier voor je heb!?... Een kruis... door de Paùs... gewijd...

Dat geef ik je als gedachtenis.

- Hij stak Keetje een nikkel met zwart hout ingelegd kruisje over en Keetje nam het blijde aan.

- Dank je wel, Meneer Kapelaan, ik zal het altijd bij me dragen. Dan zal ik nog dikwijls aan mijn goeden biechtvader denken.

- Goed zoo, Keetje, doe dat. Ga nu lekker wat werken. Je gaat maar wat zilver poetsen, dat het heerlijk blinkt; je zult zien, dan houdt je je goeie bui, hè?! Ik moet ook nog wat aan mijn preek poetsen... Dag, Keetje, morgen zie ik je nog wel, hè?!

- Ja, mijnheer, eerst zal ik nog eens komen hooren of u ook poetsen kunt, dat het blinkt; morgenochtend.

Lachend ging Keetje weg en de avond verliep voor haar in blijde stemming.

Vroeg of laat door Wally Moes.

Het was in den hooitijd. Alles was meegeloopen. Het weer was geweest, wat zelden het geval is, dat zelfs de boeren er mee tevreden waren. Maart droog, April nat, daarna had de zon veel lekker geschenen, op behoorlijke tijden had het weer geregend, het gras was dus prachtig geworden, en de oogst overvloedig.

Er waren geen handen genoeg om het heerlijke goudgele hooi binnen te halen. Op alle wegen kwamen de zware logge gevaarten, de breede hoogopgeladen hooiwagens aanwaggelen, de lucht was bezwangerd met zoete geuren, en de menschen schenen allen voldaan en vol ijver.

Op geen boerderij werd met meer volharding doorgezet dan op die van Trien en Gijs Schooten. Overal elders had men al lang opgehouden te werken, om zich na de zware dagtaak wat rust te gunnen, maar daar bleven de boer en boerin met hun kinderen nog maar steeds aan den gang. Het was al bijna heelemaal donker, toen eindelijk de laatste voer voor de boerderij gebracht werd. Trien en Elbert, de oudste zoon, stonden nog op den hooizolder om vast op elkander te pakken, wat de vorige voer gebracht had. De nieuwe lading moest nu ook nog naar binnen; Gijs en Dirk, de jongste jongen, werkten zich gauw boven op den wagen, en met stoere regelmatige grepen reikten zij met hunne machtige vorken het hooi door het zolderraam. Zwijgend en ernstig deden alle vier hun werk; geen oogenblik verpoosden zij, en met geen woord gaven zij hunne tevredenheid en voldoening te kennen over den zoo bizonder gelukten oogst en het gunstige weer.

De twee dochters, scheele Mie en Wim, deden onder de hand het andere werk. Dat was gedurende den hooitijd geen kleinig-

heid. De koeien, varkens, schapen en geiten, de kippen en konijnen, allen moesten op tijd hun voer hebben. Het melken, karnen en boter maken, alles ging door. Buitendien hield Trien een kruidenierswinkeltje, en moest de waar als naar gewoonte bij de klanten rondgebracht worden. Bleef er op minder druk bezette dagen, tusschen alle bedrijvigheid door, wat tijd over, dan werd er door de vrouwen, vooral door Mie, nog druk gesponnen. Alles te samen maakte, dat de leden van dit gezin het verschrikkelijk druk hadden. Van het krieken van den dag tot aan den nacht werkten zij zoo hard mogelijk. Zij zouden niet kunnen beweren, dat het hun lust en hun leven was. Wel was deze gejaagde rustelooze vlijt een ingekankerde gewoonte geworden, maar de drijfveer was niet liefde tot den arbeid. Het was een dorst om zooveel mogelijk te verdienen, een hartstochtelijke schraapzucht, die voornamelijk Trien bezielde. Zij was de zweep, die allen voortjoeg; zij duldde niet, dat er een oogenblik verloren ging, of verspild werd aan genoegen en gezellig verkeer met andere menschen.

Trien had in haar jeugd bij hare moeder groote armoede geleden. Toen zij met Gijs trouwde was deze maar een klein boertje, maar door taaie vlijt en in gierigheid ontaardde zuinigheid hadden zij de boerderij opgewerkt, en nu stonden er zes koeien op de deel, de mesthokken van de kalveren waren bijna doorloopend bezet, in den geitenstal vonden nog eenige schapen plaats, een mooie toom kippen met een heren haan bevolkte den kippenren en drie varkens beloofden door hun gezonden groei weer een aardig winstje. Toch zag het er in het voorhuis alles behalve welvarend uit. Het groote holle vertrek had de ramen op het Noorden, hetgeen er een killen, somberen tint aan gaf. Het was duidelijk te zien, dat er geen centen aan besteed werden om den boel knap te houden; het houtwerk was verveloos en vermolmd, de estrikken vloer op vele plaatsen gebroken en ingetrapt, en de gekalkte muren waren berookt en vuil. Trien was te zuinig om er ooit toe te kunnen komen iets af te danken en weg te gooien. De stukken huisraad, kopjes en schoteltjes, melkkannen, ketels, potten en pannen, die in den langen loop der jaren gebroken waren, alles had zij bewaard, en zoo stonden de kasten van binnen en bovenop, de rand van de schouw, waar niet eens

een valletje omheen hing en eenige hoektafeltjes vol met allerlei geschonden goed. Het leek wel een uitdragerij, en daar hier de vlijt lang niet geëvenaard werd door de zindelijkheid, was alles bedekt door een dikke laag stof. Al dat gebroken goed met zwartachtig kleverigen inkijk, waar vliegen en spinnen vrij spel hadden, zag er onbeschrijfelijk vies uit. De menschen schenen ook nooit tijd te hebben de kleeren, die zij uittrokken, weg te bergen; alle stoelen lagen altijd vol neergesmakte slordige kleedingstukken. Het geheel maakte een zeer verwaarloosden, onbehagelijken indruk. En al waren dan de stallen goed bezet, de zolders en schuren vol voorraad, het uiterlijk der bewoners gaf daar al evenmin blijk van als het aanzien van de kamer. Thuis werden de oudste kleeren, soms niet veel meer dan lompen, goed genoeg geacht om nog te dragen. Men zou Gijs eerder voor een sjofelen knecht gehouden hebben dan voor den boer zelf en Trien zag er altijd uit, of zij straatarm was, en of zij, zoo uit haar bed kwam, en zich nog aan moest kleeden.

De laatste voer hooi was eindelijk afgeladen en geborgen. Trien spoedde zich langs den ladder naar beneden, en hing gauw den pot met pap voor het avondeten over het vuur. Gijs sjorde den wagen op z'n plaats en bracht het paard in den stal; de jongens en meiden waren nog overal bezig alles te beredderen voor het vee en te sluiten voor den nacht. De pap was klaar, en Trien had al telkens geroepen: ‘Komme jullie nou, we motten te bedde!’ en dan weer lang uitgerekt: ‘Gij-ij-ij-s, Mie, Ellebert!’ Eindelijk kwamen allen, een voor een, opdagen en ieder ging op zijn plaats aan tafel zitten. De ijzeren pot met pap stond er midden op, De man en de jongens namen de petten af, hielden die voor hun gezicht, allen prevelden een gebed en bekruisten zich, en daarna tastten zij toe. Alleen het klepperen der lepels begeleidde het smakkende kauwen der kaken; deze menschen waren niet gewoon veel woorden vuil te maken, en zoo werd het maal in weinig tijd stilzwijgend verorberd.

‘En nou te bedde, zei Trien weer, jullie motten der om twee uur weer uit, want morgen mot alles binnen zijn, 't is zóó warm in de natuur, dat er best verandering kan kommen.’

‘Ja, mins, we zelle wel op tijd gaan, zei Gijs gedwee en de jongens bromden wat tot antwoord.

Trien draaide het licht zoo klein mogelijk, ieder knielde neer voor een der stoelen, die langs de muren stonden, en een heelen tijd hoorde men niets dan een zacht geprevel. De jongens stonden het eerst op en gingen zwijgend naar het achterhuis, waar zij boven den paardenstal hun slaapplaats hadden. Daarna waren Trien, Gijs en Wim, de jongste dochter, met hun gebeden klaar.

'Genacht moeder, genacht vader, zei Wim. 'Genacht,' 'genacht' was het antwoord, en zij verdween in het opkamertje. Trien en Gijs ontdeden zich van een enkel stuk bovenkleeren, stapten na elkander in hun bedstee in den hoek van het vertrek, en geen vijf minuten later verkondigde hunne regelmatige zware ademhaling, dat zij ingeslapen waren.

Mie lag nog steeds op hare knieen. Zij zei, nu zij zich alleen wist, hardop hare gebeden met dringend smeekende stem. Zij bekruiste zich onophoudelijk, en het was of zij zich maar niet genoeg kon doen. Als zij den rozenkrans rond was, aarzelde zij even, maar met een zucht van verlichting gaf zij dan aan het verlangen toe de vijftig nog eens rond te bidden. Eindelijk stond zij op, sloeg in 't voorbijgaan nog een kruis voor het Mariabeeld op het 'beroef', draaide de lamp heelemaal uit, en verdween ook in het opkamertje. Wim sliep al gerust en merkte er niets van, dat hare zuster zich naast haar uitstrekte.

Trien was een vrouw met een streng uiterlijk. De grijsachtig blauwe oogen hadden een koude uitdrukking, de mond was een rechte streep bijna zonder lippen, het was duidelijk te zien, dat dezen zich nooit plooiden tot een gullen lach. Als zij in haar beste spullen naar de kerk ging, met de oogleden zedig neergeslagen over de harde oogen, zag zij er uit als een vrome eerbiedwaardige vrouw, die door hare stilzwijgendheid en kalmte bijna iets zachtmoedigs had. Thuis was haar wil wet. Zij gaf zelf het voorbeeld van onvermoeide werkzaamheid en eischte, als iets dat van zelf sprak, van de anderen hetzelfde. Gijs en de drie oudste kinderen hadden groot ontzag voor haar; zij hadden altijd gedwee en volgzaam meegeploeterd van den ochtend tot den avond, en zoo was er nooit aanleiding geweest tot oneenigheid. Zoo er dus al geen vriendelijke woorden gesproken werden, ruzie, 'armoei', zooals de volksmond het noemt, was er ook

nooit geweest. Stug, koud en onverschillig leefden deze menschen naast elkander.

Gijs was een stille man, die zich in alles naar zijn vrouw voegde. Hij beschouwde haar als de oorzaak van hun welvaart; zij had van den beginne af bepaald hoe alles gedaan moest worden, en het kwam nooit bij hem op van een andere meening te zijn als zij. Hij was lang en mager en niet heel gezond, maar daar werd geen acht op geslagen, hij klaagde dan ook nooit en sjokte maar door. Van binnen kon het anders wel erg zeer doen, of 't zijn maag was, zou hij niet hebben kunnen zeggen, want hij wist niet al te precies, waar die zat, en zijn rug kon ook zoo knagen. Zijn niet onknap gezicht was dan ook geelbleek, zijn fletse oogen stonden diep in hun kassen, zijn haar was vroeg vergrijsd en zijn schouders gebogen, alsof hij zich bukte onder een juk. Zooveel als maar mogelijk was ging hij nog werken op andere boerderijen; Trien moest altijd bepalen, of hij gaan kon of thuis moest blijven voor het eigen werk. Zij was verschrikkelijk gesteld op dat bijverdiende dagloon, als zij het dus maar eenigzins met de meiden kon redden, stuurde zij Gijs en Elbert er op uit.

Mie, het oudste kind, was uiterlijk zeer door de natuur misdeeld. Zij was erg scheel en hare leelijke gelaatstrekken hadden geen enkele aantrekkelijkheid. De vlijt, die bij hare moeder uit hebzucht ontstond, was bij haar een soort manie geworden. Zij werkte altijd tot het uiterste oogenblik en kon letterlijk niet uitscheiden.

In een hoek van de deel was een door planken afgeschoten hok, waar de spinnewielen stonden, daar hield zij zich het grootste gedeelte van den dag op. Het was een eigenaardig vertrekje, gelegen onder het laagste gedeelte van het laag afhangende rieten dak. Het venster was maar twee kleine ruitjes hoog en heel breed; in matte glanzen speelde het schuin invallende licht door het bestoven stroebele glas op het overal verspreid liggende vlas. Alles leek er wel vlas. De twee spinnewielen voor het venster, de grond, de zoldering, de riggels van het houten beschot, de weegschalen, de haspels en wat er verder in bonte mengeling in de hoeken opgepropt stond, alles was bedekt met een dikke laag verstoven vlassstof en had dezelfde geelgrijze

kleur. Als de avondzonnestralen in het vertrekje vielen leek het gesponnen goud, de geheele atmospheer was dan vol gouden stofjes, die schenen te dansen op de maat van het snorrende wiel.

Gewoonlijk spon Mie daar alleen, zij was er graag, de uren werden er haar nooit te lang. Eerst kaarde zij het vlas tot zij een heelen berg van de zijdeachtige, gelijkgekamde lokken bij elkander had, dan spon zij het met groote bedrevenheid en vlugheid, om het daarna op den haspel tot machtige strengen te winden. Geen ander in het dorp maakte zulk een gelijken sterken draad en niemand bracht mooiere gavere strengen bij den vlasbaas. Naar haar eigen zin deed zij nooit genoeg, hoe duidelijk de weegschaal ook uitwees, dat zij weer een mooie taak volbracht had.

Zij was heel vroom en in zichzelve gekeerd. Haar eerste jeugd was nu voorbij, maar haar jonge jaren hadden haar niet de genoegens gebracht, die jonge meiden plegen te genieten. De jongens keken niet naar haar en grapten niet met haar, een kameraad had zij nooit gehad, de kerk was de eenige afwisseling van het werken thuis, en het gebed was haar grootste genot. Als zij niet instinktmatig gevoeld had, dat zij er bij haar moeder niet mee aan moest komen, zou zij niets liever gedaan hebben dan in een klooster gaan.

Elbert, die op haar volgde, was een knappe jongen, fiks uit de kluiten gegroeid, sterk en onvermoeid. Zijn bruin verbrand gezicht met de vastberaden oogen, de mooigevormde kloeke neus en de krachtig gewelfde lippen brachten menig meisje in verzoeking een extra oogje aan hem te wagen. Maar hij keek de menschen en de wereld niet vriendelijk aan, was stug en terughoudend, en hoewel hij zonder ooit te pruttelen zijn werk deed, was het nooit aan iets te merken, dat hij er het minste pleizier in had.

Wim was weer een jaar jonger. Zij was niet bepaald mooi, maar had iets aardigs en zachts. Ook was zij minder eenzelvig als de anderen, en had schik in haar jonge leven. Dikwijls zong zij onder het werken een vroolijk liedje, en scheen in haar ouderlijk huis niets te missen.

En dan de Benjamin, Dirk, die verscheidene jaren jonger was. Voor hem was Trien zwak. Hij kon van haar alles gedaan

krijgen, en hoefde nooit meer te werken, dan hij lust had. Hij was al eenige jaren van school, maar liep nog maar steeds zoo'n beetje te lummelen zonder flink mee te helpen. Als hij lust had, zocht hij wat voer voor de konijnen, of vermaakte zich in den geitenstal met de jonge geitjes en lammertjes, en zijn moeder prees hem al zeer, als hij goedwillig wat winkelwaar rondbracht bij de klanten.

En zoo volgden de jaargetijden elkander op, terwijl op de boerderij het leven met de grootste eentonigheid in regelmatig druk gedoe verliep. Trien duldde nooit bezoek; zij had, zooals zij zeide, met anderen niets te maken, en anderen met haar niet, en zij had geen lust om anderen met koffie en koekjes vol te stoppen. Ieder moest maar op z'n eigen passen, dat zou vrij wat beter zijn.

Zij was er aan gewoon geraakt, dat de kinderen werkten zonder ooit iets voor zichzelf te eischen, en zij verkoos niet er aan te denken, dat het wel eens anders kon worden. Zij inde altijd alles, wat er verdiend werd, vertelde nooit hoe het met de geldzaken stond, maar deed het voorkomen of de uiterste zuinigheid en noeste vlijt noodig waren om aan alle verplichtingen te voldoen, en niet achteruit te gaan.

Sinds eenigen tijd merkte Trien, dat Elbert Zondags na de kerk wat langer uitbleef. Zij had al telkens gevraagd, waar hij toch zoolang geweest was, maar ontwijkende antwoorden gekregen.

Nu was het kermis, en tot hare groote verbazing zei Elbert in eens na het middagmaal:

'Moeder, geef me wat kermiscenten, ik wil van avond gaan kermishouden.'

'Ben je mal, jongen, je hebt Zondag nog je dubbeltje gehad en wat mot je op de kermis, daar heb je niks te maken!'

'Ik heb Anna de Jong gevraagd om met me mee te gaan en nou mot ik wat centen hebben.'

'Anna de Jong, die kale meid van niks? Als je 't in je hersens haalt om met haar te gaan loopen, hoef je er niet op te rekenen, dat je der ooit van z'n leven hier in huis mag halen, want ik wil niks met der te maken hebben.'

'Moeder, Anna is een vlijtige meid, ze naait als de beste en kan der werk niet af.'

‘Dat kan mijn niet schelen, der vader zit in 't gekkenhuis, ze mot der moeder onderhouden, en ze ziet er uit als een echte hongerlijer, en ik wil niet, dat jij je met der afgeeft, begrepen?’

Het ontzag, dat Elbert altijd voor zijn moeder gehad had, hield hem in bedwang, maar hij had moeite om bedaard te blijven. Hij was nog nooit tegen zijn moeder in verzet gekomen, omdat hij nog nooit een hevig verlangen gehad had. Als een kalme stroom was tot dusverre zijn leven voortgegleden, zonder dat hij zich rekenschap gegeven had, hoe anders alles had kunnen zijn. Zijn krachtige ledematen hadden voldoening gevonden in het zware werk, en zonder gedachten had hij zich s'avonds uitgestrekt om, zoodra zijn hoofd de peluw raakte, in een rustigen droomloozen slaap te vallen. Nu waren zijn hart en zijn zinnen ontwaakt, alles drong hem naar het meisje, dat zoo heel anders tot hem sprak dan nog iemand gedaan had, dat hem met zachte vriendelijke oogen aankeek, en hem met vreugde zag komen.

En nog eens probeerde hij zijn goed recht te verdedigen.

‘Moeder, ik werk toch altijd voor je en geef je alles over wat ik verdien, mag ik nou niet eens een enkele keer wat voor mezelf hebben?’

‘Zoo, werk je altijd voor me? Je vreet toch zelf mee, zou ik denken en ik mot je toch kleejen en het busgeld voor je betalen. Ja, je mot nog beginnen, of ik je te kort doe!’

‘Dat zeg ik niet moeder, maar andere jongens loopen toch ook op de kermis en die werken niet harder dan ik!’

‘Dat motten hun ouwers weten, of die hun lieve centen op de kermis willen laten verzuipen, ik houd dan liever de boel bij mekaar, en God mag weten hoe 't er hier zou uitzien, als ik dat niet deed.’

Gijs zei niets, hij zou nooit een ander tegenover zijn vrouw gelijk durven geven, en niemand dacht er trouwens ooit over zijn meening te vragen, of verwachtte, dat hij die zeggen zou. Mie keek schichtig. Men had tot dusverre, al was 't niet pleizierig geweest, toch zonder narigheid met elkander geleefd, en zij voelde, dat er nu iets anders ging beginnen. Wim keek met spanning van moeder naar Elbert en van Elbert naar moeder; zij begreep, dat al ging 't haar nu niet aan, de wending, die de dingen zouden nemen, ook voor haar van gewicht was. Voelde

zij toch dikwijls het leven in zich opbruischen, dat zij benauwd werd van die ingetogen levenswijze en drukkende stilzwijgendheid, dan zou zij wel willen wegloopen, al wist zij zelf niet waarheen.

Elbert zei niets meer. Hij keek met gefronste wenkbrauwen stil voor zich uit, toen schoof hij plotseling woest zijn stoel achteruit, stond op en ging heen. Eenige oogenblikken later hoorde men hem buiten hout hakken met machtige slagen. Hij bleef er uren achtereen mee bezig en scheen het plan, om naar de kermis te gaan, opgegeven te hebben. Toch ging hij tegen den avond in zijn gewone kleeren even het dorp in, maar was gauw weer terug. Bij het avondeten zat hij nog stuurscher te kijken dan anders, en loodzwaar hing de stemming van verstoordheid in het vertrek. Trien wilde er toch het fijne van weten, en als zij kon de zaak bij de geboorte den kop indrukken; zij zeide dus schamper:

‘Die kale meid van jou zal wel met een ander zijn gaan kermishouden!’

‘Neen moeder, ze blijft ook thuis nou ik niet ga, en als ik haar Zondags hier niet mag brengen dan zal ik naar haar toegaan. Bij haar moeder mag ik vrij komen.’

‘Da's wel vast! Die hongerlijers denken, dat ze met jou heel wat binnenhalen. Maar rekent er niet op, dat je van mij ooit een rooie duit krijgt, als je 't huis uitgaat en je vergooit aan zoo'n kale jakhals!’

‘Arm is Anna, moeder, dat kan ik niet tegenspreken, maar ze doet wat ze kan en ik heb een paar stevige armen aan me lijf. Die neem ik mee, en dan zullen we er net zoo goed kommen als anderen.’

‘Ja, een lange lat bij de bakker en aardappelen met een regenbui’, schamperde Trien.

‘Nou, veel anders is 't hier ook niet. Maar we zijn nog niet zoover. Ik hoop, dat je nog verandert, want ik zou toch niet graag met armoei de deur uitwillen.’

En weer ging de jongen heen en was dadelijk buiten druk bezig. Hij moest klaarblijkelijk hard aan den gang zijn om zijn opgewondenheid en ergernis den baas te worden. Het gezelschap binnen bleef nog een oogenblik stil bij elkander zitten, toen zei Wim schuchter:

‘Anna is wel een aardige meid, moeder.’

‘Waar bemoei jij je mee, snotneus, ouwers weten wat voor de kinderen 't beste is en daarmee uit.’

Elbert sprak niet meer over zijn meisje, maar hij bracht nu de Zondagen geregeld bij haar door en Trien vroeg er nooit naar, waar hij geweest was.

Op een mooien zomeravond zaten Elbert en Anna samen op de bank buiten voor het huisje van haar moeder. Anna was een tenger meisje met een fijn gezicht. Door het voortdurende naaien binnenshuis waren hare wangen bleek, hetgeen hare groote donkere oogen des te sprekender deed uitkomen. Zij was zachtmoedig van aard, bijna week. Heel veel kon zij ten minste niet hebben, dan raakte zij van streek. Elbert leefde in haar bijzijn in een geheel andere wereld, en met haar kon hij over alles praten.

Het afscheid voor een week was alweer genomen, en Elbert zat nog even te dralen, vóór hij er toe kon komen om heen te gaan, toen hij in eens zachtjes vroeg:

‘Wanneer ga je nu eens mee naar moeder?’

‘Ik durf niet, jôg, ik durf niet, antwoordde het meisje, ik zou zelf niets liever willen, maar zij kijkt mij in de kerk altijd zoo kwaad aan, en zegt mij nooit gendag.’

‘Och, maar als je in eens binnenkomt en ze ziet je lieve bekkie vlak bij, dan moet ze toch veranderen, en als je dan heel vriendelijk tegen haar bent, kijk me eens an, Anna, daar zal ze toch ook niet tegen bestand zijn!’

De onnoozele jongen dacht, dat z'n moeder datzelfde draaierige gevoel zou krijgen, als Anna haar aankeek, wat hem soms bekroop en hem noodzaakte zijn armen om haar heen te slaan en haar vast tegen zich aan te drukken.

‘Waarom zou je moeder toch zoo boos op me zijn’, vroeg Anna.

‘'t Is alleen maar, omdat ze mij voor het werk niet missen wil, dat weet ik zeker. Hoe zijn Mie en Wim tegen je?’

‘Van Mie weet ik nooit of ze me ziet, maar Wim knikt altijd vriendelijk tegen me. Wat jammer toch, jôg, dat je moeder zoo is, nou hebben we niks geen schik!’

‘Maar ik heb wel schik, als ik bij je ben, en laten we nou Zondag eens gewoon samen naar moeder gaan en zien wat ze

doet. Als ze je maar eens goed aankijkt, moet ze je toch net zoo'n lief wijfie vinden als ik.'

En weer nam hij haar in z'n armen, keek in haar mooie bruine oogen, en was er van overtuigd, dat die blik alle tegenstand overwinnen moest.

Anna knikte hem vriendelijk toe en beloofde het hem, maar zij rilde inwendig van angst, als zij aan Zondag dacht. Op den gewichtigen dag kleedde zij zich zoo netjes mogelijk aan en liep na de kerk dapper met Elbert op naar zijn huis. Toen zij daar aankwamen, waren Trien, Gijs en de meiden er al. Trien had haar muts afgezet, en was bezig met het koffiegerei. Elbert voelde zich lang niet op z'n gemak, hij kwam met een gemaakte luchtigheid binnen, trok Anna achter zich aan en zeide:

'Moeder, hier is Anna, ze wil je graag eens goeien dag zeggen.'

Het meisje trad verlegen met een vriendelijken lach op het gelaat op Trien toe, maar deze deed of zij haar in 't geheel niet zag; zij zeide ook niets en ging door met het schikken der kopjes, alsof dat haar geheele aandacht in beslag nam.

'Kom maar hier, zei Gijs en schoof een stoel voor Anna aan de tafel, en het meisje, dat in 't geheel niet wist, hoe zij zich houden moest, ging dankbaar voor die toenadering dadelijk zitten. Zij had de grootste moeite haar tranen te bedwingen, en voelde zich als in een vijandelijk kamp; zelfs Elbert scheen haar toe tot hare vijanden te behooren. Kon hij haar dan niet de plaats en de behandeling verschaffen, die haar toekwam, als hij haar toch tot zijn vrouw wilde maken? De arme jongen was met vast op elkander geklemde lippen naast haar gaan zitten, hij legde zijn hand op de hare, en zij voelde hem trillen van ingehouden drift. Kon zij maar opstaan en wegloopen, maar een doodelijke verlegenheid benam haar de macht om zich te bewegen.

Trien had onderwijl de kopjes ingeschonken en zette er voor ieder een neer behalve voor Anna. Dit vergrijp tegen de gastvrijheid maakte allen aan 't schrikken, en bij Elbert deed het de maat overloopen. Hij rukte Anna overeind, nam haar arm in de zijne, en terwijl hij met trillende stem zei ''t zal je nog rouwen moeder' ging hij met haar de deur uit.

In het vertrek bleef het doodstil.

Mie keek schuw haar moeder aan en bekruiste zich. Wim was bloedrood geworden, even aarzelde zij nog en holde toen Elbert en Anna achterna.

'Anna, Anna, riep zij, wacht even.' De jongelieden bleven staan, tot zij ze ingehaald had, en half huilend zei ze, terwijl ze de hand van het meisje greep:

'Ik wil je best tot snaar hebben, hoor, wat graag en moeder zal ook wel veranderen. Ze weet best, dat er niks op je te zeggen valt, ze wil Elbert maar niet missen, dat is 't alleenig.'

Anna huilde zachtjes, maar ze voelde nu toch wel weer, dat Elbert haar vrind was, en de vriendelijkheid van Wim troostte haar ook wat. De meisjes keken elkaar nog eens trouwhartig aan, en Elbert zei ook hartelijker dan hij nog ooit in zijn leven gedaan had 'dag Wim', en toen haastte deze zich weer naar huis, in stilte haar broer benijdende om zijn geluk, al werd het hem ook vergald door hun moeder.

Den volgenden dag bewees Elbert een echte zoon van zijn moeder te zijn, even onbuigzaam, even sterk van wil.

'Moeder, zei hij heel kalm en beslist, ik had eerst nog een paar jaar voor je willen werken, als ik een gezellige verkeering met Anna had kunnen hebben, maar nu je dat niet wilt, gaan we al eerder trouwen. Dirk is groot en sterk genoeg om mijn werk hier over te nemen, dan is het meteen gedaan met zijn geluier. Ik kan bij Anna's moeder introuwen, we hebben dus geen nieuwe spullen noodig, en als je je toestemming niet goedwillig geeft, zal ik meneer de pastoor vragen, wat me te doen staat. Ik ben al lang meerderjarig, moeielijk zal 't dus niet zijn.' Trien keek hem aan met een verkillenden blik, haar lippen leken nog smaller dan gewoonlijk, en zij zeide snijdend bedaard:

'Je kunt doen en laten wat je wilt, ik zal je niets in den weg leggen, maar als je hier eenmaal uit bent kom je er nooit meer in.'

Er werd niet verder over de zaak gesproken.

Een paar maanden later trouwden Elbert en Anna in alle stilte zonder bruiloft te vieren, waar trouwens toch weinig 'aardigheid' aan zou geweest zijn, omdat Anna's vader in het krankzinnigengesticht zat.

Het afscheid van zijn ouderlijk huis viel Elbert niet zwaar.

Hij voelde tot zijn verwondering, dat 't hem eigenlijk 't meest speet om van de koeien weg te gaan; die vale stak altijd zoo aardig z'n kop op, als hij in den stal kwam en de zwartbonte werd zoo graag eens over z'n snoet gestreken. Ook de geiten, de schapen en het oude paard, dat zij nu al zooveel jaren hadden, allen kende hij door en door in al hun gewoontetjes, en allen kenden hem en waren aan hem gewend. Het was net of de dieren bij hen meer hart hadden dan de menschen. Hen kon men tenminste nog eens streelen en vriendelijk toespreken, terwijl geen van de menschen daar behoefte aan scheen te hebben, of ooit een aardig woord voor elkander over hadden. Den dag van zijn vertrek draalde hij dus in den stal van het eene beest naar het andere, daarna was het kort in de kamer ‘dag vader, dag moeder, dag Mie, dag Wim, wie me komt opzoeken zal welkom zijn.’

‘Ik kom bij je, zei Wim moedig, terwijl de anderen zijn afscheidsgroet ternauwernood beantwoordden. Elbert was altijd een stille jongen geweest, maar nadat hij weg was leek het huis toch nog somberder. En het werd maar al te duidelijk, dat Dirk niet deugen wilde. De dwingende macht, die Trien over de anderen had, liet haar tegenover hem in den steek; hij gaf niets om haar, en als zij hem verwijten deed, kreeg zij brutale antwoorden. Bij de maaltijden zorgde hij wel tegenwoordig te zijn, maar van geregeld werken moest hij niets hebben. Zondags zat hij met net zulke kornuiten in de kroegen, en de speel- en drinkcenten, die hij van zijn moeder niet kon krijgen, verdiende hij met kaartspelen, waarin hij uitgeslapen was. Meestal had hij dan bij zijn thuiskomst veel te veel op, en was lastig en krakeelig.

Gijs en de meiden moesten dus dubbel hard aanpakken, want Trien wilde er niet van hooren, dat Gijs niet meer uit werken zou gaan. Zij werd hoe langer hoe gieriger; de meiden konden ternauwernood ooit eens een nieuw stuk kleeren krijgen, en de dagelijksche kost was niet meer dan strikt voldoende, alles werd met de schrielste zuinigheid afgemeten en toegediend.

* * *

Tot dusverre hadden de Schootens met de beesten weinig

tegenspoed gehad. Langzaam maar gestadig was het aantal gegroeid, en van ernstige ziekten waren zij verschoond gebleven. Maar een enkelen keer moet een ieder toch wel tol aan 't lot betalen, en zoo wilde het geval, dat een van de koeien ziek werd. Het was een gure dag laat in 't najaar. De koe stond zichtbaar te rillen, ondanks de dekken, die Trien al over haar heen gelegd had. Gijs opperde om den veearts te laten halen, daar wilde Trien echter niet aan; dat zou maar weer centen kosten, zij wilde het eerst nog eens aanzien. Maar de toestand van het beest verergerde ziendeweg, het stond zoo te trappen en te rollen, dat men het tusschen de andere koeien uit moest halen. Trien spreidde groote bossen stroo neer midden op de deel en leidde de koe er op. Met een zwaren zucht liet het dier zich neervallen, het leed klaarblijkelijk erg. Allen stonden er om heen en hadden te doen met het stomme dier, het zou ook zoo'n spijtige schaai zijn, als het stierf. De koe keek hen telkens met een smeekende uitdrukking in de groote angstige oogen aan, alsof zij zeggen wilde ‘kun jelui me dan niet helpen?’

Eindelijk vond Trien het ook tijd den veerarts te laten halen. Dirk werd er heengestuurd en kwam weldra met hem terug. Hij verklaarde, dat de koe miltvuur had, en zoo gauw mogelijk afgemaakt en begraven moest worden.

Trien deed tegenover den veearts heel volgzaam, en scheen zich gedwee in zijn voorschrift te voegen. Zij liet Gijs en Dirk een groot gat in den graskamp graven, en met behulp van den veldwachter, die er bij tegenwoordig moest zijn, werd de koe er in gesleept, en de aarde er weer opgeworpen.

Daarna pakte Trien voor den schijn een mandje met winkelwaar en deed alsof zij noodig iets weg moest brengen, ofschoon het er de dag niet voor was. Zij koos haar weg langs de allerarmsten, en waar zij ongemerkt binnen kon gaan zeide zij gauw:

‘Als jelui van avond laat na donker kommen, kan ik jelui goedkoop wat koeienvleesch geven. 't Is best vleesch, 't beest mankeerde niks, die lamme veearts wou maar, dat we 't begroeven, maar 't is zund van 't goeie spul.’

‘Nou graag hoor, weeg voor ons maar wat pondjes af, wij nemen 't zoo nauw niet, vleesch van den slager kenne we toch niet betalen, we komme, hoor!

Maar smoel houwe, hoor. Als jelui het hart in je lijf hebt, om er een woord over te laten vallen, krijg je niks, want je weet best, dat we dan met den veldwachter te doen krijgen.

Wees maar niet benauwd, mins, wij willen ook wel eens smullen en zukke stommerikken zijn we niet, om 't voor ons eigen te bederven. We houen onze bek wel, wees maar niet bang!'

Nu spoedde Trien zich naar huis en zette Gijs en Dirk weer aan 't werk. Het was heel donker op den graskamp, maar dat was juist goed, want licht kon dit werkje niet velen. De boerderij lag wel vrij afgelegen, zoodat men niet bang hoefde te zijn voor bespiedende blikken van buren, maar om er een lantaarn bij te halen zou toch te gevaarlijk zijn geweest, men moest maar zien het in 't donker klaar te spelen.

Het was lang niet gemakkelijk het zware beest weer uit te graven, zonder vreemde hulp zou het niet gegaan zijn. Maar die liet niet op zich wachten; de bovenste aardlaag was ternauwernood afgegraven, of van verschillende kanten kwamen de genoode klanten opdagen. Trien stond op den uitkijk en vermaande ieder tot stilte. Met vereende krachten was nu gauw het kadaver boven den grond gebracht en naar het huis gesleept. Trien had het tuitige bakje met raapolie, dat Mie altijd in het spinhok gebruikte, op de deel tegen den muur gehangen, en de walmende flakkerende vlam verspreidde er een onzeker, grillig licht. Toen de wijde deeldeuren opengingen, en de zonderlinge stoet binnen kwam schuiven, was het een schouwspel om van te huiveren. Het reusachtige koeienkadaver was door al het sjorren over de steenen op verschillende plaatsen ontveld en bloederig, en met aarde en vuil besmeerd, het zag er walgelijk uit. Gijs en de bedelaars hadden het beest bij de pooten, en zij moesten alle krachten bijzetten om het gevaarte vooruit te krijgen. De kop met de wijdopengespalkte oogen en de verstijfde halfopen bek, waar de slappe tong verscheurd tusschen uithing, slierde achterna en volgde hortend en stootend over de oneffenheden van den grond, waardoor de koe soms even den schijn gaf niet dood te zijn. De mannen sleurden hun afzichtelijken last tot midden op de deel, lieten los en stonden hijgend stil, met voldoening op den buit neerziende.

Daar was Hein de Vilder met zijn verzopen gezicht en begeerige

glinsterende dronkemansoogjes, die diep onder de zware borstelige wenkbrauwen wegzonken, en er als felle lichtjes tusschen doorblonken. Zijn gezwollen neus stond als een vlammende bobbelige berg tusschen zijn paarschroode wangen, en zijn groote grijnzende tandelooze mond leek een donkere bloederige scheur in het puistige wangenvleesch. Zijn korte kromme beenen schenen doorgezakt onder het gewicht van zijn gebochelden scheeven romp, en zijn veel te groote saterachtige kop zwabberde onophoudelijk zachtjes heen en weer. Hij had een grooten zak meegebracht, want hij wilde flink inslaan, hij zou den volgenden dag het vleesch wel aan den man brengen, dat was net een zaakje voor hem. De zieke bedelaar Harmen Lentveld had zijn vrouw meegebracht, en het zou moeielijk te zeggen zijn geweest, wie er miserabeler uitzag, hij met zijn geelbleeke vermagerde gemeene tronie, of zij met haar wasachtig wit pappig gezicht onder het vaalzwarte vettige wollen mutsje, dat wel vastgegroeid leek tusschen de slordige slierten sluik haar. De veel te wijd geworden oude kleeren hingen Harmen slobberig om zijn vervallen lijf, en de broekspijpen zagen er uit, of er enkel stokken in staken. Smerige Jan was er ook. Naast de twee Lentvelds leek zijn ongewasschen, ongeschoren zwart gezicht zwarter dan ooit. Het zag er bijna uit, of er een neger tusschen verzeild was geraakt. De lange Mie Kik met haar half wijze grinnekenden broer, houten Klaas met zijn verschrikkenden dreigkop, de oude grijsgebaarde Sikkebê, rooie Griet, Henkie de Ketellapper, Frits de orgeldraaier, Louw Roet met zijn twee krukken, bijgenaamd de duizendpoot, alle stakkers waren gekomen om te zien een deel van den buit machtig te worden. Zij verdrongen zich om het kadaver, en leken in het door den tocht heen en weer waaiende licht, dat grillig dan eens den een in het donker liet en den ander fel verlichtte, wezens uit een droomwereld vol spookgestalten en monsters. Zelfs op de koeien scheen het onheimelijke tafereel een beangstigenden indruk te maken. Misschien herkenden zij in het weerzinwekkende onvormelijke voorwerp midden op de deel hun kameraad, misschien maakte het ongewone gedoe hen onrustig, geen enkele was blijven liggen, zij stonden allen met uitgerekte halzen zwaar te zuchten, of klagelijk te loeien. Nu kwam nog het zwaarste werk.

Met wangunstige blikken moesten de anderen toezien, hoe eerst Hein de vilder aan den gang mocht gaan. Trien stond hem toe de geschonden huid te houden, indien hij maar zoo spoedig mogelijk zijn werk deed. Zoodra er stukken lillend vleesch bloot kwamen begonnen Gijs en Dirk met bijl en hakmes te houwen en te snijden. Het was ongewoon werk, en het begeerige ongeduld van de omstanders maakte het niet gemakkelijker. Ieder wilde de beste stukken hebben, en Trien moest herhaaldelijk tusschen beiden komen om te verhinderen, dat er armoei kwam. Telkens weer verhieven zich twistzieke stemmen en werd het krakeel zoo heftig, dat Trien dringend tot stilte moest aanmanen; de veldwachter mocht eens buiten loeren, en dan kon men er leelijk tegen aanloopen. Eindelijk was de koe aan stukken getrokken, gehakt en gesneden. Trien woog alles uit, en al nadat ieder centen had wees zij hem met beslistheid zijn deel toe. Er dreigde nog telkens ruzie en geharrewar te komen, als de een of ander niet met zijn deel tevreden was, of niet met het geld voor den dag wilde komen, maar Trien was onverbiddelijk en niemand kreeg wat, die niet eerst den vooraf bedongen prijs betaald had. Mopperende en vloekende trok ten laatste het ongure troepje af. Hein de vilder, die de grootste afnemer was geweest, hielp de treurige overblijfselen van het kadaver weer begraven, en eindelijk werd het stil op de boerderij. Gedurende het heele bedrijf had Mie in het woonvertrek op hare knieën liggen bidden. Sinds het gebeurde met Elbert beschouwde zij hare moeder met andere oogen. Vroeger was het nooit bij haar opgekomen iets wat deze deed te beoordeelen, zij had haar slaafs gevolgd, maar nu maakte haar moeder haar soms angstig. En dat met die koe wist zij zeker, dat niet goed was, maar zij durfde er toch niets van te zeggen, voelde zich ongerust en gejaagd, en alleen het gebed hielp haar wat en bracht haar tot kalmte. Wim vond alles ook heel akelig, en had geweigerd te helpen, maar de onverschillige Dirk had schik in het geval, en hielp voor zijn doen vlijtig mee. Na afloop van alles telde Trien met voldoening al de vieze centen en dubbeltjes. Zij had dan toch maar weer gezorgd, dat er nog wat terecht was gekomen van het groote verlies.

* * *

Er was wel geen grooter verschil met de Schootens denkbaar dan de van Aaltens. Vrouw van Aalten was een tante van Elberts Anna. De dikke jolige vrouw met het oolijke goedmoedige gezicht was altijd in het beste humeur van de wereld. Zij was wel wat loslippig en luchtig van zin, maar haar smakelijke lach werkte zoo aanstekelijk, dat men haar de wat al te grove scherts gaarne vergaf. Haar gezin was groot, maar het was door de moeielijke tijden heen, de kinderen waren allemaal volwassen en flink aan 't verdienen; zij konden het er dus nu eens van nemen en wat van hun leven genieten.

Vrouw van Aalten verstond de kunst het leven in den huiselijken kring gezellig te maken. De maaltijden werden onder vroolijk kouten genomen, en op de gebruikelijke uurtjes was de koffiepot onuitputtelijk. Wie er maar in kwam loopen, en dat waren er velen, werd met de grootste gulheid genood om mee te drinken.

Dadelijk bij het binnenkomen kreeg ieder een gevoel van behagelijkheid, want de ruime lichte kamer was altijd netjes aan kant, en aan de groote tafel bij den haard troonde in een gemakkelijken leuningstoel vrouw van Aalten, die daar alleen scheen te zitten om de vriendelijke gastvrouw te zijn, en alles aan te hooren, wat men haar te vertellen mocht hebben. En met haar jok en scherts en vroolijke plagerijen verluchtte zij menig zorgelijk hart. Zelfs als de jicht haar meer dan gewoonlijk te pakken had, bleef zij even opgeruimd en vond het volstrekt niet noodig, dat men haar beklaagde.

‘Een mensch kan evengoed lachen als huilen, placht zij te zeggen en ‘wat er komt moet je maar aannemen voor goed.’

De oude man was ook een goedhartige baas, en de jongens en meiden allemaal openhartig en prettig.

Toen Wim, die Zondags meestal even naar Elbert en Anna toeging, er den eersten keer eens mee heengenomen werd, wist zij niet in wat voor wereld zij wel was, zij stond er van te kijken! ‘Wat 'n oarige minse toch, ze had niet geweten, dat er zukkers bestonden!’

Vrouw van Aalten had wel van Anna gehoord, hoe akelig Wim het thuis had; zij had erg met de arme meid te doen en was blij, dat zij kwam, om 't eens zoo pleizierig mogelijk voor

haar te kunnen maken. Met de grootste hartelijkheid riep zij:

'Kom hier meid, kom maar bij mij zitten en laat je niet kasteien door mijn rakkers van jongens, zij deugen geen van allen. Ik zal er zelf voor zorgen, dat je genogt koffie en koek krijgt! Neem nou eens dadelijk in iedere hand wat, op één been kun je niet staan.'

En Wim moest vlak naast haar gaan zitten, en toen de vriendelijke oogen van de oude vrouw haar toelachten, kwam er zulk een ongekende warmte bij haar op, dat zij haar oogen vochtig voelde worden. Zij moest eerst even bekommen en toen kreeg zij moed om eens goed rond te kijken in den vroolijken kring. Elbert zat er midden tusschen in, en het trof haar in eens, hoe geheel anders hij er was gaan uitzien. Zijn gezicht stond nog wel ernstig, maar er was iets zachters over gekomen en men kon zien, hoe hij genoot van de kwinkslagen en vroolijke invallen van het jonge volkje om hem heen.

En Wim zelf zag er dien middag met hare van pleizier blozende wangen en glanzende oogen al heel aardig en aantrekkelijk uit. Daarbij gaf haar weinig verwend zijn haar iets zoo bescheidens en dankbaars voor iedere kleine vriendelijkheid, dat zij er bijna iets aandoenlijks door kreeg.

Dat scheen Jaap, een van de zoons, een knappe fleurige jongen, ook te vinden. Hij keek ten minste met zijn helder blauwe trouwhartige oogen onophoudelijk naar Wim, en telkens, als zij zijne blikken ontmoette, had zij wel hardop willen lachen van pleizier.

'Zoo'n schandalige meid toch,' zeide opeens vrouw van Aalten, terwijl zij het kringetje rond knipoogde en Wim met haar vleezige hand in haar dij kneep, 'brengt ze me waratje op stel en sprong den kop van een van me jongens op hol! Kijk me die Jaap eens, hij raakt heelemaal verlekkerd op der, zoo'n nest!'

Wim schrikte er van, maar tegelijkertijd sloeg er een zalige vreugde in haar op, zij had moeite zich goed te houden en het als een grap op te nemen.

'Wat ben je weer grapperig, moeder,' lachte Jaap, die de verlegenheid van het meisje wel zag, 'we magge mekaar toch wel eens aankijken, wat jij Wim? Daar zal ze niet schimmelig van worden.'

- ‘Maar jij zult niet langer stil kunnen blijven zitten, als je je oogen niet een kwartiertje in je zak steekt, je zit al te draaien of je spijkers in je broek hebt!’

Allen schaterden van pret over moeders grapperigheid en Wim's verlegenheid, maar 't meisje leefde op als een verdroogde plant, die water krijgt.

Toen zij naar huis ging, liep Jaap een eindje met haar op, en al gauw kwam het voor den dag.

‘Hoe is 't toch meugelik, zei hij, dat ik nooit eerder erg in je gehad heb en nou heb ik in eens zoo'n afgerazende zin in je. Ik ben er beduusd van, 't lijkt wel een merakel! Willen we 't eens probeeren en wat samen loopen, dan kan jij ook eens zien, of je 't met mij aan zou kunnen doen?’

‘Ik zou best willen, zei Wim openhartig, maar ik weet zeker, dat ik niet mag van moeder. Ik hoef 't niet eens te vragen. Je weet, dat Elbert ook met armoei de deur uit is gegaan, en met mijn zou 't weer net zoo zijn, da's wel vast.’

‘Maar meid, je kan toch niet verzuren en verdrogen, alleen omdat je moeder zoo'n rare is, en op mijn valt er niks te zeggen, je kan met mijn net zoo goed ankomme as met een ander. Ik zuip niet, ik loop de meiden niet achteran en ik geef al me centen trouw over. En ik heb vast werk en je hebt zelf gezien, dat we allemaal goed van memeur zijn en mekaar niet afbekken.’

Het was al donker geworden en de twee jonge menschen waren nu alleen in een laantje; Jaap lei dus vriendelijk zijn arm om Wim's schouder en zachtjes klonk het:

‘Och toe, meidje, neem me maar, 't zal je niet rouwen, je bevalt me zoo bijster goed, ik ben er heelemaal onderste boven van!’

Wim was overwonnen. 't Was haar of zij nu pas begon te leven, ze voelde den grond niet, en ze moest haar hoofd zoo hoog dragen, dat ze de sterren aan den hemel zag flonkeren. En 't was, of ze de sterren eigenlijk nooit te voren gezien had, lieve God, wat was de wereld mooi! Zij voelde de hand van Jaap op haar schouder beschermend en warm, en het verschiet van een gelukkig thuis, misschien met aardige kleine kindertjes, vloog door haar hoofd. Zij trilde van ontroering en zei met een snik:

‘O Jaap, zou 't wezenlijk kunnen gebeuren?’

‘Als jij maar wilt, lief mal meidje, dan kan alles. Zeg nou

van avond maar niks thuis, en ga den volgenden Zondag niet uit, dan kom ik er over spreken.'

'Goed, jôg, ga dan nou weg, ik ben al veel te laat,' en nog eens klonk het teeder, 'dag Jaap, ik weet in 't geheel niet, hoe ik 't heb!'

En van hem: 'ik wel, ik ben nog nooit zoo in m'n schik geweest, 't liefst nam ik je meteen maar mee.'

'Malle jongen! daar moet eerst nog heel wat gebeuren, ik verander heelemaal, als ik daaraan denk!' En de gedachte aan het sombere thuis, dat haar wachtte, bracht haar tot de werkelijkheid terug, zij rukte zich los van haar nieuwen vriend en holde meteen weg.

Toen zij thuis aankwam, vond zij de familie al aan het avondgebed. Het licht was heel laag klein gedraaid en het groote holle vertrek zag er onbeschrijfelijk triestig uit. Gijs en Trien lagen naast elkander op hun knieën bij hun bedstee te bidden en Mie aan den anderen kant van het vertrek. Bij het schemerachtige licht, dat de hoeken van de kamer bijna heelemaal in 't donker liet, kon men ternauwernood zien, dat er menschen aanwezig waren, alleen het zachte geprevel verried hun tegenwoordigheid. De tafel was al afgeruimd, en Wim begreep wel, dat zij tot straf voor haar te laat thuiskomen geen eten kreeg. Maar daar gaf zij niets om, zij had geen behoefte aan eten en was blij, dat zij niet meer voor het licht hoefde te komen, zij voelde wel hoe zwaar het haar gevallen zou zijn haar gezicht in de gewone onverschillige plooi te brengen. Zij moest blijven glimlachen en het hoofd hoogdragen met de oogen wijd open naar boven. Zij bleef midden in de kamer even staan en keek om zich heen, alsof zij er voor 't eerst van haar leven kwam. Toen knielde zij naast Mie neer, deed werktuigelijk haar gebeden, en verdween al spoedig in het opkamertje. Zij lag nog lang wakker; het was net, of het jammer was om haar oogen dicht te doen, telkens van voren af aan doorleefde zij in gedachten nog eens alles, wat Jaap gezegd had, en zag zij zijn trouwhartig gezicht dicht bij het hare. En dan weer smeekte zij op haar eigen manier en met haar eigen woorden de Maagd Maria om hulp, dat haar moeder niet alles in de war mocht sturen en Jaap niet

afgeschrikt mocht worden, als hij zag hoe 't bij hun was, zoo heel anders dan bij zijn eigen moeder.

De geheele week leefde zij in een droom van verwachtingen en werkte nog harder dan anders om den tijd gauwer door te komen. En dan zag zij weer met schrik, dat de Zondag naderde. Zij had toch liever eerst nog eens zelf met Jaap moeten spreken om hem voor te bereiden, hoe 't bij hen toeging, maar nu was er niets meer aan te doen. En toen ging zij juist Zondag naar de vroegkerk om zeker te zijn hem niet te ontmoeten, en spoedde zich zoo gauw mogelijk naar huis. Den geheelen dag zat zij met een poperend hart te wachten, 't eene oogenblik bang, dat hij komen zou, en 't andere oogenblik weer bang, dat hij niet komen zou, maar jawel hoor, na de middagkerk, toen net de koffie op tafel stond, hoorde zij vreemde stappen op het erf, daar was Jaap!

Trien keek vreemd op, toen hij binnenkwam, maar zij dacht geen oogenblik, dat hij voor Wim kwam. Misschien had hij wat te vragen over het vee of wilde weten, of zij ook wat aardappelen te veel had en over kon doen. Als het maar niet weer klachten over Dirk waren, wat al herhaaldelijk voorgekomen was! Zij noodde Jaap te gaan zitten, maar wachtte nog wat met de koffie.

Zonder Wim aan te kijken ging Jaap wat verlegen zitten en viel maar dadelijk met de deur in huis.

'Vrouw Schooten en baas Schooten, ik zal jelui maar zonder veel omwegen zeggen, dat ik om Wim kom. Ik heb zin in haar en zij wil ook wel, en nou kom ik jelui vragen, of we verkeeren magge.' Gijs antwoordde niet, maar keek beteuterd naar Trien Deze had een schok gekregen en zat kaarsrecht op haar stoel. Haar harde trekken leken uit steen gehouwen, en zij trok haar lippen zoo zuinig in, dat zij een enkele streep leken te zijn. Zonder haar hoofd om te keeren naar den kant, waar Wim zat, zeide zij ijzig bedaard:

'Ik houd niemand tegen, die weg wil, maar die weggaat komt er nooit weer in.'

Bij Wim had de bedwongen opwinding een uitweg gevonden, zij was stil gaan zitten snikken. Zij voelde zich in eens doodsbedroefd; waarom toch moest het geluk tot haar komen met zulk een bitteren bijsmaak? En als Jaap nu maar niet in eens weer heenging, nu hij zoo afgedaan werd, dan zou al dat heerlijke

in eens voorbij zijn, o, dat zou vreeselijk zijn! Zij keek even steelsgewijze naar Jaap, maar toen zag zij zijn trouwhartigen blik zoo medelijdend en zacht op zich rusten, dat in eens haar moed herleefde. Neen, hij zou haar niet in den steek laten! En nu durfde zij ook een woordje te zeggen.

'Kom moeder, ik ga toch nog vooreerst niet, maar mag Jaap hier dan soms komme?'

'Ik verkies geen geloop van vreemden, Jaap net zoo min als een ander, nou weet jelui, waar je je aan te houden hebt!'

Jaap stond op, hij begreep, dat het afgedaan was en dat hij heen kon gaan. Hij ging naar Wim toe en zei:

'Kom Wim, ga dan maar mee naar mijn moeder, daar is altijd plaats voor ééntje meer, en je kon wat goed met der overweg, ze zal schik hebben, als je komt.'

Wim aarzelde; het ontzag, dat zij altijd voor haar moeder gehad had, maakte haar angstig om den band te verbreken. Maar Jaap nam haar bij de hand en keek haar met zijn vroolijke oogen vleiend vragend aan. Toen moest zij hem volgen. Daarbuiten lag de zonnige wereld, en het leek haar een zaligheid met hem daarheen te gaan, en haar jonge leven te genieten. Zij droogde haar tranen, zei vriendelijk 'dag moeder, dag vader, waar zij weinig antwoord op kreeg, en liet gewillig toe, dat Jaap zijn arm om haar heensloeg, en haar zachtjes de deur uitleidde.

Nog een jaar bleef zij thuis flink haar werk doen, zich de geheele week verheugende op de Zondagen, die zij geregeld bij de van Aaltens doorbracht. Dezen hadden ook nog hun best gedaan Trien tot andere gedachten te brengen, maar zij was onverzettelijk. Toen de jongelieden trouwen wilden, gaf zij voor zoover de wet het eischte haar toestemming, maar zonder bruiloft, zonder zang of klang moest Wim haar ouderlijk huis verlaten.

Dirk was nu een groote sterke jongen van twintig jaar, en als hij op had willen passen, had het werk op de boerderij best kunnen gaan, maar het dreigde heelemaal mis met hem te zullen gaan, en Trien had alle gelegenheid vergelijkingen te maken, hoe braaf en vlijtig hare andere kinderen altijd geweest waren. Alle dagen was er geharrewar en ruzie. Nu probeerde zij den jongen, dien zij zoolang verwend had, er onder te krijgen en voor haar

wil te doen buigen, maar nu was het te laat, hij was haar ontgroeid en haar de baas geworden.

Dat hij niet werken wilde was des te erger, omdat Mie in eens met het vaste besluit om in een klooster te gaan voor den dag was gekomen. Het kwam niet bij haar op haar moeder te beoordeelen, maar zij gevoelde zich altijd angstig, en het gebed was hoe langer hoe meer haar eenige toevlucht. Dat het niet goed was, zooals thuis alles ging, wist zij zeker, en zij wilde boete doen, voor haar moeder bidden, en tergelijktijd rust vinden voor haar angstig hart. Zij had er met den pastoor over gesproken en deze had haar plan goedgekeurd.

Trien was uiterlijk nog even hard en sterk, maar wie in haar binnenste had kunnen kijken, zou gezien hebben, dat zij lang niet meer dezelfde was. Wel zou ze nooit toegegeven hebben, niet eens tegenover zichzelf, in iets ongelijk gehad te hebben, maar in waarheid begon zij zich onzeker te voelen. Vooral het gedrag van Dirk knaagde aan haar en brak inwendig haar kracht. En dan was er nog iets, dat haar in strijd met zichzelf bracht. Elbert had nu al twee kindertjes en Wim ééntje, en hoe zij ook trachtte die gedachte van zich af te zetten, zij moest dikwijls aan die kleinkindertjes denken. Dan kwamen haar onwillekeurig de tijden voor den geest, dat haar eigen kinderen klein waren. Elbert was zoo'n gezond mollig ventje geweest en Wim zoo'n lachebekkie. Zij zelf was toen ook heel anders dan later, 't was raar, 't was net of ze aan heel iemand anders dacht. Eerst door de toenemende welvaart, en doordat zij al haar zinnen was gaan zetten op het bij elkander schrapen van geld, was haar hart verhard, en was zij de liefdelooze vrouw geworden, die zij nu was.

Op wie zou kleine Gijs van Elbert wel lijken, en hoe zou Wim er wel uitzien met een kleintje op schoot? Zij zou nu zeker vrij uitlachen en schik hebben. Zij had vroeger altijd tegen haar gezeid, ‘meid doe niet zoo onwijzig’, als zij eens lachte, ‘heb liever erg in je werk.’

Mie ging wel van tijd tot tijd Elbert en Wim eens opzoeken en als zij thuis kwam brandden Trien de vragen op de lippen, maar zij sprak ze niet uit, en als Gijs wat vroeg snauwde zij ‘vraag je nog naar dat tuig, doe 't dan als ik er niet bij ben’ en zoo vertelde Mie maar liever niets.

Toen Mie met haar besluit om in een klooster te gaan voor den dag kwam, voelde Trien zich koud worden, haar wangen werden strak en 't was, of zij iets langs haar armen voelde kruipen. Maar zij liet niets merken en zei kortaf: ‘doe wat je wilt.’

Zij zou hier ook niet tegen in hebben durven gaan, want tegen onzen lieven Heer kon je toch niet op, en als die Mie riep, zou zij zich niet verzetten. Het vertrek en het afscheid van Mie ging dus met minder bitterheid gepaard dan dat van de anderen. Alleen Dirk was nijdig, want hij begreep, dat het er nu op aankwam, wilde hij de boerderij niet zien vervallen. Van werken hield hij wel niet, maar hij wilde toch graag de gegoede boerenzoon zijn en niet onderdoen voor zijne kameraden, wat het aantal koeien in den stal betrof.

En zoo ploeterde het drietal voort.

Gijs ging nu niet meer uit dagloonen op andere boerderijen, en hij en Trien deden het meeste werk. Het winkeltje verliep en de spinnewielen stonden stil, toch maakte Trien het altijd nog mogelijk geld te sparen. Maar zij had, wat dat betrof, ook heel wat moeite met Dirk.

Hij probeerde aldoor zijn neus in de geldzaken te steken, en kon haar soms op onaangename wijze voorrekenen, dat zij weer een aardig winstje moest gemaakt hebben. Hij eischte nu dikwijls geld voor wat hij zijn harde werken noemde, en dreigde niets meer te zullen doen, als hij het niet kreeg.

‘Ik verhuur me bij een ander,’ was 't dan, ‘dan verdien ik wat me toekomt en houd nog over, al moet ik ook kostgeld betalen!’

Om hem te houden gaf Trien hem dan wat, ofschoon zij er zeker van kon zijn, dat het in de kroegen verdronken en verspeeld werd.

Het begon er in de kamer hoe langer hoe rommeliger en verwaarloosder uit te zien. Het gebroken goed hoopte zich steeds op, en Trien had nooit tijd om op te redderen, het scheen wel of alles langzamerhand onder een dikke laag stof bedolven zou. worden. Het nu ongebruikte spinhok was ook nog niet opgeruimd, alles stond er nog zooals Mie het verlaten had, maar als de zonnestralen door het raampje vielen, dansten de gouden

stofjes niet meer op de maat van een snorrend wiel; alles lag stil en dood als onder betoovering, en alles had er een zwartachtige kleur gekregen.

Gijs en Trien zagen er nog armoediger uit dan te voren. De oudste vodden werden nog goed genoeg geacht om er thuis mee te werken. Trien had geen tijd om te naaien en een ander laten verdienen wilde zij ook niet, Gijs liep dus met groote gaten in zijn kleeren, en zij zelf had meer van een bedelaarster dan van een boerin. Op haar ongekamde spichtige grijze haren had zij zelden anders dan een vettig verschoten zwart onderkapje, de muts zette zij eigenlijk alleen op om naar de kerk te gaan. Er kwam toch niemand, dat kon zij dus sparen. Een jak trok zij ook haast nooit aan, zij liep altijd maar in een door het wasschen bijna wit geworden blauw katoenen borstrok, die hare tanige magere armen blootliet tot boven de ellebogen, en daarover een vuilen witten kraplap. De gore zwarte rok was van onderen een en al franje, en door het slijten veel te kort geworden. De kousen van beiden waren zoo gestopt, dat er van de oorspronkelijke kousen niets meer over was, en toch vol gaten.

Gijs had zich gedurende zijn geheele leven zoo laten overheerschen, dat hij langzamerhand erg sufferig geworden was. Als een machine deed hij zijn werk, altijd maar door, altijd maar door. Maar de machine werd stroef en raakte versleten. Trien moest hem den geheelen dag aanvuren en er achter heenzitten, anders ging alles te langzaam. Het paard was ook oud geworden, en als Gijs er op uitging om mest naar het land te brengen, of een voer plaggen te halen, en man en paard waren uit den gezichtskring van Trien, dan was het eigenaardig om te zien, hoe oud en afgeleefd dat stelletje er uitzag.

Het paard scheen zich voor iederen poot, dien het optrok, even te moeten bedenken, en de man scheen wakend te slapen, zoo suf keek hij uit z'n fletse oogen, en zoo slap hingen de teugels in zijn lammerige handen. Hij was er nog altijd van overtuigd, dat het hem nooit zoo goed zou gegaan zijn zonder Trien, maar hij was soms wel verwonderd, dat het toch niet pleizieriger was. Dat kwam zeker door die eigenwijze kinderen, waarom hadden die ook alles beter willen weten dan hun moeder! Zoo'n wijf was er toch niet meer in het heele dorp, zoo vlijtig en zoo

zuinig, al was ze dan ook wat straf. En toen hem Trien voor den geest kwam, rakelde hij even zijn ouden knol wat op:

'Kom, jô, vooruit, de vrouw wacht, we motte voortmaken en even kwam de kop van het oude paard in de hoogte, of het 'ja baas' wilde zeggen, en even trok het wat vlugger aan om weldra weer in hetzelfde gesukkel te vervallen.

Zoo verliepen weer eenige jaren, en toen raakte het met Gijs gedaan. Zijn gezondheid was nooit erg best geweest, hij had altijd veel last van zijn maag gehad, en het voedsel, dat hij kreeg, was er ook al niet naar om op krachten te blijven. Nu was hij dan ook totaal afgewerkt.

Het was in October en hoog tijd, dat de aardappelbouw er uitkwam. Gijs was al vroeg naar den akker gegaan, vrij ver van huis. Het was druilig kil weer, de nattige mist dreigde voortdurend in motregen over te gaan, en de omliggende akkers werden op korten afstand door een grauwachtig waas aan het oog ontrokken. Onduidelijk kon men hier en daar groepjes menschen zien, die ook neergebogen op den grond aan 't rooien waren, en dan klonk nu en dan een roep of een vroolijke kinderstem dof in de verte. Maar daar lette de eenzame oude man niet op. Hij was gewoon alleen te scharrelen en vond het wel rustig, als hij stil z'n eigen gang kon gaan. Als hij zich maar niet zoo lam en zwaar had gevoeld! Het voorover gebogen op zijn knieën liggen viel hem verschrikkelijk moeielijk, en hij moest telkens even op zijn klompen gaan zitten rusten, maar dan kwam Trien hem weer in de gedachte, die niet tevreden zou zijn, als het bepaalde stuk niet uitgerooid werd, en dan grepen de krachtelooze handen weer in het vochtige zand, en brachten bevend de aardappelen voor den dag. Om twaalf uur kwam Trien hem zijn eten en een blikken kruikje met koffie brengen. Hoofdschuddend keek zij, hoe weinig hij nog gedaan had.

'Je deugt nergens meer voor,' zei ze, 'je kan net zoo goed een kind aan 't werk zetten!'

'Nou mins, as ik wat koffie op heb zal 't wel wat gauwer gaan, 't is ook zoo weergasche koud, ik veul me handen niet.'

Tegen den avond kwam Trien met den kruiwagen om de volle zakken te halen, maar zij had maar een licht vrachtje, en Gijs sukkelde achter haar aan, het grijze hoofd diep voorover

tusschen de gebogen schouders, alsof hij zich schaamde. Hij at niet mee van de pap en zat zoo in elkander gezakt aan tafel, dat Trien af en toe naar hem kijken moest. ‘'t Was onnoozel, zoo'n suffert van 'n vent, ze had niet veel meer aan 'm.’ Zij draaide het licht klein, het sein voor het gebed. Gijs stond met moeite op, strompelde naar zijn gewone plaats voor de bedstee, en boog weer de arme stramme knieën, zooals hij het reeds den geheelen dag op den kouden akker gedaan had. Trien moest hem aanstooten, dat hij lang genoeg gebeden had, toen was zijn werk afgeloopen, hij kon gaan liggen en hoefde nooit meer op te staan.

Hij was den volgenden morgen heelemaal stijf en kon zich niet verroeren. Trien wilde het eerst niet gelooven, zij kon toch niet al het werk alleen doen! Zij probeerde hem uit de bedstee te trekken, als hij maar eerst aan den gang was, zou het wel weer gaan. Maar hij kreunde zoo van den pijn, dat zij het op moest geven.

Een lang ziekbed werd den armen man bespaard, reeds den dag daarop stierf hij. Hij had gewerkt zoolang hij geleefd had.

Het was voor Trien en Dirk een geheel onverwachte slag. Toen het noodigste voor den afgestorvene gedaan was zaten zij stom bij elkander; vriendelijke woorden te spreken waren zij niet gewoon, troost of beklag-woorden vonden zij dus ook niet. Trien dacht voor een enkelen keer eens niet aan het werk, voor Dirk was het nu een afleiding. Hij rommelde telkens weer eens rond in de stallen en op de deel, en dan flitste de gedachte door zijn hoofd, dat hij nu de boer was, en dat hij wel zorgen zou de baas te worden.

In eens schokte Trien in elkander, zij hoorde stappen op het erf en voelde, dat het Elbert was!

Daar was hij al aan de deur van de kamer, hij lichtte de klink op, kwam aarzelend binnen, en vroeg zacht:

‘Moeder, mag ik vader nog eens zien?’

Trien kreeg een groot brok in haar keel, haar hart bonsde, zij stond in eens recht overeind, en gedurende een oogenblik had zij een brandend verlangen het met Elbert goed te maken en zich over te geven. Toen kwam in eens de oude koppigheid weer over haar, zij kòn niet toegeven. Die jongen had voor

haar moeten werken, en zij zou wel zorgen, dat hij nu zoo weinig mogelijk kreeg, daar was 't hem toch maar alleen om te doen natuurlijk.

'Ja, kijk maar eens naar je vader, dan kan je zien hoe hij zich afgewerkt heeft, omdat z'n eigen kinderen hem in den steek lieten.'

En meteen ging zij naar het opkamertje en deed de deur achter zich dicht.

Elbert stond verslagen midden in het vertrek, hij was geschrikt, zooals zijn moeder er uitzag. Hij had haar de laatste jaren alleen in de kerk gezien, als zij knap aangekleed was, en nu leek ze wel een bedelaarster, en haar oogen hadden hem zoo kwaadaardig aangekeken, terwijl zij die verwijtende woorden sprak, dat hij een rilling over zijn rug had gevoeld.

Hij keek eens rond in het triestige vertrek. Was het mogelijk, dat hij hier zijn jeugd gesleten had zonder er gebrek aan te zien? De kamer leek hem nu een spelonk, een verblijf, waar men niet vrij kon ademen, en waar men vergeten moest, dat toch ergens de zon scheen. Schuw keek hij naar de bedstee en trad er langzaam op toe. Hij schoof de gordijnen open, daar lag zijn vader.

Hij voelde eigentlijk niets voor dien ouden man, maar sinds hij zelf kinderen had, begreep hij, hoe anders het had kunnen zijn, en zijn hart werd vervuld met bittere spijt over zijn treurige kinder- en jongelingsjaren.

'Vader, je hebt ook niet veel schik gehad, mompelde hij.

Nooit had hij eigentlijk zijn vader heel goed bekeken, nu boog hij zich neer en bezag die afgewerkte oude handen, die magere verkromde vingers. Zij waren hem eigenlijk heelemaal vreemd, en dat waren de handen van zijn eigen vader. Hoe konden de menschen toch zoo vreemd naast elkander leven, als zij gedaan hadden!

Nog stond hij treurig te prakkiseeren, toen de deur weer openging, en voorzichtig en bang Wim binnenkwam met een aardig kind op den arm. Zij was blij, toen zij Elbert zag, en vroeg angstig:

'Waar is moeder?'

‘Moeder is in het opkamertje gegaan, ze is nog net hetzelfde, ze wil niks met ons te maken hebben?’

‘Ik hoopte zoo, dat kleine Trientje alles goed zou maken, maar als zij haar nou niet eens ziet! O, Elbert, wat is 't hier akelig, die arme vader!’

En Wim zette het kind op den grond en knielde bij de bedstee om haar gebeden te doen.

Kleine Trientje kon nog niet loopen, maar zij wist zich toch wel te helpen; zij kroop op handjes en voetjes vooruit om een ontdekkingstocht te doen in de nieuwe omgeving, terwijl zij nu en dan kraaide van pleizier.

Trien hoorde de kindergeluidjes wel en weer streed zij een zwaren strijd. Zij was woedend, dat de kinderen tegen haar verbod in gekomen waren, en toch zou zij zielsgraag dat kindje willen zien. Ging het maar weer weg, het zoo dichtbij te weten en het niet te zien was ondragelijk. Zij ging in den versten hoek van het opkamertje zitten, hun zin zouden zij niet krijgen, zij wilde niets van hen weten.

Elbert en Wim bleven niet lang, de vijandige gezindheid van hunne moeder drukte hen loodzwaar, en de stille man in de bedstee, die zoo weinig hun vader was geweest, leek hun nu bijna een geheel vreemde, waar zij nooit eenige gemeenschap mee gehad hadden. Wim pakte haar dochtertje weer op, drukte het spartelende warme lichaampje tegen zich aan, keek in het lieve snoetje en begreep niet, dat iemand dat niet graag zien wou. Keek moeder maar eens eventjes naar het kindje, dan zou immers alles goed moeten komen!

Trien noodde niemand voor de begrafenis en in de kerk, en op het kerkhof deed zij, of zij de anderen niet zag. Met Dirk alleen ging zij terug naar haar somber huis.

De flauwe schemering van zachtere gewaarwordingen, die gedurende de laatste tijden in de verschrompelde ziel van Trien was doorgebroken, werd weer geheel verduisterd door de noodzakelijkheid van de boedelscheiding. De gedachte een gedeelte te moeten afstaan van wat zij door al haar harde werken en haar zuinigheid verworven had, was een ware marteling voor haar, en zij vond het de grofste onrechtvaardigheid, dat men dat van haar, eischen kon. Verdriet over den dood van Gijs had zij

niet gehad; zij was alleen verbouwereerd geweest over het plotselinge verlies van die altijd gewillige werkhanden. ‘Wat had zij verder aan hem gehad en sterven mot je toch allemaal.’ Maar deze nasleep van zijn afsterven was het ergste wat haar had kunnen overkomen, en al haar denken werd nu in beslag genomen om alles zoo voordeelig mogelijk voor haar zelf en Dirk te doen uitkomen. Gelukkig wist niemand van den dikken buil met het geld, dat zij in den langen loop der jaren gespaard had. Zelfs voor den altijd rondsnuffelenden Dirk was het haar gelukt het geheim te houden, de schat lag listig verborgen ergens in het oude kabinet. Maar dat vond zij nu niet veilig genoeg meer, want zij wist niet, of niet alles nagekeken zou worden; zoodra Dirk dus voor den eersten keer zijn hielen gelicht had, naaide zij het zakje in haar veerenbed. Als zij eens sterven moest zou het alleen voor hem zijn, de anderen zouden er geen cent van hebben! Hij was dan toch maar de eenige, die bij haar bleef, en hij was was de eenige, waar zij om gaf.

En nu was het zaak de boerderij in zijn geheel voor Dirk en haar te behouden. Dat samenspannen tegen de anderen maakte voor een korten tijd de verhouding tusschen Dirk en zijn moeder wat beter; zij waren het nog nooit zoo eens geweest, en de een was nog sluwer dan de ander in het bedenken van streken om het bezit zoo gering mogelijk te doen voorkomen. Het gelukte hen dan ook de noodige uitkeeringen te doen door het verkoopen van eenige stukken land. Elbert en Wim hadden het hun trouwens al heel gemakkelijk gemaakt door overal genoegen mee te nemen en nergens rekenschap van te vragen. Zij hadden het heele erf graag laten varen, als moeder maar anders geweest was.

Nadat de zaken geregeld waren en Dirk zich vast voelde zitten, was het met zijn handelbaarheid gedaan. Hij verklaarde kort en bondig nu mee baas te zijn en van iederen cent, die inkwam, zijn deel te willen hebben, anders zou hij heengaan, zijn moeder moest dan maar een knecht nemen. Hij wist wel, dat het altijd een schrikbeeld voor haar geweest was loon te moeten uitbetalen. Toen Trien tegensprak begon hij te razen en te tieren, sloeg met zijn vuisten op de tafel, en dreigde alles kort en klein te zullen slaan, als hij nog langer als een kleinen jongen

behandeld werd. Trien beefde inwendig van toorn, maar tegelijkertijd was zij bang, bang, dat ook dit kind haar verlaten zou, zooals de anderen gedaan hadden. Dezen keer moest zij toegeven, haar ijzeren wil hield tegenover Dirk geen stand, tegen hem was zij niet opgewassen. En Dirk werd de baas. Hij voelde, dat hij zijn moeder aan kon en maakte daar ruimschoots gebruik van. Overdag werkte hij hard, maar op een baloorige, weerbarstige manier, altijd pruttelend en vloekend, en alles regelend naar zijn wil. En als het noodigste gedaan was, ging hij uit en bracht zijn tijd in de kroegen door. Meestal kwam hij dan heel laat thuis met een flinken borrel in zijn lijf. Trien hoorde hem gewoonlijk vloekende en stommelende aankomen; zij stapte dan gauw in haar bedstee en hield zich slapende, want hij was in dien toestand altijd erg kijflustig en bij de geringste tegenspraak zeer geneigd 't een of ander stuk te slaan. Dan bleef zij angstig liggen luisteren, totdat zij dacht, dat hij wel ingeslapen zou zijn, en sloop dan rond om na te kijken, of hij met zijn dronkemansonbesuisdheid geen onraad gesticht had met het licht.

De Zondagen was zij bijna den geheelen dag alleen en zat, als het vee bezorgd was, in de groote kamer te bidden en te prakkiseeren. Zij zou dan wel graag haar buil met geld voor den dag gehaald en alles eens geteld en overgeteld hebben; maar zij durfde niet, want Dirk kwam een enkelen keer wel eens onverwachts thuis om geld te eischen, en wat zou 't geweest zijn, als hij haar met zooveel gevonden had! Zij moest er zich dus mee vergenoegen het veilig in haar veeren bed te weten, en er naar te voelen, of het er nog was.

En als zij al die lange uren bij haar verlaten haard zat, kwam meer en meer het kinderstemmetje, dat zij op deze zelfde plaats gehoord had, den dag dat Gijs gestorven was, haar voor den geest, het verlangen de kinderen te zien groeide in haar en eindelijk werd het haar te machtig, en volvoerde zij een plan, waar zij al lang mee rondgeloopen had. Zij wilde eens 's avonds, als het donker was, bij Wim en Elbert door de ramen gaan gluren, en zien of zij de kinderen niet te zien kon krijgen.

Het was December, en vroeg donker, en zij wachtte een avond af, dat het donkere maan was. Toen hing zij den zwarten schoudermantel om en sloeg een donkeren doek over haar hoofd

om minder gevaar te loopen gezien te worden, en begaf zich op weg. Eerst kwam zij aan het huisje, waar Wim woonde, op een smal weggetje, waar geen andere woningen stonden. In de verte al zag zij een lichtschijn uit het venster over den weg vallen, gelukkig, de luiken waren nog niet toe! Vlak bij gekomen hoorde zij dof door het raam als heel uit de verte op dondeinigen toon een liedje zingen. Het klonk haar, of het tot haar kwam uit lang, lang geleden tijden... dat liedje had zij in haar jeugd ook wel eens gezongen, was zij dat werkelijk zelf geweest!?

Droomerig en zoet klonk het:

> 'Het was al op een Donderdag,
> De nonnen, die gingen om brood,
> Maar toen zij aan een fonteintje kwam
> Toen vond zij haar zoetelief dood!'

Trien drong zich in het hakhout recht tegenover het venster, en nu kon zij in de kamer kijken.

Vlak onder de lamp aan de tafel, met het gezicht naar haar toe, zat Wim. Zij had een klein wicht op schoot. Het rustte met het blonde kopje veilig in haar arm, en zij had de twee handen gevouwen om het kinderlichaampje, dat lekker toegedekt was door een vroolijk gebloemd dekentje. Wim leunde gemakkelijk achterover in haar stoel en keek met een gelukkig lachje op haar kindje neer. En dan klonk het weer vriendelijk zeurderig:

> 'Hij lag verslagen, hij lag dood,
> 'Hij lag in zijn bloed gesmoord!

Trien zag een deur achter in het vertrek opengaan en Jaap binnenkomen. Het gezang hield op, en Trien zag Jaap wat zeggen, maar dat kon zij niet verstaan. Wel zag zij Wim vroolijk opkijken en samen lachten zij. Daarop ging Jaap naar het raam, zeker om de luiken dicht te doen, en bang om gezien te worden sloop Trien gauw weg.

Nu naar Elbert, daar zou zij langer kunnen kijken van achter den vlierstruik in het tuintje, want zij wist, dat de luiken daar opengelaten werden. Hij woonde niet ver, en het gelukte haar er ongemerkt te komen. Maar wat zij daar te zien kreeg gaf haar een schok, alsof iemand, die achter haar stond, haar werkelijk een stomp gegeven had.

Op het beste plaatsje bij den haard in een gemakkelijken leuningstoel zat een oude vrouw, Anna's moeder. Aan iederen kant stond een kind, een guitige jongen en een aardig meisje, en beiden hadden het klaarblijkelijk heel druk met grootje. Anna was bezig een klein kind op haar schoot uit te kleeden, en Elbert, die waarschijnlijk net thuis gekomen was, zat met een tevreden gezicht naar haar te kijken. Was het mogelijk, dat dat haar Elbert was? Die jongen, die bij haar altijd zoo stuursch en onverschillig gekeken had? Hij was haast niet te herkennen. Zijn mannelijke knappe trekken hadden een vriendelijke plooi gekregen, hij zag er uit als een toonbeeld van levenslust en zelfbewuste kracht. Maar wat haar dien schok gegeven had, was de blik op die oude vrouw. Zij zat daar zoo rustig, zoo veilig, zoo warm, zoo thuis! Zij keek zoo vriendelijk naar den kleinen jongen en het kleine meisje, die zoo eigen met haar waren, en wel het liefste vlak bij grootje schenen te zijn.

En zij daarbuiten in de kou, die als een dief door de ruiten stond te gluren!

Dat waren toch ook haar kinderen en kleinkinderen! Die andere oude vrouw nam een plaats in, die haar evengoed toekwam. Ja, zij moest wel alles heelemaal verkeerd gedaan hebben om tot deze uitkomst te geraken!

De ongelukkige vrouw rilde, en in eens was 't haar, of zij van die plek weggejaagd werd. Zij wendde zich af van het verlichte venster, keerde zich naar den duisteren nacht en met een krimpend hart spoedde zij zich naar haar eenzaam huis.

Gedichten*) van J.Ph. van Goethem.

I.
Liefde.

Mocht ik een ander geven,
heél mijn arm-mooie leven!
ik zou groot zijn en sterk,
kracht hebben voor mijn werk,

ik zou 't lachen en schreien,
wel dragen voor ons beien;
mijn leven gaat alléen,
àl te verlangend heen.

En 't maakt mij zoo, zoo moe
als ik niet anders doe,
dan denken wat ik wil
en toch niets doe en stil

bewaren moet, zielsschat,
die 'k graag gegeven had;
O mocht ik nu maar geven
heel mijn arm-mooie leven.

*) De beide gedichten ‘Liefde’ en ‘Heimwee-avond in 't Herstellingsoord’ kwamen in de vorige aflevering abusievelijk voor onder die van Ant. van der Stok.
Wegens misstelling worden de volgende gedichten nog eenmaal opgenomen.
Uitg.

II.
Heimwee-avond in 't herstellingsoord.

Moeder, de boomen zijn zoo stil,
maar ik kan niet zien de zon
en u weet hoe graag ik wil
dat 'k haar ondergaan zien kon.

De âvond is ellendig mooi:
'k lig mijn vrijheid te verlangen,
maar als vogeltje arm in kooi,
voel ik mij gevangen.

Roerloos lig ik in een rij
zieke menschen uitgestrekt
en des hemels Westerzij,
blijft maar voor mijn oog bedekt.

Moeder, ware ik maar bij u,
in onze eigen trouwe veste;
'k voel zóo 't oude spreekwoord nu:
Oost of West, 't is thuis het beste.

Mocht ik nu in eigen woon,
aan mijn eigen venster droomen;
hoort ge, hoort ge, uw kind, uw zoon,
wil weer naar zijn moeder komen!

Naar zijn huis en de oude dingen,
wetend wèl zijn vreugde en leed;
die hem in een kring omringen,
troostwarm om hem heen gesmeed.

Luister hoe ik komen wil!
Moeder hoort gij mij misschien;
al de boomen zijn zoo stil,
maar ik kan de zon niet zien.

Putten, 8 September 1908.

III.
Opstand.

Het is er weer, dat zwaar en dof gevoel,
van diep-ellendige verlatenheid;
het klimt mij naar mijn keel, mijn hoofd,
het drukt en weegt mij op mijn borst,
het brandt mij in mijn hart en handen:
het is er weer, dat zwaar en dof gevoel
van diep-ellendige verlatenheid!
Het is er weer, dat vreeselijk verlangen,
naar licht en vreugde en ook eens zorg'loos leven,
naar ook eens storten in den wilden stroom,
die enkel krachtigen trotseeren kunnen.
Ach, hoe is 't nu? Hoe is dit doode leven,
van rust en plicht en ijzig zware kalmte,
terwijl mijn hart moet schreien van verlangen
en hijgt en hijgt om wat bevrediging?
Ik kàn niet meer, ik kan niet rustig wezen,
ik kan niet liggen als een levend-doode,
terwijl het leven lokkend langs mij danst;
ik kan niet meer, o laat mij gaan en breken,
o breken uit mijn kluisters en dan vrij zijn,
o vrij zijn, god, wat moet dat heerlijk wezen.

Al ware het éene dag, ach éene dag,
dat ik eens krachtig zijn kon, blij en krachtig
en hollen als een jong dier in de weide,
of zwoegen als een stoer-gezonde mensch,
of was het enkel maar om uren, uren
te dwalen langs de eenzaam-schoone wegen.
Dit kan ik wel, maar nimmer zonder denken,
aan zwaar te dragen moeheid d' andren dag
en nimmer zonder weten dat deez' éene,
deez' éene dag opnieuw mij verder bracht
van 't doel waarvoor het plicht werd om te rusten
en al te goed voel ik de wreede waarheid,
dat ik geen enkel uur mijzelf kan zijn.

Altijd maar liggen, liggen, liggen,
terwijl de zon mij gek maakt van verlangen,
terwijl de vogels zingend mij aanroepen
om op te gaan langs blijde, lichte wegen
en heel mijn hart in wilde opstand komt.
Ik kàn niet meer, ik kan niet rustig wezen,
ik kan niet liggen als een levend-doode,
ik ga; ik ga, ik neem mijn gouden vrijheid
en stéel wat voor een ander waard'loos schijnt.
O, vogelen, o zon, o blijde, lichte wegen,
ik kom, ik kom, ik neem mijn gouden vrijheid!

IV.
O, dat vechten.

O, dat vechten om wat krachten,
dagen, maanden, jaren lang;
o, dat eindelooze smachten
naar den échten levensgang,

als de zieke in de uren
van verslagen somberheid,
naast zijn even zieke buren,
stil maar uit te treuren leit.

O, dat zwijgend snikkend liggen,
zonder dat men schreien wil;
niemand wil er iets van zeggen,
ieder vindt je stil: ‘zoo stil.’

O, die uren van verzinking,
als we'ons zelf geen troost meer biên,
als wij zonder éenge blinking
eindeloos ons lijden zien.

Gedichten van A. Roland Holst.

I.
De innige dagen.

Als open plekje ver in 't woud
Waar hooge bloemen staan,
Iets innigs waar de zon van houdt,
En ook de maan.

Een bundel gulden-wazig licht
In schaduwzale hoog,
Zoo was het daar gulden doorlicht,
Geen bloem bewoog.

En daags kwam zonnesprenkeling
Die goudlicht binnensproeide
En dan de avondmijmering
Die maanblauw vloeide.

Een meisje soms - met stille lach
Liep zij door 't woud te dwalen,
Tot toen zij 't zondoorgloeien zag
Ze een bloem kwam halen.

Zoo zijn er dagen stil en rein
Komend een enk'le keer,
Men voelt ze weinig als ze er zijn
Maar later meer.

II.
Zomeravond na regen.

De glinsterdroppels avondregen druipen
Nog uit de duister-volle boomen -
De natte, duist're boomen
En tikken
Als snikken
Neer op de paden,
De zwarte plas-doorblonken avondpaden...

Dan komen loom
De nachtenwezens nadersluipen
Als moegebogen droomen nadersluipen -
En ruischend-slepend waden
Zij schimmig langs de avondpaden
En boven hun gebogen hoofden stroomen
De boomenfluisteringen saâm tot droomen...

Dan gaan zij voort tot aan den rand
Van 't donker-druipend avondwoud,
En daar, in bleeke lijning, houdt
De een den ander bij de hand
En zweven ze uit het woud...

Heen over de heide
De donkere wijde,
De wachtende wijde -
Wijd zich verbreidende over de heide
Scheidende eind'lijk hun deinende lijnen
Tot zij verdwijnen -
Dan is het nacht.

Aug. '08.

Rafaël door Hein Boeken.

I.

In den ‘Lucifer’ zal de rol van Rafaël worden vervuld door Mevr. R.S.

Gaat gij u in den strijd der mannen mengelen?
Want mannen immers voerden 't hoog geding,
Waar 't heil der heemlen voor één stonde aan hing,
Nadat - staan niet aldus op ranke stengelen,

Of laten tros-gewijs de klokjens bengelen
Bloemen, van wie nog niet één blad verging,
Die nog niet veegde één eerste vlinder-zwing,
Als toen de volle vrêe-staat stond der engelen?

Daarna - was het de schepping dan van vrouw
En man, die ook nog vóór der menschen val
Bracht in den zuivren hemel-vrêe den rouw
Over den lichtste en zuiverste van al,
Daar die, te midden van de zaal'ge scharen,
Door nijd op 't zaalger menschpaar ging verâeren?

II.

Zóó sprak ik, toen mij 't vliegende gerucht
De tijding bracht: Gij, Eva, gingt u mommen
Als de engel, die, daar de anderen verstommen,
Toeschieten kwam aan 's trotsaards nek gevlucht,

En kwijnen ging en smilten door een zucht
Tot redden, daar hij, reeds, aan 't hoofd der drommen
Op schel muziek en fel geroer van trommen,
Reê stond ten storm door koensten zelf geducht.

Wel u! niet ònlief zal uw stem ons klinken,
Ons reeds bekend uit schâuw van 't paradijs,
Daar gij, trots englen-taal en blik en wenken.
Vergetend zaal'ger voeten-dans en wijs,
Met zoeten klem verleiddet, zelf verleide,
Toen troosttet tot al smart en nood, die beidden.

24 Juli 1910.

Mr. J. van Lennep op kongressen[1] door F. Buitenrust Hettema.

I.

> ‘Er lebte, nahm ein Weib, und starb’.

Dat is van de meeste mannen ook 't mooiste wat er van te zeggen valt. Vrouwen zijn gelukkiger:

> ‘Sie flechten und weben
> Himmlische Rosen ins irdischen Leben’...

maar evenals alle bloemen, na korte tijd:

> ‘men kent, men vindt hun standplaats zelfs niet meer!’

De naverwanten denken met - meer of helaas! ook minder - piëteit, en sympathie, aan man en vrouw terug.... jaren lang, willen we hopen.

Er zijn uitzonderingen.

Van Lennep heeft zijn gevelsteen, met z'n famieliewapen, op de Keizersgracht in Amsterdam. Een monument met zijn schalkse kop staat op z'n graf in Oosterbeek. Zijn werken verkoopt de firma Sijthoff nog jaarliks bij honderden, zo niet bij duizenden; de meeste staan zelfs gestereotypeerd - om drukfouten onmogelik te maken! die er toch vele zijn -: hoe vaak deze in de pers kwamen, weet ik niet, maar van de Pleegzoon, de Roos van Dekama, Ferdinand Huyck, en Elisabeth Musch zijn er een zestien drukken; van Klaasje Zevenster elf... Dit zegt evenwel alleen iets als men 't getal eksemplaren van de oplaag kent; naar ik hoorde zijn er bij van een tienduizend.

In elke bibliotheek is vraag naar zijn romans, door elk publiek, ook van ontwikkelden: zo in de bibliotheek van 't grote Leesmuseum

1) Een kongres-voordracht.

te Amsterdam. Maar er is of was ook een schippers-bibliotheek van Van Lennep. En in de Nutsboekerijen is 't de veelgelezen auteur.

Wie leest of las ze niet?

Op de scholen worden nog verzen van 'm door de leerlingen van buiten geleerd; z'n novellen nog verslonden!

't Zou altijd wezen een vreemdeling in Jerusalem, d.i. in tegenwoordig Nederland, die ontkennend antwoordde op: ken je onze Van Lennep niet.

> 'Onze Van Lennep', zo noemde men hem;
> 'Heel Nederlands vriend'....

Er is 'n briefje hem toegezonden:.... 'uw versje is voor ons ten allen tijde een talisman geweest.... ik dank de man die zoveel tot mijn huiselik geluk heeft bijgedragen....'

Schreef dit een van de 'kleine luyden', die van hem 'n vierregelig versje had gekregen bij gelegenheid van zijn reis in Friesland in 1849; in soortgelijke geest uitten zich ook vele beschaafde vrouwen en mannen in ons land. Een Bosboom-Toussaint vereert hem; Potgieter en Bakhuizen van den Brink brómmen, maar waardéren hem; Beets en M. de Vries stellen hem hoog, als vele binnen- en buitenlanders met hun mee; zijn gezelschap zoeken en vragen de grootsten en aanzienliksten.

Om deze algemene populariteit lachen velen, keuren 't af. Zijn 't niet vaak die, - zelf tevergeefse 'Streber' naar populair-wezen, - benijders zijn van die 't ongezocht, mischien ongewild, bereiken?

Die dit weinig achten en onbeduidend, in 't eigen vaderland, vergrijpen ze zich niet aan hun Volk-zelf?

Een vonnis over Cats uitspreken, is de XVIIe eeuw, de natie in de beste tijd veroordelen, zei terecht Van den Bosch.[1)]

Potgieter heeft Vader Cats neergehaald; maar hoe verwart hij zich en spreekt zich tegen. De XVIIe eeuw is voor hem de glorie-eeuw, die hij terug wil zien; waarnaar de XIXe eeuw zich moet hervormen. Jan, Jannetje en hun kinderen moeten naar tijdsomstandigheden de ouden weer worden, die ze waren

1) Granida, Inleiding XII.

in de XVIIe eeuw.[1)] Maar de eeuw, waarvan Potgieter in 't prachtig begin van zijn Rijksmuseum schrijft: er was een tijd dat..., laat-we kortweg zeggen, toen ons land ons land nog was -: die eeuw is de tijd van mensen bij wie Vader Cats naast de Bijbel stond, bij professor als burgerman, bij kunstenaar als kruidenier, bij grootmoeder als kleindochter...

Hoe kunnen vrouwen, en mannen, te prijzen wezen, ‘degelik als ze waren in onze roemrijkste tijd’, bij wie de door Potgieter gesmade Cats dé man is?

Ik weet wel dat Potgieter opmerkt: Cats maakte opgang, voorbeeldeloze opgang; opgang... het waarborgt verdiensten welke al die gebreken overtreffen’; hij erkent wel, dat Cats door zijn verzen vrouwen vormde, van de voortreffelikste: eer genoeg voor een dichter.

Zijn vriend Busken Huet zegt 't kwade van Cats hem na - al wordt z'n philippica niet altijd begrepen: zo zou hij voor tien jaar hebben geschreven, nu niet meer! Trouwens: wetenschappelike kritiek kan men Huet's ‘Fantasieën’ - zo heten ze veelal terecht - niet noemen; hoe geestig ook geschreven, met hoe menige mooie en juiste opmerking ook. En de calvinist Cats waardéren en schatten was niet 't werk, noch van de modern-gelovige Busken Huet, nòch ook voor Potgieter.

En voelden ze wel de betekenis van Van Lennep?

Niemand toch is populair of hij is hoger type van zijn volk, zo de ontwikkelde in elke kring, de toongevende, de invloedrijke van elke rang en stand, hem waardeert en hoog-acht.

Hij zegt wat algemeen gevoeld wordt, wat ‘anklang’ vindt. Al is hij kind van zijn tijd, hij staat vooraan, vindt uit, voelt vooruit, intuïtief, wat komen zal, komen moet, en nodig is dat komt, voor allen.

Zeker, anders als van Lennep zijn de Tachtigers. Als in Schilder- en Bouw-kunst komt zich de nieuwe toch altijd oude Natuur-kunst uiten. Zij blinken uit, boven de populariteiten van vroeger tijden.

Maar zij konden niet zijn, zo ze niet van Multatuli, van

1) Vgl. de Inleiding van v.d. Bosch, Jan, Jannetje en hun jongste kind in Zw. Herdr. blz. XVIII, XXI vv.

Potgieter, van Van Lennep, de geestelike opvolgers, zo dezen niet hun voorgangers waren: als die waren geweest Jan Salies!

Wie er toe hoort of hoorde, Jacob van Lennep nooit ofte nimmer. Zo-iemand populair bij allen, pleit voor de natie. Zo-iemand klein-achten, is onze natie kleinéren in zijn her-opbloei.

Laat Van Lennep geen poëzie hebben geschreven, al dichtte hij verzen en versjes: - zo Poëzie is een treffend gelukkige harmonie, van nature en onscheidbaar, tussen dichterlik gedachte en volheid van melodieuse klanken- en rhytmen-volging; naast het zogenoemde Proza, waarin alleen één of meer van deze kwaliteiten zijn op te merken.

Laat hij geen enkel kunstwerk hebben geschapen zoals wij die nu wensen en verlangen, nu goutéren!

> 'Ne forçons point notre talent'

zegt hij La Fontaine na. Hij kende zijn krachten, z'n talenten. Maar die exploiteerde hij geheel, liet geen ongebruikt. Daarom heeft v. L. zoveel kunnen doen.

Hij gaf aan zijn volk, al wat hij had, in overvloed. Hij heeft het leren genieten 't verplante vaak uit den vreemde, maar van eigen bodem geworden: lektuur die beter was als de vroegere.

Van Lennep 'starb', nu twee en veertig jaar geleden, in het zes en zestigste jaar 'zijns ouderdoms.'[1)]

'Er nahm ein Weib', altans na veel tegenstribbelen van beide famielies trouwde met hem de tien jaar oudere Henriëtte Roëll, die hem nog overleefde.

Van Lennep 'lebte', - en w e r k t e ! Enorm. Wat deed hij al niet? Ook in allerlei betrekking! Als rijks-advocaat, sekretaris van dit en van dat, jaren lang van de Provinciale Commissie van Landbouw, van Universiteits-Curatoren, en Gymnasium, - als Kaptein bij de Schutterij, Gedeputeerd-Grootmeester-nationaal, kamerlid, adviseur van ministers en koning, rapporteur van allerlei.

En bij dat alles is hij absoluut geen 'Streber.' Iets wat

1) Den 25 Aug. 1868; hij was geboren 24 Maart 1802.

sommigen zo wonder niet vinden; alsof men op die soort niet stuit in allerlei rang en stand, van groot en klein kalieber!

De eerste waterleiding in ons land is aan hem te danken, al noemt niemand, als men er van spreekt, zijn naam er mee in verband: dankbaarheid had anders gepast jegens deze man. Het Noordzeekanaal drong hij op aan, die 't handelsbelang van Amsterdam begreep. Poëten zijn zieners, zegt Vondel. De Staatsloterij wil hij afschaffen toen hij kamerlid was. 't Lukte hem niet.

Miskend is hij vaak; mischien zal hij zich getroost hebben met zijn eigen regels, die hij evenwel voorlopig op naam van Rodenburg plaatste:

> ‘Wat baet het of ghij draeft en swoeght en u verhit
> Fortuyn liefst hem besoeckt die wacht en stille sit.’

Vooral in wetenschap en kunst heeft hij getracht te vinden en te populariseren.

Hoeveel onderscheiden onderwerpen bedacht en besprak, beschreef vooral, deze werker. Zie maar de drie-en-dertig grote bladzijden, dicht bedrukt, in zijn laatst-verschenen biografie: - een monument voor Jacob van Lennep, maar ook een voor de bewerker-kleinzoon Maurits Frank!

Geen minuut was hij ledig:

> ‘die 't niets doen heeft gehaat’ - zo schreef hij zelf:
> ‘Deed hij geen goed, dan deed hij kattekwaad!’

II.

't Zou te veel tijd vragen de hele Van Lennep te tonen. We laten hem alleen zien als de man van Kongressen. Van deze onze ‘hoogtijden van nederlandse taal- en letter-vereerders’ was hij getrouw bezoeker.

't Laatste waarheen hij ging, kwam in Gent bijeen in 1867. Aan 't station werd hij met gejuich ontvangen. En de ingenomenheid met beiden nam nog toe, toen hij en Multatuli, na jarenlange tweespalt, elkaar de hand weer gaven..

Natuurlik was hij geen zwijgende deelnemer, en gast. Vooral in 't debat mengde hij zich graag, met zijn enorme kennis van

veel. Ook is niet zonder belang nog wat hij, toen in Gent, mededeelde ‘over het al of niet vertalen van uitheemse plaatsnamen.’[1)]

Twee jaar vroeger nam hij aan 't Rotterdamse deel en was in '62 in Brugge.

In 1856 liet hij de Antwerpse kongresleden zich ergeren aan slechte vertalingen in toneelstukken, en genieten van de staaltjes die hij aanhaalde als: ‘brisons là dessus’: ‘bersten we daarop’; of: ‘il se réfugeait dans un mauvais bouchon’: ‘hij vluchtte in een slechte kurk.’[2)]

En A^{o}. 1851 al stelde hij, wat nu weer aktueel is, voor aan 't Kongres in Brussel, om 'n Kongresvereniging te vormen; hij ontwierp een plan, een reglement, in opdracht van de vergadering. 't Bevatte zeven bepalingen, die na lang debat, ten slotte met maar enkele ‘geringe wijzigingen’ werden vastgesteld. Van belang kunnen nu nog wezen, waar opnieuw een kongres-vereeniging zal worden geformeerd, de regels:

3. Beoefenaars en voorstanders van de nederlandse letterkunde, die zich als kongresleden wensen ingeschreven te zien, melden zich tot dat einde aan bij de afdeling van de kommissie in het land waar zij wonen.
   Het diploma zal niet kunnen geweigerd dan met eenparig goedvinden van de vijf leden van de Kommissie (die voor beide landen samen uit tien bestond).
4. De beide afdelingen van de Kommissie bepalen ten hunnent de prijs van het Diploma.
5. Alleen zij die drie maanden voor de bepaalde tijd van de vergaderingen, hun diploma nemen, hebben stem- en spreekrecht.
6. De Kommissie neemt met erkentelikheid aan vrijwillige bijdragen van allen, die in de Nederlandse Letterkunde belang stellen. De namen van dezen zullen als begunstigers openlik, doch zonder vermelding van de som, worden bekend gemaakt, terwijl deze begunstigers, zo ze geen leden van 't Kongres zijn, als hoorders, toegang tot de vergaderingen wordt verleend.

1) Kongres Gent (1867), blz. 328-334.
2) Kongres Antw. (1856), blz. 95.

7. Gedurende de zittingen wordt voor elk, tegen een bepaalde prijs, een toegangskaart als Hoorder verkrijgbaar gesteld.[1)]

Op de Kongressen - wat natuurliker? - is hij geheel Van Lennep.

Man van de wereld, gemakkelik in de omgang, beminlik, guitig, geestig, gezien en gezocht bij de mannen, ‘épris’ van de vrouwen, en hun ‘enfant chéri’; al plaagt hij - als in den Bosch - dat vrouwen als zaken beschouwd moesten worden.

Op het gevaar af, - merkte hij tegen prof. Brill op, die 't had over 't vrouwelik en mannelik woordgeslacht bij zaaknamen, - zijn reputatie van galanterie bij de aanwezige dames te verliezen, moest hij herinneren dat niet alleen bij de oude volken maar ook bij onze voorouders, de vrouw als een zaak beschouwd werd. Wel was 't woord ‘vrouw’ vrouwelik, maar dit betekende ‘domina’, en stond tegenover ‘heer’. Maar tegenover ‘man’ stond ‘wijf’: en wijf is onzijdig, dus een zaak![2)]

> ‘Was sich liebt, das neckt sich.’

Hij wist wat vrouwen graag hadden, waar ze graag waren.

Zijn zij in Brugge achteraan geplaatst,[3)] dan komt hij ‘à l'impromptu’ de regelings-kommissie met 't verwijt aan, dat deze is

> ‘Of zeer jaloers, of niet galant.’

Of wel deze beging een grote omissie, want men had

> ‘de dames ginds, waar de ogen
> Eens ouden mans niet reiken mogen,
> Wreedaardig in de hoek gezet’

De plaatsorde was de volgende dag veranderd.

Hij was de gevierde man op de Kongressen, hij die, ‘le talent de l'apropos’ had, ‘zonder weerga’.

Als 't Nederlands Taal- en Letterkundig Kongres een tijdlang verdaagd is, komen de leden in '60, met dubbele belangstelling naar den Bosch samen, waar ze in een versierde stad met enthousiasme worden ontvangen.

De Liedertafel Oefening en Uitspanning zingt de 11^{e} Sept. de gasten 't welkom toe; de volgende dag bedankt van Lennep met het toepasselike

1) Ondertekend door J. van Lennep, Abr. des Amorie Van der Hoeven, J. Delaet, J.A. Alberdingk Thijm.
2) Den Bosch 1860 blz. 139.
3) Verslag Brugge 1862 blz. 91.

Hertog Jan I van Brabant.

Hoe strelend klonk het ons in 't oor,
Ons, telgen van de Dietse stam,
En van het oor in 't harte door,
Het welkom, dat ons tegen kwam.
En fris gebloemte en vlaggepraal
En feestmuziek en keur van taal
En warme handdruk tuigde er van,
't Is hier de stad, van ouds vermaard
Om gulle en gastvrije aart,
De stad van Hertog Jan.

En luistrend naar het vol akkoord,
Met reine stem uit ruime borst,
Hier toegebracht aan Zuid en Noord
Aan Vaderland en Taal en Vorst,
Zo voelde ik 't harte mij geroerd,
En mij in zoete droom vervoerd,
Als soms de dichter dromen kan,
Verbeelding bracht mij naar 't weleer,
Naar lang vervlogen dagen weer:
Ik dacht aan Hertog Jan.

O! Hertog Jan was vroom en vroed,
Zijn glorie heinde en ver verbreid,
Hij toonde op 't veld zijn oorlogsmoed,
In 't Landsbestuur zijn kloek beleid.
Maar tevens, hij vergat ze niet,
De Dietse taal, het Dietse lied:
En, wakker Staats- en Oorlogsman,
Toch greep hij vaak naar 's dichters luit
En lokte er blijde akkoorden uit.
Die goede Hertog Jan.

En wat zijn zangrig hart ontsprong,
Vond weerklank in elk luistrend oor:
Tot slotgevaart en veldhut drong
De melody dier lied'ren door,
Zij klonk in hofplaats en kasteel

Van 's meistreels harp, van fluit en veel:
   En 't volk, dat nimmer vleien kan,
Het vleide onwetend toch zijn vorst:
Want daagliks zong 't, met volle borst,
      Hem na, zijn Hertog Jan.

Sinds eeuwen ging zijn lijk tot stof:
   Zijn blijde cyther klinkt niet meer;
Toch onverganklik blijft zijn lof:
   Toch leeft zijn geest hier als weleer,
Toch klopt hier 't hart nog, luid en blij,
Voor Taal en Zang en poëzij.
   Wis, Zuid en Noord getuigt er van,
Hier, waar hij eens zijn Rijks-staf hield,
Is 't al door d' adem nog bezield
      Van goede Hertog Jan.

Waart licht zijn ziel nog door dees zaal,
   Gewis doet haar de hulde goed,
Die Noord en Zuid de Dietse taal
Hier toebrengt met een warm gemoed.
Die taal, die blijft de vaste band
Der kindren van het Dietse land:
   En wat men losscheur of verban,
Nog hecht die taal, gelijk voorheen,
't Verbrokkeld grondgebied aaneen
      Van goede Hertog Jan.

O! blijve ze immer hier in eer,
   Als heden op dit Broederfeest,
De taal van Brabants wakkre Heer,
   En leve duurzaam hier zijn geest.
En, wie in Noord en Zuid voortaan
Als Vorst en Gids ons voor mag gaan,
   Hij zij dan staats- of oorlogsman,
Dat hij vooral bescherming bied
Aan Neerlands taal en 't Dietse lied,
      Als eertijds Hertog Jan.

's Hertogenbosch, 12 Sept. 1860.

Begrijpt men dat ‘levendig onafgebroken handgeklap’ volgde?

En de Voorzitter wist wat hij deed toen hij voorstelde: ‘Leve van Lennep,’ dat met geestdrift door de velen driemaal herhaald werd. Op voorstel van prof. Kern zullen de dichtregels dadelik gedrukt worden, om ze niet te laten wachten op 't verschijnen van de ‘Handelingen’ na 't Kongres.

De volgende dag ‘meent’ de voorzitter ‘te bespeuren, dat een ieder reikhalzend uitziet naar de schone dichtregelen, door de heer van Lennep gisteren voorgedragen’, en wordt elk van de Kongresleden een eksemplaar aangeboden. Of ze bewaard zijn?

Als overal en altijd, ook hier blijft hij de Van Lennep, die in de Koninklike Akademie, als in de Tweede Kamer zijn geachte medeleden aan 't lachen bracht; ergerlik genoeg voor deze Colleges, deftig als ze toen waren, en hoogst ongepast. Ook op 'n Kongres was dit maar zo-zo!

In Rotterdam ging hij zelfs zo ver dat hij grappen maakte over 't spellen van vreemde woorden in onze taal met *ph* of *f*; een belangrijke kwestie waar elk Nederlander, en met gezag, te recht, over meepraat, en waar in geen geval mee valt te spotten.

De spelling met *f* was smakeloos genoemd. Van Lennep trad naar voren, - hoort hoe prof. Quack hem in andere kwaliteit bij andere gelegenheid tekent: een gentleman, een patriciër, met een mengeling van familiariteit en voornaamheid, een goed gehumeurde grandseigneur; hij deed denken aan 't type van een bejaarde, franse markies, - nu, als hij naar voren komt in Rotterdam: toejuiching bij zijn optreden.

Hoe antwoordt hij?

‘Spaart mijne Heren, uw toejuiching, want ik ben een smakeloos man. Ik behoor tot degenen die de zonde begaan van niet de *ph*, maar de *f* te gebruiken....’

Gelukkig staat hij niet alleen: een gehele natie, de Italiaanse, geeft een zelfde goeie voorbeeld.

En voor de duidelikheid is de *f* beter. Dan wordt voorkomen dat de meid met de boodschap thuiskomt: er zal in de komedie een vrolik stuk zeker opgevoerd worden: de ‘mop-hondjes’. En ze bedoelde Demophontes, een allesbehalve belachelik treurspel.

Naast ‘Snaphaan’ staat volgens velen ook, maar verkeerdelik natuurlik, een ‘Scap-hander’.

Dertig jaar vroeger heeft hij zich schuldig gemaakt aan het schrijven van een tekst voor een opera: Sapho. De regisseur, die de koren had overgeschreven, vergiste zich; wat hoorde men bij de opvoering?

> O, Sap, ho! Sap, ho, wees gegroet!

Dan is hij de Van Lennep, van ‘De vermakelijke Spraakkunst’, zowel de nederlandse als de latijnse. Dezelfde die de draak steekt met de vier naamvallen in onze taal!

Is in al die gekheid, die vrolike spot met spelling en spraakleer toch soms geen ernst?

Is vaak de vermakelijke Van Lennep niet eigelik vol ernst?

Als hij in 't Gentse Kongres voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 't laatste dat hij bezocht, rond er voor uitkomt: Niet de grammatica moet gelden voor de schrijver, maar ‘de uitspraak van de beschaafde standen als regel’. De verschillen in de uitspraak ‘kan men in de geschreven taal doen uitschijnen’, zoals m'n, z'n, en alleen met nadruk daarnaast: mijn, zijn, en dergelijke....[1)].

Met juist en waar inzicht waarschuwt hij, als trouwens ook Beets, tegen het spreken van schrijftaal; en haalt met grote instemming aan:

> ‘Schrijven moet men, zegt Papaatje,
> Evenzo gelijk men praat’....[2)]

Hij bleef zich gelijk. Van hem is de uitspraak, - en hij beriep zich op ‘de Beschaafde Vrouwen van Nederland,’ al in 1851[3)] -: De man van beschaving wordt vooral gekend aan zijn zuivere beschaafde uitspraak van de taal. Hij die de taal uitspreekt gelijk die behoort te worden uitgesproken en zoals die steeds in beschaafde kringen gesproken wordt, moet die zodanig spreken dat men niet van hem horen kan of hij uit Groningen of uit Brugge, uit Antwerpen of uit Rotterdam, uit Gent of uit den Haag komt. Dit is het kenmerk van de cierlike uitspraak van de taal’....[4)]

1) Verslag Kongres Gent 1867, blz. 95.
2) Ald. blz. 301.
3) In Holland. Alm. voor 1852.
4) Verslag Kongres R'dam 1865, blz. 208.

Is hij in al deze opmerkingen niet velen zelfs van onze tijd vooruit? Toont hij hier niet, dichterlik intuïtief, wat Wetenschap ook nu als Algemene Taal erkent? Al blijft de *vrijheid* van de dichter in proza en poëzie beide, ook nu ten volle verzekerd: zich zelf daarboven en daarbuiten-uit te uiten, in eigen taal.

Vaak vol humor is Van Lennep.

Men weet het: dikwijls was hem verweten dat hij van overal diefde uit de ‘écrins’ van anderen; níets als plagiaat vond men bij hem; men dichtte:

> ‘Als ge ooit geaadlikt wordt
> Van Lennep! om uw boeken,
> Behoeft gij niet te zoeken
> Wat zinnebeeld behoort te prijken op uw bord:
> Vrij moogt ge een volle maan op 't wapenschild doen malen,
> Omdat ge altijd uw licht bij anderen moest halen.’

Nu, deze Van Lennep vertegenwoordigt onze Nederlandse regering in Brussel, toen daar in 1858 het Kongres gehouden werd, over - let wel - over de Letterkundige Eigendom!

Wordt dit geen comble van humor als hij, erkennend de waarheid, met zijn literair geweten, - als hij, de algemeen geachte patriciër Van Lennep de bekentenis doet:

‘Sedert bijna veertig jaren heb ik voornamelik geleefd van roof en diefstal’?

maar, tegen alle miskenning in, er op kan laten volgen:

‘en toch, ik heb altijd elk 't zijne gelaten?’

Ten slotte, Van Lennep, grappig en geestig, is toch ernstig vaderlander, een echt dietser van groot-nederlandse stam: 't blijkt telkens en overal.

Midzomer 1854 komen tallozen op naar de Scheldestad om het vierhonderdjarig feest te vieren van 't St. Lukasgilde. Dan draagt Van Lennep een gedicht op Vondel voor, die nooit de oude vaderstad had vergeten; en eindigt met zijn samensnoering van Noord en Zuid, zinspelend op de jaren '30 en later:

'k Mag bij vrinden
My bevinden,
Nu wy in dees oude wal,
Hollands zonen,
Ons vertonen
Onder vrolik feestgeschal.

Oude veten
Zijn vergeten
En gedempt de bron van twist.
Zij van tijden,
Zo vol lijden
Zelfs de erinring uitgewist;

De eendracht blijve:
Zij beklijve
Tussen Taal en Taalverwant,
Daarnaar streven
Daarop geven
Wy elkaar de broederhand!

Ziedaar Van Lennep. De echte, geheel!

Zwolle, Julie 1910.

Varium.

Zou het algemeen bekend zijn (misschien *verbeeld* ik me alleen een soort ontdekking te doen), dat de naam Shakespeare niets anders beteekent dan Piet of Pier, zoon van Jacques? Onder de onlangs door Mr. Wallace te Londen gevonden documenten omtrent Shakespeare, was er een, waarin de dichter eenvoudig als zijne handteekening Willm Shaks had gezet.

F.E.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

Oscar Wilde, *Salomé en Een Florentijnsch Treurspel*, door Dr. P.C. Boutens, Wereldbibliotheek.
Oscar Wilde, *Een Florentijnsche Tragedie,* vertaald door Dr. K.H. de Raaf, Rotterdam, Cornelis Immig.

(*Oscar Wilde en de Alexandrijnen*).

Oscar Wilde is een van de eigenaardigste schrijvers, die ik ooit las. Want hij bestaat als uit twee helften, die niet scherp zijn gescheiden, maar ongemerkt in elkander overvloeien, helften, die beiden even artistiek doen, maar van welke slechts de ééne 'n blijvende letterkundige waarde bezit. Ter eenre toch lijkt hij een van uit de diepte zijner eigene onbewustheid scheppend kunstenaar, maar ten andere is hij even zeker een wel nog altijd tamelijk-kranige, maar toch hoofdzakelijk van vroegren en grootren dekadeerende verzenschrijver, wiens ziel zóó diep-in van haar lectuur doordrenkt is, dat men vaak, als men hem leest, een heel ander auteur als hem zelf vóór zich te hebben waant. En zoo proeft de deskundige lezer Wilde's werk ten deele met een oprechte bewondring, maar ten deele ook met een zich vaagjes-verwondrende verveling, die slechts in zooverre wordt gematigd, dat men tegelijkertijd de buitengewone vormelijke knapheid van den dichter, als een uiterlijke aangenaamheid, koeltjes waardeert. Wel moge het sommigen een beetje boud lijken, dat een Hollander zoo spreekt, maar ik meen toch, dat ik in staat ben er over te oordeelen, een beslissende uitspraak in deze te vellen, omdat ik Wilde las en hem heb trachten te keuren, in dien lang vervlogen

tijd, toen ik bijna geen andre als Engelsche dichters ter hand nam, en ik dus spontaan-weg een vergelijking kon maken tusschen hem zelf en de poëten die zijn voorgangers geweest waren in de zoo eindloos-rijke dichtkunst van zijn eigen land.

Een dertig jaren geleden toch bezat ik van Wilde een bundel 'Poems', dien ik later, door hem uit te leenen, op de gebruiklijke wijze weêr ben kwijtgeraakt. Ik was toen, zooals ik reeds aangaf, vol jeugdige geestdrift voor alles wat Engelsch klonk, maar hoe dikwijls ik ook probeerde, dien in fraai wit perkament gebonden bundel te gaan lezen, voelde ik mij toch telkens ervan afgestooten, en legde het boek teleurgesteld weer weg. Want even sterk als een pudding tegenstaat, waardoorheen de pasteibakker met kundige hand een fijn bloemen-aroom gemengd heeft, - immers, aesthetische ontroeringen eet men niet - even weinig voelde ik mij aangetrokken tot een poëzie, die het rijke brok natuur, dat eens Keats heette, *niet* was, maar er uit trachtte te zien, alsof zij precies denzelfden prijs van schoonheid verdiende, en die buitendien nog, door de soort harer onderwerpen, de jeugdpoëzie van Swinburne soms na trachtte te doen. Tráchtte ná te doen, zeg ik, maar het lukte slechts kwalijk, zooals álle nadoenerij: Want de aangenaam-sterke, muzikaal-hartstochtlijke zang-kracht van 'The Garden of Proserpine' en 'Dolores' werd bij Wilde gedempt tot een breed-week glijden, neuriën en deinen, waarin wel broeide dezelfde diepe zwoelte, als waarmede de onsterflijke schepper der 'Poems and Ballads' ons gelukkig maakt, maar zónder iets van diens bloed-bonzende, kort-manlijke energie.

De verzen van den omstreeks '80 opkomenden dichter hadden eigenlijk meer van lekkere, moskovische roomtaart dan van wezenlijk-gevoelde kunst.

En zoo was het mij tot dusverre onmogelijk gebleven in Oscar Wilde iets meer te zien, dan een op fijn-beschaafde wijze zich aan andren adapteerend, en dus tweedenrangs-, want hoofdzakelijk formeel talent. Vergelijk daar b.v. eens Walt Whitman, den oorspronklijke, bij, wiens vers als een zeebries loopt, in zijn kern-gezonde kracht!

Maar nu ik 'Salomé' heb gelezen (in den Franschen tekst: ik weet niet, of er ook een Engelsche is) nu merkte ik tot

mijn vreugde, dat Wilde ook zeer zeker iets eigens gehad heeft, en dat hij grooter dramaticus dan lyricus is geweest. Hij was wel geen onsterflijk wereldgenie, dat, door alle tijden heen, tot de menschen zal blijven spreken, maar toch zeer zeker een schrijver van ongemeen talent.

* * *

Men gaat, geloof ik, het veiligste, als men Oscar Wilde noemt een Alexandrijn. Deze betiteling zal velen meer een smaad dan een kompliment toelijken, maar dat komt dan alleen, doordat de lezer het Alexandrinisme alleen van hooren-zeggen kent, en bij het beoordeelen ervan dus moet afgaan op de afkeurende uitspraken van eenige knappe vak-geleerden, die uitstekend op de hoogte zijn van alle feitelijke bijzonderheden der Grieksche oudheid, maar die zich te weinig hebben toegelegd op datgene, waar 't hier op aankomt, het aesthetisch proeven en keuren van kunstwerken, om hun letterkundig oordeel, dat hoofdzakelijk steunt op de toevallige meeningen van vroegere geleerden, iets meer dan subjectief dilettantisme te doen zijn.

Bernhardy, Süsemihl en Couat,[1)] de verdienstelijke autoriteiten, die in mijn boekenkast staan, en die 'k met vrucht raadpleeg, telkens, als ik iets positiefs heb te weten, laten zich alle drie ongunstig over de Alexandrijnsche dichtkunst uit. Zij weten er alles van te vertellen wat ons nut is, om te weten, zij zijn prachtige studie-menschen, die aller dankbaarheid verdienen, om den ijver en de preciesheid, waarmede zij alle historische bijzonderheden en zakelijke mededeelingen van her en der bijeenbrachten, om een beeld, een welgelijkend, te kunnen leveren van den tijd, dat de Alexandrijnsche letteren worden gerekend te hebben bestaan. (van 330 tot ± 1e eeuw vóór Chr.).

Van deze drie geschiedschrijvers en kritici, die allen even sterk tegen de letterkundige waarde der Alexandrijnsche dichters vinnigen, is de Franschman Couat een aardig staaltje, hoe de natuur soms boven de leer kan gaan. Hij is zelf een man van smaak, maar de tradities der school blijven hem niettemin beheerschen, en hij foetert dan ook met de noodige verontwaardiging

1) Bernhardy, Innere Geschichte der Gr. Literatur. Süsemihl, Gesch. der Gr.. L. in der Alexandrinerzeit 2dln. Couat. La poésie alexandrine sous les 3 premiers Ptolemées.

tegen de onbeduidendheid der Alexandrijnsche poëzie. Doch al spoedig blijkt het daartusschendoor, dat hij inwendig, zonder het zelf te merken, eigenlijk heel anders erover denkt.

Hij heeft het over een lang fragment (98 regels) van den overigens nagenoeg geheel verloren geganen dichter Hermesianax. Hij vindt dat fragment, dat in waarheid zeer veel fraai's heeft, - voor mij is 't van een schoonheid, die ik nimmer vergeet - haast te mal om over te spreken: hij noemt het gemaakt, gekunsteld, onnatuurlijk: hij zuigt zelfs uit zijn duim een zotte, fabriekmatige manier, waarop de dichter het zal hebben samengesteld, maar laat dan onmiddellijk daarop volgen: de l' accord de toutes ces nuances, de toutes ces harmonies, résulte un ensemble mélodieux et doux, pareil à la plainte de la plage lointaine. Il semble qu'on entende le murmure affaibli de tous ces amours disparus (waarvan de dichter verhaalt).

Men zou zoo zeggen: een gedicht dat, nog na 2200 jaar, zoo'n sterken indruk van mooiheid weet te maken, als Couat hier aangeeft, moet een wezenlijk gedicht zijn. Maar neen, Couat legt precies uit, hoe dit alles is ontstaan, nl. door kunstig-gewilde combinatie van klanken en rhythmen, en gaat dus jokken, om de traditie te redden. Want het zeer weinige wat wij van en over Hermesianax wezenlijk weten door de schaarsche berichten, die uit de Oudheid tot ons kwamen, maakt met geen woord van zoo'n werkwijze, die hem eigen geweest zou zijn, gewag. Neen, als een geheel onbevooroordeeld mensch-van-heden, die de eigen taal dier dichters voldoende machtig is, maar wien tevens het psychische leven der verdwenen menschen en tijden belangrijker dunkt dan de grammatische korrektheid der overgeleverde teksten, die slechts zelden iets met hun beteekenis heeft te maken, als zoo iemand, zeg ik, dus een wezenlijk letterkundige, de overblijfselen der Alexandrijnsche dichtkunst aandachtig leest en aesthetisch bestudeert, dan merkt hij allengskens dat de vers-literatuur uit het rijk der Lagiden, al is zij niet zoo breed- en hoog-gevoeld als de in-engeren-zin klassieke, toch verre van middelmatig verdient te heeten, en dat zij ons thans nog vaak sterker weet te treffen dan de tweederangs-poëzie, als Pope en Cowper, Destouches, Ducis, Delille, ja, de brave Klopstock zelf, van den nieuweren tijd.

Zij is wel deeglijk poëzie, soms van de allerhoogste, maar doorloopend van de op één na beste soort, zooals ieder moet erkennen, die begrip van Grieksch èn van letterkunde heeft, gelijk de hierboven aangehaalde Auguste Couat. En dat er zoolang een andere opinie over de Alexandrijnen geheerscht heeft, ja, dat deze nú nog de geldende is, komt eenvoudig hiervan, dat de eenige menschen, die hen lezen kunnen, de klassieke filologen, véél meer wetenschappelijke geleerden, dan letterkundige kritici, dan de schoonheid van 't geschrevene psychisch-proevende lezers zijn, en zij zich dus bij het vormen van een eigen aesthetisch oordeel gewoonlijk laten leiden door de gangbare opinie's, zooals die door vroegere geleerde heeren, tegen wie zij als tegen autoriteiten blijven opzien, toevalligerwijze in zwang zijn gebracht. Geleerdheid alleen toch geeft natuurlijk volstrekt geen waarborg dat men ook wezenlijk aesthetisch onderscheidingsvermogen bezit. Want om objectief letterkundige kunst te keuren, daartoe is het allereerste vereischte, dat men van nature een fijner zenuw- en zinnenstelsel, dan de groote meerderheid der menschen, heeft. En ingespannen studie van lezen en nadenken kan zeker dat vermogen verfijnen en verrijken, maar indien een mensch het door geboorte niet-reeds in aanleg bezit, - en zoo is het met de meesten - zal het hem, ook door de ijverigste studie, niet eigen worden, en blijft hij dus even onontvanklijk voor de schoonheid der letterkunde alsof hij nooit een boek onder oogen had gehad.

Het verkeerde begrip, dat, vooral in de 19e eeuw, over de letterkundige waarde der Alexandrijnsche dichtkunst in omloop is gekomen, maar door ieder die Grieksche verzen weet te genieten, als valsch moet erkend worden, kan als een slaand bewijs gelden van de waarheid, dat philologische geleerdheid en letterkundig oordeelsvermogen twee geheel verschillende en met elkander niet in noodzakelijk verband staande bekwaamheden zijn.

Maar hoe kwam het dan, dat de vroegere philologen, wie de thans levenden napraten, zich zóó hebben vergist? Ik sprak reeds van hun gebrek aan letterkundig voelvermogen, maar er moeten natuurlijk ook nog andere redenen geweest zijn, die hen juist omtrent de Alexandrijnen zoo in de war hebben gebracht. Die redenen zijn deze: de Alexandrijnsche literatuur ging grooten-

deels, door de verwoesting des tijds, verloren, en vooral van haar eerste, haar jeugd-periode, die blijkens de nog bestaande brokjes, de dichterlijkste geweest is, bleef bijna niets voor ons bewaard. En van de dichters der tweede, reeds niet meer zoo frissche, maar meer koud-kunstige periode, die wèl met komplete gedichten tot ons kwamen, is Lukophroon[1)], die toevallig overbleef, terwijl zooveel beteren, Rhianos bv., nagenoeg geheel verdwenen, niets dan een geleerde, die in vers-maat zijn kennis eens te kijk wou zetten, terwijl men Apollonius Rhodios steeds hoogst onbillijk naast Homerus houdt, bij wien hij wel moet afvallen, in plaats van naast de Romeinen, bij wie hij beter past, Vergilius, Silius of Statius. En eindelijk Kallimachos, die evenals de vorige, wel degelijk talent had, kent men nog slechts hoofdzakelijk uit een paar officiëele vers-stukken, waarmede hij nationale feestelijkheden opluisterde en dus de grooten van den dag te vleien zocht. Zijn overige werk, de Aetia bv., waarin wel betere gedeelten zullen voorgekomen zijn, bestaat niet meer, op een aantal soms niet onaardige epigrammen en fragmenten na.

De lezer ziet het: de kritici hebben hier veroordeeld, zonder voldoende de poëten te kunnen kennen, die zij afkeurden, en met dien blaam sloeg men meteen dan maar dood de dichters der eerste periode, over wie ik reeds sprak, en wier werk nòg fragmentarischer tot ons kwam. Het schaarsche wat er van deze laatsten over is, is echter, ik herhaal het, ondanks alle, voor dichtkunst weinig ontvanklijke taalgeleerden, wel degelijk genietbaar, en volstrekt niet minder waardevol dan het onlangs teruggevonden werk van Pindaros' tijdgenoot, Bacchylides.

Philetas, Phanokles en Hermesianax zijn, na Theokritos, de beste, want spontaanste Alexandrijnsche dichters, die voorzoover men hen thans kennen kan, hun kracht volstrekt niet hebben gezocht in geleerde toespelingen, maar wel degelijk in het psychisch-gevoelde van hun vers. En dat behoeft volstrekt niet te verbazen, want was niet ook Theokritos, de algemeen-geprezene, evengoed als zijn tijdgenooten, een Alexandrijn? En is het niet waarschijnlijk, dat, indien er ook van hèm, evenals van die anderen, maar hoogstens een honderd regels over waar' gebleven, men

1) Lukophroon hoort, in leeftijd, wel bij de oudre Alexandrijnen, maar door 't karakter van zijn werk, bij de lateren thuis.

hem thans evenzeer zou verguizen als een kinderachtig speler met mythologisch detail? Laat ons toch objectief zijn, en niemand veroordeelen. als men niet alles van hem weet!

Laat mij ten slotte een paar fragmenten, in mijn vertaling, geven, om aan te toonen dat de Alexandrijnen geenszins zoo gekunsteld en onbeduidend geweest zijn, als de school-geleerdheid hen voor te stellen pleegt.

Eerst een fragment dan van Philétas. Er ligt een als-heilige stille grootheid in de volgende verzen, het Godsbegrip staat er gezuiverd van alle kerkelijke, dus menschelijke verzinsels, zoodat zelfs een ‘agnosticus’ als Sir Leslie Stephen er zich mee vereenigen en 't aanvaarden zou:

> Gelooven, eeren, moet men God: naspeuren niet,
> Want meer dan 't speuren wint men door dat speuren nooit.
> Zijn al- of niet-zijn vorsch' men nimmer na dus, maar
> Eer' Hem als zijnd, als levend in ons midden steeds.
> Want hoe Hij is, wil Hij niet hebben, dat gij weet.

Is dit gezocht of kinderachtig, zooals men de Alexandrijnen altijd noemt? De meeste menschen van tegenwoordig, ook de moderne protestanten, zijn nog niet eens zoo ver, met hun denken, gekomen. Want zelfs de vrijzinnigste, nieuwere geloover meent nog, in zijn naïeviteit, allerlei eigenschappen aan het Onkenbare, Absolute te kunnen toeschrijven, die bij 't eerste doordenken, en om zich kijken, toch moeten vernevelen als menschelijke waan.

En zoo'n opvatting van de Godheid, zoo'n hooge en impeccabele, waar alle andre latren bij lijken, bedenkselen van kindren of oude juffrouwen te zijn, zoo'n opvatting, die zoowel den rationalist als den wijsgeer kan bevredigen, werd verkondigd door een Griek van 300 jaar vóór Christus, door denzelfde, van wien de negentiende-eeuwsche geleerden met hun schoolsche vooroordeelen durven verzekeren, dat hij een onbeduidend dichter, zonder forschheid en diepte, zou zijn geweest! Wezenlijk, het officiëele oordeel over de latere Grieksche letterkunde moest eens door iemand, die niet alleen een oudheidkenner maar ook een wezenlijk-letterkundige was, grondig worden herzien. Want dan zou men te weten komen, dat vele dier dichters, der Alexandrijnsche, volstrekt geen onbeduidende flauwerts, geene met gezochte geleerd-

heidjes spelende technici zijn. De echte klassieken zijn stellig kloeker, en hieuwen hun woord-geheelen met flinke, lange slagen tot massieve monumenten van marmervaste kunst. Maar de Alexandrijnen, al waren zij dan ook geen daadkrachtige bouwmeesters, die bij machte waren het veld van der menschen verbeelding te vullen met de geweldige gevaarten van hun scheppingslust, zij bezaten toch iets wat de vroegere dichters in een strenge hooghartigheid meestal niet zien lieten, n.l. het fijne, teergetrokkene, even aangegevene, zacht naar voren springende, hetgeen de lectuur van verscheidene hunner gedichten tot een moderne kunstgenieting maakt. Ook hun gedachte- en gevoelsleven - dit getuigt b.v. de Anthologie - zweeft *niet* zoo in het abstract-ideale, het hecht zich meer aan het gewoonmenschelijke en werkelijke, en hun kunst krijgt daardoor voor den modernen mensch, die zich niet zoo makkelijk thuis vindt in de naief-gestelde mythologie der oudere klassieken, een meer sympathiek, want dichter-bij- hem staand en dus begrijpelijker aanzien, dat gewoon-weg van hen houden doet. Van uit een op dogmatische wijze het klassieke vereerend standpunt moge de Alexandrijnsche kunst dus niet veel te beteekenen hebben, maar meer algemeen-, vrij-menschelijk gezien is zij zeker even interessant en aantrekkend als welke andre kunst van het voorgeslacht ook. Want feitelijk is zij een uitlooper en voortzetting van Euripides, den meest moderne der oude klassieken, die met zijn denkenden twijfel, zijn sarkasme en subtiele gevoeligheid, hier en daar wel iets van een antieken Heine heeft; Aischulos en Sophokles - de eerste vooral - zijn als natuurwouden, een statige storm ruischt er doorheen, en de boomen buigen rhythmisch, 't is heerlijk om dat alles te zien en te hooren, en 't is heelemaal goed dat zij zijn zooals zij zijn. Maar die dichters doen toch meer als halve goden, dan als wezenlijk levende menschen; wij bewondren hen en eerbiedigen hen, maar zij treffen ons niet zoo in ons wezenlijke zielszijn, als Euripides, de realistische psycholoog, dat vaak vermag. Aischulos en Sophokles geven heerlijke beeldhouwwerken, en magnifieke muziekstukken, maar Euripides is een mensch van ongeveer gelijke bewegingen als wij-zelf, en geeft zijn menschlijk binnen-leven, zooals van zelf spreekt, geplasticeerd in de figuren en groepen die in zijn

eigen tijd bekend waren, maar toch zóo, dat het onze diepere belangstelling wekt. En zoo doen ook de Alexandrijnen: zij zijn niet meer waarachtiglijk, met hun heele Wezen, geloovig, en als zij het dus, in hun werk, over de mythologie hadden, deden zij dit hoofdzakelijk, als kunstenaars, die in de oude godsdienstige voorstellingen en verhalen een geschikte stof zagen voor hun dichterlijk talent. Hun dit kwalijk te nemen, ja hen als dichters daarom minder te achten, zooals de philologen deden, dunkt mij de zorg voor den godsdienst - in dit geval, den Grieksch-heidensche - wel wat héel ver gedreven: een dichter die niet gelooft in bewuste, hoogere machten is niet per se ondieper, noch ongevoeliger of verbeeldingsloozer, dus laag-bij-den grondscher dan een geloovig poëet. Goethe en Shelley zijn als dichters niet kleiner dan Dante of Vondel, en de kardinaal de Polignac al schreef hij kranige verzen[1)] was toch waarachtig geen grooter dichter dan Lucretius, tegen wien de brave prelaat de christelijke kanonnen zijner redeneering richten wou.

Buitendien waren de Alexandrijnen, al was bij hen het vroegere naïeve geloof in de landsgoden niet meer aanwezig, toch volstrekt geen atheïsten, maar vormden zij zich een verdiepte godsopvatting, zooals uit bovenstaand fragment van Philetas bleek.

En als loutere artiesten, als plastische zangers beschouwd, behoefden zij ook volstrekt niet onder te doen voor de in dat opzicht zoo geroemde dichters van den klassieken tijd. Om dit te bewijzen, vertaal ik hier slechts het begin van het groote fragment van Hermesianax. Ook dit brok poëzie wordt door de taalgeleerden ex cathedra bestraft. De dichter vermeldt er namelijk de zangers, die vóór hem leefden en door de liefde bezield werden evenals hij: maar, o wee, in de opsomming zijner voorgangers, verwaarloost hij nu wèl een beetje de historische volgorde en zet Homeros bv. niet vóór maar ná den jongren Hesiodos. Want de dichter, die natuurlijk geen chronologisch-geordende literatuurgeschiedenis had te geven, maar een gedicht, dus een opeenvolging van gevoels- en verbeeldings-impressie's, noemde van-zelf dien dichter het eerste van wien hij het meeste hield. En nu weten wij toevallig uit andre bronnen, dat Hesiodos bij

1) Melchior de Polignac. Anti-Lucretius, sive de Deo et Natura, libri IX. 1748, Amsterdam.

de Alexandrijnen, méér dan Homeros, in den smaak gevallen is. Dus het spreekt ook van zelf, dat Hermesianax hèm het eerste noemt, omdat deze hem het eerst in de gedachten schoot. Doch dat mág niet voor de heeren geleerden: want de juiste tijdsorde dunkt hun hierdoor in het aangezicht geslagen, en dus geldt Hermesianax, ondanks al diens goede, wezenlijk dichterlijke kwaliteiten, voor een slecht poëet. Zóó oordeelt men in het philologenland!

Doch nu het fragment: ik geef het niet in de hexámeters en pentámeters van 't origineel, die, vrede zij Vosmaer! voor onze taal minder passen, maar in vijfvoetige iamben-zonder-rijm.

> Men weet, hoe eens Oiagreus' dierbre Zoon
> Omgord met zijne lier zijn vrouw omhoog bracht
> Uit Hades, gaand' naar 't wreede en onvermurwbare oord,
> Waar Charon, in zijn boot, zoo vaal, verzamelt
> Al zielen van wie stierven: wijdheen galmde
> 't Water dat stroomend stuwt door 't hooge riet.
> Maar toch dorst weerloos spelen bij dien vloed
> Orpheus, verteedrend de vreemdsoort'ge goôn,
> Ook wie daar gruwlijk met zijn wenkbrauw glimlacht:
> Hij hield voor 't kijken van den helhond stand,
> Wiens stem in 't vuur verscherpt was, lijk zijn oog,
> En die drie-koppig rondom schrik verspreidde[1].

Hier ga ik niet verder, want deze exacte vertaling van 't begin geeft, meen ik, reeds voldoende bewijs, dat de overigens verdienstlijke heeren geschiedschrijvers der Alexandrijnsche letteren van dichtkunst qua dichtkunst al heel weinig verstand toonden, toen zij deze plastische, goed geziene verzen durfden veroordeelen als prul-poëzie, alleen omdat de nationale en religieuse stemmingen, waardoor een Aischulos en een Pindaros zich konden bezield voelen, natuurlijk niet meer opkwamen in die latere dichters, toen de Grieken door den wil van Alexander den Groote, opgehouden hadden verdedigers te wezen van als-provinciale miniatuur-republiekjes en begonnen waren breederziende wereldburgers te zijn. Zou men dan wanen, dat b.v.

1) Dit en het vorige fragment zijn vertaald naar de uitgave van Nicolaas Bach (1829).

Jozef Israëls of Jacob Maris kleinere schilders moeten zijn dan onze zeventiende-eeuwers omdat zij geen zeeslagen noch regenten-college's hebben te schilderen gehad? En evenzoo mag de grootheid van een dichter volstrekt niet bepaald worden naar de grootheid of belangrijkheid van zijn onderwerpen of stof.

De 18e eeuwsche Engelsche epicus Richard Glover, die een lang en knap, maar tamelijk vervelend gedicht saamstelde over de Grieksche vrijheidsoorlogen tegen de Perzen, komt met al zijn langademigen ernst en historische gewichtigheid, toch, als dichter, niet in vergelijking met den neuriënden Herrick, die zijn geliefdheid dankt aan de luchtig-melodieuze liedjes en deuntjes, die het beste deel van zijn bundel ‘Hesperides’ zijn.

Maar, om nu tot mijn eigenlijk onderwerp terug te keeren: Oscar Wilde heb ik hierboven een Alexandrijn genoemd, en inderdaad: aan het groote, sterke, forsche, aan datgene wat de breede massa der menschen kon imponeeren, heeft hij zich wijslijk nooit gewaagd, omdat het niet in hem heeft gezeten: hij hield van en gaf hier het fijne, zacht-bewogene, vaag teêrgestemde, met hier en daar een donker puntje of een parelmoeren glans van iets niet direct-uitgesprokens, want niet bewust gewetens, maar toch tant-soit-peu pervers', dat iets pikants weet bij te zetten aan het overigens wat effene, en, voor een drama tenminste, al te gedempt-gehoudene van 't geheel. De hoofdpersoon van 't stuk, met haar neiging voor Johannes den Dooper, die zich tenslotte, als zij onbeantwoord blijft, in den lust omzet, zijn hoofd te bezitten als een willoos en weerloos, niet meer weigeren kunnend eigendom, is stellig pervers te noemen, en wel van een perversiteit, die nog sterker en dieper door den lezer gemerkt wordt, omdat zij, onder alles door, met evenmatige gratie en als noodlottig-voorbestemde kalmte zich uit. En daardoor juist krijgt die perversiteit iets tragisch' en grandioos', omdat zij niet het resultaat blijkt te wezen van bewuste redeneering of levensondervinding, maar met de hoofdpersoon zelve geboren is, en zij een integreerend deel van haar overigens onschuldige persoonlijkheid blijkt te zijn.

Vraagt men mij nu, of ik het drama in alle opzichten een meesterstuk vind, dan moet ik erkennen, dat de figuur van Jokanaän, met haar eentonig, als buiten de wereld levend gede-

klameer, en haar in, en uit, en weer in de put gaan, als een duiveltje in een doosje, waarmeê de kindren spelen, meer den indruk maakt, een marionet dan een profeet te zijn. Salomé daarentegen met haar naïeve wreedheid, haar kinderlijke prinsesse-slechtheid, voor wie Johannes, de mensch Jokanaän, feitelijk niets hoogers en méer is, dan een kostelijk juweel, waar zij gaarne de vrije beschikking over zou krijgen voor zich alleen, die antieke koningsdochter schijnt mij heel echt. De jonge Syriër, daarentegen, lijkt, in plaats van een hartstochtelijken Oosterling, wel een klagende minnaar uit een Duitsche ballade van de romantische school, die zich ten slotte, als alle hoop vervlogen is, gelaten doorstéekt.

Het geheel echter van het Fransche origineel heeft een onmiskenbare bekoring, die de dichter Boutens op verdienstelijke wijze in het Hollandsch weergaf. Zijn vertaling verscheen, tezamen met het Florentijnsch treurspel, óók van Wilde, in de Wereldbibliotheek. Het laatste werd eveneens vertaald door Dr. De Raaf. Welke vertaling de beste is waag ik niet te beslissen, daar ik het origineel van dat tweede stuk niet ken. Daar de boekjes niet duur zijn, doet daarom de lezer het verstandigst die hen beiden koopt. Er zijn soms, tusschen de twee, wel zeer kleine, maar toch curieuse verschilletjes van tekst.

Buitenlandsche literatuur door P.N. van Eyck.

III. Georges Rodenbach.

Het is nacht; de witte bladen, die ik zal vullen met mijne gedachten over den dichter Georges Rodenbach liggen onder het gele licht der lamp als blanke beloften voor mij; van dichtbij, door mijn geöpende balkondeuren, klinkt de muziek eener viool, verweven met de gedempte begeleiding eener piano, naar mij over; nog ruischen vaag, vervloeid en onderbroken, regels, rhythmen meer, in mij na uit de gedichten, die nu dagen achtereen het eenige waren, dat ik in mij opnam. Zij zijn geschreven door een vreemden dichter, een der weinigen, wier werken onweerstaanbaar hun gevoelsinhoud aan den lezer opdringen, wier verzen van slechts ééne soort aandoening verzadigd zijn, maar op zulk een wijze, dat het niet mogelijk is voor wie haar eenmaal begon te proeven, aan haren invloed te ontkomen, zóó, dat zij, tezamen van eene bijzondere, vermoeiende eentonigheid, zelve slechts de filters schijnen, door den dichter alleen geschapen om langzamerhand, als druppelsgewijze, deze eene aandoening in ons te doen binnensijpelen, tot ook onze ziel, van haar verzadigd, in zich doordrongen niet alleen, maar ook van alle kanten omgeven is door een zelfde athmosfeer, die haar begeleidt waar zij ook heengaat. Deze ééne zielstoestand van den dichter, van zijne gedichten, en van den gevoeligen lezer, die zich niet reeds bij den aanvang zijner lezing door de weinige afwisseling der bundels liet afschrikken, deze ondergrond van gevoel, waaruit al het verdere gewas der stemmingen en ontroeringen met hunne nuances opgroeit, is een eindeloos-grijze, onbegrensde, huiverend-

nevelige, nerveuse zwaarmoedigheid. Al de droomen en gepeinzen van den dichter, zij zijn zonder onderscheid als verkommerde karavanen in een woestijn van grijsheid en droefgeestigheid, dorstend naar licht, hongerig naar lach. En deze droefgeestigheid is bij Rodenbach te loomer, te zwaarder wegend, te onweerstaanbaarder, daar zij, in het eene gedicht te hooren als het dof gerucht van druppelende boomen in den klam-natten winterdamp, in het andere als het nimmer gestoorde geruisch eener kleine, urenlang neerdrenzende mot-regen of als het dreinend schrijnen van een draaiorgel in eenzame straten, in een derde gedicht klagend met een omfloersde stem van rouwzang om dood en vergetelheid, nérgens afwezig is, door haar sloom-sluipende indringendheid zich meester maakt van het gemoed, en in hare afmattende eentonigheid eerder een hulp dan eene afstootende eigenschap heeft, voor het bereiken eener volkomen onderwerping aan haar gerekte, traanloos weenende droefenis.

Ik overdrijf niet. Meerdere dagen heb ik in deze poëzie geleefd, haar stemming heeft mij voortdurend beroerd, ik heb mij verzet, toen ik mijn eigen ziel voelde ondergaan in die verlatenheid van grijs en nevel, ik beredeneerde de gebreken, om den indruk te overwinnen. Déze klacht, dacht ik, komt nu toch wel te váák voor, en mist ten slotte haar kracht van verdroevende ellende, dié beelden zijn thans te dikwijls gebruikt om mij nog ìets te kunnen zeggen, en sommige uitdrukkingen, die werkwoordlooze uitroepen, al die overeenkomende begin-regels, al die telkens en telkens terugkomende zegswijzen, die ‘on dirait's’ bijvoorbeeld, blijven zij eindelijk niet geheel zonder uitwerking? Maar het was, of deze gebreken - ik wilde ze als gebreken zien, maar zijn zij 't in dit geval wel? - opzettelijke feilen waren, door een savante artisticiteit als de verraderlijkste middelen erkend, het was mij, of ik, naarmate ik sterker trachtte eraan te ontkomen, àl dieper ondergedompeld werd in die van glijdende, roerlooze zwanen overblankte, stilstaande meren van melancholie, die zich dan rimpelloos onmiddellijk weer boven mij slooten. En tegelijk met deze grijze, o hoe ontzáglijk troostelooze, door geen lamp, geen maan, geen bloemen, door niets, niets ter wereld onderbroken grijze droefenis, voelde ik, hoe uit iedere strofe, uit ieder gedicht een heimwee schreide, dat steeds pijn-

lijker werd van toenemend verlangen en afnemende mogelijkheid, de grijsheid te ontvluchten. Hetzelfde heimwee, hetzelfde verlangen, dat, toen de inborende viooltonen daarstraks, met dat ik mijn gedachten zou gaan uitspreken, door mijn deuropening naar binnen klaagden, snikkend in de weeke muziek, als smeekende handen zich verhief in de stilte, om met wazige sluiers het te schelle maanlicht te dempen, en dat mij door zijn toevallig samenkomen, dit uur, met de slepend-roepende stemmingen van Rodenbach's verzen, zoo vreemd leek en mijn eigen weemoed verscherpte. Hetzelfde heimwee, waarvan Baudelaire, wiens gansche leven een Golgotha van heimwee was, eenmaal schreef in één zijner bewogenste oogenblikken: C'est à la fois par la poésie et *à travers* la poésie, par et *à travers* la musique, que l'âme entrevoit les splendeurs situées derrière le tombeau; et quand un poème exquis amène les larmes au bord des yeux, ces larmes ne sont pas la preuve d'une excès de jouissance: elles sont bien plutôt le témoignage d'une mélancholie irritée, d'une postulation des nerfs, d'une nature exilée dans l'imparfait et qui voudrait s'emparer immédiatement, sur cette terre même, d'un paradis révélé', en in een der onvergankelijkste strofen der Fransche letterkunde gezongen heeft:

> Car c'est vraiment, Seigneur, le meilleur témoignage
> Que nous puissions donner de notre dignité,
> Que cet ardent sanglot qui roule d'âge en âge
> Et vient mourir au bord de votre éternité.

Ik geloof niet, dat ik bij deze twee eigenschappen te lang stilstond. Dat de poezie van Rodenbach hen bezit, is niet alleen het gevolg eener bepaalde dichterlijke gave, maar houdt verband met een andere omstandigheid. Ik raak hier aan den innerlijksten wezenstrek van den dichter, die het karakter van gansch zijn werk bepaald heeft. Hier is een verwante liefde der grijsheid in het spel, Rodenbach was, al voerde hij in Parijs een dandylike, om zijn smaakvolle en sierlijke causerie bekend leven van homme de lettres, dat vreemd afstak bij den inhoud en de stemming zijner gedichten, geen Franschman, maar een kind van het

Noorden; ook hij doorleefde een groot deel zijner jeugd in die wijde omdonzing van nevels, die eenzaamheid geeft, ook hij kende dat in onze ziel ingezogen gevoel: grijze droefgeestigheid als een onmiddellijk gevolg van triestige en sombere levens-decors, een besloten stilte met diep-in het verlangen naar helle zonnen, naar de groene, blinkende eilanden in zuidelijke meren en naar marmeren tempels tegen hellende bergen; de omgeving zijner kinderjaren, Brugge, was de herinnering, die, hem nimmer verlatend, zijne poezië haar karakter gaf, hare stem was de gedempt-glijdende stem der zwaarmoedigheid, die hij altijd gehoord heeft, zoodra hij zijn oor te luisteren legde aan de bronnen van het inwendige leven. Toen hij reeds lang Brugge verlaten had, schreef hij: 'Les gris des ciels du Nord dans mon âme est resté' en daarna: 'Ah! ces ciels gris, couleur d'une cloche qui tinte, dont maintenant et pour toujours ma vie est teinte.' Het doet ons zien, hoe zeer zijn jeugd haar stempel sloeg in zijn leven. Hij was een kind van nevels en geruischlooze stilte, een kind, dat met smal gelaat te peinzen stond, het voorhoofd tegen de ruiten, luisterend naar de verre angelusklokken en den weerschijn van het water met geduldige oplettendheid bepiedend, een kind, zwijgzaam en droef, dat de lach niet kende, dat bleek was en achter zijn raam wegkwijnde als in een ziekenhuis,

Enfant trop pâle et trop de connivence
Avec les cloches
Dont le chant morne en lui continuait;
Avec les cygnes
Tristes et blancs, comme une fin de noce,
Avec les nuées
Qui l'emmenaient dans un départ de mousseline...

Enfant trop nostalgique et qui se sentait triste
A voir passer les doux séminaristes;

Enfant trop frêle et qui se sentait orphelin
A voir gesticuler comme en détresse les moulins;

Enfant qui ne jouait jamais, enfant trop sage
Guettant dans les miroirs on ne sait quel passage.

Enfant dont l'âme était trop atteinte du Nord,
Qui déjà pensait à la mort.

Dit veranderde nooit. Hoe beslissend de uitwerking geweest is, kan men uit de titels zijner boeken en hunne onderdeelen reeds beoordeelen, zijn boeken, die hij La Jeunesse Blanche, le Règne du Silence, les Vies Encloses, le Miroir du Ciel Natal noemde, hun onderdeelen, die men met namen als de volgende ontmoet: Le Soir dans les Vitres, les Malades aux Fenêtres, la Tentation des Nuages, la Vie des Chambres, les Lampes, les Réverbères, les Cloches, les Cygnes, le Silence. En al woonde Rodenbach na zijn kindertijd in verschillende steden, in Gent, het langst wel in Parijs, geen leven kon hem dat der kleine stille stad in de Vlaamsche lage landen doen vergeten en altijd opnieuw, in de morgenuren zijner van het drukke stadsgewoel afgewende gepeinzen, droomde hij zich, moèst hij zich droomen als een bleek kind aan het raam, met heimwee in 't gemoed, het gerucht van regen in het oor, en den witten schijn van glijdende zwanen en reizende wolken in de oogen.

Het is een dier eigenaardige spelingen van het toeval, wier gevolgen vaak zoo ingrijpend kunnen zijn, dat te midden van zulk een omgeving, een ziel als die van Rodenbach met het dichterschap geboren werd. Een ziel, die voor altijd de zucht tot vereenzaming bezat en zich zelve als een aquarium zag, een stil en rimpelloos water, door glazen wanden besloten, dat zich zelf beluisterde en dat, daar geen wind zijn broos heelal kon vernietigen, zich zelf ook ganschelijk bezat: een venster van oneindigheid op onbekende tuinen, deernis koesterend met al de andere wateren der wereld en des levens.

Ainsi mon âme, seule et que rien n'influence!
Elle est, comme en du verre, enclose en du silence,
Toute vouée à son spectacle intérieur,
A sa sorte de vie intime et sous-marine,
Où des rêves ont lui dans l'eau tout argentine.
Et que lui fait alors la Vie? Et qu'est-ce encor
Ces reflets de surface, éphémère décor?

Een ziel, die een nerveuse overgevoeligheid bezat, welke haar een gansche reeks, den gewonen mensch onbekende ontroeringen deed ondergaan; die in een lichaam huisde, door welks eigenschappen zich deze gevoeligheid tot een abnormale uitgebreidheid moest ontwikkelen; die tegelijkertijd de voor alle geluk zoo verderfelijke gave der zelf-ontleding in zich had, om door te dringen tot de fijnste vertakkingen, de subtielste schakeeringen, de brooste rillingen, het geheimste verband van diezelfde, haar eigen, ontroeringen. Een ziel, die het leven als een droom voelde, een vreemden droom binnen den anderen droom der eeuwigheid, een ziel, die om alle dingen haar eigen droom wist te spinnen, zoodat zij om hun veranderd schijnend wezen een gewaad droegen van afscheidende bijzonderheid, hun afzonderlijk zijn verloren, en nog slechts schepselen schenen van den dichter, een ziel, die wederkeerig *uit* alle dingen droomen puurde, welke wonderlijk en droefgeestig de zusters bleken van de hare: vreemde en voortdurende uitwisseling van onzichtbaar leven, een omweving om ziel en wereld eener oneindig-zachte veelheid van tallooze draden, waardoor alle onderscheid wegwaasde in een vloeiende damp van grijze gelijk-gestemdheid. Een ziel, die alles in zwaarmoedigheid doorleefde, aan gansch haar, toch reeds matte, omgeving de hare toedeelde, en, als van de droomen, die vermengde treurnis weder terugontving, tot een beklemming haar benauwde en zij weer andere droomen zocht, om uit de zwaarmoedigheid verlost te worden. Een ziel, zooals ik reeds zeide, doorschreid van heimwee naar alles wat, nog niet genoten, kon bevrijden en goddelijk maken. Een ziel, ten slotte, die in haar eigen zieke gevoeligheid en in haar eigen droefheid, den nedergang der dingen meer beminde dan hun bloei, de schemering liefhad boven den dag, het bloeden der lampen boven het branden der zon, en zich tengevolge van deze eigenaardigheid en van haar heimwee, wel heel vaak voelde ingenomen door de overpeinzing van den dood, overpeinzing, welke geleid werd door een mysticisme dat, katholieke erfenis van een oud geslacht, dan op zijn beurt het karakter gemeen en versmolten had met de grijze, trage en stilzwijgende vroomheid der roerlooze grachten, zwanen als blanke gebeden, klokken als gedempte litanieën rondom den vilten tred van slepend-tredende begijnen, en een

volledige weergave vond in het laatste, aan God opgedragen boek: le Miroir du Ciel Natal.

Stille beslotenheid, nerveuse overgevoeligheid, vretende zelfontleding, een verslingerd zijn op den droom en een door hen alles omscheppen tot symbolen van eigen leven, een voortdurende niet strak en hevig, maar gerekt en grijs aanwezige zwaarmoedigheid, heimwee, liefde der verkwijning en mysticisme, al deze eigenschappen ontmoetten, groepeerden, vermengden zich in Rodenbach's innerlijk, zij geven tezamen de persoonlijke stemming aan zijn werk en bepalen, door het blijvend leven van de één, het samengaan van sommigen, het schreien der anderen in eenzaamheid, zijn inhoud. Wanneer men geen oogenblik de gedachte aan Brugge verzwakken voelt, en bedenken blijft, dat Brugge de décors, de motieven, de beelden en de symbolen van zijn werk voor een groot deel leverde, dan is, met de blootlegging daarnaast van Rodenbach's karakter en zielsaanleg, een volledige weergave ontstaan van het wezen en onderwerp zijner poezie, wier vormen, wier technisch bestaan zich meestal geheel aanpassen aan den geestelijken inhoud, met hem samengaan en verbonden zijn.

Er zijn bezwaren te maken tegen eenige trekken van Rodenbach's verzen; het ras van den lezer zal in de beoordeeling daarvan meespreken, het hangt van het temperament af, welk gewicht men aan de meeste dier bezwaren hechten zal. Daar is vooreerst de eentonigheid, die van tijd tot tijd de oogen langs de regels glijden doet, zonder dat de klanken der woorden tegelijkertijd in het oor gehoord, de beelden voor het innerlijk gezicht opgetrokken, de ontroeringen in 't gemoed gewekt worden. Het is dan, of het vers voorbij gaat, zonder iets te zeggen, hoewel de ziel in grijze vlakheid leven blijft. Doch eentonigheid is geen artistiek gebrek der gedichten afzonderlijk, zij is een dier eigenschappen, die men met zijn eigen karakter al of niet aanvaardt, en die alleen de ter zelfder tijd te lezen hoeveelheid bepalen kan. Daar is vervolgens de beperktheid: Rodenbach heeft zich binnen een levenskring gesloten, waarbuiten hij niet treden wilde en wiens inhoud hij verdiepte. Dit brengt met zich, dat het getal der ontroeringen niet groot, de aard niet zeer

verscheiden is, dat wij meer nuances en halftinten dan onderling verschillende hoofdkleuren, en telkens de zelfde gezichten, de zelfde aanduidingen voor ons zien voorbijgaan: het schijnt eveneens, of ten laatste de dingen die zijn werk eigen waren en die hem inspireerden, voor hem gemakkelijke en gewillige decors, maar thans in den zin van tooneeldecors, waren, die hij somstijds zonder noodzakelijkheid *gebruikte*, en het doet begrijpen, dat deze dichter, betrekkelijk jong gestorven, toch in werkelijkheid geen onvoltooid werk heeft achtergelaten, gezegd heeft, wat hij te zeggen had, en zich zelf uitzong zóó volledig, dat verder zingen zich herhalen geweest zijn zoude. Naast deze omstandigheid treft menigmaal een gezochtheid, van beeldspraak niet alleen, maar evenzeer van ontleding in bijzonderheden en bijaanduidingen der beeldspraak, een te geringe natuurlijkheid, een te veel gekweekt zijn der aandoening. Daarmede gepaard eenvormigheid van versificatie, een te menigvuldige terugkeer der zelfde woorden, zinswendingen, uitroepen, bepalingen, die, met een andere vermoeienis dan die der gevoelseentonigheid, afmatting verwekt. Men ziet: het zijn grootendeels bezwaren, die gevolgen zijn van de bovenmatigheid eeniger karakteristieke eigenschappen van Rodenbach, zij zijn veelal niet zulke, als de schoonheid van een gedicht aantasten, zij bepalen hier zeer weinig mede de waarde. Tegen deze bezwaren staat het eene, belangrijke feit, dat Rodenbach in zijn kunst zoo goed als niets aan anderen ontleende, een nieuwe, vreemde nuance bracht in de Fransche poezie, en de verdienste heeft, voor het eerst in de negentiende eeuw een Vlaamsch dichter te zijn geweest, die in Frankrijk verzen kwam geven, waarin de ziel van zijn land leefde. Hij deed dit nog vóór Verhaeren, en wij vinden bij hem een ander gezicht op een deel van zijn land, dan de laatste bracht: zijn begrip van de doode stad is de noodzakelijke aanvulling van dat van Verhaeren, vindbaar bijvoorbeeld in het onlangs besproken ‘les Villes à Pignons’. Zijn zielsleven ging een anderen kant uit, hij is beminnaar van den ondergang, zooals Verhaeren de extatische verheerlijker is van den opgang, den bloei. Maar hij staat daarin niet alleen. Meer dan met Verhaerens karakter, stemt het zijne, zooals de dichter van la Multiple Splendeur zelf opmerkt, overeen met de stillere karakters van Maeterlinck en

van Lerberghe, het heeft ook in menig opzicht overeenkomst met dat van Fernand Khnopff, dien gedempten schilder, die tot zinspreuk ‘On n'a que soi’ koos en in zijn atelier een altaar oprichtte aan den mystieken god van den slaap, aan Hupnos.

Zoo ligt dan ook Rodenbach's poezie vóór ons: een geheel, welks grenzen niet breed zijn, een verzameling van dikwijls diepe schoonheden, door verschillende, in hen alle aanwezige eigenschappen tot een eenheid verbonden, een geheel van droefenis en nevels, van regen uit bewolkte hemels, van gesmoorde snikken, van een enkel maal schreeuwende klachten, doordrupt van tranen, doorschreid van heimwee. Een geheel, waarin een zieke ziel haar ondergaand leven vastlegde, vreemd-verweven, fijn-vertwijgd, door menigvuldige trillingen en glanzingen aangedaan. Het is een oeuvre, waarin de gebreken, de herhalingen van stemming en beeldspraak, van rhythmen, zinsbouw en woorduitdrukking - het is zeer eenvormig, schoon nimmer arm, niet breed gegraven, maar diep geboord - alle meewerken tot het herscheppen der ontroering, die het in zich draagt. Het is is een vreemd geheel, eenig in de letterkunde, een merkwaardig voortbrengsel van moderne dichterlijkheid, het is, voor den lezer een spiegel, waarin hij zichzelf, door een grijze nevel heen, weerspiegeld ziet, waarin hij een beeld van het leven aanschouwt, zooals het zijn moet, wanneer de vreugde voor immer week; het is de bewogen spraak der droefenis, de slepende schrei der zwaarmoedigheid, de snik van 't mistroostige heimwee, de geruchting van regendruppels, het getamp van klokken, waarmee de eeuwigheid de menschen maant tot de gedachten aan den dood, het is boven alles en alles omvattend de donzige, onbegrensd zwaar neergezegen, door avondlampen en kwijnend maanlicht slechts schamel stervend doorschenen, ondoorzichtige grijsheid der nevels over de erbarmelijke armoede der aarde.

Alles kwijnt in die dampen, alle hoop op licht versterft tot de laatste, en slechts hij, die gansch deze navrante eentonigheid van latent en traag verdriet, van verdriet vaak niet eens, maar van zwaarmoedigheid, van deze zelfs niet altijd, maar van troebele ledigheid, op zich heeft laten uitwerken, kan ten volle beseffen, welk een kleurlooze vermoeienis den dichter bevangen had,

toen hij, als sterfzang bij het leven alreeds gezongen, het volgende gedicht, waarmede ik dit opstel beeindigen wil, uitklaagde:

C'est l'automne, la pluie et la mort de l'année!
La mort de la jeunesse et du seul noble effort
Auquel nous songerons à l'heure de la mort:
L'effort de se survivre en l'oeuvre terminée.

Mais c'est la fin de cet espoir, du grand espoir,
Et c'est la fin d'un rêve aussi vain que les autres:
Le nom du dieu s'efface aux lêvres des apôtres
Et le plus vigilant trahit avant le soir.

Guirlandes de la gloire, ah! vaines, toujours vaines!
Mais c'est triste pourtant quand on avait rêvé
De ne pas trop périr et d'être un peu sauvé
Et de laisser de soi dans les barques humaines.

Las! le rose de moi je le sens défleurir,
Je le sens qui se fane et je sens qu'on le cueille!
Mon sang ne coule pas; ou dirait qu'il s'effeuille...
Et puisque la nuit vient, - j'ai sommeil de mourir.

Boekbeoordeeling door Dr. A. Aletrino.

Liefdes kronkelpaden **door K.T. Nieulant (Dr. J.A.N. Knuttel). Uitg. 'Een Boek'. W.L. & J. Brusse, Rotterdam**
Liefdes-sproke **door Anna van Goch-Kaulbach. Uitg. 'Een Boek'. W.L. & J. Brusse, Rotterdam.**
In Zwitserland **herinneringen en indrukken, door Dr J. v. Bergen. Uitg. J.F. v.d. Ven, Baarn.**
Van zwarten en blonden **door Samuel Goudsmit. Uitg. Van Holkema en Warendorf, Amsterdam.**

Liefdes kronkelpaden door K.T. Nieulant (Dr. J.A.N. Knuttel). Uitg. 'Een Boek'. W.L. & J. Brusse, Rotterdam.

'De roman van een jongen' luidt de nader-verklarende ondertitel van 'Liefdes kronkelpaden', die - zooals dan ook later uit den inhoud van het boek blijkt - het vooruitzicht opent, dat de schrijver de tot nog toe te weinig bestudeerde ziele-ontleding zal geven van een jongen man, in den leeftijd tusschen zijn schooljaren en het einde van zijn studententijd. Waar de ziele-ontleding, de psychologische ontwikkeling van de jonge vrouw, het langzame ontstaan en het groeien van de liefde in haar ziel, reeds zoovele malen is beschreven, hebben slechts weinige zich aan de bestudeering der liefde-ontwikkeling in een jongens-gemoed gewaagd en het gebied ligt, om zoo te zeggen, nog bijna onontgonnen. Daarom moet en mag men den schrijver voor zijn arbeid dankbaar zijn; het is een goede en moeilijk te volvoeren daad geweest, die hij heeft volbracht, ofschoon hij - mijns inziens - slechts gedeeltelijk er in geslaagd is, zijn voorgenomen taak tot een goed einde te brengen.

Beweren, dat een persoonlijkheid, met een ziele-en gedachte-leven, als de schrijver van Evert Weeninck geeft, onbestaanbaar is, zou een dwaasheid zijn. De mogelijkheid, dat zulk iemand bestaat - hetzij de schrijver hem in het werkelijke leven heeft ontmoet,

hem heeft nagegaan en bestudeerd, hetzij hij alleen uit de fantaisie van den schrijver is voortgekomen - is niet te betwisten. Doch dan is de twijfel gewettigd, dat òf de schrijver zijn persoon - die men gerust als een uitzonderings-mensch mag beschouwen - niet goed genoeg heeft bestudeerd, diens psychologie en de motieven van zijn handelen niet grondig doorvorscht heeft en diens ziele-ontleding maar oppervlakkig en onvolledig heeft wêergegeven, òf dat - wanneer de persoon alleen uit de fantaisie van den schrijver is geboren - hier niet de psychologie van één persoon is gegeven, maar verschillende stukjes en brokjes psychologie van verschillende menschen aan elkâar zijn gevoegd en dat de schrijver getracht heeft daaruit een geheel te maken.

Dat deze veronderstellingen in mij - bij een ernstige lezing van het, hoe jammer!, zoo dikwijls moeilijk en zwaar-gestileerde boek - zijn opgekomen en zich, bij een even ernstige herlezing, nog vaster hebben gehecht, is voor mij een bewijs, dat er aan het geheel der beschrijving der psychologische ontleding iets hapert, dat er iets onzuivers in is, dat er iets in het geheel der psychologie ontbreekt.

Het ‘verhaaltje’ van den roman is een gewoon, ik zou haast zeggen alledaags, gebeuren, zonder hevige zenuw-schokkende feiten, zonder verschrikkelijke dingen. Evert Weeninck, een jongen van een ander en beter slag dan de meeste jongens van zijn leeftijd en stand, is reeds op het gymnasium verliefd op Elly, een meisje dat hij in zijn tennis-club heeft ontmoet. Elly wordt verliefd, of meent dat zij verliefd is, op een student Valekamp, die een kalme, hartstochtlooze, slappe theoretiseerende jongen is, maar tegen wien zij opziet, omdat hij haar door zijn theorieën eenigszins overbluft, omdat hij haar denken en voelen (zij ontmoet hem juist in de periode van overgang, die zij doormaakt, van bakvisch tot vrouw), in een andere richting leidt en haar een blik geeft in het liefde- en sexueele leven van den mensch. Voornamelijk echter voelt zij zich door Valekamp aangetrokken, wijl hij het leven, dat de meeste jongens en mannen lijden, afkeurt en zelf kuisch en ingetogen leeft, en hij daardoor een soort aureool in haar oogen krijgt, waar haar voelen geweldig is geschokt, doordat zij er achter is gekomen hoe de meeste jongens leven, wat ‘uitgaan’ eigenlijk wil zeggen en

dergelijke meer. Die kuischheid en ingetogenheid maken ook, dat Evert's gezelschap een groote aantrekkelijkheid voor haar krijgt, nadat zij van haar broer heeft vernomen, dat hij niet met andere jongens aan een dergelijk leven meedoet. Later pas ontdekt zij, dat al dat getheoretiseer van Valekamp fout is, dat zijn uitleg omtrent alles wat liefde en sexueele verhoudingen betreft, totaal verkeerd is en dat zijn opvattingen en theorieën alleen een gevolg zijn van zijn eigen voelen en ook daarop uitsluitend van toepassing zijn.

Intusschen ontmoet Evert, die te Leiden is gaan studeeren, een vrouwelijke studente, Lucie Sylvius, een meisje anders en beter dan de andere, met veel ruimer opvattingen en meeningen dan onder meisjes-studenten gangbaar zijn, waardoor hij langzamerhand op een voet van intieme vriendschap met haar gaat verkeeren en aan wie hij dan ook, betrekkelijk spoedig, zijn onbeantwoorde liefde voor Elly vertelt. Intusschen trouwt Elly met Valekamp.

Een jaar nadat Elly met Valekamp getrouwd is, en gedurende welk jaar Evert haar niet meer gezien of gesproken heeft, gaat hij haar en haar man opzoeken. Haar man is op reis en hij vindt haar alleen t'huis. En nu blijkt het hem al heel spoedig in 't gesprek, dat Elly meer van hèm dan van haar man houdt (welke liefde in het verloopen jaar langzaam bij haar is gegroeid), hij bekent haar zijn liefde, die hij al dien tijd voor haar verzwegen heeft, zij vallen in elkaârs armen en nog dienzelfden avond verlaat Elly haar man en haar huis en vertrekt met Evert naar Brussel. Nadat zij daar eenige weken samen hebben doorgebracht, gaan zij buiten, op een dorp, wonen.

Na een betrekkelijk korten tijd echter begint Evert te begrijpen, dat zij onmogelijk op den duur samen kunnen gelukkig zijn, omdat het hem duidelijk wordt, dat hij geen liefde, doch alleen passie voor Elly voelt en hij maakt hun verhouding af. Hij keert naar den Haag terug, waar hij zijn studie en zijn correspondentie met Lucie Sylvius (die hij gedurende al dien tijd zoo'n beetje heeft verwaarloosd) hervat, gaat daarna weêr naar Leiden, waar hij Lucie weêr ontmoet, hij voelt meer en meer, dat hij op haar verliefd wordt en engageert zich na een jaar zoowat met haar, nadat hij - zelf door zijn examen gekomen - haar opnieuw aan

het werk heeft gebracht en haar geholpen heeft om voor haar examen te slagen. Elly vindt ergens bij menschen op een dorp, als huishoudster, een onderkomen en gaat van haar man - die eindelijk daarin toestemt - scheiden.

Wel mag het merkwaardig worden genoemd, dat de schrijver - waar hij voornamelijk de ontleding van een jongens-ziel heeft willen geven - het beste is geslaagd in de beschrijving van de psychologie van Elly.

Deze is, al beslaat zij maar een zeer klein gedeelte van het werk, uitstekend en ik zou niet weten, welke aanmerking iemand daarop zou kunnen maken. Zoowel haar voelen als meisje, als de langzame ontwikkeling van haar voelen en denken als jonge vrouw, haar verkeerd-begrepen liefde-voelen voor den theoretiseerenden Valekamp, het ontwaken van haar sexueele leven, de desillusie van en door haar getrouwd-zijn, haar zenuwziek worden tengevolge van die desillusie en van het onvoldaan blijven van haar sexueele behoeften en verlangens, haar later gelukkig voelen met en door Evert, zonder aan een toekomst te denken, zonder meer te verlangen dan de liefde, die hij haar geeft en het geluk waarin zij de dagen doorleeft, is uitstekend wêergegeven. Vooral goed begrepen van den schrijver is, dat hij - in de betrekkelijk weinige bladzijden, die hij aan de psychologie van Elly wijdt - zoo duidelijk de groote belangrijkheid laat uitkomen van het sexueele moment in het vrouwenbestaan. In de meeste psychologische beschrijvingen van een vrouwen-gemoed, wordt dit moment maar al te veel verwaarloosd of slechts ter loops aangevoerd. Uitstekend is het door den schrijver ingezien, welke rol het geslachtsleven in het bestaan van een vrouw spelen kan en dat daarin zoo vaak de oorzaak moet worden gezocht, waarom een huwelijk - dat oppervlakkig beschouwd, alle voorwaarden in zich bevat om een gelukkig huwelijk te kunnen zijn - verkeerd gaat en op een geheele verwijdering tusschen de twee personen uitloopt. Hoe sober ook behandeld, is de beschrijving van wat er in Elly omgaat, die - als iedere normale vrouw - haar geslachtsleven voelt ontwaken en die tevens voelt dat zij op dat punt door den hartstochtloozen man, die door zijn theorieën is verschrompeld of die - wijl hij sexueel verschrompeld is - zijn theorieën heeft opgesteld, absoluut niet wordt begrepen, is de beschrijving

van de desillusie der verwachting wat het huwelijk haar zal brengen en het dan langzaam voelen verdwijnen van wat er nog aan liefde voor den slappen man in haar overblijft en over is gebleven, een van de beste gedeelten van het boek.

Waar de schrijver door deze ontleding getoond heeft, in staat te zijn een psychologischie studie te kunnen maken en het ziele-leven van een persoon te kunnen doorgronden en weêr te geven, is het des te raadselachtiger, dat hij in het beschrijven van het ziele-proces, juist van zijn hoofdpersoon, zóó onvolledig en zóó - ik zou haast zeggen - zóó onlogisch is gebleven.

Immers, van het begin af, tot waar Elly verliefd wordt op Valekamp, ja zelfs tot aan haar trouwen, laat de schrijver Evert voortdurend denken en zeggen, dat hij deze of geene taktiek moet en zal volgen om Elly te krijgen, dat deze of gene methode of gedraging de beste is om Elly op hem verliefd te doen worden en het resultaat is niet alleen, dat hij niets doet, niet alleen geen taktiek of methode, welke dan ook, volgt, maar dat hij zelfs angstvallig alles vermijdt wat haar op de gedachte zou kunnen brengen, dat hij van haar houdt. En dit, terwijl - ofschoon ‘van den aanvang in hem de naïeve, onredelijke zekerheid leefde, dat Elly zijn vrouw zou worden,’ (bldz. 6) - hij zelf voelt, dat die zekerheid ‘onredelijk’ is? Waarom hij ‘voor alles verhoeden wil, dat zij van zijn liefde iets zou bespeuren, den indruk krijgen, dat hij haar genegenheid zocht’, is een raadsel en wordt door niets opgehelderd of verklaard. Te meer is zijn gedrag bevreemdend, omdat hem zelf die ‘koele berekening van de noodige gedragingen, wel eens als cynisch bedroefde’ (bldz. 6). Toch blijft hij niets doen en zwijgen, al weet hij, dat hij ‘weinig uiterlijke aantrekkelijkheid’ heeft, dat hij ‘moeilijk vrienden maakt!’ Waaruit zijn ‘superieur overleg’ om haar te winnen bestaat, is nergens te vinden. Hij doet niets dan wachten en nog eens wachten, zelfs terwijl hij er van overtuigd is, dat Elly niet van Valekamp houdt, dat zij zich vergist in haar voelen (bldz. 52). Alle gelegenheden en momenten, waarin hij zou kunnen spreken en zijn liefde te kennen geven, laat hij voorbijgaan en laat 't er op aankomen, dat zij zelf wel een of anderen dag het verschil tusschen Valekamp en hem zal bemerken. Maar hij doet of zegt niets, waardoor haar dit verschil kan duidelijk worden,

hij wacht en zwijgt steeds of houdt onbeduidende gesprekken met haar. En dan is hij grootelijks verwonderd, dat zij zich toch met Valekamp verlooft en dat zij later met hem trouwt en klaagt en weent voortdurend over zijn onbeantwoorde liefde! Wat wilde hij dan! Zóó supérieur toch - al is hij beter en gevoeliger dan de andere jongens van zijn omgeving - is hij niet, dat hij verwachten kon, dat Elly uit zich zelf, zonder dat hij door eenig gesprek, door eenige daad, door eenige handeling zijn verschillend en beter zijn dan Valekamp verraadt, zou bemerken, dat hij ver boven Valekamp staat en dat zij - zonder dat hij ook maar eenig blijk van zijn liefde gaf - op hem verliefd moèst worden. Wanneer de schrijver het beeld had willen geven van een jongen, die door een idee fixe wordt vastgehouden en die in dat idee voortleeft, zonder de werkelijkheid te zien, zou hij beter geslaagd zijn door Evert te beschrijven als hij doet. Ik kan niet aannemen, dat een jongen als Evert zoo dom en zoo onhandig blijft denken en voelen, terwijl hij zooveel van een meisje houdt, als hij beweert te doen.

Ook is Evert niet zóó dom, dat hij niet zelf het broze van zijn redeneering en van zijn overtuiging zou voelen en dat hij zijn eigen argumentatie over de bewijzen, dat Elly au fond van hem houdt, voor goede munt zou opnemen, dat hij zelf niet zou inzien, dat zijn beweringen niets om 't lijf hebben. Wanneer hij Lucie Sylvius het verhaal doet van zijn onbeantwoorde liefde, is hij zelf verwonderd over de weinige argumenten, die hij kan bijbrengen om te bewijzen, dat Elly met hem gespeeld heeft. Toch blijft hij aan zijn overtuiging vasthouden en voert als bewijs aan, dat zij hem allerlei vertrouwelijke mededeelingen omtrent haar zieleleven heeft gedaan. Daargelaten nog, dat - zooals Evert wordt voorgesteld - een jongen als hij, dergelijke vertrouwelijke mededeelingen nog niet als een bewijs van liefde zou opvatten, komen die confidenties op niet anders nêer dan op wat oppervlakkig en eigenlijk banaal gepraat, twee keer - zegge twee keer - dat hij alleen met haar loopt en dat hij haar thuis brengt. Wel zegt de schrijver, dat dit gepraat zulk een intiemen indruk op Evert maakt, maar uit die gesprekken zelf is met geen mogelijkheid eenige intimiteit - tenminste voor een neutraal beoordeelaar - te putten en niemand kan

op de gedachte komen, dat die gezegden van Elly op een ontwikkelden en voelenden jongen - al is hij dan ook verliefd - dien indruk kunnen maken. Hoe Evert dan ook, in zijn uitklagen aan Lucie, daaruit iets vertrouwelijks, laat staan iets verliefds, kan halen, is wederom een raadsel. Steeds en steeds weêr, doet zich onder het lezen de vraag op, waaruit Evert dan toch meent te mogen veronderstellen, dat Elly meer op hem (al is het onbewust) dan op Valekamp verliefd is. Ook de andere gronden, behalve die twee gesprekken, die hij opgeeft of liever die hij voor zich zelf opstelt, zijn zoo verschrikkelijk bête. Bijvoorbeeld blz. 9 en vlg.: hij heeft een korten tijd met haar op het tennisveld zitten praten, waarbij het gesprek voornamelijk heeft geloopen over de boeken, die zij las. Het eenige boek, dat zij opnoemt, is ‘De kleine Johannes’, waarom Evert eenigszins spottend over haar denkt en meer vergoelijkend voor haar opvattingen en meeningen, als gevolg van haar opvoeding en omgeving, voelt dan dat dit wel een grooten, bewonderenden indruk op hem maakt. Toch zegt hij een oogenblik later, dat het ‘niet daarom een geluk was, omdat zij voelen ging voor literatuur’ wat hij ‘een belachelijk gering moment in zijn liefde’ vindt, maar wijl hij ‘uit deze weinige woorden zich de zekerheid schiep, dat hij zich niet had vergist, dat een rijk en diep zieleleven in haar woonde.’ Behalve, dat het wel eenigszins overdreven is, uit de bekentenis, dat iemand alleen ‘De kleine Johannes’ heeft gelezen en mooi gevonden, te besluiten, dat zoo iemand ‘voor literatuur gaat voelen,’ is het toch wel wat te ver getrokken, uit die bekentenis tevens af te leiden, dat in zoo iemand ‘een rijk en diep zieleleven woont.’ Verder of dieper echter gaat het gesprek tusschen beiden niet, zij spreken niet langer of meer met elkaâr, omdat Elly wordt opgeroepen om meê te spelen. Toch, wanneer hij 's avonds op zijn kamer is en over den verloopen middag nadenkt, voelt hij dit gesprek als ‘een warm gesprek onder luchtig waas’ en beweert voor zich zelf, dat zij hem en niet Valekamp lief had, ‘alleen ze wist het niet’ en dat ook, omdat zij hem innig had aangekeken. Van dat ‘innig aankijken’ wordt onder het gesprek zelve intusschen niets gerept. (bldz. 21).

De geheele beschrijving van de figuur en van de psychologie van Evert zit vol van dergelijke onlogische redeneeringen en leemten.

En nu kan ik begrijgen, dat iemand zoo onlogisch en willekeurig denkt, dat iemand - en vooral iemand die verliefd is - onlogische en willekeurige conclusies trekt uit gesprekken en gebeurtenissen, die zulke conclusies heelemaal niet wettigen, maar dan moet de schrijver een dergelijken ziele-toestand nader verklaren en uitleggen of in de beschrijving, die hij van den persoon geeft een dergelijk onlogisch redeneeren, als behoorend bij of als gewoonte van den hersen- en ziele-toestand van den persoon, duidelijk laten uitkomen en aan het licht stellen.

Tevergeefs zoekt men een verklaring van het raadselachtig feit - een verklaring, die toch zeer belangrijk zou zijn, om een dieper inzicht in de ziel van Evert te krijgen - waarom hij, na zoo langen tijd met opzet en met vollen wil te hebben gezwegen, plotseling, den eersten keer dien hij Elly in haar huwelijk ontmoet, haar onmiddelijk zijn liefde bekent en in haar armen valt. Op dat moment moet er in Evert een ziele-proces hebben plaats gehad, waarvan de uitleg en de verklaring hoogst merkwaardig zouden zijn.

Zoo blijft het later geheel onverklaard en onverklaarbaar, waarom en waardoor Evert - na zoo lang geduldig te hebben gewacht, terwijl zijn liefde voor Elly niet verflauwd is gedurende dien tijd - na een klein aantal weken gedurende welke hij met Elly samen is, tot de ontdekking komt, dat hij geen liefde, maar alleen passie voor haar voelt. Des te onverklaarbaarder is dit feit, omdat hij al de jaren, dien hij met Elly heeft omgegaan, altijd hoog tegen haar heeft opgezien en haar nooit heeft aangeraakt, terwijl hij daartegen voelt, dat hij met een echte liefde van Lucie houdt, die hij zooveel korter kent, tegen wie hij nooit zoo hoog als tegen Elly heeft opgezien en die hij wel - al was 't dan ook maar in een plotseling opgekomen bui - gezoend en omarmd heeft. Een verklaring van dit gevoel van passie vinden in het grübeln en denke-zeuren, waarmeê hij steeds bezig is, kan en mag men niet.

Immers van het eerste oogenblik, dat Evert ten tooneele komt, wordt hij voorgesteld als iemand, die er altijd meê bezet is om zijn gedachten te ontleden, om te wroeten en te pluizen in zijn gevoelens. Waarom en waaraan hij voelt, dat er geen liefde maar alleen passie hij hem in het spel is, blijft onverklaard en

is niet te verklaren. Het maakt wel eenigszins den indruk of de schrijver een dergelijke ontknoping ter wille van 'het geval' noodig had en het er maar bij heeft geconstrueerd, terwijl hij er mêe bezwaard was er een goeden en logischen uitleg van te geven. Redenen waarom hij dus de psychologische ontwikkeling en wording, in verband met het karakter en met de ziel van zijn persoon, maar achterwege heeft gelaten.

Er zijn meer zulke onverklaarde tegenstrijdigheden in de figuur van Evert. Een jongen als hij, die zóó fijn voelt, die zóó van een meisje houdt, die zóó kuisch en ingetogen voelt en leeft en tegen dat meisje zóó hoog opziet, denkt niet en kan niet denken zooals en wat de schrijver Evert denken laat, wanneer hij over Elly's verhouding met Valekamp denkt. Zoo'n jongen denkt niet of twijfelt niet, of haar geliefde haar wel ooit 'een zoen zou geven, waar ze wat aan had', denkt er niet aan of en 'hoelang ze dat kan missen', maar duwt dergelijke gedachten tegenover het meisje, van wie hij houdt, met alle kracht van zich en wil daar niet aan denken, omdat hij het een soort heiligschennis vindt. Evenzoo fout is het, wanneer Evert later voor het eerst een wandeling met Lucie maakt en met haar ergens buiten voor een hotelletje zit te rusten, dat de schrijver hem tot Lucie laat zeggen: 'nou mag je wel nooit meer iets zeggen van een winkeljufrouw die met heeren uitgaat.' Een dergelijke ongemotiveerde grofheid zegt niemand tegen welk meisje ook, laat staan een jongen als Evert tegen een meisje als Lucie, die - zoolang zij met hem omgaat - nooit eenige aanleiding heeft gegeven, dat iemand zulk een vergelijking zou mogen maken. Dergelijke tegenstrijdigheden en onlogische dingen zijn er vele te vinden. Jammer, omdat er zoo dikwijls goed geziene en gevoelde opmerkingen in het boek staan. Bijvoorbeeld de plotselinge neiging, die Evert voelt, wanneer hij naast Lucie in het duin ligt, om haar te zoenen; zijn denken en voelen, den eersten avond, dat hij op de kamer van Lucie komt en verwonderd staat over de meubileering en over de geheele inrichting van het vertrek, waaraan hij niet gewoon is en die hem geheel vreemd zijn; zijn jongensachtig oordeel over de gedragingen van Lucie, zóó gekleed als zij is en in die omgeving, die hij als 'hysterisch' zonder een bepaald begrip aan dat woord te hechten, bestempelt;

de avond, na zijn weggaan van Elly, wanneer hij bij zijn broêr in Rotterdam is en het gesprek niet wil vlotten, voordat hij alleen met zijn schoonzuster is en het gevoel van verluchting, dat hij eindelijk alles heeft verteld en dat alles er uit is; het vage gevoel van gêne en schaamte, omdat hij zich thuis - nadat hij van Elly is teruggekomen - zoo'n beetje voelt beklagen, behandelen als den verloren zoon, die is weergekeerd, terwijl hij zich in het diepste van zijn ziel schuldig weet en meer van zulke trekjes, die bewijzen, dat de schrijver zeer goed kan opmerken en voelen. Niettegenstaande al deze bezwaren, die jammer zijn, heb ik toch niet geaarzeld een lange bespreking aan ‘Liefdes kronkelpaden’ te wijden, niet alleen, omdat het boek zooveel goeds bevat, maar vooral, omdat het werk zoo overwaard is om te worden gelezen. Hoewel er leemten en onlogische redeneeringen in de psychologie van den hoofdpersoon voorkomen, blijft er toch genoeg over, waardoor het boek nut kan doen. Vooral, omdat het een blik geeft in wat er in den ziel van een jongen man kan omgaan, omdat het de oogen opent voor wat er in het denken en voelen van een jongen man leeft en kan leven.

Nogmaals zij het gezegd, 't is een bijna onontgonnen terrein, de psychologie van een jongens- en mannen-gemoed en daarop, om zoo te zeggen, een der baanbrekers te zijn geweest, mag en moet men den schrijver hoog aanrekenen en daarom heeft hij recht op dankbaarheid. Ik hoop, dat het boek veel gelezen zal worden.

Liefdes-sproke door Anna van Goch-Kaulbach. Uitg. ‘Een Boek.’ W.L. en J. Brusse, Rotterdam.

Vier kleine novellen: Een bezoek, Liefdes-sproke, Levensdagje en Verwachting, getiteld. Vier verhaaltjes om niets van te zeggen; als je ze hebt gelezen is 't goed, als je ze niet hebt gelezen is 't ook goed! T' is een beetje overdreven, deze vier novelletjes onder de pompeuzen titel van ‘Een Boek’ uit te geven. Maar dat kan de schrijfster niet helpen.

In Zwitserland, herinneringen en indrukken, door Dr. J. v. Bergen. Uitg. J.F. v.d. Ven, Baarn.

Zooals op 't omslag gedrukt staat, is 't een ‘Gids voor Toeristen.’

Iemand, die voor 't eerst naar Zwitserland wil gaan en die in twijfel is, welke route hij zal nemen of hoe hij zijn reis zal samenstellen en inrichten, kan heel veel nut van het boekje hebben. Hij kan er uit leeren, hoe en op welke wijze men voor weinig geld, in korten tijd, veel kan zien. Of het aan het doel beantwoordt, dat de schrijver zich heeft gesteld, namelijk ‘het weergeven van hetgeen hem zoo diep heeft getroffen en met blijdschap vervuld’, of de lezer gesuggereerd wordt ‘door een landschapsbeschrijving’ en door het ‘door den Schrijver geziene en gevoelde’, is een andere vraag. Daarop moet beslist ontkennend worden geantwoord. Ik geloof niet, dat iemand - wanneer hij het boekje tot het einde heeft gelezen - door de beschrijvingen zal worden opgewekt om naar Zwitserland te gaan of dat hij - hadde Zwitserland niet reeds lang de renommée - door dit boekje den indruk van Zwitserland's schoon zou krijgen. De schrijver lijkt me een naïef, goed man te zijn, met groote liefde voor de natuur, die den grooten drang en de behoefte in zich heeft gevoeld te uiten, wat er gedurende zijn reizen in hem is omgegaan, mêe te deelen van het schoone, dat hij heeft genoten en een ander op te wekken ook van dat schoone te gaan genieten. Hij zou 't wel willen uitschreeuwen, overal verkondigen, overal prêeken, hoeveel schoons er te genieten is en hoeveel schoons de menschen missen, door niet naar Zwitserland te gaan! Het maakt echter wel eenigszins den indruk of - evenals er geënrageerde Wagnerianen zijn, voor wie geen andere muziek dan die van Wagner bestaat en bestaanbaar is - de schrijver een ‘hooggebergte-Wagneriaan’ is, voor wien geen ander schoon dan dat van het hooggebergte bestaat en door wien ieder natuurtafereel, beneden de zooveel meter, met medelijdend schouderophalen beschouwd wordt. Het is jammer, dat de schrijver ommachtig is zijn gevoelens goed weêr te geven en dat daardoor zijn beschrijvingen niet alleen geen indruk maken, maar een beetje die van Baedeker naderen, welks drooge objectiviteit hij juist in zijn boekje heeft willen vermijden.

Een proeve van beschrijving tot voorbeeld (bldz. 25): ‘Nog meer naar rechts ziet men den Ober-Theodulgletscher, boven den Unter-Theodulgletscher, eindigende in den Theodulpas of Matterjoch (3322 M.), even links van het Theodulhorn en rechts

van het kleine Matterhorn. Verder de imposante Matterhorn (4505 M.) met den Furggengletscher, Dent Blanche (4364 M.), Obergabelhorn (4073 M.), Rothhorn (4223 M.), Weiszhorn (4512 M.). In de richting van Visp doemen de Blümlisalp (3669 M.) en het Bietschhorn (3953 M.) op'. Voor iemand, die al die plaatsen en toppen zelf heeft gezien, is een dergelijke opsommende beschrijving een aardige herinnering; ik geloof echter niet, dat iemand, die Zwitserland nooit bezocht heeft, door zulk een beschrijving tot een bezoek zal worden opgewekt.

Iets beter is de volgende uiting (bldz. 168 en 169): 'De windingen tegen het vreemd gevormde Gellihorn op, dat het dal van Kandersteg ten Zuiden afsluit, gaan eerst door prachtig bosch. Alles is nog vochtig van den morgendauw en blij jubelt het in ons binnenste mee met het zingen en tjilpen der vogeltjes in het woud, en met het koele, klare kristalgeluid van helder klaterende, soms aan den weg te voorschijn schietende, snelle waterstroompjes. O, de onvergetelijke weelde van zulke ochtenduren te midden der ongerepte bosch- en bergnatuur!

Later houdt het bosch op en zijn de windingen kaal en heet. Daarna weer door lichter bosch, En gestadig, achteruitziende, de heerlijkste gezichten op Kandersteg in de diepte en tot ver in het dal, en op de sneeuwtoppen der bergen (Fisistock, Doldenhorn, etc.), thans van nevel bevrijd en stralend in den blauwen aether,' Niemand echter die deze beschrijving (en meer dergelijke) leest zal, wanneer de namen der plaatsen zijn weggelaten, daardoor een indruk van het hooggebergte van Zwitserland krijgen. En dat was toch des schrijver's doel!

Een bewijs hoe goedig naïef de schrijver is, voelt men uit zijn uitroep 'Thalatta, Thalatta' (de Zee, de Zee), waarmee hij zijn boekje begint en die zijn opgewondenheid moet te kennen geven, wanneer hij Zwitserland terugziet. Hoe men bij het zien van bergen er toe komt om de uitroep Thalatta, Thalatta in zich te voelen, en vooral om die nêer te schrijven, is wel een bewijs van - ik zou haast zeggen - van een beetje domheid en kinderlijke onschuld. Voegt men bij dit alles, dat de schrijvertot tweemaal een bijzondere aandacht wijdt aan die plaats, waar men meestal alleen en in het geheim gaat, den eersten keer op bldz. 168, waar hij vertelt, dat in een zeker hotel de

rol closet-papier niet goed afrolt en daarover verontwaardigd is, den tweeden keer op bldz. 183, waar hij geërgerd is over de weinige plaatsruimte van zulk een lusthof in een ander hotel, dan heeft men dezen goedigen, sympathieken, doch niet schrijven kunnenden schrijver compleet.

Van zwarten en blonden door Samuel Goudsmit. Uitg. v. Holkema en Warendorf, Amsterdam.

Het is altijd een eigenaardig, moeilijk te definieeren en te beschrijven, gevoel, waarin men - soms nog een heel langen tijd - blijft napeinzen, wanneer een goed boek, dat men bezig is geweest te lezen, uit is. Het is een, ik zou haast zeggen, soort weeke weemoed, die over de ziel blijft hangen, wanneer men - na met de menschen en de toestanden, in het boek beschreven, te hebben mêegeleefd - op eens wêer in de werkelijkheid van het eigen bestaan wordt geplaatst, een bijna zacht-schreiend berouwen, weer heen te moeten uit de illusie, die de schrijver voor je zien, in je denken en in je voelen heeft getooverd. En, even stil-zuchtend, legt men het gelezen boek uit handen en voelt, dat een mooi-gedroomde tijd voorbij is.

Vraagt men mij, of deze gevoelens ook na het lezen van Samuel Goudsmit's boek in mij zijn opgekomen, dan moet ik eerlijk weg het tegendeel bekennen. Zoowel onder het lezen als na het lezen, heb ik voortdurend een gevoel van geïrriteerdheid, van wrevel gehad - soms zóó sterk, dat de neiging in mij schokte, het boek van mij af te gooien en niet met lezen voort te gaan - niet alleen om het onbeduidende van den inhoud der verhaaltjes, maar - en dat vooral - om het aanstellerige, quasi-diepzinnige, gewilde, druk-doenerige, opgeblazene, bombasterige en oneenvoudige van dat geschrijf!

Van de zeven verhaaltjes, die het boek bevat, zijn er drie die natuurlijk (hoe kan het anders tegenwoordig van een joodsch schrijver!) een episode uit het leven van Joden tot onderwerp hebben. Wanneer zal 't nu toch eindelijk eens met al die namaak, met die mode en die manie uit zijn?! De eerste moderne schrijver, die het Joodsche leven heeft behandeld - ten minste in Nederland - heeft dat met zijn groot talent gedaan en hij heeft er mooi-geziene en mooi-wêergegeven, vol van het echte, kunstwerken van gemaakt, die niet gemakkelijk verbeterd of

overtroffen zullen worden en kunnen worden. Toen is de namaak begonnen! De namakers zijn gekomen, die - bij en door hun gemis aan groot kunstenaarschap - het Joodsche familiebestaan en het Joodsche doen als een gemakkelijk te behandelen stof dachten (omdat zij het in hun omgeving zagen en er in leefden, genoeg ‘slang’ en Joodsche termen wisten en meenden, dat dit genoeg en dat er verder niets meer noodig was) en het òf tot een onderdeel van een roman gebruikten, òf er een reeks kleine verhaaltjes van wrochtten, waarin niet alleen alle kunst ontbrak, maar die bij den lezer niet anders dan een gevoel van walg en weerzin opwekten.

Wanneer men de drie Joodsche verhaaltjes in dit boek leest, vraagt men zich onwillekeurig af, wat de schrijver dan toch wel in het onderwerp daarvan heeft gezien, dat hij zich gedrongen voelde er iets van te willen maken en vraagt men tevens - en misschien in de eerste plaats - waarom hij die novelletjes, toen hij ze dan wèl had geschreven, maar niet liever in portefeuille heeft gehouden. Zij beduiden zoo niets en hebben zoo niets om 't lijf! Wanneer men de Joodsche woorden door Hollandsche vertaalde, de eigenaardige Joodsche gebruiken door gewone Amsterdamsche verving en in plaats van het Joodsch-hollandsch, Jordaan-hollandsch schreef, zouden de verhaaltjes even goed voor een beschrijving van menschen en toestanden op de Passeerdergracht, in de Lindendwarsstraat of in de Goudsbloemstraat kunnen dienen. Het typische, de Joodsche athmosfeer, als ik 't zoo mag noemen, ontbreekt er ten eenemale, alleen door de ‘slang-woorden’ leert men, dat ze iets anders dan 't gewone zijn en het eenige wat de geschiedenissen dan ook uitwerken en kunnen uitwerken, is weerzin van menschen en toestanden als daarin worden beschreven en vooral ergernis, dat iemand zóó weinig inzicht, of zooveel zelfovertuiging, heeft, dat hij niet begrijpt dat zulk werk alleen namaak en in de verste verte geen kunstwerk is.

Wat de overige verhaaltjes betreft, het eenige wat men goed kan noemen, is de uiting op bldz. 19, waar het meisje, dat in weerzin met haar aanstaande zal gaan trouwen, omdat zij niet van hèm, maar van een ander houdt, angstig het oogenblik nader en nader voelt komen, dat haar huwelijk zal worden voltrokken, en - behoudens dan nog de aanmerkingen, die men ook daarin

kan maken - de bladzijden van 77 tot 117, de beschrijving van den Zondag, dien de verliefde man met de vrouw, die niet van hèm houdt, doorbrengt, Het overige is òf hoogst onbelangrijk, òf met zoo'n exuberantie van woorden geschreven, zoo erbarmelijk aanstellerig, zoo gewild-diepzinnig, zoo would-be artistiek, zoo duister psychologisch, dat het door taaie verveling en langdraderigheid en zeuren moeilijk is het tot 't eind door te worstelen. Trouwens het geheele boek kenmerkt zich door gemis aan eenvoud, gemis aan rustigheid, gemis aan natuurlijkheid, gemis aan echtheid. Ten bewijze citeer ik eenige voorbeelden en vraag in gemoede, wie iets begrijpt van zinnen en woord-aaneenrijingen als de volgende. Ik doe slechts hier en daar een greep. Bladz. 73, van een jufrouw, die vroeger vroolijk en opgewekt was, maar die nu verdriet heeft: ‘zij stond nu voor hem, als met allen scherts, met alle vroolijke vriendelijkheid, met allen weeken zang van haar frissche zeggen plotseling geslikt naar het donkere binnen, waar 't dompelend weg was gestorven in zwarte op- en afklimmingen van rouw’. Bladz. 95. waar de verliefde man met de vrouw, die niet van hem houdt, in de Kroon zit te eten: ‘Zware, dichte dampen van etensgeur dreven van de voortmompelende gebogenen op hen aan, als door feestend-saamgezworenen hier op hen afgericht, om hun tot zwijgen-snoerenden ernst te bevechten, zich om hen te legeren en in vaste rijen op hen aan te dringen, hen de levensvadsigheid van hun adem om hun verlangens te streelen, hen te lokken in de fronslooze vreugde van het warme, voldane, gretig-nemende leven. Het was of zij bespottelijk deden, in een zekere onttrekking aan het roerende, lichtende, geurdampende feest, dat machtig-heerschend om hen was, en waarvan de druisching en de vetheid reeds begonnen hun opgesloten denkens te verdooven en in zich op te nemen’. Bladz. 101, zij gaan, na het eten in de Kroon, naar huis en ‘zagen met een zachte klaging van verlangen het gaan der menschen, die terugkropen in hunne huizen, om rond de tafel, onder de lichten, te beminnen’. Bladz. 180, sprekend van twee joodsche meisjes, die een neef hebben, die veel in den nachtwind loopt: ‘ellendige blijfselen van prachtige joodsche vrouw - en alweer dreigende draagsters van prachtig Jodendom's liederlijk vergaan - zij hadden beide den aangemoedigden wil naar wat

bezoeksters van Rembrandtkuil en de Vic van neef Herrie hadden overgelaten'. Bladz. 235, 'In het keldertje was de daghitte zwaar omwarend geworden, tastbaar dik, nadat ze den heelen dag domp rondkruipend had neergehangen van 't balkenzoldertje'.

Wat beteekenen uitdrukkingen als, bladz. 57, 'hij had, met de blije herkenning van *klein goedig Breestraatjoodje*, opgemerkt'[1]; wat zijn (bldz. 62) '*verrollende*, *werkende* pindas, *komieke* hazelnootjes'; wat beduidt (bldz. 231) 'de zon had hem *honend* bevochten'; wat zijn (bldz. 232) 'slechte, *huisjes zwakke* oogen'; wat is de diepzinnige beteekenis van menschen met (bldz. 248) '*grachtjeslijven*', wat bedoelt de schrijver als hij (bldz. 249) zegt, dat 'de prachtige geheimenis van den avond aankwam, *aansluipend* met *eeuwig grootsch* gebaar'?

De laatste (on)zin van het boek is een waardig slot na zooveel misbruik van woorden! Het Frederiksplein wordt op nieuw geplaveid en wanneer het klaar is - volgens den schrijver ten minste - 'Zal straks het doorwoelde plein daar uitliggen als een jonge vrouw, onder genezende smarten verlost, blij met den levenskeer, gereed om haar lief met nieuwe kussen te gaan tegen schrijden'.

Zou het heusch niet raadzaam zijn, de afdeeling P.W. op 't Stadhuis te waarschuwen!

Wat meer eenvoud, wat meer natuurlijkheid en vooral wat meer echtheid zijn dringend gewenscht!

1) De cursiveeringen zijn van mij.

Philosophische kroniek door Mr. G.J. Grashuis.

De Indische Theosophie en hare beteekenis voor ons door Dr. J.S. Speyer, Hoogleeraar aan de Rijks-Universiteit te Leiden. Leiden, S.C. van Doesburgh, 1910.

'Glukus de me h i m e r o s hairei' laat Homerus Paris zeggen tot Helena. 'Een zoet v e r l a n g e n grijpt mij aan', is het eenvoudige en oprechte woord van den Trojaanschen Koningszoon, gesproken tot de schoone vrouw, die hij had geschaakt. Verlangen, zinnelijk en geslachtelijk, maar ook oogenblikkelijk en tijdelijk, dat alles ligt opgesloten in het Grieksche woord 'himeros'. Allengs is bij de Grieken dat begrip een bovenmenschelijk wezen geworden, en later is dit overgegaan in en vervangen door den Erôs, het Liefdeverlangen, geestelijk en zedelijk van aard, en daarbij duurzaam en blijvend. Over dien Erôs heeft Plato in 'Het Gastmaal' veel en velerlei schoons gezegd. De verklaring van de Mystiek der Liefde, welke hij niet door Socrates zelf laat geven, maar door Diotima, eene vrouw uit de Arcadische bergen, die eenmaal voor Socrates het geheim der Liefde had ontsluierd, behoort tot de schoonste stukken van den grooten leerling van den Atheenschen wijze. Aan die verklaring gaat een gesprek vooraf, gevoerd tusschen Socrates en zijn gastheer Agatho (Gastmaal, 21). De gedachtengang daarvan is in enkele stellingen kortelijk aldus samen te vatten. 'De Erôs, de Liefde, het Liefdeverlangen, is het verlangen naar iets; verlangt iemand iets, zoo heeft hij daaraan b e h o e f t e ; de Erôs verlangt naar het schoone en naar het goede, derhalve heeft hij noch het schoone, noch het goede, of: derhalve is hij noch schoon, noch goed' Bij Plato is de Erôs de zielsbehoefte van den mensch, en over haar ontstaan geeft Diotima onderricht, in het eerste gedeelte van

hare rede (G. 23). Het Liefdeverlangen, de Erôs, heeft zijn bestaan te danken aan zijne ouders, P o r o s , Voorraad, en P e n i a , Gebrek. ‘Hij heeft altijd gebrek’ en ‘den aard zijner moeder hebbende, woont hij altijd samen met behoefte.’ De zinrijke mythe van Plato noemt het ware niet afzonderlijk naast het schoone en het goede, maar dat was onnoodig. Immers is het ware of de waarheid de werkelijkheid in woorden uitgedrukt, en de zielsbehoefte van den mensch strekt zich dus uit naar d e w a a r h e i d als de beschrijving, of liever: als de uitbeelding van de schoonheid en van de goedheid.

Overal ter wereld en altijd, door den loop der eeuwen henen vertoonen zich aan ons waarnemend geestesoog de behoefte en de zucht van de menschelijke ziel, welke wij gevoegelijk met één woord kunnen noemen d e w a a r h e i d s l u s t . Zij gaf de geboorte aan Kunst en Wetenschap, en die beide kunnen zich alleen geleidelijk ontwikkelen, indien zij in bondgenootschap treden met de Wijsbegeerte. Deze laatste wordt niet in alle tijdperken van den beschavingsgang der menschheid, of van een bepaald deel der menschen, met denzelfden ijver beoefend. In den regel hangt de mindere of de meerdere vordering op het gebied der Wijsbegeerte af van de afwezigheid of de aanwezigheid van groote d e n k e r s , van wijsgeeren die voor tijdgenoot en nakomeling arbeiden met hun denkkracht, en met hunne kunst en hunne wetenschap. Wij beleven dagen, waarin schijnbaar veel belangstelling is voor wijsgeerige oefeningen des geestes en voor wijsgeerige onderzoekingen in de natuur, in den mensch, in de geschiedenis. Om te blijven bij ons kleine Vaderland hebben wij alleen te wijzen op de talrijke geschriften, klein of groot van omvang, die tot het gebied der Wijsbegeerte mogen worden gerekend. Maar voor een goed deel is het geleverde werk meer schets dan toets. Daarom is het verblijdend als een of ander machtig man op het gebied des geestes opstaat, zich aangordt en met het woord, dat is: met het zwaard des geestes, de nevelen van schijn en onwaarheid verjaagt, opdat de waarheid helder moge uitblinken.

Voor de K r o n i e k komen uit het eerste halfjaar van 1910 twee boeken in aanmerking, die zoowel om de namen van de

schrijvers als om den gegeven inhoud de aandacht trekken. Tegenover, niet naast het lijvig werk van Professor Speyer, dat voor dit maal stof levert aan den Kroniekschrijver, staat het, een weinig minder lijvig boek van den Dominicaner Monnik, Prof. Dr. J.V. de Groot, over 'Denkers van onzen Tijd', dat een volgend maal zal worden besproken. De laatste vangt zijne I n l e i d i n g aan met te zeggen: 'De redelijke aanleg van den mensch gunt hem geen rust louter bij zintuiglijk waarneembare dingen en hunne betrekkingen'. Ook Prof. Speyer had met het oog op zijn eigen boek zoo kunnen spreken, maar hij doet dat niet: hij plaatst als kenspreuk op den rug van het titelblad de woorden van Julius Caesar: Q u a e v o l u m u s, c r e d i m u s l i b e n t e r', Wat wij willen, gelooven wij gaarne. Zijn 'Voorwoord' - waarom dit Germanisme? - verklaart den Lezer waaraan de verschijning van het boek is te danken. 'In de laatste maanden van 1908, zegt de geleerde Sanskritist, heb ik te Rotterdam, daarna in de maanden Februari en Maart van het volgende jaar te Bussum een cursus gegeven over Indische Theosophie. Van verschillende zijden ben ik aangezocht tot het in druk doen verschijnen van wat ik toen heb uiteengezet. Aan dien aandrang heb ik toegegeven. Evenwel, het kwam mij niet wenschelijk voor mij tot de bewerking van die voordrachten te bepalen. Uitbreiding tot een boek dat het onderwerp in zijn ganschen omvang behandelde, bleek noodzakelijk'. De lezers van 'De Nieuwe Gids', die buiten de Theosophische beweging staan, hebben op bladzijde 236 van het Augustus-nummer kunnen vinden, dat er 'in Nederland zelf thans vijftien loges' zijn van de Theosophische Vereeniging ('Theosophical Society'), 'te weten: twee in Amsterdam, twee in Den Haag, een in Arnhem, Delft, h e t G o o i, Haarlem, Den Helder, Hilversum, Leiden, Nijmegen, R o t t e r d a m, Utrecht, en Zwolle'. Aan de Theosophen in de Maasstad en in het Gooi dankt dus Nederland het merkwaardige boek, dat de Leidsche Hoogleeraar samenstelde.

Zijn 'Voorwoord' kunnen wij nog niet laten rusten, vooral omdat in de tweede alinea daarvan, welke wij in haar geheel moeten overnemen eene dwaling schuilt, die ter plaatse waar het behoort, zal worden wederlegd. 'Groot is de belangstelling, zegt Dr. S., die er door velen aan den dag wordt gelegd in de

Indische heilleeren en de Indische Mystiek (in dit laatste schuilt de dwaling). Menigeen meent zelfs de hoogste wijsheid, voor menschen bereikbaar, daarin te zullen vinden. Maar die belangstelling gaat niet altijd gepaard met behoorlijke kennis van zaken. Als hunne voorlichters en wegwijzers treden te dikwijls op lieden, niet berekend voor die taak, en die geen bronnenstudie kunnen maken omdat zij onbekend zijn met de taalkennis die daarvoor noodig is. Ook wordt vaak allerlei heterogeens dooreengehaald, en over het hoofd gezien dat in de geheimleer en de wijsheid van die Indische bespiegelaars de verschillende tijden en verschillende stelsels moeten worden onderscheiden'. Daarna geeft de Schrijver nog te kennen dat, 'zal van de op ons geestesleven uitstroomende Indische denkbeelden en de daarmede samenhangende denkmethoden, invloed ten goede uitgaan... dan vóór alles noodig is dat de kennis die men daarvan opdoet, zoo gaaf en zuiver mogelijk zij', en dat hem 'daarom in onze dagen eene bevattelijke, zakelijke, aan de bronnen zelf ontleende beschrijving van de Indische Theosophie geen overbodig werk schijnt'. 'In dien geest en met die bedoeling is het boek geschreven', en de Schrijver heeft getracht zijne vakstudie dienstbaar te maken aan het algemeen belang'. Deze aanhalingen leeren ons wat de Hoogleeraar aan zijne lezers wil leeren en met een groote mate van vertrouwen mag men zijn werk ter hand nemen, dat zich door den grondslag, de bronnenstudie, onderscheidt van de meeste geschriften over Indische Theosophie.

Een kort, glashelder, Inleidend Hoofdstuk dient ter orienteering, en in Vier Afdeelingen wordt de rijke en belangrijke stof behandeld op de volgende wijze. Eerst wordt gegeven de 'Voorgeschiedenis van de Indische theosophie' en daarin wordt gesproken over 'den Wedischen Godsdienst' en Eeredienst, en over de 'Wedische Voorstellingen omtrent de schepping en omtrent het hiernamaals'. Dan wordt antwoord gegeven op de vraag: 'Wat leert de Indische theosophie?'. De leerstellingen worden verklaard, en de b h a k t i (de zelfovergave en zelftoewijding van den mensch aan de Godheid) en het Lied des Heeren, de B h a g a w a d g î t â , worden toegelicht. Lang staat de Schrijver stil bij 'De praktijk van de Indische theosofen', en hij spreekt ten slotte over 'De Indische Theosophie en het Westen'. Het

boek eindigt met bladzijde 336, en de schoone en ernstige woorden, daarop nedergeschreven achten wij ons niet alleen gerechtigd, maar verplicht onder de oogen te brengen van de lezers van dit tijdschrift.

'Wat ook, zoo luidt het slotwoord van den kundigen verslaggever en beoordeelaar, voor de toekomst uit de inwerking van de Indische denkbeelden en idealen, op onze eigene wijsgeerige en godsdienstige ontwikkeling moge voortkomen, hetzij veel, hetzij weinig, het bloote feit dat die denkbeelden en idealen zoo lijnrecht tegengesteld zijn aan platte levensbeschouwing en aan stofvergoding, doet weldadig aan. Tegenover de rustelooze werkzaamheid van onze moderne Westersche wereld, die als het ware op ééne reusachtige fabriek is gaan gelijken met eindeloos veel afdeelingen en vertakkingen, waarin men alle krachten der natuur dienstbaar maakt aan de vele behoeften en aan de vele grillen van den meer zenuwachtigen mensch - steekt het kalme zelfonderzoek van die wereldverachtende Indische wijzen, die met zoo weinig mogelijk tevreden willen zijn, af door zijn contrast. Tegen de gevaren, die aan die bespiegeling verbonden zijn, zijn wij beter gewapend dan de Indiërs zelven; wij staan bovendien vrij en onbevangen door oude overleveringen en gewoonte tegenover haar. En zoo de kennismaking met de Indische theosophie alleen dit gevolg heeft, dat men zich ernstiger dan ooit de vraag zal gaan voorleggen, op welke wijze - voor ieder op zijne wijze - het hoogste levensgeluk, dat immers zelfkennis en evenwicht van de psyche tot voorwaarde behoort te hebben, het best te bereiken is, dan ligt reeds hierin eene suggestieve waarde van beteekenis, en die menigeen tot voordeel kan wezen.' Duidelijk spreekt de Hoogleeraar hier zijn gevoelen uit: alleen laat hij door de uitdrukking zelve: 'het evenwicht van de psyche' den Lezer voor een raadsel staan, en brengt hij hem de vraag op de lippen, waarom hier het woord p s y c h e wordt gebezigd en niet het woord z i e l.

'Reeds voor meer dan twee-en-twintig eeuwen, toen in het gevolg van Alxander, den Macedoonschen veroveraar, Grieksche intellectueels in het Vijf-stroomen-land den heiligen bodem van Indië betraden, werden zij ten zeerste getroffen door de van hunne denkgewoonten en onderzoekingsmethoden sterk afwijkende

beschouwingen van de Indische naar hoogste kennis strevende mannen, met wie zij in aanraking kwamen, die bezitloos en zonder vast verblijf, van aalmoezen levend, los van verlangen naar stoffelijk voordeel, zich overgaven aan lichaamskwelling en geestelijke oefeningen, in de verwachting langs dien weg eenmaal te geraken tot het Hoogste Heil in het Hiernamaals.' Met dezen langen volzin teekent Dr. S. (bladz. 2) de zoogenaamde 'gymnosophisten,' de naaktloopende wijsgeeren, en komende tot de aanhangers van de leer van Buddha zegt hij: 'Het Buddhisme is niet exclusief. Het predikt zijn evangelie aan alle creaturen. Ook aan Nâgas en Râkshasas en andere van die onzichtbare bovenmenschelijke wezens. De overlevering weet zelfs van gevallen, waarin zulke schepselen als olifanten, buffels, slangen tot de heilleer bekeerd zijn.' Vreemd klinkt ons dat in de ooren, en eveneens wat verder wordt medegedeeld, dat wij het bij 'het Hindoeïsme' en bij 'de Brahmaansche leerstellingen in engeren zin met een nationalen en met een standgodsdienst te doen hebben.' De Brahmanen achtten het 'eene zware zonde hunne overleveringen aan buitenstaanders mede te deelen.' Vandaar dat de Weda's, de heilige boeken 'tot betrekkelijk kort geleden voor de Westersche wetenschap een gesloten boek bleven.' In den loop van de vorige eeuw hebben Westersche geleerden de Heilige Boeken van het Oosten leeren verstaan en deze zijn door vertaling onder het bereik van elk beschaafd man gebracht. De vier Weda's, de oudste verzamelingen van heilige teksten, 'kunnen echter in strikten zin niet gelden als theosophische teksten, al vindt men reeds in den Rigweda en in den Atharwaweda verscheidene liederen, die de verklaring van het wereldraadsel betreffen.' Zonder het opzettelijk te doen, zonder het te willen, mag men zeggen, geeft de Schrijver hier eene bepaling van de Theosophie in de woorden, die wij gespatiëerd lieten drukken. De vier Hoofdstukken van de Eerste Afdeeling geven den Lezer een duidelijk overzicht van de 'Wedische offerpractijken, offerspreuken, en van de animistische en magische elementen' van het Wedisme, en verder van 'de liturgische en verklarende Wedische boeken en van de Wedische voorstellingen omtrent de schepping en omtrent het hiernamaals.' Belangrijk is hetgeen wordt medegedeeld (bladz. 27) omtrent

de Upanishads. Daarin ‘is het wezen der dingen het eenige voorwerp van beschouwing, en speelt het ritueel een ondergeschikte rol, of in het geheel geene. Den mannen, die zich met de daar behandelde vragen onledig houden, is het niet te doen om stoffelijke goederen, om voordeel of macht. Zij hebben alleen oog voor het heil van hunne ziel. De schoone woorden die acht eeuwen later in het Evangelie uitgesproken zullen worden: ‘Wat zou het den mensch baten, zoo hij de geheele wereld gewon, maar schade leed aan zijne ziel?’ wij zien ze leven en werkelijkheid zijn bij deze hooghartige, van de wereld afgekeerde wijzen... Met de Upanishads zijn wij genaderd tot de eigenlijk gezegde ‘Indische theosophie,’ die echter eerst in de Tweede afdeeling wordt behandeld, ‘en in de Eerste houden wij, zegt Dr. S., ons met hare voorgeschiedenis bezig.’

Omtrent de Schepping, volgens de Wedische voorstellingen, kan in het algemeen worden gezegd, dat, ‘met name het tiende en laatste boek van de Rigweda eenige gedichten bevat welke ons een blik vergunnen op theorieën, die voor ongeveer drieduizend jaren over het ontstaan van de wereld en haar ware wezen van gezaghebbende zijde in Indië zijn verkondigd.... Wat hier ten zeerste treffen moet is de verscheidenheid en de onderlinge tegenstrijdigheid van die wereldverklaringen. Nu eens is de eerste grond van alle dingen persoonlijk gedacht. dan weder onpersoonlijk. De persoonlijk voorgestelde Oppergod treedt soms rechtstreeks als schepper op, soms middellijk. Ook vindt men meermalen de voorstelling van een bouwmeester, niet ongelijk aan den Platonischen, die hemel en aarde vervaardigde of vastlegde, die de wijde ruimte uitmat, die de aarde uitspreidde. Elders wordt een ignoramus uitgesproken, b.v. in deze vermaarde verzen:

Wie weet het waarlijk? Wie kan ons verhalen:
Van waar, van wien is dees geschapen wereld?
De goden kwamen eerst na haar ontplooiing!
Wie weet het dan, waaruit zij is geworden?
Wie zegt ons dan, waaruit zij is geworden?
Is zij vervaardigd of heeft zij geen maker?
Slechts Hij, die ze overziet van uit den hoogsten hemel,
Die weet het, of.... zou die het zelf wel weten?

‘Twee voorstellingen van het hoogste wezen, de persoonlijke en de onpersoonlijke’ komen in den Rigweda voor, en ‘tusschen die twee voorstellingen is het Indische Godsbegrip steeds zwevende gebleven. Prajâpati is in de Brâhmana's - dat is: “in de gezaghebbende verklaring en opheldering omtrent een of ander punt van eeredienst, offertechniek en dergelijke” - de gewone benaming voor den Schepper en den Onderhouder van de wereld en van al het geschapene’. Maar door den Schrijver wordt er (bl. 35) op gewezen dat ‘de wereld die de Indische Schepper in het aanzijn roept, is zijn gewrocht in een anderen zin dan Jahwe's schepping dat is in het begin van Genesis, waar God, - zooals Augustinus te recht uitlegt, hemel en aarde heeft gemaakt uit niets, “want gij hebt ze gemaakt (maar) niet uit u”. De Indische scheppingsidee is pantheïstisch op te vatten, niet monotheïstisch. De Schepper doet de wereld uit zich te voorschijn komen.’

Tien bladzijden van zijn boek geeft Dr. S. aan de behandeling van hetgeen de Weda's leeren aangaande den dood. De aanvang van het vierde Hoofdstuk is gekenmerkt door ernst en waarheid, en wij wagen het niet door eigen woorden in een kort begrip des Schrijvers gedachten weder te geven. Zelf moge hij ook hier spreken. ‘Behalve, zoo wordt gezegd, door het mysterie van den grond van ons bestaan voelt zich de mensch, en nog met vrij wat sterker drang tot nadenken gedreven door het mysterie van den dood. Te weten, hoe wij op de wereld gekomen zijn en hoe het komt dat die wereld er is, heeft, rechtstreeks althans, geen praktische waarde, want het betreft gebeurtenissen die achter ons liggen; maar sterven moeten wij allen, en het toekomstig lot van onze ziel hiernamaals kan afhankelijk wezen van onze gedragingen bij ons leven. De gedachte aan de noodzakelijkheid van zijn dood, de kortstondigheid van zijn leven en de onzekerheid van zijn stervensuur is de nimmer verdrogende bron, die het godsdienstig gevoel in den mensch voedt en onderhoudt en telkens weder op nieuw doet opleven wanneer andere oorzaken het hebben doen verzwakken en aan het kwijnen gebracht. Wat gebeurt er na onzen dood met onze ziel? ziedaar het kardinale punt, waarop de verschillende gelooven van de geopenbaarde godsdiensten zoowel als de “kennisse Gods” - dat is: de Theosophie - der verschillende theosophieën besliste antwoorden

geven.' - Helder wordt verklaring gegeven van de vereering der voorouders of 'doodenvereering', zooals de Schrijver zegt, en over het 'geloof in een verwijlen van de afgestorvenen onder den grond, in eene onderwereld, in een huis van Hades'. De lijkverbranding wordt daarna behandeld, en over den Koning van het Doodenrijk, den doodenrechter Yama, wordt gesproken. Als kort begrip van het Hoofdstuk geven wij nog deze aanhaling. 'De Wedische tijd heeft geene vaste, scherp omlijnde denkbeelden over het hiernamaals. Over het geheimzinnige, dat achter den dood ligt, wordt ook gaarne in geheimzinnige taal gesproken'.

Als Dr. S. er toe overgaat om uit den rijken schat zijner kennis te putten ten einde een antwoord te geven op de vraag: 'Wat leert de Indische Theosophie?', maakt hij vooraf eenige juiste opmerkingen. 'De Indische bespiegeling over de hoogste vraagstukken, zoo luidt de eerste, is niet in de eerste plaats uitgegaan uit (lees: van) dorst naar kennis; zij is ontstaan door: (lees: uit) een godsdienstigen drang'. De tweede is deze: 'De ernstige naturen, die van het besef van de broosheid van het ondermaansche zoozeer zijn vervuld, dat hun geest zich steeds bezig houdt met het zoeken naar het onvergankelijke en eeuwige en, hebben zij dat gevonden, met zich er geheel in te verdiepen - zulke naturen zullen in Indië evengoed tot de minderheid behoord hebben als bij ons. Doch eene grootere minderheid naar verhouding. En eene van groote geestkracht. En de derde: "In Indië is de monnikstand overoud. Menige Indische Godsdienst heeft een monnikenorde tot kern. Zoo het Buddhisme". Na eene schets van de opvoeding "door de studie van den Weda", gegeven aan de zonen der drie hoogere kasten komt de Schrijver terug op den inhoud der Upanishads, wier wijsheid zich uitgeeft als (lees: voor) echte, ware kennis, als (lees: voor) wetenschap, en daarom is de benaming "theosophie" daarvoor gerechtvaardigd. "Theosophie" is een Grieksch woord dat zich door "kennisse Gods" goed laat weergeven. De term is niet in onzen tijd bedacht, maar vrij oud. Christelijke kerkvaders hebben hem reeds gebruikt. En dat hij gebezigd wordt ter kenschetsing van de Indische stelsels van wereld-verklaring

en van verlossing is ook niet van gisteren'. Daarna worden de vier groote stelsels genoemd, waarmede 'wij ons zullen hebben bezig te houden, de Wedânta, het Sânkhya, de Yoga en het Buddhisme'. Aan de âtman-leer van de Upanishads zijn twintig bladzijden gewijd 'De âtman is het Zijn, en wel het Eenig Zijnde en daarom het Eenig Ware; het vergankelijke is onwezenlijk en dus onwaar (bl. 64).' 'Die Indische leer is meer dan eene wereldbeschouwing, zij predikt den weg tot zaligheid, tot verlossing. Zij vindt die in het bezit van de zekerheid, van de boven allen twijfel opgeheven (lees: verheven) vaste overtuiging dat de ziel in ons, ons innigste, wezenlijkste wezen één is en samenvalt met de wereldziel. Gindsche âtman, die de wereld bezielt, is dezelfde die in mij, in u, in ieder levend wezen huist en die ons levensbeginsel is. Die dat weet, heeft het hoogste geluk verkregen; hij is verzekerd van zijne onsterfelijkheid.'

Van waar, zoo gevoelt men zich gedwongen te vragen, die verheven en diepzinnige leer? Van waar die bespiegeling en bij welke denkers is zij te zoeken? Ter beantwoording, dier vragen willen wij hier voor een oogenblik den Hoogleeraar hooren, zoo als hij sprak bij de aanvaarding van zijn ambt aan de Leidsche Hoogeschool (30 September 1903). 'Het voeren van een bespiegelend leven in de grootsche eenzaamheid van het tropische woud of aan de hellingen van de sneeuwbergen, ver van de woelige wereld, heeft in Indië voor menigeen van ouds groote aantrekkelijkheid gehad. Het klimaat en het geheele karakter van het Indische landschap begunstigde die neiging. Reeds vroeg was de tijd aangebroken dat men aan de oude Wedische liederen en de oude Wedische offerpractijken niet genoeg had. Die ze op de richtige wijze aanwendde werd geacht in staat te zijn allerlei van de goden te verkrijgen, ja af te dwingen. Maar wat waren wel beschouwd, die macht en heerlijkheid, die stoffelijke en tijdelijke goederen, die men door offer en onthouding nastreefde, dat men zich die geweldige inspanning van geest en lichaam dáárvoor zou getroosten? Is dan dit het hoogst bereikbare goed? Staat gemoedsrust en een onvergankelijke heilstaat niet oneindig veel hooger? Bij de ernstigsten en besten zijn zulke overwegingen reeds in overoude tijden opgekomen. Ook, dat reinheid van het gemoed hooger staat dan rituëele reinheid.

Tegenover de primitieve en naïeve levensbeschouwing van den voortijd is een hoog ethisch ideaal ontwaakt, waarvan de symptomen reeds in de voor-Buddhistische litteratuur duidelijk zich vertoonen... Op zich zelf echter kan de onderdrukking van booze lusten, het aankweken van zachtheid en mededoogen, het medevoelen met zijne medeschepselen en bijstaan van hen die in nood verkeeren niet het einddoel zijn van het streven van den waren brahmaan - de Rede handelt over "De Brahmanen en hunne beteekenis voor het Indische volk" - en van wie in zijn voerspoor treedt. Die tevreden is met de vrucht van goede werken, zal die genieten hiernamaals in den vorm van hemelvreugde en glansrijke nieuwe existentie op aarde. Doch zulke vrucht is eindig, als het zaad, waaruit zij is voortgekomen. Het hoogere doel is het bereiken van een onvergankelijken heilstaat, die door goede werken wel wordt ingeleid, maar waartoe vrij wat meer noodig is.' - Aanschouwelijk treedt hier de Indische denker voor ons oog: in de overpeinzingen der woudkluizenarijen ontstond en wies op de Indische theosophie en philosophie in hare menigvuldige verscheidenheid, haar naspeuren van het ware wezen van het Al en vàn de âtman en van de verhouding van de individueele ziel tot de Wereldziel. Daar kreeg de zielsverhuizingstheorie haar leerstelligen vorm, van daar uit verbreidden zich de voorstellingen van den Maalstroom des levens, van de macht van het Karma, en van de Verlossing door Wijsheid'.

K a r m a en wedergeboorte in een nieuw lichaam, anders gezegd: zielsverhuizing of reïncarnatie, worden door Dr. S. op zijne gewone duidelijke wijze voor den lezer uiteengezet. Daar onder ons thans ieder beschaafd man, die kennis neemt van de geestelijke stroomingen des tijds, min of meer begrijpt wat beide genoemde woorden beteekenen, laten wij des Hoogleeraars verklaring rusten, en wij zullen alleen eene aanhaling geven uit het slot van het Hoofdstuk over 'de leer van het Karma'. Den altijddurenden kringloop van ontstaan, bestaan, vergaan, opnieuw ontstaan, enz., waarin het voor de ziel noodzakelijk is, om van bestaansvorm tot bestaansvorm te moeten overgaan, noemen de Indiërs Sansâra. Aan het zijn in den Sansâra is het dragen van leed onvermijdelijk verbonden... Bij het gros van de menschen werken de overwegingen (daarvan) niet sterk genoeg om naar

een hooger ideaal te streven dan naar wedergeboorte in hemelsche gewesten, waar, zij het niet een eeuwig, dan toch een zeer langdurig geluk hen wacht als het loon voor een goed - dat is: een deugdzaam - leven hier op aarde. Maar zeer ernstige naturen, diep doordrongen van de overmaat van lijden, die aan elken bestaansvorm verbonden is, kon dat ideaal niet bevredigen. Hoe meer zij zich in het vraagstuk van de onontkoombaarheid van dat lijden verdiepten, des te meer drong zich aan hun geest de begeerte op naar bevrijding van de ziel uit den Sansâra. Bestaat die mogelijkheid? Zoo ja, hoe moet men het aanleggen om verlost te worden uit de banden, die de ziel aan den Sansâra kluisteren?' Antwoord op de laatste vraag wordt gegeven door meer dan ééne Verlossingsleer, en 'onder die heilleeren hebben twee het allereerst aanspraak op nauwkeurige beschouwing, zegt Dr. S. in het vierde Hoofdstuk, die van den Wedânta en die van het Sânkhya. Beide stelsels hebben een overwegenden invloed op het Indische denken en den Indischen godsdienst uitgeoefend. En sedert de laatste vijf eeuwen heerscht de Wedânta nagenoeg uitsluitend over de geesten van de meest ontwikkelde Hindoes. De Indische theosophie, zooals die in onze dagen zich daar (lees: bij hen) doet gelden, is in hoofdzaak Wedânta. Beide stelsels hebben dit gemeen, dat zij verlossing alleen verkrijgbaar achten door k e n n i s , dat derhalve de weg die daarheen leidt gelegen is in het verwerven er van'. Er is echter tusschen de genoemde stelsels een opmerkelijk verschil, want, om nu eens termen te bezigen, welke in onze Westersche Wijsbegeerte zijn aangenomen: 'de Wedânta predikt het monisme, de Algeest is geest en stof beide; de Sânkhya leert de volstrekte en eeuwige afzonderlijkheid van stof en geest, en deze leer is beslist dualistisch'. Hierbij moet echter worden in het oog gehouden, dat 'de Sânkhya wel aanneemt dat de stof één is, maar zij erkent niet eenen Algeest. Integendeel, het aantal p u r u s h a 's dat is: geesten, integenstelling tot de stof, is oneindig groot, zoovelen als er levende wezens in den eindeloozen Sansâra rondzwalken'. Uitvoerig beschrijft Dr. S. de leeringen van de beide stelsels, en daarna gaat hij over tot 'de heilleer van het Buddhisme, dat niet zoo zeer een theosophisch stelsel is als wel een godsdienst. Het leert niet alleen den weg ter verlossing, maar in zijn

middelpunt staat een Verlosser, die tegelijk leeraar en voorbeeld van zijne jongeren, al wat in de leer wordt verkondigd, in zijn persoon als het ware concentreert, die voorwerp van hulde, vereering en aanbidding is.' De verhandeling over het Buddhisme, bijna drie vellen druks, is de kern van het gansche boek, met trouwe zorg en met oprechte liefde door den Schrijver samengesteld. Op ééne bladzijde (135) wordt het Buddhisme als wereldgodsdienst vergeleken met het Christendom en op treffende wijze wordt beider overeenkomst in sommige opzichten den Lezer voor oogen gesteld. Over den persoon van den Verlosser, over 'den Buddha, den alwijzen, alle wezens overtreffenden Meester, over den Dharma, de Verlossingsleer, en over den Sangha, de Congregatie, de Buddhistische gemeente, met andere woorden: de Kerk, als collectief begrip van alle geloovigen, geeft de Hoogleeraar in een kort bestek en in een beschrijvende verklaring de noodige toelichting, die zelfs door den Lezer, voor wien het Buddhisme geene vreemde zaak is, met belangstelling wordt gevolgd. Aan enkele opmerkelijke uitspraken voor Dr. S. zal hier nog eene plaats gegeven worden. De vraag of het Buddhisme een God kent, wordt aldus beantwoord. 'Voor wie niet aan woorden blijft hangen is het duidelijk, dat de Buddhisten wel degelijk een Opperwezen kennen en vereeren. Hun Hoogste Wezen is niemand anders dan de Buddha, die dan ook dikwijls genoeg Purushottama (der geesten hoogste) genoemd wordt en als zoodanig uitdrukkelijk wordt beschreven; met denzelfden titel dus, die ook God Wishnu van rechtswege toekomt (154)'. Een antwoord aan hen die den Verlosser der Christenen *om* zijn lijden boven Buddha stellen, wordt in de volgende woorden gegeven. 'Ik heb wel eens in het nadeel van het Buddhisme, in vergelijking namelijk met de leer van den Christus, hooren aanvoeren, dat de figuur van den Christus, die met eigen lijden 's werelds zaligheid koopt, hooger staat dan die van den Buddha, die ja wel allerlei heeft opgeofferd om de hoogste wijsheid te kunnen bereiken, maar die na de verwerving van zijn hoogen Buddha-rang, negen lustra lang, vrijelijk zijne leer verkondigt, geëerd en gevierd, en in den gezegenden ouderdom van tachtig jaren zijn natuurlijken dood sterft. Bij zulk eene beschouwing wordt uit het oog verloren, dat het aangrijpende drama van bovenmatig lijden als koopprijs

van het Verlosserschap ook in het Buddhisme allerminst ontbreekt. Maar dat drama is niet te vinden in zijne laatste existentie. Toch heeft ook de Verlosser, dien de Buddhisten huldigen en aanbidden, zeer veel smartelijks ondergaan. Ook zijn weg was een lijdensweg. En niet eenmaal, maar telkenmale, in tallooze existenties (169).' In de laatste alinea van het Hoofdstuk wordt gezegd: 'Hun - dat is: der Buddhisten - pleidooi voor de gelijkheid der menschen is wat men pleegt te noemen, zuiver platonisch. Zij mogen in hunne litanieën voor alle schepselen bidden: "voor de menschen in Azië, in Europa, in Afrika, in Amerika, in Australië", zooals ik die formule eens in een Engelsche preek door een Buddhistisch zendeling heb hooren uitrafelen (lees; afrafelen), invloed op de sociale verhouding der maatschappij hebben de Buddhisten niet uitgeoefend. Die past ook niet in een stelsel dat de wereld leert schuwen en zijn koninkrijk niet dáár zoekt. De groote beginselen, die het bezielden, hebben in andere richting gewerkt (179)'. - Hierbij mogen wij gerustelijk de opmerking voegen dat de Westersche Theosophen geene wereldschuwheid prediken.

Als Dr. S. zich zet om in het zesde Hoofdstuk den lezers eene verklaring te geven van 'de Bhakti en het Lied des Heeren', komt hem het verhaal voor den geest van den toren van Babel. Bij 'de schets van de verdere ontwikkeling van de theosophische denkbeelden in Indië hebben wij te doen', zegt hij, 'met eene grootsche, eene titanische poging van de kinderen der menschen om te bereiken wat boven menschelijke vermogens gelegen is, eene poging, die uitgaat van het geloof dat door eigen kracht alleen de vurig gewenschte zaligheid en onsterfelijkheid te verkrijgen is. Den torenbouw hebben wij in de vorige hoofdstukken bijgewoond. In wat volgen zal zullen wij de uitwerking zien van eigen machteloosheid en van de tusschenkomst van God den Heer.... Van den hoogen dunk omtrent ons zelven en onze vermogens zijn de oude Indische theosophieën doortrokken.... Het onbegrensde vertrouwen in het vermogen van den mensch om de hoogste zaligheid, het opgaan in Brahma, de hoogste loutering, het Nirwâna, deelachtig te worden uit eigen aandrift en door eigen inspanning is hun gemeenschappelijk'. De Y o g a , welk woord zoowel 'verbinding, vereeniging' met de Godheid,

als ‘oefening, inspanning, het zintuigen bedwingen en de mijmertucht’ kan beteekenen (198) is het werk en de taak van den y o g i n , den devoten ‘knecht Gods’, die tegenover God b h a k t i ten toon spreidt (beter ware gezegd: aan den dag legt)’, dat is: ‘de overgave, de toewijding, het zich geheel in handen stellen van de hoogste godheid (189)’. Daar nu ‘de b h a k t i hare schoonste en beste uiting heeft gevonden in het Lied des Heeren, de *Bhagawadgîtâ*, die deel uitmaakt van het geweldige epos Mahâbhârata, wordt aan dat grootsch gedachte en grootsch uitgevoerde dichtwerk eene opzettelijke bespreking’ gewijd. Het is eene episode uit den krijg tusschen twee verwante familiën. Op het oogenblik dat de beide legers tegenover elkander zijn geschaard, overvalt den heldhaftigen Arjuna ‘een gevoel van afgrijzen wegens het bloedbad, dat zal worden aangericht.’ Staande op zijn krijgswagen met zijn neef Kreshna als wagenmenner geeft hij uiting aan hetgeen er omgaat in zijn hart, en ‘hij zegt dat hij niet vechten zal.’ Daarop wordt een wijsgeeriggodsdienstig gesprek gevoerd tusschen beide genoemde mannen, en daarin wordt de bhakti verklaard, en wel door den wagenmenner, die niets anders is dan eene incarnatie van den hoogen God. In tegenstelling met vroegere leeringen, volgens welke het ondenkbaar was tot het Nirwâna te geraken, zoo men in de wereld bleef, predikt de Gîta eene andere waarheid, en daarom wordt geleerd, dat ‘ook voor wie in de wereld blijft, algeheele verlossing, dat is: vereeniging met den Algeest, aanstonds na dit leven mogelijk is.’ De korte inhoud van het gedicht wordt gegeven in een achttal bladzijden (190-197) en daarna wordt nog gesproken over de bhakti en als een bijzonderheid medegedeeld, dat er thans in Indië ten aanzien daarvan ‘twee aan elkander tegengestelde geloofsovertuigingen zijn. De eene staat bekend als de “kat-school” en de andere als de “aap-school.” De eerste leert dat Bhagawân, de Heilige Heer, de ziel redt zooals een kat hare jongen oppakt, zonder vrijen wil van hun kant. De aap-school leert daarentegen dat de ziel, om gered te worden, zelve zich moet opwerken en den Heer zoeken te begrijpen, zooals een jonge aap opklimt naar zijne moeder.’

Wat het beroemde lied betreft, dat door Dr. S. blijkbaar

wordt beschouwd als theosophisch kunstwerk, daaromtrent waagt de Kroniekschrijver het onder de aandacht van den Schrijver en van den Lezer te brengen, dat het vreemdsoortig, verheven en diepzinnig voortbrengsel van Indisch gevoel en van Indische verbeelding een mystisch werk is, waarvan de strekking op enkele plaatsen duidelijk aan het licht komt. Het eigenaardige van de Mystiek is dat zij zich op tweeërlei wijze openbaart: in haar w e z e n is zij aanschouwing van God, den mensch opvoerend tot vereeniging der ziel met de Bron en den Oorspong van haar bestaan, en in haren aard is zij godsdienstig of wijsgeerig, al naar mate geloof of beschouwing den mensch leidt bij zijn verlangen en zijn streven naar den wandel met God. In het Lied des Heeren is wel is waar de Theosophie van het woord, maar de Mystiek is er in verborgen. Zoo lezen wij - vertaling van Dr. Boissevain - in het elfde Gesprek: ‘Mij vermoogt Gij niet te zien met deze uwe eigen oogen; het hemelsche oog geef ik u (8),’ en: ‘Wijl ik het nooit tevoren geziene gezien heb, ben ik verheugd (45)’ en in het dertiende Gesprek wordt gezegd: ‘Wie den Hoogen Heer ziet, die in alle wezens dezelfde blijft, onvernietigbaar in het vernietigbare, die ziet (goed) (27).’ Niet talrijk zijn de plaatsen, waar gesproken wordt van het zien van God, maar zij zijn van veel beteekenis.

Na ‘de leeringen van de Indische theosophie in hare hoofdtrekken te hebben geschetst’ gaat de schrijver in de Derde Afdeeling over tot de P r a k t i j k en handelt hij over wereldverzaking, deugdbetrachting, yoga en tapas (onthouding en kwelling des lichaams), en wonderkrachten door yoga verkregen. Groot is in Indië het aantal wereldverzakers, deels asceten, deels kloostermonniken. Van hun leven en gedragingen gaf J. Campbell Oman eene voortreffelijke beschrijving in zijn boek: ‘The mystics, ascetics and saints of India’ en uit dat werk heeft Dr. S. geput. Zijn oordeel over die lieden luidt niet gunstig. Het moet erkend worden, het gros van die heiligen - en hun aantal is legio - maakt op den onpartijdigen beoordeelaar nu niet juist een stichtelijken indruk’. Het uitvoerig hoofdstuk over de wereldverzaking wordt besloten met de korte levensschets van een waren, echten en oprechten zwervenden bedelaar, een Brahmaan,

geboren in 1833 en in reuk van heiligheid gestorven in 1899. Zijne beschrijving van de Hindoesche deugden eindigt Dr. S. als volgt. ‘Eindelijk heb ik nog te gewagen van eene deugd die ik nog niet heb gememoreerd. Ik zou onvolledig zijn, als ik ze vergat, Zij is zoo onmisbaar, dat wanneer zij ontbrak, alwat men aan ascese en yoga verricht, onwerkzaam zou wezen. Die deugd is het *geloof*, de daaraan tegenovergestelde ondeugd *twijfelzucht.* Het geloof verzet bergen is een axioma, dat in alle Indische theosophieën gehuldigd ja vooropgesteld wordt. Opmerkelijk is ‘het oordeel dat reeds voor meer dan eene eeuw over de Indische wijsgeerige stelsels en hun yoga is uitgesproken door den man, die te recht als de grondvester van de Indologische wetenschap beschouwd wordt, Henry Thomas Colebrooke. In een brief aan zijn vader, van 6 December 1793, geschreven uit Indië op een tijd, toen hij reeds een eind weegs met zijne Sanskritstudie gevorderd was, laat hij zich uit als volgt: ‘Hoe verder wij hier ons letterkundig onderzoek uitstrekken, des te uitgestrekter en verrassender wordt onze horizon. Daarbij is het ware en het onware, het verhevene en het kinderachtige, het wijze en het dwaze zoozeer vermengd, dat wij bij iederen stap om gekke zaken moeten glimlachen, en toch met bewondering de wijsgeerige waarheid moeten erkennen, ook als is die gehuld in duistere allegorie of in het eene of andere kinderverhaaltje’.

Luidens den titel geeft ons Dr. S. een boek over ‘de Indische theosophie en hare beteekenis voor ons.’ Dat laatste onderwerp wordt besproken in twee Hoofdstukken: in het eerste wordt in groote trekken de ‘Westersche invloed op de Indische Theosophie geschetst’, en het tweede draagt als opschrift: ‘Westersche Theosophie onder Indischen invloed’. Met Pythagoras vangt dit hoofdstuk aan, en dan wordt kortelijk gesproken over den aanvang van ‘de beoefening van Indische wijsheid en Indische theosophie onmiddellijk uit de bronnen (302)’ De Hoogleeraar, ‘zich hebbende te bepalen tot de aanwijzing in welke vormen de Indische theosophie in den jongsten tijd en met betrekkelijk goed gevolg propaganda maakt in Europa en Amerika, en tot de beoordeeling van dat merkwaardig verschijnsel,’ onderscheidt drieërlei richting. In de eerste plaats zijn er, die den Wedânta ‘aanprijzen als hoogste en beste wijsheid’, in de tweede plaats ontmoeten

wij ‘het zoogenaamde Neobuddhisme, en “eindelijk valt er te spreken van die richting welke hier te lande belichaamd is in de Theosophische Vereeniging, eene loot van the Theosophiaal Society van Mevrouw Blavatsky.” Een gunstig oordeel wordt uitgesproken over de Amerikaansche Vedanta Society, die populaire werken van Hindoe's verbreidt, waarin “de leer van het Karma, alsmede de Yogatheorieën in bevattelijken vorm worden uiteengezet en toegelicht”. Maar Dr. S., al moet hij ook het talent prijzen, waarmede die werken zijn geschreven, zegt: “Zij beoogen het onmogelijke. Men kan niet te gelijker tijd Upanishadische wijsheid als zijn godsdienst aanhangen en de moderne theorieën van de chemie en de natuurkunde over stof en kracht als zijne wetenschap erkennen”. Daarna komt de Schrijver tot een vakgenoot, een Sanskritist, die te Kiel professor is in de Wijsbegeerte, namelijk Paul Deussen. Deze ijveraar is vast overtuigd dat er overeenkomst bestaat tusschen de leer der Upanishads en die van Plato en vooral van Kant. De tweede richting spreekt zich uit in “een in het Duitsch en door een Duitscher geschreven, Buddhistischen Catechismus welk boek door Mr. S. van Houten in Nederlandsche gewaad is gestoken.” Met dat werk is Dr S. niet ingenomen, en de bedaarde geleerde verliest voor een oogenblik zijne gewone rustige gemoedsstemming, waarin hij zijn boek heeft geschreven, als hij zich verplicht ziet mede te deelen, wat in dien Catechismus over Jezus wordt gezegd, en verder over de leer van Jezus. Deze zou namelijk “van zijn 12de tot zijn 30ste jaar een leerling van de Buddhistissche monniken zijn geweest,” en “de leer van Jezus zou later zijn verminkt en met dwalingen uit het wetboek van de Joden zijn vermengd geworden”. Dat alles noemt Dr. S. “zotteklap,” en “even plompe als domme machtspreuken”. Voor de derde richting heeft de geleerde meer sympathie, en om haar te doen kennen bedient hij zich van de “Inleiding tot de Theosofie” door Dr. J.W. Boissevain in 1902 uitgegeven. Over Mevrouw Blavatsky is de Leidsche Hoogleeraar niet goed te spreken, en zij heeft zijne sympathie niet mogen verwerven. Brieven, door een Tibetaan aan den theosoof Sinnett geschreven, zijn door dien heer in zijn werk The occult world opgenomen,’ maar wat daarin voorkomt en in ander boek van denzelfden schrijver,

Esoteric Buddhism getiteld, noemt Dr. S. ‘boerenbedriegerij van de grofste soort’. Een overzicht van de leer van Mevrouw Blavatsky wordt den Lezer aangeboden, en dan zegt Dr. S.: ‘Niet zonder zelfverloochening heb ik de laatste bladzijden geschreven’, en dat mocht ook wel worden gezegd van eenige volgende bladzijden, 325-329.

Opmerkelijk zijn vele uitspraken, voorkomende in het Besluit van het nuttige en leerzame werk, waarover wij handelen. Enkele daarvan willen wij nog onder de oogen van den Lezer brengen, hem tevens opwekkende en aanradende om het boek zelf ter hand te nemen. ‘Ik heb getracht, zoo wordt gezegd, onpartijdig, maar niet zonder critiek, de voornaamste stroomingen te volgen, waarlangs de Indische formules voor de oplossing van het wereldraadsel en de Indische verlossingstheorieën hun weg vinden tot ontvankelijke gemoederen van Europeanen en Amerikanen. Die ontvankelijkheid is bij velen aanwezig. Vooreerst is er allerlei in de Indische wereldbeschouwing, met name in de âtmanleer van de Upanishads, waartoe de moderne Westersche mensch allicht meer zich zal aangetrokken gevoelen dan tot zekere voorstellingen van zijn voorvaderlijk godsdienstig geloof, wanneer hij, zooals bij zeer velen inderdaad het geval is, opgehouden heeft dit als eenige, onomstootelijke, door God geopenbaarde waarheid te beschouwen. Het monotheïstische Godsbegrip van de Indische theosophie laat zich beter vereenigen met de uitkomsten van de natuurkundige, scheikundige en biologische wetenschappen en met de op die basis berustende wijsgeerige beschouwingen, dan het begrip van den meer menschelijk voorgestelden, aan Israël ontleenden, éénen God, die den mensch schiep “naar zijn beeld”.... “Daartegenover stelle men het begrip van den Oppergod, zooals dat in de Indische theosophieën wordt voorgesteld, en vraagt zich af of de benadering van dat begrip in de Upanishads, waar de hooge gedachten telkens worstelen met de taal om passende uitdrukking voor zich te vinden, niet verhevener is”.... Niet minder wint het de Indische beschouwing van de onsterfelijkheid van de ziel van de Christelijke en de Mohammedaansche. De laatstgenoemden hebben uitsluitend de toekomst in het oog.... Het is niet te verwonderen dat de leer van het Karma aantrekkingskracht uitoefent. Zij strookt

goed met verschillende moderne Westersche geestesstroomingen in de ethische en sociale richtingen.'

Reeds bij de studie van het boek, dat wij bespraken, blijkt de buitengewone belangstelling van den Schrijver in de door hem behandelde onderwerpen. Uitdrukkelijk verklaart hij zich te dien aanzien in de aanhaling uit het Besluit van zijn werk, waarvan wij de laatste bladzijde, het slotwoord, reeds in den aanvang van ons artikel hebben opgenomen.

Den Haag, 9 Augustus 1910.

Staatkundige kroniek.

18 Augustus '10.

De eenvoudige verkiezing van een lid der Provinciale Staten van Noord-Holland bracht vele pennen in beweging. Toen eenmaal de heer Barnstein, vrijzinnig-democraat, gebracht was op den zetel, die voor den vrijen liberaal Röell was opengemaakt, gaf bittere verontwaardiging zich lucht. Natuurlijk. Men had, zonder de noodige maatregelen van voorzorg, een vacature gemaakt in de herinnering aan vroegere macht; met kleinachting van politieke tegenstanders. Het sprak van zelf, zoo meende men, dat de kiezers zoo verstandig zouden zijn om ‘een man als Röell’ in die vacature onmiddellijk te kiezen.

Hoofdthema in deze klaagliederen is geweest, dat men een geestelijk zoo hoogstaand man liet schieten voor een vrijzinnigdemocraat, die, bij al zijne verdiensten, in geestes-beschaving zich niet met hem kon meten.

Als gewoonlijk zal de vereerde politieke vriend wel tot een zeer hoog peil zijn opgevijzeld. Het is buitenaf voordien nimmer in het oog gevallen. Maar gesteld al, dat dit peil werkelijk werd bereikt, was er dan reden om ter wille daarvan het politiek verschil te negeeren?

Ook de kerkelijke bladen stemden met de klaagzangen in. Natuurlijk zonder eenige bedoeling om de fracties ter linkerzijde uit elkander te drijven. Maar toch deed dit eenigszins vreemd aan, zoo kort nadat een andere Röell, van grooter reputatie dan de Amsterdamsche naamgenoot, in Utrecht zijn zetel had moeten ruimen voor den anti-revolutionairen heer Van Hoogstraten, naar wiens qualiteiten men moest informeeren bij oud-wapenbroeders; informaties, die de mogelijkheid openlieten, dat in anderen staat des publieken levens kenteekenen van geschiktheid zouden aan het licht treden, welke tot dusver niemand had ontdekt. Toch werd toen in de kerkelijke pers betoogd: wij

strijden voor een groot beginsel; wat de onderlinge waardeverhouding is tusschen de candidaten doet er niet toe; wanneer Röell weer in de Kamer moet, zullen de liberalen hem er zelf moeten brengen.

Zoo ongeveer was ook de redeneering van de vrijzinnigdemocraten te Amsterdam. Met dit verschil in de feitelijke situatie, dat de Amsterdamsche Röell de hoogte van den Utrechtschen nimmer heeft kunnen bereiken, en dat zijn vrijzinnig-democratische tegencandidaat alom geacht en gewaardeerd werd wegens den voortreffelijken en onvermoeiden arbeid, door hem op sociaal gebied sedert tal van jaren met veel talent verricht.

Vooral de vrije liberalen hadden bij de laatste verkiezingen voor de Tweede Kamer zich den pas afgesneden voor het sustenu, alsof het verschil met de vrijzinnig-democraten er slechts een was van meer of minder, en niet van beginsel. Wie eraan twijfelen mocht, neme maar eens inzage van de verkiezingslectuur in het district Deventer. Trouwens, *De Nieuwe Courant* had het al zoo dikwijls verteld.

Maar in Amsterdam hebben de liberalen altijd een eigen tactiek gehad. De groote hoed heeft er zonder ophouden dienst gedaan. Zelfs wist, ook na de formeele afscheiding van de vrijzinnig-democraten, een uitnemend tacticus als dr. Hubrecht later toch nog een entente over de geheele linie tot stand te brengen. Al wat liberaal heette bleef te zamen. De nuances werden met zachte overgangen zooveel doenlijk weggedoezeld. In het *Algemeen Handelsblad* bezat men een uitnemend orgaan. Unie-liberaal en vrij-liberaal was het tegelijk. Zelfs was het tegelijk vóór en tegen algemeen kiesrecht. De afgevaardigden ter Tweede Kamer, in dit college Unie-liberaal, waren in Amsterdam liberaal zonder meer. *Vooruitgang*, *de* oude liberale kiesvereeniging, bood plaats voor allen. Zij sloot bij geen algemeene organisatie zich aan.

Moeilijker werd het, bij deze houding te volharden, toen ook de vrije liberalen zich zelfstandig hadden georganiseerd en te Amsterdam een afdeeling hadden gesticht. Ook formeel was het verschil niet meer te loochenen. *Vooruitgang* echter bleef bij het oude regime volharden. Het sloot zich niet bij de Liberale Unie aan, maar steunde zich op een program, dat ieder vrijzinnige kon onderschrijven.

Met dit beleid echter verklaarde het grootste deel der vrijzinnige kiezers zich niet langer te kunnen vereenigen. Het was bij de laatste Statenverkiezing dan ook al héél ver gedreven. De heer Mr. J.C. de Vries was in de Staten gekomen met den steun van de vrijzinnig-democraten, nadat hij verklaard had te zijn Unie-liberaal en voorstander van algemeen kiesrecht. En nu hij van zijn zetel opstond ter wille van de wederverkiezing van den oud-liberaal mr. Roëll, heette het, dat tusschen deze beiden een verschil van politieke overtuiging niet bestond. Zoodanige kunststukken zijn voor kiezers, die niet door dik en dun gaan, te kras.

Samenwerking kan onder zekere omstandigheden gewenscht zijn, maar dan geschiede zij steeds onder markeering van de politieke verschillen. De doezelaar blijve bestemd voor de teekenplank.

De laatste Amsterdamsche verkiezing was leerzaam voor alle partijen.

* * *

In een staatkundige kroniek mag, waar een speciaal economische ontbreekt, niet worden gezwegen over hetgeen in de afgeloopen maand te Enschedé voorviel. De uitsluiting, door de fabrikanten toegepast, heeft trouwens staatkundige beteekenis, in zoover wettelijke voorziening ook op dit punt noodzakelijk bleek.

In het grootbedrijf worden steeds meer arbeidskrachten geconcentreerd. En de partijen, zoo arbeiders als werkgevers, binden in steeds ruimer kring de krachten samen om hunne macht te versterken. Maar zoo wordt ook de maatschappelijke beteekenis van hetgeen binnen het bedrijf geschiedt, steeds grooter. En allengs talrijker worden de belangen, welke buiten het bedrijf niettemin daarmede samenhangen. Zoo ziet de wetgever, die voor een ongestoorden ontwikkelingsgang der samenleving heeft zorg te dragen, zich tot taak gesteld, ook hieraan zijn aandacht te wijden. Beschikkende over hun eigen belangen, nemen zij maatregelen, die diep in het maatschappelijk leven ingrijpen.

Bij den strijd tusschen kapitaal en arbeid zal op den duur de wetgever niet lijdelijk kunnen toezien. Een verplichte arbitrage,

in dezen zin, dat de uitspraak van een door de wet aangewezen scheidsgerecht voor beide partijen bindend zal zijn, zal vooralsnog niet bereikbaar zijn. Maar wel zal de wet een orgaan kunnen scheppen, waarvoor partijen hunne sustenuen en inlichtingen zullen hebben te deponeeren. Reeds zal hierdoor de moeilijkheid zijn overwonnen, rijzende bij nagenoeg elk conflict, gelegen in de erkenning van de vertegenwoordiging der strijdende partijen. Geregeld pleegt het eerste begin van een vergelijk af te stuiten op de formeele vraag, wie bevoegd zijn om namens partijen te spreken en te onderhandelen. Een uitspraak van zulk een wettelijk orgaan moge dan al geen bindende kracht hebben, van zedelijk gezag is zij stellig.

De houding der Twentsche fabrikanten in het laatste conflict heeft niet de overtuiging kunnen schenken, dat hun beleid de instelling van zulk een orgaan overbodig maakt. Zij schrijven in hun reglement een bepaling, dat zij allen tot stop zetten van hun bedrijf zullen verplicht zijn, zoodra bij een hunner de arbeiders het werk hebben gestaakt. Wat de aanleiding was tot de staking, of het geschil langs minnelijken weg kan worden opgelost, het schijnt niet in aanmerking te komen; lex dura, sed ita scripta: staking bij één, uitsluiting bij allen.

Nadat met veel schrijven en wrijven de moeilijkheid van de vertegenwoordiging was overwonnen, begon eerst nadat de uitsluiting in werking was gegaan het onderzoek van het bestuur der fabrikantenvereeniging. Dit is een averechtsch beleid. Het karakteriseert het optreden der vereeniging zuiver als een proces, om macht te doen gelden tegenover de organisatie der arbeiders, terwijl men opzettelijk de oogen gesloten houdt voor de vraag, aan welke zijde het recht is. Met dit beleid moge men tijdelijk succes hebben, het veroordeelt zich zelf als onzedelijk; in zulk een proces is de eindoverwinning aan degenen, om wier vernietiging het is begonnen.

M.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs. XLII.

‘Was mich hier anzieht fragst du? Alles, Alles!
Der alte Glaube und der Sagen Zahl
Der Freiheit Odem und des Blutes Bande,
Die Tage voller Lust und voller Qual.
Was mich hier fesselt? Unser blauer Himmel
Der Lowtschen, den zu sehen meine Wonne.
Hier nur ist Leben - überall ist Nacht,
Wo uns nicht wärmt die heimatliche Sonne!’

NIKITA PETROWITSJ: *Balkanska Çariça.*

Montenegro, het laatste vorstendom van den Balkan, en het oudste tevens, is een koninkrijk geworden. En de dichtende vorst, die zelfs drama's en verzen heeft geschreven, doorgloeid van Turkenhaat en vaderlandsliefde, liefde voor het kleine onvruchtbare bergland:

‘Wie kann sich wohl mit diesem armen Zeta
Rumeliens üppige Thälerflur vergleichen?
Der enge Winkel Montenegro's mit
Dem weiten Reich der Serben und Bulgaren?’

Nikita van de Zwarte Bergen, die sedert geruimen tijd de rol vervult, eenmaal door Christiaan van Denemarken met zooveel overtuiging gespeeld, van ‘schoonvader van Europa’, heeft zich de koningskroon op het eerwaardige hoofd gezet.

Hij volgde daarbij slechts het voorbeeld van Roemenië, Servië, Bulgarije; en al is Montenegro de kleinste der Balkanstaten, met minder inwoners dan een gemiddelde Europeesche groote stad - het heeft een geschiedenis waarop de Montenegrijnen trotsch zijn, en ‘quoique son verre est petit, il boit dans son verre’...

Het is een eigenaardig land, dat land der Zwarte Bergen. Nog maar een halve eeuw geleden, werd het als ‘terra incognita’ beschouwd; en het reisverhaal van zekeren meneer Broniewski, die er in 1833 een reis heen maakte, klinkt onwaarschijnlijker dan menig reisverhaal uit de middeneeuwen.

Die goede meneer Broniewski, wiens ‘Voyage à Monténégro’ (Paris, 1834) een beschrijving van zijn tocht bevat, had zich wel wat in de luren laten leggen, voordat hij zijn reis begon. Hij had zich gewapend als Tartarin van Daudet, want hij was innig overtuigd, dat hij naar een wereld van wildemannen en struikroovers ging. Een scheepslading kralen, spiegeltjes en andere snuisterijen had hij medegenomen, alsof hij handel wilde gaan drijven met Afrikaansche negers of antropophagen van de Zuidzee-eilanden; en hij had zich gewapend met een geheel arsenaal, waarvan hij echter meer last dan plezier had. Want met zijn gordel vol pistolen, zijn dubbelloopsgeweren en zijn slagzwaard op zijde werd hij in een dorp in Montenegro in verzekerde bewaring genomen, wijl men hem van gevaarlijke plannen verdacht.

Maar toch behoefde hij zich over zijn reis niet te beklagen; want hij zag tal van zonderlinge zaken, wat tegenwoordig de toeristen niet meer overkomt, zelfs al gaan ze naar Montenegro.

De Vladika, die toen sedert 1830 aan het Bestuur was, heette Peter II, de opvolger van den beroemden Peter I, die met de Russen Marmont uit Cattaro had verdreven en een ongelooflijken invloed op zijn volk oefende. Hij was op negentigjarigen leeftijd overleden, en had van zijn volk weten gedaan te krijgen, dat het ten teeken van rouw gedurende zes maanden geen onderlingen strijd zou voeren.

Peter II was in dien tijd naar Rusland gegaan, om zich te doen wijden tot aartsbisschop en tot vorst tevens; want in die dagen waren de Vladika's van Montenegro tegelijk geestelijke heeren, al konden ze gewoonlijk beter overweg met het geweer en den dolk, dan met kruisbeeld en bisschopstaf.

Rechters bestonden in dien tijd wel; er was zelfs een rechtbank samengesteld uit zes leden. Maar die heeren hadden weinig of niets te doen, want alle verschillen tusschen de bergbewoners werden kort en goed geregeld met het geweer. De dorpen stelden er een soort ‘honneur de clocher’ in, schuldigen niet uit te

leveren en de onschendbaarheid van hun gebied te verdedigen, zelfs tegen den vorst.

Ook een Senaat had Peter II ingesteld, maar een zeer eenvoudige; de vergaderzaal, in het Senaatsgebouw, was een boerenkamer, naast een koestal. De beraadslagingen werden steeds geeindigd, hoe heftig het debat ook was, als de klok sloeg. Het administratieve bewind was toevertrouwd aan vijftien Perianiki, die meerendeels niet lezen of schrijven konden, en herkenbaar waren aan een arendsveer op hun muts.

Broniewski woonde een terechtstelling bij van een man, beschuldigd van paardendiefstal; dit is een misdaad die zeer zwaar werd en wordt aangerekend, en die steeds met den dood wordt gestraft. De beschuldigde stond niet terecht voor een rechtbank, maar voor de dorpsbewoners, die een soort jury vormden. De daad was gepleegd, de man op heeterdaad betrapt, en na een kort geding werd de dief veroordeeld om opgehangen te worden. De oudste moest hem de straf mededeelen; hij deed dit eenvoudig, zonder veel omhaal van woorden, omhelsde den veroordeelde, en zeide: 'God zal u vergeven.' Onmiddellijk daarna werd het vonnis voltrokken.

Paardendiefstal kwam veel voor; maar overigens werd niet gestolen. Coquelle verhaalt in zijn 'Histoire de Monténégro' dat men een beurs met geld aan den openbaren weg kon laten liggen, zonder dat iemand die zou meenemen. En Broniewski zegt, dat men, om dit te bewijzen, op een rots aan een veelbeganen weg een paar pistolen, een kruithoorn met zilver gemonteerd en tien ducaten had gelegd, die, toen hij na drie weken weder langs dien weg kwam, nog steeds op dezelfde plaats lagen.

De zeden waren ruw, maar streng. zegt Broniewski; de vorst, Peter II, was wellicht de eenige bisschop van zijn tijd, die in staat was een opgeworpen sinaasappel in de vlucht te raken, maar ook de eenige, die met begeleiding van de guzla, een soort mandoline, de ballades kon voordragen, die hij gedicht had ter eere der Montenegrijnsche helden.

Wat den reiziger het meest trof, was een soort van Homerische breedsprakigheid, om niet te zeggen, grootspraak, in de verhalen van gevechten met de Turken. In een proclamatie van den broeder van Wladika Peter II werd gezegd:

‘Dank zij den Almachtige, den God van Hemel en Aarde, zijn onze slagen gevallen in de rijen onzer vijanden als de slagen van den houthakker in het bosch; ik kan niet zeggen hoeveel wapens en gevangenen wij hebben buitgemaakt, maar het slagveld maakt een ontzettenden indruk, en de doode lichamen der Turken zijn vreeselijk om aan te zien.’

Dit overwinningsbulletin had betrekking op een gevecht, waarin van weerszijden wat geweerschoten waren gelost, zonder dat men elkaar veel kwaad had gedaan.

Heel veel veranderd is Montenegro nog niet, al heeft het onder Nikita, den tegenwoordigen koning, een constitutie, een staatsschuld, een universiteit, een aantal scholen, een staand leger, een zeehaven, een automobielverbinding en eenige andere voortbrengselen der moderne beschaving gekregen.

Een reisverhaal van jonger datum zegt:

Het is een zonderlinge weg, die van Cattaro naar Cettinje, de hoofdstad van het land der Zwarte Bergen leidt. Toen mijn bagage in het lichte rijtuigje was gepakt, dat mij naar Cettinje zou brengen, vroeg ik den koetsier, met een blik op de bergen rondom, waar de weg was. Hij wees met den vinger boven zijn hoofd, en mijn oog volgde die beweging. Een grijs-zwarte bergrug was al wat ik ontwaarde, doch er bleek een opening te zijn in den grijzen muur van kalksteen. Stel u een Z voor, doch in plaats van met twee met negen-en-twintig armen. Dan weet ge hoe de weg naar Cettinje er uitziet. Zigzagsgewijze loopt die door het gebergte, negen-en-twintigmaal van richting veranderend. De kleine paarden hadden vijf uren werk om dien Jacobsladder te beklimmen. Doch het land der vrijheid wordt nooit bereikt dan langs een moeilijken weg.

Toch is de weg niet zoo moeilijk als hij wel lijkt. De bergketen is met zachte glooiingen doorsneden. Steeds is de weg geschikt, om zelfs door bespannen artillerie te worden bereden. Met een nauwlettendheid, die tot eer strekt der ingenieurs die den weg aanlegden, is er voor gezorgd, dat de helling nooit te steil wordt. Op verschillende plaatsen zijn maatregelen genomen om den weg af te snijden en het gebruik ervan onmogelijk te maken. Steeds hooger komt men; de lucht wordt ijler en koeler;

weldra bevindt men zich op 3000 voet boven den zeespiegel...

Het afdalen is moeilijker en gaat veel langzamer dan het beklimmen van den bergweg. Doch spoedig is Njegus bereikt, de eerste plaats op Montenegrijnsch gebied. Dan gaat de tocht verder, bergaf, naar Cettinje.

Cettinje, de residentie van koning Nikita, een dorp te noemen, zou onrechtvaardig zijn; het voor een stad te doen doorgaan, vleierij. Het is een aaneengebouwde plek, bestaande uit een hoofdstraat, een evenwijdig daarmede loopende zijstraat en drie of vier korte, breede verbindingsstraten. Het heeft in 't geheel 1200 inwoners. Twee steden in Montenegro zijn grooter en meer bevolkt; zij liggen dan ook in de vruchtbare vlakte. Cettinje is in 't armzaligste deel van het woeste gebergte gelegen. Doch het is de verblijfplaats van den vorst; het bevat diens paleis, de staatsgebouwen, en de woningen der Europeesche zaakgelastigden.

Het paleis van den vorst verschilt niet veel van de woningen der onderdanen. Het is een lang, breed, wit gebouw van twee verdiepingen, met groene luiken voor de ramen. Een paar breede trappen leiden naar den ingang. Boven die trappen is een balkon. Van wat men gewoonlijk verstaat onder het begrip ‘paleis’ heeft het niets. Een paar adjudanten in eenvoudige uniform gaan heen en weer, een schildwacht in een lange, groene overjas met het geweer op den rug staat op post. Op korten afstand van het paleis is de beroemde boom, waaronder de vorst plaats neemt op een steenen zetel, als hij audiëntie verleent. Op een vasten dag in de week is de vorst der Zwarte Bergen daar te vinden, voor ieder zijner onderdanen, zonder eenige voorafgaande plichtplegingen.

De bijna zeventig-jarige vorst is een man van zeldzame frischheid en energie. Op de breede schouders van een forsche, hooge gestalte staat zijn flinke kop; donkere, vurige oogen lichten in het bruinroode aangezicht. Hij draagt het schilderachtige costuum der bergbewoners, de lichtblauwe korte rok, het met goud geborduurde vest, om de lendenen een gekleurde sjerp, en revolvers in den gordel.

Dit costuum is voor alle mannen gelijk; slechts het borduursel verschilt naar gelang van stand of rijkdom. Allen dragen over

den schouder de Struba, een soort shawl, geel, zwart of bruin, aan de einden met lange franje voorzien. Ook het hoofddeksel is gelijkvormig, bij alle onderdanen van Nikita: een kleine muts, die achter op het hoofd wordt gedragen. Het is zwart, als teeken van rouw over den slag bij Kossovo, in 1389, waarin Lazaro de Groote troon en leven verloor en Servië in de heerschappij der Turken geraakte. De bol is rood ter herinnering aan het bloed, dat in dien slag vergoten werd. In het midden van den bol is een gouden halven cirkel geborduurd, het symbool van Montenegro, dat zijn vrijheid wist te handhaven; en daaronder de Grieksche letters H.I., het naamcijfer vormend van Nikolaas.

Er is nog een merkwaardigheid aan het costuum der Montenegrijnen. In ieder ander land is het dragen van wapenen verboden; in Montenegro is het verplicht. Een besluit van den vorst bepaalt, dat ieder man van de regeering moet koopen een model-revolver, en dat hij dit wapen steeds moet dragen in den silaf of gordel. Onder alle omstandigheden wordt dit bevel nageleefd; en zoo komt het, dat men bij iederen Montenegrijn steeds de kolf van het pistool ziet te voorschijn komen uit den gordel.

Het volk van Montenegro is van een groot, krachtig ras. Mannen van zes voet zijn er volstrekt niet zeldzaam, het is ongeveer de gemiddelde grootte. De vrouwen zijn mooi, zoolang ze jong zijn, van een wilde, verrassende schoonheid; doch hard werken op het land en een moeilijk leven maken haar spoedig oud. De mooie dochters van den vorst, met haar ‘oogen van nacht, oogen van hartstocht’, zooals een Russisch lied zegt, doen uitkomen van welk zuiver ras de Montenegrijnen zijn.

En als de koning van Montenegro zijn gezin om zich verzameld ziet, dan is het een schittering van uniformen en groote namen. Want al is zijn land klein, en zijn bezittingen niet groot, flinkheid, verstand, gevoel en schoonheid hebben zijn kinderen meegekregen. In Italië heeft zijn dochter Elena door haar voortreffelijke karakter-eigenschappen de innige toewijding verworven van de bevolking, en door haar optreden bij menige gelegenheid, vooral bij de aardbeving te Messina en in Calabrie, er toe bijgedragen de sympathie te wekken en te versterken voor de dynastie van Savoye. In Petersburg werken voor Nikita's aanzien en

Europeesche vermaardheid zijn beide dochters, Militza en Stana, die met grootvorst Peter Nikolajewitsj en met hertog George van Leuchtenberg gehuwd zijn; Zorka was gehuwd met Peter Karageorgewitsj, thans koning van Servië. Prins Danilo, de vermoedelijke troonsopvolger, is gehuwd met prinses Jutta van Mecklenburg, en prins Mirko met grootvorstin Natalia Konstantinowitsj van Rusland.

De eerste regeeringsjaren van Nicolaas vormden het tijdperk van ernstigen strijd; de oorlogen met de Turken, de erfvijanden, die meer dan vijf eeuwen lang hebben gepoogd het vrije volk der Zwarte Bergen te knechten, hebben ook het begin van zijn regeering moeilijk genoeg gemaakt. Maar na den vrede van San Stefano, die een einde maakte aan den Russisch-Turkschen oorlog, heeft Montenegro de zegeningen van den vrede kunnen genieten. Het werd toen ook, ondanks de 500-jarige vrijheid en zelfstandigheid, officiëel door Europa erkend. De laatste beperkingen der Montenegrijnsche souvereiniteit werden in het jaar 1908 opgeheven, als gevolg van de oplossing der Bosnische annexatie-crisis. Tijdens die crisis had het allen schijn, dat Montenegro hand in hand met Servië tegen Oostenrijk wilde optrekken. Maar het bleek slechts schijn. Vorst Nikita kon niet anders, daar hij uit nationale en dynastische gronden genoodzaakt was zich voor de Servische bewoners van de occupatie-landen warm te maken. Hij was echter verheugd, toen de zaak met een sisser afliep, wijl hij daardoor uit een onaangename positie verlost werd.

In Oostenrijk heeft men Nikita zijn houding van 1908 niet heel kwalijk genomen, want men weet in Weener regeeringskringen heel goed, hoe groot de dankbaarheid en toewijding van Nikita zijn voor keizer Franz Jozef, die eens in moeilijke dagen land en troon voor hem heeft gered.

Des te grooter is de haat, die sedert de annexatie-crisis de Servische staatslieden tegen den Montenegrijnschen heerscher koesteren; en hierin moet men de oorzaak zien, waarom zijn schoonzoon, Peter van Servië, de feestdagen te Cettinje niet wilde bijwonen.

Dit is de eenige bittere druppel in den feestdrank van den

Koning van Montenegro. Maar hij weet, dat de koningskroning te Belgrado ergernis moest wekken. Dat is niet nieuw voor hem, en daarom heeft hij zich er weinig aan gestoord. Geen daad van den Vorst van Montenegro, hoe ook bedoeld, hoe ook uitgevoerd, kan in Belgrado sympathie wekken, want alleen reeds het bestaan van een tweede Servisch-nationale dynastie, naast de in Belgrado regeerende, wordt daar als een euvel beschouwd. De tegenstelling tusschen Servië en Montenegro bestond steeds en zal wel blijven bestaan, of in Belgrado de Obrenowitsj of de Karageorgewitsj heerschen en of Nikita den vorstenhoed of de koningskroon draagt. Er is een Koning der Hellenen, een Tsaar der Bulgaren - maar in Belgrado meent men, dat van een Koning der Serviërs geen sprake wezen kan, zoolang er twee Servische vorstengeslachten naast elkaar bestaan. Dat is het gevolg van de nationaliteiten-politiek in den Balkan.

Maar koning Nikita van Montenegro laat zich daardoor niet beletten zijn Muze aan te roepen en een nieuwen zang te dichten, om zijn koningschap te verheerlijken, die dan in zijn bundel volks- en heldendichten een eereplaats zal innemen!

In memoriam. (*Gestorven 9 October 1910*).

Daar stond het nuchter-rustig in mijn avond-krant:
VAN OORDT is dood; heel Holland leest het en wellicht
Een ènkele bezint zich welk een lichten plicht
Die Man vervuld heeft in zijn klein en donker land.

Hoe weinig weten welk een stralend aangezicht
Zich heeft verhuld en welk een kalme goede hand
Nu ligt verbloeid, en weten dat een oogebrand
Gebluscht is en een heerlijk hart verslagen ligt.

O Holland aan uw lage' en effen hemel ging
Een waereld van vergoode liefde en schoonheid onder,
Die schroomend boven u - een zoete glorie - hing;

Gij wìst niet hoe dat leven was een teeder wonder
In uw domein... moog' dan een nauw-gehoord gezing
Van ènkler smartelijke liefde zijn verkonder...

J. GRESHOFF.

Winterschemering[1] door P.N. van Eyck.

Waar schaduw-zacht langs roerloos-donk're wanden
Het trage waas der schemers grijzen gaat,
Zit gij, mijn kind, met neergewend gelaat,
Te peinzen naar uw saamgevouwen handen.

Een weeke schijn, vervaagd en stervenslaat,
Hangt door het raam uit wit-besneeuwde landen,
Totdat de bleeke lampen zullen branden,
Zijn broozen glans rondom uw wijd gewaad.

Uw mijmring dwaalt, gelijk het kwijnend glijden
Der wankle schemers langs uw handen dwaalt;
Daar is geen ding, waarbij uw droom blijft beiden...

Maar zoo gij straks ook bij de lamp nog draalt,
Zal blij gepeins uw liefde langzaam leiden
Tot waar mijn hart haar mijn gepeins verhaalt...

1) Dit sonnet maakt deel uit van den bundel gedichten, die in November onder den titel *Getijden* zal verschijnen bij den Uitgever C.A.J. van Dishoeck, te Bussum.

George Bernard Shaw door G. Kapteyn-Muysken. De schrijver van tooneelspelen.

> There can be no new drama without a new philosophy.
> G.B.S.

Er wordt vaak beweerd, dat het kritisch vermogen het scheppend vermogen belemmert, dat beide gaven zijn van geheel verschillende afkomst en elkaar uitsluiten.

Bernard Shaw is een bewijs, dat deze bewering, al moge vele gevallen haar bevestigen, toch evenals de meeste beweringen, slechts onder voorbehoud is aan te nemen.

Hier althans, bij dezen veelzijdig begaafden Ier is de kritische aanleg, wel verre van te zijn een rem voor het creatorisch talent, integendeel de aansporing, de prikkel, die zijn oorspronkelijk kunnen en willen aanvuurt.

Het blijkt zelfs, waar men dezen censor van wereld en menschen nauwkeurig volgt in zijn ontwikkeling, dat deze beide vermogens, dat der kritiek en dat der creatie, uit één en denzelfden drang ontspringen, dat het tweeërlei wijzen van uiting zijn van één bepaald temperament en één, in soortgelijke, geestelijke constitutie.

Wat anders toch zijn beiden, dan het opbruischend oorspronkelijke, eigene eener nieuwe Levens-gewaarwording die zich den weg baant, en om dit te kunnen doen, eerst onderzoekt en ontkent, om daarna vast te stellen en te bevestigen? Levensbeweging en wederom Levensbeweging is in beide gevallen de stuwkracht, die deze oogenschijnlijk tegenstrijdige gaven in werking drijft en ten slotte hun arbeid doet samenvallen, de geijkte theorie die het tegendeel beweert, ten trots.

Shaw's tooneelspelen bevatten niet minder dan zijn kritische opstellen over het tooneel, een kritiek der werkelijkheid.

In de wereld van het tooneel treedt hij op als in de wereld der menschheid. In de tooneelspelen vinden wij dezelfde eigenschappen terug, die hem kenmerken als humanist en hervormer. Zij zijn als alles wat door hem geschreven is revolutionair, maar tegelijk opbouwend, het bestaande aanvallend, maar tegelijk rijk aan suggestie van het wordende, irriteerend, maar prikkelend tevens tot ontwaking, overstelpend van voortvluchtige ironie en verbluffende paradoxen, maar ten slotte toch altijd inlichtend en bezielend, altans voor hen wier ziel open ligt voor de frissche strooming van het zich vernieuwende Leven.

Achter beiden, achter de kritieken en de spelen staat dezelfde persoonlijkheid met hetzelfde gelaat waarop humaniteit en spotternij, ernst en satyrieke humor elkander afwisselen.

In beiden is een hervormer aan het woord, een strijder voor den nieuwen innerlijken inhoud des Levens, en voor de daarmede overeenstemmende transformatie der sociaal-ekonomische verhoudingen. In beiden is een schier wilde geestigheid, een ontembare ironie de veiligheidsklep voor de zwaartillendheid van den ernst, het bovenmenschelijke van den droomer, is de onleschbare realiteits-dorst de keerzijde der spanning van een geboren idealist.

De gedurende zijn jaren van theater-kritiek telkens terugkeerende kreet van verlangen:

'Back to mankind' geeft den afkeer te kennen der kunstmatige tooneel atfosmeer, waar een walm van valsch sentiment en bombastische romantiek den opbloei eener zuivere kunst verstikt; bovendien is deze kreet kenmerkend voor dien grondtrek van zijn wezen, een belangstelling nl. die altijd terugkeert tot de menschen-wereld in haar worsteling om innerlijke en uiterlijke transformatie.

Van daar het onrustige, het tegenstrijdige, dikwijls haastig voor het oogenblik geschrevene, het echter altijd levens-volle dat de tooneelspelen eigen is, van daar, dat hij blijft, ook als schrijver der moderne 'comedie humaine', een weg-bereider die alle vóóropgezette kunst-theorieën ten trots, zijn ideeën doorzet, ten slotte op deze wijze het pad vrijmakend, waarlangs de ge-

zuiverde kunst eener hervormde maatschappij, eener zelf-bewuste, nieuwe Levens-visie zal kunnen opbloeien.

Wanneer wij dit eigenaardig karakter van Shaw's tooneelarbeid in het oog houden en begrijpen, zal vanzelf de klacht over het artistiek tekort dat hier en daar valt op te merken verstommen, zal worden ingezien hoezeer het in den tijd ligt, dat juist in op het hoogste aangelegde naturen iets anders nog dan enkel kunst-uiting wordt wakker geroepen, het bewustzijn nl.: eener algemeene transformatie die zich voltrekt, eener innerlijke en uiterlijke omwenteling die tot rust moet komen alvorens een nieuwe kunst spontaan, zuiver en volkomen zal kunnen ontstaan.

Het ligt in den gang van zaken onzer dagen dat Shaw's tragisch-komische spelen werden wat zij zijn. De geest des tijds met zijn complex van problemen, zijn onrust, zijn zoekend streven doorwoelt het innerlijk van den schrijver, zweept zijn werkkracht op in allerlei richting.

Herhaaldelijk wijst hij zelf er op hoe zijn spelen dikwijls in haast neer worden geschreven in een vrij oogenblik tusschen tallooze sociale en agitatorische werkzaamheden in, niet met de bedoeling een onberispelijk kunstwerk te geven, maar om propaganda te maken voor herziening van ideeën en verbetering van toestanden.

Hij zelf is de laatste om zich als een onberispelijk artiest voor te doen; hij overschat zich niet, maar kent zeer goed het centrum van zijn kracht, dat ligt in een speuren van nieuwe mogelijkheden voor leven en kunst, al is het tijdstip nog niet aangebroken dat deze mogelijkheden in rijpe, vorm-volkomen schoonheid vrucht kunnen dragen Over den duur zijner onsterfelijkheid of het gewicht zijner dramatische werken maakt hij zich geen illusie: ‘I shall perhaps enjoy a few years of immortality. But the whirligig of time will soon bring my audiences to my own point of view; and then the next Shakespear that comes along will turn these petty tentatives of mine into masterpieces final for their epoch’. Wel verre dus van zich als de meerdere van Shakespear voor te doen, voelt hij zich slechts de voorbereider van het nieuwe en groote dat de dramatische kunst zal kunnen geven, zoodra het nieuwe inzicht zal zijn doorgedrongen dat de

bakens zal weten te verzetten. Het belang dat hem boven alles gaat zijn de nieuwe opvattingen en ideeën, die, vrij geworden door den voortgang der menschelijke bewustwording, duidelijke bevestiging eischen, om, geslagen tot bruikbare munt, voor opbouw van wereld en kunst dienst te doen. Zijn de ideeën eenmaal geworden tot krachten, dan vormen zij hun eigen techniek, hun eigen kunstschoon zooals het water zijn kanalen en meren.

Het is deze radikale overgave zijner persoonlijkheid en talenten aan wat hij voelt te zijn de meest dringende behoefte van zijn tijd, dit zonder aarzelen, zonder voorbehoud zich geven aan het voor het oogenblik meest noodzakelijke, dat Shaw heeft gemaakt tot een groot man en al wat hij schrijft de belangwekkendheid verleent van het tijdelijke en meer dan tijdelijke, van dat beteekenisvolle heden, waarin uit een wrong van tegenstrijdigheden de vruchtbare kiemen der toekomst zich loswoelen. Terwijl om hem heen de 'fin de siècle' artiesten, over verfijning en bestialiteit dooreenzwierden, hield Shaw de banier zijner kunst ongerept, hield hij in de zelf-gekozen askese zijner levens-atmosfeer ziel en lichaam intakt, zich zelf oefenend en verruimend in den kring der maatschappelijke en geestelijke belangen.

Wel verre van rede te zijn tot verwijt, strekt het Shaw tot eer, is het een bewijs voor zijn artistiek instinkt, dat, terwijl zijn literaire begaafdheid hem in den kring der aesthetikers een eerste plaats aanwees, hij deze verlokking weêrstond en zich in dienst stelde der humanitaire bewegingen, die een algemeene re-generatie beoogden.

Chesterton, een zijner meest intelligente alhoewel re-aktionnaire beoordeelaars, zegt hieromtrent: 'Shaw's humane voice and hearty manner were so obviously more the things of a great man than the hard, gemlike brilliancy of Wilde, or the careful ill-temper of Whistler.' Met zijne geniale natuurlijkheid jaagt Shaw alle gekunsteldheid, elke pose op de vlucht.

Hij is geen minnaar van het half duister, van de betooverende schemering waarin de aesthetici schuil gaan. Hij bevecht het uiterlijk vertoon, dat gebrek aan innerlijk verbergt, hij bevecht de illusie die onder allerlei vormen rondsluipt en de werkelijkheid lastert. Hem is het komische, de schoone kunst der dés-

illusie en de functie der komedie de ontgoocheling uit den bedriegelijken schijn. De tooneelschrijver, zoowel als de kritikus is het te doen om het overboord werpen van wanbegrippen en ledig geworden kunstvormen.

'A man there was, tho some did count him mad. The more he cast away, the more he had.'

Deze woorden van Bunyan zijn Shaw uit het hart gesproken; zijn leven volstrekt zich in het teeken dezer groote Purificatie; zijn arbeid straalt van het gewin dezer revolutionnaire methode, want ten slotte kiemt op het losgewoelde distel-veld het nieuwe zaad.

Shaw's onvermoeid protest tegen het onrecht en de dwaasheden onzer maatschappelijke wetten en inrichtingen, tegen de verwardheid en inconsequentie onzer intellectueele traagheid en vaagheid weet zich een weg te banen tot het publiek.

Hij heeft zich een gehoor weten te verwerven, ondanks zijn edelste karaktertrek n.l.: een onomkoopbare oprechtheid. Zijn succes in vergaderzaal en theater te midden eener veelal conventioneele menigte is niet gering, ofschoon hij de meest onaangename waarheden in de ooren van zijn publiek bijt, en zijn gehoor met een olympisch sarkasme de beschamende feiten van hun maatschappelijk milieu in herinnering brengt.

Zijn tooneelspelen, die altijd een diagnose bevatten van de sociale en geestelijke malaise des tijds kunnen in twee soorten onderscheiden worden: de sociologische en filosofische. Het onderling verband der beiden is gelegen in het wil-vast najagen van één tweeledig doel: de regeling van den maatschappelijken en geestelijken chaos van onzen tijd.

In de eerste periode zijner tooneelarbeid houdt Shaw zich meer bijzonder bezig met het eerste, het sociale probleem; in de tweede periode treedt de geestelijke kant der op te lossen vraagstukken meer op den voorgond.

Wij zien dus in het geheel zijner werken den overgang van een ekonomische naar een filosofische levens-verklaring, de verschuiving der aandacht van het uiterlijk naar het innerlijk mysterie des levens. Hiermede verliest hij echter geenszin den zin, het scherpziend vermogen voor de zichtbare werkelijkheid, noch zijn intensieve belangstelling voor de tastbare feiten zijner

onmiddelijke omgeving; integendeel, de beide neigingen, die, tot de zichtbare en onzichtbare Levens-elementen en stroomingen versterken elkander, en kruissen zich dikwijls in éénzelfde tooneelspel.

Hoofdzakelijk sociaal van inhoud zijn de ‘Plays Unpleasant’. Deze bundel bevat: ‘Widowers Houses,’ ‘The Philanderer’ en ‘Mrs. Warren's Profession;’ in ons land welbekend. Naar aanleiding der verschillende opvoeringen is over elk van deze spelen reeds zooveel gezegd, dat een vluchtige vermelding mij hier voldoende schijnt.

Van de drie is het eerste het minst gelukte, het laatste een meesterstuk. Beiden behandelen de kwestie van ‘tainted money,’ n.l. het geldverdienen op clandestine manier. In de ‘huizen der weduwnaars’ zijn het de huisjesmelkers, die met grotesk realisme aan de kaak worden gesteld.

In ‘Mevrouw Warren's bedrijf’ zijn het de ekonomische toestanden en de laaghartige individuen die een mevrouw Warren mogelijk maken, die worden aangevallen. In beide spelen zijn het harde waarheden voor de rustige, gemoedelijke bourgeoisie, voor de welgestelde lui, die in hun comfort vergeten op welk een moeras zij leven, of zich verbeelden dat zulke indecente kwesties hen volstrekt niet raken.

De eerste opvoering van ‘Widowers' Houses’ in Londen maakte sensatie, volgens den schrijver zelf: ‘a sensation out of all proportion to its merits or even its de-merits; and I at once became infamous as a dramatist,.. I had provoked an uproar, and the sensation was so agreable that I resolved to try again.’

Shaw had dus boven verwachting bereikt wat zijn oogmerk was n.l.: het publiek te raken, en wel zóó danig te raken, dat een tumult, half ergernis, half toejuiching het gevolg was.

In het jaar 1893, toen Ibsen en ‘The new Woman’ het Londensch beschaafd publiek in een soort intellektueele gisting hadden gebracht, schreef Shaw zijn Philanderer (de vlinder), min of meer een parodie op de uiterste verschijningen onder de Ibsenisten en in de vrouwenbeweging. Ook de dokter, als theoretisch dogmatiker Shaw's aarts-vijand, moet het hier reeds ontgelden, waar hij, verstrikt in de starheid zijner diagnoze, in vertwijfeling raakt, als zijn patient tegen al zijn regels en berekeningen in, weder gezond

wordt. Verder treft zijn polemiek het groteske in de sexueele relaties, in de huwelijkswetten aan welke ons geslacht is ontgroeid, en die daarom openlijk of heimelijk ontweken, aanleiding geven tot allerlei onhoudbare toestanden en onzedelijkheid.

Ondanks deze zwaarwichtige inhoud is 'De Vlinder' door het wonder der geestigheid een delikaat-tintelende comedie, die aan de tooneelspelers juist door deze combinatie van scherts en ernst bijzonder hooge eischen stelt van fijne opvatting en nuanceering.

Het laatste dezer serie 'Mevr. Warren's Bedrijf' is een geweldige aanval op zekere sociale toestanden, en werd waarschijnlijk om deze rede door den Londenschen theater-censor in den ban gedaan.

Van dit oogenblik dateert Shaw's strijd tegen het despotisme dezer onredelijke en onzedelijke instelling, die de platheden der laagste orde van tooneelvertooningen laat doorgaan, terwijl zij een ernstige aanklacht tegen de mis-standen der maatschappij het zwijgen oplegt; een strijd, die hij tot op den huidigen dag te strijden heeft, want nog telkens ondergaan enkele zijner comedies hetzelfde lot.

Dat het hier geen kwestie is van werkelijken zorg voor de publieke zedelijkheid, bewijst de vrijheid waarmede in Londen even goed als overal elders in theaters en music-halls de liederlijkheid en een grof sensualisme zich bot viert.

De eigenlijke oppositie is gericht tegen de eischen der nieuwe wereld-orde, tegen de nieuwe ethiek voor welke Shaw zich gehoor wil verschaffen; men is niet gesteld op zijn in het felle licht stellen van sociale euvel-daden en godsdienstige inconsequenties, men vreest zijn koelbloedig blootleggen van den voozen ondergrond waarop het sierlijk gebouw der engelsche maatschappij en kerkelijke conventie welgevallig en gewetenloos zich tracht staande te houden; men wil er niet van hooren aansprakelijk gesteld te worden voor de ellende en misdaad, die het duistere Londen onveilig maken.

Onverdroten gaat echter Shaw voort de publieke opinie wakker te roepen, eerlijk gezinde burgers er opmerkzaam op te maken, hoe een hervormde sociale organisatie, doeltreffende wetten en administratie, de krotten der huisjesmelkers moeten onteigenen,

om er nieuwé en gezonde woningen voor in de plaats te zetten, hoe een humaan, ekonomisch beheer, betrekkingen met voldoend salaris, voor vrouwen moet openstellen, en de huwelijkswetten opnieuw regelen volgens een redelijk, zedelijk inzicht.

Zooals in de 'Plays umpleasant' maatschappelijk wanbeheer het onderwerp is der handeling, zoo zijn het in 'Plays pleasant' de romantische dwaasheden en conventioneele opvattingen met de individueele conflikten hieruit ontstaan, die in hun tragisch-komische verwikkelingen worden voorgesteld.

Ook hier valt het doel door Shaw voor de tooneelkunst beoogd samen met dat zijner Levenskunst, het doel nl. der bevrijding eener valsche romantiek, van een ledig sentimentalisme dat tooneel en leven gevangen houdt in den ban eener zinlooze conventie, wederom is het hem te doen om de ontsluiering der feiten die achter een leugenachtigen schijn verborgen, buiten het bereik blijven eener Levens-zuivering en vernieuwing. Tegenover de schuchtere romantiek en het valsch sentiment, dat alles vervaagt en wegdoezelt, wil Shaw de moraliteit der nuchtere werkelijkheid, niet als einddoel, maar als den weg tot zuiver, groot voelen, verbeelden en denken. Hij beschouwt in den algemeenen strijd om hernieuwing voor sociale en ethische transformatie het theater als een maatschappelijk orgaan tot opheldering, opvoeding, bezieling als een faktor op dit oogenblik van meer invloed dan de kerk. Immers de kerken zijn leeg, de schouwburgen stampvol. Een op laag niveau gehouden tooneelkunst is daarom een groot gevaar. Evenals in de kerk werkt in het theater de valschheid der voorstellingen, de schijn en schijnheiligheid, het on-ware kortom, demoraliseerend en ontzenuwend. Tegen dit verval keert Shaw zich met den vollen nadruk van zijn helder bewustzijn, van zijn voort-dringende intelligentie. Dramatische kunst is hem hier het meest doeltreffende werktuig, want zegt hij: 'The truth is that dramatic invention is the first effect of man to become intellectually conscious.' Elk drama dus, elk tooneelspel, dat iets beteekent, eischt van den lezer en toeschouwer intellektueele inspanning. Juist dit intellektueele van Shaw, dat men hem zoo gaarne verwijt, is zijn groote kracht en verdienste. Al te lang heeft een uiterst sensitivisme met quasi aesthetische voornaamheid een over-gevoeligheid gekweekt en verheerlijkt, die ten

slotte van het diep gevoel, dat tot denken aanzet, de grootste vijandin mag heeten. Immers de beschuldiging van koud intellectualisme bij Shaw wordt geloochenstraft door de passie zijner propaganda, die eerder herinnert aan den geloofsijver van een religieus fanatiker dan aan de kilheid van den rationalist.

Evenmin als om intellekt in de eerste plaats is het Shaw bovenal te doen om geestigheid. 'Any fool can make an audience laugh,' zegt hij terecht. Waar het hem wel om te doen is, is om de innerlijke plastiek van gemoed en geest der menschen, die hij toespreekt, en als zijn wapen kiest hij den lach die het publiek moet wekken en winnen.

Maar om tot de 'Plays pleasant' terug te keeren.

'Arms and the man', het eerste in dezen bundel was dadelijk een groot succes. De titel sluit als veelal bij Shaw het mikpunt der satyre reeds in, die in dit geval een bijtende scherts is over de militaire humbug, die zoovelen verblind voor het menschelijke, dat zij geweld aan doet. Als in de meeste spelen van dezen onvermoeiden propagandist handelt het zich in den dialoog om een bekeering. De bewondering eener jonge dame voor den kletterenden degen en het blinkend uniform van een kavallerie-officier wordt door een soldaat van karakter van den schijn naar het wezen teruggebracht, menschelijke faktoren hernemen hun recht, de oorlog verliest zijn aureool, de militaire illusie vervliegt als zoo menig andere illusie. Het geheel, een dier juist gemikte aanvallen tegen vooroordeel en schijn, die door de genialiteit der verstelling zelfs toejuiching ontlokken, waar men die het minst zou verwachten.

In dit vermogen zijn gehoor te veroveren schuilt een kunstgave, die men in herinnering moet houden, vooral waar velen trachten Shaw als literair artiest te negeeren.

Na 'Arms and the man' volgt 'Candida'. Was er ooit fijner naam voor fijnste vrouwelijkheid? 'Candida, Candida, Candida!' is het wonder, dat een jong dichter zich in het melodieuze der naam vermeit?

Candida, in wie de zuiverheid van het moederlijk gevoel troostend opwelt en een situatie redt die tragisch dreigt te worden. Candida, die instinktmatig voelt welke der beide mannen het meest afhankelijk is van haar liefde en zorg. Candida, die

taktvol de strikken ontwijkt der sexueele bekoring en haar gezond verstand over haar ijdelheid doet triomfeeren.

Candida, die met den heiligen schijn eener overtuigende redelijkheid in haar oogen, haar beide aanbidders tot bezinning roept met de woorden:

'Let us sit and talk comfortably over it like three friends', en al schertsend den jeugdigen droomer raadt zich deze regels in te prenten: 'When I am thirty, she will be forty-five, when I am sixty, she will be seventy five.' Daarna haar man, die zich ongerust maakt over den jongen heethoofd, toevoegend: 'Oh, there is no fear for Eugene. He has learnt to live without happiness,' waarmede het moedige wederwoord is uitgelokt: 'I no longer desire happiness: Life is nobler than that.'

Shaw niet alleen geestelijk, maar ook technisch machtiger dan de meesten der boven hem geprezen literaire artiesten bereikt in Candida inderdaad het wonder der echte kunst, n.l.: het tot klare bewustheid en uitdrukking brengen eener nieuwe ons omzwevende en in ons opstuwende gevoels- en gedachten-sfeer.

'You never can tell', het laatste in dezen bundel is een zijner meest populaire comedies.

Een tooneel in de kamer van een dentist is de hyper-realistische inleiding voor de allergrappigste dilemmas en dwaasheden eener hyper moderne familie. De moeder, Mrs. Clandon, die haar man verliet, bevindt zich met drie, haar in moderniteit niets toegevende kinderen, op een mode-badplaats. De oudste dochter Gloria is het evenbeeld der moeder; beiden zijn typen der ge-emancipeerde Londensche vrouw, geteekend in hun overdrijving en zwakheid, maar toch met dat medegevoel dat Shaw in zoo ruime mate bezit voor de vrouw onzer dagen in haar strijd om de erkenning harer persoonlijkheid. De luidruchtige vroolijkheid, de pittige geestigheid van het spel bereikt haar toppunt in Dolly en Philip, die met de 'Heavenly Twins' uit de bekende roman van Sarah Grand, de meest geniale 'enfants terribles' zijn der litteratuur van die dagen.

Behalve de vulgaire, doch min of meer pathetische figuur van den vader, om wiens terugkeer in den familiekring het verhaal gaat, is er een oude huisknecht, een meesterstukje van karakterteekening. In dezen grijzen dienaar, die met onuitputtelijk geduld

zijn plichten waarneemt is de levens-filosofie van het bedachtzaam ‘You never can tell’ ge-incarneerd; zijn onverstoorbare kalmte, zijn altijd hoffelijke bereidwilligheid in woord en gebaar werkt als een kalmeerend medicijn op de zenuwachtige stemming, die hij in zijn omgeving waarneemt.

In de slotscène, waar hij staat tusschen Crampton, den op genade zich overgevenden, teruggekeerden huisvader, en Valentine, den op goed geluk zich wagenden minnaar, lost deze grijsaard, met zijn spelend goedmoedige en toch zoo rake beschouwingen, de algemeene malaise harmonisch op.

Met de onwederlegbare humor van het leven zelf legt hij den pessimist het zwijgen op, waar deze beweert: ‘all matches are unwise. It's unwise to be born; it's unwise to be maried; it's unwise to live; and it's unwise to die’ en zegt, zich tusschen vader en bruidegom plaatsend: Then, if I may respectfully put a word in, sir, to much the worse for wisdom! (to Valentine, benignly): Cheer up sir, cheer up: every man is frightened when it comes to the point; but it often turns out very comfortable, very enjoyable and happy indeed, sir - from time to time. I never was master in my own house, sir: my wife was like your young lady: she was of a commanding and masterful disposition, which my son has inherited. But if I had my life to live twice ever, I'd do it again, I'd do it again, I assure you. ‘You never can tell, sir, you never can tell.’

Dezelfde bekoorlijke en overredende redelijkheid, die de hooftrek is van Candida en de oude huisknecht vinden wij terug in de aller-beminnelijkste Lady Cicely, die met onwederstaanbare takt den gevaarlijken opvliegenden kapteyn Brassbound in bedwang houdt en hem ten slotte geheel ontwapend en bekeert. Het is dezelfde fijne en teedere menschelijkheid, die in Shaw zelf den duivel der satijre overwint.

Kapteyn Brassbound, Dick Dudgeon (in de Devil's Disciple),

Blanco Posno, deze door het oordeel der conventioneele ethiek als duivelsgezellen gebrandmerkten, bezitten inderdaad karakter-eigenschappen, die hen tot heldendaden brengen; in hun ziel sluimert het iets, dat eenmaal gewekt, hun eigen verlossing en die hunner mede menschen tracht te bewerken.

De drie spelen bevatten elk op hun eigenaardige wijze, onder

de flitsen van een speelsch vernuft en de snijdende ironie eener sarkastische verbittering, den oprechten ernst en zuivere moraal, die deze schrijver overal plaatst tegenover de geveinsdheid der gangbare oordeelvellingen.

De eigenlijke inborst dezer, voor het oog der wereld, leerlingen van den duivel, verraadt zich waar zij, in contakt gekomen met eene hun wel-willende goedheid, er toe komen uit hun levensgeschiedenis te verhalen.

Luister naar Brassbound waar hij in het laatste tooneel met Lady Cicely, dat fijnste type eener werkelijke aristokratie, zich aldus uitspreekt: ‘Look you, when you and I first met, I was a man with a purpose. I stood alone. I saddled no friend, woman or man with that purpose, because it was against law, against religion, against my own credit and safety. But I believed in it; and I stood alone for it as a man should stand for his belief, against law and religion as much as against wickedness and selfishness. Whatever I may be, I am none of your fairweather sailors that'll do nothing for their creed, but go to heaven for it. I was ready to go to hell for mine... I don't say I was happy in it, but I wasn't unhappy, because I wasn't drifting. I was steering a course and had work in hand. Give a man health and a course to steer, and he'll never stop to trouble about whether he's happy or not.’

Wie zoo spreekt heeft den helden-aanleg. Zacht, maar beslist wist Lady Cicely dien aanleg te wekken en met het inzicht harer onberispelijke beschaving op den rechten weg te leiden.

Als het kritieke oogenblik komt der onvermijdelijke liefdesverklaring biedt zij even beslist, maar altijd beminnelijk weêrstand. Al is zij een oogenblik bijna gehypnotiseerd door het verrassend gevolg harer pogingen en de edele houding van haren bekeerling, zij herneemt zich snel en voegt hem vriendelijk hoofdschuddend toe:

I have never been in love with any real person, and I never shall. How could I manage people if I had that mad little bit of self left in me? That's my secret.’

Er is in deze en soortgelijke liefde-episoden van Shaw een sublieme fijnheid en diepte.

In de evolutie der aandoeningen, in de reinheid van hun

puriteinsch gevoel en de geestigheid hunner gecompliceerde gewaarwordingen zijn dergelijke précaire momenten als het voorstel, tot een Levens-kunst die spelend en met gratie de gevaren der menschelijke hartstochten overwint.

Deze 'Drie spelen voor Puriteinen' zijn, dit is duidelijk, sterk ethisch van tint. De invloed van het milieu is echter geen oogenblik uit het oog verloren, er is altijd verband tusschen het filosofische en sociale bij Shaw; hij is te fijn psycholoog om het in elkaar gewevene waaruit de menschelijke constitutie is samen gesteld, voorbij te zien. Het waarom der puriteinsche tint licht hij toe in een voorrede, die als elk zijner voor-reden, niet minder belangrijk is dan het tooneelstuk zelf. Hij weet dat ondanks allen schijn van het tegendeel, er toch een publiek bestaat, dat iets anders verlangt dan het oppervlakkig sensationeele wat gewoonlijk gegeven wordt. Tot dit publiek vertrouwt hij te kunnen doordringen met zijn tragisch-komische kunst, waarin het passie-drama zich voltrekt der intellektueele bewustwording, omvlindert door het humoristisch in elkaar verstrikte en tegen elkaar indruischende der Levens-dilemmas.

Evenals in het Leven is het Shaw op het tooneel te doen om de nieuwe waarde-schatting van het groeiend en rijpend bewustzijn. Zijn zedelijk instinkt reageert tegen het leugenachtige en ledige in de vertooningen waarmede het publiek wordt bezig gehouden. Zijn spelen voor Puriteinen zijn gericht tegen den ledigen bombast, die hij avond aan avond in de theaters heeft moeten beoordeelen. Zij zijn vol van den overtuigenden drang van den propagandist en van het temperament van den openluchtprediker. Dezelfde man is hier aan het woord, die in Hydepark de volks-menigte toespreekt, die zich voelt te zijn, 'a natural-born mounte-bank'; dezelfde uitdagende overmoed, die deftigdoende menschen en mode-artiesten uitlachend, 'the cart and the trumpet' zijn element roemt.

In 'Caesar en Cleopatra' een fantastisch-rhapsodisch levensspel viert deze stemming feest en bereikt haar toppunt in de 3^{e} akte als Apollodorus, de aestheet, van beroep kiezer en aanprater van mooie dingen voor rijke vorstinnen, ten tooneele verschijnt om aan Cleopatra perzische tapijten te verkoopen.

Cleopatra zelve is een der geestigste creaties van Shaw, een

wildzang, die haar luimen botviert, doch ondanks hare doordravende eigenzinnigheid, tegenover Ttatateeta, haar vertrouwde kindermeid, een kind gebleven.

Het tooneelspel in zijn geheel doet aan als een sprookjesachtige fantasie, waarin het groteske, ongeloofelijke en potsierlijke op humoristische wijze het optreden omgeeft van een welbekenden helden-figuur in moderne conceptie. Het is een brillante persiflage op een doktrinair classicisme en meer dan dat, de aanduiding eener andere soort van heldhaftigheid dan die der antieken.

Deze Caesar is de held van den nieuwen tijd, die, anders dan de oppermensch van Nietzsche, ondank diens moed en kracht, het mede-gevoel kent en de teederheid, een heerscher die nimmer Leven vernietigt uit louter macht-zucht.

In de terecht beroemde scène der eerste akte, een van Shaw's meester-stukken van dichterlijke schepping en zielkundige analyse, gaat ons over dezen nieuwen Caesar onmiddellijk het licht op. Op weg om Egypte te veroveren, treft hem het beeld van de Sphinx, die den weg van de zee door de woestijn bewaakt. van de Sphinx door Cleopatie als een godheid vereerd en gevreesd, aan wien zij een heilige witte kat heeft geofferd uit angst voor het naderend leger der Romeinen, en in wier schaduw zij verscholen ligt onder roode papavers op het oogenblik dat de gevreesde bevelhebber nadert.

Caesar ontroerd door de mysterieuze gedaante die in de wijde stilheid der nacht, in maanlicht badend zich verheft, verliest zich in gepeinzen; uit den ondergrond van zijn wezen stuwen zijn levens-geheimnissen, zijn lotgevallen omhoog in zijn bewustzijn; het onbegrijpelijke, het onuitsprekelijke omzweeft hem; in de Sphinx herkent hij zichzelf: ‘For I am he of whose genius you are the symbol, part brute, part woman and part god.’

Het raadsel der Sphinx, het spel des Levens, het woelt in zijn ziel met den vreemden, sterken, nieuwen ritmus van een veelbewogen tijd. Eenzaam, als een vreemdeling onder de menschen voelt hij zich, zonder verwantschap onder de vele volkstammen, die hij overwon. Zijn taak kan niemand van hem overnemen, hij alleen kan de gedachten, die hem vervallen tot werkelijkheid doen worden, hij, de veroveraar, die de woestenij der wereld tot een oase zou willen herscheppen.

Uit deze overpeinzing wordt hij gewekt door de speelsche Cleopatra, die, onbewust wien zij voor zich ziet, hem met dartelen overmoed toespreekt.

Caesar, bekoord door haar verschijning, begroet haar als de koningin der 'Gypsies,' en roept uit: 'What a dream! What a magnificent dream! only let me not wake, and I will conquer ten continents to pay for dreaming it out to the end.' Het lokt hem dit schitterend-schoone wonderkind te maken tot een edele vrouw, een fiere koningin. Hij ziet haar zooals hij alle vrouwen ziet, niet zooals zij zijn, maar in den licht-schijn van zijn wenschen. In haar paleis gekomen, leert hij haar bevelen en leidt haar naar den troon; Cleopatra moet zich hare waardigheid bewust worden, zij moet moedig zijn en groot-moedig, alleen op die wijze kan zij heerschen als vorstin en Caesar overwinnen.

Maar Caesar heeft zich vergist. Cleopatra kan niet worden zooals hij haar wenscht, de dés-illusie volgt de illusie op den voet, als hij de onmiskenbare trekjes harer wreede onbeduidendheid, het kleinzielige harer natuur leert kennen. Het is uit met zijn droomen, als hij verneemt hoe op Cleopatra's bevel, tegen zijn uitdrukkelijk verlangen in, een gevangene vermoord is, die hij, als de meesten zijner gevangenen, de gelegenheid tot ontsnappen had opengelaten. De laffe, kleine koningin, die het moordbevel waagde te geven en dan, ontdekt, door zijn toorn verschrikt, vleiend voor hem nederkruipt, heeft al hare bekoring voor hem verloren.

Haar daad, lijnrecht in tegen den Levens-eerbied die zijn beginsel is, en die alleen dan veroorlooft te dooden, wanneer het hoogere door het lagere wordt bedreigd, heeft haar voor goed van hem vervreemd; verontwaardigd, gekwetst in het diepst van zijn wezen, wijst hij haar verontschuldiging terug met de woorden; 'If one man in all the world can be found now or forever to know that you did wrong that man will have either to conquer the world as I have or be crucified by it. Do you hear? These knockers at your gate are also believers in vengeance and in stabbing. You have slain their leader: it is right that they shall slay you.....

And so, to the end of history murder shall breed murder, always in the name of right and honor and peace until the

gods are tired of blood and create a race that can understand.'

Tot dit ras dat begrijpen kan, het heldenras der intelligentie behoort de Caesar van Shaw, als inderdaad, de meesten zijner helden.

In de volle grootheid van zijn heldhaftig bewustzijn leeren wij hem kennen in de 4de acte.

Daar staat hij voor ons niet langer als een droomer, maar als een helderziende, een boodschapper eener nieuwe kultuur en tegelijk een volbrenger; een stoiker, die hoopt noch wanhoopt, maar vastberaden een hoog inzicht volgt; de man, in wien de wil tot Leven opbruischt en wordt tot een macht die hemzelf en zijn medemenschen beschermt en groot maakt, de held van een lateren, van onzen tijd, die de Caesars en Napoleons van voorheen overtreft door zijn mededoogen en wijsheid.

Boven de dolle geestigheid, de wildheid en de paradoxen van dit grootsche levens-spel klinkt de zegekreet uit van een ontwaakt, heroisch bewustzijn, dat den gang van het nieuwe Leven begrijpend, dit Leven eerbiedigt, dit Leven aandurft, regelt en bestuurt als auto-noom heerscher.

Van 'Caesar and Cleopatra' naar 'Man and Superman' is een stap verder in dezelfde richting, maar tusschen deze beiden ligt nog een bundel van drie: 'John Bull's other Island', 'How he lied to her husband', en 'Major Barbara', van welke het tweede, een van die geestige 'playlets' is, zooals Shaw nu en dan haastig neerschrijft tusschen veel ander werk door, maar het eerste en laatste behooren tot het schoonste en ook in den vorm het best geslaagde, dat hij geschreven heeft.

In 'John Bull's other Island' treedt meer dan in eenig ander werk van Shaw het speciaal Iersch-Engelsch element op den voorgrond.

In het Vereenigde Koninkrijk der Britten een zijner meest populaire spelen, is het in het buitenland minder bekend. Toch is het voor de kennis van Shaw als mensch en schrijver in hooge mate belangrijk; in de eerste plaats om de biografische inlichtingen, die voorrede en spel bevatten, in de tweede plaats, omdat het de karakteristieke houding aanduidt door den schrijver ingenomen tegenover het land zijner geboorte, en het land, dat hij zich tot woonplaats koos.

Ierland en Engeland worden tegen elkander opgewogen in de essentieële en illusoire eigenschappen hunner landaard. De Ieren wil hij bewijzen hoe, ‘the loudest laugh they could raise at the expense of the absurdest Englishman was not really a laugh on their side,’ terwijl de Engelschen gesteld worden voor de dwaasheden, sentimenteele bekrompenheid en arrogantie van het gemiddeld type hunner eerbare mede-burgers.

Doyle en Broadbent, de Ier en de Engelschman, zijn civiel-ingenieurs, die samen zaken doen in London en zich te samen naar Ierland begeven waar Broadbent tijdens de verkiezingen candidaat wordt gesteld voor het distrikt waarin Doyle werd geboren.

De Engelschman werpt zich onmiddellijk in den politieken strijd met die zekere joviale opgewektheid, met dat goedmoedig liberalisme, dat geld, comfort, goed voedsel, plus een gemiddelde, oppervlakkige intelligentie veelal geven; met groote gemakkelijkheid verschaft hij zich den toegang tot zijn kiesdistrict.

Doyle, de Ier, is daarentegen de man, die door armoede en miskenning heen zich met veel moeite zijn plaats moest veroveren. Hij is de man die geleerd heeft de harde feiten der werkelijkheid onder de oogen te zien. Geboren uit het ras der droomers is hij de praktikus geworden, die met zenuwachtigen werkijver in de wereld der zaken zijn verbeelding aan banden tracht te leggen.

Tusschen deze twee uiterste typen van verschillende landaard, bestaat een ‘entente cordiale’, een relatie als die tusschen twee toevallig tot elkaar gekomen vreemdelingen, in welke de verhouding van Engeland en Ierland zich weerspiegelt.

De oorzaak der contrasten tusschen de bewoners der beide landen zoekt Shaw niet zoozeer in het ras dan wel in het klimaat en de ekomische toestanden. Zonder omwegen zegt hij beiden, de Ieren en de Engelschen zijn meening. De opgeblazen verwaandheid der laatsten treft hij in haar gevoeligste punten; het nutteloos fantaseeren der eersten verwijt hij een onvruchtbaarheid, die het levens-niveau laag houdt.

Tegenover den kerkelijken vormdienst van Engeland en het slaafsch katholicisme van Ierland houdt Shaw den eigenlijken geest der religie hoog, die, uit de kerk gestooten, rond-dwaalt

over heide en heuvelen en in de wonderschoone figuur van den uitgedreven priester Keegan opleeft en haar profetiën verkondigt.

Het ‘eiland der heiligen’ zooals Ierland genoemd wordt, is geen ledige phrase. Religieus genie is een der nationale produkten in dit land. Zijn atmosfeer kweekt zieners, die als Franciskus en Zarathustra een levens-visie bezitten, die aan het dogma der theologie ontgroeid, de muren der kerk niet langer verdragen kunnen. Tot dezen behoort ook Keegan, de voor waanzinnig gehouden priester uit het dorp Roscullen, die in den ban gedaan, zijn troost zoekt op de heuveltoppen en in de bosschen, waar hij met planten en dieren gesprekken voert.

Keegan in wiens ziel de schoonheid der natuur met dubbele kracht het wêe der menschheid oproept, dat hem den sprinkhaan vragen doet! ‘Misther Unworldly Wiseman: Why does the sight of Heaven wring your heart and mine as the sight of holy wather wrings the heart o' the devil?... and which would you say this country was: hell or purgatory?... Hell! Faith. I'm afraid youre right. I wondher what you, and me did when we were alive to get sent here.’

Arm Ierland, het welig-groene eiland! dat gebukt gaat onder den dubbelen vloek harer ekonomische en nationale ellende, dat worstelt om brood en om ‘home rule’, en in den afmattenden strijd voor het laatste alle andere belangen uit het oog verliest!

Het Iersch nationalisme is evenals het Iersch protestantisme bekrompen, en het is deze bekrompenheid, die het intelligente deel der natie weg drijft naar Londen, het centrum van wereldleven.

Dat achter den politieken strijd om zelf-regeering toch altijd nog staat de tyrannie der kerk en de tyrannie van het kapitaal, van het beroeps-monopolie in beiden, waardoor menschen en loonen naar omlaag worden gedrukt, zie, dat zijn de kiezers van Rosscullen zich nog niet bewust. Doyle en Keegan, die dit bewustzijn trachten te wekken, staart men aan als bezetenen; men gaat hen met wantrouwen uit den weg.

De aanval, die dit tooneelspel bevat, vinden wij in de voorrede duidelijk toegelicht. Shaw spreekt daar over het geloof in zijn evolutie, en noemt Voltaire den logischen opvolger van Martin Luther en John Knox, den consequenten doorvoerder van het protestantisme. Het monument te Terney voor hem opgericht

met de lijst van al hetgeen hij volbracht heeft is een der meest welsprekende gedenkteekenen van Europa; het loochenstraft Voltaire's reputatie als zielloos ontkenner.

Naast deze waardeering vinden wij, en dit is karakteristiek voor Shaw's geesteshouding, een niet minder warme erkenning van Dante. Oppervlakkig een inconsequentie, inderdaad een bewijs van een verruimd en omvattend begrijpen, de bezonkene zienswijze die de verdorrende invloed van een dogmatisch kerkgeloof en een niet minder dogmatische ontkenning overwonnen weet in de essentieele Levens-beweging, die achter de tijdelijke strakheid verborgen ligt.

Wat het lijden betreft der onderdrukte volken, dit is voor naties die het geluk der vrijheid kennen, schier onbegrijpelijk.

'A conqured nation is like a man with cancer, he can think of nothing else, and is forced to place himself to the exclusion of all better company in the hands of quacks wlo profess to heat or cure cancer. The windbags of to two rival platforms are he most insufferable of all windbags... Nationalism stands between Ireland and the light of the world. There is indeed no greater curse to a nation than a nationalist movement, which is only the agonizing symptom of a suppressed natural function.'

Ik citeer omdat deze regels met hun rechtstreeksch verzet tegen de dwinglandij der groote naties een voor onze dagen zeer noodige waarschuwing bevatten.

In deze wereld van kapitalisme, die door colonisatie en militarisme kunstmatig in haar evenwicht moet worden gehouden, in deze wereld van wereldlingen waarin schoonheid en goedheid schipbreuk lijden, voelt Keegan, de verjaagde droomer, zich niet thuis; deze wereld is hem een hel, waarin hij als op een pijnbank gefolterd wordt.

De beide ingenieurs die met Engelsch geld en Engelsche zakelijke, doortastende ondernemingslust Ierland door hun bekwaamheid denken te kunnen redden, voegt hij toe: 'For four wicked centuries the world has dreamed this foolisch dream of efficiency, and the end is not yet. Bud the end will come... Has this foolisch dream of efficiency saved England, from poverty and degradation more horrible than we have ever dreamed of?'

En als Broadbent, de candidaat der Iersche kiezers, hem vraagt

hoe de hemel zijner droomen er dan wel uitziet, antwoordt Keegan:

'In my dreams it is a country where the State is the Church and the Church the people: three in one and one in three. It is a commonwealth in which work is play and play is life: three in one and one in three. It is a temple in which the priest is the worshipper and the worshipper the worshipped: three in one and one in three. It is in short the dream of a madman.' Over de heuvelen verdwijnend laat hij de ingenieurs achter om de plaats uit te zoeken, waar het reuzen-hotel zal worden gebouwd, waarmede Broadbent het arme district van zijn kiezers denkt gelukkig te maken.

Niet minder aangrijpend dan in het boven besproken drama wordt in 'Major Barbara' ons de machteloosheid voor oogen gesteld der middelen waarmede men de maatschappelijke ellende en de daarmede gepaard gaande algemeene demoralisatie tracht te bestrijden.

Hier is het de arbeid van het leger des heils, dat, ondanks zijn heroische worsteling met de ellende der diepst gezonkene laag der maatschappij, zich telkens gesteld ziet in den meest paradoxalen toestand van steun te moeten zoeken bij de rijken, en op deze wijze den verkeerden cirkelgang der dingen en de daaruit ontstaande ellende slechts bevordert.

Zelden is met meer meesterschap het onlogische, on-ekonomische onzer sociale toestanden, het hopeloos in-consequente der christelijke filantrofie in het volle licht hunner innerlijke tegenstrijdigheden gesteld, dan hier in Majora Barbara.

Duidelijker dan ooit blijkt hier hoezeer het paradoxale, dat men Shaw verwijt, ligt niet allereerst in den schrijver maar in de aard der dingen zelf die hij beschrijft.

Het maatschappelijk probleem staat plotseling voor ons in zijn ontzaglijke complicatie, in zijn dubbelen wrong, zijn reusachtige paradox van geestelijke en ekonomische dilemmas. In Barbara, de jonge vrouw, die, den dooden ledig-gang harer klassemoede, zich in dienst stelt der lijdende menschheid, ontwaakt, te midden der werken van liefdadigheid op nieuw een twijfel en strijd, geboren uit de tegenstrijdigheden die zij om zich heen waarneemt. Het is het conflikt der werkelijkheid met de voorstellingen der romantische verbeelding, dat haar in haren nieuwen

werkkring wederom de onvoldaanheid in het hart drijft en haar ten slotte terug roept uit de wereld der christelijke gelatenheid en berusting, die onmachtig blijkt deze aarde en hare schepselen te re-geneeren.

Barbara is te intelligent om rust te kunnen vinden in de beginselen der heilsarmee, zij weigerd 'to play the hangman's game of Satan casting out Satan.'

Hoezeer ook dorstend haar eigen ziel en leven en dat van anderen te redden, doorziet zij te snel de valsche moraal, die leert dat men zich een plaats in den hemel kan koopen met goede werken, die met het onzekere feit der onsterfelijkheid het geweten en de angst der menschen voor den dood in slaap sust, doorziet zij te zeer de drogredenen der heils-armee om lang in dien kring te kunnen arbeiden. Bovendien wordt het haar duidelijk, hoe hier niet minder dan in elke wereldsche organisatie de financier meester is der situatie. Zij heeft het woord gehoord van den bevelvoerster van haar staf: 'We will take money from the devil himself sooner than abandon the work of salvation. Zij heeft de feiten erkend, die bij de armen het cynisme als een kanker doet invreten, die mistrouwen en argwaan in hen wekken over de instellingen die worden opgericht om hen te helpen; zij heeft de oorzaken geraden, waaruit bloedige revoluties worden geboren en de strijd is ontbrand tusschen arbeid en kapitaal; zij wantrouwt den grondslag waarop de liefdadigheid rust en verlaat daarom hare gelederen.

Een toestand door Shaw in zijn voorrede aldus beschreven: 'Indeed the religious bodies, as the almoners of the rich become a sort of auxiliary police, taking off the insurrectionary edge of poverty with coals and blankets, bread and treacle and soothing and cheering the victim with hopes of immense and inexpensive happiness in another world when the process of working them to premature death in the service of the rich is complete in this.'

Naast Barbara, staat haar vader Andrew Underschaft, de millionair geworden wapen-fabrikant en haar verloofde Cusins, de geleerde, die zich in grieksche wijsbegeerte verdiept. Alle drie gegaafde, krachtige menschen, contrasten in aanleg, maar verbonden door een sur-plus van kunnen, dat hun wil drijft naar arbeid in ruimen levens-kring.

Deze twee bevinden zich door Barbara daarheen gevoerd, in de barakken van het leger des heils plotseling geplaatst voor de honende tegenstellingen van hedendaagsche toestanden.

Cusins, een soort moderne Plato, naast Undershaft, de Kanonnenkoning, en daartusschen diens dochter Barbara, het ouderlijk huis ontvlucht uit levens-verlangen, uit behoefte aan wel-doen. Hoe juist Cusins dezen drang begrijpt spreekt uit zijn woorden: 'The power Barbara wields is not Calvinism, not Presbyterianism, not Methodism,' het is een Iets uitgaand boven elk = isme =, een gezindheid, een goddelijke gave om het goede te doen om zijn zelfs wille; het is de heilige begeerte naar vruchtbare arbeid die zich een werk-kring zoekt.

Barbara wil zielen redden, wil menschen opheffen, maar Barbara is te helder van blik om niet de tergende ironie te doorzien der toestanden in welke zij zich als geschroefd voelt in het leger des heils. Zij aanvaardt dezelfde taak met zekerder gegevens tot hulp onder het werkvolk van haren vader, hier als ginds grijnst haar de waanzinnige toestand der moderne maatschappij tegen, maar in de ooren der weldoorvoedde arbeiders van haren vader zal haar propaganda althans zuiverder klinken dan in die der uitgehongerde proletariers, wier aardsche hongersnood het haar onmogelijk geworden is langer met hemelsche beloften te stillen.

'I have got rid of the bribe of heaven. Let God's work be done for its own sake; the work he had to create us to do because it cannot be done except by living men and women. When I die let him be in my debt, not I in his; and let me forgive him as becomes a woman of my rank.'

En Cusins uit de grieksche oudheid tot de pijnende werkelijkheid der moderne wereld gewekt voegt zich bij haar met de ondubbelzinnige verklaring; 'I want a democratic power strong enough to force intellectual oligarchy to use its genius for the greatest good er else perish.'

Major Barbara bracht in Londen een soort opschudding te weeg. Uit den kring der aestheten hoorde men een ongeduldige ergernis over het steeds sterker op den voorgrond treden der tendenz; de bewonderaars van Salome bleven koud voor Barbara.

De vak-critici schudden bedenkelijk het hoofd, maar de leiders

der sociale en ethische stroomingen, en enkele intellectueele artiesten erkenden in Major Barbara de tragiek der moderne comedie-humaine op aangrijpende wijze voorgesteld; zij begrepen, dat men hier te doen had met een hoogere tooneelkunst, in onmiddeillijk verband met het geestelijk en maatschappelijk leven der natie, met een dramatische kunst, geboren uit de worsteling van den eigen tijd om den eigen levensinhoud en levensvorm.

De theater enthousiasten, hen, die het ernst was met de verheffing van het tooneel als school des levens en de geestdriftigen van een op nieuw bezieling der religie, ontmoetten elkander in hun toejuiching van Major Barbara. Zelfs heil-soldaten voelden eerbied voor de poging om van het tooneel, de plaats waar duizenden samen stroomen, iets anders te maken dan een lusthof der zinnen. Zij althans konden de hartstocht begrijpen, die anders is en meer dan het sexueel instinkt, een levens-aandrift, die wil uitstroomen in breeder bedding.

Maar noch het heils-leger, noch eenig andere vorm van religieuse filantrofie geeft een Major Barbara, van welke onlangs een tot op zekere hoogte Duitsch begrijper van Shaw, Julius Bab getuigde: ‘Sie ist von Iphigeniens Geschlecht,’ eenige kans op de zelf-realisatie en den grooten vrnchtbaren arbeid, waartoe zij zich geboren voelt.

Het ontwikkelings-proces der natuur en der historie voltrekt zich in den mensch en buiten om hem heen op geheel andere wijze dan de godsdiensten van het verleden meenden.

Om dit proces echter is het Shaw te doen: hij beluistert het in het Leven met harstochtelijke belangstelling, hij vervolgt het in zich en om zich met gespannen aandacht en stort den chaos die hem tegenstuwt uit in zijn werken, hier en daar de afgronden, die hij peilt, verlichtend met de flitsen zijner rusteloos-werkzame bewustwording, en steeds voortdringende intelligentie. Dat de harmonie der kunst bij Shaw geleden heeft en steeds meer lijdende is onder de dés-harmonie van het leven valt niet tegen te spreken; het is een feit, maar een feit, dat hem als schrijver niet kleineert, integendeel, het is het bewijs van de waarachtigheid van zijn arbeid, die den tijd weêrspiegelt.

Ondanks de tegenstrijdigheden, de verwarring, die hij ons voorstelt is de schrijver zelf nooit verward, of met zich zelf in

strijd; als een roode draad windt zich zijn levens-visie door het bonte spel dat haar omspeelt. Overal zijn van die schitterende lichtwerpende zinnen wier beteekenis zich opdringt, van die rake, rijke volzinnen, hetzij in de toelichtende voor-rede of in het spel zelf, die de kern bevatten, van zijn ervaren en denken.

Zoo is de overtuiging waarop in Major Barbara de dramatische handeling in haar schijnbaar zoo groteske tegenstrijdigheden berust, in hare twee-voudigheid als volgt te resumeeren:

Dat aan de valsche positie der godsdienstige instellingen, hetzij Leger des Heils of Kerk niet te ontkomen is, dat de reuzen-fabrieken voor moordwerktuigen van een Bodger en Underschaft niet verdwijnen zullen zonder een algeheele herziening van ons religieus inzicht en een algeheele hervorming der maatschappelijke toestanden.

Geen oogenblik worden wij in onzekerheid gelaten waardoor in den tegenwoordigen stand van zaken alles uit zijn verband schijnt te zijn gerukt, en het tragisch-komische in de hedendaagsche wereld een toppunt bereikt van komische tegenstellingen. De kanonnen-koning zegt het zijn dochter heel duidelijk: ‘That is what is wrong with the world at present. It scraps its obsolete steam engines and dynamos; but it wont scrap its old prejudices and its old moralities and its old religions and its old political constitutions. Whats the result? In machinery it does very well; but in morals and religion and politics it is working at a loss that brings it nearer bankruptcy every year. Dont persist in that folly. If your old religion broke down yesterday, get a newer and a better one to morrow.’

En in het slot zijner voorrede concludeert Shaw met een helderheid, die geen twijfel in zijn lezers kan overlaten:

‘Creeds must become intellectually honest. At present there is not a single established religion in the world. That is perhaps the most stupendous fact in the whole world situation.’

Het is deze toestand, die ontwrichtend werkt op ziel en geest der menschen, die hen in waanzin doet rond-tasten in het labyrinth van zich opstapelende levensvragen, een leiddraad zoekend voor hun denken en handelen, een veld voor de in hen opwellende gaven en krachten.

Het geheim der Sphinx, de zuivere, volle ontplooiing van mensch en maatschappij, dit supreem object van Shaw's belang-

stelling is het raadsel dat in elk zijner werken terugkeert met het raadselachtige en ons immer naderende en wederom ontvliedende, dat er aan eigen is.

Het is hem te doen om: 'only a simple knowledge of the secret that has puzzled all the philosophers, baffled all the lawyers, muddled all the men of business and ruined most of the artists! the secret of right and wrong.'

Een muur van conventie en illusoire verbeeldingen houdt het geheim verborgen. Deze muur beschiet hij met de pijlen van zijn vernuft en laat in de bres, die hij geschoten heeft het helle zoeklicht vallen van zijn genialen geest.

Eindelijk schrijft Shaw van 1901-1903 zijn 'Man and Superman'. Zijn vriend en collega, de kriticus Walkley had hem reeds sedert jaren aangespoord tot het schrijven van een soort Don Juan spel. De brief aan dezen vriend die voorafgaat is de inleiding, die als altijd belangrijke toelichtingen bevat.

Waekley kennend als een zijner geestverwanten, die het te doen is evenals hemzelf om de interpretatie van den ziels- en geestes-toestand van den nieuwen mensch in de nieuwe wereld, begreep Shaw, dat hier niet een conventioneele Don Juan geschiedenis van hem werd verlangd, die hij niet in staat was te geven, maar een geschiedenis volgens de psychologische evolutie, zooals hij die bewezen had te erkennen.

John Tanner, de hoofd-persoon in 'Man and Superman' is een typisch Shavian figuur, een dier wikkende en wegende persoonlijkheden, zooals de natuur ze nu en dan schijnt voort te brengen tot eigen verder-bouw en ontwikkeling.

Een soort Don Juan, plus Hamlet en Faust, een man in wien de strijd tusschen instinktieve passie en hoogeren Levens-wil is losgebroken en die nu worstelt om de verleiding te ontkomen, die hij vreest als een aanslag op de concentratie zijner Levenskracht tot hooger doeleinden.

Het is de strijd der geslachten, waarin nu andere faktoren medespelen dan voorheen, het is het duel der sexen onder invloed der geestelijke evolutie.

De verhouding tusschen man en vrouw is gewijzigd, het geval is gecompliceerder en interessanter geworden.

Deze nieuwe zetting van een oud thema, die in alle spelen

van Shaw voorkomt bereikt in ‘Man and Superman’ een hooge graad van verwikkeling.

John Tanner, een man van genialen aanleg, die alles schuwt wat den vrijen groei zijner persoonlijkheid en gaven zou kunnen belemmeren, ziet zich plotseling in den hachelijken toestand geplaatst van een voogdijschap te moeten aanvaarden over het jonge meisje, dat hem sterk bekoort, maar aan wier invloed hij toch wenscht te ontkomen om bovengenoemden drang naar een algeheel vrije ontwikkeling.

Voor den filosoof-psycholoog voorwaar een schoone gelegenheid, een belangwekkend probleem.

Hoezeer de complicatie van een dergelijk geval nog wordt toegespitst als ook de vrouw een genie is (men herinnere zich hier George Sand in hare relaties met Musset en Chopin) wordt door Shaw in zijn inleiding in het voorbijgaan opgemerkt, waar hij een dergelijk geval materiaal noemt voor een koninklijk spel van zielkundige analyse.

Voorloopig zich bepalend ons dezen strijd om het vol-bezit van zich zelf uit te beelden in den man schrijft hij de geschiedenis van John Tanner, als een anderen Don Juan, een Don Juan in een hoogere phase van zijn menschelijkheid, in wien zich voltrekt: ‘the struggle of Life to become divinely conscious of itself instead of blindly stumbling hither and thither in the line of least resistance’.

Dit worstelend streven naar steeds helderder bewustwording (iets anders dan het enkel streven naar kennis) is de wet van het, naar zelf-volmaking, zich dringende Leven. Zooals Tanner - Don Juan het uitdrukt:

‘I tell you, that as long as I can conceive something better than myself I cannot be easy, unless I am striving to bring it into existence or clearing the way for it. That is the law of my life. That is the working within one of Life's incessant aspiration to higher organisation, wider, deeper, intenser self-consciousnes, and clearer self-understanding.’

Het is op deze conceptie van het betere, dat het aankomt, het is het kernpunt eener nieuwe Levensleer, die ideeën en idealen in de plaats stelt van de goden en godheid van een primitief levens-inzicht en weinig gevorderde bewustwording;

het is de quintessence van Shaw's visie, die ons uit al wat hij schrijft tegenstraalt.

Zijn held is altijd de man, die zich bewust een doel voor oogen stelt en dit doel volgt uit al zijn macht, de man, die weigert zich te laten gaan op de onzekere deining zijner emoties en zijner omstandigheden, die wil heerschen, niet beheerscht worden, de man, die het zich als ideaal stelt te zijn een vruchtbare natuur-kracht, de volbrenger zijner mogelijkheden, in plaats van een bundel zenuwachtige gevoeligheidjes met de klacht der onvoldaanheid op de lippen.

John Tanner, evenals de ons bekende Don Juan is geneigd tot 'flirtation', maar anders dan deze vreest hij zijn temperament, bewust als hij zich is van de gevaren, die het na zich sleept, en van een verlangen dat uitgaat boven elke zinnelijke bekoring en streeling zijner ijdelheid.

Deze ernstig denkende en willende man ziet zich nu plotseling in een dilemma gevangen.

Ann, de bekoorlijke, die hem ondanks zich zelf als een droombeeld vervolgt, die een soort vitaliteit bezit waaraan geen weerstand te bieden is, verlangt van hem, dat hij aan den wensch van haren gestorven vader zal gehoor geven en haar voogd worden. Tegenkanting is ijdel, want Ann heeft een wil die onder den schijn van kinderlijke hulpbehoevendheid en onbeschermde jeugd, zich weet te doen gelden als de wil eener koningin. Zij spot onbevreesd met den modernen Faust-Don Juan, niet minder als met den ouderwetschen Jack the Grant Killer en weet met echt vrouwelijk instinkt haar zin door te drijven.

Niet alleen zichzelf wil Tanner beschermen tegen Ann, maar ook Octavius, een jong artiest, die hij onder haar bekoring weet. Hij tracht hem te waarschuwen door een redeneering in den geest van Schopenhauer, die echter het meer gecompliceerd conflikt geldt, het conflikt nl. dat ontstaat als in een der beiden slachtoffers nog een anderen scheppingsdrang, dan de physische zich gelden laat. Het is dit conflikt, hier boven reeds genoemd, dat Tanner in zich zelf doorleeft, waarop hij nu den jeugdigen kunstenaar opmerkzaam maakt.

'Vitality in a woman is a blind fury of creation'.

Aan dit blinde natuur-instinkt offert zij zich zelf op en den

man, als zij onbewust haar generatie-drift volgt. Dit doet niets ter zake als de slavernij gelukkig maakt, als in de mensch, hetzij man of vrouw geen ander verlangen sluimert, dat in strijd geraakt met het physisch natuur-gebod. Maar wat waar dit wèl het geval is? wat als een der partijen, in dit geval de man, zich bewust is iets meer te kunnen en te willen dan enkel of hoofdzakelijk kostwinner zijn? Wat als hij denker is of artiest of beiden, en hem een doel voortjaagt even sterk in zijn natuur geworteld, evenzeer hem geheel in aanspraak nemend, ja, zonder voorbehoud voortdrijvend met die andere soort scheppings-impuls, die even machtig is in zijn drang tot realisatie zijner doeleinden? Het is voor dit tragisch conflikt, voor deze worsteling om leven in dubbelen zin, dat wij ons bij Shaw telkens geplaatst zien. In een zijner laatst geschrevene drama's: ‘The doctor's dilemma’ keert het op ontroerende wijze terug. Telkens voelen wij tusschen zijn ironische satyre, tusschen de roes van een dolzinnig vernuft spel, de afgronden van het Leven zich openen, zien wij de spoken die dreigen achter den mooi-schijn der uiterlijke wereld, de illusie der innerlijke waan-voorstellingen.

Het is deze drang om tot het eigenlijke wezen der dingen en menschen door te dringen, dit verlangen om het Leven vrij te maken voor zijn schoonsten bloei, dat zich van Shaw heeft meester gemaakt en zijn creatie bepaalt. Het is dit verlangen dat hem doet zijn de groote dés-illusionnist, de passievolle puritein, die in de hartstocht voor het algemeene, de bijzondere kracht kweekt zijner persoonlijkheid. Het is hem om zelfkennis te doen, als bron van wereld- en menschen-kennis. Daarom zegt John Tanner tot zijn jeugdigen mede-minnaar, die hij wil waarschuwen voor het gevaar dat hem nadert;

‘For mark you Tavy, the artist's work is to shew us ourselves as we really are. Our minds are nothing but this knowledge of ourselves; and he who adds a jot to such knowledge creates new mind as surely as any woman creates new men. In the rage of that creation he is as ruthless as the woman, as dangerous to her as she to him, and as horribly fascinating. Of all the human struggles there is none to treacherous and remorseless as the struggle between the artist man and the mother woman, which shall use up the other? that is the issue between them.

And it is all the deadlier because in your romanticist cant, they love one another.'

Het treffende bij dezen John Tanner is, dat ondanks zijn pre-occupatie met deze zijde der kwestie, die voor hemzelf als man op het oogenblik levens-kwestie is, hij toch het diep medegevoel kent voor den tragischen strijd der vrouw, van haar, in wie hij den heldenmoed erkent, die het eigen leven waagt om een ander Leven voort te brengen en die hij ridderlijk bijstaat waar hij haar slachtoffer ziet der ongerechtigheid in conventie en wet, van een z.g.n. zedelijkheid, die een weenende Magdalena en haar onschuldig kind uitstoot en met schande brandmerkt.

Peilend de tragiek der vrouw niet minder dan die van den man, wil hij niet alleen zich zelf, maar ook Ann bevrijden, wil hij niet de negatie der liefde in haren instinktieven toestand, maar de affirmatie in man en vrouw beiden hunner hoogste bestemming, tot creatie van den opper-mensch. Daarom vertelt hij Ann de geschiedenis zijner ontwaking; van dat supreem moment toen hij zich bewust werd een ziel te beziten, dat meest kostbare iets van zijn bestaan, waarmede hij haar niet kan toestaan luchtiglijk, als met een boeiend speeltuig te spelen. Hij verklaart haar hun vervreemding, die van dat moment zijner bewustwording dagteekent, omdat een verandering in hem had plaats gegrepen, die hem drong haar te ontvluchten, daar hij zijn ziel wilde vrijhouden van den troebele onrust, die zij in hem opwekt. De tijd van hun kinderlijk te samen-zijn is voorbij, het nieuwe Leven dat in hem is wakker geworden stelt hooge eischen, in zijn heiligen ijver tot zelf-verwezenlijking schuwt dit Leven alle andere banden, dan die waarmede het zichzelf omhoog heft.

'The change that came to me was the birth in me of moral passion; and I declare that according to my experience moral passion is the only real passion.... It is the birth of that passion thad turns a child into a man... The moral passion has taken my destructiveness in hand and derected it to moral ends... I have become a reformer... I shatter creeds and demolish idols.'

Zijn bevrijdings-onstuimigheid volgend raast Tanner in zijn auto weg van het droombeeld dat hem een verleiding is, van

Ann die hem ondanks zich zelf altijd sterker bekoort, naar Sierra Nevada, waar vreemde avonturen hem wachten.

In de Sierra, in het kamp der vrijbuiters aangeland, heeft in de stilte der nacht onder een ruischen van Mozart's Don Juan motieven, de transformatie-scène plaats, waarin het rumoerig leven der 20ste eeuw wordt voortgezet te midden van booze en goede geesten, die de verschillende voordeelen van hel en hemel aanprijzen.

In deze wereld verschijnt Tanner als Don Juan en beluisteren wij in zijn sarkastische paradoxen den verderen gang zijner bewustwording.

Onder een stortvloed van groteske voorstelling uit, tusschen de débacles door, van als dobbelsteenen dooreengeworpen concepties en meeningen, schieten felle flitsen van vernuft en inzicht, van het constante zoeklicht eener zich op nieuw vormende levens-aanschouwing. Hel en Hemel nemen andere vormen aan: voorstellingen en opvattingen wisselen en veranderen zich onder een verfrisschend oorspronkelijken gedachtengang.

De Hel is het tehuis der illusie en van de gelukszoekers; de Hemel het tehuis der denkers en van hen die de werkelijkheid begrijpen en beheerschen, de aarde het tehuis van de slaven der werkelijkheid. De verschrikking der Hel is het ledig van haar schijn-schoon.

Terwijl Don Juan met dergelijke beschouwingen de vragen beantwoordt eener oude vrouw, die hem is tegemoet geloopen, verandert deze zich plotseling in een jeugdige figuur die aan Aun Whitefield herinnert; verder verschijnt een standbeeld ten tooneele, dat den vader van Ann gelijkt en de duivel met de gelaatstrekken van Mendoza den vrijbuiter, alles onder begeleiding van Mozart-muziek, die echter nu en dan op groteske wijze vermengd wordt met Gounod's Faust.

Tusschen bovengenoemd viertal worden nu verder de twee kringen, die van hemel en hel besproken, en de duivels-bruggen, die deze beide kringen in enkele gevallen verbinden.

Don Juan doet zich meer en meer kennen als een Faust, als een rusteloos zoeker naar waarheid, naar waarachtige Levenswaarden. Hij stelt zich den Hemel voor als het schouw-tooneel der werkelijkheid om wier kennis het hem boven alles te doen

is, als den eigenlijken geboortegrond van het Leven, dat hij wil doorvorschen en het tehuis der contemplatie, die noodig is voor dit onderzoek.

De belangstelling van dezen Don Juan gaat boven alle andere dingen uit naar dit Leven als: 'de Kracht die eeuwig streeft naar grooter macht van zelf-beschouwing.' Het is deze drang naar kennis, deze zucht tot na-denken, die hij erkent als van opperst belang, die den drang tot de daad moet voorafgaan, wil niet de mensch in zijn blinde levens-drift zich zelf en anderen ombrengen.

Uit deze overtuiging van den nieuwen Faust-Don Juan spreekt Shaw's diepste levens-ervaring: het is de erkenning van den socialist, van de on-macht der handeling zonder de voorzienigheid van het denken, het is de waarschuwing van den kunstenaar voor den chaos der aandrift zonder de leiding der intelligentie. Het gansche tumult der moderne menschheid, eener menschheid in haar macht en on-macht stuwt op in den dialoog dezer 3e akte. Vak-critici schudden hier het hoofd en beschouwen sedert Shaw als verloren voor de dramatische kunst. In hoeverre zij in deze meening dwalen, in hoeverre zij recht hebben, wensch ik hier niet te onderzoeken. Deze inleiding tot Shaw begon, zoo ge u wellicht nog herrinnert met de vóór-opstelling van den voortgang der menschelijke bewustwording als voor mij op dit oogenblik het belangwekkende punt bij uitnemendheid in mijn literatuurstudie. Het spreekt dus van zelf dat het bezwaar, vooral tegen zijn later werk, waartoe reeds de tweede helft van Major Barbara wordt medegerekend, voor mij niet bestaat. Trouwens dit bezwaar geldt voor de edelste produkties der letterkunde, voor veel wat Goethe heeft geschreven, men denke aan Tasso, Iphigenie en vooral aan Faust, van bijna alles wat Browning gaf, het drong Friedrich Hebbel op den achtergrond, het houdt gewoonlijk dàt tegen wat de meest beduidende kunst is, omdat het breekt met de wetten en de vormen der traditie.

In de Berlijnsche kritiek op Major Barbara merkte Siegfried Jacobsohn zeer terecht op, dat dit terugdeinzen der tooneel-theoretici voor al wat een sterken gedachteninhoud bezit, moet worden toegeschreven aan den geestloozen, geesteszwakken toestand waarin het duitsch tooneel (men kan gerust zeggen hèt

tooneel) zich sedert jaren bevonden heeft. Men schijnt geen belangstelling meer over te hebben, verdoofd als men is door de prikkeling van zinnen en zenuwen, voor het dramatisch zich uitleven der geestelijke evolutie in menschen, uitgaand boven het gemiddelde type.

En toch, n'en déplaise al deze afkeuring, die vooral in de laatste jaren zich wederom over het werk van Shaw laat hooren, ligt de tragiek van onzen tijd in de geestelijke en maatschappelijke wereld, en is geen groot tooneelspel meer denkbaar, waarin niet althans voorloopig, deze ‘struggle for life’ onzer innerlijke en uiterlijke bestaansvoorwaarden de eerste plaats inneemt.

In de redeneeringen tusschen Don Juan en Satan worden ons de uiterste polen waar tusschen de menschheid voortdurend slingert voor den geest gebracht. Het is de strijd tusschen leven en dood, tusschen creatie of vernietiging, tusschen erkenning of ontkenning van het Zijn, die het thema is van dit drama en nu in dezen fantastischen dialoog een hoogste spanning bereikt.

In de eerste akte, met Tanner's beschrijving van de ontwaking van zijn ziele-leven aangegeven, zwelt dit motief in de derde akte tot een symphonisch gedicht van vreemde en heftige klankzetting.

Satan's beweren, dat de macht, die de wereld regeert niet is een macht des Levens maar des Doods en dat de inspanning der Natuur om zich door middel der menschelijke hersens te organiseeren en te veredelen uitloopt op de uitvinding van moordwerktuigen, dit duivelsch beweren, dat de aarde eeuwig deed verwaarloozen voor de denkbeeldige gelukzaligheid van den hemel, wekt Don Juan op tot energisch verzet. Hij wil het noodlottig pessimisme ontwrichten dat de menschen troost doet zoeken in het Nirvana der onbewustheid. Hij wil de tamme lafhartigheid eener oppervlakkige beschaving ontmaskeren, die uit gemakzucht en zelfzucht een zeker fatsoen aanprijst als goede zeden. Hij wil de heiligheid, de schoonheid en de rijkdom van het leven prediken. Hij wil de menschen ideeën bijbrengen en idealen, die wel degelijk gerijpt in de schoot der menschheid wachten op de geestdrift der enkelen die hen zal omhoogdrijven door de bezinning van het individu naar den ruimen kring der maatschappij. Want John Tanner alias Don Juan is

een geloover in de Levenskracht en in de kracht der idee. Het intellektueele schoonheids-ideaal van een Shelley herleeft in in hem. Hij weet hoe naast de lafheid die terugdeinst, de heldenmoed zegeviert, bezield door een inzicht, een gedachte, een voorstelling.

'Men never really overcome fear until they imagine they are fighting to further a universal purpose, fighting for an idea as they call it.'

De kwestie is dus de menschen de schoone ideeën bij te brengen, de ideeën die de kracht van het Leven bevestigen en omhoog heffen. Zoo is het eertijds gebeurd, zoo kan het weer gebeuren. Het kruis en de kerk, zij hebben de kracht gegeven tot heldenmoed en tot martelaarschap, bezield tot heilige werken en tot waarachtige kunst, in tijden toen de menschelijk bewustwording in harmonie was met haar leer. Nu deze harmonie verbroken is blijft ons geen anderen uitweg mogelijk dan volgens de lijnen eener steeds duidelijker wordende geestelijke evolutie ons zelfstandig de nieuwe waarden te scheppen en te formuleeren die het leven zullen steunen en opstuwen. Het verband met het rijk en schoon verleden is niet verbroken, immers de essentie, van elke religie is niet anders dan deze idee der Levens-verheffing, dan een streven naar volkomenheid, dat samenvalt voor het modern bewustzijn, met de construktieve tendenz van het Leven zelf, naar altijd volmaakter organen en hooger bestaansvormen.

De religieuse idee, aldus getransformeerd, oneindig rijker en ruimer geworden door de volle dracht van het Leven zal een universeele vrije gedachte zijn, nimmer zich afsluitend, maar altijd zich hernieuwend in den frisschen stroom van zijn eigen evolutie, een co-operatie der geesten, een synthese, die, een solidair broederschap vormend onder de menschen in de groote gemeente hunner samenleving, het hier-beneden, bewoonbaar zal maken.

Satan en zijn scholieren, de philisters van alle landen noemen een dergelijke voorstelling: 'Bosh', maar Don Juan antwoordt: 'What you call bosh is the only thing men dare die for. Later on Liberty will not be catholic enough; men will die for human perfection, to which they will sacrifice all their liberty gladly....

'I tell you, gentlemen, if you can shew a man a piece of what he now calls God's work to do and what he will later on call by many new names, you can make him entirely reckless of the consequences to himself personally.'

Het Leven is een organische kracht, die zich op tallooze wijzen beproefd heeft. Het Leven maakt aanhoudend experimenten tot hooger organisatie en zelf-volmaking; niet al deze proeven kunnen even goed gelukken, een duivel die hierover sneert of daarom het Leven negeert.

Hoezeer juist het Leven over dezen duivel der vernietiging wil zegevieren, hiervoor is het bewijs, dat dit Leven steeds streeft naar voortgang van bewustwording. Als het oog, zoo hebben zich de hersens ontwikkeld, omdat het Leven den mensch wil als ziener, niet als blinde, als redelijk-zedelijk wezen in wien het Levensplan voltrokken, niet vernietigd zal worden. Aldus de nieuwe Faust, die niet langer over 'das ewig Weibliche' fantaseert, maar als de nieuwe Don Juan geheel anders staat tegenover de vrouw, en op de vraag naar zijn liefdes-avonturen antwoordt:

'Do you not understand that when I stood face to face with woman, evey fibre in my clear critical brain warned me to spare her and save myself. My morals said No. My conscience said No. My chivalry and pity for her said No. My prudent regard for myself said No.'

In deze woorden klinkt de Faust-ervaring in het complex van haar gewonnen inzicht, klinkt de in strijd veroverde bezinning van den man in wiens ziel de opperste menschelijkheid ontwaakt is.

De strijd van John Tanner om zijn hoogste zelf en dat der vrouw, die hem bekoort, deze strijd is niet, zooals men oppervlakkig wil beweren, een strijd tegen het Leven, maar juist een strijd om vol-bezit van Leven, inderdaad de strijd van het Leven zelf voor de realisatie zijner hoogste vlucht.

Want, hoezeer deze waarheid omstreden blijft, de kracht der Rede, der Intelligentie is voor kultuur van Leven de kracht bij uitnemendheid; zij is de noodzakelijkheid zelve zonder welke het Leven uiteenvalt zonder ooit zijn hoogsten bloei te bereiken.

Deze intelligentie, hoe weinig populair ook bij de anarchisten der passie, zij is de goddelijke gave, zij is de zuiverende stroom,

in wiens klaren schijn de duisternis zich oplost en het grootsche Levensplan zich voltrekt.

Het is de duivel die nog altijd even als Mephisto vraagt: 'What is the use of knowing?' maar die door den Faust van lateren tijd het zwijgen wordt opgelegd met de duidelijke verklaring:

'Why to be able to choose the line of greatest advantage instead of yielding in the direction of the least resistance. Does a ship sail to its destination no better than a log drifts nowhither? The philosopher is Nature's pilot. And there you have our difference: to be in hell is to drift: to be in heaven is to steer'.

De weg tot dezen hemel gaat door de poort der kennis. Daarom stijgt, ondanks schijn van tegendeel, uit het kruisvuur van begeerten dat de menschheid doorvlamt, alles-overheerschend het verlangen naar licht, dat is, het verlangen naar steeds verdere bewustwording. Dit verlangen omzweefde den stervenden Goethe, het stuwt op uit de ziel der gansche menschheid, die den zin van haar bestaan, het waarom en waarheen van haar levens-gang doorgronden wil.

De nieuwe Don Juan-Faust spreekt van:

'The great central purpose of breeding the race, ay, breeding it to heights now deemed super-human'.

Een ideaal voor menschelijke bestreving, dat zich niet langer verliest in de wierook der theologische mystificatie, maar door diep voelen en groot denken hiertoe aangevuurd, zich richt op de formatie en re-formatie van schepsel en werkelijkheid, dat is: van individu en maatschappij.

Het is naar deze vruchtbaarheid dat de hartstocht van den puritein doel-bewust uitgaat.

'I tell you that as long as I can conceive something better than myself I cannot be easy unless I am striving to bring it into existence or clearing the way for it. That is the law of my life. That is the working within me of Life's incessant aspiration to higher organisation, wider, deeper, intenser self-consciousness, and clearer self-understanding. It was the supremacy of this purpose that reduced love for me to the mere pleasure of a moment, art for me to the mere schooling of my faculties, religion for me to a mere excuse for laziness, since it had set up a god who looked at the world and saw that

it was good, against the instinct in me that looked through my eyes at the world and saw that it could be improved.'

Geen profeet heeft den duivel ooit energischer op zijn plaats gezet dan deze don Juan, geen schrijver heeft ooit de hel als het 'Paleis der Leugen' feller gekarakterizeerd dan deze Faust op blz. 130 en 131 van Man en Superman, dan deze Faust, die den hemel zoekt niet in den tooverschijn van versleten illusies, maar in den goudglans van het nieuwe weten, dat den gezicht-einder heeft verruimd en voor het leven oneindige kansen en mogelijkheden openstelt. Het is naar dezen kring van levensverheffing dat het verlangen uitgaat der nieuwe menschen, d.w.z. der menschen in wier ziel het bewustzijn gewekt is van een steeds aangroeiend kunnen en van de rechten en plichten in verband met dit wordings-proces hunner vermogens. Het is dit zelfde verlangen dat de nieuwe man en de nieuwe vrouw drijft tot de bevrijding hunner persoonlijkheid en ten slotte tot een vereeniging waaruit een nieuwe generatie zal geboren worden, een hooger menschentype, dan wij tot nog toe hebben gekend.

Dit alles zijn droomen, utopieën zoo ge wilt, o zeker, maar men bedenke dat, van af de Prometheus der Grieken, de Christus der Primitieven, tot den Zarathustra van Nietzsche en den Oppermensch van Shaw, denkers en kunstenaars ons dit rusteloos streven der menschheid om de godheid in zich te bevrijden en te realiseeren, hebben voorgesteld.

Christus - Prometheus! - wie het complex dat wij Leven noemen, diep doorvoelt en doordenkt, zal de tegenstelling zien verdwijnen en in den drang der revolutie de Christus-figuur in transformatie zien herrijzen.

Naast den duider, de strijder, naast den trooster, de wekker, die in den voortgang der tijden steeds worstelt om dier tijden laatste en hoogste openbaring. Van dit blijde inzicht, waarin tegenstellingen zich oplossen, een synthese zich voltrekt, is Shaw de boodschapper. Door al de schrille wanklanken, de pijnende en schrijnende onrust van zijn sarkastische ironie, uit den stortvloed zijner paradoxen, door den wervelwind henen van zijn teugellooze geestigheid klinkt telkens zuiver en vast de nieuwe verkondiging, het Levens-geloof, dat Levens-eerbied en de heiligheid van het Leven predikt, en dat wortelt in het besef

van de mogelijkheid eener hervorming van mensch en samenleving, volgens de lijnen hunner natuurlijke innerlijke en uiterlijke evolutie.

Van het begin tot het einde is deze Levensleer, de leer der bewuste keuze. Revolutionair in zijn aanval op inzichten en instellingen uit welke de waarheid en daarmede de Levenskracht is weggevloden, is Shaw opbouwer in zijn besliste erkenning van nieuwe levenswaarden en vormen voor welke hij onvermoeid propaganda maakt.

Hoezeer ook de chaos, de wanorde van onzen tijd zich botviert in zijn tooneelspelen, de wil tot orde is onmiskenbaar.

Zij, die voeling hebben met de bewegingen van onzen tijd, zij wier ziel en wier geest openligt voor een nieuwe opvatting van geloof en leven, zullen in dezen fellen des-illusionist, in dezen krassen anti-romantiker den werkelijkheids-idealist herkennen, die het te doen is om de nieuwe grondslagen der maatschappij en om een op-nieuw bezieling der menschheid volgens een inzicht, gegroeid uit de geleidelijke ontwikkeling van menschelijk gevoel en menschelijke intelligentie.

Zoo zien wij ten slotte Shaw geworden de sociaal-demokraat en sociaal-aristokraat in één persoon, die de beweging der moderne wereld ziet als een klassen-strijd niet alleen, maar als een cultuur-strijd, d.w.z. een ‘struggle for life’ niet enkel in den Darwinistischen zin van een bestaans-strijd der soorten, maar een worsteling om leven van de nieuwe ideeën en idealen, ons door de meest geniale denkers en artiesten gebracht; een kultuurstrijd, d.w.z. een strijd der gansche menschheid om de resultaten harer evolutie. Zoo zien wij Shaw als den denker-artiest, die, het grootsche Levensplan doorschouwend, den mensch er op wijst hoe de Natuur alleen door middel zijner opperste menschelijkheid dit plan zich bereikbaar heeft gesteld.

Het is als een leider in deze richting, dat ik getracht heb, Bernard Shaw tot u te doen spreken, als een wegbereider van zeldzame begaafdheid, als een geniaal schrijver, als een man van karakter bovenal, die met ongeschonden kracht in den aanvang der 20ste eeuw de taak voortzet der transformatie welke in de tweede helft der 19de eeuw zoo veelbelovend werd begonnen.

Den Haag, 30 Augustus 1910.

Peter Benoit door Lodewijk Mortelmans.

II.

Benoit is de man van het groote gebaar.

Meest al zijne koorwerken zijn gelijk breed aangelegde fresken. Nochtans is er een zeer groot verschil tusschen de techniek der Oratorios en die der Cantaten. Hoewel steeds het merk dragend van zijn machtigen klauw, zijn de eerste veel meer gedetailleerd en de vorm ervan nadert wat men gewoon is klassiek te noemen. De tweede daarentegen spreken met breeder geluid, de lijn is soberder, de kleur vlakker en het geheel golft als eene machtig deinende zee. In deze laatste is alles persoonlijk eigendom van den meester.

Hoe men aan Benoit het verwijt van grof en zwaar te zijn heeft kunnen richten, is me gansch onbegrijpelijk. Hooger zegden we reeds dat verschillende zijner cantaten voor openlucht bestemd zijn; volledigen wij deze inlichting met er bij te voegen dat hetgeen niet voor openlucht, tenminste voor zalen van reusachtige afmetingen (echte hallen) berekend is.

De uitzonderingen zijn heel raar.

Hoe wil men nu dat de techniek van werken geschreven met zulk speciaal doel, zou gelijk zijn aan die eener symphonie of strijkkwartet bijvoorbeeld. Moeten de uitdrukkingsmiddelen van een kunstwerk dan niet in verband staan met plaats en omstandigheden waarin het zich tot het publiek te richten heeft? Verschilt eene goedopgevatte muurschildering niet hemelsbreed van eene gewone salonschilderij? Zoo ook bij Benoit. Zich richtend tot een publiek van duizenden en nogmaals duizenden

toehoorders, kon hij zich niet verbeuzelen aan kleine combinaatjes en contrapuntisch frutselwerk, dat gelijk brooze zeepbelletjes in de ijlte der lucht zou uiteenspatten en verzwinden.

God zij geloofd, dat Benoit zich niet opgehouden heeft met pieren en peuteren aan allerhande receptjes, waarin meestal steriele componisten het heil zoeken hunner levensonmachtige, vooze en dorre vruchten.

Bij hem geene producten uit den drogerijwinkel of de chemicaliënfabriek. Alles echte, gezonde, frissche waar. Elke noot, elke trek of akkoord is raak; poëzie gutst overal uit gelijk uit blakend ooft de parelende sappen.

Daarom staan zijne partituren volbloedig daar, gelijk flink en sterk gebouwde mannen, met blozende aangezichten.

In Benoit's cantaten klopt en trilt de hartsader van het vlaamsche leven. Vlaanderen's lijden en strijden, zijn gilden, optochten, landjuweelen, zijn feestelijk klokgebengel en beiaardspel worden daarin in bezielde tafereelen weergegeven.

Geen kunstenaar heeft zooals hij, het vizioen van het Vlaanderen van weleer zoo scherp in zich gedragen en het den menschen voorgetooverd,

Em. De Bom noemde Benoit eens: *De Feestklok van Vlaanderen.* Toegepast op het grootste deel zijner werken, ware het niet mogelijk hem een meer beeldenden naam te geven. Waarlijk, van feest-en-straat-gewoel hield Benoit dol veel.

Wonend in het hartje van Oud-Antwerpen, onder Onze-lieve-Vrouwetoren en vlak bij de Groote Markt, zoo was er geene enkele feestgelegenheid waaraan hij niet van op zijne kamer kon deel nemen. Klokgelui en beiaardgeklingel, kermisoptochten en stoeten van allen aard waaraan Antwerpen zoo gaarne meedoet, zaten hem in merg en bloed.

Daaraan hebben wij den bezielden en meeslependen ‘Optocht der Natiën’ uit de Rubenscantate, den nog breederen feestmarsch uit ‘De Genius des Vaderlands’ en eindelijk - om de kroon op alles te zetten - den genialen ‘Feestzang’ te danken.

Dit laatste werk is de hoogste opbloeiing van Benoit's dichterlijk kunnen. Met de innig dankbare, liefdevolle ‘Conscience Cantate’ vormt het, volgens mijne vaste overtuiging, zijn meesterstuk.

‘De Feestzang’ is geen menschenwerk meer, maar dat van een Titan. Het finaal dezer Cantate, door Benoit de ‘Vlaamsche Sanctus’ genoemd, bereikt zulke ongewone hoogte, dat ik het zooniet boven, tenminste nevens de slotscène van ‘Die Walküre’ of ‘Götterdämmerung plaats. Trouwens, heel deze compositie is zoo geweldig grootsch, dat ik moeilijk hare weerga vinden kan. Zij is de machtigste uitdrukking van poëzie, waarvoor een kunstenaar vatbaar is.

Het torschen en volhouden van dit reuzenwerk eischte van Benoit zulke krachtinspanning, dat hij, na de voleinding ervan, verplicht was eenige maanden volstrekte rust te nemen.

In geene zijner compositiën heeft Benoit zulk uitgebreid orkest aangewend als in ‘De Feestzang’. 't Is wel eens aardig het vereischte materiaal ervan te doen kennen; het bestaat uit: 8 Fluiten, 8 Hoboën & Engelsche hoornen, 7 Klarinetten, 1 Saxophone, 4 Baspijpen, 6 Hoornen, 6 Trompetten, 6 Bazuinen, 1 Tuba, 2 Bombardons, Slagwerk, 3 Harpen, (liefst verdubbeld) strijkorkest (zoo sterk mogelijk bezet) gemengd koor, kinderkoor en Orgel. Bij de uitvoering onder mijne leiding, ter gelegenheid van de verheffing der muziekschool van Antwerpen tot koninklijk Vlaamsch Conservatorium, beliep de uitvoeringsmassa 1221 personen. Zulk leger vermag alleen Benoit bijeen te trommelen.

Een allergelukkigst contrast met de mastodontische afmetingen van het voorgaande, vormt de ‘Conscience Cantate’. Bestemd om op het graf van den vader der vlaamsche letterkunde gezongen te worden, ademt ze niets dan liefde en dankbaarheid jegens den man die ‘ons leerde lezen’. De poëzie is hier innerlijker en meer ingetogen, door het geheel waart er een geest van stille verhevenheid en eerbiedwekkende plechtigheid.

Deze cantate, treur-en-lofzang te gelijkertijd, vereenigt de elementen van het ‘Dies irae’ met die van het ‘Te Deum’, maar minder somber aan den eenen en niet zoo hoogdravend aan den anderen kant. Nergens heeft Benoit eenvoudiger uitdrukkingsmiddelen gebezigd dan hier. Harmonie, melodie, orkestratie, alles is herleid tot het simpelst mogelijke. Daarbij vraagt dit werk slechts een beperkt koor, begeleid door enkele blaasinstrumenten. Deze elementare middelen beletten de ‘Conscience Cantate’ niet,

te ontluiken tot het allerinnigste klankgedicht dat men zich droomen kon.

Het grijpt U aan in 't diepst van uw gemoed, en bij zelf uitvoering op het klavier kan het iemand zoo kroppen in de keel, dat men zich verplicht vindt eenige oogenblikken stil te houden om de ontroering te laten overgaan. Met het aandoenlijke lied ‘Mijn Moederspraak’ vormt de ‘Conscience Cantate’ Benoit's dichterlijke testament, zijn vlaamsche Credo. In geen zijner werken komt de liefde voor zijn Vlaanderen, voor zijne taal zoo diep overtuigend tot uitdrukking als hier. Wil men de kwaliteit van Benoit's vlaamsche gevoelens leeren kennen, men raadplege deze twee eerlijke, warm-uit-het-hart-stroomende belijdenissen.

De vraag rijst natuurlijk, hoe het mogelijk is, dat een kunstenaar van Benoit's gehalte tot hiertoe niet beter baan breken kon.

De antwoorden daarop zijn menigvuldig en zeer eenvoudig.

Van ‘jalousie de métier’ of kwade trouw wil ik niet spreken, omdat de betrokken personen nog leven of nauwelijks in het graf gedaald zijn; op tijd en stond zal aan de schuldigen wel rekenschap gevraagd worden.

Ziehier dus volgens mij, de hoofdoorzaken die de algemeene erkenning van onzen meester belet hebben:

Eerst en vooral, Benoit was een Vlaming, en als dusdanig moest hij ondervinden zoo'n raar exemplaar van het menschdom te zijn, dat men er niet goed van wist wat te denken.

Zijne scherp afgeteekende personaliteit, zijn wezen uit één stuk, heeft hem gedurig in den weg gestaan.

Ware hij een Franschman of een Duitscher geweest, ware zijne kunst gedragen geworden door het prestige eener invloedhebbende natie, zijne waarde zou reeds lang algemeen erkend zijn, en velen die meenen hem nu te mogen misprijzen, hadden gevleid geweest hem heel nederig het hof te mogen maken. Het tweetalig gebied van België heeft het doordringen van Benoit ook fel gedwarsboomd. Ondanks het patriotisch refreintje van:

> ‘Flamands, Wallons, ne sont que des prémoms,’
> ‘Belges est notre nom de famille’.

zullen onze waalsche broeders geene tering opdoen uit liefdesverdriet voor hunne vlaamsche nichten en kozijntjes. Daarbij, sedert 1830 heeft Fransche overheersching in België zoo drukkend

gewerkt, dat ze als een looden zerk gewogen heeft op heel het vlaamsche leven.

Eerst sedert eenige jaren is daarin eene lichte verandering gekomen.

En dan, hoe zou een zuiver vlaamsch toondichter doorbreken? Waar is zijn uitgever? Zegden we hooger niet, dat meest al Benoit's grootere werken onuitgegeven lagen? Wat dan nog het licht zag, gebeurde meer door particulier initiatief dan op andere wijze. Nu, het is geen uitgever kwalijk te nemen zich niet aan Benoit gewaagd te hebben. Zonder vertaling der teksten (waardoor natuurlijk het eigenaardige zijner werken lijden moet) was er hoogstens kans in vlaamsch België of Holland aftrek te vinden. Op uitvoeringen kon er slechts gerekend worden in groote centrums of door krachtvereeniging van verschillende kleine steden. Neen, een uitgever zou schatten aan zulk een reuzenonderneming verspeeld hebben, zonder op winsten te kunnen rekenen.

Wat Benoit - en ook wel anderen - veel kwaad gedaan heeft, is de apothéose van Richard Wagner, gelijken tred houdend met het stijgend prestige van Duitschland, na zijne glansrijke overwinningen op Oostenrijk en Frankrijk. Ik weet niet of daar reeds op gewezen is, maar het is een feit, dat sedert 1870, duitsche muziek, duitsche dirigenten en zangers de wereld beheerschen. Het uitwijken van Duitschers om elders hun geluk te gaan beproeven, het vormen - bijzonderlijk in groote havensteden - van beduidende koloniën, het machtige woord van Duitschland in de wereldpolitiek zijn de dragers van dezen toestand.

Verder heeft Benoit nog veel te lijden onder de mode stroomingen die zoo noodlottig inwerken op den smaak van het zoogenaamd verfijnde publiek. Sedert Wagner (niet met Wagner) is de belangstelling van velen zich meer en meer gaan samentrekken op het uiterlijke eener partituur dan wel op hare innerlijke waarde. In sommige kringen is het eene gewoonte geworden met een soort misprijzen te spreken over de meesters van gisteren. De neus wordt licht opgetrokken, als er kwestie is van door den tijd als klassiek vastgestelde werken, en men vindt het heel stout en interessant, geen smaak meer te kunnen vinden dan in het laatstgekomene.

Men moet nochtans geen adelaarsblik bezitten om te zien, dat al dit laatstgekomene in 't geheel de eigenschappen niet vereenigt om de belangstelling te blijven gaande houden. Wat in 't begin juist zoo eigenaardig en uiterst belangwekkend schijnt, begint op den duur vervelend te werken en niets vervalt zoo snel tot eene '*scie*', dan de uiterlijke effektmakerij waardoor men wel eenmaal gepakt wordt, maar die bij herhaald hooren tot flauw gezeever verwaterd.

Werken, die slechts door uiterlijke techniek de aandacht trekken, dragen niet in zich de steeds nieuw-leven-wekkende elementen, waardoor ze blijven boeien, het zijn gelijk modeartikelen waarvan men zich met genoegen ontdoet, zooals van een afgedragen hoed of kleed.

Zooiets zal er nooit met Benoit gebeuren. Zijne werken zijn te echt, te eerlijk, te gezond en kloek, opdat we zouden gaan roepen: assez! Neen, zoo verzadigd om er misselijk van te worden, zullen we nooit.

Als de tijd zijn onverbiddelijk vonnis zal uitgesproken hebben over de kunstperiode der laatste jaren, als veel van wat nieuw scheen, versleten zal liggen en ongenietbaar, dan eerst zal men de verfrissching gewaar worden, die uitgaat van Benoit's werken. Ze zal ons weldadig toewaaien gelijk een breede westenwind of ons verkwikken als een malsche lenteregen, en dan, dan zal men er aan moeten gelooven, dat Benoit is geweest: een der grootste figuren uit de kunst der negentiende eeuw.

Naschrift. - Het spreekt van zelf, dat bovenstaand opstel heel de figuur van Benoit niet omvat; vele gezichtspunten bleven noodzakelijk onverlet. We hopen nochtans later de gelegenheid te vinden het ontbrekende te volledigen.

Een roman door R. van Genderen Stort.

I.

Reeds twee en twintig jaar woonde Corrie in het stille stedeke, verloren in een hoek van het oude Holland en nimmer had een belangrijk gebeur den rustigen loop van haar leven verstoord. Zij was nu een jong vrouwtje geworden, klein en teergebouwd met veel bekoorlijks in beweeg en gebaar; heur donker haar placht zij met zwaren, smijdigen wrong weelderig op te maken, haar gezichtstint was zuiverlijk matblank, haar mond ietwat breed, met dunne, fijne lippen; klein waren haar handen en voeten en waarlijk, zij was een steedsch dametje, kwalijk voegend in haar provinciale omgeving. Haar oogen waren donker en kalm van blik en zij moesten een simpel en weinig bewogen gemoed weerspiegelen, gemoed van bijbelvaste deugden en burgerlijke zedigheid, was het niet, dat zij soms gesluierd bleven in lange droomen of staarden intens, als was zij verloren in ademloos beschouwen van onwaarschijnlijke heerlijkheden.

Zij woonde alleen met haar vader en moeder, die, in de hoofdstraat, een garen- en bandwinkeltje dreven, dorpelijke winkelstraat, waardoor, dreunend, de diligences rolden, die het verkeer tusschen het stadje en de omliggende dorpen gaande hielden, waardoor, tweemaal 's weeks, geros en gerij ging van hooge sjeezen en trage huifkarren, terwijl paarden en vee, door het landvolk ter markt gebracht, de lucht vol maakten met veelstemmig rumoer.

Moeder Kasper was een brave vrouw, met uitgezakt lichaam, opgezetten buik, een tand heksig rustend op de onderlip en flapwangen; wanneer zij in den winkel of in de achterkamer

bezig was, dan liep zij gedurig te mummelen en te pruttelen; 's avonds, onder de olielamp, zat zij te breien, of, in het provincie-blaadje, te lezen de gemengde berichten en het huiveringwekkend feuilleton. Vader was een versufte ouman; die zat altoos, achter, ineengezakt in een ouden, leeren leunstoel, waaruit het paardenhaar warrig puilde, in hemdsmouwen, zich hullend in damp van pijpen, kalotje op zijn kalen schedel, weinig sprekend. Zijn gezicht was dicht behaard en onder zijn oogen was het vel vol fijne rimpels en gelig als perkament. In zijn jeugd was het een wildebras geweest, weggeloopen uit huis, op zijn veertiende jaar en als scheepsjongen op een zeilschip had hij gezwalkt, in de tropische oceanen en in de poolzeeën. Gezien had hij legendarische landen, paradijselijk natuurleven, sprokige menschen in vreemde, schoone gewaden; op oostersche markten had babylonische spraakverwarring aan zijn beduusde ooren voorbijgetierd en hij had het niet kunnen vatten, dat rijke leven, het had hem overspoeld, maar immer was het op hem afgegleden en hij was gebleven simpel als voorheen; het had hem geslagen met verstommenis, die exotische heerlijkheid, maar nimmer had hij het doorproefd, het had hem nimmer doorvloeid tot in zijn fijnste vezelen, vreemdeling was hij gebleven, vreemde tegenover het leven. Zoo was hij weergekeerd, na jaren, in zijn geboortestadje, rustig gelegen aan een stillen vliet, temidden van vette weiden, ver van de breede verkeerswegen, waarlangs het machtige leven druischte; een verstandige burgerdochter had hij getrouwd en een winkeltje opgezet, nu was het evenwicht hersteld, zij hadden hun stuk brood en een dak boven hun hoofd, de jaren vloden.

Zij kregen een kind, een fijn meisje, dat stil opgroeide, trouw ter school ging, deftigjes dribbelend met griffelkoker en lei, in het naakte lokaal ernstig te luisteren zat, nooit medeplichtig aan schalkerijen en jokkernijen der anderen, volgend in hartstochtelijke aandacht het woord des meesters, wanneer hij vertelde van verre landen of rijke sproken, weinig genegenheid winnend bij de andere kinderen, de meisjes, die haar scholden nest, de ruwe jongens, die, kwaadwillig, haar trokken aan haar vlecht of den boezelaar weg van haar lichaam, haar, om haar ingetogenheid, plaagden met lust. Maar meester prees haar, was altijd even vriendelijk, met tikjes op haar wang, hoewel nooit zijn geleerde stijfheid ver-

liezend en hij leende haar boeken, met kleurige platen en waarin van verwonderlijke lotgevallen werd verhaald. Die boeken verslond zij met een gretigheid, dat het leek, als was zij gekluisterd aan haar stoel, zij las des avonds wanneer haar schooltaak volbracht was en vader en moeder weg waren gesuft in hun gedachtendoezel, uren lang en ook des zomeravonds, wanneer de kinderen speelden en joelden op het marktplein, wat verder op, onder het kristallijn der verstilde lucht, waarin hun klare stemmen stegen en te loor gingen, zat zij liever in de povere achterkamer en den, door lommerrijke boomen en slordige burgerwoningen, ras dalenden schemer te lezen, ellebogen op tafel, hoofd in handen, met gloeiwangen en schitteroogen. En wanneer het voorjaar werd en de lentewind deinde bij zoete vlagen door de grachtboomen, waar de lichtgroene knoppen zwollen en aan den bolster zich ontwrongen, dan kwamen er vreemdelingen in het stadje en, waar zij liepen langs de rustige en voorname grachten, den neus omhoog, in bewondering, naar de seigneuriale huizingen, met gemurmel van vreemde klanken, daar trachtte zij ze argeloos te volgen, speurend in die onbekende spraak en de uitheemsche kleedij, naar het wonderbare en geheimvolle, waarover te mijmeren haar een lust was.

Maar toen zij de lagere school afgeloopen had, hield moeder haar thuis, zij moest nu helpen in den winkel en in het huishouden en zij, volgzaam, een klein, dapper meiske, rechtoploopend en recht de menschend aanziend, het haar weggestreken uit het gezicht, in een lange, dikke vlecht neerhangend op den rug, hielp overdag, handig en flink, blij, nu heele avonden voor het lezen te hebben. Maar, waar zij zoo haar jeugd sleet in het halflicht van het winkeltje, in de duffe lucht van spinsel, die er hing, alleen met haar almeer verouwelijkenden vader en haar moeder, die, door dagelijksche beslommeringen, mede almeer vergroofde, met geen anderen omgang dan de klanten, die even kwamen in den winkel, en eenige gebuurten, kleine, benepen winkeliers, daar vervreemdde zij allengs van de weinige schoolkennisjes, die haar gebleven waren en die, opgroeiend, leerden tijd en aandacht te wijden aan kleinsteedsche zotternijen, met af en toe lol van vroolijke bruiloften en zomersche uitgangen in boersche janpleziers, een heele bende van jonge dochteren en

dorpers, naar een hoeve, ergens verweg, waar gevischt werd en gesmuld en gerold in de wei, tot tegen den avond de wagen huiswaarts voer, stoffig, op sukkeldraf der knollen, dat het dronkemansgebral rauwde over de akkers en velden in avondrust en in het stadje de burgers de hoofden brachten aan het raam en uitliepen op den drempel, lachend en hoofdschuddend.

Het deerde haar niet; wanneer moeder haar sprak van dat zij toch vriendinnetjes moest hebben en dat het toch aardig was zulke pleziertochten, dan haalde zij haar neus op en haar preutsch gezichtje drukte zoo'n afkeer uit, dat moeder boos werd en zei, dat zij 'n fijne madam was. En wanneer Corrie dan naar bed was, dan sprak zij wel met vader, verklaarde niet te begrijpen, van waar zij dat steedsch uiterlijk toch hebben kon; vader herinnerde zich wel een of andere nicht, die, indertijd, den breeden weg bewandeld had, wijl die ook altoos van den chic was, maar Corrie had nooit of te nimmer diergelijke neigingen betoond, integendeel was zij bedrijvig, schaamde zich ook voor ruw werk niet, altijd even vriendelijk en eenvoudig in den, winkel, onvermoeid de doozen uithalend en weer opbergend, op den ladder klimmend, de stoffen toonend en breedweg opengooiend.

De jaren vergingen zoo; het stille, ernstige meiske ontwikkelde zich allengs tot een jong vrouwtje; een der aanminnigste zekerlijk van heel het stadje, hoezeer het met misbaar ontkend werd door de joffers, die, wangunstig van haar distinctie, vaak smoezelden, hoofden saam, giftige vertelsels, maar zij mochten de ronde doen, zij verliepen van zelf. En het stedeke, met zijn stemmige grachten, zijn saaie singels en zijn leege wijkstraten behield zijn antiek en intiem aanzien, al het mooi van oudeeuwsche gevels en puien en zijn gothische kerk, vergrijsd in den wind der eeuwen met zijn kostlijk beschilderde boogramen, waardoor de avondzon in zoete en helle vlammen schoot en die langzaam zijn statige schaduw streek over de zonspiegelende gracht en de deftige woningen, achter welker verweerden steen en, vaak paerskleurige ramen men het rustig, voorvaderlijk leven der bewoners raadde. De winter sneeuwde het stadje legendarisch in en het scheen, of dan de wereldgeluiden moeizamer tot de vreedzame burgers doordrongen; een rederijkerskamers gaf haar jaarlijksche voorstelling, eenige jeugdige muziekbeoefenaren gaven enkele concerten,

die, telken reize, geestdriftigen bijval wekten... tot, in het voorjaar, het weer ontwaakte met vroolijk geluid van handwerk en lustig bedrijf.

In al die jaren leerde zij niemand liefhebben, verloor zij niemand, was zij nooit op reis geweest, andere steden, gewesten gaan zien. Zij kende het leven, voorzoover zij het tusschen de jakjes voor het uitstalraam in de dorpelijke straat voorbij bewegen zag en voorzoover het zich haar openbaarde in de leenromans, die zij met dezelfde drift avond aan avond lezen bleef, drakige verhalen, waarin het om gemaskerde roovers, maagdelijke jonkvrouwen, edellieden en schakingen veelal ging. Zoo kreeg zij een vaag besef van ijselijke rampen en onheilen, die het leven plots verstoren konden of vernietigen, gelijk van de wereld, die zich achter gindsche horizonnen bewegen moest, mede een valsche voorstelling zich in haar vormde, wereld van romantische heroiek en melodramatische misdaden. Maar de neiging tot vreemde verhalen, die haar als schoolkind met gretige aandacht immer deed luisteren naar meesters vertellen, met de jaren door haar avondlijke lectuur en haar eenzelvig bestaan zich staag ontwikkelend, werd allengs een verlangen haar zelf ternauwernood bewust, waar zij met niemand van die intieme gesprekken had, waarin het geheimste beweeg des harten zich kenbaar maakt, een verlangen, een verwachting welhaast, zelf het leven ook eens zoo rijk te leven en, een stillen achternamiddag, alleen in den winkel, vagelijk luisterend naar de geluiden van het vreedzaam straatleven, een boek op den toonbank open voor zich, des avonds, voordat zij insliep, gewiegd door het melodisch ruischen der naburige boomen, kon zij mijmeren, langen tijd, over de heerlijkheden, die des levens zijn en die haar toch eens te beurt zouden vallen.

Dan, met het rijpen harer vrouwelijkheid, gebeurde het vaak, dat zij slapelooze nachten doorbracht, woelend in koortsigen sluimer, of, strak wakker, volgend begeerig de vlucht der droomen, die, feller gekleurd nu, in het donker voorbijtrokken. Dan werd zij gekweld door bange voorgevoelens, overtuigd, dat een of ander getal, waar haar oog toevalligerwijs opviel, de datum van haar dood zou zijn in deze of komende maand, of dat de kraaien, die, garstig krassend, in kringen dreven boven de tuinboomen de voorboden waren van haar onverwijld sterven, over haar eigen

doodgaan zich verteederend, dikke tranen schreiend, dat kussens en deken nat werden, zich voorstellend haar intrêe in den lichtrijken hemel met de engelen en den goeden God, op zijn troon van wolken of wel, zij was zenuwachtig en kribbig tegen vader en moeder, heftig uitvallend, maar spoedig berouw betoonend met smeekbeden en een vloed van tranen; dan liep zij dagen zwijgend rond, met strak gezicht en angstige oogen, doodelijk beducht voor een onheil, dat straks over haar zou losbreken, en dat, zij tastbaar welhaast, dreigend en zwaar voelde boven haar hoofd. Fantastische grillen bevingen haar soms, laat ging zij 's avonds uit, wanneer de maan, in rustigen glans, temidden der helle starrenwacht in den onbewolkten nachthemel rees en zij wandelde op en neer langs de plechtige grachten, te zien hoe op het water het maanlicht sparkelde in zilveren ribbels en flinters, hoe het blauwde onder het wulfsel der, door de geurlijke nachtkoelte zachtelijk ruischende, blâren, hoe, aan de overzij, waar de boomen zich machtig hemelwaarts hieven, sprokige schijn over de kronen zich spreidde, dat het luchters geleken, terwijl door den wijden flonkerhemel zij het zwieren harer gouden droomen volgde, in verheerlijkte stemming.

Maar langzamerhand en ongemerkt, herwon zij haar gelijkmoedige gehoorzaamheid en minzaamheid jegens haar ouders die, tijdens den moeizamen groei van hun kind maar voort waren gesukkeld, vader in smook van tabak, moeder breipinnen onder den arm, een kous voor de borst, soezend; haar vreesachtigheid mede bleef gaandeweg uit, maar haar verstand, door dat heimelijk tobben, dat jammerlijk zoeken naar een uitweg, was scherper geworden, had een sterker vermogen van rekenschap erlangd en zoo namen haar droomerijen concreter vormen aan....

Twee huwelijksaanzoeken gewerden haar, een van een bejaard rentenier, oud-Indisch ambtenaar, bemiddeld en gezien, een van een jong en stout kruidenier, die een ganschelijk moderne zaak, belofterijk, begonnen was. Zij weigerde beide malen en beide malen was het in het burgerwinkeltje, in de sjofele achterkamer, vele dagen lang, een weeklagen en steunen geweest van moeder Kasper en vruchteloos had zij zich uitgeput haar zwijgende dochter te overtuigen, dat zij zelf haar komstig levensgeluk verspeeld had. Vader leek nog stomper, verborg zich in dichter tabaks-nevels en, met de dagen, dommelde ook moeder weer in.

Toen geviel het, een voormiddag in de herfst van haar twee-en-twintigste levensjaar, dat een buikig man, met jovialen snor den winkel der Kaspers binnentrad en, Corrie achter den toonbank ontwarend, met grootestadshoffelijkheid zijn hoed afnam, zich bekend makend, met duitschen tongval als Heins, die de nicht getrouwd had van Kasper, kleermaker en wonend te Amsterdam. Zij was opgestaan, voelend haar hart bonzen in haar keel, en een tintelenden stroom vloeien door haar lichaam, dat zij diep moest ademhalen en het voor haar oogen sterrelde, maar op het hooren van zijn rumoerige stem was vader Kasper al uit de achterkamer gekomen, met nieuwsgierigheid oplevend in zijn doffe oogen en de nieuwgekomene, luidruchtig, drok gebarend, hem welhaast omarmend, begroette hem met sentimenteele hartelijkheid. Gezamentlijk gingen zij achter, vader had geglimlacht en wat gemompeld in zijn baard, moeder kwam en de ontmoeting was al even uitbundig. Neef vertelde, in gemoedelijke welbespraaktheid, dat hij hier voor zaken was, zich te herinneren meende hier nog familie te hebben en gaarne een stuk brood met hen zou eten. Hij lachte veel, een zwaren, asthmatischen lach, zijn oogen, door het gedurig steken, hadden iets starends, hij was bewegelijk, luid zijn stem en druk, als om voortdurend stadsrumoer te overschreeuwen. Zij, gedrieën, luisterden, met al levendiger opmerkzaamheid, een andere sfeer scheen in het suffe vertrek te vlotten; Heins had eerst over vroeger gepraat, over gestorven familieleden en het leven, dat zoo ras voorbijspoedt, met betamelijk klagende stem, maar dan was hij over Amsterdam te spreken begonnen en hij praatte, praatte, dat zij de stad in grootsche silhouetten voor hun verbijsterde oogen rijzen zagen en zij alreeds den roezemoes van het machtige straatleven te hooren meenden. Dan liet hij zich hoonend over het stedeke uit, schimpte op de primitieve winkeltjes, de lage huisjes, lol kon je hier zeker niet hebben, wel, wat was hier nou te doen, zoo 's winters, niks? Poeh, kale boel, dan, plots met 'n draai naar Corrie: ‘Nicht, die sollte es 'n tijdsje ien Amsterdam kommen....’

Vader glimlachte niet meer, moeder, verstomd, keek naar Corrie, maar in de stilte, die, vol afwachting in het vertrek zwoelde, sprong zij opeens op, roepend, met klappen in de

handen, kinderlijk: ‘Hè ja, hè toe, laat mij 'n tijdje in Amsterdam logeeren, 'n tijdje, hè ja, o, dòl....’

Maar moeder, verbouwereerd, keek vader aan, die voor zich keek, neef lachte gul, sprak dan vaderlijk van dat toch best ging en zij beiden aan het betoogen en argumenteeren, zij staande en gebarend, met hoog stemmetje, hij, bezadigd, met telkens zijn zwaren borstlach, maar moeder, van haar onthutsing steeds niet bekomend, stribbelde tegen, zei, dat zij haar niet missen kon, vooral met de marktdagen was het veel te druk en dan, als het nog was om iets te leeren, maar zoo maar.... Toen verklaarde neef, dat zijn vrouw haar velerlei kon leeren, hoeden opmaken, passen, dan kon zij meehelpen met verstellen, maar moeder aarzelde nog....

II.

Het was een stille, grijze herfstdag, toen Corrie, in haar beste goed, met onhandig veel bagage, valiezen en doozen, van iemand, die nooit reist, aan het landelijk stationnetje afscheid nam van moeder, die, zenuwachtig en huilerig, haar door het reeds dichtgebonkte portier allerlei raadgevingen nog toeriep, en, toen de trein in beweging schokte, met haar zakdoek wuifde en wuifde, terwijl haar onderlip gestadig op en neer ging, dat haar heksige tand telkens schrikwekkend te voorschijn trad. Corrie, ook aangedaan, wuifde mede zoolang mogelijk en toen zij de bewegende, witte stip in de verte uit het oog verloor, zonk zij in een hoek van het leege derde klas compartiment neer en huilde, zonder dat haar recht duidelijk was waarom. Er was in haar gemoed een zoet beweeg van onbestemde beelden, een vreeze, een hoop, een verlangen.... en tevens genoot zij van een heerlijk vrijheidsgevoel, dat het haar leek, als was het aanvankelijk toch zoo bekende landschap van groene weiden met grazend vee, oude hoeven, verscholen onder hoog geboomte en silhouetten van molens, torenspitsen en, heel hoog, de langzame, statige vlucht van een reiger of ooievaar, haar liever dan ooit. Ook in den grijzen hemel te volgen het vlieden en wisselen der ijle vormen, het stage vervloeien der tinten, regengrauw en gulden-, zilver gloeiend, wanneer de wolken zich schubbig krulden voor de zon en een dampige straal er schoot

onder uit, stemde haar blij en zoo begon zij zachtjes te neuriën voor zich heen.

In Utrecht moest zij overstappen en in de roezige drukte geen weg wetend, geduwd en tegen het lijf geloopen, zocht zij radeloos naar een witkiel, vond er geen, totdat eindelijk een studentikoos jongmensch met een glimlach van leedvermaak er een aanriep, bedaard en zeker en hem uitduidde, dat hij deze dame eens gauw moest helpen met haar reisgoed. Zij dankte met een hoofdknik, te ontdaan van vriendelijk te kunnen glimlachen, volgde den kruier, die, hinkend door de vracht, haar voorging, bijkans dol door het lawaai om haar heen, de dreunende, hijgende locomotieven, het oorverdoovend sissen, het borend gillen en de dollemansdrukte der jachterige reizigers.

Eindelijk goed en wel in den trein naar Amsterdam, die aldra, kalmweg, uit dien hel, de vuilige huizen voorbij, het vrije veld ingleed, kwam zij tot bezinning, werd gewaar, dat haar hoed scheef zat en zij warm was en zweetend, als midden in den zomer. Zij veegde haar gezicht herhaaldelijk af, met haar zakdoek zich koelte toewuivend, te verlegen om eigenhandig het portierraam te laten zakken, telkens schuin rondkijkend in de coupee, die vol was van alledagsmenschen. Dan dacht zij aan den jongman van zooeven, vol bewondering voor zijn rustig optreden, spijtig niet tegen hem geglimlacht te hebben, zich schamend over haar onbeholpenheid, onaangenaam te moede. Haar kalme blijde stemming was nu weg, zij voelde zich onbehaaglijk en zenuwachtig, in telkens andere houdingen vruchteloos verluchting zoekend. Zij dacht nu meer onmiddellijk aan haar aankomst straks, kwelde zich met de gedachte, neef mis te loopen, te verdwalen, het station moest daar zoo groot zijn; zij genoot niet meer van het staagvluchtend landschap, waarvan de verten zich thans in een sluier van regen verloren; in den hemel trokken donkere wolken, laaghangend, samen.

In Amsterdam was het opnieuw een ontsteltenis, aan de Weesperpoort, waar zij den trein had willen verlaten en neef maar niet zag, opnieuw verdrongen, meegesleurd in den maalstroom van overal uit de wagons buitelende reizigers; maar eindelijk snelde de trein de besmookte hal van het Centraalstation binnen, zag zij, gelukkig, al dadelijk het joviale gezicht van Heins onder de menigte, die, achter de losse hekken, de aankomst van den trein verbeidde.

Hij hielp haar, druk van gebaar en stem, na de luidruchtige begroeting, wacht, kon zij die doozen houden, dan zorgde hij wel voor de rest, 'n kruier, dat kostte maar geld en 't was vlak bij.

Ternauwernood bewonderde zij de hooge en ver zich strekkende welving van het station, den machtigen staalbouw, het wijde uitzicht over het IJ, vol verkeer van zeilschepen en stoombooten. Een trein stoof aan met geraas, rook en stof wirrelden over den stroom treingangers, waaronder zij, die langzaam, voetje voor voetje, trappen af, in den spelonkigen tunnel verdwenen.

Buiten was het een verademing en terwijl neef even stilstond om het reisgoed gemakkelijker saam te binden, wat brommend onder zijn germaanschen snor van verflucht schwer, zag zij de stad aan, die, massaal gelegen, hoog en indrukwekkend, aan gene zijde van het water, in den grauwen dag verrees. Haar hart klopte sneller, het waren nu louter verwachtingen, die, dringend, haar heerlijk beroerden; dan gingen zij op weg, maar zij hoorde nauwelijks wat neef zei en vroeg.

Door het razerig straatleven zag zij vaag alle dingen, het woele kadeleven links en rechts, waar de glooiende lijn der hooge en gore huizen zich strekte tot een donker, saamgedrongen stadsdeel, het Damrak, in weidsche breedte, waar gedurig in ijlenden spoed electrische trams elkaar kruisten, den geweldigen bouw der Beurs, die leesherinneringen aan burchten en gevechten in haar wekte, het een voor het ander vergetend, totdat het grootsch aanzien plotseling samenkromp tot een smal straatje, waar de ouwe huizen voorover stonden en de goten drabbig vuil en vuns water kruiden. Met kouden schrik zag zij in donkere, morsige interieurs; op den drempel, hier en daar, stonden vreeselijke wijven, met sluik hoofdhaar, liederlijk gekleed, haar met oogenlach aan te zien. Zij werd bang; verwarde herinneringen aan hoererij en schrikkelijke uitspattingen, waarvan zij wel gelezen had, rezen in haar, zij liep neef vooruit, die, blazend, haar niet volgen kon en riep van rechts af. Daar was de straat al even erg, maar er waren pakhuizen, zij zag kantoorheertjes, die haar een oogje gaven, en de koperen helm van een agent - zij voelde zich veiliger.

Zij bereikten het huis, boven een vischwinkel, waaruit baklucht walmde; neef ontsloot de smalle deur, waarvan het gemeene

groen berstig schilverde, ging haar voor de trap op, die, zonder looper, uitgeloopen en vezelig, steil naar boven ging; de muren waren vol vettige vlekken en gruizelige gaten, een vreemde lucht hing in het huis, lucht, die haar beklemde en toch aangenaam aandeed. Maar op het kleine portaaltje der recht naar de tweede verdieping stijgende trap, ging links een deur open, en een niet onknappe, door het vele slooven verslonsde vrouw verscheen, die haar moederlijk omhelsde en welkom heette. Neef ging maar dadelijk de voorkamer in, schurend met zijn vracht langs de muren, zij volgden pratend na. Het was een vrij ruime kamer, rood behangen, met mahoniehouten meubels en roodtrijpen stoelen, met erbarmelijken smuk van valsch porcelein en goedkoope platen; een met vitrage behangen deurraam stond wijd open op de alkoof en bijbehoorigheden; aan de overzij, dichtbij, rezen de huizen nattig plekkend, zoodat een halflicht in de kamer vaalde.

Alleen gelaten, een oogenblik, liep zij wat rond, de platen bekijkend, spiedend in de straat van ontucht en armoe beneden haar, vreemd temoede; hier hing de lucht het sterkst, lucht, die haar beklemde en vage wellust in haar wekte, zij dacht aan haar rustig thuis, aan het stille stadje, onrustig, beangsd, door de sombere buurt en de bonte veelheid van gewaarwordingen en indrukken, in zoo korten tijd beleefd en waarin haar verwachtingen teloor dreigden te gaan, zij zette zich neer op de kanapee bij het raam, met een drang tot schreien.

Een nieuw leven begon voor Corrie. Des morgens en een gedeelte van den middag arbeidde zij, gelijk, ter vergoeding der kosten, overeengekomen was, in de werkplaats met neef, die over haar vaardigheid zich verbaasde, met zijn gewone luidruchtigheid haar bewonderde en complimenteerde. Nicht zat meestal bij hen, telkens afwezig voor de bel en kleine aangelegenheden, een moe, lijdzaam persoontje, dat zich gemakkelijk door zorgen liet kwellen, vaak te piekeren zat en te rekenen, waar haar man, behaaglijk en ongebonden, schalde.

De werkplaats was achter, zag uit op een smalle, vunze hof, zoo smal, dat Corrie zich bukken moest om boven het dak een reep van den blauwen hemel te ontdekken; zij was ruim, diende

dan ook tot huiskamer, slaapkamer en keuken; in een hoek het echtelijk bed, in het midden een tafel, verweerd en bekrast, met kringen van glazen, in een anderen hoek, op een grof getimmerte, de oliestellen om het eten te koken; dan was er altijd geslinger van kleedingstukken en de grond lag vol snippers en vodden. Zoo kon er toch iets gezelligs zijn, een regennamiddag, wanneer, door den druiligen hemel, de schemer vroeger het vertrek verdonkerde, neef de petroleumlamp had aangestoken, een krant als kap om de grelle vlam geknutseld en zij luisterde naar zijn grootestadsverhalen, terwijl in de donkere hof de regenpijpen eentonige liederen murmelden.

Maar veelal, omstreeks vier uur, ging zij uit met nicht; zij wandelden eenige malen op en neer in de Kalverstraat, vol dat uur van slenteraars en boemelaars, zij in immer levendige bewondering voor de winkels in hun klatergouden pronk, of wel, zij gingen het breede Damrak op, naar het IJ, waar zij haar hart voelde zwellen van heel oude en diere verlangens, wanneer zij den wind zag bollen in de zeilen en de kielen ruischend en schuimend het water klieven. Maar de avond moest wel mooi zijn en het herfstelijk avondrood in zachte reven breken door de wolken, die aan de westerkim zich zamelden, een donkere wacht, terwijl het eerste gesternte opflonkerde aan den trans; dan zocht zij, in onbewusten drang, de kaden met het wijde uitzicht, de schepen met hooge boorden en vreemde wimpels. Was het grijs alom, de lucht, de huizen, dan was het al evenzeer van zelf, dat zij de stadsdrukte zocht, wachtend in de helle verlichting der winkelstraten, tot de avond geheellijk gevallen was.

's Avonds gingen zij gedrieën uit, een enkelen keer naar een tingeltangel, meestal alleen maar slenteren zonder doel, met den stroom mee, door de daglichte hoofdstraten, soms op zij afdwalend naar de donkere, eenzame grachten, met den trillenden schijn der lantaarns in het doode water en den statelijken opstand der huizen, indrukwekkend in den nacht. Daar dacht zij dan wel aan vader en moeder, die zaten nu weer in de achterkamer, vader dampend, moeder breiend, beiden verloren in gesuf, af en toe opschrikkend door den klink van een laten klant; om tien uur leek het stadje uitgestorven.

Zondags gingen zij naar Artis, luisterden naar de muziek, stijf

en onbehaaglijk in de rondomme burgermansfatsoenlijkheid en liever verliet zij hen dan ook, dwaalde door den uitgestrekten tuin, in bewondering en griezel voor de uitheemsche dieren, gedrochtelijk en schoon, die weer droomen en verlangens, onuitspreeklijk, in haar wekten.

Zoo leefde en genoot zij, in den aanvang, kinderlijk en argeloos, met haar provincialen kijk van het leven alleen het machtig en schitterend betoon gewaar wordend. Langzamerhand, intusschen, al intiemer wordend met neef en nicht, kwam het een en ander van zelf ter sprake en neef, maar al te gaarne op zijn praatstoel, vertelde luimig en rondweg, door zijn vrouw af en toe tot matigheid gemaand, maar Corrie, opgewekt, met perverse nieuwsgierigheid, begon telkens opnieuw te vragen. Zoo kwam zij te weten, dat de mooie voorkamer, waarin zij logeerde, indertijd aan een onderhouden vrouw was verhuurd geweest, daarna aan gewone straatvrouwen, maar dat ging niet aan op den duur, er werd spektakel gemaakt tot laat in den nacht en er kwam allerlei mansvolk in je huis. Dat was dan de verklaring van die vreemde lucht, die haar al dadelijk zoo beklemd had, vage wellust in haar gewekt; zoo kwamen zij van zelf te spreken over het leven dier vrouwen, gewon zij langzamerhand een inzicht in het grooter stadsgescharrel, bleek en ontdaan, wanneer zij hoorde van den beestelijken janboel in de nachtkroegen, van rampzalige jonge meisjes, die bordeelen werden binnengesmokkeld en gedwongen vuigste patsers welgevallig te zijn, aangenaam gestemd, verleid, wanneer neef vertelde van vrouwen, rijk onderhouden, die een heel huis bewoonden, of aanzienlijke vertrekken, die prachtvol gekleed gingen, in rijtuigen reden, op festijnen verschenen, aan den arm van voorname heeren. Dan, in de straten, gaandeweg, merkte zij op, dat heeren en vrouwen elkaâr groetten, met glimlach van verstandshouding, oog in oog, of elkaâr aanspraken voor een winkel, waarvan zij de uitstalling te bewonderen veinsden, of zag zij de vrouw in een zijstraatje verdwijnen, alras door den heer gevolgd, die zich bemoeide onnoozel te kijken. En 's avonds, aan de schouwburgen en feestgebouwen voorbijgaande, aan den arm van nicht, geleid door neef, bleef zij gaarne toeven om de rijtuigen elkaâr op te zien volgen, de heeren en dames te zien binnentreden, heeren in het zwart, met

glanzend wit overhemd, dames in ruischende, schitterende gewaden en in de albastblanke gangen en portalen, waar bloemenmanden op zuilen kleurden, hen te zien zich verdringen met delicate hoffelijkheid en de breede trappen bestijgen, een zachte vloed, bont geschakeerd. Verder gaand over het slijkerig plaveisel, struikelend over de grove, glibberige keien, in het druilregentje, dat miezerig neersiepelde in het donker, stelde zij zich de zaal voor, waarin die gelukkigen zich straks bewegen zouden, ruime, glansrijke zaal, waar het gouden licht, in stortvloeden neerwellend van de, met kristallijnen pegels bevrozen, kronen, over de blanke geschouderten, de edelsteenen ontstekend, tusschen de slepende, zoetkleurige japonnen sterven kwam.

Maar ongemerkt, bij het al meer zich inleven in het stadsleven, het speuren van zijn geheimenissen, het voelen van den zwijmel van geneuchten, die, gelijk een wind, haar bijwijlen op straat voorbij streek en ontstuimiger de weelderige verlangens zwellen deed, wies er ongedurigheid, mistroostigheid in Corrie's hart; opstandig werd zij bij de gedachte, dat zij straks weer huiswaarts zou keeren zonder de hartstochtelijke vervoeringen, de bedwelmende ontroeringen, die zij aanvoelde met een huiver van wellust te hebben beleefd, niets overhoudend, dan de bittere spijt, het leven voorbij te hebben zien gaan, een immer knagend heimwee. Haar slaap werd onrustig, wulpsche droomen kwelden haar, vermetele voornemens woekerden in haar, maar zij was bang voor de gevaren, die dreigden in het donker.

Toen, een middag, dat nicht zich moe voelde en onwel, snel beraden, zeide zij best alleen uit te kunnen, even een boodschap in de stad, zij was dadelijk terug. Zij ging, innerlijk popelend; in de Kalverstraat wandelde zij op en neer, eerst, wat schuchter en blôo, allengs met meer moed, klein en tenger, weinig opvallend in haar kleinsteedsche kleedij; zij liep rechtop, met koketten tred, haar rokken saanhoudend, gelijk zij het die vrouwen zag doen, en haar groote, donkere oogen in haar lichtelijk matblank gezicht spiedden gretig in de verwarde rijen der aandeinende menschen. Heeren merkten haar op, fixeerden haar met oolijke blikken, zij keek hen aan, brutaalweg, maar innerlijk bevend van zenuwachtigheid. Eindelijk voelde zij, dat er een haar volgde en toen zij, bij de Munt omkeerde, ging hij haar voor, trachtte haar een

zijsteeg in te lootsen; zij ging door, met bonzend hart, rechtop, voor zich ziend zonder te zien, door het tumult, dat in haar binnenste woelde. De heer, na een oogenblik, kwam haar weer voorbij, hield een eind verder stil, voor een juwelierswinkel, steels naar haar ziend, of zij niet kwam, een man van middelbaren leeftijd, met vollen, bruinen snor, in een lange, gele regenjas. Toen zag zij een paar heeren haar lachend aankijken en, met een schok van ontsteltenis, verhaastte zij haar tred, terwijl het bloed steeg naar haar hoofd, ging rechtstreeks door, de Dam over, naar huis. De meneer volgde haar immer, sprak haar aan, vlak bij huis, zij antwoordde niet, zijn stem was ordinair en fleemerig, zij verstond van mooi kindje, de deur stond gelukkig aan, zij dacht zoo neer te vallen, holde de trap op, viel bijna flauw neer op de kanapee.

Den volgenden dag ging zij weer uit met nicht, betamelijk, en den volgenden en den dienvolgenden; zij zag dezelfde gezichten terug, voelde zich al meer en meer thuis in de stad, het leek jaren geleden, dat zij in een oud stadje van vroegereeuwsche rust en degelijkheid gewoond had. 's Zondagsavonds kregen neef en nicht wel bezoek van kennissen, opgedirkte kleinburgers; dan, in de voorkamer, werd er bochtige thee gedronken, de mannen rookten slechte sigaren, er werd gezwetst en geproest en Corrie dacht aan luisterrijke salons, mijmerde over een aristocratischen jonkman, met wien zij in een karos ter opera zou rijden en nasoupeeren in een besloten vertrek, met champagne en gevogelte, terwijl beneden in de straat de zondagsche meiden en kerels slenterden, een voortdurend geschuifel, met telkens gillen van gemeene woorden en den schellen lach van een slet.

Onrust begon al boozer in haar te wroeten, zij bleef langer dralen voor dameswinkels, begeerig starend naar de kostbare toiletten, flonkerend van pailletten, de zijden stoffen, glanzend van kostlijk dooreenvloeiende tinten, wangunstig de rijkgekleede vrouwen op straat opnemend en nakijkend. Zij voelde de vreugden van haar verblijf verschrompelen, gaandeweg werd haar duidelijker dat die heerlijke sfeeren onbereikbaar voor haar blijven moesten. En het werd een wanhoop, een geheime, innige wanhoop, aangescherpt door haar vrouwelijke nooden, teruggedrongen over-

dag, wanneer neef schalde en zij wandelde met haar stille nicht, zich uitend in tranen en zuchten, des avonds, des nachts, wanneer zij alleen was in de roode kamer, waarin de bordeelherinneringen te ontwaken en rond te waren schenen.

Eindelijk, zij was reeds bijna een maand van huis, gebeurde het, een middag, dat zij alleen thuis was, neef was naar een klant en nicht met vreeselijke kiespijn naar den dokter, dat een jongmensch met druk vertoon van heerige voornaamheid, een stok met vervaarlijken haak over den arm, de werkplaats binnentrad, waar Corrie, verloren in haar verdrietigen mijmer met naaiwerk bezig was. Het jongmensch, ondanks zijn geposeerdheid, ietwat onthutst, nam zijn hoed af en vroeg naar Meneer Heins. Zij, overeind, in een lichtsnel weten, dat er nu iets ging gebeuren, zich zelf meester, antwoordde, dat Meneer Heins uit was, of zij de boodschap niet over kon brengen. Hij, zich herstellend, keek haar recht en beteekenisvol aan, zij bleef hem rustig aanzien, dan vertelde hij, luchtig sprekend, een hand in een broekzak, met kleine stappend op en neer loopend, dat hij kwam voor een kleine reparatie, een broek die moest versteld en een jas, daar moest een stuk nieuwe voering in, of Meneer het een en ander vanavond, bijvoorbeeld, wou komen halen. Zij, hem immer aanziend, antwoordde, dat zij de boodschap aan Meneer Heins zou meedeelen. Maar hij bleef dralen, vroeg, hoe zij hier kwam, of zij zich niet verveelde zoo alleen, banale praat, als inleiding dienend, grapte dan, gekte, vol toespelingen; zij lachte, antwoordde ook snaaks, met kokette bewegingen, gracelijke pasjes, handen in de zij, hoofd wat achterover. Hij vroeg, teeder en beleefdelijk, of zij niet eens met hem uit wilde, zij weigerde met gelach en geschud van haar lieve hoofd, maar hij, praatvaar, wist haar bezwaren geleidelijk op te heffen. Zij leunde nu tegen de tafel, hij kwam naast haar staan, zich stiekem vleiend tegen haar aan, hij praatte nu aan haar oor, met verstrakt gezicht, zij week niet terug, hij sloeg zijn arm om haar heen, kuste haar in den hals....

Maar daarna, alleen, ontnuchterd, verbijsterd door dat onverwachte, smadelijke, vluchtte zij naar de alkoof, neervallend voor het bed, haar gezicht verbergend in de dekens, uitbarstend in

jammerlijke, wilde snikken, in het vaag besef, dat alles nu voorbij, onherroepelijk voorbij was.

Dien dag, gepijnigd door de schrikbeelden harer burgerlijke moraal, bleef zij als wezenloos; nu was zij een gevallen vrouw, een slet, het zoemde in haar rond, physieke pijn weede in haar borst, wanneer zij dacht, dat vader en moeder dat eens weten moesten, zij kromp ineen met een nauw bedwingbare behoefte te gillen, denkend aan mogelijke gevolgen. Dan grijnsden de vreeselijke verhalen van neef haar weer tegen, ging met haar niet het zelfde gebeuren, nu, als met die vele anderen en, in haar ontzette verbeelding, zag zij zich reeds verloren in het zwijnig nachtleven der stad; 's nachts vloog zij telkens met hulpgeroep overeind, door duivelsche nachtmerries, tragisch in het bleeke nachtgoed, met haar los en verwilderd haar en verschrikte oogen.

Den volgenden dag, in den grijzen morgen, kwam een brief van thuis, opnieuw met vragen, of zij dan nog niet terug kwam, zij was nu al een maand weg, men had haar noodig. En zij was besloten, ineens, gauw pakte zij, ten spijt van de protesten van het echtpaar, bracht een telegram weg, in een plotseling koortsig verlangen naar het rustige thuis, de oude, lieve omgeving.

Een paar uur later, na het afscheid, alleen in den trein, herinnerde zij zich haar reis hierheen en het scheen haar, of zij vele, vele jaren ouder was geworden.

III.

Het oude leven herbegon, overdag was zij in den winkel werkzaam, des avonds zat zij in de achterkamer, onder de olielamp, met moeder, die breide en vader, die smookte. Zij las, maar vaak was haar aandacht ver, herlas zij de zinnen, zonder verstaan, dan schoof zij het boek weg, mijmerde, hoofd in handen, over Amsterdam, dat woelde en raasde daarginds, over den onbekende en dat eéne bitterzoete oogenblik. Moeder vond haar dochter veranderd, keek haar wel eens aan, zoo over haar bril, dan las Corrie haastig verder, om, na een minuut of wat, het boek weer weg te schuiven en haar mijmer te herbeginnen.

Eenige dagen na haar aankomst voelde zij zich onwel worden, zij braakte heftig, voelde zich daarna beter; toen werd het een

daaglijksch worstelen, van niet willen, niet durven gelooven, maar er bleef diep in haar een droesem van zekerheid.

Weken vergingen, de brakingen waren weergekomen, zij verheelde het, zooveel zij kon, voelde zich al ellendiger, soms betrapte moeder haar, dat zij in stille wanhoop zat te huilen. Een dokter, eindelijk, werd geroepen, moeder bleef argeloos. Hij onderzocht haar, maar alras trok hij zijn wenkbrauwen op in snaaksche verbazing, hij was een vrijzinnig man: 'Juffrouw, ik geloof.... ik geloof.... ik zou haast zeggen, dat u zwanger bent....' Zij keek hem aan, de oogen groot open, star van wilde ontzetting; moeder kwam binnen, de dokter, nu ernstig en omzichtig, liet zich uit, maar bij de eerste woorden was het, of moeders vooze dikte versteende, dan, zonder een woord, boomzwaar, viel zij den ijlings toegeschoten dokter in de armen. Zij werd neergelegd op Corrie's bed, die, halfgekleed, verdwaasd als een dier, wegkroop in een hoek; de dokter constateerde een beroerte.

Nog een dag lag moeder onbeweeglijk, zonder bewustzijn; vader, met schrik in zijn oogen, onnoozel, ganschelijk tot mummie verschrompeld, zat krachteloos ineen, op een stoel. Corrie bleef willoos, in starre angst voor den waanzin, dien zij haar omhuiveren voelde. Moeder stierf des avonds.

Na de begrafenis werd het winkeltje gesloten, moeder was de drijfveer geweest, de drijfveer gebroken, kwam de nering tot stilstand. Van het moeizaam vergaard kapitaaltje kocht vader een heel klein huisje, een paar kamers maar gelijkvloers en boven een zolder met een vertrekje. Het huisje lag in een nieuwe, stille wijk, ver van de hoofdstraat en de markt, een tuintje er bij, waar Corrie veel was, toen het voorjaar werd, want buiten vertoonde zij zich niet meer, daar de waarheid, hoezeer verheimelijkt, al spoedig uit was gelekt, in het stadje van boozen laster en laffen klets; een algemeene opschudding onder de jonge dochteren, die triompheerden en de jonge burgers, die grinnikten, verslagenheid onder de vroede ingezetenen, die de eerbaarheid van hun stedeke geschonden achtten, een algemeene haatdragendheid, die Corrie aanvoelde, zonder te ondervinden.

Alleen met haar vader leefde zij heimelijk voort; hij was dezelfde gebleven, suf en domp, nooit was hij hard tegen haar, gelijk hij het ook nooit geweest was, die eerste dagen van ont-

steltenis en beroering. Hij, die het leven zoo rijk had kunnen leven en die het gemist had, voelde hij, dat dit, zijn leven, zich voortzette in zijn kind? Zij ried meegevoel in hem; waar zij in lectuur niet meer dat volledig genot van vroeger kon vinden en zij kon zitten denken en denken, dat zij er dof van werd in haar hoofd, trachtte zij wel des avonds met vader te praten, verwonderd hem bereid te vinden en zoo werd hun samenzijn al intiemer. Hij vertelde, voornamelijk, van zijn jeugd, want sedert was er niets voorgevallen en het kwam haar voor, dat zijn stem, eerst heesch en toonloos, stem, die in jaren niet gesproken had, langzamerhand haar vollen klank herkreeg, terwijl mede zijn oogen levendiger kijken konden, dan zij ooit had opgemerkt. Hoorde zij in zijn stem ook niet het heimwee doorklinken naar die vroeger tijden, ried zij in hem, alwaar hij, knaap, het ouderlijk huis ontvlucht was, in onbewusten hunker naar avontuur en vreemde landen, geen gelijkenis met haar eigen wezentje, hakend naar liefde, geluk, weelde, al de heerlijkheden, die des levens zijn?

Zoo bewerkstelligde zich de late toenadering tusschen hen beiden, die zoo lange jaren naast elkaar hadden voortgeleefd, een toenadering, niet klaar bewust, weliswaar, maar vagelijk gevoeld en met des te meer behaaglijkheid misschien daarom.

De winter ging zoo voorbij, het voorjaar kwam, met zang van vogels, gezeil van witte wolken in blauwen hemel, ontluikend groen en schoone bloemen en blijheid in de wereld; maar in haar bleef de treurnis om moeder, al mocht de wroeging in boosheid minderen en de verlangens, die weer herleefden, verinnigden haar stage droefenis. Zij ging steeds niet uit, bang haar moederlijkheid der hoonende, schimpende menigte te toonen.

Het kind werd geboren in den nazomer, een jongen, magertjes en zwak, het werd uitbesteed in een naburig dorp, op een boerderij, waar zij het ging zien, eenige malen in de week, het ging kussen en liefkoozen, het vertroetelen, er mee spelen, met tranen van jammer en geluk.

Langzamerhand ging zij weer uit, zij voelde de stemming nog vijandig, maar toch verzacht, zij had getoond zich van schuld bewust te zijn en men eindigde met medelijden voor haar te voelen, het arme kind, wie weet, wat voor schurk haar in Amsterdam verschalkt had, die stadsmeneeren, dat was me wat.

De herfst ging voorbij en de winter, haar rouwtijd verstreek.

De bejaarde rentenier, dien zij vroeger geweigerd had, verscheen een goeden dag; getroffen door haar ongeluk en waardige ingetogenheid, had hij bedacht, dat zij toch geen slecht meisje kon zijn, hij was een braaf man, droeg haar nog immer teedere gevoelens toe, vroeg haar een tweede maal ten huwelijk. Zij weigerde ditmaal niet.

Zij trouwde, het kalme, provinciale huwelijksleven begon; zij bewoonde een oud huis, in een stille straat, waar de voetstappen van den eenzamen voorbijganger kloosterlijk weerklonken; het kind mocht zij terugnemen, het groeide bleekjes op, een zeurig lusteloos ventje.

Zij was een voorbeeldige huisvrouw en echtgenoote; jegens haar man gevoelde zij enkel dankbaarheid en onderworpenheid, zij behoorde hem toe, onvoorwaardelijk, zij was zijn dienstmaagd.

Hij was lang en mager, met hoekige gebaren, droeg een gouden bril, waarachter zijn oogen, erg bijziende, knipperig loenschten; op zijn glimmenden schedel wies het grauwe haar dunnetjes en een stugge snor van dezelfde kleur van sneeuw bij dooiweer omkranste zijn bovenlip. Hij ging altijd zwartgedast, had den staat gewetensvol gediend en ging trouw ter kerke.

De gegoeden der stad kwamen hen op geregelde stonden bezoeken, op geregelde stonden bezochten zij de gegoeden der stad, haar bestaan gleed rimpelloos voort, zij was tevreden en dankte, des avonds, den goeden God voor al zijn milde gaven.

En langzamerhand, met het vlieden der seizoenen, der jaren, werd de herinnering aan haar verblijf daar, in het wormstekig hart der groote stad, gelijk een droom, waarvan haar het kind gebleven was, wonderdadiglijk. De vage verlangens, de onbestemde verwachtingen troebelden haar nu niet meer, gingen in de beslommeringen van het huiselijk bedrijf en in den regelmaat van haar prozaïschen echt vanzelf te loor; haar was duidelijk geworden, dat het zoete liefdeleven, de heerlijke weelde, al wat zij zoo had verlangd, waarvan zij had gedroomd, nimmer en nimmer meer voor haar komen zouden. Maar waar zij van de grijsheid, de doodelijke armoe van haar bestaan zich scherp bewust niet zijn kon, bleef zij gelaten; alleen, die vlottende droefenis verfijnde haar mooi, schonk droomrige loomheid aan haar beweeg.

Haar veertigste jaar voorbij, was het een laatste bloei van

liefde voor een rechtschapen en weldenkend man, stram oud overste, mede gehuwd en het bleef een geheim, dat in hun oogen, hun glimlach, hun stem, alleen voor hen beiden, tot uiting kwam. Er stond geschreven: Gij zult niet echtbreken; het bleef al verlangen. Vader stierf, zoon studeerde voor notaris, een schrale jonkman, onkundig van de vreugden der mannelijke jeugd, het minlijk schoon der vrouwen en de edele sporten. Heur haar werd grijs, rimpels trokken om haar oogen samen, haar man, heel oud, werd hulpbehoevend; haar bestaan werd al valer, als dekte een schaduw het toe, een zwijgend verschijnen alreeds van den eindelijken, geheimvollen Dood.

April - Sept. '07.

D^r^. D.G. Jelgersma's kritiek. Een Antwoord van Dr. J.D. Bierens de Haan.

I.

In de Gids van Juli en Aug. l.l. heeft de Heer Jelgersma een aanval ondernomen tegen mijn wijsbegeerte, naar aanleiding van mijn onlangs verschenen werk: 'De Weg tot het Inzicht. Een Inleiding in de Wijsbegeerte'[1)], waarop ik het antwoord niet wensch schuldig te blijven. Deze artikelen zijn, bij hun toon van onbetwistbare betwetendheid, een toon zeer geschikt om den vluchtigen lezer te overreden, zóó partijdig, en innerlijk zóó zwak en vol fouten, dat zij iederen deskundige, te meer zoo hij de moeite neemt het bestreden boek naast hen te leggen, verbazen.

Bij het antwoord, dat ik hierbij aan de lezers van de Nieuwe Gids aanbied, moet ik mij tot het hoogst noodige beperken en bijna al wat er onzakelijks in de artikelen van Jelgersma voorkomt - en dat is zeer veel - voorbijgaan. Zoo ben ik aangewezen op beantwoording van het tweede artikel. Wat het eerste aangaat, dit komt op bijna niets anders neer dan bezwaren tegen den vorm, d.i. tegen mijn stijl als wijsgeerig schrijver. Jelgersma stelt hier tegenover elkaar den man der wetenschap en den poëet, en verwijt mij zekere dichterlijke stijleigenschappen. Hij meent in mijn stijl 'gemoedsaandoeningen' te vinden en acht dit ongepast. Ik moet zeggen dat ik in deze heele verhandeling een stem hoor als uit het gráf, de stem van een verouderd rationalisme, voor hetwelk droge bekwaamheid en onpersoonlijke taal het ware kenmerk zijn van den geleerden mensch

1) Te Amsterdam 1909, bij S.L. van Looy.

(Famulus Wagner redivivus). Vooral het verwijt van ‘gemoedsaandoeningen’ zoodra een stijl eigen kleur en eigen wending heeft, is karakteristiek. Men zal zeker dit verwijt tegen den heer J. niet terugslingeren! Dat er een verwantschap is van wijsbegeerte en poëzie kan het rationalisme niet begrijpen. De poëzie heeft volgens J. ten doel ‘het hebben en opwekken van emoties’; wat den geest van den dichter beweegt zijn ‘voor alles aandoeningen en begeerten’. Bij een zoo bekrompen poëzie-begrip is zij een schrikbeeld, waarvoor de wijsgeer dubbel op zijn hoede moet zijn. Maar in waarheid is de poëzie-looze geest tegelijk onwijsgeerig, omdat poëzie en wijsbegeerte hierin - trots de definitie van Jelgersma - overeenstemmen dat zij beide een totale konceptie nastreven, waarin het bestaande tot één gebracht is. De poëet is ziener, want er is ook nog *groote* poëzie! De ware denkers vertoonen dan ook in hun stijl de *emfase* der gedachte. Bij wijsgeeren als Plato en als Plotinus zal niemand dit loochenen; bij Hegel is het duidelijk; en bij Spinoza spreekt Baensch van het ‘sittliche und religiöse Pathos, das sich in der Architektur des ganzen Gedankengebäudes so deutlich ausspricht’[1] De droge bekwaamheid is inproduktief en brengt geen *gedachte* voort. Eerst zoo de geest, om met Plato te spreken, den eros heeft, heeft hij scheppingskracht en de scheppende wijsgeerigheid geeft de ideeën aan, waarmede dan de droge bekwaamheid kan voortwerken. Eerst met dezen achtergrond van pathos mag een denker koel en nuchter zijn. Dat Jelgersma deze laatste eigenschappen verkiest zonder de eerste, worde op zijn zeggen, gaarne aangenomen. Hij schijnt niet te dulden dat ook een wijsgeerig boek *temperament* heeft.

II.

Nu ik ter zake kom, moet ik met een zeer ernstige grief tegen de kritiek van Jelgersma aanvangen: de grief van verkeerde résumé's te geven. Een kriticus, zoolang hij met het boek van zijn tegenstander bezig is, bezit een betrekkelijke alleenheerschappij, te meer omdat velen zijner lezers het boek, dat hij bestrijdt niet kennen dan door hem. Hij kan alles neerschrijven

1) B. de Spinoza, Ethik, übersetzt von Otto Baensch, Leipzig 1910. Einl. S. 12.

waarin hij behagen schept, en geniet aan zijn schrijftafel het voorrecht van zijn onbeperkte macht. Maar juist om deze bevoorrechte positie is de kritiek een werk, dat alleen met uiterste voorzichtigheid mag worden ondernomen. Hier vooral moet men waken tegen de ‘gemoedsaandoeningen’ d.i. tegen de partijdigheid. Nu opent de heer Jelgersma zijn tweede artikel met een paar résumé's van allerbedenkelijkst allooi, en werkt dan met een geschut dat in elken eerlijken oorlog verboden is. Tot mijn verbazing las ik bij Jelgersma (Gids, Aug. blz. 286) dat de inhoud van mijn eerste hoofdstuk in 't kort deze is:

‘De wijsbegeerte = het denken, dat de waarheid denkt. Het denken dat de waarheid denkt = het ware denken. Het ware denken = de waarheid. En dus: de wijsbegeerte = de waarheid’. Hij voegt daaraan toe: ‘Het is een identiteitsleer van eenigen omvang, zooals men ziet. Of deze echter juist is, of zelfs begrijpelijk, dit waag ik te betwijfelen. Maar dit doet er niet toe, want ook indien ze juist was, zou ze ons niets verder brengen’. Aldus Jelgersma en de lezer beaamt ten volle dat ze ons niet verder brengt. Ja erger, de lezer die dit resumé voor waar houdt, voelt reeds de onbehagelijkheid aankomen, waarmêe de leegte van niets zeggende begripsformules ons aandoet. Welke mensch (behalve dan de schrijver van Den weg tot het Inzicht) heeft in zulke niets zeggende puzzle's behagen! Het kwasi-plechtig ‘en dus’ waarmee het syllogisme sluit is dan de kroon op de schijnredeneering.

Wat er echter wel toe doet, is, dat J.'s résumé van mijn eerste hoofdstuk *in 't geheel niet gelijkt op het origineel!* Het ware resumé is dit: De algemeene drijfveer tot wijsbegeerte ligt in den waarheidsdrang. De waarheidsdrang is drang tot het ware denken; zoodat wijsbegeerte, uit dezen drang geboren, niet is dit of dat (bezinning op methoden, e.d.) maar een denken van waarheid. De direkte aanleiding tot wijsbegeerte is de twijfel. Of nog korter: de wijsbegeerte, uit waarheidsdrang geboren, heeft tot opgave de waarheid te denken en wordt hiertoe aangespoord juist door den twijfel. - Ziehier de gedachtegang, in het eerste hoofdstuk ontwikkeld.

Hier staat niets van een identiteitsleer, geen leeg begripsspel, slechts een aanwijzing omtrent de ware beweegreden van de wijsbegeerte.

Op dit eerste resumé bij Jelgersma volgt een tweede dito, mijn tweede Hoofdstuk betreffende. J. schrijft: 'Hij (B. de H.) begint er mee waarheid achtereenvolgens gelijk te stellen met belangrijkheid of werkelijkheid, met algemeenheid, met absoluutheid, met het geheel en met het centrale beginsel der verschijning; en begaat zoo een serie begripsverwarringen enz.' (Gids, Aug. bl. 287). Hier nu heeft mijn beoordeelaar zoo mogelijk nog slechter gefantaseerd dan bij het vorige résumé. In het tweede Hoofdstuk van 'den weg tot het Inzicht' staat: de wijsbegeerte denkt over de ervaarbare wereld; de ervaarbare wereld heeft drie opzichten en dien-overeenkomstige gezichtspunten, waaruit zij beschouwd kan worden: het derde opzicht is, dat zij in een verband des geheels staat. Dit 'verband des Geheels' is het *ware* (het wezen, wezenlijke) aan de ervaarbare wereld. Om dit te betoogen wordt gezocht naar het waarheids*kenmerk* en dit wordt - tegenover de relativiteit, aan alle verschijning eigen, en die niet als kenmerk van het ware gelden kan - gevonden in: onafhankelijkheid. Zoo de ervaarbare wereld bij al haar relativiteit een opzicht heeft van onafhankelijk-bestaan, zal dit opzicht het ware, het wezenlijke der wereld zijn. De wereld heeft dit opzicht in zoover zij in een verband des Geheels staat. Het een-geheel-zijn, het Geheel, is het ware, want hier is het kenmerk aangetroffen. Voorts wordt het begrip des Geheels gedefinieerd ten opzichte der wereld, als zijnde niet de som der verschijnselen, maar het *centrale beginsel.*

Nu mag de lezer oordeelen over het résumé van Jelgersma. De termen 'belangrijkheid of werkelijkheid, algemeenheid, absoluutheid' waarmee ik in het tweede Hoofdstuk de waarheid achtereenvolgens zou *gelijkstellen* (sic).. deze termen *komen er zelfs niet voor;* slechts 'absoluutheid' zou in de plaats van 'onafhankelijkheid' kunnen staan. De 'begripsverwarring' waarover Jelgersma het heeft, komt uit ander brein.

Wie hier de verwarde is, blijkt aanstonds, als Jelgersma een mijner 'begripsverwarringen' uitkiest, 'het is die waarbij waarheid *gelijk gesteld*[1)] wordt aan onafhankelijkheid of absoluutheid', waarop hij doet volgen 'het *kenmerk van*[1)] het ware der wereld

1) Ik kursiveer.

1) Ik kursiveer.

moet zijn de onafhankelijkheid, zegt B. de H.'[1] Hetgeen kenmerk van het ware is, en uitdrukkelijk als zoodanig door hem wordt aangehaald, heeft hij dus gehouden voor een gelijkstelling, en met gelijkstelling bedoelt hij definitie (Gids van Aug. bl. 286 3e regel v.o.) 'Kenmerk' echter beduidt heel wat anders dan definitie, nl. kriterium. Acht ik onafhankelijkheid het kenmerk van het ware, dan is hier dus van geen gelijkstelling, begripsverklaring of definitie sprake.

Wat is kenmerk of kriterium? een middel om tot de definitie te komen; het kenmerk houdt in een algemeene eigenschap, speciaal eigen aan het begrip, dat alsnog gedefinieerd moet worden en waarvan wij, nu wij 't kenmerk weten, de definitie gaan vaststellen. Deze eigenschap nl. is het die in de definitie moet zijn verantwoord. Bijv. als ik het begrip zoogdier wil defineeren, dan moet ik het kenmerk weten, waardoor zich het zoogdier van andere wezens onderscheidt (in dit geval bijv. zeker voortplantingsapparaat) en dit moet in de definitie verantwoord worden. Er is hier van geen 'gelijkstelling' sprake en evenmin is er 'gelijkstelling', zoo men onafhankelijkheid, absoluutheid als kenmerk van het ware der wereld vast stelt.

Wat echter deze verwarring van Jelgersma nòg grooter maakt, is, dat ik in Hoofdst. II niet eens bezig ben de definitie te ontwikkelen van het begrip van waarheid, maar een aanwijzing te geven, over de ervaarbare wereld. Ik wijs n.l. aan, in welk opzicht der wereld het ware te vinden is; hoe de ervaarbare wereld een opzicht heeft, waar zich de onafhankelijkheid voordoet,, die kenmerk is van het ware, of het wezen: Zij, de ervaarbare wereld, staat in een 'Verband des Geheels'. Ziehier het eenige opzicht, waarin de wereld waarheid heeft. De beteekenis dezer aanwijzing is deze, dat alzoo voor de wijsbegeerte (= het denken, dat de waarheid of het ware denkt, verg. Hoofdst. I) het eigenlijke voorwerp van denken wordt vastgesteld. (Hoofdst. II). De wijsbegeerte denkt over de ervaarbare wereld, inzooverre deze staat in een verband des geheels.

Hoezeer Jelgersma in de war is blijkt uit zijn zoo hulpbehoeftige redeneering op blz. 287, 'stel dat B. de H. *meent*[2] dit onafhankelijke gevonden te hebben. En dat ook een ander, een

1) Gids, Aug., bl. 287.
2) Ik kursiveer.

materialist bijv. diezelfde *meening*[1)] heeft. Deze laatste meent dat absolute gevonden te hebben in de materie... Zijn dan beide meeningen waar?' Uit deze redeneering moet dan blijken dat mijn zoogenaamde definitie (van 't ware als 't onafhankelijke) onjuist is! Maar o goden, de foutieve *toepassing* van een definitie bewijst toch niets tegen de definitie zelve! Wanneer de karnivoor *meent* dat vleeschspijs het ware voedingsmiddel is en de vegetariër *meent* dat aardappels het ware voedingsmiddel zijn, dan is toch de definitie van 't begrip voedingsmiddel daarmee niet gemoeid! De oneensheid geldt alleen de toepassing van het begrip. Wanneer B. de H. *meent* dat het ware der wereld (gedefinieerd om met J. te spreken, als het onafhankelijke) gevonden is, en de materialist *meent* ook dat het ware der wereld (gedefinieerd als het onafhankelijke) gevonden is, maar de een vindt het in de Idee en de ander in de materie - dan zijn de toepassingen verschillend, maar de definitie zelve van 't begrip 'het ware der wereld' is juist het punt waarin deze tegenstanders het eens zijn: zij beiden erkennen dat het ware in het onafhankelijke bestaat, en wat hun verdere *meeningen* aangaat over de toepassing der definitie: van deze hangt de juistheid der definitie in generlei opzicht af!

Ik heb nog een grief tegen het artikel van Jelgersma, en wil daarvan slechts korte melding maken. Het is deze eigenschap, die mij het kenmerk lijkt van onmachtige kritiek, nl., dat een beoordeelaar de algemeene strekking van een boek buiten bespreking laat en over kleine onnauwkeurigheden bladzijden vol schrijft. Zoo heb, ik sprekend over de parallelistische theorie tegenover de leer der Cartesianen een paar woorden ingelascht over het occasionalisme, een verschijnsel dat mij nooit belangrijk heeft geschenen, en in welke woorden een onnauwkeurigheid is ingeslopen (ik heb de occasionalistische samenhangloosheid van ziel en lichaam vergeleken bij die der beide uurwijzers van een klok, welk beeld onnauwkeurig is, omdat voor het occasionalisme het beeld van twee gelijkloopende uurwerken wordt aangewend; daarenboven heb ik, daar het mij tegenover 't parallelisme alleen om de goddelijke inwerking te doen was, het

1) Ik kursiveer.

speciale onderscheid tusschen occasionalistische ingrijping en de goddelijke instelling der harmonie préétablie over 't hoofd gezien). Jelgersma maakt van deze onnauwkeurigheid, die hij tot een principiëele fout aanblaast, met graagte gebruik.

III.

De grondslag van het idealisme.

Ik ga nu dergelijke passages in Jelgersma's artikel voorbij en zoek naar zakelijker bestrijding, en vindt deze op bl. 296 der Augustus-aflevering. Het onderwerp, waarover deze bestrijding loopt is: *de grondslag van het idealisme* (Gids Aug. bl. 296-306) In verband met dit hoofd-onderwerp komen dan eenige andere punten ter sprake, die ik achtereenvolgens wil behandelen.

Jelgersma meent dat ik ‘aan (mijn) idealistisch systeem ten grondslag (leg) een weerlegging van het realisme’ (bl. 306), hetgeen hij ‘een ongelukkig denkbeeld acht’ wat het inderdaad ook zijn zou. Hij beweert voorts ‘op deze weerlegging steunen volgens B. de H. al zijn overige beweringen’ (bl. 296). J. is zoo vast overtuigd, dat ik deze weerlegging als logische grondslag bedoel, en gaat bij zijn polemiek zoozeer van deze gedachte uit, dat de vraag, of hij zich in dezen ook vergiste, niet bij hem is opgekomen. Inderdaad heeft hij een zinsnede uit mijn boek daarbij aangehaald, die hem een schijn van recht geeft, indien ze uit het verband gebeurd, in ander licht gesteld wordt dan het boek bedoelt. Wat is echter de uitdrukkelijke bedoeling van mijn *bestrijding van het zinnelijk realisme?* Een bedoeling, waarin men zich niet vergissen kan, omdat zij expresselijk en uitvoerig wordt besproken! Deze bedoeling is een *paedagogische.* Ik zal zoo vrij zijn de bladzijde aan te halen waar ik hierover handel[1)] en kursiveer daarbij eenige uitdrukkingen tot direkte aanwijzing van hetgeen er stáát:

‘Wanneer nu in het afwijzend deel der Inleiding het zinnelijk realisme weerlegd wordt, dan wordt hier geen strijd gevoerd met machtige vijanden. De onhoudbaarheid der theorie is algemeen verstaanbaar en allicht dat niemand het voor de bestredene zal opnemen.... Feitelijk is de kritiek op het zinnelijk realisme

1) ‘De Weg tot het Inzicht’, bl. 53.

ook geen polemische arbeid, maar een kritische, *waarbij de beginnende denker zich zuivert van zijn eigen zinnelijk-realistische geestes-neiging.* De wijsgeerige mensch verzekert zich zijn recht door een weerlegging van den *onwijsgeerigen mensch.* De argumentatie, welke hij voert, is een losmaking, waarmee hij het bedrog weerlegt, *waarin hij zelf bevangen was;* zoo weerstaat hij het instinktmatig voor waarhouden, dat hem als tot natuur wordt. En daar dus het afwijzend deel meer is dan een bloote argumentatie, nl. een *paedagogie*, is het onverschillig of de zinnelijk realistische theorie door iemand wordt verdedigd of niet.... Wanneer het negatieve deel der Inleiding bedoelde een stelling te verdedigen, zou het met één argumentatie ten einde zijn; nu wij in het breede het zinnelijk realisme weerleggen gaan, *is met deze weerlegging een scholing bedoeld*, nl. een *voorscholing* tot het wijsgeerig inzicht'. Het opschrift dezer paragraaf luidt: de paedagogische beteekenis eener kritiek op het zinnelijk realisme; en zijzelve is niet hier of daar tusschenin geschoven, maar staat in het hoofd van het 'afwijzend gedeelte' waar de weerlegging van het zinnelijk realisme plaats heeft.

Dat de bedoeling van deze weerlegging een paedagogische is, tot vooroefening van den beginnenden denker strekt, en dat zij niet is: logische grondlegging van het idealisme, kan niet duidelijker gezegd worden. Elders zeg ik dat wij het zinnelijk realisme afwijzen, 'om voor een idealistische kennis-leer *plaats te maken*'[1] en ook deze term wijst op een paedagogisch proces, niet op een logische begronding.

Maar dan is ook verstaanbaar, dat aan het idealistisch systeem vooraf moet gaan een kritiek op het *zinnelijk* realisme en niet op de kritische realismen, d.w.z. op de wijsgeerig realistische stelsels, die zich voordoen. Wanneer het idealisme voorafgegaan wordt door een scholing, waarbij de beginnende denker zich van zijn naieve beschouwing zuivert, heeft de scholing geen anderen inhoud dan een weerlegging juist van de zinnelijke of naieve denkwijs. Jelgersma maakt er inderdaad groot werk van, mij het gemis van kritiek op de kritische realismen, die hij alle opnoemt (van Lewes, Helmholtz, Spencer, von Hartmann en Wundt) als fout aan te wrijven. Het komt hiervan, dat hij nu eenmaal mij

1) W.t.h.I., bl. 132.

opdringt, dat ik het idealisme *gegrond* acht in de weerlegging van het realisme, hetgeen onjuist bleek, en te meer onjuist zal blijken daar ik den grondslag van het idealisme aanwijs en wel als een heel andere! Daar de weerlegging van het realisme bedoeld is als paedagogie en scholing, moet alleen dat realisme weerlegd, waarin wij van nature staan, eer wij tot wijsgeerige bezinning komen. Welnu, van nature staan wij niet op kritisch-wijsgeerige standpunten! Het idealisme weerlegt dan ook niet het realisme om zich een grondslag te verschaffen! Het staat niet op den grondslag eener negatie maar *is gegrond in den aard van het menschelijk denken zelf.*

Hierover weldra, doch eerst een woord over den inhoud van het idealisme. Wat leert het? Jelgersma meent dienaangaande 'Het idealisme beweert, of zou ten minste behooren te beweren, dat er alleen maar waarnemingen-in-ons zijn, en dat daaraan geen dingen-onafhankelijk-van-ons beantwoorden'.[1)] En eenige bladzijden later noemt hij deze meening 'dat er waarnemingen-in-ons bestaan' de praemisse van het idealisme.[2)] Het is duidelijk, dat hij zich een zeer bekrompen begrip van het wijsgeerig idealisme gemaakt heeft, daar hoogstens deze aanduiding voor het modern-positivisme geldt. Dit gaat uit van de erkenning der waarnemingen als psychische feiten, maar het wijsgeerig idealisme gaat uit van *het begrip van het denken.*

Voortbouwend op zijn beperkte definitie gaat J. nu betoogen, dat het idealisme uit het realisme is afgeleid en dus met de omverwerping van dit laatste tegelijk valt. Wij laten dit betoog voor wat het is en wijzen alleen op de onjuistheid der praemisse, volgens welke het klassiek-Duitsche idealisme geen idealisme zijn zou en bijv. Hegel niet tot de idealisten zou behooren, omdat zijn wijsbegeerte niet op deze praemisse rust! Dat er een objektief en zelfs een absoluut idealisme mogelijk is, zal uit de praemisse, door Jelgersma opgenoemd (dat de waarnemingen alleen maar feiten in ons zijn), niet kunnen afgeleid worden. De formule past ook absuluut niet op mijn boek en dat J. met haar mijn idealisme meent aan te vallen is alles behalve een bewijs, dat hij het boek, dat hij moest beoordeelen, ook heeft willen begrijpen.

1) Gids, Aug., bl. 302.
2) Ibid, bl. 303-305.

Het Idealisme (gelijk in ‘den Weg tot het Inzicht’ is bedoeld) is een *metafysische* theorie, niet maar een ken-theoretisch standpunt, gelijk Jelgersma schijnt te meenen. De inhoud dezer leer is: dat *het Denken het wezen* (of het ware) *der wereld is.*[1] Het Denken, in dit opzicht heet Idee, een naam door den grondlegger van het Idealisme, Plato, ingesteld. Hebben wij in den aanvang gezien, dat het ware aan de wereld te vinden is hierin, dat de wereld in een verband des Geheels staat, d.i. manifestatie van een alom-werkzaam Centraal beginsel is.... het Idealisme stelt nu, dat dit centrale beginsel bestaat in het Denken: het denken zelf is het wezen der Wereld. Met dit ‘Denken’ is niet bedoeld de menschelijke denkfunktie, maar de in haar veronderstelde Volstrekte Algemeenheid. Zoo heeft Schopenhauer, van het menschelijk willen uitgaande, de algemeene kracht, die daarin openbaar wordt, als wezen der wereld gesteld. De Idee is de Eenheid, welker zelfontvouwing aan de ervaarbare wereld ten grondslag ligt.

In het ‘Aanwijzend Gedeelte’ van mijn boek nu, wordt de *grondslag* van dit idealisme aangewezen. Immers hier wordt aangewezen hoe *het begrip van het menschelijk denken* de erkenning van de Idee als wereldwezen insluit. Hier wordt dus deze these van het Idealisme gegrond in het begrip van ons denken. Geheel anders dan aan Jelgersma voorkomt, ga ik te werk; want inplaats daarvan dat ik de zwakheid van het realisme als grond voor het idealisme stel, stel ik de taak der Inleiding voor als een aanwijzing ‘hoe een denken op het Algemeene Denken, de Wereldrede, uitkomt. Het aanwijzend Deel der Inleiding... wijst aan hoe een denken dat zichzelf denkt, uitkomt op het Centrale Beginsel der werkelijkheid’.[2] In het ‘Aanwijzend Gedeelte’ zelf wordt dan dit begrip van een denken, dat niet ervaarbare objekten, maar het subjekt zelf betreft (‘een denken,

1) Een allerzondelingste opmerking van J. (bl. 295) ‘Indien nu zooals uit de aangehaalde plaatsen schijnt te blijken, voor B de H. het denken zelf de werkelijkheid is, dan stemt het volgens hem per se met de werkelijkheid overeen en is dus volgens de laatste definitie altijd waar. Wil hij dus zijn definitie (de leer der identiteit van denken en werkelijkheid) handhaven, dan moet hij 't verschil tusschen waarheid en onwaarheid loochenen’. Wanneer ik de identiteitsleer had uitgevonden en zij geen bekende ware in de geschiedenis der wijsbegeerte, dan reeds zou zulke misvatting nauwelijks verschoonbaar zijn - maar nu!

2) ‘De Weg tot het Inzicht’, bl. 43.

dat zichzelf denkt') ontwikkeld, naar zijn vorm en naar zijn inhoud en er wordt een Hoofdstuk gewijd aan het betoog dat het begrip van Wereld-Subjekt de inhoud daarvan is.[1)]

Wanneer dan deze begripsontwikkeling is geeindigd, wordt de eigenlijke idealistische these van de Idee als wereldwezen, de these der idealistische metafysika gesteld.[2)] Hier gaat de Inleiding, gelijk ik zeg, tot metafysika over. En ten overvloede, opdat men zich inprente, dat het idealisme geen grondslagen heeft dan in het begrip des denkens zelf, volgen er drie 'bevestigingen'[3)] van het idealistisch inzicht in dezen geest.

Ik schrijf daaruit deze gedeelten over: 'het denken is het eenige, dat zich niet laat afleiden, en waaruit dus al het aktueel bestaande moet worden afgeleid. In de geheele ervaarbare wereld is verondersteld het Onafhankelijke, dat als beginsel dezer wereld de wereld mogelijk maakt. De ervaarbaarheid is daar waar ervaren, d.i. gedacht wordt en de wereld is dus het ervaarbare dat gedacht wordt door.... een Denken. Het Denken dus is het Onafhankelijke, op grond waarvan deze ervaarbare wereld van verschijnselen mogelijk is, en zonder het Denken zou er van geen wereld hoe ook, spake zijn.

De tegenwerping, dat de wereld wel "door mij" gedacht wordt, maar dat zij onafhankelijk van het denken bestaat steunt op niets: zoo zij *gedacht* wordt is dit haar natuur: wij leven in een wereld welker natuur het is gedacht te worden, en die dus het Denken veronderstelt als haar subjekt of bestaansvoorwaarde. Het Denken (Idee) is Wereldprinciep'.

Terwijl ik nu zoo duidelijk den grondslag van het idealisme leg *niet* in een weerlegging van het realisme, maar in een *begrip van het denken* zelf - hoe komt Jelgersma mij het eerste toe te dichten en op dit misverstand zijn heele beoordeeling van mijn boek te bouwen? Doordat hij alles voorbij ziet en zich aan één dubbelzinnig zinnetje vasthecht, n.l. dit: 'zoo wordt het realisme weerlegd en krijgt het idealisme zijn recht om een wereldbeschouwing te konstrueeren uit het begrip van het denken zelf'. De woordjes 'zijn recht', gekursiveerd en aangedikt, geven J. 'zijn recht' tot zulk allerzonderlingst misverstand.

1) Ibid, bl. 237-306.
2) W.t.h.I. Hoofdst. XIII, bl. 311.
3) bl. 312, 314, 315.

IV.

Het begrip van oorzaak en het begrip van grond.

In verband met de tegenstelling van idealisme en realisme, is ook het volgende punt interessant. Jelgersma meent dat, indien de kategorie der kausaliteit niet van toepassing is buiten de ervaarbare wereld der verschijnselen, dat dan ook het idealisme is geoordeeld. Voor den transcendentalen realist von Hartmann, is de werkelijkheid op zichzelven (Kant's Ding an Sich) transcendent, d.i. gelegen buiten het kennend bewustzijn des menschen. Onze waarnemingen daarentegen zijn empirische feiten. Nu beweert van H. dat de werkelijkheid *oorzaak* is van de waarnemingen: deze empirische feiten worden dus veroorzaakt door een transcendent iets, en is dit zoo, dan moeten wij aan de kategorie der oorzakelijkheid een transcendentale gelding toekennen: de oorzakelijkheid is dan niet maar een band tusschen empirische feiten onderling (stoot en val, duw en voortbeweging) maar tusschen het transcendente en de verschijning.

Jelgersma acht nu dat het idealisme, althans het mijne, het hierin met het realisme eens moet zijn. Immers ik zeg, dat de Idee *zich verwerkelijkt*; dat zij zich in de wereld betoont als synthetische *werkzaamheid*, welke de Idee uitoefent, dat wij door haar, d.i. door het universeele bewustzijn *genoodzaakt* zijn tot synthetische handelingen. Ook spreek ik van grond-*handelingen* onzes geestes enz. In al deze begrippen is naar Jelgersma's oordeel de kausaliteit verondersteld.

Ik geef hem geen gelijk, en meen, dat hij bij deze meening niet door den wijsgeerigen zin dezer termen, maar door hun empirische beteekenis is geleid. De wijsgeerige termen zijn ontleend aan de ervaarbare wereld; hun oorsprong is empirisch, want er is geen andere taal (tenzij men met symbolische teekens werke) dan die, waarin de ervaarbare dingen worden uitgedrukt. Zal nu een empirisch begrip als ‘handeling’, ‘werkzaamheid’ enz. dienen in een wijsgeerig gedachtestelsel, dan bedenke men, dat de beteekenis der termen gewijzigd is, en dat hun ervaarbare zin moet worden uitgeschakeld. In een idealistisch gedachteverband moeten zij overgebracht. Is er in de ervaarbare wereld

geen handeling, noodzaak enz. denkbaar zonder kausaliteit, dan *kan* dit in een idealistisch stelsel anders zijn.

Daar nu in een idealistisch stelsel het Denken Wereldbeginsel is, is het verband der werkelijkheid daarin naar analogie van *het logische* gedacht. Het onderscheid tusschen kausaliteit en logisch verband is dat in de eerste de *tijd* is betrokken; in het tweede niet. In het oorzakelijke verband is een na-elkaar zijn van oorzaak en gevolg. Indien men verklaart, dat de stoot oorzaak van den val is, is deze opvolging van tijdsmomenten niet een bijkomstig, maar een integreerend deel van het oorzakelijke. In het logisch verband echter is dit tijdselement niet aanwezig. Het verband tusschen den driehoek en de hoegrootheid zijner hoeken, of tusschen de praemissen en de konklusie, is een verband waarin 't eene niet *na* het andere volgt, maar *in* het andere is besloten. Ik laat nu daar de mogelijkheid, dat het oorzakelijk verband bij dieper nadenken misschien tot een logisch moet *herleid* worden, en dat het dus q.t. niet doordenkbaar is zonder te worden opgelost. Dit is een ander vraagstuk, dat met het aanhangige niet te maken heeft. In elk geval bestaat er, behalve het oorzakelijke, een ander verband, en dit andere is in het idealisme inheemsch. Het idealisme zegt niet, dat de wereld der verschijning door de Idee is *veroorzaakt*, maar zegt dat zij in haar is *gegrond.*

Deze verhouding nu is het, die in de, door mij idealistisch gebruikte, termen is aangewend. Wanneer ik het ‘denken dat zich zelf denkt’ als zuiver zelf-bewustzijn, de grond ‘handeling’ des bewustzijns noem en zinlijkheid, verstand, rede, fundamenteele ‘handelingen’ des bewustzijns acht, dan is hier niet bij verondersteld, gelijk J. wil[1)] ‘iemand, die handelt’, want deze ‘iemand’ ware niets anders dan... het bewustzijn zelf! J. vervalt met deze opmerking in de oude substantialiteits-theorie, waarbij de aktiviteit gehypostaseerd wordt tot werkend *ding.* De empirische handeling van ‘iemand, die handelt’ is een tijdelijk, korter of langer durend, althans *in* den tijd voorvallend proces; maar wat ik onder fundamenteele handeling des bewustzijns versta, is de geestelijke aktiviteit als *aanleg* of permanente

1) Gids, Aug., bl. 300.

kracht[1)], die zich in de verschijnselen van het bewustzijn manifesteert, en in welke dus deze verschijnselen zijn *gegrond*.... Daar volgens het idealisme de Idee het wezen der werkelijkheid is, denkt het de werkelijke verhoudingen naar het model der logische. De ‘handeling’ is niet *oorzaak* (momentaan, gelijk de stoot) maar *grond* van de verschijnselen, hetgeen een permanente verhouding is, zooals ook de algemeene oordeelen niet oorzaak zijn van de bizondere, maar de laatste in de eerste zijn ‘gegrond'’; en evenals het begrip van den driehoek niet is veroorzaakt door, maar gegrond in den wiskundigen geest.

Van de termen ‘noodzaak’, ‘verwerkelijking’ en dergelijke geldt hetzelfde. Zij hebben geen genetische, maar een logische beteekenis; zijn niet natuurwetenschappelijke, maar wijsgeerige termen, drukken geen oorzakelijk verband uit, maar een verhouding van grond. Wanneer ik zeg: ‘het universeele bewustzijn (de Idee) noodzaakt mij tot deze opvatting’, beteekent dit niet, dat een ander wezen nl. het universeele bewustzijn, op mij een pressie uitoefent en mij dwingt, zooals de heer zijn knecht of de dief zijn medeplichtige; maar het beteekent dat ik, krachtens mijn ideale organisatie, d.i. wegens mijn gegrond-zijn in een universeel bewustzijn, deze opvatting koester. Hier is in 't geheel geen kausaliteit ingelegd.

V.

Zinnelijkheid, Verstand en Rede.

Ik kom nu tot een nieuw punt, waarin Jelgersma mij schijnt evengroote vergissingen te begaan. Het betreft de onderlinge verhouding en eigene beteekenis der drie fundamenteele handelingen des bewustzijns: zinnelijkheid, verstand, rede.

In ‘de Weg tot het Inzicht’ wordt deze verhouding zóó voorgesteld, dat zinnelijkheid en verstand de elementaere krachten des bewustzijns zijn, welke in de rede zijn vereenigd. Zij driëen zijn fundamenteel, omdat zij ten grondslag liggen aan de geestelijke verschijnselen: krachtens onze zinnelijken, verstandelijken, redelijken geestesaanleg hebben wij voorstelling, begrip, idee.

De grondgedachte der verhouding van de drie is dus die

1) Verg. Fichte's Thathandlung.

eener *tegenstelling* tusschen de twee, zinnelijkheid en verstand, welke tegenstelling in een derde, de rede is opgeheven. Deze tegenstelling bestaat tusschen de kenmerken der beide bewustzijnskrachten en hunner werkzaamheid. Kenmerkend voor de zinnelijkheid (onze werkzaamheid van voorstellen) is, dat zij haar inhouden niet door afleiding heeft, doch *onmiddelijkerwijs*. Ik heb een voorstelling van dit bepaalde paard niet krachtens een algemeene waarheid of als symbool van eenige logische wet; niet door afleiding uit eenig begrip, of door herleiding tot andere grootheden; maar onze zinnelijkheid heeft deze voorstelling zonder meer, zonder bijgedachte, zonder logische verhouding; heeft haar zooals zij haar heeft: onmiddelijkerwijs. Het verstand daarentegen heeft begrippen, die hun verstandswaarde hierin hebben dat zij *afgeleid* zijn. Het begrip deugd bijv. is een slotsom, die wij trekken uit gegevens en alle verstandswerkzaamheid bestaat uit afleidingen. Ziehier tegengestelde kenmerken.

Tegelijk daarmee strekt de zinnelijkheid tot *vermenigvuldiging* van haar inhouden. Duizenderlei kleuren, gestalten, vormen, bewegingen stel ik mij voor, zonder de een tot de ander te herleiden. Juist doordat de zinnelijkheid vóórstelt en niet afleidt, elken inhoud op zichzelf neemt en niet tot een algemeene wet herleidt, juist daardoor strekt zij niet tot verenkelvoudiging, maar tot getalsvermeerdering der inhouden van ons bewustzijn. Andersom werkt het verstand, dat de veelheid der verschijnselen tot *enkelvoudige* wetten herleidt. Ook hier dus tegengestelde kenmerken van zinnelijkheid en verstand.

Ik heb deze tegenstelling uiteengezet in mijn boek, naar welke passage ik thans verwijs.[1)]

Wat merkt nu Jelgersma tegen deze bewering op. Twee dingen. Vooreerst zegt hij ‘krijgt iedere werkzaamheid van het verstand door oefening voor ons bewustzijn dezelfde onmiddelijkheid... die... een kenmerk is van de zintuigelijke waarneming’.[2)] Deze uitspraak nu slaat volkomen de plank mis en is 't verval in een fout van zeer onwijsgeerig kaliber. De onmiddelijkheid, hier door Jelgersma bedoeld, is *psychologisch*, maar de onmiddelijkheid waarvan ik spreek, en die kenmerk is

1) De Weg tot het Inzicht, bl. 261-264.
2) Gids, Aug bl. 311.

van de voorstellingswerkzaamheid tegenover de verstandelijke, is *logische* onmiddelijkheid, of onafleidbaarheid. Dat de werkzaamheid des verstands geen 'onmiddelijkheid' heeft, wil zeggen, dat de inhouden des verstands afgeleide inhouden zijn. Wanneer Jelgersma meent, dat deze werkzaamheid wel onmiddelijkheid kan hebben, ziet dit op de psychologische toedrachtswijze der verstandsprocessen. En dat heeft met de logische afleidbaarheid van den *inhoud* der verstandsbegrippen niets te maken. Een wiskunstenaar kan door oefening zóó vertrouwd zijn met de wiskunstige bewerkingen, dat hij de juistheid eener ingewikkelde stelling onmiddelijk inziet; toch verandert daardoor de stelling zelve niet van karakter, maar blijft zij steunen op (afgeleid zijn van) andere, door welke haar juistheid is bemiddeld. De psychologische onmiddelijkheid is niets dan een snelheid der toedracht van de geestelijke processen, waardoor deze beneden den drempel der bewuste reflektie verloopen.

Wil Jelgersma met z'n uitspraak betoogen dat de tegenstelling tusschen zinnelijkheid en verstand niet bestaat, dan werkt hij inderdaad met een begripsverwarring.

De tweede opmerking tegen de door mij gemaakte tegenstelling is een verwijzing naar Kant! 'Alleen reeds Kant, zegt hij, (had mij) kunnen leeren, dat ervaring, d.i. waarneming en wat er mee in verband staat, alleen mogelijk is door de kategoriën, door de stambegrippen van het verstand; dat het verstand eenheid brengt in de ruwe stof der gewaarwordingen en zoo leidt tot waarneming; en dat dus de zinnelijkheid niet strekt tot menigvuldigheid, maar tot enkelvoudigheid, precies als het verstand, maar niet op zoo groote schaal'.[1] Jelgersma meent dus dat, volgens Kant, zinnelijkheid en verstand in dezelfde richting werken en alleen verschillen in den graad hunner werking, maar niet in het karakter van deze.

Wat echter lezen wij bij Kant? Wij lezen daar vooreerst een woord, dat voor de geschiedenis der na-Kantiaansche wijsbegeerte van groote beteekenis en daardoor zelf van opperste bekendheid geworden is[2] '... dass es *zwei Stämme* der menschlichen Erkenntnisse gebe, die vielleicht aus einer gemeinschaft-

1) Gids, Aug., bl. 311.
2) Kritik der reinen Vern. Uitg. Adickes S. 62.

lichen Wurzel entspringen, nämlich Sinnlichkeit und Verstand, durch deren ersteren uns Gegenstände gegeben, durch den Zweiten aber gedacht werden'. Deze opvatting van twee stammen, zoo dat ze mogelijk uit één wortel ontspringen, is niets anders dan wat ik genoemd heb 'gespleten-zijn uit één oertendentie'. Dat ook Kant de verhouding dezer beide, niet als twee gelijksoortige maar als tegengestelde werkzaamheden, opvat, blijkt voorts uit de tegenstelling tusschen gegeven worden en gedacht worden der voorwerpen. Over deze handelt hij uitdrukkelijk op een andere bladzijde van de Kritik.[1)] 'Wollen wir der Receptivität unseres Gemüts, Vorstellungen zu empfangen, sofern es auf irgend eine Weise afficirt wird, Sinnlichkeit nennen; so ist dagegen das Vermögen Vorstellungen selbst hervorzubringen oder die Spontaneität des Erkenntnisses, der Verstand. Unsre Natur bringt es so mit sich dass die Anschauung niemals anders als sinnlich sein kann, d.i. nur die Art enthält, wie wir von Gegenständen afficirt werden. Dagegen ist das Vermögen, den Gegenstand sinnlicher Anschauung zu denken, der Verstand... Keine dieser Eigenschaften ist der andern vorzuziehen. Ohne Sinnlichkeit würde uns kein Gegenstand gegeben, ohne Verstand keiner gedacht werden... Beide Vermögen, oder Fähigkeiten, können auch ihre Funktionen nicht vertauschen. Der Verstand vermag nichts anzuschauen und die Sinne nichts zu denken. Nur daraus dass sie sich vereinigen, kann Erkenntniss entspringen. Deswegen *darf man aber nicht doch ihren Anteil vermischen*, sondern man hat grosse Ursache, *jedes von dem anderen sorgfältig abzusondern*, *und zu unterscheiden.*'

Het heeft er hier al zeer weinig van dat Kant zinlijkheid en verstand meer of min aan elkaar gelijk stelt, en ik kan beter Jelgersma dan hij mij naar Kant verwijzen! Volgens Kant zijn de twee 'Fähigkeiten' niet tot één type herleidbaar en moeten hun werkzaamheden zorgvuldig van elkaar onderscheiden worden, zijn zij onderling tegengesteld. In de zinlijkheid wordt ons een wereld gegeven, in het verstand wordt zij gedacht. 'Gedacht worden' is overgebracht worden in den vorm der algemeenheid en 'gegeven zijn' is opgevat worden, zooals zich de voorwerpen onmiddelijker wijze voordoen. Hier is dus inderdaad een ver-

1) Uitg. Adickes S. 100.

schillende richting van werkzaamheid naar Kant's meening, en dat dit geen bijzaak is in de Kantiaansche wijsbegeerte, wordt hierdoor bewezen, dat het Duitsche idealisme, uit Kant geboortig, van dit punt zijn oorsprong genomen heeft: Fichte heeft hier (in zinnelijkheid en verstand) de tegengestelde werkzaamheid van een ten grondslag liggend beginsel ingezien en daarbij heeft hij zijn wijsbegeerte aangevangen.

Dat er nu óók overeenkomst is in de handelwijzen onzes bewustzijns en dat er kategoriën (Kategoriën der Anschauung) werkzaam zijn ook bij de zinnelijke voorstelling, volgt uit de eenheid van wortel der beide, maar dit weerspreekt de tegengestelde werking niet: de totale richting der werkzaamheid is daardoor niet anders.

Ik kom nu terug op het onderwerp: de verhouding der 'fundamenteele handelingen' onzes bewustzijns tot elkaar. Om de oer-tendentie van het bewustzijn (Kant's vermoede 'gemeinschaftlicher Wurzel') te karakteriseeren en haar kenmerken uit te vorschen, onderzoek ik de fundamenteele handelingen, die zich uit haar verdeelen. Deze zijn drie: zinnelijkheid, verstand, rede. Zal uit het karakter dezer drie de aard der 'oer-tendentie' van het bewustzijn begrepen worden, dan moet men eerst de verhouding der drie onderling verstaan. Ik vat deze drie op als inderdaad *in onderlinge verhouding* staande, zoodat zinnelijkheid, verstand, en rede niet maar drie toevallige scheuten zijn uit een stam ontsprongen, na of naast elkaar, maar zij zijn een *stelsel* van 'handelingen' in onderlingen samenhang. 'Deze drie zijn een samenhangend stelsel van handelwijzen des denkens. Het is één en hetzelfde denken (oer-tendentie) dat zich in deze drieheid organiseert.[1)] In het stelsel van drieën nu zijn de eerste twee aan elkaar tegengesteld, en de derde is de synthese beider.[2)] Zij verhouden zich niet als a, b, c, maar als a, b, a + b; waarbij a + b als eenheid van a en b is te denken. De rede is niet een derde *naast*, maar *boven* de eerste twee. De organisatie des bewustzijns is dus zóó, dat de oer-tendentie zich verdeelt in *twee* krachten, wier synthese de derde kracht is. De

1) Weg t.h. Inz., bl. 257.
2) T. á. p., bl. 260.

twee, zinnelijkheid en verstand, zijn dus de orgineelen, uit wier tegengestelde kenmerken de oer-tendentie moet begrepen; terwijl de grondzakelijke eenheid der oer-tendentie zich spiegelt in de rede als synthese der twee genoemde. Wilde men de redelijkheid mede in het geding brengen, om het karakter der oer-tendentie des bewustzijns uit haar fundamenteele handelingen af te leiden, dan zou dit alleen kunnen bij wijze van proef op de som, nadat het karakter dezer tendentie uit de twee orgineelen, zinnelijkheid en verstand, was vastgesteld.

Dit alles staat duidelijk in mijn boek te lezen, en er is geen reden voor misverstand. Jelgersma zelf citeert de passage uit mijn boek, waarin over deze strekking der redelijkheid als synthese der beide, gesproken wordt. Hij heeft haar dus niet voorbijgezien. En toch maakt hij dit bezwaar[1]: 'Ik begrijp niet hoe het mogelijk is om, indien werkelijk de drie bewustzijnskrachten gespleten zijn uit één oer-tendentie, de kenmerken van die oer-tendentie af te leiden uit slechts twee van die krachten. Ik acht volkomen ongeoorloofd om bij die afleiding de allerbelangrijkste van de drie, de rede, geheel te verwaarloozen'. Ik behoef na het voorafgaande niet te herhalen hoezeer dit bezwaar is ongegrond.

VI.

Wijsgeerig bewijs.

Er zijn nog eenige punten, die ik zou willen bespreken[2], maar

1) Gids, Aug., bl. 310.
2) Bijv. het vraagstuk van het *Solipsisme.* Men heeft Solipsisme onweerlegbaar geacht, omdat de solipsist elke overtuiging, ook die aangaande het bestaan van medemenschen, als subjektief opvat. Daarbij vergat men dat de solipsist een *theorie* wil voordragen en dus zich aan den logischen dwang moet onderwerpen: zoo zijn praemisse de *logische* noodzaak insluit der erkenning van andere wezens, dan mag en kan hij niet blijven staan bij het *psychologisch* feit der subjektiviteit (nl. dat ook de 'erkenning' als zielshandeling subjektief is). Nu zeg ik (W. t.h. Inz., bl. 284 verv.): het Sol. heeft tot praemisse de erkenning van de werkelijkheid als inhoud van mijn bewustzijn. Maar deze praemisse is niet een ervaringsfeit, doch een theoretische veronderstelling. Een ervaringsfeit kan nooit de waarde van een praemisse of grondslag van beschouwing hebben. Het 'begrip' mijn bewustzijn nu, veronderstelt het begrip des bewustzijns als zoodanig, waarvan 'mijn bewustzijn' een verbizondering is. De verbizondering nu is alleen zóó denkbaar, dat het 'bewustzijn als zoodanig' zich verbizondert tot *bewustzijnen.* Te spreken van 'mijn bewustzijn' sluit dus de erkenning van andere bewustzijnen in.
   Jelgersma wijst deze redeneering af met de korte opmerking, dat zij juist zou zijn, indien 'een gedachte te hebben' hetzelfde was als 'overtuigd te zijn dat een gedachte juist is' ('het is zeer goed mogelijk dat een Solipsist de gedachte heeft, dat er andere bewustzijnen bestaan - en dat hij deze gedachte als onjuist verwerpt', Gids, Aug., bl. 313). Misschien is mijn redeneering fout, maar de opmerking van J. lijkt naar niets. Het komt in geen geval op een 'overtuiging' aan, want deze is een *psychologisch*, dus subjektief feit en brengt bij 't Solipsisme geen heil aan. Het komt alleen aan op *logische* denknoodwendigheid. Toch acht J. zijn vermeende verbetering voldoende om mijn betoog voor Sofistiek te verklaren.

ik ben tot beperking verplicht en handel dus alleen nog over de als refrein in Jelgersma's stuk herhaalde bewering, dat ik steeds verzeker en nooit bewijs - een bewering, waardoor Jelgersma's verzekeringen den schijn aannemen van wel met deugdelijk bewijs te zijn gewapend! Hoe het met zijn ‘bewijzen’ staat bleek ons, en dat zijn uitspraken bewezen zijn, zal niemand toegeven.

Maar tegen deze pretentie van te kunnen of te moeten bewijzen wat men verzekert, heb ik twee opmerkingen: vooreerst dat Jelgersma bewijzen zoekt waar ze niet noodig zijn; vervolgens dat zijn begrip van bewijs zoo onwijsgeerig is, dat zijn herhaalde bewering over het ontbreken van bewijs, niets zegt.

Bewijs is niet noodig bij de praemissen. (Hoe onleesbaar ware het boek, dat aan al zijn praemissen bewijzen toevoegde als gingen ook déze bewijzen niet weer van praemissen uit!) Bijv. wanneer ik het zinnelijk realisme en zijn aanwending der begrippen ‘ding, hoedanigheid, ruimte, tijd’ heb ad absurdum gevoerd, wordt daarna de vraag gesteld of deze begrippen in 't geheel geen waarheid hebben. Zij worden dan in een nieuw licht gesteld, n.l. in het licht van een psychisch werkelijkheidsbegrip (de werkelijkheid als zelfverwerkelijking der Idee is niet van materieel-buitengeestelijke, maar van psychische natuur). Nu zal uit het psychisch werkelijkheidsbegrip als praemisse, de betrekkelijke waarheid der zinnenkennis worden aangetoond.

Om deze gedeeltelijke rehabilitatie der zinnenkennis tot stand te brengen, wordt dan eerst de praemissie *toegelicht.* Jelgersma, met verschuiving van het aspekt, vat deze *toelichtíng* als *betoog* voor 't psychisch monisme op en zingt zijn refrein.[1)] Dat hier geen betoog te pas komt ziet hij niet in, en van de toelichting legt hij zelfs den nadruk verkeerd. Men kan evengoed een liefdesverklaring afwijzen, omdat zij geen verhandeling is over het Godsbegrip.

Ten tweede: te meenen dat de uitspraken eener wijsbegeerte moeten bewezen worden, zooals bijv. het Darwinisme bewezen

1) Gids Aug., blz. 307.

wordt, is rationalistisch misverstand. Deze trant van bewijs zal men vergeefs zoeken bij Kant en zijn opvolgers. Ten allen tijde berust de betoogkracht van stelselmatige denkbeelden in hun teleologischen samenhang en onderlinge eenheid, niet in de verhoopte mogelijkheid om hen uit andere, buiten het stelsel staande gegevens, af te leiden; en deze samenhang moet ingezien van binnen uit, omdat het stelsel een organisme is. Bijv. dat de wereld een zelfverwerkelijking der Idee is (voor welke uitspraak J. betoog zou willen) kan niet bewezen op zichzelf, maar de waarheid dezer uitspraak moet *blijken* in het samenstel der denkbeelden daarop gebouwd, d.i. in den innerlijken samenhang van het stelsel zelf. Wie de gedachten, die in wijsgeerigen samenhang staan, op verstandelijke bewijzen wil steunen, met de innerlijke methodiek van het geheel niet rekenend, moet de wijsbegeerte zelve tot empirische kennis-theorie beperken. Zoo stemt men voor haar geleidelijken exekutie. Doch alleen door haar eigen methode is de wijsbegeerte een kultuurmacht geweest.

De heilige tocht (*Slot*) door Ary Prins.

Licht-snorrend pijlen door de lucht met vederen gebaard, die stuitten af op steen of in de gaten vlogen, en van de kruisvaders een, door penne in het oog, dood van den walgang plofte, die binnen langs den buitenmuur was opgebouwd van hout en steen, en vol met vrome krijgers stond.

Een boogschutter uit Bretagne daarop schoot af zijn arbaleet, en een kameel na sprong-in-lucht, de pooten als ineengeknakt, viel met zijn witten ruiter neer - de lange hals uit blank-doorzon zich smartelijk rekte hoog alvorens op het zand te zinken.

Maar trommelen dof geroerd, alsof het vel befloersd, en dit het sein tot stormen was.

Een horde negerslaven, die zich zeer wild gebaarde, met ijselijk geschrei droeg ladderen naar den wal, en zon door stof-opnevelen de donkere gestalten in vettigheid deed glanzen met felheid van sardijnig rood, dat om de lendenen was geslagen.

Rauw het onthaal hun door de Kristenen bereid - bekroesde koppen met steenen ingeplet, en vele, die gebukt bij het dragen, voorover met een tuimeling door pijl schuin van omhoog in rug, van striemen rauw, geschoten.

In het overschieten van de zon was purperkleuring van het zand om zwarten, die van pijn zich kromden, en tronies, breed en plat, vaal door den dood beslagen, in grimmige verwrongenheid met glazig rollen van de oogen.

Maar trots het scherp verweer de wal beladderd werd door heftigheid van willen, en Turken behend omhoog.

Vervaarlijk riepen zij den naam van hunnen valschen God en in verachting voor den dood, die in deez' strijd bracht eeuwige vreugd' der zinnen, zij bijkans handgemeen wie het eerste naar den dood zou stijgen.

Alsof van roofgediert' hun blanke tanden wreedelijk blonken, en vurig gitte oogen, in tanige bruinheid zwart ombaard, bij het slaan met kromme zwaarden, die boven tullebanden uit als zeisen naar de handen sneden van kruisvaarders, die gebukt van af den wal zich weerden.

De ridder in dit groot bedreig een ladder door zijn kracht deed kantelen, en op die blauw en bloedig lagen een zware zerk werd neergeworpen, die als een grafsteen kreten stomde.

Maar middelerwijl de wal op andere plaatsen werd beklommen, en op den trans een zware slachting was begonnen.

Als zon door wolken brak het grauwelijk bedrang der krijgersvol-moorddadigheid, hoog op den witten muur, bestoven werd van gloed, waarin gedaanten woest zich weerden met blinking van metaal en bontheid fel van kleuren, die strak of wijd om lijven door onverhoedschheid van bewegen.

Alsof met hamers werd geklonken zoo hard was het geluid der slagen op pantsers en rondassen, waarboven soms de smart in kreten scheurde uit - en al maar door in het kamp de trommelen dof rumoerden.

Fel sprongen Saracenen met lenigheid van leopard en de Kristenen te lijf, en in de zonstof-neveling hun kromme knijven als vurige sikkelen de kruisvaarders bedreigden die, door metaal, onbuigzaam-met-geledingen, in stijf beweeg hun zwaarden slepen op koppen onder tullebanden of diep in kovelen gestoken met schutplaat voor de neus, waardoor de wreedheid van het gelaat in tweeën werd gedeeld.

Bloed als fonteinen sprong uit kwetsuren op, en bezoedeld gelijk slachters in walgelijken levensdamp de strijdenden op glibberigheid, waarin gewonden, al kreunende, zich kromden van de smarten en grimmig wel tot in den dood met tanden of onvaste hand een staanden vijand nog blesseerden.

De ridder in het handgemeng sloeg met zijn tweehands zwaard vervaarlijk op de Turken in.

De strijd voor het geloof hem gaf een kracht zoo groot, dat

zijne kling door rondas en door helm heen een hoofd tot aan de tanden kloofde.

Ontzet voor hem, die maaide als de dood met éénen enkelen slag het leven aan zijn voeten neêr, de Saracenen weken met zulk een haastigheid, dat in het gedrang een man in wijde stof gehuld werd van den wal gestooten, en viel in opgeblazenheid, door bollen van het gewaad, het hoofd vooruit in het mulle zand, dat als een wolk in stof opplofte.

De Kristenen hierdoor in grooten moed, met zwaard en aks en speer de Turken zoo geducht schoffeerden, dat de stormladderen door enkelen slechts bereikt, die gehavend en bedekt met wonden in het haastig dalen nederrolden om buiten houw en stoot te komen, en vielen op elkaar - een menschenhoop vol sparteling, met wisseling van bonte kleuren waarin de kruisvaarders pijlen zonden, wat doodsstrijd door bestekeling bracht...

Er kwam een groote rust toen de aanval afgeslagen.

De Kruisvaarders, wier aantal zeer geslonken, in schaduw van de muren verhit en moede nederlagen van ijzer-druk bevrijd, en de forteres leek onbewoond in felle middagzon, die blaakte krijdewit den wal, waarlangs, als purper-slangen, bloed van den trans gleed tragelijk in verdroging af.

Na het groot rumoer van strijd nu stilte vol van vreedzaamheid, waarin slechts hoorbaar het gesteun der Kristenen zwaar gewond, die werden op het binnenplein door de Edelvrouw verpleegd.

Beklemd van groote vrees, waardoor heur aanschijn was van bleekheid overtogen, zij nochthans kloek en liefdevol, verbond met zachte zorg kwetsuren, en laafde uit een houten nap gewonden vaal van aangezicht met koortsgloed in de holle oogen...

De Saracenen dien dag opnieuw geen aanval waagden. De weerstand had hen afgeschrikt, en ledig scheen hun kamp, waar tal van bonte tenten in kostbare kleurigheid verschenen als zon joeg over de woestijn en in het gemulle schoot, dat werd door wind verstreken. Bestuifseld daardoor werd het lijk van eenen Arabier, dat ver weg lag alleen wit op het zilver-blonde zand, en leek een vogel neêr geplet, de armen in wijde mouwen als blanke vleugelen uitgespreid...

Met zorg de ridder zag den anderen dag genaken, want het heir door talrijkheid dan zeker moest verwinnen - maar het scheen een wonder hem, toen, 's ochtends vroeg van af den toren, hij zag een ongewoon beweeg, dat bijkans op een vlucht geleek.

In blanken damp de tenten, met fletse pracht verdronken, door rappe handen neergehaald, en Saracenen in snelheid doemden op-en-weg gewapend en te paard in vaagheid van de vormen, die, door metaal, als zilver licht-clareerden.

Kameelen eerst ter neergeknield, waardoor in nevelen verzonken, maar toen beladen opgerezen in opgezetheid van gestalt zwaar schenen weg te zweven, de pooten nog van damp omhuld - en wonderlijk van grootheid-die-bewoog de elefant in grijs verdwijnen met glimmer-tooi dof koperijn en het bleeke rood van eenen baldakijn, die schommelend door den nevel voer.

Toen helderheid, alom door dag, het kamp verdwenen, en van de ruiterscharen ver weg in stof, dat rood door zon, al zwakker rolde aan één hoefslag domp in het zand tot zij aan horizont in schimbeweeg verzweefden.

* * *

De Kruisvaarders in groote vreugd, en door hen werd vermoed, dat het Turkenheir tot den aftocht was gedwongen omdat in andere streek zijn hulp van noode was.

Dit deed de hoop herleven, die vroolijken klank in stemmen en glans in oogen bracht, dat het groote Kristenleger nog niet verwonnen was, en dit geluk als balsem voor gewonden deed dood van zwakke levens wijken.

Van af den toren werd met verlangen rondgeschouwd of de armey zich niet vertoonde, en oogen door de zon verblind van het strak in-verte-staren, maar de woestijn in tinteling van licht, die zilver-blauwheid ver deed wazen, was als een onbevaren zee, waarop geen zeil aan horizont zich toonde.

Maar toen de dagen in vruchteloos wachten gleden heen, werd het krijgsvolk ongedurig, en murmereerde luid, dat nu in ledigheid de kostbare tijd verstreek terwijl het groote heir wellicht al voor Jeruzalem stond.

De ridder lang in aarzeling of hij den bouwval zou verlaten, die althans voor zijn kleine macht een sterke schuilplaats bood,

maar ook hij zag het groot gevaar, dat over zijne troep zou komen als het leger van de Saracenen den burcht opnieuw omsloot.

Uit deernis voor de zwaargewonden hij wachtte nog zoo lang tot zij die sterven moesten in eeuwige ruste lagen, en de mannen die genazen den tocht aanvaarden konden.

* * *

Om de hette overdag te mijden werd eenen avond weggereden toen de maan in blinkend wassen stil door het ijle lucht-meir gleed, dat diep in nachte-glans voor het grauw bedreig van wolken week, die in verandering van omlaag met stoute vormen opwaarts dreven, en klippen om den hoorn sloten.

De Kruisvaarders naar het Zuiden trokken, en soms door schuilen van de maan zij in onrustig donker reden, om daarna weer door schijn te gaan, waarin de ruiters hooggezeten, omglansd van het metaal, met huiverende pluimen rezen.

Als een oneindigheid om hen was de woestijn met duisternis bezwaard of in den wilden zilver-schijn, die toonde in het glijden de heimenis van struiken, gebogen over glinstergrond, en ver in maan-licht-wazen onzekerheid van hoogten, die wolken konden zijn.

Als baken, dat allengs verdween, de burcht somwijlen nog te zien in ruige oudheid grijs door het licht, dat sneed langs muren schaduw weg, en toonde brokkelend verval, dat gaten had verwijd en trappen in het gesteent gemaakt.

Toen onderging de maan, en vale duisternis de Kruisvaarders kon doen dwalen, werd op het zand gerust tot klaar de dag gekomen, die toonde andere streken als waar men was geweest.

Van hoog-land zag men neer op een vallei waar weelderige groei van planten was door water, dat sprong van rotsen neer in klaren staal, en stroomde schuimend weg, beschaduwd door de breede kruinen van palmen en dadelboomen.

Het stuwen bij den val sloeg frischheid sproeiend op, die woei den Kruisvaarders als een verkwikking tegen.

Met ongeduld werd langzaam neergedaald door steilheid van het pad, en soms de paarden, die met behoedzaamheid geleid, door gladheid bijkans vielen; zij stelden zich dan schrap met ruk naar achteren van het lijf, dat rilling had van angst, die wildheid in de oogen sloeg.

Maar toen omlaag in dartelheid door het frissche groen, dat

om hen was in overdaad, en hinnikend van vreugd zij naar het water draafden, waarbij ook krijgers knielden neer, die helmen als een nap gebruikten.

In schaduw daarna werd gerust, maar de Ridder en de Edelvrouw zacht liepen langs het water voort, dat, stroomend, door den schijn vol zilver-bruising was.

Door weelderige kruinen de zon-in-snaren gleed, die waasde goud in speling op schaduw om de boomen heen, en danste in het blauwen van schemer onder struiken, waartusschen bloemen fleurden uit met warmte van zomer-kleuren.

In bladeren school vederpracht, die wiegelde op takken en een gekuifde lorrevogel, wiens oog in starre loering stond, met karmozijnen vederstaart de lokken van de vrouw beroerde.

In de frischheid onder lommer, alsof fonteinen sprongen, die van het water kwam, bekoring was van schoone lent' na de heete dorheid der woestijn.

De vreugde van het leven, die voor de Edelvrouw door al den rampspoed was verdreven, weer welde in haar op uit het hart, dat bron van vreugde is, en dit geluk look in haar uit tot warmte van begeeren.

De weelde van haar elpen-borst, die door de boezemspleet werd ongedekt gelaten van onrust in beweging; zacht was een blos op haar gelaat, waarin de oogen neergeloken, die vochtig door ontroering waren.

Zij naast den ridder ging met beven door schroom, die te verwinnen was, en bijkans onbewust in zoetheid van bedwelming, zij eensklaps greep zijn hand, die in de hare beefde.

Alsof van zwijmeling bevangen, hij voelde zich nu zwak met suizing in het hoofd, en de verzoeking was een schrik, die onverhoeds zijn hart beneep.

Zoo liepen zij als in een droom in zwijgen langs het water voort, want één gesproken woord dien teeren band zou breken, die nog den schijn-van-onschuld had.

Maar het ontwaken met grauwelijk verschrikken kwam.

De vruchtbare streek ten eind; in zand het water droogde weg, en voor hen de woestijn zich strekte uit in zonne-vurigheid, die plekken grond als lagen zout deed sintelen.

En uit de heete lucht, die zwalping had van gloed, sloeg

pestilentie van eene hoogte neer, waar hunne oogen groot en van ontzetting star van menschen aas aanschouwden, dat spijs voor roofgedierte was.

Hyena's slopen rond al wroetend in ontbinding, de ruggeharen hoog met fosfoorglans in de oogen, en gieren, als ganzen volgemest, in waggeling op de lijken, waarin hun snavels boorden. Met purper scheen bespat het wit en zwart der vederen, die in gehavendheid alsof door strijd met klauwen.

De kale halzen volgepropt met brokken-in-verpesting, zij draaiden nauw de koppen om, waarin de blauw-omkringde oogen met loome wreedheid glansden, toen de ridder kwam nabij om hen van het aas te jagen.

Maar zoo verstikkend was de stank, die zwaar als damp steeg op, dat hij moest wijken van de plek, waar na een harden strijd veel kruisvaarders waren neergeveld....

Zij keerden naar het kamp terug, gescheiden door den dood, die in zijn gruwelijkheid voor hunne oogen was verschenen.

In droeven moede werd na een korte rust de tocht weêr voortgezet, en amper nog slechts hoop, dat het Kristenheir was niet verwonnen.

Nu kwamen tal van dagen vol lijden en ontbering. Steeds bleef men in een zandwoestijn, waar kale hoogten, die moeizaam te beklimmen waren, de ledigheid der vlakten braken.

Geen boom, geen schaduw te ontdekken, en de zon, torment van vuur, die iederen dag aan wolkenloozen hemel draaide, de hitte zoo ondragelijk maakte, dat rustingstukken weggeworpen - alleen de ridder had nog kracht vol harnastuig te dragen.

Hij reed vooraan, en meed de vrouw die bleek en zwak door het lijden met moeite zat te paard, en schroom voor hem gevoelde wiens hart was zwaar, dat hij in zwakheid van den weg ter zaligheid was afgedoold.

Maar de eenderheid dier lijdensdagen waar in veel Kristenen versmacht ter nederzonken om niet weêr optestaan, tot plotseling einde kwam.

Toen eenen ochtend vroeg een heuvel was bestegen werd men een stad gewaar, die in bouwvalligheid en deels was onder zand bedolven.

Van huizen vuilig-wit nog slechts de muren laag verbrokkeld

stonden, en een enkele boom daar tusschenin schoot uit met pluim, die grijs van dorheid was.

De aanblik dezer troostelоosheid het hart der Kristenen verruimde, en wijl de hemel vaal betrokken, wat tempering der hitte bracht, werd in een korten tijd de stad door hen bereikt.

In eene leege straat de ridder met zijn troep, en dof de hoefslag van de paarden in het verstuwend zand, dat, langs de muren opgewaaid, een geul in het midden had gelaten.

Maar in de uitgestorvenheid de Kristenen een ouden man ontwaarde in grauwe stof gehuld, die voor een poort zat op een steen, het hoofd in tulband laag gebogen, en zijn lange witte baard bijkans de aarde raakte.

Alsof in stil gebed verzonken, zoo roereloos hij was gezeten; maar toen de ridder was nabij, en hoog van het paard zag op hem neêr, de grijsaard viel languit in het zand, en met verscholen hoofd hij maakte met de dorre handen gebaren van erbarming.

Maar wijl geen leed hem werd gedaan, stond hij ten leste op, en zag met listigheid in de half genepen oogen, die diep in plooien scholen, de krijgers stomme aan, den rug heel oud gebogen.

Geen spraak kon hij verstaan, doch toen hem door gebaar van hand naar mond werd duidelijk gemaakt, dat dorst was groote kwelling, scheen dit hem vreugd te baren, en met dienstvaardigheid bracht hij de Kristenen naar een hof, waar onder donkerheid van een cypressen boom uit eenen steenen put de koelheid sloeg van water op.

Uit diepte rond van wand, die zwart van vochtigen glans en was met plantengroen behangen, de volle emmer opgetrijsd met gretigheid, waardoor verspilling, door vele monden werd geleegd. Langs baarden dropen droppelen, van frischheid facies overtrokken, die had de zon getaand, in oogen leven glansde weêr, en door den kostelijken dronk de vroolijkheid van wijn in hoofden scheen gestegen.

Het water frisch en klaar, zoet-prikkelend van smaak, hen aangenaam bedwelmde. De zorgen al vergeten, en luchtig het volk van hart zong liedekens vol oolijkheid, waarom de ridder zelfs moest lachen.

De Edelvrouw had gloed van minne in de oogen, en haar bleekheid bloosde als zij den ridder zeer heimelijk aanschouwde,

want hard zijn wezen nu door wroeging voor haar was, zoodat zij nauw hem dorst te naderen.

De vroolijkheid der Kristenen niet lange echter duurde. Het gezang allengs verstomde, en schaduw werd gezocht, waar hoofden zonken neêr van zoete moeheid gansch bevangen, die de oogen langzaam sloot.

Maar de ridder en een enkele man met kracht den slaap afweerden, die als verdooving hen besloop. Zij stonden op en liepen rond met struikeling-van-dronkenschap en woesten zwaai der armen, het hoofd verhit, vol slagen door hamering van het bloed, tot zij ter nedervielen - en hunne leden door krampen trokken zeer nog lange toen zij lagen.

Van hoogen dag het avond werd, en de Kruisvaarders in een slaap, die vast als dood, verzonken.

* * *

Uit kwaden droom de ridder wakker werd, in onbewustheid waar hij was - gestalten uit den slaap nog voor zijn oogen dwaalden, en toen zij gansch verdwenen hun dreigen nog zijn geest bezwaarde.

De kille nacht zijn lichaam ook met stijfheid had geslagen; de dauw in tranen gepareld op zijn aangezicht, en onbewegelijk met smarten in het lijf, alsof daar vurige tangen nepen, zag hij den dag verschijnen.

De vale schemer werd gelicht - van zon zwak roode schijn gleed over steen in het binnenhof, dat van een wal omgeven, waarboven grillig takken staken, en het dagen helderde gestalten, die zwaar in ruste lagen met zwakke blos alsof van wijn op facies, die verwrongen waren.

Van angst de ridder werd bekropen, dat geen zich met den dag verroerde; alleen zag hij de Edelvrouw ten halve opgericht, als spoke in haar wit gewaad, wier oogen, groot, zoo pijnelijk verdwaasd, dat deze smart zijn smarten meerde.

En in de troebelen van zijn geest sloeg het vermoeden op, dat de grijsaard, die verdwenen was, hun water had doen drinken, waarin venijn gestort.

Dit zulk een onrust in hem bracht, dat voor zijn oogen in het licht duisternis als vonken danste, en de kommernis zoo zeer zijn hart bezwaarde, alsof dit was tot steen bestorven.

Zijn lichaam, zwaar, met koorden scheen omsnoerd, waardoor hij zich zoo hulpeloos als een verlamde voelde, en in dit groote lijden de kracht hem zelfs ontbrak den Heer om steun te bidden.

Zijn geest kwam in afwezendheid alsof het lichaam al verlaten, en doelleloos zijn blikken dwaalden, maar eensklaps gansch zijn leven in zijne oogen was geslagen, die op den wal gericht, waar voor het zonne-vurig dagen, van takken zwart omrankt, gestalten donker kwamen met heimelijke gebaren en dreiging hunner wapenen, die vlijmden door den schijn in bloede-flitsen uit.

De ridder door de kracht van zijnen wil op eens de banden brak waarin zijn lichaam door het venijn gekluisterd was. In wanken hij verrees, en vol onstuimigheid hij doolde naar den muur als een beschonken man, het hoofd van toorn rood met woedgebalde vuisten. Van dolheid hij bezeten scheen in dolen zijner smarten.

De Edelvrouw, die dit aanschouwde wrong hoog de handen boven het hoofd vol wanhoop in elkaâr, en aan haar mond de angst zich in een kreet ontwrong, die zoo ontzettend was, dat plotseling een groote vogel, gelokt door het waren van den dood, uit loerend wachten opgeschrikt, zwaar klepte van een tak in lage kringen rond.

De Turken op den wal in woest verschijnen voor het licht den ridder doodelijk wilden treffen, en onder het bleeken van de sterren een morgenster - door eenen Barbarijn in moer-rood kleed geworpen - hem hard ter neder sloeg.

Getroffen in de borst met gulpende wonde, hij voelde nauw het sterven, uit smarten al geheven, en zelfs zijn brekend oog niet zag de droefheid van de vrouw, die over hem gebogen.

Blijdschap door haar tranen glimde toen het stervensbleek gelaat van vreugde zacht verkleurde, wijl in verdonkering door den dood de ridder zag den vogel, de vlerken wijd gespreid, in zongloed nader drijven - voor het aangezicht van zijnen geest de engel scheen ter neertedalen van hemelglans omgeven.

Met laatste kracht hij hief de zwakke handen als ter omhelzing op, en deze gelukzaligheid bracht der Edelvrouw den waan van droef en nooit gekend geluk.

Karel de negende door Jules Schürmann.

Somber d' alarmklok dreunt met donderende slagen
En in den nacht gruuwbaar van moord en krijgsgeweld,
Staat bij een donker raam verscholen opgesteld
De schuwe koning huiv'rend en van angst verslagen.

Hij ziet de krijgsliên woest op hugenoten jagen,
Die overrompeld wild het voorplein opgesneld,
Luid-smeekend naar hem opziend worden neêrgeveld
En overal uit 't Louvre ziet hij lijken dragen.

Vaal-bleek van vrees en bloeddorst drukt hij aan de ruiten
't Gelaat met d'opgespalkte oogen koortsig gloeiend....
Hij loert naar 't roode bloed in rossig toortslicht vloeiend
Voelt zich bedwelmd door schoten, kreten, 't luiden buiten
En door zijn bonzend hart dat anders traag van leven
Met warmen forschen klop 't verslapte lijf doet beven.

Pijpelijntjes[*)] (*fragmenten*) door Jacob Israël de Haan.

De schoonouders.

.... Nee, juffrouw Mens klaagde erg over haren man. Daar had nou een mensch zich dag in dag uit zóó op z'n thuiskomst verheugd, en hoe had ze hem dan te langen leste nog thuisgekregen? Ze dacht soms net, dat-ie daar buiten gek was geworden, zóó mal als hij kon doen, vooral den eersten tijd, dat hij almaar geen werk vinden kon. En nou had-ie werk, maar was hij tevreden? Heelemaal niet. Ja, hij verdiende maar negen gulden en overwerken deed hij zelden. Maar waren d'r niet honderden en nog eens honderden, die heelemaal niks verdienden en geen verleden hadden? Hoe lang had De Bree niet zonder geloopen? En die was een goed timmerman. Een wonder, nadat hij zooveel jaren aan de post was geweest. Ja, nou zat De Bree in een goed werk. Haar man zou het later gerust ook wel beter krijgen, als hij maar tijd van leven had. Maar dat had hij nooit gehad en dat zou hij ook wel niet krijgen, al werd hij nou honderd jaar. Ook was hij nu weer knorrig, dat Gerard als inspekteur van-weg-en-werreken[**)] tien gulden had aan de tram,

*) Het eerste deel van *Pijpelijntjes* is in boekvorm bij den uítgever Jacq. van Cleef te Amsterdam verschenen. De schrijver in den eersten persoon is een jong advocaat Mr. Cor. Konîng, die wachtend op eene betrekking in Indië in huis woont bij juffrouw Mens. De man van juffrouw Mens en een vriend van hen, De Bree, hebben samen aan de post gestolen en daarvoor in de gevangenis gezeten. De Bree woont nu met zijne dochtertjes Anna en Kee bij juffrouw Mens in huis.

**) Dit is een schertsende naam van juffrouw Mens voor de jongens, die het verharde vuil uit de tramrails opschoffelen.

en hij maar negen aan de letterzetterij. De jongen kon toch zeker moeielijk voor zijn pleizier een gulden afslag in de week vragen. Trouwens: minder als tien gulden kon je in de week niet verdienen aan de Gemeeente. En wat haalde hij nou weer in zijn hoofd? Nou wou en nou zou hij een betrekking buiten hebben. Hij had ekspres een abonnement van het Nieuws van den Dag genomen, omdat die zooveel advertenties had. Hij schreef op alles. Naar Boxtel en naar Zwartsluis en god-mocht-weten-waar-al-heen. Gaten waar juffrouw Mens nooit van haar leven van had gehoord en die Kee geen eens op haar atlas kon vinden, ofschoon ze op 't stadsherhalingsschool was en meer als genoeg leerde. Maar haar man kon gaan en komen zooals hij wou, hij was in een vrij land, maar *haar* kreeg hij buiten de stad niet mee. Zij zou voor hem de boel niet opbreken. Als ze weer goed zat, kwam hij immers toch zonder. En De Bree dan? En Anna en Kee? Ze deed het niet. Als ze buiten nog maar vastigheid had. Maar haar man en vastigheid! Ze waren nou bijna vijf-en-twintig jaar getrouwd, dus zij kon hem zoo ongeveer even. Ze was lang boven de twintig. Ze wist wat ze dee.

De man van juffrouw Mens begon er ook over. Hij was een vreemde man van gezicht, die op geen van de mannen uit de omgeving geleek. Hij had de trekken van eenen neger: gekroesd haar, een rond gezicht, duistere oogen. Sinds hij uit de gevangenis was gekomen deed hij niet veel anders dan in allerlei wetten lezen. En in zijn boosbroeiend, stug gemoed stelde hij voortdurend allerlei pleidooien op, die zijn advocaat voor hem had kunnen houden, maar niet gehouden had, omdat er aan hem toch geen geld te verdienen was geweest. Het recht was de wereld niet uit, volstrekt niet. Het was alleen maar erg duur. Hij las ook veel in het Burgerlijk Wetboek over de rechten en verplichtingen van de echtgenooten. En hij zei koppig en kalm tegen juffrouw Mens, dat zij verplicht was met hem samen te wonen en hem overal te volgen waar hij dienstig oordeelde zijn verblijf te houden. Juffrouw Mens gooide het dan meestal maar op een malligheidje. Als haar man de dingen zoo koppig en zoo bedaard zei, daar had ze het niet op. Ze hoorde hem dan nog maar liever razen. Ook vertrouwde ze zijn oogen niet. Ja, ze had veel aan hem verloren. Het schuurtje dee je zelden goed,

maar haar man had het dan toch maar erg miserabel aangepakt. Ze had dikwijls medelijden met hem. Maar daar kon ze niet van leven. En de stad uitgaan: ze deed het niet. Ze gromde dus maar zoowat tegen van moeten-is-dwang-en-huilen-is-kinderenzang. En haar wet was haar weekboekie waarin ze opschreef, wat ze van mij kreeg. Voor de rest was ze veel te oud.

Het was in den winter, dat juffrouw Mens over hare schoonouders begon. Zij praatte anders niet graag over de familie van haar man, want op alle manieren kleefde er nu toch maar een smet op zijn naam. Op den haren niet. Ze was natuurlijk ook van geen groote komaf, maar iedereen mocht gerust links en rechts informeeren, zooveel als hij maar wou. Er was zie-niet-dat op haar te zeggen en op haar familie ook niet. Zij sprak dus niet graag over de familie van haar man, maar aan den anderen kant kon je toch ook niet alles af met stommetje-stommetje-onder-de-deken-niet-te-lachen-en-niet-te-spreken.

Daarom begon juffrouw Mens op eenen middag over haar schoonouders. Ze had lang in de kachel gepookt en wéér ge-gezegd, dat het toch alles behalve zuinig was om de ramen wijd open te hebben en daartegen in te stoken. Maar het was haar geld niet. Ze lei ook het dunne en uitgesleten tafelkleed netjes en ze zei, dat ik gerust wel een ander kleed kon krijgen, wanneer ik dat wou. Zij had er nog een, rood pluche met zwart gewerkt, van de kadoos van haar twintigjarige bruiloft. Maar 't was nog bijna zoo goed als nieuw en achter de schuine deur kreeg zij er dadelijk vier-vijftig voor of vier-vijf-en-twintig na-venant van wie er hielp. Ik hoefde dus niet te vragen, wat dat kleed nieuw gekost had. Maar als ik wou kon ik het krijgen. Ik zei, dat het oude kleed nog heel goed was en ik dacht: ‘wat zou ze willen?’ Geld misschien. Of kwaadspreken van de huisjuffrouw, met wie zij momenteel weer volstrekt niet goed was, omdat zij ten aanhoore van de juffrouw uit 't filiaal van Paul Kaiser en van de moeder van den man van juffrouw Koppé had gezegd, dat zij niet graag onder meer als vier oogen zeggen zou hoe het Nieuwsblad van Nederland op zijn janplattegatjes genoemd werd. Het was een steek boven water voor de huisjuffrouw geweest. Want de heele buurt wist, dat die in het Nieuwsblad

voor Nederland schreef: gedichten op Koningin's verjaardag en onder 't Allerlei. De juffrouw uit 't filiaal van Paul Kaiser had het aan de huisjuffrouw verteld. Maar zij wou de zegsman niet wezen. De huisjuffrouw zei, dat dit haar niet verwonderde. Wanneer juffrouw Mens geen huur achter was had ze voor niemand respekt. Ja, dat had ze gezegd. De juffrouw uit het filiaal van Paul Kaiser had het zelf aan juffrouw Mens verteld. Maar zij wou de zegsman niet wezen.

Toen ik nu zweeg, zei juffrouw Mens: ‘Ja, as 't u schikte, wou ik wel graag over 't een en 't ander met u praten’.

‘Zoo. Looddeelen?’

‘Dat nou direk niet.... ik zal maar met de deur in huis vallen.... dan ben ik d'r gauw.... ik wou u vragen of u met mij ruilen wil.... u 't kleinkamertje, daar kan u toch ook binnesdoor inkommen, en ik 't alcoof. De prijs gelijk’.

Ze zei het snel, want ze had eigenlijk allang zoo een idee, dat ik misschien wel wegwou en ze wist dus nooit wat ze riskeerde, als ze eenmaal over veranderingen begon. Ik vroeg of ze het kleine kamertje dan niet meer verhuurde.

‘Nee’ zeide ze: ‘d'r komme allerlei veranderingen in huis, tenminste als u d'r geen princerpeele bezwaren tegen heb.’

‘Maar ik weet er niets van’.

‘Juist: dat wou ik u nou juist vertellen. Maar zeg u nou niet dalijk *nee* as 't u momenteel niet anstaat. Ik wou me man z'n vader en moeder in huis neme’.

‘En ik dacht, dat u daar heelemaal niet goed mee was’.

‘Goed, goed.... d'r is zooveel niet goed. En wat niet is kan worre. Ja, zeg u dat zelf, voor je plezier neem je niemand in je huis.... god, niet om 't een of 't ander.... ik zeg 't niet om u. Maar als je nou kon zooas je wou.... heelemaal zooas je wou.... niewaar.... zeg u 't zelf.... affijn, om daar op neer te komme. Ik kan 't zoo niet rooie.... ik moet me maatregele nemen.... want me man komt zonder’.

‘Ach wel nee. Dat zegt u zoolang hij werkt’.

‘Ja, maar nou is 't effectief de waarheid. En neturelijk weer door z'n eige schuld. Moet u begrijpe, dat-ie daar heelemaal in een roomsche boel werkt, heelemaal in een roomsche boel. Geen andersdenkende d'rbij. Wat doet nou die vent? Heb-ie weer

geestig wille weze.... ja, ik zou d'r óók om lache, as de gek niet mijn gek was. Nou, toen heb-ie allemaal foefies gemaak op 't heilig-hart en op de ivore toren en zoo. Ja: 't is mijn geloof niet. Ik heb d'r geen verstand van. Maar ik zeg: waarom zal je met een andermans geloof spotten? Affijn, om daar niet op neer te komme, zooas 't dan gaat op zoo'n groot werk. D'r is altijd wel een stroopkwast, die 'n wit voetje hebbe wil en die 't an de petroon vertelt. Ja, mooi is 't niet, maar 't is allemaal eige schuld. En nou zal-ie Zaterdag gedaan krijge.'

'Dan vindt-ie wel wat anders. 't Is toch een goed werkman.'

'O, dat zal ik u niet afstrije. Ik zou liegen as ik dat anders zei. Maar dat verdomde veranderen telkens.... ja, permisseer u me 't woord. Een mensch zijn gemoed loopt wel deris eindelijk over. En denk u dat die patroons dat niet allemaal an mekander overbrieven wat of d'r alzoo gebeurt? Neturelijk ommers ook. Nou wil-die weer met alle geweld na buiten. Asof daar de baantjes maar voor 't opharreke ligge. Maar ik zeg: "jij kan gaan en jij kan kome, zooas jij wil. We bennen in een vrij land. Maar ik ook. Je krijg mijn niet mee. Ik heb larie an jou wet." Ziet u, daarvoor is 't nou op alle maniere toch ook weer goed as ik m'n schoonouërs in huis neem. Dan zit ik hier zooveel te vaster.' Ze zuchtte en ze zei: 'Dan heb ik meteen as 't ware m'n kleinekamertje verhuurd. Heb u wel gemerk, hoe lang dat nou al leegstaat?'

'Ja, een heelen tijd. Komt d'r niet veel op?'

'Och, *wat* komt er altijd.... kippegoed-van-de-vlakte en zoo. Maar ik kan alles niet op me woning nemen. Om de manne niet, en om mij zelf niet. Maar 't is mijn ook al opgevalle, de trek schijnt deze kant heelemaal af te gaan.... meer na de Hellemersbuurt en zoo en buiten 't Muierpoortkwartier.'

Zij keek mij hulpeloos aan. Haar wangen onder haar vermoeide oogen werden scherpelijk rood. 'Och' zei ze toen: 'en zoo iets als de mannen doet je ook geen goed in je verhuren. Die weet 't en die weet 't. Goed doet 't je nooit.'

'Maar hoe wilt u nou met 't kleinekamertje en met uw schoonouders?'

'Juìst, om daar op neer te komme. Nou had ik zóó bedacht, as ik de ouë mensche nou 't kleine kamertje in het soeterrein gaf. U weet zelf wat voor een lief kamertje of dat is. Ze huize

neturelijk over de vloer. Dan wouë me man en ik wel graag u alcoof hebbe om in te slape, as u dat dan met 't kleinekamertje ruile wou. Ja, as u niet wil dan wil u niet. Maar ik zie d'r wel m'n voordeel in en toen dacht ik: u bent toch ook de kwaaiste niet.'

'Nou maar waarom neemt u zelf 't kleinekamertje niet.... ik heb een allemachtige hekel aan alle mogelijke verandering.'

'Dat zit met de slaapgelegenheid. Uws bed is eigenlijk een tweepersoons, dat heb De Bree nog voor mijn gemaakt, precies in die zomer, vóórdat de manne na buite moeste.... in 't kamertje heb ik 'n één persoons ledekant. Ook zeer net beddegoed.'

'Kan m'n bad d'r staan? Dat moet ik altijd in m'n kamer hebben.'

'U bad en u bed. Allebei. Met een woord van waarachtigheid. We zegge wel altijd 't kleine kamertje, maar 't zal u meevalle. Zóó klein is 't geeneens.'

'Dat zei de huisjuffrouw laatst ook.'

'Ja, maar, daar hoef u 't anders heelemaal niet om te gloove. Ik ben trouwens momenteel weer volstrekt niet goed met haar. Maar as je de huisjuffrouw glooft, dan benne de pleeë in haar huize zalen. Afijn, om daar niet op neer te komme, ik zal 't d'r dan hoop ik voor magge houën, dat u de veranderinge goed vindt.'

'Als u d'r voordeel in ziet.... god-ja. Ik begrijp alleen maar niet, dat u nog meer menschen in huis haalt. Allemaal drukte voor u.'

'Ja, daar ik heb ik ook wel over gedacht. Maar een mensch kan niet altijd zooals hij wil. Ik zie d'r m'n voordeel in. En An kan hellepe. Gloof u mijn met een woord van waarachtigheid, maar ik zelf ben niks meer. Ik heb altijd erg op me zenuwe geleefd, maar sinds de manne ben ik niks meer. Die gevangenis heb mijn net zooveel kwaad gedaan as hun. Affijn, dat hoort u zelf. Ik kan soms me gille niet inhoue van de zenewenbenauwdheid.'

'Neem die menschen dan niet. Maar ze hebben geld, nietwaar?'

'Geld gehad. Trouwens ze hebbe nog wel. Ik zou liege as ik anders zei. Maar d'r is toch een heel gat in gekomme. Affijn: ze zijn toch niet zonder. Vader is an de trem geweest. Die krijgt op alle meniere pensioen. Maar 't hangt nog hoeveel. Met in-en-door-den-dienst of zonder in-en-door-den-dienst. Dat scheelt nog

zooveel. Trouwens, moeder heb vroeger goed meeverdiend. Ze was maar niet effe bij 't hek. Eigelijk meer as vader. Zij was veel ouër as hij, meer as tien jaar. Zij is nou al in de tachentig en vader moet nog zeventig worre. Dat zal je niet veel zien, dat man en vrouw zooveel schelen an de vrouwskant. Affijn, dat benne ook weer allerlei familie-omstandigheden. Maar om op hun geld neer te komme, moeder die dreef zoo'n geldschieterszaakie, ja, nóg-mooi voor een vrouw, zij liever as ik. Ze woonden in de Jordaan, trouwes, daar wone ze nog. Ja, ik zou niet moete. 't Is geen buurt, de Jordaan, maar moeder heb d'r menig centje verdiend. Ziet u, dan leende ze an vischmensche en an aardbeiemensche en zoo op percent. Ze was maar niet flink in d'r tijd. Niet groot van stuk, maar flink ziet u, flink in d'r optrejen. Dat kan u trouwens begrijpe, dat je daar in de Jordaan onder dat soort van mensche flink moet zijn. Maar u hadt ook deris moete zien, hoe of ze in d'rlui spulle zatte. Nou ben u toch ook niet iemand zonder middele, maar ik verzeker u toch met 'n woord van waarachtigheid: u hadt 't niet beter kanne verlangen. Compleet geen stukkie in huis of 't was antiek. Ze hebbe nog veel. Affijn, maar nou is moeder in verloop van een korte tijd temet heelemaal kindsch geworre. Je zou zegge, hoe kan 't zoo ineene, hoe kan 't. Ja, ze heb d'r de jaren voor, maar d'r zus Kee, nee die kan u niet, d'r zus Kee die is vier en tachentig en nog zoo pienter as u en ik. Affijn, om op moeder neer te komme: nou leende ze maar links en rechts en as dan de liede kwammen om af te rekene, dan wist ze vaak geeneens meer, wie of ze voor zich had. Nou, u begrijp, hoe of dat ging, toen die Jordaanmensche dat in 't snotje kregen. Bij honderde en honderde guides is 't geld 'r huis uit gegaan. U kan begrijpe hoe of ik me voelde, toen Nichie 't me vertelle kwam, ja, ik ben nou weer goed met haar. Mijn man is eenig kind, dus 't is net zoo goed, alsof 't van mijn afgaat.'

'En haar eigen man dan?'

'Vader? Och heere-jé, dat zou u ook niet vragen as u hem kon. U moest maar deris zien hoe die 't met zijn hart en longe te kwaad heb. Die kan temet geen asem meer hale.'

'Goed, dat hij dan nog pensioen heeft'.

'O ja, dat wel. Anders kon ik ze ook niet opneme. Maar

zooas ik zei, 't hangt nog hoeveel het wezen zal, zes gulden of vier-en-een-kwart. Ja, zonder iets kak in ze niet hebben. En is 't zooveel voor twee personen, die allebei hullepbehoevend zijn? Wil een vreemd ze er voor hebbe? Zeg u maar wie. En in een gestich kanne ze heelemaal niet komme. Vader is eigenlijk roomsch, en moeder die is heelemaal niks. Geeneens lidmaat.'

'Maar u krijgt nu toch de huisboel ook. En 't geld en zoo.'

'O naturelijk. Hutje met mutje, Maar 't geld daar zal wel niet veel meer van terecht komme. Wel als ik d'r een maand of wat eerder bij was geweest. Maar wat niet is dat is niet. En ik zal nou naturelijk wel zorrege, dat er geen stukkie 't huis uitgaat.'

'En komen ze gauw?'

'As 't kon 'n Zaterdag. D'r moet nou toch ook allegedurig vreemde hulp zijn. Dus.'

Toen ging juffrouw Mens weg. En ik hoorde haar loopen in het soeterrein. Praten met An. Zus blafte. Juffrouw Mens riep haar katten, Miesie en de ouë Mie binnen. Het was alles zeer gewoon. O, toen plotseling overviel weer de ellende, dat ik hier bij deze menschen ledig leefde. Voor ieder werk te moedeloos. Met vage verlangens van naar Indië te gaan, terwijl ik kracht miste voor eene sollicitatie, die veel kans van slagen voor zich had. Uitgaan deed ik weinig meer. In deze dagen van traagheid en leegheid daalde mijn geest gestadig. Het besef daarvan was duidelijk, ook hinderlijk. Maar alle kracht tot verheffing was door den dood van Hans in mij verbroken. Vooral wanneer ik juffrouw Mens lang in mijn kamer had toegelaten had ik aanvallen van machtelooze woede. En ik haatte haar, omdat ik zeker wist, dat ik niet de krachten had van haar de kamerhuur op te zeggen en weg te gaan.

Zaterdags kwamen de schoonouders van juffrouw Mens. Met een rijtuig, want haar schoonvader was nu zoo min, dat hij niet eens meer tot de trem loopen kon. Juffrouw Mens spotte ermee. Compleet een bruiloft. Je zag dat meer. Zij tachentig en hij zeventig. Maar ondertusschen moest zij dat rijtuig toch ook maar weer betalen. En 's Zondags haalden de mannen de verhuisboel uit 't huis in de Jordaan. 't Was nog een heele hoop. Drie

handkarren vol. De mannen sjouwden er den heelen dag mee. 's Avonds trakteerde juffrouw Mens op boerejongens. De meisjes iets zoets. Ja, de kat kwam een graatje toe. Juffrouw Mens hield eruit wat zij eruit houen wou. Eén van de twee saksen en porseleinen kommetjes verkocht ze aan de huisjuffrouw. Nichie kreeg een zeer nette leuningstoel en een voetekussen. De rest verkocht ze aan de opkoopers. Die oude menschen gingen toch nooit meer op hun zelf wonen. Die hun voorland was de doodkist.

Ten slotte viel het juffrouw Mens nog niet eens tegen wat de boel van de oude lieden haar nog had opgebracht. Ook de losse centen waren haar nog niet tegengevallen. De oude vrouw had haar geld op alle mogelijke en onmogelijke plaatsen verstopt. Maar juffrouw Mens wist het er wel uit te krijgen, waar de aap zat, ofschoon zij anders volstrekt geen vrouw van geweld was. Maar tegen dat malle, ouë, kindsche mensch moest je wel cordaat optreden. Overigens hadden de oude lieden het best. Ja, de oude man was zeer min, maar juffrouw Mens kon van oud geen nieuw maken. Hoesten als die man toch deed. Zijn longen uit zijn lijf. Hij kon er temet niet uitkomen, soms heele nachten door. 's Morgens kwam juffrouw Mens mij dikwijls vragen of het mij niet hinderde in den nacht. Dan moest hij weg naar 't ziekenhuis, ofschoon zij er haar voordeel in zag hem hier te houden en hij zelf ook erg tegen 't gasthuis opzag. Maar haar lieden gingen voor. Ook was haar schoonvader een man van alle menuut, terwijl zij daarentegen hoopte, dat ze mij nog langen tijd als huurder houden mocht. En zeker wetend, dat ik voor eene verhuizing je machteloos was, zeide ik, dat ik juist heel goed sliep in den laatsten tijd en den ouden man weinig of niet eens hoorde. Maar de waarheid was, dat ik gedurende uren slapeloos te luisteren lag naar den doodshollen hoest, die in het dompe soeterreinkamertje jammerde.

Met lenteluwere dagen zat de oude man veel in den tuin, in het perjeel, dat De Bree nog voor juffrouw Mens had gemaakt in denzelfden zomer, dat de mannen die vreeselijke misstap hadden gedaan. Ja, de kroon van haar hoofd was en bleef juffrouw Mens op alle manieren kwijt. Zij had nu een zeer net en nieuw straatje in haar tuin gekregen. Dat hadden de stratemakers van de stad voor haar gemaakt. Want toen die in de

koude dagen van 't voorjaar in de straat voor haar huis hadden moeten werken, had juffrouw Mens hun alle dagen een paar maal kannetjes koffie en thee gebracht. Ja, alle harten bij je zelven en dan met zoo'n voorjaarskou. 't Had eigenlijk meer op den weg van de huisjuffrouw gelegen, want het was rechter voor die haar huis, maar de huisjuffrouw had zich niets zien gemaakt. En toen had juffrouw Mens 't maar gedaan, en toen hadden de stratenmakers een straatje voor haar gemaakt van de tuindeur tot 't kippenhok met een dwarsweggetje naar het bergschuurtje. Zeer netjes van oude steenen. Liepen er niet enkele nieuwe ook door? Juffrouw Mens zou 't wel gezegd hebben als zij zag *hoe* netjes of 't lag. Maar zij had geen verstand van steenen, bovendien ging 't van de stad. Voor haar schoonvader was dat straatje een heerlijkheid, en hij zat er met mooi weer den heelen dag. 's Morgens steunde hij de vier treden van het steenen soeterreintrapje op, almaar hoestende, almaar hoestend. Hij was een lange man, en zijn mager gezicht was woedend van de pijn. Zoo liep hij, grijpsteunend, gebogen dat kippenendje naar 't prieél, gebroken in elkander van pijn. Hij kon ook niet rechtop zitten. En hoesten als die man deed. Hoe hield iemand het uit. Een taai leven, had de dokter gezegd. Die benauwdheid kwam nou al hooger op in z'n borst, en alles wat hij uithoestte was long en nog eens long. Als die benauwdheid hem over zijn hart sloeg was hij dood. Juffouw Mens werd er vreeselijk zenuwachtig van, en sinds de mannen leefde zij toch al heelemaal op haar zenuwen.

Er werd anders aan gedaan, wat er aan gedaan kon worden. De dokter van de stad ging er overheen, want het hing nog altijd met het in-en-door-den-dienst of niet voor 't stadspensioen. En dan verder kwam de eigen busdokter van juffrouw Mens. De man had poeiers voor de hoest, en poeiers voor de pijn en pillen voor naar een zekere plaats. Wat kon je nog meer? Maar de dokter kon ook van oud geen nieuw maken. De man ging dood, zoo vast als Harelem. Niet, dat juffrouw Mens ernaar verlangde. Zij gunde iedereen het licht in de oogen en bovendien, zij had hem niet voor niks. Alleen, ze hoopte wel, dat als zijn laatste uur van heengaan was gekomen, dat hij dan sterven zou vooraan in het kwartaal, want dan had zij zijn pensioen gebeurd, dat altijd bij de drie maanden werd vooruitbetaald.

Hij was overigens volstrekt geen lastige man. Juffrouw Mens zou moeten liegen als zij anders zei. Ja, hij sprak niet veel. Maar wat moest zoo'n oude man, die op en op was van de pijn nog zeggen? Hij was tevreden, dat hij op zijnen ouden dag nog zoo goed verzorgd werd. Op tijd zijn natje en zijn droogje. Hij hield van een conjakkie af en toe. Enfin: dat gaf zij hem dan. Zij had hem niet voor niets. Hij verteerde zijn kostgeld zooveel als dat dan was. Ook had zij hun losse centen. En zij kon gerust wel rekenen, dat zij op eene eventueele begrafenis wat overhield. Hij was in de begrafenisbus van: '*Uw glas loopt ras*', voor honderdvijftig gulden. Maar juffrouw Mens wist nu al iemand, die het voor zestig deed met rouwbrieven en rouwenveloppen erbij.

Met haar schoonmoeder had juffrouw Mens het heel wat minder goed getroffen. Nee: dat was toch zoo'n raar spektakel. En heelemaal kindsch. Nu kwam haar echte aard eerst voor den dag en juffrouw Mens zag precies wat zij altijd wel had gedacht: dat haar schoonmoeder een echt valsch schepsel was. Ondankbaar en nooit tevreden. Den heelen dag kibbelen met juffrouw Mens zelf en met An en Kee. Het was op alle manieren een oud mensch en je kon dus niet eens altijd alles zeggen, wat je wel wou. Maar 't zat juffrouw Mens soms tot aan haar keel van zenewen en inhouden. Het oude mensch stopte altijd alles weg, maar ze had totaal geen geheugens meer en vijf minuten later was ze glad vergeten waar ze haar spullen had neergelegd. Dan was haar kam weer weg en dan d'r haarnetje en haar wollen polsies. En als ze iets niet dadelijk vinden kon was Holland in last en Leien in nood. Juffrouw Mens hield haar hart gewoonweg vast, wanneer zij het oude mensch weer naar 't een of 't ander hoorde scharrelen. En schelden dat ze deed. Voor alles wat maar los en vast was. Voor dief en voor slet en voor nog veel erger dingen, die juffrouw Mens niet graag zou willen nazeggen. En alles maar waar Kee bij was. Enfin: die begreep misschien de gemeene beteekenis van zulleke woorden nog niet. Ofschoon, die kinderen van tegenwoordig, je stondt versteld, wat die soms wisten. Juffrouw Mens was doodsbenauwd, dat het malle oude mensch schelden zou met de misstap van de mannen. Ze was er toe in staat. En Kee wist er niets van. Die dacht nog altijd, dat haar vader en de man van juffrouw

Mens in Duitschland hadden gewerkt, al dien tijd, dat zij weg waren geweest. Maar dat kon juffrouw Mens haar zwart op wit vertellen, als ze ooit daarmee dorst te schelden, als ze 't dorst, als ze 't dorst, ze kreeg gewoon voor 't bekkie. Al was juffrouw Mens ook anders geen vrouw van geweld. Dat schelden ook altijd. Juffrouw Mens wou persee niet, dat de kinderen brutaal waren, maar wie met gemeene woorden werd aangevallen, mocht zich verdedigen.

Soms leek 't oude mensch geregeld gek. Dan zat ze maar aldoor te huilen, dat ze 't hier zoo slecht had en dat ze naar een gesticht wou. Een mensch, dat compleet niets tekort kwam! Wie had er kleingeld voor terug? In een gesticht! Wie nam haar, wie, wie, met een man, die Roomsch was en zelf was ze niets, nieteens lidmaat.

Nou laatst weer met die rok. Toen had An een nieuwe rok gekregen, enfin, nieuw van 't Amstelveld dan, maar toch op alle manieren een zeer nette rok. En wat had dat kindsche mensch toen ineenen in haar hoofd gehaald? Dat het haar rok was en dat An haar die gewoon had afgestolen. En een geschreeuw en een getier. Schelden neturelijk geen gebrek. Daar stond dat mensch mee op en daar ging ze mee naar bed. Ze had niet voor niets haar leven lang in de Jordaan gewoond. Het was geen buurt. Nichie was er vandaan gaan wonen. Ze had gelijk. Maar om op dat schelden van de oude juffrouw Mens neer te komen. Fijne woorden hield die er op na. '*Dief*' naturelijk en '*je rotte moer*' en vreeselijke woorden over haar vader en '*slet van de sluis*' en nog veel erger woorden, die juffrouw Mens trouwens niet eens graag zou hebben nagezegd. En wat was 't eind van 't lied geweest? Dat An om de lieve vredeswille maar had toegegeven en de rok had afgedaan. Wel zeker. En twee dagen later? Toen had An diezelfde rok weer aan en wat zei toen dat malle mensch met een stemmetje zoo zoet als suiker: 'Gut kind, wat heb-ie daar een net rokkie an.' Ja, wie deed je wat?

En zoo kwaadaardig als ze was. Zij kwam nooit het huis uit, maar anders zou ze juffrouw Mens gerust wel bij de buren in opspraak hebben gebracht. Om nu maar *een* voorbeeld te noemen, ofschoon juffrouw Mens er alle dagen wel tien slikken moest. Laatst nog, toen opoe De Bree bij juffrouw Mens verstelnaaide,

toen had het oude mensch haar keggie zoo droog naar binnen zitten proppen met een gezicht van oude lappen. Waarom bracht ze dat niet liever naar den voddenjood, god-weet kreeg ze d'r niet nog iets voor. Enfin: opoe De Bree zei nog zoo in haar goedheid: ‘Moet u geen koppie thee, tante Mens?’ En wat zegt me daar toch dat kindsche wijf? ‘Asjeblieft’ zei ze: ‘as u 't me geve wil, dan graag. Maar ik durref 't niet te nemen. Dan slane ze me zoo’.

Alsof juffrouw Mens iemand was om zoo'n oud mal mensch te slaan. Ja, ze dreigde er dikwijls mee. Maar daarom deed ze het nog niet.

Juffrouw Mens had dus wel zeer veel van haar schoonmoeder te dragen, en dikwijls hoorde ik haar onder de kamer snel-strijdbaar kijven met een vlug en snerpend praten, waardoorheen dan de dunne stem van het oud wijfje klaagde. Die eindigde dan in klein gesnik, zooals een meisje.

Soms vermaande juffrouw Mens haar kalm. Want het was op alle manieren een oud mensch. Dus kon je maar niet alles zeggen, wat je wou. Ook was ze kindsch. Maar daar had ze de jaren voor. Er zat voor geen cent redenasie meer in. En almaar dat huilen en jammeren, dat ze 't zoo slecht had en dat ze zoo bestolen werd door juffrouw Mens. Als ze dan door dik en dun weg wou, waarom werd ze dan niet baker in het oude mannenhuis. Of huisbewaarders in 's konings paleis op den Dam. Zij voor 't huiswerk en hij voor 't tafeldienen. Dan waren ze bezorgd en juffrouw Mens had vrede.

En tegen den zomer kreeg juffrouw Mens toch twee zulke verschrikkelijke tegenslagen. Met het pensioen van haar schoonvader en met haar lastigen man.

Want na maanden en maanden wachten kwamen de stukken eindelijk af met zonder in-en-door-den-dienst. Ofschoon juffrouw Mens met een woord van waarachtigheid wou bezweren, dat het wel in en door den dienst was gekomen. Maar de stadsdoktoren, die dat te beslissen hadden, trokken natuurlijk één lijn met de stad. O, het was met geen woorden weer te geven wat die snuiters van de stad dien armen ouden man hadden te kort gedaan. Eerst met de dienstjaren. Of de stad hem toentertijd van de trem had overgenomen met de dienstjaren of zonder de

dienstjaren. En later weer met het in en door den dienst. Hij kreeg nu niet zes gulden in de week maar vier-vijftig. En 't had maar zoo-zoo gestaan of 't was drie-vijf-en-zeventig geweest. Wie zat er mee? Naturelijk juffrouw Mens. Maar zij was niet van plan het erbij te laten. Als de mannen haar dan in de steek lieten, dan zou zij als eenige vrouw wel naar een van de raadsleden gaan, die wat hart voor den arbeider hadden. En daar zou zij dan wel een boekje van den wethouder opendoen. Ofschoon in het nette. Want zij kon haar manieren. Maar voor je recht mocht je opkomen. Het maakte haar totaal overstuur en sinds de mannen leefde zij toch al heelemaal op haar zenewen. En uit haar tuin naar mijn open raam klaagde zij bitter haar leed.

En waarachies: alsof het zoo vallen moest, nadat het lang gehangen had kreeg de man van juffrouw Mens ook gedaan. Maar daarover klaagde zij nooit uit den tuin naar boven. Het ging de buren niet aan. Het was haar man. Zij moest met hem doedeldaaien. Van 't najaar waren zij vijf-en-twintig jaren getrouwd, zij kende hem dus. Als zij 's middags mijn thee bracht of anderszins in de kamer was, klaagde zij zeer. Over den huwelijkschen staat, die heel wat anders was dan menigeen wel dacht, en waarin je elkaar eerst goed leerde kennen. Zij begreep volstrekt niet, waarom *zij* nu juist zoo eenen lastigen man hebben moest. Hij had al zooveel gescharreld voordat hij goed en wel aan de posterijen was gekomen. En toen die vreeselijke misstap. Zij voorzag, dat het scharrelen met dit en met dat wel weer beginnen zou. Maar 't was goed. Het liet haar koud. Als je dat had doorgemaakt als zij, dat de mannen zoo opeens van haar waren afgescheurd, dan kon je de rest ook wel dragen. Zij was de kroon van haar hoofd kwijt. Geen van de buren, die ooit iets zei. Waar ze bij was tenminste. Maar achter haar rug, wie zou 't uitbrengen. Ook durfde ze nooit eens goed tegen de buren uitvaren in geval van ongenoegen als anderszins, wat toch zeker in de beste buurt kon voorkomen. Zij was dan altijd bang, dat die of die iets van de misstap van de mannen zeggen zou.

En zoo moedwillig als haar man zijn werk had weggegooid, door dat eeuwige schelden op andermans geloof. Hij was eigenlijk zelf ook roomsch van origien, maar dat zou je nou altijd hebben:

die menschen, die vroeger zelf iets waren geweest, die werden later de ergste spotters. Juffrouw Mens had het hondengeloof, dat 't vleesch beter is als de beenen. Maar spotten deed ze nooit. Juffrouw Mens dacht stellig dat haar man eigenlijk achteraf nog blij was, dat hij gedaan kreeg. Want hij had al lang gezegd, dat hij het verdraaide te werken voor een gulden in de week minder als Gerard verdiende. Ook meende hij, dat hij juffrouw Mens op die manier makkelijker mee naar buiten meekreeg in een betrekking. Maar juffrouw Mens zei, dat hij zich daarin bepaald vergiste. Ze deed dat nooit, nooit, nooit. Ze moest het eerlijk bekennen, al deed het haar zelf zeer, maar De Bree was veel, veel beter voor haar dan haar eigen man. En zulke gemeene dingen als haar man soms zei van haar en De Bree. Als een ander het dorst te zeggen moest hij ze naar de keel vliegen om voor haar eer op te komen. Nu zei hij 't zelf. Ja, nooit ronduit, maar met gniepige woorden, zooals uit een boek en uit een krant. Haar man had veel gelezen. Zij kon daar niet tegenop. Maar had zij dat aan hem verdiend? Zij had toch zeker wel het een en ander met de mannen meegemaakt. Zes en twintig maanden had zij toch alleen haar hoofd boven water moeten houden. De Bree zag dat in, door en door. Die zou alles en alles doen om het haar gemakkelijk te maken. Haar man niet. Maar och, zij kende hem. In het najaar waren zij vijf-en-twintig jaar getrouwd.

En toen Zaterdags de man van juffrouw Mens zijn laatste weekloon beurde, kreeg zij van de negen gulden er heelemaal vijf, want hij had bij stukjes en beetjes drie-en-twintig stuivers van een maat geleend, die hij nu natuurlijk moest teruggeven. Ook gaf hij een dubbeld rondje aan iedereen van de winkel, die het hebben wou, om maar eens goed te laten zien, dat de heele boel hem niet bommen kon. De rest hield hij zelf. Gelukkig, dat met de mooie lange dagen De Bree veel overwerkte en goed geld verdiende. En wat die in een heel jaar voor zijn eigen privé noodig had, dat ging wel in de eene hand van juffrouw Mens.

Onder mij, in het volbewoonde soeterrein, werd het nu voortdurend ruzie maken, toen de man van juffrouw Mens maar buiten werkzaamheden bleef. Het was de vlakke stem van

De Bree. Hij schreeuwde nooit. Maar zijne stem drong stellig door. Hij zei, dat hij gerust zijn heele leven lang wel voor tante Mens werken zou, het bloed uit zijne nagels. Dat had zij aan hem en aan An en Kee verdiend. Er was door hun misstap een band tusschen hun gekomen, die niet licht meer werd losgerukt. Zij moesten nu samen het leven door. En als de man van juffrouw Mens geen werk had, dan zou niemand daar iets van zeggen. Iedereen kon zonder komen. Ja, aan de post niet. Maar dat was voor altijd verspeeld. Maar zoo moedwillig maken, dat je gedaan kreeg, als de man van juffrouw Mens, dat was kwajongenswerk. Daar.

En dan de donker-zware dreigstem van den man van juffrouw Mens daartegen in Hij zei, dat hij het verschopte nog een pop van een gulden minder te verdienen dan Gerard. Hij wilde buiten werken. Anna was groot genoeg om de huishouding voor haren vader en Keetje te doen. Gerard moest dan maar ergens in de kost gaan. Hij hoorde bij zijn vrouw en zijn vrouw behoorde bij hem. Voor de rest geen nieuws. Hij brak de boel op en zij gingen met hun tweeën buiten wonen.

Als de man van juffrouw Mens over buiten gaan wonen begon, dan kwam juffrouw Mens los met haar smalle stem, die dadelijk schreide en oversloeg. Neen, zij hield zich niet in voor mijnheer boven. Die wist heel goed, hoe zij op haar zenuwen leefde sinds de mannen in Duitschland waren gaan werken. En nu kon mijnheer eens hooren, hoe zij door haren man mishandeld werd. Zij hoonde hem schreiend: ‘O, dacht hij, dat zij de boel opbrak voor hem? En De Bree dan, en de kinderen en de ouë menschen en Gerard. Wou hij naar Boxtel? Kon hij daar eene betrekking krijgen? Eerst zien. En dan deed ze het nog niet. Maar hij kon immers ook best alleen gaan. Hij woonde in een vrij land en hij was boven de jaren. Als hij daar in Boxtel maar geen stom woord over het roomsche geloof kikte. Dat land was nou met recht eerst roomsch. De man van juffrouw Westenberg had het haar verteld. Die kwam van Nijmegen. Dat was een kant uit. Daar hingen de heere-jezus-en-piet-de-knecht in de kroegen boven de tapkast. Een best land voor spotters. En op alle manieren, zij deed het niet, zij deed het niet, zij deed het niet. Al kwam de onderste steen boven. Al zou de

politie er haar bij de haren heensleepen. De wet, de wet, de wet: zij had lak aan de wet. Haar wet was haar weekboekie.'

En laat in de warme nachten bleven zij zóó fel leven en strijden. Kee werd naar bed gestuurd, want er viel menig onvertogen woord en juffrouw Mens was doods, doodsbang, dat zij '*gevangenis*' zou zeggen in plaats van: '*in Duitschland*'. En Kee wist nog altijd niets. Och-God: 't kind zou het vroeg genoeg hooren. Er waren gedienstige geesten genoeg, vooral als je ze niet noodig hadt.

Door het stemmenlawaai heen smeekte de stervende man in het kleine kamertje om rust of om wat koeler drinken. Maar meestal hoorde niemand.

De dagen na zulke nachten was het onderhuis stil. De oude kindsche vrouw scharrelde daar rond. Want haar eene pantoffel was weg. Ook haar portemonnaie. Zeker had men haar hier in dit huis gelokt om haar te bestelen. En haar man hielp haar voor geen cent. Hij lag liever den geheelen dag op zijn bed, de luie bliksem. Ja, zoo'n stevige jonge kerel nog. O, wat was toch een oud mensch. Zij scharrelde uren lang in het heete onderhuis en zij wist volstrekt niet wat zij zocht.

Juffrouw Mens had in dien tijd iederen dag zware hoofdpijn. Geen wonder. Wie zijn zenewen waren tegen zoo iets bestand? Zij zat dan maar in haar nette prieeltje met eene natte doek rondom haar heete hoofd gewonden. O, wat had zij het benauwd. Zij zou het wel zóó hebben willen uitgillen. Maar zij kropte alles op. Het ging den buren niets aan. Daarom praatte juffrouw Mens nooit over huiselijke zaken uit den tuin naar boven. Zij had altijd een voorgevoel, dat de huisjuffrouw luisterde en zij was momenteel weer volstrekt niet goed met haar. Soms kwam ik bij haar kijken in het priëel en zij bezwoer mij met een woord van waarachtigheid, dat zij haar man kende en dat zij er niet aan dacht naar buiten te gaan wonen. Zij sprak treurig en verontschuldigend over de herrie in het onderhuis. Ik woonde nu al zooveel jaren bij haar en zou ik nu niet weggaan? Maar hoorde ik altijd wel, dat zij zelf nooit een onvertogen woord over haar lippen bracht? Zij kon hare manieren, maar zij was den laatsten tijd over haar zenuwen heen.

Ik was altijd moew en bedroefd, wetend, dat ik geen macht

had van haar weg te gaan. Zij en ik hadden Hans zien sterven in ditzelfde huis, en ik zou hier wel blijven. Het was in dien tijd al waarschijnlijk geworden, dat ik in het volgende voorjaar naar Indië zou gaan wonen en werken. En ik zei dus, dat ik haar niet opzeggen zou, zoolang ik in Holland bleef.

En waarachtig: juffrouw Mens had het nooit gedacht, maar het gebeurde toch. Haar man kreeg dat werk in Boxtel. Goed werk. Heel goed werk. Juffrouw Mens zou hebben moeten liegen als zij anders had gezegd. Hij werd kleurendrukker, dat was hij trouwens altijd van zijn vak geweest, en hij verdiende veertien gulden in de week. Al 't overwerk apart. Maar zij hield vol, dat ze toch niet naar buiten ging wonen. Zoover kreeg hij haar nooit. Ze was blij, dat ze rust had. Dat had ze voor haar zenuwen meer noodig als geld. Haar man mocht alles houden wat hij verdiende. Zij gooide er zich wel door. Met het najaar kwam hij thuis zilveren bruiloft vieren. Zij kleurde schuw toen ze dat zei. En ze constateerde, dat het eigenlijk wel gek was nu zilveren bruiloft te vieren, terwijl zij geheel niet met elkander woonden. Veel ervan maken deed zij trouwens toch niet. De tijden waren daar niet naar. Ook had zij een zieken man in huis. En zij durfde met het geld niet zeer vrij omspringen. Vandaag had ze wat. Morgen had zij niets. Veel had ze nooit. De tijden waren wel veranderd. Gelukkig was zij nu door de schuine deur heen. Later zou zij hartzeer hebben over het geld, dat nu in vroolijkheid werd opgemaakt. Natuurlijk maakte zij iets. Men was maar eenmaal in zijn leven vijf-en-twintig jaar getrouwd. Hoewel haar moeder eene vrouw had gekend, die eerst met haar eersten en toen met haar tweeden man zilveren bruiloft had beleefd. Maar wat juffrouw Mens nu deed, zou niet te vergelijken zijn met wat ze voor haar twintig-jarige bruiloft had gedaan. Toen was zij ook in een heel ander doen geweest. Ze wist kwalijk, dat er een schuine deur bestond. Zij had eene zaal gehad in de Cornelis Anthoniestraat. Eene zaal was dadelijk heel iets anders. En zooveel bloemen had zij gekregen en zooveel cadeaux. Maar zij was harerzijds ook zeer royaal geweest. Het eerste aangekleede boterhammetje, dat zij had laten rondpresenteeren had haar drie gulden gekost. Zooveel lieden had zij gehad en zulke fijne vleeschwaren. En alles na venant.

Maar op haar vijf-en-twintig-jarige bruiloft had juffrouw Mens voor geen cent fiducie. Trouwens: sinds de mannen stond haar heele hoofd niet meer naar feestvieren. Ook waren er geene looddeelen op de vlakte. En zij had eenen doodzieken man in huis. Toch hoopte zij zeer, dat alles niet zonder feestelijkheid afloopen zou. Zij was nu op alle manieren maar blij, dat haar man werk had.

Maar jawel juffrouw Mens was nu eenmaal niet iemand om te boffen. Toen ik op eenen stillen en zonnigen Zaterdagavond thuiskwam hoorde ik het dadelijk: de man van juffrouw Mens was weer terug. Zeker hadden zij hem zijn werk daar opgezegd. En er heerschte in het soeterrein hoogoploopende ruzie. Het was nog niet laat in den avond en toch had juffrouw Mens de kleine Kee, die trouwens zoo klein niet meer was, al naar bed gestuurd. Jammer voor 't kind. Het was een mooie en koele avond en in 't soeterrein was het meer dan benauwd. Maar juffrouw Mens kon niet anders. Zij wist ook niet, hoe hoog het loopen zou. Er konden scherpe woorden vallen. En Kee wist van de mannen niets.

Den man van juffrouw Mensch hoorde ik zeggen met zijne donkere dronzende stem: ‘Affijn, je weet er nou alles van. Hij wil mijn een contrak late teekene van twee jaar... ik huur d'r een huis. En dan kan jij d'r komme wone’.

De smalle zenuwachtige stem van juffrouw Mens schreide: ‘En ik doen 't niet... ik doen 't niet... al moet ik 't besterreve van de zenuwe. ik doen het niet’.

De man zei rustig, omdat hij in zijn recht was: ‘De vrouw is verplicht met den man samen te wonen, en hem overal te volgen waar hij dienstig oordeelt zijn verblijf te houden.’

Juffrouw Mens schreide tegen, fel opgedreven: ‘De wet, de wet, de wet,.. had jij de wet vroeger geleze, dan had jij mijn heel wat ellende bespaard... god mag 't mijn vergeve, dat ik 't jou voor je voete gooi... maar je maakt 't er na. Maar ik zweer jou met een woord van waarachtigheid... Bree, An, jullie ben mijn getuige... ik doen 't niet... ik breek voor jou me boel niet op... ik heb met jou geen vastigheid... ik doen 't niet.’

‘Ik zeg je ommers, honderd en duizendmaal, dat hij mijn een

kontrak wil geve voor twee jaar... jij hoort bij je eige man, niet bij andere manne'.

De Bree dreigde met zijne lichte, staalachtige stem, die hard doordrong: 'Mijn d'r buite... geen gemeenigheden as 't kan,'

Juffrouw Mens was over hare zenuwen heen. Zij huilde nu niet meer. Zij smaalde: 'Och, Bree, laat hem maar. 't Is ook z'n vrouw maar tege wie hij 't zegt... dat is onze verrassing voor de Zaterdagavond'...

Ineens sprong zij op. Daar had je 't weer: de oude man, die zich compleet de moord hoestte. Juffrouw Mens moest hem te drinken geven en hem rechtop in zijn bed houden. Hij kon er zoo in stikken. In de keuken in het soeterrein raasden de vechtende stemmen van de mannen. En toen begon het kindsche mensch ook. Zij schreide, dat haar man hier werd vermoord, omdat ze zijn centen wilden hebben. En wat kon zij daar tegen doen... een oud arm mensch. Ze dorst niet naar bed te gaan. Maar dat was juffrouw Mens te veel... als nou ook dat kindsche mensch begon... en ze schreide tegen de oude vrouw van dadelijk naar bed gaan... dadelijk. Of ze zou haar meppen, gewoon ze zou haar meppen.

In de keuken bleven de stemmen vechten. De donkere dreigende van den man van juffrouw Mens. De lichte staalharde van De Bree. En de smalle stem van juffrouw Mens zelve. Zóó sliep ik in met nijdig fel denken, dat ik uit dit herriehuis weg moest gaan. Maar ook met de zekerheid, dat ik daarvoor te moew en te moedeloos was.

Den volgenden dag bleef het onderhuis lang stil. Zeker hadden zij, laat in den nacht gevochten. Ik zat bedroefd voor het open raam bij het pereboompje. De wind speelde met zon en schaduw over den vloer van den tuin. Op het kippenhok droomden de twee katten: Mie en de kleine Miesie. En ik dacht met schaamte over het waardelooze en krachtelooze vergaan van mijn leven. Misschien wanneer ik weer bij de vrienden en bekenden van mijne jeugd wonen ging?

Juffrouw Mens kwam binnen als eene zieke. Het zwarte haar was los en weinig opgemaakt en nog hinderde het haar verschrikkelijk op haar bonzend hoofd. Ze had het wel zoo met haar handen willen afscheuren, zóó radeloos was zij van de

hoofdpijn. Zij had een witte doek rondom haar heete hoofd gewonden. Haar oogen waren scherp-zwart en de oogleden waren blauw. En ze zei moew en deemoedig: ‘Neem u mijn asjeblieft niet kwalijk, dat ik zoo bij u op de kamer kom... maar ik heb zoo'n idee, dat u denkt an weggaan om al de spektakels, die d'r benne den laatsten tijd... ik kan 't me begrijpe... ik schaam m'n eige d'r ook zoo voor... ik kan u met geen woorde zegge, hoe ik me schaam. Maar as u mijn een plezier wil doen, kijkt u 't dan nog eris an... 't zal niet weer gebeure’.

En ze zei nu snel, verklarend: ‘Me man komt maar weer thuis... ik wil niet mee na Bokstel... en hij wil niet alleen terug... hij zegt, dat is geen leven voor een man. Dan moet hij maar weer hier komme... moet-ie maar weer mee-eten van de vleeschpotte van Egypte, tot tijd en wijle, dat-ie weer in het werk kome kan’.

En ze zei lijdzaam met groote wanhoop: ‘Ik heb d'r al wat mee opgetobd... en me zilvere bruiloft voor de deur’.

Van de landen van over-zee door Hein Boeken.

Voor de Nagedachtenis van Nora May French, geb. te Aurora April 1881, gestorven te Carmel in California 14 Nov. 1907.

Because my love has wave and foam for speech,
And never words, and yearns as water grieves,
With white arms curving on a listless beach,
And murmurs inarticulate as leaves -

I am become beloved of the night -
Her huge sea-lands ineffable and far
Hold crouched and splendid Sorrow, eyed with light,
And Pain who beads his forehead with a star.

Gaat allen nu op met mij, gij enkele gelijk-gezinden, zoo die er zijn, en volgt met mij den zon op zijne dagelijksche glorie-baan over de zee - hoort hare groote stem - en komt naar dat plekje, dat zijnen naam draagt naar den Dageraad, omdat het in dàt land, waar de zon uit zee opkomt, dagelijks het eerst hem mag aanschouwen.

Gaat er henen, bij nacht den weg afleggend over de golven, want dan zult gij er tegelijk met den zon diens eerste stralen weerkaatst zien op die plek en uwe ooren zullen, die stilte gedronken hebben boven den Groote, den eeuwig-bewegelijke, die zijn stem eerst laat hooren, waar hij nadert de kusten der menschen - uwe ooren zullen ontvankelijk zijn voor de tonen, die ik er u wil laten hooren.

Want wie veel van de stemmen der menschen in zijn ooren heeft gehad, zooals die spreken in hunne aldaags taal van winnen en verliezen, nijd en gulsigheid, hem zullen die tonen niet spreken van de ziele-taal, die zij dragen.

Enkelen wonen daar op dat pleksken, die stillekens en zachtkens herzeggen - van tijd tot tijd - de woorden, die Eéne daar sprak, sprak hier en op de andere plekken, die zij later bewoond heeft; en die woorden die herzeggen zij omdat zij in hunne heuchenissen bleven hangen, gedragen op wieken van rhythmus, en omdat zij ze zien en moeten blijven zien, die gezichten, daar een gloeiend oog ze tot met haar ze mee-zien heeft gedwongen.

Toen zij geen kind meer was of bijna nog kind, moest zij mee-zwoegen het leven van anderen, die geen anderen honger en geen anderen dorst hebben, dan den honger en dorst naar spijs en drank - want ook zij moest voorzien in den honger en dorst van haar lichaam; maar meer te zwoegen en te lijden dan alle lichaams-arbeid gaf haar een eigen arbeid, van hemelzaligheid vallend tot helle-pijn - die haar geen rust liet ook al was haar lichaams-arbeid volbracht, die opkwam in de gloeiende nachten, maar haar bijbleef in den grauwen of koud-lichten dag.

Zooals de stem was van de groote Zee, die den zon haar bracht en waarboven 's avonds verrees de ontzagbre, de stargekroonde Nacht, de troostende Moeder in eeuwigen rouw, zóó en nog heftiger en golvender en kloppender was de deining, die zwoegde in haar eigen borst.

En als de zon was, die dagelijk haar werd gebracht door de zee, zóó zou er een zon voor haar dagen uit een mensch - zoo vele menschen waren er, die haar aanzagen, wier blik en oogen haar zonnen beloofden of vèr-schemerende nachten, maar nog was het niet dien zij wachtte, maar dagen zou hij, dat wist zij, die zekerheid had zij.

En dien zon zou zij volgen als de volkeren-stoeten, die zij dagelijks zag komen van over zee en die zij hunnen zon zag volgen, de landen en vlakten in en de bergen over, tot veelbewogen, tot strijdbaren en heilzamen arbeid en leven van stedestichting en planting van volken.

Maar die zon - hij was haar gedaagd, maar wel spoedig - was hij verbleekt of schuil gegaan achter wolken?

En al benauwder werd het haar in het luide en zwoele huis, dat het leven heur docht, het rijke leven, dat haar alles scheen te bieden, alles te onthouden. Luid was het van door elkaar joelende, haar tergende stemmen - o soms ook van smachtende, jubelende muziek - zwoel van begeerten en nooden - maar van dat huis was er ééne uitgang, waar een bries van koelte door naar binnen woei....

O hare ziel, die zij zocht, met hoevele draden zat die vast aan het onzienbare, het onvindbare....

O dat wonder van haar lichaam, als zij het brak....

O dìt leven, als dit eens verlaten was, zou er een leven zijn, dat dàtgene haar gaf, rijkelijk, wat dìt leven haar onthield? Dit leven zoo rijk in verlokkingen, in voorspiegelingen, zoo arm aan.... zou dat andere haar geven, wat dit haar, tergend, onthield?

Maar al luider werd de stem van de Zee, waar de groote Nacht uit op rees.

Zoo dat de Zee en de Nacht haar nu hebben - haar lichaam rust in de aarde - maar boven de Zee in de Nacht, waar de groote Begeerten vreedzaam wonen, boven de Zee, die zwijgt, maar die eerst eene stem heeft waar hij de menschen kan lokken en verontrusten, daar zij zijne stem hooren bauwen en galmen aan rotsen en stranden, daar is zij in de groote Eeuwige Begeerten, die vleesch worden en in onontkoombaar strijden doen worstelen, maar ten slotte ontvangen in eeuwigen vrede, wie dit leven - o ellendig sterveling - in levenslangen onvrede hebben geleden.

Poems bij Nora May French, San-Francisco, the Strange Compagny 1910.

Hilversum, 24 Sept. 1910.

God en sater door Hein Boeken. Eene mythische polemiek.

I.

Zal ik Apollo zien? Zoo vroeg 'k en 'k zag hem -
Of was 't een schim en schijn-beeld, dat hij zond
Te proeven wie hij zijner waardig vond?
Wel leekt het hem, want volgde niet de dag hem

Op 't planken plat? Geleidde niet de slag hem
Der luite, en donder rollend golvend rond,
Hem doend van 's hoogen Vaders liefde kond?
Maar ach! waarom verdroot des Saters lach hem?

Of ben ik zelf van 't Bakchische geslacht
Daar meer mij trekt het tjuiteren en kweelen
En de eindelooze stemmen der Natuur

Dan - was het meer dan klare klanken-pracht
Dan lucht en schuim van vluchtig woorden-spelen
Waarin hij pocht op 'k weet niet wat Cultuur?

II.

Apollo! was hij niet ook mij verschenen?
Of ben 'k onwaardig dat ik van hem spreek;
Daar hij gekomen plots, plots was verdwenen
Eer ik hem recht in lichtende oogen keek?

Of was hij 't niet, die met één vingerstreek
Over de zwaar mij wegende oog-leên henen,
Door sluimer zwaar en heuchenis van weenen,
Mij deed ontwaken in een toover-streek,

Landouwe zoet, waar me achter had gelaten
De droomer-doler Bakchos en zijn scharen,
Die ik gevolgd was over heg en steg?

En werd hij niet mijn leids-man op mijn weg,
Onzichtbaar zelf, maar doende mij ontwaren
Den vasten slag en val van rhythme en maten?

III.

Cultuur? O ja - toch angstig wordt het mij
Wanneer ik denk dees schoon'landou verlaten
Voor hechter bouw van steenen stad en straten;
Waar vlood ik dan tot stille mijmerij,

Waar hoorde ik dan nog ruisch-pijp en schalmei,
Der nimfen dans, des Saters lach verwaten?
Gij noemt het schoon, de stichting eedler staten
En kerken - mij, ach liet men beter vrij.

En is Appollo's daad een voorspook niet
Van 't heeren-recht, dat boeren-stulp deed zuchten -
Gij ziet: dit vers wordt bijkans politiek.

Gij riept den god tot forsch en klettrend lied,
Tot tuigen mij - ik moet den boezem luchten
In schertsende, toch ernst'ge polemiek.

IV.

Toch zijn wij 't eens, geloof ik, in den grond.
Of moet ondempbre kloof ons beiden scheiden?
Zoo laat ons op een brug met zangen strijden,
Een brug, geslagen naar het oud verbond,

Dat ons weleer in dienst der goden bond,
Der beiden, die door dans en lied bevrijden
Van leed, wier eer-dienst wisselt in de tijden -
Maar was 't niet Eén, die ons voor oogen stond:

Christus-Iäkchos, die het druif-nat schenkt
Ter bruiloft, waar, in karigheid gezeten,
Zij treurden, wien èn wijn èn vreugd gebrak;

Christus-Apollo, die de kalmte brengt
Den armen, die op zee dooréén gesmeten,
In doods-nood zuchtten, daar de storm opstak?

Hilversum, 25 Oct. 1910.

De profundis (*Gedicht in proza*) door F. Erens.

Gij komt nu op uit diepe nevels leven
zuchtende scharen zonder geruisch op dit late uur
en stijgt naar de koude maanschijf van heden
uit het warme verleden
voor mijn lichtstralen-flitsend tranenrijk oog.
De lamp, die brandde in vroege, vroege jaren,
zij wierp schaduwen van innigheid in menigen hoek
daar in dat vertrek en daar ginds,
ik alleen weet, waar.
Nu rilt mijn arm, mijn hand wordt warm
en de traan valt op 't papier,
waarop ik schrijf in wijde droefenis.
Toen, in dien tijd waren er ouderen dan ik,
en ik was jong en ik was te benijden.
Door de straten van de stad
ging ik in vroegen avond langs winkels hel en licht.
Was krachtig, vol en om mij heen was schittering
en mijn oog was klaarte en moed en trots.
Ik ging van kroeg naar kroeg,
dronk mij een roes,
die weldra als een bevrijding licht vervloog.
Ik gleed in liefde de steden door, de dorpen langs
en menig berg trok ik al zingend op
en zag van boven 't diepe dal bij avond, waarin
een stad gezonken lag en waar de lichten pinkten,
als sterrenhemel vlak op aard, of als een spiegel van de lucht.

Ik daalde dan van hoogen berg en was bij
menig brandend vuur een graag geziene gast
en op den sintel, die verglom, werd voorraad
van nieuw hout gelegd.
Was ver de stad, zeer verre weg, dan vroeg
ik aan den voerman zonder schroom een plaats
op zijne molenkar, waarbij de schellen vroolijk
klonken in het wijd alom,
en naderde ik de oude stad als in triomfgezang.
De bronnen ruischten daar in late nacht
en alles vreedzaam sliep,
alleen de wachter
hoog in de spits van langen toren
had nog licht,
dat ver uitscheen over bosch en berg
naar het einde van den horizont.
De klok sloeg twaalf,
ik weet het nog goed,
één voor één viel slag op slag
naar beneden over de stille daken heimelijk neer.
Geen ander klank werd toen gehoord
als de slag van 't uur en het ruischen van
de waterbron.
Ik sliep dan blijde in, ontwaakte met
het haangekraai, trok dan verder fier en recht.
    Het is nu alles anders, nu.
De vriendenhand is koud en slap.
Het licht is in mijn oog gedoofd,
De deuren gaan nu ijlings dicht, wanneer ik kom voorbij,
of blijven gesloten vast, wanneer ik trek de schel,
of wel men roept ‘niet thuis’ voor den ouden
schamelen man, die met zijn rossigen hoed
durft kloppen bij den rijken heer.
De winkels, mijn winkels, die voorheen mij
staarden aan, als lieve vrouwen, in de late straat,
zij zijn nu donker, als ik passeer, zij zijn verbouwd,
en vreemd is de tronie, die mij begluurt, wanneer
ik staan blijf en kijk door de nieuwe, opene deur.

Dan boort mijn blik in 't oog van den nieuwen
winkelier, die sluit zijn deur en dooft zijn licht.
Gebukt ga ik door stille straat. Verfletst
en rimpelig is mijn wang, die bol was vroeger
maar nu zinkt, aldoor op iederen dag gestadig
meer. Dof klinkt mijn stap tegen kille muur
als in een vat dat leeg is, of in een kamer, waar geen meu-
bels zijn. En in dien stap klaagt mijn ziel door
klank en sleepend-trieste maat. Hij klopt
zoo dof op steen en kei en sterft dan in de
hoogte weg.
Wanneer ik overdag hier loop, treedt uit
een deur een man of vrouw, die zegt of denkt:
ik meen dien ‘heer’ te kennen.
Een ander herkent mij inderdaad,
Glimlacht zuur over mijn verval,
vergelijkt zijn eigen grijzen baard
met mijn verbleekten grijzen snor
en zegt dan triest: ‘dat is de die.’
Een ander zegt: ‘Hij verloor zijn geld eens op de Beurs
en ging toen naar Zuid-Afrika.
Hij werd gewond, kwam terug, maar vond geen nieuw bestaan.’
Kil druip ik in mijn zware jas,
Hef mijn schouders op en rug, als duikend onder 't zwaar verleên,
dat stormend vaart over mijn gebogen lijf,
geborgen nu in dikker jas, dan lang geleên,
toen warmte opsteeg uit de klare bron van 't hart.
Ik voel mij steeds als oud soldaat, de vrienden
vielen aan mijn zij.
De slag duurt lang, 't gevecht was heet en nu d'avond zinkt
zie ik de nevelen varen, en in de flarden van den
nacht de geesten, van veel makkers waren. Ik
zie de vrouwen in lange gewaden mij wenken
gestadig met lieve gebaren tot afscheid. Ze zijn
nu dood en bijna vergeten, zij maken niet
bang mij, zij waren mijn vrienden, gezellinnen,
mijn broeders, mijn zusters. Zij wenden gevaren
als engelbewaarders.

Ik zit nu in hun zangen,
die me liefderijk omhangen
en maken mij jong weer en goed,
argeloos en stil,
zooals ik was zonder wil, om te doen kwaad of slecht.
En jagen nu de winden in maanlicht en nacht,
Ik zal vinden erbarmen en een hand, die mij wacht.

De Zuidafrikaanse akademie voor taal, letterkunde en kunst. door R.V.S.

Zoolang een volk zijn taal behoudt, is het niet overwonnen. De Kaapkolonie, nu reeds een eeuw Britsch grondgebied, is Hollandsch in de kern en de plattelandsbewoner, die niet in dadelijke aanraking met het Britsche element der steden komt, heeft er moeite den Engelschen reiziger, die de afgelegen boerenplaats bezoekt, te verstaan. Het kon ook wel moeilijk anders, want het ras der oude Hollanders was een koppig ras en behoudend; wat uit den vreemde kwam had een langen proeftijd te doorstaan voor het als wèl werd aanvaard en met zijn eenvoud en puriteinsche zeden erfde het Afrikaansche volk, dat als afzonderlijke tak van de Hollandsche stam zich in het binnenland ontwikkelde, van zijn voorvaderen de liefde voor de onafhankelijkheid en voor zijn taal, den ouden Hollander eigen.

Maar een taal is geen doode abstractie, maar een levend organisme, onderhevig aan voortdurende evolutie en veranderend naar de behoeften en levensomstandigheden van het volk. Het Nederlandsch van heden is niet meer dat van voor drie eeuwen en het Afrikaansch, zooals de Kapenaar van heden het spreekt is ook heel wat anders dan de taal van Jan van Riebeek en zijn tijd. Zoo ontwikkelden zich op duizenden mijlen afstand van elkaar twee takken van het oude Hollandsch en werden allengs zoo verschillend van vorm, dat men er licht toe komen zou van twee afzonderlijke talen te spreken.

Het practische gevolg van deze misvatting - maar al te gretig door de vijanden van het Hollandsch in Zuid-Afrika

aangegrepen - was, dat het Afrikaansch, dat geen officieel aangenomen grammatica en een letterkunde van weinig beteekenis bezat, ongeschikt was voor gebruik in de school en dat het Hollandsch zooals het heden in Nederland gesproken wordt, niet als de officieele taal van de Zuid-Afrikaners beschouwd kon worden.

En de vijanden van het het Hollandsch in Zuid-Afrika waren niet de eenige bedreigers van het gebruik van Nederlandsch in de scholen, sinds het Britsche bestuur de onderwijsregeling op zich nam. Onder de ontwikkelde Afrikaners zelven heeft lange jaren strijd gewoed over de vraag welke van beide, Hollandsch of Afrikaansch de leertaal op de school en de schrijftaal in het algemeen te zijn behoorde.

Zuid-Afrikaansch is de omgangstaal, Nederlandsch is de taal van den kanselredenaar, de dagelijks gelezen bijbel en van de Afrikaansch-Hollandsche krant; welke zal de schooltaal zijn! Het werd een felle en heillooze strijd, tal van vereenigingen - 'Onze Taal', de 'Zuid-Afrikaanse Taalbond', de 'Afrikaans-Hollandse Taalvereniging', de 'Afrikaanse Taal Vereniging' - werden opgericht en in de bladen heerschte een strijd en verwarring, die allerminst geschikt was om aan de jonge ontluikende Afrikaansche letterkunde, die sinds de treurige lijdensjaren van den oorlog krachtiger en met grooter zelfbewustheid beoefend werd, de leiding en hulp te geven, die zij te zeer behoefde.

Toen kwam de gift van zelfbestuur en met haar de, in de grondwet opgenomen, gelijkstelling der twee landstalen, Engelsch en Hollandsch.

Hollandsch, maar welk?

De oplossing is gevonden in de oprichting der Zuidafrikaanse Akademie voor Taal, Letterkunde en Kunst, een lichaam, dat alle verschillende taalgenootschappen onder één dak brengt en de belangen van het Hollandsch zoowel als van het Afrikaansch behartigen zal. De richting, die het uit moet gaan is al waar te nemen: het Afrikaansch blijft natuurlijk de omgangstaal en wordt de voertaal der zich langzamerhand ontwikkelende letterkunde. Het Hollandsch zij de taal, die op de scholen onderwezen en in de kantoren geschreven wordt.

Hoe is die Akademie die naast de Taal en Letterkunde ook

de beeldende kunsten in bescherming neemt, nu in staat om die taak uit te voeren, en hoe stelt zij zich die taak voor?

Volgens de statuten is haar doel:

'([1]) de studie en beoefening van de hollandsche taal en letterkunde te bevorderen en mee te werken om een wijziging in hun taalorganisme en een harmoniese ontwikkeling tot stand te brengen; ([2]) de onafhankelijke gedachte aan te moedigen en dorst naar letterkunde onder het hollandssprekend gedeelte van hun natie te verwekken evenals gedaan werd onder het engelschsprekende deel der natie; ([3]) goed werk op het gebied van letterkunde zoowel als op dat van kunst te belonen en ([4]) de werkers in hun natuurlijke en nobele arbeid aan te moedigen en te ondersteunen.'

Nu is die taak alleen uitvoerbaar wanneer de verschillende taalgenootschappen, wier voormannen reeds behooren tot de vijftig leden, waartoe het lidmaatschap der Akademie beperkt is, eindelijk haar onderlinge geschillen opzij zetten en zich onder de leiding stellen van de Akademie. Dit is nog niet verwezenlijkt, maar dat was ook niet te verwachten, daar de oprichtingsvergadering van het instituut eerst in Juli van dit jaar te Bloemfontein plaats vond, maar, nu er eenmaal een leidend lichaam bestaat, samengesteld uit de beste taalkenners, letterkundigen, kunstenaars en staatkundige leiders die het Hollandsche Zuid-Afrika oplevert, dat als hoogste hof van appel in alle taalgeschillen is te beschouwen, kan men redelijkerwijs verwachten dat de tweespalt van binnen, die langen tijd het bestaan van het Hollandsch in Zuid-Afrika als officieele taal bedreigde, zal zijn overwonnen.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

Adriaan van Oordt. †

Nu Van Oordt voor altijd heenging en dus van-zelf de herinnering aan zijn uiterlijk Wezen in mij opkomt, weet ik opeens, dat de dood Hem nooit verre moet hebben gestaan. De enkele keeren, in mijn leven, dat 'k hem ontmoet heb en gesproken, hier in den Haag of vroeger in Bussum, deed hij volstrekt niet zwak of lijdend, maar had hij toch iets Ariël-achtig's, iets, ondanks zijn kalme flinkheid, broos-aetherisch-lijkends, of ander-soortig-stoflijks, dat maar weinig in dit stellige leven thuis te behooren scheen. En daar paste volkomen bij: zijn van-nature beschaafde, rustig-vlugge, besliste en toch bescheidene manier van spreken, eenigermate zooals men zich verbeelden kan, dat levende wezens uit een subtielere sfeer, dan de aardsche is, moeten doen. Men merkte uit dezen eerbiedwaardigen mensch, als men met hem verkeerde, men begreep uit de klare uitdrukking zijner oogen, uit zijn sobere gebaren en eenvoudige stem, dat hij zuiver tot op den grond was, en er geen enkle ik-zuchtige gedachte in hem school. Hij was het tegenovergestelde van een wereldschen willer en sprak zelfs geen oordeel over anderen uit. Want als hij soms meedeelde, rustig-objectief, wat hem bij iemand, dien wij beiden kenden, onaangenaams was weervaren, werd hij toch niet lyrisch noch kritisch-ontledend, maar eindigde hij even vriendelijk-bedaard: ‘Dat beviel mij niet in hem en toen ben ik maar weggegaan.’ Van Oordt was een man, die zich gaf aan zijn kunst: zijn diepste

innerlijkheid dreef hem, om een schrijver te wezen, en zoo waren de schoonheid der natuur en der wereld van 't verleden, zoowel als zijn droom van een prachtiger, meer een natuurlijke eenheid vormende maatschappij der toekomst, het eenige, buiten zijn huishouden om, waar zijn nobele geest voldoening in vinden kon. En aan zijn kunst offerde hij dan ook het praktische, wat de andre menschen het Eerste noemen, daar gaf hij zijn positie voor, en alle kans, om 't in zijn verder leven wat beter te krijgen, en stelde zich tevreden met den sobersten eenvoud, om zijn hoogste levensdoel niet kwijt te gaan. Ja, een levensdoel had hij, een volslagen-onbaatzuchtig, nl., om weer terug te roepen, in de beelden zijner scheppingen, onze eigen Hollandsche Middeleeuwen, zooals die er wezenlijk uit hebben gezien en ‘psychisch’ zijn geweest. Want Drost en Hofdijk hadden daar ook wel naar getracht, maar hun werken, ofschoon, letterkundig, veel waardevoller dan het tegenwoordige geslacht zich bewust is, lijden toch te veel aan het romantische-en-sentimenteele, dat in geen enkle der Veertigers geheel en al gemist wordt, om een werklijkheidsgetrouwe weergave der oudheid te kunnen zijn. Van Oordt wou datzelfde beter doen, d.i. meer in overeenstemming met de tegenwoordige, het leven meer eerende opvattingen en beginselen, en is daar voortreffelijk in geslaagd. Maar hij was een langzaam werker, hij produceerde niet gemakklijk, en hij moest zich dus vergenoegen met eenmaal in de zooveel jaar een kunstwerk te geven, waarover hij wezenlijk tevreden kon zijn. Zoo kwam zijn ‘Irmenlo’ tot stand, en eindelijk zijn zooveel rijpere, zijn beste werk ‘Warhold’, dat, geloof ik, nog veel te weinig door 't publiek wordt gekend. Terwijl zijn Floris V, dien men, wil men hem op zijn juiste waarde schatten, het beste doet naast het gelijknamige treurspel van Bilderdijk te leggen, toont dat hij een echten aanleg had voor het dramatische gedicht.

* * *

O, het eene geslacht volgt, in den loop der tijden, weer telkens op het andre, en ook wij allen, die nog leven, en schrijven of lezen, zullen eenmaal weg zijn, maar het is wèl treurig, dat Van Oordt, die tot de allerbesten en talentvolsten behoorde, zóó, lang voor zijn ouderdom, verdwijnen moest.

II.
Louis Couperus. *Van en over mijzelf en anderen.* L.J. Veen, Amsterdam.

Na den dood, weer het leven, en Couperus brengt ons erin, met zijn 'Van en over mijzelf en anderen', dat mij een zijner aangenaamste boeken bleek te zijn.

Het is wel vreemd, en bewijst, dat ons groote publiek, - want daar schrijft Couperus voor - zijn letterkundig proefvermogen nog wel eens wat mocht verfijnen, dat sommige boeken van dezen schrijver, die nu niet juist tot zijn beste behooren, toch het meeste in den smaak gevallen zijn.

Couperus heeft twee stelmanieren, of liever hij heeft er wel drie, maar slechts twee daarvan zijn wezenlijke kunst. Over de derde, die men de Othomar-van-Liparische zou kunnen noemen (is dat 'Liparië' misschien een grensland van 'Amanië en Brodo'?) zullen wij hier niet spreken, want dan zou ik misschien moeten glimlachen om het - reeds uit de namen blijkende - kil-precieus-verstandelijk-bedachte in die verhalen, terwijl deze schrijver toch feitelijk, door het geheel zijner productie, een veel te belangrijk talent is, dan dat men zijn sporadische artistieke vergissingen, waartoe ook het meerendeel zijner verzen valt te rekenen, niet stilzwijgend voorbij zou kunnen laten gaan. Neen, Couperus is groot in het warm-kleurig-fantastische, waar ons nog altijd Dionyzos door blijft verrukken, zoowel als in het intiem-fijn-levendig-menschelijke dat hij ons het eerst in Eline Vere heeft laten zien, en dat in verschillende zijner werken voor den dag komend, óók de bekoring uitmaakt van dit laatste boek. De schrijver, zooals de titel aangeeft, vertelt er van zichzelf, en al zijn misschien zijn mededeelingen niets meer dan een neus van werklijkheid op een gezicht van fantasie, toch is er natuurlijk in 'Van en over mijzelf' iets meer onmiddellijk naar het leven genomens uit des schrijvers eigen menschlijk wezen te bemerken, dan in zijn overige, zijn ernstiger kunst. En hij deed dus wijs, met deze onthullingen te publiceeren. Want doordat hij, in tegenstelling tot al zijn tijdgenooten, er de voorkeur aan gaf, om blijkbaar niet altijd tot zijn wezenlijk genoegen, zich bij de oudren aan te sluiten, is er onwillekeurig wel eens minder op hem gelet, dan anders

allicht zou gebeurd zijn, door de kritische woordvoerders van het jongere, het tegenwoordige geslacht.

Hij moest hun bovendien door het onderling ongelijkwaardige zijner verschillende publicaties, wel eens méér lijken een meer of minder goedslagend vervaardiger van epische copy, dan een om zijn psychiek en zijn ernstig willen en kunnen eerbied afdwingende persoonlijkheid te wezen, zooals nu wijlen Van Oordt er een was. Zoo liet men hem stil liggen, want dat hij beroemd was, liet zich begrijpen, en was volstrekt niet onverdiend, omdat hij telkens weer iets belangwekkends wist te geven. En de fouten aan te wijzen, die er tusschen het goede onder door liepen, zou verlorene moeite geweest zijn, daar de auteur, die ze beging, toch, blijkens al zijn antecedenten, niet op de waarschuwing zou gelet hebben, maar zijn eigen gangetje door zou zijn blijven gaan.

Maar nu kwam op eens dit boek, en de uitgave ervan is een waar buitenkansje voor den kriticus, die slechts één ding, nl. het levende, in en achter de kunst, kennen leeren wil.

Zij het mij vergund, er het een en ander uit meê te deelen, met een illustreerende kantteekening, waar die past.

Couperus voelt zich ‘weinig Hollandsch’ maar ‘een Italiaan of een Romein uit den keizertijd’ veeleer. En hij verklaart dit, als volgt:

‘Er is in de ziel van den mensch, door onnaspeurlijke werkingen van atavisme, een soms verteedrend en blij-weemoedig aandoende verwantschap met de dingen van vroegere eeuwen, of die ziel zich iets van die verledene tijden herinnert, uit vorige levens en voorbestaan.’

En, wat verder:

‘Ik geloof, dat wij oude zielen hebben, zielen, vaak en vaak teruggekeerd, zielen, overvol herinnering.’

Zóó mijmert Couperus (er staat nog meer hieromtrent, maar dat moet de lezer natuurlijk zelf maar naslaan) en al moge dit nu, voor den gewonen Hollander, die over 't geheel méér met zijn redeneerende verstand leest, dan met zijn psychische aanvoelingsvermogen, een beetje zonderling klinken, toch blijft het waar, dat wat Couperus hier zegt, geen subjectieve bevlieging van hèm-alleen is, maar iets algemeen-menschlijks, of tenminste iets, dat in den aard ligt der menschlijke natuur.

Zoo herinner ik mij van mijzelf, dat, toen ik eens door Zuid-Duitschland reisde, en de menschen daar zag en hoorde, ik mij voor de eerste maal van mijn leven voelde, of ik mij onder mijn eigenlijke landgenooten bevond. Neen, een soortgelijken vagen - want men kon hem niet vasthouden - en toch tevens sterken indruk, had ik ook reeds een poosje tevoren gekregen, toen ik in het leuke, gemoedlijk-antiek-doende Bologna logeerde. In beide landstreken, waar ik nooit vroeger geweest was, deed alles zich aan mij voor, of ik het reeds jaren lang kende en er in vroeger tijd had verkeerd. De oogen der menschen b.v.: hun glimlach en gebaren, hun heele wijze van doen, kwam mij zoo warm, zoo intiem-bekend voor, alsof ik in mijn eerste jeugd, vóór dat ik tot volledig bewustzijn kwam, een tijdlang bij hen geleefd had, goedverzorgd zooals een kind door vriendlijke menschen wordt gedaan. Zóó sterk was die indruk, en toch zóó allen grond missend, dat er, bij logisch doordenken, alleen één veronderstelling mogelijk schijnt te wezen, n.l., als zou die omgang met soortgelijke menschen in een ander land, als het mijne, plaats gehad moeten hebben in een vroeger, overigens niet door mij herinnerd bestaan. Hoe dit zij, het blijft toch een feit, dat er aan een in een vreemd land levende zulke verbeeldingen kunnen opkomen, en wat nog meer zegt, dat er een nawijsbare reeks van zeer reëele gewaarwordingen, als bodem en opwekker van zulke verbeeldingen geconstateerd, worden kan. En zoekt men een verklaring voor die zonderlinge geestelijke gebeuringen, zonder buiten het boekje der moderne wetenschap te gaan, dan schiet er niets anders over als aan te nemen, dat het hier een kwestie van erflijkheid betreft, en dat de mensch, wien dit overkomt, in overoude tijden voorvadren moet gehad hebben, die in die landstreken thuis waren, en toen daaglijksch voor oogen hadden, wat den thans-levende treft als iets vaaglijk-bekends.

Het aardige van dit boek is, dat het met al zijn schijnbare luchtigheid, zijn feuilletonistische vlotheid, (die een enkel keer zelfs tot slordigheid kan verslappen[1)] van tot tijd zulke dingen zegt, die men nergens elders vindt, en die toch even evident zijn als $2 \times 2 = 4$.

1) Zie b.v. blz. 191. r. 15 van boven, waar een zaal, grammatisch, wordt voorgesteld te zijn ‘gekostumeerd als ‘clown mondain.’

Zoo *dit* nog, b.v.

'Wat zal ik boeken schrijven? Wie leest er boeken? Dames en jongelui, als ze een oogenblik niet anders hebben te doen. Als ze zich zóó vervelen dat ze een boek opnemen.'

Ook hierbij zij een kleine instemmende aanteekening veroorloofd. Volgens mijn ondervinding, lezen de Hollandsche menschen, die gerekend kunnen worden, het lezerspubliek te vormen, d.w.z. de beschaafden, hoogstens romans. Doch die romans worden bijna nooit gekocht door particulieren, maar door deze hoofdzakelijk in huur ontvangen van de leesgezelschappen, die, dientengevolge, de eenige afnemers der nieuwe uitgaven zijn. Verzen echter, ook de mooiste, blijven bijna altijd onverkocht liggen, en alleen die bundels vinden een tijdelijken aftrek, die, door zekere eigenaardigheden van inhoud en uiterlijk, in de termen vallen om cadeau te worden gemaakt. Voor zichzelf echter legt niemand, zooals dat in vroeger eeuwen het geval was, een verzameling van letterkundige boeken, en allerminst van verzen, aan. Een stuk of wat studenten of jonge letterkundigen zijn de eenigen, die aan zulke buitensporigheden doen.

Dat was in vroeger tijden anders, en men heeft slechts te letten op de mooie uitgaven, die in de 17^{en} en 18^{en} eeuw van Vondel, Jan Vos en Moonen, van Rotgans, Langendijk en de anderen gemaakt zijn, om tot dezelfde pessimistische slotsom, als Couperus, te komen, en te denken: 'Literatuur is al iets van vroegere jaren, ouderwetsch.' Want dit is wel een paradox, en diep bekeken, zeer stellig onwaar, maar oppervlakkig gezien, lijkt het een goede verklaring van het onprettige feit, dat de belangstelling voor de wezenlijke letterkunde, in ons land, op het oogenblik veel geringer is dan een vijftig jaar geleên, toen er allerlei populaire dichters en schrijvers waren, die bij iedereen bekend stonden, ook bij hen, die niet lazen, en die veel beter verkocht werden, dan de beste schrijvers van thans.

De ware verklaring hiervoor is deze echter, en de heer Couperus houde mij ten goede, dat ik zijn inzicht op dit punt wat corrigeer.

Het koopkrachtigste deel onzer natie wordt bijna uitsluitend gevormd door een soort van lezers, dat door opvoeding en beginselen aan het oude is blijven hechten, en aan de letterkunde dus eischen blijft stellen, waar de tegenwoordige niet aan mag voldoen.

Want zij zijn aesthetisch te weinig ontwikkeld, om behagen te kunnen vinden in de letterkunde zelf, in de juiste weergave van 't innerlijke of uiterlijke leven, en vragen er dus iets bij, wat men ook buiten de letterkunde kan vinden, nl. godsdienstige of zedelijke of maatschaplijke reflektie, waarvoor de erbij behoorende uitingsvorm eigenlijk de preek, de verhandling of de ‘studie’ zou zijn. En boeken daarom, die niet bepraten de lieux-communs der ‘deeglijke’ conversatie, vallen niet in den smaak van het gedeelte der natie, dat boekverzamelingen aanlegt, en bij wie de literatuur dus haar debiet vinden moet. En de mooiste boeken der nieuwere literatuur, voor zoover ze, als verzen b.v. *niet* kunnen dienen tot de circulatie in de leesgezelschappen, worden dus alleen gezocht door een kleine klasse van lezers, die der wezenlijke letterkundigontvanklijken, maar die meestal veel te weinig in de melk hebben te brokken, om te kunnen denken aan boeken-inkoop.

Ik zou zoo door kunnen gaan, want telkens vindt men iets in dit boek, waar men lust bij krijgt, er het zijne van te zeggen. ‘Van en over mijzelf’ is zeer suggestief, al kan men het niet overal eens zijn met den auteur. Zeer subjectief dunkt me b.v. zijn diatribe tegen de honden, die hij ‘encombrant, indiscreet, opdringrig, rumoerig en obsceen’ vinden wil. Ik zou daar tegenover kunnen stellen mijn persoonlijke meening, die natuurlijk óók subjectief is, maar dan toch evenzeer recht van bestaan heeft, n.l. dat de honden, (de hooger-staande exemplaren natuurlijk) geen eigenlijk-gezegde dieren zijn, maar door hun intelligentie en gemoeds-eigenschappen een soort van overgangs-staat vormen tusschen dier en mensch. Ik heb zelf een hond gehad, van 't bekende Puck-soort, die zonder ooit geslagen te zijn, zoodra hij tot de jaren des onderscheids was gekomen, zich geheel en al gedroeg als een beschaafd jongmensch, van nobele geaardheid en met fijngevoelig hart. Hij was het tegenovergestelde van een lafaard, want hij ging, als een flinke jongen, zoodra de noodzakelijkheid zich voordeed, onversaagd vechten met grootere honden, maar toonde zich tevens zóo delicaat, dat hij op straat om de plasjes half heen liep, en dan zijn eigen weg vervolgde, in plaats van recht-door te stappen, zooals de andre honden doen. Onmiddel-

lijk reageerde hij, door zijn gedragingen, op ieder woord dat in de kamer werd gesproken, over kwestietjes, die hem aangingen, al werden die woorden ook niet tot hém gericht, en gingen zij niet vergezeld van eenig gebaar of beweeg. Die zelfde hond lag onbeweeglijk, met den kop op de voorpooten, als zijn meesteres eens toevallig een uurtje uit was, zonder hem mee te nemen; hij weigerde dan elke versnapering, en 't scheen alsof hij sliep. De trams reden voorbij, en ruttelden of belden: hij lette er niet op. Dat duurde zoo een of twee uur door: maar dan op eenmaal stond hij op, en rekte zich uit: in de verte hoorde men wederom de nadering van een tram. Hij was tot het leven teruggekeerd: hij liep naar de dichte deur, en blaffende vandaar terug naar de ramen, en als hem de gelegenheid werd gegeven, het vertrek te verlaten, liep hij blij de gang in en hield de straatdeur in het oog, blijkbaar verwachtende, dat iemand binnenkomen zou. En werkelijk, een oogenblik later hoorde men den sleutel in het slot steken, en kwam de meesteres terug van haar tochtje met de tram. Dan was hij weer geheel en al het opgewekt-levende hondje geworden, want zijn geluksvoorwaarde was weer om hem heen. Nu vraag ik heel nuchter-kalm: wie erkent in deze natuurgetrouwe, eenvoudige schildering, uit het hondeleven, het leelijke, vieze, onduldbare monster dat Couperus ons schetsen wou? De gevoelsintuïtie der honden blijkend b. v uit het hìerboven vertelde gevalletje, dat meermalen voorkwam, heeft iets mystieks, is een bewijs, dat die geheimzinnige essentie, die wij ‘psyche’ noemen, ook in sommige dieren aanwezig moet zijn. Want men heeft wel, om er van af te zijn, de gewoonte aangenomen, om dat fijnere waarnemingsvermogen van sommige dieren te beschouwen als een subtielere ontwikkeldheid van het reuk-orgaan. Maar ik vraag, hoe is het mogelijk, dat een zinnelijk orgaan, hoe fijn dan ook van aanvoeling, gewaar kan worden, door de geslotene ramen eener tweede verdieping heen, wie aanwezig is in een eveneens gesloten tram, tusschen allerlei andre menschen, en op een afstand van een paar minuten gaans? Neen, deze intuïtieve waarneming, die meer dan eens voorkwam, valt alleen te verklaren, voorzoover hier verklaring mogelijk is, indien men haar wil beschouwen als het gevolg van een innerlijk, mysterieus verband, dat bestaan heeft

tusschen de ‘psyche’ van dat hondje en die zijner meesteres.

Maar als deze verklaring de juiste is, dan is het ook tevens zeker, dat er honden zijn, die minstens op een gelijk plan staan met de menschen, en dat het dus heel lyrisch en onwijsgeerig moet heeten, om zoo smaadlijk zich uit te laten over de honden in-'t-algemeen, als Couperus hier goedvond te doen.

Maar moge de schrijver hier een zeer verkeerd, want onvolledig begrip toonen van het wezen onzer huisdieren, (misschien ligt dat aan den bijzonderen aard der exemplaren, die hijzelf leerde kennen) dit doet natuurlijk weinig af tot de waarde van zijn boek, als geheel beschouwd, waar men op haast iedre bladzij iets aardig-menschelijks of interessants vinden kan.

Zijn waardeering bv. van den Romeinschen keizertijd moet ten volle gedeeld worden door ieder, die de dingen een beetje objectief beziet. De Romeinsche republiek toch, die dien keizertijd voorafging, was, kalm-bekeken, zonder dat men zich laat beïnvloeden door de schoolsche declamatie's, de lofprijzingen in 't abstracte over vaderlandsliefde en zielegrootheid, en dapperheid en edelmoed, die de vroegre geslachten er aan ten koste hebben gelegd, een rijk van barbaarschheid, waar de ruwheid van ziel en zeden hoogstens werd getemperd door de wettelijkheid. Kunst, wijsbegeerte en letterkunde, de hoogste bezittingen der menschheid, waren er onbekende, neen geminachte dingen, en een succesvol aanvoerder van slagrijen te zijn, in een veroveringsstrijd tegen stamverwante volken, gold als de hoogste bestemming van den man. Hoeveel hooger stond dan niet Griekenland, waar de krijgsmansmoed niet de beschaving uitsloot, en men het zeer zeker wel te vechten, maar tevens ook te denken en te dichten verstond! En zoo is de Keizertijd, waarin het meerendeel der groote Romeinsche schrijvers leefden, en de Grieksche ruimheid en vrijheid de stugge beperktheid der vroegren wat had vermenschlijkt, zeker belangwekkender voor ons, latergeborenen, dan het stelselmatig-boersche en ruig-primitieve der consulaire Republiek.

* * *

Men ziet het reeds uit deze weinige voorbeelden, dit boek geeft telkens aanleiding tot instemming, een enkel keer ook tot vriendlijke tegenspraak. En daarom is het der lezing overwaard.

Buitenlandsche literatuur door P.N. van Eyck. IV.

August Strindberg.[1)]

Zijn werk: een geweldige chaos van ontsteld leven, een ontzaglijk relief van verward om, over, door elkaar heen klompende, stuwende, woelende naaktgestalten, door onstuimige en onverbiddelijke handen gewrongen tot een verschrikkend monument van harde ellendigheid, van norsche, starre hoogmoed. Zijn persoonlijkheid: een man, wiens gebaar een vuistslag is, die alle geluk der wereld met één dreunende druk zou verbrijzelen, wiens geluid een koor was van vervloeking, tandenknarsing en scherpsnijdende gillen, waar alle teederheid verstikt werd; een saamwerveling van woedend kolkende schreeuwen om Haat, Bronst en Trots over de vaal-benauwde verlatenheid der zieke levensmoerassen, en daar bovenuit één eenzame, alles overbruisende, scheurende stem naar de sterren. Een werk, bijna geheel gewrocht uit het zelfde wereldbegrip, dat zijn schrijver, ook toen hij reeds lang zijn vermoeienis in mystieke geloovigheid te rusten gelegd had, deed schrijven: ‘het leven is onbeschrijfelijk leelijk’; een man, die onder de kneusende vracht van verdriet en kommer altijd een volledige vervleesching bleef dier in haar eenvoudigheid verbijsterende overweging van Nietzsche: ‘Ich liebe die grossen Verachtenden, weil sie die grossen Verehrenden sind, und Pfeile der Sehnsucht nach dem andern Ufer’. Een werk, waarin de vreemdheesche eenzaamheid schreit van het meest rustelooze en meest hopelooze verlangen, een man, in wien het heimwee zoo onuitroeibaar heerschte, dat ons zijn vrede vinden met een geloof, dat toch

1) Inleidend, karakteriseerend hoofdstuk voor een meer omvangrijke Strindberg-studie.

geen vrede brâcht, een ondergang schijnt, een schrijnende dood van den geest, een verkindsching der zwaarste mannelijkheid. Het werk is een der uitgebreidste, belangrijkste en veelzijdigste gewrochten der gansche negentiende eeuw geworden, de man, wanneer wij den schépper Tolstoy gestorven rekenen, de grootste der levende kunstenaars, de eenige, voor wien wij met recht het woord ‘geweldig’ gebruiken mogen. Hij heeft ons in zijn lange rij drama's, romans, novellen, gedichten en wetenschappelijke (chemische, wijsgeerige en geschiedkundige) werken de steeds onder andere gestalten zich voordoende volheid van zijn geestes- en gemoedsleven geschonken, in een reeks autobiografische geschriften het moeilijk bestaan, waaruit deze werken-rij ontstaan moest, met àl zijn onrust en korte vreden, al zijn verbittering en verteedering, zijn lustgierigheid en ascetisme, zijn schoonheid en leelijkheid, zijn grilligheden en standvastigheden neergelegd, en zijn deze laatste boeken ook niet in den vollen zin kunstwerken, zij geven een verhelderend inzicht in de verwarrende gecompliceerdheid van oorzaken en gevolgen, waardoor zoowel deze schepper, als zijne scheppingen werden, wat zij zijn.

Wij vinden als de gebieden, welke bij Strindberg het meest aan de volledige of voortdurende verandering hebben blootgestaan, die zijn persoon karakteriseeren, voornamelijk deze drie zeer belangrijke: dat zijner maatschappelijke meeningen, dat zijner opvattingen over de vrouw, en dat van zijn religieus leven. Op deze gebieden heeft hij zonder ophouden zijn beschouwingen veranderd, zijn gevoelens gewijzigd, hier in 't bijzonder openbaart zich de buitengewone en eenig verbitterde heftigheid, de norsche onbewogenheid, waarmede hij, nà eene verandering, overging tot de onverbiddelijke veroordeeling van eigen, eens heet geprezen denkbeelden, een veroordeeling door een zoo groote, niets verschoonende stoet van argumenten en haat-uitbarstingen vergezeld en versterkt, dat zij ons de mogelijk rijzende gedachte aan wispelturigheid onmiddellijk doet onderdrukken.

Inderdaad, het kan niet anders gezegd worden. Een leven, dat zich onophoudelijk verkeert, dat nimmer tot harmonie komt, dat, méér dan een na wilde stormen zich eindelijk tot een kalme vlakheid vereenigende en onmetelijke diepte voorspellende oceaan,

een oppervlakte is van kolken, maalstroomen en, door tegenstrijdige windvlagen opgezweepte, aan elkaar brekende golven; een leven, dat tallooze malen zijn aangezicht verandert, bespuwt wat het beminde en liefkoost wat het van zich wierp, dat een mijlpaal slechts vindt om hem uitterukken, dat rusteloos, oogenschijnlijk zelfs doelloos dwaalt, en altijd vlottend, altijd veranderend, de onzekerheid van het leven als een verliefde der eeuwige nieuwheid ten slotte tot een ernstig wel, maar toch eenigszins geminacht spel maakt, zulk een bestaan zal meestentijds niet het diepste, niet het grootste, niet het vruchtbaarst zijn, dat wij ons denken kunnen. Het mist bezonkenheid, en wij weten, dat onsterfelijke daden de bezonken voortvloeisels zijn eener volstreden worsteling. Het groote, diepe, vruchtbare stellen wij ons het liefst voor in een man, die door zwaren strijd met en in het leven een standvastige kennis vàn het leven verworven heeft, en met strakke, statige tred naar een doel streeft, dat hooger en moeilijker bereikbaar is, naarmate de strijd pijnlijker en beduidender was. Wij denken ons een man als den Balzac, dien Rodin zich gedroomd heeft: den ongewissen, onzeker belijnden maar bonkigen kolom van het lichaam, van geen beteekenis dan als stut en onmisbaar drager van het hoofd: dat groote hoofd daarentegen in zijn betrekkelijke kleinheid te peinzen als de wereld zelve, met àl haar sterren, àl haar levens, àl haar droomen, al haar jammer en geluk. En die man, geplant in de aarde, maar opstrevend naar den hemel, vol van de wisselvalligheid des levens, maar begaafd met de gave der eenmaking, die stilte vereischt en rijpe gedegenheid. Zulk een man zal nimmer de eeuwig zich verkeerende kunnen zijn, wij mogen misschien zelfs als regel aannemen, dat de diepte aan het leven, dat ik boven beschreef, ontbreken moèt.

Strindberg is een uitzondering. Wij treffen hem als socialist en als verbitterd idealist, als vrouwen-eerder en vrouwen-hater, als theïst, als atheïst, als mysticus; ik noem hier slechts enkele zijner staten. Toch is oppervlakkigheid hem in de meeste opzichten vreemd, en kenmerkt hij zich door zijn in het wezen der onderwerpen kervende gedachten en door de sterke, uitbarstende excessen van zijn gevoel, twee eigenschappen, die vele zijner ellenden veroorzaakten, hem door analyse hunner gevolgen weder tot nieuwe inzichten leidden, en aldus zelve op hun beurt tot de

redenen behooren, waarom deze zwerver altijd verder dwaalde en nimmer rust vond.

Strindberg's leven was er een van strijd; ik noemde volstreden strijd een noodzaak voor bezonken, ver-schouwende grootheid: bij hem is de strijd de grootheid en de smart van het leven geweest. In zijn op menige plaats autobiografisch drama ‘Nach Damaskus’ zegt hij zelf: ‘alles, wat ik begeerde, heeft mij het leven gegeven, maar als ik de gave ontving, was zij met roet besmeerd, als ik mijn tanden zette in de vrucht, was zij beursch en bitter.’ Dit was grootendeels een voortvloeisel van zijn grooten drang tot strijd, verwekker van altijd nieuwe, altijd hartstochtelijke onrust. Waar Strindberg heen zag, overal stormde de wereld onder telkens nieuwe gestalten op hem af, en worstelde met hem, tot hij overwonnen had in een overwinning, die den strijder zwak liet, zijn lichaam uitputte en zijn ziel beklemde tusschen onzegbare angsten. Zoo heeft hij als socialist gestreden om al datgene, wat den socialist een hevig geliefde begeerte is, hij heeft de droomen van den socialist herschapen in novellen, die hij zelf utopieën in de werkelijkheid noemde, maar tegelijkertijd heeft hij moeten erkennen, dat het ideaal in de verheerlijking van zijn inhoud den dood van zijn bestaan beleefd had: zoo keert hij zich tot het doorgevoerde individualisme, dat ons ‘Am Offenem Meer’ geschonken heeft. Hij heeft intusschen Nietzsche gelezen. Toch weten wij, als wij in een brief van dezen aan Georg Brandes naar aanleiding van ‘Heiraten’[1)] lezen, hoe hij zich zelf in dit boek meende te kunnen medebewonderen, dat dit grootendeels onjuist is en dat Strindberg in Nietzsche gistende gedachten ook zelf in zich heeft voelen gisten, zooals hij later Maeterlincksche ideeën gaf, vóór Maeterlinck gelezen te hebben, zooals b.v. ook Dostoyewski vóór Nietzsche verschillende van des laatsten grootste ideeën zelfstandig gedacht en in Raskolnikoff, ‘de Demonen’ en ‘de Broeders Karamasoff’ heeft neergelegd. Dit is het karakteristieke gevolg van die geweldige worsteling in Strindberg's hersenen, dat hij àl de groote geestesstroomingen van de laatste helft der negentiende eeuw heeft doorgemaakt als een schepper en als een zelfstandig denker, die groot en onafhankelijk tot menschen schiep, wat hij als ideeën, en tot

1) Menschen und Werken: Friedrich Nietzsche.

gevoel geworden idealiteit in zich had. In ‘Am offenem Meer’ teekent hij den individualist bij uitnemendheid, den man, die zich zelf de wereld is, en waarachtig mensch-god had mogen heeten, wanneer hij niet was te gronde gegaan aan de geslachtsdrift, waardoor hij zijn fluidum vermengde met dat van een laagstaand wezen, als, volgens Strindberg, de vrouw in het algemeen, in dit geval: als deze bepaalde vrouw. Axel Borg ging onder, al lijkt zijn zelfmoord aan het slot een zege. Na dit einde van den grooten Enkeling stond Strindberg voor een leegte, welke hij vulde op de wijze, die ik straks behandelen zal.

Als tweede gebied van verandering noemde ik dat zijner opvattingen over, zijne psychologie van de vrouw. In het eerste deel zijner autobiografie, ‘Der Sohn der Dienstmagd’ spreekt hij van een eigenaardige tweespalt in zijn karakter als gevolg van den verschillenden stand zijner ouders, - van zijn vader, door wien hij tot de bovenlagen, van zijne moeder, door wie hij tot de onderlagen der maatschappij behoorde - en als oorzaak zijner wisselende begrippen van maatschappelijk leven. Een ander verschil tusschen zijn ouders op het stuk van godsdienstige neiging maakt in dit boek zijn beurtelings hellen tot vrijzinnigheid en tot geloovigheid duidelijk. Op de zelfde wijze vindt men in zijn autobiografische geschriften een uitlegging en de oorzaken van zijn vrouwenhaat.

Voor de vaststelling eene meening over Strindbergs eindelooze haat-uitbarstingen tegen de vrouwen, is het noodzakelijk, zich te vergewissen van de waarde, welke men hecht aan zijn eigen uitlatingen. De twee boeken, waarin hij het liefdeleven behandelde, dat hem tot zijn twee eerste huwelijken - oud geworden, trad hij nog eenmaal met de tooneelspeelster Harriet Bosse in het huwelijk - leidde, zijn ‘Die Beichte eines Toren’, en ‘Entzweit’, benevens enkele passages in ‘Inferno’. Het is den schrijver vaak als een onvergefelijke zonde van onkiesche schaamteloosheid verweten, dat hij in deze boeken, in het eerste voornamelijk, met de grootst denkbare onverschrokkenheid tot de geringste geslachtelijke en andere bijzonderheden van zijn huwelijk verhaald en beredeneerd heeft. Ik kan dat verwijt hier verder laten rusten: zoo zijn opgaven eerlijk zijn, aanvaard ik deze werken zonder voorbehoud als bijna onmisbare verzamelbundels van gegevens tot het maken eener

volledige psychologie van den schrijver. Zoo zij eerlijk zijn, en ik twijfel geen oogenblik met de mogelijkheid uittesluiten, dat Strindberg opzettelijk de waarheid verkracht heeft: zijn leven was zoozeer een aaneenschakeling van aanklachten tegen de wereld en zich zelf, van verlangens om openheid, hij zet zoo onverbiddelijk het mes in eigen wonden, en zijne boeken hebben zoo het accent van het eerlijkheidsgevoel des schrijvers, dat ik hiermede niet aarzelen mag. Het is evenwel een gansch andere vraag, of de beschouwingen van Strindberg over zijn geschiedenis juist zijn. Het is waar, dat in zijn latere werken symptomen van vervolgings- en hoogmoedswaanzin te vinden zijn; dat uit het oorspronkelijk bedeesde en zachte kind, dat hij aanvankelijk was, door de zonderlinge opvoedkundige methode's zijner ouders een belangrijke hoeveelheid warmere, zachtere trekken uit zijn karakter zijn uitgeroeid en zijn oordeel aldus zeer verscherpt is; dat hij dikwijls iedere vrouw als de verpersoonlijking zijner beschouwingen over de vrouwen neemt, daardoor *begint* met haar verkeerd te zijn, dientengevolge zelf misverstand, strijd, ellende en door hen wederom nieuwe redenen tot verbittering in het leven roept. Er zijn meer zulke bezwaren. Toch ontnemen zij weinig waarde aan de autobiografische geschriften, zij geven veeleer ook zelf inzicht in Strindberg's persoonlijkheid, en maken ons alleen behoedzaam bij het lezen en overdenken.

Zorgvuldige beschouwing van de genoemde boeken nu, doet, evenals: ‘Das Rote Zimmer,’ ‘Das Geheimnis der Gilde’ en ‘Frau Margit’ zien, hoe Strindberg aanvankelijk een vereerder der vrouw was als zoo menige kunstenaar, en hare liefde hoogschatte als de zachtste schat en de verheerlijking van het bestaan, maar leert ons tevens, dat hij, zoo hij tot een hater der vrouw als geen ander geworden is, zoo hij tot den satyrischen psycholoog der vrouwelijke gebreken groeide, die tot vermoeienis toe varianten leverde op het thema van uit haat en woede om haat geboren bronst, dit slechts werd door het samenleven met eene vrouw, die àl deze gebreken in min of meer overmatige hoeveelheid en kracht, en daarbij ten doode kwellende geslachtelijke afwijkingen toonde te bezitten. Jaren, jaren lang zijn Strindberg's werken vervuld geweest van haat, bitterheid en ellende als onvermijdelijke voortvloeisels der liefde, en eerst veel later zijn deze in

ieder geval diermate geluwd, dat zij niet meer de leit-motieven zijn van àl zijn drama's, maar dat er werken zijn, ‘Der Totentanz’, en ‘Ostern’ b.v., waarin meer invloedlooze psychologie van man en vrouw te vinden is. In een groot deel van zijn arbeid is Strindberg het tegendeel van Ibsen; terwijl de Noor, merkwaardige tegenstelling, meestal den man als den zwakkere, minder-waardige, de vrouw als de edelere, rijkere, diepere, en gevoelvollere vertoond heeft, gaf de eerste altijd weer nieuw gevarieerde, maar in wezen eendere geschiedenissen van den edele, den man, gekweld en vernederd door het lagere, maar heerschzuchtige en wreede schepsel, de vrouw, waaraan hij door de natuur toch onontkoombaar geketend was. Men heeft ook deze langdurige vrouwenhaat Strindberg verweten. Het is ontegenzeggelijk een minder prijsbare eigenschap, dat zoovele zijner gewrochten boven alles en bijna altijd op hetzelfde gebied kreten van toorn, schreeuwen van haat zijn. Maar laten wij niet vergeten, hoeveel leed en hoeveel beproevingen, door hem zelf, deze vrouw of door anderen zijn ziel toegevoegd, onder de woorden den gerekten ellendezang zingen, waarvan deze kreten en schreeuwen verzadigd zijn, en hoeveel verdriet onder den vollen vloed van het leven een ondergrond van naar boven den stroom doordringende jammerlijkheid gelegd hebben, waardoor het water vergiftigd en de kruiven der golven als dreunende maningen werden uit een onmeetbare hel van bekommering. En wanneer wij alles bepeinzen en zien, hoe deze man in de bitterste der dwalingen is ondergegaan, dan erkennen wij, dat de strijd hem gebroken heeft, en nemen wij het geheele werk, die gansche rij van scheppingen, als één schepping. met lange melodieën en korte tonen, gegrepen uit het leven, te zamen als een vreemde en ontroerende eenheid te beschouwen.

De strijd der godzuchtige en godwerende gevoelens, van Strindberg's religieus leven, is misschien de allerbelangrijkste. Ik zie haar tevens als de noodlottigste. Brandes vertelt in het hoofdstuk van ‘Menschen und Werke’, dat aan Strindberg gewijd is, iets over de ongeloofelijke snelheid, waarmede deze van theïst veranderde in atheïst. Zulke veranderingen treft men ook op dit gebied meermalen aan en voor de beoordeeling is alweder het eerste deel der autobiografie, ‘Der Sohn der Dienstmagd’, van zeer veel belang. Sinds zijn vroegste jeugd werd Strindberg heen

en weer geslingerd tusschen uitersten van geloovigheid en ongeloovigheid. Een tijd lang werd hij, kind nog, blind aanhanger van de allerdorste der menschelijke sekte's, een anderen tijd verklaarde hij haar, met sarcasme voor de trouwere aanhangers, voor de meest klaarblijkelijke onhoudbaarheid. Toch heeft deze strijd op het eerste deel zijner productie geen ingrijpenden invloed gehad. Wij herkennen zijn religieuse opvattingen menigmaal in zijn verschillende werken, maar zij hebben hun geen eigen physionomie gegeven: dit geschiedde eerst later. Het was in 't jaar 1890, toen hij 'Am offenem Meer' schreef, en na de ontleding van Axel Borg's ondergang voor een leegte stond. Hij had alles aangevangen, veel voleindigd, niets had hem bevredigd. Hij had lofdichten in proza op de liefde geschreven en hij had met de scherpste doorvoering zijn geloof beleden in dat andere begrip der liefde, dat Nietzsche's begrip was en dat in 'Der Fall Wagner' aldus geformuleerd werd: 'die Liebe als Fatum, als *Fatalität*, cynisch unschuldig, grausam - und eben darin *Natur!* Die Liebe, die in ihren Mitteln der Krieg, in ihrem Grunde der *Todhass* der Geschlechter ist!'; deze begrippen vervolgens had hij vleesch en bloed gegeven in zoo menig werk, in zijn 'Der Vater' bijvoorbeeld, dat in zijn wonderlijke saamgedrongenheid vóór alles een stuk in dialogen gecondenseerde energie van haat-liefde en liefde-haat is. Hij had onthouding en soberheid geoefend na tijden van zwijmel en losbandigheid, om te ondervinden, dat het een noch het ander hem vrede gaf. Hij had zijn eigen tijd ontleed, zijn vaderland doorspeurd, en met de verachting voor zijn tijd en voor den geest van zijn vaderland, had hij zich idealen geschapen, die hem later weder zinsbedrog, voortvloeisels van verstandszwakte, ledigheid leken. Hij had zich een droom gemaakt van gelijkheid, maar zij werd niets; een droom van heerscherschap door geestes-aristocratie, - deze droom vond in den ondergang van den man zijner schoonste verwezenlijking ook zijn eigen ondergang. Hij had zich zelf God gevoeld, dan had hij zich in God, en God in zich, de wereld in God, God in de wereld gedacht, - ook deze gedachten waren hem ontvallen. Hij had bemind, gehaat, geleden, geduld, hij had zich zelf uitgevierd en zich zelf bedwongen, hij had de oppermacht over zijn bestaan aan zijn gevoel en zijn verstand toegekend, tot het noodlot hem

sloeg met het besef, dat zij beiden niets waren. Zoo had hij alles, alles ondervonden, geen phase van het leven was hem vreemd gebleven, alles was het zijne geweest, maar alles was van hem afgescheurd, en nog slechts voelbaar in de menigvuldige werken, waarin hij al deze staten herschapen had voor de eeuwigheid. En na dit alles doorleefd te hebben, nadat hij zelfs den zelfmoord-drang overwonnen had door het bitterste oordeel over zich zelf, bevond hij zich nòg in ledigheid, voelde hij zich gansch door een groot Niets omgeven, want alles was gestorven en de wereld omringde hem met een veelheid van vale schimmen, die zijn gevoel verdoofden, zijn verstand benevelden: hij staarde in 't duister. Toen is deze jarenlange, nimmer verzwakkende strijd met de wereld overgaan in de hopelooze worsteling met God, waarin Strindberg overwonnen en gebroken werd.

In Inferno, het boek, dat de vijf jaren van zijn leven behandelt, die hij te Parijs doorbracht, en dat den grooten, religieusen strijd gedeeltelijk bevat, geeft Strindberg een vreemdsoortig relaas zijner ondervindingen. In Nach Damaskus schiep hij een andere bewerking van een dergelijk onderwerp, strenger inwerkend door zijn dramatischen vorm. Wij zien hier een man door zijn begrip van een mogelijken God voortgejaagd, tot vertwijfelens toe gepijnigd, gestriemd, gegeeseld en beangstigd. Wij zien hem aangevallen door alle vreezen en angsten, die den vervolgingswaanzinnige eigen zijn, door alle zelf-verheffingen, die den tot krankzinnigheid toe hoogmoedige kenmerken, wij zien, hoe deze twee afwijkingen elkander verscherpen, bijten, bestrijden, met àl meerder, schier ondragelijke ellende voor den mensch, in wien zij zich ontmoeten. Terwijl ik Inferno las, is het mij vaak niet mogelijk geweest te blijven gelooven, dat hier een normaal mensch zijn leven heeft opgeschreven, zoo draagt alles, wat hij vertelt in dit zonderlinge boek met zijn bijgeloovigheid en toegespitste achterdocht, den stempel van geestelijke abnormaliteit. Het gevolg van deze worsteling vol ellende om pijn en angst is geweest, dat Strindberg gansch en al overtuigd en zonder aarzeling geloovig mysticus naar den aard van Swedenborg geworden is. Door een der merkwaardigste novellen van den bewonderden Balzac, ‘Seraphitus-Seraphita’ gedreven, heeft hij zich verloren in de onontwarbare dwaalwegen eener bovenzinnelijkheid, die den mensch te sterker

tot zich trekt, naar mate hij verder in haar doordringt. Het was ook feitelijk de eenige uitweg, want wat bleef er voor iemand als Strindberg, die alle aardsche gevoelens en gedachten, alle wereldsche dingen geleefd, geproefd, gewogen, en verworpen had, nog anders over, zoo hij den dreigenden zelfmoord ontkomen zou, dan zich af te wenden van de wereld, om al zijn hoop te vestigen op een leven na het leven dezer aarde, al zijn verlangens te richten naar een licht, onvindbaar zoolang zijn ziel in een lichaam huisde, maar dat haar zou ombloeien en in zich opnemen, zoodra zij den vleeschelijken kerker ontkwam? Velen zullen deze kentering een zege vinden, voor mij, die, hoewel ongeloovig, nochthans een minnaar ben van den eeuwigheidsdroom van den Christen, is zij een ondergang. Hoe zeer de gansche ziel en heel het ontwikkelde denken van Strindberg zich kantte tegen het aannemen van door 't verstand meedoogenloos als fabels en bijgeloof veroordeelde geloofs-vooronderstellingen, blijkt uit den langdurigen strijd, die noodig geweest is om deze schouders onder 't juk te brengen, en dat het hier geen buigen werd, maar een breken moest zijn met een breuk zoo voldongen, dat haar hevigheid haar onherroepelijkheid medevoerde, doet een eenigermate volledige kennis van Strindberg aannemen. Zijn persoonlijkheid was nooit die van den geloovigen, maar die van den hoogmoedigen, opstandigen engel. Deze man was een aanklager en een hater, een oproerige en luid-uit toornende, hij bleef dit, hij is dit nu nóg met zulk een mateloosheid, dat zijn trouwste vrienden aan de sterkte van zijn verstand beginnen te twijfelen. Zoo is er niet één omstandigheid, die er op wijzen kan, dat Strindberg's geest en karakter het christendom, zij 't in Swedenborgiaanschen zin, in zich heeft opgenomen als de overal en alle hoeken doordringenden inhoud voor zijn vorm. In sommige zijner drama's leert hij gelatenheid, vergiffenis, entsagung en zwijgen, maar zijn brandend leven is gebleven wat het altijd was. Wanneer wij in een werk als Rausch, dat kloppende en schreeuwende werk, dat drama van zielsangst, ontzetting, doodzonde, ellende, ondergang en verdoemenis, de religieuse elementen beschouwen, dan is het volkomen begrijpelijk dat Kerr in ‘Das Neue Drama’, spreekt van verkindsching en hersenverkalking, en de wijze waarop zij verwerkt zijn, doen er des te meer toe

besluiten, dat *niet* een de dwaling overwinnende geest ontwaakt is tot een alles doorzingend en van zijn heerlijkheid verzadigend licht, maar dat een verlangenszieke ziel, een, die van haar geboorte af was aangedaan met den noodlottige trek van het onvervulbare verlangen, na alles van zich te hebben afgescheurd als smadelijke kleederen, is ondergegaan in de worsteling met haar eigen verlangen, dat haar het eenige restende, een onbewijsbare eeuwigheid, heeft opgedrongen, een die er nimmer in geslaagd is den geest, en de persoonlijkheid, waarmee zij te zamen gaat, geheel en al met die nieuwe geloofsgevoelens tot een naar buiten lévende éénheid te verzoenen.

Zoo is Strindberg voor mij het meest volledige voorbeeld van den modernen zoeker, wiens wegen alle tot één afgrond leidden, en wiens hartstocht en scherpte van verstand hem het terugkeeren verbood. Hij heeft alle groote stroomingen der laatste decennia doorleefd, en door de uitgebreidheid van zijn aanleg en bekwaamheden, als geen ander in zich opgenomen. Hij heeft jaren gekend, waarin zijn kunstenaarsschap hem werk na werk in een zeldzame vruchtbaarheid schrijven deed, andere jaren gingen voorbij, wier uren hij besteedde met scheikundige navorschingen, historische studies. Wij kunnen, al doet zijn verbijsterende veelzijdigheid soms wat dilettanterig aan, hem een der laatsten noemen dier mannen uit het verleden, die, strevend naar een geleerdheid welke bijna alwetendheid mocht heeten, wetenschappelijkheid, wijsgeerigheid en kunstenaarschap tegelijkertijd bezaten. Alles, wat over, langs, door hem heenging, heeft hij neergelegd in boeken, die zijn naam zullen doen duren, en hem misschien de eeuwigheid kunnen geven, waarnaar zijn ziel verlangt. Daarom ook, daar bijna alles wat een gansche eeuw aan nieuwe denkbeelden zag verrijzen, aan nieuwen drang zag ontstaan in de gemoederen der hoogsten, in hem te vinden is en zijn weergave vindt in zijn werk, daarom is hij een der bijzonderste schrijvers, die ik ken, en de grootste van zijn tijd. Als kunstenaar verdient hij onze bewondering en onze vereering. Als mensch maakt hij aanspraak op verschooning voor de vele en belangrijke gebreken, die in hem aanwezig mogen wezen, en die zijn en anderer leven verbitterd hebben: want wat ons tot voordeel zal zijn, heeft hij moeten koopen met een bestaan van ellende,

waarvan de triestheid moeilijk te bepalen is voor wie het niet met eigen ziel behoeft door te maken. Maar bovenal heeft Strindberg hierom *recht* op onzen eerbied, dat hij een der diepste kenners is van het menschelijk gemoed, wiens met eigen bloed bevochten wetenschap ons leiden kan en dat hij een der hartstochtelijkste en vermetelste worstelaars met de wereld, met God en de menschen geweest is in den strijd om de verklaring van het leven, in welks duisterheid de bron aller smarten ligt, welks openbaring wij allen tegemoet zien als de moeder eener onwaarschijnlijke maar *misschien* nog eenmaal bereikbare ontbloeiing der eeuwige vreugde.

Philosophische kroniek door Mr. G.J. Grashuis.

Schelling, Hegel, Fechner en de nieuwere theosophie. - Eene geschiedkundige voor- en inlichting, door G.J.P.J. Bolland, Hoogleeraar in de de Wijsbegeerte te Leiden.
Leiden, A.H. Adriani 1910.

Twee dingen heb ik nog te doen met betrekking tot het boek van Dr. Speyer over de Indische Theosophie, dat mij twee maanden geleden stof leverde voor de Maandkroniek. *Vooreerst* moet ik, bij uitzondering, melding maken van een artikel, voorkomende in een ander Tijdschrift. In 'De Gids' van September dezes jaars gaf Prof. Speyer een artikel, dat eigenlijk een aanhangsel is op zijn groot werk, en waarvan het opschrift luidt: 'Edwin Arnolds Buddhisme getoetst aan de bronnen'. In een twintigtal bladzijden, die den lezer boeien en overtuigen, handelt de Leidsche geleerde over den dichterlijken arbeid van Edward Arnold en een tweetal aanhalingen uit het artikel zullen den Lezer der *Kroniek* niet ongevallig zijn. In het begin van zijn stuk zegt Dr. S.: 'Met dat gedicht, *The Light of Asia* - bij Arnold de eerenaam van Boeddha - heeft zijn maker, E.A. een groot succes gehad. Het is vele malen achtereen herdrukt, en dat in weinige jaren, en ook nu nog is er herhaaldelijk een herdruk noodig. Het is zelfs in Nederlandsche verzen overgezet en ook van die vertaling heeft reeds een derde druk het licht gezien. Zij is van de hand van Dr. H.U. Meyboom, thans hoogleeraar te Groningen, die te voren in een artikel in dit tijdschrift van Juni 1881, de mooie kanten van het dichtwerk in het licht had gesteld.' De Hoogleeraar duidt den vertaler aan als ambtgenoot, maar hij verzwijgt, of althans hij zegt niet dat Prof. M. in 1881 Predikant was in de Nederlandsche Hervormde

Kerk, en thans Kerkelijk Hoogleeraar is te Groningen. Dit teekent wel onzen tegenwoordigen tijd, waarin velen meenen dat het oude Christendom heeft afgedaan. Aan het slot van zijn schoon artikel zegt Dr. S.: 'Knap zijt ge, E. Arnold, en mooie verzen schrijft ge en het ontbreekt u niet aan veelzijdige kennis. Maar gij behoort niet tot de gidsen, die den weg wijzen (liever zeide ik: kunnen wijzen) bij de bestudeering van het Buddhisme'. Dit oordeel, scherp en hard, rust op het door den Hoogleeraar gegeven betoog, dat bij Arnold de dichterlijke verbeelding de plaats inneemt van geschiedkundige trouw. *Ten anderen* mag ik niet nalaten mijn verslag van het boek over de Indische Theosophie, waarin ik niet meer dan ééne opmerking bij wijze van oordeelvelling heb gemaakt, namelijk over de Mystiek, te voltooien met de mededeeling van mijn oordeel over het werk van Dr. S. Bij alle erkenning van het goede, dat ons wordt aangeboden, geloof ik recht te hebben om te zeggen dat de Hoogleeraar één ding heeft gelaten. De Lezer had recht op eene beantwoording van de vraag of *de Indische Theosophie* vroeger of later het Christendom kan vervangen. In de Kroniek (467) heb ik gezegd dat Dr. S. 'door de uitdrukking zelve: "het evenwicht van de psyche" den Lezer voor een raadsel laat staan. Nu is immers het Christendom, in onderscheiding van het Jodendom en van den Islam, de godsdienst, waarin over het evenwicht van de ziel, over de harmonische ontwikkeling van den inwendigen, geestelijken mensch in de eerste plaats wordt gehandeld. Mij dunkt dat Dr. S. schrijvende in onzen tijd, nu het Christendom nog niet is gestorven, op de zoo even gestelde vraag een antwoord had moeten geven.

Aanvankelijk had ik het voornemen om in de Kroniek van November te handelen over: "*Denkers van onzen Tijd*," het boek van Prof. de Groot te Amsterdam, dat ik een plaats gaf naast het werk van den Leidschen Hoogleeraar. Een ander boek van beteekenis noemde ik niet, maar er is kortelings nog een derde werk verschenen op het gebied van Wijsbegeerte, en daarover wil ik dit maal handelen. Vooraf echter nog een enkel woord over een vierde boekwerk, dat elders is besproken, en dat mij toch aanleiding geeft tot eenige opmerkingen. Wat is er geschied? Twee Redacteuren van het "Tijdschrift voor

Wijsbegeerte" zijn met elkander in botsing gekomen, en dat wel, zoo als dikwijls het geval is bij mannen van de pen, over een kleinigheid. In het Juli-nummer van dit jaar geeft de Heer K.J. Pen van den Haag aan zijn vakgenoot Dr. J.D. Bierens de Haan eene danige afstraffing naar aanleiding van diens "Weg tot het Inzicht," waarin hij niet veel goeds weet te vinden. Ook Dr. D.G. Jelgersma van Leiden heeft zich in "De Gids" van Juli en Augustus dezes jaars hoogst ongunstig uitgelaten over dien "Weg" en ontziet zich niet zijn opstel te noemen: *Philosophie?* Aan het einde zijner verhandeling gekomen zegt hij: "Ik eindig dus mijn bespreking van het boek van B. de H. met het aanbieden mijner verontschuldiging aan de lezers van de Gids hierover, dat ik hen zoo lang heb bezig gehouden met een onderwerp, dat dat zoo weinig verdient. Maar in onzen tijd van phrasenmakende philosophen is dit misschien nuttig, dat een hunner een enkele maal streng wordt gekritiseerd, nuttig ook voor de lezers van de Gids. In zoo verre althans hoop ik met het schrijven van deze beide artikelen een wel onaangenaam, maar nuttig werk te hebben gedaan." - In de zaak van het boek, van den "Weg tot het Inzicht", meng ik mij niet: alleen betuig ik Dr. J. mijne instemming ten opzichte van hetgeen hij zegt over "phrasenmakende philosophen". Ik ga verder en ik denk dat Dr. J. ook den Heer P. tot die klasse zal rekenen, als hij volle aandacht schenkt aan 's mans woorden, die den aanvang uitmaken van zijn opstel: "Het Stelsel" van B. de Haan'. Immers lezen wij daar het volgende, dat ik mij verplicht acht onder de oogen mijner Lezers te brengen. 'Wanneer we, zegt de Heer Pen, ons eerst in 't algemeen eens afvragen, hoe de wijsbegeerte van een tijd zich tot de gelijktijdige andere geestelijke verschijnselen verhoudt, dan merken we op, hoe 't eenzelfde geest is, die in godsdienst, kunst en wetenschap, in staat en zeden, zich van bepaalde woorden, kategorieën, bedient, die iedereen dan zonder nadenken gebruikt, omdat ze algemeen worden verstaan. Het komt bij den mensch van dien tijd niet op, naar den zin dier woorden opzettelijk te vragen, want die is hem onmiddelijk duidelijk; hij voelt wel wat men er mee bedoelt, en dat is hem voldoende. De wijsbegeerte evenwel van dien tijd is niet die zijnde, voelende geest, maar de van zich

zelf bewuste geest, en het denken, dat zich tot object van kennis heeft gemaakt, en wetend is geworden, staat daardoor boven zijn tijd, en spreekt in een taal, die alleen voor denkenden is te begrijpen. Eerst een nieuw geslacht, dat hiermee is opgegroeid, zal de nieuwe kategorieën - zonder helder inzicht - gaan gebruiken, ze plattrappen en verzinken in de taal van het dagelijksch leven'. - Zoo ik volstrekt *geen inzicht* had, om een woord van B. de Haan te bezigen, dat, voor zoo veel ik weet, afkomstig is van Plato - *dianoia* - en dat voor gewone menschen, die geen wijsgeeren zijn in den trant van den Heer Pen, begrijpelijk is, zou ik mij den weg niet durven laten wijzen door den Heer Pen. Hij beweert dat zekere 'bepaalde woorden', die in een zekeren tijd door de menschen worden gebruikt op het gebied van 'godsdienst, kunst, wetenschap, staat en zeden', afkomstig zijn van de wijsbegeerte van een vroegeren tijd, die, om zoo te zeggen, haar tijd vooruit was. Want, zoo leeraart de Heer Pen, de wijsbegeerte is 'de van zich zelf bewuste geest', en het denken, dat wetend is geworden, staat boven zijn tijd'. Indien dat juist ware uitgedrukt en onwederlegbaar mocht heeten, zou het denken, dat zich beweegt op alle gebied buiten de wijsbegeerte, eigenlijk geen denken zijn. Dan zouden de mannen van den godsdienst, van de kunst, van de wetenschap, de mannen van staat en zeden geen denkers zijn of kunnen zijn. Laat ons over de dwaze phrasen geen tijd meer verliezen, en laat ons alleen zeggen, dat de Heer Pen in den aanhef van zijn stuk geen proeve van 'helder inzicht' heeft gegeven, en geen betrouwbare gids kan zijn om ons te brengen tot het ware begrip van Wijsbegeerte. Is niet begripsverwarring een kwaal van velen in dezen roerigen tijd van denkstrijd? Zonder aarzelen moet ik die vraag bevestigend beantwoorden, en het boek, dat ik ga bespreken, levert merkwaardige bewijzen voor de waarheid mijner stelling.

Wie over Prof. Bolland spreekt of schrijft, mag wel steeds in gedachten houden bij zijn oordeel en in het oog houden bij zijn uitspraak, dat die Hoogleeraar geen gewoon man, laat ik liever zeggen: geen gewoon mensch is, maar iemand van ongewone vreemdheid. Vreemdsoortigheid mag ik niet zeggen, want de

wijsgeer Bolland is in zich zelf en op zich zelf een soort, bestaande uit één enkelen zonderlingen enkeling. Ik hoop met die laatste woorden mij duidelijk te hebben uitgedrukt. Twist te zoeken met den Heer B. lag niet op mijn weg, en uit de verte heb ik tot nu toe zijne vreemdigheden met een zekere verbazing gadegeslagen, en ook over den invloed, door 's mans woorden op velen uitgeoefend, heb ik mij moeten verwonderen. Nu er van zijne hand een boek verschijnt, waarvan de titel groote verwachtingen wekt, mag ik als Kroniekschrijver mij niet onttrekken aan den plicht om dat boek te behandelen. Met den titel vang ik aan en ik wijs den Lezer op de tweeledige belofte, daarin uitgesproken en gegeven. Over ‘Schelling, Hegel, Fechner en de nieuwere theosophie’ wil B. spreken, en met hetgeen hij in zijn boek verkondigt, of aanbiedt, hoe moet ik zeggen? wil hij ons ‘eene geschiedkundige voor- en inlichting geven’ op het gebied van Wijsbegeerte. Wij hebben dus volgens den titel een boek te wachten, dat ons langs geschiedkundigen weg zal leiden tot de kennis van de drie genoemde wijsgeeren en van de nieuwere theosophie. Wat verstaat nu Prof. B. onder geschiedenis? Is het bij en voor hem het na elkander komen en voor een goed deel het uit elkander voortkomen van feiten, waarvan de kennis en het begrip ons kan leiden tot helder inzicht? O neen, want om nu niet in eenmaal het gansche boek te overzien, maar ons te bepalen bij de twee eerste vellen, ongeveer een vijfde deel van het werk, daarin bestaat het zoogenaamd geschiedkundige *alleen* in het opgeven van jaren en dagen, waarin de aanhalingen, bijna het geheel van het gansche werk, zijn geschreven of gedrukt. Reeds dadelijk begint B. op de eerste bladzijde met zijne ‘geschiedkundige voor- en inlichting’ op volgende wijze. ‘In zijne Proeve eener geschiedenis van de leer der aangeborene begrippen’ zegt a^{o}. 1879 wijlen prof. C.B. Spruyt, dat Schopenhauer niets heeft willen weten ‘van de openbaringen, die de theoretische rede volgens Schelling en Hegel geven zal’. (Bl. 215.) En op eene andere plaats van hetzelfde boek schrijft hij: ‘Ten slotte heeft men ingezien, dat de zoogenaamde ontwikkeling der Kantiaansche wijsbegeerte door Fichte, Schelling en Hegel niet als vooruitgang te beschouwen is, dewijl haar hoofdkenmerk bestaat in den terugkeer tot het oude dogmatische standpunt dat Kant voorgoed had willen verlaten’. (Bl 203.)

'Spruyt, zoo gaat nu B. voort, heeft lang genoeg geleefd en gedacht om Schopenhauer en Hegel anders te taxeeren dan hij gedaan had, toen hij bekroond werd, en professor gemaakt, en Hegel niet kende, al is hij in Hegel nooit zoo ver gekomen, dat hij voor hem naar buiten is opgekomen, om allereerst zijn vroeger oordeel flink en openlijk te herroepen'. Hierbij moet ik twee opmerkingen maken: vooreerst dat B. de uitdrukking 'bekroond en professor gemaakt' wel in de pen had mogen laten, want hij zelf is immers, bij gebrek aan beter, ook *professor gemaakt*, en ten anderen, dat het voor den weetgierigen Lezer aangenaam en nuttig zou zijn geweest, indien de Heer B. uit geschriften van Prof. Spruyt, na 1879 verschenen, iets had medegedeeld over zijn ontwikkelingsgang. Door de aanhaling van Spruyt gekomen op het artikel 'Schopenhauer', kan B. dien wijsgeer niet loslaten, en verhaalt hij ons 'dat S. te Berlijn in 1811 naar aanleiding van Fichte's vijfde voordracht over de feiten van het bewustzijn stilweg heeft neergeschreven: 'Ik moet bekennen, dat al het hier gezegde mij zeer duister is, dat ik verkeerd kan hebben verstaan, maar Fichte in deze voordracht veel gezegd heeft, wat ik heelemaal niet verstaan heb. Of dit aan Fichte is te wijten dan wel aan mijn gebrek aan oplettendheid, aan behoorlijke stemming daartoe, of aan verstand, of eindelijk aan mijn bevangen zijn in de Kantisch elementaire leer, weet ik niet.' Na het elfde college echter klinkt het anders; dan schrijft de twee-en-twintigjarige: 'In dit uur heeft hij behalve het hier opgeschrevene dingen gezegd, die mij den wensch afpersen, hem een pistool op de borst te mogen zetten, en dan te zeggen: sterven zult ge nu zonder genade, maar zeg ter wille uwer arme ziel, of ge bij die wartaal zelf iets duidelijks hebt gedacht, dan wel ons enkel voor den gek woudt houden!' En 'hiermede' aldus anno 1905 in het 'Archief voor Geschiedenis der Wijsbegeerte' (18: 532-536) Paul Wapler, 'begint de reeks van de bekende tegen Fichte geslingerde smaadredenen, wier mateloosheid almede te verklaren is uit het boven opgemerkte vermoeden van zijn eigen onvermogen, en ten deele is voortgekomen uit den half onbewusten wensch, om eigen gevoel van ontoereikendheid te bedriegen,' 'Dat, voegt B. hieraan toe, 'in de latere schimpredenen Schelling er het best en Hegel het

slechts heeft moeten afkomen, ligt in de rede.' Ook hierbij een paar opmerkingen. Vooreerst over de vertaling uit het Duitsch: dat B. hier vertaalt en elders, Fransch en Engelsch, niet vertaalt is zijn zaak, maar als hij Duitsch verhollandscht, behoort hij het goed te doen. *Ontoereikend* kan niet van een persoon worden gebruikt, en Duitsche titels laat men liefst onvertaald. Ten tweede over de smaadredenen en de mateloosheid daarvan: dat Prof. B. met kinderlijke eenvoud zich ook wel eens aan zulk een boos bedrijf schuldig maakt. Ten derde dat wij met de laatste aanhaling zijn gekomen aan het slot van bladzijde 3, en dat wij van bladzijde 2 slechts 16 regels niet hebben aangehaald.

Wonderbaar is het dat op bl. 4 eene aanhaling uit Kant voorkomt zonder opgave van het jaar en onmiddelijk daarna volgt: 'En Schelling schrijft nu als twintigjarige in 1795: 'Niets kenmerkt zoozeer den genialen geest van Leibnitz als diens woord, dat hij genoeg over oud en nieuw had nagedacht, om te weten, dat bijna alle opvattingen zich laten uitleggen in een goeden zin; hij zelf komt dan met de idee van een algemeen stelsel, dat aan alle afzonderlijke stelsels, zoo tegengesteld als ze mogen zijn, in het stelsel van menschelijk weten zelf samenhang en noodzakelijkheid geeft. Eerst zulk een omvattend stelsel kan de taak vervullen, het strijdige belang van alle overigen te vereenigen, te bewijzen, dat geen ervan, hoezeer het met het gewone verstand in strijd mag schijnen, iets werkelijk onzinnigs heeft verlangd, en dat dus op iedere mogelijke vraag in de philosophie ook een algemeen antwoord mogelijk is'. Hier willen wij de lange aanhaling afbreken en alleen nog het slot mededeelen: 'Dit algemeene stelsel is... eene *organisatie*... Daarom is ook alle vooruitgang in de philosophie alleen vooruitgang door ontwikkeling'. (1: 457-451). Dan hooren wij Schelling, zoo als hij spreekt in 1802 en eindelijk Hegel, zooals hij sprak in 1801. Verder Spencer in 1862, Prof. Heymans in 1890 en in 1905 en Wundt in 1901.

Opmerking verdient de aanval van bl. 8 alwaar wij lazen: 'Ten onzent is Heymans van Leiden uit naar Hegel bij herhaling verwezen. Maar hij heeft in 1910 de veroordeeling van 1890 - dat wil zeggen: de veroordeeling van de "idealistische systemen,

die gedurende eene halve eeuw na Kant de Duitsche philosophie beheerscht hebben" - versterkt herhaald' met de cursief gepubliceerde verklaring, dat ook, en in het bijzonder na de lezing van het Leidsche Collegium Logicum - dat is: het werk van den Heer B., zijn college over 1904-1905, twee lijvige deelen, niet minder dan *f* 12.00 kostende - zijne "meening" geheel dezelfde is gebleven.' De studie van het boek leert dat het in hoofdzaak een aanval is op het geen Prof. Heymans van Groningen meent en leert, en daarom gebruikte ik het woord 'opmerkelijk'

In het voorportaal van zijn boek stelt B. ons Duitschers voor, maar op bladzijde 10 komt Voltaire aan het woord, die, zegt B., 'in 1766 had laten drukken: "*Nous ne savons rien au monde que par l'expérience.*" (Le philosophe ignorant,' § 7). En in 1734 had hij geschreven, 'que nos idées nous viennent toutes par les sens.' (Traité de metaphysique', ch. 3.) Fichte wordt verder aangehaald, maar nu zonder jaartal, Spencer wordt aangehaald en voor het jaar 1896 komen Friedrich Jodl en Flechsig aan de beurt. Eene aanhaling uit het 'Léérboek der Psychologie' van den eerste en eene aanhaling uit 'Brein en Ziel'[2] van den tweede worden op bladzijde 11 gevolgd door een vernieuwden aanval op 'collega Heymans' van 1905 en van 1901. Vermanend zegt B. op de volgende bladzijde: 'En men hoore nu eens Schelling, (die) reeds op twintigjarigen leeftijd (in 1795 namelijk) schrijft.' Van de beide lange aanhalingen neem ik alleen het slot over, dat aldus luidt; '*Voorwerp der wijsbegeerte* is de werkelijke wereld.' (1: 464). Op bladzijde 13 lezen wij wat Schelling 'zegt in 1799' en wat 'hij verklaart in 1803,' en op bladzijde 14 wat, 'hij schrijft in 1806' en wat 'hij nog in latere dagen - wij hooren niet wanneer - opmerkt.' Dan komt Hegel weder aan de beurt, zonder jaartal, en Lange, ook zonder jaartal; vervolgens Dr. Joh. Schubert (in 1909), wederom Hegel zonder jaartal, en de positivist A. Lefèvre (in 1879) en Max Dessoir, 'anno 1901.' Eindelijk, wij zijn genaderd tot onze laatste bladzijde (16), lezen wij: 'Midden in de vorige eeuw heeft E. Caro nog weten te getuigen: "Les conceptions de Hegel ont renouvelé la philosophie de l'histoire." ("L'idée de Dieu", 1864, p. 19.)' Hier gekomen, of liever gezegd: hier aangeland, na onzen zwerftocht langs de menigte aanhalingen,

mogen wij vragen of niet Prof. Bolland den spot drijft met zich zelf, als hij met instemming de woorden aanhaalt van een man, die Hegel roemt om zijn arbeid aan ‘la philosophie de l'historie’.

Bij dit punt, bij de leerwijze van B., heb ik mij eenige uitvoerigheid veroorloofd, alleen om er op te kunnen wijzen, dat de Leidsche prediker van de Hegelarij een vreemde voorstelling heeft van geschiedenis en van ‘geschiedkundige voor- en inlichting’. Mij dunkt, Prof. B. kent geen verveling, als hij maar steeds doorgaat met een reeks aanhalingen, nu en dan eens afgewisseld door zijne wijsgeerige of persoonlijke invallen en uitvallen. Voor den lezer van zijn boek is het echter vervelend die reeks te moeten doorworstelen. Hinderlijk is het daarbij te moeten ontdekken dat de Schrijver geschiedenis verwart met mythe en legende, en daarover heb ik nog een enkel woord in het midden te brengen, een woord, niet gericht tegen den Hoogleeraar, die, ik geloof het zeker, onbekeerlijk en onverbeterlijk is, maar alleen uitgesproken ter wille van lezers, die zich door den naam van B. op een dwaalspoor laten leiden. Op bladzijde 144 staat te lezen: ‘Een goed theosoof ten onzent gelooft met C.W. Leadbeater (“The astral plane”, p. 31) aan “*the* “*existence of the great Himalayan brotherhood*,” gelijk een Christen gelooft aan “de Twaalf Apostelen”; de ware leer is hem “the account given us by the Masters of Wisdom through our great founder and teacher Madame Blavatsky”. (Leadbeater, “The dewachanic plane” p. 69.) Voegen wij erbij dat het bestaan dier groote meesters” niet minder maar ook niet in meerdere mate mythisch is, dan dat van de twaalf arme en onwetende visschers, die volgens de oorspronkelijke overlevering het (feitelijk uit Alexandrijnsche theosophie) voortgekomene Evangelie van Galilaea uit onder de menschen hebben gebracht.’ Deze volzinnen dwingen mij te spreken over de artikelen, door den Heer B. geplaatst in den vorigen Jaargang van ‘De Nieuwe Gids’, Aflevering 2-6, later als boek verschenen en reeds in eene tweede uitgave aan de markt gebracht. Die artikelen en dat boek dragen tot opschrift: ‘Het Evangelie’, en daarin biedt ons de Schrijver ‘Eene “vernieuwde” poging tot aanwijzing van den oorsprong des Christendoms.’ In het vijfde Hoofdstuk van dat werk (755), even als hetgeen ik nu behandel, meer eene

aaneenschakeling van aanhalingen dan een met de noodige kunst samengesteld boek, wordt het volgende gezegd.

'De Paulusbrieven zijn geene brieven van eenen Paulus, maar leerstellige verhandelingen uit de eerste helft der tweede eeuw.' Die stelling wordt schijnbaar bewezen met de mededeeling, dat in Clemens 36:2-5 Hebr. 1, in 1 Clemens 35:5 Rom. 1:29-32 wordt nageschreven en in 1 Clemens 47:1-3 1 Kor. als 'de brief van den zaligen apostel Paulus' ter sprake wordt gebracht.' Daaraan wordt nu door Prof. B. nog toegevoegd: 'dit echter wil niet meer zeggen, dan dat "Paulusbrieven" omtrent 135 bekend zijn geweest in "clerikaal" Romeinschen kring.' Wat nu verder volgt ter verduidelijking laat ik rusten, en ik bepaal mij tot de beweringen, die ik overnam. Twee brieven noemt B. als staande op naam van Paulus, maar hij vergist zich deerlijk, want de Brief aan de Hebrëen is wel 'in de Kerk van Alexandrië van den vroegsten tijd af als een echt werk van Paulus in verbinding met diens overige brieven gelezen, en daar heeft het verschil in stijl, dat men opmerkte, in de eerste plaats slechts aanleiding gegeven tot onderstellingen omtrent een mogelijken vertaler van een naar men beweerde in het Hebreeuwsch geschreven brief.' Hij behoorde echter voor de Katholieke Kerk van het Westen tot na het midden der vierde eeuw *niet* tot het Nieuwe Testament.' Wat ik hier aanhaal kan Prof. B. vinden in het beknopte, maar aan inhoud rijke werkje van Th. Zahn: 'Grundriss der Geschichte des Neutestamentlichen Kanons'. Dit boek is van het jaar 1901, en B. had ook elders kunnen vinden wat Zahn zegt. Met den brief aan de Korinthen staat het anders: die wordt door Clemens Romanus genoemd als zendbrief van Paulus. Volgens B. zijn nu de opstellen, die den naam van Paulus dragen, geen zendbrieven, geen epistolai, maar 'leerstellige verhandelingen', en wel 'uit de eerste helft der tweede eeuw.' Al wie zich eenige moeite geeft om de Brieven van Paulus te verstaan, zal inzien dat zij werkelijk zendbrieven zijn, ook de Brief aan de Romeinen, die de eenige eigenlijk gezegde 'leerstellige verhandeling' is onder de Brieven, die den naam van Paulus dragen. Wie zich verdiept in die schriften, kan daaruit leeren dat Paulus onder de predikers van het Evangelie de eerste en de eenige wijsgeerige geest is geweest. Zijn

schriftelijke nalatenschap doet ons een man kennen, voor wien in de tweede eeuw geen plaats was, een man, die zich in zijn schrijven en in zijn denken en werken al meer en meer ontwikkelt, volgens een geleidelijken gang. Wat beteekenen al de aanhalingen van Paulus bij Prof. B.? Zij bewijzen dat hij zich nog niet heeft ingedacht in de ziel van Paulus, den volgeling van Jezus, maar niet diens leerling, den prediker van Jezus' kruisdood, en van de mystische beteekenis van dit feit. Prof. B. zegt dat in 1 Clemens is *nageschreven* en zijn eigenaardig werk om anderen gedachteloos en zonder onderzoek na te schrijven heeft hem zeker dit werkwoord in de pen gegeven. Dit betreft Paulus, maar hoe is het nu gesteld met de geschiedkennis van Prof. B. ten opzichte van ‘de twaalf arme en onwetende visschers,’ wier *bestaan* hij gelijk stelt met dat van ‘de groote meesters’ van Mevrouw Blavatsky?’ Vooreerst waren niet alle apostelen of zendelingen van Jezus visschers en ten anderen zijn zij niet allen buiten het Joodsche Land gegaan om te prediken. Wat voor Prof. B. geschiedenis en overlevering, legende en mythe zijn, kan hij zelf niet zeggen. Alleen zal hij den lichtgeloovigen lezer door zijne stoute beweringen er toe kunnen brengen om den dwalenden Hoogleeraar tot gids te nemen.

Al wat ik met het vorenstaande heb willen te kennen geven, acht ik juist en onwederlegbaar. Dat alles heeft echter alleen betrekking op het tweede gedeelte van den titel, en nu ga ik over tot het eerste gedeelte, de belofte, of wil men de aankondiging dat er een boek den Lezer in handen wordt gegeven, handelende over ‘Schelling, Hegel, Fechner en de nieuwere theosophie’. Waar en juist is het niet, want het werk moet eigenlijk dienen om ‘collega Heymans’, af te maken, om de Groningschen Hoogleeraar, die verwantschap heeft met Fechner, voor het lezend en denkend deel van het vaderland ten toon te stellen als een dwazen beoefenaar der Wijsbegeerte. Het viertal onderwerpen, de drie Duitsche wijsgeeren en ‘de nieuwere theosophie’ dienen slechts als uithangbord, den voorbijganger uitnoodigende om binnen te treden bij Prof. B., die zich bereid verklaart tot voor- en inlichtingen. Over Schelling, Hegel en Fechner wordt niet *gehandeld*, wel worden aanhalingen uit de werken van die

mannen in bonte rij den Lezer voor oogen gesteld. Daar nu Prof. B. allerminst goed te spreken is over Fechner, in de lijn van wiens denken Prof. Heymans voortgaat, wil ik mij het allereerst bezighouden met den aanvang van het derde hoofdstuk van Bolland (94). ‘Wanneer Aristoteles, zegt B., in zijne zedekundige besprekingen bij gelegenheid van ‘het beste’ in ons gewaagt, komt hem daarbij *de Noûs* in de gedachte, dat is het zuivere denken of bewustzijn zelf, iets ook, wat van zelf heerscht en voorgaat, en van het schoone en goddelijke kennis draagt, ‘hetzij dat het zelf iets goddelijks, hetzij dat het in ons het goddelijkste is’. En niet lang daarna heet dan, ‘de Noûs goddelijk in vergelijking met den (individueelen) mensch’; elders (‘Over de ziel,’ 3:5) beweert hij, dat ‘de Noûs’ alles wordt en alles bewerkt. Later heeft Alexander de Exegeet, die omtrent het jaar 200 te Athene heeft onderwezen, het bij Aristoteles ‘over de ziel’, 3:5 bedoelde, hoewel niet woordelijk zoo genoemde, werkzame denker of bedrijvige en in dien zin als werkzaam ‘werkelijke’ ik voor het goddelijk wezen verklaard, hoewel men hier met Bergson zoude kunnen spreken van ‘ce qu'il y a d'essentiel, et pourtant d'inconscient, dans l'intelligence humaine’; vgl. ‘L'évolution créatrice’ [5] p. 348. Renan spreekt nog bij Averroës ([3] p. 137) van ‘l'universalité des principes de la raison pure et l'unité de constitution dans toute l'espèce humaine’, waarbij de in Kant belezene dan denken moet aan ‘het bewustzijn in het algemeen’ (Kant 3: 122, 4: 49, 61 H.), waarvan Fichte ‘het absolute ik’ heeft gemaakt. James Lindsay vermeldt in het ‘Archief voor Geschiedenis der Philosophie’ van 1903 (16: 397) ‘the oriental's conception of the Eternal Spirit as supremely revealed in man's own spirit’. De Indische Yogaleer namelijk neemt een oorspronkelijken geest aan, waaruit de afzonderlijke geesten afkomstig zijn; het *doel*, waarnaar wij moeten streven, is volgens die Yogaleer de vereeniging met het oneindige Wezen, de verzinking in dat wezen door middel van ingespannene overpeinzing. Ten slotte is ook de âtmawidjâ of ‘theosophie’ van mevrouw Blavatsky en mevrouw Besant een geloof aan ‘the higher ego as part of *the* Universal Mind’; men zie blz. 38 in het boekje van de laatste over de ‘Seven Principles’ of Man. - In een noot zegt B.: ‘De zeven beginselen des menschen hier

bedoeld zijn stof, vorm, leven, ziel, verstand, rede en ik mythologisch opgevat en besproken; de theosophie zelve is 'psychologische' religie. - Zoo zal mevrouw Annie Besant ook zeggen, dat 'all the world of form, be the form subtle or dense, is evolved by and through the moulding, guiding, directing force of the Universal Mind.' (Zie blz. 21 van het geschrift over 'Reïncarnatie'.) Wat dan van zelf aan Fechner doet denken en aan prof. Heymans; 'de algemeene geest is het omvattende', zegt in 1879 de eerste. ('De Dagtheorie blz. 87.) En de laatste spreekt van 'het Wereldwezen' (Inl. blz. 224) als van 'een Wereldbewustzijn' (ald. blz. 343), het somwijlen (Z. f. Ps. u. Ph. d. S. 17: 85) ook wel '*het Universeele Bewustzijn*' noemende. '*A universal Consciousness*, zegt ook mevr. Blavatsky (S.D. 2: 5 15.) "De grondgedachte, zegt Lasswitz in 1898, dat bewustzijn in den eenen of anderen vorm door de geheele natuur heengaat, klinkt in de wetenschap niet vreemd meer, en is eene gevolgtrekking uit de theorie van het parallelisme tusschen hetgeen physisch en psychisch geschiedt". Collega Heymans grondt zijn geloof aan het Universeele Bewustzijn op de "ondervinding", ofschoon hij niet wil, dat men het al te exact psychologisch acht. - Waarvoor dan reden is'.

Na bij Prof. Heymans te zijn beland, gaat Prof. B. voort met eenige aanhalingen (97-102) en dan komt hij weder bij 'Fechner, (die) in 1879 ('Dagkijk' blz. 240) gewaagt van 'een gemeenschappelijk grondwezen,' evenals ook Heymans in 1905 ('Inleiding' blz. 224) van 'een enkel grondwezen spreekt.' 'En bij Fechner, zoo gaat B. voort, het zij herhaald, heet dat grondwezen 'bewust van den beginne, maar niet met bewustzijn zich keerende náár het bewustzijn; het bewustzijn van het grondwezen is dus in den grond bewustzijn zonder bezinning, - in den grond is het wezen het onbewuste. Zoo had ook Schelling (9: 236) gesproken van het oorspronkelijke bewustzijn als van het vrije niet wetende denken, gelijk hij vroeger 3: 600 had verklaard: 'Dit eeuwig onbewuste, om zoo te zeggen de eeuwige zon in het rijk der geesten, dat zich door eigen onverduisterd licht verbergt, is tegelijk hetzelfde voor alle intelligenties.' Wij hebben intusschen al leeren begrijpen, van waar Prof. Heymans door Fechner heen niet alleen zijn monisme, zijne identiteits-

philosophie in het algemeen heeft geërfd, maar ook en meer bepaaldelijk de ‘hypothese’ heeft overgekregen, die hij anno 1905 in zijne ‘bovennatuurlijkheidsleer op grond van ondervinding’ ‘eene voorloopige slotsom voor onzen tijd’ noemt, ‘waartoe onze onderzoekingen ons gebracht hebben.’ Wanneer hij in 1909 gewaagt van ‘een oneindig en zich naar vaste wetten “ontwikkelend” bewustzijn,’ *dat er dus eigenlijk niet is*, wanneer hij zegt, ‘dat de afzonderlijke mensch, terwijl in hem alleen het Wereldwezen denkt, zich ook deszelfs algemeene gedachten kan bewust worden,’ dan is hij door Fechner heen een erfgenaam van dezelfde idealistische systemen, waaraan hij in 1890 een ‘waarheidsgehalte’ had ontzegd, en die zich dan ook in den grond van hun wezen, in hun grondwezen, enorm weerspreken, *evenals het zijne.* ‘God is ons’ had Schelling (7: 392) verklaard, ‘de heldere kennis of het geestelijke licht zelf, waarin al het andere eerst helder wordt, wel verre dat het zelf duister zoude zijn.’ En zoo heeft ook Hegel - men zie diens Wijsbegeerte van den Godsdienst, blz. 174 der Leidsche Uitgave - gezegd, dat de absolute zich van zichzelf bewuste geest het eerste en eeuwige ware is, waarin de eindige wereld zoo eene gesteldheid is, als moment verkeert. Maar omgekeerd heet het bij hem (10, 1: 129-130) dan ook, dat ‘de geest als de ware geest in den eindigen geest de herinnering van het wezen aller dingen’ en (17: 9) ‘God in den van hem onderscheiden persoon kennis van zichzelven is.’ Voor een oogenblik neemt nu Prof. B. zelf het woord en zegt: ‘*Een geoefend denken* - hier komen wij aan een punt, waarbij de Lezer moet opletten en zelf denken, want anders laat hij zich medevoeren door de Hegeliaansche redeneerkunde, door de Bollandiaansche dialectiek, - vooronderstelt daarbij niet meer een oorspronkelijk bewustzijn, dat ooit heeft ‘bestaan’, of tot staan ingekomen, om stand te houden, en *weet zelfs het zich ontwikkelende bewustzijn van Heymans te interpreteeren in het licht der absoluut idealistische identiteitsphilosophie.* ‘De op en voor zichzelve zijnde’ - of liever verkeerende - ‘wereld is al wat er “bestaat”; buiten haar “bestaat er “niets”. (Hegel 4: 151). En “de geest” “bestaat” niet als eene afgetrokkenheid’, dat wil zeggen op zichzelf, - zoo verklaart en verheldert B. de uitdrukking, de stelling van zijn meester - ‘maar

als de véle geesten (12^2: 431). Ook Wundt maakt in zijn 'Systeem der Philosophie' (blz. 591) de opmerking, dat in het licht der psychologische substantiehypothese - lees (zegt B.) in het licht der logica in het algemeen - de 'Gesamtgeist' geene eigenlijke *realiteit* heeft, om er dan (op blz. 592) bij te voegen: '*En zeer zeker is het juist*, *dat buiten de individuen en onafhankelijk ervan geen Algeest* "*existeert.*" Thomas van Aquino (S. Th. 1: 29, 3) heeft erkend, dat van God het woord "persoon" slechts overdrachtelijk gebruikt wordt, en in the Secret Doctrine (3: 444) heet het onomwonden: "Lut us put aside such human conceptions as a personal God". Ja, roept nu B. zegevierend uit, laat ons dat doen. En laat ons zoo doende het geloof aan het "bestaan" van een Universeel Bewustzijn voor modern psychologische *mythologie* verklaren'. Met deze woorden sluit B. den gedachtenkring, die begon met: *Fechner gewaagt* in 1879. Later (129) haalt B. *Guyau* aan, die gezegd heeft: *God zelf moest*, *wanneer hij bestond*, *de grootste smart verduren*, want als oneindig wezen moest hij met de grootste bitterheid zijne onmacht voelen om te helpen', en bij de uitdrukking: 'wanneer hij bestond' geeft B. de volgende noot. 'In waarheid "bestaat" God niet, dewijl de goddelijk Geest elk bestaan *tebuiten* gaat (B.)' Wie oplettend leest en dan nadenkt, zal moeten verklaren, dat die laatste uitspraak van B. iets anders inhoudt dan zijne mededeeling omtrent de mythologie, waaraan Prof. Heymans volgens hem gelooft. Tebuitengaan, B. bedoelt natuurlijk *tebovengaan*, sluit toch in zich *te zijn*, *te leven*, *te werken,* en dat is hetgeen wordt verstaan onder het gebruikelijke, maar zwakke woord: persoonlijkheid Gods, dat wil zeggen: Wezenheid en oorzakelijkheid van alle wezenheid. Wij lezen verder (110) wel bij B.: 'De ware werkelijkheid, die van de werkelijke waarheid ongescheiden is onderscheiden, is eeuwig eenheid van wat buiten verkeert en binnen, en dit als eenheid van het verschijnsel en het wezen. Want *verschijnsel en wezen zijn tezamen de werkelijkheid*, - *in zelfbestendiging van zelfverkeering*', maar ik houd mij overtuigd dat B. hier zich zelf niet begrijpt, en dat hij het verschil van wezenheid en werkelijkheid niet kent. Werkelijkheid is een toestand of een feit, nooit de som of de verbinding - *tezamen* zegt B. - van verschijnsel en wezen.

En wat denkt zich B. bij de woorden: zelfbestendiging van zelfverkeering? Meer licht is hier gewenscht.

Geenszins onvriendelijk is Prof. B. jegens Fechner, met wien hij zich bepaald bezig houdt in een achttal bladzijden (120-127), maar hij stelt hem niet hoog, en hij kan er geen vrede mede hebben dat 'collega Heymans hem in zijne 'Inleiding' noemt naast Kant. 'Fechner, zegt B. (126), heeft laten drukken: 'Ik van mijne zijde beken, dat ik de uit wiskundig en bovennatuurlijk oogpunt overigens hoogt belangwekkende vraag naar de vierde afmeting van de ruimte voor mij zelven voorals nog even weinig apriorisch als empirisch afdoende kan uitmaken.' ('De dagtheorie blz. 263.) Schrijver dezes - Prof. Bolland namelijk - heeft over de zaak bereids het zijne gezegd in een opstel over 'absolute meetkunde,' dat achter de onderhavige verhandeling als toevoegsel staat afgedrukt. Over die korte verhandeling, achttien bladzijden groot, zal ik niet handelen, maar onverkort zal ik hier wedergeven wat B. op de aangehaalde woorden laat volgen. 'En hij, dat is Bolland, oordeelt, dat nu langzamerhand het noodige is gedaan om op zijn beurt te oriënteeren omtrent den eenige, die op blz. 27 der 'Inleiding' van collega Heymans naast *Kant* wordt genoemd. 'Aan sommigen, zegt Heymans, die bij geval de geschriften van *Fechner of Kant* mochten hebben bestudeerd, gelukt het, tot het psychische monisme of tot het kriticisme door te dringen, misschien zelfs tot eene verbinding dier beiden.' En op blz. 346 van hetzelfde boek beduidt hij ons: 'Fechner heeft doen uitkomen, dat, net als in het menschelijk bewustzijn de tot voorbijgaande eenheid verbondene waarnemingscomplexen, de voorbijgaande menschelijke individuen in de meer omvattende bewustheden sporen moeten nalaten, die in de laatste als herinneringscomplexen blijven bestaan, en tengevolge van de duurzame en innige werking over en weer van hunne bestanddeelen tegelijk hun individueelen samenhang bestendigen, om zelfs in verkeer te blijven met andere individuen, waartoe ze bij hun leven in enge betrekking mochten hebben gestaan. Zoover de beschikbare gegevens reiken, zijn deze vermoedens *alleszins gegrond* te noemen, al is daar terstond aan toe te voegen, dat ze lang niet voldoende zijn voor het geloof aan onsterfelijkheid van het individu in den strengen zin des woords.'

Op deze volzinnen van H., wel langademig, maar toch niet onbegrijpelijk, oefent Prof. B. op volgende wijze critiek uit. 'Dit laatste kunnen de theosophische geestverwanten op hunne wijze heel wel toegeven, en het verandert niets aan de reden, die zij hebben, om met collega Heymans in hun schik te zijn. Want hoewel hij zelf erkend heeft, dat hij van de exactheid alleen niet leven kan, geldt hij nog al voor wetenschappelijk, terwijl schrijver dezes, die in zulke zaken aan gronden voor vermoedens minder hecht, op eene plaats in de wetenschap geene aanspraak mag maken. Men zie hier blz. 16 in het antwoord van collega Heymans op "de kritiek van den heer Bolland," Groningen Wolters 1910... En zoo zij dan hier ook collega Heymans niet gediscrediteerd als *theosoof*, wat hij in zekere mate is, maar eenvoudig gequalificeerd als iemand, die wanneer het te doen is om het begrip der waarheid en hare begrijpelijkheid, aan *vermoedens* doet en verwáchtingen, *hoopvolle verwachtingen.* "Dat den afzonderlijken mensch", getuigt collega Heymans op blz. 345 zijner "Inleiding", in zijne op het ideaal gerichte bemoeiingen een hooger willen ter zijde staat, *mag het psychische monisme hopen.*' En in 1909 besluit hij zijne rectoraatsrede met den jubeltoon: 'Eenmaal... zal zich rechtvaardigen het oude optimisme van de besten en wijssten in ons geslacht, het optimisme dergenen, die geloofd hebben in de toekomst der menschheid, omdat zij de idealen dier menschheid voelden leven in hun gemoed. Dan zal eindelijk de vervulling beginnen van de aldoor teleurgestelde en in ieder geslacht steeds weer opbloeiende hoop, die hare zuiverste uitdrukking heeft gevonden in het simpele woord van den ouden mysticus: *Me dunkt*, *het wordt nog wel eens goed!*' Met dat woord van den Groningschen Hoogleeraar kan de Leidsche niet instemmen. Hij zegt dan ook (133): 'Of tot de besten en wijssten van ons geslacht ook Kant heeft behoord, moge collega Heymans voor ons eens geschiedkundig (een opmerkelijk woord van B., die weinig begrip heeft van geschiedenis, maar alleen leeft bij de 'Zuivere Rede en hare Werkelijkheid') uitmaken; maar *optimistisch is Kant's kriticisme niet....* En Schelling, aan wien wij het eerst moeten denken, wanneer wij aan Heymans en Fechner denken, *Schelling spreekt* (6: 116) *met verachting over* 'de bekende leer van *het*

optimisme, die van hare philosophische nietigheid nog afgezien, bovendien met de zedelijke opvatting der wereld, zeer weinig overeenstemt' - In de laatste bladzijden van de verhandeling wordt gesproken in pessimistischen zin en nog kortelijk gehandeld over de Indische Theosophie van den nieuweren tijd. Nog een paar malen wordt Heymans genoemd, maar hij wordt niet meer opzettelijk ten toon gesteld.

Nog eene aanhaling uit het derde Hoofdstuk moet ik onder de oogen van den Lezer brengen, een woord van Bolland zelf, voorafgegaan door hetgeen hier volgt (112). 'Wundt zegt: 'Wat wij "ziel" noemen is het inwendige zijn van dezelfde eenheid, die wij uitwendig als het tot haar behoorende lichaam aanschouwen.' ('Phys. Psych'[3] 2: 553-554). 'Zoodat', had Plotinus (6: 7.7) opgemerkt, 'de waarnemingen donkere gedachten en de gedachten van den anderen kant heldere waarnemingen zijn.' Zoo zegt ook Carlyle, en wij weten, van wie *die* dat heeft gehad: 'All visible things are emblems; what thou seest is not there on its own account - strictly taken is not there at all; matter exists only spiritually, and to represent some idea, and "body" it forth.' ('Sartor Resartus' 1: 11). Na die drie mannen haalt B. zich zelf aan en zegt: 'In 'Zuivere Rede en hare Werkelijkheid' heet het op blz. 15 - van het lijvige boek, dat tot den prijs van tien gulden is te verkrijgen bij den heer A.H. Adriani te Leiden - dat onbegrepen tegenover ons de ondoorzichtige natuurlijkheid staat, en het begrip in ons tot bevrediging, tot vrede en eenheid met dat andere komen wil aan het besef dat het (dat wil zeggen: dat andere, de natuurlijkheid, gewone menschen zeggen: *de natuur*) verschijnsel is van eigen wezen, veruitwendigde verenkeling onzer eigene geestelijkheid. En prof. G. Heymans verklaart dan in zijne rede over 'de toekomstige eeuw der psychologie', 'dat *alleen het psychisch reëel* en al het physische bloote verschijning van het psychische is - de leer van *het psychische monisme*'. Die woorden van prof. H. geven B. aanleiding tot de mededeeling van een paar uitspraken, eene van Annie Besant over 'the one Reality', en eene over het idealisme van Plato als zijnde 'de hypothese der ideeën', en van een woord door prof. H. geschreven over 'de metaphysica', en wel in het jaar 1905 en een ander woord van

dien Hoogleeraar van het jaar 1910. Daarna volgt eene wederlegging van dit laatste, dat een aanval was op Bolland. De Lezer ziet dat onze Hoogleeraar een machtig man is in het aanhalen, en wij willen zijne virtuositeit daarin gaarne erkennen. Wij zullen er echter niet dieper intreden, maar alleen wijzen op de leer, die door B. wordt geloofd en gepredikt. De aangehaalde woorden van blz. 15 ('Z.R. en hare W,') leeren dat B. de natuur wel noemt als 'het andere tegenover ons', maar tevens het werkelijk aanzijn van die natuur loochent. Want hij noemt haar *verschijnsel van eigen wezen.* Hierbij moet ik wel denken aan Faust en aan zijne discipelen, die hij trachtte te voeden en te verkwikken met *woorden.*

Daar de verhandeling van B. in' aard en wezen eene bestrijding is van Prof. H., begon ik met het derde Hoofdstuk, maar reeds in het eerste en in het tweede hebben Heymans en Fechner hun deel gehad. Over Fechner zelf en over zijne leer acht ik het noodig te dezer plaatse kortelijk iets mede te deelen. Bij de Duitschers heet hij *de grondvester*, *der Begründer* van de Psychophysiek. Gustav Theodor Fechner werd geboren op 10 April 1801, en hij werd in 1834 gewoon Hoogleeraar in de Natuurkunde aan de Universiteit te Leipzig, waar hij zich voornamelijk bezig hield met onderzoekingen op het gebied van het Galvanisme. Eene oogziekte dwong hem dat terrein te verlaten, en hij ging zich toeleggen op hetgeen toen Natuurphilosophie heette, op Anthropologïe en op Aesthetiek. Zijn wijsgeerig hoofdwerk: 'Zend Avesta oder über die Dinge des Himmels und des Jenseits', is van het jaar 1851, en daarbij behoort het kleine werkje: 'Das Büchlein von Leben nach dem Tode', van 1836, waarvan de zesde druk, van 1906, voor mij ligt. Nog een ander boek behoort bij de Zend Avesta, namelijk 'Nanna oder über das Seelenleben der Pflanzen' van 1848, op nieuw in 1890 uitgegeven door Kurd Lasswitz, die in 1901 zorg droeg voor eene nieuwe uitgave van de Zend Avesta. Eerst in 1860 verscheen het werk, waaraan Fechner zijn eerenaam heeft te danken, en wel de 'Elemente der Psychophysik, herdrukt in 1889 en in 1882 aangevuld en verbeterd door de "Revision der Hauptpunkte der Psychophysik". Behalve zijne wijsgeerige en natuurkundige schriften gaf hij nog in 1842 "Gedichte" en in 1876,

dus op hoogen ouderdom, zijne "Vorschule der Aesthetik", nadat hij in 1875 zijn humorietischen letterarbeid in het licht had gezonden onder den titel: "Kleine Schriften von Dr. Misen". Hij overleed op 18 November 1887 te Leipzig. Zijn leerling, die den meester verre overtreft, is de beroemde Wundt, de groote Psycholoog en de stichter van het Psychologisch Instituut te Leipzig, die drie werken van beteekenis, naast zijne andere wijsgeerige schriften, heeft gegeven, te weten: "Grundzüge der physiologischen psychologie", 5de druk van 1902/1903, Grundriss der Psychologie', 8ste druk van 1907, en 'Vorlesungen über die Menschen- und Thier-seele', 4de druk van 1906. Is Prof. Bolland een ijverig werker, die eer kan hem niemand rooven, Wundt is een wijsgeerig arbeider boven vele anderen. Hij gaf zijn eigen Logica en zijn eigen Metaphysica, en hij is een van de rijkste geesten onder de Duitsche wijsgeeren. Even als Fechner begon hij met de natuurwetenschap. Afkomstig uit Baden, en geboren op 16 October 1832, studeerde hij te Heidelberg, te Tubingen en te Berlijn en werd achtereenvolgens privaat-docent in de Physiologie, buitengewoon Hoogleeraar te Heidelberg (1865), gewoon Hoogleeraar te Zurich (1874) en gewoon Hoogleeraar te Leipzig (1875). In 1858 gaf hij zijne 'Lehre von der Muskelbewegung', in 1865 zijn 'Lehrbuch der Physiologie des Menschen, nadat reeds in 1863 de eerste druk zijner 'Vorlesungen' was verschenen, in 1867 zijn 'Handbuch der medicinischen Physik', en in 1874 den eersten druk van zijne 'Grundzüge' en in 1886 zijne 'Ethik'. Rusteloos was deze veelomvattende geest bezig, en hij schonk aan de geleerde wereld, als Band II van zijne 'Logik', 'Die Natuurwissenschaften' in 1894, als Band III 'Die Geisteswissenschaften' in 1895 en ontwikkelde zijne Metaphysica in zijn 'System der Philosophie', waarvan reeds in 1897 een tweede druk verscheen. Over hem laat zich Bolland niet bepaald uit, maar men mag aannemen, dat hij niet met kleinachting op hem neerziet, zoo als hij blijkbaar doet op Fechner en op Heymans.

Wat nu B. zelf betreft met zijne Hegelarij, - het woord is van hem, niet van mij - daaromtrent mag worden herinnerd aan een woord van Dr. H. van den Bergh van Eysinga, voorkomende in zijn opstel over 'Hegel en verder', opgenomen in het Juli-nummer (1910) van het 'Tijdschrift voor 'Wijsbegeerte'.

Hij zegt: ‘Nadat sedert 12 jaren (door Bolland namelijk) het Hegelianisme bij ons zijn intree deed, is er door zijn aanhangers, nog zeer weinig zelfstandig aan vernieuwd en herschapen’. Hier hooren wij een van de malcontenten, die vervangen wil zien wat in Hegel moet worden verbeterd. De invloed van Hegel echter op Nederland is grooter dan menigeen denkt, want onze Moderne Theologie sinds het midden der vorige eeuw is voor een goed deel Tubingsche Theologie, overgenomen van Baur, die de Hegeliaansche beschouwing toepaste op de Theologie, zooals in de Middeleeuwen Thomas Aquinas de Leer van Aristoteles toepaste op en dienstbaar maakte aan de Scholastieke Theologie.

Nu wij het jaar 1910 beleven, waarin de Berlijnsche Universiteit juist dezer dagen haar eerste eeuwfeest heeft gevierd, is het niet ongepast te vragen waarom B. ook niet Fichte's naam op zijn titel heeft geplaatst. Deze wijsgeer immers is de geestelijke vader van de Duitsche Wijsbegeerte na Kant, en was Hoogleeraar aan en de eerste Rector Magnificus van de in het jaar 1810 gestichte Universiteit, die hij slechts korten tijd kon dienen, want hij overleed op 29 Januari 1814 (geboren 19 Mei 1762) in den bloei zijner jaren en zijner kracht. Hij leeft echter voort door zijne werken, en men kan zeggen: *Zonder Fichte geen Hegel.* ‘De tegen Fichte geslingerde smaadredenen van den student Schopenhauer, die hem hoorde in 1811 zijn in den aanvang van onze *Kroniek* vermeld, maar Hegel heeft zijn voorganger geëerd door diens arbeid in en aan de Wijsbegeerte voort te zetten op zijne wijze. Zal Prof. Bolland het werk van *zijn* meester voortzetten en in zekeren zin voltooien, dan behoort hij een anderen weg in te slaan, dan dien hij tot nu toe bewandelt. Vooral de felheid, om niet te zeggen: bitterheid, waarmede Prof. B. zijn aanval richt tegen de Rede van Prof. Heymans van 20 September 1909, moet worden afgekeurd, te meer daar zij voortkomt uit een duidelijk merkbaren afkeer van den godsdienstigen toon, die hoorbaar klinkt in die Rede: ‘De toekomstige eeuw der Psychologie’, en ik geloof niet onbescheiden te zijn door de mededeeling van hetgeen ik hier laat volgen en dat ik ontleen aan een geschrift, dat niet in den handel verkrijgbaar is gesteld. Voor mij ligt een boekje van ruim één vel druks, geschreven door

eene vrouwelijke student en getiteld: ‘Le Siècle futur de la Psychologie d'après le Prof. G. Heymans de l'Université de Groningue. Conférence faite au Laboratoire de Psychologie de Genève par Willy van Stockum’. Op het titelblad volgt een eigenaardig schrijven, dat aldus luidt.

> L.S.
> ‘Lors de la transmission du rectorat à son successeur, le 20 Septembre dernier, M. le prof. Heymans, l'éminent psychologue de l'Université de Groningue, a prononcé un discours qui a produit une vive impression sur le public cultivé de la Hollande. Ce discours ayant été publié dans une brochure: De toekomstige eeuw der Psychologie, Groningen, 1909, nous avous prié l'une de nos élèves, dont le hollandais est la langue maternelle, de bien vouloir en rendre compte dans une des conférences du Laboratoire de Psychologie de Genève; c'est cette intéressante analyse de Mademoiselle W.P. Van Stockum, parues dans les ‘Archives de Psychologie’, que nous reproduisons ici. Elle a ajouté à l'exposé purement objectif des idées du prof. Heymans, quelques remarques personelles.
> Genève, Mars. 1910.
> Dr. EDOUARD CLAPARÈDE,
> Professeur à l'Université de Genève.

Onze vrouwelijke landgenoot komt nu aan het woord en zegt: ‘Sous le nom de ‘siècle futur de la psychologie’, M. Heymans se propose de faire entrevoir pour un instant ce que, dans des temps encore lointains, devront être les résultats idéaux auxquels tendent les recherches psychologiques - si toutefois aucune catastrophe imprévue ne vient entraver dans son cours la civilisation européenne.

‘Pour résoudre ce problème, on doit se faire d'abord une idée nette de l'origine et de la nature même de la nouvelle science qu'on appelle la psychologie, et pour cela il nous faudra trouver la réponse aux quatre questions suivantes:

I. Quand et dans quelles circonstances la psychologie estelle née? et conséquemment.
II. Quel mal, quelle nécessité l'a suscitée? A quel besoin répond-elle?

III. Quel est l'état de développement où elle est arrivée actuellement?
IV. Que peut-on présumer de la fonction, du rôle actif qu'elle remplira dans la civilisation, si l'on suit ses lignes d'évolution, et qu'on considère les moyens scientifiques qu'elle a à sa disposition.

I.

'C'est au XIXme Siècle des sciences physiques et de la méthode scientifique par excellence, le siècle du positivisme, où à force de s'occuper des phénomènes objectifs, physiques, on en était arrivé à ignorer pour quelque temps la conscience subjective, les faits de la conscience humaine dont dépendait cependant l'observation même, - c'est au cours de ce siècle que la psychologie débute comme science.

'Pour expliquer ce fait, il faut qu'on se rende compte de la physionomie globale de l'humanité au XIXme Siècle.

'Eh bien, l'on constate d'un côté une acquisition énorme en richesses scientifiques et techniques, une adaptation, un assujettissement des choses aux besoins matériels de l'humanité, et de l'autre, un vide très marqué dans la vie de l'homme, vide qui s'accentue partout dans la société, dans les systèmes philosophiques de Schopenhauer et de Hartmann, comme dans la littérature et dans l'art, qui reflètent les sombres conceptions de la vie contemporaine.

II.

'Alors la question se pose de savoir *en quoi consiste ce vide*, *ce mal*, *et quelle est son origine?*

Peut-être trouvera-t-on la réponse en considérant les deux facteurs qui déterminent le résuldat de chaque action: la circonstance extérieure qui agit, et le sujet qui en subit l'influence, qui réagit d'une manière ou d'une autre suivant sa person nalité psychique, son individualite'.

'Or, si nous présumons que, quant aux circonstances extérieures, la science et la technique, en les adaptant aux besoins de l'humanité, les ont améliorées et que, malgré cela, le contentement total n'a point augmenté mais plutot diminué, c'est donc que

l'énorme acquisition qu' a faite le XIXme Siècle en connaissances exactes ne suffit point à l'individu, à la personnalité psychique.

‘Alors M. Heymans cherche à définir le mal moral et à en expliquer les causes qu'il trouve justement dans cet accroissement des connaissances et des moyens pratiques de confort qui en sont la conséquence.

‘En analysant l'état moral de l'homme de nos jours, il découvre trois éléments principaux de souffrance, à savoir:

1º. Il arrive plus souvent qu'autrefois qu'on se trouve devant une personnalité problématique, étrangère, avec laquelle on n'arrive pas à s'identifier. Cela tient à des circonstances diverses, mais surtout à la complication de notre vie intellectuelle.... Notre personnalité se répand dans toutes les directions possibles, s'éparpille et perd de vue ce qui lui est propre, ce qui répond à ses dispositions intimes, ce qui seul permettrait à l'individualité de se déployer....

‘2º. Le deuxième élément, qui a son origine également dans cette complication de l'esprit, dans la différenciation des individualités, c'est que nous sommes aussi des étrangers les uns des autres. Les grandes amitiés où la personnalité se livre toute entière, n'existent plus ou rarement; l'on a un trait commun avec celui-ci, un autre avec celui-là; mais les intimité's sans réserve, qui comprennent toute notre existence intérevieure, cela n'est plus possible...,

3º. En troisième lieu, il y a à considérer quel est notre point de vue vis-à-vis de la vie ou plutôt vis-à-vis des causes finales de la vie. Le point de vue de l'humanité est en train de se changer; il n'y a pas a se le dissimuler, les convictions religieuses, malgré des renouvellements passagers, s'affaiblissent, et jusqu'ici aucune autre conception ne s'est montrée capable de se charger de la fonction que la religion a remplie pendant des siècles.

‘Et c'est encore une des grandes causes de dépression morale, que la perte du sentiment religieux qui formait une base solide où s'appuyait la vie et qui donnait un sens, une raison d'être, à l'existence humaine.

Voilà donc les trois maux principaux qu'engrendre la culture moderne. Et la question impose: qu'est ce qu'on peut faire

pour combler le vide constaté, pour satisfaire au triple besoin de l'homme; - faire la paix avec lui-même, avec ses semblables et avec la vie en général.

Alors M. Heymans fait remarquer que c'est la culture elle même qui remédiera à un mal créé par elle: c'est dans l'ordre des choses.... La nature se corrige elle-même; et ne serait-ce point au XIXme siècle dans la nouvelle science, dont grâce à la methode scientifique on peut déjà constater la progression graduelle, dans le psychologie moderne que nous devons voir un des remèdes que nous offre déjà cette *vis medicatrix naturae?'*

Bijna geheel onverkort gaf ik hier het door de *conférencière* geleverde kort begrip van hetgeen Prof. H. heeft gezegd ter beantwoording van de twee eerste, boven gestelde vragen. Na ook de beide laatste kortelijk te hebben behandeld, gaat Willy van Stockum over tot het wedergeven van den indruk, dien de Rede van den Hoogleeraar op haar geest heeft gemaakt, en zij besluit haar verdienstelijk, in keurig Fransch geschreven stuk op volgende wijze.

'C'est en ces deux points que je ne suis pas d'accord avec les idées du Prof. Heymans: d'une part il me semble que l'élément "matière" a été trop négligé dans son argumentation; d'autre part, il a, à mon avis, un peu trop de confiance dans l'enré gistrement régulier et exact des effets incalculables du sentiment. Et comme l'humanité est mue par les trois puissances qui se trouvent en elle et qui toutes les trois lui sont également indispensables - la matière, le sentiment et la raison - je ne vois aucun avantage de croire à une prédominance possible et d'ailleurs forcément passagère de la conscience claire, de la raison, sur les deux autres éléments qui constituent la vie animale et instinctive, puisque dans cette lutte perpétuelle pour obtenir l'équilibre intime, aucune des parties ne saurait usurper les droits des autres d'une façon durable.'

Den Haag, 16 October 1910.

Staatkundige kroniek.

27 October 1910.

Nu het feestnummer van October bezwaarlijk een staatkundige feestkroniek kon bevatten, zal de troonrede van September nog hier een plaats moeten vinden. Niet om den belangrijken inhoud, maar meer om haar gebrek aan inhoud. Trouwens, wie de moeite neemt om de troonreden van een reeks van jaren te vergelijken, zal moeten concludeeren, dat dit niet is het belangrijkste staatsstuk van het jaar. Wel veel beloften in den regel, maar de ervaring leerde, dat de voldoening aan de beloften - het indienen van het toegezegde wetsontwerp - waar het daartoe al kwam, in een gering aantal gevallen leidde tot een werkelijk resultaat; er zijn zeker tienmaal zooveel wetsontwerpen van belang toegezegd als ingediend, en tienmaal zooveel ingediend als er wet mochten worden.

De troonrede van 1910 werd voornamelijk gevuld door de herhaling van toezeggingen, welke de Regeering reeds vroeger had gedaan. En wat er nieuw in was, zooals de aankondiging van uitvoering der rapporten van de ‘ineenschakelingscommissie’ was in een zoodanige vaagheid van uitdrukking gehouden, dat het daarmede alle belang verloor.

Het hoofdthema van het Regeeringsgeluid hoort men in de klaagzangen over de financieën. De minister Kolkman zit niet op rozen; en zoo al op rozen, dan op een varieteit met zeer veel doornen. Hij zit tegen een groot tekort aan te kijken. De sociale wetgevers vragen nog geen geld, maar de heeren in uniform des te meer. Waar moet dat geld vandaan komen?

Het is voor den heer Kolkman een lastig geval. Hij heeft een politiek verleden. En toen hij nog op de groene banken zat, heeft hij de middelen van zijn voorganger om geld te maken stuk voor stuk afgekeurd.

En wat doet hij nu? Hij moet wel al die afgekeurde maatregelen stuk voor stuk overnemen. Wel nijpt het geldgebrek nu nog sterker, maar daartegenover staat dat hij een bron tot zijn beschikking heeft, die voor zijn voorganger lang zooveel water niet kon geven: het tarief van invoerrechten.

De opbrengst van deze tariefsherziening werd door de rechterzijde tot dusver altijd beschouwd als een spaarpotje. Zij moest bewaard blijven tot dekking van de kosten der arbeidersverzekering.

Deze arbeidersverzekering komt langzaam, zeer langzaam. Wij hebben nog alleen de ziekteverzekering in ontwerp. Dat vóór 1910 de rest zal inkomen, is twijfelachtig; dat niet de geheele verzekering vóór de aanstaande verkiezingen in wetten zal zijn belichaamd, is zeker.

Maar de troonrede kondigde aan, dat de tariefsherziening nu weldra zal worden ingediend. Deze volgorde is niet toevallig. Want de minister van Financiën deelde in zijn nota mede, dat van de opbrengst van het tarief wel een deel zou moeten worden gebruikt voor de dekking van het bestaande tekort. Wanneer men daaraan eenmaal begint te knabbelen, is licht te begrijpen, dat de middelen voor de arbeidersverzekering in gevaar komen.

Inmiddels worden voor de militaire doeleinden de uitgaven steeds hooger opgedreven. Daarvoor is altijd geld. Daaraan gaan de middelen, vloeiende uit de tariefsverhooging, die bestemd waren voor de verzekering der arbeiders. De gewone uitgaven van het departement van Oorlog gaan maar aldoor in de hoogte. Pogingen tot beperking worden niet gedaan. Zij vinden, wanneer zij uit de Kamer komen, verzet.

Het is stellig aan bijzondere omstandigheden te danken, dat de Tweede Kamer op een paar punten, de reorganisatie van de harmoniemuziekkorpsen tot eenvoudige fanfarekorpsen, de voorgenomen administratieve reorganisatie der marechaussee, en de vermeerdering van het aantal luitenant-generaals, de Regeering teleurstelde. De aanvragen vonden verzet bij de antirevolutionairen. Hiervoor wordt tweeërlei verklaring gegeven. Sommigen willen weten, dat men den minister Cool wel zou willen loozen en door een geestverwant vervangen. Hij is een zwak bewindsman, en hij schijnt niets te begrijpen van de punten, waarop hij de regeeringsmeerderheid heeft te ontzien. Op Zondag ging hij in het open-

baar een vliegman complimenteeren, en hij verdedigde in een regeeringsstuk, dat muzikanten moesten gehoorzamen aan een dienstbevel om op Zondag muziek te maken voor particuliere vereenigingen. Wilden zij dat niet, dan moesten zij maar geen muzikant worden.

Maar er is nog een andere mogelijkheid ter verklaring van de plotseling opgekomen bezuinigingswoede der antirevolutionairen. Straks komen de 46½ millioen in behandeling voor de kustverdediging. Die zullen door de antirevolutionairen met geestdrift worden toegestaan. Is het niet het sterkste bewijs voor de noodzakelijkheid van deze uitgaven, wanneer zij die ze steunen tegelijkertijd doen blijken van een neiging tot bezuinigen, die geen minister in een bevriend kabinet wil sparen?

De kustverdediging is voor deze Regeering een voorstel, teekenend voor haar beleid. Men kan toestemmen, dat, om ons verdedigingsstelsel te completeeren, óok aan de versterking van de kust iets zal moeten worden gedaan. Maar dat, in den tegenwoordigen staat onzer defensiemiddelen alle beschikbare gelden zouden moeten worden besteed aan het bouwen van forten op de kust, dit valt moeielijk te begrijpen.

Ja, wanneer van dag tot dag de landing zou zijn te vreezen van een leger om door ons land heen op te rukken hetzij naar Duitschland, hetzij naar Frankrijk, dan zou er iets voor zijn te zeggen. Maar wie kan dit in ernst aannemen? Wie kan gelooven, dat juist daarom zooveel haast zou moeten worden gemaakt met deze werken?

En indien dit niet zoo is; stel dan eens, dat 46½ millioen op tafel werd gelegd, door Sint Nicolaas, te besteden voor de verdediging van Nederland: zouden dan niet de forten aan de kust juist het laatste zijn, waarvoor deze gelden moesten worden besteed?

Het grootste gevaar dreigt niet uit het Westen, maar aan de Oostgrens. En de eerste macht, waardoor het grootste gevaar moet worden afgewend, zijn de levende strijdkrachten. Wat heeft men aan zijn kustforten, wanneer men niet in staat is om den vijand, die van het *Oosten* komt, daaruit te houden? Geven wij dan niet ons geld niet alleen nutteloos uit, maar brengen wij ons zelf niet schade hoe door forten te bouwen ten behoeve van den vijand?

Telkens kan men lezen, dat het in ons leger ‘een janboel’ is. Van de landweer, waarvan de organisatie nog bedenkelijk veel te wenschen overlaat, spreken wij nog niet eens. Wanneer daarover een ongeruste stemming heerst bij de militaire leiders, zal dit niemand verbazen. En dan gaat men maar forten bouwen; dat kost geen hoofdbreken, alleen maar geld. En dan verbeeldt men zich, dat men veilig is. Straks worden millioenen aangevraagd om forten te bouwen langs de Oostgrens. Wij zitten dan binnen een muur, die ons eerst recht den naam zou doen verdienen van de Chineezen van Europa. En wij zullen er in zitten met een krijgsmacht, waarvan de behoorlijke organisatie nog eerst zal moeten beginnen.

In deze geschiedenis heeft zich een eigenaardig incident voorgedaan. Het wetsontwerp, dat een fonds gaat stichten voor de afwerking der kustverdediging, is goeddeels gegrond op het rapport van een Staatscommissie, ingesteld om in deze zaken te adviseeren. Dat rapport is geheim. Maar in de toelichting van het wetsontwerp is de regeering uiterst sober geweest. Zij meende de zaak te kunnen afdoen met een verwijzing naar het geheim rapport.

Geen wonder, dat hiertegen oppositie opstak. Al de militaire leden van de linkerzijde steunden met hunne deskundigheid den drang naar publicatie, zij het met uitzondering van enkele punten. De Regeering weigerde per brief. Maar nu stak de storm eerst recht op: de heeren Eland, Verhey en Thomson stelden een motie voor om de Regeering te verzoeken, op hare weigering terug te komen. De heer Troelstra en anderen om van de voorafgegane publicatie het besluit tot onderzoek in de afdeelingen afhankelijk te maken. Ja, de heer Drucker zinspeelde erop, dat de linkerzijde wel eens zou kunnen weigeren om voor een behandeling mede te werken, indien de meerderheid haar wilde dwingen om het in het geheim te doen.

En toen kwam de minister Heemskerk verklaren.... dat hij dien opgestoken storm beschouwde als een vriendelijke wenk van de Kamer, als een verzoenend opgeslagen ontmoetingsbrug, waarop partijen elkaar zouden kunnen omarmen. Juist: een nota! Daar had de Regeering altijd wel zin in gehad; had de Kamer dat nu eerder gezegd! een nota zullen wij publiceeren, waarin de hoofdzaken van het rapport zullen zijn neergelegd.

En deze mededeeling was dan nog gewikkeld in het omstandig geredekavel, waarin de heer Heemskerk meester is, en waarmede hij zijn retraite trachtte te bedekken. Een treurig figuur.

Dat het bewuste wetsontwerp, in het geheim behandeld of in het openbaar, zal worden aangenomen, is nog niet met zekerheid te zeggen.

Er is alle reden om het vooralsnog niet in behandeling te te nemen. Het zal wel niet veel maanden meer duren, of de commissie zal worden ingesteld, die zal onderzoeken of 's lands geld aan Oorlog doelmatig wordt besteed. Zal men nu, op het oogenblik dat die commissie aan het werk tijgt, nog even een kleine 50 millioen gaan vastleggen in doode weermiddelen?

* * *

Maar deze Regeering doet ook aan sociale wetgeving. Zij is begonnen met een onderdeel, dat niet heeft te concurreeren met de oorlogsuitgaven, omdat het, volgens den heer Passtoors, geen cent kost: de bakkerswet.

Het ontwerp-bakkerswet schaft Zondagsarbeid af en nachtarbeid, en een tweelingontwerp stelt bakkersraden in.

De minister Talma is met deze sociale eerstelingen niet gelukkig. Voor hem als anti-revolutionair is dit een harde tegenslag. Met dat verbod van nachtarbeid zonder onderscheiding van bedrijven, waardoor hij het grootbedrijf gevoelig treft en het kleinbedrijf geen overlast aandoet, met het ingrijpen in den souvereinen ‘eigen kring’ door aan alleenwerkende bakkers den nachtarbeid te verbieden en hen binnen hun huis bloot te stellen aan de contrôle van ambtenaren, heeft hij volgens menigen schriftgeleerde niet anti-revolutionair gehandeld. Niet overeenkomstig Groen's leer, en niet naar Kuyper's Ons Program.

Daartegenover meende hij nu door de instelling van de bakkersraden eens iets echt antirevolutionairs te doen. Publiekrechtelijke organisatie van deze arbeid. Maar och arme, wat kwam er van terecht! Een raad, door bakkers samengesteld, waarin natuurlijk de kleine patroons het overwicht hebben wat de werkgevers aangaat, zou bindende regelen kunnen geven voor het bedrijf; bepalen welk bedrijf wel, welk niet aan het voorschrift der wet zou zijn onderworpen.

Zelfs de warmste vrienden van de publiekrechtelijke organisatie van den arbeid hebben het product, zij het met schoone woorden voor de uitvaart, verworpen. Hoe de begrafenis zal zijn, is nog onzeker; dat zij zal volgen, is stellig.

Maar ook de regeling in de wet zelf wordt verre van algemeen bewonderd. Want wat is er tegen? De vraag van den nachtarbeid is niet te scheiden van die van den arbeidsduur. Er zijn grootbedrijven met nachtarbeid en een drieploegenstelsel, waar de arbeidsvoorwaarden gunstig zijn. Men zou er niet over hebben gedacht, juist voor deze bedrijven een dwingende wet te maken.

In de kleine bedrijven daarentegen wordt een geheel andere nachtarbeid aangetroffen. Hier is deze vergezeld van een overmatig langen arbeidsduur. Hier wordt gewerkt in een ongezonde werkplaats. Verbod van nachtarbeid hier laat de ellende, door den te langen arbeidsduur veroorzaakt bestaan.

Men heeft door middel van vele amendementen getracht, het wetsontwerp te verbeteren. Na de algemeene beschouwingen wordt de behandeling afgesneden. Dan is er tijd voor nader overwegen.

Bij de, zij het niet gelukkige, behandeling van de sociale wetgeving bleef de eigenlijk christelijke regeeringsactie rusten. Somtijds is men wel gaan denken, dat het Kabinet op dit punt wel zoo wat gematigd onverschillig zou zijn.

Uit dit goed vertrouwen zijn deze menschen den laatsten tijd opgeschrikt. Terwijl Idenburg als gouverneur-generaal niet veel anders schijnt te doen dan den sluimerenden godsdiensthaat der inlanders opwekken door zijn calvinistisch drijven; door den arbeid stil te leggen op een Zondag van anderen, waarvoor zij niets kunnen gevoelen, volgt hier een conflict tusschen den kommandant der zeemacht en den marinepredikant, door bemiddeling van de christen-officierenvereeniging op de matrozen afgezonden.

De botsingen, door ieder onpartijdige voorzien, zullen nu moeten worden voorkomen door verwijdering van alle officieren, die voor de heerschzucht van den predikant niet believen te wijken. Men kan moeilijk een praktischer middel bedenken om de marine te desorganiseeren en de krijgstucht te ondermijnen.

Het is te hopen, dat in onze Volksvertegenwoordiging het verzet hiertegen niet alleen van links zal komen. Ook ter rechterzijde zullen er zijn, die inzien dat hun collega Van der Voort van Zijp, geestelijk adviseur zonder aanstelling van het departement van marine, niet de geschikte man is om onze zeemacht te kommandeeren. En een minister, wat zijn geloof of politieke overtuiging moge zijn - zij hij zonder geloof en zonder overtuiging - een minister die door geestdrijvers zich laat verdringen dient zoo spoedig mogelijk naar huis te worden gezonden.

Wat er uit onzen tegenwoordigen politieken toestand zal worden geboren, is niet te zeggen. Links en rechts spreekt men het uit, dat er verwarring is. Al houdt de coalitie zich, als ware er geen vuiltje aan de lucht. In elk geval, *couleur de rose* is het niet. En dat kan ook niet, zoodra de sociale wetgeving hoofdschotel is. Dan gaan de verwijten van staatssocialist en conservatief heen en weer vliegen.

De ontwikkeling hiervan is rustig af te wachten. Ter linkerzijde komt gaandeweg het algemeen kiesrecht meer en meer op den voorgrond. De sociaaldemocraten zullen met het petitionnement meer hoofden bereiken dan de vrijzinnigen met het hunne. Maar dezen vinden hun terrein weer in geheel anderen kring. En een petitionnement is ten slotte het eenige middel waarmede men zijn troepen kan monsteren.

Intusschen zal men ter rechterzijde beproeven, voor het huismanskiesrecht een plaatsje in de Grondwet te bespreken. Komt het tot uitwerking, misschien nog niet in de Grondwet maar zeker in een Kieswet, dan zal het met de realiseering van deze frase van dr. Kuyper gaan zooals het nu gaat met die andere, publiekrechtelijke organisatie van den arbeid: het gewrocht verongelukt.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs. XLIII.

‘De brant van 't oproer wordt in 't opgaan licht geblust,
Maar zwaerlijck als de vlam ten daecke is uitgeslagen.’

Vondel's Salmoneus.

Europa heeft een koninkrijk minder, een republiek meer.

De republikeinsche partij in Portugal heeft, met de hulp van de vloot en een groot deel van het leger, een omwenteling tot stand gebracht, en den koning uit het Huis Braganza genoodzaakt de kroon neder te leggen en het land te verlaten.

Het eenige wat opmerkelijk in deze geschiedenis is, behalve dan de verrassende snelheid waarmede het geschiedde, is wel dat het niet vroeger is geschied. Het republikeinsche gevoel is in Portugal sterker dan in eenig ander land in Europa - Zwitserland wellicht uitgezonderd. Elke Portugees is geboren republikein, zeide Mevrouw Juliette Lamber in haar studie over Portugal: ‘wellicht omdat hij zich zoo hoog, zoo aristocratisch voelt; want het Portugeesche volk is een nobel volk, en iedere Portugees, hoe arm ook, voelt zich verwant aan de trotsche veroveraars van Indië en Afrika, die eens de bewondering der wereld opwekten.’ Den zelfden trots heeft ook Lord Byron in Portugal opgemerkt, toen hij in zijn *Childe Harold* van de Portugeezen getuigde, dat zij zijn:

‘A nation swoll'n with ignorance and pride.’

De geschiedenis van Portugal in de negentiende eeuw is dan ook een geschiedenis van voortdurenden strijd tusschen de mo-

narchale regeering en de republikeinsche partijgangers. En in dien strijd heeft de monarchie gebruik gemaakt van alle middelen, die de macht - niet het gezond verstand - haar aan de hand deden. De monarchale regeeringen in Portugal deden niets om aan de allertreurigste toestanden in het land een einde te maken. Sedert jaren lijdt Portugal aan een corrupt bestuur, en een niet minder corrupt parlementairisme. Twee partijen, de regeneradores (conservatieven) en progressistas (liberalen) wisselden elkander geregeld in de regeering af, naar het in Zuidelijke landen meer voorkomende rotatie-stelsel: de eene partij treedt, na een poos geregeerd te hebben, af en laat de regeering over aan de oppositie, die op haar beurt na eenigen tijd het veld ruimt voor de eerste. En zoo gaat het voort. Met het resultaat, dat de partij aan het roer voor zich en haar aanhang zooveel mogelijk moet trachten te halen uit de staatskas, geld en ambten; en, als het haar beurt is om aftetreden, in de oppositie overgaat, doch slechts voor den vorm, en zonder ooit de gelegenheid aftesnijden om straks, als 't wentlend wiel der fortuin haar weer boven brengt, de regeering weer te aanvaarden. Bij dit schoone en zeer vermakelijke spelletje varen de leiders en hun onmiddellijke volgelingen het best; maar de belangen van 't land worden er wel wat door verwaarloosd. Van een eerlijk en flink bestuur, dat doortastende maatregelen neemt; van hervormingen, zorg voor de welvaart en de ontwikkeling van het volk, - in één woord, van alles wat een goede regeering behoort te doen, is bij zulk een stelsel geen sprake. Wel van maatregelen, die dienen kunnen om goede, gezonde oppositie te voorkomen, of te muilbanden. En zoo vinden wij dan ook in Portugal geheel den toestand, die gewoonlijk voorkomt in landen, waar macht boven recht gaat: het recht van vereenigen en vergaderen beperkt of onmogelijk gemaakt; de vrijheid der pers een fictie; de censuur een blijvende instelling; het kiesrecht toegepast op een wijze, dat alleen de candidaten door de ministerieele bureaux wenschelijk geacht, worden gekozen; en naast de leuze ‘the spoils for the victors,’ een drukkende, verlammende, noodlottige onwetendheid voor het volk. Vier vijfden van het volk behooren in Portugal tot de analphabeten; in dit opzicht staat het nog boven Spanje, en wordt het slechts door Rusland en Servië overtroffen.

Eens heeft Portugal een minister gehad, die begreep wat er moest worden gedaan, om Portugal intellectueel en moreel te verheffen. Maar dat is lang geleden! Het was Sébastien Joseph de Carvalho, markies de Pombal. Zijn geheele leven had hij gewijd aan de grootheid van Portugal; en ook hij gebruikte niet de zachtste middelen om zijn doel te bereiken. Maar hij bestuurde het rijk met vaste hand, al was die ook bekleed met een ijzeren handschoen; eenmaal had hij gezworen, de Richelieu van Luiz XIII van Braganza te zullen zijn, en die belofte heeft hij gehouden. Zonder aanzien des persoons poogde hij de welvaart van Portugal te bevorderen. ‘Pombal ist das Muster eines jener Volksbeglücker, die von oben herab zu bessern suchen, statt von unten herauf, und nur durch eiserne Strenge und Willkür im Stande sind ihre Ansichten durchzusetzen,’ zegt Dr. Heinrich Schurtz, in zijn Geschiedenis van Portugal. Zijn bestuur is merkwaardig geworden door twee maatregelen van wijde strekking: de verdrijving der Jezuieten en de regeling van het onderwijs. Ware de juistheid van die maatregelen ingezien, Portugal zou thans een geheel andere plaats innemen, onder de landen van Europa. Maar het geslacht, dat na den val van den grooten staatsman aan het bewind kwam, wist niets beters te doen dan zooveel mogelijk te vernietigen ‘en remplaçant par des abus les réformes qu'il avait faites; ils accumulèrent tant de fautes, qu'il parvinrent même à le faire absoudre des procédés tyranniques qu'il avait plus d'une fois employés.’

Pombal handelde als een verstandig, schoon wellicht wat hardhandig optredend vader, die zijn kinderen, voordat hij ze recht geeft om mee te spreken, wil ontwikkelen en opleiden tot menschen, die wat weten, en daardoor in staat zijn, een eigen oordeel, een eigen meening te hebben. Dat wilde hij bereiken door zijn schoolwet, waarmede hij ‘im Sinne der Aufkläring für die Hebung des Schulwesens’ zorgde en den grond wilde leggen voor verdere ontwikkeling. Dat die arbeid door zijn opvolgers te niet gedaan is, werd de oorzaak van het intellectueele verval van Portugal. Terecht zegt de bekende republikeinsche leider Magalhaes Lima van Portugal:

‘In Portugal ontbreekt het eerste noodige voor een democratischen regeeringsvorm: de ontwikkeling. Het volk is onwetend

in den ergsten graad. Het teerste en meest samengestelde regeeringsinstrument is er gegeven in handen van een volk, dat voor driekwart, misschien wel voor viervijfde, lezen noch schrijven kan, welks geschiedenis gedurende de jongste drie eeuwen een aaneenschakeling was van politieke versuffing en absolutisme, en dat nu getracht heeft met één slag de diepe klove tusschen autocratie en zelfregeering te dempen.'

Deze diepe onwetendheid, dit volkomen gebrek aan ontwikkeling, deze politieke onrijpheid van geheel een volk is een zoo groote, zoo ontzettende schuld van de Portugeesche regeeringen, dat jaren zullen noodig zijn om de gevolgen ervan - en de herinnering eraan - uit te wisschen.

In een land met zulk een achterlijke ontwikkeling, met zulk een gebrek aan begrip van een vertegenwoordigende regeering was het dwaasheid, een stelsel in te voeren, dat niet in overeenstemming was met de nooden en behoeften van het land. Zeer juist werd dit in deze dagen uiteengezet door een Engelschen diplomaat, die naast het voortdurend wanbeheer en het tyranniek optreden der machthebbers, ook hierin een der oorzaken zag van de Portugeesche revolutie. Wat goed is voor één, is niet goed voor allen, zeide hij. Niemand heeft tot dusver de nadeelen geschetst door de nabootsing van het Engelschen constitutionneele stelsel in verschillende staten veroorzaakt. Van 1780 tot ver in de negentiende eeuw heerschte in Europa een bijna krankzinnige bewondering voor het Engelsche regeeringsstelsel. De meest verschillende staten, pas ontworsteld aan de politieke slavernij, staten die nooit anders hadden gekend, nooit anders hadden willen kennen, dan een éénhoofdige regeering, plantten het Engelsche stelsel in hun bodem over, niet omdat het overeenkwam met hunne behoeften en opvattingen, maar omdat het 'mode' was, omdat het vereenzelvigd werd met het begrip vooruitgang, en beschouwd werd als de hoogste wijsheid op politiek gebied. Het stelsel der partijregeeringen heeft in Engeland tot dusver vrij goed gewerkt, niet alleen door de deugden, maar ook door de fouten van het Engelsche volk.

Iets anders was ook niet te verwachten. Het geheim van een vertegenwoordigende regeering valt niet te leeren uit boeken. De tradities en ongeschreven wetten, de compromissen en stil-

zwijgende overeenkomsten, die in Engeland haar arbeid regelen, lieten zich niet nabootsen. Wie waant die te kunnen formuleeren en saam te persen tot een constitutie, geeft zich over aan het droombeeld, dat de loop van den tijd plotseling zou kunnen worden versneld, dat men met één sprong zou kunnen inhalen, wat anderen in eeuwen van taaien, volhardenden arbeid hebben verkregen.

Dat is te vaak niet begrepen, niet ingezien; dientengevolge zijn te vaak papieren namaaksels van de Britsche constitutie ingevoerd, doch waaruit de geest verdwenen was. En nergens is die invoering een erger mislukking gebleken, dan in Spanje en Portugal. Men doet de beteekenis van het woord constitutionneel dan ook geweld aan, wanneer men zegt, dat in Portugal ooit een constitutionneele regeeringsvorm heeft bestaan. Het democratische stelsel is daar, als in Spanje, iets ergers geweest nog dan een bespotting; het is er verworden tot een wijdvertakte samenzwering tegen het algemeen belang.

Een politiek, waarbij het er slechts om te doen is, buit binnen te halen; partijen, die geen ander beginsel hebben, dan elkaar om de beurt te laten regeeren; verkiezingen, die in plaats van de uitspraak der openbare meening te zijn eerder een bespotting daarvan lijken, en die steeds gemaakt worden door het ministerie dat toevallig aan het bewind is en dit altijd de verwachte en gewenschte meerderheid geven; een kiezerskorps, dat te onwetend en te bloode is, om zich de moeite te geven, naar de stembus te gaan; eenige duizenden beroepspolitici, met hun staf van politieke tinnegieters; een vervallen industrie, verwaarloosd onderwijs, steeds hooger wordende belastingen, een steeds vermeerderende schuldenlast - dat zijn de gevolgen van de volkomen ongeschiktheid van het constitutionneele, parlementaire en democratische stelsel voor de instincten en opvattingen van het Portugeesche volk.

Dit vonnis is streng - maar is het onrechtvaardig?

Voegt men nu daarbij, dat de vorsten uit het Huis Braganza-Saksen-Coburg-Gotha in geen enkel opzicht de geschiktheid hadden, om door hun persoonlijke eigenschappen, door hun optreden of hun wilskracht de treurige toestanden in Portugal te

verbeteren, dan wordt het duidelijk, dat geleidelijk een groote hoeveelheid ontstemming en ontevredenheid moest ontstaan, bij de weinigen, die het goed meenden met de belangen van het Portugeesche vaderland.

De geschiedenis van dit vorstenhuis, sedert den dood van koning Johan VI, in 1826, is een voldoende verklaring voor het oordeel dat Mevrouw Adam in '*La Patrie Portugaise*' er over uitspreekt: 'concessions habiles au libéralisme, goût héréditaire et prononcé pour les réactions'.

Johan VI, door Napoleon uit Portugal verdreven, was door het Congres te Weenen in zijn koninkrijk hersteld. Met Engelsche hulp in Lissabon geland, bleek hij, evenals de Bourbons, niets geleerd te hebben. De oude misbruiken werden in alle onderdeelen van het staatsbestuur weder geduld, niet alleen, maar aangemoedigd; en toen het eindelijk den koning te bar werd en hij voornemens was aan de wenschen aan zijn volk te voldoen en hervormingen in te voeren, werd hij vergiftigd. De achtjarige dochter van den keizer van Brazilië, Dona Maria da Gloria, werd tot koningin van Portugal uitgeroepen, onder regentschap van haar oom Dom Miguel. Maar deze maakte zich met geweld van de regeering meester, gesteund door een groep reactionnaire samenzweerders, die zich als de meesters in het land beschouwden, en zich aan zulke willekeurige tyrannieke handelingen overgaven, dat een opstand onvermijdelijk scheen. Dom Pedro kwam uit Brazilie over, om de rechten zijner dochter te verdedigen en aan het schrikbewind van zijn broeder een einde te maken. Na een hardnekkig gevoerden strijd slaagde hij daarin, en Dom Miguel werd genoodzaakt Portugal, dat hij arm, ellendig, berooid en vernietigd achterliet, te verlaten.

Een zoon van dezen Dom Miguel is thans in Oostenrijkschen dienst, en vervult de wel wat langdradige rol van 'pretendent naar den Portugeeschen troon'. Wellicht, dat hij thans van de troebelen in Portugal zal gebruik maken, om aan zijn aanspraken wat meer kracht bij te zetten.

Maria da Gloria is tweemaal gehuwd geweest; met haar tweeden man, prins Ferdinand van Saksen-Coburg-Gotha is het tegenwoordige vorstengeslacht in Portugal aan het bewind gekomen. Na den dood der koningin werd prins Ferdinand regent

over zijn zoon Dom Pedro V, die slechts enkele jaren heeft geregeerd.

Dom Luiz, de tweede zoon van Maria da Gloria, van wien de geschiedenis meldt, dat onder zijn bewind de partijstrijd voortduurde en zelfs de meest noodige hervormingen achterwege bleven, dat de kroon steeds aan macht en aanzien verloor, en dat de financieele toestand steeds ongunstiger werd, liet in 1889 de regeering over aan zijn zoon Dom Carlos I, die uitdrukkelijk verklaarde, te zullen voortgaan op den weg, door zijn vader ingeslagen.

Nu, dat deed hij dan ook. Zijn bestuur is voor Portugal in meer dan een opzicht noodlottig geweest. Onder zijn regeering werd op 20 Augustus 1890 het tractaat met Engeland gesloten, dat weinig anders was, dan een overeenkomst, waarbij Portugal zich tot een vasalstaat vernederde en de suzereiniteit van Engeland erkende. Want in die overeenkomst werd bepaald, dat Portugal geen deel van zijn gebied zou kunnen afstaan, zonder toestemming van Engeland, en dat Engeland voor zijn troepen den vrijen doortocht zou hebben door het Portugeesche grondgebied, een bepaling, waarvan Engeland in den Boerenoorlog gebruik maakte, om zijn troepen door Lorenzo Marquez naar Noord-Transvaal te zenden.

Het is niet te verwonderen, dat in Portugal een ongelooflijke haat bestaat tegen ‘den Engelschman met het harde hart’, zooals de Camoëns het uitdrukte; en een Portugeesch geschiedschrijver, senhor Theophilo Braga, die thans als president van het Voorloopig Bewind optrad, spreekt in zijn Geschiedenis van Portugal, in verband met dit verdrag van: ‘het uitputtende juk van Engeland, waaraan Portugal geketend werd’. De algemeene verontwaardiging bij het sluiten was zoo groot, dat het standbeeld van Camoëns te Lissabon met rouwfloers werd bekleed. In de straten der hoofdstad trokken groote optochten, uit leden van alle politieke partijen saamgesteld, naar het beeld van den grooten dichter, waar vaderlandslievende redevoeringen werden gehouden.

Het ministerie Teixeira de Souza had onder den invloed dier volksbetooging wel een minder strenge redactie van de overeenkomst weten te bewerken, maar de geest ervan was onveranderd

gebleven. Na de aanneming en onderteekening van het verdrag was het ministerie afgetreden, en tevergeefs zocht Dom Carlos naar nieuwe ministers. Niemand wilde die taak aanvaarden.

'Wanneer er toen een krachtig man was geweest, zegt Mad. Adam, in staat het volk te bezielen en het leger mee te sleepen, zou de Republiek reeds toen zijn uitgeroepen, en het tractaat met Engeland niet zijn goedgekeurd.'

De verwarring werd nog vermeerderd door de financieele crisis die in Portugal uitbrak, toen de regeering de rente der buitenlandsche schuld tierceerde, wat tot ernstige vertoogen van de zijde der mogendheden aanleiding gaf.

Daarbij kwam nog, dat de koning, van nature autoritair en reactionair, gedurende zijn geheele regeering een sterk in het oog loopende neiging toonde, om de bepalingen van het Charter van 1826, dat den grondslag vormt van de Portugeesche staatswetten, niet na te leven.

Dit bleek vooral toen Dom Carlos, in den strijd tusschen het parlement en den minister-president Joao Franco de partij van den laatste koos, de kamer ontbond *sine die*, en aan den president van den ministerraad feitelijk de dictatuur opdroeg.

Inplaats van de wetgevende macht trad de dictator op, inplaats van de wet, tot stand gekomen volgens het Charter van 1826, kwam het koninklijk besluit.

Op zich zelf was dit volstrekt niets ongewoons in Portugal. Herhaaldelijk hadden vroegere ministeries hetzelfde gedaan, en meer dan eens hadden zij, in moeilijke dagen, den Koning aangeraden een poos zonder de Cortes te regeeren. In Juli 1907 had zelfs het Hof van Cassatie, uitspraak doende over de wettigheid van een besluit des Konings, overwogen: 'dat in Portugal een groot deel der bestaande wetten op dezelfde wijze was tot stand gekomen.'

Maar Franco moest, eenmaal den voet op de helling gezet hebbend, voortgaan. Woelingen in verschillende plaatsen noodzaakten hem, uitzonderingsmaatregelen te nemen; strenge censuur op de pers, afkondiging van den staat van beleg, opheffing der constitutionneele waarborgen en rechten werden de middelen, waarmede Franco zijn dictatuur wilde staande houden.

Geldelijke omstandigheden vermeerderden de hierdoor ontstane ontevredenheid. Voor zijn kostbare liefhebberijen had koning Carlos veel geld noodig, meer dan de civiele lijst hem toestond. Geregeld werden den koning door de verschillende kabinetten aanzienlijke voorschotten op zijn tractement verstrekt, en in den loop der jaren was die schuld van den Koning tot 5 millioen gestegen. Het waren deze 'leeningen' uit de landskas, die de ontevredenheid ten top deden stijgen, vooral door de handige wijze waarop de republikeinsche partij dit als wapen in den strijd wist te gebruiken.

Reeds in 1906 had de republikeinsche afgevaardigde Alfonso Costa, bij de behandeling der begrooting op dezen toestand gewezen, en daarbij verklaard:

'Het volk, wiens gevolmachtigde, beheerder en vertegenwoordiger de minister-president is, verlangt geheele verrekening van deze voorschotten en eischt, dat hij den persoon, die daarvan profijt getrokken heeft, aanzegt, dat het noodig is dit alles terug te betalen, met renten en zonder iets ervan uit te zonderen. En als dan alles betaald is, moet hij hem zeggen: 'Senhor, ga nu heen; verlaat het land, opdat ik niet genoodzaakt zal zijn u in de gevangenis te zetten.'

De president der Kamer noodigde den spreker uit zijn woorden terug te nemen; Costa echter antwoordde:

'Ik neem niets terug! Voor minder dan Dom Carlos heeft gedaan is het hoofd van Lodewijk XVI op het schavot gevallen!'

Door gewapende gendarmes werd Costa uit de zaal gebracht.

Twee jaren later werden Dom Carlos en zijn zoon Luiz Felipe, door opstandelingen op de openbare straat doodgeschoten.

De les, die op dien 1sten Februari 1908 aan de Portugeesche monarchie werd gegeven, is verloren gegaan. Verbetering in den toestand werd niet gebracht. In twee jaren tijds heeft Portugal zeven kabinetten gehad, en geen enkel was in staat zich langer dan een paar maanden aan de regeering te handhaven. Tweemalen is de Kamer ontbonden, zonder dat het iets gaf. Zoodra het parlement bijeen was kwamen er schandalen en ministeriëele crisen. Het liefst regeerden de ministeries dan ook zonder parlement.

Dat onder die omstandigheden de zoo noodige hervormingen niet tot stand kwamen, dat er feitelijk niets gebeurde, en dat zoo goed en kwaad het ging werd voortgeleefd, was ook al niet geschikt, om de gemoederen tot bedaren te brengen. De jonge koning, nauwelijks achttien jaren oud toen hij den troon besteeg, was niet in staat, niet krachtig en vastberaden genoeg, en miste te zeer de hulp van eerlijke, goede raadgevers, om in dien toestand verandering te kunnen brengen. De geschilpunten werden sterker geprononceerd, de partijen teekenden zich scherper af. De monarchistische exaltados meenden, dat de eenige, die Portugal redden kon, de vroegere minister-president Joao Franco was. Na den moordaanslag van 1908 was hij naar het buitenland gevlucht; maar men wist, dat hij naar Portugal was teruggekeerd, en daar in 't verborgen leefde. Velen echter achtten zijn tijd nog niet gekomen, want het was nog te veel in de herinnering, dat zijn dictatuur tot de catastrofe had geleid; en wie zou het wagen het land nogmaals aan het despotisme van Franco te onderwerpen?

De monarchie bleek weinig nut te hebben getrokken uit de gebeurtenissen van 1908 en de daarop gevolgde toestanden. Het algemeene verwijt tegen Koning Manuel was, dat hij te weinig vastheid van karakter toonde, te veel poogde het iedereen naar den zin te maken, of ten minste met iedereen goede vrienden te blijven. Hij wist, dat de toestand précair was; hij wist, dat na den moord op zijn vader en broeder het gevaar had bestaan, dat het leger de zijde der republikeinen koos; in den nacht na den moord hadden de koning en de koningin-moeder zelfs gevreesd, dat de kanonnen tegen het paleis zouden worden gekeerd. De republikeinsche propaganda onder de troepen in Lissabon was zoo krachtig, dat het toen reeds de vraag was, of de beweging zich met tot het leger zou uitstrekken.

Maar niemand stak een hand uit om het dreigende gevaar te voorkomen, vóórdat de ‘vlam ten daecke was uitgeslagen’!

Koning Manuel bleek, na zijn troonsbestijging een echte Braganza te zijn, een dier vlotlevende, beminnelijke menschen met goede voornemens, maar zonder een der eigenschappen, noodig om in een moeilijken tijd en in een verwaarloosd land rust, orde, ontwikkeling en welvaart te doen ontstaan. Men gaf hem den raad, voor de bevestiging zijner dynastie, een huwelijk te

sluiten met een dochter uit een der groote, gevestigde vorstenhuizen. Maar het bleek niet gemakkelijk, een vrouw voor hem te vinden. Zijn bezoeken in Engeland toonden hem spoedig genoeg, dat hij daar geen kans had. Prinses Ena van Battenberg had, om den Spaanschen troon te bestijgen, het Protestantsche geloof voor het Katholieke verwisseld; prinses Patricia van Connaught bleek niet voornemens voor de Portugeesche kroon dat voorbeeld te volgen. Evenmin wenschte de dochter van den Duitschen keizer van geloof te veranderen, om met den jeugdigen koning in 't huwelijk te kunnen treden. Trouwens, bij de groote Europeesche vorstenhuizen was de zwakke positie der Portugeesche dynastie genoeg bekend, om het vooruitzicht voor een der dochters niet uitlokkend te vinden.

Dat onder die omstandigheden bij koning Manuel wel eens de gedachte moet zijn opgekomen, troon en kroon vaarwel te zeggen, is begrijpelijk. Reeds eenmaal werd verluid, dat hij afstand wilde doen ten gunste van zijn oom, hertog Alfonso van Oporto, wiens vrijzinnige denkbeelden bekend zijn. Maar deze vijf-en-veertigjarige broeder van wijlen koning Carlos is ongehuwd, zoodat de Braganza's daardoor ‘au bout de leur famille’ zouden gekomen zijn. Dus moest de regeeringsmoeheid worden overwonnen, de last verder worden gedragen.

De pessimistische opvatting in diplomatieke kringen over de vooruitzichten der monarchie in Portugal bestaande, moest nog erger worden, toen de namen van leidende Portugeesche staatslieden met financieele schandalen in verband werden gebracht.

En de dood van koning Edward van Engeland, die zoowel den jongen koning als de leidende staatslieden in Portugal met goeden raad ter zijde stond, deed Manuel zijn besten vriend, zijn krachtigsten steun buiten Portugal verliezen.

Inmiddels had de republikeinsche partij in Portugal krachtig gewerkt. De republikeinsche leider Alfonso Costa, die thans deel uitmaakt van de voorloopige regeering, zeide na de jongste verkiezingen, dat hij het einde der monarchie zag naderen:

‘Wij kunnen met kalmte toezien, hoe de monarchale vrienden en vijanden der dynastie eendrachtig haar graf graven; een verandering in het regeeringsstelsel is zeker en kan niet meer uitblijven. Dwingt men ons geweld te gebruiken, dan zijn

wij daartoe besloten en gereed. Maar het liefst zouden wij zien, dat de verandering van systeem kalm en vreedzaam, zonder bloedvergieten, geschiedde.'

De Republikeinen waren gereed; zij kenden de stemming in leger en vloot, zij wisten dat zij in de steden over een grooten aanhang konden beschikken. Er was slechts een vonk noodig om den brand te doen uitbarsten.

Die vonk was de moord op den republikeinschen leider Dr. Bombarda door een royalistisch officier, Rebello. Het is mogelijk, dat de moordenaar krankzinnig was; maar in Lissabon werd die daad als propagandamiddel gebruikt, om het volk en de republikeinschgezinde regimenten te wapen te roepen. Na een hevig gevecht in de straten der stad, en een beschieting van het koninklijk paleis door de vloot, stortte de monarchie, die geen innerlijke kracht meer had, ineen. De koning vluchtte met zijn oom en zijne moeder. De Republiek werd uitgeroepen.

Hieraan valt niet veel meer toetevoegen. Hoe het verder gaan zal in Portugal moet worden afgewacht. Voorloopig schijnt het, dat de Republiek, in Lissabon uitgeroepen, in geheel het land met kalmte ontvangen werd. Na den eenen 'nacht vol ramps en ongevals', is er in de straten van de hoofdstad niet meer gevochten. Het voldongen feit werd in de andere plaatsen zonder veel tegenwerping aanvaard.

Van een volksbeweging te spreken is in deze geheele geschiedenis euphemistisch. Het volk staat er geheel buiten. Tachtig percent analphabeten! Het leger, de vloot, en een deel van de bevolking der hoofdstad hebben aan den strijd deelgenomen. Maar het overige deel van het Portugeesche volk is te onverschillig, te onwetend, te zeer vervallen van den vroegeren roem, te gedegenereerd, om zich uit te spreken zelfs. Een koningschap of een republiek - voor den durchschnitt-Portugees is het vrijwel hetzelfde.

Dit kan en zal anders worden, wanneer de Republikeinsche regeering haar taak begrijpt. In haar regeeringsprogram heeft zij den nadruk gelegd op drie punten, die daartoe kunnen medewerken: verbetering der volksontwikkeling, invoering van leekenonderwijs, leerplicht; verbanning der geestelijke orden; scheiding van kerk en staat. Tusschen deze drie punten bestaat een groot

en sterk verband. Zoolang het onderwijs in Portugal in handen bleef van de even fanatieke als onwetende franciscanermonniken, en de jezuieten in den staat den baas speelden, kon de toestand niet beter worden. Het schijnt, dat de nieuwe regeering, Pombal's voorbeeld volgend, van die voorwereldlijke toestanden opruiming wil houden. En dat is noodig, wil van het nieuwe régime iets meer kunnen verwacht worden, dan van het oude. Bij de thans heerschende onwetendheid en onverschilligheid kan de kennis en het begrip voor de openbare zaak slechts gevonden worden bij enkelen; bij de enkelen, die tot nog toe afwisselend de macht in handen hadden. Wanneer de regeerende clubs en partijen onveranderd blijven is het onverschillig, of Portugal een koninkrijk is of een republiek. Want niet door verandering van regeeringsvorm, maar door verbetering van de personen, die het stelsel moeten toepassen, kan verbetering komen. En waar onder alle politici, die elkaar jaar na jaar opvolgden, steeds weer dezelfde eigenbaat, dezelfde corruptie, dezelfde omkoopbaarheid en laakbare onverschilligheid worden gevonden, daar is de vraag gewettigd: of het thans beter worden zal.

De Republikeinsche leiders zullen voor de moeielijke taak staan van het ongelukkige verwaarloosde Portugal een ander land, - van de onwetende, onverschillige bevolking vrije, politiek-rijpe, zelfbewuste burgers te maken. Slechts als zij daarin slagen, kan worden verwacht, dat in de toekomst voor Portugal betere dagen zullen aanbreken.

Met de naamverandering is het niet gedaan.

Alleen de geest maakt levend!

Errata.

Blz. 411	regel 6 v.b.	*staat:* evenals alle bloemen, na, *lees:* als alle bloemen zelf,
Blz. 415	regel 20 v.b.	*staat:* Maurits Frank, *verbeter in:* Maximiliaan Frederik.

Stil leven door G. Vermeersch.+

Daar rees in 't smorig grijs de gewone dag, hij zwenkte omme naar de kant van het schrale venster en lei zich in de voren door de hens-en hens-staande huizereken omzoomd. Rieti zag hem als een genuchte opkomen, hij lei in hem de alledaagse blijmoedigheid en tere dromerigheid en dat vage verlangen naar het onbestemde dat over z'n jonge ziel hing.

Hij was in 't onderlatkot gegaan over de bestrieveling van kappelingen en stukken hout en had het venster opengezet wier ruitjes langs binnen dik bestoven waren en volgehangen met spinnewebben. Hij zat op z'n werkbank en keek naar de dag.

Hij was rustig als altijd, onverschillig, onbewogen en groot. Hij bracht het ewige mee en het onbekende. Hij kwam van zoverre, verre over gindse toren, over de stad, over het land. Hij kwam en ging altijd, altijd, hij gleed over de aarde en sleepte alles mee wat vergeten moest worden.

Hoe schoon stonden die bomen ginder in de jonge dag! Hun kruinen waren scheef gewaaid door de westerwind in de loop van de jaren. Hoe stille lag het dorp in de jonge dag. Het droomde, droomde... de stapel bomen onder 't venster waren niet zwijgzamer; de huizen stonden roerloos en levenloos in de klaarte.

Zo keek de dag naar hier in de gang van de ewen en hij vond zeker alleen de mensen veranderen. De mensen kwamen en gingen... lijk zijn kloefen!

+ Voor de eigenaardigheid plaatsen wij deze twee stukken van een Belg en een Hollander (Vermeersch en Van der Zee) tegelijkertijd; tevens als een bewijs, hoe voorzichtig men moet zijn met te spreken van ‘navolging’ of ‘op elkander geïnspireerd zijn.’
Redactie.

Vreemd die dag die niets bracht en wiens komst een vage onrust baarde als omwoond zijn nevelsluier geheimzinnige dingen. Waar was er ooit verandering? Werken was het, de weken door, en toch, in de tijd die zijn levensloop omsloot, stonden veranderingen gemerkt.

Dat vooisje dat zong in z'n kop! Dat scheen iets als de dag, ja, vreemd leek het, maar het ontspon hetzelfde gevoel: daar lag iets van het oneindige en het vergankelike in, de grote stem van de stilte en de beeltenis van roerloze bomen en huizen met hetgene uit hen opsteeg, dat verlangen, dat hunkeren. Zie die pijltjes hun kopjes uitsteken boven de haag, waarom kijken ze links en rechts? O! was hij nu maar de grond, en de haag, de bomen, de huizen, de dag!

Meleke!

Ook van Meleke lag er iets in dat vooisje. Van Meleke vereenzelvigd met de dag die zo'n hunkeren en 'n heimwee bracht.

Lijk hij daar nu zat was alles eender van voelen en gevoelsopwekken. Dat kende hij. Het was vreemd zo en zeker geen mens in de wereld had dit gevoel. Dat was nu eens zacht en goed, een ogenblik dat ewig duren moest, het ogenblik dat men zichzelf een kwelende melodie waant die het gesuis is van de liefde, van het leven, van de groei, van de uit-de-aarde-stijgende kracht en vruchtbaarheid. Is men dan nog zichzelf? Hef is alles heel verre en heel dicht, een wereld zonder werkelikheid en toch werkelik. En daar het uiterste, het opperste dat men bereiken gaat. Doch daar ligt het wonderbare dat men schijnt verloren te hebben en men vindt het nooit weer.

Men vindt het nooit weer en men wordt uit z'n droomen geschud. Hij ziet zichzelf zitten op de werkbank, beklemd, angstig, weevol lijk een verlorene. Waarom?

Rieti loosde een diepe zucht. Zijn hand die zijn borst raakte, tikte er op een hard voorwerp. Hij haalde 't te voorschijn, werktuigelik. Zijn mondharmonika. Hij streelde 't blikkene ding met 'n blik waarin 'n diepe liefde, 'n grenzeloze tederheid lag. Heftig was z'n gemoed beroerd en uit de krachten van aarde, struiken, bomen, dieren stroomden de tonen naar hem toe. Hoor! hoe zachtjes de dauw afleekt, daar ergens neervalt. Kliek-klok.... Maar die hoge gevoelsmelodieën kan hij nooit grijpen. O neen!

Ze woelen in z'n arme borst, ze zwoegen er met 'n geweldige kracht en dan is alle aards vergeten. Hij levert zich over aan hun overstelpende, bedwelmende schoonheid, maar hij kan ze niet vertolken.

Hij hield z'n mondharmonika in z'n hand en wilde er een vooisje op spelen. Hij vond echter zo niets bekends dat zijn zinnen en voelen kon weergeven, niets dat kwelend en dromerig genoeg was. Er lei zo'n groot gevoel daarbuiten en hij was zoo arm.

Een stemme verhief zich in de lucht, galmen die op elkaar bolden. Ze schenen vergeefs te roepen boven 't dode dorp, doch hij roerde; hij repte zich, stak zijn mondharmonika weer op z'n borst en ging dieper het hok in. De stilte vol gerucht, de zachte, rustige, gelijkmatige harmonie van de dag kwam ook tot daar. Hij had alles wel willen buiten steken maar wist dat het niet baatte. Liever had hij nu in 't gras gelegen, verre van enig bedrijf, in zijn enigheid mijmeren en voelen. Doch hij greep een ruw houtblok en een zware bijl, begon het blok gelijk te kappen, af te scherpen. Hij keek met aandacht naar z'n werk en wanneer alle onregelmatigheid weg was, wierp hij de bijl terzij en nam 'n andere, brede, kromme. Heftig zwaaide z'n arm, met 'n geronk dat z'n keel uitstiet, en krachtig drong de bijl in 't hout een streep makend. De schil langs de onderkant spoeterde weg. Nog éen hak nu en daar verscheen de kloef ruw afgebeeld, als nog in windselen gehuld, het ruwe werk van een oermens.

Hij bekeek z'n werk met genot, 'n schepping, 'n vreemd ding dat straks 'n nietszeggend blok was tussen al die andere en nu al vaag z'n vorm ontsluierde. Zovele gaf hij er dageliks het aanzien en dat was telkens een zelfde, kinderlike genuchte, het gevoel dat hij een schepper was, dat hij uit die grote bomen bevallige kloefen kon verwerken. Dat gaf hem blijdschap en verzoende hem met zijn werk. Straks boeide het al zijn aandacht en hij keek niet meer naar de dag, luisterde niet meer naar de stilte, werd niet meer bewogen door de roerloosheid van alles rondom.

't Bleef stil. Die stilte was een dikte, een pak, een zwaarte, ze was een wezen die hij wist bij hem te zijn. Ze sprak hem van alles wat hij lief had, stelde belang in zijn werk, fluisterde hem zoete vooisjes. Aan haar vertrouwde hij al zijn geheimen,

zijn lief en leed, zijn werken met liefde en hartstocht aan die ruwe blokken, die hij vormen gaf en aanzijn en leven. Want leven deden ze, bij iedere beitelstoot gaf hij hen een deeltje leven. Ze waren wezens die hij fatsoeneerde, mooi miek, opsierde.

Hard vrong hij met de half-ronde beitel; hij stiet forsig in 't weerspannige hout. Naarmate hij vorderde nam hij andere beitels. De stukken vlogen rondom. Daar was er reeds een hele put en hij boorde nu onder de wost door naar de top. 't Was geweldig lepelen dat hij deed en tussen de geel-witte brokken flikkerde het scherpe staal in snelle wierelingen.

Daar aaide hij snel en voorzichtig de wanden. Een streling slechts om effen en hij streek er dan eens genegenlik met z'n vingers over om te voelen of alles glad was. Z'n hele wezen ging op in die zachte aaiïng, hij lei z'n hoofd scheef, een straal van tederheid schoot uit z'n ogen en hij had een warme monkellach voor het effen-zacht kloefe-wezen. Nu nog 'n andere boor gegrepen en de maat - een stokje, erin gelegd. Nog 'n beetje uitgetopt. Zó, 't lijf nog eens links en rechts gevrongen om meerdere kracht te geven aan de arm en een zwierigheid die moest overgaan in 't gevrocht, want hij werkte met grasie, bevallige jongelingsmanieren, 't lenige' welgemaakte lijf plooiend naar iedere faze van zijn werk. Hij zelf de allegorie van dat werk en dat werk zijn geest, zijn vernuft, zijn bezieling. Hij was er geen duts op op zijn krachten, hij verkwistte ze maar, gaf ze weg aan al wat hem omringde, hij had er genoeg te over om vele dingen te belevendigen.

Daar was het kloefke uitgehaald. Effen waren de wanden, de bodem. Het kloefke! 't Was 'n zware mansklomp, maar voor hem bleef het een kloefke. Hij had het zo in z'n grote kloeke vuist genomen en bezag het 'n ogenblik. Geen heilige kon met groter liefde het kruisbeeld aanzien! Zijn gezicht glansde van vervoering Zo bleef hij een wijle, 't lijf achterover geheld, de kloef ter hoogte van zijn borst op ongeveer een halve meter van hem af. Nog altijd de jonge, naïve verrukking van toen hij de eerste maal zijn eersteling beschouwde.

Gezwind naar de andere bank rechtover 't venster. Daar lag rustig in al z'n bedriegelike, geweldige macht, het groote snijmes.

't Was vastgemaakt aan 'n ring als vreesde men dat 't weg zou lopen. Maar 't was voor 't gemak van 't snijden.

't Was zwaar en log, liet zich slepen, deftig en glimloos in z'n ernstige verwaarloosd-ouwe roestkleur. Tcch kon hij het zo'n lichte beweginkjes doen maken al was 't op heel z'n lange lengte recht en stijf.

Daarom deed hij z'n kloef krinkelen onder 't stijve mes en 't schaafde en schronsde, eerst 't bovenste nog wat effen en dan 't onderste, de tert nog wat uitgehaald om de hiel meer te doen uitkomen. De hiel wat afgerond, gedund, zodat hij graselik eronder stond evenals de hoge hakken van die mooie jufferschoentjes... Nu de zijkanten en 't bovenste wat afgerond zodat de zijwanden, met 'n zachte glooiing afliepen. En nu eindelik met 't mes nog 'n beetje aan de lijn van de wost gefutterd om 't in 't midden zo met 'n tipje te doen uitkomen en dan van weerskanten twee halfronden.

Zo was 't goed. Sierlik inderdaad! Hij bekeek 't nog eens. 't Was ook 'n kloef voor 'n brave jongen die nogal ‘preuts’ was.

En 't ging maar voort. De een kloef achter de andere werd gehouwen uit de ruwe blokken hout. Ze reekten weldra voor 't ander venster. En 't knarsen, 't snokken, 't djokken en 't krinsen hield aan, de spaanders vlogen alomme, kletsten op de vloer waar ze onder z'n voeten kraakten en grienden. Hij floot ondertussen 'n vooisje en gluurde eens buiten, guitig, vol levenslust. Dat paar duiven dat ginder koerde op 't dak, dat spiedde hij dageliks af en 't gedans van die vier mussen op de rand van de dakgoot.

De dag schoof anders lijzekes voort, zonder gerucht. Hij zag nooit een mens hier achter. 't Was of alle leven in hem alleen was saamgetrokken. Maar de stilte vertelde hem van Meleke, en dan was zijn gezicht olik of listig, of teer en triest van uitdrukking. Vooisjes allemaal! Het waren vooisjes. De herdersfluit spon onophoudelijk deuntjes in de stilte en zo onberoerd zacht was 't natte geluchte. Wat hij ook deed, hoe hard hij ook zwoegde, hoeveel lawijd hij ook miek, hij hoorde die muziek waaraan zijn forsig geweld de maat leende, ze zong hem van alles, over alles wat hij wist en liefde. 't Was alles éen harmonie en hij droeg de fluit in zich zelf.

Slechts op de bepaalde tijd kwam een zekere vermoeidheid en hij werd wat afgetrokken. Hij luisterde naar iets dat komen moest, de vooisjes, de herinneringen kwamen af, braken hun loop op zijn aandachtloosheid, herniewden hun pogingen, - 't werden al brokken en stukken en ook 't uithollen van de klompen, de vlucht van de spaanders verslapte. Daar sloeg 't acht uur, 't was schaftijd. Alles viel neer. Rap de etenszak uit de hoek gehaald en de puzzie. Hij liet zich neervallen op het kapblok. Z'n grote ruwe vuisten schraafden de krop van de zak open en haalden er de grote sneden bruin, masteluinbrood uit. Daar beet hij gulzig in onderwijl zijn mompen doorspoelend met 'n gulp krottesop uit de puzzie wier krop hij tussen de lippen sjokte.

Daar! 't had hem deugd gedaan! Hij bleef wat zitten genieten van de verkwikkelike nasmaak in 't gevoel van voldaanheid. Nu seffens 'n stenen pijpje voor de dag gehaald en eens gestopt van de zelf-gekweekte tabak. Geen slablaren lijk de rijke meneren, maar echte tabak. En een ferme kop aan 't pijpje gemaakt, een kop groter dan 't pijpje zelf. Daar 'n stekje aangesteken, de vunzende drendeltjes achteloos latende vallen in de sprokkelingen en dan 't brandende stekje met 'n even achteloze zwier er ook maar bijgekletst. Nu 't één been over 't ander gelegd, de klakke op 'n oor geschoven, 't haar over 't voorhoofd getrokken zodat 't in de oogen hing en de handen gestrengeld om de omhoogstekende knie. Zo in z'n eentje, bolderuggend, genoten van 't kwartiertje en vooral van die machtige vunzende kop die zo heerlik walmde als stond het kot zelf in brand, zo'n echte, lekkere tabaksrook, van die witachtige waarvoor de meisjes en mezies de vlucht nemen. Zie hoe hij kronkelt en rolt en robbelt. Hij zit erin weggedolven. En hoe hij straalt! hij moet er bijna zelf van hoesten. Dat is 'n genuchte!

Juist toen 't pijpje bijna uit was 'n zware stap, regelmatig, een gekende stap. Rieti had even de kop opgesnokt en smoorde nu weer voort, onverschillig. De deur werd met 'n geweldige ruk opengegooid en seffens vulde 'n vierkante kolos het deurgat. Rieti knikte eventjes en spoog over z'n schouder weg. Hij hoorde 't effentjes kletsen daar beneden achter hem. Verder keek hij niet op.

De man in 't deurgat trapte binnen met zware, gemeten stap, de dikke buik als 'n ton voor zich heen gedragen, de armen ietwat van z'n lijf slingerend, dikke strengen, de voorarmen ontbloot, de beide vuisten open. Hij liep waggelend, vooruitdringend als 'n domme kracht rechtop, in breed geploeter, de poten stevig neergezet, 't gezwing van de armen rustig-zenuwachtig, bewust-doorvoelde kracht. 't Scheen of hij bergen ging verzetten. De dikke, wit-gezwollen blaaskop waggelde mee met heel het overige, stevig vastgeklonken aan de nekloze romp, de kleine oogjes tuurden rustig voor zich.

Ongeveer in 't midden bleef hij staan, de voeten wijd van elkaar, benen geschoord in de glibbere spaanders. Toen bleek het dat hij 'n maat bij zich had, miezerig stokje dat in z'n vlezige femen verdween.

Zwijgend schouwde hij van verre de rote kloefen, z'n blik zocht erin wijl hij rechtop bleef staan, de armen ietwat achteruit alsof hij op iets los ging en rammen.

En toen ging hij er even gemeten naar toe, nam er 'n paar uit, lei er de maat in die er niet geheel in paste.

Hij keek rond, toen:

- De bijle! beval hij kort.

Rieti had de hele tijd z'n doeningen beglariëd van terzij, 't voorhoofd mokkig in waterpasse plooien getrokken, de zuigende lippen om de pijpsteel scherper gesloten. Hij keek rond zonder opstaan, zag ze liggen op de verste werkbank.

- Dáár! wees hij en rookte voort.

De logge kerel er naartoe. 't Piepte en kraakte en knarste jammerlik onder z'n zwaar-brede voet. Hij zei niets. De arme kloefjes aan z'n vuist zwierden lijk of ze geen pluim weegden.

Hij lei de maat op de werkbank, greep de bijl en kapte er 'n eindje af. Daarna lei hij gewetensvol de afgekorte maat weer in de kloefen. Nu waren ze groot genoeg.

Rieti verroerde geen vin. De dikke kerel keek rond steeds met de kloefjes in de vuist.

- Trekt er 'n paar schreven op, zei hij, en 'n roze! En zwart ze! 't Laatste rookdrendeltje walmde weg. Rieti klopte voorzichtig z'n pijp uit en spuwde een grote plamak ver van zich af.

- Ja seffens!

- Nuj, rechtuit!

- Ja, als de schoftijd over is!

De man zei niets, pletste de kloefen neer op de werkbank, bleef 'n ogenblik de armen breed zwaaiend rond zijn dik lijf. 't Gezwollen-puffig-gezicht gedachteloos-goedig van uitdrukking, de kleine oogjes waarover 'n glans van afwezigheid waarde. Herhaalde malen sloeg zijn maag op met luid gerucht en gegolf van de dikke buik. Nu zakte hij wat door de benen, werd blijkbaar moe van staan, een kwelling die zich vermengde met 'n behaaglik welligheidsvoelen.

Hij ging heen plots. Rieti luisterde, hij volgde de wegel niet die voer naar 't woonhuis, o neen! De andere die door de hof voer naar 'n gat in de haag.

Daar sloeg het en Rieti sprong ook recht. De groene schorte sloeg hij een paar malen heen en weer om de broodkruimels eraf te krijgen en nu aan de gang.

Nog 'n paar keren geluisterd naar de hof toe en, met 'n moedwillige snok van de kop, in die richting zich kwade overdenkingen gemaakt.

- Wat! die luie sloeber! als je 't wilde geloven en z'n grillen involgen, dan moest je nooit rusten. Binst schof- en maaltijden kwam hij altijd met iets voor de dag. En als 't uur daar was om te scheiden, dan! Maar hij vaagde er z'n botten aan tegenwoordig. Ware 't maar niet van één dingen!

De jongen zag iets teders dat zijn gezicht ontrimpelde, het zacht miek en met 'n lichte uitdrukking. 't Duurde niet lang, evenwel, er kwam weer 'n wolk over en, sissend, half-luid: die sloeber, die al z'n geld verbeest!

Hij greep met 'n grimmig geweld een bak van de plank, nam de schuive eruit en sloeg ze neer, scharrelde in 't gerief met een zenuwachtige nijdigheid. 'k Ben kwaad op die vent! gromde hij nog en haalde een haak te voorschijn, de fijne wiens opening gering was. Seffens had hij een kloef vast, bekeek nog eerst vrokkig de afgekapte maat en - 't helpt nogal veel van 'n mate te geven aan dat zathoofd! - hij vergat seffens zijn vrok. De meshaak zette zich in 't hout, trok 'n gebogen lijn die de bovenste rand volgde. Hij was nu één aandacht, de kunstenaar met liefde voor zijn werk, die er geheel in opging. Zijn gezicht zwoegde

mee, drukte de angsten van zijn ziel uit en werd de weerspiegeling van de wisselvalligheden van het trekken. Hij had nu geen andere gedachten meer, hij hoorde niets dan 't schronzen van de haak in 't hout.

Ziedaar de voortjes getrokken alle juist evenwijdig en even lang, zoowel de rechte die van 't voorste naar de top liepen als de andere die schuin ertussen werden getrokken. Nu een haak met bredere opening om de voortjes te verbreden. In 't midden bleef de plaats voor de roos. Daar trok hij, zo rond mogelik, het hart, daarna de omtrek van de blaartjes, en eindelik, met 'n veel bredere haak, de blaartjes-zelf.

't Ging vlug. Er waren zeker veel moeilker stukken, maar hij deed alles gewetensvol. Onevenredige lijnen kon hij niet verdragen. Hij had de twede kloef genomen en had zich neergezet, 't een been over 't ander, om 't nog beter en gemakkeliker te doen. De blik strak op de fieguur in wording, 't hoofd links en rechts scheefzakkend volgens de richting die de haak nam. 't Puntje van de tong ietwat uitstekend tussen de lippen, rood lapje dat draaide en keerde in de scheefgetrokken mond, verdikte en verdunde, zich krinkelde in smartelike stuipen, zonder dat hij er acht op gaf.

Maar daar hoorde hij weer een stap en hij luisterde. De haak scheidde uit van schronzen en bleef op de kloef rusten. Hij keek naar de deur die open ging. Nu was 't 'n jong meisje dat even binnen glariede door de spleet.

- Rieti, zijn ze gereed? ze wachten!

- Seffens! kom binnen!

Hij keek naar haar toe glimlachend, een grote warmte en innigheid over z'n wezen en in z'n ogen die straalden van een vochtige glans.

Ze glimde ook, sloeg de blikken neer voor z'n strak gekijk. Onder haar voetjes kriepten en kraakten de witte kappelingen. Hij bleef voort haar gestalte strelen met de blik nu in een vervoering van een andere aard. Zijn vuist de haak omklemmend, bleef roerloos liggen op de kloef.

Ze was ook 'n mooi ding, zij! zo ewig gods knoddig! Hij had er z'n beschot in haar te zien trippelen met vlugge stapjes over die bolderige vloer. En ze was zo fijn en teer en toch

alles zo lieflik, effen afgerond, alles wat hij van haar persoon kon zien. - Ze was 'n genot voor de ogen.

- Wel! doe voort! zei ze glimlachend toen ze vóór hem stond, een rappe blik wagend in z'n glanzende kijkers, een blik die eventjes bleef hangen aan 't jonge kneveltje dat de bovenlip bestompte.

Maar hij deed niets voort en keek nog, streelde de zachte rondingen en zachte tinten van haar wezen en slorpte er met gulzige teugen de zoetigheid van in. O zo'n meisje! hij gaf er z'n leven voor! Ze was zo lief met die oogvleggers zedigjes neergedogen en nog veel liever als die perels - zo'n blauwe dingen - er van onder kwamen bijzen. Dan was 't als zag hij de hemel opengaan.

- Doe toch voort, Rieti!

Ze trachtte 'n voor te trekken tussen haar lijze wenkbrauwtjes. De streling van z'n blik ontroerde haar te veel, ze kon 't niet meer herden, ze zou 't moeten laten zien en stak 't liever weg uit schaamtegevoel. Haar wangen beroosden zich en dat gaf 'n nerveuze tik. Ze gaf 'n teken van ongeduld met de hand.

Of ze nu nog mooier was, zo'n beetje kwaad! Hij deed niettemin voort, wilde haar vooral niet tergen, niet doen lijden. Haar minste lijden beangstigde hem immers en hij had haar willen met tere zorg op de handen dragen. Seffens trok hij met forse hand de laatste bloembladeren en hij stond gezwind recht, naar de verfpot van op de vensterpot en verfde de kloefen zwart.

Ze bleef bij hem staan toekijken. Ze genoot ervan hoe hij zo kwistig z'n jeugdige kracht verdeed in 't zware gezwoeg. Hij stond daar zo rilde en toch fors, 't gezicht als begeesterd en de joelige oogen die twinkelden bij 't rappe volgen van 't een-en-weer vrijven van de borstel. Ze voelde zijn sterke leven, z'n levensmoed die zich afscheidde uit ieder van zijn krachtigbevallige bewegingen, haar doordringen, haar opvroliken, haar stuwen.

Er bleef een geheim hangen over de plaats want de stilte was anders druk, een grauwe, beklemmende drukte. Het zwijgen betekende nu veel meer dan spreken, in de gebaren, in de bewegingen, in de uitdrukkingen van de gezichten, in de tere drang vol medelijden lag onuitgesproken het gewetene, de onge-

ziene, doch gegiste daad van een derde. Dat was het noodlot dat woog op het huis. Dat hij weer weg was, zeiden ze elkaar zonder spreken.

Hij reikte haar de kloefen met een diepe blik in haar ogen.

- Daar Meleke!

Ze glimlachten even naar elkaar, toen werd ze weer verlegen en ze keek nog eens rond. Het deerde haar dat hij hier zo alleen was en het zo lastig had.

- Kijk! die mussen dragen weer nest, zei hij.

Ze stelden een gezamenlik belang in die mussen. Zo ieverig ziggerden ze heen-en-weer belaan met hun stro dat hen soms te lang was of te zwaar. Ze keken een wijle zwijgend daar naar toe, hij kappend en stotend met de holle beitel in de kloefopening.

Vandaar vielen haar ogen op de doffe ruiten. Er was enkel van boven een streep waar je door kon zien. Een triestigheid pakte haar plots en dat neep haar de keel toe zodat ze niets kon antwoorden.

Ze liep haastig weg.

Hij zwoegde nu dubbel hard, bewogen door vrome iever of vrange boosheid, bij beurten. Het eerste voelde hij als hij aan het meisje dacht het twede wanneer hij dacht aan die zuiplap, haar vader. Dan kapte, kloof en stiet hij woedend en raasde in zijn eigen tegen die kerel die z'n huisgezin ten onder bracht.

Stilaan vergingen de uren. Hij gaf niet veel aandacht meer aan de buitendingen verloren in eenzelvig gedroom. Soms luisterde hij of de ‘andere’ niet kwam. Doch niets was te horen in de stilte dan 'n eentonig lied gezongen door 'n slepende vrouwestem ginder ver.

Alzo brak de noenestond aan en hij ging zich zetten in de achterkeuken. Daar warmde zijn portie op de buize. De vrouwe drentelde zwijgend rond, sleepachtig, stil, in-zich-zelve gekeerd mensje, klein, miezerig, rilde mager. 'n Wezen van lijden dat hij nooit moe was te bezien, ineengedoken op z'n stoel als hij daar zat en roerloos. Ze had zo iets over zich dat hem beangstigde: die gelatenheid, die stille sprakeloosheid, dat wezen mager en fijn, dat smartelike, onvergetelike trekken had. Ze lachte nooit en was steeds gelijk, nooit morren. Ze scheen haar huiswerk

werktuigelik te volbrengen. Deze keuken was als een graf voor haar waarin ze levend begraven was, ze verliet hem nooit.

Al zijn levenslust, al zijn vreugde en de rijkdom van zijn jeugd verstomden hier. En toch vluchtte hij die keuken niet. Hij sprak de vrouwe nooit aan, hij wist dat hij haar niets kon zeggen dat haar zou troosten. Waarom haar droefheid hem aantrok wist hij niet te zeggen, alleen wist hij dat hij een grote genegenheid voor haar had die zich uitte in alles behalve in woorden.

Zodra hij zag dat de pot klaar was, haalde hij telloren uit messen, lepels en vorken. Hij ging het bier tappen en stelde de glazen. Meleke was gewoonlik in dit verloren ogenblik op boodschap. Het schaap had het ook zo lastig en had zo'n behoefte aan wat beweging en lucht. Kon hij 't alles zelf maar doen.

De vrouwe was gewoon zwijgend zijn hulp te aanvaarden. Hij wist niet of ze er hem al of niet dankbaar voor was, deze vraag kwam eenvoudig niet in hem op. Doch Meleke's houding wees er genoeg op dat zij er verheugd over was.

Eerst kwam Meleke binnen. Ze was wat rood van 't lopen, een zachte rozekleur die lei over haar anders bleke wangen. Ze had in haar ogen een glimp van de grote zonne daarbuiten en in haar kleren een snuif van de krachtige geuren van de velden. Zo een loopje miek haar blij en dan zwoegde haar borst zo heerlik. Er fleurde een krachtiger leven in haar op, gelukkig, want hij was zo bang dat ze kwijnen zou. Er werd niet gewacht. Tóch, toen de soep uitgelepeld was, botsten de zware klompers en hollebolderden over de berdelen vloer van de herberg. De dikke kerel tort binnen, wierp z'n klak tegen de grond en liet zich op 'n stoel neervallen, die kraakte onder zijn gewicht.

De vrouwe bediende hem zwijgend. Een wijle zat hij voor de dampende telloor, de duimen van weerskanten in de armgaten van zijn ondervest, de buik vooruit. Een sterke drankgeur spreidde zich door de keuken. De kerel liet de kop machteloos op-en-neerbollen, 't opgezwollen gezicht nog opgezwollener, de kleine oogjes waaronder dikke zakken hingen, tranig.

Ze aten zwijgend voort. Rieti at maar soep alleen van 't huisgezin, zijn aardappels bracht hij zelf van huis mee. Hij had zijn eten afzonderlik. Ieder voor zichzelf dachten ze en waren zich bewust van de bewegingen van de dronkaard hoewel ze hem

niet bezagen. Bijwijlen schokte heel z'n lijf op. Ze wisten wat zulks bedieden wilde: 't bier stond weer in zijn keel.

Niets geen gerucht dan 't stekken van de vorken of 't krijnsen van een mes over 't gleiers, de tik van de stoofhul onder de werking van 't vuur. De lucht hing dik en bang, geen een die de ander bezag. Dan begon de dronkaard in z'n eigen wat te babbelen.

Rieti schoof de eerste zijn bord achteruit, aanstak een pijp en ging zich achter zetten. Daar had je in de wijdte het opbermende land, een machtige hoogte van groen en roten met verwaaide bomen. Die bomen die steeds achter elkaar schenen te lopen en elkaar nooit bereikten, die altijd even ver waren. En daarboven de grijze lucht. En zijlings een hutteltje groen waartussen halfbloot de zwijgende grijze kerk met het torentje, als een hoorn, dat naar omhoog spitste. 't Stond daar alles, als onvergankelike tekens, roerloos. Zo roerloos scheen hij ook, zijn blik omvademde een deel van de ewigheid wanneer hij daarop staarde, de jaren over hem heengegaan doordrongen hem en ook doordrong hem de wetenschap van hun blijven. Dan voelde hij zichzelf als weg en ewig met en evenals dat alles.

't Was een zachte stonde. Hij dommelde half en alle werkelikheid was verre weg. Daarom heen spande zich 't reine, zuivere, onbeperkte heelal uit, de vrijheid, de oneindigheid. Soms wenste hij zich wel eens weg... ja weg, diepe 't zuiden in, lijk de kerels met hun tweezakken, of veel verder nog over de wijde zee, naar Amerika. Daar zou hij verlost zijn van deze verdrietige wereld, van dat ewig-zelfde zicht, van het aanzien van dat radeloos en hulpeloos ten-ondergaan.

Maar Meleke...

Hij schoot uit z'n eenzelvig gedroom door 't gleiertikken daar binnen, toen hoorde hij ook 't luide gesnork van de dronkaard. Zijn heimwee naar vergetelheid in verre landen was weg. Hoe kranig vunsde de tabakskop op zijn pijpje en hoe zieledeugdoende was hier het veld met Meleke in de nabijheid. Jammer dat die bomen zo jachtten naar elkaar in ewigzelfde nooit-bereiken en dat hij daar steeds naar kijken moest. Hoe zou het aflopen tussen hém en Meleke?

Straks kwam ze ook een luchtje scheppen, binst moeder in haar gevang bleef. Ze stond bij hem zonder hij 't hoorde en keek

ook naar die bomen, dat zag hij niet gaarne want ze stonden daar ieder afzonderlik zo eenzaam dat hij er wel bij wenen zou. Hij zei: - zet u, Meleke.

Toen ze zo goed en wel nevens hem op 't blok zat, voelde hij al zijn sterkte en jonge moed. Hij zou het huis recht houden, hij zou voor haar sterven!

Ze zat daar zo licht en lijze, 't rilde lijf rechtop, een pluimpje. Hij zou ze zo met zijn armen steunen en door de wereld dragen. Ze was zwakjes, maar ze zou leven zolang hij haar droeg.

Ze hoestte van het geweldig vunzen van die kop en, hoe lief hij 't ook had, ondanks 't genot dat 't hem verschafte, lei hij z'n pijpje op de grond.

- Laat maar, Rieti, 't is niets, zei zij, aangedaan omdat ze z'n deugd stoorde.

- Neen, 't doet je ongemak! en hij trapte de kop dood.

Het kriebelde hem de handen om z'n mondharmonika uit-te-halen en het wijsje te spelen dat ze zo verrukkelik vond. Nu zou het zo zacht gedempt glijden in de lijze witte noenestond. Maar dan wekte hij misschien de dronkaard en benam de rust van de vrouwe.

Hij liep zo dadelik zijn kunststuk halen om eraan voort te fikkelen.

Dat kunststuk, zoals hij 't plan in de kop had, was een sterke toer, zoals niemand van de kloefkappers het hem ooit zou nadoen. Wanneer het afgewerkt was zou hij het als een heiligdom bewaren en op de ereplaats hangen wanneer hij eens... och ja, wanneer hij eens - dat was een droom die zeer diep lag en die hij bijna niet dierf te voorschijn halen - met Meleke in een huisje samen zou wonen.

- Hij had het begonnen op een zwoele avend toen zijn jonge brein in vlamme stond bij de muziek van het wijde land, dat hij alleen hoorde, de muziek van alle zomerse dingen, en het vrange wee van 't avendgaan. Meleke zat toen ook nevens hem. Onder haar ogen had het werk gevorderd, alles wat hij er ooit aan geknutst had was in haar aanwezen, onder haar blikken geschied. Ze volgde met zo'n grote belangstelling het geheimzinnig werk. Daarom leek het een werk van hen beiden, dat bij hen beiden behoorde en buiten haar aanwezen geen betekenis had.

Doch de dronkaard mocht het niet zien of dan brak hij uit in schimpscheuten op de luiaards die hun tijd verknoeiden met pudderwerk en hij trachtte hem iets anders te doen doen, vond een haastig werk uit, hoewel 't buiten de uren was, om hem te dwingen 't werk uit de handen te leggen. Dikwels had hij dan de vuisten gebald, had hij een schamper antwoord gereed. Maar hij liet het voor Meleke.

Zijn grote werk bracht hij nu zeer voorzichtig aan in een houten bak. Hij had ook nog een brede plank mee die hij lei op z'n knieën. Zeer voorzichtig haalde hij dan het ding uit de bak en lei het op de plank. Meleke keek belangstellend toe, 't hoofd op één hand geleund, de elleboog op een hoger blok achter hen steunend.

Dit miek hij uit één enkel blok: twee kloefjes aaneengeregen door een houten keten met acht schakels, alles uit één stuk. Nu had hij nog maar vier schakels en het overige was een onogelike, lelik oneffene stok. Doch de kloefjes waren sierlik uitgebeeld en mooi versierd met bloemen en zinnebeeldige fieguren zowel van binnen waar men ze zien kon en langs de zijden als van boven. Vreemd, hij had op de zijden die elkaar-nazittende bomen afgebeeld. Boven op waren fieguren afgebeeld van vreemde goden die hij eens gezien had in een uit de trein gewaaid dagblad. De kloefjes eindigden beide in een lange, scherpe naar omhoogkrullende top.

Nu zou hij de vijfde schakel het aanzien geven en de vierde, die nog met één eind in 't stuk hout vastzat, voort afwerken zodat hij los werd.

- Zie Meleke! zei hij, 'k zal hier ook nog op iedere schakel fieguurtjes maken.

Meleke boog dieper over 't broze, kostbare werk. Zo heel dicht was nu haar blonde kopje onder zijn wezen zodat heur haar zijn kin streelde en zijn lippen. Dit was zo verrukkelik zoet, hij voelde 't dalen in hem zo'n oneindige welligheid en hij bewoog geen vin om het in al z'n dichtheid te genieten.

Het scheen wel dat ze opzettelik wat langer keek naar die vreemde fieguren om haar hoofdje te houden zo dicht tegen zijn borst.

- Wel, dat zijn dezelfde fieguren van op die horlogeketen! zei ze.

Ze richtte zich weer en keek hem met haar blauwe kijkers zo deugddoende in bewondering aan.

Ja, 't waren dezelfde fieguren van op die horlogeketen die nonkel Iieli eens meegebracht had uit de tentoonstelling. Vreemd verdraaid stonden hun handen en voeten en ze schenen zo'n lijze beweginkjes te maken als slopen ze rond in een dodenhuis. Ze hadden een zonderlinge baard.

Hij keek haar eventjes aan vol vreugde en dankbaarheid en tevredenheid over zich zelf. Zo, ze geleken er zo goed aan dat ze ze seffens herkende. Hij wilde echter vaste zekerheid:

- Gelijken z'er goed aan, Meleke?

- O ja! 't zijn juist dezelfde.

En hij begon opgetogen te fikkelen. De vierde schakel was geheel uitgetekend en in z'n gesloten ronde 't begin van de vijfde. Die werkte hij nu verder los uit het ruwe hout. Zo bij beetjes vlogen de stukjes er af en vertoonde zich de vorm van de nieuwe schakel en 't begin van de zesde die in de vijfde moest zitten.

Maar uiterst voorzichtig moest hij zijn want het was alles zo teer. Hij was bang ook maar het geringste snokje te geven aan het stel. Zo over zijn werk gebogen hoorde noch zag hij niets meer, de ogen strak gericht op het werk, de borst zwoegend, de keel droog van 't diepe ademen. Tóch bewust dat zij nevens hem zat en belangstellend z'n werk volgde.

Daar sneed hij de dunne pel door die de vierde en de vijfde schakel nog aaneen hield. Nu bewogen ze zich los in elkaar. Nog 'n beetje effen geschaafd en hij loosde een zucht van verlichting, zag haar eventjes aan, glimlachend, met blinkende ogen. Zij keek even gespannen aandachtig met nerveuze trillingen en bewegingen van handen en gezicht als deed zij het zelf. Ja, waarlik, ze werkten er alle twee aan! het was hun beider eigendom!

Jammer dat die vervelende tijd zo snel voorbij schoof. Daar sloeg weeral het uur voor aan 't werk te gaan. Zeer voorzichtig alles in de bak gelegd en alles weggestoken want de dronkaard had het reeds gezocht om het te vernietigen. Meleke trok loom binnen en hij naar het hok. Eerst nog eventjes gekeken hoe de zonne stond op de hoogte naar Ingooigem toe en terzij uit de diepte duikend, het spitse torentje. Grijsloke leek nu nog eenzamer wijl de zonne er weg was. Ginder dook Kaster op als

een sprookjesbouw van luchtblauwe ijlheid... de dag verging na de dag, ja! zou hij het einde wel eens overzien?

Maar de nablijheid werkte in hem van het daareven voorbije genuchtelik uurtje. - Hij zou het huis recht houden, hij, met z'n forse, onbegrensde kracht! Beelden schoven kopgebogen in gepeins en zorg en droefenis langs hem voorbij... maar hij, hij werkte, hij worstelde, hij vocht tegen de geweldige bomedikten die zich naar buiten opstapelden. Laat hen gaan nu, de droeve wezens in nokse gelatenheid, aan het einde zou *hij* staan, de redding dragend in z'n stoere femen en ze zouden blijelik en getroost naar hem opzien.

En weer werkte hij hard en zonder ommezien, zonder een mienuut te verpozen. In zijn verdubbelde aanval van hulpvaardigheid at hij zelfs zijn vier-boterham al werkende op. 's Avends echter was hij moe-af. Hij moest nog een heel eind naar huis, naar de Heirweg toe, maar daar zat hij niet mee in, hij ging niet naar huis voor 't 's avends laat was. Hij had nu hard gezwoegd en verdiende rust en blije welligheid. Hij zou nu zitten dromen weer en kouten met Meleke, de avend zacht zien vallen en de donkerte alles toedekken. Enkel dán zou hij huis-toegaan.

Hij had z'n pijpe gestopt en floot een lustig deuntje, toen hij plots weer de zware stap hoorde naderen. Hij fronste de wenkbrauwen. Wat zou 't nu weer worden? Hij had het voorgevoel dat de dronkaard hem weer een overwerkje voorbereidde.

De dikke vent tort binnen, hij scheen nu nuchter, had zeker de hele achternoen geslapen, hij vreef nog over z'n gezwollen oogschelen.

- Kom, zei hij, we moeten die boom nog zagen.

't Is zeven ure geslagen! antwoordde Rieti bits, want nu was Meleke er niet bij en hij kon 't niet gemakkelik verkroppen dat hij uit zijn feeststemming geslingerd was.

- O gij luiaard! voor vijf mienuten dat 't duurt en ge zit daar toch luileeg!

- Ik steel geen daguren van u en gij moet mij geen rusturen stelen, als er een luiaard is dan zijt gij het, ge hebt geen slag gewerkt van heel de dag.

- Durft ge 't nòg zeggen? vroeg de andere en plaatste zich dreigend voór Rietie.

- Nòg zeggen? Ik zou beschaamd zijn te leven, ware ik in uw plaats, gij grote, dikke, luie vadsigaard die zich laat onderhouden door zijn dochter!

- Ik zal u de kop inslaan! brieste de zatlap en hij greep een handspaak, raamde ermee.

- Als ge tijd hebt! pas op! riep Rieti en sloeg met het houmes naar de baas zijn kop.

't Scheelde geen haar of hij had hem. Ze bleven een wijle sprakeloos, in ontzetting. Het mes was met groot geweld tegen de deur gevlogen en brak er een plank dwars door. Nog 'n beetje en 't was een gruwelike moord. Rieti voelde zijn knieën knikken, de baas was niet minder ontsteld, hij had de dood in 't gezicht gezien, van nabij. Al z'n bloed was hem verlopen. Hij stond als versteend en kon geen woord spreken.

Op 't gerucht kwam Meleke toegelopen en zelfs de vrouwe, Meleke met angst in de blauwe ogen, doch de vrouwe gewoon-onverschillig.

- Wat is er toch? wat is er gaande? vroeg het meisje.

Ze had het gerucht gehoord boven 't geronk van haar spinnewiel.

Nu 't vrezelike dreigement van gendarmen en gevang en de nog vreseliker afschuw voor de daad-zelf een weinig over was, voelde Rieti de gramschap weer opbruisen omdat hij die dutsige vrouwen daar vóor zich zag en daarnevens die dikke lafaard, zij rilde mager beiden, en hij een wel doorvoed lijf. Hij wist dat het nog meest dát was dat hem zo hevig had opgehitst, iets dat zo plots opgekomen was. Maar hij was bang dat het nóg zou komen zo ineens, verwonderd over zichzelf, hij, die geen vlieg zou kwaad doen.

'K moet hier weg, zei hij kwaad, 'k zal anders een ongeluk doen!

De baas was intussen weer de gewone geworden, onverschillig, koud- zelfzuchtig, laf-lam, niet in staat iets voor een ander te doen; seffens twisten vergetend omdat dit goed was voor z'n gemakzucht. Hij verviel van toon omdat dit nu ook noodzakelik was voor z'n rust, hij was immers karakterloos.

- Voor zo'n klein dingen, zei hij, 'k vraag hem om dat boompje nog te zagen en hij maakt ruzie! hij zal daar toch niet van dood zijn!

- Maar 't is altijd 't zelfde, bitste Rieti terug. Voor u is 't niets, gij zijt niet moe of 't zou moeten van slapen zijn.

De vrouwe ging onverschillig terug naar de keuken, doch Meleke zag hem aan met 'n blik....! Hij werd er stijf van ontroering onder en zei seffens, bijna bedaard:

- Allee! voor de laatste keer!

- Ze wentelden de boom bij middel van spaken opwaarts op twee stijgende houtblokken. Veel geweld gebruikten ze en ze kreunden hard erbij: Meleke liep bedrijvig heen-en-weer van 't één blok naar 't andere om onder de boom de spieën te versteken die hem moesten ophouden. Toen gingen ze dul aan 't zagen de boom in de gepaste eindekes.

Als 't gedaan was spraken ze geen woord tegen elkaar doch gingen ieder hun weg. Rieti vaagde met zijn mouw 't kittelende zweet van 't gezicht. Hij moest echter nog in 't hok om z'n pijp en z'n vest te halen en daar ontmoette hij de baas weer. Deze had een dom-listige grijnslach toen hij hem zag.

- Hm! ge zoudt nog klagen! en ik laat u wel bij m'n dochter!

Zijn grijnslach en zijn woorden verborgen vele verholene zinspelingen die Rieti zeer wel verstond. Hij zweeg, doch 't kookte hem daarbinnen van heftige walg.

Hij aanstak z'n pijp evenwel, doch ging zijn bitterheid gaan uitfikkelen achter. Met zijn mes kapte en stak hij een wijle razend in de bomebasten.

Zodus zulk een lafaard was die vent: hij liet hem bij zijn dochter opdat hij voor hem slaven zou, en 't was hem onverschillig wat hij met het meisje deed...

Hij bedaarde omdat de avend zo mooi was en de lucht zo zacht. De deemster die inviel was doorzegen door de trillende muziek van al het levende. Die muziek vond hem altijd luisterend, medetrillend. Hij ging naar vóor en vond Meleke vóor de deur. Ze werkte nog zij, het spinnewiel ronkte onverpoosd in de rust van de avend. Hij voelde zich beschaamd en minderwaardig.

Hij zette zich nevens haar en keek haar werken, vrokkig tegen zichzelf en zwijgend. Regelmatig sloeg de voetplank tegen de grond, begeleidde met haar kort slagje 't aanhoudend geronk. Meleke zat ineen gebogen op haar laag stoeltje een heel eind beneden hem, op een bankje zijdens haar stond 'n bakje met water want het arme kind had geen speeksel meer genoeg. Onophoudelik pikten de dunne vingertjes in 't bakje en streelden

toen de dunne vlasdraad die neerhing van de blonde kop aan 't rok, gezwind. De spoele draaide zo snel dat ze niet meer te zien was in de deemster, 't leek 'n halfdoorschijnend stofwaas onophoudelik draaiend rond 'n dichter kern.

't Duurde zo nog een hele tijd tot de vlassen duts zelf aan 't rok bijna onzichtbaar was. Zachtjes fluitend waren een paar jongens bijgekomen, hadden zich stil op de neerliggende boomstammen gezet en begeurden de avendlucht met hun tabaksrook.

Meleke scheidde uit omdat ze niets meer zag en droeg haar spinnewiel binnen. Een poosje later kwam ze weer buiten en zette zich ook op een stam. De avend was zacht en doorschijnend, de schaduwen half-uitgewist, onkennelik, dromende wezens als zich buigend over 't diepe van de nacht - alle geluiden waren verstomd

Toen haalde Rieti zijn mondharmonika uit en speelde zijn geliefkoosde vooisjes. Ze gleden lijzekes rond en bleven hangen op de plek weerhouden door de kring van deemster. Ze doordrongen het huis en de bomen, de planten en de aarde.

En uit het onzichtbare diep naderden andere gedaanten, zetten zich zwijgend op de stammen en luisterden.

Tot de maan opkwam. Toen ging Rieti heen naar huis. Even schoot de schrik nog door hem van het gebeurde die namiddag. Toen hoorde hij duidelik de dronkaard een smerig liedje brallen.

Kurkensnijder door Daan van der Zee.

D'r zat maar weer weinig groei in de lucht. Overal dat grauwe, dat boomen en daken zoo'n guur aanzien gaf. Nu nergens dat fluweelig-warme van lente-begin, dat 'n paar dagen geleden al zoo streelend over de dingen van buiten kwam, over de zwartroode pannen van 't groote huis aan de overzij, over de oudgrauwe kanten van den grooten toren, die zoo trotsch kon staan in de wisselende lucht. De lente wou nog maar niet goed doorbreken; grijs en guur, met een scherpen Noord-Oosten wind zou deze dag wel weer vergaan. Misschien als 't zonnetje wat winnen kon....

In gewoonte-doen had Piet in den werk-ochtend de lucht bekeken, al gauw gezien het treurig lot voor den nieuwen dag. Toen deê-ie z'n jasje uit, hing 't aan den verroesten spijker bij 't raam, en ging 't oude potkacheltje wat aanmaken, om de werkplaats-kilte 'n beetje weg te nemen. Later op den dag kon 't wel weer uitgaan, als de kou eerst maar geweken was.

Als-ie 's morgens zoo pas op den winkel was, leek 't er zoo vreemd-stil. Net of die werkplaats van hèm was, of hij er leven aan geven moest. Kwam straks de baas of de jongen, dan werd 't weer heel anders. Was de baas er, dan voelde Piet weer dadelijk, dat hij zelf toch maar mindere was, dat die werkruimte luisterde naar den baas. Kwam de jongen, dan was er een soort straat-luidruchtigheid in de klanken om 'm heen.

Maar zoo in de vroegte, als er nog niemand was, als de messen nog stil lagen op de bank, als de kwartier-machine nog stond in effen rust, dan was de werkplaats van hèm, dan gaf hij er kleur en leven aan. Hij en 't sijsje in de kooi. 't Sijsje

had z'n liefde. Na 't kachel-aanmaken, nog vóór-ie z'n sloof aandeed, ging-ie naar 't kooitje aan den muur, spitste z'n mond tot een zacht gefluit, en stak 't makke diertje een hennepzaadje toe tusschen breeden duim en vinger. 't Kopje met de wijze oogjes vooruit, pikte het dan, terwijl z'n baas in korte zinnetjes tegen 'm praatte. Met z'n lang-zachte geluidjes vervroolijkte het dier tot dank den werkdag op den winkel, die regelmatig in altijd-eendere geruchten verliep.

Op een wrakken stoel, bedekt met lappen zaklinnen, begon Piet z'n werk. In stootend arm-bewegen scherpte hij eerst 't breede mes aan. 't Mes in de rechter-, den wetsteen in de linkerhand liet-ie behendig de twee dingen langs elkander glijden en teruggaan. Zwak morgenlicht schichtte in 't spiegelend metaal, langs de lange vlijm-scherpe snede, en 't eerste werk-geluid was aangevangen te leven. 't Vuur in 't potkacheltje snorde jolig van de kurksnippers, raasde in de kachelpijp, ging dan langzaam dooven door de natte kolen, om eindelijk stil-weg te gaan branden met zachten gloed.

't Was nog morgen-rustig in de werkplaats. In z'n eentje zat Piet aan de bank, ietwat gebogen, hield 'n kwartier[1)] tegen 't houten duimpje, dat uit de werktafel omhoog stak, liet het breede mes in korte sneden er langs ronden, bekeek even de tapsche kurk in z'n linkerhand, wipte haar dan behendig over 't mes in de mand, die naast z'n stoel met 'n grooten open mond te wachten stond. 't Sijsje reekste wat zachte klanken aaneen....

't Liep tegen half acht. Dan moest de jongen er zijn, kwam meestal de baas ook. Nog een rustige tien minuten van knusjes alleen-zijn, en dan waren er de brutale geluiden van menschenkomst. Op den winkel was 't maar 't gezelligst, daar had-je je werk, daar leefde je je dagen uit, daar was de omgeving, waarin je thuis hoorde, waarmee je was samengegroeid. In 't kosthuis, bij den barbier, zat je nooit 's op je gemak, zat je altijd, of je bij je eigen op visite was. De juffrouw met d'r schelle stem, schreeuwde maar voortdurend om je heen, de barbier, in nare avond-drukte, wipte altijd haastig naar binnen, om een kop koffie, of wat handdoeken of een schaar. 't Was er zoo onrustig, dat

1) Vierkant blokje kurk.

je 's morgens maar weer blij was, naar de werkplaats te gaan. Op straat was 't ook niks. Zoo 's zomers ging je 's 'n endje om, zoo maar in je eentje, maar je was weer gauw thuis in de kleine stad, keek dan maar naar de trage klok, of 't nog geen bedtijd wou worden. 's Winters leken de avonden geen end te hebben. Dan kon je wat soezen bij de kachel, 'n krantje lezen, soms wat praten met den een of ander. Maar de menschen van tegenwoordig waren zoo gejaagd, praatten zoo veel over allerlei dingen, waarmee ze zich maar niet moesten bemoeien, hadden 't altijd over de politiek of over vergaderingen, die hem niets konden schelen. Maar hier, vooral 's morgens vroeg of 's middags in 't schaftuur, was 't prettig. Alles kende je hier, alles was je lief. De bossen kurk in den hoek, de machines om te riemen en te snijden, de manden kwartieren en kurken, 't waren je vrinden, je leefde er mee. De snippers op den grond overal, in blank-gele hoopen, vormden een tapijt, waarover je liep, de droge kurk-lucht, die in de ruimte hing, snoof je behagelijk op. Heel je leven hing aan deze omgeving, heel wat werk-jaren hadden je er aan gehecht....

Zoo maar kalmpjes voor zich uit soezend, de oogen gericht naar 't rust'loos wendende mes, zat Piet te werken. De blanke kurken boogden voortdurend door de lucht, dartelden even in de mand, lagen dan stil. Van tijd tot tijd wette Piet z'n mes, dat dan weer zacht door het weeke kurk kon glijden, zoo, in doffe gladde ronding.

De klok ging spelen van half acht. In den tuin van 't groote huis, waar je uit de werkplaats op keek, knarste grind. 't Was meneer, die 'n morgenluchtje ging scheppen. Piet lichtte 't hoofd, keek, en groette. Meneer groette terug in vriendelijk geknik. Dat waren zij beiden al jaren gewoon. Toen vervolgde Piet rustig z'n arbeid.

Met 'n smak werd de buitendeur opengeworpen in 't portaal. Fluitend en luidruchtig stommelend kwam de jongen binnen, ging rumoerig den winkel op.

- Goeie morrege.
- Mògge.
- 't Is nog frisschies buite.

Piet zei niets, maar keek even naar 't potkacheltje: er was

wat kou door de deur gekomen. De jongen zag 't, ging er heen, pookte wat in de stil-gloeiende kolen, graaide dan naar wat snippers op den grond en smeet ze met volle handen door 't open kacheldeurtje. Hoog laaiden nu de vlammen, lekten met lange tongen naar de pijp.

- Voorzichtig...., maande Piet.
- Ja, 'k zal wel oppasse, maar 't is hier nog gemeen koud.
- Wàt koud, zoo'n jonge jonge.
- Ouwe kneu, - bromde de jongen terug.

De baas kwam binnen: heroieke figuur met ernstigen kop, waarin donkere wil-oogen glommen, zelf-made man, wiens jaren waren gegroeid in worsteling om 't materieele bestaan voor zich en zijn gezin, wiens doen was ernstig van zorg en willen. Piet hield van z'n baas, die 'm altijd welwillend behandelde, die in hem niet alleen den knecht zag, maar een lotgenoot in 't werkleven, een mêezwoeger in 't arbeidsbestaan....

De baas sprak z'n morgengroet. Piet en de jongen groetten weerom.

- Piet, hoe zit 't met de kurken van Heetman?
- 'k Weet niet, hoe na of ik ben, 'k zal 's tellen.
- Jochie, jij dadelijk aan 't branden, om tien uur moet Heetman ze hebben in de distilleerderij.

Als de baas werk opgaf, dêe-ie 't altijd warm van toon: je kon niet merken, dat 't bevel was van den patroon. En 't gehoorzamen viel licht. Piet hurkte naast de groote mand met de tapsche kurken, na er een leege tegen aan te hebben gezet. Met z'n groote werk-handen graaide hij nu in den berg van kurken, wierp afwissend met linker- en rechterhand zestallen over, telde hardop voor zich uit. In regelmatig bewegen gingen z'n armen heen en weer, regelmatig leefden geruchten van vallende kurken in de voller wordende mand. De jongen zat al aan de werkbank. Naast de ronde brandmachine geelde een vijgenmat met wat kurken uit Piet's mand. Vroolijk knetterend lekte 't spiritusvlammentje naar 't brandijzer met den naam ‘Heetman’ in spiegelschrift. De baas keek goedkeurend naar den jongen werker, die z'n stoel met bladen kurk had moeten verhoogen, om boven de werkbank genoegzaam te kunnen uitrijzen. Aandachtig dee 't jochie z'n werk: voorzichtig rolden z'n kleine gekromde vingers de blanke kurken

over 't warme ijzer: hij was al geroutineerd, brandde z'n vingertoppen niet meer zooals in 't begin, toen de wìtte lettertjes stonden in z'n bleeke vel.

Aan de kwartiermachine stond de baas. Lange repen kurk nam-ie telkens in de linkerhand, hield ze op bepaalden afstand onder 't mes, dat-ie met z'n rechterhand in regelmatig bewegen heen en weder schoof. Uit den zinken koker, waardoor de kwartieren wegrolden naar een mand, reutelde een gezellig werkgeluid. Op den winkel was de arbeid nu vol begonnen.

Piet was met tellen klaar, strekte z'n gebogen rug en stond op, zei naar den kant van z'n baas:

- Honderd-zeven-en-vijftig worp.

De baas keek op z'n horloge, knikte: om tien uur konden de duizend tapsche kurken voor Heetman wel worden afgeleverd.

Rustig brandde de jongen door, Piet wette z'n mes, en ving weer aan te snijden, de baas kwartierde, tastte af en toe zijn blokjes kurk bij Piet's zitplaats op.

't Was nu rustig op de werkplaats, geen woorden huppelden door de stilte, alleen de werkgeluiden leefden. Door de wolkengrauwte was zwak de zon gebroken, en haar telkens onderschepte stralen maakten een vroolijk wisselend spel van licht over het al maar wendende mes van Piet.

Piet zat in gedachten, arbeidde werktuigelijk. Al jaren deed-ie zoo iederen dag. Als 't werken volop was aangevangen, werd er weinig gesproken op den winkel, dan leefde ieder in z'n eigen denken. En Piet's denken sloeg nooit wijd uit naar ongrijpbare dingen, hij weefde 't altijd heen om 't eigen voortwiekende leven, dat nu al jaren langs één lijn zich te bewegen scheen. Van z'n jeugd wist-ie niet veel, alleen, dat-ie was grootgebracht in 'n gesticht voor verwaarloosde kinderen. In 't gesticht had-ie 't altijd goed gehad, daar waren aardige menschen die voor 'm zorgden. Toen-ie grooter werd kwam-ie thuis bij z'n broer, 'n haringvisscher, die 'm op de kurkensnijderij dêe. En bij 't vak wast-ie altijd gebleven. Later, even voor-ie vrijlootte voor de militie, had z'n broer 'm verteld, dat-ie al vroeg z'n moeder had verloren. En van z'n vader,.... in Veenhuizen.... die moest ook al lang dood zijn.... had-ie nooit gezien. Al jaren was-ie nou in den kost, verdiende-ie eigen brood. En hij was tevreden

met wat-ie had. 't Gelukkigst was-ie, als de menschen hem maar met rust lieten, als-ie zoo maar stilletjes was in z'n gewonen doen, de werkdagen op den winkel, 's Zondags in de kerk en op de wandeling. Van gezelschap hield-ie niet. Al die drukke menschen met hun gejaagdheid en beweeg'lijk doen, hun vreemd gepraat over allerlei onbegrijpelijke dingen, hij bleef er liefst maar verre van. Zijn leven raakte 't niet, dat zou wel kalmpjes aan vervlieten tot-ie werd opgeroepen. En ver vooruitzien op wat komen ging, was niet noodig: God zorgde wel voor de muschjes op 't veld en zou hem dus niet vergeten. Zoo, zooals het nu ging, was 't het best, een leven van verlangenlooze dagen. Want begeerten had hij niet. Als hij z'n rustig leven met dat van anderen mat, kon hij niet anders dan tevreden zijn. Z'n tegenwoordigen baas had-ie nou alweer twaalf jaar. En wat had die in al dien tijd niet meegemaakt. 't Gezin steeds groeiende, de zaak al maar verslappende. Toen-ie pas op den winkel kwam waren er vijf knechts en een jongen, was er slavige werkdrukte van veel menschen, die slechts daar kwamen voor hun brood, die hun arbeid niet kenden als levensgenot, voor wie 't zijn op de werkplaats geen intieme begeerte was. Dan hoorde je den ganschen dag de messen aanzetten en geroezemoes van stemmen, zag je slechts in werkbezigheid gekromde ruggen, en manden en zakken vol kurken, die op aflevering wachten. Dan kwamen daar de kinderen van den baas wat knutselen en wat babbelen, de kinderen, die nu al eigen levensweg gevonden hadden. Wat was 't nu stil, vergeleken bij toen. Nù hij alleen nog overig, werkend in kalme dagen. De zaak was er onder gegaan ondanks de energie van den baas. 't Was 'n kerel van aanpakken, maar de concurrentie had 'm vermoord, klant voor klant weggezogen. Eigenlijk was er nu niet eens meer werk voor een knecht, kon de baas 't alleen wel af met Ben, z'n zoon, die voor een paar weken uit logeeren was, en den jongen.

Hij wist 't: de baas hield 'm zoo lang mogelijk, wilde hem niet op straat zetten. 't Zou ook wat zijn, als-ie er eens uit moest....

- Ben je er nog niet?

Piet schrok op uit z'n mijmering, keek 's in de mand. Zonder antwoord ging-ie toen tellen, neêrgehurkt bij den voorraad. D'r

moesten nog maar tien worp worden aangemaakt, en hij had er wel vijftien...

De jongen stond al op 'm te wachten, deed de getelde kurken in 't vijgenmatje, klauterde op de verhoogde stoel en rolde den kleinen voorraad over 't ijzer...

De baas zag even nadenkend, zei toen:

- 'k Zou met dit soort maar doorwerken, Heetman gebruikt ze nog al veel....

En Piet ging weer aan denzelfden arbeid, zonder wat te zeggen. Hij wist, er was geen besteld goed, anders liet de baas hem niet vooruit werken. 't Wàs toch wat, 'n mooie zaak te hebben gehad en dan nou zòò. Maar je kòn 't ook niet houden tegen de groote fabrieken, die veel werkten met jonge meisjes. Door schrale loonen konden die scherp concurreeren en de kleintjes er uit werken. Je kon beter knecht zijn als baas. Want als knecht had je geen zorg. De baas had altijd hoofdpijn van 't prakkizeeren, hij nooit. Over 'n paar minuten was 't schafttijd, lei hij rustig z'n mes op de bank, om onbezorgd z'n boterhammen te eten. Maar de baas, dat wist-ie, soesde altijd door maar over de zaak, hoe-ie z'n wissels van bossen kurk moest betalen, en of 't niet mogelijk was, wat vroeger dan gewoonlijk de quitanties te innen van geleverd goed. Als-ie Heetman niet meer had... Die was nou z'n beste klant, vroeger maar een kleintje, vergeleken met de groote afnemers, die één voor één van groote fabrieken waren gaan betrekken. 't Was treurig tegenwoordig, en er viel weinig of niets aan te doen. Je kon er mee tobben...

De horlogewijzer was naar de middelhoogte geklommen en Piet lei 't mes neer. De jongen was klaar met branden, dêe de kurken in 'n linnen zak, en ging de deur uit, om ze naar de distilleerderij te brengen. De baas stortte nog wat kwartieren bij Piet op de bank en ging toen ook even heen.

Nu was de werkplaats weer stil als in den vroegen ochtend. Piet stond op, pookte wat in de kachel, floot zacht aan 't sijsje, en haalde toen brood en koffieblikje voor den dag. Dan ging-ie weer zitten op z'n stoel, sloot even de oogen en bad.

Onder 't eten keek-ie altijd in 't krantje, in ‘De vriend van oud en jong’, las-ie de brieven van schipper Floor. Wat was-ie dààr al mee geplaagd. Want plagen, daar hadden de baas z'n

kinderen 'n handje van. En 't was of de een 't aan den ander leerde. Zagen ze ‘De vriend’ maar met een puntje liggen, dan kwamen ze al los. Schipper Floor moest 't dan ontgelden, en hij-zelf niet minder. ‘Wel, Piet’, begonnen ze dan ‘wat heeft de vriend voor nieuws?’ Of: ‘hoe gaat 't met onzen braven schipper?’ En dan grepen ze naar 't krantje, lazen in zotten preektoon brokken er uit voor.

Maar hij liet ze lachen, lachte zelf meest goedmoedig mee. 't Waren nog maar kinderen, die niet beseften, wat 'n degelijke stukken er voortdurend in 't krantje stonden. Hij zou 't niet graag missen.

't Schaft-halfuurtje was gauw om, maar 's middags had-ie 'n uur.

Moest 't kooitje van den piet niet worden schoongemaakt, dan las-ie de Vriend van begin tot eind na de koffie en na 't kapitteltje uit den kleinen ouden Bijbel, die met 'n zak tabak en 'n goudsche pijp z'n vaste plaatsje op de werkbank had.

't Was maar goed, dat de jongen de kurken voor Heetman gelijk had meegenomen. Anders hadden ze ze laten halen, was die akelige vent van gisteren weer gekomen, 'n aftapper uit de distilleerderij. Hij kon 'm niet lijen, dien brutalen kerel. Met z'n groote nieuwsgierige oogen nam-ie alles op, keerde 'n mand om, om er op te gaan zitten, dêe net of-ie thuis was. En dan z'n praatjes. Wat ging 't hèm an, hoeveel de baas per stuk betaalde en hoe lang er gewerkt moest worden? Ja 't was wel te begrijpen, waar-ie 't om dêe, hij wilde 'm meetroggelen naar de rooien. Maar dan was-ie toch aan 'n verkeerd kantoor.

Piet was blij geweest, dat de baas gauw kwam. Toen hield de kerel z'n mond, zei even, dat-ie kwam kijken, hoe 't met de kurken stond, en ging weg. 't Was altijd zoo moeilijk, om buiten 'n gesprek te blijven, waar je niet van hield. Met den baas was 't wat anders. Zoo langs z'n neus weg, onder 't snijden door, had Piet zoo wat gebromd van: 't is goed, dat die kerel opgerukt is. En op 't ‘zóó?’ van den baas had-ie nijdigjes kort verteld: Die vent altijd met z'n praatjes. Nou wou-ie weer weten wat 'k verdien. Wat kan 't hèm schelen, dat is mijn zaak....

De baas had niet veel gezegd erop, die was altijd zoo stil, lachte maar zoo'n beetje onder 't werken door. Maar even later zei-ie toch: je mag 't wat mij betreft gerust vertellen, wat je

verdient. Zoo was die man nou altijd, die zou voor zùlk soort veel te goed zijn.

Gelukkig kwam de vent nou niet, kon-ie nog rustig 'n pijpje stoppen en wat stilletjes zitten. 't Voorjaar bleef lang uit, d'r hing pas 'n groen waasje in de boomen en nou was 't al end April. De tuin van 't groote huis was nog zoo kaal-verlaten, er zat heel geen leven in. Alleen nijdigden wat brutale mosschen in 'n boom. Wou 't maar ietwat zoeler worden, dan zou je eens zien, dan stond alles ineens vol in 't groen, dan kwamen weer vroolijk de vogels fluiten, dan was er leven in de lucht. Al weken geleden was de tuinman geweest, had de rozenstruikjes gesnoeid, had geharkt in de paden, had gezaaid. Wat? Verleden jaar was er een kleurig perk viooltjes geweest, hadden tegen den muur zonnebloemen gestaan met d'r groote gele blader-kransen en d'r dof-zwarte harten. En daar in den hoek had vol de appelboom gebloeid, trosten de bolle gele vruchten rijk in 't schaduwend groen. 't Was 'n mooie zomer geweest. En in den langen zachten herfst was maar langzaam in veel kleuren al de rijkdom vergaan. Nu was er weinig belofte, bleef 't maar schraal in de lucht....

De toren tingde en klok-getrouw ging Piet weer aan den arbeid. De jongen was er nog niet. Ging die wat later schaften, - hij woonde vlak bij den winkel - dan kwam-ie ook altijd wat later terug. Vreemde tijden tegenwoordig, gebeurde vroeger nooit. 't Was of 't in de lucht zat, de jongens gingen al denzelfden weg uit als de ouden.

Daar was de baas.

- De jongen nog niet terug?

- Nee, maar hij is misschien opgehouën in de distilleerderij.

- Als-ie komt, laat 'm dan twee zak snippers brengen bij Van der Meulen, en op de machine 'n drie-honderd lange wijnkurken snijen voor Lippens. Die moet ze van avond hebben. Ik ga nou even naar Rotterdam, ben van middag weer terug. Ga jij maar door met die tapsche, want morgen moet er gebrand worden. De kaarsenfabriek heeft tweehonderd sponzen besteld.

Piet knikte, dat-ie begrepen had. De baas was al bij de deur, keerde toen zich nog even om:

- Als er wat komt, stuur ze dan maar naar huis. M'n vrouw zal de boodschappen wel aannemen.

- Dag baas, - zei Pìet, en sneed weer door. Klappend viel de deurklink, en toen was weer de begeerlijke stilte in de werkplaats, op de bank, op de manden, op de machines, die stonden gelaten in rust.

Ietwat knorrig keek Piet voor zich uit. Hij zat maar 't liefst op z'n stoel, stilletjes door, kurken te snijden, nu moest-ie straks kwartieren, want de voorraad raakte langzaam op. Gelukkig waren er riemen genoeg, anders moest-ie nog riemen ook, 't zwaarste werk op den winkel, dat de baas altijd dêe. Maar 't kwartieren zelf was al zoo saai. Je stond maar te duwen aan zoo'n machine, steeds heen en weer te halen je mes, daar was altijd dat regelmatig-zelfde geluid van neerkantelende kwartieren in zinken koker, daar was altijd de dood-zelfde beweging: heen-weer, heen-weer. Net als de jongen op de snijmachine. Die kon al gauw heel mooie ronde kurken maken, veel ronder en veel gladder als met de hand. Ook maar door voortdurend heen en weer schuiven. En als je dan zoo'n kurk bekeek, dan zat er heel geen ziel in. Overal precies cirkel-rond, zoo dat je dadelijk zag, dat-ie uit de machine kwam. En vergeleek daarmee nou 's handwerk. Dat was min of meer hoekig rond, daar was aan gewerkt, daar was vakkennis aan verarbeid, dat was geworden een levend ding, waar ziel in zat.

Piet hield niet van machines, schuwde heel 't moderne leven. De tijd was hem te gejaagd, het leven te vlug. In moeizamen arbeid je dagen doorleven, in liefde verwerkend het materiaal tot zielvolle dingen, dat was zijn begeerte. En altijd maar stil te berusten in wat de dagen brachten. Dat was 'm al geleerd in 't gesticht, dat was 'm geleerd op catechisatie, dat was 'm geleerd in de kerk, dat had heel z'n emotielooze leven 'm geleerd. De aarde was nu eenmaal geoordeeld en de aarde was 'n mensch z'n bestemming niet: al de stille dagen van weinig gebeuren en rustig genieten waren extra gaven, die 'n mensch niet verdiende.

Eindelijk was daar dan toch de jongen, 'n kwartier over tijd. Piet, nu de baas van den winkel, zei bestraffend:

- Jochie, jochie, wat ben je weer laat.

Maar de jongen, uitdagend brutaal:

- 'k Mos toch ete. Dan motte ze me maar om geen boodschap sture as 't schofttijd is.

Piet was al huiverig. Zoo iets zou hij vroeger nooit hebben gezegd. Maar dat jonge goed van tegenwoordig....

- Nou, schep maar dadelijk twee zak snippers, de menschen wachten er op.

- Wie?

- Van der Meulen. Maar schiet nou wat op, want je mot dadelijk an de snijmachine, als je terugkomt.

De jongen zei niets, begon zwijgend met 'n vuilnisblik een linnen zak vol te scheppen. Nu was er weer wat bedrijvigheid op den winkel. 't Jochie, verouwelijkt in zijn boezeroen, 't kleine lijf gekromd, 't hoofd ingespannen, scheppend met breeden armzwaai in de opgehoopte kurksnippers, Piet in overdadige beweging aan de kwartiermachine. Plots de jongen wat klanken uitlawaaiend: een straatlied, om Piet te plagen. En het deunend refrein, slepend-melancholisch, maar ongevoeld gebruld, vulde de hoeken van de werkplaats. 't Sijsje begon ervan te fluiten, en nu was overal in de enge ruimte een volte van bewegingen en klanken. En plots ook kwam de zon wat licht binnenwemelen. Zoo, langs-zij uit de schuinte, viel 't licht naar binnen in breede strepen. 'n Korenmolen draaide schaduwwieken speelsch door de glanzende vakken. Piet keek 's naar buiten: wat wolken nog, maar daar was alom de blauwe lucht met de vroolijke zon, daar was de lente.

De jongen had z'n liedje uitgezongen en z'n zak volgeschept. Toen stond-ie op en keek ook naar buiten.

- 't Wordt mooi weertje.

- Ja, - zei Piet - je mos de kachel maar eens uit laten gaan. Tegelijk keken ze beiden naar 't duffe ding zonder er verder aan te denken.

- Waar is de baas toch? - zei 't jochie opeens.

- Naar Rotterdam.

- Nou, die treft 't. Je zou voor je plezier nou's uitgaan. Ik zal 't er ook maar eens van nemen. Een, twee, hoep!

De gevulde snipperzak lag doorgebogen op z'n schouder. 't Lichaam wat voorover, 't hoofd op-zij, de linkerhand in plooien toehoudend de zak-opening, ging-ie naar de deur.

- Doe jij 'm's open, Piet.

En Piet, waarschuwend, terwijl-ie den jongen uitliet:

- Blijf nou niet te lang uit, omdat 't zulk mooi weer is....

- Blijf ik óóit lang weg? - nijdigde 't jochie terug.

- Ja, ja, dat smoesie kèn ik. Maar denk er om, de baas is van middag weer op den winkel, en dan moeten je kurken klaar zijn.

- Je kùrken? Wèlke kurken....

- Voor Lippens. Maar schiet nou maar liever op.

Piet sloot de deur, hoorde in 't nauwe gangetje, dat naar de straat leidde, de jongen fluiten. Toen was-ie weer alleen. Hij keek 's in de mand onder de kwartier-machine: er lag nog maar 'n klein hoopje. Maar straks zou-ie wel meer snijen, eerst deze maar verwerken.

In 't zonnetje zat-ie nu weer op z'n stoel, zette z'n mes aan. Wat ging zoo'n morgen toch gauw voorbij. Ongemerkt werd 't laat, je zat zóó in den middag. En dan was 't ook zoo weer avond. Dan lei je je mes neer, 'n stuk linnen d'r over voor 't onweer, deê je sloof af, keek nog even of 't sijsje genoeg zaad had, en dan ging je maar weer naar je kosthuis, 't onrustige huis van den barbier. Daar moest-ie eigenlijk maar vandaan gaan, hij was er niks op z'n gemak. Al lang had-ie 't moeten doen, maar hij zag op tegen de ruzie met z'n kostjuffrouw. Dat mensch pakte altijd dadelijk zoo uit. Bij 't minste wat je zei had ze d'r grooten mond klaar, je was bang om 't met 'r aan den stok te krijgen. Maar je nou altijd te laten ringelooren ging toch ook niet, ze deê maar net wat ze wou. En dan 't eten. D'r was toch wel wat anders te krijgen als spinazie en gort. Maar altijd deê ze d'r eigen zin, hoewel ze wist, dat-ie d'r niet van hield. Want ééns had-ie er wat van gezegd, en toen had ze gesnauwd: ‘As 't je niet bevalt menèèrrr, dan zoek jij maar een ander kosthuis, dan ga je dààr maar, waar je 't beter heb.’ Toen zweeg-ie maar, d'r was toch geen goed garen mee te spinnen.

Wat had-ie al vaak z'n kostbaas beklaagd. Nee, dan beter niet te trouwen als zòò. Hij hield 't liever met Paulus, die leerde dat niet-trouwen beter was dan trouwen. Al was 't dan waar, dat je òngetrouwd in 'n kosthuis 't òòk niet altijd naar je zin had. Maar dan kon je wat anders zoeken, dan bleef je vrij man. Nee, 't was maar beter bij den barbier vandaan te gaan.

Morgen branden, 'n nare dag. Dan stikte je haast van den rook. Dan zag je d'r uit als 'n neger. En de kostvrouw aan 't mopperen. 't Was 'n secuur werkje bovendien, alleen 't bovenste kurklaagje van de bladen mocht maar zwart-geroosterd worden: liet je de kurk te lang in de vlam, dan verbrandde de boel. En was je daarmee goed en wel klaar, dan kwam nog 't snijen van de sponzen, stoof 't droge zwartsel om je heen, ging 't zitten in al de groeven van je gezicht, zóó, dat je oogen wel sterren leken. Je kuchte den heelen dag, je goed was niet toonbaar, de vuile brandlucht bleef dagen nog hangen, heel de winkel werd er door verpest.

Goed, dat 't maar weinig voorkwam. Vroeger, toen de zalmvisscherijen nog bediend werden van kurkvloten voor de netten, kon je er van lusten. Maar die waren ook al naar 'n ander gegaan. D'r werd nu alleen nog naar gebrand voor de kaarsenfabriek, en dan nooit zoo heel veel. Zoo, van die gewone tapsche kurken snijen, dat was nog maar 't prettigste, dat ging haast van zelf, je hand stond 'r al naar.

't Sijsje tjoedelde wat. Onder 't wetten van z'n mes door, dat-ie op 't gevoel deed, keek Piet even om. Met z'n wijze glim-oogjes vooruit zat 't beest voor de tralies klankjes te strooien.

- Piiiiet, piiiiet, ben je zoo vroolijk, jonge, heb je 't mooie weer in je kop?

't Sijsje floot als ten antwoord.

- Wou je d'r uit, nou, toe dan maar.

Piet lei z'n mes neer, keek even, of de deur wel toe was, ging dan naar 't kooitje en maakte 't deurtje los. 't Sijsje vloog er uit, ging op z'n schouder zitten, pikte uit z'n hand een zaadje, dat vrijgevig naar boven werd gehouden. Toen vloog 't sijsje op den rand van 'n mand.

Piet ging weer aan 't werk. Daar was de jongen al terug voor z'n tweeden zak. Rumoerig deed-ie de deur open, schrok van Piets uitroep:

- De vògel!....

En instinctmatig wierp-ie de deur in 't slot. 't Sijsje zat nog stil op de mand, loerend met z'n wijze oogjes. De jongen zag 't beest, zei toen smalend:

- Wàt 'n drukte. 't Stomme dier denkt 'r niet an om weg

te vliegen. Hij heeft 't hier veel te goed bij z'n moeder...

- Schep jij nou je zak maar vol.

- Kalmpjes an, dan breekt 't lijntje niet.

Piet stond op, lokte met 'n hennepzaadje 't sijsje weer naar z'n kooi: zoo'n drein van 'n jongen, hij was niks te goed om 't beestje weg te laten vliegen. Altijd was-ie d'r mee aan 't plagen. Hij was in staat om straks expres de deur lang open te houden met z'n zak snippers.

Zwijgend werkten ze nu, Piet aan de tapsche kurken, de jongen met 't vuilnisblik. Piet was wat kregel, wou maar, dat de jongen gauw verdween met al z'n praatjes. Van tijd tot tijd keek-ie zoo schuin over z'n mes, om te zien of de jeugdige vakman al opschoot met scheppen, voelde zich verlicht, toen-ie eindelijk weer alleen was. Zonder spreken was 't jochie weggegaan.

De morgen schoot op. Volop stond de zon nu in de werkplaats, hier en daar door machine of mand onderbroken. Daar lijnden licht-kolommen schuin over den winkel, waarin ontelbare stofjes rusteloos, zich bewogen. In het begeerde alleen-zijn zat daar de werker aan de bank tot het volbrengen van zijn kleine plicht. Hij behòòrde bij die bank, op dien stoel, tusschen die snippers. Rees-ie even op, dan was er een leegte, die dadelijk merkbaar was. Want Piet was gegroeid daar in die omgeving, zonder hem was de harmonie der dingen daar gebroken....

Aldoor keerden z'n gedachten terug tot het branden en tot z'n kosthuis. Als de baas terug was, wou-ie vragen, een advertentie voor 'm op te stellen. D'r moest zoo iets instaan van: kost en inwoning gevraagd voor een werkman, niet bij een barbier. Afijn, dat wist de baas wel, hoe 't gebeuren moest...

In 't gangetje naderde menschen-stap en Piet luisterde. De jongen kon 't nog niet zijn. Als 't maar niet...

Reeds ging de deur open en stond een werkman aan den ingang. Pet 'n beetje achterover van de warmte, jasje los, waardoor een blauwe boezeroen, met 'n zwart dasje beprikt, naar voren bolde, stond-ie daar met brutale oogen te kijken naar Piet.

Piet was ineens niet op z'n gemak. Daar was-ie weer, die vent uit de distilleerderij. Wat kon-ie noù weer hebben?

- Goeie morge, - zei de bezoeker. Maar Piet, zonder weêrgroet, ineens bruusk:

- De baas is t'r niet, of je maar even naar de baas z'n huis wil gaan...

- Ik kan jou de boodschap ook wel doen.

- Ja, maar... ik moest alles maar naar z'n huis sturen, wat er kwam, heeft de baas gezegd.

De werkman lachte eens stiekem voor zich uit, keerde zich om, en zei laconiek:

- Goeie morge dan maar weer.

- Goeie morge, - zei nu ook Piet, blij, dat-ie er zòò afkwam.

't Was 'n heele verlichting, dat die vent wèg was. Want die had bepaald wat in den zin, daarvan had Piet een onbestemde vóórvoeling. 't Zou wel zoowat zijn van de socialen, en daar was-ie heelemaal niet van gediend. Die lui stonden òp tegen God en Zijn gebod, en erkenden hun meerderen niet. Dat kwam, omdat de tijden hoe langer hoe goddeloozer werden; de menschen lazen niet meer in d'r Bijbel, en joegen maar naar voordeel. In de kerk kwamen ze ook zoo druk niet meer, en zoo verslapten ze heelemaal. Nee, met zulke lui wou-ie liefst niet van doen hebben. Hoe verder ze wèg bleven, bij hem vandaan, hoe liever 't hem was. Je schoot er immers niets mee op!

Piet keek op de klok: al bij twaalven. Die morgen was bepaald omgevlogen, en als je met studie naar dien grooten wijzer zag dan was 't toch net, of er haast geen beweging in zat. Van buiten, achter 't groote huis, joedelden kinder-geluiden: de scholen waren uit, de straat was vol rumoerigheid. Over een paar minuten was 't al weer schafttijd en de jongen was nog niet terug. Die bleef natuurlijk weg tot half twee, ging gelijk maar eten. 't Was een rakker, die jongen. Je moest 'm achter de vodden zitten, anders deed-ie net, wat-ie wou. Als de baas om een uur of half drie, drie uur, kwam, waren natuurlijk de kurken niet klaar. Maar afijn, de jongen was genoeg gewaarschuwd.

Daar was-ie. 't Sloeg twaalf uur.

Piet lei 't mes neer, keek naar de deur, die openging. Alleen een schalksche kop werd naar binnen gestoken, en brutaal-lachend zei 't jochie:

- 'k Ga gelijk maar eten, Piet, ajuus.

Wèg was-ie weer, nog vóór Piet gelegenheid had, aan het snijden te herinneren. Zoo'n drommelsche jongen!

Piet kwam in bedrijvigheid. Opstaand sloeg-ie wat kurkvuil van z'n sloof, ging dan weer zitten. Met beî z'n armen rekte hij nu over de bank, graaide wat kwartieren weg, haalde achter Bijbel en tabakzak zijn pakje brood van 's morgens vandaan, dat stevig in een paar kranten gewikkeld zat. 't Hoofd vooruit, gebogen naar de werkbank, blies-ie eerst een plekje schoon met z'n tuitenden mond, lei dan voorzichtig 't pakje neer, vouwde het open.

Twee boterhammen, met leverworst er tusschen, plakten op elkaar. Piet monsterde ze even in de hand, legde ze toen weer op 't onderliggend paar, om eerst te bidden. Devoot boog-ie 't hoofd en vouwde de handen.

't Was nu ernstig-stil in 't rond. Zonder schaduwen-gespeel stond de zon in de werkplaats, en bij de bank, roerloos, zat Piet. Zoo, wat gekromd, 't reeds kaal wordend hoofd naar voren, de oogleên neer, leek-ie 'n beeld, door een kunstenaar gebeiteld. Heel even duurde de stemming van ernst, toen werd ze plots gebroken....

Onder 't eten grabbelde Piet weer in 't hoekje achter den Bijbel, haalde z'n koffieblikje en ‘De vriend’ voor den dag. Z'n aandacht was nu verdeeld tusschen z'n maal en 't krantje. En ongestoord doorleefde de werker z'n schafttijd....

II.

't Liep tegen drieën. Nog aldoor werkte Piet aan de tapsche kurken voor Heetman, 't jochie sneed ijverig de lange wijnkurken op de machine. De regelmatige geluiden leefden, ongehoord door de werkers, op den winkel, als 's morgens en altijd.

't Zonnetje was gedraaid, stond nog hel tegen den grooten toren op, zette de wijzerplaat in vlam. Maar in de werkplaats vielen geen stralen meer, alles had zijn eigen kleur, en geen helle contrasten van licht op blanke kurk en schaduw van gevlochten manden, vervroolijkten de werkruimte.

't Sijsje verloor geen klankjes meer. Soms sprong 't diertje vlug van 't eene stokje naar 't andere, dook in 't etensbakje, verknabbelde een zaadje. Maar dan weer zat het stil z'n bekje te schuren tegen 't hout.

De jongen was stil, scheen z'n rumoerigheid verloren te hebben.

Als een plichtmatig werkend vakman sneed-ie geregeld z'n lange wijnkurken, trok-ie onverdroten 't platte mes aan 't handsvat heen en weer. Had-ie teruggehaald, dan hefboomde z'n kleine hand de klemmende machine-deelen uiteen, om behendig de circel-ronde kurk uit de opening te wippen in de gereedstaande mand. Z'n mond bleef gesloten, als was-ie in eigen denkleven vastgegrepen.

En Piet zei ook niets, wette uit gewoonte af en toe z'n mes, sneed dan weer de blanke, de levende kurken uit de hand.

Bekende voetstap naderde in 't gangetje: de baas.

Na den groet dadelijk monsterend den stand van 't werk:

- Kurken voor Lippens al klaar?

- Nee baas, nog niet, maar 't scheelt niet veel.

- En om de snippers gedacht voor Van der Meulen?

't Jochie knikte, intusschen voortwerkend. De baas keek naar den kant van Piet, zag diens arbeid, waarover niets te zeggen viel, en stond toen even in gedachten.

Met 'n lachje zei Piet:

- Mooi weertje getroffen, baas.

- Ja, 't is zelfs warm als je loopt. Nog wat geweest?

- Nee, niets. O, ja, toch. Een man van Heetman, maar waarover weet ik niet. 't Was diezelfde van gisteren, en 'k heb 'm maar gauw naar uw huis gestuurd.

- Goed, dat hoor ik dan dadelijk wel.

Tegen den jongen:

- Ga jij even naar m'n huis zeggen, dat 'k er ben. Ik kom zóó.

't Jochie klopte de snippers van z'n broek en ging. 't Leek of de baas iets hád, dacht Piet, hij liep zoo vreemd en doelloos door de werkplaats, of-ie met z'n gedachten ergens anders was. Zeker weinig of niets besteld door Putteman, die zoo nu en dan nog wel wat betrok. Onprettig ook, een vergeefsche reis te maken.

't Geluid van 's jongens gaan was uit het gangetje verstorven, en plots stond de baas stil tegenover Piet, zei bruusk:

- Piet, ik heb een onaangename boodschap voor je.

Verbaasd zag de werker op in niet-begrijpen. Vragend stonden z'n groote oogen in 't ernstig-gehouden gelaat; in werk-houding gekromd was 't lichaam. Linkerhand, met half-afgeronde kwartier, rustte tegen 't houten duimpje van de bank, de rechter, met

't breede mes licht-geheven, stond bewegingloos in de lucht. En klaar leefde de onvoorbereide gedachte plots in Piets hoofd: gedáán....

De baas wachtte even, zamelde woorden voor 't moeilijk oogenblik. In monotonen klank hok-sprak hij dan:

- Je weet, hoe slap 't tegenwoordig is, 'k zie geen kans meer om je langer aan 't werk te houden....

De hand met 't mes zakte op Piets knie. Hij staarde voor zich heen, z'n mondhoek zenuwtrok, maar woordloos zat-ie daar.

De baas weer:

- 't Is een náár geval.... 'k wou, dat 't anders was....

En toen ineens, vlot vervolgend:

- 'k Ben vandaag bij Bierlee en Co. geweest in Rotterdam; daar kan je komen als teller tegen goed loon. 'n Mooie fabriek met altijd volop werk....

Als wezenloos keek Piet maar voor zich heen, en een benauwende stilte kwam oprijzen tusschen hem en den baas. De baas verweet zich, 't niet goed aangepakt te hebben: in den trein had-ie de woordenkeus zoo juist berekend, maar die faalde nu....

Er scheen wat leven te komen in Piet. 'n Vocht-glinstering kwam in z'n oogen, toen-ie ze langzaam heendraaide naar z'n baas. De baas keek naar den grond, liet zich toen plots gaan:

- 't Is mijn schuld niet, Piet, God weet 't. 't Heb je gehouwen zoolang ik kon. Maar 't kàn niet langer, 't kàn niet.

Hij keek zijn ouden trouwen knecht weer aan.

En Piet, toen uitsnikkend, als hulp-vragend:

- Mot ik nou weg.... hier vandaan.... naar die fabriek.... bij al die socialen?

De oude gnosis. *Eene geschiedkundige bijdrage* van G.J.P.J. Bolland.

Gnosis beteekent kennis. En ‘het begrip van gnosis,’ zoo lezen wij bij Ueberweg - Heinze, 2: 35 van den achtsten druk, ‘als in het algemeen gesproken religieuse kennis, die zich van geloof zonder meer onderscheidt, is aanmerkelijk ouder dan de vorming der gnostieke stelsels.’

Gedoeld wordt hier van zelf op de Christelijke gnosis van de tweede eeuw onzer jaartelling, op eenen vorm dus van bespiegeling, waarin het denken, hoewel bevangen in godsdienstige geloofsvooronderstellingen, op de wijze van de verbeelding dan toch met kracht en macht naar kennis van het Eeuwige getracht heeft. Merken wij hierbij om te beginnen op, dat reeds bij Plato in diens ‘Philebus’ (58*a*) de kennis van het Zijnde en Onveranderlijke de ware gnosis heeft geheeten, ja dat reeds bij den profeet Jeremia (9:33) de grimmige Jeruzalemsche Jaho zegt: ‘Wie roemen wil, hij roeme, dat hij mij verstaat en kent.’ Kort na het begin onzer jaartelling omschrijft Philo van Alexandrië in § 14 van zijn geschrift ‘over samenkomsten uit leergierigheid’ de wijsheid als kennis van goddelijke en menschelijke zaken, al zal hij in § 48 van zijne verhandeling over ‘de nakomelingschap van Kaïn’ de opmerking maken, dat het Eeuwige gemakkelijker bij wijze van rechtstreeksche zekerheid dan door wetenschappelijke bewijsvoering wordt gevat. In Joh. 17:3 kan men lezen, dat de kennis van God en Jezus Christus het eeuwige leven is, en omtrent 222 zeggen bij Hippolytus (5:6) te Rome de kennelijk uit Alexandrië afkomstige en zich zelve gnostieken noemende

Nahassenen ot ‘Slangverheffers’, dat menschenkennis begin is van volmaking, maar de volstrekte volmaking in kennis Gods bestaat. In het vijfde boek zijner ‘Mengelingen’ maakt Clemens van Alexandrië de opmerking, dat de gnosis niet aller zaak is. En zoo zoude het de vraag kunnen worden, hoeveel... *theologen* er eigenlijk zijn. Dr. A. Kuyper namelijk zegt in zijne godgeleerde Encyclopaedie (1: 336), dat het der theologie om volstrekte kennis Gods te doen is, en zoo waren dan de theologen ‘the true gnostics, whose only profession is the knowledge of the other world.’ Vgl. hier C.W. King, ‘the Gnostics and their Remains’ (1864. '87), p. 216.

Maar in welke verhouding heeft nu de oude gnosis tot het oorspronkelijke Christendom gestaan? ‘Dat er,’ zegt A. Harnack in zijne geschiedenis der oudchristelijke letteren (1: 144), ‘een Joodsch gnosticisme is geweest, eer er een Christelijk en Joodsch Christelijk (gnosticisme) was, is niet te betwijfelen.’ En in 1902 beweert van New-York uit Kaufmann Köhler in de Joodsche Encyclopaedie (III 485*a*): ‘Het gnosticisme is Joodsch van aard geweest, lang voordat het Christelijk werd.’ In de ‘Spreuken der Vaderen’ (3: 13) lezen wij dan ook, dat het zwijgen eene omheining is voor de wijsheid, wat zelfs daar allicht beteekent, dat er eene oude gnosis of geheime leer omtrent het Eeuwige en de eeuwigheden bij enkele ingewijden is te onderstellen. Volgens 4 Ezra 14:6 heeft Mozes op Gods bevel van het hem geopenbaarde het eene meegedeeld en het andere geheimgehouden, wat eveneens wijst op een Jodendom, dat Mozaïsme zijn wil en het eigenlijk niet meer is. In § 12 van het Philonische geschrift over de vrijheid van den edele lezen wij van Esseeën in Palestina en Syrië, die als ‘therapeuten Gods’ - geene *dieren* offeren, maar zich oefenen in de heiliging van eigene gedachten; zij philosopheerden over Gods bestaan en de schepping der wereld, doch hielden volgens Josephus ‘over den Joodschen Oorlog’ 2:8, 7 hunne boeken voor zich en hunne leeringen geheim, evenals, mogen wij wel zeggen, de ‘Therapeuten’ van Alexandrië. Naar *Alexandrië* hebben wij allereerst het geestesoog te richten, wanneer wij het Christendom en de oude gnosis in beider verband willen leeren verstaan; ‘in AEgypte,’ zegt in 1903 A. Dieterich op blz. 192 van zijn geschrift over ‘eene Mithrasliturgie’,

‘zijn de meeste documenten ontstaan der gnosis, van wier leeringen Anz den oorsprong zoekt.’ En dat de Christus hen geleerd had, het begrip der eenheid van tegendeelen als voldoende kennis van het Absolute te beschouwen, maar voor het overige de Vader onvatbaar, onbegrijpelijk, onzichtbaar en onhoorbaar was, hebben in kennelijke afhankelijkheid van de *AEgyptische theosophie* de gnostieken gezegd volgens Irenaeus 1:2, 5.

Van waar de kiemen der *Europeesche theologie*? Van waar de idee van den Christus zelven en als zoodanig? In zijn ‘Leven van Jezus’, het 28ste hoofdstuk, zegt Renan: ‘De Misjnâ bevat van de nieuwe school geen spoor, en de plaatsen, waar de stichter des Christendoms genoemd wordt in de beide Gemaras, brengen ons niet verder terug dan de vierde of vijfde eeuw.’ De professoraal vrijzinnige en aan de kerkelijke vooronderstellingen altoos eenigermate gebonden blijvende geleerdheid wil niet, dat uit het Joodsche gnosticisme van AEgypte, uit zulke boven het Mozaïsme van zelve uitgegane theosophie, het Evangelie regelrecht is voortgekomen; ‘de voorstelling der lijdensgeschiedenis,’ zegt K.F.A. Linke op blz. 120 van een boek over ‘Samarië en zijne Profeten’, ‘stemt overeen met de schildering van het lijden des rechtvaardigen in Salomo's Wijsheid,’ maar men hoedt er zich zorgvuldig voor, uit zulke onmiskenbaarheden de onvermijdelijke gevolgtrekking op te maken. Geene rondborstige en eerlijke besprekingen van zulke punten ook onder de ‘vrijzinnige’ hooggeleerden ten onzent! En het schijnt wel, dat de onwetenschappelijkheid van de nieuwere theosophie in dezen helderder vermag te zien, dan de van kerkelijke behoeften afhankelijk blijvende ‘wetenschappelijke’ vrijzinnigheid. ‘De Christusmythe is afkomstig uit de mysteriën,’ zegt H.P.B. in ‘de Geheime Leer’ (3: 583). ‘De voorzichtige wenken van Paulus hebben allen de ware esoterische beteekenis, en eeuwen van scholastieke spitsvindigheid zijn van noode geweest, om er de valsche kleur in de tegenwoordige uitleggingen aan te geven.’ (2: 542.) Wat wij in de Paulusbrieven feitelijk voor ons hebben, kan men zich duidelijk maken uit de gegevens, door schrijver dezes verzameld in ‘het Evangelie’ en in ‘de Theosophie in Christendom en Jodendom’, - waarover het eerste openlijke woord van professoraal theologische erkenning nog moet worden

gehoord, al heeft reeds in 1887 op blz. 2 van een boek over ‘Boeddhisme in de Christenheid’ Arthur Lillie laten drukken: ‘Christianity and its gospel arose from the mystical section of Israel.’

‘Het Alexandrijnsche Jodendom,’ zegt in 1875 C. Siegfried op blz. 315 van zijn boek over Philo van Alexandrië, ‘heeft in menig opzicht dicht bij de evangeliën gestaan.’ En inderdaad, tot in kleinigheden laat zich dit bevestigen. Van ‘hongersnood of pest of aardbeving’ spreekt Philo ‘over droomen’ 2: 18; ‘hongersnood, pest of aardbeving’ komen in dezelfde volgorde ter sprake in Matth. 24:7. In Rom. 13:9 beantwoordt de volgorde ‘overspel, doodslag, stelen’ niet aan Exod. 20:13, maar aan eene vermelding in § 10 van Philo's geschrift over de Tien Geboden. Had ‘Mozes’ gezegd, dat geen ontmande of gesnedene in Jaho's vergadering mocht komen, doch Philo de opmerking maakt, dat zelfontmanning beter is dan ontucht, van Matth. 19:12 is in het Alexandrijnsche evangelie de vermoedelijke lezing: ‘*Niet allen vatten dit woord. Er zijn gesnedenen*, *sommigen sedert geboorte*, *anderen uit nood*, *eenigen om het eeuwige koninkrijk.*’ (Vgl. Isidorus den zoon van Basilides bij Clemens van Alexandrië in diens ‘Mengelingen’ 3: 1.) En het lijdt geen twijfel, dat hier niet bijgeval eene in Matth. 19:12 geboekte overlevering uit Palestina, maar een evangelische raad uit AEgypte de bron is; men zie toch eens blz. 25 tot 37 in de tweede uitgave van ‘het Evangelie’! Een toevoegsel bij Luc. 6:4 in het handschrift van Beza te Cambridge verhaalt: ‘Dien dag iemand op den sabbath ziende werken zeide hij tot dezen: mensch, zoo ge weet wat ge doet, wel u, maar ingeval ge dat niet weet, zijt ge vervloekt, en een overtreder der wet.’ Een logion van weer kennelijk gnostiek Joodsche afkomst, dat eveneens gestaan zal hebben in het evangelie der ‘AEgyptenaren’, en den échten evangelischen stempel draagt. Want de stempel van het echte ‘Evangelie’ is geen andere dan die van een Jodendom, dat ‘theosophisch’ boven zichzelf en zijn ‘Mozaïsme’ is uitgegaan, allereerst te Alexandrië, waar Philo den god zijner vaderen minder gaarne *Heer*, en liever op Platonische wijze van alles den *Vader* had genoemd.

‘Heer van alles’ is den Joden hun god volgens Hecataeus

(H.G.F. 2: 392); ‘de Heer die alles ziet, en Gods engelen,’ die volgens het boek der Jubileeën (3: 4) bij de schepping der wereld hebben medegewerkt, worden tezamen aangeroepen in het Joodsche wraakgebed van Rheneia op Delos, dat nu tweeduizend jaar oud zal zijn. Maar ‘Jezus,’ zegt H.P.B. terecht in hare ‘Geheime Leer’ (3: 200), ‘heeft altijd Jhwh geïgnoreerd en alleen zijn hemelschen *Vader* erkend.’ En reeds Philo van Alexandrië had beseft, dat de Joodsche Heer - men vergelijke hier 1 Kor. 8:6 - als eene wraakzuchtige macht in het Eeuwige niet het ware goddelijke was. In § 9 van zijn geschrift over offeraars zegt hij, dat de ‘weldadige’ macht van het Zijnde ‘Gód’ en de straffende daarentegen ‘Héér’ heet; hij heeft dus op zijne wijze wel gevoeld, dat er aan het Joodsche godsbegrip iets onvolkomens kleefde en daarom overigens de jongere Elohîmgedachte des Jodendoms boven de oude Jahoverbeelding was uitgegaan. ‘*De Vader heeft zich ontfermd*’, zegt hij in § 6 van zijn opstel ‘over belooningen en straffen’. En Nahassenen, Valentinus, Marcion, Justinus Martyr, de Petrus der Clementijnsche Homiliën, ja *nog Origenes*, hebben tezamen niet beter geweten, dan dat volgens de evangelische leer *alleen de Vader goed* is; ‘de Zaligmaker,’ aldus Origenes in zijne uitleggingen van het Johannesevangelie, tom. II § 7, ‘de Zaligmaker zegt: *niemand is goed behalve één*, *God de Vader.*’ En men beseffe hier in het licht van Rom. 8:20, 1 Kor. 8:6 en 2 Kor. 4:4 aan plaatsen als Exod. 10:1, 33:5, Lev. 25:16, Num. 11:1, 16:35, 1 Sam. 6:19, 16:14, 2 Sam. 6:6-7, Jez. 42:13 enz., dat het Evangelie hier niet zoude hebben *kunnen* doelen op den Joodschen Heer, - dat de nu gangbare lezingen van Matth. 19:17 en Marc. 10:18 onevangelische *verduisteringen* zijn. ‘De wereld hier beneden,’ zoo leert nog de middeleeuwsche Joodsche gnosis in Zohar II 22*b*, ‘is geschapen door *de Gestrengheid* en gegrónd op *de Gestrengheid.*’ ‘De wereld,’ zoo leert zij in Zohar I 31*b*, ‘is slechts gemaakt door *lagere Elohîm.*’ En in Zohar II 22*a* wordt verklaard: ‘Jaho, Jahwè is het, door wien alle werelden gestálten hebben aangenomen; door Jaho is het, dat Hij de wereld geschapen heeft.’ Het is niets meer of minder dan de oorspronkelijke evangelische, uit hhokhmâ nistârâ of aanvankelijk geheimgehoudene Joodsche theosophie aan het licht gekomene, grondstelling, wat wij in de dagen van Hadrianus (117-138)

ontwaren bij Satornîlos van Antiochië (Iren. 1:24, Hippol. 7:28) onder anderen, wanneer wij lezen, dat die den god der Joden had opgevat als een der engelen, die - vgl. hier Hippol. 5: 26, 7: 37 enz. - de wereld hadden gemaakt, om boven dezen uit een ondoorgrondelijken *Vader van alles* te denken en daarbij te leeren, dat Jezus 'onze' Heer en Heiland van boven uit de 'authentie' of heerlijkheid in schijn als mensch verschenen was, om de macht van den Jodengod op te heffen. Wanneer nog de van de (uit Syrië en Armenië naar Thracië en Bulgarije overgekomene) Pauliciërs afkomstige en later het eerst op Sicilië gevondene sectarissen, die tusschen 1000 en 1450 als Katharen, Bogomilen, Bougres, Gazzari, Apostolischen en anders genoemden zijn vervolgd, tegen de verdrukking in hebben volgehouden, dat zich in het Oude Verbond een grimmige en eerst in het Nieuwe de ware goede God geopenbaard had, dan zijn die 'verkeerde' geloovigen in zooverre vervolgd en gestorven voor de grondstelling, waaraan de eerste evangelische Joden zich tot 'het ware geloof' hadden bekeerd; geen predikant, die van den kansel tot God 'Heer' zegt, gaat evangelisch voor.

Volgens § 20 van Philo's opstel over 'de geboorte van Kaïn', is de goddeloosheid van Kaïn diens dwáásheid. Kaïn, zoo meent hij 'over Kaïns en Abels offers' § 1, houdt zich niet aan God, maar laat zich leiden door zijn verstand, en beweert zoo doende, dat men niet de Oorzaak in de verte - wij zouden zeggen een transcendenten God - moeten vereeren maar het nabijblijvende: 'over Kaïns nakomelingschap' § 11. Laat ons hier eens denken aan Luc. 17:20-21 en daarbij onthouden, dat een papyrusblad van de derde eeuw uit Oxyrhynchos toont, hoe *Jezus in AEgypte* gezegd heeft: *Het koninkrijk der hemelen is in uzelven*, en wie zijn binnenste leert kennen zal het vinden; kent uzelven voor Gods aangezicht en ge zijt zonen van den volmaakten Vader in den hemel.' *De Messiaansche lezingen van het Evangelie*, *die óns zijn overgeleverd*, *zijn niet de echte:* dat is hierin weer mee te denken; het is veeleer de oude gnosis van het Alexandrijnsch theosophische Jodendom der eerste eeuw, die ons het zinnebeeldige verhaal van den gekruisigden Heiland heeft nagelaten.

Voor Philo - zie 'Wetsallegorieën' 3: 25 - was voorloopig

de Kaïniet gelijk de Moabiet geweest, inzooverre deze als ‘de zoon des Verstands’ in de Mozaïsche ekklesia niet mocht meedoen; het is overigens, vindt hij in § § 1 en 11 van de verhandeling ‘over den slechtere, die den betere belaagt’, aan den braven maar in het disputeeren zwakken ‘Abel’ niet geraden, zich met Kaïn in te laten, want die is in het dispuut zoo sterk, dat in den twist met Kaïn Abel verslagen wordt. Marcion, die zelf nu juist geen gnosticus is geweest, maar (Hippol. 7: 37) van den gnostieken Cerdon onderwijs had ontvangen, Marcion heeft later (Iren. 1:27, 3) geleerd, dat bij 's Heilands hellevaart juist Kaïn en andere verworpelingen vol vreugde waren toegesneld, en Kaïn dan ook mee naar den hemel was gegaan, terwijl Abel en andere rechtvaardigen, die bij der Joden god in den smaak waren gevallen, waarom ze juist den Heer Jezus noch begroet noch aanvaard of geloofd hadden, in de onderwereld waren gelaten. En bij Hippolytus van Rome (5:6) wordt het dan ook duidelijk, wat eigenlijk een gnostieke Jood of Christen in den boozen Kaïn heeft geëerd: de ‘Peraten’, wier naam - men zie hier § 4 van Philo's opstel over ‘Abrahams verhuizing’ - eene Grieksche vertaling van ‘Hebreeën’ is en zoo heeft moeten beteekenen, dat de gnostieke Joden, de niet meer Joodsche en ten slotte geëvangelizeerde Joden als de ware ‘Overtrekkers’ in hunne kennis van het Eeuwige over eigene vergankelijkheid heenwaren, de ‘Peraten’ hebben van Kaïn gezegd, dat de god dezer wereld - vgl. weer 2 Kor. 4:4! - *zijn* offer *niet*, en dat van Abel *wel*, had aangenomen, omdat de heer dezer wereld - zie Gen. 4:2-5! - behagen schept in *bloed.* ‘Ik ben gekomen,’ zegt bij de Ebioneeën (Epiph. 30:16) ook Jezus, ‘om de offers af te schaffen, en wanneer gij van het offeren niet aflaat, zal ook de toorn van u niet aflaten.’ En het is klaar, dat die uit de oorspronkelijke Naçoreeën gedepotentieerde Ebioneeën, die op theosophische wijze Jezus en Adam vereenzelvigden, maar de evangelische kuischheid hadden opgegeven, aan een oorspronkelijk ‘enkratitisch’ evangelie moeten zijn getrouw geweest met hun aquariaat en vegetariaat; *het oorspronkelijke evangelie der Hebreeën was het theosophische evangelie der* ‘*AEgyptenaren*’. Dat men in strijd met de Ebioneesche evangelielezingen het eten van vleesch en het drinken van wijn

niet alleen apostolisch (Rom. 14:21, 1 Kor. 8:12) maar zelfs door den Heiland in eigen persoon (Matth. 11:19, 26:17-20, Luc. 22:15) in onze Schriften ziet wettigen, is eene ontheiliging van den Heilige, die men zich tusschen de jaren 100 en 150 van onze telling met het oog op de behoeften der menigte tegen den Alexandrijnschen geest van zelfversterving in te Rome heeft veroorloofd; *de oorspronkelijke evangelist had zich den Heer even weinig als vleeschvreter gedacht*, *als hij zich dien bezig konde denken aan eene grooie bah.* Uit Rome is ons onder meer een 'evangelie volgens Marcus' overgeleverd, waardoor een ouder Marcusevangelie der 'AEgyptenaren' is vervangen en verdrongen; dat is het, wat men zich heeft te zeggen, wanneer bijv. in 1893 E. v. Dobschütz op blz. 72 van eene verhandeling over het (nog Alexandrijnsche) Kerygma van Petrus opmerkt: 'De Romeinsche oorsprong van het Marcusevangelie, die ook op inwendige gronden kan worden waarschijnlijk gemaakt, is in talrijke onderschriften van de handschriften des evangelies geboekstaafd, terwijl andere... van zijne "verkondiging" in Alexandrië en omstreken gewagen en eene derde kategorie eindelijk zijne verváárdiging naar AEgypte verplaatst.'

In 'Judas', in den Jood, had Philo ('over wetsallegorieën' 1: 26) het toonbeeld van den *belijder* gezien. En de schrijver van onzen Judasbrief, die blijkbaar even weinig als de schrijver van 1 Kor. 15:5 uit 'onze' evangeliën reeds weet, dat 'Judas' tot verráder geworden of gemaakt is, wil (Jud. 11) als goed belijder geene gemeenschap houden met den *Kaïniet.* Maar juist hij laat zien, dat de bestredenen nog niet buiten de gemeente staan: het zijn hoogmoedige vrijdenkers, die (Jud. 12) aan de liefdemaaltijden meedoen en zoo als 'geloofsgenooten' de goedgeloovigen (Jud. 16) overbluffen, net als in de dagen van Philo, zoo doende in den boezem der gemeenschap scheuring veroorzakende. En de 'brief van Judas' is nu een Hellenistisch schrijven voor 'geroepenen', die tot dusverre (Jud. 1) zijn bewaard gebleven voor eene verkeerdheid, waarin de Joodsche god (Jud. 4) werd verloochend als de eenige heerscher, en niet alleen de heerschappij van dien god onzer wereld werd verwórpen, maar (Jud. 8) de heerlijkheden zijner engelen of zaakgelastigden en medewerkers zelfs werden gehoond; 'verloochend' werd ook

(Jud. 4) de Heer Jezus Christus, wat hier wel beteekenen zal, dat men in Jezus den Christus geopenbaard noemde, zonder met het wezen de verschijning te vereenzelvigen. Want als lid eener Jezusgemeente kon toch de Kaïniet, of in het algemeen de gnosticus en ingewijde, niet weigeren, op zijne wijze Jezus te belijden als den Heer.

Maar is nu die oude gnosis - men zie hier Jud. 4 - in de gemeente binnengeslopen? Of wordt er eene voor de velen bedenkelijke evangelische achterzijde aan openbaar, die voor de velen aanvankelijk meer was verborgen gehouden? Zietdaar de vraag, wier beantwoording over den eigenlijken oorsprong van het Christendom beslist, en het Evangelie zelf leert ons, dat om te beginnen aan de velen niet alles is gezegd. Ook is het duidelijk genoeg, dat de aanmerkingen van den Kaïniet op den god dezer wereld, waaraan de gnostieke Peraten of Hebreeën en de Hebreeër ‘Paulus’ tezamen hebben meegedaan, de aanmerkingen op den uitvaardiger der Mozaïsche wet, waarvan nog Augustinus (‘over de secten’ 18) gewaagt, nadat reeds ‘Paulus’ te Rome (Gal. 3:13) die wet een vloek had genoemd, waarvan Christus ons vrijgekocht had, - dat de Kaïnitische goddeloosheden oorspronkelijk met den dieperen ‘theosophischen’ zin der evangelieprediking niet waren in strijd geweest. Ze loochenden, zegt Augustinus, de opstanding; men moet ze geestelijk verstaan, zeide eigenlijk de oude gnosis. En wat lezen wij in 1 Kor. 15:50, Eph. 2:5-6, Kol. 2:12? Er is kennelijk verband tusschen de oude gnosis en den zin van het Evangelie; Peraten, Nahassenen, Kaïnieten, Sethianen, Paulus ze wijzen tezamen als varianten terug naar eenzelfde middelpunt van theosophisch, Grieksch theosophisch, Jodendom als uitgangspunt eener zinnebeeldige prediking voor de menigte met eene achterof binnenzijde voor de weinige nader in te lichten leerlingen. Dat is de eenige eerlijke uitlegging, die zich laat geven aan plaatsen als Matth. 7:6, 13:10-11.13.34, Marc. 4:10-12. 33-34, 1 Kor. 2:2.6.

Vóór het verschijnen van het Evangelie heeft het Opperwezen *de Vader* geheeten in Alexandrië en is daar de man, die God zijnen Vader *noemde*, door booze ‘knechten’ des Heeren om het leven gebracht; naar Alexandrië en zijne allegorese wijst ook

de Jezusnaam, en de Nahasseensche lezing der zaaiergelijkenis, die dan in de andere meer verloopene lezingen kwalijk kan zijn gekomen uit de navertellende monden van Galileesche visschers. Die zijn verzónnen. Het Evangelie is ontstaan uit het theosophische Jodendom van Alexandrië; de bij Irenaeus (4:36, 7) te vinden leer, dat de kennis van den Zoon Gods de onverderfelijkheid is, ze wortelt in de gedachte, dat *gnosis verlossing* medebrengt van sterfelijkheid, omdat kennis van eeuwige waarheid aan de ware eeuwigheid doet deelnemen. En zoo is ze dan een 'kerkvaderlijk' erfstuk van de 'kerkvaderlijk' bestredene en ten leste uitgedrevene of zelfs vernietigde gnosis, Alexandrijnsche gnosis. Onsterfelijkheid, had Plato (Tim. 90*c*) opgemerkt, beleeft men, doordat men de Wáárheid leert kennen, en Philo had aan het slot van zijn opstel over het planten van Noë gezegd, dat de wijze niet sterft. Door de kennis, hebben later (Hippol. 5:16) de Peraten beweerd, kunnen wij de vergankelijkheid te boven komen. En nog na 1200 hebben er volgelingen geleefd van Amaury de Bennes, over wie Caesarius van Heisterbach bericht: 'Ze loochenden de lichamelijke opstanding en zeiden, dat paradijs noch onderwereld iets waren, maar dat hij, die in zich de kennis Gods had, welke zijzelve hadden, in zich het paradijs had.'

En wat zijn nu - in Hebr. 6:4 *de verlichten?* De kennis, verklaart Clemens van Alexandrië (Paedag. 1:6), is eene verlichting. 'Verlicht uzelven met een licht van kennis,' zoo las men dan ook in de Alexandrijnsche vertaling van Hoz. 10:12. En 'Paulus' (2 Kor. 4:6) verzekert: 'God is het, die geschreven heeft in onze harten, om te verlichten met de kennis.' Maar, zegt Justinus Martyr (Apol. 1:61, 13), 'wie verlicht wordt wordt gebáád.' 'Met het bad der wedergeboorte,' zegt (Tit. 3:5) 'Paulus' te Rome. 'Want de onderdompeling in het water,' schrijft later paus Gregorius (590-604) aan bisschop Evander, 'is om zoo te zeggen eene nederdaling ter helle, en de opstijging uit het water is weder eene verrijzenis.' 'Dit bad heet eene verlichting,' verzekert uitdrukkelijk (Apol. 1:61, 12) Justinus Martyr. En wat wij nu daaraan te begrijpen hebben, het is *de gnostiek Joodsche oorsprong van den Christelijken doop* - het is dit, dat door Alexandrijnsch Joodsche theosophen der eerste

eeuw het opleven tot de kennis van het Eeuwige eene verlichting is geweest, waardoor men zich reinigde van de smet der vergankelijkheid, dat men zinnebeeldig aan die reiniging heeft laten deelnemen ook door zielige ‘geloovigen’, wien een bad der wedergeboorte werd toegediend op belijdenis van Vader, Zoon en H. Geest, en dat zoo dan de doop een tijdlang is behept gebleven met de benaming, die eigenlijk niet de pistis maar de oude gnosis betrof. Onze doop is aanvankelijk eene theosophisch Joodsche plechtigheid en de doopformule een gnostiek ‘symbolum’ geweest, al is omtrent het midden der tweede eeuw diezelfde formule uitgebreid tot een symbolum Romanum, waarmee de gnostieke opvattingen uit de Allemanskerk voortaan werden geweerd.

Waar heeft dus de Ecclesia hare leer omtrent het verschijnen, het lijden en sterven en de verrijzenis van Christus van daan? De kerkvaders hebben gemeend, dat Christus ons door zijnen dood verlost had van den Duivel, die op de menschen recht had. Maar onvermengde boosheid heeft geen rechten, en in Joh. 8:44 blijkt die ‘duivel’ de Joodsche god, de ‘overste dezer wereld’ (12:31), wiens rijk een einde gaat nemen, en die zich (14:30) aan Jezus komt vergrijpen, om mis te tasten. Men beseffe hier weer als achtergrond van het Evangelie de oude gnosis, dat de Eerstgeborene des Vaders de wereld van den Wereldmaker en Wetgever was ingezonden, tot verhelping der verkeerdheid, dat ze door dezen gruwelijk was onderworpen (Rom. 8:20) aan de ‘ijdelheid’, waarom ze den Vader door den Zoon (1 Kor. 15:24) moest worden teruggebracht; getoornd had in het aardsche paradijs niet de goede God, de Vader van Jezus, maar de Mozaïsche Heer, een opperengel of ondergod, die zich naar eigene bekentenis in zijne daden en zijne maaksels nog al eens had vergist. En voldoening had de goede God niet aan zichzelven gegeven, en niet aan den Booze, maar aan Jaho's betrekkelijk zielige rechtvaardigheid, al was op die wijze (Rom. 4:25) de Heer Jezus een wijle prijsgegeven aan eenen Heer, die ook een, zij het lagere, Zoon des Vaders was. Den Heer Jaho den Vader van den Heer Jezus te noemen, zoude voor de oude gnosis en de eerste evangelisten geen (eigenlijken) zin hebben gehad.

Leiden, 17 October 1910.

Aeneas en Dido door M. Brinkgreve.

De bezwaren, die tegen den Aeneas van Vergilius' eerste en vierde Aeneis' zang worden geopperd, zijn tweeërlei. Er is een groep van menschen, wier opvatting we ongeveer zóó kunnen weergeven: Vergilius heeft zijn Dido zoo buitengewoon voortreffelijk beschreven, dat daardoor de houding van Aeneas onverklaarbaar is geworden en niet te verdedigen schijnt; want tegenover zoo'n liefde en de levende lijvelijkheid dezer betooverende vrouw is de wil der goden machteloos, vooral wanneer die goden zulke leege algemeenheden zijn als de Romeinsche. Hen kan men gemakkelijk weerleggen. De opvatting, als zouden de Romeinsche goden de verzinsels eener tot werkelijke schepping de kracht missende verbeelding zijn, die van geenerlei waarde noch beteekenis waren voor het gemoedsleven - hoe verbreid overigens deze meening moge zijn - berust op volslagen wanbegrip. Veeleer was het Romeinsche volk, in plaats van zijn goden aan Griekenland te moeten ontleenen, (wijl het tot de hoogte van den godsdienst niet kwam, gevangen als het was in de dingen dezer aarde) een volk veel inniger vroom dan de kinderlijke Grieken, voor wie het schoone begin en einde was. Van de taak, om de zielkundige juistheid aan te toonen van de meening, dat, wat de vroomheid eischt, meer invloed heeft op den vrome dan de bekoringen eener, zelfs wonderschoone' vrouw en hij zijn plicht en wat hem als zoodanig wordt geboden door het hem heilige, zal doen ten koste van liefde en lief, zal men mij, hoop ik, wel willen ontslaan.

Er zijn evenwel nog bezwaren van een andere soort. Minder tegen de algemeene opvatting richten zich deze, waarom ze ook

niet met algemeenheden zijn te weerleggen. Ze worden geopperd door hen, die, inziend dat de hoofdtrekken der handeling onberispelijk zijn, bijzonderheden in de wijze der behandeling afkeuren. Deze bezwaren wil ik in tweeën behandelen.

In de eerste plaats komt ter sprake het onderhoud van Juno en Venus, waarin de hemelskoningin aan de godin der liefde voorstelt Dido en Aeneas te vereenigen; hoewel Venus ziet, dat het Juno's bedoeling is Aeneas te schaden stemt ze toe, maar bij het uiteengaan 'lacht zij' (zegt de dichter) 'wijl zij de list doorziet.'

Wanneer men dit gesprek leest, kan men zich de beide volgende vragen stellen, ten eerste: Waarom is, daar Dido toch reeds op Aeneas verliefd is, een tusschenkomst der goden in den geest van dit gesprek noodig? en dan: Waarom geeft Venus toe, hoewel zij de listig verborgen kwade bedoeling doorziet, en lacht ze, omdat ze bemerkt hoe boos het opzet van Juno?

Der goden tusschenkomst is noodig wijl wel Dido Aeneas liefheeft, maar de dichter van Aeneas nog niets dusdanigs heeft vermeld. We moeten dus onderstellen, dat tot nog toe Dido's liefde onbeantwoord is gebleven, wat dan tevens wil zeggen, dat de vorstin weinig hoop meer mag koesteren ooit door haar gast bemind te worden. Zoo dus de goden niet ingrijpen, zal den ganschen winter Aeneas genieten de verzorging eener liefhebbende vrouw om als de lente komt onder vriendelijke dankbetuiging voor genoten gastvrijheid heen te gaan, Dido achterlatend in smart en ellende.

Nu stonden er voor Juno natuurlijk twee wegen open. Zij kon het werk van Venus en Cupido te niet doen, door de kranke ziel van de Tyrische prinses van liefdesmart te heelen. Maar dan ging Aeneas heen en wel onmiddellijk naar Italië; en vandaar poogt Juno hem met inspanning aller krachten verwijderd te houden. Zij moet dus den toestand aanvaarden en het gedane een gunstige wending trachten te geven, nu zij het niet ongedaan kan maken; vandaar haar voorstel. Want indien Venus toestemt, huwt Aeneas met Dido en blijft in Carthago, waardoor de hoop van Venus op het wereldrijk Rome vernietigd is en de heerschappij van Carthago verzekerd wordt. Deze redeneering van Juno is volkomen juist. Zeker, wanneer men in Juno slechts

de godin ziet die Aeneas vervolgt, maar Dido beschermt, en wanneer men Aeneas en Dido slechts houdt voor hoofdpersonen uit een vertellinkje ter aangename verpoozing, dan is het zeer moeilijk te begrijpen hoe Juno op de gedachte van zulk een huwelijk komt. Dido immers, Aeneas' vrouw wordend, verliest haar heerschappij en waardigheid en Aeneas, Juno's vijand, wordt vorst in de nieuw gestichte stad: in plaats van een stad die nog gesticht moet worden in een, eerst in moeielijken strijd te veroveren, gebied, vindt Aeneas hier een vestiging, niet minder gunstig gelegen, waarover hij de regeering niet heeft te verwerven in harden kamp, integendeel, de troon wordt hem aangeboden tegelijk met een mooie vrouw, en als hij aanneemt, is men hier nog dankbaar bovendien; hij bewijst hier een gunst door aan te nemen wat hem elders slechts na lange worsteling ten deel zal vallen. Aeneas is dus bij dit huwelijk degeen die uitsluitend bevoordeeld wordt en Dido verdwijnt in de schaduw.

Tot deze gedachtenreeks kan men echter alleen komen, vergetend wat de Aeneis is. Het epos van Vergilius heeft tot stof de daden van het Romeinsche volk en de roem der Julii, ja, maar bovenal de wording van de eeuwige stad, van Rome; en terwijl nu in Aeneas, geleid door het lot, het onontwijkbare, en de bescherming van Venus en van Juppiter zelf, verschijnt de wordingsdrang van Rome, is Juno de verbeelding van den tegenstand die het wereldrijk overwinnen moet. De wordingsgeschiedenis is de voorafschaduwing van de lotgevallen der eenmaal gestichte stad en evenals nooit grooter gevaar Rome gedreigd heeft dan de Carthaagsche Hannibal, zoo is in Aeneas' zwervingen Carthago het gevaarlijkste punt. Vandaar, dat het verhaal der reiswederwaardigheden een onderdeel is van de vertelling omtrent Dido; dat het verblijf bij Dido het eenige der lotgevallen van Aeneas is, dat de lezer mee beleeft; vandaar Juno's streven om Aeneas in Carthago te houden.

De gestalte van Dido vindt verschillende voorbeelden in Circe en in Calypso, en vooral in Nausicaa. Maar zij is nog wat anders dan een vrouw die den held tegelijk begeerend en in haar macht hebbend, hem verhindert verder te trekken; Dido is nog iets anders dan mooie vrouw, die uit liefde den held beschermt en verzorgt - om hem ten tenslotte toch te zien

vertrekken naar een roepend vaderland waar een mededingster hem wacht: Dido is Carthago's koningin en stichtster.

En Juno's vijandschap tegen Aeneas, hoe anders is zij dan de wrok van Poseidon tegen Odysseus! In de Odyssee hooren we voortdurend de grondgedachte van Grieksche kunst en godsdienst, van Grieksche wijsheid eindelijk, die Goethe uitdrukt;

> 'Hier gilt es nun durch Taten zu beweisen
> Dass Mannes Würde nicht der Götterhöhe weicht.'

Verre van ons zij het de grootheid, de schoonheid te willen ontkennen, hetzij van de gedachte zelf, hetzij van de uiting die zij vond in het land der Hellenen, of ook maar te willen verkleinen. Ja, eerlijk willen wij erkennen dat een modern gemoed zich meer getrokken voelt tot de levensvreugde van het Grieksche volk dan tot de Romeinsche vroomheid. Maar laten wij willen inzien en trachten te doorvoelen hoe veel inniger vroom en wijder van wereldbeschouwing de schepping van Virgilius is. Want Juno vervolgt niet den mensch Aeneas, noch komt ooit wrok en wrevel in Aeneas' geest over Juno's vervolgingen. Juno geeft - zoo klinkt het in den aanvang der Aeneis - aan Carthago de voorkeur boven alle steden der aarde en haar streven is deze stad te maken tot hoofdstad van de wereld. Maar zij weet dat het lot anders beschikt heeft: de Teucri zullen komen en hun nageslacht zal Carthago te gronde richten. Tegen deze Teucri richt zich haar haat: haar doel is hen te houden uit het land hunner bestemming, Italie.

Dit alles in het oog houdend, verwondert men zich niet meer over Juno's poging. Want wel onderwerpt zich Dido aan Aeneas' gezag door het beraamde huwelijk, maar dan is tevens Rome onmogelijk en aan Carthago de wereldheerschappij verzekerd, aan Carthago, de stichting van Dido, die beschermd wordt door Juno.

Nu rijst evenwel een andere vraag en wel: Waarom kan Venus niet berusten in Aeneas' blijven, waarom stemt zij klaarblijkelijk slechts schijnbaar toe en is zij blijde, daar zij weet, hoe Juno's opzet al van te voren tot onvervulbaarheid gedoemd is?

Venus stemt slechts schijnbaar toe, doordat zij Juno verzekert zelf zich niet te zullen verzetten, maar er op wijst, dat tegen het lot zelfs goden niet kunnen opstaan; Venus heeft van Juppiter de vaste belofte gekregen, dat Aeneas Italie bereiken zal om

het rijk met Latinus te deelen en onwrikbaar mag dus haar vertrouwen zijn; dat is duidelijk, maar wat hier eng mee samenhangt, eischt verklaring, en wel haar lachen. Want hierdoor schijnt zij haar tegendstandster van wier nederlaag zij verzekerd is, nog bovendien te bespotten, wat zeer laaghartig is. En indien werkelijk Vergilius hier Venus leedvermaak liet toonen, zou hij zijn werk door een min fraaie trek zeer ontsierd hebben.

We behoeven niet in algemeenheden te treden, want ik bedoel geenszins dat in het algemeen aan de voortreffelijkheid van een kunstwerk afbreuk wordt gedaan door zedelijke onvolkomenheid hetzij der menschen, hetzij der goden er in uitgebeeld. In de kunst moeten de goden menschelijk zijn en moet het menschelijke in zijn volheid verschijnen, waartoe volkomenheid zoowel als onvolkomenheid behoort. Doch deze beschouwingen doen hier niet ter zake; we hebben hier te spreken van de Venus zooals Vergilius haar geeft, en in haar misstaat al het onedele.

Vergilius toch is een dier kunstenaars wier onvergankelijke bekoring gelegen is in de voorbeeldige evenredigheid hunner werken, waarin niets overweegt zonder dat dit het gevolg is van het gering gewicht der samenstellende deelen. Immers ook het mooie, het liefelijke, het aantrekkelijke, het bevallige, het zal ons niet storen noch treffen door ongeëvenredigdheid, maar deze evenmaat is eene die ons aangenaam aandoet zonder ons tot bewondering te dwingen, wijl wat hier in juiste verhouding onberispelijk samenstemt, op zich zelf onbelangrijk is. Maar deze zeer lage graad van schoonheid is niet die welke ik bedoel; ik heb het oog op de weinigen in de geschiedenis der kunsten, in wie de klassieke tijdperken, de tijdperken van gezonde kracht en volle rijpheid zich samenvatten en zich volstrekkend hun hoogtepunt bereiken. Dan is er vrede, niet wijl de strijd ontweken wordt, maar volstreden is. En bij dezulken kan men niet verdragen, wat men soms een ander tot eer rekent. Het onverwachte, onregelmatige, grillige, dat past niet in hun werk en een onverwacht grillige onregelmatigheid zou de spot zijn van Venus met een overwonnene. Want zij is alma, dat is genadig, zacht, moederlijk. Zij is niet la déesse de l'amour et de la beauté, maar de godin der schoonheid in haar moederliefde. In het verheven werk van zielegrootheid en fijn-

heid van gemoed, dat de Aeneis is, verschijnt Venus als de bij uitstek milde gestalte in wie hoon schreeuwend zou misstaan.

Zij lacht niet uit leedvermaak, haar lach is de uiting der vreugde, van haar onuitsprekelijk gevoel van welbehagen, nu zij, die listen der toornige Juno vreesde, plotseling wordt verlost uit haar angstige spanning, wijl haar zorgen ijdel blijken.

Juno heeft geen kwade bedoeling tegen het welzijn - het lichamelijk welzijn van Aeneas en hiermee is Venus al heel tevreden.

Zij is als moeder meer bezorgd over het huidige lijden en de moeite van het oogenblik die haar zoon drukken, dan vervuld van hoop en trotsch op de komende grootheid.

De beide zijden van het heldenwezen die in iederen held tot tegenstrijdigheid ontwikkeld worden: zijn naar het eeuwige strevende grootheid en zijn eindige en zwakke menschelijkheid, zijn roeping en zelf, spiegelen zich in der godenraad aan Venus' moederliefde en Juppiter's bescherming, die hem roept tot zijn plicht, waar hij dreigt te verslappen.

Deze tegelijk groote en fijne greep is - het spreekt van zelf - niet iets nieuws van Vergilius. Hij vond een voorbeeld aan Thetis en Hera in hun verhouding tot Achilleus, wat ons dan weer een treffend voorbeeld geeft ter vergelijking van Vergilius met de Homerische verbeelding. Niemand kan oprecht blijven en toch beweren dat - natuurlijk bij voldoende kennis van Grieksch en Latijn - Venus als moeder hem meer onmiddellijk roert dan Thetis *δυσαριστοτο□εια*, doch evenmin kan een mensch van smaak ontkennen dat een fijner blik, zoowel op menschelijk gevoel als op het wezen der kunst, blijkt uit de gestalten bij Vergilius.

Doch om niet te zeer af te dwalen moeten we deze vergelijking laten rusten na er even op geduid te hebben, en ons bepalen tot de beschouwing van Vergilius' gestalten onderling; we mogen n.l. niet van het onderhoud der godinnen afstappen zonder nog rekenschap af te leggen omtrent een zeer belangrijke vraag. Waarom vereenigt zich Venus niet met Juno om samen Juppiter te verzoeken, zijn toestemming te geven tot het huwelijk?

Venus als moeder kan toch zooveel bezwaar niet hebben tegen Aeneas' blijven, waardoor zijn rust en lijvelijk welvaren ten volle worden verzekerd.

Alweer zou dit waar zijn, als Aeneas Aeneas niet was.

Aeneas is de held van Rome en het ongesticht blijven van Rome vernietigt Aeneas: men kan Aeneas niet denken zonder Rome. Dit weet Venus, dit weet Juno ook en daarom toont zich hier Juno in geheel haar wezen: de godin, die, om haar lievelingsstad te beschermen en luister bij te zetten, in opstand komt tegen de gansche wereldorde - te vergeefs. Toch is het niet aan Venus - hoewel ook zij de wetten kent van Aeneas' leven - zich te verzetten. Zij kan en moet toestemmen want de volstrekking der wereldwetten is de taak van Juppiter, en de almachtige - dit weet zij - zal Aeneas naar Italië roepen als het uur gekomen is.

Wanneer de grootheid, gewild door het lot, slechts was die van Aeneas en zijn geslacht, hij kon in Carthago blijven, maar Rome aan de Afrikaansche kust is ondenkbaar. Wie meent dat Vergilius in Rome slechts een hersteld Troje zag, hij vergist zich deerlijk. Rome is voor Vergilius de groote eenheid, die is ontstaan uit den strijd van Teucri en Grieken met de inheemsche Italianen. De laatste zes boeken der Aeneis behandelen eigenlijk niet den strijd om de heerschappij over Italie, maar de wording van Rome, de samensmelting der verschillende volken tot den eenen staat Rome, die het ware Italie is, wat dan trouwens Dante voortreffelijk had gezien als hij zegt:

> ‘Italia
> Per cui mori la vergine Camilla
> Eurialo e Turno e Niso di ferute.’
> (Inf. I 106 vlgg).

De uitwerking van deze gedachte zou ons echter voeren tot een diepgaande bespreking van Aeneis VI-XII, wat hier niet in mijn bedoeling ligt. Ik zal hiermee dus het onderhoud verder laten rusten.

II.

Wij slaan nu een heel stuk over: de liefde van Dido en Aeneas Fama, Iarbas' toorn, de zending van Mercurius, dat alles laten we onbesproken om de behandeling te hervatten op het punt waar de minnenden zien, dat zij moeten scheiden. Want van daaraf keurt men de houding van Aeneas af, die men zich aldus ongeveer voorstelt:

Aeneas, de boodschap van Mercurius hoorend, is onmiddellijk bereid te gehoorzamen; niet alleen zonder weerstreving onderwerpt hij zich, maar zelfs zonder aarzeling Het schijnt of de aanleiding hem welkom is en hij gaarne een goddelijke boodschap gebruikt, nu hij een vrouw gaat verlaten, wier liefde nooit wederliefde in hem wekte en nu na een ganschen winter hem eenigszins lastig begint te worden. Hij is dan ook in het onderhoud, door haar uitgelokt, grof en kwetsend, juist wijl hij zich zoo uitermate koel beleefd en medelijdend dankbaar van uit de verte toont, en haar verwijten beantwoordt als was hij beschuldigd en verdedigde zich voor de rechtbank. Hij is zakelijk en kort op een oogenblik, als niets hinderlijker is dan berekende welsprekendheid en kalm overleg. Het is hoon, zakelijk te spreken, wanneer men handelt over een verhouding van personen, die louter op gevoel berust; maar nog hoonender dan de zakelijke vorm is de inhoud van zijn verdediging. Hij toont haar aan, dat hij als het aan hem gelegen had, nooit bij haar zou zijn gekomen; maar hij is nu eenmaal geen baas over zijn doen en laten. Hij moest zijn vaderland verlaten om een nieuw te zoeken; daar kan zij niets tegen hebben, die zelf een nieuwe stad sticht. En zooals der goden wil hem uit zijn vaderland deed reizen, zoo bevelen diezelfde goden hem nu bij monde van de schim zijns vaders en Mercurius zelf heen te gaan. Zij moest hem en zich zelf nu maar niet langer kwellen met haar klachten; hij gaat waarachtig niet voor zijn genoegen naar Italië.

Het is werkelijk of we een viveur hooren, die een einde maakt aan een liefdesgeschiedenis en zijn maîtres vertelt dat hij haar niet langer wenscht te onderhouden, een tooneel, dat men bij alle vrijheid van opvatting en de grootste onbevooroordeeldheid toch liever aantreft in een zedeschilderenden roman dan in een heldendicht. Dit zag de dichter trouwens ook wel in. Hij vereenigt, wijl hij weet dat Aeneas onverdedigbaar is, alle opmerkzaamheid op Dido en ontwikkelt het rijpen van haar voornemen tot zelfmoord, nadat zij nog eens, nu door haar zuster, tevergeefs Aeneas heeft trachten te roeren.

De laatste nacht daalt op de aarde; Dido worstelt in opperste ellende. Aeneas slaapt. Dat is dan toch wel wat te erg: dit voelde de dichter ook. Als dus Mercurius opnieuw verschijnt en

hem tot spoed aanmaant, begint hij zijn toespraak: ‘Godenzoon, kunt gij in zulk een toestand slapen?’

Aeneas, weer een stootje van den hemelschen kant gekregen hebbend, doet weer wat; hij roept allen wakker, houdt een toespraak en dan - of hij in eens erge haast krijgt, kapt hij de touwen. En de vloot zeilt weg.

Dân is de dichter bevrijd van een hinderlijke waarde, die hij niet mocht veronachtzamen en niet tot zijn recht kon brengen zonder gansch zijn werk te bederven; dán laat hij zich gaan onbelemmerd en toont zich meester: steeds heftiger woedt de wilde smart van Dido tot zij machteloos neerzinkt. Stervend, zonder dat de dood haar verlost - en steeds heviger worden wij geroerd door die stijging van lijden.

Tenslotte daalt uit den hemel de verheven vrede. Iris komt door Juno gezonden - de genade der goden is in zulk een wanhoop - de dood.

Maar het is nog niet uit. Het aardsche spel heeft een nastukje, waarvan de onderwereld het tooneel is. Op voorbeeld van Homerus, die Odysseus Aias laat tegenkomen, bewerkstelligt Vergilius een ontmoeting tusschen Dido en Aeneas die voor beide kanten onaangenaam is en voor den dichter zelf een nieuwe mislukking. In dit geval is niet Aeneas' houding aanstootelijk, hij doet alsof het hem vreeselijk spijt dat hij weg moest en of hem de dood van Dido verschrikkelijk roert, ja, met berouw vervult. Als Dido heen wil gaan zonder een woord gesproken te hebben, smeekt hij haar te blijven en te antwoorden, het is immers de laatste maal dat hij haar toespreekt. Men kan zich over de houding verwonderen, wijl hij bekeerd schijnt te zijn, doch de bekeering is tenminste ten goede.

Dido echter handelt eerst als was zij een bakvischje. Zij luistert tot hij uitgesproken heeft en loopt dan weg. Daarna blijkt zij echter een vrouw van ervaring. Zij gaat naar haar eersten man en heeft zich dus klaarblijkelijk te rechtertijd bedacht dat zij getrouwd was en, vervuld van schuldbewustheid en hernieuwde liefde, bescherming en onderdak vragend, heeft zij haar wettigen gemaal weer voor zich ingenomen.

Iemand, die ongeveer bovenstaande opvatting van den Aeneas heeft en dan beweert Vergilius' schepping in dit opzicht maar matig te bewonderen, kan men geen groot ongelijk geven. Wanneer Aeneas Dido's liefde niet met liefde heeft beantwoord en het scheiden hem geen zielestrijd kost, dan is Vergilius voor een belangrijk gedeelte gedaald in de achting van hen, die voor kunst voelen en kunst doorvoelen.

Want mallepraat is het, dat Vergilius in de Aeneis een te zware stof heeft behandeld en daarom een misbaksel leverde, een werk dat geen geheel is, wijl het in kleine stukken vervalt, met een held die een ongeluk en een sukkel is; terwijl men toch de Aeneis voor het hoofdwerk der Latijnsche letterkunde houdt, omdat Vergilius zich in enkele onderdeelen en bijzaken zóózeer meester had betoond.

Veeleer dient men in te zien, dat de Aeneis met het volste recht in alle opzichten ‘het’ werk van Rome's woordkunst mag heeten. Het is de verheven evenredigheid en sierlijke evenmaat tusschen vorm en inhoud, tusschen gang van het werk en uitwijdingen, tusschen de personen onderling en tusschen personen en zaken. Het is een der hoogtepunten van de taal en het hoogste punt van de stof die de gedachte is.

De heele misvatting en geringschatting van Aeneas is slechts het gevolg van het gewone gebrek - men kan niet lezen.

Gaan we nog even de gebeurtenissen na, van af de zending van Mercurius. Want bewijzen, dat de dichter wel degelijk de liefde wederkeerig doet schijnen, acht ik onnoodig. Uit Aeneas' koelheid heeft men opgemaakt dat hij Dido niet lief had, lijnrecht tegen zin en letter des dichters in. Ik wil alleen in het licht trachten te stellen hoe juist een hevige zielestrijd door Aeneas volstreden wordt; hieruit volgt dan trouwens omgekeerd dat Aeneas wel zéér veel van Dido heeft gehouden.

Wat er geschiedt na Mercurius komst is dus in het kort dit: Aeneas aarzelt aan Dido te zeggen dat hij gaan moet. Ondertusschen laat hij de vloot in orde brengen, afwachtend een gunstige gelegenheid. Zoo komt het dat Dido hem in plaats van hij Dido aanspreekt over zijn vertrek. Uitslag van dit gesprek is, dat Dido, overmeesterd door haar smart, zich terugtrekt in haar kamers. Wel verre echter van beleedigd te zijn, toont zij niets

dan leed over zijn heengaan en tracht op alle mogelijke wijzen hem tot blijven te doen overhalen. Wanneer Aeneas blijft weigeren en haar toch reeds hevig ontroerd gemoed nog door voorteekenen en wondere verschijningen wordt verontrust, komt zij tot het besluit zelfmoord te plegen.

Alle gemeenschap tusschen de minnenden heeft opgehouden. Aeneas leeft bij zijn makkers, bezig met het gereedmaken van de vloot. We hooren weinig van wat hij doet - zijn daden hebben ook weinig beteekenis voor de handeling, zij hebben alleen betrekking op het mogelijk maken van zijn spoedig vertrek dat reeds als zeker is aangenomen. Wanneer alles klaar is, verschijnt Mercurius weer en gehoorzamend aan diens bevel, zeilt Aeneas weg.

De koude gebeurtenissen verloopen geheel zooals men moest verwachten. Hieruit kan men geen andere gevolgtrekkingen maken dan dat Aeneas aan der goden wil gehoorzaamt en Dido zich ongelukkig, verongelijkt, doch niet gehoond of beleedigd voelt. We moeten dus de aanwijzingen beschouwen die Vergilius geeft over Aeneas' gemoedstoestand, hetzij onmiddellijk, hetzij door de woorden die hij hem in den mond legt.

Het eerste wat we met het oog hierop te bespreken hebben is de indruk dien Mercurius' woorden bij zijn eerste verschijning op Aeneas maken. De dichter zegt hiervan:

> Aeneas stond bij het gezicht verstomd,
> Van zinnen; in zijn keel stokte zijn stem,
> Van schrik rezen de haren hem te berge;
> Hij brandt te vluchten, heen te gaan, verlatend
> Het land hem lief, ontzet door zulk een wenk
> En zoo groot een bevel der goden. Wee!
> Wat moet hij doen? Hoe durft hij nu te nad'ren
> En aan te spreken de hartstochtlijk minnende,
> De koningin? Hoe zal hij 't eerst beginnen?

Terecht zal men opmerken, dat de schrik van Aeneas niet het gevolg is van de opdracht, maar van de verschijning zelve. Dat is dan ook voortreffelijk juist gezien van Vergilius. Iemand die zulk onverwacht bezoek krijgt slaat eerst acht op de zonderlinge vorm van de mededeeling, die hem gedaan wordt - dan pas op

de inhoud, die is: de woorden en de zin der woorden. Bij gedeelten dringt het tot hem door. Eerst werkt slechts het gebod: hij moet heen gaan en als hij, pius Aeneas, nen bevel der goden krijgt, dan is zijn vurige wensch onmiddellijk te gehoorzamen.

En dit schijnt nu een machtige bewijsgrond in de handen van hen, die willen betuigen dat Aeneas vroom moge zijn doch zeker niet gevoelig is voor liefde, waardoor dan ook zijn vroomheid een groot deel der beteekenis verliest; men redeneert: Aeneas denkt niet aan Dido, hij weifelt geen oogenblik; slechts komt het hem in de gedachte dat de mededeeling van zijn vertrek aan Dido waarschijnlijk een heftig tooneel met tranen en verwijten zal tengevolge hebben en daarom - zegt hij het haar niet.

Men moet evenwel zich even voorstellen - men moet in verbeelding zien wat er geschiedt: Mercurius verschijnt plotseling, spreekt en in zijn rede vereenigt hij Aeneas' gansche aandacht op Ascanius en het beloofde land - dan, nog sprekend, verdwijnt hij weer. En daarop hooren we hoe in Aeneas' gemoed een zeer begrijpelijke ontwikkeling plaats grijpt. Zijn eerste indruk is schrik over de verschijning, waardoor hij niet weet, wat of hoe - dan tot zich zelf komend staat het bij hem vast, dat hij gaan moet. Dat is het onmiddellijk gevolg van Mercurius' bevel; want wel heeft deze op Aeneas' liefde gezinspeeld, maar Dido heeft hij - wijselijk - niet genoemd. Zoo is ook de uitwerking deze: van schrik bekomend, wil Aeneas heengaan en ‘de zoete landen verlaten.’ Zie, we hooren hierin de weemoed natrillen, we hooren hoe het hem lang niet onverschillig is, maar de vrome gehoorzaamt deemoedig, nu de goden hem zóó duidelijk en zoo beslist een bevel hebben gegeven. En dan in eens denkt hij aan haar, aan Dido en hij is geheel onthutst. Nu eerst is hij weergegeven aan de werkelijkheid van zijn leven, waaruit hem de verschijning oogenblikkelijk had weggerukt. En zeer fijn is het gezien van den dichter, dat hij in Aeneas' overwegingen het medelijden legt met Dido en de schroom haar in kennis te stellen, eer dan een woeste wanhoop om eigen leed. Voor hem is de weemoed, maar wijl hij als oprecht vrome geen mogelijkheid kan denken in strijd met der goden wil, is er voor hem zelf geen leed, geen opstand. Maar juist wijl hij zelf berust, voelt hij dubbel den jammer van haar, wie geen god is verschenen om haar te gelasten, geen

schim om haar te vermanen. We moeten ons wel hoeden in de aarzeling van Aeneas om met Dido te spreken een zeer begrijpelijken afkeer te zien van tranen en klagende verwijten. Integendeel hij denkt slechts zeer weinig aan zich zelf, wijl gansch vervuld en in beslag genomen door zijn zoeken van de wijze, waarop hij zoo zacht mogelijk haar in kennis kan stellen van het ongeluk, dat haar boven het hoofd hangt. En zij aarzelt, zij de goede, minnende Dido, zij vermoedt - zoo denkt hij - nog niets, het komt niet bij haar op dat zulk een liefde kan verbroken worden. Hierin vergist hij zich dan deerlijk, want zij gevoelt dadelijk, wat er voorbereid wordt en zij spreekt hem aan, hem overstelpend met klachten, verwijten en smeekbeden. Aeneas luistert en ‘gedachtig aan Juppiter's vermaningen houdt strak hij zijn oogen gericht, met inspanning overmeestert hij zijn smart; eindelijk zegt hij hoe hij vervuld is met groote dankbaarheid maar niet blijven kan’. En, om haar te toonen, dat het niet anders is, dan wat zij had te verwachten, herinnert hij er haar even aan, dat hij haar nooit heeft voorgespiegeld, dat hun verbindtenis een huwelijk was of worden zou. Maar dit punt roert hij zeer kiesch slechts even aan om breed uit te wijden over alles wat zoo duidelijk bewijst, hoe hij niet eigen heer en meester is. Hij noemt zijn vaderland en ingehouden droefheid klinkt uit de woorden waarin hij zich beklaagt dat hem het lot van daar heeft doen gaan; Appollo en het Lycisch orakel hebben zijn levenstaak geopenbaard en alles, liefde en vaderland moet hij daaraan offeren. Zij heeft hem verweten, dat het niet eens zijn vaderland is, waarvoor hij haar verlaat. Hij herinnert er haar aan, dat ook zelf zij een nieuwe stad in onbewoonde streken stichtte en dus wel de eerste moet zijn om in te zien, hoe men er toe kan komen in den vreemde te trekken. Maar dat alles - hoewel het haar voorzichtig had moeten maken en bedacht op een plotseling verbreken van hun omgang - brengt hem er niet toe, heen te gaan. Neen, de schim van zijn vader heeft hem in den droom al herhaaldelijk gewaarschuwd. Zijn zoon Ascanius is hem een voordurend verwijt, wijl blijvend hij hem het beloofde rijk onthoudt, en bovenal een god zelf is hem komen oproepen tot vertrek. Nu kan hij niet anders en zij moet begrijpen dat alle hare klachten slechts beiden pijnlijk zijn, maar niets vermogen, daar het geen vrije verkiezing van hem is, dat hij naar Italië gaat.

In deze toespraak komen de woorden voor waaraan men aanstoot neemt ‘pro re pauca loquar.’ Zij kunnen vertaald worden. ‘Kort en zakelijk zal ik zijn’ maar in het bijzonder verband geef ik toch de voorkeur aan de volgende omschrijving: Veel zou ik moeten zeggen, wilde ik de zaak voldoende behandelen - maar ik wil kort zijn.’ Doch al is dit punt, dat trouwens van onderschikt belang is, indien we het over den zin van de geheele rede eens zijn, daar dan de zin der waarden door hun samenhang wordt gegeven, ook te redden, inderdaad schijnt het geheel van wat Aeneas zegt koel, zoo koel, dat men werkelijk geneigd zou zijn aan grofheid te denken, wanneer men alleen het oog heeft op de juist voorafgaande en dan weer volgende van hartstocht gloeiende woorden van Dido.

En de koelheid wil ik ook geenszins loochenen, alleen maar de grofheid, die men er in wil zien. De koelheid toch is slechts verdedigingsmiddel. Aeneas dacht alleen aan Dido met innig medelijden, toen hij zich bewust werd van het wreede, in zijn vertrek gelegen - nu staat hij tegenover haar. Zij is bedroefd, wanhopig, en nu is het iets anders; zonder strijd had hij het plan kunnen maken heen te gaan. Nu hij haar zoo ziet en de scheiding zoo goed als voltrokken is, nu voelt hij, dat ook hij - ook hij hier héél héél veel door lijdt en hij weet, als hij maar eenigszins toegeeft, zal hij zijn vroomheid zien bezwijken voor zijn liefde en der goden bevel ontrouw worden. Vandaar, dat hij zich op een afstand houdt. Even wordt het hem te machtig als hij zegt ‘zóólang ik nog bewust ben en mij nog beweeg, zoolang zal steeds ik aan je denken’ maar onmiddellijk herneemt hij zich door opzettelijk haar en zich zelf aan het pijnlijke hunner verhouding te herinneren, hij houdt zich goed tot op het laatst hij smeekt ‘spaar ons beide en klaag niet meer.’

Maar Dido bemerkt niet hoe Aeneas hevige gemoedsbeweging verbergt onder dien schijn van koelheid. Zij is nu niet meer de smeekende, maar hevig vertoornd overlaadt zij hem met schimpen en verwijten. Dan in eens breekt zij af. ‘Ga’ - zoo zegt ze, ‘zoek Italie op’ en een vreeselijke vervloeking volgt. Overweldigd door ontroering snelt zij weg en, bezwijmd, wordt zij in haar vertrekken gebracht.

Aeneas wil haar na om haar te troosten ‘zwaar zuchtend en

door groote liefde wankelend in zijn besluit.' Doch Dido is heengegaan en alleen met zich zelf herwint hij de kracht om der goden wil te volvoeren. Hiermee heeft Aeneas het gevaar overwonnen. Want gevaar was er voor hem in de verleidingen van Dido des te grooter, wijl hij slechts een voorgevoel had, dat hem aarzelen deed, doch hij er geenszins helder van bewust was, dat er iets zou kunnen zijn wat zijn beslissing wankelen deed. Daarom, wijl hij gansch onvoorbereid is en hij plotseling merkt dat al zijn zorgen en overleggen op iets verkeerds gericht was (hij kwelde zich, de wijze te vinden, waarop hij Dido het minst zou kwetsen, die al weet, wat hij haar mee wou deelen, maar over zich zelf en eigen krachten had hij geenszins nagedacht) is hij op het punt toe te geven, als Dido heen snelt. Maar nu Dido eenmaal uit zijn oog is verdwenen, is zijn besluit onherroepelijk. Nog eenige keeren zendt Dido haar zuster om te trachten Aeneas over te halen. Zij meent dat Aeneas met Anna veel vertrouwelijker omging en dus naar haar meer zal luisteren. Het getuigt van diep inzicht, wat ons de dichter hier aanduidt. Immers, als wij dit gegeven kortelijk uitwerken krijgen we den volgenden samenhang: Aeneas is tegenover Anna veel vrijer in zijn optreden dan tegenover Dido, want Dido's aanwezigheid brengt hem in ontroering, waardoor hij zenuwachtig en verlegen wordt, terwijl hij met Anna rustig kan spreken omdat zij hem koel laat. Dido, die dit misschien altijd wel gezien heeft, nu in de oogenblikken van smart en toorn over datgene, waar zij niets dan ontrouw in kan zien, denkend aan de verschillende wijzen waarop Aeneas haar beide behandelde besluit er - uitteraard ten onrechte - uit, dat Aeneas meer voor Anna voèlde en dus naar haar meer zal luisteren. Doch zooals Aeneas in de dagen der liefde met Anna rustig zich kon onderhouden, wijl zij hem niet roerde, zoo laat zij hem ook nu onbewogen in zijn voornemen. Het eenige wat zij bewerkt is, dat hij steeds opnieuw zijn leed in ganschen omvang moet doorvoelen, dat hij steeds opnieuw zijn smart moet overwinnen. Want 'zijn geest blijft onbewogen en ijdel vloeien zijn tranen.'

Me dunkt dat het wel reeds duidelijk is, dat de algemeen verbreide opvatting omtrent Aeneas zich niet kan gronden op Vergilius, doch een verzinseltje er buiten om is. We kunnen

niet zeggen: Dido is de lijdende, Aeneas blijft onbewogen en daarom is Dido de gestalte die de handeling draagt, ja eigenlijk de handeling is, terwijl Aeneas, als hij nu niet bij ongeluk de held van het geheel was, zeker van het tooneel verwijderd zou zijn; uitteraard kunnen we het ook niet omdraaien. We moeten de beiden opvatten als twee zijden van denzelfden gemoedstoestand, als de wijze waarop het vrouwlijke en het manlijke zich hetzelfde doorlevend verhouden. Dido en Aeneas verhouden zich zóó dat Dido de hartstochtelijk gevoelende, de aan haar gevoel toegevende en het uitend is, waardoor zij dan laat blijken en luide verkondt, wat Aeneas tracht te verbergen en slechts laat raden. Zeer zeker, Dido is veel heftiger en veel inniger in haar uitingen, maar zij uìt zich dan ook geheel, zij leeft voor haar smart, haar smart is haar leven geworden, waardoor zij zich laat medeslepen. Daar staat tegenover dat Aeneas zich moet inhouden. Bij Dido kan hij zijn nood niet klagen: hij mag zich niet bloot geven aan haar, die hij plotseling heeft gevoeld als zijn verleidster en bij zijn mannen moet hij ‘hoop veinzen op zijn gelaat en de zorgen diep in zijn hart verbergen’. Vandaar dat de dichter terecht alle licht laat vallen op Dido. Want wanneer men eenmaal tot deze opvatting der gestalten is gekomen, dan begrijpt men ook, dat Dido de hoofdrol verder moet spelen. Niet alsof we terugkeerden tot de meening dat Aeneas werkeloos is, maar omdat Aeneas in Dido en Dido in Aeneas leeft en de uiting Aan het gemeenschappelijke lijden geschiedt bij monde van Dido. Wie beweert dat we van Aeneas niets of weinig meer hooren na het tooneel van afscheid, hij leest al zeer oppervlakkig, want voortdurend zijn we met hem bezig, daar al Dido's gedachten gaan naar hem. Zoo hebben ook wij voortdurend beiden tegenover elkaar in gedachten in verhouding van de openlijk en vrij lijdende vrouw en den man die niet eens de zoetheid van de smart mag genieten. Zoo is in de schildering, al is Dido alleen ‘aanwezig’, de volledigheid van het menschelijke, dat is beide afzonderlijk en hun betrekking.

De bemiddeling van Anna versterkt Aeneas in zijn gehoorzaamheid aan de goden en Dido, in haar langzamerhand rijzend plan tot zelfmoord. Dido heeft het laatste gedaan wat zij kon, zij heeft hem gesmeekt ten minste nog eenigen tijd te blijven

om haar te laten wennen aan de gedachte dat zij hem missen moest. Openlijk heeft zij verklaard dàn te willen sterven om hem geheel vrij te laten. Nadat Aeneas heeft geweigerd, verbergt zij voor allen, niet alleen voor haar dienaressen, maar zelfs voor Anna en haar voedster haar plan en laat haar allen helpen aan wat zij allen willen verhinderen. Bij haar komt dus de smart, in voortdurende stijging na aan het hoogtepunt waar met het leven ook de smart een einde neemt. Aeneas verder niet meer beproefd, wordt zich zelve weer gansch meester. Beiden berusten. Nu gaat dus verwerkelijkt worden wat tot nu toe in den geest slechts leefde. Het keerpunt is de laatste nacht. Dido worstelt; voor het laatst komt zij in opstand tegen haar besluit. Zij kan niet meer leven in Carthago, zij zou door allen en het eerst door haar zelf gehoond en bespot worden; doch evenmin kan zij zich zóóver vernederen, dat zij met Aeneas medetrekt. Hij zou haar trouwens niet met zich willen nemen en alleen kan zij toch de vloot niet volgen. Bij die gedachte vlamt op haar trots en zij wil zich wreken - maar slechts even duurt die begeerte, dan weet zij weer, dat zij sterven moet en haar zuster en zich zelf beschuldigend, dat zij niet trouw is gebleven aan Sychaeus, zwijgt zij gebroken.

Maar Aeneas is met zich zelf tot vrede gekomen. Hij is er eindelijk zeker van dat hij zal gaan nu alles in orde is gebracht. En deze rust en zekerheid na zoo langen strijd, die hem heeft uitgeput - zij hebben hem in slaap doen vallen. Voor wie slaap alleen het voorrecht is van een onbezwaard gemoed, zij kunnen zich moeilijk voorstellen hoe het komt dat Aeneas slaapt. Doch zoo lang er menschen denken, zoo lang heeft men geweten, dat uitersten elkander gelijken. En evenals men 's nachts slaapt wanneer men lichamelijk en geestelijk gezond is, zoo slaapt men ook wanneer men óp is. Aeneas heeft alle krachten moeten inspannen en langen tijd moeten strijden; de overwinning doet hem in doffe slapheid verzinken en als na volbrachte dagtaak zijn makkers ter ruste gaan en hij eindelijk aan zich zelf wordt overgeaten, dan zet hij zich niet in een myrtenboschje, waar nachtegalen kweelen, om de maan aan te gapen en lekkertjes bedroefd te zijn, maar dan gaat hij liggen en slaapt.

In dien slaap verschijnt hem nogmaals Mercurius.... En de

god verwijt hem, niet dat hij zoo gevoelloos is en slaapt in plaats van medelijdend Dido's ongeluk te overpeinzen, neen! dat hij zoo zéér aan eigen gevoel heeft toegegeven en in zichzelf heeft geleefd, in eigen gemoedsleven is opgegaan, dat hij vergeten is, hoe aan alle kanten gevaren hem dreigen, daar een vrouw in liefdesmart tot het ergste komen kan.

Aeneas roep zijn mannen op en beveelt uit te zeilen, de touwen kappend. De trek van het doorsnijden der kabels met het zwaard is ontleend aan het tooneel in de Odyssee waar Odysseus door de Laestrygonen vervolgd, niet spoedig genoeg weg kan komen en zich geen tijd geeft noch geven kan de touwen los te maken. Zoo'n haast heeft hier Aeneas niet; maar vrees voor het gevaar, dat men vermoedt, ja weet, maar niet ziet, maakt veel gehaaster dan het gevaar dat men door en door kent.

Zoo is het zeer terecht dat als eenmaal door Mercurius' woorden in Aeneas de gedachte is opgekomen dat groot gevaar hem dreigt, de held die onverschrokken storm en vijanden trotseert voor de dreiging van het onbekende in wilde overijling de vlucht neemt en heenzeilt.

Hiermee is dan de scheiding gegeven geworden en Dido blijft alleen om te sterven.

In de onderwereld ontmoeten zij elkander. Aeneas is ten uiterste geroerd. Hij is als een, die in een droom een lang verloren lief weer voor zich ziet en alle smart, die eens hij heeft geleden, ontwaakt met nieuwe hevigheid. Maar Dido heeft haar liefde uit-geleefd. Al haar liefde is in smartenbrand opgegaan en met haar leven is haar liefde gestorven. Aeneas' woorden, waarmee hij haar tracht te verzoenen en te roeren, haar zeggend hoe haar dood hem ontsteld heeft, gaan langs haar heen, zij staart maar voor zich - strak, tot zij eindelijk zich bedenkend - nog steeds hem vijandig vlucht en zich bergt in het bosch waar Sychaeus haar smarten deelt en haar liefde met liefde vergeldt.

De bewering, dat Sychaeus' vermelding hier een wanklank is, berust op de opvatting dat Dido's liefde voor Sychaeus door haar liefde voor Aeneas verdrongen was, omdat men zich niet zegt dat twee liefden wel naast elkander in ééne ziel kunnen zijn, ja gewoonlijk ook zijn. Een eerste liefde sterft nimmer. Wordt zij met geweld verbroken, dan treedt ook onmiddellijk in,

wat anders eerst langzamerhand zich ontwikkelt, de vergoding van het Lief. En het uitbloeien der liefde is niets anders, dan dat het lijf van de(n) geliefde niet meer gevoeld wordt als het juiste evenbeeld de verschijning van het goddelijke, dat men is gaan aanbidden. De eerste liefde wordt vergoding en naast de vereering voor het vroeger geopenbaard goddelijke kan zeer goed bestaan een nieuwe liefde. Wat doet nu Dido? Den ganschen winter dien haar liefde voor Aeneas duurt, houdt zij niet op in het heiligdom aan de schim van Sychaeus gewijd, haar plichten te vervullen.

Wanneer dan ook de gedachte aan zelfmoord begint te rijpen is het haar of zij door Sychaeus geroepen wordt en wanklank zou het geweest zijn indien zijn schim haar had verstooten.

De nagedachtenis van Sychaeus is een van de belangrijkste waarden in de handeling geweest: Dido's strijd, voordat zij aan Aeneas zich geeft, is het gevolg van de gedachte aan haar vroegeren gemaal. En iedereen zal nu toch wel inzien dat die gansche strijd dwaasheid is, indien men Sychaeus niet denkt als liefhebbend echtgenoot. Natuurlijk kan zielestrijd bij het ontwaken der liefde het gevolg zijn van de verbintenis met een andere man, ook al heeft deze niet lief, noch wordt hij bemind. Doch een dergelijke band wordt door den dood verbroken. Zooveel jaren na het verscheiden van een der echtgenooten zijn de banden nog slechts die der liefde, die onverbreekbaar zijn. Nu heeft Dido deze niet verbroken. Alle zonde, die zij er tegen begaan heeft boette zij in den dood. En van hem, dien wij tot nog toe altijd hartelijk minnend moesten denken, is niets anders te verwachten, of hij vergeeft het niet uitsluitend aan hem trouw gebleven zijn, omdat hij begrijpt en voor hem meer grond is tot medelijden om de ellende van Dido dan aanleiding tot vertoorndheid. Zoo smelt de wilde tonenvloed, waarin het gromde van toorn en luid klaagde van smart, nadat het van liefde hemelhoog gejubeld had, waarin de zuchten gesteund en de tranen geweend hadden, te zamen om zich op te lossen in dien laatsten toon van vrede en verzoening waarin het gansche natrillend wegsterft: ‘die haar smarten deelt en haar liefde met liefde vergeldt.’

III.

Deze is mijn opvatting en rechtvaardiging van dit onderwerp;

of mijn overtuiging ook op anderen zal of kan overgaan kan ik niet beoordeelen. Ik hoop van wel, daar niets aangenamer is dan een diepe bewondering, die zulk een wijd geluk is aan een ander te mogen geven.

Nu rust er evenwel nog een plicht op mij: en wel na te gaan welke plaats Dido en haar liefde innemen in het geheel der handeling van de Aeneïs.

Wanneer men aanneemt, dat in de Aeneïs Vergilius slechts het bijkomstige zocht, om daaraan zijn gaven te toonen, die aan het hoofdzakelijke hij niet kon laten gelden, daar dit boven zijn macht ging, dan spreekt het van zelf en begrijpt men volkomen dat hij de aanleiding hem gegeven door de Homerische vrouwen, die Odysseus korter of langer tijd gastvrij ontvangen - Calypso, Circe, Nausicaä - gretig aangreep en in die richting zoo ver mogelijk doorging.

Ziet men echter in de Aeneïs een werk dat met bijzondere zorgen in wondere evenredigheid is samengesteld, dan dient men zich rekenschap te geven, wat dan wel de beteekenis is van Dido's liefde.

Vele zijn de overwegingen die in het spel geweest kunnen zijn bij het scheppen en uitwerken der Dido-gestalte. In de eerste plaats de drie Homerische vrouwengestalten uit de Odyssee. Dan de omstandigheid dat al Ennius o.a. de zelfmoord van Dido als de door de sage gegeven oorzaak der Punische oorlogen had vermeld, waarbij dan komt, dat het verblijf bij Dido in de Aeneis tevens de voorafschaduwing is van die zelfde Punische oorlogen, omdat - zooals ik heb trachten aan te toonen - Aeneas' verblijf in Carthago een even groot gevaar voor de stichting van Rome is, als de Punische oorlogen zouden zijn voor Rome's bestaan. Ook zou men kunnen denken aan het zoeken van een gelegenheid om door Aeneas zijn zwerftochten te laten verhalen. Maar hiermee komt men op ander gebied. Immers Aeneas had zijn zwervingen met nog bovendien zijn liefdesgeschiedenis met Dido evengoed kunnen vertellen, eenmaal in Italië, aan Euander of een dier snaken. En in plaats van Dido als dienstbaar en ondergeschikt aan het reisverhaal, moet men het reisverhaal als werkzaam in de Dido-geschiedenis beschouwen.

In de Odyssee vertelt Odysseus zijn lotgevallen in een rust der handeling; de epische dichters bekommerden zich trouwens

zoo weinig om zoogenaamde kunstwetten, als daar zijn: de eisch van regelmatige voortgang der handeling e.d., dat men een verhaal van eenige zangen ingeschoven kan vinden op het oogenblik dat een veldslag te beginnen staat.

Bij Vergilius is het reisverhaal niet vulling van een rust noch handeling, zoo geleid, dat er een rust was gegeven die gebruikt kon worden voor het verhaal, maar werkt het verhaal mede in de handeling wijl de hoofdoorzaak van Dido's liefde juist is dit verhaal, waarin zij Aeneas gansche verheven heldenaard tot ontwikkeling en uiting ziet komen, hem ziet worstelen, overwinnen, terwijl hij onder alle gevaren en teleurstelling de standvastig vrome blijft.

Dit alles blijft echter aan den buitenkant der vraag: wat is Dido in de geschiedenis van Rome's wording, dat haar door Vergilius zoo belangrijk een plaats wordt ingeruimd in zijn werk.

Laten wij eerst even bedenken wat Aeneas gaat doen.

Hij zal Italië veroveren: het hem door het lot beschikte land verwerven tegen den zin en onder heftigen tegenstand der bewoners. Want wel is aan Latinus den koning door godsspraken duidelijk te kennen gegeven dat hij zijn eenigst kind, zijn dochter Lavinia niet mag uithuwelijken aan eenen inheemsche wijl een vreemdeling zal komen die haar huwt en zijn opvolger wordt, en wel is hij geneigd als Aeneas komt en zijn aanspraken geldig wil maken, geleid door de voorteekenen, hem ter wille te zijn, maar Lavinia's moeder ‘Amata’ geeft aan den Rutulischen prins Turnus den voorkeur en weet den krijg door te zetten. De strijd wordt ten gunste van Aeneas beslist. Turnus valt door de hand van Aeneas.

Stel nu dat de Trojanen na veel zwervingen, maar zonder in Carthago geweest te zijn, in Italië komen. Aeneas heeft om der goden wil te gehoorzamen zijn vaderland verlaten en is uitgetogen om een nieuw te zoeken. Zijn tegenstanders en hun aanvoerder Turnus zijn wel is waar in verzet tegen wat wichelaars verkondden, maar zij strijden voor een mooi meisje en bovenal voor hun vaderland. Als leuze van hun strijd gelden de woorden van Hector tegen zijn broeder den waarzegger Helenus:

E□ς o□ων□ς □ριστος □μ□νεσ□αι περ□ π□τρης..

Een verwoest geplunderd vaderland te verlaten, wijl men de heerschappij over een nieuw en rijk gebied en op den koop

toe een mooie vrouw moet aanvaarden, het is geen groote opoffering en de ruil is wel zoo, dat een moeielijke reis hem niet onaannemelijk maakt. Der goden wil, die schrikkelijk veel op willekeur lijkt en slechts de bevoordeeling van een godenzoon en lieveling schijnt te beöogen, maakt sterk den indruk van een mantel der liefde die een schreeuwend onrecht moet vergoelijken.

Van den volstrekker van der goden wil, die strijdt met der menschen recht en billijkheid, verwachten we, om niet in opstand tegen hem te komen, wel verre er van dat hij voordeel heeft bij zijn daden, integendeel, dat hij zelf door lijden gelouterd is.

Dit is de zin van Dido's liefde.

Dido heeft Aeneas, maar ook Aeneas Dido innig lief gehad. Doch op der goden gebod heeft hij liefde en lief geofferd. Dido is gestorven omdat zij het lijden niet kon dragen waarvan hij de oorzaak was en haar schim heeft hem van zich gestooten. Hij staat alleen, heeft alles geofferd wat de goden eischten, al was het hem nog zoo lief. Nu heeft hij het recht te eischen dat Lavinia hem wordt afgestaan. Heeft hij niet zelf zijn liefde ten offer gebracht, die nog een gansch andere was dan Turnus' verliefdheid op Lavinia's rozenroode en lelieblanke wangen?

Weer kunnen we hier opmerken hoe Vergilius alle gegevens tot hun grootst mogelijke beteekenis ontwikkelt. Creüsa en haar verlorengaan is al evenmin als Sychaeus een schepping van Vergilius, doch hij is het, die deze waarden zoo gebruikt, dat de liefde van Aeneas en Dido er door wordt de rijpe en ernstige diepe liefde van menschen, die noch door zinnelijke nieuwsgierigheid, noch door overprikkeling in onopzettelijkheid tot elkander worden dreven, noch door het wanbegrip, dat zinlijkheid, zonde is, uit elkander worden gehouden in onbevredigd wederzijdsch verlangen, doch elkander minnen in volledige menschelijkheid van lijf en ziel en geest. Beiden kennen de liefde voordat zij elkander beminnen en daarom is hun liefde zoo innig doorvoeld en komt aan Dido's liefde niet Aeneas' werkelooze lijdelijkheid uit, maar zijn werkzame lijden dat hem maakt tot heilige onder de menschen, tot den mensch die eigen geluk aan der goden wil geofferd hebbend, nu ook der goden wil ten koste van anderer geluk mag geldend maken.

October, November 1908.

Louis Bouwmeester en het Mimendom door H. de Boer.

‘De Renovatie van den Shylock’.

Een zoo lange en schitterende loopbaan, in een wereld van de heerlijkste verbeelding en de niet zelden rampzaligste werkelijkheid, waarop Louis Bouwmeester kan bogen, dwingt wel allen, die in de ontwikkeling van ons tooneel belangstellen, onwillekeurig tot herdenking.

Wat is Bouwmeester voor ons? Wat is hij voor een ouder geslacht geweest? Wat kan hij nog voor ons zijn?

Deze wonderlijke, voor de meesten zoo onbegrijpelijke Proteusnatuur, die al het raadselachtige en verbijsterende van het genie aan zich heeft, maar die toch, wel beschouwd, al de historische kenmerken bezit waardoor de mimen zich meestentijds hebben onderscheiden, bleef alleen maar en ondanks alle buitengemeene gaven van aanpassingsvermogen in zijne kunst, zooals van een ander genie zoo kenmerkend gezegd is, ‘wonderlijk ongeschikt gewone wegen te bewandelen.’ En juist wanneer men, zooals men veelal pleegt te doen, hem op deze wegen zocht te volgen, dan taste men niet zelden in een raadselachtig duister.

De quaestie Bouwmeester heeft zich inmiddels in den loop der laatste jaren tot het probleem Bouwmeester ontwikkeld. En nu men zoover is dezen zwervenden komeet van de eerste grootte met meerdere berusting na te staren, nu de felste hartstochten zwijgen, terwijl de daadkrachtigste naar voren komen, wordt het meer dan tijd dit probleem eens ernstig in de oogen te zien. Want naar onze innige overtuiging houdt het voor een wezenlijk deel met het probleem onzer dramatische tooneelkunst

in het algemeen. Zooals niet zelden met ongemeene figuren het geval is, hebben hun faits et gestes niet zelden een dieperen achtergrond. Dezen achtergrond te belichten, voor zoover dat mogelijk is, is het doel van deze reeks artikelen in den vorm van historische en dramaturgische onderzoekingen en bespiegelingen, waaruit Bouwmeester niet alleen, naar de gewone opvatting als herscheppend, maar ook als transformeerend en zèlfscheppend kunstenaar naar voren treedt.

Deze artikelen behandelen achtereenvolgens de volgende onderwerpen:

Louis Bouwmeester en het Mimendom.
Louis Bouwmeester als stemmingskunstenaar.
Louis Bouwmeester en het moderne ensemble.
Louis Bouwmeester en ‘de heerenkunst.’

Terug naar Bouwmeester (Louis Bouwmeester en de jongste school der reaal-romantiek).

Dit eerste historisch-aesthetische artikel behandelt Bouwmeesters verhouding tot het mimendom, welke leidde tot de renovatie van den Shylock.

De eerste ontwikkelingsgang van Bouwmeester heeft met die van andere tooneelheroën veel gemeen. De acteur Schröder (Friedr. Ludw.) die thans nog als een der grootste tooneelgeniën van Duitschland geldt, begon zijn loopbaan als reizend en trekkend kermisvirtuoos, klom van daar op tot den rang van tooneelspeler, vertoonde op dat gebied de meeste krasse staaltjes van mimische techniek, en zou wel altijd in het virtuozendom zijn blijven steken, indien er niet toevallig een vrouw in zijn leven was gekomen, die, van hooge begaafdheid, zijn leven wist te verinnerlijken, en die dan inspireerend en met vrouwelijke opoffering als een leid-stèr boven zijn wisselvallige levensbaan is blijven lichten.

Louis Bouwmeester stamt ook uit dat hier in Holland te dien tijde reeds meer verinnerlijkt virtuozendom, dat overigens o.m. reeds een genie als Victor Driessens als wegwijzer had. Het reizen en trekken heeft, naar men vertelt, hem van den beginne af in het bloed gezeten. Doch hoezeer ik ook van die ingeboren zucht naar verandering bij een tooneelspeler overtuigd ben, zoo

geloof ik toch, en weet ik het uit den eigen mond van den meester bevestigd, dat die avonturierende zin welke zijn jongere, ook zoo begenadigde, en, in een voor zijn talenten ten slotte wat ongunstigen tijd, nooit genoeg gewaardeerde broer Frits Bouwmeester, meer als hartstocht is blijven beheerschen, zich bij hem ten slotte, laten we zeggen, in een avonturieren naar der geest steeds meer bevredigde. D.w.z., de jonge zwerverslust vond ten slotte bij de metamorfoze in de fantasie baat. De avonturen in het rijk der kunst plegen bij geëquilibreerde naturen, dan ook vaak de meest verkwikkelijke te zijn. En of zijn tegenwoordig ongestadig zwerven dan ook ter volle uit 's harten neiging geschiedt, waag ik ernstig te betwijfelen.

Ik voor mij wil dus zoo'n veeljarige zwerversloopbaan niet te gering achten. Wat de reizende en trekkende tooneelspelers in vroegeren tijd zich al spoedig eigen maakten, was een volledige heerschappij over hun physieke gaven. Een ontwikkeld spierstelsel, een buigzamen of smeedbaren, veerkrachtigen lichaamsbouw en een nooit uitgeputte levensenergie, ook van zooveel belang voor de stem, waren eigenschappen, welke men in tijden van frisch en sterk bloeiende tooneelspelerskunst altijd op hun waarde heeft weten te schatten. Het is aan den anderen kant bekend genoeg, hoe geestelijke decadence gemeenlijk met de physieke te samen gaat.

Zoo was de groote Wagnerspeler Albert Niemann, aan wie de Bayreuther titan een wezenlijk deel van zijn succes dankt, een hartstochtelijk jager, in zijn wilden tijd zelfs een uitdagend, onverschrokken kampvechter, en naar men zegt, gaf hij, die nog thans voor Wagner's besten heldenspeler doorgaat, vrij wel den brui van al die al of niet gewenschte duivelskunstenarijen waarmee zangers van het bel canto hun stem in orde plegen te houden. En tegen de regelen eener bestaande leer in, wil het mij voorkomen, heeft hij, die ons als een zeer sterke natuur wordt geschilderd, het wellicht aan die ongezochte vernatuurlijking of vermenschelijking van den stem, eenerzijds dat zoo weinig broeikasachtige timbre en die onverdacht echte nuanceering te danken, welke hem zoo'n oeroude Germaansche heldenrol beter deed geven dan één.

De wijze les, welke wij hieruit hebben te trekken, is, dat het

instrument hetwelk de acteur heeft te bespelen, in aanleg ‘natuur’ zij. Bespeelt hij het, dan wordt het, is hij een kunstzinnig man, vanzelf gekultiveerde natuur. Een kultuur zonder natuurlijkheid, is dan ook wel het fataalste wat zich voor een beginner denken laat, omdat het eind zooveel als zieke, ten doode gedoemde kultuur beteekent.

Bedenk nu, wat een tooneelspeler als Bouwmeester van de natuur had meegekregen. Een gestalte die, wel niet groot, toch het bij uitstek plastisch mooi geproportioneerde heeft, dat men blijkens oude gravures ook bij de vertegenwoordigers van het oude virtuozendom vindt, die hun lichaam als van uit een centrum beheerschen, en dat, zooals men het in vaktaal noemt, geen zwakke plaatsen heeft. Aan die uit physisch oogpunt bewonderenswaardigen bouw paart hij een opmerkelijke veerkracht van beweging, die men op 't tooneel wel zelden zoo waarneemt, een uithoudingsvermogen dat het bovenmenschelijke nadert en dat hem zonder merkbare vermoeienis en zonder dat hij zichzelf bijzonder spaart, de zwaarste rollen doet spelen. Daarbij is de psycho-physische beheersching van zijn lichaams- en gelaatspieren zoo groot, en stellen zij hem in staat tot een zoo verbazingwekkend, virtioos masker- en gebarenspel, dat, zooals de Duitsche kritiek reeds opmerkte, hij als imitatief kunstenaar onovertroffen is te noemen. - Ziedaar de voor elk acteur benijdenswaardige resultaten, waartoe ook steeds het oude virtuozendom heeft geleid. Wij zullen steeds meer zien, dat men die niet gering heeft te achten en dat het bezit van deze vermogens in zekeren zin een vereischte is, wil er een volledige wederzijdsche doordringing van de idee der kunst en de realiteit der vormverschijning, welke in die gewenschte eenheid de kunst maken, plaats hebben.

Men heeft studies gewijd alleen aan de kunst van het loopen op het tooneel. In den gang van den tooneelspeler, is gezegd, vindt men als 't ware de som van alle andere bewegingen. Een goed geëquilibreerde, veerkrachtige loop verzekert een goed équilibre aan alle andere bewegingen. Shakespeare liet zijn Hamlet reeds tooneelspelers veroordeelen, die noch de gang van een christen, heiden of eenig ander mensch hadden, en die zoo vervaarlijk stapten en zoo bulkten, dat men dacht, dat

de een of andere opperman der Natuur menschen had willen maken en ze verknoeid had, zoo afschuwelijk bootsten zij de menschheid na.

Tegenwoordig vervalt men dikwijls in een ander uiterste, stemt spel en geluid dermate af, dat er niets over het voetlicht komt en het contact met het publiek, de negatieve pool, te loor gaat.

En toch is het gezegde, dat men in den loop van den tooneelspeler de som zijner bewegingen vindt, nog maar de halve en dus een eenzijdige waarheid. Bouwmeester leert ons dat er ook wisselwerking tusschen gelaatsmimiek en lichaams-actie bestaat, en zelden of nooit heb ik een acteur gezien, die zoo het totaal-effect van lichaams- en ziels-actie op het gelaat wist te concentreeren. Er is misschien geen tooneelspeler, die beter de dramatische wet der concentratie in levenden lijve demonstreert dan Bouwmeester, en zijn gelaat, zijn stem en oogen tot het middenpunt van alles weet te maken. En juist dat, deze psychophysische wisselwerking, maakt, dat zijn spel niet alleen dat van een verbijsterend virtuoos is, maar ook, dat een koninsfiguur welke hij uitbeeldt, al 't ware tot in de vingertoppen doorleefd en bezield, en om met Shakespeare te spreken, ‘every inch a king’ is. Al wat aan een tooneelspeler niet beheerscht wordt, en, niet omgeschapen tot iets anders, onbezield blijft, is dood materiaal, en een geweldige sta in den weg. In alle groote portret-, typen- of karakteriseerkunst vindt men dan ook een, in alle details doorgevoerde vormentaal, waarbij het wellicht even eigenaardig als treffend is, aan een belangwekkend onderdeel als de helaas zoo goed als verloren gegane vingerspraak der oud-Grieksche tooneelspeelkunst te herinneren, welke niet het laatst uitmuntte in die dingen welke ik noemde.

Niet alleen de geschiedenis leert ons dat de tooneelspeelkunst in aanleg een lichaamskunst is.

Bouwmeester begon, zooals wij weten, in den geest van het burgerlijke romantisch en realistisch drama, hetwelk de beweging van het gansche lichaam vergde, waar dus voor de uitbeelding van een figuur om zoo te zeggen eene hééle man noodig was. Men beeldde dan niet, zooals moderne milieu-spelers deden, in het kostuum waarmee zij, veracht door de mimen van een andere verbeeldingsrijkere generatie, zoo van huis en straat komende,

het tooneel opliepen, aan een eigen dagelijksche verschijning, een of andere figuur uit. Neen, die kunst was er niet in de eerste plaats een van tooneelmatige illustratie van het alledaagsche leven. Minder verfijnd, was zij, al dieper geadel, er een van metamorfoze. De oude rollen gaven den acteur de gelegenheid er zijn geheele menschelijke verbeeldingskracht in uit te vieren, al zijn denkbeeldige aandoeningen er in uit storten. Het was de kunst die Shakespeare's formule van den schoonen waanzin ten minste vormelijk getrouw bleef en die déze onsterfelijke waarheid leerde dat men, om een groot tooneelspeler te heeten, allereerst ten volle een ánder mensch moest kunnen zijn.

Hoe zuiver dat beginsel is, leert ons de ervaring. Een nieuwere tijd, mag minder dwepen met een zekere burgerlijke romantiek en realistiek, welke zij draken uit de oude doos noemde, het blijft verrassend te zien hoe deze merkwaardige acteur uit de oude, groote school alle eigenlijke milieuspelers verre achter zich laat, wanneer hij zich wijdt aan moderne rollen als Pancras Duif in Heyermans' ‘Schakels’, als Voerman Henschel in Hauptmann's stuk van dien naam, of als Coupeau in Zola's voor 't tooneel bewerkt levensdrama ‘De Kroeg.’

Voor een tooneelspeler als Bouwmeester is een, uitteraard zoo hybridisch tooneelstuk als dit laatste, geen beletsel er triomfen in te vieren. Ik ken er op 't oogenblik geen, of het moest de slotscène in Jean Darlot zijn, waarin beter uitkomt wat ik bedoel, omdat het in zijn laatste scènes wel het uiterste meesterschap over zenuwen, vezels en spieren vergt.

Zooals Bouwmeester de rol van dezen door delirium tremens zoo rampzalig bezeten ongelukkige speelt, groeit zij door de manier waarop hij die gestalte formeert, tot een geheel van zoo overbluffende levenswaarheid, van zoo ontstellende daadwerkelijkheid, dat men als vanzelf geneigd is, in dit met zooveel vitaliteit doorsidderende realisme, eer iets metaphysisch te zien.

Dit is niet een min of meer geslaagd, in zekere mooi liggende phasen van de rol, gelukkig afbeelden, waarbij nu eens een gruwzaam geluid, dan weer een trek van een verwrongen masker of een nerveuze, onwillekeurige lichaamsschok ons als teekenend treft, maar dit is het volledig herscheppen van een mensch naar geest en lichaam, waarbij al het zichtbare en ontastbare materiaal

dat in verschijning treedt, volledig met de onzalige bezetenheid van die door hellenood doorspookte figuur doordrongen wordt. Men kan zeggen dat materiaal en middel hier volkomen één zijn. Alles is bezield, doorleefd.

Deze man, dien wij warend over de vloer van een spelonkig, krochtig verblijf, in de heftige aanvallen van zijn kwaal zien ten onder gaan, wiens laatste levensvlam met een laatste verschrikkelijke, moorddadige flikkering telkens dreigt uit te gaan, wien helsche dampen door de aderen schijnen te razen, en felle koortshuiveringen, rillende zenuwschokken het lichaam teisteren, deze door affreuze spookvizioenen gefolterde, die hallucinaties heeft, ratten en allerlei ontuig ziet, wiens zenuwen zóozeer gespannen zijn en zooveel angstwekkende vitaliteit ontwikkelen, dat het restje levensolie dat in hem bleef, in eenige oogenblikken moet opbranden, speelt Bouwmeester zoo verbijsterend reëel, met een zoo volle beheersching der psychopathische verschijnselen in hun ontwikkelingsproces, dat den toeschouwer een rilling door de leden gaat, terwijl hij zich tegelijkertijd door zijn bewondering voor dit bijna fabuleus transfiguratief vermogen gedragen gevoelt.

En het is juist die verbluffend sterke lichaams- en geestesconstitutie, welke het spelen van zoo'n rol mogelijk maakt. Deze abnormaliteit vergt een ongewoon normale zelfbeheersching. Het onderwerp is pathologisch, de kunst welke ze aanschouwelijk maakt, is uiterst normaal.

Deze, de atmosfeer van het tooneel als 't ware bezwerende expressiviteit, die men ook zoo kenmerkend, maar dan anders geaard, in zijn fameuze Richard III vindt, werkt ook bij een naturalistisch gegeven wonderdadig. En zoekt men voor zooiets als dit en voor de jaloersche razernij van den ontzinden Jean Darlot, in de beeldende kunst een equivalent, dan kan men wellicht geen beter exempel aanhalen, dan ‘de Razernij’ van Michel Angelo, waarvan niet alleen het gelaat zelf, maar ook al het atmosferisch en stoffelijk omgevende, door eenzelfde stuwende, electriseerende macht doorvonkt en bezield schijnt.

Het is de historie, die ons telkens voor het verrassende feit stelt, dat de kunstenaars in grooten heroischen stijl, zoodra zij

een tooneelmatig goed geschreven rol te creëeren krijgen, daarvan iets zooveel treffenders en daadwerkelijkers maken dan anderen. Welk realisme is opgewassen tegen dat van Rembrandt's Staalmeesters? Zooiets is realistisch en heroïsch in eenen.

Wanneer wij Bouwmeester zien komen uit de romantische stijl van zijn jeugd en hem de oude formule zien toepassen op deze moderne stukken, dan blijkt ons hoe levenskrachtig het oude beginsel was en hoe de nieuwere tijd zich daarvan heeft laten afleiden door den uiterlijken vorm. Hul den tooneelspeler van grooten stijl, in een andere, moderne rol, die U liever en meer vertrouwd is, en hij ontpopt zich als een reus, hij overdondert U, mij, ons allen, door de overtuigende macht van dat beginsel, dat het alpha en oméga van alle groote tooneelspeelkunst is: het beginsel der dramatische metarmofoze. Wij zien dan hoezeer de vorm, waarin het wezen, het innerlijk in verschijning treedt, wel het nader bepalende, doch niet het essentieel vormgevende is en dat men zich heeft laten afleiden door bijzaken. Een moderne rol bemiddelt een modern publiek alleen maar zooveel meer actueele aanrakingspunten mèt, en zooveel meer doorstralingspunten vóor de idee van den schrijver.

En wanneer ik nu beweer, dat Bouwmeester in zich nog plaats heeft voor eenige dozijnen van zulke rollen, dan zeg ik, geloof ik, geen onvertogen woord.

Wat is dus de quintessens van het geval? De nieuwere tijd heeft de fout begaan met het uiterlijk verouderde omhulsel ook de kern weg te werpen. Het Duitsche drama was inhoudsvol, doch zonder genoegzame tooneelmatigheid, het Fransche was knap van vorm, doch veelal zonder inhoud, en in het Hollandsche kunnen we wat tooneelmatigheid en grooten stijl betreft, nog op geen enkel speelstuk voor Bouwmeester wijzen. Men geve hem echter eens een modern stuk waarin het echte dramatische beginsel opnieuw zegeviert, en men zal wonderen beleven! Wellicht dat die tijd nu komende is. Het streven er naar is zonder twijfel levenskrachtig. En zoo kan men op 't oogenblik evengoed zeggen, dat dit merkwaardige tooneelgenie te vroeg, dan dat het te laat, maar in elk geval, dat bij meerdere jaren in een, hem allentwege niet genoegzaam begrijpende literatuur-periode heeft geleefd. Zoo ligt dus, wel bezien, het tekort niet bij hem, maar is dit te zoeken

bij een tijd die niet in staat was stukken en rollen te schrijven welke zijn maat in breedte, diepte en grootheid hadden.

We hebben gezien tot welke uitkomsten een tot meesterschap ontwikkelde virtuositeit of vakkennis leidde bij iemand van zoo buitengemeenen aanleg.

Men placht een tijdlang minachtend neer te zien op dit virtuozendom. Maar het is een feit, dat, indien alle moderne tooneelschrijvers over een dergelijke virtuositeit beschikt hadden en even intuitief hadden begrepen wat op het tooneel doelmatig werkt, de West-Europeesche tooneelen ook thans weer over een schitterend repertoire zouden beschikt hebben.

Shakespeare was niet alleen een uitverkoren dichter, hij was ook een ongeëvenaard taal-virtuoos. Er zijn benijders die beweren dat dit zijn eenige verdienste was. Dit is natuurlijk geheel onjuist. Maar toch heb ik in een Hamlet-studie[1)] meenen te mogen constateeren, dat Burbage en zijn school een groep spraak-virtuozen hebben moeten vormen, zooals de wereld ze nooit had gezien.

Het virtuozendom heeft in de grootste kunstperiodes gebloeid. In de muzikale wereld zien wij thans hetzelfde verschijnsel weer. En een geniaal meesterschap is zonder virtuositeit dan ook niet goed denkbaar.

De oude mimen sneden op de feestdagen gezichten voor de menigte en hun model kozen uit die menigte zelf. En welk een oefenschool bleven de mimen ook later doorloopen. Ook de beroemde Shakespeare-speler Garrick was zulk een virtuoos. Er worden door tijdgenooten daarvan de verrassendste staaltjes verteld Toen Garrick in 1763 het hof van Lodewijk de XV bezocht, stelde hij voor het gezicht der verbaasde hovelingen zijn begeleide in twee rijen op, verliet een oogenblik de zaal, en toen hij met een veranderd gezicht binnenkwam, werd er geroepen: ‘Voilà le roi! voilà Louis XV!’ Garrick had willen laten zien dat hij niet alleen de beelden en bronzen der galerij had bestudeerd.

Wanneer hij in een goede bui was, kon hij, met beide handen op een stoelrug leunend, met caleidoscopische snelheid, vrees en ontsteltenis, vreugde en droefheid, verlangen en toorn op zijn gelaat laten weerspiegelen. Hij had het echte kunstenaars-genot in de techniek van zijn vak, en hij ging in zijn lust tot

1) Het Hamlet-Probleem. N. Gids, April 1908. Later bij de uitgevers afzonderlijk verschenen.

experimenteel onderzoek zoo ver, dat hij in het leven de menschen voor aangrijpende, door hem zelf gefingeerde conflicten stelde, alleen om de gelegenheid te hebben studies naar het leven te maken. Men verhaalt, dat hij het vermogen bezat, een type dat hij ontmoette, met een verrassende tref-zuiverheid weer te geven. Cooke deelt mede dat hij lang na Fielding's dood, voor Hogarth zat, het masker van den dichter nabootsend, om het geheugen van den schilder te hulp te komen. Het was hem gemakkelijk een heelen avond lang een teekenende, het gelaat geheel veranderende uitdrukking vast te houden, terwijl, eenmaal goed op dreef, zijn nabootsingen aan natuurgetrouwheid en echtheid wonnen. Ook van zijne oogen ging een ongewoon suggestieve kracht uit, die zoowel publiek als tegenspelers in den ban van zijn kunst hield.

Dit laatste kan men eveneens opmerken bij Bouwmeester, wanneer men deze in een zijner expressieve rollen, b.v. den Shylock, van dichtbij gadeslaat. Medespelers zelf vertelden mij hoe zij als 't ware onder den toover van zijn spel, uit hun rol geraakten, - hoe vaak ziet men op 't tooneel Antonio, Bassanio en hun vrienden in gewone toeschouwers veranderen - terwijl het imponeerende van zijn blik als Napoleon en als Coriolanus, nog spreekwoordelijk is.

Garrick was overigens minder een speler met elementaire, heroïsche kracht, dan een karakter-, en wat men aan 't Duitsche tooneel een ‘Nerven-Schauspieler’ noemt. Wij voor ons hebben gezien hoe Bouwmeester de genoemde eigenschappen in zich vereenigt, dat zijn psycho-physisch vermogen en zijn typeerkracht even verrassend zijn, als zijn macht tot karakteristiek en zijn heroïsche opvatting groot.

Nu mag het waar zijn, dat vele mimische virtuozen hun masker-portretten van buiten af aanleggen, en ze dus voor de kunst in hoogeren zin op zich zelf geen beteekenis hebben, waar het iemand als Bouwmeester betreft, heeft het als studie naar de natuur zeer zeker een ongewone waarde. Gelaats- en gebaren-kennis moet, in den verdiepten zin van levenservaring, tot de artistieke bagage van iederen acteur behooren. Doch hoever in hun klein-genreachtige lijn, de naturalistische en realistische tooneelspelers het ook gebracht mogen hebben, deze soort van levenskennis en

observatie schiet te kort, waar het de uitbeelding van figuren in grooten dramatischen stijl als Shylock, Richard III, Lodewijk XI enz. betreft. Deze rollen eischen meer dan gewone natuurwerkelijkheid. Zij worden als 't ware van binnen uit geformeerd, en als schepsels van een dichterlijke verbeelding, gaan zij ver boven de maat van het alledaagsche uit. Deze figuren, men ontmoet ze niet maar zoo in 't leven. Al wandelt wellicht Shylock ook heden ten dage nog in velerlei gedaanten onder de menschen, eerst op 't tooneel doet hij zijn tijdelijke vermommingen af en wordt hij ten volle zichzelf. Daar is hij tijdeloos, d.w.z,, van allen tijd.

Shylock is, wat men noemt, een samengestelde, een gecomposeerde figuur, een gestalte der verbeelding. De verbeelding van den kunstenaar geeft hem leven en veralgemeent hem, los van elke nabootsing eener alledaagsche werkelijkheid. En zoo is 't den toeschouwer alsof daar plotseling uit de onbewuste diepten van het leven een gestalte verrijst, een fenomeen, als een magisch teeken van het Eeuwige, waarin de gewone werkelijkheid niet is genegeerd, maar opgeheven en getransformeerd tot dat wat wij de oneindige waarheid en werkelijkheid der dingen noemen. Hier wordt het woord van Goethe bewaarheid;

> 'Alles Vergangliche ist nur ein Gleichnis'

al het vergankelijke, de wisselende verschijning is slechts teeken, symbool van het eeuwige, dat er in tot aanzijn komt.

Onder dit magische licht krijgen de dingen een andere beteekenis, zij krijgen hun wáre beteekenis. De wereld waarin ons het heroïsche tooneel voert, schijnt eene concentrische afspiegeling van de onze, maar tegelijkertijd is zij eene meer weidsche, meer omvattende. Van alle voorvallen, verschijnselen, handelingen en handelende figuren, gevoerd binnen dezen magischen lichtcirkel, wordt als 't ware de elementaire levenslijn zichtbaar. De diepe gevoelens van vriendschap en de oneindige verlangens der liefde vervullen het tooneel; er komt een man op, als 't ware beheerscht door één gedachte, samengesteld en toch enkelvoudig; winzucht, die hem maatschappelijk sterk maakt, rassenhaat en de zucht naar wraak, die al het andere bij hem domineert. De gevoelens en instincten treden elementair, door geen, niets met de zaak te maken hebbende gevoelens afgeleid en door geen ongewisheid ten opzichte der ondernomen

taak beïnvloed, naar voren. Alleen datgene wat teekent en wezenlijk bijdraagt tot den groei en voortgang dezer wereld, dringt op den toeschouwer aan; de heerschende, innerlijke grond der dingen wordt zichtbaar.

In deze elementaire, grandioze wereld, zoo rijk aan onbewust leven, aan instinctieve vormkracht, die als 't ware schijnt voort te groeien en te bloeien uit zich zelf en die frisch en bloeiend is als de natuur, voert ons Louis Bouwmeester. Zijn Shylock is natuurlijk en magisch, instinctief en van een virtuoze vormbeheersching, ongekunsteld en kunstvol, van een weergalooze eenvoud en tevens van een overstelpende rijkheid, in 't kort, zij is alles in één, overbluffend van compleetheid, een dubbelnamig wonder: de Bouwmeester-Shylock.

Er zijn andere dingen te noemen even schoon als dit, doch er is niets dat er de schoonheid van te boven gaat. Rembrandt is niet schooner dan dit, en Shakespeare niet, en Michel Angelo niet. Dit immers is geest van hun geest en het grijpt even fel in de gemoederen, de geesten, de harten der menschen, dan hun werk het heeft gedaan en nog doet, want het is er om zoo te zeggen de levende uitwerking van. Het is een hoogtepunt zooals men er haast zelden in de geschiedenis der menschheid tegenkomt. Zoeken wij naar overeenkomst, dan moeten wij terug naar de kunsten van andere tijden, terwijl deze creatie in onzen tijd van zóo groote oorspronkelijkheid getuigt, dat zij alle andere op den achtergrond schijnt te dringen en zij het karakter daarvan altijd min of meer heeft bepaald. Maar die taak, het aanwijzen van stijlovereenkomst met de kunst van andere groote tijden, wacht ons aanstonds. Voor 't oogenblik hebben wij de verschillende gedachtelijnen van ons betoog weer samen te trekken, om er het uitgangspunt voor nieuwe en van zelf uit voortvloeiende beschouwingen in te vinden.

Een tweeledige of tweezijdige macht is er dus, wanneer wij het vorige overzien bij den ontwikkelingsgang van Bouwmeester werkzaam geweest. Het virtuose element: het imitatieve vermogen, en het scheppende: de verbeelding, de fantasie. Een ontwikkeling der physieke, der plastische en mimische gaven ging harmonisch samen met een merkwaardige ontwikkeling der dramatische

fantasie. Beide vermogens ondersteunden en doordrongen elkaar en maakten het hem mogelijk een gestalte, welke zijn fantasie voor hem opriep, een tastbare gedaante te geven.

Werken die beide eigenschappen bij Bouwmeester op een avond gelukkig te samen, leidt hem die inspireerende fantasie en heeft hij de volle beheersching over zijn virtuositeit, m.a.w. is hij psycho-physisch gedisponeerd, dan kan om zoo te zeggen de geboorte plaats hebben van de schepping van dien avond: de Shylock, Richard III, Lodewijk IX en andere figuren der romantische dramatiek. Maar geestelijk gedisponeerd zijn is hoofdzaak; het lijkt mij zelfs zeer waarschijnlijk dat die hem eventueel over een oogenblikkelijk tekort aan physiek welbehagen heen helpt.

Maar ook in die virtuositeit, in dat groote technische vermogen steekt een enorm voordeel, dat zich vooral bij den tooneelspeler die herhaaldelijk dezelfde rol heeft te spelen, laat gelden. Want mocht hij, wat gebeuren kan en gebeurt, geestelijk te eeniger tijd eens minder goed gedisponeerd zijn, dan redt hem zijn virtuositeit, de vorm: de macht zich te blijven aanpassen aan wat zijn scheppend vermogen reeds vaststelde.

In alle tijden van groote kunstkultuur valt die virtuositeit op te merken, en, om eens aan een ander tijdsverschijnsel te herinneren, bij de groote instrumentalisten geldt ze als voorwaarde, terwijl bij een orkest dat onder de inspireerende leiding van een dirigent staat, eveneens het technisch vermogen van den enkeling een voorwaarde blijkt.

Wat dit betreft, zal het jongere geslacht wijselijk doen zich aan te sluiten bij de traditie der Bouwmeesters. De kennis van het vak is een der eerste eischen voor den acteur. Hij moet kunnen spelen, spelen en nog eens spelen. Hoe beter hij dat kan, hoe grooter acteur hij is. De kunst die de Bouwmeesters steeds zoo verbijsterd goed hebben verstaan, een opgevangen tekstdeel uit het souffleurshok direct spontaan om te zetten in het levend woord en een frappant tooneelbeeld, die kunst moet ook tot hun artistiek arsenaal behooren, al verdient het aanbeveling er niet dan in geval van nood gebruik van te maken en er daadwerkelijk in uit te munten.[1)]

1) Interessant is in dit verband eene anecdote. Frits Bouwmeester zou eens in een ensemble meespelen. Na afloop kwam een der kranen naar hem toe en gaf met alle eerbied zijn vrees te kennen dat Bouwmeester zijn rol niet zoude kennen. En wat was 't antwoord? O, maak je maar niet ongerust, zei Bouwmeester, jij kènt je rol, maar ik spéél mijn rol.

Het dichterwoord is als de vonk, die zijn verbeelding in vlam zet, en hem de gestalten doet creëeren, welke die door den dichter in hem opgeroepen groeiende en bloeiende wereld hem voortoovert. Die in hem opgeroepen wereld, dat is zijn rijk, en daarom is het vooral noodig dat hij die in de verbeelding opgeroepen wezens gestalte weet te geven, waaruit het woord als met natuurlijke noodwendigheid wordt geboren. Zoo wordt het woord van den dichter in hem tot daad, is het in waarheid levenwekkend, en bloeit uit zijn daden het dichterlijk woord op met levende, spontane kracht. M.a.w. het dichterwoord moet door de daad, de actie heen tot gesproken woord worden. Het moet uit de situaties als 't ware zich zelf los maken en zoo een levende stimulans zijn voor het komende. Het moet er ‘uitgespeeld’ en niet van buiten opgezegd worden als waren de acteurs woordenzeggende marionette n. M.a.w. het woord moet ook ‘spel’ worden, dan eerst krijgt het zijne ware, het spel afsluitende en afrondende beteekenis. Wie deze eenvoudige maar groote waarheid niet beseft, zal altijd, zoowel het wezen van het tooneeldichterschap als dat van het acteurschap, misverstaan; het herscheppend accènt ligt bij den acteur op de daad, op het doen; daar laat het dichterlijk woord zijn fantasie het meest werkzaam.

En langs dezen weg komen wij tot een ander belangwekkend punt, dat naar ik moet aannemen weinig of nooit in aanmerking is gekomen: de mimische en verdere acteurstraditiën.

Wie zich van de ontwikkeling van de kunst der mimen op de hoogte mocht hebben gesteld, zal weten, dat deze kunst zich niet zelden als iets aparts heeft ontwikkeld. In tijden waarin de dichterlijke muze geen woonplaats op aarde vond, bloeide meer dan eens de tooneelspeelkunst als sterk eigenmachtige kunst, omdat zij meer voortdurend het contact met het leven, met de menigte en haar onverwoestbare, door geen maatschappelijke conventie te beteugelen, levensvreugdige schouwlustigheid onderhield. Het is dan ook niet zelden dat de tooneelpoezie het in eerste instantie aan de tooneelspeelkunst heeft opgehaald. Hoeveel stukken, beloften voor een nieuwe tooneelliteratuur, zouden altijd in portefeuille gebleven zijn, wanneer de dichter de reeds gevormde

tooneelspelerstroep niet vond, die het speelde en, niet zelden, speelbaar maakte. Toen Marlowe dichtte, vond hij Edward Alleyn, die in zijn geweldige rollen exelleerde en voor zich zelf zoowel als voor den dichter er een groote populariteit mee verwierf. Toen Shakespeare in Londen kwam, vond hij er den nog grooteren Burbage[1]. En reeds in het begin van de eerste eeuw na Christus schreven Menander en Philistion de Grieksche mimen van hun tijd rollen op het lijf. En zij deden daarbij in aanleg - al gingen sommigen in ondichterlijke onderdanigheid wat ver - zij deden niets dan rekening houden met, en, zooveel als mogelijk was, profijt trekken van wat de tijd ter hunner beschikking stelde. Hebben niet lange looneelgeslachten hoofdzakelijk op mondelinge overlevering geteerd, zelf dichtend, zooals trouwens ook Moliére deed, en improviseerend, waarin het Italiaansche tooneel uitmuntte, of voortbordurend op een bekende fabel of gebeurtenis als stramien, zich met succès een eigen gewillig, graag luisterend en schouwlustig publiek veroverend! Wie wil eigenmachtigheid bij een tooneelspeler misduiden, indien ze dichtende eigenmachtigheid is! Eerst later kwamen dan niet zelden de groote dichters die deze tooneelspelerstraditie dan hun merkteeken opdrukten.

Stel u voor, zooals dat gedurende eenige generaties van voortreffelijke, mogelijk ongeëvenaarde en, naar men met zekere beslistheid zegt, onovertroffen tooneelspelers gebeurde: een evolutie in de wereld van de tooneelspelers zelf, los van een tooneelpoezie, en grooter, maar vooral levensvoller dan deze, die niet bloeit, of eigenlijk gezegd zoo goed als niet bestaat, en wanneer zij bestaat in wat leeghoofdig gebral, en die er onwillekeurig op is berekend, zelfs deze, door geen leerstellingen vervalschte, uit zich zelf frissche en franke naturen van de wijs te brengen.

Stel U voor, zoo'n geslacht van reuzen en titanen, opgroeiende onder de romantische vrijheidsideëen van hun tijd, van een

1) Terwijl Rostand aan de boekuitgave van den Cyrano zijn bekende vleiende opdracht aan Coquelin kon meegeven, omdat beide als vereenzelvigd konden gedacht worden, wordt van Burbage verhaald, dat hij door zijn tijdgenooten zoozeer met de figuur van Richard III werd vereenzelvigd, dat de gids, die den bisschop Corbet over het slagveld van Bosworth geleidde en deze den laatsten strijd der beiden Rozen expliceerde, aan het slot van zijn verhaal uitriep: 'En zoo stierf Richard Burbage'.
Het is trouwens genoeg bekend hoe gaarne zelfs de meest literaire tooneelspelers op reeds gefixeerde typen of karakters varieeren.

menschheid die zich ‘welt-entrückt’ wegdroomde in muziek, en die in al het andere oud-romantisch was, niet zelden onwezenlijk waar het een kunst betrof, die aan den eenen kant ideëeler[1)] dan de muziek, aan den anderen kant meer rekenschap had te houden met de werkelijkheid, en ge zult begrijpen, waarom ze genoegen konden nemen met werken, die op zich zelf in artistieken zin weinig beteekenden, die weinig anders deden dan in ruwe lijnen de mogelijkheid van een karakterontwikkeling teekenen en scènes à faire fixeeren, maar die hun tenminste de gelegenheid gaven tot groot en koninklijk gebaren en tot het uitspelen van hun eigen, wèl levende, bloedwarme gevoelens.

Het gevoel, dat hadden zij, en de macht over den vorm hadden zij ook. En met die zoo begenadigde eigenmachtigheid welke genieën onderscheid, vormden zij typen en karakters; karakters en typen van hun eigen tijd, omdat de echte dichters er niet waren om het te doen.

Voor en achter de coulissen ontstond een tooneelspelerstraditie, een groei, een evolutie van tooneelkunst, die een rol aanpaste aan de behoeften van een tijd. Want actualiteit, levend contact met de gevoelens der menigte, wil het theater, en als de tooneeldichters er niet zijn, dan doen het de tooneelspelers zelf. Een rol werd zoo uiteraard heel spoedig een vaststaand type, een tooneelmatig stramien, waarop men de vrijheid nam naar eigen individualiteit en hartelust te borduren, dat om zoo te zeggen van ouder op zoon over ging en dat voor het schablonenhafte bewaard bleef, juist omdat het speelgenie op zich zelf een frisschen groei doormaakte.

Het spreekt van zelf dat daarbij de spelbehoeften en die van tooneel-effect uitermate werden betracht. Dat is natuurlijk noodwendigheid, het ligt in den aard der dingen, en beschouwd is het niets dan winst voor de opgroeiende geslachten welke deze rijke erfenis te benutten weten. Uit die school stamt Louis Bouwmeester. Uit die school stamt ook feitelijk zijn Shylock.

Maar wat voor de conventioneele romantiek uit de vorige eeuw geldt, geldt voor dit oorspronkelijke romantisme niet. Hier is het stramien zelf van levenwekkende kracht, het werk van een

1) De menschelijke toon is ideëeler dan die van een instrument; de zang is reeds een overgang naar de poezie, welke de meest ideënrijke kunst is.

begenadigd dichter. En daarom werd de Shylock van Bouwmeester een rol waarmee hij over alle liniën overwon.

Ook de wording van deze Shylock-opvatting hebben wij van twee kanten te bezien. Ontkent men de groei, de ontwikkeling van een bepaalde tooneelspelerstraditie, en dat zal met onze tegenwoordige historische kennis van de kunst der mimen wel niet licht meer gebeuren, dan is men niet bij uitstek literair, maar alleen wat onhistorisch. Geen inzichtsvol tooneeldichter zal het doen. Integendeel, hij zal er van profiteeren, blij dat hij reeds een rijk ontwikkelde tooneelspelerstechniek vindt. Een rijke dramatische dichtstijl veronderstelt om zoo te zeggen reeds een technische voorontwikkeling. Rembrandt, Shakespeare, Beethoven, zij allen vonden een reeds ver ontwikkelde techniek.

Mèt de ontwikkeling van die technische en artistieke traditie over Garrick, Macready, Mitterwurzer e.a. heeft zich de opvatting van den Shylock gewijzigd. Van een zoo objectieven aard was de Shylock-conceptie, dat zij sinds als 't ware van haar oorsprong losmaakte en met het aanpassingsvermogen van een legende, even daadwerkelijk als die van den wandelenden Jood, zich van de verbeelding der volkeren meester maakte.

Het improvisorisch tooneelspelersgenie vervulde de taak van den dichter en spiegelde er naar de lessen van den meester, in de Hamlet-tragedie neergelegd, haar eigen tijd in weer. Want de tijden hebben den legendarischen Shylock anders leeren zien. Het Jodendom heeft een evolutie doorgemaakt. Den Shylock historisch juist te spelen, zooals de piëtisten veelal plegen te eischen, zou niet gaan. Shakespeare's tijd legde in deze tragicomedie het accènt meer op de comedie dan wij. Burbage speelde den Shylock met een rooden baard en met het masker van den van landverraad betichten Portugeeschen lijfarts van koningin Elisabeth, Rodrigo Lopez.

Het verdient wellicht aanbeveling even aan te stippen, welke trekken in het lot de tooneelspeler-dichter gemeen had met den Jood Shylock, om te weten in hoeverre hij daarin van zijn eigen onmiddellijke, bittere levenservaringen uiting verleende.

Shakespeare motiveert den haat van Shylock door de krenking welke hij als uitgeslotene onderging. Hetzelfde gold voor den dichter die zich er meermalen over beklaagt, dat de maatschappij

bijna uitgestooten tooneelspelersstand zoo weinig in tel is (o.a. in den Hamlet). De klacht welke Shylock in de IIIe acte aanheft en waar hij tot de conclusie komt dat menschen van gelijk gevoel, gelijke constitutie, enz., gelijkwaardige menschen dus, ook gelijkwaardige rechten hebben, geldt ook voor den zich vaak in zijn rechtmatig gevoel van maatschappelijke eigenwaarde gekrenkt gevoelenden dichter.

Eigenaardig is ook dat Shylock er van spreekt dat de kooplieden de rente drukken door dat zij gratis geld leenen. Ook dat wijst op een voorval in 's dichters leven, die midden in de eischen en nooden van het leven staand, hierin meer op de hand van Shylock moest zijn. In een van zijn sonnetten verdedigt Shakespeare zich om het feit dat hij geld tegen rente uit heeft staan, iets wat in de oogen van zijn hooge vrienden als iets minderwaardigs gold. De dichter ontzag zich zelfs niet zijn schuldenaars over hun nalatigheid strenge processen aan te doen, die soms jaren lang duurden en waarbij hij de wet in al hare gestrengheid moest laten toepassen. En als Shylock in de 4^{e} acte uitroept, dat men hem, als Jood, met zijn middelen zijn bestaan ontneemt in de maatschappij waarin hij leeft, dan geldt dit zelfde voor den dichter, die daarin zijn eigen praktische levensleus uitspreekt en die inzag dat de rijke Stratforder burger Shakespeare, den Londenschen tooneelman Shakespeare in zijn maatschappelijke eer staande hield, en die daarom een geducht zakenman was.

Dat Shakespeare ook verder wel degelijk met het tragische in het lot van Shylock meevoelde, blijkt uit Shylock's uitbarsting in de IIIe acte, waar hij uitroept: Heeft een Jood dan geen oogen... geen gevoel... enz. en waar het tragische in de figuur door den menschelijk voelenden dichter op de meest objectieve wijze naar voren wordt gebracht.

Hoe 't ook zij, reeds het feit dat zoowel Jodenhaters als Jodenvrienden Shakespeare een der hunnen zien, pleit voor zijn objectiviteit. Het feit dat de Shylock zoo'n schitterende karakterrol is, vrijwaart den dichter voor het verwijt dat hij weinig positief was in zijn karakterteekening. Integendeel, Shakespeare's objectiviteit, het feit dat hij den Shylock tot een gestalte maakte, die hij als een volledigen mensch buiten zich zelven plaatste, maakte

dat de opvatting, welke de tijden zich van den Shylock vormden, zich met die welke het menschdom zich van den Jood vormde, gelijkelijk mee ontwikkelde.

Daarbij komt, dat de Shylock thans veel meer gespéél d en juist het tragische daarin meer geaccentueerd wordt. De scène waarin Shylock, thuis komende, zijn dochter geschaakt vindt en en welke hem het meedoogen van het publiek doet winnen, is door de latere regie ingevoegd, terwijl o.a. door het weglaten der 5e acte het blijspelachtige nog meer op den achtergrond geraakt en de Shylock-figuur geheel in het middenpunt der handeling wordt gevoerd.

Daarbij komt nog dat de vrees welke vroeger - zooals thans nog wel op de plattelandschbevolking - de verschijning van een Jood wekte, thans veelal in wezenlijke eerbied en ontzag kan verkeeren, wanneer het een sterke figuur geldt. En wat vroeger in de tegenstelling van de 4^{e} en 5^{e} acte, als huiver tegenover gelukkige geruststelling (de afstraffing van den booze in de oude moraliteiten is van deze volkspsychologie een ander voorbeeld), werkt thans zonder 5^{e} acte en in onze visie meer tragisch.

Onder het politieke licht, dat in Rodrigo Lopez het Jodendom verdacht maakte, en met dit primitieve volksbesef, dat het geringere meedoogen van dien tijd, althans verklaarbaarder maakt, zien wij Shylock niet meer. Deze elementen zijn thans niet meer, of op andere wijze op 't tooneelwerkzaam. Reeds daardoor ontstaat er een meer verzoeningsvolle gezindheid, en wordt de tragiek reiner. Ongetwijfeld heeft zij aan den eenen kant aan sensationeel karakter ingeboet en verschijnt zij op een algemeener plan, maar aan den anderen kant wekt zij, op dit algemeene plan staande, een niet minder groote belangstelling: het Jodendom heeft zich steeds kultuurkrachtiger getoond in deze landen, zijn macht en invloed is grooter, naarmate het zich wist aan te passen aan, en mee opging in het Noordsche wezen. De Jood is niet alleen meer *type*, hij is ook *individu* voor ons geworden. Onze menschelijke interesse voor hem is sterker, en daar kon, gezien op dit plan, het antisemitisme niets tegen doen.

Er is instinct en er is kultuur. De woorden ‘Christen’ en ‘Jood’, met insinueerende bijbeteekenis, zijn uitingen van duistere,

instinctieve rassen- en belangenhaat. In de kultuur heeft de verzoening reeds lang plaats gehad. Het Jodendom is een ingrijpende factor gebleken in het kultuurleven der Westersche volken.

Men zou zoo eenigszins kunnen spreken van een geadopteerde Shylock. De Shylock van Bouwmeester is geen charge van den Germaan op den Semiet, op het vreemde type, hij is een gemengde schepping, in den grond ernstig, ontzagwekkend tragisch en verheven. Hij is alleen maar het symbool van een complex van eigenschappen, in een samenloop van levensomstandigheden, waartoe zijn historische dispositie hem zou aanwijzen.

Doch de historie, hoe levend ook veelal, behoort op zich zelf tot het verleden. Geen Jood zal zich ten onzent meer in dergelijke omstandigheden bevinden. De Jood integendeel mengt zich onder de toeschouwers in den schouwburg, en er is er geen die er hèm op behoeft aan te zien dat de man die daar gericht wordt, een Jood is. Dat wat honens- en lachenswaard in hem zou zijn, is niet de Jood, dat is wat in een typische representant van het menschengeslacht hier op aarde, in een der onzen en bij gevolg min of meer in ons allen is, elementair of meer ontwikkeld. Zoo eerlijk richt de Muze.

Want als Jood zonder meer, ware de Shylock voor ons een historische of dramatisch-anecdotische curiositeit, en niet meer.

Daarvoor gaat er geen naar den Shylock van Bouwmeester. Het zou bovendien uit een oogpunt van dramatische effect-werking in de zaal, als storend element ondervonden worden, indien het effect van zoo'n creatie moest afstuiten op de antipathie van het groote contingent Joden dat men in onze openbare theaters aantreft. En met die stemming van vooringenomenheid bij het Joodsche publiek, zou ook de artistieke praestatie lijden, daar het effect der tooneelspeelkunst eensdeels berust op wisselwerking met het publiek.

Shylock is een Jood, zooals Othello een donkerbloedige Moor, Brutus een edel Romein, en Romeo een vurige, heetbloedige Italiaan is, wiens liefde iets zwoels heeft. Zooals King Lear een wilde, oude Brittenkoning, Cyrano een chevaleresk Gasgogner, Werner een sentimenteele Duitscher, en zooals Heine een.... Duitscher en een Jood beide was.

Zoo kon de Shylock een legendarische figuur worden, met

historisch verwaarschijnlijkten achtergrond. Zoo eerst wordt de figuur representatief, zoo eerst vermag de Germaan hem met zijn algemeene menschelijkheid doordringen, hem teekenende, zelfs representatieve ras-eigenschappen en trekken latend, om de figuur niet onwaarschijnlijk te maken. Dat Joodsche overdrijft Bouwmeester niet. Het geeft alleen maar aan zijn figuur de hier vereischte anthropoplastische teekening en historische schilderachtige kleur.

Zoo zag ook Rembrandt zijn Bijbelfiguren, waarvoor hij Joden als model nam. Zoo zag Shakespeare zijn Romeinen; en hij gaf ze Engelsche taal in den mond en hij liet hun gemoed overkropt zijn met Engelsche gevoelens. Het Romein zijn, het Moor zijn, het Jood zijn van den Shylock, is een nuance van organische karakteristiek, niet meer.

Van deze symbolisch historische figuur maakte zich de tooneelspeler-fantasie meester. En de maatschappelijke vagebonden van eertijds, voelden uit historisch-maatschappelijke verwantschap voor zijn heroïsche eenzaamheid. Wat dit betreft was de Shylock vleesch van hun vleesch, bloed van hun bloed. De legendarische zwerver had in zijn lot met het hunne veel gemeen. Doch ook om andere redenen was hun sympathie voor deze figuur verklaarbaar. Want, is er wel één rijker aan groote, contrastvolle speelkwaliteiten dan deze verblindend fantastische, verbijsterend reëele, dit magisch fenomeen: Shylock!

Aan dien rijken bouw hebben heele geslachten het hunne bijgedragen. Hij heeft niet alleen zichtbare, maar ook onzichtbare kwaliteiten. Hij is niet alleen meer wat hij zelf was, hij is ook wat hij wèrd. Er zit een eeuwenoude traditie aan hem vast, al zijn er ook vormen uitgeslepen door den tijd, waarvan wij de haast onnaspeurlijke werking nog navoelen. Hij is geschapen en nog eens geschapen, en zoo werd ten slotte de figuur van een zoo ontzagwekkende monumentaliteit, dat zij wat compleetheid en grootheid van bouw en schilderachtige volheid van leven aangaat, in dezen tijd wellicht niet overtroffen is, wel te verstaan in de creatie van een der laatsten en grootsten, zoo niet de grootste van de latere geslachten welke den Shylock speelden. En naar allen schijn zal hij nog lange tijden den tooneelspelers vergezellen, alle eventueele regie- en ensembleplannen ten spijt,

welke de wetten der dramatische scènebouw of het in de tijden transformatief herscheppend karakter der tooneelspeelkunst verwaarloozen en negeeren. Maar daarover later. Over dien fameuzen, naar mijn stellig geloof onovertroffen bouw van den Shylock zullen wij het thans eerst hebben.

De bouw, de architecteur van den Shylock, er zou een aparte studie aan te wijden zijn. Ik wil in 't kort aantoonen wat hij in de fantasie van tooneelspelers geworden is.

Ik geloof, dat wanneer een met kunstwetenschappelijken zin bezield photograaf het ondernam, de geheele Shylock-praestatie in een zoo uitvoerig mogelijke lichtbeeldenreeks vast te houden, hij een der zeldzaamste documenten zou hebben geleverd van het tooneelspelersgenie van den nieuweren tijd. Ik geloof aan een wetenschap, die er toe komen zal ook het gesproken tooneelspelersgenie vast te houden en voor den natijd te bewaren. Niet alleen aan de kunstwetenschap, maar indirect ook aan de kunst zelf zou daarmee een onschatbare dienst bewezen worden.

Doch oogenblikkelijk interesseert het veelal een tijd weinig die nog genieten kan van de levende getuigenis van een kunst, aan welke eenmaal de vergelijkende kritiek een plaats zal inruimen naast het beste, het diepste, het verhevenste en meest opvallende dat ooit geproduceerd werd.

De Shylock van Bouwmeester is maar niet zoo een willekeurige schepping van een generatie, die wij het geluk hebben nog in vollen bloei te aanschouwen. Deze Shylock is meer, is meer dan het werk van een tijd, of van een eeuw. Zij is, met den blik van den kultuurhistoricus beschouwd, het werk van eeuwen.

Zooals men voor sommig werk van Rembrandt terug moet gaan naar de oudste Oostersche kultuur, om er de, tot het ontstaan er van, meewerkende factoren van op te sporen, zoo ziet men ook aan den Shylock van Bouwmeester kanten welke merkwaardige overeenkomst vertoonen met sommige uitingen van oude kunst. De glimlach van sceptici verontrust mij niet, wanneer ik zeg dat er in dezen Shylock de zelfde wetten zich doen gelden, welke men aantreft bij oude Oostersche kunst.

Ik wil dan nog afzien van de aan Rembrandt's patriarchale

Bijbelfiguren herinnerende Oud-Testamentische grootheid. Het is van zelf sprekend, dat de fantasie van den tooneelspeler zich in die richting min of meer onbewust laat gaan. En ik geloof dat de treffende overeenkomst met sommige figuren uit Rembrandt's lateren tijd, meer eene natuurlijke, uit landaard en oorsprong voortvloeiende is, dan een resultaat van bewusten invloed.

Wat mij zeer heeft gefrappeerd, is de meer of minder bewuste logica in den opbouw van de figuur. Door een naar beneden uitplooienden schoudermantel, met een opstaanden pels welke den spitsgebaarden, fel door het leven geteisterden kop des te krachtiger releveert; door een hóog opgesjorden gordel, welke de verticale lijnen van het gewaad rustig ondervangt, zonder ze te breken, maar ze met een wijs benutten van de wetten der monumentale hoogte-prespectief, teekening en afstand geeft; door deze middelen, even eenvoudig als doeltreffend, komt er een ongemeen stijgend mouvement in de figuur. Pyramidaal, niet in den gemeenzamen, maar in den kultuur-historischen zin van het woord, moet men zoo'n figurale opzet noemen. Prachtig gebaart de indrukwekkende kop tegen den als fond benutten schoudermantel, welke de gelegenheid geeft tot met de verbluffendste natuurlijkheid gespeelde terzijdes.

De kothurn welke de tooneelspeler bestijgt, krijgt hier een werkelijk monumentale beteekenis, en hij benut ze recht naar haar aard. De kothurn der ouden was er niet alleen op berekend, uit praktische beweegredenen een effectwerking op een grooten afstand te waarborgen, maar tevens om de figuur, monumentale, boven gewone menschenmaat uitgaande verhoudingen te geven.

En zoo gezien, gestoken in een dracht, die aan den tooi van koningen en bedelaars beide herinnert, gehuld in den luister van warme grauwbruine en goudgele kleuren, rijst hij op in de verbeelding als een wezen, dat, de gewone menschenmaat te boven gaand, het myrakuleuze van een magische verschijning krijgt, met iets van het schilderachtig bovenaardsche, het verblindende en toch zoo verbijsterend reëele van Rembrandt's majestueuse figuren.

Deze wonder suggestieve macht van expressie, welke voor een deel gebaseerd is op een intuïtieve kennis en toepassing van de wetten der tooneel-optiek en der figurale architectuur,

stempelen deze figuur tot iets dat, wat bouw aangaat, tot het meest volmaakte behoort, wat ooit een tijd van figuurschildering of plastiek opleverde. Rembrandt tooide soms zoo zijn figuren met breed en laag van den schouder afhangende mantels en om den middel geslagen gordels. Jozef Israëls maakt in zijn monumentale Zoon van het Oude Volk, gebruik van den zelfden pyramidaalvorm, evenals we ze vinden in sommige werken van M. Maris en Millet. Titiaan bereikt er eens een gigantisch effect mee. De figuren schijnen grooter dan zij zijn, rijzen tot in het oneindige en brengen zoo een fameuzen indruk te weeg.

Dat men de zelfde eigenaardige wetten terug vindt bij de grootste scheppende meesters, wijst er reeds op, op welk een hoog plan van bouw deze figuur staat. En het is daarom dat ik, overtuigd dat de ongewone grootheid van deze schepping, zoo zij al in breede kringen verstaan wordt, dan toch niet in zijn meesterlijke structuur ten volle begrepen is, op deze aanrakingspunten in korte trekken wijs en thans nog eens herhaal wat ik reeds voorop stelde, dat de Shylock van Bouwmeester te dezen opzichte onovertroffen staat. Er is mij daarbij geen creatie bekend die dieper terug grijpt in de oerdiepten van het menschelijk gevoels- en gemoedsleven, die op zoo schitterende, raadselachtige wijze het sublieme met het gemeenzame, het hooghartig heroïsche met het nederig kruipende, eenzame grootheid met het in slaafsche verdeemoediging vleiende verbindt, geen, die naast gevoelens van zoo felle gruwzaamheid, zoo klagelijke, door de ziel snijdende hartetonen, naast oogenblikken van krijschenden waanzin, zoo'n waakzame sluwheid geeft. Een geheele scala van menschelijke aandoeningen wordt hier in verbijsterde modulaties, in de keel toeknijpende crescendo's doorloopen.

Het schijnt alsof hij alle menschelijke hartstochten tot hun oorspronkelijke grond-instincten herleidt en van uit die grondgevoelens schakeert. Maar hoe hij ook schakeert, de diepste grond, het klankbord van heel die overstelpende reeks van schitterende en stille nuances, in volle en gebroken kleuren, in hoog en diep relief, in scherpe of afgeronde plastiek, blijven altijd de leidende grondgevoelens. Felle haat en buitenzinnige vreugde, gevoelens van jammer, wraaklust en leedvermaak wisselen elkaar in een vloeiend of retardeerend tempo af, vloeien onder en door

elkaar heen en schijnen op het zelfde moment om den voorrang te strijden. Deze man grijnslacht, en daarin is het grondgevoel van den eeuwigen lach en den door de eeuwen heen tartenden grijns. Hij lacht, weent, huilt, schatert, denkt, grijnst, zint op wraak, grolt, vleit, juicht en krijscht, en van dat alles geeft hij het wezen, den diepsten grond. Zooals hij lacht, weent en juicht, zoo zal men ten allen tijde lachen, weenen en juichen. Het is de menschelijke ziel, zijn eeuwig wezen, de oergrond van zijn bestaan, welke zich hier naar buiten keeren.

In een zelfde verschijning ontwaren wij tien gestalten, die om zoo te zeggen de verpersoonlijking van die grondgevoelens zijn, In de nog majestueuze, maar door lot en leven geteisterde gestalte van een verbannen Oosterschen koning, grijnst ons plots het masker van een geslepen woekeraar tegen. De man die zoo juist de felheid van een gier aan de gruwzaamheid van een tijger paarde, kruipt nu als een verdeemoedigd apostel, in wien wij den nazaat der oud-Bijbelsche patriarchen herkennen, steunend, vleiend en smeekend aan de voeten van den doge; en aanstonds zal hij krijschend en grauwend, jammerend en klagend, als een in 't nauw gedreven, getard en geslagen wezen, ten diepste vernederd, gekrenkt en getroffen in wat hem het dierbaarst op aarde was, ten doode toe rampzalig en alleen door een dierlijk instinct tot zelfbehoud gedreven, het tooneel afwankelen. Er is niets treffender van gevoel, niets overtuigender, niets dieper, niets verhevener, niets inniger, niets meer huiveringwekkend en toch ontroerender dan dit.

De Shylock van Bouwmeester is een culminatiepunt, geen phase, maar een resultante in de ontwikkeling van een kunst. Er wordt een ontwikkelingsgang mee voleind en afgesloten, die van het geniale vrijscheppende, eigenmachtige en niettemin zoo wonder begenadigde virtuozendom, dat, zonder levende dichters als wegwijzers, zich een weg wist te banen naar de deviene hoogten waar de tragische Muze troont.

Het geheim van Bouwmeester's succes is, dat hij den Shylock actueel heeft weten te maken, dat deze actueel is geworden door de macht van zijn dramatisch improvisatorisch genie. Hij past den Shylock aan bij de behoeften van onzen tijd, en de

universeele objectiviteit van Shakespaere's schepping, die, als een tot ‘natuur’ geworden, van alle dichterlijk particularisme losgeraakte verschijning, zoo'n steeds nieuwe opvatting mogelijk maakt, stelt hem in staat, zijn opvatting daarvan, die door veel traditie gegroeid en gelouterd is, te realiseeren. Hij realiseert den Shylock zooals hij leeft in de verbeelding der menschheid, en ik wed dat deze mimen-Shylock mettertijd, ook bij Bouwmeester aan realiteit en idealiteit beide heeft gewonnen. Hij plant hem opnieuw in onzen tijd, niet als een verzinsel van grauwe theorie en literaire piëtisterij, maar als een gouden boom des eeuwigen levens, die met zijn wijd vertakte wortels rotsvast en eerbiedwekkend onverstoorbaar voor alle stormen welke hem bedreigden, in den bodem van onzen tijd staat en de sappen daarvan tot een glorie voor zijn geslacht, naar boven stuwt, zoodat zij wijd en zijd in bloesems schiet.

Er zijn twee opvattingen mogelijk, beide even eerbiedwekkend; de eene houdt zich met eene dramatisch inzichtsvolle piëteet aan den overgeleverden tekst, de andere baseert zijne opvatting op de overgeleverde en staag wisselende acteurstraditien. De eene eert het levend verleden, de andere het levend heden het meest. Zij voeren den eeuwigen strijd.

De schoonste weg ligt misschien in het midden. Zij is die van den herscheppenden dichter.

Maar hoe dit ook zij: waar aan den eenen kant hier het levend heden overwon, toonde aan den anderen kant weer het levend verleden zijne onverwinbaarheid, door deze figuur die onverwoestbare kiemen mede te geven, welke haar met legendarische mateloosheid door alle tijden heen deed groeien, en welke Bouwmeester de gelegenheid gaven van Schylock te maken wat wij van hem eischen.

October door Hein Boeken.

Staat gij weer klaar tot scheiden, schoone schaar?
En zoude ik nu geen woord tot afscheid spreken?
Word ik een oude wachter, die opteeken
Der schoonen komst en gaan met stil gebaar?

Hoe trokt gij nu u over 't gouden haar
Den rooden fijnen sluier om 't verbleeken
Van 't lief gezicht te bergen en het leeken
Der tranen? Schaamt ge u over 't smart-gebaar?

Maar stil, voor wie nog strooidet gij de vloeren
Met goud-blad? Zijt gij nog niet moe van 't feest?
Is 't uw abdis en wacht gij haar als nonnen?

Of hebt gij u tot nieuwen dans bezonnen?
En wacht ge uw Kupris die u onbedeesd
Ten rei zal voeren aan haar rozen-snoeren?

Aan W.L. Penning Jr. op zijnen 70sten verjaardag (*10 November 1910*) door J. Greshoff.

Uw jeugd was licht in 't volle licht der dagen
De waereld was uw onbegrensd gebied
De bloemen bloeiden ook voor u en 't lied
Der vogels huiverde uit getooide hagen.

Toen stierf al wat het menschenoog bespiedt
Aan weelden door getijden aangedragen...
En blijde zongen bij uw eenzaam klagen
De verre vogels van de lente niet.

Maar de oude vreugde en 't onbegrepen schoon
Van 't leven heeft de erinnering bewaard,
Uw éénig maar ook 't rijkste en heerlijkst loon:

Want in bezinnings schâuwloos licht geschaard
Is van véél dingen in uw donkre woon
U 't wezen en de ziel geopenbaard!

Literaire kroniek door Willem Kloos.

Tom's Dagboek, een gedicht, door W.L. Penning Jr. Amsterdam. W. Versluys, 1910.
(*Over vorm en inhoud.*)

Als we een nieuwen bundel van Penning in huis hebben, hoe komt het dan, dat we er soms naar grijpen, om er een half uur in te lezen, tusschen onze gewone gedachten of bezigheden in, terwijl het ons toch vrijwel onmogelijk zou wezen, datzelfde met een andren, overigens even goeden of grooten schrijver te doen?

Is het werk van dezen innerlijk-levenden, innigen kunstenaar lichter te benadren, gemakkelijker te volgen, dan dat van zijn buitenlandsche broeders? Of is hij een vlotte, vluchtige rijmer, zooals we er vroeger zoovele hadden in ons vaderland, met weinig visie, gedachte of voeling, en dien we even luchtig opnemen en ongeschokt weer neerleggen, als we onze daaglijksche courant plegen te doen?

Neen, men heeft dezen bewondrenswaardigen werker, dezen lievenswaarden zanger slechts even in te zien, om te merken, dat het hem geenszins aan pit van eigen psychisch leven, niet aan diepte van gemoed, noch aan oorspronkelijkheid van ziening faalt, en dat dus de aantrekkingskracht die hij gestadig op ons oefent, de onmiddellijke sympathie, die elke vers-regel van hem in ons wakker-roept, zonder dat we ons eerst in zijn verbeeldingswereld of stemmings-soort hebben in behoeven te werken, alleen hierdoor valt te verklaren, dat deze hollandsche dichter zóo wezenlijk hóllandsch is, dat hij, door den aard van zijn geestelijk

Wezen, heel dicht bij de besten zijner landgenooten staat. Wat de zoogenaamd-populaire dichters der vorige generatie wèl voortdurend bestreefd hebben, maar slechts zeer onvoldoende te bereiken vermochten, en dus ten slotte weer volkomen zijn kwijtgegaan, nl. zich een plaats in 't hart der natie te veroveren, dat zal, geloof ik, in de toekomst wèl weggelegd zijn voor Penning, die al hun beste eigenschappen, gemoedlijke menschlijkheid en reflectieven ernst, alleen nog maar wat verdiept en verkrachtigd, in zich vereenigt, maar die tevens ook hun hinderlijke, de kunst als kunst ontsierende fouten, zeurende slapte en woordenrijke vaagheid, door de echtheid en kracht van zijn dichterlijken aandrang, geheel en al mist.

Moge deze oprechte verklaring allen onbevooroordeelden tot een zeker bewijs strekken, dat als wij wel eens verzet hebben aangeteekend, zooals wij dit nog steeds met den zelfden ernst doen blijven, tegen het meerendeel der rijmende voortbrengselen van eenige nog al ver boven hun verdiensten geroemde talenten der vorige periode, dit niet veroorzaakt wordt, doordat wij vanthans zoo heel anders voelen en denken, over bijna alle onderwerpen als die glad-vlakke versificatoren, in hún tijd, deden, maar alleen doordat die dichters, in hun eigen kunstsoort, die, op zichzelf evengoed kan zijn als elke andre, veel te weinigbeteekenend waren, want ter eenre al te effen-nuchter, ten andre al te oratorisch-druk hebben gedaan. Wij vielen hen volstrekt niet aan, omdat zij het over God en het Huisgezin hadden, en die onderwerpen ons, latren, niet meer smaken konden, maar alleen omdat zij over het eerste te weinig diepvoelend, te kalm-verstandlijk-constateerend, en over het laatste, in de meeste gevallen, evenzeer te weinig naïef-poëtisch, te veel van uit de redeneerende oppervlakte hunner daaglijksche geestlijke gesteldheid hebben gerijmd. Wij voelden en voelen nóg voor hun dichterlijk genre, en Lamb en Wordsworth en Mrs. Hemans, die hun verre dichterlijke modellen waren, hebben wij altijd even hoog gehouden als zij-zelf dat deden, maar juist darom moesten wij voelen, even sterk als wij 't nog steeds doen, dat zij dien hen inspireerenden grootheden slechts uiterst zelden, in kinderlijke frischheid van voelen en zuiverheid van zegging, eenigermate genaderd zijn. Waarbij nog komt, dat hun bewondrende

studie van Victor Hugo, dien krachtig-rijmenden redenaar, hen, tot hun schade, er toe gebracht heeft, hun innerlijk-wezenlijk laag-gestemde vers-proeven, van tijd-tot-tijd, op te sieren met de als papieren bloempjes, de bont-gekleurde, eener derde-hands-rhetoriek.

Neen, wat ook sommige weinig-op-de-hoogte-zijnde publicisten van tijd-tot-tijd beweren mogen, wij zijn volstrekt niet veranderd in ons algemeene oordeel over de ‘populaire’ dichtkunst van het vorige geslacht, wij denken er nog precies zoo over als altijd vroeger, nl., dat zij voor verreweg het grootste gedeelte niets dan een vrijwel waardeloos product geweest is van tendentieuse praatzucht en uiterlijke rijmkunst, zonder eenigerlei waarachtige bezieling, en dat er bij elk dier poëetjes, die om hun in hoog aanzien staande maatschappelijke betrekking, ook als kunstenaars ver boven hun verdiensten gewaardeerd werden, slechts een stuk-of-wat verzen kunnen gevonden worden, die nú nog leesbaar en genietbaar, want waarachtig-gevoelde dichtkunst te noemen zijn.

Wij zijn volstrekt niet ‘terug-gekrabbeld’, wij staan nog altijd waar wij stonden: en alleen bespeuren wij, - en voelen ons daar gelukkig in - dat wij niet meer telkens tegen 't verouderde hebben te vechten, omdat het nieuwe, het tegenwoordige publiek, nu het vroegere ter ziele ging, het met ons eens blijkt te wezen, en niet meer zoo zonderling doet als hun vadren eens deden, die, in hun naïeveteit, eenige mindrenrangs-grootheden hunner eigene dagen op één lijn wilden zetten met de beste zeventiende-eeuwers, met onzen rijken Vondel en onzen kunstigen Hooft.

***

Penning's werk is een volmaakt staal van die eigenaardige, meer-in-'t-bijzonder-Hollandsche soort van dichtkunst, die zich houdt binnen de grenzen van het heel-gewoon-menschlijke, en die niettemin eerste-rangsche kunst heeten mag. Hij is de man der mooi-geziene, daaglijksche Hollandsche werklijkheid, en staat daarom vierkant tegenover dat andre soort van dichters, zooals het vooral in het buitenland gevonden wordt en dat alles uit zijn eigen binnenleven schept. De grootste van deze laatsten

is Shelley geweest. Om 't ook even over dezen te hebben, want het inzicht mijner lezers in het wezen der dichtkunst kan er door verbreed worden en veel misverstand wordt zoodoende uit den weg geruimd: Shelley te willen lezen in een verloren uurtje, tusschen twee praktische bezigheden in, is een poging die ik ieder zou willen afraden te doen. Een kunstenaar, als Penning, een dicht bij de gewone menschheid staande, moge men, op die wijze, genieten kunnen - met een genie, dat, als Shelley, buiten het gewone leven zwevend zingt, zou dat niet gaan. Want in zoo'n intermezzo tusschen twee zakenstemmingen, waarin de nuchterheid van het daaglijksche toch altijd eenigszins door blijft werken, kan men onmogelijk voldoende onder den indruk komen van de verbeeldingspracht en de vreemde, als aetherische stemmingshoogte van dezen onwereldschen kunstenaar. En daaraan dan ook, aan de moeielijkheid nl., om Shelley's dichterlijk Wezen te benaderen, aan de onmogelijkheid, waarin de meeste menschen verkeeren, om zich uit hun eigene, zoo heel andre binnenwereld, te verplaatsen in die van dezen genialen dichter, is het toe te schrijven, dat b.v. de heer Adama van Scheltema, in zijn zoo door-en-door dogmatisch-subjectieve ‘Grondslagen’, dien in de heele wereld met recht beroemden dichter, alle waarde te ontzeggen waagt. Heusch, het is te mal: den goeden Nicolaas Beets een groot dichter te noemen, en tegelijkertijd Shelley voor onzin te verklaren, is wezenlijk de meening van iemand, die sprak voordat hij weten kon, en die het eerste het beste, wat in zijn hoofd wil opkomen, naïevelijk houdt voor een waarheid, die geen tegenspraak duldt. Ik begrijp best, dat de aardige, eenigszins realistische dichter Scheltema, toen hij eens in Shelley keek, er niets in vinden kon, wat tot zijn temperament sprak; maar zoo'n haastig proeven kan natuurlijk niet de redegevende grondslag van een ernstig letterkundig oordeel zijn. Echte kritici doen niet zoo wild, die blijven niet staan bij hun allereersten, vluchtigen indruk, om dezen dan tot een definitieve uitspraak te verheffen. Neen, zij trachten integendeel een beroemd schrijver der wereld-letterkunde, die hun op het eerste gezicht niet aanstond, door herhaalde lezing en bedaarde studie zóó grondig te doorvorschen, dat zijn schoonheid hun eindelijk voelbaar wordt.

***

Shelley en Penning - ik gaf het reeds aan - zijn als dichters elkander's kontrasten, en toch houd ik van beiden evenzeer. Want al mist de laatste alles wat den eersten groot maakt, toch bezit hij iets, wat Shelley niet kende, nl. het diep-gemoedlijke, persoonlijk innig-menschelijke, stil- zacht-gevoelde, wat den waarnemer ervan even prettig-vriendelijk aandoet als het groen onzer weiden op een zonnigen zomermorgen, en het zachte blauw onzer lucht daarboven, waarin een veedrig wolkje langzaam zweeft. Shelley is een dichter, om genoten te worden, in eenzame uren, als onze geest zich geheel heeft teruggetrokken van het denken aan het levend-reëele, om diep in zichzelven naar de hoogste waarheid, de oplossing van het diepste mysterie des levens te vorschen. Want dan wordt men zoo blij, als men, dien dichter opslaand, en zijn verzen en proza lezend, merkt, dat hij zelf daar óok naar gezocht heeft, zijn heele rijk-bewogen, in een voortdurende spanning en verheffing doorleden en doorstreden en toch tevens zoo bedroevend-korte leven door, en hoe hij tegelijkertijd zijn inwendige Zijn, dat een hemel lijkt van engele-verrukkingen en aetherische visioenen, uitzong in stroomen van hooggedragene, onstoffelijk-hartstochtelijke, als een harmonieuse storm-vlaag of óók wel een enkel keer als een luchtig-spelend koeltje voortzingende muziek. Gevolg hiervan is, dat men Shelley hooglijk bewondert, maar hem haast niet zou durven nadren, zoomin als men dat aartsenglen, indien er zulke wezens bestonden, zou doen, terwijl Penning daartegenover zich toont als een mensch, onder menschen, wien niets van het mooie daaglijksch-menschelijke vreemd is, en die er dus, voor menschen, de zingende weergever van wil zijn. En daardoor juist is hij geworden wat hij literair-historisch, is: de vervolmaker, of liever de ware volbrenger van wat de generatie van '40 bedoelde te geven, maar slechts hoogst zelden wezenlijk gaf. Men kan bundel na bundel van de middelslag-veertigers, de vroeger populairen, opslaan en doorspeuren, maar zonder dat gij door iets anders wordt getroffen als door de technisch-korrekte vloeiendheid der verzen, terwijl de inhoud, nl. datgene wat gezegd wordt, uit weinig anders bestaat als uit algemeene verzekeringen en beweringen, van kerkelijk-godsdienstige of zedekundige strekking, en die geenerlei waarachtig, psychologisch

verband met den rhythmischen vorm hebben, waarin zij geuit zijn, daar zij ongetwijfeid veel indrukwekkender zouden klinken indien zij in manlijk proza waren gezegd. Heel duidelijk blijkt dit o.a. uit de Schepping van Ten Kate, die naar het uiterlijk beschouwd, een voortreffelijke reeks van rhythmische kunststukjes mag heeten, maar waar, als men ook op den zin let, het van tijd tot tijd een lichtelijk-grappigen indruk wekt, te merken, hoe soms de geweldigste natuurgebeuringen en katastrofen, bij wier wezenlijke aanschouwing zelfs de dichterlijkste mensch verstomd zou staan van ontzetting, den lezer worden meegedeeld in stellig, op zichzelf, kranig-knappe, maar bij de grandiose stof in geenen deele passende huppel-maat.

Natuurlijk zeg ik hier heelemaal niets kwaads mee van de Schepping, als bedoeling genomen; hier en daar vindt men zelfs plaatsen, die in hun eigen tijd en soort, superieur te noemen zijn, en in elk geval is de dichter te prijzen, omdat hij getracht heeft hoog-uit te vliegen boven het vlak-vlotte deunen zijner overige verzen. Maar hij heeft àl te hoog gegrepen, hij had, door iets aangeboren-zingends in hem, een rhythmische vaardigheid gekregen, die allen lof waard is, maar hij miste toch de frissche genialiteit, en de psychische diepte van een Milton en Shelley, en verwaarloosde dus te veel het ééne groote grondbeginsel, overeenstemming van vorm en inhoud, dat onbewust in de groote dichters der wereld leeft.

En dit is nu juist een der deugden van den dichter Penning, waardoor hij zijn voorgangers en ‘meesters’ verre overtreft, nl. dat er geen disharmonie tusschen vorm en inhoud bij hem bestaat. Hij máákt zijn verzen niet, hij is geen fabrikant van rijmende bravourstukken, waar de naïeve lezer de handen over in elkaêr kan slaan, maar als waarachtig dichter, in wien het psychische, dat in hem wakker wordt, geboren wordt als zang, en zich dus van zelf uit, in den rhythmischen vorm, die precies bij het onderwerp past.

Bij Penning is de volkomen eenheid van vorm-en-inhoud, die in de verzen van het vorig geslacht, waar zeer dikwijls alleen de technische bedrevenheid aan 't woord was, maar al te vaak gemist wordt, voortdurend onbewust in 't oog gehouden en getrouw betracht, omdat, bij dezen wezenlijken dichter, vorm en inhoud

tezamen ontstaan en voor den dag komen, als een in zichzelf volkomen harmonisch, een in al zijn deelen met zichzelf overeenstemmend, en dus een waarachtige eenheid vormend geheel.

Moge dit alles dienen ter nadere verklaring van de beteekenis der reeds een kwart-eeuw, in onze Nederlandsche letteren, onomstootbaar-staande en alleen in de laatste jaren door een minder-nadenkend socialistisch strijder aanvechtbaar-gewaande waarheid, die een der hoofdkriteria is, waarmee men over de psychische echtheid van alle dichterlijke voortbrengselen beslist.

O, wat zou de algemeene letterkundige beschaving hier te lande kunnen vooruitkomen, wat zou het volksinzicht langzaam aan hoe langer hoe meer in de goede richting kunnen groeien, als maar niet telkens weer de een of ander die talent had, maar geen voldoende studie en nagedachte, met willekeurige machtspreuken en ondeugdelijke redeneering, ging ageeren tegen het door de ware literaire werkers gevondene en vastgestelde, waar evenmin iets tegen valt in te brengen als tegen ‘tweemaal twee is vier’. Zoomin als een nieuweling in de natuurkunde die een paar handboeken over zijn vak terloops heeft doorgezien, en die, omdat hij handig is, van tijd tot tijd zelfs een goedgeslaagde proef deed, zoomin als zoo'n veelbelovende in staat zou wezen, om een nieuwe theorie van het natuurgebeuren te scheppen, waardoor al de slotsommen van het waarnemen en begrijpen zijner voorgangers te niet zouden worden gedaan, zoomin is natuurlijk een literator, die zich aan de letterkunde nooit bijzonderlijk gelegen heeft laten liggen, bij machte om uit schoolsche, buiten de letterkunde liggende beginselen, en daarop bouwende redenatie, een nieuw systeem op te stellen van kritiek en dichtkunst, dat al het vroegere, door zijn eigen Meesters verkondigde, te niet zou kunnen doen.

Neen, iedre kunst kan alleen verklaard worden uit haar zelf, uit haar eigene psychologisch-physiologische oorsprongen, en natuurlijk dus niet uit haar eventueele onderwerpen of stoffen, zooals de socialistische kritiekvoerders dat pogen, die trouwens onderling óók weer lijnrecht tegenover elkaar staan in hun appreciatie's en smaak-nuance's, en elkander even sterk minachten en afkeuren, als zij allen het meestal de ‘burgerlijken’ doen.

De heer Scheltema, die blijkbaar een zeer beperkt aan-

voelingsvermogen voor het werk van andre dichters heeft, en weinig anders kan genieten als zijn eigen verzen, vindt zelfs de terecht bewonderde Mei van Gorter niet veel zaaks!

***

Wie overtuigd wil blijven, dat de eenheid van vorm en inhoud geen kunstmatig bedenksel is der tachtigers, dat hoogstens zou kunnen gelden voor hun eigen produkten, maar waar de overige literatuur niets mee uit heeft te staan, behoeft niet anders te doen, als de verzen van Penning langzaam en halfluid voor zichzelf, te lezen, ieder woord indrinkende, lettergreep voor lettergreep, met zijn luistrende ooren. Want dan zal hij merken, hoe iedre klinker op zijn plaats staat, als een noot in een muziekstuk, en dient om den indruk te versterken of gaande te houden, dien het heele gedicht te geven bedoelt.

Ik kom er toe, dit te zeggen, omdat ik, toen ik Penning las, telkens bespeurde, dat de klinkers zijner woorden veel sterker uit den tekst naar voren schijnen te springen, en in de ooren dringen, dan die van verreweg de meeste andre auteurs-in-maat.

Men leest hem en zijn klanken spelen u aangenaam op de zenuwen, alsof er telkens met een vinger op de piano getikt werd, en tegelijk daarmede, dus: daardoor komen alle details van den tekst u helderder voor den geest te staan.

Hoe kan dit anders te verklaren zijn, als dat, hetgeen de dichter wil te kennen geven, tezamen met den erbij passenden, ermeê equivalenten woordklank in zijn onbewustheid opstijgt, als een onverbreeklijke, natuurlijke eenheid, zoodat in den geest van den lezer het eene het andere als te suggereeren schijnt. Gevolg hiervan is, dat, terwijl bij andre Hollandsche dichters de lezer wel eens den indruk krijgt: nu, ja, dat had hij ook op een andre wijze kunnen zeggen, men bij Penning steeds voelt: ‘zóó is het en niet anders, gelijk het daar staat, zoo moet het ook zijn.’

Bij Penning zijn de vorm - waarmede ik hier de muziek van het vers bedoel - en de inhoud, datgene wat er gezegd wordt, volkomen één.

Ik wil slechts één klein voorbeeld geven, willekeurig, bij het opslaan van den bundel, genomen, om den taalgevoeligen lezer door de feiten-zelf te verduidlijken wat ik bedoel.

Tom niet gewándeld? op 't ontbíjtuur niét benéên?
Had Vader ongerúst gevráagd en was gaan kíjken;
Tom bleef nog maar wat líggen had veel píjn naar 't schéen
Hij kláagde zelfs en Váder liet hem niét alléen.

De klinkers, die 'k hier van een accent voorzag, moeten *niet* bij het lezen luider gezegd worden, men heeft er alleen binnen- in zichzelf, dus onhoorbaar, een nadruk op te leggen, en dan zal men merken, dat deze verzen op eens een heel ander aanzien, of liever uitdrukkingswaarde krijgen, dan wanneer men hen gewoonweg, alsof het proza ware, leest.

Ja, wie wezenlijk de kunst verstaat (waarin ieder zich kan oefenen) om verzen te lezen, stil voor zichzelf, maar zóó, dat men met zijn geestlijk gehoor de schoonheidswaarden van de opeenvolgende klinkers, in hun onderlinge verhouding, als een muzikaal-sprekende stem gewaar wordt, die in eigen-gevoeld geluid haar zingend zielsleven weergeeft, die zal, als hij bovenstaande, en alle even-volmaakte plaatsen, uit Tom's Dagboek geniet, ongetwijfeld tot de overtuiging komen, dat Penning een onzer zuiverste, wezenlijkste dichters, een zanger, naar het hart der Muze, te heeten verdient. Hij wordt, geloof ik, nog lang niet genoeg gewaardeerd, ofschoon hij een dichter is, die de goede eigenschappen der vorige generatie met die der tegenwoordige tot een harmonische eenheid saam te smelten weet. Want hij bezit ter eenre doorloopend de diepgevoelde gemoedlijkheid, zoowel als den geest, die enkele, de allerbeste, gedichten van 't predikantengeslacht van '40 nog heden zeer genietbaar maken, terwijl hij ter andre, door het kernachtig-plastische, het artistieke, op vele plaatsen aan de tachtigers verwant blijkt te zijn. En daarom kan en moet hij worden liefgehad, door alle Nederlandsche lezers, zoowel door hèn, die het Verleden terugwenschen, als door hen, die, ruimer, óók genieten kunnen van 't Heden, en met rustige verwachting naar de Toekomst zien.

Philosophische kroniek door Mr. G.J. Grashuis.

Denkers van onzen Tijd, - Herbert Spencer - Em. Du Bois - Reymond - Louis Pasteur - Ferdinand Brunetière - John Henry Newman - door Dr. J.V. de Groot, Hoogleeraar bij de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam.
Uitgegeven te Amsterdam in MCMX bij L.J. Veen en C.L. van Langenhuysen.

Liever dan het zwaard is mij de truffel, maar het eigenaardige van het boek, dat ik ga bespreken, dwingt mij om voor een oogenblik het zwaard ter hand te nemen. Zonder voorafgaande toelichting is het boek niet te verstaan, en daarom wil ik die kortelijk geven, en tevens een *polemisch* woord richten tot den Amsterdamschen Gemeenteraad. Ik moet teruggaan tot het jaar 1894 en wel tot Maandag 1 October van dat jaar, toen Professor de Groot in de Hoofdstad van ons land zijne ‘Openingsrede bij de aanvaarding van het Kerkelijk Hoogleeraarsambt in de Wijsbegeerte van den H. Thomas van Aquino, aan de Universiteit van Amsterdam’ heeft uitgesproken. Zijn onderwerp was: ‘De H. Thomas van Aquino als Wijsgeer’, en zijne Rede werd voorzien van het Kerkelijk *Imprimatur*, dat niet is verleend, althans niet wordt vermeld bij het boek over de *Denkers*. Op den titel daarvan wordt ook niet vermeld, wat wel voorkomt op den titel der Openingsrede, dat de Schrijver is: *Kerkelijk* Hoogleeraar, en recht heeft zich te noemen Pater J.V. de Groot, Ord. Praed., S. Theol. Magister, dus Dominicaner Monnik, en Meester (wij zeggen: Doctor) in de Theologie. De weglating van het vroeger bij den naam gevoegde kan, dunkt mij, niet onopzettelijk zijn, maar dit punt wil ik laten rusten, en alleen over de optreding van Pater de Groot aan de Amsterdamsche Universiteit wil ik

het allernoodigste mededeelen. Een Kerkelijk Roomsch-Catholiek Hoogleeraar toe te laten aan de Universiteit, dat viel binnen de bevoegdheid van de Amsterdamsche Overheid. Wat echter moet men zeggen van den Gemeenteraad der Hoofdstad, die de Nederlandsch-Hervormde Kerkelijke Hoogleeraren smadelijk verjoeg, en daardoor de Universiteit onvolledig maakte? Ik heb reden om te zeggen, dat vooral twee mannen hebben gearbeid aan het plan om de twee Kerkelijke Hoogleeraren te *verjagen:* de een leeft niet meer, en ik zal hem niet noemen; ook den naam van den ander zal ik nog verzwijgen. Hij kan nu zien wat hij heeft helpen tot stand brengen, als hij het boek van Prof. de Groot over de vijf 'Denkers van onzen Tijd' ter hand neemt. Dat werk, en nu kom ik aan mijne voorafgaande toelichting, handelt wel over de genoemde geleerden, maar is eigenlijk eene aanbeveling van de Thomistische Wijsbegeerte, geschreven voor beschaafde lezers. Wat ik hier zeg, is geen grief tegen het boek, geen verwijt aan den Schrijver, neen, het is alleen een waarschuwing voor den lezer, die geen enkel oogenblik mag vergeten wat Pater de Groot bedoelt met zijne lessen en ook met dit boek.

Reeds in de *Kroniek* van September is een woord van Prof. de Groot aangehaald, dat ik hier nog eenmaal wil laten hooren. Zijne *Inleiding* vangt hij aan met te zeggen: 'De redelijke aanleg van den mensch gunt hem geen rust louter bij zintuiglijk waarneembare dingen en hunne betrekkingen.' Zijne Rede van 1894 luidde in den aanhef aldus: 'De liefde tot de waarheid is een verheven kracht in den mensch. Zij doodt het vooroordeel, staalt het onderzoek, drukt den eigenwaan neder, verwekt koningen der wetenschap en helden des geloofs; zij brengt den menschen vrede op aarde. Zoolang er adel woont in het hart der menscheid, zal zij de helden aller ware liefde eeren, ook de helden van liefde tot de waarheid. Deze gedachte geeft mij vertrouwen en bezielt mij, nu ik voor deze doorluchtige vergadering het woord ga voeren, en de aard van het mij opgedragen ambt er toe leidt, dat ik U spreke over den H. Thomas van Aquino.

'Te Rocca Secca tusschen Napels en Rome rijst uit de bloeiende landstreek een machtig rotsgevaarte. Links ziet de reiziger eene eenzame ruïne, door 't schoonste licht omvloeid,

afsteken op den blauwen hemel. Daar stond eenmaal de burcht der grafelijke Aquino's en aanschouwde de beroemde leeraar het eerste levenslicht. Verlaten en vergeten als deze ruïne, waren bij den aanvang dezer eeuw, in vele kringen, de naam en de werken van den grootsten geleerde der XIIIe eeuw. Langzamerhand echter begon deze de aandacht der beschaafde wereld te trekken. Toen scheef Leo XIII in zijnen eersten regeeringstijd de Encycliek *Aeterni Patris.* De valsche wijsbegeerte, wier verderfelijke stellingen in alle maatschappelijke kringen doordrongen, noemde de Opperpriester eene hoofdoorzaak onzer rampen, Sint-Thomas' wijsbegeerte eenen weg van verlichting en vooruitgang.'

Helder en duidelijk is de schoone en krachtige taal, waarmede Amsterdams nieuwe Hoogleeraar de aandacht wil wekken van zijn gehoor. Vernuftig laat hij op het aangehaalde deze twee vragen volgen: 'Kwam die grijsaard den stroom der beschaving tegenhouden? Wilde men ons terugdrijven naar de Middeleeuwen?' Zijn antwoord is juist en onwederlegbaar. 'Voor velen, zegt hij, was het pleit met deze vragen beslist. Daar waren echter in de meest uiteenloopende richtingen schrandere mannen die dieper nadachten: blijkbaar was de XIXe eeuw het beloofde land der beschaving nog niet binnengegaan; geleerden van naam als Taine en Herbert Spencer maakten er geen geheim van dat vele theorieën tot bittere teleurstellingen hebben geleid; dat er overgroote verwarring en verdeeldheid in de wijsgeerige scholen heerscht; dat het niet genoeg is het kwaad bij den toom te houden.' Op dat antwoord laat hij eene hoogst belangrijke vraag volgen. 'Deze overwegingen, zoo verklaart hij, leidden tot de vraag: behelst Thomas' wijsbegeerte geene waarheden, die wij zijn *vergeten*, die er toe kunnen bijdragen om het vele goede, dat in alle standen nog krachtig voortleeft, te steunen, te ontwikkelen, tot geluk der menschheid?' 'Omtrent de blijvende waarde van Thomas' Wijsbegeerte' gaat nu de Hoogleeraar 'eenige denkbeelden met vrijmoedigheid ontvouwen.'

In het kort bestek van ruim anderhalf vel druks ontwikkelt Pater de Groot zijne beschouwing over den Meester, wiens leer hij geroepen is te vertolken en toe te lichten. Den aanvang en het slot zijner Rede, daarin niet begrepen de gebruikelijke toe-

spraken, geef ik hier terug, die oprecht aanbevelende aan de overdenking van den Lezer der Kroniek. Soberheid van uitdrukking en afwezigheid van gezwollenheid zijn de kenmerken der gansche Rede, met name van den aanvang en van het slot. ‘Toen Thomas, zoo verhaalt de Hoogleeraar, de zoon van graaf Landulf van Aquino, ten jare 1274 op negen-en-veertig-jarigen leeftijd stierf, beheerschte hij het wetenschappelijk leven zijner eeuw. Vergelijkt men hem met zijnen beroemden naamgenoot Thomas van Kempen, dan treft ons het verschil van werkzaamheid in deze twee uitmuntende Christenen. Onze vermaarde landgenoot werd door zijn gulden boekske *Over de Navolging van Christus* de troostengel van het intieme leven; Thomas van Aquino nam deel aan de machtige beweging zijns tijds, vooral op wijsgeerig gebied en werd door zijn verheven leer en zuivere zeden de *Doctor Angelicus*’. De slotsom van de verhandeling geeft Pater de Groot op volgende wijze. ‘Thomas heeft geschreven over het denken en het zijn, over de stof en den geest, over de schepselen en God, over het huisgezin en den Staat, over het gezag en de vrijheid, over de rechtvaardigheid en de liefde. Niemand beweert dat zijn woord in al deze dingen de grenspaal is van het wijsgeerig gebied. Zaden door hem uitgestrooid, kunnen zich ontwikkelen; het oude kan voltooid worden door het nieuwe; men moet met blijdschap en erkentelijkheid aanvaarden al wat wijselijk gezegd, al wat nuttig, door wien ook, ontdekt en uitgedacht is; maar dit verwachten wij van een ernstig onderzoek, dat Sint-Thomas' wijsbegeerte zal gewaardeerd worden als *eene ware wetenschap; eene heerlijke ontwikkeling der menschelijke rede; een bouw op hechte grondslagen; eene wijsheid des levens; een zelfstandig denken* en *een der schoonste harmonieën van eenen rijken*, *christelijken geest.* En welke ook uwe richting zij, zeer gewenschte toehoorders, gij zult uwe hulde niet weigeren aan een man, die zijne verheven denkkracht geadeld heeft door eene nog verhevener liefde tot de waarheid.’ Met de stelling: ‘De liefde tot de waarheid is een verhevene kracht in den mensch’, ving de Thomistische Hoogleeraar aan, en hij eindigt met de verklaring, dat bij den H. Thomas, den Doctor Angelicus, verheven denkkracht, met eene nog verhevener *liefde tot de waarheid* ging gepaard. In de Rede (25) wordt dan ook gezegd:

‘Hij (Thomas) bleef aan den dienst, niet van Aristoteles, maar van de waarheid verbonden. Daarom schrijft hij: ‘De wijsbegeerte vraagt niet wat de wijsgeeren hebben gedacht, maar wat waarheid is: elders zegt hij naar Plato: ‘Socrates is wél mijn vriend, maar dierbaarder is mij de waarheid.’

Vijf ‘Denkers’ beschouwt en beoordeelt de Schrijver in zijn merkwaardig boek. In zijne *Inleiding* (VIII) vraagt hij: ‘Indien, wij geen materialisten meer zijn willen, wat zullen wij dan wèl zijn?’ en hij antwoordt: ‘De denkers van onzen tijd, wier beschouwingen over de niet louter mechanisch voorgestelde (lees: gedachte) wereld dit geschrift mededeelt, leveren belangrijke gegevens tot beantwoording dier ernstige vraag. Mannen uit verschillende cultuurtijdvakken - Aristoteles, Thomas van Aquino, Hermann von Helmholtz - hebben de voor elkeen zoo bemoedigende meening uitgesproken, dat de denkers aller tijden samen te beschouwen zijn als één wijze, die over het ware heeft gedacht. Vroegere dwalingen kunnen dienen om latere te vermijden; waarheden weleer ingezien, worden een steunpunt om op te stijgen naar nieuwe kennis. Zoo is er ontwikkeling mogelijk.’ De aangehaalde woorden leeren ons, waarom juist de Schrijver de op den titel genoemde vijf mannen heeft uitgekozen onder het groot aantal *Denker*s *van onzen Tijd.* Wat nu die keuze betreft, het is opmerkelijk dat er geen wezenlijke Duitsche denker in de reeks is opgenomen. Want de tweede geleerde in het boek, aan wien drie vellen van de twintig zijn gewijd, draagt wel zijn wetenschap voor in het Duitsch, maar hij is in zijn denken een Franschman, en daarom maakt dan ook Häckel in zijn boek over ‘die Welträthsel’ hem een verwijt van zijn ‘eleganten französischen Stil (75)’. Twee Engelschen en twee Franschen worden ons voorgesteld, maar de Engelschen zijn elkanders tegenvoeters, namelijk de *agnostische* Spencer en de *geloovige* Newman, terwijl Pasteur en Brunetière optreden als geloovige zonen der Catholieke Kerk. Du Bois-Reymond neemt onder het vijftal een eigen plaats in, want hij is geen geloovige, maar ook geen agnosticus.

I. Spencer en Du Bois-Reymond.

Bijna een derde gedeelte van zijn werk geeft de schrijver aan Spencer en hij handelt over ‘het Agnosticisme van Herbert Spencer’, wiens geest nog waart door deze twintigste eeuw’, want ‘zijne agnostieke gedachte, hoewel hier en daar wat bijzonderheden betreft, of overgroeid of weggedord, is als geheel en volgens haar wezen zeer goed herkenbaar uit veler wijsgeerige en godsdienstige oordeelen (1).’ Zoo vangt de Hoogleeraar aan te spreken over den diepzinnigen Engelschen Wijsgeer, die den 11den April 1820 te Derby werd geboren en den 8 December 1903 stierf. Zijn stoffelijk overblijfsel werd enkele dagen later verbrand in den lijkoven van Golden Green. Eenigen tijd was Spencer als ingenieur werkzaam bij de spoorwegen, maar na 1846 verwisselde hij deze met de letterkundige loopbaan. De wijsbegeerte werd zijn levensideaal. Toen zijn *Psychology*, die later geheel werd omgewerkt, zoo goed als voltooid was (1855), beschouwde hij dit eerstelingswerk onder zijne wijsgeerige geschriften van grooteren omvang geestdriftig genoeg om aan zijn vader te schrijven: My private opinion is that it will ultimately stand beside Newton's *principia.*’

‘De groote daad van Spencers langen levenstijd is zijn *Systeem van synthetische wijsbegeerte*, een arbeid van zes-en-dertig jaren (1860-1896). Deze *Synthetic Philosophy* toonde in haar naam een program. Synthese - samenvoeging derhalve of verbinding - moest er komen aller bijzondere wetenschappen tot één geheel. Die groote eenheid moest opgroeien uit eene beschouwing der gegevens aller wetenschappen naar één alomvattend beginsel: *evolutie.* En dit leidend beginsel wordt door Spencer aldus bepaald: ‘Overal zullen wij door Evolutie verstaan *het proces*, *dat altijd is verdichting van stof en verspreiding van beweging*’.

‘Het stoute plan van *A System of Synthetic Philosophy* wordt met beredeneerde volharding ten uitvoer gelegd. Het geheele werk omvat thans de volgende geschriften:

First Principles, 1862;
Principles of Biology, 1864-1867;
Principles of Psychology, 1870-1872;
Principles of Sociology, 1876-1896;

Principles of Ethics, 1891-1893.

‘Deze zware boekdeelen beantwoordden toch niet volledig aan het oorspronkelijke plan. Twee deelen zijn weggevallen. Zij zouden handelen over anorganische stof: één deel over sterrenkunde en het tweede over geologie. Van dit tweede deel zou het laatste hoofdstuk zijn gewijd aan ‘de evolutie van organische stof’, zoodat er bij een der gewichtigste vragen van wijsgeerig onderzoek, bij die namelijk der verhouding tusschen levenloos en levend, een leegte is gebleven. Wat het gewijzigd ontwerp belangt, geen lichamelijk lijden, geen leed der ziel, geen geldelijke moeilijkheden waren in staat Spencer's vertrouwen te breken, dat het toch eenmaal volkomen zou worden ten uitvoer gebracht. Beducht, dat de werkkracht hem zou begeven en verlangend om ‘een wetenschappelijken grondslag te leggen voor de beginselen van recht en onrecht’, liet de schrijver zijn ‘*Data of Ethics* twaalf jaren voorgaan aan de *Principles of Ethics*, waarin hij het reeds verschenen gedeelte zelf nog mocht opnemen. Maar het, boekdeel, dat den linguistischen, intellectueelen, moreelen, aesthetischen vooruitgang zou behandelen en dan de *Principles of Sociology* moest voltooien, bleef in de pen: de krachten voor dien arbeid ontbraken. De zes-en-zeventigjarige verliet Londen. Aan het strand van Brighton ging hij zoeken naar rust’.

Kort, zakelijk en duidelijk geeft de Hoogleeraar in de lange aanhaling, die ik noodig achtte (1, 2 en 3), een overzicht van Spencer's reuzenarbeid, en hij verhaalt nog dat de ‘rusttijd’ voor den wijsgeer geen tijd was van stilzitten, want in eenige der genoemde werken bracht hij nog veranderingen aan, en ‘wie Spencer's laatste woord over biologische grondstellingen wil vernemen, raadplege voor de *Principles of Biology* de uitgave van 1898-1899. Den definitieven tekst zijner *First Principles* (voor het eerst in 1862 verschenen) gaf de wijsgeer in de uitgave van 1900, de zesde, die zakelijk en door den meer beknopten vorm niet weinig van de vroegere verschilt’. Bovendien gaf hij nog zijne verspreide opstellen uit onder den titel van *Facts and Comments*, en stelde hij zijne *Autobiography* samen, die na zijn dood, in April 1904, werd uitgegeven. ‘Verleden jaar gaf *David Duncan*, door Spencer zelven voor dien arbeid uitverkoren, eene aanvulling der *Autobiography* in het

belangrijk boek: '*The Life and Letters of Herbert Spencer* (1908) (4).' Na de optelling van genoemde werken zegt Prof. de Groot dat zij 'de voornaamste en meest vertrouwbare gegevens leveren tot begrip en schetsing van het agnosticisme, dat met de 'Synthetische Wijsbegeerte zoo nauw is samengevlochten.' Naar waarheid zegt hij verder dat voor het gebruik van die gegevens zijne 'studie een hechteren grondslag verkrijgt, want - zoo gaat hij voort - men moet begrijpen om te kunnen beoordeelen.' Onmiddellijk gaat nu de Schrijver ons inleiden tot den wijsgeerigen arbeid van Spencer (4) en eerst veel later (77) komt hij er toe eenige 'stellige gegevens' mede te deelen 'ter beoordeeling van een zoo buitengewoon man in zijn innerlijk leven.' Dat kort begrip van hetgeen wij weten aangaande Spencer's jeugd en jongelingschap is door den Schrijver op verdienstelijke wijze ons geschonken in een zestal bladzijden, waarvan wij de eerste, kleinste helft hier overnemen.

'Als knaap, zegt de Schrijver, en aankomend jongeling bleef de toekomstige geleerde niet buiten godsdienstige invloed.

Zondagsch kerkbezoek, evangelielezing en vroom gezang werden hem niet onthouden, noch te Derby door zijne ouders, noch te Hinton bij zijn oom Thomas Spencer, in wiens huis hij van zijn dertiende tot zijn zestiende jaar werd opgevoed. Menig stichtend lied uit *Hymns for Infant Minds* en de *Divine and Moral Songs* van Watts leerde hij op school van buiten. Maar voor eerbiediging van dogmen was die leertijd ongunstig. Iederen Zondag leidde men Herbert Spencer in twee verschillende richtingen. Vader Spencer, die tot de Kwakers behoorde, nam elken Zondagmorgen zijn zoon mede naar de godsdienstige bijeenkomst zijner gezindte; het zelfde deed moeder, wanneer zij 's namiddags naar háar kerk, die der Methodisten ging. En oom Thomas te Hinton had zich aangesloten bij de vrijzinnig-theologische *Evangelicals*. Kritiek op godsdienstige overtuigingen kreeg Herbert al vroeg te hooren, wanneer er - wat niet zelden voorkwam - redekavelingen over dit onderwerp ontstonden tusschen eenige mannelijke familieleden en zijn vader. Deze was zeer afkeerig van dogmen en van alle geestelijkheid. Van Wesleyaan werd hij Kwaker, met het uitgesproken oogmerk om gebonden te zijn aan niets.

Herbert's jong gemoed was uiterst ontvankelijk voor indrukken

van weerzin tegen alle gezag. Wantrouwen tegen met gezag bekleede personen was in hem als een “impulsief instinct” en zelf heeft hij deze gesteltenis een erfstuk genoemd. Die stemming beheerschte hem volstrekt tusschen zijn achtiende en een-en-twintigste levensjaar. Toen kon hij het ook niet meer dulden, dat de wereld zou zijn voortgebracht door een wezen, dat gestadige hulde vraagt.

Aan deze zoo vroeg ontwaakte en gekweekte onkerkelijke gezindheid gaven, gelijk het pleegt te geschieden, ongunstige maatschappelijke verhoudingen in gegronde of ongegronde verbittering tegen kerkelijke personen een verderen stoot.

God echter bleef de jongeling belijden, en Gods zuivere wet, in den mensch geprent, gold hem toen als het onderpand eener wedergeboorte der menschheid. Nog in het jaar 1844 schreef hij deze schoone woorden: “De dag komt nabij, dat het menschdom niet langer zal omstrompelen in de donkerheid van eigenbaat - wanneer de menschen zullen ophouden te wandelen langs de wegen hunner eigene feilbaarheid, en dat zij de paden zullen volgen die de Schepper aanwijst als de beste; wanneer zij hunne stijve nekken van wereldsche wijsheid zullen buigen naar de practische verwerkelijking van goddelijke wetten; wanneer zij zullen beseffen, dat het gevoel van recht, door God in den mensch geplant, moet worden gehoorzaamd, - dat het de eenige ware gids is naar algemeen geluk, en dat daaraan niet gehoorzaam te zijn altijd heeft medegebracht en alijd zal medebrengen zijn eigen straf.” Op den duur verspreidde zich echter de onverschilligheid over Spencer's geheele ziel. Daar was niets meer in hem van het christelijk *Credo* zichtbaar. Doch tegen de beschuldiging van materialisme en atheïsme, die het tijdschrift de *Nonconformist* in 1856 tegen hem uitsprak, teekende hij openbaar verzet aan. Hij dacht en leefde in agnosticisme. Het gevoelsleven was bij den vijf-en-twintig-jarige (lees dus: 1846 voor 1856) in een algemeenen staat van sluimer. Zeelucht, paardrijden, uitgraven van boomtronken, houthakken, kortom allerlei middelen beproefde hij om nieuw leven in zich te verwekken. Alleen voor zijn geloofsleven wenschte of verwachtte hij geen vernieuwing. In dit opzicht leeren wij zijn toestand kennen uit eene mededeeling van Hector Macpherson.

Deze vroeg hem eens, of hij het orthodoxe geloof, gelijk George Eliot, eerst aangenomen, later betwijfeld en eindelijk verworpen had. Spencer's antwoord was, dat *het nooit tot hem gesproken had.* (His reply was that to him it never appealed).'

Uitgaande van den mensch en van de maatschappij zette Spencer zich aan den arbeid, en hij verlangde alle wetenschappen te omvademen, en die dienstbaar te maken aan de Wijsbegeerte, of liever aan zijne Wijsbegeerte, aan zijn ideaal, zijn 'levensideaal' zegt Prof. de Groot. Drie maal twaalf jaren arbeidde hij, en bijna voltooid werd zijn systeem van Synthetische Wijsbegeerte,' waarover de Thomistische leeraar van Amsterdam handelt in de studie, welke wij bespreken en aankondigen. In twee ongelijke deelen is die gesplitst: het eerste (4-42) handelt over *het Onkenbare* en *het Kenbare*, maar hoofdzakelijk over het eerste; het tweede (43-99) over den *grondslag* van Spencers leer. Aan de schets van hetgeen de Amsterdamsche Hoogleeraar met trouwe zorg en met een critischen blik uit de werken van Spencer heeft bijeengezameld, laat ik een woord voorafgaan van een anderen Hoogleeraar, waarmede ik instem en dat bij een pogen als Spencer zich tot taak nam wel in herinnering mag worden gebracht. Bij 'de aanvaarding van zijn hoogleeraarsambt in de ontleendkunde aan de Rijks-Universiteit te Leiden' sprak Dr. J.W. Langelaan op 4 November 1903 eene Rede uit 'over de Methoden der Morphologie.' De bescheiden geleerde zegt van zijn taak: 'Het morphologisch onderzoek *streeft* er naar den vorm der levende organismen te leeren kennen,' en hij vangt zijne Toespraak aan met de volgende opmerkelijke uitspraken.

'Wanneer het een menschenverstand gegeven ware, op een bepaald oogenblik, alle krachten der natuur te kennen en tevens de plaats der wezens en dingen welke haar samenstellen, wanneer bovendien dat verstand breed genoeg ware om deze gegevens aan eene wiskundige analyse te onderwerpen, *dan ware het denkbaar*, dat dit verstand in ééne formule omvatte, zoowel de beweging der grootste lichamen van het heelal alsook die van het kleinste atoom. *Voor dien menschengeest* ware niets meer onzeker en zoowel de toekomst als het verleden zouden zich ontplooien voor zijne oogen.

Deze door Laplace gedachte menschengeest bestaat niet, want noch de kennis van de toekomst, noch die van het verleden vormen zijn eigendom. Evenmin bezitten wij de zekerheid, slechts met waarschijnlijkheid kunnen wij iets weten.

Deze overtuiging, dat het ons slechts gegeven is met *waarschijnlijkheid* te weten, is verworven aan de hand van lange ervaring.'

Na eene klare uiteenzetting van 'de Methoden der Morphologie' bespreekt hij ten slotte 'de beperktheid van het menschenverstand' en hij besluit zijne Rede met het volgende viertal volzinnen: 'Deze beperktheid van het menschenverstand behoeft niemand te ontmoedigen, want wie naar kennis om haarswille alleen vraagt, vindt niet wat hij zoekt. Waar wij naar zoeken is het geluk en slechts hieraan dienstbaar kan ik de wetenschap verstaan. De wetenschap als middel, om uit ervaringen, uit het verleden, ervaringen in de toekomst te voorzeggen, om ons op deze wijze minder onbeschermd tegenover die toekomst te plaatsen. Dat schijnt mij hare roeping.' De Lezer der Kroniek ziet uit de aangetogen woorden dat er te Leiden ook wel duidelijke en verstaanbare taal over de wetenschap wordt gesproken. Over onduidelijkheid heeft ook niemand te klagen bij Prof. de Groot, als hij hem volgt bij de behandeling van de *Leer* van Spencer, dien hij, waar het mogelijk is, vergelijkt met Thomas Aquinas.

'Allereerst, zegt de Thomist (4), trachten wij aan te toonen, hoe 't agnosticisme van Spencer verband houdt met diens geheele stelsel.

'De wijsgeer behandelt in zijne bespiegelingen en bewijsvoeringen eene tweevoudige stof, die hij aanduidt als het onkenbare (The Unknowable) en het Kenbare. Voor het eerste legt hij de algemeene grondstellingen vast in een gedeelte der *First principles;* het overige van dit werk en verder alle geschriften, die samen het 'Systeem der Synthetische Wijsbegeerte' vormen, handelen over het Kenbare. 'Voor het agnosticisme en de hiermede door Spencer verbonden godsdienst-theorie is de leer over het Onkenbare hoofdzaak. Niettemin schijnt eenige toelichting over het Kenbare hier noodzakelijk.'

Terwijl Prof. de Groot van meening is, dat 'agnosticisme in verband met het Onkenbare en evolutie voor al het Kenbare de twee hoofdgedachten zijn van Spencer's stelsel' zegt hij terecht: 'Het ligt evenwel verre van ons de philosophie van

het agnosticisme met die der evolutie te vereenzelvigen'. Wat Spencer zelf verklaart, dat namelijk 'zijne evolutietheorie zelfs niet ten deele de grondslagen vormde zijner agnostiek', wil de beoordeelaar 'gaarne gelooven'. Want 'met evolutie had de wording der feitelijk metaphysische leering aangaande *The Unknowable* niets uitstaan. Lang vóór het opkomen zijner evolutionistische wijsbegeerte deed Spencer zijn overgang van Theïsme naar Agnostiek (5)'. Voor Spencer is *evolutie het proces*, *dat altijd is opeenhooping van stof en verspreiding van beweging*, en *dissolutie* eene *samentrekking van beweging en verspreiding van stof* (6)'. Na een breedvoerige uiteenzetting van de evolutiewet stelt hij 'bij wijze van slotsom deze formuul vast: Evolutie is eene opeenhooping van stof en daarmee samengaande verspreiding van beweging, gedurende welke de stof overgaat van eene *betrekhelijk* onbepaalde, samenhangende gelijkvormigheid in eene *betrekkelijk* bepaalde samenhangende ongelijkvormigheid, terwijl de bewaard gebleven beweging terzelfder tijd eene gelijke verandering ondergaat.' Dat is nu bij Spencer, om het met eene uitdrukking van de Groot terug te geven: 'de eenheidsidee voor *al* het Kenbare'. Nu zijn er volgens Spencer 'Drie graden van kennis' namelijk: 'niet tot eenheid gebrachte; deels tot eenheid gebrachte en dat is *wetenschap*, en volledig tot eenheid gebrachte, en dat is *wijsbegeerte*, de *synthese* van alle verschillende bijzondere wetenschappen'. 'Spencer koos het zich tot levensarbeid deze synthetische wijsbegeerte op te bouwen. Dit groote doelwit hoopte hij te bereiken door een begrip, dat hem overal toepasselijk scheen, door het ééne, allomvattende beginsel: Evolutie (8)'.

'Hoe bleef er - vraagt men met reden - in een aldus gedacht stelsel plaats voor een ander hoofddenkbeeld: *het Onkenbare?*', zoo schrijft Prof. de Groot, maar verliest hij, aldus vragende, niet uit het oog, dat *het Onkenbare* geen voorwerp is van stellige wetenschap? Duidelijk blijkt dit uit hetgeen de Hoogleeraar zelf verder zegt (10) van den sints jaren gebruikelijken naam *Agnosticisme*, want dat is 'een woord dat ten jare 1869 door Huxley in omloop gebracht, eerst voor eenige Engelschen en geleidelijk ook elders het devies werd van geleerden, die noch leerstellige materialisten, noch stille godloochenaars wilden

zijn, maar overigens alle menschen onbevoegd verklaarden om voor de Rede geldende overtuiging te bezitten aangaande wat ook buiten de sfeer liggende van het zintuiglijk waarneembare. Godsbestaan (geen gelukkig woord koos hier de Thomist, zou ik zeggen), de ziel, hare onsterfelijkheid, alle ding naar zijn zelfstandigheid en wezen ontgaat het bereik der menschelijke Rede.' Een weinig later (12) zegt hij nog: 'De wijsgeer der *Synthetische Wijsbegeerte* wilde maar van één weg van waarheid weten, en deze weg is de kennis der zintuigelijk waarneembare verschijnselen.'

Indien men vraagt: 'Wat verbergt zich achter de phenomena', - achter de zintuiglijk waarneembare verschijnselen?, - antwoordt Spencer, dat niemand en niets in staat is maar den kleinsten tip op te lichten van den sluier der verschijnselen, *the veíl of appearances*. Den mensch ontbreekt hiertoe volstrekt ieder kenvermogen. Van eenige verlichting onzer algemeene onwetendheid door goddelijke openbaring kan geen sprake zijn. Niet alleen het bestaan eener openbaring wordt ontkend, maar ook de mogelijkheid. In den stijl van den schrijver luidt de beslissing aldus: het *Onbekende* of de *Ondoorgrondelijke Realiteit* is *volstrekt onmachtig zich te openbaren* (13).' Die leerstelling geeft, volgens Prof. de Groot, 'aan Spencer's agnostiek het onverbiddelijk karakter van *negatief dogmatisme*, maar Spencer zelf noemt haar "*positief agnosticisme*". Hij hechtte zeer aan dien naam. Hij streed er voor als voor het behoud van een geestelijk fabrieksmerk om de engelsche afkomst zijner denkbeelden alom vast te stellen tegen fransche mededinging' van August Comte namelijk, wiens '*Cours de philosophie positive*' (1830-1842) de hoeksteen was geworden van het weldra door velen zoo gevierde positivisme. Dit stelsel liet geen wijsgeerig onderzoek verder gaan 'dan tot navorschen van zintuiglijk waarneembare feiten en verschijnselen. Wat gaf nu aan Spencer den moed om zijne Leer te plaatsen tegenover die van Comte? Alleen dit dat volgens hem '*het Absolute bestaat*' en dat zijne leidende gedachte deze is: 'het diepste, breedste en zekerste aller feiten bestaat hierin, dat de Macht, die het Heelal ons openbaart, volstrekt ondoorgrondelijk is (15).'

Prof. de Groot vindt geschikte aanleiding om den H. Thomas

te laten spreken, als hij gaat handelen over de poging van Spencer om te ‘bewijzen dat het Absolute *bestaat*, maar geheel omhuld als het *Onkenbare.*’ Van hetgeen Spencer daaromtrent leert, zegt de Groot dat het slechts beweringen zijn, overgenomen van den schotschen wijsgeer William Hamilton (1788-1856) en van diens leerling, den bekenden godgeleerde Mansel, die ten jare 1852 zijn meermalen herdrukt werk: The limits of religious thought, in het licht gaf. Te Oxford hadden de theologanten Mansel zeer toegejuicht, omdat *zijn* aanval op de kennis Gods door de rede als een pleidooi voor de kennis Gods uit den Bijbel werd aangeprezen. Doch nu laat Spencer den theologant te Oxford en maakt den bestrijder der rede tot zijn bondgenoot, door twee, drie bladzijden vol ontkenningen van hem over te nemen. Daarop voortredeneerende verklaart hij eindelijk, dat het atheïsme, het pantheïsme en het theïsme aan eene gestrenge analyse onderworpen, alle volstrekt ondenkbaar (unthinkable) zijn. Geen dezer stelsels kan de wijsgeer aanvaarden. Het zijn verwerpelijke vormen. Maar juist door het verbreken der schelp wordt de verborgen parel der hoogste godsdienstige meening gevonden (19).

Bij de verdere behandeling van de ‘First Principles’ weet Prof. de Groot zijne lezers op eenvoudige wijze binnen te leiden in de gedachtenwereld van den wijsgeer, die door zijne Leer der ‘wereld twee groote zegeningen wil aanbrengen: *den volmaakten godsdienst* en den *vrede tusschen godsdienst en wetenschap* (15)’. De stof en de kunstenaar, daarop komt alles aan, ook bij de behandeling van wijsgeerige vraagstukken, en de Hoogleeraar verstaat de kunst om de stof geordend voor ons bloot te leggen. Wat hij zegt over *Ruimte* en *Tijd*, over *Stof* en *Kracht* (20 en 21) en over het *bewustzijn* en het *verstand* (22), altijd volgens Spencer, houdt de aandacht van den lezer bezig en wekt zijne belangstelling. Eindelijk zegt hij: ‘Bij het lezen dezer agnostieke dialectiek’ over het Onbekende en Onkenbare, *waardoor alle dingen bestaan*, ‘gaat onze geest als in en uit een nevel (25)’. Spencer leert: ‘Niets kan in zijn laatste wezen - *ultimate essence* - gekend worden’, en hij leert: ‘Tusschen de geheimen, die naarmate men er meer en meer over peinst geheimzinniger worden, blijft de absolute zekerheid bestaan, dat de

mensch zich altijd bevindt in tegenwoordigheid eener Oneindige en Eeuwige Energie, waaruit alle dingen voortkomen (29)'. 'Welnu, zoo zegt de Groot ter verklaring, deze "Energie" schijnt in Spencer's gedachte, de wezensgrond te zijn aller innerlijke en uitwendige dingen'. Hier brengt ons de Thomist zonder het te zeggen naar Plato, die, blijkens zijne Openingsrede bij hem niet hoog staat aangeschreven. 'Daar zijn, zegt hij, geniale denkers geweest, wier stelsel, hoe kunstig en statelijk ook, eerlang wankelde en samenstortte, omdat de vaste bodem ontbrak. Wat was voor den Angelicus de wijsbegeerte *in hare grondslagen?* Rafaël laat in zijne beroemde *School van Athene* aan Plato's zijde Aristoteles binnengaan. Naast zijn verheven mededinger, die als in opgetogenheid verkeert, treedt de Stagyriet rustig voort en met de uitgestrekte hand den bodem aanwijzend schijnt hij te zeggen: niets dan op vasten grondslag. Dit beginsel leeft in volle kracht bij den Prins der middeleeuwsche school (12)'. Toch benemen die woorden mij niet den moed om voor enkele oogenblikken des Lezers aandacht te vragen voor Plato, van wien ik, ettelijke jaren geleden, het volgende heb geschreven. 'Opklimmende van *het zinnelijke* stijgt de geest van Plato als een adelaar omhoog en met forschen wiekslag doorklieft hij in stoute vlucht het ruim, dat de *zinnenwereld* scheidt van de hoogere wereld, waar het Goddelijk Schoon éénbeeldig woont. De beschouwing van het Schoone in zijne eindige vormen leidt hem tot de bespiegeling over het Oneindige Schoon, en voor den wijsgeerigen ziener is wijsbegeerte in godsdienst één. In zijn *Gastmaal* beschouwt en beschrijft hij den Erôs, de Liefde, als de begeerte der ziel naar *het Schoone*, en wel naar het schoonste Schoon, welks afspiegeling wordt aanschouwd in het zinnelijk waarneembare Schoon van Natuur en Menschenwereld. Dat is (volgens hem) 'iets wonderbaarlijks, in zijn aard schoon: voor eerst is het altijddurend, noch wordend, noch vergaand, noch aanwassend, noch verminderend; verder, niet deels schoons, deels leelijk; noch nu eens wel, dan eens niet (schoon); noch naast het eene schoon, naast het andere leelijk; nog hier schoon, daar leelijk, zoodat het voor sommigen schoon, voor anderen leelijk is; - noch ook zal het Schoone zich vertoonen als een gelaat of handen of eenig deels des lichaams; noch als eenige

leer, noch als eenige wetenschap, noch als zijnde in iets anders, zoo als in een levend wezen, of in de aarde, of in den hemel, of in iets dergelijks, maar *zelf op zich zelf met zich zelf éénbeeldig alttjddurend*, terwijl alle andere schoone dingen daaraan deel hebben op een dergelijke wijze, dat bij het worden en vergaan van die andere dingen dat (Schoone) noch meer, noch minder wordt, noch iets te lijden heeft (H. 29).' Die woorden legt Plato op de lippen van Diotima uit Mantinea, eene vrouw uit de Arcadische bergen; het gesprek, dat Socrates met haar had gevoerd over de Liefde, deelt hij mede aan de dischgenooten. Hare rede besloot zij met een drietal vragen, waarvan de eerste aldus luidde: 'Wat moeten wij wel denken van iemand, dien het gebeuren mocht, dat hij het Schoone zelf zag, louter, zuiver, onvermengd en geenszins beladen met menschelijk vleesch en kleuren en vele andere sterfelijke nietigheid, maar dat hij *het Goddelijk Schoon* zelf éénbeeldig mocht kunnen aanzien?' Hier doelt de groote Meester der Wijsbegeerte op de mystische aanschouwing van de Godheid en op de vereeniging met Haar, die den mensch gelukkig maakt.

Van de Schets, waarin de Groot handelt over den machtigen Denker, dien hij tot voorwerp zijner studie had gemaakt, bespraken wij ongeveer een derde gedeelte. Wat daarop volgt getuigt van de bijzondere belangstelling, waarmede een Kerkelijk Roomsch-Catholiek Hoogleeraar aan de Universiteit te Amsterdam, heeft gehandeld over een van de merkwaardigste Denkers der negentiende eeuw. Van hem zegt hij nog de volgende opmerkelijke woorden. 'Vergeten wij niet, dat de ziel van dezen wijsgeer nog andere verlangens kende dan die naar 't verzamelen en ordenen van feiten. Het *hoe* en *waarom* en *vanwaar* en *waarheen*, die levensprikkels van wijsgeerig denken, lieten hem geen rust. Naarmate de jaren wegvloden, greep het waarom hem sterker aan' en op 18 September 1903 schreef hij aan Andrew Carnegie: 'The Why? and the Why? and the Why'? are *questions* which press more and more as the years go by.' Ook bij de studie van het boek over de vijf Denkers komt bij ons de vraag op *waarom* juist dat vijftal en *waarom* in *die* volgorde? Wat Du Bois-Reymond betreft, die na Spencer komt

en aan wien een drietal vellen druks zijn gewijd, mij dunkt dat de verklaring waarom die geleerde is gekozen om na den Engelschen wijsgeer een beurt te erlangen, te zoeken is in de gedeeltelijke verwantschap der beide mannen in een bepaalden zin. Beide handelen over het Onkenbare of zoo als de Berlijnsche Hoogleeraar zegt: over '*Dïe sieben Welträthsel* (1880)'. Eén daarvan beschouwt Prof. de Groot en hij noemt zijn studie: 'Emile Du Bois-Reymond en het Bewustzijn'. 'Berlijn, zoo vangt hij aan, omvatte geheel het leven en werken van den beroemden natuurvorscher, wiens naam boven deze studie prijkt. Hij werd hier geboren, 7 November 1818, bracht er zijn studententijd door, huwde er in 1853 Jeannette Claude, die hem vier zonen en vijf dochters schonk; klom er tot de hoogste glorie van wetenschappelijken arbeid en ontdekkingen. Hier eindelijk ontsliep hij den tweeden Kerstdag 1896 en werd hij, begeleid door een protestantsch geestelijke, ten grave gedragen.

'Het schijnt dat de Berlijnsche student in 1837 naar de Godgeleerdheid overhelde, - misschien een weinig onder den invloed zijner moeder, Wilhelmine Henry, die een dochter was van den Predikant der fransche kolonie te Berlijn' - den verdienstelijken schrijver van een werk, dat Pater de Groot wel zal kennen, te weten: 'Het leven van Calvijn'. - 'Doch reeds in 1838 begon hij zich geheel te wijden aan exacte natuurwetenschap en wiskunde. Elektro-physiologische arbeid trok hem het meest aan. Poggendorff's *Annalen* bevatten in 1843 zijne eerste mededeeling over zijne dierlijk electrische onderzoekingen. Kort daarna verwierf hij den doktorsgraad door eene latijnsche Verhandeling over kennis der electrische visschen bij de ouden..... In Maart 1848 verscheen het beroemde werk: "Untersuchungen über thierische Elektricität."

Van 1858 af, toen bij Johannes Müller's dood het tot hiertoe vereenigde professoraat der anatomie en physiologie gescheiden werd, was D. Bois-R. gewoon Hoogleeraar der physiologie en Directeur van het physiologisch instituut te Berlijn. Sedert 1851 lid en sedert 1858 secretaris der Koninklijke Akademie van Wetenschappen vond hij vooral in dien kring, bij feestelijke zittingen, menige aanleiding om, buiten zijne speciaal-wetenschap, onderwerpen van meer algemeenen aard te behandelen met

heldere voorstellingskracht en edele schoonheid van stijl. Daar is groote verscheidenheid van stof in die voordrachten en feestredenen. Zij betreffen persoonlijkheden, b.v. die over *Voltaire als Naturforscher* (1868) en *Göthe und kein Ende* (1882); problemen, in verhandelingen als: *Ueber die Lebenskraft* (1848); *Die sieben Welträthsel* (1889); *Der Neovitalismus* (1894).

Du Bois, een pionier in vóor hem als gesloten, door hem rijk gebleken proeven van experimenteele wetenschap, was tevens een wijsgeerig denker die veler nadenken over ernstige vraagstukken heeft verlevendigd. Bijzonder trokken de voordrachten "Ueber die Grenzen des Naturerkennens" en "Die Sieben Welträthsel" een grooten lezerskring. Zij braken dogmatisch materialisme af en vernieuwden, vermoedelijk meer dan bedoeld was, *positieve* erkenning van geestelijk wezen in den mensch. Dit is allermeest waar van Du Bois' leer over "bewustzijn". Zij betreft een levensvraagstuk; een vraagstuk, dat tot de gewichtigste behoort, die de mensch zich kan stellen. Hoe nu loste de schrijver het op? Kan men in het beantwoorden de door hem aangenomen grens wijselijk overschrijden, en wel naar den geestelijken kant?

De lezer ziet reeds het onderwerp, waartoe deze studie zich bepalen zal (103-103)'.

Schoon gestileerd, al is ook de Hollandsche uitdrukking der gedachte soms ietwat vreemd, zijn de overgenomen bladzijden van de studie, door den Roomschen denker geschreven over den met Calvinistische moedermelk gevoeden nakomeling van een ouden Hugenoot, die Frankrijk moest verlaten om den wille des geloofs. Nog twee bladzijden moeten wij overnemen om Du Bois in zijne eigenaardigheid te leeren verstaan. 'De 45ste Vergadering, zoo verhaalt de Groot, van duitsche natuurvorschers en artsen te Leipzig (1872) hield den 14 Augustus hare tweede algemeene zitting.

Du Bois-Reymond, reeds beroemd als physioloog, hield er eene voordracht *Ueber die Grenzen des Naturerkennens.*

De spreker - hij verklaarde het later openlijk - schaamde zich bijna den duitschen natuurvorschers "so abgestandenen Trunk (wij zeggen: afgeroomde melk) zu schenken." Spoedig kwam hij tot de overtuiging, hoe hij veler wijsgeerigen zin had overschat.

Zijn rede had hij besloten met: *Ignorabimus.* Dit woord dat:

Wij zullen het niet weten beteekent, werd eene groote ergenis. Eene soort ‘von naturphilosophischen Schiboleth.’ Daar waren in de rede van Leipzig dingen, waartegen geloovigen opkwamen, katholieke en protestantsche Jezuïeten, gelijk Du Bois, die vaak strijdlustige termen bezigt, deze bestrijders aanduidt.

‘Feller aanval echter kwam van sommige ongeloovige zijden. Daar belgde zich hevig het luid heerschende materialisme. Men beschouwde het in dien kring als ongehoord, dat de berlijnsche natuurvorscher grenzen, ónoverschrijdbare grenzen had getoond aan wat daar perkenlooze wetenschap heette.

‘Ernest (lees: Ernst) Haeckel veroordeelde den ‘Berliner Biologie’ met de volgende woorden: ‘Dieses *Ignorabimus* ist dasselbe, welches die Berliner Biologie dem fortschreitenden Entwiklungsgange der Wissenschaft als Riegel vorschrieben will. Dieses scheinbar demütige, in der That aber vermessene *Ignorabimus* ist das *Ignoratis* (gij weet het niet) des unfehlbaren Vatikans und der von ihm angeführten “Schwarzen Internationale”, jener unheilbrütenden Schaar mit welcher der moderne Culturstat jetzt, endlich, den ernsten “Culturkampf” begonnen hat. In diesem Geisteskampfe... stehen auf der einen Seite unter dem lichten Bänner der Wissenschaft: Geistesfreiheit und Wahrheit,... auf der anderen Seite unter der schwarzen Fahne der Hierarchie: Geistesknechtschaft und Lüge.’ - Dat schreef Häckel in 1874 op bladzijde XII van zijne Inleiding op de ‘Anthropogenie oder Entwicklungsgeschichte des Menschen’. Van dat smaadwoord denkende: Uw hoon is mijn kroon,’ nam Du Bois het over van den smader en hij voegde het bij alle uitgaven zijner *Reden.*

‘Du Bois bleef nadenken. Acht jaren na zijne rede van Leipzig kwam hij de daarin uitgesproken denkbeelden opzettelijk bevestigen en toelichten. Hij deed dit te Berlijn, den 8 Juli 1880 in eene openbare zitting der koninklijke Academie van Wetenschappen, bij gelegenheid der jaarlijksche herdenking van Leibniz' geboortedag. Het onderwerp zijner rede was: ‘*Die sieben Welträthsel.*’ Op het tweetal aangehaalde bladzijden (104 en 105) laat nu Prof. de Groot eene schetsende verhandeling volgen, van welke wij met de woorden uit de Confersiones van Augustinus mogen zeggen tot ieder, die lust heeft in wijsgeerig onderzoek: *Tolle*, *lege*, Neem en lees.

Ten besluite deelen wij nog mede wat de Hoogleeraar schrijft aan het einde van zijne belangrijke en wel doordachte studie. ‘In zijn laatsten levenstijd, zegt hij, zag Du Bois-Reymond de vraagstukken, waarover hij gepeinsd en geschreven had, nieuwe vormen aannemen.

Het energetisme en het energetisch monisme vooral vragen de aandacht onzer tijdgenooten. Doch onder nieuwe vormen en namen keerden, wat het bewustzijn betreft, grondelijk de aloude vragen weder. Men mocht al spreken van een energie waaruit het psychische en het geestelijke als energievormen werden afgeleid; men mocht onderscheiden tusschen energie van buiten en energie van binnen, onafwijsbaar stelde *bewustzijn* als weleer het groote raadsel. Mechanisch of energetisch, kinetisch of dynamisch gedacht en voorgesteld blijft de wereld ons de tot geen andere herleidbare verschijnselen toonen van waarnemen en gevoelen, denken en willen.

De rijke levensvormen der aarde zijn de bewondering van den mensch. Hij zelf staat tegenover alle hem omringende wezens in zijne éenheid als persoon en begaafd met de rede, die eene onmetelijke buitenwereld erkent in zich zelve. Zooveel in hem zegt, dat hij verwantschap heeft met de stof; maar het hoogste van zijn bewustzijnsleven ontdekt hem wat hij meer is.

Zacht hoort de mensch in zijn binnenste een bron ruischen van eeuwig leven.

Du Bois-Reymond spreekt hierover niet nader.

Alleen getuigt hij voor de bedroefden. Hij zag, wat zij verliezen, als zij den godsdienst derven, het uitzicht op God en beter leven. Daarom stelt hij tegen Strauss' volstrekte ongodsdienstigheid La Mettrie, die nog eenige maat hield.

Hij schrijft in zijne *Reden* I, 201:

La Mettrie war Arzt und kannte das menschliche Leben. Ihm wäre es nicht eingefallen, Dichtung und Musik als Trösterinnen statt Religion zu empfehlen. Er hätte empfunden, dass gegenüber wahrem menschlichen Elend... dies ein Vorschlag sei, in welchen das Grausame an das Lächerliche grenze (147 en 148).’

Den Haag, 15 November 1910.

Staatkundige kroniek.

24 November.

Twee onderwerpen hebben in de afgeloopen maand de pers en de particuliere gesprekken beheerscht: de vlootpredikant en de psychiaters van Papendrecht.

Het is reeds een tiental jaren geleden, dat de marine-autoriteiten over den indisciplinairen geest onder het vlootpersoneel zich ernstig ongerust maakten. Het scheen soms wel, of het bij muiterij af was.

De oorzaak? Stellig voor een deel de actie onder het personeel van de revolutionaire propaganda. Maar waarom schoot die propaganda zoo gemakkelijk wortel? Omdat de behandeling van het personeel te wenschen overliet ook; maar vooral door het gebrek aan beleid bij de officieren.

Er zijn daarvan schoone staaltjes te vermelden. Bijvoorbeeld: Een kommandant weigert permissie om te passagieren. De équipage, ontevreden, telegrafeert naar een Kamerlid. Het Kamerlid naar den Minister. De minister geeft den kommandant telegrafisch in overweging om het verlof tot passagieren toch te verleenen. De kommandant verleent het. Ziedaar de wijze, waarop de tucht niet moet worden gehandhaafd. Ziedaar, hoe het militair gezag zijn eigen gezag ondermijnt.

Maar in verbetering van het officierspersoneel heeft men het middel niet gezocht. Men liet het wat het was, en het mindere personeel moest worden bewerkt.

De admiraal Ellis was de man van links, die met een rechtsch kabinet in zee ging. Niet alleen omdat hij een rechtsche meerderheid geschikt oordeelde om hem geld toe te staan voor zijn begeerde schepen, maar hij scheen ook die rechtsche beginselen, die de zijne niet waren, bruikbaar te achten om zijn matrozen te bewerken. Om ze uit de handen te houden van hun revo-

lutionaire opruiers, om de krijgstucht op de vloot te versterken. Hij wenschte predikanten te poten op zijn vloot, om den invloed der revolutionaire propaganda te breken. Aan elk oorlogsschip zou een ‘geestelijke tender’ worden vastgekoppeld, die met geestelijk voedsel de matrozen onder den militairen duim zou houden.

Daarvan is destijds niets gekomen. Het opvolgend Kabinet-De Meester was van deze zaak niet gediend. Maar nu, onder het Kabinet-Heemskerk ging het weer beter. Wel is de admiraal Wentholt uit het Kabinet-De Meester in dat van Heemskerk overgegaan, maar hij is in zijn omgeving wonderwel geacclimatiseerd. De heeren Duymaer van Twist en Van der Voort van Zijp, de geestelijke drijvers der antirevolutionaire Kamerclub vonden in den admiraal een gehoorzaam dienaar. En zoo gelukte het. Het denkbeeld van admiraal Ellis werd weer opgevat en tot uitvoering gebracht: ds. Warners werd ‘vlootpredikant’.

Maar hoe? Kreeg de Kommandant der marine een predikant onder zich, die naar zijn aanwijzing de geestelijke belangen van het personeel zou behartigen? Werd de predikant aan den kommandant ondergeschikt? Werd de gezaghebber op zijn schip baas gelaten? Werd hem de noodzakelijke bevoegdheid gelaten om naar eigen inzicht den gang van zaken op zijn schip te regelen? Op dat schip, in dat kleine bestek, waar een ijzeren tucht onmisbaar is, zal niet alles in het honderd loopen, werd daar het gezag van den Kommandant onaangetast gelaten?

Het ging juist andersom. De vlootpredikant, die aan boord een officieele positie verkreeg, werd ambtenaar niet van het departement, maar van een bijzondere vereening van officieren, de Nederlandsche Christen-Officieren Vereeniging. Christen-, dat wil zeggen, de antirevolutionaire officieren. Dat is de vereeniging van kapitein Duymaer van Twist.

Hoeveel leden zijn er? Men weet het niet. In een anderhalf-honderd leden zijn de eere-, kunstlievende of buitenleden begrepen. Men zegt dat er van de vloot in het geheel twee officieren lid zijn. Het Dagblad van den Helder ontkent hun bestaan ten eenenmale.

En het gezag over den man van de vloot wordt aan deze vereeniging opgedragen. Heeft de kommandant over den predikant

klachten, dan kan hij zich wenden tot het bestuur van de Christen-Officierenvereeniging. Dan moet hij wezen bij den heer Duymaer van Twist, met zijn vriend Van der Voort van Zijp als geestelijk adviseur. Over de schijf van den minister heeft de Admiraal van deze heeren de bevelen af te wachten.

Zoo wordt onder een rechtsch kabinet de krijgstucht gehandhaafd. Zoo maakt een minister, die bij de toetreding tot het christelijk kabinet den premier moet hebben gewaarschuwd, dat hij van de ‘fijne beschuiterij niets moest hebben’ ter wille van zijn kostelijk zeteltje zich tot ‘groot-propagandist’ van de zending onder de Christenen. Een officier, die hiervoor te veel karakter toont moet door een ander worden vervangen, die ook in karakter aan den minister ondergeschikt is. En de goe gemeente moet gelooven, dat de marine en daarmede 's lands weerbaarheid uitsluitend veilig is bij de ‘mannen van rechts.’

Het geval werd reeds behandeld bij de algemeene beschouwingen over de Staatsbegrooting. Als kenmerk voor een kerkelijke regeering kon ‘metterdaad’ geen beter symptoom zijn verwacht. Maar voor de rechterzijde is het een fortuintje.

Ter rechterzijde is de eenheid in staatkundige overtuiging vrijwel zoek. De eenheid bestaat slechts in de organisatie. Zij wordt gehandhaafd niet door de gemeenschap in staatkundig beginsel; het zijn uitsluitend de organisatorische middelen van de kerkelijke hierarchie. Is het dan niet een fortuintje, wanneer in dit geval een schijn van beginselantithese voor den dag komt?

Het is niet de zorg voor tucht en orde, niet het bezwaar tegen het lichtvaardig prijsgeven van verdienstelijke officieren dat de linkerzijde in het geweer brengt. Het is eenvoudig anticlerialisme, afkeer van den dominé. Er mag geen godsdienstige propaganda worden geduld op de vloot. Zóó wordt aan ‘christelijke’ zijde de critiek van links voorgesteld, en zoo wordt deze zaak gebruikt om het bewijs te leveren, dat rechts en links in scherpe antithese van elkander worden gescheiden en, wat het voornaamste demonstrandum is, dat dit van diepgaanden invloed is in het staatkundig leven.

Overigens zijn de bewijsmiddelen zoek. Want er is geen onderwerp van sociale politiek of wat ook aan de orde, of de

autithese staat geheel anders. Natuurlijk, dat in het volksleven een scherpe tegenstelling is tusschen geloovigen en ongeloovigen, ontkent niemand. Een theoretisch en geleerd betoog van dr. Kuyper behoefde niet te worden herhaald om te bevestigen wat iedereen aanneemt. De vraag is alleen, hoe bouwt men op die antithese een staatkundig beleid. En deze vraag beantwoordt zelfs dr. Kuyper niet met zijn verweer tegen stellingen, die door niemand worden vastgehouden.

Maar toch - altijd weer redeneeren over die antithese. Dan voelt het volk die nog wat dieper, en domine's en pastoors loopen zich bij een verkiezing het vuur uit de sloffen.

Wat was overigens, naast het financieel wanbeleid, het diepst treffend verwijt, tot de Regeering vooral door den heer Drucker gericht? Het was dit, dat de Regeering, die aan de militaire kwestie haar ontstaan dankt, juist de militaire zaken in het honderd heeft laten loopen. Het tweeploegenstelsel is mislukt. De organisatie is er door verward, en tenminste twee lichtingen zijn er onvoldoende door geoefend. Aan een betere organisatie is niets gedaan. De experimenten met het kader zijn eveneens een mislukking. En bij de marine heeft men nu kans gezien om den goeden geest te bederven door een averechts geregelde kerkelijke propaganda.

Reeds met deze critiek kan het Kabinet-Heemskerk het doen.

Het andere punt van algemeene gedachtenwisseling was de zaak van Papendrecht.

Het Arnhemsche was het derde gerechtshof, dat van deze zaak werd ‘gesaisisseerd’; tweemaal passeerde Garsthagen, de lijdende held van het Papendrechtsche proces, de cassatie. Dat over deze zaak zelve, over het drama dat jaren geleden is afgespeeld, aan den rechter een feitenmateriaal zou zijn te verschaffen, waarop hij zonder bedenken zijn vonnis baseeren kan, was niet te verwachten.

Dus ook niet een feitenmateriaal, waarop een twijfelende rechter Garsthagen wegens smaad van de rijksveldwachters zou kunnen veroordeelen. Dan maar de veroordeeling handhaven, ondanks de treffende verklaringen, die tegen de politie waren ingebracht? Die verklaringen passeeren als van geen waarde?

Het was haast niet mogelijk. Moesten zij als gewone getuigenverklaringen worden gewaardeerd, een veroordeeling van Garsthagen ware onmogelijk en de positie der beëedigde ambtenaren van politie bedenkelijk.

Nog één kans was er om uit de impasse te geraken: aan de positieve verklaringen der getuigen de waarde te ontnemen door de afleggers als onbetrouwbaar buiten het geding te zetten. Dan behoefde men ze niet als meineedig te beschouwen, en tevens was men van de door hen verwekte moeilijkheden af.

Aan den rechter-commissaris werd dus opgedragen bij zijn verhoor zich te doen bijstaan door psychiaters, immers deskundigen, die den geestelijken welstand van de lastige getuigen zou toetsen aan den voor medici geldenden norm.

De uitslag overtrof alle verwachtingen: de onderzochte getuigen - alleen de getuigen à décharge werden onderzocht - weken zonder onderscheid zóó ver af van den norm, dat zij altegader als onbetrouwbaar werden gedisqualificeerd.

Wat van dit onderzoek bekend werd, heeft onder het volk een storm doen opsteken van geweld. Getuigen werden bij het verhoor door den rechter-commissaris door psychiaters onderzocht, zoodat het hun uiterst moeilijk viel zich daartegen te verzetten. En ter terechtzitting werden deze slachtoffers in het publiek besproken, terwijl de pers deze experimenten algemeen verspreidde. De patienten van den Papendrechtschen dokter vernamen zoo, dat hun dokter een gek moest wezen.

Eén troostgrond bleef er intusschen voor de arme gedisqualificeerden: de methode, waarnaar prof. Jelgersma en zijn vrienden onderzochten, moge kloppen met hunne handboeken van vakkundigen, door geen verstandigen leek werd zij als doeltreffend erkend. Berucht is al geworden de vraag aan een man van weinig ontwikkeling gedaan: is Onze Lieve Heer een man of een vrouw? Wie niet antwoordde: ‘God is een geest’, was volgens prof. Jelgersma onbekwaam om zich een abstracte voorstelling te maken, dus imbecil, dus onbetrouwbaar in zijn getuigenis van hetgeen hij had ondervonden.

De heer De Stuers heeft verleden jaar al eens in de Kamer gezegd: als ik een van die heeren zie aankomen, ga ik een

straatje om. Er werd om gelachen. Na deze historie zal menigeen met den heer De Stuers meegaan.

Bovendien hebben deze deskundigen zich niet bepaald tot een onderzoek van individuen, zij hebben ook gegeven een psychologie van het *proces.* En hier waren zij op een geheel vreemd terrein, het gebied van den rechter.

Zoo zijn deze heeren erin geslaagd, hun eigen beteekenis en waardeering in het proces met dezen éénen slag een ontzaglijk eind omlaag te werken. Met moeite heeft men voor hen in de gerechtszaal een plaats veroverd. Zij hebben bijgedragen tot de betere kennis en waardeering van het individueel element in het vraagstuk der criminaliteit. En ziedaar nu opeens een wantrouwen ontketend tegen hun werk, dat in geen tal van jaren zal zijn te neutraliseeren. Deze zaak heeft schade toegebracht aan het gezag der rechterlijke macht, en schade aan de positie der psychiatrie. Beide is te betreuren.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs. XLIV.

‘Milords, vous êtes les grands et les riches. C'est périlleux. Vous profitez de la nuit. Mais prenez garde, il y a une puissance: l'aurore. L'aube ne peut être vaincue. Elle arrivera. Elle arrive....’

De waarschuwende woorden, die Victor Hugo in zijn onsterflijken roman: ‘L'homme qui rit’ door Lord Fermain Clancharlie, den armen histrion Gwynplaine, liet spreken in het Engelsche Hoogerhuis, zijn geen ‘fancy.’ En zoo de teekenen der tijden niet bedriegen, zijn zij thans der verwezenlijking nabij. De onwil, om rekening te houden met de moderne eischen van het staatkundig leven, om afstand te doen van middeneeuwsche macht en prehistorische voorrechten, wreekt zich ten slotte. Wat de Engelsche Lords niet vrijwillig hebben willen doen in den loop der tijden, zullen zij nu moeten doen, gedwongen door den wil des volks.

De besten en meest vooruitzienden hebben tegen dit naderend oordeel gewaarschuwd. Soms op krasse wijze, soms kalm overredend, soms voorstellen ter voorkoming aanbevelend. Maar zij vermochten den Chineeschen muur niet te doorbreken, die de conservatieve denkbeelden over eigen macht en eigen recht omringt.

De Engelsche conservatieven zijn al niet beter dan hunne collega's in andere landen; en tot de peers behooren de meest verstokte, de meest onverdraagzame conservatieven. Benjamin Disraeli heeft in zijn jeugd gepoogd onder de conservatieven een nieuwe partij te vormen, waarin de oude begrippen zich zouden paren aan de democratische beginselen van den modernen tijd. Een Tory-democratie wilde hij vormen; de aris-

tocraten opleiden tot bestuurders en leiders van het volk. Maar in zijn bekenden roman '*Sybil*, *or two worlds*' moest hij de klacht herhalen, die voor hem door een Engelschen geschiedschrijver was geuit: 'De Commons morden: er waren te veel edellieden en er was te weinig edelzin.'

De klacht is oud, als het feit. En het is niet te verwonderen, dat op beiden in den loop der eeuwen herhaaldelijk is gewezen.

Want de leden van het Huis der Lords hebben geen zitting in het huis krachtens hun bekwaamheid, of krachtens bewezen diensten, of door de keuze des volks, maar omdat hun vaders en grootvaders er ook zitting in hadden. Wat zeker wel een der merkwaardigste manieren is, om een wetgevend lichaam saamtestellen. Er zijn ontegenzeggelijk onder de leden van het Engelsche Hoogerhuis zeer bekwame en hoogstaande mannen, echte edellieden, met groote ondervinding, die door de praktijk des levens zijn gekomen tot een goed inzicht van de nooden en behoeften van de staatkundige partijen; maar het is eveneens waar, dat zij behooren tot de minderheid. De meerderheid der ongeveer 600 Peers, waaruit het Huis is samengesteld, is vrijwel onbekend; zij zijn conservatief uit traditie, en geven aan het Huis het karakter, dat Escott (England: its people, polity and pursuits) aldus omschrijft: 'Whatever may be the case with the country, the conservative party are always sure to have an overwhelming majority among the peers.' Daardoor is het altoos mogelijk voor het Hoogerhuis, een wetgevenden maatregel te verwerpen, door het Lagerhuis aangenomen, zoo deze in strijd is met de conservatieve beginselen. Een liberale regeering kan over nog zoo groote meerderheid beschikken in het Lagerhuis, zoodra zij een wet wil invoeren, die den conservatieven niet past, zijn de peers op hun post, en de wet wordt verworpen, of zoo veranderd, dat de liberale beginselen er niet meer in zijn terug te vinden. Het gevolg daarvan is, dat liberale regeeringen in Engeland steeds een veel korteren levensduur hebben dan conservatieve regeeringen. Tusschen een conservatieve regeering en het Huis der Lords is altoos alles koek en ei; tusschen een liberale regeering en het Hoogerhuis is altoos een min of meer openlijke strijd. Vroeger of later komt de onvermijdelijke botsing en het regeeringsschip raakt aan den grond.

Het is duidelijk, dat deze toestand door de liberalen in Engeland onhoudbaar wordt geacht. Niet reeds nu, maar sedert jaren.

Herhaaldelijk zijn in dien tijd pogingen gedaan, om de macht der Lords te verminderen, het recht van veto tegen alle besluiten van het Lagerhuis op te heffen. Want in naam moge Engeland, door zijn langdurigen parlementairen regeeringsvorm een der meest democratisch bestuurde landen van Europa zijn, inderdaad is het bestuur in Engeland aristocratisch en plutocratisch. De democratie is nog niet doorgedrongen tot Westminister, den zetel van de moeder van alle parlementen.

Zeker, in het Lagerhuis, gekozen door het Engelsche volk, berust de wetgevende macht. De regeering wordt door den Koning opgedragen aan den minister, die door de stemming van het volk op den voorgrond wordt geschoven; de partijleiders van de meerderheid, door de stemming aangewezen, zijn de raadgevers der kroon. En in de zorg om dit denkbeeld consequent toe te passen worden ook de voornaamste personen in de omgeving van den koning, de Lord-Stewart, de Comptroller of the Household, de Lord-Chamberlain en alle personen die onder diens onmiddellijke bevelen staan, de opperstalmeester, de opperjagermeester, en zelfs de ‘Mistress of the Robes’ van de Koningin, door den minister-president aangewezen, en blijven de hofbeambten niet langer in functie dan het kabinet, dat hen benoemd heeft. Want de dagelijksche omgang van den Koning en de Koningin met deze dignitarissen kon een invloed hebben, in strijd met de wenschen der regeering. In de eerste regeeringsjaren van Koningin Victoria heeft Peel zelfs de vervanging van de ‘Ladies of the Bedchamber’, geeischt, wat tot een onaangename en pijnlijke quaestie heeft geleid.

Dit alles heeft den schijn van een zuiver parlementair bewind, waarin de regeering wordt opgedragen aan de erkende leiders van de partij, die door den wil des volks de meerderheid vormt in de gekozen vertegenwoordiging. Maar het is slechts schijn.

Want op de vraag hoe Engeland wordt geregeerd? moet het antwoord luiden: ‘Door het volk als dit conservatief kiest, maar door de Lords, wanneer het volk liberaal kiest’.

Werkelijkheid wordt de schijn slechts, als de meerderheid in het Lagerhuis conservatief is. Dan vormen de conservatieven de regeering, de omgeving des konings is uit conservatieven saamgesteld, en daar het Hoogerhuis voor het overgroote deel uit conservatieven bestaat, treedt deze vergadering slechts registreerend op. De wetgevende maatregelen, door de regeering voorgesteld en door het Lagerhuis aangenomen, stuiten in het Hoogerhuis nooit op eenigen tegenstand.

Doch hoe anders wordt de toestand wanneer een liberale regeering optreedt, steunende op een liberale meerderheid in het Lagerhuis! Dan verandert het karakter van het Hoogerhuis zienderoogen. Van een registreerende Kamer wordt het een 'Kamer van kritiek'. Elke wetgevende maatregel, in het Lagerhuis door de meerderheid aangenomen, wordt onder de loupe genomen, en op liberale ketterijen onderzocht. Zoodra er iets in te vinden is, wat van een liberale opvatting getuigt, is de wet veroordeeld. Zij wordt door het Hoogerhuis verworpen, of zoodanig gewijzigd, dat er van den liberalen geest niet veel meer overblijft. Dan kan men van democratische opvattingen niet meer spreken. De 600 Tory-peers regeeren het land naar hun zienswijze. En daar zij meenen de politieke wijsheid in pacht te hebben, daar zij onverdraagzaam en onverzoenlijk zijn, en van hun eenmaal ingenomen standpunt niet willen afwijken, zijn de 'Lords temporal' en de 'Lords spiritual' de klippen, waartegen elke liberale regeering moet worden verpletterd.

Het Pruisische Heerenhuis, met zijn agrarisch-conservatieve jonkermeerderheid is niet conservatiever dan het Engelsche Hoogerhuis. En terecht klaagde minister Lloyd George: 'Wij zijn voor het verkrijgen van politiek gelijke rechten genoodzaakt thans te gaan strijden voor eerlijkheid in ons eigen land. Want wij kunnen niet toestaan, dat 600 Tory-peers zich krachtens hun geboorte het recht aanmatigen over het lot van 45.00.000 hunner landgenooten te beschikken, en de wenschen van het volk voor een goed beheer van het land met voeten te treden'.

Dat is de kern van den strijd, die thans in Engeland zal worden uitgestreden.

Toen het liberale Lagerhuis van 1906 optrad, en Sir Henry

Campbell-Bannerman de regeering overnam, was zijn eerste werk het voornemen aan te kondigen, om den strijd tegen de oppermacht der Lords te aanvaarden. De dood heeft hem belet dat voornemen uit te voeren. Zijn opvolger, Herbert Asquith, wilde eerst pogen het zonder dien strijd te bolwerken. Maar de houding, die het Hoogerhuis ook tegen zijn wetgevende maatregelen aannam, deed hem de noodzakelijkheid inzien, de plannen van zijn voorganger weder op te vatten. In enkele jaren toch werden alle wetgevende maatregelen, door het Lagerhuis aangenomen, in het Hoogerhuis vernietigd; de onderwijswet, de wet tot opheffing van den Plural Vote, de Schotsche Landwet, de Drankwet en andere wetten, die het Lagerhuis met groote meerderheid goedkeurde, werden door het Veto van het Hoogerhuis ten doode gedoemd. En toen in 1909 het Hoogerhuis zelfs de begrooting van minister Lloyd George verwierp, en daardoor feitelijk in strijd kwam met den ouden stelregel: dat het Lagerhuis de koorden van de beurs houdt, - toen kon Asquith niet anders doen, dan den koning de ontbinding van het Huis voorstellen, opdat het volk uitspraak zou doen, in deze quaestie tusschen de regeering en de Lords.

De uitslag dier verkiezingen heeft den toestand nog verwarder gemaakt. Daar de conservatieven hun best hadden gedaan, de stemming door allerlei valsche leuzen te verwarren, om de kiezers omtrent de eigenlijke bedoeling van den strijd op een dwaalspoor te brengen, daar zij in plaats van zuiver de quaestie te stellen: The Lords v. the people' - tariefhervorming, socialisme, protectie, arbeidersverzekering, het Duitsche gevaar, en allerlei andere quaesties die met de hangende zaak niets hadden uit te staan, hadden opgerakeld, - was de stemming geheel anders uitgevallen, dan de beste kenners van het Engelsche staatsleven hadden verwacht. Wel was de conservatieve partij niet in de meerderheid gekomen, maar de Regeering beschikte slechts over twee stemmen meer dan de oppositie, en moest overigens bij haar plannen steunen op de Labour-party en de Ieren.

Zoo werd dus het zwaartepunt van de politieke macht in het Engelsche parlement verschoven naar de Iersche partij. John Redmond, de Iersche leider, was de ongekroonde koning geworden, en Partridge, de geestige teekenaar van Punch, drukte dat uit

in een veelzeggende teekening: ‘The Irony of circumstances,’ waarop bij Redmond met de Koninklijke insignia over het traditioneele Iersche costuum voorstelde, met het onderschrift:

‘Well, if I can't rule in Dublin I can here!’

De vrijwel wanhopige toestand, waarin de liberale Regeering door dien uitslag gekomen was, werd nog wanhopiger toen kort daarna koning Edward stierf. Het plan van Asquith, om de veto-resolutie, die hij in het Lagerhuis had doen aannemen, in het Hoogerhuis door te drijven, door de benoeming van een groot aantal liberale peers, waardoor de partijverhouding zou worden veranderd, was door die omstandigheid voorloopig onmogelijk geworden.

Beide partijen, conservatieven en liberalen, wilden den jongen Koning gedurende de eerste maanden van zijn regeering, den last van de zware verantwoordelijkheid besparen, in deze moeilijke en voor het geheele land zoo ernstige quaestie een beslissing te nemen. Tenminste tot na de kroning van George V wilden zij de regeling der geschillen tusschen Regeering en Hoogerhuis uitstellen; en inmiddels pogen langs minnelijken weg, door bespreking en overleg, een vredelievende oplossing te vinden. Daarom werd een Veto-conferentie, een bespreking tusschen vertegenwoordigers van de beide partijen en uit de beide Huizen gehouden, om te pogen tot een regeling te komen.

Maar elke regeling stuitte af op den onwil der Lords. Zij wilden van hun macht geen tittel of jota afstaan.

Dat heeft thans de crisis weder plotseling acuut gemaakt. Minister Asquith en zijn ambtgenooten zijn genoodzaakt thans te doen, wat zij in het voorjaar wilden doen. En de gedragslijn, die Asquith zich toen heeft voorgesteld, heeft hij uiteen gezet bij de indiening der drie resoluties, die in de Engelsche parlementaire geschiedenis bekend zullen blijven als de Veto-resolutie. Daarin wordt gezegd, dat de Lords geen recht hebben eenige wet betreffende financieele aangelegenheden te verwerpen of te veranderen; de speaker van het Lagerhuis zal uitmaken in hoeverre een wet eer financieele aangelegenheid betreft. Andere wetten door het Lagerhuis aangenomen, kunnen door het Hoogerhuis worden gewijzigd of verworpen; maar indien zij driemaal in drie op elkaar volgende zittingen van het Lagerhuis zijn aan-

genomen, worden zij wet, in den vorm door het Lagerhuis er aan gegeven, zonder, of tegen, den wil der Lords. De derde resolutie bepaalt dat de levensduur van het Lagerhuis van zeven op vijf jaren wordt verminderd.

Daardoor wordt het gevaar weggenomen, of tenminste verminderd, dat een partij, die na eenige jaren bij nieuwe verkiezingen geen meerderheid meer krijgen zou, langer dan noodig is het het volk, en de peers, haar wil kan opdringen.

Deze voorstellen van de liberale regeering zouden dus zeker niet, zooals van conservatieve zijde beweerd wordt, het eenkamerstelsel en de tyrannie van de radicale partij invoeren. Deze wil slechts het veto der peers suspensief, opschortend doen zijn. Tegen het belang van den staat en van de Lords zelf hebben de conservatieven in de laatste jaren gepoogd dat veto definitief te doen worden. Daardoor juist is de strijd zoo scherp en zoo verbitterd geworden. Maar het Huis der Lords afschaffen wil niemand in Engeland. Er zitten in dat huis te krachtige politieke persoonlijkheden, te ervaren staatslieden, wier advies van groote waarde kan zijn. Maar de beslissing moet blijven aan de gekozen volksvertegenwoordiging.

Trouwens, het Hoogerhuis zelf heeft ingezien, dat de tegenwoordige toestand onhoudbaar geworden is. Voor vele jaren heeft een conservatief leider, de bekende Lord Salisbury, bij het Hoogerhuis op zelfbeperking en zelfhervorming aangedrongen, maar de stem van dien roepende in de woestijn is niet gehoord geworden. Herhaaldelijk is later door anderen op den misstand gewezen. Het laatst door Lord Rosebery, die een omvangrijk voorstel tot hervorming van het Hoogerhuis indiende. Dat ontwerp werd aanvankelijk met eenige minachting ter zijde gelegd - maar nu de nood aan den man komt, nu de Veto-conferentie mislukt is, en Asquith niet langer wil marren, maar de questie opnieuw aan de beslissing der kiezers wil voorleggen, heeft het Hoogerhuis de voorstellen van Lord Rosebery in groote haast aangenomen.

Het doel dier voorstellen is de samenstelling van het Huis te wijzigen, doch het de macht te laten, die het thans heeft. Volgens het plan van Lord Rosebery zou het Huis bestaan uit een bepaald aantal peers, die door hunne standgenooten bij keuze zouden worden aangewezen, uit staatslieden, die door het bekleeden

van eenige hooge ambten geacht kunnen worden meer dan gewone bekwaamheid te bezitten, en voorts uit personen, door den koning daartoe aangewezen. In deze voorstellen wordt dus gebroken met de stelling, dat de erfelijkheid uitsluitend voldoende is, voor het zitting hebben in het Hoogerhuis.

Dat het Huis die voorstellen aannam is een bewijs van zwakte. Te blijven staan op hun recht, zooals zij dat vroeger deden, durven de Lords niet meer; zij kunnen niet voor het volk komen met geheel leege handen. De houding van Lord Lansdowne, die tegenover de liberale partij zonder eenige concessie den trotschen tegenstand van de groote heeren stelde, is gebleken onhoudbaar te zijn. Dat zien de Lords best in, en vandaar hun schijnbaar toegeven aan de voorstellen van Lord Rosebery. Maar de wijze, waarop zij zich daartoe bekeerden, schijnt veel meer te spreken van zorg en vrees voor het komende, als van hoop op vernieuwing en verbetering. Geen grooter bewijs van onrecht hadden de Lords kunnen geven, dan door hun late, wellicht te late berouw, en hun plotselinge en daarom niet ernstig genoeg geachte hervormingsgezindheid.

Inmiddels schijnt Asquith van den koning de waarborgen te hebben gekregen, die hij noodig achtte, om den strijd thans te aanvaarden en voort te zetten. Want zoo de verkiezingen, waarmede Asquith Engeland omstreeks Kersttijd gelukkig wil maken, ten voordeele der liberale partij uitvallen, moet deze minister de zekerheid hebben, dat hij het Hoogerhuis kan noodzaken den wil des volks te eerbiedigen. Wellicht zal het niet noodig zijn bijzondere maatregelen te nemen, wellicht zullen de Lords dan inzien, dat zij geslagen zijn en het hoofd buigen. Dat is tenminste de opvatting van Sir Edward Grey, die dit dezer dagen in een brief aan zijn kiezers uiteenzette. Op de oppositie heeft de uitslag der Januari-verkiezingen niet den indruk gemaakt, dien de regeering noodig had. De indruk moet versterkt worden, en wel zoo, dat de regeering sterker, machtiger uit den strijd te voorschijn komt. Dat zij groote overwinningen zal behalen, dat zij op een meerderheid zal kunnen rekenen, als die van 1906, gelooft niemand. Maar de politieke constellatie is gunstig voor haar. Zij heeft in dit jaar nog geen enkel mandaat bij

aanvullingsverkiezingen verloren; de jongste stemmingen wezen zelfs op groote liberale meerderheden, en dat zal haar waarschijnlijk moed hebben gegeven, juist nu de ontbinding te wagen.

Thans staat het Engelsche volk voor de beslissing; wat thans gebeuren zal is het houden van een referendum. De moeilijkheid is slechts dat de vraag, aan de beantwoording van het volk voorgelegd, te gecompliceerd is, of gemaakt wordt, om er eenvoudig op te antwoorden met ‘Ja’, of ‘Neen’. Konden de liberalen die vraag stellen naar hun geest, dus ongeveer aldus geformuleerd: ‘Is het uw wil dat Engeland geregeerd wordt door de Lords of door het volk?’ dan zou het antwoord niet twijfelachtig zijn. En dat is toch feitelijk de eenige vraag, die gesteld kan worden.

Van conservatieve zijde komt echter de verwarring weder. Dat begon door het aannemen van de resoluties van Lord Rosebery in hét Hoogerhuis, dus door het aannemen van den schijn, of de geheele ontbinding en alles wat daarbij behoort niet noodig is, daar het Hoogerhuis zelf hervormingen wil invoeren. Tevens wordt de tariefhervorming weder te voorschijn gehaald, het oude paardje van de conservatieven. Het Duitsche gevaar schijnt thans niet meer zoo groot als in het voorjaar, maar het kan nog toenemen in omvang, voordat de verkiezingen geëindigd zijn. Het allernieuwste is nu de heerschappij der Ieren, en van den Dollar-dictator; zoo wordt Redmond genoemd, wegens de Amerikaansche bijdragen voor het verkiezingsfonds. Dit punt wordt door de conservatieven met veel virtuositeit ontwikkeld. Zij schilderen in ontzettende kleuren het gevolg van de zelfregeering van het groene Erin; zij wijzen erop, dat Gladstone's Home Rule plannen de liberale partij uiteen deden stuiven, en bejammeren het, dat hetgeen Lord Castlereagh in 1801 tot stand bracht, thans na een eeuw zou te niet gedaan worden.

Ook daarmede zullen zij ditmaal niet veel succes hebben. Engelschen en Schotten zijn het hartelijk moede elkaar te verscheuren, en alle gewichtige belangen te doen achterstaan, voor de Iersche quaestie Zij hebben trouwens kunnen inzien, dat het liberale beginsel, zooveel mogelijk decentralisatie in te voeren, aan de Koloniën zelfbestuur, autonomie, Home Rule te geven, heeft bijgedragen om den band tusschen het moederland en

die Koloniën te versterken, de verhouding te verbeteren. Zij hebben gezien welk een merkwaardigen invloed die politiek heeft gehad in Zuid-Afrika, dat nog pas enkele jaren onder Britsch bestuur werd gebracht. En zij kunnen niet gelooven, dat wat nuttig en goed bleek in Canada, Australie en Zuid-Afrika, verkeerd zou zijn voor Ierland.

Waar echter de strijd niet gevoerd zal worden op een zuiver gestelde, zorgvuldig geformuleerde en scherp omlijnde vraag, daar is het moeilijk over den uitslag eenige meening uit te spreken. Scherp zal de strijd worden en heftig, van beide zijden zal niets worden verzuimd, om alles in het licht te stellen wat strekken kan, om de kiezers te overtuigen, en tot deze of tot gene zijde over te halen.

Hoe echter ook de uitslag wezen zal, het beginsel waarover Asquith met zijn geestdriftigen en kranigen staf nu tweemaal de meening des volks vroeg, kan niet meer worden weggestopt. Het zal zich, zoo het nu niet overwint, steeds opnieuw opdringen. Want er is een onweerlegbare waarheid in hetgeen Victor Hugo gezegd heeft in zijn reeds aangehaald werk: ‘L'homme qui rit’: Les deux puissances aveugles, monarchie et oligarchie, ne s'apercevaient pas, qu'elles travaillaient pour un tiers: la démocratie.’

Welnu, de democratie laat zich niet meer met leege handen wegjagen. Zij komt haar rechten opeischen. En daarmede begint een nieuw staatsrecht, een nieuwe staatsregeling in Engeland. Een nieuw tijdperk in de Engelsche geschiedenis breekt aan.

Bibliographie door B. Bijmholt.

De Nederlandsche Vakbeweging en haar toekomst. Feiten en beschouwingen door Jan van den Tempel, secretaris v. het Ned. Verbond v. Vakvereenigingen. Met een voorwoord van Henri Polak. Rotterdam, 1910. Uitg. Mij. v.h. H.A. Wakker & Co.

Na lezing van het boek, waarvan ik hier boven den titel afschreef, was mijn indruk wel, dat van den Tempel onze hedendaagsche vakbeweging kent, dus dat hij zijn onderwerp meester is.

Hij is er in thuis en redeneert vandaar gemakkelijk en begrijpbaar.

Het boek heeft tot inhoud: voorwoord van Henri Polak; ontstaan, omvang en groei der vakbeweging; vorm, taktiek en prestaties der vakvereenigingen; de richtingen in de vakbeweging; vakbeweging en sociale hervormingen; vakbeweging en politieke partij; op marsch!

Het boek zet niet alleen de verhoudingen in de Nederl. vakbeweging uiteen. Het verdedigt ook een bepaalde richting in de vakbeweging, n.l. de z.g.n. moderne.

Het Nederlandsch Verbond van Vakvereenigingen (N.V.V.), waarvan de schrijver secretaris is, is de centrale organisatie der ‘modernen.’ De schrijver staat niet neutraal tegenover zijn onderwerp. Maar ook wie het niet met hem eens is of slechts ten deele, zal moeten erkennen dat zijn boek een goed inzicht geeft in de verhoudingen in de tegenwoordige vakbeweging.

Om een denkbeeld te geven van den groei der vakbeweging in ons land, diene de mededeeling, dat het aantal vakvereeni-

gingsleden omstreeks 1895/96 door den schrijver geschat wordt op 30.000 à 35.000.

1 Jan. 1909 werd het aantal geschat op ± 145.000.

Dit laatste cijfer rust volgens van den Tempel ten deele op een te gunstige schatting.

Hiermede rekening houdende en met het feit, volgens schrijver, 'dat er onder de door het Bureau[1)] opgesomde vakvereenigingen vele zijn, die tot de kracht onzer vakbeweging hoegenaamd niets bijdragen' (pag 11), is het toch duidelijk, dat in de laatste jaren de groei der vakbeweging in ons land geen geringe is. In weerwil van verschillende door schrijver opgenoemde ongunstige omstandigheden ging de vakbeweging vooruit 'in steeds sneller tempo.' De schrijver brengt dit in verband met den voortgang van het kapitalisme.

Een hoofdstuk wijdt de schrijver aan: vakbeweging en politieke partij. 'Vakbeweging en Partij (bedoeld wordt de S.D.A.P.), de twee legers van den arbeid, opereeren op eenzelfde basis en leveren op bepaald terrein gemeenschappelijk slag. Zij worden beheerscht door eenzelfde aandrift en staan tegenover denzelfden vijand. De kracht van den een is de sterkte van den ander; zij mogen jubelen over elkanders overwinningen' (pag. 126).

Toch kan men de (moderne) vakbeweging niet sociaal-demokratisch noemen. 'Een bepaald beginsel, in den zin van een klaar belijnde maatschappij- en levensbeschouwing[2)], kan door de vakbeweging niet worden aanvaard. Het is derhalve onjuist de moderne vakbeweging sociaal-democratisch te noemen, wat door hare tegenstanders opzettelijk geschiedt. Maar ontegenzeggelijk wordt het geestelijk leven der moderne vakbeweging door de sociaal-democratie beheerscht. Haar ziel is socialistisch.' (pag. 126). Ten slotte nog eene enkele aanhaling uit 's schrijvers slothoofdstuk: Op marsch! 'Haar (d.i. van de vakbeweging) optreden moet steeds baseeren op de reëele verhoudingen. Een

1) Het Centraal Bureau voor de Statistiek, dat een onderzoek had ingesteld naar onze vakvereenigingen en aan een van welks uitgaven het cijfer van pl. m. 145.000 ontleend wordt.

2) In verband met wat volgt: "Het is derhalve onjuist" enz. zou men hier uit kunnen lezen, dat de sociaal-demokratie niet alleen een klaar belijnde *maatschappij*-beschouwing aanvaardt, maar ook een dito *levens*-beschouwing. Dit laatste kan ik niet toegeven. De soc.-dem. aanvaardt een bepaalde *maatschappij*-beschouwing. Goed. Maar eene bepaalde door de soc.-dem. aanvaarde *levens*-beschouwing zou buitensluiten wie die levens-beschouwing niet toegedaan was en toch wel de soc.-dem. maatschappij-beschouwing zou kunnen aanvaarden.

breeden horizon, ruim uitzicht kan zij niet ontberen; maar uit haar aard heeft inzonderheid zij bij elken stap den grond voor haren voet geducht te onderzoeken.' (pag. 151).

Ik eindig deze korte aankondiging van *De Nederl. Vakbeweging en haar toekomst* met als mijne meening uit te spreken, dat het boek mij voorkomt te zijn eene degelijke studie van onze hedendaagsche vakbeweging, aan elk ter lezing aanbevolen, die een helder inzicht wenscht te verkrijgen in de verhoudingen in onze tegenwoordige vakbeweging.

Amsterdam.

Boekbeoordeeling door Dr. A. Aletrino.

Der heilige Skarabäus, roman, door Else Jerusalem. 12e Aufl. Uitg. S. Fischer, Verlag, Berlin. 1909.

Ontegenzeggelijk moet er verband bestaan tusschen het feit, dat in de laatste jaren in Duitschland de kwestie is geboren en steeds wordt besproken, of en hoe men op de beste wijze jongens en meisjes van een zekeren leeftijd, uitleg en begrip van het geslachts-leven moet geven en het feit, dat er in diezelfde jaren verschillende - er gaat, om zoo te zeggen, geen maand voorbij, dat niet een werk, waarin het vraagstuk wordt behandeld, het licht ziet - belletristische werken zijn veschenen, die op het geslachts-leven betrekking hebben.

Dat het Duitsche publiek belangstelling in het vraagstuk toont, bewijst niet zoozeer het bestaan en het bloeien van het Tijdschrift 'Sexual-Probleme', waarmeê eenige jaren geleden het 'Zeitschrift für Sexualwissenschaft' is saamgesmolten, bewijzen nog niet zoozeer de verschillende uitgaven van de boeken van Rohleder, van Forel (die de eerste uitgave van zijn 'Sexuelle Frage' in het Duitsch heeft doen verschijnen), van Iwan Bloch en van anderen, maar voornamelijk blijkt die belangstelling - die ook in ons land niet ontbreekt; het meerendeel dier werken wordt ook in Nederland met graagte gelezen - uit de 124000 exemplaren, die reeds in 1908 van het 'Tagebuch einer Verlorenen'[1)] onder de menschen waren gebracht, uit de 12e oplage, die Else Jerusalem's roman 'Der heilige Skarabäus' reeds in 1909, ruim vier jaar na den eersten druk, het licht heeft gezien.

1) Tagebuch einer Verlorenen, Von einer Toten, door Margarete Böhme, Berlin, F. Fontane & Co., 1908. In het Hollandsch verschenen bij A. de Lange, Amsterdam, onder den titel 'Thymian'.

Vooral echter wordt het duidelijk, dat de opvattingen der menschen omtrent het geslachts-leven en den aankleve van dien een verandering in goede richting beginnen te ondergaan, wijl die beide romans niet zoozeer het geslachts-leven zelf, dan wel een uitwas er van - de prostitutie - tot onderwerp hebben.

De kwestie of 'Sexuelle Aufklärung', of 'Sexuelle Belehrung' noodig en nuttig is, zal ik niet bespreken. Noch zal ik de argumenten er vóór en er tegen, zooals men die in de verschillende geschriften beredeneerd en opgesomd vindt, weergeven. Het zou mij te ver van mijn onderwerp voeren. Zeker is het, dat door dien strijd het publiek de oogen zijn geopend en dat de overtuiging zich eindelijk meer en meer begint op te dwingen, dat de opvattingen omtrent alles wat het geslachts-leven betreft en wat daarmeê samenhangt, niet meer dezelfde kunnen en mogen blijven, als die tot dusver golden, maar dat het dringend noodig en noodzakelijk is, dat niet alleen die opvattingen veranderd en verbeterd worden, maar dat ook de toestanden, die door de behoeften en de eischen van het geslachts-leven geschapen en er langzamerhand, schijnbaar-onvermijdelijk en onvervreemdbaar, aan verbonden zijn, voor anderen en beteren moeten plaats maken. En ofschoon het als van zelf spreekt, dat zulk een proces niet dan heel langzaam en slechts in het verloop van lange jaren tot een goed eind kan komen, ofschoon ieder zal moeten toegeven, dat het voornaamste en het meeste nog geschieden moet, niemand zal ontkennen, dat er al veel bereikt is en dat er al een groote schrede voorwaarts is gedaan. Wat gedurende lange jaren alleen de belangstelling opwekte van een kleine groep menschen, die - tegen alle hinderpalen in - hun pogingen om verbetering aan te brengen met alle volharding doorzetten, is eindelijk in de gezichts-lijn van een grooter publiek gekomen. Men begint meer en meer te begrijpen, dat het niet langer aangaat willens en wetens de oogen dicht te klemmen om het ellendige en slechte niet te zien, zich òf gehuicheld-verontwaardigd, òf met een gebaar van minachting van het lage en vuile af te wenden, maar krachtiger langzamerhand wint de overtuiging veld, dat het niet langer geoorloofd is, jaar in, jaar uit, een aantal individuen te laten demoraliseeren en ten onder gaan, ten gelieve en ten pleziere van anderen.

Niet, dat niet reeds vele malen en gedurende lange jaren op

het prostitutie-vraagstuk is gewezen, over het prostitutie-vraagstuk is geschreven! Integendeel! Het is ondoenlijk, een volledige lijst saam te stellen van het aantal werken, brochures, tijdschriften enz. enz. het vraagstuk behandelend, die reeds het licht hebben gezien. Zij bleven echter in hun verspreiding tot een kleinen kring menschen beperkt! Het overige deel zag er het gewicht niet van in, las ze niet, bleef onverschillig voor de kwaal en voor het kwaad, die naast en rond ze voort-woekerden, wendde zich met schaamtelooze kuischheid van een zoo onzedelijk onderwerp af, deed alsof het niet bestond en zweeg het dood.

Wat de wetenschappelijke schrijvers niet hebben kunnen bereiken, hebben de roman-schrijvers bereikt! Het is natuurlijk moeilijk te bepalen, welken invloed en welk aandeel de wetenschappelijke schrijvers hierbij hebben gehad. Dat hun invloed een groote moèt zijn geweest, is niet te weerspreken; zooveel en zoo lange jaren werken, kan onmogelijk zonder invloed en zonder uitkomst zijn gebleven. Dat het vraagstuk onder de oogen van het groote publiek is gebracht, dat een wijde kring van menschen belangstelling in de kwestie is gaan voelen, dat de aandacht van onnoemelijk velen op het euvel is gericht geworden, moet men echter dankbaar aan den roman-schrijvers wijten. En niet, dat het succes van de door mij genoemde boeken een ‘succès de scandale’ is! Wie de beide romans gelezen heeft, zal moeten toegeven, dat van ‘scandale’, van aantrekkelijk-gemaakte smerigheid, van door geheimzinnigheid prikkelend vuilheids-genot in geen van beide sprake is.

Misschien is het 't ongewone van het onderwerp, dat Else Jerusalem's boek zooveel lezers heeft doen vinden; misschien de wijze, waarop zij haar onderwerp heeft behandeld, namelijk zonder valsche-kuischheidsschroom om alles te zeggen wat en zooals zij het te zeggen had, zonder daarbij en daardoor te kwetsen, misschien wel beide. Het is moeilijk uit te maken. Zeker is, dat zij door haar roman op een, voor de meeste menschen - zoowel vrouwen als mannen - geheel ongeweten maatschappelijke ellende - het leven namelijk van prostituées in een bordeel - heeft opmerkzaam gemaakt, die zonder haar werk, wie weet hoe lang nog, in dezelfde vage onbekendheid zou hebben voort-bestaan. Zij heeft de menschen, die zich dikwijls onwillekeurig en instinctmatig, maar in zooveel meer gevallen met opzet,

van het tegen-de-borst-stuitende, het vuile, het liederlijke, dat zich als van zelf met het begrip ‘bordeel’ associeert, afwenden, gedwongen het kwaad onder de oogen te zien.

De ‘Skarabäus’, de mest-kever, de prostitutie, zal er niet op eens door worden uitgeroeid, zal er niet op eens door verdwijnen. Dat is een onmogelijkheid! Het is echter al veel gewonnen, wanneer oudere - door boeken als van Else Jeruzalem opmerkzaam gemaakt op de misère, op het droeve bestaan van zooveel medemenschen - een jonger geslacht een andere en betere sexueele moraal inprenten, dan de tegenwoordig, helaas nog te veel, gangbare.

Een ‘andere en betere’ sexueele moraal! Men kan gerust zeggen: een sexueele moraal in het algemeen! De opvoeding, zoowel van meisjes als van jongens, laat op dat punt zoo niet alles, dan toch zeer veel te wenschen over. Bij ouders en bij opvoeders - en het zijn, mijns inziens, vooral de ouders, wier taak het is, opheldering te geven en zulk een moraal in te prenten - heerscht nog veel te veel de meening, dat het geslachtsleven iets schandelijks, iets vuils is, dat zooveel mogelijk verborgen moet blijven en waarover men zoo min mogelijk moet spreken. En ofschoon alle ouders er van overtuigd zijn, dat hun kinderen op een zekeren leeftijd alles van het geslachtsleven weten, door kameraden of door vrienden er van op de hoogte gebracht - een der oorzaken, waardoor het geslachtsleven een geheimzinnig waas van smerigheid en van vuilheid krijgt en houdt - ofschoon zij, door eenig nadenken, de overtuiging moèten krijgen, dat hun kinderen, op die wijze ingelicht, een geheel verkeerde voorstelling en opvatting van het geslachtsleven krijgen en houden, sluiten zij willens en wetens oogen en ooren en doen het zoowel tegenover zich zelf als tegenover anderen voorkomen, alsof hun kinderen in (benijdenswaardige of betreurenswaardige?) onschuld hun dagen doorleven.

Behalve nog om het egoïstisch motief, namelijk hun kinderen te vrijwaren voor de ziekten en kwalen, die in het gevolg der prostitutie voortdurend in de maatschappij worden verspreid en waaraan niet alleen het mannelijk geslacht, maar - door een huwelijk met mannen, die gedurende hun jeugd-jaren of gedurende een gedeelte daarvan, vóór hun huwelijk, in geslachtelijken om-

gang met prostituées hebben verkeerd - ook het vrouwelijk geslacht blootstaat, zou het inprenten van een sexueele moraal, het leeren van een andere en betere sexueele moraal dan de tegenwoordig geldende, zijn nut hebben met het oog op den moreelen en den immoreelen kant van de kwestie.

Het kan zijn, dat er ouders bestaan, die nooit over het vraagstuk hebben nagedacht; dat bij sommige ouders het vraagstuk zóóver buiten hun denk- en gevoels-sfeer ligt en altijd heeft gelegen, dat zij nooit de behoefte en de noodzaak hebben gevoeld, hun kinderen tegen de prostitutie te waarschuwen en hen te wijzen op het groote euvel, dat steeds in onze maatschappij voort-tiert en dat gestadig nieuwe slachtoffers maakt. Door boeken als die van Else Jerusalem zullen hun oogen worden geopend en zullen zij tot nadenken worden gebracht.[1)] Zij kunnen er door tot de overtuiging komen, dat het noodig is hun kinderen een sexueele moraal op hun levensweg mee te geven, die hen zal beletten het kwaad te helpen in stand houden en daardoor te verergeren. En andere ouders - zij die wèl weten, wien wèl het vraagstuk onder de oogen is gekomen, maar die òf door onverschilligheid, òf doordat de conventionneele begrippen in hen zijn vastgeroest, zich nooit de moeite hebben gegeven om het jongere geslacht een anderen en beteren weg te wijzen, als dien waarlangs zij zelf in hun jeugd hebben gedwaald - zullen er het bewustzijn door voelen ontwaken - wanneer zij niet alle meegevoel, alle altruïsme en gevoel voor zooveel meer hebben verloren - dat zij hun kinderen een andere en betere sexueele moraal moeten inprenten dan die, waaronder zij zelf altijd hebben geleefd en die in onze maatschappij nog veel te veel wordt gehuldigd.

Moge door een andere sexueele moraal alléén, de prostitutie-kwestie niet tot een geheele oplossing kunnen worden gebracht,

1) Als bewijs, hoe noodig en nuttig boeken als die van Else Jerusalem zijn, diene o.a. het volgende. In het verslag van een zitting van de Rechtbank te Amsterdam, waarin de zaak werd behandeld van een houder van een verdacht huis, aangeklaagd van voortgezette mishandeling van een meisje, dat in zijn inrichting, haar bedrijf uitoefende - welk verslag te vinden is in het Avondblad van het Handelsblad van Donderdag den 22sten Sept. 1910, eerste blad - lezen wij, dat het O.M. Mr. Besier, verklaarde, na het getuigenverhoor zijn requisitoir nemende, ‘dat hij bij de behandeling dezer zaak, eenige uren geleefd heeft in een poel van vuiligheid en ongerechtigheid, zooals hij in zijn loopbaan nog niet is tegengekomen en eigenlijk niet wist, dat bestond. Men spreekt wel eens van blanke slavinnen, doch dat deze uitdrukking zoo letterlijk waar was, heeft spreker niet geweten’. Wel een krasse bekentenis voor een rechter!

zeker zal door de veranderde opvattingen de bordeel-prostitutie, met haar gevolg van leed, ellende en droefheid, in de toekomst beduidend verminderd kunnen worden.

In een blind-loopend zijstraatje van een der hoofdstraten van Weenen, staat het ‘Rothaus’, een groot, van roode steen opgetrokken gebouw, dat bijna uitsluitend door prostituées bewoond wordt. Zij leven er alleen, of met haar tweën of drieën op een kamer en betalen de huur, een tamelijk hooge, aan de portierster, die er een handeltje bij drijft in allerlei toilet-en andere zaken - die zij peperduur aan haar bewoonsters verkoopt - en die de huur geregeld iederen maand aan den eigenaar, die nooit in het straatje, noch in het ‘Rothaus’ komt, afdraagt. In het ‘Rothaus’ wordt Milada geboren. Zij is de dochter van een mooie en nog betrekkelijk jonge vrouw, die den bijnaam van ‘die schwarze Katerine’ draagt en die ergens van het platteland komt, waar vandaan zij hierheen is getrokken met haar vriendin Janka, die zij heeft meegenomen, om zich te wreken op den oom van Janka, den man, door wien zij is onteerd, een schatrijken boer, die trotsch en hoog in zijn wapens is en die het als een voortdurende marteling voelt, dat zijn nicht prostituée is geworden. Om zich te wreken, heeft Katerine steeds geweigerd het kind, waarvan zij spoedig na haar komst in het ‘Rothaus’ is bevallen, aan hem af te geven, ofschoon het kind haar geheel onverschillig is en zij zich bijna nooit met het schepseltje bemoeit. Dat wraakgevoel en de voldoening, die zij heeft, dat Janka zóóveel van haar houdt, dat zij bij háár blijft en niet meer naar haar oom terug wil, zijn de eenige vreugden, die zij in haar bestaan heeft overgehouden, dat - zoowel door de laagheid van den rijken boer, als door de desillusie en haar gekwetste ijdelheid, nooit de vrouw van dien rijken boer te zullen zijn - allen zonneschijn voor haar verloren heeft.

Milada heeft een eenzame en trieste jeugd. Er is niemand, die zich met haar bemoeit dan Janka en nu en dan eens eene van de andere prostituées. Zij slaapt en brengt verder haar dagen meestal op een vliering-kamertje door, in het gezelschap van een stuk of wat ratten, die zij mak heeft gemaakt of zit in de keuken bij Janka, wanneer haar moeder bij dag slaapt en houdt 's avonds,

wanneer haar moeder op straat is, de wacht voor de kamer, op het portaal, om dadelijk licht te maken, wanneer haar moeder met een heer t'huis komt; of ook zit zij 's avonds voor de deur op straat om heeren te waarschuwen, die haar moeder willen bezoeken, dat zij niet naar boven kunnen gaan, omdat haar moeder al iemand bij zich heeft. Niettegenstaande de onverschilligheid en de liefdeloosheid van haar moeder, houdt zij blindveel van haar, voelt een voortdurende behoefte naar haar teederheid en haar liefde, bewondert haar mooie verschijning en is er in haar onschuldige kinderlijkheid trotsch op, dat haar moeder zooveel heeren bij zich krijgt en telt met een zekere hoogmoedige vreugde het aantal mannen op, dat haar moeder soms op één avond komt bezoeken. Wanneer zij wat ouder is geworden, zorgt Janka er voor, dat zij op een zusterschool wordt geplaatst, waar zij haar eerste onderwijs krijgt en waar zij met ijver en vlijt alles leert wat daar te leeren is en wat er onderwezen wordt. Nu en dan, maar zeldzaam, omdat zij voor het kleine huishouden zorgen moet en door het harde werken er niet mooier op wordt, gaat Janka 's avonds mee uit en komt ook met heeren t'huis. Zulke avonden zijn als een feest voor Milada, omdat zij zoowel haar moeder als Janka bij het aankleeden en mooimaken helpt. Wanneer Janka ook uit is, ruimt zij den boel in de kamertjes en in de keuken op en zorgt er voor, dat alles in orde en aan kant is, wanneer de beide vrouwen t'huis komen.

Gebrek en armoê echter kent Milada niet, omdat haar moeder genoeg met haar métier verdient.

Jaren achtereen gaat het leven in het ‘Rothaus’ zoo voort. Plotseling echter komt er verandering. De eigenaar heeft het ‘Rothaus’ aan een vrouw verkocht, die van een zeer lage en armoedige afkomst, haar leven heeft doorgebracht met hard werken en die langzamerhand wat geld heeft gekregen. Haar ouders waren Gallizische Joden, die ergens in een der armenbuurten in een kelder woonden en die van bedelen en van nu en dan eens werken leefden, zonder een bepaald ambacht te hebben en zonder dat zij de energie hadden om, wanneer hen werk werd aangeboden, het uit te voeren. Toen zij volwassen begon te worden, begreep zij, dat haar leven niet langer in die omgeving en onder die omstandigheden mocht voortslepen en

met veel moeite dwingt zij het er heen, dat haar ouders en haar verdere familie aan het werk gaan en hun bedel- en luier-leven zullen laten varen. Dat gelukt haar en zij komt daardoor in kennis met den zoon van een Joodsche vrouw, die een uitdragerswinkel heeft en goed haar brood verdient. Omdat de zoon te zwak is voor den handel, heeft zijn moeder hem laten studeeren en hij - verliefd geworden op de energieke en doortastende persoonlijkheid, die hij zoo ver boven zijn eigen zwakte en ongeschiktheid vindt staan - trouwt Rosa, die van dat tijdstip af den naam van Frau Goldscheider draagt en in den uitdragerswinkel mee helpt. Wijl haar man ziekelijker en zwakker wordt en haar niet meer, zooals vóór en gedurende hun verliefdsheidstijd, les kan geven en haar verstand ontwikkelen, neemt zij een meester, Horner, een knappen maar verloopen man, vroeger leeraar aan een gymnasium of zoo, en blijft met dien in aanraking, zelfs wanneer haar man gestorven is. Uit haar huwelijk is een dochtertje geboren en zoodra haar man dood is, neemt zij het besluit zich - voornamelijk met het oog op het verdere bestaan van haar kind, waarvan zij heel veel houdt - van haar joodsche omgeving los te maken. Haar familie heeft zij al lang weer naar haar geboorteplaats terugbezorgd en zoodra haar dochtertje den leeftijd er voor heeft - zij heeft haar geen joodschen, maar een christelijken naam gegeven - stuurt zij haar naar een aritocratische, op Engelsche leest geschoeide kostschool in Dresden en laat haar daar haar opvoeding voleinden. Eens of tweemaal in het jaar gaat zij haar opzoeken en houdt haar afkomst stipt voor haar geheim. Haar wenschen en verlangens gaan echter verder en zij koestert de illusie, dat haar dochter eenmaal rijk zal zijn, een goed huwelijk zal doen en als een groote dame zal kunnen leven. Dat doel kan zij met haar uitdragerswinkel alléén echter niet bereiken.

Horner, die als een trouw vriend, niettegenstaande zijn verwarde redeneeringen, zijn paradoxen en zijn verloopen bestaan, voortdurend naast haar is gebleven en haar met raad en daad bijstaat, brengt haar op een dag op de gedachte het ‘Rothaus’ te koopen, waar de eigenaar wel van af wil, er een grootsch bordeel van te maken, er eenige jaren directrice van te blijven en zich dan, wanneer zij er geld genoeg uit heeft geslagen, terug te trekken

en het te verkoopen. Na eenige tegenwerpingen, dat zij van dat métier niet op de hoogte is en dat zij niet weet, hoe zij zulk een zaak zou moeten drijven, geeft zij aan de redeneeringen van Horner gehoor en koopt het 'Rothaus'. Terwijl de verbouwing, die voor de nieuwe bestemming noodig is, wordt uitgevoerd, gaat zij een reis doen in verschillende groote steden van Oostenrijk en Duitschland, voorzien van aanbevelings-brieven, haar door een paar hooggeplaatste politie-ambtenaren, die zijdelings in de zaak belang hebben, gegeven en komt in Weenen terug, gewapend met al de kennis, die er voor de uitoefening van haar beroep noodig is. Het eerste wat zij doet, is de bewoonsters van het 'Rothaus' de revue te laten passeeren en diè uit te kiezen en te houden, die haar voor haar bordeel de geschiktste lijken. Wanneer het 'Rothuis' wordt geopend, komen al de vrouwen, die zij heeft uitgekozen, dus bij haar inwonen en onder haar Katerine, als de voornaamste. Janka, die zij niet heeft kunnen gebruiken, is weer naar haar land teruggekeerd. Milada heeft verlof om bij haar moeder in het 'Rothaus' te blijven.

Feitelijk gaat het bestaan van Milada op dezelfde wijze voort als voor dien tijd. Alleen ziet zij en bemerkt zij van haar moeder nog minder dan vroeger. Zij leeft zoowat als dienstmeisje in het Rothaus, werkt en bedient en gaat met Frau Goldscheider mee, wanneer deze boodschappen moet doen of op zoek moet gaan naar andere prostituées, wanneer zij, die niet meer voor de zaak geschikt zijn, naar andere bordeelen zijn gezonden of eenige er van met andere bordeelen zijn geruild. Katerine wordt spoedig oud en ziekelijk en het duurt niet lang, of Frau Goldscheider beduidt haar, dat zij ergens anders heen moet, omdat zij haar niet langer in het Rothaus kan houden. Bijna zonder afscheid van haar kind te nemen, vertrekt zij op een avond naar een andere stad, naar een minder bordeel. Nu echter gaat het snel met haar achteruit, zij daalt van het eene lage bordeel naar een nog lager, verziekt en verzwakt door het ellendige leven en door den drank en wordt eindelijk door haar laatste bordeelhoudster naar Weenen teruggebracht, waar zij spoedig daarna in het ziekenhuis sterft.

Tot haar zestiende jaar zoowat, blijft Milada in dezelfde betrekking in het Rothaus. Dan merkt Frau Goldscheider haar

op en voelt, dat zij - al is Milada nog niet tot haar volwassen mooiheid gegroeid - toch wel al voordeel van haar kan trekken. Zij spreekt haar op een dag over haar plannen, geeft haar haar uitzet cadeau, als loon voor al de jaren, die zij in het Rothaus voor niet heeft gewerkt en stuurt haar eerst, om haar in te wijden en te gewennen, naar een soort café met dames-bediening, dat ook zoo half en half bordeel is. Na een half jaar komt Milada voor goed in het Rothaus en wordt bij de andere prostituées ingelijfd. Frau Goldscheider echter heeft opgemerkt, dat er in Milada meer dan in de andere zit en geeft haar daarom Horner, die een trouw bezoeker van het Rothaus is geworden, in handen, opdat die haar les zal geven en ontwikkelen. Deze houdt zich voortdurend met haar bezig, ontwikkelt haar geest niet alleen met zijn paradoxen, maar ook met een geregeld en volgens een breed door hem opgezet plan van onderwijs, omdat hij er plezier in heeft een soort vivisectie-proeven op een prostituée te doen in verstandelijken en in moreelen zijn. Milada neemt zijn lessen ter harte, leert veel en goed en wordt weldra een uitzondering, wat verstand en ontwikkeling betreft, op de overige prostituées.

Dat leven duurt weer eenige jaren, totdat Frau Goldscheider rijk genoeg is geworden, om zich uit de zaken terug te trekken, wat zij dan ook doet. Het Rothaus gaat in handen over van een verschrompeld, godsdienstig-huichelend, onhandig menschje, vrekkig en gierig, die vroeger huishoudster van een pastoor is geweest, van wie zij een dochter heeft, welke dochter op haar beurt door een anderen pastoor onteerd is. Door hebzucht gedreven, neemt Fraülein Miller het Rothaus over en wiegt haar geweten in slaap, omdat zij zich heeft voorgenomen niet langer het métier te doen, dan tot zij een bepaalde som gelds bezit, waarvoor zij zich voor haar verdere levensdagen in een klooster zal kunnen koopen. Steeds dan ook houdt zij haar doel voor oogen en houdt aan haar plan vast, mettertijd het Rothaus en het huisje, dat zij in de bergen bezit en dat zij van haar vroegeren pastoor heeft geërfd, te verkoopen en dan de hemelsche zaligheid deelachtig te worden. Niet echter is zij slechts een paar dagen in het Rothaus, of zij bemerkt en begrijpt, dat zij ten eenemale ongeschikt is om de zaak te drijven. Zij vraagt om hulp aan

Milada, die haar zoo 'n beetje door Frau Goldscheider is aanbevolen en langzamerhand krijgt Milada de macht in handen en wordt feitelijk de beheerdster van het Rothaus, terwijl Fraül. Miller alleen den naam er van heeft. Milada weet van haar positie gebruik te maken. Frau Goldscheider heeft al wat geld voor haar opgespaard en omdat zij - lettend op wat deze haar altijd heeft gezegd, namelijk dat geld-hebben een der eerste voorwaarden in de wereld is, om vooruit te komen en onafhankelijk te zijn - meer en meer inziet, dat een of anderen dag de tegenwoordige directrice weg zal gaan en dat zij dan, wie weet waar en bij wien, terecht zal komen en dat niet wil, maakt zij een contract met Fraül. Miller, onder dreigement, dat zij anders weg zal gaan, dat zij voor het vervolg een aandeel in de winst zal krijgen en dat zij als huishoudster in het Rothaus zal optreden en niet meer gelijk met de andere prostituées zal zijn. Zoo wordt zij, wat in het vak, ‘gouvernante’ wordt genoemd. Intusschen blijft zij altijd van de lessen van Horner profiteeren.

Op een avond is het druk in het salon, waar verscheiden bezoekers zijn. Onder anderen ook een student in de medicijnen, Gust Brenner, en zijn vriend Joszi. Plotseling geeft een van de meisjes een gil en valt op den grond. De stakker liep al dagen rond met een abces in haar oksel, wat zij aan niemand heeft gezegd en door het stoeien met een van het troepje studenten, die rondom haar zaten, heeft zij een stoot tegen haar zieken arm gekregen, waardoor het abces plotseling is open gegaan en wat haar zulk een heftige pijn doet, dat zij flauw valt. Gust Brenner geeft de eerste hulp, helpt het meisje naar haar kamer dragen, maakt het abces schoon, verbindt de wond en belooft Milada, die hem heeft bijgestaan, den volgenden dag terug te zullen komen. Hij komt den volgenden dag, hij komt de daarop volgende dagen en langzamerhand ontwikkelt zich tusschen hem en Milada een liefdesverhouding, die haar geheel in beslag neemt.

Zij blijft echter, niettegenstaande haar nieuwe gevoelens en de nieuwe gevoels-sfeer, waarin zij leeft, hetzelfde bestaan in het Rothaus leiden en wil niet aan de verlangens van Gust gevolg geven, namelijk het Rothaus te verlaten en met hem te gaan wonen. Zij weet, dat hij nooit met haar zal trouwen en

weet ook vooruit, dat hun verhouding een of anderen dag zal eindigen en daarom verkiest zij haar bestaan te houden, zooals zij het tot nog toe in Rothaus gemaakt heeft. Zij voelt het daarbij als een soort plicht onder die prostituées te blijven, omdat zij er de plaats vindt waar zij het meeste kan helpen en zooveel mogelijk, zooveel als in haar vermogen is, kan troosten. Buiten het Rothaus, buiten, in de gewone maatschappij, staat zij eenzaam, vreemd en verlaten. Zij weet, dat haar heele voorbije leven, haar jeugd, haar heele bestaan altijd invloed op haar zal blijven hebben en dat zij altijd buiten den omgang met menschen en altijd buiten de samenleving zal moeten staan. Hier in het Rothaus heeft zij een werkkring gevonden en hier kan zij ten minste eenig nut doen met helpen en troosten en zooveel mogelijk verzachten, wat door omstandigheden gewond wordt. Toch geeft zij eindelijk aan het verlangen van Gust toe, omdat hij dreigt weg te zullen gaan en nooit meer bij haar te zullen terugkomen. Hij zegt haar, dat hij weg moèt, dat hij niet langer in Weenen kan blijven, omdat hij officier is en zijn commandant er achter is gekomen, dat hij met Milada omgang heeft en dat hij dien zijn eerewoord heeft moeten geven, uit Weenen te zullen weggaan. Van dat verhaal is niets waar. Hij heeft met zijn vriend Joszi een soort weddenschap aangegaan, dat Milada uit liefde alles voor hem doen zou wat hij van haar verlangde, dat zij met hem naar Berlijn zou gaan, wanneer hij daarop bij haar aandrong en dat zij om hèm het Rothaus zou verlaten. Wijl Joszi dat betwijfelt en Milada niet op zijn voorstel wil ingaan, bedenkt hij die geschiedenis van dat officier-zijn. Milada, ofschoon zij heel goed voelt, dat zij niet zóóveel van hem houdt en houden kan, dat zij zich geheel aan hem kan overgeven - zij voelt den invloed van haar jeugd, van haar bestaan in haar jonge-meisjes-jaren, van haar heele zijn van prostituée te zwaar en te onverwoestbaar - belooft met hem mee te gaan, zoodra het Rothaus verkocht is, waarover Fraül. Miller bezig is te onderhandelen. Zij heeft het geld om zich in een klooster te koopen bijeen en vindt er ook haar plaats, tegen overgave van al haar hebben en houden.

Door verschillende omstandigheden wordt Gust gedwongen onverwacht Weenen te verlaten en naar Berlijn te vertrekken.

Zijn vader, die van zijn verhouding met Milada op de hoogte is, daarvan ingelicht door Joszi, die hem trouwens van alle doen en laten van zijn zoon op de hoogte houdt, doet door middel van Joszi aan Milada een som geld aanbieden, wanneer zij de verhouding met Gust wil afbreken en het hem zelf wil schrijven, alsof de breuk met haar vrijen wil geschiedt. In een gesprek met Joszi hoort zij, dat Gust haar heeft voorgelogen, dat hij officier zou zijn en van de weddenschap die daar achter zit; zij verneemt ook, wat zij zelf altijd heeft gevoeld en gedacht, dat Gust eigenlijk een groote egoïst en een man van een slap karakter is en verontwaardigd over zijn leugens, gedesillusionneerd in alles wat zij zich heeft voorgesteld, neemt zij het geld aan met de plotseling in haar geworden overtuiging, dat zij een doel voor haar verder bestaan moet en kan vinden en dat zij voor de verwezenlijking daarvan dat geld kan en moet gebruiken. Op raad van Joszi neemt zij zich voor een asyl op te te richten voor verwaarloosde kinderen, voor kinderen van de straat, voor kinderen, die een jeugd doorleven, als zij zelf heeft doorleefd en voelt, dat zij daardoor de meeste hulp kan geven, het meeste goed kan doen en de meeste uit de klauwen der prostitutie kan redden.

Van dat geld en van wat zij zelf bijeen heeft gegaard, koopt zij het huisje in de bergen van Fraül. Miller en vertrekt naar buiten om met een architect haar plannen te bespreken en de plannen voor een kinder-asyl op te maken. Nog een korten tijd komt zij in het Rothaus, dat weer van bezitster is veranderd en dat van veel minder allooi is geworden dan het was, terug, ontmoet er Gust nog eens, die - woedend om wat hij haar trouweloosheid noemt - haar jaloezie tracht op te wekken door met een andere prostituée om te gaan, zooals hij een tijdlang met haar heeft omgegaan, en het boek eindigt daarmee, dat Milada het meisje, dat door den omgang met Gust is zwanger geworden, dat heelemaal niet voor het métier deugt en veel liever een gewoon dienstmeisje wil zijn, met zich mee troont naar ‘Die lichtigen Höhe’, zooals haar asyl zal heeten en haar belooft voor het kind zorg te zullen dragen. Een nieuw leven, een beter en mooier bestaan is voor Milada aangebroken! Goldscheider is weg, Miller in haar klooster, Horner is in een krankzinnigen-gesticht. Haar verleden is voorgoed afgesloten.

Dit is, in groote trekken aangegeven, het geraamte, waaromheen de roman is opgebouwd.

Jammer is het, dat ‘Der heilige Skarabäus’ - wanneer men den roman niet uitsluitend als tendenz-werk beschouwt - een zekere onvoldaanheid, ten gevolge van de onvolledige behandeling, zoowel van sommige onderdeelen, als van den hoofd-persoon, bij den lezer achterlaat. Ik ben er van overtuigd, dat Else Jerusalem - en het blijkt duidelijk, niet alleen uit de feiten zelf, maar vooral uit de wijze waarop zij die feiten meêdeelt - een massa van de praktijk der prostitutie weet, dat zij het bordeel-leven uit eigen aanschouwing en door eigen studie kent en dat zij zich persoonlijk van het meerendeel der wantoestanden, die zij beschrijft, op de hoogte heeft gesteld. Maar daarnaast heeft zij ook gebruik gemaakt van dingen en feiten, die zij van anderen heeft vernomen en die zij niet grondig, uit eigen ondervinding, door en door weet: Waar zij heel dit machtig materiaal heeft willen gebruiken, waar zij alles wat zij van het onderwerp wist, alles wat zij gezien heeft, alles wat zoowel door eigen aanschouwing als door hooren zeggen tot haar kennis is gekomen, zooveel mogelijk heeft willen te pas brengen, behandelen en op de kaak stellen, kon het niet anders, of - terwijl het prostitutie-vraagstuk op zich zelf al zoo uitgebreid is, zóó met verschillende vertakkingen aan allerlei toestanden van onze samenleving vast zit - zij moest dikwijls half en onvolledig blijven en daardoor zooveel onduidelijks en duisters in haar werk laten. Zij heeft den slag niet gehad om uit te kiezen en is er daardoor - en tevens, omdat alles wat het onderwerp betreft, even belangrijk is - als van zelf toe gekomen, van het eene te veel, van het andere te weinig te zeggen. Daardoor ook verliest zij zich aan de eene zijde in kleinigheden, die betrekkelijk weinig met de zaak te maken hebben (b.v. de beschrijving van het vroegere leven van Fraül. Miller), terwijl zij aan de andere zijde sommige dingen slechts even aanroert, die toch bij een nauwkeuriger en uitgebreider beschrijving, waarschijnlijk zeer belangrijk zouden blijken te zijn (b.v. op blz. 121 en vlg. waar zij een prostituée laat spreken, die een bijna pathologischen angst en afschuw voor den omgang met officieren heeft, zonder dat ons daarvan de reden wordt opgegeven). Behalve op deze onvolledigheden, wil

ik op het onvolledige en duistere, op het onverklaarde en bijna onbegrijpelijke wijzen van het bezoek der ‘schwarzen Damen’ (bld. 184) in het café met dames-bediening; op de onopgehelderde scène met de prostituée op blad 247, die tegen Frau Goldscheider volhoudt, dat deze haar kind heeft weggenomen en haar zelf, met allerlei beloften, in het bordeel heeft gelokt, zonder dat zij ooit meer iets van het kind heeft gehoord, op het duister-gehouden en toch waarschijnlijk hoogst-belangrijke bestaan van dien ‘Edi’, van wien Milada allerlei aantrekkelijke prostituées weet los te krijgen (blz, 274); op de scène aan huis bij Spizzari, waar deze Milada die rijke en luxueuze bad-inrichting laat zien (blz. 414); op de onbegrijpelijke gebeurtenis met dien Japanner of pseudo-Japanner in het salon Spizzari (blz. 610) en op de onduidelijke manoevres van Spizzari met Jultsch, 's avonds in het salon (blz. 627).

Wie zijn die ‘schwarze Damen’? Zijn dat vrouwen van een middernachts-zending of zoo, zijn het dames uit een hoogen stand, die alleen uit nieuwsgierigheid zulke gelegenheden bezoeken, of bedoelt de schrijfster met dat bezoek iets anders? En wat die scène tusschen Goldscheider en die prostituée betreft, in hoeverre is het waar wat dat meisje zegt en beweert, of zijn haar beweringen alleen uitingen van haar, in wetenschappelijken zin gesproken, hysterie? Zijn het leugens of heeft Goldscheider inderdaad het kind laten verdonkeremanen, uitbesteden en op die manier dood maken of iets dergelijks? Of heeft de schrijfster die scène, zoo geweldig van tragiek, naar waarheid geschilderd, om te doen voelen, hoe verregaand détraquéé zulk een vrouw, door het bestaan dat zij leidt, kan worden, zoodat zij niet eens meer zeker weet of zij wèl dan niet een kind heeft gehad? Waarom is de schijfster daarin niet duidelijker en heeft zij niet beter de puntjes op de I gezet, maar laat zij plaats voor het vermoeden, dat het meisje onwaarheid spreekt? Die geschiedenis van ‘Edi’ is even duister. Wanneer Milada een nieuwe kracht voor het Rothaus noodig heeft, een vrouw, waarvan te verwachten is, dat zij veel bezoekers zal trekken, gaat zij naar ‘Edi’, een verloopen sujet, dat ergens in een vervallen huis in het midden van een betrekkelijk luxekwartier woont en krijgt door diens bemiddeling de vrouw van een kerel, die wegens moord is opgehangen. Meer ver-

neemt men van dien ‘Edi’ of van zijn gedragingen of levenswijs niet, behalve dan, dat hij bijna altijd dronken is en met zijn vrouw in onmin leeft. Wat is dat voor een gelegenheid? waar krijgt die man die vrouwen van daan? hoe zijn dergelijke dingen mogelijk, hoe komt die man in aanraking met den advocaat van den misdadiger en wat heeft die advocaat met hem uit te staan, enz. enz.? alle vragen, die zich onwillekeurig aan ons voordoen, wanneer wij die paar onvolledige bladzijden lezen. Even als die vertooning aan huis bij Spizzari? Milada komt bij die vrouw om te vragen, of zij een nieuwe prostituée voor het Rothaus heeft en of zij een meisje uit het Rothaus een betrekking in een ander bordeel kan bezorgen. En terwijl zij met die vrouw staat te praten over haar beider zaken, drukt Spizzari op een knopje, de wand wijkt uiteen en Milada ziet op eens een badkamer voor zich, ingericht met een luxe, zooals zij nooit gezien heeft niet alleen, maar waarvan zij nooit gedroomd heeft dat kon bestaan, welke badkamer aan een slaapkamer is verbonden, waarin de meest verfijnde weelde heerscht. En op de vraag van Milada, waarvoor die vertrekken dienen, krijgt men niet dan een zeer vaag antwoord van Spizzari te lezen, iets ontwijkends, dat zij voor een vorst zouden kunnen zijn, dat zelfs een keizer er in zou kunnen leven. Of zij inderdaad voor een keizer, of voor een bekend vorst bestemd zijn, daarvan verneemt men niets en wanneer Spizzari den wand weer heeft gesloten, is de lezer even wijs als vroeger en weet nog niet, waarom de schrijfster die scène in haar boek heeft gelascht en wat zij er mee bedoelt.

Deze en dergelijke onvolledigheden doen mij vermoeden, dat de schrijfster die dingen van hooren zeggen heeft en zich er niet zelf van op de hoogte heeft gesteld. Zij weet er zelf niet goed weg mee en kan het toch niet over haar hart verkrijgen, al die dingen te verzwijgen. En daarom schrijft zij ze neer en brengt zij ze zoo goed mogelijk te pas, maar vergeet, dat de lezer daar niets aan heeft en dat dergelijke onvolledigheden eer een nadeel dan een voordeel voor haar boek zijn.

Zoo maakt het mij ook den indruk of de beschrijving van de figuur van Horner te veel boven haar macht is geweest. Niet zijn persoons-beschrijving wat zijn uiterlijk aangaat, maar zijn

innerlijk en waar zij hem tegenover Milada laat optreden. Even maar, als ter loops, geeft de schrijfster aan, dat hij de opvoeding van Milada volgens een breed, door hem wèl-overdacht en ruim-opgezet plan leidt. Verder echter vernemen wij er niets van en het heeft eerder den schijn, alsof Milada alleen teert op de onbegrijpelijke paradoxen, die Horner haar avond aan avond en telkens weer voorbazelt. Dezen indruk wordt daardoor versterkt, dat op bld. 207 te lezen staat, dat Milada, omdat zij niet tegen het luier-leven van het bordeel kan, maar weer als vroeger, toen zij nog dienstmeisje bij Goldscheider was, gaat meewerken en daardoor haar gedachten frisch en opgewekt houdt en afleiding krijgt. Wanneer men het leven nagaat, dat Milada als prostituée bij Goldscheider heeft, wanneer men weet, dat zij zeer laat naar bed gaat, zooals alle andere, dat zij laat opstaat en haar tijd hard noodig heeft voor haar toilet en dergelijken, dan komt onwillekeurig de vraag in ons op, waarom zij her beetje vrijen tijd, dat zij nu en dan over heeft, niet liever aan haar studiewerk besteedt en bij haar boeken doorbrengt.

Ik begrijp volkomen, wat de schrijfster met die figuur van Horner heeft gewild en wat haar bedoeling is, om hem met Milada in zoo nauwe aanraking te brengen. Goldscheider had dadelijk, toen zij Milada er over sprak, dat zij nu geen dienstmeisje meer moest zijn, maar mee moest in het bordeel-leven, opgemerkt, dat Milada van een ander en beter slag was dan andere prostituées. Het feit, waardoor de schrijfster dit Goldscheider laat opmerken, is zeer goed gezien en bewijst, dat de schrijfster een goeden blik in de psychologie van prostituées heeft. Zij zegt namelijk, dat - als Goldscheider Milada het contract ter teekening voorlegt, waarin is beschreven, dat deze haar niets schuldig is en geheel vrij blijft om te doen en te laten, wat zij wil, wanneer Goldscheider ooit het Rothaus vaarwel zegt - Milada vóór zij dat contract teekent, het eerst van het begin tot het einde leest en dat Goldscheider op deze schijnbare kleinigheid haar diagnose grondt en daarom tegen Horner zegt, dat Milada anders is dan andere prostutiées, omdat die, geen van alle, haar contracten lezen, doch er zoo maar haar hand onder zetten. Goldscheider voelt zeer goed, dat er van zoo iemand iets beters is te maken dan een gewone

prostituée en dat Milada er één is, die niet - zooals de meeste - langzamerhand lager en lager zal vallen en ellendig zal eindigen. Daarom - en ook om andere redenen, die ons echter worden verzwegen en die wederom maar even, heel duister en onduidelijk worden aangeduid - geeft zij Milada aan Horner in handen, opdat die haar zal ontwikkelen, opvoeden en beschaven en haar op die manier kans geven om zich boven haar stand te verheffen.

De schrijfster nu, heeft van Horner niet een gewonen schoolmeester willen maken, maar hem - terwijl hij of niettegenstaande hij een verloopen en dronken individu is - iets geniaals willen geven, hem laten optreden, doen en spreken als een philosoof, die er beweringen op nahoudt en stellingen uitspreekt, zooals alleen een genie dat kan doen! Die taak is haar blijkbaar te zwaar geweest. Te vergeefs heeft zij getracht den figuur en het redeneeren van Horner iets Nietzschiaans of zoo te geven, er is niet anders uit voortgekomen dan een man, die de meest duistere en onbegrijpelijke paradoxen verkondigt, in welker diepere beteekenis men te vergeefs tracht te dringen. Het is mij ten minste volkomen onbegrijpelijk, dat Milada iets aan die redeneeringen kan gehad hebben, waar ik zelf - na herhaald en nauwkeurig lezen - nog even wijs ben gebleven als vóór dien tijd. Zoowel de redeneeringen van Horner, als het voelen van Milada tegenover hem, zijn en blijven duister en onbegrijpelijk en het maakt een eenigszins vreemden indruk, wanneer men plotseling op bld. 377 leest, dat Milada, na een laatste gesprek dat zij met Horner heeft gehad, ‘in diesem Augenblicke frei wurde’. Waarvan en waarom vrij? Misschien ligt het aan mij, misschien ben ik er niet op aangelegd om dergelijke diep-philosophische redeneeringen als van Horner te begrijpen, ik kan niet anders dan openlijk bekennen, dat alles wat Horner zegt en beweert voor mij niet dan een ongenietbare en onbegrijpelijke brabbeltaal is.

Hoe jammer ook, betreffen echter al de aanmerkingen die ik tot nog toe heb gemaakt, bijzaken, dingen die op het tweede plan staan en die verdwijnen tegenover de menigte goede dingen, tegenover de goede opmerkingen, de goed-geziene en gevoelde psychologische trekken en trekjes, die overal in het boek zijn te vinden. Ik zal slechts hier en daar een greep doen.

Het geheele eerste hoofdstuk is uitstekend. Meesterlijk is de beschrijving van de ‘schwarze Katerine’, zoowel die waar zij op het hoogste van haar schoonheid en van haar roem staat, als die van haar langzaam en geleidelijk achteruitgaan, ziek-worden en meer en meer ondergaan in de prostititutie van laag allooi en ook de ontleding van haar psyche - b.v. waar zij plotseling een inzicht krijgt in haar eigen bestaan, waar zij zich verwondert over haar eigen persoonlijkheid en er over denkt, wat de toekomst wel zal kunnen brengen. De soberheid, waarmee de schrijfster die heeft weergegeven, het zuiver objectieve van die beschrijving, zonder dat de schrijfster haar eigen gevoelens en overdenkingen er tusschen voegt, maken dat gedeelte tot een der besten van den roman. Diezelfde soberheid kan men ook terugvinden in de beschrijving van de kinderjaren van Milada en deze soberheid - maar vooral, dat ook hier de schrijfster zich van meespreken, om zoo te zeggen, heeft onthouden - maakt, dat de indruk van die trieste jeugd, van dat navrante leventje, zoo'n intense wordt. Zonder goedkoop medelijden of banaal meegevoel beschreven, geeft de kinderlijk-onschuldige trots en de bewonderende liefde van het kind, over het aantal mannen, dat op één avond bij haar moeder komt, een gevoel van zoo eindelooze misère, van zoo wanhopige droevenis, dat die kinder-figuur den geheelen verderen dag niet uit je herinnering gaat, maar dat den heelen tijd een vage beroerdheid over je denken blijft hangen. Getuigend van een uitstekend-psychologische studie, is ook de beschrijving van het moment, dat Milada bij haar moeder in het ziekenhuis komt, waar Katerine ligt te sterven en waar zij zóó veranderd is, dat haar kind haar niet herkent, maar voortdurend aan de vroegere ‘schwarze Katerine’ denkt en in zich zelf redeneert, dat die vrouw daar een vrouw is, die Carmen heet (de naam, dien Katerine in het bordeel van Goldscheider heeft aangenomen) en die zij een korten tijd gekend heeft, maar dat zij haar moeder, de ‘schwarze Katerine’ niet is. Nogmaals, de wijze, waarop het leven van de ‘schwarze Katerine’ en de jeugd van Milada zijn weergegeven, maakt het eerste gedeelte van den roman wel tot het beste.

Goed is ook de ontleding van het karakter en van het bestaan van Goldscheider, van haar langzame ontwikkeling en op-

komst uit het armen-milieu, waarin zij is opgegroeid en groot gebracht, de beschrijving van haar leven als bezitster van het Rothaus, met tusschen al haar geldzucht en exploitatie van die jonge vrouwen door, de liefde voor haar dochtertje, een liefde waardoor zij er toe komt, om Milada niet als een gewone prostituée te laten voortbestaan, maar zich onwillekeurig - terwijl zij toch haar eigen belang en het geld niet uit het oog verliest - gedrongen voelt iets beters van haar te maken. Op gelijke hoogte staat de figuur van Fraül. Miller, de uitgedroogde, vrekkige, huichel-vrome oude jufrouw, die onder den dekmantel van haar godsdienst en van haar vroomheid, niet schroomt om allerlei vuilheden te doen, haar geld door middel van de exploitatie van anderen te verdienen, in de overtuiging en met den troost, dat al haar zonden haar zullen worden vergeven en dat zij in genade zal worden aangenomen, wanneer zij maar eenmaal haar verdiende geld aan een klooster geeft. Fijn-ironisch is het tooneeltje door de schrijfster weergegeven, waar Milada voor Fraül. Miller naar de opperste van het klooster gaat, om met haar die opname van Miller te bespreken en waar de opperste het antwoord, dat Milada haar op haar vraag, wat de laatste bezigheid van die vrouw is geweest, verandert in ‘Inhaberin einer städtisch konzessionierten Pensionates’, waar Milada verlegen de waarheid heeft gezegd en ‘Besitzerin eines Freudenhauses’ heeft genoemd, en waaruit duidelijk blijkt, dat het er niet op aankomt, waar vandaan of hoe het geld is verdiend, als het klooster het maar in handen krijgt! En ook de figuren van Gust Brenner en van zijn vriend Joszi, twee geweldige egoïsten au fond, al is de eerste een soort idealist er bij en de andere een gewone laag bij den gronde materialist, die er kwasie-mooie theorieën op nahoudt en levenswijs is, zijn goed psychologisch beschreven. De jeugd van Gust, de opvoeding die hij van zijn ziekelijke moeder heeft ontvangen, zijn slap karakter en zijn naief egoïsme, het langzaam in hem ontwaken van zijn liefde voor Milada en zijn klein-zielige wraakneming op het eind, omdat hij meent dat hij door haar is bedrogen, zijn op een wijze verhaald, dat zij een eerste plaats in de beschrijvingen en ontledingen van den roman innemen.

Het zou mij te ver voeren, wanneer ik alle goede en meesterlijke

dingen, die er in het werk van Else Jerusalem te vinden zijn, zou willen weergeven en optellen. Telkens en, om zoo te zeggen, op iedere bladzij, vindt men van die fijne observaties, van die subtiel-psychologische opmerkingen, die - wanneer men het boek herleest - telkens in grooter aantal treffen. Om al deze dingen is het dubbel spijtig, dat de hoofd-figuur, dat de persoon van Milada zoo onvolledig is beschreven en dat er in die beschrijving zooveel onlogische fouten en zooveel leemten zijn. Waarschijnlijk heeft de schrijfster een vrouw of meisje als Milada, met een kindertijd en een jeugd als Milada heeft gehad, gekend en ontmoet (misschien heeft zij zoo iemand als kind gekend, misschien ook heeft zij alleen van zoo iemand hooren verhalen) en heeft zij het gevoel gekregen, zulk een figuur wel voor een roman te kunnen gebruiken of de gebeurtenissen, die zij wilde beschrijven, uitstekend rondom zulk een persoonlijkheid te kunnen groepeeren. Tevens zou zij dan die vrouw, in zulk een omgeving geboren en groot gebracht, kunnen laten dienen om haar eigen opvattingen over de prostitutie-kwestie aan het licht te brengen en haar eigen ideeën over de oorzaken en over de middelen tot opheffing of vermindering van de prostitutie te verkondigen.

Het maakt echter den indruk, alsof de schrijfster niet de gelegenheid gehad heeft dien persoon in haar doen en laten na te gaan, en dat zij dus haar fantaisie te baat heeft moeten nemen, om van dien persoon een geheel te maken of een beschrijving van haar verder leven, haar denken en voelen te geven en dat haar fantaisie bij die taak is te kort geschoten. Ik kan er anders geen verklaring voor vinden, waarom - waar de schrijfster, zooals ik hierboven heb aangetoond, een goede opmerkster is en uitstekend de psychologie van haar personen kan weergeven - zij in de beschrijving van de figuur van Milada zoovele en zoo grove fouten heeft gemaakt en zooveel leemten en onvolledigheden heeft gelaten.

Al dadelijk treft het, dat Milada, terwijl zij beweert een afschuw van het vak te hebben - zelfs wanneer zij al gouvernante of huishoudster is geworden - en terwijl zij haar medelijden met de pensionnaires van het Rothaus duidelijk verkondigt en laat zien, toch niet alleen van het geld-verdienen van de arme schepsels blijft meeleven, maar dat zij zich langzamerhand van dat geld

een kapitaaltje bij elkaar zamelt, waarvan zij later zal kunnen leven. Het is volkomen waar, dat het voor iemand, die eenmaal in een bordeel geleefd heeft - en zelfs voor iemand, die er als huishoudster heeft gediend, getuige de afschuw en de plotselinge verandering van Olly, wanneer Milada haar vertelt, dat zij die functie in het Rothaus vervult - verbazend moeilijk is om een betrekking in de maatschappij te vinden. Maar daar tegenover staat, dat die gelegenheid voor iemand als Milada wel te vinden zou zijn, wanneer zij naar een andere stad, ergens in Duitschland en niet in Oostenrijk, zou zijn gegaan (geld om een tijd van te leven had zij). Zij had daar volstrekt niet behoeven te vertellen, dat zij huishoudster in een bordeel was geweest, maar had b.v. kunnen zeggen, dat zij het huishouden bij haar moeder had geleerd, dat die gestorven was en dat zij nu een betrekking zocht of iets dergelijks. Wanneer men zóó verlangend is om zijn ambacht vaarwel te zeggen, wanneer men zóó het verachtelijke en verachtte van dat ambacht inziet als Milada dat doet, wanneer men dan met het vaste voornemen bezield is om een andere betrekking te willen vervullen, dan is er zeker gelegenheid voor te vinden, te meer, daar zij zich tot een Vereeniging of een ander lichaam had kunnen wenden, die zich met het behartigen der belangen van zulke vrouwen en meisjes bezig houdt! Maar dat is juist het dubbele en tweeslachtige in den persoon van Milada. Aan den eenen kant wordt zij door de schrijfster voorgesteld als iemand, die diep is begaan met het lot der prostituées en die daarin verandering of ten minste zooveel mogelijk troost en leniging wil brengen, terwijl zij aan den anderen kant niet alleen leeft van het geld, dat die prostituées voor haar verdienen, maar zelfs met ijver en vuur voor het Rothaus werkt, de oude prostituées voor betere en jongere ruilt, zonder medelijden - en zij weet wat ze in het meerendeel der gevallen te wachten staat - die vrouwen, die niet meer bruikbaar zijn, naar andere bordeelen of uit het Rothaus wegstuurt, en eigenlijk het beheer van het Rothaus uit handen van Fraül. Miller overneemt, alleen, omdat zij bang is dat de boel anders zal verloopen.

Te begrijpen is het, tot zekere hoogte, dat zij aan het Rothaus, waarin zij is geboren en opgevoed, dat zij heeft zien worden en

groeien, gehecht is en dat de bloei van het Rothaus haar aan het hart gaat, dat zij het voelt als iets van haar zelf en dat nauw met haar bestaan is verbonden (de ontleding van die gevoelens is dan ook zeer goed door de schrijfster weergegeven). Maar toch kan dat gevoel bij iemand als Milada, die zóó ontwikkeld is, die zich zóó precies en nauwkeurig rekenschap weet te geven van alles rondom haar en van alles wat in haar eigen ziel omgaat, niet zóo sterk zijn, dat het - zoodra haar medelijden is ontwaakt en de wantoestanden en misère haar bewust zijn geworden - al het andere op den achtergrond zou doen verdwijnen en haar zou dwingen om voort te gaan met haar zelfde bestaan. Trouwens - en dat is ook een bewijs voor het dubbelslachtige van de figuur van Milada - zoo heel erg gemeend schijnen haar medelijden en haar afschuw toch ook weer niet te zijn, waar zij in haar gesprek met Spizzari plotseling aandachtig wordt, wanneer deze even het onderwerp aanraakt, dat er veel geld mee zou zijn te verdienen, wanneer het Rothaus zou worden verkocht en er een schitterend-luxueuze inrichting van zou worden gemaakt! En nog een bewijs voor het tegenstrijdige in de figuur van Milada, is haar terugkomst in het Rothaus - waar, nota bene, Spizzari, die het gekocht heeft, haar als percenten-geld een jaar lang vrije kost en inwoning heeft aangeboden - nadat zij een tijdlang in de bergen, naar haar huisje is geweest, om daar alles met den architekt te bespreken voor het kinder-asyl, dat zij er wil oprichten. Geld om ergens een kamer te huren en er te leven, zoolang tot het asyl klaar zou zijn, had zij genoeg; om Jultsch, die zij beloofd heeft mee te zullen nemen, af te halen en vrij te koopen, daarvoor had zij niet noodig in het Rothaus te logeeren en zeker behoefde zij niet - wanneer de huidige gouvernante ziek is - voor haar plezier weer een tijdlang gouvernante te spelen. Zoo iets doet iemand van de moraliteit en van de ontwikkeling, als die van Milada worden voorgesteld, niet! Dat zijn fouten en zeer groote fouten, die den indruk van het boek verslappen en die de figuur van den hoofdpersoon tot iets vaags, iets ziekelijk-romantisch en iets onwerkelijks maken, waardoor men zich geen scherp beeld van haar kan vormen.

Daarnaast staan ook leemten in de psychologie van den hoofdpersoon, die - juist omdat de ontleding van diens natuur en

van diens karakter overigens zoo nauwkeurig zijn - een bewijs te meer leveren, dat de schrijfster eigenlijk met die psychologie een beetje verlegen zat. Waar zij Milada zóó haar gedachten en gevoelens laat uiten, zóó alles laat vertellen wat er in haar omgaat en òm-voelt, daar is het òf een verzuim (wat ik echter niet kan en mag aannemen), òf een bewijs, dat de schrijfster er zich onmachtig toe voelde, dat zij absoluut niet spreekt van de sensaties, of van de gevoelens, of van wat er noodzakelijk in het gemoed van Milada moet zijn omgegaan, den eersten keer toen zij door Goldscheider naar dat nacht-restaurant is gezonden en daar met mannen in aanraking kwam. Daarom juist zou een beschrijving en ontleding van die gevoelens zoo merkwaardig en belangrijk zijn, omdat Milada tegenover deze en dergelijke dingen heel anders staat dan een gewone vrouw of meisje. Welken indruk, en in hoeverre heeft het indruk op haar gemaakt, dat zij gedurende haar kinderjaren in die zeldzame omgeving is geweest en haar jeugd onder die buitengewone omstandigheden heeft doorgebracht? Wist zij welke die omgeving was, wist en begreep zij wat die beduidde en wat er geschiedde rondom haar kinderlijke naieveteit; is zij er later, of toen zij ouder werd, van op de hoogte gebracht door het spreken met de andere prostituées of door anderen? Deze en dergelijke vragen komen onder het lezen bij ons op en doen ons naar een antwoord verlangen, omdat de oplossing van een dergelijk vraagstuk zoo belangrijk is. Is die omgeving de oorzaak geweest, dat Milada in het geheel niet, of ten minste zeer weinig, sensueel voelt, ten minste als de indruk, dien men van haar verhouding met Gust krijgt, namelijk dat die van hààr kant meer een sprituеele en intellectueele dan een lichamelijke liefde is, niet verkeerd is? Dat zij onverschillig voor den lichamelijken opgang met mannen is, of is geworden, is natuurlijk. Het is een verschijnsel, dat men bij alle prostituées bijna kan opmerken. Maar bij vele kan men daarentegen zien - en het is mij door mannen, die veel met prostituées verkeeren, herhaaldelijk gezegd, - dat wanneer zij een tijdlang met een man samenleven van wien zij houden en die van haar houdt en die haar niet als een prostituée, maar als een gewone vrouw behandelt, wel degelijk even sensueel voor dien man gaan voelen als iedere vrouw die van haar man houdt. Over deze geheele

kwestie wordt bij Milada geen woord gerept, terwijl het toch, om zoo te zeggen, vlak voor de hand lag om daarover te spreken, juist ook, omdat de verandering in haar bestaan, van dienstmeisje bij Goldscheider tot prostituée in het nacht-restaurant en later tot gouvernante en geliefde van Gust, zoo'n groote en ingrijpende is, die onmogelijk kan geschied zijn, zonder dat Milada daar iets bij gevoeld of gedacht heeft.

Doordat er naast die leemten en tegenstrijdigheden, aan den anderen kant, toch weer zulke uitstekende en fijne observaties, Milada betreffende, staan, krijgt haar figuur iets onduidelijks, iets onzuivers en iets vaags. Behalve op de sensaties, waarop ik al heb gewezen, wil ik - om niet te uitgebreid in mijn schrijven te worden - nog de beschrijving van twee gevoelens vermelden, die de opvatting wettigen, dat de schrijfster wel degelijk een goeden blik in de psychologie van haar hoofd-persoon heeft, het visioen namelijk, dat Milada krijgt, den eersten keer, dat Gust haar wil hebben, het visioen van al de mannen, met wien zij gedwongen is geweest te verkeeren en de tweede, de sensatie, dat zij elken keer, wanneer zij met Gust is, in zijn hartstochtelijke trekken, dezelfde uitdrukking terug-ziet van de gezichten der mannen, met wien zij heeft verkeerd en dat die herinnering haar al haar gevoel om met Gust lichamelijk om te gaan, wegneemt. Zulke opmerkingen zijn er buitengemeen veel in het werk van Else Jerusalem te vinden en daarom is het dubbel jammer, dat zij de figuur van Milada zóó onvolledig heeft gelaten en is het te betreuren, dat een in alle détails doorgevoerde psychologie van haar hoofd-persoon haar te zwaar en boven haar macht is geweest.

Een andere leemte en onvolledigheid in den roman is, dat er met geen enkel woord van de geslachtsziekten en kwalen melding wordt gemaakt, die onder prostituées voorkomen. Het zou toch wèl wonder zijn, wanneer de pensionnaires van het Rothaus daarvan zouden bevrijd blijven. Wèl verneemt men, dat wanneer een der prostituées ziek is, zij zoo gauw mogelijk door den dokter naar het ziekenhuis wordt gezonden, maar meer en verder niet. Van de geslachts-ziekten, waaraan de stakkers, door hun omgang met mannen, gaan lijden en waardoor zij ongeschikt voor het bordeel worden en zoo gauw mogelijk een

ander heenkomen moeten zoeken, wordt niet gesproken, evenmin als van den nadeeligen invloed van het gedwongen ge- en misbruik van alcohol. Ik weet wel, dat men niet de vermelding van alles mag eischen in een roman als dezen, dat het onmogelijk voor de schrijfster is geweest, en wel altijd voor iederen schrijver zal blijven, om alle nadeelen en ellenden van een euvel als de prostitutie in één roman onder te brengen en grondig te behandelen, maar toch - waar de schrijfster bedoeld heeft een blik te geven in de diepe misère, in de droefheid, in het doodende van het ambacht van prostituée - daar mochten die onderwerpen niet ontbreken, daar ging het niet aan te doen of deze niet bestaan, maar daar had de schrijfster wel degelijk op deze kwalen moeten wijzen, vooral ook omdat daardoor het beeld, dat zij van het leven in een bordeel heeft willen schilderen veel volledіger zou zijn geworden en omdat - wijl zij die onderwerpen nu niet vermeldt en behandelt - het afschrikwekkende, dat zij bedoeld heeft met het schrijven van haar roman te geven, door dat verzuim in hooge mate verzwakt wordt.

Dit is de eenige groote grief, die ik tegen het werk van Else Jerusalem heb: het afschrikwekkende komt er niet sterk genoeg in uit. Een gevolg van de onvolledigheden, die ik heb genoemd en vooral een gevolg van het vage, oncompleete, onlogische van de figuur van Milada. Misschien voelt iemand, die zich nooit met de prostitutie-kwestie bemoeid heeft, dat afschrikwekkende wèl heel sterk bij de lezing van ‘der heilige Skarabäus’, iemand, die een beetje van het vraagstuk op de hoogte is, voelt en weet, dat de werkelijkheid een veel triester en huilender indruk maakt, dan men door dezen roman krijgt. En dat is jammer. Want ik ben er van overtuigd, dat het de bedoeling van de schrijfster niet is geweest, alleen hen, die geheel onbekend zijn met het vraagstuk, er van op de hoogte te brengen en in te lichten, maar dat zij haar boek ook voor anderen heeft geschreven en dat zij de verwachting heeft gekoesterd ook de half-weters een rilling door hun ziel te laten gaan.

Niet, dat dit nu niet bij de lezing geschiedt! Maar de rilling had forscher en veel intenser kunnen zijn! En de afschuw voor het huichelen en veinzen der menschen, waar het op die kwestie

neerkomt, zou - gelijken tred houdend met dien grooteren zenuwschok - grooter zijn geworden dan nu, waar veel van de ellenden en misères is weg-gehouden of veel te zacht en te onvolledig behandeld is. Toch moet een ieder Else Jerusalem dankbaar zijn, dat zij haar boek heeft geschreven en ieder moet trachten het in zoo wijd mogelijken kring bekend te maken en ter lezing aanbevelen. De op- en aanmerkingen, die ik over den roman heb neergeschreven, doen aan den tendenz van het werk niets af. Het moge jammer zijn, dat die aanmerkingen kunnen gemaakt worden, aan de inwendige waarde, aan wat de schrijfster met haar roman bedoeld heeft, verminderen zij niets.

Een lange en voortdurende aanklacht schreit uit het boek van Else Jerusalem omhoog! Een aanklacht tegen ons allen en tegen alles! Een aanklacht tegen vrouwen en mannen, een aanklacht tegen den Staat en tegen de Maatschappij, een aanklacht tegen de Kerk, een aanklacht tegen de School, een aanklacht tegen de opvoeding van de Jeugd, een aanklacht tegen de levensopvatting en tegen het voort-leven der ouderen.

Het is waar, Else Jerusalem beschrijft in haar boek de toestanden in Oostenrijk, in Weenen. Dat zij niet overdrijft, wordt o.a. bewezen door het schand-proces Riehl, dat nog slechts een paar jaar geleden, in Oostenrijk en daarbuiten, ja bijna in de de geheele beschaafde wereld, zooveel verontwaardiging en afkeer heeft opgewekt. De schandelijkheden die door dat proces zijn wereldkundig geworden, de schandelijkheden die Else Jerusalem ons voor oogen voert, de laagheid, de omkooperij van politie-ambtenaren en beambten, de - volgens de Wet niet, maar in werkelijkheid wèl bestaande - rechteloosheid van prostituées, de willekeur waarmee die vrouwen worden behandeld, het feitelijk buiten de Wet staan van zulke stakkers en nog veel, veel meer, komt alleen voor en kan alleen voorkomen in landen en plaatsen, waar reglementeering der prostitutie bestaat. Dergelijke ten hemel huilende wandaden, als gevolgen der prostitutie, komen gelukkig in ons land niet voor! Toch zijn de toestanden in ons land - niettegenstaande de bekende Hollandsche christelijkheid, vroomheid, deugdzaamheid enz. - wat de prostitutie op zich zelf betreft, geen haar beter!

Men heeft naïevelijk gemeend, in sommige steden de bordeel-prostitutie den kop in te drukken, door het bestaan van openlijke huizen van ontucht te verbieden. Zeker, de schijn is er door gered en het zóó openlijk ten toon-stellen van de ontucht, zooals vroeger in die steden plaats vond, is verdwenen. Toch zijn de bordeelen, zij het dan ook in een anderen vorm en niet voor een ieder zoo dadelijk-herkenbaar, blijven bestaan.[1)] Het is de vraag of de prostituées, die niet meer in een bordeel, maar in één huis, ieder, of eenige te samen, op één kamer, die zij in hetzelfde huis, van eenzelfde jufrouw huren, aan wie zij cijnsplichtig zijn, het beter hebben dan vroeger. Het eenige wat men er mee heeft bereikt - en een ieder zal toegeven, dat dit een zeer groot ding is - is, dat de vrouwen niet meer het gevoel hebben de gevangenen van de 'madam' te zijn en dat zij niet meer zóó pieds et poings liés aan de willekeur van de 'madam' zijn overgeleverd. Of de weerzin-wekkende en walgelijke tafereelen, die vroeger in de bordeelen werden afgespeeld, niet even goed in die gelegenheden worden opgevoerd is een vraag, die alleen door de kenners kan worden beantwoord, even goed als de vraag of het gedwongen drank-misbruik in die gelegenheden niet even welig, als vroeger in de openbare huizen van ontucht, tiert.

Nogmaals, rechteloos en buiten de Wet, overgeleverd aan de willekeur van omkoopbare en omgekochte politie-ambtenaren en beambten, zijn in ons land de prostituées niet. In dit opzicht zijn de toestanden bij ons beter dan elders. Maar overigens! Even goed als elders, is ook in ons land een vuile en lage geldzucht de drijfkracht, waardoor steeds door slachtoffers aan de prostitutie worden toegevoerd. Het is volkomen waar en het is niet tegen te spreken of te ontkennen, dat er steeds een zeker percentage der prostituées is, dat door lichtzinnigheid, luiheid om te werken, groote sensualiteit en genotzucht gedreven

1) 'In Amsterdam hat die gleiche, im Jahre 1902 genommene Massregel (opheffing der bordeelen, namelijk), eine entgegengesetzte Wirkung geäussert. Während 90 solcher öffentlicher Häuser von der Bildflache verschwanden. bestanden, dem Polizeibericht zufolge, im Jahre 1909 *366* geheime Bordelle mit *656* Frauen, woraus zu ersehen ist, dass die Prostitution eher zu- als abgenommen hat. Ueberdies unterhalten 50% dieser Prostituierten Zuhälter. Auch hat sich die Strassenprostitution in einer Weise entwickelt, wie sie vor der Aufhebung der Bordelle niemals konstatiert worden war'.
'Sexual-Probleme', 6e Jahrg. Oktober 1910, pag. 787.

wordt om ‘bij het vak’ te gaan en dat een zeker aantal vrouwen door slapheid van karakter, door slapheid van wil, door willoosheid, door onverschilligheid, wanneer het wèl uit de prostitutie is op-geholpen, weer in zijn vroeger métier terugvalt. Die stakkers zijn niet te helpen en zijn onherroepelijk verloren! Wie eenige keeren in zijn leven getracht heeft meisjes ‘op den goeden weg’ terug te brengen, weet welke desillusies, door die oorzaken, bij dat werk te oogsten zijn en de vereenigingen, die eenzelfde doel nastreven, kunnen van dergelijke desillusies en van haar mislukte pogingen in overvloed getuigen. Het percentage echter van de vrouwen, die om deze redenen prostituée zijn geworden en worden, en zeker prostituée in een bordeel, is betrekkelijk klein. Het meerendeel der vrouwen, die in bordeelen huizen, is er door andere oorzaken in gekomen.

Het ‘stationswerk’, dat ook in ons land voortdurend bezig is en bezig moet zijn, is het beste bewijs, dat ook in ons land een gestadige navraag naar ‘versch vleesch’ (men vergeve mij de cruheid van de term, in het ‘vak’ gebruikelijk) is. Overal, zoowel binnen de grenzen van de landen als tusschen de landen onderling, bestaat een volmaakte handel in vrouwen en meisjes. Aangelokt door schoon-schijnende aankondigingen in de dagbladen van een goede en voordeelige betrekking, komen vrouwen en meisjes uit de provincie of van over de grenzen en worden aan de stations opgewacht door de agenten van bordeelen - meestal oude en vroegere prostituées, maar dikwijls ook mannen, die met dat vuile ambacht hun brood verdienen - door agenten van café's met dames-bediening, dat in heel veel gevallen stille bordeelen zijn, en dergelijke inrichtingen, en worden op die manier die gelegenheden binnengetroond. Dikwijls ook zijn de slachtoffers vrouwen, die op goed geluk naar een groote stad komen om een betrekking te zoeken en die met graagte de goede betrekking, die haar door de schurken wordt voorgespiegeld, aannemen, blijde, dat zij zoo'n trefje hebben en dat zij voor den eersten tijd van zorgen en angsten bevrijd zullen zijn.

Een andere bron, waaruit de bordeel-prostitutie gevoed en onderhouden wordt, zijn de kraam-inrichtingen. Vroeger, naar ik wel eens heb vernomen, kon ook bij ons, ieder, die maar

wilde, op het bezoek-uur in de kraam-inrichting komen. Bordeel-agenten, ‘madams’ en andere racoleuses maakten daarvan een ruim gebruik om op die manier ongetrouwde vrouwen, die daar waren bevallen, naar het bordeel te lokken, onder mooie beloften, dat zij daar een goede betrekking zouden vinden en dat er voor haar kind zou gezorgd worden. Ziek, moe, slap, zonder eenig licht in haar toekomst, bezwaard met een kind, waarvan zij vooraf wisten, dat het een beletsel voor ze zou zijn om een betrekking of een dienst te kunnen vinden, waren de ongehuwde moeders maar al te zeer bereid om aan de beloften van zulk een racoleuse gehoor te geven, blijde, dat er iemand was, die zich niet stoorde aan de ‘schande’, die over haar was gekomen en die haar in de maatschappij altijd zou worden voorgehouden. De nieuwere opvattingen hebben gelukkig die ‘schande’ een boel doen verminderen! Of het tegenwoordig in ons land, in andere steden, nog zoo toegaat, weet ik niet. In Amsterdam geschieden dergelijke dingen niet meer en de toegang tot de kraam-inrichting is aan ieder, die er niet een familielid komt opzoeken, of op een of andere manier met de verpleegde in relatie is, ontzegd. In het buitenland schijnen dergelijke toestanden nog wèl te bestaan en het is nog minder in de stedelijke- of gemeentelijke inrichtingen, dat zulke dingen geschieden dan in de privé-kraaminrichtingen, waar aan ongehuwde moeders gelegenheid wordt gegeven te bevallen en waar men er tevens op is ingericht, het kind òf vóór de geboorte te dooden, óf dadelijk na de geboorte uit te besteden en het op die manier een kort bestaan te verzekeren. Dergelijke privé-kraaminrichtingen ken ik in ons land niet; misschien bestaan zij toch wèl. Dit echter weet ik wèl, dat er in onze groote steden wel degelijk inrichtingen zijn, waar gelegenheid is voor één persoon om haar kraam ‘uit te leggen’, zooals de term luidt, en dat er daar tevens voor wordt gezorgd, dat òf het kind vóór de geboorte òf dadelijk na de geboorte (wanneer het zoogenaamd te vroeg wordt geboren) gedood wordt, òf dat men helpt het uit te besteden, waardoor het kind ook al niet lang leeft.

Ik weet niet of er bij ons nog ouders worden gevonden, ouderwetsch genoeg om - wanneer hun dochter ongehuwd

moeder moet worden - haar te ‘verstooten’. Wanneer zulke ouders wel nog bestaan en de dochter wordt, ‘beladen met schande’, het ouderlijk huis uit gewezen, dan behoeft zij in ons land nog niet, na haar bevalling, het bordeel - als eenige toevlucht - tot verblijf te kiezen. Er zijn vereenigingen genoeg, die zich het lot van zulke meisjes aantrekken en die haar en het kind zoolang opnemen, totdat de moeder voor zich zelf en voor het kind kan zorgen. Toch, omdat de meeste meisjes niet weten, dat er zulke vereenigingen bestaan, zijn ongehuwde moeders - vooral in het buitenland - een niet te versmaden percentage voor haar, die op zoek zijn naar nieuw personeel voor de bordeelen.

Ongeloofelijk bijna is het, dat er moeders bestaan, die haar dochters, volwassen of nog onder de jaren, aan bordeel-houdsters overdoen, tegen een zekere som op eens of tegen een geregeld uitbetaalde rente gedurende eenigen tijd. De navraag naar ‘jonkvrouwen’ en de navraag naar onvolwassen meisjes is altijd zeer groot. En hoewel de jonkvrouwelijkheid van de meeste meisjes, wanneer die verloren is, door verschillende manipulaties en kunstgrepen zoogenaamd weer hersteld wordt, zoodat dezelfde jonkvrouw in verscheiden gevallen als ongerepte maagd kan dienst doen, is de navraag, geholpen door de immoraliteit van de moeders, toch een van de groote oorzaken, waardoor de bordeel-prostitutie steeds van nieuwe slachtoffers wordt voorzien.

Het erge van het bordeel-bestaan is de demoralisatie, die er van uitgaat. Een demoraliseerende invloed, door het luie en zenuw-verslappende leven van niets-doen opgewekt, die in de hand wordt gewerkt en onderhouden wordt door het gebruiken en misbruiken van alcohol. Niet alleen ter wille van de gasten, die in het bordeel komen, maar ook ten voordeele van de bezitster van het bordeel, zijn de prostituées gedwongen avond aan avond, nacht aan nacht te drinken, zoodat zij meestal voortdurend in een halven roes verkeeren. Ware dat niet het geval, dan zouden zij misschien niet zoo goedwillig aan de eischen der gasten toegeven, om zich voor allerlei weerzinwekkende en walgelijke voorstellingen en daden beschikbaar te stellen. Deze tooneelen en voorstellingen werken den langzaam dieper-demoraliseerenden invloed van het bordeel-leven in de hand en maken die vrouwen op den duur geheel ongeschikt om weer in de samenleving terug

te keeren. Na een tijdlang zulk een leven te hebben geleid, worden de meeste vrouwen te afgetakeld, te leelijk en te oud om nog in haar bordeel te kunnen worden gebruikt, tenminste op zoodanige wijze gebruikt, dat de ‘madam’ er genoeg voordeel van trekt. Dan worden zij uit het bordeel verwijderd, geruild of overgedaan aan een ander bordeel, meestal van minder allooi, een inrichting waar gasten van een minder hoogen maatschappelijken stand komen en zoo gaat het verder en verder naar onder, van het eene bordeel naar een nog lager en zij komen eindelijk in ignobele kroegjes of in de laagste soort bordeelen terecht.

Hoeveel werk en hoeveel moeite Vereenigingen en de vrouwen, die zich - zoowel in ons land als in andere landen - aan het ‘stationswerk’ wijden, zich ook geven (zorgen, dat zich altijd één bij de aankomst van de internationale en andere treinen aan de stations bevindt, voortdurend opletten en de politie waarschuwen, wanneer zij meenen, dat een vrouw of meisje door een bordeel-agent wordt opgewacht, waarschuwingen en inlichtingen in de stations aanplakken enz. enz.), de Vereeniging, hoewel zij haar vertakkingen in bijna alle beschaafde landen heeft, kan onmogelijk alles doen en staat - hoeveel vrouwen zij al uit de klauwen der prostitutie heeft gered en, om zoo te zeggen, nog dagelijks redt - onmachtig tegen de taaie bestaans-kracht van het kwaad. Verwonderend echter is het wèl, dat de verschillende regeeringen, die ‘handel in blanke slavinnen’, in al de jaren, dat men er maatregelen tegen heet te nemen, nog niet hebben kunnen uitroeien. Waar iedere regeering er wèl voor kan zorgen, er voor zorgt en er afdoende voor zorgt, dat er geen ziek spek of ziek varkensvleesch binnen 's lands grenzen komt, is het een wonder, dat er tegen den invoer van meisjes en vrouwen, dat er tegen dien menschen-handel niet zóóveel en zóó afdoende maatregelen kunnen worden genomen, dat het kwaad zoo al niet voor goed de kop wordt ingedrukt, dan toch tot een minimum wordt beperkt. Of zijn er soms diplomatieke motieven of motieven van diplomaten en andere regeerings-zwijgers, die zulk een gewicht in de schaal leggen, dat van afdoende maatregelen onmogelijk sprake kàn zijn?

Is een vrouw of een meisje eenmaal in een bordeel of in een andere gelegenheid van dien aard, dan komt zij er niet ge-

makkelijk weer uit. Behalve, dat de ‘madam’, wanneer zij er iets van bemerkt, dat het slachtoffer weg wil, haar dat belet door de straatdeur streng te bewaken of te laten bewaken, door haar kleeren weg te nemen en haar alleen een hemd - en dat soms ook nog niet eens - te laten houden, of haar door honger, ransel of eenzame opsluiting in den kelder of in een ander donker hok weer- en willoos maakt, wordt zij in het bordeel vast-gehouden door haar geld-schulden, die zij aan de ‘madam’ heeft en die zij eerst moet afdoen. Zij heeft die schuld - die meestal in de honderden loopt en die altijd zóó hoog is, dat het voor een prostituée onmogelijk is, al is zij ook nog zoo zuinig en al spaart zij ook al de fooien op, die zij van haar bezoekers krijgt (ten minste, wanneer de ‘madam’ niet, wat ook dikwijls gebeurt, haar ook dat geld afneemt en haar des noods aan den lijve onderzoekt, om er zich van te overtuigen, dat zij niets achterhoudt) die ooit af te kunnen betalen - gekregen, doordat de ‘madam’ haar al de onkosten voor haar kostuums, voor haar ondergoed, voor reukwerk en andere toilet-artikelen heeft voorgeschoten zoogenaamd en haar die met woeker-winst in haar debet brengt. Vele prostituées echter zijn zóó verkwistend en zóó zorgeloos, dat zij - zelfs, wanneer de mogelijkheid om haar schuld op den langen duur af te doen, wèl zou bestaan - nooit tot delging van haar schuld komen, omdat zij het geld, dat zij krijgen, zoo spoedig als zij maar kunnen, weer door haar vingers laten glijden. Zij weten niet, dat - ten minste in ons land, ik weet niet of het in andere landen ook zoo is - bordeel-schulden aan de ‘madam’ niet als schulden worden gerekend en dat de justitie en de politie in die schulden nooit een reden vindt, om een vrouw tegen haar wil te dwingen in het bordeel te blijven. En ook weten zij niet, dat het voldoende is - ten minste ook weer in ons land, of het in andere landen eveneens zoo is, weet ik al weer niet - wanneer zij het bordeel willen verlaten en zij worden et tegen haar wil in gehouden, een van de bezoekers te vragen aan de politie mede te deelen, dat zij dat wenschen en dat dan, in zoo kort mogelijken tijd, de politie er voor zorgt, dat zij uit het bordeel worden weg-gehaald. Of het veel zou geven, wanneer zij het wèl zouden weten, mag men betwijfelen. De meeste bordeel-

bezoekers - een enkele misschien uitgezonderd; inderdaad gebeurt het nu en dan en is het ook nu en dan wel voorgekomen - schuwen er voor terug, zich in dergelijke aangelegenheden te mengen, weerhouden als zij worden door de vrees in een politie- of justitie-zaak te zullen worden betrokken, waarbij hun naam in het openbaar zal worden genoemd en waardoor aan hun goeden naam nadeel kan worden gedaan.

Erkend moet worden, dat het niet in alle bordeelen toegaat, zooals ik met een enkel woord heb aangeduid. Er zijn bordeelen, waar de meest kuische taal wordt gesproken, waar elk onvertogen woord verboden is en waar men den indruk krijgt, dat men in een uiterst beschaafde, nette en fatsoenlijke omgeving verkeert. Zulk een bordeel wordt door Else Jerusalem, als in Hamburg bestaande, beschreven. Deze echter zijn uitzonderingen. Tusschen het bordeel van dien aard en de laagste matrozenkit, zijn allerlei gelegenheden te vinden van verschillend allooi. De bordeelen echter, waar onzedelijke tafereelen geschieden en waar de bewoonsters mishandeld en gedemoraliseerd worden door en ter wille van de bezoekers, zijn in de meerderheid. In welk bordeel ook, zoowel in dat waar alleen schatrijke vreemdelingen, tegen een vooraf betaalde entrée ‘geïntroduceerd’ worden of rijke, getrouwde ‘Lebemänner’ komen, als in die, waar een ieder die zijn geld er voor wil geven of er geld genoeg voor over heeft om liederlijkheden te doen en te aanschouwen, toegang heeft, even goed als in de bordeelen van het laagst allooi, die men in sloppen en steegjes van de groote steden vindt, overal kan men hetzelfde, ééne terugvinden, dat ééne, waarom en waardoor zij alle bestaan, namelijk het uitbuiten en exploiteeren van vrouwen en meisjes. En ten gevolge daarvan, een voortdurende navraag en toevoer van nieuwe en jonge slachtoffers en een afvoer van haar, die voor dàt bordeel speciaal niet meer geschikt zijn en niet meer gebruikt kunnen worden en die steeds lager en lager zinken, totdat zij - wanneer niet een of andere toevallige omstandigheid haar ophelpt (inderdaad is een huwelijk van prostituées zoo'n hooge zeldzaamheid niet, al is het nu niet iets, dat men dagelijks ziet gebeuren) - door geslachts-ziekten en door alcohol-misbruik vervoosd, in een ziekenhuis haar dagen eindigen, of ergens op een zolder-kamertje, of in

een kelder, verlaten door iedereen, gemeden als een schurften hond, vervuild en verwaarloosd, crepeeren. Want sterven kan men het niet noemen!

De meeste vrouwen, die een tijd lang in een bordeel hebben geleefd, worden ongeschikt om weer in de gewone samenleving terug te komen. Sommige blijven hetzelfde leven leiden, omdat zij zich schamen en door schaamte worden weerhouden om in de maatschappij terug te gaan, waar zij weten, dat haar verleden altijd op ze zal blijven drukken. Het grootste deel echter voelt, dat zij ongeschikt zijn geworden voor een geregeld en een werkzaam bestaan. Inderdaad zijn zij er niet meer geschikt voor. Else Jerusalem laat een van de prostituées in het bordeel van Miller zeggen: ‘ich weisz nicht wie's kommt, - aber ich kann gar nicht mehr arbeiten... Bin immer müd.’ En Milada denkt: ‘Darin lag ja die zerstörende Macht dieses Lebens. Wie mit dünnen Seidenfäden umspannen seine langen Stunden den tätigen Willen, banden die Kraft, knechten alle Triebe in den erschlaffenden Gliederen. Nicht nur psychischen Ursprungs war die Angst vor der Welt, das Zusammenkriechen in einen lichtlosen Winkel des Lebens, nein, - dem verweichlichten Körper, der nachts in orgiastischen Erregungen abnützte und den Tag in dumpfen Halbschlafe verbrachte, war jede Auffrischung und Belebung, jede Regeneration durchaus versagt. Nun geht und verlangt von diesen Geschöpfen Freude, Mut, Erhebung, Tatkraft, Wünsche....’! (bladz. 406).

Dat zijn dan ook de oorzaken, waarom de meeste vrouwen ongeschikt zijn en worden, om weer in de gewone samenleving terug te keeren, dat zijn de redenen en oorzaken, waarom vereenigingen betrekkelijk zoo weinig slachtoffers redden en op den duur op den goeden weg houden. Energieloosheid, slapheid van karakter, ongewoonte, demoralisatie zijn de klippen, waarop alle moeite, alle pogingen afstuiten. De directrice van een ‘Te huis’ voor ‘gevallen meisjes’, antwoordde mij op mijn vraag, of zij veel gevolg van haar werken en pogen zag, dat zij wèl voor een korten tijd van vele gedaan kreeg, dat zij haar prostituée-leven vaarwel zeiden, maar dat zij elk oogenblik s'avonds, bij haar wandelingen in de achterbuurten, waar haar terrein van werkzaamheid voornamelijk lag, haar vroegere verpleegden ontmoette, die haar

oude leven weer hadden begonnen en dat de meeste van haar, die zij aansprak en op het verkeerde van haar handelingen wees, haar antwoorde ‘ik wilde, dat ik u altijd naast me had, dan zou ik er wel weerstand aan kunnen bieden, maar alleen gaat het niet, alleen ben ik te zwak en te meegaand. En dan, ik heb soms zoo'n behoefte naar een pleziertje, naar iets anders dan mijn gewone leven, dat zoo heelemaal niet vroolijk is en waar zoo niets anders is dan hard werken voor weinig geld’.

Men heeft er de politie wel eens een verwijt van gemaakt, dat zij - wanneer zij wèl een vrouw uit een bordeel haalt, - niet anders doet - in het geval, dat die vrouw een vreemdelinge is - dan haar over de grenzen brengen en dat zij haar daarna alleen en hulpeloos laat staan. Meestal keert zoo'n vrouw dan ook weer spoedig naar haar oude bordeel of naar een andere gelegenheid van dien aard terug, even als de vrouwen, die in het land zelf t'huis behooren en voor wie de politie evenmin iets meer kan doen, dan haar uit het bordeel wegnemen. Men heeft het denkbeeld geopperd, dat de politie zich in relatie moest stellen met de verschillende vereenigingen, die zoowel in ons land als in andere landen bestaan en die zich met het redden van zulk soort vrouwen en meisjes bezig houden. Gesteld, dat de politie dat wèl zou doen of het meer zou doen, dan het nu haar gewoonte is, zouden dan de uitkomsten zooveel beter zijn? Zijn niet bovengenoemde eigenschappen en kwalen de oorzaak, waarom de vereenigingen zoo weinig bereiken, waarbij niet moet worden vergeten, dat het meerendeel der vrouwen, die prostituée zijn geworden of geweest zijn, ten eenemale niets hebben geleerd, geen ambacht of beroep kennen en dat het een van de grootste moeilijkheden voor een vereeniging is, een voor zulke vrouwen geschikten werkkring te zoeken en te vinden. Een vroegere prostituée als dienstmeisje of als kinderjuffrouw aan te nemen, daarvoor schuwen de meeste menschen (en in zooveel gevallen niet ten onrechte) terug, aan werken en hard werken zijn zij niet gewoon, zich te gewennen aan een werkleven met alleen het noodige (en dikwijls niet eens het noodige), zonder eenige luxe, zonder den opschik en zonder de kleeding, die zij zoolang als het eenig mooie en goede in hun

bestaan hebben leeren beschouwen, daarvoor ontbreekt haar de energie en het volhardings-vermogen. Hoe kan men voor dergelijke schepsels een werkkring en een omgeving vinden, waarin zij zich te huis en plezierig voelen en waarin zij niet steeds aan het gemakkelijke van haar vroeger bestaan en aan haar vroegere betrekkelijke luxe denken. Hoevele vallen dan ook niet weer in haar vroegere leven terug en verkiezen - omdat zij, zooals zooveel onontwikkelden, niet om de toekomst denken en nooit vooruit zien naar de dagen die komen zullen - niet een bestaan van gemak, met goed eten en drinken, zooals in de meeste bordeelen, en met een zekere luxe en een zeker plezier, boven het dorre, drooge, dag aan dag hetzelfde bestaan, waarin men haar heeft gebracht? Het leed en de ellende, die zij in het bordeel hebben uitgestaan, zijn zoo spoedig vergeten!

Hoe verdienstelijk ook en van hoeveel belang het ook is, wanneer, al is 't maar één mensch, gered wordt uit het verderf, tegen het groote en forsche, zoo lang en diep ingevreten kwaad van de prostitutie, kunnen en vermogen Vereenigingen heel weinig. Het is niet dan een symptomtische behandeling, een bestrijden van de verschijnselen, wat er geschiedt. De kern van het kwaad, de ziekte zelf, blijft onaangetast. Niet dat ik zou willen of wenschen, of het verkieselijk zou vinden, wanneer alle vereenigingen zouden ophouden te bestaan of dat ik haar werken en arbeiden gering zou achten en waardeloos zou vinden! Integendeel! Maar alle vereenigingen, hoeveel goeds zij ook doen, staan machteloos en onmachtig tegenover het kwaad en kunnen de kern van het kwaad niet bereiken of uitroeien. Wie en waardoor dat wèl zou kunnen, is een vraag die niet eer te beantwoorden is, dan wanneer men alle oorzaken kent, die er aan het bestaan van de prostitutie te gronde liggen. Zoolang nog vele van die oorzaken gezocht moeten worden in de onverklaarbare en geheimzinnige roerselen van het menschelijk gemoed, zoolang niet aan één, maar aan zoovele oorzaken tegelijk de schuld van het voortbestaan der prostitutie, en zeker van de bordeel-prostitutie, kan worden gegeven, zoolang de menschen menschen blijven en de maatschappij, waarin zij leven, dezelfde blijft als de tegenwoordige, is een bereiken van de kern van het kwaad, een uitroeien van die kern, een onmogelijkheid.

Men heeft de schuld gegeven alleen aan de omstandigheden, waarin de menschen in de tegenwoordige maatschappij leven en men heeft daarin de oorzaak willen zoeken van het bestaan en van het voort-bestaan der prostitutie. Welke maatschappij men ook nagaat, welke maatschappij, onder welken vorm ook, er bestaan heeft, overal en altijd heeft de prostitutie getierd, al was het hier en daar onder een anderen vorm en overal zijn er menschen geweest, die anderen voor hun plezier gebruikten en aan hun genoegen opofferden, andere menschen, die uit nood of om andere redenen, zich door hen lieten gebruiken en te gronde richten. Men heeft de oorzaak willen zoeken in de, door het onnatuurlijke leven, bijna onbeteugelbare geslachtsdrift van het tegenwoordig geslacht, dat door onze verfijning overprikkeld en veel te vroeg rijp, in de armen van de prostituées zou worden gedrongen, omdat de economische omstandigheden, de veel grooter geworden behoeften, een huwelijk op den tijd der geslachtsrijpheid beletten. Ook dat is niet waar. Een ieder, die ook maar eenigszins een studie van het prostitutie-vraagstuk heeft gemaakt, ieder, die er ook maar even van op de hoogte is, weet, dat de bordeel-prostitutie voornamelijk bestaat en bestaan blijft door het bezoek en door den omgang van getrouwde mannen. Een afdoend antwoord op de vraag is niet te geven en een oplossing van het vraagstuk is vooralsnog onmogelijk.

Ik kan begrijpen, dat veel menschen, met de wanhoop en de misère voor oogen, die er door de bordeel-prostitutie in onze samenleving wordt aangekweekt, met de overtuiging daarbij, dat er zoo heel weinig, ja bijna niets aan te doen of te helpen is, zich verdrietig en ontmoedigd van de kwestie afwenden en maar liever doen, alsof het geheele vraagstuk niet bestaat. Niet dat ik een dergelijke struisvogel-politiek goedkeur of zou willen aanmoedigen. Maar begrijpen kan ik het. Doch daarom is het ook zoo goed, dat een Else Jerusalem en andere, boeken schrijven, waardoor de menschen gedwongen worden te zien, gedwongen worden hun oogen naar de hoeken en sloppen en stegen van onze samenleving te wenden. Of er een dadelijk resultaat door zal worden bereikt, betwijfel ik! Dat kan niet en zal ook niet. Dat het tegenwoordig-levend geslacht van volwassenen, dat de bordeelen bezoekt, er door zou veranderen en zijn bezoeken zou

nalaten, is een utopie, een chimère, een illusie. Van dien kant is geen hulp - misschien zal er een enkele zijn, die *zegt*, dat hij door het lezen van zulke boeken tot andere gedachten is-gekomen en nu geen bordeelen meer bezoekt; het meerendeel echter van dat soort mannen leest niet - of verandering te verwachten. De eenige hoop, die men kan koesteren, is dat er door het jongere geslacht, door de tegenwoordige Jeugd, door de komende geslachten, verandering zal worden aangebracht.

Wanneer de tegenwoordig-levende ouders en opvoeders het jonger geslacht inprenten, dat het niet geoorloofd is, anderen tot eigen plezier en tot eigen genoegen te misbruiken, te demoraliseeren en te gronde te richten; wanneer ouders en opvoeders de zonen en dochteren er op wijzen, welke misdaden er geschieden, welke wantoestanden er heerschen, welke kwalen en welk euvel er in onze samenleving voortwoekeren door de bordeelprostitutie; wanneer ter eenre zijde den zonen een sexueele moraal wordt geleerd, waardoor zij gaan begrijpen, dat het niet geoorloofd is, meisjes en vrouwen aan hun geslachts-lust op te offeren en ter andere zijde aan de dochters duidelijk wordt gemaakt, dat het 'il faut que jeunesse passe' en het daarmee verband-houdend gebruik maken van de bordeel-prostitutie, een vuilheid en alleen een gevolg van een laag egoïsme is, wanneer haar daarbij de moraal wordt bijgebracht, dat zij recht hebben dezelfde sexueele kuischheid van haar aanstaande echtgenoten te eischen als deze van háár verlangen en vooral, wanneer beide sexen er van doordrongen worden, dat het geslachtsleven op zich zelf niet onzedelijk en smerig is, maar dat het door de prostitutie tot iets onzedelijks wordt gemaakt en dat het door hùn handelingen en door hùn wijze van leven alléén mogelijk is, dat er verandering in de toestanden komt, dan mag men misschien verwachten, dat in een verre toekomst de bordeel-prostitutie voor een groot deel zal verminderen en dat zij op den langen duur misschien zal uitsterven, door gebrek aan mannen, die er gebruik van maken.

Maar dat is misschien, en hoogst waarschijnlijk, ook een utopie!